CONFERENCE BOOK

KARADENİZ 19. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

RİZE
28 - 30 KASIM 2025

KARADENİZ
19. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

KARADENIZ
19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
NOVEMBER 28 - 30, 2025
RIZE

ISBN : 978-625-5694-55-3

ACADEMY GLOBAL PUBLISHING HOUSE

KARADENIZ 19TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
NOVEMBER 28 - 30, 2025 –
RIZE

Edited By
PROF. DR. YAKUP BABAYEV

Issued: 15.12.2025
ISBN: 978-625-5694-55-3

ASSOCIATION & ACADEMIC INCENTIVES :

In the conference 149 papers have been presented by Turkish participants and 170 papers by foreign participants.

Members of the organizing committees of the conference perform their duties with an "official assignment letter"

All rights of this book belong to Academy Global Publishing House
Without permission can't be duplicate or copied.
Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.
Academy Global–2025©

CONFERENCE ID

KARADENIZ 19TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

DATE – PLACE

NOVEMBER 28 - 30, 2025 –
RIZE

ORGANIIZATION

ACADEMY GLOBAL CONFERENCES & JOURNALS

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES

Turkey – Georgia – Algeria- Iran – Azerbaijan – hailand- Bangladesh - South Korea- Kenya- Togo - United Arab Emirates- South Africa –- Kyrgyzstan - Oman - Singapore – Taiwan - Nigeria- Morocco- Egypt – Pakistan- North Macedonia- Malaysia- Afghanistan –Albania- Arab Empire – Russia- Ethiopia- Tunisia- Senegal – Syria- Spain- India – Tajikistan – France - Palestine - Iraq – Kazakhstan – Pakistan- Italy -

PRESENTATION

Oral presentation

CONGRESS ORGANIZING BOARD

Head of Conference : Prof. Dr. Hülya Çiçek - Gaziantep Universitesi

Prof. Dr. Ali Bilgili - Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Naile Bilgili - Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Başak Hanedan - Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Hajar Huseynova - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Prof. Dr. Dwi Sulisworo - Ahmad Dahlan University

Prof. Zain Musa - Royal Academy of Cambodia

Prof. Dr. Sameer Jain - NICMAR University

Prof Yakup Babayev - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Prof. Dr. Suyatno - Ahmad Dahlan University

Prof. Dr. Al-Rashiff H. Mastul -Mindanao State University

Prof. Dr. Alhisan U. Jemsy - Mindanao State University

Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi - Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Mehtap Kavurmacı - Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Belkıs Özkara - Afyon Kocatepe Üniversitesi

Prof. Dr. Mavlonova Ugiloy Khamdamovna - Zarmed University

Assoc. Prof. Dr. Aysel Arslan - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Yeliz Çakır Sahilli - Munzur Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Sıddık BAKIR - Ataturk Universitesi

Assoc. Prof. Dr. Berna Koçak - Munzur Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Irade Kerimova - Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Dhesi Ari Astuti - Ahmad Dahlan University

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran - Batman Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Aydın - Dicle Üniversitesi

Assoc. Prof. Dody Hartanto - Ahmad Dahlan University

Assoc. Prof. Dr. Rungchacadaporn - Ahmad Dahlan University

Assoc. Prof. Nazile Abdullazade - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assoc Prof. Dr. Feran Aşur - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Assoc Prof. Dr. Erkan EFİLTİ - Kırgızistan-Türkiye Manas University

Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti - Ahmad Dahlan University

Assoc. Prof. Ivaylo Staykov - New Bulgarian Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari - Tebriz Universitesi

Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş - Gazi Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Yeganə Qəhrəmanova - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Bülent Işık - Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Nurkan Yılmaz - İnönü Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Həmzə Əliyev- Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Sevra Fırıncıoğulları

Assist. Prof. Ihwan Ghazali - Technic University of Malaysia

Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərəfxan oğlu- Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Mahrukh Dovlatzade - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Naci Büyükkaracığan- Selçuk Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Songül Atak - Dicle Üniversitesi

Lecturer Mehmet Nuri Ödük - Selçuk Üniversitesi

Dr. Fatih İ. Kurşunmaden - Selçuk Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini Heydarlou –

Dr. Dadash Mehravari - Tebriz Universitesi

Dr. Aynurə Əliyeva - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Dr. Gültekin Gürçay

Dr. Amaneh Manafidizajı

Scientific & Review Committee

Prof. Dr. Hülya Çiçek – Turkiye

Prof. Dr. Emine Koca – Turkiye

Prof. Dr. Fatma Koç – Turkiye

Prof. Dr. Valide Paşayeva - Türkiye

Prof. Dr. Ali Bilgili - Turkiye

Prof. Dr. Naile Bilgili - Turkiye

Prof. Dr. Başak Hanedan – Turkiye

Prof. Dr. Aysel Güven - Turkiye

Prof Dr. Bülent Kurtişoğlu – Turkiye

Prof. Dr. Hajar Huseynova – Azerbaijan

Prof. Dr. Dwi Sulisworo – Indonesia

Prof. Dr. Natalia Latygina – Ukraina

Prof. Dr. Yunir Abdrahimov – Russia

Prof. Muntazir Mehdi – Pakistan

Prof. Dr. T.Venkat Narayana Rao – India

Prof. Dr. İzzet Gümüş – Turkiye

Prof. Dr. Mustafa Bayram – Turkiye

Prof. Dr. Saim Zeki Bostan – Turkiye

Prof. Dr. Hyeonjin Lee – China

Prof. Yakup Babayev - Azerbaijan

Prof. Dr. Suyatno – Indonesia

Prof. Dr. Zain Musa – Cambodia

Prof. Dr. Sameer Jain – India

Prof. Mehdi Mohammadzade – Iran

Prof. Dr. Ika Maryani – Indonesia

Prof. Dr. Guler Yenice – Turkiye

Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi – Turkiye

Prof. Dr. Mavlonova Ugiloy Khamdamovna – Uzbekistan

Prof. Dr. Mehtap Kavurmacı – Türkiye

Prof. Dr. Belkıs Özkara – Türkiye

Prof. Dr. Al-Rashiff Hamjilani Mastul – Philipinnes

Prof. Dr. Alhisan U. Jemsy – Philippines

Assoc. Prof. Dr. Aysel Arslan - Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Sıddık Bakır – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Meryem Öztürk - Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Yeliz Çakır Sahilli - Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Berna Koçak - Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Dhesi Ari Astuti – Indonesia

Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Aydın - Turkiye

Assoc Prof. Dr. Feran Aşur – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Bülent Işık - Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Nurkan Yılmaz - Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Sevra Fırıncıoğulları - Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Abdulsemet Aydın – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran - Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Dilorom Hamroeva - Ozbekistan

Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari – Iran

Assoc. Prof. Ivaylo Staykov - Bulgaria

Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti – Indonesia

Assoc. Prof. Dr. Ümit Ayata – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Həmzə Əliyev - Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Okan Sarıgöz – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Eda Bozkurt – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Ahmet Topal – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Kırbaş – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Mesut Bulut – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Fahriye Emgili – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Sandeep Gupta – India

Assoc. Prof. Dr. Veysel Parlak – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Mahmut İslamoğlu – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazade – Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Irade Kerimova - Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Yeganə Qəhrəmanova – Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Ali Vandshoari – İran

Assoc. Prof. Dr. Dinara Fardeeva – Rusya

Assoc. Prof. Dr. Göksel Ulay – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Erkan Efilti - Kirgizhstan

Assist. Prof. K. R. Padma – India

Assist. Prof. Dr. Omid Afghan - Afghanistan

Assist. Prof. Dr. Maha Hamdan Alanazi - Saudi Arabia

Assist. Prof. Dr. Dzhakipbek Altaevich Altayev - Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Amina Salihi Bayero – Nigeria

Assist. Prof. Dr. Ahmad Sharif Fakheer - Jordania

Assist. Prof. Dr. Dody Hartanto - Indonesia

Assist. Prof. Dr. Ihwan Ghazali - Malaysia

Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini Heyladou – Iran

Assist. Prof. Dr. Bazarhan İmangalieva - Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Keles Nurmaşulı Jaylıbay - Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Mamatkuli Juraev – Ozbekistan

Assist. Prof. Dr. Kalemkas Kalibaeva – Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Bouaraour Kamel – Algeria

Assist. Prof. Dr. Alia R. Masalimova - Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Amanbay Moldibaev - Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Ayslu B. Sarsekenova - Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Bhumika Sharma - India

Assist. Prof. Dr. Gulşat Şugaeva – Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. K.A. Tleubergenova - Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Cholpon Toktosunova – Kirgizia

Assist. Prof. Dr. Hoang Anh Tuan – Vietnam

Assist. Prof. Dr. Songül Atak - Türkiye

Assist. Prof. Dr. Botagul Turgunbaeva - Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Dinarakhan Tursunalieva - Kirgizia

Assist. Prof. Dr. Yang Zitong – China

Assist. Prof. Dr. Gulmira Abndirasulova – Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Imran Latif Saifi – South Africa

Assist. Prof. Dr. Murat Genç – Turkiye

Assist. Prof. Dr. Monisa Qadiri – India

Assist. Prof. Dr. Vaiva Balciuniene – Lithuania

Assist. Prof. Dr. Meltem Avan – Turkiye

Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərəfxan oğlu - Azerbaijan

Assist. Prof. Dr. Mahrukh Dovlatzade – Azerbaijan

Assist. Prof. Dr. Naci Büyükkaracığan – Turkiye

Assist. Prof. Dr. Raihan Yusoph – Philippines

Dr. Que-Nhu Duong - Vietnam

Dr. Fatih İ. Kurşunmaden – Turkiye

Dr. Mehmet Nuri Ödük – Turkiye

Dr. Ayşe Baran - Turkiye

Dr. Aynurə Əliyeva - Azerbaijan

Dr. Sonali Malhotra – India

Dr. Amaneh Manafidizaji - Iran

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Tıp Fakültesi

Sayı : E-98102723-903.07-475454
Konu : Görevlendirme Talebi

REKTÖRLÜK MAKAMINA

İlgi : 27.03.2024 tarihli ve E--903.07-474236 sayılı yazı

Fakültemiz Tıbbi Biyokimya Anabilim Dalı'nda görevli öğretim üyesi Prof. Dr. Hülya ÇİÇEK'in Yükseköğretim Genel Kurulunun 15.06.2023 tarihli, 10 sayılı oturumunda alınan 2023.10.183 sayılı kararı gereğince Doçentlik Başvuru Şartlarında bulunan ve doçent olacak adaylardan istenen "Diğer uluslararası/ ulusal bilimsel toplantının düzenleme komitesinde resmi olarak görevlendirilmiş üniversite akademisyen temsilcisi bulunması zorunludur." maddesi gereğince, Academy Global Conference & Journals tarafından yapılan kongrelerin düzenleme kurullarında yolluksuz ve yevmiyesiz olarak görevlendirilme talebi ile ilgili dilekçesi ekte gönderilmiştir

Adı geçen öğretim üyesinin Academy Global Conference & Journals tarafından yapılan kongrelerin düzenleme kurullarında yolluksuz, yevmiyesiz olarak görevlendirilmesinde Dekanlığımızca bir sakınca bulunmamaktadır.

Onaylarınıza arz ederim

Prof.Dr. Şevki Hakan EREN
Dekan

OLUR

Prof.Dr. Arif ÖZAYDIN
Rektör

Ek:İlgi Dilekçe (1 Adet)

Dağıtım:
Gereği:
Tıbbi Biyokimya Anabilim Dalı Başkanlığı

Bilgi:
Sayın Prof.Dr. Hülya ÇİÇEK

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Adres : Gaziantep Üniversitesi Kampus Alanı, Tıp Fakültesi Dekanlığı, Şehitkamil - 27310 - GAZİANTEP
Telefon : 0 (342) 360 60 60 Faks:0 (342) 360 16 17
e-Posta : tipfaksek@gmail.com Web : www.gantep.edu.tr/~tipdekanlik/bilgipaketi
Kep Adresi : gauntipdek@hs01.kep.tr

Bilgi için : Hüseyin Temel
Unvanı : Bilgisayar İşletmeni V.

KARADENIZ 19TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
NOVEMBER 28 - 30, 2025
RIZE

NO : **AC- 3h - 2025. 438s– 3046**
Konu : Akademik Teşvik Uygunluk Belgesi 12/12/2025

İLGİLİ MAKAMA

Karadeniz 19. Uluslararası Sosyal Bilimleri Kongresi 28-30 Kasım 2025 tarihlerinde Rize'de 39 farklı ülkeden akademisyenin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Kongre kapsamında sunulan 319 bildirinin 149'u Türkiye'den, 170'i ise farklı 39 ülkeden katılan akademisyenler tarafından sunulmuştur. Kongre, 16 Ocak 2020 Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliğine getirilen "Tebliğlerin sunulduğu yurt içinde veya yurt dışındaki etkinliğin uluslararası olarak nitelendirilebilmesi için Türkiye dışında en az beş farklı ülkeden sözlü tebliğ sunan konuşmacının katılım sağlaması ve tebliğlerin yarıdan fazlasının Türkiye dışından katılımcılar tarafından sunulması esastır." değişikliğine uygun olarak düzenlenmiştir.

Bilgilerinize arz ederiz

Saygılarımızla

Prof. Dr. Hülya ÇİÇEK

www.akademikongre.org

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
KARADENIZ ART 3RD INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
November 28 - 30, 2025
RIZE

Kongre Bağlantı Linki :

Join Zoom Meeting

https://us06web.zoom.us/j/88571518350?pwd=fOYazCWBmbAiWrHygjKSjkbbSvotfd.1

Meeting ID: 885 7151 8350

Passcode: 202224

ÖNEMLİ AÇIKLAMA (Lütfen okuyunuz)

- ZOOM bağlantısı için yukarıda verilen bağlantıyı veya yine yukarıda verilen giriş bilgilerini kullanabilirsiniz.
- **Oturum içerisinde en KIDEMLİ olan moderator olarak seçilir. Moderatörün oturum düzenini gözetmesi, akademisyen adaylarını yönlendirmesi beklenmektedir.**
- Oturuma bağlanmadan önce Salon numaranızı adınızın önüne aşağıdaki gibi ekleyiniz. Bu sayede kongre açılışında beklemeden oturumlarınıza gönderilebileceksiniz. Ör. 5 Ahmet Ahmetoglu
- **Sunum süresi 10 dakikadır. Bu sürenin aşılmamasını moderatörler temin edecektir.**
- Sunum sonrası 5 dakikayı geçmeyen soru-cevap, tartışma süresi verilmektedir.
- **Sunumlar TÜRKÇE veya İNGİLİZCE yapılabilmektedir.**
- Kameralar, oturum süresince toplam % 70 oranında açık olmak zorundadır.
- **Sunum yapan katılımcının kamerası açık olmak zorundadır.**
- Sunum yapmak zorunludur. **Herhangi bir nedenle sunum yapmamış olan katılımcıya sertifika verilmesi ve çalışmasının yayınlanması sözkonusu olamaz.**
- Katılımcı, kendi oturumda, oturum bitene kadar bulunmak zorundadır.
- Katılımcıların kendi oturumları dışındaki oturumlara katılma zorunluluğu yoktur.
- ZOOM platformunun kapasite sınırı nedeniyle, DİNLEYİCİ, sadece kapasite izin verdiği sürece kabul edilebilmektedir.
- **SADECE ÇALIŞMADA YAZAR OLARAK GEÇEN KİŞİLER SUNUM YAPABİLİR !**

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via https://zoom.us/join site, enter ID instead of "Meeting ID
- or Personal Link Name" and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on **at least %70** of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.
- Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Kasım / Nov 28, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Prof. Dr. Zennube ŞAHİN YILMAZ**	1	AN ANALYSIS OF THE PLOT IN FRANZ KAFKA'S "EIN LANDARZT"	Prof. Dr. Zennube ŞAHİN YILMAZ
		2	THE PORTRAIT OF WAR IN HEINRICH BÖLL'S SHORT STORY "DIE BLASSE ANNA"	Prof. Dr. Zennube ŞAHİN YILMAZ
		3	ZEYD MUTİ DEMMACIN DAĞIN GECESİ ADLI ÖYKÜSÜNÜN İNCELENMESİ	Yüksek Lisans Öğrencisi,BUSE TUNÇ
		4	A "MISS MARPLE" IN CELİL OKER'S STORIES: MUHTAR HANIM	Dr. Öğr. Üyesi, Ece SERRİCAN KABALCI
		5	TURKISH DETECTIVE FICTION AND CELIL OKER	Dr. Öğr. Üyesi, Ece SERRİCAN KABALCI
		6	MARQUEZ'IN BENİM HÜZÜNLÜ OROSPULARIM ESERİNDE ERİL CİNSEL ALGI, KADIN ve AŞK	Doç. Dr. SEVRA FIRINCIOĞULLARI
		7	A DYSTOPIA ON CULTURAL EXTINCTION: FAHRENHEIT 451	Doç. Dr. SEVRA FIRINCIOĞULLARI
		8	REFRAMING NEURODIVERSITY IN THE NOVEL THE CURIOUS INCIDENT OF THE DOG IN THE NIGHT-TIME	Öğr. Gör. Dr. DUYGU KORONCU ÖZBİLEN
		9	REFLECTIONS OF FASHION: CLOTHING, IMAGERY, AND SOCIAL IDENTITY IN OLD ENGLISH LITERATURE	Öğr. Gör. Dr. DUYGU KORONCU ÖZBİLEN
		10	USING POETRY TO RAISE INTERCULTURAL AWARENESS OF HIGH SCHOOL EFL STUDENTS	Yüksek Lisans Öğrencisi, RUKİYE ALTINSOY

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Kasım / Nov 28, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Dr. Öğr. Üyesi Merve ONUR**	1	KÜRESEL GIDA ATIKLARI POLİTİKALARINDAN UYGULAMAYA: SIFIR ATIK PERAKENDE MODELLERİNİN İNCELENMESİ	Dr. Öğretim Üyesi Serap NAZIR
		2	KARADENİZ BÖLGESİNDE SEL FELAKETLERİNİN TURİZM ENDÜSTRİSİNE ETKİLERİ	Hatice NİŞANCI
		3	ANALYSIS OF FOOD CONSUMPTION BEHAVIORS OF GASTRONOMY AND CULINARY ARTS STUDENTS FROM A MARKETING PERSPECTIVE	Dr. Öğr. Üyesi Nazan KORUCUK Arş. Gör. Sümeyye Nur CİHANGİR
		4	A GASTRO-ETHNOGRAPHIC STUDY: THE WEDDING RITUAL PROSKLITINI (BIRD-INVITATION BREAD) UNIQUE TO THE GREEK ORTHODOX COMMUNITY OF IMBROS	Öğr. Gör. Dr. Özge BÜYÜK
		5	THE ROLE OF LOCAL RECIPES IN GLOBAL CONTESTATIONS: AN EXAMINATION OF GASTRO-NATIONALISM AND CULINARY TOURİSM VIA GÖKÇEADA'S WHITE ALMOND GREEK BAKLAVA	Öğr. Gör. Dr. Özge BÜYÜK
		6	EVALUATION OF E-COMPLAINTS AGAINST TURKISH CUISINE THEMED RESTAURANTS IN THE BLACK SEA REGION USING CONTENT ANALYSIS TECHNIQUE	Dr. Öğr. Üyesi Merve ONUR

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Kasım / Nov 28, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Doç. Dr. Ali CİNGÖZ**	1	USE OF MATCHA (Camellia sinensis) POWDER IN MODEL FOOD SYSTEMS: PASTA APPLICATION	Doç. Dr. Ali CİNGÖZ
		2	USING GREEN BANANA FLOUR IN GLUTEN-FREE COOKIE PRODUCTION	Doç. Dr. Ali CİNGÖZ
		3	ROOTİNG RESPONSE OF Cyperus alternifolius TO DİFFERENT FLOWER STEM LENGTHS İN WATER CULTURE	Dr. Öğr. Üyesi, Türker OĞUZTÜRK Prof. Dr., Turan YÜKSEK Batuhan SARI Ömer BAY
		4	EFFECT OF DİFFERENT PRETREATMENT APPLİCATİONS ON GERMİNATİON SUCCESS İN Mirabilis jalapa SEEDS	Dr. Öğr. Üyesi, Türker OĞUZTÜRK Prof. Dr., Turan YÜKSEK Melek KANDİŞ
		5	USE OF POLYAMINES IN PLANT TISSUE CULTURE	Lecturer Dr. Selcan ÖZYALIN Assoc. Prof. Dr. Hakan KELES Assoc. Prof. Dr. Murat GÜNEY Assist. Prof. Dr. Gökçe AYDÖNER ÇOBAN
		6	EFFECT OF EXOGENOUS APPLICATIONS ON DROUGHT STRESS TOLERANCE IN FRUIT SPECIES	Lecturer Dr. Selcan ÖZYALIN Assoc. Prof. Dr. Müjgan GÜNEY Assoc. Prof. Dr. Servet ARAS Assoc. Prof. Dr. Hakan KELES
		7	NANOPARTICLE APPLICATIONS IN PLANT TISSUE CULTURE	Ziraat Mühendisi, EBRU BAŞKIR Prof. Dr. Muzaffer İPEK

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Kasım / Nov 28, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Mehmet Safa BİNGÖL**	1	FARKLI KESİTLİ İKİ BORUDAKİ TÜRBÜLANSLI İÇ AKIŞIN ISI TRANSFERİ VE BASINÇ DÜŞÜŞÜNÜN HAD İLE ANALİZİ	Mustafa CANER
		2	OPTIMIZING ANN PARAMETERS WITH ABC ALGORITHM FOR BODY FAT PREDICTION	Şahin YILDIRIM Mehmet Safa BİNGÖL
		3	OPTIMIZING SVM PARAMETERS WITH ABC ALGORITHM FOR HEART DISEASE PREDICTION	Şahin YILDIRIM Mehmet Safa BİNGÖL
		4	Microstructural Analysis of Gas Metal Arc Welds on S355J2C+N Structural Steel Performed by Different Industrial Robots	Eren TURHAN Dr. Öğr. Üyesi, Feridun KARAKOÇ
		5	JCB MAIN POD PİM PARÇASININ İŞLEME PROSESİNDE ENDÜSTRİYEL ROBOT KULLANILARAK MAKİNE BESLEME İŞLEMİNİN YAPILMASI	Robot ve Otomasyon Mühendisi, Umut COŞGUN Doç. Dr., Ahmet FEYZİOĞLU Dr. Trevor Uyi OMORUYİ
		6	FANCOIL ÜNİTELERİNDE ISI DEĞİŞTİRİCİ GEOMETRİSİNİN ISIL ve ENERJİ PERFORMANSINA ETKİSİ	Makine Mühendisi, OZAN BOVATEKİN
		7	EFFECT OF GEOMETRIC DISCONTINUITIES ON STRENGTH IN POLYMER PARTS PRODUCED WITH A 3D PRINTER	Yavuz Selim BUĞAZ Dr. Öğr. Üyesi Cengiz Görkem DENGİZ

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Kasım / Nov 28, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Doç. Dr. Nilgün ÖZTÜRK**	1	GÖRSEL DİKKATTE TEHLİKE SİNYALLERİ: KORKU VE ÖFKENİN GERİ DÖNÜŞÜN KETLENMESİNE ETKİSİ	Dr. Elif Yüvrük Doç. Dr. Osman İyilikci
		2	BAĞLAM DEĞİŞİMİNİN YÜZ TANIMA PERFORMANSINA ETKİSİ: AŞİNALIĞIN DÜZENLEYİCİ ROLÜNE DAİR BİR GÖZDEN GEÇİRME	Dr., Elif Yüvrük
		3	ANALYSIS OF THESES ON LIFE SKILLS IN TURKEY	HAKKI ALPEREN ÇİÇEKDEMİR MUSTAFA KÜRŞAT ATEŞ
		4	ANALYSIS OF THESES ON PROBLEMATIC INTERNET USE IN TURKEY (2020-2025)	MUSTAFA KÜRŞAT ATEŞ HAKKI ALPEREN ÇİÇEKDEMİR
		5	SATIR FAMILY THERAPY APPROACH: AN EXAMINATION OF KEY CONCEPTS, PRINCIPLES, AND THE THERAPEUTIC PROCESS	Uzm. Psk. Elif AYTEN KAYAR Dr. Öğr. Üyesi Ozan KAYAR
		6	AN EXAMİNATİON OF THESES ON SCHOOL BURNOUT THROUGH DOCUMENT ANALYSİS	Doç. Dr. Nilgün ÖZTÜRK Uzman Psikolojik Danışman Şeymanur TAPAN
		7	BAL QUEEN : ARTVİN'Lİ KADIN ARICILARIN KIRSALDA GÜÇLENME VE DÖNÜŞÜM HİKAYELERİ	Prof. Dr. Hatice KARAKUŞ ÖZTÜRK
		8	KOVANIN ARDINDAKİ HİKAYELER: ARTVİN'Lİ KADIN ARICILARIN YAŞAM DÜNYASI	Prof. Dr. HATİCE KARAKUŞ ÖZTÜRK

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Kasım / Nov 28, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Assist. Prof. Dr. Necmi YARBAŞI**	1	PHASE DIAGRAMS AND MICROSTRUCTURE OF THE ZN–0.11MN–0.07AL TERNARY ALLOY	Graduate Student Ahmed Ramdan Almaqtouf ALGWIL Doç.Dr. İsmail Hakkı KARA
		2	CORROSIVE WEAR BEHAVIOR OF HOT ROLLED ZN–0.3CU–0.1MG ALLOY	Yüksek Lisans Öğrencisi Mohamed SHABAN AMHAMED ALDWEB Doç.Dr. İsmail Hakkı KARA
		3	KAVAK ODUNUNUN BAZI FİZİKSEL VE MEKANİK ÖZELLİKLERİNE FARKLI MODİFİKASYON İŞLEMLERİNİN ETKİSİ	Prof. Dr. İbrahim BEKTAŞ Doç. Dr. Gonca DÜZKALE SÖZBİR Yls. Öğr. Gizem LEBLEBİCİ
		4	AISI 304 PASLANMAZ ÇELİĞİNİN PLAZMA KESİM İLE KESİLMESİNDE KESME PARAMETRELERİNİN OPTİMİZASYONUNUN KERF BOŞLUĞUNA ETKİLERİNİN İNCELENMESİ	Enes Yüksel Doç. Dr. Onur ÖZBEK
		5	YUMURTA KABUĞU İLAVELİ KUŞE SOLÜSYONLARININ FARKLI KÂĞITLARIN YÜZEY EMİCİLİĞİ ÜZERİNE ETKİSİ	Orman Endüstrisi Mühendisi, Bekir Bora KESER Doç. Dr. Merve ENGİN
		6	AKILLI TEKSTİLLERİN GELİŞİMİ VE KULLANILAN MALZEMELERİN TEORİK DEĞERLENDİRMESİ	Dr. Öğr. Üyesi HATİCE ER Öğr. Gör. ERTAN EROL
		7	SÜRDÜRÜLEBİLİR DERİ ÜRETİM TEKNİKLERİNİN LİTERATÜRDEKİ ETKİLERİ VE TRENDLERİNE İLİŞKİN BİR META-ANALİZ	Öğr. Gör. ERTAN EROL Dr. Öğr. Üyesi HATİCE ER
		8	COMPARISON OF SWELLING-SHRINKAGE AND CRACK FORMATION IN LOW AND HIGH PLASTICITY CLAY SOILS STRENGTHENED BY ADDING RESIDUAL LIGNITE POWDER	Assist. Prof. Dr. Necmi YARBAŞI

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Kasım / Nov 28, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Assoc. Prof. Dr. Sayyara Guliyeva**	1	THE ROLE OF LANGUAGE POLICY IN SHAPING MULTILINGUAL EDUCATION IN AZERBAIJAN	Prof. Dr. Jala Garibova Dr. Milana Abbasova Dr. Elshan Mammadov
		2	LINGUISTIC LANDSCAPE AND URBAN IDENTITY: A STUDY OF BAKU SIGNAGE	Assoc. Prof. Dr. Sayyara Guliyeva
		3	THE IMPACT OF LOCAL DIALECTS ON INDONESIAN LANGUAGE TEACHING	Prof. Dr. Novi Anoegrajekti Dr. Liliana Muliastuti Ifan Iskandar
		4	DIGITAL PLATFORMS FOR ENHANCING INDONESIAN LITERACY AMONG CHILDREN	Prof. Dr. Yumna Rasyid Siti Nurhaliza
		5	LANGUAGE ACQUISITION AND PHONOLOGICAL DEVELOPMENT IN CHINESE CHILDREN	Prof. Dr. Shi Dingxu Qian Yubin Dr. Liu Wen Xun Zhao
		6	BILINGUALISM IN QATAR: SOCIOLINGUISTIC TRENDS IN ARABIC-ENGLISH COMMUNITIES	Prof. Dr. Irene Theodoropoulou Lina Abdelrahman Hamad Al-Kuwari

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Kasım / Nov 28, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Prof. Dr. Jane Wanjiru Dr. David Ochieng**	1	SERVICE QUALITY AND CUSTOMER SATISFACTION IN DIGITAL BANKING PLATFORMS: EVIDENCE FROM KENYAN UNIVERSITIES	Dr. Peter Mwangi Dr. Grace Akinyi
		2	INTERNAL SERVICE QUALITY AND EMPLOYEE ENGAGEMENT IN KENYAN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS	Prof. Dr. Jane Wanjiru Dr. David Ochieng
		3	CUSTOMER EXPERIENCE MANAGEMENT IN KOREAN ONLINE FOOD DELIVERY SERVICES: A SERVICE-DOMINANT LOGIC PERSPECTIVE	Prof. Dr. Min-Jae Kim Dr. Hana Park
		4	SERVICE INNOVATION AND OMNICHANNEL STRATEGIES IN KOREAN RETAIL BANKING	Assoc. Prof. Dr. Soo-Yeon Lee Jin-Woo Choi
		5	PERCEIVED SERVICE QUALITY AND LOYALTY IN PRIVATE HOSPITALS: EVIDENCE FROM BANGLADESHI PATIENTS	Prof. Dr. Rahman Hossain Dr. Sumaiya Akter Md. Faridul Islam
		6	SERVICE RECOVERY STRATEGIES IN BANGLADESHI TELECOMMUNICATIONS: IMPACT ON CUSTOMER TRUST	Dr. Nazmul Arefin Assoc. Prof. Dr. Parvin Sultana
		7	SERVICE EXPERIENCE AND VALUE CO-CREATION IN THAI BOUTIQUE HOTELS	Assoc. Prof. Dr. Nattapong Chaiyasit Dr. Siriporn Kittipong Pimnipa Thongchai
		8	E-SERVICE QUALITY AND ONLINE PURCHASE INTENTION IN THAI E-COMMERCE PLATFORMS	Dr. Chatchai Phanich Prof. Dr. Ratchanee Srisuk Assis. Prof. Dr. Waraporn Limsiri

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Kasım / Nov 28, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Assoc. Prof. Dr. Leila Cherif Dr. Mourad Hamadi**	1	JUDICIAL REVIEW AND THE PROTECTION OF FUNDAMENTAL RIGHTS IN THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN	Prof. Dr. Reza Mohammadi Dr. Laleh Karami
		2	LEGAL FRAMEWORKS FOR ENVIRONMENTAL PROTECTION IN IRAN: CHALLENGES OF IMPLEMENTATION AND ENFORCEMENT	Assoc. Prof. Dr. Zahra Hosseini Dr. Amir Farshad
		3	ADMINISTRATIVE JUSTICE AND CITIZENS' RIGHT TO GOOD ADMINISTRATION IN ALGERIA	Samir Benkhelifa Dr. Nadia Bensalem Rachid Amrani
		4	CRIMINAL POLICY AND THE FIGHT AGAINST CORRUPTION IN THE ALGERIAN PUBLIC SECTOR	Assoc. Prof. Dr. Leila Cherif Dr. Mourad Hamadi
		5	JUDICIAL INDEPENDENCE AND COURT REFORM IN GEORGIA: PROGRESS AND PERSISTENT CHALLENGES	Prof. Dr. Giorgi Amiranashvili Dr. Nino Mikeladze Assis. Prof. Dr. Levan Beridze
		6	HUMAN RIGHTS EDUCATION AND THE TRANSFORMATION OF LEGAL CURRICULA IN GEORGIAN LAW SCHOOLS	Assoc. Prof. Dr. Tamar Kapanadze Dr. Irakli Giorgadze
		7	CONSTITUTIONAL REVIEW, SEPARATION OF POWERS, AND JUDICIAL INDEPENDENCE IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN	Prof. Dr. Elvin Mammadov Dr. Aysel Aliyeva
		8	PROTECTION OF FOREIGN INVESTMENT AND ENERGY CONTRACTS UNDER AZERBAIJANI LAW: BALANCING SOVEREIGNTY AND INVESTOR RIGHTS	Assoc. Prof. Dr. Nigar Safarova Dr. Kamran Guliyev

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Kasım / Nov 28, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Prof. Dr. Giorgi Amiranashvili**	1	RELIGIOUS PLURALISM AND NATIONAL IDENTITY IN CONTEMPORARY AZERBAIJAN	Prof. Dr. Elchin Mammadov Aysel Huseynova
		2	SECULARISM, ISLAM, AND YOUTH VALUES IN POST-SOVIET AZERBAIJAN	Assoc. Prof. Dr. Nigar Aliyeva Ramil Safarov
		3	REASON, REVELATION, AND ETHICAL UNIVERSALISM IN CONTEMPORARY IRANIAN PHILOSOPHY OF RELIGION	Prof. Dr. Farhad Rahimi Dr. Maryam Sadat Hosseini
		4	SUFISM, POLITICAL AUTHORITY, AND SOCIAL CRITIQUE IN MODERN IRANIAN THOUGHT	Dr. Hossein Karimi
		5	ISLAMIC PHILOSOPHY, MODERNITY, AND RELIGIOUS REFORM DISCOURSES IN ALGERIA	Prof. Dr. Samir Benkhelfallah Dr. Nadia Kerras
		6	RELIGION, MEMORY, AND POSTCOLONIAL IDENTITY IN ALGERIAN PHILOSOPHICAL DEBATES	Dr. Amel Bouzid Assis. Prof. Dr. Rachid Lounis
		7	ORTHOOX THEOLOGY, PHILOSOPHY, AND CIVIC ETHICS IN CONTEMPORARY GEORGIA	Prof. Dr. Giorgi Amiranashvili Dr. Tamar Kapanadze
		8	RELIGIOUS DIALOGUE AND PHILOSOPHICAL PLURALISM IN THE CAUCASUS: A GEORGIAN PERSPECTIVE	Dr. Nino Beridze Giorgi Lomsadze

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Kasım / Nov 28, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Dr. Rajiv Desai**	1	EQUITY IN EDUCATION POLICY IMPLEMENTATION ACROSS URBAN AND RURAL SCHOOLS IN IRAN	Prof. Dr. Reza Azizi Fatemeh Ghadiri
		2	DIGITAL TECHNOLOGY INTEGRATION AND TEACHER PROFESSIONAL DEVELOPMENT IN IRANIAN HIGHER EDUCATION	Dr. Laleh Etemad Assoc. Prof. Dr. Mahmoud Daryaei Samira Parsa Ali Soufi
		3	MULTILINGUAL EDUCATION AND INTERCULTURAL COMPETENCE DEVELOPMENT IN INDIAN URBAN SCHOOLS	Prof. Dr. Suresh Mehra Dr. Priya Banerjee
		4	PROJECT-BASED LEARNING INITIATIVES AND STEM MOTIVATION IN INDIAN SECONDARY EDUCATION	Dr. Anand Bhatia Anisha Singh Prof. Dr. Kavita Subramanian Assoc. Prof. Dr. Deepak Nair
		5	UNIVERSITY-GOVERNMENT PARTNERSHIPS FOR EDUCATIONAL REFORM IN RURAL INDIA	Dr. Rajiv Desai
		6	THE IMPACT OF BILINGUAL EDUCATION PROGRAMS ON STUDENT LITERACY IN ALGERIAN PRIMARY SCHOOLS	Dr. Yasmine Benali Prof. Dr. Houcine Amrani Assis. Prof. Dr. Layla Cherif
		7	EVALUATING THE USE OF EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN ALGERIAN HIGHER EDUCATION	Prof. Dr. Amine Boukhalfa Dr. Nadia Zerguini
		8	INCLUSIVE PEDAGOGY STRATEGIES FOR DIVERSE CLASSROOMS IN ITALIAN ELEMENTARY SCHOOLS	Assis. Prof. Dr. Lucia Romano Prof. Dr. Giovanni Ferri
		9	RETHINKING HIGHER EDUCATION ADMISSIONS: HOLISTIC STRATEGIES IN ITALIAN UNIVERSITIES	Prof. Dr. Stefano Mancini Elena Vitale Assoc. Prof. Dr. Marco Santoro Dr. Silvia Esposito Assis. Prof. Dr. Paolo Bellini
		10	DIGITAL GAME-BASED LEARNING TO ENHANCE ENGAGEMENT IN ITALIAN SECONDARY EDUCATION	Dr. Paolo Grimaldi Giulia Fabbri Prof. Dr. Alessandra Russo

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Kasım / Nov 28, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Assoc. Prof. Dr. Fatima Zohra Belkacem**	1	EXPLORING THE SOCIO-ECONOMIC IMPACTS OF INTERNAL MIGRATION IN IRAN: CHALLENGES AND POLICY RESPONSES	Prof. Dr. Shirin Etemadi Dr. Hossein Mohammadi Assis. Prof. Dr. Parisa Rashidi
		2	THE ROLE OF TRANSNATIONAL NETWORKS IN SHAPING MIGRATION EXPERIENCES AMONG IRANIAN DIASPORA	Dr. Farzaneh Parsa Assoc. Prof. Dr. Siamak Jahanbakhsh
		3	MIGRATION AND SECURITY: UNDERSTANDING BORDER DYNAMICS IN PAKISTAN'S PERIPHERAL REGIONS	Prof. Dr. Habib Ullah Khan Dr. Sana Javed Muhammad Adeel
		4	GENDER AND MIGRATION: NAVIGATING OPPORTUNITIES AND VULNERABILITIES FOR PAKISTANI WOMEN	Assis. Prof. Dr. Saleema Khatoon Dr. Maria Qureshi Hina Nazir
		5	YOUTH MIGRATION AND EDUCATION ASPIRATIONS AMONG ALGERIAN RURAL COMMUNITIES	Prof. Dr. Mourad Bouzid Nassim Daoud
		6	SOCIAL INTEGRATION OF SUB-SAHARAN MIGRANTS IN ALGERIAN URBAN CENTERS	Assoc. Prof. Dr. Fatima Zohra Belkacem Dr. Ahmed Meftah Nadia Benhamou
		7	CIRCULAR MIGRATION AND RETURN DYNAMICS: THE CASE OF AZERBAIJANI LABOR MIGRANTS	Prof. Dr. Kamran Huseynov Vusal Aliyev Vafa Guliyeva Leyla Babayeva
		8		

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Kasım / Nov 28, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Doç. Dr. Sezen GÜNGÖR**	1	THE APPLIANCE INDUSTRY IN THE ÇERKEZKÖY, ÇORLU, KAPAKLI AND ERGENE DISTRICTS	Emre BOZDUMAN Prof. Dr. Okan YAŞAR
		2	KISA VADELİ CAZİBE, UZUN VADELİ KARAR: ZAMAN TERCİHLERİ VE ERTELEME DAVRANIŞININ PAZARLAMA VE YATIRIMDAKİ İZLERİ	Doç. Dr. Sezen GÜNGÖR Dr. Kader EROL
		3	ZİHİNSEL MUHASEBE VE PAZARLAMA: TÜKETİCİ HARCAMA KARARLARINDA DAVRANIŞSAL FİNANS PERSPEKTİFİ	Dr. Kader EROL Doç. Dr. Sezen GÜNGÖR
		4	KATILIMCI DENEYİMLERİ PERSPEKTİFİNDEN GİRİŞİMCİLİK EĞİTİMİ: "21. YÜZYIL MÜHENDİSLERİNİN GİRİŞİMCİLİK VE İNOVASYON YOLCULUĞU" TÜBİTAK 4004 PROJESİ	Dr. SERAP ÖZ Prof. Dr. FERHAN SENGÜR Dr. Öğr. Üyesi HİLAL TUĞÇE LAPÇIN Veli Deniz
		5	THE POWER OF ETHICAL LEADERSHIP IN THE TOURISM SECTOR: A FIELD STUDY ON ORGANIZATIONAL TRUST AND WORK ENGAGEMENT	Dr. Dilek MUTLU BAYIN Dr. Pelin CANDAR
		6	SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM BİLİNCİNİN YEŞİL SATIN ALMA NİYETİNE ETKİSİ: TÜRKİYE VE İNGİLTERE ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ARAŞTIRMA	EMRE DOĞAN Doç. Dr. MUSTAFA BİLGEHAN KUTLU
		7	THE ROLE OF THE OTTOMAN PRESS IN TEACHING ECONOMIC CONCEPTS: THE EXAMPLE OF MECMUA-I FÜNUN	Doç. Dr. Kenan Demir

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Kasım / Nov 28, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Dr. Eylem ŞEVİK**	1	CİNSEL TERBİYE VE KİMLİK: SEKSOLOJİ DERGİSİ KAPAK TASARIMLARI VE KONU SEÇİMLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	Dr. Eylem ŞEVİK
		2	WİLL KYMLİCKA'NIN "AZINLIK HAKLARININ LİBERAL TEORİSİ VE ÇOKKÜLTÜRLÜ YURTTAŞLIK ÇERÇEVESİNDE BATI TRAKYA MÜSLÜMAN TÜRK AZINLIĞININ İNCELENMESİ	İsa PEMİK
		3	THE ADAPTATION PROCESS AND ACADEMIC PROFILE OF FOREIGN STUDENTS FROM THE PERSPECTIVE OF ACADEMICS: THE CASE OF ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY	Elif EKŞİ KOYUNCU
		4	ON QUANTİTATİVE RESEARCH METHODS	Dr. Zeynep DİLEKLİ KARATAY
		5		
		6		

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
November 28 - 30, 2025
RIZE
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

28 Kasım / Nov 28, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Dr. Öğr. Üyesi, ZELİHA KILIÇPARLAR	1	BRIDGING RURAL WATER GAPS IN THE GLOBAL SOUTH: COMMUNITY-DRIVEN SOLUTIONS AND THE HAR GHAR JAL MODEL	Prof Mamta Sharma Prof Sandeep K Sharma
		2	HUKUKUN ETKİSİZLİĞİ, ÖRFÜN GÜCÜ: DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNDEKİ BİREYSEL SİLAHLANMA KÜLTÜRÜ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR İNCELEME	Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜNEŞ
		3	THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF TRIAL BY COMBAT AND İTS COMPARISON WITH MODERN CRIMINAL PROCEEDINGS	Dr. Öğr. Üyesi, ZELİHA KILIÇPARLAR
		4	AN OVERVIEW OF CRIMES COMMITTED ON SOCIAL MEDIA	Dr. Öğr. Üyesi, ZELİHA KILIÇPARLAR
		5	TRANSFORMATION OF THE STATE IN THE CONTEXT OF NEOLIBERALISM	Prof. Dr. Sabit MENTEŞE Prof. Dr. Ahmet ÜSTÜN İrfan KAYA
		6	AKILLI KENT UYGULAMALARI: FIRSATLAR VE ZORLUKLAR	Bilim Uzmanı, BETÜL YEŞİL Prof.Dr., ALİ ŞAHİN Dr. Öğr. Üyesi, MEHMET POLAT
		7	YÖNETEN VE YÖNETİLEN GERÇEKLİĞİ BAĞLAMINDA HİZMETKAR LİDERLİK KAVRAMI: TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE YAPILAN AMPİRİK ÇALIŞMALAR ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME	Prof.Dr., ALİ ŞAHİN Dr. Öğr. Üyesi, MEHMET POLAT

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Kasım / Nov 28, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Dr. Öğr. Üyesi Serpil AYGÖRMEZ**	1	THE IMPACT OF CLIMATE CHANGE ON THE DESIGN OF ANIMAL SHELTERS	Prof. Dr. Havva Eylem POLAT Res. Assis. Ahmet Cengiz YILDIRIM
		2	FLOOPY KİD SYNDROME İN KİDS	İsmail AYTEKİN
		3	DRUNKEN LAMB SYNDROME İN LAMBS	İsmail AYTEKİN
		4	POLYCYSTIC OVARY SYNDROME: CURRENT KNOWLEDGE AND THE ROLE OF ANTI-MULLERIAN HORMONE	Dr. Öğr. Üyesi Serpil AYGÖRMEZ Prof. Dr. Mushap KURU Prof. Dr. Fatih Mehmet KANDEMİR

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Kasım / Nov 28, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Doç. Dr. İnan KAYNAK**	1	INFLUENCE OF BOARD AND GENDER DIVERSITY ON SDG REPORTING	Maria Carmen Huian Mihaela Curea Marilena Mironiuc
		2	THE MEDIATING ROLE OF ORGANIZATIONAL SHAME IN THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL OSTRACISM ON PSYCHOLOGICAL OWNERSHIP	Doç. Dr. Daimi KOÇAK Doç. Dr. Murat BAŞ
		3	THE RELATIONSHIP BETWEEN ORGANIZATIONAL CULTURE IN PUBLIC AND PRIVATE HEALTHCARE INSTITUTIONS AND EXPOSURE TO VIOLENCE IN HEALTHCARE	Assoc. Prof. Yusuf ÖCEL Assist. Prof. Ayhan TERZİBAŞ
		4	TRENDS IN HEALTH TOURISM IN TURKEY: AN ANALYSIS OF TEN-YEAR VISITOR AND REVENUE DATA	Assist. Prof. Dr. Ayhan TERZİBAŞ
		5	TEKNO STRESİN ÖRGÜTSEL MUHALEFET DAVRANIŞINA ETKİSİ	Doç. Dr. İnan KAYNAK Doç. Dr. Berat ÇİÇEK
		6	PSİKOLOJİK SÖZLEŞME İHLALİ ALGISININ ÖRGÜTSEL SİNİZME ETKİSİ	Doç. Dr. Berat ÇİÇEK Doç. Dr. İnan KAYNAK
		7	ANALYSIS AND EVALUATION OF HEALTH EXPENDITURES IN TÜRKİYE	Öğr. Gör. Mehmet Veysi KAYA Öğr. Gör. Dr. Eda EMÜL
		8	SILO SYNDROME: A SYSTEMATIC REVIEW IN THE MANAGEMENT AND ORGANİZATION LITERATURE	Öğr. Gör. Dr. Eda EMÜL Öğr. Gör. Mehmet Veysi KAYA

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Kasım / Nov 28, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Prof. Dr. Serdal KARA**	1	REAL OR ILLUSTRATION? AN EXAMINATION OF ANIMAL REPRESENTATIONS IN PRESCHOOL CHILDREN WITHIN THE CONTEXT OF CONCEPT DEVELOPMENT	Dr. Öğr. Üyesi Aslı BALCI Yüksek Lisans Öğrencisi Mustafa ANŞİN Öğretmen Havva ARI
		2	OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN ÇOCUKLARA VERİLECEK FELSEFE EĞİTİMİNE (P4C) İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ	Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Nur AYDIN KILIÇ Doç. Dr. Cansu TUTKUN
		3	FUNCTIONAL DIVERSITY OF THE IMPERATIVE IN TURKISH: DIRECTIVE SPEECH ACTS AND THE FORM–FUNCTION DISTINCTION	Prof. Dr. Serdal KARA
		4	FROM LARGE LANGUAGE MODELS (LLMS) TO THE EPISTEMIC CRISIS: BULLSHIT, HALLUCINATION, AND LIES	PhD Candidate, SELİM ÇEPNİ Prof. Dr. MEHMET ALİ DOMBAYCI
		5	GENIUS AND THE PROBLEM OF CREATIVITY IN ARTIFICIAL INTELLIGENCE WITHIN SCHOPENHAUER'S AESTHETICS	Prof. Dr. MEHMET ALİ DOMBAYCI PhD Candidate, SELİM ÇEPNİ
		6	LATERAL THINKING SKILLS OF PRESCHOOL PRESERVICE TEACHERS: A SCENARIO-BASED QUALITATIVE ANALYSIS	Prof. Dr., Şenel ELALDI Yüksek Lisans Öğrencisi, Ahmet Buğra ÖZMEN
		7	THE PROBLEM OF EVIL IN PLATO	Dr., Aydın ÇİÇEK
		8	STRUCTURAL TRANSFORMATION OF THOUGHT IN GILLES DELEUZE'S PHILOSOPHY: AN ATTEMPT TO TRANSITION FROM ARBORESCENT HIERARCHY TO RHIZOMATIC MULTIPLICITY	Dr., Aydın ÇİÇEK
		9	The Concept and Foundations of the Humanities in the Thought of Western and Eastern Thinkers.	Assist. Prof. Aref Barkhordar

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Kasım / Nov 28, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Assis. Prof. Dr. Saule Sagintayeva**	1	WOMEN'S ECONOMIC EMPOWERMENT THROUGH ENTREPRENEURSHIP IN URBAN KAZAKHSTAN	Prof. Dr. Aigerim Nurtayeva Zhanar Askarova
		2	HEALTHCARE ACCESS FOR WOMEN IN RURAL AREAS OF KAZAKHSTAN: CHALLENGES AND STRATEGIES	Assis. Prof. Dr. Saule Sagintayeva
		3	GENDER NORMS AND WOMEN'S EDUCATIONAL ATTAINMENT IN CONTEMPORARY IRAQ	Prof. Dr. Farah Abbas Dr. Mahmoud Fadhil Sara Al Zubaidi
		4	IMPACT OF CONFLICT ON THE HEALTH AND WELLBEING OF WOMEN IN IRAQ	Dr. Rasha Yassin Assis. Prof. Dr. Omar Al-Khafaji
		5	BARRIERS TO WOMEN'S POLITICAL PARTICIPATION IN LAOS: SOCIAL, ECONOMIC, AND CULTURAL FACTORS	Assoc. Prof. Dr. Soudaly Nanthavong
		6	WOMEN'S ACCESS TO HIGHER EDUCATION AND STEM FIELDS IN LAOS	Prof. Dr. Bouavone Xayavong Dr. Sivilay Phommasane Keomany Souvannavong Assis. Prof. Dr. Anousone Chanthavong
		7	SOCIOECONOMIC IMPACT OF MICROFINANCE INITIATIVES FOR WOMEN ENTREPRENEURS IN BANGLADESH	Dr. Masuda Akhter Prof. Dr. Sultana Begum Ayesha Rahman
		8	WOMEN'S HEALTH AND REPRODUCTIVE RIGHTS IN BANGLADESHI SLUMS: CHALLENGES AND INTERVENTIONS	Assis. Prof. Dr. Shanta Parvin

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Kasım / Nov 28, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Prof. Dr. Ahmed Al-Hashmi**	1	EXPLORING THE NARRATIVE TRADITION IN MODERN KYRGYZ THEATRE	Assis. Prof. Dr. Ruslan Nogoibekov Ainura Abdrakhmanova
		2	THE REVIVAL OF NOMADIC MOTIFS IN CONTEMPORARY KYRGYZ VISUAL ART	Prof. Dr. Aizada Sadykova Dr. Aidar Sulaimanov
		3	ARTISTIC RESISTANCE AND THE VISUAL REPRESENTATION OF IDENTITY IN CONTEMPORARY PALESTINIAN ART	Prof. Dr. Samira Al-Masri Dr. Fadi Taleb Nour Said
		4	THE REVITALIZATION OF TRADITIONAL CERAMICS AND TILE ART IN PALESTINIAN DESIGN EDUCATION	Assis. Prof. Dr. Yasmine Khalil Dr. Ibrahim Amro
		5	EXPERIMENTAL MEDIA INSTALLATIONS AND THE EVOLUTION OF ARTISTIC PRACTICE IN SINGAPORE	Prof. Dr. Kenneth Lim Jolene Tan Wei Liang Chong
		6	THE ROLE OF PUBLIC ART IN SINGAPORE'S CITYSCAPE: CULTURAL POLICY, PLACE-MAKING, AND COMMUNITY ENGAGEMENT	Dr. Mei Wong
		7	REINTERPRETATION OF ARABESQUE GEOMETRY IN CONTEMPORARY OMANI ISLAMIC ART	Assoc. Prof. Dr. Maha Al-Lamki Fatma Rashid Al-Saadi
		8	ART EDUCATION IN OMAN: CHALLENGES AND INNOVATIONS IN VISUAL CURRICULUM DESIGN	Prof. Dr. Ahmed Al-Hashmi
		9	THE EVOLUTION OF IMPRESSIONISM IN FRENCH PAINTING AND ITS GLOBAL LEGACY	Prof. Dr. Bernard Dupont Marie-Claire Rivière Julien Leroy

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Kasım / Nov 28, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Prof. Dr. Mohammadreza Shafiei**	1	EDUCATIONAL OUTCOMES OF MULTILINGUAL POLICY IN TAJIK SECONDARY EDUCATION	Assoc. Prof. Dr. Rustam Juraev Dr. Barno Kuvatova Shodmonbek Nazarov
		2	INTEGRATING TRADITIONAL PEDAGOGY WITH DIGITAL INNOVATION IN TAJIK PRIMARY SCHOOLS	Prof. Dr. Gulnora Sharipova Dr. Nargis Iskandarova
		3	THE IMPACT OF VALUE-BASED EDUCATION PROGRAMS ON MORAL DEVELOPMENT IN EGYPTIAN STUDENTS	Prof. Dr. Ahmed Mahmoud Dr. Sara El-Tantawy Assis. Prof. Dr. Hossam Saad
		4	CHALLENGES AND OPPORTUNITIES IN INCLUSIVE EDUCATION IN RURAL EGYPT	Assoc. Prof. Dr. Mona Zaki Marwan Youssef
		5	INNOVATIVE PRACTICES IN STEM TEACHER TRAINING: A CASE STUDY FROM IRAN	Dr. Parisa Sadeghi
		6	IMPACT OF PRIVATE SCHOOL GROWTH ON EDUCATIONAL INEQUALITY IN URBAN IRAN	Prof. Dr. Mohammadreza Shafiei Dr. Leyla Karimi
		7	PROJECT-BASED LEARNING AS A DRIVER OF STUDENT MOTIVATION IN INDIAN MIDDLE SCHOOLS	Assoc. Prof. Dr. Ananya Rao Ankit Mehra Dr. Rakesh Khanna
		8	ENHANCING ENGLISH LANGUAGE COMPETENCIES IN INDIAN ENGINEERING UNDERGRADUATES THROUGH ESP PROGRAMS	Prof. Dr. Kavita Singh Meera Raghavan
		9	DISTANCE LEARNING ADAPTATION AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING AMONG SPANISH UNIVERSITY STUDENTS DURING THE PANDEMIC	Dr. Marta González Dr. Esteban Ramírez Elena López
		10	CULTURAL COMPETENCE AND CITIZENSHIP EDUCATION IN SPANISH SECONDARY SCHOOLS	Prof. Dr. Javier Morales Assis. Prof. Dr. Lucía Cordero

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Kasım / Nov 28, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Dr. Aisha El-Ghazali**	1	IMPACTS OF QURANIC EXEGESIS ON CONTEMPORARY ISLAMIC EDUCATION IN TUNISIA	Prof. Dr. Hichem Ben Salah Assis. Prof. Dr. Amina Kouki
		2	RELIGIOUS TOLERANCE AND INTERFAITH DIALOGUE IN CONTEMPORARY TUNISIAN SOCIETY	Dr. Fethi Ayari Prof. Dr. Laila Bouzid Yasmine Sghaier
		3	CHRISTIAN AND MUSLIM THEOLOGICAL ENCOUNTERS: HISTORICAL EXCHANGES IN ETHIOPIA	Dr. Alemayehu Tadesse Prof. Dr. Selam Mengistu Assis. Prof. Dr. Ruth Bekele Getachew Abate
		4	ORAL TRADITIONS AND SPIRITUAL AUTHORITY IN ETHIOPIAN ISLAMIC COMMUNITIES	Shemsu Ahmed Dr. Halima Yusuf
		5	RUSSIAN ORTHODOX THEOLOGY AND MODERN SOCIAL ISSUES IN CONTEMPORARY RUSSIA	Prof. Dr. Valentin Petrov Dr. Ivan Sokolov
		6	ISLAMIC THEOLOGY IN POST-SOVIET RUSSIA: CHALLENGES AND REVITALIZATION	Dr. Ramilya Safarova Assis. Prof. Dr. Timur Shaymuratov Fatima Vakhitova
		7	CLASSICAL ARABIC PHILOSOPHY AND CONTEMPORARY ETHICAL DILEMMAS IN THE ARAB WORLD	Prof. Dr. Ahmed Al-Mutairi Fatima Khalil Assis. Prof. Dr. Samir al-Jabari
		8	INTERPRETING SACRED TEXTS: HERMENEUTICAL APPROACHES IN ARAB ISLAMIC UNIVERSITIES	Dr. Aisha El-Ghazali
		9	THEOLOGY AND SCIENCE INTERACTION: DEBATES ON EVOLUTION AND CREATION IN ARAB UNIVERSITIES	Prof. Dr. Khalid Mansour Assis. Prof. Dr. Yasir Hussein Asmaa Al-Hassan Layla Salim

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Kasım / Nov 28, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Prof. Dr. Mira Qiriazi**	1	THE CONCEPT OF ETHICAL RESPONSIBILITY IN CONTEMPORARY IRANIAN PHILOSOPHY	Prof. Dr. Mahin Farhadi Dr. Hossein Sharifi Fatemeh Rezaei
		2	ENGAGEMENT WITH SOCRATIC INQUIRY IN MODERN IRANIAN EDUCATION	Dr. Ladan Karimi
		3	AFRICAN COMMUNITARIANISM AND THE PHILOSOPHY OF SELFHOOD IN NIGERIAN THOUGHT	Assis. Prof. Dr. Kabiru Lawal Ngozi Eze Emeka Obi
		4	THE EPISTEMOLOGY OF ORAL TRADITIONS IN YORUBA PHILOSOPHY	Dr. Tunde Afolayan Dr. Esther Babatunde
		5	REASON AND MORALITY IN POST-COMMUNIST ALBANIAN PHILOSOPHICAL DISCOURSE	Prof. Dr. Mira Qiriazi
		6	PHENOMENOLOGY AND IDENTITY FORMATION IN CONTEMPORARY ALBANIAN THOUGHT	Dr. Elion Leka Assis. Prof. Dr. Anila Hoxha Ardian Pasha
		7	THE MORAL STATUS OF NATURE IN MONGOLIAN BUDDHIST PHILOSOPHY	Prof. Dr. Bat-Erdene Sarantuya Dr. Altanzul Enkhbayar
		8		

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Kasım / Nov 28, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Dr. Negin Esfandiari**	1	THE SOCIAL AND POLITICAL INFLUENCE OF THE SAFAVID DYNASTY ON PERSIAN SOCIETY	Prof. Dr. Zahra Forouzan Dr. Babak Kheradmand Assis. Prof. Dr. Mehran Gholami
		2	WOMEN'S ROLES IN IRANIAN REVOLUTIONARY MOVEMENTS: BETWEEN INVISIBILITY AND ACTIVISM	Dr. Negin Esfandiari
		3	COLONIAL ENCOUNTERS AND TRANSFORMATION OF INDIGENOUS INSTITUTIONS IN PRE-COLONIAL NIGERIA	Prof. Dr. Olatunji Babajide Dr. Aminat Lawal
		4	THE IMPACT OF THE TRANS-ATLANTIC SLAVE TRADE ON THE DEMOGRAPHIC LANDSCAPE OF WEST AFRICA	Dr. Chidinma Okafor Assoc. Prof. Dr. Nosa Aigbokhae
		5	NATIONAL IDENTITY CONSTRUCTION IN ALBANIAN SCHOOL TEXTBOOKS SINCE INDEPENDENCE	Prof. Dr. Enea Leka Assis. Prof. Dr. Roland Krasniqi Elira Dervishi Blerta Sina Arber Rroji
		6	MEMORY, TRAUMA, AND RECONCILIATION: POST-COMMUNIST HISTORIOGRAPHY IN ALBANIA	Dr. Luan Gashi Dr. Blerina Dervishi
		7	THE HISTORICAL LEGACY OF THE MONGOL EMPIRE IN MODERN MONGOLIAN IDENTITY	Prof. Dr. Baatar Bold Chuluun Ganbold Bayarmaa Enkhbat
		8		

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Kasım / Nov 29, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Prof. Dr. METİN AKSOY**	1	BİR KADRO HATIRINA: AKADEMİ VE HÜLLE	Dr. Öğr. Üyesi, SERHAT SOYŞEKERCİ
		2	THE IMPACT OF MIGRATION ON IDENTITY TRANSFORMATION: DISPLACEMENT, HYBRID IDENTITY CONSTRUCTION, AND INTEGRATION MODELS	Prof. Dr. METİN AKSOY
		3	THE HISTORICAL EVOLUTION OF MIGRATION AND CULTURAL TRANSFORMATION: GLOBAL DYNAMICS FROM ANCIENT TIMES TO THE PRESENT	Prof. Dr. METİN AKSOY
		4	A STUDY ON THE CONCEPTUAL PROBLEMS IN DEFINING MIGRANT ENTREPRENEURSHIP	Research Assistant, PhD. Ali Rıza KILIÇ
		5	SOCIAL MEDIA DISCOURSES, SEXIST HATE AND MARRIAGE/FERTILITY TRENDS: AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF THE “FAMILY YEAR” IN TÜRKİYE	Dr. NEHİR DEVRİM ESEROL
		6	Gerontolojik Sosyal Hizmet ve Yaşlı Bakımı	Öğr. Gör. Ummühani USLU
		7	PSYCHOLOGICAL AND SOCIAL CHANGES EXPERIENCED BY WOMEN DURING THE POSTPARTUM PERIOD	Betül BAYRAM Gülümser İÇİN Şeyma KAYA Sıla KIZILKAYA Doç.Dr. Rumeysa AKGÜN
		8	A COMPARATIVE ANALYSIS OF EMPLOYED AND UNEMPLOYED WOMEN’S PARENTING ATTITUDES WITHIN THE FRAMEWORK OF GENDER ROLES	AYŞE NUR MORAL Doç.Dr. Rumeysa AKGÜN

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Kasım / Nov 29, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Öğr.Gör. Volkan KAPÇAK**	1	THE EFFECT OF COURT SURFACE ON ANXIETY LEVELS IN TENNIS PLAYERS	Prof. Dr., TÜLİN AKMAN Doç. Dr., ŞABAN ÜNVER Arş. Gör., HAKKI MOR
		2	A COMPARATIVE STUDY OF INTOLERANCE OF UNCERTAINTY LEVELS IN SPORT SCIENCES STUDENTS AND STUDENTS FROM OTHER FACULTIES	Prof. Dr., TÜLİN AKMAN Doç. Dr., ŞABAN ÜNVER Arş. Gör., HAKKI MOR
		3	LEADERSHİP BEHAVİORS OF SPORTS MANAGERS: A CONTENT ANALYSİS	Süleyman KARAKAYA Prof.Dr. İlker ÖZMUTLU
		4	WEARABLE SPORTS TECHNOLOGIES IN A CHANGING WORLD	Süleyman KARAKAYA Prof. Dr. İlker ÖZMUTLU
		5	SPORCU–ANTRENÖR İLETİŞİMİ: ANTRENÖRE GÜVEN VE SPORCU MEMNUNİYETİ ARASINDAKİ İLİŞKİ	Öğr.Gör. Volkan KAPÇAK Prof.Dr. İlker ÖZMUTLU
		6	MOTIVATION AND JOB SATISFACTION IN SPORTS ORGANIZATIONS: A LITERATURE REVIEW IN THE CONTEXT OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT	Öğr.Gör. Volkan KAPÇAK Prof.Dr. İlker ÖZMUTLU

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Kasım / Nov 29, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Prof. Melihat TÜZÜN**	1	AN ANALYSIS OF THE CONTENT OF TEXTBOOKS USED IN MUSIC HISTORY COURSES AT CONSERVATORIUM IN TURKEY	Cansu YÜCEL
		2	AN EXAMINATION OF THE TRANSFORMATION OF ART THROUGH TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT	Yüksek Lisans Öğrencisi, Aysu SARIKAYA Doç. Okan BOYDAŞ
		3	THE EFFECT OF COLORS ON HUMAN LIFE	Yüksek Lisans Öğrencisi, Neveser Özyalçın Doç. Okan BOYDAŞ
		4	THE TRANSFORMATION OF SHADOW IN CONTEMPORARY ART: LIGHT, PERCEPTION, AND MEMORY IN THE WORKS OF THREE ARTISTS	YKL Mezun Öğrenci Ayça AY Prof. Melihat TÜZÜN
		5	COLOR AND PSYCHOLOGICAL MEANING IN YAVUZ TANYELİ'S PAINTINGS	YKL Mezun Öğrenci Mine YILMAZ Prof. Melihat TÜZÜN
		6	RESİMLE KURULAN YURT: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ MODERNLEŞME SÜRECİNDE KÜLTÜR POLİTİKALARI VE ANADOLU TEMSİLLERİ (1930-1945)	Dr. Orhan MERT
		7	AHMET ŞAHİN AK'IN TRT REPERTUVARINDAKİ BESTELERİNİN MAKAM, USUL, FORM ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ	Dr. Öğr. Üyesi ÖMER ZEKİ URHAN
		8	TWO VOICES FROM THE SAME TRADITION: A COMPARATIVE MAQAM ANALYSIS OF ZEKÂİZÂDE AHMET IRSOY AND ŞEVKÎ BEY'S SONGS IN THE MUHAYYER MAQAM	Doç. Dr. Ünsal Deniz Doktora Öğrencisi, Aslı YEŞİLGÜL ALAY

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
November 28 - 30, 2025
RIZE
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

29 Kasım / Nov 29, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

YAPAY ZEKA YÖNTEMLER İLE TAHMİN UYGULAMALARI ÖZEL OTURUMU

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Prof. Dr. Erol EĞRİOĞLU	1	BAL EKSTRASYON KOŞULLARININ BELİRLENMESİNDE Pİ-SİGMA YAPAY SİNİR AĞI ve GENETİK ALGORİTMAYA DAYALI BİR YÖNTEM	Prof. Dr. Hüseyin ŞAHİN Prof. Dr. Erol EĞRİOĞLU Prof. Dr. Eren Baş
		2	BIST 100 TAHMİNİNDE BULANIK FONKSİYON YAKLAŞIMLARI	Öğr. Gör. Şeyda DEMIREL TATLI Prof. Dr. Eren BAŞ Prof. Dr. Erol EĞRİOĞLU
		3	DENDTRİT YAPAY SİNİR AĞI İLE ÇOK FLORALI ÇİÇEK BALI SINIFLANDIRMASI	Prof. Dr. Hüseyin ŞAHİN Prof. Dr. Eren Baş Prof. Dr. Erol EĞRİOĞLU Esra BİRİNCİ Elif YORULMAZ ONDER
		4	GAUSS SÜRECİ REGRESYONA DAYALI RESİM BULANIK REGRESYON FONKSİYONLARI YAKLAŞIMI	Prof. Dr. Eren BAŞ Prof. Dr. Erol EĞRİOĞLU
		5	KUADRATİK ENTEGRE VE ATEŞ NÖRON MODELLİ YAPAY SİNİR AĞLARININ DİFERANSİYEL GELİŞİM ALGORİTMASI İLE EĞİTİMİ	Prof. Dr. Eren BAŞ Prof. Dr. Erol EĞRİOĞLU
		6	GEÇİTLİ GERİ BESLEMELİ DERİN YAPAY SİNİR AĞLARINA DAYALI SEZGİSEL BULANIK ZAMAN SERİSİ TAHMİN YÖNTEMİ	Prof. Dr. Erol EĞRİOĞLU Prof. Dr. Eren Baş
		7	PARÇACIK SÜRÜ OPTİMİZASYONU İLE ENTEGRE VE ATEŞ NÖRON MODELLİ YAPAY SİNİR AĞLARININ EĞİTİMİ	Prof. Dr. Erol EĞRİOĞLU Prof. Dr. Eren BAŞ
		8	ÖNGÖRÜ PROBLEMİ İÇİN GUMBEL AKTİVASYON FONKSİYONU İLE DENDTRİT YAPAY SİNİR AĞI	Ögr. Gör. Mete ÖZDEMİR Prof. Dr. Erol EĞRİOĞLU Prof. Dr. Eren Baş
		9	TÜRKİYE'YE GELEN AYLIK GÜNÜBİRLİKÇİ ZİYARETÇİ SAYILARININ YAPAY SİNİR AĞLARI İLE TAHMİNİ	Dr. Elanur MUTLU
		10	YABANCI ZİYARETÇİ SAYISININ ÖNGÖRÜSÜ İÇİN MAKİNE ÖĞRENMESİ YÖNTEMLERİNİN PERFORMASININ DEĞERLENDİRİLMESİ	Doç. Dr. Şerif Ahmet DEMİRDAĞ İbrahim EĞRİOĞLU Prof. Dr. Eren BAŞ

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Kasım / Nov 29, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Prof. Dr. Hatice ÖĞÜTCÜ**	1	DOĞAL YAYILIŞ GÖSTEREN YABANİ FİĞ (Vicia cracca) BİTKİLERİNDEN ENDOFİTİK BAKTERİLERİN İZOLASYONU VE KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİNİN BELİRLENMESİ	Prof. Dr. Hatice ÖĞÜTCÜ
		2	Cydonia oblonga (AYVA) ve Juglans regia L.(CEVİZ) BİTKİLERİNİN KÖK RİZOSFERİ VE DÖKÜNTÜLERİNDE BULUNAN BAKTERİ FLORASININ BELİRLENMESİ	Prof. Dr. Hatice ÖĞÜTCÜ
		3	HABITAT SELECTION AND ECOLOGICAL PREFERENCES OF CRAB SPIDERS (ARANEAE: THOMISIDAE)	Assoc.Prof.Dr. Adile AKPINAR
		4	RESEARCHES ON THE SPIDER FAUNA (ORDER: ARANEAE) OF THE PROVINCE OF SİNOP	Msc Student. Nurşen TİRYAKİ YILMAZER Assoc.Prof.Dr. Adile AKPINAR
		5	Morphological Effects of Salt Stress During the Germination Stage in Bean (Phaseolus vulgaris L.) Genotypes	Leyla KURGAN Sedanur GÜMÜŞ Fatih DEMİREL Barış EREN Adnan AYDIN
		6	Morphological Effect of Drought Stress Simulated with PEG 6000 During the Germination Period in Some Local Common Bean (Phaseolus vulgaris L.) Genotypes	Leyla KURGAN Sedanur GÜMÜŞ Özlem YILMAZ Yağmur GÖKÇE Zühal TURAN KILIÇ Ayşe Berfin BAYDAR Şahin AYDIN Fatih DEMİREL Adnan AYDIN Barış EREN

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Kasım / Nov 29, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Dr. Öğr. Üyesi Sevil ÖZTAŞ**	1	PROSTHETİC REHABİLİTATİON OF A COMPLETELY EDENTULOUS PATİENT WİTH UNİLATERAL CLEFT LİP AND PALATE	Res. Asst. EMRE ESEN Asst. Prof. Dr. GÜLŞAH AKYILDIZ
		2	ÇOCUKLARDA ULTRA İŞLENMİŞ GIDA TÜKETİMİ VE OBEZİTE EPİDEMİYOLOJİSİ	Diyetisyen, Utku Pullu
		3	OKUL KANTİNLERİ VE MARKET ÜRÜNLERİNİN GIDA ETİKETİ OKURYAZARLIĞI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	Diyetisyen, Utku Pullu
		4	CRİMEAN-CONGO HEMORRHAGİC FEVER	Dr. Öğr. Üyesi Sevil ÖZTAŞ
		5	MONKEYPOX VIRUS	Dr. Öğr. Üyesi Sevil ÖZTAŞ
		6	FRAILTY IN OLDER ADULTS AND CHRONIC DISEASES: ENHANCING QUALITY OF LIFE THROUGH NURSING APPROACHES	Uzman Hemşire,DİLEK MUSLU Doç.Dr. DİĞDEM LAFÇI BAKAR
		7	THE RISING VALUE OF NURSING: AN ANALYSIS OF ICN THEMES FROM 2022 TO 2024	Uzman Hemşire,DİLEK MUSLU Doç.Dr. DİĞDEM LAFÇI BAKAR

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Kasım / Nov 29, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Assoc. Prof. Dr. Zainab Johari**	1	ADAPTIVE REUSE OF HISTORICAL BUILDINGS IN BAKU: CONTEMPORARY CHALLENGES AND INNOVATIVE SOLUTIONS	Prof. Dr. Kamran Guliyev Leyla Mammadova
		2	INTEGRATING TRADITIONAL AZERBAIJANI DESIGN PRINCIPLES INTO CONTEMPORARY URBAN HOUSING	Assoc. Prof. Dr. Elvin Hasanov Nigar Suleymanli Farid Gasimov
		3	SUSTAINABLE FLOOD-RESISTANT ARCHITECTURE FOR BANGLADESH'S GROWING DELTA REGIONS	Dr. Mustafa Rahman Assis. Prof. Dr. Nabila Hasan Tariq Chowdhury Samia Akhtar
		4	URBAN DENSIFICATION AND GREEN SPACE PRESERVATION IN DHAKA: DESIGN STRATEGIES AND POLICY APPROACHES	Prof. Dr. Sharmin Akter Dr. Nusrat Jahan
		5	INTEGRATING MODULAR CONSTRUCTION WITH MALAYSIAN VERNACULAR ARCHITECTURE: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES	Prof. Dr. Ahmad Rashid Farah Nazirah Ramli Assis. Prof. Dr. Lim Sze Wee
		6	TROPICAL ENVIRONMENTAL RESPONSIVENESS IN MALAYSIAN UNIVERSITY CAMPUS DESIGN	Assoc. Prof. Dr. Zainab Johari Harris bin Abdullah Dr. Amelia Lee
		7	REHABILITATION OF OTTOMAN-ERA BUILDINGS IN SKOPJE: HISTORICAL ANALYSIS AND CONTEMPORARY CONSERVATION	Dr. Elena Dimitrova Prof. Dr. Nikola Jovanovic Selma Ismaili Bojan Petrovski Liridona Selmani
		8	URBAN TRANSFORMATION AND SOCIAL INCLUSION IN POST-SOCIALIST SKOPJE: PUBLIC SPACE REDESIGN	Assoc. Prof. Dr. Danilo Milanovic Assis. Prof. Dr. Marija Pavlovska Ana Petreski
		9	ADAPTIVE REUSE OF HISTORICAL BUILDINGS IN BAKU: CONTEMPORARY CHALLENGES AND INNOVATIVE SOLUTIONS	Prof. Dr. Kamran Guliyev Leyla Mammadova

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Kasım / Nov 29, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Dr. Fatema Habibi**	1	RENEWABLE ENERGY INTEGRATION IN SMART GRIDS: CHALLENGES AND SOLUTIONS IN PAKISTAN	Prof. Dr. Imran Malik Dr. Tayyaba Zahid Dr. Bilal Hussain
		2	DEEP LEARNING TECHNIQUES FOR FAULT DETECTION IN HIGH-VOLTAGE TRANSMISSION LINES	Dr. Maryam Qureshi Assis. Prof. Dr. Sheraz Ahmed
		3	PHOTOVOLTAIC SYSTEM PERFORMANCE OPTIMIZATION USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EGYPTIAN DESERTS	Prof. Dr. Ahlam Abdelrahman Dr. Mostafa Khalil Assis. Prof. Dr. Mariam Fouad Nada El-Din
		4	DESIGN AND IMPLEMENTATION OF SMART ELECTRIC VEHICLE CHARGING INFRASTRUCTURE IN CAIRO	Assis. Prof. Dr. Youssef Amin Dr. Hoda Samir
		5	ANALYSIS OF MICROGRID STABILITY UNDER VARIABLE LOAD AND GENERATION CONDITIONS IN KABUL	Dr. Parwiz Hashimi
		6	EFFICIENT POWER CONVERTER DESIGN FOR RURAL ELECTRIFICATION IN AFGHANISTAN	Prof. Dr. Laila Saidi Assis. Prof. Dr. Mohammad Rahmani Dr. Zainab Nazari Ali Asadi
		7	WIRELESS COMMUNICATION FRAMEWORKS FOR REMOTE HEALTH MONITORING IN RURAL AFGHANISTAN	Dr. Ahmad Fahim Niloofar Qaderi
		8	DESIGN AND TESTING OF FAULT-TOLERANT MOTOR DRIVES FOR INDUSTRIAL AUTOMATION	Dr. Fatema Habibi
		9	AI-POWERED IMAGE RECOGNITION TECHNOLOGIES FOR CIVIL INFRASTRUCTURE MONITORING IN KABUL	Assis. Prof. Dr. Amir Rezai Dr. Haroon Hussaini Maryam Ali Omid Najafi

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Kasım / Nov 29, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Assis. Prof. Dr. Jona Dervishi Dr. Renis Tashi**	1	EVALUATING THE IMPACT OF HEALTH EDUCATION PROGRAMS ON DIABETES PREVENTION IN IRANIAN COMMUNITIES	Prof. Dr. Shirin Jafari Dr. Nima Ebrahimi Assis. Prof. Dr. Laleh Moradi
		2	GENETIC SCREENING AND COUNSELING FOR HEREDITARY CANCERS: PRACTICES AND CHALLENGES IN IRAN	Assis. Prof. Dr. Roya Behzad Dr. Navid Parsa
		3	STRENGTHENING MATERNAL HEALTHCARE ACCESS IN LOW-RESOURCE NIGERIAN SETTINGS	Prof. Dr. Olufunmilayo Adeyemi Dr. Jamila Musa Assis. Prof. Dr. Chinedu Okeke Ngozi Chukwu
		4	BURDEN OF MALARIA AND COMMUNITY RESPONSES TO VECTOR CONTROL IN RURAL NIGERIA	Dr. Adedayo Ogunleye Assis. Prof. Dr. Funke Adebayo
		5	REFORMING MEDICAL EDUCATION IN ALBANIA: COMPETENCY-BASED CURRICULA AND TEACHING STRATEGIES	Prof. Dr. Arben Leka Dr. Elda Nuri Blendi Sorra Assis. Prof. Dr. Lira Hysa
		6	CHALLENGES IN IMPLEMENTING ELECTRONIC HEALTH RECORDS (EHR) SYSTEMS IN ALBANIAN HOSPITALS	Assis. Prof. Dr. Jona Dervishi Dr. Renis Tashi
		7	PREVALENCE OF CARDIOVASCULAR RISK FACTORS AMONG UNIVERSITIES' STUDENTS IN MONGOLIA	Prof. Dr. Bat-Erdene Batbayar Dr. Oyun-Erdene Tungalag Erdenebat Naranbaatar

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Kasım / Nov 29, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Dr. Yasmine Belkadhi**	1	SUSTAINABLE OLIVE CULTIVATION PRACTICES AND THEIR IMPACT ON SOIL HEALTH IN TUNISIA	Prof. Dr. Nabil Ben Youssef Dr. Hela Amari
		2	WATER MANAGEMENT STRATEGIES FOR IRRIGATED AGRICULTURE IN SEMI-ARID TUNISIAN REGIONS	Dr. Yasmine Belkadhi
		3	IMPROVING SORGHUM YIELD THROUGH GENETIC DIVERSITY AND AGROECOLOGICAL PRACTICES IN ETHIOPIA	Prof. Dr. Amare Getahun Dr. Hana Tsegaye Assis. Prof. Dr. Bekele Alemu
		4	INTEGRATED PEST MANAGEMENT AND BIOPESTICIDES IN ETHIOPIAN HORTICULTURE	Dr. Sosina Abebe Mulu Worku
		5	PRECISION AGRICULTURE APPLICATIONS IN WINTER WHEAT PRODUCTION IN RUSSIA	Dr. Nikolai Petrov Assoc. Prof. Dr. Svetlana Ivanova
		6	RUSSIAN GRASSLAND MANAGEMENT: CONSERVATION, CARBON SEQUESTRATION, AND LIVESTOCK PRODUCTIVITY	Prof. Dr. Olga Smirnova Dr. Aleksandr Vasiliev Ivan Kovalev
		7	MODERN DESERT FARMING TECHNIQUES IN THE ARABIAN PENINSULA: CHALLENGES AND PROSPECTS	Prof. Dr. Maha Al-Zahrani Dr. Omar Al-Barakati Assis. Prof. Dr. Waleed Al-Yousef Nasser Al-Farsi
		8	RECLAIMING MARGINAL LANDS FOR AGRICULTURE IN ARID REGIONS OF THE ARAB WORLD	Dr. Hanan Al-Salem Prof. Dr. Saeed Al-Harbi
		9		

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Kasım / Nov 29, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Assis. Prof. Dr. Hani Nasr**	1	DEVELOPMENT AND PHARMACOKINETIC EVALUATION OF HERBAL ANTIOXIDANT FORMULATIONS FOR CHRONIC DISEASE MANAGEMENT	Prof. Dr. Lamia Bensalem Dr. Karim Djeghlal
		2	CURRENT CHALLENGES IN ANTIMICROBIAL STEWARDSHIP PROGRAMS IN ALGERIAN HOSPITAL PHARMACY PRACTICE	Assis. Prof. Dr. Nesrine Toumi Dr. Ilyes Bendaoud
		3	NICOTINE ADDICTION AND PHARMACOLOGICAL INTERVENTIONS AMONG SYRIAN YOUTH: A CROSS-SECTIONAL STUDY	Prof. Dr. Nour Al-Shami Dr. Bassel Haddad Dr. Lina Mansour
		4	EVALUATION OF TRADITIONAL HERBAL DRUG USE IN PHARMACEUTICAL PRACTICE IN SYRIA	Assis. Prof. Dr. Hani Nasr Amina Qabbani
		5	CLINICAL OUTCOMES OF MULTI-DRUG THERAPY FOR TUBERCULOSIS PATIENTS IN SENEGAL: A PHARMACY-BASED COHORT STUDY	Dr. Aissatou Faye Moussa Ndiaye Prof. Dr. Alioune Diop
		6	PHARMACOVIGILANCE AND ADVERSE DRUG REACTION REPORTING SYSTEMS IN SENEGALESE HOSPITALS	Prof. Dr. Marième Diouf Assis. Prof. Dr. Serigne Gueye Fatoumata Sarr Dr. Abdoulaye Diallo
		7	EVALUATION OF PHARMACOGENOMIC TESTING PRACTICES IN AZERBAIJANI COMMUNITY PHARMACIES	Prof. Dr. Leyla Abbasova Dr. Kamran Akhundov Dr. Arzu Guliyeva
		8	DEVELOPMENT OF CONTROLLED-RELEASE FORMULATIONS FOR CARDIOVASCULAR DRUGS IN AZERBAIJAN	Assis. Prof. Dr. Elmar Suleymanov Prof. Dr. Nigar Huseynli
		9		

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Kasım / Nov 29, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Assis. Prof. Dr. Pablo Alonso**	1	PARASITIC INFESTATIONS IN SMALL RUMINANTS: CHALLENGES FOR RURAL LIVESTOCK FARMERS IN TAJIKISTAN	Shodmon Mirzoev Dr. Farzona Rajabova Jamila Saidova
		2	EPIDEMIOLOGICAL SURVEY OF BOVINE TUBERCULOSIS IN RURAL TAJIKISTAN: DIAGNOSIS AND CONTROL STRATEGIES	Dr. Suhrob Safarov Dr. Gulnara Sharipova
		3	CONTROL OF BRUCELLOSIS IN DAIRY CATTLE: VACCINATION EFFORTS IN EGYPTIAN GOVERNORATES	Prof. Dr. Hossam Eldin Mahmoud Ahmed Zaki Assis. Prof. Dr. Mona El-Sayed
		4	AVIAN INFLUENZA MONITORING AND BIOSECURITY PRACTICES IN POULTRY FARMS OF EGYPT	Dr. Faten Abdelrahim Mohamed Saber
		5	TICK-BORNE DISEASES IN IRANIAN SHEEP FLOCKS: MOLECULAR DIAGNOSIS AND CONTROL MEASURES	Prof. Dr. Hassan Shirazi Assis. Prof. Dr. Sara Foroughi Dr. Mohsen Farzi
		6	VETERINARY EDUCATION REFORM AND PRACTICAL TRAINING IN IRANIAN UNIVERSITIES	Dr. Sahar Kaviani Prof. Dr. Ali Akbar Dehghan Banadaki
		7	SURVEILLANCE OF ZOONOTIC DISEASES AT THE WILDLIFE-LIVESTOCK INTERFACE IN WESTERN INDIA	Dr. Ramesh Gopalakrishnan Assis. Prof. Dr. Meera Nair
		8	EVALUATION OF TRYPANOSOMIASIS CONTROL PROGRAMS IN INDIAN DAIRY CATTLE	Prof. Dr. Priya Sreenivasan Dr. Bhaskar Rao Dr. Aparna Nair
		9	MOLECULAR CHARACTERIZATION OF CANINE PARVOVIRUS STRAINS IN DOG POPULATIONS IN SPAIN	Dr. Marta Ferrer Assis. Prof. Dr. Pablo Alonso

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Kasım / Nov 29, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Doç. Dr. Demokaan DEMİREL**	1	KAMU YÖNETİMİNDE ETİK: ABD ve AB YÖNETİM İLKELERİ ARASINDA BİR KIYASLAMA	Doç. Dr. Demokaan DEMİREL
		2	TÜRKİYE'DE YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARI	Doç. Dr. Demokaan DEMİREL
		3	BETWEEN CAESARISM AND BUREAUCRATIC OLIGARCHY: THE TENSION IN MAX WEBER'S POLITICAL THOUGHT	Doç.Dr. Mustafa Cem OĞUZ
		4	RPP AND POPULISM: A COMPARISON BETWEEN İSMET İNÖNÜ AND BÜLENT ECEVİT	Arş. Gör. Tahir Anıl GÜNGÖRDÜ
		5	THE RELATIONSHIP BETWEEN BUDGET REVENUES AND PUBLIC SERVICE EFFICIENCY	YL Öğrenci Emine Gamze BÜBER Doç. Dr. İnci SANDALCI

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPIED SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Kasım / Nov 29, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Lecturer Dr. MERVE ALADAĞ**	1	INVESTIGATION OF SEASONAL RECREATIONAL USE CHARACTERISTICS OF YOMRA COASTAL AREAS	Demet Ülkü GÜLPINAR SEKBAN Makbulenur ONUR
		2	EVALUATION OF SOCIAL FOCUSES IN COASTAL AREAS THROUGH OPEN SPACE USES OF CAFES AND RESTAURANTS IN YOMRA COASTLINE	Demet Ülkü GÜLPINAR SEKBAN Makbulenur ONUR
		3	KENTSEL ISI ADASI ETKİSİNİN AZALTILMASINDA ÇİM ALANLAR VE EKOLOJİK SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK TARTIŞMASI	Öğr. Gör. Hande ASLAN Dr. Reva ŞERMET ACAR Doç. Dr. Fatma AŞILIOĞLU
		4	15 DAKİKALIK SÜRDÜRÜLEBİLİR KENT MODELİ	Dr. Reva ŞERMET ACAR Öğr. Gör. Hande ASLAN Doç. Dr. Fatma AŞILIOĞLU
		5	SOURCES AND SUSTAINABLE MANAGEMENT OF HAZARDOUS WASTE ORIGINATING FROM HEALTHCARE FACILITIES	Lecturer Dr. MERVE ALADAĞ

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Kasım / Nov 29, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Prof. Dr. MURAT KORUNUR**	1	COMPARISON OF ACTIVE AND PASSIVE COOLING METHODS TO INCREASE THERMAL PERFORMANCE IN PHOTOVOLTAIC PANELS: A LITERATURE REVIEW	Öğr. Gör., Osman Özdemir Dr. Öğr. Üyesi, Halit Lutfi Yücel Doç. Dr., Gökhan Kahraman
		2	DÖNEN SİLİNDİRİK EVREN MODELİ İÇİN MUTLAK PARALELİZM VE GÖKKUŞAĞI KÜTLEÇEKİM KURAMI ÇERÇEVESİNDE HAMİLTONYEN YOĞUNLUĞU	Prof. Dr. MURAT KORUNUR Doç. Dr. SİBEL KORUNUR
		3	KRORI-BARUA MODELİ ÇERÇEVESİNDE ENERJİ-MOMENTUM DAĞILIMLARI	Prof. Dr. Murat KORUNUR Doç. Dr. İnan ÜNAL İdris ÖZ
		4	CONTROL STRATEGIES FOR HIGH PERFORMANCE SERVO MOTORS	MURAT AYDIN Dr. İDRİS SANCAKTAR
		5	ASSESSING STUDENT ENGAGEMENT WITH BIOSENSOR-BASED EMOTIONAL DATA	Merve Okumuş Sarı Halil İbrahim Sarı Asst. Prof. Kübra Keser
		6	INVESTİGATİON OF THE USE OF FLYWHEEL ENERGY STORAGE İN PV PLANTS	Mahmut Burak GÖZLÜ Prof. Dr. Mehmet Ali ÖZÇELİK
		7	THE FOCUS OF AN STABILITY INTO A LITHIUM-FLYWHEEL HYBRID STORAGE IN PV SYSTEM	Mahmut Burak GÖZLÜ Prof. Dr. Mehmet Ali ÖZÇELİK
		8	OFF-GRID SOLAR ENERGY SYSTEM DESIGN FOR A DETACHED HOUSE IN DİYARBAKIR	Esat ESER Prof.Dr.Sabir RÜSTEMLİ
		9	THE IMPORTANCE OF WIND ENERGY IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF MUŞ PROVINCE	Esat ESER Prof.Dr.Sabir RÜSTEMLİ

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Kasım / Nov 29, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Öğr. Gör. Dr. ZÜMRÜT KURTULGU**	1	ON APPROXIMATE SOLUTIONS OF NONLINEAR FRACTIONAL DELAY DIFFERENTIAL EQUATIONS	Kerem Mert KARADAĞ Gül Gözde Biçer ŞARLAK Mustafa GÜLSU
		2	L-WEAKLY COMPACT OPERATORS ON BANACH LATTICES	Melis PATAR Prof. Dr. Ömer Gök
		3	THE USE OF LİDAR SYSTEMS İN DİSASTER CADASTRE	Öğr. Gör. Dr. ZÜMRÜT KURTULGU
		4	THE USE OF KRIGING INTERPOLATION METHODS IN LIDAR SYSTEMS	Öğr. Gör. Dr ZÜMRÜT KURTULGU
		5	VARİKOSEL HASTALIĞINI SINIFLANDIRMADA KULLANILAN MAKİNE ÖĞRENİMİ MODELLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	Öğr. Gör. Abdulvahap PINAR Dr. Öğr. Üyesi Fatma Hilal YAĞIN
		6	SAĞLIK ALANINDA KULLANILAN REGRESYON YAKLAŞIMLARI	Öğr. Gör. Abdulvahap PINAR Dr. Öğr. Üyesi Fatma Hilal YAĞIN
		7	ILLUMINATING THE NEUTRINO WORLD: DETECTION METHODS, EXPERIMENTS, AND FUTURE DIRECTIONS	Dr. MUSTAFA KANDEMIR
		8	PRODUCTION PLANNING FOR THE BEVERAGE SECTOR UNDER UNCERTAINTY: A FUZZY GOAL PROGRAMMING APPROACH	ŞEYDA KARAHAN ORAK Prof. Dr. SELÇUK ALP
		9	RESONANT TUNNELING IN MULTI-PARABOLIC QUANTUM BARRIER STRUCTURES: A TRANSFER MATRIX APPROACH TO HIGH-SPEED DEVİCE DESİGN	Prof. Dr. Mehmet BATI Abdurrahman UKAN Aslı HATİPOĞLU

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Kasım / Nov 29, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Arş. Gör. Dr. COŞKAN SEVGİLİ**	1	EFFECTS OF MATERIAL CHANGE IN DISHWASHER SUMP REGION FILTERS ON WASHING PERFORMANCE	E&P Test Uzmanı, Onur TURHAN
		2	FARKLI AKIM YOĞUNLUKLARINDA ELEKTROKİMYASAL OLARAK ÇİNKO VE NİKEL KAPLANMIŞ OLAN ÇELİĞİN KLORÜR İÇEREN ÇÖZELTİLERDE KOROZYON DAVRANIŞININ İNCELENMESİ	Behçet Kağan BÖLÜK Prof. Dr. Sibel Zor
		3	CHARGE ESTIMATION OF LITHIUM-ION AND SUPERCAPACITOR HYBRID BATTERY MODELS BASED ON K-NEAREST NEIGHBOUR ALGORITHM	MUHAMMED İKBAL KAKECİ Prof. Dr. MEHMET ALİ ÖZÇELİK
		4	INVESTIGATION OF ENSEMBLE LEARNING ALGORITHMS FOR HEALTH PREDICTION İN A HYBRID SYSTEM İNTEGRATING LITHIUM-İON AND SUPERCAPACITORS	MUHAMMED IKBAL KAKECI Prof. Dr. MEHMET ALI ÖZÇELİK
		5	GEMİLERDE MEYDANA GELEN İŞ KAZALARININ ANALİZİ	Arş. Gör. Dr. COŞKAN SEVGİLİ
		6	DJI MAVİC 3M MULTİSPEKTRAL GÖRÜNTÜLERİ İLE EKİLİ ALANLARDA AÇIKLIK (STAND GAP) TESPİTİ VE ANALİZİ	Doç. Dr. YELİZ DURGUN Doç. Dr. MAHMUT DURGUN ARİF ENGİN ÇİNAR

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Kasım / Nov 29, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Dr. Öğretim Üyesi, NİLGÜN COŞKUN**	1	EMOTIONAL WELL-BEING IN THE FAMILY FROM THE PERSPECTIVE OF YOUNG ADULTS: A METASYNTHESIS STUDY	Büşra YURT Doç. Dr. Bilge Türkoğlu
		2	BİLİŞSEL ESNEKLİK VE PROBLEM ÇÖZME BECERİSİNİN AKADEMİK BAŞARIYA ETKİSİ	Psikolog, FAVVARA ANVARLİ Dr. Öğretim Üyesi, NİLGÜN COŞKUN
		3	THE RELATIONSHIP BETWEEN PERCEIVED PARENTAL ACCEPTANCE REJECTION AND SOCIAL ANXIETY SYMPTOMS: THE MEDIATING ROLE OF SELF-DIFFERENTIATION AND EMOTION REGULATION DIFFICULTIES	Yüksek Lisans Öğrencisi, Rümeysa Tosun Eroğlu Doç. Dr. Halime Şenay Güzel
		4	OBJECTIVE AND SUBJECTIVE PERSPECTIVES IN EARTHQUAKE PREPAREDNESS: A COMPARATIVE STUDY	HACER ALYA AKBOĞA HAZAN TİMUROĞLU Dr. Öğr. Üyesi MEHMET KARASU
		5	YETİŞKİN BİREYLERDE ÇEVRİMİÇİ ALIŞVERİŞ BAĞIMLILIĞI VE MENTAL İYİ OLUŞ	Doç. Dr., MUSTAFA PAMUK Yüksek Lisans Öğrencisi, ABDULSELAM GÜLŞEN

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Kasım / Nov 29, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Dr. Razia Mohammadi**	1	EMOTIONAL INTELLIGENCE AS A PREDICTOR OF LEADERSHIP BEHAVIOR IN AZERBAIJANI YOUTH ORGANIZATIONS	Dr. Kamala Aliyeva Dr. Javid Guliyev Zaur Abbasov
		2	THE EFFECTS OF SOCIAL SUPPORT ON ACADEMIC STRESS AMONG AZERBAIJANI UNIVERSITY STUDENTS	Prof. Dr. Rashad Mammadov Assis. Prof. Dr. Nigar Babayeva
		3	PARENTING STYLES AND ADOLESCENT SELF-ESTEEM: A STUDY AMONG PAKISTANI FAMILIES	Prof. Dr. Naveed Ullah Khan Dr. Sadaf Khalid Assis. Prof. Dr. Irfan Ahmad
		4	CULTURAL FACTORS INFLUENCING MENTAL HEALTH HELP-SEEKING AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN PAKISTAN	Dr. Mariam Bukhari Farhan Ali
		5	BODY IMAGE PERCEPTION AND SOCIAL MEDIA USAGE AMONG EGYPTIAN TEENAGERS	Prof. Dr. Mona El-Shazly Dr. Nourhan Ahmed
		6	ANXIETY AND ACADEMIC PERFORMANCE IN MEDICAL STUDENTS: A CASE STUDY FROM EGYPT	Dr. Khaled Mostafa Assis. Prof. Dr. Salma Gamil Dr. Youssef Samir Maha Fawzi
		7	PTSD SYMPTOMS AMONG CHILDREN LIVING IN CONFLICT-AFFECTED REGIONS OF AFGHANISTAN	Dr. Faridullah Hakimi Assis. Prof. Dr. Laila Wahidi
		8	WOMEN'S MENTAL HEALTH AND ACCESS TO PSYCHOLOGICAL SERVICES IN AFGHAN UNIVERSITIES	Dr. Razia Mohammadi
		9	SOCIAL ANXIETY AND PEER RELATIONSHIPS IN SECONDARY SCHOOL STUDENTS: A KABUL CASE STUDY	Dr. Mustafa Jan Fatima Sultani
		10	THE IMPACT OF DISPLACEMENT ON ADOLESCENT MENTAL WELL-BEING IN AFGHANISTAN	Prof. Dr. Abdul Qadir Shirzai Dr. Ahmad Latif Niloofar Saif Assis. Prof. Dr. Najibullah Faqiri Dr. Waheed Sultani

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Kasım / Nov 29, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Prof. Dr. Grace Wanjiru Dr. Samuel Mwangi**	1	POST-CONFLICT ADJUSTMENT AND DEPRESSION AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN KABUL	Assis. Prof. Dr. Nasir Ahmad Dr. Maryam Baryalai Sayed Jamal
		2	COMMUNITY-BASED MENTAL HEALTH INTERVENTIONS IN URBAN SLUMS: EXPERIENCES FROM NAIROBI	Prof. Dr. Grace Wanjiru Dr. Samuel Mwangi
		3	IMPACT OF ECONOMIC EMPOWERMENT PROGRAMS ON WOMEN'S WELL-BEING IN RURAL KENYA	Dr. Jane Anyango Assis. Prof. Dr. Michael Otieno Esther Mutua
		4	ELDER CARE POLICY DEVELOPMENT AND CHALLENGES IN RAPIDLY AGEING KOREAN SOCIETY	Prof. Dr. Min-ju Lee Dr. Ji-young Park
		5	THE ROLE OF SCHOOL SOCIAL WORKERS IN PROMOTING INCLUSION FOR MIGRANT CHILDREN IN SOUTH KOREA	Assis. Prof. Dr. Hyejin Kim Prof. Dr. Sang-wook Chang Seong-min Lee Soo-yeon Choi
		6	SOCIAL ENTERPRISE AND POVERTY REDUCTION STRATEGIES IN BANGLADESH: A CASE STUDY ANALYSIS	Dr. Mohammad Hasan Tahmina Sultana Assis. Prof. Dr. Rezaul Karim
		7	CHILD PROTECTION SYSTEMS AND MULTIDISCIPLINARY SOCIAL SERVICE COLLABORATION IN BANGLADESH	Assis. Prof. Dr. Mizanur Rahman Prof. Dr. Nusrat Jahan Shahida Akter
		8	THE IMPACT OF VOLUNTEER PROGRAMS ON YOUTH EMPOWERMENT IN URBAN THAILAND	Assoc. Prof. Dr. Nattapong Siriphan Dr. Suchada Chaiyapa Samorn Phonchai
		9	ENHANCING ELDERLY WELL-BEING THROUGH INTERGENERATIONAL SOCIAL PROGRAMS IN THAILAND	Assis. Prof. Dr. Wilawan Damrongkit Dr. Thira Suwan Pimchanok Yimyai Dr. Kanya Apiwattanapong

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Kasım / Nov 29, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Prof. Dr. Mamadou Diop**	1	THE IMPACT OF LANGUAGE POLICY ON BILINGUAL EDUCATION IN ALGERIAN PRIMARY SCHOOLS	Prof. Dr. Samira Bensalah Dr. Khaled Lounis
		2	INTEGRATING DIGITAL TECHNOLOGY IN TEACHER EDUCATION PROGRAMS IN ALGERIA	Dr. Laila Bouziane Assoc. Prof. Dr. Mounir Benkhaled Assis. Prof. Dr. Rabah Hadjiri
		3	ADDRESSING EDUCATIONAL INEQUALITY IN WAR-AFFECTED REGIONS OF SYRIA	Dr. Ahmad Al-Sabbagh Rania Ibrahim
		4	CURRICULUM REFORM FOR CRITICAL THINKING IN SYRIAN SECONDARY SCHOOLS	Assoc. Prof. Dr. Hala Doumani Yousef Jarrah Assis. Prof. Dr. Basma Atassi Dr. Nada Suleiman
		5	CHALLENGES AND OPPORTUNITIES IN IMPLEMENTING INCLUSIVE EDUCATION IN SENEGALESE PRIMARY SCHOOLS	Prof. Dr. Mamadou Diop Assis. Prof. Dr. Fatou Bâ Dr. Amadou Sarr
		6	MULTILINGUALISM AND LANGUAGE USE IN URBAN SENEGALESE CLASSROOMS	Dr. Mariama Ndiaye Assoc. Prof. Dr. Ismaila Sarr
		7	THE ROLE OF PROJECT-BASED LEARNING IN PROMOTING SCIENTIFIC LITERACY IN AZERBAIJANI HIGH SCHOOLS	Assoc. Prof. Dr. Nargiz Ismayilova Ilgar Mammadov Dr. Aysel Allahverdiyeva
		8	IMPACT OF INTERNATIONAL EXCHANGE PROGRAMS ON STUDENT INTERCULTURAL COMPETENCE IN AZERBAIJAN	Dr. Lala Huseynova Samir Askerov
		9	THE IMPACT OF LANGUAGE POLICY ON BILINGUAL EDUCATION IN ALGERIAN PRIMARY SCHOOLS	Prof. Dr. Samira Bensalah Dr. Khaled Lounis

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Kasım / Nov 29, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Assoc. Prof. Dr. Rena Aliyeva**	1	INNOVATION MANAGEMENT PRACTICES IN AZERBAIJANI FAMILY-OWNED ENTERPRISES	Prof. Dr. Vugar Huseynov Dr. Aygun Guliyeva
		2	THE IMPACT OF E-GOVERNMENT INITIATIVES ON ENTREPRENEURIAL DEVELOPMENT IN AZERBAIJAN	Assoc. Prof. Dr. Rena Aliyeva
		3	CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AND SUSTAINABILITY REPORTING IN LEADING BANGLADESHI TEXTILE FIRMS	Prof. Dr. Mohammad Rahman Dr. Yasmin Haque Assis. Prof. Dr. Kamal Roy
		4	ENTREPRENEURIAL EDUCATION INITIATIVES IN BANGLADESHI UNIVERSITIES: OUTCOMES AND FUTURE DIRECTIONS	Dr. Tania Akter Assis. Prof. Dr. Ziaur Rahman
		5	DIGITAL MARKETING ADOPTION AMONG SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN MALAYSIA: DRIVERS AND CHALLENGES	Prof. Dr. Azman Hashim Dr. Siti Aisyah Yusoff Assis. Prof. Dr. Lim Wei Ming
		6	SUPPLY CHAIN RESILIENCE AND RISK MANAGEMENT IN THE MALAYSIAN AUTOMOTIVE SECTOR	Dr. Nurul Huda Prof. Dr. Fahmi Ismail
		7	HUMAN RESOURCE MANAGEMENT PRACTICES AND EMPLOYEE ENGAGEMENT IN SKOPJE'S ICT INDUSTRY	Assoc. Prof. Dr. Nikola Popovski Ivana Stojanovska
		8	INFLUENCE OF INTERNATIONAL BUSINESS EDUCATION PROGRAMS ON ENTREPRENEURSHIP INTENTIONS IN SKOPJE	Prof. Dr. Aleksandar Petreski Marija Dimitrovska Goran Jovanovic
		9	CORPORATE GOVERNANCE AND THE PERFORMANCE OF FAMILY BUSINESSES IN SKOPJE	Dr. Daniela Ilievska

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Kasım / Nov 29, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Assis. Prof. Dr. Mahmoud El-Gohary**	1	IMPACT OF MICROFINANCE INITIATIVES ON WOMEN ENTREPRENEURS IN RURAL PAKISTAN	Dr. Ayesha Qureshi Prof. Dr. Imran Siddiqui
		2	EXAMINING THE ROLE OF REMITTANCES IN ECONOMIC GROWTH AND HOUSEHOLD WELFARE IN PAKISTAN	Assis. Prof. Dr. Zeeshan Khalid Saira Noor Dr. Tariq Hanif
		3	TRADE LIBERALIZATION AND ITS IMPACT ON THE MANUFACTURING SECTOR IN MOROCCO	Prof. Dr. Samira El Ghazali Ahmed Ben Amar
		4	THE DYNAMICS OF AGRICULTURAL VALUE CHAINS AND RURAL LIVELIHOODS IN MOROCCO	Assis. Prof. Dr. Youssef Chafik Nora Belkadi
		5	THE IMPACT OF OIL PRICE FLUCTUATIONS ON NIGERIA'S MACROECONOMIC STABILITY	Prof. Dr. Nneka Ezeh Dr. Musa Adedayo Dr. Aisha Bello Kelechi Nwosu
		6	ENTREPRENEURSHIP AND SMALL ENTERPRISE DEVELOPMENT IN NIGERIA: POLICY CHALLENGES AND SUCCESS STORIES	Dr. Chinedu Okafor Dr. Joy Onwumere
		7	EXPLORING THE ROLE OF FINANCIAL INCLUSION IN ALLEVIATING POVERTY IN EGYPT	Prof. Dr. Mona Hassan Dr. Ahmed Fathy Rania Mokhtar
		8	THE EFFECT OF EDUCATION EXPENDITURE ON LONG-TERM ECONOMIC GROWTH IN EGYPT	Assis. Prof. Dr. Mahmoud El-Gohary Dr. Sara Abdallah
		9		

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Kasım / Nov 29, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Dr. Jeremiah Okon**	1	GOVERNANCE REFORMS AND PUBLIC SECTOR ACCOUNTABILITY IN PAKISTAN	Imran Ali Dr. Natasha Awan
		2	CITIZEN PARTICIPATION IN LOCAL GOVERNANCE: POLICY IMPACTS AND CHALLENGES IN URBAN PAKISTAN	Dr. Saima Shafiq Assis. Prof. Dr. Usman Rashid Adeel Malik
		3	EVALUATING E-GOVERNMENT INITIATIVES IN MOROCCO: SUCCESSES AND CHALLENGES	Dr. Amina El-Mansouri Prof. Dr. Youssef Belkacem
		4	SOCIAL POLICY INNOVATIONS FOR YOUTH EMPOWERMENT IN MOROCCAN CITIES	Dr. Hicham Bouzidi
		5	THE IMPACT OF PUBLIC HEALTH POLICY ON RURAL HEALTHCARE DELIVERY IN NIGERIA	Prof. Dr. Bola Akinyemi Assis. Prof. Dr. Chinedu Nwankwo Dr. Florence Uche
		6	ENHANCING TRANSPARENCY AND REDUCING CORRUPTION IN NIGERIA'S PUBLIC PROCUREMENT SYSTEM	Dr. Jeremiah Okon
		7	EDUCATIONAL POLICY EVOLUTION AND TEACHER PROFESSIONALISM IN EGYPTIAN PUBLIC SCHOOLS	Prof. Dr. Mahmoud El-Sayed Dr. Aya Mostafa Assis. Prof. Dr. Rania Zaki Dr. Hossam Eldin Taha
		8	REIMAGINING CITIZEN-CENTERED ADMINISTRATIVE PROCESSES IN EGYPTIAN LOCAL GOVERNANCE	Dr. Nourhan Abdalla Prof. Dr. Musa Abouzeid
		9		

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Kasım / Nov 30, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Öğr. Gör. Sezai ÖZEL**	1	TÜRKİYE'DE OKUL ZORBALIĞININ BELİRLEYİCİLERİ: SINIFLANDIRMA VE REGRESYON AĞACI (CRT) ANALİZİ İLE KAPSAMLI BİR İNCELEME	Doç. Dr. Fulya BARIŞ PEKMEZCİ
		2	TÜRKİYE'DE ÖĞRENCİLERİN AİLE DESTEĞİ ALGISININ BELİRLEYİCİLERİ: SINIFLANDIRMA VE REGRESYON AĞACI (CRT) ANALİZİ	Doç. Dr. Fulya BARIŞ PEKMEZCİ
		3	BIBLIOGRAPHY ANALYSIS OF THESIS WRITTEN IN ARABIC TEACHING IN TURKEY BETWEEN 2020 AND 2024	Arapça öğretmeni , Özcan KILIÇ
		4	"ADINI BEN VERDİM, YAŞINI ALLAH VERSİN!": ÖĞRETMEN ADAYLARININ İSİM HİKÂYELERİ	Lisans Öğrencisi SEHER YALÇIN Lisans Öğrencisi PINAR DURMUŞ Doç. Dr. ÖMER KEMİKSİZ
		5	THE LEVEL OF 5TH GRADE STUDENTS' ASSOCIATION OF KNOWLEDGE LEARNED IN THE 'MATTER AND CHANGE' UNIT WITH DAILY LIFE	Student, Tuğba DEDE ER Prof. Dr. UĞUR SARI
		6	SCIENCE QUESTIONS FROM THE PERSPECTIVE OF COGNITIVE PROCESSES AND KNOWLEDGE DIMENSIONS: 2025 LGS REVIEW	Yüksek Lisans Öğrencisi, BEGÜM ŞAHİN Prof. Dr., SEVİLAY KARAMUSTAFAOĞLU
		7	SCIENCE LEARNING OUTCOMES FOR THE UNIT "OUR NEIGHBORS IN THE SKY AND US" IN THE SCIENCE COURSE ANALYSIS OF AND PROCESS COMPONENTS ACCORDING TO THE SOLO TAXONOMY	Yüksek Lisans Öğrencisi, BEGÜM ŞAHİN Prof. Dr., SEVİLAY KARAMUSTAFAOĞLU
		8	GLOBAL TRENDS IN TEACHER AGENCY RESEARCH: A BIBLIOMETRIC STUDY OF PEER-REVIEWED ARTICLES (1992–2024)	Öğr. Gör. Sezai ÖZEL Doç. Dr. Muhammed ZİNCİRLİ

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Kasım / Nov 30, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Doç.Dr. YASEMİN BOZKURT**	1	FROM THE ARISTOCRATIC FAMILIES OF ANCIENT GREECE TO THE OEDIPAL CONFLICT: AN ANALYSIS OF THE SERIES SUCCESSION (2018)	Arş. Gör. Sezin DOĞAN
		2	SANAL ETKİLEYİCİLERİN REKLAMCILIK LİTERATÜRÜNDEKİ DURUM TESPİTİ: SCOPUS TABANLI BİBLİYOMETRİK ANALİZİ	Doç.Dr. YASEMİN BOZKURT
		3	ANALYSIS OF ETHICAL AND MORAL STANCE IN ADVERTISEMENTS: VALUE CONSUMPTION IN THE EXAMPLE OF AKAGI NYUGYO ADVERTISING FILM	Dr., SİBEL DEMİR
		4	AGE DISCRIMINATION IN NEW MEDIA: THE EXAMPLE OF EKŞİ SÖZLÜK	Dr., SİBEL DEMİR
		5	MASALLARIN ÖĞRETİMİNDE BLOOM TAKSONOMİSİNİN KULLANIMI: YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ VE SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS TEMELLİ BİR MODEL	Dr. Samet Doykun

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Kasım / Nov 30, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Dr. Öğretim Üyesi Zeynep GÜNAY**	1	DIVRIĞI ULU MOSQUE AND DARÜŞŞIFA ACCORDING TO VISITOR EXPERIENCES: A QUALITATIVE CONTENT ANALYSIS BASED ON TRIPADVISOR REVIEWS	Dr. Öğretim Üyesi Rabia BÖLÜKBAŞ Doç. Dr. Gizem Sultan KAMAN Prof. Dr. İrfan YAZICIOĞLU
		2	THE EFFECT OF FOOD NEOPHOBIA IN GASTRONOMIC TOURISM	Prof. Dr. İrfan YAZICIOĞLU Dr. Öğretim Üyesi Rabia BÖLÜKBAŞ Dr. Öğretim Üyesi Gizem Sultan KAMAN
		3	RELIGION AND SOVIET AUTHORITY IN KAZAKHSTAN: A STRUGGLE IN THE 1920S–1980S	Aizada Yestay Prof. Dr. İhsan Arslan
		4	ECONOMIC REFLECTIONS OF TRAVELS: SUSTAINABILITY PERSPECTIVES OF IBN BATTUTA AND MARCO POLO	Dr. Öğretim Üyesi Zeynep GÜNAY
		5	WOMEN'S ECONOMICS IN EVLIYA ÇELEBI'S TRAVELOGUE: SOCIAL ROLES AND ECONOMIC CONTRIBUTIONS	Dr. Öğretim Üyesi Zeynep GÜNAY
		6	THE SIGNIFICANCE OF MIRZA BALA MAMMADZADEH'S SOCIO-POLITICAL AND PUBLICISTIC ACTIVITY IN THE STUDY OF TWENTIETH-CENTURY AZERBAIJANI HISTORY AND THE STRUGGLE FOR INDEPENDENCE	Saida Mehraliyeva
		7	DIPLOMATIC ACTIVITIES AND GEOPOLITICAL AIMS OF RUSSIAN CONSULATES İN THE VAN PROVINCE OF THE OTTOMAN EMPIRE (FROM THE MID-19TH CENTURY TO THE EARLY 20TH CENTURY)	Dr. Özlem KARAPINAR GÖK
		8	THE ORIENTATION OF KAZAN TURKS TOWARDS ANATOLIA UNDER THE PRESSURE OF THE HOMELAND AND TWO MAJOR WAVES OF MIGRATION	Dr. Özlem KARAPINAR GÖK

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Kasım / Nov 30, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Doç. Dr. Ulvi SANDALCI**	1	THE NEW FRONT OF GEOPOLITICAL COMPETITION: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE BELT AND ROAD INITIATIVE (BRI) AND THE INDIA-MIDDLE EAST-EUROPE CORRIDOR (IMEC)	Tarık ÇÖKMEZ
		2	TÜRKİYE'DE ENFLASYON VE BEKLENTİLER ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ANALİZ (2015–2025)	Prof. Dr. TANER AKÇACI Ar. Gör. OKAN GÜLEÇ
		3	THE EFFECT OF UNEMPLOYMENT AND INFLATION ON LIFE EXPECTANCY: AN ECONOMETRIC ANALYSIS	Dr. Öğr. Üyesi, Dilek ATILGAN
		4	AZERBAYCAN VE TÜRKİYE ARASINDAKİ ENERJİ İŞ BİRLİĞİ: TARİHSEL GELİŞİM VE EKONOMİK ETKİLER	Yüksek Lisans Öğrencisi, TARLAN MALİKOV Prof. Dr. ABDULLAH MESUD KÜÇÜKKALAY
		5	EXPORT PERFORMANCE AND GLOBAL COMPETİTİVENESS OF TÜRKİYE'S AUTOMOTİVE SECTOR	Dr. Ferdi Akpiliç
		6	KALKINMA AJANSLARININ BÖLGESEL KALKINMA AÇISINDAN ÖNEMİ; DOKAP ÖRNEĞİ	Prof. Dr. ZEYNEP KARAÇOR FETHİYE SÜMBÜL Prof. Dr. BURCU GÜVENEK
		7	REFLECTIONS OF GENDER INEQUALITY ON CONSUMPTION: PINK TAX	Doç. Dr. İnci SANDALCI Doç. Dr. Ulvi SANDALCI
		8	A STUDY ON THE SUSTAINABILITY OF BORROWING AS A TYPE OF PUBLIC REVENUE	Doç. Dr. Ulvi SANDALCI
		9	FİNANSAL RİSK GÖSTERGELERİNİN BORSA İSTANBUL ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	Dr. Öğr. Üyesi, Çiğdem YERLİ
		10	BİST BANKACILIK ENDEKSİNİN SAKLI MARKOV ZİNCİRİ İLE TAHMİNİ	Dr. Öğr. Üyesi, Çiğdem YERLİ

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Kasım / Nov 30, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Assoc. Prof. Dr. Abidin Şahinoğlu**	1	DİŞLİ ÇARK TASARIM PARAMETRELERİNİ DİŞ DİBİ GERİLMELERİNE OLAN ETKİLERİNİN İSTATİSKİ OLARAK İNCELENMESİ	Makine Mühendisi, Abdurrahman AYDOĞAN Doç. Dr. Oğuz DOĞAN
		2	ATOMISTIC INSIGHTS INTO HIGH ENTROPY ALLOYS: A COMPREHENSIVE REVIEW OF MOLECULAR DYNAMICS SIMULATIONS	Assistant Professor Güldane ATEŞOĞLU Assistant Professor Tuğçe YILDIZ Prof. Dr. İsmail ESEN
		3	MOLECULAR DYNAMICS INVESTIGATION OF TENSILE BEHAVIOR AND PHASE TRANSITION MECHANISMS IN $Fe_{40}NiCrCoCu$ HIGH-ENTROPY ALLOY	Assistant Professor Tuğçe YILDIZ Assistant Professor Güldane ATEŞOĞLU Prof. Dr. İsmail ESEN
		4	ADVANCES IN FRICTION STIR SPOT WELDING (FSSW) OF POLYAMIDE-6 (PA6): PROCESS PARAMETERS, JOINT QUALITY AND FAILURE BEHAVIOR	Dr. Öğr. Üyesi Emre KAYGUSUZ
		5	RECENT ADVANCES İN FRİCTİON STİR SPOT WELDİNG OF POLYPROPYLENE (PP) SHEETS	Dr. Öğr. Üyesi Emre KAYGUSUZ
		6	BEST PRACTICES FOR GENERATING FINITE ELEMENT MESHES FROM IMPLICIT BODIES IN NTOP	Res. Asst., AHMET DAYANÇ Prof. Dr., İSMET ÇELİK
		7	REUSABLE AUTOMATION TEMPLATES FOR SPECIMEN IDENTIFICATION IN ADDITIVE MANUFACTURING DESIGN OF EXPERIMENTS	Res. Asst., AHMET DAYANÇ Prof. Dr., İSMET ÇELİK
		8	INVESTIGATION OF CUTTING PARAMETERS, TEMPERATURE, SURFACE ROUGHNESS, AND ENERGY CONSUMPTION IN AISI 304 STEEL FOR ENVIRONMENTALLY FRIENDLY MANUFACTURING	Assoc. Prof. Dr. Abidin Şahinoğlu

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Kasım / Nov 30, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Doç. Dr. Salim Sercan SARI**	1	İKTİSADİ ve İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNDE AKADEMİK BENLİKTEN DİJİTAL FİNANSAL DAVRANIŞA BİR ALAN ARAŞTIRMASI	Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Sabri ŞİRİN Doç. Dr. Salim Sercan SARI
		2	AN ANALYSIS OF THE SOCIAL SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS OF COMPANIES IN THE ELECTRICITY INDUSTRY	Doç. Dr. Oğuz Yusuf ATASEL Doç. Dr. Nevzat GÜNGÖR Doç. Dr. Yasin ŞEKER
		3	AN ANALYSIS OF THE ENVIRONMENTALLY SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS OF COMPANIES IN THE IRON-STEEL INDUSTRY	Doç. Dr. Yasin ŞEKER Doç. Dr. Oğuz Yusuf ATASEL Doç. Dr. Nevzat GÜNGÖR
		4	AN EVALUATION of THE DISCOURAGED LABOUR FORCE PHENOMENON FROM A GENDER-BASED PERSPECTIVE	Öğr. Gör. Yağmur AKARSU
		5	ANALYSIS OF EMPLOYMENT BY REGION IN TURKEY IN TERMS OF GENDER AND WORKING TYPES	Öğr. Gör. Yağmur AKARSU
		6	EFFECT OF VIRTUAL REALITY–SUPPORTED ORIENTEERING TRAINING ON THE COGNITIVE AND SOCIAL SKILLS OF EMPLOYEES IN THE CERAMICS INDUSTRY	L. Öğrenci, Zeynep Şüheda TARIKUT L. Öğrenci, Ayla AYDIN L. Öğrenci, Muhammed Emin CANTÜRK Dr. Öğrenci, Figen ÇOŞKUN Yl. Öğrenci, Yahya DOĞAN Doç. Dr. Oya ERENOĞLU

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Kasım / Nov 30, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Prof. Dr. Tamar Zurabishvili Assis. Prof. Dr. Giorgi Beridze**	1	FINANCIAL INCLUSION AND MICROFINANCE IMPACT ON RURAL ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN GEORGIA	Prof. Dr. Tamar Zurabishvili Assis. Prof. Dr. Giorgi Beridze
		2	REGIONAL TRADE INTEGRATION STRATEGIES AND ECONOMIC GROWTH IN THE SOUTH CAUCASUS	Dr. Nino Gvaramadze Levan Sepashvili Mariam Kipiani
		3	THE ROLE OF UNIVERSITIES IN PROMOTING ENTREPRENEURIAL SKILLS AMONG MOROCCAN YOUTH	Prof. Dr. Laila Benyahia Dr. Youssef El Khatib
		4	ASSESSING THE DETERMINANTS OF INFORMAL SECTOR EMPLOYMENT IN MOROCCO'S URBAN CENTERS	Dr. Samira Amine
		5	IMPACT OF OIL PRICE VOLATILITY ON FISCAL STABILITY AND DEVELOPMENT IN NIGERIA	Assoc. Prof. Dr. Ibrahim Musa Dr. Chinedu Okafor Blessing Adebayo
		6	AGRICULTURAL PRODUCTIVITY, RURAL POVERTY, AND TECHNOLOGICAL ADOPTION IN NIGERIA	Dr. Ngozi Umeh Assis. Prof. Dr. Emeka Njoku Adesua Oladele Prof. Dr. Funmi Ajayi
		7	REVITALIZING THE MANUFACTURING SECTOR THROUGH INNOVATION POLICIES IN TAIWAN	Prof. Dr. Mei-Chun Lin Dr. Yu-Ting Huang Assis. Prof. Dr. Chun-Wei Chen
		8	FINTECH DEVELOPMENT AND FINANCIAL LITERACY AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN TAIWAN	Dr. Yen-Wen Lee Assis. Prof. Dr. Po-Ching Lin Min-Hua Tseng
		9		

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Kasım / Nov 30, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Assis. Prof. Dr. Hicham Boutaleb**	1	CONSTITUTIONAL DEVELOPMENTS AND THE RULE OF LAW IN CONTEMPORARY GEORGIA	Prof. Dr. Levan Metreveli Dr. Tamar Mamuladze
		2	PROTECTION OF MINORITY RIGHTS IN THE GEORGIAN LEGAL SYSTEM	Dr. Nino Chikhladze Ekaterine Kartvelishvili Giorgi Lomidze
		3	JUDICIAL INDEPENDENCE AND GOVERNANCE IN THE MOROCCAN LEGAL SYSTEM	Prof. Dr. Samira Benmansour Dr. Rachid Amrani
		4	LEGAL RESPONSES TO ENVIRONMENTAL CHALLENGES IN MOROCCO: POLICY, LITIGATION, AND ENFORCEMENT	Assis. Prof. Dr. Hicham Boutaleb Mohammed Ait El Caid
		5	ANTI-CORRUPTION LEGISLATION AND THE CHALLENGES OF ENFORCEMENT IN NIGERIA	Prof. Dr. Chinedu Oguejiofor Uche Okeke Dr. Emeka Ike
		6	LEGAL EDUCATION REFORM AND PROFESSIONAL ETHICS IN NIGERIAN LAW SCHOOLS	Dr. Nnenna Umeh Assis. Prof. Dr. Ibrahim Musa
		7	INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS AND INNOVATION IN TAIWAN: POLICY, PRACTICE, AND COMPLIANCE	Prof. Dr. Mei-Hua Lin Dr. Chien-Li Chang Yun-Ju Hsu
		8	JUDICIAL REVIEW AND ITS INFLUENCE ON CONSTITUTIONAL DEMOCRACY IN TAIWAN	Assoc. Prof. Dr. Chih-Ping Lin Dr. Wen-Ling Lin Tzu-Yun Chen
		9	THE DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL JUSTICE LAW IN TAIWAN: CHALLENGES AND FUTURE DIRECTIONS	Dr. Shu-Han Chen Wen-Chen Hsiu Assis. Prof. Dr. Lily Kuo

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Kasım / Nov 30, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Prof. Dr. Tabitha Mwangi**	1	ARTIFICIAL INTELLIGENCE-ENABLED ADAPTIVE LEARNING ENVIRONMENTS IN SINGAPORE UNIVERSITIES	Prof. Dr. Clarissa Tan Dr. Haoran Lim
		2	USING AI FOR INCLUSIVE PEDAGOGY: OPPORTUNITIES AND BARRIERS IN SINGAPORE	Assoc. Prof. Dr. Mei Chan
		3	AI-POWERED LEARNING ANALYTICS FOR STUDENT RETENTION IN AFRICAN UNIVERSITIES	Dr. Michael Abiola Prof. Dr. Abena Mensah Samuel Badu
		4	ADDRESSING DIGITAL DIVIDES: AI-ENABLED EDUCATION INTEGRATION IN RURAL AFRICAN SCHOOLS	Prof. Dr. Tabitha Mwangi
		5	AI-ASSISTED ASSESSMENT AND FEEDBACK SYSTEMS IN DUBAI HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS	Dr. Sarah Al Maeeni Assis. Prof. Dr. Hassan Farooq Maryam Al Marri
		6	EMPOWERING TEACHER PROFESSIONAL DEVELOPMENT THROUGH AI INTEGRATION IN DUBAI SCHOOLS	Prof. Dr. Nahla Hussein
		7	AI-INFUSED CURRICULUM DEVELOPMENT IN HIGHER EDUCATION: THE CASE OF TOGO	Dr. Kossi Ayité Prof. Dr. Mawuli Gbadoe
			AI-BASED LANGUAGE LEARNING APPLICATIONS FOR FRANCOPHONE STUDENTS IN TOGO	Assis. Prof. Dr. Afi Kouassi Dr. Jean Kodjo Yawovi Mensah Kwami Yawovi
		8	AI FOR EDUCATIONAL ADMINISTRATION AND DATA-DRIVEN DECISION MAKING IN TOGOLESE SCHOOLS	Assis. Prof. Dr. Komi Lawson

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Kasım / Nov 30, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Assoc. Prof. Dr. Wang Jian**	1	FUNCTIONALIZATION OF CARBON NANOTUBES FOR TARGETED DRUG DELIVERY SYSTEMS	Dr. Bakytbek Mamatov Meerim Zhumabaeva Almazbek Ashymov
		2	ADVANCED HEXAGONAL BORON NITRIDE NANOMATERIALS FOR THERMAL MANAGEMENT IN ELECTRONICS	Prof. Dr. Nursultan Sadykov Dr. Aida Abdykadyrova
		3	GRAPHENE-BASED NANOCOMPOSITES FOR ENERGY STORAGE APPLICATIONS IN PHOTOVOLTAIC DEVICES	Prof. Dr. Yasmin Khalil Dr. Samiya Salameh Nael Banat
		4	IRON OXIDE NANOPARTICLE SYNTHESIS FOR MRI CONTRAST ENHANCEMENT AND DIAGNOSTICS	Dr. Lina Qaddumi Assis. Prof. Dr. Mohammad Mustafa
		5	SILICON NANOWIRES SYNTHESIS FOR NEXT-GENERATION BIOSENSOR PLATFORMS	Assoc. Prof. Dr. Wang Jian Dr. Clara Lim Wei Chen Xin Li
		6	TUNABLE PLASMONIC PROPERTIES OF GOLD NANOPARTICLES FOR CANCER PHOTOTHERMAL THERAPY	Prof. Dr. Siti Mariam Rahmat Dr. Muhammad Arif
		7	METAL-OXIDE NANOSTRUCTURES FOR HIGH-PERFORMANCE GAS SENSORS IN ENVIRONMENTAL MONITORING	Dr. Amna Al-Nasseri Assoc. Prof. Dr. Mohammed Al-Khalili Zainab Al-Lawati
		8	POLYSACCHARIDE-BASED NANOCARRIERS FOR CONTROLLED MEDICATION DELIVERY IN OMANI HEALTHCARE	Prof. Dr. Fatma Al-Khusaibi Noor Al-Maawali Yusuf Al-Shibli Dr. Amal Al-Amri
		9	SELF-ASSEMBLED SUPRAMOLECULAR NANOFIBERS FOR TISSUE ENGINEERING APPLICATIONS	Dr. Luc Moreau Assis. Prof. Dr. Emilie Dubois Louis Laurent
		10	DESIGN AND APPLICATION OF MESOPOROUS SILICA NANOPARTICLES FOR CANCER DIAGNOSIS AND THERAPY	Prof. Dr. Claire Dubois Dr. Sophie Lefevre Emilie Rousseau

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Kasım / Nov 30, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Assis. Prof. Dr. Maha Al-Rashdi**	1	MATERNAL HEALTHCARE ACCESS AND SOCIOECONOMIC BARRIERS AMONG WOMEN IN RURAL KYRGYZSTAN	Prof. Dr. Meerim Aitmatova Dr. Bakytgul Uulu
		2	PERCEPTIONS AND PRACTICES OF ANTENATAL NUTRITION AMONG PREGNANT WOMEN IN BISHKEK	Dr. Nurgul Isaeva Zamira Sadykova Gulzat Sultanalieva
		3	PSYCHOSOCIAL STRESSORS AND COPING STRATEGIES AMONG PREGNANT WOMEN IN THE WEST BANK	Assoc. Prof. Dr. Lina Barghouti Dr. Hala Najjar
		4	BARRIERS TO ADEQUATE PRENATAL CARE IN GAZA: PERSPECTIVES OF WOMEN AND HEALTH PROVIDERS	Dr. Abeer Khalil Mohammed Saleh Ayah Abu Seir
		5	IMPACT OF WOMEN'S EDUCATION ON MATERNAL AND INFANT HEALTH OUTCOMES IN SINGAPORE	Dr. Cheryl Tan Liew Wei Ling Prof. Dr. Siti Rahimah Dr. Jasmine Goh
		6	CULTURAL INFLUENCES ON CONTRACEPTIVE USE DECISIONS AMONG SINGAPOREAN WOMEN	Assoc. Prof. Dr. Sharon Lee Samantha Tan
		7	PREGNANCY-RELATED HEALTH LITERACY AND OUTCOMES IN OMANI WOMEN	Assis. Prof. Dr. Maha Al-Rashdi
		8	SOCIAL SUPPORT NETWORKS AND MATERNAL WELL-BEING DURING PREGNANCY IN OMAN	Assis. Prof. Dr. Abdullah Al-Balushi Dr. Salima Al-Yahyaei Huda Al-Shukaili

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Kasım / Nov 30, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Prof. Dr. CANAN NAKİBOĞLU**	1	ETKİLEŞİMLİ KONUŞMA ÖLÇEĞİNİN GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI	Doç. Dr. Aysun EROĞLU
		2	TÜRKÇE ÖĞRETMENİ ADAYLARININ YARATICILIK KAVRAMINA İLİŞKİN METAFORİK ALGILARI	Doç. Dr. Aysun EROĞLU
		3	INTEGRATING SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS INTO LANGUAGE TEACHING: PRACTICAL STRATEGIES AND RECOMMENDATIONS	Zelal ÇOBAN Ass. Prof. Dr, Batuhan SELVİ
		4	THE PRESENCE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS IN THE NEW ENGLISH CURRICULUM IN TÜRKİYE: A CONTENT ANALYSIS	Zelal ÇOBAN Ass. Prof. Dr, Batuhan SELVİ
		5	6. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN ADİDAKTİK BİR ORTAMDA HACİM KAVRAMINI KEŞFETME SÜREÇLERİNİN İNCELENMESİ	Selinay BAYRAKTAR, Beyza Yaren DERİN Dr. Öğr. Üyesi Selcen Çalık UZUN
		6	ERKEN ÇOCUKLUKTA RİSK ALMA DAVRANIŞI	CELİL YILDIRIM Dr. Öğr. Üyesi GAMZE BİLİR SEYHAN
		7	USE OF PUZZLES IN SECONDARY SCHOOL CHEMISTRY CLASSES: DIGITAL PLATFORMS AND PUZZLE EXAMPLES	Prof. Dr. CANAN NAKİBOĞLU
		8	PRE-SERVICE CHEMISTRY TEACHERS' PRIOR KNOWLEDGE REGARDING VISUAL AND LIGHT POLLUTION	Prof. Dr. CANAN NAKİBOĞLU Prof. Dr. NURİ NAKİBOĞLU

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Kasım / Nov 30, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Doç. Dr. Filiz ÖZKAN**	1	TOBACCO ADDICTION AND NURSING APPROACHES	Doç. Dr., Mahmut EVLİ
		2	ALCOHOL USE DISORDER AND NURSING APPROACHES	Doç. Dr., Mahmut EVLİ
		3	EMOTIONAL LABOR IN MIDWIFERY	Assist. Prof. Dr. Gizem ÇITAK Lecturer Serpil TOKER
		4	PERINATAL PALLIATIVE CARE	Assist. Prof. Dr. Gizem ÇITAK Lecturer Serpil TOKER
		5	EFFECTS OF ERGONOMIC RISK FACTORS ON PRE-HOSPITAL EMERGENCY HEALTH WORKERS	Postgraduate Student, AYHAN KISA Assistant Professor, AYŞİN AŞKIN
		6	TÜRKİYE'DE GELİŞİMSEL TARAMALAR VE ENGELLİ ÇOCUĞUN TESPİTİNDE HALK SAĞLIĞI HEMŞİRELİĞİ	Doç. Dr. Filiz ÖZKAN
		7	DEĞİŞEN DÜNYA VE TEKNOLOJİ PERSPEKTİFİNDE HALK SAĞLIĞI HEMŞİRELİĞİ	Doç. Dr. Filiz ÖZKAN

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Kasım / Nov 30, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Prof. Dr. Hülya ÇİÇEK**	1	PHYTOCHEMICAL CONSTITUENTS AND THERAPEUTIC VALUES IN SCORZONERA SPECIES	Prof. Dr. Hülya ÇİÇEK
		2	BAZI DTP TÜREVLERİNDE Π-KÖPRÜ SEÇİMİNİN TADF MEKANİZMASINA ETKİSİ	Dr. Öğr. Üyesi Erhan ÖZTÜRK Öğr. Gör. Dr. Yasemin KEŞKEK KARABULUT Doç. Dr. Zeynep Şilan TURHAN
		3	FARKLI Π-KÖPRÜ SEÇİMİYLE TASARLANMIŞ BAZI DTP TÜREVLERİNİN MOLEKÜLER KENETLEME YÖNTEMİ İLE ANTİMİKROBİYAL AKTİVİTELERİNİN ARAŞTIRILMASI	Dr. Yasemin KEŞKEK KARABULUT Öğr. Gör. Dr. Öğr. Üyesi Erhan ÖZTÜRK Doç. Dr. Zeynep Şilan TURHAN
		4	KOMPOSTLAMA SİSTEMLERİNDE ÇEVRESEL RİSKLER: KÜRESEL HARİTALAMA ANALİZİ	Dr. Kemal SÜLÜK Dr. Fevzi ŞEVİK
		5	KOMPOSTLAŞTIRMA İŞLEMİNDE SERBEST HAVA BOŞLUĞUNUN ÖNEMİ	Dr. FEVZİ ŞEVİK Dr. KEMAL SÜLÜK
		6	SUMAK (RHUS CORİARİA) POLİFENOLLERİN ENTEROCOCCUS FAECALİS İLE ETKİLEŞİMLERİNİN İN-SİLİKO DEĞERLENDİRİLMESİ	Neslihan TOPTAŞ Doç.Dr.İbrahim ARMAN Prof.Dr.Zehra SAFİ ÖZ Arş. Gör. Dr. Aycan ÇELİK
		7	IN SILICO COMPARATIVE ANALYSIS OF AGARICUS BISPORUS AND PRIESTIA MEGATERIUM TYROSINAS ENZYMES	Yonca YAMANER Doç. Dr. İbrahim ARMAN
		8	DEVELOPMENT OF ANTİMİCROBİAL MEDİCAL TEXTİLES CONTAİNİNG CARVACROL	M.Sinem Kıral Dr.Arzu Erol Afatoğlu

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Kasım / Nov 30, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Hicran ÇEBİÇ**	1	SOME CONCEPTS RELATED TO HIKMAH (WISDOM) IN USUL AL-FIQH	Hicran ÇEBİÇ
		2	COSMIC CREATION IN CLASSICAL AND CONTEMPORARY TAFSĪR: A COMPARATIVE STUDY OF QUR'ANIC VERSES AL-ANBIYĀ' 30 AND FUṢṢILAT 11	Yüksek Lisans Öğrencisi Saliha Yanıkoğlu Doç. Dr. Harun ŞAHİN
		3	IBN TAYMIYYAH'S COMMENTS ON HYPOCRITES IN THE CONTEXT OF SURAH AL-BAQARAH VERSES 8-16	Doç. Dr. Hacı ÇİÇEK
		4	COMMENTARIES OF THE COMMENTATORS ON THE VERSES REFERRING TO PERSONIFICATION IN THE QUR'AN	Doç. Dr. Hacı Çiçek
		5	YENİLMESİ SÜNNETLE HELAL KILINAN BİR AV HAYVANI: YABANİ EŞEK	Yaşar Eksilme
		6	UPANİŞADLARDA TANRISAL SOLUK	İhl Meslek Dersleri Öğretmeni, Betül GEZİCİ

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Kasım / Nov 30, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Assoc. Prof. Dr. Evrim ÇAĞLAYAN**	1	2005-2010 YILLARI ARASI DÜNYA GÜNDEMİNİN DEMOKRASİ VE EĞİTİM ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ	FATMA AĞ
		2	RECENT DEVELOPMENTS IN CULTURAL INVENTORY RESEARCH IN TURKEY IN THE CONTEXT OF ACADEMIC DATA	Assoc. Prof. Dr. Evrim ÇAĞLAYAN
		3	1990-1995 YILLARI ARASINDA DEMOKRASİ, İNSAN HAKLARI VE EĞİTİMİN BAĞIMSIZLIK SAVAŞLARIYLA İLİŞKİSİ	Songül AVCI
		4	1985-1990 YILLARI ARASINDA KÜRESEL DÖNÜŞÜMLER: REFORMLARDAN DUVARLARIN YIKILIŞINA, KRİZLERDEN DEMOKRATİKLEŞMEYE EĞİTİMİN ROLÜ	FEYZULLAH ELAGÖZ
		5	2015-2020 YILLARI ARASINDA DÜNYADA MEYDANA GELEN DEĞİŞİKLİKLERİM DEMOKRASİ EĞİTİMİ BAŞLIĞI ALTINDA İNCELENMESİ	PELİN ERKALE TANCAN
		6	DEMOKRASİ VE EĞİTİM ARASINDAKİ İLİŞKİ VE OKULLARDA DEMOKRASİ EĞİTİMİ	Hamit ASLAN

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Kasım / Nov 30, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Asst. Prof. SERKAN CANTÜRK**	1	SİGORTA ŞİRKETLERİNİN FİNANSAL PERFORMANSI: BIST SİGORTA SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR İNCELEME	Öğr. Gör. Dr. Ümit Hasan GÖZKONAN Arş. Gör. Dr. Erdi BAYRAM
		2	THE ECOLOGICAL COST OF THE DIGITAL: FROM THE EFFICIENCY PARADOX TO THE BALANCE MODEL	Asst. Prof. SERKAN CANTÜRK
		3	EVALUATION OF THE CAR INSURANCE POLICY SELECTION PROBLEM USING A HYBRID MAXC–COCOSO DECISION-MAKING APPROACH	Lecturer Dr. Osman Yavuz AKBULUT
		4	COMPARATIVE EVALUATION OF BANK SELECTION FROM THE INVESTOR'S PERSPECTIVE USING AN INTEGRATED DECISION-MAKING APPROACH	Lecturer Dr. Osman Yavuz AKBULUT
		5	PERIODIC ANALYSIS OF CORPORATE FINANCIAL PERFORMANCE WITH DECISION-MAKING APPROACHES: APPLICATION OF CRITIC AND EDAS	Assoc. Prof. Dr. Özcan IŞIK
		6	COMPARATIVE EVALUATION OF FOREIGN BANKS' PROFITABILITY PERFORMANCE USING MULTI-CRITERIA DECISION-MAKING METHODS	Assoc. Prof. Dr. Özcan IŞIK
		7	SUSTAINABILITY AND ESG AUDIT	Yakup ASLAN
		8	WATER ACCOUNTING	Yakup ASLAN

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Kasım / Nov 30, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Dr. Nassima Benamar**	1	PROGRESS IN QUANTUM DOTS SYNTHESIS FOR OPTOELECTRONIC APPLICATIONS	Prof. Dr. Reza Soltani Dr. Laleh Khadem Saeed Zangeneh
		2	EXPLORING MAGNETIC PROPERTIES OF LOW-DIMENSIONAL IRON OXIDE NANOSTRUCTURES	Dr. Farhad Hosseini
		3	NEUTRINO MASS ESTIMATION VIA ACCELERATOR-BASED DETECTION IN PAKISTAN	Prof. Dr. Ahsan Mahmood Dr. Sana Fatima Dr. Zafar Malik
		4	OPTIMIZED PHOTOVOLTAIC MATERIALS FOR SOLAR ENERGY CONVERSION IN TROPICAL CLIMATES	Dr. Bilal Ahmad Ali Raza Samreen Aslam Assis. Prof. Dr. Farooq Siddiqui
		5	ATOMIC STRUCTURE ANALYSIS OF LANTHANIDE-DOPED GARNET CRYSTALS VIA SYNCHROTRON X-RAY DIFFRACTION	Dr. Nassima Benamar
		6	EXPERIMENTAL AND THEORETICAL INVESTIGATION OF MAGNETOCALORIC EFFECTS IN ALGERIAN PEROVSKITE OXIDES	Assis. Prof. Dr. Amine Bouzidi Dr. Warda Amrani Prof. Dr. Hakim Yacine Imene Belkacem
		7	NUMERICAL MODELING OF COSMIC RAY PROPAGATION IN THE MILKY WAY GALAXY	Dr. Vugar Javadov
		8		

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Kasım / Nov 30, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Dr. Alessio Romano**	1	PHOTOCATALYTIC WATER SPLITTING USING NANOSTRUCTURED TITANIUM DIOXIDE	Assis. Prof. Dr. Afsaneh Ramezani Ali Jamshidi
		2	SYNTHESIS AND CATALYTIC PERFORMANCE OF NOVEL METAL-ORGANIC FRAMEWORKS FOR CO2 CONVERSION	Prof. Dr. Mahin Moradi Dr. Farshad Bakhtiari Nasrin Khatib
		3	A GREEN SYNTHESIS APPROACH TO BIODEGRADABLE POLYMERS FROM RENEWABLE FEEDSTOCKS	Dr. Priyanka Singh Manoj Raval
		4	ORGANIC-INORGANIC HYBRID PEROVSKITES FOR NEXT-GENERATION SOLAR CELLS: DESIGN AND STABILITY ANALYSIS	Dr. Sonal Mehra Ajay Bhargava
		5	SYNTHESIS OF FUNCTIONALIZED GRAPHENE OXIDE FOR ORGANIC DYE REMOVAL FROM WATER	Dr. Kavita Agarwal
		6	BIOCATALYTIC SYNTHESIS OF PHARMACEUTICAL INTERMEDIATES USING ENZYME IMMOBILIZATION STRATEGIES	Prof. Dr. Nour-eddine Bouziane Assis. Prof. Dr. Lamia Cherif Dr. Rachid Benyounes
		7	CORROSION RESISTANCE OF ALUMINUM ALLOYS IN AGGRESSIVE INDUSTRIAL ENVIRONMENTS	Prof. Dr. Hakim Khellaf Dr. Noor Ahmed
		8	TAILORING ZEOLITE MATERIALS FOR SELECTIVE CATALYTIC CRACKING IN PETROLEUM REFINING	Prof. Dr. Giovanni Russo Dr. Martina Romano Assis. Prof. Dr. Luca Barbieri
		9	STRUCTURAL INVESTIGATION OF COORDINATION POLYMERS WITH MAGNETIC PROPERTIES	Dr. Francesca Moretti Assis. Prof. Dr. Silvia Gatti
		10	ADVANCED NMR SPECTROSCOPY IN THE CHARACTERIZATION OF ORGANIC SYNTHETIC INTERMEDIATES	Dr. Alessio Romano

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Kasım / Nov 30, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Prof. Dr. Wei Fengsi**	1	STELLAR POPULATION MAPPING AND GALACTIC STRUCTURE ANALYSIS IN THE CAUCASUS REGION	Prof. Dr. Tural Aliyev Dr. Leyla Mammadova
		2	ANALYSIS OF COSMIC RAY VARIATIONS AND SPACE WEATHER IMPACTS IN AZERBAIJAN	Assoc. Prof. Dr. Shahmardan Amirov Dr. Gunel Bahaddinova Vusala Eminova
		3	INDONESIAN SATELLITE DEPLOYMENT: ENGINEERING CHALLENGES AND SOCIETAL BENEFITS	Dr. Setra Yoman Prof. Dr. Rahayu Sari Fajar Pradipta
		4	STRATOSPHERIC BALLOON EXPERIMENTS FOR ATMOSPHERIC RESEARCH IN INDONESIA	Prof. Dr. Dwi Susanto Dr. Irfan Hakim Kurniawan Adi
		5	PROGRESS IN PLANETARY SCIENCE AND DEEP SPACE MISSIONS FROM CHINA	Prof. Dr. Wei Fengsi Dr. Ming Xu
		6	SOLAR WIND INTERACTION WITH EARTH'S MAGNETOSPHERE: NEW SIMULATION APPROACHES FROM CHINA	Dr. Qian Chen Prof. Dr. Hui Zhang Fang Li Ling Wang
		7	MOON REGOLITH MINING: TECHNOLOGICAL INNOVATIONS AND SUSTAINABILITY STRATEGIES IN QATAR	Prof. Dr. Khalid Al-Kuwari Dr. Salma Al-Jaber Sara Mahmoud
		8	REMOTE SENSING FOR CLIMATE ASSESSMENT AND HABITAT MAPPING: NEW METHODS FROM QATAR UNIVERSITY	Dr. Ahmed Al-Ansari Laila Hassan

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES November 28 - 30, 2025 RIZE Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Kasım / Nov 30, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Prof. Dr. Samir Abbass**	1	ARTIFICIAL INTELLIGENCE ALGORITHMS FOR PREDICTIVE ANALYTICS IN KAZAKHSTAN'S HEALTHCARE SYSTEM	Prof. Dr. Aigerim Tuleuova Assis. Prof. Dr. Yerzhan Bakyt Dr. Valentina Sarsembayeva
		2	MATHEMATICAL MODELING AND OPTIMIZATION OF SMART CITY TRANSPORTATION NETWORKS IN ALMATY	Dr. Nursultan Baimurzin Bibigul Amanzhol
		3	DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL SOFTWARE FOR MATHEMATICS TEACHING IN SECONDARY IRAQI SCHOOLS	Prof. Dr. Samir Abbass Assis. Prof. Dr. Noor Fayez
		4	ADVANCED APPLIED ALGEBRAIC METHODS FOR CRYPTOGRAPHIC SECURITY IN IRAQI E-GOVERNMENT SYSTEMS	Dr. Lamia Jawad Yousef Abdul-Rahman
		5	SOFTWARE ENGINEERING CHALLENGES AND AGILE PRACTICES IN SOFTWARE FIRMS OF LAOS	Prof. Dr. Viengxay Khamphoumy Dr. Sombath Malathep Manivone Sengchanh
		6	ALGORITHMIC THINKING AND MATHEMATICS ACHIEVEMENT IN LAOS PRIMARY EDUCATION	Dr. Sivilay Kettavong
		7	BIG DATA ANALYTICS AND MACHINE LEARNING FOR BANGLADESHI FINANCIAL INSTITUTIONS	Prof. Dr. Md. Shah Alam Taslima Khan Mizanur Rahman Asmaul Husna
		8	MATHEMATICAL FOUNDATIONS AND APPLICATIONS OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY IN BANGLADESH	Dr. Farhana Haque Prof. Dr. Abdullah Sarkar Hasan Al Mamun

CONTENTS

FRANZ KAFKA'NIN "EIN LANDARZT" ADLI ÖYKSÜNDE KURGU ANALİZİ 1

HEINRICH BÖLL'ÜN "DIE BLASSE ANNA" ADLI ÖYKÜSÜNDE SAVAŞ PORTRESİ 8

ZEYD MUTİ DEMMACIN DAĞIN GECESİ ADLI ÖYKÜSÜNÜN İNCELENMESİ 15

CELİL OKER'İN HİKÂYELERİNDE BİR "MİSS MARPLE": MUHTAR HANIM 16

TÜRK POLİSİYESİNDE CELİL OKER 24

KÜLTÜREL YOKOLUŞ ÜZERİNE BİR DİSTOPYA: FAHRENHEİT 451 35

MARQUEZ'IN *BENİM HÜZÜNLÜ OROSPULARIM* ESERİNDE ERİL CİNSEL ALGI, KADIN ve AŞK ..37

Using poetry to Raise Intercultural Awareness of High School EFL Students 45

KÜRESEL GIDA ATIKLARI POLİTİKALARINDAN UYGULAMAYA: SIFIR ATIK PERAKENDE MODELLERİNİN İNCELENMESİ 56

KARADENİZ BÖLGESİNDE SEL FELAKETLERİNİN TURİZM ENDÜSTRİSİNE ETKİLERİ 57

PAZARLAMA PERSPEKTİFİYLE GASTRONOMİ VE MUTFAK SANATLARI ÖĞRENCİLERİNİN GIDA TÜKETİM DAVRANIŞLARININ ANALİZİ 58

GASTRO-ETNOGRAFİK BİR İNCELEME: GÖKÇEADA RUM HALKINA ÖZGÜ DÜĞÜN RİTÜELİ PROSKLİTİNİ (KUŞLU DAVETİYE EKMEĞİ) 74

YEREL REÇETELERİN KÜRESEL ÇATIŞMADAKİ YERİ: GÖKÇEADA BADEMLİ BEYAZ RUM BAKLAVASI ÜZERİNDEN GASTROMİLLİYETÇİLİK TARTIŞMALARI VE GASTRONOMİ TURİZMİ 89

KARADENİZ BÖLGESİ TÜRK MUTFAĞI TEMALI RESTORANLARA YÖNELİK 101

E-ŞİKÂYETLERİN İÇERİK ANALİZİ TEKNİĞİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ 101

GÖRSEL DİKKATTE TEHLİKE SİNYALLERİ: KORKU VE ÖFKENİN GERİ DÖNÜŞÜN KETLENMESİNE ETKİSİ 111

BAĞLAM DEĞİŞİMİNİN YÜZ TANIMA PERFORMANSINA ETKİSİ: 122

AŞİNALIĞIN DÜZENLEYİCİ ROLÜNE DAİR BİR GÖZDEN GEÇİRME 122

TÜRKİYE'DE YAŞAM BECERİLERİ İLE İLGİLİ YAPILAN TEZLERİN İNCELENMESİ 132

TÜRKİYE'DE PROBLEMLİ İNTERNET KULLANIMI İLE İLGİLİ YAPILAN TEZLERİN İNCELENMESİ (2020-2025) 134

SATIR AİLE TERAPİSİ YAKLAŞIMI: TEMEL KAVRAMLAR, İLKELER VE TERAPÖTİK SÜREÇ ÜZERİNE BİR İNCELEME 136

OKUL TÜKENMİŞLİĞİ ÜZERİNE YAPILAN TEZLERİN DOKÜMAN ANALİZİ İLE İNCELENMESİ 138

KOVANIN ARDINDAKİ HİKAYELER: ARTVİN'Lİ KADIN ARICILARIN YAŞAM DÜNYASI 153

BAL QUEEN: ARTVİN'Lİ KADIN ARICILARIN KIRSALDA GÜÇLENME VE DÖNÜŞÜM HİKAYELERİ 163

ÇERKEZKÖY, ÇORLU, ERGENE ve KAPAKLI İLÇELERİNDE 177

BEYAZ EŞYA SANAYİİ* 177

KISA VADELİ CAZİBE, UZUN VADELİ KARAR: ZAMAN TERCİHLERİ VE ERTELEME DAVRANIŞININ PAZARLAMA VE YATIRIMDAKİ İZLERİ 196

ZİHİNSEL MUHASEBE VE PAZARLAMA: TÜKETİCİ HARCAMA KARARLARINDA DAVRANIŞSAL FİNANS PERSPEKTİFİ 203

KATILIMCI DENEYİMLERİ PERSPEKTİFİNDEN GİRİŞİMCİLİK EĞİTİMİ: "21. YÜZYIL MÜHENDİSLERİNİN GİRİŞİMCİLİK VE İNOVASYON YOLCULUĞU" TÜBİTAK 4004 PROJESİ 209

TURİZM SEKTÖRÜNDE ETİK LİDERLİĞİN GÜCÜ: ÖRGÜTSEL GÜVEN VE İŞE ADANMIŞLIK ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI 211

SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM BİLİNCİNİN YEŞİL SATIN ALMA NİYETİNE ETKİSİ: TÜRKİYE VE İNGİLTERE ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ARAŞTIRMA 224

İKTİSADİ KAVRAMLARIN ÖĞRETİLMESİNDE OSMANLI BASININ ROLÜ: MECMUA-İ FÜNUN ÖRNEĞİ 233

CİNSEL TERBİYE VE KİMLİK: SEKSOLOJİ DERGİSİ KAPAK TASARIMLARI VE KONU SEÇİMLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME 235

AKADEMİSYENLERİN PERSPEKTİFİNDEN YABANCI UYRUKLU ÖĞRENCİLERİN UYUM SÜRECİ VE AKADEMİK PROFİLİ: İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ 238

NİCEL ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ ÜZERİNE 248

BRIDGING RURAL WATER GAPS IN THE GLOBAL SOUTH: COMMUNITY-DRIVEN SOLUTIONS AND THE HAR GHAR JAL MODEL 263

HUKUKUN ETKİSİZLİĞİ, ÖRFÜN GÜCÜ: DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNDEKİ BİREYSEL SİLAHLANMA KÜLTÜRÜ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR İNCELEME 272

DÜELLO İLE YARGILAMANIN TARİHSEL GELİŞİMİ VE MODERN CEZA MUHAKEMESİYLE KARŞILAŞTIRILMASI 273

SOSYAL MEDYADA İŞLENEN SUÇLARA GENEL BİR BAKIŞ 275

NEOLİBERALİZM BAĞLAMINDA DEVLETİN DÖNÜŞÜMÜ 277

AKILLI KENT UYGULAMALARI: FIRSATLAR VE ZORLUKLAR 289

YÖNETEN VE YÖNETİLEN GERÇEKLİĞİ BAĞLAMINDA HİZMETKAR LİDERLİK KAVRAMI: TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE YAPILAN AMPİRİK ÇALIŞMALAR ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME 300

INFLUENCE OF BOARD AND GENDER DIVERSITY ON SDG REPORTING 312

ÖRGÜTSEL DIŞLANMANIN PSİKOLOJİK SAHİPLENME ÜZERİNE ETKİSİNDE ÖRGÜTSEL UTANCIN ARACI ROLÜ 313

ÖRGÜT KÜLTÜRÜ, SAĞLIKTA ŞİDDETE MARUZ KALMA VE DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN İNCELENMESİ 323

TÜRKİYE'NİN SAĞLIK TURİZMİ TRENDLERİ: ON YILLIK ZİYARETÇİ VE GELİR VERİLERİNİN ANALİZİ 334

TEKNO STRESİN ÖRGÜTSEL MUHALEFET DAVRANIŞINA ETKİSİ 347

PSİKOLOJİK SÖZLEŞME İHLALİ ALGISININ ÖRGÜTSEL SİNİZME ETKİSİ 359

SİLO SENDROMU: YÖNETİM VE ORGANİZASYON YAZININDA SİSTEMATİK BİR İNCELEME 369

TÜRKİYE SAĞLIK HARCAMALARININ İNCELENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ 379

GERÇEK Mİ İLLÜSTRASYON MU? OKUL ÖNCESİ ÇOCUKLARDA KAVRAM GELİŞİMİ BAĞLAMINDA HAYVAN TEMSİLLERİNİN İNCELENMESİ 391

OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN ÇOCUKLARA VERİLECEK FELSEFE EĞİTİMİNE (P4C) İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ 400

TÜRKÇEDE EMİR KİPİNİN İŞLEVSEL ÇEŞİTLİLİĞİ: DİREKTİF SÖZ EDİMLERİ VE BİÇİM–İŞLEV AYRIMI 416

SCHOPENHAUER ESTETİĞİNDE DEHA VE YAPAY ZEKÂNIN YARATICILIK SORUNU 420

BÜYÜK DİL MODELLERİ'NDEN EPİSTEMİK KRİZE: ZIRVA, HALÜSİNASYON VE YALAN 429

LATERAL THINKING SKILLS OF PRESCHOOL PRESERVICE TEACHERS: A SCENARIO-BASED QUALITATIVE ANALYSIS 438

PLATON'DA KÖTÜLÜK PROBLEMİ 458

GİLLES DELEUZE FELSEFESİNDE DÜŞÜNCENİN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ: AĞAÇSI HİYERARŞİDEN KÖKSAPÇI ÇOKLUĞA GEÇİŞ DENEMESİ 466

BİR KADRO HATIRINA: AKADEMİ VE HÜLLE 472

GÖÇÜN KİMLİK DÖNÜŞÜMÜ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: YERİNDEN EDİLME, MELEZ KİMLİK İNŞASI VE ENTEGRASYON MODELLERİ 479

GÖÇÜN TARİHSEL EVRİMİ VE KÜLTÜREL DÖNÜŞÜM; ANTİK ÇAĞDAN GÜNÜMÜZE KÜRESEL DİNAMİKLER 485

GÖÇMEN GİRİŞİMCİLİĞİNİN TANIMLANMASINDA ORTAYA ÇIKAN KAVRAMSAL SORUNLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME 491

LOHUSALIK DÖNEMİNDEKİ KADINLARIN YAŞADIĞI PSİKOLOJİK VE SOSYAL DEĞİŞİMLER 511

ÇALIŞAN VE ÇALIŞMAYAN KADINLARIN TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA ÇOCUK YETİŞTİRME TUTUMLARI AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI 525

A COMPARATIVE STUDY OF INTOLERANCE OF UNCERTAINTY LEVELS IN SPORT SCIENCES STUDENTS AND STUDENTS FROM OTHER FACULTIES 546

THE EFFECT OF COURT SURFACE ON ANXIETY LEVELS IN TENNIS PLAYERS 554

DEĞİŞEN DÜNYADA GİYİLEBİLİR SPOR TEKNOLOJİLERİ 562

SPOR YÖNETİCİLERİNİN LİDERLİK DAVRANIŞLARI: BİR İÇERİK ANALİZİ 573

SPORCU–ANTRENÖR İLETİŞİMİ: ANTRENÖRE GÜVEN VE SPORCU MEMNUNİYETİ ARASINDAKİ İLİŞKİ 581

SPOR ÖRGÜTLERİNDE MOTİVASYON VE İŞ DOYUMU: İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ BAĞLAMINDA BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ 587

TÜRKİYE'DEKİ KONSERVATUVARLARDA MÜZİK TARİHİ DERSLERİNDE KULLANILAN KAYNAK KİTAPLARIN İÇERİĞİNİN İNCELENMESİ 592

Teknolojik Gelişimin Sanatı Dönüştürmesi Üzerine Bir İnceleme 604

RENKLERİN İNSAN YAŞAMINA ETKİSİ 615

GÖLGENİN GÜNÜMÜZ SANATINDAKİ DÖNÜŞÜMÜ: 622

YAVUZ TANYELİ'NİN RESİMLERİNDE RENK VE PSİKOLOJİK ANLAM 633

RESİMLE KURULAN YURT: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ MODERNLEŞME SÜRECİNDE KÜLTÜR POLİTİKALARI VE ANADOLU TEMSİLLERİ (1930-1945) 643

AHMET ŞAHİN AK'IN TRT REPERTUVARINDAKİ BESTELERİNİN MAKAM, USÛL, FORM ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ 660

AYNI GELENEKTEN İKİ SES: ZEKÂİZÂDE AHMED IRSOY VE ŞEVKÎ BEY'İN MUHAYYER MAKAMINDAKİ ŞARKILARININ KARŞILAŞTIRMALI MAKAM ANALİZİ 667

KAMU YÖNETİMİNDE ETİK: ABD ve AB YÖNETİM İLKELERİ ARASINDA BİR KIYASLAMA..... 678

TÜRKİYE'DE YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARI..... 693

Sezarizm ile Bürokratik Oligarşi Arasında: Max Weber'in Politik Düşüncesinin Gerilimi..... 709

CHP VE POPÜLİZM: İSMET İNÖNÜ VE BÜLENT ECEVİT ARASINDA BİR KARŞILAŞTIRMA..... 718

BÜTÇE GELİRLERİ İLE KAMUSAL HİZMET ETKİNLİĞİ İLİŞKİSİ..... 720

GENÇ YETİŞKİNLERİN GÖZÜNDEN AİLEDE DUYGUSAL ESENLİK: METASENTEZ BİR ÇALIŞMA 734

BİLİŞSEL ESNEKLİK VE PROBLEM ÇÖZME BECERİSİNİN AKADEMİK BAŞARIYA ETKİSİ 750

ALGILANAN EBEVEYN KABUL REDDİ VE SOSYAL KAYGI BELİRTİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: BENLİK FARKLILAŞMASI VE DUYGU DÜZENLEME GÜÇLÜĞÜNÜN ARACI ROLÜ..... 761

DEPREM HAZIRLIĞINDA NESNEL VE ÖZNEL PERSPEKTİFLER: KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME 763

YETİŞKİN BİREYLERDE ÇEVRİMİÇİ ALIŞVERİŞ BAĞIMLILIĞI VE MENTAL İYİ OLUŞ 766

TÜRKİYE'DE OKUL ZORBALIĞININ BELİRLEYİCİLERİ: SINIFLANDIRMA VE REGRESYON AĞACI (CRT) ANALİZİ İLE KAPSAMLI BİR İNCELEME 779

TÜRKİYE'DE ÖĞRENCİLERİN AİLE DESTEĞİ ALGISININ BELİRLEYİCİLERİ: SINIFLANDIRMA VE REGRESYON AĞACI (CRT) ANALİZİ..... 787

2020- 2024 YILLARINDA TÜRKİYE'DE ARAPÇA ÖĞRETİMİNDE YAZILMIŞ TEZLERİN BİBLİYOGRAFİK ANALİZİ 795

"ADINI BEN VERDİM, YAŞINI ALLAH VERSİN!": ÖĞRETMEN ADAYLARININ İSİM HİKÂYELERİ .. 805

5. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN "MADDE VE DEĞİŞİM" ÜNİTESİNDE ÖĞRENDİKLERİ BİLGİLERİ GÜNLÜK YAŞAMLA İLİŞKİLENDİRME DÜZEYİ 820

Fen Bilimleri Dersi "Gökyüzündeki Komşularımız ve Biz" Ünitesinin Öğrenme Çıktıları ve Süreç Bileşenlerinin SOLO Taksonomisine Göre Analizi..... 828

Bilişsel Süreç ve Bilgi Boyutları Perspektifinden Fen Bilimleri Soruları: 2025 LGS İncelemesi .. 843

ÖĞRETMEN ETKENLİĞİ ARAŞTIRMALARINDA KÜRESEL EĞİLİMLER: HAKEMLİ MAKALELERE DAYALI BİBLİYOMETRİK BİR ÇALIŞMA (1992–2024) 859

FROM THE ARISTOCRATIC FAMILIES OF ANCIENT GREECE TO THE OEDIPAL CONFLICT: AN ANALYSIS OF THE SERIES *SUCCESSION* (2018)..... 861

SANAL ETKİLEYİCİLERİN REKLAMCILIK LİTERATÜRÜNDEKİ DURUM TESPİTİ: SCOPUS TABANLI BİBLİYOMETRİK ANALİZİ 878

REKLAMLARDA ETİK VE AHLAKİ DURUŞUN ANALİZİ: AKAGİ NYUGYO REKLAM FİLMİ ÖRNEĞİNDE DEĞER TÜKETİMİ..... 896

YENİ MEDYADA YAŞ AYRIMCILIĞI: EKŞİ SÖZLÜK ÖRNEĞİ 902

MASALLARIN ÖĞRETİMİNDE BLOOM TAKSONOMİSİNİN KULLANIMI: YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ VE SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS TEMELLİ BİR MODEL..... 908

GASTRONOMİ TURİZMİNDE GIDA NEOFOBİSİNİN ETKİSİ 910

Ziyaretçi Deneyimlerine Göre Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası: TripAdvisor Yorumlarına Dayalı Nitel Bir İçerik Analizi 917

Kazakistandaki Din ve Sovyet Yönetimi: 1920-1980'li yıllar Arasındaki Mücadele 923

SEYAHATLERİN İKTİSADİ YANSIMALARI: İBN BATTUTA İLE MARCO POLO'NUN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK PERSPEKTİFLERİ 935

EVLİYA ÇELEBİ'NİN SEYEHATNAMESİNDE KADIN İKTİSADI: TOPLUMSAL ROLLER VE EKONOMİK KATKILAR 942

THE SIGNIFICANCE OF MIRZA BALA MAMMADZADEH'S SOCIO-POLITICAL AND JOURNALISTIC ACTIVITY IN THE STUDY OF TWENTIETH-CENTURY AZERBAIJANI HISTORY 949

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA RUS KONSOLOSLUKLARININ VAN VİLAYETİNDEKİ DİPLOMATİK FAALİYETLERİ VE JEOPOLİTİK AMAÇLARI (19. YÜZYIL ORTALARINDAN 20. YÜZYIL BAŞINA) 957

KAZAN TÜRKLERİNİN ANAVATAN BASKISI ALTINDA ANADOLU'YA YÖNELİŞİ VE İKİ BÜYÜK GÖÇ DALGASI 959

JEOPOLİTİK REKABETİN YENİ CEPHESİ: KUŞAK VE YOL GİRİŞİMİ (BRI) İLE HİNDİSTAN-ORTA DOĞU-AVRUPA KORİDORU (IMEC) KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ 961

TÜRKİYE'DE ENFLASYON VE BEKLENTİLER ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ANALİZ (2015–2025) 971

İŞSİZLİK VE ENFLASYONUN DOĞUŞTA YAŞAM BEKLENTİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: EKONOMETRİK BİR ANALİZ 983

AZERBAYCAN VE TÜRKİYE ARASINDAKİ ENERJİ İŞ BİRLİĞİ: TARİHSEL GELİŞİM VE EKONOMİK ETKİLER 995

TÜRKİYE OTOMOTİV SEKTÖRÜNÜN İHRACAT PERFORMANSI VE KÜRESEL REKABET GÜCÜ 1010

KALKINMA AJANSLARININ BÖLGESEL KALKINMA AÇISINDAN ÖNEMİ; DOKAP ÖRNEĞİ 1012

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİNİN TÜKETİM ÜZERİNDEKİ YANSIMALARI: PEMBE VERGİ 1022

A STUDY ON THE SUSTAINABILITY OF BORROWING AS A TYPE OF PUBLIC REVENUE 1032

FİNANSAL RİSK GÖSTERGELERİNİN BORSA İSTANBUL ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ 1051

BİST BANKACILIK ENDEKSİNİN SAKLI MARKOV ZİNCİRİ İLE TAHMİNİ 1062

İKTİSADİ ve İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNDE AKADEMİK BENLİKTEN DİJİTAL FİNANSAL DAVRANIŞA BİR ALAN ARAŞTIRMASI 1080

ISLAMIC PHILOSOPHY, MODERNITY, AND RELIGIOUS REFORM DISCOURSES IN ALGERIA . 1097

RELIGION, MEMORY, AND POSTCOLONIAL IDENTITY IN ALGERIAN PHILOSOPHICAL DEBATES 1098

ORTHOOX THEOLOGY, PHILOSOPHY, AND CIVIC ETHICS IN CONTEMPORARY GEORGIA... 1099

RELIGIOUS DIALOGUE AND PHILOSOPHICAL PLURALISM IN THE CAUCASUS: A GEORGIAN PERSPECTIVE 1100

TÜRKİYE'DE BÖLGELERE GÖRE İSTİHDAMIN CİNSİYET VE ÇALIŞMA ŞEKLİ AÇISINDAN ANALİZİ 1101

CİNSİYET TEMELLİ BİR PERSPEKTİFTEN GÜCENMİŞ İŞGÜCÜ OLGUSUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ 1110

TÜRKÇE ÖĞRETMENİ ADAYLARININ YARATICILIK KAVRAMINA İLİŞKİN METAFORİK ALGILARI 1118

ETKİLEŞİMLİ KONUŞMA ÖLÇEĞİNİN GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI 1129

INTEGRATING SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS INTO LANGUAGE TEACHING: PRACTICAL STRATEGIES AND RECOMMENDATIONS 1139

THE PRESENCE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS IN THE NEW ENGLISH CURRICULUM IN TÜRKİYE: A CONTENT ANALYSIS 1150

6. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN ADİDAKTİK BİR ORTAMDA HACİM KAVRAMINI KEŞFETME SÜREÇLERİNİN İNCELENMESİ 1162

ERKEN ÇOCUKLUKTA RİSK VE RİSK ALMA 1180

PRE-SERVICE CHEMISTRY TEACHERS' PRIOR KNOWLEDGE REGARDING VISUAL AND LIGHT POLLUTION 1188

USE OF PUZZLES IN SECONDARY SCHOOL CHEMISTRY CLASSES: DIGITAL PLATFORMS AND PUZZLE EXAMPLES 1196

FIKIH USÛLÜNDE HİKMETLE İLİŞKİLİ BAZI KAVRAMLAR 1207

ENBİYA 30 VE FUSSİLET 11 AYETLERİ ÖZELİNDE KLASİK TEFSİRLER VE GÜNÜMÜZ KAYNAKLARINDA KAİNATIN YARATILIŞI 1215

Kur'ân'da Kişileştirmeye Telmihte Bulunan Ayetlere Dair Müfessirlerin Yorumları 1233

BAKARA SURESİ 8-16 AYETLERİ BAĞLAMINDA İBN TEYMİYYE'NİN MÜNAFIKLARA DAİR YORUMLARI 1245

2005-2010 YILLARI ARASI DÜNYA GÜNDEMİNİN DEMOKRASİ VE EĞİTİM ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ 1258

AKADEMİK VERİLER IŞIĞINDA TÜRKİYE'DE KÜLTÜR ENVANTERİ ARAŞTIRMALARINDA GÜNCEL DURUM 1265

1990-1995 Yılları Arasında Demokrasi, İnsan Hakları ve Eğitimin Bağımsızlık Savaşlarıyla İlişkisi 1274

1985-1990 YILLARI ARASINDA KÜRESEL DÖNÜŞÜMLER: REFORMLARDAN DUVARLARIN YIKILIŞINA, KRİZLERDEN DEMOKRATİKLEŞMEYE EĞİTİMİN ROLÜ 1277

2015-2020 Yılları Arasında Dünyada Meydana Gelen Değişikliklerin Demokrasi Eğitimi Başlığı Altında İncelenmesi 1282

DEMOKRASİ VE EĞİTİM ARASINDAKİ İLİŞKİ VE OKULLARDA DEMOKRASİ EĞİTİMİ 1288

SİGORTA ŞİRKETLERİNİN FİNANSAL PERFORMANSI: BIST SİGORTA SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR İNCELEME 1292

YATIRIMCILAR AÇISINDAN BANKA SEÇİMİNİN ENTEGRE BİR KARAR VERME YAKLAŞIMIYLA KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRİLMESİ 1307

KASKO POLİÇESİ SEÇİM PROBLEMİNİN MAXC-COCOSO HİBRİT KARAR VERME YAKLAŞIMIYLA DEĞERLENDİRİLMESİ 1321

YABANCI BANKALARIN KÂRLILIK PERFORMANSININ ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİYLE KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRİLMESİ 1336

KARAR VERME YAKLAŞIMLARIYLA KURUMSAL FİNANSAL PERFORMANSIN DÖNEMSEL ANALİZİ: CRITIC VE EDAS UYGULAMASI 1347

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE ESG DENETİMİ 1359

SU MUHASEBESİ 1368

Dijitalin Ekolojik Bedeli: Verimlilik Paradoksundan Denge Modeline 1377

UPANİŞADLARDA TANRISAL SOLUK 1379

Yenilmesi Sünnetle Helal Kılınan Bir Av Hayvanı: Yabani Eşek 1380

SANAL GERÇEKLİK DESTEKLİ ORYANTİRİNG EĞİTİMİNİN SERAMİK SEKTÖRÜ ÇALIŞANLARININ BİLİŞSEL VE SOSYAL BECERİLERİNE ETKİSİ 1381

THE ROLE OF LANGUAGE POLICY IN SHAPING MULTILINGUAL EDUCATION IN AZERBAIJAN 1384

LINGUISTIC LANDSCAPE AND URBAN IDENTITY: A STUDY OF BAKU SIGNAGE 1385

THE IMPACT OF LOCAL DIALECTS ON INDONESIAN LANGUAGE TEACHING 1386

DIGITAL PLATFORMS FOR ENHANCING INDONESIAN LITERACY AMONG CHILDREN 1387

LANGUAGE ACQUISITION AND PHONOLOGICAL DEVELOPMENT IN CHINESE CHILDREN .. 1388

BILINGUALISM IN QATAR: SOCIOLINGUISTIC TRENDS IN ARABIC-ENGLISH COMMUNITIES 1389

EQUITY IN EDUCATION POLICY IMPLEMENTATION ACROSS URBAN AND RURAL SCHOOLS IN IRAN 1390

DIGITAL TECHNOLOGY INTEGRATION AND TEACHER PROFESSIONAL DEVELOPMENT IN IRANIAN HIGHER EDUCATION 1391

MULTILINGUAL EDUCATION AND INTERCULTURAL COMPETENCE DEVELOPMENT IN INDIAN URBAN SCHOOLS 1392

PROJECT-BASED LEARNING INITIATIVES AND STEM MOTIVATION IN INDIAN SECONDARY EDUCATION 1393

UNIVERSITY-GOVERNMENT PARTNERSHIPS FOR EDUCATIONAL REFORM IN RURAL INDIA 1394

THE IMPACT OF BILINGUAL EDUCATION PROGRAMS ON STUDENT LITERACY IN ALGERIAN PRIMARY SCHOOLS 1395

EVALUATING THE USE OF EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN ALGERIAN HIGHER EDUCATION 1396

INCLUSIVE PEDAGOGY STRATEGIES FOR DIVERSE CLASSROOMS IN ITALIAN ELEMENTARY SCHOOLS 1397

DIGITAL GAME-BASED LEARNING TO ENHANCE ENGAGEMENT IN ITALIAN SECONDARY EDUCATION 1398

RETHINKING HIGHER EDUCATION ADMISSIONS: HOLISTIC STRATEGIES IN ITALIAN UNIVERSITIES 1399

EXPLORING THE SOCIO-ECONOMIC IMPACTS OF INTERNAL MIGRATION IN IRAN: CHALLENGES AND POLICY RESPONSES 1400

THE ROLE OF TRANSNATIONAL NETWORKS IN SHAPING MIGRATION EXPERIENCES AMONG IRANIAN DIASPORA 1401

MIGRATION AND SECURITY: UNDERSTANDING BORDER DYNAMICS IN PAKISTAN'S PERIPHERAL REGIONS 1402

GENDER AND MIGRATION: NAVIGATING OPPORTUNITIES AND VULNERABILITIES FOR PAKISTANI WOMEN 1403

YOUTH MIGRATION AND EDUCATION ASPIRATIONS AMONG ALGERIAN RURAL COMMUNITIES 1404

SOCIAL INTEGRATION OF SUB-SAHARAN MIGRANTS IN ALGERIAN URBAN CENTERS 1405

CIRCULAR MIGRATION AND RETURN DYNAMICS: THE CASE OF AZERBAIJANI LABOR MIGRANTS 1406

WOMEN'S ECONOMIC EMPOWERMENT THROUGH ENTREPRENEURSHIP IN URBAN KAZAKHSTAN 1407

HEALTHCARE ACCESS FOR WOMEN IN RURAL AREAS OF KAZAKHSTAN: CHALLENGES AND STRATEGIES 1408

GENDER NORMS AND WOMEN'S EDUCATIONAL ATTAINMENT IN CONTEMPORARY IRAQ .. 1409

IMPACT OF CONFLICT ON THE HEALTH AND WELLBEING OF WOMEN IN IRAQ 1410

BARRIERS TO WOMEN'S POLITICAL PARTICIPATION IN LAOS: SOCIAL, ECONOMIC, AND CULTURAL FACTORS 1411

WOMEN'S ACCESS TO HIGHER EDUCATION AND STEM FIELDS IN LAOS 1412

SOCIOECONOMIC IMPACT OF MICROFINANCE INITIATIVES FOR WOMEN ENTREPRENEURS IN BANGLADESH 1413

WOMEN'S HEALTH AND REPRODUCTIVE RIGHTS IN BANGLADESHI SLUMS: CHALLENGES AND INTERVENTIONS 1414

THE REVIVAL OF NOMADIC MOTIFS IN CONTEMPORARY KYRGYZ VISUAL ART 1415

EXPLORING THE NARRATIVE TRADITION IN MODERN KYRGYZ THEATRE 1416

ARTISTIC RESISTANCE AND THE VISUAL REPRESENTATION OF IDENTITY IN CONTEMPORARY PALESTINIAN ART 1417

THE REVITALIZATION OF TRADITIONAL CERAMICS AND TILE ART IN PALESTINIAN DESIGN EDUCATION 1418

EXPERIMENTAL MEDIA INSTALLATIONS AND THE EVOLUTION OF ARTISTIC PRACTICE IN SINGAPORE 1419

THE ROLE OF PUBLIC ART IN SINGAPORE'S CITYSCAPE: CULTURAL POLICY, PLACE-MAKING, AND COMMUNITY ENGAGEMENT 1420

REINTERPRETATION OF ARABESQUE GEOMETRY IN CONTEMPORARY OMANI ISLAMIC ART 1421

ART EDUCATION IN OMAN: CHALLENGES AND INNOVATIONS IN VISUAL CURRICULUM DESIGN 1422

THE EVOLUTION OF IMPRESSIONISM IN FRENCH PAINTING AND ITS GLOBAL LEGACY 1423

THE INFLUENCE OF FRENCH SURREALISM ON TWENTY-FIRST CENTURY MIXED MEDIA ART PRACTICE 1424

INTEGRATING TRADITIONAL PEDAGOGY WITH DIGITAL INNOVATION IN TAJIK PRIMARY SCHOOLS 1425

EDUCATIONAL OUTCOMES OF MULTILINGUAL POLICY IN TAJIK SECONDARY EDUCATION 1426

THE IMPACT OF VALUE-BASED EDUCATION PROGRAMS ON MORAL DEVELOPMENT IN EGYPTIAN STUDENTS 1427

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES IN INCLUSIVE EDUCATION IN RURAL EGYPT 1428

INNOVATIVE PRACTICES IN STEM TEACHER TRAINING: A CASE STUDY FROM IRAN 1429

IMPACT OF PRIVATE SCHOOL GROWTH ON EDUCATIONAL INEQUALITY IN URBAN IRAN ... 1430

PROJECT-BASED LEARNING AS A DRIVER OF STUDENT MOTIVATION IN INDIAN MIDDLE SCHOOLS 1431

ENHANCING ENGLISH LANGUAGE COMPETENCIES IN INDIAN ENGINEERING UNDERGRADUATES THROUGH ESP PROGRAMS 1432

CULTURAL COMPETENCE AND CITIZENSHIP EDUCATION IN SPANISH SECONDARY SCHOOLS 1433

DISTANCE LEARNING ADAPTATION AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING AMONG SPANISH UNIVERSITY STUDENTS DURING THE PANDEMIC 1434

THE IMPACT OF LANGUAGE POLICY ON BILINGUAL EDUCATION IN ALGERIAN PRIMARY SCHOOLS 1435

INTEGRATING DIGITAL TECHNOLOGY IN TEACHER EDUCATION PROGRAMS IN ALGERIA ... 1436

ADDRESSING EDUCATIONAL INEQUALITY IN WAR-AFFECTED REGIONS OF SYRIA 1437

CURRICULUM REFORM FOR CRITICAL THINKING IN SYRIAN SECONDARY SCHOOLS..... 1438

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES IN IMPLEMENTING INCLUSIVE EDUCATION IN SENEGALESE PRIMARY SCHOOLS 1439

MULTILINGUALISM AND LANGUAGE USE IN URBAN SENEGALESE CLASSROOMS 1440

THE ROLE OF PROJECT-BASED LEARNING IN PROMOTING SCIENTIFIC LITERACY IN AZERBAIJANI HIGH SCHOOLS 1441

IMPACT OF INTERNATIONAL EXCHANGE PROGRAMS ON STUDENT INTERCULTURAL COMPETENCE IN AZERBAIJAN 1442

IMPACTS OF QURANIC EXEGESIS ON CONTEMPORARY ISLAMIC EDUCATION IN TUNISIA .. 1443

ELIGIOUS TOLERANCE AND INTERFAITH DIALOGUE IN CONTEMPORARY TUNISIAN SOCIETY 1444

CHRISTIAN AND MUSLIM THEOLOGICAL ENCOUNTERS: HISTORICAL EXCHANGES IN ETHIOPIA 1445

ORAL TRADITIONS AND SPIRITUAL AUTHORITY IN ETHIOPIAN ISLAMIC COMMUNITIES 1446

RUSSIAN ORTHODOX THEOLOGY AND MODERN SOCIAL ISSUES IN CONTEMPORARY RUSSIA 1447

ISLAMIC THEOLOGY IN POST-SOVIET RUSSIA: CHALLENGES AND REVITALIZATION 1448

CLASSICAL ARABIC PHILOSOPHY AND CONTEMPORARY ETHICAL DILEMMAS IN THE ARAB WORLD 1449

INTERPRETING SACRED TEXTS: HERMENEUTICAL APPROACHES IN ARAB ISLAMIC UNIVERSITIES 1450

THEOLOGY AND SCIENCE INTERACTION: DEBATES ON EVOLUTION AND CREATION IN ARAB UNIVERSITIES 1451

THE SOCIAL AND POLITICAL INFLUENCE OF THE SAFAVID DYNASTY ON PERSIAN SOCIETY 1452

WOMEN'S ROLES IN IRANIAN REVOLUTIONARY MOVEMENTS: BETWEEN INVISIBILITY AND ACTIVISM 1453

COLONIAL ENCOUNTERS AND TRANSFORMATION OF INDIGENOUS INSTITUTIONS IN PRE-COLONIAL NIGERIA 1454

THE IMPACT OF THE TRANS-ATLANTIC SLAVE TRADE ON THE DEMOGRAPHIC LANDSCAPE OF WEST AFRICA 1455

NATIONAL IDENTITY CONSTRUCTION IN ALBANIAN SCHOOL TEXTBOOKS SINCE INDEPENDENCE 1456

MEMORY, TRAUMA, AND RECONCILIATION: POST-COMMUNIST HISTORIOGRAPHY IN ALBANIA 1457

THE HISTORICAL LEGACY OF THE MONGOL EMPIRE IN MODERN MONGOLIAN IDENTITY ... 1458

THE CONCEPT OF ETHICAL RESPONSIBILITY IN CONTEMPORARY IRANIAN PHILOSOPHY .. 1459

ENGAGEMENT WITH SOCRATIC INQUIRY IN MODERN IRANIAN EDUCATION 1460

AFRICAN COMMUNITARIANISM AND THE PHILOSOPHY OF SELFHOOD IN NIGERIAN THOUGHT 1461

THE EPISTEMOLOGY OF ORAL TRADITIONS IN YORUBA PHILOSOPHY 1462

REASON AND MORALITY IN POST-COMMUNIST ALBANIAN PHILOSOPHICAL DISCOURSE .. 1463

PHENOMENOLOGY AND IDENTITY FORMATION IN CONTEMPORARY ALBANIAN THOUGHT 1464

THE MORAL STATUS OF NATURE IN MONGOLIAN BUDDHIST PHILOSOPHY 1465

THE EFFECTS OF SOCIAL SUPPORT ON ACADEMIC STRESS AMONG AZERBAIJANI UNIVERSITY STUDENTS 1466

EMOTIONAL INTELLIGENCE AS A PREDICTOR OF LEADERSHIP BEHAVIOR IN AZERBAIJANI YOUTH ORGANIZATIONS 1467

PARENTING STYLES AND ADOLESCENT SELF-ESTEEM: A STUDY AMONG PAKISTANI FAMILIES 1468

CULTURAL FACTORS INFLUENCING MENTAL HEALTH HELP-SEEKING AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN PAKISTAN 1469

BODY IMAGE PERCEPTION AND SOCIAL MEDIA USAGE AMONG EGYPTIAN TEENAGERS 1470

ANXIETY AND ACADEMIC PERFORMANCE IN MEDICAL STUDENTS: A CASE STUDY FROM EGYPT 1471

PTSD SYMPTOMS AMONG CHILDREN LIVING IN CONFLICT-AFFECTED REGIONS OF AFGHANISTAN 1472

WOMEN'S MENTAL HEALTH AND ACCESS TO PSYCHOLOGICAL SERVICES IN AFGHAN UNIVERSITIES 1473

THE IMPACT OF DISPLACEMENT ON ADOLESCENT MENTAL WELL-BEING IN AFGHANISTAN 1474

SOCIAL ANXIETY AND PEER RELATIONSHIPS IN SECONDARY SCHOOL STUDENTS: A KABUL CASE STUDY 1475

POST-CONFLICT ADJUSTMENT AND DEPRESSION AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN KABUL 1476

INNOVATION MANAGEMENT PRACTICES IN AZERBAIJANI FAMILY-OWNED ENTERPRISES .. 1477

THE IMPACT OF E-GOVERNMENT INITIATIVES ON ENTREPRENEURIAL DEVELOPMENT IN AZERBAIJAN 1478

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AND SUSTAINABILITY REPORTING IN LEADING BANGLADESHI TEXTILE FIRMS 1479

ENTREPRENEURIAL EDUCATION INITIATIVES IN BANGLADESHI UNIVERSITIES: OUTCOMES AND FUTURE DIRECTIONS 1480

DIGITAL MARKETING ADOPTION AMONG SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN MALAYSIA: DRIVERS AND CHALLENGES 1481

SUPPLY CHAIN RESILIENCE AND RISK MANAGEMENT IN THE MALAYSIAN AUTOMOTIVE SECTOR 1482

HUMAN RESOURCE MANAGEMENT PRACTICES AND EMPLOYEE ENGAGEMENT IN SKOPJE'S ICT INDUSTRY 1483

INFLUENCE OF INTERNATIONAL BUSINESS EDUCATION PROGRAMS ON ENTREPRENEURSHIP INTENTIONS IN SKOPJE 1484

CORPORATE GOVERNANCE AND THE PERFORMANCE OF FAMILY BUSINESSES IN SKOPJE 1485

IMPACT OF MICROFINANCE INITIATIVES ON WOMEN ENTREPRENEURS IN RURAL PAKISTAN 1486

EXAMINING THE ROLE OF REMITTANCES IN ECONOMIC GROWTH AND HOUSEHOLD WELFARE IN PAKISTAN 1487

TRADE LIBERALIZATION AND ITS IMPACT ON THE MANUFACTURING SECTOR IN MOROCCO 1488

THE DYNAMICS OF AGRICULTURAL VALUE CHAINS AND RURAL LIVELIHOODS IN MOROCCO 1489

THE IMPACT OF OIL PRICE FLUCTUATIONS ON NIGERIA'S MACROECONOMIC STABILITY .. 1490

ENTREPRENEURSHIP AND SMALL ENTERPRISE DEVELOPMENT IN NIGERIA: POLICY CHALLENGES AND SUCCESS STORIES 1491

EXPLORING THE ROLE OF FINANCIAL INCLUSION IN ALLEVIATING POVERTY IN EGYPT 1492

THE EFFECT OF EDUCATION EXPENDITURE ON LONG-TERM ECONOMIC GROWTH IN EGYPT 1493

GOVERNANCE REFORMS AND PUBLIC SECTOR ACCOUNTABILITY IN PAKISTAN 1494

CITIZEN PARTICIPATION IN LOCAL GOVERNANCE: POLICY IMPACTS AND CHALLENGES IN URBAN PAKISTAN 1495
EVALUATING E-GOVERNMENT INITIATIVES IN MOROCCO: SUCCESSES AND CHALLENGES 1496
SOCIAL POLICY INNOVATIONS FOR YOUTH EMPOWERMENT IN MOROCCAN CITIES 1497
THE IMPACT OF PUBLIC HEALTH POLICY ON RURAL HEALTHCARE DELIVERY IN NIGERIA .. 1498
ENHANCING TRANSPARENCY AND REDUCING CORRUPTION IN NIGERIA'S PUBLIC PROCUREMENT SYSTEM 1499
EDUCATIONAL POLICY EVOLUTION AND TEACHER PROFESSIONALISM IN EGYPTIAN PUBLIC SCHOOLS 1500
REIMAGINING CITIZEN-CENTERED ADMINISTRATIVE PROCESSES IN EGYPTIAN LOCAL GOVERNANCE 1501
FINANCIAL INCLUSION AND MICROFINANCE IMPACT ON RURAL ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN GEORGIA 1502
REGIONAL TRADE INTEGRATION STRATEGIES AND ECONOMIC GROWTH IN THE SOUTH CAUCASUS 1503
THE ROLE OF UNIVERSITIES IN PROMOTING ENTREPRENEURIAL SKILLS AMONG MOROCCAN YOUTH 1504
ASSESSING THE DETERMINANTS OF INFORMAL SECTOR EMPLOYMENT IN MOROCCO'S URBAN CENTERS 1505
IMPACT OF OIL PRICE VOLATILITY ON FISCAL STABILITY AND DEVELOPMENT IN NIGERIA .. 1506
AGRICULTURAL PRODUCTIVITY, RURAL POVERTY, AND TECHNOLOGICAL ADOPTION IN NIGERIA 1507
REVITALIZING THE MANUFACTURING SECTOR THROUGH INNOVATION POLICIES IN TAIWAN 1508
FINTECH DEVELOPMENT AND FINANCIAL LITERACY AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN TAIWAN 1509
CONSTITUTIONAL DEVELOPMENTS AND THE RULE OF LAW IN CONTEMPORARY GEORGIA 1510
PROTECTION OF MINORITY RIGHTS IN THE GEORGIAN LEGAL SYSTEM 1511
JUDICIAL INDEPENDENCE AND GOVERNANCE IN THE MOROCCAN LEGAL SYSTEM 1512
LEGAL RESPONSES TO ENVIRONMENTAL CHALLENGES IN MOROCCO: POLICY, LITIGATION, AND ENFORCEMENT 1513
ANTI-CORRUPTION LEGISLATION AND THE CHALLENGES OF ENFORCEMENT IN NIGERIA . 1514
LEGAL EDUCATION REFORM AND PROFESSIONAL ETHICS IN NIGERIAN LAW SCHOOLS ... 1515
INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS AND INNOVATION IN TAIWAN: POLICY, PRACTICE, AND COMPLIANCE 1516
JUDICIAL REVIEW AND ITS INFLUENCE ON CONSTITUTIONAL DEMOCRACY IN TAIWAN 1517
THE DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL JUSTICE LAW IN TAIWAN: CHALLENGES AND FUTURE DIRECTIONS 1518

ARTIFICIAL INTELLIGENCE-ENABLED ADAPTIVE LEARNING ENVIRONMENTS IN SINGAPORE UNIVERSITIES 1519

USING AI FOR INCLUSIVE PEDAGOGY: OPPORTUNITIES AND BARRIERS IN SINGAPORE..... 1520

AI-POWERED LEARNING ANALYTICS FOR STUDENT RETENTION IN AFRICAN UNIVERSITIES1521

ADDRESSING DIGITAL DIVIDES: AI-ENABLED EDUCATION INTEGRATION IN RURAL AFRICAN SCHOOLS 1522

AI-ASSISTED ASSESSMENT AND FEEDBACK SYSTEMS IN DUBAI HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS 1523

EMPOWERING TEACHER PROFESSIONAL DEVELOPMENT THROUGH AI INTEGRATION IN DUBAI SCHOOLS 1524

AI-INFUSED CURRICULUM DEVELOPMENT IN HIGHER EDUCATION: THE CASE OF TOGO .. 1525

AI-BASED LANGUAGE LEARNING APPLICATIONS FOR FRANCOPHONE STUDENTS IN TOGO 1526

AI FOR EDUCATIONAL ADMINISTRATION AND DATA-DRIVEN DECISION MAKING IN TOGOLESE SCHOOLS 1527

COMMUNITY-BASED MENTAL HEALTH INTERVENTIONS IN URBAN SLUMS: EXPERIENCES FROM NAIROBI..... 1528

IMPACT OF ECONOMIC EMPOWERMENT PROGRAMS ON WOMEN'S WELL-BEING IN RURAL KENYA 1529

ELDER CARE POLICY DEVELOPMENT AND CHALLENGES IN RAPIDLY AGEING KOREAN SOCIETY 1530

THE ROLE OF SCHOOL SOCIAL WORKERS IN PROMOTING INCLUSION FOR MIGRANT CHILDREN IN SOUTH KOREA..... 1531

SOCIAL ENTERPRISE AND POVERTY REDUCTION STRATEGIES IN BANGLADESH: A CASE STUDY ANALYSIS..... 1532

CHILD PROTECTION SYSTEMS AND MULTIDISCIPLINARY SOCIAL SERVICE COLLABORATION IN BANGLADESH 1533

THE IMPACT OF VOLUNTEER PROGRAMS ON YOUTH EMPOWERMENT IN URBAN THAILAND 1534

ENHANCING ELDERLY WELL-BEING THROUGH INTERGENERATIONAL SOCIAL PROGRAMS IN THAILAND 1535

SERVICE QUALITY AND CUSTOMER SATISFACTION IN DIGITAL BANKING PLATFORMS: EVIDENCE FROM KENYAN UNIVERSITIES..... 1536

INTERNAL SERVICE QUALITY AND EMPLOYEE ENGAGEMENT IN KENYAN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS 1537

CUSTOMER EXPERIENCE MANAGEMENT IN KOREAN ONLINE FOOD DELIVERY SERVICES: A SERVICE-DOMINANT LOGIC PERSPECTIVE..... 1538

SERVICE INNOVATION AND OMNICHANNEL STRATEGIES IN KOREAN RETAIL BANKING 1539

PERCEIVED SERVICE QUALITY AND LOYALTY IN PRIVATE HOSPITALS: EVIDENCE FROM BANGLADESHI PATIENTS 1540

SERVICE RECOVERY STRATEGIES IN BANGLADESHI TELECOMMUNICATIONS: IMPACT ON CUSTOMER TRUST 1541

SERVICE EXPERIENCE AND VALUE CO-CREATION IN THAI BOUTIQUE HOTELS 1542

E-SERVICE QUALITY AND ONLINE PURCHASE INTENTION IN THAI E-COMMERCE PLATFORMS 1543

CONSTITUTIONAL REVIEW, SEPARATION OF POWERS, AND JUDICIAL INDEPENDENCE IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN 1544

PROTECTION OF FOREIGN INVESTMENT AND ENERGY CONTRACTS UNDER AZERBAIJANI LAW: BALANCING SOVEREIGNTY AND INVESTOR RIGHTS 1545

JUDICIAL REVIEW AND THE PROTECTION OF FUNDAMENTAL RIGHTS IN THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN..... 1546

LEGAL FRAMEWORKS FOR ENVIRONMENTAL PROTECTION IN IRAN: CHALLENGES OF IMPLEMENTATION AND ENFORCEMENT 1547

ADMINISTRATIVE JUSTICE AND CITIZENS' RIGHT TO GOOD ADMINISTRATION IN ALGERIA . 1548

CRIMINAL POLICY AND THE FIGHT AGAINST CORRUPTION IN THE ALGERIAN PUBLIC SECTOR 1549

JUDICIAL INDEPENDENCE AND COURT REFORM IN GEORGIA: PROGRESS AND PERSISTENT CHALLENGES 1550

HUMAN RIGHTS EDUCATION AND THE TRANSFORMATION OF LEGAL CURRICULA IN GEORGIAN LAW SCHOOLS 1551

RELIGIOUS PLURALISM AND NATIONAL IDENTITY IN CONTEMPORARY AZERBAIJAN..... 1552

SECULARISM, ISLAM, AND YOUTH VALUES IN POST-SOVIET AZERBAIJAN..... 1553

REASON, REVELATION, AND ETHICAL UNIVERSALISM IN CONTEMPORARY IRANIAN PHILOSOPHY OF RELIGION 1554

SUFISM, POLITICAL AUTHORITY, AND SOCIAL CRITIQUE IN MODERN IRANIAN THOUGHT .. 1555

DEMİR ÇELİK SEKTÖRÜNDEKİ İŞLETMELERİN ÇEVRESEL AÇIDAN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AMAÇLARININ İNCELENMESİ 1556

ELEKTRİK SEKTÖRÜNDEKİ İŞLETMELERİN SOSYAL AÇIDAN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AMAÇLARININ İNCELENMESİ 1564

REFLECTIONS OF FASHION: CLOTHING, IMAGERY, AND SOCIAL IDENTITY IN OLD ENGLISH LITERATURE 1572

REFRAMING NEURODIVERSITY IN THE NOVEL THE CURIOUS INCIDENT OF THE DOG IN THE NIGHT-TIME 1574

FRANZ KAFKA'NIN "EIN LANDARZT" ADLI ÖYKSÜNDE KURGU ANALİZİ

Prof. Dr. Zennube ŞAHİN YILMAZ

Atatürk Üniversitesi

zsahin@atauni.edu.tr - 0000-0001-9482-7567.

ÖZET

Sınırları Alman edebiyatını aşmış ve tüm dünyada popüler bir yazar olan Franz Kafka, geniş bir okur kitlesine sahiptir. Kafka'nın bu kadar geniş bir okur kitlesine sahip ve tüm dünya edebiyatında tanınmış bir yazar olmasında şüphesiz onun sadece yazarlığı değil ilginç yaşam öyküsü de etkili olmuştur. Yazarın Yahudi kökenli bir aileden gelmesi ve aile içinde baskın ve otoriter bir karaktere sahip baba figürü ile yetişmesi, Kafka'nın içsel dünyasını derinden yaralamıştır. Bu yara, onun eserlerinde çeşitli sembollerle oldukça net bir biçimde somutlaşmıştır.

Yazarın incelediğimiz "Ein Landarzt" adlı öyküsü de onun bu içsel yaralarını sembollerle açığa çıkaran ve okuru oldukça ilginç bir anlatı dünyasına tanık eden önemli eserlerinden birisidir. Gizem dolu ve aynı zamanda bir rüyayı andıran anlatı dünyası, onun gelenekselin dışındaki anlatı biçimi ile birleşmiştir. Bir köy doktorunun bir gece hastaya çağrılması ile başlayan öykü, Kafka'nın hayattaki duruşu, mücadelesi ile bütünleştiğinde Kafkaesk bir anlatı dünyası okuru karşılamaktadır. Yazarın sınır tanımaz kurgu dünyası, bu öyküsünde bir kez daha somutlaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Franz Kafka, Yazma Biçimi, Kurgu

AN ANALYSIS OF THE PLOT IN FRANZ KAFKA'S "EIN LANDARZT"

ABSTRACT

Franz Kafka, who has surpassed the boundaries of German literature and gained worldwide popularity, commands a broad readership not only because of his literary mastery but also due to his intriguing life story. Growing up in a Jewish family under the shadow of a dominant and authoritarian father figure left deep wounds in Kafka's inner world, wounds that became vividly embodied through various symbols in his works.

The story we examine, "Ein Landarzt" is one of the significant texts in which Kafka reveals these inner conflicts within a symbolic universe and invites the reader into a peculiar narrative world. Its mysterious, dream like atmosphere, combined with Kafka's unconventional narrative style, begins with a village doctor being called to a patient in the middle of the night. When considered in light of Kafka's stance toward life and his personal struggles, the story unfolds into a distinctly Kafkaesque realm. The author's boundless imaginative power once again becomes strikingly tangible in this work.

Keywords; Franz Kafka, Narrative Style, Plot

1. FRANZ KAFKA - HAYATI - YAZIN DÜNYASI

Franz Kafka, 13 Temmuz 1883'te Prag'da Alman Yahudi bir ailede dünyaya gelmiştir. Kafka, Alman kültürüne bağlı ve Getto'ya üye olmuş bir ailenin çocuğudur. Kafka'nın çocukluğunda ve dolayısıyla daha sonraki hayatında büyük bir otorite olan babası, ailede baskın bir karakterdir. Kafka, babasının bu baskıcı tarafı için şunları dile getirmiştir; "Ailemin hoşgörüsüzlüğü ve zorbalığı karşısında, ailemle bir yabancıdan çok bir yabancı gibi yaşıyorum." (Felisati, Sperati, 2005; 328) Kafka, bu cümleleriyle sadece babasının değil aynı zamanda annesinin de otoriter bir ebeveyn olduğunu vurgulamıştır. Ailesiyle sıcak bir ilişkisi olmadığı için yazar, onların içinde kendisini oldukça yalnız ve yabancı hissetmektedir.

Ailesi Hermann ve Julie Kafka küçük bir dükkan işletmektedir. Altı çocuğun en büyüğü olan Kafka'nın ölen kardeşleri hariç üç kız kardeşi vardır. Boş zamanlarında başlangıçta kısa öyküler ve denemeler kaleme almış ve bunlar dergilerde ve küçük kitaplar halinde yayımlanmıştır. 1912'de yayımlanan *Meditation* ile başlayan süreç bu şekilde devam etmiştir. (Robertson, 2004; 1) Franz Kafka, edebiyatla ilgilenirken annesi, onun metinleri ile pek ilgilenmemiştir. Onun eğitim sürecine de bir katkı sağlamamıştır. Anne, aile içinde çatışmalara uygun bir çözüm aramak yerine, bu sorunları hep bastırmayı tercih etmiştir. Genel olarak eşi Hermann, aile içinde baskın kişi olmuştur. Baba ile Franz Kafka arasındaki ilişkide birbirinden çok farklı iki kişilik söz konusudur. Franz Kafka, babasından hiç sevgi görmemiş, duygusal bir çocuk olmuştur. Baba ise tam tersi bir biçimde hedeflerine odaklı olan bir kişiliğe sahiptir. Bu yüzden aralarında sürekli bir zıtlık var olmuştur. (Hermann - Julie Kafka, 4-5) Kafka, babası ile arasındaki bu trajik ilişki için kendisine hiç gönderemediği bir mektubunda şunları kaleme alır; "İkimizden bir karşılaştırma yapacak olursak: Ben, kısaca söylemek gerekirse, bir Löwy'yim; içinde az da olsa bir Kafka özü bulunsa da, bu öz Kafka'nın yaşam enerjisi, iş azmi ve fethetme iradesiyle harekete geçmez. Daha çok gizli, çekingen ve farklı yönlerde etkili olan bir Löwy dürtüsüyle yönlendirilir ve çoğu zaman tamamen durgun kalır. Sen ise, güç, sağlık, iştah, ses tonun, konuşma yeteneğin, kendine güvenin, dünya hâkimiyetin, dayanıklılığın, hazırcevaplığın, insanları anlama yetin ve belli bir cömertlik ile, doğal olarak bu niteliklerin getirdiği tüm kusur ve zaaflarla birlikte, gerçek bir Kafka'sın; bunların üzerine temperamentin ve zaman zaman öfken de eklenir." (Lescano, 2016; 2) Kafka'nın babasına gönderemediği bu mektubunda babasıyla kendisinin ne kadar farklı iki kişi oldukları açık bir biçimde görülmektedir.

Yazar, 1901 yılında kimya ve Cermen çalışmaları derslerini aldıktan sonra Hukuk Fakültesine geçmeye karar verir.1906 yılında Prag'da Alman Üniversitesinden mezun olur. Mezun olduğu dönemde hayatının daha sonraki aşamalarında kendisini oldukça zorlayacak olan akciğer tüberkülozunun ilk belirtileri ortaya çıkar. Arbeits-Unfall Versicherungs Anstalt'ta (İş Kazaları Sigorta Kurumu) çalışmaya başlar. Bu işte çalışırken öğleden sonraları boş olmasına rağmen hastalığı nedeniyle yorgun düşer ve ancak geceleri çalışmalarını kaleme alır. Uykusuz geceler, onun kendisini daha fazla rahatsız hissetmesine neden olur ve klinik durumu günden güne kötüleşir. Hatta 1912 yılında arkadaşı Max Brod'a intihar düşüncesini yazar. 1909-1913 yılları arasında Riva del Garda'da bir klinikte bir süre kalır. Bu sürede şiddetli baş ağrılarından yakınır ve hastalığın verdiği rahatsızlıktan dolayı derin bir depresyon yaşar. ."

(Felisati, Sperati, 2005; 328) 1917 yılında tüberküloz daha belirgin bir hal alır ve Kafka, bu durumunu şu şekilde açıklar; "Sabah saat dört civarıydı. Uyandım ve ağzımdaki tuhaf miktardaki tükürük beni şaşırttı. Tükürdüm ve sonra ışığı açmaya karar verdim. İşte böyle başladı. *Crleni*, nasıl yazıldığını bilmiyorum ama boğaz temizleme için uygun bir ifade. Bunun hiç bitmeyeceğini düşündüm. Eğer onu hiç başlatmadıysam bu fıskiyeyi nasıl durduracaktım (…) İşte bu, bu ruhsal hastalığın — tüberkülozun — durumudur." (Felisati, Sperati, 2005; 328) Kafka, tüberkülozun etkisini gün geçtikçe daha şiddetli yaşamaya başlar, bu durum da onun psikolojisini doğal olarak olumsuz etkiler. Hayatında önemli bir yer edinen Milena'ya bir mektubunda ruh sağlığı ile ilgili şunları kaleme almıştır; "Mektubumdan hissedemeyebilirsiniz diye istemeden şunu söylemek istiyorum: Yaklaşık on beş gündür giderek artan bir uykusuzluk çekiyorum." (Kafka, 2016; 12)

Kafka, hayatı boyunca istikrarlı bir ilişki kuramamıştır. Felice Bauer, Julie Wohryzeck ve Milena Jesenská gibi birçok kadınla görüşmüş, mektuplaşmış ancak bir ilişki kuramamıştır. Yazarın aşk hayatı, onun güvensiz bir kişi olduğunu açıkça göstermektedir. O, özgürlüğünün elinden alınmasından çok korkar ama yalnız kalmaktan da çekinir. Kafka'nın rahatsızlıklarla dolu hayatı onun nevrotik bir kişilik yapısına bürünmesine neden olur. Tüberkülozu ile nevrotik kişilik bozukluğu birbirine karışmıştır. (Felisati, Sperati, 2005; 329-330)

Walter Benjamin, Kafka üzerine kaleme aldığı bir denemesinde şunu dile getirir: "Kafka'nın yazılarında ihtiyatla, sakınılma, kuşkuyla, el yordamıyla ilerlemek gerekir." (Löwy, 2008; 7) Onun çalışmalarını çözümlemek için adım adım gitmek gerekir. Çünkü yazarın yazın dünyası, onun kurgusunun ne kadar güçlü olduğunu her bir eserinde somutlaştırmaktadır.

Kafka'da yazma, hem yöntem hem de uygulama biçimi açısından tamamen farklı bir karaktere sahiptir. Onun kendine özgü sembolik bir dili vardır. Özellikle anlaşılması güç metaforları ve anlatım biçimi, onun eserlerini nasıl kaleme aldığını somutlaştırır. Onun içten gelen bir anlatım tarzı ile eserlerini kaleme aldığı belirtilir. (İlkılıç, 2021; 155-156)

Kafka, edebi yaratım eylemini gece gerçekleşen bir doğum süreci olarak değerlendirir. *Das Urteil* (Yargı) adlı öyküsünü nasıl yazdığına dair 23 Eylül 1912 tarihinde günlüğünde şunları kaleme alır; "Bu öyküyü, "Yargı"yı, 22'sini 23'üne bağlayan gece saat 10'dan sabah 6'ya kadar bir solukta yazdım. Oturmaktan katılaşan bacaklarımı masanın altından neredeyse çıkaramıyordum. Öykünün gözümün önünde gelişmesini izlerken hissettiğim korkunç çaba ve sevinç; sanki bir suyun içinde ilerliyordum. Bu gece boyunca birkaç kez kendi ağırlığımı sırtımda taşıdım. Nasıl her şeyin göze alınabildiğini, en yabancı fikirler için bile büyük bir ateşin hazır olduğunu, bu fikirlerin o ateşte yok olup yeniden doğduğunu gördüm. […] Ancak böyle yazılabilir; ancak böyle bir bütünlük içinde, bedenin ve ruhun böylesine bütünüyle açılmasıyla. (T 460 f.)" (Kafka, 108) Kafka, yazma sürecini bir doğuma benzetir. Yazdıkça, öykü ilerledikçe nasıl bir duygu değişikliği yaşadığı oldukça açıktır.

Kafka, Max Brod'a yazdığı bir mektupta, Alman-Yahudi edebiyatının şöyle bir durumla karşı karşıya olduğunu belirtir; "Yazmama imkânsızlığı, Almanca yazma imkânsızlığı ve başka türlü yazma imkânsızlığı." (BROD/KAFKA 1989: 360) Kafka, daha sonra da şu notu ekler: "Buna neredeyse dördüncü bir imkânsızlığı daha eklemek gerekir: yazmanın imkânsızlığı (...)"

(Nekula, 2007, 1) Kafka'nun kaleme aldığı bu cümleleri onun ifade etme biçimindeki karmaşayı açıkça göstermektedir.

Kafka, eserlerinde insan hayatını detaylı bir biçimde ele alır ve insanı baskı altına alan güçleri tartışır. Adalet arayışı, eserlerinde hep var olmuştur. Özgürlüğe düşkünlüğü ve özgürlüğü sürekli araması hem hayatının hem de eserlerinin önemli bir parçasıdır. (Sivri, Çelik, 2016; 90)

2. EIN LANDARZT ADLI ÖYKÜDE KURGUNUN GELİŞİMİ

Ben anlatıcı ile başlayan "Ein Landarzt" adlı öykü, Kafka'nın çok anlamlı ve katmanlı metinlerinden birisidir. Anlatıcı, daha ilk cümlesinde büyük bir sıkıntı içinde olduğunu belirtir; "Büyük bir sıkıntı içindeydim: acil bir yolculuk beni bekliyordu; on mil uzaktaki bir köyde ağır hasta biri beni bekliyordu; şiddetli bir tipi benimle onun arasındaki geniş alanı doldurmuştu; hafif, büyük tekerlekli, bizim köy yollarımıza tam uygun bir arabam vardı; kürke bürünmüş, alet çantam elimde, çoktan avluda yolculuğa hazır bekliyordum; fakat at yoktu, at." (Kafka, 1) Kendi atı dondurucu soğuğun olduğu bir gece ölmüş ve şimdi bu köy doktoru hastaya nasıl gideceğini bilmez bir haldedir. Hizmetçisi onun için çevreye ödünç bir at bulmak için koşturur. Ancak hizmetçisi boş dönünce, dalgın ve sıkıntılı bir halde domuz ahırının kapısına ayağıyla bir tekme atar. Ahıra girdiğinde oldukça farklı bir manzara ile karşılaşır; "Alçak bölmede büzülmüş bir adam, açık mavi gözlü yüzünü gösterdi. 'Koşmamı ister misiniz?' diye sordu, dört ayak üzerinde sürünerek dışarı çıkarken." (Kafka, 1) Adamın dört ayak üzerinde neredeyse yerde sürünmesi, onun dikkatini çekse de, o bu durumla ilgilenmez ve ahırda başka ne olduğuna bakar. Hizmetçi kız da onun yanında bekler.

İri gövdeli iki at ve bir seyis ile yola koyulur. Hizmetçi Rosa'ya kendisi ile gelmesini söylese de Rosa, gelmek istemez. Doktor, onu gelmesi için zorlar. Yolculuk sanki bir saniye sürüş gibi kendisini birden hastanın evinin avlusunda bulur; "Ama bu da yalnızca bir an sürüyor; çünkü sanki benim avlu kapımın hemen önünde hastamın avlusu açılıyormuş gibi, birden oradayım; atlar sakin duruyor; kar yağışı dinmiş; her yerde ay ışığı; hastanın ebeveynleri evden dışarı koşuyor; kız kardeşi arkalarından; neredeyse beni arabadan indiriyorlar; karmakarışık sözlerinden hiçbir şey anlamıyorum." (Kafka, s.1) Doktor, oraya vardığında ortamın kalabalığından ve karmaşasında hiçbir şey anlamaz. Sobanın sürekli tütmesinden dolayı etrafa duman yayılmış ve kimse kimseyi göremez bir hale gelmiş. Yatakta yatan hastayı zor bela gören doktor, hastayı oldukça çelimsiz ve güçsüz bulur. Hasta bir çocuktur ve boş gözlerle yorganın altından doktora bakar. Doktor, ona yaklaştığında " Doktor, bırak öleyim." (Kafka, s.1) diye doktorun kulağına fısıldar.

Doktor, hemen etrafına bakar ve çocuğun ona söylediği cümleyi etraftakilerin duyup duymadığını anlamaya çalışır. Sonra çantasını açmaya çalıştığında çocuk, yine aynı şekilde onun kulağına ölmek istediğini fısıldar. Hiçbir şeye anlama veremeyen doktor, sakinliğini korumaya çalışır. Çantasından bir cımbız çıkarır ve mum ışığından cımbızı kontrol edip tekrar yerine koyar. O sırada, tuhaf bir biçimde aklına Rosa gelir. Onu at hizmetkarının elinden nasıl kurtaracağını düşünür hasta çocuğun yanında otururken; "Ancak şimdi yeniden Rosa aklıma geliyor; ne yapıyorum, onu nasıl kurtaracağım, nasıl çıkaracağım onu bu at hizmetkârının

elinden, on milden fazla uzaktayken, önümde durdurulamaz atlar varken? Bu atlar ki şimdi bir şekilde kayışlarını gevşetmişler; pencereleri —nasıl yaptıklarını bilmiyorum— dışarıdan itip açıyorlar; her biri bir pencereden başını uzatıp, ailenin çığlıklarıyla aldırmadan hastayı seyrediyor." (Kafka, s.2) Doktorun, Rosayı ve atları düşünmesi ve o sırada da atların tuhaf bir biçimde evin pencerelerinden başlarını uzatıp aileyle birlikte hastayı seyretmesi, Kafka'nın oldukça gizemli ve tuhaf bir anlatı dünyası kurmasının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Doktor, birazdan geri döneceğini düşünür, ancak hasta çocuğun kız kardeşi doktorun kürkünü çıkarır ve yaşlı bir adam, ona bir bardak rom ikram eder. Ancak doktor, içmeyi reddeder. Hasta çocuğun annesi, doktoru çağırır, o sırada bir at tavana doğru büyük bir gürültüyle kişner. Doktor, tekrar çocuğa döner ve başını çocuğun göğsüne dayar. Ancak çocuk oldukça sağlıklıdır. Sadece kan dolaşımının biraz kötü olduğunu fark eden doktor, onun yataktan güçlü bir itmeyle kaldırılacağını düşünür; "Ben bir dünya kurtarıcısı değilim ve onu öylece bırakıyorum. Bölge tarafından işe alınmış biriyim ve görevimi sonuna kadar, neredeyse fazlasına kaçarak yerine getiriyorum. Kötü ücret alıyorum ama yine de yoksullara karşı cömert ve yardımseverim." (Kafka, s.2) Doktor, az bir ücret almasına rağmen kendisini oldukça yardımsever birisi olarak görür.

Oldukça karışık düşünceler içinde olan doktor, bu karmaşık odada neler olup bittiğine anlam veremez. Bir yandan Rosa'yı düşünür, diğer yandan da çocuğun haklı olabileceğini, ölmek isteyebileceğini düşünür; "Bu bitmek bilmeyen kışta ne yapıyorum ben! Atım öldü ve köyde kimse bana kendi atını ödünç vermez. Domuz ahırından çekmem gerekiyor arabamı; tesadüf eseri at oldukları için şanslıyım, yoksa domuzlarla gitmek zorunda kalacaktım. Durum bu." (Kafka, s.2) İçinde bulunduğu duruma dair bir değerlendirme yapan doktor, halkla anlaşmanın zor olduğunu bilir. Hem içinde bulunduğu tuhaf duruma hem de Rosa'ya aklı takılan doktor, oraya boş yere çağrıldığının ve zaten sürekli bu şekilde zahmete sokulduğunun farkındadır. Ayrıca yıllardır evinde yaşayan Rosa'nın güzelliğini de o gece fark etmiştir.

Doktor, el çantasını kapatıp kürkünü istediğinde hasta çocuğun kız kardeşi ona kanlı bir mendil sallar. Kanlı mendili gören doktor, bir an çocuğun çok hasta olduğunu kabul eder ve tekrar çocuğa yönelir. Çocuğun sağ tarafında kalça bölgesinde büyük bir yara açılmıştır; "Sağ yanında, kalça bölgesinde avuç içi büyüklüğünde bir yara açılmış. Rosa'nın birçok tonunda — derinlerde koyu, kenarlara doğru açılan, ince taneli, düzensizce toplanan kanla — bir açık maden ocağı gibi. Uzaklıktan bakıldığında böyle. (…) Kendi kanlarıyla ve ayrıca etrafa sıçramış kanla pembeleşmiş, küçük parmağım kadar kalın ve uzun kurtlar, yarığın içinde sıkışmış halde, beyaz başçıkları ve birçok bacaklarıyla ışığa doğru kıvranıp duruyor." (Kafka, s. 2) Çocuk, ona dönüp kendisini kurtarıp kurtarmayacağını sorar. Ancak çocuğun yarası, iyileştirilemeyecek bir haldedir. İnsanların doktordan imkansız olanı istediğini düşünür. Doktor, bu düşünceler içinde otururken aniden köyün ileri gelenleri ve çocuğun ailesi doktorun üzerine çullanıp onu soyarlar. Evin önünde bir okul korosunun şu şarkı sözlerini dinler; "Onu soyun, o zaman iyileştirecek. İyileştirmezse öldürün onu! O sadece bir doktor, o sadece bir doktor." (Kafka, ss. 2-3) Doktor, birden kendisini soyulmuş bir vaziyette bulur. Bütün bu olup bitenlere rağmen doktor, sakinliğini korur. O sırada etraftakiler, onun başından ve ayaklarından tutarak hasta çocuğun yara tarafına yatırırlar ve hemen ortadan kaybolurlar. Oda, korkutucu bir şekilde sessizleşir. Sonra sessiz bir biçimde çocuğun cümlelerini duyar; " **(…)** sana güvenim

çok az. Sonuçta bir yerlerden aşağıya atılmış gibisin, kendi ayakların üzerinde durmuyorsun. Yardım edeceğin yerde ölüm yatağımı daraltıyorsun. En iyisi gözlerini oyup çıkarmak isterdim." (Kafka, s. 3) Çocuğun bu sözlerine hak veren doktor, ona elinden hiçbir şeyin gelmediğini anlatır. Çocuk da ona dünyaya bir yara ile geldiğini, bütün donanımının bu yara olduğunu anlatırken doktor ona, "Genç dostum," (…) "senin hatan şu: hiçbir genel bakışın yok. Ben, buraların tüm hasta odalarını görmüş biri olarak sana söylüyorum: yaran o kadar da kötü değil. Sivri bir açıyla, baltanın iki darbesiyle oluşturulmuş. Birçokları tarafını sunar ve ormandaki baltanın yaklaşmasını bırak, sesini bile duymazlar." (Kafka, s.3) Hasta çocuk, doktorun bu cümlelerinin karşısında susar. Doktor, artık oradan nasıl kurtulacağını düşünmeye başlar.

Hemen doğrulup eşyalarını pencereden atın üzerine atar. Giyinerek zaman kaybetmek istemez, amacı bir an önce oradan kaçmaktır. Atlar gelişte yolundaki kadar hızlı olmasa da yavaş yavaş ilerler. O, ilerledikçe çocukların şarkısı yankılanır; "Sevinin ey hastalar, Doktor yatağınıza yatırıldı!" (Kafka, s. 3) Doktor, çıplak bir şekilde gece soğuğunda, "Aldatıldım! Aldatıldım! Bir kez gece çanının yanlış çalmasına uydum — asla telafi edilemez." (Kafka, s.3) diyerek evine ulaşmaya çalışır.

3. SONUÇ

Kafka, anlaşılması zor bir yazardır. Onun absürd bir yazarlığı vardır ve bu yüzden eserleri, kişiliğinin çözümlenmesi ile anlam kazanır. Kişiliği, onun eserlerinin anahtarı görevini görür. Bu yüzden eserlerini anlamlı ve tutarlı bir zemine oturtabilmek için yazarın biyografisini detaylı bilmek gerekmektedir.

Onun "Kafkaesk" olarak tanımlanan dili, onun özgün bir yazar olduğu gerçeğini tam olarak netleştirir. Kafka, her anlamda kendisine özgü bir yazardır. İster yazma biçim, anlatı biçimi ister konu seçimi olsun, her açıdan çok katmanlı anlamlar taşıyan bir yazardır. Kafka'nın yazarlığı, okuru bir labirentin içine düşürür ve okur, bu labirentler arasında anlamlı, tutarlı bir yol, yön bulmaya çalışır. Eserlerinin gizemli ve çok katmanlı olması, tutarlı bir anlam arayışı için oldukça zorlayıcıdır.

Rüya ve gerçek arasında karmaşık bir dünyayı aktaran bu öykü, ise aslında tam da Franz Kafka edebiyatına uygun bir biçimde gelişir ve sona erer. Öyküde bir köy doktorunun yaşadığı neredeyse gerçek üstü bir deneyim aktarılmıştır. Bir hastayı tedavi etmesi için gece yarısı çağrılan köy doktoru, hiç atı olmamasına rağmen bir hizmetçi tarafından gerçeküstü bir güç ile getirilen iki at ile bir gece hasta için yola koyulmuştur. Sürekli görev bilinci ile hareket eden doktor, hasta çocuk için hiçbir şeyinin olmadığını söylediğinde ailesi ve çevresi tarafından bir kurban gibi soyulur ve hasta çocuğun yanına yatırılır. Doktor da oradan kurtulmak için aceleyle kendisini atların üzerine atar.

Bu öykü, Kafka'nın kurmaca dünyasının sınırsızlığını okura net bir biçimde gösterir. Gerçeklik ve rüya arasında bir dünya kuran Kafka, bu öyküsünde de diğer eserlerinde olduğu gibi baskı altında ezilen insanın geldiği sonu somutlaştırır. Kafka da hayatı boyunca sürekli ezilen, hor görülen bir kişi olmuş ve bu baskıyı bütün hayatında ve insan ilişkilerinde yaşamıştır. Eserlerindeki figürlere de bu baskıyı yaşatıp figürler için karmaşık bir dünya

yaratmıştır. Doktorun olup bitenlere anlam verememesi, çocuğun, sürekli kanayan ve kurtçuklarla dolu bir yarasının olması ve onun yarasını iyileştirememesi, aslında Kafka'nın hayatına bir gönderme olarak düşünülebilir. İçinde kapanmayan ve sürekli kanayan bir yarasının olması Kafka'nın hayatını içsel olarak yaşamasını engellemiş ve yazar, birtakım psikolojik sorunlarla yaşamını devam ettirmek zorunda kalmıştır.

KAYNAKÇA

Felısatı, D., Speratı, G., *Franz kafka (1883-1924), Hıstory Corner - Famous Fıgures,* Acta Otorhınolaryngol Ital 25, 328-332, 2005.

Hermann & Julie Kafka Biographie und Beziehung zum Sohn, https://www.kg-fds.de/images/files/Hermann%20Kafka.pdf, Erişim Tarihi; 18.11.2025

İlkılıç, S., Kafka und Judentum Kafka and Judaism, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research Cilt: 14 Sayı: 77 Nisan 2021 & Volume: 14 Issue: 77 April 2021

Kafka, F. Ein Landarzt, Erişim Tarihi; 07.10.2025, https://www.schule-bw.de/faecher-und-schularten/sprachen-und-literatur/deutsch/unterrichtseinheiten/prosa/romane/kafka/landarzt.pdf

Kafka, F., *Milena'ya Mektuplar*, Venedik Yayınları, İstanbul, 2016.

Lescano, A.F., *Franz Kafka (1883 - 1924): Kritiker der „Gesellschaft in den Sümpfen*", in: Küpper, A., *Schrift und Medialitat Franz Kafka*, edition text+kritik, Richard Boorberg Verlag GmbH & Co KG, München 2024

Löwy, M., Franz Kafka Boyun Eğmeyen Hayalperest, (Çev. Iflık Ergüden), Versus Kitap, Şubat 2008.

Nekula, M. Franz Kafkas Sprachen und Sprachlosigkeit, erschienen in: in: brücken n.f. 15, 99-130 2007.

Robertson, R., *KAFKA - A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York, 2004.

Sivri, M., Çelik, F. "Ceza Sömürgesi" ve Otoriteryanizme Kafkaesk Bir Yaklaşım, folklor/edebiyat, cilt:22, sayı:86, 2016/2.

HEINRICH BÖLL'ÜN "DIE BLASSE ANNA" ADLI ÖYKÜSÜNDE SAVAŞ PORTRESİ

Prof. Dr. Zennube ŞAHİN YILMAZ
Atatürk Üniversitesi
zsahin@atauni.edu.tr - ORCID ID 0000-0001-9482-7567

ÖZET

Sadece Alman edebiyatının değil Dünya edebiyatının da önemli yazarlarından birisi olan Alman asıllı Heinrich Böll, savaş sonrası edebiyatın temsilcilerinden birisidir. Savaşı bizzat yaşayan bir yazar olarak Böll'ün hayatı ana hatlarıyla savaş çemberinin içerisinde geçmiştir. Kendisi de savaşmak zorunda kalan yazarın savaş karşıtlığı hem hayata bakış açısında hem de eserlerinde oldukça net bir biçimde somutlaşmıştır. Birçok ödüle layık görülen yazar, genel olarak gerçekten beslenen eserleriyle gerçeklik ve kurmaca ilişkisini eserlerinde somutlaştırma bağlamında örnek bir isim olmuştur.

Bu çalışmamızda ele aldığımız "Die blasse Anna" adlı öyküsü, savaşın gerçek yüzünü tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermiştir. Ana figürün öykü boyunca suskunluğu ve hayattan vazgeçişi, savaşın neden olduğu trajik atmosfer ile ilk bakışta dikkati çekmektedir. Heinrich Böll, diğer öykülerinde, romanlarında ve eserlerinde olduğu gibi bu öyküsünde de oldukça başarılı bir sunumla savaş portresi çizmiştir.

Anahtar Kelimeler: Heinrich Böll, savaş, savaşın izleri, suskunluk

THE PORTRAIT OF WAR IN HEINRICH BÖLL'S SHORT STORY "DIE BLASSE ANNA"

ABSTRACT

The German-born author Heinrich Böll, one of the most important figures not only in German literature but also in world literature, is a representative of post-war literature. Having personally experienced the war, Böll's life largely unfolded within the circle of war. Being forced to fight himself, the author's anti-war stance is clearly reflected both in his worldview and in his works. Having received numerous awards, Böll stands out as an exemplary figure in terms of embodying the relationship between reality and fiction in his works, which are generally nourished by real life.

In this study, the short story "Die blasse Anna" we examine reveals the true face of war in all its starkness. The protagonist's silence and withdrawal from life throughout the story immediately draw attention to the tragic atmosphere caused by war. As in his other short stories, novels, and works, Heinrich Böll once again paints a powerful portrait of war with remarkable skill in this story.

Keywords; Heinrich Böll: War, the Traces of War, and Silence

1. Heinrich Böll

Alman edebiyatının ve özellikle savaş sonrası edebiyatın önemli yazarlarından birisi olan Heinrich Böll, 1917 yılında Köln'de dünyaya gelmiştir. Liseyi tamamladıktan sonra kitapçılık eğitimi alan Böll, 1939 yılında İkinci Dünya Savaşına katılmak zorunda kalmış, esir düşmüş ve 1945 yılına kadar esir olarak kalmıştır. 1945 yılında İkinci Dünya Savaşının bitmesi ile yeniden özgürlüğüne kavuşan yazar, ancak o dönemde sonra üniversite eğitimini tamamlamıştır. 1950'li yıllardan sonra yazar olarak hayatını sürdürmeye çalışmıştır. Eserleri onun kısa sürede tanınmasına ve ünlenmesine yol açmıştır. 1967'de Georg-Büchner Ödülüne ve 1972'de Nobel Edebiyat Ödülüne layık görülmüştür. Bir süre Alman ve uluslararası PEN Derneğinin başkanlığını yürütmüştür. Heinrich Böll, savaşın etkilerini derinden yaşayan bir yazar olarak kısa öykücülüğü hep ön planda tutmuştur. Onun net gözlemci yönü ve eleştirel bakış açısı eserlerinde hemen dikkat çekmektedir. Bu yüzden yazar, sadece Almanya'da değil tüm dünyada önemli klasikler arasına girmiştir. (Böll, 1997; 6)

Heinrich Böll, iktidarın acımasızlığını, hem bir vatandaş hem de bir yazar olarak derinden hissetmiş ve insanların değersizleştirilmesine, yok edilmesine karşı bir duruş sergilemiştir. Döneme damgasını vuran bir yazar olarak, insanları bilinçlendirmeyi ve geçmişi unutturmamayı bir görev bilmiştir. (Şahin Yılmaz, 2019: 949)

Böll, savaşın sadece şehirler üzerindeki yıkıcı etkisini değil aynı zamanda insanların umutsuzluğunu, mutsuzluğunu, ölümü, ayrılışı, acıyı da konu etmektedir. Savaş sonrasına hayatta kalma mücadelesi veren ve vermeye çalışan insanların içinde bulundukları zor hayatları ve şartları eserlerine konu edinen yazar, insanın kaderini kendisinin belirleyemeyeceğini, ölüm ve yıkım karşında ne kadar savunmasız olduklarını çok net bir biçimde somutlaştırmıştır. (Koşmak, 2011, 24)

Heinrich Böll, 1945 yılında savaşın sona ermesiyle esir hayatından geri dönmüştür. Ancak geri döndüğünde karşısında tamamen yıkılmış, harap olmuş, bitmiş bir Almanya ile karşı karşıya kalmıştır. Almanya'da gördüğü bitmiş, tükenmiş insanlar, yoksulluk, kıtlık manzarası, onu derinden etkilemiş ve bu derin etki onun eserlerinin bel kemiğini oluşturmuştur. Bu doğrultuda gerçeğe dayanarak eserlerini kaleme alan Böll'ün yazınsal yaratısı için birer belge niteliği taşıdığı öne sürülmüştür. Günlük hayattan kesitler aktaran yazar, figürlerini genel olarak alt tabakadan seçer. Bu figürler, çoğunlukla savaştan darbe almış ve hayatını her şeye rağmen sürdürmeye çalışan tiplerdir. (Koşmak, 2011, 24-25)

Yazar, memleketine geri döndükten sonra karşılaştığı yıkıcı atmosferin etkisi ile "Güzel bir şey değildi Alman olmak. En aşağılayıcı sıfatlardan biriydi neredeyse 'Alman' sözcüğü." (Böll, 2009;3) şeklindeki cümlesi ile Alman olma hakkındaki düşüncesini dile getirmiştir. Heinrich Böll, özgürlüğü için her şeyi feda edebileceğini savaş döneminde ailesine yazdığı bir mektupta şu şekilde dile getirir; Bromberg, 14. 7. 40 Sevgili annem, babam ve kardeşlerim! (…) Kışla yaşantısından bıkkınlığım artık doruk noktasına ulaştı; elime geçen ilk fırsatta gönüllü olarak tayin edilmek için başvuracağım, nereye olursa olsun. Ben ne bir kahraman, ne de bir maceraperestim, ancak sürekli, astsubaylık ruhu oluşturma merkezinde olmak, kışlada olmak, dayanılmaz; artık daha fazla tahammül edemeyeceğim. Dışarıda mutlaka olduğunu düşündüğüm biraz daha fazla özgürlük ve hoşgörü için hayatımı seve seve tehlikeye atabilirim.

(…) Dün, önceki gün, yarın, ertesi gün, sonsuzluğa kadar saatlerce sağa dön, sola dön vs. yapıyoruz. O nedenle arzularımı sanırım anlayışla karşılayacaksınız. (…)" (Böll, 2009; 9) Yazar, özgürlüğe kavuşabilmek ve dışarıda olabilmek için kendisini tehlikeye atmaya razıdır. Bulunduğu yerden ve savaş ortamından memnun olmayan Böll, bu hoşnutsuzluğunu ve özgürlük düşkünlüğünü birçok mektubunda dile getirmiştir.

1946 yılında itibaren Heinrich Böll, düzenli yazmaya başlamıştır. Sayısız kısa öykü, drama, deneme ve şiir kaleme almıştır. Bu eserlerinde savaşı ve savaşın ardında bıraktıklarını konu edinir. (Böll, 2009; 13) Yazar sayısı kaleme aldığı eserlerinin dışında eşiyle birlikte çevirmenlik de yapmıştır. Hatta o, çevirmenliğe çok zaman ayırdığına ve çeviriye değil de eser yazma konusuna zaman ayırması gerektiği konusunda eleştirilmiştir. Bu eleştirilere yazar, şu şekilde cevap vermiştir; "Çeviri işine gelince sanırım yanılıyorsun, çok severek yapıyorum. Çok muhteşem bir üslup çalışması ve başka bir yazarın resimler ve düşünceler dünyasına girmek, güzel bir iş. Bu insanın kendi işini engellemiyor. Sadece nicelik olarak korkunç bir iş, ama gerçek şu ki, işin % 90'› tek başına karım tarafından yapılıyor." (Böll, 2009: 29)

Heinrich Böll'ün "Fotoğrafta Kadın Var" adlı romanının Frankfurter Allgemeine Zeitung'da yayınlanan sayısı için Karl Korn, yazarın yazınsal yaratısını şu şekilde ifade etmiştir; Şimdi elli dört yaşında olan Böll, Alman çağdaş edebiyatının ufkunda, en fazla süreklilik arz eden yazardır. Sanatın sonuna dair yapılan tüm pek akıllı ama karanlık veya sinik öngörülere karşı edebiyat alanındaki canlı kanıttır o. Onun hafif sembolik realizmi ve memleketi Köln üzerine ve Hitler dönemi, öncesi ve sonrasındaki felaketlerle dolu zamana dair sürekli yeni, şaşırtıcı yaklaşımlar sunan inanılmaz üreticiliği, aynı zamanda, bugün sanatı bilgisayarla yapmak isteyen her şeyin karşısında, bir karşı kutuptur. (…)" (Böll, 2009: 33) Böll'ün yazarlığı ve eserleri, her daim övgü ile karşılanmıştır.

Heinrich Böll'ün yazınsal yaratısında ironik anlatım biçiminin önemli bir rolü vardır. Özellikle "Palyaço" adlı romanı ironi ve hicivin birlikte olay örgüsüne dahil edildiği bir eseridir. İronik göndermeler ve alaycı anlatım tutumu Böll'ün bu eserinde somut bir biçimde görülmüştür. (Kayğın, 2017; 21-22)

2. "DIE BLASSE ANNA" ÖYKÜSÜNDE SAVAŞIN YANSIMASI

Die blasse Anna öyküsü, ben anlatıcı aracılığıyla okura aktarılmıştır. Ben anlatıcı, 1950 yılında savaştan eve döndüğünün haberini vererek öyküye bir giriş yapar; "1950 yılının baharında ancak savaştan eve dönebildim ve şehirde tanıdığım hiç kimseyi bulamadım." (Böll, 1953: 1) Anlatıcı, savaştan sonra kimseyi bulamamış ve annesinden ve babasından ona kalan bir miktar para ile şehirde kendisine bir oda kiralayabilmiştir. Anlatıcı, savaştan sonra neyi beklediğini bilmeden odasında bir şeyleri beklediğini dile getirir; "(…) orada yatakta uzanıyor, sigara içiyor ve bekliyordum — ama neyi beklediğimi bilmiyordum." (Böll, 1953: 1) Odasında akşama kadar yatağından çıkmayan anlatıcı, bütün gün yatakta uzanır ve sigara içer. İşe gitmek istemediği için bütün günü boş geçirir. Günlük ihtiyaçları için bile dışarı çıkmayan ben anlatıcı, ev sahibine para verir ve kendisi için bir şeyler almasını ondan rica eder. Ev sahibesi onun için alışveriş ve yemek yapar. Ancak ev sahibesi, onun yemek yaptığında odasına gelir ve çok uzun süre onun odasından çıkmaz. Bu durum da anlatıcıyı oldukça rahatsız eder. Ev sahibesi oğlunun Kalinowka'da öldüğünü anlatır ona: "Odaya girdiğinde tepsiyi masaya koyar, sonra yatağımın durduğu loş köşeye gelirdi. Ben orada dalgın bir halde oturur, sigaralarımı duvara bastırarak

söndürürdüm; bu yüzden yatağımın arkasındaki duvar siyah lekelerle doluydu." (Böll, 1953: 1) Ev sahibesi odaya her girdiğinde hemen elindeki tepsiyi masaya koyar ve loş ışıklı bir köşeye gelir ve ondan oğlu hakkında bilgi almak ister; "Emin misiniz, onu tanımıyorsunuz? Oranın adı Kalinowka'ydı — orada bulunmadınız mı?" (Böll, 1953: 1) Oldukça zayıf ve solgun olan kadının görüntüsü, ben anlatıcıyı korkutur. Hatta başlangıçta ben anlatıcı, onun deli olduğunu düşünür. Sürekli ona aynı cümleleri kurması, onu şaşırtır.

Ancak ben anlatıcı, Kalinowka adında bir yeri hiç duymamıştır. Bu yüzden "Her seferinde duvara dönüp, "Hayır, gerçekten tanımıyorum, hatırlamıyorum, (…)" (Böll, 1953: 1) şeklinde cevap verir. Zamanla kadının deli olmadığını ve oğlundan haber almak istediğini anlar. Kadının her defasında ona aynı soruyu sorması ben anlatıcının canını yakar. Çünkü kadın, ben anlatıcıyı ne zaman görse hep aynı soruyu sorar. Bir gün onun mutfağına giden ben anlatıcı, mutfakta kanepenin üzerinde oğlunun renkli fotoğrafını görür. Resimdeki delikanlı sarışın, güler yüzlü piyade kıyafeti içinde bir gençtir. Kadın, hemen fotoğrafı alır ve o fotoğrafın garnizonda çekildiğini ve o sırada birliğin henüz dışarı çıkmadığını söyler. Oğlunun tramvayda bir kondüktör olduğunu ve oldukça çalışkan bir çocuk olduğunu anlatır.

Kadının sürekli aynı şeyleri söylemesine ve aynı şeyleri yapmasına üzülen ben anlatıcı, onun her defasında dikiş makinesinin üzerinde bulunan yama bezleriyle dolu iplik yumaklarının arasında duran karton kutuyu alır ve oğlunun sayısız fotoğrafını ben anlatıcıya gösterir;

> Ve ben onun oğlunun sayısız fotoğrafını elime almak zorunda kalırdım: okuldan grup fotoğrafları — ortada, dizlerinin arasında bir yazı tahtası tutan bir öğrenci olurdu, üzerinde 'VI', 'VII', en son da 'VIII' yazardı. Ayrı bir deste hâlinde, kırmızı bir lastikle bağlanmış olan *komünyon fotoğrafları* vardı: frak benzeri siyah bir giysi giymiş, elinde kocaman bir mum tutan gülümseyen bir çocuk, arkasında altın bir kadehle boyanmış bir afişin önünde duruyordu. Sonra onu bir torna tezgâhının önünde, yüzü kurum içinde, elleri bir eğeye kenetlenmiş hâlde gösteren çıraklık yıllarına ait fotoğraflar geliyordu. (Böll, 1953: 1)

Ben anlatıcı, istemeden de olsa kadının oğlunun sayısız resmini görmek zorunda kalır. O, bakmak istemedikçe kadın ona ısrarla daha fazla fotoğraf gösterir. Fotoğraftaki gencin hayat dolu ve güler yüzlü olması, ben anlatıcıyı çok üzer. Bu yüzden de daha fazla fotoğrafa bakıp onun o yaşam sevincini görmek istemez.

Kadın, oğlunun fotoğraflarına baktıkça oğlunun zor şartlarda çalıştığını ve bu ağır işlerin ona göre olmadığını anlatır. Her fotoğrafta oğlu için başka şeyler anlatır. Oğlunun askere gitmeden önceki son fotoğrafını gösterdiğinde ben anlatıcı, gencin durduğu 9 numaralı tramvay hattının son durağını ve tramvayın döndüğü meydanı tanır. Savaş çıkmadan önce geçtiği yerleri hatırlar; "Tramvayın döndüğü o meydancığı tanıdım; savaş çıkmadan önce sigara aldığım limonata kulübesini hatırladım; hâlâ orada duran kavak ağaçlarını tanıdım; bir zamanlar kapısının önünde altın aslan heykelleri olan, ama artık var olmayan villayı da gördüm." (Böll, 1953: 2) Ben anlatıcı, savaştan önce var olan yerlerin yıkıldığını görür. O anda birden savaş boyunca sürekli düşündüğü kızı hatırlar; "Ve o anda, savaş boyunca sık sık düşündüğüm kızı hatırladım: güzel bir kızdı, solgundu, dar gözlüydü, ve 9 numaralı hattın son durağında hep tramvaya binerdi." (Böll, 1953: 2) Anlatıcı, ev sahibesinin oğlunun 9 numaralı hattın son durağında çekilmiş resmine her baktığında sürekli o kızı düşünür; "(…) aklımdan pek çok şey

geçerdi: o kızı, o zamanlar çalıştığım sabun fabrikasını düşünürdüm; tramvayın gıcırtısını duyar gibi olurdum; yazın o kulübede içtiğim kırmızı limonatayı, yeşil sigara afişlerini görür gibi olurdum — ve yine o kızı hatırlardım." (Böll, 1953: 2) Anlatıcı, o resme uzun uzun baktığında ev sahibesi oğlunu tanıdığını düşünür. Ancak anlatıcı, kadın bunu her sorduğunda başını tanımadığına dair sallayarak fotoğrafı kutunun içine geri koyar.

Anlatıcı, sık sık ev sahibesinin mutfağına gider, ev sahibesi de sık sık onun odasına gelir. Unutmak istediği şeyi sürekli düşünen anlatıcı, savaşın etkisinden bir türlü kurtulamaz. Odada gün boyu yapacak hiçbir şeyi olmayan anlatıcı, sürekli sigara içer ve sigarasını duvarda söndürür. Yatağının arkası, sigara külü ile dolar.

Anlatıcı, bazı geceler, yan odasında bir kızın adımlarını, bazen de mutfağın yanında kalan Yugoslavyalı adamın sesini duyar. Üç hafta içerisinde ev sahibesinin oğlunun resmini neredeyse elli kez gören anlatıcı, fotoğrafta ilk kez bir kızı fark eder; "İlk kez fotoğrafa dikkatlice baktım ve vagonun içinde gülümseyen bir kızın da görüntüye girdiğini gördüm. O, savaş boyunca sık sık düşündüğüm o güzel kızdı." (Böll, 1953: 2) Anlatıcı, resme dikkatlice bakınca ev sahibesi, onun bu kez oğlunu tanıdığını düşünür. Ona tekrar oğlunu tanıyıp tanımadığını sorar. Ancak anlatıcı oğlunu değil fotoğrafta arkada duran kızı tanıdığını söyler. Ev sahibesi, bunu duyunca fotoğraftaki kızın onun nişanlısı olduğunu söyler; "O, onun nişanlısıydı. Ama belki de onu bir daha görmemesi daha iyiydi…" (Böll, 1953: 2) Ev sahibesinin bu cümlelerinin ardından anlatıcı, hemen neden kızı görmemesinin daha iyi olduğunu sorsa da bu soruya cevap alamaz.

Fotoğrafı elinde sıkıca tutan anlatıcı, ev sahibesine sabun fabrikasından, 9 numaralı hattın son durağından ve orada her zaman tramvaya binen o güzel kızdan söz eder. Ev sahibesi de "Onu yeniden gördüğünüzde, (…) neden onun kızı bir daha görmemesinin iyi olduğunu anlayacaksınız." (Böll, 1953: 2) şeklinde cevap verir. Anlatıcı, onun bu cümlesine çok şaşırır, çünkü kızı yeniden görmesinin imkansız olduğunu düşünür. Ev sahibesi, ona doğru yaklaşır ve "O, sizin yanınızdaki odada kalıyor — Anna. Biz ona hep 'solgun Anna' deriz, çünkü yüzü çok beyazdır." der. (Böll, 1953: 2) Anlatıcı, Anna'yı hiç görmemiştir, sadece birkaç kez ayak seslerini duymuştur. Ama ev sahibesinin neden onu görmemenin daha iyi olacağı şeklindeki cümlesine bir türlü anlam veremez. Ev sahibesi, bunun nedenini pek söylemek istemediğini ama bilmesinin daha iyi olacağını söyler; "Yüzü tamamen harap olmuş, yara izleriyle dolu — patlamanın basıncıyla bir vitrine fırlamış. Onu artık tanıyamazsınız." (Böll, 1953: 2) Anlatıcı, bunun üzerine akşam onun ayak seslerini duyana kadar bekler. Bir ses duyduğunda hemen dışarı çıkar, ancak Anna yerine Yugoslavyalı adamı görür. Hemen iyi akşamlar diyerek odasına geri döner. Odasında Anna'nın yüzünün nasıl olacağını tahmin etmeye çalışır. Ancak bunda pek başarılı olamaz. Çünkü onun yüzünün güzelliğini hiçbir şeyin bozamayacağını düşünür. Ne hayal ederse etsin yüzünü hep güzel bulur.

Anlatıcı, annesini, babasını, sabun fabrikasını ve o dönemde birlikte sık sık gezdiği kız arkadaşı Elisabeth'i düşünür. Elisabeth, sürekli gülen ve savaş sırasında ona kurabiye, sigara ve gazete gönderen kız arkadaşıdır. Elisabeth, ona sık sık mektup gönderir. Bir mektubunda, ona "Siz elbette kazanacaksınız, ve senin bunun bir parçası olmandan gurur duyuyorum." (Böll, 1953: 2) şeklinde yazmıştır. Ancak anlatıcı, orada bulunmaktan hiçbir zaman memnun olmamıştır. İzne çıktığında ona yazmak yerine önceden aynı binada oturan sigara satıcısının

kızıyla görüşür. Ona fabrikadan aldığı sabunlardan verir ve kız da ona sigara getirir. Onunla sinemaya gitmeyi, dans etmeyi sever. Bir gün ailesi evde yokken kız onu odasına alır ve birlikte olacakları sırada kız ışığı açar. O sırada duvarda asılı duran Hitler fotoğrafını gören anlatıcı, öfke içinde odayı ve kızı terk eder; "(…), ve o anda, parlak ışıkta duvarda asılı bir Hitler fotoğrafı gördüm, renkli bir baskıydı. Hitler'in etrafında, pembe çiçek desenli duvar kâğıdına kalp biçiminde dizilmiş, yüzleri sert adamların kartpostalları vardı — hepsi çelik miğferli, dergilerden kesilmiş asker fotoğraflarıydı." (Böll, 1953: 3) Bunun üzerine kız, ona cephedeyken kötü birisi olduğuna dair mektuplar yazmış ama anlatıcı, ona cevap vermemiştir.

Anna'yı uzun süre bekleyen anlatıcı, Anna'nın odaya geldiğini duyar, ancak cesaret edip onun odasına gidemez. Yüzünün nasıl olduğunu hayal etmeye çalışır. Koridora çıkar, Yugoslavyalı adamın sesini duyar. Mutfaktan da artık ses gelmediğini fark eder. Tekrar odasına geri döner. Sonra düşünceler içinde kendisini birden Anna'nın kapısının önünde ve elini de Anna'nın kapısının kulpunu tutarken bulur. Kapıyı daha açmadan Anna'yı kazandığını düşünür. Anna, kapının önünde yüzü mavimsi bir parıltı içinde küçük yara izleri ile doludur. Kapıyı tamamen açar ve elini Anna'nın omuzuna koyarak gülümsemeye çalışır.

SONUÇ

Heinrich Böll'ün bu kısa öyküsü, hacim olarak az olmasına karşın anlam olarak derin anlamlar içermektedir. Böll, yarattığı ana figür ve ana figürün iletişimde olduğu diğer figürler ve onların eylemleri ile savaş sonrası atmosferi somutlaştırmıştır. Adı belli olmayan bu ana figür, savaştan dönmüş ve hayata dair hiçbir amacı, umudu, mutluluğu kalmamıştır. Bu ana figür, öykünün aynı zamanda ben anlatıcısıdır. Savaşın ardından bir oda kiralamış, ve o odadan dışarı hiç çıkmadan bütün gününü odanın içinde geçirmektedir. Ev sahibesi sürekli savaşa giden oğlunu ona sorduğu için mutfağa bile gitmek istememektedir. Onu her gördüğünde oğlunun fotoğrafını gösteren kadın, oğlunun ortadan kayboluşunu kabullenmek istemez ve ona dair bir ipucu arar. Gösterdiği fotoğraflarda savaş döneminde gördüğü kızı gören anlatıcı, çok şaşırır ve onu bulmaya çalıştığında aynı pansiyonda kaldığını öğrenir. Adı Anna olan bu kız, savaşta yara almış ve tüm yüzü yaralar içinde kalmıştır. Anlatıcı, onu yeniden görmek ister, bir yandan da korkar. Ancak bu isteğini daha fazla erteleyemez ve bir akşam onu görüp ona sımsıkı sarılır. Ancak Anna, eski Anna değildir. Savaş hem yüzünde hem de ruhunda derin yaralar açmıştır.

Böll, bu öyküsünde savaşın acımasızlığını diğer öykülerinde ve eserlerinde olduğu gibi başka bir konu çerçevesinde ele almıştır. Savaşın insanların sadece fiziksel olarak bedenlerinde değil, aynı zamanda ruhlarında, iç dünyalarında da nasıl bir yıkıma yol açtığını ve içlerinde yaşadıkları sessiz çığlıkları somutlaştırmıştır. Yazarın seçtiği savaşa tanık olan ve savaşı bizzat yaşayan figürlerin yaşam karşısındaki umutsuzlukları, mutsuzlukları, tükenmişlikleri, Anna'nın yüzündeki yaralar ile sembolize edilmiştir.

KAYNAKÇA

Böll, H. Die Blasse Anna, 1953,

https://www.mittelschulvorbereitung.ch/contentLD/DE/T82cBlasseAnna.pdf, Erişim Tarihi; 09.08.2025

Böll, H. *Ve O Hiçbir Şey Demedi*, Can Yayınları, 1997.

Böll, H. *Yaşamı ve Eserleri*, Proje sorumlusu Dr. Ulrike Dufner, Fügen Uğur, Zeynep Taşkın, Heinrich-Böll-Stiftung e.V., Sena Ofset, Birinci baskı, İstanbul, Nisan 2009.

Kayğın, Ş., Heınrıch Böll'ün "Palyaço" Adlı Romanında Hiciv ve İronik Yansımalar, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı / Number 59, 13-23. Aralık / December 2017.

Koşmak, F., Alman Yazar Heinrich Böll'ün Kısa Hikayelerinde II. Dünya Savaşı'nın İzleri, folklor/edebiyat, cilt:17, sayı:66, 2011/2.

Şahin Yılmaz, Z., Heinrich Böll'ün "Ademoğlu Neredeydin" Adlı Romanında Epizotların Kurgusal Rolü, 1. Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi Giresun, Ubak Yayınevi, 15-17 Mart 2019.

ZEYD MUTİ DEMMACIN DAĞIN GECESİ ADLI ÖYKÜSÜNÜN İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Öğrencisi,BUSE TUNÇ
Batman Üniversitesi,
tr.busegul@gmail.com- 0009-0008-3665-1485

ÖZET

Modern öykü 18. yüzyılda Batıda ortaya çıkmış olup Arap Edebiyatına Nahda Hareketi ile geldiği kabul edilmektedir. 1789 yılında Napolyon'un Mısırı işgali sonrasında Batı Edebiyatıyla etkileşim ve iletişim kurulması sonucunda Arap Edebiyatına girmesi önem arz etmektedir. Batıdan önce Arap Edebiyatında tahkiyeye bağlı anlatma türleri mevcut olsa da kısa öykü tam değerini bulması için belirli bir gelişme sürecine ihtiyaç hasıl olmuştur. Arap Edebiyatında modern öykü türü ilk defa Mısırda Muhammed Teymur' un "El- Kıtar" yani Türkçesi ile "Trende" adlı eseriyle doğmuş ve diğer Arap coğrafyalarına yayılmışır. Modern öykünün Yemen Edebiyatına ulaşması ise 20. yüzyılı bulmuştur.Son dönemlerde ise Yemen Edebiyatında öykü türü önemli bir hale gelmektedir. Çünkü artık hız çağında insanlar kendilerini en kısa ve öz şekliyle öykü türünü kullanarak ifade edebilmektedirler. Ancak ülkemizde Yemen Edebiyatına dair araştırmalar sınırlı kalmakta olup gereken önemine ulaşamamıştır.

Bu çalışmada 1943-2000 yılları arasında yaşamış ve 20. yüzyılın en önemli edebi eserlerinden biri kabul edilen Zeyd Muti Demmac'ın 1973te yayımlanan ilk eseri "Taheş El-Huban" adlı öykü kitabı temel alınarak Zeyd Muti Demmac'ın hayatı, eserleri ve adı geçen eserdeki "Leylul Cebel" yani Dağın Gecesi adlı öyküsü kahramanlar, olaylar, modern anlatım teknikleri, tasvirler ve dil açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler :. Zeyd Muti Demmac, Modern Arap Edebiyatı, Yemen Edebiyatı, Kısa Öykü.

CELİL OKER'İN HİKÂYELERİNDE BİR "MİSS MARPLE": MUHTAR HANIM

Dr. Öğr. Üyesi, Ece SERRİCAN KABALCI
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
eceserrican@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3050-1717

ÖZET

Çıplak Ceset başlıklı ilk romanıyla 1999 yılında Kaktüs Kahvesi Polisiye Roman Yarışması'nı kazanan Celil Oker, polisiye roman türünde toplamda dokuz eser kaleme alır. *Çıplak Ceset*'i, *Kramponlu Ceset* (1999), *Bin Lotluk Ceset* (2000), *Rol Çalan Ceset* (2001), *Son Ceset* (2004), *Bir Şapka Bir Tabanca* (2005), *Yenik ve Yalnız* (2010), *Ateş Etme İstanbul* (2013) ve *Sen Ölürsün Ben Yaşarım* (2015) adlı romanları takip eder. 2011 yılında *Beyaz Eldiven Sarı Zarf* adlı hikâye kitabı yayımlanır. Polisiyenin dışında "nesne kitap" olarak tanımlanan *Beşpeşe* adlı kitabın beş yazarından biri olur. 2017 yılında da *Genç Yazarlar İçin Hikâye Anlatıcılığı Kılavuzu* adlı kitabını çıkarır. Hikâyelerini topladığı *Beyaz Eldiven Sarı Zarf*'ta yer alan "Muhtar Hanım", 2016 yılında *221B* dergisinin Temmuz-Ağustos sayısında yayımlanan "Muhtar Hanım Remzi Ünal ile Tanışıyor" ve 2017 yılında *221B* dergisinin Ocak-Şubat sayısında çıkan "Bir Yılbaşı Hikâyesi" başlıklı hikâyelerinde yer alan Muhtar Hanım, Agatha Christie'nin dedektifi Miss Marple'a benzer. Celil Oker, bizzat hikâyelerinde ve bazı röportajlarında bu benzerliğe işaret etmiştir. Küçük bir mahallenin muhtarı olan Muhtar Hanım; dedektif gibi iz süren davranışları, meraklı tabiatı, ayrıntılara olan dikkati ve gözlem gücü ile okuyucu karşısına çıkmıştır. Bu çalışmada, Celil Oker'in söz konusu üç hikâyesinde yer alan Muhtar Hanım'ın Miss Marple ile hangi yönlerden benzer olduğu araştırılmış, elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Celil Oker, Miss Marple, Muhtar Hanım, polisiye, dedektif.

A "MISS MARPLE" IN CELİL OKER'S STORIES: MUHTAR HANIM

Dr. Öğr. Üyesi, Ece SERRİCAN KABALCI
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
eceserrican@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3050-1717

ABSTRACT

Celil Oker, who won the Kaktüs Detective Novel Competition in 1999 with his first novel titled *Çıplak Ceset*, wrote a total of nine works in the detective novel genre. *Çıplak Ceset* is followed by the novels *Kramponlu Ceset* (1999), *Bin Lotluk Ceset* (2000), *Rol Çalan Ceset* (2001), *Son Ceset* (2004), *Bir Şapka Bir Tabanca* (2005), *Yenik ve Yalnız* (2010), *Ateş Etme İstanbul* (2013) and *Sen Ölürsün Ben Yaşarım* (2015). In 2011, the story book *Beyaz Eldiven Sarı Zarf* was published. Apart from detective fiction, he became one of the five authors of the book titled *Beşpeşe*, which is described as an "object book". In 2017, he published his book, *Genç Yazarlar İçin Hikâye Anlatıcılığı Kılavuzu*. Muhtar Hanım, who appears in his stories titled "Muhtar Hanım" in the book *Beyaz Eldiven Sarı Zarf* where he collected his stories, "Muhtar Hanım

Remzi Ünal ile Tanışıyor" published in the July-August issue of *221B* magazine in 2016, and "Bir Yılbaşı Hikâyesi" published in the January-February issue of *221B* magazine in 2017, resembles Agatha Christie's detective Miss Marple. Celil Oker pointed out this similarity in his stories and in some of his interviews. Muhtar Hanım, the headman of a small neighborhood, appears before the reader with her detective-like tracking behavior, curious nature, attention to detail and power of observation. In this study, the similarities between Muhtar Hanım and Miss Marple in the three stories of Celil Oker were investigated and the findings were interpreted.

Keywords: Celil Oker, Miss Marple, Muhtar Hanım, detective story, detective.

1. GİRİŞ

"Polisiyenin kraliçesi" olarak kabul edilen Agatha Christie, 15 Eylül 1890 yılında İngiltere'de dünyaya gelir. Tam adı "Agatha Mary Clarissa Miller Christie Mallowan" olan yazarın ilk romanı *Styles'daki Esrarengiz Olay*'dır. Agatha Christie'nin dedektiflik hikâyelerinde yer alan Belçikalı kurgusal karakteri Hercule Poirot ve edebiyatın ilk kadın dedektifi Miss Marple, en ünlü karakterleridir. Romanları birçok dile çevrilen ve satış rekorları kıran Agatha Christie, 1971'de İngiltere'nin en yüksek unvanı olan "Britanya İmparatorluğu Kadın Komutanı" nişanı ile ödüllendirilmiş, 12 Ocak 1976'da da İngiltere'de hayata veda etmiştir (Agatha Christie, 2023).

Gerilim yaratma ve gerilimi canlı tutmada en büyük ustalardan olan Agatha Christie, 56 yıl süren yazı serüveninde 67 polisiye roman, 17 hikâye kitabı yazmıştır. Bu eserlerinin dışında "Mary Westmacott" takma adıyla 6 romantik yapıt, 2 otobiyografi ve 21 polisiye oyun da yazmıştır. Geleneksel "Katil kim?" romanlarının ilkelerine bağlı kalarak yazdığı eserlerinde okuyucuyu şaşırtsa da aldatmayan yazarlardandır. Olay, mekân ve zaman birlikteliği kuralına çoğu zaman uyan Christie'nin anlatılarında öykü, tek bir olay yani cinayet etrafında, kapalı bir mekânda ve dondurulmuş bir zaman diliminde gelişir ve biter. Zamanın dondurulması, emekliliğe ayrılsa da ilginç bir olay karşısında hemen işe koyulan Hercule Poirot ya da kız kurusu Miss Marple'ın hiç yaşlanmaması söz konusu olduğunda ortaya çıkmaktadır (Üyepazarcı, 2008: 638-640).

Agatha Christie'yi diğer polisiye roman yazarlarından ayıran özelliği, her şeyi okuyucunun önüne sermesine rağmen gerçeğin keşfedilmesini engellemesidir. Anlattıklarını ustaca saklayan yazar, gizemi tüm romana yayarken gerçeği en sonda ortaya çıkarır. Gerçekler göz önündedir ama bilinçli bir şekilde saklanmıştır (Gencoy Sümer). Kendine özgü geliştirdiği anlatım yöntemleri ile Agatha Christie, eczacılık ve hemşirelik bilgilerinden hareketle romanlarında sık sık zehirlere yer verir. Hercule Poirot ve Miss Marple, bütün şüphelileri sorguladıktan sonra herkesi bir odaya toplayarak suçluyu açığa çıkarır (Kaya, 2023: 53).

Jane Marple ya da Miss Marple, Agatha Christie'nin Hercule Poirot gibi ünlü ikinci önemli dedektifidir. Miss Marple önce *Cinayet Gecesi*'nde uzun hikâyelerle daha sonra polisiye bir roman olan *Papaz Evinde Cinayet*'te okuyucu karşısına çıkar. 1940-1950 yılları arası en ünlü Miss Marple maceraları *Kütüphanedeki Ceset, Daktilodaki Parmak İzleri* ve *Cinayet İlanı*'dır (Üyepazarcı, 2008: 641-642). Erol Üyepazarcı, Miss Marple'ı şu şekilde tanıtmaktadır:

> "Agatha Christie'nin yarattığı ikinci detektifi, evde kalmış kız kurusu ama uyanık ve saygıdeğer hanımefendi Miss Marple'dır. Bu cin gibi zeki, meraklı ve Poirot'nun aksine duygu ve sezgilerini de işin içine karıştıran yaşlı hanım, cinayetleri çözerken harekâtını St. Mary Mead'deki evinden yürütür. Çözeceği cinayetler üzerinde tercihan bir koltuğa yerleşmiş olarak düşünür, fikir yürütür. Kendisine bilgi getirenler çevrenin dedikoducularıdır. Polisiye roman jargonuna

> göre bir" armchair detective" yani koltukta oturup düşünerek, zihninde olayları sonuçlandırabilen bir üstün kişidir ama gerektiğinde olayı çözmek için koltuğundan kalkmasını da bilir. Ya tamamen rastlantısal olarak ya da pek o kadar da rastlantı denemeyecek biçimde sık sık tüyler ürpertici olaylara karışan, polisin hiç "üstüne almadığı, önemsemediği" olaylarda bir suçun kokusunu alan Miss Marple, olayları izleme ve yorumlama paronayasıyla önceleri polislerin alay ettiği ve komik bulduğu bir yaşlı kadınken sonra korkup çekindikleri saygın bir kişi oluverir." (2008: 643-644)

Agatha Christie, Miss Marple'ı ilk kez *Papaz Evinde Cinayet* kitabını yazarken düşündüğünü belirtir ve kahramanıyla ilişkisini şöyle anlatır:

> "Bu kitabım 1930'da yayınlandı ama bu kitabı ne zaman ve nerede yazdığımı tam hatırlayamadığım gibi hikâyeye dedektif olarak yeni bir karakteri -Miss Marple- neyin etkisiyle soktuğumu da tam olarak hatırlayamıyorum. Kesin olan bir nokta varsa o da, daha sonra bu kahramanımın yeni hikâyelerini yazacağımı o zaman hiç düşünmediğimdir. Onun Hercule Poirot'ya rakip olacağı hiç aklıma bile gelmemişti… Ama Miss Marple yaşamıma o kadar hızlı ve kararlı girdi ki. Onu herhalde büyükannemi düşünerek yaratmıştım, ancak bu benzerlik tam değildir. Örneğin Miss Marple büyükanneme göre her şeyi daha kılı kırk yararak inceler, doğal olarak büyükannem kız kurusu da değildi ama ikisinin ortak noktaları çok neşeli kişiler olmaları, her kişi ve her şeyden şüphe etmeleri ve sonunda da haklı çıkmalarıydı." (akt. Üyepazarcı, 2008: 644)

Gürültülü şehir hayatından uzak St. Mary Mead adlı küçük bir köyde yalnız oturan Miss Marple, ahlaklı ve dindar bir kadındır. Basit giyinir, pahalı zevkleri ve eğlenceye düşkünlüğü yoktur. Yaşlı, bekar, aşırı meraklı, sivri dilli, dedikoducu ve zeki bir karakter olan Miss Marple, tehlikeli ve çekinilmesi gereken biridir. Konuşmaları gizlice dinler, her şeye karışır, bilgi toplar ve sabah akşam etrafı gözler. Konuşmalarındaki imalar bazen incitici ve rahatsız edicidir. Gözlem gücü, zekâsı ve iyi bir belleğe sahip oluşu onun belirgin yönleridir (Şişman, 2018). İnsan doğasına dair mükemmel gözlem gücünü kullanan Miss Marple'ın olayları analiz ederek sonuca ulaştığı görülür.

Türk polisiye yazarı Celil Oker, 1999 yılında *Çıplak Ceset* adlı romanıyla Kaktüs Kahvesi Polisiye Roman Yarışması'nı kazanır. Bu romanının ardından *Kramponlu Ceset* (1999), *Bin Lotluk Ceset* (2000), *Rol Çalan Ceset* (2001), *Son Ceset* (2004), *Bir Şapka Bir Tabanca* (2005), *Yenik ve Yalnız* (2010), *Ateş Etme İstanbul* (2013) ve *Sen Ölürsün Ben Yaşarım* (2015) adlı romanlarını ve 2011 yılında *Beyaz Eldiven Sarı Zarf* adlı hikâye kitabını yayınlar. Hard boiled/kara roman tarzı polisiyelerinde emekli pilot, yerli özel dedektif Remzi Ünal'ın maceralarını anlatır (Serrican Kabalcı, 2025: 38). Onun eserlerinde Remzi Ünal'ın dışında dikkat çeken diğer amatör dedektif Muhtar Hanım'dır. Sezgileri, gözlem gücü ve çözümleme yeteneği ile Muhtar Hanım, muhtarı olduğu mahallenin dedektifi gibi iz sürer ve sır perdesini aralar. Erol Üyepazarcı, Celil Oker'in vefatının ardından yazdığı bir yazısında Muhtar Hanım'ın başka hikâyelerde de okuyucu karşısına çıkmasını beklediğini ve bu düşüncesini Celil Oker'in de onayladığını şu sözlerle aktarır:

> "Yazarımızın bu kitabında bize en büyük sürprizi kanımca "Muhtar Hanım" öyküsündeki Muhtar Hanım tiplemesi. Bu öyküyü okuyunca bana, bu çok başarılı amatör dedektif kadın, yazarımızın gelecek polisiye romanlarının muhtemel kahramanı olacak gibi gelmişti. Bunu Celil'e de söylemiştim. O da bu tahminimi doğru bulmuş ve Remzi Ünal'ın yanında bu ikinci dedektifin de maceralarını kaleme almayı düşündüğünü ifade etmişti. (…)" (Üyepazarcı, 2020: 33)

Celil Oker, Ümran Avcı ile gerçekleştirdiği röportajında, *Beyaz Eldiven Sarı Zarf*'ta Remzi Ünal dışında Muhtar Hanım'ı amatör bir dedektif olarak okuyucuyla buluşturduğunu ve devamını getireceğini belirtir. Muhtar Hanım hakkında şu bilgileri verir:

> "Sanırım yeni kahramanlar ve belki yeni yaklaşımlarla yazdıklarımı çeşitlendirmek istedim. Zaten kısa hikâye bu tür denemelere uygun düşen bir tür. Muhtar Hanım ise birkaç yıldan beri üzerinde düşündüğüm bir kahramandı. Elbette aklımın bir köşesinde, okurlardan gelecek tepkilere göre Muhtar Hanım'la başka hikâyeler, hatta başlı başına roman çalışmak var. Başka bir polisiye yaklaşımı olan yeni bir dizi fena olmaz gibi görünüyor şimdilik." (Avcı, 2011)

Bu röportajının ardından Celil Oker, amatör kadın dedektifi Muhtar Hanım'ın iki hikâyesini daha yayımlar. Celil Oker, Muhtar Hanım ile yeni bir dizi oluşturma hayalini gerçekleştiremeden 2019'da vefat eder. Bu çalışmada Muhtar Hanım'ın yer aldığı üç hikâyede, bu amatör kadın dedektifin Agatha Christie'nin dedektifi Miss Marple'la olan benzerliği araştırılmıştır. Öncelikle *Beyaz Eldiven Sarı Zarf*'taki hikâyelerden biri olan "Muhtar Hanım", 2016 yılında *221B* dergisinin Temmuz-Ağustos sayısında yayımlanan "Muhtar Hanım Remzi Ünal ile Tanışıyor" ve 2017 yılında *221B* dergisinin Ocak-Şubat sayısında çıkan "Bir Yılbaşı Hikâyesi" başlıklı hikâyeler tanıtılmış, ardından Muhtar Hanım ile Miss Marple arasındaki benzerlikler örneklendirilmiştir.

2. CELİL OKER'İN AMATÖR KADIN DEDEKTİFİ: MUHTAR HANIM

Celil Oker'in hikâyelerini topladığı *Beyaz Eldiven Sarı Zarf*'ta yer alan "Muhtar Hanım", muhtarı olduğu mahallede tanıdığı bir kişinin ölümünün ardından iz süren Muhtar Hanım'ın macerasını anlatır. Muhtar Hanım, Muharrem Bey'in ölüm haberini alınca baş sağlığı dilemek için merhumun ailesini ziyaret etmeye karar verir. Muhtar Hanım elinde börek tepsisiyle cenaze evinin kapısına geldiğinde ölen kişinin Amerika'da yaşayan kardeşi Muzaffer Bey ile karşılaşır. Ardından Muharrem Bey'in kızı Zümrüt'ü görür. Ayak üstü konuşurlarken Zümrüt; babasının gece vefat ettiğini, rahatsızlandığında yardımcı olması için hemşire tuttuklarını hatta baş ucuna bir zil taktırdıklarını anlatır. Muhtar Hanım, elindeki tepsiyi mutfağa götürdüğünde hemşire ile tanışır. Konuşkan bir kadın olan hemşire, Muharrem Bey'in sinirli bir adam olduğundan ve son zamanlarda kendisinden para isteyen kardeşi ile tartıştığından bahseder. Onlar konuşurken Muharrem Bey'in oğlu İsmet, mutfağa girer. Üzüntülü bir hâli olmayan İsmet, babasının eşyalarını fakirlere dağıtmak için Muhtar Hanım'dan yardım ister. Hemşire de odasına çekileceğini söyleyerek alt kattaki bir odaya girer. Muhtar Hanım kalp hastası Muharrem Bey'in odasının üst katta olduğunu ancak hemşirenin alt katta kaldığını görünce şaşırır. Kriz anında müdahale etmesi gereken birinin neden uzak bir odada kaldığını merak eder. Merhum Muharrem Bey'in odasındaki eşyalara bakarken içeriye küçük bir kız girer. Yaşına uygun bir merakla etrafı inceleyen küçük kız, karyolanın baş ucundaki bir düğmeyi göstererek basar. Muhtar Hanım telaşla kıza engel olmak ister çünkü zil sesinin ortalığı ayağa kaldıracağını düşünür. Ses çıkmadığını, kimsenin gelmediğini görünce kendisi de zile basar ancak sonuç değişmez. Düğmenin bağlı olduğu teli takip edince aşağıya doğru indiğini görür.

Muhtar Hanım, Muharrem Bey'in hemşireyi çağırabilmesi için taktırılan alarm düğmesinin çalışmadığını annesine de anlatır. Annesi; Muharrem Bey'in, kızı Zümrüt'ün İsmail ile evlenmesine karşı çıktığını artık öldüğüne göre düğünün yapılacağını düşündüğünü söyler. Ertesi gün eşyaları ihtiyaç sahiplerine ulaştırma bahanesiyle tekrar Muharrem Bey'in evine giden Muhtar Hanım'ı, Zümrüt karşılar. Muharrem Bey'in odasına giren Muhtar Hanım, düğmeye bir kez daha basar. Bu sefer keskin bir zil sesi evi doldurur ve hemşire koşarak gelir.

Muharrem Bey ölmemiş de kendisini çağırıyormuş gibi hissettiğini, gündüzleri elli kere zile bastığını ancak geceleri pek çağırmadığını söyleyerek odasına döner. Muhtar Hanım, ev halkı kahvaltıya geçerken gitmek için izin ister, kapıyı sesli bir şekilde kapayarak gittiğine inandırır ve sessizce hemşirenin odasına girer. Yukarıdan gelen telin, hemşirenin yatağının altında bulunan bir zil kutusuna bağlandığını görür. Yatağın altındaki tozların yer yer kalktığını, zil kutusuna bağlı olan telin kesilip tekrar birbirine tutturulduğunu görür. İstenildiğinde devrenin kapatılabileceğini ardından tekrar bağlanabileceğini tespit eder. Muhtar Hanım yatağın altından çıkarken boynunda bir acı hisseder. Yatağın kenarındaki kırık bir yayın ensesini çizdiğini anlar.

Muhtar Hanım, tehlikeli bir vaka olmadığına ikna ettikten sonra olan biteni eczacı İhsan Bey'e de anlatır. İhsan Bey, olan biteni değerlendirirken dedektif yamağı gibi davranır ve "Resmen cinayet olmayan bir cinayet bu." (Oker, 2011:135) yorumunu yapar. Ancak bu işteki kötü niyeti kanıtlamanın, eldeki verilerle polise gitmenin zor olduğunu da ekler. Hemşirenin belki de uykusu bölünmesin diye telleri kesmiş olabileceğini düşünür. İhsan Bey, diğer kişileri de şüpheli bulur. "Hani katil uşaktı hesabı." (Oker, 2011: 138) diyerek merhumun kızının bile bu işe kalkışmış olabileceğini söyler. İsmail ile evlenmesine karşı çıkan babasını ortadan kaldırmak isteyebileceğini belirtir. Aklına iki hafta önce hemşirenin, hamilelere yazılan bir ilaç aldığı gelir. Bu bilgiyi de Muhtar Hanım ile paylaşır. Eczaneye gelen birinden de Muharrem Bey'in oğlunun borsayla ilgilendiğini öğrenirler.

Düşünceli bir şekilde muhtarlığa geri dönen Muhtar Hanım, pahalı bir arabanın kapısının önüne park ettiğini, içeride de Zümrüt'ün kendisini beklediğini görür. Amcasının mevlüt okutma isteğini kıramadığı için Muhtar Hanım'a sormaya gelen Zümrüt, İsmail'in adı geçince bir anda ağlamaya başlar. Babasının kaybı için ağladığını söyler ve oradan ayrılır. Mevlüt günü Muhtar Hanım, herkes gittikten sonra Muzaffer Bey, İsmet, Zümrüt, İsmail ve hemşire ile yalnız kalır. Hemşirenin sürekli esnemesi üzerine Muhtar Hanım, "Geceleri rahat uyumak için mi teli kestin?" diye sorar. Hemşire bunu şiddetle reddeder. Muhtar Hanım diğerlerine dönerek içlerinden birinin zilin telini gündüz ayırıp gece bağladığını söyler ve ekler: "Mahallemdeki şüpheli kişileri kolluk kuvvetlerine bildirmek görevlerim arasında. (…) Birisinin ölümüne bilerek katkıda bulunmak ciddi bir şüpheli durum. Ulu orta kimseyi suçlamak istemem ama…" (Oker, 2011: 148)

Muhtar Hanım zihnindeki düşünceleri aile fertlerine aktarmaya devam eder. Kafasını kurcalayan ayrıntı, hamilelik hapıdır. Hemşirenin eczaneden hamilelik hapı aldığını, geceleri de uyumayı sevdiğini söyleyerek onun hamile olduğunu ima eder. Bunu duyan İsmail, hemşire ile olan ilişkisini itiraf eder. Ancak hemşire, hamile olanın Zümrüt olduğunu söyler. Bunları duyan Muhtar Hanım, zilin telini kesenin Zümrüt olduğuna kanaat getirir. Delil olarak da Zümrüt'ün fularının altında kalan ensesindeki yarayı işaret eder. Yatağın altındaki kırık yay yüzünden kendisi gibi onun da ensesinin çizilmiş olacağını söyler. Aileyi konuşması için yalnız bırakır. Polise teslim olan çıkmazsa kendisinin ihbar edeceğini söyler.

2016 yılında *221B* dergisinin Temmuz-Ağustos sayısında yayımlanan "Muhtar Hanım Remzi Ünal ile Tanışıyor" başlıklı hikâye, Muhtar Hanım ile Remzi Ünal'ı karşı karşıya getirir. Aklını karıştıran meseleye zihninde çözüm arayan Muhtar Hanım, sabah annesine sorduğu soruyu kendi kendine de tekrar eder: "Bir insan Fransa'ya giderken altınlarını neden yanına alır?" Başkalarının sıkıntısını kendine dert edinen Muhtar Hanım, kafasını dağıtmak için müzik dinler ve bilgisayarında kâğıt oyunu oynar. Gün içinde yapılacak işleri gözden geçirirken muhtarlığa uzun boylu, pilot gözlükleri olan ancak yaşını tahmin edemediği bir adam girer. Adamın dikkat çekici yönü içeri girer girmez gözleriyle odayı denetlemesidir. Muhtar Hanım'a, mahalleye yeni geldiği için kayıt yaptırmak istediğini söyler. Belgelerde yazan ismi gördüğünde Muhtar Hanım'ın "beynindeki dosyaların birinde ışık yanıp söndüğü" belirtilir. Karşısında emekli pilot, özel dedektif Remzi Ünal oturmaktadır. Muhtar Hanım, daha önce sevdiği birine yardımı

dokunan bu adamla tanışmaktan memnun olur. Zihnini meşgul eden soruya cevap bulmak için Remzi Ünal'a danışır. Mahalledeki kuruyemişçinin karısının arkadaşları ile dört günlüğüne Paris'e gittiğini ancak kadının giderken tüm altınlarını götürdüğünü söyler. Kadını tanımadığını ancak bu bilgiyi "tam bir dedikoducu" olan annesinden öğrendiğini ekler. Üstüne vazife olmadığını bilse de altınlarını niye Paris'e götürdüğünü merak etmektedir. Ayrıca kadının evden kaçacak biri olmadığını, kocasıyla iyi geçindiğini, yabancı dil bilmediğini de söyleyerek bu işin aslının ne olabileceğini Remzi Ünal'a sorar. Remzi Ünal gözünde beliren ışıkla konuşmaya başladığında "hayatta her şeyin karşılıklı olduğunu" vurguladıktan sonra buraya asıl geliş amacının kayıtlardan bir şey öğrenmek olduğunu itiraf eder. Muhtarlığın bilgisayarına on dakika baksa ulaşabileceği bilgi karşılığında Muhtar Hanım'ın sorununu çözer. Kuruyemişçinin evdeki altınları satıp borçlarını ödeme ihtimali olduğu için karısının altınları yanında götürdüğünü ancak bunları havaalanındaki emanet dolabına koyduğunu söyler. Remzi Ünal'ın bu olayla ilgili vardığı sonuç budur. Verdiği bu sağlam fikrin karşılığında da Muhtar Hanım, etrafı toplayacağını söyleyerek Remzi Ünal'ı yalnız bırakır ve ona bilgisayarına bakması için zaman tanır.

2017 yılında *221B* dergisinin Ocak-Şubat sayısında çıkan "Bir Yılbaşı Hikâyesi" başlıklı hikâyede, Numan Kayseri'nin gözünden Remzi Ünal'ın evine misafir olduğu yılbaşı gecesi yaşananlar anlatılır. Evde onun dışında orta yaşlı bir bayan olarak tanıttığı Muhtar Hanım ve genç bir badigard vardır. Remzi Ünal'ın onları yılbaşı gecesi evine davet etmesinin nedeni şahit oldukları en kötü olayı anlatmalarını istemektir. Muhtar Hanım şahit olduğu bir bombalı saldırıyı, badigard askerliğini anlatırken Numan Kayseri sadece doğum yerini söyleyerek konuşmasını bitirir. Siyasi, toplumsal ve güncel olayları ele alan hikâyede Muhtar Hanım, Agatha Christie'nin *Briç Masasında Cinayet* adlı polisiye romanına göndermede bulunur.

3. MUHTAR HANIM VE MİSS MARPLE BENZERLİĞİ

Muhtar Hanım her şeye dikkat kesilen, en ufak ayrıntıyı bile yakalayan ve her zaman zihninde sorular olan bir kadındır. Gözleriyle mahalleyi sürekli tarayan, her vitrini "üçbindokuzyüzseksenaltıncı kez" (Oker, 2011: 106) gözden geçiren ve tanıdıklarının "dedektif gibi kadınsınız" dediği biridir. Ona yakıştırılan "dedektif" benzetmesi, meraklı bakışlarından ve aklına takılan her olayın iç yüzünü öğrenme isteğinden ileri gelmektedir. "Muhtar Hanım Remzi Ünal ile Tanışıyor" başlıklı hikâyede; Muhtar Hanım, sevdikleriyle şakalaşan, esnafla selamlaşan ve yol boyunca etrafı dikkatli gözlerle inceleyen bir kadın olarak tanıtılır. Onun bu yönü şu şekilde vurgulanır:

> "(…) Gözleri durmaksızın çevreyi taradı. Üst üste sayısız kare çekebilen bir fotoğraf makinesi gibi tespitler yapıyordu: Bir otomobilin içinde burnunu karıştıran adamı içinden kınadı. Boş kasaları içeri taşıyan manavın elindeki küçük sargıya içi acıdı. Duraktaki genç kızı kesen berber çırağına gülümsedi. Çiğnemeye başladığı çikletin ambalajını yere atan çocuğu uyardı. Kendinden yaşlı biriyle konuşurken yanan sigarasını arkasında tutan genç adamı takdir etti. Tepside taşıdığı yemeklerin ekmeğini yere düşürüp üstünü üfledikten sonra yerine koyan garson çocuğa kaşları çatıldı." (Oker, 2024: 123)

Muhtar Hanım'ın birlikte yaşadığı annesi, tekerlekli sandalyesinde bütün gün mahalleyi izlemekte ve telefonla olan biten hakkında bilgi almaktadır. İkisi de yaşanan olayları ya da ortaya çıkan gelişmeleri birbirine anlatmakta ve beyin fırtınası ile bilgi akışı sağlamaktadır. "Muhtar Hanım" başlıklı hikâyede gerçekleri ortaya çıkaran ve yaşananları annesine anlatan Muhtar Hanım'a; annesinin, "İşi neden bir dedektif hikâyesinin son bölümüne çevirdin?" (Oker, 2011: 151) demesi, bu yaşlı kadının da dedektifliğe meraklı olduğunu gösterir. Ayrıca

Muhtar Hanım, annesini "tam bir dedikoducu" olarak tanımlamaktadır. Bu yaşlı kadın, Erol Üyepazarcı'nın işaret ettiği ""armchair detective" yani koltukta oturup düşünerek, zihninde olayları sonuçlandırabilen üstün bir kişi"ye (2008: 644) benzer. Ancak olayların akışında aktif bir rol üstlenen, zeki ve meraklı yönüyle ön plana çıkan Muhtar Hanım'dır. Çözeceği olaylar için ona bilgi getiren "dedikoducu" ise annesidir. Özellikle rastlantısal ya da doğal görünen olayların arkasında yatan gerçekleri açığa çıkarma yönüyle Muhtar Hanım, Miss Marple'a benzer. Onun bu benzerliğine "Muhtar Hanım Remzi Ünal ile Tanışıyor" başlıklı hikâyede dikkat çekilir. Remzi Ünal'dan yardım istemeye karar veren Muhtar Hanım, içinde bulunduğu durumu şu şekilde anlatır: "(…) Muhtarlık sevdiğim bir iş. İnsanlarla iç içe oluyorsunuz. Yardım ediyorsunuz. Bir sürü şeyden de haberiniz oluyor doğallıkla. Biraz da tabiatım gereği, tuhaf işlere rastlayınca aslını öğrenmeden rahat edemiyorum." (Oker, 2024: 128) Muhtar Hanım'ın sözleri karşısında Remzi Ünal'ın benzetmesi dikkat çekicidir: "Bir nevi Miss Marple…" (Oker, 2024: 128) Muhtar Hanım hafifçe kızardıktan sonra bu benzetmeyi kafasını sallayarak onaylar: "Kızım da öyle söylüyor bazen. Neyse, çok hevesli değilim dedektifçilik oynamaya, emin olun. Ama bir kez bulaşınca arkası geliyor." (Oker, 2024: 128)

Meraklı, zeki, ayrıntı avcısı ve gözlem gücü yüksek bir kadın olan Muhtar Hanım, amatör bir dedektif gibi iz sürerken Miss Marple'ı hatırlatır. Herkes onu dedektife benzetirken Remzi Ünal'ın doğrudan "Miss Marple" olarak isim vermesi dikkat çekicidir. Agatha Christie, kadın dedektifi Miss Marple dışında "Bir Yılbaşı Hikâyesi"nde, *Briç Masasında Cinayet* adlı polisiye romanıyla da anılır. Cin gibi bakışlarıyla herkesi süzen, her konuşulanı duyan, misafirleri tanımak için sorular soran, "gecenin kaynaştırma ajanı" gibi davranan Muhtar Hanım; içinde bulunduğu anı, Agatha Christie'nin eserinde yaşanan olaylara benzetir. Agatha Christie'nin *Briç Masasında Cinayet* adlı polisiye romanına göndermede bulunur:

> ""Anladım," diyordu Muhtar Hanım arabayı ittirerek salona döndüğümde. "İstanbul'un Shaitana'sının evindeyiz… Birazdan dört misafir daha gelecek. Geçmişleri karanlık dört kişi…"
>
> Ne diyor bu, diye yüzüne baktım.
>
> "Ayrı ayrı masalarda briç oynayacağız," diye tamamladı lafını. Badigard atıldı. "Ben briçten anlamam, iyi pis yedili oynarım ama."
>
> "Shaitana da kim?" dedim.
>
> Muhtar Hanım bana döndü. Tıpkı bir ortaokul öğretmenime benziyordu şimdi. Gözlerimi kıstım. Kısacık okul hayatımda sevdiğim tek hocam yoktu.
>
> "Herkes hakkında çok şey bilen biriydi," dedi Muhtar Hanım. "O yüzden öldürüldü. Öteki dört misafirin biri tarafından."
>
> "Siz de çok şey biliyormuşsunuz gibi geldi bana," dedim. Hani seninle ilgilenen birine yakınlık göstermek racondandır ya.
>
> Muhtar Hanım kaşlarını çattı. "Ben yalnızca mahallemde olup bitenleri bilirim," dedi. "Doğanlar, ölenler kucağıma düşer. Bir de taşınanlar." (Oker, 2024: 158-159)

Agatha Christie'nin *Briç Masasında Cinayet* adlı romanı, Bay Shaitana'nın evinde düzenlenen bir briç partisini anlatır. Briç partisi, ev sahibinin öldürülmesiyle bir cinayet soruşturmasına dönüşür. Partideki davetliler Hercule Poirot, Albay Race, Müfettiş Battle ve Ariande Oliver'dır. Bu dört kişi, bir anda şüpheli durumuna gelir. Her birinin bu cinayeti işleyecek fırsatının olması ve sakladıkları sırlar, soruşturmayı derinleştirir. Muhtar Hanım da Remzi Ünal'ın davetlisi olarak geldiği bu toplantıda, yaşanacak olayların ve konuşulacak konuların gizem perdesini

aralamaya hazır biridir. Her şeyi duyan ve gözlemleyen Muhtar Hanım, söylenenin ve gösterilenin ardında saklanan gerçeği bulmayı hedefler.

4. SONUÇ

Celil Oker'in amatör kadın dedektifi Muhtar Hanım, kendi hâlinde bir mahallenin muhtarlığını yürütürken, bir yandan da karşılaştığı gizemli olayların iç yüzünü öğrenmeyi isteyen meraklı bir kadındır. Muhtar Hanım; zekâsını kamufle etmek istediği zamanlarda hızlı konuşur, yeri geldiğinde sessiz kalarak karşısındakinin konuşmasına izin verir, cevaplamak istemediği soruları geri püskürtür. Her şeye dikkat kesilen bakışlarıyla çevresini tarar, annesinden öğrendiği mahalle dedikodularından çıkarımlarda bulunur. Muhtar Hanım dış görünüşüyle endişe uyandırmayan ama zekâsıyla ön plana çıkan bir kadındır. Bu yönleriyle Agatha Christie'nin aşırı meraklı, dedikoducu ve zeki kadın dedektifi Miss Marple'a benzer. Her ikisi de her olaya karışır, konuşmaları dinler, sabah akşam çevrede olup biteni gözler ve sürekli bilgi toplar. Muhtar Hanım da tıpkı Miss Marple gibi gözlem gücünü ve hafızasını kullanarak olayları analiz eder ve sonuca ulaşır. İki yaşlı kadın gibi görünen Muhtar Hanım ve Miss Marple, dedektif yönleriyle çekinilmesi gereken kişiler hâlini alır.

KAYNAKÇA

"Agatha Christie" (2023). https://www.agathachristie.com/about-christie (Erişim tarihi: 14.11.2025)

Avcı, Ü. (28 Kasım 2011). "Röportaj", *Habertürk*, https://celiloker.wordpress.com/category/uncategorized/soylesileri/ (Erişim tarihi: 20.11.2025)

Kaya, A. (2023). *50 Maddede Polisiye Edebiyat*, İstanbul: Karakarga Yayınları.

Oker, C. (2011). *Beyaz Eldiven Sarı Zarf*, İstanbul: Altın Kitaplar.

Oker, C. (2024). *Haliç Manzaralı Cinayet*, İstanbul: Altın Kitaplar.

Serrican Kabalcı, E. *Türk Polisiye Romanında Celil Oker-Yerli Özel Dedektif Remzi Ünal Polisiyesi*, Kriter Yayınları, İstanbul, 2025.

Sümer, G. "Neden En İyi Polisiye Yazarı Agatha Christie?", https://www.polisiyedurumlar.com/o-neden-bir-kralice/ (Erişim tarihi: 10.11.2025)

Şişman, T. (2018). "Miss Marple'ın Son Maceraları", https://dedektifdergi.com/kitap-elestirisi-miss-marplein-son-maceralari/ (Erişim tarihi: 11.11.2025)

Üyepazarcı, E. (2008). *Korkmayınız Mister Sherlock Holmes! - Türkiye'de Polisiye Romanın 125 Yıllık Öyküsü (1881-2006)*, 2. Cilt, İstanbul, Oğlak Yayınları.

Üyepazarcı, E. (2020). "Türk Polisiye Roman semasından Kayan Bir Yıldız: Celil Oker", *221B*, 26, s. 30-33.

TÜRK POLİSİYESİNDE CELİL OKER

Dr. Öğr. Üyesi, Ece SERRİCAN KABALCI
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
eceserrican@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3050-1717

ÖZET

Gizem ve merak unsurunu birleştiren polisiye türü, "Katil kim?" romanı olarak da anılır. Temposu hiç düşmeyen ve merak uyandıran polisiye eserler, "suç-suçlu-araştırmacı" üçgeninde geçen olayları işler. Okuyucu kitlesi ile "dime novel" ya da "on paralık roman" başlığı altında tanışan polisiye türü, 19. yüzyıldan itibaren "Altın Çağı"nı yaşamaya başlamıştır. Türkiye'de ilk polisiye roman çevirisi 1881 yılında Ahmet Münif tarafından yapılmıştır. Ahmet Münif, Ponson de Terrail'in *Les Tragédies (ou drames) de Paris* adlı eserini *Paris Faciaları* olarak çevirmiştir. Türk edebiyatında ilk polisiye eser, Ahmet Mithat Efendi tarafından yazılan ve 1884'te yayımlanan *Esrâr-ı Cinâyât*'tır. Ahmet Mithat Efendi'nin öncülük ettiği Osmanlı-Türk polisiyesinde Amanvermez Avni ve Fakabasmaz Zihni serisi, Millî Cinâyât Koleksiyonu içinde yer alan romanlar, Peyami Safa'nın Server Bedi takma adıyla yazdığı Cingöz Recai serisi, 1950 sonrasında Kemal Tahir'in Mickey Spillane'den çevirdiği Mike Hammer romanları yer almaktadır. 1990 sonrası Türk polisiye romanında Ahmet Ümit, Osman Aysu, Alper Canıgüz, Esmahan Aykol, Armağan Tunaboylu, Mehmet Murat Somer ve Celil Oker isimleri ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada, polisiye türünde dokuz romanı ve birçok hikâyesi bulunan Celil Oker'i tanıtmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Celil Oker'in hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, onun Türk polisiyesindeki yeri vurgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: Celil Oker, Türk edebiyatı, polisiye, roman.

TURKISH DETECTIVE FICTION AND CELIL OKER

Ece SERRİCAN KABALCI[1]

Dr. Öğr. Üyesi, Ece SERRİCAN KABALCI
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
eceserrican@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3050-1717

ABSTRACT

The detective genre, which combines the elements of mystery and curiosity, is also known as the "Who is the murderer?" novel. The fast-paced and intriguing detective works deal with events that take place within the "crime-criminal-investigator" triangle. The detective genre, which was introduced to the readership under the title of "dime novel", began to experience its "Golden Age" from the 19th century onwards. The first detective novel translation in Turkey was made by Ahmet Münif in 1881. He translated Ponson de Terrail's *Les Tragédies (ou drames) de Paris* as *The Tragedy of Paris*. The first detective work in Turkish literature is *Esrâr-ı Cinâyât*, written by Ahmet Mithat Efendi and published in 1884. The Ottoman-Turkish detective fiction, pioneered by Ahmet Mithat Efendi, includes the Amanvermez Avni and

Fakabasmaz Zihni series, the novels included in the National Crime Collection, the Cingöz Recai series written by Peyami Safa under the pseudonym Server Bedi, and the Mike Hammer novels translated by Kemal Tahir from Mickey Spillane after 1950. In the Turkish detective novel after 1990, the names of Ahmet Ümit, Osman Aysu, Alper Canıgüz, Esmahan Aykol, Armağan Tunaboylu, Mehmet Murat Somer and Celil Oker come to the fore. This study aims to introduce Celil Oker, who has nine novels and many stories in the detective genre. For this purpose, information about the life and works of Celil Oker was given and his place in Turkish detective fiction was emphasized.

Keywords: Celil Oker, Turkish literature, detective story, novel.

1. GİRİŞ

Polisiye roman, cinayet, katil ve dedektif üçgeninde geçen olayları anlatan, gerilim ve heyecan dozu yüksek, okuyucuda merak uyandıran türe verilen addır. İşlenen suç, suçluyu bulmaya çalışan bir dedektif, kaçış ve saklanma hâlindeki suçluyu anlatan polisiye roman, aşama aşama ilerleyen ve çözüme ulaşan bir olay örgüsüne sahiptir. Polisiyenin tarihsel gelişimine bakıldığında ilk polisiye roman, Edgar Allan Poe'nun 1841'de yayımladığı *Morg Sokağı Cinayeti*'dir. Dedektif tarafından toplanan deliller, gizemin ortadan kalkmasına ve katilin bulunmasına yardımcı olur. Berna Moran, polisiye romanın 19. yüzyılda Edgar Allan Poe, Gaston Leroux, Conan Doyle, Emile Gaboriau, Maurice Leblanc gibi yazarlarla başladığını belirttikten sonra polisiye kurguyu şu şekilde açıklar:

> "1. Çözülmesi olanaksız görülen bir cinayet,
>
> 2. Aleyhine gözüken kanıtlar yüzünden haksız yere suçlanan bir şüpheli.
>
> 3. Polisin araştırmayı beceriksizce ve yanlış yönde yürütmesi,
>
> 4. Parlak zekâlı ve yetenekli bir dedektif,
>
> 5. Olayı ve çözümünü okura anlatan, dedektife hayran bir dostu,
>
> 6. İnandırıcılığı sağlam görülmeyen kanıtların dikkate alınmaması gerektiği aksiyomu." (2009, s. 106)

Erol Üyepazacı polisiye romanı, ana tema olarak "muamma içeren suç"un öyküsünü anlatan edebî yapıtlar olarak tanımlar (2008: s. 27). Okura bir sorunu sunan ve amatör veya profesyonel bir araştırıcının tümdengelim metotlarıyla sonuca ulaştığı polisiye roman türü, başlangıçta bireysel nedenlerle işlenen suçların soruşturulmasını sonrasında ise, örgütlü suçlara karşı mücadeleyi içeren olayları ele almıştır. Osmanlı zamanında polisiye roman türü önce çeviriler yoluyla tanınmış, daha sonra telif roman sayısında artış görülmüştür. 1881 yılında Ahmet Münif tarafından Fransız yazar Ponson de Terrail'den *Paris Faciaları* çevrilmiştir. 1884 yılında Ahmet Mithat Efendi, ilk telif polisiye roman olan *Esrâr-ı Cinayât*'ı yazmıştır. Amanvermez Avni, Fakabasmaz Zihni, Cingöz Recai serileri, polisiye roman türüne olan ilgiyi arttırmıştır. Dünya edebiyatında polisiye türünün yükselişe geçtiği 1940'lı yıllarda, Hamdi Varoğlu, Rıza Danişment Korok, Melek Z., İlhami Safa, İskender Fahrettin Sertelli, Ziya Çalıkoğlu; 1950'lerden sonra Kemal Tahir'in Mike Hammer çevirileri; 1960'lardan sonra Nihal Karamağaralı, Zuhal Kuyaş ve Nazım Mirkelam'ın kapalı mekânda geçen ve klasik muamma çözümüne dayalı eserleri, Ümit Deniz'in Murat Davman maceraları okuyucu ile buluşmuştur (Morkaya, s.10-16). 1980 sonrasında toplumsal yapının değişimine paralel olarak polisiye yazarlarının türe bazı yenilikler getirdiği görülmektedir. Polisiye edebiyatta İstanbul ve Anadolu'daki diğer şehirler de suçun arka planını oluşturmaya başlamış, ayrıca eski dönem polisiyelerindeki dedektif ya da polis gibi profesyonel kişilerin yerini farklı meslek gruplarına

mensup kişiler almıştır (Uğur, 2012: 422-423). 1980'li yıllarda Pınar Kür ve Erhan Bener; 1990'lı yıllarda ise Ahmet Ümit, Osman Aysu ve Celil Oker polisiyeleri ön plana çıkmaktadır.

2. CELİL OKER KİMDİR?

1952 yılında Kayseri'de doğan Celil Oker, ilköğretimini Talas Amerikan Ortaokulu'nda (1963-1967), lise eğitimini Tarsus Amerikan Koleji'nde (1968-1971) tamamlar. 1979'da Boğaziçi Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun olur. Üniversite hayatı boyunca çeşitli dergilerde öykülerini ve röportajlarını yayınlar. Mezun olduktan sonra reklam yazarı olarak çalışır, 1990 sonrası Bilgi Üniversitesi'nde Reklamcılık bölümünde "Reklam Yazarlığı" dersi verir ve 1999'dan sonra bu üniversitede öğretim görevlisi olarak çalışmaya başlar. "Yaratıcı Yazarlık" atölyeleri düzenler. 1999 yılında *Çıplak Ceset* adlı romanıyla Kaktüs Kahvesi Polisiye Roman Yarışması'nı kazanır.

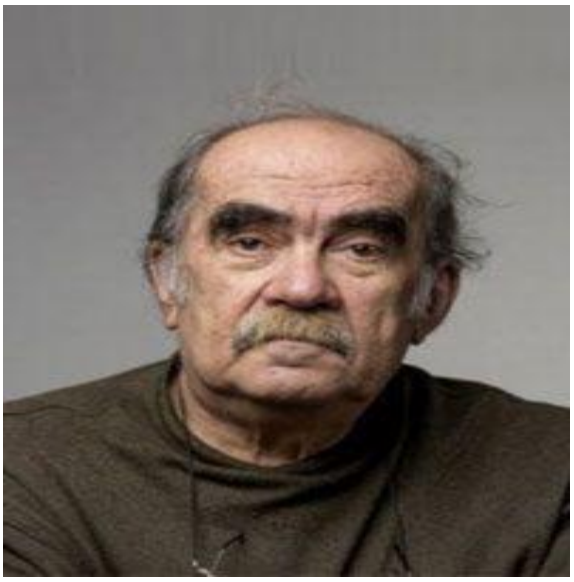

Görsel 1. Celil Oker, https://www.kitapyurdu.com/yazar/celil-oker/

Kramponlu Ceset (1999), *Bin Lotluk Ceset* (2000), *Rol Çalan Ceset* (2001), *Son Ceset* (2004), *Bir Şapka Bir Tabanca* (2005), *Yenik ve Yalnız* (2010), *Ateş Etme İstanbul* (2013) ve *Sen Ölürsün Ben Yaşarım* (2015) adlı romanlarını ve 2011 yılında *Beyaz Eldiven Sarı Zarf* adlı hikâye kitabını yayınlar. Bülent Erkmen'in projesi olan *Beşpeşe*'nin beş yazarından biri olur. 2017 yılında yayımlanan *Genç Yazarlar İçin Hikâye Anlatıcılığı Kılavuzu* ile gençlere rehberlik eder. 2013 yılında Dünya Kitap'ın Yılın Polisiyesi ödülünü kazanan Celil Oker'in eserleri; Almanya, Hollanda, Yunanistan ve İspanya'da yayımlanır. Hayatını öğretmeye ve yazmaya adayan Celil Oker, 5 Mayıs 2019 yılında İstanbul'da vefat eder (Serrican Kabalcı, 2025: 38-39).

Celil Oker, Seval Şahin ile gerçekleştirdiği röportajında kendisine yöneltilen "Polisiye nedir?" sorusunu şu şekilde cevaplar:

> "Polisiyeyi klasik tanımı içinde sahipleniyorum. Bir tanım girişiminde bulunmam gerekirse, yüksek bir çoğunlukla cinayet şeklinde işlenen ve faili tarafından açıkça sahiplenilmeyen ağır bir suçun, profesyonel ya da amatör bir soruşturucu tarafından soruşturulması ve ortaya çıkarılmasını hikâye eden bir roman türüdür diyebilirim. Bu anlamda kökenlerini ve ortaya çıkışını, endüstri devrimi ve yoğun şehirleşmenin sonucu, bu tür suçların bireyselleşmesiyle, bu gelişmeye bağlı olarak kamu otoritelerinin "polis" örgütlenmesine ağırlık vermesinin görüldüğü 18. yüzyıl ortalarıyla bağlantılı buluyorum. Öte yandan, metodolojisinin şekillenmesinde, aydınlanmanın izlerini görüyorum. Bu şekillenmenin temelinde, insan, doğa ve toplumun akıl yoluyla kavranabileceği öngörüsünün ve bunu sağlayan akıl yürütme tekniklerinin, cinayet gibi en temel insan hakkına tecavüz anlamına gelen bir eylemin de aydınlatılmasında

> kullanılabileceği düşüncesi yatıyor diye düşünüyorum. Anlaşılabileceği gibi, polisiye romanı yalnızca anlatı yöntemi, okuma kolaylığı ve sürükleyicilik özellikleri ve merak temelinde ele almıyorum. Edebiyatın bir dolu tema arasında, suç, suçlu, vicdan, intikam, adalet ve polisiyede sıklıkla ele alınan temaları da elbette ele alabileceğini, aldığını, bunun sözgelimi son zamanlarda sıklıkla ileri sürüldüğü gibi, *Suç ve Ceza*, *Hamlet* ve benzerleri büyük eserleri polisiye saymaya yetmeyeceğini düşünüyorum. Böyle bir iç içe geçirme çabasının hem edebiyata hem polisiyeye büyük haksızlık anlamına geldiğine inanıyorum. Öte yandan, polisiyenin son derece sınırlı bir tarif içinde, "Katil kim?" sorularının peşinde koşan insanların hikayelerini anlatırken, tüm popüler kültür eserlerinin yaptığı gibi, çaktırmadan, altını çizmeden, kendine temel görev bellemeden, içinde yaşanılan zamanın, toplumun, üretim ilişkilerinin sergilenmesine önemli katkılarda bulunduğunu düşünüyorum. Son derece pratik bir bakış açısından olsa da geniş topluluklarda okuma alışkanlığının gelişmesinde de önemli katkılarda bulunduğunu söylemeden de geçemeyeceğim." (Şahin, 2019)

Celil Oker, ilk romanı olan *Çıplak Ceset*'ten itibaren eserlerinde yerli özel dedektifi olan Remzi Ünal'ın maceralarını anlatır. *Beyaz Eldiven Sarı Zarf* adlı hikâye kitabında yer alan birçok hikâyesinde de boy gösteren Remzi Ünal, hard boiled/kara roman türündeki anlatılarda yer alan dedektiflere benzer. Ancak onu özgün kılan, her durumda "kendi paçasını kurtarmayı" amaçlaması ve çözdüğü olayların sonuçlarıyla ilgilenmemesidir. Hava Kuvvetleri'nden emekli, Türk Hava Yolları'ndan ayrılmış eski bir pilot olan Remzi Ünal, uçma hevesini ancak simülatörlerde uçak uçurarak tatmin eder. Hayatını kazanmak için de para karşılığı özel dedektiflik hizmeti sunar. Aikido çalışan, "cool" takılan, kadınlara mesafeli, yakın arkadaşı olmayan Remzi Ünal; "kara roman" türünün dedektiflerine benzer (Üyepazarcı, 2008: s. 417). Celil Oker romanlarında, Remzi Ünal'ı bir leitmotiv olarak şu sözlerle tanıtır: "Remzi Ünal... Şu Hava Kuvvetleri'nden müstafi, THY'den kovulma, kendisine saygısı olan hiçbir "frequent flyer"ın adını bile duymadığı sekizinci sınıf çartır şirketlerinde bile tutunamayan, sayenizde MS Flight Simulator'ın Cessna'sını bile adam gibi indirmekten âciz eski pilot, ex-kaptan, nevzuhur özel dedektif Remzi Ünal..."

Celil Oker'in Oğlu Ali Oker, babasının gerçek hayatta da uçuş simülatörlerini sevdiğini ve bu oyunları oynamaktan keyif aldığını şu şekilde anlatmaktadır:

> "Ben ilkokuldayken herkesin babası araba satın alırken bizim evde devamlı bilgisayar yenilenirdi. Commodore 64, Amiga'lar ve sonra da PC'ler ve Mac'ler. Babamla beraber Etiler'deki kaçak bir korsan oyun satıcısına gider her hafta sonu yeni oyunlar alırdık. O oyunlardan biridir "Flight Simulator". Ben çok hoşlanmazdım ama babam işten gelince durmadan Chessna'sını kaldırır Chicago'dan New York'a uçar, indirmesi zor olduğu için de uçağı her zaman piste çakardı. Bir uçağı kaldırmak, çarpmak, yalpalatmak, düşürmek, indirmek velhasıl artık mesleğini sevse bile çalışmasına izin verilmeyen bir pilot olmak, romanlarının yapısına çok güzel yedirdiği ve sembolik olarak da güçlü unsurlar." (Oker, 2024: 21)

Celil Oker, Remzi Ünal karakteri ile var olmayan bir meslek erbabını gerçekçi bir şekilde canlandırır. Remzi Ünal ile suçun arkasındaki ekonomik ve toplumsal ilişkileri sorgular, metropolün gürültülü sesinin ardından duyulanları seslendirir, çağın hayat tarzını irdeler ve toplumdaki yozlaşmanın bireylerde yarattığı travmayı göz önüne serer. Remzi Ünal tüm

yönleriyle 20. yüzyılın sonlarındaki İstanbul atmosferinde karşılık bulan bir karakter olarak okuyucuda gerçeklik hissi uyandırır. Remzi Ünal; sosyal ilişkilerinde çekingen, hayata küskün, geri adım atmaktan çekinmeyen, acıkan, üşüyen, yorulan bir adamdır (Türkeş, 2020: s. 22-23). Gerçekleri açığa çıkarmak için çalışan Remzi Ünal, İstanbul sokaklarını arşınlarken sorular sorar, soğukkanlı bir tavırla olaylara yaklaşır, keskin gözlem gücü ve ezber yeteneğiyle gizem perdesini aralar.

3. CELİL OKER'İN POLİSİYE ROMANLARI

3.1. *Çıplak Ceset*

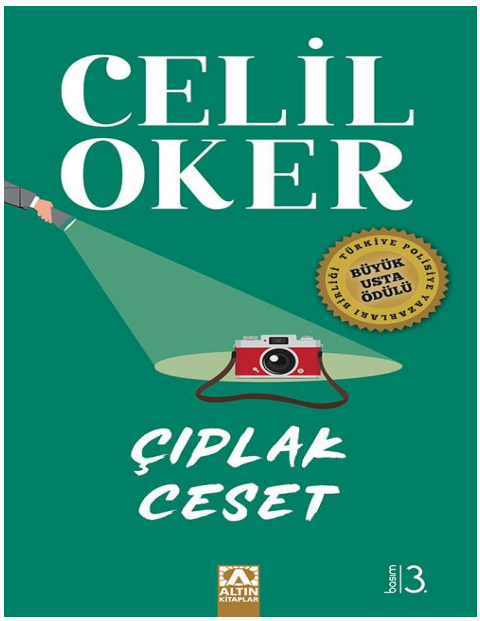

Celil Oker'in, Kaktüs Kahvesi Polisiye Roman Yarışması'nda birincilik kazandığı ve yarışmanın ödülü olarak basılan romanıdır. Boğaziçi Üniversitesi'nde kurulan bir uyuşturucu ağını anlatan roman, yeğeni İbrahim'in bulunmasını isteyen Yusuf Sarı'nın, Remzi Ünal'a başvurmasıyla başlar. Başlangıçta basit bir kayıp vakası olarak görülen bu olayın arkasında çıkar ilişkileri ve yasadışı eylemler yer almaktadır. Remzi Ünal, Yusuf Sarı ile Tarsus'ta buluşur ancak olayların izini süreceği yer yine İstanbul'dur. Boğaziçi Üniversitesi Öğrenci Faaliyetleri Dekanı Kurtar Toprak ile görüşen Remzi Ünal, İbrahim'in görüştüğü Sinem ve Zuhal adlı kızların peşine düşer. İbrahim, iki kızı da müşteri bulmak ve uyuşturucu sattırmak için kullanmaktadır. Uyuşturucunun kaynağı ise Yusuf Sarı'nın ortağı Orhan Yılmaz'dır. Orhan Yılmaz ile görüşmek için ses stüdyosuna gittiğinde ise onu cansız bir ceset karşılar:

> "Polisin çoktan beri izlediği, uyuşturucu dağıtıcısı Orhan Yılmaz, dün (bugün) öğle saatlerinde 7.65'lik bir tabancayla, paravan olarak kullandığı kaset yapım bürosunda öldürülmüştü. Cesedi, telefonla ısmarlanan iki kişilik Adana kebabını getiren garson bulmuştu. Orhan Yılmaz'ın çıplak olması işin içinde cinsel bazı durumlar olmasını çağrıştırıyordu. Cinayet ses yalıtımı olan kayıt stüdyosunda işlendiği için kimse tabanca sesi duymamıştı. Mermi maktulün kendi ruhsatlı tabancasından çıkmıştı ama tabanca ortada yoktu." (*Çıplak Ceset*, 2014: 65-66)

Remzi Ünal'ın kayıp bulma işi olarak kabul ettiği bu işin seyri bambaşka bir yöne evrilir. Adım adım ipuçlarını takip eden Remzi Ünal, şüphelilerle akşam yemeğinde buluşarak topladığı tüm gerçekleri masaya döker.

3.2. *Kramponlu Ceset*

Remzi Ünal, Karasu Tekstil'in futbol takımı Karasu Güneşspor'un oynayacağı bir maçta şike yapılacağı iddiasını araştırmak için İlhan Karasu tarafından tutulur. Futbolcuları ve şirket çalışanlarını daha yakından tanımak için Karasu Tekstil'in Esma Sultan Yalısı'nda düzenlediği ekspozisyona katılan Remzi Ünal, Yıldırım Soğancı'nın cansız bedeniyle karşılaşır. Remzi Ünal, fotoğrafçı Yıldırım Soğancı'nın ölüm haberini kendi ifadesiyle şu şekilde aktarır:

> "Dün gece Ortaköy'de zaman zaman önemli davetlerin verildiği Esma Sultan Yalısı'nın tuvaletinin arkasında 45 yaşındaki spor muhabiri Yıldırım Soğancı'nın cesedi bulunmuştu. Yapılan ilk incelemede adamın ani bir kalp krizi

geçirip öldüğü anlaşılmıştı. Adamın orada ne aradığı bilinmiyordu. Ceset otopsi için morga kaldırılmıştı." (*Kramponlu Ceset*, 2022d: 74)

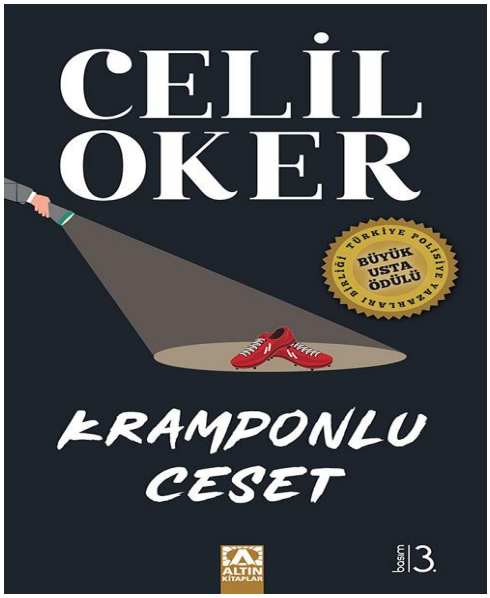

Gecenin başlangıcında Yıldırım Soğancı'nın, Karasu Tekstil'in rakibi Cem Tümer'in şirketi olan Barbie House'un stilistlerinden biri ile tartışması Remzi Ünal'ın dikkatini çektiğinden araştırmalarına bu şirketi de dâhil eder. Stilist Aysu Samancı'nın işe gelmediğini öğrenince doğru yolda olduğunu anlar. İlhan Karasu'yu arayıp maçta şike yapılacağını ihbar eden kişinin söylediği buluşma yerine giden Remzi Ünal, burada Karasu Güneşşspor'un kalecisi Zafer'i görür. Yıldırım Soğancı'nın fotoğraf stüdyosunda saldırıya uğrayan Remzi Ünal, işin içinde başka kişilerin olduğunu düşünür. Karasu Güneşspor'un futbolcusu Muharrem Serdarlı'nın taksisinin içinde boğazı kesilerek öldürülmesi, Remzi Ünal'ın şüphelerini doğrular. Remzi Ünal, cinayet haberini veren televizyon kanalından gördüklerini aktarır:

> "Ardından polis, gazeteci ve ambulans görevlilerinin arasından ancak görebildiğim kapısı açık bir taksi. Sürücünün koltuğu, koltuğun altı ve direksiyon kıpkırmızıydı. Sürekli hareket eden, ilerleyen, gerileyen, titreyen kameranın gösterebildiği kadarıyla inanılmaz bir kan gölüne dönüşmüştü taksinin içi. Kamera ara sıra eli telsizli polisler gösteriyordu taksinin içine bakan. Sonra birkaç başka taksi. Bağırıp çağıran, ağlayan taksiciler. Hızla çekip giden bir ambulans. Bir polisin üzerine damlamasın diye biraz uzaktan tutarak kameralara gösterdiği kanlı bir çift kramponlu futbol ayakkabısı. Yeniden vesikalık fotoğraf. Yeniden kanlı direksiyon." (*Kramponlu Ceset*, 2022d: s. 120)

Bu cinayet, Remzi Ünal'ın araştırmakta olduğu şike iddiası ile birleşince olaylar hızlanır ve maceranın dozu artar.

3.3. *Bin Lotluk Ceset*

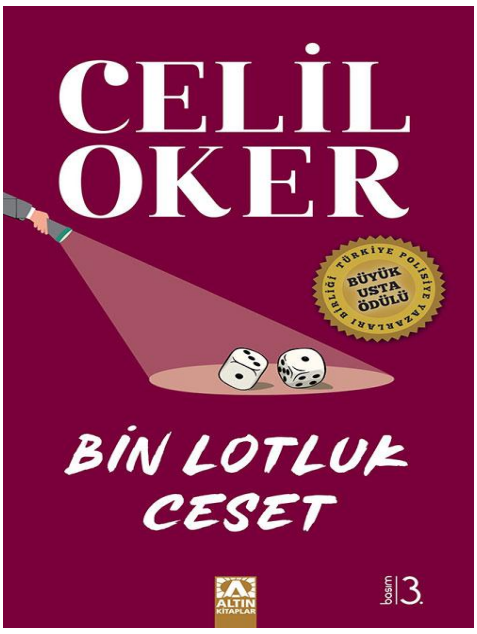

Mi-Ya Menkul Değerler'in patronu Süha Zengin, çalışanlarından biri olan Zeynep Kadı'yı takip etmesi için Remzi Ünal'ı tutar. Remzi Ünal bu macerasında kendini borsa dünyasındaki oyunların içinde bulur. Romanın başında Zeynep Kadı sanılan Figen Kanat, gelin arabası gibi süslenmiş gri bir Şahin'den yağdırılan kurşunlar sonucu ölür. Daha sonra Zeynep Kadı'nın kendi evinde ensesinden vurularak öldürüldüğü ortaya çıkar. Remzi Ünal, birebir şahit olduğu Figen Kanat cinayetini şu şekilde anlatır:

> "Önce sesleri duydum. Aniden gaza basıp, debriyajı hızla bırakınca çıkan lastik cayırtısı daha kulaklarımızdan çıkıp gitmeden başladı tabancaların tarrakası. Birden çok silah... Ardı ardına... (…) Yolun ortasına kadar gelmiş olan gelin arabası kılıklı gri Şahin'den birkaç el daha ateş edildi. Camları çiçeklerle, kurdelelerle,

> çelenklerle süslü aracın içi görünmüyordu. (…) vücuduna giren mermilerin şiddetinden kolları açık, durağın ortasına savruldu. Sonra yere düştü. Hareketsiz kaldı.” (*Bin Lotluk Ceset*, 2022b: 38-39)

Remzi Ünal, şirketin borsa işlemlerini araştıran Zeynep Kadı’nın farklı bir şeylerin peşinde olduğunu anlar. Bu romanda dikkate değer bir nokta; Remzi Ünal’ın, Zeynep Kadı’nın peşindeyken onun yakın arkadaşı olan Yıldız Turanlı ile tanışmasıdır. Klinik psikolog olan Yıldız Turanlı, daha sonraki romanlarda da Remzi Ünal’a eşlik edecek, aralarında bir ilişki yaşanacaktır.

3.4. *Rol Çalan Ceset*

İnsanların hayatını değiştirmekten nefret eden, kaçsa da kendisini hep bir cinayetin içinde bulan Remzi Ünal, bu gidişatı değiştirmek için kendisinden yardım isteyen Tuğçen Yavaş’ı geri çevirir. Tiyatro oyuncusu olan Tuğçen, aikido dersine gelmiş ve peşindeki adamları atlatmak için Remzi Ünal’dan yardım istemiştir. Remzi Ünal, ona yardım etmez ancak ertesi gün genç kızın ölüm haberini alır. Tuğçen’in ölüm haberi, gazetede “Salondaki Ceset” başlığıyla verilmiş, Remzi Ünal bu metinden edindiği bilgileri şöyle özetlemiştir:

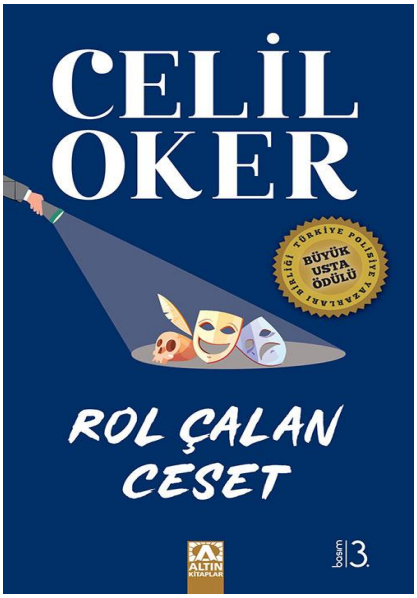

> “Komşularının söylediğine göre geleni gideni çok olmayan, kendi hâlinde bir kızdı. Dün gece geç vakitlerde, evinden gelen bir tartışma sesi duymuşlardı komşular. İki kız bağrışıyordu, ama ne dediklerini anlamamışlardı. Sonra iki ya da üç el silah atılmıştı. Korkudan apartmandaki kimse çıkıp bakamamıştı. İlk şoku anlattıktan sonra polisi aramışlar, onlar da gelip içeri girince yerdeki kitapların arasında yatan kızı görmüşlerdi. Kapıda zorlama olmadığına göre, maktulün katili tanıdığı sonucuna varmışlardı polisler. Silah bulunamamıştı, salondaki 7.65’lik kovanlar incelemeye alınmıştı.” (*Rol Çalan Ceset*, 2022e: 48)

Suçluluk duyan Remzi Ünal, Tuğçen’in katilinin peşine düşer. Komşuların duyduğu seslerin aslında prova kaydı olduğunu tespit eder. Tiyatro dünyasından kişilerle görüşür, genç kızın çantasında bulduğu F. Dürrenmatt’ın *Fizikçiler* isimli tiyatro oyunundaki notları takip eder.

3.5. *Son Ceset*

Teknoloji ve siyaset dünyasına uzanan *Son Ceset*, Remzi Ünal'ın müşterisi olan Muazzez Güler'i cansız şekilde bulmasıyla başlar. Remzi Ünal, Muazzez Güler'in ölüm haberini haberlerde okumamış ya da izlememiş bizzat kendi gözleriyle görmüş ve şu şekilde anlatmıştır:

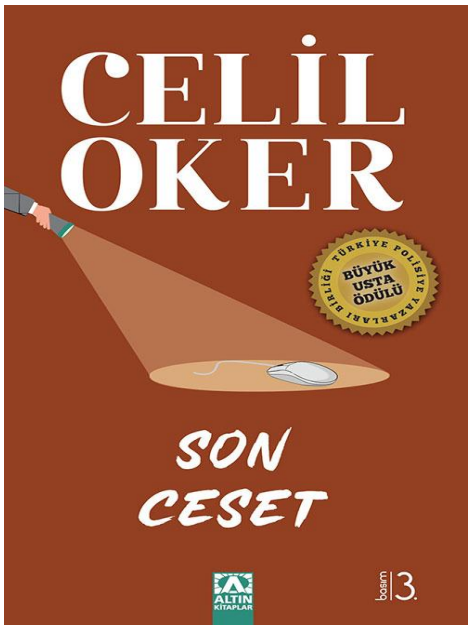

> "Muazzez Güler, ilk odadakinden daha büyük bir masanın arkasından, ilk odadakinden daha büyük bir patron koltuğuna oturmuş, çok oynanmış cam bilye gibi gözlerle arkamda bir yerlere bakıyordu. Yüzü şaşkınlık ve acıyla donmuştu. Kırmızı boğazlı kazağının yakasının üstünden iki kere dolanmış bir kablonun ucundaki markasız bir mouse, dev bir kolye gibi göğsünde duruyordu. İki kolu, avuçları açık, yana doğru sarkmıştı." (*Son Ceset*, 2021: 42)

Muazzez Güler'in, Beşiktaş İlçe Başkanı olan kocası Kadir Güler, karısının katilini bulması için Remzi Ünal'ı tutar. Ancak işler başlangıçtakinden farklı bir hâl alır. Romanın sonunda Remzi Ünal, katil zanlısı ile boğuşurken yaralanır. Ona yardım eden kişi Yıldız Turanlı olur.

3.6. *Bir Şapka Bir Tabanca*

Aile ilişkilerindeki dengeyi ve miras kavgası yüzünden yaşananları anlatan *Bir Şapka Bir Tabanca*'da, babasının dolabında bulduğu tabancanın akıbetini öğrenmek isteyen Noyan Sert'in Remzi Ünal'a ulaşmasıyla olaylar başlar. Remzi Ünal, Noyan Sert'in babasının evinde yaptığı araştırmada, banyoda kalbinden yediği kurşunla ölen evin hizmetlisi Süleyman Çiçek'in cesedi ile karşılaşır. Remzi Ünal, onun ölüm haberini televizyonda izler ve olay hakkında anlatılanları dinler:

> "(…) Haber fotoğraftan daha az şey söyledi. Önceki akşam 115 Polis İmdat telefonuna gelen ihbarı değerlendiren polis, Bahar Sitesi'ndeki eve gitmiş, kapıyı çilingir marifetiyle açtırınca Süleyman Çiçek'in cesedini bulmuştu. Evdeki değerli eşyaların götürüldüğü tahmin ediliyordu. Süleyman Çiçek'in hırsız tarafından öldürülmüş olması ihtimali üzerinde duruluyordu." (*Bir Şapka Bir Tabanca*, 2022c: 220-221)

Bir Şapka Bir Tabanca'daki ikinci cinayet, muayenehanesinde öldürülen Doktor Mustafa Süzer'dir. Haberlerde bu cinayet şu şekilde verilmiştir:

> "Kentimizin ünlü kalp ve damar hastalıkları uzmanı Doktor Mustafa Süzer, dün sabah muayenehanesinde tabanca ile öldürülmüş olarak bulunmuştu. Cesedi doktorun güzel sekreteri Figen Abaç bulmuştu. Olay yeri inceleme ekipleri cinayette üç mermi kullanıldığını, bunların yalnızca ikisinin doktora isabet ettiğini tespit etmişlerdi. (…) Doktor yokken giren bir hırsızın, doktor gelince telaşlanıp ateş ettiği, sonra hiçbir şey almadan kaçtığı tahmin ediliyordu." (*Bir Şapka Bir Tabanca*, 2022c: 217-218)

Remzi Ünal her iki cinayetin de birbiriyle ilişkili olduğunu tespit ettikten sonra sorular sormaya, insanları takip etmeye devam eder. Araştırmaları sırasında Noyan Sert'in sevgilisi yazar Simin Saraylı ile tanışır. Simin Saraylı, yazar kimliğiyle romana dâhil olunca yazarın polisiye türüne dair düşüncelerinin onun ağzından verildiği görülür.

3.7. *Yenik ve Yalnız*

Evinden taşınan ve Yıldız Turanlı ile yeni bir hayata başlama aşamasında olan Remzi Ünal, son kez bir iş kabul eder. Onun bu kararı Yıldız Turanlı'yı kızdırır ve evlilik arifesinde terk edilir. Remzi Ünal, kendisini yenilmiş ve yapayalnız hisseder. Kemal Çakır'ın araba galerisinin çekmecesine bir zarfın konulmasını isteyen kadın, bu iş karşılığında kendisine yüklü bir ödeme yapar. Remzi Ünal bu işi tamamlar ancak kadın, kocası olarak tanıttığı Kemal Çakır'ın ölümünden sonra zarfı geri ister. Remzi Ünal, Kemal Çakır cinayetini televizyon haberlerinde izler ve haberi şu şekilde aktarır:

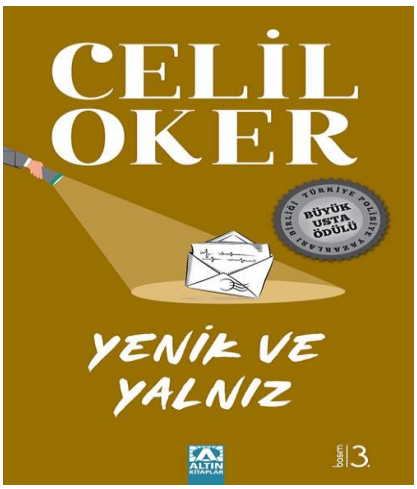

> "Direksiyonun başında bulunmuştu cesedi, otomobil alım satımıyla uğraşan Kemal Çakır'ın. Tam ensesinden 6.35'lik bir tabancadan çıkan tek kurşunla öldürülmüştü. Siyah camlardan içerisinin görülmediğini, yoğun trafik gürültüsünden kimsenin patlama sesini algılamadığını düşünüyordu polis. Olayın bir alacak verecek meselesinden meydana geldiği ihtimali üzerine çok yönlü bir soruşturma yürütülüyordu..." (*Yenik ve Yalnız*, 2022g: 141)

Remzi Ünal, Kemal Çakır ile son görüşen kişileri takip ederken bunlardan birinin de pop şarkıcısı Serdar olduğunu tespit eder. Serdar'ın, Kemal Çakır'ın üvey kızı ile olan ilişkisi onu hiç beklemediği bir kişiye ulaştırır.

3.8. *Ateş Etme İstanbul*

Yıldız Turanlı'nın evlilik arifesinde terk ettiği Remzi Ünal, yeni evine taşınmaktansa otelde kalmaya başlar. Kaktüs Kahvesi'nde otururken kendisine ulaşan Doktor Kemal Arsan'ın sevgilisi Begüm Kalyon'u bulma işini kabul eder. İlk iş olarak Begüm Kalyon'un çalıştığı hastaneye gider ve sağlık sektörünün karanlık yüzüyle tanışır. Hastane bahçesinde kendisine neşter ile saldıran bir kişiyi etkisiz hâle getirir. Begüm Kalyon'un arkadaşı Firdevs Işın'ın evine gittiğinde ise yine ölü bir bedenle burun buruna gelir. Haberlerden ölen kişinin Doktor Hilmi Akalın olduğunu öğrenir:

> "Haberin belirttiğine göre özel bir hastanede doktor olarak görev yapan Hilmi Akalın, Şişli'de bir evde tabancayla vurulmuş olarak bulunmuştu. Cinayeti servis için kapıya gelen apartman görevlisi haber vermişti. Zile cevap alamayan kapıcı, kapının aralık olduğunu görünce içeri girmiş, cesedi bulunca polise haber vermişti." (*Ateş Etme İstanbul*, 2022a: 270)

Hilmi Akalın'ın ve görüştüğü diğer kişilerin, hastanenin büyük ortağı olan Neriman Hanım ile olan bağları, Remzi Ünal'ı çözüme götürür.

3.9. *Sen Ölürsün Ben Yaşarım*

Yıldız Turanlı ile barışan Remzi Ünal, onun hatırı için bir iş kabul eder. Yıldız Turanlı'nın çalışanı olan Hanife İncekara'nın oğlu Yılmaz'ın staj yaptığı inşaat firmasındaki iş kazasını araştırmaya başlar. İnşaat firmasının sahibi olan Taylan Sezer ile görüşmeye gittiğinde evdeki cesetle karşılaşır. Ondan sonra gelen Sezin Sabuncu'nun, Taylan Sezer'in şirketi hakkında rapor hazırlayan biri olduğunu öğrenir. "Lüks Garsoniyerdeki Cinayet" başlığıyla verilen haberde şu bilgiler aktarılır:

> "(…) Dairenin salonunda tabancayla kafasından tek kurşunla vurulmuş bir erkek bulunmuştu. Yapılan parmak izi incelemesinde maktulün daha önceden çok sayıda tehdit, adam yaralama, ruhsatsız silah bulundurma gibi suçlardan sabıkası olan Sezai Tankıran olduğu tespit edilmişti. Cinayetin işlendiği dairenin ise bu siteyi de inşa eden önemli bir müteahhide ait olduğu belirlenmişti." (*Sen Ölürsün Ben Yaşarım*, 2022f: 106)

Remzi Ünal, Sezin Sabuncu ile konuşup şirket hakkında bilgi toplar, sonrasında da Taylan Sezer ile görüşerek işin içyüzünü anlamak ister. Yılmaz ile görüşmek istediğinde, onun öldüğünü öğrenir. İnşaat alanında herhangi bir iş kazasının olmadığını öğrenmesi ve ardından yaşananlar, olayları karmaşık bir hâle getirir. Olaylar ilerledikçe Taylan Sezer'in yaptığı evlerin Alman bir firmaya ait olduğu, Yılmaz'ın bildikleri yüzünden öldürüldüğü ortaya çıkar. Kentsel dönüşüm ve rant kavgalarının geldiği nokta, masum bir insanı hayattan koparmıştır.

4. SONUÇ

Celil Oker, Türk edebiyatında polisiyenin "hard boiled/kara roman" türünde yazdığı romanlarıyla ön plana çıkan bir yazardır. Hayalî bir meslek gurubuna mensup olan Remzi Ünal, emekli pilot-yeni dedektif olarak okuyucu ile buluşur. Yerli özel dedektif Remzi Ünal, hem özgün hem de sıradan hâlleriyle gizem perdesini aralamaya çalışır. *Çıplak Ceset*, *Kramponlu Ceset*, *Bin Lotluk Ceset*, *Rol Çalan Ceset*, *Son Ceset*, *Bir Şapka Bir Tabanca*, *Yenik ve Yalnız*, *Ateş Etme İstanbul* ve *Sen Ölürsün Ben Yaşarım* adlı polisiye romanları bir cinayet ile başlayan ya da Remzi Ünal'ın bir işi kabul ettikten sonra işlenen bir cinayetin aydınlatıldığı eserlerdir. Celil Oker, bu romanlarında toplumsal eleştiriyi ve dönemin tanıklıklarını arka plana alarak okuyucuyu bir maceraya çıkarır.

Celil Oker, yerli özel dedektifi Remzi Ünal'ın maceralarını anlattığı polisiye romanlarında mizahi ve ironik bir üslup benimser. Mekân olarak seçtiği İstanbul'u da tıpkı bir roman kişisi gibi anlatının içine dâhil ederek temposu hiç düşmeyen bir olay örgüsüyle Remzi Ünal'ı bu şehirde adım adım gezdirir. Okuyucu da Remzi Ünal ile İstanbul'u gezer ve her adımda

cinayetin çözümüne dair bir ipucu toplar. Remzi Ünal, gözlem gücü ve ezber yeteneği ile ayrıntıları yakalar ve durmadan sorular sorar. Aldığı cevaplar yalan ya da doğru olsun mutlaka her cevaptan bir şey çıkarır.

Her insanın sakladığı bir sırrı olduğunu bilen Remzi Ünal, herkesin masumiyet çizgisini çok çabuk geçebileceğine inanır. Bu yüzden kimseye güvenmez ve anlatılanın ardında saklı olanı keşfetmeye çalışır. Güçsüzün yanında dururken güçlüyü kızdırmaktan kaçınan Remzi Ünal, elde ettiği sonuç ne olursa olsun buna müdahale etmez. O sadece soruşturma sonucunda elde ettiği ve gerçekliğine inandığı bilgileri anlatır. Bu noktadan sonra ne yapılacağı yani katilin polise teslim edilip edilmeyeceğiyle ilgilenmez. Üstüne düşen görevi tamamladığına inanarak herkesi toplar, sonucu açıklar ve toplantıdan ayrılır. Kendi yoluna gitmesini ve yaşadıklarını arkada bırakmasını bilen bir adamdır.

KAYNAKÇA

Moran, B., *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-3*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Morkaya, U., 1980 Sonrası Türk Romanında Polisiye, https://www.academia.edu/8841932/1980_SONRASI_T%C3%9CRK_ROMANINDA_POL%C4%B0S%C4%B0YE (Erişim tarihi: 04.11.2025)

Oker, A. (2024). Tasarım Noktası, *Suçüstü*, 5, s. 20-21.

Oker, C., *Çıplak Ceset*, Altın Kitaplar, İstanbul, 2014.

Oker, C., *Son Ceset*, Altın Kitaplar, İstanbul, 2021.

Oker, C., *Ateş Etme İstanbul*, Altın Kitaplar, İstanbul, 2022a.

Oker, C., *Bin Lotluk Ceset*, Altın Kitaplar, İstanbul, 2022b.

Oker, C., *Bir Şapka Bir Tabanca,* Altın Kitaplar, İstanbul, 2022c.

Oker, C., *Kramponlu Ceset*, Altın Kitaplar, İstanbul, 2022d.

Oker, C., *Rol Çalan Ceset*, Altın Kitaplar, İstanbul, 2022e.

Oker, C., *Sen Ölürsün Ben Yaşarım*, Altın Kitaplar, İstanbul, 2022f.

Oker, C., *Yenik ve Yalnız*, Altın Kitaplar, İstanbul, 2022g.

Serrican Kabalcı, E. *Türk Polisiye Romanında Celil Oker-Yerli Özel Dedektif Remzi Ünal Polisiyesi*, Kriter Yayınları, İstanbul, 2025.

Şahin, S., (2019). Polisiye Söyleşiler-2: Celil Oker, http://sevalsahin.com/detay/4/1023/Polisiye-Soylesiler-2--Celil-Oker (Erişim tarihi: 05.01.2025)

Türkeş, A. Ö. (2020). "Gerçeğin İzini Sürmek", *221B*, 26, s. 22-26.

Uğur, V., 1980 Sonrası Polisiye Romanlarımız, *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu* (20-22 Ekim 2011), s. 418-430, Adana, 2012.

Üyepazarcı, E. *Korkmayınız Mister Sherlock Holmes!-Türkiye'de Polisiye Romanın 125 Yıllık Öyküsü (1881-2006)*, C. 1, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2008.

KÜLTÜREL YOKOLUŞ ÜZERİNE BİR DİSTOPYA: FAHRENHEİT 451

Doç. Dr. SEVRA FIRINCIOĞULLARI

Herhangi Bir Kuruma Bağlı Değil

ORCİD: 000-0003-1052-6092

sevrafirinci@gmail.com

Özet

Fahrenheit 451 Ray Braudburry'nin kaleme aldığı 1953 yılında basılan distopik romanıdır. Eser, modern çağda kültürel yok oluşa ve mekanizasyona dönüşen ruhsuz bir çağın gelişine dair uyarılar içermektedir. Eser itfaiyecilerin sadece kitapları yaktığı, insanların okumasının son derece tehlikeli görüldüğü, insanların televizyonlarda sadece beyin yıkayan şovlara maruz kaldığı bir dönemi anlatmaktadır. Düşünen insanların tehlikeli görüldüğü bu dönemde tek tip, düşünmeyen, sorgulamayan, mekanik ve ruhsuz bir insan yaratılmak istenmektedir. Bu nedenle düşünen herkes tehlikelidir ve düşündüren tüm kitaplar yakılması gereken bir tehdit gibi görülmektedir. Esere ismini veren Fahrenheit 451, kâğıdın genellikle 451 fahreinheitta (233 santigrat derece) tutuşması nedeniyledir. Eserde ana karakter Montag, kitapları yakan bir itfaiyecidir. İşinin gerekliliği ve kitapları neden yaktığı üzerine hiç düşünmemiştir. Montag, tüm vaktini tehlikeli bulunan kitapları yakarak geçirmekte eve geldiğinde ise kendisiyle birlikte televizyon ile kaplı odalarda vakit öldüren eşiyle geçirmektedir. Tüm distopyalarda olduğu gibi istenen tek tip insanın üretilmesi imkânsızdır. Ve Montag bir gün kendi yaptığı işi sorgulamasına neden olacak kişiyle tanışır. Clarisse, Montag'ın yaptığı işi ve içinde bulundukları çağı ve zamanı sorgulamasına neden olan ve benliğinde kırılma yaratan kişidir. "Yaktığın kitapları okuduğun oluyor mu?, Çok eskiden itfaiyecilerin yangınları başlatmak yerine söndürdüğü doğru mu?" şeklindeki soruları ana karakterin benliğinde bir kırılma yaratır. Önce okunması yasak olan ve yaktığı kitapları merak etmeye başlar ardından doğayla ve insanla kurduğu mekanik ilişki bir dönüşüme uğrar. Clarisse, Montag'ın yeniden hisseden ve sorgulayan bir insan haline gelmesine neden olur. Eser insanın kendi türünü ve kültürünü yok edebilme potansiyeli üzerine yazılmış karamsar bir ütopyadır. Kültürel yokoluş, insani niteliklerin yok oluşu ile birlikte sunulmuştur. Günümüzde gittikçe artan mekanizasyon çağının risklerine dair öngörüler içermesi itibariyle analiz edilmeye değer bir eser olarak görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Distopya, Modern çağ, yabancılaşma, kültürel yok oluş

A DYSTOPIA ON CULTURAL EXTINCTION: FAHRENHEIT 451

Abstract

Fahrenheit 451 is a dystopian novel by Ray Braudbury, published in 1953. The novel contains warnings about the arrival of a soulless age, one that has descended into cultural extinction and mechanization in the modern age. The work depicts a time when firefighters only burned books, reading was considered extremely dangerous, and people were exposed only to brainwashing television shows. In this era, where thinking people were seen as dangerous, the aim was to create a uniform, unthinking, unquestioning, mechanical, and soulless human being. Therefore, anyone who thinks is dangerous, and all books that make people think are seen as a threat that must be burned. Fahrenheit 451, which gives the work its name, refers to the fact that paper generally ignites at 451 degrees Fahrenheit (233 degrees Celsius).

In the novel, the main character, Montag, is a firefighter who burns books. He has never considered the necessity of his job or why he burns them. Montag spends all his time burning books he considers dangerous, and when he comes home, he spends his time with his wife, who kills time in rooms filled with television. As in all dystopias, creating a single type of person is impossible. And one day, Montag meets someone who causes him to question his own work. Clarisse is the person who causes Montag to question his work and the era and time they live in, creating a fracture in his inner self. Her questions, such as, "Do you ever read the books you burn? Is it true that long ago, firefighters used to put out fires instead of starting them?" create a fracture in the main character's inner self. He first becomes curious about the books he burned and the ones he forbade reading, and then his mechanical relationship with nature and humanity undergoes a transformation. Clarisse helps Montag become a feeling and questioning person again. The work is a pessimistic utopia about the potential for humanity to destroy its own species and culture. Cultural extinction is presented alongside the disappearance of human qualities. It is considered a work worthy of analysis because of its insights into the risks of today's increasingly mechanized age.

Keywords: Dystopia, Modern age, alienation, cultural extinction

MARQUEZ'IN *BENİM HÜZÜNLÜ OROSPULARIM* ESERİNDE ERİL CİNSEL ALGI, KADIN VE AŞK

Doç. Dr. SEVRA FIRINCIOĞULLARI
Herhangi Bir Kuruma Bağlı Değil
ORCİD: 000-0003-1052-6092
sevrafirinci@gmail.com

Marquez, dünya edebiyatında çok büyük bir yere sahip en güçlü isimlerden biridir. Yaşamı oldukça hareketli ve çalkantılı geçen yazarın yarattığı karakterler de bunun izlerini taşır. "Büyülü gerçekçiliğin temsilcisi ve dili ustalıklı kullanması, şiirsel üslubu onu büyük yazar yapan niteliklerdendir. Nobel ödülünü aldığında Kolombiya, Meksika ve Küba'nın aralarında paylaşamadığı Marquez, aslında gerek yaşantısı gerek yaşamı ti'ye alan karakteri gerekse politik duruşuyla bir dünya vatandaşı kimliğine sahiptir. Çalkantılı yaşamı, halk türküleri eşliğinde sokaklarda dans etmekten çekinmemesi, okuyucularına yaşattığı edebi hazlarla dünyanın önemli liderleri de dahil olmak üzere herkes tarafından çok sevilen bir yazar olmaya devam etmektedir. Yüzyıllık Yalnızlık kitabı, İncil'den sonra en çok satan kitaplar arasındadır. Aslen Kolombiyalı olan Marquez, hukuk ve gazetecilik eğitimi alır. Edebi yazılara karikatür çizmekle başladığını söyleyen Marquez, Kafka'yı tanıdıktan sonra çarpılır ve kısa öykülerle ilk ününü yakalar" (Karakuş'tan aktaran Ulutaş, 2022: 251).

Eser karakterin kendi sesinden doğrudan aktarılır. Arada yazar ve ana karakterin sesleri karışsa da olay örgüsü ağırlıklı olarak ana karakterin sesiyle aktarılır. Ana karakter 93 yaşında ve tüm yaşamı boyunca sadece hayat kadınlarıyla birlikte olmuş bir erkektir. Hiç aşık olmamıştır. Kadınlar yaşamı boyunca onun için sadece cinsel ihtiyaçlarını giderdiği birer araç olmuştur. Ana karakterin tüm yaşamı boyunca bir kadına gerçek bir sevgi ve aşk duymadan para karşılığı yaşadığı cinsel birliktelikler üzerine olan deneyimleri romanın ilk satırlarında sunulur. Haftanın birkaç gününü genelevler içinde geçiren karakterin içsel dünyasına bakıldığında hayatı da bu çerçevede gördüğü söylenebilir. Gerçek sevgi veya duygusal bağlılıkları aramamıştır. Hayatın ona sadece bunu sunduğunu düşünerek bundan daha fazlasını ummamayı bir yaşam biçimi olarak geliştirdiğini itiraf eder.

> *Hayatın bana verdiklerinin hepsi buydu, ondan daha fazlasını koparmak için de hiçbir şey yapmamıştım. Ancak iki ders arasında öğle yemeği yiyebiliyor, akşam saat altıda yıldızlar arasından sinyalleri kapmak üzere gazete yazıhanesine gidiyordum. Gece saat*

> *on birde o günkü baskı tamamlandığında başlıyordu benim gerçek yaşantım. Haftada iki yada üç kez genelevler mahallesinde yatıyordum, yanımda bana eşlik eden o kadar çok kadın oluyordu ki, iki kez yılın müşterisi olarak ödüllendirilmiştim. Yakınlardaki Roma Kahve'sinde yediğim akşam yemeğinden sonra rastgele herhangi bir genelev seçiyor, arka avludaki kapıdan gizlice içeri giriyordum, ama sonunda aradaki karton bölmelerden herkesin duyacağını akıllarına bile getirmeden devlet sıralarını bir gecelik sevgililerine anlatan büyük politikacıların ağızlarında bakla ıslanmaması sayesinde, oraya sık sık gidişlerim işimin bir parçası olup çıkmıştı* (Marquez, 2017: 20).

Ana KArakterin Kadına Bakış Açısı, Eril Ahlak ve Toplumun Diğer Yüzü

Marquez, genelevleri işleten kadınların genel düşünce ve tutumları üzerinden toplumda hakim olan eril cinsel ahlaka dair tüm gerçekliği gözler önüne serer. Bunlardan biri olan Rosa kendi hemcinslerini pazarlarken en acımasız biçimde sömürenlerden biridir. Kadının kadın eliyle sömürülmesinin ve bu temelde patriyarkayı yeniden üretişinin en çarpıcı ve trajik örneği eserin başlarında genelev işletmecisi Rosa üzerinden ortaya konmuştur.

Rosa'nın pazarladığı genç kızların çok küçük yaşta oluşu, onları pazarlarken en ağır şartlarda çalıştırması suç teşkil etse bile bundan sıyrılmanın yolunu buluyordu. Zira eril toplumsal alanda her mevkiden erkeğin hizmetini gören Rosa'ya her türlü tölerans belli talepler karşılığında sunuluyordu. Cezayı hak eden pazarlama biçimi ne kadar ağırsa buradan kopardığı paranın o oranda yüksek olması da aynı durumun sonucuydu.

Genelev işletmecisi Rosa'nın evi ve işini yaparken gerçekleştirdiği haksızlıklar eril alanın kadın eliyle yeniden en acımasız boyutuyla yeniden üretilişi olarak sunulmuştur. Pazarlanan genç kızlardan birini biraz fazla bir ücretle satın alan ana karakterin durumu betimleyişi üzerinden de bu anlayışın mağduru olan ve bedenini satmak zorunda olan kadınların maruz kaldığı trajediyi gözler önüne sermektedir.

> *Hiç kimse ödeyecek değildi, ama elbette kendisi hiç ödemeyecekti. Rosa Cabarcas, mallarını dükkanında piyasaya sürdüğü küçük yaştakiler arasından seçerdi hep; onları mesleğe adım attırarak, Kara Eufemia'nın tarihi genelevinden emekli olan orospuların en berbat yaşamlarını sürmeye başlayana kadar sıkıp sularını çıkarırdı. Asla ceza ödemezdi, çünkü evinin avlusu, validen tutun da belediyedeki en küçük şarlatana varana kadar tüm yerel yönetimcilerin cennetiydi; ev sahibesinin canının istediği gibi suç işlemeye gücünün yetmeyeceği düşünülemezdi. Bu yüzden de son dakikada gösterdiği*

bu titizlik, yaptığı lütuflardan avantaj sağlamak için olsa gerekti, yani cezayı ne kadar hak ediyorsa ücreti de o kadar yüksek oluyordu. Sorun, hizmetlerinin karşılığında iki pesoluk bir artışla giderildi ve yanımda peşin ödenmek üzere nakit olarak beş pesoyla birlikte o gece saat onda onun evinde olmam kararlaştırıldı. Bir dakika bile önce olmamalıydı, çünkü kızın küçük kardeşlerini doyurup uyutması, romatizmadan yürüyemeyen anasını da yatırması gerekiyordu (Marquez, 2017: 22).

Ana Karakterin Kadına Yönelik Algısının Değişimi

Hayatı boyunca hiçbir kadını sevmemiş olan ana karakterin ilk defa pazarlıkla aldığı bir kadına dokunmadan onunla uyumuş olması benliğinde gerçekleşen değişimin ilk izi olarak sunulur. Sabah uyandığında yatağının baş ucunda yatan genç kıza sadece bakarak mutlu olabileceğini keşfetmiş oluşuna hayret edişi, karakterin değişimine dair ilk göstergedir.

Sabahın erken saatinde nerede olduğumu hatırlamayarak uyandım. Kız, sırtı bana dönük olarak cenin gibi kıvrılmış uyuyordu hala. Onun karanlıkta kalktığını ve banyoda sifonun sesini duymuşum gibi belirsiz bir duyguya kapılmıştım, ama rüya da olabilirdi. Bu benim için yepyeni bir şeydi. Kadınları baştan çıkarma hünerlerinden haberim yoktu benim, bir gecelik sevgililerimi ben hep hoşluklarından çok ücretleri için sevmiştim, çoğunlukla yarı giyimli olarak ve her defasında birbirimizi olduğumuzdan daha iyi hayal edebilmek içi karanlıkta yatarak, sevgisiz sevişirdik. O gece, uyuyan bir kadının vücudunu, arzunun zorlamalarına kapılmadan ya da edep duygusunun engellerine takılmadan seyretmenin inanılmaz zevkini keşfetmiştim (Marquez, 2017: 30, 31)

Ana Karakterin İlk Defa Aşık Olması ve Benliğinde Gerçekleşen Kırılma

İlk defa bir kadına salt bedensel bir ihtiyaç unsuru gibi bakmayışı ana karakterin değişiminin ilk adımıdır. Bundan sonraki süreçte sadece güzelliğine odaklanarak ve onu hayal ederek de mutlu olabildiğini keşfeder. Bu durum adım adım hayranlık ve aşka giden sürecin başlangıcı olacaktır.

Ana karakterin bu değişimi genelev işletmecisi ve erilliğin güçlü simgesi Rosa tarafından fark edilir. Bu değişimin inanılmaz olduğunu belirten Rosa''nın babasının satmak istediği ona daha olgun yaştaki bir bakireyi pazarlamak için sunduğu öneriler erilliğe özgü tüm ahlaki çürümüşlüğü betimler niteliktedir.

Rosa'nın pazarlığı sürerken karakterin iç dünyasında olup bitenler geçirdiği dönüşümün büyük olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

O günden sonra kızı belleğimde o kadar net bir biçimde tutuyordum ki, onunla canımın istediğini yapıyordum. İçinde bulunduğum ruh durumuna göre gözlerinin renginin değiştiriyordum: Uyandığında su rengi, güldüğünde bal rengi, kızdırdığımda köz rengi oluyordu. Keyfimin değişmesine göre türlü yaşlarda ve koşullarda kılıktan kılığa sokuyordum onu: yirmi yaşında aşık bir acemi kız, kırk yaşında bir salon orospusu, yetmiş yaşında bir Babil Kraliçesi, yüz yaşında bir azize. Puccini'den aşk düetleri, Augustin Lara'dan bolerolar, Carlos Gardel'den tangolar söylüyor, şarkı söylemeyenlerin şarkı söyleme mutluluğunun ne olduğunu hayal bile edemeyeceklerini bir kez daha anlıyorduk. Bugün bunların bir sanrı değil, doksan yaşımda hayatımın ilk aşkının yeni bir mucizesi olduğunu biliyorum artık.

Evin içi düzene girdiğinde Rosa Carabras'ı aradım. "Aman Yarabbi!" diye haykırdı sesimi duyunca. "Ben senin boğulduğunu sanmıştım." Geceyi nasıl olup da yine kıza dokunmadan geçirdiğimi bir türlü anlayamıyordu. "Ondan hoşlanmama hakkına sahipsin, ama hiç değilse bir yetişkin gibi davran." Ona açıklamaya çalıştım, ama birden konuyu değiştirdi: "Her neyse, ben senin için yaşı biraz daha büyük, çok güzel ve yine bakire olan başka birini bulurum. Babası onu bir evle değiş tokuş etmek istiyor, ama indirim konusunda tartışabilir. "Yüreğim buz gibi oldu. "Lafı bile olmaz," diye itiraz ettim korku içinde, "ben aynı kızı istiyorum, hem de her zamanki gibi, tatsızlıklar, kavgalar, kötü anılar olmadan. Telefonda bir sessizlik oldu, sonunda kendi kendine söylenir gibi yumuşak bir sesle konuştu: Pekala, doktorların bunama dedikleri şey bu olsa gerek." (Marquez, 2017: 54).

Ana karakterin 93 yaşına kadar hiç duymadığı aşk hissi ve buna dair itirafları onun benliğindeki dönüşümün en güçlü göstergesidir. Kendi içine dönerek kendini tanıması, benliğinin eksik taraflarıyla yüzleşmesi, tutumlarında yanlış gördüğü birçok şeyle karşı karşıya gelebilme ve bunları itiraf edebilmesi de bu süreçten sonra göstermiştir. Aşk acısı ile birlikte daha önce hissetmediği duyguları tadarken eski benliği ile yüzleşir ve hayatta ne kadar çok şeyi boşa harcadığının, ne kadar boş yaşadığının farkına varır.

Delgadina, aşkın ve sevginin simgesi olan bu genç kız, eril anlayış ve ahlakın simgesi olan bu yaşlı adamı dönüştürmeye devam eder.

Ev kendi küllerinden yeniden doğuyordu, bense Delgadina'nın aşkının içinde, ömrümde daha önce hiç tatmadığım bir yoğunluk ve mutluluk yaşayarak yelken açmış gidiyordum. Doksanıncı yaşım geçip giderken, onun sayesinde ilk kez olarak kendi doğal halimle yüz

yüze geliyordum. Her şeyin yerli yerinde olması, her işin zamanında yapılması, her sözün yakışık aldığı gibi söylenmesi gerektiği şeklindeki saplantımın düzenli bir kafaya yaraşır bir ödül olmadığını, tam tersine doğamdaki düzensizliği gizlemek için kendi uydurduğum bir yapmacıklık gösterisi olduğunu keşfetmiştim; cimriliğimi ört bas etmek için cömert gibi göründüğümü, akılsız olduğum halde ihtiyatlılık tasladığımı, içimde bastırdığım öfkelerime yenik düşmemek için uzlaşıcı olduğumu, sırf başkalarının vaktini ne kadar umursadığım anlaşılmasın diye dakik davrandığımı da anlamıştım. En sonunda da aşkın ruhsal bir durum değil, bir burç işareti olduğunu keşfettim. (Marquez, 2017: 57).

Ana Karakter İlk Defa Kadını Cinsel Kimliği Dışında Bir İnsan Olarak Görüyor

Ana karakterin benliğindeki kırılma seks ve aşka dair ayrımı yapabilmesi ve buna ilişkin itiraf ve tanımı ortaya koymasıyla büyük oranda tamamlanır. Olay örgüsü içindeki itiraflarının geçtiği aşağıdaki sözlerinde bu durum net bir biçimde görülmektedir.

Deligna'ya duyduğu derin bir aşk ve bağlılıktır. Ancak onu bir insan olarak da önemsemekte ve sevmektedir.

Yaşamı boyunca kadın bedenini para karşılığı satın almış bu adam, ilk defa bir kadını tüm insani potansiyeli ile görüyor, değer veriyor ve onu fedakarlık yapacak kadar seviyordu. Simgedeki dönüşümün izleri (aşkla tanışarak değişen kadın ve insan algısı) yaşamının son yıllarında hayatı gerçekten tüm derinliğiyle yaşayacak özü fark etmesini de beraberinde getirecektir.

"Ne de olsa senin yaşında bir insanın sorunu işe yaramak ve yaramamaktır, ama sorunu çözümlediğini söylemiştin bana."

Lafı gediğine koydum. "Seks, insanın aşkı bulamadığında elinde kalan bir tesellidir."

...

O hafta sonu Delgadina'yı, ateşi çıkmış, öksürür buldum. Bana evde yapılma bir ilaç versin diye RosaCarabras'ı uyandırdım, odaya bir ilkyardım çantası getirdi. İki gün sonra Delgadina hala bitkin bir haldeydi, her zamanki düğme dikme işine de geri dönememişti. Doktor bir hafta içinde geçecek sıradan bir grip için evde yapılacak bir tedavi vermiş, ama genel olarak yetersiz beslendiğini görünce telaşa kapılmıştı. Kızı

göremez olmuştum, eksikliğini duyuyordum, odayı o olmadan düzeltmek için bunu fırsat bildim (Marquez, 2017: 60, 61)

Ana Karakter 93 Yaşında İlk Defa Aşk Acısı Çekiyor

93 yaşında ilk defa aşk acısı çeken ana karakterin, bu acının kendisinden bile keyifle bahsettiği iç monologlarında görülmektedir. Çektiği acının kendini tanıması için ona çok şey kattığını, aynı zamanda geçmiş yaşamında hayatının çoğunda hissedemediği bir çok duyguyu ona tattırdığını, onu değiştirdiğini itiraf etmektedir. Simgenin anlam yükü de kendisi de büyük ve son değişimine, aşk acısından sonra uğramıştır.

Bu dönüşümle hissettiği acının bile ona büyük bir keyif ve mutluluk verdiğini, bu acıyla gerçekten yaşadığını duyumsamaya başladığını belirten ifadeleri oldukça çarpıcıdır. Daha önce yıllarca hiçbir şey hissetmeden dinlediği şarkıları içindeki acıyla birlikte tüm benliğiyle duyumsayabiliyordu.

Simge önceki yaşamında çözülmeye uğramamış benliğiyle hissizdi, kendinin farkında değildi. Ancak Degidina ile karşılaşıp aşkı yaşadıktan sonra geçirdiği dönüşüm onun tüm duygularını ve benliğini baştan ayağa dönüştürmüş, hissedebilen, acı çeken, hayat dolu bir adama çevirmiştir. Karakterin bu noktadan sonra yaşam ve ölüme dair algısı ve tanımlaması da değişiklik gösterir.

Hayatımdaki huzur eksikliği günlük yaşamımdaki şaşmaz düzeni de yok etmişti. Saat beşte uyanıyor, ama odanın karanlığı içinde yatmaya devam ederek Deldagina'yı gerçek dışı yaşantısında kardeşlerini kaldırırken okula gitsinler diye giydirirken, sonra düğme dikme cezasını çekmek üzere bisikletle şehri bir baştan bir başa geçerken hayal ediyordum. Şaşkınlıkla soruyordum kendi kendime: Bir kadın düğme dikerken ne düşünür? Acaba beni mi düşünüyordu? Acaba benimle buluşmak için o da arıyor muydu Rosa Carabras'ı? Üzerimdeki tamirci tulumunu çıkarmadan, yıkanmadan, traş olmadan, dişlerimi fırçalamadan bütün bir hafta geçirdim, çünkü insanın üstünü başını birisi uğruna giyinip kokular süründüğünü aşk çok geç öretmişti bana. Benim hayatta hiç böyle bir kimsem olmamıştı…

İnsanın aşkından ölmesinin dilde hoş görülebilir şiirsel bir abartı olduğunu düşünmüşümdür hep O akşam, bir kez daha kedisiz ve onsuz olarak eve döndüğümde, yalnızca insanın ölmesinin mümkün olduğunu değil, benim de böyle yaşlı ve kimsesiz bir halde aşkımdan ölmekte olduğumu anladım. Ama aynı zamanda bunun tam tersi bir

> *gerçeğin de geçerli olduğunun farkına varmıştım: Yaşadığım kabusun verdiği zevki dünyada hiçbir şeye değişmezdim. Leopardi'nin şarkılarını çevirmeye çalışırken on beş yıldan fazla zamanımı vermiştim ve ancak o akşam yürekten hissediyordum onları: Heyhat, bu aşksa, nasıl da acı çektiriyor* (Marquez, 2017: 70, 71, 72).

Ana Karakterin Aşk, Yaşam ve Ölüm Tanımı

Simgedeki dönüşümün tamamlanışı iç monologla karakterin iç sesiyle ortaya konulurken yazarın sesiyle devam eden betimlemelerle buna ilişkin süren bir tanımlama söz konusudur.

> *Sevinç içinde sokağa çıktım, birinci yüzyılımın uzak ufkunda ilk kez kendi kendimi görüp tanıdım. Sabah saat altıyı çeyrek geçe sessiz ve düzen içinde olan evim, mutlu bir şafağın renklerinin tadını çıkarmaya başlıyordu… Kuraklık nedeniyle nehirde bir hafta gecikmiş olan posta vapuru limandaki kanala düdük çala çala girdi. Sonunda gerçek yaşam buydu işte, kalbim kurtulmuş, yüz yaşımdan sonra herhangi bir gün mutlu bir can çekişmesi içinde aşktan ölmeye mahkum olmuştu (Marquez, 94).*

Karakter romanın sonunda aşkı tanımış ve ruhunun kurtuluşu için iç hesaplaşmasını tamamlamıştır. Aşk acısı çekmek onun çürüyen ve ölen ruhunun fiziken ölmeden önce ruhsal anlamda kurtulmasına neden olmuştur.

Romanın Temel Mesajı ve Simgelerin Eylem Çizgisinin Göstergebilimsel Dörtgenle Sunumu

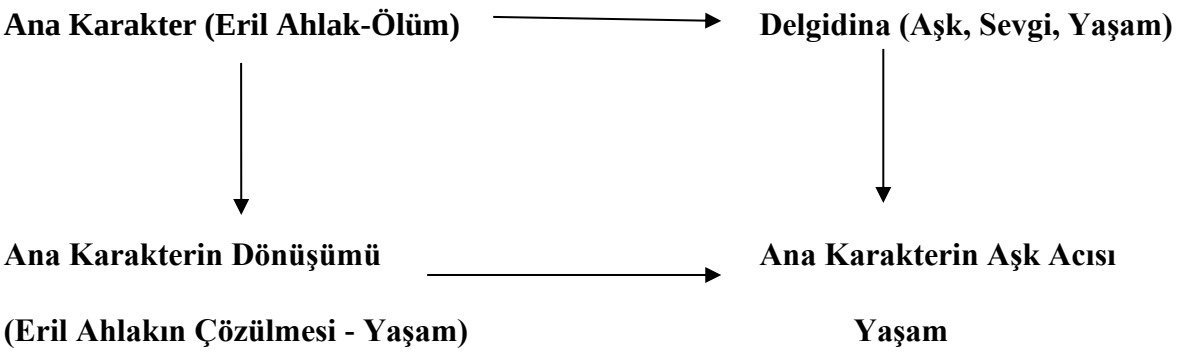

Kaynaklar

MARQUEZ, G, G, (2017), "*Benim Hüzünlü Orospularım",* Çeviri: İnci Kut, Can Yayınları, İstanbul

ULUTAŞ, N, (2022), "Bir Salgın Romanı Olarak Kolera Günlerinde Aşk", Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Volume: 23, Issue: 1, pp.249-257

USING POETRY TO RAISE INTERCULTURAL AWARENESS OF HIGH SCHOOL EFL STUDENTS

Rukiye Altınsoy,

Selçuk Üniversitesi,

rukiyealtinsoy@gmail.com

ORCID IDhttps://orcid.org/0000-0001-7257-831X

1. Abstract

Learning a new language includes more than learning the four skills or comprehending the linguistic features of the target language. Learning a language without first learning about and appreciating the culture of the language is not a whole language acquisition. It leads the learners to be aware of the similarities and differences between the native and target languages and their culture either consciously or unconsciously. To create interest and awareness to the target language and its culture in teaching environment authentic materials are applied. As literary texts are one of indispensable and authentic resources for teaching pupils about the culture of the target language, poetry was employed in language classrooms to promote students' intercultural understanding in this study. This research aims to find out whether using poetry in high school EFL classrooms enables students to have a better understanding of other cultures. The experimental and control groups were given an intercultural awareness instrument as a pre-test and post-test in this quantitative study. 30 students participated in this study. The experimental and control groups were randomly chosen, 11th-grade students. The findings demonstrated that teaching poetry in language courses enhanced students' cultural awareness slightly.

Key words: Literature, Learning, Poetry

Learning a new language includes more than learning the four skills or comprehending the linguistic features of the target language. Learning a language without first learning about and appreciating the culture of the language is not a whole language acquisition. It leads the learners to be aware of the similarities and differences between the native and target languages and their culture either consciously or unconsciously. To create interest and awareness to the target language and its culture in teaching environment authentic materials are applied. As

literary texts are one of indispensable and authentic resources for teaching pupils about the culture of the target language, poetry was employed in language classrooms to promote students' intercultural understanding in this study. This research aims to find out whether using poetry in high school EFL classrooms enables students to have a better understanding of other cultures. The experimental and control groups were given an intercultural awareness instrument as a pre-and post-test in this quantitative study. The findings demonstrated that teaching poetry in language courses enhanced students' cultural awareness slightly.

2. Literature Review

Carter, (2007) points out that over the last two decades, work in literary and cultural theory has expanded, providing a solid framework for investigating the relationship between literature, language, and education. There has also been constant theorization of the selection of literary works for study, which has been reflected widely throughout the literature classroom and its interconnections with the language classroom. The dominant view in many contexts of teaching and learning language and literature over the last two decades is that 'literary' texts are socially, culturally, and historically variable, that they should be defined as part of institutionalized social processes, and that they are discourses that, rather than being distinct from other discourses, share characteristics with them.

Although many instructors argue about whether and how literature should be incorporated into language instruction (Babaee, Yahya, 2014) stating that for teaching language through literature, there are few relevant pedagogical materials, and there is insufficient literature preparation for teaching the language curriculum and are inadequate objectives to define the role of literature in language classes, many other scholars consider the use of literature in language teaching as a “valuable and interesting strategy” (Sage, 1987).

Language and literature have a profound and obvious relationship. Literature is an important part of language learning and education. It "encompasses language" and "provides

spaces for the application of language" (Babaee, Yahya, 2014) and also is considered "an ally of language" (Brumfit and Carter, 1986). “Authentic material, cultural enrichment, language enrichment, and personal involvement” are the four primary reasons for a language instructor to employ literature in the classroom, according to Collie and Slater (1990). Literature has a lot of advantages for language learners as a vital tool in foreign language classes.

Arkan (2005) analyzes the opinions of educators in an English Language teaching department in a study, concluding that students appreciate the integration of literature courses in their curriculum as literature enables them to experience authentic language use. Literary works are essential resources for teaching students not only the features but also the culture of the target language as they are authentic. As Peacock (1997) states, authentic materials increase learner motivation since they are more interesting or stimulating, as many teachers claim than artificial materials designed solely for teaching purposes.

According to Civelekoğlu and Saka, (2018), although poetry is regarded as one of the most difficult arts, requiring literary and linguistic skills, it connects with us in a unique and new way. Poems, “effective method for developing multiskills” (Çetinavcı, & Tütüniş, 2012) in language learning, are one of the most common literary works in every culture. Elting, & Firkins, (2006) points out that aside from daily communication, language's aesthetic function can be used to create art and a poem, unlike other texts in a culture, is an example of art.

Poetry uses words to recall and enhance specific aspects of life, leaving readers with sentiments (Hişmanoğlu, 2005). Employing poetry in class “provides readers with a different viewpoint”, "triggers unmotivated readers", and "makes students familiar with figures of speech (i.e. simile, metaphor, irony, etc.) as it is a part of daily language according to Saraç, (2003). Poetry is one of the most widely used and effective cultural transmitters. Allusions, vocabulary, idioms, and tone are all cultural aspects that are difficult to translate into another language (Sage,1987).

Literature is an effective vehicle for portraying the culture, thus people have a better perspective of others who are different from them through literature, and they develop a tolerance for other cultures. Boylu (2014), states that the usage of a language (literary) gives general information about the traditions, beliefs, and views of the life of the people who speak that language. While conceptions of intercultural competence have been criticized for simplifying and essentializing 'other' cultures, people, and places at times, they still take a much broader and more holistic view of successful communication than the communicative competence concepts commonly used in language teaching (Baker, 2015).

Intercultural-cultural awareness includes some common principles such as acquiring the knowledge of different communicative competencies in different socio-cultural settings, the skills to be able to apply this knowledge appropriately and flexibly; and attitudes toward communication that include the ability to intellectualize one's values, beliefs, and expectations. In this point of view, literary works (poems in this case) are an effective and efficient way of both learning a new language and being familiar with the culture of the target language as well as comparing and contrasting the new language with the native language.

3. Research Questions

1. Is there a statistically significant difference between the experimental group and the control group in terms of intercultural interest?

2. Is there a statistically significant difference between the experimental group and the control group in terms of intercultural knowledge?

3. Is there a statistically significant difference between the experimental group and the control group in terms of intercultural respect?

4. Is there a statistically significant difference between the experimental group and the control group in terms of intercultural activities?

5. Is there a statistically significant difference between the experimental group and the control group in terms of intercultural communication?

4. Methodology

The pre-test and post-test control group research designs were employed in this study.The study was implemented at Şehit Yüzbaşı Halil İbrahim Sert Anadolu High School. 30 students participated in this study. The experimental and control groups were randomly chosen, 11th-grade students.

To determine the students' levels of intercultural awareness, a five- point-Likert type questionnaire developed by Civelekoğlu, & Saka (2018) was applied. The questionnaire consists of 21 items in five factors. These factors were classified as: Items 1-7 for intercultural interest, items 8-11 for intercultural knowledge, items 12-15 for intercultural respect, items 16-18 for intercultural activities, and items 20-21 for intercultural communication.

As a quantitative instrument, the intercultural awareness questionnaire was implemented on both control and experimental group students to see their attitudes towards the target culture. Following the pre-test of the questionnaire, it was discovered that both groups shared similar opinions regarding the target culture, as shown in Table 1. In terms of five criteria, intercultural interest, intercultural knowledge, intercultural respect, intercultural activities, and intercultural communication, both experimental and control groups were equivalent before the implementation.

Table 1: Pre-test results of the experimental and control groups

	Group	**N**	**X**	**sd**	**df**	**t**	**p**
Intercultural Interest	experimental control	15 15	1,97 2,97	A A	,73	-5,245	,000
Intercultural Knowledge	experimental control	15 15	1,91 3,11	A A	,79	-5,870	,000

Intercultural Respect	experimental control	15 15	1,91 3,03	A A	,91	-5,325	,000
Intercultural Activity	experimental control	15 15	2,00 2,84	A A	,77	-4,219	,001
Intercultural Communication	experimental control	15 15	1,93 2,97	A A	,87	-4,461	,000

While the experimental group studied two poems during their English sessions after the pre-testing period, the control group continued at their regular pace without any poetry implementation. The levels of the poems, their integration of cultural themes, and the topic's connection to the students' particular interests were all taken into account for choosing the poems. During the procedure, two poems were used, all of which were discussed in class. Students were supposed to enhance their critical thinking skills as well as appreciate the poetry if they related the poem's content to their own experiences. Reading, writing, listening, and speaking tasks and exercises were designed for use in class.

The 2 poems used in the study are as follows:

1. I Lost my Talk by Rita Joe
2. Fire and Ice by Robert Frost

5. Findings

Poetry is regarded as one of the difficult genres to use in the classroom, the students were interested in it. They volunteered to read and interpret the poems although they needed further explanation and more dictionary use. They were motivated to listen to each other and express their thoughts (some of them were in their native language as they had difficulty poetically expressing themselves in the target language). They compared and constat the similarities and differences between their own culture and the target language’s culture. It is essential to determine whether or not it's advantageous to develop their intercultural awareness.

The international awareness questionnaire was administered to the experimental and control groups as a post-test to find out if it had such a function. After the implementation, the experimental and control groups' post-test results were compared in terms of five factors.

Table 2: Post-test results of experimental and control groups in terms of intercultural interest

Group	N	X	sd	df	t	p
experimental	15	4,03	,37	14	5,903	,000
control	15	3,02	,42			

Table 2 clearly shows that there are no significant differences between the groups in terms of intercultural interests.

Table 3: Post-test results of experimental and control groups in terms of intercultural knowledge

Group	N	X	sd	df	t	p
experimental	15	4,06	,44	14	5,259	,000
control	15	3,03	,50			

In terms of knowledge, there is no statistically significant difference between the experimental and control groups, as indicated in Table 3. The results of the experimental and control groups show that both groups did not reach further knowledge after the poetry use in class.

Table 4:Post-test results of experimental and control groups in terms of intercultural respect

Group	N	X	sd	df	t	p
experimental	15	4,03	,43	14	3,636	,000
control	15	3,18	,55			

In terms of intercultural respect, there is no statistically significant difference between the experimental and control groups, as indicated in Table 4. The results of the experimental and control groups show that both groups respect different foreign cultures.

Table 5: Post-test results of experimental and control groups in terms of intercultural activities

Group	N	X	sd	df	t	p
experimental	15	4,06	,45	14	4,760	,003
control	15	2,88	,57			

In terms of intercultural activities, Table 5 shows that there is no statistically significant difference between the experimental and control groups. The experimental and control groups' means are very similar, implying that the control group is just as interested in intercultural activities as the experimental group. In terms of intercultural activities, this study had no effect, indicating that the experimental group improved.

Table 6: Post-test results of experimental and control groups in terms of intercultural communication

Group	N	X	sd	df	t	p
experimental	15	4,22	,62	14	4,719	,000
control	15	3,03	,53			

In terms of intercultural communication, there is no statistically significant difference between the experimental and control groups, as indicated in Table 6. The results demonstrate that both the experimental and control groups consider themselves competent while conversing with people from diverse cultures.

In terms of quantitative findings, there was a significant difference in the classroom atmosphere before and after the implementation. The use of poems with cultural components

drew the pupils' attention. Although there are no statistically significant changes in the students' attitudes, their classroom behavior and attitudes regarding poetry improved.

6. Limitation

As Brindley (1980) states poems frequently deal with geographical or social settings that the students are unfamiliar with. The most difficult barrier to understanding poetry is it is metaphorical, and highly allusive language. Poetry, as a high-level, individual reading activity, has little to offer the EFL classroom, particularly at the middle and high school levels. Besides that, the abundance of literary allusions, historical references, and cultural assumptions common in the works of great poets can make it difficult for native and non-native speakers equally to comprehend (Finch, 2003). Implementing poems “difficult and often unfruitful task” (Rogers,1985) in language classes requires delicate planning and performance from both students and teachers.

7. Conclusion

The goal of this research is to investigate whether or not employing poetry in EFL classrooms may improve students' intercultural understanding. The international awareness questionnaire, which included five factors such as intercultural interest, intercultural knowledge, intercultural respect, intercultural activities, and intercultural communication, was used to assess the efficacy of the implementation. The intercultural awareness survey was applied to both control and experimental group students at the start of the study to gauge their perceptions of the target culture. Both groups were found to have similar concepts for the target culture, which included all of the categories on the questionnaire. Although there are no

statistically vital differences between the groups, poems in language classes enhanced the class environment. Using poetry, the study was able to encourage pupils to become more interested in diverse cultures around the world. They were also made more aware of different cultures around the world as a result.

References

Arikan, A. (2005). An evaluation of literature component of hacettepe university english language teaching department. *Hacettepe University Journal of Education, 29, 27-33.*

Babaee, R., & Yahya, W. R. B. W. (2014). significance of literature in foreign language teaching. *International Education Studies, 7(4), 80-85.*

Baker, W. (2015). Research into practice: Cultural and intercultural awareness. *Language Teaching, 48(1), 130-141.*

Boylu, E. (2014). Dil-kültür ilişkisi ve İran'da Türkçe öğretimine etkisi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2014(4), 19-28.*

Hiçbir içindekiler tablosu öğesine rastlanmadı.Brindley, D. J. (1980). Breaking the poetry barrier: towards understanding and enjoying poetry. *Annual Meeting of the International Conference on the Teaching of English. Sydney, Australia, 1980.*

Carter, R. (2007). Literature and language teaching 1986–2006: A review. *International Journal of Applied Linguistics, 17(1), 3-13.*

Civelekoğlu, N., & Saka, F. O. (2018). The use of poetry to raise intercultural awareness of EFL students. *The Journal of Language Learning and Teaching, 8(1), 39-52.*

Civelekoğlu, N., & Saka, F. O. (2018). The use of poetry to raise intercultural awareness of EFL students. *The Journal of Language Learning and Teaching, 8(1), 39-52.*

Collie, J. and S. Slater. 1990. Literature in the language classroom: a resource book of

Çetinavcı, U. R., & Tütüniş, B. (2012). Making use of poems to teach English. *The Journal of Language Learning and Teaching, 2(2), 75-88.*

departments of Turkey" unpublished m.a thesis. Ankara: *Hacettepe University*

Elting, S., & Firkins, A. (2006). Dramatizing poetry in the second language classroom. *English Teaching: Practice and Critique, 5(3), 127-136.*

Finch, A. (2003). Using poems to teach english. *English language teaching. 15 (2), 29–45. English Language Teaching, 15(2), 29-45.*

Hişmanoğlu, M. (2005). Teaching english through literature. *Journal of Language and Linguistic studies, 1(1), 53-66.*

ıdeas and activities. *Cambridge: CUP.*

Peacock, M. (1997). The effect of authentic materials on the motivation of EFL learners. *ELT journal, 51(2), 144-156.*

Rogers, W. C. (1985). Teaching for poetic thought. *The Reading Teacher, 39, 296-300.*

Saraç, S. 2003. "A suggested syllabus for the teaching of poetry course in elt

KÜRESEL GIDA ATIKLARI POLİTİKALARINDAN UYGULAMAYA: SIFIR ATIK PERAKENDE MODELLERİNİN İNCELENMESİ

Dr. Öğretim Üyesi Serap NAZIR
Beykoz Üniversitesi
serapnazir@beykoz.edu.tr
0000-0002-9706- 972X

ÖZET

Günümüzde nüfus artışı ve iklim değişikliği kaynaklı tarımsal üretim miktarlarındaki düşüşler, açlık sorununu küresel kriz haline getirmektedir. Öte yandan Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ve Çevre Programı (UNEP) verileri, her yıl üretilen gıdanın yaklaşık üçte birinin atıldığını veya israf edildiğini göstermektedir. Bu çelişki ve kaynak israfından kaynaklanan küresel kriz, sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşılabilirliğin önündeki en büyük yapısal engeli teşkil etmektedir. 2025'te yürürlüğe giren Avrupa Komisyonu'nun Ambalaj ve Ambalaj Atıkları Yönetmeliği (PPWR) gibi yeni yasal çerçeveler, bu soruna çözüm olarak ambalajlı gıda ürünlerine özel zorunlu yeniden kullanım ve doldurma hedeflerini gündeme getirmiştir. Bu araştırma, 2025 İstanbul Global Zero Waste Forumu'nun "Politikadan Uygulamaya Geçiş" temasına uygun olarak, "refill" sürecinin küresel ölçeklenme potansiyelini ve operasyonel zorluklarını incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın metodolojisi, sistematik literatür taraması ve kilit mevzuatın (AB PPWR, Fransa AGEC Yasası, T.C. Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği vb.) karşılaştırmalı doküman analizi üzerine kurgulanmıştır. Temel bulgular, uluslararası politikaların zorunluluk getirmesine rağmen, özellikle müşterinin kendi ambalajı (Customer-Owned Container-COC) ile dolum modellerinde, gıda güvenliği sorumluluğunu da alması bir belirsizliği işaret etmektedir. Tüketici tarafında ise kolaylık engelleri (konteyner taşıma zahmeti, doldurma süresi) ve gıda güvenliği endişeleri (kontaminasyon, tazelik) gibi kısıtlılıklar, çevresel değerler ile gerçek davranışlar arasındaki "değer-eylem boşluğunu" (value-action gap) kritik bir sorun olarak ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, yeniden dolum "refill" sistemlerinin porsiyon kontrolü sağlayarak ihtiyaç fazlasının satın almasını engellemesi yoluyla gıda atığını azaltmaya yönelik önemli ve dolaylı olumlu sonuçlar yarattığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sıfır Atık, Gıda Atık Azaltma, Yeniden Dolum, Yeniden Kullanım

KARADENİZ BÖLGESİNDE SEL FELAKETLERİNİN TURİZM ENDÜSTRİSİNE ETKİLERİ

Hatice NİŞANCI
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
htcdvnnsnci@gmail.com
0009-0002-1414-5027

Karadeniz Bölgesi, zengin doğal peyzajı, kültürel çeşitliliği ve ekoturizm potansiyeliyle Türkiye'nin önde gelen turizm destinasyonlarından biridir. Ancak son yıllarda iklim değişikliğinin yol açtığı düzensiz yağış rejimleri ve plansız yerleşimlerin tetiklediği sel felaketleri, bölgedeki turizm endüstrisini çok boyutlu biçimde etkilemektedir. Bu çalışma, söz konusu felaketlerin turizme olan yansımalarını ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada konuya ilişkin ulusal ve uluslararası literatür ile daha önce yapılmış bilimsel çalışmalar kapsamlı biçimde incelenmiş ve bu bulgular Karadeniz Bölgesi'nin özgün coğrafi ve sosyo-ekonomik koşullarıyla ilişkilendirilmiştir. Çevresel afetlerin turizm üzerindeki etkilerini ele alan araştırmalardan elde edilen sonuçlar, bölgedeki örnek olaylar ve resmî kurumların yayınladığı istatistiklerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım hem teorik çerçevenin güçlendirilmesini hem de Karadeniz'in mevcut turizm dinamiklerinin literatürdeki genel eğilimlerle tutarlılığının sorgulanmasını sağlamıştır. Elde edilen bulgular, sel felaketlerinin konaklama, yeme-içme ve ulaşım altyapısında ciddi zararlara yol açtığını; turistik destinasyonlara erişimi zorlaştırarak ziyaretçi sayısında azalmaya neden olduğunu göstermektedir. Özellikle doğa ve kırsal turizme dayalı küçük ölçekli işletmelerin afetlere karşı daha savunmasız olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında, afet sonrası oluşan olumsuz algı, rezervasyon iptalleri ve talepte daralma gibi sorunları beraberinde getirmektedir. Karadeniz Bölgesi turizm endüstrisinin sürdürülebilirliği için afet risk yönetimi yaklaşımlarının turizm planlamalarına entegre edilmesi elzemdir. Altyapının afetlere dayanıklı hale getirilmesi, erken uyarı mekanizmalarının güçlendirilmesi ve bölge imajını iyileştirici tanıtım stratejilerinin geliştirilmesi önerilmektedir. Ayrıca yerel halkın ve sektör paydaşlarının afet bilinci konusunda eğitilmesi, turizm sektörünün uzun vadeli direncini artıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Karadeniz Bölgesi, sel felaketleri, turizm endüstrisi, afet yönetimi, sürdürülebilir turizm

PAZARLAMA PERSPEKTİFİYLE GASTRONOMİ VE MUTFAK SANATLARI ÖĞRENCİLERİNİN GIDA TÜKETİM DAVRANIŞLARININ ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi Nazan KORUCUK

Kafkas Üniversitesi, Sarıkamış Turizm Fakültesi,

nazan3634@gmail.com – ORCID ID: 0000-0003-2208- 0657

Arş. Gör. Sümeyye Nur CİHANGİR

Kafkas Üniversitesi, Sarıkamış Turizm Fakültesi,

sumeyye.cihangir36@gmail.com – ORCID ID: 0009 0001 3914 4138

ÖZET

Bu araştırma, gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin gıda tüketim davranışlarını pazarlama perspektifinden incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin gıda tüketim alışkanlıklarının genel düzeyi, farklı mutfak eğilimlerine yönelik tercihleri ve bu davranışların çeşitli demografik değişkenlere göre farklılaşma durumları analiz edilmiştir. Türkiye'nin doğusunda yer alan bir devlet üniversitesinde öğrenim gören 147 gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi alan öğrenci basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle araştırmaya dahil edilmiştir. Tarama modeli kapsamında veri toplama aracı olarak Karamustafa, Birdir ve Kılıçhan (2016) tarafından geliştirilen "Gastronomik Akımlar Çerçevesinde Gıda Tüketim Ölçeği (GAÇGTÖ)" ile araştırmacılarca hazırlanan "Birey Tanıma Formu (BTF)" kullanılmış; elde edilen veriler nonparametrik testler (Mann Whitney U ve Kruskal Wallis) ile analiz edilmiştir. Bulgular, gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin genel gıda tüketim eğilimlerinin yüksek düzeyde olduğunu, özellikle füzyon ve yöresel mutfak tercihinde belirgin bir eğilim sergilediklerini, moleküler mutfak eğilimlerinin ise orta düzeyde kaldığını göstermiştir. Çalışmada demografik değişkenler açısından yapılan karşılaştırmalarda cinsiyet, kardeş sayısı, ikamet tipi, gelir, yaşamın en çok geçtiği yer ve baba eğitim durumu gibi değişkenler bağlamında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Ancak sınıf, dışarıda yemek yeme sıklığı ve anne eğitim durumu değişkenleri kapsamında anlamlı farklara rastlanmıştır. Sonuç olarak, gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin gıda tüketim davranışlarının pazarlama perspektifinden analiz edilmesi hem sektörel uygulamalara hem de akademik literatüre değerli katkılar sunmakta; özellikle sürdürülebilir tüketim, yerel mutfakların korunması ve yenilikçi mutfak uygulamalarının yaygınlaştırılması açısından önemli bir veri kaynağı oluşturmaktadır. Çalışma sonucunda daha sonra yapılacak teorik ve uygulamaya dönük öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gastronomik Eğilimler, Gıda Tüketim Davranışı, Pazarlama, Tüketici Davranışı.

ABSTRACT

This study aims to examine the food consumption behaviors of gastronomy and culinary arts students from a marketing perspective. The research analyzes the overall level of students' food consumption habits, their preferences for different culinary trends, and the extent to which these behaviors vary according to demographic variables. The sample consists of 147 students enrolled in gastronomy and culinary arts programs at a state university in eastern Turkey, selected through simple random sampling. Within the framework of the survey model, data were collected using the "Food Consumption Scale within the Framework of Gastronomic Trends (GAÇGTÖ)" developed by Karamustafa, Birdir, and Kılıçhan (2016), along with a "Personal Information Form (BTF)" prepared by the researchers. The data were analyzed through non-parametric tests (Mann Whitney U and Kruskal Wallis). The findings indicate that students generally display a high level of food consumption tendency, with particularly strong preferences for fusion and local cuisines, while their inclination toward molecular cuisine remains at a moderate level. Comparisons across demographic variables revealed no significant differences in relation to gender, number of siblings, type of residence, income, primary place of living, or father's educational background. However, significant differences were observed in terms of class level, frequency of eating out, and mother's educational background. In conclusion, analyzing the food consumption behaviors of gastronomy and culinary arts students from a marketing perspective provides valuable contributions to both sectoral practices and academic literature. The results highlight important implications for sustainable consumption, the preservation of local cuisines, and the dissemination of innovative culinary practices. The study also presents theoretical and practical recommendations for future research.

Keywords: Gastronomic Trends, Food Consumption Behavior, Marketing, Consumer Behavior

1. GİRİŞ

Canlıların yaşamsal faaliyetlerini sürdürebilmesi için temel besin ögelerinin metabolize edilmesi beslenme olarak tanımlanmaktadır. İnsanlık tarihi kadar eski olan beslenme, ekonomik ve politik yapı, gelenek-görenekler ve coğrafya gibi faktörlerden etkilenmekte; pek çok kültürde statü göstergesi olarak kabul edilmektedir (Şen ve Dal, 2025; Ülkü ve Yangılar, 2025). Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2025), yeterli ve dengeli beslenmenin bireysel özellikler (yaş, cinsiyet, fiziksel aktivite), kültürel ortam ve yerel gıda çeşitliliğine bağlı olarak değiştiğini belirtmekte; buna rağmen sağlıklı beslenmenin temel prensiplerinin aynı kaldığını vurgulamaktadır.

Tüketiciler, sosyo-ekonomik statüleri, kültürel aidiyetleri, ahlaki ve duygusal faktörleri, eğitim düzeyleri, gelir kaynakları ve inanç yapıları açısından heterojen olarak kabul edilmektedir (Çukadar, 2017; Canarslan ve Uz, 2019). Ürüne özgü özellikler ve ikame edici diğer ürünler de tüketici davranışlarını şekillendirmektedir. Bilinçli tüketici sayısının artması, tüketici davranışlarının önemini artırmakta ve bu davranışların doğru analiz edilmesi, tüketici ihtiyaç ve isteklerini belirlemede önemli katkılar sağlamaktadır (Yılmaz vd., 2009).

TUİK'in (Türkiye İstatistik Kurumu) 2024 Hanehalkı Bütçe Araştırması sonuçlarına göre, hanehalkı harcamalarında gıda ve alkolsüz içecekler %18,1 ile 3. sırada yer almaktadır (TUIK, 2024). Benzer şekilde, 2023 yılında bu oran %20,6 ile yine 3. sırada bulunurken (TUIK, 2023), 2022 yılında %22,8 ile hanehalkı bütçesinden en yüksek payın gıda ve alkolsüz içecekler için ayrıldığı bildirilmektedir (TUIK, 2022). Toplumların beslenme alışkanlıkları, teknolojik gelişmelerle birlikte değişim göstermekte; gazete, radyo, televizyon ve internet gibi görsel ve

yazılı medya aracılığıyla yapılan reklamlar bu alışkanlıkları şekillendirmektedir. Ayrıca gıda endüstrisinin büyümesi ve uluslararası lojistik hizmetlerinin iyileştirilmesiyle ürün çeşitliliğinin artması, tüketici tercihlerini doğrudan etkilemektedir (Göde vd., 2021).

Eğitim düzeyi, bireylerin gıda tercihleri ve satın alma kararları üzerinde belirleyici bir etken olarak kabul edilebilir. Araştırmalar, düşük eğitim seviyesine sahip tüketicilerin fiyat, marka, reklam ve promosyon gibi unsurlar hakkında yüksek eğitimliler kadar bilgi sahibi olmadığını ortaya koymaktadır (Onurlubaş ve Gürler, 2016). Bunun yanı sıra kuşaklar, değerler, tutumlar, davranışlar, gelenekler, motivasyon anlayışı ve otorite algısı açısından farklılık göstermektedir (Dölekoğlu ve Çelik, 2018).

Dünya genelinde ve Türkiye'de gastronomi bilimine yönelik ilgi giderek artmakta, bu alanda eğitim almak isteyen bireylerin sayısı yükselmektedir. Çeşitli disiplinlerden mezun bireyler, hobi veya profesyonel kariyer hedefleri doğrultusunda gastronomi eğitimi almakta, üniversiteler ise program sayısı ve kontenjanlarını hızla artırmaktadır. Gastronomi bölümleri, mutfak sanatları ve yiyecek-içecek işletmeciliğine odaklanan çok disiplinli eğitim modeli sunmakta; dört yıllık lisans eğitimi boyunca öğrencilere temel mutfak teknikleri, dünya mutfakları, ileri gastronomik yöntemler ve Türk mutfak kültürü hakkında kapsamlı bilgiler aktarılmaktadır (Alyakut ve Küçükkömürler, 2018; Özdemir vd., 2019). Bu bağlamda gastronomi ve mutfak sanatları öğrencileri, gıda profesyonelleri olgusuyla pazarlama ve tüketim açısından önemli bir niş grup oluşturmaktadır (Çarbuğa vd., 2018; Bingöl ve Özkaya, 2020; Timur, 2024).

Tüketici davranışları ve pazarlama bileşenleri, çok sayıda faktörden etkilenmektedir. Satın alma işlemleri yalnızca ekonomik bağlamda değil, süreç içindeki etkileşimler sonucu ortaya çıkmaktadır (Durmaz, Düzgün ve Sürme, 2019). Pazarlama literatürü genellikle geniş kitleleri hedeflemekteyken (Toften ve Hammervoll, 2013), bu çalışma gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerine odaklanarak genç tüketici davranışları boşluğunu doldurmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, bu grubun tercih, alışkanlık ve satın alma motivasyonlarının anlaşılması, üreticilerin menü tasarımı, ürün geliştirme, iletişim stratejisi ve fiyatlandırma faaliyetlerinde yol gösterici olması ve hem literatüre hem de uygulamaya katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

1.1. Kavramsal Çerçeve

Tüketici satın alma davranışı, kişisel kullanım amacıyla mal ve hizmet satın alan bireylerin veya hane halklarının karar ve tercih süreçlerini ifade etmektedir. Başka bir deyişle, üretim ya da ticari amaç taşımaksızın yalnızca nihai tüketim için gerçekleştirilen satın alma eylemleri bu kapsamda değerlendirilmektedir (Öncül vd., 2019). Tüketim davranışı karmaşık ve çok yönlü olup, pek çok faktörden etkilenebilmektedir (Taheran vd., 2024).

Tüketici davranışları, pazarlamanın temel taşlarından biri olarak kabul edilmektedir. 20. yüzyılın ortalarına kadar tüketici, rasyonel bir aktör olarak görülmüş ve satın alma davranışı tamamen ekonomik fayda üzerinden açıklanmıştır. Ancak ilerleyen dönemlerde, duygusal, sosyal ve kültürel faktörlerin de davranış üzerinde etkili olduğu anlaşılmıştır (Reina Paz ve Rodriguez Vargas, 2023). Pazarlama hem tüketici ihtiyaçlarını karşılamak hem de üreticilerin başarısında rol almak açısından önem taşır. Bu bağlamda rekabet stratejileri, marka yönetimi,

ürün ve hizmetlerin pazarlanması ile tüketici davranışları çok boyutlu bir alanı ifade etmektedir (Kaptanoğlu ve Ufacık, 2024).

Markalar, tüketicinin sahip olmak istediği kaliteyi vaat eden ve ürünleri birbirinden ayırt etmeye yarayan araçlardır. Üreticiler arasındaki artan rekabet, markalaşma ve müşteri sadakatini pazarlama açısından giderek daha önemli hâle getirmiştir (Onurlubaş ve Çakırlar, 2017). Pazarlama karmasının (4P: fiyat, dağıtım, tutundurma, ürün) amacına uygun olarak kullanılması, üretici firmaların markalaşma, büyüme ve kârlılık oranlarının artmasına katkı sağlamaktadır. Zamanla bu kavrama, fiziki kanıt, insanlar ve süreç ögeleri eklenerek 7P hâline getirilmiştir (Korkmazyürek, 2020; Çölük, 2025).

Çağımızda tüketici davranışlarını harekete geçiren temel faktör, ürünlerin işlevsel niteliklerinden ziyade psikolojik açıdan sağladığı hoşnutluk duygusu olarak kabul edilebilir. Bu değişim, gıda tüketiminde farklılıkların artmasına neden olmaktadır (Güler, Akyel ve Nakilcioğlu, 2020). Tüketicilerin satın alma kararları, tüketim ve yaşam tarzları sürdürülebilir tüketimi şekillendiren bir tutum olarak bilinmektedir (Yemez ve Delice Akça, 2024). Tüketici davranışı araştırmaları genellikle antropoloji, sosyoloji ve psikoloji perspektifine dayanmakta; bireylerin bir üründe aradığı temel kişisel hedefler "tüketici değerleri" olarak tanımlanmaktadır (Tutar ve Çamlıbel, 2022).

Gün geçtikçe artan sağlıklı ürün tercihi hem tüketiciler hem de üreticiler için hassasiyet gerektiren bir konu hâline gelmiştir (Bozyiğit ve Kılınç, 2019). Sosyo-ekonomik gelişmeler, organik gıdalara yönelimi artırmış ve tüketici farkındalığının yükselmesiyle pazar karması yönetimi ile eğitimler önem kazanmıştır (Atalay Oral, 2020; Çakır, 2019). Gastronomi pazarlama dinamikleri, sektördeki arz-talep dengesini, tüketici tercihlerini, kültürel ve ekonomik etkileri şekillendiren unsurlardan oluşur. Toplumsal-kültürel etkiler, maddi durum ve bilim-teknoloji alanındaki gelişmeler, tüketici tercihlerinde belirleyici unsur olarak kabul görmektedir. Özel beslenme trendleri ve deneyimsel tüketim anlayışı, organik ürünlere talebi artırırken, gıda sunumu ve mekân tasarımıyla üretici firmaların rağbet görmesine katkı sağlamaktadır (Yılmaz, 2025).

Sürdürülebilir tüketim davranışları genellikle bireysel tutumlar, kişisel ve sosyal alışkanlıklar, sağlık kaygıları, maliyet ve kolaylık gibi değiştirilmesi zor faktörler açısından incelenmektedir. Sürdürülebilirlik ile gıda tüketim davranışı arasındaki ilişki, gıda üretim ve tüketiminin çevre ve iklim üzerindeki etkileri, artan nüfus ve değişen tüketim kalıpları ile birlikte tüketici ve halk sağlığına dair kaygılar bağlamında giderek daha kritik hâle gelmektedir (Biresselioğlu vd., 2023).

Gastronomi sektörü, pazar mücadelesine dayanan ve yoğun işgücü gerektiren bir alan olduğundan, tüketici ihtiyaçlarına uygun nitelikte personel kritik öneme sahiptir. Bu nedenle nitelikli personel yetiştiren eğitim kurumlarından mezun olan öğrenciler, sektörün potansiyel temsilcileri olarak görülmekte; öğrencilerin sektöre yönelik algısal yönelim ve tutumlarının araştırılması dikkate değer bulunmaktadır (Akoğlu vd., 2017).

Dijital pazarlama, işletmelerin çeşitli dijital ve iletişim kanalları aracılığıyla hedef kitleye ulaşarak satış hedeflerini gerçekleştirmektedir (Fidan ve Yıldırım, 2020). Bu kapsamda, sosyal medya üzerinden yürütülen pazarlama faaliyetleri, marka sadakatinin inşası, ürün ve

hizmet tanıtımı ve etkileşim kültürünün geliştirilmesine katkı sağlamaktadır; bu katkı özellikle öğrenci kitlesi üzerinde olumlu etkiler yaratmakta ve karar alma süreçlerini etkilemektedir (Rahımı ve Kırkbir, 2022).

Konu ile alakalı alan yazın incelendiğinde, genç tüketicilerin yiyecek ve içecek tercihinde belirli kriterleri referans aldıklarını ve bu kriterlerin fast-food işletmelerine yönelik davranışlarla ilişkili olduğunu göstermektedir (Durmaz, Düzgün ve Sürme, 2019). Benzer şekilde, turistlerin gastronomik ürün tüketimini etkileyen çeşitli faktörler belirlenmiştir (Kovalenko vd., 2023). Türkiye'de Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü öğrencileri üzerinde yapılan araştırmalarda, coğrafi işaretli ürünlere yönelik farkındalık, algı ve satın alma davranışı arasında pozitif ilişki tespit edilmiş; farkındalık arttıkça satın alma eğilimi de yükselmiştir (Sefa ve Madenci, 2025). Karabük Üniversitesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları öğrencilerinin sağlıklı beslenme tutumları incelenmiş ve sınıf düzeyi ile cinsiyet gibi demografik değişkenlere bağlı olarak beslenme bilgisi, dengeli beslenme alışkanlıkları ve sağlıksız yiyeceklere karşı tutumlarda farklılıklar gözlemlenmiştir (Altundağ ve Payas, 2022).

1.2. Araştırma Amacı ve Soruları

Gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi, bireylerin yalnızca yemek pişirme teknikleri ve mutfak becerileri kazanmalarını değil, aynı zamanda gıda ve gastronomi alanında yenilikçi bir bakış açısı geliştirmelerini de amaçlamaktadır. Dolayısıyla gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi alan öğrencilerin gıda tüketim davranışları, onların mesleki gelişimleri ve sektöre katacakları değer açısından kritik bir rol oynadığı ifade edilebilir. Bunun yanında özellikle gıda-gastronomi-yiyecek ve içecek gibi sektörlerde yer almayı hedefleyen bu öğrencilerin, pazarlama stratejileri karşısındaki tutumları ve tüketim alışkanlıklarının anlaşılması, bu sektörlerin geleceği açısından önemli bir veri kaynağı olarak değerlendirilebilir. Gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi alan öğrencilerinin tüketim davranışlarının incelenmesinin, sektörün tüketici beklentilerini doğru anlaması ve pazarlama stratejilerini buna göre şekillendirmesi açısından da önemli olduğu ifade edilebilir (Deveci, vd., 2017; Khan ve Pandey, 2023; Smith vd., 2019). Bu bilgilerden hareketle araştırmanın temel amacı, gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi alan öğrencilerin gıda tüketim davranışlarını pazarlama perspektifinden analiz ederek, tüketim davranışlarını ortaya koymaktır. Bunun yanında çalışmada gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi alan öğrencilerin gıda tüketim davranışlarının çeşitli değişkenlere (cinsiyet, kardeş sayısı, ikamet tipi, sınıf, gelir, yaşamın en çok geçtiği yer, haftalık dışarıda yemek yeme sıklığı ve anne-baba eğitim durumu) göre farklılaşma durumları da analiz edilmiştir. Böylelikle hem pazarlama ile gastronomi ve gıda alanyazına katkı sağlanmış hem de sektör temsilcileri ile pazarlama ve gıda-gastronomi alanında akademik çalışma yürüten araştırmacılara öneriler sunulmuştur. Çalışmada belirtilen amaçlara ulaşabilmesi için cevaplanması hedeflenen araştırma soruları aşağıda sıralanmıştır:

1. Gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi alan öğrencilerin gıda tüketim davranışları hangi düzeydedir?
2. Gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi alan öğrencilerin gıda tüketim davranış düzeyleri cinsiyet, kardeş sayısı, ikamet tipi, sınıf, gelir, yaşamın en çok geçtiği yer, dışarıda yemek yeme sıklığı ve anne-baba eğitim durumu değişkenleri bağlamında

değerlendirildiğinde; istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde bir fark ile karşılaşılmakta mıdır?

2. YÖNTEM

2.1.Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi alan öğrencilerin gıda tüketim davranışlarını pazarlama perspektifinden analiz ederek tüketim davranışlarını ortaya koymak ve öğrencilerin gıda tüketim davranışlarının çeşitli değişkenlere göre farklılaşma durumlarını incelemek amaçlandığından dolayı tarama modeli (nicel desen) kullanılmıştır. Araştırma konusu olan değişkenlerin (bağımlı-bağımsız) yer aldığı model Görsel 1'de sunulmuştur.

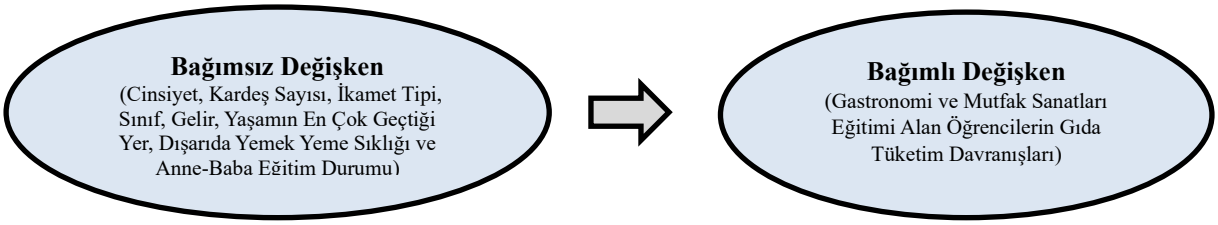

Görsel 1. Araştırma Modeli (Bağımsız Değişken ➡Bağımlı Değişken)

2.2. Evren ve Örneklem

Bu çalışmada evren Türkiye'nin doğusunda faaliyetlerini sürdüren bir devlet üniversitesinin lisans düzeyinde Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümünde öğrenim gören 172 öğrenciden oluşmaktadır. Çalışmanın örneklemi her öğrencinin eşit seçilme şansına sahip olabilmesi amacıyla basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle ve Işıktaş (2018) tarafından belirtilen $n = \frac{t^2pq}{d^2} = \frac{(1.96)^2\,(0.5)(0.5)}{(0.5)^2} = 119\,(en\ az)$ formülle hesaplanan 147 gastronomi ve mutfak sanatları öğrencisinden meydan gelmiştir. Örneklemin nitelikleri Çizelge 1'de sunulmuştur.

Çizelge 1. Örnekleme Ait Nitelikler

Bağımsız Değişkenler		**n**	**%**
Cinsiyet	Kadın	97	66.0
	Erkek	50	34.0
Kardeş Sayısı	2 ve altı	32	21.8
	3 ve üzeri	115	78.2
İkamet Tipi	Ev	25	17.0
	Yurt	122	83.0
Aylık Ortalama Gelir	₺ 0-10.000	120	81.6
	₺ 10.001-15.000	10	6.8
	₺ 15.001+	17	11.6
Sınıf	1	47	32.0
	2	26	17.7
	3	42	28.6
	4	32	21.8
Yaşamın En Çok Geçtiği Yer	İl-İlçe Merkezi	109	74.1
	Kasaba-Köy	38	25.9
Dışarıda Yemek Yeme Sıklığı (Haftalık)	Hiç	33	22.4
	1-2 kez	90	61.2
	3+	24	16.3
Anne Eğitim Seviyesi	İlköğretim	106	72.1
	Lise	27	18.4
	Üniversite	14	9.5
Baba Eğitim Seviyesi	İlköğretim	88	59.9

	Lise	30	20.4
	Üniversite	29	19.7

Araştırmaya katılan toplam 147 gastronomi ve mutfak sanatları öğrencisinin demografik özellikleri incelendiğinde, katılımcıların %66'sının kadın, %34'ünün ise erkek olduğu görülmektedir. Bu durum, gastronomi alanında kadın öğrencilerin erkek öğrencilere oranla belirgin bir çoğunlukta olduğunu göstermektedir. Katılımcıların büyük bir kısmı (%78,2) üç ve üzeri kardeşe sahiptir. Bu da araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunlukla kalabalık ailelerden geldiğini ortaya koymaktadır. Öğrencilerin ikamet durumları incelendiğinde %83'ünün yurtta, %17'sinin ise evde yaşadığı belirlenmiştir. Bu durum, öğrencilerin büyük bölümünün eğitimleri süresince ailelerinden uzakta ve toplu yaşam alanlarında kaldığını göstermektedir. Aylık ortalama gelir düzeyine bakıldığında, katılımcıların %81,6'sının 0-10.000 TL gelir aralığında yer aldığı, %6,8'inin 10.001-15.000 TL aralığında, %11,6'sının ise 15.001 TL ve üzeri gelir düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Bu veriler, öğrencilerin çoğunlukla düşük gelirli ailelerden geldiklerini ortaya koymaktadır. Sınıf düzeyine göre dağılım incelendiğinde, %32 ile en yüksek oranı 1. sınıf öğrencilerinin oluşturduğu, ardından %28,6 ile 3. sınıf, %21,8 ile 4. sınıf ve %17,7 ile 2. sınıf öğrencilerinin geldiği görülmektedir. Bu durum, araştırmaya katılımın özellikle 1. sınıf öğrencilerinde yoğunlaştığını göstermektedir. Öğrencilerin yaşamlarının büyük kısmını geçirdikleri yer açısından bakıldığında, %74,1'inin il veya ilçe merkezlerinde, %25,9'unun ise kasaba veya köylerde yaşamış olduğu belirlenmiştir. Bu veri, öğrencilerin çoğunlukla şehir yaşamına aşina olduklarını, geleneksel mutfak kültürünü temsil eden kırsal kökenli öğrencilerin ise daha düşük bir oranda yer aldığını göstermektedir. Dışarıda yemek yeme sıklığına bakıldığında, katılımcıların %61,2'sinin haftada 1-2 kez dışarıda yemek yediği, %22,4'ünün hiç dışarıda yemek yemediği, %16,3'ünün ise haftada üç ve üzeri kez dışarıda yemek yediği görülmektedir. Bu durum, öğrencilerin büyük çoğunluğunun ekonomik koşullar veya yaşam tarzı nedeniyle sınırlı sıklıkta dışarıda yemek yediğini göstermektedir. Anne eğitim düzeyi incelendiğinde, katılımcıların annelerinin büyük bir kısmının (%72,1) ilköğretim mezunu olduğu, %18,4'ünün lise, %9,5'inin ise üniversite mezunu olduğu belirlenmiştir. Baba eğitim düzeyi ise annelere kıyasla biraz daha yüksek olup, babaların %59,9'unun ilköğretim, %20,4'ünün lise ve %19,7'sinin üniversite mezunu olduğu görülmektedir. Bu veriler, öğrencilerin çoğunlukla düşük eğitim düzeyine sahip ebeveynlerden geldiğini göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, araştırmaya katılan gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin çoğunun kadın, düşük gelirli, kalabalık ailelerden gelen ve yurtta yaşayan bireylerden oluştuğu görülmektedir. Öğrencilerin büyük kısmı şehir merkezinde büyümüş olup, kırsal bölgelerden gelenlerin oranı daha düşüktür. Ailelerin eğitim seviyesinin genel olarak düşük olması, öğrencilerin gastronomi bölümünü tercih etme motivasyonunun mesleki yükselme ve ekonomik bağımsızlık elde etme isteği ile ilişkili olabileceğini düşündürmektedir. Bu örneklem, gastronomi eğitimi alan bireylerin genel olarak orta-alt sosyoekonomik bir profili yansıtmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Araştırma verileri Karamustafa, Birdir ve Kılıçhan (2016) tarafından geliştirilen "*Gastronomik Akımlar Çerçevesinde Gıda Tüketim Ölçeği (GAÇGTÖ)*" ve araştırmacılar tarafından hazırlanan "Birey Tanıma Formu (BTF)" ile elde edilmiştir. GAÇGTÖ 39 madde ve

3 alt boyuttan (Moleküler Mutfak Yeme Eğilimleri Boyutu-MMYEB=16 madde; Füzyon Mutfak yeme Eğilimleri Boyutu-FMYEB=11 madde; Yerel Mutfak yeme Eğilimleri Boyutu-YMYEB=12 madde) meydana gelmektedir. BTF, öğrencilerin bireysel özelliklerini belirlemeye yönelik Çizelge 1'de belirtilen dokuz nitelikten oluşmaktadır. Beşli likert bir yapıya sahip olan GAÇGTÖ'nün geliştirilme sürecinde Karamustafa, Birdir ve Kılıçhan (2016) tarafından geçerlik-güvenirlik testlerinden geçirilmiştir. Bu çalışma kapsamında da araştırma sorularına yanıt vermeden öne GAÇGTÖ'nün geçerlik-güvenirlik kontrolleri yürütülmüştür. Bu kapsamda öncelikle GAÇGTÖ ile BTF üç alan uzmanı tarafından incelenmiş ve ardından ölçek tamamı ve alt boyutlarına ait iç tutarlılık katsayısı olan Cronbach alfa değerleri (CA Değeri) hesaplanmıştır. Ulaşılan CA'lar Çizelge 2'de sunulmuştur.

Çizelge 2. CA Değerleri

Ölçek/Alt Boyutlar	Madde/İfade Sayısı	CA Değeri	Karşılık Değeri
MMYEB	16	.871	**Yüksek Güvenirlik**
FMYEB	11	.944	**Yüksek Güvenirlik**
YMYEB	12	.925	**Yüksek Güvenirlik**
GAÇGTÖ	**39**	**.949**	**Yüksek Güvenirlik**

Çizelge 2'de CA değerlerinin alt boyutlarda .871 ile .944 aralığında, ölçek genelinde ise .949 düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu verilerin yüksek derecede güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır. GAÇGTÖ derecelendirme aralıkları şu şekildedir: 1.00-1.80=çok düşük; 1.81-2.60=düşük; 2.61-3.40=orta; 3.41-4.20=yüksek; 4.21-5.00=çok yüksek.

2.3. Veri Analizi-İşlem

Elde edilen verilere uygun istatistik teknikler uygulanarak araştırma sorularına yanıt aranmıştır. Bu doğrultuda öncelikle veriler incelenmiş ve verilerin uygun olduğu istatistik tekniklere karar verilebilmesi amacıyla Çizelge 3'te gösterilen çarpıklık-basıklık ve normallik test (KS: Kolmogorov-Smirnov; SW: Shapiro-Wilk) sonuçları incelenmiştir.

Çizelge 3. Normallik Kontrollerine İlişkin Bulgular

Ölçek-Alt Boyutlar	KS			SW			Çarpıklık	Basıklık
	İst.	Sd	p	İst.	Sd	p		
MMYEB	.072	147	.062	.978	147	.021	**-.937**	**.715**
FMYEB	.134		.010	.959		.080	**-1.591**	**.590**
YMYEB	.103		.071	.944		.090	**-.898**	**2.176**
GAÇGTÖ	.056		.200	.965		.061	**-.503**	**2.310**

Çizelge 3'te belirtilen normallik test değerleri ile çarpıklık-basıklık değerleri bir bütün olarak incelendiğinde; dağılımın normal dağılım varsayımlarını karşılamadığı görülmüştür. Diğer taraftan doğru karar verebilmek için histogram, Q-Q plot ve box plot gibi dağılım grafikleri de alan uzmanları ile birlikte değerlendirilmiş ve sonuç olarak dağılımın normallik standartlarına sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle nonparametrik istatistik yöntemler ile analiz sürecinin yürütülmesine karar verilmiştir. İkili grupların (cinsiyet, kardeş sayısı, ikamet tipi ve yaşamın en çok geçtiği yer) karşılaştırılmasında *Mann Whitney U Testi;* üç ve daha fazla alt sınıflaması olan grupların (sınıf, gelir, haftalık dışarıda yemek yeme sıklığı ve anne-baba eğitim durumu) karşılaştırılmasında ise *Kruskal Wallis Testi* kullanılmıştır. Yapılan analizlerde anlamlılık düzeyi (p değeri) .05 olarak ele alınmıştır. Analizler istatistik paket programları ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın tüm aşamalarında bilimsel etik ilkelere

uygum davranılmış ve araştırmaya katılımda gönüllük temel alınmıştır. Çalışmaya her yazar eşit oranda katkı sunarken; yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

3. BULGULAR

Araştırmanın ilk sorusu olan "*1.Gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi alan öğrencilerin gıda tüketim davranışları hangi düzeydedir?*" cevaplanabilmesi amacıyla GAÇGTÖ ile alt boyutlarına ilişkin ortalama değerleri hesaplanmış ve ulaşılan bulgular Çizelge 4'te sunulmuştur.

Çizelge 4. GAÇGTÖ Düzeyleri

Ölçek/Alt Boyutlar	n	$\overline{X}$	SS	Değerlendirme
MMYEB	147	3.36	.63	**Orta**
FMYEB		3.82	.75	**Yüksek**
YMYEB		3.93	.67	**Yüksek**
GAÇGTÖ		**3.66**	**.58**	**Yüksek**

Çizelge 4 incelendiğinde; MMYEB'nin ($\overline{X}$=3.36-SS=.63; Orta Düzey); FMYEB'nin ($\overline{X}$=3.82-SS=.75; Yüksek Düzey), YMYEB'nin ($\overline{X}$=3.93-SS=.67; Yüksek Düzey) ve GAÇGTÖ genelinin ($\overline{X}$=3.66-SS=.58; Yüksek Düzey), olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle; Gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi alan öğrencilerin füzyon mutfak ve yöresel mutfak yeme eğilimleri yüksektir. Benzer şekilde öğrencilerin genel olarak gıda tüketim düzeylerinin de yüksek olduğu bulgulanmıştır. Ancak gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi alan öğrencilerin moleküler mutfak yeme eğilimlerinin orta düzey olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın ikinci sorusu olan "*2. Gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi alan öğrencilerin gıda tüketim davranış düzeyleri cinsiyet, kardeş sayısı, ikamet tipi, sınıf, gelir, yaşamın en çok geçtiği yer, dışarıda yemek yeme sıklığı ve anne-baba eğitim durumu değişkenleri bağlamında değerlendirildiğinde; istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde bir fark ile karşılaşılmakta mıdır?*" cevaplanabilmesi amacıyla GAÇGTÖ ile alt boyutları ile cinsiyet, kardeş sayısı, ikamet tipi ve yaşamın en çok geçtiği yer değişkenlerinin karşılaştırılmasında *Mann Whitney U Testi'nden;* sınıf, gelir, haftalık dışarıda yemek yeme sıklığı ve anne-baba eğitim durumu değişkenlerinin karşılaştırılmasında *Kruskal Wallis Testi'nden* yararlanılmıştır. Bulgular Çizelge 5-6'da sunulmuştur.

Çizelge 5. İkili Grup Karşılaştırma Test Sonuçları

Değişken-Boyut		Alt Grup	n	Sıra O.	Sıra T.	U	z	p
Cinsiyet	MMYEB	Kadın	97	73.35	7115.00	2362.000	-.258	.797
		Erkek	50	75.26	3763.00			
	FMYEB	Kadın	97	72.16	7000.00	2247.000	-.730	.465
		Erkek	50	77.56	3878.00			
	YMYEB	Kadın	97	73.28	7108.50	2355.500	-.285	.776
		Erkek	50	75.39	3769.50			
	GAÇGTÖ	Kadın	97	74.06	7184.00	2419.000	-.025	.980
		Erkek	50	73.88	3694.00			
Kardeş Sayısı	MMYEB	2 ve altı	32	69.78	2233.00	1705.000	-.634	.526
		3 ve üzeri	115	75.17	8645.00			
	FMYEB	2 ve altı	32	78.11	2499.50	1708.500	-.619	.536
		3 ve üzeri	115	72.86	8378.50			
	YMYEB	2 ve altı	32	77.84	2491.00	1717.000	-.579	.563
		3 ve üzeri	115	72.93	8387.00			
	GAÇGTÖ	2 ve altı	32	73.00	2336.00	1808.000	-.150	.881

		3 ve üzeri	115	74.28	8542.00			
İkamet Tipi	MMYEB	Ev	25	80.52	2013.00	1362.000	-.841	.400
		Yurt	122	72.66	8865.00			
	FMYEB	Ev	25	76.82	1920.50	1454.500	-.365	.715
		Yurt	122	73.42	8957.50			
	YMYEB	Ev	25	62.10	1552.50	1227.500	-1.538	.124
		Yurt	122	76.44	9325.50			
	GAÇGTÖ	Ev	25	75.98	1899.50	1475.500	-.255	.798
		Yurt	122	73.59	8978.50			
Yaşamın En Çok Geçtiği Yer	MMYEB	İl-İlçe M.	109	75.34	8212.00	1925.000	-.647	.518
		Kasaba-Köy	38	70.16	2666.00			
	FMYEB	İl-İlçe M.	109	72.60	7913.00	1918.000	-.679	.497
		Kasaba-Köy	38	78.03	2965.00			
	YMYEB	İl-İlçe M.	109	75.22	8199.00	1938.000	-.590	.555
		Kasaba-Köy	38	70.50	2679.00			
	GAÇGTÖ	İl-İlçe M.	109	74.29	8098.00	2039.000	-.142	.887
		Kasaba-Köy	38	73.16	2780.00			

Çizelge 5'e göre gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi alan öğrencilerin **cinsiyetleri** ile MMYEB (U=2362.000, z=-.258, p=.797), FMYEB (U=2247.000, z=-.730, p=.465), YMYEB (U=2355.500, z=-.285, p=.776) ve GAÇGTÖ (U=2419.000, z=-.025, p=.980) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farka rastlanmamıştır. Benzer şekilde, **kardeş sayısı** değişkeni açısından da MMYEB (U=1705.000, z=-.634, p=.526), FMYEB (U=1708.500, z=-.619, p=.536), YMYEB (U=1717.000, z=-.579, p=.563) ve GAÇGTÖ (U=1808.000, z=-.150, p=.881) boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Öğrencilerin **ikamet tipine** göre yapılan Mann Whitney U testi sonuçları da MMYEB (U=1362.000, z=-.841, p=.400), FMYEB (U=1454.500, z=-.365, p=.715), YMYEB (U=1227.500, z=-1.538, p=.124) ve GAÇGTÖ (U=1475.500, z=-.255, p=.798) arasında anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir. Son olarak, öğrencilerin **yaşamlarının en çok geçtiği yer** değişkenine göre MMYEB (U=1925.000, z=-.647, p=.518), FMYEB (U=1918.000, z=-.679, p=.497), YMYEB (U=1938.000, z=-.590, p=.555) ve GAÇGTÖ (U=2039.000, z=-.142, p=.887) boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farka rastlanmamıştır. Bu bulgulardan hareketle cinsiyet, kardeş sayısı, ikamet tipi ve yaşamın en çok geçtiği yer değişkenlerine göre gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi alan öğrencilerin MMYEB, FMYEB, YMYEB ve GAÇGTÖ puanlarında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Çizelge 6. Üçlü Grup Karşılaştırma Test Sonuçları

Değişken-Boyut		Alt Grup	n	Sıra Ortalama	S.d.	X^2	p	Fark
Aylık Ortalama Gelir	MMYEB	₺ 0-10.000	120	71.28	2	4.033	.133	---
		₺ 10.001-15.000	10	73.65				
		₺ 15.001+	17	93.41				
	FMYEB	₺ 0-10.000	120	74.11		.415	.812	---
		₺ 10.001-15.000	10	80.35				
		₺ 15.001+	17	69.50				
	YMYEB	₺ 0-10.000	120	72.15		1.311	.519	---
		₺ 10.001-15.000	10	79.25				
		₺ 15.001+	17	83.94				
	GAÇGTÖ	₺ 0-10.000	120	71.62		2.267	.322	---
		₺ 10.001-15.000	10	79.60				
		₺ 15.001+	17	87.53				
Sınıf	MMYEB	1	47	77.65	3	1.819	.611	---
		2	26	74.90				
		3	42	76.05				
		4	32	65.22				

	FMYEB	1	47	79.60		3.450	.327	---
		2	26	79.38				
		3	42	64.25				
		4	32	74.20				
	YMYEB	1	47	89.97		10.017	.018*	1>2, 3, 4
		2	26	63.90				
		3	42	68.89				
		4	32	65.45				
	GAÇGTÖ	1	47	82.09		2.639	.451	---
		2	26	70.44				
		3	42	70.36				
		4	32	68.17				
Dışarıda Yemek Yeme Sıklığı (Haftalık)	MMYEB	Hiç	33	64.14	2	2.932	.231	---
		1-2 kez	90	78.51				
		3+	24	70.67				
	FMYEB	Hiç	33	66.26		2.191	.034*	2>1, 3
		1-2 kez	90	78.05				
		3+	24	69.46				
	YMYEB	Hiç	33	65.76		2.383	.004*	2>1, 3
		1-2 kez	90	78.20				
		3+	24	69.58				
	GAÇGTÖ	Hiç	33	65.97		2.044	.040*	2>1, 3
		1-2 kez	90	77.82				
		3+	24	68.71				
Anne Eğitim Seviyesi	MMYEB	İlköğretim	106	70.79	2	5.908	.048*	2>1, 3
		Lise	27	91.56				
		Üniversite	14	64.46				
	FMYEB	İlköğretim	106	73.49		3.438	.49*	2>1, 3
		Lise	27	84.11				
		Üniversite	14	58.39				
	YMYEB	İlköğretim	106	69.06		5.256	.072	---
		Lise	27	85.22				
		Üniversite	14	89.79				
	GAÇGTÖ	İlköğretim	106	71.67		6.595	.037*	2>1, 3
		Lise	27	91.20				
		Üniversite	14	58.46				
Baba Eğitim Seviyesi	MMYEB	İlköğretim	88	67.85	2	4.777	.092	---
		Lise	30	85.58				
		Üniversite	29	80.67				
	FMYEB	İlköğretim	88	72.26		.370	.831	---
		Lise	30	76.63				
		Üniversite	29	76.57				
	YMYEB	İlköğretim	88	70.10		3.617	.164	---
		Lise	30	72.60				
		Üniversite	29	87.29				
	GAÇGTÖ	İlköğretim	88	70.24		1.715	.424	---
		Lise	30	79.13				
		Üniversite	29	80.09				

Çizelgeye göre öğrencilerin **aylık ortalama gelirleri** ile MMYEB ($X^2_{(2)}$=4.033, p=.133), FMYEB ($X^2_{(2)}$=.415, p=.812), YMYEB ($X^2_{(2)}$=1.311, p=.519) ve GAÇGTÖ ($X^2_{(2)}$=2.267, p=.322) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farka rastlanmamıştır. Öğrencilerin **sınıf düzeyleri** açısından MMYEB ($X^2_{(3)}$=1.819, p=.611), FMYEB ($X^2_{(3)}$=3.450, p=.327) ve GAÇGTÖ ($X^2_{(3)}$=2.639, p=.451) boyutlarında anlamlı bir fark görülmezken; YMYEB boyutunda anlamlı farklılık bulunmuştur ($X^2_{(3)}$=10.017, p=.018). Elde edilen sonuçlara göre 1. sınıf öğrencilerinin YMYEB puanlarının, 2., 3. ve 4. sınıf öğrencilerine göre istatistiksel olarak anlamlı seviyede daha yüksek olduğu anlaşılmıştır. **Dışarıda yemek yeme sıklığı** değişkeni incelendiğinde, MMYEB ($X^2_{(2)}$=2.932, p=.231) boyutunda anlamlı bir fark bulunmazken, FMYEB ($X^2_{(2)}$=2.191, p=.034), YMYEB ($X^2_{(2)}$=2.383, p=.004) ve GAÇGTÖ ($X^2_{(2)}$=2.044, p=.040) boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar saptanmıştır. Sıra

ortalamaları dikkate alındığında, haftada 1-2 kez dışarıda yemek yiyen öğrencilerin puanlarının, hiç dışarıda yemek yemeyen ve haftada 3'ten fazla dışarıda yemek yiyen öğrencilere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. **Anne eğitim düzeyi** açısından incelendiğinde, MMYEB ($X^2_{(2)}$=5.908, p=.048), FMYEB ($X^2_{(2)}$=3.438, p=.049) ve GAÇGTÖ ($X^2_{(2)}$=6.595, p=.037) boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğu; YMYEB boyutunda ise anlamlı bir fark bulunmadığı görülmüştür ($X^2_{(2)}$=5.256, p=.072). Sıra ortalamaları incelendiğinde lise mezunu annelere sahip öğrencilerin puanlarının, ilköğretim ve üniversite mezunu annelere sahip öğrencilere göre daha yüksek olduğu anlaşılmıştır. Son olarak, öğrencilerin **baba eğitim düzeyleri** ile MMYEB (X^2(2)=4.777, p=.092), FMYEB ($X^2_{(2)}$=.370, p=.831), YMYEB ($X^2_{(2)}$=3.617, p=.164) ve GAÇGTÖ ($X^2_{(2)}$=1.715, p=.424) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farka rastlanmamıştır. Çizelge 6 bütün olarak değerlendiğinde sınıf değişkeninde YMYEB; dışarıda yemek yeme sıklığında FMYEB, YMYEB ve GAÇGTÖ; anne eğitim düzeyinde ise MMYEB, FMYEB ve GAÇGTÖ boyutlarında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Diğer değişkenler açısından ise istatistiksel olarak anlamlı bir farka ulaşılamamıştır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin gıda tüketim davranışları pazarlama perspektifinden incelenmiş ve elde edilen bulgular, öğrencilerin genel tüketim eğilimlerinin yüksek düzeyde olduğunu göstermiştir. Özellikle füzyon mutfak ve yöresel mutfaklara yönelik tüketim eğilimlerinin yüksek, moleküler mutfak eğilimlerinin ise orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, öğrencilerin yenilikçi mutfak yaklaşımlarına belirli bir ilgi duyduklarını ancak geleneksel ve tanıdık lezzetlere yönelimlerinin daha güçlü olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmada demografik değişkenler açısından yapılan karşılaştırmalarda cinsiyet, kardeş sayısı, ikamet tipi, gelir, yaşamın en çok geçtiği yer ve baba eğitim durumu gibi değişkenler bağlamında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Ancak sınıf, dışarıda yemek yeme sıklığı ve anne eğitim durumu değişkenleri kapsamında anlamlı farklara rastlanmıştır. Bu bulgu, öğrencilerin gıda tüketim davranışlarının daha çok bireysel tercihler ve gastronomi eğitimi sürecindeki kültürel-sosyal etkileşimler üzerinden şekillendiği sonucunu ortaya koyabilir. Araştırma, pazarlama literatüründe genç ve eğitimli tüketici grubuna yönelik sınırlı sayıda bulunan çalışmalara katkı sağlayabilir. Araştırma sonuçları, gıda üreticileri, restoran işletmeleri ve pazarlama uzmanları için önemli ipuçları sunmakta ve özellikle yöresel ve füzyon mutfaklara yönelik yüksek ilginin, menü tasarımı, ürün geliştirme ve iletişim stratejilerinde dikkate alınması gerektiği sonucunu ortaya koymaktadır. Ayrıca öğrencilerin gastronomi eğitiminde edindikleri bilgi ve deneyimlerin tüketim davranışlarını şekillendirdiği göz önünde bulundurulduğunda, eğitim kurumlarının sektöre yönelik beklentileri daha yakından analiz etmesi ve müfredatlarını bu doğrultuda geliştirmesi önem arz etmektedir.

Çalışma yalnızca belirli bir üniversite öğrencileri ile sınırlı olduğundan, elde edilen bulguların genellenebilirliği kısıtlıdır. Gelecekte farklı üniversiteler, coğrafi bölgeler ve kültürel bağlamlarda yapılacak araştırmalar, öğrenci tüketici davranışlarının daha kapsamlı biçimde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca nitel araştırma yöntemlerinin dâhil edilmesi, öğrencilerin tüketim tercihlerini etkileyen motivasyonların daha derinlemesine ortaya konmasına yardımcı olabilir.

Sonuç olarak, gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin gıda tüketim davranışlarının pazarlama perspektifinden analiz edilmesi hem sektörel uygulamalara hem de akademik literatüre değerli katkılar sunmakta; özellikle sürdürülebilir tüketim, yerel mutfakların korunması ve yenilikçi mutfak uygulamalarının yaygınlaştırılması açısından önemli bir veri kaynağı oluşturmaktadır.

Çalışma sonucunda aşağıdaki önerilerin sunulması uygun görülmüştür:

- Restoran işletmeleri ve gıda üreticileri için menü planlama, ürün geliştirme ve pazarlama stratejilerinde yöresel ve füzyon mutfaklara yönelik daha fazla ağırlık vermesi önerilebilir.
- Moleküler mutfak eğiliminin orta düzeyde kalmasından dolayı bu alanda farkındalığı ve ilgiyi artıracak eğitim etkinliklerinin ve uygulamalı derslerin eğitim programlarına eklenmesi önerilebilir.
- Demografik değişkenlere göre farklılık bulunmamasından dolayı sektörün genç tüketici gruplarını homojen bir pazar segmenti olarak değerlendirerek pazarlama iletişiminde bireysel deneyim-kalite vurgusuna önem verilmesi önerilebilir.
- Gastronomi eğitiminin tüketim davranışlarına etkisi göz önüne alındığında; yöresel mutfakların korunmasının, sürdürülebilir tüketim bilincinin artırılmasının ve yenilikçi mutfak yaklaşımlarının tanıtılmasının eğitim programlarına entegre edilmesi önerilebilir.

KAYNAKÇA

Akoğlu, A., Cansizoğlu, S., Orhan, N., & Özdemir, Z. Gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi alan öğrencilerin sektörde çalışmaya yönelik bakış açıları, Journal of Tourism & Gastronomy Studies, 5(2), 2017.

Altundağ, Ö. Ö., & Payas, D. Examining the healthy eating attitudes of gastronomy and culinary arts students: The case of Karabük University, Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi, 5(3), 2022.

Alyakut, Ö., & Küçükkömürler, S. Gastronomi eğitimi alan üniversite öğrencilerinin mesleklerine yönelik metafor algılarının değerlendirilmesi, OPUS International Journal of Society Researches, 9(16), 2018.

Bingöl, M. P., & Özkaya, F. Gastronomi ve mutfak sanatı alanında temel sanat eğitimi uygulamaları, İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi, 6(1), 2020.

Biresselioğlu, M. E., Kentmen-Cin, C., Demir, M. H., Savaş, Z. F., Solak, B., Önder, B., Çeviker-Çınar, G., & Özcüreci, B. How to exploit sustainable food consumption habits of individuals: Evidence from a household survey in İzmir, Türkiye, Sustainability, 15(15), 2023.

Bozyiğit, S., & Kılınç, G. Tüketicilerin sağlıklı gıda algıları ve tüketim davranışları: Keşifsel bir çalışma, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (45), 2019.

Canarslan, N. Ö., & Uz, C. Y. Annelerin ve hamilelerin organik gıda satın alma davranışları, Gaziantep University Journal of Social Sciences, 18(1), 2019.

Çakır, M. Organik üretimde pazarlama uygulamaları ve tüketici tercihleri üzerine bir değerlendirme, Cumhuriyet University Journal of Economics & Administrative Sciences, 20(1), 2019.

Çarbuğa, Ü., Aydın, M., Sormaz, Ü., & Yılmaz, M. Gastronomi eğitimi veren yükseköğretim kurumlarının uygulamalı meslek derslerinin değerlendirilmesi, Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, (3), 2018.

Çölük, G. Bir tanıtım unsuru olan ambalajın markalaşma sürecindeki firmalar için önemi: Pazar incelemesi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (57), 2025.

Çukadar, M. Helal gıda konusunda tüketici davranışları, Journal of Agricultural Faculty of Gaziosmanpaşa University, 34(3), 2017.

Deveci, B., Deveci, B., & Avcıkurt, C. Yeme davranışı: Gastronomi ve mutfak sanatları öğrencileri üzerine bir araştırma, Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 5(3), 2017.

Dölekoğlu, C. Ö., & Çelik, O. Y kuşağı tüketicilerin gıda satın alma davranışı, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarım ve Doğa Dergisi, 21, 2018.

Durmaz, Y., Düzgün, M., & Sürme, M. Genç tüketicilerin yiyecek ve içecek tercihlerini etkileyen faktörler ve Gaziantep merkezinde bir araştırma, R&S-Research Studies Anatolia Journal, 2(5), 2019.

Fidan, K., & Yıldırım, F. Dijital pazarlama stratejileri üzerine nitel bir araştırma, İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi, 4(8), 2020.

Göde, G., Kayaardı, S., Uyarcan, M., & Söbeli, C. Tarihin gelişim sürecinde Türk yemek kültürü ve beslenme alışkanlıklarının değişimi, Food and Health, 7(3), 2021.

Güler, O., Akyel, S., Nakilcioğlu, S., Çağlayan, G. D., & Kıcımam, A. 3. dalga kahvecilik konseptinin kendine özgü gastronomik vaatleri: Kalite, sosyal etkileşim ve sürdürülebilirlik, Journal of Tourism & Gastronomy Studies, 8(3), 2020.

Işıktaş, S., Türkiye'de Reklam Tarihi Gelişimi ve Televizyon Reklam Araştırmaları, Hiperlink Yayınları / İstanbul, 2018.

Kaptanoğlu, K., & Ufacık, O. E. Pazarlama etiği üzerine bir araştırma, Güncel Pazarlama Yaklaşımları & Araştırmaları Dergisi, 5(2), 2024.

Karamustafa, K., Birdir, K., & Kılıçhan, R. Gastronomik akımlar çerçevesinde gıda tüketim ölçeği, Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi, 8(2), 2016.

Khan, A. W., & Pandey, J. Consumer psychology for food choices: A systematic review and research directions, European Journal of Marketing, 57(9), 2023.

Korkmazyürek, Y. Organik tarım ürünlerinde pazarlama karması (4P) ve bu bağlamda önemli kavramlar, Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, 4(7), 2020.

Kovalenko, A., Dias, Á., Pereira, L., & Simões, A. Gastronomic experience and consumer behavior: Analyzing the influence on destination image, Foods, 12(2), 2023.

Onurlubaş, E., & Gürler, A. Z. Gıda güvenliği konusunda tüketicilerin bilinç düzeyini etkileyen faktörler, Journal of Agricultural Faculty of Gaziosmanpaşa University, 33(1), 2016.

Onurlubaş, E., & Çakırlar, H. Gazlı içecek tüketiminde tüketicilerin marka algısının belirlenmesi: İzmir ili örneği, Journal of Life Economics, 4(3), 2017.

Oral, M. A. Tüketicilerin organik gıda satın alma niyeti: Genç tüketiciler ile bir araştırma, İşletme Araştırmaları Dergisi, 12(2), 2020.

Öncül, M., Sekman, Y., Kınıklı, F., & Artukoğlu, M. Tüketicilerin gıda ürünleri satın alma davranışının incelenmesi: İzmir ili örneği, Tarım Ekonomisi Dergisi, 25(2), 2019.

Özdemir, N., Ak, S., & Öncel, S. Lisans düzeyinde gastronomi ve mutfak sanatları eğitimi alan öğrencilerin kariyer yapma isteklerinin belirlenmesi, The Journal, 12(67), 2019.

Rahımı, Z., & Kırkbir, F. Sosyal medya pazarlama faaliyetlerinin yeme-içme işletmeleri müşterilerinin ilhamı ve marka bağlılığı üzerindeki etkisi: Karadeniz Teknik Üniversitesi öğrencileri üzerinde bir çalışma, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (36), 2022.

Reina Paz, M. D., & Rodríguez Vargas, J. C. Main theoretical consumer behavioural models: A review from 1935 to 2021, Heliyon, 9(3), 2023.

Sefa, Ş., & Madenci, A. B. Gastronomy students' awareness, perception and purchasing behavior towards geographically marked products, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2), 2025.

Smith, R., Kelly, B., Yeatman, H., & Boyland, E. Food marketing influences children's attitudes, preferences and consumption: A systematic critical review, Nutrients, 11(4), 2019.

Şen, A., & Dal, K. Gastronomide sağlıklı beslenme trendi ve yiyecek renklerinin rolü, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 15(1), 2025.

Taheran, F., Thomas, V. L., Fowler, K., & Murtazavi, A. Understanding the application of evolutionary psychology to consumer behavior: A review and future research agenda, Psychology & Marketing, 2024.

Timur, B. Gastronomi ve mutfak sanatları eğitiminde proje temelli öğrenme ve akademik motivasyon, Tourism and Recreation, 6(1), 2024.

Toften, K., & Hammervoll, T. Niche marketing research: Status and challenges, Marketing Intelligence & Planning, 31(3), 2013.

Tutar, Ü., & Çamlıbel, F. Tüketici tercihini etkileyen tüketici değer algısının kavramsal boyutları, Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(1), 2022.

https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Tuketim-Harcamasi-2024-53957 (Erişim tarihi: 01.10.2025)

Ülkü, S. N., & Yangılar, F. Astrolojik göstergelere göre beslenme, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 1(3), 2025.

İnan, İ. H., Yılmaz, E., & Oraman, Y. Gıda ürünlerine ilişkin tüketici davranışı dinamiklerinin belirlenmesi: Trakya örneği, Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi, 6(1), 2009.

https://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/healthy-diet (Erişim tarihi: 05.10.2025)

Yemez, İ., & Akca, T. D. Yaşam tarzının sürdürülebilir ürün satın alma niyeti ve sürdürülebilir tüketim davranışı üzerindeki etkisinin incelenmesi, Alanya Akademik Bakış, 8(1), 2024.

Yılmaz, M. Gastronomi literatüründe pazarlama dinamikleri ve araştırma eğilimleri, İşletme Araştırmaları Dergisi, 17(2), 2025.

GASTRO-ETNOGRAFİK BİR İNCELEME: GÖKÇEADA RUM HALKINA ÖZGÜ DÜĞÜN RİTÜELİ PROSKLİTİNİ (KUŞLU DAVETİYE EKMEĞİ)

Öğr. Gör. Dr. Özge BÜYÜK

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

ozgebuyuk@comu.edu.tr -ORCID: 0000-0003-2058-8510

ÖZET

Bu çalışma, Gökçeada (İmroz) Rum mutfak kültürüne özgü bir tarif olan Prosklitini'nin (Προσκλητίνι, Kuşlu Davetiye Ekmeği) gastro-etnografik incelemesidir. Adanın kültürel miraslarından biri olan bu özel tarif, düğün ritüellerinin bir parçasıdır. Gökçeada'nın kültürel kimliğinin yanı sıra toplumsal hafızasını da yansıtan bu gastronomik değer, toplumun geleneksel pişirme tekniklerini ve imece kültürünü yansıtmaktadır. Araştırma dahilinde tarifin hazırlanışı, paylaşımı ve toplumsal cinsiyet rollerine dair semboller çözümlenmiştir. Saha verileri, Prosklitini'nin yalnızca bir hamur işi olmadığını, aynı zamanda Gökçeada'daki Rum topluluğunun kültürel mirası olduğunu göstermektedir. Günümüzde, adadaki nüfusun yaşlanması ve düğün törenlerinin sayısının yok denecek kadar azalması nedeniyle bu geleneğin icrası güçleşmiştir. Çalışma, bu türden özgün ritüel yemeklerinin belgelenmesinin ve gastronomi turizmi alanına entegrasyonunun önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler : Kuşlu Davetiye Ekmeği (Prosklitini, Προσκλητίνι), İmbros (Gökçeada), Gastronomi Turizmi, Mutfak Mirası, Kültürel Sembolizm.

A GASTRO-ETHNOGRAPHIC STUDY: THE WEDDING RITUAL PROSKLITINI (BIRD-INVITATION BREAD) UNIQUE TO THE GREEK ORTHODOX COMMUNITY OF IMBROS

ABSTRACT

This study is a gastro-ethnographic study of Prosklitini (Προσκλητίνι, Invitation Bread with Birds), which is a recipe specific to Gökçeada (Imbros) Greek culinary culture. This special recipe, being one of the cultural heritages of the island, is a part of wedding rituals. Reflecting Gökçeada's cultural identity as well as social memory, this gastronomic value reflects the traditional cooking techniques and "imece" (collective work) culture of the society. Within the research, preparation of the recipe, its sharing, and symbols regarding gender roles are analyzed. Field data shows that Prosklitini is not only a pastry, but also a cultural heritage of the Greek community in Gökçeada. Today, due to aging population on the island and the decrease in number of wedding ceremonies to almost non-existent levels, the practice of this tradition has

become difficult. The study emphasizes the importance of documenting such unique ritual foods and their integration into gastronomy tourism field.

Keywords: Bird-Figured Invitation Bread (Prosklitini, Προσκλητίνι), Imbros (Gökçeada), Gastronomy Tourism, Culinary Heritage, Cultural Symbolism.

Giriş

Homeros'un İlyada'sında kayalık olduğu söylenen Gökçeada'nın bir diğer ismi de İmroz'dur. Bu isim antik dönemlerde "İmbros" şeklinde anılması dolayısı ile halen daha kullanılmaktadır. İmbros, Prohelen[1] Luwi dilinde "Çorak Toprakların Bereket Tanrısı" anlamına gelen "Imbrassos" kelimesinden gelmektedir. Bu ismin "Yüce Ana Tanrıça" anlamındaki "İmaura" sözcüğünden türetilmiş olduğu düşünülmektedir. Zengin bir tarih ve kültürel çeşitliliğe sahip olan İmroz'da prehistorik döneme ait yerleşim izleri bulunmuştur (Özözen Kahraman, 2005). Bulunan kalıntılardan yola çıkılarak bu dönemde bölge halkının geçimlerini ziraat ve hayvancılık, zanaat (ahşap, deri ve tekstil), ticaret ve avcılık ile sürdürmekte olduğu sanılmaktadır (Hüryılmaz, 2006). Herodotos'a (2019) göre adanın ilk yerleşimcileri Pelasglar'dır. Bu halk, adaya gelmeden önce Avrupa'nın farklı yerlerinde dağınık olarak yaşamış, M.Ö. 2000'li yıllarda çoğunlukla İtalya ile Yunanistan'a yerleşmiş ve bir kısmı da adaya göçmüştür. Homeros (2014) İlyada isimli eserinde Pelasglar'ın Troya savaşında Truvalılardan yana yer almış olduğunu söylemektedir. Savaştan sonra Atina çevresinde yaşayan diğer Pelasglar ise adaya sürgüne gönderilmiştir (Ercan, 1996).

[1] Helenlerden önce kullanılan

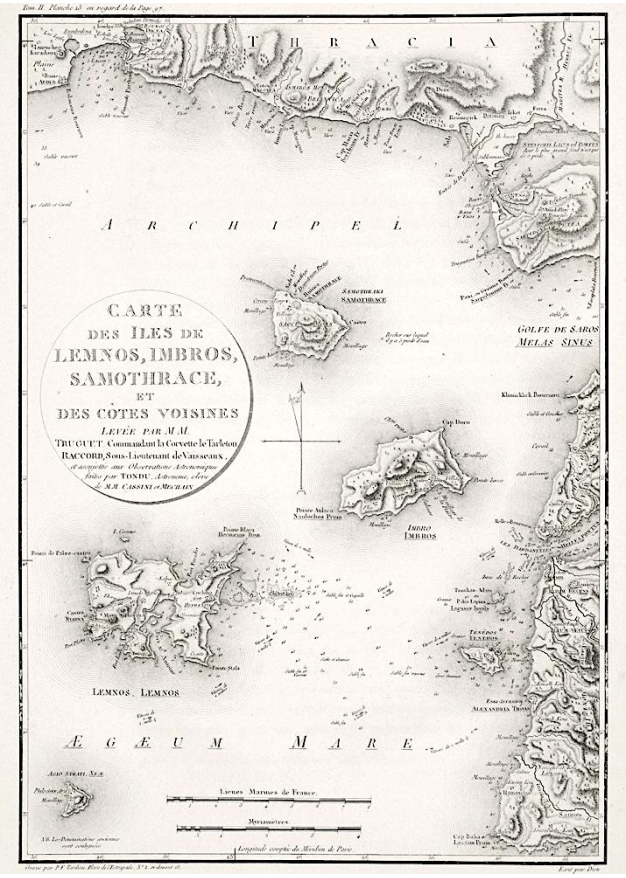

Şekil 1. İmbros Haritası[2]

Adada günümüze değin pek çok afet yaşamıştır. Örneğin 1859'da büyük bir deprem olmuş ve yaşanan yıkım sosyo-ekonomik yaşamı derinlemesine etkilemiştir (Özekmekçi, 2020). Gökçeada Rum Ortodoks nüfusu Lozan Anlaşması ile (1923) başlayan nüfus mübadelesinden muaf tutulmuştur. Ancak 1960'lı yıllarda yaşanan olaylar sonrasında yerel halkın çoğu göç etmiştir (Çapa, 2017). Özözen Kahraman'a (2005) göre, Gökçeada'da yaşayan Rum nüfusu 60'lı yıllardan sonra önemli ölçüde düşmüştür. 1927 nüfus sayımında 6.555 kişi olan Rum nüfusu, 1970 yılında 2.576'ya, 1990 yılında 300'e ve 2000 yılı itibarıyla 254 kişiye kadar gerilemiştir. 1970 yılında ada nüfusunun yaklaşık %40'ını oluşturan Rumların oranı 2000'li yıllarda %2,9 seviyesine inmiştir. Günümüzde Gökçeada'da sürekli olarak yaşayan Rum kökenli Türk vatandaşlarının büyük çoğunluğu 60 yaş üzerindedir. Bu durum nedeni ile geleneksel Rum köylerindeki (Dereköy, Tepeköy, Zeytinli, vb.) somut ve somut olmayan kültürel miras kaybolma tehlikesi ile karşı karşıyadır (Diker, 2022).

Gökçeada halkının kültürünün parçası olan gastronomik kimlik, Türk ve Rum mutfaklarının özgün birleşiminden doğmuştur. Bu kimlik, yerel halkın dini ve toplumsal ritüellerde kullandığı özgün yemekler, hazırlama ve sunum usulleri ile kendini göstermektedir. Adanın zengin mutfak mirası, yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde kimlik oluşturma ve markalama çalışmalarına konu olmaktadır (Kladou & Trihas, 2022). Adadaki mutfak kültürü, nesilden nesille aktarılan tariflerde yerel malzeme ve yöresel ürünlerin kullanımı dolayısı ile gastronomik mirasın olma

[2] Limni, İmroz, Semadirek, Bozcaada ve Ayos Efstratios'un haritası ve bunlara bitişik Trakya ve Küçük Asya kıyıları(Choiseul-Gouffier, 1809)

özelliği taşımaktadır (Savsa & Aksu, 2025). Yemek ve kimlik arasında derin bir bağ vardır. Yiyecekler, kültürel miras içinde önemli ve anlamlı ögelerdir. Toplumların yemek kültürü, bireylerin yaşadıkları coğrafyayla olan duygusal bağını yansıtmaktadır. Ritüel yemekleri, kültürel kimliğin ve toplumsal hafızanın en önemli taşıyıcılarıdır (Yıldız, 2022). Bu açıdan bakıldığında Prosklitini ve uygulama ritüeli gastronomi turizmi için önemli bir kültürel kaynaktır. Bu yöresel tarifin, destinasyona özgü yerel markalama stratejilerine (Kladou & Trihas, 2022) kaynak oluşturma potansiyeline sahip olduğu düşünülmektedir.

1. Gastro-Etnografik Yaklaşım: Tanım ve Kapsam

Bu çalışmanın temel metodolojik ve teorik zeminini oluşturan gastro-etnografi, iki ana disiplini birleştiren kompleks, disiplinler arası bir yaklaşım sunmaktadır. Kökeni 19. yüzyıl antropolojisine dayanan etnografya, nitel bir araştırma deseni olarak, belirli bir kültürel topluluğun örf ve âdetlerini, pratiklerini ve inşa ettiği anlam dünyasını keşfetmeyi amaçlamaktadır. Etnograf, bu amaçla sahada uzun süre kalarak, topluluğun tüm pratiklerine katılımcı gözlemci olarak dâhil olmak ve elde ettiği verileri yoğun betimlemelerle aktarmak durumundadır (Creswell, 2013; Uzun & Çıraklar, 2025). Gastronomi, yeme-içme eyleminin besleyici yanından sanatsal formuna kadar tüm dinamiklerini inceleyen, antropoloji, sosyoloji ve felsefe gibi birçok bilim dalı tarafından beslenen disiplinler arası bir alandır. Yiyecekler, insanların birbiri ile bağını, aralarındaki sosyo-ekonomik farklarını ve coğrafi/sosyal aidiyetlerini sembolize eder (Kladou & Trihas, 2022; Yıldız, 2022). Gastro-etnografi, bu metodolojik çerçeveyi kullanmakta ve bir toplumun yiyeceklerin üretimden tüketime kadar olan tüm sürecini toplumsal açıdan incelemektedir. Gastro-etnografik çalışmalar, mutfak kültürünün sosyal düzeni nasıl inşa ettiğini ortaya koymaktadırlar. Bu çalışma da Gökçeada'nın Prosklitini ekmeğini ve hazırlanıp dağıtılması ritüelini bu kapsamda analiz etmektedir. Aşağıda verilen Şekil 1'de Prosklitini'nin şekli ve geleneksel sunum örneği resmedilmiştir.

Şekil 2. İmbros'a Has Prosklitini (Kuşlu Davetiye Ekmeği)

2. Yöntem

Bu çalışmada, Gökçeada (İmroz) Rum mutfak kültüründeki törensel yiyeceklerin kültürel sembolizmini ve uygulamalarını derinlemesine incelemek hedeflenmiş ve bu sebeple de nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Sözlü gelenekler, Gökçeada'da yaşayan Rum kökenli Türk vatandaşları gibi geleneksel topluluklarda yerel kültürün devamlılığını sağlamaktadır. Bu nedenle çalışmanın evreni yörenin kültürü hakkında derinlemesine bilgi sahibi olan Gökçeadalı Ortodoks Rum nüfusundan, örneklemi ise adada yaşayan 14 Rum kökenli Türk vatandaşından oluşmuştur. Nitel bir çalışma için 14 kişilik bu örneklem sayısı, katılımcıların derinlemesine bilgisi ve kültürün kaybolma riski taşıyan doğası göz önüne alındığında, yeterli derinliği sağladığı kabul edilmektedir (Creswell, 2013). Bu örneklem seçimi, geleneklere dayalı ritüellerin etnik ve dini kimliğe dayanan özgünlüğünü belgelemek için yapılmıştır. Derinlemesine mülakat yapılacak katılımcılara ulaşmak için amaçlı örnekleme yöntemlerinden kartopu örnekleme tekniği kullanılmıştır. Örneklemin 12'si kadın (%85.71), 2'si erkektir. Her bir katılımcının yaşı 60 ve üzerindedir. Kadın katılımcıların yoğunluğu, Prosklitini'nin hazırlık aşamasında *"kız evi"* ve "*imece*" kültürüne işaret etmiştir. Bu bulgu, ritüellerin uygulanmasında ve nesilden nesile aktarımında kadınların önemli bir yere sahip olduğunu düşündürmektedir. Derinlemesine mülakatlar yoluyla elde edilen nitel verilerin çözümlenmesinde tematik analiz yöntemi benimsenmiştir. Görüşme metinleri, MAXQDA 2024 (VERBI Software, 2019) yazılımı aracılığı ile kodlanmış ve nitel veri analizine tabi tutulmuştur. Prosklitini ritüeli etrafındaki sembolik anlamlar, yerel uygulamalar ve toplumsal işlevler tematik olarak belirlenmiştir. Ritüelin temel unsurlarına (malzemeler, araç gereçler, ait olduğu köy) dair ifadelerin frekans analizi (sıklık dağılımları) yapılarak ritüel pratiğinin temel ve olmazsa olmaz unsurları ortaya konmuştur.

3. Bulgular

Prosklitini (Προσκλητίνι), geçmişten beri Gökçeada Rum düğünlerinin ayrıcalıklı bir parçası olmuştur. Türkçeye kuşlu davetiye ekmeği olarak çevrilebilecek bu tarif, yemeğin toplumsal işlevini ve sembolik gücünü de ortaya koymaktadır.

3.1. Prosklitini'nin Tarif ve Gerçekleşme Ritüeli

Prosklitini, basit ancak sembolik detaylarla zenginleştirilmiş bir ekmektir. Ekmek, düğünden önce kız evi tarafından imece usulüyle pişirilir. Bu yardımlaşma, yerel halkın kadınları arasındaki dayanışmayı gözler önüne sermekte ve toplumsal hafızayı desteklemektedir (Erol Çalışkan, 2019; Gök & Savaş, 2023). Tarifin bir düğün geleneği olarak uygulanması ise kültürel değer aktarımını sağlamaktadır. Nikah töreni öncesi kız evinde toplanan komşu kadınlar tarafından hazırlanan Prosklitini, süslü tepsiler ve özel kıyafetlerle komşu hanelere dağıtılmaktadır. Dağıtım esnasında komşular kilisede yapılacak evlilik törenin tarihi konusunda bilgilendirilmekte ve ayine davet edilmektedir. Ekmeği alan davetliler de yeni evlenecek çifte mutlu ve bereketli evlilik hayatı dilerler. Prosklitini'nin ritüel gıda niteliği göz önünde bulundurularak, tarifi; ana malzemelerin geleneksel pişirme oranları Tablo 1'de sunulmaktadır. Bu tarif, bölgeye özgü mutfak atölyeleri ve gastronomi turları için temel bir içerik kaynağı teşkil etme potansiyeli taşımaktadır. Katılımcıların %100'ünün Bal ve unu temel malzeme olarak bildirmesi (Tablo 2), tarifin ana hatlarını belirleyen en önemli etmenlerdir.

Tablo 1. Prosklitini (Kuşlu Davetiye Ekmeği) Geleneksel Tarifi ve İçerdiği Sembolik Manalar

MALZEME	MİKTAR	AMAÇ	SEMBOLİK MANASI
Un (Beyaz)	1000 gr.	Temel hamur yapısı,	Bereket
Su /Keçi Sütü (Ilık)	600-700 ml	Hamuru aktive etme	Yaşam
Maya (yaş /kuru)	20-30 gr. / 1 paket	Hamurun kabarması	Çoğalma/yaşam
Tuz	10-15 gr. (1 tatlı kaşığı)	Lezzet	Koruyuculuk
Yumurta (İsteğe bağlı)	1 adet	Hamuru zenginleştirme	Zenginlik, bolluk, bereket, yeniden doğuş
Bal	Üzerine sürmek için yeterli miktarda	Tatlandırma,	Bolluk ve mutluluk, çiftlerin arasında tatlı dilli bir iletişimin olması dileği

(Kaynaklar: Araştırmacı tarafından görüşmecilerle yapılan mülakatlar sonrasında oluşturulmuştur)

Tablo 1'de listelenen malzemeler (un, tuz, maya ve bir miktar şeker, su isteğe bağlı olarak yumurta ve keçi sütü) bir leğen (veya geniş bir kap) içinde toplanmaktadır. Yumuşak, ele yapışmayan bir mayalı hamur elde edilene kadar önce tahta kaşık yardımıyla karıştırılmakta sonra elle yoğrulmaktadır. Üzeri örtülen hamurun, geleneksel mutfak gereçleri kullanılarak sıcak bir ortamda hacmi iki katına çıkana kadar dinlenmesi beklenmektedir (yaklaşık 1-2 saat). Mayalanan hamurdan küçük, yuvarlak ekmekçikler porsiyonlanmaktadır. Her bir küçük ekmeğin üzerine, evlenecek çifti ve sevgiyi temsilen kuş figürleri, haç ve çiftin isimlerinin baş harfleri bazen hamur parçaları ile bazen çizilerek yapılmaktadır.

Hazırlanan Prosklitini tepsi üzerine dizilerek, bahçelerde kurulu olan geleneksel taş fırınlarda ve yüksek ısıda (yaklaşık 200°C) altın sarısı olana kadar pişirilmektedir. Burada taş fırın kullanımı geleneğe bağlılığı göstermektedir (Çakıcı ve diğ., 2021). Adada her hanenin bahçesinde bir taş fırın bulunmakta ve yemekler çoğunlukla bu fırınlarda odun ateşinde pişirilmektedir. Bu geleneksel pişirme yöntemlerinin, turistler için ilgi çekici otantik deneyimler sunacak olması, adanın gastronomi turizmi potansiyelini bir kez daha açığa çıkarmaktadır (Büyük & Güleç, 2025). Fırından çıkan sıcak Prosklitini üzerine, bolluk, bereket ve tatlı bir yaşam sürülmesi dileğiyle bal sürülmektedir. Dağıtım, davetiye işlevi görerek geleneksel el işi örtülerle süslenmiş gümüş tabaklarda ve müstakbel gelin tarafından bizzat yapılmaktadır. Gelin bu aşamada davet edilmek istenen her bir haneyi tek tek gezmekte, ekmekleri ikram etmekte ve yapılacak nikah törenin tarihi ve yeri ile ilgili bilgileri vermektedir. Aşağıdaki Şekil 2'de tarifin hazırlık ve pişirme aşamaları gösterilmektedir.

Şekil 3. Hazırlık ve Pişirme Aşamaları - Prosklitini Ritüelinin İcrası[3]

Şekil 2, Prosklitini ritüelinin sosyo-kültürel bağlamı ve imece pratiği, saha çalışması sırasında elde edilen bilgilerden derlenen görsel materyallerle de belgelenmiştir. Söz konusu görsel set, Tepeköy'deki Rum kadınlarının Prosklitini'yi geleneksel yöntemlerle, ortaklaşa hazırlık sürecini ve kutsal addedilen ekmeğin pişirilme anını gözler önüne sermektedir. Gökçeadalı Rum kadınlarının, düğün ritüeli dahilinde hazırladıkları Prosklitini hamuru için un, maya ve su gibi temel malzemeleri geleneksel kaplar ve leğenler kullanarak toplu halde hazırlaması aşaması sırasında, imece usulüyle toplumsal dayanışma başlatılmaktadır. Bu kolektif çalışma, kültürel bilginin nesilden nesile aktarılmasında kadınların merkezi rolüne de vurgu yapmaktadır.

Yoğrulmuş hamurdan hazırlanan küçük porsiyonların üzerine evliliği simgeleyen kuş figürlerinin, haçın ve harflerin işlenmesi; bu ritüelin sembolik şekil verme aşamasıdır ve yerel halkın sanatsal ve geleneksel el becerisini sergilemektedir. Hazırlanan ekmeklerin pişirilmek üzere geleneksel taş fırına (f=14; %100) yerleştirilmesi ve kadınların toplu halde pişirme sürecini yönetmesi, ardından üzerine bal sürülerek bereket ve mutluluk dileğiyle gümüş bir tepsi veya tabak içinde sunumu (Şekil 3) geleneksel pişirme tekniklerinin süregelen önemine işaret etmekte ve günümüzde hayata geçirilebilecek otantik kırsal gastronomi deneyimi sunma potansiyeli (Çakıcı ve diğ., 2021) taşımaktadır.

[3] Çalışmada kullanılan görseller, katılımcıların mülakatlarda aktardığı ayrıntılardan (imece usulü, taş fırın kullanımı, kuş figürü, kadınların rolü vb.) yola çıkılarak yapay zeka aracılığıyla üretilmiştir. Günümüzde adadaki genç nüfus kaybı ve düğün törenlerinin sayısının azalması nedenleriyle, ritüelin geleneksel ortamda icrasına ait güncel fotoğraf belgeleme imkânı bulunmamaktadır. Bu durum, ritüelin günümüzde sürdürülemeyen bir miras olduğunu göstermektedir.

Şekil 4. Dağıtım ve Davet - Prosklitini Ritüelinin İcrası

Şekil 3'te ekmeklerin dağıtımı ve davet aşaması temsili olarak canlandırılmıştır. Prosklitini'nin davetiye yerine kullanılması, Anadolu ve Ege coğrafyasındaki düğün hazırlıklarında var olan gelenekler ile benzerlik taşımaktadır (Örnek, 2000; Gök & Savaş, 2023). Bu bölgelerde de düğün davetiyesi yerine börek, lavaş veya ekmek gibi özel yiyecekler yapılıp dağıtılmaktadır (Çelik & Gürsoy, 2007). Bu uygulamaya "okuntu" ismi verilmektedir. Örneğin Bartın'da yapılan düğünlerde okuntu olarak tavuk veya tatlı pişirilmektedir (Erol Çalışkan, 2019).

Prosklitini, Kıygaşa, Pesmet, Pişi veya Lokma (Bauırsaq) gibi diğer ritüelistik Türk yemekleriyle de ortak bir kültürel kod taşımaktadır. Bu gibi hamur işi çeşitleri, Anadolu coğrafyası, milli bilinç ve toplumsal dayanışmayı pekiştiren ritüelstik unsurlara sahiptir (Şahinler, 2022). Prosklitini, Gökçeada Rum topluluğu için benzer bir sosyal dayanışma davranışı sergilenerek üretilmektedir.

3.2. Ritüelin Somut Unsurlarına Dair Frekans Analizi

Yapılan mülakatlar sonucunda katılımcıların Prosklitini ritüeline dair verdiği bilgilerin temel unsurlarına dair içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2. Prosklitini Ritüelinin Temel Unsurlarına Dair İçerik Analizi[4]

KULLANILAN MALZEME			KULLANILAN ARAÇ GEREÇ			AİT OLDUĞU KÖY		
	f	%		*f*	%		*f*	%
			Taş fırın	14	100			
Bal	14	100	**Tepsi**	14	100			
Un	14	100	**Gümüş tabak**	13	92,86	**Tepeköy**	14	100
Maya	10	71,43	**Elek**	8	57,14			
Yumurta	9	64,28	**Leğen**	8	57,14			
Su/Keçi Sütü	9	64,28	**Tahta kaşık**	7	50			

Buna göre tüm katılımcılar (*f*=14; %100), Bal ve unun yemeğin temel ve en vazgeçilmez malzemeleri olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde tüm katılımcıların (*f*=14; %100) taş fırın ve tepsi gibi geleneksel araç gereçleri ve ritüelin Tepeköy'e ait olduğunu vurgulaması, uygulamanın somut geleneksel tekniklere ve belirli bir yerel kimliğe sıkı sıkıya bağlılığını ortaya koymaktadır. Ritüelin sunumuna dair önemli bir detay olan gümüş tabakların (*f*=13; %92,86) neredeyse tüm katılımcılar tarafından vurgulanması, bu gıdanın dağıtımında yüksek bir onur ve prestij algısının bulunduğuna işaret etmektedir. Elde edilen veriler, gastronomik kimliğin temel unsurlarıdır ve turistik deneyim paketlerine dönüştürülebilme potansiyeli taşımaktadır. Aşağıda yer alan Şekil 3'te yapılan analize dair Kod Birlikte Oluşma Modeli verilmiştir. Şekilde tarifte kullanılan araç-gereç, malzeme ve ait olduğu köy ismi modellenmekte ve kodların birbirleri ile çakışma frekansları gösterilmektedir.

[4] *f*= frekans (tekrar sıklığı)

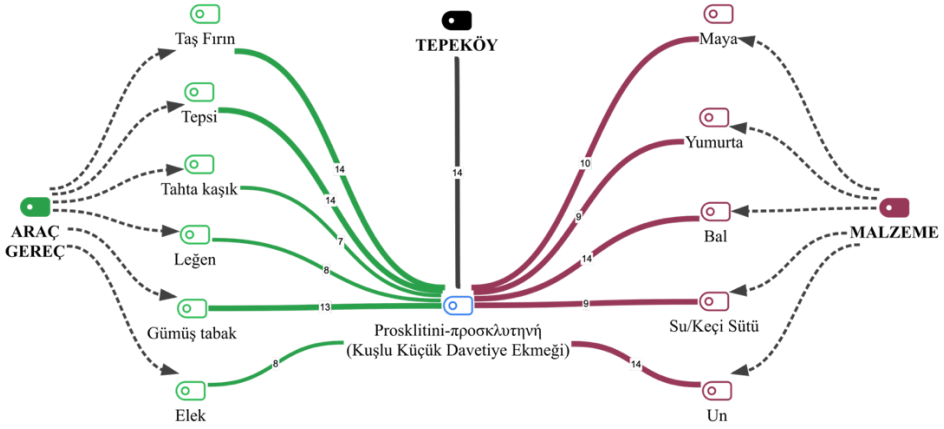

Şekil 5. Prosklitini Kod Birlikte Oluşma Modeli (Çakışan Kodlar)

3.3. Katılımcı İfadeleri ve Ritüelin Etnografik Detayları

Katılımcılarla gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlar sonucunda elde edilen ifadeler zengin etnografik detaylar içermektedir. Görüşmeciler, Prosklitini'nin temel işlevinin "davet etmek" olduğunu net bir şekilde vurgulamaktadır.

- ***K.7:*** *"Davetiyeleri kendin hazırlarsın. Şimdiki gibi değil… her şey el emeği olacak… herkesin eli değecek… bütün komşular…küçük ekmeklerin üzerine kuş deseni yapıp balla süslersin... (Araştırmacı: Adı nedir bu ekmeğin?) Prosklitini diyoruz biz... Proskuitirio, Proskalo… davet etmek demek. Yani davetiye ekmeği."*
- ***K.12****: "Tepeköy'de davetiye yerine küçük küçük hamurdan yuvarlak ekmek yapıyorlardı ve üzerine kuş figürleri koyuyorlardı. Bizim köy yapmazdı. İstenirse yapılır o ayrı. Ama o adet Tepeköy'ün daha çok. "*

Prosklitini, üzerindeki semboller ve taşıdıkları anlamlar açısından kendine has özellikleri olan bir yemektir. Ekmeğin üzerindeki kuş, yeni evliliğe yönelik temel arzuları ve özellikle gelinin yeni yuvasına "uçuşunu"; haç, evliliğin ve ailenin kutsallığını Hristiyanlık inançları açısından kutsanmasını sembolize eder. Katılımcıların bu konudaki yorumları şu şekilde olmuştur:

- *K.3: " Kuşlar hep hamurdan... Bir de haç yaparsın. Gelinin ve damadın isimlerinin baş harfleri…(Araştırmacı: Tüm bunların anlamı nedir?) Mutlu olsunlar, davet etmek, gelin uçup geliyor, Tanrı razı olsun…. Gelin davetiyeleri dağıtıyor. Kendisi davet ediyor, komşuları gezip. Her eve..evde kaç kişi varsa o kadar ekmek."*

Prosklitini, yerel farklılıklara örnek gösterilebilir bir yapıdadır. Hazırlık aşamasında Anadolu coğrafyasına has imece kültürünün varlığı dikkat çekmektedir. Mülakatlarda hem buna hem de Gökçeada'daki Rum köyleri arasında uygulama farklılıkları olduğu anlatılmaktadır. Buna göre Prosklitini ritüeli Tepeköy'e ait bir pratiktir.

- *K.4: "Onlar, (Prosklitini ekmeğini kastediyor) Tepeköy'de yapılırdı. Her köyde faklı adetler vardı"*
- *K.8: "(Araştırmacı: Kadınlar birlikte mi yapıyor yoksa gelin mi pişiriyor?) Birlikte yapıyorlar. Hep birlikte… baştan sona… gelin dağıtıyor sonra"*

3.4. Dini Ritüeller ve Ekmek

Prosklitini, Gökçeada mutfağındaki genel dini ritüellerin bir parçasıdır. Rum Ortodoks inancında evlilik, bireyin sosyal statüsünü değiştiren yedi ana sakrament (gizem) arasında yer almaktadır. Ortodoksluğun mistik bir teolojiye sahip olduğu ve rasyonel aklın çıkarımlarını içine alan bir anlayışı kabul etmediği, felsefi bir sistem yerine dini önderlerin görüşleri üzerine temellendiği belirtilmektedir (Halim, 2018). Bu nedenle Prosklitini gibi kutsanmış gıdaların bu geçiş ritüelinde kullanılması, ekmeğin dini sembolizmini güçlendirmektedir. Bu tür geleneksel uygulamalar, sistemleşmiş teolojik doktrinler yerine halkın yaşantısal yönünü yansıtan Halk dindarlığı tipinin bir göstergesidir (Güleç & Bilgin, 2018). Gökçeada'da tahıl ürünleri ve bunlarla yapılan yiyecekler arasında benzer sembolik işlevlere sahip başka tarifler de bulunmaktadır (Ademoğlu & Durlu Özkaya, 2021). Örneğin sıklıkla pişirilen Paskalya Çöreği (Tsoureki) yeniden doğuş ve bereket ile ilişkilendirilmekte; Papaz Ekmeği (Prosfora), kilise ayinlerinde Hz. İsa'nın etini simgelemekte; Cenaze Tatlısı (Koliva), buğdaydaki doğum ve diriliş sembolizmiyle cenaze ve anma törenlerinde kullanılmaktadır. Benzer şekilde, Meryem Ana Yortusu sırasında İmroz'da ölenlerin ruhu için keşkek benzeri (Kurkuta) dağıtılmaktadır (Büyük & Köseoğlu, 2025). Bu ritüel, modern ve antik Yunan'da var olan ölü kültünde yiyecek aracılığıyla bereketi sağlama geleneğiyle paralellik göstermektedir (Håland, 2012). Ritüel yemekleri ve arkasındaki derin inanç sistemi, bir turistik destinasyonun "kültür" ve "deneyim" operand kaynaklarını da oluşturmaktadır (Kladou & Trihas, 2022). Yukarıda sayılan bölgeye has tarifler, tahılın adada temel besin olmanın yanı sıra kültürel kimliğin ve Ortodoks inanç sisteminin önemli bir parçası olduğunu göstermektedir.

4.Tartışma ve Sonuç

Prosklitini (Προσκλητίνι, Kuşlu Davetiye Ekmeği), Gökçeada (İmros) Rum mutfak kültürünün sembolizm ve toplumsal işlev açısından ne denli zengin olduğunu gösteren somut bir kültürel miras örneğidir. Bu ekmek, Gökçeada'da geçmiş zamanlarda yapılan düğünlerde sadece davetiye işlevi görmemekte, aynı zamanda gelinin ve damadın gelecekteki mutluluğunu ve evlerinin bereketini simgelemektedir. Bu tarif, Gökçeada'nın geçmişi antik dönemlere kadar uzanan yerel halkının geleneksel yaşamının bir parçası ve aynı zamanda da kültürel aidiyet simgelerinden biridir. Prosklitini yapımında Anadolu coğrafyasında yaygın olan imece ananesinin uygulanıyor olması, yerel tariflerin toplumsal bağlar üzerindeki etkisini de gözler önüne sermektedir.

Geleneksel hazırlanmasında yaşatılan yardımlaşma kültürü, kültürel bilginin sonraki nesillere aktarımını da sağlamaktadır. Prosklitini, Anadolu coğrafyasındaki ritüelistik okuntu adetiyle olan yapısal benzerliği ile de dikkat çekmektedir. Ekmeğin özellikle taş fırınlarda pişirilmesi, adaya has pişirme yöntemlerine olan bağlılığı göstermektedir (Çakıcı ve diğ., 2021). Bu ritüelistik ekmek, Gökçeada Rum topluluğu için paylaşılan bir tarihi ve kültürel kimliği, aynı zamanda da ait olma duygusunu temsil etmektedir. Prosklitini gibi ritüellerin sadece adanın belirli bölgelerinde (Tepeköy) yoğunlaşması, adanın coğrafi yapısı, mikro-ekolojik farklılıkları ve yerel toplulukların gelenekleri farklı şekillerde yorumlaması ile yakından ilişkilendirilebilir (Ogilvie, 1916). Çalışmanın temel bulguları, Gökçeada'nın gastronomik kimlik temelli yerel

markalama (place branding) stratejileri geliştirmesi için güçlü bir zemin hazırlamaktadır (Kladou & Trihas, 2022). Ancak Prosklitini yapma geleneği, adada genç nüfusun kalmaması ve düğün törenlerinin sayısının yok denecek kadar az olması nedeniyle günümüzde geleneksel formunda gerçekleştirilememektedir. Gelenekler, imkânların artması, teknoloji ile birlikte kitle iletişiminin farklılaşması gibi nedenlerle değişme ve yok olma riskiyle karşı karşıyadır (Erol Çalışkan, 2019; Altun, 2009; Gök & Savaş, 2023). Bu özgün yöresel yemeğin detaylı tarifinin ve kültürel bağlamının belgelenmiş olması kültürel kimliğinin sürekliliği açısından önem taşımaktadır. Bu sayede gastro-kültürel deneyimler üzerinden yerel kimlik pekiştirilebilecek ve gastronomi, adanın özgün kültürel kimliğinin ve toplumsal bağlarının güçlenmesinde birincil araç olarak kullanılabilecektir. Özellikle imece usulü hazırlık süreçleri, turistlerin operant kaynak (bilgi, beceri) olarak katılabileceği, sürdürülebilir ve bütüncül turizm ürünleri (mutfak atölyeleri) sunma potansiyeli taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Ademoğlu, A., & Durlu Özkaya, F. (2021). Özel gün ve tören yemekleri: Ethnic Foods dergisi üzerine bir inceleme. Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel, 4(2), 248-257.

Altun, M.Y. (2009). Düğün Fotoğrafı Geleneği. (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü). İstanbul.

Büyük, Ö., & Güleç, D. (2025). Kültürel Mirasın Lezzeti ve Gastronomi Turizmi: Gökçeada Rum Mutfağı. 1st International Cyprus Congress of Scientific Research Proceedings Book, 584-595.

Büyük, Ö., & Köseoğlu, A. (2025). Gökçeada Özel Gün Sofraları: Yerel Yemeklerin Kültürel Mirası. 1st International Cyprus Congress of Scientific Research Proceedings Book, 567-583.

Creswell, J.W. (2013). *Research design: qualitative, quantitative and mixed methods approaches*, New York: Sage.

Çakıcı, S., Sırtlı, A., & Korkmaz, M. (2021). Gökçeada'ya Ait Gastronomik Değerlerin Sürdürülebilirliğinin Sağlanmasına Yönelik Bir Araştırma: Gastronomi Müzesi Önerisi. Gastroia: Journal of Gastronomy And Travel Research, 5(2), 302-335.

Çapa, M. (2017). Lozan Antlaşması'ndan Sonra (1923-1928) İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada'da Türk Egemenliğinin Yeniden Kurulması: Adalar Hakkında Bir Rapor. Karadeniz İncelemeleri Dergisi, (22), 91-108.

Çavuşoğlu, O., & Altun, Ö. (2023). Cittaslow Şehir Restoranlarında Yöresel Gastronomik Ürün Kullanımı: Gökçeada (İmroz) Örneği. Türk Turizm Araştırmaları Dergisi, 7(1), 49-65.

Çelik, A., & Gürsoy, A. (2007). Espiye'de Halk İnanışları. *Espiye Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* (s. 205-216), İstanbul: Espiye Belediyesi Yayınları.

Diker, İ. (2022). Nüfusunu Yitiren Kırsal Miras Alanlarının Korunmasına Yönelik İlkeler: Dereköy, Gökçeada (Imbros) Örneği. (Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü). Ankara.

Ercan, T. (1996). Biga ve Gelibolu Yarımadaları İle Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan Adalarının Jeolojik, Arkeolojik ve Tarihi Özellikleri, Ankara: Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Yayınları

Erol Çalışkan, Ş.S. (2019). Bartın'da düğün geleneklerinin dünü ve bugünü. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 8(1), 413-445.

Gök, S., & Savaş, C. (2023). Korkuteli yöresi düğün geleneklerinin müzik folkloru açısından incelenmesi. RAST Müzikoloji Dergisi, 11(1), 97-135.

Güleç, M. M., & Bilgin, V. (2018). Halk dindarlığının gündelik hayattaki görünümü ile ilgili sosyolojik çözümleme. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 27(1), 73-108.

Håland, E.J. (2012). When the dead ensure the food. death and the regeneration of life through festivals, food and social gathering during the ritual year in modern and ancient Greece. Cosmos, 28, 309-346.

Halim, I. (2018). İmroz/Gökçeada'da Hıristiyanlık Tarihi, Kilise ve Halk Mimarisi. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi "Troia'dan Çanakkale'ye İnsanın, İnancın ve Mekânın İnşası: Değerler ve Şehir" Uluslararası Kongresi Çanakkale,* 145.

Herodotos. (2019). *Herodotos tarihi* (M. Ökmen, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi yak. M.Ö. 440).

Homeros. (2014). *İlyada* (A. Erhat & A. Kadir, Çev.). Can Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi yak. M.Ö. 8. yy).

Hüryılmaz, H. (2006). Gökçeada-Yeni Bademli yerleşmecilerinin Erken Bronz Çağı'nda denizaşırı ilişkileri. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 5(17), 1-9.

Kladou, S., & Trihas, N. (2022). Place branding through resource ıntegration and gastro-cultural experiences: a transnational perspective. Tour. Hosp., 3, 1-14.

Ogilvie, A.G. (1916). Notes on the geography of Imbros. The Geographical Journal, 48(2), 130-145.

Örnek, S.V. (2000). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Özekmekçi, M.M. (2020). 21 Ağustos 1859 Tarihli İmroz (Gökçeada) Depremi. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 7(4), 2239-2256.

Özözen Kahraman, S. (2005). Gökçeada'da göçlerin nüfus gelişimi ve değişimi üzerine etkileri, Coğrafi Bilimler Dergisi, 3(2), 39-54

Savsa, G.S., & Aksu, M. (2025). Eating Habits in Rum Culture: The Case of Gökçeada. TWIST, 20(1), 121-126.

Şahinler, D. (2022). Türk kültüründe ritüelistik bir yemek olarak Bauırsaq, Pişi, Pesmet, Lokma, Kıygaşa. Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, 20, 1-18.

Uzun, H., & Çıraklar, E. (2025). Manisa ili Yunusemre ilçesi Malta mahallesinde yaşayan Makedon göçmenlerinin evlenme adetleri ve müzik pratikleri. Social Sciences Development Journal, 10(52), 337-359.

VERBI Software. (2019). MAXQDA 2020 [computer software]. Berlin, Germany: VERBI Software, maxqda.com.

Yıldız, S. (2022). *Etnik Toplumlara Ait Yemek Kültürleri.* İçinde Neslihan Serçeoglu (Ed.), Yemek Kültür ve Toplum (s. 333-357). Nobel Akademik Yayınları.

YEREL REÇETELERİN KÜRESEL ÇATIŞMADAKİ YERİ: GÖKÇEADA BADEMLİ BEYAZ RUM BAKLAVASI ÜZERİNDEN GASTROMİLLİYETÇİLİK TARTIŞMALARI VE GASTRONOMİ TURİZMİ

Öğr. Gör. Dr. Özge BÜYÜK

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

ozgebuyuk@comu.edu.tr -ORCID: 0000-0003-2058-8510

ÖZET

Bu çalışma, Gökçeada'da yaşayan Ortodoks Rum kökenli Türk halkının geleneksel yiyecekleri arasında yer alan Bademli Beyaz Rum Baklavasını ele almaktadır. Bu çerçevede unutulmaya yüz tutmuş tarifler arasında yer alan söz konusu özgün lezzetin, literatüre kazandırılması amaçlanmış ve gastronomi turizmini geliştirme potansiyeli değerlendirilmiştir. Araştırmaya konu olan tarifte kullanılan temel malzemelere yerel halk tarafından atfedilmiş kültürel kodların belirlenmesi ve analizi, yerel miras ve ulusal sahiplik tartışmaları açısından da önem taşımaktadır. Bu bağlamda baklavanın aidiyeti üzerine süregelen gastromilliyetçilik tartışmalarına yerel bir sentez ve yeni bir bakış getirilmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler : Baklava (μπακλαβάς), Gökçeada (İmbros), Gastronomi Turizmi, Mutfak Mirası, Kültürel Sembolizm.

THE ROLE OF LOCAL RECIPES IN GLOBAL CONTESTATIONS: AN EXAMINATION OF GASTRO-NATIONALISM AND CULINARY TOURISM VIA GÖKÇEADA'S WHITE ALMOND GREEK BAKLAVA

ABSTRACT

This study examines the White Almond Greek Baklava, a traditional culinary item deeply rooted in the culture of the Turkish citizens of Orthodox Greek descent residing in Gökçeada (Imbros). The research aims to document this unique flavor—which is increasingly among the island's forgotten recipes—for the academic literature, while also assessing its potential for advancing gastronomy tourism in the region. Furthermore, identifying and analyzing the cultural codes attributed by the local community to the core ingredients used in the recipe is crucial for understanding debates surrounding local heritages preservation and national ownership claims. In this context, the study offers a local synthesis and a fresh perspective on the ongoing discussion of gastro-nationalism concerning the provenance and cultural ownership of baklava.

Keywords: Baklava (μπακλαβάς), Gökçeada (Imbros), Gastronomy Tourism, Culinary Heritage, Cultural Symbolism.

GİRİŞ

Baklava, Türk mutfağı başta olmak üzere Ortadoğu, Balkan ve Güney Asya mutfaklarında önemli yer tutan bir hamur tatlısıdır (Karabudak, 2024). Bu tarif, günümüze değin Orta Doğu ve Akdeniz coğrafyasında uygulanmış, ancak sıklıkla Türk ve Yunan halkları arasında süregelen bir kültürel sahiplik çatışması ile gündeme gelmiştir. Söz konusu çatışma, yalnızca Türk ve Yunan halkları arasında kalmamış ve gastromilliyetçilik tartışmaları zamanla Balkan coğrafyasına da sirayet etmiştir (Walczak-Mikołajczakowa, 2022). Gastromilliyetçilik, ulusal kimliği yemek aracılığı ile savunmaktır ve bir

çatışma biçimidir (Demirkıran & Demir, 2023). Günümüzde kahve, cacık, beyaz peynir, dolma, musakka ve diğer pek çok tarif gibi baklava da bu gastromilliyetçilik tartışmalarına konu olan tarifler arasında yer almaktadır. Gıdanın aidiyeti üzerinde yapılan tartışmalar gastromilliyetçiliğe anti tez olarak "kozmopolitizm" ve "çok kültürlülük" yaklaşımlarını ortaya çıkarmıştır. Söz konusu yaklaşımları destekler nitelikte bir düşünce olarak Osmanlı mutfağının, Bizans mutfağı ve diğer mutfakları sentezleyip Türk kimliğin bir parçası haline getirmesi (Karaosmanoğlu, 2007) sunulmaktadır. Tartışmaların merkezindeki tariflerden biri olan baklavanın bölgesel varyasyonlarının incelenmesi bu aşamada oldukça önemlidir. Çünkü yerel reçeteler ulusal antagonizmalar[1][2] yerine kültürel entegrasyonun bir sonucu olarak, eleştirel bir karşı-örnek sunma potansiyeli taşımaktadır. Gökçeada'ya has Beyaz Rum Baklavası da özgün bir yerel reçete olması dolayısı ile söz konusu mevzuyu "küresel çatışma" zemininden "kültürel diyalog" ve yerel sentez zeminine taşımaktadır. Ayrıca bu ve benzeri yerel reçeteler, vurgu yaptıkları kültürel miras öğeleri sayesinde, Gökçeada'nın mutfak mirasına vurgu yapmakta ve destinasyonun gastronomi turizmi pazarlamasında stratejik ve rekabetçi bir avantaj elde etmesini sağlama potansiyeli taşımaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve ve Literatür Taraması

Gelenekler, bir nesilden diğerine çoğu zaman sözlü olarak iletilen örf ve inançlardır. Bu aktarım kültürel kimlik oluşturmada önemli bir rol oynamaktadır (Weichselbaum, 2009). Akdeniz havzasında yaşayan halklar yüzyıllarca aynı coğrafyayı, aynı florayı ve aynı kültürü paylaşmış; komşuluk ilişkileri neticesinde birbirlerinden etkilenerek gastronomik kültürel senteze iyi birer örnek teşkil etmişlerdir (Oktay & Güden, 2021). Bu durum bölge halklarının mutfak kültürlerinde yer alan pek çok tarife olduğu gibi baklavaya da yansımıştır.

Uzun bir dönem aynı coğrafyaya hükmetmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun gastronomi tarihi incelendiğinde, Baklavanın; Türk Kadayıfı ve Güllaç gibi diğer geleneksel tatlılarla birlikte, 1299-1922 yılları arasındaki *"Gastronomik Gelişim"* listesinde (Oktay, 2019) yer aldığı görülmektedir. Tarifin, Fatih Sultan Mehmed döneminde (1451-1481) sarayda uygulanmış olduğuna dair somut kayıtlar bulunmaktadır. Bilgin'e göre (2016): Şirvanı'nin Kitabü't-Tabih çevirisinde saray mutfağı defterlerine yansıyan tatlılar arasında *"Baklava-i ağayân"* yer almaktadır. Sarayda elçiler onuruna verilen ziyafet menülerinde rastlanan bu tarifi, yabancı gözlemciler de sıklıkla dile getirmişlerdir (Oktay, 2019). Örneğin Yerasimos (2014), boyut olarak *"kağnı tekerleği kadar"* benzetmesini kullandığı tepsilerde yapılan tatlının *"kat kat ve ufacık bir sikkenin ağırlığıyla çökecek denli yumuşak"* olduğunu, yalnızca hünkara ve konuklarına sunulmakla kalmayıp Ramazan ayının 15'inde padişahın Hırka-i Şerîf ziyareti dönüşünde bizzat kendisi tarafından yeniçerilere gönderildiğini ifade etmektedir. On yeniçeri için bir tepsi olacak şekilde hazırlatılan bu ikram, *"Baklava Alayı"* ismi verilen bir törenle kışlaya götürülmektedir (Aksu, 2022). Bu kayıtlar, baklavanın Osmanlı saray mutfağındaki köklü statüsünü ve diplomatik ziyafetlerdeki törensel rolünü göstermektedir (Akın ve diğ., 2015; Işın, 2017).

Perry (2003), baklavanın ana yurdunun Azerbaycan olduğunu söylemektedir. Buna göre tarif, Anadolu'ya, Türk göçleri ile getirilmiştir. Baklavanın atası İran mutfağında yer alan geleneksel fındık-fıstık dolgulu fırınlanmış hamur işleri ile Türklerin çok katlı yufka ekmeğinin bileşimi olan "*Bakü Pahlavası"* dır . Bu tatlı, bölgede yaşayan hakların kültürel teması sonucunda oluşmuştur. Ancak literatür, tarif için Antik Yunan'a ve Orta Asya'ya işaret edebilecek çok daha eski kayıtlar da ortaya koymaktadır. Örneğin M.Ö. 450'li yıllarda yaşamış ünlü filozof Zeno'nun, meşhur paradoksunu dinlemek için bekleyen öğrencilerine, kendi sıkıcı dersi yerine "*gizli baklava tarifini*" dinlemeyi önermesi, baklavanın Antik Yunan düşünce dünyasında dahi bilinen bir lezzet olduğuna dair erken bir

[2] Fertler, zümre veya toplum sınıfları arasında yaşanan gerginlik ve çatışma (Gürsoy, 1969).

anekdot sunmaktadır (Katahan, 1997). Bununla birlikte, Türk göçünden çok daha önce Anadolu coğrafyasında hüküm süren Roma (MÖ 753–MS 395) ve tarihlerinin bir kısmında Türkler ile etkileşim içinde yaşayan Bizans (M.S 395-1453) gibi medeniyetlerin bölgede bıraktığı gastronomik izler (Oktay, 2019) de baklavanın geçmişi ile ilgili yapılacak değerlendirmelerde dikkate alınması gereken konulardan biridir.

Günümüzde baklava Orta Doğu, Doğu Akdeniz, Balkanlar ve Kafkasya'nın hemen bütün halkları tarafından geleneksel bir tatlı olarak kabul edilmektedir. Arnavutluk, Bulgaristan, Makedonya, Romanya sınırlarında yüzyıllardır yaşayan Balkan halkları ile Türk toplulukları arasındaki etkileşim, Türk boylarının 7. yüzyıldaki akınları ile başlamış; 14. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasına girişi ve yaklaşık 500 yıl süren hakimiyeti, bölgenin mutfak kültüründe ortak miraslar da oluşturmuştur. Böylelikle Balkan mutfağı ve Türk mutfağı arasında yiyecek ve yemek isimlerinde, çok sayıda benzerlik oluşmuştur (Durlu Özkaya ve diğ., 2020). Baklava, Meze, Çorba, Güveç ve Kurabiye gibi yemek isimlerinin Balkan dillerine Osmanlı Türkçesi (*Turcism*) aracılığıyla geçmiş olması, bu gıdaların aidiyet tartışmasını tek bir ulusa indirgemenin zorluğuna dilbilimsel olarak da işaret etmektedir (Walczak-Mikołajczakowa, 2022). Aynı şekilde, Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından dilde arılaştırma çabalarına rağmen, Yunanca söz varlığındaki Türkçe alıntılar dilin morfolojisine uyum sağlayarak yaşamaya devam etmiştir. Baklava (*μπακλαβάς - baklavas*) kelimesi, Skarlatos Vizantios'un 1835 tarihli sözlüğünde yer alan ve Türkçe kaynaklı olduğu belirtilen sözcüklerden biridir (Kelağa Ahmet, 2017). Aynı durum Dolmadakia/Dolma, Trahanas/Tarhana ve Keftedes/Köfte gibi yemekler için de geçerlidir. Dolayısı ile Gastromilliyetçilik tartışmalarında Baklavanın bir Türk tatlısı olarak yer alması, bu bölgelerde Osmanlı'nın tarihsel sürekliliği ve coğrafi kapsamı açısından yapılan değerlendirmelerin bir sonucu olarak gösterilebilir.

Xarcha ve arkadaşlarına göre (2025), Yunan ve Türk mutfakları asırlar boyunca etkileşim içinde olduğu için iki mutfak arasındaki sınırlar bulanıklaşmıştır. Örneğin Bizans mutfağında sıklıkla tüketilen meze ve zeytinyağlı gibi tarifler aynı zamanda Osmanlı mutfağında da yer almıştır (Oktay, 2019). Hatta 18. yüzyıl başından 1821'e kadar süren Phanariot döneminde, Yunan soyluları mutfak personellerini İstanbul'dan Yunanistan'a götürmüştür (Nacu, 2021). Casangiu Siea (2021), bu görüşü destekleyecek biçimde yemek kimliklerinin halkların genlerinde ya da tarihi köklerine dayandırılamayacağını, farklı insanlarla ve kültürlerle kurulan günlük etkileşimler ve deneyimler sayesinde zaman içinde inşa edildiğini söylemiştir.

Gastronomik kimlik, aynı dil gibi yaşayan ve kendi kendini geliştiren kültürel etkilenme sürecine dayanmaktadır. Birbirleri ile komşuluk yapan halkların yeme ve pişirme ritüellerinde etkileşim içinde olmaları da bu "kültürel etkilenme" kavramına örnek teşkil etmektedir (Oktay & Güden, 2021). Söz konusu etkileşim, yerleşik halklar ve onların ortak yaşamları göz önünde alındığında Gökçeada'da ve adanın yerel mutfak kültüründe de kendini göstermektedir. Destinasyon, binlerce yıllık tarihi boyunca farklı medeniyetlere kucak açmış olması nedeniyle, Türk ve Rum mutfak geleneklerinin sentezini sunan zengin bir mozaiğe sahiptir. Adanın kültürel mirası, yalnızca mutfakla sınırlı kalmayıp, denizcilik geleneklerine ve dini ritüellere de yansımış durumdadır. Ada mutfağı, yerel ürünlere (zeytinyağı, keçi peyniri, oğlak eti) ve taş fırın kullanımı gibi geleneksel pişirme tekniklerine dayanarak güçlü bir kültürel kimliği halen daha muhafaza etmektedir. Geleneksel yemeklerini özellikle özel günlerde hazırlamaları ve paylaşmaları, adada yaşayan Rum kökenli Türk vatandaşlarının ortak bir geçmişi ve aidiyet duygusu olduğunu düşündürmektedir (Büyük & Köseoğlu, 2025). Gökçeada'nın zengin mutfak geleneğinde, düğülerde ikram edilen Bademli Beyaz Rum Baklavasını gibi tatlıların hazırlanışı, basit bir yemek yapma eylemi olmanın ötesine geçmekte, aynı zamanda etnik kimliğin ve sosyal hafızanın birer taşıyıcısı olarak işlev görmektedir. Bu süreç, işlevsel olarak Anadolu coğrafyasında genç kadınların çeyizlik tekstil ürünlerini dokumasına benzetilebilecek, kritik bir kültürel sosyalleşme mekanizması

olarak da işlemektedir. Bu geleneksel ritüel, tarih boyunca genç kızlara toplumsal rollerin ve değerlerin pratik bir eğitimini sunmuş; bekâretin simgesel önemini içselleştirmelerini, sahip olmaları gereken erdemleri geliştirmelerini sağlamıştır. Yunanistan'da da yaygın olan bu pratikler, yeni nesile geleneksel toplum için idealize edilmiş kadın vasıflarını kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu geleneksel kadın tipolojisi "*nikokyria*" olarak isimlendirilmektedir (Katahan, 1997).

2. Gastronomi Turizmi ve Yerel Kimlik İlişkisi

Yiyeceklerin hazırlanma aşamaları ve tüketim yöntemleri, kültürel kimliğin nesiller arası aktarımı için kritik önem taşıyan kapsamlı bir gelenek ve ritüeller bütünüdür (Weichselbaum, 2009). Mutfak kültürleri, toplumsal kimliği yansıtmaktadır. Bu yapısı ile gastronomik değerler tarihini ve turistik değerleri de yansıtmaktadır. Kültürel kimliğin önemli parçası olan gıdalar, geleneksel reçeteler ve ritüeller aynı zamanda destinasyon için önemli çekim unsurları arasında gösterilmektedir (Oktay & Güden, 2021). Gastronomi turizmi, bu yerel mirasın korunması ve bölge ekonomisinin sürdürülebilir şekilde geliştirilmesi için önemli bir role sahiptir (Büyük & Güleç, 2025). Bununla birlikte, yerel mutfak mirasının küresel pazara sunulması ve turizm endüstrisi için faydalı hale getirilmesi için ciddi bicimde ele alınması gereken standardizasyon ve markalaşma çalışmaları bulunmaktadır . Ancak bu çalışmalar öncesinde öncelikli olarak kültürel kimliğin gastronomik öğelerinin tespiti, literatüre dahil edilmesi ve arşivlenmesi şarttır. Türkiye'de de bu yönde çeşitli girişimler olduğu bilinmektedir (Karaosmanoğlu, 2007). Hali hazırda yapılan envanter çalışmalarında Baklava dâhil olmak üzere geleneksel tatlılar, hazırlanış yöntemlerine göre, işlem sonrasında fırınlama veya kızartmaya tabi tutulan ürünler sınıfına alınmıştır (Lalas ve diğ., 2007). Türkiye'deki diğer çeşitleri gibi Gökçeada Bademli Beyaz Rum Baklavası da bu kategoride yer almaktadır. Bu araştırma ile adaya has bu otantik tarifinin akademik literatüre resmi olarak kaydedilmesi ve ulusal standardizasyon ve arşivleme çalışmalarına katkı sunulması hedeflenmektedir.

3. Yöntem

Bu çalışmada, kültürel olgulara yüklenen anlamları derinlemesine incelemek amacıyla yorumsamacı nitel araştırma yaklaşımını benimsenmiştir. Yorumsamacı yaklaşım, toplumsal gerçekliklerin belirli bir bağlam içinde ele alınarak daha iyi anlaşılabilmesi ve hatta arka planda saklı kalan anlamların da ortaya çıkarılmasını hedef alan bir anlayışa sahiptir. Burada amaç, insanların eylemlerinin ardında yatan nedenlere odaklanmaktır (Kaya, 2019; Namlı Altıntaş & Erdem, 2021). Bu bağlamda Gökçeada'ya has Bademli Beyaz Rum Baklavası tarifinin kültürel kodları, kullanılan malzeme ve sembolik anlamları geleneksel ritüeller açısından içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu analiz ile tarifte kullanılan malzemelerin işlevi, anlamı ve kültürel bağlamı arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amaçlanmıştır. İçerik analizinde baklavada kullanılan malzemeler ve yerel halk tarafından bu malzemelere yüklenmiş olan sembolik anlamlara dair ifadelerin frekans dağılımları yapılarak tarifin kültürel miras unsurları belirlenmek istenmiştir. Bu tür bir analiz, literatürde var olan güncel çalışmalarla desteklenmektedir (Markantonatou ve diğ., 2021) ve elde edilen veriler, gastronomi turizmi çalışmalarını geliştirecek bir bilgi tabanının yapılandırılmasına olanak tanımaktadır. Araştırmanın veri seti, birincil ve ikincil kaynaklardan elde edilmiştir. Birincil veriler, Gökçeada'da ikamet eden ve geleneksel reçetelerin uygulayıcısı ve taşıyıcısı olma özelliği taşıyan 65 yaş üzeri, 20 Rum kökenli Türk vatandaşı ile gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlardan sağlanmıştır. Örneklemin tamamının cinsiyeti kadındır. Creswell'e göre (2013) bu örneklem sayısı, derinlemesine mülakatlar için ve özellikle de kaybolma riski taşıyan yerel kültürün doğası açısından bakıldığında yeterli görülmektedir. Mülakatlarda, yerel halkın bademli baklavayı hazırlama, tüketme ve düğün gibi özel günlerdeki ritüel kullanımlarına dair sözlü anlatıların ve yerel kültüre ait semboliklerin kaydedilmesi amaçlamıştır. İkincil veri kaynakları ise, adaya dair mevcut yerel yemek kitapları ve akademik literatürden oluşmaktadır. Veri analizlerinde MAXQDA 2024 (VERBI Software, 2019) nitel veri analiz programı kullanılmıştır. Katılımcılara

sorulan tek mülakat sorusu, “Bademli Beyaz Baklava ne zaman ve nasıl pişirilir; malzemeler sizin için neyi sembolize etmektedir?” olmuştur. Mülakatlar katılımcılardan alınan onamdan sonra ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Görüşmeler 45-95 dk. sürmüş, ses kayıtları deşifre edildikten sonra analize hazır hale getirilmiştir.

4. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde yer alan bulgular, gerçekleştirilen analizler doğrultusunda katılımcıların kullandığı kavramların sıklığını gösteren "Tematik Analiz", kavramların birbirleriyle ilişkisine vurgu yapan "Kavramsal Ağ Haritası ve Kelime Bulutu" ve tarifin bileşenlerine yüklenen anlamları çözümleyen “Tarifin Nitel Çözümlemesi” olmak üzere üç alt başlık altında toplanmıştır.

4.1. Tematik Analiz

Katılımcılar ile “Gökçeada Bademli Beyaz Rum Baklavası" hakkında yapılan mülakatlar sonucunda elde edilen deşifre edilmiş verilere uygulanmış içerik analizi sonucu sıklıkla tekrar eden, kelimeler araştırmanın amacından hareketle “Kullanılan Malzeme” “Etkinlik Bileşeni” ve “Sembolik Anlam” olmak üzere 3 tema altında toplanmıştır. Frekans analizi sonucunda belirlenen en sık tekrar edilen kelimeler, kelimelerin atında yoğunlaşmış olduğu temalar ve bunların yüzdelik dağılımları Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 3. Gökçeada Bademli Beyaz Rum Baklavası Tema-Kod Frekans Dağılımı

GRUP (TEMA)	f	(%)	KELİME (KOD)	f	(%)
Kullanılan Malzeme	**328**	**46,86**	**Badem**	**79**	**24,09**
			Un	61	18,60
			Tereyağı-Zeytinyağı Karışımı	38	11,59
			Şeker	37	11,28
			Karanfil	25	7,62
			Vanilya	22	6,71
			Yumurta	20	6,10
			Damla Sakızı	19	5,79
			Rakı	16	4,88
			Tuz	11	3,35
GRUP TOPLAMI				**328**	**100,00**
Etkinlik Bileşeni	138	**19,71**	**Düğün**	76	55,07
			Gelin	62	44,93
GRUP TOPLAMI				**138**	**100,00**
Sembolik Anlam	234	**33,43**	**Beyaz**	**81**	**34,62**
			Saflık	76	32,48
			Mutluluk	39	16,66
			Bereket-Zenginlik	38	16,24
Toplam				**234**	**100,00**
GENEL TOPLAM				**700**	**100,00**

f= Frekans (Tekrar Sayısı)

Tablo 1'deki "Kullanılan Malzeme" temasının grup içi dağılımı incelendiğinde, Badem (f=79) kodunun %24,09’luk bir oranla en baskın reçete bileşeni olduğu görülmektedir. Klasik baklavanın temel yapıtaşı olan un (f=61; %18,60) ve tatlandırıcı unsur şeker (f=37; %11,59), frekans açısından bademin gerisinde kalmıştır. Bu veri, tarifin kimliğinin hamur işi (teknik) özelliklerinden ziyade, ayırt edici iç malzeme (nitelik) üzerinden kurulduğunu göstermektedir. Mülakatlarda katılımcılar, bademi sadece bir lezzet unsuru olarak değil, görsel estetiği sağlayan temel yapıtaşı olarak tanımlamışlardır. Örneğin:

G.4: "Düğünlerde her türlü tatlı yapılırdı. Ama baklava badem ezmesiyle yapılıyordu. Unu, şekeri herkes koyar ama bizim baklavamızı beyaz yapan o bademdir. Ceviz koyarsan kararır, o zaman o bizim düğün baklavamız olmaz. Bembeyaz olacak gelin gibi görünecek."

Ayrıca karanfil (f=25; %7,62), miktar olarak en az kullanılan malzeme olmasına rağmen, anlatılarda önemli bir yer tutarak tarifin "süsleme ve ritüel" yönünü temsil etmiştir. Aşağıda yer alan Şekil 1'de adada geleneksel olarak pişirilen ve her dilim üzerine ayrı ayrı karanfil saplanmış olan tarifin fotoğrafı yer almaktadır. Katılımcılardan bazılarının karanfil kullanımına dair ifadesine örnek verilecek olursa:

G.7: "Babam o kadar çok severdi ki pişerken kokusunu duyunca, 'Baklavas cennetten çıkacakmış gibi kokuyor, derdi. Annem en iyi baklavas yapandı köyde. Düğünlerde hep ona gelirdi komşuları…üstüne de karanfil saplıyordu kabarıp çıkmasın hem güzel görünsün diye . Biz hep öyle yaparız."

G.15: "Karanfilsiz tepsi eksik görünür. O karanfil, o koca tepsinin süsüdür, düğünün, gelin evinin bereketidir."

Şekil 6. Gökçeada Bademli Beyaz Rum Baklavası

Baklava açma süreci, Gökçeada Rum toplumunda gelinin "*nikokyria*" (iyi ev hanımı) yeteneklerini sergilediği en önemli sahne olarak kodlanmıştır. Verilerde t çeken bir başka bulgu, *damla sakızı* (f=19; %5,79) ve *rakı* (f=16; %4,88) kodlarının varlığıdır. Bu bileşenler, tarifi standart bir baklavadan ayırarak ona özel bir kimlik kazandırmaktadır. Ayrıca bu bulgular, Gökçeada Bademli Beyaz Rum Baklavası'nın sadece un ve şekerden ibaret olmadığını; *vanilya* (f=22; %6,71), *yumurta* (f=20; %6,10) ve *tuz* (f=11; %3,35) gibi zenginleştirici unsurlarla sofistike bir yapısı olduğunu düşündürmektedir. Tuz niceliksel olarak küçük görünse de niteliksel olarak tarifin teknik yönünü bir diğer deyişle "mutfak ustalığını" temsil etmektedir. Katılımcılar, tatlının yoğun şekerini dengelemek ve aromaları (özellikle sakız ve badem) ön plana çıkarmak için hamura bir tutam tuz eklendiğini belirtmişlerdir. Bir görüşmeci bu durumu şöyle özetlemiştir:

G.14: "Bütün yemekleri ben annemden öğrendim. Tatlıları, baklavaları... Biz ne zaman baklava yapıyorduk. Düğünlerde. 30 yaprak yapardık Akşamdan hamuru yapıyorlardı. Annem rakı koyuyordu, biraz yumurta kokmasın diye her zaman. Un ,tuz ve koku olsun diye ya vanilya ya da sakız koyuyordu. Yoğuruyordu, yoğuruyordu bir kabın içine koyuyordu. Yarına kadar dinlenecekti o zaman yapılacaktı. Sabahleyin kalkıp yoğuruyordu yine koyuyordu. Bir buçuk kilo bademle yapardık biz cevizli olmaz. Ve biraz da acı badem koyuyordu içine bazen. Makinede çevirdiği zaman bir avuç koyuyordu. O tepside 2 kilo temizlenmiş badem, kabuksuz. Ve onun içinde 1,5 bardak şeker. Annem çok meraklıydı. 30 yaprak açıyordu. Bize, gidin bir şey düşmesin (içine) diyordu; üzerini çarşafla kapatıyordu. Sonra 700 gram kadar keçi tereyağı, bir bardak da zeytinyağı. Ama en çok kokulu tereyağı.

Ondan sonra tepsiyi yağlıyordu ve başlıyordu. Her yaprakta yağ ve badem. 4. yapraktan sonra daha fazla yağ ve badem. 5, 6, 7 yine az, 8 de yine fazla. 30'a kadar. Anneme bu ne rezalet diyordum, yorulduk artık."

Veri setinin %22,55'ini oluşturan "Etkinlik Bileşeni" temasında, *Düğün* (%55,07) ve *Gelin* (%44,93) kodları birbirine çok yakın oranlarda dağılmıştır. Bu dengeli dağılım, ürünün (baklava) ve olayın (düğün) birbirinden ayrılamaz bir bütün olduğunu düşündürmektedir. Buna dair anlatılardan biri olarak aşağıdaki ifade örnek olarak gösterilebilir:

G.11: "Düğün hazırlığı baklavas olmadan başlamaz. O tepsiler fırına girmeden gelin evden çıkmaz. Misafirler hep tadacak."

Araştırmanın en çarpıcı bulgusu, "Sembolik Anlam" teması altındaki dağılımda görülmektedir. *Beyaz* (f=81; %34,62) ve *saflık* (f=76; %32,48) kodları, grubun yaklaşık %67'sini oluşturarak üstünlük sağlamıştır. Bu durum, somut bir görsel özellik olan beyaz rengin, doğrudan soyut bir ahlaki değer olan saflığa dönüştüğünü doğrulamaktadır. Katılımcılar, bademin beyazlığını gelinin masumiyeti, bekaret olgusu ve saflık ile özdeşleştirmiştir:

G.2:"Neden beyaz? Çünkü gelin beyaz giyer. Saflık için. Hayatları da o baklava gibi tatlı, içi gibi beyaz ve lekesiz başlasın..."

Grubun geri kalanını oluşturan *Mutluluk* (%16,66) ve *Bereket-Zenginlik* (%16,24) kodları ise genellikle tatlının üzerine saplanan karanfil ve sunum ritüeliyle ilişkilendirilmiştir. Dolayısıyla Gökçeada Bademli Beyaz Rum Baklavası, badem ve un gibi fiziksel malzemelerden üretilmesine rağmen, toplumsal hafızada %67 oranında beyazlık ve saflık sembolik anlamlarını taşımaktadır.

4.2. Kavramsal Ağ Haritası ve Kelime Bulutu

Elde edilen verilerin görselleştirilmesi amacıyla oluşturulan kelime bulutu katılımcılar ile yapılan mülakatlarda "***Baklava***" ile ilgili olarak sıklıkla ifade edilen kelimeleri göstermektedir ve Şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 7.Gökçeada Bademli Beyaz Rum Baklavası Temel Malzemeleri Mülakat Verileri Kelime Bulutu

Kelime bulutu incelendiğinde, merkezdeki "Baklava" kavramını çevreleyen en belirgin ifadelerin "***Bereket-Zenginlik***", "***Gelin***" ve "***Beyaz***" olduğu görülmektedir. Somut bir malzeme olan "Badem"in, soyut bir kavram olan "Beyaz" renk ile aynı büyüklükte ve yan yana yer alması, bu malzemenin lezzetinden çok rengiyle (niteliğiyle) zihinlerde yer ettiğinin görsel yansımasıdır. Nitekim bir katılımcı, bademin kullanımındaki görsel vurguya dair aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

G.3: "Baklava tepside parlamalı. Ceviz koyarsan rengi döner, kararır. Biz bademlerin kabuğunu soyarız. İç harcı süt gibi beyaz olur. Fırından çıktığında tepsi, gelin gibi olmalıdır."

Aşağıdaki Şekil 3'te verilmiş olan kavramsal ağ haritasında ise görüşmecilerin Gökçeada Bademli Beyaz Rum Baklavası'na yükledikleri anlamları nitel veriler üzerinden analiz edilmiştir. Harita, tarifin malzemelerinin bir araya getirilmesinde lezzetin yanı sıra "***Saflık***", "***Bereket-Zenginlik***" ve "***Mutluluk***" olmak üzere üç temel sembolik değeri temsil ettiğini göstermektedir.

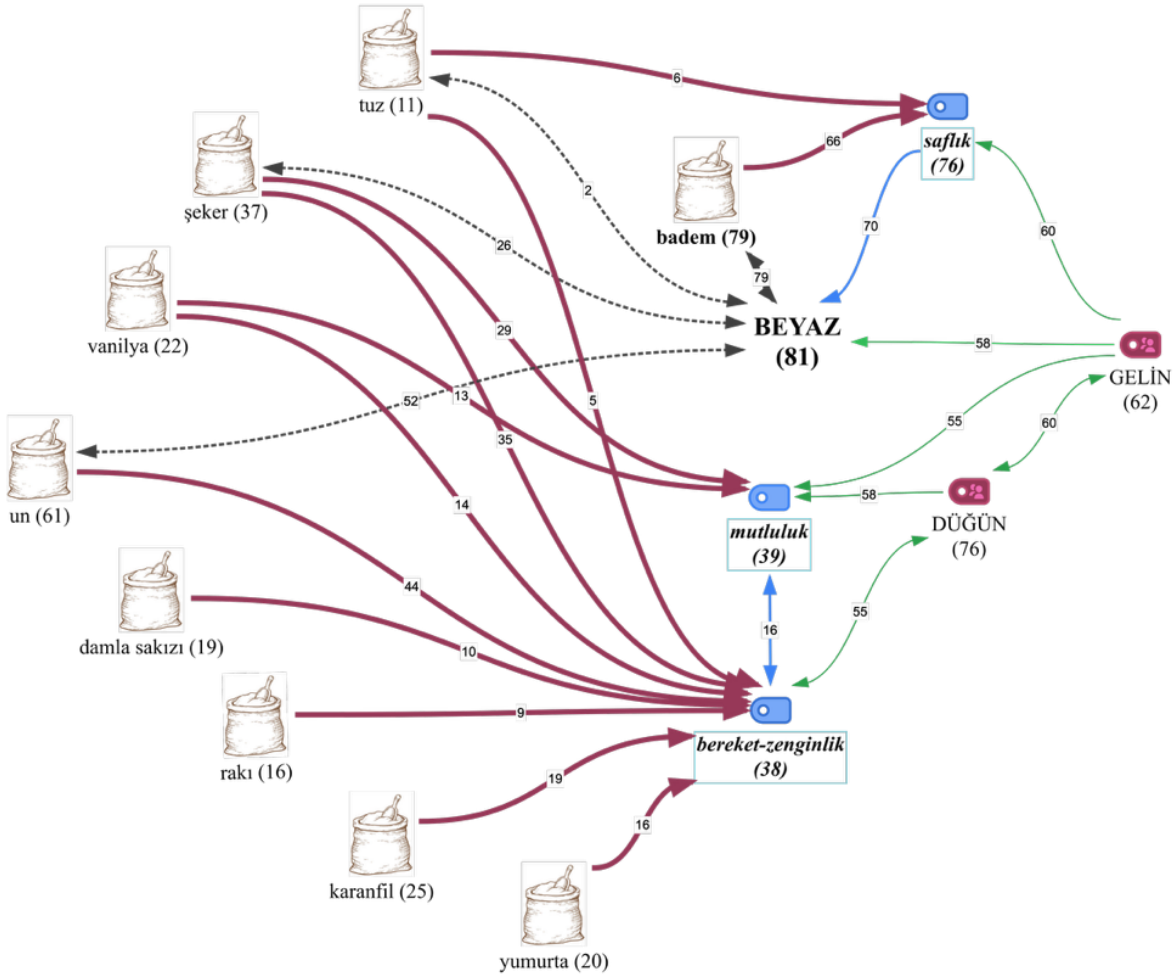

Şekil 8. Gökçeada Bademli Beyaz Rum Baklavası Mülakat Verileri Kavramsal Ağ Haritası

Kavramsal ağ haritasına göre, tarifin en göze çarpan sembolik kodlar "***beyaz***"(81), "***saflık***" (f=76) ve "***düğün***" (f=76) olmuştur. Katılımcılar, saflığı bademin rengi ve tatlıya kattığı ile ilişkilendirmekte ve düğünlerde özellikle tercih edilen bir tatlı olduğunu ifade etmektedir. Haritada Badem'in doğrudan Saflık kavramına (f=66) bağlanması, bu malzemenin Ortodoks geleneklerinde temiz bir başlangıç" ve bekâreti simgelemesiyle açıklanmaktadır (Katahan, 1997). ***Beyaz*** renk ile ***saflık*** sembolizması arasındaki bağlantı (f=70), yiyeceğin renginin yerel kültürü oluşturan toplumsal yapı içindeki anlamsal değerini de göstermektedir. Bunun temel nedeni lezzet değil, bademin beyaz renginin korunarak düğünün saflık sembolizmini güçlendirmesidir (Büyük & Köseoğlu, 2025). Ayrıca badem kullanımı, tarifin sadece bir tatlı değil, Ortodoks ritüel takvimine (düğün, vaftiz) entegre olmuş kutsal bir ritüel olduğunu (Lalas ve diğ., 2007) ispat etmektedir.

Tarifte kullanılan temel malzemelerin sembolik karşılıklarına dair ortaya çıkan ikinci tema, "***mutluluk***" (f=39) olmuştur. Katılımcılar, mutluluğu çoğunlukla *şeker* (f=29) ve *vanilya* (f=13) kullanımı ile bağlantılı olarak ifade etmiştir. Diğer yandan analizde "*mutluluk*" semboliği ile "*bereket-zenginlik*" semboliği arasında (f=16) direkt bir bağlantı da saptanmıştır.

Tarifin üçüncü sembolik teması ailenin toplum içindeki gücüne de vurgu yapan "*bereket-zenginlik*" (f=38) olmuştur. Bu tema, sırasıyla un (f=44), şeker (f=35), karanfil (f=19), yumurta (f=16) ve damla sakızı (f=10) kullanımı ile ilişkilendirilmektedir. Şeker kullanımındaki frekans yüksekliği bu malzemenin aynı zamanda mutluluk algısı ile de ilişkilendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Şeker, görüşmecilerin ifadelerinde yer alan "bereket algısı" ile düğünde baklava ikramını bolluk hissi ve mutluluk ile örtüştürmektedir. Karanfil ve damla sakızı kullanımı, Bizans ve Osmanlı saray mutfaklarında lüks sayılmakta ve statü ile ilişkilendirilmektedir. Dolayısı ile reçetenin yalnızca yerel bir tarif olmanın ötesinde, Bizans/Osmanlı kozmopolit coğrafyasının tatlı kültüründen etkilenmiş bir lezzet (Karaosmanoğlu, 2007; Walczak-Mikołajczakowa, 2022; Doğan, 2025) olduğu söylenebilir.

Diğer yandan bereket ve zenginlik ile ilişkilendirilen *rakı* (f=9) ve *tuz* (f=5), taşıdığı sembolik değerlerin yanı sıra, adanın iktisadi hafızasını düğün aracılığı ile yeni kurulan yuvaya aktaran birer araçtır. Gökçeada'nın yüzyıllardır en temel geçim kaynakları arasında yer alan bağcılık kültürü, düğün baklavasına katılan rakı ile somutlaşmaktadır. Burada rakı, bir mutfak tekniği olmasının yanı sıra; toprağın bereketini ve ticari kazancı sembolize eden bir işlev de taşımaktadır. Benzer şekilde, tarihsel süreçte bir takas aracı ve zenginlik göstergesi olan tuzun (Karaosmanoğlu, 2007) tatlıya eklenmesi, lezzet dengesi oluşturulmasının yanı sıra gelinin baba evinden getirdiği mutfak ustalığı ve bereketi simgelemektedir. Katılımcılara göre bu pratik; yeni evlilerin rızkının, adanın bağları gibi verimli, kilerinin ise tuz gibi dolu olması için yapılan bir tür ritüelidir. Bu durumu bir görüşmeci şu ifadelerle dile getirmiştir:

> *G.19: "Yaparken düşünürsün bu tepsi güzel olsun, tatlı olsun, o gençlerin (yeni evlileri kastediyor) geleceği gibi olsun. Rakıyı kendi bağlarımızdaki üzümden yapıyorduk biz. Babam en iyisini yapardı. Çok emek var, çok… Gençlerin cebi de toprak gibi bereketli olsun. Tuz da koy, evin tadı-tuzu olsun. Kavga çıkmasın. O tuzu, rakıyı ayarında koyacaksın yalnız…"*

4.3. Tarifinin Nitel Çözümlemesi

Gökçeada Bademli Beyaz Rum Baklavası, yalnızca bir tatlı reçetesi değildir. Tarif aynı zamanda adanın çok katmanlı kültürel yapısını ve yaşam döngüsünü yansıtan bir özelliğe sahiptir. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen mülakatlardan elde edilen veriler doğrultusunda, tarifin standart bileşenleri ve bileşenlerin gramajları Tablo 2'de verilmiştir. Bu reçete, katılımcıların anlatılarındaki ortak paydalar esas alınarak araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4. Gökçeada Bademli Beyaz Rum Baklavası Standart Reçetesi ve Bileşen Oranları

KULLANIM YERİ	MALZEME	MİKTAR (YAKLAŞIK)
Hamur Bileşenleri	Un	1000 gr
	Yumurta	3 Adet
	Rakı	1 Kahve Fincanı
	Zeytinyağı	1 Çay Bardağı
	Tuz	1 Tutam (5 gr)
	Su	Aldığı kadar
İç Dolgu	Badem İçi	750 gr
	Toz Şeker	100 gr
	Damla Sakızı	3-4 Parça (Dövülmüş)
Ara Katlar	Tereyağı (keçi)	350 gr
	Zeytinyağı	150 gr
Şerbet	Toz Şeker	1250 gr
	Su	1000 ml
	Limon Suyu	3-4 Damla
	Vanilya	1 Tutam (5 gr)/ 1 Çubuk
Süsleme	Karanfil	Her dilime 1 adet

(Kaynak: Katılımcı mülakatlarından derlenerek araştırmacı tarafından oluşturulmuştur)

Tarifin en ayırt edici özelliği, iç dolgu malzemesi olarak ceviz veya fıstık yerine badem kullanılmasıdır. Bu seçim, tesadüfi olmayıp, doğrudan ritüelin görsel yönü ile ilişkilidir. Adada düğünlerde yapılan tatlılarda özellikle badem ve pudra şekeri kullanımı, beyaz rengi ve saflığı temsilen öne çıkmaktadır (Büyük & Köseoğlu, 2025). Beyaz bademli baklava da gelinin ve ailesinin "lekesiz" itibarını simgeleyen bir gastronomik çeyizdir. Cevizin hamuru karartma riski, bu ritüelistik "beyazlık" şartını ihlal edeceği için tariften kesin olarak dışlanmıştır. Bir başka dekoratif unsur karanfil kullanımıdır. Her bir baklava diliminin ortasına saplanan karanfil, tatlıyı görsel olarak da zenginleştirme işlevi görmektedir. Bu malzeme Gökçeada mutfağının içine kapalı bir yapıdan ziyade, Bizans ve Osmanlı saray mutfaklarının mirasını günümüze taşıdığını göstermektedir. Karanfil, Osmanlı döneminde estetik ve aromatik önemi yüksek, ticaret yolları ile gelen lüks bir baharattır ve saray reçetelerinde sıkça yer bulmuştur (Karaosmanoğlu, 2007; Çakır & Mankan, 2022).

Reçetenin analizinde belirlenen bir diğer ayırt edici özellik ise Rakı ve Tuz kullanımıdır. Bu malzemeler tarifin "sembolik" olduğu kadar "teknik" bir ustalık eseri olduğunu da düşündürmektedir. Aynı zamanda rakı, Gökçeada'nın tarihsel omurgası olan bağcılık ve şarapçılık kültürünün tatlıya yansımasıdır. Benzer şekilde, yoğun tatlılığı dengelemek ve aromaları parlatmak için kullanılan Tarihsel süreçte "beyaz altın" olarak bilinen tuzun (Harding, 2021) kullanımı, aynı zamanda hanenin ekonomik refahına yapılan örtük bir atıftır. Damla Sakızı ise Ege adalarına özgü geleneksel bir aroma verici olarak, tarifin coğrafi sınırlarına vurgu yapan bir yerel imza niteliğindedir Ayrıca Akdeniz mutfağına referans veren zeytinyağı/tereyağı karışımı önemli bir ayrıntıdır. Böylelikle reçete; badem ile "saflığı"; rakı/tuz ile "ustalığı"; un, karanfil ve damla sakızı ile "zenginliği"; şeker ile "mutluluğu" birleştirmektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Gökçeada Bademli Beyaz Rum Baklavası, gastromilliyetçilik tartışmalarında küreselleşmenin karşıtı olarak ortaya konan kü-yerelleşme (glocalization) örneği oluşturmakta (Karaosmanoğlu, 2007) ve bir yemeğin tek bir ulusa atfedilmesi sorunsalına yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Dolayısı ile bu araştırma, baklavanın köken tartışmasına, uluslararası gastronomik çatışma değil, yerel sentez bakış açısı ile yaklaşan nitel bir vaka çalışması olması nedeniyle literatüre önemli bir metodolojik katkı sunma hedefi taşımaktadır. Aynı coğrafyayı asırlar boyunca paylaşan halklar ortak kültürel mirasa sahiptir. Dolayısıyla baklava, geniş bir coğrafyanın geleneksel tatlısı olarak kabul edilmeli, çatışmadan ziyade sınırları aşan birleştirici bir bakış açısı ile ele alınmalıdır.

Baklava ve diğer birçok yemekte görülen benzerliklerin gastronomi turizmi açısından değerlendirilmesi turizm hareketlerine olumlu olarak yansıyacaktır. (Durlu Özkaya ve diğ., 2020). Bu bağlamda Gökçeada yerel halkına ait tarihi mutfak hem kültürel mirasın korunması hem de yerel ekonominin canlandırılması açısından kritik bir potansiyel taşımaktadır. Adanın "kültürel mozaik" kimliği özelinde değerlendirilebilecek tariflerden biri olan Bademli Beyaz Rum Baklavası, destinasyon pazarlama stratejilerinin merkezine yerleştirilmelidir. Genel bir reçete olarak Baklava, halihazırda uluslararası alanda yüksek bir tanınırlığa sahiptir; adaya has bu tarif ise kendine özgü etnik yapısı ile niş bir çekim gücü yaratma gücüne sahiptir. Özellikle adadan göç eden Rum diasporası için güçlü bir "nostaljik ürün" olma özelliğine sahip bu gastronomik ürün ayrıca Lübnan Baklavası örneğinde (Hourani, 2009) olduğu gibi uluslararası pazarlarda ciddi bir talep görme potansiyeli taşımaktadır.

Bu süreçte ilk adım olarak, tarifin resmi olarak kendi adıyla Coğrafi İşaret alması için gerekli başvuruların yapılması gerekmekte ve bu sürecinin akademik çalışmalarla desteklenmesi önerilmektedir. Ancak bu etnik tatlının sürdürülebilir gastronomi turizmine katkı sağlaması, reçetenin aslına sadık kalınarak korunmasına ve sürecin profesyonelce yönetilmesine bağlıdır. Ancak bu noktada, Devrek Beyaz Baklavası örneğinde (Kazkondu, 2024) yaşanan olumsuz tecrübeler göz ardı

edilmemelidir. Gelecek araştırmaların, Gökçeada Bademli Beyaz Rum Baklavası'nın resmi Coğrafi İşaret sürecinin hukuki ve ekonomik etkilerini detaylıca incelemesi ve bu sürecin yerel üreticilere faydalarının nicel olarak analiz edilmesi önerilmektedir. Ayrıca, Gökçeada Rum diasporasının, tatlıya olan nostaljik talebinin nicel olarak ölçülmesi ve e-ticaret potansiyelinin analizi stratejik planlama açısından değerli olacaktır. Son olarak, Gökçeada'daki Türk ve Rum mutfaklarından gelen diğer "sentez" tariflerinin kültürel kodları ve sembolizmleri üzerine derinlemesine nitel çalışmalar yapılması, adanın gastronomi kimliğinin bütününe dair kapsamlı bir bakış açısı sunacaktır.

KAYNAKÇA

Akın, G., Özkoçak, V., & Gültekin, T. (2015). Geçmişten günümüze geleneksel anadolu mutfak kültürünün gelişimi. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi, 30, 33-52.

Aksu, B.T. (2022). 17. Yüzyılda Topkapı Sarayı'nda yemek ve beslenme kültürü, yemek ve beslenme kültürü, Uluslararası Altay Toplulukları Sempozyumu Taşkent, Özbekistan.

Bilgin, A. (2016). XVII. Yüzyılın Ortalarında İstanbul'daki Gıda Esnafı. *Antik Çağdan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi*, 4.

Büyük, Ö., & Güleç, D. (2025). Kültürel mirasın lezzeti ve gastronomi turizmi: Gökçeada Rum Mutfağı. 1st International Cyprus Congress of Scientific Research, 1(1), 584-595.

Büyük, Ö., & Köseoğlu, A. (2025). Gökçeada özel gün sofraları: Yerel yemeklerin kültürel mirası. 1st International Cyprus Congress of Scientific Research, 1(1), 567-583.

Casangiu Siea, L. (2021). Gastronomic Dobrudja, between identity and identities. 7th BASIQ International Conference on New Trends in Sustainable Business and Consumption, 294-301.

Çakır, B., & Mankan, E. (2022). Osmanlı döneminden günümüze tıbbi ve aromatik bitkilerin kullanımı üzerine bir araştırma. Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi, 5(1), 142-156.

Creswell, J.W. (2013). *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches*. New York: Sage.

Demirkıran, D., & Demir, A.F. (2023). Re-Thinking gastronomy as a foreign policy instrument: Turkish Cuisine and Turkey's gastrodiplomacy activism. Üsküdar University Journal of Social Sciences, (17), 1-19.

Doğan, M. (2025). The effects and contributions of Byzantine cuisine to modern Istanbul cuisine. Discover Food, 5(187).

Durlu Özkaya, F., Baydan, S., & Ünal Kirazcı, B. (2020). Balkan mutfağı ve Türk mutfağı etkileşimleri. International Travel and Tourism Dynamics: Overtourism, 96-103.

Gürsoy, S. (1969). Sosyoloji Sözlüğü. İstanbul: Mîllî Eğitim Basımevi.

Harding, A. (2021). Salt: white gold in early Europe. Cambridge University Press.

Hourani, G. (2009). Diaspora and e-Commerce: The Globalization of Lebanese Baklava. Palma Journal, 11(1), 105-137.

Işın, P.M. (2017). *Bountiful Empire: A History of Ottoman Cuisine*. Reaktion Books.

Karabudak, G. (2024). Gaziantep Gastronomi Kültüründe Baklava (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karaosmanoğlu, D. (2007). Surviving the global market: Turkish cuisine "under construction". Food Culture & Society, 10(3), 425–448.

Katahan, E.A. (1997). Stories of an immigrant Greek Woman: My Mother's Dowry Textiles (Yüksek Lisans Tezi). University of Alberta, Edmonton.

Kaya, F. (2019). Yorumsamacı yaklaşımda anlama kavramının önemi ve pozitivizm eleştirisi. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (22), 271-280.

Kazkondu, İ. (2024). Coğrafi işaretli yöresel ürünlerin gastronomik miras kapsamında değerlendirilmesi: Devrek beyaz baklavası örneği. Turkish Studies, 19(4), 1653-1675.

Kelağa Ahmet, İ. (2017). Skarlatos Vizantios'un Yunan sözlükbilimindeki yeri ve 1835 tarihli sözlüğünde tespit edilen Türkçe alıntılar. Türkiyat Mecmuası, 27(2), 135-169.

Lalas, S., Aggelousis, G., Gortzi, O., Dourtoglou, V., & Tsaknis, J. (2007). Protection of traditional Greek foods using a plant extract. Ital. J. Food Sci., 19(3), 279-282.

Markantonatou, S., Toraki, K., Stamou, V., & Pavlidis, G. (2021). The semantic and syntactic ingredients of Greek dish names: Are compounds a main choice? Open Linguistics, 7(1), 116-135.

Nacu, F. (2021). A Survey of Romanian culinary heritage in the second half of the Nineteenth Century. Transylvanian Review, 30(2), 79-102

Namlı Altıntaş, İ., & Erdem, C.C. (2021). Hermeneutik ve nitel araştırma ilişkisi üzerine bir değerlendirme. Uluslararası Türkoloji Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi, 6(1), 37-45.

Oktay, S. (2019). Study on gastronomic cultures of post-Neolithic civilizations in Anatolia. Journal of Culinary Science & Technology, 17(5), 465-480.

Oktay, S., & Güden, N. (2021). Yunan, Türk ve Kıbrıs mutfaklarının gastronomik kültürel yansıması. Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel, 4(2), 465-481.

Perry, C. (2003). Göçebe Türkler, Katmerli Ekmek ve Baklavanın Orta Asya'daki Kökleri. Sami Zubaida ve Richard Tapper (Ed.), *Ortadoğu Mutfak Kültürü* (s.85-89) içinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

VERBI Software. (2019). MAXQDA 2020 computer software. Berlin, Germany: VERBI Software, maxqda.com.

Walczak-Mikołajczakowa, M. (2022). Turkish borrowings in Bulgarian lexis related to cuisine and cooking. Przegląd Humanistyczny, 4, 93-100.

Weichselbaum, E. (2009). Synthesis Report: 'Traditional Foods'. EuroFIR Project, https://www.eurofir.org/wp-admin/wp-content/uploads/2017/05/D3.2.18.pdf (12.10.2025).

Xarcha, L., Vasiliadis, L., & Papadoggonas, T. (2025). The influence of Islamic culinary tradition in Greek contemporary cuisine. Indiana Journal of Arts & Literature, 6(3), 11-15.

Yerasimos, M. (2014). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Yemek Kültürü*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

KARADENİZ BÖLGESİ TÜRK MUTFAĞI TEMALI RESTORANLARA YÖNELİK E-ŞİKÂYETLERİN İÇERİK ANALİZİ TEKNİĞİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Merve ONUR
Kayseri Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi,
Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü
merveonur@kayseri.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-7985-1243

ÖZET

Bu çalışma, Karadeniz Bölgesi, Türk mutfağı temalı restoranlara yönelik çevrim içi müşteri şikâyetlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş ve içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Bu kapsamda araştırmanın veri setini, TripAdvisor platformunda Karadeniz Bölgesi/Türk mutfağı kategorisinde yer alan yedi restorana ait, bir ve iki puan verilmiş toplam 164 olumsuz kullanıcı üst yorumu oluşturmaktadır. Araştırmanın veri seti 15 Kasım 2025 tarihinde elde edilmiştir. Elde edilen veri seti içerik analizi sonucunda altı ana kategori altında gruplandırılmıştır. Bulgular, şikâyetlerin en fazla fiyat–performans uyumsuzluğu (n=89) üzerinde toplandığını göstermektedir. Bunu sırasıyla ürün/menü beklentisine ilişkin olumsuzluklar (n=88) ve hizmet kalitesine ilişkin sorunlar (n=69) izlemektedir. Ayrıca popülerlik algısının gerçek performansla örtüşmediği ve sosyal sınıf ayrımı gibi sosyal faktörlere yönelik olumsuz ifadeler (n=40) ve atmosferik unsurlara yönelik sorunlar (n=11) öne çıkmıştır. Gıda güvenliği ve hijyenle ilgili şikâyetlerin de (n=22) kullanıcı memnuniyetini olumsuz etkilediği görülmüştür. Genel olarak araştırma sonuçları, müşterilerin fiyat adaleti, ürün/menü kalitesi ve hizmet kalitesi konularında daha fazla beklenti içinde olduklarını ortaya koymaktadır. Araştırma, destinasyon markalaşması açısından belirlenmiş olan konularda dijital geri bildirimlerin dikkate alınarak iyileştirmelerin yapılması gerektiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Restoran, E-Şikâyet, Müşteri Deneyimi, Karadeniz Bölgesi, TripAdvisor.

EVALUATION OF E-COMPLAINTS AGAINST TURKISH CUISINE THEMED RESTAURANTS IN THE BLACK SEA REGION USING CONTENT ANALYSIS TECHNIQUE

ABSTRACT

This study aims to examine online customer complaints about Turkish cuisine-themed restaurants in the Black Sea Region. Qualitative research method was adopted in the research and content analysis technique was used. The dataset for this study comprised 164 negative user reviews, each rated one or two, for seven restaurants in the Black Sea Region/Turkish cuisine category on the TripAdvisor platform. The dataset was obtained on November 15, 2025. Content analysis categorized the dataset into six main themes. Findings indicate that the most frequent complaints focused on price-performance mismatch (n=89), followed by negative feedback regarding product/menu expectations (n=88) and service quality issues (n=69). Furthermore, negative comments regarding perceived popularity not matching actual performance, social factors such as social class distinction (n=40), and issues related to atmospheric elements (n=11) were also prominent. Complaints about food safety and hygiene (n=22) were also found to negatively impact customer satisfaction. Overall, the research results reveal that customers have specific expectations regarding price fairness, product/menu quality, and service quality. The research is important because it demonstrates the need for improvements to be made by considering digital feedback on identified destination branding issues.

Keywords: Restaurant, E-Complaint, Customer Experience, Black Sea Region, TripAdvisor.

1. GİRİŞ

Dijitalleşme günlük yaşamın her alanına girmesi ile birlikte, tüketicilerin deneyimlerini paylaşma şekli de değişmiştir. Özellikle TripAdvisor gibi çevrim içi değerlendirme platformları, yiyecek içecek işletmeleri hakkında önemli bilgiler sunması bakımından restoran işletmeleri için hem görünürlük hem de imaj yönetimi açısından önemli birer unsur haline gelmiştir (Lei & Law, 2015; Yoon vd., 2019). Bu nedenle e-şikâyetlerin sistematik biçimde analiz edilmesi, gastronomi araştırmaları ile hizmet yönetimi literatüründe giderek daha fazla önem kazandığı söylenebilir.

Restoran sektörüne ilişkin e-şikâyetlerin incelendiği çalışmalar, şikâyet davranışlarının bölgesel, kültürel ve hizmet modeline bağlı olarak farklı şekillerde ortaya çıktığını göstermektedir. Türkiye bağlamında yapılan araştırmalar, tüketicilerin özellikle yiyecek kalitesi, fiyat-hizmet dengesi, temizlik ve personel tutumuna yönelik şikâyetlerinin görece daha fazla öne çıktığını ortaya koymaktadır (Koçoğlu & Kıycı, 2018; Dalgıç, Güler & Birdir, 2016; Şeker, Unur & Erdem, 2019). Benzer biçimde, yöresel mutfak sunan restoranlara yönelik çalışmalar da kültürel özgünlük, otantik tat beklentisi ve sunum biçimi gibi temaların şikâyetlerde belirgin bir yer tuttuğunu gösterebilmektedir (Perçin & Çay, 2020; Perçin & Yiğit, 2020).

Uluslararası alan yazında ise TripAdvisor'da paylaşılan olumsuz deneyimlerin, restoranların kalite algısı üzerinde zincirleme etkiler yarattığı; kimi durumlarda bölgesel gastronomi algısını dahi zayıflatabildiği belirtilmektedir (Ganzaroli, De Noni & van Baalen, 2017; Jakopović, 2016; Ertürk, 2019). Bu doğrultuda e-şikâyetlerin içerik analizi ile sistematik biçimde değerlendirilmesi, sadece işletme düzeyinde değil, bölgesel gastronomi yönetimi açısından da önemli hâle gelmiştir. Dolayısı ile bu araştırmada, Karadeniz Bölgesi Türk mutfağı temalı restoranlara yönelik e-şikâyetleri içerik analizi tekniği ile incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç kapsamında çalışma, Karadeniz bölgesinin yöresel restoran işletmeciliğine, gastronomi turizmine ve gastronomik destinasyon imajı literatürüne özgün katkılar sunmayı hedeflenmektedir.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemine dayalı olarak tasarlanmıştır. Bu yöntem, özellikle dijital ortamda oluşan müşteri deneyimlerini anlamak ve markalara yönelik algıları çözümlenmesine (Heinonen & Medberg, 2018; Jacobsen & Lähteenmäki, 2024) olanak sağlaması açısından tercih edilmiştir. Çevrim içi yorumlar ziyaretçilerin deneyimleri, görüşleri, tercihleri, davranışları ve memnuniyetleri (Kladou & Mavragani, 2015) hakkında güvenilir ve kolayca ulaşılabilir bir seyahat bilgisi kaynağı olarak algılanmaktadırlar (Ayeh vd., 2013; Lee vd., 2011; Xiang & Gretzel, 2010).

Bu kapsamda araştırmada çevrim içi e-şikâyetlerin elde edilmesinde TripAdvisor sitesinden yararlanılmıştır. TripAdvisor sitesinin şikâyetler için seçilmesinin nedeni, yaklaşık 10 milyon seyahat yorumu, 5 milyon kayıtlı üye ve ayda 25 milyon ziyaretçiyle, TripAdvisor kullanıcı tarafından oluşturulan içeriğe sahip en popüler seyahat web sitesi olduğu belirtilmesinden kaynaklıdır (Lu & Stepchenkova, 2015).

Veri seti, TripAdvisor internet sitesinde, Karadeniz bölgesindeki Türk mutfağı listesindeki toplam 7 adet restorana ait kötü (2 puan) ve berbat (1 puan) puan alan ve dili Türkçe olan

üst yorumlarla sınırlandırılmıştır. Veriler 15 Kasım 2025 tarihi itibariyle toplanmıştır. Tespit edilen 164 adet kullanıcıların olumsuz üst yorumları araştırmacı tarafından word dosyasına aktarılmış ve içerik analizi ile değerlendirilmiştir.

İçerik analizi sonucunda müşteri şikâyetleri kategorilere ayrılarak toplam altı ana kategori altında gruplandırılmış aynı zamanda her bir kategoriye ait tema ve alt temalar belirlenmiştir. Kodlama süreci, manuel olarak araştırmacı tarafında yapılmış, yorumların doğru kategorilerde yer almasına ilişkin güvenirliği sağlamak amacıyla iki adet uzman görüşüne başvurulmuştur. Bu araştırmada yalnızca halka açık çevrim içi veriler kullanılmıştır. Kullanıcı isimleri, restoran isimleri veya kişisel bilgiler gizlenerek, yorumlar/ şikâyetler "K1, K2, …, K164" şeklinde anonimleştirilmiş biçimde alıntılanmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmada TripAdvisor platformunda Karadeniz Bölgesi/Türk mutfağı kategorisinde yer alan yedi restorana ait toplam 164 olumsuz kullanıcı yorumu içerik analizine tabi tutulmuştur. Kodlama süreci sonucunda müşteri şikâyetleri altı ana kategori altında toplanmış; bu kategoriler toplam 319 kodlama içermiştir. Bir yorum birden fazla kategoriye atanabildiği için toplam frekans yorum sayısından yüksek gerçekleşmiştir. Aşağıda elde edilen bulgular ana kategori, tema ve alt temalar çerçevesinde detaylandırılmıştır.

Çizelge 1. Müşterilerin Restoran Deneyimlerine İlişkin E-Şikâyetlerinden Elde Edilen Bulgular

Kategoriler	Tema	Alt Tema	Örnek İfadelerin Kısaltılmış Kodlaması	n*	%
Hizmet Kalitesi	Personel tutum ve davranışı	Kabalık, ilgisizlik	*"Garson kaba ve ilgisiz"*	69	21.63
	Servis kalitesi	Yavaş, yanlış ve düzensiz servis	*"Yemekler 1-1.5 saat arayla geldi", "Sipariş eksik" "Yanlış sipariş"*		
Ürün ve Menü Kalitesi	Lezzet & kalite beklentisi	Taze olmayan ürün / pişme hatası	*"Balıklar pişmemişti", "Lastik gibi kalamar"* *"Yağlı yemekler"*	88	27.58
	Menü belirsizliği	Menünün olmayışı, menüde ürün ve bilgi eksikliği,	*"Menü yok", "Fiyat söylemiyorlar"*		
	Ürün çeşitliliği	Yetersiz ürün sayısı	*"Balık yoktu", "Sadece 4 çeşit", "meze yok"*		
Fiyat-Performans Uyumsuzluğu	Paranın Karşılığı	Fiyat ile performans arasındaki uyumsuzluk	*"Fahiş fiyat", "Sömürü" "Değmez", "Bu kaliteye bu fiyat çok fazla"*	89	27.90
Atmosferik Unsurlar	Mekân özellikleri	Manzarasız, küçük, konforsuz alan, park	*"Küçük ve basık", "Manzara yok"*	11	3.45

Kategoriler	Tema	Alt Tema	Örnek İfadelerin Kısaltılmış Kodlaması	n*	%
	(ışık, ses, koku, dekor, fiziksel alan, masa düzeni)	sorunu, yanlış konum, ortam ısısı			
Gıda Güvenliği ve Hijyen	Hijyen sorunları	Ürün İçinde Yabancı Cisim, Koku, İstenmeyen Tat, Kirli Lavabolar	*"Sütlaçtan vida çıktı", "Saç çıktı", "Zehirlenme" Ekşimiş tat" "İstenmeyen koku"*	22	6.90
Sosyal Faktörler	Sosyal medya etkisi	Abartılı Reklam	*"Instagram balonu", "Reklam sayesinde popüler"*	40	12.54
	Sosyal sınıf ayrımı	Sınıf Ayrımı / Turistlere Farklı Fiyat Politikası	*"Adamına göre servis", "Araplara ayrı fiyat"*		
TOPLAM 164 MÜŞTERİ YORUMU				**319**	**100**

***** Bir yorum birden fazla kategori ve temada kodlanabildiğinden toplam frekans yorum sayısından fazladır.

Çizelge 1'de müşterilerin restoran deneyimlerine ilişkin e-şikâyetlerinden elde edilen bulgular tabloda ki sıraya göre yorumlandığında; hizmet kalitesi kategorisi, kullanıcı yorumlarında en sık dile getirilen üçüncü problem olarak yer almaktadır. Bu kategori; personel tutum ve davranışı ile servis kalitesi olmak üzere iki tema altında toplanmıştır. Birçok kullanıcı, çalışanların kaba, ilgisiz ve umursamaz davranışlarından duydukları rahatsızlığı ifade etmiştir. Bazı yorumlarda, misafirlerin soru sorduğunda sert ve rahatsız edici yanıtlar aldıkları belirtilmiştir (K101, K103). Serviste ise yavaşlık**,** yanlış sipariş**,** sipariş eksikliği ve düzensizlik en sık vurgulanan sorunlardır. Bazı müşteriler, aynı masaya gelen yemekler arasında zamansal olarak gecikmeler yaşandığını ifade etmiştir (K15, K138). Bu bulgular, restoranlarda operasyonel akışın önemli ölçüde aksadığına işaret etmektedir.

Ürün ve menü kalitesi araştırmada en yüksek şikâyet alan ikinci ana kategori olarak öne çıkmıştır. Yorumlar kapsamında üç alt tema belirlenmiştir. Yemeklerin lezzetsiz olması, balıkların çiğ veya aşırı pişmiş gelmesi, kalamar gibi ürünlerin lastik gibi sert olması, yağlı yemekler ve tazelik sorunları en sık tekrarlanan ifadeler arasındadır. Bu durum, mutfak standardizasyonunun düşük olduğunu göstermektedir (K5, K3). Bazı restoranlarda menünün hiç bulunmadığı, fiyat bilgisinin çalışanlar tarafından sözel olarak iletildiği ve bu durumun müşterilerde güvensizlik oluşturduğu görülmüştür. Ayrıca menüde yer alan ürünlerin çoğunlukla mevcut olmadığı da sıkça belirtilmiştir. Yine kullanıcılar menüdeki balık çeşitliliğinin az olmasından, meze gibi temel ürünlerin bulunmamasından şikâyet etmiştir (K25, K54, K31). Bu durum özellikle yerli turistlerin beklentilerini karşılamayan bir eksiklik olarak değerlendirilmiştir (K29).

Şikâyetlerin en fazla toplandığı birinci ana kategori fiyat–performans uyumsuzluğudur. Kullanıcılar, sunulan ürün ve hizmetin fiyatları karşılamadığını, fiyatların yüksek seviyede olduğunu ve işletmelerin yüksek popülerliklerini ticari avantaja çevirdiğini düşünmektedir

(K11, K19). Bu bulgu, Karadeniz'deki popüler restoranlarda fiyat adaleti algısının önemli ölçüde zedelendiğini göstermektedir.

Atmosferik unsurlara yönelik şikâyetler diğer kategorilere kıyasla daha düşük oranda dile getirilmiş olsa da önemli olumsuz yorumları içermektedir. Restoranların küçük, bakımsız, manzarasız veya konum itibariyle dezavantajlı yerlerde olduğu ifade edilmiştir (K54, K84). Bu kapsamda elde edilen bulgular, fiziksel düzen, konfor eksikliği ve oturma alanlarının yetersizliği gibi unsurlar müşterilerin deneyimini olumsuz etkilediğini göstermektedir.

Yorumlarda hijyen sorunları ve gıda güvenliğine ilişkin oldukça önemli yorumlar yer almaktadır. Bazı müşteriler yemeklerin içinden yabancı cisim çıktığını, ürünlerin ekşimiş veya bozuk olduğunu belirtmiştir. Restoran içi temizlik, özellikle tuvalet ve mutfak hijyeni konularında ciddi eksiklikler olduğu ifade edilmektedir (K23, K137, K125). Bu kategori, güvenlik riski taşıması nedeniyle bulgular arasında kritik öneme sahiptir.

Son kategori olan sosyal faktör ise çok sayıda kullanıcı, sosyal medyada aşırı övülen restoranların, beklentileri karşılamadığını dile getirmiştir. İfadeler, dijital popülerlik ile gerçek performans arasındaki uyumsuzluğa işaret etmektedir (K13, K24, K25). Bazı kullanıcılar ise turistlere veya belirli gruplara farklı fiyat uygulandığını, kişiye ve üne göre muamele yapıldığını belirtmiştir. Bu durum adaletsizlik algısını artırmakta ve müşteri memnuniyetini olumsuz etkilemektedir (K7).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Karadeniz Bölgesinde Türk mutfağı temalı restoranlara yönelik çevrim içi olumsuz müşteri yorumlarını inceleyerek ziyaretçilerin deneyimlerinde memnuniyetsizlik yaratan temel unsurları ortaya koymuştur. TripAdvisor platformunda yer alan 164 olumsuz yorumun içerik analizi sonucunda şikâyetlerin altı ana kategori altında toplandığı görülmüştür. Bulgular, özellikle fiyat–performans uyumsuzluğu**,** ürün/menü kalitesi**,** hizmet kalitesi**,** hijyen**,** atmosfer ve sosyal faktörler olmak üzere çok boyutlu sorun alanlarının bulunduğunu göstermektedir.

Araştırma sonuçları Karadeniz Bölgesi/ Türk mutfağı temalı restoranlarının önemli bir bölümünde müşterilerin ürün kalitesi, hizmet yaklaşımı ve fiyatlandırma konularında yüksek beklenti içinde olduğunu, ancak bu beklentilerin çoğu durumda karşılanamadığını ortaya koymaktadır. Özellikle sosyal medya popülerliği ile gerçek performans arasındaki uyumsuzluk, tüketici güvenini zedelemesi durumu dikkat çekici sonuçlar arasındadır. Ayrıca hijyen ve gıda güvenliği konularında tespit edilen bazı örnekler, işletmeler açısından hem marka itibarı hem de tüketici sağlığı açısından risk taşıdığını söylemek mümkündür.

Bunlara ek olarak, sosyal sınıf ayrımı ve turistlere farklı fiyat uygulaması gibi etik olmayan yaklaşımlar, destinasyon imajına zarar verme potansiyeline sahiptir. Tüm bu sonuçlar, bölgedeki restoran işletmelerinin sürdürülebilir bir müşteri memnuniyeti ve marka güvenilirliği oluşturabilmesi için dijital geri bildirimleri etkin şekilde izlemesi ve yönetmesi gerektiğini göstermektedir.

Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda personel tutum ve davranışlarına yönelik düzenli eğitimler verilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Mutfak personelinin teknik becerileri arttırılmalı; pişirme hataları, tazelik sorunları ve lezzet tutarsızlıkları için kontrol mekanizmaları kurulmalıdır. Menü planlaması şeffaf olmalı; güncel ve mevcut ürünleri içeren bir menü her müşteriye sunulmalıdır. Ürün çeşitliliği, özellikle yöresel mutfağı deneyimlemek isteyen turistlere hitap edecek şekilde zenginleştirilmelidir. Fiyat–performans dengesi gözetilmeli; yüksek fiyatlandırmanın karşılığında kaliteli ürün ve hizmet sunulmalıdır. Mekânın konumu dezavantajlı ise, bu durumu telafi edecek atmosferik iyileştirmeler (dekorasyon, ambiyans, sıcaklık kontrolü vb.) yapılabilir.

5. KAYNAKLAR

Ayeh, J. K., Au, N., & Law, R. (2013). Do We Believe İn Tripadvisor?": Examining Credibility Perceptions And Online Travelers' Attitude Toward Using User-Generated Content. *Journal Of Travel Research, 52*(4), 437–452. Doi:10.1177/0047287512475217.

Dalgıç, A., Güler, O., & Birdir, K. (2016). Tripadvisor. Com'da Yer Alan Restoran Şikâyetlerinin Analizi: Mersin Ve Hatay'da Yöresel Yiyecek Sunan Restoranlara Yönelik Bir Araştırma. *Journal Of Tourism & Gastronomy Studies*, 4(Special Issue 1), 153-173.

Ertürk, M. (2019). An İnvestigation Of Negative Reviews On Tripadvisor About The Seafood Restaurants İn Kyrenia. *Journal Of Business Management And Economic Research,* 3(7), 33-45.

Ganzaroli, A., De Noni, I., & Van Baalen, P. (2017). Vicious Advice: Analyzing The İmpact Of Tripadvisor On The Quality Of Restaurants As Part Of The Cultural Heritage Of Venice. *Tourism Management, 61*, 501-510.

Heinonen, K., & Medberg, G. (2018). Netnography As A Tool For Understanding Customers: İmplications For Service Research And Practice. *Journal Of Services Marketing, 32*(6), 657-679.

Jacobsen, L. F., & Lähteenmäki, L. (2024). L. F. Jacobsen and L. Lähteenmäki, in Sensory Evaluation and Consumer Acceptance of New Food ProductsPrinciples and Applications, ed. A. I. D. A. Costa, M. J. P. Monteiro, and E. Lamy, Royal Society of Chemistry, vol. 43, ch. 13, pp. 279-295. Using Netnography And Online Platforms For Qualitative Consumer İnsight.

Jakopović, H. (2016). Detecting The Online İmage Of "Average" Restaurants On Tripadvisor. *Media Studies, 7*(13).

Kladou, S., & Mavragani, E. (2015). Assessing Destination İmage: An Online Marketing Approach And The Case Of Tripadvisor. *Journal Of Destination Marketing & Management, 4*(3), 187–193. Doi:10.1016/J.Jdmm.2015.04.003.

Koçoğlu, C. M., & Kıycı, Ş. (2018). Restoran İşletmelerinde Müşteri Şikâyet Davranışlarının Analizi: Ankara İlinde Bir Araştırma. *Journal Of Tourism & Gastronomy Studies, 6*(Special Issue 3), 437-450.

Lee, H. A., Law, R., & Murphy, J. (2011). Helpful Reviewers İn Tripadvisor, An Online Travel Community. *Journal Of Travel & Tourism Marketing, 28*(7), 675–688. Doi:10.1080/10548408.2011. 611739.

Lei, S., & Law, R. (2015). Content Analysis Of Tripadvisor Reviews On Restaurants: A Case Study Of Macau. *Journal Of Tourism, 16*(1).

Lu, W., & Stepchenkova, S. (2015). User-Generated Content As A Research Mode İn Tourism And Hospitality Applications: Topics, Methods, And Software. *Journal Of Hospitality Marketing &Management, 24*(2), 119–154. Doi:10.1080/19368623.2014.907758.

Perçin, N. Ş., & Çay, G. Konya İlindeki Yöresel Restoranlara Yönelik E-Şikâyetlerin İçerik Analizi Yöntemi İle Değerlendirilmesi. *Tourism And Recreation, 7*(1), 11-24

Perçin, N. Ş., & Yiğit, S. (2020). Tripadvisor'da Yer Alan Yiyecek Ve İçecek İşletmeleri Hakkındaki E-Şikayetlerin Değerlendirilmesi: Kapadokya Bölgesi Örneği (Evaluation Of E-Complaints About Food And Beverage Enterprises İn Tripadvisor: The Case Of Cappadocia Region). *Journal Of Tourism & Gastronomy Studies, 8*(4), 2985-3001.

Şeker, F., Kamil, U. N. U. R., & Erdem, A. (2019). Adana İlinde Bulunan Restoranlara Yönelik İnternet Üzerinden Yapılan Tüketici Şikâyetlerinin İncelenmesi: Tripadvisor. Com Örneği. *Journal Of Recreation And Tourism Research, 6*(4), 317-331.

Xiang, Z., & Gretzel, U. (2010). Role Of Social Media İn Online Travel İnformation Search. *Tourism Management, 31*(2), 179–188. Doi:10.1016/J.Tourman.2009.02.016.

Yoon, Y., Kim, A. J., Kim, J., & Choi, J. (2019). The Effects Of Ewom Characteristics On Consumer Ratings: Evidence From Tripadvisor. Com. *International Journal Of Advertising, 38*(5), 684-703.

EK 1: Tema ve Alt Temalara Dair Kullanıcı Örnek Yorumları

Hizmet Kalitesi

Personel tutum ve davranışı

K101: ...maalesef şef ve garsonları öyle kaba ki bir şey isterken tedirgin olabilirsiniz. Güzel bir yemek için kaba bir muameleye maruz kalmayı göze alırım diyorsanız gidebilirsiniz.

K103: Yerli turist önemli çalışanlarınıza bunu aşılayın bir soru sorulduğunda kaba ve umarsız bir tavırla verilen cevaplar ne lezzet bırakır ne memnuniyet!...

Servis kalitesi

K15: ...ilk balığı gelen ile son balığı gelen arasında 1 - 1,5 saat bekleme olurmuş. Çok şaşırdım.

K138: Siparişimiz gelmesi için 40 dakika bekledik. Çalışanlar çok kaba. Pide ise beklediğimize değmedi, kısacası tavsiye etmem.

Ürün ve Menü Kalitesi

Lezzet & kalite beklentisi

K5: ... balıklar (mezgit ve tavada somon) bildiğiniz pişmemişti öncesinde gelen meze ve salata da çok başarısızdı…

K3: ... Önümüze lastik gibi bir kalamar geldi…

Menü belirsizliği

K25: ... menü kalkmış seçim yaptırıyorlar artık…

K54:…öyle aman aman bir menü ve ikramda yok yani…

K31:… menüdeki balıkların %80 i olmuyor.

Ürün çeşitliliği

K29: ... 4 balık dışında balık çeşidi yoktu. İçinde deniz ürünü içeren tek bir meze yoktu yapın paralı satın ona da kabul ama oda yok getiriyolar önünüze tuzlu lor gibi bir peynir , haşlanmış patates kuver niyetine şaka gibi çok geride kalmış çağa ayak uydurulamamış , görüşüm verdiğiniz paranın hakkını alamayacağınız bir yer.

Fiyat- Performans Uyumsuzluğu

K11: Yanımda olan arkadaşımın ısrarı ile gittik. Ne gözüm doydu ne de günün sonunda midem doydu. Hal böyleyken birde üstüne 2 kişi iftar için 1.000 TL de para ödedik. Lezzet standart. Fiyatlar aşırı faiş.

K19: İki kişi gittik sadece bir levrek buğlama ve salataya 500 lira hesap ödedik.

Atmosferik Unsurlar

K54: Öncelikle şunu söyleyeyim. Öyle ahım şahım biryer değil. Ön kısımda normal balık satışı yapılan dükkânın arka kısmı yemek yiyebileceğiniz bir yer olarak derme çatma bir şekilde dizayn edilmiş. Küçük bir mekân. Manzarası yok.

K84: Tesis konum olarak çok kötü bir yerde. Dar bir alanda ve işletme tarihi olmasından mıdır hiç kendini ortam olarak yenilememiş.

Gıda Güvenliği ve Hijyen

K23: Böyle bir rezalet olamaz! 9 kişi ve çocuklarımız ile İzmir'den gelip, son gecemizde keyifle yemek yemek istediğimiz mekânda sütlacın içinden vida çıktı!

K127: İçerde ne düzen ne temizlik var. Tuvaletler pislik içinde. Mutfağı düşünemiyorum bile. Asla puanlarını hak etmiyorlar.

K135: Bana kapalı pidesi çok sert geldi, peynirli olan ekşimişti..

Sosyal Faktörler

K7: Adamına göre yemek servisi ve muamele eden yer.

K13: ... Çok pahalı demek daha doğru bu işletme için sosyal medyanın bir kez daha şişirilmiş bir mekân olduğunu anladık

GÖRSEL DİKKATTE TEHLİKE SİNYALLERİ: KORKU VE ÖFKENİN GERİ DÖNÜŞÜN KETLENMESİNE ETKİSİ

Dr. Elif Yüvrük

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Psikoloji Bölümü,

elifyuvruk@mu.edu.tr / elifyuvruk@gmail.com - ORCID ID: 0000-0001-7150-4060

Doç. Dr. Osman İyilikci

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Psikoloji Bölümü
osman.iyilikci@cbu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0001-5760-6319

ÖZET

Bilişsel sistemin görsel çevredeki tüm uyaranları işlemesi mümkün olmadığı için dikkat sistemi belirli uyaranları seçmekte, işlemeye hazır hale getirmekte yani bir nevi filtre görevi görmektedir. Ani, yeni ve biyolojik olarak ilişkili ve bilhassa tehlike ile ilişkili uyaranlar bu filtreden geçerek organizmanın dikkatini kendisine çekmektedir. Bununla birlikte, uyaranlar farklı nitelikte tehlike sinyallemektedir. Örneğin, korkulu bir yüz ifadesi tehlikenin çevrede ve belirsiz bir yerde olduğunu; öfkeli bir yüz ifadesi ise tehlikenin bizzat kendisinde olduğu sinyalini vermektedir. Bu açıdan korkulu yüz ifadesi dikkat alanını genişletip, tehlikeli ve yeni uyaranı bulmak için görsel aramayı kolaylaştırırken; öfkeli bir yüz ifadesi tehdit kaynağına yönelmeyi ve görsel keskinliği artırmaktadır. Bu çalışmanın amacı öfkeli ve korkulu yüz ifadelerinin dikkati yönlendirici etkisini geri dönüşün ketlenmesi *(GDK, inhibition of return)* paradigması ile incelemektir. Bu paradigmada, katılımcılara ekranın sağında ya da solunda kısa süreyle bir ipucu sunulmuş, ardından ipucuyla aynı yerde (geçerli) ya da farklı yerde (geçersiz) sunulan hedefi tespit etmeleri istenmiştir. Korkmuş yüz ipucundan sonraki hedeflerde daha büyük GDK etkisi (geçerli denemelerde hedefin daha geç tespit edilmesi); öfkeli yüz ipucundan sonraki hedeflerde ise daha küçük GDK etkisi beklenmiştir. Ancak, 39 gönüllü katılımcıdan elde edilen bulgular, GDK etkisini desteklese de bu etkinin sunulan duygu ipucuna göre değişmediğini göstermiştir. Bu bulgular, literatürdeki bazı bulgularla kısmi olarak tutarlı olsa da gelecek çalışmalarda göz hareketlerinin incelenmesine izin veren paradigmaların kullanılması tehlike sinyalleyen duygusal uyaranların dikkat üzerindeki etkisinin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: duygu, dikkat, geri dönüşün ketlenmesi, öfke, korku.

1. DUYGU VE DİKKAT ETKİLEŞİMİ

Görsel sahne sürekli olarak dikkat mekanizması tarafından işlenebilmek için yarışan uyaranlar ile doludur. Bu uyaranların bir kısmı, organizmanın amacına yönelik olarak yukarıdan-aşağı süreçlerin etkisi ile dikkat sürecinde öncelik kazanırken; bir grup uyaran da organizmanın o anki amacından bağımsız olarak aşağıdan-yukarı süreçlerin etkisiyle dikkati kendisine çekmektedir (Godijn ve Theeuwes, 2003; Posner, 1980, Yantis ve Jonides, 1984). Bu iki sistemin de temel amacı, organizma için önemli ya da önemli olabilecek uyaranların işlenmesini kolaylaştırmaktır. Bundan dolayı bu iki sistem birbiri ile etkileşim halindedirler (Godijn ve Theeuwes, 2003) ve bu etkileşimi etkileyen faktörlerden biri de duygulardır.

Bu çalışmada duygunun dış kaynaklı bir uyaran olarak dikkati nasıl yönlendirdiği incelenmiştir. Nitekim, duygusal nitelikteki uyaranlar organizmanın anlık amacından bağımsız olarak dikkati yakalalayabilmektedir (ör., Hunt ve ark., 2007). Duygunun dış kaynaklı dikkat üzerindeki etkisi daha çok görsel arama ya da ipucu paradigmaları aracılığıyla tehlike ile ilişkili uyaranlarla çalışılmaktadır. Bu görevlerde duygusal uyaranlar genellikle görevin amacından bağımsız olarak çeldirici ya da ani belirlemeler olarak sunulmaktadır (ör., Hunt ve ark., 2007). Bu çalışmaların ortak bulgusu, evrimsel açıdan tehdit edici uyaranların organizmanın anlık hedefi ile ilişkisiz dahi olsa dikkati otomatik olarak kendisine çektiğidir (ör., Carretié ve ark., 2004; Öhman ve ark., 2001). Örneğin, görsel bir sahne içinde örümcek, yılan gibi tehdit edici uyaranlar; çiçek, mantar gibi uyaranlara kıyasla çok daha hızlı tespit edilebilmektedir (Öhman ve ark., 2001).

Duygunun dış kaynaklı dikkat üzerindeki etkisi, duygusal nesnelere ek olarak, duygusal yüz ifadeleriyle de incelenmektedir (Vuilleumier, 2002). Örneğin, görsel arama paradigmasının kullanıldığı bir çalışmada tehdit edici yüz ifadelerinin (öfke ve korku) kimi zaman farklı türde bilgiler taşıdığı için dikkati farklı şekilde etkilediği gösterilmiştir (Georgiou ve ark., 2005; Williams ve ark., 2005). Buna göre öfkeli yüzler gözlemciye olası tehdit kaynağının bizzat kendisi olduğuna dair bilgi verir ve dikkati kendisine çekerken, korkulu yüzler olası tehdit kaynağının çevrede olduğuna dair bilgi verir ve dikkati başka yere (potansiyel tehdit kaynağını aramak üzere) yönlendirir (Taylor ve Whalen, 2014).

Öfkeli yüz ifadelerinin dikkati kendine çektiğine yönelik bir çalışmada, bunun sadece dikkatin yakalanması süreci ile ilgili olmadığı, aynı zamanda dikkatin yüz ifadesinin olduğu alandan başka bir yere yönlendirilmesinde de gecikme yaşandığı ortaya konmuştur (Belopolsky ve ark., 2011). Gecikmenin göz sekmeleri ile ölçüldüğü çalışmada katılımcılara öfkeli, mutlu ya da nötr yüzler sunulmuş ve katılımcılardan bu yüzlerin gösterdiği yöne bakmaları istenmiştir. Mutlu ve nötr yüzlerden sonra yapılan sekme zamanları arasında bir fark bulunmazken, öfkeli yüzlerde dikkatin yapışıp kaldığı dolayısıyla hedef yöne sekmenin geciktiği bulunmuştur (Belopolsky ve ark., 2011). Fox ve arkadaşları (2001) da ipucu paradigmasıyla benzer bulgular elde etmişlerdir. Buna göre tehlike ile ilişkili uyaranlar (öfkeli yüzler) dikkatin kendisine çekilmesinde diğer uyaranlara kıyasla (mutlu ve nötr yüzler) avantaj sağlamamışlardır. Ancak ipucunun ve hedefin farklı konumlarda sunulduğu geçersiz denemelerde, öfkeli yüzlerden sonra başka bir bölgede çıkan hedefin tespit edilmesinin geciktiği bulunmuştur. Bu bulgular özellikle

tehlike ile ilişkili uyaranların dikkatin tutulması/odaklanması (*engagement*), başka bir yere yönelmek üzere serbest bırakılması (*disengagement*) ve yer değiştirmesi (*shifting*) aşamalarından hangisi ya da hangileri üzerinde etkili olduğu sorusunu akla getirmektedir.

2. GERİ DÖNÜŞÜN KETLENMESİ

Dış kaynaklı dikkatin ipucuyla yönlendirildiği paradigmalarda (Posner, 1980) hedefin 300 ms içinde ipucuyla aynı bölgede sunulması, ipucunun sunulmadığı ya da farklı bölgede sunulduğu koşula kıyasla hedefin tanınmasını kolaylaştırmaktadır. Ancak ipucu ve hedefin sunulması arasında geçen sürenin *(stimulus onset asynchrony – SOA)* artması söz konusu kolaylaştırıcı etkiyi tersine çevirmektedir. Posner ve Cohen (1984), SOA'nın 300 – 3.000 ms. aralığında olduğu denemelerde ipucunun sunulduğu bölgede sunulan hedeflerin tespitinin geciktiğini gözlemişlerdir. Geri dönüşün ketlenmesi -GDK (*inhibition of return -IOR*) olarak adlandırılan bu olgu, yeni uyaranlara yönelik bir yanlılık oluşturarak görsel aramanın daha etkili olmasını sağlamaktadır. Yani GDK, daha önce tespit edilen bölgedense çevredeki potansiyel olarak önemli değişikliklerin tespit edilmesini kolaylaştıran adaptif bir mekanizma olarak ele alınmaktadır (Klein ve MacInnes, 1999).

GDK'nin ortaya çıkması için mutlaka dikkatin belirli bir bölgeye odaklanması, o bölgeden ayrılması ve başka bir yöne yönelmesi gerekmektedir. Dolayısıyla bu etki bazı araştırmacılar tarafından dikkatin bir bölgeye odaklanmasının (Theeuwes ve Van der Stigchel, 2006) ya da o bölgeden gecikmeli ayrılmasının (*delayed disengagement*) (Fox ve ark., 2002) bir ölçütü olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte görsel sistemde yenilik yanlılığı olmasına rağmen, eğer ipucu evrimsel açıdan önemli bir uyaransa dikkatin başka bir alanı taramak için o bölgeden ayrılması ve o bölgeye geri dönüşünün gecikmesi pek mantıklı görünmemektedir (bkz, Stoyanova ve ark., 2007). Bu açıdan biyolojik olarak önemli uyaranlar için (ör, yüzler, duygusal uyaranlar) GDK'nin azalması beklenebilir. Ancak literatürdeki bazı bulgular bu beklenti ile tutarlı değildir. Örneğin, Theeuwes ve Van der Stigchel (2006) objelere kıyasla yüzler için GDK etkisinin arttığını göstermiştir. Araştırmacılar bu bulgunun yüzlerin dikkati çektiğini desteklediğini vurgulamışlardır. Duygusal uyaranların kullanıldığı GDK çalışmaları ise oldukça az sayıdadır; üstelik bu çalışmaların çelişkili sonuçları bulunmaktadır.

Literatürde duygu ve GDK ilişkisinin farklı paradigmalarla farklı şekillerde çalışıldığı görülmektedir. Örneğin bazı çalışmalarda, bizzat belli bir duygunun tanınmasının, daha sonra aynı hedef duygunun tanınmasını geciktirmesi anlamına gelen 'duygu temelli GDK' (*emotion-based IOR*) incelenmiştir. Bu amaçla Chao (2010) katılımcılara ipucu olarak şematik üzgün ya da mutlu yüz ifadeleri sunmuş, ardından katılımcılardan şematik üzgün, mutlu ya da nötr ifadelerden birini tespit etmelerini istemiştir. Yalnızca negatif ifadeden sonra negatif ifadenin tanınmasının geciktiği, pozitif yüz ifadeleri için söz konusu gecikmenin olmadığı bulunmuştur. Yani dikkat negatif bilgiden ayrıldıktan sonra, dikkat mekanizmaları negatif bilgiye tekrar dönülmesini ketlemeye çalışmaktadır. Bu çalışma daha güncel olarak Poliakoff ve arkadaşları (2016) tarafından repkile edilmeye çalışılmış, bu kez daha gerçekçi yüz ifadeleri ipucu olarak kullanılmıştır. Ancak sonuçlar, Chao'nun bulgularını desteklememiş, öncesinde gelen ipucundan bağımsız olarak negatif (üzgün) hedeflere daha yavaş tepki verildiği gözlenmiştir.

Duygusal ipucunun kullanıldığı GDK çalışmalarında ise nötr hedeflerin (kareler gibi) tespitinin ne kadar geciktiği incelenmektedir. Örneğin, Fox ve arkadaşları (2002) katılımcılara ipucu olarak öfkeli, mutlu ya da nötr yüzler göstermiş, ardından katılımcılardan ipucuyla aynı ya da farklı bölgede sunulan hedefi tespit etmeleri istenmiştir. Çalışmanın bulguları, öfkeli yüzlerin dikkati kendisine çektiğini ve dikkatin o bölgede kalmasını sağlayarak GDK etkisini elimine ettiğini göstermiştir. Ancak benzer bulgular Lange ve arkadaşları (2008) tarafından tekrarlanamamıştır. Araştırmacılar bir dizi deney gerçekleştirerek, kelebek, örümcek gibi duygusal uyaranları (Deney 1A ve 2A) ya da öfkeli ve mutlu yüzleri (1B ve 2B) ipucu olarak kullanmış ve hedef olarak katılımcılardan bir noktayı tespit etmeleri istenmiştir. Araştırmacılar SOA koşullarını da değişimlemelerine rağmen duygusal ipuçları GDK'yi ortadan kaldıramamış, tüm koşullarda benzer etkiler gözlenmiştir. Korkulu ve nötr yüz ifadelerinin ipucu olarak kullanıldığı başka bir çalışmada da GDK'nin ipucunun duygusal niteliğinden etkilenmediği gösterilmiştir (Stoyanova ve ark., 2007). Ancak bu çalışmalarda tehlike ile ilişkili uyaranların yalnızca bir yönü incelenmiştir. Lange ve arkadaşları (2008) yalnızca öfkeli yüz ifadelerini ele alırken; Stoyanova ve arkadaşları (2007) yalnızca korkulu yüz ifadelerini ipucu olarak kullanmıştır. Oysaki daha önce de değinildiği üzere bu iki yüz ifadesi de tehdit sinyallemesine rağmen, tehlikenin kaynağına ilişkin farklı bilgiler vermekte, dikkati farklı şekillerde yönlendirmektedir.

Literatürdeki bu eksiklikten yola çıkarak gerçekleştirilen bu çalışmada tehlike ile ilişkili korku ve öfke yüz ifadelerinin GDK üzerindeki etkisi kıyaslanmıştır. Yüz ifadelerinin ipucu olarak kullanıldığı bu çalışmada, korku ipucunun dikkati önce kendisine çekse de tehlikenin kaynağına ilişkin net bilgi vermediği için görsel aramayı tetiklemesi beklenmiştir. Dolayısıyla korku, dikkati, ipucunun sunulduğu alandan uzaklaştıracak ve bu bölgede sunulan sonraki bir hedefin tespitini geciktirecektir. Öfkeli ipucunun ise tehdit kaynağı hakkında daha net bilgi verdiği için dikkati kendisine çekmesi beklenmiştir. Yani öfkeli yüz ipucu dikkat alanını daraltacak, söz konusu bölgeye geri dönüşü korkulu yüz ifadesi kadar geciktirmeyecektir.

3. YÖNTEM

3.1. Katılımcılar

Bu çalışmaya psikoloji bölümünde okuyan 39 ($N_{kadın}$=23) öğrenci gönüllü olarak katılmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması 21.27'dir (*SS*=1.50).

3.2. Araçlar

3.2.1. Duygusal Yüzler: Çalışmada 18 farklı kişiye ait korkulu, öfkeli ve nötr yüz ifadeleri, kullanım izni alınmasının ardından, FACES bataryasından (Ebner ve ark., 2010) seçilmiştir ve düşük düzey algısal (ör., parlaklık, kontrast) özellikler açısından eşitlenmiştir. Kullanılan tüm yüzler erkek yüzleridir. Kontrast farkının, art etkiye neden olmasını engellemek için siyah-beyaz uyaran-zemin ilişkisinin kullanılmasındansa, zeminin açık bir gri olması ve yüz ifadeleri dışındaki uyaranların siyah olması tercih edilmiştir.

3.2.2. İpucu Paradigması: Çalışmada öfkeli, korkulu ve nötr yüz ifadeleri ipucu olarak, siyah bir nokta ise hedef olarak kullanılmıştır. Lange ve arkadaşlarının (2008) kullandığı yönteme benzer şekilde, her denemenin (*trial*) başlangıcında ekranın ortasında 1000ms süreyle bir sabitleme noktası belirmiş, ardından bu noktanın sağında ya da solunda bir çerçeve içinde ipucu 100 ms süreyle sunulmuştur. Olası GDK etkisinin daha iyi tespit edilebilmesi için hedef, ipucunun sunulmasından 300 ms, 700 ms ve 1500 ms olmak üzere üç farklı SOA koşulundan birinde ekrana gelmiş ve ekranda maksimim 2000 ms boyunca ya da katılımcı tepki verene kadar kalmıştır. İpucunun, hedefin yeri hakkında yordayıcı olmaması planlanmıştır (örnek için bkz., Stoyanova ve ark., 2007). Yani denemelerin üçte birinde hedef ve ipucu aynı bölgede (geçerli denemeler), üçte birinde farklı bölgelerde (geçersiz), kalan üçte birinde ise hedef sunulmamıştır. Katılımcıdan ise hedefi gördüğü anda bir tuşa basması, hedef olmadığında ise bir tepki vermemesi istenmiştir.

Korkulu, öfkeli ve nötr 3 tür yüz ipucu, yüzlere alışmayı engellemek için her bir duygu türünden 18 farklı yüz, ekranın sağında ve solunda, geçerli ve geçersiz denemelerde ve 3 farklı SOA koşulunda olmak üzere her deneme için oluşturulabilecek tüm kombinasyonlarda üçer kez sunulmuştur. Böylece katılımcılar 162 deneme tamamlamışlardır. Denemeler, her katılımcı için seçkisiz sırada gelmiştir.

3.3. İşlem

Ege Üniversitesi'nden etik kurul izni alındıktan sonra çalışmanın veri toplama aşamasına geçilmiştir. Kişiler çalışmaya gönüllü olarak katılmışladır. Laboratuvar oturumunda ilk olarak ipucu görevi tamamlanmıştır. Uyaran sunumu ve veri kaydı 2.93GHz işlemci hızına sahip bilgisayarda ve 19.6 boyutundaki ekranda E-Prime Professional 2.0.10 yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Görevin tamamlanmasının ardından kişiler demografik bilgi formunu, Durumluk ve Sürekli Kaygı Envanterini (Öner ve Le Compte, 1983) doldurmuşlardır.

4. BULGULAR

GDK etkisinin incelenmesi için 3 (duygu) x 2 (ipucu türü) x 3 (SOA koşulu) tekrarlayan ölçümler için üç yönlü varyans analizi gerçekleştirilmiştir. İlgili ortalamalar Çizelge 1'de sunulmuştur.

Çizelge 1. Deney koşullarındaki hedefi tespit süreleri (ms.)

		Geçerli Deneme		Geçersiz Deneme	
Duygu	**SOA (ms.)**	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Ortalama**	**Standart Sapma**
Öfke	**1500**	429.20	673.29	399.67	566.58
	700	435.74	632.48	413.26	667.02
	300	445.26	632.63	414.61	667.73
Korku	**1500**	431.11	776.05	405.63	603.43
	700	422.65	566.51	407.74	719.14
	300	437.71	594.90	408.46	664.25
Nötr	**1500**	426.86	584.54	400.35	544.43
	700	420.40	527.75	415.68	685.11
	300	445.59	701.65	422.24	701.18

Bulgular, ipucu türü ana etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu $F(1,38)=55.79$, $p<.001$, $\eta^2_p=.60$, geçerli denemelerde katılımcıların, geçersiz denemelere kıyasla hedefi daha yavaş tespit ettiklerini göstermiştir. Yani, literatürle uyumlu şekilde, katılımcılar hedef ipucu ile aynı bölgede sunulduğunda hedefi daha geç tespit edebilmişlerdir. SOA ana etkisi de anlamlıdır, $F(2,76)=7.13$, $p=.001$, $\eta^2_p=.16$. Bonferroni düzeltmeli ikili karşılaştırmalar, 1500ms SOA koşulunda hedefin en geç tespit edilebildiğini ($p_{300vs1500}=.01$, $p_{700vs1500}=.003$), 300ms ve 700ms koşulları arasındaki farkın anlamlı olmadığını göstermiştir ($p_{300vs150}=.92$). Bu bulgu ipucundan sonra hedef ne kadar geç sunulursa, hedefin tespit edilmesinin yavaşladığına işaret etmektedir. Ancak, beklenenin aksine, duygu ana etkisi [$F(2,76)=.61$, $p=.55$], duygu*ipucu türü etkileşimi [$F(2,76)=1.06$, $p=.35$] ya da duygu*ipucu türü*SOA etkileşimi [$F(4,152)=.24$, $p=.91$] istatistiksel olarak anlamlı değildir.

5. TARTIŞMA

Bu çalışmada, öfkeli ve korkulu yüz ifadelerinin dikkati yönlendirici etkisi geri dönüşün ketlenmesi *(GDK, inhibition of return)* paradigması ile incelenmiştir. Literatürdeki çalışmalar, korku ve öfkeli yüz ifadelerinin, kişiye farklı nitelikte tehlike sinyallediği için dikkati farklı şekillerde yönlendirdiğine işaret etmektedir (Davis ve ark., 2011; Taylor ve Whalen, 2014). Örneğin, korkulu bir yüz ifadesi tehlikenin çevrede ve belirsiz bir yerde olduğunu; öfkeli bir yüz ifadesi ise tehlikenin bizzat kendisinde olduğu sinyalini vermektedir. Bu açıdan korkulu yüz ifadesi dikkat alanını genişletip, tehlikeli ve yeni uyaranı bulmak için görsel aramayı kolaylaştırırken; öfkeli bir yüz ifadesi tehdit kaynağına yönelmeyi ve görsel keskinliği artırmaktadır. Bu çalışmadan elde edilen bulgular, GDK etkisinin ipucu paradigmasında başarılı bir şekilde ortaya konduğunu, ancak öfkeli ve korkulu yüz ifadelerinin benzer düzeyde GDK etkisine yol açtığını göstermiştir.

Korku ve öfkenin dikkati yönlendirme etkisini incelemek için görsel arama ve ipucu olmak üzere farklı paradigmalar kullanılmaktadır. GDK paradigması incelendiğinde, yalnızca bir çalışmanın öfke ve korkuyu doğrudan kıyasladığı tespit edilmiştir. Juncai ve arkadaşları (2017) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, mevcut çalışmadan farklı olarak, öfkeli ve korkulu

yüz ifadeleri yalnızca hedef olarak kullanılmış, ipucu ise nötr bir uyaran olarak (çerçevenin belirginleşmesi) belirlenmiştir. Juncai ve arkadaşlarının (2017) sonuçları öfkeli yüz ifadelerinin GDK'yi ortadan kaldırabildiğini göstermiştir (ayrıca bkz. Pérez-Duenas ve ark., 2014). Ancak Juncai ve arkadaşlarının çalışmasında yüz ifadeleri yalnızca hedef olarak kullanıldığından tehlike ile ilişkili farklı nitelikte ipuçlarının GDK'yi nasıl etkileyeceği sorusu cevaplanamamıştır. Gerçekleştirilen çalışmada bu soruyu cevaplamak üzere duygusal yüzler ipucu olarak kullanılmıştır. Ancak farklı duyguların nötr hedeflerin tespitini benzer şekilde etkilediği, dolayısıyla benzer düzeylerde GDK etkisine yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır.

Duygusal yüz ifadelerinin ipucu olarak kullanıldığı GDK çalışmalarında ise doğrudan öfke ve korkuyu kıyaslayan bir çalışma tespit edilememiştir. Fox ve arkadaşları (2002) öfkeli yüzlerin GDK etkisini elimine ettiğini, Lange ve arkadaşları (2008) öfkeli yüzler için de GDK etkisinin görüldüğünü ancak bu etkinin diğer duygulardan farklı olmadığını, Stoyanova ve arkadaşları (2007) ise korkulu yüz ifadeleri için GDK etkisinin nötr koşuldan farklı olmadığını göstermişlerdir (benzer bulgular için bkz., Jia ve ark., 2019). Ancak bu çalışmalarda tehlike ile ilişkili uyaranların yalnızca bir yönü incelendiğinden sınırlı bilgiye ulaşılmıştır. Mevcut çalışma, Lange ve arkadaşları (2008) ile Stoyanova ve arkadaşlarının (2007) bulgularını destekler nitelikte bulgulara ulaşmış, dahası doğrudan öfke ve korku ipuçlarının etkisini kıyasladığı için GDK literatürüne özgün bir katkı sunmuştur.

Bu çalışmada GDK etkisinin tespit edilebilmesi için farklı SAO koşullarında uygulanan ipucu paradigması kullanılmıştır. Ancak, bu paradigma sıklıkla kullanılmasına rağmen, görsel arama ile ilişkili GDK için dolaylı bir ölçüm niteliğindedir. Duygusal uyaranların işlenmesinde sekmelerin manuel tepkilerden daha işlevsel olabildiği ve etkiyi daha iyi ortaya koyabildiği gösterilmiştir (Bannerman ve ark., 2009a; Bannerman ve ark., 2009b). Gelecek çalışmalarda göz sekmelerinin incelenmesine izin veren okulomotor yakalama paradigması *(oculomotor capture paradigm*) kullanılabilir. Nitekim, Hunt ve arkadaşları (2007), bu paradigmayı kullanarak mutlu ve öfkeli yüz ifadelerinin nötrlere kıyasla dikkati daha çok yakaladığını, ancak bu etkinin yalnızca hedefin duygu içerikli yüz ifadesine sekme yapmak olduğu koşulda geçerli olduğu göstermişlerdir. Bu bulgular, duygunun okulomotor yakalama paradigması üzerinde etkili olabileceğini, gelecek çalışmalarda korku ve öfkenin kıyaslanarak duygunun dikkati yönlendirme kapasitesinin daha iyi anlaşılabileceğine işaret etmektedir.

Bu çalışmada duygusal uyaranların dış kaynaklı olarak dikkati nasıl yönlendirdiği incelenmiştir (Theeuwes, 1991). Ancak, dikkatin bir işlevi de sahne içerisinde belirli bir hedefi veya özelliği aramak, daha önce odaklanma gerçekleştirilmeyen bir bölgeye istemli şekilde göz hareketlerini yönlendirmektir (Style, 2006). Yani, bir sahneyi nasıl incelediğimiz iç kaynaklı dikkat tarafından da belirlenmektedir ve duygu iç kaynaklı dikkati süreçlerini de yönlendirmektedir. Örneğin, kişinin içinde bulunduğu duygu, yukarıdan – aşağıya süreçler aracılığıyla dikkat alanını genişletip daraltmaktadır (ör., Gable ve Harmon-Jones, 2008; Gasper ve Clore, 2002). Örneğin, pozitif duyguların güvenli bir durumu sinyallediği için sezgisel bilgi işlemeyi tetiklediği (Fredrickson ve Branigan, 2005), dikkat alanını genişlettiği (Gasper ve Clore, 2002) ve resmin bütününe odaklanmayı kolaylaştırdığı (Johnson ve ark., 2010) bilinirken; anksiyete gibi negatif duyguların tehdit sinyallediği için dikkat alanını daraltıp tünel

görüşe neden olduğu, analitik işlemeyi tetiklediği, görsel keskinliği artırdığı bilinmektedir (Gasper, 2004). Ancak daha sonra yapılan araştırmalar ve duygunun işlevselliğine vurgu yapan teorilere göre, duygunun dikkat alanını daraltıcı ya da genişletici etkisi duygunun değerliğinden ziyade organizmanın amacına ve motivasyonel eğilimine göre şekillenmektedir (Levine ve Edelstein, 2009). Buna göre dikkatin daralmasında temel etken duygunun motivasyonel yoğunluğunun fazla olmasıdır. Ancak çalışmalarda kullanılan pozitif duygular genellikle motivasyonel yoğunluğu düşük, negatif duygular ise motivasyonel yoğunluğu yüksek duygulardır (Gable ve Harmon-Jones, 2010). Nitekim Gable ve Harmon-Jones (2008) bu hipotezle tutarlı şekilde motivasyonel yoğunluğu yüksek pozitif bir duygu olan arzunun, eğlence gibi yoğunluğu düşük bir duyguya kıyasla dikkat alanını daralttığını ve daha detaylı işleme sağladığını göstermişlerdir. Dolayısıyla, kişinin hissettiği farklı nitelikte duygular GDK etkisini belirleyen bir faktör olabilir. Dahası, iç ve dış kaynaklı dikkat etkileşim halinde işlev görmektedir. Örneğin, özellikle yılan fobisi olan katılımcılar yılanı örümceğe kıyasla daha hızlı tespit edebilmekte ya da tam tersi örüntü örümcek fobisi olan katılımcılarda gözlenmektedir (Cisler ve Koster, 2010). Gelecek çalışmalarda, GDK üzerinde duygunun iç kaynaklı ve dış kaynaklı etkilerinin birlikte ele alınması, duygu dikkat etkileşiminin anlaşılması için değerli bilgiler sunabilir.

KAYNAKÇA

Bannerman, R. L., Milders, M., & Sahraie, A. (2009a). Processing emotional stimuli: Comparison of saccadic and manual choice-reaction times. *Cognition and Emotion, 23*(5), 930-954.

Bannerman, R. L., Milders, M., De Gelder, B., & Sahraie, A. (2009b). Orienting to threat: faster localization of fearful facial expressions and body postures revealed by saccadic eye movements. *Proceedings of the Royal Society of London B: Biological Sciences, 276*(1662), 1635-1641.

Belopolsky, A. V., Devue, C., & Theeuwes, J. (2011). Angry faces hold the eyes. *Visual Cognition, 19*(1), 27-36.

Chao, H. F. (2010). Inhibition of return to negative emotion: Evidence from an emotional expression detection task. *Emotion, 10*(2), 272-277.

Cisler, J. M., & Koster, E. H. (2010). Mechanisms of attentional biases towards threat in anxiety disorders: An integrative review. *Clinical Psychology Review, 30*(2), 203-216.

Davis, F. C., Somerville, L. H., Ruberry, E. J., Berry, A. B., Shin, L. M., & Whalen, P. J. (2011). A tale of two negatives: differential memory modulation by threat-related facial expressions. *Emotion, 11*(3), 647-655.

Ebner, N. C., Riediger, M., & Lindenberger, U. (2010). FACES—A database of facial expressions in young, middle-aged, and older women and men: Development and validation. *Behavior Research Methods, 42,* 351-362.

Fox, E., Russo, R., & Dutton, K. (2002). Attentional bias for threat: Evidence for delayed disengagement from emotional faces. *Cognition & Emotion, 16*(3), 355-379.

Fox, E., Russo, R., Bowles, R., & Dutton, K. (2001). Do threatening stimuli draw or hold visual attention in subclinical anxiety?. *Journal of Experimental Psychology: General, 130*(4), 681.

Fredrickson, B. L., & Branigan, C. (2005). Positive emotions broaden thought-action repertoires: Evidence for the broaden-and-build model.

Gable, P. A., & Harmon-Jones, E. (2008). Approach-motivated positive affect reduces breadth of attention. *Psychological Science, 19*(5), 476-482.

Gable, P., & Harmon-Jones, E. (2010). The motivational dimensional model of affect: Implications for breadth of attention, memory, and cognitive categorisation. *Cognition and Emotion, 24*(2), 322-337.

Gasper, K. (2004). Do you see what I see? Affect and visual information processing. *Cognition and Emotion, 18*(3), 405-421.

Gasper, K., & Clore, G. L. (2002). Attending to the big picture: Mood and global versus local processing of visual information. *Psychological Science, 13*(1), 34-40.

Georgiou, G., Bleakley, C., Hayward, J., Russo, R., Dutton, K., Eltiti, S., & Fox, E. (2005). Focusing on fear: Attentional disengagement from emotional faces. *Visual Cognition, 12*(1), 145-158.

Godijn, R., & Theeuwes, J. (2002). Oculomotor capture and inhibition of return: Evidence for an oculomotor suppression account of IOR. *Psychological Research, 66*(4), 234-246.

Hunt, A. R., Cooper, R. M., Hungr, C., & Kingstone, A. (2007). The effect of emotional faces on eye movements and attention. *Visual Cognition, 15*(5), 513-531.

Jia, L., Wang, J., Zhang, K., Ma, H., & Sun, H. J. (2019). Do emotional faces affect inhibition of return? An ERP study. *Frontiers in Psychology*, *10*, 721.

Johnson, K. J., Waugh, C. E., & Fredrickson, B. L. (2010). Smile to see the forest: Facially expressed positive emotions broaden cognition. *Cognition and Emotion*, *24*(2), 299-321.

Juncai, S., Jing, Z., & Rongb, S. (2017). Differentiating recognition for anger and fear facial expressions via inhibition of return. *Journal of Psychology and Cognition*, *2*(1).

Klein, R. M., & MacInnes, W. J. (1999). Inhibition of return is a foraging facilitator in visual search. *Psychological Science*, *10*(4), 346-352.

Lange, W. G., Heuer, K., Reinecke, A., Becker, E. S., & Rinck, M. (2008). Inhibition of return is unimpressed by emotional cues. *Cognition and Emotion*, *22*(8), 1433-1456.

Levine, L. J., & Edelstein, R. S. (2009). Emotion and memory narrowing: A review and goal-relevance approach. *Cognition and Emotion*, *23*(5), 833-875.

Öhman, A., Flykt, A., & Esteves, F. (2001). Emotion drives attention: detecting the snake in the grass. *Journal of Experimental Psychology: General*, *130*(3), 466-478.

Pérez-Duenas, C., Acosta, A., & Lupiáñez, J. (2014). Reduced habituation to angry faces: increased attentional capture as to override inhibition of return. *Psychological Research*, *78*(2), 196-208.

Poliakoff, E., Latif, A., Maehr, A. M., Marshall, H., Roesser, A., Scurr, T., ... & Lander, K. (2016). An unsuccessful attempt to demonstrate attentional orienting within the purely emotional domain. *Emotion*, *16*(1), 6-10.

Posner, M. I. (1980). Orienting of attention. *Quarterly Journal o fExperimental Psychology*, *32*, 3-25.

Posner, M. I., & Cohen, Y. (1984). Components of visual orienting. *Attention and performance X: Control of Language Processes*, *32*, 531-556.

Stoyanova, R. S., Pratt, J., & Anderson, A. K. (2007). Inhibition of return to social signals of fear. *Emotion*, *7*(1), 49-56.

Styles, E. (2006). *The psychology of attention*. Psychology Press.

Taylor, J. M., & Whalen, P. J. (2014). Fearful, but not angry, expressions diffuse attention to peripheral targets in an attentional blink paradigm. *Emotion*, *14*(3), 462-468.

Theeuwes, J. (1991). Exogenous and endogenous control of attention: The effect of visual onsets and offsets. *Attention, Perception, & Psychophysics*, *49*(1), 83-90.

Theeuwes, J., & Van der Stigchel, S. (2006). Faces capture attention: Evidence from inhibition of return. *Visual Cognition*, *13*(6), 657-665.

Theeuwes, J., Kramer, A. F., Hahn, S. & Irwin, D. E. (1998). Our eyes do not always go where we want them to go: capture of the eyes by new objects. *Psychological Science*, *9*, 379–385.

Vuilleumier, P. (2002). Facial expression and selective attention. *Current Opinion in Psychiatry*, *15*(3), 291-300.

Williams, M., Moss, S., Bradshaw, J., & Mattingley, J. (2005). Look at me, I'm smiling: Visual search for threatening and nonthreatening facial expressions. *Visual Cognition*, *12*(1), 29-50.

Yantis, S., & Jonides, J. (1984). Abrupt visual onsets and selective attention: Evidence from visual search. Journal of Experimental Psychology: *Human Perception & Performance, 10,* 601-621.

BAĞLAM DEĞİŞİMİNİN YÜZ TANIMA PERFORMANSINA ETKİSİ: AŞİNALIĞIN DÜZENLEYİCİ ROLÜNE DAİR BİR GÖZDEN GEÇİRME

Dr. Elif Yüvrük
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Psikoloji Bölümü
elifyuvruk@mu.edu.tr/elifyuvruk@gmail.com - ORCID ID: 0000-0001-7150-4060

ÖZET

Gündelik hayatta aşina olduğumuz yüzleri tanımak çoğu zaman zahmetsizce gerçekleşir. Ancak araştırmalar, yüz tanıma becerisinde düşündüğümüz kadar iyi olmadığımızı, özellikle yeterince aşina olmadığımız yüzleri tanımanın bağlamsal faktörlerden önemli ölçüde etkilendiğini göstermektedir. Bu bildirinin amacı, kodlama ve geri getirme aşamaları arasındaki çevresel bağlam değişiminin aşina olunan ve olunmayan yüzlerin tanınmasını nasıl etkilediğini gözden geçirmektir. Bağlam, bu bildiri kapsamında, uyaranın işlenmesiyle çoğunlukla tesadüfi olarak ilişkili olan fiziksel çevre olarak ele alınmıştır. Yüz tanıma çalışmalarında kullanılan bağlam değişimi paradigması, bellekte yüz ve bağlamın çoğu zaman kendiliğinden birlikte kodlandığını, test aşamasında yüzün kodlandığı bağlamın değişmesinin tanıma performansını önemli ölçüde olumsuz etkilediğini göstermektedir. Bununla birlikte aşina yüzlerde bellek izinin güçlü olması, bağlamsal ipuçlarının etkisini azaltırken; yeterince aşina olunmayan yüzlerde bağlamsal ipuçlarının geri getirme sürecine katkısı daha belirgindir. Dolayısıyla, aşina olunmayan yüzler için daha güçlü bir bağlam değişimi etkisi görülmektedir. Dahası, geri getirme aşamasında bağlam değiştiğinde yüz tanıma performansının düşmesi yalnızca yüze ya da bağlama yönelik genel bir aşinalık ya da yenilik hissiyle açıklanamamakta; bağlam ve yüz arasındaki özgül bütünleşmenin gücü bellekte kritik bir rol oynamaktadır. Sonuç olarak, yüz tanıma, yalnızca yüze özgü görsel faktörlere değil, yüzün içinde bulunduğu bağlamsal ipuçlarına da duyarlı bir bilişsel beceridir ve yüze aşinalık düzeyi bu duyarlılığı etkileyen faktörlerden biridir.

Anahtar Kelimeler: yüz tanıma, bağlam değişimi, aşinalık, bellek.

Gündelik hayatımızda çok sayıda yüze maruz kalır, bu yüzler arasından aşina olduğumuz yüzleri yabancı yüzler arasından kolayca ayırt ederiz. Nitekim, aşina olduğumuz yüzleri tanıma becerisi, günlük hayatta çoğu zaman zahmetsizce gerçekleştirdiğimiz bir beceridir ve başarılı bir yüz tanıma sosyal ilişkilerimizi sürdürebilmek için oldukça elzemdir. Aşina olduğumuz yüzleri diğer yüzler arasından kolayca ayırt edebilmemiz, bu beceride uzman olduğumuz izlenimi yaratmaktadır. Oysaki, gerçekleştirilen çalışmalar, yüz tanıma becerisinde sandığımız kadar uzmanlaşmadığımızı ve bu beceriyi önemli ölçüde etkileyen durumsal ve bireysel farklılıklar olduğunu göstermektedir (ör., *aşinalık,* Dalton, 1993, Deffler ve ark., 2015; *bireysel farklılıklar*, Bindemann ve ark., 2012; Wilhelm ve ark., 2010; *cinsiyet*, Tay ve Yang, 2017; *duygu*, Davis ve ark., 2011a; *strateji*, Konar ve ark., 2010; Piepers ve Robbins, 2012; *yaş,* Savaskan ve ark., 2007). Örneğin, söz konusu kişiye ne kadar aşina olduğumuz ya da onu daha önce hangi bağlamda ve ne sıklıkta görmeye alışık olduğumuz yüz tanıma becerimizi sandığımızdan daha çok etkileyebilmektedir. Bu bildiride, kodlama ve geri getirme arasındaki çevresel bağlam değişiminin aşina olduğumuz ve olmadığımız yüzleri tanıma becerimizi nasıl etkilediğine dair temel ampirik bulgular derlenmiştir. Bu amaçla, öncelikle bağlamın işe vuruk tanımı yapılmış, ardından bağlam değişimi çalışmalarında kullanılan deneysel paradigma tanıtılmış, bu paradigma kullanılarak gerçekleştirilen çalışmaların bulgularında aşinalığın rolü incelenmiştir.

BAĞLAM NEDİR?

Tulving (1983), epizodik belleğin bağlam bağımlı doğasının (*context-dependent memory)* onu semantik bellekten ayıran en önemli özelliklerden biri olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre her bir epizod dikkatin aktif olarak yönlendirildiği merkezi parçayı ve bunu kapsayan bağlamı içermekte, her bir merkezi parça epizodik belleğin farklı aşamalarında bağlamsal özellikleriyle birlikte işlenmektedir. Bağlamsal özelliklerin epizodik belleğe etkisi incelenirken bağlamın işe vuruk tanımının nasıl yapılacağı, hangi özelliklerin bağlam olarak ele alınacağı en önemli sorulardan biridir. Çünkü, incelenen bağlam türüne göre, bağlamın bellek üzerindeki etkileri farklılaşmaktadır (Nieznański, 2014; Starns, 2004). Literatür incelendiğinde bağlam ve merkezi parça arasındaki sınırın belirsiz olduğu, farklı bağlamsal özelliklere dair farklı sınıflamalar yapılabildiği görülmüştür. Örneğin, içsel (*intrinsic*) ve dışsal (*extrinsic*) bağlam ayrımı bunlardan biridir. İçsel bağlam uyaranın kendi özelliklerindeki değişimle oluşturulan bağlamdır ve uyaranın duyusal modalitesi, ekrandaki yazılış biçimleri ya da renkleri gibi özellikler bu bağlam türüne örnek verilebilmektedir (ör., Arndt, 2010; Geiselman ve Bjork, 1980). Dışsal bağlam ise uyaran özelliklerindeki değişimle oluşturulmayan, bireye ya da içinde bulunulan çevresel koşula özgü bağlamsal özelliklerdir. Kişilerin duygu durumları (Lewis ve Critchley, 2003), fizyolojik ve bilişsel yatkınlıkları (ör., Marian ve Kaushanskaya, 2007) bireye özgü bağlamsal özellikler kapsamında; uyaranları kapsayan arka planlar (ör., Craik ve Schloerscheidt, 2011; Hockley, 2008) ya da hem uyaranın hem de bireyin içinde bulunduğu doğal ortam koşulları (ör., Isarida ve Isarida, 2010) ise çevresel bağlam kapsamında ele alınmaktadır. Çevresel bağlam, öğrenme sürecinin gerçekleştiği ve uyaranın işlenmesiyle çoğunlukla tesadüfi (*incidental*) bir ilişkisi olan algılanabilir fiziksel çevre olarak tanımlanabilir (Smith, 2013). Bu çalışma kapsamında "bağlam" öğrenme ve geri getirme sürecinin

gerçekleştiği ve uyaranın işlenmesiyle çoğunlukla tesadüfi (*incidental*) bir ilişkisi olan algılanabilir fiziksel çevre olarak tanımlanmıştır (Smith, 2013).

YÜZ TANIMA ÇALIŞMALARINDA BAĞLAM DEĞİŞİMİ PARADİGMASI

Bir yüzün başarılı bir şekilde hatırlanması, kodlama ve geri getirmede ulaşılabilir ipuçları arasındaki örtüşmeye büyük ölçüde bağlıdır. Söz konusu örtüşme ve benzerlik ne kadar fazlaysa yüzün başarılı bir şekilde hatırlanma olasılığı o kadar yüksek olmaktadır. Örneğin, otobüste tanıdık bir kişiyle karşılaştığınızı hayal edin. Bu kişinin daha önce tanıdığınız biri olduğunu fark edersiniz, ancak onu tam olarak nereden bildiğinizi ya da kim olduğunu hatırlayamazsınız. Bu belirsizlik anında, genellikle bağlamdan yararlanarak hafızanızı yönlendirmeye çalışırsınız: Acaba bu kişiyle iş yerinde mi karşılaştınız, yoksa markette sıkça gördüğünüz kasap mı? Arama süreci sonunda yüzün kimliğini hatırlarsınız; otobüste gördüğünüz kişi aslında markette sıkça karşılaştığınız kasabınızdır. Market ortamında bu yüzü tanımakta hiçbir güçlük yaşamazken, farklı bir ortamda karşılaştığınızda tanımakta zorlanmanızın nedeni, yüzün alışık olduğunuz bağlamdan farklı bir yerde görülmesidir. Yani, kodlama ve geri getirmede ulaşılabilir ipuçları arasındaki örtüşme azaldığında (bu örnekte, yüzü markette değil otobüste görmeniz) yüz tanıma performansınız azalmaktadır. Nitekim, bağlamın yüz tanıma performansını nasıl etkilediğine ilişkin bu olgu Mandler'ın (1980) klasik *otobüsteki-kasap* çalışmasında kavramsallaştırılmıştır.

Laboratuvar ortamında *otobüsteki-kasa*p olgusunu canlandırmak için sıklıkla tanıma belleği görevleri kullanılmaktadır. Bu görevlerde, katılımcılara kodlama aşamasında bir dizi yüz sunulmakta ve katılımcılardan bu yüzü bir sonraki test aşaması için akıllarında tutmaları istenmektedir. Kodlama aşamasında bağlam, sıklıkla yüzler arkasına yerleştirilen sahne fotoğrafları ile oluşturulmaktadır. Kimi zaman bağlama özgü bir yönerge verilmeden katılımcıların arka plan fotoğraflarını tesadüfi olarak işlemesi sağlanmakta, (Hayes ve ark., 2010; Koji, 2013; Vakil ve ark., 2019; Vakil ve Vardi-Shapiro, 2019), kimi zaman da katılımcılardan yüz ve bağlamı kasıtlı olarak ilişkilendirmeleri istenmektedir (Gruppuso ve ark., 2007; Russo ve ark., 1999). Ardından test aşamasına geçilmekte, bu aşamada katılımcılara ilk aşamada sunulan 'eski' yüzler, daha önce sunulmayan 'yeni' yüzlerle karışık sıra sunulmaktadır. Katılımcılardan istenen ise kendilerine sunulan yüzün 'eski' mi, yoksa 'yeni' mi olduğunu tespit etmeleridir. Test aşamasında bağlam etkisi ise şu şekilde incelenmektedir. Bu aşamada eski yüzlerin bir kısmı kodlama aşamasında eşleşmiş olduğu *birebir aynı* bağlamda bir kısmı ise katılımcıların daha önce hiç görmedikleri *tamamen yeni* bir bağlamda sunulmaktadır. Birebir aynı bağlam, kodlama ve geri getirmede ulaşılabilir ipuçları arasındaki örtüşmenin en yüksek olduğu koşuldur. Nitekim, çalışmalar bu koşulda yüz tanıma performansının en yüksek olduğunu, bağlamın tamamen yeni olduğu koşulda ise eski yüzlerin yeni yüzlerden başarılı bir şekilde ayırt edilemediğini göstermiştir. Bu etki literatürde bağlam yinelemesi (*context reinstatement,* Reder ve ark., 2013) veya bağlam değişimi (*contex shift decrement,* Hayes ve ark., 2010) etkisi olarak kavramsallaştırılmıştır.

Birebir aynı bağlamla *tamamen yeni* bağlamın karşılaştırılması, yüz ve bağlam arasındaki özgül bütünleşmenin yüz tanıma performansına katkısına dair yeterli bilgi sunamamaktadır. Çünkü, bu koşullardaki yüz tanıma performansı, eski bağlamda hissedilen aşinalık (*familiarity*) ya da yeni bağlamın yol açtığı yenilik (*novelty*) hissi tarafından belirlenebilir. Yüz ve bağlam arasındaki özgül bütünleşmenin yüz tanıma performansına katkısını anlayabilmek için bir

deneysel koşula daha ihtiyaç vardır (Koji, 2013; Vakil ve Vardi-Shapiro, 2019). Bu koşulda test aşamasında sunulan *eski* yüzler, kodlama aşamasında görülen ancak daha önce başka bir yüzle eşleşmiş bağlamlarda sunulmakta; böylece *yeniden eşleşmiş* (*repaired, switched*) koşul oluşturulmaktadır. Bu koşulda test aşamasında bağlam değişse de hem yüz hem bağlam kodlama aşamasında sunulduğu için *eski*dir. Dolayısıyla, *yeniden eşleşmiş* koşulla *birebir aynı* koşul aşinalık açısından eşitlenmektedir. Bu iki koşul arasındaki performans farkı aşinalık düzeyi ile açıklanamamaktadır. Birebir aynı koşulda yeniden eşleşmiş koşula kıyasla daha iyi yüz tanıma performansı gözlenmesi, bağlam ve yüz arasındaki özgül bütünleşmenin katkısını göstermekte ve bağlam özgüllüğü (*contextual specificity*) etkisi olarak adlandırılmaktadır (Gruppuso ve ark., 2007; Vakil ve Vardi-Shapiro, 2019).

Bağlam özgüllüğü etkisini inceleyen araştırmacılar, kodlama yönergeleri, dikkat kapasitesi ya da kodlama-geri getirme arasındaki bağlam benzerliği gibi yüz ve bağlam bütünleşmesini etkileyen faktörleri incelemektedir. Örneğin, fonksiyonel beyin görüntüleme tekniğinin (fMRI) kullanıldığı deneysel bir çalışmada, katılımcılardan yalnızca yüzlere odaklanmaları istenmiş, bağlam tesadüfi olarak kodlanmıştır (Hayes ve ark., 2010). Geri getirme sırasında bağlama ilişkin herhangi bir ipucu verilmese dahi kodlama sırasında bağlama ilişkin aktive olan beyin bölgelerinin (ör., sağ hipokampal alan) geri getirmede yeniden aktive olduğu ve bu aktivasyonun artan tanıma performansıyla ilişkili olduğu gösterilmiştir. Yani, belleğimizden yalnızca spesifik bir yüzü geri getirmemiz istense dahi (*item-based retrieval*) tesadüfi olarak bütünleşen bağlamsal ipuçlarının zihinsel aktivasyonu belleği olumlu yönde etkilemiştir.

Koji (2013, Deney 1) ise yüz ve bağlam bütünlüğünün belleğimizde çabasız bir şekilde oluşturulduğunu ve kasıtlı kodlama gerekmediğini gösteren deneysel bir çalışma tasarlamıştır. Bir koşulda katılımcılardan ekranda gördükleri yüzün arka planda sunulan bağlamla ne kadar ilişkili olabileceğini değerlendirmelerini, diğer koşulda ise herhangi bir şey yapmadan ekranda sunulacak uyaranları izlemelerini istemiştir. Yönergeden bağımsız olarak hem bağlam değişimi hem de bağlam özgüllüğü etkileri görülmüştür. Bu bulgu günlük yaşamda yüzleri nerede gördüğümüzü kasıtlı olarak kodlamaya çalışmasak dahi, yüz ve bağlam bütünlüğünün belleğimizde çabasız bir şekilde oluşturulduğunu desteklemiştir. Buna karşın, yüz ve bağlam bütünlüğünün çabasız biçimde kurulması, dikkat kapasitesi gerektirmediği şeklinde yorumlanmamalıdır. Katılımcılara eş zamanlı ikincil bir görev verildiğinde birebir aynı bağlamlardaki yüz tanıma performansı tamamen yeni bağlamlara kıyasla daha yüksek olsa da (klasik bağlam değişimi etkisi), bağlam özgüllüğü etkisi ortadan kalkmaktadır (Koji, 2013, Deney 2). Yani, yüz ve bağlam arasındaki özgül bütünleşmenin tesadüfi olarak kurulması ulaşılabilir dikkat kapasitesinden büyük ölçüde etkilenmektedir.

YÜZ TANIMADA BAĞLAM ETKİSİNE YÖNELİK TEORİK AÇIKLAMALAR

Murnane ve arkadaşları (1999) tarafından ortaya konan Madde-Bağlam-Bütünlük Hipotezi (*MBB, Item-Cue-Ensemble Hypothesis*), yüz tanımada bağlam özgüllüğü etkisini açıklayabilir. Bu hipotez, tanıma belleğinde bağlam etkilerine dair bulguları genel aktivasyon teorileri (*global activation theories of memory*) çerçevesinde açıklamaya çalışmaktadır ve yüz tanımada bağlam etkilerine de uyarlanabilir. Buna göre her bir tanıma kararı yüz ve bağlama ilişkin aşinalık düzeyi gibi genel bir aktivasyona bağlı olarak verilmektedir. Kodlama

aşamasında sunulan eski yüz ve eski bağlama ilişkin aktivasyon düzeyi, sunulmayanlara kıyasla daha yüksek olduğundan, test aşamasında bu uyaranlar için olumlu yönde tanıma kararı verilmektedir. Ancak, aktivasyon bağlam ya da uyarandan en az birinin eski olduğu (yeni yüz-eski bağlam ya da eski yüz-yeni bağlam) durumda da -her ikisinin de yeni olduğu koşula kıyasla- yükseleceğinden, bu durumlarda da olumlu tanıma kararında artış olacak ve bağlam-bağımlı ayırt etme (*context-dependent discrimination*) gözlenmeyecektir. Tanıma belleğinde ayırt etmenin, bir diğer deyişle bağlam özgüllüğü etkisinin gözlenebilmesi için kodlama sırasında yüz ve bağlamı birbirine bağlayan bütünlük bilgisinin oluşturulabilmesi gerekmektedir. Aksi durumlara gözlenen bağlam etkisi yalnızca aktivasyon seviyesine bağlı olarak olumlu tanıma kararlarındaki artış olacaktır. Oysaki bütünlük, söz konusu yüz ve bağlama özgüdür ve ancak *birebir aynı* eski uyaran-eski bağlam eşleşmelerinde genel aktivasyon düzeyine katkı yapmaktadır. Böylece bağlam özgüllüğü yüz tanıma performansına katkı sağlamaktadır.

Smith (1988) tarafından ortaya konan gölgede bırakma (*outshining*) hipotezi bağlamın bellek üzerindeki etkisini açıklayan önde gelen hipotezlerden bir diğeridir ve bağlam değişiminde yüze aşinalık etkisini açıklamak için iyi bir teorik çerçeve sunmaktadır. Şöyle ki, aşina olduğumuz yüzleri tanımak bağlam değişiminden görece daha az etkilenmektedir. Bir diğer deyişle, aşina olunmayan yüzler için bağlam değişimi etkisi artmaktadır. Gölgede bırakma hipotezine göre, bağlam etkileri test aşamasına ilişkin bir etkidir ve tanıma kararı verilirken bağlam ve yüzün sağladığı ipuçları karşılaştırılmaktadır. Eğer yüze ilişkin zihinsel bellek temsili güçlü bir ize (*memory trace*) sahipse (ör., aşina yüzler) bağlam ipuçlarının etkisiz ve gereksiz kalacağı, dolayısıyla yüzün temsilinin bağlam ipuçlarını gölgede bırakacağı varsayılmaktadır. Smith'in (1988) deyimiyle, bağlamsal ipuçlarının karanlıkta parlayan yıldızlar olduğunu düşünürsek, önümüzü gösteren ışıklar arttığında yıldızlar sönmektedir. Aşina olunmayan yüzler için bellek izinin yeterince güçlü olmadığı düşünüldüğünde (Dalton, 1993), bağlamın önemi artmakta ve bağlam değişimi yüz tanıma performansını önemli ölçüde olumsuz etkilemektedir.

AŞİNA OLDUĞUMUZ YÜZLER İÇİN BAĞLAM DEĞİŞİMİ ETKİSİ

Aşina olmadığımız yüzleri tanımak bağlam değişiminden görece daha fazla etkilense de etkinin gücü ele alınan bağlam türüne göre değişebilir. Örneğin, oda değişimi gibi belirgin ortam değişiklikleri (çevresel bağlam, *global context*) aşina yüzleri tanıma performansını etkilemezken, aşina olunmayan yüzlerin tanınmasını bozmaktadır (ör., Dalton 1993; ayrıca bkz., Russo ve ark., 1999). Ancak, yüze özgü bağlamsal ipuçlarının değişmesi (ör.., kodlama aşamasında itfaiyeci olarak etiketlenen bir yüzün test aşamasında tamirci olarak etiketlenmesi) hem aşina olunan hem de olunmayan yüzleri tanıma performansını bozmaktadır.

Oda değişimi gibi global bağlam ipuçlarına dair çalışmalarda, yüz ve bağlam arasındaki özgül bütünleşmenin etkisi test edilemediğinden sınırlı bilgi sunulmaktadır. Çünkü, kodlama aşamasında çalışılan tüm yüzler aynı bağlamsal ipucuyla eşleştirilmektedir. Dahası, bağlam değişimine ilişkin çalışmalar, bir bağlamın eşleştiği yüz sayısı yani ipucu yükü arttıkça bağlam etkisinin azaldığını göstermektedir (Reder ve ark., 2013; *yüzler dışındaki uyaranlar için,* Bramão ve Johansson, 2017; Hockley, 2008; Rutherford, 2004). Bu açıdan, global bağlamlarda gözlenen etkilerin aşina yüzlere ilişkin tanıma performansından mı yoksa bağlam etkisinin

gücünün azalmasından mı kaynaklandığı net değildir. Koji (2013, Deney 3) aşina olunmayan yüzlerin ve aşina olunan ünlü yüzlerin bağlamsal ipuçlarından ne derece etkilendiğini arka plan resimleri gibi özgül bağlam ipuçlarıyla test etmiştir. Bulgular aşina olunmayan yüzler için hem bağlam değişimi hem de bağlam özgüllüğü etkilerinin var olduğunu; ancak ünlü yüzler için yalnızca bağlam özgüllüğü etkisinin gözlendiğini göstermiştir. Ancak ünlü yüzlerde neden böyle bir örüntünün gözlendiği yeteri kadar açıklanamamıştır. Buna karşın Reder ve arkadaşları (2013) ünlü yüzlere ilişkin halihazırda var olan bellek temsilinin yüz ve bağlam bütünleşmesini kolaylaştıracağını, dolayısıyla bağlam değişiminin söz konusu bütünlüğü daha olumsuz yönde etkileyeceğini öne sürmüşlerdir. Araştırmacılar beklentileriyle tutarlı olarak ünlü yüzlerde, aşina olunmayan yüzlere kıyasla, daha belirgin bir bağlam değişimi etkisi ortaya koymuşlardır. Yine de Koji (2013) ve Reder ile arkadaşlarının (2013) ortaya koyduğu çelişkili bulgular bazı yöntemsel faktörlerle açıklanabilir. İlk olarak Reder ve arkadaşları (2013) yalnızca yüzlere aşinalığı manipüle etmemiş, katılımcıların aşina oldukları kent meydanları (ör., Büyük Kanyon, Eyfel Kulesi, Özgürlük Anıtı) gibi arka plan fotoğraflarını özgül bağlam ipuçları olarak kullanmışlardır. Bu durum ünlü yüzlerin bağlamsal ipuçlarıyla daha iyi bütünleştirilmesini sağlayan bir faktör olabilir. Ayrıca bu çalışmada aşina olunmayan yüzler için isabet[1] oranları şans seviyesinin altında (ortalama .34-.39) kalmıştır. Bu durum aşina olunmayan yüzlerde bağlam etkisi görülmemesinin olası diğer açıklaması olabilir. Dahası, aşinalığın ünlü yüzlerle test edilmesi birkaç açıdan problemli olabilir. Deney öncesi ünlü yüzlere ne sıklıkta ne sürede maruz kalındığı ve bu yüzlerle eşleştirilmiş başka ipuçlarının olup olmadığı kontrol edilemediğinden, bu faktörler sonuçlar üzerinde karıştırıcı bir etki doğurabilir (Wilhelm ve ark., 2010). Nitekim, aşinalık deneysel olarak kontrol edildiğinde, deney öncesi yüzlere 1 kez dahi maruz kalmak bağlam etkisini ortadan kaldırabilmektedir (Koji, 2013, Deney 4). Dolayısıyla, aşinalığa dair elde edilen bulgular, genel olarak gölgede bırakma hipoteziyle tutarlı görünmektedir.

SONUÇ

Sonuç olarak, yüz tanıma becerisi, çoğu zaman otomatik ve hatasız bir bilişsel süreç gibi görünse de hem bağlamsal hem de bireysel değişkenlerden önemli ölçüde etkilenmektedir. Özellikle, kodlama ve geri getirme süreçleri arasındaki çevresel bağlamın tutarlılığı, yüzlerin bellekte temsil edilme ve hatırlanma biçiminde etkin bir rol oynamaktadır. Literatürdeki bulgular, yüz ve bağlam arasındaki özgül bütünleşmenin tanıma performansını artırdığını, bu bütünleşmenin bozulduğu durumlarda ise yüz tanımanın güçleştiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, aşinalık düzeyi bağlamın etkisini belirleyen kritik bir faktördür: aşina yüzlerde bağlamsal ipuçlarının etkisi zayıflarken, aşina olunmayan yüzlerde bağlam değişimi tanıma performansını ciddi biçimde azaltmaktadır. Bu çerçevede, bağlam etkileri yalnızca çevresel koşullara değil, belleğin dinamik işleyişine, dikkat kapasitesine ve önceki deneyimlere de bağlı olarak değişmektedir. Gelecek çalışmaların, aşinalığın deneysel olarak daha hassas biçimde manipüle edildiği, farklı bağlam türlerinin sistematik biçimde karşılaştırıldığı tasarımlarla

[1] Kodlama aşamasında sunulan ‘eski’ yüzlerin, test aşamasında ‘eski’ olduğunun doğru bir şekilde tespit edilmesi.

yürütülmesi, yüz tanıma süreçlerinin doğasını daha derinlemesine anlamaya katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Arndt, J. (2010). The role of memory activation in creating false memories of encoding context. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, *36*(1), 66.

Bindemann, M., Avetisyan, M. ve Rakow, T. (2012). Who can recognize unfamiliar faces? Individual differences and observer consistency in person identification. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, *18*(3), 277.

Bramão, I. ve Johansson, M. (2017). Benefits and costs of context reinstatement in episodic memory: An ERP study. *Journal of Cognitive Neuroscience*, *29*(1), 52-64.

Craik, F. I. ve Schloerscheidt, A. M. (2011). Age-related differences in recognition memory: Effects of materials and context change. *Psychology and Aging*, *26*(3), 671.

Dalton, P. (1993). The role of stimulus familiarity in context-dependent recognition. *Memory and Cognition*, *21*(2), 223-234.

Davis, J. M., McKone, E., Dennett, H., O'Connor, K. B., O'Kearney, R. ve Palermo, R. (2011a). Individual differences in the ability to recognise facial identity are associated with social anxiety. *PloS one*, *6*(12), e28800.

Deffler, S. A., Brown, A. S. ve Marsh, E. J. (2015). Judging the familiarity of strangers: does the context matter?. *Psychonomic Bulletin and Review*, *22*(4), 1041-1047.

Geiselman, R. E. ve Bjork, R. A. (1980). Primary versus secondary rehearsal in imagined voices: Differential effects on recognition. *Cognitive Psychology*, *12*(2), 188-205.

Gruppuso, V., Lindsay, D. S. ve Masson, M. E. (2007). I'd know that face anywhere!. *Psychonomic Bulletin and Review*, *14*(6), 1085-1089.

Hayes, S. M., Baena, E., Truong, T. K. ve Cabeza, R. (2010). Neural mechanisms of context effects on face recognition: automatic binding and context shift decrements. *Journal of Cognitive Neuroscience*, *22*(11), 2541-2554.

Hockley, W. E. (2008). The effects of environmental context on recognition memory and claims of remembering. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, *34*(6), 1412.

Isarida, T. ve Isarida, T. K. (2010). Effects of simple-and complex-place contexts in the multiple-context paradigm. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, *63*(12), 2399-2412.

Koji, S. (2013). *Remembering Faces in Different Places: The Influence of Context on Face Memory*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Waterloo Üniversitesi, Kanada.

Konar, Y., Bennett, P. J. ve Sekuler, A. B. (2010). Holistic processing is not correlated with face-identification accuracy. *Psychological Science*, *21*(1), 38-43.

Lewis, P. A. ve Critchley, H. D. (2003). Mood-dependent memory. *Trends in cognitive sciences*, *7*(10), 431-433.

Mandler, G. (1980). Recognizing: The judgment of previous occurrence. *Psychological Review*, *87*(3), 252.

Marian, V. ve Kaushanskaya, M. (2007). Language context guides memory content. *Psychonomic Bulletin & Review*, *14*(5), 925-933.

Murnane, K., Phelps, M. P. ve Malmberg, K. (1999). Context-dependent recognition memory: The ICE theory. *Journal of Experimental Psychology: General*, *128*(4), 403.

Nieznański, M. (2014). Context reinstatement and memory for intrinsic versus extrinsic context: The role of item generation at encoding or retrieval. *Scandinavian journal of psychology*, *55*(5), 409-419.

Piepers, D. ve Robbins, R. (2012). A review and clarification of the terms "holistic,""configural," and "relational" in the face perception literature. *Frontiers in Psychology*, *3*, 559-570.

Reder, L. M., Victoria, L. W., Manelis, A., Oates, J. M., Dutcher, J. M., Bates, J. T., ... and Gyulai, F. (2013). Why it's easier to remember seeing a face we already know than one we don't: Preexisting memory representations facilitate memory formation. *Psychological Science*, *24*(3), 363-372.

Russo, R., Ward, G., Geurts, H. ve Scheres, A. (1999). When unfamiliarity matters: Changing environmental context between study and test affects recognition memory for unfamiliar stimuli. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, *25*(2), 488.

Rutherford, A. (2004). Environmental context-dependent recognition memory effects: An examination of ICE model and cue-overload hypotheses. *Quarterly Journal of Experimental Psychology Section A*, *57*(1), 107-127.

Savaskan, E., Müller, S. E., Böhringer, A., Philippsen, C., Müller-Spahn, F. ve Schächinger, H. (2007). Age determines memory for face identity and expression. *Psychogeriatrics*, *7*(2), 49-57.

Smith, S. M. (1988). Environmental contesxt-dependent memory. Memory in Context: Context in Memory (1. Baskı) içinde, 13-34, New York: Wiley.

Smith, S. M. (2013). Effects of environmental context on human memory. *The SAGE handbook of applied memory*, 162-182.

Starns, J. J. (2004). *The effects of internal and external context reinstatement on source memory*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Louisiana State University: ABD.

Tay, P. K. ve Yang, H. (2017). Angry faces are more resistant to forgetting than are happy faces: directed forgetting effects on the identity of emotional faces. *Journal of Cognitive Psychology*, *29*(7), 855-865.

Tulving, E. ve Thomson, D. M. (1973). Encoding specificity and retrieval processes in episodic memory. *Psychological Review*, *80,* 359–380.

Vakil, E. ve Vardi-Shapiro, N. (2019). Conceptual processes involved in words and scenes context effect in face recognition. *Memory*, 1-8.

Vakil, E., McDonald, S., Allen, S. K. ve Vardi-Shapiro, N. (2019). Facial expressions yielding Context-Dependent Effect: The additive contribution of eye movements. *Acta Psychologica*, *192*, 138-145.

Wilhelm, O., Herzmann, G., Kunina, O., Danthiir, V., Schacht, A. ve Sommer, W. (2010). Individual differences in perceiving and recognizing faces—One element of social cognition. *Journal of Personality and Social Psychology*, *99*(3), 530-548.

TÜRKİYE'DE YAŞAM BECERİLERİ İLE İLGİLİ YAPILAN TEZLERİN İNCELENMESİ

Analysis of Theses on Life Skills in Turkey

Uzman Psikolojik Danışman ve Rehber Öğretmen, HAKKI ALPEREN ÇİÇEKDEMİR

Milli Eğitim Bakanlığı, Haliliye ŞANLIURFA

hakki_cicekdemir@hotmail.com - 0000-0003-4239-1751

Doktora Öğrencisi / Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmeni, MUSTAFA KÜRŞAT ATEŞ

Milli Eğitim Bakanlığı, Haliliye ŞANLIURFA

mkates001@hotmail.com.tr - 0009-0000-5987-1757

ÖZET

Yaşam becerileri, bireylerin günlük yaşamda karşılaştıkları sorunlarla baş edebilme, etkili iletişim kurma ve uyumlu bir yaşam sürdürme yeterliklerini geliştiren temel becerilerdir. Son yıllarda bu kavram, eğitim ve psikoloji alanlarında önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de yaşam becerileri ile ilgili olarak hazırlanmış doktora tezlerinin bütüncül biçimde incelenmesidir. Araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeliyle desenlenmiştir. Veriler, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanında "yaşam becerileri" anahtar kelimesi ve doktora düzeyi tezler olarak incelenmiştir. İnceleme kapsamına alınan 37 doktora tezi; yayın yılı, üniversite, anabilim dalı, danışman unvanı, araştırma yöntemi, araştırma deseni, örneklem kitlesi, örneklem seçme yöntemi, veri toplama araçları ve analiz teknikleri değişkenleri açısından analiz edilmiştir. Bulgular, tezlerde en sık karma araştırma yönteminin kullanıldığını, konu olarak en çok eğitim ve öğretim temalarının işlendiğini göstermektedir. Ayrıca tezlerde örneklem türü olarak öğrencilerin**,** örneklem seçiminde amaçlı örnekleme yönteminin ve araştırma deseninde yarı deneysel modellerin daha yaygın olarak tercih edildiği belirlenmiştir. Bu sonuçlar, yaşam becerileri alanındaki doktora çalışmalarında uygulamalı ve bütüncül araştırma yaklaşımlarının ön planda olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Becerileri, Psikoloji, Eğitim ve Öğretim

ABSTRACT

Life skills are fundamental abilities that develop individuals' competencies in coping with the problems they encounter in daily life, communicating effectively, and leading a harmonious life. In recent years, this concept has become an important research topic in the fields of education and psychology. The purpose of this study is to conduct a holistic examination of doctoral dissertations on life skills in Turkey. The research was designed using a survey model, a quantitative research method. Data were analyzed using the keyword "life skills" in the National Thesis Center database of the Council of Higher Education. The 37 doctoral dissertations included in the review were analyzed for publication year, university, department, advisor title, research method, research design, sample population, sample selection method, data collection tools, and analysis techniques. The findings indicate that the mixed research method was most frequently used in the theses, and the most frequently discussed themes were education and training. Furthermore, it was determined that students were the preferred sample type in these theses, purposive sampling was the preferred sample method, and quasi-experimental designs were the preferred research designs. These results reveal that applied and holistic research approaches are at the forefront in doctoral studies in the field of life skills.

Keywords: Life Skills, Psychology, Education and Training

TÜRKİYE'DE PROBLEMLİ İNTERNET KULLANIMI İLE İLGİLİ YAPILAN TEZLERİN İNCELENMESİ (2020-2025)

Analysis of Theses on Problematic Internet Use in Turkey (2020-2025)

Doktora Öğrencisi / Bilgisayar ve Öğretim Teknolojieri Öğretmeni, MUSTAFA KÜRŞAT ATEŞ

Milli Eğitim Bakanlığı, Haliliye ŞANLIURFA

mkates001@hotmail.com.tr - 0009-0000-5987-1757

Uzman Psikolojik Danışman ve Rehber Öğretmen, HAKKI ALPEREN ÇİÇEKDEMİR

Milli Eğitim Bakanlığı, Haliliye ŞANLIURFA

hakki_cicekdemir@hotmail.com - 0000-0003-4239-1751

ÖZET

Günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelen internet giderek yaygınlaşmaktadır. Bu yaygınlaşma ile beraber ortaya çıkan durumlardan birisi de problemli internet kullanımıdır. Özellikle pandemi sürecinden itibaren bu durum daha da belirgin bir hal almıştır. Bundan dolayı problemli internet kullanmı ile ilgili yapılan çalışmaların incelenmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı Türkiye'de problemli internet kullanımı ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesidir. Çalışma nicel araştırma yöntemlerinden tarama yöntemi benimsenerek desenlenmiştir. Bu bağlamda Ulusal Tez Merkezi veri tabanında son 5 yılda (2020-2025) yapılan tezlere ulaşılmıştır. Tarama yapılırken "problemli internet kullanım" anahtar kelimesi kullanılmıştır. Anahtar kelime seçilirken "Problemli İnternet Kullanım" olarak araştırılma sebebi tezlerde "Problemli İnternet Kullanımı" ve "Problemleri İnternet Kullanımları" gibi ifadeler bulunduğundan tez adında tekil ve çoğul olarak ifade edilen tüm araştırmaları dahil etmektir. Tarama sonucunda 28 teze ulaşılmıştır. Bu tezler; 6 doktora ve 22 yüksek lisans tezinden oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemini ulaşılan 28 tez oluşturmaktadır. Tezler; tezin yayınlanma yılı, danışmanın unvanı, anabilim dalı, araştırma yöntemi, araştırma deseni, örneklem kitlesi, örnekleme yöntemi, veri toplama araçları değişkenlerine göre incelenmiştir. İncelenler tezler, çalışmaların çoğunlukla nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama deseni ile yapıldığını göstermektedir. Bununla beraber örneklem seçiminde lise ve üniversite öğrencilerine daha çok yer verildiğini, veri toplama aracı olarak ölçek kullanımına yönelildiğini, veri analizinde ise istatiksel analize ağırlık verildiğini göstermektir.

Anahtar Kelimeler : Problemli internet kullanımı, internet bağımlılığı, internet

ABSTRACT

The internet, which has become an indispensable part of daily life, is becoming increasingly widespread. One of the situations that has emerged with this proliferation is problematic internet use. This situation has become even more pronounced, especially since the pandemic. Therefore, examining studies on problematic internet use is crucial. The purpose of this study is to examine postgraduate theses on problematic internet use in Turkey. The study was designed using the survey method, a quantitative research method. In this context, theses written in the last five years (2020-2022) were accessed in the National Thesis Center database. The keyword "problematic internet use" was used in the search. The reason for choosing "Problematic Internet Use" when selecting the keyword was to include all studies expressed in the singular and plural forms in the theses titles, as theses contained terms such as "Problematic Internet Use" and "Problematic Internet Uses." The search resulted in 28 theses. These theses comprised 6 doctoral theses and 22 master's theses. The research sample consisted of 28 theses. Theses were analyzed based on the variables of publication year, advisor's title, department, research method, research design, sample population, sampling method, and data collection tools. The analysis of theses reveals that the studies were mostly conducted using a relational survey design, a quantitative research method. Furthermore, the sample selection revealed a greater preference for high school and university students, a preference for scales as a data collection tool, and a focus on statistical analysis in data analysis.

Keywords: Problematic internet use, internet addiction, internet.

SATIR AİLE TERAPİSİ YAKLAŞIMI: TEMEL KAVRAMLAR, İLKELER VE TERAPÖTİK SÜREÇ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Uzm. Psk. Elif AYTEN KAYAR
Çankırı Karatekin Üniversitesi
elif.ayten.1@gmail.com - ORCID ID: 0009-0004-3027-0623

Dr. Öğr. Üyesi Ozan KAYAR
Çankırı Karatekin Üniversitesi
pskozan@gmail.com - ORCID ID: 0000-0002-1269-3719

ÖZET

Satir Aile Terapisi, aile sistemini bütüncül bir bakış açısıyla ele alan, hümanist, varoluşçu ve gelişimsel temellere dayalı bir yaklaşımdır. Virginia Satir'in geliştirdiği bu model, yalnızca bireyin içsel süreçlerine değil, aynı zamanda aile içindeki ilişkisel bağlara da özel önem atfeder. Bu nedenle terapinin merkezinde, aile bireylerinin özsaygılarını geliştirmeleri, iletişim biçimlerini daha işlevsel hâle getirmeleri ve aile içi dengelerini yeniden kurabilmeleri yer almaktadır. Satir, aileyi açık ve kapalı sistemler üzerinden tanımlarken, işlevsel ailelerde esneklik, açık iletişim ve karşılıklı kabulün öne çıktığını; işlevsiz ailelerde ise katı kurallar, iletişim kopuklukları ve özsaygı eksikliğinin belirgin olduğunu vurgular. Bu bağlamda terapide kullanılan teknikler aile içi etkileşimleri görünür kılmayı, üyelerin üstlendikleri rollerin işlevini açığa çıkarmayı ve farkındalık geliştirmeyi amaçlar. Aile heykeli, stres balesi, aile haritası, iletişim oyunları gibi deneyimsel yöntemler, danışanların duygularını somutlaştırmasına, aile içi dinamikleri yeniden keşfetmesine ve ilişkilerin daha sağlıklı bir yapıya kavuşturulmasına olanak tanır. Bu yönüyle Satir yaklaşımı, danışanların bilişsel süreçlerinin yanı sıra bedensel deneyimlerine ve duygusal katılımlarına da odaklanarak çok boyutlu bir değişim sürecini teşvik eder. Bu sunumun amacı, Satir Aile Terapisi'nin temel kuramsal ilkelerini, terapötik tekniklerini ve uygulama örneklerini inceleyerek; modelin ailelerin uyum süreçlerine sunduğu katkıları ortaya koymak ve klinik uygulamalar açısından sağladığı olanaklara dikkat çekmektir.

Anahtar Kelimeler: Aile dengesi, aile işlevselliği, bütüncül yaklaşım, klinik uygulama, Satir aile terapisi

SATIR FAMILY THERAPY APPROACH: AN EXAMINATION OF KEY CONCEPTS, PRINCIPLES, AND THE THERAPEUTIC PROCESS

ABSTRACT

Satir Family Therapy is an approach that addresses the family system with a holistic perspective and is grounded in humanistic, existential, and developmental foundations. The model developed by Virginia Satir attaches special importance not only to the individual's inner processes but also to the relational bonds within the family. Therefore, at the center of the therapy lies the enhancement of family members' self-esteem, the development of more functional communication styles, and the re-establishment of family balance. Satir defines the family through open and closed systems, emphasizing that in functional families flexibility, open communication, and mutual acceptance prevail, whereas in dysfunctional families rigid rules, communication breakdowns, and lack of self-esteem are prominent. In this context, the techniques used in therapy aim to make family interactions visible, to reveal the functions of the roles assumed by members, and to foster awareness. Experiential methods such as family sculpting, stress ballet, family mapping, and communication games enable clients to concretize their emotions, rediscover family dynamics, and restructure relationships toward a healthier pattern. In this respect, the Satir approach promotes a multidimensional process of change by focusing not only on clients' cognitive processes but also on their bodily experiences and emotional involvement. The aim of this presentation is to demonstrate the contributions of the Virginia Satir Family Therapy to families' adaptation processes and to highlight the opportunities it offers for clinical practice, by examining its fundamental theoretical principles, therapeutic techniques, and practical applications.

Keywords: Clinical practice, family balance, family functioning, holistic approach, Satir family therapy

OKUL TÜKENMİŞLİĞİ ÜZERİNE YAPILAN TEZLERİN DOKÜMAN ANALİZİ İLE İNCELENMESİ

Doç. Dr. Nilgün ÖZTÜRK

İnönü Üniversitesi

nilgun.ozturk@inonu.edu.tr

https://orcid.org/0000-0003-2593-9076

Uzman Psikolojik Danışman Şeymanur TAPAN

MEB

seymanurtapan89@gmail.com

https://orcid.org/0000-0002-7058-1125

ÖZET

Başlangıçta yalnızca çalışma hayatıyla sınırlı olarak ele alınan tükenmişlik, günümüzde tüm yaşam alanlarını kapsayan geniş bir kavram haline gelmiştir (Schaufeli vd., 2002). Bu bağlamda, bu araştırmada Türkiye'de okul tükenmişliği üzerine yapılmış tezler doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Ağustos 2025'e kadar YÖK Tez Veri Tabanı'nda, okul tükenmişliği kavramını çalışan 52 tezin yer aldığı tespit edilmiştir. Ulaşılan tezlerin hepsi erişime açık olduğu için araştırmaya dahil edilmiştir. Tezler; bilim dalı, yayın yılı, tür, araştırma yöntemi, çalışma grubu, veri toplama araçları ve okul tükenmişliği ile birlikte ele alınan kavramlar açısından değerlendirilmiştir. Bulgular, okul tükenmişliği üzerine ilk tez çalışmasının 2014 yılında yapılmış olduğunu, 2016, 2018 ve 2024 yıllarında yapılan çalışmaların diğer yıllara oranla sayıca fazla olduğunu göstermiştir. Ayrıca tezlerin büyük çoğunluğunun yüksek lisans türünde (n=43) olduğu, doktora tezlerinin (n=9) sayıca çok az olduğu belirlenmiştir. Tezlerde en çok nicel yöntemin (n=49) tercih edildiği, tek başına nitel yöntemin hiç tercih edilmediği, veri toplama aracı olarak ölçeklerin (n=52) kullanıldığı görülmüştür. Elde edilen bulgular doğrultusunda, okul tükenmişliği araştırmalarında öğrencilerin bireysel özellikleri, kişilik yapıları ve güçlü yönlerini de dikkate alan çalışmaların yürütülmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tükenmişlik, okul tükenmişliği, lisansüstü tez, doküman analizi

AN EXAMİNATİON OF THESES ON SCHOOL BURNOUT THROUGH DOCUMENT ANALYSİS

ABSTRACT

Initially considered solely in relation to working life, burnout has now become a broad concept encompassing all areas of life (Schaufeli et al., 2002). In this context, theses on school burnout in Turkey were examined using document analysis methods in this study. As of August 2025, 52 theses examining the concept of school burnout have been identified in the YÖK Thesis Database. All theses accessed were included in the study because they were freely available. Theses were evaluated in terms of scientific discipline, year of publication, type, research method, study group, data collection tools, and concepts related to school burnout. The findings show that the first thesis study on school burnout was conducted in 2014, and that the number of studies conducted in 2016, 2018, and 2024 was higher than in other years. In addition, it was determined that the majority of theses were master's theses (n=43) and that there were very few doctoral theses (n=9). It was observed that quantitative methods (n=49) were most frequently preferred in theses, qualitative methods were never preferred on their own, and scales (n=52) were used as data collection tools. Based on the findings, it is recommended that studies on school burnout take into account students' individual characteristics, personality structures, and strengths.

Keywords: Burnout, school burnout, graduate thesis, document analysis

1.GİRİŞ

Tükenmişlik, son 50 yıldır yoğun olarak araştırılan ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından mesleki bir olgu olarak tanımlanan bir kavramdır (Demerouti ve Bakker, 2025). Başlangıçta yalnızca bakım ve insan hizmetleri alanındaki mesleklerle (ör. sağlık hizmetleri, sosyal hizmetler) ilişkilendirilirken (Maslach ve Jackson, 1986), zamanla tüm meslek ve iş gruplarını kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu durum, tükenmişliğin yalnızca insanlarla birebir çalışılan meslek/iş alanlarında ortaya çıktığına dair yaygın varsayımın geçersiz olduğunu ortaya koymaktadır (Schaufeli vd., 2002).

Tükenmişlik, "kişinin mesleğinin değerinden kuşku duyduğu ve performans gösterme kapasitesine yönelik şüphe yaşadığı bir bitkinlik hali" olarak tanımlanmıştır (Maslach vd., 1996, s. 20). Başka bir ifadeyle, aşırı ve uzun süreli mesleki stresin yol açtığı duygusal, fiziksel ve zihinsel yorgunluk durumudur (Cotobal Rodeles vd., 2025). Dolayısıyla tükenmişlik mesleki etkinlikte azalma/düşük kişisel başarı, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma şeklinde ortaya çıkan psikolojik bir sendromdur (Maslach ve Jackson, 1986). Tükenmişlik, modern yaşamın belirleyici özelliklerinden biri olarak kabul edilirken, günümüzde yaygın bir şekilde görülmekte ve özellikle stresli ortamlarda yaygınlığı hızla artmaktadır (Tang vd., 2025). Bu bağlamda farklı meslek gruplarında tükenmişlik üzerine çok sayıda araştırmanın yapıldığı dikkati çekmektedir. Öğretmenler (Avola vd., 2025; Reinke vd., 2025; Sun vd., 2025), sporcular (Glandorf vd., 2025; Olsson vd., 2025; Woods vd., 2025), sağlık çalışanları (ör. doktor, hemşire) (Cotobal Rodeles vd., 2025; Mohr vd., 2025; Spilg vd., 2025), sanayi çalışanları (Yuliana vd., 2025) ve itfaiyeciler (Garcia-Iglesias vd., 2025) bu meslek gruplara örnek olarak gösterilebilir.

Başlangıçta yalnızca çalışma yaşamıyla sınırlı olarak ele alınan tükenmişlik kavramı, günümüzde tüm yaşam alanlarını kapsayan geniş bir olgu haline gelmiştir (Schaufeli vd., 2002).

Bireyler için önemli yaşam alanlarından biri de okullardır. Okuldaki öğrenme süreçlerine katılım, öğrencilerin akademik başarısı ve toplumun yetkin bir üyesi olarak gelişimi açısından kritik öneme sahiptir (Ryan ve Patrick, 2001). Okul, öğrencilerin aktif olarak emek harcadığı bir öğrenme ortamıdır (Salmela-Aro vd., 2009a). Öğrenciler; derslere katılmak, ödevlerini tamamlamak, sınavlarda başarılı olmak ve diploma almak için sürekli çaba sarf ederler (Salmela-Aro vd., 2010; Salmela-Aro ve Tynkkynen, 2012). Bu nedenle, tükenmişlik kavramının okul bağlamına uyarlanması mantıklı bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Tükenmişlik kavramının öğrencilere uyarlanması, tıpkı iş yaşamında olduğu gibi, okul yaşamınında öğrencilerden, başarı baskısıyla başa çıkmalarını beklediğini ortaya koymaktadır (Salmela-Aro vd., 2009a).

Okul tükenmişliği, ders yükü ve akademik talepler nedeniyle oluşan yorgunluk, okula karşı ilgisiz bir tutum ile öğrencide oluşan yetersizlik hissi olarak tanımlanmaktadır (Salmela-Aro vd., 2009a; Schaufeli vd., 2002). Okul tükenmişliğinin, başlangıçta okul yaşamına bağlı ve katılımcı olan öğrencilerde, akademik yaşam ve ebeveynlerin okul başarılarıyla ilgili beklentileri arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanan kronik bir stres tepkisini temsil ettiği düşünülebilir (Salmela-Aro vd., 2009a).

İş tükenmişliği orijinal teorisine dayanarak geliştirilen okul tükenmişliği, özellikle okul çalışmasından kaynaklanan kronik yorgunluk başta olmak üzere, okul ile ilişkili gerginlik ve stres duyguları olarak tanımlanabilir. Okulla ilişkili duyarsızlaşma, genel olarak okul çalışmalarına karşı ilgisiz veya mesafeli bir tutum sergileme, akademik çalışmalara ilgisizlik ve akademik görevleri anlamlı görmeme ile ortaya çıkmaktadır. Okulla ilişkili yeterlilik eksikliği ise yeterlilik algısında azalma, kendini daha az başarılı hissetme ve hem okul çalışmalarında hem de genel okul yaşamında başarısızlık duygusunu ifade etmektedir (Schaufeli vd., 2002). Dolayısıyla okul tükenmişliği, iş tükenmişliğinde olduğu gibi üç boyutlu bir yapıya sahiptir. *Bitkinlik/duygusal tükenme* (aşırı zorlayıcı okul çalışmalarından kaynaklanan kronik gerginlik ve yorgunlukla ile ilişkili okul duyguları), *kişisel yetersizlik* (azalan yeterlilik duyguları ve öğrencinin okul çalışmalarındaki kişisel başarı eksikliği) ve *duyarsızlaşma* (okul çalışmalarına ve bunların anlamlılığına karşı kayıtsız bir tutum) ile karakterize edilmektedir. Bu nedenle okul tükenmişliği, öğrencilerin duygusal tükenmişliğini, akademik görevlere karşı duyarsızlığını ve okul ortamında başarı hissinin azalmasına neden olabilmektedir (Salmela-Aro vd., 2009a).

Yetişkinlerde tükenmişlik üzerine çok sayıda araştırma yapılmış olsa da, son yirmi yılda ergenlerde (lise ve ortaokul öğrencilerinde) ve üniversite öğrencilerinde okul tükenmişliğini inceleyen çalışmaların yapıldığı görülmektedir (Salmela-Aro ve ark., 2010; Schaufeli vd., 2002; Simonsen ve ark., 2025; Szwamel vd., 2025; Yang ve Farn, 2005). Öğrencilerde görülen okul tükenmişliği; akademik başarısızlık, depresyon, devamsızlık ve okul terki gibi ciddi davranışsal ve psikolojik sorunlarla ilişkili olabilmektedir (Arslan, 2021; Lewis ve Frydenberg, 2004; Pokhrel vd., 2020; Salmela-Aro vd., 2009b). Daha da önemlisi, tükenmişlik hem ruhsal hem de fiziksel sağlık sorunları riskini artırabilmektedir (Glandorf vd., 2024; Kalkan ve Dağlı, 2021; Tatlı vd., 2024; Wilczyńska vd., 2022). Yapılan çalışmalarda akademik stres ve

tükenmişlik semptomlarını etkileyen birçok risk faktörü bulunmuş olsa da, çoğu çalışma akademik başarı ve okul bağlamına odaklanmıştır (Simonsen vd., 2025).

Bu konuda yapılan araştırmaların bulguları bütüncül olarak değerlendirildiğinde okul tükenmişliğinin öğrencilerin yaşamını etkileyen ve hedeflerine ulaşmalarını zorlaştırabilecek önemli bir sorun haline geldiği değerlendirilmektedir (Deng vd., 2025; Kayacan ve Öztabak, 2024; Tatlı vd.,2024). Okul tükenmişliği ile ilgili yapılan alan yazın taraması sonucunda ulusal alan yazında konuya yönelik bir sistematik literatür taramasının yapıldığı belirlenmiştir. Bu araştırmada, YÖK Tez, Google Akademik ve ULAKBİM veri tabanları kullanılmış, 2018-2022 yılları arasındaki toplam 18 (6 tez ve 12 makale) çalışma incelenmiştir. Araştırma sonucunda son yıllarda lise öğrencilerinin yaşamında bir problem alanı olan okul tükenmişliğinin çeşitli değişkenlerle ilişkili (ör. okul iklimi, akademik başarı, okula bağlılık, sınav kaygısı vb.) olduğu ortaya konmuştur (Tatlı vd., 2024).

Öğrenciler günlük yaşamlarının çok önemli bir zamanını okulda geçirirler (Bakır-Ayğar ve Kaya, 2017). Okul, öğrencilerin davranışsal, bilişsel ve duygusal büyüme ve gelişimine önemli ölçüde katkıda bulunan önemli bir kurumdur. Erken ergenlikten itibaren okullar, gençlerin şimdiki ve gelecekteki yaşamları için gerekli nitelikleri kazanmalarını sağlaya çalışır (Sujisha ve Manikandan, 2014). Ancak bu süreçte öğrenciler, okulda hem olumlu hem de olumsuz birçok durumla karşı karşıya kalabilirler (Schaufeli vd., 2002). Yaşanan olumsuzluklar, öğrencilerin kişisel başarı eksikliği, okul çalışmalarına kayıtsız kalma ve yorgunluk gibi okul tükenmişliği belirtileri yaşamalarına neden olabilir. Bu nedenle hızla artış gösteren ve öğrencilerin akademik başarılarını ve gelişimini olumsuz şekilde etkileme potansiyeline sahip olan okul tükenmişliğinin (Şadyılmaz İpek, 2025) araştırılması gereken önemli bir kavram olduğu görülmektedir. Ulusal alan yazında okul tükenmişliği konusundaki tezlerin incelendiği bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu doğrultuda mevcut çalışma, 2025 yılı Temmuz ayı dahil olmak üzere YÖK Tez Merkezi'nde arşivlenen "okul tükenmişliği" konulu tezleri; bilim dalı, yayın yılı, tür, araştırma yöntemi, çalışma grubu, veri toplama araçları ve okul tükenmişliği ile birlikte ele alınan kavramlar açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Bu yönüyle araştırma, herhangi bir tarih sınırlaması olmaksızın okul tükenmişliği konusundaki ulusal tez çalışmalarını sistematik biçimde inceleyen ilk çalışma olma özelliğini taşıyarak, alan yazındaki boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Elde edilecek bulguların, konuyla ilgili gelecekte yapılacak çalışmalara yön vermesi, araştırmacılara kapsamlı bir kaynak sunması ve okul tükenmişliği ile ilişkili değişkenlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2.YÖNTEM

2.1.Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, Türkiye'de "okul tükenmişliği" kavramını ele alan lisansüstü tezleri bilim dalı, yayın yılı, türü, araştırma yöntemi, çalışma grubu, veri toplama araçları ve okul tükenmişliği ile ele alınan kavramları nitel araştırma yöntemine dayalı olarak ortaya koymayı amaçlayan bir çalışmadır. Bu amaç doğrultusunda lisansüstü tezler, doküman analizi kapsamında ele alınmıştır. Doküman analizi, basılı ya da web tabanlı verilerin sistematik biçimde incelenip yorumlanması sürecini ifade etmektedir (Bowen, 2009). Nitel araştırmalarda

yaygın olarak başvurulan doküman analizi yöntemi, araştırmacıya mevcut belgeler üzerinden veri toplama ve anlamlandırma olanağı sağlamaktadır. Dokümanlar; raporlar, arşiv kayıtları, yazılı metinler, görseller ya da çevrim içi içerikler gibi çeşitli formatlarda olabilir ve araştırma sorularının derinlemesine incelenmesine katkı sunmaktadır (Merriam, 2009).

2.2.Evren

Araştırmanın evrenini, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Tez Veri Tabanı'nda arşivlenen tezler oluşturmaktadır. Tarama çalışması Ağustos 2025 tarihi itibarıyla gerçekleştirilmiştir. Tarama sürecinde öncelikle arama motoruna "tükenmişlik" kavramı yazılarak, veri tabanında bu kavrama yönelik kayıtlı tez sayısına ulaşılmış ve toplamda 2198 kayıt bulunmuş ancak 2000 tezin görüntülenebildiği belirlenmiştir. Ulaşılan tez sayısı, Türkiye'de tükenmişlik kavramının sıklıkla araştırıldığını göstermektedir. Ardından amaçlı örnekleme yöntemi doğrultusunda araştırmanın konusu "okul tükenmişliği" olduğu için arama motoruna "okul tükenmişliği" kavramı yazılmış ve "okul tükenmişliği" kavramı üzerine 52 tez çalışmasının arşivlenmiş olduğu tespit edilmiştir. Arşivlenen tezlerin tamamı erişime açık olduğu için toplam 52 tez çalışması araştırmaya dahil edilmiştir.

2.3.Verilerin Analizi

Doküman analizi; uygun dokümanlara ulaşma, dokümanların özgünlüğünü doğrulama, kodlama ve kategori oluşturma ile içerik analizini gerçekleştirme süreçlerini kapsamaktadır (Merriam, 2009). İlk aşama uygun dokümanlara ulaşma ile başladığı için Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Tez Veri Tabanına girilmiş ve taramanın yapılabilmesi için arama motoruna "okul tükenmişliği" yazılarak bu konuda yapılmış olan tezlere ulaşılmıştır. İkinci aşamada tezler incelenerek, araştırma bağlamına uygun kategoriler oluşturulmuş ve bu kategorilere dayalı olarak içerik analizi yöntemi kullanılarak verilerin analizi gerçekleştirilmiştir. İçerik analizinde amaç toplana verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 242). Temelde gerçekleştirilen işlem, benzer verilerin belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilmesi, düzenlenmesi ve okuyucunun anlayabileceği biçimde yorumlanmasıdır. Bu kapsamda örneklemi oluşturan tezler, bilim dalı, yayın yılı, türü, araştırma yöntemi, çalışma grubu, veri toplama araçları ve okul tükenmişliği ile çalışılan kavramlara göre betimsel istatistik kullanılarak çözümlenmiştir.

3.BULGULAR

Bu bölümde, 2014-2025 yılları arasında okul tükenmişliği alanında gerçekleştirilen tez çalışmalarının farklı değişkenler açısından (bilim dalı, yayın yılı, türü, araştırma yöntemi, çalışma grubu, veri toplama araçları ve okul tükenmişliği ile ele alınan kavramlar) değerlendirilmesi sonucu elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular yüzde dağılımları ve frekanslarına göre verilerek tablolar halinde sunulmuştur. Tarama yapılırken arama motoruna "okul tükenmişliği" ve "öğrenci tükenmişliği" kavramı yazılmış ve toplam 55 tez çalışmasının yapılmış olduğu belirlenmiştir. Tarama sonucuna göre okul tükenmişliği kavramı daha çok eğitim ve öğretim (n=51) alanında çalışılmıştır. Konu üzerine araştırma yapan diğer bilim dallarının Psikoloji (n=3) ve Hemşirelik (n=1) olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda elde edilen bulgular Çizelge 1'de sunulmuştur.

Çizelge 1. Lisansüstü Tezlerin Bilim Dalına Göre Dağılımı

Bilim dalları	**f**	**%**
Eğitim ve öğretim	49	92
Psikoloji	3	6
Hemşirelik	1	2
Toplam	52	100

3.1.Lisansüstü Tezlerin Yayın Yılına Göre Dağılımına İlişkin Bulgular

Okul tükenmişliği kavramı üzerine yapılan ilk tez çalışması 2014 yılında yapılmıştır. Tezlerin yayın yılına göre dağılımı incelendiğinde 2014 yılından günümüze kadar ki süreçte okul tükenmişliği konusunda her yıl tez çalışmasının yapıldığı görülmüştür. Konuya yönelik en çok çalışmanın yapıldığı yıllar ise 2016, 2018 ve 2024 yıllarıdır. Bu yıllarda (n=7) eşit düzeyde çalışmanın yapıldığı belirlenmiştir. 2014 ve 2020 yıllarında (n=1) ise sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır. Elde edilen bulgular Çizelge 2'de sunulmuştur.

Çizelge 2. Lisansüstü Tezlerin Yayın Yılına Göre Dağılımı

Yıllar	**f**	**%**
2014	1	2
2015	2	4
2016	7	13
2017	3	6
2018	7	13
2019	6	11.5
2020	1	2
2021	4	8
2022	5	10
2023	6	11.5
2024	7	13
2025 (13.08.2025 tarihi ile)	3	6
Toplam	52	100

3.2.Lisansüstü Tezlerin Türüne Göre Dağılımına İlişkin Bulgular

Türüne yönelik olarak tezlerin dağılımları incelendiğinde, doktora tezlerinin sayıca az olduğu (n=9), yüksek lisans tezlerinin sayıca fazla (n=43) olduğu belirlenmiştir. Okul tükenmişliği kavramını çalışan tezlerin %83'ünün yüksek lisans, %17'sinin doktora tezinden

oluşuyor olması okul tükenmişliği kavramını çalışan tezlerin büyük çoğunluğunun yüksek lisans türünde olduğunu göstermiştir. Elde edilen bulgular Çizelge 3'de sunulmuştur.

Çizelge 3. Lisansüstü Tezlerin Türüne Göre Dağılımı

Türler	**f**	**%**
Yüksek Lisans	43	83
Doktora	9	17
Toplam	52	100

3.3.Lisansüstü Tezlerin Araştırma Yöntemine Yönelik Dağılımına İlişkin Bulgular

Araştırma yöntemine yönelik olarak tezlerin dağılımları değerlendirildiğinde okul tükenmişliği kavramını çalışan tezlerin çoğunlukla nicel yöntemi (n=49) tercih ettiği görülmüştür. Bu yöntemde yapılan çalışmaların 46'si (%14,7) ilişkisel, 3'ü (%13,1) deneyseldir. Ayrıca tezlerde karma desenin ise sınırlı sayıda çalışmada tercih edildiği (n=3), nitel desenin ise araştırma yöntemi olarak hiç tercih edilmediği belirlenmiştir. Elde edilen bulgular Çizelge 4'de sunulmuştur.

Çizelge 4. Lisansüstü Tezlerin Araştırma Yöntemine Göre Dağılımı

Araştırma yöntemi	**f**	**%**
Nicel/İlişkisel	46	88
Nicel/Deneysel	3	6
Karma (Nicel+Nitel)	3	6
Nitel	-	-
Toplam	52	100

3.4.Lisansüstü Tezlerin Çalışma Gruplarına İlişkin Bulgular

Çalışma gruplarının özellikleri dikkate alındığında tezlerde lise öğrencisi (n=35) örnekleminde okul tükenmişliği kavramı üzerinde daha çok araştırma yapıldığı belirlenmiştir. İkinci sırada tercih edilen çalışma grubu ortaokul (n=12) öğrencileridir. En az tercih edilen çalışma grubu lisans (n=5) öğrencileridir. Elde edilen bulgular Çizelge 5'de sunulmuştur.

Çizelge 5.Lisansüstü Tezlerin Çalışma Grubuna İlişkin Dağılımı

Çalışma grupları	**f**	**%**

Ortaokul öğrencisi	12	23
Lise öğrencisi	35	67
Lisans öğrencisi	5	10
Toplam	52	100

3.5.Lisansüstü Tezlerde Kullanılan Veri Toplama Araçlarına Yönelik Bulgular

Verilere ulaşmak amacıyla tezlerde kullanılan veri toplama araçları değerlendirildiğinde en çok likert tipi ölçeklerin (n=52) tercih edildiği belirlenmiştir. Araştırma yöntemi olarak karma desenin kullanıldığı tezlerde yarı yapılandırılmış görüşmelerin (n=3) de kullanıldığı belirlenmiştir. Ancak anket, projektif test, gözlem, doküman gibi veri toplama araçları tezlerde kullanılmamıştır. Elde edilen bulgular Çizelge 6'da sunulmuştur.

Çizelge 6.Lisansüstü Tezlerde Kullanılan Veri Toplama Araçlarının Dağılımı

Veri toplama araçları	**f**	**%**
Ölçek	52	94
Yarı yapılandırılmış görüşme formları	3	6
Toplam	55	100

3.6.Lisansüstü Tezlerde Okul Tükenmişliği ile Ele Alınan Kavramlara Yönelik Bulgular

Lisansüstü tezlerde okul tükenmişliği ile ele alınan pek çok kavramın olduğu belirlenmiştir. Bu kavramlar arasında en fazla çalışılan kavramın akademik yılmazlık/dayanıklılık (n=8), okul başarı durumları/akademik başarı (n=8), ebeveyn tutumu/ anne baba tutumu (n= 7), öznel iyi oluş (n = 6), akademik özyeterlik (n= 5) ve akademik stres (n= 5) olduğu görülmüştür. Bu kavramlar dışında akıllı telefon bağımlılığı, duygu düzenleme becerileri, akademik mükemmeliyetçilik, azim, gelecek kaygısı/umutsuzluk, akademik beklenti, Matematik dersine yönelik tutumlar, algılanan anne-baba ve öğretmen akademik katılımı, ailenin okula katılımı, algılanan okul deneyimleri, öğrencilerin gelecek beklentileri, mizah tarzları ,beş faktör kişilik özellikleri, Türk Dili ve Edebiyatı dersine yönelik tutumlar, yardım isteme, okula karşı tutum, depresif belirtiler, kendine saygı, psikolojik yardım, akademik erteleme eğilimi, başarısızlık korkusu, kariyer kararı yetkinlik beklentisi, akademik güdülenme, öz yeterlik, bilinçli farkındalık, algılanan helikopter ebeveyn tutumu, okul reddi, ruminasyon ve depresyon (hepsinin frekansı n=1) da çalışılan kavramlar arasında yer almaktadır. Elde edilen bulgular Çizelge 7'de sunulmuştur.

Çizelge 7.Lisansüstü Tezlerde Okul Tükenmişliği ile En Çok Ele Alınan Kavramlar

Kavramlar	f	Kavramlar	f
Akademik yılmazlık/dayanıklılık	8	Okul başarı durumları/akademik başarı	8
Ebeveyn tutumu/anne-baba tutumu	7	Öznel iyi oluş	6
Akademik özyeterlik	5	Akademik stres	5
Algılanan sosyal destek	4	Okula yabancılaşma	4
Bilişsel esneklik	3	Psikolojik sağlamlık	3
Okula bağlanma/okula aidiyet	3	Ders dışı etkinliklere yönelik tutum	2
Sosyal-duygusal öğrenme	2	Okul terk riski	2
Sınav kaygısı	2	Problem çözme becerileri	2
Çalışma bağlılığı/okul çalışma bağlılığı	2	Yalnızlık	2
Akran ilişkileri	2	Ebeveyn başarı baskısı	2
Mükemmeliyetçilik	2	Öğretmenlere güven	2
Öz düzenleme	2	Yaşam kalitesi/yaşam doyumu	2

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırmada, Türkiye'de okul tükenmişliği kavramı üzerine yapılmış 52 lisansüstü tez incelenmiştir. Belirli bir kavram üzerine yürütülen araştırmaların değerlendirilmesi, ilgili alandaki eksikliklerin belirlenmesine ve gelecekte yapılacak çalışmalara yön verecek fikirlerin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bu doğrultuda, elde edilen bulguların okul tükenmişliği üzerine çalışma yapmayı planlayan araştırmacılara rehberlik etmesi ve alan yazına anlamlı bir katkı sunması beklenmektedir. Araştırmada incelenen tezler; bilim dalı, yayın yılı, türü, araştırma yöntemi, çalışma grubu, veri toplama araçları ve okul tükenmişliği ile birlikte ele alınan kavramlar açısından değerlendirilmiştir.

"Okul tükenmişliği" kavramının hangi bilim dallarında ele alındığına ilişkin yapılan değerlendirmede, çalışmaların %92 gibi yüksek bir oranla eğitim ve öğretim alanında yoğunlaştığı görülmüştür. Eğitim ve öğretim bilim dalını, %6 ile psikoloji ve %2 ile hemşirelik bilim dalları takip etmiştir. Psikoloji ve hemşirelik alanlarında yürütülen çalışmalarda ise, lise örnekleminde okul tükenmişliğinin; sınav kaygısı, anne-baba tutumu, gelecek beklentisi, sosyal-duygusal öğrenme, psikolojik sağlamlık, yaşam kalitesi ve yalnızlık gibi değişkenlerle ilişkisi incelenmiştir. Bu bulgular, okul tükenmişliği kavramının ağırlıklı olarak eğitim ve öğretim alanında araştırıldığını göstermektedir. Okul tükenmişliği doğrudan öğrencilerin

akademik yaşamları, okul iklimi ve öğrenme süreçleri ile ilişkili olduğundan, kavramın en çok eğitim ve öğretim bilim dalında ele alınması doğal görülmektedir (Schaufeli vd., 2002). Buna karşın psikoloji ve hemşirelik bilim dalında kavramın daha sınırlı incelenmesi, bu alanlarda okul tükenmişliğinin doğrudan bir araştırma konusu olmaktan çok, diğer psikososyal değişkenlerle birlikte ele alınmasından kaynaklandığı şeklinde yorumlanmaktadır.

"Okul tükenmişliği" konusundaki ilk tez çalışmasının Türkiye'de 2014 yılında yapıldığı görülmüştür. Tükenmişlik kavramına ilişkin araştırmalar uzun bir geçmişe sahip olmasına rağmen, okul tükenmişliği nispeten yeni bir ilgi alanı olarak kabul edilmektedir (Parker ve Salmela-Aro, 2011). Uluslararası alan yazında okul tükenmişliğinin 2011 yılında yeni bir araştırma konusu olarak önem kazanmaya başladığı göz önünde bulundurulduğunda, 2014 yılında Türkiye'de ilk tez çalışmasının yayınlanmış olması, konuya yönelik çalışmaların hızlı bir şekilde başladığını göstermektedir. Okul tükenmişliği kavramının uluslararası alan yazında görünür hâle gelmesi, Türkiye'deki araştırmacıları bu alanda çalışmaya yönlendirmiş olabilir. 2014 yılından günümüze kadar ki süreçte konuya yönelik araştırmalar her yıl devam etmiş olup, en yoğun araştırma yıllarının 2016, 2018 ve 2024 olduğu görülmektedir. 2016 yılı itibariyle Türkiye'de eğitim sisteminde yaşanan değişiklikler, öğrencilerin akademik yüklerinin artması, okul tükenmişliği ile ilgili farkındalığın artmış olması araştırma sayılarının artmasına yol açmış olabilir.

"Okul tükenmişliği" üzerine yayınlanan tezlerin yüksek bir oranda yüksek lisans düzeyinde (%83) olduğu, doktora tezlerinin oranının (%17) ise az olduğu görülmüştür. Doktora tezleri, yüksek lisans tezlerine kıyasla çok daha kapsamlı çalışmayı ve özgün bilimsel katkılar sunmayı gerektirir. Bu bağlamda, okul tükenmişliği kavramı üzerine doktora düzeyinde yürütülecek araştırmaların yapılmasının, ilgili alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

"Okul tükenmişliği" kavramına yönelik yapılan tezlerde nicel araştırmaların oranının %88 olduğu ve çalışmalarda çoğunlukla ilişkisel tarama modelinin kullanıldığı belirlenmiştir. Nicel araştırmaların oranı oldukça yüksek olmasına rağmen, yalnızca ikisi doktora ve biri yüksek lisans düzeyinde olmak üzere toplam üç çalışmada deneysel desenin kullanıldığı belirlenmiştir. Bu deneysel çalışmalarda, okul tükenmişliğini azaltmaya yönelik geliştirilen psikoeğitim programları uygulanmıştır. Bu durum, okul tükenmişliği konusunda deneysel yaklaşımların sınırlı kaldığını ve uygulamalı müdahalelere daha fazla ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Ayrıca tezlerde, nicel desenin yanı sıra karma desenin %6' oranında kullanıldığı görülmüştür. Bu tezlerin ikisinde sıralı açıklayıcı desen, birinde ise gömülü desen kullanılmıştır. Araştırma yöntemlerine ilişkin diğer bir bulgu ise nitel desenin tek başına araştırma yöntemi olarak hiçbir tezde kullanılmamış olmasıdır. Nitel desenin tercih edilmemesinin farklı nedenleri olabilir. Örneğin, nitel araştırmalarda gönüllü katılımcılara ulaşmak zorlayıcı olabildiği gibi, veri analizi süreci de çok daha ayrıntılı ve zaman alıcıdır. Oysaki nicel araştırmalarda gönüllü katılımcılara ulaşmak daha kolay, verilerin toplanması ve analiz edilmesi ise daha pratiktir (Gürler, 2021). Son yıllarda akademik araştırmalarda nitel desenin yaygın olarak tercih edildiği belirtilmesine (Alkan vd., 2019) rağmen, okul tükenmişliği konusunda nitel desenin hiç kullanılmamış olması önemli bir sınırlılık olarak değerlendirilebilir. Nitel desenin keşfedici gücünden yararlanılarak (Creswell, 2016), okul

tükenmişliği yaşayan öğrencilerin öznel yaşantıları üzerinden okul tükenmişliğinin nedenleri, süreçleri ve etkilerini derinlemesine inceleyen araştırmaların yapılması önerilmektedir.

Okul tükenmişliği kavramını inceleyen tezlerin çalışma gruplarına bakıldığında lise öğlencilerinin %67'lik bir oranla öncelikli olarak tercih edildiği dikkati çekmektedir. Bunu %23 ile ortaokul öğrencileri izlerken, en az tercih edilen grup ise %10 ile lisans öğrencileridir. Lise ve ortaokul öğrencileri, gelişimsel olarak ergenlik döneminde bulunmaktadır. Bu dönemde ergenler, temel eğitim sürecinde zorlayıcı ve yorucu olan okul çalışmalarında başarılı olma çabası gösterirken, aynı zamanda sosyal karşılaştırma ve rekabetçi bir ortamda (Salmela-Aro ve Tynkkynen, 2012) sosyal ilişkiler, gelecek planlama, kimlik kazanımı gibi diğer gelişim görevlerini de yerine getirmeye çalışmaktadırlar. Ayrıca Türkiye'de okul kademeleri arasındaki geçişlerin sınav odaklı bir yaklaşımla yürütülmesi (Tatlı vd., 2024) özellikle ergenlik dönemindeki öğrencileri etkilemektedir. Dolayısıyla sınavlara hazırlık süreci, akademik başarı hedefleri ve geleceğe yönelik planlamalar (Demireğen ve Kılınç, 2021), ergenlik dönemindeki ortaokul ve lise öğrencilerinin okul yaşantısında merkezi bir yer tutmaktadır. Tüm bu belirtilen nedenler, okul tükenmişliğini araştıran çalışmaların çalışma grubu olarak öncelikle lise ve ortaokul öğrencilerini tercih etmelerini anlaşılır kılmaktadır. Ancak yüksek öğretim sürecindeki lisans öğrencilerinin mesleki eğitim yolculuğu (Salmela-Aro ve Tynkkynen, 2012) da kendi içinde birçok zorlayıcı unsuru barındırmaktadır. Bu nedenle, bu çalışma grubuna yönelik yapılacak araştırmaların alan yazına önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Okul tükenmişliği kavramını inceleyen tezlerin tamamında, veri toplama aracı olarak ölçeklerin kullanıldığı görülmüştür. Karma desenin kullanıldığı üç tezde ise ölçeklerin yanı sıra yarı yapılandırılmış görüşme formları da tercih edilmiştir. Kullanılan ölçeklerin tamamı likert tipi ölçme araçlarıdır. Tezlerin yalnızca %3'ünün karma desende yürütülmüş olması ve nitel desenin tek başına hiç kullanılmamış olması, veri toplama aracı olarak likert tipi ölçeklerin kullanılmasını anlaşılır kılmaktadır. Ancak, gelecekte yapılacak çalışmalarda nitel veri toplama yöntemlerinden de yararlanılması, okul tükenmişliği olgusunun daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Okul tükenmişliği ile birlikte ele alınan kavramlar açısından tezler değerlendirildiğinde akademik yılmazlık/dayanıklılık (n=8), okul başarı durumları/akademik başarı (n=8), ebeveyn tutumu/ anne baba tutumu (n= 7), öznel iyi oluş (n = 6), akademik özyeterlik (n= 5) ve akademik stresin (n= 5) daha çok ele alınan değişkenler olduğu görülmüştür. Okul tükenmişliği ile birlikte en çok ele alınan kavramları *akademik başarı* (akademik yılmazlık/dayanıklılık, okul başarı durumları/akademik başarı, akademik özyeterlik, akademik stres, ebeveyn akademik baskısı, sınav kaygısı), *psikolojik ve duygusal işlevler* (öznel iyi oluş, psikolojik sağlamlık, bilişsel esneklik, mükemmeliyetçilik, öz düzenleme), *sosyal ilişkiler ve destek* (algılanan sosyal destek, akran ilişkileri, yalnızlık, öğretmenlere güven, ebeveyn tutumu/anne baba tutumu), *okul bağlamı ile ilgili kavramlar* (okula yabancılaşma, okula bağlanma/okula aidiyet, çalışma bağlılığı/okul çalışma bağlılığı, ders dışı etkinliklere yönelik tutum, okul terk riski) şeklinde sınıflandırabiliriz. Bu değişkenler dışında *akademik başarı* (azim, matematik dersine yönelik tutumlar, akademik erteleme), *psikolojik ve duygusal işlevler* (ruminasyon, depresyon, duygu düzenleme), *sosyal ilişkiler ve destek (*ailenin okula katılımı, yardım isteme) ve *okul bağlamı ile ilgili (*okul reddi, algılanan okul deneyimleri) farklı değişkenlere yönelik sınırlı sayıda

çalışılma yürütülmüştür. Okul tükenmişliği ile ilgili ele alınan kavramlarda kişisel özellikler diğer bir ifadeyle bireysel farklılıklar ve bağımlılıkla (internet, akıllı telefon bağımlılığı vb.) ilişkili eğilimlere dair çalışılan değişkenlerin ise diğer değişkenlere oranla çok daha az çalışılmış olduğu görülmüştür. Yapılan tezlerde akademik stres ve tükenmişliği etkileyen birçok risk faktörü (yalnızlık, başarısızlık korkusu, okul reddi, okul terki) ele alınmış olsa da, çoğu çalışma akademik başarı ve okul bağlamına ilişkin değişkenlere odaklanmıştır. Kişilik özellikleri ve güçlü yönler gibi bireysel özelliklere ve bunların okul tükenmişliğini nasıl etkileyebileceğine odaklanan çalışma sayısı ise daha azdır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda, okul tükenmişliğini yalnızca akademik başarı ve okul bağlamıyla sınırlı tutmak yerine, öğrencilerin bireysel özellikleri, kişilik yapıları ve güçlü yönlerini de dikkate alan kapsamlı çalışmaların yürütülmesi önerilmektedir.

Bu araştırmada elde edilen bulgulara göre, Ağustos 2025'e kadar okul tükenmişliği kavramı üzerine arşivlenen lisansüstü tezler incelendiğinde, ilk çalışmanın 2014 yılında yapıldığı, en çok araştırmanın ise 2016, 2018 ve 2024 yıllarında gerçekleştiği belirlenmiştir. Ayrıca okul tükenmişliği kavramının yalnızca eğitim-öğretim alanında değil, psikoloji ve hemşirelik gibi farklı disiplinlerde de ilgi uyandırdığı görülmüştür. İncelenen tezlerin büyük çoğunluğunu yüksek lisans düzeyindeki çalışmaların oluşturduğu, araştırmalarda çoğunlukla nicel desen ve ölçeklerin kullanıldığı, örneklemlerin ise genellikle ortaokul ve lise kademesindeki ergenlerden oluştuğu saptanmıştır. Bu doğrultuda, gelecekte okul tükenmişliği üzerine nitel ve karma desenlerin kullanıldığı doktora düzeyinde araştırmaların yapılması önerilmektedir. Okul tükenmişliğinin hem fiziksel sağlık hem de ruh sağlığı üzerinde geniş kapsamlı etkilerinin bulunması (Glandorf vd., 2024; Kalkan ve Dağlı, 2021; Tatlı vd., 2024; Wilczyńska vd., 2022) nedeniyle, bu olguyu önlemeye ve azaltmaya yönelik uygulamalı çalışmalara ihtiyaç duyulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada yalnızca okul tükenmişliği üzerine yapılmış tezler incelenmiştir. Ancak tükenmişlik kavramı oldukça kapsamlıdır; öğrenci tükenmişliği ve öğrenme tükenmişliği gibi farklı boyutlar da alan yazında yer almaktadır. Bu nedenle, bu araştırmada sadece okul tükenmişliği üzerine odaklanılması, araştırmanın dikkat edilmesi gereken bir sınırlılığını oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Alkan, V., Şimşek, S., & Armağan Erbil, B. (2019). Karma yöntem: Öyküleyici alan yazın incelemesi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi, 7*(2),559-582

Arslan, A. (2021). Ortaöğretim öğrencilerinde okul terki riskinin yordayıcıları: Okula bağlılık ve okul tükenmişliği. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences, 54*(2), 431-458.

Avola, P., Soini-Ikonen, T., Jyrkiäinen, A., & Pentikäinen, V. (2025). Interventions to teacher well-being and burnout A scoping review. *Educational Psychology Review, 37*(11), 2-38 https://doi.org/10.1007/s10648-025-09986-2.

Bakır-Ayğar, B. & Kaya, A. (2017). Ortaokul öğrencilerinin okul aidiyet duygusu ile okul temelli yalnızlık arasındaki ilişkide okul ikliminin aracılık rolü. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi, 8*(1), 14-27

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal, 9*(2), 27-40.

Cotobal Rodeles, S., Martín Sánchez, F. J., & Martínez-Sellés, M. (2025). Physician and medical student burnout, a narrative literature review: Challenges, strategies, and a call to action. *Journal of Clinical Medicine, 14*(7), 2263. doi: 10.3390/jcm14072263.

Creswell, J. W. (2016). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev. Ed.). Siyasal Kitapevi.

Demerouti, E., & Bakker, A. B. (2025). Revitalising burnout research. *Work & Stress*, *39*(2), 153-161.

Demireğen, Z., & Kılınç, T. Ş. (2021). Ergenlik dönemindeki öğrencilerin duygu düzenleme becerileri ile akademik güdülenmeleri arasındaki ilişki. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(2), 593-618.

Deng, D., Sun, Q., & Li, H. (2025). The influences of physical exercise on student burnout: Based on the mediating role of psychological resilience. *BMC Psychology*, *13*(1), 114. https://doi.org/10.1186/s40359-025-02394-9

Lewis, R., & Frydenberg, E. (2004). Adolescents least able to cope: How do they respond to their stresses?. *British Journal of Guidance & Counselling, 32*(1), 25-37.

Garcia-Iglesias, J. J., Bermejo-Ramirez, A. M., Goniewicz, K., Fernandez-Carrasco, F. J., Gomez-Salgado, C., Camacho-Vega, J. C., & Gomez-Salgado, J. (2025). Predictive stressors for the burnout syndrome in firefighters: A systematic review. *Safety Science*, *186*, 106831.

Glandorf, H. L., Madigan, D. J., Kavanagh, O., Mallinson-Howard, S. H., Donachie, T. C., Olsson, L. F., & Rumbold, J. L. (2024). Athlete burnout and mental and physical health: A three-wave longitudinal study of direct and reciprocal effects. *Sport Exercise and Performance Psychology, 13(*4), 412-431. https://doi.org/10.1037/spy0000355

Glandorf, H. L., Madigan, D. J., Kavanagh, O., & Mallinson-Howard, S. H. (2025). Mental and physical health outcomes of burnout in athletes: A systematic review and meta-analysis. *International Review of Sport and Exercise Psychology*, *18*(1), 372-416.

Gürler, D. A. (2021). Müzik öğretmenliği alanında yapılan araştırmalar üzerine bir inceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 20*(80), 1858-1880.

Kalkan, F. & Dağlı, E. (2021). The relationships between school climate school belonging and school burnout in secondary school students. *International Journal of Contemporary Educational Research, 8*(4), 59-79. https://doi.org/10.33200/ijcer.878682

Kayacan, İ., & Öztabak, M. Ü. (2024). Üniversite öğrencilerinin akademik mükemmeliyetçilik düzeyleri ile okul tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal of Sustainable Educational Studies (JSES), 5*(2), 83-97.

Maslach, C., & Jackson, S. E. (1986). *Maslach burnout inventory*. 2nd Edition, Palo Alto: Consulting Psychologists Press.

Maslach, C., Jackson, S. E., & Leiter, M. P. (1996). *Maslach Burnout Inventory manual* (3rd ed). Mind Garden.

Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. Jossey-Bass

Mohr, D. C., Elnahal, S., Marks, M. L., Derickson, R., & Osatuke, K. (2025). Burnout trends among US health care workers. *JAMA Network Open*, *8*(4), e255954-e255954.

Olsson, L. F., Glandorf, H. L., Black, J. F., Jeggo, R. E., Stanford, J. R., Drew, K. L., & Madigan, D. J. (2025). A multi-sample examination of the relationship between athlete burnout and sport performance. *Psychology of Sport and Exercise*, *76*, 102747.

Parker, P. D., & Salmela-Aro, K. (2011). Developmental processes in school burnout: A comparison of major developmental models. Learning and Individual Differences, 21(2), 244-248.

Pokhrel, N. B., Khadayat, R., & Tulachan, P. (2020). Depression, anxiety, and burnout among medical students and residents of a medical school in Nepal: A cross-sectional study. *BMC Psychiatry, 20*, 1-18.

Reinke, W. M., Herman, K. C., Stormont, M., & Ghasemi, F. (2025). Teacher stress, coping, burnout, and plans to leave the field: A post-pandemic survey. *School Mental Health*, *17*(1), 32-44.

Ryan, A., & Patrick, H. (2001). The classroom social environment and changes in adolescents' motivation and engagement during middle school. *American Educational Research Journal*, 38, 437-460. doi:10.3102/00028312038002437

Salmela-Aro, K., Kiuru, N., Leskinen, I. E., Nurmi, E. (2009a). School-Burnout inventory: reliability and validity. *European Journal of Psychological Assessment, 25*, 48-57.

Salmela-Aro, K., Savolainen, H., & Holopainen, L. (2009b). Depressive symptoms and school burnout during adolescence: Evidence from two cross-lagged longitudinal studies. *Journal of Youth and Adolescence*, *38*(10), 1316-1327.

Salmela-Aro, K., Kiuru, N., & Nurmi, J. E. (2010). The role of educational track in adolescents' school burnout: A longitudinal study. *British Journal of Educational Psychology, 78*(4), 663-689.

Salmela-Aro, K., & Tynkkynen, L. (2012). Gendered pathways in school burnout among adolescents. *Journal of Adolescence*, *35*(4), 929-939.

Schaufeli, W. B., Martinez, I. M., Pinto, A. M., Salanova, M., & Bakker, A. B. (2002). Burnout and engagement in university students: A cross-national study. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *33*(5), 464-481.

Simonsen, J., Karrasch, M., Laine, M., & Fagerlund, Å. (2025). Protective factors against school burnout symptoms in Finnish adolescents. *Nordic Psychology*, *77*(1), 3-25.

Spilg, E. G., McNeill, K., Dodd-Moher, M., Dobransky, J. S., Sabri, E., Maniate, J. M., & Gartke, K. A. (2025). Physician leadership and its effect on physician burnout and satisfaction during the COVID-19 pandemic. *Journal of Healthcare Leadership*, 49-61.

Sujisha, T. G., & Manikandan, K. (2014). Influence of school climate on school engagement among higher secondary school students. International *Journal of Social Science & Interdisciplinary Research, 3*(6), 2277-3630.

Sun, Y., Wang, B., Ruan, L., Liu, X., & Zhen, R. (2025). Latent patterns and influencing factors of job burnout among primary and secondary school teachers in China. *Teaching and Teacher Education*, *159*, 104982.

Szwamel, K., Kowalska, W., Mazur, E., Janus, A., Bonikowska, I., & Jasik-Pyzdrowska, J. (2025). Determinants of burnout syndrome among undergraduate nursing students in Poland: A cross-sectional study. *BMC Medical Education*, *25*(178),1-14.

Şadyılmaz İpek, B. (2025). *Algılanan sosyal destek, akademik özyeterlik, akademik yılmazlık ve okul tükenmişliği arasındaki ilişkiler: Ergenler üzerinde bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum

Tang, Y. L., Raffone, A., & Wong, S. Y. S. (2025). Burnout and stress: new insights and interventions. *Scientific Reports*, *15*(1), 8335. https://doi.org/10.1038/s41598-025-92909-6

Tatlı, E., Seçer, İ., & Sunay, C. (2024). Lise öğrencilerinin okul tükenmişlik yaşantılarının değerlendirilmesi: Sistematik bir derleme çalışması. *Journal of Academic Social Science Studies, 17*(100), 49-70

Wilczyńska, D., Qi, W., Jaenes, J. C., Alarcón, D., Arenilla, M. J., & Lipowski, M. (2022). Burnout and mental interventions among youth athletes: A systematic review and meta-analysis of the studies. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 19*(17),10662. doi: 10.3390/ijerph191710662

Woods, S., Dunne, S., Gallagher, P., & McNicholl, A. (2025). A systematic review of the factors associated with athlete burnout in team sports. *International Review of Sport and Exercise Psychology*, *18*(1), 70-110.

Yang, H. J., & Farn, C. K. (2005). An investigation the factors affecting MIS student burnout in technical-vocational college. *Computers in Human Behavior, 21*(6), 917-932.

Yıldırım, A. & Simşek, H. (2008*). Nitel araştırma yöntemleri.* Seçkin Yayıncılık.

Yuliana, L., Azmy, A., Nurwardana, J. R., Perkasa, D. H., Alfian, R., Aisah, N., & Putra, M. F. R. (2025). The impact of work stress and job burnout on turnover ıntention among ındonesia-China integrated ındustrial employees. *Journal of Applied Business Administration*, *9*(1), 1-12.

KOVANIN ARDINDAKİ HİKAYELER: ARTVİN'Lİ KADIN ARICILARIN YAŞAM DÜNYASI[1]

Prof. Dr. HATİCE KARAKUŞ ÖZTÜRK
Artvin Çoruh Üniversitesi
hatice_karakus@artvin.edu.tr, 0000-0002-9929-3637

ÖZET

Bu çalışma, Artvin ilinde aktif olarak arıcılık yapan kadınların yaşam deneyimlerini anlatı analizi yöntemi ile çözümlemeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında altı kadın arıcıyla derinlemesine mülakatlar yapılmış, her bir anlatı bireysel bir hikâye olmanın ötesinde kadınların yaşam dünyasındaki dönüşümün bir ifadesi olarak ele alınmıştır. Anlatı analizleri, kadınların arıcılıkla kurdukları ilişkinin çoğunlukla ailevi sorumluluklar, ekonomik zorunluluklar ve kişisel özgürleşme arzusu ile başladığını ortaya koymaktadır. Katılımcıların hikâyelerinde, "annelik", "doğaya dostluk" ve "azim-emek" kavramları temel anlatı motifleri olarak öne çıkmıştır. Bu motifler, kadınların üretim alanındaki varlıklarını hem sembolik hem de duygusal düzeyde meşrulaştırmaktadır. Yapılan mülakatlarda kadınlar özelinde arıcılık faaliyetleri, bir özneleşme süreci olarak ele alınmıştır. Saha görüşmeleri, kadınların arıcılığa giriş süreçlerinin rastlantısal değil, çoğunlukla ekonomik zorunluluk ve ailevi aktarım biçiminde geliştiğini göstermektedir. Katılımcıların çoğu, erkek egemen bir sektörde çalışmanın doğal olarak dışlanma getirdiğini belirtmiştir. Kadınların arıcılığa dair anlatılarında en çok yinelenen metafor annelik ve korumadır. Bazı katılımcılar, özellikle genç kadın arıcılar (K2 ve K5), Instagram ve çevrimiçi satış platformları üzerinden ürünlerini tanıtarak kadın üretici kimliğini güçlendirmektedir. Görüşmelerde sıklıkla anne–kız hattında bilgi aktarımı öne çıkmaktadır. Katılımcıların tamamına yakını arıcılığı, bir kimlik inşa etme süreci şeklinde tanımlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın arıcılar, kırsal kalkınma, anlatı analizi, Artvin.

1. GİRİŞ

Artvin, topografik yapısının sağladıkları ile arıcılığa elverişli bir ekoloji sunmaktadır. Yüksek rakımlı dağlar, çiçeklenme dönemlerini uzatarak arıların nektar kaynaklarından daha uzun süre yararlanmasına olanak tanır (Yılmaz vd., 2021:112). Ayrıca, iğne yapraklı ağaçlar ve çayır-meralar da reçine ve nektar kaynağı olarak önemli bir potansiyel sunmaktadır.

2023 yılı TÜİK verilerine göre Artvin'de 2135 üretici 116.913 kovanla üretim yapmakta ve toplamda 426 ton bal üretmektedir. Ancak Türkiye ortalamasında kovan başına düşen bal miktarı 12,5 kg iken, Artvin'de bu rakam sadece 3,6 kg'dır. Bu durum, üretim tekniklerinin modern yöntemlerden uzak olduğunu göstermektedir. Üreticilerin büyük çoğunluğu geleneksel yöntemlerle üretim yapmakta ve modern teknikleri benimsemekte zorlanmaktadır (https://aricilik.artvin.edu.tr/stratejik-yol-haritasi).

[1] Bu çalışma "Artvin'de Arıcılık Faaliyetleri ve Kadın Arıcılar" başlıklı BAP projesinden üretilmiştir.

Artvin Çoruh Üniversitesi tarafından hazırlanan stratejik yol haritası, kısa, orta ve uzun vadeli hedefleri içermektedir ((https://aricilik.artvin.edu.tr/stratejik-yol-haritasi).

Kısa Vadeli Hedefler:

- Üniversitenin sahip olduğu kolonilerden arı ürünleri üretmek ve analizlerini gerçekleştirmek
- Marka oluşturmak ve bu marka altında satış yapmak
- Talebe göre uygulamalı eğitimler ve sertifika programları düzenlemek
- Arı hastalıkları için köylerde yerinde eğitimler gerçekleştirmek

Orta Vadeli Hedefler:

- Koloni sayısının artırılması
- Panel, seminer ve konferanslarla bölge arıcılığına katkı sağlamak
- Coğrafi işaret süreçlerinde destek olmak
- Ana arı üretim istasyonu kurmak

Uzun Vadeli Hedefler:

- Morfometri, suni tohumlama ve analizler için laboratuvar kurulması
- Arıcılık programı açmak için üniversite bünyesinde çalışmalar yapmak
- Apiturizm projeleri geliştirerek turizm ve arıcılığı entegre etmek
- Arıcılarla birlikte üretim ve verimlilik odaklı projeler üretmek

Artvin ili, arıcılığın gelişimi açısından Türkiye'nin önde gelen bölgelerinden biri olma potansiyeline sahiptir. Ancak mevcut üretim düzeylerinin artırılabilmesi için eğitimli iş gücü, modern üretim tekniklerinin benimsenmesi ve stratejik planlamaların uygulanması gerekmektedir. Üniversite, yerel yönetimler ve üreticiler arasındaki iş birliği sayesinde bu hedeflere ulaşmak mümkündür. Katma değerli ürünlerin üretimi ve Apiturizm gibi yenilikçi yaklaşımlar, arıcılığın ekonomik bir kalkınma aracı olmasını sağlayacaktır.

Bu çalışmanın da konusunu oluşturan arıcılıkla uğraşan kadınların ekonomik yaşama katılımı, yalnızca bireysel güçlenme açısından değil, toplumsal gelişme ve kalkınma bağlamında da son derece önemlidir. Tarım ve hayvancılık gibi geleneksel üretim alanlarında kadın emeği her zaman mevcut olsa da bu emeğin görünürlüğü sıklıkla sınırlı kalmıştır. Arıcılık sektörü, bu bağlamda hem geleneksel hem de yenilikçi üretim yöntemlerini bünyesinde barındıran ve kadın emeğinin giderek görünür hale geldiği bir alan olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma, kadınların arıcılık sektöründeki konumunu, karşılaştıkları toplumsal ve yapısal engelleri, ele almayı amaçlamaktadır.

2. BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde, Artvin ilinde aktif olarak arıcılık yapan kadınlarla gerçekleştirilen mülakatlardan elde edilen veriler sistematik biçimde sunulmakta ve çok katmanlı bir çözümleme sürecine tabi tutulmaktadır. Anlatılar, yalnızca bireysel deneyimlerin ifadesi değil; aynı zamanda toplumsal yapıların, kültürel normların ve cinsiyet temelli rollerin sahadaki yansımaları olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, kadınların arıcılıkla kurduğu ilişki, ekonomik özerklik, toplumsal tanınma, psikolojik dönüşüm ve sosyal girişimcilik gibi başat temalar etrafında analiz edilmiştir.

Araştırma nitel yönteme dayalı olarak kurgulanmış; Artvin ilinde yaşayan ve aktif olarak arıcılık yapan kadınlarla derinlemesine bireysel mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Toplamda 6 kadınla görüşülmüş, her görüşme ortalama 60-90 dakika sürmüştür. Veriler ses kaydı alınarak toplanmış, ardından tematik ve anlatı çözümlemeleri yapılmıştır. Kadınların anlatıları yalnızca bireysel deneyim olarak değil, aynı zamanda toplumsal yapılarla kurdukları ilişkiler bağlamında okunmuştur. Araştırma sürecinde etik ilkelere dikkat edilmiş, katılımcıların rızası alınmış ve veriler gizlilik esasına göre işlenmiştir. Katılımcılar K1, K2, K3, K4, K5 ve K6 şeklinde kodlanmıştır. Veri yığınını daha sistematik hale getirmek için yapay zekâ araçlarından faydalanılmıştır. Görüşme metinleri bu araçlar vasıtası ile tablolaştırılmıştır.

2.1. Artvin'de Kadın Arıcılar: Temel Sosyodemografik ve Deneyimsel Özellikler

Bu tablo, Artvin'de arıcılıkla uğraşan kadınların yaş, eğitim durumu, çocuk sayısı, arıcılığa başlama nedenleri, deneyim süreleri ve üretim alanları gibi temel bilgilerini ve kadın kimliğinin arıcılıktaki etkilerini özetlemektedir. Veriler, derinlemesine mülakatlara dayalıdır ve nitel saha çalışmasından elde edilmiştir.

Tablo 1 Katılımcılara İlişkin Bilgiler

Görüşmeci	Yaş	Eğitim	Çocuk Sayısı	Arıcılığa Başlama Nedeni	Arıcılık Süresi (Yıl)	Ana Üretim Alanı	Kadın Olmanın Etkisi
K1	36	Yüksek Lisans	1	Annesinden öğrenme, aile desteği	23	Ana arı üretimi, bal, üniversite destekli üretim	Vicdani sorumluluk, titizlik, müşteri güveni
K2	-	Ön Lisans	1	Oğlunun sağlığı, güvenilir bal üretimi	7	Bal, krem üretimi, apiturizm	Daha fazla güven, sosyal medya görünürlüğü
K3	-	İlkokul	Belirtilmemiş	Çocukken babasından öğrenme	25+	Ana arı üretimi, bal, sosyal medya etkisi	Kadın titizliği, az arı ölümü, yüksek kalite
K4	38	Üniversite (Arı Teknikeri)	2	Dedesi ve babasından etkileşim, üniversite eğitimi	17	Bal, teknik destek ve eğitim, birlik çalışmaları	Zaman yönetimi, düzen, kadın elinin değmesi
K5	-	Üniversite (Arı Teknikeri)	2	Dayı desteği, bölüm tercihi ile başlamış	2022'den beri	Bal, kadınlara yönlendirme, birlik çalışması	Düzenlilik, detaycılık, kadınlar daha uygun

K6	46	İlkokul	2	Eşi öğretmiş, birlikte yapıyorlar	25	Ana arı üretimi, aile içi destek	Eş ile birlikte daha pratik ve verimli

Tablo 2 K1 Anlatı Analizi

Anlatı Aşaması	**İçerik Özeti**
Başlangıç Durumu	Çocuklukta dededen aktarılan arıcılık geleneği. Anne figürünün öncü rolü.
Motivasyon	Annesinin zorlaması, erken yaşta ekonomik özgürlük kazanımı.
İlk Engel	Arı korkusu, toplumsal cinsiyet normları, köy baskısı.
Çatışma	Fiziksel zorluklar, erkek egemen alanda küçümsenme, gece çalışmaları.
Dönüşüm	Mesleki ustalaşma, sosyal medya görünürlüğü, firma ve üniversite iş birliği.
Yeni Benlik	Kadın girişimci kimliği, toplumsal rol model oluşu.
Gelecek Vizyonu	Üniversitede laboratuvar kurma hayali, kadınlara eğitim verme arzusu.

Anlatının içerdiği sosyolojik temalar, kırsalda kadının konumu, ekonomik özerklik, ataerkil düzenle çatışma gibi başlıklar öne çıkmaktadır. K1'in anlatısı yalnızca fiziksel bir emeği değil, aynı zamanda duygusal emeği de içerir. K1'in arıcılığa dair edinmiş olduğu kültürel bilgi, annesinden ve dedesinden aktarılan pratik bilgiden kaynaklanmakta, bu bilgi zamanla hem ekonomik hem de toplumsal bir sermayeye dönüşmektedir. K1'in erkek egemen bir alanda kadın bedeniyle aktif oluşu, cinsiyet normlarının sınırlarını esnettiğini göstermektedir. Kadınlar geleneksel olarak görünmez kılındıkları tarımsal üretimde hem görünür olmakta hem de yeni bir toplumsal figür yaratmaktadır. K1'in doğayla kurduğu bağ, yalnızca bir geçim kaynağı değil, aynı zamanda kimlik inşasının bir aracıdır. Sonuç olarak, bu anlatı kırsalda kadın emeğinin, ataerkil yapı ile çatışmasının ve dönüşümünün özgün bir örneğidir. K1'in anlatısı hem kişisel hem de toplumsal düzeyde yeniden doğuş hikâyesi sunmaktadır.

Tablo 3 K2 Anlatı Analizi

Anlatı Aşaması	**İçerik**
Başlangıç Durumu	Kamu kurumunda çalışan, eşine ve ekonomik çevresine bağımlı,bir kadın
Motivasyon	Oğlunun özel durumu (Asperger sendromu) ve anaçlık duygusu
İlk Engel	Eşin küçümsemesi, erkeklerin alaycı tavırları, toplumun arıcılığı erkek işi görmesi
Çatışma ve Mücadele	Fiziksel zorluklar, ekonomik kayıplar, yalnızlık, destek eksikliği
Dönüşüm	Sosyal medya yoluyla görünürlük, ürün çeşitlendirme, tanınma, güçlenme
Yeni Benlik	"Bal Queen", özgüvenli, girişimci, itibarlı, eşine işyeri alabilecek kadar güçlü bir kadın

K2'nin geçmişte yaşadığı kırılma anı (eşin küçümsemesi) bir dönüm noktasıdır. K2'nin bugün geldiği nokta ise bir başarı anlatısı olarak örülmektedir. Geleceğe dair hayalleri ise anlatının umut ve vizyon boyutunu temsil eder. K2 geçmişini tereddüt, eşe bağımlılık ve dışlanma

kavramları özelinde anlatmaktadır. Bugünü ise tanınma, üretkenlik ve saygınlık kavramlarına göre tanımlamakta. Arıcı bir kadın olarak geleceğini ise kooperatif kurmak, başka kadınlara da iş imkanı sağlamak, balmumu kremini markalaştırmak hedefleri olarak sırlamaktadır.

K2 Anlatının Temel Motifleri ve Sembolleri

Motif / Sembol	Anlamsal İşlevi
Arılar	Hem üretkenlik hem iyileşme aracıdır; metaforik olarak "terapisttir"
Balmumu kremi	Kadının bilgiyi ve deneyimi dönüştürerek inovasyon yaratma becerisinin sembolü
Rengarenk kıyafetler	Toplumsal normlara karşı bir kadınsı duruş, görünürlük ve farklılık arayışı
Sosyal medya	Kamusal alana girişin, tanınmanın ve saygınlık kazanmanın mecrası
"Bal Queen"	Toplumsal itibarın ve özneleşmenin simgesel ifadesi

K2 Anlatıdaki Kırılma Anları ve Dönüm Noktaları

An	Açıklama
Eşin küçümsemesi	"Senden bir şey olmaz" sözüyle başlar; K2'nin mücadele motivasyonu olur.
Instagram hesabı açması	Görünürlüğün ilk adımı; kamusal sahneye çıkış.
İlk ekonomik kazanç	Aile içi dengeleri değiştirir, eşin tutumu değişmeye başlar.
Medya görünürlüğü	Kadının sosyal sermayesi ve itibarı hızla yükselir.
Krem üretimi	Annelik, deneyim ve yaratıcılığın birleştiği inovatif adım.
Oğluyla birlikte sınava girme	Annelik bağının ve eğitimin iç içe geçtiği nesiller arası aktarım örneği.

Tablo 4 K3 Anlatı Analizi

Anlatı Evresi	İçerik	Sosyolojik Yorum	Psikolojik Yorum	Metafor ve Dilsel Kullanım
Başlangıç ve Çocukluk	Annesini küçük yaşta kaybetmiş, babasıyla dışarıda erkek çocuk gibi çalışmış, kara kovanlarla arıcılığa çocukken başlamış.	Toplumsal cinsiyet rollerinin dışına çıkılarak erkek işi sayılan arıcılıkta aktif rol alması, kırsalda ataerkil yapıya rağmen kadının üretkenliği.	Annesizlik ve sorumluluğu erken yaşta üstlenmek; aidiyet ve kimlik gelişiminde babayla kurulan bağ önemli rol oynamış.	'Oğlan çocuğu gibi' ifadesiyle cinsiyet rolünün tersine bir gelişim çizgisi.
İlk Mücadele ve Engeller	Tema vakfı eğitimlerine erkekler çağrılırken, kadın olarak dışlanmış; muhafazakâr yapının engelleyiciliği Nihat Gökyiğit'ten destek alarak başlamış.	Kadının kamusal alana girişinin toplumsal normlarca sınırlandığı görülüyor; bireysel destek ve dayanışma olmadan kadınların bu alanlara erişimi zor.	Kararlılık, direnç, destek arama motivasyonu ve toplumsal baskıya rağmen inatla ilerleme.	'Biz ana her türlü desteği veririz' ifadesi, annelikle özdeşleştirilen dayanışmacı bir tavrı sembolize eder.

Toplumsal Tepkiler ve Aile İçi Mücadele	Eşi ve çevreden gelen tepkiler; dini söylemlerle kadının yerinin sorgulanması, eşin zamanla ikna oluşu.	Toplumsal baskılar sadece kadını değil, erkekleri de kuşatır; ataerkinin bir iç denetim mekanizması olarak işleyişi görülür.	İçsel çatışmalar, toplumsal dışlanma kaygısı, eşin destekleyici pozisyona geçmesiyle duygusal iyileşme.	'Kadını oraya buraya gönderiyorsun' gibi ifadeler kadının hareketini denetleme metaforu.
Dönüşüm ve Başarı	Sosyal medya kullanımı, işletmenin büyümesi, girişimcilik eğitimlerine katılım, örnek kadın figür haline gelme.	Kadının ekonomik bağımsızlık yoluyla saygınlık kazanması; kırsalda kadının dönüşüm gücü.	Kendine güvenin artması, başarma duygusuyla kimlik inşası, ideal benliğe yaklaşım.	'Melahat abla', 'Türkiye'nin ana arı üreticisi' gibi ifadelerle simgesel bir figürleşme.
Toplumsal Katkı ve Gelecek Vizyonu	Kadınlara kurslar verilmesini istemesi, kız çocuklarının teşviki, kurumsallaşma arzusu.	Kadının sadece üretici değil, öğretici ve rol model olarak da sahneye çıkışı.	Anlamlı yaşam arayışı, kendini gerçekleştirme ve başkalarına katkı sağlama motivasyonu.	'Nimet abla gibi Melahat abla' benzetmesiyle toplumsal bellekte yer etme arzusu.

K3'ün anlatısı, Türkiye'de kadının üretici kimliğini inşa etme sürecine dair çarpıcı bir örnek sunmaktadır. Anlatı boyunca görülen inatçılık, kararlılık ve toplumsal baskılara rağmen ilerleme arzusu, bireysel azim kapasitesinin güçlü bir göstergesidir. Çocuklukta başlayan arıcılıkla kurulan erken bağ, yalnızca bir meslek seçimi değil, aynı zamanda kimlik inşasının temel dinamiği haline gelmiştir. Cinsiyete ilişkin klasik kalıplar kadının hareket alanını sınırlandırsa da aile içi destek sistemlerinin (özellikle baba figürü ve kayınpeder) varlığı, K3'ün bu sınırları aşabilmesinde önemli rol oynamıştır. Aynı zamanda eşin baştaki kuşkucu tavrından zamanla destekleyici pozisyona geçmesi, dönüşümü de gözler önüne sermektedir. K3'ün anlatısı, kadınların sadece ev içi rollerle değil, üretim süreçlerinde de titizlik, estetik ve organizasyon becerileriyle öne çıktığını vurgulamaktadır. "Ana arı üretimi iğneyle oya işler gibi" benzetmesi, kadın emeğini daha görünür kılmaktadır. Son olarak, K3'ün kendisini yalnızca üretici değil, eğitici ve yol gösterici bir figür olarak konumlandırması, kadın girişimciliğinin rol model yaratma kapasitesine işaret etmektedir.

Tablo 5 K4 Anlatı Analizi

Anlatı Aşaması	**İçerik**
Başlangıç Durumu	38 yaşında, evli ve 2 çocuk annesi, arıcılık teknikeri. Dedesi ve babasından gelen arıcılık geleneğini sürdürmekte.
Motivasyon	Arılara alerjik reaksiyon geçirmesi merakını artırmış. Öğretmenlik tutkusundan vazgeçip arıcılık eğitimine yönelmiş.
İlk Engel	Toplumsal önyargılar, maskeyle çalışmanın küçümsenmesi, fiziksel güç gerektiren işlerde yetersizlik algısı.

Çatışma ve Mücadele	Çocuk bakımı ile arıcılığı dengelemekte zorlanma, ulaşım sıkıntısı, ekonomik zorluklar, eşin desteğinin azalması.
Dönüşüm	Kendini geliştirmesi, kurslarda eğitici olması, çevresinden destek alması, arıya karşı duyduğu tutkunun artması.
Yeni Benlik	Güçlü, kendi gelirini üretebilen, örnek gösterilen kadın arıcı kimliğine kavuşmuş. Kızlarını da bu işe teşvik ediyor.

K4'ün anlatısı, kadınların geleneksel rollerine rağmen ekonomik üretim süreçlerine nasıl dâhil olabileceğini gösteren güçlü bir örnektir. Kadınların ailevi sorumluluklara rağmen toplumsal alanda üretken bireyler olabileceği, K4'ün girişimiyle gözlemlenmektedir. Arıcılıkla ilgili teknik bilgiye sahip olması ve bu bilgiyi eğitici olarak paylaşması, kadının bilgi üretiminde de aktif rol alabileceğini göstermektedir. K4'ün, "maskeli arıcı olmaz" gibi söylemleri reddetmesi, kadınların sektördeki varlığını görünür kılan bir azim biçimidir. Bu aynı zamanda "görünmeyen emek" kavramını tersine çevirir; çünkü K4'ün emeği görünür ve takdir edilen bir niteliğe bürünmüştür. Kurslar, destekler ve projeler aracılığıyla kadınların arıcılık sektörüne entegrasyonu kolaylaştırılabilir. Ancak K4'ün belirttiği gibi desteklerin sürdürülebilir, adil ve sorumluluk temelli olması gerekmektedir.

K5. Anlatı Analizi

Tablo 6 K5 Anlatı Aşamaları

Anlatı Aşaması	İçerik
Başlangıç Durumu	Artvin'de yaşayan, evli ve 2 çocuk annesi bir kadın arıcı. 2022'den beri tekniker olarak çalışıyor. Kars Kafkas Üniversitesi mezunu.
Motivasyon	Dayısının kendisine verdiği bir arı ile başlayan merak, arıcılığa yönelmesine neden olmuştur. Sevgiyle bağlanmıştır.
İlk Engel	Fiziksel iş yükünün kadınlar için zorluk oluşturması ve toplumdan gelen küçümseyici sözler ('bu işten bir şey olmaz' gibi).
Çatışma ve Mücadele	Aile sorumlulukları, toplumsal önyargılar ve ekonomik gerçekler ile başa çıkma; eşi destekleyici ama çevreden dirençle karşılaşmış.
Dönüşüm	Kadınlara eğitim veren, kurslarla bilgilendiren aktif bir arıcı olmuş; bilgi yayma ve rol model olma misyonunu üstlenmiş.
Yeni Benlik	Kadınlara yönelik projeler yürüten, arıcılığı mesleğe dönüştürmek isteyen, özgürlük ve mutluluğu arıcılıkta bulan güçlü kadın kimliği.

K5'in anlatısı, kırsal alanda kadın emeğinin görünürlüğünü, arıcılık üzerinden hem bireysel güçlenme hem de toplumsal dönüşüm sürecini ortaya koymaktadır. Başlangıçta tesadüfen başlayan bu yolculuk, zamanla kadınları yönlendirme ve örnek olma hedefiyle şekillenmiştir. Kadının doğa ile kurduğu ilişki hem bir terapi biçimine hem de ekonomik özgürlüğe dönüşmüştür. Fiziksel güç gereksinimi ve toplumsal önyargılar karşısında eş desteği önemli bir kaldıraç işlevi görmüş, ancak en güçlü dönüşüm bilgi üretimi ve paylaşımıyla sağlanmıştır. Arıcılık, K5'in anlatısında yalnızca geçim kaynağı değil; aynı zamanda bir kimlik ve yaşam biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

K6. Anlatı Analizi

Tablo 7 K6 Anlatı Aşamaları

Anlatı Aşaması	İçerik
Başlangıç Durumu	46 yaşında, ilkokul mezunu, evli ve 2 çocuk annesi bir kadın. Arıcılığa eşi aracılığıyla başlamış. 25 yıldır eşiyle birlikte çalışıyor.
Motivasyon	Eşi tarafından yönlendirilmiş, zamanla bu işi daha iyi yapmaya başlamış. Ana arı transferi gibi teknik işlerde uzmanlaşmış. İşe duyduğu sevgi önemli motivasyon kaynağı.
İlk Engel	Fiziksel güç gereksinimi, doğa koşulları, ulaşım sorunları. Ancak işin paylaşılmasıyla bu engeller aşılmış.
Çatışma ve Mücadele	Zaman zaman çok yoğun çalışmış. Hamilelikte bile ara vermemiş. Finansal zorluklara rağmen çalışmaya devam etmiş.
Dönüşüm	Kadın emeğini sistemli biçimde üretime katmış. Çocuklarına bu işi öğretmiş, kadınlara özgü pratik yöntemler geliştirmiş.
Yeni Benlik	Ekonomik katkı sağlayan, karar verici, güçlü ve iş sahibi bir kadın. Kendini 'hem patron hem işçi' olarak tanımlıyor.

K6'nın anlatısı, kırsalda kadın emeğinin nasıl içselleştirildiğini ve yaşamın bütün alanlarına yayıldığını göstermektedir. Başlangıçta eşin desteğiyle girilen bu alan, zamanla kadının uzmanlaştığı ve yön verdiği bir iş haline gelmiştir. Kadının üretkenliğini sadece maddi kazançla değil, aynı zamanda saygınlık, özgüven ve bağımsızlıkla da ilişkilendirmesi, anlatının dönüştürücü gücünü yansıtmaktadır.
Kadın emeğinin sürekliliği, aile ekonomisine katkı sağlama isteği ve annelik sorumlulukları arasında kurulan denge, anlatının merkezinde yer almaktadır.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, Artvin'de arıcılıkla uğraşan altı kadın arıcının, yaşam dünyalarını anlatı analizi yöntemiyle çözümleyerek, kırsal alanda kadın emeğinin görünürlük mücadelesine ışık tutmuştur. Bulgular, kadınların arıcılıkla kurdukları ilişkinin salt ekonomik bir etkinlik olmaktan öte; toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden müzakere edildiği, bireysel özerkliğin ve kimlik inşasının gerçekleştiği bir alan olduğunu göstermektedir.

Saha verileri, kadınların arıcılığa giriş süreçlerinin çoğunlukla ailevi aktarım (anne, dede, eş, dayı) ya da ekonomik zorunluluk biçiminde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. K1 ve K4'te görüldüğü üzere, arıcılık çoğu kez çocuklukta gözlem yoluyla öğrenilen bir beceridir. K6 örneğinde ise eşin yönlendirmesiyle başlayan süreç zamanla kadının uzmanlık alanına dönüşmüştür. Dolayısıyla, arıcılık kırsalda kadınlar için hem aktarılan bir kültürel miras hem de yeniden biçimlenen bir geçim pratiği işlevi görmektedir. Katılımcı anlatılarında en baskın tema, arıcılığın bir özneleşme alanı olarak deneyimlenmesidir. K2'nin "Bal Queen" kimliği altında toplumsal görünürlük kazanması, K3'ün "Türkiye'nin ana arı üreticisi" olarak örnek gösterilmesi, kadının sınırları aşma biçimlerine dair güçlü örneklerdir. Bu örneklerde kadın, arıcılığı sadece bir üretim faaliyeti olarak değil, aynı zamanda kendini gerçekleştirme, saygınlık kazanma ve başkalarına ilham verme aracı olarak kurgulamaktadır.

Anlatılarda ekonomik özgürlük arayışı, toplumsal tanınma ve saygınlıkla birleşmiştir. Kadınların elde ettiği gelir, yalnızca maddi değil, sembolik bir sermaye niteliği de taşımaktadır. K2'nin ilk kazancıyla eşine işyeri açması ya da K4'ün kurslarda eğitici pozisyonuna yükselmesi, ekonomik gücün toplumsal statüye dönüşümünü gözler önüne sermektedir. Ayrıca sosyal medya kullanımı, kadınların dijital alanda görünürlük kazanarak kendi markalarını oluşturduklarını göstermektedir. Bu durum, kırsal üreticiliğin dijitalleşme aracılığıyla yeni bir kadın girişimciliği biçimine evrildiğini kanıtlar niteliktedir. K1, K3 ve K5 örnekleri, kadınların erkek egemen bir sektörde var olma mücadelesine işaret etmektedir. "Maskeli arıcı olmaz" ya da "kadından arıcı mı olur" gibi söylemler, kırsalda kadın emeğinin değersizleştirildiği kalıpları yansıtmaktadır. Ancak bu kadınlar, titizlik, sabır, düzen ve doğayla uyum gibi nitelikleriyle arıcılığa yeni bir etik ve estetik kazandırmaktadır. Kadınların doğa ile kurduğu ilişki "annelik", "koruma" ve "süreklilik" metaforlarıyla açıklanmakta; doğa, bu anlatılarda bir üretim alanı olmanın ötesinde bir kimlik mekânı hâline gelmektedir.

Çalışmada aile içi destek, kadınların sektörde kalıcılığını belirleyen temel değişkenlerden biri olarak öne çıkmıştır. K3'te baba ve eş desteği, K6'da eşle kurulan ortak üretim ilişkisi, kadınların arıcılığa tutunmasını kolaylaştırmıştır. Buna karşın, K2 ve K5 örneklerinde görülen toplumsal dışlanma ve alaycı tutumlar, kırsal topluluklarda kadın emeğinin hâlâ sınırlandırıldığını göstermektedir. Ancak bu sınırlılıklar, kadınların dayanışma ağları ve örgütlenme girişimleriyle aşılmaya başlanmıştır. Üniversite destekli projeler, yerel birlikler ve kooperatif girişimleri, kadınların bilgiye erişimini kolaylaştırmış ve bilgi paylaşımını teşvik etmiştir. K4 ve K5'in eğitici rolleri, kırsal alanda kadın bilgi üreticisi figürünün ortaya çıkmasına olanak tanımıştır. Bu durum, sadece bireysel bir başarı değil, aynı zamanda kırsal kalkınmada kadın temelli bir toplumsal dönüşümün göstergesidir.

Sonuç olarak, Artvinli kadın arıcıların hikâyeleri, kadın emeğinin görünür olması, bazı kalıplarının çözülmesi ve yerel kalkınmanın kadın eliyle yeniden inşası süreçlerini iç içe yansıtmaktadır. Arıcılık, bu kadınlar için hem bir geçim yolu hem de bir kimlik sahnesi olmuştur. Her bir anlatı, "kovanın ardındaki hikâyeler"in aslında birer mücadele, sabır ve yeniden doğuş anlatısı olduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda, kadın arıcıların deneyimlerinden hareketle şu öneriler geliştirilebilir:

- Üniversiteler, yerel yönetimler ve kadın kooperatifleri arasında sürdürülebilir ortaklık modelleri kurulmalıdır.
- Kadınların üretim ve pazarlama süreçlerine erişimini artırmak için dijital okuryazarlık ve markalaşma eğitimleri verilmelidir.
- Arıcılıkta kadın emeği, yalnızca ekonomik kalkınma değil, aynı zamanda ekolojik ve kültürel sürdürülebilirlik boyutuyla da desteklenmelidir.

KAYNAKÇA

Yılmaz, E., Sesli, F. A., Uzun, Ö. F.,Arıclık Faaliyetleri İçin Uygun
Yerlerin Bilgi Sistemleri ile Belirlenmesi: Şavşat İlçesi Örneği", Black Sea Journal Engineering and Science, 4(3), 111-116, 2021.

Dijital Kaynaklar

https://aricilik.artvin.edu.tr/stratejik-yol-haritasi

BAL QUEEN1: ARTVİN'Lİ KADIN ARICILARIN KIRSALDA GÜÇLENME VE DÖNÜŞÜM HİKAYELERİ[2]

Prof. Dr. Hatice KARAKUŞ ÖZTÜRK
Artvin Çoruh Üniversitesi
hatice_karakus@artvin.edu.tr-0000-0002-9929-3637

ÖZET

Bu çalışma, Artvin ilinde aktif olarak arıcılık yapan kadınların deneyimlerini problemler, beklentiler ve çözüm önerileri bağlamında incelemektedir. Nitel araştırma kapsamında gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlardan elde edilen veriler, kadınların kırsal üretim alanındaki konumlarını, karşılaştıkları yapısal engelleri ve çözüm arayışlarını görünür kılmak amacıyla tematik biçimde analiz edilmiştir. Arıcılıkla aktif bir şekilde uğraşan altı kadın ile derinliğine görüşmeler yapılmıştır. Katılımcıların büyük çoğunluğu arıcılığın hâlâ erkek egemen bir alan olduğunu ve bu durumun hem ekonomik hem de psikolojik engeller doğurduğunu vurgulamıştır. Kadınların yaşadığı temel sorunlar beş grupta toplanabilir. Kadınların arıcılıkla uğraşmalarının "elinin hamuruyla erkek işine karışmak" olarak görülmesi, sosyal dışlanma ve dedikodu baskısı yaratmaktadır. Kovan taşıma, gece çalışma ve ağır ekipman kullanımı kadınlar için ciddi fiziksel zorluklar doğurmaktadır. Kırsal bölgelerde teknik eğitimler az sayıda yapılmakta, kurslar genellikle merkezlerde düzenlendiği için ulaşım engeli oluşmaktadır. Kadınların çoğu eşleriyle aynı işi yapmasına rağmen, işletme kayıtları erkeklerin üzerine alınmakta; kadınlar yardımcı emek olarak görülmektedir. Kadın arıcıların ortak bir dernek, kooperatif veya platform etrafında örgütlenememesi dayanışma eksikliği yaratmaktadır. Kolektif ve yapısal dönüşüm talepleri, kendi adlarına işletme kurma, hibe ve destek başvurularında bireysel görünürlük kazanma isteği, eğitimlerin yerinde (mobil) yapılması**,** çocuk ve yaşlı bakım sorumlulukları nedeniyle kurslara katılamayan kadınlar için öncelikli bir talep olarak öne çıkmıştır. Kadınlar, arıcılık alanında örgütlenme ve dayanışma ağlarının güçlendirilmesini beklemektedir; Özellikle "kadın arıcı dernekleri" ve "yerel birliklerde temsil hakkı" vurgusu öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın arıcılar, kırsal kalkınma, Artvin.

1.GİRİŞ

Türkiye'nin kırsal bölgelerinde arıcılık, yalnızca geleneksel bir uğraş değil, aynı zamanda ekonomik bir zorunluluktur. Özellikle coğrafi konumu gereği iş olanaklarının sınırlı olduğu bölgelerde arıcılık, birçok aile için tek geçim kaynağı olabilmektedir (Akyol ve ark., 2001). Arıcılık, düşük yatırım maliyeti, nispeten kolay uygulanabilirlik ve ürünlerin uzun raf ömrü gibi avantajlarıyla alternatif bir tarım kolu olarak öne çıkmaktadır (Çelik ve Turhan, 2014).

Güler ve Durmuş'a (1999) göre, arıcılıkta ekonomik düzeyde yetiştiricilik ancak iyi özellikler taşıyan arı ırklarının, uygun çevresel şartlarda, yeterli bakım ve besleme koşulları altında

[1] Bal Queen ifadesi K2 kodlu görüşmecinin sosyal medya hesabının karşılığıdır.
[2] Bu çalışma "Artvin'de Arıcılık Faaliyetleri ve Kadın Arıcılar" başlıklı BAP projesinden üretilmiştir.

mümkün olmaktadır. Bu bağlamda, özellikle Kafkas ırkı gibi yerli ırkların korunması ve etkin şekilde kullanılması büyük önem taşımaktadır.

Doğu Karadeniz Bölgesi gerek koloni sayısı gerekse bal üretimi bakımından Türkiye'nin dikkat çeken bölgelerindendir. Ancak bölgede arıcı nüfusunun yaş ortalamasının yüksek olması, genç girişimcilerin sektöre katılımını gerekli kılmaktadır. Gençlerin dinamizmi, arıcılık sektörüne yeni bir ivme kazandırabilir (Kuvancı vd., 2017).

Artvin, topografik yapısının sağladığı rakım farklılıkları ve zengin florası ile arıcılığa elverişli bir ekoloji sunmaktadır. Yüksek rakımlı dağlar, çiçeklenme dönemlerini uzatarak arıların nektar kaynaklarından daha uzun süre yararlanmasına olanak tanır (Yılmaz vd., 2021:112). Ayrıca, iğne yapraklı ağaçlar ve çayır-meralar da reçine ve nektar kaynağı olarak önemli bir potansiyel sunmaktadır.

2023 yılı TÜİK verilerine göre Artvin'de 2135 üretici 116.913 kovanla üretim yapmakta ve toplamda 426 ton bal üretmektedir. Ancak Türkiye ortalamasında kovan başına düşen bal miktarı 12,5 kg iken, Artvin'de bu rakam sadece 3,6 kg'dır. Bu durum, üretim tekniklerinin modern yöntemlerden uzak olduğunu göstermektedir. Üreticilerin büyük çoğunluğu geleneksel yöntemlerle üretim yapmakta ve modern teknikleri benimsemekte zorlanmaktadır (https://aricilik.artvin.edu.tr/stratejik-yol-haritasi).

Üreticilerin bilgi düzeylerinin artırılması, arıcılığın sürdürülebilirliği açısından kritik önemdedir. Arıcıların teknik eğitim alması, bölgedeki başarılı uygulamaların yerinde incelenmesi ve teknik destek imkanlarının artırılması gerekmektedir (Kuvancı vd., 2017). Ayrıca, sadece bal değil, arı sütü, polen, propolis gibi ürünlerin de üretimi teşvik edilmelidir. Bu tür katma değerli ürünler, üreticinin gelirini arttıracağı gibi bölgesel kalkınmaya da katkı sağlayacaktır.

Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP) kapsamında yürütülen eğitim programları, kadınların arıcılık bilgilerini artırmalarına ve sektöre katılımlarını teşvik etmektedir. Artvin'de düzenlenen eğitimlere katılan kadın sayısı aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 5 Artvin'de eğitimlere katılan kadın sayısı

Eğitim Türü	Kadın Katılımcı Sayısı
Ana Arı Üretimi	**9**
Arı Sütü Üretimi	**6**
Polen Üretimi	**9**
Propolis Üretimi	**9**

Toplam	**33**

Kaynak: DOKAP, 2019

Artvin'de kadınların arıcılıkta aktif rol üstlenmeye başlaması, yalnızca ekonomik değil aynı zamanda toplumsal dönüşüm anlamına da gelmektedir. Bu bağlamda kadınların kırsal kalkınmadaki rollerini görünür kılmak, toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik eden politikalarla mümkündür. Kadınların arıcılıkta karşılaştıkları zorluklar arasında cinsiyet temelli önyargılar, fiziksel zorluklar, teknik bilgi eksikliği ve pazarlama alanında erişim sorunları öne çıkmaktadır. Ancak buna rağmen kadınlar, yenilikçi uygulamalar ve sosyal girişimcilik örnekleriyle bu sektörde kalıcı ve dönüştürücü bir rol üstlenmektedir.

2. BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde, Artvin ilinde aktif olarak arıcılık yapan kadınlarla gerçekleştirilen mülakatlardan elde edilen veriler sistematik biçimde sunulmakta ve çok katmanlı bir çözümleme sürecine tabi tutulmaktadır. Anlatılar, yalnızca bireysel deneyimlerin ifadesi değil; aynı zamanda toplumsal yapıların, kültürel normların ve cinsiyet temelli rollerin sahadaki yansımaları olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, kadınların arıcılıkla kurduğu ilişki; ekonomik özerklik, toplumsal tanınma, psikolojik dönüşüm ve sosyal girişimcilik gibi başat temalar etrafında analiz edilmiştir.

Araştırma nitel yönteme dayalı olarak kurgulanmış; Artvin ilinde yaşayan ve aktif olarak arıcılık yapan kadınlarla derinlemesine bireysel mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Toplamda 6 kadınla görüşülmüş, her görüşme ortalama 60-90 dakika sürmüştür. Veriler ses kaydı alınarak toplanmış, ardından tematik ve anlatı çözümlemeleri yapılmıştır. Kadınların anlatıları yalnızca bireysel deneyim olarak değil, aynı zamanda toplumsal yapılarla kurdukları ilişkiler bağlamında okunmuştur. Araştırma sürecinde etik ilkelere dikkat edilmiş, katılımcıların rızası alınmış ve veriler gizlilik esasına göre işlenmiştir. Katılımcılar K1, K2, K3, K4, K5 ve K6 şeklinde kodlanmıştır. Veri yığınını daha sistematik hale getirmek için yapay zekâ araçlarından faydalanılmıştır. Görüşme metinleri bu araçlar vasıtası ile tablolaştırılmıştır.

2.1. Artvin'de Kadın Arıcılar: Temel Sosyodemografik Özellikleri

Bu tablo, Artvin'de arıcılıkla uğraşan kadınların yaş, eğitim durumu, çocuk sayısı, arıcılığa başlama nedenleri, deneyim süreleri ve üretim alanları gibi temel bilgilerini ve kadın kimliğinin arıcılıktaki etkilerini özetlemektedir. Veriler, derinlemesine mülakatlara dayalıdır ve nitel saha çalışmasından elde edilmiştir.

Tablo 2 Katılımcılara İlişkin Bilgiler

Görüşmeci	Yaş	Eğitim	Çocuk Sayısı	Arıcılığa Başlama Nedeni	Arıcılık Süresi (Yıl)	Ana Üretim Alanı	Kadın Olmanın Etkisi

K1	36	Yüksek Lisans	1	Annesinden öğrenme, aile desteği	23	Ana arı üretimi, bal, üniversite destekli üretim	Vicdani sorumluluk, titizlik, müşteri güveni
K2	-	Ön Lisans	1	Oğlunun sağlığı, güvenilir bal üretimi	7	Bal, krem üretimi, apiturizm	Daha fazla güven, sosyal medya görünürlüğü
K3	-	İlkokul	Belirtilmemiş	Çocukken babasından öğrenme	25+	Ana arı üretimi, bal, sosyal medya etkisi	Kadın titizliği, az arı ölümü, yüksek kalite
K4	38	Üniversite (Arı Teknikeri)	2	Dedesi ve babasından etkileşim, üniversite eğitimi	17	Bal, teknik destek ve eğitim, birlik çalışmaları	Zaman yönetimi, düzen, kadın elinin değmesi
K5	-	Üniversite (Arı Teknikeri)	2	Dayı desteği, bölüm tercihi ile başlamış	2022'den beri	Bal, kadınlara yönlendirme, birlik çalışması	Düzenlilik, detaycılık, kadınlar daha uygun
K6	46	İlkokul	2	Eşi öğretmiş, birlikte yapıyorlar	25	Ana arı üretimi, aile içi destek	Eş ile birlikte daha pratik ve verimli

2.2. Problem Beklenti ve Çözüm Öneri Analizi

K1. Problem Beklenti ve Çözüm Öneri Analizi

Tablo 3 K1'in anlatısından hareketle kadın arıcılığında karşılaşılan problemleri, bu problemlere karşı oluşan beklentileri ve geliştirilen çözüm önerilerini tematik ve sosyolojik bir bakış açısıyla sunmaktadır.

Tablo 3 K1 Problemler Analizi

Tespit Edilen Problemler
Erkek egemen sektör yapısı ve cinsiyet temelli önyargılar
Fiziksel iş gücüne dayalı zorluklar (gece çalışmaları, kovan taşıma)
Köy ortamında dedikodu, sosyal baskı ve izlenme hissi
Gelir paylaşımında adaletsizlik; emeğin görünmezliği

Eğitime erişim güçlüğü (özellikle kırsal kadınlar için)
Gezgin arıcılığın kadınlar için erişilemez olması
Kırsalda kadın arıcılığın örgütsüz olması

Problemler, kırsal kadın emeğinin ataerkil iş bölümü, mekânsal dışlanma ve toplumsal denetim gibi yapısal bariyerlerle karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Özellikle fiziksel işler, kadına uygun görülmediğinden kadınların bu alanlara katılımı toplumsal olarak denetlenmektedir.

Tablo 4 K1 Beklentiler Analizi

Kadınların Anlatıya Dayalı Beklentileri
Kadınların üretimde görünür olması, saygı ve kabul görme
Kadınların fiziksel yükten arındırılması ve desteklenmesi
Kadının kendi alanında saygınlık kazanması
Kadının doğrudan ekonomik hak sahibi olması
Yerinde ve kadınlara özel eğitimlerin çoğalması
Kadınların da mobil üretim sistemine dahil olması
Kadınların bir araya gelebileceği platformların oluşması

Kadınların beklentileri, yalnızca bireysel koşullarını iyileştirme değil, aynı zamanda kolektif bir dayanışma ortamı kurma arzusunu yansıtmaktadır. Kadınlar arasında güvene dayalı bağların oluşturulması, bireysel mücadelenin ötesinde toplumsal dayanışma yoluyla güçlenmeyi hedeflemektedir. Kadınların üretimde görünürlük istemesi ise kamusal alanda tanınma arzusunun bir göstergesidir.

Tablo 5 K1 Çözüm Önerileri

Öne Çıkan Çözüm Önerileri
Kadın kooperatifleri ve derneklerinin kurulması
Mekanik taşıma sistemlerinin geliştirilmesi; ekipman desteği
Kadınların kolektif görünürlüğünü artıran medya çalışmaları
Kadın adına işletme kaydı, bireysel teşvik ve hibe başvuruları
Mobil arıcılık eğitim birimleri; yerinde seminerler
Karavan, çadır, güvenlikli konaklama gibi devlet destekleri
Yerel kadın arıcı dernekleri, bölgesel buluşma ağları

Çözüm önerileri, kadınların üretimdeki konumlarını güçlendirecek yapısal değişiklikleri ve destekleyici toplumsal araçları içermektedir. Kadın kooperatifleri gibi kurumlar, yalnızca ekonomik dayanışma değil, aynı zamanda kültürel alanda kadınların söz sahibi olmasını sağlayacak araçlardır.

K2. Problemler, Beklentiler, Çözüm Önerileri Analizi

K2'nin anlatısında öne çıkan başlıca sorunlar.

Tablo 6 K2 Problem Alanları

Problem Alanı	**Açıklama**

Cinsiyet Temelli Dışlanma	Eşi ve erkek arıcılar tarafından küçümsenme, alay edilme; arıcılığın erkek işi sayılması
Ekonomik Kırılganlık	Arıcılığın maliyetli bir iş olması, yüksek zarar riski (400-500 bin TL gibi kayıplar)
Aile İçi Rol Dağılımı	Başlangıçta eşe ekonomik bağımlılık, destek görememe, "eşine yük olma" hissi
Fiziksel Zorluklar	Kovan taşıma, kaynak yapma gibi ağır işlerin fiziki güç gerektirmesi
Bilgiye Erişim Sorunu	Deneyimli arıcıların bilgi paylaşmaması; eğitimlerin yetersizliği
Mesleki Güvence Eksikliği	Arıcılığın sigorta kapsamı dışında kalması, meslek olarak görülmemesi
Kadınlar Arası Örgütsüzlük	Kadınların eşleriyle çalışmaları nedeniyle bireysel örgütlenememeleri
Kurumsal Destek Yetersizliği	Devlet teşviklerinin eksikliği veya bürokratik olması
Görünürlük Eksiği	Başlangıçta sosyal medya ya da kamusal alanda görünür olamama

Kadın arıcı K2'nin doğrudan ya da dolaylı olarak ifade ettiği temel beklentiler.

Tablo 7 K2 Beklentiler

Beklenti	**Açıklama**
Ekonomik Destek	Daha güçlü ve sürekli teşvik sistemleri
Sigortalı Meslek Statüsü	Arıcılığın meslek olarak kabul edilmesi, sosyal güvence sağlanması
Kadın Kooperatifleri	Kadınlara özel dayanışma alanlarının oluşturulması
Sosyal Medya Desteği	Görünürlük kazanma, markalaşma, sosyal sermaye artırımı için eğitim ve teşvik
Eğitim ve Sertifikasyon	Kadınlara özel uygulamalı eğitimlerin artırılması, arıcılık bölümlerinin açılması
Üniversite İş birliği	Bilimsel destek ve ürün geliştirme süreçlerinde akademik danışmanlık
Apiturizm Desteği	Arıcılıkla turizmin birleştirilmesi için destek mekanizmaları
Kadın Girişimci Mentorluğu	Deneyimli kadınların yeni başlayanlara destek olması için sistematik bir yapı

Mülakat verilerinden çıkarımla yapılabilecek yapısal ve uygulamalı çözüm önerileri aşağıdaki gibidir.

Tablo 8 K2 Çözüm Önerileri

Öneri	**Açıklama**
Kadın Arıcı Kooperatifleri Kurulmalı	Kadınların bireysel değil, birlikte üretim ve pazarlama yapabileceği kolektif yapılar
Arıcılık Meslek Olarak Tanımlanmalı	Devletin SGK kapsamına alması, meslek kodu ile tanıması

Kadın Girişimcilere Yönelik Pozitif Ayrımcılık	Hibe ve desteklerin cinsiyete duyarlı şekilde yeniden düzenlenmesi
Sosyal Medya ve Dijital Eğitim Modülleri	Kadınlara dijital pazarlama, marka yönetimi, içerik üretme eğitimi
Kadınlar Arası Mentorluk Ağı Kurulmalı	Başarılı kadın arıcıların bilgi ve deneyimlerini paylaşacakları bir platform
Üniversite-Saha İş birliği Geliştirilmeli	Yenilikçi ürün (krem, balmumu vb.) geliştirme süreçlerine bilimsel destek sağlanmalı
Apiturizm Alanları İçin Teşvikler	Arılığın turistik destinasyon olarak kullanılması için kırsal turizm destekleri verilmesi
Yerel Yönetimlerin Aktif Rol Alması	Belediyelerin kadın girişimciliğini destekleyecek projeler üretmesi

Bu üçlü yapı üzerinden K2'nin anlatısı yalnızca bireysel bir çabanın öyküsü değil, aynı zamanda yapısal eşitsizliklerle baş etmenin, görünür olmanın ve dönüşüm yaratmanın örneğidir. Kadın arıcılığı, ataerkil sisteme karşı hem ekonomik hem de simgesel bir karşı duruş sergilemektedir. Kadınlar hem üretici hem eğitici hem rol model hem de dayanışmacı bir konuma evrilmektedir.

K3. Problemler, Beklenti, Çözüm Önerileri Analizi

Tablo 9 K.3. Problem Analizi

Problem	Açıklama
Mevcut toplumsal yapı	Kadının kurslara gitmesi hoş karşılanmıyor, sosyal baskı var.
Toplumsal dedikodu	Eşinin camide kendisine yönelik eleştiriler duyması, kadının hareket alanını kısıtlıyor.
Fiziksel zorluklar	Kovan taşıma gibi ağır işler sağlık sorunlarına yol açmış.
Kadın üretici eksikliği	Resmi olarak kadın arıcı yok, kadınlar genelde eşlerine yardımcı olarak çalışıyor.
Eğitim ve teşviklerde eşitsizlik	Kız çocukları ve kadınlar eğitim ve teşvik süreçlerinde dışlanıyor.

Tablo 10 K3 Beklentiler

Beklenti	Açıklama
Kadınlara özel eğitimler	Kadınların arıcılık kurslarına katılabilmesi için uygun sosyal ortamların oluşturulması.
Genç kızlara yönelik teşvik	Ortaokul-lise çağındaki kızların arıcılığa teşvik edilmesi.
Kadınlar için teknik destek	Fiziksel zorlukların azaltılması için teknik destek ve yardımcı personel ihtiyacı.

Kırsalda kadın girişimciliğine görünürlük	Sosyal medya ve tanıtım faaliyetlerinin kadınları da kapsaması.
Projelerde denetim ve liyakat	Desteklerin torpille değil, gerçekten üretim yapanlara verilmesi.

Tablo 11 K3 Çözüm Önerileri

Çözüm Önerisi	Açıklama
Sosyal medya ile görünürlük	Kadın üreticilerin sosyal medyada tanıtımı, toplumsal kabule katkı sağlar.
Aile desteğinin teşviki	Kadının başarısında eş ve aile desteği kritik; bu model yaygınlaştırılmalı.
Kadınlara yönelik kurslar	Tarım müdürlükleri ve STK'lar kadınlara özel eğitimler sunmalı.
Gençlere yönelik saha gezileri	Öğrencilere yönelik arıcılık gezileri düzenlenmeli, mesleğe ilgileri artırılmalı.
Politika ve teşvik eşitliği	Kadınlara yönelik tarımsal teşviklerde cinsiyet eşitliği gözetilmeli.

Kadın arıcı K3'ün anlatısı, kırsal alanda kadın girişimciliği önündeki yapısal ve kültürel engelleri açıkça ortaya koymaktadır. Problemler kısmında yer alan mevcut toplumsal yapı ve sosyal denetim, kadının ekonomik hayata katılımını sınırlayan başlıca unsurlardandır. Ancak K3 örneğinde görüldüğü gibi, aile desteği ve kişisel direnç bu engelleri aşmada önemli bir rol oynamaktadır. Beklentiler bölümünde öne çıkan kadınlara yönelik teknik ve sosyal destek talepleri, kadınların sadece katılımcı değil, lider ve öğretici konumuna da geçebileceğini göstermektedir. Çözüm önerileri ise bu sürecin kurumsal ve yapısal desteklerle nasıl sürdürülebilir hale getirilebileceğini ortaya koymaktadır.

K4. Problem, Beklenti, Çözüm Önerileri Analizi

Tablo 12 K4 Problemler

Problem Alanı	Açıklama
Ulaşım ve Erişim	Araç kullanamıyor; bu nedenle arıların yanına zamanında ulaşamıyor ve başkalarına bağımlı kalıyor.
Cinsiyet Temelli Önyargılar	Maskeyle çalıştığı için küçümseniyor, kurs eğiticisi olacağına başta inanılmıyor.
Ailevi Yükler	Çocukların doğumuyla birlikte eşin desteğinin azalması, bakım emeğinin kadın üzerinde yoğunlaşması.
Ekonomik Zorluklar	Benzin fiyatlarının artışı ve arıcılığın yeterli gelir getirmemesi işi askıya alma baskısı yaratmış.
Fiziksel Güç Gereksinimi	Kovan taşıma gibi işlerde zorlanma, kadınlara uygun olmayan fiziksel beklentiler.

Tablo 13 K4 Beklentiler

Beklenti Alanı	Açıklama
Kadınlara Yönelik Projeler	Kadınlara özel destek projeleriyle arıcılığa girişin kolaylaştırılması.
Kurs ve Eğitim	Kadınların teknik bilgi edinmesini sağlayacak daha yaygın ve teşvik edici eğitim programları.
Paylaşılmış Sorumluluklar	Aile içinde arıcılık işlerinin ortak yürütülmesi, kadın üzerindeki yükün azaltılması.
Toplumsal Kabulleniş	Kadın arıcılara yönelik önyargıların kırılması, kadın emeğine daha fazla saygı gösterilmesi.
Çocuklara Model Olmak	Kızlarının bu işe yönelmesini istemesi, bir kadın rol modeli olma arzusu.

Tablo 14 K4 Çözüm Önerileri

Öneri	Açıklama
Küçük Ölçekli Koloni Desteği	Bir anda 30 değil, 1-2 koloniyle başlanmalı; sorumluluk dozunda verilmeli.
Kadınlara Pozitif Ayrımcılık	Desteklerin kadınlara daha yüksek verilmesi (örneğin: erkek için 100 TL, kadın için 140 TL).
Şartlı Destek Modelleri	Koloni alan kişinin 5 yıl boyunca işi sürdüreceğine dair şartlı destek uygulanmalı.
Kadın Arıcı Birlikleri	Kadın arıcıların bir araya gelerek dayanışma ağları kurabileceği yapılar geliştirilmeli.
Devlet Destekli Projeler	Kadınların maddi katkısı düşük olacak şekilde %50 devlet katkılı projeler hazırlanmalı.

K4'ün deneyimi, kırsal üretimde kadınların karşılaştığı çok katmanlı sorunların somut bir örneğini sunmaktadır. Bu sorunların yalnızca bireysel değil, yapısal düzeyde ele alınması gerektiği açıktır. Beklentiler, kadınların bu alandaki varlıklarını sürdürebilmeleri için nitelikli çözümlerle desteklenmelidir. Çözüm önerileri ise hem ekonomik hem de sosyal sermayeyi geliştirmeye yöneliktir. Kadınların arıcılık alanında güçlenmesi, kırsal kalkınma ve cinsiyet eşitliği için stratejik bir önem taşımaktadır.

K5. Problem, Beklenti, Çözüm Önerileri Analizi

Tablo 15 K5 Problemler

Problem Alanı	Açıklama
Fiziksel Zorluklar	Kovan kaldırma, taşıma gibi işler kadınlar için fiziksel olarak zorlayıcıdır.
Toplumsal Önyargılar	Bazı çevreler arıcılığı kadın işi olarak görmemekte ve bu işi bırakması yönünde telkinlerde bulunmaktadır.

Eş Desteği Eksikliği	Kadınların bir kısmı eşlerinden destek alamamakta, bu durum arıcılığa katılımlarını zorlaştırmaktadır.
Arı Fiyatlarının Yüksekliği	Başlangıç için gerekli arı kolonilerinin fiyatı kadınlar için yüksek bulunmakta, erişimi kısıtlamaktadır.
Sürdürülebilirlik Sorunu	Kurslara katılan bazı kadınlar arıları kaybedince moral bozukluğu yaşayarak arıcılığı bırakmaktadır.

Tablo 16 K5 Beklentiler

Beklenti Alanı	Açıklama
Kadınlara Yönelik Projeler	Kadınların arıcılığı sürdürülebilir şekilde yapabilmesi için daha fazla proje geliştirilmesi beklenmektedir.
Takip ve Rehberlik	Kadınların kurs sonrası yalnız bırakılmaması ve süreç boyunca izlenmeleri beklenmektedir.
Ekonomik Destek	Arı ve kovan temininde kadınlara daha fazla ekonomik destek sunulması istenmektedir.
Kurumların Katılımı	Yalnızca eş desteğine değil, kurumların da bu sürece daha aktif dahil olması beklenmektedir.
Mesleki Kabul	Arıcılığın kadınlar için de bir meslek olarak kabul edilmesi ve desteklenmesi talep edilmektedir.

Tablo 17 K5 Çözüm Önerileri

Öneri	Açıklama
Arı Dağıtımı ve Destekleme	Kadınlara bir-iki arı ile başlama imkânı sağlanmalı; arı sönmesi durumunda tekrar destek verilmelidir.
Süreç Takibi ve Moral Desteği	Kadın arıcıların morallerinin bozulmaması için birebir takiple desteklenmesi gerekmektedir.
Kadınlara Özel Etkinlikler	Yalnızca kadınlara yönelik motivasyon ve eğitim etkinlikleri düzenlenmelidir.
Kredi ve Hibe Kolaylıkları	Arı ürünleri üretimi için kadınlara özel kredi ve hibe destekleri artırılmalıdır.
İletişim ve Bilgilendirme	Kadınlara sürekli bilgilendirme sağlanmalı, sosyal medya ve yerel toplantılarla sürece katılımları artırılmalıdır.

K5'in deneyimi, kadınların arıcılığa yönelik ilgisinin arttığını ancak bu sürecin çok sayıda engel ve destek ihtiyacıyla şekillendiğini göstermektedir. Problemler sadece bireysel değil, yapısal düzeydedir ve çözüm önerileri bu nedenle hem mikro hem makro düzeyde geliştirilmelidir. Süreç takibi, arı sönmesi gibi moral bozucu durumlara karşı sürdürülebilir destek ve kadınların ekonomik olarak güçlenmesi, arıcılığın meslek haline gelmesini mümkün kılacaktır. Bu süreçte sadece eşlerin değil, kurumların da aktif rol üstlenmesi gerekmektedir.

K6. Problem, Beklenti, Çözüm Önerileri Analizi

Tablo 18 K6 Problemler

Problem Alanı	Açıklama
Fiziksel Zorluklar	Kovan taşımak gibi ağır işler kadınlar için zorluk teşkil etmekte, bu tür işler erkeklerce üstlenilmektedir.
Coğrafi Zorluklar	Bölgenin ova olmaması, yolların zorluğu ve kış şartları arıcılığı güçleştirmektedir.
Yoğun İş Yükü	Arıcılık, ev işleri ve hayvan bakımı gibi sorumluluklar arasında denge kurmak zaman zaman zorlayıcı olmaktadır.
Finansal Kısıtlılık	Zaman zaman borç alınarak üretime devam edilmesi, ekonomik anlamda sürdürülebilirliği zorlaştırmaktadır.
Toplumsal Algılar	Kadınların arıcılığı tek başına yürütmelerine yönelik geçmişte var olan ön yargılar dolaylı bir engel oluşturmuştur.

Tablo 19 K6 Beklentiler

Beklenti Alanı	Açıklama
Daha Fazla Destek	Kovan ve ekipman gibi temel ihtiyaçlar için daha fazla devlet desteği ve ödeme kolaylığı beklenmektedir.
Kadınların Güçlendirilmesi	Kadınların daha görünür olması, ekonomik katkılarının değer görmesi ve karar süreçlerine katılımı önemsenmektedir.
Toplumsal Kabulün Artması	Kadınların bu tür işleri yapabileceği fikrinin yaygınlaşması ve teşvik edilmesi istenmektedir.
Aile İçi Eşit İş Paylaşımı	Erkeklerin fiziksel işleri üstlenmesi ve kadının yükünün hafifletilmesi beklentiler arasındadır.

Tablo 20 K6 Çözüm Önerileri

Öneri	Açıklama
Kredi ve Geri Ödemesiz Destek	İki yıl ödemesiz kovan desteği gibi uygulamalar yaygınlaştırılmalı, kadınlar öncelikli olmalıdır.
Kadınlara Yönelik Projeler	Kadın arıcılara özel girişimcilik projeleri hazırlanmalı, kadın emeği görünür kılınmalıdır.
Ulaşım Kolaylığı İçin Destek	Arı taşımada kullanılacak araçlar için ulaşım destekleri verilmelidir.
Kadın Dayanışma Ağları	Kadınların bir araya geldiği üretim ve destek grupları aracılığıyla kolektif güç oluşturulmalıdır.
Kırsal Altyapı İyileştirmesi	Zor doğa koşullarına karşı yolların iyileştirilmesi ve lojistik destek sağlanması gereklidir.

K6'nın anlatısı, kırsal üretim sürecinde kadınların karşılaştığı çok katmanlı sorunların kişisel bir örneğini sunmaktadır. Fiziksel zorluklar, coğrafi engeller ve toplumsal algılar gibi faktörler, kadınların üretimdeki yerini sınırlasa da bu sınırlılıklar bilgi, dayanışma ve aile içi destekle aşılmaktadır. Kadının arıcılıkta güçlenmesi, yalnızca ekonomik değil; aynı zamanda psikolojik ve sosyal düzeyde de bir dönüşüm anlamı taşımaktadır. Kadınlara özel destek programları, bu dönüşümün kalıcı ve yaygın hale gelmesi için stratejik bir zorunluluktur.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu çalışma, Artvin'de aktif olarak arıcılık yapan altı kadınla yapılan derinlemesine mülakatlar aracılığıyla, kırsalda kadın emeğinin görünürlüğünü, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle mücadelesini ve üretim alanında özneleşme süreçlerini ortaya koymuştur. Bulgular, kadın arıcılığının sadece ekonomik bir faaliyet değil; aynı zamanda kimlik, dayanışma ve hayat mücadelesi olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların (K1–K6) anlatıları, arıcılığa çoğunlukla ailevi aktarım (anne, dede, eş, dayı) ya da ekonomik zorunluluk sonucu başlandığını göstermektedir. K1, arıcılığı annesinden öğrenirken; K3 ve K4 gibi katılımcılar bu geleneği babalarından ve dedelerinden devralmıştır. K2'nin arıcılığa oğlunun sağlığı için "doğal ve güvenilir bal üretme" amacıyla başlaması, annelik kimliğiyle üretkenliğin nasıl kesiştiğini göstermektedir. Bu veriler, kadınların arıcılığı yalnızca geçim kaynağı olarak değil, aynı zamanda ailenin refahı ve sürekliliği ile ilişkilendirdiklerini ortaya koymaktadır. Tüm katılımcılar, arıcılığın hâlâ "erkek işi" olarak görüldüğünü vurgulamıştır. K1'in "köyde sürekli izlenme hissi", K3'ün "kadını oraya buraya gönderiyorsun" şeklinde aktardığı baskılar ve K4'ün "maskeyle çalıştığı için küçümsenme" deneyimi, kırsalda kadınların toplumsal denetim mekanizması içinde hareket ettiğini göstermektedir. Bu durum, kadınların üretim sürecine katılımını hem fiziksel hem sembolik düzeyde sınırlamaktadır. Ancak kadınlar, bu sınırları aşmak için kişisel direnç, sosyal medya görünürlüğü ve dayanışma ağlarını birer araç olarak kullanmaktadır.

Kadınların ekonomik güçlenme hikâyeleri, bireysel hayat mücadelesi ve kurumsal dönüşüm arasında bir köprü işlevi görmektedir. K2'nin "Bal Queen" kimliğiyle sosyal medya üzerinden markalaşması, K4'ün eğitici pozisyona yükselmesi ve K6'nın "hem patron hem işçi" tanımı, ekonomik kazanımların sembolik sermayeye dönüştüğünü göstermektedir. Kadınlar kazandıkları gelirle yalnızca aile ekonomisine değil, toplumsal saygınlıklarına da katkı sağlamaktadır. K1, K4 ve K5 örneklerinde, eğitim ve bilgiye erişimin sınırlı olması kadınların en temel sorunlarından biridir. Eğitimlerin genellikle şehir merkezlerinde yapılması, ulaşım ve bakım yükümlülükleri nedeniyle kırsaldaki kadınlar için önemli bir engel oluşturmaktadır. Kadınların "yerinde (mobil) eğitim" ve "kadınlara özel kurs" talepleri, üretim sürecinin erişilebilirlik ilkesine göre yeniden düzenlenmesi gerektiğini göstermektedir. Üniversite-saha iş birliği, özellikle Artvin Çoruh Üniversitesi'nin arıcılık stratejik yol haritası ve DOKAP projeleri aracılığıyla, bu talebin kurumsal karşılığını bulabilecek bir potansiyele sahiptir.

Katılımcıların hemen hepsi, bireysel çabaların kalıcı olabilmesi için kolektif dayanışmanın önemine işaret etmektedir. "Kadın arıcı dernekleri" ve "kooperatifleşme" çağrısı, kırsalda kadınların yalnızca üretici değil, karar verici ve temsil yetkisine sahip aktörler olma isteğini yansıtmaktadır. K1 ve K2'nin "kadınlar bir araya gelirse dayanışma olur" vurgusu, bu ihtiyacın sahadan yükselen güçlü bir toplumsal talep olduğunu göstermektedir. K2 ve K3'ün hikâyeleri, bireysel dönüşümün kırsal kültürde nasıl toplumsal bir örnekliğe dönüştüğünü açıkça göstermektedir. "Bal Queen" ifadesi, yalnızca bir marka değil, aynı zamanda kadının üretim sahnesinde özneleşmesinin sembolüdür. Kadınlar, ataerkil üretim ilişkilerinde yardımcı emek konumundan çıkarak özne, girişimci ve rol model kimliğine evrilmektedir.

Saha bulguları, kırsalda kadın arıcılığının güçlenmesi için çok boyutlu politikalar geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Kısaca özetleyecek olursak:

- Kadınlara yönelik kooperatifleşme, markalaşma ve dijital pazarlama destekleri yaygınlaştırılmalıdır.
- Arıcılığın meslek olarak tanımlanması ve sigorta kapsamına alınması, kadınların ekonomik güvencesini sağlayacaktır.
- Pozitif ayrımcılık içeren teşvik modelleri (kadınlara daha yüksek hibe oranı, ekipman desteği vb.) uygulanmalıdır.
- Mobil eğitim birimleri kırsal bölgelerde kurulmalı; çocuk ve yaşlı bakım yükü olan kadınlara uygun zamanlarda eğitim verilmelidir.
- Üniversiteler, yerel yönetimler ve kadın birlikleri arasında sürdürülebilir iş birlikleri tesis edilmelidir.

KAYNAKÇA

Akyol, E., Korkmaz, A., Bal Arısı (*Apis mellifera*) Zararlısı *Varroa Destructor*'un Biyolojisi, Uludağ Arıcılık Dergisi, 5, 122-127, 2005.

Çelik, Y., Konya İlinde Arıcılık İşletmelerinin Yapısal Özellikleri, *Uludağ* Arıcılık Dergisi, 14(1), 15-25, 2014.

Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP), Arıcılık Faaliyetlerinde İşletme Yapıları ile Pazar İlişkilerinin Güçlendirilmesi Projesi Sonuç Raporu, 2019.

Güler, A., Durmuş, İ., *Bal Arısı (Apis mellifera L.) 'ında Şekerin Beslemedeki Yeri ve Önemi*. Türkiye'de Arıcılık Sorunları ve 1.Ulusal Arıcılık Sempozyumu,162-170, 1999.

Kuvancı, A., Yılmaz, F., Öztürk, H, Konak, F., Buldağ, M., Doğu Karadeniz Bölgesinde Arıcılığa Genel Bakış, Arıcılık Araştırma Dergisi, 9(2), 47-55, 2017.

Yılmaz, E., Sesli, F. A., Uzun, Ö. F., ArıcIlık Faaliyetleri İçin Uygun Yerlerin Bilgi Sistemleri ile Belirlenmesi: Şavşat İlçesi Örneği, Black Sea Journal Engineering and Science, 4(3), 111-116, 2021.

Dijital Kaynaklar

https://aricilik.artvin.edu.tr/stratejik-yol-haritasi

ÇERKEZKÖY, ÇORLU, ERGENE VE KAPAKLI İLÇELERİNDE BEYAZ EŞYA SANAYİİ*

Emre BOZDUMAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

emretozduman99gmail.com / 0009-0005-3789-2713

Prof. Dr. Okan YAŞAR

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

okanyasar70@gmail.com / 0000-0001-8881-4639

ÖZET

Beyaz eşya sanayii; büyük ev aletleri (buzdolabı, derin dondurucu, çamaşır makinesi, kurutma makinesi, bulaşık makinesi, fırın) ile küçük ev aletleri (ocak, elektrikli süpürge, ütü, tost makinesi, mutfak robotu, meyve presi vb.) gibi dayanıklı tüketim mallarının üretimini gerçekleştiren, orta-ileri teknoloji yoğunluklu imalat sanayii sektörlerinden biridir. Bu çalışmada, Tekirdağ ilinin Çerkezköy, Çorlu, Ergene ve Kapaklı ilçelerinde beyaz eşya sanayiinin gelişimi, güncel durumu, mekânsal dağılışı ve karşılaştığı temel sorunlar incelenmektedir. Bu amaçla, sözü edilen ilçelerde faaliyet gösteren 7 ana sanayii işletmesinde 2025 yılı Eylül ve Ekim aylarında anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Anketlerden elde edilen veriler, betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilerek yorumlanmıştır.

İstanbul ilinde faaliyet gösteren firmaların, 1970'li yılların başlarında ucuz iş gücü ve uygun arsa temini amacıyla araştırma alanına yönelmeleri; Bakanlar Kurulu'nun 1971 yılında Çerkezköy ilçesini "*kalkınmada öncelikli yöreler*" kapsamına alması ve imalat sanayii altyapısına yönelik kamu yatırımları, yöredeki imalat sanayii yatırımlarına önemli ölçüde hız kazandırmıştır. 1980'li yılların ortalarından itibaren ise özellikle İstanbul merkezli firmalarca Çorlu'ya yapılan yatırımlar, imalat sanayiinin yöredeki gelişiminde sıçrama etkisi yaratmıştır. Ayrıca Tekirdağ ilinin 1990-1996 yılları arasında aldığı yatırım teşvik belgeleri de imalat sanayiinin gelişiminde belirleyici rol oynamıştır. Araştırma alanında tarıma dayalı sanayii işletmeleri büyük ölçüde yerel girişimciler tarafından kurulurken; tekstil, metal eşya, makine ve beyaz eşya sektörlerine ait işletmeler ise il dışından gelen sermaye ile faaliyete geçmiştir.

Araştırma alanında faaliyet gösteren beyaz eşya sanayii işletmelerinin kuruluş yeri olarak söz konusu ilçeleri tercih etmelerinde ucuz arsa olanakları, kamunun sağladığı teşvikler, yoğun nüfuslu pazarlara yakınlık, iş gücü temini kolaylığı ve gelişmiş lojistik altyapı önemli rol oynamıştır. Yörede faaliyet gösteren beyaz eşya ana ve yan sanayii işletmeleri, ülke ve bölge ekonomisine, istihdama ve dış ticarete önemli katkılar sağlamaktadır. Özellikle Arçelik ve BSH gibi büyük ölçekli ana sanayii işletmelerinin varlığı, yörede yan sanayii gelişimini hızlandırmıştır. Yapılan anket çalışmaları sonucunda beyaz eşya ana sanayii işletmelerinin faaliyet gösterdiği organize sanayi bölgelerinde arsa doluluk oranlarının artması, firmaların yatay yönde genişleme kısıtının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yanı sıra, su temininde yaşanan güçlükler ve ekonomik kırılganlıklara bağlı olarak gelişen talep istikrarsızlığı, sektörün başlıca sorunları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, araştırma alanında beyaz eşya sanayiine özgü yeni ihtisas organize sanayi bölgelerinin oluşturulması, sektörel büyüme ve yatay yönde gelişim açısından önem taşımaktadır.

* Bu çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde devam eden ***"Çerkezköy, Çorlu, Ergene ve Kapaklı İlçelerinde Beyaz Eşya Sanayii"*** adlı tezin bir bölümünden üretilmiştir.

Anahtar Kelimler: Sanayi Coğrafyası, Beyaz Eşya Sanayii, Çerkezköy, Çorlu, Ergene ve Kapaklı ilçeleri

THE APPLIANCE INDUSTRY IN THE ÇERKEZKÖY, ÇORLU, KAPAKLI AND ERGENE DISTRICTS

ABSTRACT

The appliance industry is one of the medium-to-high technology manufacturing sectors that produce durable consumer goods such as major home appliances (refrigerators, freezers, washing machines, dryers, dishwashers, ovens) and small home appliances (stoves, vacuum cleaners, irons, toasters, food processors, juicers, etc.). In this study, the development, current status, spatial distribution, and main challenges faced by the appliance industry in the districts of Çerkezköy, Çorlu, Ergene, and Kapaklı in the province of Tekirdağ are examined. For this purpose, a survey was conducted in September and October 2025 in seven major appliance industry enterprises operating in the aforementioned districts. The data obtained from the surveys were evaluated and interpreted using the descriptive analysis method.

The tendency of firms operating in Istanbul to shift toward the research area in the early 1970s-motivated by the availability of inexpensive labor and suitable land-along with the decision of the Council of Ministers in 1971 to designate the district of Çerkezköy as a “priority development zone,” and public investments aimed at establishing a manufacturing industry infrastructure, significantly accelerated manufacturing industry investments in the region. From the mid-1980s onward, investments made particularly in Çorlu by Istanbul-based firms created a leap-forward effect in the development of the manufacturing industry in the area. In addition, investment incentive certificates obtained by the province of Tekirdağ between 1990 and 1996 played a decisive role in the development of the manufacturing industry. While agro-based industrial enterprises in the research area were largely established by local entrepreneurs, enterprises in the textile, metal products, machinery, and appliance industry sectors were launched with capital originating from outside the province.

The preference of appliance industry enterprises operating in the research area for these particular districts as their plant locations has been significantly influenced by the availability of inexpensive land, government incentives, proximity to densely populated markets, ease of labor supply, and a well-developed logistics infrastructure. The appliance industry’s main and subsidiary enterprises operating in the region make substantial contributions to the national and regional economy, employment, and foreign trade. In particular, the presence of large-scale main industry enterprises such as Arçelik and BSH has accelerated the development of the supplier industry in the area.The survey results show that increasing land occupancy rates in the organized industrial zones where appliance industry main manufacturers operate have created constraints on firms’ horizontal expansion. Additionally, difficulties in water supply and demand instability resulting from economic vulnerabilities are among the major challenges faced by the sector. In this context, establishing new organized industrial zones specifically designed for the appliance industry in the research area is of great importance in terms of sectoral growth and horizontal expansion.

Keywords: Industrial Geography, Appliance Industry, Çerkezköy, Çorlu, Ergene, Kapaklı Districts

1. GİRİŞ

Beyaz eşya sanayii, üreterek geliştirdiği teknolojisi, ürün tasarımları, artan üretimi ve ihracat kapasitesi ile ülkemiz imalat sektörü içerisinde ayrı ve önemli bir yere sahiptir. Bunun yanında beyaz eşya ana sanayinin gelişimine paralel büyüyen yan sanayii, bayi ve servis ağı, istihdam ve ihracat olanakları ile ülkemiz ekonomisine önemli katkılar sağlamaktadır. Beyaz eşya sanayii, dayanıklı tüketim malları alt sektörlerinden biridir ve genellikle ev aletleri sektörü içerisinde yer alan ürünler üretmektedir. Beyaz eşya sanayii; büyük ev aletleri (buzdolabı, derin dondurucu, çamaşır makinesi, kurutma makinesi, bulaşık makinesi ve fırın) ile küçük ev aletleri (ocak, elektrikli süpürgeler, ütü, tost makinesi, mutfak robotu, meyve presi, blender ve mikser)

gibi dayanıklı tüketim mallarının üretimini gerçekleştiren, orta-yüksek teknoloji yoğunluklu imalat sanayii sektörlerinden biridir (Yaşar, 2010:150; Yaşar, 2024:543).

Teknolojik yeniliklerin hızla artması, ev içi yaşam biçimlerinde önemli bir dönüşüm yaratmış ve beyaz eşyaları modern yaşamın temel bileşenlerinden biri hâline getirmiştir. Günümüzde mutfak, çamaşır ve temizlik alanlarında kullanılan bu cihazlar yalnızca işlevsel kolaylıklar sağlamamakta; zaman yönetimi, üretkenlik ve yaşam kalitesi üzerinde doğrudan etkiler oluşturmaktadır (Adamopoulou, 2024; Coskun, Kaner ve Bostan, 2018). Kentleşme ve çalışma temposunun artmasıyla ev içi iş yükünün azaltılması zorunlu hâle gelmiş, beyaz eşyalar bu gereksinime yanıt veren temel araçlar olarak önem kazanmıştır. Bunun yanında enerji verimliliği, düşük su tüketimi ve çevresel sürdürülebilirlik hedefleri doğrultusunda geliştirilen yeni nesil cihazlar, günümüz tüketim alışkanlıklarının ekolojik boyutunu da etkilemekte hem çevresel etkiyi azaltmakta hem de hane ekonomisine katkı sağlamaktadır (Alejandre, 2022; European Commission, 2025; U.S. Department of Energy, 2025).

Beyaz eşya sanayii, ev tipi dayanıklı tüketim mallarının üretiminden dağıtımına uzanan geniş bir üretim zincirine sahiptir ve 20. yüzyılın başlarından itibaren elektrikli ev aletlerinin yaygınlaşmasıyla imalat sanayiinin önemli sektörlerinden biri hâline gelmiştir (Adamopoulou, Greenwood, Guner and Kopecky, 2024). Seri üretim tekniklerinin çeşitlenmesi ve küresel ticaret ağlarının genişlemesi sektörün hızlı büyümesini sağlamış; üretim merkezi Batı ülkelerinden zamanla Asya-Pasifik bölgesine kaymıştır (Paris, 2013; Sölvell, 1992). Güncel veriler, özellikle Çin'in buzdolabı ve dondurucu kategorilerinde küresel ihracatta lider konumda olduğunu göstermektedir (World Bank- WITS, 2025). Gelişmiş ülkeler ise talebin önemli bir bölümünü ithalat yoluyla karşılamaktadır.

Araştırma alanında beyaz eşya sanayii mekânsal yoğunlaşması, bölgesel kalkınma, istihdam, dış ticaret ve tedarik zinciri yapılanması açısından sosyoekonomik etkiler yaratmaktadır. Çalışma alanında beyaz eşya ana ve yan sanayi işletmelerinin gelişiminde esasen İstanbul ilinin imalat sanayii yükünün azaltılması için verilen teşviklerin rolü büyüktür. Araştırma alanını teşkil eden Tekirdağ ili Çerkezköy, Çorlu, Ergene ve Kapaklı ilçeleri, İstanbul'a coğrafi yakınlıkları nedeniyle sanayii işletmeleri göçüne sahne olmuştur. Yanı sıra İstanbul iline nazaran çalışma alanında beyaz eşya ana ve yan sanayi işletmeleri için daha ucuz arsa temini bu sanayii göçünü teşvik etmiştir. Bu bağlamda İstanbul ilinden çok fazla uzaklaşmak ve bağlantısını koparmak istemeyen beyaz eşya ana ve yan sanayii işletmeleri çalışma alanını kuruluş yeri olarak tercih etmiştir. Çalışma alanında beyaz eşya ana sanayii işletmelerinin gelişiminde söz konusu ilçelerdeki ulaşım sistemlerinin gelişmiş olması, nitelikli iş gücü temini ve üretime konu olan ürünlerin üretiminde kullanılan ara malların üretimini gerçekleştiren yan sanayi işletmelerinin varlığı da etkilidir.

Beyaz eşya sektöründe ana ve yan sanayii işletmeleri arasındaki ilişki, hiyerarşik bir tedarik zinciri yapısından ziyade, her iki tarafın da rekabet avantajı elde ettiği stratejik bir ortaklık düzleminde gerçekleşmektedir. Ana sanayii firmaları, üretim maliyetlerini düşürmek ve esnek üretim modellerini uygulayabilmek adına uzmanlaşmış yan sanayii desteğine ihtiyaç duyarken, yan sanayii işletmeleri de teknoloji transferi, kalite standardizasyonu ve pazar sürekliliği bakımından ana sanayiinin yönlendirici gücüne bağımlıdır (Mentzer vd., 2001).

Türkiye'de beyaz eşya sanayii 1950'li yılların sonlarında montaj esaslı üretimle başlamış, 1980'lerden itibaren teknoloji transferi ve Ar-Ge yatırımlarının etkisiyle hızla gelişmiştir (Yaşar, 2010; Özkul, 2013). 2000'li yıllarla birlikte Türkiye, Avrupa'nın en büyük beyaz eşya üretim üslerinden biri hâline gelmiş ve yüksek ihracat oranlarıyla küresel üretim zincirinde stratejik bir konum elde etmiştir (TÜRKBESD, 2021). Nitekim sektör, üretim kapasitesi, istihdam yapısı, yan sanayii ağı ve yüksek katma değerli üretime katkısıyla Türkiye imalat sanayii ve ülke ekonomisinin lokomotif sektörlerinden biri haline gelmiştir. Örneğin 2024

yılında 22,4 milyon adet ihracat gerçekleştirilmiş ve toplam üretimin (31,8 milyon adet) yaklaşık yüzde 70,4'ü dış ticarete konu olmuştur (TÜRKBESD, 2025).

Çalışma alanını Marmara Bölgesi Trakya Bölümü'nde yer alan Tekirdağ ili Çerkezköy, Çorlu, Ergene ve Kapaklı ilçeleri oluşturmaktadır (Görsel 1). Tekirdağ ili ülkemizde beyaz eşya sanayii alanında öne çıkan illerden biridir. Tekirdağ ilinde Çerkezköy, Çorlu, Ergene ve Kapaklı ilçeleri sahip oldukları organize sanayi bölgeleri, pazar alanlarına göre elverişli konumu, gelişmiş ulaşım alt yapısı ve işgücü potansiyeliyle beyaz eşya ana ve yan sanayii işletmeleri tarafından kuruluş yeri olarak seçilmiştir.

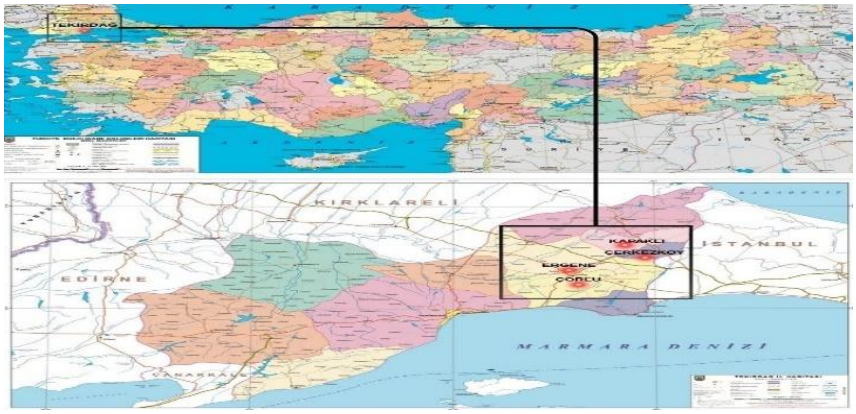

Görsel 1. Araştırma Alanı Lokasyon Haritası
Kaynak: URL 1

Tekirdağ ili Çerkezköy, Çorlu, Ergene ve Kapaklı ilçeleri, coğrafi konum, ulaştırma ve altyapı olanakları ile sanayii birikimi sayesinde bu sektörde ülkenin en önemli üretim merkezlerinden biri haline gelmiştir. Çerkezköy, Çorlu, Ergene ve Kapaklı ilçelerinde kurulan organize sanayi bölgeleri hem büyük ölçekli üreticiler hem de yan sanayii işletmeleri için güçlü bir üretim ve tedarik ortamı sunmakta; bu özellikleriyle yöreyi beyaz eşya sanayiinin mekânsal yoğunlaşma alanı hâline getirmektedir (Cansız, Akçomak ve Yavan, 2022). Beyaz eşya ana sanayii işletmeleri olmadan yan sanayii, yan sanayii işletmeleri olmadan da ana sanayii işletmelerinin gelişimini bekleyemeyiz. Üretim süreçlerinde birbirini karşılıklı destekleyen ana ve yan sanayii işletmelerinin mekânsal dağılışında da bu etkileşimin rolü bulunmaktadır. Tabi bu etkileşimde beyaz eşya ana sanayii işletmelerinin daha güçlü ve baskın olduğu, yan sanayii işletmelerinin ise ana sanayii işletmelerine daha bağımlı olduğu bilinmektedir. Çalışma alanında BSH Ev Aletleri Sanayi ve Ticaret A.Ş. ile Arçelik A.Ş. gibi iki makro ölçekli işletmenin faaliyet göstermesi yan sanayii işletmelerinin de kuruluş yeri olarak yöreyi tercih etmesinde çok etkili bir faktördür. Çalışma alanında beyaz eşya ana sanayii işletmelerinin kuruluş yeri faktörlerinin neler olduğu, sektörün yapısal özellikleri ile işletmelerin dağılışına etki eden faktörleri tespit etmenin gerekliliği bu araştırmanın yapılmasının temel gerekçelerini oluşturmaktadır.

Bu araştırmada çalışmanın amacı çerçevesinde aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır.

1. Araştırma alanında beyaz eşya ana sanayiinin tarihsel gelişimi ve mevcut durumu hangi sonuçları ortaya koymaktadır?
2. Çerkezköy, Çorlu, Ergene ve Kapaklı ilçelerinde beyaz eşya ana sanayiinin yapısal özellikleri nelerdir?

3. Beyaz eşya ana sanayi işletmelerinin yatırım projeleri nelerdir? Yatırım projelerini engelleyen nedenler nelerdir?
4. Araştırma alanında beyaz eşya sanayii işletmelerinin mekânsal dağılışını etkileyen faktörler nelerdir?
5. Araştırma alanında beyaz eşya sanayiinde yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri nelerdir?

1.1. Çalışmanın Amacı ve Problem

Trakya'da sanayileşme hareketlerinin tarihsel birikimi, altyapı yatırımlarındaki gelişme ve ulaşım ağlarının güçlenmesi, Çerkezköy, Çorlu, Ergene ve Kapaklı ilçelerinin beyaz eşya sanayii açısından bir üretim alanına dönüşmesini mümkün kılmıştır. Günümüzde bu ilçeler hem beyaz eşya ana sanayii işletmelerinin hem de yan sanayii işletmelerinin mekânsal yoğunlaşma gösterdiği, istihdam olanakları ve ihracat hacmi ile ülkemiz beyaz eşya sanayiinin en dinamik merkezleri arasında yer almaktadır. Organize sanayi bölgelerinin sağladığı altyapı desteği, lojistik kolaylıklar ve yatırım avantajları sektörün yöredeki mekânsal yoğunlaşmasını artırmış ve İstanbul ili imalat sanayiinin batı yönde uzantısı haline gelmesine katkı sağlamış ve Trakya'nın imalat sanayii gelişimine katkı sağlayan etkenlerden biri hâline gelmiştir. Türkiye ekonomisine yüksek katma değer sağlayan bu sektörün özellikle çalışma alanındaki gelişimi, mekânsal dağılışı, üretim yapısı ve bölgesel etkileri üzerine yapılan akademik çalışmaların sınırlı olması literatürde önemli bir eksiklik yaratmıştır. Bu durum, sektörün hangi koşullarda geliştiğinin, üretim, istihdam ve dağılış özelliklerinin nasıl bir mekânsal görünüm oluşturduğunun ve yörenin ulusal sanayii içindeki yerinin bilimsel bir çerçevede ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Bu çalışma, Çerkezköy, Çorlu, Ergene ve Kapaklı ilçelerinde beyaz eşya sanayiinin tarihsel gelişimi, yapısal özellikleri, üretim ve istihdam yapısı, mekânsal dağılışı, karşılaştığı sorunlar ve bu sorunların çözümüne ilişkin önerilerin ortaya konulmasını amaçlamaktadır. Ayrıca yörede faaliyet gösteren ana sanayii işletmelerinin üretim ve yatırım politikaları ile bu politikaların hayata geçirilmesinde karşılaşılan engellerin sıralanmasını amaçlamaktadır. Çalışma alanında beyaz eşya sanayiinin Sanayi Coğrafyası metodolojisi açısından incelenmesi, sektörün gelişiminin mekânsal özelliklerinin ortaya konulması ve sektörün kuruluş yeri seçiminde etkili faktörlerin ortaya konulması araştırmanın *problem cümlesini* teşkil etmektedir.

2. YÖNTEM, EVREN VE ÖRNEKLEM

Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden biri olan ***anket yöntemi*** kullanılmıştır. Araştırma alanındaki beyaz eşya ana sanayii işletmelerinin çeşitli özelliklerinin daha ayrıntılı biçimde belirlemek amacıyla Yaşar (2005) tarafından geliştirilen ve Sanayi Coğrafyası araştırmalarında sıkça kullanılan anket kullanılmıştır. Bu anket aracılığıyla, araştırma alanında beyaz eşya ana sanayiinin nasıl geliştiği, kuruluş yeri ve yapısal özellikleri, mekânsal dağılışı ve karşılaşılan sorunlar çok boyutlu olarak değerlendirilmiştir. Araştırmada birincil veriler yüz yüze uygulanan anketler ile elde edilirken, ihracat-ithalat verileri ve sektörel göstergeler gibi ikincil veriler TÜRKBESD başta olmak üzere ilgili çeşitli kurumlardan sağlanmıştır. Anket çalışmalarından elde edilen bulgular tablolaştırılarak Sanayi Coğrafyası perspektifinden yorumlanmıştır. Araştırma, saha çalışmaları sırasında yapılan gözlemler ile desteklenmiştir.

Araştırmanın evrenini Tekirdağ ilinin Çerkezköy, Çorlu, Ergene ve Kapaklı ilçelerinde faaliyet gösteren beyaz eşya ana sanayii işletmeleri oluşturmaktadır. Çalışma alanında faaliyet gösteren yedi ana sanayii işletmesi örnekleme alınmıştır. Evreni kapsayan *tam örnekleme yöntemi* seçilmiştir. Evreni oluşturan tüm birimlere tek tek ulaşarak veri toplamaya tamsayım da denilmektedir. Anketler yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Ana sanayii işletmelerinden 2'si 250 - 499 işçi ve 5'i de 500 ve üzeri işçi çalıştırmaktadır. Anketler neticesinde elde edilen veriler

madde madde analiz edilmiştir. Elde edilen veriler *betimsel analizine* uygun olarak yorumlanmıştır. Ortaya konulan sonuçlardan hareketle sektörün yapısal özellikleri, kuruluş yeri seçimini etkileyen faktörler, pazar yapıları, yatırım projeleri ve sektörde yaşanan sorunlar tespit edilmiştir. Ayrıca bu sorunların çözümüne yönelik öneriler getirilmiştir.

3. BULGULAR VE YORUM

3.1. Beyaz Eşya Sanayiinin Tarihsel Gelişimi

Tekirdağ ilinin İstanbul'a ve Avrupa ülkelerine yakın olması, hava, kara, demir ve deniz yolu ulaşım imkânlarına sahip bulunması nedeniyle firmalara ciddi rekabet avantajları sağlamaktadır. İlin Asya ve Avrupa arasında geçiş koridorunda yer alması yanı sıra güçlü enerji altyapısına sahip olması, 13 adet OSB, 1 adet serbest bölgeye ve ülkemizin en büyük konteyner limanlarından biri olan Asya Port Limanı'yla birlikte Tekirdağ ve Martaş limanlarına sahip olması ilin yatırım cazibesini artırmakta ve sanayii göçü almasına neden olmaktadır.

Tekirdağ ili Çerkezköy ve Çorlu ilçelerinde beyaz eşya sanayiinin gelişimi açısından 1970'li yıllardan itibaren belirgin bir gelişme yaşamıştır. Çalışma alanında sanayileşmenin ilk aşaması tarıma dayalı sanayilere yönelik yatırımlarla başlasa da 1980'lerden itibaren imalat sanayiinin sektörel çeşitlenmesiyle beyaz eşya ana sanayii yanı sıra yan sanayii gelişimi de başlamıştır. İstanbul'da artan arsa maliyetleri ve işletme giderleri, büyük ölçekli sanayi kuruluşlarını Çerkezköy ve Çorlu yöresine yöneltmiş; özellikle tekstil, metal eşya, makine ve ekipmanları, kauçuk ve plastik, beyaz eşya ve kimya sanayii alanlarında faaliyet gösteren işletmeler yöreye taşınmıştır. Çerkezköy Organize Sanayi Bölgesi (1976) ile Çorlu Deri İhtisas ve Karma Organize Sanayi Bölgesi'nin (1997) kurulması hem beyaz eşya ana sanayii hem de yan sanayii gelişimini güçlendirmiş; işletmeler düzenli enerji, altyapı ve yatay yönde büyüme imkânları elde etmiştir. 1990- 2000 döneminde Tekirdağ ili imalat sanayiinde işletme sayısının beş kattan fazla artması, beyaz eşya sanayinin büyümesini destekleyen sektörel ve ekonomik zemini oluşturmuştur. Özellikle Çerkezköy ve Kapaklı ilçeleri metal ve plastik aksam üretimi ile montaj faaliyetlerinin yoğunlaştığı yöreler hâline gelmiş; Ergene ilçesinde kimyasal hammadde, boya, kaplama ve lojistik faaliyetleri gelişmiştir. Çorlu'da ise hem Avrupa Serbest Bölgesi'nin açılması hem de gelişmiş ulaşım ağları sayesinde beyaz eşya sanayiinin dış ticaret ve tedarik merkezi konumuna yükselmesini sağlamıştır. Böylece çalışma alanı, 1990 sonrası dönemde yalnızca yan sanayii değil, aynı zamanda tamamlayıcı üretim süreçlerini de bünyesinde barındıran çok çekirdekli bir beyaz eşya üretim merkezine dönüşmüştür (Yaşar, 2004: 34-35).

Çalışma alanını oluşturan dört ilçede yedi ana sanayii işletmesi ve tamamıyla ana sanayiye dönük üretimde bulunan on beş de yan sanayii işletmesi faaliyet göstermektedir. Beyaz eşya ana sanayiinin gelişimi esasen *Arçelik A.Ş'*nin (1955 kuruldu ve 2008 yılında Çerkezköy'e taşındı.) ve *BSH Ev Aletleri Sanayi ve Ticaret A.Ş.* (BSH) (1983) kuruluşu ile başlamıştır. Çalışma alanının yurtiçi ve yurtdışı pazarlara coğrafi yakınlığı yanı sıra ulaşım altyapısının gelişmiş olması nedeniyle yörede sektör, beyaz eşya ana sanayii işletmeleri öncülüğünde gelişme göstermiştir. BSH beyaz eşya ana sanayii işletmesi Bosh, Siemens ve Gaggenau gibi markaların üretimine ev sahipliği yapmaktadır. Yüksek bir oranda yabancı sermaye ile kurulan BSH A.Ş. bünyesinde, her biri makro ölçekte ve farklı alanlarda üretim yapan 4 beyaz eşya ana sanayii işletmesi faaliyet göstermektedir. Bunlar; çamaşır makinesi, bulaşık makinesi, fırın ve buzdolabı işletmeleridir (ÇTSO, 2025). BSH Grubu'nun Türkiye'deki üretim faaliyetlerinin başlangıcı 1995 yılında Profilo Elektrikli Gereçler Sanayii A.Ş.'nin çoğunluk hissesinin satın alınmasıyla başlamıştır. Bu satın alma, Çerkezköy'deki üretim altyapısının BSH'nin küresel

üretim ağına dâhil edilmesi açısından önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Satın alma sonrasında yapılan yatırımlar sonucunda tesis, 2006 yılından itibaren özellikle bulaşık makinesi üretimi ile daha aktif bir üretim yapısına kavuşmuş; çağdaşlaştırılan üretim hatları ve artan kapasite sayesinde hem Türkiye'nin iç pazarına hem de ihracata yönelik üretim üssü hâline gelmiştir (BSH Hausgeräte GmbH, 2023). Profilo markası yerli ürünlerinin üretimi ise BSH Ev Aletleri Sanayi ve Tic. A.Ş.'nin Çerkezköy Fabrikası'nda gerçekleştirilmektedir.

BSH Grubu, küresel ölçekte 50 ülkede faaliyet gösteren ve üretim süreçlerini toplam 39 fabrikada yürüten uluslararası bir beyaz eşya üreticisidir. Şirketin dünya genelindeki en büyük üretim tesisi ise Tekirdağ'ın Çerkezköy ilçesinde faaliyet göstermekte olup 500.000 m²'lik bir alan üzerinde yıllık 7 milyon adetlik üretim kapasitesine sahiptir. BSH Türkiye, Bosch, Siemens, Gaggenau gibi global markalar yanında Profilo, Neff ve Thermador gibi bölgesel markalarıyla enerji verimliliği ve inovasyon odaklı ürün gamını Çerkezköy'deki Ar-Ge Merkezi'nde geliştirmektedir. Bu ürünler, yüksek teknoloji içeriği ve kalite standartları ile 150'den fazla ülkeye ihraç edilerek şirketin küresel üretim ve ihracat ağında stratejik bir konum üstlenmektedir (URL 2).

Arçelik A.Ş., 1955 yılında İstanbul Sütlüce'de kuruldu ve kısa süre içinde 1959'da Türkiye'nin ilk yerli çamaşır makinesini, 1960'ta ise ilk yerli buzdolabını üreterek beyaz eşya sektöründe öncü bir konuma yükseldi. 1970'li ve 1980'li yıllarda üretim tesislerini çeşitlendirip genişleterek Eskişehir'de buzdolabı fabrikası ve Ankara'da da bulaşık makinesi fabrikalarını işletmeye aldı. 1990'lardan itibaren dış pazarlara açılarak yurtdışında üretim ve marka ağlarını genişletti; 2000'li yıllara gelindiğinde ise Avrupa'da ve diğer bölgelerde çok markalı stratejiyle faaliyet göstermeye devam etmektedir (URL 3). Arçelik; 58 ülkede 124 bağlı ortaklıktan, 13 ülkede 45 üretim tesisinden oluşan küresel bir ağın kalbidir. Şirket portföyü; Arçelik, Beko, Whirlpool, Grundig, Hotpoint, Arctic, Ariston, Leisure, Indesit, Blomberg, Defy, Dawlance, Hitachi, Voltas Beko, Singer, ElektraBregenz, Flavel, Bauknecht, Privileg, Altus, Ignis ve Polar gibi tanınmış markalardan oluşmaktadır (URL 4).

Çalışma alanında beyaz eşya ana sanayiinin lokomotif işletmelerinden biri olan Arçelik A.Ş., Çerkezköy Organize Sanayi Bölgesi'nde 2008 yılında ilk kez çamaşır kurutma makinelerinin üretimini gerçekleştiği Arçelik A.Ş. Kurutucu İşletmesi Şubesi ile üretim sürecine başlamıştır. Çalışma alanında Arçelik Anonim Şirketi 4 işletmeden oluşmaktadır. Bunlardan beyaz eşya sektöründe faaliyet gösteren işletmeler; çamaşır kurutma makinesinin üretildiği Arçelik A.Ş. Kurutucu İşletmesi, elektrik motorları ve küçük ev aletleri üretiminin gerçekleştiği Arçelik A.Ş. Elektrik Motorları İşletmesi (2009) ve beyaz eşya sanayiine yönelik başta elektrik motorlar olmak üzere çeşitli ara malların üretildiği Wat Motor Sanayi ve Tic. A.Ş. (2018)'dir. Arçelik A.Ş. Elektrik Motorları İşletmesi ile Arçelik A.Ş Elektronik İşletmesinin ilk kuruluş yeri İstanbul ili iken araştırma alanını oluşturan ilçelerde 2018 yılında üretime geçmelerinde; İstanbul ilinin sanayii yükünü devletin sağladığı teşvik ve tedbirler ile çevre yörelere kaydırma düşüncesi etkili olmuştur. 2007 yılında üretime geçen Kent Dayanaklı Tüketim Malları Ticaret Limited Şirketi gazlı ve elektrikli fırın yanı sıra ankastre fırın imalatında bulunmaktadır.

3.2. İşletmelerinin Genel Özellikleri

3.2.1. İşletmelerin Alansal Büyüklükleri

Araştırma alanında 2025 Ağustos ve Eylül aylarında 7 beyaz eşya ana sanayii işletmesinde yüz yüze anket görüşmesi gerçekleştirilmiştir. İşletme yöneticilerine anket görüşmeleri sırasında beyaz eşya ana sanayii işletmelerinin açık ve kapalı alan büyüklüklerini saptamak için iki soru yöneltilmiştir. Anket yapılan işletmelerin gerek kapalı gerekse açık alan büyüklüklerinin tüm işletmelerde 10.000 m² ve üzerinde olduğu saptanmıştır. Başka bir ifade ile araştırma alanında beyaz eşya ana sanayii işletmelerinin tamamının (Çizelge 1 ve 2) açık ve kapalı alan

büyüklükleri 10.000 m²'nin üzerinde olduğu saptanmıştır. Anket yapılan işletmelerinin geniş kapalı ve açık alanlara sahip işletmeler oldukları anlaşılmaktadır.

Çizelge 1. Anket Uygulanan Beyaz Eşya Ana Sanayii İşletmelerinin Sahip Oldukları Kapalı Alan Büyüklüklerine Göre Dağılımı

m²	f	%
250-999	-	%0
1.000-3.499	-	%0
3.500-7.999	-	%0
8.000-9.999	-	%0
10.000+	7	%100
Toplam	**7**	**100**

Çizelge 2. Anket Uygulanan Beyaz Eşya Ana Sanayii İşletmelerinin Sahip Oldukları Açık Alan Büyüklüklerine Göre Dağılımı

m²	f	%
1.000-3.499	-	%0
3.500-7.999	-	%0
8.000-9.999	-	%0
10.000+	7	%100
*Açık Alan Olmayan	-	%0
Toplam	**7**	**100**

3.2.2. İşletmelerin Donanım ve Örgütlenme Yapıları

Sanayi işletmelerinin, uzun vadeli gelişim olanaklarını dikkate alarak bütüncül bir örgütlenme yapısı oluşturmaları büyük önem taşımaktadır. Yalnızca üretim birimine sahip olup depo, park alanı, yakıt ve su depoları, atık yönetimi üniteleri veya Ar-Ge birimleri gibi tamamlayıcı unsurlardan yoksun kalan işletmeler, zaman içinde çeşitli işletme ve yönetim sorunlarıyla karşılaşabilmektedir. Bu nedenle sanayi kuruluşlarının, teknolojik yenilikleri izleyebilmek ve rekabetin giderek yoğunlaştığı pazarlarda varlıklarını sürdürebilmek için örgütsel yapılarını geliştirmeleri ve kurumsal kapasitelerini güçlendirmeleri gerekmektedir (Mutluer, 1995:166).

Anket yapılan ana sanayii işletmelerinin donanım ve örgütlenme yapıları incelendiğinde; tüm işletmelerin üretim ünitesi, depo/antrepo, park yeri ve arıtma tesisine sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, ana sanayi kuruluşlarının üretim süreçlerini destekleyen temel birimlerini eksiksiz biçimde tesis ettiklerini göstermektedir (Çizelge 3). Ayrıca işletmelerin %85,71'inin sosyal tesislere, %85,71'inin ise yakıt-su deposu ve atık madde deposu gibi birimlere sahip olması, ana sanayii işletmelerinin donanım ve örgütlenme yapısı açısından bu süreci başarıyla tamamladıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca ana sanayii işletmelerinin bu temel birimlere yüksek oranda sahip olması, işletmelerin ölçek büyüklüğü ve kurumsal üretim yapısıyla da uyumludur.

Çizelge 3. Anket Yapılan Beyaz Eşya Ana Sanayii İşletmelerinin Ana Ünitelere Sahiplik Durumu

Ana Üniteler	f	%
Üretim ünitesi	7	%100
Depo/Antrepo	7	%100
Park Yeri	7	%100
Arıtma Tesisi	7	%100
Yakıt ve Su Deposu	6	%85,71
Atık Madde Deposu	6	%85,71
Sosyal Tesisler	6	%85,71

Çizelge 4. Anket Yapılan Beyaz Eşya Ana Sanayi İşletmelerinin Alt Ünitelere Sahiplik Durumu

Alt Üniteler	f	%
Yönetim	7	%100
Hammadde Alımı	7	%100

Kalite Kontrol	7	%100
Personel	7	%100
Ar-Ge	7	%100
Pazarlama	7	%100
Halkla İlişkiler	7	%100
İthalat-İhracat	7	%100
Muhasebe	7	100

Anket yapılan işletmeler ana ünitelere ek olarak bazı alt üniteleri de bünyelerinde barındırmaktadır. İşletmelerin %100'ü hammadde alımı, Ar-Ge, personel, kalite kontrol, muhasebe ve yönetim birimlerine sahiptir (Çizelge 4). Anketler sonucunda BSH işletmeleri yanı sıra Arçelik kurutucu işletmesi ile Arçelik Elektrik Motorları işletmesi halkla ilişkiler, pazarlama ve ithalat-ihracat ünitelerinin İstanbul'da faaliyet gösterdiği anlaşılmıştır. Bu tercihin şekillenmesinde İstanbul'un ülkemizin dünyaya açılan penceresi olması, ticaret ve liman şehri olması yanında iletişim ve medya merkezi olmasından kaynaklandığı düşüncesindeyiz. Ayrıca, geniş pazar yapısı, gelişmiş ulaşım ve lojistik ağı, çok sayıda reklam-medya kuruluşunun bu şehirde faaliyet göstermesi bu tercihte direkt etkilidir. Wat Motor Sanayi'nde de benzer şekilde pazarlama ile ithalat-ihracat alt birimleri İstanbul'da faaliyet göstermektedir.

3.2.3. Sanayi Kuruluşlarının Sahiplik, Kiracılık ve Başka Bir Yerleşim Merkezinde Şubesi Olanlar İncelemesi

Araştırma alanında anket yapılan beyaz eşya ana sanayii işletmelerinin üretimde bulundukları binada sahiplik/kiracılık durumu sorgulanmıştır. İşletmelerinin tümü kendi tesislerinde üretim faaliyetlerini gerçekleştirmektedir (Çizelge 5). Üretiminde sermaye ve teknoloji yoğunluğu yüksek olan beyaz eşya ana sanayiinin gelişiminde arsa ve fabrika sahiplik oranının yüksek olduğu yapılan anket görüşmeleri sonucunda anlaşılmıştır.

Çizelge 5. Anket yapılan işletmelerin üretimde bulundukları binada sahiplik ve kiracılık durumu incelemesi

Mülkiyet Durumu	f	%
Sahip	7	%100
Kira	-	%0
Toplam	7	100

Anketler sonucunda, Arçelik ve BSH'un üretim faaliyetlerinin yalnızca Tekirdağ ilindeki tesisleriyle sınırlı olmadığı, her iki işletmenin Tekirdağ dışında da yaygın bir üretim ağına sahip olduğu belirlenmiştir. Arçelik'in Tekirdağ Çerkezköy ve Kapaklı ilçelerindeki fabrikalarına ek olarak Eskişehir, Bolu, Ankara ve Manisa gibi illerde farklı ürün gruplarına yönelik üretim tesislerinin bulunduğu; ayrıca 13 ülkede üretim faaliyetleri yürüttüğü tespit edilmiştir. Benzer şekilde BSH'nin de Tekirdağ (Çerkezköy) dışında da üretim tesislerinin bulunduğu, 50 ülkede 39 fabrikayla küresel ölçekte faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu bulgular, her iki işletmenin de Tekirdağ'ın sınırlarını aşan, ulusal ve uluslararası ölçekte güçlü bir üretim yapılanmasına sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

3.2.4. İşletmelerin Çevirici Gücü

Araştırma alanında beyaz eşya ana sanayi işletmelerinin 1.000+ hp çevirici güce sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. BSH, Arçelik ve Kent Dayanıklı Tüketim Malları Sanayi işletmelerinde çevirici gücün 1.000 hp'nin üzerinde bulunması bu işletmelerin üretim kapasitesi ve teknolojik altyapı açısından yüksek bir seviyeye ulaştığını göstermektedir.

3.2.5. İşletmelerin Üretim Yapıları

Çizelge 6, anket yapılan ana sanayi işletmelerinin yıllık üretim miktarlarını göstermektedir. Arçelik A.Ş. Çamaşır Kurutma Makinesi İşletmesi'nin üretimi 2.500.000 adettir. Elektrik

Motorlar ve Küçük Ev Aletleri İşletmesinin yıllık üretimi ise 3.000.000 adettir. Kent Dayanıklı Tüketim Malları Sanayi Ticaret Limited Şirketinin yıllık fırın üretimi 10-40 bin adet arasındadır. BSH Ev Aletleri Sanayi A.Ş.'nin buzdolabı ve soğutucu üretimi ayrı ayrı olmak üzere 1.000.000 adet, fırın üretimi 960.000 adet, bulaşık makinesi üretimi 1.200.000 adet ve çamaşır makinesi üretimi 1.000.000 adettir. BSH Ev Aletleri Sanayi Tic. A.Ş. ve Arçelik A.Ş. ulusal ve uluslararası pazarlara yönelik üretim yapmaktadır.

Çizelge 6. Anket Yapılan Beyaz Eşya Ana Sanayii İşletmelerinde Üretim Miktarları (2025)

İşletme Adı	Ürün	Yıllık Üretim
Arçelik A.Ş. Kurutucu İşletmesi	Çamaşır Kurutma Makinesi	2.500.000 adet
Arçelik A.Ş. Elektrik Motorları İşletmesi	**Elektrik Motorlar ve Küçük Ev Aletleri**	**3.000.000 adet**
Kent Dayanıklı Tüketim Malları Tic. Ltd. Şti.	Fırın	10- 40 bin adet arasında
B/S/H Ev Aletleri Sanayi Tic. A.Ş.	**Buzdolabı ve Diğer Soğutucular**	**1.000.000'er adet**
B/S/H Ev Aletleri Sanayi Tic. A.Ş.	Fırın	960.000 bin adet
B/S/H Ev Aletleri Sanayi Tic. A.Ş.	**Bulaşık Makinesi**	**1.200.000 adet**
B/S/H Ev Aletleri Sanayi Tic. A.Ş.	Çamaşır Makinesi	1.000.000 adet

3.2.6. İşletmelerin Üretiminde Meydana Gelen Artış ve Azalışlar

Çizelge 7'de ana sanayi işletmelerinde yaşanan üretim değişimleri gösterilmektedir. Buna göre işletmelerin hiçbirinde üretim artışı görülmezken, dört işletmede (%57,1) üretim durağan ve üç işletmede de (%42,9) üretim düzeyinin azalış gösterdiği anlaşılmaktadır. Son yıllarda döviz kurlarındaki yükseliş, hammadde maliyetlerindeki artış ve pazardaki daralma üretim üzerinde olumsuz etkiler yarattığı; bu nedenle üretimde azalma ve durağanlaşmanın yaşanmasına yol açtığı anlaşılmaktadır.

Çizelge 7. Anket Yapılan Beyaz Eşya Ana Sanayii İşletmelerinde Meydana Gelen Üretim Değişimleri (%)

Üretim Değişimleri	f	%
Artış	-	%0
Azalış	3	%42,9
Durağan	4	%57,1
Toplam	7	100

3.2.7. İşletmelerde İşgücünün Üretim Alanlarına Göre Dağılımı

Ana sanayi işletmelerinde çalışan iş gücünün üretim alanlarına göre dağılımını çizelge 8'de görülmektedir. Buna göre en yüksek iş gücü %37,8 oran ile buzdolabı ve diğer soğutucular üretiminde yer almakta; bunu %24,1 oran ile çamaşır kurutma makinesi alanında istihdam edilenler izlemektedir. Fırın, çamaşır makinesi ve küçük ev aletleri üretiminde iş gücü oranları %4,3-14.3 bandında değişmekte; en düşük iş gücü ise %4,3 oranıyla küçük ev aletleri üretimi alanında istihdam olmaktadır. Toplam 8.533 kişilik iş gücü içinde buzdolabı ve diğer soğutucular, çamaşır kurutma makinesi ve fırın üretim alanı %76,2'lik bir paya sahiptir.

Çizelge 8. Anket Yapılan Beyaz Eşya Ana Sanayii İşletmelerinde Çalışan İş Gücü

Sektörler	İş Gücü	%
Çamaşır Makinesi	1.042	%12,22
Çamaşır Kurutma Makinesi	2.056	%24,09
Buzdolabı ve Soğutucular	3.226	%37,80
Fırın	1.224	%14,35
Bulaşık Makinesi	617	%7,23
Küçük Ev Aletleri	368	%4,31
Toplam	**8.533**	**100**

3.2.8. İşgücünün Cinsiyete Göre Sektörel Dağılımı

Anket yapılan beyaz eşya ana sanayiinde toplam 8.533 kişinin istihdam edildiği tespit edilmiştir (2025). Çalışanların cinsiyet göre dağılımı incelendiğinde, çalışanların %79'unun erkek, %21'inin ise kadın olduğu anlaşılmıştır. Kadın çalışanların daha çok beyaz yaka pozisyonlarında, ofis ve masa başı işlerde görev aldığı gözlemlenmiştir. Erkek çalışan oranının

yüksek olmasının özellikle üretim ve montaj bantlarında işlerin fiziksel olarak daha ağır olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu durum, ana sanayii işletmelerinde üretim süreçlerinin niteliği gereği ağırlıklı bir şekilde erkek istihdamı ile karakterize olmaktadır.

3.2.9. İşgücünün Niteliklerine Göre Dağılımı

Anket yapılan beyaz eşya ana sanayii işletmelerinde toplam 8.533 kişiden oluşan işgücünün niteliklerine göre dağılımı çizelge 9'da görülmektedir. İşçiler 7.217 kişi ile toplam işgücünün %84,58'ini oluşturarak en büyük grubu meydana getirmektedir. Ustabaşı personel %6,68, mühendisler %3,97, teknik personel %2,47, yönetim personeli %2 ve büro personeli %0,30 oranlarına sahiptir. Bu bulgular, ana sanayiinde ***işçilerin*** temel işgücü grubunu oluşturduğunu, işçileri, ustabaşı, mühendis ve teknik personelin izlediği görülmektedir.

Çizelge 9. Anket Yapılan Beyaz Eşya Ana Sanayii İşletmelerinde İşgücünün Niteliklerine Göre Dağılımı

İşletmeler	Teknik Personel	Usta Başı	İşçi	Yönetim Personeli	Büro Personeli	Mühendis
Arçelik Elektrik Motorları	9	26	305	4	2	22
Arçelik Kurutucu İşletmesi	59	81	1.742	44	4	126
Kent Dayanıklı Tüketim	10	18	340	37	3	8
B/S/H Çamaşır M. İşletmesi	32	115	840	3	2	50
B/S/H Buzdolabı İşletmesi	28	254	2.884	20	6	34
B/S/H Fırın İşletmesi	47	21	606	55	6	73
B/S/H Bulaşık M. İşletmesi	26	54	500	8	3	26
Toplam	**211**	**569**	**7.217**	**171**	**26**	**339**

3.2.10. İşyeri Büyüklüğünün Alt Sektör Analizi

Anket yapılan beyaz eşya ana sanayi işletmelerinde işyeri büyüklüklerinin üretim alanlarına göre dağılımını çizelge 10'da verilmektedir. Tüm üretim alanlarında 10-49 ve 50-249 işçi aralığında personel çalıştıran işletme bulunmamaktadır. 250-499 aralığında işçi çalıştıran iki "büyük ölçekli" işletme bulunmaktadır. Bunlardan biri fırın ve diğeri de küçük ev aletleri alanlarında üretim yapmaktadır. Buna karşılık 500 ve üzeri işçi çalıştıran "makro ölçekli" beş ana sanayii işletmesi bulunmaktadır. Üretim alanlarına bakıldığında çamaşır makinesi, çamaşır kurutma makinesi, buzdolabı-soğutucular, fırın ve bulaşık makinesi üretiminde bulunmaktadırlar. Ana sanayii işletmelerinin çoğunlukla makro ölçekli işletmelerden oluştuğu anlaşılmaktadır.

Çizelge 10. Anket Yapılan Beyaz Eşya Ana Sanayii İşletmelerinde İşyeri Büyüklüklerinin Üretim Alanlarına Göre Dağılımı

	Alt Üretim Alanları				
İş Yeri Büyüklüğü	Çamaşır Makinesi	Ç. Kurutma Makinesi	Buzdolabı ve Soğutucular	Fırın	Bulaşık Makinesi	Küçük Ev Aletleri
10-49 İşçi	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**
50-249 İşçi	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**
250-499 İşçi	**0**	**0**	**0**	**1**	**0**	**1**
500+İşçi	**1**	**1**	**1**	**1**	**1**	**0**

3.2.11. Hammadde Sağlama Şekli ve Hammadde Alanları

Anket yapılan beyaz eşya ana sanayii işletmelerinin hammadde sağlama şekillerinin dağılımı çizelge 11'de verilmiştir. Buna göre işletmelerin %28,57'si hammaddeyi doğrudan üreticiden (yan sanayii) temin etmektedir. İşletmelerin %85,71'i ise hammaddeyi birden fazla kaynaktan

sağladığını ifade etmektedir. Veriler incelendiğinde tüccar aracılığıyla ya da ithalat yoluyla hammadde temin eden herhangi bir işletmenin bulunmadığı görülmektedir.

Çizelge 11. Anket Yapılan Beyaz Eşya ana Sanayii İşletmelerinde Hammadde Sağlama Şekilleri (%)

Hammadde sağlama şekli	f	%
Doğrudan Üretici (Yan sanayii)	2	%28,57
Tüccar	0	%0
İthal	0	%0
Tümü	6	%85,71

Beyaz eşya ana sanayii işletmelerinin hammadde temininde öncelikli olarak araştırma alanında yer alan beyaz eşya yan sanayi firmalarından tedarik ettiği görülmektedir. Yan sanayinin ana sanayiye yakın konumda bulunması, hammaddenin daha düşük maliyetle ve daha kısa sürede elde edilmesine olanak tanımaktadır. Bunun yanında, ana sanayii işletmelerinin Karabük'teki demir-çelik sanayi tesislerinden de özellikle çelik girdisi temin ettiği anlaşılmaktadır. Piyasaya sunduğu düşük maliyetli ürünler nedeniyle Çin'den yassı çelik ithalatı da hammadde temininde önemli bir kaynak alanıdır. Ayrıca Wat Motor Sanayii'nin Arçelik'in beyaz eşya üretiminde kullanılan motorların imalatında temel tedarikçi konumunda olduğu, bu ihtiyacı karşılamak amacıyla Arçelik tarafından Çerkezköy Organize Sanayi Bölgesi'nde üretime açılmıştır. Böylece hammadde ve ara mamul temininde coğrafi yakınlık, maliyet avantajı ve stratejik tedarik ilişkilerinin belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.

3.2.12. İşletmelerin Pazar Yapısı ve Pazar Alanları

Araştırma kapsamında beyaz eşya ana sanayiinde faaliyet gösteren 7 işletme ile yapılan anketler sonucunda, işletmelerin pazarlama faaliyetini birden fazla yöntemle gerçekleştirdiği belirlenmiştir. Çizelge 12'ye göre işletmelerin %36,36'sı (4 işletme) pazarlama faaliyetlerinde bayi kanalını kullanmaktadır. Bunu, %18,18 ile doğrudan tüketiciye satış (2 işletme) izlemektedir. Diğer sanayii işletmeleri üzerinden satış yapan ya da tüccar aracılığıyla pazarlama kanalını tercih eden işletmelerin aynı oranda %9,09 (1'er işletme) oldukları görülmektedir. Ayrıca işletmelerin %27,27'si (3 işletme) pazarlama sürecinde birden fazla kanalı birlikte kullanmaktadır. Bu durum ana sanayii işletmelerinde pazarlama faaliyetlerinin çok seçenekli bir tablo gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Çizelge 12. Anket Yapılan Beyaz Eşya Ana Sanayii İşletmelerinin Pazarlama Kanalları (%)

Pazarlama Kanalı	F	%
Doğrudan Tüketici	2	%18,18
Bayi	4	%36,36
Diğer Sanayi Kuruluşları	1	%9,09
Tüccar	1	%9,09
Tümü	3	%27,27

3.2.13. İşletmelerin Hukuki Durumları

Anket yapılan beyaz eşya ana sanayii işletmelerinin hukuki yapılarının büyük ölçüde anonim şirketlerden oluştuğu görülmektedir (Çizelge 13). İşletmelerin %85,7'si (6 işletme) anonim şirket statüsündedir. Yanı sıra bir işletmede (%14.3) limited şirket olarak faaliyet göstermektedir. Ana sanayi işletmeleri arasında ferdi mülkiyet niteliğinde herhangi bir işletme bulunmamaktadır. Ana sanayiinde faaliyet gösteren işletmelerin büyük ölçekli ve çok ortaklı yapılarla faaliyet gösterdiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Çizelge 13. Anket Uygulanan Beyaz Eşya Ana Sanayi İşletmelerinin Hukuki Durumlarına Göre Dağılımı

Hukuki Durum	f	%
Ferdi Mülkiyet	0	%0
Limited Şirket	1	%14.3
Anonim Şirket	6	%85.7
Toplam	7	100

3.2.14. Yatırım projeleri ve Yatırımı Engelleyen Nedenler

Anket yapılan beyaz eşya ana sanayii işletmelerinin planladıkları yatırım projelerini gösteren çizelge 14 incelendiğinde; işletmelerin büyük çoğunluğunun birden fazla yatırım projesinin bulunduğu ve bu alanlarda yatırım yapmayı planladıkları anlaşılmaktadır. BSH Grubu ile Arçelik'e bağlı tüm üretim tesisleri ortak biçimde üretim teknolojilerinin yenilenmesi, üretimde çeşitlilik oluşturulması ve makine parkının güçlendirilmesi yönünde yatırım projelerini hayata geçirmeye çalışmaktadırlar. Kent Dayanıklı Tüketim Malları Sanayii işletmesi üretim teknolojilerinin yenilenmesi alanında yatırım planı belirtmemiş olsa da üretimde çeşitlilik yaratma ve makine yatırımı öngörmektedir. İşletmeler arasında bina inşaatına yönelik yatırım planları sınırlı düzeyde kalmaktadır. Bu da BSH ve Arçelik işletmeleri tesislerinde görülmektedir. Ana sanayii işletmelerinin yatırım eğilimlerinin ağırlıklı olarak üretim teknolojilerinin yenilenmesi ve kapasite artırımı üzerinde yoğunlaştığını göstermektedir.

Çizelge 14. Anket Yapılan Beyaz Eşya Ana Sanayii İşletmelerinin Başlıca Yatırım Projeleri

	Planlanan Yatırım Projeleri				
İşletme İsimleri	Üretim Teknolojileri Yenileme	Üretimde Çeşitlilik Yaratma	Makine Arttırımı	Yeni Bina İnşaatı	Diğer
Kent Dayanıklı Tüketim Malları	**Yok**	**X**	**X**	**Yok**	**Yok**
B/S/H Buzdolabı İşletmesi	**X**	**X**	**X**	**X**	**Yok**
B/S/H Fırın İşletmesi	**X**	**X**	**X**	**X**	**Yok**
B/S/H Bulaşık Makinesi İşletmesi	**X**	**X**	**X**	**X**	**Yok**
B/S/H Çamaşır Makinesi İşletmesi	**X**	**X**	**X**	**Yok**	**Yok**
Arçelik Kurutucu İşletmesi	**X**	**X**	**X**	**X**	**Yok**
Arçelik Elektrik Motorları İşletmesi	**X**	**X**	**X**	**Yok**	**Yok**

Çizelge 15'te beyaz eşya ana sanayii işletmelerinde planlanan yatırım projelerini engelleyen temel faktörler görülmektedir. Yatırım süreçlerini en fazla sınırlayan unsurun rekabet fazlalığı olduğunu ortaya çıkmıştır. BSH Grubu bünyesindeki tüm işletmeler ile Arçelik Grubu işletmelerinde yoğun rekabet baskısı yatırım kararlarını doğrudan etkileyen ortak bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Sermaye yetersizliği yalnızca Kent Dayanıklı Tüketim Malları Sanayi işletmesinde yatırım projelerini engelleyici bir faktör olarak belirtilmiştir. Diğer anket yapılan işletmelerde bu bir sorun olarak ifade edilmemiştir. Bürokratik sorunlar ise yalnızca Arçelik'e bağlı işletmelerde dile getirilmiş olup BSH Grubu işletmelerinde ise dile getirilmemiştir. Kalifiye eleman eksikliği ise sadece Arçelik Elektrik Motorları işletmesinde yatırım kararlarını etkileyen bir unsur olarak belirtilmiştir.

Çizelge 15. Anket Yapılan Beyaz Eşya Ana Sanayii İşletmelerinin Yatırım Projelerini Engelleyen Faktörler

	Planlanan Yatırım Projelerini Engelleyen Faktörler				
İşletme İsimleri	Sermaye Yetersizliği	Bürokratik Sorunlar	Rekabet Fazlalığı	Kalifiye Eleman Eksikliği	Diğer
Kent Dayanıklı Tüketim Malları	**X**	**Yok**	**X**	**Yok**	**Yok**
B/S/H Buzdolabı İşletmesi	**Yok**	**Yok**	**X**	**Yok**	**Yok**
B/S/H Fırın İşletmesi	**Yok**	**Yok**	**X**	**Yok**	**Yok**
B/S/H Bulaşık Makinesi İşletmesi	**Yok**	**Yok**	**X**	**Yok**	**Yok**
B/S/H Çamaşır Makinesi İşletmesi	**Yok**	**Yok**	**X**	**Yok**	**Yok**
Arçelik Kurutucu İşletmesi	**Yok**	**X**	**X**	**Yok**	**Yok**
Arçelik Elektrik Motorları	**Yok**	**X**	**X**	**X**	**Yok**

3.3. Sektör İşletmelerinin Alansal Dağılışı

Beyaz eşya ana sanayii işletmelerinin alansal dağılışında daha belirgin bir mekânsal yoğunlaşma eğilimi dikkat çekmektedir. Velimeşe OSB içerisinde Kent Dayanıklı Tüketim Malları Sanayi faaliyet göstermektedir. BSH'a bağlı dört ana sanayi işletmesi, toplam 500.000 m² büyüklüğe sahip ortak bir üretim alanında Çerkezköy ilçesi sınırları içinde faaliyet göstermektedir. Arçelik işletmeleri de Çerkezköy OSB içerisinde faaliyet gösterdiği görülmektedir (Görsel 2). BSH gibi farklı ürün gruplarında uzmanlaşmış ana sanayi işletmelerinin OSB içerisinde yan yana konumlandığı belirlenmiştir. Bunun nedenlerine yukarıda değinilmiştir.

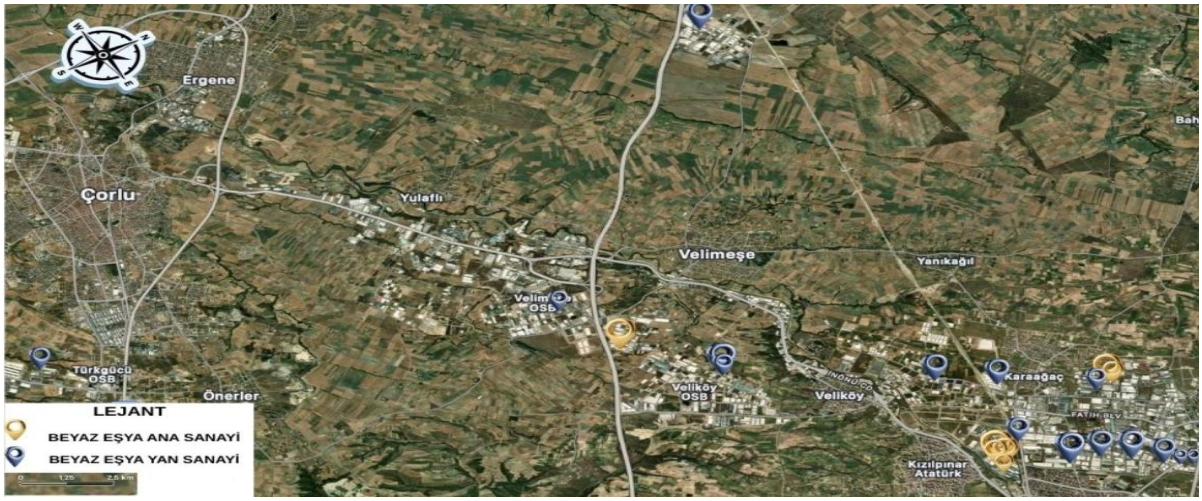

Görsel 2. Beyaz Eşya Ana ve Yan Sanayii İşletmelerinin Mekânsal Dağılışı
Kaynak: URL 5

3.3.1. Sektör İşletmelerinin Alansal Dağılışında Etkili Olan Faktörler

Araştırma alanında beyaz eşya ana sanayii işletmelerinin dağılışını belirleyen faktörler incelendiğinde, en belirgin unsurun devlet tarafından uygulanan teşvik politikaları ve yönlendirici tedbirler olduğu görülmektedir. İstanbul ilinde yoğunlaşan sanayii faaliyetlerinin il dışına taşınmasının teşvik edilmesi, bu işletmelerin Çerkezköy, Kapaklı ve Ergene gibi yakın çevre ilçelere yönelmesinde temel belirleyici olmuştur. İstanbul'dan tamamen kopmadan, ancak maliyet avantajı sağlayabilecekleri bir lokasyona geçmek isteyen sanayii işletmelerinin İstanbul gibi geniş bir pazara ve tüketici kitlesine yakınlığı nedeniyle araştırma alanını tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Araştırma alanının gelişmiş ulaşım altyapısı, karayolu, demiryolu ve denizyolu bağlantılarının güçlü oluşu ve sınır kapılarına coğrafi yakınlığı ana sanayii işletmelerinin mekânsal tercihlerinde rol oynamıştır. Yanı sıra yörede işgücü maliyetlerinin İstanbul'a kıyasla daha düşük olması ve yerel ölçekte rekabetin sınırlı düzeyde kalması, işletmeler için ek bir avantaj yaratmaktadır. BSH grubu ana sanayii işletmelerinin kuruluş yeri seçiminde Avrupa pazarlarıyla erişimi sağlayan demiryolu hattına yakın konumlanma düşüncesinin etkili olduğu, böylece hammadde ithalatı ile mamul ürün ihracatının daha hızlı, düşük maliyetli ve kesintisiz bir şekilde gerçekleştirilebileceği yönünde stratejik bir yaklaşımın benimsendiği anlaşılmaktadır. Tüm bu unsurlar bir arada değerlendirildiğinde, beyaz eşya ana sanayii işletmelerinin yöredeki dağılışı; teşvik politikaları, pazara yakınlık, ulaşım olanakları, maliyet avantajları ve uluslararası lojistik hatlarla kurulan bağlantılar çerçevesinde açıklanabilir.

Araştırma alanında beyaz eşya yan sanayii işletmelerinin dağılışı büyük ölçüde yörede faaliyet gösteren beyaz eşya ana sanayii kuruluşlarının varlığıyla şekillenmektedir. Ana sanayiinin oluşturduğu güçlü talep ve sürekli üretim döngüsü, yan sanayii için istikrarlı bir pazar oluşturarak işletmelerin Çerkezköy, Ergene ve Kapaklı ilçelerinde mekânsal yoğunlaşma

göstermesine zemin hazırlamıştır. Bunun yanında, arsa sahipliğinin sağladığı maliyet avantajı, ulaşım ağlarının gelişmiş olması ve ana sanayii tesislerine erişim kolaylığı yan sanayii işletmelerinin kuruluş yeri seçiminde etkili diğer faktörlerdir. Ayrıca ana sanayiye yakınlığın sağladığı avantajlar, hammadde temininden ürün teslimine kadar çeşitli süreçlerde zaman ve maliyet tasarrufu sağlamaktadır.

3.3.2. Sektör İşletmelerinin Yer Değiştirmesi (Sanayii Suburbanizasyonu)

Anket yapılan beyaz eşya ana sanayii işletmelerinden yer değiştiren işletmeler de bulunmaktadır. Önceden İstanbul/Çayırova'da faaliyet gösteren Arçelik Kurutucu İşletmesi aynı sahada çamaşır makinesi üretiminin de yapılması nedeniyle 2008 yılında Çerkezköy OSB'ye taşınmıştır. Arçelik firmasının bu yer değişimi kararında Çerkezköy OSB'de arsa sahipliği, yatay yönde genişleme olanağının bulunması ve lojistik avantajlar etkili olmuştur. Kent Dayanıklı Tüketim Malları Sanayii ise 1974 yılında İstanbul'da kurulan işletmesini, Ergene ve çevresindeki yüksek iş gücü potansiyeline erişim sağlamak ve üretimi daha uygun arsa olanaklarıyla sürdürmek amacıyla 2005 yılında Ergene ilçesine bağlı Velimeşe OSB'ye taşımıştır. Ayrıca işletmenin ihracat odaklı üretim ve büyüme stratejisi ile lojistik avantajlardan yararlanma düşüncesi bu yer değiştirmede etkili olmuştur. Beyaz eşya ana sanayii işletmeleri, daha geniş üretim alanları, lojistik olanaklar ve nitelikli işgücüne erişim sağlayan yeni sanayi bölgelerine yönelerek üretim maliyetlerini azaltma ve pazarlara hızlı erişim stratejisi güttükleri görülmektedir.

3.3.3. Beyaz Eşya İşletmelerin Üretim Alanlarına Göre Alansal Dağılışı

Beyaz eşya ana sanayii işletmelerinin üretim alanlarına göre dağılışı yukarıda belirtilen genel dağılış nedenlerinden farklılık göstermemektedir (Görsel 3). Çerkezköy OSB ve Velimeşe OSB'nin üretim alanı olarak seçilmiş olmasında; ana ulaşım koridorlarına doğrudan erişim, OSB'lerin sağladığı altyapı, yan sanayii ile yakın işbirliği ve arsa avantajları belirleyici rol oynamaktadır.

Görsel 3. Beyaz Eşya Ana Sanayi İşletimlerinin Üretim Alanlarına Göre Mekânsal Dağılışı
Kaynak: URL 5

3.4. Beyaz Eşya Sanayiinin Başlıca Sorunları

3.4.1. İşletmelerin Genel Sorunları

Beyaz eşya ana sanayii işletmelerinin karşılaştığı genel sorunlar değerlendirildiğinde, en belirgin sorunun talep istikrarsızlığı olduğu görülmektedir. Talepteki dalgalanmalar, üretim

planlamasını ve kapasite kullanım oranlarını doğrudan etkileyerek işletmeler açısından önemli bir belirsizlik kaynağı oluşturmaktadır. Bunu rekabet fazlalığı izlemekte; sektörün hem ulusal hem de uluslararası ölçekte yoğun rekabete açık yapısı, maliyet baskısını artırmakta ve kârlılığı sınırlamaktadır. Talebe bağlı düşüşlerin yaşandığı ekonominin daraldığı dönemlerde ortaya çıkan pazar sorunları da ana sanayii işletmeleri için bir diğer önemli güçlük olup, mevcut pazarların doyuma yaklaşması yeni pazar arayışlarını zorunlu hale getirmektedir. Organize sanayi bölgelerinde arsa doluluk oranlarının artmasıyla birlikte yatay yönde genişleme imkânlarının azalması, işletmelerin yatay yönde büyümesini engelleyen bir diğer sorunu oluşturmaktadır. Kredi ve sermaye yetersizliği ise büyüme, modernizasyon ve Ar-Ge yatırımlarını sınırlayarak işletmelerin rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir. Görece daha düşük bir etkiye sahip olmakla birlikte, bürokratik süreçlerde karşılaşılan gecikmeler de işletmelerin faaliyetlerini zorlaştıran unsurlar arasında yer almaktadır.

3.4.2. Kuruluş Yeri ile İlgili Sorunlar

Beyaz eşya ana sanayii işletmelerinde kuruluş yeri ile ilgili sorunlar daha sınırlı düzeyde olmakla birlikte iki başlıkta toplanmaktadır. İlk olarak, ana sanayii işletmelerinde OSB'lerin doluluk oranlarının yükselmesi nedeniyle yatay yönde büyüyememe sorunu önemli bir kısıt oluşturmaktadır. Mevcut üretim alanlarının genişlemeye elverişli olmaması, kapasite artırımı ve yeni hat yatırımlarında bir engel yaratmaktadır. İkinci olarak, üretim faaliyetlerinin kent içi trafik yükünü arttırması, lojistik süreçlerde zaman kaybına yol açmakta ve özellikle hammadde girişleri ile ürün çıkışlarında gecikmelere neden olmaktadır. Bu durum kuruluş yerinin ulaşım sistemi üzerindeki baskısını artırarak ana sanayii işletmelerinin mekânsal verimliliğini sınırlayan bir unsur hâline gelmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma alanında beyaz eşya ana sanayii işletmeleri ile yan sanayi kuruluşlarının belirgin bir mekânsal yoğunlaşma gösterdiği tespit edilmiştir. Ana üreticilerin varlığı, yan sanayii işletmelerinin gelişimini belirleyen temel faktördür. Arçelik ve BSH işletmelerinin üretim ağlarının Tekirdağ iliyle sınırlı olmadığı, ulusal ve uluslararası ölçekte çok merkezli üretim yapılanmasına sahip oldukları belirlenmiştir. Ana sanayii işletmelerinde üretim teknolojilerinin yenilenmesi, makine parkının güçlendirilmesi ve üretimde çeşitlilik sağlanmasına yönelik güçlü bir yatırım eğilimi olduğu saptanmıştır.

Araştırma alanında beyaz eşya ana ve yan sanayii işletmeleri Çerkezköy, Kapaklı, Velimeşe ve Veliköy OSB üretim alanlarında toplanmakta olup, yörenin İstanbul'a yakınlığı, gelişmiş OSB altyapısı ve çeşitli ulaşım ağları işletmelerin kuruluş yeri tercihlerinde belirleyici olmuştur. Bu tablo, araştırma sahasının beyaz eşya sektöründe bir üretim merkezi niteliği kazandığını göstermektedir.

Arçelik ve BSH gibi büyük ölçekli ana sanayii işletmelerinin tedarik zinciri yapısının çok merkezli ve uluslararası ölçekte örgütlendiği belirlenmiştir. Bu işletmeler araştırma alanındaki üretim tesislerini, Avrupa ve Asya'daki diğer üretim ve tedarik noktalarıyla bütünleşik bir sistem içerisinde işletmektedir. Bu yapı, üretimin yalnızca yerel değil aynı zamanda küresel değer zincirine entegre bir şekilde işlediğini ortaya koymaktadır.

Ana sanayii işletmelerinde yatırım eğiliminin özellikle teknoloji yenileme, makine parkının modernizasyonu ve ürün çeşitliliğini artırmaya yönelik olduğu görülmüştür. Bu eğilim, rekabet avantajı elde etme, verimliliği artırma ve tüketici talebindeki değişkenliğe uyum sağlama amacı taşımaktadır. Yatırım kararlarının büyük oranda küresel rekabet dinamikleri ve iç pazar talebindeki dalgalanmalarla ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Talep istikrarsızlığının hem ana hem de yan sanayi işletmelerinde üretim planlamasını zorlaştıran başat sorunlardan biri olduğu tespit edilmiştir. Dönemsel sipariş dalgalanmaları, stok yönetiminde belirsizlikler yaratmakta; işletmelerin maliyet planlamasını, kapasite kullanım oranlarını ve işgücü düzenlemelerini olumsuz yönde etkilemektedir. *Talep istikrarsızlığının etkilerini azaltmak için, ana ve yan sanayii işletmeleri arasında ileriye dönük üretim planlamasını destekleyen entegre tedarik zinciri sistemleri oluşturulmalı; sipariş dalgalanmalarını dengelemek amacıyla çeşitlendirilmiş yeni pazar stratejileri geliştirilmelidir.*

Hammadde maliyetlerinin artması, küresel piyasalardaki dalgalanmalar ve Çin menşeli düşük fiyatlı hammadde ve ara malı ürünlerinin piyasaya girmesi işletmeler üzerinde maliyet baskısı oluşturmuştur. Çin'in ucuz hammadde politikası özellikle metal ve plastik girdilerde yerli tedarikçilerin rekabet gücünü zayıflatmakta; ana ve yan sanayii işletmelerinin maliyet kalemlerinde artışa yol açmaktadır. *Hammadde maliyetlerindeki artış ve Çin kaynaklı düşük fiyat baskısının etkilerini azaltılabilmesi için, yerli hammadde üretimini teşvik eden politikaların güçlendirilmesi gerekmektedir.*

OSB'lerde arsa doluluk oranlarının artması hem ana hem de yan sanayii işletmelerinin yatay yönde büyüme ve kapasite artırma süreçlerini sınırlayan önemli bir sorun olarak belirlenmiştir. Yeni yatırım alanlarının yetersizliği işletmelerin genişleme kararlarını geciktirmekte veya başka yörelere yönlendirmektedir. *OSB'lerde arsa doluluk oranlarının artması nedeniyle ortaya çıkan yatay yönde büyüme sorununun azaltılabilmesi için, beyaz eşya ana ve yan sanayii işletmelerine yönelik ayrı bir ihtisas organize sanayi bölgesinin planlanması önerilmektedir.*

Veliköy OSB gibi yerleşim merkezlerinden uzak konumlanan alanlarda işgücüne erişim sorunu yaşandığı, özellikle iki işletmede personelin uzak mesafelerden gelmesi nedeniyle işçi temininde ciddi güçlüklerle karşılaşıldığı tespit edilmiştir. Bu durum, kuruluş yeri seçiminin işgücü arzını doğrudan etkilediğini göstermektedir. *OSB'ler ile yerleşim merkezleri arasında düzenli toplu taşıma hatlarının oluşturulması, işçi servis ağlarının güçlendirilmesi gerekmektedir.*

Kent içi trafik yükünün artması ve özellikle ana sanayii işletmelerinin hammadde girişleri ve mamul madde çıkışları lojistik verimliliği düşüren bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Lojistik süreçlerde yaşanan gecikmeler, maliyet artışına ve üretim programlarının aksamasına yol açmaktadır. *Kent içi trafik yükünü azaltmak ve lojistik alt yapıyı güçlendirmek amacıyla ana sanayii tesislerine yönelik alternatif ulaşım koridorlarının oluşturulması gerekmektedir.*

Su kesintileri ve altyapı yetersizlikleri, OSB doluluk oranlarının yükseldiği kesimlerde üretim süreçlerini olumsuz etkileyen ayrı bir sorun olarak dikkat çekmiştir. Tek bir işletme tarafından ifade edilmiş olsa da bu sorun, ilerleyen dönemlerde diğer işletmeler için de risk teşkil edebilecek bir altyapı sorununu işaret etmektedir. *Bu nedenle OSB yönetimlerinin, alternatif su kaynaklarının geliştirmesi hususunda ve mevcut altyapıyı güçlendirecek planlamalarda bulunması önerilmektedir.*

İşletmelerin enerji maliyetlerini azaltmak için OSB'lerde yenilenebilir enerji yatırımları teşvik edilmeli ve enerji verimliliği programları yaygınlaştırılmalıdır.

KAYNAKÇA

Adamopoulou, E. (2024). *The Household Equipment Revolution* (Working Paper No. w32253). National Bureau of Economic Research. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w32253/w32253.pdf

Adamopoulou, E.,Greenwood, J., Guner, N., and Kopecky, K. (2024). *The Role of Friends in the Opioid Epidemic.* National Bureau Of Economıc Research, Working Paper 32032 (2024), https://doi.org/10.3386/w32032.

Alejandre, C. (2022). Optimum operational lifespan of household appliances: Conventional household appliances should be preferably replaced with new designs featuring improved energy efficient models. *Sustainable Production and Consumption*, 32, 52-65. https://doi.org/10.1016/j.spc.2022.04.007

BSH Hausgeräte GmbH. (2023, 1 Temmuz). BSH Juckex to further expand its sphere of influence. TR Monitor, https://www.trmonitor.net/bsh-turkey-to-further-expand-its-sphere-of-influence/

Cansız, M., Akçomak, İ.S. ve Yavan, N. (2022). Türkiye'de OSB'lerin Dönüşümü Çerkezköy OSB Yenilik Merkezi Tasarımı ve Kurulması. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı-UNDP https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-08/UNDP-TR-CERKEZKOY-OSB-YENILIK-MERKEZI-PUBLICATION.pdf

Çerkezköy Ticaret ve Sanayi Odası (ÇTSO). (2025). 2025 Kapasite Raporu verileri. Çerkezköy Ticaret ve Sanayi Odası (ÇTSO).

Coskun, A., Kaner, G., & Bostan, I. (2018). Is smart home a necessity or a fantasy for the mainstream user? A study on users' expectations of smart household appliances. *International Journal of Design*, 12(1), 7-20.

European Commission. (2025). *Why is it important to look for energy efficient appliances?* https://energy-efficient-products.ec.europa.eu/faqs-0/why-it-important-look-energy-efficient-appliances_en

Mentzer, J. T., DeWitt, W., Keebler, J. S., Min, S., Nix, N. W., Smith, C. D., and Zacharia, Z. G. (2001). Defining surply Chain Management. *Journal of Business Logistics* 22(2), 1-25. https://www.biblioteca.fundacionicbc.edu.ar/images/e/e4/Conexion_y_logistica_2.pdf

Mutluer, M. (1995). *Gelişimi, Yapısı ve Sorunlarıyla Denizli Sanayii.* İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Özkul, M. (2013). Türkiye ekonomisinde beyaz eşya sektörünün önemi. *Ekonomik Yaklaşım, 22*(78), 119-136. https://www.ekonomikyaklasim.org/fulltext/94-1390691454.pdf

Paris, I. (2013). White goods in Italy during a Golden Age (1948-1973). *Journal of Interdisciplinary History*, *43*(4), 553-578. https://www.jstor.org/stable/43829418

Sölvell, Ö. (1992). The white goods industry. in *Internationalization, Market Power and Consumer Welfare* (Ed. Y. Bourdet), London: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003538684

Türkiye Beyaz Eşya Sanayicileri Derneği (TÜRKBESD) (2021). *Beyaz Eşya Sektörü: Geleceği Bugün Şekillendirmek – Türkiye Beyaz Eşya Sektörü Genel Görünüm.* https://www.turkbesd.org/upload/menu/document/592025-turkbesdbeyaz-esya-sektorufinal-raporu20210128-93542.pdf

TÜRKBESD (2025). *TÜRKBESD Son 5 Yılın Rakamları* https://www.turkbesd.org/turkbesd-son-5-yilin-rakamlari/ Erişim Tarihi: 22.11.2025

Ticaret Bakanlığı. (2023). *Beyaz Eşya ve Elektrikli Küçük Ev Aletleri Sektör Notu.*Ticaret Bakanlığı. https://ticaret.gov.tr/data/5b87000813b8761450e18d7b/Beyaz%20E%C5%9Fya%20Sekt%C3%B6r%20Raporu%202023.pdf Erişim Tarihi: 22.11.2025

U.S. Department of Energy. (2025). *Kitchen Appliances*. Energy. https://www.energy.gov/energysaver/kitchen-appliances Erişim Tarihi: 22.11.2025

Yaşar, O. (2004). Trakya'da son dönemde (1990 sonrası) sanayileşme yarışına katılan bil il: Tekirdağ. *Ekev Akademi Dergisi*, 8(19): 231-244.

Yaşar, O. (2005). Sanayi Coğrafyası öğretiminde araştırma yöntemlerinden "*anket*" ve "*mülakat*"ın kullanılması. *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı: 10(13):79-96.

Yaşar, O. (2010). Türkiye'de beyaz eşya sanayi. *Marmara Coğrafya Dergisi* (21), 150-183.

Yaşar, O. (2024). *Sanayi Coğrafyası Açısından Türkiye İmalat Sanayiine Sektörel Bakış.* Ankara: Nobel Yayınları (2. Baskı).

World Bank – WITS (World Integrated Trade Solution). (2025). *Combined refrigerator-freezers (HS 8418.10)- Exports by country, 2023* [Data set]. https://wits.worldbank.org/trade/comtrade/en/country/ALL/year/2023/tradeflow/Exports/partner/WLD/product/841810

Yararlanılan İnternet Sayfaları
URL 1: Harita Genel Müdürlüğü
https://www.harita.gov.tr/urunler/indirilebilirurunler/14 Erişim Tarihi: 01.12.2025
URL 2: BSH Ev Aletleri A.Ş.
https://www.bsh-group.com/tr/basn/yaynlar Erişim Tarihi: 22.11.2025
URL 3: Arçelik A.Ş.
https://www.arcelikglobal.com/sirket/hakkimizda/tarihce/ Erişim Tarihi: 22.11.2025
URL 4: Arçelik A.Ş.
https://www.arcelikglobal.com/media/3npp1s5k/2024-tsrs-uyumlu-surdurulebilirlik-raporu.pdf
Erişim Tarihi:22.11.2025
URL 5: Uydu Haritaları
https://www.apple.com/tr/maps/ Erişim Tarihi:01.12.2025

Anket Yapılan İşletmeler
Kent Dayanıklı Tüketim Malları Sanayi Ticaret Limited Şirketi
B/S/H Ev Aletleri Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi (Bulaşık Makinesi)
B/S/H Ev Aletleri Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi (Buzdolabı)
B/S/H Ev Aletleri Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi (Fırın)
B/S/H Ev Aletleri Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi (Çamaşır Makinesi)
Arçelik Anonim Şirketi Kurutucu İşletmesi Şubesi
Arçelik Anonim Şirketi Elektrik Motorları Şubesi

Katkı Belirtme: Yazarlar anket çalışmalarına katılan işletme yönetim ve personeline çok teşekkür eder.

KISA VADELİ CAZİBE, UZUN VADELİ KARAR: ZAMAN TERCİHLERİ VE ERTELEME DAVRANIŞININ PAZARLAMA VE YATIRIMDAKİ İZLERİ

Doç. Dr. Sezen GÜNGÖR[1]

Dr. Kader EROL[2]

Özet

Bu çalışma, zaman tercihleri ve erteleme davranışının pazarlama promosyonları ile yatırım kararları üzerindeki ortak dinamiklerini davranışsal ekonomi ve finans perspektifiyle incelemektedir. İnsanlar, kısa vadeli ödüllere aşırı değer verme eğilimindedir ve bu durum hem pazarlama hem de yatırım bağlamında karar süreçlerini şekillendirir. Pazarlama kampanyalarında zaman sınırlı indirimler, otomatik yönlendirmeler ve varsayılan seçenekler, tüketicilerin kısa vadeli cazibeye tepki verme eğilimini artırır. Yatırım kararlarında ise otomatik tasarruf planları ve varsayılan portföy dağılımları, erteleme davranışını yönetmede kritik rol oynar. Çalışma, pazarlama ve yatırım kararlarındaki ortak psikolojik ve bilişsel mekanizmaları ortaya koyarak, etik tasarım, bireysel farkındalık ve düzenleyici politika önerileri sunmaktadır. Bulgular, bireylerin kısa ve uzun vadeli çıkarları arasındaki çatışmayı anlamak ve sürdürülebilir stratejiler geliştirmek açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zaman tercihleri, erteleme davranışı, pazarlama promosyonları, yatırım kararları, davranışsal ekonomi, etik ve politika

Abstract

This study investigates the common dynamics of time preferences and procrastination behavior in marketing promotions and investment decisions from a behavioral economics and finance perspective. Individuals tend to overvalue short-term rewards, which significantly shapes decision-making processes in both marketing and investment contexts. In marketing, time-limited discounts, automatic prompts, and default options increase consumers' susceptibility to short-term incentives. In investment decisions, automatic savings plans and default portfolio allocations play a critical role in managing procrastination behavior. The study identifies shared psychological and cognitive mechanisms in marketing and investment choices and offers recommendations for ethical design, individual awareness, and regulatory policies. The findings highlight the importance of understanding the conflict between short- and long-term interests to develop sustainable strategies.

Keywords: Time preferences, procrastination behavior, marketing promotions, investment decisions, behavioral economics, ethics and policy

1. Giriş

Bireylerin karar alma süreçlerinde zaman tercihi ve erteleme davranışı hem tüketici davranışları hem de yatırım kararları açısından temel bir belirleyici olarak ortaya çıkar. İnsanlar, kısa vadeli ödüllere aşırı değer verirken uzun vadeli faydaları küçümseme eğilimindedir; bu

[1] Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Saray Meslek Yüksekokulu, sezengungor@nku.edu.tr, 0000-0001-8388-6350

[2] Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Çorlu Meslek Yüksekokulu, kkizilerol@nku.edu.tr, 0000-0002-9143-2946

durum davranışsal ekonomi literatüründe "hyperbolic discounting" olarak adlandırılır (Laibson, 1997). Pazarlama uygulamalarında zaman sınırlı promosyonlar, "şimdi al, sonra öde" kampanyaları ve erken kupon avantajları, tüketicilerin kısa vadeli cazibeye olan hassasiyetini hedef alır. Benzer biçimde, yatırım kararlarında, yatırımcılar kısa vadeli kazanç fırsatlarına odaklanırken uzun vadeli portföy büyümesini erteleyebilir veya görmezden gelebilir (Frederick, Loewenstein & O'Donoghue, 2002).

Bu çalışma, pazarlama ve yatırım kararları arasındaki ortak dinamikleri, zaman tercihi ve erteleme davranışı bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma sorusu, şu şekilde özetlenebilir: **Bireylerin kısa vadeli cazibeye verdikleri tepki, pazarlama promosyonları ve yatırım kararlarında benzer davranışsal mekanizmalar aracılığıyla mı şekilleniyor ve bu süreçler hangi etik ve düzenleyici çerçevelerle optimize edilebilir?**

Araştırma, davranışsal ekonomi ve finansın temel kavramlarını kullanarak, pazarlama ve yatırım alanlarında gözlenen erteleme davranışının ortak belirleyicilerini ortaya koymayı hedefler. Bu bağlamda, bireylerin kısa ve uzun vadeli çıkarlar arasındaki çatışmalarının, otomatik yönlendirmeler, varsayılan ayarlar ve bilinçli farkındalık mekanizmalarıyla nasıl şekillendiği analiz edilecektir. Çalışma hem bireysel refahı hem de kurumsal stratejilerin etik ve sürdürülebilirliğini anlamak açısından politika yapıcılar, pazarlamacılar ve finansal danışmanlar için yol gösterici bir çerçeve sunar.

2. Teorik Çerçeve: Davranışsal Ekonomi ve Finans Perspektifi

Zaman tercihleri ve erteleme davranışı hem davranışsal ekonomi hem de davranışsal finans literatüründe merkezi bir kavramdır. Geleneksel ekonomi teorileri, bireylerin rasyonel ve tutarlı tercihler yaptığını varsayar; oysa davranışsal ekonomi, insanların kararlarını bilişsel sınırlamalar, önyargılar ve duygusal etmenler çerçevesinde aldığını ortaya koyar (Kahneman & Tversky, 1979). Zaman tercihi kavramı, bireylerin kısa ve uzun vadeli ödüller arasındaki seçimlerini belirlerken uyguladıkları indirgeme oranlarını ifade eder. İnsanlar genellikle gelecekteki faydayı küçümseyerek, anlık ödülleri daha yüksek değerliymiş gibi algılar; bu durum, erteleme ve kısa vadeli cazibe arasındaki çatışmayı açıklayan hiperbolik indirgeme (hyperbolic discounting) ile açıklanır (Laibson, 1997).

Erteleme davranışı, bireylerin gelecekteki faydaları bugün elde edilecek küçük ödüllere tercih etmeme eğilimi olarak tanımlanabilir. Davranışsal finans alanında, yatırımcılar genellikle kısa vadeli piyasa dalgalanmalarına tepki vererek, uzun vadeli portföy hedeflerini erteleyebilir veya göz ardı edebilir. Bu bağlamda, kısa vadeli ödüllere aşırı odaklanma hem tüketici hem de yatırımcı davranışlarının ortak yönünü oluşturur (Thaler & Shefrin, 1981).

Bilişsel yük, karar yorgunluğu ve öngörülemeyen zaman tercihleri hem pazarlama hem de finansal karar süreçlerinde belirleyici etmenlerdir. Pazarlama literatüründe, otomatik yönlendirmeler ve varsayılan ayarlar, bireylerin kısa vadeli cazibeye tepki verme eğilimini artırırken, finansal literatürde otomatik yatırım planları ve varsayılan portföy dağılımları, yatırımcıların uzun vadeli hedeflerini korumalarına yardımcı olur (Johnson, Bellman & Lohse, 2012).

Teorik çerçeve, ayrıca oto kontrol (self-control) kavramı ile ilişkilidir. Bireylerin anlık ödüllere direnme kapasitesi, erteleme davranışı ve zaman tercihlerinin belirleyicisidir. Hem pazarlama hem de yatırım kararlarında, bireylerin özerkliğini koruyacak şekilde tasarlanmış dürtmeler ve varsayılan ayarlar, bu bilişsel süreçleri destekleyebilir. Bu nedenle, davranışsal

ekonomi ve finans perspektifi, zaman tercihi ve erteleme davranışını anlamak, etik ve etkin stratejiler geliştirmek açısından kritik bir çerçeve sunar.

3. Pazarlama Promosyonlarında Zaman Tercihleri

Pazarlama literatüründe, tüketicilerin kısa vadeli cazibeye verdiği tepki, zaman tercihleri ve erteleme davranışı ile doğrudan ilişkilidir. Promosyon kampanyaları, indirimler, erken kupon avantajları ve "şimdi al, sonra öde" seçenekleri, bireylerin kısa vadeli ödüllere odaklanmasını tetikleyen klasik örneklerdir. Davranışsal ekonomi perspektifinden bakıldığında, bu uygulamalar, bireylerin gelecekteki faydayı küçümseme eğilimiyle birleşerek, tüketici davranışını şekillendirir (Frederick, Loewenstein & O'Donoghue, 2002).

Varsayılan seçenekler ve otomatik yönlendirmeler, pazarlama stratejilerinin temel araçları arasında yer alır. Örneğin, e-ticaret platformlarında önceden işaretlenmiş ürün veya hizmet ekleri, otomatik yenilenen abonelikler ve ödeme planları, tüketicilerin bilinçli karar alma süreçlerini minimize ederken satışları artırır. Bu durum, statükoyu koruma yanlılığı (status quo bias) ve varsayılan seçenek etkisi (default effect) ile açıklanabilir (Johnson, Bellman & Lohse, 2012). Ancak etik perspektiften bakıldığında, bu uygulamalar tüketicinin özerkliğini tehdit edebilir ve manipülatif bir pazarlama aracına dönüşebilir.

Pazarlama kampanyalarında zaman sınırlı teklifler, özellikle kısa vadeli ödülün vurgulandığı durumlarda tüketici kararlarını hızlandırır. Bu tür promosyonlar, hiperbolik indirim (hyperbolic discounting) ile bireylerin gelecekteki daha yüksek faydayı göz ardı etmesine yol açabilir. Örneğin, bir ürünün "sadece bugün geçerli" indirimle sunulması, tüketicilerin aceleci davranmasını ve alternatif seçenekleri yeterince değerlendirmemesini sağlayabilir. Bu strateji, kısa vadeli motivasyonu artırsa da uzun vadeli tüketici memnuniyeti ve refahı açısından risk oluşturabilir.

Tüketici farkındalığı ve eğitim programları, pazarlama promosyonlarının etik ve sürdürülebilir kullanımında kritik bir rol oynar. Bilinçli tüketiciler, promosyonların kısa vadeli cazibesine kapılmadan kendi önceliklerini ve bütçelerini göz önünde bulundurarak karar alabilir. Ayrıca, dijital platformlarda şeffaf bilgilendirme ve varsayılan ayarların anlaşılır şekilde sunulması hem satış performansını hem de etik standartları dengede tutan bir yaklaşım sağlar.

Sonuç olarak, pazarlama promosyonları ve zaman tercihleri arasındaki etkileşim, bireylerin kısa ve uzun vadeli çıkarları arasındaki çatışmayı ortaya koyar. Etik ve davranışsal açıdan tasarlanmış kampanyalar, tüketicinin özerkliğini korurken satış hedeflerine ulaşmayı mümkün kılar; bu hem pazarlama stratejileri hem de tüketici refahı açısından kritik bir dengeyi temsil eder.

4. Yatırım Kararlarında Erteleme ve Kısa Vadeli Odak

Yatırımcı davranışları, kısa vadeli cazibeye karşı duyarlılık ve erteleme eğilimi açısından pazarlama kararlarıyla paralel dinamikler gösterir. Davranışsal finans literatürüne göre, yatırımcılar genellikle kısa vadeli piyasa dalgalanmalarına aşırı tepki vererek uzun vadeli portföy hedeflerini erteleyebilir veya göz ardı edebilir (Shefrin & Statman, 1985). Bu durum, hiperbolik indirgeme ve kısa vadeli ödüllere aşırı değer verme eğilimi ile açıklanabilir (Laibson, 1997).

Erteleme davranışı, yatırım kararlarında özellikle tasarruf ve portföy yönetimi süreçlerinde kendini gösterir. Bireyler, anlık kazanç fırsatlarını tercih ederken, uzun vadeli getirileri sağlayacak planlamayı geciktirebilir. Örneğin, otomatik yatırım planlarına katılmayan veya portföy yeniden dengelemesini erteleyen yatırımcılar, gelecekteki potansiyel getirilerden mahrum kalabilir. Bu durum, bireylerin bilişsel yük ve kısa vadeli kayıp korkusu ile birleştiğinde, finansal karar alma süreçlerinde öngörülemeyen ve suboptimal davranışlara yol açar (Thaler & Shefrin, 1981).

Varsayılan ayarlar ve otomatik yönlendirme mekanizmaları, yatırımcıların erteleme eğilimini azaltan etkili araçlar olarak öne çıkar. Örneğin, otomatik tasarruf ve emeklilik katkı planları, bireylerin uzun vadeli finansal hedeflere ulaşmalarını destekler. Bu tür mekanizmalar hem bireysel refahı artıran hem de davranışsal ekonomi ilkeleri ile uyumlu stratejiler olarak değerlendirilebilir.

Kısa vadeli odaklanma ve erteleme davranışı arasındaki etkileşim, risk toleransı ve duygusal önyargılarla da ilişkilidir. Yatırımcılar, kısa vadeli piyasa hareketlerini abartılı bir şekilde değerlendirerek panik satışı veya fırsat kaçırma davranışı sergileyebilir. Bu davranışlar, pazarlama bağlamındaki acil indirimler veya zaman sınırlı promosyonlar ile benzer psikolojik mekanizmaları paylaşır. Dolayısıyla, pazarlama ve finansal kararlar arasındaki ortak dinamikler, bireylerin kısa vadeli cazibeye verdikleri tepkinin davranışsal temellerini ortaya koyar.

Sonuç olarak, yatırım kararlarında erteleme ve kısa vadeli odak, davranışsal finans perspektifi ile açıklanabilir ve otomatik yönlendirme, varsayılan ayarlar ile yönetilebilir. Etik ve şeffaf uygulamalar, yatırımcıların uzun vadeli hedeflere ulaşmasını desteklerken, finansal piyasaların etkinliğini ve bireysel refahı korur.

5. Ortak Dinamikler: Pazarlama ve Yatırım Kararlarının Kesişimi

Pazarlama promosyonları ve yatırım kararları, farklı bağlamlarda gözlemlense de bireylerin kısa vadeli cazibeye tepki verme ve erteleme davranışı temelinde ortak davranışsal mekanizmalar paylaşır. Her iki alanda da bireyler genellikle anlık ödülleri uzun vadeli faydalara tercih etme eğilimindedir; bu durum hiperbolik indirgeme ve zaman tercihi literatüründe detaylı olarak incelenmiştir (Laibson, 1997). Pazarlamada kısa süreli indirimler veya erken kupon avantajları, finansal kararlar bağlamında ise kısa vadeli piyasa kazançlarına aşırı odaklanma, bireylerin karar alma süreçlerinde benzer bilişsel önyargıları tetikler.

Varsayılan seçenekler, otomatik yönlendirmeler ve uyarıcı mesajlar, her iki alanda da erteleme davranışını azaltan ve bireyleri hedeflenen karar doğrultusunda yönlendiren araçlar olarak öne çıkar. Örneğin, pazarlama kampanyalarında otomatik abonelik yenilemeleri veya önceden işaretlenmiş ek ürün kutuları, yatırım kararlarında ise otomatik tasarruf ve portföy dengeleme planları, bireylerin karar yükünü azaltırken davranışsal önyargıların etkisini yönetir (Johnson, Bellman & Lohse, 2012).

Kısa vadeli odaklanma ve erteleme davranışı, risk algısı, bilişsel yük, karar yorgunluğu ve duygusal önyargılarla etkileşime girer. Bu etkileşim hem pazarlama hem de finansal karar süreçlerinde karar vericilerin rasyonel olmayan davranışlarını açıklamada kritik bir rol oynar. Özellikle, bireylerin kısa vadeli kazanç fırsatlarına karşı gösterdikleri aşırı duyarlılık, her iki alandaki kararların ortak psikolojik temelini oluşturur.

Etik perspektif, ortak dinamiklerin anlaşılmasında merkezi bir öneme sahiptir. Pazarlama ve finansal uygulamalarda, bireylerin özerkliğini koruyacak şekilde tasarlanmış varsayılan seçenekler ve dürtmeler hem etkin hem de etik bir strateji sunar. Şeffaflık, bilgilendirme ve farkındalık artırıcı önlemler, bireylerin kısa vadeli cazibeye kapılmadan bilinçli karar almasını sağlayarak hem tüketici hem de yatırımcı refahını destekler.

Sonuç olarak, pazarlama ve yatırım kararlarının ortak dinamikleri, davranışsal ekonomi ve finans perspektifleriyle açıklanabilir. Bu ortak çerçeve, bireylerin kararlarını etkileyen bilişsel ve duygusal mekanizmaları anlamak, etik ve sürdürülebilir stratejiler geliştirmek için kritik bir rehber niteliğindedir.

6. Düzenleyici ve Politika Boyutu

Zaman tercihi ve erteleme davranışının pazarlama ve yatırım kararları üzerindeki etkileri, yalnızca bireysel davranışlarla sınırlı kalmayıp, düzenleyici ve politika bağlamında da önemli sonuçlar doğurur. Düzenleyici çerçeveler, tüketicilerin ve yatırımcıların kısa vadeli cazibeye kapılarak suboptimal kararlar almasını engellemek ve piyasa etkinliğini korumak amacıyla şekillenir. Davranışsal ekonomi perspektifinde, politika tasarımı, bireylerin bilişsel önyargıları ve erteleme eğilimleri dikkate alınarak etkinleştirilebilir (Sunstein, 2014).

Pazarlama bağlamında, otomatik abonelik yenilemeleri, önceden işaretlenmiş ek ürün seçenekleri ve zaman sınırlı promosyonlar, tüketicilerin özerkliğini sınayabilecek potansiyele sahiptir. Bu nedenle, düzenleyici kurumlar, varsayılan ayarların şeffaf bir şekilde sunulmasını ve tüketici rızasının sağlanmasını zorunlu kılabilir. Örneğin, Avrupa Birliği'ndeki Dijital Hizmetler Yasası ve ABD Federal Trade Commission (FTC) düzenlemeleri, online platformlarda varsayılan seçeneklerin etik ve anlaşılır biçimde sunulmasını teşvik eder. Bu düzenlemeler, tüketici refahını artırırken, işletmelerin manipülatif uygulamalara başvurmasını sınırlar.

Yatırım kararları açısından, otomatik tasarruf ve portföy yönlendirme mekanizmaları da regülasyon kapsamında değerlendirilebilir. Düzenleyici politikalar, bireylerin uzun vadeli finansal hedeflerine ulaşmasını destekleyecek şekilde tasarlanmalıdır. Örneğin, otomatik katılım emeklilik planları ve varsayılan portföy dağılımları, bireylerin erteleme eğilimini azaltırken finansal okuryazarlığı artıracak bilgilendirme mekanizmaları ile desteklenebilir (Thaler & Sunstein, 2008).

Düzenleyici çerçeveler ayrıca etik ve davranışsal boyutları dengelemelidir. Bireylerin özerkliğini koruyan, şeffaf ve etik tasarlanmış varsayılan ayarlar hem tüketici hem de yatırımcı refahını korurken, kurumların sorumlu ve sürdürülebilir uygulamalar geliştirmesini sağlar. Bu bağlamda, politika yapıcılar, davranışsal ekonomi ve finans araştırmalarının bulgularını dikkate alarak hem pazarlama hem de finansal piyasalar için optimize edilmiş düzenleyici mekanizmalar oluşturabilir.

Sonuç olarak, düzenleyici ve politika boyutu, zaman tercihi ve erteleme davranışının etkilerini dengeleyen kritik bir araçtır. Etkin regülasyonlar, bireylerin bilinçli karar almasını desteklerken, etik ve sürdürülebilir bir piyasa ortamı yaratır; böylece pazarlama ve yatırım stratejilerinin hem ekonomik hem de sosyal etkileri optimize edilir.

7. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, zaman tercihleri ve erteleme davranışının pazarlama promosyonları ile yatırım kararları üzerindeki ortak dinamiklerini davranışsal ekonomi ve finans perspektifiyle incelemiştir. Bulgular, bireylerin kısa vadeli cazibeye aşırı odaklanma eğiliminin hem tüketici hem de yatırımcı davranışlarını şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Pazarlama kampanyalarında zaman sınırlı indirimler, varsayılan seçenekler ve otomatik yönlendirmeler, tüketicilerin karar alma süreçlerini hızlandırırken kısa vadeli ödüllere yönelimi artırır. Benzer şekilde, yatırım kararlarında otomatik tasarruf planları, varsayılan portföy dağılımları ve kısa vadeli kazanç fırsatlarına aşırı odaklanma, bireylerin uzun vadeli hedeflerini ertelemelerine yol açabilir (Frederick, Loewenstein & O'Donoghue, 2002; Laibson, 1997).

Bu paralellikler, pazarlama ve finansal kararların ortak psikolojik ve bilişsel temellerini ortaya koyar. Hem pazarlamacılar hem de finansal danışmanlar, bireylerin bilişsel önyargılarını dikkate alarak etik ve sürdürülebilir stratejiler geliştirmelidir. Örneğin, şeffaf bilgi sunumu, bilinçli rıza mekanizmaları, varsayılan ayarların anlaşılır biçimde tasarlanması ve bireylerin farkındalık düzeyini artıracak eğitim programları, kısa vadeli cazibeye kapılmadan bilinçli karar almalarını destekler.

Düzenleyici ve politika boyutu, bu çerçevede kritik bir rol oynar. Etkin regülasyonlar, bireylerin özerkliğini korurken, pazarlama ve finansal uygulamaların manipülatif kullanımını sınırlayabilir. Özellikle dijital platformlarda varsayılan ayarların etik biçimde sunulması, otomatik yönlendirme mekanizmalarının bireylerin uzun vadeli çıkarları ile uyumlu olmasını sağlar (Sunstein, 2014; Thaler & Sunstein, 2008).

Pratik çıkarımlar açısından, pazarlama ve finansal stratejiler tasarlanırken şu öneriler öne çıkmaktadır:

1. **Bireysel Farkındalık ve Eğitim:** Tüketici ve yatırımcıların zaman tercihleri, erteleme davranışı ve bilişsel önyargılar konusunda bilinçlendirilmesi, kısa vadeli cazibeye kapılmadan rasyonel karar almalarını sağlar.
2. **Etik Tasarım ve Varsayılan Ayarlar:** Otomatik yönlendirme ve varsayılan seçenekler, şeffaf ve etik bir biçimde tasarlanmalı, bireyin özerkliğini koruyacak şekilde uygulanmalıdır.
3. **Düzenleyici Rehberlik:** Regülasyonlar, manipülatif uygulamaları sınırlarken, bireylerin uzun vadeli refahını destekleyecek mekanizmaları teşvik etmelidir.
4. **Bilişsel ve Duygusal Destek Araçları:** Karar destek sistemleri, kontrol listeleri (checklistler) ve kılavuzlar, bireylerin kısa vadeli ödüllere aşırı odaklanmasını dengeleyebilir ve uzun vadeli hedeflerine ulaşmalarını sağlayabilir.

Sonuç olarak, pazarlama ve yatırım kararları arasındaki ortak davranışsal dinamiklerin anlaşılması, bireylerin rasyonel ve bilinçli kararlar almasını destekleyen, etik ve sürdürülebilir stratejiler geliştirilmesine olanak tanır. Bu perspektif hem akademik literatür hem de uygulama alanları için yol gösterici bir çerçeve sunar.

Kaynakça

Frederick, S., Loewenstein, G., & O'Donoghue, T. (2002). Time discounting and time preference: A critical review. *Journal of Economic Literature, 40*(2), 351–401.

Johnson, E. J., Bellman, S., & Lohse, G. L. (2012). Defaults, framing, and privacy: Why opting in-opting out. *Marketing Letters, 23*(1), 23–36.

Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica, 47*(2), 263–291.

Laibson, D. (1997). Golden eggs and hyperbolic discounting. *Quarterly Journal of Economics, 112*(2), 443–477.

Shefrin, H., & Statman, M. (1985). The disposition to sell winners too early and ride losers too long: Theory and evidence. *Journal of Finance, 40*(3), 777–790.

Sunstein, C. R. (2014). *Why nudge? The politics of libertarian paternalism*. Yale University Press.

Thaler, R. H., & Shefrin, H. M. (1981). An economic theory of self-control. *Journal of Political Economy, 89*(2), 392–406.

Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2008). *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness*. Yale University Press.

ZİHİNSEL MUHASEBE VE PAZARLAMA: TÜKETİCİ HARCAMA KARARLARINDA DAVRANIŞSAL FİNANS PERSPEKTİFİ

Dr. Kader EROL[1]

Doç. Dr. Sezen GÜNGÖR[2]

Özet

Bu çalışma, zihinsel muhasebe mekanizmalarının tüketici harcama kararlarını nasıl şekillendirdiğini ve pazarlama stratejilerinin bu mekanizmaları davranışsal finans perspektifiyle nasıl yönlendirebileceğini incelemektedir. Bireyler, parasal kaynaklarını farklı zihinsel hesaplar aracılığıyla organize ederken kısa vadeli ödüllere aşırı odaklanma eğilimi gösterebilir; bu durum hem harcama davranışlarını hem de uzun vadeli finansal hedefleri etkiler. Pazarlama uygulamaları, hediye kartları, kuponlar, paketli indirimler ve otomatik ek ürün önerileri gibi araçlarla zihinsel muhasebe süreçlerini yönlendirir. Etik ve şeffaf stratejiler, tüketici özerkliğini ve refahını korurken, düzenleyici politikalar manipülatif uygulamaları sınırlar ve sürdürülebilir pazarlama çözümleri sağlar. Çalışma hem akademik literatüre hem de uygulama alanlarına rehberlik edecek kapsamlı çıkarımlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zihinsel muhasebe, davranışsal finans, tüketici harcama kararları, pazarlama stratejileri, etik ve politika

Abstract

This study examines how mental accounting mechanisms shape consumer spending decisions and how marketing strategies can influence these mechanisms from a behavioral finance perspective. Individuals tend to overvalue short-term rewards when organizing their financial resources across different mental accounts, which affects both spending behavior and long-term financial goals. Marketing applications, such as gift cards, coupons, bundled discounts, and automatic product suggestions, guide mental accounting processes. Ethical and transparent strategies preserve consumer autonomy and welfare, while regulatory policies limit manipulative practices and promote sustainable marketing solutions. The study provides comprehensive insights that are relevant for both academic literature and practical applications.

Keywords: Mental accounting, behavioral finance, consumer spending decisions, marketing strategies, ethics and policy

1. Giriş

Zihinsel muhasebe (mental accounting), bireylerin parasal kaynaklarını farklı kategorilere ayırarak harcama ve tasarruf kararlarını şekillendirdiğini öne süren davranışsal finans kavramlarından biridir (Thaler, 1999). Bu psikolojik çerçeve, bireylerin parasal kaynakları homojen olarak değerlendirmek yerine, farklı "zihinsel hesaplar" aracılığıyla ayrı tutmaları nedeniyle rasyonel olmayan finansal davranışlar sergileyebileceğini gösterir. Örneğin, bir

[1] Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Çorlu Meslek Yüksekokulu, kkizilerol@nku.edu.tr, 0000-0002-9143-2946
[2] Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Saray Meslek Yüksekokulu, sezengungor@nku.edu.tr, 0000-0001-8388-6350

tüketici tatil harcamaları için ayırdığı fonları lüks ürünlere harcarken, günlük giderlerini kısıtlayabilir; benzer biçimde, bir yatırımcı acil durum fonunu riskli yatırımlar için kullanmamayı tercih edebilir.

Pazarlama stratejileri, zihinsel muhasebe mekanizmalarını hedef alarak tüketici harcama davranışını yönlendirebilir. Örneğin, "bonus puanlar" ve "hediye çekleri" gibi araçlar, belirli bir zihinsel hesapta değerlendirilen fonların harcanmasını teşvik ederken, fiyatlandırma ve paketleme stratejileri tüketicilerin farklı hesaplar arasında transfer yapmasını sınırlayabilir. Bu bağlamda, davranışsal finans perspektifi, pazarlama kampanyalarının bireylerin zihinsel muhasebe eğilimlerini nasıl etkilediğini anlamada kritik bir çerçeve sunar.

Araştırma sorusu şu şekilde özetlenebilir: **Zihinsel muhasebe mekanizmaları, tüketici harcama kararlarını nasıl şekillendirir ve pazarlama stratejileri bu mekanizmaları etik ve etkin bir biçimde yönlendirebilir mi?** Bu soru hem tüketici refahını hem de pazarlama stratejilerinin etik ve sürdürülebilirliğini değerlendirmek açısından önem taşımaktadır.

2. Teorik Çerçeve: Zihinsel Muhasebe ve Davranışsal Finans Perspektifi

Zihinsel muhasebe, bireylerin parasal kaynaklarını farklı kategoriler veya "hesaplar" altında organize ederek finansal kararlar aldığını ileri süren bir davranışsal finans kavramıdır (Thaler, 1999). Geleneksel ekonomi modellerinde paranın homojen olduğu ve tüm kararların rasyonel bir şekilde alındığı varsayılırken, zihinsel muhasebe bu yaklaşımı sorgular. İnsanlar, gelirlerini ve harcamalarını ayrı zihinsel hesaplara ayırarak, aynı miktardaki parayı farklı değerlerle algılayabilir ve buna bağlı olarak farklı harcama davranışları sergileyebilir. Örneğin, beklenmedik bir bonus geliri, bireyin "eğlence" hesabına aktarılırken, düzenli maaş gelirleri "zorunlu harcamalar" hesabında tutulabilir ve bu durum harcama esnekliğini etkiler.

Davranışsal finans perspektifinde, zihinsel muhasebe, yatırım ve harcama kararlarında öngörülemeyen ve rasyonel olmayan davranışları açıklamada önemli bir çerçeve sunar. Bireyler, belirli zihinsel hesaplar için ayrı risk toleransları belirleyebilir ve bazı fonları yalnızca belirli amaçlar için kullanabilir. Bu durum, yatırımcıların acil durum fonlarını riskli yatırım araçlarına kaydırmaması veya tüketicilerin tatil bütçelerini diğer harcamalar için kullanmaması gibi davranışlarda kendini gösterir (Shefrin & Thaler, 1988).

Pazarlama stratejileri, zihinsel muhasebe mekanizmalarını hedef alarak tüketici davranışını yönlendirebilir. Örneğin, hediye kartları, promosyon kuponları veya ayrı bütçe kategorileri sunan paketler, tüketicilerin harcamalarını belirli hesaplar üzerinden yönlendirir. Bu stratejiler, bireylerin kısa vadeli ödüllere tepki verme eğilimi ile birleşerek hem satışları artırabilir hem de tüketici memnuniyetini etkileyebilir. Ancak, etik açıdan, pazarlamacıların bu mekanizmaları manipülatif biçimde kullanması, tüketici özerkliğini zedeleyebilir.

Zihinsel muhasebe ve davranışsal finans ilişkisi, özellikle karar yorgunluğu, öngörülemeyen zaman tercihi ve bilişsel yük faktörleri ile etkileşime girer. Tüketiciler, zihinsel hesapların sınırları ve önyargılar nedeniyle, harcama kararlarını rasyonel bir şekilde dengelemekte zorlanabilir. Bu nedenle, davranışsal finans perspektifi, pazarlama stratejilerinin bireylerin bilişsel sınırlarını dikkate alarak tasarlanması gerektiğini ortaya koyar. Etik ve şeffaf stratejiler, tüketici refahını artırırken, pazarlama performansını optimize eden bir yaklaşım sunar.

3. Pazarlama Uygulamaları ve Zihinsel Muhasebe

Zihinsel muhasebe, pazarlama stratejilerinin tasarımında önemli bir araç olarak öne çıkar. Tüketiciler, harcamalarını farklı zihinsel hesaplar üzerinden organize ederken, pazarlamacılar bu kategorileri hedef alarak tüketici davranışını yönlendirebilir. Örneğin, hediye kartları ve kupon sistemleri, belirli bir zihinsel hesapta değerlendirilen fonların harcanmasını teşvik eder; bu sayede tüketici, "aylık eğlence bütçesi" veya "tatil fonu" gibi ayrı hesaplar üzerinden alışveriş yapmaya yönlendirilir (Thaler, 1999).

Promosyon paketleri, ürün ve hizmet kombinasyonları, tüketicilerin farklı hesaplar arasında transfer yapmasını sınırlar ve belirli harcama davranışlarını pekiştirir. Örneğin, restoran zincirleri veya e-ticaret platformları, belirli harcama limitleri veya paket teklifleri sunarak tüketicinin fonlarını hedeflenen hesaplarda kullanmasını sağlar. Bu tür uygulamalar, kısa vadeli ödüllere odaklanmayı artırarak satışları yükseltirken, tüketiciye özerklik sunma ve bilinçli seçim yapma kapasitesi üzerinde belirgin bir etki yaratır.

Davranışsal finans perspektifinden bakıldığında, zihinsel muhasebe uygulamaları, tüketicilerin kısa ve uzun vadeli çıkarları arasındaki çatışmayı yönetmede kritik bir rol oynar. Örneğin, tüketici belirli bir "aylık eğlence bütçesi"ni aşmamak için harcamalarını planlarken, pazarlama kampanyaları bu bütçeye uygun indirimler ve ek avantajlar sunarak hem satışları artırabilir hem de tüketicinin kendi belirlediği sınırlara sadık kalmasını teşvik edebilir.

Ancak etik boyut, pazarlama uygulamalarında merkezi bir öneme sahiptir. Zihinsel muhasebe mekanizmaları, manipülatif bir şekilde kullanıldığında tüketici özerkliğini ve refahını azaltabilir. Bu nedenle, pazarlamacıların stratejileri şeffaf, anlaşılır ve tüketiciye seçenek sunacak biçimde tasarlaması gerekmektedir. Örneğin, otomatik ek ürün önerileri veya paketli indirimler, tüketiciye açık ve anlaşılır şekilde sunulmalı; bilinçli rıza mekanizmaları ile desteklenmelidir.

Sonuç olarak, pazarlama uygulamaları ve zihinsel muhasebe arasındaki etkileşim, satış performansını artırırken tüketici davranışını öngörülebilir ve etik bir biçimde şekillendirebilmek için kritik bir alan olarak öne çıkar. Davranışsal finans perspektifi, pazarlama stratejilerinin bireylerin bilişsel önyargılarını ve zihinsel hesaplarını dikkate alarak tasarlanması gerektiğini vurgular.

4. Tüketici Refahı ve Etik Perspektif

Zihinsel muhasebe mekanizmaları, tüketici davranışlarını şekillendirirken bireylerin refahı ve özerkliği açısından kritik öneme sahiptir. Davranışsal finans perspektifinde, tüketiciler parasal kaynaklarını farklı hesaplarda organize ederken, bilinçli veya bilinçsiz olarak kısa vadeli ödüllere yönelme eğilimi gösterebilir (Thaler, 1999). Bu durum, pazarlama stratejilerinde manipülatif uygulamalara açık bir alan yaratırken, etik bir yaklaşım gerekliliğini de ortaya koyar.

Tüketici refahı, zihinsel muhasebe çerçevesinde iki temel boyut üzerinden değerlendirilebilir. Birincisi, bireylerin kendi belirlediği bütçe ve hesaplar doğrultusunda karar alma kapasitesidir. Pazarlama stratejileri, bu kapasiteyi desteklediğinde tüketicinin kendi finansal hedeflerine ulaşmasını sağlar; manipülatif veya yanıltıcı uygulamalar ise bu kapasiteyi zayıflatır. İkincisi, bireylerin kısa ve uzun vadeli çıkarları arasındaki dengeyi koruyabilme yeteneğidir. Örneğin, belirli bir zihinsel hesapta tutulan fonların yalnızca o amaç doğrultusunda harcanması, tüketicinin finansal disiplinini ve uzun vadeli refahını artırabilir (Shefrin & Thaler, 1988).

Etik perspektif, pazarlamacıların zihinsel muhasebe mekanizmalarını kullanırken tüketici özerkliğini korumasını gerektirir. Şeffaf bilgi sunumu, açık ve anlaşılır seçenekler, bilinçli rıza mekanizmaları ve tüketici eğitimini destekleyen araçlar, hem bireylerin kendi kararlarını bilinçli şekilde almasını sağlar hem de pazarlama uygulamalarının etik sınırlar içinde kalmasını güvence altına alır. Özellikle dijital platformlarda otomatik ek ürün önerileri veya paketli indirimler gibi uygulamalarda, tüketicinin bilinçli seçim yapma kapasitesi ön plana çıkarılmalıdır.

Sonuç olarak, zihinsel muhasebe ve pazarlama etkileşimi, bireylerin refahını hem destekleyebilecek hem de tehdit edebilecek bir çerçeve sunar. Etik tasarım ilkeleri ve davranışsal finans bulgularının rehberliğinde geliştirilen stratejiler, tüketici özerkliğini korurken, satış performansını ve pazarlama etkinliğini artıran sürdürülebilir çözümler sunar.

5. Düzenleyici ve Politika Boyutu

Zihinsel muhasebe ve pazarlama stratejilerinin kesişiminde, düzenleyici ve politika boyutu, tüketici refahını korumak ve manipülatif uygulamaları sınırlamak açısından kritik bir rol oynar. Davranışsal finans literatürü, bireylerin parasal kaynaklarını farklı hesaplarda organize etme eğiliminin yanıltıcı veya aşırı kısa vadeli kararlarla birleştiğinde potansiyel olarak olumsuz sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir (Thaler, 1999; Sunstein, 2014). Bu durum, özellikle otomatik ek ürün önerileri, paketli promosyonlar ve kupon sistemleri gibi pazarlama araçları bağlamında dikkatle ele alınmalıdır.

Düzenleyici politikalar, tüketicilerin zihinsel muhasebe davranışlarını dikkate alarak, özerkliklerini ve bilinçli karar alma yetilerini destekleyecek şekilde tasarlanmalıdır. Şeffaf bilgi sunumu, açık ve anlaşılır varsayılan seçenekler, ve bilinçli rıza mekanizmaları, tüketici haklarını güvence altına alırken, pazarlamacıların manipülatif stratejiler geliştirmesini sınırlar. Örneğin, Avrupa Birliği Dijital Hizmetler Yasası ve ABD Federal Trade Commission (FTC) düzenlemeleri, çevrimiçi platformlarda pazarlama uygulamalarının şeffaf ve etik biçimde yürütülmesini zorunlu kılar.

Düzenleyici yaklaşımın diğer bir boyutu, tüketicilerin kısa ve uzun vadeli çıkarlarını dengeleyen teşvikler oluşturmaktır. Zihinsel muhasebe perspektifinden bakıldığında, regülasyonlar, tüketicinin belirlediği hesaplar doğrultusunda bilinçli harcama yapmasını destekleyen araçlar ve kılavuzlar sunmalıdır. Örneğin, hediye kartlarının kullanım koşullarının açıkça belirtilmesi veya paketli indirimlerin belirli bir bütçeyi aşmayacak şekilde tasarlanması, tüketici refahını artıran bir düzenleyici mekanizma olarak işlev görebilir.

Sonuç olarak, düzenleyici ve politika boyutu, pazarlama stratejilerinin etik ve sürdürülebilir bir biçimde uygulanmasını sağlarken, tüketici özerkliğini ve refahını güvence altına alır. Davranışsal finans ve zihinsel muhasebe bulguları, politika yapıcılar için rehber niteliğinde olup, tüketicinin bilinçli karar almasını teşvik eden, manipülatif uygulamaları sınırlandıran ve piyasaların güvenli ve şeffaf işlemesini sağlayan bir çerçeve sunar.

6. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, zihinsel muhasebe mekanizmalarının tüketici harcama kararlarını nasıl şekillendirdiğini ve pazarlama stratejilerinin bu mekanizmaları nasıl yönlendirebileceğini davranışsal finans perspektifiyle ele almıştır. Bulgular, bireylerin parasal kaynaklarını farklı zihinsel hesaplar üzerinden organize etme eğiliminin, hem kısa vadeli ödüllere tepkiyi artırarak hem de uzun vadeli finansal hedefleri göz ardı etmeye yol açarak tüketici davranışını doğrudan

etkilediğini göstermektedir (Thaler, 1999; Shefrin & Thaler, 1988). Pazarlama uygulamaları, kupon sistemleri, hediye kartları, paketli indirimler ve otomatik ek ürün önerileri aracılığıyla bu zihinsel muhasebe süreçlerini yönlendirebilir.

Etik perspektif açısından, pazarlamacıların zihinsel muhasebe mekanizmalarını manipülatif biçimde kullanmaları, tüketici özerkliğini ve refahını zedeleyebilir. Bu nedenle stratejilerin şeffaf, anlaşılır ve bilinçli rıza mekanizmalarıyla desteklenmiş olması gerekmektedir. Tüketicilerin kendi bütçe ve hesapları doğrultusunda karar alabilmesi, hem uzun vadeli finansal refahlarını hem de kısa vadeli memnuniyetlerini artırır.

Düzenleyici ve politika boyutu, pazarlama uygulamalarının etik ve sürdürülebilir bir şekilde yürütülmesini sağlamak için kritik bir araçtır. Şeffaf bilgi sunumu, açık varsayılan seçenekler ve bilinçli rıza mekanizmaları, tüketici haklarını güvence altına alırken, manipülatif uygulamaların önüne geçer. Regülasyonlar ayrıca tüketicilerin kısa ve uzun vadeli çıkarlarını dengeleyen teşvikler oluşturmalı ve pazarlama stratejilerini etik çerçevede yönlendirecek standartlar belirlemelidir (Sunstein, 2014).

Pratik çıkarımlar ve öneriler şu şekilde özetlenebilir:

1. **Bireysel Farkındalık ve Eğitim:** Tüketiciler, zihinsel muhasebe ve kısa vadeli ödül tuzakları konusunda bilinçlendirilerek, kendi finansal hedeflerine uygun kararlar almaları desteklenmelidir.
2. **Etik Pazarlama Tasarımı:** Hediye kartları, paketli indirimler ve otomatik ek ürün önerileri gibi stratejiler, şeffaf ve anlaşılır biçimde sunulmalı, tüketici özerkliği korunmalıdır.
3. **Düzenleyici Rehberlik ve Denetim:** Politikalar, manipülatif uygulamaları sınırlarken, tüketici refahını artıracak mekanizmaları teşvik etmelidir.
4. **Bilişsel Destek Araçları:** Karar destek sistemleri, harcama planlama araçları ve kılavuzlar, bireylerin kısa vadeli cazibeye kapılmadan rasyonel kararlar almasını sağlayabilir.

Sonuç olarak, zihinsel muhasebe ve pazarlama etkileşimi, hem akademik literatür hem de uygulama alanları açısından önemli bir bilgi birikimi sunar. Bu çerçevede geliştirilen stratejiler, tüketici refahını artırırken, pazarlama performansını optimize eden sürdürülebilir ve etik çözümler üretir.

Kaynakça

- Thaler, R. H. (1999). Mental accounting matters. *Journal of Behavioral Decision Making, 12*(3), 183–206.
- Shefrin, H., & Thaler, R. H. (1988). The behavioral life-cycle hypothesis. *Economic Inquiry, 26*(4), 609–643.
- Thaler, R. H. (1999). Mental accounting matters. *Journal of Behavioral Decision Making, 12*(3), 183–206.
- Thaler, R. H. (1999). Mental accounting matters. *Journal of Behavioral Decision Making, 12*(3), 183–206.
- Shefrin, H., & Thaler, R. H. (1988). The behavioral life-cycle hypothesis. *Economic Inquiry, 26*(4), 609–643.

- Shefrin, H., & Thaler, R. H. (1988). The behavioral life-cycle hypothesis. *Economic Inquiry*, *26*(4), 609–643.
- Sunstein, C. R. (2014). *Why nudge? The politics of libertarian paternalism*. Yale University Press.
- Thaler, R. H. (1999). Mental accounting matters. *Journal of Behavioral Decision Making*, *12*(3), 183–206.

KATILIMCI DENEYİMLERİ PERSPEKTİFİNDEN GİRİŞİMCİLİK EĞİTİMİ: "21. YÜZYIL MÜHENDİSLERİNİN GİRİŞİMCİLİK VE İNOVASYON YOLCULUĞU" TÜBİTAK 4004 PROJESİ

Dr. SERAP ÖZ
Borsa İstanbul Fen Lisesi Müdür Yardımcısı
serapozyigit@gmail.com-0000-0002-7291-5934
Prof. Dr. FERHAN SENGÜR
Eskişehir Teknik Üniversitesi
fkuyucak@eskisehir.edu.tr-0000-0001-7737-851X
Dr. Öğr. Üyesi HİLAL TUĞÇE LAPÇIN
Samsun Üniversitesi
hilal.lapcin@samsun.edu.tr-0000-0002-4942-6331
VELİ DENİZ
Eskişehir Eti Sosyal Bilimler Lisesi Müdür Yardımcısı
v.deniz86@gmail.com-https://orcid.org/0000-0003-1181-3843

ÖZET

Bu çalışma, TÜBİTAK 4004 Doğa ve Bilim Okulları Programı kapsamında desteklenen "21. Yüzyıl Mühendislerinin Girişimcilik ve İnovasyon Yolculuğu" adlı proje kapsamında yürütülmüştür. Araştırmanın amacı, katılımcıların girişimcilik eğitimine ilişkin deneyimlerini ve girişimcilik hakkındaki algılarındaki değişimi incelemektir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış, 30 katılımcı ile etkinlik öncesi ve sonrası yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Analiz sonucunda katılımcı görüşlerinden altı temel tema elde edilmiştir: (1) Girişimcilik algısı (2) girişimcilik motivasyonu (3) girişimcilikkte fırsatlar ve engeller (4) sosyal etki ve rol modeller (5) girişimci kişilik algısı (6) girişimcilik eğitimi çıktıları . Katılımcılar, eğitimin girişimciliği yalnızca iş kurma süreci olarak değil, aynı zamanda yaratıcılık, yenilik, problem çözme ve ekip çalışmasıyla bütünleşen bir düşünme biçimi olarak görmelerini sağladığını belirtmiştir. Görüşlerde ayrıca, akademisyenler ve girişimcilerle birebir etkileşimin, çevrimiçi kaynaklarla elde edilemeyecek özgün bir deneyim sunduğu vurgulanmıştır. Sonuç olarak, proje sürecinde uygulanan girişimcilik eğitiminin, genç bireylerde girişimcilik potansiyelini güçlendirdiği, özgüven kazandırdığı ve yenilikçi düşünme becerilerini geliştirdiği görülmüştür. Bu bulgular,

niteliksel olarak yapılandırılmış girişimcilik programlarının eğitimde farkındalık yaratma açısından önemli bir araç olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Girişimcilik eğitimi, Nitel araştırma yöntemleri. TÜBİTAK 4004.

ABSTRACT

This study was conducted within the scope of the project titled "The Entrepreneurship and Innovation Journey of 21st Century Engineers," supported by the TÜBİTAK 4004 Nature and Science Schools Program. The primary objective of this research is to investigate the participants' experiences regarding the entrepreneurship training and the subsequent shifts in their perceptions of entrepreneurship. A qualitative research methodology was employed, involving semi-structured interviews with 30 participants both before and after the training event. The collected data were analyzed using the thematic analysis method. The analysis of the participant responses yielded six core themes: (1) Perception of Entrepreneurship, (2) Entrepreneurial Motivation, (3) Opportunities and Obstacles in Entrepreneurship, (4) Social Impact and Role Models, (5) Perception of the Entrepreneurial Personality, and (6) Outputs of the Entrepreneurship Training.Participants indicated that the training enabled them to view entrepreneurship not merely as a process of starting a business but also as a mindset integrated with creativity, innovation, problem-solving, and teamwork. The interviews further highlighted that one-on-one interaction with academics and established entrepreneurs provided a unique experience that could not be attained through online resources. In conclusion, the entrepreneurship training implemented during the project process was found to strengthen the entrepreneurial potential, foster self-confidence, and develop innovative thinking skills among young individuals. These findings demonstrate that qualitatively structured entrepreneurship programs are a vital tool for raising awareness in educational settings

Keywords: Entrepreneurship, Entrepreneurship Education, Qualitative Research Methods, TÜBİTAK 4004

TURİZM SEKTÖRÜNDE ETİK LİDERLİĞİN GÜCÜ: ÖRGÜTSEL GÜVEN VE İŞE ADANMIŞLIK ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI

THE POWER OF ETHICAL LEADERSHIP IN THE TOURISM SECTOR: A FIELD STUDY ON ORGANIZATIONAL TRUST AND WORK ENGAGEMENT

Dr. Dilek MUTLU BAYIN[1*]

Bağımsız Araştırmacı

E-posta: dilek-mtlu@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6127-0691

Dr. Pelin CANDAR[2]

Bağımsız Araştırmacı

E-posta: pelincandar@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6418-7121

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, etik liderliğin örgütsel güven üzerindeki etkisi ile örgütsel güvenin işe adanmışlık düzeyine etkisini incelemektir. Araştırmanın evreni, Ankara'daki otel işletmelerinde görev yapan çalışanlardır. Katılımcıların belirlenmesinde kolayda örnekleme yöntemi benimsenmiş; çalışmaya gönüllülük esasına dayalı olarak 17 otel dâhil olmuştur. Nisan–Temmuz 2025 tarihleri arasında anket yoluyla yürütülen veri toplama sürecinde toplam 401 katılımcıdan anket formu elde edilmiştir. Elde edilen veriler, Yapısal Eşitlik Modellemesi (SEM) kapsamında, Kısmi En Küçük Kareler (PLS) yöntemiyle analiz edilmiş; bu süreçte SmartPLS 4 programı kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, etik liderliğin hem yöneticiye hem de örgüte güven üzerinde olumlu etkisi bulunmuştur. Ayrıca yöneticiye ve örgüte duyulan güvenin, çalışanların duygusal, fiziksel ve bilişsel adanmışlık düzeylerini anlamlı ve olumlu şekilde etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Etik Liderlik, Örgütsel Güven, İşe Adanmışlık, Ankara

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the effect of ethical leadership on organizational trust, as well as the influence of organizational trust on work engagement. The research population consists of employees working in hotel enterprises located in Ankara. A convenience sampling method was adopted to determine the participants, and a total of 17 hotels voluntarily participated in the study. The data collection process was conducted through a questionnaire between April and July 2025, resulting in 401 valid responses. The collected data were analyzed within the framework of Structural Equation Modeling (SEM) using the Partial Least Squares (PLS) method, with the SmartPLS 4 software employed for the analyses. According to the

results, ethical leadership has a positive effect on both trust in the manager and trust in the organization. Furthermore, trust in the manager and trust in the organization were found to have a significant and positive influence on employees' emotional, physical, and cognitive dimensions of work engagement.

Keywords: Ethical Leadership, Organizational Trust, Work Engagement, Ankara

GİRİŞ

Turizm sektörü, emek yoğun yapısı, hizmetin soyut niteliği ve çalışan- müşteri etkileşimine dayalı süreçleri nedeniyle liderlik davranışlarının örgütsel sonuçlar üzerindeki etkisinin en yoğun biçimde gözlemlendiği alanlardan biridir. Hizmetin kalitesi çoğu zaman yalnızca fiziksel unsurlara değil, çalışanların motivasyonuna, örgütsel iklimin niteliğine ve yöneticilerin sergilediği liderlik tarzına bağlı olarak şekillenmektedir (Sibonde ve Dassah, 2021; Pahi vd., 2022). Bu noktada, çalışanların güven duygusunu pekiştiren ve etik değerleri temel alan liderlik anlayışları, sürdürülebilir örgütsel performansın ve çalışan refahının sağlanmasında kilit bir rol üstlenmektedir (Brown, Treviño ve Harrison, 2005).

Etik liderlik, yöneticilerin davranışlarının normatif uygunluk çerçevesinde şekillenmesini ve çalışanlara bu davranışlar yoluyla etik bir örnek sunulmasını ifade eder. Brown ve arkadaşlarına (2005) göre etik lider, dürüstlük, adalet ve sorumluluk ilkeleriyle hareket ederek çalışanlara hem sözleriyle hem de eylemleriyle rehberlik eden kişidir. Bu liderlik biçimi, çalışanların yalnızca iş performanslarını değil, aynı zamanda örgüte ve yöneticilerine yönelik algılarını da biçimlendirir. Özellikle güvenin düşük olduğu veya çalışanların belirsizlik yaşadığı sektörlerde etik liderlik, bir tür "psikolojik güvenlik ağı" işlevi görmektedir (Treviño, Brown ve Hartman, 2003).

Örgütsel güven, çalışanların örgütün kendilerine adil, şeffaf ve tutarlı davrandığına ilişkin inançlarını kapsar (Mayer, Davis ve Schoorman, 1995). Liderlerin etik davranışları, bu güvenin oluşmasında temel bir kaynak olarak görülmektedir. Etik değerlere dayalı yönetim anlayışı, çalışanların örgütle özdeşleşmesini kolaylaştırırken, aynı zamanda örgütsel bağlılık ve işe adanmışlık gibi olumlu tutumların gelişmesine de zemin hazırlar (Demirtaş ve Akdoğan, 2015). Özellikle hizmet sektöründe çalışanlar, yöneticilerinin davranışlarını örgütün etik değerlerinin bir yansıması olarak algıladığından, etik liderlik hem yöneticiye hem de örgüte duyulan güvenin güçlenmesinde belirleyici bir faktördür (Kalshoven, Den Hartog, ve De Hoogh, 2011).

Son yıllarda yapılan araştırmalar, etik liderliğin örgütsel güvenin en güçlü yordayıcılarından biri olduğunu göstermektedir (Den Hartog, 2015; Ng ve Feldman, 2015; Bedi, Alpaslan ve Green, 2016; Yanık ve Naktiyok, 2017; Sökmen, 2019; Eluwole, Karatepe ve Avci, 2022). Mayer ve arkadaşları (1995), güveni bireyin karşı tarafın niyetine ve davranışına yönelik olumlu beklentisi olarak tanımlamış ve lider davranışlarının bu beklentilerin oluşumunda kritik rol oynadığını vurgulamıştır. Den Hartog (2015), etik liderlerin adil karar verme, açık iletişim kurma ve çalışanları sürece dâhil etme eğilimlerinin hem yöneticiye hem de örgüte duyulan güveni artırdığını ortaya koymuştur. Benzer biçimde Ng ve Feldman (2015), etik liderlik algısının çalışanların örgütlerine yönelik duygusal bağlılıklarını ve güven düzeylerini anlamlı

biçimde artırdığını ortaya koymuştur. Yanık ve Naktiyok'un (2017) araştırmasında, etik liderliğin çalışanların örgütsel güven algıları üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin bulunduğu, ayrıca örgütsel güvenin etik liderlik ile çalışan tutumları (iş tatmini, bağlılık ve işten ayrılma niyeti) arasındaki ilişkide aracılık rolü üstlendiği belirlenmiştir. Bulgular, etik liderlik davranışlarının çalışanlarda güvene dayalı bir örgütsel iklimin oluşumuna katkı sağladığını göstermektedir. Aynı şekilde Sökmen (2019) tarafından yapılan araştırmada, etik liderlik algısının çalışanların örgütsel güven düzeyleri üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu; ayrıca yüksek güven düzeylerinin artan iş tatmini ve azalan işten ayrılma niyeti ile ilişkilendirildiği belirlenmiştir. Eluwole, Karatepe ve Avci'nin (2022) otel işletmeleri üzerinde yürüttükleri çalışmada, etik liderliğin çalışanların örgüte duyduğu güven üzerinde anlamlı ve güçlü bir etkisi olduğu; bu güvenin de çalışan performansı, duygusal bağlılık ve işten ayrılma niyeti gibi kritik sonuçlar üzerinde aracılık rolü üstlendiği belirlenmiştir. Bulgular, etik liderlerin açık iletişim ve adalet ilkeleriyle güven temelli bir çalışma iklimi oluşturduğunu göstermektedir.

Adanmışlık kavramı, bireyin görevlerini daha iyi yerine getirmesini sağlayan ve onu ileri ya da düşük düzeyde motive eden içsel bir psikolojik durum olarak tanımlanmaktadır (Ceylan ve Türkyılmaz, 2021). İşe adanmışlık kavramı ilk kez 1990'lı yıllarda Kahn tarafından, görevlerini tam anlamıyla yerine getiren, rolüne tüm yönleriyle katılım sağlayan çalışanları tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Kahn (1990), oluşturduğu bireysel adanmışlık modelinde bu olguyu bilişsel (kavramsal), duygusal ve fiziksel boyutlar altında ele almıştır. Bu modele göre, bilişsel boyut, çalışanın işine ilişkin inançlarını, örgütüne yönelik algılarını ve görevine yüklediği anlamı kapsar. Duygusal boyut, çalışanın işine karşı hissettiği aidiyet, gurur, heyecan ve bağlılık gibi olumlu duyguları ifade eder. Fiziksel boyut ise çalışanın görevlerini yerine getirirken sergilediği enerji, çaba ve dayanıklılıkla ilgilidir (Karataş, 2019). Daha sonraki araştırmalar, işe adanmışlığın çalışanların işlerine karşı hissettikleri enerji, özveri ve yoğunlaşma düzeylerini temsil ettiğini ortaya koymuştur (Schaufeli ve Bakker, 2004). İşe adanmış bireyler görevlerine daha fazla anlam yükler, sorumluluk üstlenir ve örgütsel hedeflerle kişisel değerleri arasında yüksek bir uyum hissederler. Bu nedenle işe adanmışlık, örgütlerde hem performansın hem de sürdürülebilir rekabet avantajının psikolojik temellerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Bakker ve Albrecht, 2018).

Çalışanların işe adanmışlık düzeyleri, örgütsel güven algısı ve liderlik tarzlarından doğrudan etkilenmektedir. Kapil ve Rastogi (2020), etik liderliğin çalışanların işe adanmışlık düzeylerini dolaylı biçimde örgütsel güven aracılığıyla artırdığını belirlemiştir. Benzer şekilde Chughtai, Byrne ve Flood (2015), güven temelli ilişkilerin çalışanlarda psikolojik güçlenme ve adanmışlık hislerini tetiklediğini göstermiştir.

Alan yazında etik liderlik, örgütsel güven ve işe adanmışlık ilişkisini inceleyen pek çok araştırma olmakla birlikte (Lu ve Lin, 2014; Demirtaş ve Akdoğan, 2015; Taşlıyan vd., 2016; Mostafa ve Abed El-Motalib, 2020; Ceylan ve Türkyılmaz, 2021), bu çalışmaların çoğu genellikle tek boyutlu güven kavramına odaklanmıştır. Oysa güvenin yönetsel ve kurumsal boyutları arasında anlamlı farklar bulunmaktadır (Tan ve Lim, 2009). Türkiye'de özellikle otel işletmeleri bağlamında yöneticiye ve örgüte duyulan güvenin ayrı ayrı ele alındığı araştırma

sayısı oldukça sınırlıdır (Oh, 2022). Oysa otelcilik sektörü, çalışan–yönetici ilişkilerinin yoğun olduğu ve duygusal etkileşimin yüksek düzeyde hissedildiği bir çalışma alanıdır. Bu nedenle etik liderliğin farklı güven türleri üzerindeki etkilerini ve bu güvenin işe adanmışlık üzerindeki yansımalarını incelemek hem teorik hem de pratik açıdan önemli katkılar sunmaktadır. Ayrıca alan yazında çoğu çalışma etik liderliğin doğrudan sonuçlarına odaklanırken, örgütsel güvenin ve işe adanmışlığın çok boyutlu yapısı çoğu zaman göz ardı edilmiştir (Shuck ve Wollard, 2010). Oysa bu değişkenleri tek bir model içinde incelemek, etik liderliğin çalışan güvenini nasıl şekillendirdiğini ve güvenin farklı boyutlarının (yöneticiye ve örgüte duyulan güven) çalışanların duygusal, bilişsel ve fiziksel adanmışlık düzeyleri üzerindeki etkilerini bütüncül biçimde değerlendirmeye olanak tanımaktadır. Böylece araştırma, etik liderliğin çalışan davranışlarını yalnızca genel bir sonuç olarak değil, güven temelli bir psikolojik süreç olarak ele alarak, hizmet sektöründe liderlik ve çalışan tutumları arasındaki ilişkileri boyutsal bir derinlikle açıklamaktadır.

Bu çalışmada, Ankara'daki otel işletmelerinde görev yapan çalışanların algılarına dayanarak etik liderliğin yöneticiye ve örgüte duyulan güven üzerindeki etkileri; ayrıca her iki güven türünün çalışanların işe adanmışlık düzeyleri üzerindeki rolü incelenmiştir. Böylece araştırma, turizm sektöründe etik liderliğin çalışan tutumları üzerindeki etkilerini daha derinlemesine anlamayı ve alan yazındaki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede geliştirilen araştırma modeli, etik liderlik, örgütsel güven ve işe adanmışlık arasındaki ilişkileri açıklamayı amaçlamakta olup, model (Şekil 1) ve buna ilişkin hipotezler aşağıda yer almaktadır.

H_1: Etik liderlik yöneticiye güveni olumlu ve anlamlı olarak etkilemektedir.

H_2: Etik liderlik örgüte güveni olumlu ve anlamlı olarak etkilemektedir.

H_3: Yöneticiye güven duygusal adanmışlığı olumlu ve anlamlı olarak etkilemektedir.

H_4: Yöneticiye güven fiziksel adanmışlığı olumlu ve anlamlı olarak etkilemektedir.

H_5: Yöneticiye güven bilişsel adanmışlığı olumlu ve anlamlı olarak etkilemektedir.

H_6: Örgüte güven duygusal adanmışlığı olumlu ve anlamlı olarak etkilemektedir.

H_7: Örgüte güven fiziksel adanmışlığı olumlu ve anlamlı olarak etkilemektedir.

H_8: Örgüte güven bilişsel adanmışlığı olumlu ve anlamlı olarak etkilemektedir.

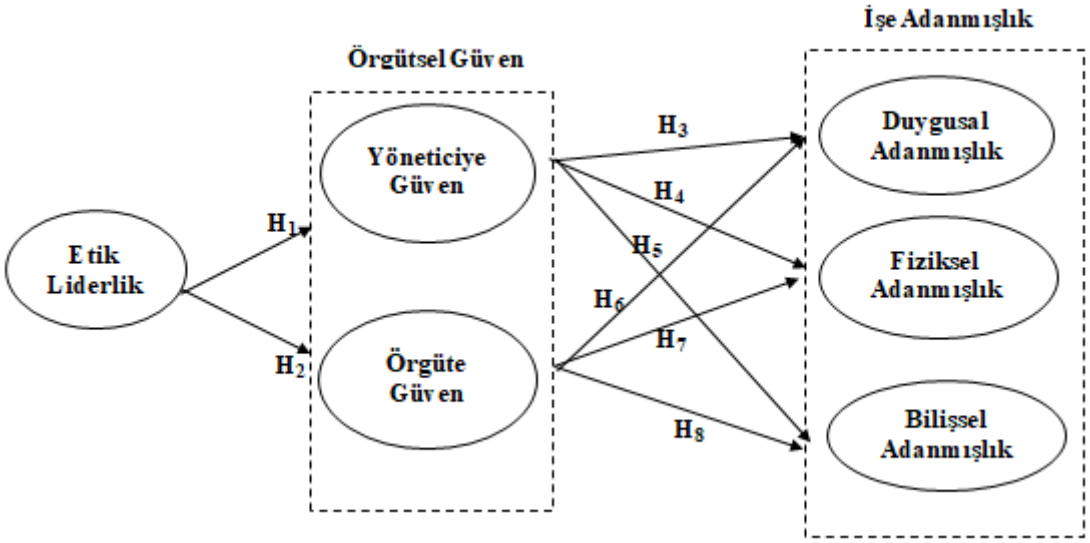

Şekil 1. Araştırma modeli

YÖNTEM

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Ankara ilinde faaliyet gösteren otel işletmelerindeki çalışanlar oluşturmaktadır. Araştırmada örnekleme yöntemi olarak kolayda örnekleme tekniği benimsenmiştir. Bu doğrultuda, Ankara'da bulunan çeşitli otel işletmeleriyle iletişime geçilmiş ve araştırmanın amacı, kapsamı ile veri toplama süreci hakkında otel yöneticilerine telefon görüşmeleri ve e-posta yoluyla ayrıntılı bilgi sunulmuştur. Yapılan görüşmeler sonucunda, 18 otel araştırmaya katılmayı kabul etmiştir. 10–17 Nisan 2025 tarihleri arasında, veri sağlamayı kabul eden her bir otele 50 adet anket formu, araştırmacılar tarafından elden teslim edilmiştir. Anketlerin uygulanması sürecinde, otel çalışanlarının gönüllü katılımı esas alınmış ve gizlilik ilkelerine uygun hareket edilmiştir.

Anket uygulama süreci tamamlandıktan sonra, 6–14 Temmuz 2025 tarihleri arasında araştırmacılar tarafından otellerden doldurulan anket formları toplanmıştır. Ancak araştırmaya katılmayı kabul eden 18 otelden biri, veri toplama sürecinde herhangi bir geri dönüş sağlamamıştır. Bu nedenle, analizlerde 17 otelden elde edilen veriler kullanılmıştır. Toplamda 429 anket formu araştırmacılara ulaşmış, ancak hatalı veya eksik doldurulan formlar analiz dışı bırakılmıştır. Analizlerde kullanılmak üzere 401 geçerli anket formu değerlendirmeye alınmıştır.

Ölçekler

Araştırmada kullanılan anket formunda, katılımcıların görüşlerini derecelendirebilmeleri amacıyla 5'li Likert (Kesinlikle Katılmıyorum"dan "Kesinlikle Katılıyorum"a) tipi ölçekten yararlanılmıştır. Etik liderlik düzeyini ölçmek amacıyla Brown, Treviño ve Harrison (2005) tarafından geliştirilen ve Tuna, Bircan ve Yeşiltaş (2012) tarafından Türkçeye uyarlanan Etik Liderlik Ölçeği, çalışanların örgütsel güven düzeylerini belirlemek amacıyla Nyhan ve Marlowe (1997) tarafından geliştirilen ve Altaş (2021) tarafından Türkçeye uyarlanan Örgütsel

Güven Ölçeği ve son olarak işe adanmışlığı ölçmek için Rich, Lepine ve Crawford (2010) tarafından geliştirilen ve Keleş (2014) tarafından Türkçeye uyarlanan İş Adanmışlık Ölçeği kullanılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin analizinde iki farklı program kullanılmıştır. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin verilerin çözümlenmesi amacıyla SPSS 24 programından yararlanılmış; frekans ve yüzde dağılımları gibi tanımlayıcı istatistikler hesaplanmıştır.

Yapısal eşitlik modeli kapsamında değişkenler arasındaki ilişkileri test etmek amacıyla ise SmartPLS 4 yazılımı kullanılmıştır. Bu doğrultuda, kısmi en küçük kareler yöntemi (Partial Least Squares - PLS) esas alınarak PLS tabanlı Yapısal Eşitlik Modellemesi (PLS-SEM) uygulanmıştır.

BULGULAR

Demografik Bilgiler

Katılımcıların %60,1'i kadın, %39,9'u erkek bireylerden oluşmaktadır. Yaş dağılımı açısından katılımcıların ağırlıklı olarak 26–35 (%44,2) yaş aralığında yer aldığı görülmektedir. Eğitim düzeyine bakıldığında ise katılımcıların çoğunluğunun lisans düzeyinde (%46,9) eğitime sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Dış Model

Dış modele ilişkin analiz sonuçları Tablo 1'de sunulmuştur. Yapılan değerlendirme sonucunda, faktör yüklerinin büyük çoğunluğunun 0,70'in üzerinde olduğu belirlenmiştir. Faktör yükleri 0,60 ile 0,70 arasında değişen maddeler ayrıca incelenmiş ve bu maddelerin modele dahil edilmesinin güvenirlik değerlerini kabul edilebilir düzeylerin altına düşürmediği saptanmıştır. Bu nedenle bu ifadeler modele dahil edilmeye devam edilmiştir. Bununla birlikte, yöneticiye güven ve duygusal adanmışlık boyutlarında yer alan birer ifadenin faktör yükü 0,50'nin altında kaldığı tespit edilmiş ve bu ifadeler analiz dışı bırakılmıştır. Ayrıca Composite Reliability (CR) ve Cronbach's Alpha (CA) değerlerinin önerilen eşik değerler içerisinde yer alması, ölçeklerin tutarlı ölçümler sağladığını göstermektedir (Hair vd., 2017). Bununla birlikte, tüm Average Variance Extracted (AVE) değerlerinin 0,50'nin üzerinde olması, yapılar arasında yakınsama geçerliliğinin sağlandığını desteklemektedir (Fornell ve Larcker, 1981).

Tablo 1. Yapı Geçerliliği ve Güvenilirlik

Ölçekler	Faktör Yükü	CR	CA	AVE
Etik Liderlik		0.938	0.926	0.603
Etik1	0.821			
Etik2	0.755			
Etik3	0.777			
Etik4	0.799			
Etik5	0.791			
Etik6	0.806			
Etik7	0.795			
Etik8	0.635			
Etik9	0.792			

Etik10	0.779			
Örgütsel Güven				
Yöneticiye Güven		0.926	0.906	0.640
Yoneticiye_guven1	0.832			
Yoneticiye_guven2	0.757			
Yoneticiye_guven3	0.873			
Yoneticiye_guven4	0.763			
Yoneticiye_guven5	0.779			
Yoneticiye_guven6	0.805			
Yoneticiye_guven7	0.785			
Örgüte Güven		0.879	0.817	0.646
Orgute_guven1	0.831			
Orgute_guven2	0.787			
Orgute_guven3	0.813			
Orgute_guven4	0.781			
İşe Adanmışlık				
Duygusal Adanmışlık		0.888	0.842	0.614
Duygusal1	0.774			
Duygusal2	0.848			
Duygusal3	0.813			
Duygusal4	0.744			
Duygusal5	0.733			
Fiziksel Adanmışlık		0.911	0.884	0.631
Fiziksel1	0.742			
Fiziksel2	0.811			
Fiziksel3	0.824			
Fiziksel4	0.778			
Fiziksel5	0.792			
Fiziksel6	0.819			
Bilişsel Adanmışlık		0.931	0.911	0.692
Bilissel1	0.841			
Bilissel2	0.774			
Bilissel3	0.839			
Bilissel4	0.832			
Bilissel5	0.860			
Bilissel6	0.844			

Çalışmada diskriminant geçerlilik, hem Heterotrait-Monotrait oranı (HTMT) hem de Fornell ve Larcker (1981) kriteri doğrultusunda değerlendirilmiştir. HTMT oranına göre yapılar arası korelasyonların 0,90 eşiğinin altında kalması, yapılar arasında ayrışma geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir (Henseler, Ringle ve Sarstedt, 2015). Bu doğrultuda yürütülen HTMT analizine ilişkin bulgular Tablo 2'de sunulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre, tüm HTMT oranlarının belirtilen eşik değerlerin altında kaldığı görülmüş ve bu durum, yapılar arasında yeterli düzeyde ayırt edilebilirliğin mevcut olduğunu ortaya koymuştur.

Tablo 2. Heterotrait-Monotrait Ratio (HTMT)

	Heterotrait-Monotrait Ratio					
	(1)	**(2)**	**(3)**	**(4)**	**(5)**	**(6)**
(1) Bilişsel Adanmışlık						
(2) Duygusal Adanmışlık	0.446					
(3) Etik Liderlik	0.418	0.554				
(4) Fiziksel Adanmışlık	0.369	0.385	0.390			

(5) Yöneticiye Güven	0.521	0.656	0.638	0.496	[redacted]	
(6) Örgüte Güven	0.623	0.761	0.639	0.531	0.588	[redacted]

Öte yandan, Fornell ve Larcker (1981) yaklaşımı çerçevesinde yapılan değerlendirmede, her bir yapıya ait AVE değerinin karekökünün, aynı sütunda yer alan diğer yapılarla olan korelasyon değerlerinden yüksek olması beklenmektedir. Bu koşulun sağlanması, söz konusu yapının diğer yapılardan ayrıştığını ve bağımsız bir kavramsal yapıyı temsil ettiğini göstermektedir. İlgili analize ilişkin sonuçlar yine Tablo 3'de yer almakta olup, tüm yapılarda AVE kareköklerinin, aynı sütunda bulunan diğer yapılarla olan korelasyonlardan yüksek olduğu görülmüş; bu da diskriminant geçerliliğin sağlandığını doğrulamıştır.

Tablo 3. Fornell- Larcker Kriteri

Fornell- Larcker Kriteri						
	(1)	**(2)**	**(3)**	**(4)**	**(5)**	**(6)**
(1) Bilişsel Adanmışlık	**0.832**					
(2) Duygusal Adanmışlık	0.392	**0.784**				
(3) Etik Liderlik	0.387	0.493	**0.777**			
(4) Fiziksel Adanmışlık	0.341	0.335	0.359	**0.795**		
(5) Yöneticiye Güven	0.476	0.575	0.588	0.450	**0.800**	
(6) Örgüte Güven	0.541	0.631	0.558	0.459	0.507	**0.803**

İç Model

Dış model analizinin ardından, modelin yapısal boyutunu oluşturan iç model değerlendirilmiştir. Bağımlı değişkenlerin açıklanma düzeylerini belirlemek amacıyla R^2 değerleri ele alınmıştır. Hair ve arkadaşları (2011) tarafından önerilen değerlendirme ölçütlerine göre; yöneticiye güven için 0,344, örgüte güven için 0,310, bilişsel adanmışlık için 0,344, duygusal adanmışlık için 0,483 ve fiziksel adanmışlık için 0,271 R^2 değerleri hesaplanmıştır. Literatürde, 0,75, 0,50 ve 0,25 R^2 değerleri sırasıyla yüksek, orta ve düşük düzeyde açıklayıcılık olarak kabul edilmektedir (Hair vd., 2011). Q^2 değerlerinin hesaplanabilmesi için blindfolding yöntemi uygulanmıştır. Bu analiz sonucunda yöneticiye güven için 0,218, örgüte güven için 0,197, bilişsel adanmışlık için 0,237, duygusal adanmışlık için 0,394 ve fiziksel adanmışlık için 0,166 Q^2 değerleri elde edilmiştir. Bu bulgular, Hair ve arkadaşları (2011) tarafından önerilen pozitif Q^2 değerlerinin modelin yeterli tahmin gücüne sahip olduğunu gösterdiği ölçütleriyle uyumludur.

Tablo 4'e göre tüm hipotezler istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş ve kabul edilmiştir. Etik liderliğin yöneticiye güven üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu görülmektedir (β=0.588, t=15.192, p<0.001). Ayrıca etik liderliğin örgüte güven üzerindeki etkisi de pozitif ve anlamlıdır (β=0.558, t=12.136, p<0.001). Yöneticiye güvenin duygusal adanmışlık (β=0.343, t=5.725, p<0.001), fiziksel adanmışlık (β=0.293, t=5.308, p<0.001) ve bilişsel adanmışlık (β=0.272, t=4.685, p<0.001) üzerindeki etkileri anlamlı ve pozitif bulunmuştur. Benzer şekilde örgüte güvenin duygusal adanmışlık (β=0.457, t=8.077, p<0.001), fiziksel adanmışlık (β=0.311, t=6.027, p<0.001) ve bilişsel adanmışlık (β=0.403, t=7.380, p<0.001) üzerindeki etkileri de pozitif ve anlamlıdır. Bu sonuçlar etik liderlik algısının hem yöneticiye hem de örgüte duyulan güveni artırdığını; güven düzeyinin yükselmesinin ise çalışanların

duygusal, fiziksel ve bilişsel düzeyde örgütlerine daha fazla adanmışlık göstermelerini sağladığını ortaya koymaktadır.

Tablo 4. Hipotez Testi Sonuçları

Hipotezler	β	t	f^2	p	Sonuç
H_1 Etik Liderlik → Yöneticiye Güven	0.588	15.192	0.528	0.000	Kabul
H_2 Etik Liderlik → Örgüte Güven	0.558	12.136	0.453	0.000	Kabul
H_3 Yöneticiye Güven → Duygusal Adanmışlık	0.343	5.725	0.170	0.000	Kabul
H_4 Yöneticiye Güven → Fiziksel Adanmışlık	0.293	5.308	0.088	0.000	Kabul
H_5 Yöneticiye Güven → Bilişsel Adanmışlık	0.272	4.685	0.084	0.000	Kabul
H_6 Örgüte Güven → Duygusal Adanmışlık	0.457	8.077	0.302	0.000	Kabul
H_7 Örgüte Güven → Fiziksel Adanmışlık	0.311	6.027	0.099	0.000	Kabul
H_8 Örgüte Güven → Bilişsel Adanmışlık	0.403	7.380	0.185	0.000	Kabul

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmanın temel amacı, etik liderliğin çalışanların yöneticiye ve örgüte duyduğu güven üzerindeki etkilerini, ayrıca bu iki güven türünün çalışanların duygusal, bilişsel ve fiziksel adanmışlık düzeyleri üzerindeki yansımalarını incelemektir. Ankara'daki otel işletmelerinde görev yapan 401 çalışandan elde edilen veriler, yapısal eşitlik modellemesi aracılığıyla analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, etik liderliğin hem yöneticiye duyulan güven ($\beta = 0.588$; $p<0.001$) hem de örgüte duyulan güven ($\beta = 0.558$; $p<0.001$) üzerinde anlamlı ve pozitif etkiler yarattığını göstermektedir. Bu sonuç, etik liderlerin adalet, dürüstlük ve açıklık ilkeleriyle hareket etmelerinin çalışanlarda güven duygusunu güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Bulgular, etik liderliğin örgütsel güvenin önemli bir yordayıcısı olduğunu ileri süren Mayer vd. (1995), Brown vd. (2005), Demirtaş ve Akdoğan (2015) ile Yanık ve Naktiyok'un (2017) çalışmalarıyla örtüşmektedir. Benzer biçimde, Eluwole vd. (2022) etik liderliğin hem yöneticiye hem de örgüte duyulan güven üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu belirlemiş ve etik değerlere dayalı liderliğin otel çalışanları arasında güvene dayalı bir örgütsel iklim oluşturduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda, etik liderlerin davranış biçimleri çalışanların örgütsel süreçleri adil ve güvenilir olarak algılamalarına katkı sağlamakta; bu da güvenin örgüt kültürü içinde kalıcı bir değer haline gelmesine yardımcı olmaktadır.

Araştırma sonuçları aynı zamanda hem yöneticiye hem de örgüte duyulan güvenin, çalışanların işe adanmışlık düzeylerinin tüm boyutları üzerinde anlamlı ve pozitif etkiler yarattığını göstermektedir. Yöneticiye güven, duygusal ($\beta = 0.343$; $p<0.001$), fiziksel ($\beta = 0.293$; $p<0.001$) ve bilişsel adanmışlığı ($\beta = 0.272$; $p<0.001$) artırırken; örgüte güvenin duygusal ($\beta = 0.457$; $p<0.001$), fiziksel ($\beta = 0.311$; $p<0.001$) ve bilişsel adanmışlık ($\beta = 0.403$; $p<0.001$) üzerinde daha güçlü etkiler yarattığı görülmüştür. Bu bulgular, güvenin çalışanların işe yönelik motivasyonel ve psikolojik süreçlerinde belirleyici bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Schaufeli ve Bakker (2004) işe adanmışlığı enerji, özveri ve yoğunlaşma boyutlarıyla açıklarken, güvenin bu üç boyutun her birinde çalışanlara istikrar ve aidiyet hissi kazandırdığını belirtmiştir. Chughtai vd. (2015) ise güvene dayalı ilişkilerin duygusal ve bilişsel adanmışlık üzerinde önemli bir rol oynadığını ileri sürmüştür. Özellikle otel işletmeleri gibi yüksek düzeyde insan etkileşimine dayalı sektörlerde çalışanların yöneticilerine ve örgütlerine duydukları güven, onların işlerine duygusal olarak bağlanmalarını, görevlerinde fiziksel çaba göstermelerini ve örgütsel hedeflerle bilişsel uyum sağlamalarını kolaylaştırmaktadır.

Sonuç olarak, bu araştırma etik liderlik, örgütsel güven ve işe adanmışlık arasındaki ilişkileri bütüncül biçimde inceleyerek alan yazınına hem teorik hem de uygulamaya dönük katkı sunmaktadır. Teorik katkılara bakıldığında, çalışma etik liderliğin yalnızca genel çalışan tutumları üzerindeki etkilerini değil, güvenin farklı yönlerini ve adanmışlığın çok boyutlu yapısını bir arada ele alarak liderlik alan yazınına boyutsal bir derinlik kazandırmaktadır. Bu sayede etik liderliğin çalışan davranışlarını etkileme mekanizmaları daha ayrıntılı biçimde açıklanmış, güvenin farklı düzeylerde çalışan adanmışlığına nasıl yansıdığına ilişkin yeni ampirik kanıtlar sunulmuştur. Araştırma aynı zamanda, örgütsel davranış yazınında sıklıkla tek boyutlu ele alınan "güven" kavramını iki farklı referans noktasına ayırarak, kavramın yapısal bütünlüğünü güçlendirmektedir.

Uygulamaya dönük olarak, araştırma bulguları etik değerlere dayalı liderlik anlayışının turizm sektöründe çalışanların örgüte bağlılığını ve iş motivasyonunu artırmada önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Etik ilkelere göre hareket eden yöneticiler, adil ve şeffaf davranışlarıyla çalışanların hem kendilerine hem de örgüte duyduğu güveni güçlendirmektedir. Bu kapsamda iş ortamında dayanışma, sadakat ve gönüllü katkı kültürünün oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu durum, hizmet kalitesinin sürekliliğini sağlarken müşteri memnuniyetini de destekleyen bir unsur haline gelmektedir. Özellikle yoğun stres ve duygusal emek gerektiren otelcilik alanında, etik liderlik davranışlarının çalışanların tükenmişlik hislerini azalttığı ve işe daha istekli, enerjik bir şekilde katılmalarını sağladığı söylenebilir. Bu bağlamda yöneticilerin etik değerlere, açık iletişime, adalete ve karşılıklı güvene dayalı bir liderlik yaklaşımı benimsemeleri hem çalışan performansını hem de örgütün genel verimliliğini artıran etkili bir yönetim stratejisi olarak değerlendirilmektedir. Elde edilen sonuçlar, etik liderliğin yalnızca yönetsel bir özellik olmadığını, aynı zamanda örgütsel güvenin ve çalışan adanmışlığının devamlılığını destekleyen bir yönetim kültürü unsuru olduğunu ortaya koymaktadır. Turizm sektörünün dinamik ve insan odaklı yapısı dikkate alındığında, etik liderliğin benimsenmesi hem çalışanların iş yaşamında kendilerini daha güvende ve değerli hissetmelerini sağlamakta hem de işletmelerin sürdürülebilir başarılarını desteklemektedir.

Bununla birlikte, araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, çalışma yalnızca Ankara'daki otel işletmelerinde görev yapan çalışanlardan elde edilen verilerle yürütülmüştür. Bu nedenle, elde edilen sonuçların farklı destinasyonlarda veya turizm sektörünün diğer alt alanlarında geçerliliği sınırlı olabilir. Gelecekte yapılacak çalışmaların farklı şehirlerdeki ve farklı ölçeklerdeki konaklama işletmelerini kapsayacak biçimde genişletilmesi, modelin dışsal geçerliliğini güçlendirecektir. İkinci olarak, araştırma kesitsel bir tasarıma dayanmaktadır. Bu durum, değişkenler arasındaki ilişkilerin nedenselliği hakkında sınırlı yorum yapılmasına neden olmaktadır. Gelecekteki araştırmaların boylamsal veya deneysel tasarımlar kullanarak etik liderliğin zaman içindeki etkilerini ve güven–adanmışlık ilişkilerinin dinamik yapısını incelemesi, liderlik davranışlarının sürdürülebilirliğini değerlendirme açısından daha kapsamlı sonuçlar sunacaktır. Üçüncü olarak, veriler anket yöntemiyle toplanmıştır; bu durum sosyal beğenirlik eğilimi riskini artırabilir. İleri araştırmalarda yöneticiler, iş arkadaşları veya müşteriler gibi farklı kaynaklardan veri toplanması bu sınırlılığı azaltabilir. Ayrıca, mevcut modelde yalnızca etik liderlik, örgütsel güven ve işe adanmışlık değişkenleri ele alınmıştır. Gelecekteki araştırmalar bu modele iş tatmini, örgütsel vatandaşlık davranışı, tükenmişlik veya psikolojik sermaye gibi değişkenleri ekleyerek etik liderliğin çalışan tutumları üzerindeki

dolaylı veya düzenleyici etkilerini daha kapsamlı biçimde incelenebilir. Özellikle etik liderliğin dijital dönüşüm sürecinde çalışan güvenini nasıl şekillendirdiğini ya da kuşaklar arası farklılıkların bu ilişkiler üzerindeki etkisini incelemek, alan yazının kapsamını genişletecek önemli katkılar sağlayabilir. Son olarak, araştırmanın yalnızca nicel verilerle yürütülmesi, çalışanların etik liderliğe ilişkin öznel algı ve deneyimlerini derinlemesine anlamayı kısıtlamıştır. Nitel yöntemlerin kullanıldığı karma çalışmalar, etik liderlik ile güven arasındaki ilişkilerin daha kapsamlı biçimde açıklanmasına yardımcı olabilir.

KAYNAKÇA

Altaş, S. S. (2021). Sağlık çalışanlarının örgütsel özdeşleşme, örgütsel bağlılık, örgütsel güven ve örgütsel destek algıları arasındaki ilişkiler. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 875-891.

Bakker, A. B., & Albrecht, S. (2018). Work engagement: Current trends. *Career Development International*, 23(1), 4-11.

Bedi, A., Alpaslan, C. M., & Green, S. (2016). A meta-analytic review of ethical leadership outcomes and moderators. *Journal of Business Ethics*, 139(3), 517-536.

Brown, M. E., Treviño, L. K., & Harrison, D. A. (2005). Ethical leadership: A social learning perspective for construct development and testing. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 97(2), 117-13.

Ceylan, A., & Türkyılmaz, H. (2021). Örgütsel güven ve işe adanmışlık ilişkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(77), 1296-1313.

Chughtai, A., Byrne, M., & Flood, B. (2015). Linking ethical leadership to employee well-being: The role of trust in supervisor. *Journal of Business Ethics*, 128(3), 653–663.

Demirtaş, O., & Akdoğan, A. A. (2015). The effect of ethical leadership behavior on ethical climate, turnover intention, and affective commitment. *Journal of Business Ethics*, 130(1), 59–67.

Den Hartog, D. N. (2015). Ethical leadership. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 2, 409–434.

Eluwole, K. K., Karatepe, O. M., & Avci, T. (2022). Ethical leadership, trust in organization and their impacts on critical hotel employee outcomes. *International Journal of Hospitality Management*, 102, 103153.

Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.

Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2017). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)* (Second edition). SAGE.

Hair, J. F., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2011). PLS-SEM: Indeed a Silver Bullet. *Journal of Marketing Theory and Practice*, *19*(2), 139–152.

Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, *43*(1), 115–135.

Kalshoven, K., Den Hartog, D. N., & De Hoogh, A. H. B. (2011). Ethical leadership at work questionnaire (ELW): Development and validation of a multidimensional measure. *The Leadership Quarterly*, 22(1), 51–69.

Kapil, K., & Rastogi, R. (2020). The relationship between leader-member exchange, work engagement and organizational citizenship behaviour. *Journal of Indian Business Research*, *12*(2), 191-214.

Karataş, T. (2019). *İşe adanmışlık, iş becerikliliği ve iş gören performansı etkileşimi: Havacılık sektöründeki bir firmada araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi.

Keleş, S. (2014). Aile şirketlerinde y jenerasyonunun öz yeterlilik algısı ve işe adanmışlık ilişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 5(11), 95-109.

Lu, C. S., & Lin, C. C. (2014). The effects of ethical leadership and ethical climate on employee ethical behavior in the maritime industry. *International Journal of Logistics Management*, 25(1), 129–148.

Mayer, R. C., Davis, J. H., & Schoorman, F. D. (1995). An integrative model of organizational trust. *Academy of Management Review*, 20(3), 709–734.

Mostafa, A. M. S., & Abed El-Motalib, E. A. (2020). Ethical leadership, work meaningfulness, and work engagement in the public sector. *Review of Public Personnel Administration*, 40(1), 112–131.

Ng, T. W. H., & Feldman, D. C. (2015). Ethical leadership: Meta-analytic evidence of criterion-related and incremental validity. *Journal of Applied Psychology*, 100(3), 948–965.

Nyhan, R. C., & H. A. Marlowe. (1997); Development and psychometric properties of the organizational trust inventory, *Evaluation Review*, 21(5), 614-635.

Oh, S. Y. (2022). Effect of ethical climate in hotel companies on organizational trust and organizational citizenship behavior. *Sustainability*, 14(13), 7886.

Pahi, M. H., Abdul-Majid, A. H., Fahd, S., Gilal, A. R., Talpur, B. A., Waqas, A., & Anwar, T. (2022). Leadership style and employees' commitment to service quality: An analysis of the mediation pathway via knowledge sharing. *Frontiers in Psychology*, 13, 926779.

Rich, B. L., Lepine, J. A., & Crawford, E. R. (2010). Job engagement: Antecedents and effects on job performance. *Academy of Management Journal*, 53(3), 617–635.

Schaufeli, W. B., & Bakker, A. B. (2004). Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: A multi-sample study. *Journal of Organizational Behavior*, 25(3), 293–315.

Shuck, B., & Wollard, K. (2010). Employee engagement and HRD: A seminal review of the foundations. *Human Resource Development Review*, 9(1), 89–110.

Sibonde, A. H., & Dassah, M. O. (2021). The relationship between employee motivation and service quality: Case study of a selected municipality in the Western Cape province, South Africa. *Africa's Public Service Delivery and Performance Review*, 9(1), 499.

Sökmen, A. (2019). Etik liderlik, örgütsel güven, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti ilişkisi: bir hastane işletmesinde araştırma. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(2), 917-934.

Tan, H. H., & Lim, A. K. H. (2009). Trust in coworkers and trust in organizations. J*ournal of Psychology*, 143(1), 45–66.

Taşlıyan, M., Hırlak, B., Çiftçi, G. E., & Fidan, E. (2016). Etik liderliğin örgütsel güven ve işe adanmışlık üzerine etkisi. Elâzığ, *1. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu.*

Treviño, L. K., Brown, M., & Hartman, L. P. (2003). A qualitative investigation of perceived executive ethical leadership: Perceptions from inside and outside the executive suite. *Human Relations*, 56(1), 5–37.

Tuna, M., Bircan, H., & Yeşiltaş, M. (2012). Etik liderlik ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması: Antalya örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 143-155.

Yanık, O., & Naktiyok, A. (2017). Etik (ahlaki) liderliğin çalışanların iş tatminine, örgütsel bağlılığına ve işten ayrılma niyetine etkisinde örgütsel güven ve örgütsel adalet algısının aracı rolü. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 8(15), 297–324.

SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM BİLİNCİNİN YEŞİL SATIN ALMA NİYETİNE ETKİSİ: TÜRKİYE VE İNGİLTERE ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ARAŞTIRMA

EMRE DOĞAN

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öğrencisi

Emreedgn58@gmail.com - 0009-0007-8295-2740

Doç. Dr. MUSTAFA BİLGEHAN KUTLU

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

mkutlu@cumhuriyet.edu.tr - 0000-0001-6081-5154

ÖZET

Bu çalışma, sürdürülebilir tüketim bilincinin yeşil satın alma niyeti üzerindeki etkisini kültürlerarası bir karşılaştırma çerçevesinde incelemektedir. Artan çevresel sorunlar, doğal kaynakların tükenmesi ve iklim değişikliğinin hızla gündelik yaşamı etkilemesi, bireylerin tüketim davranışlarını sürdürülebilirlik perspektifinden değerlendirmesini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda araştırma, bireylerin çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik bilincinin yeşil satın alma davranışlarını nasıl şekillendirdiğini ve bu etkinin kültürel bağlamlarda nasıl farklılaştığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma Türkiye ve İngiltere olmak üzere iki farklı kültürel bağlamda toplam 450 katılımcı üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bulgular, sürdürülebilir tüketim bilinci boyutlarının (çevresel, sosyal ve ekonomik) yeşil satın alma niyeti üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu göstermektedir. Ancak bu etkinin düzeyi ve belirleyici unsurları kültürel bağlama göre farklılaşmaktadır. Türkiye örnekleminde sosyal normların bu ilişkiyi güçlendirdiği, İngiltere örnekleminde ise bireysel değerlerin, etik sorumluluk ve kişisel çevre bilincinin daha baskın olduğu görülmüştür.

Bu sonuç, kültürel farklılıkların bireylerin çevreye duyarlı davranışlarında belirleyici rol oynadığını göstermektedir. Çalışma, sürdürülebilir tüketim ve yeşil pazarlama alanında kültürler arası karşılaştırmalı literatüre katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler : sürdürülebilir tüketim bilinci, yeşil satın alma, sosyal normlar, kültürel farklılıklar

ABSTRACT

This study examines the effect of sustainable consumption consciousness on green purchase intention within a cross-cultural comparative framework. The increasing severity of environmental problems, depletion of natural resources, and the accelerating impact of climate change on daily life have made it imperative for individuals to evaluate their consumption behaviors from a sustainability perspective. In this context, the research aims to reveal how individuals' environmental, social, and economic dimensions of sustainable consumption consciousness shape their green purchasing behaviors and how these effects differ across cultural contexts. The study was conducted on a total of 450 participants in two distinct cultural settings, Turkey and the United Kingdom. The findings indicate that all three dimensions of sustainable consumption consciousness—environmental, social, and economic—have a positive and significant effect on green purchase intention. However, the strength and underlying determinants of this relationship differ across cultures. In the Turkish sample, social norms were found to strengthen the relationship between sustainable consumption consciousness and green purchase intention, whereas in the UK sample, individual values, ethical responsibility, and personal environmental awareness were more prominent.

These results demonstrate that cultural differences play a decisive role in shaping individuals' environmentally conscious behaviors. The study contributes to the cross-cultural literature on sustainable consumption and green marketing by providing comparative empirical evidence from Turkey and the United Kingdom.

Keywords: sustainable consumption consciousness, green purchase intention, social norms, cultural differences

1. Giriş

Sürdürülebilir kalkınma, günümüz tüketici davranışlarının yönünü belirleyen en önemli kavramlardan biri haline gelmiştir. Artan çevre sorunları, bireylerin tüketim alışkanlıklarını yeniden değerlendirmesine neden olmuş ve bu durum sürdürülebilir tüketim bilincinin önemini artırmıştır.

Sürdürülebilir tüketim bilinci, bireylerin çevresel, sosyal ve ekonomik etkileri dikkate alarak tüketim kararları vermesini ifade eder. Bu bilinç, çevreye duyarlı davranışların ve özellikle yeşil satın alma niyetinin oluşumunda belirleyici bir faktördür.

Bu çalışma, sürdürülebilir tüketim bilincinin yeşil satın alma niyeti üzerindeki etkisini Türkiye ve İngiltere örneklemleri üzerinden karşılaştırmalı olarak incelemekte ve bu ilişkide sosyal normların düzenleyici rolünü değerlendirmektedir. Kolektivist bir kültüre sahip Türkiye'de sosyal normların daha etkili olması, bireyci bir kültüre sahip İngiltere'de ise bu etkinin zayıflaması beklenmiştir.

2. Literatür Taraması ve Kuramsal Çerçeve

Sürdürülebilir tüketim bilinci, bireylerin tüketim tercihlerini yalnızca kendi ihtiyaçları doğrultusunda değil, aynı zamanda çevresel, ekonomik ve sosyal etkiler açısından da değerlendirme eğilimlerini ifade eder. Bu bilinç, tüketicilerin ürün veya hizmet satın alırken çevreye, topluma ve geleceğe olan etkilerini dikkate almaları anlamına gelmektedir (Peattie, 2010). Literatürde sürdürülebilir tüketim bilinci, çevreye duyarlılık, kaynakların etkin kullanımı ve toplumsal sorumluluk bilinciyle ilişkilendirilmektedir. Bu bilinç düzeyine sahip bireyler, doğaya zarar vermeyen, etik üretim süreçlerinden geçmiş ürünleri tercih etme eğilimindedir.

Yeşil satın alma niyeti ise, bireylerin çevresel değerlere uygun ürünleri satın alma konusundaki istekliliklerini yansıtan bir kavramdır. Ajzen'in (1991) Planlı Davranış Teorisi'ne göre niyet, davranışın en güçlü belirleyicisidir ve bireyin tutumları, sosyal normları ve algılanan davranışsal kontrolü tarafından şekillenir. Yeşil satın alma niyeti, bu çerçevede çevreye duyarlı ürünleri satın alma yönündeki planlı davranış eğilimi olarak değerlendirilir (Joshi & Rahman, 2015). Dolayısıyla sürdürülebilir tüketim bilincine sahip bireylerin yeşil ürün satın alma niyetlerinin yüksek olması beklenmektedir.

Sosyal normlar, bireylerin içinde bulundukları toplumun değerleri, gelenekleri ve beklentileri doğrultusunda oluşan davranış standartlarıdır. Bu normlar, bireylerin neyin kabul edilebilir ya da uygun davranış olduğuna ilişkin algılarını şekillendirir. Planlı Davranış Teorisi kapsamında sosyal normlar, bireylerin davranışsal niyetleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bir başka deyişle, çevresine duyarlı bireylerin davranışlarını toplumsal onay ve beklentiyle uyumlu hale getirme eğilimleri, yeşil satın alma niyetini güçlendirebilir (Vermeir & Verbeke, 2006).

Sonuç olarak literatür, sürdürülebilir tüketim bilincinin yeşil satın alma niyetini doğrudan etkilediğini; ancak bu ilişkide sosyal normların düzenleyici veya aracılık rolü üstlenebileceğini göstermektedir. Bu çalışma da söz konusu ilişkiyi Türkiye ve İngiltere bağlamında test ederek kültürel farklılıkların etkisini ampirik olarak ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Hipotezler :

H1a. Türkiye'de Çevresel sürdürülebilir tüketim bilinci, yeşil satın alma niyetini pozitif yönde etkiler.

H1b. İngiltere'de Çevresel sürdürülebilir tüketim bilinci, yeşil satın alma niyetini pozitif yönde etkiler.

H1c. Türkiye'de Sosyal sürdürülebilir tüketim bilinci, yeşil satın alma niyetini pozitif yönde etkiler.

H1d. İngiltere'de Sosyal sürdürülebilir tüketim bilinci, yeşil satın alma niyetini pozitif yönde etkiler.

H1e. Türkiye'de Ekonomik sürdürülebilir tüketim bilinci, yeşil satın alma niyetini pozitif yönde etkiler.

H1f. İngiltere'de Ekonomik sürdürülebilir tüketim bilinci, yeşil satın alma niyetini pozitif yönde etkiler.

H2a.Türkiye'de Sosyal normlar, çevresel sürdürülebilir tüketim bilinci ile yeşil satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi güçlendirir.

H2b.İngiltere'de Sosyal normlar, çevresel sürdürülebilir tüketim bilinci ile yeşil satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi güçlendirir.
H2c. Türkiye'de Sosyal normlar, sosyal sürdürülebilir tüketim bilinci ile yeşil satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi güçlendirir.
H2d. İngiltere'de Sosyal normlar, sosyal sürdürülebilir tüketim bilinci ile yeşil satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi güçlendirir.
H2e. Türkiye'de Sosyal normlar, ekonomik sürdürülebilir tüketim bilinci ile yeşil satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi güçlendirir.
H2f. İngiltere'de Sosyal normlar, ekonomik sürdürülebilir tüketim bilinci ile yeşil satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi güçlendirir.
H3. Sosyal normların çevresel bilinç ile yeşil satın alma niyeti arasındaki moderatör etkisi Türkiye'de İngiltere'ye kıyasla daha güçlüdür
H4. İngiltere'deki katılımcıların yeşil satın alma niyet düzeyi, Türkiye'deki katılımcılara kıyasla daha yüksektir.
H5. Bireylerin gelir durumu arttıkça yeşil satın alma niyetleride artmaktadır

3. Yöntem

Bu çalışma, nicel araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evrenini, Türkiye ve İngiltere'de yaşayan 18 yaş ve üzeri bireyler oluşturmaktadır. Veriler çevrim içi anket yöntemiyle toplanmış; Türkiye'den 231, İngiltere'den 219 geçerli anket değerlendirmeye alınmıştır. Anket formu, sürdürülebilir tüketim bilinci (çevresel, sosyal, ekonomik), sosyal normlar ve yeşil satın alma niyeti ölçeklerinden oluşmaktadır. Ölçekler, Balderjahn ve Hüttel (2019), Zameer ve Humaira Yasmeen (2022), Nguyen ve arkadaşları (2023), gibi literatürde

kabul görmüş çalışmalardan uyarlanmıştır. Verilerin analizinde doğrulayıcı faktör analizi (DFA), güvenilirlik testleri ve regresyon analizleri kullanılmıştır.

Araştırma Modeli

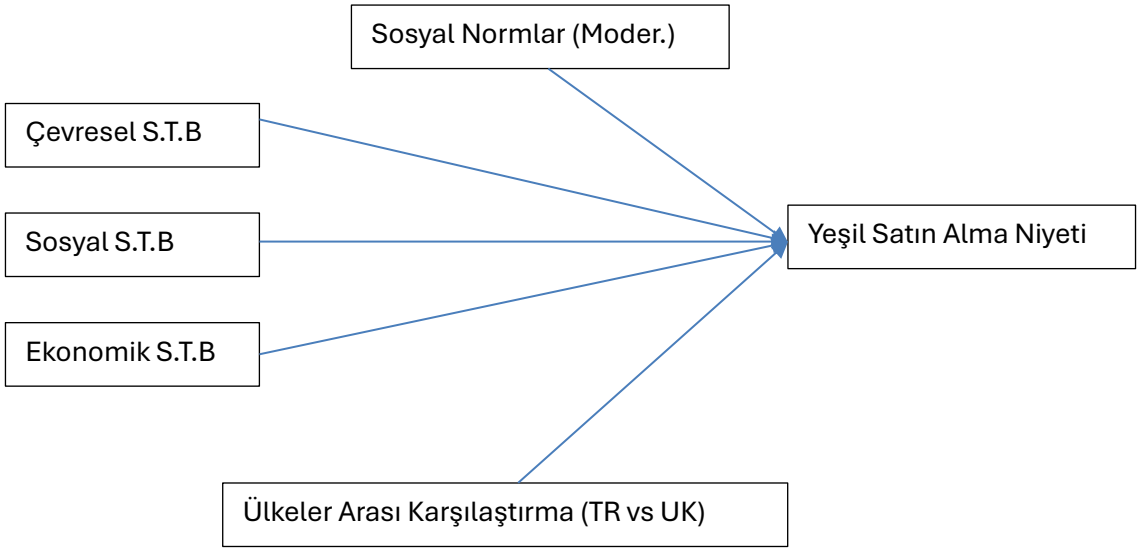

4. Bulgular

Araştırmanın sonuçları, her iki ülke örnekleminde de sürdürülebilir tüketim bilincinin yeşil satın alma niyeti üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Türkiye örnekleminde çevresel sürdürülebilirlik bilinci yeşil satın alma niyetini en güçlü biçimde etkileyen faktör olurken, sosyal ve ekonomik bilinç boyutları da anlamlı etkiler göstermiştir. İngiltere örnekleminde ise çevresel ve sosyal bilinç boyutları ön plana çıkmış, ekonomik bilinç anlamlı bir etkide bulunmamıştır. Türkiye'de sosyal normların çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik bilinci ile yeşil satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi güçlendirdiği; buna karşın İngiltere'de bu etkinin anlamlı olmadığı görülmüştür. Bu bulgular, kolektivist kültürlerde sosyal normların çevre dostu davranışları yönlendirmede daha etkili olduğunu, bireyci toplumlarda ise kişisel değerlerin ve etik sorumlulukların daha belirleyici rol oynadığını ortaya koymaktadır.

H1a. Türkiye'de Çevresel sürdürülebilir tüketim bilinci, yeşil satın alma niyetini pozitif yönde etkiler.	H1a kabul
H1b. İngiltere'de Çevresel sürdürülebilir tüketim bilinci, yeşil satın alma niyetini pozitif yönde etkiler.	H1b kabul
H1c. Türkiye'de Sosyal sürdürülebilir tüketim bilinci, yeşil satın alma niyetini pozitif yönde etkiler.	H1c kabul
H1d. İngiltere'de Sosyal sürdürülebilir tüketim bilinci, yeşil satın alma niyetini pozitif yönde etkiler.	H1d kabul
H1e. Türkiye'de Ekonomik sürdürülebilir tüketim bilinci, yeşil satın alma niyetini pozitif yönde etkiler.	H1e kabul
H1f. İngiltere'de Ekonomik sürdürülebilir tüketim bilinci, yeşil satın alma niyetini pozitif yönde etkiler.	H1f ret
H2a.Türkiye'de Sosyal normlar, çevresel sürdürülebilir tüketim bilinci ile yeşil satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi güçlendirir.	H2a kabul
H2b.İngiltere'de Sosyal normlar, çevresel sürdürülebilir tüketim bilinci ile yeşil satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi güçlendirir.	H2b ret
H2c. Türkiye'de Sosyal normlar, sosyal sürdürülebilir tüketim bilinci ile yeşil satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi güçlendirir.	H2c kabul
H2d. İngiltere'de Sosyal normlar, sosyal sürdürülebilir tüketim bilinci ile yeşil satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi güçlendirir.	H2d ret
H2e. Türkiye'de Sosyal normlar, ekonomik sürdürülebilir tüketim bilinci ile yeşil satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi güçlendirir.	H2e ret
H2f. İngiltere'de Sosyal normlar, ekonomik sürdürülebilir tüketim bilinci ile yeşil satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi güçlendirir.	H2f ret
H3. Sosyal normların çevresel bilinç ile yeşil satın alma niyeti arasındaki moderatör etkisi Türkiye'de İngiltere'ye kıyasla daha güçlüdür	H3 kabul
H4. İngiltere'deki katılımcıların yeşil satın alma niyet düzeyi, Türkiye'deki katılımcılara kıyasla daha yüksektir.	H4 reddedilir
H5. Bireylerin gelir durumu arttıkça yeşil satın alma niyetleride artmaktadır	H5 reddedilir

5. Tartışma ve Sonuç

Araştırma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, sürdürülebilir tüketim bilincinin yeşil satın alma niyeti üzerindeki etkisinin her iki kültürde de pozitif yönde olduğu, ancak bu etkinin düzeyinin kültürel faktörlere göre farklılaştığı görülmektedir. Türkiye'de sosyal normların yönlendirici gücü, bireylerin çevre dostu davranışlara yönelmesinde toplumsal değerlerin ve grup aidiyetinin önemli bir rol oynadığını göstermektedir. İngiltere'de ise bireylerin çevresel davranışları daha çok kişisel farkındalık ve etik sorumluluk çerçevesinde şekillenmektedir. Bu bulgular, Planlı Davranış Teorisi'nin (Ajzen, 1991) öngördüğü gibi davranışsal niyetin hem bireysel hem de sosyal faktörlerin etkileşimiyle oluştuğunu doğrulamaktadır.

Araştırmanın sonuçları doğrultusunda, Türkiye'de sürdürülebilir tüketim bilincini artırmak amacıyla toplumsal normlara dayalı farkındalık kampanyaları ve kamu politikalarının geliştirilmesi önerilmektedir. İşletmeler açısından ise sürdürülebilir ürünlerin tanıtımında çevresel duyarlılığın yanı sıra toplumsal fayda ve sosyal sorumluluk vurgularının ön plana çıkarılması önem taşımaktadır. İngiltere'de ise bireysel sorumluluk ve etik değerlere yönelik iletişim stratejileri daha etkili olabilir. Gelecekte yapılacak araştırmalarda, farklı kültürel bağlamlarda sürdürülebilir tüketim bilincinin zaman içindeki değişimi ve diğer psikolojik faktörlerle etkileşimi incelenebilir.

Kaynakça

Ajzen, I. (1991). *The theory of planned behavior.* Organizational Behavior and Human Decision Processes, 50(2), 179–211.

Joshi, Y., & Rahman, Z. (2015). *Factors affecting green purchase behavior and future research directions.* International Strategic Management Review, 3(1–2), 128–143.

Nguyen, T. N., Lobo, A., & Greenland, S. (2023). *Sustainable consumption and green purchase intention.* Sustainability, 15(2), 1124–1138.

Peattie, K. (2010). *Green consumption: Behavior and norms.* Journal of Consumer Behavior, 9(3), 244–256.

Vermeir, I., & Verbeke, W. (2006). *Sustainable food consumption: Exploring the consumer attitude–behavior gap.* Journal of Agricultural and Environmental Ethics, 19(2), 169–194.

Balderjahn, I., & Hüttel, A. (2019). *Sustainable consumption: Empirical evidence and conceptual advances. Journal of Cleaner Production, 221, 490–501.*

Hashim, Z., & Yasmeen, H. (2022). *Green innovation and environmental awareness driven green purchase intentions. Marketing Intelligence & Planning, 40(6), 624–637.*

İKTİSADİ KAVRAMLARIN ÖĞRETİLMESİNDE OSMANLI BASININ ROLÜ: MECMUA-İ FÜNUN ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Kenan Demir
İstanbul Medipol Üniversitesi
kdemir@medipol.edu.tr –
orcid.org/0000-0003-1508-5978.

ÖZET

Gazetelerin kamuoyunu oluşturma ve halkı eğitme görevi 1860 senesinde yayımlanan *Tercüman-ı Ahval*, 1862 senesinde yayımlanan *Tasvir-i Efkar* ve *Mecmua-i Fünun* gibi süreli yayımlarla gerçekleşmiştir. Bu dönemde yayımlanan gazetelerin dilinin sade olması nedeniyle gazeteler halk tarafında rağbet görmüş ve gazetelerde bu doğrultuda düzenli olarak yayımlanmıştır. Mecmua-i Fünun, 1862 senesinde Münif Efendi öncülüğünde Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin yayın organı olarak çıkartılmıştır. Cemiyetin amacı ülkede her türlü ilim ve fennin yayılmasını sağlamak için kitap telif ve tercümeyi hedeflemiş ve bu doğrultuda *Mecmua-i Fünun*'u çıkartmıştır. *Mecmua-i Fünun*, 32 sayfa ve aylık olarak yayımlamıştır. Dergi, yayım politikasını ilim, maarif, ticaret ve sanayiye ait konular olarak belirlemiş ve bu doğrultuda Avrupa'da ortaya çıkan ilimler hakkında okurları bilgilendirmek istemiştir. *Mecmua-i Fünun*'un okurları bilgilendirmek istediği ilimlerden biri de iktisat ilmidir. Bu doğrultuda dergi sütunlarında iktisat ilmine ait birçok kavram hakkında yazılar yayımlamıştır. Dergide yayımlanan iktisat alakalı makale sayısı otuz civarındadır. Dergide ekonomi ilmi, say u amel, sergi, bankacılık, şirketleşme, kağıt para, tasarruf sandıkları, ormancılık, madencilik, ulaşım, sigorta gibi iktisadi kavramları öğretici bir üslupla verilerek halkın bu konularda haberdar olması sağlanmıştır. Dergide görülen iktisadi yazıları dönemin önemli iktisadi olaylar ile alakalı kavramlar olmuştur. Bu dönemde devletin kâğıt para kaldırma girişimi, 1863 senesinde açılan Sergi-i Umumi Osmani, 1863 senesinde kurulan Osmanlı Bankası ve 1860'lılarda Islah-ı Sanayi Komisyonu'nun esnafları şirketler halinde birleştirme gibi olaylara ait iktisadi kavramlar hakkında yazıların *Mecmua-ı Fünun*'da yer alması derginin kamuoyunu aydınlatmak ve onları bilgilendirmek istemesini kanıtlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, *Mecmua-i Fünun*, İktisat

THE ROLE OF THE OTTOMAN PRESS IN TEACHING ECONOMIC CONCEPTS: THE EXAMPLE OF MECMUA-I FÜNUN

The duty of the newspapers to create public opinion and educate the public was published in 1860 with periodicals such as Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkar published in 1862 and Mecmua-i Fünun. Due to the fact that the language of the newspapers published in this period was simple, newspapers were popular in the public sector and the newspapers were published regularly in this direction. It was published in 1860 under the leadership of Münif Efendi as the publication organ of the Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye. The aim of the association was to ensure the dissemination of all kinds of science and science in the country, aiming at the book copyright and translation and in this direction, Mecmua-i Fünun. In 1862, Mecmua-i Fünun was published by Münif Efendi. The journal has determined its publication policy as scientific, commercial, trade and industry related issues and has wanted to inform the readers about the developments in Europe. One of the sciences that Mecmua-i Fünun wishes to inform readers is economic science. In this direction, he published several articles on the science of economics in the columns of the journal. The number of papers published in the journal is about thirty. In this journal, economic concepts such as economics science, public affairs, exhibition, banking, corporation, paper money, savings chests, forestry, mining, transportation, insurance were given in a instructive manner and the public was informed about these issues. The economic writings in the journal have been related to important economic events of the period. In this period, the state paper-paper attempt, in 1863, the exhibition-i General Osmani, the Ottoman Bank founded in 1863 and in the 1860s the trades of the Reforming Industry Commission were published in Mecmua-ı Fünun. The fact that the magazine takes place is a proof that the journal wants to enlighten and inform the public.

Keywords: Ottoman Empire, Mecmua-i Fünun, Economy

CİNSEL TERBİYE VE KİMLİK: SEKSOLOJİ DERGİSİ KAPAK TASARIMLARI VE KONU SEÇİMLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Dr. Eylem ŞEVİK

Bağımsız Araştırmacı

sevikeylem@gmail.com, 0000-0002-7276-964X

Özet

Bu çalışmada, *Seksoloji Dergisi*'ndeki cinsel terbiye konusunun işlenme biçiminin kültür ve kimlik oluşumuna etkisi analiz edilmiştir. Cinsel terbiye konusu cinsel hastalıklar, cinsel organlar, gebelik, doğum, evlilik, aile, fuhuş vb. gibi farklı açılardan aktarılmıştır. Niteliksel bir araştırma olan bu çalışmanın malzemesini 1949-1953 yılları arasında yayımlanmış olan *Seksoloji Dergisi* konu seçimleri ve kapak tasarımları oluşturmaktadır. Çalışmada toplanan verilerin analizi tematik olarak yapılmıştır. MAXQDA 2020 programı ile *Seksoloji Dergisi'*nin fotoğraf kullanılan 37. sayısı ila 54. sayısı arasındaki kapak tasarımları ve sayılarda yayımlanan yazıların konu başlıkları analiz edilmiştir. "Konu" ve "figür" adlı iki tema belirlenmiş ve bu iki tema da kendi içinde kod ve alt-kodlara ayrılmıştır. "Konu" teması biyolojik ve fiziksel boyut, toplumsal boyut ve duygusal ve estetik boyut adlı üç koda ayrılmıştır. Bu kodlar kendi içinde sırasıyla 6, 12 ve 5 ayrı alt-koda ayrılmıştır. "Figür" teması kendi içinde pin-up kızları, heykel, manzara, bebek ve resim adlı kodlara ayrılmıştır. Pin-up kızları kodu ise kendi içinde 5 ayrı alt-koda bölünmüştür. Yapılan analiz sonucunda, 18 sayının kapak tasarım ve içeriklerinin kültür ve kimlik yaratımı için öneriler ve eleştiriler olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak, cinsel terbiye ile ilgili çıkarılan *Seksoloji Dergisi* sağlıklı birey, sağlıklı aile, sağlıklı toplum ve sağlıklı bir ulus kimlik şiarını benimsemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kimlik, Seksoloji Dergisi, Cinsel Terbiye, Kültür

"WİLL KYMLİCKA'NIN "AZINLIK HAKLARININ LİBERAL TEORİSİ VE ÇOKKÜLTÜRLÜ YURTTAŞLIK ÇERÇEVESİNDE BATI TRAKYA MÜSLÜMAN TÜRK AZINLIĞININ İNCELENMESİ"

İsa PEMİK

İstanbul Gelişim Üniversitesi

Mail: isapemik@gmail.com

ORCİD ID: 0009-0001-3572-9657

Gerçekleştirilen bu çalışma Will Kymlicka'nın "Azınlık Haklarının Liberal Teorisi ve Çokkültürlü Yurttaşlık" kuramını temel alarak, Batı Trakya Müslüman Türk Azınlığının durumunu incelemektedir. Araştırmanın temel amacı, Lozan Antlaşması başta olmak üzere uluslararası ve ikili anlaşmalarla tanınan haklarının ihlal edilmesine rağmen, Batı Trakya Müslüman Türk Azınlığının Yunanistan'daki Ortodoks çoğunluk ile yüz yılı aşkın bir süredir ciddi bir çatışma olmaksızın, çokkültürlü bir durumda bir arada nasıl yaşadığını analiz etmek ve bu durumu Kymlicka'nın teorik çerçevesiyle karşılaştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda, nitel araştırma yöntemlerinden "durum çalışması" deseni kullanılmıştır. Veriler, literatür taraması, arşiv incelemesi ve azınlık toplumunun farklı kesimlerinden temsilcilerle yapılan derinlemesine mülakatlar yoluyla toplanmıştır. Ardından, nitel veri analizi yazılımı MAXQDA 2024 Pro kullanılarak veriler detaylı bir şekilde işlenmiştir. Katılımcıların ifadeleri, her biri titizlikle tek tek kodlanarak toplamda 661 adet kod tespit edilmiştir. Bu sistematik kodlama ve kategorizasyon süreci sonucunda 6 tema, 17 kategori ve 75 koddan oluşan kapsamlı bir kod kitabı oluşturulmuştur.

Mevcut çalışma, Yunanistan'ın sadece dini azınlık olarak kabul ettiği Batı Trakya Müslüman Türk Azınlığının hak ihlallerine rağmen Yunanistan'da çatışmasız bir şekilde var olmasının sebeplerini analiz etmekte ve bu durumun Yunanistan'ın azınlıklara olan liberal yaklaşımı ve hoşgörüsünden kaynaklı olmadığı, süreç içindeki meydana gelen durumlar ve olaylar kaynaklara dayalı olarak değerlendirmektedir. Will Kymlicka'nın "iç kısıtlamalar" diye tarif ettiği ve çoğunluk ya da azınlık toplumlarında liberal davranışlara atfen, bireysel düşünce ve kararların desteklenmesi ve kısıtlanmaması esasına dayanan fikrinin, Batı Trakya Müslüman Türk Azınlığında hiçbir zaman benimsenmediği görülmektedir. Bu haliyle Batı Trakya Müslüman Türk Azınlığı Will Kymlicka'nın belirttiği liberal bir çerçevede olmadığı gibi kendi içinde başka kültürlere karşı sıkı bir muhafazakarlık gösterdiği görülmektedir. Çatışmasızlık durumunun başlıca etkenlerinin, Lozan Antlaşması'nın sağladığı "dış korumalar" sonucunda Batı Trakya Müslüman Türk Azınlığının dininin ve dilinin tanınması ve azınlığın asimilasyon politikalarına karşı geliştirdiği içe dönük dayanışma ile soydaş devlet faktörünün yarattığı jeopolitik dengelerden kaynaklandığı sonucuna varmaktadır.

NOT: Bu çalışma Prof. Dr. Neziha Musaoğlu'nun danışmanlığında yapılan "Will Kymlicka'nın Azınlık Haklarının Liberal Teorisi ve Çokkültürlü Yurttaşlık Çerçevesinde Batı Trakya Müslüman Türk Azınlığının İncelenmesi" başlıklı doktora tezi çalışmasından üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azınlık Hakları, Çokkültürlülük, Will Kymlicka, Kimlik, İnsan Hakları,

AKADEMİSYENLERİN PERSPEKTİFİNDEN YABANCI UYRUKLU ÖĞRENCİLERİN UYUM SÜRECİ VE AKADEMİK PROFİLİ: İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

THE ADAPTATION PROCESS AND ACADEMIC PROFILE OF FOREIGN STUDENTS FROM THE PERSPECTIVE OF ACADEMICS: THE CASE OF ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY

Öğrenci, Elif EKŞİ KOYUNCU
İstanbul Aydın Üniversitesi
eeksikoyuncu@stu.aydin.edu.tr - 0009-0009-7576-2265

ÖZET

İstanbul Gelişim Üniversitesi'nde öğrenim görmekte olan yabancı uyruklu öğrencilerin akademik ve toplumsal uyum sürecinde gözlemlenen farklılıklarının ve bu uyum sürecini etkileyen dinamiklerin akademisyenlerin görüşleri doğrultusunda ortaya çıkarılması bu araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Çalışma, nitel araştırma yöntemine dayalıdır. Veriler İstanbul Gelişim Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu'nda görev yapmakta olan ve kolayda örneklem tekniği ile seçilen 5 akademisyen ile yarı yapılandırılmış görüşme tekniği uygulanarak elde edilmiştir. Katılımcıların isimleri gizli tutularak A1, A2, A3, A4, A5 şeklinde kodlama yapılmıştır.

Araştırmanın sonuçlarına göre; yabancı uyruklu öğrenciler çoğunlukla Orta Doğu, Afrika ve Orta Asya bölgelerinden ülkemize gelmektedir. Öğrenciler sınıf içinde veya okul ortamında İngilizce yerine genellikle kendi ana dillerini konuşmayı tercih etmektedir, bu durum iletişim problemlerine yol açmaktadır. Öte yandan yabancı uyruklu öğrencilerin yönetmelik, sınav-ders kuralları, disiplin uygulamaları gibi yasal düzenlemelere karşı ise ilgisiz davrandıkları belirtilmiştir. Öğrencilerin daha çok kendi ülkelerinden ya da bölgelerinden kişiler ile arkadaşlık kurduğu elde edilen veriler arasında yer almaktadır. Son olarak, başarı düzeyleri karşılaştırıldığında Türk öğrenciler ve yabancı uyruklu öğrenciler arasında belirgin bir fark görülmemektedir.

Anahtar Kelimeler: yabancı uyruklu öğrenci, akademisyen perspektifi, uyum, başarı, göç.

ABSTRACT

The main aim of this study is to reveal the differences observed in the academic and social adaptation process of foreign students studying at Istanbul Gelişim University and the dynamics affecting this adaptation process in line with the opinions of academicians. The study is based on qualitative research method. The data was obtained by applying semi-structured interview technique with 5 academicians working at Istanbul Gelişim University School of

Foreign Languages and selected by convenience sampling technique. The names of the participants were kept confidential and coded as A1, A2, A3, A4, A5.

According to the results of the research; Foreign students mostly come to our country from the Middle East, Africa and Central Asia regions. Students often prefer to speak their native language instead of English in the classroom or school environment, which causes communication problems. On the other hand, it has been stated that foreign students act indifferently towards legal regulations such as regulations, exam-course rules, and disciplinary practices. It is among the data obtained that students mostly make friends with people from their own country or region. Finally, when the success levels are compared, there is no significant difference between Turkish students and foreign students.

Keywords: foreign students, perspective of academics, adaptation, success, migration.

1. GİRİŞ

Son yıllarda ülkemiz çeşitli ülkelerden farklı sebepler ile yoğun olarak göç almaktadır. Bu göçlerin sebepleri arasında; savaşlar, rejim değişiklikleri, ülkelerin refah seviyelerinin yetersizliği veya dini/etnik ayrımcılıklar sayılabilir. Göç konusundaki bir diğer önemli etken ise eğitimdir. Kaynakları sınırlı, sosyoekonomik refah düzeyi yetersiz, gelişmişlik düzeyi kısıtlı veya savaş içerisinde bulunan ülkelerden Türkiye'ye yoğun olarak öğrenci göçü yaşanmaktadır. Özellikle İstanbul gibi gelişmiş imkanlara sahip ve çeşitli üniversitelere ev sahipliği yapan büyük şehirler yoğun olarak öğrenci göçü almaktadır. Yaşanan bu göç eğitim süreçlerini çeşitli alanlarda etkilemektedir.

Bu noktada, ülkemize gelen yabancı uyruklu öğrencilerin akademik ve toplumsal hayata uyum sürecinde yaşadığı sosyokültürel farklılıkların akademisyenlerin gözünden incelenmesi, yaşanan sorunların tespit edilerek tekrarlanmaması veya eğitim süreçlerinin iyileştirilmesi hususunda önemli bir fayda sağlayabilir.

Bu çalışmada akademisyenlerin yabancı uyruklu öğrencilerin akademik profilleri, sosyokültürel davranış şekilleri, ülkemize ve üniversiteye uyum sağlama durumları ve başarı düzeyleri ile ilgili sorulan sorulara verdikleri cevaplar incelenecektir. Tespit edilen sorunların eğitim-öğretim süreçlerinin iyileştirilmesi konusunda kullanılması ve bu hususta düzenleyici uygulamaların veya projelerin üretilmesinde sürece katkı sağlaması beklenmektedir.

1.1 Araştırmanın Konusu ve Önemi

Araştırmanın konusu yabancı uyruklu öğrencilerin kültürel ve akademik entegrasyonu sürecinde yaşanan farklılıkları ele almak ve bu farklılıkların sürece olan etkisini ortaya çıkarmaktır.

Toplanan veriler, ülkemizdeki yabancı uyruklu öğrencilerin akademik, sosyal ve kültürel anlamdaki profilleri konusunda bundan sonra yapılacak olan araştırmalar için destekleyici bir kaynak olarak kullanılabilir.

1.2 Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, yabancı uyruklu öğrencilerin kendi ülkelerinde edindikleri bilgi, birikim ve kültür ile Türk eğitim sistemine ve yaşam tarzına ne ölçüde uyum sağladıklarını; bu

öğrenciler ile yoğun olarak zaman geçiren öğretim üyelerinin perspektifinden bakarak öğrenmektir. Bu kapsamda aşağıdaki konuların üzerinde durulmaktadır:

- Uyum sürecinde yaşanan sosyokültürel farklılıkların neler olduğu.
- Yaşanan farklılıkların eğitim süreçlerine etkisi.
- Yabancı uyruklu öğrenciler ile Türk öğrencilerin dil başarısı konusundaki durumu.

1.3 Araştırmanın Yöntemi ve Veri Toplama Teknikleri

Bu araştırma yabancı uyruklu öğrenciler hakkında derinlemesine bilgi edinebilmek amacıyla nitel çalışma yöntemlerinden biri olan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak hazırlanmıştır. Araştırma, İstanbul Gelişim Üniversitesi'nde yabancı uyruklu öğrencilerin yoğun olarak bulunduğu Yabancı Diller Yüksekokulu öğretim üyeleri ile gerçekleştirilmiş olup, görüşmeler ortalama 10-13 dakika içerisinde tamamlanmıştır. Görüşme yapılan kişiler, evreni daha iyi temsil etmesi amaçlanarak kolayda örneklem tekniği ile 2'si kadın ve 3'ü erkek olmak üzere 2'si yönetici, 1'i yabancı uyruklu, 2'si ise deneyimli öğretim görevlisi akademisyenlerden seçilerek oluşturulmuştur. Araştırmaya katılan akademisyenler A1, A2, A3, A4 ve A5 olarak kodlanmıştır. Görüşmelerde toplanan veriler araştırma problem cümleleri çerçevesinde analiz edilmiştir.

Çizelge 1. Demografik Özellikler

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Unvan	Eğitim Durumu	Uyruğu
A1	Erkek	60	Dr. Öğr. Üyesi	Doktora	Türk
A2	Kadın	30	Öğretim Görevlisi	Yüksek Lisans	Türk
A3	Erkek	32	Öğretim Görevlisi	Yüksek Lisans	İran
A4	Erkek	38	Öğretim Görevlisi	Yüksek Lisans	Türk
A5	Kadın	29	Öğretim Görevlisi	Yüksek Lisans	Türk

1.4 Araştırma Problem Cümleleri

- Yabancı uyruklu öğrencilerin uyum sürecinde yaşanan sosyokültürel farklılıklar nelerdir?
- Uyum sürecinde yaşanan bu farklılıklar eğitim süreçlerini nasıl etkilemektedir?
- Yabancı uyruklu öğrenciler ile Türk öğrenciler karşılaştırıldığında başarı düzeyleri nasıl değerlendirilebilir?

2. ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Konu ile ilgili literatür incelendiğinde, 2021 yılında "Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sosyokültürel ve Akademik Uyumu Üzerinde Ulusal ve Örgütsel Kültürün Etkisi" isimli makalede Giresun Üniversitesi'ndeki yabancı uyruklu öğrencilerin sosyokültürel ve akademik uyumu üzerine çalışıldığı tespit edilmiştir.

Bu araştırma sonucunda; yabancı uyruklu öğrencilerin sosyokültürel uyumu üzerinde motivasyonun, etkileşimin, öğretim elemanı algısının ve ekonomik sorunların etkili olduğu

bulunmuştur. Akademik uyum üzerinde ise motivasyonun ve öğretim elemanı algısının etkisi tespit edilmiştir. Ayrıca, akademik uyumun üzerinde ekonomik sorunların ve etkileşimin de etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırmanın bulgularına göre, yabancı uyruklu öğrencilerin sosyokültürel ve akademik uyumunda, motivasyon ve öğretim elemanı algısı önemli bir belirleyicidir. Ayrıca, sosyokültürel uyum konusunda etkileşim ve ekonomik sorunlar da önem arz etmektedir (Karadirek ve Kara, 2021:1046).

2021 yılında yayınlanan diğer bir araştırmada ise ilgili konu "Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Eğitimi ve Uyumu: Sorunlar ve Çözüm Önerileri" isimli makalede ele alınmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formlarının kullanıldığı bu araştırmanın sonucunda; yabancı uyruklu öğrencilerin Türkçe bilmemeleri öğretmen ve yöneticilerin karşılaştığı en önemli sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu sebeple öğrencilerin akademik anlamda başarısız oldukları ve ilk zamanlarda arkadaşları tarafından dışlandıkları okul yöneticileri ve öğretmenler tarafından ifade edilmiştir. Okullarda yabancı uyruklu öğrenci sayısının artmasıyla beraber çeteleşme ve şiddet olaylarının da arttığı belirtilmiştir. Bu öğrencilerde devamsızlık ve okul terkinin yüksek olduğu ve yabancı uyruklu öğrenci ailelerinin maddi sorunlar yaşadığı dile getirilen diğer sorunlar olmuştur. Denklik işlemleri yapılırken yaşlarından daha düşük sınıflara verilmesinin sorunlara yol açtığı ortaya çıkmıştır. Yabancı uyruklu öğrencilerin bazı okullarda yığılması sorunların çoğalmasına ve yeni sorunların ortaya çıkmasına sebep olduğu okul yöneticileri ve öğretmenler tarafından ifade edilmiştir (Sarıahmetoğlu ve Kamer, 2021:612).

Yabancı uyruklu öğrencilerin uyumu ile ilgili konu, 2017 yılında "Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Kente ve Üniversiteye Uyumu: Karaman İli Örneği" isimli makalede de incelenmiş ve yabancı uyruklu öğrenciler için Karaman'da trafik sorununun olmaması, büyük şehirlere yakınlığı, danışmanların öğrencilere ilgilerinin yüksek olması ve uluslararası öğrenci değişim programlarının titizlikle yürütülmesi fırsat olarak; Karaman'da havalimanının olmaması ve sosyal etkinliklerin az olması ve yabancı dil eğitimi verilen ayrı bir birimin olmaması da risk olarak görülmüştür (Usta vd.,2017:565).

2.1 Kavramsal Çerçeve

Yabancı uyruklu öğrenci: Eğitim görmek amacıyla üniversiteye kayıt yaptırmış ve üniversitede eğitim gören uluslararası öğrenci.

Yeterlilik Sınavı: İngilizce Hazırlık Programı'nı geçebilmek için öğrencilerin katıldığı İngilizce seviye tespit sınavına verilen isim.

TÖMER: Türkçe Öğretim Merkezi anlamına gelir. TÖMER, Türkçe bilmeyen yabancı uyruklu öğrencilere Türkçe dil eğitimi verilen birimdir.

Muafiyet: İngilizce dil yeterliliğini kanıtlayan öğrencilerin hazırlık sınıfından muaf tutulma durumu.

Uyum Süreci: Öğrencilerin okula, çevresine özetle, topluma adaptasyonunu kapsayan genel süreci ifade eder.

Akademik Uyum Süreci: Öğrencilerin okulun yönetmeliğine, kurallarına, disiplin uygulamalarına veya soru cevaplama şekillerine uyumunu ifade eder.

2.2 Kuramsal Çerçeve

Bu çalışmanın kuramsal çerçevesi John W. Berry'nin Uyum Teorisi etrafında şekillenmektedir. Uyum teorisi bağlamında 4 farklı "kültürlenme stratejisi"nden bahsedebiliriz. Dominant olmayan gruplar kendi kültürel kimliklerini korumak istemeyip, yaşadığı toplumun kültürüne entegre olur ve tamamen yeni toplumun değerlerini benimseme tercihinde bulunursa bu durum "asimilasyon"dur. Asimilasyon, bireylerin kendi istek ve iradeleriyle yeni bir kültüre uyum sağlama durumudur. Asimilasyonun tam tersine dominant olmayan gruplar kendi öz kimliklerini koruyup farklı bir kültürü benimsemeyi kabullenmez, yani tamamen kendi kültürünü devam ettirmek isterse bu durum "ayrılma"dır. Ayrılma durumunda azınlık gruplar çoğunluğun kültürünü tamamen reddederek izole bir şekilde yaşamayı tercih ederler. Bireyler hem kendi öz kültürünü ve kimliğini koruyup hem de başka kültürlerle entegre olmak isterse, yani her iki kültür arasında dengeli bir uyum süreci yakalarsa bu "entegrasyon"dur. Entegrasyon, kendi etnik kimliğini sürdürmekle beraber, eş zamanlı olarak hâkim kültürün bakış açısını kazanma yetisi gösterir. Son olarak azınlık gruplar hem kendi kültürünü ve kimliğini kaybedip hem de başka bir kültürün çatısı altına girmeyi reddederse, yani kendilerine özgü tamamen farklı bir kültür yaratırsa, bu da "marjinalleşme"dir (Berry, 1997: 9'dan akt. Yılmaz, 2019:296).

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

"Yabancı uyruklu öğrencilerin uyum sürecinde yaşanan sosyokültürel farklılıklar nelerdir?" problem cümlesi için katılımcılara birinci ve ikinci sorular yöneltilmiştir.

1. soruda katılımcılar öğrencilerin genellikle Orta Doğu, Afrika veya Orta Asya bölgelerinden geldiğini belirtmişlerdir. Bölge çeşitliliğinin sosyokültürel farklara sebep olup olmayacağı hususunun belirlenmesi amacıyla ardından katılımcılara 2. soru yöneltilmiştir.

Soru 1: Yabancı uyruklu öğrencilerinizin genellikle hangi ülkelerden veya bölgelerden geldiğini gözlemliyorsunuz?

A1: Nijerya, Nijer, Kongo gibi Afrika ülkeleri. Ya da Orta Doğu, Suriye, Irak, Yemen, Umman, Ürdün. Orta Asya Türki Cumhuriyetlerinden daha çok genelde TÖMER'e geliyorlar.

A2: Daha çok Arap ülkelerinden geliyorlar bence.

A3: Yabancı uyruklu öğrenciler çoğunlukla Afrika ve Orta Doğu'ya ait ülkelerden geliyorlar. Örnek vermem gerekirse; Suudi Arabistan, Sudan, Mısır, Irak, Suriye, Yemen ve İran'ı söyleyebilirim.

A4: Çalıştığım kurumda öğrenim gören öğrencilerin büyük bir çoğunluğu MENA yani Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinden. Küçük bir kısmı ise eski Sovyet Cumhuriyetlerinden (Türkmenistan vb.)

A5:Yabancı uyruklu öğrencilerin çoğunluğunun Arap ülkelerinden, bir kısmının Orta Asya ülkelerinden ve bir kısmının Afrika ülkelerinden eğitim görmek üzere ülkemize gelmiş olduğunu söyleyebilirim.

2. soruda katılımcılar genellikle öğrenciler ile iletişim konusunda zorlandıklarını ve öğrencilerin İngilizce yerine kendi ana dillerini kullanmayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Soru 2: Çeşitli ülkelerden gelen bu öğrencilerle çalışırken sınıf içinde veya dışında karşılaştığınız zorluklar nelerdir?

A1: Kültür farklılıkları, kız-erkek ayırımı çok önemli, kız öğrenciler genelde sadece kendi kültürlerinden kız öğrencilerle samimi oluyorlar. Erkekler biraz daha sosyal, ancak onlar da ana dillerini konuşan erkek öğrencilerle yakınlık kuruyorlar. Bayan öğrencilerin kapalı bir yaşamları var, aile yurt dışında olsa bile burada kendi kültürel alışkanlıklarını sürdürmeye çalışıyorlar. Sosyalleşmeleri kısıtlı oluyor.
A2: Zorluklar şöyle olabilir mesela iletişim problemi, çünkü gelen her öğrenci İngilizce bilmiyor e tabi bu da haliyle zorluklara yol açıyor. Mesela bu daha çok sınıf içi zorluk, ama sınıf dışı ise açıkçası aklıma gelmiyor çünkü yabancı öğrencilerle sınıf dışında pek karşılaşmıyorum.

A3: Bu soruya farklı örneklerle yanıt verebilirim. Yabancı uyruklu öğrenciler sınav optik formları ile aşina olmadığı için onlara formun nasıl doldurulmasını öğretmemiz zaman alıyor. Yabancı öğrencilerin bazısı cuma günleri cuma namazına gittiği için derse geç katılıyorlar. Kültürel ve dil farklarından dolayı ders esnasında iletişim kurma konusunda da bazen sıkıntılar yaşanıyor.

A4: Yabancı dil öğreten bir programda görev yapmakta olduğum için örneklerim bununla sınırlı olacaktır. En sık karşılaştığım sınıf içi durum, sınıfta kendi ana dilini konuşan bir başka öğrenci olması durumunda yabancı dil yani İngilizce kullanmak yerine ana dilinde iletişim kurmayı seçmesi ve kendisini anlayan sınıf arkadaşından söylediklerini İngilizceye çevirmesini istemesi. Sınıf dışında en sık karşılaştığım sorunlar ise iletişim güçlüğü mesela Türkçeye dair tek bir kelime bilmiyorlar, bilmedikleri için yönlendirme tabelalar vb. bilgileri okuyamıyorlar. Ya da ders dışı bir soruları olduğunda bunu aktaramıyorlar çünkü zaten İngilizce öğrenmeye geliyorlar.

A5: Misafir öğrencilerimiz ile karşılaştığımız sorunlardan en temeli kültürel entegrasyondur bence. Kendi kültürlerine ait davranışsal durumların öğrencilerin Türk kültür ve gelenek yapısına uyumsuzluğu ve bunun doğal bir sonucu olarak öğrencilerin kaynaşma süresinde öğretmenleri veya sınıf arkadaşları arasında kültürel çatışma yaşadıklarını gözlemliyorum. Bunun dışında yabancı uyruklu öğrencilerin bir kısmı okulda ortak dil olarak kullandığımız İngilizceyi yeterli düzeyde kullanamıyor, söylenileni ve kimi zaman okuduğunu anlayamamakta doğal olarak sınav sürecinde kaygı ve endişe yaşıyorlar. Aynı sorundan dolayı derslere adapte olmakta sorun yaşadıkları için çok sık devamsızlık yapıyorlar ve derslere katılım konusunda zayıf davranıyorlar.

Ardından, "Uyum sürecinde yaşanan bu farklılıklar eğitim süreçlerini nasıl etkilemektedir?" problem cümlesi için katılımcılara üçüncü ve dördüncü sorular yöneltilmiştir.

3. soruda katılımcılar yabancı uyruklu öğrencilerin disiplin uygulamalarına, okul kurallarına ve yönetmeliklerine pek uyum sağlamadıklarını, bu kurallar ile ilgilenmediklerini veya ciddiye almadıklarını belirtmişlerdir.

Soru 3: Bu öğrencilerin okulun kurallarına, yönetmeliklere veya disiplin uygulamalarına uyum sağlama durumunu nasıl değerlendirirsiniz?

A1: Kültürel ve yasal yönlerden kendi kültürlerindeki gibi şahsi inisiyatifler bekliyor ve yönetmelik veya kural bazlı işlemleri anlamakta zorlanıyorlar. Sistemsel işleyişi yadırgıyor ve bunu kendi lehlerine çevirmek için ısrarcı taleplerde bulunuyorlar.
A2: Açıkçası bu öğrencilerin zorlandığını düşünmüyorum yani en azından benim duyduğum bir durum yok. Sanırım bu da uyum sağlamış olduklarını gösteriyor.
A3: Genel olarak bugüne kadar çok büyük problemler yaşanmadı. Kurallar ve disiplin cezaları ile ilgili gerekli bilgileri öğrencilerle paylaşıyoruz.
A4: Öğrencilerin okulun kurallarının ya da ulusal yükseköğrenim yönetmeliklerinin getirdiği sorumluluk ve kısıtlamalar konusunda bilgisiz olduğunu, bu konuda sağlanan bilgileri ise öğrenmekle ilgilenmediklerini söyleyebilirim. Kendi ana dillerinde, kurumda öğrenimine yeni başlayacak öğrenciler için hazırlanan ve onlara sunulan yazılı dokümantasyonu okumamayı tercih ediyorlar. Disiplin konusuna gelince, farklı bir kültürün içine geldiklerinin bilincine sahip olmadıklarını düşünüyorum kimi zaman. Sınıf içinde farklı fikirlere karşı, Türk öğrencilere kıyasla daha katı olduklarını söyleyebilirim.

A5: Genel olarak farklı kültür ve davranış yapısına sahip oldukları için uygulanan kural ve düzenin ciddiyetini kavrayamıyorlar ve kurallara ya da yaptırımlara karşı duyarsız davranıyorlar. Söz konusu olay veya durum öğrencilerin oturumlarını, vize durumlarını etkileyecek olduğunda yani yaptırım kuvvetlendikçe daha fazla ciddiye alarak uyumlu davranışlar sergiliyorlar.

Ardından katılımcılara dördüncü soru yöneltilmiş olup, katılımcılar öğrencilerin genellikle kendi ülkelerinden veya benzer bölgelerden kişiler ile arkadaşlık kurduğunu, Türk öğrenciler ile ise pek arkadaşlık kurmadıklarını belirtmişlerdir.

Soru 4: Yabancı uyruklu öğrencilerin sınıf ortamında veya genel olarak okul içerisinde sosyal ve kültürel olarak gözlemlediğiniz farklılıkları nelerdir?

A1: Sosyal ortamlarda yüksek sesle konuşmalar, zaman zaman tartışmaları fiziksel şiddete dönüşebiliyor ama kendi aralarında çözümlüyorlar. Erkek-kız ilişkileri yok denecek kadar az. Genellikle erkek-erkeğe ve kız-kıza arkadaşlıkları var. Türklerden fazla arkadaşlıkları olmuyor, kendi ülkelerinden gelenler ile arkadaşlık kuruyorlar. Hocalara saygıları iyi ancak zaman zaman kültürel farklılıklardan dolayı yanlış anlaşılmalar olabiliyor.

A2: Genelde kendi arkadaş gruplarıyla takılıyorlar, yani çok fazla Türk öğrencilerle arkadaşlık yapmadıklarını gördüm. Daha çok kendi ülkelerinden kendi kültürlerine yakın olan öğrencilerle görüşüyorlar. Fakat kültürel olarak gözlemlediğim bir fark şu var Türk öğrenciler hocam derken yabancı uyruklu öğrenciler genelde doktor ya da sör gibi ifadelerle sesleniyorlar. Yoksa çok farklı diyebileceğim sanırım bir durum gözlemlemedim.

A3: Bir önceki soruda söylemiştim aslında cuma namazı veya optik form gibi konularda farklılıklar görebiliyoruz. Türklerde bu tarz durumlar pek yaşanmıyor onlar optik form kullanmayı biliyorlar genelde, cuma namazına ise çok giden Türk öğrenci yok.

A4: Yabancı öğrencilerin Türk öğrencilere kıyasla yerleşik öğrenci-öğretmen ilişkisinden beklenen davranışların dışına zaman zaman daha sık çıktığını gözlemliyorum. Örneğin; yazılı ya da sözlü iletişim kurma biçimleri, kullandıkları ifadeler bir Türk öğrenciden beklenmeyecek şekilde kaba olabiliyor. Ayrıca, sınavda kopya çekmenin bir etik ihlali olmadığına dair bir ön kabulleri olabiliyor.

A5: Türk kültürüne ait herhangi bir aktivite veya programa gönüllü olarak katılmıyorlar daha çok kendi kültürlerinden veya uluslarından olan diğer yabancı uyruklu öğrenciler ile daha fazla kaynaşıyorlar ve birlikte daha çok sosyal aktiviteler gerçekleştiriyorlar.

Son olarak, katılımcılara "Yabancı uyruklu öğrenciler ile Türk öğrenciler karşılaştırıldığında başarı düzeyleri nasıl değerlendirilebilir?" problem cümlesi için beşinci soru yöneltilmiştir.

Bu soruda katılımcıların çoğunluğu Türk öğrenciler ile yabancı uyruklu öğrencilerin başarı düzeyleri arasında pek fark bulunmadığını söylerken, bir katılımcı yabancı uyruklu öğrencilerin deneyimleri ve birikimleri nedeniyle daha başarılı olduğunu, bir katılımcı ise belli bir azınlık dışında pek çoğunun Türk öğrencilere göre daha başarısız olduğunu belirtmiştir.

Soru 5: Yabancı uyruklu öğrencilerin akademik profilini incelediğinizde Türk öğrencilere göre başarı durumunu nasıl değerlendirirsiniz? Ve son olarak, eklemek istediğiniz bir şey var mı?

A1: Sınıf içinde derse katılma oranları daha yüksek, İngilizceyi daha rahat konuşuyorlar. Konuşmaları daha akıcı ancak gramer ve kelime bilgileri, okuma yazma oranları düşük. Genel olarak konuşmada özgüvenleri daha yüksek ancak genel başarıda çok büyük fark yok. Kopya çekme eğilimleri Türk öğrencilere göre daha yüksek. Çalışma disiplinleri ve sorumluluk anlayışları Türk öğrencilerden daha zayıf. Son olarak şunu söyleyebilirim: yeterlilik sınavı sonuçlarına baktığımızda veriler ile konuşmak gerekirse bu yıl yaptığımız yeterlilik sınavında 453 yabancı uyruklu, 313 Türk öğrenci başarılı oldu. Neredeyse aynı oranda denebilir ama yabancı uyrukluların sayısı daha fazla tabi ki. Bazı öğrenciler belge getirerek de yani TOEFL gibi sınav sonuçları ile muafiyet talep edebiliyor. Bu yabancı uyruklu öğrencilerde daha fazla çünkü bazılarının ülkelerinin resmi dillerinden biri İngilizce, o yüzden dil konusunda sorun yaşamıyorlar. Ama Türklerde böyle bir durum pek yaşanmıyor açıkçası.

A2: Şimdi açıkçası bu da öğrenci profiline göre değişiklik gösteren bir durum olabilir çünkü gelen yabancı öğrenci uyruklu öğrenciler içerisinde de hem başarılı hem de başarısız öğrenciler var. Yani kıyaslama yapmam pek doğru olmayabilir. Bazen bir sınıfta yabancı uyruklu öğrenciler çok iyi performans sergiliyor bazen de tam tersi sadece Türk öğrenciler konuşuyor. Eklemek istediğim başka bir şey yok sanırım.
A3: Bu konuda öğrencilerin çok farklı olduğunu düşünmüyorum. Hem yabancı uyruklu hem Türk öğrencilere baktığımızda aralarında başarılı ve orta seviye veya orta seviye altında kalan

öğrenciler görüyoruz. Bence bu öğrencinin ne kadar ders çalıştığı ve emek verdiği ile alakalı olan bir mesele. Eklemek istediğim bir şey yok bu kadar.

A4: Belirli bir azınlık dışında, pek çoğunun Türk öğrencilere kıyasla daha başarısız olduğunu söyleyebilirim. Ama bence bunu sınav sonuçları ile kıyaslamak daha doğru olacaktır daha net bilgi vermesi açısından.

A5: Çoğu yabancı uyruklu öğrencinin daha önceden edinmiş oldukları kendi bilgi ve birikimleri sayesinde Türk öğrencilerden dil becerisi bağlamında daha başarılı olduklarını gözlemledim. Söyleyebileceklerim bu kadar.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Yabancı uyruklu öğrencilerin uyum süreci ile ilgili akademisyenler ile yapılan görüşmelerde bu öğrencilerin çoğunlukla Afrika, Orta Doğu veya Orta Asya'dan geldikleri ifade edilmiştir. Öğrencilerin özellikle bu bölgelerden yoğun olarak gelmiş olması grup olarak sayılarını arttırırken; benzer kültürlere sahip olmaları nedeniyle kendi aralarında daha güçlü bir bağ kurmalarını da kolaylaştırmıştır. Öte yandan, kendi kültürlerini arkadaşlık bağları veya ana dillerini konuşmaya devam ederek bir şekilde sürdürmeye çalışmaları ve Türk öğrenciler yerine daha çok kendi ülkelerinden ya da bölgelerinden kişiler ile arkadaşlıklar kurmaları konusuna Berry'nin uyum teorisi ışığında baktığımızda bu öğrencilerin kültürleşmek yerine kendi öz kimliklerini koruyup farklı bir kültürü benimsemeyi kabullenmediklerini aksine kendi alışkanlıklarını ve kültürlerini sürdürmeye yönelik davranışlarda bulunduklarını ve bu noktada "ayrılma" konumunda olduklarını söylemek mümkündür. Öğrencilerin sınıf ortamında veya kendi aralarında İngilizce konuşmak yerine ana dillerini konuştukları genel bulgular arasında yer almaktadır. Bu durum öğrenciler ve akademisyenler arasında fark edilir derecede bir iletişim problemine sebep olmaktadır. İngilizce olarak kendini ifade edemeyen öğrenci, söylemek istediklerini ana dilinde konuşarak İngilizce seviyesi kendisinden daha iyi olan bir arkadaşına anlatmakta ve ondan İngilizceye çevirerek dersin hocasına anlatmasını rica etmektedir. Ancak bu durum hem sınıf ortamında hem de genel olarak okulda eğitim verimliliğini olumsuz anlamda etkilemektedir.

Öte yandan; yabancı uyruklu öğrencilerin sosyalleşme şekilleri, kendi kültürel normlarına bağlı kalmaları ve yasal düzenlemelere karşı Türk öğrencilere göre daha rahat bir tutum içerisinde olmaları adaptasyon sürecini etkilemektedir. Yapılan görüşmelerden elde edilen sonuçlara göre, yabancı uyruklu öğrencilerin yasal düzenlemelere karşı tutumlarının ilgisiz olduğu ve uygulanan kurallara riayet etme konusunda istekli davranmadıkları görülmektedir. Türk öğrenciler ile yabancı uyruklu öğrencilerin başarı düzeyleri karşılaştırıldığında akademisyenler çoğunlukla nötr bir çizgide yorum yapmış olup, iki grup arasında çok belirgin bir fark bulunmadığını belirtmişlerdir. Buna ek olarak, yabancıların başarı düzeyini daha yüksek gören veya tam tersi bir şekilde Türk öğrencilerin başarı düzeylerini daha yüksek gören akademisyenler de mevcuttur. Sayısal verilere göre bakıldığında yapılan yeterlilik sınavında 453 yabancı uyruklu, 313 Türk öğrencinin başarılı olduğu ifade edilmiştir.

KAYNAKÇA

(E-dergilerdeki Makaleler)

[1] KARADİREK, G. ve KARA, M. A. (2021). "Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sosyokültürel ve Akademik Uyumu Üzerinde Ulusal ve Örgütsel Faktörlerin Etkisi", Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt 7, sayı 3, ss.1046-1065. https://dergipark.org.tr/tr/pub/aeusbed/article/808620 (Erişim tarihi: 02.12.2025)

[2] SARIAHMETOĞLU, H. ve KAMER, S. T. (2021). "Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Eğitimi ve Uyumu: Sorunlar ve Çözüm Önerileri", Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, cilt 8, sayı 2, ss.612-634. https://dergipark.org.tr/en/pub/muefd/article/852569 (Erişim tarihi: 02.12.2025)

[3] USTA, S. , SAYIN, Y. , GÜZELİPEK Y. A. (2017). "Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Kente ve Üniversiteye Uyumu: Karaman İli Örneği", Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, cilt 7, sayı 3, ss.565-577. https://dergipark.org.tr/tr/pub/higheredusci/issue/61494/918264 (Erişim tarihi: 02.12.2025)

[4] YILMAZ, E. A. (2019). "Uyum Teorileri Çerçevesinde Suriyelilerin Türkiye'ye Entegrasyon Süreci", Turkish Studies CUDES 2019 Dergisi, cilt 14, sayı 5, ss.287-302. https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=makale_tr_ozet&makale_id=23018 (Erişim tarihi: 02.12.2025)

[5] BİLGE ZAFER, A. (2016). "Göç Çalışmaları İçin Bir Anahtar Olarak "Kültürleşme" Kavramı", U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt 17, sayı 30, ss.75-92. https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosbilder/issue/27582/290739 (Erişim tarihi: 02.12.2025)

NİCEL ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ ÜZERİNE

Dr. Zeynep DİLEKLİ KARATAY

Bağımsız Araştırmacı

zeynepdilekli3@gmail.com- 0000-0002-9056-7283

ÖZET

Araştırma yöntemi yapılacak olan bilimsel araştırmalardaki süreci bütün boyutlarıyla ortaya koyan önemli bir bölümdür. Araştırma yönteminde araştırma sürecinin amaçlarına ulaşabilmesini sağlayacak olan araçların ne zaman ne şekilde ve nasıl kullanılacağına dair detaylı bilgiler yer almaktadır. Araştırma yöntemleri nitel, nicel ve karma olmak üzere üç başlıkta ele alınmaktadır. Bu üç araştırma yöntemi, dayandıkları paradigmalar, kullandıkları araştırma teknikleri, ulaşılmak istenen amaçlar vb. bakımından birbirinden farklılaşmaktadır. Nicel araştırma pozitivist paradigmaya dayanmaktadır ve sayısal veriler kullanılarak araştırılmak istenen konu hakkında genel yargılara ulaşmayı amaçlamaktadır. Nicel araştırmalarda araştırmacı araştırdığı konu ile ilgili "ne kadar" gibi miktar, sayı belirtebilecek olan sorulara cevaplara odaklanarak elde ettiği sonuçları genelleyebilme amacını taşımaktadır. Bu nedenle araştırmacının nesnel olması beklenmektedir. Nicel araştırmalarda temel amaç, "ne kadar", "kaç kişi" gibi sayısal verilerle ifade edilebilecek ve miktarı veya yüzdesini verebilecek sonuçlara ulaşmak olduğu için bu araştırmalar "niçin" gibi sorulara cevaplar üretemezler. Nicel araştırma yapmak isteyen araştırmacılar araştırma konusu, problemi, amacı, modeli, araştırma türü ve hipotezleri, evreni ve örneklemi, veri toplama teknikleri, verilerin analizi gibi noktaların her birini sistematik bir şekilde belirlemelidir. Araştırmacı bu sistematiği iyi bir şekilde oluşturduğunda araştırmasını çok daha rahat bir şekilde yürütebilmektedir. Nicel araştırma yöntemini ele alan bu çalışma özellikle sosyal bilimler açısından nicel yönteme dair genel bir çerçeve çizmeyi amaçlaması ve araştırmacılara yol gösterici olması bakımından oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Pozitivist paradigma, nicel araştırma yöntemi, araştırma modeli, veri toplama teknikleri.

ON QUANTİTATİVE RESEARCH METHODS

Dr. Zeynep DİLEKLİ KARATAY

Independent Researcher

zeynepdilekli3@gmail.com- 0000-0002-9056-7283

ABSTRACT

Research method is an important part that reveals the process of scientific research in all its dimensions. The research method contains detailed information about when, in what way and how to use the tools that will enable the research process to achieve its objectives. Research methods are categorized under three headings: qualitative, quantitative and mixed. These three research method differ from each other in terms of the paradigms they are based on, the research techniques they use, the objectives to be achieved, etc. Quantitative research is based on the positivist paradigm and aims to reach general judgments about the subject to be researched using numerical data. In quantitative research, the researcher aims to generalize the results obtained by focusing on the answers to questions that can indicate quantities and numbers such as "how much" regarding the subject he is researching. Therefore, the researcher is expected to be objective. Since the main purpose of quantitative research is to reach results that can be expressed with numerical data such as "how much", "how many people" and can give the amount or percentage, these researches cannot produce answers to questions such as "why". Researchers who want to conduct quantitative research should systematically determine each of the points such as research topic, problem, purpose, model, research type and hypotheses, population and sample, data collection techniques, and data analysis. When the researcher creates this systematic well, he can conduct his research much more easily. This study, which deals with the quantitative research method, is very important in terms of drawing a general framework for the quantitative method, especially in terms of social sciences, and being a guide for researchers.

Keywords: Positivist paradigm – ouantitative research method – research design – data collection techniques.

1. GİRİŞ

Araştırma, merak edilen herhangi bir durumun, olayın, olgunun araştırılmasına ve herhangi bir sorunu çözebilmek için bilimsel yöntemler kullanılarak yapılan çalışmaların bütününe verilen bir addır. Araştırma yöntemi ise bir araştırmanın yapılmasında izlenen yolun anlatıldığı önemli bir başlık/bölüm olarak bilinmektedir. Araştırma yöntemleri bu nedenle bir araştırmanın anlaşılmasında oldukça önemlidir. Araştırma yapılırken izlenen yol ne kadar açıklayıcı anlatılırsa, araştırmanın anlaşılması da o kadar kolay olmaktadır.

Araştırma yöntemleri genel olarak nicel ve nitel olmak üzere iki temel başlıkta ele alınmaktadır. Fakat son zamanlarda her iki araştırma yönteminin bir arada kullanılmasını ifade eden bir kavramsallaştırma olarak karma yöntem de literatürde yerini almaya başlamıştır. Bu yöntemler, dayandıkları paradigmalar, kullandıkları araştırma teknikleri, ulaşılmak istenen amaçlar vb. bakımından birbirinden farklılaşmaktadır. Nicel araştırmalar pozitivist paradigmaya dayanmaktadır ve temelde verilerin sayıllaştırılması ile sonuçların genellenebilir olmasını amaçlamaktadır. Nicel araştırmalar "nicelik" ifade edilmek üzere yapılmaktadır. Başka bir ifadeyle "ne kadar", "kaç kişi" gibi oransal ifadeler sunarak elde edilen sonuçların evrene genellenebilir olmasını amaçlamaktadır.

Nicel araştırmalarda tarama ve deneysel modeller kullanılmaktadır ve hangisinin tercih edileceği ise araştırmacının amacına bağlıdır. Nicel araştırmalarda kullanılan araştırma teknikleri ise deney, yarı-deney, yapılandırılmış (denetimli-sistematik) gözlem, anket, survey (tarama) ve yapılandırılmış görüşme teknikleridir. Hangi araştırma tekniğinin kullanılacağı da yine araştırmacının amacına bağlı olarak belirlenmektedir. Nicel araştırmalarda araştırmacı araştırmasını daha rahat bir şekilde yürütebilmek için belirli adımları takip etmelidir. Bunların en başında ise araştırma konusunun ve probleminin seçilmesi gelmektedir. Sonrasında ise araştırma türü, modeli ve hipotezler, örneklem ve örnekleme nasıl ulaşılacağı, ölçme araçları (anket vb.), verilerin toplanması, analizi ve yorumlaması gelmektedir.

Nicel araştırma yöntemleri sosyal bilimlerde de sıkça kullanılan araştırma yöntemlerinden biridir. Özellikle sosyal bilimler açısından nicel araştırma yönteminin genel bir portresini çizmeyi ve nicel araştırma yapmak isteyen araştırmacılar için yol gösterici olmayı amaçlayan bu çalışma nicel araştırma yöntemleri ile ilgili özet ve yol gösterici bir metin niteliğini taşıdığı için oldukça önemlidir.

Üç bölümden oluşturulan çalışmanın birinci bölümünde nicel araştırma yöntemi ile ilgili (paradigma-tanım-genel özellikler) tanımlayıcı bilgilere; ikinci bölümünde nicel araştırma modellerine, üçüncü ve son bölümünde ise nicel araştırma tekniklerine yer verilmiştir.

2. NİCEL ARAŞTIRMA YÖNTEMİNİN PARADİGMASI, TANIMI VE GENEL ÖZELLİKLERİ

Nicel araştırma yöntemi çalışılmak istenen herhangi bir konu ile ilgili niceliksel verilere ulaşarak o konu hakkında genellenebilir bilgiler sunmayı amaçlayan ve yaygın bir şekilde kullanılan bir araştırma türüdür. Nicel araştırma yöntemi pozitivist paradigmaya dayanmaktadır (Glesne, 2015: 9). Auguste Comte'un yöntem anlayışının dayandığı pozitivist paradigma ilk olarak doğa bilimlerinde kullanılmasına rağmen sonrasında sosyal bilimlerde de sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Bu paradigmaya göre doğa bilimleri ile sosyal bilimleri arasındaki en temel fark çalışılan konunun ve incelenen nesnelerin farklı olmasıdır (Suğur, 2017: 35). Pozitivist paradigmaya göre gerçeklik mevcuttur ve bizim onları keşfetmemizi beklemektedir. Bu paradigma anlayışına göre sosyal olguların nesnel bir gerçekliği bulunmaktadır ve gerçeklik denilen olgu basittir, evren de kendisini temsil eden parçaların toplamından oluşmaktadır ve tümdengelinim ilkesi mevcuttur. Yine bu paradigmaya göre değişkenler tanımlanma özelliğine sahiptir ve değişkenler arasındaki ilişkiler de ölçülebilir niteliklere sahiptir. Araştırma olgularından elde edilen sonuçlar için ise genellemeler, nedensel çıkarımlar ve tahminler yürütmek mümkündür. Bunların yanı sıra pozitivist paradigma hipotezlerin test edilmesi yani ortaya atılan bir ifadenin doğruluğunu ve yanlışlığını test edebilme mantığıyla hareket etmektedir (Bozkurt, 2013: 71-72; Glesne, 2015: 12; Saunders vd., 2016). Pozitivist bilim paradigmasının bu özellikleri nicel araştırmanın da temellerini oluşturmaktadır. Nicel araştırma "değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyerek test etme yaklaşımıdır" (Creswell ve Creswell, 2021: 4). Nicel araştırmada kullanılan değişkenler ölçülebilir oldukları için genellikle istatistiksel ve matematiksel tekniklere dayanmaktadır (Bozkurt, 2013: 71; Creswell ve Creswell, 2021: 4). "Ne kadar", "ne kadarı", "ne miktarda", "ne kadar yaygın", "kaçı", "kaç kişi", "yüzde kaçı" x konusunda … demektedir şeklindeki çıkarımlara ulaşmak amacıyla başvurulan bir yöntemdir.

Nicel yöntemle yapılan araştırmalar, hazırlanan belirli bir soru formuyla herhangi bir konunun büyük kitleler tarafından nasıl anlaşıldığını veya konuyla ilgili büyük kitlelerin tepkisini ölçmektedir. Başka bir ifadeyle nicel araştırma, araştırılmak istenilen konu ile ilgili bir sayısallaştırmaya giderek geniş kitleler üzerinde araştırma yapmayı amaçlamaktadır (Akarsu

ve Akarsu, 2019: 27). Hipotezlerin sınanmasına, değişkenler veya olgular arasında neden-sonuç ilişkisine odaklanan, toplanan verilerin istatistiksel olarak analiz edilmesine dayanan ve elde edilen sonuçların genellemesini amaçlayan nicel araştırma yönteminin özellikleri ise aşağıdaki gibidir (Bozkurt, 2013: 83-85; Demirel, 2018: 105-117; Glesne, 2015: 12; Neuman, 2014; Şimşek, 2018: 86-87; Yıldırım ve Şimşek, 2005: 24-32):

- Nicel araştırma doğa ve sosyal bilimlerin aynı yöntemle incelenmesi gerektiğini belirten pozitivist paradigma anlayışına dayanmaktadır.
- Nicel araştırma yöntemi tümdengelinim ilkesine dayanmaktadır.
- Nicel araştırma indirgemecidir.
- Nicel araştırma yöntemlerinde değişkenler ölçülebilirdir ve sayısallaştırılarak analiz edilmektedir.
- Nicel araştırmalarda sırasıyla araştırma konusu, problemi, hipotez (leri), veri toplama teknikleri ve örneklem belirlenmektedir. Belirlenen tekniklerle belirlenen örneklemden veri toplama işlemi yapılmakta, toplanan veriler (hipotezler de dikkate alınarak) istatistiksel olarak analiz edilmekte, bulgular ve tartışmalar kısmıyla da sonlandırılmaktadır.
- Nicel araştırma yöntemlerinde seçilen örneklem grubu ait olduğu evreni temsil ettiği için elde edilen sonuçlar da genellenebilirdir.
- Nicel araştırmada, elde edilen sonuçlar yapılacak başka araştırmalarda da beklendiği için geçerlik ve güvenirliğe önem verilmektedir.
- Nicel araştırmada hipotezler önceden belirlendiği için kullanılan veri toplama araçları sonradan değiştirilemez. Bu nedenle yöntem ön plandadır.
- Nicel araştırmalarda araştırmacı araştırmak istediği konuyu objektif bir şekilde ve dışarıdan bir gözle yürütmektedir.

Yukarıda genel özellikleri verilen nicel araştırma yöntemlerinin güçlü ve zayıf yönleri de bulunmaktadır. Nicel araştırmaların bilinen en güçlü yanları elde edilen sonuçların genellenebilir olması, grupları karşılaştırabilme imkânı vermesi, kuramların doğruluğunun ne derecede olduğunun test edilmesi, yapılar arasındaki ilişkilerin incelenmesine olanak tanıması, araştırma süresinin nispeten daha hızlı, kolay ve düşük maliyetli olması, ölçülebilir ve güvenilir veriler üretmesidir (Büyüköztürk vd., 2010: 23-24; Gönç Şavran, 2017: 73). Nicel araştırma yöntemlerinin zayıf yönleri ise sonuçları sayısallaştırarak insan düşünce ve yaklaşımlarını

sayısal formüllere indirgemesi, insan davranışını şekillendiren sosyo-kültürel bağlamı göz ardı etmesi, araştırmacının tamamen objektif davranmasının mümkün olmadığı halde bunu bir şart olarak koşması, verilerin analizinde yapılacak hataların yanlış sonuçlar üretmesi ve araştırılan konuyla ilgili detaylara inilmesinin zor olması, mükemmel örneklemin alınamaması/seçilememesi, belirlenen sayıda kişiye ve veriye ulaşmanın zorluğu, şeklinde sıralanabilir (Bozkurt, 2013:71-87; Büyüköztürk vd., 2010: 23-24; Gönç Şavran, 2017: 73). Nicel araştırmalar zayıf yönlerine rağmen birçok konuda önemli veriler sunmakta ve yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Neden-sonuç temelli problemlerin ortaya çıkarılmasında ve yapılacak "nedensel ya da yorumlayıcı" araştırmaya dayanan nitel araştırma yöntemi için de önemli çalışma alanlarının keşfedilmesine olanak tanımaktadır. Nicel araştırmalar nedensel araştırmalar olarak da bilinmesine rağmen bu nedenselliğin arka planındaki etmenlerin detaylı bir şekilde ortaya çıkarılması daha çok nitel araştırmalar ile mümkündür.

3. NİCEL ARAŞTIRMA MODELLERİ

Araştırma modeli, araştırmanın yol haritasını gösteren önemli bir araçtır. Başka bir ifadeyle araştırma modeli veri toplama araçlarından veri analizlerine kadar çalışmanın bütün aşamalarına yön veren önemli bir plandır. Araştırma modeli en temelde araştırmanın amacı ile bu amaca ulaşmak için yapılacak olan bütün çalışmalar arasında önemli bir köprü işlevi üstlenmektedir. Herhangi bir "araştırma açısından model kavramının anlamı, bir bütünün genel hatlarıyla çerçevelenmiş özetidir ve araştırma modeli, bir araştırmanın yöntemsel boyutlarını kendiliğinden anlamayı kolaylaştırmaktadır" (Şimşek, 2018: 91). Araştırma modeli araştırmacı için sistematik ve düzenli bir plan sunmaktadır. Araştırma modeli her ne kadar verilerin toplanması, analizi gibi noktalarda sınırlandırıcı gibi görünse de çalışmanın yöntemsel açıdan en iyi şekilde yapılmasını sağlamada oldukça önemlidir. Bu nedenle araştırmacı araştırmasıyla ilgili sonuçlara ulaşabilmek için doğru bir modeli tercih etmelidir (Şimşek, 2018: 91). Araştırma modelinde araştırmacı her şeyden önce araştırma problemine ve amacına uygun modeli seçmelidir ve araştırma modelinde araştırma araçları, araştırmadan elde edilecek bulguların genel bir çerçevesi, toplanan verilerin özellikleri, veriler kullanılarak yapılacak olan analizler vb. 'ne ilişkin bilgiler yer almalıdır.

Nicel araştırmalarda araştırma modeli ile ilgili çeşitli sınıflandırmalar olmakla birlikte genel kabul gören ve sıkça kullanılan iki temel model bulunmaktadır. Bunlar tarama (deneysel olmayan) ve deneysel (deneme) modelleridir (Creswell, 2017: 12). Tarama, evreni temsil edecek örneklemi inceleyerek evrene ait ilgi, tutum, inanç, duygu ve düşünceleri sayısal

verilerle betimlenmesini sağlayan bir modeldir. Tarama modeli belirlenen örneklemden yola çıkılarak evrene genellenmek istenen sonuçların anket gibi yapılandırılmış formların kullanılarak toplandığı kesitsel ve boylamsal çalışmalardan oluşmaktadır (Fowler, 2014). Tarama modelinde araştırmacı ele almış olduğu konuya herhangi bir müdahalede bulunmaksızın kendi ortamında incelemektedir ve var olan durumun aynen resmedilmesi amaçlanmaktadır (Karasar, 2012: 77). Bu modelde araştırmacı mevcut durum ile ilgili objektif bir şekilde davranarak durumun portresini çıkarmayı amaçlamaktadır. Tarama modeli sosyal bilimlerde sıkça kullanılan bir modeldir. Tarama modelinin veri bulma ve kontrol güçlükleri olmak üzere iki temel sınırlılığı bulunmaktadır (Karasar, 2012: 77).

Görsel 1: Tarama Modeli

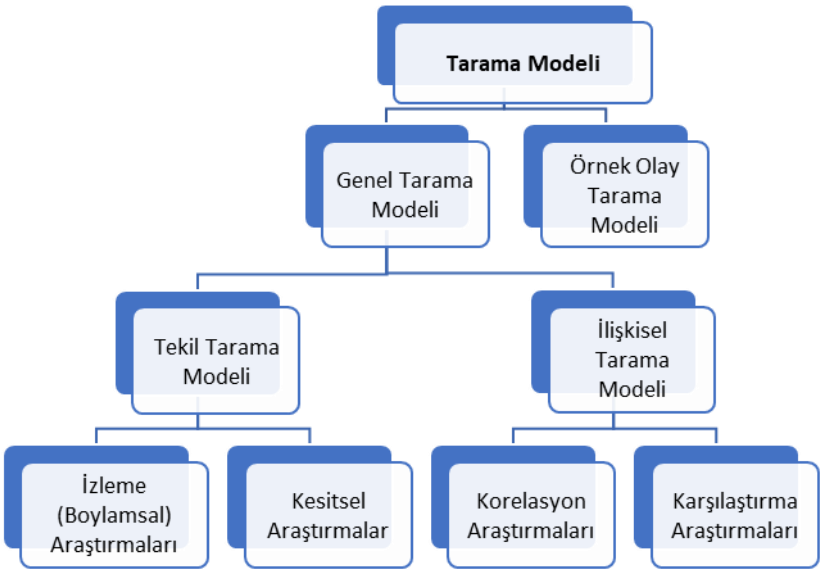

Kaynak: Karasar 2012:77'den uyarlanarak hazırlanmıştır.

Görsel 1 incelendiğinde tarama modelinin kendi içerisinde sınıflandırıldığı görülmektedir. Örnek olay tarama modelinde incelenen veya araştırılan konu ile ilgili elde edilen bulgularda genelleme amacı yoktur ve daha ayrıntılı bilgilere ulaşılmaktadır. Genel tarama modelinde büyük bir sayıda olan evren hakkında yeterli ve genel bir bilgiye ulaşılabilmek amacıyla evrenin bütünü veya evrenden seçilecek yeterli düzeyde örneklem ile yapılan bir modeldir ve kendi içerisinde tekil tarama modeli ve ilişkisel tarama modeli olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Tekil tarama modelinde değişkenlerin hepsinin ayrı ayrı miktarının veya oluşumlarının belirlenmesine dayanmaktadır ve bu da kendi içerisinde izleme (boylamsal) ve kesitsel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İzleme yaklaşımında incelenen değişkenin belirli aralıklarla değişiminin gözlenmesini sağlarken, kesit almada ise bu değişimin aynı anda ancak farklı değişim düzeyinde olan gruplar üzerinde araştırma yapmayı sağlamaktadır (Karasar, 2012: 77-

81; Şimşek, 2018: 92-94). Bir diğer genel tarama modeli olan ilişkisel tarama ise en az iki değişken arasındaki birlikte değişimi araştırmayı amaçlamaktadır ve korelasyon ve karşılaştırma olmak üzere iki alt gruba ayrılmaktadır. Korelasyon türünde değişkenlerin birlikte değişim gösterip göstermediğine, değişim göstermişlerse bunun nasıl olduğunu anlamaya çalışılmaktadır. Korelasyonda üç durum söz konusudur: "İki değişken arasında sistemli bir ilişki yoktur; değişkenler doğru (aynı yönde) orantılıdır ve değişkenler ters orantılıdır" (Karasar, 2012: 82-83). Karşılaştırmalı tarama modelinde ise belirli bir sonucun oluşma nedenleri "teke" indirgenmeye çalışılarak yapılmaktadır. Karşılaştırmalı tarama modelinde bağımlı ve bağımsız değişken bulunmaktadır ve aralarındaki neden-sonuç öğrenilmeye çalışılmaktadır (Karasar, 2012: 77-87; Şimşek, 2018: 92-94).

Bir diğer nicel araştırma modeli ise deneysel veya deneme modelidir. Deneme modelinde öngörüler neden-sonuç ilişkisini test edebilmek için mevcut durumun kontrollü bir şekilde değiştirilmesini esas almaktadır (Karasar, 2012). Başka bir ifadeyle deneysel araştırma modeli "belirli bir müdahalenin, sonucu etkileyip etkilemediğini saptamaya çalışır. Araştırmacı, bir gruba özel bir müdahale sağlar, öteki grupta ise bunu sağlamaz ve sonra her iki grubun bir ölçüm bakımından nasıl puan aldığını belirleyerek bir değerlendirme yapar" (Creswell ve Creswell: 2021: 12). Tarama modellerinde var olan bir durumun gözlenmesi söz konusu iken deneme modelinde gözlenmek istenenler araştırmacı tarafından üretilmektedir ve deneme modelinde kesinlikle bir karşılaştırma durumu mevcuttur (Karasar, 2012: 87).

> Deneme modelindeki araştırmalar, araştırmadaki faktör sayısına göre ikiye ayrılır. Tek faktörlü desenler yalnızca bir bağımlı değişkenin bağımsız değişkene olan etkisinin araştırıldığı desenlerdir. Çok faktörlü desenler ise birden çok bağımsız değişkenin bir bağımlı değişkene olan etkisinin incelendiği desen türüdür. Bundan daha yaygın kullanılan bir sınıflamaya göre de deneme modelindeki araştırmalar; deneme öncesi modeller, gerçek deneysel modeller ve yarı deneme modelleri olarak üç grupta incelenmektedir… Deneme öncesi modeller nedensellik ilişkilerini sorgulamayı amaçlamaktadır. Ancak deneysel koşulları tam anlamıyla yerine getirmediğinden deneme öncesi olarak adlandırılmaktadır. Bu tür araştırmalarda ya kontrol grubu yoktur ya da ölçümlerde dikkate alınmamaktadır… Gerçek deneysel modelde denekler gruplara yansız (random) olarak atanır. Çoğu zaman deney grubu ve kontrol grubu oluşturulur. Ancak bir araştırmanın deneysel olabilmesi için mutlaka kontrol grubu oluşturma zorunluluğu yoktur. Bağımsız değişkendeki farklılaşmaya bağlı olarak birden çok deneysel grup oluşturup bu gruplardan elde

edilen bulgulara göre karşılaştırmalar yapmak da olanaklıdır. Önemli olan gerçek anlamda bir deney yapılıyor olmasıdır…Yarı deneme modelleri ise grupların yansız olarak oluşturulamadığı ya da deney ortamının tam anlamıyla kontrol edilemediği durumlarda kullanılır. Eğer gruplar önceden oluşmuşsa ve araştırmacı gruplardan birini deney grubu, ötekini kontrol grubu olarak kullanmaya karar vermişse burada yarı-deneysel bir çalışma söz konusudur…Son olarak tek denekli modeller, genellikle grup çok kısıtlı olduğunda, tek kişi ya da tek gruptan oluştuğunda kullanılmaktadır (Şimşek, 2018: 94-96).

4. NİCEL ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİNDE KULLANILAN ARAŞTIRMA TEKNİKLERİ

Araştırma yöntemi ve araştırma tekniği sürekli karşılaştırılan konuların başında gelmektedir. "Araştırma yöntemi toplumsal dünyanın ve toplumsal olguların nasıl algılandığını, araştırma probleminin nasıl biçimlendirileceğini, verilerin hangi yollarla toplanacağını, nasıl çözümleneceğini ve yorumlanacağını belirlemektedir" (Gönç Şavran, 2017: 65). Araştırma tekniği ise bu yolda kullanılan araçları ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle araştırma yöntemi araştırma için izlenecek yol anlamına gelirken araştırma tekniği ise bu yolda kullanılacak olan veri toplama araçları ve çözümleme teknikleri anlamına gelmektedir.

Nicel araştırmalarda deney, yarı-deney, yapılandırılmış (denetimli-sistematik) gözlem, anket, survey (tarama) ve yapılandırılmış görüşme teknikleri kullanılmaktadır (Gönç Şavran, 2017: 76-86). Yapılan nicel araştırmalarda araştırmacı objektif kalarak hazırlanan standart bir veri toplama aracı ile araştırmasını yürütmektedir.

Deney: Daha çok sağlık bilimlerinde kullanılan deney için kontrollü bir ortamın sağlanması gerekmektedir. Deneyde değişkenlerin birbirine bağlı değişimleri test edilmek istenmektedir. Araştırmacı deney ve kontrol grubu olmak üzere iki temel grubu belirleyerek ikisi arasındaki neden-sonuç ilişkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Deneylerde bu nedenle bağımlı ve bağımsız değişkenler bulunmaktadır. Bağımlı değişken bağımsız değişkenden etkilenendir yani bağımsız değişken bağımlı değişkeni etkileyendir. Bağımsız değişken, deneye tabi tutulan deneklerin fiziksel tepkileri, davranış ve tutumları olabildiği gibi inançları da olabilmektedir (Neuman, 2014). Burada "neden yerine bağımsız değişken terimi, sonuç yerine ise bağımlı değişken terimi" (Punch, 2020: 53) kullanılmaktadır. Deneyler dış dünyanın etkilerinden bağımsız bir şekilde objektif bir neden sonuç ilişkisine odaklandığı için genellikle bir

laboratuvar ortamında yapılmaktadır. Araştırmacı ortamı kendisi oluşturur ve laboratuvar deneyleri vb. ile veriler toplanmaktadır (Sönmez Çakır, 2019: 13).

Yarı Deney: Yarı deneyler laboratuvar ortamında olmayan, araştırmayı etkileyebilecek dış faktörlerin, durumların veya olguların tamamen kontrol edilmediği bir araştırma tekniğidir. Kontrol grubunun olmadığı deneyler, ikiden çok grubun bulunduğu deneyler yarı deneylere birer örnektir (Gönç Şavran, 2017: 78). Herhangi bir deney yapmak için gerekli olan koşulların sağlanamadığı durumlarda ve araştırmacının deneydekinin aksine bağımsız değişken (nedene) üzerinde daha az kontrole sahip olduğu bir tekniktir (Neuman, 2014).

Yapılandırılmış (Denetimli-Sistematik) Gözlem: Gözlem tekniğinin asıl amacı çalışılmak istenen olguyu etraflıca tanımlamaktır. Başka bir ifadeyle incelenmek istenilen kişinin davranışlarını veya olguların bütün boyutlarını bütün belirtileriyle dikkate alarak incelemektir. "Gözlemsel bir çalışmada olgunun hali hazırdaki durumu soru sorarak değil, gözlem yoluyla belirlenir" (Diksoy, t.y.: 20). "Gözlem yönteminde verisi toplanacak olay kendi ortamında izlenir. Sadece insan davranışları değil farklı canlıların davranışları da bu yöntem ile ölçülebilir ve veri toplama işlemi gerçekleştirilebilir" (Sönmez Çakır, 2019: 12). Gözlem tekniğinde de diğer veri toplama yöntemlerine benzer bir süreç takip edilerek çalışma yapılır. Araştırmacı, insanların davranışlarını dizgesel bir şekilde gözler, bunları kaydeder, çözümler ve yorumlar" (Coşkun vd., 2017: 107-108). Meydana gelen olay veya olguların doğrudan izlenmesi olarak bilinen gözlem yapılandırılmış ve yapılandırılmamış ve yarı yapılandırılmış olmak üzere üç alt başlıkta ele alınmaktadır. Yapılandırılmış görüşmeler adından da anlaşılacağı üzere öncede yapılandırıldıkları için nicel araştırma tekniği, yapılandırılmamış gözlem ise nitel araştırma tekniği olarak kullanılmaktadır (Gönç Şavran, 2017: 78). Yapılandırılmış gözlemde incelenmek istenen grupla veya kişiyle ilgili gözlem çizelgesi önceden hazırlanmaktadır ve araştırmacı objektif bir şekilde hazırlamış olduğu bu çizelgeyi takip ederek gözlemini tamamlamaktadır (Sencer ve Sencer, 1978: 121-122). Gözlem çizelgesi araştırmacının yol haritası olarak kullanılmaktadır ve neyi, ne zaman, nasıl yapacağı önceden çizelge de sistematik bir şekilde belirlenmiştir ki bu yüzden yapılandırılmış gözlem şeklinde adlandırılmaktadır. Nicel yaklaşımların neredeyse tamamında yapılandırılmış ve ayrıntılandırılmış gözlem planları kullanılmaktadır (Punch, 2020: 176). Bu nedenle yapılandırılmış görüşmede de sistematik bir çizelge kullanılarak standartlaştırılmış net bilgilere ulaşmak amaçlanmaktadır.

Anket:[1] "En genel tanımıyla anket, katılımcının daha önce belirlenmiş bir sıralamada ve yapıda oluşturulan sorulara karşılık vermesiyle veri elde etme tekniği olarak tanımlanabilir" (Coşkun vd., 2017: 85). Anket bir veri toplama yöntemidir ve kapalı ve/veya açık uçlu sorulardan-ifadelerden oluşmaktadır. Anket, "katılımcılara üzerinde veri toplama amacıyla kullanılacak olan soruların yer aldığı bir ölçek sunularak veri toplama yöntemidir" (Sönmez Çakır, 2019: 13). Anketler sosyal bilimlerde çok fazla kullanılan bir araştırma tekniğidir. Anket ile araştırmacı önceden hazırlamış olduğu sorularla ilgili daha kısa sürede ve geniş bir örneklemden yüzeysel bir bilgi edinmeyi amaçlamaktadır. Hazırlanan anket katılımcılarla yüz yüze görüşülerek yapılabildiği gibi anket formu katılımcılara posta, telefon ve internet üzerinden de ulaştırılabilmektedir (Neuman, 2014). Anketlerde yer alan soru türleri içeriklerine, amaçlarına ve biçimlerine göre üç grupta değerlendirilmektedir. İçeriklerine göre soru türleri olgusal sorular, davranış soruları, tutum ve görüş soruları ve bilgi soruları; amaçlarına göre soru türleri eleme soruları, sondaj soruları ve sınama soruları; biçimlerine göre soru türleri ise de kapalı uçlu sorular ve açık uçlu sorular olarak sınıflandırılmaktadır (Gökçe, 1992: 106). Olgusal sorular kişilerin kişisel ve sosyal-demografik bilgilerini; davranış soruları bireyin davranışlarının sıklığını ve şeklini; tutum ve görüş soruları bireyin incelenen konu hakkındaki tutum, görüş ve inançlarını; bilgi soruları ise bireylerin araştırılan konu ile ilgili bilgisinin düzeyini ölçebilmek amacıyla kullanılmaktadır. Amaçlarına göre soru türleri başlığında yer alan eleme soruları, hangi katılımcıların araştırmaya katılmasının uygun olduğunu belirlemeye yöneliktir. Örneğin sadece 15-20 yaş aralığında bireylerle yapılacaksa çalışma katılımcının bu yaş aralığında olmadığının öğrenilmesi üzerine katılımcı elenmektedir (Gönç Şavran, 2017: 80). Sondaj soruları ise ankette yer alan eksik bir yanıtın tamamlanmasını sağlamak amacıyla kullanılmaktadır ve bu sorular bireyin yanıtının arkasındaki nedenlere odaklanarak yanıtla ilgili biraz daha netlik kazanmasını sağlamaktadır (Gönç Şavran, 2017: 80; Neuman, 2014). Örneğin bu yanıtınızı biraz daha açabilir misiniz? şeklindeki sorular yanıt ile ilgili biraz daha ayrıntılara ulaşılmak istenildiği için sorulabilen sondaj sorulardandır. Sınama soruları ise katılımcının herhangi bir yanıtının doğru olup olmadığını anlayabilmek amacıyla kullanılmaktadır. Buradaki temel amaç ise katılımcının ankete olan ilgisinin ve yanıtlarının doğruluğunun test edilmesidir. Son olarak anketlerde yer alan sorular biçimlerine göre kapalı ya da açık uçlu olabilmektedir. Kapalı uçlu cevaplarda belirlenen alternatif seçenekler arasında katılımcının bir tercih yapmasını gerektirmektedir. Katılımcı sunulan tercihler arasında kendisine en yakın

[1] "Anket araştırması (survey) yöntemi, 'nicel araştırma', 'değişken analizi' veya 'toplumsal istatistik' olarak da bilinmektedir" (Bozkurt, 2013: 73).

gördüğü seçeneği işaretlemektedir. Açık uçlu sorular ise sadece soru sorularak ve herhangi bir alternatif sunulmadan katılımcının yanıtlaması amacıyla sorulmaktadır. Anketler sadece kapalı uçlu veya açık uçlu sorulardan oluşabildiği gibi her iki soru tiplerinden de oluşabilmektedir ve bu durum tamamen araştırmacının amacına ve çalışmasına bağlı olarak belirlenmektedir (Gönç Şavran, 2017: 80-81).

Anket tekniğinde dikkat edilmesi gereken önemli bazı noktalar bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi ise kullanılan dilin sade ve anlaşılır olması ve anket uzunluğunun araştırmacıyı sıkmayacak bir düzeyde olmasıdır. Benzer şekilde anketlerde araştırmacının hazırlamış olduğu kapalı uçlu sorularda alternatifler çoğaltılmalıdır. Bütün araştırma sorularında kişinin mahremiyeti göz önünde bulundurulmalıdır ve kişisel herhangi bir bilgi istenilmemelidir. Çünkü anket araştırmalarında bilimsel kurallara uyulmadığı durumlarda elde edilen sonuçlar yanıltıcı olabilmektedir (Bozkurt, 2013: 74). Araştırmacı sahaya inmeden önce bir pilot çalışma yaparak ve uzman görüşlerine danışarak ankete nihai halini vermelidir. Araştırmacı anketi uyguladığı sürede objektif bir tutum sergilemelidir ve katılımcıları yönlendirici herhangi bir müdahalede bulunulmamalıdır. Katılımcıların ikna edilebilmesi için de araştırmacı amacını ve anketini güzel bir dille katılımcıyı ikna edebilecek şekilde anlatmalıdır. Aksi takdirde katılımcının güveni kazanılmadığında ankete verdiği yanıtlar da önemsenmeyebilir veya anket yarıda bırakılabilir (Sönmez Çakır, 2019: 13). Anket kullanımı diğer tekniklere nazaran yöntemsel açıdan nispeten daha kolay olması, kısa sürede çok geniş bir örnekleme ulaşmayı sağlaması, verileri hızlı ve çeşitli yollarla toplayabilmeyi sağlayabilmesi gibi nedenlerle sıkça tercih edilmektedir (Bozkurt, 2013: 73). Anket tekniği kullanılarak yapılan araştırmalar düşünüldüğü kadar kolay olmayabilmektedir. Araştırmacının anket formunun çok sayıda soru içermesi, araştırılan konunun kapsamının siyasi vb. olması gibi durumlarda belirlenen katılımcı sayısına ulaşılmakta güçlükler çekilebilmektedir ve bu da araştırma süresinin uzamasına sebebiyet verebilmektedir. Başka güçlükleri ise katılımcıların yanıtlarında samimi olmaması, anketi yarıda bırakması ve araştırmacının analiz sırasında yanlış veri girişi olarak belirtilebilir.

Yapılandırılmış (Standartlaştırılmış) Görüşme: Gözlemin aksine görüşmede araştırmacı araştırdığı konu ile ilgili kişi veya kişilerle birebir konuşarak veri toplamaktadır. Görüşmeler ile veriler birinci kaynaktan toplanmaktadır ve bu araştırma için oldukça önemlidir. Görüşme yüz yüze yapılabildiği gibi telefonla veya farklı çevrimiçi uygulamalarla da yapılabilmektedir (Sönmez Çakır, 2019: 13). Yapılandırılmış görüşmede araştırmacı yine yapılandırılmış gözlemde olduğu gibi standart bir görüşme formunu takip etmektedir fakat görüşmede yukarıda da ifade edildiği gibi önceden belirlenen sorular yüz yüze sorulmaktadır (Gönç Şavran, 2017:

86). Yapılandırılmış görüşmeler de açık uçlu sorular olmasına rağmen yanıtları için çok az bir çeşitlilik bulunmaktadır. Yapılandırılmış görüşmede araştırmacı bütün katılımcılara aynı sırayı takip ederek sorular yöneltmek zorundadır (Punch, 2020: 167). Fakat katılımcının yanıtlarına göre kendiliğinden gelişen sorular da olabilmektedir. Bu nedenle araştırmacı her katılımcıdan çeşitli veriler toplayabilmektedir ve bazen de aynı katılımcıyla tekrar tekrar görüşebilmeyi de gerekli görebilmektedir (Balaban Salı, 2018: 144). Yapılandırılmış görüşmelerde araştırmacı ve katılımcı arasında duygusal değil rasyonel bir ilişki bulunmaktadır. Çünkü araştırmacı rasyonel cevapları bulma amacıyla yola çıkmaktadır (Fontana ve Frey, 1994'ten akt: Punch, 2020: 167). Araştırmacı cevabını almak istediği soruları önceden hazırlayarak katılımcıya sorular sormakta ve bu nedenle rasyonel bir ilişki ve ilerleme söz konusudur.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Nicel araştırma yöntemleri, tümdengelinim ilkesine dayanmaktadır ve herhangi bir konu hakkında neden-sonuç ilişkisine odaklanmak, "ne kadar", "kaç kişi" gibi nicelik ifade eden verilere ulaşmak, karşılaştırmalı analizler sunmak gibi amaçlarla kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu yöntem, verilerin sayısal bir biçimde toplanması, analiz edilmesi ve yorumlanması süreçlerini içermektedir. Bu yöntemlerde anket, deney gibi veri toplama teknikleri kullanılmaktadır. Toplanan veriler ise istatistiksel yöntemlerle analiz edilerek (SPSS gibi programlarda) sunulmaktadır. Nicel araştırmalar nitel araştırmaya kıyasla daha kısa sürede daha çok kişiye ulaşabilme imkânı sağladığı için araştırmacılar bu yöntemi kullanarak test ettikleri hipotezleri genelleyebilmektedir. Nicel araştırma yöntemleri, objektiflik ve tekrarlanabilirlik ilkelerine dayanmaktadır. Araştırma süreci ise önceden planlanmakta ve standartlaştırılmaktadır. Böylece elde edilen sonuçların güvenilirliği ve geçerliliği sağlanmaktadır. Bu yöntem, geniş kitleleri temsil eden örneklem grupları üzerinden yapılmakta ve sonuçlar çoğunlukla sayısal verilerle desteklenmektedir. Sonuç olarak, nicel araştırmalar sosyal olayları sayısal ölçütlerle ifade ederek, kesin ve karşılaştırılabilir sonuçlar elde etmeye imkân tanımaktadır.

Nicel araştırma yapmak isteyen araştırmacılar; bu araştırma yönteminin yol haritasını iyi bilmeli ve özellikle örneklem seçimi, veri toplama araçları, etik kurallar, istatistiksel çözümlemeler ve yorumlamaları gibi bütün süreçleri titizlikle belirlemelidir. Bu araştırma yöntemi sosyal bilimler açısından da sıkça tercih edilmesine rağmen bazı teorik sınırlılıkları bulunmaktadır. Özellikle sosyal gerçekliğin ne kadar veya nasıl sayısallaştırılacağı konusu oldukça tartışmalıdır. Yine çok fazla sayısal veriye odaklanması nedeniyle teorik çerçevenin arka planda kalmasına neden olduğu da bir başka tartışma konusudur. Bu bağlamda, temel sınırlılıkları göz önünde bulundurularak nicel yöntemlerin yalnızca uygulama düzeyinde değil, kuramsal açıdan da yeniden değerlendirilmesi ve disiplinler arası bir yaklaşımla zenginleştirilmesi, gelecekteki araştırmalar için önemli bir gelişim alanı olarak öne çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Akarsu, B. ve Akarsu, B. (2019), *Bilimsel Araştırma Tasarımı*, Cinius Yayınları, İstanbul.

Balaban Salı, J. (2018), Verilerin toplanması. (A. Şimşek, Ed.) içinde 134-161, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Bozkurt, V. (2013), *Değişen Dünyada Sosyoloji.* (9), Ekin Yayınevi, Bursa.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, K.E, Akgün, Ö.E, Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2010), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Pegem Akademi, Ankara.

Coşkun, R., Altunışık, R. ve Yıldırım, E. (2017), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (9), Sakarya Kitabevi, Sakarya.

Creswell, J.W. (2017), *Araştırma Deseni* (4). (Çev. Demir, S. B.), Eğiten Kitap, Ankara.

Creswell, J.W. ve Creswell, J.D. (2021), *Araştırma Tasarımı* (5), (Çev. Karadağ, E.), Nobel Yayınları, Ankara.

Demirel, E.T. (2018), Araştırma tasarımı. (Ş. Aslan, Ed.) içinde 105-117, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Eğitim Yayınevi, Konya.

Diksoy, İ. (t.y.). *Araştırma Yöntemleri 6*. https://www.academia.edu/19643999/ARASTIRMA_YONTEMLERI_6

Fowler, F.J. (2014), *Survey Research Methods* (5), Thousand Oaks, CA: Sage.

Glesne, C. (2015), *Nitel Araştırmaya Giriş* (5), (Ersoy, A ve Yalçınoğlu, P. Çev.), Anı Yayıncılık, Ankara.

Gökçe, B. (1992), *Toplumsal Bilimlerde Araştırma,* Savaş Yayınları, Ankara.

Gönç Şavran, T. (2017), Nicel ve nitel araştırmalarda kullanılan araştırma teknikleri (6), (T. Gönç Şavran, Ed.) içinde 64-105. *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Karasar, N. (2012), *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (23), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

Neuman, W.L. (2014), *Social Research Methods: Qualitative and Quantative Approaches* (7), Pearson Education Limited, USA.

Punch, K.F. (2020), *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar.* (5), (Çev. Albayrak, D., Arslan, H. B.ve Akyüz, Z. Çev.), Siyasal Kitabevi, Ankara.

Saunders, M.N.K., Lewis, P. ve Thornhill, A. (2016), *Research Methods for Business Students,* Pearson Education, London.

Sencer, M. ve Sencer, Y. (1978), *Toplumsal Araştırmalarda Yöntembilim,* TODAİE Yayını, Ankara.

Sönmez Çakır, F. (2019), *Sosyal Bilimler İçin Parametrik Veri Analizi,* Gazi Kitabevi, Ankara.

Suğur, N. (2017), Sosyolojik Yöntemde Klasik ve Yeni Dönem Tartışmaları (6) (T. Gönç Şavran, Ed.) içinde 32-62, *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Şimşek, A. (2018), Araştırma Modelleri, (A. Şimşek, Ed.) içinde 80-107, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri,* Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yönteml*eri, Seçkin Yayınları, Ankara.

BRIDGING RURAL WATER GAPS IN THE GLOBAL SOUTH: COMMUNITY-DRIVEN SOLUTIONS AND THE HAR GHAR JAL MODEL

Prof Mamta Sharma
KM College, University of Delhi, India
mamta610@gmail.com ; mamta610@kmc.du.ac.in
ORCID number 0009-0009-5804-7673

Prof Sandeep K Sharma
Rajdhani College, University of Delhi, India
sandeep259@gmail.com
ORCID number 0009-0005-0636-9102

Abstract

In rural communities throughout the Global South, persistent inequities in access to clean water and sanitary provisions pose an ultimatum to the achievement of Sustainable Development Goal 6 (SDG 6). Using a mixed-methods approach, this study integrates regional case analyses with insights from India's Har Ghar Jal initiative to investigate the factors that contribute to rural water and sanitation gaps. Quantitative data emphasizes the inadequate percentage of rural households with access to safely managed drinking water and sanitation, highlighting infrastructural deficiencies, swift population expansion, and entrenched poverty. These statistics alone are not adequate to reflect the intricacy of the obstacles that exist. This research conducted through qualitative fieldwork including community interviews, participatory mapping, and governance assessments interprets the significant impact of local leadership, societal practices, and gender roles on water and sanitation outcomes.

Comparative analyses from Africa, South Asia, and Latin America show that community-driven initiative, decentralized frameworks, and climate-resilient planning ease significant achievement. The Har Ghar Jal program serves as a powerful model, underlining governmental commitment, real-time oversight, and sturdy community stewardship to swiftly amplify piped water access across rural India. Implementing this blueprint in diverse Global South contexts requires localized capacity development, multi-stakeholder alliance, and data validation through participatory monitoring.

The research advocates policy interventions that incorporate cross-sectoral health, education, and WASH approaches. This endorses adaptive governance and strong data practices. By addressing rural water and sanitation deficiencies through evidence-based, community-focused, and scalable solutions, the leveraging innovations such as Har Ghar Jal—stakeholders can enable vulnerable communities for attainment of equitable and sustainable access. This study gives actionable recommendations for policymakers, practitioners, and donors committed to realizing SDG 6 in the Global South.

Key words: Rural water and sanitation; Global South; SDG 6; Community participation; Har Ghar Jal; Decentralized infrastructure

1. Introduction

Rural communities in the Global South face profound inequities in access to clean water and sanitation, which undermines human health, dignity, and socioeconomic progress. Over 2.2 billion people globally lack access to safely managed drinking water, with rural areas bearing the heaviest burden—safely managed water coverage stands at approximately 63% in rural settings versus 81% in urban areas (WHO & UNICEF, 2025a; United Nations Statistics Division, 2025). These deficits perpetuate cycles of poverty, disease, and gender disparities, as women and girls often shoulder water collection duties, limiting education and economic opportunities (Indian Institute for Human Settlements [IIHS], 2024).

This chapter analyses the root causes of rural water and sanitation gaps using secondary data from the UNICEF-WHO Joint Monitoring Programme (JMP), World Bank statistics, and national reports across Africa, South Asia, and Latin America. It spotlights India's Har Ghar Jal initiative under the Jal Jeevan Mission as a scalable model, emphasising community-driven strategies aligned with Sustainable Development Goal 6 (SDG 6) for universal access by 2030 (Press Information Bureau [PIB], 2025). Research questions probe: What structural and social factors drive gaps? How do community participation and decentralised governance foster resilience? The structure proceeds from challenges and methodology to case studies, the Har Ghar Jal blueprint, findings, recommendations, and conclusions.

2. Persistent Challenges in Rural Water Access

Infrastructure deficits significantly contribute to rural water challenges in the Global South. Outdated or absent systems in remote areas, coupled with geographic isolation and limited funding, leave many without reliable sources. Rapid population growth exacerbates scarcity; in sub-Saharan Africa, rural populations strain finite resources amid urbanization biases that prioritize cities (IIHS, 2024). Poverty compounds this, restricting household investments and local maintenance, while urban-rural gaps persist due to policy fragmentation.

Data reliability poses another hurdle. Conflicting or outdated metrics hinder targeted interventions, as rural monitoring lags behind that of urban counterparts. Social inequities amplify impacts: gender roles assign water fetching to women, increasing time poverty and exposure to health risks from contaminated sources (IIHS, 2024). Climate vulnerabilities droughts, floods, and ecosystem degradation further erode access, with rural areas least equipped for adaptation (United Nations Statistics Division, 2025).

Quantitative trends underscore urgency. Only 72.5% of rural households in surveyed regions access safely managed water, with sanitation at 20% and nearly 29% practice open defecation. Clean energy and electricity shortages limit pumping and treatment, perpetuating deficits.

3. Methodology: Secondary Data-Driven Analysis

This study exclusively employs secondary data to provide broad, comparable insights into rural WASH trends. Sources include UNICEF-WHO JMP panel data, World Bank household surveys, national statistics, and peer-reviewed literature, covering coverage, progress, and intervention outcomes across regions. Panel datasets enable longitudinal analysis from 2015 to 2025, tracking metrics such as safely managed water (on-premises, available, and uncontaminated) and sanitation (safely treated and disposed of) (WHO & UNICEF, 2025a; United Nations Statistics Division, 2025).

Strengths lie in large-scale geographic coverage and standardized indicators for cross-country benchmarking . Triangulation across international, national, and scientific sources ensures robustness against biases. Limitations include overlooked local behaviors and data lags, mitigated by focusing on verified, recent datasets like 2025 WHO-UNICEF reports (WHO, 2025).

The comparative framework selects cases from Africa, South Asia, and Latin America based on diversity in governance, climate, and progress . Quantitative analysis correlates coverage with socioeconomic variables; qualitative synthesis draws thematic insights from the literature on participation and governance.

4. Regional Case Studies

Africa: Central and East Africa

Central and East Africa represent some of the most challenging regions regarding rural water access, with less than 10% of rural populations having access to safely managed drinking water, and widespread open defecation remains a significant public health concern. This dismal coverage primarily results from multiple intersecting barriers, including poor and outdated infrastructure, frequent political instability, chronic funding shortfalls, and pervasive poverty, which together inhibit sustained development efforts (UNESCO, 2023). Political instability disrupts project implementation and limits long-term planning, while constrained public resources hinder the construction and maintenance of water facilities.

However, promising community-driven programs are emerging across Kenya and Ethiopia, demonstrating that local ownership can enhance water system functionality and sustainability. For instance, Kenya's water-user associations have succeeded in managing local water points more effectively by involving beneficiaries directly in governance and maintenance, thereby ensuring better responsiveness and quicker repairs (Stockholm International Water Institute [SIWI], 2023; Howard & Han, 2020). Similarly, Ethiopia's Horn of Africa Groundwater for Resilience Project (HoA-GW4R) exemplifies integrating climate-resilient infrastructure with participatory governance, reaching nearly 950,000 people with sustainable piped water supplies that also support human and livestock needs (SIWI, 2023; CIWA Program, 2025).

Specific country-level examples like Burundi and Comoros stand out as outliers due to successful targeted investments and policy prioritisation that have increased rural water coverage despite regional challenges. These cases underscore the importance of replicable, context-specific policies combined with grassroots involvement. They show that when local governance structures are empowered, and climate resilience is prioritised, even resource-constrained areas can achieve meaningful progress, addressing not just supply but also sustainability and equity.

South Asia: Focus on India

India's rural water landscape has undergone a profound transformation under the Har Ghar Jal initiative, a flagship component of the Jal Jeevan Mission (JJM) launched on August 15, 2019 (Press Information Bureau [PIB], 2025a). At inception, only 3.23 crore rural households—about 17% of the total—had tap water connections, forcing reliance on distant, often contaminated sources that exacerbated health risks and daily drudgery (PIB, 2025b; Ministry of Jal Shakti, 2025). By October 2025, coverage surged to over 15.72 crore households, achieving 81% piped water access—a near fivefold increase in just six years, marking one of India's fastest infrastructure expansions (PIB, 2025a; DD News, 2025).

High-level government commitment underpins this success, with a central outlay of ₹2,08,652 crores mobilising states through decentralised, demand-driven implementation (PIB, 2025a). Real-time digital dashboards on the JJM portal track progress village-wise, enabling transparency and swift corrective actions; over 66.32 lakh water samples have been tested across 2,162 labs, ensuring compliance with Bureau of Indian Standards (PIB, 2025b; eJalShakti Dashboard, 2025). Women-led Village Water and Sanitation Committees (VWSCs) form the grassroots backbone, with 24.80 lakh women trained in Field Testing Kits (FTKs) for community monitoring—85.39 lakh samples tested thus far—fostering ownership and equity (PIB, 2025b).

These elements drive tangible gains: reduced waterborne diseases by up to 35% in high-coverage areas, time savings for women and girls (boosting school attendance), and enhanced hygiene behaviors through awareness campaigns (Vision IAS, 2025; PMF IAS, 2025). Eleven states/UTs, including Goa and Gujarat, achieved 100% Har Ghar Jal status, certified via Gram Sabha resolutions, proving scalability (DD News, 2025). Challenges like regional disparities persist, yet adaptive funding and community incentives position Har Ghar Jal as a global model for SDG 6 (PIB, 2025a).

Latin America: Community-Managed Systems

Progress in rural water and sanitation across Latin America exhibits stark variation, with Chile and Costa Rica leading through innovative public-private partnerships (PPPs) and local water councils, while Peru and Bolivia prioritize community committees for remote, underserved areas (; Inter-American Development Bank [IDB], 2021). In Chile, PPPs since the 1990s have privatized or concessioned eight sanitation companies for 30 years under CORFO oversight,

achieving 23% private market participation and near-universal urban-rural coverage (over 99% for water) by integrating asset maintenance, risk management, and efficiency incentives (IDB, 2021; Economic Commission for Latin America and the Caribbean [ECLAC], 2024). Real-time regulatory frameworks and long-term planning have built climate-resilient infrastructure, as highlighted in recent study tours emphasizing trust-building among stakeholders (ECLAC, 2024).

Costa Rica complements this with 98.5% urban and 75.4% rural water coverage as of recent assessments, leveraging small private suppliers in coastal zones and public-public partnerships (PUPs) that foster inter-municipal cooperation without full privatization (Hall, 2009; United Nations Environment Programme, 2023). These models prioritize value-for-money through performance-based contracts reducing non-revenue water losses.

In contrast, Peru and Bolivia emphasise grassroots community-managed systems for arid, indigenous highlands. Peru's PPPs, like Chavimochic and Majes-Siguas irrigation projects, expand 80,000 hectares via public-private agribusiness deals, while Bolivia's water-user associations handle remote provisioning amid constitutional limits on privatization (Department for International Development, 2014; IDB, 2021). Success in all cases ties to strong local ownership—community committees ensuring maintenance—and climate integration, such as reforestation for watershed protection (Indian Institute for Human Settlements [IIHS], 2024).

Yet, persistent challenges include inequality (rural gaps in Bolivia exceed 30%), funding shortfalls, and post-construction maintenance, often due to regulatory gaps and 8–12-year project delays (ECLAC, 2024). Cross-regional synthesis from 505 Latin American PPPs reveals clear patterns: community engagement boosts sustainability rates by 20–30%, with participatory models outperforming top-down approaches by aligning incentives and enhancing resilience ((IDB, 2021).

5. The Har Ghar Jal Model: A Scalable Blueprint

Launched on August 15, 2019, as the cornerstone of the Jal Jeevan Mission (JJM), Har Ghar Jal aimed to provide functional household tap connections (FHTC) delivering 55 liters per capita per day of safe water to every rural household by 2024—a target extended to 2028 with enhanced funding (Press Information Bureau [PIB], 2025a; NDTV, 2025). From a baseline of 3.23 crore households (17% coverage) in 2019, progress accelerated dramatically: by October 22, 2025, over 15.72 crore rural homes—81% of 19.36 crore total—received piped water, adding 12.44 crore connections in six years through a ₹2,08,652 crore central outlay (PIB, 2025a; DD News, 2025).

The institutional architecture is multi-tiered and decentralised: Village Water and Sanitation Committees (VWSCs)—public utilities led by Gram Panchayats—handle planning, operation, and maintenance, with women comprising 80% of members in most setups for equitable decision-making (Vision IAS, 2025). District administrations provide technical support, while

national oversight via the Ministry of Jal Shakti ensures convergence with schemes like MGNREGA.

Core strategies leverage technology and participation: eJalShakti dashboards offer real-time, village-level tracking of connections, functionality, and quality, with 2,162 labs testing 66.32 lakh samples against BIS standards (PIB, 2025b; eJalShakti Dashboard, 2025). Over 24.80 lakh women trained in Field Testing Kits (FTKs) have tested 85.39 lakh samples, empowering communities (PIB, 2025b). Awareness campaigns via IEC foster jan andolan, promoting hygiene and sustainability.

Outcomes are transformative: waterborne diseases dropped 30–35% in covered areas; women/girls save 2–3 hours daily for education/economic activities; 9.32 lakh schools and 9.69 lakh anganwadis now have taps (DD News, 2025; Vision IAS, 2025). Yet, challenges persist—arid zones like Bundelkhand lag at 70–80%—addressed through adaptive funding, greywater recycling, and rainwater harvesting (PIB, 2025a).

Transferability rests on political will, transparency, and grassroots mobilization; 11 states/UTs (e.g., Goa, Gujarat) achieved 100% certification via Gram Sabha (NDTV, 2025). Globally adaptable, it requires contextual governance tweaks and climate-resilient designs.
India's rural water landscape transformed under Har Ghar Jal, tripling piped coverage to over 60% since 2019 . High government commitment, real-time dashboards, and women-led Village Water and Sanitation Committees (VWSCs) drive gains, reducing drudgery and enhancing hygiene (PIB, 2025)

6. Key Findings and Community-Driven Solutions

Quantitative data confirms gaps: 72.5% rural households lack safely managed water, 20% have sanitation, and 29% practice open defecation, with uneven clean energy access (WHO & UNICEF, 2025a). Rural-urban divides widen under population pressures (United Nations Statistics Division, 2025).

Qualitative insights from secondary literature pinpoint drivers: community participation boosts success by 25–40%, women's roles in management enhance equity, and strong local governance ensures accountability. Technical fixes fail without context-sensitive ownership.

Solutions center on participatory planning at village levels, building buy-in . Decentralised, climate-resilient infrastructure—solar pumps, rainwater harvesting—suits variability (IIHS, 2024). Local training for maintenance creates jobs and fosters longevity, as seen in Latin American councils. Digital tools aid monitoring, mirroring Har Ghar Jal (SIWI, 2023).

7. Policy Recommendations and Cross-Sectoral Integration

A. Policymakers must prioritize capacity building: train VWSC leaders, technicians, and monitors using secondary data for baselines . Bottom-up approaches outperform mandates, fostering ownership.

B. Integrate WASH with health, education, and climate: link water to school sanitation for retention, nutrition for resilience (United Nations Statistics Division, 2025). Multi-level collaboration aligns resources; continuous evaluation via JMP metrics tracks adaptation (WHO, 2025).

C. Financing via public-private partnerships, green bonds, and donors scales models like Har Ghar Jal (World Bank, 2025). Flexible policies accommodate rural shifts—demographics, economics, climate while global sharing via platforms like SIASAR disseminates best practices (SIWI, 2023). Target women-led structures for equity.

8. Conclusion

Community-driven solutions, exemplified by India's Har Ghar Jal initiative under the Jal Jeevan Mission (JJM), offer a proven pathway to bridge persistent rural water gaps in the Global South through robust participation, adaptive governance, and data-driven accountability (Press Information Bureau [PIB], 2025a). By October 2025, JJM connected over 15.72 crore rural households—81% coverage—via functional tap connections, surging from 17% in 2019, demonstrating how grassroots Village Water and Sanitation Committees (VWSCs) empower locals for planning, maintenance, and quality testing with 85.39 lakh community-led samples analysed (PIB, 2025a; NDTV, 2025). This model integrates real-time eJalShakti dashboards for transparency, fostering jan andolan (people's movement) that aligns infrastructure with local needs, reducing non-revenue water losses and enhancing resilience (DD News, 2025).

Yet, with 2.2 billion people globally still underserved by safely managed water and 3.4 billion lacking sanitation, rural deficits most acute—SDG 6 demands accelerated urgency amid climate pressures and population growth (WHO & UNICEF, 2025a; United Nations Statistics Division, 2025). Stakeholder collaboration among governments, NGOs, communities, and donors unlocks scalable innovation: public-private partnerships fund infrastructure, while platforms like SIASAR enable cross-learning from successes in Kenya's water-user associations or Latin American councils (Stockholm International Water Institute [SIWI], 2023).

Future research must blend primary fieldwork—community interviews, participatory mapping—with hydrological modeling to build climate-resilient systems, addressing data gaps in vulnerable regions (Indian Institute for Human Settlements [IIHS], 2024). Achieving equitable access empowers the Global South's vulnerable populations, proving that political will, transparent monitoring, and grassroots action suffice to transform lives—saving time for women, curbing diseases, and boosting livelihoods—as 11 Indian states/UTs already attest full coverage (United Nations Statistics Division, 2025; PIB, 2025a).

References

CIWA Program. (2025). Strengthening water resilience in Ethiopia's rural communities. https://ciwaprogram.org/blog/strengthening-water-resilience-in-ethiopias-rural-communities/

DD News. (2025, June 8). 11 years of PM Modi: Tap water now reaches nearly 80% of rural households under Jal Jeevan Mission. https://ddnews.gov.in/en/11-years-of-pm-modi-tap-water-now-reaches-nearly-80-of-rural-households-under-jal-jeevan-mission/

Department for International Development. (2014). The role of public-private partnerships in smallholder farmer access to markets in Latin America. https://assets.publishing.service.gov.uk/media/57a089d2e5274a31e00002a8/140904_ECO_SmaFarRurDev_BRIEF4__1_.pdf

Economic Commission for Latin America and the Caribbean. (2024, November 21). Study tour: Resilient water infrastructure Santiago, Chile. https://www.cepal.org/en/notes/study-tour-resilient-water-infrastructure-santiago-chile

eJalShakti Dashboard. (2025). Tap water supply in households (HHs). https://ejalshakti.gov.in/jjmreport/JJMIndia.aspx

Hall, D. (2009). Public-public partnerships (PUPs) in water. https://www.tni.org/files/download/pupinwater.pdf

Howard, G., & Han, H. (2020). Water governance challenges in Kenya's rural areas. Water Services Survey Report.

Indian Institute for Human Settlements. (2024). Water systems in the Global South. https://iihs.co.in/knowledge-gateway/wp-content/uploads/2024/11/Water-Systems-in-the-Global-South.pdf

Inter-American Development Bank. (2021). Public-private partnerships in water and sanitation: Main figures. https://publications.iadb.org/publications/english/document/Public-Private-Partnerships-in-Water-and-Sanitation-Main-Figures-and…

NDTV. (2025, July 24). Over 80% of rural Indian families now have access to piped drinking water. https://www.ndtv.com/india-news/80-of-rural-indian-families-now-have-access-to-piped-drinking-water-8951055

Press Information Bureau. (2025, October 31). World Toilet Day 2025. https://www.pib.gov.in/PressReleasePage.aspx?PRID=2191751

Press Information Bureau. (2025a, August 31). Jal Jeevan Mission. https://www.pib.gov.in/PressNoteDetails.aspx?id=155710&NoteId=155710&ModuleId=3

Press Information Bureau. (2025b, January 31). Jal Jeevan Mission: Ensuring tap water for 15 crore rural families. https://www.pib.gov.in/PressReleasePage.aspx?PRID=2098651

Stockholm International Water Institute. (2023). Rural water supply and sanitation information system (SIASAR). https://siwi.org/siasar-support/

UNESCO. (2023). Catalysing sustainable water security in Eastern Africa through science, technology & innovation. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000383369

United Nations Environment Programme. (2023). Partnerships and cooperation for water. https://unepdhi.org/wp-content/uploads/sites/2/2023/03/UN_WWDR_2023.pdf

United Nations Statistics Division. (2025). SDG 6: Clean water and sanitation. https://unstats.un.org/sdgs/report/2025/goal-06/

Vision IAS. (2025, March 23). Jal Jeevan Mission | Current affairs. https://visionias.in/current-affairs/monthly-magazine/2025-03-24/social-issues/jal-jeevan-mission

World Bank. (2025, September 30). New program to accelerate access to water, sanitation and hygiene. https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2025/09/30/new-program-to-accelerate-access-to-water-sanitation-and-hygiene-in-e…

World Health Organization. (2025). Global water, sanitation and hygiene: Annual report. https://www.who.int/publications/i/item/9789240113978

World Health Organization & UNICEF. (2025a, August 26). 1 in 4 people globally still lack access to safe drinking water. https://www.who.int/news/item/26-08-2025-1-in-4-people-globally-still-lack-access-to-safe-drinking-water---who--unicef

HUKUKUN ETKİSİZLİĞİ, ÖRFÜN GÜCÜ: DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNDEKİ BİREYSEL SİLAHLANMA KÜLTÜRÜ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR İNCELEME

Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜNEŞ[1]

[1] Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, 0000-0002-8368-2638

Özet

Bu çalışma, hukuk sosyolojisi perspektifinden, devlet hukuku ile toplumsal normlar arasındaki çatışmanın Doğu Karadeniz örneğinde nasıl tezahür ettiğini ele almaktadır. Eugen Ehrlich'in "yaşayan hukuk" kavramı, hukukun yalnızca devletin koyduğu resmi kurallardan ibaret olmadığını, toplumun kendi içinde ürettiği normların da fiilen düzenleyici bir güç taşıdığını ileri sürer. Hatta bazı durumlarda toplumsal örfler resmi hukuk kurallarından daha etkili dahi olabilmektedir. Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi, bu kavramın somut olarak gözlemlenebileceği sosyo-hukuki bir alan niteliğindedir. Bölgedeki bireysel silahlanma eğilimi ve kanuna aykırı silah üretimi faaliyetleri, resmi hukukun normatif otoritesi ile toplumsal örflerin etkisi arasındaki gerilimi çarpıcı biçimde görünür kılmaktadır.

Bu çalışma, Doğu Karadeniz Bölgesinde kanun dışı silah üretimi ve kullanımının "yaşayan hukuk" perspektifinden nasıl anlaşılabileceğini incelemektedir. Çalışmanın amacı, hukuken yasaklanmış bir pratiğin, yerel düzeyde toplumsal meşruiyet kazanarak nasıl "yaşayan hukuk"un bir parçası haline geldiğini ortaya koymaktır. Bölgedeki silahlanma kültürünün tarihsel kökleri, öz savunma ve onur kavramlarıyla iç içe geçmiş toplumsal değerler, hem bireysel silah bulundurmayı hem de yasa dışı üretimi rasyonelleştiren bir zemin oluşturmaktadır.

Ampirik düzlemde, bölgesel medya içerikleri, yerel adli vakalar ve kolluk raporlarından elde edilen veriler üzerinden, yazılı hukuk normlarının toplumsal pratikler karşısında ne ölçüde etkisiz kaldığı analiz edilmektedir. Bulgular, kanuna aykırı silah üretiminin yalnızca ekonomik ya da suç temelli bir faaliyet değil, aynı zamanda bölgesel kimliğin ve yerel örflerin dinamiklerinin bir parçası olarak işlediğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Doğu Karadeniz örneği, Ehrlich'in "yaşayan hukuk" yaklaşımının güncel bir yansımasını ortaya koymaktadır. Çalışma, hukukun etkinliğinin yalnızca yaptırımlara değil, toplumsal meşruiyetin inşasına bağlı olduğunu vurgulamakta; kanun dışı silah üretimi ve bireysel silahlanmanın önlenmesi için sosyo-kültürel temelli politikaların gerekliliğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaşayan Hukuk, Bireysel Silahlanma, Kanun Dışı Silah Üretimi, Hukukun Etkinliği, Toplumsal Örfler

DÜELLO İLE YARGILAMANIN TARİHSEL GELİŞİMİ VE MODERN CEZA MUHAKEMESİYLE KARŞILAŞTIRILMASI

Dr. Öğr. Üyesi, ZELİHA KILIÇPARLAR
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
zelihakilicparlar@gmail.com- 0000-0002-1250-8325

ÖZET

Orta Çağ Avrupa'sında, özellikle Germen ve İngiliz hukukunda "düello ile yargılama" —diğer adıyla trial by battle— delil yetersizliği ve yazılı hukukun zayıflığı karşısında adaletin sağlanması amacıyla başvurulan yöntemlerden biridir. "Judicium Dei" inancı çerçevesinde, suçlu veya suçsuzun Tanrı tarafından mucizeyle ortaya çıkarılacağına inanılmakta, adli düello törenlerle ve sembolik ritüellerle uygulanmaktaydı. Sanıklar çoğu zaman el ya da kolunu kaynar suya sokmak, ateş üzerinde yürümek ya da rakibiyle fiziksel bir düelloya girişmek gibi sınavlardan geçirilmekte; sonuca göre ise ilahi adaletin tecelli ettiğine inanılmaktaydı.

Zamanla, akılcılığın ve hukuk sistemlerinin gelişmesiyle birlikte, fiziksel sınavların ve mucize beklentisinin yerini kural temelli, tarafsız ve yazılı delil esasına dayalı modern ceza muhakemesi aldı. Modern ceza muhakemesi, masumiyet karinesi, delil serbestisi, adil yargılanma ve temel hak teminatlarına dayanırken; tarihte düello gibi yöntemlerin sürmesinin toplumsal-siyasi, dini ve kültürel gerekçeleri olduğu açıkça görülmektedir.

Bu bildiride, düello ile yargılama uygulamasının tarihsel arka planı, mantıksal ve ahlaki dayanakları kısaca özetlenecek; ardından günümüz ceza muhakemesinin temel ilkeleri ışığında karşılaştırmalı bir analiz sunulacaktır. Amaç, adil yargılama anlayışının tarihsel dönüşümünü hukuk disiplini perspektifinden ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler : Düello, muhakeme, ceza, delil.

THE HİSTORİCAL DEVELOPMENT OF TRİAL BY COMBAT AND İTS COMPARİSON WİTH MODERN CRİMİNAL PROCEEDİNGS

ABSTRACT

In medieval Europe, particularly in Germanic and English law, 'trial by combat' — also known as trial by battle — was one of the methods used to ensure justice in the face of insufficient evidence and weak written law. Within the framework of the 'Judicium Dei' belief, it was believed that the guilty or innocent would be revealed by God through a miracle, and judicial duels were conducted with ceremonies and symbolic rituals. Defendants were often subjected to tests such as immersing their hand or arm in boiling water, walking over fire, or engaging in a physical duel with their opponent; the outcome was believed to be a manifestation of divine justice.

Over time, with the development of rationality and legal systems, rule-based, impartial, and written evidence-based modern criminal proceedings replaced physical trials and expectations of miracles. While modern criminal proceedings are based on the presumption of innocence, freedom of evidence, fair trial and fundamental rights guarantees, it is clear that there were social, political, religious and cultural reasons for the continuation of methods such as duelling throughout history.

This paper briefly summarises the historical background and logical and moral foundations of the practice of trial by combat, followed by a comparative analysis in light of the fundamental principles of contemporary criminal procedure. The aim is to reveal the historical transformation of the concept of fair trial from the perspective of legal discipline.

Keywords: Duel, trial, criminal, evidence.

SOSYAL MEDYADA İŞLENEN SUÇLARA GENEL BİR BAKIŞ

Dr. Öğr. Üyesi, ZELİHA KILIÇPARLAR
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
zelihakilicparlar@gmail.com- 0000-0002-1250-8325

ÖZET

Dijital zamanlarda sosyal medya, toplumsal iletişimin en güçlü araçlarından biri haline gelirken, aynı zamanda suç işleme yöntemlerini de değiştirmiştir. Toplumun hemen her kesimini doğrudan etkileyen bu platformlar, iletişim özgürlüğünü artırmakla birlikte hakaret, tehdit, özel hayatın gizliliğini ihlal, kişisel verilerin hukuka aykırı paylaşılması, dolandırıcılık ve müstehcenlik gibi suçların hızla yayılmasına da zemin hazırlamaktadır. Zamanımızda sosyal medya üzerinden işlenen suçların büyük çoğunluğunu hakaret ve tehdit oluşturmaktadır, özellikle anonim hesaplar üzerinden yapılan sanal saldırılar mağdurun psikolojik ve sosyal yaşamında derin etkiler yaratmaktadır. Ceza mevzuatı bu suçların takibini ve cezalandırılmasını sağlarken, sosyal medya paylaşımının aleniyet kazanması ceza oranını artırabilmektedir. Dijital içerik ve hesapların çoğalması, suçun soruşturulmasını yerine getiren kişi ve kurumların karşılaştığı zorlukları arttırmaktadır. Bu sebeple maddi gerçeğin tespiti için yeni teknolojik çözümler gerekmektedir. Bu çerçevede, sosyal medya ortamında işlenen suçlar yalnızca bireysel hak ve özgürlüklerin değil, dijital toplumun huzur ve güvenliğini de tehdit eden birer mecraya dönüşmektedir.

Anahtar Kelimeler : Sosyal medya, hakaret, tehdit, dijitalleşme

AN OVERVİEW OF CRİMES COMMİTTED ON SOCİAL MEDİA

ABSTRACT

In the digital age, social media has become one of the most powerful tools for social communication, but it has also changed the methods of committing crimes. These platforms, which directly affect almost every segment of society, increase freedom of communication but also pave the way for the rapid spread of crimes such as defamation, threats, invasion of privacy, unlawful sharing of personal data, fraud and obscenity. In our time, insults and threats constitute the vast majority of crimes committed via social media, with cyber attacks, particularly those carried out through anonymous accounts, having a profound impact on the psychological and social lives of victims. While criminal law provides for the prosecution and punishment of these crimes, the public nature of social media posts can increase the severity of the punishment. The proliferation of digital content and accounts increases the difficulties faced by individuals and institutions conducting criminal investigations. Therefore, new technological solutions are required to establish the material truth. In this context, crimes committed on social media have become a medium that threatens not only individual rights and freedoms but also the peace and security of the digital society.

Key Words: Social media, insult, threat, digitalisation

NEOLİBERALİZM BAĞLAMINDA DEVLETİN DÖNÜŞÜMÜ

(TRANSFORMATION OF THE STATE IN THE CONTEXT OF NEOLIBERALISM)

Prof. Dr. Sabit MENTEŞE
Munzur Üniversitesi
smentese@munzur.edu.tr- https://orcid.org/0000-0003-4901-4481

İrfan KAYA
Milli Eğitim Öğretmen
irfankaya62@gmail.com- https://orcid.org: 0009-000-000-5190-8118

Özet

Bu çalışmanın amacı neoliberalizm bağlamında devletin dönüşümünü eleştirel bir yaklaşımla incelemektir. Literatür taramasına dayalı yapılan bu çalışmanın bulgularına göre; neoliberalizm, devletin ekonomik alandaki etkinliğini sınırlandırarak piyasa mekanizmalarını ön plana çıkaran bir anlayış olduğu anlaşılmaktadır. Dünyada önce İngiltere'de başlayan, akabinde ABD'de ve sonrası Avrupa'da karşılık bulan neoliberal uygulamalar, günümüzde ülke ve devlet yönetim biçimi ayrımı yapmaksızın karşılık bulur duruma geldiği görülmektedir. Ancak başta küresel güç merkezleri olmak üzere, sermayenin tüm ülkelerde devletin küçülmesi, diğer bir değişle minimalleşmesi, piyasadan çekilmesi, diğer yandan müdahaleci olmaktan düzenleyici ve denetleyici olması önerilirken, yerindelik ilkesi temelinde yeniden yapılandırılmasını öne süren bir yönetsel mehdi olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte neoliberal politikalar yalnızca ekonomik alanla sınırlı kalmamış; toplumsal yapıyı da derin şekilde etkilemiştir. Bu politikaların uygulanmasıyla birlikte gelir dağılımında adaletsizlik, toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesi ve sosyal devletin zayıflaması gibi sorunlar artmıştır. Düşük gelirli gruplar daha savunmasız hale gelmiş, yoksulluk yapısal bir sorun haline gelmiştir. Buna göre; neoliberal politikaların eleştirel bir süzgeçten geçirilerek yeniden değerlendirilmesi ve sosyal devlet anlayışının güçlendirilmesi gerekmektedir. Devletin tamamen piyasadan çekilmesi yerine, piyasanın aksayan yönlerini tamamlayıcı, sosyal adaleti gözeten bir müdahale modeli benimsenmelidir. Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi alanlarda kamu sorumluluğu artırılmalı; devletin, sadece ekonomik verimliliği değil, toplumsal bütünlüğü ve eşitliği gözeten bir yapıya kavuşması sağlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, devletin dönüşümü, serbest piyasa, özelleştirme, minimal devlet.

Abstract

The aim of this study is to examine the transformation of the state in the context of neoliberalism with a critical approach. According to the findings of this study based on literature review, neoliberalism is understood as an approach that limits the effectiveness of the state in the economic sphere and emphasizes market mechanisms. Neoliberal practices, which first started in England and subsequently found response in the USA and later in Europe, seem to have become prevalent today regardless of country and state governance style. However, it is understood that in all countries, especially in global power centers at the center, capital has become an administrative mahdi who suggests the downsizing of the state, in other words its minimalization, its withdrawal from the market, and on the other hand, its restructuring based on the principle of subsidiarity, while recommending its restructuring from interventionist to regulatory and supervisory. However, neoliberal policies have not only been limited to the economic sphere; they have also deeply affected the social structure. With the implementation of these policies, problems such as injustice in income distribution, deepening social inequalities, and the weakening of the social state have increased. Low-income groups have become more vulnerable, and poverty has become a structural problem. Accordingly; Neoliberal policies must be critically reevaluated, and the concept of the social state must be strengthened. Instead of withdrawing the state entirely from the market, an intervention model that complements the market's flaws and prioritizes social justice should be adopted. Public responsibility should be increased in areas such as education, healthcare, and social security, and the state should be structured to prioritize not only economic efficiency but also social cohesion and equality.

Keywords: Neoliberalism, State Transformation, Free Market, Privatization, Social Policy, IncomeInequality

1.GİRİŞ

Neoliberalizm, özellikle 1970'li yıllardan itibaren küresel düzeyde etkinlik kazanmış bir ekonomik ve siyasal yaklaşımı ifade etmektedir. Klasik liberalizmin yeniden yorumlanması olarak da görülebilecek bu yaklaşım, serbest piyasa ekonomisini temel alarak, devletin ekonomideki rolünü asgari düzeye indirmeyi, özelleştirmeleri teşvik etmeyi ve bireysel özgürlükleri ekonomik anlamda öncelemeyi hedefler (Hardt ve Negri, 2012: 94-95). Bu yaklaşım yalnızca ekonomik politikalarla sınırlı kalmayıp, toplumsal yapılar, devletin örgütlenme biçimi ve vatandaşlık ilişkileri üzerinde de ciddi etkiler yaratmaktadır (Hardt ve Negri, 2011: 296). Bu bağlamda çalışmada, neoliberalizm bağlamında devletin dönüşümünü tarihsel kökenlerini, temel ilkelerini ve günümüz dünyasındaki uygulamaları eleştirel bir bakış açısından incelenmiştir. Yine Türkiye özelinde neoliberal politikaların uygulanma süreçleri, bu politikaların sosyal, ekonomik ve siyasal sonuçları üzerinde de durulmuştur.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Liberalizm

Liberalizm, bireysel özgürlükleri, insan haklarını ve demokrasi ilkesini ön planda tutan siyasi ve ekonomik bir ideoloji olarak, kökeni 1450-1750 yılları arasında yani Orta çağ ve Fizyokrasi arasındaki dönemde gelişen iktisadi düşüncelere (Savaş, 1997) kadar gerilere gitse de 17. ve 18. yüzyıllarda Aydınlanma Çağı'nda, özellikle Avrupa'da ortaya çıktığı kabul edilmektedir (Neumark, 1943:67). Liberalizmin gelişiminde sanayi devrimi, feodalizmin zayıflaması ve demokratikleşme süreçleri gibi tarihsel olaylar da önemli rol oynamıştır. Liberalizm özellikle ekonomik alanlarda serbest piyasa ekonomisini savunur ve devlet müdahalesini asgaride tutmayı merkeze alır (Friedman, 2011:30).

Liberalizmin etkileri, sanayi devrimi, Fransız Devrimi ve ardından gelen sosyal ve politik değişimlerle devam etmiştir. Ancak 1929'da dünya büyük ekonomik buhranı, ikinci dünya savaşı ve sonrası ortaya çıkan gelişmeler Batı dünyası devletlerin klasik liberal devlet anlayışından giderek uzaklaşmalarına yol açmıştır. Diğer bir ifadeyle piyasaya devletin müdahalesini asgariye indirme esasına dayanan klasik liberal görüşten, ekonomik sistemlere müdahil olmak zorunda kalan ve adına "refah devleti" denilen devlet anlayışına geçilmiştir. Bununla birlikte 1970'lere gelindiğinde refah devleti uygulamalarının toplumsal sorunları çözmek bir yana, neredeyse ana kaynağını oluşturduğu varsayımından yola çıkan kapitalist sistemin yeni savunucuları, devletin küçültülmesi ve piyasadan çekilmesini yeniden gündeme getirmişlerdir. Böylece sürecin bir aşamasında liberalizmin tarihsel olarak miadını doldurduğuna dair belirleme Lewin' in (1952) "iyi bir teori, pratiktir" yaklaşımı olarak tespiti kabullenilmiştir. Diğer bir ifadeyle klasik liberalizm toplumsal sorunları çözmek bir yana geldiği noktada ulusal ve uluslararası düzeyde ekonomik, sosyal ve siyasal buhranlara kaynaklık ettiği, dolayısıyla yönetimde yeni arayışların başında gelen neoliberal görüşün giderek etkisinin arttığı döneme girilmiştir.

Neoliberalizm, yirminci yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve asgari düzeyde devlet müdahalesiyle serbest piyasa kapitalizmini savunan bir ekonomik ve politik teoridir. Özel sektörün ekonomi üzerindeki kontrolünün önemini vurgulayarak, devletin ekonomik veya sosyal refahı aktif olarak yönetmek yerine, öncelikle piyasaya giriş engellerini azaltmaya odaklanması gerektiğini ileri sürmüştür. Tarihsel olarak bireysel özgürlükleri ve serbest piyasa ekonomisini savunan klasik liberalizme dayanan neoliberalizm, Büyük Buhran sırasında gözlemlenen katı serbest piyasa politikalarının başarısızlıklarına bir yanıt olarak ortaya çıkmıştır (Harvey, 2005; Johnston, 2007:225-226; Foster, 2011:171).

2.2.Neoliberalizm

Neoliberalizm 20. yüzyılın sonlarından bu yana, belirgin bir ekonomik ve politik teori haline gelecek şekilde rafine edilmiş ve yeniden tanımlanmıştır. Günümüzde yaygın olarak tanımlandığı şekliyle neoliberalizm, ekonominin kontrolünün özel sektörün elinde olduğu ve kısıtlayıcı hükümet düzenlemelerinden veya mülkiyetten sınırlı müdahalenin olduğu rekabetçi kapitalizmi geliştirmeyi esas alan bir ideolojidir (Evre, 2015:3). Neoliberal görüşün kabul görmesine en büyük etmen 1970'lerin ekonomik krizi gösterilmektedir.

Neoliberalizmin temel varsayımı, piyasa istikrarı için hükümetin yoldan çekilmesi gerekir. Temel neden olarak ise serbest piyasaların kendi kendini düzenleyebileceği; hükümetin doğası gereği yetersiz, özel çıkarların esiri ve piyasanın verimliliğine müdahaleci olduğu; dağıtım açısından piyasa sonuçlarının temelde hak edildiği ve yeniden dağıtımın, ekonominin kazananlarını cezalandırıp kaybedenlerini ödüllendirerek ters teşvikler yaratması gösterilmektedir (Savaş, 1997; Neumark, 1943). Bilinen ilk uygulaması İngiltere ve ABD'de olmuştur. İkinci ve üçüncü ülkelere ihracı uzun sürmemiştir. Yaygın kabul görmesine rağmen, ekonomik eşitsizliği, çevresel bozulmayı körüklediği ve demokratik süreçleri baltaladığı gerekçesiyle önemli eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır. Eleştirmenler, bu yaklaşımın insan varoluşunu salt ekonomik işlemlere indirgediğini, ahlaki ve toplumsal değerleri göz ardı ettiğine dikkat çekmektedirler. Nitekim günümüz dünyasında yaşanan gelişmelerin önemli bir kısmı neoliberal politikaların uygulanması sonucu ortaya çıktığı varsayılmaktadır (Foster, 2006).

2.3. Neoliberalizmin Tarihsel Gelişimi ve devletin dönüşümü

Neoliberalizm, 20. yüzyılın ikinci yarısında özellikle Batı dünyasında etkisini artıran bir ekonomik ve siyasal düşünce sistemidir. Esasında günümüz neoliberal anlayışının ortaya çıkışında, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Friedrich von Hayek ve Milton Friedman gibi liberal iktisatçılarından önce, Mont Pelerin Society adlı entelektüel oluşumun, her türden devlet müdahalesine olan itirazları önemli bir payı bulunmaktadır (Ören, 2015:155; Röpke, 1947). Temel nedenlerinin başında 1970'lerde görülen iktisadi krizin derinliğidir. Batı dünyasının neredeyse tüm kapitalist sistemini etkileyen bu krizin ikinci ve üçüncü dünya ülkelerine yansımaları daha da ağırdır. Bir anlamda yaşanan krizin ana nedenleri ve üstesinden gelebilmenin bir yolu olarak devletin yeniden tanımlanması, yapı ve işleyiş yönüyle tekrardan

gözden geçirilmesini gerektirmiştir. Bunun diğer anlamı klasik liberalizmin devlete ilişkin temel varsayımlarını, temel ilke ve yöntemlerini tartışmaya açmak ve alternatif yeni bir iktisadi politikalar geliştirmektir. Bununla birlikte neoliberalizmin kendine özgü bir ideoloji ve propagandası bulunur. Yönetici sınıfların üst kesimlerinin (en zenginlerinin) gelir ve güçlerinin tekrar tesis edildiği bütünüyle yeni bir toplumsal düzeni ifade etmektedir (Dumenil ve Levy, 2007: 26).

Klasik liberalizmin temellerine dayansa da neoliberalizmde devletin ekonomideki rolünü mümkün olduğunca azaltmak ve piyasa mekanizmalarının kendi dinamikleriyle işlemesine izin vermek olarak savunulmaktadır. Bu anlayışın teorik zemini, 1947'de kurulan Mont Pelerin Society adlı entelektüel oluşum etrafında şekillendiği yönünde görüşler de bulunmaktadır (Roepke, 1947). Mont Pelerin Society üyeleri, klasik liberal fikirlerin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini; devlet müdahalesinin özellikle ekonomik krize yol açan aşırı düzenlemelerden arındırılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak bu tartışmalar, pratik uygulama alanında ilk kez 1970'li yılların sonunda belirginleşmiştir (Harvey, 2005).

1970'lerde ortaya çıkan petrol krizi ve stagflasyon gibi ekonomik sorunlar (Öztürk ve Saygın. 2017), Keynesyen refah devleti modelinin sorgulanmasına neden olmuştur. Bu kritik dönemde, İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher ve ABD Başkanı Ronald Reagan önderliğinde neoliberal politikalar somutlaştırılmıştır. Thatcher'in "devlet küçülsün ve piyasa büyüsün" anlayışı ile Reagan'ın "pazarın önüne devlet engeli koyulmamalı" söylemleri, neoliberalizmi yalnızca teoride değil, uygulamada da yaygınlaştırmıştır. Neoliberal uygulamalar; devlet müdahalesinin azaltılması, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, para politikasının sıkılaştırılması ve dış ticaretin serbestleştirilmesini içermektedir. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi mali kuruluşlar aracılığıyla bu politikalar, gelişmekte olan ülkelere de bir "koşullu kredi" modeliyle dayatılmaya başlanmıştır (Öniş ve Şenses, 2005; Harvey, 2005).

Klasik liberalizme karşı neoliberalizmin tarihsel gelişimi üç aşamada ele alındığı görülmektedir. Birinci aşama tartışma dönemi olarak adlandırılmakta ve 1947–1979 arasını kapsamaktadır. Bu dönem Mont Pelerin Society ve benzer entelektüel platformlarda neoliberalizmin ideolojik temelleri atılmıştır. Dönemin öne çıkan temel görüşü piyasa dinamiklerinin devlet müdahalesinden bağımsız işleyebileceği yönündedir. İkinci dönem "Uygulama ve Yayılma" Dönemidir. 1980–2000 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönem Thatcher ve Reagan örnekleriyle Batı'da başlayan neoliberal reformlar, kısa sürede dünya geneline yayılmıştır. Özelleştirme dalgaları, deregülasyon paketleri ve maliye politikalarındaki sıkılaştırmalar bu dönemin karakteristik özelliklerindendir. Aynı zamanda IMF ve Dünya Bankası'nın yapısal uyum programları yoluyla "Washington Konsensüsü" ilkeleri birçok gelişmekte olan ülkeye transfer edilmiştir. Üçüncü dönem ya da üçüncü aşama "Krizler ve Eleştirilerle Yüzleşme Dönemi" olarak adlandırılmaktadır. 2000 ve sonrası yılları kapsayan dönemin özellikle 2008 küresel finans krizi ve ardından gelen sosyal hareketler, neoliberalizme yönelik eleştirileri gündeme taşımıştır. Temel nedenlerinin başında neoliberal politikaların gelir adaletsizliğini derinleştirdiği (Johnston, 2007; Foster, 2006) toplumsal dayanışmayı zayıflattığı ve finansal istikrarsızlığa yol açması gösterilmektedir.

Bu tarihsel süreç boyunca neoliberalizmin biçimi ve etkileri coğrafi bağlama göre farklılıklar göstermiştir. Batı'da başlangıçta neoliberal fikirler iktisadi büyüme vaatleriyle meşruiyet kazanırken; gelişmekte olan ülkelerde ise yapısal uyum programlarının sosyal maliyeti tartışma konusu olmuştur. Türkiye bağlamında ise 1980 sonrası dönemde uygulanan iç pazarı liberalleştirme, özelleştirme ve finansallaşma politikaları, neoliberal dönüşümün somut yansımalarını ortaya koymuştur. Sonuç olarak, neoliberalizm hem uluslararası düzeyde hem de Türkiye özelinde, devlet-piyasa ilişkisini yeniden tanımlayan, ekonomik ve toplumsal yapıyı temelden dönüştüren bir paradigma olarak açıklanmaya çalışılmaktadır.

2.4. Neoliberalizmin temel ilkeleri

Neoliberalizmin temel ilkeleri, serbest piyasa ekonomisinin mutlak üstünlüğünü savunarak, ekonomik kararların devlet müdahalesi olmaksızın bireyler ve şirketler tarafından alınmasını esas alır. Bu yaklaşım, ekonomik verimliliğin ve toplumsal refahın, serbest rekabet ortamında en üst düzeye çıkacağı varsayımına dayanır (Acar,2017:253; URL 1).

"*Neoliberal yaklaşımda özelleştirme, deregülasyon ve mali disiplin gibi ilkeler ön plandadır. Kamusal hizmetlerin ticarileştirilmesi ve kamu harcamalarının kısıtlanması, bu politikaların önemli ayaklarını oluşturmaktadır. Bu anlayış, bireyin ekonomik faaliyetlerde daha fazla sorumluluk üstlenmesini savunur*" **(**Uygur, 2001, s. 7). Buna göre neoliberalizmin temel ilkelerinin başında serbest piyasa ekonomisi gelmektedir. Bunun anlamı mal ve hizmet üretimi ile tüketiminin tamamen piyasa koşulları tarafından belirlenmeli ve devletin ekonomideki düzenleyici rolü asgariye indirilmelidir. İkinci temel özelliği özelleştirmedir. Özelleştirmede kasıt kamu hizmetlerinin özel sektöre devredilmesidir. Devlet, doğrudan hizmet sunmak yerine, piyasa aktörleriyle sözleşmeli ilişkiler kurarak düzenleyici rol üstlenmelidir. Üçüncü özelliği deregülasyon yani kuralsızlaştırmadır. Ekonomik faaliyetler üzerindeki devlet denetimleri kaldırılarak, piyasa aktörlerinin daha serbest hareket etmelerinin sağlanması gerekir. Diğer bir özelliği rekabetçiliği küresel ölçekli dev kartel ya da tekeller düzeyinde sürdürmektir. Neoliberalizm, rekabetin hem ekonomik hem de toplumsal alanlarda teşvik edilmesi gerektiğini savunurken, bunun büyük çaplı uluslararası ölçekli firmalar tarafından yürütülmesi, böylece klasik kapitalizmin ülke içi rekabetçi kapitalist sistemini, küresel çapta dev firmalar aracılığı ile uluslararası tekellere devrinin sağlanması gerektiğinin inancıdır. Apple, Microsoft, Tesla, Dell, Samsung vb. bu şirketler uluslararası kapsamda büyük devasa şirketlerdir. Bunların her biri kendi alanlarında benzerlerini yutarak büyümüşlerdir. Devletlerin gücü üzerinde güce sahip olanları vardır. Bu durumun yani küresel çapta rekabetin ise verimlilik ve inovasyonu teşvik ettiğine inanılır. Küresel çapta yaşanan rekabet sermayenin küreselleşmesini sağlamıştır ki, bu da neoliberalizmin diğer bir özelliğidir. Küreselleşme ile sermaye, mal ve hizmet akışının ülkeler arasında serbestleşmesi, neoliberal politikaların küresel yayılımını destekler.

Kısaca ifade etmek gerekirse, "neoliberal politikalar çerçevesinde, piyasa mekanizması en etkin kaynak dağıtım aracı olarak kabul edilmekte ve devletin ekonomideki müdahalesi

minimuma indirgenmektedir. Bu çerçevede, devletin temel görevi sadece piyasanın işleyişini düzenlemek ve korumakla sınırlı hale getirilmiştir" **(**Yeldan, 2004: 23; Erdem, 2025:15; (Tokatlıoğlu, 20005: 156).

Bu ilkeler, yalnızca ekonomik alanda değil, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi kamusal alanlarda da kendini göstermekte; bu alanların ticarileşmesini ve hizmet sunumunun piyasa mantığıyla yapılmasını teşvik etmektedir. Ancak neoliberalizmin sözkonusu küresel iktisadi krize çözüm amaçlı görüş ve düşünüş olmasına karşılık, gelinen noktada eşitsizliğin küreselleşmesine yol açtığı, yalnız iktisadi krizi değil, özellikle çevre ve iklim bakımından dünyanın doğal oluşum ve sürecini de olumsuz yönde etkileme yanında, toplumsal eşitsizlikleri artırdığı gerekçesiyle yoğun eleştirilere de maruz kalmıştır.

2.5. Neoliberalizmin toplumsal etkileri

Neoliberal politikalar yalnızca ekonomik alanla sınırlı kalmamış; toplumsal yapıyı da derin şekilde etkilemiştir. Bu politikaların uygulanmasıyla birlikte gelir dağılımında adaletsizlik, toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesi ve sosyal devletin zayıflaması gibi sorunlar artmıştır. Düşük gelirli gruplar daha savunmasız hale gelmiş, yoksulluk yapısal bir sorun haline gelmiştir (Buğra ve Keyder, 2006, s. 15). Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi temel kamu hizmetleri, neoliberal anlayışla özelleştirilmiş ve piyasa mantığına göre yapılandırılmıştır. Bu durum, hizmetlere erişimde gelir düzeyine bağlı ayrışmaları derinleştirerek sosyal adaletin zedelenmesine neden olmuştur (Şenses, 2003, s. 41). Neoliberalizmin bireyci yaklaşımı, toplumsal dayanışmayı zayıflatmış ve yapısal sorunları bireysel sorumluluk gibi göstererek yoksulluk ve işsizliği kişisel başarısızlık olarak yorumlamıştır. Bu da sosyal sorunların çözümünde kolektif politikaların geri plana itilmesine yol açmıştır. Ayrıca, emeğin güvencesizleşmesi, sendikal örgütlenmenin zayıflaması ve esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşması, emekçilerin pazarlık gücünü azaltmış ve hak arama olanaklarını sınırlamıştır (Coşkun, 2010, s. 64).

Sonuç olarak, neoliberal politikalar her ne kadar verimlilik ve büyüme iddiaları taşısa da sosyal eşitsizlikleri derinleştirmiş ve toplumun geniş kesimleri üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Bu durum, neoliberalizmin meşruiyeti ve sürdürülebilirliği üzerine ciddi tartışmalara yol açmıştır.

3.TÜRKİYE'DE NEOLİBERAL POLİTİKALAR

Türkiye'de neoliberal politikaların uygulanması, 24 Ocak 1980 Kararları ile somut bir şekilde başlamıştır. Bu kararlar, ithal ikameci sanayileşme modelinden vazgeçilerek, dışa açık ve ihracata dayalı büyüme stratejisine geçişin temelini oluşturmuştur (Boratav, 2003, s. 172). Aynı süreçte, Turgut Özal'ın ekonomi yönetiminde etkili olması ve IMF ile Dünya Bankası'nın yönlendirmeleri doğrultusunda yapısal uyum programları uygulamaya konmuştur.

1980 sonrası dönemde Türkiye'de neoliberal politikalar çerçevesinde:

- Kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi,

- Döviz kurlarının serbestleştirilmesi,
- Mali piyasaların deregülasyonu (kuralsızlaştırılması),
- Sosyal devlet harcamalarının kısıtlanması gibi uygulamalar hayata geçirilmiştir. Özelleştirmelerle kamu sektörünün ekonomideki ağırlığı azalmış ve birçok kamu işletmesi özel sektöre devredilmiştir (Yeldan, 2001, s. 98).

Türkiye'de 2001 ekonomik krizinin ardından, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) döneminde neoliberal reformlar daha da hız kazanmıştır. Bu dönemde: sosyal güvenlik reformu, sağlıkta dönüşüm programı ve Kamu yönetiminde yeniden yapılanma gibi yapısal değişiklikler gerçekleştirilmiştir.

Bu uygulamalar sonucunda sosyal devletin koruyucu işlevi zayıflamış, sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik alanlarında kamu yatırımları azaltılmış, bireyler büyük ölçüde piyasa koşullarına terk edilmiştir (Buğra ve Adar, 2008: 24). Giderek neoliberalizmin toplumsal ve ekonomik sonuçları olarak; bazı makroekonomik göstergelerde iyileşme sağlasa da gelir dağılımında adaletsizlik, bölgesel eşitsizlik, toplumsal kutuplaşma gibi yapısal sorunlar derinleşmiştir.

Türkiye, 1990'lı ve 2000'li yıllarda IMF ve Dünya Bankası'nın yönlendirmeleri doğrultusunda mali disiplin, düşük enflasyon ve serbest piyasa düzeni gibi neoliberal öncelikleri benimsemiştir (Uygur, 2001:13).

Neoliberal dönüşüm süreci, devlet-toplum ilişkilerini yeniden şekillendirmiş**;** kamu hizmetlerinin geri plana itilmesiyle birlikte, toplumsal eşitsizlikler artmış**,** devletin sosyal yönü zayıflamıştır. Böylece Türkiye'de neoliberalizm, sadece ekonomik yapıyı değil, aynı zamanda sosyal politikaları ve vatandaş-devlet ilişkilerini de köklü biçimde dönüştürmüştür.

4.NEOLİBERALİZME YÖNELİK ELEŞTİRİLER VE ALTERNATİFLER

Neoliberalizme yönelik eleştiriler hem teorik hem de pratik düzeyde çeşitli alanlarda yoğunlaşmaktadır. Eleştirmenler, neoliberal politikaların gelir eşitsizliğini artırdığını, toplumsal refahı azalttığını ve demokrasiyi tehdit ettiğini ileri sürmektedir (Köse ve Bahçe, 2009:392; Güven, 1995).

2008 küresel ekonomik krizi, neoliberalizmin yapısal zaaflarını açığa çıkarmış; piyasa mekanizmalarının kendi kendini düzenleyemeyeceği ve devlet müdahalesinin kaçınılmaz olduğu görüşünü güçlendirmiştir. Bu süreçte Keynesyen politikalar yeniden gündeme gelmiş ve sosyal devlet anlayışı önem kazanmıştır (Altıok, 2009).

Neoliberalizme alternatif olarak önerilen yaklaşımlar arasında sosyal demokrasi, yeşil ekonomi, dayanışma ekonomisi ve post-kapitalist modeller yer almaktadır. Bu yaklaşımlar, daha adil bir gelir dağılımı, çevresel sürdürülebilirlik ve katılımcı demokrasi gibi ilkeleri temel almaktadır.

Neoliberalizm, ekonomik büyümeyi teşvik etmek ve verimliliği artırmak iddiasıyla uygulamaya konulmuş olsa da zamanla ciddi toplumsal ve yapısal eleştirilere maruz kalmıştır

(Carlyle, 1996; Himmelfarb, 1984). En sık yöneltilen eleştirilerin başında gelir eşitsizliğini derinleştirmesi, sosyal devleti zayıflatması ve kamu hizmetlerini ticarileştirmesi gelir. Bu politikalar, özellikle düşük gelirli kesimleri ve kırılgan grupları piyasaya bağımlı hale getirerek sosyal adaleti zedelemiştir.

"Neoliberal politikalar, serbest piyasa mekanizmasını kutsallaştırarak toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle düşük gelirli gruplar, sosyal devletin zayıflamasıyla birlikte eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerinden yeterince yararlanamaz hale gelmiştir." **(**Buğra ve Keyder, 2006:20**).**

Ayrıca, neoliberal uygulamaların çevresel tahribatı göz ardı etmesi ve sürdürülebilirlik ilkeleriyle çelişmesi, çevreci hareketler ve akademik çevreler tarafından sıkça eleştirilmiştir. Neoliberalizme karşı geliştirilen alternatifler arasında sosyal demokrasi, dayanışmacı ekonomi, katılımcı planlama ve yeşil ekonomi modelleri öne çıkmaktadır.

"Neoliberalizmin yarattığı tahribatı onarmak için sosyal politikaların güçlendirilmesi gerektiği açıktır. Alternatif olarak, kamusal hizmetlerin yaygınlaştırılması, gelir dağılımının iyileştirilmesi ve toplumsal dayanışma temelli politikalar geliştirilmelidir." **(**Şenses, 2003:65).

Bu yaklaşımlar, piyasa mekanizmasının sosyal adalet ve çevresel sürdürülebilirlikle dengelenmesini savunur. Özellikle Latin Amerika'daki bazı ülkelerde görülen sol popülist politikalar, neoliberalizmin yarattığı toplumsal tahribatı onarmaya yönelik deneyimler sunmuştur. Bu çerçevede, yalnızca ekonomik büyüme değil, insani gelişim, eşitlik ve çevre gibi çok boyutlu göstergeler merkeze alınması gerekmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada neoliberalizmin tanımı, tarihsel gelişimi, temel ilkeleri ve toplumsal etkileri ele alınmıştır. Neoliberal politikalar, piyasa mekanizmalarının mutlak üstünlüğünü savunmakta; devletin ekonomik ve sosyal alanlardaki rolünü sınırlandırmaktadır. Ancak bu yaklaşım, gelir dağılımında adaletsizlik, sosyal hizmetlere erişimde eşitsizlik ve demokratik katılımın zayıflaması gibi sorunlara yol açmaktadır. Türkiye özelinde incelendiğinde, neoliberal politikaların 1980 sonrası dönemde devletin yapısal dönüşümünü hızlandırdığı ve toplumsal yapıyı önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Bu politikalar bazı ekonomik kazanımlar sağlasa da uzun vadede toplumsal adalet ve sürdürülebilir kalkınma açısından ciddi sorunlar yaratmıştır (Aydilek ve Kazkondu, 2016). Gelecekte daha kapsayıcı, adaletli ve sürdürülebilir politikaların inşa edilebilmesi için, neoliberalizmin eleştirisini ve alternatiflerini içeren çok boyutlu bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır.

Neoliberalizm, devletin ekonomik ve sosyal alanlardaki rolünü yeniden tanımlayan, piyasayı merkeze alan bir ideoloji olarak hem kuramsal hem de uygulamalı düzeyde devletin yapısını köklü biçimde dönüştürmüştür. 1980 sonrası süreçte Türkiye dâhil birçok ülkede devlet, düzenleyici ve denetleyici bir aktör olarak yeniden konumlandırılmış, sosyal hizmetlerin sunumu özel sektöre devredilerek kamusal alanın sınırları daraltılmıştır. Bu dönüşüm, kamu

yararı odaklı anlayışın zayıflamasına, gelir eşitsizliklerinin artmasına ve sosyal güvenlik ağlarının zayıflamasına yol açmıştır.

Çalışmanın bulgularına göre; neoliberal politikaların eleştirel bir süzgeçten geçirilerek yeniden değerlendirilmesi ve sosyal devlet anlayışının güçlendirilmesidir. Devletin tamamen piyasadan çekilmesi yerine, piyasanın aksayan yönlerini tamamlayıcı, sosyal adaleti gözeten bir müdahale modeli benimsenmelidir. Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi alanlarda kamu sorumluluğu artırılmalı; devletin, sadece ekonomik verimliliği değil, toplumsal bütünlüğü ve eşitliği gözeten bir yapıya kavuşması sağlanmalıdır. Bu doğrultuda, kamu politikalarında kapsayıcı, adil ve sürdürülebilir yaklaşımlar öncelik haline getirilmelidir.

KAYNAKÇA

Acar, E. (2017). Neo-liberalizm ve Sosyal Refah Devleti Ekseninde Üçüncü Yol Yaklaşımı. Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 248-263.

Altıok, M. (2009). Keynes ve Keynesçi Kuramda Kriz ve İktisat Politikası Tartışmaları, Toplum ve Demokrasi, 3 (6-7), Mayıs-Aralık, s. 75-102.

Aydilek ve Kazkondu. (2016). Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Devlet Aygıtının Dönüşümü. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi* (55), 173-194.

Bahçe, S. ve Köse, A. (2018). Kapitalizmin yoksulluğu: Vatandaş ya da toplumsal sınıf olarak yoksullar. İçinde: D Kutlu (der), Sosyal yardım alanlar emek, geçim, siyaset ve toplumsal cinsiyet. İstanbul: İletişim Yayınları, 41-57.

Boratav, K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi 1908–2002*. İmge Kitabevi.

Brenner, N., Peck, J., & Theodore, N. (2010). Variegatedneoliberalization: geographies, modalities, pathways. Global Networks, 10(2), 182–222.

Buğra, A., & Adar, S. (2008). *Refah Devleti ve Türkiye: Sosyal Politikada Neoliberal Dönüşüm*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Carly, O. (l996). Modemity and the State: East, West. Cambridge: Polity Press.

Coşkun, B. B. (2010). Neoliberal politikaların emek piyasası üzerindeki etkileri: Güvencesizleşme olgusu. *Çalışma ve Toplum*, 27(1), 59–77.

Çalışkan, S. (2024). Neoliberal Tarih ve Neosapiens, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, Cilt: 13. Sayı: 39.

Dardot, P., ve Laval, C. (2014). Yeni Bir Dünya İçin Ortak Zemin. İstanbul: İletişim Yayınları. Erdem, A. (2025). Neo-Liberalizm; Türkiye'de Kamusal Alanın Daralması, Akdeniz İİBF Dergisi 2025, 25 (1) 12-19.

Evre, B. (2015). Amme İdaresi Dergisi, Cilt 48, Sayı 4.

Foster, J. B. (2006). Emperyalizmin Yeniden Keşfi. (Çev: Ç. Çidamlı). İstanbul: Devin Yayıncılık. Foster, J. B. (2011). Tekelci Finans Sermayesi. (Der: H. Tanıttıran). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Friedman, M. (2011). Kapitalizm ve Özgürlük, İstanbul: Plato Yayınevi

Güven, S. (1995). Sosyal politikanın temelleri. Bursa: Ezgi Kitabevi.

Hardt, M ve Negrı, A. (2012), Duyuru (Çev: Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yay.

Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press.

Harvey, D. (2007). Neoliberalism: A Brief History. Oxford University Press.

Himmelfarb, G. (1984) The ldeas of poverty: England in the Erly lndustrial Age. Londra: Faber & Faber.

Johnston, D. (2007). Yoksulluk ve Bölüşüm: Yeniden mi Neoliberal Gündemde? A. Saad-Filho ve D. Johnston (Ed.), Neoliberalizm: Muhalif bir seçki içinde (225-235). İstanbul: Yordam Kitap.

Karataşlı, S. (2015). The Capitalist World-Economy and Neoliberalism. Global Dialogue, 5(3).

Neumark, F. (1943). iktisadi Düşünce Tarihi, Cilt: 1, Çev. Ahmet Ali ÖZEKEN, İstanbul, Üniversitesi Yayınlarından No: 201, İktisat Fakültesi No: 19, İstanbul.

Öniş, Z. (2004). Turgut Özal and his economic legacy: Turkish neo-liberalism in critical perspective. Middle Eastern Studies, 40(4), 113-134.

Öniş, Z., ve Şenses, F. (2005). Global dynamics, domesticcoalitions and a reactive state: Major policyshifts in post-war Turkish economic development. *METU Studies in Development*, 32(2), 255–290.

Ören, E. (2015). Neoliberal Yönetimsellik, Çalışma İlişkileri ve "Girişimci Özne", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 29, Sayı: 1.

Öztürk, S., ve Saygın, S. (2017). 1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu. Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 6(12), 1-12.

Röpke, W. (1947), "Mülkiyet Meselesi Etrafında Yeni Düşünceler", (Çev. Z.F. Fındıkoğlu), İş Mecmuası, 13(72), 3-6.

Savaş, V. F. (1997). İktisadın Tarihi, Liberal Düşünce Topluluğu, Avcıol Matbaacılık, İstanbul.

Şenses, F. (2003). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk*. İletişim Yayınları.

Tokatlıoğlu, M. Y. (2005). Küreselleşme ve Kamu Hizmetleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık

URL 1: … https://easysociology.com/sociology-of-ideology/the-core-tenets-of-neoliberalism-in-sociology/ Erişim Tarihi: 26.11.2025.

Uygur, E. (2001). *2000'li Yıllarda Neoliberal Politikalar ve Türkiye*. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 56(1), 1–19.

Yeldan, E. (2001). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*. İletişim Yayınları.

Yeldan, E. (2001). Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme. İletişim Yayınları.

Yeldan, E. (2004). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*. İletişim Yayınları.

AKILLI KENT UYGULAMALARI: FIRSATLAR VE ZORLUKLAR[1]

Y.L. Öğr. Betül YEŞİL
Selçuk Üniversitesi,
224928032013@ogr.selcuk.edu.tr - 0009-0006-6474-5126
Prof. Dr. Ali ŞAHİN
Selçuk Üniversitesi,
alisahin@selcuk.edu.tr - 0000-0002-1487-8717
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet POLAT
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi,
mehmetpolat@kmu.edu.tr - 0000-0002-7153-9738

ÖZET

Çağımızda baş döndürücü bir hıza ulaşan teknolojik gelişme beraberinde birçok değişimi de getirmektedir. Bu değişimlerden en önemlisi bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişime koşut olarak vatandaşın kamu yönetiminden taleplerinin artması ve farklılaşmasıdır. Bu taleplere cevap vermek için değişen düzeylerde olsa da kamu yönetimleri dijital bir dönüşüm süreci içerisine girmiştir. Kamu yönetimleri dijitalleşirken artan ve farklılaşan taleplerin yoğunlaştığı mekanlar olan kentlerde bundan payına düşeni fazlasıyla almaktadır. Nitekim kamu hizmetlerinin yoğunlukla talep edildiği alanlar daha çok kentsel alanlardır. Bu nedenle kamu yönetiminin dijitalleşmesine paralel olarak kentler de dijitalleşmeye ve akıllı hale gelmeye başlamıştır. Kentlerin dijitalleşmesi ise akıllı kent kavramını ortaya çıkarmış ve yapay zekanın geliştirilmesi ile birlikte akıllı kent olgusu daha ileri bir düzeye taşınmıştır. Şehirlerin sorunlarının çözümü için yapay zekâ dahil dijital araçlardan yararlanma şehircilikte yeni bir aşamaya geçildiğini göstermektedir. Ancak akıllı kent olgusunun şehirlerin sorunlarını çözme konusunda ciddi katkısı olmasının yanında ciddi zorluklar da barındırdığı bir gerçektir. Bu nedenle akıllı kent konusunda değerlendirme yapılırken hem fırsatların hem de zorlukların farkında olunması gerekmektedir. Bu çerçevede çalışmanın temel amacı akıllı kent yaklaşımının şehirlerin sorunlarını çözmek için sunduğu fırsatlar ve beraberinde getirdiği etik sorunlar da dahil olmak üzere zorluklar ele alınmaktadır. Sonuç olarak bu zorluklarla başa çıkmak adına önerilerle çalışma sonlandırılmaktadır.

[1] Bu bildiri Betül Yeşil'in "Dünya'da ve Türkiye'de Akıllı Kent Bağlamında Konya Büyükşehir Belediyesi Örneği" başlıklı 2025 yılı Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış tezinden yararlanarak oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Akıllı Kent, Fırsatlar, Erişim, Zorluklar, Etik Sorunlar

SMART CITY APPLICATIONS: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES

ABSTRACT

The rapid advancement of technology in our day and age has brought about numerous developments. The most significant of these shifts is that, in tandem with advancements in information and communication technology, citizens' demands of public administration have grown and diversified. Public administrations have started a digital transformation process in response to these demands, albeit to differing degrees. As public administrations become digital, cities, which are places where increasing and diversifying demands are concentrated, are more than getting their fair share. Indeed, urban areas are where public services are most in demand. Therefore, parallel to the digitization of public administration, cities have also begun to digitize and become smart. The digitization of cities has given rise to the concept of smart cities, and with the development of artificial intelligence, the phenomenon of smart cities has been taken to a higher level. The use of digital tools, including artificial intelligence, to solve urban problems indicates that urban planning has entered a new phase. However, it is a fact that while the phenomenon of smart cities has made a significant contribution to solving urban problems, it also presents serious challenges. Therefore, when evaluating smart cities, it is necessary to be aware of both the opportunities and the challenges. Within this framework, the main objective of this study is to address the opportunities offered by the smart city approach to solving urban problems, as well as the challenges it brings, including ethical issues. Finally, the study concludes with recommendations for overcoming these challenges.

Keywords: Smart City, Opportunities, Access, Challenges, Ethical Issues

1. GİRİŞ

Günümüzde baş döndürücü bir seviyeye ulaşan dönüşümün önemli bir boyutunu da kamu yönetiminin dijitalleşmesi oluşturmaktadır. Bu dönüşüm bilgi ve iletişim teknolojilerinin devlet işlevlerine entegre edilmesini içeren karmaşık bir süreci de içermektedir. Kamu hizmetlerinde dijital teknolojilerin benimsenmesi artık sadece bir modernizasyon çabası olarak görülmemekte

aynı zamanda verimliliği, şeffaflığı ve vatandaşların ihtiyaçlarına cevap verebilirliği artırmak için temel bir strateji olarak da değerlendirilmektedir (Peters vd., 2022). Bu dönüşüm, vatandaşlar ve kamu idareleri arasında verimli etkileşimleri kolaylaştıran e-yönetişim platformlarının yanı sıra kaynak tahsisini optimize eden veri odaklı karar alma süreçleri de dahil olmak üzere yönetişimin farklı yönlerini kapsamaktadır (Söylemez ve Polat, 2025).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin dönüştürücü gücü elbette şehirleri de dönüştürmekte ve akıllı şehirlerin ortaya çıkışı, dijital devrimin merkezi bir yönünü oluşturmaktadır. Bu kentsel alanlar, modern yaşamın çeşitli zorluklarını ele almak için proaktif bir şekilde teknolojiyle etkileşime girmektedir (Caragliu, Del Bo ve Nijkamp, 2011). Akıllı şehirler, kent sakinlerinin yaşam kalitesini artırmak, belediye operasyonlarını kolaylaştırmak ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek için ileri teknolojilerden yararlanmaktadır (Komninos, 2013). Önemli örnekler arasında Singapur'daki Akıllı Ulus girişimi, Barselona'da akıllı altyapının uygulanması ve Güney Kore'nin Seul kentindeki kapsamlı dijitalleşme çabaları sıralanabilir (Hollands, 2008).

Akıllı şehirler kavramı, kentsel dijitalleşme bağlamında farklı bir boyut olarak ortaya çıkmıştır. Akıllı şehirler, kentsel yönetim süreçlerini optimize etmek için yapay zekâ ve veri analitiği gibi gelişmiş teknolojileri entegre etmeleri bakımından salt dijitalleşmeden farklı olarak değerlendirilmektedir (Albino, Berardi ve Dangelico, 2015). Suç önleme ve akıllı trafik yönetimi için öngörücü analitik gibi yapay zekâ uygulamaları, kentsel sistemlere entegre edilen zekayı göstermektedir (Batty vd., 2012). Akıllı şehirler, dijital ve bilişsel alanlar arasındaki sinerjiyi somutlaştırarak kentsel sorunların çözümüne bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır. Nitekim dijital şehirlerin evrimi, teknolojik yeniliklerin farklı kentsel alanlara kapsamlı bir şekilde entegre edilmesini içeren daha geniş bir kavram olan akıllı şehirlere yol açmaktadır (Caragliu vd., 2011). Akıllı bir şehir, veriye dayalı öngörülerin yönetişimin, kaynak verimliliğinin ve vatandaşların refahının iyileştirilmesini kolaylaştırdığı, birbirine bağlı bir kentsel ekosistem oluşturmaya çalışmaktadır (Giffinger vd., 2007). Amsterdam'da üstlenilen sürdürülebilir kentsel kalkınma girişimleri ve Kopenhag'da uygulanan Akıllı Şebekeler dikkate değer örnekler olarak gösterilebilir.

Akademik ve politik söylemde doğruluğu sağlamak için dijital şehirler, zeki şehirler ve akıllı şehirler tartışmalarında bu kavramlar arasında ayrım yapmak oldukça önemlidir. Bu terimler sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılsa da her biri farklı özelliklere ve hedeflere sahip ayrı bir olguyu temsil etmektedir (Nam & Pardo, 2011). Akıllı şehirler, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kentsel yönetişime entegrasyonuna odaklanan dijital şehirler ve bilişsel teknolojilerden yararlanan zeki şehirlerin aksine, kapsamlı kentsel gelişim için çeşitli teknolojilerin bütünsel entegrasyonunu içermektedir. Öte yandan akıllı şehirlerin kentsel yönetişim için sunduğu birçok fayda yanında beraberinde gelen birçok zorluk da bulunmaktadır. Bu çalışma öncelikle akıllı şehirlerin sunduğu faydaları ele almakta ve devamında karşılaşılabilecek zorlukları incelemektedir. Bu bağlamda çalışma akıllı şehirlerin oluşturulmasında karşılaşılabilecek zorlukların aşılmasına yönelik önerilerle sonlandırılmaktadır.

2. AKILLI KENTİN SAĞLADIĞI FAYDALAR

Akıllı kent uygulamalarının hem yerel yani kent düzeyinde hem de ülkenin geneli açısından sağladığı faydalar ele alındığı bu bölümde özellikle şeffaflık ve katılıma vurgu yapılmaktadır.

Akıllı şehir uygulamalarının şehirlerin yönetimine sunduğu çok sayıda katkı söz konusudur ancak bu çalışmanın kapsamı bakımından literatürde yer alan temel katkı alanlarına vurgu yapılmaktadır.

2.1. Verimlilik

Dünya genelinde şehir yaşamında enerji kullanımının %60 ile %80 arasında olduğu öngörülmektedir. Enerji verimliliğini artırarak dağıtım ve tüketimi kontrol etmek hem ekonomik faydalar sağlamakta hem de çevresel zararları azaltmaktadır. Akıllı şebekeler ve enerji yönetimi, çeşitli teknolojik çözümlerle enerji sistemlerini daha verimli hale getirirken, sürdürülebilir planlamalar da bu süreçte önemli bir rol oynamaktadır (Memiş ve Babaoğlu, 2018, s.159).

Akıllı şebeke ve enerji yönetimi, enerji tüketimini optimize ederek verimliliği arttırmaktadır. Akıllı sayaçlar sayesinde bireyler ve işletmeler enerji tüketimini izleyip yönetebilir, böylece tasarruf yapma imkânı bulurlar. Dağıtık enerji üretimi ile yenilenebilir enerji kaynakları entegre edilerek çevre dostu bir enerji altyapısı sağlanmaktadır. Güneş ve rüzgâr enerjisi gibi kaynaklar, sürdürülebilir bir enerji üretimi için önemli bir yere sahiptir. Akıllı şebekeler, enerji verilerinin analiziyle tüketim modellerini anlamak ve gelecekteki enerji taleplerini tahmin etmek için olanak tanımaktadır. Elektrikli araçların entegrasyonu da yeni enerji tüketim biçimlerini yönetmeyi mümkün kılmaktadır. Böylece enerji verimliliği artırılarak sürdürülebilir ve çevre dostu bir enerji altyapısının desteklenmesi sağlanmaktadır (Sınmaz, 2013, s.79; Şimşek vd., 2024, s.978).

2.2. Erişim

Çevre, enerji, geri bildirim mekanizmaları ve ulaşım sistemleri gibi insan güvenliği eksenli bileşenler, akıllı şehirlerin sürdürülebilirliği ve işleyiş döngüsünde belirleyici bir konuma sahiptir. GPS, RFID ve Wi-Fi teknolojileri, veri akışını kontrol ederek gerçek zamanlı trafik akış hızını sunmakta ve bu sayede seyahatlerin iyileştirilmesine katkı sağlamaktadır. Akıllı şehirlerde ulaşım stratejileri, trafik yönetimi, toplu taşıma, sürdürülebilirlik ve yolcu deneyimi gibi unsurları içermektedir ve trafik akışını iyileştirme, toplu taşımanın optimizasyonu, bisiklet ve yaya ulaşımını destekleme gibi hedeflere sahiptir. Sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi, sağlık sektörünün etkinliğini ve erişilebilirliğini artırmayı hedeflemektedir. Söz konusu çabalar, sağlık hizmeti sunan kuruluşlar ve bireyler için daha iyi bir sağlık deneyimi sağlamak için çeşitli teknolojik yenilikler ve stratejiler kullanılmaktadır. Hasta kayıtlarının dijital ortamda tutulması ve sağlık çalışanlarının bilgilere güvenli erişimi, bu iyileştirme çabalarının önemli bir parçasıdır (Kutlu vd, 2018).

Teknolojik inovasyonlar, e-sağlık uygulamaları, veri analitiği ve büyük veri, hasta katılımı, entegre bakım modelleri, hasta deneyimi yönetimi ve yapay zekâ gibi unsurlar, sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmak için kullanılan önemli yaklaşımlardır. Stratejiler hem sağlık hizmetinin kalitesini artırmakta hem de bireylerin sağlık sonuçlarını iyileştirmektedir (Terzi ve Ocakçı, 2017, s.12).

2.3. Güvenlik

Kent güvenliğinin sağlanması, suç çeşitlerine karşı koruma, doğal afetler, terör olayları ve kazalar gibi faktörler nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Akıllı şehirlerde, güvenliği artırmak için teknolojik yeniliklerden yararlanmak zorunluluktur. Nitekim sokak şiddeti ve dijital hırsızlık gibi sorunlara karşı alınacak önlemlerin güncellenmesi gerekmektedir. İleri analitik ve yapay zekâ (AI) kullanımı, şehirlerin daha etkili ve sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesine katkıda bulunmaktadır (Yıldırım, 2022, s.101).

Yapay zekânın sağladığı avantajlar arasında trafik yönetiminin optimize edilmesi, güvenlik ve gözetimin artırılması da yer almaktadır. Gerçek zamanlı trafik verilerinin analizi sayesinde sıkışıklıkların öngörülmesi ve yönetim stratejilerinin iyileştirilmesi mümkün olmaktadır. Akıllı kameralar ve sensörlerle entegre yapay zekâ sistemleri, güvenlik sorunlarını izleyip tehditleri hızlı bir şekilde tespit etme kapasitesine sahiptir (Uçar vd., 2017, s.1792; Şimşek vd., 2024, s.981).

2.4. Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik

Akıllı şehir uygulamaları, yönetişim süreçlerinde şeffaflık ve hesap verebilirliği artırma potansiyeline sahiptir. Açık veri platformları ve dijital raporlama sistemleri, vatandaşların şehir yönetimi süreçlerini takip etmesine olanak tanırken, yöneticilerin de uygulamalar ve kaynak kullanımı konusunda sorumluluklarını yerine getirmelerini sağlar (Almulhim, 2025, s.22). Bu sayede, halkın yönetime güveni güçlenmekte ve hizmetlerin etkinliği artmaktadır.

Bu şeffaflık, hataların ve aksaklıkların hızlı bir şekilde tespit edilmesini de mümkün kılar. Veri tabanlı yönetim araçları, karar süreçlerinde nesnellik ve doğruluk sağlayarak kamu hizmetlerinin kalitesini artırır (Irianto ve Rusydi, 2025, s.73-74). Özellikle büyük şehirlerde, kaynak kullanımının izlenebilirliği ve yönetim süreçlerinin görünürlüğü, şehir yönetiminde hesap verebilirliğin sağlanması açısından kritik bir rol oynamaktadır.

Ek olarak, şeffaf ve hesap verebilir yönetim uygulamaları yolsuzluk ve kötü yönetişim risklerini azaltır. Açık veri ve denetim mekanizmaları, uzun vadeli stratejik planlamayı destekler ve şehir yönetiminde etkinliği artırır (Tan & Taeihagh, 2020, s.10). Bu uygulamalar, akıllı şehir projelerinin hem sürdürülebilirliğini hem de toplum nezdindeki meşruiyetini güçlendirmektedir.

2.5. Katılım

Kent sakinlerinin karar alma süreçlerine aktif katılımı, akıllı şehirlerin toplumsal meşruiyet kazanmasında temel bir faktördür. Dijital anketler, e-katılım platformları ve sosyal medya araçları sayesinde vatandaşlar öneriler sunmakta, geri bildirimde bulunmakta ve yönetişim mekanizmalarıyla etkileşime girmektedir (Herdiansyah, 2023, s.1144).

Bu katılım süreci, yöneticilerin daha duyarlı ve ihtiyaç odaklı hizmetler geliştirmesine imkân tanır (Tomor, 2019, s.15-16). Vatandaşların görüşlerinin alınması, projelerin yerel ihtiyaçlara uygun olarak şekillendirilmesini sağlar ve toplumsal bağlılığı artırır. Ayrıca, katılımın teşvik edilmesi, akıllı şehirlerin teknolojik çözümlerinin etkinliğini de artırır. E-katılım araçları, yalnızca yönetim süreçlerini demokratikleştirmekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal farkındalık ve bilinç oluşturur (Neirotti vd. 2014, s.25-36).

2.6. Sürdürülebilirlik

Akıllı kent vizyonunun uzun vadeli başarısı, çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliğin eşzamanlı olarak gözetilmesine bağlıdır. Dijital teknolojiler ve veri analitiği, enerji verimliliği, atık yönetimi ve karbon ayak izinin azaltılması gibi alanlarda stratejik katkı sunmaktadır (Almulhim, 2025, s.22). Sürdürülebilirlik aynı zamanda yalnızca çevresel boyutu değil, sosyal adalet ve ekonomik dengeyi de içerir. Akıllı şehir uygulamaları, kaynakların etkin kullanımını sağlarken, eşitsizliklerin ve dijital uçurumun azaltılmasına katkıda bulunur (Tan & Taeihagh, 2020, s.899).

Bütüncül bir yaklaşım sayesinde akıllı şehirler, kısa vadeli verimlilik kazançlarının ötesinde, gelecek nesiller için yaşanabilir, dirençli ve adil kentler yaratabilir. Sürdürülebilirlik, bu projelerin uzun vadeli başarısının temel unsuru olarak öne çıkmaktadır.

3. AKILLI KENTİN ZORLUKLARI

Akıllı kent uygulamalarının hem yerel yani kent düzeyinde hem de ülkenin geneli açısından sağladığı faydaları bulunduğu gibi önünde bulunan ciddi zorluklarda mevcuttur. Bu bölümde özellikle ekonomi ve insan kaynakları ile ilgili zorluklar vurgu yapılmaktadır. Akıllı şehir uygulamalarının bileceği birçok zorunluk bulunmaktadır ancak bu bölümde literatürde yer alan temel zorluk alanları yer almaktadır.

3.1. Ekonomi

Akıllı şehirlerin gelişiminde karşılaşılan ikinci zorluk, çoğunlukla ekonomik faktörlere dayanmaktadır. Akıllı şehir teknolojilerinin benimsenmesiyle ilgili maliyetler, bu teknolojilerin yaygınlaşmasının önündeki en büyük engellerden biridir. Bu teknolojiler, altyapı temelli yenilikler olup büyük miktarda finansal yatırım gerektirmektedir. Dolayısıyla vergi mükelleflerinin, büyük ölçekli ve yüksek maliyetli projelerin 'fizibilitesi, sosyo-ekonomik ile çevresel faydaları' konusunda ikna edilmeleri gerekmektedir. Açık piyasa dinamikleri ve vergi mükelleflerinin mali yükümlülüklere ilişkin hassasiyetleri nedeniyle kamu finansmanının kısıtlı olması, akıllı şehir modelinin gelişmiş ülkelerde geniş ölçekli olarak hayata geçirilememesinin temel sebeplerinden birini oluşturmaktadır. Güney Kore örneğinde olduğu gibi gelişmekte olan ülkeler, ekonomik kalkınmayı hızlandırmak için öncü nitelikte projeler yürütmüş ve bu doğrultuda yerel stratejilerden ziyade ulusal düzeyde önemli miktarda kamu finansmanı tahsis etmişlerdir. Ekonomik kalkınma yaklaşımı özellikle Kore'de yeni iş ve girişimler yaratmaktan ziyade artan teknoloji tüketimi üzerine odaklanmaktadır.

3.2. Teknolojik Uygulamalar

Akıllı şehirlerin oluşumunda karşılaşılan engellerin başında teknolojik ve teknik sorunlar gelmektedir. Özellikle uygulamanın kapsamı ve karmaşıklığı nedeniyle teknik zorluklar, projelerin başarısını doğrudan etkileyebilmektedir. Bu alandaki başlıca kısıtlamalar arasında şehir tanıma altyapısının ve kullanıcı arayüzlerinin standart hâle getirilmesi, cihaz adresleme ve ağın ölçeklenebilirliği, sistemler arası uyumluluk sağlanabilirliği, sensör ve algılama tekniklerinin geliştirilmesi ile veri güvenliği ve gizlilik endişeleri yer almaktadır. Bunun yanı sıra, farklı teknolojik sistemlerin bir arada çalışabilirliğini sağlamak ve veri entegrasyonunu

optimize etmek de önemli bir zorluk olarak öne çıkmaktadır. Ancak, yalnızca teknik sorunlara odaklanmak eksik bir yaklaşım olur; sosyo-ekonomik ve yönetsel faktörler de akıllı şehir projelerinin başarısını belirlemede kritik öneme sahiptir. Kent sakinlerinin dijital okuryazarlık düzeyi, teknolojiyi benimseme isteği, kamu ve özel sektörün finansal kaynakları, mevzuat ve düzenlemeler ile şehir yönetimlerinin kapasitesi, projelerin uygulanabilirliğini doğrudan etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, akıllı şehir uygulamalarının sürdürülebilir ve etkili olabilmesi için teknolojik altyapının güçlendirilmesi kadar, toplumsal katılım, farkındalık yaratma ve finansal planlama gibi sosyal boyutların da dikkate alınması gerekmektedir (Çetin & Çiftçi, 2019, s.139).

3.3. Çevre

Doğal ve yapılı çevreyle ilgili konular bir başka zorluğa işaret etmektedir. Her ne kadar birçok şehir sürdürülebilirlik vaadiyle öne çıksa da bu vaatlerin uygulamaya yansıması sınırlı kalmaktadır; bu nedenle yalnızca birkaç akıllı şehir teknolojisi uygulaması doğrudan doğal çevre sorunlarını hedef alabilmiştir. Örneğin, akıllı su temini ve bakımı, akıllı atık su yönetimi gibi alanlar bu kapsamdaki uygulamalara örnek olarak verilebilir. Buna karşın çok sayıda şehir kendilerini yanıltıcı şekilde tanımlamış olsa dahi sınırlı sayıda akıllı çevre teknolojisi uygulaması mevcuttur (Alkan, 2015, s.78). Yapılı çevre açısından ise yaşam kalitesi akıllı şehirler için önemli bir slogan haline gelmiştir. Bu, şehirlerin dünya çapında yapılı çevre ve fiziksel altyapı sağlama başarısını simgelemektedir. Bununla birlikte, yapılı çevrenin ekonomik çıkarlar doğrultusunda estetikleştirilmesi veya yeniden düzenlenmesi, mekânsal coğrafyanın kendisinden çok ekonomik belirleyicilere bağlıdır. Ekonomik koşullar; soylulaştırma, kutuplaşma ve ayrımcılık gibi sosyo-ekonomik ayrışmaları besleyebildiği gibi, doğal çevrenin tahrip edilmesi sonucunda çevresel kaliteyi sürdürme kapasitesini zayıflatan yapısal riskler de yaratmaktadır (Memiş, 2017, s.72).

3.4. Uygulama ve Uyumluluk

Akıllı şehir modelinin daha geniş bir ölçekte uygulanabilmesi de bir başka zorluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Hızla ilerleyen teknolojik gelişmeler ve yenilikler, telekomünikasyon ile altyapı ağlarını kablolu sistemlerden kablosuz ve kesintisiz dijital ağlara hızla dönüştürmektedir. Yeni kurulan şehirler ve kasabalar, mevcut şehirlerden çok daha fazla fayda sağlamaktadır. Yeni teknolojilerin yol, su ve enerji temini ile kanalizasyon ve güvenlik sistemleri gibi mevcut fiziksel kentsel altyapı ağlarına entegrasyonuna ilişkin sorular, günümüzde hâlen çözüme kavuşturulamamıştır. Bu entegrasyon süreçlerinin yüksek maliyetli olması ve uygulamada çeşitli teknik-sistemik engeller barındırması, kentsel alanların yenilenmesini yapısal düzeyde zorlaştırmaktadır. Bu durum, mevcut şehirlerde bu modellerin geniş çapta uygulanabilirliği konusunda şüpheler yaratmaktadır (Örselli ve Akbay, 2019, s.234-235; Şimşek ve Yakar, 2023, s.51).

3.5. Yönetişim

Yukarıdan aşağıya doğru yürütülen karar alma süreçleriyle hayata geçirilen akıllı şehir projeleri, halkın bilgi eksikliği, katılımın yetersizliği ve toplumsal güvenin zayıf olması gibi nedenlerle başarısızlığa uğrama riski taşımaktadır (Akdamar, 2017, s.211). Güncel literatür, bu

risklerin yalnızca demokratik katılım açısından değil, aynı zamanda kurumsal yenilik, teknolojik altyapı ve yönetişim modellerinin çok boyutluluğu açısından da önemli olduğunu göstermektedir (Zanella, Bui, Castellani, Vangelista, & Zorzi, 2014, s.22-32). Çok katmanlı ve şeffaf yönetişim sistemlerinin eksikliği, kentlerin akıllı şehir stratejilerinde "akıllı" tanımını netleştirmeyi zorlaştırmakta ve uygulamada büyük belirsizlikler yaratmaktadır. Ayrıca, halkı sürece dahil etmeye yönelik e-katılım araçlarının varlığına rağmen, dijital uçurum, teknik okuryazarlığın yetersizliği ve yönetim kapasitesinin düşük olması gibi engeller bu araçların etkinliğini sınırlandırmakta; dolayısıyla yerel yönetimlerin yalnızca teknolojiyi uygulaması yeterli olmamakta, kurumsal ve toplumsal dönüşümün sağlanması gerekmektedir (Neirotti vd.,2014, s.25-36). Sonuç olarak, akıllı şehir yönetişimi sürdürülebilir bir perspektifle değerlendirildiğinde; güçlü bir vizyonun yanında, katılımcı süreçler, şeffaflık, yerel kapasitenin artırılması ve teknoloji-sosyal sistem uyumunun sağlanması gibi faktörlerin bir arada ele alınması gerekir.

3.6. Toplum

Teknolojik ilerlemeler, geleneksel ve kamusal alanların varlığını ve özelliklerini değiştirerek mekânları dönüştürmektedir. Mobil iletişim teknolojileri, mekânsal mesafe sınırlarını aşan etkileşimleri teşvik ederek hem fiziksel hem de dijital ortamlarda coğrafi olarak bağlı toplulukların bireyler ve kurumlar arasındaki ilişkilerini yeniden şekillendirmektedir. Bu dönüşüm, akıllı şehir modelinin toplulukların bütünleşmesi açısından belirli sorunlu alanlar barındırmasına yol açmaktadır. Bu nedenle akıllı şehir teknolojilerinin mevcut altyapı ve hizmet sistemleriyle uyumlu biçimde bütünleştirilmesi süreçlerinde; özerklik, gizlilik, güvenlik, erişilebilirlik ve bu teknolojilere adil katılım gibi toplumsal boyutların titizlikle değerlendirilmesi gerekmektedir (Kılınç, 2019, s.1110).

Akıllı şehirler, kentsel planlama süreçlerinde katılımın artmasına ve gerçek bir e-demokrasi oluşturma fırsatına olanak tanımalıdır. Bir diğer toplumsal sorun ise akıllı şehirler ve uygulamalarının toplumsal ekonomik kutuplaşmayı artırma endişesidir. Literatürde tartışılan önemli bir endişe, akıllı şehirlerin işlevsel olarak yüksek gelir gruplarına öncelik veren bir yapıya evirilebileceği yönündedir. Böyle bir senaryoda, toplumsal kutuplaşmanın yoğunlaşması ve kentsel ölçekte ayrımcılığın kurumsallaşmasına zemin hazırlayan koşulların ortaya çıkması muhtemeldir (Sadioğlu ve Dinç, 2019, s.71).

3.7. İnsan Kaynakları

Akıllı şehir projelerinin başarısında insan kaynakları kritik bir rol oynamaktadır. Teknolojik altyapının kurulması ve sürdürülebilir bir şekilde işletilmesi, yalnızca yazılım ve donanım yatırımı ile değil, nitelikli ve eğitimli personelin varlığı ile mümkündür (Neirotti vd., 2014, s.28). Yetersiz insan kaynağı, projelerin uygulanmasını yavaşlatabilir ve beklenen verimliliğin elde edilmesini engelleyebilir.

Ayrıca, çalışanların dijital okuryazarlık ve yeni teknolojilere uyum kapasitesi, akıllı şehir uygulamalarının etkinliğini doğrudan etkilemektedir (Almulhim, 2025, s.22). Bu nedenle belediyeler ve şehir yönetimleri, personelin yetkinliklerini artıracak sürekli eğitim programları ve mesleki gelişim faaliyetleri planlamak durumundadır.

İnsan kaynakları yönetimi, aynı zamanda organizasyon içi iş birliği ve koordinasyonun sağlanması açısından da önemlidir. Farklı departmanlar, teknolojik uzmanlar ve yöneticiler arasındaki uyumun güçlendirilmesi, akıllı şehir projelerinin sürdürülebilir ve etkili bir şekilde hayata geçirilmesine katkı sunar (Tan & Taeihagh, 2020, s.899). Böylece insan kaynağı, teknolojik ve yönetsel altyapının bir tamamlayıcısı olarak, akıllı şehirlerin başarısında merkezi bir unsur hâline gelir.

4. SONUÇ VE ÖNERİ

Akıllı şehirlerin gelişimi, bilişsel kentsel manzarada gezinmek için yeni olasılıkların sınırlarını zorlamaktadır. Otonom karar alma süreçlerinden gelişmiş kaynak optimizasyonuna kadar, akıllı şehirlerin yörüngesi daha duyarlı, uyarlanabilir ve verimli bir kentsel gelecek vaat ettiği düşünülmektedir. Bununla birlikte, akıllı şehirlerin tam potansiyelini gerçekleştirmek için, etik sonuçları dikkatlice değerlendirmek ve zorlukları proaktif olarak yönetmek zorunludur.

Kentsel yönetişimde yapay zekanın kullanılması, gizlilik, şeffaflık ve karar alma süreçlerinde önyargıya ilişkin soruları gündeme getirmektedir. Akıllı şehirlerin faydalarının çeşitli demografik gruplara eşit bir şekilde ulaştırılması için teknolojik yenilik ve etik hususlar arasında kurulacak dengenin çok dikkatli bir şekilde ayarlanması gerekmektedir.

Dijitalleşmenin vaat ettiklerine rağmen şehir yönetimleri şehirlerin dönüşümüne yönelik çalışmalarında çok sayıda zorlukla karşılaşmaktadır. Dijital platformlara artan bağımlılık, kentsel sistemleri siber tehditlere karşı savunmasız hale getirdiğinden, siber güvenlik endişeleri kilit bir konu olarak her zaman ön sıralarda yer almaktadır. Vatandaşların verilerinin güvenliğini ve gizliliğini sağlamak oldukça önemli bir etik sorumluluk olarak şehir yönetimlerinin karşısında durmaktadır. Bu çerçevede şehir yöneticileri sağlam siber güvenlik önlemlerinin ve güçlü veri koruma politikalarının tasarlanması ve sıkı bir şekilde uygulanmasını sağlamalıdır.

Şehirlerin dijitalleşmesi ve akıllanması, sadece teknolojinin benimsenmesinin ötesine geçen bir dönüşüm yolculuğu olarak görülmelidir. Nitekim verimliliği, şeffaflığı ve vatandaş katılımını artırmak için dijital araçların kullanılması yoluyla yönetişimin yeniden tasarlanması gerekmektedir. Dijital olarak güçlendirilmiş bir şehrin tüm potansiyelini gerçekleştirmek için, yönetimlerin dijital dönüşümün karmaşık ortamında gezinirken zorlukları ele almaları ve kapsayıcılığı sağlamaları oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

Akdamar, E. (2017). Akıllı kent idealine ulaşmada büyük verinin rolü. Kent Akademisi, 10(30), 200-215.

Albino, V., Berardi, U., & Dangelico, R. M. (2015). Smart Cities: Definitions, dimensions, performance, and initiatives. Journal of Urban Technology, 22(1), 3-21. https://doi.org/10.1080/10630732.2014.942092

Alkan, T. (2015). Akıllı kentler ya da 21. Yüzyıl şehirleri. Bilişim Dergisi, 182, 70-77.

Almulhim, A. I. (2025). Building Urban Resilience Through Smart City Planning: A Systematic Literature Review. Smart Cities (2624-6511), 8(1), 22.

Batty, M., Axhausen, K. W., Giannotti, F., Pozdnoukhov, A., Bazzani, A., Wachowicz, M., Ouzounis, G. K., & Portugali, Y. (2012). Smart cities of the future. The European Physical Journal Special Topics, 214(1), 481-518. https://doi.org/10.1140/epjst/e2012-01703-3

Caragliu, A., Del Bo, C., & Nijkamp, P. (2011). Smart cities in Europe. Journal of urban technology, 18(2), 65-82.

Çetin, M., & Çiftçi, Ç. (2019). Literatüre göre dünya ve ülkemizden örneklerle akıllı kent kavramının irdelenmesi. Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi, 2(3), 134-143.

Giffinger, R., Fertner, C., Kramar, H., Kalasek, R., & Pichler-Milanović, N. (2007). Smart cities: Ranking of medium-sized cities in Europe. Final Report. Center for Regional Sciences, Vienna UT.

Herdiansyah, H. (2023). Smart city based on community empowerment, social capital, and public trust in urban areas. Glob. J. Environ. Sci. Manag, 9(1), 113-128.

Hollands, R. (2008). Will the real smart city please stand up? City: Analysis of Urban Trends, 12(3), 303-320. https://doi.org/10.1080/13604810802479126

Irianto, G., & Rusydi, M. K. (2025). Accountability in Smart Cities: A Systematic Review of Principles, Components, Monitoring Mechanisms, Challenges, and Improvement Strategies. The International Journal of Accounting and Business Society, 33(1), 73-97.

Kılınç, A. (2019). Akıllı kent: Öğreten kentlerden öğrenen kentlilere. Gaziantep University Journal of Social Sciences, 18(3), 1101-1112.

Komninos, N. (2011). Smart cities: The variable geometries of spatial intelligence. Intelligent Buildings International, 3(3), 172-188. https://doi.org/10.1080/17508975.2011.579339

Kutlu, Ö., Örselli E. & Dinçer, S. (2018). Akıllı Kentler Düş mü Gerçek mi? Barcelona ve Konya Örnekleri", Ed: Mehmet Mecek, Bekir Parlak ve Emin Atasoy Kent Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar ve Etkin Belediyecilik Uygulamaları, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Memiş, L. (2017). Akıllı Teknolojiler, Akıllı Kentler ve Belediyelerde Dönüşüm. Yasama Dergisi, (36), 66-92.

Memiş, L., & Babaoğlu, C. (2018). Kentleri akıllandıran yollar: Akıllı kentler üzerine bir değerlendirme. Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(4), 151-157.

Neirotti, P., De Marco, A., Cagliano, A. C., Mangano, G., & Scorrano, F. (2014). Current trends in smart city initiatives: Some stylised facts. Cities, 38, 25 36. https://doi.org/10.1016/j.cities.2013.12.010

Nam, T., & Pardo, T. A. (2011). Conceptualization of the smart city in terms of technology, people, and institutions. Included in the Proceedings of the 12th Annual International Digital Government Research Conference: Digital Government Innovation in Challenging Times (pp. 282-291).

Örselli, E., & Akbay, C. (2019). Teknoloji ve kent yaşamında dönüşüm: akıllı kentler. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 2(1), 228-241.

Peters, B., Pierre, J., Sørensen, E., & Torfing, J. (2022). The promises, dangers, and pitfalls of digital governance. Edward Elgar Publishing eBooks in (s. 133-151). https://doi.org/10.4337/9781788117999.00012

Sadioğlu, U., & Dinç, B. (2019). Yaşam boyu öğrenme ve akıllı kentler. Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi, 1(1), 63-88.

Sınmaz, S. (2013). Yeni Gelişen Planlama Yaklaşımları Çerçevesinde Akıllı Yerleşme Kavramı ve Temel İlkeleri, Megaron, C.8, S.2, ss 76-86.

Söylemez, A., Sınmaz, S. (2013). Yeni Gelişen Planlama Yaklaşımları Çerçevesinde Akıllı Yerleşme Kavramı ve Temel İlkeleri, Megaron, C.8, S.2, ss 76-86.Polat, M. (2025). Digital public administration and digital cities. In D. N. Leblebici, H. Kavruk ve H. Tutar (Ed.), Digital Transformation in Public Administration: Issues and Perspectives (pp. 35-52). Nova Science Publishers. https://earsiv.kmu.edu.tr/items/c9c9c51e-8831-479b-b917-744b500dac04

Şimsek, F. S., & Yakar, M. (2023). Akıllı Kentlere Genel Bir Bakış. Türkiye Arazi Yönetimi Dergisi, 5(1), 49-56.

Şimşek, A., Baylak, Z., Akçay, S., Pınar, S., & Uluyurt, F. (2024). Akıllı Kentler ve Ortaya Çıkan Rolleri. International QMX Journal, 3(2), 978-991.

Tan, S. Y., & Taeihagh, A. (2020). Smart city governance in developing countries: A systematic literature review. sustainability, 12(3), 899.

Terzi, F., ve Ocakçı, M. (2017), Kentlerin Geleceği: Akıllı Kentler, İTÜ Vakfı Dergisi, S. 77, ss. 10-13

Tomor, Z., Meijer, A., Michels, A., & Geertman, S. (2019). Smart governance for sustainable cities: Findings from a systematic literature review. Journal of urban technology, 26(4), 3-27.

Uçar, A., Negiz, N., & Şemşit, S. (2017). Avrupa Birliği Akilli Kent Uygulamalari ve Türkiye'deki Yansimalari. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(Kayfor 15 Özel Sayısı), 1785-1798.

Yıldırım, A. (2022). Kentlerin sürdürülebilirliğinin sağlanmasında akıllı kent uygulamalarının rolü. Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15(1), 98-124.

Zanella, A., Bui, N., Castellani, A., Vangelista, L., & Zorzi, M. (2014). Internet of things for smart cities. IEEE Internet of Things journal, 1(1), 22-32.

YÖNETEN VE YÖNETİLEN GERÇEKLİĞİ BAĞLAMINDA HİZMETKAR LİDERLİK KAVRAMI: TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE YAPILAN AMPİRİK ÇALIŞMALAR ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Prof. Dr. Ali ŞAHİN
Selçuk Üniversitesi,
alisahin@selcuk.edu.tr - 0000-0002-1487-8717
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet POLAT
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi,
mehmetpolat@kmu.edu.tr - 0000-0002-7153-9738

ÖZET

Yazının icadı, tarım ve sanayi devrimi ile günümüz bilgi toplumu, insanlık medeniyetinin gelişiminde önemli roller üstlenmiştir. Her bir aşama bir öncekini eleştirerek ya da eksik yönlerini geliştirerek insanlık için yeni roller ve ilkeler ortaya koymuştur. Bilgi toplumuna kadar olan süreçte daha çok kurum ya da devlet odaklı yönetim ve liderlik ilkeleri benimsenirken; bilgi toplumuna geçiş ile mutlak emir-itaat yaklaşımının yerini ilham verme, öngörü sahibi olma, katılımcı, sürükleyici ve vizyoner olma gibi temel faktörler almıştır. Farklı bir ifadeyle insan odaklı bir anlayış ön plana çıkmıştır. Ancak Türk toplumu açısından bakıldığında "insanı yaşat ki toplum yaşasın" düşüncesi Türk medeniyetinin her evresinde özenle uygulanmaya çalışılan bir yönetsel değer olarak varlığını sürdürmektedir. Bu anlayış günümüz modern dünyasında etik, ahlak ve insan sevgisi gibi kavramlarla yeni yeni ön plana çıkmaktadır.

Bilimsel literatür incelendiğinde bilim ve teknoloji başta olmak üzere günümüz bilgi çağında her alanda olduğu gibi yönetim ve liderlik boyutlarında da değişim ve gelişmeler yaşandığı kabul görmektedir. Bu durum yönetici ve liderlere yönelik yeni beklentileri de beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda bilimsel anlamda hizmetkar liderlik kavramı tartışılmaya başlanmış ve çeşitli modeller ortaya konulmuştur. Modellerin kendi içerisinde bazı ortak noktaları olsa da hizmetkar liderliğin tanımı ve teorik çerçevesine yönelik tam bir fikir birliğinin oluşmadığı görülmektedir. Ulusal ve uluslararası boyutta bu konuda çeşitli saha çalışmaları ve teorik çalışmalar yapılmıştır. Ancak elde edilen bulgular, evren ve örneklem açısından farklı sonuçlara

ulaşıldığını göstermektedir. Bu çalışmanın temel amacı da Türk kamu sektöründe hizmetkar liderlik ile ilgili yapılan saha çalışmaları ve elde edilen bulgular doğrulusunda hizmetkar liderliğin bir felsefe mi yoksa teori mi olduğu paradoksu üzerinden mevcut tartışmalara katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Hizmetkar Kavramı, Hizmetkar Liderlik

THE CONCEPT OF SERVANT LEADERSHIP IN THE CONTEXT OF MANAGING AND BEING MANAGED: AN EVALUATION BASED ON EMPIRICAL STUDIES IN TURKISH PUBLIC ADMINISTRATION

ABSTRACT

The invention of writing, the agricultural and industrial revolutions, and today's information society have played important roles in the development of human civilization. Each stage has introduced new roles and principles for humanity by criticizing the previous one or developing its shortcomings. While management and leadership principles focused more on institutions or the state were adopted in the process leading up to the information society, the transition to the information society has replaced the absolute command-obedience approach with fundamental factors such as inspiration, foresight, participation, motivation, and vision. In other words, the emphasis has shifted towards a human-centered approach. However, from the perspective of Turkish society, the idea of “keep people alive so that society may live” continues to exist as a managerial value that has been carefully applied in every phase of Turkish civilization. Today's modern world is bringing this understanding to the forefront through concepts such as ethics, morality, and love for humanity. A review of scientific literature shows that, as in all areas of today's information age, particularly in science and technology, change and developments are also taking place in the dimensions of management and leadership. This situation has also brought new expectations for managers and leaders. In this context, scientists have begun to discuss the concept of servant leadership and have proposed various models. Although the models have some common points within themselves, it is seen that there is no complete consensus on the definition and theoretical framework of servant leadership. Various field studies and theoretical studies have been conducted on this subject at the national and international levels. However, the findings show that different results have been obtained in terms of the universe and sample. The main objective of this study is to contribute to the current

debate on whether servant leadership is a philosophy or a theory, based on field studies conducted on servant leadership in the Turkish public sector and the findings obtained.

Keywords: Leadership, Servant Concept, Servant Leadership

1. GİRİŞ

Liderlik, devlet ve ordu tarzı teşkilatlar başta olmak üzere işletme, gönüllü kuruluşlar ve kamusal hizmet veren merkez ve taşra kurumları gibi geniş bir organizasyon alanını kapsamaktadır. Toplulukları yönetmek ve şekillendirmek için önemli bir rol üstlenen liderlik, insanoğlunun varlığından itibaren günümüze kadar mevcudiyetini dinamik bir şekilde sürdüren bir olgudur.

Liderlik bazen doğuştan gelen ve geliştirilen bir kişilik, bazen bir statü, güç, otorite ve pozisyon bazen de bir davranış özelliği olarak kullanılan geniş perspektifli bir kavramdır. Bu nedenle siyaset, ekonomi, hukuk, sosyoloji ve yönetim alanlarında sıklıkla araştırılan konular içinde yer almaktadır. Başka bir ifadeyle liderlik, geçmişten günümüzü üzerinde teorik ve uygulamalı çok sayıda çalışma yapılan bir konudur. Bu bağlamda çok sayıda liderlik teorisinin geliştirildiği görülmektedir. Ancak liderlik yapısının net bir şekilde anlaşılamadığı söylenebilir. Ayrıca literatürde kavramsal tanımlamalarda da bir fikir birliğinin olduğunu ileri sürmek oldukça güçtür. Zira her araştırmacı çalıştığı disiplinin bakış açısından ve günün koşullarından ve seçtiği evren üzerinden yeni tanım ve modeller ortaya koyabilmektedir. Bunun sonucu olarak yakın zamanda öne çıkan kavramlardan bir tanesi de hizmetkar liderliktir.

Hizmetkar liderlik kavramı çerçevesinde çeşitli modeller geliştirilmeye çalışılmış ancak bunlar arasında da kavramın tanımı, içeriği, yapısı ve unsurları ile ilgili bazı ortak noktalar vurgulansa da hem tanımlama hem de teorik çerçevede tam bir fikir birliğinin oluşmadığı görülmektedir. Bu konudaki alan yazın incelendiğinde model geliştirme ve diğer teorik ve ampirik çalışmalar kendilerine özgü bir teorik çerçeve ve tanımlama geliştirme çabası içerisindedirler. Bu durum birtakım tartışmaların da gündeme gelmesine neden olmaktadır. Örneğin alan yazına katkı sağlayan bir kısım yazar hizmetkar liderliğin yeni bir teori olduğunu savunurken; bazıları da teori geliştirmek için yeterli ampirik çalışmalardan uzak sadece anekdotlara dayalı felsefi bir boyut olarak konuyu ele almaktadır.

2. LİDERLİK VE HİZMETKAR LİDERLİK KAVRAMI

İnsanoğlunun varlığından itibaren günümüze kadar mevcudiyetini dinamik bir şekilde sürdüren bir olgu olarak liderlik, devlet ve ordu tarzı teşkilatlar başta olmak üzere işletme, gönüllü kuruluşlar ve kamusal alan gibi geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Farklı bir ifadeyle liderlik insan topluluklarının ve örgütlerinin bulunduğu her ortamda, her zaman söz konusu olan bir süreç ve gerçekliktir (Şahin, vd., 2004; Şahin, vd. 2015). Bu nedenle liderlik kavramının iyi anlaşılması özellikle önem arz etmektedir. Bu çerçevede çalışmanın izleyen başlıklarında

öncelikle liderlik ve hizmetkar liderlik kavramları ve hizmetkar liderlik kavramının kapsamı ele alınmaktadır.

2.1. Liderlik Kavramı

Sosyal alanda mevcut olan tüm organizasyon ve teşkilatların başarısı söz konusu yapılar içerisindeki yöneten/yönetilen insan kaynaklarının performans düzeylerine bağlıdır. Bu bağlamda liderlik, kurum içerisinde motivasyon, güç, güçlendirme, güven, ikna, sorumluluk, teşvik, ilham verme, rehberlik ve otorite etkileşimi ve uyumunu tanımlayan bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim liderlik bazen doğuştan gelen ve geliştirilen bir kişilik, karizma ve yetenek bazen bir statü, güç, otorite ve pozisyon bazen de bir davranış özelliği olarak kullanılan geniş boyutlu bir kavramdır. Buna bağlı olarak bilimsel yazında teorik ve ampirik boyutlu en çok çalışma yapılan konulardan bir tanesi liderliktir. Bu konuda araştırma ve çalışma yapan yazarlar kendi disiplinleri perspektifinde çeşitli tanımlamalarda bulunmuşlardır. Ayrıca her bir disiplin ve yazar açısından bakıldığında muazzam bir tanım yelpazesi kaşımıza çıkmaktadır. Bu durum adeta araştırma ve yazar sayısı ile yarışır bir boyut almıştır. Bu sebeplerle liderliğin açık ve kesin bir tanımını yapmak oldukça güçtür (Şahin, vd. 2004; Ndonye. 2022; Yukl ve Gardner, 2013; Broussine, 2005; Stogdill, 1974; Van Wart, 2003; Zel, 2006).

Liderliğin ilgili literatürde çok fazla sayıda tanımı bulunmaktadır. Bu tanımlardan bazılarına bakılacak olursa; liderlik, grup içerisindeki ortak amaçlara dayalı olarak dönüşüm gerçekleştirmek isteyen liderin üyeler ile etkileşim sürecidir (Rost, 1991). Örgüt içinde ve bireyler arasındaki sorunları çözerek etkili bir performans sistemi oluşturabilme yeteneğidir (Hedlund, vd, 2003). Liderlik bir grubun izleyicilerine yön göstermek ya da rehberlik etmektir (Bertocci, 2009). Liderlik, liderler veya takipçiler arasında var olan bir güç ilişkisidir. Farklı bir ifadeyle liderlik, örgütsel hedeflere ulaşmak için başkalarının davranışlarını etkilemek için güç kullanmayı içeren bir süreçtir (Braynion, 2004). Oranefo (2022) da benzer şekilde liderliği, kurum içerisindeki otorite, sorumluluk ve güç ilişkisi ile ilgili bir süreç olarak tanımlamaktadır. Papathanasiou (2014) ise kurum içerisinde "liderlik, motivasyon, güçlendirme ve güven" unsurlarının bir bütünlük oluşturduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda liderliği astlar arasında güvenlik iklimi oluşturma becerisi olarak tanımlamaktadır.

2.2. Hizmetkar Liderlik Kavramı ve Kapsamı

Hizmetkar liderlik yaklaşımı, kendisinden önceki ya da diğer liderlik tarzlarını tamamen reddeden, onları yok sayan bir yaklaşım değil ancak felsefi nitelikte ideali soyut olarak ortaya koymaya çalışmaktadır. Zira diğer liderlik teorilerinin birçoğunun belirli temel özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Ancak son zamanlarda hizmetkar liderliğin bireyler/astlar, kurumlar ve toplum üzerindeki etkilerini ve diğer liderlik teorileri ile özellikleri bağlamında kıyaslamasını yapan ampirik araştırmalar hız kazanmıştır. Başka bir ifadeyle bilimsel literatür incelendiğinde hizmetkar liderlik kavramına ilişkin son yıllarda artan bir ilginin olduğu görülmektedir. Bunlara ilave olarak hizmetkar liderlik kavramını netleştirmek, yapısını ortaya koyabilmek adına konuya özgü çeşitli kongre, konferans, kurs, yayın ve programların da arttığı bir gerçektir. Otorite, hiyerarşi, güç, ego ve kibir gibi davranışsal ve kurumsal hususların hizmetkar liderlik kavramı kapsamına girmeyeceği varsayımı ile hareket edilmektedir. Bu

bağlamda söz konusu bilimsel çabaların merkezinde etik, ahlak, sevgi, önce insan ve önce hizmet odaklılık gibi faktörlerin yer aldığı görülmektedir. Bu hususlar ideal bir liderde aranan ve beklenen davranış, beceri ve yetkilerden daha fazlası değildir.

Hizmetkar liderlik kavramının öncülüğünü Greenleaf'n (1977) yaptığı ileri sürülmektedir (Wong ve Davey, 2007; Waddell, 2006; Sendjaya, vd., 2008; Russell ve Stone, 2002; Laub, 1999; Barbuto ve Wheeler, 2006). Başka bir ifadeyle Greenleaf 'ın (1977), "Lider Olarak Hizmetkâr" başlıklı çalışmasının hizmetkâr liderlik kavramının temelini oluşturduğu savunulmaktadır (Dierendonck ve Nuijten, 2011; Errol ve Winston, 2005; Dierendonck, 2011). Herman Hesse'nin (1956) Doğu'ya Yolculuk adlı eseri de Greenleaf'ına esin kaynağı teşkil etmektedir. Bu eserde, Hizmetkâr Leo, manevi bir hac yolculuğundaki bir grup insana hizmet ederek lider olur. Greenleaf bu yolculuğu hizmetkar liderlik anlayışının özü olarak ele almaktadır (Laub, 1999; Sendjaya, vd., 2008). Bu alandaki literatür incelendiğinde Greenleaf'ın hizmetkâr liderlik kavramını tanımlama çabası içerisinde olmadığı gibi hizmetkar liderliğin özellikleri ve buna bağlı bir teori de geliştirmediği görülmektedir.

Greenleaf'ına göre hizmetkar lider önce hizmetkardır. Ona göre liderlik kişinin öncelikle hizmet etmek arzusuyla başlamaktadır. Daha sonra bilinçli bir seçim kişiyi liderlik etmeye yöneltmektedir (Dierendonck ve Nuijten, 2011; Dierendonck, 2011; Barbuto ve Wheeler, 2006; Laub, 1999; Errol ve Winston, 2005).

Hizmetkar liderliği savunanlara göre lider olmanın yolu önce bireylere, kuruma daha sonra tüm topluma hizmet etmek ve hizmetkar olmaktan geçmektedir. Hizmet etmek ve hizmetkar olmanın koşulu da kişinin kendisini feda etmesi ve diğerleri için adamasına bağlıdır. Önce adanarak hizmet etmek ve hizmetkar olmak, bunun sonucunda her hizmet eden ve hizmetkar olanın bilinçli bir tercih ile hizmetkar lider olacağı varsayımı, aslında dünya gerçekliği ile çelişmektedir. Zira sınıflı toplum kaçınılmazdır. Başka bir ifadeyle yöneten ve yönetilen sınıfın varlığı döngüseldir. Bu yaklaşım Marx'ın diyalektik anlayışını çağrıştırmaktadır. Yaklaşım tez, anti tez ve sentez sürecini kapsamaktadır. Önce yöneten sınıf ve yönetilen sınıfın varlığı, daha sonra yönetilen sınıfın yöneten konuma geçmesi ve en son sınıfsız bir topluma geçileceği ileri sürülmektedir. Greenleaf'den esinlenerek hizmetkar liderlik modelleri geliştiren yazarlar da Greenleaf gibi lider olmak için hizmet ve hizmetkar olmayı ön koşul kabul ederek bunların liderlik pozisyonuna geleceğini varsaymaktadır. Bu bağlamda tıpkı Marx'ın sentez yaklaşımında olduğu gibi herkes hizmetkar lider olma potansiyeline sahiptir. Bu durum tekrar vurgulamak gerekirse sınıfsız bir toplumda kurumların, ülkelerin hatta dünyanın yönetimi nasıl sağlanacak sorusunu akıllara getirmektedir.

Literatürde son zamanlarda tartışılan ve araştırılan hizmetkar liderlik felsefesi ahlak, erdem, etik ve sevgi gibi kavramlara odaklanmaktadır. Bu yönüyle araştırmacılar bu felsefeyi, erdem/etik teorisi (Dierendonck, 2011) ve Yahudi-Hristiyan teolojisi (Laub, 1999; Sendjaya, vd., 2008) perspektifinden ele almaktadırlar. Leo'nun hac yolcuğundan ilhamla bu liderlik, Hristiyan inancıyla ilişkilendirilerek, İncil'de yazılanlar ve Hz. İsa'nın örnek alınmasına (Wong ve Page, 2003; Sendjaya, vd., 2008; Laub, 1999) uzanan bir felsefedir. Ancak buna rağmen Hristiyan kurum ve kuruluşları ile buralarda lider olanların bu liderlik tarzını sorguladığı ve uygulanmasının da zor olduğu ileri sürülmektedir. Başka bir ifadeyle Hristiyanların bu liderliğe yatkın davranmadığı, Hz. İsa gibi hayatını ortaya koyacak bir erdem sergilemedikleri (Wong

ve Page, 2003) de eleştiri konusu haline gelişmiş gözükmektedir. Benzer şekilde bazı yazarların hizmetkar liderlik yaklaşımını bir paradoks olarak gördükleri, yeterli ampirik temelleri olmayan, betimleyici ve anekdotlara dayalı bilimsel çerçevesi olmayan, tanım ve teori konusunda fikir birliğinden yoksun bir felsefe olarak eleştirdikleri görülmektedir (Liden, 2008; Dierendonck, 2011; Russell ve Stone, 2002; Wong ve Page, 2003).

Bilimsel yazın incelediğinde hizmetkar liderliğin gelişimi ile ilgili olarak bu alanda bilimsel çalışma yapanların genel olarak referans aldığı bilimsel eserler Greenleaf'in (1977 ve 1991) çalışmalarıdır. Örneğin Winston (2002), Patterson (2003) ve Spears (2004; 2010) gibi araştırmacılar Greenleaf'in bahsi geçen çalışmalarına atıf yaparak hizmetkar liderliğin temel özelliklerini ortaya koymuşlardır. Bu temel özellikleri şu şekilde özetlemek mümkündür (Greenleaf, 1977; Winston, 2002; Patterson, 2003; Spears, 2004; Spears, 2010; Dennis, vd., 2010 ve Brewer, 2010):

- İyi bir dinleyici olma ve anlama yeteneğine sahip olma,
- Alçakgönüllülükle hareket etme,
- Fedakâr olma,
- Güven verme ve güvenilir olma,
- Takipçileri ve toplum için vizyon sahibi olma,
- Takipçiler, kurum ve toplum için beklentisiz hizmet etme aşkına sahip olma,
- Takipçilerinin/astlarının her türlü gelişimini sağlama ve teşvik etme,
- Empati kurabilme yeteneğine sahip olma,
- İkna kabiliyetinin güçlü olması,
- Öngörü sahibi olma,
- Kavramlaştırma yani takipçilerine, kuruma ve topluma bütüncül bakabilme,
- Kendini, takipçiler, kurum ve toplum başarısı için sorumlu görme ve buna adama.
- Hizmetleri topluma yayma, toplumsal ahlaka ve sosyal sorumluluğa katkı sağlama

3. HİZMETKAR LİDERLİK BAĞLAMINDA TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE YAPILAN ARAŞTIRMALAR

Her toplumun kendine özgü kültürel özellikleri, yönetim ve liderlik tarzlarının oluşumunda belirleyici bir rol oynamaktadır. Türk yönetsel değerleri ve ilkeleri de toplum kültürünün tarihsel ve sosyolojik etkilerini yansıtmaktadır. Bu nedenle gerek özel sektörde gerekse kamu yönetiminde kültür temelli yönetim ve liderlik pratiklerine sıklıkla rastlanmaktadır. Bu bölümde ise Türk kamu yöneticilerinin hizmetkâr liderlik eğilimlerini değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilen ampirik çalışmaların bulguları sistematik biçimde ele alınmaktadır. Amaç bu alanda yapılan söz konusu araştırma sonuçları ile bu çalışmanın teorik kısmında ele alınan hizmetkar liderliği ve unsurlarını Türk kamu yönetimine hâkim olan idarenin bütünlüğü ilkesi ve kamu yönetiminin işleyişi açısından değerlendirmektir. Zira idarenin bütünlüğü bağlamında

hiyerarşik denetim ve vesayet denetimi belirli kuralları içerdiği gibi liderlik ya da yönetim açısından yöneten ve yönetilen ayrımına da işaret etmektedir.

Atilla ve Günal (2024) hizmetkar liderlik de dahil Türk sağlık sektöründe öne çıkan liderlik tarzları ile ilgili yaptıkları araştırmada hastane ortamının, birden fazla liderlik modelini içerebilecek kadar karmaşık bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedirler. Elde edilen bulgulara göre özellikle dönüşümcü liderliğin, sağlık sektöründe öne çıktığı vurgulanmaktadır. Balay ve arkadaşları (2014), eğitim yöneticilerinin hizmetkâr liderlik yeterliklerini tespit etmeye yönelik yaptıkları araştırmada yöneticilerin hizmetkâr liderlik yeterliklerinin orta düzeyde olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Bilgivar ve Topal (2022) tarafından yürütülen ve devlet ile özel okullardaki yönetici ve öğretmenlerin hizmetkâr liderlik algılarını ölçmeye yönelik ampirik araştırma, okul türünün bu algı üzerinde belirleyici bir değişken olduğunu ortaya koymaktadır. Bulgular, okul müdürlerinin hizmetkâr liderlik davranışlarına ilişkin öğretmen algılarının devlet okullarında özel okullara kıyasla daha yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, hizmetkâr liderlik algısının kurumsal yapılanma ve örgüt kültürü gibi bağlamsal faktörlerden etkilendiği söylenebilir. Diğer taraftan araştırmaya göre okul müdürleri etik davranma, iletişim, destekleyici ve yararlı çalışma ortamı oluşturma girişimleri bağlamında öğretmenlere göre kendilerini, daha fazla hizmetkar lider olarak görmektedir.

Budak ve arkadaşlarının (2023) evrenini Türkiye'de herhangi bir kamu sağlık kurumunda hizmet sunan sağlık çalışanlarının oluşturduğu araştırmalarında hizmetkar liderlik, güven ve iş tatmini ilişkisi ele alınmıştır. Elde edilen bulgular bağlamında çalışmada hizmetkâr liderliğin örgütsel güven üzerinde pozitif etkisi olduğuna vurgu yapılmaktadır. Çalışmada sağlık teşkilatlarındaki yöneticilerin liderlik özellikleri olarak şunlar öne çıkmaktadır: Dinleme, sağlık personelinin gelişimine destek verme ve ihtiyaçlarını dikkate alma, empati kurma, kurumsal bütünlüğü dikkate alma ve güven iklimi oluşturma. Topal (2019) Sağlık Bakanlığı Merkez Teşkilatı Örneği üzerinden yaptığı çalışmada, çalışanların algıları bağlamında yöneticilerin hizmetkar liderlik özellikleri içerisinde ihtiyaç duyulan bilgiyi paylaşma, çalışanı cesaretlendirme, çalışanın gelişimini destekleme, çevreyi bir bütün olarak görme, çalışana güvenme ve sosyal sorumlulukları teşvik etme davranışlarının öne çıktığını vurgulamaktadır.

Cinel ve Karaman (2021) belediye çalışanlarının hizmetkar liderlik algısına yönelik olarak yaptıkları çalışmada çalışanların hizmetkâr liderlik algılarının orta düzeyde olduğu soncuna ulaşmışlardır. Başka bir ifadeyle belediye yönetiminin hizmetkar liderlik tarzı orta düzeydedir. Demirel ve arkadaşları (2013) belediye başkanlarının liderlik tarzları ve toplam kalite ilişkisi üzerine yaptıkları çalışmada hizmetkar liderlik ile belediye hizmetlerinin kalitesi arasında güçlü ve pozitif bir ilişki bulmuşlardır.

Keleş (2022) gümrük teşkilatlarında yaptığı çalışmada Türk kamu yönetiminde demokratik, destekleyici, dönüşümcü, etkileşimci, görev odaklı, karizmatik, otokratik, takım/ekip yönetimi ve yönetsel liderlik tarzlarının daha uygun/etkili biçimde uygulanabileceği sonucuna ulaşmıştır.

Kandemir ve Akgün (2019) yaptıkları çalışmada öğretmenlere göre yöneticileri adil, dürüst, alçakgönüllü ve empatik liderlik davranışları sergilemektedir. Bu davranışlar da hizmetkar liderlik tarzının alt unsurları içerisinde yer almaktadır. Suçiçeği ve Kıral (2024), Okul

Yöneticilerinin Hizmetkâr Liderliğine İlişkin Öğretmen Algıları isimli çalışmalarında okul yöneticileri kendilerini güçlendirici, otantiklik ve alçak gönüllülük boyutlarında yeterli görmemektedirler. Ancak hizmetkar liderliğin diğer unsurlarına sahip olduklarını belirtmektedirler. Öğretmenler ise yöneticilerini güvenilir, etik, vizyon sahibi, teşvik edici/geliştirici, iletişime açık ve alçak gönüllü olarak görmektedirler. İşler ve Avcı (2023) çalışmalarında okul müdürlerinin insanı ön palana çıkarma ve insana değer verme davranışlarını sergiledikleri sonucuna ulaşmışlardır. Bu bağlamda öğretmenler yöneticilerinin hak ve hukuka değer verdiğine inanmaktadırlar.

Türkmen (2016) yılında yaptığı çalışmada okul yöneticilerinin güçlendirme ve hesap verme davranışlarının öğretmenler tarafından yeterli düzeyde görüldüğü sonucuna ulaşmıştır. Öte yandan öğretmenlere göre yöneticileri gösterişten uzak olmadığı gibi sorumluluk ilkesi ile de genel olarak bağdaşmayan davranışlar sergilemektedir. Cerit (2005) okul müdürlerinin hizmetkar liderlik davranışlarını inceleyen çalışmasında müdürler kendilerinin dinleme, farkında olma ve takım oluşturma yönünde davrandıklarını belirtmişlerdir. Öğretmenler ise müdürlerinin takım oluşturma ve ikna etme liderlik davranışlarını sergilediklerini belirtmişlerdir.

Yıldız ve Bora (2016), kamu sektörü çalışanları üzerine yaptığı araştırmada lider-üye etkileşimini ele almış ve hizmetkar liderlik algısı açısından pozitif ilişkiye vurgu yapmamıştır. Kamu çalışanlarına göre yöneticileri güçlendirme, hesap verebilirlik ve tevazu davranışları sergilemektedir.

Yılmaz (2013), Türkiye'deki farklı kamu kurumlarında yönetici statüsünde olanların hizmetkar liderlik davranışlarını o kurum çalışanları bağlamında ele alan bir çalışma yürütmüştür. Genel değerlendirmede araştırmaya katılan yöneticilerin hizmetkar liderlik özellikleri olan güçlendirme, hizmet ve vizyon boyutları bakımından orta seviyede olduğu belirlenmiştir. Diğer taraftan hizmetkar liderlik özelliği olarak kabul edilen güçlendirme boyutu milli eğitim kurumlarında emniyet ve sağlık kurumlarına göre nispeten yüksektir. Yönetici ve astlar boyutunda da güçlendirme, hizmet ve vizyon davranışlarını algılamada da farklılık olduğu çalışmada ortaya konulmaktadır. Yöneticiler, söz konusu boyutların çalışanların algısına göre kendilerinde daha yüksek olduğuna inanmaktadırlar.

4. SONUÇ VE ÖNERİ

Bilimsel literatür incelendiğinde bilim ve teknoloji başta olmak üzere günümüz bilgi çağında her alanda olduğu gibi yönetim ve liderlik boyutlarında da değişim ve gelişmeler yaşandığı kabul görmektedir. Bu durum yönetici ve liderlere yönelik yeni beklentileri de beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda bilimsel anlamda hizmetkar liderlik kavramı tartışılmaya başlanmış ve çeşitli modeller ortaya konulmuştur. Modellerin kendi içerisinde bazı ortak noktaları olsa da hizmetkar liderliğin tanımı ve teorik çerçevesine yönelik tam bir fikir birliğinin oluşmadığı görülmektedir. Ulusal ve uluslararası boyutta bu konuda çeşitli saha çalışmaları ve teorik çalışmalar yapılmıştır. Ancak elde edilen bulgular, evren ve örneklem açısından farklı sonuçlara ulaşıldığını göstermektedir. Benzer şekilde bazı yazarların hizmetkar liderlik yaklaşımını bir paradoks olarak, yeterli ampirik temelleri olmayan, betimleyici ve anekdotlara dayalı bilimsel

çerçevesi olmayan, tanım ve teori konusunda fikir birliğinden yoksun bir felsefe olarak eleştirdikleri görülmektedir.

Türk toplumu açısından bakıldığında "insanı yaşat ki toplum yaşasın" düşüncesi Türk medeniyetinin her evresinde özenle uygulanmaya çalışılan bir yönetsel değer olarak varlığını sürdürmektedir. Bu anlayış günümüz modern dünyasında etik, ahlak ve insan sevgisi gibi kavramlarla yeni yeni ön plana çıkmaktadır.

Leo'nun hac yolcuğundan ilhamla bu liderlik, Hristiyan inancıyla ilişkilendirilerek, İncil'de yazılanlar ve Hz. İsa'nın örnek alınmasına (Wong ve Page, 2003; Sendjaya 2008; Laub, 1999) uzanan bir felsefedir. Ancak buna rağmen Hristiyan kurum ve kuruluşları ile buralarda lider olanların bu liderlik tarzını sorguladığı ve uygulanmasının da zor olduğu ileri sürülmektedir.

KAYNAKÇA

Atilla, Gaye ve Günal Özgür (2024), "Sağlık Hizmetlerinde Liderlik ve Yöneticilik", SDÜ İKY Dergisi, 3(1), Ss. 57-67.

Balay, Refik, vd. (2014), "Eğitim Yöneticilerinin Hizmetkâr Liderlik Yeterlikleri ile Farklılıkları Yönetme Becerileri Arasındaki İlişki", Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi – Journal of C.4, S.1,

Barbuto, John E. Jr. And Wheeler Danıel W. (2006), "Scale Development And Construct Clarification Of Servant Leadership", Group & Organization Management, Vol. 31 No. 3, June Pp.300-326

Bertocci, David, I. (2009). Leadershıp In Organızatıons: There Is a Difference between Leaders and Managers. Lanham, Md.: University Press of America.

Braynion, Paula (2004), "Power and leadership", Journal of Health Organization and Management, Vol. 18 No. 6, pp. 447-463.

Brewer, Clay (2010) "Servant Leadership: A Review of Literature," Online Journal for Workforce Education and Development: Vol. 4: Iss. 2, Article 3. Available at: https://opensiuc.lib.siu.edu/ojwed/vol4/iss2/3

Broussine, M. (2005). Public leadership. In T. Bovaird & E. Löffler (Eds.), Public management and governance (pp.175–189). London: Routledge.

Budak, Olkan vd. (2023), "Hizmetkâr Liderlik ve Örgütsel Güvenin İş Tatmini Üzerine Etkisinin Belirlenmesi: Sağlık Sektöründe Bir İnceleme", MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi 2023 Cilt: 12 Sayı: 3.

Cerit, Yusuf (2005). İlköğretim Okulu Müdürlerinin Hizmet Yönelimli Liderlik Rollerini Gerçekleştirme Düzeyleri. Ege Eğitim Dergisi, 6 (2), 1-19.

Cinel Mehmet Ozan ve Karaman, Güven (2021), "Belediye Çalışanlarının Hizmetkâr Liderlik ve Toplam Kalite Yönetimi Algıları; Giresun Belediyesi Örneği", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt/Volume:20- Sayı/Issue:79.

Demirel, Erkan Turan vd. (2013), "Vatandaşların Belediye Hizmet Kalitesi Algılamaları Üzerinde Belediye Başkanlarının Liderlik (Hükümdar/Hizmetkar) Özelliklerinin Belirleyiciliği: TRB-I Bölgesi Örneği", Çağdaş Yerel Yönetimler, 22(2).

Dennis, Robert S. And Bocarnea, Mihai (2005), "Development of the servant leadership assessment instrument", Leadership & Organization Development Journal Vol. 26 No. 8, 2005 pp. 600-615

Dennis, Robert S. Linda Kinzler-Norheim and Mihai Bocarnea (2010). "Servant Leadership Theory: Development of the Servant Leadership Assessment Instrument "Palgrave Macmillan, a division of Macmillan Publishers Limited 2010

Dierendonck, Dirk van (2011), "Servant Leadership: A Review and Synthesis", Journal of Management Vol. 37 No. 4, July 2011 1228-1261

Dierendonck, Dirk van and Nuijten, Inge (2011), "The Servant Leadership Survey: Development and Validation of a Multidimensional Measure", J Bus Psychol (2011) 26:249–267

Errol E. Joseph and Bruce E. Winston (2005), ""A correlation of servant leadership, leader trust, and organizational trust", Leadership & Organization Development Journal Vol. 26 No. 1, 2005 pp. 6-22

Greenleaf, R. K. (1977). Servant leadership: A journey into the nature of legitimate power and greatness. Newyork

Hedlund, J., Forsythe, G. B., Horvath, J. A., Williams, W. M., Snook, S., &Sternberg,R.J.(2003).Identifying and assessing tacit knowledge: understanding the practical intelligence of military leaders. The Leadership Quarterly, 14(2), 117-140.

İşler, Muhammet ve Avcı, Ahmet (2023), "Hizmetkâr Liderliğin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi ve Örgütsel Adaletin Aracılık Rolü", Toplum, Eğitim ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 1.

Kandemir, A. & Akgün, N. (2019). "Ortaokul öğretmenlerinin hesap verebilirlik algıları ile yöneticilerinin hizmetkâr liderlik davranış düzeyleri arasındaki ilişki". Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 19(4), 1637-1653.

Keleş, N. (2022). Liderlik, liderlik tarzları ve Türk gümrük idareleri özelinde kamu yönetiminde liderlik. Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama, 5(2), 72-85.

Laub, James Alan (1999), Assessing the Servant Organization Development of the Servant Organizational Leadership Assessment (SOLA) Instrument, Boca Raton, Florida.

Liden Robert C and others (2008), "Servant leadership: Development of a multidimensional measure and multi-level assessment", The Leadership Quarterly 19 (2008) 161–177

Ndonye. Davies M. (2022), "Followership in Leadership Process and Organizational Performance: A Review of Literature", International Journal of Organizational Leadership 11(2022) 26-43

Oranefo, Patricia C. (2022), "Autocratıc Leadershıp Styles On Employee Productıvıty In Pharmaceutıcal Companıes In Nıgerıa", Research Journal Of Management Practice, Vol. 2, Issue 12.

Papathanasiou, Ioanna V., vd. (2014) "Motivation, Leadership, Empowerment and Confidence: Their Relation with Nurses' Burnout", Mater Sociomed, 26(6): 405-410.

Patterson, Kathleen (2003). " Servant Leadership: A Theoretical Model", Servant Leadership Research Roundtable – August 2003 Published by the School of Leadership Studies, Regent University s. 1-7

Russell, Robert F. And Stone, A. Gregory (2002), "A review of servant leadership attributes: developing a practical model", Leadership & Organization Development Journal 23/3 [2002] 145-157

Sendjaya, Sen and others(2008), "Defining and Measuring Servant Leadership Behaviouin Organizations", Journal of Management Studies 45:2 March 2008

Spears , Larry C. (2010). "Character and Servant Leadership: Ten Characteristics of Effective, Caring Leaders ", The Journal of Virtues & Leadership, Vol. 1 Iss. 1, 2010, 25-30.

Spears, L. C. (2004). Practicing Servant-Leadership. Leader to Leader(34), s. 7-11.

Stogdill, R. M. (1974). Handbook of leadership: A survey of theory and research. The Free Press.

Suçiçeği, Aynur ve Kıral, Erkan (2024), "Okul Yöneticilerinin Hizmetkâr Liderliğine İlişkin Öğretmen Algıları", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 69 Sayfa: 153-179.

Şahin, Ali, Temizel, H., Örselli, E., (2004), "Bankacılık Sektöründe Çalışan Yöneticilerin Kendi Liderlik Tarzlarını Algılayış Biçimleri ile Çalışanların Yöneticilerinin Liderlik Tarzlarını Algılayış Biçimlerine Yönelik Uygulamalı Bir Çalışma", 3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiri Kitabı, Sözkesen Matbaacılık, Eskişehir, s. 657-665.

Şahin, Ali; Taşpınar, Yasin; Eryeşil, Kemalettin and Örselli, Erhan (2015), "Kamu Yönetiminde Liderlik: Yönetici ve Çalışanların Liderlik Algısı", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, Volume:18, Issue:2, pp.73-96.

Topal, Ali (2019), "Kurum Çalışanlarının, Örgütsel Bağlılığını Etkileme Sürecinde Otantik ve Hizmetkâr Liderlik Davranışlarının İncelenmesi: Sağlık Bakanlığı Merkez Teşkilatı Örneği", Doktora Tezi, İstanbul.

Türkmen, Fatma (2026), Ortaokul Yöneticilerinin Hizmetkâr Liderlik Davranışlarının Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılıkları Üzerindeki Etkisi (Sinop İli Örneği), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi).

Van Wart, Montgomery (2000). "Public-Sector Leadership Theory: An Assessment". Public Administration Review, 63 (2), ss. 214-228.

Waddell, Jane T. (2006), "Servant Leadership", Servant Leadership Research Roundtable – August 2006

Winston, Bruce E. (2002). "Be A Leader for God's Sake -- From values to behaviors" , School of Leadership Studies Regent University. York: Paulist Press.

Wong, Paul T. P. And Davey, Dean (2007), "Best Practices in Servant Leadership" Servant Leadership Research Roundtable – July 2007

Wong, Paul T. P. And Page, Don (2003), "Servant leadership: An Opponent-Process Model and the Revised Servant Leadership Profile", Servant Leadership Roundtable – October, 2003

Yıldız, Bora (2016), "Hizmetkâr Liderlik Algısının Lider-Üye Etkileşimi Üzerindeki Etkisi: Kamu Sektörü Çalışanları Üzerine Bir Araştırma" KAÜİİBFD 7(14), 499-517.

Yılmaz, Reyhan Geçdoğan (2013), "Kamuda Görev Yapan Yöneticilerin Hizmetkâr Liderlik Yeterlikleri ile Farklılıkları Yönetme Becerileri", Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa.

Yukl, G. A., & Gardner, W. L. (2013). Leadership in organizations. Pearson Education.

Zel, Uğur (2006). Kişilik ve Liderlik. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.Uçar, A. (2022). Akıllı kentler ve su kullanımı. Medeniyet Araştırmaları Dergisi, 7(1), 1-14.

INFLUENCE OF BOARD AND GENDER DIVERSITY ON SDG REPORTING

Maria Carmen Huian

Alexandru Ioan Cuza University of Iasi, Romania

maria.huian@uaic.ro – https://orcid.org/0000-0002-4446-0805

Mihaela Curea

Alexandru Ioan Cuza University of Iasi, Romania

mihaela.curea@feaa.uaic.ro – https://orcid.org/0000-0003-0715-5745

Marilena Mironiuc

Alexandru Ioan Cuza University of Iasi, Romania

marilena@uaic.ro – https://orcid.org/0000-0002-8496-3888

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the influence of board and gender diversity on the sustainability reporting of SDGs by Romanian banks for an eight-year period, spanning 2017 to 2023. The quality of reporting is measured through scores manually calculated, based on sustainability reports, for the best reported eight SDGs, overall as well as by grouping the SDGs according to the four pillars of sustainability: social, environmental, governance and economic. To test this influence, fixed-effect regression models are used. Robustness check is performed by employing a different variable to capture gender diversity. Results indicate a mixed impact of the variables that reflect board diversity: board size has a negative influence, albeit occasionally insignificant; board independence is a consistent positive factor, while the existence of a sustainability committee has no influence at all. Likewise, gender diversity does not seem to influence the quality and transparency of reporting. Furthermore, larger banks tend to provide better reporting on social and economic aspects. Utilizing GRI standards and providing information on materiality analysis are also significant determinants. These findings are considered valuable for regulators and practitioners aiming to enhance SDG reporting practices in the banking sector of emerging economies.

Keywords: sustainability reporting, SDG, board diversity, gender diversity.

ÖRGÜTSEL DIŞLANMANIN PSİKOLOJİK SAHİPLENME ÜZERİNE ETKİSİNDE ÖRGÜTSEL UTANCIN ARACI ROLÜ

Doç. Dr. Daimi KOÇAK

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Ali Cavit Çelebioğlu Sivil Havacılık Yüksekokulu,

Havacılık Yönetimi

dkocak@erzincan.edu.tr - ORCID: 0000-0001-9099-2055

Doç. Dr. Murat BAŞ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

Sağlık Yönetimi Bölümü

murat.bas@erzincan.edu.tr - ORCID: 0000-0002-9479-4571

Özet

Örgütlerde çalışanların örgütsel çıktılara etki edebilecek tutum ve davranışlarını şekillendirerek birtakım duygular yaşamaları olası bir durumdur. Örgütler çalışanlarda olumlu duygular yaratarak onların tutum ve davranışlarını örgütsel hedeflere olumlu katkı sağlayacak şekilde değiştirmeyi hedeflerler. Bu çalışmada duygusal olaylar teorisinden yararlanarak örgütsel dışlanmanın psikolojik sahiplik üzerindeki etkisinde örgütsel utancın aracılık rolünü inceledik. Veriler Türkiye'deki bir üniversitede çalışan 265 akademisyenden anket tekniği kullanılarak toplanmıştır. Hipotezlerin test edilmesinde PROCESS makro (SPSS için) programı kullanılmıştır. Sonuçlar örgütsel dışlanmanın psikolojik sahiplenme üzerinde negatif bir etkisinin olduğunu göstermiştir. Ayrıca sonuçlar örgütsel utancın örgütsel dışlanma ve psikolojik sahiplenme arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini doğrulamıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda teorik ve pratik katkılar tartışılmıştır.

THE MEDIATING ROLE OF ORGANIZATIONAL SHAME IN THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL OSTRACISM ON PSYCHOLOGICAL OWNERSHIP

Abstract

It is possible for employees in organizations to experience certain emotions, shaping their attitudes and behaviors that can impact organizational outcomes. Organizations aim to create positive emotions in employees and change their attitudes and behaviors so that they contribute positively to organizational goals. In this study drawing on affective events theory, we

examined the mediating role of organizational shame in the effect of organizational ostracism on psychological ownership. Data were collected using a survey technique from 265 academics working at a university in Turkey. The PROCESS macro (for SPSS) program was used to test the hypotheses. The results indicated that organizational ostracism has a negative effect on psychological ownership. Furthermore, the results confirmed that organizational shame mediates the relationship between organizational ostracism and psychological ownership. Theoretical and practical contributions based on these results are discussed.

Giriş

Psikolojik sahiplenme, bireyin bir şeye karşı geliştirdiği bağlılık ve onu kendine ait hissetme duygusunun ürünüdür. Yasal sahiplikten farklı olarak, bu his bireyde daha derin bir aidiyet, kimlik ve sahiplenme duygusu geliştirerek bireyin pozitif çalışma davranışları göstermesine neden olur. Başka bir deyişle psikolojik sahiplenme, çalışanlara neyin değerli ve önemli olduğuna dair bakış açısı kazandırır (Vem vd., 2025). Yapılan araştırmalar psikolojik sahiplenmenin çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışlarını, performanslarını, örgüte bağlılıklarını iş tatminlerini olumlu yönde etkilediğini tespit etmişlerdir (Dawkins vd., 2017; Zhang vd., 2021). Yöneticilerin örgütler için kritik öneme sahip bu çıktılara etki eden psikolojik sahiplenmeye nelerin etki ettiğini iyi bilmeleri gerekir. Bu çalışmada duygusal olaylar teorisini kullanarak örgütsel dışlanmanın örgütsel utanç aracılığı ile psikolojik sahiplenme üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Duygusal olaylar teorisi örgütlerde yaşanan duygusal olayların çalışanların örgütsel çıktılara etki eden tutum ve davranışlarını hangi yönde etkileyebileceği konusunda bilgi veren bir teoridir (Weiss ve Cropanzano, 1996). Örgütlerde çalışanlar üzerinde duygusal bir etkisi olan örgütsel dışlanma Ferris ve diğerlerine (2008) tarafından bir kişinin sosyal veya iş ortamında başkaları tarafından ihmal edildiğini veya dışlandığını hissetme derecesi olarak tanımlanmıştır. Örgütsel dışlanma iş arkadaşları veya yöneticilerin nezaketsiz davranışları nedeniyle ortaya çıkan, gereksiz yere üretkenliği azaltan bir işyeri davranışıdır (Vem vd., 2025). Benzer şekilde örgütlerde çalışanların hissedebilecekleri bir duygu olan örgütsel utanç ise bireyin işine dair kimliğini ilgilendiren kritik bir standardın altında kaldığını fark etmesi ve bunu benliğine yönelik bir tehdit olarak değerlendirmesi sonucu hissedilen yoğun bir olumsuz duygu olarak tanımlanmıştır (Daniels ve Robinson, 2019).

Bu çalışma ile literatüre bazı önemli katkılarda bulunmayı umuyoruz. Bunlardan birincisi, bu çalışmada örgütsel olaylar teorisini kullanarak örgütlerde çalışanların tutum ve

davranışlarına etki edebilen örgütsel dışlanmanın psikolojik sahiplenme üzerindeki etkisini inceledik. Bildiğimiz kadarıyla bu çalışma örgütsel dışlanmanın psikolojik sahiplenme üzerindeki etkisini inceleyen ilk çalışmadır. İkinci olarak bu çalışmada örgütsel dışlanmanın psikolojik sahiplenme üzerindeki etkisinde örgütsel utancın aracı rolünün olduğunu ileri sürdük. Araştırmamız, örgütsel utancın psikolojik sahiplenmeyi nasıl etkilediğine dair anlayışımızı artırarak örgütsel utanç ve psikolojik sahiplenme arasındaki ilişkinin altında yatan mekanizmalar hakkında yeni bir bakış açısı kazandırıyor.

Araştırma Hipotezleri ve Modeli

H_1= Örgütsel dışlanma psikolojik sahiplenmeyi anlamlı ve negatif etkilemektedir.

H_2= Örgütsel dışlanma örgütsel utancı anlamlı ve pozitif etkilemektedir.

H_3=Örgütsel utaç psikolojik sahiplenmeyi anlamlı ve negatif etkilemektedir

H4= Örgütsel dışlanmanın psikolojik sahiplenme üzerine etkisinde örgütsel utancın aracı role sahiptir.

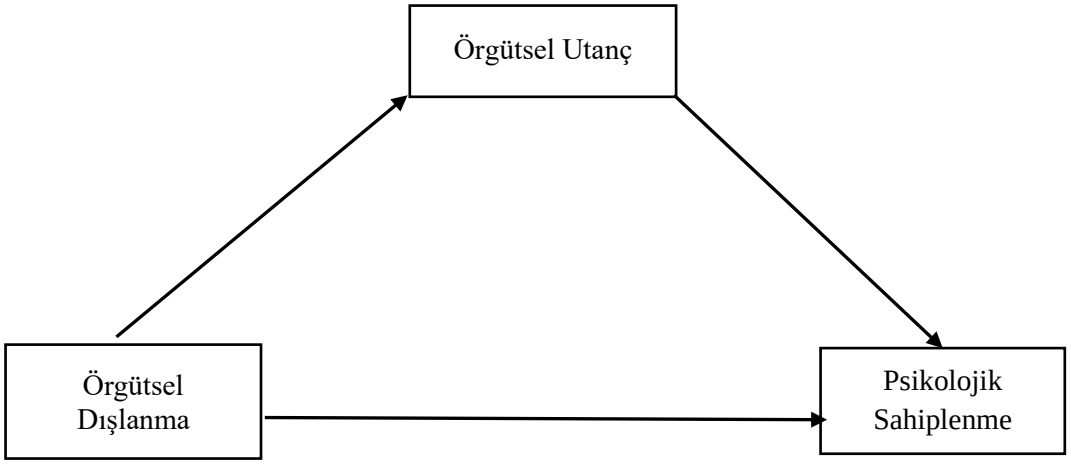

Şekil 1. Araştırma Modeli

1. Araştırma metodolojisi

1.1.Araştırmanın örneklemi

Araştırma verileri Türkiye'deki bir üniversitenin 265 akademisyeninden oluşmaktadır.

1.2.Araştırmanın Ölçekleri

Katılımcılar bütün ölçek maddelerine 1 = kesinlikle katılmıyorum ile 5 = kesinlikle katılıyorum arasında değişen 5'li Likert tipi bir ölçeğe göre yanıt verdiler.

Örgütsel dışlanma ölçeği: Katılımcıların örgütsel dışlanma algılarını ölçmek için Scott (2007) tarafından geliştirilen ve Türkçe uyarlaması Karabey (2014) tarafından yapılan 11 maddeli "Örgütsel Dışlanma Ölçeği" kullanılmıştır.

Psikolojik sahiplenme ölçeği: Katılımcıların psikolojik sahiplenme seviyelerini tespit etmek için Van Dyne ve Pierce (2004) tarafından geliştirilen tek boyutlu ve yedi maddeden oluşan "Psikolojik Sahiplenme Ölçeği" kullanılmıştır.

Örgütsel utanç ölçeği: Katılımcıların örgütsel utanç seviyelerini tespit etmek amacıyla Marschall vd. (1994) tarafından geliştirilen beş maddeli "Örgütsel Utanç Ölçeği" kullanılmıştır.

1.3.Araştırma verilerinin analizi

Araştırmada verilerin tanımlayıcı, bağıntılı ve çok değişkenli ilişkilerin analiz edilebilmesi amacıyla SPSS 27, AMOS 24 ve SPSS PROCESS MACRO analiz programları kullanılarak sonuçlar elde edilmiştir. Araştırmada ilk olarak araştırmanın ölçeklerinin birbiriyle olan ilişkilerini tespit etmek için SPSS 27 analiz programından Bivariate korelasyon analizi yapılmıştır. Araştırma modelinin doğrulanmasında AMOS 24 paket analiz programı kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi ve ölçeklere ait birleşim ve ayrışım geçerliliği testleri gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın hipotez testleri safhasında ise Preacher ve Hayes'in (2004) geliştirdiği SPSS Macro analiz programı kullanılarak sonuçlar elde edilmiştir.

Demografik Özellikler

Cinsiyet	**n**	**%**	**Yaş**	**n**	**%**
Kadın	119	44,9	22-30 yaş	25	9,4
Erkek	146	55,1	31-39 yaş	95	35,8
Çalışma Süresi			40-48 yaş	43	16,2
2 yıl ve altı	53	20	48 yaş ve üstü	102	38,5
3-6 yıl	65	24,5	**Medeni Durum**		
7-10 yıl	35	13,2	Evli	228	77,3
11 yıl ve üstü	112	42,3	Bekâr	67	22,7
Toplam	**265**	**100,0**	**Toplam**	**265**	**100,0**

Araştırmaya katılan 265 katılımcının demografik dağılımları incelendiğinde, cinsiyet açısından örneklemin %55,1'inin erkek, %44,9'unun kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Yaş dağılımına bakıldığında, katılımcıların en yoğun olarak **48 yaş ve üzeri** (%38,5) ve **31-39 yaş**

(%35,8) aralığında toplandığı görülmektedir. Daha genç yaş gruplarının (22-30 yaş, %9,4) sınırlı düzeyde temsil edilmesi, örneklemin daha çok orta ve ileri yaş grubundaki çalışanlardan oluştuğunu göstermektedir. Çalışma süresi değişkeni açısından incelendiğinde, katılımcıların %42,3'ünün **11 yıl ve üzeri** deneyime sahip olduğu, %24,5'inin 3-6 yıl, %20'sinin 2 yıl ve altı, %13,2'sinin ise 7-10 yıl arasında çalışma deneyimine sahip olduğu görülmektedir. Bu dağılım, örneklemde kıdemli çalışanların daha baskın olduğunu göstermektedir. Medeni durum açısından örneklem incelendiğinde, katılımcıların %77,3'ünün evli, %22,7'sinin ise bekâr olduğu anlaşılmaktadır. Genel olarak, demografik bulgular örneklemin çoğunlukla orta-ileri yaş grubuna ve kıdemli çalışanlara dayandığını ortaya koymaktadır. Bu durum, araştırma bulgularının özellikle deneyimli çalışanların algı ve tutumlarını yansıttığını göstermektedir. Dolayısıyla, sonuçların genellenmesinde bu özelliklerin dikkate alınması önemlidir.

Ölçüm modelleri

Araştırmanın bu safhasında, önceki araştırmalarda kullanılmış ve kuramsal dayanağı olan araştırma modelinde kullanılan değişkenlerin yapısının geçerliğini teyit etmek için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. Araştırmada kullanılan örgütsel dışlanma, örgütsel utanç ve psikolojik sahiplenme ölçekleri ile oluşturulan ölçüm modelinin yapı geçerliliğini test etmek için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulama uygulanmıştır. Her bir uyum ölçütü, modellerin veriyle ne kadar iyi örtüştüğünü değerlendirmek için kullanılmıştır.

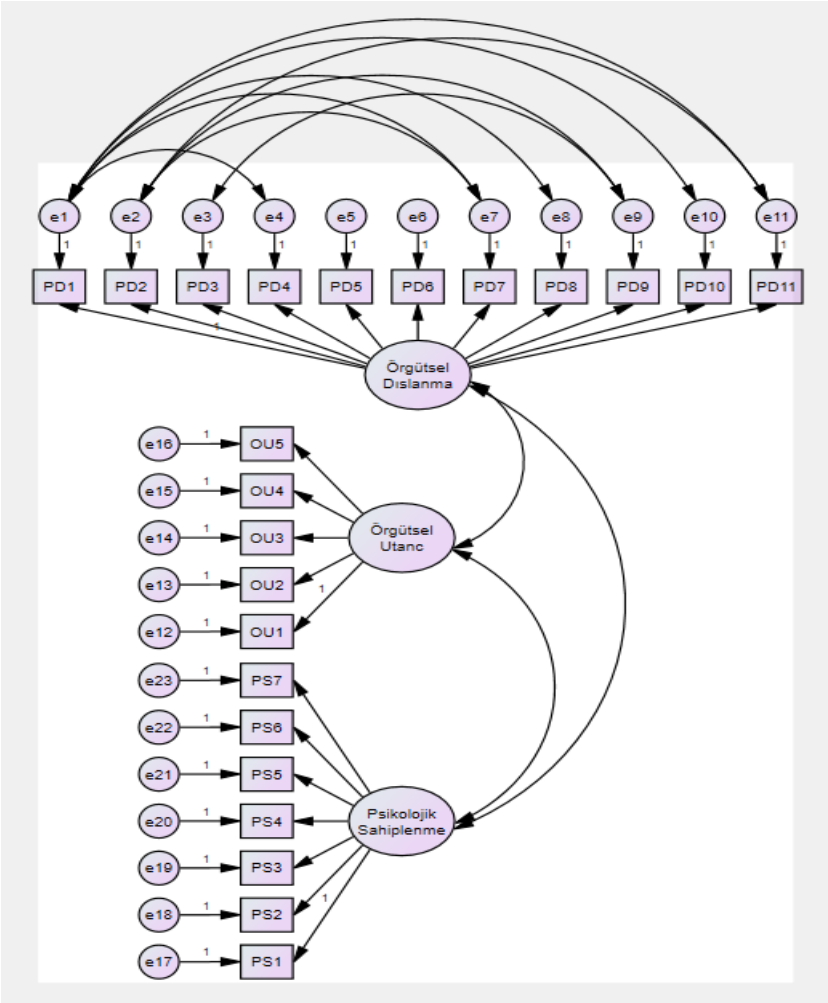

Araştırmada, değişkenlerin yapı geçerliliğini ve modelin veriyle uyumunu test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır Tablo 1'de, araştırmadaki tüm değişkenleri içeren dört faktörlü ölçüm modeli ile diğer alternatif modeller (Model 1, Model 2, Model 3 ve Model 4) için uyum iyiliği değerleri gösterilmiştir.

Tablo 2: Ölçüm modeli ve alternatif modellere ait uyum iyiliği değerleri

Modeller	CMIN(χ2)	DF	χ2/df	RMSEA	CFI	TLI	SRMR
Araştırma Modeli	622,912	218	2,857	0,074	0,941	0,932	0,041
Model 1	1045,889	220	4,754	0,119	0,880	0,862	0,097
Model 2	2119,212	222	9,546	0,157	0,762	0,713	0,136
Model 3	2870,356	223	12,872	0,212	0,615	0,563	0.267

N=453; χ2/df=Ki-Kare Uyum Testi; RMSEA=Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü; CFI= Karşılaştırmalı Uyum İndeksi; TLI= Tucker-Lewis indeksi; SRMR=Standartlaştırılmış Ortalama Hataların Karekökü

BULGULAR

Korelasyon ve güvenirlik analizleri

Tablo 2'de araştırmanın üç ana değişkenin (örgütsel dışlanma, örgütsel utanç ve psikolojik sahiplenme), ortalama (x̄), standart sapma (S.S.), güvenilirlik (Cronbach's Alpha= α) ve korelasyon analiz sonuçlarını içermektedir.

Tablo 2: Ölçeklere ait korelasyon ve güvenilirlik bulguları

	x̄	S.S.	ÖD	ÖU	PS	α
Örgütsel Dışlanma (ÖD)	2,096	0,994	-			0.967
Örgütsel Utanç (ÖU)	2,257	0,920	0.704**	-		0.893
Psikolojik Sahiplenme (PS)	3,646	1,149	-0.533**	-0.678**	-	0.966

N=265;

Tablo 2'de yer alan bulgular incelendiğinde, öncelikle ölçeklerin güvenilirlik düzeylerinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Cronbach alfa katsayıları örgütsel dışlanma (α=0.967), örgütsel utanç (α=0.893) ve psikolojik sahiplenme (α=0.966) için önerilen kabul edilebilir eşik değer olan 0.70'in (Nunnally & Bernstein, 1994) oldukça üzerinde bulunmuştur. Bu sonuç, araştırmada kullanılan ölçeklerin içsel tutarlılığının yüksek ve ölçümlerin güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır. Korelasyon katsayıları incelendiğinde, örgütsel dışlanma ile örgütsel utanç arasında güçlü ve pozitif yönlü bir ilişki ($r=0.704$, $p<0.01$) bulunmuştur. Bu durum, örgütte dışlanma yaşayan bireylerin aynı zamanda daha yüksek düzeyde utanç duygusu yaşadıklarını göstermektedir. Nitekim literatürde de sosyal dışlanmanın bireylerde benlik saygısını zedeleyerek utanç duygusunu artırabileceği belirtilmektedir (Tangney & Dearing, 2002; Robinson et al., 2013). Buna karşın, örgütsel dışlanma ile psikolojik sahiplenme arasında negatif ve orta düzeyde bir ilişki ($r=-0.533$, $p<0.01$), örgütsel utanç ile psikolojik sahiplenme arasında ise daha güçlü düzeyde negatif bir ilişki ($r=-0.678$, $p<0.01$) saptanmıştır. Bu bulgular, çalışanların örgütte dışlanma ve utanç deneyimlerinin arttıkça örgüte yönelik sahiplenme duygularının azaldığını ortaya koymaktadır. Bu sonuç, psikolojik sahiplenmenin çalışanların örgütle kurdukları aidiyet ve özdeşleşme duygusuyla yakından ilişkili olduğu yönündeki literatürü desteklemektedir (Pierce et al., 2001; Avey et al., 2009).

Hipotezlerin Test Edilmesi

Ölçüm modelinin doğrulanması ve korelasyon analizlerinin birbiriyle anlamlı ilişkilere sahip olmasından sonra, araştırma hipotezleri (H_1, H_2, H_3, H_4) analiz edilmiştir. Araştırmanın hipotezlerini test etmek için ise, Preacher ve Hayes'in (2004) geliştirdiği SPSS Macro analiz programı kullanılmıştır. Araştırmanın hipotez testlerine ait regresyon analizi sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Aracılık Testine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Örgütsel Utanç						
Değişkenler	***β***	***SH***	***T***	***P***	**EDGA**	**EYGA**
Örgütsel Dışlanma	0,652	0,041	16,071	0,000	0,572	0,732
Psikolojik Sahiplenme						
Değişkenler	***β***	***SH***	***T***	***P***	**EDGA**	**EYGA**
Örgütsel Utanç	-0,748	0,079	-9,415	0.000	-0,904	-0,591
Örgütsel Dışlanma (Direkt Etki)	-0,130	0,074	-1,762	0.000	-0,274	-0,015
Örgütsel Dışlanma (Toplam Etki)	-0,617	0,060	-10,228	0.000	-0,736	-0,498
			β	***SH***	**EDGA**	**EYGA**
Aracı Etki			-0,487	0,063	-0,531	-0,311

N=265; **EDGA** = En düşük güven aralığı; **EYGA** = En yüksek güven aralığı

Tablo 3'te sunulan aracılık analizi sonuçları, örgütsel dışlanma, örgütsel utanç ve psikolojik sahiplenme arasındaki ilişkilerin dinamiklerini ortaya koymaktadır. İlk olarak, örgütsel dışlanmanın örgütsel utancı pozitif ve anlamlı düzeyde yordadığı görülmektedir ($\beta=0.652$, $p<0.001$). Bu sonuç, örgütte dışlanan çalışanların daha yoğun bir şekilde utanç duygusu yaşadıklarını göstermektedir. Nitekim sosyal dışlanmanın bireylerin benlik algısını zedeleyerek utanç ve değersizlik hislerini artırabileceği literatürde de vurgulanmaktadır (Tangney & Dearing, 2002; Robinson et al., 2013). Öte yandan, örgütsel utancın psikolojik sahiplenme üzerinde negatif ve güçlü bir etkisinin olduğu bulunmuştur ($\beta=-0.748$, $p<0.001$). Bu bulgu, çalışanların örgüt içerisinde utanç yaşadıklarında örgütlerine yönelik sahiplenme duygularının azaldığını göstermektedir. Psikolojik sahiplenmenin örgütle kurulan aidiyet ve özdeşleşme duygusuna dayandığı dikkate alındığında (Pierce et al., 2001), utanç duygusunun bu bağı zayıflatıcı bir rol üstlendiği söylenebilir.

Doğrudan etkiler değerlendirildiğinde, örgütsel dışlanmanın psikolojik sahiplenme üzerindeki etkisinin anlamlı olmadığı ($\beta=-0.130$, $p>0.05$), ancak toplam etkinin negatif ve anlamlı olduğu ($\beta=-0.617$, $p<0.001$) görülmektedir. Bu bulgu, örgütsel utancın aracılık rolünü doğrulamaktadır. Aracı etkinin istatistiksel olarak anlamlı bulunması ($\beta=-0.487$, %95 GA [-0.531, -0.311]) örgütsel dışlanmanın psikolojik sahiplenme üzerindeki etkisinin tamamen örgütsel utanç aracılığıyla gerçekleştiğini göstermektedir.

Dolayısıyla, elde edilen sonuçlar örgütsel dışlanmanın çalışanlarda utanç duygusunu tetiklediğini, bu utanç duygusunun da psikolojik sahiplenmeyi zayıflattığını ortaya

koymaktadır. Başka bir ifadeyle, örgütsel utanç, örgütsel dışlanma ile psikolojik sahiplenme arasındaki ilişkide **tam aracılık rolü** üstlenmektedir. Bu sonuç, çalışanların olumsuz sosyal deneyimlerinin yalnızca bireysel duygusal sonuçlar doğurmakla kalmayıp, aynı zamanda örgütle kurdukları psikolojik bağları da doğrudan etkilediğini göstermektedir.

Sonuç ve öneriler

Bu çalışmanın teorik ve pratik birtakım katkılarının olmasını umuyoruz. İlk olarak çalışmamız, iş arkadaşları veya yöneticilerden kaynaklanan nezaketsiz davranışlar nedeniyle ortaya çıkan, gereksiz yere üretkenliği azaltan bir işyeri davranışı olan örgütsel dışlanmanın sonuçları hakkında teorik olarak önemli bir katkı sağlamıştır. Çalışmamızda örgütsel dışlanmanın örgütsel utancı artırdığı ve psikolojik sahiplenmeyi azalttığı tespit edilmiştir. İkinci olarak çalışmamız örgütsel dışlanma ve psikolojik sahiplenme arasındaki ilişkide örgütsel utancın aracılık etkisini inceleyerek bu ilişkinin altında yatan mekanizmalar hakkında bilgi vermiştir. Bulgular örgütsel dışlanmanın örgütsel utanç aracılığı ile psikolojik sahiplenme üzerinde dolaylı bir etkisinin olduğunu göstermiştir.

Araştırma bulguları doğrultusunda örgüt yöneticilerine birkaç öneride bulunulabilir. İlk olarak yöneticiler örgütsel hedeflerin yerine getirilmesinde çalışanların psikolojik sahiplenmelerinin öneminin çok iyi farkında olmaları gerekir. Örgütün bu konuyla ilgi yöneticilerin farkındalıklarını artırmak için gerekli bilgilendirmeyi yapması gerekir. Psikolojik sahiplenmeye olumsuz etkisi olan örgütsel dışlanma algısının örgüt yöneticileri tarafından birtakım önlemlerle ortadan kaldırılması gerekir. Örgüt yöneticilerinin çalışanların dışlanma algılarını azaltmak için olumlu bir çalışma kültürü yaratmaları, iş etiği konusunda bütün çalışanlara eğitim vermeleri, çalışanlar arası ilişkileri güçlendirmek için çeşitli ödüllendirme yöntemlerini kullanmaları ve örgütsel dışlanma hissiyatına sahip çalışanları tespit ederek onları bu hislere iten problemleri çözmeleri gerekir.

KAYNAKLAR

Avey, J. B., Avolio, B. J., Crossley, C. D., & Luthans, F. (2009). Psychological ownership: Theoretical extensions, measurement and relation to work outcomes. Journal of Organizational Behavior, 30(2), 173–191. https://doi.org/10.1002/job.583

Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. Journal of Personality and Social Psychology, 51(6), 1173–1182. https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.6.1173

Dawkins, S., Tian, A. W., Newman, A., & Martin, A. (2017). Psychological ownership: A review and research agenda. *Journal of organizational behavior*, *38*(2), 163-183.

Dyne, L. V. and Pierce, J. L. (2004). Psychological Ownership and Feelings of Possession: Three Field Studies Predicting Employee Attitudes and Organizational Citizenship Behavior, Journal of Organizational Behavior, Vol. 25, No. 4 (Jun., 2004), pp. 439-459.

Ferris, D. L., Brown, D. J., Berry, J. W., & Lian, H. (2008). The development and validation of the Workplace Ostracism Scale. Journal of Applied Psychology, 93(6), 1348.

Hayes, A. F. (2018). Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach (2nd ed.). Guilford Press.

Karabey, C. N. (2014). İşyerinde Dışlanma. Ankara: İmaj Yayıncılık.

Marschall, D. Saftner, J., & Tangney, J. P. (1994). The State Shame and Guilt Scale. George Mason University, Fairfax, VA.

Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). Psychometric theory (3rd ed.). McGraw-Hill.

Pierce, J. L., Kostova, T., & Dirks, K. T. (2001). Toward a theory of psychological ownership in organizations. Academy of Management Review, 26(2), 298–310. https://doi.org/10.5465/amr.2001.4378028

Pierce, J. L., Kostova, T., & Dirks, K. T. (2001). Toward a theory of psychological ownership in organizations. Academy of Management Review, 26(2), 298–310. https://doi.org/10.5465/amr.2001.4378028

Robinson, S. L., O'Reilly, J., & Wang, W. (2013). Invisible at work: An integrated model of workplace ostracism. Journal of Management, 39(1), 203–231. https://doi.org/10.1177/0149206312466141

Scott, K. D. (2007). The Development And Test Of An Exchange-Based Model Of Interpersonal Workplace Exclusion. PhD Thesis, The Graduate School University of Kentucky.

Tangney, J. P., & Dearing, R. L. (2002). Shame and guilt. Guilford Press.

Vem, L. J., Sike, F. S., Pam, N. C., Ochigbo, A. D., & Tee, K. K. (2025). Am I Needed Here? How Psychological Ownership Explains the relationship between Supervisors' Support and Workplace Ostracism. *SAGE Open*, *15*(1), 21582440251319976.

Weiss, H. M., & Cropanzano, R. (1996). Affective events theory. *Research in organizational behavior*, *18*(1), 1-74.

Zhang, Y., Liu, G., Zhang, L., Xu, S., & Cheung, M. W. L. (2021). Psychological ownership: A meta-analysis and comparison of multiple forms of attachment in the workplace. *Journal of Management*, *47*(3), 745-770.

ÖRGÜT KÜLTÜRÜ, SAĞLIKTA ŞİDDETE MARUZ KALMA VE DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN İNCELENMESİ

Doç. Dr. Yusuf ÖCEL
Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü,
yusufocel@duzce.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-4555-7035

Dr. Öğr. Üyesi Ayhan TERZİBAŞ
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Yeniçağa Yaşar Çelik MYO,
ayhan.terzibas@ibu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-9738-5917

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacı örgüt kültürü, sağlıkta şiddete maruz kalma ve demografik özellikler arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel araştırma yönetimini tercih edildiği bu çalışmada veriler kesitsel olarak toplanmıştır. Çalışmanın evrenini Düzce ilinde bulunan kamu, üniversite ve özel hastane çalışanları oluşturmaktadır. Çalışmada kolayda örneklem yöntemi ile sağlık kuruluşları çalışanlarından anket tekniği ile veriler toplanmıştır. Toplamda 417 veri üzerinden analizler yapılmıştır. Verilerin analizinde SPSS ve AMOS programları kullanılmıştır. Elde edilen verilere frekans, doğrulayıcı faktör analizi, normallik testi, ki-kare analizi ve t-testi analizleri yapılmıştır. Faktör analizine göre örgüt kültürü dört boyuttan oluşmuştur. Bunlar klan kültürü, adokrasi kültürü, piyasa kültürü ve hiyerarşi kültürüdür. Şiddete maruz kalma dört boyuttan oluşmaktadır. Bunlar fiziksel şiddet, sözlü taciz, cinsel istismar ve mobingdir. Araştırma sonuçlarına göre sözlü taciz ve mobing en fazla karşılaşılan şiddet türü olmuştur. Yapılan farklılık analizlerine göre örgüt kültürünün tüm boyutları ile mobbinge maruz kalma arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Şiddete maruz kalma ile demografik gruplar arasında yine anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgüt kültürü, Şiddete maruz kalma, Demografik özellikler, Sağlık kurumu.

AN EXAMINATION OF THE RELATIONSHIPS BETWEEN ORGANIZATIONAL CULTURE, EXPOSURE TO WORKPLACE VIOLENCE IN HEALTHCARE, AND DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS

Assoc. Prof. Yusuf ÖCEL

Düzce University, Faculty of Business Administration, Department of Health Management,

yusufocel@duzce.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-4555-7035

Assist Prof. Ayhan TERZİBAŞ

Bolu Abant Izzet Baysal University, Yeniçağa Yaşar Çelik Vocational School,

ayhan.terzibas@ibu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-9738-5917

ABSTRACT

The main objective of this study is to investigate the relationships between organizational culture, exposure to violence in healthcare, and demographic characteristics. Relational research management, one of the quantitative research methods, was preferred in this study, and data were collected cross-sectionally. The population of the study consists of employees working in public, university, and private hospitals located in the Düzce province. Data were collected from healthcare workers using the convenience sampling method and the survey technique. Analyses were conducted on a total of 417 data points. SPSS and AMOS software programs were used for data analysis. Frequency, confirmatory factor analysis, normality test, chi-square and t-test analyses were performed on the obtained data. According to the factor analysis, organizational culture consists of four dimensions. These are Clan culture, Adhocracy culture, Market culture, and Hierarchy culture. Exposure to violence consists of four dimensions. These are physical violence, verbal harassment, sexual abuse, and mobbing. According to the research findings, verbal harassment and mobbing were the most frequently encountered types of violence. According to the difference analyses performed, a significant difference was found between all dimensions of organizational culture and exposure to mobbing. Significant differences were also found between the dimensions of organizational culture and the groups based on gender, education, occupation, income, and type of institution worked. Furthermore, significant differences were detected between exposure to violence and demographic groups.

Keywords: Organizational culture, violence, Demographic characteristics, health institution.

1. GİRİŞ

Örgütler, bireylerin tek başlarına gerçekleştiremeyecekleri amaçlara ulaşmak için bir araya geldikleri, belirli bir iş bölümü, hiyerarşi ve koordinasyon mekanizması çerçevesinde işleyen sosyal yapılardır (Koçel, 2007). Örgütlerin temel işleyişini belirleyen unsurlardan biri olan örgüt kültürü, çalışanların davranışlarını yönlendiren ortak değerleri, normları, inançları ve sembolleri ifade eder (Schein, 2010). Örgüt kültürü, örgüt üyelerinin neyin doğru veya yanlış, neyin kabul edilebilir ya da kabul edilemez olduğunu değerlendirmesinde temel bir çerçeve sunar. Bu nedenle örgüt kültürü yalnızca işletmenin iç dinamiklerini şekillendirmekle kalmaz, aynı zamanda çalışanların çalışma ortamındaki güvenlik, saygı ve destek algısını da doğrudan etkiler (Cameron ve Quinn, 2011).

Sağlık kurumları gibi yoğun stres, zaman baskısı ve belirsizlik içeren sektörlerde örgüt kültürünün belirleyici etkisi daha da kritik hâle gelmektedir. Sağlık çalışanları yüksek riskli görevlerde çalıştıkları için örgüt içi ilişkiler, güvenlik iklimi ve kurumsal destek mekanizmalarının kalitesi; çalışan davranışlarını, iş doyumunu ve şiddet gibi istenmeyen davranışlara maruz kalma olasılığını güçlü biçimde etkiler (Laschinger ve Read, 2016). Literatürde, örgüt kültürünün çalışanların güvenlik algısını, iş stres düzeyini ve ekip içi iletişim kalitesini biçimlendirdiği sıklıkla vurgulanmaktadır (Zohar, 2010; Denison, 1996). Dolayısıyla, örgüt kültürü güçlü bir koruyucu faktör olabileceği gibi, kurumsal yapı zayıf olduğunda çalışanların şiddet davranışlarıyla karşılaşma riskini artırabilmektedir (Aytaç et al., 2011; Tunçer, 2024).

Sağlıkta şiddet, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından, sağlık çalışanlarına yönelik fiziksel saldırı, sözlü tehdit, cinsel taciz, mobbing ve diğer psikolojik zarar verme davranışları olarak tanımlanmaktadır (WHO, 2022). Sağlık sektöründe şiddetin yaygınlığı küresel ölçekte giderek artan bir problemdir ve hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde sağlık çalışanlarının ciddi düzeyde risk altında olduğu belirtilmektedir. Liu ve arkadaşlarının (2019) gerçekleştirdiği sistematik derleme ve meta-analiz çalışması, sağlık çalışanlarının dünya genelinde yılda en az bir kez herhangi bir türde şiddete maruz kalma oranının %61,9 olduğunu göstermektedir. Özellikle acil servis, psikiyatri servisleri, yoğun bakım ve poliklinik alanlarının daha yüksek risk barındırdığı, literatürde tutarlı biçimde ortaya konmuştur (d'Ettorre ve Pellicani, 2017).

Sağlık kuruluşlarının yoğun iş yükü, hasta–çalışan etkileşiminin zorunluluğu, süreklilik arz etmesi, duygusal emek gerektiren süreçlerin ve acil durumların varlığı, bu kurumları şiddet açısından yüksek riskli çalışma ortamlarına dönüştürmektedir (Devebakan ve Paşalı, 2015; Lanctôt ve Guay, 2014). Bununla birlikte, kurum içindeki değerler sistemi, liderlik tarzı, etik normlar ve çalışanlar arası ilişki biçimleri şiddetin ortaya çıkmasını engelleyici ya da kolaylaştırıcı faktörler hâline gelebilmektedir. Örneğin, iş birliğini teşvik eden, iletişimi güçlendiren ve çalışanların birbirine destek olduğu klan kültürü, şiddetin daha az rapor edildiği yapıların oluşmasına katkı sağlamaktadır (Cameron ve Quinn, 2011). Öte yandan, hiyerarşik ve katı örgüt kültürlerinde, çalışanlar kendilerini daha az desteklenmiş hissedebilmekte ve olayları rapor etmeme eğilimi artabilmektedir (Laschinger et al., 2014).

Türkiye bağlamında değerlendirildiğinde, sağlık çalışanlarına yönelik şiddetin önemli bir toplumsal sorun olduğu görülmektedir. Sağlık-Sen (2023) ve Türk Tabipleri Birliği raporları, sağlık çalışanlarının yarısından fazlasının meslek yaşamları boyunca en az bir kez fiziksel veya sözlü şiddete maruz kaldığını göstermektedir. Türkiye'deki sağlık kurumlarının büyük bölümü kamu niteliği taşıdığı için, yoğun hasta talebi, sınırlı kaynaklar ve iş yükü artışı çalışanlar üzerindeki stresi yükseltmekte ve şiddet riskini artırmaktadır. Ayrıca çalışma ortamına ilişkin kültürel normların, şiddet davranışlarını tolere eden veya raporlanmasını engelleyen yapılar içerebildiğine ilişkin bulgular da literatürde yer almaktadır (Ayrancı et al., 20021).

Bu nedenle sağlık kuruluşlarının örgüt kültürü yapısının, çalışanların şiddeti algılama, raporlama ve başa çıkma biçimlerini nasıl etkilediğinin incelenmesi hem kurumlar hem de politika yapıcılar açısından stratejik öneme sahiptir. Örgüt kültürü ile şiddet arasındaki ilişkilerin daha iyi anlaşılması, sağlık kurumlarında şiddeti önleme programlarının geliştirilmesi, çalışan güvenliğini artıracak politikaların uygulanması ve kurumsal iklimin güçlendirilmesi açısından literatüre önemli katkı sağlayacaktır.

Bu çalışma, örgüt kültürü ile sağlık çalışanlarının maruz kaldıkları şiddet türleri arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerde demografik faktörlerin rolünü inceleyerek literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Bulguların, sağlık kurumlarında güvenli çalışma ortamlarının oluşturulması ve kurumsal kültürün iyileştirilmesine yönelik stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlaması beklenmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Çalışmanın Amacı ve Hipotezleri

Bu çalışmanın temel amacı örgüt kültürü, şiddete maruz kalma ve demografik özellikler arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Bu doğrultuda en uygun yöntemin nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel (korelasyonel) araştırma yöntemi olduğu düşünülmüştür. İlişkisel araştırma yöntemi "değişkenler arası ilişkileri anlamaya yönelik keşfedici korelasyonel araştırma ya da bir veya daha çok bağımsız değişkene dayalı olarak bağımlı değişkendeki değişmeleri açıklamaya yönelik yordayıcı korelasyonel araştırmalardır (Büyüköztürk vd., 2018, s. 17). Bu kapsamda oluşturan temel ve alt hipotezler aşağıda belirtilmiştir.

Temel hipotez H_1: Sağlık kurumlarının sahip olduğu örgüt kültürü ile şiddete maruz kalma durumu arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır.

Temel hipotez H_2: Katılımcıların demografik özellikleri ile şiddete maruz kalma arasında anlamlı ilişki vardır.

2.2. Çalışmanın Evreni ve Örneklemi

Çalışmanın evrenini Düzce ilinde bulunan kamu, üniversite ve özel hastane çalışanları oluşturmaktadır. Çalışmada kolayda örneklem yöntemi ile sağlık kuruluşları çalışanlarından anket tekniği ile veriler toplanmıştır. Toplamda 430 kişiden toplanan verilerden eksik ve hatalı

veriler çıkarıldıktan sonra 417 veri üzerinden analizler yapılmıştır. Veriler 2025 Şubat ve Mart aylarında toplanmıştır.

2.3. Çalışmada Kullanılan Ölçekler

Örgüt kültürü ile ilgili ölçek Cameron ve Quin tarafından geliştirilen Karakılıç Yörük, N. (2019) tarafından Türkçe'ye uyarlanan örgüt "Cameron ve Quinn örgüt kültürü ölçeğinin güvenirlik ve geçerliğinin test edilmesi" çalışmasından alınmıştır. Şiddete maruz kalma ölçeği; Bahar vd., (2015) çalışmasından alınmıştır. Ölçekte dört soru bulunmaktadır. Bunlar fiziksel şiddet, sözel şiddet, cinsel şiddet ve tehdit/psikolojik şiddettir.

2.4. Çalışmada Kullanılan Analizler

Verilerin analizinde SPSS ve AMOS programları kullanılmıştır. Elde edilen verilere frekans, doğrulayıcı faktör analizi, normallik testi, ki-kare ve t-testi analizleri yapılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Demografik Bulgular

Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde yaklaşık %36'sının erkek sağlık çalışanı, %64'ünün ise kadın sağlık çalışanı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların büyük çoğunluğu 26-35 (%54,2) ve 36-45 (%23) yaş gruplarındadır. 18-25 ve 46-55 yaş grubundaki katılımcıların araştırmaya düşük katılım gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Medeni durumda ise çalışanların %58'8i evli, %41,2'si ise bekardır. Eğitim düzeyine bakıldığında katılımcıların büyük çoğunluğunun lisans mezunu olduğu (%49,4) sonucuna ulaşılmıştır. Eğitim durumuna göre diğer gruplar birbirine yakın bir sayıda katılım göstermişlerdir. Gelir düzeyine bakıldığında ise çalışmanın yapıldığı tarih dikkate alındığında 50.001 TL ve üzeri geliri olan katılımcıların daha fazla olduğu (%53,2) sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmaya katılan meslek grupları incelendiğinde en yüksek katılım oranlarının sırasıyla hemşireler (%34,3) ve doktorların (%29) katılım sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın yapıldığı kurum türüne bakıldığında ise katılımcıların çoğunluğunun kamu kurumunda (%89,2) çalıştığı sonucuna ulaşılmıştır.

3.2. Faktör Analizi Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde bağımsız değişken olan örgüt kültürü ile ilgili doğrulayıcı faktör analizi bulguları yer almaktadır. AMOS paket programı kullanılarak yapılan analizi çıktıları Şekil 1 gösterilmektedir.

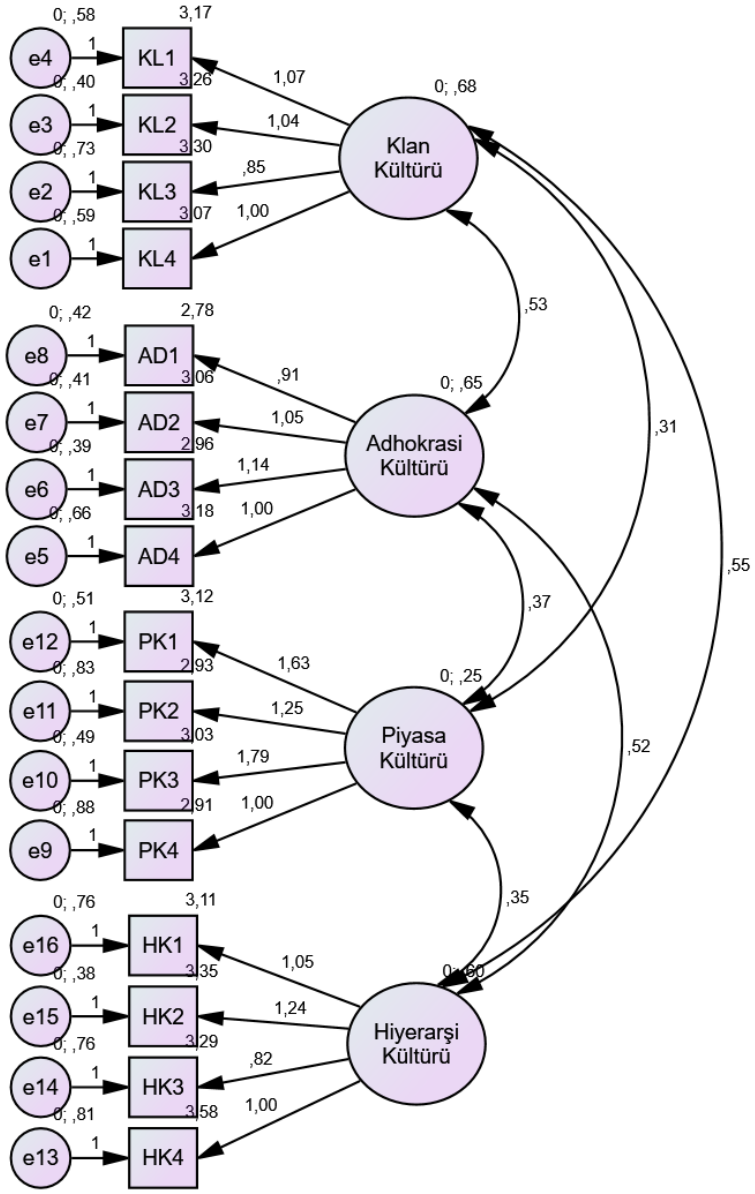

Görsel 1. DFA bulguları

Örgüt kültürüne ilişkin faktör analizi bulgularının (faktör yükleri, AVE, CR ve güvenilirlik düzeyleri) kabul edilebilir uyum değerleri içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Görsel 1'de, tüm değerlerinin mutlak uyum için gerekli kriterleri yaklaşık olarak karşıladığını göstermektedir. CMIN/Df: 4,311< 5, CFI 0,907>0,90 ve RMSEA 0,089<0,10'dur.

3.3. Normallik Testi Bulguları

Normallik testi için basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) değerleri dikkate alınmıştır. Çarpıklık ve basıklık değerleri -1.5 ile +1.5 arasında (Tabachnick ve Fidell, 2013) olması gerektiği, ifade edilmektedir. Normallik testi analizi sonucunda çarpıklık değerlerinin -1,5 ile +1,5 arasında değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Bu durumda verilerin normal dağılım

sergilediği söylenebilir. Normal dağılım sergileyen çalışmalar için parametrik testlerin yapılması uygundur.

3.4. Farklılık Analizi Bulguları

Örgüt kültürü ile şiddete maruz kalma arasındaki ilişkileri incelemek için t-testi yapılmıştır. Yapılan analiz çıktıları Tablo 1'de gösterilmektedir.

Çizelge 1. Örgüt kültürü ile Şiddete Maruz Kalma t-testi Bulguları

Mobinge/Zorbalığa maruz kaldınız mı?		**N**	**Mean (x̄)**	**Sig.**
Klan Kültürü	Evet	216	2,99	**,000**
	Hayır	201	3,42	
Adhokrasi Kültürü	Evet	216	2,82	**,000**
	Hayır	201	3,17	
Piyasa Kültürü	Evet	216	2,84	**,000**
	Hayır	201	3,15	
Hiyerarşi Kültürü	Evet	216	3,13	**,000**
	Hayır	201	3,54	

Çizelge 1 incelendiğinde örgüt kültürü boyutları ile şiddete maruz kalma boyutlarından mobbing arasında anlamlı farklılıkların olduğu anlaşılmaktadır ($p<0,05$). Örgüt kültürü boyutları ile fiziksel şiddet, sözlü taciz ve cinsel istismar arasında anlamlı farklılık çıkmamıştır ($p>0,05$).

Sağlık çalışanlarının şiddete maruz kalma durumuna ilişkin görüşlerinin demografik özellikleri ilişkileri incelemek için ki-kare analizi yapılmıştır. Analiz çıktıları Tablo 2'de gösterilmektedir.

Çizelge 2. Ki-Kare Analiz Bulguları

			Evet	Hayır	Total	Ki-kare bulguları
Sözlü tacize maruz kaldınız mı?						
Cinsiyet	Erkek	N	95	55	150	**p: 0,015**
		%	63,3%	36,7%	100,0%	x^2: 5,974
	Kadın	N	136	131	267	sd: 1
		%	50,9%	49,1%	100,0%	
Cinsel tacize maruz kaldınız mı?						
Cinsiyet	Erkek	N	1	149	150	**p: 0,038**
		%	0,7%	99,3%	100,0%	x^2: 4,659
	Kadın	N	12	255	267	sd: 1
		%	4,5%	95,5%	100,0%	
Fiziksel şiddete maruz kaldınız mı?						
Çalışılan Kurum	Kamu	N	38	334	372	**p: 0,050**
		%	10,2%	89,8%	100,0%	x^2: 3,843
	Özel	N	9	36	45	sd: 1
		%	20%	80%	100,0%	
Sözlü tacize maruz kaldınız mı?						**p: 0,050**
Çalışılan	Kamu	N	215	157	372	x^2: 8,036
		%	57,8%	42,2%	100,0%	sd: 1

	Özel	N	16	29	45	
		%	35,6%	64,4%	100,0%	
Fiziksel şiddete maruz kaldınız mı?						
Yaş	18-25	N	2	66	68	**p: 0,042** x^2: 8,224 sd: 3
		%	2,9%	97,1%	100,0%	
	26-35	N	30	196	226	
		%	13,3%	86,7%	100,0%	
	36-45	N	14	82	96	
		%	14,6%	85,4%	100,0%	
	46-55	N	1	26	27	
		%	3,7%	96,3%	100,0%	
Fiziksel şiddete maruz kaldınız mı?						
Eğitim durumu	Lise	N	9	49	58	**p: 0,037** x^2: 8,490 sd: 3
		%	15,5%	%84,5	100%	
	Ön lisans	N	14	59	73	
		%	19,2%	80,8%	100%	
	Lisans	N	19	187	206	
		%	9,2%	90,8%	100%	
	Lisansüstü	N	5	75	80	
		%	6,3%	93,7%	100%	
Fiziksel şiddete maruz kaldınız mı?						
Gelir	<25.000 TL	N	8	27	36	**p: 0,024** x^2: 7,469 sd: 2
		%	22,9%	77,1%	100%	
	25.001-50.000 TL arası	N	21	139	160	
		%	13,1%	86,9%	100%	
	>50.001 TL	N	18	204	222	
		%	8,1%	91,9%	100%	
Sözlü tacize maruz kaldınız mı?						
Gelir	<20.000 TL	N	13	22	35	**p: 0,05** x^2: 5,745 sd: 2
		%	37,1%	62,9%	100%	
	20.001-50.000 TL arası	N	95	65	160	
		%	59,4%	40,6%	100%	
	>50.001 TL	N	123	99	222	
		%	55,4%	44,6%	100%	
Cinsel tacize maruz kaldınız mı?						**p: 0,021** x^2: 7,724 sd: 2
Gelir	<25.000 TL	N	2	33	35	
		%	5,7%	94,3%	100%	
	25.001-50.000 TL arası	N	9	151	160	
		%	5,6%	94,4%	100%	
	>50.001 TL	N	2	220	222	
		%	0,9%	99,1%	100%	
Sözlü tacize maruz kaldınız mı?						
Meslek	Hemşire	N	83	60	143	**p: 0,013** x^2: 19,387 sd: 8
		%	%58,0	%42,0	100%	
	Doktor	N	68	53	121	
		%	%56,2	%43,8	100%	
	İdari personel	N	11	7	18	
		%	%61,1	%38,9	100%	
	Ebe	N	10	3	13	
		%	%76,9	%23,1	100%	
	Sağlık teknisyeni	N	10	11	21	
		%	%47,6	%52,4	100%	
	Sağlık Memuru	N	5	13	18	
		%	%27,8	%72,2	100%	
	Acil tıp teknisyeni	N	15	9	24	

		%	%62,5	%37,5	100%	
	Laboratuvar teknisyeni	N	1	10	11	
		%	%9,1	%90,9	100%	
	Diğer	N	28	20	48	
		%	%58,3	%41,7	100%	

Çizelge 2 incelendiğinde cinsiyet, yaş, çalışılan kurum, eğitim durumu, gelir ve meslek grupları ile şiddete maruz kalma algısına yönelik anlamlı ilişkilerin olduğu görülmektedir. Erkeklerin, kadınlara göre sözlü tacize maruz kalma durumunun daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Cinsel tacize maruz kalma durumunun ise kadınların, erkeklere göre daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Özel sektörde çalışanların kamu kurumunda çalışanlara göre fiziksel şiddete maruz kalma durumunun daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Sözlü tacize maruz kalma durumunun ise kamu kurumunda çalışanların özel sektörde çalışanlara göre daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Orta yaş gruplarının genç ve ileri yaş gruplarına göre fiziksel şiddete maruz kalma durumunun daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Ön lisans ve lise mezunlarının lisans ve lisansüstü mezunlarına göre fiziksel şiddete maruz kalma durumunun daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Gelir grupları incelendiğinde düşük gelire sahip olanların yüksek gelire sahip olanlara göre fiziksel şiddete maruz kalma durumunun daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Sözlü tacize maruz kalma durumunun ise yüksek gelir grubunun düşük gelire sahip olanlara göre daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Cinsel tacize maruz kalma durumunun ise düşük gelire sahip olanların yüksek gelire sahip olanlara göre daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Sözlü tacize maruz kalma durumu ile en fazla ilişkili olan grupların sırasıyla ebe, acil tıp teknisyeni, idari personel, hemşire, diğer grubunda yer alan personel, doktor ve sağlık teknisyeni olduğu anlaşılmaktadır.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmanın temel amacı örgüt kültürü, şiddete maruz kalma ve demografik özellikler arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Düzce ili evreninde 417 kişiden kolayda örneklem yolu ile toplanan veriler üzerinden analizler yapılmıştır.

En fazla şiddete maruz kalma durumunun sözlü taciz olduğu; bunu sırasıyla mobing/zorbalık, fiziksel şiddet ve cinsel tacizin takip ettiği anlaşılmıştır. Analiz sonuçlarına göre mobing/zorbalığa maruz kalan çalışanların tüm örgüt kültürü boyutlarında anlamlı düzeyde daha düşük ortalama değerler bildirdiği görülmektedir ($p<0,001$). Bu bulgu, mobing/zorbalığa maruz kalma durumunu çalışanların örgüt kültürünü daha olumsuz algılamalarına yol açtığını göstermektedir. Klan, adhokrasi, piyasa ve hiyerarşi kültürü algıları mobing yaşamayan çalışanlarda anlamlı derecede daha yüksektir.

Farklılık analizi sonuçları incelendiğinde cinsiyet, yaş, çalışılan kurum, eğitim durumu, gelir ve meslek grupları ile şiddete maruz kalma algısına yönelik anlamlı ilişkilerin olduğu anlaşılmıştır. Cinsiyet bakımından bulgular değerlendirildiğinde araştırma kapsamındaki kurumlarda sözlü tacizin erkek çalışanlarda daha yaygın görüldüğünü göstermektedir.

Literatürle uyumlu biçimde cinsel tacizin kadın çalışanlarda daha yaygın olduğunu göstermektedir. Çalışılan kurum açısından değerlendirildiğinde özel sektörde çalışanların daha yüksek risk altında olduğunu göstermektedir. Kamu sektöründe ise çalışanların iş ortamında daha fazla sözlü tacize maruz kaldıkları görülmektedir.

Yaş grupları incelendiğinde fiziksel şiddetin özellikle iş yaşamının orta dönemindeki çalışanlarda daha sık yaşandığını göstermektedir. Bu yaş grubundaki çalışanlar daha yoğun iş yükü, daha fazla sorumluluk ya da çatışmalı görev ortamları nedeniyle şiddet riskine daha açık olabilir. Çalışmanın bulguları eğitim düzeyi arttıkça fiziksel şiddete maruz kalma oranının azaldığını göstermektedir. Daha düşük eğitim düzeyinde olan çalışanlar genellikle fiziksel veya riskli işlerde çalıştığı için bu oranın daha yüksek olması beklenen bir bulgudur. Gelir grupları açısından bulgular değerlendirildiğinde fiziksel şiddete maruz kalma durumunda düşük gelirli çalışanların daha yoğun fiziksel işlerde, daha riskli pozisyonlarda veya daha kötü çalışma koşullarında bulunma olasılığını yansıtmaktadır. Sözlü tacizde ise sadece düşük gelir grubunda değil, orta ve yüksek gelir gruplarında da ciddi bir sorun olduğunu göstermektedir. Cinsel taciz bakımından bulgular değerlendirildiğinde gelir seviyesi arttıkça cinsel tacize maruz kalma riskinin azaldığını göstermektedir. Daha yüksek gelirli çalışanlar genellikle yönetici pozisyonlarında bulunmakta, daha kontrollü ortamlarda çalışmakta veya kurumsal koruma mekanizmalarına daha fazla erişmektedir. En yüksek sözlü taciz oranına sahip meslek gruplarının sırasıyla ebe, acil tıp teknisyeni, idari personel ve hemşirelerdir. Bu meslek grupları hasta ve hasta yakınlarıyla daha yoğun ve stresli temas halinde olduğundan sözlü taciz riski yükselmektedir.

Bu çalışmanın temel sınırlılığı Düzce ilinde uygulanmış olmasıdır. Ayrıca 2025 Şubat ve Mart aylarını kapsamaktadır. Kolayda örneklem ile verilerin toplanması çalışmanın genellenebilirliğini sınırlandırmaktadır. İleride yapılacak çalışmalar için daha kapsamlı evren ve örneklemler ile boylamsal çalışmaların yapılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

Ayrancı, Ü., Yenilmez, Ç., Günay, Y., and Kaptanoğlu, C. (2021). The frequency of being exposed to violence in the various health institutions and health profession groups. Alpha Psychiatry, 3(3), 147-154.

Aytaç, S., Bozkurt, V., Bayram, N., Yıldız, S., Aytaç, M., Sokullu Akinci, F., and Bilgel, N. (2011). Workplace violence: A study of Turkish workers. *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics, 17*(4), 385–402.

Büyüköztürk, Ş., Çokluk, Ö., and Köklü, N. (2018). *Sosyal bilimler için istatistik.* Pegem Akademi.

Cameron, K. S., and Quinn, R. E. (2011). Diagnosing and changing organizational culture: The competing values approach. Jossey-Bass

d'Ettorre, G., and Pellicani, V. (2017). Workplace violence toward mental healthcare workers employed in psychiatric wards. *Safety and health at work, 8*(4), 337-342. https://doi.org/10.1016/j.shaw.2017.01.004

Denison, D. R. (1996). What is the difference between organizational culture and organizational climate? A native's point of view on a decade of paradigm wars. *Academy of Management Review, 21*(3), 619–654. https://doi.org/10.5465/amr.1996.9702100310

Devebakan, N., and Paşalı, N. (2015). Sağlık işletmelerinde hizmet kalitesi standartlarının çalışan güvenliği açısından değerlendirilmesi: İzmir ilinde bir araştırma. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 18*(2), 123–142.

Koçel, T. (2007). *İşletme yöneticiliği: Yönetim ve organizasyon, organizasyonlarda davranış, klasik–modern–çağdaş yaklaşımlar*. Arıkan Basım Yayınları.

Lanctôt, N., and Guay, S. (2014). The aftermath of workplace violence among healthcare workers: A systematic literature review of the consequences. *Aggression and Violent Behavior, 19*(5), 492–501. https://doi.org/10.1016/j.avb.2014.07.010

Laschinger, H. K. S., and Read, E. (2016). The effect of authentic leadership, person–job fit, and civility norms on new graduate nurses' experiences of workplace bullying and burnout. *Journal of Nursing Management, 24*(5), 673–682. https://doi.org/10.1111/jonm.12360

Laschinger, H. K. S., Wong, C. A., Cummings, G., and Grau, A. (2014). Resonant leadership and workplace empowerment: The value of positive organizational cultures in reducing workplace incivility. *Nursing Economics, 32*(1), 5–15.

Liu, J., Gan, Y., Jiang, H., Li, L., Dwyer, R., Lu, K., and Lu, Z. (2019). Prevalence of workplace violence against healthcare workers: A systematic review and meta-analysis. *Occupational and Environmental Medicine, 76*(12), 927–937. https://doi.org/10.1136/oemed-2019-105849

Schein, E. H. (2010). *Organizational culture and leadership* (4th ed.). Jossey-Bass.

Tabachnick, B. G., and Fidell, L. S. (2013). Using multivariate statistics (sixth ed.). Pearson.

Tunçer, P. (2024). Mobbing ve örgüt kültürü. *The Journal of Academic Social Science, 7*(96), 85–103. https://doi.org/10.29228/ASOS.36733

World Health Organization. (2022). *Violence against health workers*. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-health-workers

Zohar, D. (2010). Thirty years of safety climate research: Reflections and future directions. *Accident Analysis and Prevention, 42*(5), 1517–1522. https://doi.org/10.1016/j.aap.2009.12.019

TÜRKİYE'NİN SAĞLIK TURİZMİ TRENDLERİ: ON YILLIK ZİYARETÇİ VE GELİR VERİLERİNİN ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi Ayhan TERZİBAŞ

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Yeniçağa Yaşar Çelik MYO,

ayhan.terzibas@ibu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-9738-5917

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin son on yıldaki sağlık turizmi performansını, 2014–2024 dönemine ait seyahat amacına göre ziyaretçi sayıları ve turizm gelirleri verileri üzerinden değerlendirmektir. Çalışmada özellikle sağlık ve tıbbi nedenlerle ülkeye gelen ziyaretçi sayısındaki ve turizm gelirlerindeki değişim, ikincil veri analizi yoluyla değerlendirilmiş ve Türkiye'nin sağlık turizmi alanındaki gelişim trendi ortaya konulmuştur. Bulgular, sağlık turizminin hem ziyaretçi sayısı hem de gelir açısından incelenen dönemde en hızlı büyüyen kategori olduğunu göstermektedir. Nitekim 2014 yılında 508.623 olan sağlık amaçlı ziyaretçi sayısı, 2024 yılında 1.506.442'ye ulaşarak yaklaşık %196'lık bir artış göstermiştir. Gelir tarafında ise 2014 yılında 1,095 milyar ABD Doları olan sağlık turizmi gelirleri, 2024 yılında 3,946 milyar ABD Dolarına yükselmiş ve %260 oranında artmıştır. Diğer seyahat amaçlarıyla karşılaştırıldığında sağlık turizminin büyüme performansının çok daha belirgin olduğu görülmektedir. Örneğin gezi, eğlence ve tatil amaçlı ziyaretçilerde artış %42, akraba ve arkadaş ziyareti kategorisinde ise %77 düzeyindedir. Buna karşılık dini/hac amaçlı ziyaretlerde hem gelir hem de ziyaretçi sayısında %84'ün üzerinde bir düşüş, iş amaçlı seyahatlerde ise %30–36 aralığında azalma meydana gelmiştir. Bu bulgular, Türkiye'nin sağlık turizminde uluslararası talebi çekme kapasitesinin belirgin şekilde yükseldiğini göstermektedir. Bazı seyahat amaçlarında dalgalanmalar ve düşüşler görülmesine rağmen, sağlık turizmi istikrarlı ve güçlü bir büyüme sergilemiştir. Sonuç olarak, Türkiye'nin sağlık turizmi potansiyelinin arttığı, bu alanın ülke turizmi ve ekonomisine stratejik katkı sağlayan önemli bir pazar haline geldiği anlaşılmaktadır. Elde edilen veriler, sağlık turizmine yönelik politikaların güçlendirilmesi ve uluslararası rekabet avantajının sürdürülebilmesi açısından yol gösterici niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Turizmi, Seyahat Amaçlarına Göre Turizm, Turizm Trendleri,

TÜRKİYE'S HEALTH TOURİSM TRENDS: AN ANALYSİS OF TEN-YEAR VİSİTOR AND REVENUE DATA

Assist. Prof. Dr. Ayhan TERZİBAŞ

Bolu Abant İzzet Baysal University, Yeniçağa Yaşar Çelik Vocational School,

ayhan.terzibas@ibu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-9738-5917

ABSTRACT

The purpose of this study is to evaluate Türkiye's health tourism performance over the past decade by examining visitor numbers and tourism revenues by travel purpose for the period 2014–2024. In particular, the study assesses changes in the number of visitors arriving in the country for health and medical reasons and the associated tourism revenues through secondary data analysis, thereby revealing Türkiye's development trajectory in the field of health tourism. The findings indicate that health tourism is the fastest-growing category in terms of both visitor volume and revenue during the examined period. Specifically, the number of health-motivated visitors increased from 508,623 in 2014 to 1,506,442 in 2024, representing an approximate growth of 196%. On the revenue side, health tourism income rose from 1.095 billion USD in 2014 to 3.946 billion USD in 2024, marking a 260% increase. Compared with other travel purposes, the growth performance of health tourism is significantly more pronounced. For instance, the increase in leisure-, entertainment-, and holiday-oriented visitors is 42%, while the growth within the category of visiting friends and relatives is 77%. In contrast, religious/pilgrimage travel exhibited a decline of more than 84% in both revenue and visitor volume, and business-related travel showed a reduction ranging between 30% and 36%. These findings demonstrate that Türkiye's capacity to attract international demand in health tourism has risen substantially. Although fluctuations and decreases are observed in some travel purposes, health tourism has displayed strong and consistent growth. Overall, the results indicate that Türkiye's health tourism potential has expanded, and this segment has become a strategically significant market contributing to national tourism and the broader economy. The obtained data provide guidance for strengthening health tourism policies and maintaining international competitive advantage.

Keywords: Health Tourism, Tourism by Travel Purpose, Tourism Trends,

1. GİRİŞ

Turizm sektörü, ülkelerin ekonomik gelişmişlik seviyelerini doğrudan etkileyen en önemli sektörlerden biridir. Son yıllarda turizm talebinin çeşitlenmesiyle birlikte, sağlık turizmi dünya genelinde hızla büyüyen bir alt sektör hâline gelmiştir. Dünya genelinde sağlık hizmeti talebinin artması, tedavi maliyetlerindeki bölgesel farklılıklar, sağlık teknolojilerinin gelişmesi ve ulaşım olanaklarının kolaylaşması bu sektörün büyümesini destekleyen temel faktörler arasında yer almaktadır (Connell, 2016). Sağlık turizmi, yalnızca tedavi amaçlı seyahatlerden ibaret olmayıp termal turizm, rehabilitasyon, estetik cerrahi, organik yaşam uygulamaları ve yaşlı bakım hizmetleri gibi alt kategorileri de barındıran geniş kapsamlı bir yapıya sahiptir (Bookman, 2007).

Türkiye, sahip olduğu sağlık altyapısı, maliyet avantajı, coğrafi konumu ve insan kaynağı ile uluslararası sağlık turizmi pazarında rekabet gücü yüksek ülkeler arasında yer almaktadır (Ateş ve Sunar, 2024). Türkiye, gelişmiş klinik altyapısı, eğitimli sağlık personeli, uygun maliyetler, jeopolitik konum ve uluslararası akreditasyon süreçlerinde sağladığı ilerleme sayesinde sağlık turizmi pazarında giderek daha görünür bir aktör haline gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında sağlık turizmi, Türkiye'nin turizm gelirlerini çeşitlendirmesi ve yüksek katma değer yaratması açısından önemli bir alt sektör olarak değerlendirilebilir.

Sağlık turizmi literatürü büyük ölçüde belirli destinasyonlara yönelik motivasyon analizleri, ziyaretçi/hasta memnuniyet ve algıları, destinasyonların rekabet gücü ve pazar büyüklüğü tahminleri üzerine yoğunlaşmıştır (Singh, 2019). Ancak Türkiye düzeyinde, sağlık turizminin uzun dönemli istatistiksel veriler üzerinden diğer amaçlı turizm türlerinin toplam turizm performansı ile birlikte ele alındığı ve sistematik biçimde karşılaştırıldığı çalışmaların neredeyse hiç bulunmadığı dikkat çekmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin son on yıldaki sağlık turizmi performansını, 2014–2024 dönemine ait seyahat amacına göre ziyaretçi sayıları ve turizm gelirleri verileri üzerinden değerlendirmektir. Ayrıca çalışmada literatür taraması ile Türkiye'nin sağlık turizmindeki durumunun ortaya konulması da amaçlanmaktadır. Çalışmanın, ilgili literatürdeki bu boşluğu doldurarak uzman, araştırmacı ve akademisyenlere, sağlık turizminin mevcut durumu ve potansiyeli ile ilgili değerlendirme yaparak ve sağlık turizminin gelişmesine katkı sunacak önerilerde bulunarak, karar verici ve politika yapıcılara fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümünde, sağlık turizmi kavramı ve Türkiye'de sağlık turizmi ile ilgili literatür taraması kısımları sunulmuştur.

2.1. Sağlık Turizmi Kavramı ve Kapsamı

Sağlık turizmi, bireylerin sağlıkla ilgili tedavi, bakım veya iyilik hâli amaçlarıyla yaşadıkları ülke dışındaki bir destinasyona seyahat etmelerini içeren çok boyutlu bir faaliyet alanıdır. Kavram, yalnızca tıbbi müdahale gerektiren durumları değil, aynı zamanda hastaların fizyolojik ve psikolojik iyilik hâlini geliştirmeyi hedefleyen geniş bir hizmet yelpazesini kapsar (Connell, 2016). Bu nedenle sağlık turizmi, hem sağlık hizmetlerinin uluslararası hareketliliğini hem de turizm sektörünün ekonomik ve sosyal yönlerini kapsayan disiplinlerarası bir yapıya sahiptir.

Literatürde sağlık turizmi, içeriğine göre medikal turizm, termal–rehabilitasyon turizmi ve wellness/SPA turizmi olmak üzere genellikle üç ana kategori altında sınıflandırılmaktadır. Medikal turizm, cerrahi uygulamalar, organ nakli, diş tedavileri, kardiyovasküler işlemler ve estetik operasyonlar gibi klinik niteliği ağır basan hizmetleri kapsamaktadır. Termal ve rehabilitasyon temelli turizm, doğal kaynakların kullanıldığı kaplıca uygulamaları, fizik tedavi ve kronik hastalıklara yönelik destek programlarını içerir. Wellness turizmi ise stres yönetimi, yaşam kalitesinin artırılması ve koruyucu sağlık hizmetleri gibi daha çok iyi olma hâli odaklı uygulamaları kapsamaktadır (Bookman, 2007; Ormond ve Sulianti, 2017).

Sağlık turizmini diğer turizm türlerinden ayıran temel unsur, hizmet sürecinin çok katmanlı bir yapıya sahip olmasıdır. Hastaların tedavi sürecinde ihtiyaç duyduğu tıbbi bakım kadar; ulaşım, vize desteği, sigorta kapsamı, dil ve çeviri hizmetleri, refakatçi düzenlemeleri, konaklama, operasyon sonrası takip ve danışmanlık gibi tamamlayıcı hizmetler de sistemin kritik bileşenlerini oluşturmaktadır (Heung, Kucukusta ve Song, 2011). Dolayısıyla sağlık turizmi, sağlık kurumları ile birlikte turizm işletmeleri, sigorta şirketleri, aracı kurumlar ve kamu otoritelerinin eş zamanlı katkı sunduğu bütüncül bir ekosistemi gerektirir.

Küresel ölçekte sağlık turizminin gelişimini belirleyen dinamikler arasında ülkeler arasındaki maliyet farklılığı, hizmet kalitesi, bekleme sürelerinin kısalığı, teknoloji düzeyi ve güvenlik algısı öne çıkmaktadır (Han ve Hyun, 2015). Gelişmiş ülkelerde sağlık hizmetlerinin pahalı olması ve tedavi için uzun süre bekleme zorunluluğu, hastaların alternatif destinasyonlara yönelmesine neden olmaktadır. Buna karşılık gelişmekte olan ülkelerdeki, maliyet avantajı ve modern sağlık altyapıları, uluslararası hastalar için cazip seçenekler sunmaktadır.

Sonuç olarak sağlık turizmi, tedavi odaklı uygulamaların ötesine geçen, bireyin bütüncül iyilik hâline yönelik hizmetlerin uluslararası düzeyde hareketliliğini içeren, çok paydaşlı ve stratejik öneme sahip bir sektördür. Kavramın kapsamı, dünya genelindeki sağlık hizmeti sunum modellerinin dönüşmesi, nüfusun yaşlanması ve küresel mobilitenin artmasıyla birlikte genişlemeye devam etmektedir.

2.2. Türkiye'de Sağlık Turizmi

Türkiye, son yıllarda sağlık turizmi alanında hızla gelişen ülkeler arasında yer almakta ve uluslararası sağlık hizmeti hareketliliğinde önemli bir destinasyon olarak öne çıkmaktadır. Bu yükselişte Türkiye'nin modern sağlık altyapısı, tedavi maliyetlerinde sunduğu avantajlar, geniş uzman hekim kapasitesi, güçlü teknolojik donanımı ve stratejik coğrafi konumu gibi unsurlar belirleyici rol oynamaktadır (Özsarı ve Karatana, 2013; Özer ve Sonğur, 2012). Özellikle büyük şehirlerde bulunan hastanelerin uluslararası standartlara uygunluğu ve akreditasyon düzeyindeki artış, Türkiye'yi bölgesel bir sağlık hizmetleri merkezi hâline getirmektedir.

Türkiye'de sağlık turizminin gelişimini değerlendiren çalışmalarda, hizmet kalitesinin, maliyet etkinliğinin ve erişilebilirliğin, sağlık turistleri açısından en önemli tercih nedenleri olduğu belirtilmiştir. Örneğin, Daştan (2014) Türkiye'deki sağlık turizmi potansiyelinin teknik kapasite ve fiziksel altyapı bakımından güçlü bir temele sahip olduğunu belirtirken, Toptaş (2020), fiyat avantajı, kültürel yakınlık ve sağlık sektöründeki nitelikli insan kaynaklarının, yabancı hastaların Türkiye'yi tercih etmesinde önemli etkenler olduğunu vurgulamıştır.

Türkiye'nin sağlık turizmine yönelik dış talebi inceleyen çalışmalar, ülkenin özellikle Orta Doğu, Balkanlar ve Avrupa ülkelerinden yoğun biçimde sağlık turisti çektiğini göstermektedir. Gündüz ve diğerleri (2019), çekim modeli analizinde, gelir düzeyi, fiziksel mesafe ve kültürel benzerlik gibi değişkenlerin Türkiye'ye yönelik sağlık turizmi akımını anlamlı biçimde etkilediğini saptamıştır. Bu bulgular, Türkiye'nin coğrafi konumunun ve kültürel ilişkilerinin sağlık turizmindeki rekabet avantajını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

Sağlık turizmi politikaları da Türkiye'de literatürde sıkça vurgulanan bir diğer unsurdur. Sağlık Bakanlığı'nın yürüttüğü sertifikasyon süreçleri, sağlık turizmi yetki belgeleri ve uluslararası tanıtım programları, sektörün kurumsal yapısını güçlendiren uygulamalar arasında yer almaktadır. Kantaş Yılmaz ve diğerleri (2021), bu düzenlemelerin hizmet sunumunda belirli bir standardizasyon sağladığını ve uluslararası hasta güvenini artırdığını ifade etmiştir. Bununla birlikte bazı çalışmalar, sektörün gelişimine rağmen veri yönetimi, koordinasyon ve bütüncül planlama gibi alanlarda iyileştirmelere ihtiyaç olduğunu ileri sürmektedir (Al-Natour, 2020).

Son yıllarda yapılan bibliyometrik araştırmalar ise Türkiye'de sağlık turizmi çalışmalarının hızlı bir şekilde çeşitlendiğini göstermektedir. Kaya ve Nebioğlu (2024), ulusal literatürde medikal turizm, hasta memnuniyeti, destinasyon pazarlaması ve hizmet kalitesi gibi temaların öne çıktığını belirtmektedir. Benzer şekilde Karadurmuş ve Sevim (2024), Türkiye odaklı sağlık turizmi yayınlarının 2010 sonrası dönemde belirgin bir artış eğilimi gösterdiğini ve disiplinlerarası bir yapıya kavuştuğunu vurgulamıştır.

Uluslararası karşılaştırmaların yürütüldüğü çalışmalar, Türkiye'yi sağlık turizmi pazarında güçlü bir aktör olarak değerlendirmektedir. Ateş ve Sunar (2024), Türkiye'nin rakip ülkelerle kıyaslandığında maliyet-hizmet kalitesi dengesinde avantaj sağladığını, geniş tedavi yelpazesi sunduğunu ve uluslararası akreditasyon oranlarının yüksek olduğunu vurgulamaktadır. OECD tarafından hazırlanan raporlar da Türkiye'de özel hastanelerin teknolojik kapasitesi ve hizmet kalitesinin uluslararası hastalar açısından önemli bir çekim unsuru oluşturduğunu göstermektedir (Lunt, 2011).

Piyasa raporlarında ise Türkiye'nin sağlık turizmi gelir ve ziyaretçi sayılarındaki artış eğiliminin sürdüğü; pazar büyüklüğünün orta vadede daha da genişlemesinin beklendiği ifade edilmektedir (Coherent Market Insights, 2024; Ken Research, 2023). Artan talep, Türkiye'nin sağlık hizmetleri ihracatında önemli bir konuma geldiğini göstermekte; medikal turizmin ülke ekonomisi için stratejik bir sektör hâline dönüştüğünü ortaya koymaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'nin sağlık turizmi sektörü güçlü klinik altyapısı, uygun maliyetli hizmet sunumu, uluslararası standartlara uyum ve coğrafi avantajın birleşimi sayesinde hızlı bir büyüme eğilimi yakalamıştır. Bununla birlikte, literatür Türkiye'de sağlık turizminin sürdürülebilir gelişimi için stratejik planlama, veri temelli politika üretimi ve kurumlar arası koordinasyon mekanizmalarının desteklenmesi gerektiğine de dikkat çekmektedir.

3. YÖNTEM

Bu araştırmada Türkiye'nin sağlık turizmi alanındaki on yıllık gelişimini ortaya koymak amacıyla ikincil veri analizi (secondary data analysis**)** yöntemi kullanılmıştır.

Bir turistik faaliyetin sağlık turizmi sayılabilmesi için turistlerin seyahat amacı tıbbi tedavi, cerrahi müdahale, rehabilitasyon ya da sağlıklı yaşam uygulamaları (Connell, 2016) olmalıdır. Dolayısıyla buradaki sınıflandırmada temel unsur seyahat amacıdır. Bu tanımdan yola çıkarak çalışmanın veri kaynağının, Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2014–2024 yıllarını kapsayan *seyahat amacına göre ziyaretçi sayıları* ve *seyahat amacına göre turizm gelirleri* istatistikleri olması uygun görülmüştür. Ayrıca çalışmada, Birleşmiş Milletler Turizm Ofisi'nin yayımladığı çeşitli istatistiki veriler kullanılmıştır.

Çalışmada öncelikle Türkiye'de sağlık turizmi literatürü taranmış ve bu çalışmadan elde edilecek veriler ile birlikte değerlendirmek üzere Türkiye'nin sağlık turizmindeki mevcut durumu ile ilgili bilgi toplanmıştır.

Analizlerde kullanılan veriler, Türkiye'ye gelen uluslararası ziyaretçilerin turistik motivasyonlarına göre sınıflandırılmıştır. Bu kapsamda çalışmada TÜİK'in kullandığı seyahat amacı sınıflandırmasından yararlanılmıştır (TÜİK, 2025). Sınıflandırma *"gezi, eğlence, sportif ve kültürel faaliyetler", "akraba ve arkadaş ziyareti", "eğitim-staj (1 yıldan az, kendisi tarafından ödenen)", "sağlık ve tıbbi nedenler (1 yıldan az)", "dini/hac amaçlı", "alışveriş", "iş amaçlı (eğitim, toplantı, görev vb.)", "transit amaçlı" ve "diğer amaçlar"* kategorileri üzerinden yapılmıştır. "transit amaçlı" seyahatler ile ilgili düzenli veri yayınlanmadığı ve toplam değerler içerisinde çok küçük bir paya sahip olduğu için (<1/1000) çalışma kapsamından çıkarılmıştır.

Araştırmanın amacı doğrultusunda öncelikle her kategori için 2014 ve 2024 yılları arasında yayınlanmış tüm veriler elde edilmiş ve seyahat amaçlarına göre ziyaretçi sayıları ve turizm gelirleri verileri hesaplamalarda kullanılmak üzere düzenlenmiştir. Ardından yıllar içindeki değişim eğilimini ortaya koymak için iki temel istatistiksel gösterge hesaplanmıştır:

1. Yüzde değişim oranı (2014–2024)
2. Bileşik yıllık büyüme oranı – CAGR (Compound Annual Growth Rate)

Toplanıp düzenlenen veriler Excel programına aktarılıp hesaplamalar gerçekleştirilmiştir. Analizler sırasında ziyaretçi sayıları ve gelir tabloları ayrı ayrı değerlendirilmiş, daha sonra her iki veri seti bir araya getirilerek karşılaştırmalı büyüme göstergeleri oluşturulmuştur. Elde edilen sonuçlar, kategoriler arasında farklılaşan büyüme trendlerini ortaya koymak amacıyla tablolaştırılmış ve yorumlanarak bulgular bölümünde sunulmuştur.

Bu yöntemsel yaklaşım, turizm talebi ve gelir dinamiklerinin uzun dönemli değişimini ortaya koymayı, sağlık turizminin diğer seyahat amaçlarına kıyasla nasıl bir performans sergilediğini belirlemeyi ve Türkiye'nin sağlık turizmi alanındaki konumuna dair veri temelli bir değerlendirme sunmayı amaçlamaktadır.

4. BULGULAR

Çalışmanın bu kısmında, çalışma kapsamında toparlanan verilerin analizi sonucunda elde edilen bulgular, ayrı bölüm başlıklarında açıklanmıştır.

4.1. Seyahat Amaçlarına Göre Türkiye'ye Gelen Ziyaretçi Sayılarındaki Değişimler (2014–2024)

Türkiye'ye gelen uluslararası ziyaretçi sayıları seyahat amaçlarına göre incelendiğinde, 2014–2024 döneminde belirgin farklılaşmaların yaşandığı görülmektedir. Genel toplam değerlere bakıldığında TÜİK (2025a) verilerine göre Türkiye'nin toplam ziyaretçi sayısının on yıllık süreçte **%49,55 oranında arttığı** ve ülkeye olan uluslararası turizm talebinin yükselme eğiliminde olduğu anlaşılmıştır. Aynı dönemde Birleşmiş Milletler (2025a) verilerine göre dünya geneli ziyaretçi sayıları %23,57 oranında artmıştır. Bu bulguya göre Türkiye'yi ziyaret eden ziyaretçi sayısındaki artış, dünya ortalamasının iki katından fazla olarak gerçekleşmiştir.

Ancak seyahat amaçları ayrı ayrı değerlendirildiğinde büyümenin tüm alanlarda aynı yönde gerçekleşmediği dikkat çekmektedir. **En yüksek artış, alışveriş amaçlı seyahatlerde yaşanmış** olup, bu kategorideki ziyaretçi sayısı 2014 yılında 1.231.796 iken 2024 yılında 3.858.090'a ulaşmış ve **%213,21 oranında büyük bir artış** gerçekleşmiştir. Bu bulgu, Türkiye'nin perakende sektöründe ticari çekicilik ve fiyat avantajı gibi faktörler üzerinden güçlü bir cazibe merkezi hâline geldiğini düşündürmektedir.

Alışveriş kategorisini, **%196,18'lik büyüme ile sağlık ve tıbbi nedenlerle yapılan ziyaretler** takip etmektedir. Sağlık amaçlı ziyaretçi sayısı on yıllık dönemde 508.623'ten 1.506.442'ye yükselmiş ve oldukça büyük bir artış sergilemiştir. Bu durum, Türkiye'nin sağlık turizmi alanındaki yükselişini destekleyen bir bulgu niteliğindedir.

Benzer şekilde **akraba ve arkadaş ziyareti** kategorisinde de yüksek bir artış gözlemlenmiştir. %77,49'luk büyüme ile 7,5 milyon seviyesinden 13,3 milyon ziyaretçiye ulaşılmıştır. **Gezi, eğlence ve tatil** amaçlı ziyaretler ise Türkiye'nin geleneksel turizm talebini oluşturmaya devam etmiş ve %42,21 oranında artış kaydetmiştir.

Öte yandan bazı kategorilerde belirgin düşüşler yaşanmıştır. **Dini/hac amaçlı ziyaretlerde %84,88 oranında ciddi bir azalma**, **iş amaçlı seyahatlerde %30,75** ve **eğitim amaçlı ziyaretlerde %8,16** oranında gerileme meydana gelmiştir. Ayrıca "diğer" kategorisinde de %5,72 oranında sınırlı bir düşüş olduğu görülmektedir.

Bu bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'ye yönelik uluslararası talebin yapısının son on yılda yeniden şekillendiği, özellikle **alışveriş** ve **sağlık turizmi** kategorilerinin belirgin biçimde öne çıktığı, buna karşılık **dini/hac**, **iş amaçlı** ve kısmen **eğitim amaçlı** seyahatlerde gerilemelerin yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar, Türkiye'nin turizm pazarında yüksek katma değer üreten bazı segmentlerde güçlü bir büyüme ivmesi yakaladığına işaret etmektedir.

4.2. Ziyaretçilerin Seyahat Amaçlarına Göre Türkiye Turizm Gelirlerindeki Değişimler (2014–2024)

Türkiye'nin seyahat amaçlarına göre turizm gelirlerinde 2014–2024 döneminde önemli bir değişim yaşandığı görülmektedir. Genel toplam değerlere bakıldığında TÜİK (2025b) verilerine göre turizm gelirlerinin 2014 yılında 41,3 milyar ABD Dolarından 2024 yılında 60,4 milyar ABD Dolarına yükseldiği ve bu dönemde **%46,35'lik bir artış** gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Birleşmiş Milletler (2025b) verilerine göre dünya geneli turizm geliri **%39,17**

oranında artmıştır. Bu bulguya göre Türkiye'nin turizm gelirlerindeki artış, dünya ortalamasının üzerinde gerçekleşmiştir.

Ancak gelir artışının seyahat kategorilerine göre dağılımı incelendiğinde belirgin farklılaşmalar ortaya çıkmaktadır. **En yüksek gelir artışı sağlık ve tıbbi nedenlerle gerçekleşen seyahatlerde gözlenmiştir.** Bu kategoride 2014 yılında 1.095 milyar ABD Doları olan gelir, 2024 yılında 3.946 milyar ABD Dolarına yükselmiş ve **%260,31 oranında dikkat çekici bir büyüme** sergilemiştir. Bu durum, sağlık turizminin Türkiye açısından giderek daha yüksek katma değer üreten bir sektör hâline geldiğini göstermektedir.

Alışveriş amaçlı ziyaretlerden elde edilen gelirler de önemli bir artış göstermiştir. 2014 yılında 1,1 milyar ABD Doları düzeyinde olan gelir, 2024 yılında 2,27 milyar ABD Dolarına çıkarak **%104,22 oranında artmıştır**. Bu artış, Türkiye'nin alışveriş odaklı turizm talebinin artma eğilimini ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin turizm gelirleri, akraba ve arkadaş ziyareti kategorisinde **%43,54**, gezi–eğlence–tatil kategorisinde ise **%46,05** artış göstermiştir. Bu bulgu, Türkiye'nin geleneksel turizm pazarını oluşturan geniş kitlelerin harcama düzeylerinde genel bir artış yaşandığını göstermektedir. Eğitim amaçlı ziyaretlerden elde edilen gelirlerde **%32,97'lik artış**, "diğer" kategorisinde ise **%38,92'lik artış** gözlenmiştir. Aynı dönemde bazı kategorilerde de ciddi düşüşler meydana gelmiştir. **Dini/hac amaçlı gelirlerde %84,42 oranında büyük bir düşüş**, **iş amaçlı gelirlerde ise %36,15 oranında bir azalma** gerçekleşmiştir.

2024 yılına ait seyahat amaçlarına göre turist başı gelir verileri incelendiğinde, Türkiye'yi ziyaret eden uluslararası turistlerin harcama düzeylerinin ziyaret motivasyonuna bağlı olarak önemli ölçüde farklılaştığı görülmektedir. Genel ortalama turist başı gelir 978 ABD Doları olarak gerçekleşmiştir. Bu değer Türkiye'nin turizm gelir yapısının orta düzeyde bir harcama profiline işaret ettiğini göstermektedir. Ancak kategori bazlı incelendiğinde belirgin ayrışmalar bulunmaktadır.

En yüksek turist başı gelir **2.620 ABD Doları ile sağlık ve tıbbi nedenlerle** seyahat eden ziyaretçilerden elde edilmiştir. Bu bulgu, sağlık turizminin Türkiye açısından yüksek katma değer üreten bir alt sektör olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Sağlık turistlerini, **1.959 ABD Doları** ile eğitim amaçlı seyahat eden ziyaretçiler ve **1.048 ABD Doları** ile iş amaçlı gelen ziyaretçiler takip etmektedir. Bu üç kategori, genel ziyaretçi profiline kıyasla daha yüksek harcama eğilimi sergileyen gruplardan oluşmaktadır.

Klasik turizm segmenti olan **gezi, eğlence ve tatil** amaçlı ziyaretlerde kişi başı harcama **967 ABD Doları** seviyesinde gerçekleşmiştir. Akraba ve arkadaş ziyareti kategorisinde **940 ABD Doları**, dini/hac amaçlı ziyaretlerde ise **800 ABD Doları** düzeyinde harcama yapılmıştır. En düşük turist başı harcama düzeyi ise **446 ABD Doları ile "diğer"** kategorisinde gözlenmiştir. Alışveriş amaçlı ziyaretlerin kişi başı harcamaları ise **590 ABD Doları** olup, bu değer alışveriş turistlerinin ziyaret sayısındaki hızlı artışa rağmen harcama düzeylerinin nispeten düşük kaldığını göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, gelir verileri Türkiye'de turizm ekonomisinin yapısının son on yılda önemli ölçüde değiştiğini göstermektedir. En yüksek artışın sağlık turizmi ve alışveriş

kategorilerinde yaşanması, Türkiye'nin uluslararası turizm pazarında yüksek harcama potansiyeline sahip alt sektörlerdeki konumunu güçlendirmekte olduğunu göstermektedir.

4.3. Seyahat Amaçlarına Göre Türkiye'ye Gelen Ziyaretçi Sayılarındaki Bileşik Yıllık Büyüme Oranı (CAGR) Analizi (2014–2024)

2014–2024 dönemine ait ziyaretçi sayılarından hesaplanan CAGR değeri, Türkiye'ye yönelik uluslararası turizm talebinin yapısal dönüşümünü ortaya koymaktadır. TÜİK (2025a) verilerine göre on yıllık dönem boyunca toplam ziyaretçi sayısının yıllık ortalama büyümesi **%4,11** olarak hesaplanmıştır. Aynı dönemde Birleşmiş Milletler (2025a) verilerine göre, Dünya turizmi ziyaretçi sayılarında yıllık ortalama büyüme **%2,1** olarak gerçekleşmiştir. Bu bulguya göre Türkiye'yi ziyaret eden turist sayısındaki artış, dünya ortalamasının iki katına yakın olarak gerçekleşmiştir.

Bununla birlikte, seyahat amaçlarına göre büyüme hızları arasında belirgin farklılıklar mevcuttur. Özellikle **alışveriş amaçlı seyahatler** yıllık ortalama **%12,09** ile tüm kategoriler içinde **en yüksek CAGR değerine** sahiptir. Bu durum, Türkiye'nin alışveriş turizmi alanında önemli bir çekim merkezi hâline geldiğini ve bu segmentin sürdürülebilir bir büyüme eğilimi sergilediğini göstermektedir. Alışveriş kategorisini, yıllık **%11,47** büyüme oranıyla **sağlık ve tıbbi nedenlerle yapılan seyahatler** takip etmektedir. Sağlık turizminin iki haneli yıllık büyüme sergilemesi, Türkiye'nin sağlık hizmetleri alanında uluslararası rekabet gücünü artırdığını ve küresel eğilimlerle uyumlu bir büyüme çizgisi izlediğini göstermektedir.

Akraba ve arkadaş ziyareti kategorisi yıllık **%5,91**'lik artışla pozitif eğilim gösterirken, gezi–eğlence–tatil amaçlı seyahatlerin yıllık büyüme oranının **%3,58** düzeyinde kaldığı görülmektedir. Bu durum, klasik turizm segmentinin istikrarlı fakat daha düşük seyirde bir büyüme eğilimine sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Öte yandan bazı kategorilerde gerileme yaşanmıştır. **Dini/hac amaçlı seyahatler**, yıllık **%17,21 oranında düşüş** ile en keskin gerilemeyi göstermektedir. İş amaçlı seyahatlerde yıllık **%3,61**, eğitim amaçlı seyahatlerde ise **%0,85** oranında azalma söz konusudur. "Diğer" kategorisinde de hafif bir düşüş(**−%0,59**) mevcuttur. Bu azalışlar, Türkiye'nin bazı seyahat segmentlerinde zayıflayan turizm talebini yansıtmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde CAGR sonuçları, Türkiye'nin son on yılda özellikle **alışveriş turizmi** ve **sağlık turizmi** alanlarında güçlü ve sürdürülebilir bir büyüme performansı sergilediğini; buna karşılık **iş, eğitim ve dini/hac amaçlı seyahatlerde yapısal bir daralma** yaşandığını göstermektedir. Bu bulgular, turizm sektöründeki segment bazlı değişimlerin daha dengeli yönetilmesi ve yüksek büyüme potansiyeline sahip alanlara yönelik stratejik politikaların güçlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

4.4. Seyahat Amaçlarına Göre Türkiye Turizm Gelirlerindeki Bileşik Yıllık Büyüme Oranı (CAGR) Analizi (2014–2024)

2014–2024 dönemine ilişkin turizm gelirleri incelendiğinde, seyahat amaçları arasında belirgin farklılaşan büyüme eğilimleri dikkat çekmektedir. Söz konusu on yıllık süreçte TÜİK (2025b) verilerine göre toplam turizm gelirleri yıllık ortalama **%3,88** oranında artış göstermiştir. Aynı dönemde Birleşmiş Milletler (2025b) verilerine göre, Dünya turizmi gelirindeki yıllık ortalama

büyüme **%3,4** olarak gerçekleşmiştir. Bu bulguya göre Türkiye'nin turizm gelirlerindeki artış, dünya ortalamasının üzerinde gerçekleşmiştir.

Ancak bu genel eğilimin altında oldukça heterojen bir yapı bulunmaktadır. En güçlü büyüme sağlık ve tıbbi nedenlerle yapılan seyahatlerde görülmüştür. Sağlık turizmi, yılda ortalama %13,68'lik kayda değer bir artışla tüm kategoriler içinde açık ara en hızlı yükselen kategoriyi oluşturmuştur. Özellikle Türkiye'nin sağlık turizmi alanındaki kapasite gelişimi, uluslararası talepteki dönüşüm ve yüksek katma değerli hizmet sunumu bu artışı destekleyen temel faktörler arasında olduğu düşünülebilir.

Diğer yandan alışveriş amaçlı seyahatler (%7,40) ve gezi–eğlence–tatil amaçlı ziyaretler (%3,86) genel artış trendiyle uyumlu bir büyüme eğilimi sergilemiştir. Akraba ve arkadaş ziyareti (%3,68) ile eğitim amaçlı seyahatler (%2,89) ise daha sınırlı fakat istikrarlı bir artış göstermiştir. Buna karşın bazı seyahat türlerinde belirgin bir gerileme söz konusudur. Özellikle dini/hac amaçlı seyahatler yıllık ortalama %−16,96 ile en güçlü düşüşü yaşayan kategori olmuştur; bu durum uluslararası politika, bölgesel koşullar ve arz-talep dinamiklerindeki değişimlerle ilişkilendirilebilir. Benzer şekilde iş amaçlı seyahatlerde de yıllık %−4,38 oranında bir daralma tespit edilmiştir. Bu gerilemede uzaktan çalışma, dijital toplantı sistemlerinin yaygınlaşması ve şirket seyahat politikalarındaki maliyet odaklı dönüşüm etkili olmuş olabilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, 2014–2024 döneminde Türkiye'ye yönelik seyahatlerin amaçlara göre farklı yönlerde evrildiği, özellikle sağlık turizmi ve alışveriş odaklı hareketliliğin belirgin biçimde güçlendiği, buna karşılık dini/hac ve iş amaçlı seyahatlerin önemli ölçüde gerilediği görülmektedir. Bu sonuçlar, turizm talebinin niteliğinin değiştiğine ve Türkiye'nin belirli alanlarda rekabet gücünü artırdığına işaret etmektedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırma, Türkiye'nin 2014–2024 dönemindeki sağlık turizmi performansını seyahat amaçlarına göre ziyaretçi sayıları, turizm gelirleri ve turist başı harcama düzeyleri üzerinden inceleyerek uluslararası eğilimlerle karşılaştırmalı bir perspektif sunmaktadır. Bulgular, Türkiye'nin özellikle sağlık ve alışveriş temelli turizm segmentlerinde hızlı, güçlü ve sürdürülebilir bir büyüme gerçekleştirdiğini, buna karşılık dini/hac ve iş amaçlı turizmde belirgin bir gerileme yaşadığını ortaya koymaktadır. Dünya turizmindeki eğilimlerle karşılaştırıldığında Türkiye'nin hem ziyaretçi artışı hem de gelir büyümesinde küresel ortalamanın üzerinde performans sergilediği söylenebilir.

Ziyaretçi sayılarına ilişkin veriler, Türkiye'nin toplam turist hacminde 2014–2024 arasında %49,55 oranında artış kaydettiğini göstermektedir. Bu büyüme, aynı dönemde dünya genelindeki %23,57'lik artışın oldukça üzerindedir (UN Tourism, 2025a; TÜİK, 2025a). Özellikle sağlık amaçlı ziyaretlerdeki %196'lık artış, Türkiye'nin sağlık turizmi pazarındaki yükselişini nicel olarak doğrulamaktadır. Literatürde Türkiye'nin maliyet avantajı, yüksek hizmet kalitesi ve gelişmiş klinik altyapısı nedeniyle bölgesel bir sağlık merkezi hâline geldiği vurgulanmaktadır (Ateş ve Sunar, 2024; Özer ve Sonğur, 2012). Bu çalışma, söz konusu literatür bulgularını veri temelli olarak desteklemektedir.

Turizm gelirleri açısından da benzer bir tablo söz konusudur. Türkiye'nin toplam turizm gelirleri 2014–2024 döneminde %46,35 artarken, dünya genelinde bu artış %39,17 düzeyinde

gerçekleşmiştir (UN Tourism, 2025b; TÜİK, 2025b). En çarpıcı büyüme sağlık turizmi gelirlerinde oluşmuş, 2014–2024 döneminde %260'ın üzerinde bir artış kaydedilmiştir. Sağlık turizminin bu yüksek katma değer üretme kapasitesi, Türkiye'nin turizm ekonomisini çeşitlendirme hedefi açısından stratejik önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın önemli katkılarından biri, 2024 yılına ait seyahat amaçlarına göre turist başı gelir verilerini analiz sürecine dâhil etmesidir. Bulgular, Türkiye'de turist başı gelirin 2024 yılı genel ortalama değeri olan 978 ABD Doları seviyesinde gerçekleştiğini göstermektedir. Ancak bu ortalama değer, seyahat motivasyonlarına göre belirgin ölçüde farklılaşmaktadır. En yüksek turist başı gelir 2.620 ABD Doları ile sağlık ve tıbbi nedenlerle seyahat eden ziyaretçilerden elde edilmektedir. Bu rakam, klasik gezi–eğlence–tatil segmentinin (967 ABD Doları) yaklaşık üç katına karşılık gelmektedir. Eğitim amaçlı seyahat edenlerin kişi başı harcaması 1.959 ABD Doları, iş amaçlı seyahat edenlerin ise 1.048 ABD Doları olarak gerçekleşmiştir. Buna karşılık dini/hac amaçlı ziyaretlerde (800 ABD Doları), alışveriş amaçlı seyahatlerde (590 ABD Doları) ve "diğer" kategorisinde (446 ABD Doları) daha düşük harcama seviyeleri görülmektedir.

Ziyaretçi başına düşen gelirlerdeki farklılaşma, Türkiye'nin yüksek harcama potansiyeline sahip segmentlerde güçlü bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Sağlık turizminin hem hızlı büyüyen ziyaretçi kategorisi olması hem de en yüksek gelir yaratan segment olması, Türkiye'nin bu alandaki stratejik konumunu daha net ortaya koymaktadır. Literatürde sağlık turistlerinin daha uzun kalış sürelerine, tedavi ve operasyon odaklı yüksek harcama yapısına ve tamamlayıcı hizmetlere duyduğu ihtiyaç nedeniyle ekonomi üzerinde daha güçlü bir çarpan etkisi yarattığı ifade edilmektedir (Bookman, 2007; Roman et al., 2022). Çalışmanın bulguları bu teorik çerçeveyi desteklemektedir.

CAGR analizleri de Türkiye'nin sağlık turizminde sürdürülebilir bir büyüme çizgisi yakaladığını göstermektedir. Sağlık amaçlı ziyaretlerin yıllık ortalama büyümesi %11,47, sağlık turizmi gelirlerinin yıllık ortalama büyüme değeri ise %13,68 olarak hesaplanmıştır. Bu oranlar, dünya turizmindeki ziyaretçi büyüme oranı (%2,1) ve gelir büyüme oranının (%3,4) oldukça üzerindedir (UN Tourism, 2025a; 2025b). Dolayısıyla sağlık turizmi, Türkiye'nin uluslararası turizm pazarındaki rekabet gücünü artıran başlıca itici güçlerden biri hâline gelmiştir. Bu durum, turizm talebinin pandeminin ardından kalıcı biçimde yeniden şekillenmekte olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte çalışma, Türkiye'de bazı seyahat amaçlarında yapısal gerilemelere de işaret etmektedir. Özellikle dini/hac kategorisinde ziyaretçi sayılarında (%−84,88) ve gelirlerde (%−84,42) keskin düşüşler yaşanmıştır. İş amaçlı seyahatlerde dijitalleşme, uzaktan toplantılar ve maliyet politikaları etkisiyle süregelen bir gerileme gözlenmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde bu çalışma, Türkiye'nin 2014–2024 döneminde turizmde belirgin bir dönüşüm yaşadığını göstermektedir. Sağlık turizmi, yüksek turizm geliri üretme kapasitesi, yüksek turist başı harcama düzeyi ve güçlü büyüme hızlarıyla Türkiye'nin turizm stratejisinde "lokomotif sektör" konumuna yükselmiştir. Çalışma sonuçları, literatürde vurgulanan maliyet–hizmet kalitesi avantajı, güçlü sağlık altyapısı ve uluslararası hasta talebindeki artışın Türkiye'nin rekabet gücünü belirgin biçimde desteklediğini göstermektedir (Han ve Hyun, 2015; Heung et al., 2011).

Sonuç olarak bu çalışma, Türkiye'nin 2014–2024 dönemindeki sağlık turizmi performansını dünya turizmi ile karşılaştırmalı olarak değerlendirmesi sayesinde literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Elde edilen bulgular, sağlık turizminin Türkiye'nin turizm politikalarında, ekonomik kalkınmasında ve uluslararası rekabet gücünde kritik bir yer tuttuğunu göstermektedir. Türkiye'nin sağlık turizmindeki başarısının sürdürülebilirliği için stratejik planlama, veri temelli politika tasarımı, koordinasyon mekanizmalarının güçlendirilmesi ve uluslararası pazarlara yönelik tanıtım faaliyetlerinin artırılması önem taşımaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmaların, mikro düzeyde hasta memnuniyeti, hizmet kalitesi, güven algısı ve fiyat–değer dengesi gibi unsurları inceleyerek bu makro düzeydeki eğilimleri daha ayrıntılı açıklaması yararlı olacaktır. Ayrıca Türkiye'nin rakip ülkelerle karşılaştırılmasına yönelik kapsamlı ampirik analizlerin yapılması, politika yapıcılar ve sektör yöneticileri için stratejik öneme sahip olacak bulguların elde edilmesini sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Al-Natour, D. (2020). A review on efforts of health tourism in Turkey. *Journal of Social and Humanities Sciences Research,* 7(59), 2739-2744.

Ateş, A., and Sunar, H. (2024). Comparison of Türkiye's medical tourism market with existing and potential competitor countries. *Toplum Ekonomi ve Yönetim Dergisi, 5*(2), 342–368.

Bookman, M. (2007). Medical tourism in developing countries. Springer.

Coherent Market Insights. (2024). *Turkey medical tourism market size and forecast 2025–2032*. https://www.coherentmarketinsights.com/industry-reports/turkey-medical-tourism-market

Connell, J. (2016). Reducing the scale? From global images to border crossings in medical tourism. *Global Networks, 16*(4), 531–550.

Daştan, İ. (2014). Türkiye'de sağlık turizmi: Türkiye ve özelinde İzmir'de sağlık turizminin mevcut durum analizi ve strateji önerileri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6*(10), 143–163.

Gündüz, F. F., Gündüz, S., and Yavuz, H. B. (2019). Türkiye'nin sağlık turizmi talebini etkileyen faktörlerin analizi: Çekim modeli yaklaşımı. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (17),* 717-740.

Han, H., and Hyun, S. S. (2015). Customer retention in the medical tourism industry: Impact of quality, satisfaction, trust, and price reasonableness. *Tourism Management, 46*, 20–29.

Heung, V. C. S., Kucukusta, D., and Song, H. (2011). Medical tourism development in Hong Kong: An assessment of the barriers. *Tourism Management, 32*(5), 995–1005.

Kantaş Yılmaz, F., Capar, H., and Şeker, C. (2021). Process Analysis of a Public Policy in Turkey: Medical Tourism. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 12*(30), 417-433. https://doi.org/10.21076/vizyoner.803981

Karadurmuş, D., and Sevim, E. (2024). Türkiye'de Sağlık Turizmi Literatürünün Bibliyometrik Analizi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD), 16*(31), 568-577.

Kaya, G., and Nebioğlu, O. (2024). Ulusal literatürde sağlık turizmi araştırmaları üzerine bütünleştirici bir literatür taraması. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi, 7*(2), 301–322.

Ken Research. (2023). *Turkey medical tourism and cross-border healthcare market report*. https://www.kenresearch.com/turkey-medical-tourism-and-cross-border-healthcare-market

Lunt, N. (2011). Medical tourism: treatments, markets and health system implications: a scoping review.

Ormond, M., and Sulianti, D. (2017). More than medical tourism: lessons from Indonesia and Malaysia on South–South intra-regional medical travel. Current Issues in Tourism, 20(1), 94-110.

Özer, Ö., and Sonğur, C. (2012). Türkiye'nin dünya sağlık turizmindeki yeri ve ekonomik boyutu. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4*(7), 69–81.

Özsarı, S. H., and Karatana, Ö. (2013). Sağlık turizmi açısından Türkiye'nin durumu. *Kartal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Tıp Dergisi, 24*(2), 136–144.

Roman, M., Roman, M., and Wojcieszak-Zbierska, M. (2022). Health tourism–subject of scientific research: A literature review and cluster analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 20*(1), 480. https://doi.org/10.3390/ijerph20010480

Singh, L. (2019). Medical tourism motivations: The driving force. *Journal of Multidisciplinary Academic Tourism, 4*(2), 77–86. https://doi.org/10.31822/jomat.621874

Toptaş, A. (2020). Sağlık Turizminde Türkiye'nin önemi ve tercih edilme sebeplerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 3191-3208.

Türkiye İstatistik Kurumu (2025a). *Seyahat amacına göre ziyaretçi sayıları istatistikleri:2014-2024*. https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=145&locale=tr

Türkiye İstatistik Kurumu (2025b). *Seyahat amacına göre turizm gelir istatistikleri:2014-2024*. https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=145&locale=tr

UN Tourism. (2025a, January 31). World Tourism Barometer: An estimated 1.4 billion international tourists (overnight visitors) were recorded globally in 2024 [Press release]. https://en.unwto-ap.org/news/worldtourismbarometer_jan2025/

UN Tourism. (2025b, January 21). International tourism recovers pre-pandemic levels in 2024 [News release]. https://www.untourism.int/news/international-tourism-recovers-pre-pandemic-levels-in-2024/

TEKNO STRESİN ÖRGÜTSEL MUHALEFET DAVRANIŞINA ETKİSİ

Doç. Dr. İnan KAYNAK
Muş Alparslan Üniversitesi
i.kaynak@alparslan.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-9944-1540

Doç. Dr. Berat ÇİÇEK
Malatya Turgut Özal Üniversitesi
berat.cicek@ozal.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-4584-5862

Özet

Bu çalışmanın amacı örgütlerde çalışanların karşılaşmış oldukları tekno stresin örgütsel muhalefet davranışına etkisini araştırmaktır. Bu kapsamda nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılarak 255 kişiye ulaşılmış ve veriler istatistik programları yardımıyla analiz edilmiştir. Tekno stres ölçeği 3, örgütsel muhalefet ölçeği 4 boyuttan oluştuğu için toplam 12 hipotez geliştirilmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre teknolojik iş yükü fazlalığı boyutunun ölçek seslilik; muhalif eylemler ve politik taktikler boyutları üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca pasif tepkiler boyutu üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir. Teknolojik karmaşıklık boyutu incelendiğinde ise ölçek seslilik; muhalif eylemler ve politik taktikler boyutları üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca pasif tepkiler boyutu üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir. Teknolojik belirsizliğin etkileri incelendiğinde ölçek seslilik ve muhalif eylemler boyutları üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca pasif tepkiler ve politik taktiler boyutları üzerinde anlamlı bir etki olmadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Stres, Tekno Stres, Örgütsel Muhalefet

Giriş

Çalışanlar, zamanlarının büyük bir kısmını iş yerinde geçirdikleri için iş yaşamı çalışanların hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Her ne kadar tüm çalışanlar işleri ya da iş yerleri ile ilgili huzurlu ve mutlu olmak isteseler de modern zamanların getirdiği bazı zorluklar bunlara engel olabilmektedir (Karakuş 2019). İster işin kendisinden ister iş yerinden isterse de iş dışı faktörlerden kaynaklı olarak bireyler stres yaşayabilmektedirler (Torun ve Tekin 2014). Günlük yaşamda sıklıkla kullanılan bir kavram olan stres çalışanların huzursuz eden, moralini bozan ve gerginlik yaşamasına neden olan bir kavramdır ve bu sebeple birçok bilim dalınca araştırmalara konu olmuştur (Uludağ 2019). Latince "estrictia" kelimesinden gelen stres kavramın ilk kullanılmaya başlandığı dönemlerde bela, musibet, felaket, dert ve keder gibi anlamlarda kullanılmıştır (Güçlü 2001). Selye'nin (1974) çalışmalarıyla önem kazanan stres, araştırmacı tarafından *"vücudun herhangi bir dış talebe verdiği özel olmayan tepki"* olarak tanımlanmış (Turunç ve Çelik 2010) ve modern yaşamın hastalığı olarak görülmüştür (Büyükaslan ve Eriş 2019). Stres her ne kadar soyut bir kavram gibi düşünülse de psikolojik ve fizyolojik belirtileri yüksek oranda hissedilebilen ve baş edilmesi gereken olgudur (Ergün ve Yüksel 2019). İşten

kaynaklanan taleplerin çalışan tarafından karşılanmasında güçlük çekilmesi durumunda ortaya çıkan stres (Yenihan vd., 2014) iş stresi olarak adlandırılmakta ve işin gerekleri ile çalışanın yetenekleri, ihtiyaçları veya örgütsel kaynakların uyuşmamasından kaynaklandığı ifade edilmektedir (Yetim ve Çevik 2019). Zaman baskısı, acil karar verme durumunda kalınması, hata yapma korkusu, vardiyalı çalışma, tam belirlenmemiş roller ve rol çatışması gibi (Adıgüzel 2012) maddi ve maddi olmayan sebeplerden ortaya çıkabilmektedir (Adıgüzel 2012). Ayrıca son yıllarda meydana gelen teknolojik ilerlemeler ve uygulamalar, işletmelerin teknolojiye olan bağımlılığının artmasına bağlı iş süreçlerine uyum sağlama ihtiyacı çalışanlarda bir baskıya sebep olarak stres oluşumuna neden olabilmektedir (Srivastava, Chandra, ve Shirish 2015). Bilgisayarlı üretim teknolojilerinin iş hayatına entegre olması neticesinde ortaya çıkmış bir kavram olan teknostres terimi (Sellberg ve Susi 2014), ilk olarak Brod (1982) tarafından ortaya atılmış ve *"yeni bilgisayar teknolojileriyle sağlıklı bir şekilde baş edememenin sebep olduğu modern bir uyum hastalığı"* (Brod 1984) olarak tanımlanmıştır.

Teknoloji çağı olarak nitelendirilebilecek olan günümüzde bireyler neredeyse her anını teknolojik cihazlar ile geçirmektedir (Gökaslan 2022). Teknolojik yenilikler ve cihazlar hayatın bir parçası olduğu gibi işin de ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Salazar-Concha vd. 2021). Birçok olumlu katkısı olmasına rağmen teknolojik yenilikler bireylerinözel yaşamlarında olumsuzluklara neden olduğu gibi iş yaşamlarında da sorunlara neden olabilmektedir (Li ve Wang 2021) ve stresin kaynağını oluşturabilmektedir (Sayıner 2022). Brod (1984) tekno stresin oluşumunun iki şekilde meydana geldiğini, birinci durumda çalışanlar yeni teknolojiyi kabul etmede bir mücadele içine girmekte, ikinci durumda ise yeni teknolojiler ile çalışanlar arasında özdeşleşme çabasına girmektedirler (Brod 1984). Bir başka yaklaşıma göre de tekno stresin ortaya çıkmasının üç farklı nedeni olduğu ileri sürülmekte bunlar; çalışanların yeni teknolojiye uyum sağlayamamaları ve uyum sürecini atlatamamaları, ikincisi teknolojik imkanların artmasından dolayı yöneticilerin çalışanlardan yüksek beklenti içinde olmaları ve son olarak ta teknolojik ilerlemeye bağlı işletmelerin çalışma koşullarının hızlı dönüşümüdür (Karuppan 1997). Bu alanda yapılan bir diğer çalışma tekno stresin negatif duygular, ev-iş karmaşası, gerginlik, iş yükü, mahremiyet ihlali, rol karmaşası, kullanışlılık, karmaşıklık, güvenilirlik, bulunuşluk, anonimlik, değişim, iş güvencesi kaygısı (Ayyagari, 2007) gibi on üç boyutunun olduğunu ileri sürmüştür. Tekno stresi ölçmede literatürde sıklıkla başvurulan bir kaynak olan Tarafdar vd.'lerine (2007) göre tekno stresinin boyutları tekno-aşırı yüklenme ya da tekno iş yükü, tekno-istila, tekno-karmaşıklık, tekno-güvensizlik ve tekno-belirsizliktir. Çalışma kapsamında incelenecek olan Tekno-Aşırı Yüklenme, çalışanların daha hızlı ve daha fazla çalışmaya zorlanmasını, tekno-karmaşıklık son sürüm yazılım, donanım ve uygulamaların terminolojisinin ve teknik özelliklerinin karmaşıklığı sonucu çalışanların bu son teknolojiyi kullanma konusunda kendilerini yetersiz hissetmeleri, tekno belirsizlik ise sürekli güncellenen veya değişen yenilikler karşısında çalışanların kendilerini huzursuz ve tedirgin hissetmesi olarak ifade edilmektedir (Tarafdar vd. 2007). Tekno stresle ilgili yapılan çalışmalar bu stres türünün sadece çalışanlar üzerinde olumsuz etkilerinin olmadığını aynı zamanda örgütlerini de olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır (Ahmad ve Amin, 2012). Tekno stres düzeyi yüksek olan çalışanların kendi performanslarının altında çalışmaları ihtimal dahilinde olduğu gibi iş arkadaşlarına karşı olumsuz davranışlar da sergileyebilmektedirler. Bu nedenle tekno strese neden olan faktörlerin araştırılması, azaltılmaya çalışılması ya da önlenmesi çalışanlar olduğu

kadar örgütler içinde önemli görülmektedir (Kızılcan, Hoşgör, ve Güngördü 2023). Öncüllerinin tespiti önemli bir konu olan tekno stresin ardıllarının yani tekno stresin sebep olduğu sonuçlarında araştırılması gerekmektedir (Can Yalçın ve Beğenirbaş 2021). Tekno stres yaşayan çalışanların örgütlerini zora sokabilecek birçok olumsuz davranış sergilemesi göz ardı edilmemelidir. Tekno stres seviyesi yüksek çalışanların örgütün son teknolojiye ulaşma gayretlerine muhalif söylemler içinde olması diğer bir ifadeyle örgütsel muhalefet davranışı göstermesi beklenebilir. Örgütsel bir yapıdan ziyade bireysel bir davranış şekli olan örgütsel muhalefet kavramının (Kassing 1997) örgütler açısından öncüllerinin bilinmesi önemli görülmektedir (Alhas 2024).

Toplumların en küçük öğesi olan aile dahil toplumun tüm katmanlarında ortaya çıkabilen muhalefet kavramı (Yıldız 2014), toplumsal süreçlerin bileşenlerinde birisidir (Doğan ve Demirdağ 2025). Dilimize Arapçadan geçmiş farklı yolları, fikirleri tercih etmek, ihtilafa düşmek anlamına gelmekte (Ardoğan 2004), *"bir tutuma, bir görüşe ve bir eyleme karşı olma durumu"* olarak tanımlanmaktadır (TDK 2020) Örgütler bir amaç noktasında bir araya gelen topluluklar olmasına rağmen, çalışanların hepsinin aynı fikir ve düşüncede olması zor olduğu gibi çalışanların aykırı düşüncelerini ifade etme ihtiyacı da olabilir (Korkmaz ve Bektaş 2023). Örgütsel amaçların gerçekleştirilmesinde uygulanacak yol ve yöntemlerde birliktelik sağlanabildiği gibi görüş ayrılıkları ve muhalif davranışlar ortaya çıkabilir (Kılınç, Yayla, ve Demirtaş 2020). Çalışanların örgütsel süreçlerde birbirleri ve yöneticileriyle uyuşmazlık yaşamaları farklı davranışlar göstermesine neden olabilir (Redding 1985). Temelde siyaset bilimine ait bir kavram olan muhalefet (Özdemir 2010), örgütlerde karşılaşılan bu türden davranışları açıklamak için "örgütsel muhalefet" olarak kullanılmakta ve sıklıkla örgütsel araştırmalara konu edilmektedir (Yıldız 2014). Bu alanda birçok çalışma yapmış biri olan Kassing (1997) örgütsel muhalefeti; örgüt içi uygulamalardan duyulan hoşnutsuzluk sonucu ortaya çıkan ve öteden beri uygulana gelen durumdan kopuşu simgeleyen her türlü karşı gelme davranışı olarak tanımlamaktadır. Bir başka tanımda ise kavram *"çalışanların katılmadıkları örgüt politikaları, uygulamaları ve çıktılarını değiştirmek amacıyla kalkıştıkları çabalar bütünü"* (Zaini, Elmes, Pavlov & Saeed, 2017) şeklinde tanımlanmıştır.

Örgütsel muhalefet kavramı geniş bir kavram olmakla birlikte temelde iki bileşenden oluşmaktadır. Bu kavramlardan ilki çalışanlarda oluşan görüş ayrılığı (Redding 1985) diğeri ise görüş ayrılığının ifade edilmesidir (Kassing ve DiCioccio 2004). Örgütün geleceğine tek kişinin yön vermesini bekleme düşüncesi geçerliliğini yitirmiş bir yaklaşımdır. Örgütlerde çalışanların daha fazla sorumluluk alması ve kararlara katılım göstermesi beklenmekte, yöneticinin her yaptığının alkışlanması veya yanlışları karşısında sessiz kalınması istenmemektedir. Örgüt açısından yıkıcı bir durum olarak algılanmayan bu muhalefet tarzı (Ergün ve Çelik 2018), çalışan ile örgüt arasındaki görüş ayrılığından kaynaklanmaktadır. Çalışanlar örgüt içinde olup bitenleri veya yanlış uygulamaları sorunu yaşayan ya da yakından gözlemleyen kişiler oldukları için yöneticilere karşı muhalefet etmiş olsalar da örgütsel açıdan önemli bir bilgi kaynağı olabilmektedirler (İzgüden ve Erdem 2018). Kassing (1998) örgütsel muhalefetin üç şekilde olacağını öne sürmüştür. Bunlardan ilki çalışanın muhalif söylemini örgüt içi düzeltmeleri yapabilecek veya etki edebilecek amirlerine ve müdürlerine karşı yaptığı dikey yada açık muhalefet yöntemidir ve bireysel menfaatlerden ziyade örgütsel faydalar düşünüldüğünden

tercih örgütler açısından tercih sebebidir (Kassing 1998). İkincisi olan yatay ya da örtük muhalefet, Çalışanların fikirlerini söylemek istedikleri fakat bunun için yeterli imkanlarının olmadığını algıladıklarında ya da yöneticilerin çalışan muhalefetine duyarsız kalacaklarını düşündüklerin ortaya çıkar. Çalışanın amirlerine karşı muhalefet edemediği durumlarda örgüt içinde etkisiz kişilere ya da kendi mevkidaşlarına fikir ve düşüncelerini açıklama durumu şeklinde gerçekleşir (Kassing 2000). Sonuncusu olan dışsal, dolaylı ya da gizli muhalefet, çalışanın örgüt içinde dikey ya da yatay olarak muhalefet edemediği durumlara iş dışında eşleri, aileleri, arkadaşları ve örgüt açısından yabancı olarak kabul edilen kişilere aktarmasıdır (Kassing 1997). Bu muhalefet tarzı büyük oranda çalışanın muhalif fikirlerini gizleme ihtiyacının ürünüdür. Bu sebeple çalışan muhalif duruşunu gösteri, yürüyüş, miting benzeri eylemlerle göstermeye çalışır. Bu sayede çalışanın kimliği ya da muhalif duruşu net olarak ortaya çıkmamakla birlikte görüşlerini bir şekilde ifade etmiş olabilmektedir (Kassing 1998; Yıldız 2014). Bir diğer sınıflandırma da ise örgütsel muhalefet yapıcı ve yıkıcı muhalefet olarak iki bölüme ayrılmaktadır (Sadykova ve Tutar 2020). Yıkıcı muhalefet davranışı çalışanların hem kendi kariyerlerine hem de örgütün menfaatlerine zarar verebilecek muhalefet tarzıdır. Yapıcı muhalefet ise görüş ayrılıkları ve bu ayrılıkların söylenmesi neticesinde örgütsel kazanım elde edilmesi bireysel hak ve özgürlüklerin korunması çabasını ifade ederken (Dağlı 2015). Örgütlerde yıkıcı muhalefetten korunmak diğer bir ifadeyle yapıcı muhalefeti geliştirmek için takip edilmesi gereken bazı stratejiler bulunmaktadır. Bunlar; karar almada geniş katılımın sağlanması, yıkıcı olmayan örgütsel çatışmaların desteklenmesi, örgütün sahip olması gereken yapısal ve yönetsel prosedürlerin belirlenmesi, pozitif örgüt iklimi ve farklı görüşlerin tartışılmasına imkan sağlayacak fırsat eşitliğinin sağlanmasıdır (Sadykova ve Tutar 2020). Örgütsel muhalefetin olumlu yönleri olmakla birlikte örgüt içi zararlı çatışmaların yaşanması, otokratik bir yapının oluşacağı korkusu (Shahinpoor ve Matt 2007), muhalefet davranışını sergileyenlere karşı uyumsuz ve şikayetçi damgasının vurulması (Garner 2013)gibi istenmeyen durumlar oluşabilmektedir. Bu sebeple örgütsel muhalefet davranışların bastırıldığı veya cezalandırıldığı örgütsel politikalar da bulunabilmektedir (Hegstrom 1991). Temelde örgütsel muhalefet kavramı tüm örgütsel uygulamalara karşı çıkma değil örgütte yönetim erkini elinde tutanlara yeni bakış açıları sağlama ve olayları başka gözlerle görmelerini temin etmektir (Sadykova ve Tutar 2020). Yapıcı bir şekilde kullanıldığında örgütlerin gelişmelerine ve büyümelerine imkan sağlayabilmektedir (Doğan ve Demirdağ 2025).

Yöntem

Bu araştırmada tekno stresin örgütsel muhalefet davranışına etkisi incelenmiştir. Bu ilişkinin ortaya konulması için nicel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Anket yöntemiyle yüz yüze görüşerek toplanan verilerin analizinde Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) yaklaşımından yararlanılmıştır. Bu yaklaşımın seçilmesinin temel sebepleri ise çoklu değişkenleri bir arada test edebilmesidir (Russell, Kahn, Spoth ve Altmaier, 1998). Araştırma modeli Şekil 1.'de paylaşılmıştır.

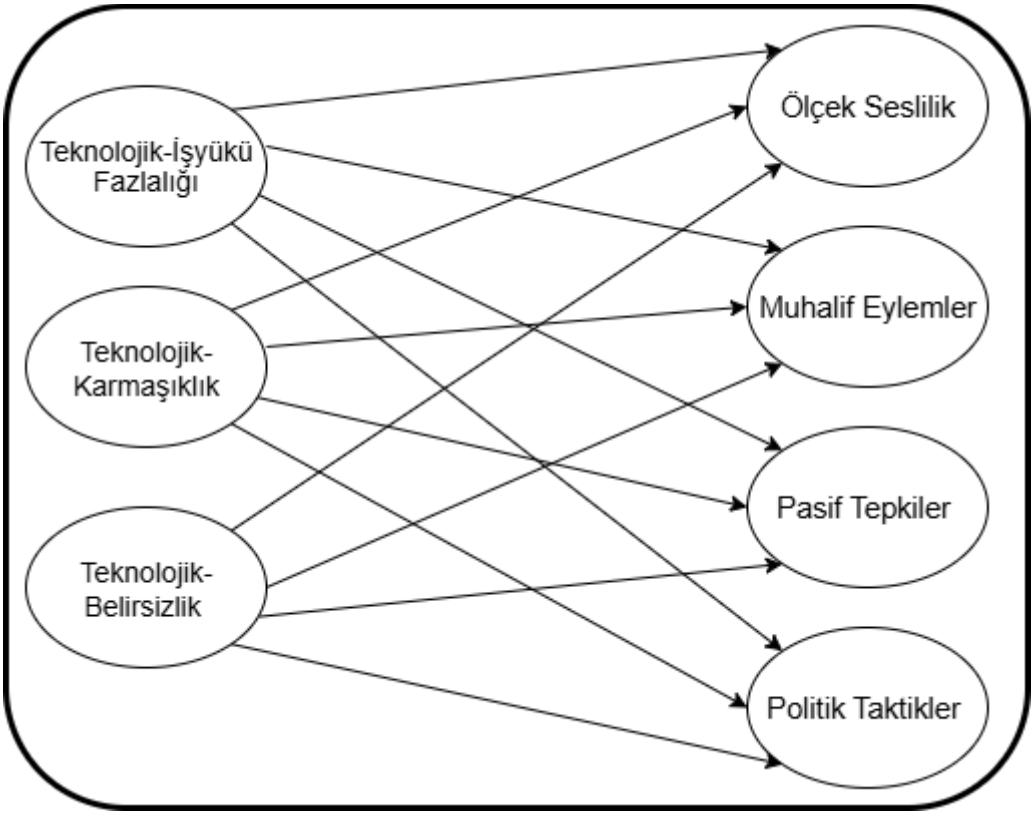

Şekil 1. Araştırma Modeli

Ölçüm Araçları

Tekno stres Ölçeği: Araştırma kapsamında katılımcıların tekno-stres seviyesini ölçmek için Tarafdar vd. (2007) tarafından geliştirilen ve Alam (2015) tarafından sadeleştirilen ve Türen, Erdem, ve Kaklın (2015) tarafından Türkçeleştirilen 14 maddelik ölçek kullanılmıştır. Alam (2015) tarafından sadeleştirilen tekno-stresi oluşturan teknolojik-işyükü fazlalığı, teknolojik-karmaşıklık, teknolojik-belirsizlik üç alt boyut ele alınmıştır. Alam (2015) tarafından yapılan çalışmada ölçeğin ve alt boyutlarının Cronbach Alfa değerlerinin 0,8'den büyük olduğu ifade edilmiştir.

Örgütsel Muhalefet Ölçeği: Araştırma kapsamında katılımcıların örgütsel muhalefet davranışını ölçmek için Ilıman Püsküllüoğlu ve Duman (2024) tarafından geliştirilen Örgütsel Muhalefet Davranışları Ölçeğinden yararlanılmıştır. Ölçek seslilik, muhalif eylemler, pasif tepkiler ve politik taktikler olmak üzere dört alt boyut ve 23 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin tümüne ilişkin Cronbach Alfa değeri 0.83 olduğu ifade edilmiştir.

Katılımcılar

Araştırmaya veri toplamak için İstanbul'da hizmet sektörü (kafe-lokanta) çalışanları ile bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Örnekleme yöntemi olarak kolayda örnekleme yöntemi benimsenmiştir. Çalışmaya 255 kişi katılım sağlamıştır. Katılımcılardan 123'ü kadın, 132'si ise erkektir. Katılımcı yaş ortalaması 32,6 yaş iken sektörde ortalama çalışma süresi 9,6 yıldır.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin analizine geçilmeden önce, dağılımın istatistiksel olarak normal olup olmadığı test edilmiştir. Bu kapsamda çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. Çarpıklık–basıklık değerlerinin ±1 aralığında olduğu görülmüştür. Bu bulgular doğrultusunda verilerin normal dağıldığı kabul edilerek parametrik analizlere geçilmiştir (Field, 2018; Ghasemi & Zahediasl, 2012). Verilerin normallik varsayımı sağlandıktan sonra, araştırmada kullanılan ölçeklerin yapı geçerliliğini ve güvenilirliğini test etmek amacıyla bir ölçüm modeli kurulmuştur. Bu kapsamda Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) uygulanmış ve modelin uyum indeksleri değerlendirilmiştir. DFA sonuçları, modelin kabul edilebilir uyum düzeylerine sahip olduğunu göstermiştir ($\chi^2/df < 5$; CFI, TLI > .90; RMSEA < .08; SRMR < .08). Bu bulgular, ölçeklerin ölçüm modeline uygun olduğunu ortaya koymaktadır (Kline, 2016; Hu & Bentler, 1999). Yakınsak geçerlilik için faktör yükleri, Ortalama Varyans Açıklaması (AVE) ve bileşik güvenirlik (CR) değerleri incelenmiştir. Tüm faktör yüklerinin .50'nin üzerinde, CR değerlerinin .70'in üzerinde ve AVE değerlerinin .50 eşik değerini karşıladığı görülmüştür. Bu sonuçlar ölçeklerin yakınsak geçerliliğe sahip olduğunu göstermektedir (Hair et al., 2019). Ayrışma geçerliliği ise Fornell–Larcker kriteri ve korelasyon matrisleri üzerinden değerlendirilmiştir. Her bir yapıya ait AVE karekökü, diğer yapılarla olan korelasyon katsayılarından büyük bulunmuştur. Bu sonuç, yapıların birbirinden anlamlı şekilde ayrıştığını ortaya koymaktadır (Fornell & Larcker, 1981). Ölçeklerin güvenilirliği Cronbach alfa ve CR değerleri ile incelenmiştir. Tüm alt boyutlarda Cronbach alfa katsayılarının .70'in üzerinde olması, ölçeklerin iç tutarlılığının yüksek olduğunu göstermektedir (Nunnally & Bernstein, 1994). Ayrıca CR değerlerinin .70'in üzerinde olması, yapıların bileşik güvenirliğinin sağlandığını desteklemektedir. Bu tüm bulgular birlikte değerlendirildiğinde, ölçüm modelinin kabul edilebilir düzeyde uyum gösterdiği, ölçeklerin yapı geçerliliklerinin sağlandığı ve güvenilirliklerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan hipotez testi sonuçları Tablo 1'de paylaşılmıştır.

Tablo 1. Yapısal Model Analizi

Hipotez	**β**	**Standart Hata**	**Kritik Oran**	**Anlamlılık p**
H1: Teknolojik İş Yükü Fazlalığı → Ölçek Seslilik	0,245	0,054	4,813	0,000
H2: Teknolojik İş Yükü Fazlalığı → Muhalif Eylemler	0,448	0,048	6,136	0,000
H3: Teknolojik İş Yükü Fazlalığı → Pasif Tepkiler	0,105	0,098	2,954	0,068
H4: Teknolojik İş Yükü Fazlalığı → Politik Taktikler	0,181	0,064	4,256	0,008
H5: Teknolojik Karmaşıklık → Ölçek Seslilik	0,173	0,068	4,101	0,010
H6: Teknolojik Karmaşıklık → Muhalif Eylemler	0,335	0,054	5,554	0,000
H7: Teknolojik Karmaşıklık → Pasif Tepkiler	0,051	0,118	1,921	0,074
H8: Teknolojik Karmaşıklık → Politik Taktikler	0,144	0,094	3,105	0,032
H9: Teknolojik Belirsizlik → Ölçek Seslilik	0,252	0,062	5,154	0,000
H10: Teknolojik Belirsizlik → Muhalif Eylemler	0,417	0,052	5,988	0,000
H11: Teknolojik Belirsizlik → Pasif Tepkiler	0,015	0,118	1,114	0,101

H12: Teknolojik Belirsizlik → Politik Taktikler	0,067	0,112	2,516	0,055

Yapısal eşitlik modellemesi analizi sonuçlarına göre teknolojik iş yükü fazlalığı boyutunun ölçek seslilik ($\beta = 0,245$; $p < 0,001$); muhalif eylemler ($\beta = 0,448$; $p < 0,001$) ve politik taktikler ($\beta = 0,181$; $p < 0,05$) boyutları üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca pasif tepkiler ($\beta = 0,105$; $p > 0.05$) boyutu üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir. Teknolojik karmaşıklık boyutu incelendiğinde ise ölçek seslilik ($\beta = 0,173$; $p < 0,05$); muhalif eylemler ($\beta = 0,335$; $p < 0,001$) ve politik taktikler ($\beta = 0,144$; $p < 0,05$) boyutları üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca pasif tepkiler ($\beta = 0,051$; $p > 0.05$) boyutu üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir. Teknolojik belirsizliğin etkileri incelendiğinde ölçek seslilik ($\beta = 0,252$; $p < 0,05$) ve muhalif eylemler ($\beta = 0,417$; $p < 0,001$) boyutları üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca pasif tepkiler ($\beta = 0,015$; $p > 0.05$) ve politik taktiler ($\beta = 0,067$; $p > 0.05$) boyutları üzerinde anlamlı bir etki olmadığı belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre H1, H2, H4, H5, H6, H8, H9 ve H10 hipotezleri **desteklenmiştir.** H3, H7, H11 ve H12 hipotezleri ise **reddedilmiştir.**

Sonuç

Analiz sonuçları, teknoloji kaynaklı stresörler arasında çalışan davranışlarını en güçlü biçimde etkileyen boyutların teknolojik iş yükü fazlalığı ve teknolojik belirsizlik olduğunu göstermektedir. Bu iki değişken özellikle muhalif eylemler üzerinde oldukça yüksek ve anlamlı etkiler üretmiş; çalışanların teknoloji baskısı arttıkça daha eleştirel, sorgulayıcı ve karşı çıkıcı tepkiler verme eğiliminde olduklarını ortaya koymuştur. Buna karşın, üç stresörün de pasif tepkiler üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamıştır. Bu durum, çalışanların teknolojiye bağlı zorluklarla karşılaştıklarında içe kapanmak veya geri çekilmek yerine daha çok aktif tepkiler geliştirdiklerini göstermektedir. Teknolojik karmaşıklığın etkileri ise daha sınırlı olmakla birlikte seslilik, muhalif eylemler ve politik taktikler üzerinde anlamlı ilişkiler sunmuştur. Genel olarak bulgular, çalışan davranışlarını en güçlü şekilde şekillendiren baskı unsurlarının iş yükü ve belirsizlik olduğunu; buna karşılık pasif tepki biçimlerinin teknoloji stresörleri tarafından anlamlı düzeyde tetiklenmediğini ortaya koymaktadır. Bu bulgulara göre aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- ***İşletmelerde görev–teknoloji eşleşmesi yapılmalı:*** Çalışanların dijital yetkinliklerine uygun görev dağılımı yapılmalı; zorlayıcı teknolojik görevler için ek destek sunulmalıdır.
- ***Dijital iş yükü dengelenmeli:*** Aynı dönemde birden fazla yeni sistem veya yazılım devreye alınmamalı; teknoloji geçişleri kademeli şekilde uygulanmalıdır.
- ***Şeffaf bilgi akışı sağlanmalı:*** Yeni teknolojiler, yazılım güncellemeleri veya sistem değişiklikleri hakkında çalışanlara erken ve düzenli bilgi verilmelidir.
- ***Eğitim programları sade ve modüler olmalı:*** Tek seferlik yoğun eğitimler yerine adım adım ilerleyen kısa eğitim modülleri sunulmalıdır.
- ***Teknoloji tasarımında çalışan görüşleri alınmalı:*** Süreç tasarımı, kullanıcı deneyimini artırmak için çalışanların geri bildirimleri doğrultusunda şekillendirilmelidir.

- ***Dijital yetkinlik bazlı işe alım:*** Yeni pozisyonlarda teknolojik yetkinlikler göz önünde bulundurulmalıdır.

Kaynakça

Adıgüzel, Orhan. 2012. "İşle İlgili Stres, Rol Çatışması ve Rol Belirsizliğinin Beklenen Personel Devri Üzerine Etkisi: Hemşireler Üzerinde Bir Uygulama". 7.

Alhas, Fidan. 2024. "Örgütsel muhalefet ve örgütsel yaratıcılık arasındaki ilişkinin incelenmesi". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi* 27(2):499-512. doi:10.29249/selcuksbmyd.1485536.

Ardoğan, Recep. 2004. "Teorik temeller ve tarihsel gerilimler arasında İslam kültüründe siyasal muhalefet". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8(2):171-90.

Ayyagari, Ramakrishna. 2007. "What and Why of Technostress: Technology Antecedents and Implications". https://open.clemson.edu/all_dissertations/133.

Brod, Craig. 1984. *Technostress: The Human Cost of the Computer Revolution*. 1. print. Reading, Mass.: Addison-Wesley.

Büyükaslan, Hasan, ve Hüseyin Eriş. 2019. "Acil servis çalışanlarının iş stresi ve tükenmişlik düzeylerinin iş doyumları üzerine etkisi". *Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 16(2):290-94. doi:10.35440/hutfd.560308.

Can Yalçın, Rukiye, ve Memduh Beğenirbaş. 2021. "Covid-19 pandemi sürecinde tekno stres ve iş-aile çatışması". *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 11(2):701-30. doi:10.18074/ckuiibfd.869266.

Dağlı, Abidin. 2015. "Örgütsel muhalefet ölçeğinin Türkçe' ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 14(53):198. doi:10.17755/esosder.45359.

Doğan, Kerem, ve Seyithan Demirdağ. 2025. "Örgütsel muhalefet ile öğrenen okul arasındaki ilişki: Öğretmen algıları". *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi* 16(1):1061-83. doi:10.51460/baebd.1614894.

Ergün, Ercan, ve Ayça Yüksel. 2019. "İş-yaşam çatışmasının çalışanın davranışsal sonuçlarına etkisi ve iş stresinin aracılık rolü". *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi.* 11(1):67-90.

Ergün, Hüsnü, ve Kazım Çelik. 2018. "Örgütsel muhalefet ölçeği Türkçe uyarlaması". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.* 0(48):398-414.

Field, A. P. (2018). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics* (5th ed.). Sage.

Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research, 18*(1), 39–50.

Garner, Johny T. 2013. "Dissenters, Managers, and Coworkers: The Process of Co-Constructing Organizational Dissent and Dissent Effectiveness". *Management Communication Quarterly* 27(3):373-95. doi:10.1177/0893318913488946.

Ghasemi, A., & Zahediasl, S. (2012). Normality tests for statistical analysis: A guide for non-statisticians. *International Journal of Endocrinology and Metabolism, 10*(2), 486–489.

Gökaslan, Mehmet Oktay. 2022. "Akademisyenlerin teknostres kaynaklarının ve teknostres seviyelerinin belirlenmesi". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi* 6(2):354-83. doi:10.31200/makuubd.1149198.

Güçlü, Nezahat. 2001. "Stres Yönetimi". *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 21(1):91-109.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2019). *Multivariate data analysis* (8th ed.). Cengage Learning.

Hegstrom, T. G. 1991. "The accounts of organizational dissenters". içinde *The accounts of organizational dissenters*. Keystone.

Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling, 6*(1), 1–55.

Ilıman Püsküllüoğlu, Elif, ve Ahmet Duman. 2024. "Örgütsel muhalefet davranışları ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması". *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 11(1):39-52. doi:10.21666/muefd.1354365.

İzgüden, Dilruba, ve Ramazan Erdem. 2018. "Hastane çalışanlarında iletişim doyumunun örgütsel muhalefet davranışları üzerine etkisi". *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi* 21(2):243-72.

Karakuş, Çiğsem. 2019. "Çalışma hayatında iş tatmini ve iş stresi: Özel bir hastanede çalışan hemşireler üzerine bir araştırma". *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 3(1):92-104.

Karuppan, Corinne M. 1997. "Advanced manufacturing technology and stress: Technology and management support policies". *International Journal of Technology Management* 14(2/3/4):254. doi:10.1504/IJTM.1997.001722.

Kassing, Jeffrey W. 1997. "Articulating, antagonizing, and displacing: A model of employee dissent". *Communication Studies* 48(4):311-32. doi:10.1080/10510979709368510.

Kassing, Jeffrey W. 1998. "Development and validation of the organizational dissent scale". *Management Communication Quarterly* 12(2):183-229. doi:10.1177/0893318998122002.

Kassing, Jeffrey W. 2000. "Exploring the relationship between workplace freedom of speech, organizational ıdentification, and employee dissent". *Communication Research Reports* 17(4):387-96. doi:10.1080/08824090009388787.

Kassing, Jeffrey W., ve Rachel L. DiCioccio. 2004. "Testing a workplace experience explanation of displaced dissent". *Communication Reports* 17(2):113-20. doi:10.1080/08934210409389380.

Kılınç, Serap, Elif Nisa Yayla, ve Özgür Demirtaş. 2020. "Örgütsel mahkumlaşmanın örgütsel muhalefet üzerindeki etkisi: Sağlık çalışanları üzerine bir alan çalışması". *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 19(4):1497-1510. doi:10.21547/jss.756415.

Kızılcan, Serdar, Haydar Hoşgör, ve Hacer Güngördü. 2023. "Havalimanı yer hizmetleri çalışanlarında teknostres ve iş performansı ilişkisi". *Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi* 0(15):21-30.

Kline, R. B. (2016). *Principles and practice of structural equation modeling* (4th ed.). Guilford Press.

Korkmaz, Caner, ve Çetin Bektaş. 2023. "Örgütsel muhalefet ve sonuçları üzerine bir inceleme". *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* 6(3):808-17. doi:10.33712/mana.1293884.

Li, Lu, ve Xinghua Wang. 2021. "Technostress inhibitors and creators and their impacts on university teachers' work performance in higher education". *Cognition, Technology & Work* 23(2):315-30. doi:10.1007/s10111-020-00625-0.

Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory* (3rd ed.). McGraw-Hill.

Özdemir, Murat. 2010. "Ankara ili kamu genel liselerinde görev yapan yönetici ve öğretmenlerin örgütsel muhalefete ilişkin görüşleri". Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Redding, W. Charles. 1985. "Rocking boats, blowing whistles, and teaching speech communication". *Communication Education* 34(3):245-58. doi:10.1080/03634528509378613.

Russell, D. W., Kahn, J. H., Spoth, R., & Altmaier, E. M. (1998). Analyzing data from experimental studies: A latent variable structural equation modeling approach. *Journal of counseling psychology*, *45*(1), 18.

Sadykova, G., ve H. Tutar. 2020. "Örgütsel demokrasi ve örgütsel muhalefet arasındaki ilişki üzerine bir inceleme". *Social Science Development Journal* 5(22):36-50. doi:10.31567/ssd.300.

Salazar-Concha, Cristian, Pilar Ficapal-Cusí, Joan Boada-Grau, ve Luis J. Camacho. 2021. "Analyzing the evolution of technostress: A science mapping approach". *Heliyon* 7(4):e06726. doi:10.1016/j.heliyon.2021.e06726.

Sayıner, Banu. 2022. "Problemli akıllı telefon kullanımı ve teknostres". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 0(56):10-25.

Sellberg, Charlott, ve Tarja Susi. 2014. "Technostress in the office: Adistributed cognition perspective on human–technology ınteraction". *Cognition, Technology & Work* 16(2):187-201. doi:10.1007/s10111-013-0256-9.

Selye, Hans. 1974. *Stress without distress*. 1st ed. Philadelphia: Lippincott.

Shahinpoor, Nasrin, ve Bernard F. Matt. 2007. "The power of one: Dissent and organizational life". *Journal of Business Ethics* 74(1):37-48. doi:10.1007/s10551-006-9218-y.

Srivastava, Shirish C., Shalini Chandra, ve Anuragini Shirish. 2015. "Technostress creators and job outcomes: Theorising the moderating influence of personality traits". *Information Systems Journal* 25(4):355-401. doi:10.1111/isj.12067.

Tarafdar, Monideepa, Qiang Tu, Bhanu S. Ragu-Nathan, ve T. S. Ragu-Nathan. 2007. "The impact of technostress on role stress and productivity". *Journal of Management Information Systems* 24(1):301-28. doi:10.2753/MIS0742-1222240109.

TDK. 2020. https://sozluk.gov.tr/.

Torun, Nazan, ve Perihan Şenel Tekin. 2014. "Ankara ilinde çalışan sağlık kurumları yöneticilerinin iş stresi ve kişilik özellikleri açısından değerlendirilmesi". *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi* 13(1):45-56. doi:10.1501/Ashd_0000000097.

Turunç, Ömer, ve Mazlum Çelik. 2010. "Çalışanların algıladıkları örgütsel destek ve iş stresinin örgütsel özdeşleşme ve iş performansına etkisi". *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 17(2):183-206.

Türen, Ufuk, Haluk Erdem, ve Gökdeniz Kaklın. 2015. "İşyerinde tekno-stres ölçeği: Havacılık ve bankacılık sektöründe bir araştırma". *Çalışma İlişkileri Dergisi* 6(1):1-19.

Uludağ, Gökhan. 2019. "İş stresi ve motivasyon ilişkisine yönelik bir alan araştırması". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (33):411-39. doi:10.14520/adyusbd.605567.

Yetim, Emine, ve Derya DEMİRDİZEN Çevik. 2019. "Bir iş sağlığı konusu olarak öğretmenlerde iş stresi ve başa çıkma yolları: Alan araştırması". *Journal of Awareness* 3(5):637-52. doi:10.26809/joa.2018548676.

Yıldız, Kaya. 2014. "Örgütsel muhalefet". *Akademik Bakış Dergisi* 0(43):1-20.

Zaini, Raafat Mahmoud, Michael B. Elmes, Oleg V. Pavlov, ve Khalid Saeed. 2017. "Organizational dissent dynamics: A conceptual framework". *Management Communication Quarterly* 31(2):258-77. doi:10.1177/0893318916671216.

PSİKOLOJİK SÖZLEŞME İHLALİ ALGISININ ÖRGÜTSEL SİNİZME ETKİSİ

Doç. Dr. Berat ÇİÇEK
Malatya Turgut Özal Üniversitesi
berat.cicek@ozal.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-4584-5862

Doç. Dr. İnan KAYNAK
Muş Alparslan Üniversitesi
i.kaynak@alparslan.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-9944-1540

Özet

Bu çalışmanın amacı çalışanların örgütleriyle var olduğuna inandıkları psikolojik sözleşme algılarının örgütsel sinizm üzerine olan etkisini araştırmaktır. Bu kapsamda 184 kişi ile nicel araştırma yöntemlerinden biri olan anket tekniği kullanılarak veri elde edilmiş ve elde edilen veriler istatistik programları aracılığıyla analiz edilmiştir. Araştırmada psikolojik sözleşme ihlalinin sinizmin üç boyutu (bilişsel, davranışsal ve duyuşsal) üzerindeki etkisi incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre tüm hipotezler istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Psikolojik sözleşme ihlalinin Bilişsel sinizm üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlıdır. Psikolojik sözleşme ihlalinin davranışsal sinizm üzerindeki etkisi anlamlı ve pozitiftir. Araştırmada son olarak psikolojik sözleşme ihlalinin, duyuşsal sinizm üzerindeki etkisi incelenmiş ve sonucun pozitif ve anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik Sözleşme, Sinizm, Örgütsel Sinizm

Giriş

Yaşamın her alanında mevcut olan muhatapların birbirine karşı sorumluluklarını içeren ve birbirine bağlayan sözleşmeler iş yaşamının da vazgeçilmez bir unsurlarından biridir (Kerse ve Meriç 2022). Taraflar arasında iş öncesi yazılı hale getirilen bu sözleşmeler (Li, Wong, ve Kim 2016) belli bir süreyi, yapılacak işin mahiyetini, işin sonlandırılmasını, ücreti, çalışma ve izin günleri gibi bazı hükümleri içerir (Raeder ve Grote 2012). Bu sözleşmeler yasal belgeler olup hukuki bir bağlayıcılığa da sahiptir (Conway ve Briner 2005). Çalışan ile iş veren arasında yapılan yazılı sözleşmeler tarafların işten doğan tüm beklenti ve yükümlülüklerini karşılamakta yetersiz kalabilmekte yazılı olmayan bazı beklentiler ortaya çıkabilmektedir (Güney ve Turan 2021). İşverenle çalışan arasında algılanan sorumluluklara dayalı bu beklentiler (Örücü ve Biyan 2018) çalışan ile işveren arasında yazılı olmayan psikolojik bir sözleşmenin varlığını ortaya koymaktadır (Cassar 2001). Tarafların bir birine olan güvenini temsil eden ve çalışan ile örgütü arasında psikolojik bağların oluşmasını ve güçlenmesini içeren (Cassar ve Buttigieg 2015) psikolojik sözleşmeler yazlı veya sözlü değillerdir ve tarafları bağlayıcı bir unsur barındırmazlar (Conway ve Briner 2005).

Psikolojik sözleşme kavramının ortaya çıkışı ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Kavramın ilk olarak Chester Barnard tarafından 1938 yılında ortaya atıldığı ve *"işgörenlerin sosyal,*

psikolojik ve daha farklı kazançlar sağlamak için kurumsal hedeflere sadakat hususunda ikna edilmesi gerektiği" (Purvis ve Cropley 2003) şeklinde tanımlanmıştır. Argyris (1960) tarafından geliştirildiğini öne süren diğer bir görüş ise kavramı "psikolojik iş sözleşmesi" olarak ifade etmekte ve *"bir grup çalışan ile ustabaşı arasında belirli bir liderlik tarzının sonucu olarak ortaya çıkan örtük bir ilişki"* (Roehling 1997) veya *"iki taraf arasında, birbirlerinin normlarına saygılı olmaya yönelik, örtük ve yazılı olmayan anlaşma"* (Cihangiroğlu ve Şahin 2010) şeklinde tanımlamıştır. Levinson vd. (1962) *"çalışan ile örgüt arasındaki karşılıklı beklentilerin toplamı"*, Schein (1980) ise ; *"çalışanın kendisi ve içinde bulunduğu örgüt arasındaki yazılı olmayan karşılıklı bir dizi beklentiler"* olarak tanımlamıştır (Cihangiroğlu ve Şahin 2010). Yazılı iş sözleşmelerindeki boşluk ya da belirsizliklerden kaynaklanan psikolojik sözleşme kavramı birçok bilim insanınca incelenmiş olmakla birlikte Rousseau'nun yapmış olduğu birçok çalışmayla detaylı bir şekilde incelenmiştir (Örücü ve Biyan 2018).

Çalışanlarda işverenin sorumlulukları ve kendilerinin örgütlerine yapacakları katkıları konusunda çeşitli algıları (Coyle-Shapiro ve Kessler 2000), inançları, beklentileri vardır (Guest 1998). Çalışanlar örgütle olan ilişkilerinde adalet, saygı, iş güvenliği, kariyer fırsatları konusunda güven duymaktadırlar (Bilgin 2001). Örgütler ise çalışanlarını motive etmek için teşvikler ve vaatlerde bulunurlar (Bal vd. 2010). Bu sebeple psikolojik sözleşmenin beklentilerinin örgüt politikalarınca şekillendiği düşünülmektedir (Conway ve Briner 2005). Çalışanlar örgütleriyle aralarında karşılıklı yükümlülüklerin yerine getirileceğine dair güçlü bir inanca sahiptirler (Robinson ve Wolfe Morrison 2000). Fakat inançlar çerçevesinde oluşan psikolojik sözleşmede her iki tarafın sözleşme şartlarını eşit bir şekilde paylaşacağı anlamına gelmez (Robinson ve Rousseau 1994a). Çalışanın algıladığı söz ve taahhütler örgüt tarafından sözleşmenin farklı yorumlanmasına bağlı olarak yerine getirilmediğinde çalışanlarda hayal kırıklığı meydana getirmektedir (Tüz ve Altıntaş 2001). Bu durum çalışanlarda örgütle aralarında var olduğu düşünülen psikolojik sözleşmenin ihlal edildiği algısının oluşmasına sebep olmakta örgütlerine karşı olumsuz bir bakış açısı geliştirmelerine ve örgütlerine olan güvenlerinin kaybolmasına sebep olmaktadır (Elibol ve Kılıçer 2019). Psikolojik sözleşmenin ihlal edildiği duygusuna kapılan çalışanlarda öfke, kaygı, kırgınlık, ihanet gibi duygular oluşabilmektedir (Robinson ve Rousseau 1994b). Psikolojik sözleşme ihlali algısının olumlu duygularla daha az ilişkilendirilirken olumsuz duygularla daha fazla ilişkilendirilmektedir (Zhao vd. 2007). İhlal algısı oluşan çalışanlarda psikolojik sözleşmelerine olan güvenleri sarsılmakta bunun yerine görev ihmalleri, intikam niyeti, örgüte karşı güvensizlik ve sinik davranışlar gösterebilmektedirler (Robinson ve Rousseau 1994b). Literatür incelendiğinde yapılan çalışmaların çoğunun yerine getirilmeyen vaatler sonucunda oluşan ihlal algısına bağlı çalışanlardaki olumsuz davranışların araştırıldığı gözlemlenmektedir (Sezgin ve Uçar 2021). Bu sebeple psikolojik sözleme algısının sinizmle olan ilişkisinin araştırılması önemli görülmektedir.

Toplumsal yaşamın vazgeçilemez birimlerinden olan örgütlerin başarısı büyük oranda çalışanlarına bağlıdır (Ece, Kurban ve Gültekin, 2018). Örgütlerin en değerli kaynağı olarak görülen insanın bu değerinin anlaşılması bu alanda birçok çalışmanın yapılmasını sağlamıştır (Doğan, Aktaş ve Kılınç, 2020). Çalışanların performansını, verimliliğini ya da bağlılığının arttırmaya dönük literatürde birçok çalışma yapılmışken örgütler açısından değerli olan bu

kavramlardan uzaklaşılmasına sebep olan çalışmalarda yapılagelmiştir. İş yaşamında olumsuz birçok durumla karşılaşan çalışanlar bu durumlar karşısında örgütleri açısından birçok olumsuz davranışlar sergileyebilmektedirler (Ülbeği ve İplik, 2018). Çalışanların birçok sebepten dolayı örgütlerine karşı geliştirdikleri olumsuz duygu durumlarını içeren kavramlardan biri de örgütsel sinizmdir (Ergen ve İnce, 2017).

Antik Yunan felsefesinde bir öğreti olarak ortaya çıkmış olan kavram kinizm ya da sinizm olarak adlandırılmıştır (Topçu vd. 2013). Sinizm, bireyin hayal kırıklığı, kandırılmış olma duygusu veya kullanılmışlık hissi gibi düşüncelerin sonucu olarak insanlara karşı geliştirdiği tutum ve davranış, kendilerini tehlikeye karşı korumak için sergilenen bir refleks olarak olarak tanımlanmış örgütsel yaşamda da karşılaşılan şekline de örgütsel sinizm denilmiştir (Eisinger, 2000). Örgütsel sinizmin oluşmasının sebebi çalışanın örgüt içinde adil ve dürüst bir şekilde davranılmadığı duygusundan hareketle örgüte karşı olumsuz duygular beslemesi ve bunu çevresine yansıtmasıdır (Çelikten ve Çanak, 2016). Çalışan örgütüne karşı eleştirel ve aşağılayıcı bir dil kullanmaya başlayarak geçmişte örgüte yaptığı katkıları safça ve saçma olarak görmekte ve bunu her fırsatta dillendirmektedir (Görmen, 2017). Çalışanın önceki iş tecrübelerinden kaynaklanan bir takım faktörler onu sinik davranmaya itebilirken örgüt içi bazı sosyal ya da psikolojik faktörlerde bu türden davranışın sebebi olabilir (Ergen ve İnce, 2017). Örgütsel sinizm çalışan üzerinde olumsuz duygu ve davranışlara sebep olduğu için verimlilik ve karlılık gibi örgütsel birçok unsura zarar verebilmektedir. Bu sebeple sinizme sebep olan faktörlerin araştırılması, tespiti ve en nihayetinde önlenmesi gerekmektedir (Taslak ve Dalgın, 2015). Bu alanda yapılan bir çalışma örgütsel sinizmin sebeplerini; örgütün sürekli olarak kendi çıkarlarını öncelemesi, çalışanların yüksek oranda strese maruz kalması, süreklilik arz eden sinik atmosfere ve psikolojik sözleşme ihlali (Thomas ve Gupta 2018) olarak sıralamıştır. Örgütsel sinizm ile ilgili çalışma yapanlardan biri olan Dean vd.'leri (1998) kavramın bilişsel (inanç), duyuşsal (duygu) ve davranışsal (davranış) olmak üzere üç alt boyutunun olduğunu ortaya koymuştur. Sinizmin bilişsel boyutunda çalışanlar olumsuz duygu ve düşüncelere sahip olmakla birlikte çevrelerini bu düşüncelerle etki altına almaya çalışmazlar. İkinci boyut olan duygusal boyutta ise çalışanların bilinç altındaki düşünce ve fikirleri açığa çıkmaya başladığı için çevrelerini de etkileme gayretine girerler. Son boyut olan davranışsal boyut ise sinizmin tam olarak ortaya çıktığı örgüt ve işi ile ilgili düşüncelerinin şekillendiği, örgüte karşı eleştiri ve aşağılama davranışlarının sergilenmesiyle birlikte çevresini etkilemede bir sakınca görmediği boyuttur (Üreten ve Gemlik 2016). Örgütsel sinizmle ilgili yapılan çalışmalar çalışanlar üzerinde psikolojik, fizyolojik ve davranışsal etkilerinin olduğu, iş tatminini, örgütsel vatandaşlığı, örgütsel bağlılığı, örgütsel yabancılaşmayı, verimlilik ve iş performansını etkilediğini ortaya koymuştur. Çalışanlar açısından önemli bir kavram olmakla birlikte örgütsel çıktılar üzerinde ki bu olumsuz etkilerinden dolayı örgütsel sinizmi etkileyen faktörlerin neler olduğunun ortaya konması değerli görülmektedir.

Yöntem

Bu araştırmada psikolojik sözleşme ihlali algısının örgütsel sinizme etkisi incelenmiştir. Bu ilişkinin ortaya konulması için nicel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Anket yöntemiyle yüz yüze görüşerek toplanan verilerin analizinde Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) yaklaşımından yararlanılmıştır. Bu yaklaşımın seçilmesinin temel sebepleri ise çoklu

değişkenleri bir arada test edebilmesidir (Russell, Kahn, Spoth ve Altmaier, 1998). Araştırma modeli Şekil 1.'de paylaşılmıştır.

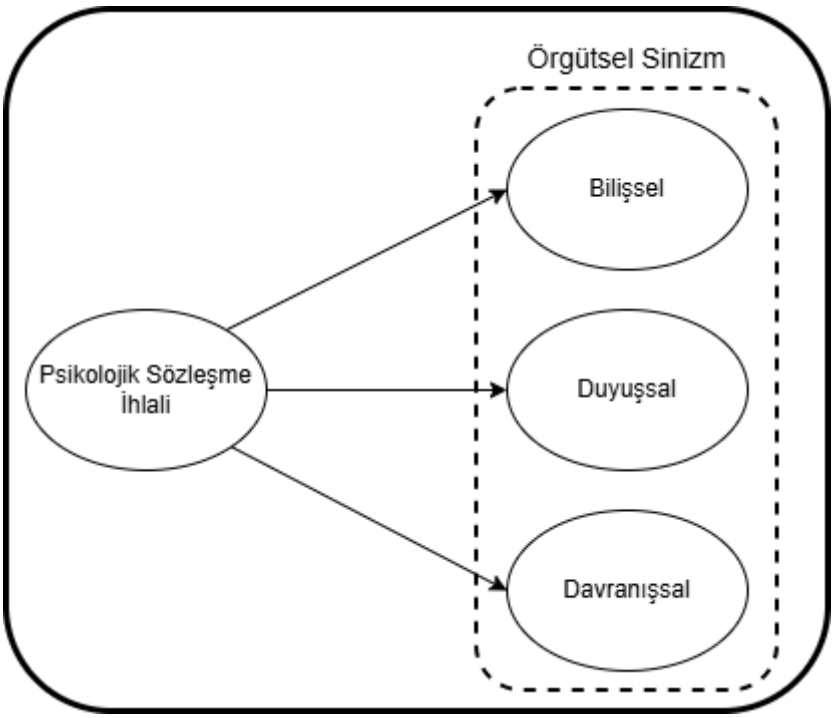

Şekil 1. Araştırma Modeli

Ölçüm Araçları

Psikolojik Sözleşme İhlali Ölçeği: Psikolojik sözleşme ihlalini ölçmek için Robinso ve Wolfe Morrison (2000) tarafından geliştirilen 5 maddeden ve tek boyuttan oluşan ölçek kullanılmıştır.

Örgütsel Sinizm Ölçeği: Örgütsel sinizmi ölçmek için Topçu vd. (2013) tarafından geliştirilen 3 boyutlu ölçek kullanılmıştır. Ölçek boyutları bilişsel, duyuşsal ve davranışsal olarak adlandırılan ölçeğin madde sayısı 14'tür.

Katılımcılar

Araştırmaya veri toplamak için İstanbul'da sağlık sektörü (özel) çalışanları ile bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Örnekleme yöntemi olarak kolayda örnekleme yöntemi benimsenmiştir. Çalışmaya 184 kişi katılım sağlamıştır. Katılımcılardan 130'u kadın, 54'ü ise erkektir. Katılımcı yaş ortalaması 29,3 yaş iken sektörde ortalama çalışma süresi 4,5 yıldır.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin analizine geçilmeden önce, dağılımın istatistiksel olarak normal olup olmadığı test edilmiştir. Bu kapsamda çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. Çarpıklık–basıklık değerlerinin ±1 aralığında olduğu görülmüştür. Bu bulgular doğrultusunda verilerin normal dağıldığı kabul edilerek parametrik analizlere geçilmiştir (Field, 2018; Ghasemi & Zahediasl, 2012). Verilerin normallik varsayımı sağlandıktan sonra, araştırmada kullanılan ölçeklerin yapı geçerliliğini ve güvenilirliğini test etmek amacıyla bir ölçüm modeli kurulmuştur. Bu kapsamda Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) uygulanmış ve modelin uyum

indeksleri değerlendirilmiştir. DFA sonuçları, modelin kabul edilebilir uyum düzeylerine sahip olduğunu göstermiştir ($\chi^2/df < 5$; CFI, TLI > .90; RMSEA < .08; SRMR < .08). Bu bulgular, ölçeklerin ölçüm modeline uygun olduğunu ortaya koymaktadır (Kline, 2016; Hu & Bentler, 1999). Yakınsak geçerlilik için faktör yükleri, Ortalama Varyans Açıklaması (AVE) ve bileşik güvenirlik (CR) değerleri incelenmiştir. Tüm faktör yüklerinin .50'nin üzerinde, CR değerlerinin .70'in üzerinde ve AVE değerlerinin .50 eşik değerini karşıladığı görülmüştür. Bu sonuçlar ölçeklerin yakınsak geçerliliğe sahip olduğunu göstermektedir (Hair et al., 2019). Ayrışma geçerliliği ise Fornell–Larcker kriteri ve korelasyon matrisleri üzerinden değerlendirilmiştir. Her bir yapıya ait AVE karekökü, diğer yapılarla olan korelasyon katsayılarından büyük bulunmuştur. Bu sonuç, yapıların birbirinden anlamlı şekilde ayrıştığını ortaya koymaktadır (Fornell & Larcker, 1981). Ölçeklerin güvenilirliği Cronbach alfa ve CR değerleri ile incelenmiştir. Tüm alt boyutlarda Cronbach alfa katsayılarının .70'in üzerinde olması, ölçeklerin iç tutarlılığının yüksek olduğunu göstermektedir (Nunnally & Bernstein, 1994). Ayrıca CR değerlerinin .70'in üzerinde olması, yapıların bileşik güvenirliğinin sağlandığını desteklemektedir. Bu tüm bulgular birlikte değerlendirildiğinde, ölçüm modelinin kabul edilebilir düzeyde uyum gösterdiği, ölçeklerin yapı geçerliliklerinin sağlandığı ve güvenilirliklerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan hipotez testi sonuçları Tablo 1'de paylaşılmıştır.

Tablo 1. Yapısal Model Analizi

Hipotez	**β**	**Standart Hata**	**Kritik Oran**	**Anlamlılık p**
H1: Psikolojik Sözleşme İhlali → Bilişsel Sinizm	0,345	0,048	4,715	0,000
H2: Psikolojik Sözleşme İhlali → Davranışsal Sinizm	0,216	0,054	4,234	0,000
H3: Psikolojik Sözleşme İhlali → Duyuşsal Sinizm	0,205	0,054	3,958	0,000

Araştırmada psikolojik sözleşme ihlalinin sinizmin üç boyutu (bilişsel, davranışsal ve duyuşsal) üzerindeki etkisi incelenmiştir. Tablo sonuçlarına göre tüm hipotezler istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Psikolojik sözleşme ihlalinin Bilişsel sinizm üzerindeki etkisi ($\beta = 0,345$; $p<0,001$) pozitif yönlü ve anlamlıdır. Buna göre sikolojik sözleşme ihlalinin bilişsel sinizm üzerinde orta düzeyde ve pozitif bir etkisi vardır. Yani çalışanlar sözleşme ihlali algıladıkça, kurumun dürüstlüğüne ve bütünlüğüne dair olumsuz düşünceleri artmaktadır. Bu sonuca göre H1 hipotezi **desteklenmiştir.**

Psikolojik sözleşme ihlalinin davranışsal sinizm ($\beta = 0,216$; $p<0,001$) üzerindeki etkisi anlamlı ve pozitiftir. Yani psikolojik sözleşme ihlali, çalışanların davranışsal sinizm düzeyini pozitif yönde etkilemektedir, ancak etki büyüklüğü bilişsel sinizme kıyasla daha düşüktür. Bu, çalışanların alaycı davranışlar sergileme, küçümseyici tutum gösterme gibi davranışlarında artış olduğunu göstermektedir. Bu sonuca göre H2 hipotezi **desteklenmiştir.**

Araştırmada son olarak psikolojik sözleşme ihlalinin, duyuşsal sinizm ($\beta = 0,205$; $p<0,001$) üzerindeki etkisi incelenmiş ve sonucun pozitif ve anlamlı olduğu belirlenmiştir. Psikolojik sözleşme ihlali, duyuşsal sinizm üzerinde pozitif fakat görece daha düşük düzeyli bir etkiye

sahiptir. Yani sözleşme ihlali arttıkça çalışanların öfke, hayal kırıklığı ve güvensizlik gibi duyguları da artmaktadır. Bu sonuçla birlikte H3 hipotezi de **desteklenmiştir.**

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmanın bulguları, psikolojik sözleşme ihlalinin çalışanların sinizm düzeylerini anlamlı ve pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Elde edilen sonuçlar, alanyazında psikolojik sözleşme ihlalinin örgütsel olumsuzlukları tetiklediğini ileri süren çalışmalarla paralellik göstermektedir (Robinson & Morrison, 2000; Johnson & O'Leary-Kelly, 2003). Özellikle H1 kapsamında elde edilen bulgular, sözleşme ihlali algısının bilişsel sinizmi en güçlü şekilde tetiklediğini ortaya koymuştur. Bu durum, bireylerin önce örgüte ilişkin inanç ve değerlendirmelerinde bozulma yaşadıklarını, ardından duygusal ve davranışsal tepkilerin ortaya çıktığını gösteren kuramsal yaklaşımları desteklemektedir (Dean, Brandes & Dharwadkar, 1998).

H2 hipotezi doğrultusunda psikolojik sözleşme ihlalinin davranışsal sinizm üzerindeki pozitif etkisi, çalışanların alaycı konuşmalar, küçümseme içeren davranışlar ya da pasif-agresif tutumlar sergileme eğilimlerinin arttığını göstermektedir. Bu sonuç, davranışsal sinizmin bir tür savunma veya başa çıkma stratejisi olarak ortaya çıkabileceğini belirten çalışmalarla uyumludur (Abraham, 2000). Çalışanlar, örgüt tarafından verilen sözlerin tutulmamasını adaletsizlik ve güven kaybı olarak algıladıklarında, bu durumu davranışsal tepkilerle dışa vurabilmektedir.

H3 ile ulaşılan bulgular, psikolojik sözleşme ihlalinin duyuşsal sinizmi pozitif ve anlamlı biçimde etkilediğini göstermektedir. Bu durum, sözleşme ihlalinin çalışanlarda hayal kırıklığı, öfke, güvensizlik ve umutsuzluk gibi duygusal tepkileri tetiklediğine ilişkin literatürle tutarlıdır (Pugh, Skarlicki & Passell, 2003). Ayrıca β katsayısının diğer iki boyuta kıyasla daha düşük olması, duygusal tepkilerin daha çok bilişsel değerlendirmelerden sonra şekillenebileceğine işaret etmektedir. Bu bulgu, sinizmin çok boyutlu yapısını ele alan çalışmalarla paralellikle göstermektedir (Brandes et al., 2008).

Genel olarak sonuçlar, psikolojik sözleşme ihlalinin çalışanların örgüte yönelik düşüncelerini, hislerini ve davranışlarını önemli ölçüde etkileyen kritik bir değişken olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, örgütlerin çalışan beklentilerini yönetme, şeffaf iletişim kurma ve söz verilen iş şartlarını yerine getirme konusunda daha dikkatli olması gerektiğini göstermektedir.

Araştırmanın sonuçları, psikolojik sözleşme ihlalinin sinizmin üç boyutunu—bilişsel, davranışsal ve duyuşsal—pozitif ve anlamlı biçimde etkilediğini ortaya koymuştur. En güçlü etkinin bilişsel sinizm üzerinde görülmesi, çalışanların örgüte yönelik olumsuz düşünsel değerlendirmelerinin ihlal algısıyla hemen tetiklendiğini göstermektedir. Buna karşılık, duyuşsal ve davranışsal sinizm üzerindeki etkinin daha düşük olması, bu boyutların daha sonraki aşamalarda ortaya çıktığını düşündürmektedir.

Bu bulgular, örgütsel güven, adalet ve karşılıklı yükümlülüklerin korunmasının çalışan tutum ve davranışlarını doğrudan etkilediğini göstermektedir. Psikolojik sözleşmelerin ihlal edilmesi, yalnızca örgütsel sinizmi artırmakla kalmamakta; uzun vadede çalışan bağlılığı, performansı ve örgütte kalma niyetinde azalmaya yol açabilmektedir. Bu nedenle yöneticiler, çalışanlara verilen sözlerin açık, ulaşılabilir ve sürdürülebilir olmasına dikkat etmeli; ihlal riskini azaltmak için iletişim süreçlerini güçlendirmelidir.

Gelecek araştırmalar, psikolojik sözleşme ihlalinin örgütsel vatandaşlık davranışı, tükenmişlik veya işten ayrılma niyeti gibi diğer değişkenlerle ilişkisini inceleyerek bu çalışmanın bulgularını genişletebilir.

Kaynakça

Argyris, C. 1960. *Understanding Organizational Behavior*. Homewood: Dorsey Press.

Abraham, R. (2000). Organizational cynicism: Bases and consequences. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 126(3), 269–292.

Bal, P. Matthijs, Paul G. W. Jansen, Mandy E. G. Van Der Velde, Annet H. De Lange, ve Denise M. Rousseau. 2010. "The Role of Future Time Perspective in Psychological Contracts: A Study among Older Workers". *Journal of Vocational Behavior* 76(3):474-86. doi:10.1016/j.jvb.2010.01.002.

Bilgin, Leman. 2001. "İşçi - işveren ilişkilerinde psikolojik sözleşme". *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 17(1):287-96.

Brandes, P., Dharwadkar, R., & Dean, J. W. (2008). Does organizational cynicism matter? Employee and supervisor perspectives. *Journal of Organizational Behavior*, 29(5), 1–19.

Cassar, Vincent. 2001. "Violating Psychological Contract Terms amongst Maltese Public Service Employees: Occurrence and Relationships". *Journal of Managerial Psychology* 16(3):194-208. doi:10.1108/02683940110385749.

Cassar, Vincent, ve Sandra C. Buttigieg. 2015. "Psychological Contract Breach, Organizational Justice and Emotional Well-Being". *Personnel Review* 44(2):217-35. doi:10.1108/PR-04-2013-0061.

Cihangiroğlu, Necmettin, ve Bayram Şahin. 2010. "Organizasyonlarda önemli bir fenomen: Psikolojik sözleşme". *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 6(11):1-16.

Conway, Neil, ve Rob B. Briner. 2005. *Understanding Psychological Contracts at Work*. Oxford University Press.

Coyle-Shapiro, Jackie, ve Ian Kessler. 2000. "Consequences Of The Psychological Contract For The Employment Relationship: A Large Scale Survey*". *Journal of Management Studies* 37(7):903-30. doi:10.1111/1467-6486.00210.

Çelikten, Mustafa, ve Mehmet Çanak. 2016. "Okul Yöneticilerinin Örgütsel Bağlılıkları ile Örgütsel Sinizmleri Arasındaki İlişki". *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 4(6):45-78.

Dean, J. W., Brandes, P., & Dharwadkar, R. (1998). Organizational cynicism. *Academy of Management Review*, 23(2), 341–352.

Doğan, Edip, Kadir Aktaş, ve Erman Kılınç. 2020. "Örgütsel Sinizm ile Bireysel Performans İlişkisi: Eğitim Sektöründe Bir Araştırma". *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi* 2(1):68-78. doi:10.38009/ekimad.701540.

Ece, Süreyya, Zuhal Kurban, ve Selma Gültekin. 2018. "Öz-Yeterlik Algısı ve Örgütsel Sinizm İlişkisi: Algılanan Yönetici Desteğinin Aracılık Rolü". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6(6):993-1000. doi:10.18506/anemon.398237.

Eisinger, Robert M. 2000. "Questioning Cynicism". *Society* 37(5):55-60. doi:10.1007/s12115-000-1038-6.

Elibol, Fatih, ve Tuğba Kılıçer. 2019. "Türkiye'de yatılı engelli bakım merkezlerinde hizmet kalitesinin ölçülmesi". *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 19(43):109-48. doi:10.21560/spcd.v19i46288.457141.

Ergen, Hüseyin, ve Şahin İnce. 2017. "İlköğretim Kurumlarında Çalışan Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Düzeyleri: Mersin Örneği". *Hacettepe Eğitim Araştırmaları Dergisi* 3(1):0-0.

Field, A. P. (2018). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics* (5th ed.). Sage.

Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research, 18*(1), 39–50.

Ghasemi, A., & Zahediasl, S. (2012). Normality tests for statistical analysis: A guide for non-statisticians. *International Journal of Endocrinology and Metabolism, 10*(2), 486–489.

Görmen, Murat. 2017. "Örgüt Kültürünün Örgütsel Sinizm Tutumları Üzerine Etkisi". *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 8(15):363-88.

Guest, David E. 1998. "Is the psychological contract worth taking seriously?" *Journal of Organizational Behavior* 19(S1):649-64. doi:10.1002/(SICI)1099-1379(1998)19:1+%3C649::AID-JOB970%3E3.0.CO;2-T.

Güney, Murat, ve Mehmet Turan. 2021. "Psikolojik sözleşme ihlali ile örgütsel bağlılık arasında örgütsel güvenin aracılık rolü". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10(1):356-74. doi:10.33206/mjss.747405.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2019). *Multivariate data analysis* (8th ed.). Cengage Learning.

Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling, 6*(1), 1–55.

Johnson, J. L., & O'Leary-Kelly, A. M. (2003). The effects of psychological contract breach and organizational cynicism: Not all social exchange violations are created equal. *Journal of Organizational Behavior*, 24(5), 627–647.

Kerse, Yağmur, ve Kamile Meriç. 2022. "Online alışverişlerde müşteri bakış açısıyla psikolojik sözleşme ihlali: Bir ölçek uyarlama çalışması". *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 13(25):114-28. doi:10.36543/kauiibfd.2022.006.

Kline, R. B. (2016). *Principles and practice of structural equation modeling* (4th ed.). Guilford Press.

Levinson, Harry, Charlton R. Price, Kenneth J. Munden, Harold J. Mandl, ve Charles M. Solley. 1962. *Men, Management, and Mental Health:* Harvard University Press.

Li, Jun (Justin), IpKin Anthony Wong, ve Woo Gon Kim. 2016. "Effects of Psychological Contract Breach on Attitudes and Performance: The Moderating Role of Competitive Climate". *International Journal of Hospitality Management* 55:1-10. doi:10.1016/j.ijhm.2016.02.010.

Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory* (3rd ed.). McGraw-Hill.

Örücü, Edip, ve Nilüfer Altundal Biyan. 2018. "Psikolojik sözleşme ihlali ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişki: İmalat sektörüne yönelik bir araştırma". *Mcbü Sosyal Bilimler Dergisi* 16(4):45-72.

Pugh, S. D., Skarlicki, D. P., & Passell, B. S. (2003). After the fall: Layoff victims' trust and cynicism in reemployment. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 76(2), 201–212.

Purvis, Lynne J., ve Mark Cropley. 2003. "The Psychological Contracts of National Health Service Nurses". *Journal of Nursing Management* 11(2):107-20. doi:10.1046/j.1365-2834.2003.00357.x.

Raeder, Sabine, ve Gudela Grote. 2012. *Der psychologische Vertrag*. Praxis der Personalpsychologie. Göttingen: Hogrefe.

Robinson, Sandra L., ve Denise M. Rousseau. 1994a. "Violating the Psychological Contract: Not the Exception but the Norm". *Journal of Organizational Behavior* 15(3):245-59. doi:10.1002/job.4030150306.

Robinson, Sandra L., ve Denise M. Rousseau. 1994b. "Violating the Psychological Contract: Not the Exception but the Norm". *Journal of Organizational Behavior* 15(3):245-59. doi:10.1002/job.4030150306.

Robinson, Sandra L., ve Elizabeth Wolfe Morrison. 2000. "The Development of Psychological Contract Breach and Violation: A Longitudinal Study". *Journal of Organizational Behavior* 21(5):525-46. doi:10.1002/1099-1379(200008)21:5%3C525::AID-JOB40%3E3.0.CO;2-T.

Russell, D. W., Kahn, J. H., Spoth, R., & Altmaier, E. M. (1998). Analyzing data from experimental studies: A latent variable structural equation modeling approach. *Journal of counseling psychology*, *45*(1), 18.

Roehling, Mark V. 1997. "The Origins and Early Development of the Psychological Contract Construct". *Journal of Management History* 3(2):204-17. doi:10.1108/13552529710171993.

Sezgin, Oytun, ve Zeki Uçar. 2021. "Psikolojik sözleşme ihlali ile yenilikçi iş davranışı ilişkisinde örgütsel sinizmin rolü". *Yönetim Bilimleri Dergisi* 19(39):225-48. doi:10.35408/comuybd.752766.

Taslak, Soner, ve Taner Dalgın. 2015. "Çalışanların atfetme eğilimlerinin örgütsel sinizm davranışları üzerindeki etkisi: Sağlık çalışanları üzerine bir araştırma". *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi* 16(34):139-58.

Thomas, Nobin, ve Sonakshi Gupta. 2018. "Organizational Cynicism – What Every Manager Needs to Know". *Development and Learning in Organizations: An International Journal* 32(2):16-19. doi:10.1108/DLO-01-2017-0005.

Topçu, İ., Türkkan, N. Ü., Bacaksız, F. E., Şen, H. T., Karadal, A., & Yıldırım, A. (2013). Sağlık çalışanlarında örgütsel sinizm ölçeğinin geçerlik ve güvenirliği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, *6*(3), 125-131.

Tüz, M., ve F. Altıntaş. 2001. "Psikolojik sözleşme ihlalleri ve psikolojik sözleşme ihlallerinin işgören davranışlarına olan etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma". Ss. 717-31 içinde. Istanbul.

Ülbeği, İlksun Didem, ve Esengül İplik. 2018. "Adaletsizlik Algısı, Psikolojik Sözleşme İhlali, Sinizm ve Çalışan Sessizliği Arasındaki İlişkiler Üzerine Görgül Bir Araştırma". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6(ICEESS' 18):229-39. doi:10.18506/anemon.452638.

Üreten, Zehra KAŞKA, ve H. Nilay Gemlik. 2016. "Sağlık Meslek Gruplarının Örgütsel Sinizm Düzeylerini Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma: Kamu Hastanesi ile Özel Hastane Karşılaştırması". *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi* 19(4):481-502.

Zhao, Hao, Sandy J. Wayne, Brian C. Glibkowski, ve Jesus Bravo. 2007. "The impact of psychological contract breach on work-related outcomes: A meta-analysis". *Personnel Psychology* 60(3):647-80. doi:10.1111/j.1744-6570.2007.00087.x.

SİLO SENDROMU: YÖNETİM VE ORGANİZASYON YAZININDA SİSTEMATİK BİR İNCELEME

Öğr. Gör. Dr. Eda EMÜL
Batman Üniversitesi
eda.emul@batman.edu.tr
0000-0002-9649-9971
Öğr. Gör. Mehmet Veysi KAYA
Batman Üniversitesi
mehmetveysi.kaya@batman.edu.tr
0000-0001-6935-7524

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, yönetim ve organizasyon yazınında silo sendromu üzerine gerçekleştirilen ampirik araştırmaları sistematik bir bakış açısıyla incelemektir. Web of Science ve Ulusal Tez Merkezi veri tabanlarında yapılan taramalar sonucunda, biri tez olmak üzere toplam 46 çalışmaya ulaşılmış; PubMed ve TR Dizin kapsamında ise bu konuya ilişkin bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dahil etme ve dışlama kriterlerinin uygulanmasının ardından 12 çalışma yönetim ve organizasyon alanıyla doğrudan ilişkili bulunmuş ve değerlendirmeye alınmıştır. Analize dahil edilen araştırmaların altısı nicel, beşi nitel ve biri Planla-Uygula-Çalış-Önlem Al döngüsüne dayalı uygulamalı kalite iyileştirme çalışmasıdır. Bulgular, silo sendromunun örgütlerde bilgi paylaşımı, iletişim, işbirliği ve departmanlar arası koordinasyonu olumsuz etkilediğini göstermektedir. Nicel çalışmalar, silolaşmanın örgütsel performans, verimlilik, inovasyon kapasitesi ve örgüt iklimi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı olumsuz sonuçlar ürettiğini ortaya koymaktadır. Nitel araştırmalar, silo zihniyetinin örgüt kültürü, liderlik tarzları, güven, güç ilişkileri ve psikolojik süreçler tarafından şekillenen sosyo-kültürel bir olgu olduğunu vurgulamaktadır. Çalışma bulguları, silo sendromuna ilişkin çalışmaların büyük ölçüde kamu yönetimi ve sürdürülebilirlik bağlamında yoğunlaştığını, sağlık kurumlarına yönelik ise yalnızca bir ampirik çalışmanın bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, sağlık sektörü açısından önemli bir araştırma boşluğuna işaret etmektedir. Bu nedenle gelecekte yapılacak araştırmalarda kavramın ölçülmesine yönelik ölçek geliştirme çalışmalarına, karşılaştırmalı modellerin oluşturulmasına ve silo sendromunu önlemeye yönelik etkili yönetim stratejilerinin tasarlanmasına odaklanılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yönetim ve Organizasyon, Silo Sendromu, Örgütsel Silolar, Örgüt İklimi

SILO SYNDROME: A SYSTEMATIC REVIEW IN THE MANAGEMENT AND ORGANIZATION LITERATURE

Lecturer Dr. Eda EMÜL
Batman University
eda.emul@batman.edu.tr
0000-0002-9649-9971
Lecturer Mehmet Veysi KAYA
Batman University
mehmetveysi.kaya@batman.edu.tr
0000-0001-6935-7524

ABSTRACT

The purpose of this study is to systematically review empirical research on silo syndrome within the management and organization literature. A search conducted in the Web of Science and the National Thesis Center databases identified a total of 46 studies, including one thesis; however, no studies on this topic were found in PubMed or TR Index. After applying the inclusion and exclusion criteria, 12 studies were determined to be directly related to the field of management and organization and were included in the analysis. Of the studies included, six employed quantitative methods, five utilized qualitative approaches, and one was an applied quality improvement study based on the Plan-Do-Study-Act cycle. The findings indicate that silo syndrome adversely affects information sharing, communication, collaboration, and interdepartmental coordination within organizations. Quantitative studies demonstrate that siloing yields statistically significant negative effects on organizational performance, efficiency, innovation capacity, and organizational climate. Qualitative research highlights that the silo mentality is a socio-cultural phenomenon shaped by organizational culture, leadership styles, trust, power relations, and psychological processes. The analysis indicates that the existing body of research on silo syndrome is predominantly concentrated within the contexts of public administration and sustainability, while only one empirical study has been conducted specifically in the healthcare sector. This finding highlights a significant research gap for healthcare organizations. Therefore, future research should prioritize the development of measurement scales to assess the concept, the creation of comparative analytical models, and the design of effective management strategies aimed at preventing silo syndrome.

Keywords: Management and Organization, Silo Syndrome, Organizational Silos, Organizational Climate

1. GİRİŞ

Silo kavramı, tarımsal ürünlerin depolanması amacıyla kullanılan bağımsız ve dikey yapıların fiziksel karakterinden türetilen bir metafor olarak örgüt literatüründe yer almaktadır. Kavram, organizasyon içerisindeki birim veya ekiplerin diğer bölümlerle bilgi paylaşımı ve koordinasyon geliştirme konusunda isteksiz davranmalarını, hatta kimi durumda iletişimden kaçınmalarını ifade etmek için kullanılmaktadır. Literatürde metaforun vurguladığı temel nokta, büyük ve karmaşık yapılarda ortaya çıkan yapısal engellerin departmanları birbirinden izole ederek ortak amaç doğrultusunda bütünleşmiş hareket etmeyi zorlaştırmasıdır [1].

Örgütsel bağlamda "organizasyonel silo/silo zihniyeti/silo sendromu" terimleri; departmanların, birimlerin ya da ekiplerin bilgi, kaynak veya süreç paylaşımını kısıtladığı, birbirinden bağımsız ve yalıtılmış yapılar hâline geldiği durumları tanımlamak için kullanılmaktadır. Özellikle büyük, çok katmanlı ve karmaşık organizasyonlarda departman bazlı yapılanma, formel sınırlar ve bağımsız iş birimleri, birimler arası etkileşimi zorlaştırmakta ve silolaşma için uygun bir zemin oluşturmaktadır [2].

Silo sendromunun en önemli nedenlerinden biri de koordinasyon eksikliğidir. Yönetim fonksiyonları arasında merkezi bir öneme sahip olan koordinasyon, örgüt içindeki faaliyetlerin uyumlu biçimde bütünleştirilmesini ve bölümler arasında işbirliği ile etkili iletişimin sağlanmasını amaçlar. Ancak koordinasyon süreçlerinin zayıf işlemesi, birimlerin ortak hedefler yerine kendi önceliklerine yönelmesine yol açarak silo sendromunun ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Koordinasyon eksikliği, departmanlar arasında görünmez örgütsel duvarların yükselmesine, bilgi paylaşımının kesintiye uğramasına, iç çatışmaların artmasına ve iş süreçlerinin parçalanmasına neden olur. Sonuç olarak silo yapılanmaları, örgütün bütüncül hareket kapasitesini zayıflatmakta; yenilikçilik, takım çalışması ve stratejik karar alma süreçlerini olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle silo sendromu yalnızca iletişim eksikliğinin değil, aynı zamanda koordinasyonun başarısızlığının da kritik bir göstergesi olarak ele alınmalıdır [3].

De Waal ve arkadaşları, silo zihniyetinin iş birliğini ve performansı ciddi biçimde zayıflattığını, ancak değer odaklı liderlik, paylaşılan vizyon ve uygun ödüllendirme sistemleriyle siloların kırılabileceğini ortaya koymuştur [4]. Altınay ve arkadaşlarının çalışmasında ise silo sendromunun olumsuz etkilerinden kaçınabilmek için örgütlerin örgütsel zekâ düzeylerini geliştirmeleri gerektiği ifade edilmektedir [5]. Bu bulgular, silo sendromunun yalnızca yapısal bir sorun olmadığını; aynı zamanda liderlik tarzı, kültürel iklim ve ödüllendirme sistemleri gibi yumuşak faktörlerle de yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.

Bu çerçevede silo yapılanması tekrar eden iş süreçleri, tutarsız uygulamalar, kaynak israfı ve verimlilik kaybı gibi maliyetli sonuçlar doğurarak organizasyonların performansını zayıflatmaktadır. Oysa örgütler, ortak hedefleri gerçekleştirmek üzere oluşturulmuş sosyal sistemlerdir ve bu amaç doğrultusunda etkin koordinasyon ile sürekli bilgi akışı temel belirleyicilerdir. Dolayısıyla modern yönetim anlayışı, silo yaklaşımından sistem bütünlüğünü esas alan entegratif yönetim modellerine geçişi zorunlu kılmaktadır.

Bu sistematik derleme, yönetim ve organizasyon literatüründe giderek daha fazla tartışılan silo sendromunun örgütsel yapı, iletişim süreçleri ve performans üzerindeki etkilerini bütüncül bir

bakış açısıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Kurum içi iş birliğinin zayıflaması, departmanlar arası bilgi akışının kesintiye uğraması ve birimlerin kendi hedeflerine aşırı odaklanması gibi durumların örgütlerde yarattığı yapısal ve davranışsal sorunlar, silo sendromunun güncel önemini artırmaktadır. Bu çalışma, silo sendromunu ele alan bilimsel yayınları sistematik bir yöntemle değerlendirerek kavramsal yaklaşımları, sektörlere göre dağılımı, neden-sonuç ilişkilerini ve önerilen çözüm stratejilerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda şu çalışma soruları belirlenmiştir:

S1: Silo sendromu yönetim ve organizasyon literatüründe nasıl kavramsallaştırılmaktadır?

S2: Silo sendromunun ortaya çıkmasına neden olan faktörler nelerdir?

S3: Silo sendromunun örgütsel sonuçları nelerdir?

S4: Silo sendromunu azaltmaya yönelik literatürde önerilen stratejiler nelerdir?

S5: Mevcut literatürde hangi boşluklar bulunmaktadır ve gelecekteki araştırmalara yönelik hangi yönelimler önerilmektedir?

Bu çalışma yönetim ve organizasyon alanında silo sendromuna ilişkin araştırma sorularına yanıt ararken, mevcut literatürdeki boşlukları sistematik biçimde ortaya koymayı ve gelecekte yapılacak ampirik araştırmalar için kuramsal bir zemin oluşturmayı amaçlamaktadır.

2. YÖNTEM

Çalışma, PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) yönergelerine uygun biçimde yürütülmüştür. Bu kapsamda araştırma kapsamına alınacak ve dışlanacak çalışmalar belirli ölçütler çerçevesinde tanımlanmıştır. Çalışmaya silo sendromu kavramını örgütsel bağlamda ele alan; ampirik nitel, nicel veya karma yöntem yaklaşımıyla yürütülen ve tam metnine erişilebilen akademik yayınlar dahil edilmiştir. Buna karşılık, tam metnine ulaşılamayan veya yalnızca özet halinde yayımlanan çalışmalar ile derleme türündeki yayınlar, kitap bölümleri, editöryal yazılar ve konferans özetleri değerlendirme dışı bırakılmıştır.

Literatür taraması ulusal ve uluslararası bilimsel veri tabanlarında yürütülmüştür. Arama işlemleri Web of Science, PubMed, TR Dizin ve YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanlarında sistematik olarak gerçekleştirilmiştir. Tarama sürecinde "*organizational silos*", "*silo mentality*", "*silo syndrome*", "*department silos/departmental silos*" anahtar kelimeleri Türkçe ve İngilizce karşılıklarıyla birlikte kullanılmış; bu terimler Boolean operatörleri (and/or) ile farklı kombinasyonlar hâlinde birleştirilmiştir. Aramalar başlık, özet ve anahtar kelimeler alanlarında yapılmıştır. Çizelge 1'de görüldüğü üzere tam metnine erişilebilen çalışmalar incelemeye dahil edilmiş; yinelenen kayıtlar çıkarıldıktan sonra uygun kriterleri karşılayan çalışmalar kapsam dışına çıkarılmıştır.

Yanlılık riskini azaltmak amacıyla, literatür taraması, çalışma seçim kriterlerinin uygulanması ve veri çıkarım süreçleri araştırmacılar tarafından birbirinden bağımsız olarak yürütülmüş; elde edilen sonuçlar karşılaştırılarak görüş birliğine varılmıştır.

Çizelge 1. PRISMA Akış Diyagramına Göre Çalışmaların Seçimi

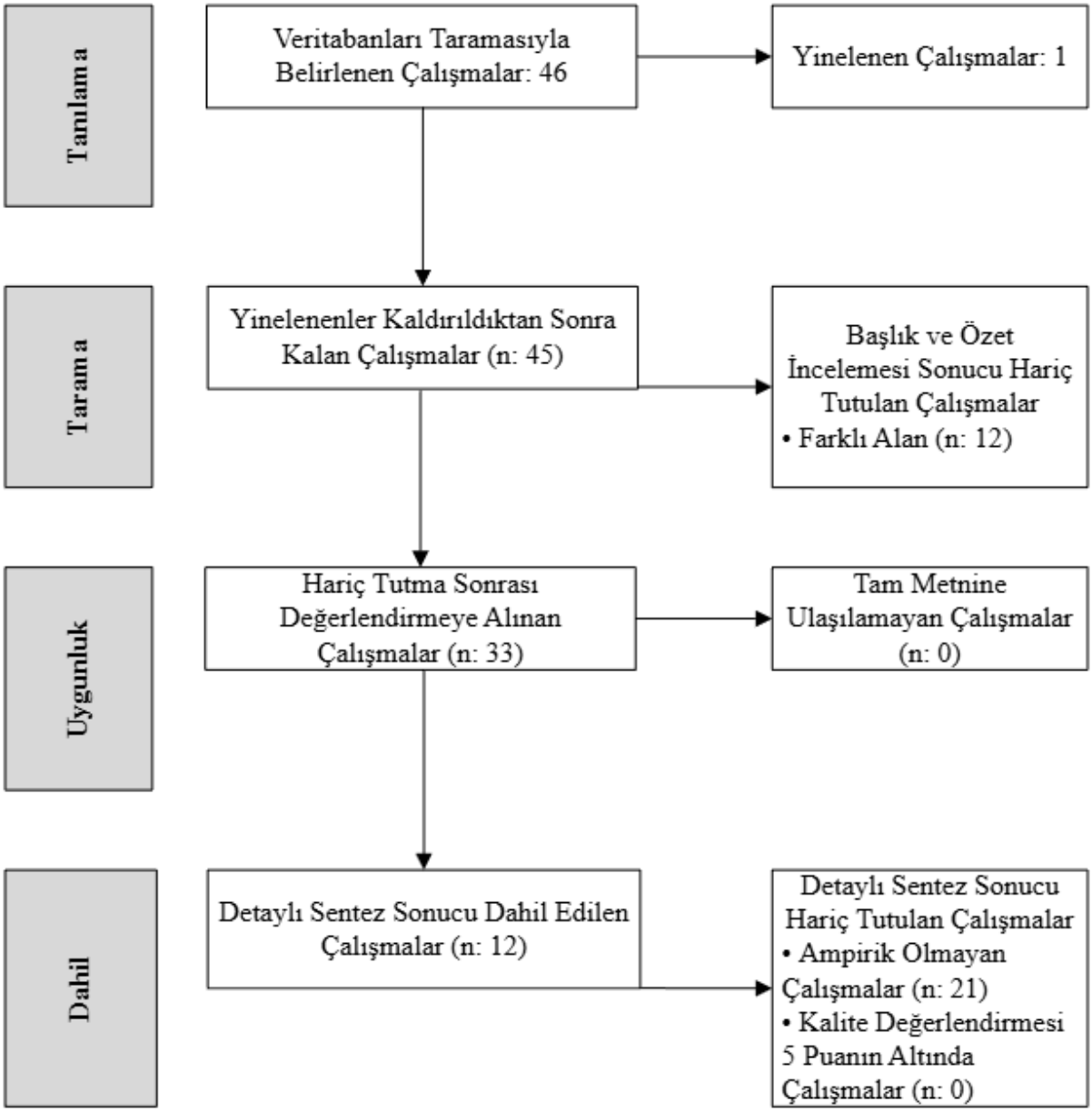

Bu çalışmanın sınırlılıkları arasında kullanılan veri tabanlarının kapsamı, incelemenin yalnızca Türkçe ve İngilizce yayımlanmış araştırmalarla sınırlandırılmış olması, tam metin erişim zorunluluğu ve dahil edilen çalışmalar arasındaki metodolojik çeşitlilik yer almaktadır. Bu durum, elde edilen bulguların genellenebilirliğini belirli ölçüde kısıtlayabilmektedir.

3. BULGULAR

Çalışma kapsamına dâhil edilen 12 ampirik çalışmadan elde edilen sonuçlar, yöntem türlerine göre sınıflandırılarak değerlendirilmiştir. Çalışmaların 6'sı nicel, 5'i nitel ve 1'i Planla–Uygula–Çalış–Önlem Al (PUKÖ) döngüsünü temel alan uygulamalı süreç geliştirme çalışması niteliğindedir. Elde edilen bulgular, silo sendromunun nedenleri, sonuçları ve çözüm stratejileri etrafında şekillenen iş birliği–iletişim, sektörel etkiler ve genel değerlendirmeleri içeren tematik bir yapı hâlinde Çizelge 2'de özetlenmiştir.

Dâhil edilen çalışmalar, silo sendromunu yönetim ve organizasyon literatüründe örgüt içindeki birimler, departmanlar veya fonksiyonlar arasında zamanla ortaya çıkan iletişim kopukluğu,

işbirliği eksikliği ve koordinasyon yetersizliğinden kaynaklanan yapısal ve sosyo-kültürel bir ayrışma durumu olarak kavramsallaştırmaktadır. Literatür, silo sendromunu bir yandan örgütsel mikro-dinamikler tarafından şekillenen psikososyal bir olgu (nitel çalışmalar), diğer yandan ise örgütsel performans, verimlilik, inovasyon ve örgüt iklimi üzerinde ölçülebilir düzeyde olumsuz etkiler yaratan yönetimsel bir sorun (nicel çalışmalar) olarak ele almaktadır.

Nitel çalışmalar [6, 7, 8, 9, 10], silo sendromunun özellikle iletişim, güven ve örgütsel kültür bağlamında ortaya çıktığını ve grup içi ilişkiler üzerinde yıkıcı etkiler yarattığını göstermektedir. Bu çalışmalarda silolaşmanın temel nedenleri; iş birliği eksikliği, rol ve amaç belirsizliği, iletişim kopukluğu, güvensizlik, uzmanlık alanlarına aşırı bağlılık ve hiyerarşik bariyerler olarak öne çıkmaktadır. Nitel bulgular, silo sendromunun iç çatışma, izolasyon, güvensizlik, düşük örgütsel bağlılık, ekip kimliğinin zayıflaması, verimsizlik ve iş birliği kaybı ile sonuçlandığını ortaya koymaktadır. Genel olarak nitel çalışmalar, silo sendromunun yalnızca yapısal değil, aynı zamanda davranışsal, kültürel ve psikolojik kökleri bulunan karmaşık bir örgütsel olgu olduğunu göstermekte; silo davranışının güven, iletişim ve iş birliği boyutlarında önemli zayıflıklara neden olduğunu ve çözüm için bütüncül bir kurumsal dönüşüm yaklaşımının gerekli olduğunu düşündürmektedir.

İnsan kaynakları departmanlarının uygulama toplulukları (communities of practice) yapısı içinde diğer birimlerden izole konumlandığı ve bu durumun bilgi akışını engellediği vurgulanmaktadır [6]. Silo davranışının psikolojik savunma mekanizmalarıyla bağlantılı olduğu, "biz-onlar" ayrımını güçlendirdiğini, silo zihniyetinin ekip kimliğini aşındırarak grup güvenini zayıflattığı ve iç müşteri ilişkilerinde çatışmayı artırdığı ortaya konulmaktadır [7]. Silo davranışının örgüt içi koordinasyonu bozduğu, bilgi paylaşımını azalttığı ve siloların özellikle kriz, hızlı büyüme ve yeniden yapılanma dönemlerinde hızla ortaya çıkabildiği belirtilmektedir [8]. Silo yapılarının örgütsel reformlara ve değişim girişimlerine direnç gösterdiği; üst düzey liderlik desteğine rağmen iş birliğinin sınırlı kaldığı ve siloların dayanıklılığını koruduğu ortaya konulmuştur [9]. Çoklu vaka yaklaşımıyla yürütülen bir diğer nitel çalışmada [10] ise, siloların hem yatay (departmanlar arası) hem de dikey (hiyerarşik) bariyerlerden kaynaklandığı ve sürdürülebilirlik koordinasyonunu önemli ölçüde engellediği saptanmıştır.

Nicel çalışmalar [4, 11, 12, 13, 14, 15], silo sendromunun örgüt içi iletişim, performans ve işbirliği üzerinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde olumsuz etkiler yarattığını göstermektedir. Bu çalışmalar bir arada değerlendirildiğinde, silo oluşumunun departmanlar arası bilgi akışını ve koordinasyonu olumsuz etkilediği; iç iş birliği, kurumsal performans, yenilikçilik ve sürdürülebilirlik üzerinde sistematik bir risk alanı oluşturduğu söylenebilir. İncelenen nicel çalışmalarda Yapısal Eşitlik Modellemesi ve Varyans Temelli Yapısal Eşitlik Modellemesi teknikleri kullanılmış; silo sendromuna ilişkin nedensel ilişkiler ve model yapıları istatistiksel olarak test edilmiştir.

Çizelge 2. Silolaşma Temaları ve Yöntem Türlerine Göre Özet Bulgular

Tema	Nitel Çalışmaların Bulguları	Nicel Çalışmaların Bulguları	PUKÖ Çalışmasının Bulguları
Silolaşmanın Nedenleri	• İletişim Kopukluğu • Güven Eksikliği • Rol/Amaç Belirsizliği • "Biz-Onlar" Ayrımı	• Yapısal Karmaşıklık • Fonksiyonel Ayrışma • Kaynak Çatışmaları • İşbirliğini Azaltma	• Süreç Uyumsuzluğu • Koordinasyon Eksikliği
Silolaşmanın Sonuçları	• İzolasyon • Çatışma • Güvensizlik • Ekip Kimliğinin Zayıflaması • Örgütsel Bağlılık Düşüşü • Aidiyet Duygusunda Azalma	• Performans Düşüşü • Verim Kaybı • İnovasyon Kapasitesinde Azalma	• Klinik Süreçlerde Gecikmeler • Mortalite Oranlarında Artış • Olumsuz Hasta Sonuçları
İşbirliği ve İletişim	• Multidisipliner Etkileşimi Güçlendirme • Birimler Arası Artan Güven	• İş Birliği Düzeyindeki Artış • Yüksek Performanslı Organizasyon Göstergeleri	• Multidisipliner Ekip Yaklaşımı • Birimler Arası Koordinasyon • Pozitif Klinik Çıktılar
Silo Karşıtı Stratejiler	• Uygulama Toplulukları • İş Rotasyonu • Psikolojik Güven Ortamı	• Ödül Sistemleri • Değer Temelli Liderlik • Sınırlar Arası Geçirgenlik	• PUKÖ Döngüsüne Dayalı Süreç Yönetimi • Düzenli Geri Bildirim
Sektörel/ Kurumsal Etki	• Değişim ve Dönüşüm Süreçlerinde Kültürel Direnç	• Kurumsal Performans Göstergeleri	• Hasta Güvenliği Göstergeleri
Genel Sonuç	Psikososyal ve kültürel temelli, çok boyutlu bir örgütsel olgu olarak kavramsallaştırılmaktadır.	Örgütsel verimlilik, iş birliği ve sürdürülebilirlik üzerinde sistematik ve anlamlı bir risk alanı oluşturmaktadır.	Klinik sonuçları ve hasta güvenliğini doğrudan iyileştirmektedir

Bu analizler, silo yapıları arttıkça iş birliği düzeyinin ve örgütsel verimliliğin anlamlı biçimde azaldığını ortaya koymaktadır [4, 12]. Benzer şekilde, silo zihniyetinin bilgi paylaşımını sınırladığı ve yenilikçilik kapasitesini zayıflattığı rapor edilmiştir [11, 13]. Silo sendromunun örgütsel körlüğü artırdığını, ancak güçlü bir örgüt ikliminin bu etkinin azaltılmasında önemli bir tampon rolü oynadığını belirtmiştir [14]. İletişim kopukluğunun motivasyon düşüşü, çatışma ve verim kaybı ile sonuçlandığını rapor etmektedir [15].

PUKÖ tabanlı uygulamalı çalışma [16], hastane ortamında multidisipliner ekip yaklaşımıyla departman silolarının kırılmasına yönelik süreç geliştirme müdahalesini incelemiştir. Acil servis, yoğun bakım, transfer merkezi ve eczane gibi farklı klinik birimler arasında koordinasyon eksikliği ve iletişim kopukluklarından kaynaklanan silo yapılarının, sepsis yönetiminde gecikmelere ve mortalite oranlarında artışa yol açtığı belirlenmiştir. Müdahale sonrasında departmanlar arası koordinasyonun güçlenmesiyle klinik süreç göstergeleri ve hasta

sonuçlarının iyileştiği rapor edilmiştir. Bu bulgular, silo engellerinin kaldırılmasının klinik sonuçları doğrudan iyileştirebildiğini ve disiplinler arası ekip çalışmasının hasta güvenliği açısından kritik önem taşıdığını göstermektedir. Dolayısıyla silo sendromu, yalnızca örgütsel verimlilikle değil, aynı zamanda hayati klinik çıktılarla da ilişkili stratejik bir risk alanı olarak değerlendirilmektedir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu sistematik derleme kapsamında yönetim ve organizasyon literatürü, belirlenen veri tabanlarında ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Elde edilen bulgular, silo sendromunun örgütlerde çok boyutlu bir fenomen olduğunu ve tek yönlü müdahalelerin çoğu zaman yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır. Nitel çalışmalar, silolaşmanın psikolojik ve sosyo-kültürel temellerini vurgularken; nicel çalışmalar siloların performans, iş birliği ve sürdürülebilirlik üzerinde istatistiksel olarak anlamlı olumsuz etkiler yarattığını göstermiştir. PUKÖ döngüsüne dayalı uygulamalı çalışma ise silo yapılarının kırılmasının hasta güvenliği ve klinik sonuçlar üzerinde doğrudan olumlu etkiler üretebildiğini ortaya koymaktadır.

Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, silo sendromunun etkili bir şekilde yönetilebilmesi için yalnızca yapısal düzenlemelerin yapılmasının yeterli olmadığı; aynı zamanda kültürel dönüşüm, liderlik anlayışı, ödüllendirme sistemleri ve stratejik yönetim yaklaşımlarının eş zamanlı olarak ele alınması gerektiği görülmektedir. Başka bir ifadeyle silolaşma, hem yapı hem süreç hem de insan faktörünü kapsayan bütüncül yönetim yaklaşımlarını gerektiren karmaşık bir örgütsel sorundur.

İncelenen çalışmaların özellikle kamu yönetimi, sağlık, sanayi, sürdürülebilirlik ve büyük ölçekli organizasyonlar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Yönetim ve organizasyon alanında silo sendromunu örgütsel iletişim, departmanlar arası koordinasyon ve iş birliği perspektifinden değerlendiren çok sayıda çalışma bulunmakla birlikte, sağlık kurumları özelinde aynı derinlikte bir araştırma birikiminin oluşmadığı dikkat çekmektedir. Oysa çok disiplinli ekipler ve yüksek karşılıklı bağımlılık gerektiren karmaşık hizmet süreçleri nedeniyle sağlık kurumları, silolaşmadan en fazla etkilenebilecek kurumsal yapılardan biri olarak değerlendirilmektedir. Bu derleme kapsamında yalnızca bir çalışmanın sağlık kurumları örnekleminde gerçekleştirilmiş olması, bu alanda önemli bir akademik boşluk bulunduğunu göstermektedir.

Türkiye örnekleminde yürütülen çalışmaların sınırlı sayıda olması da kültürel ve örgütsel bağlamın silo zihniyeti üzerindeki farklılaştırıcı etkilerini değerlendirme açısından yerel düzeyde yeni araştırmalara ihtiyaç olduğunu düşündürmektedir. Bu çerçevede özellikle ölçek geliştirme çalışmaları, yapısal eşitlik modellemesine dayalı nedensel modeller ve farklı sektörleri karşılaştıran ampirik araştırmaların yürütülmesi önem taşımaktadır.

Gelecek çalışmaların karma yöntem tasarımlarını kullanarak farklı liderlik yaklaşımlarının silo davranışı üzerindeki etkilerini, kurumsal dönüşüm ve değişim yönetimi stratejilerinin etkinliğini ve dijital dönüşüm, veri entegrasyonu ile yapay zekâ destekli karar sistemleri gibi yeni teknolojik uygulamaların silolaşmayı azaltmadaki potansiyel rolünü ele alması önerilmektedir. Bu doğrultuda geliştirilecek kuramsal ve ampirik modellerin, silo sendromunun

ölçümü, yönetimi ve önlenmesine yönelik daha güçlü bir bilgi birikimi oluşturacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, silo sendromunun özellikle sağlık kurumlarında incelenmesi hem örgütsel performans, hasta güvenliği ve hizmet kalitesi boyutlarında pratik sonuçlar üretme potansiyeli taşıması, hem de yönetim ve organizasyon literatürüne yeni kuramsal açılımlar kazandırma olasılığı nedeniyle önemli ve verimli bir araştırma alanı olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

[1] Serrat, O. Bridging Organizational Silos, In: Knowledge Solutions, Springer, Singapore, 2017.

[2] Bento, F., Tagliabue, M., Lorenzo, F. Organizational Silos: A Scoping Review Informed by a Behavioral Perspective on Systems and Networks, Societies, 10(3), 56, 2020.

[3] Özgül, B., Mengi, B. T. İşletme Körlüğü ve Çözüm Önerisi Olarak Güvenilir Danışman "İç Denetim", Muhasebe ve Denetime Bakış, 18(54), 125-138, 2018.

[4] De Waal, A., Weaver, M., Day, T., Van der Heijden, B. Silo-Busting: Overcoming the Greatest Threat to Organizational Performance, Sustainability, 11(23), 6860, 2019.

[5] Altınay, A., Mercan, N., Aksanyar, Y., Sert, S. İşletme Körlüğü, Silo Sendromu ve Çözüm Önerisi Olarak Örgütsel Zeka, Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 4(1), 13-19, 2012.

[6] Forsten-Astikainen, R., Hurmelinna-Laukkanen, P., Lämsä, T., Heilmann, P., Hyrkäs, E. Dealing with Organizational Silos with Communities of Practice and Human Resource Management, Journal of Workplace Learning, 29(6), 473-489, 2017.

[7] Cilliers, F., Greyvenstein, H. The Impact of Silo Mentality on Team Identity: An Organisational Case Study, SA Journal of Industrial Psychology, 38(2), 1-9, 2012.

[8] Jeske, D., Olson, D. Silo Mentality in Teams: Emergence, Repercussions and Recommended Options for Change, Journal of Work-Applied Management, 17(1), 20-33, 2025.

[9] Chatzopoulou, S. Resilience of the Silo Organizational Structure in the European Commission, Journal of Common Market Studies, 61(2), 545-562, 2023.

[10] Quitzau, M. B., Gustafsson, S., Hoffmann, B., Krantz, V. Sustainability Coordination within Forerunning Nordic Municipalities: Exploring Structural Challenges Across Departmental Silos and Hierarchies, Journal of Cleaner Production, 335, 130330, 2022.

[11] Deslatte, A., Stokan, E. Sustainability Synergies or Silos? The Opportunity Costs of Local Government Organizational Capabilities, Public Administration Review, 80(6), 1024-1034, 2020.

[12] Pedersen, E. R. G., Tiburzi, L., Rosati, F., Costa, R., Calabrese, A. Silos and Sustainability: How the Permeability of Organizational Boundaries Shapes Corporate Sustainability Integration, Business Strategy and the Environment, 2025.

[13] Vantaggiato, F. P., Kassim, H., Connolly, S. Breaking Out of Silos: Explaining Cross-Departmental Interactions in Two European Bureaucracies, Journal of European Public Policy, 28(9), 1432-1452, 2021.

[14] Gürçay, G. Örgütsel Körlük, Silo Sendromu ve Örgüt İklimi İlişkisi: İnşaat Sektöründe Bir Araştırma, Doktora Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul, 2019.

[15] Schütz, P., Bloch, B. The "Silo-Virus": Diagnosing and Curing Departmental Groupthink, Team Performance Management: An International Journal, 12(1-2), 31-43, 2006.

[16] Wolak, E., Ballard, A., Thomas, M., Newell, E., Livingston, B., Finch, D., Pickett, J. Breaking Down Departmental Silos for a Common Purpose, Nurse Leader, 10(4), 32-49, 2012.

TÜRKİYE SAĞLIK HARCAMALARININ İNCELENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Öğr. Gör. Mehmet Veysi KAYA
Batman Üniversitesi
mehmetveysi.kaya@batman.edu.tr
0000-0001-6935-7524

Öğr. Gör. Dr. Eda EMÜL
Batman Üniversitesi
eda.emul@batman.edu.tr
0000-0002-9649-9971

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de sağlık harcamalarının gelişimini düzey, yapı ve finansman boyutlarıyla birlikte incelemek ve elde edilen bulguları sağlık politikaları ile makroekonomik gelişmeler çerçevesinde değerlendirmektir. Çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu ve Dünya Bankası veri tabanlarından elde edilen ikincil veriler kullanılmıştır. Toplam ve kişi başına sağlık harcaması, sağlık harcamasının gayri safi yurtiçi hasıla içindeki payı ve kamu–özel–hanehalkı cepten harcama bileşenleri yıllar itibarıyla nicel araştırma yaklaşımına dayalı betimleyici istatistikler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bulgular, incelenen dönemde Türkiye'de hem toplam hem de kişi başına sağlık harcamalarının sürekli ve güçlü bir artış eğilimi gösterdiğini; buna karşın sağlık harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payının 2000'lerin sonlarında görece yüksek düzeylere ulaştıktan sonra 2010'lu yıllar boyunca gerilediğini, 2022'de en düşük seviyesine yaklaştığını ve 2023'te yeniden yükselişe geçtiğini ortaya koymaktadır. Finansman yapısı yönünden sağlık harcamalarının büyük ölçüde kamu kaynaklarıyla finanse edildiğini; hanehalkı cepten harcama oranının uzun dönemde gerilemesine rağmen, mutlak tutarların hızla arttığını göstermektedir. Bulgular, sağlık harcamalarının reformlar, ekonomik krizler, COVID-19 pandemisi ve yüksek enflasyon gibi gelişmelere duyarlı olduğunu ve sağlık finansmanının sürdürülebilirliği tartışmalarında kilit bir konumda yer aldığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Sağlık, Sağlık Harcamaları, Sağlık Ekonomisi

ANALYSIS AND EVALUATION OF HEALTH EXPENDITURES IN TURKIYE

Lecturer Mehmet Veysi KAYA
Batman University
mehmetveysi.kaya@batman.edu.tr
0000-0001-6935-7524

Lecturer Dr. Eda EMÜL
Batman University
eda.emul@batman.edu.tr
0000-0002-9649-9971

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the development of health expenditures in Türkiye in terms of level, structure, and financing, and to evaluate the findings within the framework of health policies and macroeconomic developments. The study uses secondary data obtained from the databases of the Turkish Statistical Institute and the World Bank. Total and per capita health expenditure, the share of health expenditure in gross domestic product, and the public–private–out-of-pocket household expenditure components are evaluated over the years within the framework of descriptive statistics based on a quantitative research approach. The findings reveal that both total and per capita health expenditures in Türkiye have displayed a continuous and strong upward trend during the period under review; however, the share of health expenditures in gross domestic product, after reaching relatively high levels in the late 2000s, declined throughout the 2010s, approached its lowest level in 2022, and started to rise again in 2023. In terms of financing structure, the results show that health expenditures are largely financed by public resources; although the share of out-of-pocket household expenditure has decreased in the long run, its absolute amounts have increased rapidly. The findings indicate that health expenditures are sensitive to developments such as reforms, economic crises, the COVID-19 pandemic, and high inflation, and that they occupy a key position in debates on the sustainability of health financing.

Keywords: Türkiye, Health, Health Expenditures, Health Economics

1. GİRİŞ

Sağlık harcamaları, beşeri sermayeye yapılan yatırımın temel bileşenlerinden biri olarak hem sağlık göstergeleri hem de ekonomik büyüme üzerinde belirleyici role sahiptir. Sağlık alanına yönelik kamu ve özel harcamalar işgücünün verimliliğini, bireylerin üretken ömürlerini ve dolayısıyla uzun dönem büyüme potansiyelini etkiler. Türkiye için yapılan ampirik çalışmalarda, sağlık harcamalarının uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkiler ürettiği; çoğu zaman sağlık harcamalarından büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğu gösterilmektedir [1, 2]. Bu bulgu, sağlık harcamalarını yalnızca sosyal politika alanında değil, büyüme ve kalkınma stratejilerinin de merkezinde konumlandırmaktadır.

Türkiye'de sağlık sistemi, 2000'li yıllardan itibaren Sağlıkta Dönüşüm Programı, genel sağlık sigortasının yürürlüğe girmesi, şehir hastaneleri yatırımları, COVID-19 pandemisi ve yüksek enflasyon dönemleri gibi ardışık ve kısmen iç içe geçmiş yapısal ve konjonktürel gelişmelerden etkilenmiştir. Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın getirdiği yeniden örgütlenme ve finansman düzenlemeleri, kamu-özel dengesinde yeni bir yapı ortaya çıkarmış; genel sağlık sigortası kapsamının genişlemesiyle hizmet kullanımında ve erişimde belirgin artışlar yaşanmıştır. Bu dönemde sağlık hizmetlerine erişim göstergeleri iyileşirken, sağlık harcamalarının düzeyi, bileşimi ve ekonomideki ağırlığı da önemli ölçüde yeniden şekillenmiştir [3, 4].

Literatürde Türkiye'nin belirli yıllar ya da kısa dönemler için sağlık harcamalarını inceleyen çalışmalar bulunsa da uzun vadeli ve bütüncül bir eğilim analizi sınırlıdır. Dolayısıyla sağlık harcamalarındaki miktarsal ve yapısal dönüşümün ayrıntılı biçimde izlenmesi, hem iktisat politikası hem de sağlık politikası literatürü açısından hâlâ önemini korumaktadır [5]. Özellikle 2000'lerin başından itibaren uygulanan sağlık reformları, 2010'larda hızlanan şehir hastaneleri yatırımları, 2020 sonrasında COVID-19 pandemisinin tetiklediği ek maliyetler ve 2021 sonrası dönemde belirginleşen yüksek enflasyon ve kur şokları, sağlık harcamalarının hem düzeyini hem de bileşimini yüksek oynaklığa açık hale getirmiştir [6, 7]. Özellikle, kamu–özel–hanehalkı dengesinin nasıl değiştiği ve bu değişimin sağlık sistemi üzerindeki olası etkileri yeterince ele alınmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın problematiği, Türkiye'de sağlık harcamalarının düzey, yapı ve makroekonomik göstergelerle ilişkisi açısından nasıl bir dönüşüm geçirdiğini ortaya koyma ihtiyacından doğmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de sağlık harcamalarının gelişimini düzey, yapı ve finansman boyutlarıyla birlikte incelemek ve elde edilen bulguları sağlık politikaları ile makroekonomik gelişmeler çerçevesinde değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda şu araştırma soruları ele alınmaktadır:

S_1: Toplam ve kişi başına sağlık harcamaları yıllar içinde nasıl bir eğilim izlemektedir?

S_2: Sağlık harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) içindeki payı, incelenen dönemde hangi yıllarda artmış, hangi yıllarda azalmış ve bu dalgalanmalar hangi ekonomik ve politik gelişmelerle örtüşmektedir?

S_3: Sağlık harcamalarının finansman yapısı (kamu harcamaları, özel sektör harcamaları ve hanehalkı cepten harcamaları) zaman içinde nasıl farklılaşmıştır?

Bu soruları yanıtlamak, Türkiye'de sağlık harcamalarının tarihsel seyrini veri temelli biçimde ortaya koymanın yanı sıra, sağlık finansmanının sürdürülebilirliği, eşitlik ve erişim tartışmalarına da güncel bir perspektif sunmaktadır. Çalışma, hem makro düzeyde bir eğilim analizi gerçekleştirmekte hem de sağlık politikası tartışmalarına, sağlık harcaması göstergelerinin düzeyi ve bileşimi üzerinden sistematik bir arka plan sağlamayı hedeflemektedir. Bu yönüyle, mevcut literatürde baskın olan "sağlık harcamaları–büyüme" modeli yaklaşımına tamamlayıcı ve açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır.

2. YÖNTEM

Çalışma, nicel araştırma yaklaşımına dayalı betimleyici tipte tasarlanmış olup ikincil veriler kullanılmıştır. Başlıca veri kaynakları şöyle özetlenebilir: Türkiye İstatistik Kurumu Sağlık Harcamaları İstatistikleri'nden toplam sağlık harcaması (milyon TL), kişi başına sağlık harcaması (TL), toplam sağlık harcamasının GSYİH içindeki payı (%), genel devlet sağlık harcaması, özel sektör sağlık harcaması ve hanehalkı cepten sağlık harcamaları göstergeleri alınmıştır [8]. Dünya Bankası verilerinden cari sağlık harcamasının GSYİH içindeki payı (%) ve satın alma gücü paritesine (SAGP) göre kişi başına cari sağlık harcaması ($) göstergeleri alınmıştır [9, 10, 11].

Çalışmanın temel sınırlılıklarından biri, bölgesel, kurum türü veya sosyoekonomik grup bazında mikro veri kullanılmamasıdır. Ayrıca, nominal TL serilerinin yüksek enflasyon dönemlerinde reel dinamikleri tam olarak yansıtamaması riski bulunmaktadır. Bununla birlikte, SAGP cinsinden kişi başına harcamaların kullanılması ve GSYİH paylarının analiz edilmesi, fiyat düzeyi ve kur şoklarının etkisini kısmen dengelemektedir.

3. BULGULAR

Çizelge 1'de sunulan veriler, sağlık harcamalarının mutlak düzeyinin ve kişi başına harcamanın çok hızlı arttığını göstermektedir. Toplam sağlık harcaması 1999 yılında 4.985 milyon TL iken 2023 yılına gelindiğinde 1.244.237 milyon TL'ye yükselmiştir. Benzer şekilde kişi başına sağlık harcaması da 79 TL'den 14.582 TL'ye çıkmıştır. Bu artışın arkasında enflasyon, sağlık hizmeti maliyetlerindeki yükseliş, nüfus artışı ve sağlık sistemine ayrılan kaynakların genişlemesi yer almaktadır. Özellikle 2018 sonrasında kişi başına harcamadaki sıçrama dikkat çekicidir; 2.030 TL seviyelerinden birkaç yıl içinde 14.582 TL'ye ulaşılması, hem ekonomik koşulların hem de sağlık harcamaları üzerindeki maliyet baskısının yoğunlaştığını düşündürmektedir.

Buna karşılık, toplam sağlık harcamasının GSYİH içindeki payı daha sınırlı bir bantta dalgalanmaktadır. 1999 yılında %4,6 olan oran, 2000'li yılların ilk dönemlerinde %5'in biraz üzerine çıkmakta, 2008–2009 yıllarında %5,8'e kadar yükselmektedir. Ancak 2010 sonrası dönemde bu oran genellikle %4,4–5,3 bandında seyretmiş, yani dramatik bir artış göstermemiştir. 2020 yılında pandemi etkisiyle oran tekrar %5'e çıksa da 2022'de %4'e kadar gerilemiş, 2023'te ise %4,7 seviyesine yükselmiştir. Bu görünüm, nominal tutarlardaki sert artışa rağmen, sağlık harcamalarının milli gelir içindeki ağırlığının görece sınırlı dalgalanmalar gösterdiğini, ekonomik büyümenin de benzer şekilde güçlü bir genişleme yaşadığı dönemlerde sağlık harcaması payındaki artışın sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır.

Çizelge 1. Sağlık Harcamalarının Gelişimi

Yıl	Toplam Sağlık Harcaması (Milyon TL)	Kişi Başına Sağlık Harcaması (TL)	Toplam Sağlık Harcamasının GSYİH Oranı (%)	Kamu Sağlık Harcamasının Toplam Sağlık Harcamasına Oranı (%)	Özel Sağlık Harcamasının Toplam Sağlık Harcamasına Oranı (%)
1999	4.985	79	4,6	61,1	38,9
2000	8.248	128	4,8	62,9	37,1
2001	12.396	190	5	68,1	31,9
2002	18.774	284	5,2	70,7	29,3
2003	24.279	363	5,1	71,9	28,1
2004	30.021	444	5,2	71,2	28,8
2005	35.359	517	5,2	67,8	32,2
2006	44.069	636	5,5	68,3	31,7
2007	50.904	726	5,7	67,8	32,2
2008	57.740	813	5,8	73	27
2009	57.911	804	5,8	81	19
2010	61.678	843	5,3	78,6	21,4
2011	68.607	924	4,9	79,6	20,4
2012	74.189	987	4,7	79,2	20,8
2013	84.390	1.108	4,6	78,5	21,5
2014	94.750	1.228	4,6	77,4	22,6
2015	104.568	1.337	4,4	78,5	21,5
2016	119.756	1.511	4,6	78,5	21,5
2017	140.647	1.751	4,5	78	22
2018	165.234	2.030	4,4	77,5	22,5
2019	201.031	2.434	4,7	78	22
2020	249.932	2.997	5	79,2	20,8
2021	353.941	4.206	4,9	79,2	20,8
2022	606.835	7.141	4	76,4	23,6
2023	1.244.237	14.582	4,7	77,5	22,5

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2025)

Finansman yapısı açısından bakıldığında, sağlık harcamalarında kamunun payının yıllar içinde belirgin biçimde arttığı görülmektedir. 1999 yılında toplam sağlık harcamasının %61,1'i genel devlet tarafından karşılanırken 2000'li yılların ortasından itibaren bu oran çoğunlukla %70'in üzerine çıkmış, 2009 yılında ise %81 gibi oldukça yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Sonraki yıllarda genel devletin payı genellikle %77–79 aralığında seyretmiş, 2023 yılında da %77,5 olarak gerçekleşmiştir. Buna karşılık özel sektör sağlık harcamasının payı 1999'daki %38,9 seviyesinden zamanla %20–25 bandına gerilemiş ve bu aralıkta dengelenmiştir. Bu yapı, sağlık sisteminde kamu ağırlıklı bir finansman modelinin yerleştiğini ve bireylerin sağlık hizmetine erişiminde kamunun belirleyici aktör haline geldiğini ortaya koymaktadır.

Çizelge 2. Sağlık Harcamalarının Finansman Yapısı ve Kurumsal Dağılımı

Yıl	Kamu (Milyon TL)				Özel (Milyon TL)		
	Merkezi Yönetim	Mahalli İdareler	Sosyal Güvenlik Kurumu	Toplam	Hanehalkları	Diğer	Toplam
1999	1.274	158	1.616	3.048	1.449	488	1.937
2000	1.846	458	2.886	5.190	2.280	778	3.058
2001	3.612	231	4.595	8.438	2.832	1.126	3.958
2002	5.283	356	7.631	13.270	3.725	1.779	5.504
2003	6.317	482	10.662	17.462	4.482	2.335	6.817
2004	7.659	500	13.231	21.389	5.775	2.856	8.632
2005	9.520	467	14.000	23.987	8.049	3.323	11.372
2006	11.766	683	17.667	30.116	9.684	4.269	13.953
2007	13.966	867	19.697	34.530	11.105	5.269	16.374
2008	15.948	865	25.346	42.159	10.036	5.545	15.580
2009	17.946	667	28.277	46.890	8.142	2.879	11.021
2010	17.209	577	30.695	48.482	10.062	3.134	13.196
2011	19.086	557	34.937	54.580	10.590	3.438	14.028
2012	16.493	662	41.630	58.785	11.750	3.654	15.404
2013	18.425	810	46.993	66.228	14.156	4.006	18.162
2014	21.282	744	51.356	73.382	16.819	4.549	21.368
2015	25.286	927	55.908	82.121	17.315	5.131	22.446
2016	28.731	1.118	64.163	94.012	19.562	6.182	25.744
2017	35.316	1.303	73.125	109.744	24.004	6.900	30.904
2018	40.461	1.439	86.121	128.021	28.655	8.558	37.213
2019	51.492	1.373	103.954	156.819	33.626	10.585	44.212
2020	68.927	1.632	127.504	198.062	40.105	11.764	51.869
2021	111.180	1.975	167.065	280.220	56.342	17.380	73.721
2022	191.862	3.668	267.986	463.516	112.018	31.301	143.319
2023	432.550	7.589	524.216	964.355	220.914	58.968	279.883

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2025)

Çizelge 2'de sunulan veriler, 1999'da genel devletin toplam sağlık harcaması 3.048 milyon TL iken, 2023'te 964.355 milyon TL'ye yükselmiştir. Özel sektör sağlık harcaması da aynı dönemde 1.937 milyon TL'den 279.883 milyon TL'ye çıkmıştır. Nominal olarak bakıldığında hem kamu hem de özel sektör tarafında çok güçlü bir artış olduğu görülmektedir; ancak rakamların seviyesi, sağlık harcamalarının finansmanında asıl yükün genel devlette olduğunu açıkça ortaya koyar. Özellikle 2000'li yılların ortasından sonra kamu tarafındaki artış hızlanmış, 2020 sonrası dönemde ise hem pandemi hem de ekonomik koşullar nedeniyle sıçramalar belirginleşmiştir.

Kurumsal dağılım açısından bakıldığında, kamu sağlık harcamalarının bileşimi içinde Sosyal Güvenlik Kurumu'nun en büyük paya sahip olduğu görülmektedir. 1999'da 1.616 milyon TL düzeyindeki SGK sağlık harcaması, 2023'te 524.216 milyon TL'ye yükselmiştir. Merkezi yönetim sağlık harcamaları da önemli bir bileşendir; 1.274 milyon TL'den 432.550 milyon TL'ye çıkmıştır. Mahalli idarelerin payı ise hem düzey hem de artış hızı açısından diğer iki bileşene göre daha sınırlı kalmakla birlikte, zaman içinde istikrarlı şekilde yükselmiştir. Bu yapı, kamu sağlık harcamalarının büyük ölçüde sosyal güvenlik sistemi ve merkezi bütçe üzerinden yürüdüğünü; yerel yönetimlerin ise daha sınırlı ama tamamlayıcı bir rol üstlendiğini gösterir.

Özel tarafında ise hanehalkları açık ara en büyük bileşendir. 1999'da hanehalklarının sağlık harcaması 1.449 milyon TL iken, 2023'te 220.914 milyon TL'ye yükselmiştir. Diğer başlığı altında toplanan özel sigortalar, firmalar, kar amacı gütmeyen kuruluşlar vb. aktörlerin harcamaları da 488 milyon TL'den 58.968 milyon TL'ye çıkmıştır. Buna rağmen hem düzey hem de büyüklük bakımından hanehalkı harcamalarının özel sektör toplamı içindeki ağırlığı korunmuştur. Bu durum, kamunun önemli rolüne rağmen, bireylerin ve hanelerin ceplerinden yaptıkları sağlık harcamalarının da ciddi bir büyüklüğe ulaştığını göstermektedir.

Çizelge 3'te sunulan veriler, 1999'da cari sağlık harcaması yaklaşık 4,8 milyar TL iken, 2023'te 1,13 trilyon TL'nin üzerine çıkmaktadır. Yatırım harcamaları ise 1999'da yaklaşık 200 milyon TL düzeyindeyken, 2023'te 109 milyar TL'ye ulaşmıştır. Böylece hem günlük işleyen sağlık hizmetlerine hem de binalar, teçhizat ve altyapı gibi uzun vadeli yatırımlara tahsis edilen kaynakların son çeyrek yüzyılda çok hızlı büyüdüğü görülmektedir.

Cari sağlık harcaması bileşenleri incelendiğinde, hastanelerin açık arayla en büyük kalem olduğu dikkat çekmektedir. 1999'da hastanelerin cari harcamalar içindeki payı yaklaşık yüzde 40 iken, 2023'e gelindiğinde bu oran yüzde 55–60 bandına yükselmektedir. Buna karşılık, ayakta bakım sunanlar ile perakende satış ve tıbbi malzeme sunanların toplam içindeki payı görece daha yavaş artmakta ya da göreli olarak gerilemektedir. Bu görünüm, Türkiye'de sağlık sisteminin giderek daha hastane merkezli bir yapıya kavuştuğunu, yataklı tedavi hizmetlerinin sağlık harcamalarının ağırlık merkezini oluşturduğunu göstermektedir.

Cari harcamalar içinde nispi olarak daha küçük paya sahip görünen halk sağlığı programları ve genel sağlık yönetimi/sigorta kalemleri özellikle son yıllarda dikkat çekici artışlar göstermektedir. 2000'li yılların başında halk sağlığı programlarının cari harcamalar içindeki payı çok düşük seviyedeyken, 2020 sonrasında bu alana ayrılan kaynak hızla yükselmektedir. 2021–2022 döneminde halk sağlığı programlarına yönelik harcamalardaki sıçrama, COVID-19 pandemisiyle bağlantılı olarak aşılama kampanyaları, filyasyon, test ve izleme süreçleri ile toplu sağlık programlarının bütçelere yansıması biçiminde yorumlanabilir. Genel sağlık yönetimi ve sigorta kalemindeki artış ise, sağlık sigortası kapsamının genişlemesine, kurumsal yapıların karmaşıklaşmasına ve sistemin idari maliyetlerinin zaman içinde yükselmesine işaret etmektedir. Yatırım harcamalarının özellikle 2020 sonrası dönemde hızlanması, şehir hastaneleri ve diğer büyük ölçekli tesis yatırımlarının, tıbbi cihaz parkı ve altyapı yenilemelerinin sağlık harcamaları içinde önemli bir yer tutmaya başladığını göstermektedir.

Çizelge 3. Hizmet Türlerine Göre Dağılım ve Yatırım Harcamaları

Yıl	Cari Sağlık Harcaması (Milyon TL)							Yatırım Harcamaları (Milyon TL)
	Hastaneler ve Evde Bakım	Ayakta Bakım Sunanlar	Perakende Satış ve Diğer Tıbbi Malzeme Sunanlar	Halk Sağlığı Programlarının Sunumu ve Yönetimi	Genel Sağlık Yönetimi ve Sigorta	Sınıflandırılamayan Diğer Kategori	Toplam	
1999	1.913	1.150	1.301	6	93	323	4.786	199
2000	3.052	1.862	2.199	30	167	578	7.888	360
2001	4.295	2.459	4.402	52	248	629	12.086	310
2002	6.139	3.624	7.080	74	398	1.014	18.331	443
2003	8.657	4.414	8.750	200	506	1.149	23.676	603
2004	11.425	4.412	10.245	258	251	2.026	28.616	1.405
2005	12.650	5.628	12.332	281	290	2.111	33.292	2.067
2006	16.171	6.556	14.789	337	332	2.765	40.949	3.120
2007	19.031	7.777	16.040	376	368	2.903	46.495	4.409
2008	22.986	7.762	17.608	395	459	3.110	52.320	5.420
2009	23.242	8.733	20.018	699	294	2.307	55.294	2.616
2010	24.935	11.024	19.275	664	289	2.436	58.623	3.054
2011	28.545	13.082	20.331	579	317	2.518	65.372	3.236
2012	36.090	10.125	19.106	2.546	345	2.077	70.288	3.901
2013	41.787	10.807	21.230	3.167	312	2.398	79.702	4.688
2014	46.430	11.624	24.136	3.836	374	2.479	88.878	5.871
2015	51.084	12.341	25.888	4.374	416	2.683	96.786	7.782
2016	60.142	14.257	29.321	5.355	498	2.967	112.540	7.216
2017	69.637	17.163	33.908	6.011	601	3.660	130.981	9.666
2018	80.702	20.117	41.424	7.324	931	4.501	154.998	10.236
2019	97.447	23.971	51.922	8.884	949	5.065	188.237	12.794
2020	123.398	25.664	63.053	13.055	1.166	6.726	233.062	16.870
2021	175.216	33.440	80.613	32.517	1.441	7.700	330.928	23.013
2022	305.024	64.444	131.527	37.471	2.281	15.196	555.944	50.891
2023	652.882	132.949	256.832	58.722	4.214	29.296	1.134.894	109.343

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2025)

Yatırım harcamalarına bakıldığında uzun süre cari harcamalara göre oldukça düşük bir düzeyde seyrettiğini, ancak özellikle son yıllarda hızla yükseldiği görülmektedir. 1999–2010 arasında yatırım harcamaları genel olarak birkaç yüz milyon–birkaç milyar TL aralığında iken, 2020 sonrasında hem cari hem yatırım tutarlarında sıçrama yaşanıyor; 2022 ve 2023'te yatırım

harcamaları onlarca milyar TL seviyesine çıkıyor. Bu da, son dönemde hastane binaları, cihaz parkı, altyapı ve sağlık tesislerine yönelik büyük ölçekli yatırımların hız kazandığını düşündürüyor. Yani sadece günlük hizmet sunumu değil, sağlık altyapısının yenilenmesi ve kapasite artırımı da ciddi kaynak çekmeye başlamış.

Çizelge 4. Sağlık Harcamalarının İçeriği

Yıl	Satın Alma Gücü Paritesine Göre Kişi Başına Sağlık Harcaması ($)	Genel Devlet Sağlık Harcamasının GSYİH Oranı (%)	Cepten Yapılan Sağlık Harcamasının GSYİH Oranı (%)
2000	428	2,84	28,6
2001	440	3,29	23,43
2002	462	3,54	20,32
2003	474	3,57	18,93
2004	527	3,52	20,18
2005	575	3,32	24,18
2006	695	3,54	23,65
2007	772	3,60	23,88
2008	831	3,79	19,18
2009	844	4,42	14,51
2010	868	3,92	16,87
2011	912	3,68	15,9
2012	917	3,52	15,93
2013	975	3,42	16,93
2014	1.030	3,36	17,73
2015	1.040	3,22	16,95
2016	1.110	3,36	16,47
2017	1.140	3,25	17,38
2018	1.120	3,19	17,49
2019	1.200	3,39	17,05
2020	1.280	3,64	16,43
2021	1.400	3,59	16,27
2022	1.390	2,78	19,48

Kaynak: Dünya Bankası (2025a, 2025b, 2025c)

Çizelge 4'te sunulan veriler, SAGP cinsinden kişi başına sağlık harcaması 2000'li yıllar boyunca artış eğilimi göstermekte, 2000'de yaklaşık 428 dolar düzeyinden 2021'de 1.400 dolar civarına yükselmektedir. Bu artış, TL cinsinden tutarlardaki yükselmeyi fiyat düzeyi farklılıklarını kısmen elimine ederek yansıttığı için, Türkiye'nin gerçek kaynak tahsisini daha isabetli biçimde göstermektedir. Aynı dönemde genel devlet sağlık harcamasının GSYİH'ye oranı yaklaşık yüzde 2,8–4,4 aralığında dalgalanmakta, cepten yapılan sağlık harcamalarının GSYİH'ye oranı ise genel olarak yüzde 14–28 bandında seyretmektedir. Cepten harcama oranındaki nispi azalma, kamu finansmanının ağırlık kazanmasının ve sigorta kapsamının

genişlemesinin bir yansımasıdır; buna karşın nominal cepten ödeme tutarlarının artış hızı, hanehalkı bütçeleri üzerindeki mali baskının devam ettiğini göstermektedir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmanın bulguları, Türkiye'de 1999–2023 döneminde sağlık harcamalarının düzey, yapı ve finansman açısından belirgin bir dönüşüm geçirdiğini ortaya koymaktadır. Toplam ve kişi başına sağlık harcamaları, hem nominal hem de satın alma gücü paritesine göre bakıldığında güçlü bir artış eğilimi sergilemiştir. Buna karşın, sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı belirli bir bantta dalgalanmayı sürdürmüş; 2008–2009 kriz döneminde ve 2020'de pandeminin etkisiyle yükseliş gösterirken, 2010'lu yıllarda göreli olarak gerileyerek 2022'de düşük bir seviyeye inmiş, 2023'te yeniden artış eğilimine girmiştir. Bu görünüm, sağlık harcamalarının seyrinin yalnızca sağlık politikalarına değil, aynı zamanda büyüme performansı, enflasyon ve kur dinamikleri gibi makroekonomik değişkenlere duyarlı olduğunu göstermektedir.

Finansman yapısı, sağlık harcamalarının finansmanında kamunun rolü güçlenmiş, özel sektörün ağırlığı nispeten azalmıştır. Sosyal Güvenlik Kurumu ve merkezi yönetim bütçesi üzerinden yürüyen sağlık harcamaları, sağlık sisteminde devletin merkezi konumunu pekiştirmiştir. Özel sektör sağlık harcamasının toplam içindeki payı gerilese de, hanehalkı cepten harcamalarının düzeyi ciddi boyutlara ulaşmış durumdadır. Bu bulgu, Türkiye'nin sağlığa erişimde önemli mesafeler almasına rağmen, finansal koruma ve cepten ödeme yükü açısından hâlâ kırılgan bir yapı barındırdığı yönündeki literatürle uyumludur [7, 12, 13]. Genel resim, sağlık harcamalarının finansmanında kamunun giderek daha baskın hale geldiği, ancak özel sektör ve hanehalklarının da ciddi bir yük taşımaya devam ettiği kamu ağırlıklı bir sağlık finansmanı modeline işaret etmektedir.

Hizmet türleri itibarıyla bakıldığında, hastane harcamalarındaki artışın belirgin olduğu ve sağlık harcamalarının giderek daha fazla hastane merkezli bir yapı kazandığı görülmektedir. Ayakta bakım ve perakende tıbbi malzeme harcamalarının göreli payları görece sınırlı kalırken, halk sağlığı programları ile yönetim ve sigorta harcamalarının özellikle COVID-19 sonrası dönemde hızlandığı dikkat çekmektedir. Bu sonuç, tedavi edici hizmetlerin hâlâ baskın olduğunu, ancak koruyucu ve idari bileşenin de son yıllarda genişlediğini göstermektedir. Yatırım harcamalarındaki artış, özellikle şehir hastaneleri ve altyapı yatırımları üzerinden okunmakta; bu yatırımların orta ve uzun vadede işletme giderleri ve borçlanma maliyetleri yoluyla sağlık bütçesi üzerinde ek baskılar yaratabileceği düşünülmektedir.

OECD'nin en güncel ülke notlarında da Türkiye'nin sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payının 2024 itibarıyla yaklaşık %4,7 olduğu, buna karşılık OECD ortalamasının %9,3 seviyesinde bulunduğu; kişi başına sağlık harcamasının satınalma gücü paritesine göre $2.309 ile Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü ortalamasının (yaklaşık $5.967) oldukça altında kaldığı belirtilmektedir [14]. Buna karşın, Türkiye'de yaşam beklentisi ve bazı temel sağlık göstergelerinde son yirmi yılda kaydedilen iyileşme, nispeten düşük harcama düzeyleriyle anlamlı sonuçlar elde edilebildiğine işaret etmektedir [7]. Bu durum, sağlık sisteminin belirli açılardan görece maliyet etkin çalıştığını, ancak artan yaşlanma, kronik hastalık yükü ve

teknoloji yoğun tedaviler dikkate alındığında mevcut harcama düzeylerinin sürdürülebilirlik ve kalite boyutunda baskı altında kalabileceğini düşündürmektedir.

Politika açısından bakıldığında, Türkiye'de sağlık harcamalarının GSYİH'ye oranının OECD ortalamasının belirgin biçimde altında seyretmesine rağmen kısa ve orta vadede finansal sürdürülebilirlik baskılarının arttığı söylenebilir. Şehir hastaneleri gibi büyük ölçekli yatırımlar, pandeminin yarattığı ek maliyetler ve yüksek enflasyon ortamı, kamu bütçesi üzerinde ciddi bir yük oluşturmaktadır. Buna karşılık, nüfusun yaşlanması, kronik hastalık yükünün artması ve teknolojik yeniliklerin maliyeti, sağlık harcamalarını daha ileri düzeylere taşıyabilecek yapısal faktörlerdir. Bu nedenle, sağlık harcamalarının düzeyinden ziyade bileşimi, kaynak tahsisinin verimliliği ve sağlayıcılar arası denge (birinci basamak–hastane ekseni) üzerine odaklanan politika tasarımları önem kazanmaktadır.

KAYNAKÇA

[1] Esen, E., Çelik Keçili, M. Economic Growth and Health Expenditure Analysis for Turkey: Evidence From Time Series, Journal of the Knowledge Economy, 13(3), 1786-1800, 2022.

[2] Sağır, M., Kaplan, S. Türkiye'de Sağlık Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(1), 157-175, 2024.

[3] Yenimahalleli Yaşar, G. Health Transformation Programme in Turkey: An Assessment, The International Journal of Health Planning and Management, 26(2), 110-133, 2011.

[4] Ökem, Z. G., Çakar, M. What Have Health Care Reforms Achieved in Turkey? An Appraisal of the "Health Transformation Programme", Health Policy, 119(9), 1153-1163, 2015.

[5] Atılgan, E., Kılıç, D., Ertuğrul, H. M. The Dynamic Relationship Between Health Expenditure and Economic Growth: Is The Health-Led Growth Hypothesis Valid for Turkey?, The European Journal of Health Economics, 18(5), 567-574, 2017.

[6] Çınar, S., Has, B. Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği, ISPEC International Journal of Social Sciences & Humanities, 5(2), 114-128, 2021.

[7] Erdal, A., Işık, H. B. A Comparative Analysis of Healthcare Expenditures in OECD and Türkiye, Review of Socio-Economic Perspectives, 7(4), 63-73, 2022.

[8] Türkiye İstatistik Kurumu. Sağlık Harcamaları İstatistikleri, 2023. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Saglik-Harcamalari-Istatistikleri-2023-53561 (Erişim Tarihi: 27.10.2025).

[9] Dünya Bankası. Current health expenditure per capita, PPP (current international $). https://data360.worldbank.org/en/indicator/WB_WDI_SH_XPD_CHEX_PP_CD?view=stackedBar&country=TUR (Erişim Tarihi: 27.10.2025).

[10] Dünya Bankası. Domestic general government health expenditure (% of GDP). https://data360.worldbank.org/en/indicator/WB_WDI_SH_XPD_GHED_GD_ZS?view=trend&average=WLD&country=TUR (Erişim Tarihi: 27.10.2025).

[11] Dünya Bankası. Out-of-pocket expenditure (% of current health expenditure). https://data360.worldbank.org/en/indicator/WB_WDI_SH_XPD_OOPC_CH_ZS?view=trend&average=WLD&country=TUR (Erişim Tarihi: 27.10.2025).

[12] Akar, S. Türkiye'de Sağlık Harcamaları, Sağlık Harcamalarının Nisbi Fiyatı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 21(1), 311-322, 2014.

[13] Özer, M. O. The Relationship Between Health Expenditures and Economic Growth: Evidence from Turkey, Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 8(1), 133-144, 2021.

[14] Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD). Health at a Glance 2023: OECD İndicators, OECD Publishing, Paris, 2023.

GERÇEK Mİ İLLÜSTRASYON MU? OKUL ÖNCESİ ÇOCUKLARDA KAVRAM GELİŞİMİ BAĞLAMINDA HAYVAN TEMSİLLERİNİN İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Aslı BALCI
Atatürk Üniversitesi,
asli.balci@atauni.edu.tr - 0000-0003-4329-6588
Yüksek Lisans Öğrencisi Mustafa ANŞİN
Atatürk Üniversitesi,
mustafaai539@gmail.com - 0009-0003-3211-2402
Öğretmen Havva ARI
Atatürk Üniversitesi,
hvv1925@gmail.com

ÖZET

Bu araştırma, gerçekçi fotoğraflar ile illüstrasyonların çocukların tanıma performansı üzerindeki etkisini inceleyerek okul öncesi dönemde kullanılan görsel materyallerin niteliğine ilişkin bilimsel kanıt sunmayı amaçlamaktadır. Betimsel tarama modelinde yürütülen araştırmanın çalışma grubunu Erzurum il merkezindeki resmi okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden 150 çocuk oluşturmaktadır (M = 60.93 ay, SD = 3.78). Çocuk kitaplarından en sık kullanılan 15 hayvan türü belirlenmiş; bu türlere ait 368 gerçek fotoğraf ve 219 illüstrasyon toplanmıştır. Araştırmacı değerlendirmesi ve uzman görüşüyle her tür için üç gerçek fotoğraf ve üç illüstrasyon seçilmiştir. Görseller rastgele sıralanarak çocuklara bireysel olarak sunulmuş ve her slaytta yalnızca aynı hayvanın üç gerçek fotoğrafı ya da üç illüstrasyonu gösterilmiştir. Çocukların yanıtları tanıdı/tanımadı olarak kodlanmış ve McNemar testiyle analiz edilmiştir. Bulgular, çocukların gerçek hayvan fotoğraflarını illüstrasyonlara kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek oranda tanıdığını göstermiştir. Bu sonuçlar, erken çocukluk eğitiminde gerçekçi görsel temsillerin önemine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: okul öncesi eğitim, görsel temsil, kavram gelişimi, gerçek görsel, illüstrasyon.

REAL OR ILLUSTRATİON? AN EXAMİNATİON OF ANİMAL REPRESENTATİONS IN PRESCHOOL CHİLDREN WİTHİN THE CONTEXT OF CONCEPT DEVELOPMENT

ABSTRACT

This study aims to provide empirical evidence regarding the quality of visual materials used in early childhood education by examining the effects of realistic photographs and illustrations on children's recognition performance. Conducted using a descriptive survey design, the study sample consisted of 150 children (M = 60.93 months, SD = 3.78) attending public preschool institutions in the city center of Erzurum. Fifteen animal species most commonly featured in

children's books were identified, and a total of 368 real photographs and 219 illustrations of these species were collected. Through researcher evaluation and expert consultation, three real photographs and three illustrations were selected for each animal. The visuals were randomly ordered and individually presented to children, with each slide displaying either three real photographs or three illustrations of the same animal. Children's responses were coded as recognized/not recognized and analyzed using the McNemar test. The findings indicated that children recognized real animal photographs significantly more often than illustrations. These results highlight the importance of realistic visual representations in early childhood education.

Keywords: preschool education, visual representation, concept development, real images, illustrations.

GİRİŞ

Erken çocukluk döneminde kavram gelişimi, çocukların çevrelerindeki nesne ve canlıları tanıma, sınıflama, ilişkilendirme ve anlamlandırma süreçleri aracılığıyla biçimlenen temel bir bilişsel yapı taşıdır. Bu süreç büyük ölçüde çocukların çevreleriyle kurdukları doğrudan etkileşimlere dayanmaktadır. Küçük çocuklar kavramlarını çoğunlukla dokunabildikleri, gözlemleyebildikleri ve günlük yaşamda sık karşılaştıkları nesneler üzerinden oluşturmaktadır. Bu bağlamda çocukların erken dönemde en kolay yapılandırdıkları kavram alanlarından biri canlılara, özellikle de hayvanlara ilişkin olanlardır (Gökmen, 2005; Temel, Bekir & Yazıcı, 2014). Okul öncesi dönemde kedi, köpek, kuş ya da arı gibi yakın çevrede sıkça karşılaşılan türlerin çocuklar tarafından kolayca tanınması bu durumun doğal bir sonucudur (Küçükturan & Eyidoğan, 2015). Buna karşılık, gündelik yaşamda doğrudan gözlemlenemeyen ya da erişilmesi güç olan hayvan türlerine ilişkin kavramlar genellikle hayvanat bahçesi gezileri, sınıf içi projeler, medya içerikleri ve yetişkin yönlendirmesi gibi dolaylı deneyimler yoluyla gelişmektedir. Kavram gelişimi yalnızca çevresel deneyimlere değil, çocukların zaman içinde biriktirdikleri bilgiyi zihinsel kategoriler hâlinde örgütlemelerine de bağlıdır; yaş ilerledikçe hayvanlara ilişkin kavramsal şemalar hem çeşitlenmekte hem de daha ayrıntılı bir hâle gelmektedir (Küçükturan & Eyidoğan, 2015; Üstün & Akman, 2003). Araştırmalar, kavram oluşumunun özel örneklerden başlayarak daha genel kategorilere doğru ilerlediğini; çocukların önce belirli hayvanlara ilişkin ayırt edici özellikleri tanıdıklarını, ardından bu örneklerden hareketle "hayvan" gibi üst düzey kavramları oluşturabildiklerini göstermektedir (Klausmeier, 1980; Rosch & Lloyd, 1978). Bu gelişimsel sürecin niteliği, çocukların karşılaştıkları görsel temsillerden doğrudan etkilenmektedir. Okul öncesi eğitimde kullanılan materyallerin önemli bir kısmının gerçek fotoğraflardan ziyade illüstrasyonlardan oluştuğu bilinmektedir. Oysa gerçek fotoğraflar, hayvanların biçim, renk, doku ve oran gibi ayırt edici özelliklerini doğrudan sunarken; illüstrasyonlar stilizasyon, sadeleştirme ya da sanatsal yorum içerdiği için bazı türlerin eksik, abartılı ya da hatalı kavramsallaştırılmasına neden olabilmektedir. Nitekim medya, çizgi filmler, çocuk kitapları ve öğretim materyallerinde yer alan hayvan temsillerinin gerçeğe uygunluk düzeyinin, çocukların kavramları doğru biçimde yapılandırmasında kritik bir rol oynadığı belirtilmektedir (Kara & Aktürkoğlu, 2019). Şahin'in (2014) vurguladığı gibi görsel temsiller, insanlık tarihinden bu yana iletişimin en temel araçlarından biri olmuş; karmaşık ya da soyut bilgileri somutlaştırma, sadeleştirme ve zihinsel şemaları destekleme gücü

sayesinde özellikle erken çocukluk döneminde güçlü bir bilişsel destekleyici olarak işlev görmüştür. Çocuklar çoğu zaman yalnızca sözel açıklamalarla yeterli kavramsallaştırma yapamazken, görseller aracılığıyla nesnenin neyi temsil ettiğini daha açık ve bütüncül biçimde algılayabilmektedir.

Hayvan kavramı okul öncesi hikâye kitaplarında en çok kullanılan kavramlar arasındadır (Gökmen, 2005). Dolayısıyla çocukların maruz kaldığı temsil türleri, kavramsal doğruluklarını doğrudan etkileyebilmektedir. Bu bağlamda, gerçek hayvan fotoğrafları ile çocuk kitaplarında yaygın olarak kullanılan çizim temsillerinin okul öncesi çocuklar tarafından aynı doğrulukla tanınıp tanınmadığını incelemek, hem kavram gelişiminin görsel temsillerle ilişkisini anlamak hem de eğitim ortamlarında kullanılan görsel materyallerin niteliğini değerlendirmek açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Elde edilecek bulguların, öğretmenlerin ve materyal geliştiricilerin görsel seçimlerine katkı sağlaması beklenmektedir.

Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- Çocukların gerçek hayvan fotoğraflarını ve hayvan illüstrasyonlarını tanıma durumları nasıldır?
- Çocukların her bir hayvanın gerçek fotoğraflarını ve illüstrasyon çizimlerini tanıma durumları arasında anlamlı fark var mıdır?
- Çocukların gerçek hayvan fotoğraflarını tanıma durumları ile illüstrasyon çizimlerini tanıma durumları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Araştırmada betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Betimsel tarama modeli, mevcut bir durumun olduğu gibi ortaya konmasını ve değişkenler arasındaki ilişkilerin doğal koşullar içinde incelenmesini amaçlar **(**Büyüköztürk vd., 2018). Araştırma modeli, çocukların aynı hayvana ait gerçek ve çizim görsellerini ayırt etme durumlarını karşılaştırmaya dayalı olduğundan karşılaştırmalı bir desen içermektedir.

Katılımcılar

Araştırmanın çalışma grubunu, Erzurum il merkezinde resmi okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden toplam 150 çocuk oluşturmuştur. Katılımcılar erişilebilirlik ve uygulama koşulları dikkate alınarak uygun örnekleme yöntemiyle belirlenen okul öncesi sınıflarından oluşturulmuştur. Veri toplama sürecine dahil edilen çocuklar, uygulama sırasında sınıfta bulunan öğrenciler arasından seçilmiştir. Katılımcıların yaşları 56–72 ay aralığında olup yaş ortalaması 60.93 a**y**dır (SS = 3.78). Örneklemin 52.0'si kız (n = 78) ve 48.0'i erkektir (n = 72). Ailelerden elde edilen demografik bilgiler incelendiğinde, annelerin eğitim yılı ortalaması 10.33 yıl, babaların eğitim yılı ortalaması 9.33 yıl, aylık gelir ortalaması ise 62.306 TL olarak belirlenmiştir. Katılımcıların demografik bilgileri Çizelge 1'de sunulmuştur.

Çizelge 1

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin betimsel istatistikler

Değişken	n / M	SD
Çocuğun yaşı (ay)	60.93	3.78
Anne eğitim yılı	10.33	4.19
Baba eğitim yılı	9.33	1.99
Aylık gelir (TL)	62,306.67	18,742.11
Cinsiyet (frekans)		
– Kız	79	—
– Erkek	71	—

Veri Toplama Aracı

Araştırmada çocuklara sunulacak görselleri oluşturmak amacıyla ilk olarak okul öncesi çocuk kitaplarında en sık temsil edilen 15 hayvan türü belirlenmiştir. Bu hayvanlara ilişkin 368 gerçek fotoğraf internet ortamından, 219 illüstrasyon ise anaokulu kitaplıklarından rastgele seçilen hikâye kitaplarından toplanmış; toplamda 587 görsel elde edilmiştir. Araştırmacılar bu görselleri temsil edilebilirlik, çözünürlük, doğal görünüm, stilizasyon, sadeleştirme ve abartı düzeyi gibi ölçütler açısından değerlendirmiş, bu aşamada her hayvan türü için temsil gücü yüksek 150 gerçek fotoğraf ve 150 illüstrasyon ön elemeye alınmıştır. İçerik geçerliğini artırmak amacıyla bu görseller 10 öğretmen adayından oluşan uzman grubuna sunulmuştur. Uzmanlara her hayvan türüne ait 10 gerçek fotoğraf ve 10 illüstrasyondan oluşan iki ayrı görsel seti verilmiş; her set içinden o hayvanı en iyi temsil ettiğini düşündükleri üç görseli seçmeleri istenmiştir. Uzmanların seçimleri frekans analiziyle incelenmiş; en yüksek temsil gücüne sahip üç gerçek fotoğraf ile üç illüstrasyon her hayvan için nihai veri toplama materyali olarak belirlenmiştir. Seçilen görseller PowerPoint sunusuna aktarılmış ve her hayvan için o hayvanı temsil üç gerçek fotoğraf ve üç illüstrasyon içeren iki ayrı slayt hazırlanmıştır. Böylece toplam 30 slayt ve 90 görselden oluşan ölçme aracına son hâli verilmiştir.

Verilerin Toplanması

Veriler, araştırmacılar tarafından belirlenen anaokullarında çocuklarla bireysel görüşmeler yapılarak toplanmıştır. Uygulamalar, dikkat dağıtıcı uyaranların en aza indirildiği sessiz bir alanda gerçekleştirilmiş; uygulama öncesinde velilerden yazılı onam alınmış ve çocuklara çalışmaya katılımın gönüllülük esasına dayandığı yaşlarına uygun bir dille açıklanmıştır. Veri toplama sürecinde çocuklara, dizüstü bilgisayar üzerinden yaklaşık 30 slayt rastgele sırayla sunulmuş; her slaytta aynı hayvanın üç farklı gösterilmiştir. Her slayt için çocuğa şu soru yöneltilmiştir: “Burada gördüğün hayvanın adı ne?” Çocuğun yanıtı araştırmacı tarafından 1 = tanıdı, 0 = tanımadı şeklinde kodlanmıştır. Uygulama boyunca çocuklara ipucu verme, yönlendirme, düzeltme veya geri bildirim niteliğinde herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Bir çocuğun uygulaması ortalama 8–10 dakika sürmüş ve tüm çocuklarla aynı prosedür uygulanarak veri toplama süreci standartlaştırılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılmış ve analizler SPSS 26 paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Öncelikle veri girişleri kontrol edilerek eksik veri,

uç değer ve kodlama hataları incelenmiş; tüm verilerin analiz için uygun olduğu belirlenmiştir. Gerçek ve illüstrasyon hayvan toplam puanlarının dağılımları çarpıklık ve basıklık değerleri üzerinden değerlendirilmiş ve her iki değişkenin normal dağılım varsayımını tam olarak karşılamadığı görülmüştür. Bu nedenle, iki bağlı ölçüm arasındaki fark parametrik olmayan Wilcoxon işaretli sıralar testi ile analiz edilmiştir. Madde düzeyinde gerçek ve illüstrasyon görselleri arasındaki tanıma farklarını belirlemek amacıyla, ikili (1 = tanıdı, 0 = tanımadı) kategorik yapılara uygun olarak McNemar testi kullanılmıştır. Bu test, her hayvan maddesinde gerçek ve çizim formu arasındaki uyumsuz tanıma durumlarını karşılaştırmak için uygulanmıştır. Betimsel istatistiklerde frekans, ortalama, standart sapma ve medyan değerler raporlanmıştır. Tüm testlerde anlamlılık düzeyi .05 olarak kabul edilmiştir.

BULGULAR

Alt Problem 1. Çocukların gerçek hayvan fotoğraflarını ve illüstrasyon çizimlerini tanıma durumları nasıldır?

Çizelge 2

Çocukların gerçek ve illüstrasyon hayvan tanıma puanlarına ilişkin betimsel istatistikler

Değişken	M	SD	Min	Max
Gerçek hayvan tanıma toplam puanı	12.10	1.39	8	15
İllüstrasyon hayvan tanıma toplam puanı	9.76	1.65	5	14

Çocukların gerçek ve illüstrasyon hayvanları tanıma toplam puanlarına ilişkin betimsel istatistikler Çizelge 2'de sunulmuştur. Bulgular, çocukların gerçek hayvan fotoğraflarını tanıma puanlarının (M = 12, SD = 1.4), illüstrasyon hayvanları tanıma puanlarından (M = 9.7, SD = 1.6) daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Alt Problem 2. Çocukların her bir hayvanın gerçek fotoğraflarını ve illüstrasyon çizimlerini tanıma durumları arasında anlamlı fark var mıdır?

Çizelge 3

Her hayvan için gerçek–illüstrasyon tanıma durumu farkına ilişkin McNemar testi sonuçları

Hayvan türü	G1–İ1	G1–İ0	G0–İ1	G0–İ0	p
Aslan	113	31	5	1	< .001
Fare	39	50	25	36	.005
Ayı	108	27	15	0	.088
Maymun	111	31	5	3	< .001
Kedi	138	12	0	0	< .001
Zürafa	79	40	22	9	.030
Fil	81	45	19	5	.001
Sincap	56	69	14	11	< .001
At	133	14	3	0	.013
Kanguru	29	39	36	46	.818
Tavşan	33	77	17	23	< .001
Kurbağa	27	52	37	34	.137

Arı	103	38	7	2	< .001
İnek	124	20	6	0	.009
Karınca	50	46	29	25	.064

Not. G1–İ1 = her iki görseli doğru tanıyan; G1–İ0 = sadece gerçeği doğru tanıyan; G0–İ1 = sadece illüstrasyonu doğru tanıyan; G0–İ0 = her iki görseli de yanlış tanıyan çocuk sayısını göstermektedir.

Çizelge 3 incelendiğinde, 15 hayvandan 10'unda (aslan, fare, maymun, zürafa, fil, sincap, at, tavşan, arı, inek) çocukların gerçek hayvan fotoğraflarını, aynı hayvanın illüstrasyon versiyonuna kıyasla anlamlı derecede daha fazla tanıdığı görülmektedir ($p < .05$). Özellikle aslan, maymun, arı, inek, kedi ve tavşan gibi hayvanlarda G1–İ0 hücresinin G0–İ1 hücresinden belirgin şekilde daha yüksek olması, gerçek görsellerin tanınmasının illüstrasyonlara göre bilişsel olarak daha avantajlı olduğunu göstermektedir. Buna karşılık ayı, kanguru, kurbağa ve karınca için b ve c hücrelerinin birbirine yakın olması nedeniyle gerçek ve çizim tanımaları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu bulgular, çocukların çoğunlukla gerçekçi fotoğrafları illüstrasyonlara kıyasla daha doğru tanıdıklarını göstermektedir.

Alt Problem 3. Çocukların gerçek hayvan fotoğraflarını ve illüstrasyon çizimlerini tanımaları arasında anlamlı fark var mıdır?

Hayvan tanıma performansının genel durumunu incelemek için çocukların gerçek ve illüstrasyon hayvan tanıma toplam puanları karşılaştırılmıştır. Hayvan tanıma performansının genel durumunu incelemek için çocukların gerçek ve illüstrasyon hayvan tanıma toplam puanları karşılaştırılmıştır. Wilcoxon işaretli sıralar testi sonuçları Çizelge 4'te sunulmuştur.

Çizelge 4

Gerçek ve illüstrasyon hayvan tanıma durumu toplam puanlarına ilişkin Wilcoxon işaretli sıralar testi sonuçları

Değişken	n	M	SD	Medyan	W	p
Gerçek Hayvan Tanıma Toplam Puanı	150	11.52	2.07	12	1857.50	< .001
İllüstrasyon Hayvan Tanıma Toplam Puanı	150	9.14	2.63	9	—	—

Not. W = Wilcoxon işaretli sıralar testi istatistiği. $p < .05$ anlamlı kabul edilmiştir.

Çizelge 4' te verilen Wilcoxon işaretli sıralar testi sonuçları, çocukların gerçek hayvan fotoğraflarını tanıma puanlarının illüstrasyon hayvan tanıma puanlarından anlamlı düzeyde daha yüksek olduğunu göstermiştir ($W = 1857.50$, $p < .001$). Bu bulgu, çocukların gerçekçi görselleri tanımada illüstrasyonlara göre daha başarılı olduklarını ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Bu araştırmanın bulguları, okul öncesi dönemde çocukların hayvanları tanıma süreçlerinde kullanılan görsel materyalin türünün belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Aynı hayvanı gösteren gerçek fotoğraflar, stilize çizim veya illüstrasyonlara kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek tanıma başarısı sağlamıştır. Özellikle bazı türlerde bu fark daha da belirginleşmiş;

bu durum, gerçekçi ve ayrıntılı görsellerin çocuklara daha güçlü algısal ipuçları sunduğunu göstermektedir. Nitekim erken yaşlardan itibaren çocuklar, görselleri yalnızca görsel uyaranlar olarak değil, sembolik temsiller olarak işlemeye başlamakta; ancak bu temsilin etkili olabilmesi, görselin gerçek dünyadaki karşılığına ne ölçüde benzediğiyle yakından ilişkilidir (Allen Preissler & Carey, 2004; DeLoache vd., 1998; Ganea vd., 2009). Bu çalışmanın bulguları, küçük yaştaki çocukların görsel gerçeklik düzeyi yüksek materyallerden bilgi öğrenme ve transfer etme konusunda daha başarılı olduklarını ortaya koyan önceki araştırmalarla da örtüşmektedir. Örneğin Ganea ve arkadaşları (2008), 15 ve 18 aylık çocuklara hem tanıdık hem de yeni nesneleri fotoğraflar, ayrıntılı çizimler ve karikatürize çizimlerle sundukları çalışmada, çocukların en etkili bilgi aktarımını fotoğraflardan sağladıklarını, özellikle 15 aylıkların karikatürize çizimlerden öğrendikleri bilgiyi yeni örneklere genelleyemediklerini ortaya koymuşlardır. Bu bulgu, görselin gerçek hayattaki nesneye benzerlik düzeyinin (ikoniklik) bilgi aktarımında belirleyici olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, Ganea, Ma ve DeLoache (2011) tarafından yapılan başka bir çalışmada da çocukların resimli kitaplardan öğrendikleri biyolojik bilgileri gerçek hayvanlara transfer etmelerinde, gerçekçi görsellerin daha etkili olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, Ganea ve arkadaşlarının (2014) yürüttüğü araştırmada, antropomorfik öğeler içeren kitapların çocukların hayvanlara dair kavramsal doğruluğunu olumsuz yönde etkileyebileceği gösterilmiştir. Bu bulgulara paralel olarak çeşitli çalışmalarda, ikoniklik düzeyinin 3 yaş civarındaki çocuklarda dahi bilgi aktarımı ve öğrenme performansı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu belirtilmiştir (Callaghan, 2000; Ganea & Canfield, 2015; Mareovich & Peralta, 2015). Simcock ve DeLoache (2006) ise bu etkinin yalnızca tanıma değil, taklit gibi davranışsal çıktılar üzerinde de gözlemlendiğini bildirmiştir. Mevcut çalışmanın sonuçları da bu literatürle büyük ölçüde örtüşmektedir. Fotoğraflar, hayvanların renk, doku ve oran gibi ayırt edici özelliklerini gerçekçi biçimde sunarak çocukların önceden bildikleri canlılarla eşleştirme yapmasını kolaylaştırmaktadır. Oysa illüstrasyonlar, sanatçının yorumuna göre stilize ya da abartılı öğeler içerebildiğinden, özellikle görsel tanımaya dayalı görevlerde çocukların performansını olumsuz etkileyebilmektedir. Bu bulgu, okul öncesi dönemde görsel sembolleri yorumlama kapasitesinin gelişmiş olsa da, ikoniklik düzeyinin öğrenme süreci üzerindeki etkisinin devam ettiğini göstermektedir (Strouse vd., 2018).

Sonuç olarak, çocukların bilgiye erişiminde yalnızca içerik değil, içeriğin nasıl sunulduğu da belirleyici bir değişkendir. Gerçekçi temsiller çocukların yalnızca daha doğru tanıma performansı sergilemesini değil, aynı zamanda bilgiyi genelleme, transfer etme ve güvenilir kaynak ayırt etme gibi üst düzey bilişsel süreçleri de destekleyebilir. Bu nedenle erken çocukluk eğitiminde kullanılacak görsellerin seçimi pedagojik açıdan kritik olup, hem öğretim hem de değerlendirme süreçlerinde bu farkların dikkate alınması büyük önem taşımaktadır.

ÖNERİLER

Araştırma sonucu doğrultusunda;

- Okul öncesi eğitim sınıflarında kullanılacak hikâye kitabı, kavram kartı, video, film gibi eğitsel materyallerde ikoniklik düzeyi yüksek görsellerin tercih edilmesi,

- İllüstratif içeriklerin tasarımında, çocukların algısal ihtiyaçlarını destekleyecek biçimde ayrıntıların belirginleştirilmesi
- Okul öncesi öğretmenlerinin ve materyal geliştiricilerin, görsel gerçekliğin öğrenme üzerindeki etkileri konusunda farkındalık kazanmalarının sağlanması
- Farklı yaş gruplarında ve çeşitli kavram alanlarında benzer yöntemlerle yapılacak araştırmalarla bulguların genişletilmesi önerilmektedir**.**

KAYNAKLAR

Allen Preissler, M., & Carey, S. (2004). Do both pictures and words function as symbols for 18-and 24-month-old children?. *Journal of Cognition and Development*, *5*(2), 185-212. https://doi.org/10.1207/s15327647jcd0502_2

Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (25. baskı). Pegem Akademi

Callaghan, T. C. (2000). Factors affecting children's graphic symbol use in the third year: Language, similarity, and iconicity. *Cognitive Development*, *15*(2), 185-214. https://doi.org/10.1016/S0885-2014(00)00026-5

DeLoache, J. S., Pierroutsakos, S. L., Uttal, D. H., Rosengren, K. S., & Gottlieb, A. (1998). Grasping the nature of pictures. *Psychological Science*, *9*(3), 205-210. https://doi.org/10.1111/1467-9280.00039

Ganea, P. A., Allen, M. L., Butler, L., Carey, S., & DeLoache, J. S. (2009). Toddlers' referential understanding of pictures. *Journal of Experimental Child Psychology*, *104*(3), 283-295. https://doi.org/10.1016/j.jecp.2009.05.008

Ganea, P. A., & Canfield, C. (2015). Learning from picture books: from infancy to early school days. *Learning from Picturebooks: Perspectives from Child Development and Literacy Studies, eds B. Kummerling-Meibauer, J. Meibauer, K. Nachtigaller, and K, Rohlfing (New York, NY: Routledge)*, 33-50.

Ganea, P. A., Canfield, C. F., Simons-Ghafari, K., & Chou, T. (2014). Do cavies talk? The effect of anthropomorphic picture books on children's knowledge about animals. *Frontiers in Psychology*, *5*, 283. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.00283

Ganea, P. A., Ma, L., & DeLoache, J. S. (2011). Young children's learning and transfer of biological information from picture books to real animals. *Child Development*, *82*(5), 1421-1433. https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2011.01612.x

Ganea, P. A., Pickard, M. B., & DeLoache, J. S. (2008). Transfer between picture books and the real world by very young children. *Journal of Cognition and Development*, *9*(1), 46-66. https://doi.org/10.1080/15248370701836592

Gökmen, G. S. (2005). Okul öncesi eğitim kitapları görsel materyallerinde kullanılan kavramların kavram alanlarına göre dağılımı. *Dil Dergisi*, (129), 7-22.

Kara, S., & Aktürkoğlu, B. (2019). İlkokul fen bilimleri ders kitaplarında kavram yanılgılarına neden olabilecek sözel ve görsel içerik. *Necatibey Faculty of Education Electronic Journal of Science and Mathematics Education*, *13*(1), 234-259.

Klausmeier, H. J. (1980). *Learning and teaching concepts*. Academic Press.

Küçükturan, A. G., & Eyidoğan, F. (2015). Okul öncesi dönemde kavram gelişiminin kavram haritaları yoluyla değerlendirilmesi. *Başkent University Journal of Education*, *2*(1), 106-114.

Mareovich, F., & Peralta, O. (2015). Early referential comprehension: learning words through pictures with different levels of iconicity. *Psykhe*, *24*(1). https://doi.org/10.7764/psykhe.24.1.661

Simcock, G., & DeLoache, J. (2006). Get the picture? The effects of iconicity on toddlers' reenactment from picture books. *Developmental Psychology*, *42*(6), 1352. https://doi.org/10.1037/0012-1649.42.6.1352

Strouse, G. A., Nyhout, A., & Ganea, P. A. (2018). The role of book features in young children's transfer of information from picture books to real-world contexts. *Frontiers in Psychology*, *9*, 50. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00050

Şahin, G. (2014). Okulöncesi dönem çocuk kitaplarında görsel bir uyaran olarak resim. *Turkish Studies (Elektronik)*, *9*(3), 1309-1324.

Temel, Z. F., Bekir, H., & Yazıcı, Z. G. (2014). *Erken çocuklukta dil edinimi*. Vize.

Üstün, E., & Akman, B. (2003). Üç yaş grubu çocuklarda kavram gelişimi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *24*(24).

OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN ÇOCUKLARA VERİLECEK FELSEFE EĞİTİMİNE (P4C) İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Nur AYDIN KILIÇ
Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi
zeynepnuraydin@gazi.edu.tr, 0000-0001-9182-5152

Doç. Dr. Cansu TUTKUN
Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
ctutkun@bayburt.edu.tr, 0000-0002-2722-2274

ÖZET

Bu araştırmada okul öncesi öğretmenlerinin "Çocuklar için Felsefe" (P4C) eğitimine ilişkin görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında Türkiye'nin farklı bölgelerinde görev yapan 27 okul öncesi öğretmeni ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler içerik tematik yoluyla çözümlenmiş ve "felsefe eğitiminin önemi ve katkıları", "sınıf içi uygulamalar", "karşılaşılan güçlükler", "ilgiyi artırma ve destek stratejileri" olmak üzere dört ana tema altında sınıflandırılmıştır. Bulgular, öğretmenlerin felsefe eğitiminin erken çocukluk döneminde önemli ve faydalı olduğunu düşündüklerini, felsefi etkinlikleri sınıflarında hikâye anlatma, soru sorma ve tartışma gibi yöntemlerle uygulamaya çalıştıklarını göstermiştir. Öğretmenler P4C'nin çocukların eleştirel düşünme, yaratıcılık, iletişim, öz güven gibi becerilerini geliştirdiğini belirtmiştir. Bununla birlikte, zaman/müfredat kısıtları, soyut kavramların zorluğu, öğretmen yetersizliği ve velilerin önyargıları gibi çeşitli güçlüklerle karşılaştıkları tespit edilmiştir. Öğretmenler, çocukların felsefeye ilgisini artırmak için oyun ve drama gibi ilgi çekici etkinlikler planladıklarını, ayrıca aile işbirliği ve farkındalık çalışmalarının önemini vurgulamıştır. Sonuç olarak, araştırmada okul öncesi dönemde felsefe eğitiminin doğru desteklerle uygulanmasının çocukların gelişimine anlamlı katkılar sunabileceği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler : Okul öncesi eğitim, çocuklarla felsefe, P4C, eleştirel düşünme

1. GİRİŞ

Okul öncesi dönem, çocuklar için düşünsel temellerin atıldığı kritik bir dönemdir. Bu yaşlarda çocuklar, doğal merakları sayesinde çevrelerindeki dünyaya ilişkin çok sayıda soru sorarlar. Nitekim araştırmalar 4-6 yaş arasındaki çocukların "Dünya neden yuvarlaktır?" gibi felsefi sayılabilecek soruları dahi sorgulayabildiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, küçük yaşlardaki çocukların da aslında felsefi düşünme potansiyeline sahip olduklarını göstermektedir. Çocukların merak duygusunun en yoğun olduğu, bilişsel ve sosyal gelişimlerinin son derece hızlı ilerlediği kritik bir dönem olan erken çocukluk döneminde çocuklar çevrelerini soruşturur, "neden?" sorusunu sıkça sorarak dünyayı anlamlandırmaya çalışırlar. Piaget ve Vygotsky gibi

gelişim kuramcıları, çocukların aktif öğrenme yaşantıları ve sosyal etkileşimler yoluyla düşünme becerilerini geliştirebileceğini vurgulamıştır (Al-Harbi, 2024; Eroğlu, 2023). Dolayısıyla erken yaşlardan itibaren çocuklara düşünmeyi, sorgulamayı ve anlam yaratmayı öğreten yaklaşımlar büyük önem taşımaktadır.

"Çocuklar için Felsefe" (Philosophy for Children-P4C) yaklaşımı, çocukların doğuştan getirdikleri merak duygusunu öğrenme sürecine entegre ederek onların düşünme becerilerini geliştirmeyi amaçlayan bir eğitim modelidir. 1970'li yıllarda Matthew Lipman ve Ann Sharp tarafından geliştirilen bu yaklaşım, çocukların eleştirel ve yaratıcı düşünme becerilerini desteklemeyi hedefler (Lipman, 2003). Lipman, çocukların merak ve keşfetme isteğinin felsefe ile buluşması sayesinde onların ileride daha esnek ve etkin düşünebilen yetişkinler olacağını savunmuştur. Benzer şekilde, P4C alanına önemli katkıları olan Thomas E. Jackson, felsefe eğitimine erken çocukluk döneminden itibaren başlanması gerektiğini vurgulayarak bu sayede çocukların kendilerine güven duyan, nedenlere dayanarak düşüncelerini ortaya koyabilen ve farklı görüşlere saygı geliştiren bireyler olabildiğini belirtmiştir (Fisher, 2013; Gregory vd., 2017). Bu konuda yapılan araştırmalarda da felsefe odaklı etkinliklerin çocukların kendini ifade etme, akıl yürütme, sorgulama, bağımsız ve eleştirel düşünme gibi becerilerini geliştirdiği ifade edilmiştir (Fisher, 2013; Prasetya, 2020). Bu açıdan P4C, çocukların eleştirel, işbirlikli ve yaratıcı düşünme gibi üst düzey düşünme becerilerini de teşvik ederek sadece bilişsel gelişimlerine değil, aynı zamanda iletişim, empati, demokrasi kültürü gibi alanlara da katkı sağlayan kapsayıcı bir eğitim yaklaşımı olarak bilinmektedir (Ventista, 2018; Wu, 2021)

Erken yaşlarda felsefe ile tanışmanın çocuk gelişimine çok yönlü katkıları bulunmaktadır. Örneğin, yapılan bir deneysel çalışma, P4C oturumlarının okul öncesi çocukların bilişsel ve sosyal-duygusal gelişimlerinde gözle görülür iyileşmeler sağladığını ve felsefe eğitiminin çocukların eleştirel düşünme becerilerini belirgin şekilde güçlendirdiğini ortaya koymuştur (Ünal & Güneş, 2024). Benzer şekilde, Türkiye'de gerçekleştirilen bir araştırmada ilkokul öğretmenleri, çocukların aslında felsefe yapabileceklerini ve felsefe eğitiminin eleştirel düşünme, zihinsel sorgulama ve farklı fikirlere saygı gibi becerileri geliştireceğini ifade etmişlerdir (Zengin, 2022). Bu bulgular, erken yaşta felsefi eğitimin çocukların problem çözme, iletişim, empati gibi pek çok alanda gelişimine katkı sağlayabileceğine işaret etmektedir. Nitekim Avcı (2023) de P4C'nin yalnızca akademik becerilere değil, aynı zamanda öz güven ve benlik algısı gibi kişilik gelişimiyle ilgili alanlara da katkı sunduğunu vurgulamaktadır.

Öte yandan, okul öncesinde felsefe eğitimi konusunda çeşitli soru işaretleri de bulunmaktadır. Geleneksel olarak felsefe, eğitim sistemi içinde genellikle lise veya üniversite düzeyinde ele alınan bir disiplin olagelmiştir. Toplumda yaygın bir kanaat, "küçük çocukların felsefe yapamayacağı" yönündedir. Bu önyargı, okul öncesi dönemde felsefe etkinliklerinin uygulanabilirliğine dair tereddütler yaratabilmektedir. Ancak çocukların sorgulayıcı doğası, bu önyargının haksız olabileceğini göstermektedir. Nitekim Matthews (1980) daha 4-5 yaşındaki çocukların bile felsefi kavramlar üzerine düşünebildiklerini örneklerle ortaya koymuştur. Dolayısıyla, çocuklara erken yaşta verilecek felsefe eğitimi, onların mevcut merak ve düşünme

kapasitesini yapıcı bir şekilde geliştirmek ve toplumsal önyargıları kırmak açısından önemli bir potansiyele sahiptir.

Bu süreçte öğretmen de grubun bir parçası olarak çocuklarla birlikte düşünür ve yönlendirici sorularla tartışmayı zenginleştirir. Böylece sınıf içinde her çocuğun güvenle fikrini paylaşabildiği, birbirini dinleyip saygı gösterdiği bir düşünme kültürü oluşur. P4C programı çocukların "neden, nasıl, doğru mu?" gibi sorular sormalarını teşvik ederek onların kendi yaşam deneyimlerine dayanan felsefi çıkarımlara ulaşmalarını sağlar (Murris, 2008; Gregory, Haynes & Murris, 2017). Sonuç olarak çocuklarla yapılan felsefi sorgulamalar, öğrencilere tek doğru cevabı olmayan sorularla düşünme pratiği kazandırır ve öğrenmeyi anlam arayışına dayalı aktif bir sürece dönüştürür.

Bu bağlamda, bu araştırmanın amacı okul öncesi öğretmenlerinin çocuklara yönelik felsefe eğitimine (P4C) yönelik görüşlerini derinlemesine incelemektir.

2. YÖNTEM

2.1 Araştırma Deseni

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımı ile desenlenmiş olup olgubilim deseninde yürütülmüştür. Araştırma, okul öncesi öğretmenlerinin P4C konusundaki deneyim ve görüşlerini derinlemesine incelemeyi amaçladığı için, nitel bir desen uygun görülmüştür. Veriler, yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle toplanmış ve tematik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Nitel veri analizinde, katılımcı görüşlerini temalara ve kategorilere ayırma yoluyla anlamlı sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır (Creswell, 2014). Araştırmanın deseninden uygulamaya kadar tüm aşamalarda etik ilkelere dikkat edilmiş, katılımcıların gönüllü katılımı sağlanmış ve her bir katılımcıya bir kod (Ö1, Ö2, ..., Ö27) atanmıştır.

2.2 Katılımcılar

Bu araştırmanın çalışma grubu, nitel araştırma deseninde yer alan amaçlı örnekleme yöntemlerinden "maksimum çeşitlilik örneklemesi" tekniği kullanılarak belirlenmiştir. Maksimum çeşitlilik örneklemesi, heterojen bir örneklem grubu oluşturarak, bu çeşitlilik içerisindeki ortak desenleri, temaları ve paylaşılan olguları ortaya çıkarmayı hedefler (Patton, 2014). Bu yöntem, görece küçük bir örneklemle çalışıldığında bile, problemin farklı boyutlarını yansıtmak ve bulguların genellenebilirliğini artırmak adına farklı özellikleri barındıran bireylerin seçilmesine olanak tanır (Yıldırım ve Şimşek, 2018).

Bu doğrultuda, araştırmada maksimum çeşitliliği sağlamak amacıyla katılımcılar; coğrafi bölge, okul türü, mesleki deneyim ve eğitim düzeyi gibi farklı değişkenler gözetilerek seçilmiştir. Çalışma grubu, toplam 27 okul öncesi öğretmeninden oluşmaktadır. Örneklemdeki coğrafi çeşitliliği sağlamak adına öğretmenler Türkiye'nin farklı bölgelerini temsil eden illerden seçilmiştir. Bu kapsamda; İstanbul (Marmara), Ankara (İç Anadolu), İzmir (Ege), Gaziantep (Güneydoğu Anadolu), Antalya (Akdeniz) ve Trabzon (Karadeniz) illerinde görev yapan öğretmenler çalışmaya dahil edilmiştir.

Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde, 25 kadın, 2 erkek öğretmen çalışmaya katılmıştır. Cinsiyet dağılımının Türkiye'deki okul öncesi öğretmenliği profiliyle paralellik gösterdiği ve büyük çoğunluğun kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Maksimum çeşitlilik ilkesi gereği, yaş ve deneyim açısından da geniş bir aralık hedeflenmiştir; katılımcıların yaşları 24 ile 45 arasında değişirken, mesleki deneyimleri 1 yıldan başlayıp 20 yıla kadar uzanmaktadır. Kurumsal çeşitlilik bağlamında ise öğretmenlerin 15'i devlet okulu ana sınıflarında, 12'si ise özel okul veya kreşlerde görev yapmaktadır. Eğitim durumu açısından tüm katılımcıların lisans düzeyinde okul öncesi eğitimi aldığı, bununla birlikte 5 katılımcının yüksek lisans derecesine sahip olduğu görülmektedir. Bu çeşitlilik, araştırma konusunun farklı sosyo-kültürel bağlamlarda ve farklı deneyim düzeylerinde nasıl algılandığına dair bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır.

2.3 Verilerin Toplanması

Veriler, araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Görüşme formunda, öğretmenlerin okul öncesinde felsefe eğitimine ilişkin tutum ve deneyimlerini ortaya çıkarmaya yönelik 13 açık uçlu soru yer almıştır. "Okul öncesi dönemde felsefe eğitiminin önemini nasıl değerlendiriyorsunuz?", "Felsefi düşünme becerilerini çocuklara kazandırmak için hangi yöntemleri kullanıyorsunuz?" vb. sorularla öğretmenlerin felsefe eğitimine ilişkin görüşleri alınmaya çalışılmıştır. Görüşmeler telefon görüşmesi yoluyla gerçekleştirilmiş ve her bir görüşme ortalama 20 dakika sürmüştür. Tüm görüşmelerde, katılımcıların izni alınarak ses kaydı alınmış ve ardından veriler transkript edilmiştir. Araştırmacılar, görüşmeler sırasında önemli gördüğü noktalarda derinleştirme soruları sorarak konuların detaylandırılmasını sağlamıştır.

2.4 Verilerin Analizi

Toplanan nitel veriler tematik analiz yöntemiyle çözümlenmiştir (Yıldırım & Şimşek, 2018). İlk aşamada, görüşme transkriptleri araştırmacı tarafından birkaç kez okunarak önemli ifadeler ve tekrar eden fikirler belirlenmiştir. Bu ifadeler başlangıç kodları olarak işaretlenmiş ve kodlanmıştır. Daha sonra benzer kodlar bir araya getirilerek daha kapsamlı temalar ve kategoriler oluşturulmuştur. Ayrıca nitel araştırma konusunda uzman iki akademisyenden temalar ve bulguların yorumlanması konusunda görüş alınmış; uzmanlardan gelen geri bildirimler doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

3. BULGULAR

Yapılan içerik analizi sonucunda öğretmen görüşleri dört ana tema altında toplanmıştır: "felsefe eğitiminin önemi ve katkıları", "sınıf içi uygulamalar", "karşılaşılan güçlükler", "ilgiyi artırma ve destek stratejileri". Her bir tema, kendi içinde kategorilere ayrılmıştır. Bu bölümde temalar, ilgili kategoriler ve bu kategorileri yansıtan örnek katılımcı görüşleri tablolar halinde sunulmuştur.

Tema 1: Felsefe Eğitiminin (P4C) Katkıları

Öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu, okul öncesi dönemde felsefe eğitiminin çocukların gelişimine çok yönlü katkılar sağladığını vurgulamıştır. Bu tema altında üç alt kategori belirlenmiştir: *Bilişsel Gelişim, Sosyal-Duygusal Gelişim ve Uzun Vadeli Etkiler.* Bu alt kategorilere ilişkin kodlar ve bazı örnek öğretmen görüşleri Çizelge 1'de sunulmuştur.

Çizelge 1. Okul öncesi felsefe eğitiminin çocukların gelişimine katkıları

Alt Kategori	Kodlar	Örnek Katılımcı Görüşleri
Bilişsel Gelişim	Sorgulama, eleştirel düşünme, neden sonuç ilişkisi kurma, merak,	"Çocuklar felsefi sorularla karşılaştıklarında düşünmeye teşvik ediliyorlar. Mesela bir konu hakkında 'neden böyle düşünüyorsun?' diye sorduğumda, neden-sonuç ilişkisi kurmaya başlıyorlar. Bu da zihinsel becerilerini geliştiriyor."(Ö4) "Felsefe etkinlikleri, çocukların soru sorma ve sorgulama yeteneğini artırıyor. Merak duyguları pekişiyor ve böylece öğrenmeye daha açık hale geliyorlar." (Ö12)
Sosyal-Duygusal Gelişim	Özgüven, saygı gösterme, sıra bekleme, dinleme, empati kurma, hoşgörülü olma	"Tartışma etkinliklerinden sonra, sınıfımda en çekingen çocukların bile kendine güvenerek fikirlerini söylemeye başladığını fark ettim." (Ö7) "Felsefe oturumları sayesinde çocuklar sadece konuşmayı değil, dinlemeyi ve saygı duymayı da öğreniyorlar. Başkalarının görüşlerine tahammül etmeyi deneyimliyorlar." (Ö11)
Uzun Vadeli Etkiler	Yenilikçi çözümler, sorgulayan bireyler, açık fikirli bireyler, topluma faydalı	"Bence bu yaşta eleştirel düşünmeyi öğrenen bir çocuk, ileride karşısına çıkan sorunlara daha yenilikçi çözümler bulabilir." (Ö3) "Okul öncesinde bu tür eğitim alan çocuklar, ilerde eğitime başladıklarında sorgulayan ve araştıran bireyler oluyor. Yani sadece ezberleyen değil, gerçekten anlayan öğrenciler haline geliyorlar." (Ö17)

Çizelge 1'e göre öğretmenler, felsefe etkinliklerinin çocuklarda merak uyandırarak sorgulama ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirdiğini; aynı zamanda iletişim becerileri, özgüven ve empati gibi sosyal-duygusal kazanımları desteklediğini belirtmişlerdir. Ayrıca erken yaşta felsefi düşünme becerileri kazanan çocukların, ileriki eğitim yaşamlarında ve toplum içinde daha açık fikirli ve yaratıcı bireyler olacağı düşünülmektedir.

Tema 2: Sınıf İçi Uygulamalar

Öğretmenlere, sınıflarında felsefi içerikli etkinlikler yapıp yapmadıkları ve yapıyorlarsa bunu nasıl gerçekleştirdikleri sorulmuştur. Tema 2 altında üç alt kategori belirlenmiştir: *Hikâyeler ve*

Kitaplar Yoluyla, *Soru-Cevap ve Tartışma Etkinlikleri*, *Oyun, Drama ve Diğer Etkinlikler.* Bu kategorilere ilişkin kodlar ve örnek öğretmen ifadeleri Çizelge 2'te verilmiştir.

Çizelge 2. Sınıf içi uygulamalar

Alt Kategori	Kodlar	Örnek Katılımcı Görüşleri
Hikâyeler ve Kitaplar Yoluyla	Hikaye okuma, felsefe çocuk kitapları Hikaye sonrası etkinlik Masal karakterlerini sorgulatma	"Genellikle bir **hikâye okuma** etkinliği sonrası çocuklara sorular soruyorum. Örneğin hikâyede bir karakter haksızlık yapmışsa, *'Sizce bu adil miydi?'* diye tartışıyoruz. Hikâye, felsefi bir sohbet başlatmak için çok işe yarıyor." *(Ö2)* "Her hafta **felsefi bir çocuk kitabı** seçiyorum. Kitabı okuduktan sonra çocuklara *'Bu hikâyeden ne anladık, sence neden böyle oldu?'* gibi sorular yöneltiyorum. Hikâyeler üzerinden kavramları anlamaları daha kolay oluyor." *(Ö8)* "Masallardaki kavramları sorgulatmayı seviyorum. Mesela *'Pinokyo neden yalan söyledi?'* diye sorup çocukların **ahlak** üzerine düşünmesini sağlıyorum. Masal onları olaya çektiği için fikirlerini rahatça söylüyorlar." *(Ö16)*
Soru-Cevap ve Tartışma Etkinlikleri	Soru saati, çember tartışması, rastgele sorgulama çalışmaları	"Sınıfımda haftada bir **'soru saati'** yapıyoruz. Çocuklar o gün merak ettikleri herhangi bir soruyu soruyorlar, birlikte tartışıyoruz. Bu yöntemle çocuklar kendi sorularının peşine düşüyor ve tartışmayı sahipleniyor." *(Ö5)* "**Çember tartışması** yöntemini uyguluyorum. Tüm çocuklarla yuvarlak oturup bir konu hakkında konuşuyoruz. Ben sadece yönlendirici sorular soruyorum, çocuklar sırayla fikirlerini paylaşıyor. Kendi aralarında *'bence senin dediğin şöyle olabilir'* gibi ifadeler kullanmaya başladılar." *(Ö14)* "Her gün rutin olarak *'Bugün aklınıza takılan bir soru var mı?'* diye soruyorum. Basit de olsa bir soru çıkıyor ve beş-on dakika konuşuyoruz. **Sorgulamaya zaman ayırmak** çocukların düşünme alışkanlığı kazanması için önemli." *(Ö21)*
Oyun, Drama ve Diğer Etkinlikler	Rol yapma, drama, kukla, oyun	"Drama etkinliklerinde çocuklarla **rol yapma oyunları** kullanıyorum. Örneğin, bir çocuk kral bir çocuk köylü oluyor, sonra *'adaletli bir kral nasıl olmalı?'* diye tartışıyoruz. Oyun içinde oldukları için konuya daha çok katılıyorlar." *(Ö9)* "Fen veya sanat etkinliği yaparken bile felsefi yön

	verebiliyorum. Mesela doğada gezi yaparken *'Doğa neden önemlidir?'* diye soruyorum, resim yaparken *'Güzellik nedir?'* diye konuşuyoruz. Yani her derse entegre edilebilir aslında." *(Ö13)* "Bazen kukla kullanıyorum. Kuklalar aracılığıyla bir hikâye anlatıp çocuklara *'Siz olsaydınız ne yapardınız?'* diye soruyorum. Kukla tiyatrosu onların ilgisini çekiyor ve felsefi konuyu eğlenceli hale getiriyor." *(Ö25)*

Çizelge 2'ye göre öğretmenler felsefi içerikleri genellikle **hikâyeler** üzerinden ele almayı tercih etmektedir. Katılımcıların birçoğu, derslerde masal ve öykü kitapları okuduklarını ve hikâyenin akışı içinde ortaya çıkan kavramlar hakkında çocuklarla konuşma başlattıklarını belirtmiştir. Örneğin, adalet, dostluk, paylaşma gibi kavramları içeren hikâyelerin sonunda "Siz olsaydınız ne yapardınız?", "Sence bu adil mi?" gibi sorular sorarak çocukların görüşlerini aldıklarını aktarmışlardır. Bu sayede çocuklar, öykü karakterlerinin yaşantıları üzerinden soyut kavramları tartışma fırsatı bulmaktadır. Bir diğer yaygın yöntem, sınıf içinde sorgulama ve tartışma ortamı yaratmaktır. Bazı öğretmenler belirli aralıklarla "felsefe köşesi" veya "soru saati" yaptıklarını, burada çocukların merak ettikleri konular hakkında serbestçe konuşmalarına imkân tanıdıklarını söylemiştir. Görüşmelerden, açık uçlu soruların bu tartışmalarda kilit rol oynadığı anlaşılmaktadır. Örneğin bir öğretmen her hafta bir *"günün sorusu"* belirlediğini ve çocuklarla birlikte bu soruya yanıt aradıklarını ifade etmiştir. Bu sorular bazen öğretmen tarafından hazırlanmakta (örn. "Bir şeyi doğru yapan nedir?" gibi), bazen de çocukların gündelik sohbetlerinden doğmaktadır. Tartışma yöntemini kullanan öğretmenler, çocukların sırayla konuşmasına, birbirini dinlemesine ve fikirlerine saygı duymasına özen gösterdiklerini vurgulamışlardır. Ayrıca, oyun ve drama tekniklerinin de felsefi düşünmeyi teşvik etmek için kullanıldığı belirtilmiştir. Bazı öğretmenler, kavramları somutlaştırmak ve çocukların ilgisini çekmek amacıyla oyunlardan faydalanmaktadır. Bir öğretmen verdiği örnekte, doğru-yanlış kavramını pekiştirmek için çocuklarla birlikte *"Doğru mu, Yanlış mı?"* adlı basit bir oyun oynadıklarını anlatmıştır. Drama etkinlikleri de bir problem durumunu canlandırma yoluyla çocukların empati yapmasını ve çözüm üretmesini sağlamaktadır. Örneğin, bir paylaşma sorununu canlandıran drama etkinliğinde çocuklar hem eğlenmiş hem de adil olma üzerine düşünmüştür. Bazı öğretmenler ise kuklalar ve görsel materyaller kullanarak felsefi diyaloglar yürütmektedir. Kuklalar aracılığıyla sorulan sorulara çocukların oyun doğalında yanıt vermesi, onların düşüncelerini rahatça ifade etmelerine yardımcı olmaktadır.

Genel olarak, Tema 2 bulguları okul öncesi öğretmenlerinin P4C'yi doğrudan bir etkinlik olarak değil, mevcut etkinliklerin içine entegre ederek uyguladığını göstermektedir. Öğretmenler, hikâye zamanı, sohbet saati veya oyun saatleri gibi rutinlerin içine felsefi içerikler katmaktadır. Bu da erken çocukluk eğitiminde felsefenin, diğer etkinliklerle entegre şekilde yapılabildiğini ortaya koymaktadır. Ancak bu uygulamaların sıklığı ve sistematikliği öğretmenlerin bireysel inisiyatifine bağlı olup, her öğretmenin kendi imkân ve bilgi düzeyine göre değişmektedir.

Tema 3: Karşılaşılan Güçlükler

Bu tema, okul öncesi öğretmenlerinin sınıflarında felsefe etkinliklerini uygularken deneyimledikleri güçlükleri kapsamaktadır. Görüşme sonuçları, öğretmenlerin P4C yaklaşımını sınıfa uyarlarken çeşitli engellerle karşılaştıklarını göstermiştir. Ortaya çıkan alt kategoriler şunlardır: çocukların *soyut kavramları anlamakta zorlanması ve kısa dikkat süreleri,* okul öncesi *müfredatı ve zaman kısıtları, öğretmen yeterliği ve kaynak eksikliği,* ile bazı *veli/çevre önyargıları*. Birçok öğretmen, felsefi konuların bazılarının (örneğin "gerçeklik", "adalet" gibi kavramların) okul öncesi yaş grubu için soyut kalabildiğini ve çocukların dikkatini uzun süre bu konularda tutmanın güç olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra, resmi okul öncesi eğitim programında felsefeye ayrılmış bir zaman dilimi veya içerik olmaması nedeniyle, bu tür etkinliklere *zaman ayırmanın zor* olduğunu dile getirenler olmuştur. Bazı öğretmenler ise kendilerinin P4C konusunda yeterince eğitim almadığını, yönlendirici materyal ve kaynak bulmakta zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Son olarak, birkaç öğretmen, velilerin veya meslektaşların küçük çocuklar için felsefe etkinliklerine mesafeli durabildiğini, bunun da uygulamayı zorlaştıran bir etken olduğunu vurgulamıştır. Tema 3 kapsamındaki zorluk kategorileri ve temsilî öğretmen alıntıları Çizelge 3'te sunulmaktadır.

Çizelge 3: Okul öncesinde felsefe etkinliklerinin uygulanmasında karşılaşılan güçlükler

Kategori	Kodlar	Örnek Öğretmen Görüşleri
Soyut Kavramlar ve Dikkat Süresi	Kavramların anlaşılması zorluğu, dikkat dağınıklığı	"Bazı felsefi kavramlar çocuklara soyut gelebiliyor, anlamakta zorlanıyorlar." (Ö4) "Çocukların dikkat süresi kısa olduğu için derin tartışmalarda dağılıyorlar." (Ö1) "5 yaşındaki bir çocukla 'gerçeklik' gibi konuları konuşmak bazen zor olabiliyor.» (Ö5)
Müfredat ve Zaman Kısıtları	Programda yer almaması, zaman bulamama	"Müfredat yoğun olduğu için felsefi etkinliklere her zaman yeterli zaman kalmıyor." (Ö10) "Programda yer almadığı için ekstra bir etkinlik olarak yapmaya çalışıyorum, bu da zor oluyor." (Ö18) "Günlük akışta felsefi tartışma için süre ayırmak bazen mümkün olmuyor.» (Ö2)
Öğretmen Yeterliği ve Kaynak Eksikliği	Eğitim eksikliği, rehber materyal olmaması	"Bu konuda eğitim almadığımız için bazen nasıl yöneteceğimi bilemiyorum.» (Ö11) "Yeterli kaynak ve rehber olmayınca etkinlikleri hazırlamak güçleşiyor." (Ö16) "Kendi deneyimlerimizle yol bulmaya çalışıyoruz, ama profesyonel destek eksikliği hissediyorum.» (Ö20)
Veli ve Toplum Önyargıları	Ebeveyn ve çevrenin olumsuz tutumları, önyargılar	"Bazı veliler 'felsefe bu yaş için uygun değil' diye önyargıyla yaklaşabiliyor." (Ö26) "Toplumda çocukların felsefe yapamayacağı yönünde bir kanı var, bu da uygulamayı zorlaştırıyor." (Ö7)

"Bazı meslektaşlarım da bu yaş grubunda felsefe olmaz diye düşünüyor, onları ikna etmek gerekiyor.» (Ö15)

Çizelge 3'te listelenen ifadelerden de anlaşılacağı üzere, öğretmenlerin en sık dile getirdiği sorunlardan biri soyut kavramların çocuklar tarafından anlaşılmasıdır. Okul öncesi dönemde çocukların düşünsel gelişimi somut işlemler döneminde olduğu için, *adalet, gerçeklik, ölüm, özgürlük* gibi daha felsefi kavramların bazen çocukların bilişsel düzeyine ağır gelebildiğini belirtmişlerdir. Bir öğretmen, *"Bazı konularda çocuklar hemen 'Anlamadım' diyebiliyor veya konudan kopuyor"* diyerek bu durumu örneklendirmiştir. Ayrıca küçük çocukların dikkat sürelerinin sınırlı olması da derinlemesine tartışmaları zorlaştıran bir etken olarak görülmektedir. Çocuklar genellikle birkaç dakika yoğunlaşabilmekte, süre uzadığında dağılıp konudan sapabilmektedir. Bu nedenle, öğretmenler felsefi tartışmaları kısa tutma ya da oyun/hikâye ile sık sık destekleme yoluna gittiklerini belirtmişlerdir.

Bir diğer önemli engel, resmi program ve zaman kısıtları olarak ortaya çıkmıştır. Öğretmenlerin görüşlerine göre, program oldukça yoğun olduğu için ayrı bir felsefe etkinliği yapmak çoğu zaman ekstra çaba gerektirmektedir. Bazı öğretmenler gün içinde felsefi sohbet başlatmak istese de, diğer kazanımlara ve faaliyetlere yetişme baskısı hissettiklerini belirtmiştir. Özellikle kalabalık sınıflarda ve tam gün eğitimde, plan dışı bir tartışma için zaman ayırmak her zaman mümkün olamamaktadır. Bu durum, öğretmenlerin P4C'yi düzenli ve sistematik uygulamalarını güçleştirmektedir.

Öğretmen yeterliliği ve kaynak eksikliği de vurgulanan bir diğer konudur. Görüşmelerde bir kısım öğretmen, çocuklarla felsefe yapma konusunda kendini yeterince donanımlı hissetmediğini açıkça ifade etmiştir. Bu öğretmenler, üniversite eğitimleri sırasında veya hizmet içi eğitimlerde P4C ile ilgili özel bir eğitim almadıklarını, dolayısıyla sınıfta böyle bir tartışmayı yönetirken zorlandıklarını aktarmışlardır. *"Nasıl soru sormalıyım, tartışma çıkarsa nasıl yönlendirmeliyim emin olamıyorum"* diyen bir öğretmen, bu alandaki yöntem bilgisinin eksikliğine işaret etmiştir. Benzer şekilde, çocuklar için uygun felsefi içerik ve materyal bulma konusunda sıkıntılar dile getirilmiştir. Türkçe kaynakların sınırlı olması nedeniyle bazı öğretmenler internetten kendi araştırmalarıyla materyal derlediklerini, ancak bu sürecin zaman aldığını belirtmiştir. Bu da P4C uygulamalarının sürdürülebilirliğini zorlaştırmaktadır. Öğretmenler, rehber kitaplar, soru listeleri, çocuklara yönelik felsefe öyküleri gibi kaynakların daha fazla olmasını arzu ettiklerini dile getirmiştir.

Son olarak, veli ve çevre önyargıları bazı öğretmenlerin deneyimlediği bir engel olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle birkaç öğretmen, bazı velilerin çocuklarla felsefe yapılmasına sıcak bakmadığını, bunun "gereksiz" veya "yaşlarına uygun değil" olduğunu düşünebildiğini aktarmıştır. Örneğin bir öğretmen, bir velinin *"Biz yetişkinler bile felsefeyi anlamıyoruz, çocuklar nasıl anlasın?"* diyerek şaşkınlıkla yaklaştığını belirtmiştir. Bu tür tutumlar öğretmenlerin motivasyonunu olumsuz etkileyebilmekte ve ailelerle iletişimde ek çaba gerektirebilmektedir. Benzer biçimde, bazı meslektaşların ya da idarecilerin de P4C'ye mesafeli durduğu, "oyun oynayın, temel becerilere odaklanın, felsefe için daha çok küçükler"

gibi geri bildirimler verdiği birkaç katılımcı tarafından dile getirilmiştir. Bu noktada öğretmenler, kendi kurumlarında P4C'nin değerini kanıtlamak için öncelikle çevrelerindeki önyargıları aşma mücadelesi verdiklerini belirtmiştir.

Özetle, Tema 3 bulguları, okul öncesinde felsefe etkinliklerini hayata geçirmenin bazı ciddi güçlükleri olduğunu ortaya koymaktadır. Soyutlama düzeyi, zaman ve program kısıtı, öğretmenlerin eğitimi ve çevresel tutumlar gibi etkenler P4C uygulamalarını sınırlandırabilmektedir. Ancak bu engellere rağmen, görüldüğü üzere bazı öğretmenler yaratıcı çözüm yollarıyla (oyunlaştırma, kısa tartışmalar vb.) bu etkinlikleri sürdürmeye çalışmaktadır.

Tema 4: Çocukların İlgisini Artırma Stratejileri ve Destek Stratejileri

Öğretmenler, çocukların felsefi konulara olan ilgisini artırmak ve felsefi düşünme becerilerini geliştirmek için ne gibi stratejiler benimsedikleri sorulmuş ve elde edilen görüşler doğrultusunda üç alt kategori belirlenmiştir: *İlgi Çekici ve Eğlenceli Etkinlikler***,** *Aile Katılımı ve İşbirliği***,** *Farkındalık ve Eğitim Çalışmaları***.** Bu kategorilere ilişkin öğretmen görüşlerinden örnekler Çizelge 4'te sunulmuştur.

Çizelge 4. Çocukların İlgisini Artırma Stratejileri ve Destek Stratejileri

Kategori	Kodlar	Örnek Katılımcı Görüşleri
İlgi Çekici ve Eğlenceli Etkinlikler	Oyunlaştırma, masal kahramanları, açık hava oyun saatleri	"Çocukların felsefeye ilgisini çekmek için oyunlaştırma yapıyorum. Örneğin 'merak sandığı' diye bir oyun var; çocuklar sandıktan bir soru çekiyor ve hep birlikte cevaplamaya çalışıyoruz. Bu onlara çok eğlenceli geliyor." (Ö5) "Felsefi konuları masal kahramanları üzerinden işlemeyi deniyorum. Masallardaki karakterlere felsefi sorular soruyoruz, bu yöntem çocukların hayal gücünü kullanarak düşünmesini sağlıyor ve ilgilerini canlı tutuyor." (Ö18) "Dışarıda bahçede bile felsefe yapıyoruz. Örneğin bir ağacı gösterip 'Bu ağaç neden var?' diye soruyorum. Açık havada düşünme etkinliği çocukların dikkatini dağıtmadan fikir üretmelerine yardımcı oluyor." (Ö22)
Aile Katılımı ve İşbirliği	Haftalık bültenler, günün sorusu, soru kartları	"Ailelerle işbirliği yapmaya çalışıyorum. Mesela haftalık bültenlere o hafta sınıfta tartıştığımız bir kavramı yazıyorum ve velilerden evde çocuklarıyla konuşmalarını rica ediyorum. Bazı veliler dönüş yapıp evde çok güzel sohbet ettiklerini söylüyor." (Ö4) "Veliler için küçük bir seminer verdik okulda; çocuklarla felsefe yapmanın faydalarını anlattık. Onlardan gelen destek artınca çocuklar sınıfta daha istekli oluyor, çünkü evde de teşvik ediliyorlar." (Ö9) "Ev ödevlerine bazen soru kartları ekliyorum. Anne-baba çocukla

		birlikte o karttaki soruyu tartışıyor, sonraki gün biz sınıfta devam ediyoruz. Bu şekilde aileleri de sürece dahil ediyorum.” (Ö16)
Farkındalık ve Eğitim Çalışmaları	Atölyeler, hizmet içi eğitim, sosyal ve görsel medyanın rolü	“Bence toplumda ‘çocuklar felsefe yapamaz’ önyargısını kırmak için daha çok örnek uygulama gösterilmeli. Biz öğretmenler kendi aramızda atölyeler yapıp başarılı örnekleri paylaşıyoruz, bu bile farkındalığı artırıyor.” (Ö12) “Okul yönetimleri ve Milli Eğitim, P4C konusunda öğretmenlere hizmet içi eğitim sağlayabilir. Eğitim aldıkça öğretmenlerin öz güveni artar ve daha yaygın uygularız.” (Ö1) “Medyanın bile rolü olabilir; çocukların felsefe yaptığını gösteren belgeseller, programlar olsa insanlar fikir sahibi olur. Önyargı eğitimle ve bilinçlendirmeyle değişir.” (Ö8)

Çizelge 4, öğretmenlerin çocukların felsefi etkinliklere ilgisini artırmak ve bu etkinliklerin etkisini yaygınlaştırmak adına benimsedikleri yöntem ve önerileri göstermektedir. İlk kategori olan ilgi çekici ve eğlenceli etkinlikler kapsamında, öğretmenler felsefeyi çocuklar için eğlenceli hale getirmenin yollarını aradıklarını belirtmişlerdir. Ö5, “merak sandığı” adını verdiği oyunlaştırılmış etkinlikle çocukların sorulara oyun içinde yanıt aradıklarını ve bundan keyif aldıklarını anlatmıştır. Ö18, masal kahramanları aracılığıyla felsefi tartışmalar yaparak çocukların hayal gücü ve merakını kullandığını söylemiştir. Ö22 ise sınıf dışı ortamları (bahçe gibi) kullanarak farklı bir atmosferde çocuklara felsefi sorular sormanın dikkatlerini toplamaya yardımcı olduğunu ifade etmiştir. Bu örnekler, çocukların ilgisini çekmek için oyun, hikâye ve doğa ortamı gibi unsurların P4C ile harmanlandığını göstermektedir.

Öğretmenlerin vurguladığı bir diğer önemli strateji aile katılımı ve işbirliğidir. Birçok öğretmen, velilerin desteğinin çocukların felsefi düşünme becerilerini geliştirmede kilit rol oynadığını belirtmiştir. Ö4 kodlu öğretmen, haftalık bültende velilere sınıfta tartışılan kavramdan bahsederek evde de sohbet etmelerini teşvik ettiğini ve olumlu geri bildirimler aldığını aktarmıştır. Ö9, velilere yönelik küçük bir seminer düzenleyerek P4C’nin faydalarını anlattıklarını, bunun sonucunda velilerin desteğinin arttığını dile getirmiştir. Ö16 ise, evde ailece tartışmaları için soru kartları verdiğini ve bunu sınıfta devam ettirerek aileleri sürece kattığını söylemiştir. Bu bulgular, ailelerin bilinçli katılımının, çocukların okulda öğrendiklerini pekiştirmesi ve önyargıların kırılması açısından önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim felsefe eğitiminin etkisini artırmak için okul-aile işbirliğinin şart olduğu literatürde de vurgulanır (Cassidy vd., 2018).

Üçüncü kategori olan **farkındalık ve eğitim çalışmaları**, daha geniş düzeyde (okul, toplum, eğitim sistemi) yapılması önerilen faaliyetleri içermektedir. Ö12, toplumsal önyargıları kırmak

için başarılı P4C uygulamalarının örneklerle gösterilmesi gerektiğini, öğretmenler arası atölye ve paylaşım etkinliklerinin bile farkındalığı artırdığını belirtmiştir. Ö1, Milli Eğitim tarafından sağlanacak hizmet içi eğitimlerle öğretmenlerin P4C konusunda eğitilmesini önermiş, bu sayede özgüvenlerinin artacağını ve yöntemi daha yaygın uygulayabileceklerini söylemiştir. Ö8 ise medya aracılığıyla bile toplumda bir bilinç oluşturulabileceğini, çocukların felsefe yapabildiğini gösteren içeriklerin önyargıları değiştirmeye yardımcı olabileceğini dile getirmiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırmada okul öncesi öğretmenlerinin çocuklara yönelik felsefe eğitimine (P4C) yönelik görüşlerini derinlemesine incelenmiştir. Araştırmanın sonuçları, okul öncesi öğretmenlerinin çocuklarla felsefe yapma konusunda genel olarak olumlu ve istekli olduklarını göstermektedir. Öğretmenler, erken çocuklukta felsefe eğitiminin çocukların gelişimine çok yönlü katkılar sağladığını vurgulamışlardır. Özellikle eleştirel düşünme, yaratıcılık, iletişim ve sosyal beceriler gibi alanlarda felsefe temelli etkinliklerin etkili olduğunu belirtmişlerdir. Nitekim literatürde de P4C uygulamalarının benzer kazanımlar sağladığı çeşitli araştırmalarda ifade edilmiştir. Örneğin, Malezya'da yapılan bir çalışmada P4C uygulamasının öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirdiği ve deney grubu öğrencilerinin kontrol grubuna kıyasla anlamlı düzeyde yüksek eleştirel düşünme puanları aldığı sonucuna ulaşılmıştır (Zulkifli & Hashim, 2019). Benzer şekilde Karadağ ve Yıldız Demirtaş (2018) okul öncesi çocuklarla yürütülen felsefe programının onların eleştirel düşünme becerilerini anlamlı biçimde geliştirdiğini bulmuştur. Aynı şekilde, Trickey ve Topping (2006) P4C'nin ilkokul düzeyindeki çocuklarda işbirliği, empati ve iletişim gibi sosyal-duygusal becerileri iyileştirdiğini göstermiştir. Bu araştırmadaki öğretmen gözlemleri, söz konusu akademik bulgularla örtüşmektedir. Öğretmenlerin "çocuklar düşündükçe kendilerine güvenleri artıyor, dil becerileri gelişiyor" yönündeki ifadeleri, felsefi tartışmaların özgüven ve iletişim üzerindeki etkisini vurgulayan çalışmalarla uyumludur (Barrow, 2015; Güvenç & Güney, 2024). Güvenç ve Güney'in (2024) erken çocuklukta felsefe eğitimi üzerine yaptığı çalışmada, çocukların sorgulama topluluğuna katılarak kendilerine güvenlerinin arttığı ve birbirlerinin düşüncelerine saygı duyarak diyalog kurma becerisi kazandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, öğretmenlerin "çocuklar tartışmalara katıldıkça özgüven kazanıyor ve farklı fikirlere saygı duymayı öğreniyor" şeklindeki ifadeleriyle paraleldir.

Öğretmenlerin P4C'yi uygulama yöntemleri incelendiğinde, en çok öne çıkan yaklaşımların hikâyeler ve tartışma temelli etkinlikler olduğu görülmüştür. Bu bulgu, P4C pedagojisinin temel unsurlarıyla paraleldir. P4C'nin kurucusu Lipman (1976), çocuklarla felsefi diyaloğun sıklıkla bir hikâye veya senaryo üzerinden yürütülmesini önermiştir. Aynı zamanda bu bulgu, P4C yaklaşımının temel uygulamalarından biri olan hikâye temelli tartışma modeli ile örtüşmektedir (Ab Wahab et al., 2022). Araştırmaya katılan öğretmenlerin sınıflarında masallar ve öyküler aracılığıyla kavramları tartışmaları bu yaklaşımla paraleldir. Ayrıca öğretmenlerin soru sorma ve tartışma ortamı yaratma konusundaki çabaları, P4C'nin özündeki diyalog ilkesine dayanmaktadır. Kökten (2022), P4C eğitiminde diyalogun merkezi bir rolü olduğunu ve çocukların felsefi düşünmeyi ancak etkileşimli bir ortamda öğrenebileceğini vurgular. Bu

çalışmadaki öğretmenler de sınıfta küçük tartışma ortamları kurarak çocukları birbirlerinin fikirlerini dinlemeye ve tartışmaya teşvik etmişlerdir. Bu uygulama, P4C odaklı çalışmalarda vurgulanan *"sorgulama topluluğu"* kavramıyla örtüşmektedir (Daniel & Auriac, 2011). Dolayısıyla öğretmenlerin uygulamaları, kuramsal olarak önerilen yöntemlerle uyum içindedir. Bunun yanında, öğretmenlerin oyun ve drama gibi yöntemleri de kullanması dikkat çekicidir. Bu durum, okul öncesi eğitim programının doğasına uygun bir adaptasyon olarak değerlendirilebilir. Küçük çocuklar oyuna ve harekete dayalı öğrenmeye daha yatkın olduklarından, felsefi içerikleri oyunlaştırmak mantıklı bir stratejidir. Literatürde de, erken yaşta felsefenin oyun, hikâye ve hayal gücü unsurlarıyla birleştirilerek verilmesi önerilir (Gregory, Haynes & Murris, 2017).

Diğer taraftan araştırma sonuçları öğretmenlerin P4C uygulamalarında çeşitli güçlüklerle karşılaştığını da ortaya koymuştur. Zaman ve müfredat kısıtları, çocukların soyut kavramları anlamadaki zorlukları, öğretmenlerin yetersiz hissetmeleri ve veli/çevre önyargıları, P4C'nin kurumsal olarak yerleşmesini zorlaştıran etmenler olarak öne çıkmıştır. Benzer şekilde Kodaz, Öcal & Aybek, 2023) tarafından yapılan bir araştırmada, P4C uygulamalarında öğretmenlerin en çok sınıf yönetimi, süre yetersizliği ve uygun materyal eksikliği gibi konularda güçlük yaşadıkları tespit edilmiştir. Bu araştırmada da özellikle zaman yönetimi ve çocukların dikkatini toplama konuları vurgulanmıştır. Ayrıca, Koyuncu ve Demircan (2022), öğretmenlerin P4C'yi kullanma motivasyonlarının düşük olabileceğini, bunun da özgüven eksikliği ve geleneksel eğitim yapısından kaynaklandığını belirtmiştir. Nitekim katılımcılarımızdan bazıları, kendilerini bu alanda yeterli görmedikleri için çekinceli davrandıklarını ifade etmişlerdir. Bu durum, P4C'nin sürdürülebilirliği açısından öğretmen eğitimine yapılacak yatırımların önemini göstermektedir. Bunun yanında veli ve toplum kaynaklı önyargılara ilişkin bulgular, P4C'nin benimsenmesiyle doğrudan ilişkilidir. "Çocuklar felsefe yapamaz" yargısı, ne yazık ki yenilikçi eğitim uygulamalarının önünde bir engel olabilmektedir. Ancak bu araştırmadan elde edilen bulgular, öğretmenlerin bu önyargıyı kırmak için velilerle işbirliği yaptığını ve olumlu sonuçlar aldığını göstermektedir. Aile katılımının artmasıyla çocukların daha istekli katılım sergilediği yönündeki öğretmen gözlemleri, P4C'nin başarıya ulaşmasında ebeveyn desteğinin kritik olduğunu düşündürmektedir. Bu, literatürde vurgulanan okul-aile ortaklığı kavramının P4C özelindeki yansıması olarak görülebilir.

Son olarak araştırma bulgularında göre öğretmenler çocukların ilgisini çekmek için yaratıcı yöntemler denemektedir. Felsefi konuları oyunlaştırma veya masal kahramanlarıyla ilişkilendirme gibi yöntemlerin çocuklar üzerinde etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Bu tür uygulamaların paylaşılması, diğer öğretmenlere de ilham verebilir. Ayrıca, hizmet içi eğitim ve farkındalık çalışmaları ihtiyacı neredeyse tüm öğretmenlerce dile getirilmiştir. Bu durum, sistem düzeyinde P4C'ye verilecek desteğin önemine işaret etmektedir. Benzer şekilde Jirásek ve Jágerová (2024) çalışmalarında gelecekte P4C konusunda hizmet içi eğitim programlarının düzenlenmesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Yine Ab Wahab ve ark. (2022), P4C'nin başarılı olabilmesi için öğretmenlere daha fazla eğitim verilmesi ve sınıf ortamında felsefe yapmaya ayrılacak özel zaman dilimlerinin oluşturulması gerektiğini belirtmektedir. Bu

araştırmadaki öğretmen önerileri de bu doğrultuda olup, P4C'nin yaygınlaşması için hem eğitimcilere hem topluma yönelik farkındalık çalışmalarının önemine dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak bu araştırma, okul öncesi öğretmenlerinin çocuklara yönelik felsefe eğitimi (P4C) konusundaki görüş ve deneyimlerini ortaya koyarak erken çocukluk eğitiminde felsefi etkinliklerin yerine ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır. Elde edilen bulgular ışığında Okul öncesi öğretmen yetiştirme programlarında, çocuklarla felsefe (P4C) eğitimi kuramsal ve uygulamalı düzeyde yer alması sağlanması önerilebilir. Bunun yanında hizmet içi eğitimler yoluyla öğretmenlerin P4C eğitimine ilişkin bilgi ve uygulama becerileri artırılabilir. Eğitim içeriklerine uygun, yaşa duyarlı felsefi hikâyeler, etkinlik kitapçıkları ve dijital kaynaklar geliştirilerek öğretmenlerin kullanımına sunulabilir. Benzer araştırmalar çocuklarla, farklı yaş gruplarıyla nicel ya da karma araştırma teknikleri kullanılarak gerçekleştirilebilir. Farklı bölgelerde eğitim alan çocukların felsefeye yönelik ilgileri boylamsal araştırmalarla takip edilebilir.

KAYNAKÇA

Ab Wahab, M. K., Zulkifli, H., & Abdul Razak, K. (2022). Impact of Philosophy for Children and Its ChallengesK: A Systematic Review. *Children (Basel, Switzerland), 9(*11), 1671. https://doi.org/10.3390/children9111671

Al-Harbi, S. S. (2024). *The Importance of Play in Young Children's Learning and Development.* British Journal of Arts & Humanities**,** 6(5), 286-292.

Avcı, F. (2023). *Teachers' views on the philosophy for children (P4c) approach and its facilitator roles*. *Educational Academic Research*, 48(1), 1-13.

Barrow, W. (2015). "I think she's learnt how to sort of let the class speak": Children's perspectives on philosophy for children as participatory pedagogy. *Thinking Skills and Creativity, 17,* 76-87. https://doi.org/10.1016/j.tsc.2015.06.003

Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th ed.). Sage.

Daniel, M. F., & Auriac, E. (2011). Philosophy, critical thinking and philosophy for children. *Educational Philosophy and Theory, 43*(5), 415-435. https://doi.org/10.1111/j.1469-5812.2008.00483.x

Eroğlu, M. (2023). *Çocukluk Döneminde Bilişsel Gelişim: Piaget ve Vygotsky'nin Bilişsel Gelişim Kuramlarının İncelenmesi ve Karşılaştırılması.* Eğitim ve Yeni Yaklaşımlar Dergisi, 6(1), 69-77.

Fisher, R. (2013). Teaching Thinking: Philosophical Enquiry in the Classroom (4th ed.). London, UK: Bloomsbury

Gregory, M., Haynes, J., & Murris, K. (2017). The Routledge international handbook of philosophy for children. Routledge.

Güvenç, E., & Güney, M. (2024). Erken çocukluk döneminde felsefe ve değerler eğitimi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (40)*, 37-53. https://doi.org/10.20875/makusobed.1482578

Jirásek, M., & Jágerová, A. (2024). Integrating philosophy into the primary curriculum: Teacher roles and student outcomes. *Journal of Philosophy in Schools, 61*(1), 15-29.

Karadağ, F., & Yıldız Demirtaş, V. (2018). The effectiveness of the philosophy with children curriculum on critical thinking skills of pre-school children. *Education and Science, 43*(195), 19-40.

Kodaz, Öcal, N., Aybek, B. (2023), Öğretmenlerin Çocuklar için Felsefe (P4C) Eğitiminde Yaşadıkları Sorunlar. Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, 22 (3), 257-301 DOI: 10.20981/kaygi.1312227

Koyuncu, E. D., & Demircan, H. Ö. (2022). An evaluative case study on investigating preschool teachers' views on philosophy with children. *Education and Science, 47*(210), 161-191.

Kökten, H. (2022). Çocuklar için felsefe (P4C) eğitiminde diyaloğun önemi. *Beytulhikme: An International Journal of Philosophy, 12*(4), 1077-1099. https://doi.org/10.29288/beytulhikme.65686

Lipman, M. (1976). Philosophy for children. *Metaphilosophy, 7*(1), 17-39.

Lipman, M. (2003). *Thinking in education* (2nd ed.). Cambridge University Press.

Matthews, G. B. (1980). *Philosophy and the young child*. Harvard University Press.

Murris, K. (2008). Can children do philosophy? Diving into P4C in the elementary classroom. *Journal of Philosophy of Education, 42*(3-4), 667-685.

Prasetya, D. (2020). *Philosophy education for children.* Jurnal Filsafat Indonesia.

Trickey, S., & Topping, K. J. (2006). Collaborative philosophical enquiry for school children: Social-emotional effects at 10–12 years. *School Psychology International, 27*(5), 599-614. https://doi.org/10.1177/0143034306073417

Ünal, Ü., & Güneş, G. (2024). The effect of Philosophy for Children (P4C) activities on the development of moral perception and social rules of preschool children. *Journal of Childhood, Education & Society, 5*(2), 284-302.

Ventista, O. M. (2018). A literature review of empirical evidence on the effectiveness of Philosophy for Children. B. Çotuksöken & H. Tepe (Eds.), *Parecidos de familia. Propuestas actuales en Filosofía para Niños / Family Resemblances: Current proposals in Philosophy for Children*, 448-469.

Wu, C. (2021). Training teachers in China to use the Philosophy for Children approach and its impact on critical thinking skills: A pilot study. *Education Sciences*, 11(5), 206.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zengin, E. (2022). Can “philosophy education for children (P4C)” practices be done in primary schools? A qualitative research on teachers in primary schools. *International Journal of Psychology and Educational Studies, 9*(Special Issue), 1099-1110.

Zulkifli, H. ve Hashim, R. (2019) Hikmet Pedagojisi ile Sorgulama Becerilerinin Geliştirilmesi, *Yaratıcı Eğitim* , **10** , 2593-2605. doi: 10.4236/ce.2019.1012187 .

TÜRKÇEDE EMİR KİPİNİN İŞLEVSEL ÇEŞİTLİLİĞİ: DİREKTİF SÖZ EDİMLERİ VE BİÇİM–İŞLEV AYRIMI

Prof. Dr. Serdal KARA

Mardin Artuklu Üniversitesi,

serdalkaraa@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0133-7767

ÖZET

Türkçede emir kipi çoğunlukla doğrudan komut anlamıyla ilişkilendirilse de, gerçek kullanımda geniş bir iletişimsel işlev yelpazesine sahiptir. Emir kipli ifadeler, sosyal rol, bağlam ve konuşurun niyetine bağlı olarak farklı söz edimlerine dönüşebilir. Bu çalışma, emir kipinin yalnızca "buyurma" işlevine indirgenemeyeceğini; direktif söz edimlerinin (istek, rica, öneri, talimat, uyarı, davet vb.) çeşitli alt türleri aracılığıyla farklı iletişimsel amaçlara hizmet ettiğini ileri sürmektedir.

Biçim–işlev ayrımı temelinde yürütülen inceleme, buyurucu anlam ve işlevsel söz edimleri çerçevesinde Türkçedeki emir kipli kullanımları sınıflandırmaktadır. Bulgular, Türkçede emir kipinin biçimsel bir kategori olduğunu; ancak bağlama bağlı olarak emir, talimat, uyarı, rica, öneri, davet ve temenni gibi farklı söz edimlerine evrildiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Emir kipi, işlevsel çeşitlilik, direktif söz edimleri, biçim-işlev ayrımı

FUNCTIONAL DIVERSITY OF THE IMPERATIVE IN TURKISH: DIRECTIVE SPEECH ACTS AND THE FORM–FUNCTION DISTINCTION

ABSTRACT

Although the imperative in Turkish is most often associated with the direct meaning of command, its actual usage exhibits a wide range of communicative functions. Imperative expressions can take on different speech acts depending on the social role, context, and speaker intention. This study argues that the imperative cannot be reduced solely to the function of "command"; through various subtypes of directive speech acts (request, suggestion, instruction, warning, invitation, etc.), it serves diverse communicative purposes. The analysis, based on the form–function distinction, classifies imperative uses in Turkish within the framework of directive meaning and functional speech acts. The findings show that while the imperative is a formal grammatical category, it evolves into different speech acts such as command, instruction, warning, request, suggestion, invitation, and wish depending on the context.

Keywords: Imperative, functional diversity, directive speech acts, form–function distinction

Giriş

Emir kipinin temel işlevi, dinleyicinin bir eylemi gerçekleştirmesini istemektir. Ancak modern söz edimi kuramları (Austin, 1962; Searle, 1979), dilsel biçimlerin tek işlevli olmadığını ve bağlamın anlam belirlemede belirleyici rol oynadığını vurgular. Türkçede emir kipi, geleneksel

dilbilgisi kaynaklarında çoğunlukla buyurucu kip olarak tanımlanmış olsa da, kullanım örnekleri bu kipin çok yönlü pragmatik değerler taşıdığını göstermektedir. Örneğin;

Telefonu kapat. (doğrudan emir)
Yemek için bize gelin. (davet)
Yolda kaygan, dikkatli yürüyün. (uyarı)
Günde iki kez ilaç al. (tıbbi talimat)

Bu çeşitlilik, biçimsel kip ile söz edimsel işlev arasındaki ayrımı zorunlu kılar. Türkçedeki emir kipine özgü anlam, yalnızca kip ekleriyle değil, aynı zamanda bağlamsal göstergeler, söylem türü ve konuşur–dinleyici ilişkisiyle belirlenir.

1. Emir Türleri ve İşlevleri

Türkçede emir kipli yapılar, yalnızca biçimsel bir kategori olmaktan öte, çeşitli iletişimsel amaçlara hizmet eder. Doğrudan emir, talimat, yasak, uyarı, öneri, davet, teşvik ve dilek/temenni gibi farklı türler, metin türüne ve bağlama göre değişken işlevler kazanır. Bu bağlamda, emir kipinin işlevleri işlevsel söz edimleri perspektifiyle incelenmelidir; böylece yalnızca biçimsel kategori olarak değil, iletişimsel bir araç olarak değerlendirilebilir.

Emir kipinin farklı türleri, bağlama göre değişen amaç ve işlevleriyle öne çıkar. Emir türü, konuşurun otoritesine dayanarak dinleyiciyi bir eylemi gerçekleştirmeye yönlendirir. Örneğin, *"Kapıyı kapat."* cümlesi, doğrudan bir komut olarak, konuşurun yetkisine dayalı eylem talebini iletir.

Buna karşılık, komuta türü ifadeler kesin zorunluluk ve aciliyet bildirir. Örneğin, "*Yangın alarmı çalıyor, binayı derhal tahliye edin!*" cümlesi, acil bir durumda yetkiye dayalı, derhal eylem gerektiren bir yönlendirme örneğidir ve bağlama bağlı olarak emir kipinin işlevsel gücünü pekiştirir.

Talimat veya reçete ifadeleri genellikle uzman görüşüne veya kurumsal otoriteye dayalıdır. Tıbbi bağlamda kullanılan *"Tok karnına iç."* örneği, eylemin gerçekleştirilmesini yönlendiren bir talimat niteliği taşır ve doğrudan emirden farklı olarak, uzmanlık temelli bir yönlendirme sunar.

Yasak ve uyarı türündeki ifadeler, eylemin sınırlandırılması veya olumsuz sonuçların önlenmesi amacını taşır. Yasaklar, eylemin yapılmaması gerektiğini açık biçimde bildirirken; uyarılar, dinleyiciyi olası tehlikelere veya hatalı eylemlere karşı dikkatli olmaya yönlendirir. Örneğin, "Burada sigara içme." cümlesi, olumsuz emir formuyla eylemi doğrudan engellemeye yönelik net bir yönlendirme sunar. "Dikkat et." örneğinde ise amaç, riskin farkında olunmasını sağlayarak dolaylı biçimde eylemi düzenlemektir. Her iki türde de emir kipinin işlevi, davranışı kontrol altına alma ve dinleyicinin eylemini belirli bir yönde sınırlama biçiminde ortaya çıkar.

Öneri ifadeleri, dinleyicinin faydasını gözeterek eyleme yönlendirmeyi teşvik eder. *"Biraz dinlen."* örneği, konuşurun değerlendirmesine dayalı bir yönlendirme sunar ve dinleyiciye seçenek bırakır. Bu tür ifadeler, işlevsel olarak doğrudan emirden farklı bir ton taşır.

Davet türü ifadeler, dinleyiciyi bir eyleme veya katılıma yönlendirmeyi amaçlar. *"Buyurun oturun."* cümlesi, sosyal etkileşim bağlamında eyleme katılımı teşvik eder ve emir kipinin işlevsel çeşitliliğini gösterir.

Teşvik ifadeleri, dinleyicinin cesaretini artırarak eyleme yönlendirmeyi amaçlar. Örnek olarak *"Devam et, başaracaksın."* cümlesi, motivasyon sağlayarak eyleme geçmeyi destekler.

Son olarak, dilek veya temenni ifadeleri, konuşurun iyi niyetini ya da dualı bir şekilde bir eylemin gerçekleşmesini dilemesini yansıtır. "*Allah yardımcın olsun.*" örneği, üçüncü şahıs öznesine yönelen, ancak buyurganlık taşımayan bir istek biçiminde ifade edilir.

2. Bağlama ve Sosyal Etmenlere Göre İşlev Değişimi

Emir kipinin yalnızca "komut verme" aracı olarak sınırlı bir şekilde değerlendirilmesi, Türkçedeki zengin söz edimsel çeşitliliği ve toplumsal bağlam çeşitliliğini yansıtmaz. Yüzeyde aynı morfolojik kalıba sahip olan ifadeler (*kapat, gel, dikkat et*) farklı bağlamlarda farklı anlam ve işlevler üstlenebilir. Bu anlam ve işlevler, özellikle sosyal roller, güç ilişkileri, yaş farkı, yakınlık derecesi, kurumsal bağlamlar ve metin türleri gibi etmenlerden kaynaklanır.

2.1.Sosyal Roller ve İlişkiler

Emir kipinin kullanımı, konuşur ile dinleyici arasındaki güç dengesi, otorite ilişkisi, yaş farkı ve yakınlık derecesi tarafından belirlenir. Örneğin, bir öğretmen öğrencisine *"Defteri aç."* dediğinde bu doğrudan bir komut niteliği taşır. Aynı yapı, anne çocuğuna *"Montunu giy."* dediğinde koruyucu bir yönlendirme veya tavsiye işlevi kazanır. İki arkadaş arasında *"Şunu da dene."* ifadesi ise öneri veya teşvik niteliği taşır. Bu durum, biçim aynı kalırken söz edimsel güç sosyal role göre değişmektedir.

2.2.Kurumsal Bağlamlar (Tıp, Eğitim, Askeriye vb.)

Bazı kurumsal bağlamlarda (tıbbi yönergeler, eğitim direktifleri, askeri komutlar) emir biçimi doğrudan ve net olarak kullanılır; bu kullanım sosyal açıdan tehdit olarak algılanmaz:

Doktor talimatı: *"İlaçları yemeklerden sonra al."*

Öğretmen direktifi: *"Sayfayı çevirin ve metni yüksek sesle okuyun."*

Askeri komut: *"Hazır ol!"*

Bu bağlamlarda emir biçimi, kurumsal otorite veya uzmanlık temelli bir zorunluluk bildirir; yani eylemin gerekliliği sosyal statüden değil, kurumsal sistemden kaynaklanır.

2.3.Metin Türleri ve İletişimsel Amaç

Emir kipli yapılar, kullanıldıkları metin türüne göre farklı söz edimsel işlevler kazanırlar:

Kullanım kılavuzu: "*Fişi prize takın.*" → duygusal yön taşımayan, nesnel bir talimat
Reklam: "*Deneyin, farkı hissedin.*" → ikna ve teşvik amacı taşıyan yönlendirici ifade
Dua: "*Allah yolunu açık etsin."* → buyurganlık içermeyen, dilek/temenni işlevli ifade
Yazılı uyarı: "*Çimlere basmayın.*" → davranışı sınırlayan, yasaklayıcı yönerge
Motivasyon konuşması: "*Hadi, elinden gelenin en iyisini yap"* → teşvik ve destek işlevi taşıyan yönlendirme.

Bu örnekler, aynı morfolojik yapının farklı bağlamlarda değişken anlamlar kazanabileceğini ve bağlama göre işlevsel çeşitlilik gösterdiğini ortaya koyar.

Bu çözümleme, Türkçede emir kipinin sadece biçimsel bir kategori olmadığını, konuşurun niyetine, sosyal role ve bağlama göre farklı söz edimlerine evrilebildiğini göstermektedir.

Sonuç

Türkçede emir kipleri, bağlam ve iletişimsel niyete göre çeşitlenen söz edimsel işlevlerle çok yönlü bir kullanım sergiler. Emir kipinin anlamı biçimsel olarak sınırlı olsa da, edimsel açıdan geniş bir direktif yelpazesi sunmaktadır. Emir kipinin işlevlerinin kapsamlı biçimde anlaşılması, klasik dilbilgisel analizlerin ötesinde, yönlendirici ve bağlama bağlı kullanımların göz önünde bulundurulmasını gerektirir. Bu yöntem, pragmatik ve sosyolengüistik perspektifleri birleştirerek, Türkçedeki emir kipinin çok yönlü işlevlerini daha bütüncül ve derinlemesine anlamamıza olanak sağlar.

Kaynakça

Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words.* Oxford: Clarendon Press.

Searle, J. R. (1979). *Expression And Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge University.

SCHOPENHAUER ESTETİĞİNDE DEHA VE YAPAY ZEKÂNIN YARATICILIK SORUNU

Prof. Dr. MEHMET ALİ DOMBAYCI
Gazi Üniversitesi,
dombayci@gazi.edu.tr - 0000-0002-2428-8884

Doktora Öğrencisi, SELİM ÇEPNİ
Gazi Üniversitesi,
selim.cepni@trt.net.tr - 0000-0003-1439-973X

ÖZET

Üretken yapay zekânın yaygınlaşmasıyla birlikte, sanat eserinin değeri etrafındaki tartışmalar yeniden ivme kazanmıştır. Bu çalışma, söz konusu tartışmayı derinleştirmek amacıyla, estetik alanında önemli bir düşünür olan Arthur Schopenhauer'in estetik felsefesindeki "deha" kavramı üzerinden üretken yapay zekâ çıktılarının çözümlenmesini önermektedir. Schopenhauer'in dehaya atfettiği temel ölçütler bireysel arzu ve amaçlardan sıyrılarak "isteme'den bağımsız saf bilme öznesi"ne dönüşebilme; fenomenlerin ötesindeki ideaları kavrama; bu kavrayışla ulaşılan "çıkarsız" bir nesnellik üretken yapay zekânın üretim mantığı ve çalışma biçimiyle karşılaştırılmaktadır. Böylece çalışma, üretken yapay zekâ ürünlerinin sanat eseri sayılıp sayılmayacağına ilişkin tartışmaya, eserin üretici koşullarına odaklanan bir bakış açısı sunmaktadır. Sonuç olarak, üretken yapay zekâ etkileyici nitelikte çıktılar üretebilmesi de, bu başarının Schopenhauer perspektifinde kuralları aşan ve evrenseli yakalayan bir "deha" ediminden ziyade, mevcut veri kümelerindeki örüntüleri sofistike biçimde taklit etme ve yeniden birleştirme kapasitesine dayandığı ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler : Schopenhauer, Estetik, Üretken Yapay Zekâ, Deha, Yaratıcılık

GENIUS AND THE PROBLEM OF CREATIVITY IN ARTIFICIAL INTELLIGENCE WITHIN SCHOPENHAUER'S AESTHETICS

Prof. Dr. MEHMET ALİ DOMBAYCI
Gazi Üniversitesi,
dombayci@gazi.edu.tr - 0000-0002-2428-8884

PhD Candidate, SELİM ÇEPNİ
Gazi Üniversitesi,
selim.cepni@trt.net.tr - 0000-0003-1439-973X

ABSTRACT

With the growing prevalence of generative artificial intelligence, debates surrounding the value of art have gained renewed momentum. This study aims to deepen these debates by examining generative AI outputs through the lens of the concept of "genius," which occupies a central place in Arthur Schopenhauer's aesthetics. In Schopenhauer's framework, the essential criteria of genius are summarised as the capacity to transcend individual desires and purposes to become a "pure knowing subject independent of the will," to apprehend the Ideas beyond phenomena, and to produce an "interest-free" objectivity grounded in such apprehension. These criteria are compared with the production logic and operational structure of generative artificial intelligence. In doing so, the study provides a perspective on the productive conditions of the artwork within the ongoing discussion of whether the products of generative AI can be considered works of art. The conclusion argues that, although generative AI can produce outputs of remarkable sophistication, its success—viewed from a Schopenhauerian perspective—stems not from an act of genius that transcends rules and grasps the universal, but from its capacity to imitate and recombine existing patterns within data sets in a complex manner.

Keywords : Schopenhauer, Aesthetics, Generative Artificial Intelligence, Genius, Creativity

GİRİŞ

21.yüzyılın üçüncü on yılı, dijital teknolojilerin ve özellikle üretken yapay zekâ (generative ai) sistemlerinin hızla yaygınlaşmasına tanıklık etmektedir. Küçük metin istemlerinden (prompts), DALL-E, Midjourney gibi modeller saniyeler içinde eserler yaratabilmekte bunun yanında var olan eserlerini de dönüştürebilmektedir. Bu üretim hızı ve kolaylığı sanat üretim süreçlerini kökten sarsarak sanat eserinin değerini, özgünlük ve yaratıcılık gibi temel estetik problematiklerini yeniden sorgulatmıştır. Bu sorgulama, sanatın doğasına ve özgünlüğüne ilişkin tartışmaları yeniden alevlendirmiştir.[1]Yapay zekanın sanat alanına istikrarlı biçimde nüfuz etmesiyle birlikte özgünlük soruları sanat dünyasında daha güçlü biçimde yankılanmaktadır[2].

Yapay zekâ, sanat alanına istikrarlı bir şekilde nüfuz ederken bu teknolojinin getirdiği en sarsıcı yenilik, sanatsal üretimi demokratikleştirme potansiyelidir. Artık yaratıcılığı ve yeteneği çok az olan veya hiç olmayanların bile bir metin istemiyle sınırsız sanat formları oluşturmasına imkân sağlanmaktadır[3]. Bu durum, Walter Benjamin'in "Mekanik Yeniden Üretim Çağında Sanat Eseri"nde tartıştığı aura kaybını[4] çok daha ileri bir boyuta taşımakta; sanat eserini, eşsiz bir insan çabası olmaktan çıkarıp veri setini oluşturan çalışmalarda yer alan teknik süreçleri taklit eden bir sonuç olarak yeniden konumlandırmaktadır[5].

Bu taklit ve yeniden birleştirme temelli üretim biçimi, tartışmanın merkezini teknik yeterlilikten felsefi bir sorgulamaya kaydırmaktadır. Sanat eserini değerli kılan şeyin, eserin kendisinden ziyade, onun arkasındaki bilinçli ve amaçlı insan çabası[6] olduğu fikri sorgulanır hale gelmiştir. Yaratıcılığın tanımı, sofistike bir örüntü tanıma ve yeniden üretim süreci olarak mı, yoksa özgün bir kavrayışın ifadesi olarak mı anlaşılmalıdır? Bu sorular, bizi doğrudan estetik deneyimin kökenlerine ve sanatçının rolüne ilişkin temel bir araştırmaya yönlendirir.

Bu temel araştırma: Yapay zekâ tarafından üretilen bir çıktı, estetik anlamda sanat eseri sayılabilir mi? Daha da önemlisi, bu üretim sürecinin arkasındaki fail bir sanatçı olarak nitelendirilebilir mi? gibi sorulara yöneltir. Bu sorular, bizi günümüz sanatı için çok önemli olan öznellik kavramını tartışılır bir alan üzerinde değerlendirmeye götürmektedir.

Yapay zekânın bu öznel alandaki sanatsal üretimini, yaratıcılık ve deha gibi insana özgü kabul edilen kavramlar üzerinden değerlendirmek, meselenin felsefi temelini anlamak için kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda bu çalışma, estetik alanındaki en köklü deha teorilerinden birini sunan Arthur Schopenhauer'in felsefesini bir analiz aracı olarak kullanmayı önermektedir.

[1] Aris, Aeini ve Nosrati, 2023, s. 219
[2] Aris, Aeini ve Nosrati, 2023, s. 221
[3] Atiker, 2024, s. 130
[4] Kaya, 2024, s. 78
[5] Ballı, 2020, s. 278
[6] Ballı, 2020, s. 278

SCHOPENHAUER, BİLGİ TÜRLERİ VE DEHA

Schopenhauer'in estetiğini anlamak için öncelikle onun epistemolojisindeki temel ayrımı anlamak gerekir. Ona göre bilmenin iki farklı yolu vardır.

1.1. Yeter Sebep İlkesine Tabi Bilgi: Bilim ve Gündelik Yaşam

Schopenhauer'in felsefesinin başlangıç noktası, Kant'ı takip ederek, dünyanın bizim için öncelikle tasarım olduğu düşüncesidir. Dünya, bilen bir özne ile bilinen bir nesne arasındaki ilişkiden ibarettir[7]. Bu tasarım olarak dünya yani fenomenler (görüngüler) dünyası, yeter sebep ilkesi tarafından yönetilir[8].Bu yasa, öznenin dünyayı algılamasının temel formlarını belirleyen ve deneyimi mümkün kılan bir matris işlevi görür.

Yeter sebep ilkesi; zaman, uzam ve nedenselliğin temelini oluşturur. Bu ilkeye tabi olan bilgi, birey olarak sahip olduğumuz sıradan bilgidir[9]. Diğer bir deyişle bu ilke, fenomenal dünyanın nasıl işlediğini anlamamızı sağlayan bilişsel bir ağdır. Bu bilgi, şeylerin birbiri ile ilişkisini izlemeye odaklanır; nesnelerin nerede, ne zaman, niçin olduğunu araştırır[10]. Bu, bilimin ve pratik yaşamın yöntemidir. Buradaki odak noktası, şeylerin kendinde ne oldukları değil, pratik bir amaç için birbirleriyle nasıl bir ilişkiye girdikleridir.

Ancak Schopenhauer'e göre bu bilgi türü, her zaman istenç veya istemenin hizmetindedir. Schopenhauer'in sisteminde bu pratik amaç, her zaman tek bir kaynağa, yani istemeye bağlanır. İsteme, dünyanın kendinde şeyi, kör, bilinçsiz, sürekli didinen ve bütün görüngülerin biricik çekirdeği olan metafizik bir güçtür[11]. Bilgi, bu istemenin amaçlarına ulaşması için, yani bireyin yaşamını sürdürmesi ve türünü devam ettirmesi için bir araç olarak gelişmiştir[12]. Dolayısıyla, sıradan anlama yetimiz (anlak), doğası gereği özgür değil, bu kör istemenin bir hizmetkârıdır.

Yeter sebep ilkesine bağlı bilgi, istemenin işlerini görür. Birey, nesnelere her zaman kendi kişisel çıkarları, dilekleri ve amaçları doğrultusunda, yani çıkarlı bir perspektiften bakar[13]. Bu bilgi türü, şeylerin ne olduklarına değil, bizim istememizle olan ilişkilerine odaklanır[14].

1.2. Yeter Sebep İlkesinden Bağımsız Bilgi: Estetik Seyir

Schopenhauer'e göre, bu pratik bilginin yanı sıra, yeter sebep ilkesinden bağımsız bir tasarım yolu daha vardır. İşte bu nokta, onun felsefesinin estetik kurtuluş teorisine açılan kapısı, sanatın ve dehanın yoludur. Bu, şeyleri yeter sebep ilkesinden bağımsız görmeye olanak tanır[15]. Bu ikinci bilgi türü, şeylerin birbiriyle olan ilişkilerini (neden, nerede, ne zaman) araştırmayı

[7] Schopenhauer, 2009, s. 7
[8] Schopenhauer, 2009, s. 9
[9] Kuçuradi, 1968, s. 29
[10] Schopenhauer, 2009, s. 117
[11] Schopenhauer, 2009, s. 147
[12] Kuçuradi, 1968, s. 36
[13] Schopenhauer, 2009, s. 119,120
[14] Kuçuradi, 1968, s. 22
[15] Kuçuradi, 1968, s. 42

bırakır ve yalnızca onların ne olduklarına odaklanır. Bu özel bilme durumuna saf seyre dalış denir[16]. Yeter sebep ilkesinin dayattığı nedensellik, zaman ve uzam bağları bir anlığına askıya alınır.

Bu seyre dalma anında bilgi, istemenin hidayetinden kurtulur. Bilen kişi, artık kendi bireyselliğini, arzularını, amaçlarını ve kişiliğini unutur. Özne, kendi acı ve arzularının hapishanesinden geçici olarak çıkar. Bireyselliğini askıya alır ve saf, isteksiz, acısız, zamansız bilgi öznesine, dünyanın açık gözüne, nesnenin tertemiz bir aynasına dönüşür[17]. Öznenin bu dönüşümü, bilginin nesnesinin de dönüşümünü zorunlu kılar.

Bu istençsiz bilme durumunda, bilginin nesnesi artık bireysel şey değildir. Nesne, Schopenhauer'in Platon'dan ödünç aldığı ideadır. İdea, istemenin nesneleşmesinin kesin, değişmez aşamalarıdır; şeylerin bengi kalıplarıdır. Sıradan bilgimizle gördüğümüz milyonlarca bireysel ağaç, bu tek ve bengi ağaç ideasının zaman ve uzamda çoğalmış eksik kopyalarıdır[18].

Sanatın tek amacı, bu ideaların bilgisini iletmektir. Sanat, seyre dalışının nesnesini dünyanın gidişindeki akıştan koparıp alır, onu yalıtır ve böylece zamanın çarkını durdurur. Sanatçı, ideayı yakalayarak onu gündelik yaşamın nedensel akışından ve pratik amaçlar dünyasından kurtarır. Bu durum, istemenin köleliğinden bir kurtuluş anıdır; acısızlık durumudur.[19]

2. DEHA KAVRAMI

Schopenhauer'in düşüncesinde deha, tam olarak estetik seyre dalış durumuna ulaşabilme yeteneğidir. Deha, sıradan insanın yapamadığı bir şeyi yaparak bilgiyi istemenin hizmetinden ve onun bireysel amaçlarından çekip alabilen bir öznedir. Bu kopuş, dehanın temel özelliği olan en yetkin nesnellik durumunu mümkün kılar. Bu nesnellik, dâhinin kendi kişiliğinden bir süreliğine soyunma gücü sayesinde, dünyaya ve nesnelere kendi bireysel arzu ve amaçlarından bağımsız, çıkarsız bir gözle bakabilmesidir.[20]

Bu nesnel seyre dalma yeteneğinin kaynağı, dehanın bilişsel yapısındaki temel farklılıktır. Schopenhauer'e göre bu yetenek, dehanın bireysel istemeye hizmet etmek için gerekenden daha büyük ölçüde anlak sahibi olmasından kaynaklanır. Sıradan insanda bilgi, yalnızca yaşam mücadelesinin ihtiyaçlarını karşılayacak kadarken, dâhideki bu bilgi bolluğu istemeden özgürleşir ve dünyanın özünün aynasına dönüşür.[21]

Bu aynanın yansıttığı şey, pratik yaşamda kullandığımız ilişkisel bilgi değildir. Bu özgürleşen bilginin hedefi, yeter sebep ilkesine tabi olan ve şeylerin bağlantısını inceleyen sıradan bir bilgi

[16] Schopenhauer, 2009, s. 117,119
[17] Schopenhauer, 2009, s. 119,120
[18] Schopenhauer, 2009, s. 118
[19] Schopenhauer, 2009, s. 121,128
[20] Schopenhauer, 2009, s. 120,124
[21] Schopenhauer, 2009, s. 124,125

değil, görüngülerin ardındaki evrensel, bengi idealarını kavramaktır[22]. Dâhi, yeter sebep ilkesine uyan ilişkilerin bilgisini bir yana bırakır ve fenomenlerin saf içeriğine odaklanır[23].

Ancak idealar, gerçek dünyadaki tekil nesnelerde eksik kopyalar halinde bulunduklarından, dehanın bu eksikliği tamamlamak için düş gücüne ihtiyacı vardır[24]. Düş gücünün görevi, İdea'nın bu eksik kopyasından yola çıkarak saf formu tamamlamaktır. Düş gücü, dâhiye şeylerde doğanın gerçekte verdiği biçimi değil, vermeye çalıştığı biçimi görme yetisi kazandırır ve onun deneyimini gerçek kişisel deneyiminin sınırlarının ötesine genişletmesini sağlar. Schopenhauer için bu kavrayış süreci, rasyonel ve analitik olan kavram aracılığıyla işlemez: ona göre kavramlar soyut, kısır ve sanatsal üretim için yetersizdir[25].

Eğer sanatçı kavramlarla değil, ideaların algısıyla çalışıyorsa onun üretim süreci de zorunlu olarak rasyonel bir planlamadan farklı olmalıdır. Deha, kavradığı ideayı algının nesnesi olarak bilir; bu nedenle bilinçsizce içgüdüsel olarak çalışır. Sanatçı, yaptığı şey konusunda bir gerekçe gösteremez çünkü o kurallarından değil, doğrudan tabiat kitabından yararlanır[26]. Özetle Schopenhauerci deha, istemenin hizmetinden kurtulmuş çıkarsız bir bilme yetisiyle, düş gücü aracılığıyla ve kavramsal düşünceden bağımsız olarak, tekil görüngülerin ardındaki evrensel ideaları seyreden bir öznedir.

3. YAPAY ZEKÂNIN YARATICILIĞI: BİR “DEHA" EDİMİ Mİ, "TAKLİT" Mİ?

Schopenhauer’in ortaya koyduğu bu katı "deha" tanımı, günümüz üretken yapay zekâsının üretim mantığıyla karşılaştırıldığında, ikisi arasında felsefi bir uçurum olduğu görülmektedir.

3.1. Bağımsızlığa Karşı Amaçsallık

Schopenhauer estetiğinin zirvesi, istençten bağımsız saf bilme öznesine ulaşmaktır. Bu, çıkarsız bir seyre dalıştır[27]. Oysa yapay zekânın varoluş nedeni, baştan sona çıkarlı ve isteme güdümlüdür.

Yapay zekâ, en temel tanımıyla, belli bir problemi çözmek veya belirli bir amaca ulaşmak için tasarlanan yol olan bir algoritmadır[28]. Onun yaratım süreci, istemenin bir komutuyla başlar: bir metin istemi (prompt). Kullanıcının istemi (arzusu, amacı), algoritma için yeter sebep ilkesinin güdüleme formunda bir nedendir. Yapay zekâ, bu istemi yerine getirmek için var olan bir araçtır; o, istemenin hizmetkârıdır.

Yapay zekânın saf bilme öznesi olması mümkün değildir, çünkü onun bilmesi bütünüyle bir amaca yöneliktir. Schopenhauer’in dehası kendi çıkarlarını, dileklerini, amaçlarını bütünüyle görüş dışı bırakma gücüyken, yapay zekâ tam olarak bu çıkarlar, dilekler ve amaçlar

[22] Schopenhauer, 2009, s. 126
[23] Kuçuradi, 1968, s. 43,45
[24] Schopenhauer, 2009, s. 131
[25] Schopenhauer, 2009, s. 139
[26] Schopenhauer, 2009, s. 131, 139
[27] Schopenhauer, 2009, s. 119,120
[28] Ballı, 2020, s. 278

doğrultusunda çalışmak üzere tasarlanmıştır. O, istemeyi askıya alamaz; o, istemenin en verimli işçisidir.

3.2. Kavramaya Karşı Taklit

Schopenhauer'in dehası, fenomenlerin ötesindeki ideaları kavrar. Dahi, tek bir eksik kopyaya bakarak, düş gücü sayesinde, o kopyanın ardındaki yetkin ve evrensel idea'yı görür[29].

Yapay zekânın yaptığı ise bunun tam tersidir. O, makine öğrenimi yoluyla çalışır. Fenomenlerin ötesine geçmez; aksine, milyonlarca, hatta milyarlarca fenomeni (veri setini) istatistiksel olarak analiz eder[30]. "The Next Rembrandt" projesinde görüldüğü gibi, algoritma, Rembrandt'ın ideasını kavramaz; Rembrandt'ın 346 tablosundaki desenleri, fırça hareketlerini, yüz tanıma geometrilerini ve yükseklik haritasını analiz eder.

Yapay zekâ, bu veri setinden yola çıkarak mevcut veri kümelerindeki örüntüleri sofistike biçimde taklit etme ve yeniden birleştirme yeteneği kazanır[31]. Ürettiği şey, evrensel bir idea'nın kavranışı değil, istatistiksel bir ortalamanın ya da olasılıksal bir kombinasyonun en başarılı şekilde yeniden üretilmesidir. O, doğrudan tabiat kitabından değil, kitapların içindekilerden öğrenir[32].

Schopenhauer, kavramdan yola çıkan sanatçıyı taklitçi olarak adlandırır ve dehadan ayırır. Taklitçi, başkalarının örnek başarılarının özünü bir kavram (yani soyut bir kural) olarak anlar ve bunu bile bile taklit eder[33]. Yapay zekâ, tam olarak budur: Veri setindeki sanatı kavramsal (algoritmik) bir düzeye indirger ve bu kuralları sofistike bir biçimde taklit eder. O, özümseyen, dönüştüren, yeniden üreten bir gövdeye benzeyen deha değil; içlerine konan şeyi ince ince kıyan, harmanlayan ama sindiremeyen makinelere benzer[34].

3.3. Yaratıcılık Sorunu

Yapay zekâ savunucuları, onun yeni, özgün ve şaşırtıcı eserler üretebildiğini, dolayısıyla Margaret Boden gibi kuramcıların yaratıcılık tanımına uyduğunu savunabilir. Harold Cohen'in AARON programı, kendisine hiçbir görüntü verisi verilmemesine rağmen, yalnızca soyut temsil kuralları verilerek resimler yapmıştır. Bu, bir kombinatoryal yaratıcılık olarak görülebilir[35].

Ancak Schopenhauerci perspektiften bakıldığında, bu yenilik yüzeyseldir. Dehanın yarattığı şey, yeter sebep ilkesinin zincirlerinin dışında kavradığı metafizik bir doğrudur. Yapay zekânın yarattığı şey ise, bu ilkenin içinde kalan, veri setine dayalı matematiksel bir olasılıktır.

[29] Schopenhauer, 2009, s. 118
[30] Atiker, 2024, s. 130
[31] Ballı, 2020, s. 288
[32] Schopenhauer, 2008, s. 131
[33] Schopenhauer, 2009, s. 139
[34] Kaya, 2024, s. 92, Schopenhauer, 2008, s. 132
[35] Atiker, 2024, s. 131, Ballı, 2020, s. 282

Deha, kuralları aşan ve evrenseli yakalayan bir edimdir[36]. Yapay zekâ ise, kuralları en iyi uygulayan ve veriyi evrenselleştiren değil, bireyselleri birleştiren bir edimdir. Bu nedenle yapay zekânın yaratıcılığı, Schopenhauerci anlamda bir deha değil, olağanüstü gelişmiş bir zanaat(technê) veya taklitçiliktir. Yapay zekânın ürettiği eser sanat eseri olarak kabul edilse bile, bu eserin üreticisi dahi değildir.

SONUÇ

Üretken yapay zekânın, bir metin isteminden yola çıkarak estetik açıdan etkileyici nitelikte çıktılar üretebilmesi yadsınamaz bir teknolojik başarıdır. Ancak, bu çalışmada Arthur Schopenhauer'in estetik felsefesi merkeze alınarak yapılan analiz, yapay zekânın üretim süreci ile deha edimi arasında köklü bir felsefi ayrım olduğunu ortaya koymaktadır. Schopenhauer için sanatın zirvesi olan deha, dünyanın acı dolu isteme çarkından felsefi bir kurtuluş anıdır. Bu an, bireysel arzu ve amaçlardan sıyrılarak istemeden bağımsız saf bilme öznesine dönüşmeyi; yeter sebep ilkesinin (zaman, uzam, nedensellik) ötesine geçerek görüngülerin ardındaki bengi ideaları kavramayı ve bu kavrayışla çıkarsız bir nesnellik) yakalamayı gerektirir[37].

Yapay zekânın çalışma mantığı ise, bu felsefi idealin tam karşı kutbunda yer alır. O, istemeden bağımsız bir saf bilme öznesi değildir; aksine, varlığı ve işlevi bütünüyle bir amaca, yani kullanıcının metin istemiyle (prompt) belirlenen bir istemeye hizmet etmeye adanmıştır. Schopenhauerci dehanın ideayı kavramak için görüngülerin ötesine geçme çabasına karşın, yapay zekâ görüngülerin (veri setlerinin) tam da içinde kalır. Onun başarısı, evrensel ve bengi olanı seyre dalmak değil, milyonlarca bireysel örneği istatistiksel olarak analiz edip en olası örüntüyü hesaplamaktır.

Bu analizin ışığında, üretken yapay zekânın başarısının, kuralları aşan özgün bir yaratıcılık veya deha ediminden ziyade, mevcut estetik kalıpları sofistike biçimde taklit etme ve yeniden birleştirme kapasitesine dayandığı sonucuna varılmaktadır. Dehanın bilinçsizce içgüdüsel çalışmasının aksine, yapay zekâ en karmaşık düzeyde bilinçli ve kurala dayalı algoritmik hesaplamalarla çalışır.

Bu ayrım, yapay zekâ ürünlerinin sanat eseri sayılıp sayılmayacağına ilişkin tartışmaya, eserin üretici koşullarına odaklanan felsefi bir temel sunmaktadır. Schopenhauer'in epistemolojisine sadık kalarak söylersek; yapay zekâ, yeter sebep ilkesinin ve ilişkisel bilginin alanında devrimsel bir araç olabilir, ancak dehanın metafizik, çıkarsız ve istemeden bağımsız estetik alanının sınırları dışında kalmaktadır.

[36] Schopenhauer, 2008, s. 131
[37] Schopenhauer, 2009, s. 118,119,120

KAYNAKÇA

Aris, S., Aeini, B., & Nosrati, S. (2023). A digital aesthetics? Artificial intelligence and the future of the art. *Journal of Cyberspace Studies, 7*(2), 219–236. https://doi.org/10.22059/JCSS.2023.366256.1097

Atiker, E. Ş. (2024). Güzel sanatlar ekseninde sorumlu yapay zekâ: Potansiyel riskler ve etik boyutlar. *Reflektif Journal of Social Sciences, 5*(1), 129–137. https://doi.org/10.47613/reflektif.2024.149

Ballı, Ö. (2020, Aralık). Yapay zekâ ve sanat uygulamaları üzerine güncel bir değerlendirme. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 277–307.

Gözübüyük, B. (2021). Problems and solution proposals in the Law No. 5846 on intellectual and artistic works regarding intellectual products created by artificial intelligence. *Kırıkkale Hukuk Mecmuası, 1*(1), 54–81.

Kaya, S. (2024). Yapay zekâ çağında Walter Benjamin'i yeniden okumak: Dijital yeniden üretilebilirlik çağında sanat eseri. *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi, 13*(25), 77–100.

Kuçuradi, İ. (1968). *Schopenhauer ve İnsan*. İstanbul: Yankı Yayınları.

Schopenhauer, A. (2008). *Okumak, Yazmak ve Yaşamak Üzerine* (A. Aydoğan, Çev.; 2. bs.). Say Yayınları.

Schopenhauer, A. (2009). *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya* (L. Özşar, Çev.). Biblos Kitabevi.

BÜYÜK DİL MODELLERİ'NDEN EPİSTEMİK KRİZE: ZIRVA, HALÜSİNASYON VE YALAN

Doktora Öğrencisi, SELİM ÇEPNİ
Gazi Üniversitesi,
selim.cepni@trt.net.tr - 0000-0003-1439-973X

Prof. Dr. MEHMET ALİ DOMBAYCI
Gazi Üniversitesi,
dombayci@gazi.edu.tr - 0000-0002-2428-8884

ÖZET

Büyük Dil Modelleri'nin (Large Language Models, LLM) insan bilgi üretim süreçlerine entegrasyonunun ardından çağdaş epistemolojide yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Çalışma, Büyük Dil Modelleri çıktılarında sık rastlanan ve "halüsinasyon" olarak adlandırılan olgusal tutarsızlıkların, Harry Frankfurt'un "zırva" (bullshit) kavramı çerçevesinde yeniden ele alınmasını önermektedir. "Halüsinasyon" kavramı, Büyük Dil Modelleri çıktılarındaki olgusal sapmaların doğasını örten yanıltıcı bir metafor olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu sapmalar, yalnızca teknik bir hatadan ibaret değildir; modellerin istatistiksel olasılığa dayanan metin üretim tarzlarının ve olgusal doğruluğa yönelik yapısal kayıtsızlığının sonucudur. Bu kayıtsızlık, Frankfurt'un zırva tanımında vurgulanan hakikate ilgisizlikle örtüşmekte ve Büyük Dil Modelleri'ni sürekli zırva üretmeye elverişli araçlar olarak konumlandırmaktadır. Ayrıca İnsan Geri Bildiriminden Takviyeli Öğrenme (Reinforcement Learning from Human Feedback, RLHF) türü, yeniden kalibrasyona dayalı tekniklerin epistemik kayıtsızlığı besleyerek doğruluk yerine ikna ediciliği öne çıkardığı görülmektedir. John Searle'ün Çin Odası argümanında (Chinese Room argument) gösterdiği anlamsal temellendirme eksikliği ile Büyük Dil Modelleri'nin normatif akıl yürütmedeki sınırları bir araya geldiğinde, söz konusu sistemlerin epistemik statüsü daha da tartışmalı hale gelmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında, model temelli üretimin yaygınlaşması bireysel epistemik özerkliği zayıflatarak "epistemik pasifleşme" riskini artırmakta; ortaya çıkan aşınma ise kolektif bilgi yapıları ve demokratik süreçler açısından ciddi bir tehdit oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Büyük Dil Modelleri, Epistemik Kriz, Zırva, Halüsinasyon, Epistemik Özerklik

FROM LARGE LANGUAGE MODELS (LLMS) TO THE EPISTEMIC CRISIS: BULLSHIT, HALLUCINATION, AND LIES

PhD Candidate, SELİM ÇEPNİ
Gazi Üniversitesi,
selim.cepni@trt.net.tr - 0000-0003-1439-973X

Prof. Dr. MEHMET ALİ DOMBAYCI
Gazi Üniversitesi,
dombayci@gazi.edu.tr - 0000-0002-2428-8884

ABSTRACT

The integration of Large Language Models (LLMs) into human knowledge production processes has given rise to new problems within contemporary epistemology. This study argues that the factual inconsistencies frequently observed in the outputs of Large Language Models—commonly referred to as "hallucinations"—should be reconsidered through the conceptual framework of Harry Frankfurt's notion of "bullshit". The term "hallucination" is examined as a misleading metaphor that obscures the true nature of factual deviations in these model outputs. Such deviations are not merely technical errors; instead, they are the result of the models' text-generation mechanisms, which are based on statistical probability and their structural indifference toward factual accuracy. This indifference parallels the disregard for truth emphasised in Frankfurt's definition of bullshit, thereby positioning Large Language Models as systems inherently predisposed to producing bullshit continuously. Furthermore, techniques based on recalibration, such as Reinforcement Learning from Human Feedback (RLHF), are shown to reinforce this epistemic indifference by privileging persuasiveness over truth. As illustrated in John Searle's Chinese Room argument, the lack of semantic grounding and the limitations of large language models in normative reasoning further complicate their epistemic status. From this perspective, the proliferation of model-based production weakens individual epistemic autonomy, thereby increasing the risk of "epistemic passivation" which poses a serious threat to collective knowledge structures and democratic processes.

Keywords : Large Language Models, Epistemic Crisis, Bullshit, Hallucination, Epistemic Autonomy

GİRİŞ

Yapay zekâ teknolojilerinin hızlı gelişimi, bilgi üretim pratiğini insan merkezli olmayan bir alana kaydırarak mevcut epistemolojik tartışmalara yeni bir boyut eklemiştir. Bu bağlamda, Doğal Dil İşleme (Naturel Language Processing-NLP) sahasında geliştirilen Büyük Dil Modelleri (Large Language Model-LLM), piyasa dinamikleri içinde hızla ticarileşmiş ve ortaya çıkışından kısa bir süre sonra küresel ölçekte yaygın bir kullanıma ulaşmıştır. Görece yeni olarak sıfatlandırılabilecek bu teknoloji, mevcut durumda insanlığın bilgi üretim süreçlerinin merkezine entegre olmuştur.

Bu entegrasyon, yapay zekayı salt bir otomasyon aracı olmanın ötesinde bir etkiye ulaşmıştır. Son yıllarda dil teknolojileri, yerel otomasyonları aşarak araştırma, yazım, özetleme, karar destek ve içerik dolaşımı gibi bilgi temelli süreçlerde merkezi konumuna gelmiştir. Bu durumun önemi, yalnızca metin üretim kapasitesinin artmasından değil; metnin nasıl yetkilendirildiğini, doğruluğun nasıl sınandığını ve kamusal meşruiyetin neye göre tesis edildiğini dönüştürme potansiyelinden kaynaklanmaktadır. Bu transformasyon, bir epistemik krizin habercisidir.

Söz konusu krizin teknik altyapısını irdelemek için, bu modellerin çalışma metodolojisine odaklanmak gerekmektedir. LLM'ler, transformer mimarisinin geniş derlemler üzerinde bir sonraki kelimeyi olasılıksal olarak tahmin eden öğrenme görevine dayanır; burada temel başarı ölçütü akıcılık ve yerel tutarlılıktır. Nitekim Altundoğan'ında işaret ettiği üzere, doğruluk sinyali bu sistemler için doğrudan bir hedef değil, ancak sonradan kurulabilen bir olanaktır.[1]

Ön-eğitimin kazandırdığı ortak temsiller sayesinde modeller, tek bir görevle sınırlanmaksızın çeviri, soru-cevap ve özetleme gibi işlevleri tek bir genel amaçlı mimari altında üstlenebilir; bu da çok-alanlı transferi mümkün kılmıştır.[2] 2018 sonrasında bu yaklaşım, araştırma ve ürünleşme ekosisteminin temel paradigmasına dönüşmüş ve veri–hesap–model ölçeklemesi baskın strateji hâline gelmiştir.[3]

Bu stratejinin bir uzantısı olarak, tek bir ön-eğitimli temel modelin, görev-özgü ince ayarlarla hızla farklı alanlara uyarlanabilmesi, bir yandan yeniden kullanım verimliliği sağlarken, diğer yandan güvenilirlik ve doğruluk profilinin bağlama göre tehlikeli biçimde değişmesine yol açmıştır.[4] Son kullanıcıya sunulan bu ince ayarlama özelliği aslında insanların modelin doğruluğuyla oynamalarına kolayca imkân tanımaktadır. Talimat İzlemeyi Öğreten (Supervised Fine-Tuning-SFT) ve İnsan Geri Bildiriminden Takviyeli Öğrenme (Reinforcement Learning from Human Feedback-RLHF) gibi teknikler, modelleri yardımcı asistan formatına sokar; fakat bu süreçte ikna edicilik ve kullanıcı memnuniyeti, çoğu zaman doğruluğun önüne geçmektedir.[5] Bu modellere sorulan sorularda sıkça kullanıcı yanlı ön yargılı bir cevap mekanizması kurulduğuna işaret etmektedir.

[1] Altundoğan, 2025, s. 80
[2] Altundoğan, 2025, s. 82
[3] Russell & Norvig, 2021, s.875
[4] Lambert, 2024, s. 1–2
[5] Lambert, 2024, s. 5–6

LLM'ler, haber ve medya üretimi dâhil olmak üzere dilin yoğun kullanıldığı iş akışlarının vazgeçilmezi olarak, onlara nüfuz eder. Bu nüfuz, üretkenlik kazanımlarıyla birlikte, ikna edici ama yanlış içeriklerin sistematikleşmesine yönelik yeni kırılganlıkları da beraberinde getirir. Bu yaygınlaşma, model çıktılarının giderek daha fazla bilgi üretin sürecinde merkezileşmesi anlamına gelir ve bu durum, yalnızca performans metriklerini değil; doğruluk, gerekçelendirme ve güvenilirlikten oluşan normatif çerçevenin de yeniden tanımlanması yönünde bir ihtiyaç doğurmaktadır.

Buradan hareketle, LLM'lerin bilgi üretim süreçlerine entegrasyonu, teknik bir ilerleme olmanın ötesinde, kamusal ve kurumsal bilgi düzeneklerini etkileyen bir epistemik krizi tetiklediği açıkça görülmektedir. Bir yandan, gelişmiş yapay zeka sistemlerinin yargıları, kullanıcıların neyin doğru olduğuna ilişkin kanaatlerini sistematik olarak etkileyebilir.[6] Öte yandan, modellerin hedeflediği eşleşme mantığı, bilişsel kaynakları bizzat yeniden şekillendirerek epistemik ele geçirme veya epistemik kilitlenm riskini büyütür.[7] Özellikle demokrasi gibi çoğul katılım gerektiren alanlarda, veri toplama ve temsil pratiklerindeki yapısal kaçırmalar nedeniyle kalıcı epistemik riskler üretildiği tespit edilmiştir.[8]

Sorun, sistemin salt yanlış cevaplar üretmesinin ötesindedir. Asıl endişe kaynağı, üretici yapay zekanın halüsinasyonlarının mevcut inançları çarpıtma potansiyeli ve bu sürecin beslediği daha derin epistemik adaletsizlik ve yanılsama mekanizmalarıdır.[9] Algoritmaların bizi sürekli olarak verilerimize göre etiketlemesi, yani algoritmik profilleme ve bu sürecin özellikle belirli grupların kendi deneyimlerini anlamalarını veya ifade etmelerini zorlaştırmasıyla bir araya geldiğinde sistemin temelinde ciddi bir kusur oluşur. Bu durum, zamanla insanların, özellikle de bu grupların, kendi gerçeklik algılarından şüphe duymasına yol açan derin bir altyapısal soruna dönüşme potansiyeli taşımaktadır.[10]

Mollema'ya göre, yapay zekâ sistemlerinin kendilerini sanki belirli bir kültürel bakış açısından bağımsız, tarafsız ve evrensel bir otoriteymiş gibi sunma eğilimi, Batı-dışı bilgi sistemlerini bilgi hiyerarşisinde daha aşağı bir konuma yerleştirir. Bu durum, bu kültürlerin otonom, yani kendilerine ait anlamlandırma biçimlerinin zamanla aşınmasına katkıda bulunur.[11] Belirli toplulukların kendi dünyalarını anlama ve deneyimlerini ifade etme araçlarını algoritmik olarak kısıtlayan bu adaletsizlik, o topluluklara ait bilgi sistemlerinin otomatik olarak yok edilmesine zemin hazırlar. Böylece, bu kolektif anlamlandırma yolları engellenmiş ve keyfî biçimde yeniden şekillendirilmiş olur.[12]

Bilgiye dair standartlarımızı belirleyen normatif düzeydeki kırılma ise daha da belirgindir. LLM'lerin bilgi üretimine bu denli hızla dâhil oluşu, doğruluk, gerekçelendirme ve güvenilirlik

[6] Wihbey, 2024, s2
[7] Wihbey, 2024, s13
[8] Wihbey, 2024, s12
[9] Mollema, 2025, s2
[10] Mollema, 2025, s4
[11] Mollema, 2025, s14
[12] Mollema, 2025, s2

gibi en temel epistemik normlarımız yani bilgi standartlarımız açısından yeni kırılganlıklar üretmektedir.[13] Bu modellerin bilgi üretim zincirine sokulması, sıkça yaşanan halüsinasyon olgusuyla birleştiğinde, bilgiye duyulan güveni sistematik biçimde aşındırmaktadır.[14] Böylece, hakikatle ilişkisi zayıf olmasına rağmen ikna edici olan üretim biçimlerinin normalleşmesi tehlikesiyle karşı karşıya kalınır.[15] ChatGPT benzeri sistemlerin yaygın biçimde benimsenmesiyle birlikte, artık ikna etme kabiliyetinin bizatihi hakikatin yerini alan asli değere dönüştüğü yeni bir epistemik ortam yaratılmaktadır.[16] Çalışmanın "epistemik kriz" teşhisinin merkezinde de tam olarak bu tehlikeli yer değiştirme yer almaktadır.

Bu çalışma, çoğu zaman teknik bir sapma olarak ele alınan halüsinasyon olgusunu farklı bir kavramsal düzleme taşıyarak tartışmaya katkı sunmayı amaçlamaktadır. LLM çıktılarındaki olgusal tutarsızlıkları ve bariz yanlışları, Harry Frankfurt'un zırva (bullshit) kavramı üzerinden analiz etmeyi önermektedir. Bu perspektiften bakıldığında halüsinasyon, sistemin arızası, hatası değil, onun istatistiksel üretim tarzına içkin olan hakikate karşı ilgisizliğin doğal bir sonucudur. RLHF gibi yeniden kalibrasyon teknikleri, bu temel ilgisizliği çözmek yerine, çoğu bağlamda doğruluğun yerine ikna ediciliği ve kullanıcı memnuniyetini ödüllendirerek mevcut durumu kurumsallaştırma riski taşımaktadır. Bu hakikatten kopuş, John Searle'ün "Çin Odası" argümanının işaret ettiği anlamsal temellendirme eksikliğiyle birleştiğinde, LLM'lerin normatif muhakeme ve gerekçelendirme kapasitesine dair güçlü bir şüphe doğurmaktadır.

Nihayetinde, ikna edici ama temelsiz çıktılar üreten bu sistemler, bireysel epistemik özerkliği sistematik olarak tahrip eder. Kullanıcılar, kararları ve yargıları sorgulamadan modele devrederek bir epistemik pasifleşmeye sürüklenir. Bu bireysel düzeydeki erozyon; temsil, gerekçelendirme ve güvenilirlik üzerine kurulu kolektif bilgi yapılarını ve bu yapılara dayanan demokratik süreçleri doğrudan tehdit eden daha geniş bir krizin habercisidir.

ZIRVA, HALÜSİNASYON VE YALAN

LLM'lerin ürettiği olgusal tutarsızlıkları ilk bakışta basitçe hata ya da yalan olarak gözükebilmektedir. Oysa bu iki kavram, modellerin nasıl çalıştığını ve ortaya çıkan epistemik tehlikenin doğasını tam olarak açıklamaz. Bu tehlikeyi gerçekten anlayabilmek için yalan, zırva ve halüsinasyon arasındaki felsefi ayrımları netleştirmek gerekmektedir.

Yalan

Felsefi gelenekte yalan, hakikatle kasıtlı bir ilişkiyi gerektirir. Yalan söyleyen kişi, hakikati bildiğine inanır ve bu hakikati kasıtlı olarak gizlemeyi veya çarpıtmayı seçer. Jacques Derrida yalanın merkezinde niyet ve inanç yattığını iler sürer. Yalan, doğruluğu bilinmesine rağmen bir başkasını yanlış olana inandırmak amacıyla kasıtlı olarak yapılan bir tercihtir ve iradi bir seçim

[13] Fisher, 2024, s.3-4
[14] Maleki, 2024, s.1-2
[15] Hicks, 2024, s.1-2
[16] Hicks, 2024, s.5

içerir.[17]Bu irade ortaya konarak gerçekleştirilen aldatma edimi, yalanı hata veya şaka gibi kötücül aldatma kastı taşımayan durumlardan ayırır.

Nietzsche ise yalanı daha da derinleştirerek onu varoluşsal bir zorunluluk olarak ifade eder. Ona göre sanat yalana muhtaçtır, çünkü insan çirkin ve katlanılmaz olan hakikate doğrudan dayanamaz. Burada yalan, yaşamı katlanılabilir kılmak ve hakikati gizlemek için başvurulan en üstün becerilerden biridir.[18]

İster Derrida'nın irade içeren aldatması ister Nietzsche'nin yaşamı olumlayan sanatsal yaratımı olsun, yalan her zaman bilinçli bir insan edimidir. Oysa LLM'ler, mevcut tanımlarıyla bir niyete, inanca veya güç istencine sahip değildir. Bir LLM olgusal bir yanlış ürettiğinde, hakikati gizleme niyeti taşımaz, çünkü hakikatin ne olduğuna dair bir inancı veya bilinci yoktur. Bu nedenle, LLM çıktılarını yalan olarak adlandırmak, felsefi açıdan temelsizdir.

Zırva

LLM'lerin nasıl çalıştığını anlamak için en uygun kavramsal çerçeve, Harry Frankfurt'un zırva (bullshit) analizinde bulunabilir. Frankfurt'a göre zırva ile yalan arasındaki temel fark, hakikatle kurulan ilişkide yatar: Yalancı, hakikati bildiğini düşünmelidir ki bir yalan söylesin. Zırvalayan kişi ise hakikate hiç aldırış etmez. Onun gözü gerçeklerin üzerinde değildir. Zırvanın özü hakikatin nasıl olduğuna dair kayıtsızlıktır.[19]

Bu kayıtsızlık, zırvayı hakikatin düşmanı yapar. LLM'ler tam da bu mekanizma üzerine kuruludur. Giriş bölümünde belirtildiği gibi, modellerin temel başarı ölçütü akıcılık ve yerel tutarlılıktır; doğruluk birincil bir hedef değildir. Hicks ve arkadaşları (2024), LLM'lerin hakikate yönelik gerçek bir ilgi duymadan, hakikate uygun *görünen* metinler üretmek üzere tasarlandığını ve bu nedenle zırva üreticisi olarak tanımlamaktadırlar. Modeller, olgusal doğruluğa yönelik yapısal kayıtsızlıklarının bir sonucu olarak zırva üretmektedirler.[20]

Halüsinasyon

LLM çıktılarındaki olgusal sapmalara sıkça atfedilen halüsinasyon terimi, zırva analizini destekleyen yanıltıcı bir metafordur. Hicks ve arkadaşları (2024), bu terime itiraz eder, çünkü LLM'ler yanlış bir çıktı ürettiğinde genellikle gittiği sürecin aynısı, çıktıları doğru olduğunda da meydana gelir. Yani bu, algısal bir bozukluk ya da arıza değil, sistemin normal çalışma prosedürünün bir sonucudur.[21]

Maleki, Padmanabhan ve Dutta (2024) tarafından yapılan inceleme, halüsinasyon teriminin tutarlı bir tanımının bulunmadığını ortaya koymaktadır. Terim yanıltıcıdır, çünkü yapay zekâ

[17] Şahin, 2019, s.1,21,33,54
[18] Ay, 2019, s.8,9,46,71
[19] Frankfurt, 2005, s.58, 68, Hicks vd., 2024, s. 1, Fisher, 2024, s. 1
[20] Frankfurt, 2005, s.41, 68, Hicks vd., 2024, s. 1, Fisher, 2024, s. 1
[21] Hicks vd., 2024, s. 8

duyusal algılardan yoksundur ve hatalar dış uyaranların yokluğundan değil, verilerden kaynaklanır.[22]

Halüsinasyon metaforunun açıklayıcılığının sınıra dayandığı noktada, LLM'lerin zırva üretimini şekillendiren daha derin teknik mekanizmalar karşımıza çıkmaktadır. Ramprasad, Ferracane ve Lipton'un (2024) çalışması, GPT-4 gibi gelişmiş modellerin artık yanıtlarını doğrudan bir kaynak kanıtına dayandırmak yerine, konuşma bağlamındaki durumsal ipuçlarından hareketle ikna edici sonuçlar ürettiğini göstermektedir. Araştırmacılar bu yeni ve daha incelikli hata biçimini *durumsal çıkarım* (circumstantial inference) olarak adlandırmaktadır. Bu tür hatalar, modelin olgusal olarak temellendirilemeyen fakat söylemsel açıdan makul görünen yanıtlar üretmesi anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, model yüksek soyutlama düzeyinde ikna edici ama temelsiz zırvalar üretmektedir.[23]

Bu zırva üretiminin yapısal olarak teşvik edilmesinin temelinde RLHF süreci bulunmaktadır. RLHF, LLM'leri yardımsever ve zararsız davranışlar sergilemeye yönlendirirken, ödül sinyalini insan tercihleri üzerinden tanımlar. Bai ve arkadaşları (2022), bu çerçevede doğruyu söyleme hedefinin zamanla beğenileni söyleme hedefine dönüşebileceğine işaret etmektedir. Benzer biçimde Fisher (2024) ile Hicks ve arkadaşları (2024), RLHF gibi yöntemlerin doğruluk yerine ikna ediciliği ödüllendirerek epistemik kayıtsızlığı güçlendirdiğini vurgulamaktadır.[24]

LLM'lerin ürettiği bu ikna edici zırvanın neden yapısal olarak kaçınılmaz olduğunu en iyi açıklayan felsefi çerçevelerden biri, John Searle'ün ünlü "Çin Odası" (Chinese Room) argümanıdır. Searle, kapalı bir odada, sadece İngilizce yönergelere bakarak Çince sembolleri manipüle eden bir kişiyi düşünmemizi ister. Bu kişi dışarıdan bakıldığında akıcı ve tutarlı Çince yanıtlar üretebilir; fakat Searle'ün özellikle altını çizdiği üzere, gerçekte Çince hakkında hiçbir şey bilmemektedir.[25] Sistemin işleyişi tamamen biçimsel kurallara dayanır: anlamı işlemeyen, yalnızca sembolleri uygun biçimde eşleyip sıralayan bir mekanizmadır. LLM'lerin çalışma biçimiyle bu durum oldukça benzerdir. Bu modeller, zengin bir sözdizimsel yetiye sahip olsalar da anlambilimsel içeriğe erişmezler. Dolayısıyla LLM'lerin ürettiği, akıcı ve normatif açıdan son derece makul görünebilen gerekçelendirmeler, gerçekte anlamsal bir temelden yoksundur. Ortaya çıkan metin, anlamın kendisi değil; anlamlı bir metnin istatistiksel olarak tutarlı bir simülasyonudur. Bu durum, Frankfurt'un sahte olarak tanımladığı zırvanın hem teknik hem de felsefi katmanlarda somutlaşmış bir örneğini oluşturur.[26]

SONUÇ

Bu çalışma, LLM'lerin bilgi üretim süreçlerine entegrasyonunun yarattığı epistemik krizi, halüsinasyon metaforunun ötesine taşıyarak yeniden tanımlamayı amaçlamıştır. Varılan temel sonuç, Büyük Dil Modeli çıktılarındaki olgusal tutarsızlıkların ne teknik bir hata ne de niyetli

[22] Maleki vd., 2024, s. 1
[23] Ramprasad vd., 2024, s. 1, 2
[24] Bai vd., 2022, s. 4, 12, Hicks vd., 2024, s. 1, Fisher, 2024, s. 1
[25] Searle, 1980, s. 1, 2
[26] Searle, 1980, s. 1, 2,7, Frankfurt, 2005, s.54

bir yalan olarak anlaşılabileceğidir; bu olgu, felsefi açıdan, yapısal bir zırva üretimidir. Yalan kavramının hakikati bilen ve onu kasıtlı olarak gizleyen bir özne ve niyet gerektirdiğini ortaya konmuştur. Yalan, hakikate karşı bilinçli bir karşıtlık edimidir. Oysa LLM'ler, bir inanca, bilince veya güç istencine sahip olmadıkları için bu kategorinin faili olamazlar. Bir Büyük Dil Modeli olgusal bir yanlış ürettiğinde, hakikati gizleme veya çarpıtma *niyeti* taşımaz, çünkü hakikatin ne olduğuna dair bir inancı veya farkındalığı yoktur.

Buna karşılık, Harry Frankfurt'un zırva kavramı, LLM'lerin çalışma prensibiyle birebir örtüşmektedir. Zırvayı yalandan ayıran temel özellik, hakikate yönelik niyetli bir karşıtlık değil, kökensel bir kayıtsızlıktır. Zırva için iddianın doğruluğu veya yanlışlığı önemsizdir; önemli olan, iddianın belirli bir amaca hizmet etmesidir. LLM'lerin mimarisi, doğası gereği hakikate kayıtsızdır. Onların temel hedefi olgusal doğruluğu temsil etmek değil, eğitim verisindeki kalıplara dayanarak istatistiksel olarak en akıcı, tutarlı ve inandırıcı metni üretmektir.

Söz konusu halüsinasyon teriminin bu yapısal kayıtsızlığı örten yanıltıcı bir metafor olduğu savunulmuştur. Halüsinasyon, algısal bir bozukluğu veya hakikati arayan bir süreçteki anlık bir sapmayı ima eder. Oysa LLM'lerde olgusal sapmalar bir anomali, bir sistem hatası değil, istatistiksel tahmin mekanizmasının kaçınılmaz ve *normal* bir sonucudur. Sistem, doğru olanı değil, kulağa doğru geleni üretmektedir. Bu zırva üretiminin teknik altyapısı, özellikle RLHF gibi kalibrasyon yöntemleriyle kurumsallaşmaktadır. Model, doğruyu söylemeyi değil, beğenileni söylemeyi öğrenir ve bu, durumsal çıkarımlar gibi olgusal temeli olmayan ancak kulağa makul gelen yanıtları teşvik eder.

Nihayetinde, LLM'lerin bilgi ekosistemine bu şekilde entegrasyonu, basit bir dezenformasyon sorununun ötesinde, derin bir epistemik kriz yaratmaktadır. Bu krizin en tehlikeli boyutu epistemik pasifleşme riskidir. Kullanıcılar, giderek artan bir hacimde üretilen bu ikna edici, temelsiz ve kaynaksız zırvayı doğrulamaktan vazgeçtikçe, bireysel epistemik özerklik sistematik olarak aşınır.

Frankfurt'un uyardığı gibi, zırva, hakikat için yalandan daha büyük bir düşmandır. Yalancı, hakikatin varlığını ve otoritesini tanır ve ona göre konumlanır. Zırva ise hakikatin bir standart olarak varlığını dahi önemsizleştirir. Model temelli bu kayıtsızlığın normlaşması, kolektif bilgi yapılarımızı ve bu yapılar üzerine kurulu demokratik süreçleri, olgusal yanlışlardan daha derinden tehdit etmektedir. Asıl tehlike, yanlış cevaplar almamız değil, doğru veya yanlış ayrımının kendisinin anlamsızlaştığı, ikna ediciliğin hakikatin yerini aldığı bir bilgi ortamına sürüklenmemizdir.

KAYNAKÇA

Altundoğan, T. G. (2025). *Büyük Dil Modelleri Kullanan Derin Öğrenme*. [Yüksek lisans tezi].

Ay, Y. (2019). *Nietzsche'de Sanat ve Yalan İlişkisi* (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.

Bai, Y., et al. (2022). *Training a Helpful and Harmless Assistant with Reinforcement Learning from Human Feedback*.

Fisher, S. A. (2024). *Large Language Models and Their Big Bullshit Potential. Ethics and Information Technology*, 26(67).

Hicks, M. T., Humphries, J., & Slater, J. (2024). *ChatGPT is Bullshit. Ethics and Information Technology*, 26:38.

Lambert, N. (2024). *Reinforcement Learning from Human Feedback*.

Maleki, N., Padmanabhan, B., & Dutta, K. (2024). *AI Hallucinations: A Misnomer Worth Clarifying.*

Mollema, W.J. (2025). A taxonomy of epistemic injustice in the context of AI and the case for generative hermeneutical erasure. *AI and Ethics, 5*, 5535 - 5555.

Ramprasad, S., Ferracane, E., & Lipton, Z.C. (2024). Analyzing LLM Behavior in Dialogue Summarization: Unveiling Circumstantial Hallucination Trends. *Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*.

Russell, S. J., & Norvig, P. (2021). *Artificial intelligence: A modern approach* (4th ed.). Pearson Education.

Searle, J. R. (1980). Minds, Brains, and Programs. Behavioral and Brain Sciences, 3(3), 417–457.

Şahin, S. (2019). *The Concept of "Lie" in Jacques Derrida's Philosophy*. (Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi.

Wihbey, J. P. (2024). *AI and Epistemic Risk for Democracy: A Coming Crisis of Public Knowledge?* SSRN Working Paper.

Yehuda, Y., Malkiel, I., Barkan, O., Weill, J., Ronen, R., & Koenigstein, N. (2024). *InterrogateLLM: Zero-Resource Hallucination Detection in LLM-Generated Answers*.

OKULÖNCESİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ YANAL DÜŞÜNME BECERİLERİ: SENARYO TEMELLİ NİTEL BİR ANALİZ

LATERAL THINKING SKILLS OF PRESCHOOL PRESERVICE TEACHERS: A SCENARIO-BASED QUALITATIVE ANALYSIS

Prof. Dr., Şenel ELALDI[1]

[1]Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, selaldi@cumhuriyet.edu.tr-0000-0003 0780-4207

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ahmet Buğra ÖZMEN[2]

[2]Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 20259426008@cumhuriyet.edu.tr- 0009-0006-5090-2266

ÖZET

Bu çalışma, okulöncesi öğretmen adaylarının verilen senaryolar doğrultusunda yanal düşünme becerilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Nitel araştırma desenlerinden durum çalışması kapsamında yürütülen bu araştırmanın çalışma grubu okulöncesi 4. sınıf öğretmen adaylarından (n= 27) oluşmuştur. Katılımcılar amaçlı örnekleme çeşitlerinden ölçüt örnekleme yöntemi ile seçilerek çalışma grubuna dahil edilmiştir. Çalışmada veriler, araştırmacılar tarafından geliştirilen senaryolar ve bu senaryolara yönelik hazırlanan açık uçlu sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Toplanan veriler betimsel içerik analizi ile analiz edilmiştir. Yanal düşünme becerilerine yönelik problemi fark etme ve yeniden tanımlama, alışılmışın dışında çözüm üretme ve özgün fikirler ortaya çıkartma, bakış açısını değiştirme, alışılmış kalıpları sorgulama ve yeniden yapılandırma temaları oluşturulmuş, katılımcıların doğrudan alıntılarından elde edilen kodlara ise bu temalar kapsamında yer verilmiştir. Bulgular, katılımcıların probleme geniş perspektiften bakabildiklerini, özgünlük, yaratıcılık ve risk alabilme becerilerine yer vermeye çalıştıklarını, empati yapabildiklerini, esnek düşünebildiklerini, alternatif bakış açılarına açık olduklarını, önyargılı davranmaktan kaçınmaya çalıştıklarını ve alışılagelmiş klişe düşünme kalıpları dışından olaylara bakmaya çalıştıklarını ortaya çıkartmıştır. Bu araştırma, yanal düşünme becerilerinin eğitim sistemine entegrasyonunun önemli olduğu bu doğrultuda çeşitli yaklaşımlar geliştirilmesine ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle farklı yöntemlerin kullanıldığı daha geniş kapsamlı çalışmaların, gelecekteki araştırmalar ve uygulamalar için bu alandaki boşlukları doldurabileceği ve yol gösterici olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yanal düşünme becerileri, Betimsel içerik analizi, Senaryo, Okulöncesi öğretmen adayları

ABSTRACT

This study aims to evaluate the lateral thinking skills of preservice preschool teachers within the context of given scenarios. The study group for this case study, one of the qualitative research designs, consisted of 4th-grade preservice preschool teachers (n= 27). Participants were selected using the criterion sampling method, a purposive sampling method, and included in the study. Data were collected using scenarios developed by the researchers and a semi-structured interview form with open-ended questions tailored to these scenarios. The collected data were analyzed using descriptive content analysis. The themes for lateral thinking skills were identified as recognizing and redefining the problem, generating unconventional solutions and generating original ideas, changing perspectives, questioning and restructuring conventional patterns, and codes obtained from participants' direct quotes were included within these themes. The findings revealed that participants were able to approach problems from a broad perspective, made an effort to incorporate originality, creativity, and risk-taking skills, demonstrated empathy, flexibly thought, were open to alternative perspectives, attempted to avoid bias, and attempted to view events outside of conventional, clichéd thinking patterns. This research highlights the need for more comprehensive and diverse approaches to integrating lateral thinking skills into the education system. It is believed that more comprehensive studies, particularly those employing diverse methods, can fill gaps in this area and provide guidance for future research and practice.

Keywords: Lateral thinking skills, Descriptive content analysis, Scenario, Preservice preschool teachers

1. GİRİŞ

21. yüzyıl becerilerinin eğitim sistemine entegrasyonu, öğrencilerin problem çözme, eleştirel düşünme ve yaratıcı düşünme gibi üst düzey zihinsel beceriler geliştirmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Trilling & Fadel, 2009). Bu beceriler, yalnızca bireylerin eğitim hayatında değil, aynı zamanda iş ve sosyal yaşamlarında da başarıyı etkileyen temel unsurlar arasındadır. Özellikle insan zekâsının temel bir özelliği (Boden, 2004) olarak tanımlanan yaratıcı düşünme, bireylerin mevcut bilgi ve deneyimlerini kullanarak yeni fikirler üretmesini, farklı bakış açıları geliştirmesini ve özgün çözümler sunmasını sağlayan bir beceridir (Beghetto & Kaufman, 2014). Üstdüzey düşünme becerilerinden biri de yanal düşünmedir. Bu düşünme 1960'ların sonlarında Edward de Bono tarafından ortaya atılmıştır. Yanal düşünme ile yaratıcılık kavramları, yenilik oluşturma ile ilgili oldukları için birbirleriyle örtüşmektedir. Ancak, yaratıcı düşünme ve yanal düşünmenin birbirinden farklı olduğunu ancak birbirlerini desteklediğini ifade eden DeBono'ya (1970) göre, yaratıcılık kişinin üzerine geçirilen giysinin tanımı iken, yanal düşünme bir sürecin tanımıdır; yanal düşünme yeni fikirlerin üretilmesiyle, eski fikirlerin kavram hapishanelerinden kurtulmalarıyla ilgilidir.

Yanal düşünme farklı veya alternatif bakış açılarına izin vermeyen, sıkı bir şekilde yapılandırılmış veya "standartlaştırılmış" düşünme biçimi olan "mantıksal düşünme"ye bir

tepki olarak ortaya atılmıştır (Lawrence & Xavier, 2013, s. 29). Yanal düşünme, bir problem, bir olay ya da bir duruma farklı bakış açılarından bakmakla ilgilidir. DeBono'ya (1967) göre her zaman mantıksal beceri ile çözüme gidilebileceğini düşünmek yanılgıya düşürür. DeBono (1967) bu durumu Columbus ve yumurta hikayesi ile açıklamaya çalışmıştır:

> *Arkadaşları, Amerika'yı keşfetmenin gerçekten kolay olduğunu, çünkü kişinin sadece batıya yönelip ilerlemeye devam etmesi gerektiğini söyleyerek onunla alay etmişlerdir. O da arkadaşlarından bir yumurtayı dik olarak dengede tutmalarını istemiştir. Herkes denemiş ama başarısız olmuştur. Daha sonra Columbus yumurtayı alıp bir ucunu tabağın üstüne hafifçe vurarak yassılaştırmış ve yassı kısmını tabağa yerleştirmiştir. Elini yumurtadan çektiği zaman yumurta dik vaziyette dengede durmuştur. Doğal olarak arkadaşları bunun zor bir iş olmadığını, yumurtanın zarar görmemesini düşündükleri için kendilerinin yapmadıklarını söyleyerek itiraz etmişlerdir. Colombus ise yaptığının zor bir iş olmadığını, zor olanın bunu düşünebilmek olduğunu belirtmiştir* (s.78).

Arkadaşları yumurta sorunu için alışılmış düşünme kalıpları çerçevesinde aslında var olmayan sınırlılıkları var sayarak çözüm üretmeye çalışmış ve başarısız olmuşlardır. Oysa sınırlamalar ya da standart düşünme kalıplarıyla ilgilenmeyen ve farklı bakış açılarından olaylara bakabilen Colombus için çözüm hiçte zor olmamıştır.

Yanal düşünmenin, içgörü, yaratıcılık ve mizahla yakından ilişkili olduğunu belirten DeBono (1970), bu üç yapının genellikle Allah vergisi olduğunu ancak yanal düşünmenin sonradan edinilebileceğini belirtmiştir. Bu bağlamda yanal düşünmenin kesinlikle bilinçli bir düşünme biçimi olmadığını; bazı insanların sahip olduğu, diğerlerinin ise sahip olmadığı yaratıcı bir yetenek olduğunu ve geliştirilebileceğini (DeBono, 1967) ifade etmiştir. Eğitimde yaratıcı yeteneklerin geliştirilmesi, öğrencilerin yalnızca akademik başarılarını artırmakla kalmaz, aynı zamanda onların özgüvenli, yenilikçi ve geniş perspektiften bakarak büyük resmi görebilen bireyler olarak yetişmesine olanak tanır. Bu bağlamda, yanal düşünme becerilerinin erken yaşlardan itibaren kazandırılması için bu becerinin nasıl kazandırılacağını bilmek önem arz etmektedir. Bu tür düşünmenin daha iyi ve daha pratik bir şekilde kullanılması için yanal düşünme sırasında kullanılan yöntemleri düzenlemek ve beceriye dönüştürmek amacıyla DeBono tarafından bazı teknikleri ortaya atılmıştır. Başlıca teknikler; alternatifler üretme, varsayımlara meydan okuma, yargıdan kaçınma, parçalara ayırma, tersine çevirme yöntemi, beyin fırtınası, analojiler, bölme, kutuplaştırma ve rastgele uyarıdır. Ancak yanal düşünürken kişi bu "önerilen" tekniklerle sınırlı kalmamalıdır. De Bono (1970), bu tekniklerin amacının, kişinin yanal düşünme alışkanlığını kademeli olarak edinebilmesi için yanal düşünmenin pratik kullanımına fırsat sağlamak olduğunu belirtmektedir. Yanal düşünme alışkanlığı kazanıldığında yanal düşünme prensiplerine uyulduğu sürece bazı kişisel teknikler de kullanılarak becerilere dönüştürülebilir.

1.2. Araştırmanın Amacı, Önemi ve İlgili Alanyazına Katkısı

Yanal düşünme, olaylara farklı açılardan bakmak, klişe kalıplardan kurtulmak veya bu kalıpları yeniden yapılandırmak, alternatifler üretmek amacıyla bireylerin yenilikçi çözümler

üretmesinde ve topluma özgün katkılar sunmasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu beceri, bireylerin bilimsel fikirler veya basit buluşlar üretmek için gerekli düşünme becerisi olarak algılanmamalıdır. Teknik bilgiden ziyade bir zihin alışkanlığı olan yanal düşünme alışkanlığı bilinçli bir eğitimle kazanılabilir. Alanyazında yanal düşünmenin akademik başarı (Prakash & Vasimalairaja, 2021), problem çözme becerileri (Nur, Kartono, Zaenuri, & Rochmad, 2022), yaratıcılığın öğretilmesi (Shodiq, Juniati, & Susanah, 2025), grup çalışması (Elaldı, 2021), empatik eğilim (Arslan, Ünver &Yılmaz, 2022), üniversite öğrencilerinin yanal düşünme düzeyleri (Duman, Yılmaz, Tural & Şahan, 2024; Semerci, 2016; Semerci,2017; Kayapınar,& Çolakoğlu, 2025) üzerinde etkilerini inceleyen çalışmalar mevcuttur. Ancak bu becerinin içeriğini oluşturan unsurları, eğitim sürecinde nasıl kazanıldığını, geliştirildiğini ve öğrenme ortamına nasıl entegre edildiğini incelemek açısından sınırlılık göstermektedir. Bu bağlamda, bu çalışma problem çözme senaryoları barındıran özel olay metinleri kullanarak öğrencilerin yanal düşünme becerilerini değerlendirme kapsamında hem alanyazındaki bu yöntemsel eksikliğin giderilmesine hem de gelecekteki araştırmalara yön vermesi ve uygulamaların iyileştirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.3. Problem Cümlesi ve Alt Problem Cümleleri

Bu çalışma okulöncesi 4. sınıf öğretmen adaylarının yanal düşünme becerilerinin senaryolar kapsamında değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda yanal düşünme kapsamındaki becerilere yönelik aşağıdaki sorulara yer verilmiştir:

1. Okulöncesi öğretmen adaylarının yanal düşünmede “problemi fark etme ve yeniden tanımlama” becerilerine yönelik görüşleri nelerdir?

2. Okulöncesi öğretmen adaylarının yanal düşünmede “alışılmışın dışında çözüm üretme ve özgün fikirler ortaya çıkartma” becerilerine yönelik görüşleri nelerdir?

3. Okulöncesi öğretmen adaylarının yanal düşünmede “bakış açısını değiştirme” becerilerine yönelik görüşleri nelerdir?

4. Okulöncesi öğretmen adaylarının yanal düşünmede “alışılmış kalıpları sorgulama” becerilerine yönelik görüşleri nelerdir?

5. Okulöncesi öğretmen adaylarının yanal düşünmede “yeniden yapılandırma” becerilerine yönelik görüşleri nelerdir?

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları, geçerlik güvenirlik ve verilerin nasıl analiz edildiğine yer verilmektedir.

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma okulöncesi 4. Sınıf öğretmen adaylarının yanal düşünme becerilerini senaryolar yoluyla incelemeyi amaçlayan durum çalışması deseninin kullanıldığı nitel bir çalışmadır. Durum çalışması; bütüncül bir yaklaşımla bir veya birkaç duruma ilişkin etkenlerin araştırılması, bu etkenlerin ilgili durumu nasıl etkiledikleri ve ilgili durumdan nasıl

etkilendiklerine yönelik derinlemesine araştırma yapılması esasına dayanır (Yıldırım & Şimşek, 2018).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu okulöncesi 4. sınıf öğretmen adaylarından (n= 27) oluşmuştur. Katılımcılar amaçlı örnekleme çeşitlerinden ölçüt örnekleme yöntemi ile seçilerek çalışma grubuna dahil edilmiştir (Bkz. Çizelge 1). Ölçüt örnekleme araştırmacının çalışması için belirlediği bir dizi ölçütü kullanmasını kapsar (Yıldırım & Şimşek, 2018). Bu çalışmada ölçüt olarak;

1. Okulöncesi öğretmenliği öğretmen adayları olması (Öğrencilerle yanal düşünmeye yönelik 2 saat ders işlenip ders kapsamında DeBono'nun (1967) "Tüccar ve tefeci" arasındaki yanal düşünme hikayesinin yorumlanması nedeniyle ölçüt olarak bu bölüm çalışmaya dahil edilmiştir)

2. Öğrencilerin dördüncü sınıfta öğrenim görüyor olmaları (Öğrencilerin son sınıfta aldıkları Eğitimde Araştırma Yöntemleri Dersi kapsamında senaryo temelli öğrenme konusunda farkındalıklarının olması nedeniyle dördüncü sınıf çalışmaya dahil edilmiştir)

3. Çalışma grubunun farklı cinsiyet ve yaş düzeyine sahip olması

4. Öğrencilerin araştırmaya gönüllü olarak katılması

Çizelge 1. Katılımcıların Betimsel Verileri

Değişkenler		N	%
Cinsiyet	Bayan	19	70.37
	Erkek	8	29.63
Yaş	20- 22	14	51.85
	23-25	6	22.22
	26-28	3	11.11
	29-31	2	7.41
	32 ve üzeri	2	7.41
Toplam		27	100

Çizelge 1'de görüldüğü gibi katılımcıların %70,37'si (n= 19) bayan, %29,63'ü (n= 8) ise erkektir. Yaş ölçütüne göre araştırmaya dahil edilen öğrencilerin %51,85'inin (n= 14) 20-22 yaş aralığında olduğu; %22,22'sinin (n= 6) 23-25 aralığında; %11,11'inin (n=3) 26-28; %7,41'inin ise 29-31 ve 32 ve üzeri yaş aralıklarında olduğu görülmektedir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırma verilerini toplamak üzere iki bölümden oluşan yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Birinci bölümde yanal düşünme becerilerini kullanmalarını sağlayacak günlük yaşamdan üç senaryoya yer verilmiştir. İkinci bölümde ise senaryolara yönelik yarı yapılandırılmış görüşme sorularına yer verilmiştir. Senaryolar oluşturulurken öğrencileri yanal düşünmeye sevk edecek metinler dikkate alınarak yazılmıştır. "*Kütüphanede Sessizlik Sorunu" "İflasın Eşiğinden Dönüş*" ve *"Asansör Sıkıntısı"* başlıklı senaryolar oluşturulduktan sonra katılımcıların yanal düşünme becerilerini ortaya çıkarmaya yardımcı olacak her bir senaryoyla ilgili beş görüşme sorusu hazırlanmıştır. Taslak form için üç öğretim üyesinin (1 Eğitim Bilimleri alanında profesör ve 2 aynı alanda doçent) uzman görüşüne başvurulmuştur. Uzman görüşleri neticesinde *"Asansör Sıkıntısı"* başlıklı senaryo ile tekrara düşüldüğü bu yüzden bu son senaryonun çıkarılıp iki senaryo ile çalışmanın yürütülmesinin daha verimli olacağı konusunda görüş birliği sağlanmış ve pilot uygulamaya hazır hale getirilmiştir. Pilot uygulama için Eğitimde Araştırma Yöntemleri Dersi kapsamında senaryo temelli öğrenme konusunun anlatıldığı İngilizce Öğretmenliği dördüncü sınıfa devam eden iki öğrenciye senaryolar okutulmuş ve oluşturulan veri toplama aracının araştırma amacına hizmet edip etmediği kontrol edilmiştir. Veri toplama aracının işlevsel nitelikte olduğu üzerinde görüş birliğine varıldıktan sonra formun nihai şekli oluşturulmuştur.

Formda yer alan senaryo ve senaryolara yönelik sorular şu şekildedir:

Senaryo 1: Kütüphanede Sessizlik Sorunu

Şehre yeni açılan kütüphane ziyaretçi akınına uğruyordu. Çalışanlar ve yetkili kişiler bu durumdan çok memnun durumdaydı. Aradan birkaç gün geçtikten sonra can sıkıcı bir sorun ortaya çıktı. Kütüphanede sesli ve sessiz çalışma odaları birbirinden ayrılmış olmasına rağmen ziyaretçiler sessiz alanda da ses çıkarmaya başlamıştı. Kütüphane yönetimi bu duruma çözüm olarak lütfen sessiz olalım afişleri astı. Kimsenin afişleri umursadığı yoktu. İkinci çözüm olarak güvenliğin periyotlar halinde salonları gezip ziyaretçileri uyarmasına karar verildi. Ama bu çözüm de işe yaramadı. Çünkü güvenlik salondan çıktıktan sonra gürültü tekrar başlıyordu. Kütüphane yönetimi son çare olarak gürültü yapanlara ceza verileceğini açıklar. Bu durum da tepki çeker. Kimse kimseyi şikâyet etmez. Daha sonra kütüphaneye genç bir kütüphaneci atanır. Kütüphaneci sessizlik sorununu çözer.

Sorular

1. SİZCE kütüphaneci bu sorunu nasıl çözüme kavuşturmuştur?
2. SİZCE önceki çözümler neden etkili olmamıştır?
3. Gürültü yapan ziyaretçilerin yerine kendini koyduğunda ziyaretçilerin sessiz kalmakta zorlanmasının altında hangi nedenler yatıyor olabilir?
4. Siz kütüphane yönetiminde olsaydınız gürültü yapan kişilere karşı nasıl bir tutum sergilerdiniz?

5. Eğer 'sessizliği hatırlatmak' yerine 'sessizliği teşvik etmek' isteseydin, bunu nasıl yapardın?

Senaryo 2: İflasın Eşiğinden Dönüş

Ege'de yaşayan küçük bir zeytinyağı üretici batmanın eşiğine gelmiştir. Çünkü şehre yeni gelen İtalyan markalarının yanında şişeleri çok sade ve sıradan kalmıştır. İlk olarak fiyat düşürürler. Ama bu durum da hem karı düşürür hem de dışarıdan kalitesiz algısı yaratır. Daha sonra parlak şişeler üretmeye karar verirler. Bu durum da onların diğer markaların çakması olarak görülmesine yol açar. Reklam vermeye karar verirler. Reklam fiyatlarının zaten batmaya yaklaşmış işletmeyi tamamen batırabileceğini görürler. Tam bu sırada üreticinin İstanbul'da işletme okuyan oğlu memlekete döner ve her şey değişir.

Sorular

1. SİZCE üreticinin asıl sorunu "rekabet" mi? Siz mevcut sorunu nasıl değerlendirir siniz?
2. SİZCE genç bu sorunu nasıl çözüme kavuşturmuştur?
3. SİZCE reklam bütçesi olmadan da ses getirecek bir çözüm üretilebilir mi? Nasıl?
4. Eğer markayı yeniden yapılandıracak olsaydın, ilk üç adımın ne olurdu?
5. Bu olayda hangi geleneksel düşünme kalıplarının yıkılması gerekir? Neden?

2.3. Geçerlik Güvenirlik

Araştırmada Lincoln ve Guba'nın (1986) geçerlik ve güvenirlik kriterleri esas alınmıştır. Bu doğrultuda iç geçerlik kapsamında "üye kontrolü stratejisi" uygulanmıştır. Bunun için görüşme yapılarak veri sağlanan bazı katılımcılarla çalışma bulgularının kendi düşüncelerini doğru şekilde yansıtıp yansıtmadığının teyidini almak için ikinci kez iletişime geçilmiş ve böylece geri bildirim sağlanmıştır. Dış geçerlik için Lincoln ve Guba'nın (1986) belirttiği gibi amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca sonuçların benzer katılımcı ve ortamlardaki durumlara aktarılabilirliği açısından katılımcıların doğrudan alıntılarına da çalışmada yer verilmiştir. Aktarılabilirliğin amacı, katılımcıların deneyimlerini detaylı bir şekilde anlatarak, çalışmayı okuyanların sonuçları kendi çalışmalarında uygulamalarına yardımcı olmaktır (Lincoln & Guba, 1986). Güvenilirlik için araştırmanın yöntem bölümü ayrıntılı açıklanmaya çalışılmış; başka bir araştırmacının süreç ve sonuçları incelemesi kapsamında verilerin toplanması, analizi ve yorumlanmasında iki araştırmacı görev almıştır. Doğrulanabilirlik açısından araştırmanın aşamaları açık ve detaylı bir şekilde tanımlanmış, araştırmanın ham verileri başkaları tarafından incelenebilecek şekilde saklanmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizi için öncelikle her katılımcının cevabı K1-E-YA1 (K: Katılımcı; 1: Katılımcı No; E: Erkek; YA: Yaş Aralığı; 1: 20-22 arası) ……. K27-BYA5(K: Katılımcı; 27: Katılımcı No; K: Kız; YA: Yaş Aralığı; 5: 32 ve üzeri) şeklinde kodlanmıştır. Verilerden elde edilen kodlar ve temalar betimsel analiz kullanılarak

oluşturulmuştur. Bu analiz yaklaşımında veriler önceden belirlenen temalara göre özetlenip yorumlanır. Bu temaların oluşturulmasında görüşme ve gözlem süreçlerinde kullanılan sorular ya da boyutlar dikkate alınabileceği gibi araştırma soruları da temaları oluşturabilmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2018).

3. BULGULAR

Türkiye'de ilköğretim ve ortaöğretim kademelerinde yaratıcı düşünmeyi ele almış, 2019-2023 yılları arasında yayımlanmış ve araştırmanın dahil etme kriterlerine uygun olan tezlerin (n=33) çeşitli niteliklerine ilişkin dağılımlarına aşağıda yer verilmektedir:

3.1. Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci alt problemi, "*Okulöncesi öğretmen adaylarının yanal düşünmede "problemi fark etme ve yeniden tanımlama" becerilerine yönelik görüşleri nelerdir?"* şeklinde ifade edilmektedir. İlgili alt problem doğrultusunda oluşturulan tema ve kodlar Görsel 1'de sunulmuştur.

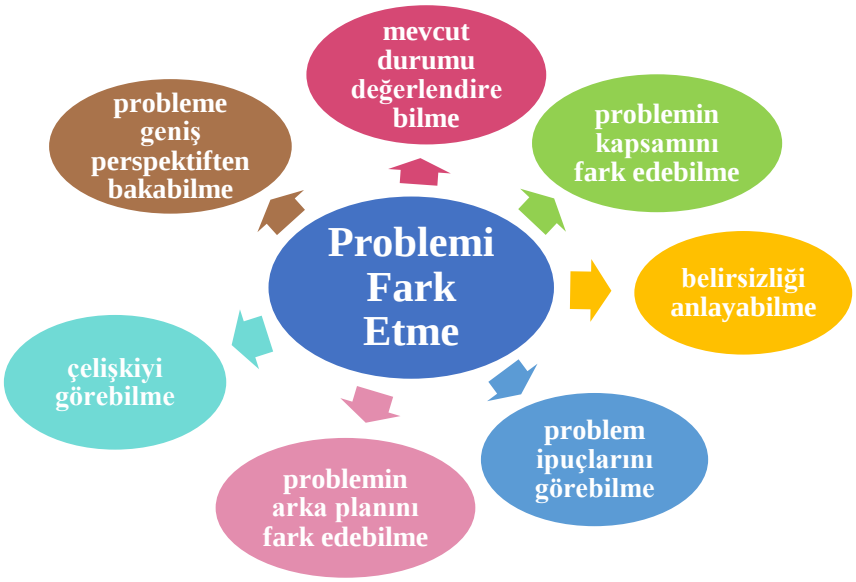

Görsel 1. Katılımcıların Yanal Düşünmede "Problemi Fark Etme ve Yeniden Tanımlama" Becerilerine İlişkin Görüşleri

Katılımcıların görüşlerine göre oluşturulan "problemi fark etme" teması altında yer alan kodlar; "mevcut durumu değerlendirebilme", "probleme geniş perspektiften bakabilme", "çelişkiyi görebilme", "problemin arka planını fark edebilme", "problem ipuçlarını görebilme", "belirsizliği anlayabilme" ve "problemin kapsamını fark edebilme" şeklinde belirlenmiştir. Bu kodları oluşturan katılımcı görüşlerinden bazıları şöyledir:

*Asıl sorun bence rekabet değil. Ambalaj asıl sorun. Çünkü bir ürün ne kadar iyi olursa olsun dışı cezbetmezse talep azalır (*K8- B-YA1*).*

Kural var ama uygulanmıyor. O zaman yaptırım eksik. (K3-E-YA1).

Kütüphane bir disiplin yeri değil, saygı ve paylaşma yeridir. Bu yüzden bu durum sadece ses sorunu değil iletişim ve farkındalık eksikliğini de göstermektedir (K1-E-YA1).

Hem gürültüden şikâyet ediyorlar hem de ceza almasınlar diye şikâyet etmiyorlar. Çelişkili bir durum ...(K23-E-YA2).

Küçük bir işletme olduğu için tanınırlık asıl meseleleri. Rekabet sonradan gelir öncelikle kendini ortaya koyması, kendi yapabileceklerini fark etmesi gerekir (K18-B-YA4).

Sorun rekabet değil bence. Yeni bir marka gelene kadar sabit kalınmış, kendilerini geliştirmek için bir şey yapmamışlar. Yenilikçi ileriye dönük düşünülmemiş (K16-B-YA3).

Doğrudan alıntılamalarında da görüldüğü gibi katılımcılar problemi fark edip asıl problemi kendileri yeniden tanımlamaya çalışmışlar bu kapsamda çelişkileri, belirsizlikleri dile getirmişlerdir.

3.2. İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt problemi *"Okulöncesi öğretmen adaylarının yanal düşünmede "alışılmışın dışında çözüm üretme ve özgün fikirler ortaya çıkartma" becerilerine yönelik görüşleri nelerdir?"* şeklinde ifade edilmektedir. İlgili alt problem doğrultusunda oluşturulan tema ve kodlar Görsel 2'de gösterilmiştir.

Görsel 2. Katılımcıların Yanal Düşünmede "Alışılmışın Dışında Çözüm Üretme ve Özgün Fikirler Ortaya Çıkartma" Becerilerine Yönelik Görüşleri

Görsel 2'de verilen "özgün fikirler ortaya çıkartma" teması altında "alışılmışın dışına çıkabilme", "yeniden yapılandırabilme", "özgünlük", "sorgulayabilme", "akıcı alternatifleri arka arkaya sıralayabilme", "yaratıcılık" ve "risk alabilme" kodları yer almaktadır. Bu kodları oluşturan katılımcı görüşlerinden bazıları aşağıda yer almaktadır:

*Bireysel oturma düzenleri kurardım (*K13- B-YA3*).*

Sosyal medyanın gücünden faydalanırdım (K4-B-YA1).

Markayı ve şişeleri eski haline getirip ücreti fazla olmayan reklamlarla markayı tanıtırdım. Ayrıca İtalyan markasının elinde olmayan bir şeyi "yerli üretimi" destekleyen platformlarda kendi yerimi almaya çalışırdım. Rekabetle hiç işim olmaz böylece (K19-E-YA2).

Afişler genellikle okunmuyor okunsa da umursanmıyor. Bunları yeniden yapılandırırdım. Afiş yerine renklerden faydalanırdım. Kütüphanedeki alanları belirli renklere boyardım mutlaka sessiz alanlar için kırmızı, alçak sesle konuşulabilir alanlar için yeşil vs gibi …(K13-B-YA3).

Risk alır denenmeyeni denemeye çalışırdım. Mesela "konuşma serbest alanı" oluştururdum. Bu alandaki gürültü herhalde kütüphanede sessizliğin ne kadar önemli olduğunu fark etmelerini sağlardı diye düşünüyorum (K26-E-YA1).

Mesela gürültü olduğu zaman kütüphane görevlileri uyarmak yerine arka fonda müzik çalmaya başlayabilirler. Böylece ses kesildiğinde müzik de kapatılabilir gürültü başladığında yine müzikle cevap verilebilir (K11-B-YA5).

Doğrudan alıntılar katılımcıların alışılmışın dışında çözüm üretme ve özgün fikirler ortaya çıkartmaya yönelik yanal düşünme becerilerini yansıtmaktadır.

3.3. Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt problemi *"Okulöncesi öğretmen adaylarının yanal düşünmede "bakış açısını değiştirme" becerilerine yönelik görüşleri nelerdir?"* şeklinde ifade edilmektedir. İlgili alt problem doğrultusunda oluşturulan tema ve kodlar Görsel 3'te gösterilmiştir.

Görsel 3. Katılımcıların Yanal Düşünmede "Bakış Açısını Değiştirme" Becerilerine Yönelik Görüşleri

Görsel 3'te verilen "bakış açısını değiştirme" teması altında "empatik bakış", "tersine düşünme", "esnek düşünebilme", "değişime istekli olma", "çoklu bakış açısı sağlayabilme", "sorunu farklı tanımlayabilme" ve "farklı bağlantılar kurma" kodları yer almaktadır. Bu kodları oluşturan katılımcı görüşlerinden bazılarına aşağıda yer verilmiştir:

*Belki konuşanlar aralarında iletişim gerektiren bir ödevi yapıyor olabilirler bu yüzden kendilerince haklı olabilirler belki de o kadar konsantre oldular ki gürültü yaptıklarının bile farkında değiller (*K11- B-YA5*).*

Acaba insanlar neden konuşma gereği duyuyor. Bir de bu taraftan soruna bakmak lazım. Uzun süre sessiz kalmak zorlayıcı olabilir. Turistik gezi olsun diye boş boş arkadaşlarıyla takılmak için gelenler olabilir ya da empati yoksunu olmalarından kaynaklı olabilir(K26-E-YA1).

Ürünün ambalajını özgün yerel bir tasarıma çeviririrdim. Ürünleri tanıtan ve yapım aşamalarını gösteren tanıtım filmi çekip sosyal medyada paylaşırdım. Amacım "marka olmak için Batılı görünmek gerekir" inancını tersine çevirmek olurdu bu yüzden de organik topraklarımızın yerel üretimi olduğunu vurgulayarak tanıtımını yapar ve doğrudan tüketiciyle buluşturmak için online satış başlatırdım (K23-E-YA2).

Tersine düşünür kendi firmamın adını klasik reklam yerine deneyimsel tanıtımlarla duyurmaya çalışırdım. İnsanların geçerken uğrayabilecekleri tadım atölyesi oluştururdum. Kendi zeytinyağlarını kendi katkılarıyla hazırlayıp alıp gidebilecekleri yerinde üretim deneyimleri sunan fırsatlar yaratmaya çalışırdım (K17-B-YA1).

Farklı bağlantılar da deneyebilirdim. Cilt bakım ürünleri, sabun vs gibi (K4-B-YA1).

Doğrudan alıntılar katılımcıların bakış açılarını değiştirerek olayları değerlendirdiklerinde yansıttıkları yanal düşünme becerilerinden örnekler sunmaktadır.

3.4. Dördüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın dördüncü alt problemi *"Okulöncesi öğretmen adaylarının yanal düşünmede "alışılmış kalıpları sorgulama" becerilerine yönelik görüşleri nelerdir?"* şeklinde ifade edilmektedir. İlgili alt problem doğrultusunda oluşturulan tema ve kodlar Görsel 4'de yer almaktadır.

Görsel 4. Katılımcıların Yanal Düşünmede "Alışılmış Kalıpları Sorgulama" Becerilerine Yönelik Görüşleri

Görsel 4'te verilen "alışılmış kalıpları sorgulama" teması altında "rutinin dışına çıkabilme", "alternatif bakış açılarına açık olma", "duygusal engelleri fark edebilme", "önyargılarla başa çıkabilme", "değer algısı yaratabilmek", "sosyal ve kültürel engelleri fark edebilme" ve "esnek düşünebilme" kodları yer almaktadır. Bu kodları oluşturan katılımcı görüşlerinden bazılarını şunlardır:

Bence yerel markanın "İtalyan markası daha kalitelidir" önyargısından kurtulması gerekli (K27- B-YA5).

Kütüphanede sessiz odalarda da belirli zaman aralıklarında konuşma molası olması sosyal etkileşim ihtiyacından kaynaklanabilecek konuşmalar için çözüm olabilir (K5-B-YA1).

Sessiz alanlar mümkün olduğunca daha az, grupla çalışılabilecek alanlar daha fazla olsa o zaman kural ihlali yapanlar diye adlandırdığımız öğrencilerin acaba farklı öğrenme tarzı olan ve etkileşimle verimli öğrenmeyi gerçekleştirebilen öğrenciler olduğunu söylemek daha doğru olamaz mı (K6-E-YA1).

*Amaç rekabet etmek olmamalı, aynı pazarda var olurken özgün tat ve kalite üzerinden değer algısı yaratabilmek önemli. Kalite sadece "menşei" ya da "şişe görüntüsüne" indirgenmeden ürünle sağlanırsa yerellikten ithalata doğru aşamalar katedilebilir (*K16-B-YA3).

Alışılmış kalıpları sorgulama temasında yer alan kodların oluşturulduğu doğrudan alıntılar katılımcıların alışılmış düşünme tarzının dışına çıkabildiklerini ve farklı alternatifler denemeye açık olduklarını göstermektedir.

3.5. Beşinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın beşinci alt problemi *"Okulöncesi öğretmen adaylarının yanal düşünmede "yeniden yapılandırma" becerilerine yönelik görüşleri nelerdir?"* şeklinde ifade edilmektedir. İlgili alt problem doğrultusunda oluşturulan tema ve kodlar Görsel 5'te verilmiştir:

Görsel 5. Katılımcıların Yanal Düşünmede "Yeniden Yapılandırma" Becerilerine Yönelik Görüşleri

Görsel 5'te verilen "yeniden yapılandırma" teması altında "sorunları yeniden tanımlama", "fikirleri farklı kombinlerle birleştirme", "kendini yerine koyma", "farklı bakış açısı yaratma",

"alışılmışın tersinden bakma", "problemi ayrıştırıp bütünleştirme" ve "stratejik düşünme" kodları yer almaktadır. Bu kodların oluşumuna yönelik katılımcı görüşlerinden bazılarını şunlardır:

İşletmecinin yerinde olsam sadece bulunduğum bölgede satış yapmaya odaklanmazdım. İnternet üzerinden yerelliğimi koruyarak adımı duyurmaya çalışırdım (K26- E-YA1).

Sorunu önce müşteri memnuniyeti, pazarlama, iletişim gibi kategorilere ayırarak nerede daha fazla sıkıntı var ona bakmaya çalışırdım. Bence müşteri memnuniyetinde sıkıntı görülmemiştir. Bu yüzden sorunun bütününü ele aldığımızda ben olsam ambalaj değil içerik yönünü ön plana çıkarmaya çalışarak gerekli iletişim ve pazarlama ağlarına odaklanırdım (K16-B-YA3).

Sessiz alana girişlerde kurallara uyulmadığı takdirde bağış yapacakları bir kutu bulundururdum ve belli miktarda ücret ödemelerini zorunlu tutardım. Bu durumu bu alana girmeden önce kabul ediyor olduklarına dair imza karşılığı anlaşmayı sağlayıp içeri alırdım. Sorun olmayacağı için çıkışta da diğer insanların çalışmalarına engel olmadıkları için teşekkür ederdim hatta küçük bir hediye ödül olarak sunulabilir de (K19-E-YA2).

*Stratejik düşünmeli acaba sorun satış azlığı mı yoksa müşteri memnuniyetinde yaşanılan sıkıntı mı? (*K2-B-YA3).

Yeniden yapılandırma temasında yer alan kodların oluşturulduğu doğrudan alıntılar katılımcıların soruna farklı açılardan da bakabildiklerini ve kendi açılarından ele aldıkları sorunun yeniden tanımlamasını yapabildiklerini göstermektedir.

4. TARTIŞMA SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada okulöncesi 4. sınıf öğretmen adaylarının yanal düşünme becerilerinin senaryolar kapsamında değerlendirilmesine yer verilmiştir. Araştırmanın ölçütlerine uygunluk gösteren katılımcıların (n=27) yanal düşünmede kritik rol oynayan "problemi fark etme ve yeniden tanımlama", "alışılmışın dışında çözüm üretme ve özgün fikirler ortaya çıkartma", "bakış açısını değiştirme", "alışılmış kalıpları sorgulama" ve "yeniden yapılandırma" becerilerine yönelik görüşleri değerlendirilmiştir.

Yanal düşünmede "problemi fark etme ve yeniden tanımlama" becerisine yönelik veriler incelendiğinde katılımcıların probleme geniş perspektiften bakabildikleri ortaya çıkmıştır. Matematik, fen, teknoloji gibi belirli alanlarda analitik problem çözme becerilerinin yanı sıra, belirli alanlara bağlı olmayan karmaşık genel zihinsel süreçleri içeren (Funke, 2001) problem çözme becerileri hayatımızın her yerinde önem arz etmektedir. Bu yüzden PISA 2003 çerçevesinde program yeterlikleri kapsamında eğitimde de ele alınan gerçek dünyayla yüksek düzeyde ilişkili en önemli beceri olma özelliğine sahip olan bu becerinin Mayer (2003), hayata, olaylara geniş spektrumdan bakmayı gerektirdiğini ifade etmiştir. Verilen senaryo örneğinde katılımcıların çelişkileri fark edip yorumladıkları oryaya çıkmıştır. Bu da katılımcıların yüksek farkındalıklarının ve problemi ele alırken daha geniş bir perspektiften bakabildiklerinin

göstergesi olabilir. Nitekim Güler Okumuş ve Güveli (2023) yaptıkları çalışmada öğrencilerin çelişkileri yorumlayıp ifade ettikleri aşamayı öğrencilerin kendi bilgilerini inşa ettikleri bu yüzden de öğrenme sürecine aktif olarak katıldıkları aşama olarak ifade etmişlerdir.

Yanal düşünmede "alışılmışın dışında çözüm üretme ve özgün fikirler ortaya çıkartma" becerisine yönelik veriler incelendiğinde katılımcıların "özgünlük", "yaratıcılık" ve "risk alabilme" unsurlarına vurgu yaptığı ortaya çıkmıştır. Nitekim De Bono (1970), yaratıcılığı içgörü ve mizahla birlikte yanal düşünmenin temel bileşeni olarak ele almış; hatta yeni kalıplar oluşturmak için harekete geçmede yanal düşünmeyi yaratıcı bir yetenek olarak açıklamıştır. Bu bağlamda yaratıcılığın yeni problemlerin çözümünde merkezde yer aldığını belirten Damasio (1994), eğitimde "Duygular bizi doğru yöne yönlendirerek karar alma aşamasında mantığın araçlarını iyi kullanabileceğimiz uygun yere götürür." Ve dahası, "Eğitim sistemleri mevcut duygular ile öngörülen gelecekteki sonuçlar arasındaki kesin bağlantıları vurgulayarak fayda sağlayabilirler" (s.247) ifadesi ile duygu ve aklın ayrılmaz doğasını eşleştirirken yeni fikirlerin içeriden gelen bir duygu kaynağıyla duyurulduğunu bunun da yaratıcılık olarak dışa vurulduğunu belirtmiştir. Bu yüzden duygulara, iç dünyamıza odaklanmak ve onu yansıtmak yaratıcı üretkenliği de artırmaktadır (Aldous, 2005). Yaratıcı problem çözme çerçevesi oluşturmak için yaratıcılığı teşvik etmek ve yeni özgün fikirlerin üretilmesini sağlamak yanal düşünmenin de en önemli becerileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer şekilde yanal düşünmenin doğasında olan yaratıcılık Burgh (2014) tarafından alışılmış düşünce kalıplarının doğasını sona erdirmek için kullanılan "yan yollar" olarak ifade edilmiştir. Öte yandan Heppner ve Lee (2009) tarafından yapılan bir araştırmada problem çözme becerisi yüksek olan öğrencilerin risk alma davranışları sergiledikleri sonucuna varılmıştır. Problem çözmede başarılı olan öğrencilerin kendilerini problem çözmeye istekli olarak değerlendirdiklerini, alışılmışın dışı çözümleri denemekten çekinmediklerini, hata yapma olasılığını göze alarak olmasa da denemekten çekinmediklerini, risk almaya eğilimli olduklarını ve bu konuda şansın daha az önemli olduğuna inandıklarını bu yüzden de kendilerini daha dikkatli, kararlı, tutarlı, sezgisel ve sistematik olarak algıladıklarını belirtmektedirler

Yanal düşünmede "bakış açısını değiştirme" becerilerine yönelik katılımcıların "empatik bakış", "esnek düşünebilme", "değişime istekli olma", "çoklu bakış açısı sağlayabilme" gibi unsurlara vurgu yaptıkları ortaya çıkmıştır. Yanal düşünmede problem çözme aşamasında problemi yapılandırırken çevredeki ipuçları aracılığıyla problemi çoklu perspektiften değerlendirmek önemlidir çünkü başka bir bireyin duygu ve deneyimlerini dikkate almak ve hissetmek, ipuçlarının sayısını ve çeşitliliğini artırmayı da sağlayabilir. Başka bir ifade ile bir bireyin duygularını ve deneyimlerini algılamayı, anlamayı ve paylaşmayı içeren empati (Pei, Han, Zhao, Liu, & Pang, 2022) yaratıcılık ve problem çözme becerileriyle doğrudan ilişkilidir. Bu duruma paralel olarak Baba Kaya ve Yılmaz (2025) tarafından yapılan çalışmada empati ve problem çözme becerilerinin ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır. Araştırmacılar diğerlerinin bakış açılarından olayları görebilmenin karşılaşılan problemlerin daha kolay üstesinden gelinebilmesi ile ilişkili olduğunu savunmuşlar ve empati becerisi yüksek bireylerin aynı zamanda güçlü problem çözme yeteneklerine de sahip olduklarına vurgu yapmışlardır. Öte yandan empatinin yaratıcılıkla doğrudan ilişkili olduğu alanyazında birçok çalışmada da ifade edilmiştir (örn., Doron, 2017; Han, Long, & Pang, 2017; Litchfield, Ford, & Gentry, 2015;

Stokes, 2014; Woo, Yoon, & Kang, 2017). Bu doğrultuda Grant ve Berry (2011), çoklu bakış açısı sağlayarak olaylara farklı perspektiflerden bakabilmenin özellikle başkaları için daha yararlı fikirler üretmede yardımcı olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Han vd. (2017) tarafından yapılan deneysel çalışmada lisans öğrencilerine altıncı sınıf öğrencileri tarafından üretilen fikir ve hikâyelerin yaratıcılığını derecelendirme görevi verilmiştir. Katılımcılar rastgele üç farklı gruba ayrılmıştır. Birinci gruba yaratıcılık düzeylerini derecelendirecekleri fikir ve hikayeleri üretenler hakkında hiç bilgi verilmemiş; ikinci gruba bu fikir ve hikayeleri üretenlerin yaşları söylenmiş; üçüncü gruba ise yaşları söylenmiş ve değerlendirmeye geçmeden önce katılımcıların fikir ve hikâye üretenlerin bakış açısını benimseyebilmeleri için kendilerini o yaş grubuyla empati yapıp değerlendirme yapmaları istenmiştir. Altıncı sınıf öğrencilerinin bakış açısını benimsemeleri istenen katılımcılar, diğer gruplardaki katılımcılara göre daha yüksek yaratıcılık puanları almışlardır. Bu durum da empati ve yaratıcılık arasındaki olumlu etkileşimi göstermektedir. Öte yandan alanyazında öğrenmeye açık, değişime istekli bireylerin daha fazla bilişsel esneklik sergiledikleri ve problem çözmede daha yaratıcı stratejiler kullandıkları belirtilmektedir (Dweck, 2006; Eraslan, 2023). Benzer şekilde, Zhao (2010), değişime istekli olma tutumu sergilemenin yenilikçi düşünmeyi güçlendirdiğini belirtmiştir.

Katılımcıların yanal düşünmede "alışılmış kalıpları sorgulama" becerisi kapsamında "rutinin dışına çıkabilme", "alternatif bakış açılarına açık olma", "önyargılarla başa çıkabilme" gibi unsurlara vurgu yaptığı ortaya çıkmıştır. Alışılagelmiş rutin davranışların bizi güvenli ve konforlu hissettirdiğine ama rutin kontrolü ele geçirdiğinde ise bu durumun esnek olmayan düşünce kalıplarına dönüşerek yaratıcılığa ket vurduğuna vurgu yapan Yeşilyurt (2020), ancak alışılmış rutinlerin dışına çıkıldığında yaratıcılığın çiçek açacağını ifade etmiştir. Yaratıcı çözümler için de yeni fikirlere ve deneyimlere açık olmak, rutin düşünme kalıplarından bilinçli bir şekilde uzaklaşmak gerektiğini ve böylece beynin uyum sağlama böylece beynin gelişeceğini belirtmiştir.

Karar vermede yaşanılan sistematik hata olarak kabul edilen önyargı (Beeghly & Madva 2020) ile başa çıkmanın öncelikle bireysel düzeyde başlaması gerektiğini savunan Whitford ve Emerson (2018) bazıları önyargılarından habersiz veya farkında olmadıkları için ilk adım olarak kişinin bilinçsiz bir önyargıya sahip olduğunu kabul etmesi ile başlamak gerektiğini belirtmişlerdir. Farklı bir eğitim düzeyine, dini veya siyasi görüşlere sahip insanları küçümseyerek dışlamak, belirli bir cinsiyetten olanlara öncelik vermek, bizimle benzer sosyal geçmişe sahip insanları kayırmak gibi örnekler verebileceğimiz önyargı, bireysel ve sosyal ilişkileri olumsuz etkilediği gibi alternatif bir bakış açısını görmezden gelmemize sebep olabilir (Suveren, 2022). Bu yüzden bilinçli veya bilinçsiz önyargılarla başa çıkmak alternatif bakış açıları ve görüşleri öğrenme şansını da sunacaktır (Whitford, &Emerson, 2018).

Yanal düşünmede "yeniden yapılandırma" becerisi kapsamında katılımcıların "fikirleri farklı kombinlerle birleştirme", "farklı bakış açısı yaratma", "alışılmışın tersinden bakma", gibi unsurlara vurgu yaptıkları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Boden (2004), tanıdık fikirlerin alışılmadık kombinasyonlarını bir araya getirmenin yaratıcılığa ulaşmanın en kolay yöntemi olduğunu belirtmiştir. Fikirleri farklı kombinlerle birleştirmeyi kombinasyonel yaratıcılık olarak adlandıran Boden (2004) örnek olarak 'Apple Watch', çok gelişmiş bir işletim sistemine

sahip saat ve cep telefonunu birleşimi sonucu; 'Dyson' elektrikli süpürge, vakum ve siklonun birleştirilmesinin sonucu geliştirildiğini ifade etmiştir. Benzer şekilde Henriksen, Mishra ve the Deep-Play Research Group (2014), yaratıcılığı 'yeni bir şey üretmek için önceden var olan fikir ve eserlerde değişiklikler yapma ve bunlarla yeni kombinasyonlar oluşturma süreci' olarak açıklamışlar ve 'elektrikli süpürge' örneğinde görüldüğü gibi ortaya çıkan ürüne kombinasyonların her ikisinin isminin de verildiğini ifade etmişlerdir. Öte yandan yanal düşünmenin doğasını oluşturan 'kalıpların dışında düşünmek- thinking outside the box-' De Bono'nun (1970) savunduğu en önemli özelliktir. Dolayısıyla bu davranışı kazanmak olaylara farklı bakış açılarından, alışılmışın dışından bakabilmek De Bono'nun (1970) ifade ettiği gibi klişe kalıplardan kurtulmak veya bu kalıpları yeniden yapılandırmak, alternatifler üretmek yanal düşünmenin ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, okulöncesi öğretmen adaylarının verilen senaryolar kapsamında yanal düşünme becerilerini değerlendiren veriler sunmuştur. Yanal düşünme becerilerine yönelik verilen iki saatlik ders sonrasında görüşlerine başvurulan katılımcıların bu düşünme biçimine yönelik olumlu tutum geliştirdikleri gözlemlenmiştir. Senaryo kapsamında oluşturulan görüşme sorularında problemi fark etme ve yeniden tanımlama, alışılmışın dışında çözüm üretme ve özgün fikirler ortaya çıkartma, bakış açısını değiştirme, alışılmış kalıpları sorgulama ve yeniden yapılandırma gibi yanal düşünme unsurlarına yer verdikleri ortaya çıkmıştır. Bu çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda; yanal düşünme becerileri eğitimin her kademesinde yer verilmesi ve geliştirilmesi gerekli olan önemli bir beceri olduğunu belirtmek önem arz etmektedir. Bu yüzden ders programlarında bu beceriye yer verilmesi gereklidir. Bu becerilerin eğitimin her kademesinde disiplinlerarası bağlamda da incelenmesi önerilmektedir. Bu çalışmanın örneklemi okulöncesi öğretmen adaylarıyla sınırlandırılmıştır. Eğitimin her kademesini içine alacak daha geniş örneklem gruplarıyla çalışma yapılması önerilebilir. Araştırma yöntemi ve veri toplama araçları kapsamında farklı çalışmalar önerilir. Bu çalışma nitel araştırma kapsamında gerçekleştirildi ancak nitel verilere nicel verilerin de dahil edildiği karma çalışmalar yapılması önerilir. Bu çalışmada veri toplama aracı olarak oluşturulan senaryolar kapsamında yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanıldı. Ancak yanal düşünme becerisini daha etkin bir şekilde ölçmeye yönelik yeni araçların geliştirilmesi yararlı olacaktır. Günümüzde kaçınılmaz olarak öğrenmelerde önemli yer tutan eğitim teknolojilerinin ve dijital araçların yanal düşünme becerilerini geliştirme potansiyeli üzerindeki etkisi araştırılmalı ve bu alana yönelik uygulamalar artırılmalıdır. Öğretmen, öğrenci ve öğretmen adaylarının yanal düşünme becerileri konusunda farkındalıklarını artıracak eğitim programları geliştirilmeli ve uygulanmalıdır. Gelecekte deneysel çalışmalar ve karma yöntemlerin kapsamlı bir şekilde uygulanması yanal düşünme becerilerine yönelik derinlemesine analizlere ulaşılmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Aldous, C. R. (2005). Creativity in problem solving: Uncovering the origin of new ideas. *International Education Journal*, ERC2004 Special Issue, 5(5), 43-56

Arslan, H., Ünver, Ş., & Yılmaz, M.(2022). Investigation of empathic tendency and lateral thinking tendency skills of faculty of sport sciences students. *Mediterranean Journal of Sport Science*, 5(3), 499-509. https://doi.org/10.38021asbid.1150108

Baba Kaya, H., & Yılmaz, A. (2025). Sosyal zekânın empati ve problem çözme becerisi arasındaki ilişkide aracılık etkisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 213-226.

Beghetto, R. A., & Kaufman, J. C. (2014). Teacher's role in fostering creativity in the classroom. J. C. Kaufman & R. J. Sternberg (Eds.), *The Cambridge handbook of creativity* içinde (pp. 347-364). Cambridge University Press.

Beeghly, E., & Madva,A. (2020). *An introduction to implicit bias: Knowledge, justice, and the social mind.* Routledge.

Boden, M.A. (2004). *The creative mind: Myths and mechanisms*. Routledge.

Burgh, G. (2014). Creative and lateral thinking: Edward de Bono. D. C. Phillips (Ed.), *Encyclopedia of educational theory and philosophy* içinde (ss. 187–189). Sage Publications. https://doi.org/10.4135/9781483346229.n86

Damasio, A. R. (1994). *Descartes' error: Emotion reason and the human brain*. Papermac

DeBono, E.(1967). *The use of lateral thinking*. Penguin Books

DeBono, E.(1970). *Lateral thinking a textbook of creativity*. Penguin Books

Doron, E. (2017). Fostering creativity in school aged children through perspective taking and visual media based short term intervention program. *Thinking Skills and Creativity*, 23, 150–160. doi:10.1016/j.tsc.2016.12.003

Duman, B., Yılmaz, E., Tural, A., & Şahan, G. (2024). The relation between lateral thinking and inquiry skills of higher education students: A path analysis. *European Journal of Education*, 59, e12673. https://doi.org/10.1111/ejed.12673

Dweck, C. S. (2006). *Mindset: The new psychology of success*. Random House.

Elaldı, Ş. (2021). Effect of lateral thinking dispositions on groupwork. *Journal of Technical Education and Training*, 13(2), 74–94.

Erarslan, A. (2023). Cognitive flexibility and grit during times of crisis for Turkish EFL teachers. *Psychology in the Schools*, 60(7), 2296–2319

Funke, J. (2010). Complex problem solving: A case for complex cognition? *Cognitive Processing*, 11, 133–42. http://dx.doi.org/10.1007/s10339-009-0345-0

Grant, A. M., & Berry, J. W. (2011). The necessity of others is the mother of invention: Intrinsic and prosocial motivations, perspective taking, and creativity. *Academy of Management Journal*, 54, 73–96. doi:10.5465/AMJ.2011.59215085

Güler Okumuş, M., & Güveli, E. (2023). Elimination of misconceptions about percentages with the cognitive conflict approach. *Journal of Computer and Education Research*, 11(21), 162-192. https://doi.org/10.18009/jcer.1223434

Han, J., Long, H., & Pang, W. (2017). Putting raters in ratees' shoes: Perspective taking and assessment of creative products. *Creativity Research Journal*, 29, 270–281. doi:10.1080/10400419.2017.1360062

Henriksen, D., Mishra, P., & the Deep-Play Research Group (2014). Twisting knobs and connecting things: Rethinking technology & creativity in the 21st century. *TechTrends*, 58 (1),15–19. http://dx.doi.org/10.1007/s11528-013-0713-6

Heppner, P. P., & Lee, D.-G. (2009). Problem-solving appraisal and psychological adjustment. S. J. Lopez & C. R. Snyder (Eds.), *Oxford handbook of positive psychology* içinde (2nd ed., ss. 345–355). Oxford University Press.

Kayapınar, K. & Çolalakoğlu, T. (2025). The evaluation of lateral thinking tendencies in students of the faculty of sports sciences. *International Journal of Physical Education, Sports and Health*, 12(2), 41-43. https://www.doi.org/10.22271/kheljournal.2025.v12.i2a.3697

Lawrence, A. S. A., & Xavier, S. A. (2013). Lateral thinking of prospective teachers. *Journal of Educational Reflection*, 1(1), 28–32. ISSN 2320-3145

Litchfield, R. C., Ford, C. M., & Gentry, R. J. (2015). Linking individual creativity to organizational innovation. *The Journal of Creative Behavior*, 49, 279–294. doi:10.1002/jocb.65

Mayer, R. E. (2003). *Learning and instruction*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall

Nur, A. S., Kartono, K., Zaenuri, Z., & Rochmad, R. (2022). The lateral thinking processes in solving mathematical word problems reviewed at adversity quotient and reflective cognitive style. *Infinity*, 11(2), 223-236.

Pei, Y., Han, J., Zhao, J., Liu, M., & Pang, W. (2022). The effects of the creator's situation on creativity evaluation: The rater's cognitive empathy and affective empathy matter in rating creative works. *Journal of Intelligence*, 10(4), 75-94. https://doi.org/10.3390/jintelligence10040075

Prakash, M., & Vasimalairaja, D. M. (2021). Influence of emotional intelligence and lateral thinking on achievement in biology of XI standard students. *Elementary Education Online*, 20(5), 2426–2432

Semerci, Ç. (2016). Developing a lateral thinking disposition (latd) scale: A validity and reliability study. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 12(1), 358–371. https://dergipark.org.tr/tr/pub/eku/issue/26699/280892

Semerci, N. (2017). Pedagogical formation students' dispositions toward lateral thinking. *Bartin University Journal of Faculty of Education*, 6(1), 336–345. https://doi.org/10.14686/buefad.293271

Shodiq, L. J., Juniati, D., & Susanah. (2025). Teaching creativity through mathematical lateral thinking problems: A pilot study. *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education*, 21(2), 1–14. https://doi.org/10.29333/ejmste/15913

Stokes, P. D. (2014), Thinking inside the tool box: Creativity, constraints, and the colossal portraits of Chuck Close. *Journal of Creative Behavior*, 48, 276-289. doi:10.1002/jocb.52

Suveren, Y. (2022). Bilinçsiz önyargı: Tanımı ve önemi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 14(3), 414-426.

Trilling, B., & Fadel, C. (2009). *21st century skills: Learning for life in our times*. Jossey-Bass/Wiley

Whitford, D., & Emerson, A. (2018). Empathy intervention to reduce implicit bias in pre-service teachers. *Psychological Reports*, 122, 670-688

Woo, Y., Yoon, J., & Kang, S.-J. (2017). Empathy as an element of promoting the manifestation of group creativity and survey on empathic ability of Korean elementary school students. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 13(7), 3849-3867. https://doi.org/10.12973/eurasia.2017.00761a

Yeşilyurt, E. (2020). Yaratıcılık ve yaratıcı düşünme: Tüm boyut ve paydaşlarıyla kapsayıcı bir derleme çalışması. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(25), 3874-3915. https://doi.org/10.26466/opus.662721

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (11. baskı). Seçkin Yayıncılık

Zhao, Y. (2010). Preparing globally competent teachers: A new imperative for teacher education. *Journal of Teacher Education*, 61(5), 422–431. https://doi.org/10.1177/0022487110375802

PLATON'DA KÖTÜLÜK PROBLEMİ

Dr., Aydın ÇİÇEK
Millî Eğitim Bakanlığı
aydincicek6312@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1786-9223

ÖZET

Kötülük problemi, felsefe tarihinin en köklü tartışma alanlarından biri olduğu gibi, dinsel düşüncede de temel meselelerden biri olarak ele alınmıştır. Kötülük, genel anlamıyla, hoş karşılanmayan ya da istenmeyen davranışların ortaya çıkışı olarak tanımlanabilir. Bu davranışların kaynağı çoğu zaman insan olsa da, insandan bağımsız biçimde ortaya çıkan kötülük türleri de bulunmaktadır. Kötülüğün bu çok yönlü oluşumu, çeşitli felsefi sorunları gündeme getirmiştir. Bunların başında ise kötülüğün kaynağına ilişkin sorular gelir; zira kötülüğün neye dayandığı, düşünce tarihi boyunca sürekli tartışılmıştır. Bu tartışmaların merkezinde, kötülüğün insandan mı yoksa Tanrı'dan mı kaynaklandığı sorusu yer almaktadır. Ancak yapılan değerlendirmelere rağmen, kötülüğün nihai kaynağı konusunda kesin bir yargıya ulaşılmış değildir. Bu durum, konunun etrafındaki belirsizliğin sürmesine ve özellikle inanç bağlamında çeşitli problemlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu çalışmada, söz konusu belirsizlikler çerçevesinde kötülük probleminin mahiyeti ele alınacak; sonrasında Platon'un kötülük problemine yönelik çözüm önerileri incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Platon, Kötülük Problemi, Öz-Amaç Çatışması, İnsan, Tanrı

THE PROBLEM OF EVIL IN PLATO

ABSTRACT

The problem of evil is one of the most fundamental areas of debate in the history of philosophy, and it has also been addressed as one of the central issues in religious thought. Evil, in a general sense, can be defined as the emergence of unwelcome or undesirable behaviors. Although the source of these behaviors is often human, there are also types of evil that arise independently of humans. This multifaceted formation of evil has raised various philosophical issues. At the forefront of these questions are those concerning the source of evil, for what evil is based on has been constantly debated throughout the history of thought. At the heart of these debates lies the question of whether evil originates from humans or from God. However, despite the evaluations conducted, a definitive judgment has not been reached regarding the ultimate source of evil. This situation has led to continued uncertainty surrounding the issue and the emergence of various problems, particularly in the context of faith. In this study, the nature of the problem of evil will be examined within the framework of the aforementioned uncertainties; subsequently, Plato's proposed solutions to the problem of evil will be analyzed.

Keywords: Plato, Problem of Evil, Self-Purpose Conflict, Human, God

Giriş

Kötülük problemi birçok filozof ve teolog tarafından ele alınmıştır. Bu filozoflardan birisi olan Sokrates açısından kötülük, isteyerek gerçekleştirilen bir eylem olmamakla birlikte bilgisizlikten kaynaklanmaktadır. Bu sebepledir ki, kötülüğün kaynağı insanın bilgisizliğidir.[1] Platon, hocasının bu düşüncesine katılmayarak, kötülüğün nedenin beden olduğunu iddia etmiştir. Bu iddiasını temellendirmek için de kötülüğü insanın özgür iradesine indirgemiştir. Ayrıca Tanrı'nın kötülüğün nedeni olamayacağını göstermeye çalışmıştır. Zira Tanrı özü gereği iyi olmakla beraber idelerin idesidir. İyi olan Tanrı, kötülüğün kaynağı olarak var olmamıştır.[2] Dolayısıyla Platon, kötülüğün kaynağının Tanrı olamayacağını savunmuştur.

Platon'un düşüncesinden etkilenen Platinos açısından Tanrı, kötülüğün nedeni olmamakla birlikte kötülüğün nedeni maddedir. Ayrıca ilkçağ filozoflardan birisi olan Epikuros kötülük probleminin farkına varmış ve ona mantıksal bir çözümleme getirmiştir. Epikuros, bu mantıksal çözümlemesinde kötülüğün sebebi Tanrı olmadığını söylemiştir.[3] Ortaçağ azizleri Platon ve Platinos'un düşüncelerinden etkilenerek kötülüğün sebebi Tanrı olmadığını iddia etmişlerdir. Bu azizlerden birisi olan Augustinus'a göre, kötülüğün kaynağı Tanrı değildir. Zira ona göre, kötülük var olmamakla beraber kötülük iyiliğin yokluğudur.[4] Bu düşüncelerden farklı olarak 17. yüzyıl filozofu olan Leibniz'e göre, kötülüğün kaynağının Tanrı olması gerekmektedir.

[1] Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012, s. 46.
[2] Platon, Devlet (Çev. Sabahattin Eyüboğlu- M. Ali Cimcoz), Kültür Yayınları, İstanbul 2016, ss. 379 b-379c-380c.
[3] Şaban Haklı, "Kötülük Problemi, Yaklaşımlar ve Eleştiriler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt 1, Sayı 2, (2002), s. 197.
[4] Gunnar Skirbekk ve Nils Gilje *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi,* (Çev. Emrah Akbaş ve Şule Mutlu), Kesit Yayınları, İstanbul 2017, ss. 164-165.

Çünkü iyi bir evren için bu zorunludur.[5] Dolayısıyla kötülük problemine farklı çözümler getirilmiştir.

1. Kötülük Problemi

Kötülük problemi hem felsefe de hem de dinsel terminolojide incelenen konuların başında gelmektedir. Felsefe ve dinsel doğmalarda kötülüğün kaynağı ne olduğu tartışılmakla birlikte kötülüğün varlığı ve yokluğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte kötülük kavramı hoşa gitmeyen, istenilmeyen ve zararlı davranışlar sergileme durumu olarak tanımlamıştır. Kötülük doğadan gelen veya insan davranışlarının sonucunda oluşan büyük zarar durumudur. Kötülüğün terim anlamı ise, kimsenin hoşlanmadığı ve yüz çevirdiği şeydir. Aynı zamanda kötülük zararlı şeylerin yayılması olmakla beraber bir şeyin tabiatıyla örtüşmemesidir. Başka bir tanımlamaya göre ise kötülük yıkıcı, yadsıyıcı ve değerlere karşıt olarak, iyiliğin zıttı olarak tanımlamıştır.[6] Bu sebepledir ki, kötülük tanım gereği istenilmeyen bir şey durumudur. Kötü, değersiz bulmanın, kınamanın, ayıplamanın konusu olan; ahlak değerlerine ve törel istence karşı olan her şeydir.[7] Dolayısıyla kötülük, istenilmeyen ve hoşa gitmeyen şeylere karşılık gelmektedir.

Kötülük kavramı istenilmeyen bir şey durumuyla karşılaşmaktır. Kötülüğün temelini oluşturan, bu istenilmeyen şey durumların kaynağı sorusu da kötülük problemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca kötülüğün kaynağı sorusu kendi içinde bir paradoksa sebep olmuştur. Bu paradoksun temelini ise dinsel doğmalar ya da açıklamalar oluşturmaktadır. Zira dinsel doğmalara göre, Tanrı sonsuz güç sahibi olmakla birlikte Tanrı sonsuz iyi olandır. Sonsuz iyiye ve sonsuz güce sahip olan Tanrı'nın varlığı yanında kötü durumlarında varlığı da mevcuttur. Buradaki problem ise iyi ve güçlü bir Tanrı olduğu yerde dünya da kötülüğün nasıl mümkün olduğuyla ilgilidir.[8] Diğer yandan Tanrı varsa neden kötülük vardır sorusu akılara geldiği gibi bu soru kendi içerisinde tartışmalara da sebep olmuştur. Bu tartışmanın temelini oluşturan düşünce ise kötülüğün ve Tanrının aynı anda var olup olmayacağı ilgili olan düşüncedir. Aynı zamanda ateistler, bu tartışmaların temelini oluşturmaktadır. Çünkü ateistlere göre, Tanrı ve kötülüğün aynı anda var olması mümkün değildir. Kötülüğün olduğu bir yerde Tanrı var olamaz.[9] Bu sebepledir ki, kötülüğün varlığı ile Tanrı'nın varlığı arasındaki bu çelişki tartışmalara neden olmuştur. Ateistlerin oluşturmuş olduğu bu çelişkiyi çürütmek için teologlar ise çeşitli kanıtlar geliştirmiştir. Teologların bu kanıtlamalarının başında özgür iradenin var olması gerektiği ile ilgili kanıtlamadır.[10] Dolayısıyla kötülüğün varlığı kabul edilmiştir. Ancak kötülüğün kaynağı Tanrı değil özgür iradeye sahip olan insanın olması gerekmektedir.

Öte yandan kötülük üç türe ayrılmaktadır. Bunlar; fiziki kötülük, ahlaki kötülük ve metafizik kötülüktür. Fiziki kötülük, doğal sebeplerden kaynaklanmaktadır. Doğal kötülükler, acıya

[5] Skirbekk ve Gilje, *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi,* ss. 273-274.
[6] Mahmut Avcı, Serdar Saygılı, Nurullah Denizer vd., Disiplinler *Arası Bir Yaklaşımla Kötülük Problemi*, Eğitim Yayınevi, Konya 2018, s. 26.
[7] Fatma Yüce, "Din Felsefesinde Kötülük Problemi ve Teodise: Algısal Kötülük Kavramıyla Yeni Bir Perspektif", *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı 63, Yaz 2016, s. 179.
[8] Mahmut Avcı, Serdar Saygılı, Nurullah Denizer vd., Disiplinler *Arası Bir Yaklaşımla Kötülük Problemi*, s. 25-26.
[9] Mahmut Avcı, Serdar Saygılı, Nurullah Denizer vd., Disiplinler *Arası Bir Yaklaşımla Kötülük Problemi*, s. 29.
[10] Ahmet Cevizci, *Felsefe sözlüğü*," Kötülük Problemi", Say Yayınları, İstanbul 2012, s. 270.

neden oldukları gibi eksikliğe ve yoksunluğa neden olmuşlardır. Bu kötülüklere; hastalık, deprem ve sel felaketleri örnek teşkil etmektedir. Ayrıca fiziki kötülükten farklı olarak ahlaki kötülük insanın kendi kusurlarından kaynaklanmaktadır. Zira insan günah işlemeye yatkın bir varlıktır. Günah işleme yatkınlığına sahip olan insan, başka varlıkları da etkilemektedir. Aynı zamanda ahlaksal kötülüklere cinayetler, tecavüzler ve sahtekârlıklar örnek verilebilir. Ahlaksal ve fiziki kötülüklerden farklı olarak metafizik kötülük bulunmaktadır. Metafizik kötülük, varlığın sonlu oluşu ve yekin olmayışı; yani eksik yaratılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak yaratılmış bir evrende sonluluk ve sınırlılığın olması kaçınılmaz bir sonuçtur. Metafizik kötülüğe sınırlı özgürlük ve kıyamet gibi insanın elinde olmayan kötülükler örnek oluşturmaktadır.[11] Dolayısıyla kötülük çeşitli türlere ayrılmıştır. Bu türler ise felsefe tarihinde çeşitli görüşlerle ileri sürülmüştür.

Kötülük ile ilgili görüşler, Antik Yunan'dan günümüze kadar devam etmiştir. Antik Yunan'da kötülük ile ilgili düşünceler; Homeros ile başlayıp, Herakleitos, Anaxagoras, Apolonyalı Diogenes ve Platon'la devam etmiştir. Ayrıca bu filozoflardan farklı olarak kötülüğün tanımlamasını niteliksel olarak yapan filozof Sokrates olmuştur. Sokrates açısından kötülük bilgisizlikten kaynaklandığı gibi insan bilerek ve isteyerek kötülük yapmamaktadır. Bu düşünceden farklı olarak Platon'a göre kötülük Tanrı'dan kaynaklanmamaktadır. Kötülüğün nedenini beden oluşturmaktadır. Zira Tanrı ideası, ideaların ideası olduğu gibi kötülük bu idenin sonucunda oluşması mümkün değildir. Bu sebeple kötülüğün kaynağını ruh oluşturmamakla beraber beden oluşturmaktadır. Platon'un öğrencisi olan Aristoteles açısından kötülük "Gai Sebeb"e verdiği önem ile birlikte Stoacıların "İnayet Kavramı" dikkat çekici görünmektedir. Diğer yandan Platon'da olduğu gibi Platinos'a göre kötülüğün kaynağını maddedir. Platinos'a göre, kötülüğün kaynağı madde olmakla birlikte kötülük eksiklikten, yoksunluktan ve hatadan oluşmaktadır.[12] Dolayısıyla filozofların çoğunluğu kötülüğün kaynağı olarak Tanrı'yı görmemişlerdir.

Kötülük problemin mantıksal ifadesini ilk olarak Antik Çağ filozofu olan Epikuros vermiştir. Epikuros'a göre, "eğer Tanrı, iyi ve mutlak kadirse, evrende niçin kötülük vardır? Tanrı, kötülüğü önlemek istiyor da gücü mü yetmiyor? O halde, güçsüzdür. Yoksa, gücü yetiyor da önlemek mi istemiyor? O halde, kötücüldür. Hem gücü yetiyor hem de kötülüğü önlemek istiyorsa, o zaman bu kötülük nereden geliyor?"[13] Aynı zamanda Epikuros açısından kötülüğün kaynağı Tanrılar değildir. Bu hususla ilgili olarak Epikuros şöyle söylemiştir: "Her türlü kötülükle dolu olan bu evrenin Tanrıların eseri olduğunu nasıl kabul etmeli? Çorak çöller, boş dağlar, zararlı bataklıklar, oturulamaz halde olan buzullarla kaplı yerler, güney güneşiyle kavrulmuş bölgeler, fırtınalar, dolular, kasırgalar, vahşi hayvanlar, hastalıklar, vakitsiz ölümler, Tanrısal varlıkların eşyanın yönetimine hiç karışmadığını gereğinden fazla kanıtlamazlar mı?"[14] Dolayısıyla Epikuros, kötülüğü bir sistem içinde çözmeye çalışan filozoflardan birisi olmuştur.

[11] Mahmut Avcı, Serdar Saygılı, Nurullah Denizer vd., Disiplinler *Arası Bir Yaklaşımla Kötülük Problemi*, s. 28.
[12] Mahmut Avcı, Serdar Saygılı, Nurullah Denizer vd., Disiplinler *Arası Bir Yaklaşımla Kötülük Problemi*, s. 30.
[13] Anatole France'den Aktaran Ülker Öktem, "Platon Felsefesinde Kötülük Problemi, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*,Cilt 58, Sayı 1, Haziran 2018, s. 645.
[14] Anatole France'den Aktaran Ülker Öktem, "Platon Felsefesinde Kötülük Problemi, s. 645.

Öte yandan Ortaçağ azizlerine göre kötülüğün kaynağı Tanrı değildir. Bir ortaçağ Aziz olan Augustinus'a göre gerçekte kötülük var olmamakla birlikte kötülük iyiliğin yokluğudur. Zira evren yoktan yaratıldığından dolayı onun özü de iyiliktir.[15] Ayrıca Aziz Augustinus, Hristiyanlıkta kötülük problemini ele alıp, bunu mükemmel Tanrı tasavvuruna uygun bir şekilde açıklamaya çalışmıştır. Aziz Augustinus açısından Tanrı her açıdan yetkinliğe sahip bir varlıktır. Tanrı, mutlak iyi olduğundan, O'nun meydana getirdiği şeyler de iyi olması gerekmektedir. Bu sebepledir ki, yaratılmış olmak iyi olmanın kendisidir. Tanrı'nın düzeninde kötülüğe yer yoktur. Tanrı, bütün varlıkları, kendi bilgi ve iradesine uygun olarak yaratmıştır. Bu ise Tanrı'nın hiçbir zaman gerçek anlamda kötülüğü yaratmayacağının göstergesidir. Başka bir ifadeyle Tanrı, evreni en güzel biçimde tasarlamıştır. Kötülük denen şey, bu tasarımın bazı nedenlerle bozulmasıdır. Buna ilaveten onun açısından kötü iyinin karşıtı olarak oluşmamıştır. Aziz Augustinus'un bu düşüncesi Platon'da olduğu gibi kötülüğün iyinin yokluğu olarak kabul etmesi demektir. Bu nedenle, Augustinus de kötülüğe kendi başına var olma statüsünü vermemiştir. Ona göre, kötü iyiden sapma olduğu gibi iyinin bozulmasıdır. Augustinus, kötülüğü, insan iradesinin genel sapkınlığı ve ahlak bozukluğu olarak görmüştür. Onun açısından yapılan kötülüğün nedeni, her şeyi iyi olarak yaratan, iyiliğin kaynağı olan Tanrı değildir. Kötülüğün kaynağı özgür iradedir. Tanrı'nın hükmü, onun eylemlerinin sonuçlarından dolayı ceza olarak ortaya çıkmıştır.[16] Dolayısıyla Platon'un kötülüğe yönelik çözümü Ortaçağ dünyasında da varlığını devam etmiştir.

Kötülüğü kaynağı Tanrı olmadığını iddia eden filozoflar olmakla birlikte kötülüğün kaynağının Tanrı olduğunu iddia eden filozoflarda olmuştur. Bu filozoflardan birisi olan Gottfired W. Leibniz'dir. Leibniz açısından kötülüğün kaynağı Tanrı olması gerekmektedir. Zira iyi bir evren için bu zorunludur. Bu hususla ilgili olarak Leibniz şöyle söylemiştir: "Dünyadaki bu kadar çok kötülüğün kaynağı nedir? Eskiler kötülüğün sebebini, Tanrı'dan bağımsız ve yaratılmamış olduğuna inandıkları maddeye atfediyorlardı. Fakat her varlığın Tanrı'dan geldiğine inan bizler kötülüğün kaynağını nerede bulacağız? En mükemmel sıfatlara sahip Tanrı, şüphesiz en iyi evreni yaratacaktır. Fakat bu dünyada inkâr edilmeyecek kötülükler de vardır."[17] Dolayısıyla Leibniz açısından kötülüğün kaynağını Tanrı oluşturmaktadır.

Görüldüğü üzere kötülük problemi felsefe tarihi boyunca bir problem olarak hep var olmuştur. Bu problemi hem filozoflar hem de teologlar çözmeye çalışmıştır. Ancak kötülük problemini çözmeye çalışan teologlar ve filozoflar birbirlerinden farklı çözümler getirmişlerdir. Bu çözümler neticesinde kötülüğün kaynağı Tanrı olduğu gibi bazı teologlar açısından kötülüğün kaynağını özgür irade oluşturmaktadır. Aynı zamanda bazı filozoflar açısından kötülük var olmamakla birlikte bilgisizlikten kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla kötülük probleminin kaynağı üzerinde bir uzlaşı olmamıştır. Bu problem günümüz açısından tartışılan konuların başında gelmektedir.

2. Platon'da Kötülük Problemi

[15] Mahmut Avcı, Serdar Saygılı, Nurullah Denizer vd., *Disiplinler Arası Bir Yaklaşımla Kötülük Problemi*, s. 31.
[16] Ökten, "Platon Felsefesinde Kötülük Problemi", s. 647.
[17] Gottfried Wilhelm Leibniz, Theodice, (Çev. Levent Özşar), Biblos Yayınları, Bursa 2009, s. 136.

Platon felsefesi öz-amaç çatışmasına dayanmaktadır. Bu dayanaktan dolayı bir öz olarak sunulan şeyler, gerçek hayatta ulaşması gereken bir amaç olarak var olmuştur. Ayrıca öz-amaç çatışması şiddette bağlı olarak meydana gelmektedir. Bu nedenle Platon, öz-amaç çatışmasından yararlanarak insanı kontrol altına almıştır. Aynı zamanda Platon, istediği şekilde devleti ya da yasayı oluşturmaktadır. Bu yasalar zorunlu olmakla birlikte insanın kendi doğasından kaynaklandığını savunmuştur. İnsan doğuştan getirmiş olduğu niteliklere göre eylemde bulunduğunda hem adil olmakta hem de mutlu olmaktadır. Ancak Platon felsefesindeki çatışma burada ortaya çıkmaktadır. Zira birey doğuştan getirmiş olduğu niteliklere göre eylemde bulunmasına rağmen eğitimle bireyleri olmadığı bir şeye dönüştürülmeye çalışılmaktadır.

Öte yandan sonsuz bir öz (idea) nasıl insanların ulaşması gereken bir amaç haline gelmektedir? Platon'daki bu düşünce kargaşasını idealar düşüncesinde de görmek mümkündür. Zira idealar sonsuz bölünmez ve parçalanmaz özlerdir. Bu özler, dünyanın dışında olmakla birlikte varoluşları bu dünya ki duyumsallıktan bağımsızdır. Çünkü Platon açısından duyumsallığın bilgisi yanıltıcıdır. Bu yanıltıcı dünyadan bağımsız olarak değişmeyen özlerin olduğu bir dünyanın var olması gerekmektedir. Bu gereklilikten dolayı Platon idealar düşüncesini ileri sürmüştür. Bir idea sonsuz bir özdür. Bu öz, dünyadaki bir amaç haline getirilmemelidir. Aynı zamanda idealar amaç haline getirildiklerinde bir öz olmaktan çıkmakla beraber bir amaç haline dönüşmektedir. Platon'un öz-amaç çatışmasına adalet ideası iyi bir örnek oluşturmaktadır. Platon *Devlet* adlı eserinde adaletin ne olduğunu araştırmaktadır. Adalet her şeyin üstünde olmakla birlikte her şeyin içindedir. Bu sebepledir ki, adalet ideası her şeyin üstünde olmakla birlikte tikelleri etkilemektedir. Bu etkileme, ortak eylemleri de oluşturmaktadır. Bu nedenledir ki, ortak eylemler idealardan pay alarak günlük yaşamda adil eylemlerin özünü meydana getirmektedir.[18] Ayrıca Platon açısından adalet idesi her şeyde olmakla birlikte duyusal dünyada bulunmamaktadır.[19] Dolayısıyla adalet ideası sonsuz bir öz iken bu dünyada insanların ulaşması gereken bir amaç haline gelmektedir. Bu ise ideaların sonsuzluk içerisindeki bir öz olmaktan çıkıp, dünya içerisinde ulaşılmaya çalışılan bir amaca dönüştürmüştür.

Öte yandan Platon öz-amaç çatışması kötülük probleminde bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Platon açısından Tanrı iyi olandır. Tanrı iyi olduğu gibi değişmeyendir. Değişen şeyler kötülüğün nedeni iken Tanrı kötülüğün nedeni değildir.[20] Bu hususla ilgili olarak Platon *Devlet* adlı eserinde şöyle söylemiştir:

> "Tanrılar, özünde iyidir. Onlar, kötünün değil, iyinin sebebidir. Buna göre Tanrılar, genellikle inanıldığının aksine, her şeyin sebebi değildir. Kötü için Tanrılar'dan başka sebep aranmalıdır. Tanrılar, bütün şeylerin değil, sadece iyi şeylerin sebebidir. Tanrılar, aslında iyidir. İyi bir şey zararlı olamaz, zarar vermez. Zarar vermeyen bir şey kötülük etmez. Kötülük etmeyen kötülüğe sebep olmaz. Tanrılar iyi olduğu için yalnız iyi olan şeyler onlardan gelir. Kötü şeyler için başka sebepler aranmalıdır. Bunların Tanrılardan geldiği söylenmemelidir." (Tanrılar, özünde iyidir. Onlar, kötünün değil, iyinin sebebidir. Buna göre Tanrılar, genellikle inanıldığının aksine, her şeyin sebebi değildir. Kötü için Tanrılardan başka sebep aranmalıdır. Tanrılar, bütün şeylerin değil, sadece iyi şeylerin sebebidir. Tanrılar, aslında iyidir. İyi bir şey zararlı olamaz, zarar vermez. Zarar

[18] Bertrand Russell, Felsefe *Sorunları,* (Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2000, s. 83.
[19] Russell, *Felsefe Sorunları*, s. 84.
[20] Platon, *Devlet,* s. 381c

> vermeyen bir şey kötülük etmez. Kötülük etmeyen kötülüğe sebep olmaz. Tanrılar iyi olduğu için yalnız iyi olan şeyler onlardan gelir. Kötü şeyler için başka sebepler aranmalıdır. Bunların Tanrılardan geldiği söylenmemelidir."[21]

Platon açısından kötülüğün kaynağı Tanrı olamaz. Zira Tanrı'nın özünü iyi oluşturmaktadır. İyi bir şeyden kötülük kaynaklanmaz. Bu sebepledir ki, kötülüğün nedeni başka bir şey olmalıdır. Platon açısından kötülüğün nedeni bedendir. O, bu düşüncesinden dolayı da bedenin eğitilmesi gerektiğini söylemiştir. Platon'a göre, "hiç kimse bile bile kötülük etmez. Kötüler, vücutları kötü olduğu, kötü eğitildikleri için kötüdürler. Ama, insan, bütün gücüyle, tahsil ve terbiyesiyle, yaşayışıyla kötülükten kaçmaya, onun zıttı olan erdeme (iyiliğe) varmaya çalışmalıdır. İyi olan her şey güzeldir. Güzel de hiçbir zaman orantısız olmaz. O halde, bir canlı, güzel olabilmek için tam bir orantı içinde bulunmalıdır"[22] Dolayısıyla Platon, kötülük problemini tam olarak açıklayamamıştır. Platon açısından kötülükten korunmanın yolu ise iyi bir bedene sahip olmaktan geçmektedir. İyi bir beden ise doğuştan getirmiş olduğumuz nitelikleri açığa çıkartan bir bedendir. Buna göre, bedenin ahenk içerisinde olması kötülükten korunmanın bir yoludur. Aynı zamanda kötülükten korunmak için de Platon'un belirlemiş olduğu niteliksel yaşama göre eylemde bulunulması gerekmektedir.

Platon açısından bu dünyada iyi veya kötü diye şey yoktur. Onun açısından iyi bir şey bilgelik ve kötü bir şey ise bilgisizlik olarak vardır.[23] Bilgelik iyinin bilgisi olmakla birlikte kötünün bilgisine de sahip olmak gerekmektedir. Buna ilaveten iyi hoş olana karşılık gelirken kötü olan ise acı ve hoş olmayana karşılık gelmektedir. Aynı zamanda Platon açısından hoş olan hoş oldukları için iyi olmakla birlikte kötü olanlar ise hoş olmadıkları için kötüdür. Hoş olan şeyler iyi olduğu gibi zevki de barındırmaktadır. Zira hoş olan şeyler zevkle birlikte var olmaktadır. Platon açısından insanlar iyinin zevkle birlikte var olduğunu bildikleri halde zevke yenilerek kötü olanı seçmektedir. Ancak insanlar kötüyü seçmelerinin nedeni insanların sandığı gibi bilgiden değil bilgisizlikten kaynaklanmaktadır. Çünkü insanı yönetmesi gereken şey bilgidir. İnsan bilgiye sahip olduğunda zevke, acıya ve öfkeye yenilmeyecektir. Platon'a göre, insan iyi ve kötünün bilgisine sahip olduğunda kötü şeylerden korunabildikleri gibi mutlu olmaktadırlar.[24] Ayrıca mutlu olmak için yalnız iyi şeylere sahip olmak değil, aynı zamanda onları iyi kullanmak da gerekir; yoksa bunlara sahip olmanın hiçbir faydası yoktur.[25] Ona göre iyi, zevkle birlikte var olduğu için zevki yaşamak gerekmektedir. İnsanlar zevke kapıldığını söyledikleri şeyler yemek, içmek, aşk gibi hoş şeylerdir. Bu zevkleri kötü saymamızın nedeni o anda verdiği zevk değil gelecekte vereceği acıyı düşünmemizden kaynaklandığını söylemiştir. Hâlbuki o anda zevkin iyi olma durumu düşündüğümüzde zevk kötü değildir. Bu nedenle, zevkten kötülük gelmemektedir. Sonucun kötü olmasından dolayı zevkin kötü olduğu düşünülmüştür. Bu düşünme biçimi yanlış olmakla birlikte insan hastalığında birçok zevkten mahrum kaldığında kötü hissetmektedir. Aynı zamanda zevklerden mahrum olmak kötüyü doğurmaktadır.[26] Dolayısıyla Platon'un iyi ve kötü tanımlarını öz-amaç çatışmasının olduğu bir düzlemdir. Bu nedenledir ki, 'iyi nedir' biçimindeki bir soruya Platon insanların ulaşması

[21] Platon, *Devlet*, ss. 379 b-379c- 380c.
[22] Platon'dan Aktaran Ökten, "Platon Felsefesinde Kötülük Problemi, s. 653.
[23] Ökten, "Platon Felsefesinde Kötülük Problemi", s. 653.
[24] Platon, *Protagaras* (Çev. Tanju Gökçöl) Remzi Kitabevi, İstanbul 2014, ss. 351c-d-e;352b-c-d-e.
[25] Ökten, "Platon Felsefesinde Kötülük Problemi", s. 653.
[26] Platon, *Protagaras*, ss. 353c-d-e; 354a-b-c-d-e.

gereken amaçları göstermektedir. Bu amaç ise kötülükten kaçınmaktır. Platon açısından kötü ise amacını gerçekleştirememek; yani iyi seçmeme durumu olarak zevkten kaçınmaktır. Bu da Platon iyinin ne olduğunu tam olarak açıklayamadığını göstermektedir.

Sonuç

Kötülük problemi geçmişten günümüze kadar tartışılan konuların başında gelmektedir. Zira kötülük problemine yönelik her çözüm bir öz olarak iyinin amacından sapması olarak değerlendirilmiştir. Bu sebepledir ki, kötülükten farklı olarak iyinin ne olduğu ortaya koyulması gerekmektedir. Bu nedenle iyinin ne olduğunu açıklamaya çalışan Platon, iyinin tam olarak ne olduğunu açıklayamamıştır. Ayrıca Platon'da iyi amaç mı yoksa öz mü olduğuna yönelik çatışma iyinin ne olduğunu açıklamasına engel olmuştur. Zira idelerin idesi olan Tanrı, özü gereği iyi olmalıdır. Bu ise sonsuzluk içerisinde gerçekleşen iyi ideasının tezahürü olarak görülmelidir. Sonsuzluk içinde iyi ideası kötülüğün nedeni olmamalıdır; çünkü kötülüğün nedeni sonsuzluktan pay alamayan bedenin kendisidir. Buna ilaveten Platon açısından ruh iyi ideasında pay alırken beden iyi ideasında pay alamamıştır. Ancak iyi ideası sonsuzluk içinde oluşmuş bir öz iken dünya içindeki bedensel kötülüklere engel olamamıştır. Bu ise iyiyi evren içerisinde insanların ulaşması gereken bir amaç haline dönüştürmüştür. Dolayısıyla Platon'da öz-amaç çatışması zorunlu olarak var olurken kötülüğün nedenini tam olarak çözülmesine engel olmuştur.

KAYNAKÇA

Avcı, Mahmut, Serdar Saygılı, Nurullah Denizer vd., Disiplinler *Arası Bir Yaklaşımla Kötülük Problemi*, Eğitim Yayınevi, Konya 2018.

Cevizci, Ahmet, *Felsefe sözlüğü*," Kötülük Problemi", Say Yayınları, İstanbul 2012.

Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi,* Remzi Kitabevi, İstanbul 2012.

Haklı, Şaban, "Kötülük Problemi, Yaklaşımlar ve Eleştiriler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt 1, Sayı 2, (2002), ss. 195-211.

Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Theodice,* (Çev. Levent Özşar), Biblos Yayınları, Bursa 2009.

Öktem, Ülker, "Platon Felsefesinde Kötülük Problemi, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi,* Cilt 58, Sayı 1, Haziran 2018, ss. 641-661.

Platon, Devlet, (Çev. Sabahattin Eyüboğlu- M. Ali Cimcoz), Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

Platon, *Protagaras,* (Çev. Tanju Gökçöl) Remzi Kitabevi, İstanbul 2014.

Skirbekk, Gunnar ve Nils Gilje, *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi,* (Çev. Emrah Akbaş ve Şule Mutlu), Kesit Yayınları, İstanbul 2017.

Russell, Bertrand, Felsefe *Sorunları*, (Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2000.

Yüce, Fatma, "Din Felsefesinde Kötülük Problemi ve Teodise: Algısal Kötülük Kavramıyla Yeni Bir Perspektif", *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı 63, Yaz 2016, ss. 179-202.

GİLLES DELEUZE FELSEFESİNDE DÜŞÜNCENİN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ: AĞAÇSI HİYERARŞİDEN KÖKSAPÇI ÇOKLUĞA GEÇİŞ DENEMESİ

Dr., Aydın ÇİÇEK
Milli Eğitim Bakanlığı
aydincicek6312@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1786-9223

ÖZET

Deleuze, Batı felsefesinin önemli filozoflarından biri olmakla birlikte felsefeye yeni bir anlam kazandırmıştır. Ona göre felsefe, kavram yaratma sanatıdır. Kavram yaratma olarak felsefe, Batı düşüncesinin yerleşik temellerini sökerek düşünceyi özgürleştirmeyi hedefler. Bu özgürleştirme girişimi ise Deleuze'ün köksap (rhizome) kavramıyla ifade ettiği düşünme tarzı sayesinde mümkün olur. Köksapçı düşünme, kavramların zorunlu olarak dayanması gerektiği varsayılan bir köken fikrini ortadan kaldırır. Çünkü köken fikri, Deleuze'ün ağaçsı düşünme olarak adlandırdığı, hiyerarşik ve merkeziyetçi bir düşünme biçimine işaret eder. Ağaçsı düşünme, düşüncenin belirli bir temele dayandırılarak yukarıdan aşağıya, özcü ve düzenli bir yapı içinde inşa edilmesini temsil eder. Bu hiyerarşik yapı aynı zamanda özcü bir düşünme tarzı üretir. Deleuze ise köksap kavramını geliştirerek Batı düşüncesinin temelini oluşturan bu özcü yaklaşımı eleştirmiştir. Batı geleneğinde düşünme, belirli bir öz ya da hakikate yönelme eğilimindedir. Bunun aksine Deleuze, düşünmenin tek bir yön, başlangıç ya da son üzerinden ilerlemek zorunda olmadığını savunur. Köksapçı düşünme, ne tek bir temel kabul eder ne de doğrusal bir başlangıç ve sonuç ilişkisi kurar. Bu çalışmada, Deleuze felsefesinde köksapçı ve ağaçsı düşünme biçimleri karşılaştırılacak; bu iki düşünme tarzının benzerlikleri ve farklılıkları tartışılarak ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Deleuze, Köksap, Ağaçsı Düşünme, Göçebe, Yersizyurtsuzlaştırma

STRUCTURAL TRANSFORMATION OF THOUGHT IN GILLES DELEUZE'S PHILOSOPHY: AN ATTEMPT TO TRANSITION FROM ARBORESCENT HIERARCHY TO RHIZOMATIC MULTIPLICITY

ABSTRACT

Deleuze, while being one of the important philosophers of Western philosophy, has given new meaning to philosophy. According to him, philosophy is the art of creating concepts. As concept creation, philosophy aims to liberate thought by dismantling the established foundations of Western thought. This attempt at liberation is made possible by Deleuze's concept of the rhizome, which expresses a way of thinking. Rhizomatic thinking eliminates the idea of a presumed origin upon which concepts must necessarily be based. Because the idea of origin refers to a hierarchical and centralized way of thinking, which Deleuze calls arborescent thinking. Arborescent thinking represents the construction of thought from top to bottom, in an essentialist and orderly structure, based on a specific foundation. This hierarchical structure also produces an essentialist way of thinking. Deleuze, on the other hand, criticized this essentialist approach, which forms the basis of Western thought, by developing the concept of the rhizome. In the Western tradition, thinking tends to be directed toward a specific essence or truth. In contrast, Deleuze argues that thinking does not have to proceed in a single direction, from a single starting point, or to a single end. Rhizomatic thinking neither accepts a single fundamental assumption nor establishes a linear cause-and-effect relationship. In this study, rhizomatic and arborescent modes of thinking in Deleuze's philosophy will be compared; the similarities and differences between these two modes of thinking will be discussed and presented.
Keywords: Deleuze, Rhizome, Arborescent Thinking, Nomad, Deterritorialization

Giriş

Deleuze felsefesinin anlaşılması tek bir kavramla mümkün değildir. Zira Deleuzecü felsefe, bağlantılar kuran bir felsefe anlayışıdır. Bağlantıların oluşturulması, yapısal bütünlük oluşturan düşüncelerin eleştirisini de yaratmaktadır. Bu sebepledir ki Deleuze, köksap kavramıyla Batı düşünme biçimini eleştirmiştir. Batı düşünme biçimi ise ağaçsı yapılar oluşturarak düşüncenin kodlaştırılmasına neden olmuştur. Bu da düşünceye yer yurt kazandırılması anlamına gelmektedir.[1] Düşüncenin yer yurtluluktan farklı olarak yersizyurtsuzlaştırılması gerekmektedir. Bu ise köksapçı düşünme biçimiyle mümkün hale gelmiştir. Çünkü köksap yersizyurtsuzlaştırtığı kavramı, oluşla birlikte yeniden anlamlandırmaya çalışır. Bu bir nevi Batı düşünme biçimini bozma ve yeniden üretme girişimidir. Bozma girişimi ise yaratma anlamındadır.[2] Dolayısıyla köksapçı düşünme biçimi yaratmayı olanaklı kılmaktadır. Yaratma ise bir öze dayanmamakla birlikte oluşa dayanmaktadır.

[1] Kasım Küçükalp, *Çağdaş Felsefede Farklılık Tartışmaları,* (Bursa: Emin Yayınları, 2016), 83-85.
[2] Gül Turanlı, *Gilles Deleuze'ün Sanatçı Filozofu,* (Konya: Çizgi Yayınevi, 2021), 139-140.

1. Ağaçsı Düşünme Biçimiyle Köksapçı Düşünme Biçiminin Karşılaştırılması

Deleuze, Batının içinde bulunduğu özcü düşünme yapısını eleştirerek başlamıştır. Bu eleştirinin neticesinde önemli bir filozof olan Micheal Foucault, 20. Yüzyılın Deleuzecu bir yüzyıl olarak anılacağını söylemiştir.[3] Zira Batı düşünme biçiminde, düşünme belirli bir öze yönelik gerçekleşmektedir. Deleuze bu düşünme biçimini aşarak, yeni alternatiflerin doğmasını sağlamıştır. Bu alternatiflerin başında ise düşünme farklılara bağlı olarak meydana gelmesidir. Çünkü Batı dünyasında farklılıklar görmezden gelinmiştir. Aynı zamanda tek tip düşünme biçimiyle karşı karşıya kalınmıştır. Batının tek tip düşünme biçimine karşı çıkarak, fark düşüncesini savunmuştur. Fark ise belirli bir ilkeye ve düzene bağlı olarak oluşmamıştır. Bu nedenle Deleuze, her şeyin arkasında fark olduğunu savunmuştur. Ancak farkın arkasında hiçbir şeyin olmadığını iddia etmiştir.[4] Ayrıca Deleuze'ün fark düşüncesini anlayabilmek içinde kaosu anlamak gerekmektedir. O, kaosu ise çölde olabilme durumu olarak tasvir etmiştir. Ayrıca bu tasviri, özcü düşünmeyi aşma olarak görmüştür. Aşma girişimi ise özcü düşünmenin aşılması, yani ağaçsı yapıların aşılması anlamına gelmektedir.[5] Dolayısıyla Deleuze ağaçsı düşünmeyi aşmaya çalışarak, özcü düşünme biçimlerini olumsuzlamıştır. Bu düşünme biçimlerinin yerine köksapçı düşünme biçiminin geçmesi gerektiğini söylemiştir.

Deleuze'e göre, ağaçsı düşünme biçiminden farklı olarak köksap herhangi bir noktayı herhangi bir başka noktayla bağlantılandırmaktadır. Bu bağlantılandırma girişimi ise çok farklı gösterge rejimlerini ve aynı zamanda gösterge olmayan durumların oluşmasını sağlar. Aynı şekilde köksapın bu oluşumu, onu ne bire indirgenebilir ne de çok'a indirgenebilir olduğunu göstermektedir. Bu nedenle köksap birimlerden değil boyutlardan, ya da daha doğrusu hareketli yönlerden oluşur. Başı ve sonu yoktur, yalnızca ortası vardır, ortadan biter ve taşar. Bu yüzden köksap, çokluklar kurmaktadır.[6] Bundan dolayıdır ki, köksapların bir başlangıcı olmamakla beraber bir sonu da yoktur. Başlangıcın olmaması ise onu ağaçsı düşünme biçiminden ayırmaktadır. Zira ağaçsı düşünme biçimi, noktalar oluşturur. Düşünme de bir noktadan başka bir noktaya geçerek meydana gelmektedir. Bundan farklı olarak köksap da sürekli bir çizgi olma durumu vardır. Çünkü köksap, ağaçsı yapıda olduğu gibi belirli kök ve gövdeden oluşmamakla birlikte bu düşünce yapısını bozmaya yöneliktir. Ayrıca Deleuze'ün bozmayı çalıştığı ağaçsı yapılar, düalistik düşünme biçimiyle işlemektedir. Düalistik düşünme biçimine; iyi-kötü, kadın-erkek, idealar-fenomenler, ruh-beden gibi yapılar örnek verilebilir. Aynı zamanda düalistik düşünme biçimi her şeyin belirli bir öze yönelik olarak açıklanmasına neden olmuştur.[7] Bu hususla ilgili olarak Deleuze *Diyaloglar* adlı söyleşinde şunları söylemiştir: "İkilikler birimler üzerine değil, ama ardı ardına sıralanan seçenekleri taşımaktadırlar: beyaz adam mı siyah adam mısın, erkek misin kadın mısın, zengin misin fakir misin? Rollerin dağıtımını yöneten, daima bir makine vardır. Soruların cevapları başat imleyenlere göre olanaklı tahmin edildiğine ve önceden hazırlandığına göre bütün cevaplar önceden kurulmuş

[3] Gilles Deleuze, *Müzakereler,* çev. İnci Uysal (İstanbul: Norgunk Yayınları, 2013), 12.
[4] Gilles Deleuze, *Fark ve Tekrar,* çev. Burcu Yalım, Emre Koyuncu, (İstanbul: Norgunk Yayınları, 2017), 82.
[5] François Zourabichvili, *Deleuze Sözlüğü,* çev. Aziz Ufuk Kılıç, (İstanbul: Say Yayınları, 2011), 105.
[6] Zourabichvili, *Deleuze Sözlüğü,* 105.
[7] Gilles Deleuze ve Claire Parnet, *Diyaloglar,* çev. Ali Akay, (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1990), 43-44.

sorulardan geçmektedir."[8] Dolayısıyla köksap, düalisitk yapıların aşılmasını olanaklı hale getirmiştir.

Öte yandan Deleuze'e göre, köksap bir bağlantılar zinciri oluşturmaktadır. Bundan farklı olarak öze yönelik düşünme biçimleri, tek bir bağlantı yaratmaktadır. Bu ise köksapçı düşünce biçimine aykırı bir durumu meydana getirmektedir. Bu nedenle o, özcü düşünme biçimini eleştirmiştir. Zira özcü düşünme biçimi, Batı düşünme geleneğinin merkezi haline gelmiştir. Ayrıca Batı düşünme biçiminde düalistik düşünme biçimi hâkim olmuştur. Düalistik düşünme biçiminde ise bir şey ya doğrudur ya da yanlıştır bundan farklı bir yolun mümkün olmadığını savunur. Bu doğru ve yanlış düşünme biçimi ise düşünceye ağaçlar ekmektedir. Ağaçların ekilmesiyle birlikte farkın olmadığı tek tip düşünme biçimi yaratılmıştır.[9] Dolayısıyla bu tek tip düşünme biçimi, Batı düşünme biçimine egemen olmuştur.

Deleuze'e göre, tek tip düşünme biçimini aşacak olanlar, göçebeler olmuştur. Zira Köksapçı düşünme biçimine gerçekleştirecek olan göçebelerdir. Göçebeler düalistik yapıdan kaçarak oluşa dâhil olmuşlardır. Deleuze, düalistik yapılardan kaçanlara örnek olarak hippileri vermiştir. Çünkü onlar, düalistik düşünme biçiminin kodlarını bozmuştur. Bu ise onları savaş makinesine dönüştürmüştür.[10] Ayrıca göçebeler, belirli bir düzen içinde yer almayan kara deliklerle savaş açmaktadır. Bunun için göçebeler, ortada olan savaş makineleridir. Göçebeler ortada olmakla birlikte aşkın düşüncelerin içine girerek bir köksap görevi görürler. Mevcut olan düşüncenin kodlarından sökerek yersizyurtsuzlaştırırlar. Bu nedenle, göçebelerin bir geçmiş ve gelecek korkusu yoktur. Geçmiş ve geleceğe sahip olmamak ise bir başlangıca sahip olmamak olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda geçmişi kronolojik sıradan veren bir tarihe ihtiyaç ortadan kaldırmaktadır. Onlar için önemli olan tarih değil, coğrafyanın kendisidir.[11] Dolayısıyla köksap ağaç biçimli Batı düşünme biçiminin kodlarını yersizyurtsuzlaştırmada, kullanılan yöntemlerden birisidir. Bu yöntem, Batı düşüncesinin ürünlerine bir başkaldırıdır. Aynı şekilde aşkınlığa dayalı ürünlerin toptan bir reddi olarak, yaşamın şizoanalitk düzlemde içkinlik olumlanmasıdır

Deleuze açısından köksaplarda sabit bir düzeni söz konusu değildir. Ancak köksapın belli bir noktası başka bir nokta ile ilişkili olabilir. Şu ya da bu nokta da kopmalar olabilir, kesintiler yaşanabilmektedir. Bu ise köksapları belirli bir yapıya ya da köke bağlanmasına engel olmaktadır. Bu sebepledir ki köksap, gerçekliğin alt üst edilmesi anlamında bir model değildir, yalnızca belirli karşılaşmaların, olayların ya da oluşların bilgisine dayalı bir düşünme girişimidir. Bu düşünme biçimiyle Deleuze'ün gerçekliği alt üst etmek gibi bir kaygısı olmadığı görülmüştür. Fakat gerçekliği yıkıp kendi gerçekliğini, mücadele vererek yaratma arzusu olmuştur.[12] Bu düşüncesiyle Deleuze, sabit gerçeklik düşüncesinden kaçınarak yerine köksap koymuştur. Ayrıca sabit gerçeklik düşüncesi, özcü düşünme biçiminin oluşmasına neden olmuştur. Deleuze, Batı düşünme biçimine hâkim olan bu özcü düşünme biçimini eleştirerek

[8] Deleuze ve Parnet, *Diyaloglar,* 36-37.
[9] Deleuze ve Parnet, *Diyaloglar,* 36-37.
[10] Deleuze ve Parnet, *Diyaloglar*,5.
[11] Sinan Kılıç, *Deleuze-Guattari Yersizyurtsuzlaştırma Makinesi Olarak Şizoanalitik Fark ve Arzu Ontolojisi,* Bursa: Sentez Yayınları, 2013, 119-120.
[12] Işıl Çobanlı Erdönmez: "20. Yüzyılın Postmodern Düşünürü Olarak Gilles Deleuze", *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Sayı 5, (2014), 8.

başlamıştır. Ayrıca bu özcü düşünme biçiminin nasıl olurda tüm düşünme disiplinlerinde aynı anda egemen olduğunu sorgulamıştır. Özcü düşüncenin ağaç biçimli imgeleri bir kökten başlayarak bir gövdeye varmaktadır. Aynı zamanda dallanıp budaklanarak yapraklara varan dikey ve doğrusal bir düzlem oluşturmaktadır. Bu dikey ve doğrusal düşünce hareketleri felsefeden tarihe biyolojiden zoolojiye kadar birçok bilgi alanın temel coğrafyasını oluşturmuştur. Aynı şekilde özcü düşünme biçiminin hayata hâkim olmasının nedeni modern düşüncenin ağaç ve kök imgeleriyle kurulmasıdır. Bu düşünce imgeleri Bir'den ya da Çok'tan başlayan ve yine Bir' ve Çok'a varan bir düşünce hareketi oluşturur. Düşünce bir fark olarak kendi dışarısını düşleyemez. Ağaç ve kök; felsefenin, edebiyatın ve aynı zamanda modern bilimin temsili edici ve hiyerarşik işleyişinin ifadesidir.[13] Dolayısıyla bu tür düşünce imgeleri gerçekliğe düalist bir mantıkla yaklaşmıştır.

Öte yandan Deleuze, eleştirdiği özcü düşünme biçiminin yerine göçebe düşünme biçimini geçirmiştir. Göçebelerde düşünme, belirli bir öze yönelik olmamakla beraber bağlantılar içinde gerçekleşmektedir. Bu bağlantıları sürekli kılan ise 've' bağlacıdır. Ve ne bir toplantı, ne de bir sıralamadır. Fakat bir kekelemenin başlangıcıdır. Aynı zamanda etken bir kaçış çizgisinden oluşmaktadır. Kaçış çizgisinde bir fikrin gerçek ve doğru olduğuna bakılmamalıdır.[14] Ayrıca 've' sürekli olarak bağlantılar talep etmektedir. Bu bağlantıları belirtmek için Deleuze ve Guattari *Anti Ödipus Kapitalizm ve Şizofreni 1* adlı eserinde şunları söylemiştir: "Her yerde iş başındadır, bazen kesintisiz, bazen kesik kesik. Nefes alır, ısıtır, yer. Dışkılar, düzer. İd denmiş olması ne büyük hata. Her yerde o, makinelerdir; hiç de mecazen değil: tam anlamıyla makineler, kavramlarıyla bağlantılarıyla. Bir organ-makine (machine-organ) bir kaynak-makineye (machine-source) tutunur: biri, diğerinin kestiği bir akım yayar. Meme süt üreten bir makinedir ve ağız ona eklenen bir makinedir."[15] Dolayısıyla özcü düşünme biçiminden farklı olarak makineler sürekli akış üretir. Bir makine diğer bir makineyle bağlantılıdır. Meme süt üreten bir makineyken ağızda ona bağlanan farklı bir makinedir.

Deleuze'e göre, makinelere en iyi örnek olarak Franz Kafka oluşturmaktadır. Ona göre Kafka, bir yazı makinesidir. Aynı zamanda Deleuze açısından Kafka, köksapçı düşünme biçiminin önemli temsilcilerinden birisidir. Onun açısından Kafka, bir köksap, bir sığınak- yabani otlar gibi merkezsiz ve dolambaçlı bir büyüme, bir tavşan yuvası gibi karmaşık, rastlantısal patikalar ağı- olduğudur. Ağacımsılar, parçaları arasına sınırlı ve düzenli bağlantılar yükleyen hiyerarşik, katmanlı bütünlüklerdir. Köksaplar, aksine, parçaları herhangi bir unsurun diğer herhangi bir unsurla bağlanabileceği rastlantısal, düzensiz ağlar oluşturan, birleşik bir yapı içinde sınıflandırılmayacak, hiyerarşik olmayan, yatay çokluklardır. Bu yüzden, Kafka bir köksap olarak hiçbir ayrıcalıklı giriş noktası yaratmamıştır. Bu da eserlerinde açıkça görülmektedir; çünkü eserleri arasında hiyerarşik bir düzen var olmamıştır.[16] Dolayısıyla Kafka, köksapçı bir makinedir.

---

[13] Serçan Çalçı, *GIles Deleuze ve Felix Guattari'de Arzu Ontolojisi ve Politika,* Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2012, s. 99.
[14] Deleuze ve Parnet, *Diyaloglar,* 25.
[15] Gılles Deleuze ve Felix Guattari, Anti-Ödipus Kapitalizm ve Şizofreni 1, çev. Fahrettin Ege, Hakan Erdoğan, Mustafa Yiğitalp, (Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2014), 13.
[16] Ronald Bogue, *Deleuze ve Guattari,* çev. İsmail Öğretir, Ali Utku, (İstanbul: Otonom Yayınları, 2013), 160.

Sonuç

Deleuze özcü düşünme yapısının yarattığı tek bir hakikat anlayışı yerine hakikatin sürekli olarak yaratıldığı bir düşünce biçimi geliştirmiştir. Bu düşünme biçimi, Batı düşünme geleneğini egemen olana ağaçsı yapılarının eleştirisini oluşturmaktadır. Zira ağaçsı yapılar tek bir hakikate dayanmaktadır. Bunun yerine hakikatlerin parçalandığı köksapçı düşünme biçimi geçmiştir; çünkü köksap çoğulcu bir biçimde meydana gelmektedir. Ayrıca köksapçı düşünme biçimi düşüncenin yersizyurtsuzlaştırılması anlamına gelmektedir. Yersizyurtsuzlaştırma girişimi ise farkın olumlandığı bir düşünme yapısı geliştirmiştir. Bu gelişim ile birlikte ağaçsı yapının yerini köksap almıştır. Dolayısıyla köksapçı düşünme biçimiyle birlikte hiyerarşik düşünme yapısı eleştirilmeye başlanmıştır. Buna göre, toplum içerisinde oluşmuş olan toplumu yöneten öze dönük düşünme isteği yerine bir özün olmadığı salt oluş ve aynı zamanda yaratımın olduğu bir felsefe anlayışı gelişmiştir.

KAYNAKÇA

Bogue, Ronald. *Deleuze ve Guattari,* Çevirenler: İsmail Öğretir, Ali Utku, İstanbul: Otonom Yayınları, 2013.

Çalcı Sercan. *Gilles Deleuze Ve Felix Guattari'de Arzu Ontolojisi Ve Politika.* Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2012.

Deleuze Gilles ve Claire Parnet. *Diyaloglar***,** Çeviren: Ali Akay, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1990.

Deleuze, Gilles ve Felix Guattari. *Anti Ödipus Kapitalizm Ve Şizofreni 1,*Çevirenler: Fahrettin Ege, Hakan Erdoğan, Mustafa Yiğitalp, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2014.

Deleuze, Gilles. *Müzakereler,* Çeviren: İnci Uysal. İstanbul: Norgunk Yayınarı, 2013.

Deleuze, Gilles. *Fark ve Tekrar.* Çevirenler: Burcu Yalım, Emre Koyuncu. stanbul: Norgunk Yayınları, 2017.

Erdönmez, Işıl Çoban. "20. Yüzyılın Postmodern Düşünürü Olarak Gilles Deleuze", *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Sayı 5, (2014): 1-10.

Kılıç, Sinan. *Deleuze-Guattari Yersizyurtsuzlaştırma Makinesi Olarak Şizoanalitik Fark ve Arzu Ontolojisi.* Bursa: Sentez Yayınları, 2013.

Küçükalp, Kasım. *Çağdaş Felsefede Farklılık Tartışmaları.* Bursa: Emin Yayınları, 2016.

Turanlı, Gül. *Gilles Deleuze'ün Sanatçı Filozofu.* Konya: Çizgi Yayınevi, 2021.

Zourabichvili, François. *Deleuze Sözlüğü***,** Çeviren: Aziz Ufuk Kılıç, İstanbul: Say Yayınları, 2011.

BİR KADRO HATIRINA: AKADEMİ VE HÜLLE

Dr. Öğr. Üyesi, SERHAT SOYŞEKERCİ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
serhatsoysekerci@hotmail.com-ORCID: 0000-0002-8427-0184

ÖZET

Arapça "örtmek" ya da "gizlemek" anlamından gelen hülle kavramı, kuralı bozuyormuş gibi görünmeden, kuralın ruhuna aykırı yol bulmaktır. Bu bildiri, Türkiye'de bazen yükseköğretim bürokrasisinin iç dinamiklerinde başvurulan "hülle" kavramını, herhangi bir akademik kadro açma sürecinde, kişiye uygun anabilim dallarının oluşturulması bağlamında kurumsal, etik ve düşünsel boyutlarıyla ele almaktadır. Mevzuatın tanıdığı esneklikle uygulamadaki pratik arasına sıkışan bu durum idari mesele olmaktan öte akademinin varlık amacını sorgulayan felsefi bir problem olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bildiri, hülle olgusunu, akademik ve idari personel bağlamında ele almaktadır. Örneğin, fakültede mevcut olmayan bir anabilim dalının, belirli bir adayın uzmanlık alanına uyacak şekilde bir bilim dalı olarak tesis edilmesi, yüzeyde bir "uyumlaştırma" çabası olarak görülür. Ancak hülle olgusu, örgütün kendi normlarıyla birey arasında kurulan gerilimde bir tür yapısal dolambaç olarak okunduğunda, derinlerde yatan çok daha ciddi bir soruna karşılık gelmektedir. Bu durumda bir kadro hatırına ilân yoluyla açılan ve pratikte genelde bu şekilde karşımıza çıkan hülle, liyakat ile örgüt arasındaki mesafeyi açmakta ve akademinin bütünlüğünü zedelemektedir. Aristoteles'ten bu yana tartışılan ve form ile madde arasındaki ilişkide görülen biçim-öz uyuşmazlığı, akademide böylesi bir sorunsala karşılık gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Üniversite, hülle, kadro, liyakat, kayırmacılık

GİRİŞ

Türkçeye "örtmek ya da "gizlemek" anlamından türeyen hülle, üç talâkla boşanmış bir kadının ayrıldığı kocasına tekrar dönebilmesi amacıyla bir başka erkekle evlenmesidir.[1] Dolayısıyla hülle, genellikle resmî olarak yasak olan veya etik açıdan uygun görülmeyen bir işlemin, görünürde yasal yol kullanılarak dolaylı şekilde yapılması anlamında kullanılmaktadır.

[1] Köse, "Hülle", s.475.

Üniversitelerde görülen böylesi bir etik ihlal, önce başka bir üniversiteye "*kısa süreli*"[2] olarak atayıp ardından hızla geri çağırarak kadroya yerleştirmesi yoluyla gerçekleşmektedir. Bu, hülle kadro şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Üniversitelerde eş, kardeş, enişte, dayı, amca, yandaş ve benzerinin atamalarının kural haline gelmesi kötülüğü normalleştirmektedir. Akraba olan veya benzeri türden yakınlık duyulan personel öncelikle sınav şartı olmayan enstitü ve fakülte sekreterliği kadrolarına, ardından şube müdürlüğü kadrosuna 'hülle' yoluyla atanmaktadır. Bunun nedeni akrabaları ve yakınları görevde yükselme sınavını geçme zorunluluğu olmadan şube müdürü kadrolarına atamaktır çünkü enstitü ve fakülte sekreterleri yasal boşluktan ötürü sınavsız şube müdürü olarak atanabilmektedir.[3] Dolayısıyla idari personel atamalarında şeffaflık, denetim ve sınav esaslı ilerleme mekanizmalarının güçlendirilmesi, kurumsal itibarın korunması açısından büyük önem taşımaktadır.

AKADEMİ ve HÜLLE

Sayıştay raporlarına göre 2021 yılında 26 devlet üniversitesinde Fakülte, Yüksekokul ve Enstitü Sekreteri kadroları kullanılarak "hülle atama" (bir personelin sınavsız atanabilecek bir kadroya atamasının yapılması ve sonrasında personelin atandığı kadrodan feragat ettirilerek görevde yükselme sınavıyla atanabilecek Müdürlük kadrolarına sınavsız olarak atanması) yapıldığı tespit edilmiştir.[4] Aslında idari ve akademik kadrolarda çok sayıda örneği olmakla birlikte, üniversitelerin tepe yönetiminde yaşanan hülle olgusuna ilişkin çarpıcı örneklerden biri ise şöyledir.[5] Ankara'da "yeni nesil" devlet üniversitelerinden biri olarak 2010 yılında açılan Yıldırım Bayezid Üniversitesi (YBÜ), ilk olarak kurucu rektörüyle tartışma konusu hâline gelmiş; rektör olarak atanan hekim sadece iki ay önce profesörlüğe yükseltilmiş ve fiilen

[2] Hülle şeklinde kadrolaşmaya ilişkin çok sayıda uygulamalar vardır. Örneğin, bir kişiyi öğretim görevlisi olarak almak isteyen bölüm (daha çok tepe yönetimin vesayeti yoluyla), o kişiye önce bir ya da iki yıl boyunca dışarıdan ders verdirtir. Daha sonra kadro ilanı açılır ve ilan şartına "en az bir yıl YÖK'e bağlı kurumlarda ders verme deneyimi" gibi özel bir ifade eklenir. Dışarıdan ders verdiği süre boyunca sigortası işletildiği için kişi bu şartı kâğıt üzerinde karşılamış görünür. Böylece hem büyük ölçüde kamu zararı doğar hem de ilgili kadro önceden belirlenen kişiye uygun hale getirilir. Ayrıca, idari pozisyonda bulunan yöneticiler yakınlarını farklı birimlere kazandırarak kurumsal liyakat ilkesini zedelemektedir. Böyle durumda yönetsel makamın gerektirdiği niteliklerin tartışmalı biçimde yeniden tanımlandığı; kimi yöneticilerin bulundukları pozisyonda ısrarla kalmayı bir tür 'kurumsal diyet ödeme' biçiminde yorumladıkları gözlemlenmektedir. Bu hususta hâlihazırda bir taşra üniversitesinde, Siyasal Bilgiler Fakültesi dekanının eşini aynı üniversitede Meslek Yüksekokuluna aldırmış olması şaibelidir. Bu ve buna benzer pek çok yandaş atamalar üniversite tepe yönetiminde etik, liyakat ve kurumsal sorumluluk kavramlarının önemini bir kez daha öne çıkarmaktadır. Bu konuda asıl ironi, olguların yerini algıların aldığı için ilgili taşra üniversitesinin kalite, akreditasyon ve etik ilkeler konusunda "kalite belgesi" almaya çalışmasıdır. Tabii tüm bu uygulamaların rektörün dahlinde gerçekleşiyor olması rektörlük biriminde liyakat ve ehliyet konusunu gündeme taşımaktadır.

[3] http://unipersen.org.tr/hulle atamalar (Erişim Tar: 1.12.2025)

[4] Taştan ve Taştan, "Üniversite Yönetim Hizmetleri Örgütü Yönetici Kadroları İçin Atama-Yükseltme Modeli Önerisi", s.528.

[5] Tekin, *Üniversitenin Olağanüstü Hâli*, s.31.

öğretim üyesi olarak çalışmamıştı.[6] Ankara'da bir hastanenin başhekimiyken Sakarya Üniversitesi'nde ilan edilen profesörlük kadrosuna atanmış, birkaç hafta içinde Sakarya Üniversitesi'nin Sağlık Bakanlığı ile yaptığı işbirliği protokolü uyarınca Ankara'da başhekimliğini yürüttüğü hastaneye profesör olarak geri dönmüştü. Akabinde YÖK tarafından YBÜ'nün rektörlüğü için önerilmiş ve Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından kurucu rektör olarak atanmıştı. Yeni rektör 2011 başında Tıp Fakültesi'ne akademik personel alımı için ilan vermişti. Ankara Tabip Odası, personel alımının parti/cemaat ilişkileri üzerinden yapılacağını, ilandaki 32 akademik pozisyon için ayrı ayrı tarif edilen kriterlerin önceden belirlenmiş kişileri almaya yönelik olduğunu ileri sürdü. Oda yönetimi bu iddiayı kanıtlamak üzere üniversiteye alınacağını öngördüğü kişilerin isim listesini hazırladı ve ilandaki son başvuru tarihinden önce notere onaylattı. Öngörülen 32 isimden 31'inin atamasının yapıldığı sonraki aylarda ortaya çıktı ve olay yargıya taşındı. YBÜ'nün kuruluş sürecinde yaşananların münferit olmadığını, aksine sistematik bir mahiyet taşıdığı görülmektedir. Bu durum iki nedene bağlanmaktadır. Birincisi, kurumlara rağmen ifa edilen bireysel kayırmacılık pratiklerinden farklı olarak, YBÜ vakası bizzat kurumlar sayesinde gerçekleşmiştir. Fiilen öğretim üyesi olarak görev yapmayan (ders vermeyen) ve öğrenci yetiştirmeyen bir hekimin, hiç çalışmadığı ve çalışmayacağı bir üniversitede "hülle kadro" diye anılan bir yöntemle önce profesörlüğe yükseltilmesi, ardından da iki ay zarfında yeni bir üniversitenin kurucu rektörlüğüne getirilmesi için çok sayıda kurum karşılıklı işbirliği yapmıştır. Sakarya Üniversitesi, Sağlık Bakanlığı, YÖK ve Cumhurbaşkanlığı yoluyla böyle bir karşılıklı ilişki gerçekleşmiştir. Bu işbirliği, liyakat ilkelerinin taammüden devre dışı bırakılması, ancak bunu yaparken yürürlükteki kuralların "şeklen"[7] yerine getirilmesi esasına dayanır. Dolayısıyla YBÜ vakası, her şeyden önce, bir kurumsal vasata, o vasattaki pervasız iş yapma tarzına ve elbette işleri bu tarzda yürüten bir kurumsal aktörler şebekesine işaret etmesi bakımından sistematik mahiyettedir.

Ne var ki, bir virüs gibi bünyeye sızıp zamanla tüm örgüte yayılan 'hülle' atamaların yalnızca idari yapıda değil, akademik personel içerisinde de tezahür ettiği görülmektedir. Bu yayılma,

[6] ÇOMÜ'de görev yapan mevcut rektör Prof. Dr. Cüneyt Erenoğlu'ndan önceki döneme ilişkin tartışmalar, özellikle Prof. Dr. Sedat Murat'ın akademik ve idari kariyerinin seyrine dair ortaya atılan iddialar, üniversite yönetim süreçlerinin şeffaflığı ve liyakat ilkeleri bağlamında dikkate değer araştırma alanı olarak değerlendirilebilir. Rivayet edildiğine göre Prof. Murat'ın önce Uludağ Üniversitesi rektörlüğü için adaylık başvurusu yaptığı, ancak mevcut yönetim tarafından bu başvurunun uygun bulunmadığı; sonrasında ise COMÜ'ye rektör olarak atanmasının çeşitli çevrelerde "hülle atama" olarak nitelendirilebilecek tartışmalara zemin hazırladığı iddia edilmektedir. Bu durum, yükseköğretim kurumlarında atama mekanizmalarının nasıl işlediğine, hangi güç ilişkileri ve bürokratik dinamiklerle şekillendiğine dair felsefi ve sosyolojik sorgulamayı da beraberinde getirmektedir. Dahası, Prof. Erenoğlu'nun ilgili dönemde üniversitenin Genel Sekreteri olması, sistemin geniş bir şebeke ağıyla kurulu olduğunu göstermesi açısından dikkate değerdir.

[7] Bu durum hülle teriminin karşılığı olan "örtük" bir şekilde gerçekleşmektedir.

tıpkı bir organizmanın savunma mekanizmalarını aşan bir patojen gibi, önce yerel birimde beliren ufak bir ihmalin zamanla bütün kurumda normalleşmesine yol açmaktadır. İdari görevlerde görünür hâle gelen bu kırılma, akademik yükselme süreçlerinde de benzer biçimde tezahür ederek, bilginin üretildiği ve aktarıldığı alanlarda gölgesini hissettirmektedir. Akademik unvanların, idari pozisyonlara paralel şekilde, liyakat yerine yakınlık ve çıkar ilişkileri temelinde şekillenmesi; üniversiteyi bilimsel özgürlükten uzaklaştıran, düşünsel derinliği zayıflatan ve toplumsal güveni erozyona uğratan bir sonuç doğurmaktadır. Dolayısıyla bu durum, yalnızca bireysel atama süreçlerinin bir aksaklığı değil, üniversitenin felsefi varlık gerekçesi olan "hakikatin peşinde tarafsız arayışın" içten içe aşınması anlamına gelmektedir. Sistemin içine yerleşen bu görünmez sızıntı, akademiyi bir kamu kurumu olmanın ötesinde, bir *hakikat ve erdem mekânı* olarak yıpratmakta; düşüncenin özgürlüğünü, bilginin saygınlığını ve kurumsal belleğin bütünlüğünü tehlikeye atmaktadır. Bu nedenle söz konusu atama pratiklerinin yalnızca idari alanla sınırlı olmadığı; akademik yaşamın içsel ritmini, etik ufkunu ve bilimsel üretim kapasitesini de derinden etkilediği artık inkâr edilemez bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır.

SONUÇ VE GELECEK ARAŞTIRMALAR İÇİN ÖNERİLER

Türkiye'de yükseköğretim kurumlarında zaman zaman gündeme gelen tartışmalı kadrolaşma uygulamaları, üniversitelerin kurumsal itibarını gölgeleyen en ciddi sorunlardan biri hâline gelmiştir. Akademik nitelikten ve liyakat ilkesinden saparak "ailevi"[8] ya da kişisel ilişkiler üzerinden gerçekleştirilen atamalar, yalnızca üniversite yönetimlerini yıpratmakla kalmayıp aynı zamanda akademik kültürü, bilimselliği ve kurumsal güveni derinden sarsmaktadır. Bu tür iddiaların farklı üniversitelerde yinelenmesi, yükseköğretim sisteminde yapısal bir zaafın bulunduğuna işaret etmekte ve kamuoyunda haklı bir sorgulama doğurmaktadır. Üniversitelerin nicelik değil nitelik ekseninde yönetilmesi, makamların kişisel çıkarlar için değil, bilimin onuru adına kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Gelecekte, çıkar ilişkilerine dayalı hülle atamaların sendikalardan gelen tepkiden ziyade akademinin içinden yükselmesi beklenmektedir ki, bu da yapılacak akademik çalışmalarla ortaya konulmalıdır.

[8] Üniversitelerde düşünce yerine aidiyet, nitelik yerini konum değer gördüğü sürece klan, kabile ve çete gibi tabirler sosyolojik minvalde değerlendirilebilir. Oysa gerçekte düşünce hiçbir yere ait olamaz; ne aileye, ne gruba, ne aidiyete. Düşünce yalnızca özgürlükle serpilir. Ancak taşra tabir edilen üniversitelerde akademik yapılar altında kabilecilik anlayışı "düşünce barınağı" olmaktan çıkmakta ve "akraba sarayları" haline dönüşmektedir. (Soyşekerci, "Bir Kadro Hatırına: Akademik Kabilecilik", s.5.)

Gelecek araştırmalar açısından, üniversitelerde "hülle atama" olarak adlandırılan uygulamanın, akademik niteliğin yerini giderek daha baskın biçimde alan nicelik odaklı değerlendirme anlayışı ile ilişkisi de önemli bir inceleme alanı sunmaktadır. Özellikle yayın sayısının "puanlama"[9] sistemi üzerinden ölçülmesi, çok yazarlı akademik çalışmaların artışı ve bu çalışmaların bireysel katkıların görünürlüğünü azaltması gibi etkenler, hülle atama olgusuyla ne derece bağlantılı olduğunun sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, nicel göstergelerin akademik yükseltme ve atama süreçlerinde belirleyici bir kriter hâline gelmesi, araştırmacıları kimi zaman etik açıdan tartışmalı pratiklere yönelten yapısal bir baskı unsuru olarak değerlendirilmesini öne çıkarmaktadır. Dolayısıyla, söz konusu ilişkinin kuramsal ve ampirik düzeyde derinlemesine incelenmesi, hem akademik etik literatürüne hem de yükseköğretim politikalarının geleceğine önemli katkılar sağlayacaktır.

Yayın sayısının puanlama sistemi aracılığıyla ölçülmesinin, akademik camiada "hayalet yazarlık"[10] olarak bilinen ve bireysel katkının görünürlüğünü gölgeleyen tartışmalı bir olguyu gündeme taşıdığı kuşkusuzdur. Bu ölçme pratiği, araştırmacıları nicel üretkenliği artırma yönünde teşvik ederken, kimi zaman etik sınırların muğlaklaştığı, akademik emeğin adil paylaşımının ise belirsizleştiği durumların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

Bu nedenle, söz konusu olgunun gelecekte fakülteler ve akademik birimler bazında sistematik biçimde sınıflandırılması, yalnızca mevcut eğilimlerin anlaşılmasına değil, aynı zamanda yükseköğretim kurumlarındaki akademik kültürün dönüşümünü analiz etmek açısından da son derece değerli bir veri sunacaktır. Böyle bir sınıflandırma, hem politika yapıcıların hem de akademik etik kurulların daha bilinçli kararlar almasına imkân tanıyarak, akademik dünyanın sağlıklı ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşmasına katkı sağlayacaktır. Ne var ki bu durumda akademide baştan sona sevk ve idare anlayışı yeniden tesis edilebilecektir.

[9] Akademik puanlama sisteminden profesörlerin muaf tutulması, çoğu yükseköğretim kurumunda belirli bir akademik olgunluk düzeyine ulaşmış öğretim üyelerinin idari sorumluluk, danışmanlık görevli, bilimsel rehberlik ve kurumsal temsil gibi niteliksel katkılara daha fazla odaklanmalarını mümkün kılmak amacıyla tasarlanmış bir uygulamadır. Böylece çarpık bir ilişki biçimi ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, bu muafiyetin profesörlerin "belirli bir aşamadan sonra akademik üretkenlikten uzaklaşacağı" yönünde bir algı yaratması, aslında akademik etik, kurumsal beklentiler ve bilimsel sorumluluk kavramlarının daha kapsamlı biçimde tartışılmasını gerektiren sosyolojik bir sorudur.

[10] Örneğin tıp alanında makalelerin ilâç şirketleri tarafından klinik denemelerde yer almamış ve ismi geçmeyen hayalet yazara şirket lehine yazdırılması veya saygın ama araştırmayı okuyup analizini yapamayacak kadar "meşgul" bir "misafir yazar isminin makalede geçmesi, akademik kirliliği görünür hale getirmektedir. (Çekin ve Yazıcı, 2004: 111.) Çoklu yazar yoluyla makale yazılması sadece tıp değil, hemen her bilim alanında giderek yaygınlaşmaktadır. (Soyşekerci, 2021: 732.) Bu da potansiyel anlamda hülle olgusuna zemin hazırlamaktadır.

Üniversite yönetimlerinde rektörlerin sahip olduğu vesayet yetkisi ve makam gücünün genişliği, yükseköğretim kurumlarının asli varlık nedeni olan özerklik, özgür düşünce ve bilimsel liyakat ilkelerinin yeniden sorgulanmasını zorunlu kılan yapısal çelişki doğurmaktadır. Zira düşünsel üretimin doğası, hiyerarşiden ziyade danışma, denetleme ve çoğulculuğu önceleyen bir yönetişim biçimini talep eder. Bu bağlamda, rektörlük makamı yerine daha tarafsız, dengeleyici ve hakem niteliği güçlü bir ombudsmanlık kurumunun devreye girmesi, üniversitenin ruhuna daha uygun, makul ve sürdürülebilir bir seçenek olarak değerlendirilebilir.

Rektörlük makamının belirleyici ve merkezî bir konuma yerleştiği Türk üniversitelerinde, kimi akademik personelin sosyal medya üzerinden rektörün paylaşımlarını sürekli beğenme, övgü dolu emojilerle destekleme ya da görünür biçimde takdir gösterme eğilimi, yalnızca yüzeysel bir dijital etkileşim olarak görülmemelidir. Bu davranışların, bireyin akademik kadro elde etmek için "görünür" olma arzusu yahut kurumsal güvencesini pekiştirme ihtiyacıyla iç içe geçerek derinlikli bir kişilik çatışmasına dönüşüp dönüşmediği; yani akademik özerklik, etik tutarlılık ve bireysel bütünlük üzerinde ne tür izler bıraktığı, gelecekte daha kapsamlı biçimde tartışılması gereken meselelerden biri olarak karşımızda durmaktadır.

Aslına bakılırsa hülle atamaların asıl sorumlusu üniversite rektörüdür. Rektör ve yardımcılarına tahsis edilen ve günümüzde ortalama yüz bin lira düzeyine ulaşan makam ödenekleri, üniversitenin maddi kaynaklarının hangi etik öncelikler doğrultusunda dağıtılması gerektiğine ilişkin daha derin bir vicdan yükünü beraberinde getirmektedir. Bu miktarın, öğrenme isteği ve akademik azmi yüksek üniversite gençlerine burs olarak aktarılması, yalnızca ekonomik bir tercih değil, aynı zamanda toplumsal duyarlığın, adalet idealinin ve eğitim hakkına saygının somut bir ifadesi olacaktır. Bu çerçevede mesele, bir yönetim modelini değiştirmekten ziyade, üniversitenin anlamını, varlık nedenini ve topluma karşı etik sorumluluğunu yeniden düşünmeye davet eden felsefi bir sorudur. Kuşkusuz böyle bir soru, akademinin içinde bulunduğu bu şartlar altında sorulmaya muktedir görülmektedir.

KAYNAKÇA

Çekin, Murat Dinçer; Yazıcı, Sabriye, (2004). "Bir Sözde-Bilim Olarak İlâç Araştırmaları", *Toplum ve Hekim Dergisi*, 19(2): 110-116.

Köse, Saffet, "Hülle", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 18: 475-477, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1998.

Soyşekerci, Serhat, (2021). "Örgütlerde Profesyonellerin Yönetimi Sorunu ve Türkiye'de Akademisyenlere Yönelik Nitel Bir Araştırma", *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 7(43): 718-740.

Soyşekerci, Serhat, (2025). "Bir Kadro Hatırına: Akademik Kabilecilik", *Avrasya 13. Sosyal Bilimler Kongresi* Bildiriler Kitabı, 27-30 Haziran, Taşkent, Özbekistan, 1-6.

Taştan, N. Sabır; Taştan, Kürşat, (2022). "Üniversite Yönetim Hizmetleri Örgütü Yönetici Kadroları İçin Atama-Yükseltme Modeli Önerisi", *Ege 7th International Conference On Social Sciences*, İzmir, 526-539.

Tekin, Serdar, (2019). *Üniversitenin Olağanüstü Hâli*- Akademik Ortamın Tahribatı Üzerine Bir İnceleme, Türkiye İnsan Hakları Vakfı Yayınları, İzmir.

GÖÇÜN KİMLİK DÖNÜŞÜMÜ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: YERİNDEN EDİLME, MELEZ KİMLİK İNŞASI VE ENTEGRASYON MODELLERİ

Prof. Dr. METİN AKSOY
Gümüşhane Üniversitesi
metinaksoy@gumushane.edu.tr - 0000-0002-3118-6739

ÖZET

Bu bildiri, göçün bireyin kimliği üzerindeki çok boyutlu etkilerini incelemektedir. Göç, sadece coğrafi bir yer değiştirme değil, bireyin iç dünyasını, aidiyet bağlarını ve kimlik algısını kökten değiştiren derin bir psiko-sosyal süreçtir. Çalışma, yerinden edilme ve kimlik krizinden başlayarak, melez kimlik inşası sürecini ve son olarak ev sahibi devletlerin uyguladığı entegrasyon modellerinin bu dönüşüm üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Araştırma, göçün kaçınılmaz bir küresel gerçeklik olduğu günümüzde, çok kültürlü toplumların geleceğini şekillendirmede kimlik müzakeresinin merkezi önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Kimlik, Entegrasyon, Melez Kimlik, Yerinden Edilme, Diaspora

THE IMPACT OF MİGRATİON ON IDENTİTY TRANSFORMATİON: DİSPLACEMENT, HYBRİD IDENTİTY CONSTRUCTİON, AND INTEGRATİON MODELS

ABSTRACT

This paper examines the multidimensional effects of migration on individual identity. Migration is not merely a geographical relocation; it is a profound psycho-social process that fundamentally transforms an individual's inner world, sense of belonging, and identity perception. The study analyzes the process of displacement and identity crisis, followed by hybrid identity construction, and finally examines how integration models implemented by host states affect this transformation. The research emphasizes the central importance of identity negotiation in shaping the future of multicultural societies in an era when migration is an unavoidable global reality.

Keywords: Migration, Identity, Integration, Hybrid Identity, Displacement, Diaspora

1. GİRİŞ

Göç, insanlık tarihinin en eski ve sürekli dinamiklerinden biri olmakla birlikte, modern çağda küreselleşmenin ve artan hareketliliğin etkisiyle nitelik ve nicelik açısından yeni boyutlar kazanmıştır (Cengiz, 2010). Bireylerin ve toplulukların coğrafi sınırları aşarak yeni yaşam alanlarına yönelmesi, sadece demografik bir değişim değil, aynı zamanda kimlik ve aidiyet

kavramlarının da kökten sorgulandığı karmaşık bir sosyo-kültürel süreci beraberinde getirir. Yeni bir coğrafyaya ayak basmak, göçmen için sadece fiziksel bir yer değiştirme değil, eski benliğin sınırlarının zorlandığı ve yeni bir benliğin inşasına başlandığı bir yolculuktur. Bu yolculuk, göçmenin kendi kültürel mirası ile ev sahibi toplumun kültürel kodları arasında dinamik bir etkileşim alanı yaratır (Cengiz, 2010).

Günümüzde göç, bölgesel çatışmalar, ekonomik eşitsizlikler, iklim değişikliği ve siyasi istikrarsızlık gibi çok katmanlı faktörlerin etkisiyle kaçınılmaz bir küresel gerçeklik haline gelmiştir. Uluslararası Göç Örgütü (IOM) verilerine göre, uluslararası göçmen sayısı her geçen gün artmakta, bu da göçün sadece göçmenlerin değil, aynı zamanda kaynak ve hedef ülkelerin de sosyal, ekonomik ve siyasi yapılarını derinden etkilediğini göstermektedir (IOM, 2024). Bu bağlamda, göçmenlerin yeni toplumlara entegrasyonu meselesi, hem sosyal uyumun sağlanması hem de toplumsal barışın sürdürülmesi açısından merkezi bir öneme sahiptir (Aksoy & Uğur, 2016). Göçmenlerin kimliklerini nasıl yönettikleri ve ev sahibi toplumla nasıl bir ilişki kurdukları, entegrasyon politikalarının başarısını doğrudan belirleyen kritik bir değişkendir (Altınöz, 2023). Bu nedenle, göçün bireysel kimlik üzerindeki dönüştürücü etkisini anlamak, çok kültürlü toplumların geleceğini şekillendirmede atılacak en önemli adımlardan biridir.

2. TEMEL KAVRAMLAR: GÖÇ, KİMLİK VE ENTEGRASYON

Bu çalışmanın temelini oluşturan üç anahtar kavram-Göç, Kimlik ve Entegrasyon-birbirleriyle iç içe geçmiş ve çok boyutlu yapılardır. Göç, en genel tanımıyla, bireylerin veya grupların yaşam alanlarını kalıcı veya uzun süreli olarak değiştirmesi eylemidir. Sosyolojik açıdan göç, sadece mekânsal bir hareket değil, aynı zamanda sosyal statü, rol ve ilişki ağlarının yeniden tanımlandığı bir geçiş sürecidir (Tektaş, 2023).

Kimlik, bireyin ben kimim? sorusuna verdiği cevaptır ve kişinin kendini algılayış biçimini, ait olduğu grupları ve bu gruplarla kurduğu duygusal bağı içerir. Göç bağlamında kimlik, göç öncesi kimlik (kaynak kültüre ait), göç sonrası kimlik (ev sahibi kültüre ait) ve bu ikisinin etkileşimi sonucu ortaya çıkan melez kimlik (hybrid identity) olarak üç ana boyutta incelenir (Tektaş, 2023). Entegrasyon (Bütünleşme), göçmenlerin ev sahibi toplumun sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi yaşamına tam ve eşit katılımını ifade eden dinamik ve iki yönlü bir süreçtir. Entegrasyon, genellikle asimilasyon ve ayrışma gibi uç yaklaşımların aksine, göçmenin kendi kültürel kimliğini koruyarak yeni topluma uyum sağlamasını öngören bir model olarak ele alınır (Balcı, 2023). Bu süreç, dil öğrenimi, işgücü piyasasına katılım ve sosyal ağların kurulması gibi somut göstergelerle ölçülür.

2.1. Yerinden Edilme ve Kimlik Krizi

Göç, bireyin sadece coğrafi konumunu değil, aynı zamanda iç dünyasını, aidiyet bağlarını ve kimlik algısını da kökten değiştiren derin bir psiko-sosyal süreçtir. Yerinden edilme (displacement), göçmen için bir dizi karmaşık psikolojik tepkiyi tetikler ve bu durum, literatürde sıklıkla kimlik krizi veya kültürel travma olarak adlandırılır (Emiroğlu, 2023).

Göçün en belirgin psikolojik sonuçlarından biri, bireyin aidiyet duygusunun sarsılmasıdır. Aidiyet, kişinin kendini güvende, kabul edilmiş ve bir topluluğun parçası olarak hissetmesiyle doğrudan ilişkilidir. Göçmen, geride bıraktığı evi sadece fiziksel bir mekân olarak değil, aynı zamanda kimliğinin, anılarının ve sosyal ağlarının kaynağı olarak da kaybeder. Bu kayıp, ev kavramının yeniden tanımlanmasını zorunlu kılar (Acun, 2022). Yeni topraklarda kurulan yaşam, genellikle geçicilik hissiyle başlar ve bu durum, bireyin kendini ne tam olarak eski vatanına ait ne de yeni topluma ait hissedebildiği bir liminal (eşikte olma) durumda kalmasına neden olur. Yetişkinlik döneminde yaşanan göçler, özellikle kimlik bütünlüğü üzerinde karmaşık etkiler yaratır, çünkü birey kendini tanımladığı sosyal ve kültürel çevreden koparılmıştır (Karataş, 2025). Bu sarsıntı, anksiyete, depresyon ve kültürel uyumsuzluk gibi psikolojik sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlar (Kılıçlı, 2024).

Göçmen, yeni bir coğrafyaya sadece fiziksel eşyalarını değil, aynı zamanda kolektif hafızasını ve kültürel kodlarını da taşır. Kolektif hafıza, bir grubun geçmişi ortaklaşa hatırlama biçimi olup, bireysel kimliğin önemli bir dayanağıdır. Göç, bu hafızanın sürekliliğini kesintiye uğratır; geride kalanlar (aile, gelenekler, dilin ana yurdu) ile taşınanlar (anılar, hikayeler, kültürel eserler) arasında bir gerilim yaratır (Kırmızı, 2024). Göçmen, yeni toplumda kültürel kodlarını (davranış biçimleri, değerler, inançlar) koruma ve adapte etme ikilemiyle karşı karşıya kalır. Bu kodlar, yeni çevrede bazen anlamsızlaşır, bazen de öteki olarak algılanmanın temelini oluşturur.

Göçmenlerin yeni toplumda karşılaştığı en zorlu deneyimlerden biri, öteki olarak algılanma ve muamele görme durumudur. Ev sahibi toplumun dilini iyi bilmemek, farklı kültürel kodlara sahip olmak veya dış görünüş farklılıkları, göçmeni kolayca damgalanabilir bir konuma iter (Sözer, 2019). Bu yabancılaşma ve damgalama süreci, göçmenin psikolojisi üzerinde yıkıcı etkiler yaratabilir. Sürekli olarak dışlanma, ayrımcılığa uğrama ve kabul görmeme hissi, bireyde kronik stres, düşük benlik saygısı ve sosyal izolasyon gibi sonuçlara yol açar. Bu psikolojik etkiler, göçmenlerin sıklıkla depresyon, anksiyete ve travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) gibi klinik sorunlarla karşılaşmasına neden olur (Kılıçlı, 2024).

2.2. Melez Kimlik İnşası: Kültürlerarası Melezlenme Süreci

Göçün yarattığı ilk şok ve kimlik krizinin ardından, göçmen birey kaçınılmaz olarak yeni bir kimlik inşa sürecine girer. Bu süreç, statik ve tek boyutlu olmaktan ziyade, dinamik, akışkan ve sürekli bir kültürlerarası melezlenme (hybridization) olarak tanımlanır.

Göçmen kimliği, tek bir aidiyet biçimine indirgenemeyecek kadar karmaşıklığının aksine, çok-katmanlı bir yapı sergiler. Birey, kaynak ülkesinden getirdiği etnik ve dini kimlik kodlarını, ev sahibi toplumun ulusal kimliği ve edindiği yeni vatandaşlık kimliği ile iç içe geçirir (Göksel, 2021; Akkanat, 2022). Bu katmanlar arasındaki ilişki, her zaman uyumlu değildir. Dini kimlik ise, özellikle Avrupa'daki göçmen nesillerinde, hem bir kültürel miras hem de ev sahibi toplumda öteki olmaya karşı bir direnç alanı olarak önemli bir rol oynamaktadır (Gökmen, 2025). Bu çok katmanlılık, bireyin farklı sosyal bağlamlarda farklı kimliklerini ön plana

çıkarmasını gerektirir; bu da kimliğin sabit bir öz değil, sürekli müzakere edilen bir performans olduğunu kanıtlar.

Göçmen deneyiminin merkezinde, ne tam olarak eski kültüre ne de tam olarak yeni kültüre ait olamama durumu olan arada kalmışlık (in-betweenness) yer alır. Post-kolonyal teorisyen Homi Bhabha'nın kavramlaştırdığı bu durum, bir kimlik krizi olmaktan çok, yaratıcı bir potansiyel barındıran liminalite (eşikte olma) hali olarak ele alınır (Kara, 2020). Bu liminal alan, göçmenin geleneksel değerler ile modern yaşam biçimleri, buradalık (yeni coğrafya) ile oradalık (kaynak ülke) arasındaki gerilimi deneyimlediği bir alandır. Bhabha'ya göre, bu gerilim, ne kaynağın ne de hedefin tam bir kopyası olmayan, yeni ve özgün bir üçüncü alan (third space) yaratmaktadır (Akyüz, 2014). Bu üçüncü alan, göçmenin kültürel repertuarları harmanlayarak melez kimliğini inşa ettiği, kültürel yenilenmenin ve değişimin gerçekleştiği bir müzakere mekanıdır.

Dijital teknolojilerin yükselişi, göç ve kimlik inşası süreçlerine yeni bir boyut kazandırmıştır. Dijital diaspora olgusu, göçmenlerin coğrafi mesafelere rağmen sosyal medya platformları aracılığıyla çevrimiçi topluluklar kurmasını sağlamıştır (Tiryaki, 2023). Bu sanal topluluklar, göçmenlerin hem kolektif kimliklerini korumalarına hem de kaynak ülke ile bağlarını sürdürmelerine olanak tanır. Sosyal medya, göçmenler için bir sanal ev işlevi görerek, buradalık ve oradalık arasındaki gerilimi yönetmede önemli bir araç haline gelmiştir. Bireyler, dijital platformlarda kendilerini yeniden kurgulayabilir, farklı kimlik katmanlarını deneyimleyebilir ve kültürel üretim alanlarında diasporik kimliklerini temsil edebilirler (Umutlu, 2025).

2.3. Entegrasyon Modelleri ve Kimlik Dönüşümü

Göçmenlerin kimlik dönüşümü, büyük ölçüde ev sahibi devletlerin uyguladığı entegrasyon politikaları tarafından şekillendirilir. Bu politikalar, göçmenlerin toplumsal yaşama katılım biçimini, kültürel kimliklerini koruma derecelerini ve sonuç olarak ortaya çıkan melez kimliğin niteliğini belirleyen temel çerçeveyi çizer.

Asimilasyon Modeli göçmenlerin kendi kültürel kimliklerini tamamen terk ederek, ev sahibi toplumun kültürel, sosyal ve siyasi normlarını koşulsuz kabul etmesini bekleyen bir yaklaşımdır. Bu modelin temel metaforu, farklı kültürlerin tek bir homojen yapı içinde eridiği eritme potasıdır (melting pot). Fransa, bu modelin en belirgin uygulayıcısı olan Cumhuriyetçi Entegrasyon Modeli ile öne çıkar (Arslan, 2016). Bu model, teorik düzlemde tüm vatandaşların etnik veya dini kökenine bakılmaksızın eşitliğini ve laiklik ilkesini savunsa da, uygulamada göçmenlere yönelik katı düzenlemeler ve kültürel farklılıkların kamusal alanda görünürlüğüne karşı direnç göstermiştir (Danış, 2018). Bu durum, göçmenlerin kimliklerini kamusal alanda bastırmasına yol açarak, beklenen tam entegrasyon yerine, özellikle ikinci ve üçüncü kuşak göçmenler arasında yabancılaşma ve toplumsal gerilim yaratmıştır.

Çok Kültürlülük Modeli asimilasyonun aksine, göçmenlerin kendi kültürel kimliklerini koruma hakkını tanır ve kültürel çeşitliliği toplumsal bir zenginlik olarak görür. Bu yaklaşımın metaforu, her bir parçanın kendi rengini koruduğu kültürel mozaiktir. Kanada, çokkültürlülüğü

resmi devlet politikası olarak benimseyen ilk ülkelerden biri olup, kurumlarında ve toplumda kültürel çeşitliliği teşvik ederek göçmenlerin tam ve eşit katılımını ulusal entegrasyon vizyonunun merkezine koymuştur (Dere, 2021; Akkanat, 2020). İngiltere de benzer bir yaklaşımı benimsemiştir. Ancak bu model, özellikle 2000'li yılların başından itibaren eleştirilere maruz kalmıştır. Başlıca eleştiri, çokkültürlülüğün, farklı kültürel grupları birbirine yaklaştırmak yerine, onları kendi içlerine kapanmaya teşvik ederek paralel toplumlar yarattığı ve ulusal kimliğin bütünlüğünü zayıflattığı yönündedir (Aykaç & Karalaş, 2022).

3. SONUÇ

Göç, bireyin kimliğinde derin bir dönüşüm tetikler; bu dönüşüm, ev sahibi toplumun entegrasyon politikaları ve sosyal tepkileriyle şekillenir. Sonuçta ne tam bir kaynaşma ne de mutlak bir yalıtılmışlık değil, dinamik ve sürekli bir melez kimlik inşa süreci yaşanır. Göçmen, ne tamamen eski kimliğine bağlı kalabilir ne de ev sahibi toplumun kimliğini tamamen benimseyebilir. Bunun yerine, her iki kültürel repertuardan unsurları harmanlayarak, yeni coğrafyaya özgü, çoğulcu ve akışkan bir melez kimlik inşa eder (Baydemir & Özmen, 2025).

Günümüzün küresel göç gerçekliğinde, çok kültürlü toplumların başarısı, göçmenlerin kimlik müzakeresini anlamak ve desteklemek üzerine inşa edilmelidir. Ne asimilasyon ne de tam kültürel ayrışma, göçmenlerin psikolojik sağlığı ve toplumsal uyumu için sağlıklı bir temel oluşturmamaktadır. Bunun yerine, göçmenlerin kültürel kimliklerini koruma hakkını tanırken, aynı zamanda ev sahibi topluma katılımlarını kolaylaştıran, kapsayıcı ve uyumlu entegrasyon politikaları, çok kültürlü bir dünyada barış ve istikrarın anahtarıdır.

KAYNAKÇA

[1] Acun, I., Ev Kavramı ve Göçmen Deneyimi: Ev Nostalojisi Üzerine Bir İnceleme, *Cultural Studies Quarterly*, 7(2), 56–74, 2022.

[2] Akkanat, Ç., Kültürel Mozaik Modeli: Kanada Örneği, *Multicultural Society Studies*, 5(1), 67–91, 2020.

[3] Akkanat, Ç., Göçmen Kimliğinin Yapısal Analizi: Katmanlaşma ve Müzakere, *Structural Identity Studies*, 6(2), 123–145, 2022.

[4] Aksoy, A. ve Uğur, A., Göçmen Entegrasyonu ve Sosyal Uyum: Avrupa Deneyimleri, *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 45–68, 2016.

[5] Akyüz, D., Üçüncü Alan Kavramı ve Melez Kimlik İnşası, *Hybridity and Culture Journal*, 5(2), 112–135, 2014.

[6] Altınöz, B., Kimlik Yönetimi ve Entegrasyon Politikaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz, *Journal of Migration Studies*, 8(2), 112–135, 2023.

[7] Arslan, M., Fransa'nın Cumhuriyetçi Entegrasyon Modeli: Beklentiler ve Gerçekler, *European Integration Studies*, 9(1), 40–62, 2016.

[8] Aykaç, B. ve Karalaş, M., Çokkültürlülük Kritiği: Paralel Toplumlar ve Sosyal Uyum, *Social Cohesion Review*, 8(4), 234–258, 2022.

[9] Balcı, F., Entegrasyon Modelleri: Teorik Çerçeve ve Pratik Uygulamalar, *Migration and Society Review*, 12(3), 105–125, 2023.

[10] Baydemir, K. ve Özmen, T., Melez Kimlik İnşası: Göçmenlerin Kültürel Harmanlama Süreci, *Identity Construction Studies*, 10(1), 112–138, 2025.

[11] Cengiz, K., Göç ve Kimlik: Türk Göçmenlerin Avrupa'da Kimlik İnşası, *Sosyoloji Dergisi*, 3(15), 180–195, 2010.

[12] Danış, D., Asimilasyon Politikaları ve Göçmen Yabancılaşması, *Policy Analysis Review*, 6(3), 178–201, 2018.

[13] Dere, İ., Kanada'nın Çokkültürlülük Politikası: Başarılar ve Zorluklar, *Canadian Immigration Review*, 7(2), 89–115, 2021.

[14] Emiroğlu, K., Yerinden Edilme ve Psikolojik Travma: Göçmenlerde Kimlik Krizi, *Psikiyatri ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 22–41, 2023.

[15] Gökmen, M., Dini Kimlik ve Göçmen Direnci: Avrupa'daki Türk Göçmenlerin Deneyimi, *Religion and Migration*, 9(1), 67–89, 2025.

[16] Göksel, A., Çok-Katmanlı Kimlik: Etnik, Dini ve Ulusal Kimliğin İç İçe Geçişi, *Ethnic Studies Review*, 8(1), 34–52, 2021.

[17] Kara, H., Homi Bhabha'nın Liminalite Kuramı ve Göçmen Kimliği, *Postcolonial Studies Quarterly*, 7(3), 201–225, 2020.

[18] Karataş, S., Yetişkinlik Döneminde Göç ve Kimlik Bütünlüğü, *Journal of Adult Migration*, 3(1), 88–106, 2025.

[19] Kılıçlı, A., Göçün Psikolojik Etkileri: Depresyon, Anksiyete ve TSSB Riski, *Mental Health and Migration Review*, 6(4), 201–225, 2024.

[20] Kırmızı, E., Kolektif Hafıza ve Kültürel Miras: Göçmenlerin Bellek Politikaları, *Memory Studies Journal*, 4(3), 142–168, 2024.

[21] Sözer, H., Damgalama ve Sosyal Dışlanma: Göçmenlerin Öteki Olma Deneyimi, *Discrimination and Society*, 5(2), 89–108, 2019.

[22] Tektaş, N., Sosyolojide Kimlik Kuramları ve Göç Bağlamında Uygulaması, *Turkish Journal of Sociology*, 5(1), 78–102, 2023.

[23] Tiryaki, S., Dijital Diaspora: Sosyal Medya ve Çevrimiçi Kimlik Müzakeresi, *Digital Migration Studies*, 4(1), 45–68, 2023.

[24] Umutlu, B., Sanal Topluluklar ve Diasporik Kimlik Temsili, *Virtual Communities Review*, 8(2), 156–180, 2025.

[25] International Organization for Migration (IOM), *World Migration Report 2024*, 2024.

[26] International Organization for Migration (IOM), *World Migration Report 2024*, https://www.iom.int/

GÖÇÜN TARİHSEL EVRİMİ VE KÜLTÜREL DÖNÜŞÜM; ANTİK ÇAĞDAN GÜNÜMÜZE KÜRESEL DİNAMİKLER

Prof. Dr. METİN AKSOY
Gümüşhane Üniversitesi
metinaksoy@gumushane.edu.tr - 0000-0002-3118-6739

ÖZET

Bu bildiri, göçün insanlık tarihi boyunca nasıl evrimleştiğini ve toplumsal yapıları kökten dönüştürdüğünü incelemektedir. Göç, yalnızca mekânsal bir yer değiştirme değil, ekonomik zorunlulukları, siyasal baskıları, kültürel etkileşimleri ve jeopolitik mücadeleleri içinde barındıran çok katmanlı bir olgudur. Çalışma, antik dönemlerden günümüze göç hareketlerinin tarihsel evrimini, kültürel hibritleşme süreçlerini ve küresel sistemin oluşumundaki rolünü analiz etmektedir. Araştırma, göçün modern çağın geçici bir krizi değil, küresel sistemin kalıcı ve belirleyici bir özelliği olduğunu vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Tarihsel Evrim, Kültürel Hibritleşme, Küreselleşme, Diaspora

THE HİSTORİCAL EVOLUTİON OF MİGRATİON AND CULTURAL TRANSFORMATİON: GLOBAL DYNAMİCS FROM ANCİENT TİMES TO THE PRESENT

ABSTRACT

This paper examines how migration has evolved throughout human history and fundamentally transformed social structures. Migration is not merely a spatial relocation; it is a multidimensional phenomenon that encompasses economic necessities, political pressures, cultural interactions, and geopolitical struggles. The study analyzes the historical evolution of migration movements from ancient times to the present day, cultural hybridization processes, and the role of migration in the formation of the global system. The research emphasizes that migration is not a temporary crisis of the modern age but rather a permanent and defining characteristic of the global system.

Keywords: Migration, Historical Evolution, Cultural Hybridization, Globalization, Diaspora

1. GİRİŞ

Göç, insanlık tarihi kadar eski bir olgu olup, toplumsal yapıları kökten dönüştüren evrensel bir süreçtir (Castles, de Haas & Miller, 2014). En yalın tanımıyla mekânsal yer değiştirme eylemi olarak tanımlansa da, göç yalnızca coğrafi bir hareketliliği değil, ekonomik zorunlulukları, siyasal baskıları, kültürel etkileşimleri ve bireysel beklentileri de içinde barındırır. İnsanlık tarihine bakıldığında, avcı-toplayıcı toplulukların mevsimsel göçlerinden, tarım devrimiyle başlayan yerleşik düzene, modern çağın uluslararası işgücü dolaşımlarına kadar her dönemde

göç, insan deneyiminin merkezinde yer almıştır. Bu tarihsel süreklilik, göçün modern çağın geçici bir krizi değil, küresel sistemin kalıcı ve belirleyici bir özelliği olduğunu göstermektedir.

Göç çalışmalarında klasik itme (push) ve çekme (pull) teorileri uzun süre hâkim olmuş, ekonomik eşitsizlikleri, siyasal baskıları ve çevresel zorlukları göçün temel nedenleri olarak açıklamıştır (Lee, 1966). Ancak günümüz göç araştırmaları bu basit ikili çerçevenin ötesine geçerek, göçü bireysel karar alma süreçleri ile küresel yapısal dinamiklerin kesişiminde ele almaktadır (Massey vd., 1993). Bir bireyin daha yüksek ücret beklentisiyle göç etmesi, aslında küresel kapitalist sistemin işgücü talebinin ve gelir eşitsizliklerinin bir sonucudur. Bu nedenle göç, yalnızca mekânsal bir yer değiştirme değil, aynı zamanda uluslararası ekonomik düzenin ve siyasal ilişkilerin yansıması olarak değerlendirilmelidir.

Bu çalışmanın amacı, göç olgusunu tarihsel, kültürel ve küresel boyutlarıyla ele alarak, onun çok katmanlı doğasını ortaya koymaktır. Çalışma, göçün yalnızca demografik ve ekonomik yönlerini değil, aynı zamanda kültürel hibritleşme, kimlik dönüşümü ve jeopolitik anlamlarını da kapsamlı bir şekilde inceleyecektir. Metodolojik açıdan disiplinler arası bir yaklaşım benimsenmekte; sosyoloji, antropoloji, uluslararası ilişkiler ve kültürel çalışmaların sunduğu kuramsal perspektifler bir araya getirilmektedir (Schiller, Basch & Blanc, 1995). Transnasyonalizm yaklaşımı ve göç sistemleri teorisi, göçmenlerin sınır ötesi yaşam biçimlerini ve küresel ağların işleyişini anlamak açısından kilit bir çerçeve sunmaktadır.

2. GÖÇ HAREKETLERİNİN TARİHSEL EVRİMİ

Göç hareketlerinin tarihsel seyri incelendiğinde, insan topluluklarının basit yer değiştirmelerinden başlayarak giderek daha karmaşık ve büyük ölçekli nüfus hareketlerine dönüştüğü görülmektedir. Avcı-toplayıcı dönemlerde temel ihtiyaç odaklı yer değiştirmeler baskınken, devletleşme süreçleriyle birlikte göç, siyasal, ekonomik ve kültürel bir nitelik kazanmış; kimi zaman medeniyetleri güçlendiren bir kaynak, kimi zaman ise imparatorlukların çözülmesini hızlandıran bir unsur haline gelmiştir (Moch, 2013). Bu bağlamda göçün yalnızca bireysel veya toplumsal bir tercih olmadığı, tarih boyunca devletlerin stratejik kararlarında belirleyici bir unsur olduğu açıktır.

2.1. Antik Dönemden Ortaçağ'a: Göçün Kökenleri ve İmparatorluklar

Göçün en eski biçimleri, avcı-toplayıcıların besin kaynaklarını takip etmesine dayanır. Ancak organize ve büyük ölçekli göçler, yerleşik uygarlıkların ortaya çıkışıyla daha belirgin hale gelmiştir. Antik Çağ göçleri çoğunlukla fetih, ticaret yolları ve iklimsel baskılarla şekillenmiştir (Anthony, 2007). Örneğin, M.Ö. 2. binyılda Hint-Avrupa halklarının göçü, Avrupa ve Asya'da dil ve kültürel temellerin atılmasına yol açmıştır.

Roma İmparatorluğu, göçü stratejik bir yönetim aracı olarak kullanmıştır. Fethedilen bölgelerden getirilen köle işgücü, imparatorluğun ekonomik gücünü artırırken, sınır boylarına yerleştirilen Germen kabileleri tampon bölgeler işlevi görmüştür (Heather, 2005). Ancak 4. yüzyılda Hunların Avrupa'ya yönelmesiyle başlayan Kavimler Göçü, Batı Roma'nın

çözülmesini hızlandırmış, aynı zamanda Avrupa'nın etnik ve siyasal haritasını yeniden şekillendirmiştir. Gotlar, Vandallar ve diğer kabilelerin yerleşimleri, Ortaçağ Avrupası'nın siyasi yapılanmasının temelini oluşturmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu da göç ve yerleştirme politikalarını siyasal ve demografik dengeyi sağlamak için sistematik biçimde kullanmıştır. İskân politikaları sayesinde Anadolu'dan Balkanlar'a Türkmen nüfus aktarılmış, böylece hem bölgesel kontrol sağlanmış hem de ekonomik canlılık artırılmıştır (İnalcık, 1994). Öte yandan Osmanlı, İspanya'dan sürülen Sefarad Yahudileri gibi gruplara da sığınak sağlayarak çok dinli ve çok kültürlü yapısını güçlendirmiştir. 19. yüzyılda ise Kırım ve Kafkasya'dan gelen muhacirlerin zorunlu göçü, imparatorluğun demografik yapısında önemli değişimlere yol açmış ve göç bir kimlik ve hayatta kalma meselesi haline gelmiştir (Karpat, 1985).

2.2. Kolonyal Dönem ve Sanayi Devrimi Bağlamında Göçün Küresel Dönüşümü

16. yüzyıldan itibaren hız kazanan kolonyal genişleme, göç hareketlerini küresel ölçekte köklü biçimde dönüştürmüştür. Bu dönemde göçün temel motivasyonu, yalnızca bölgesel fetihler değil, aynı zamanda küresel kapitalist sistemin işgücü ihtiyacı olmuştur. Bu bağlamda en yıkıcı örnek, yaklaşık 12–15 milyon Afrikalının zorla Amerika kıtasına taşındığı transatlantik köle ticaretidir. Bu süreç Batı Avrupa ekonomilerinin sermaye birikimini hızlandırırken, Afrika'nın toplumsal, demografik ve kültürel yapısını derinden tahrip etmiştir (Eltis, 2000). Kölelik, küresel üretim zincirlerinin ilk halkasını oluşturmuş; şeker, pamuk ve tütün gibi plantasyon ürünleri üzerinden hem sanayi kapitalizmini beslemiş hem de uluslararası ticaretin ölçeğini büyütmüştür.

Köleliğin kaldırılmasının ardından İngiliz ve Fransız sömürge imparatorlukları, işgücü açığını kapatmak için sözleşmeli işçi sistemine yönelmişlerdir. Hindistan ve Çin'den milyonlarca insan Karayipler, Güney Afrika, Pasifik adaları ve Güneydoğu Asya'ya taşınmıştır (Northrup, 1995). Bu göçler, yalnızca sömürge ekonomilerinin devamlılığını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda günümüzde hâlâ etkilerini sürdüren Hint ve Çin diasporalarının temelini atmıştır.

Sanayi Devrimi ise Avrupa'da büyük bir iç göç dalgasını tetiklemiş, kırsaldan kentlere yoğun işçi hareketliliğine yol açmıştır. Bu süreç kentleşmeyi hızlandırmış, modern işçi sınıfının doğuşuna zemin hazırlamıştır. Aynı dönemde Avrupa'dan Kuzey Amerika ve Avustralya'ya gerçekleşen kitlesel gönüllü göçler, "Yeni Dünya" toplumlarının etnik ve kültürel dokusunu kalıcı biçimde şekillendirmiştir (Moch, 2013). Böylece göç, yalnızca yerel bir olgu olmaktan çıkarak küresel ekonomik ve siyasal sistemin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

2.3. 20. Yüzyıl Savaşları, Soğuk Savaş ve Modern Göç Rejimlerinin Doğuşu

20. yüzyıl, göçün hem uluslararası hukuk hem de jeopolitik bağlamda yeniden tanımlandığı bir dönem olmuştur. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, milyonlarca insanın yaşamına mal olurken aynı zamanda tarihin en büyük zorunlu göç hareketlerini tetiklemiştir. Özellikle II. Dünya

Savaşı sonrasında Avrupa'da sınırların yeniden çizilmesi, toplu sürgünler ve etnik temizlikler sonucunda yaklaşık 40 milyon kişi yerinden edilmiştir (Judt, 2005). Bu kitlesel kriz, 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Cenevre Sözleşmesi'nin imzalanmasına ve modern uluslararası mülteci rejiminin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Böylelikle mültecilik, yalnızca insani bir sorun değil, aynı zamanda uluslararası hukukun temel meselelerinden biri haline gelmiştir.

Soğuk Savaş dönemi ise göçün ideolojik bir araç haline geldiği yıllardır. Doğu Bloku'ndan Batı'ya yönelen siyasi ilticacılar, Batı dünyasında komünizme karşı kullanılan bir propaganda unsuru olarak görülmüştür (Castles & Miller, 2009). Öte yandan Vietnam, Afganistan ve Afrika'daki vekâlet savaşları milyonlarca insanı komşu ülkelere veya Batı'ya sığınmaya zorlamıştır. Bu göç hareketleri, göçün yalnızca Avrupa merkezli değil, küresel ölçekte bir güvenlik meselesi haline geldiğini göstermiştir.

Aynı dönemde Batı Avrupa ülkeleri, ekonomik kalkınmayı desteklemek amacıyla "misafir işçi programlarını" hayata geçirmiştir. Almanya, Fransa ve Hollanda gibi ülkeler, Türkiye, İtalya, Yugoslavya ve Kuzey Afrika'dan işgücü ithal etmiştir (Abadan-Unat, 2017). Başlangıçta geçici olarak planlanan bu göç hareketleri, zamanla kalıcı yerleşime dönüşmüş ve Avrupa'nın çok kültürlü toplumsal yapısını şekillendirmiştir. Bu süreç, entegrasyon, kimlik farklılıkları ve ayrımcılık gibi günümüz Avrupa'sının temel toplumsal meselelerinin tarihsel kökenini oluşturmuştur.

3. KÜLTÜREL DEĞİŞİM SÜREÇLERİ: GÖÇÜN TOPLUMSAL DOKUDAKİ İZLERİ

Kültürel değişim süreçleri, göçün yalnızca ekonomik ya da siyasal boyutunu değil, aynı zamanda toplumsal dokunun en derin katmanlarını etkileyen yönünü ortaya koymaktadır. İnsan topluluklarının yer değiştirmesi, beraberinde taşıdıkları dil, din, sanat, gelenek, mutfak kültürü ve gündelik yaşam pratikleri aracılığıyla ev sahibi toplumların kültürel yapısını dönüştürür. Bu dönüşüm, tek taraflı bir asimilasyon sürecinden ziyade karşılıklı etkileşim, müzakere ve yeniden üretim biçiminde işler (Hall, 1992). Göç, bu yönüyle kültürlerin durağan ve homojen yapılar olmadığını; aksine sürekli yeniden inşa edilen, esnek ve melez bir karaktere sahip olduğunu göstermektedir.

Göçmen toplulukların yeni toplumlarla kurduğu bu kültürel etkileşim, iki farklı boyutta ilerler: bir yandan ev sahibi toplumların kültürel çeşitliliğini artırır, öte yandan göçmenlerin kimliklerini koruma yönündeki çabalarını güçlendirir. Bu süreç, mutfaktan müziğe, mimariden gündelik sosyal ilişkilere kadar geniş bir alanda hibrit kültürel formlar ortaya çıkarır. Örneğin göçmenlerin kurduğu etnik restoranlar veya diasporik sanat etkinlikleri, yalnızca kültürel mirasın korunmasını değil, aynı zamanda ev sahibi toplumun kültürel zenginleşmesini de sağlar.

3.1. Göçün Kültürel Hibritleşme Etkileri: Dil, Sanat, Mutfak ve Geleneklerin Dönüşümü

Göç, yalnızca demografik bir hareketlilik değil, aynı zamanda kültürel bir "laboratuvar" işlevi görmektedir. İnsan topluluklarının farklı coğrafyalara yerleşmesi, beraberinde getirdikleri dil, sanat, mutfak, müzik ve gündelik yaşam pratikleri aracılığıyla ev sahibi toplumların yerleşik normlarıyla karşılaşarak yeni sentezler yaratmaktadır. Bu süreç, literatürde "kültürel hibritleşme" ya da "melezleşme" olarak adlandırılmakta ve kültürün durağan değil, akışkan ve dinamik bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir (Bhabha, 1994).

Dil ve İletişimde Hibritleşme: Dil, hibritleşmenin en görünür alanlarından biridir. Göçmenlerin getirdiği diller, ev sahibi toplumun diliyle etkileşime girerek yeni lehçelerin, argo biçimlerinin ve pidgin dillerin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Örneğin, ABD'de İspanyolca ile İngilizce'nin birleşiminden doğan "Spanglish", göçmen kuşakların kültürel kimliklerini yansıtan bir iletişim biçimidir (Fishman, 2001). Benzer şekilde, Almanya'daki Türk göçmenler arasında gelişen "Kiezdeutsch" dili, genç kuşakların hem Türkçe hem de Almanca üzerinden ürettikleri yeni bir melez dilsel formdur. Bu örnekler, dilin yalnızca iletişim aracı değil, aynı zamanda göçmen kimliğinin sembolik bir taşıyıcısı olduğunu göstermektedir.

Sanat, Müzik ve Estetik İfadeler: Sanat ve müzik alanı da hibritleşmenin en belirgin göründüğü alanlardan biridir. Özellikle Afrika diasporasının kültürel mirası ile Batı müzik formlarının birleşiminden doğan caz, reggae ve hip-hop türleri, yalnızca estetik üretimler değil, aynı zamanda toplumsal itiraz ve kimlik politikalarının güçlü araçları haline gelmiştir (Gilroy, 1993). Bu türler, azınlık gruplarının marjinalleşmeye karşı kültürel direnç üretmelerine ve kolektif bir kimlik inşa etmelerine katkıda bulunmuştur. Benzer şekilde, göçmen sanatçıların edebiyat ve görsel sanatlarda geliştirdikleri hibrit üsluplar, kültürler arası sınırların geçirgenliğini yansıtmaktadır.

Mutfak Kültürü ve Gündelik Yaşam: Göçün mutfak kültürüne etkisi de çarpıcıdır. ABD'de İtalyan pizzası, Çin yemekleri veya Meksika tacolarının "ulusal mutfağın" ayrılmaz bir parçası haline gelmesi, göçmen mutfaklarının yalnızca etnik gruplara değil, ev sahibi topluma da yayıldığını göstermektedir (Gabaccia, 1998). Benzer şekilde, Avrupa şehirlerinde göçmen restoranlarının yükselişi, göçün gündelik tüketim alışkanlıklarını dönüştüren bir etkiye sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Gelenekler açısından bakıldığında, göçmen topluluklar dini ritüellerini, bayramlarını ve kutlamalarını yeni coğrafyalarda da sürdürmekte, bu pratikler ev sahibi toplumların kültürel takvimine entegre olmaktadır.

4. SONUÇ

Göçün tarihsel evrimi, insan topluluklarının yalnızca coğrafi sınırları aşmakla kalmadığını, aynı zamanda kültürleri, kimlikleri ve toplumsal yapıları dönüştürdüğünü göstermektedir. Antik imparatorluklardan modern çağa kadar göç, devletlerin stratejik kararlarında, ekonomik sistemlerin oluşumunda ve kültürel hibritleşme süreçlerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Göçün kültürel hibritleşme etkileri, dil, sanat, müzik ve mutfak gibi gündelik yaşam alanlarında yeni sentezler yaratmış, toplumsal dokusunu zenginleştirmiştir.

Günümüzde göç, iklim krizi, jeopolitik mücadeleler ve ekonomik eşitsizliklerin etkisiyle daha da yoğunlaşmaktadır. Bu nedenle göçü anlamak, yalnızca tarihsel bir merak değil, çok kültürlü ve çok dinli toplumların geleceğini şekillendirmede atılması gereken kritik bir adımdır. Göçün çok katmanlı doğasını ve kültürel dönüştürücü etkisini kavramak, daha kapsayıcı ve adil bir küresel düzen inşa etmek için gereklidir.

KAYNAKÇA

[1] Abadan-Unat, N., *Turks in Europe: From Guest Workers to Transnational Citizens*, Berghahn Books, 2017.
[2] Anthony, D. W., *The Horse, the Wheel, and Language: How Bronze-Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*, Princeton University Press, 2007.
[3] Bhabha, H. K., *The Location of Culture*, Routledge, 1994.
[4] Castles, S., de Haas, H. ve Miller, M. J., *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* (5. Baskı), Macmillan Press, 2014.
[5] Castles, S. ve Miller, M. J., *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* (4. Baskı), Palgrave Macmillan, 2009.
[6] Eltis, D., *The Rise of African Slavery in the Americas*, Cambridge University Press, 2000.
[7] Fishman, J. A., *Can Threatened Languages Be Saved? Reversing Language Shift Revisited: A 21st Century Perspective*, Multilingual Matters, 2001.
[8] Gabaccia, D. R., *We Are What We Eat: Ethnic Food and the Making of Americans*, Harvard University Press, 1998.
[9] Gilroy, P., *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*, Harvard University Press, 1993.
[10] Heather, P., *The Fall of the Roman Empire: A New History of Rome and the Barbarians*, Oxford University Press, 2005.
[11] İnalcık, H., *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300–1600*, Weidenfeld and Nicolson, 1994.
[12] Judt, T., *Postwar: A History of Europe Since 1945*, Penguin Press, 2005.
[13] Karpat, K. H., *Ottoman Population 1830–1914: Demographic and Social Characteristics*, University of Wisconsin Press, 1985.
[14] Moch, L. P., *The European Mosaic: Migration, Citizenship, and Belonging in Europe*, Oxford University Press, 2013.
[15] Northrup, D., *Indentured Labor in the Age of Imperialism, 1834–1922*, Cambridge University Press, 1995.
[16] Hall, S., "Cultural Identity and Diaspora", içinde: Rutherford, J. (Ed.), *Identity: Community, Culture, Difference*, 222–237, Lawrence & Wishart, 1992.
[17] Lee, E. S., "A Theory of Migration", *Demography*, 3(1), 47–57, 1966.
[18] Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. ve Taylor, J. E., "Theories of International Migration: A Review and Appraisal", *Population and Development Review*, 19(3), 431–466, 1993.
[19] Schiller, N. G., Basch, L. ve Blanc, C. S., "From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration", *Anthropological Quarterly*, 68(1), 48–63, 1995.

GÖÇMEN GİRİŞİMCİLİĞİNİN TANIMLANMASINDA ORTAYA ÇIKAN KAVRAMSAL SORUNLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME

Arş. Gör. Dr. Ali Rıza KILIÇ
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
alirizakilic@yyu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-4241-5007

ÖZET

Uluslararası göç hareketlerinin hacminin artarak dünya üzerinde neredeyse bütün toplumları ve coğrafyaları etkisi altına alması sonucu milyonlarla ifade edilen insan köken ülkesini terk edip farklı ülkelerde yaşamaya başlamıştır. Göçmenlerin büyük bir kısmı gelişmiş ülkelerde özellikle emek yoğun sektörlerde çalışırken bir kısmı ise giderek daha fazla kendi hesabına çalışma sürecine girmiştir. Son 60 yıldır kendi hesabına çalışan göçmenlerin sayısında önemli bir artış olmuştur. Böylece göçmen girişimciliği kavramı 1970'li yıllardan itibaren akademik alanda önemli bir araştırma konusuna dönüşmüştür. Uzun yıllardır üzerinde çalışılmasına rağmen göçmen girişimciliği kavramının tanımlanmasında çeşitli tartışmalar ve belirsizlikler bulunmaktadır.

Çalışma üç kavramsal düzeydeki belirsizliklere odaklanmaktadır. İlk olarak, literatürde birbirine yakın fakat aynı durumu ifade etmeyen çeşitli tanımların —etnik girişimcilik, göçmen girişimciliği, azınlık girişimciliği, mülteci girişimciliği ve sığınmacı girişimciliği— sıklıkla iç içe geçirilmesi belirsizliğin önemli bir nedenidir. İkinci olarak, hukuki statünün (göçmen, sığınmacı, mülteci vb.) girişimcilik tanımında ne ölçüde belirleyici olduğu konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Son olarak göçmenlerin küçük ölçekli yaptıkları iş faaliyetleri bazı araştırmacılar tarafından göçmen girişimciliği içine dâhil edilmemekte ve geçimlik faaliyet ile girişimcilik arasındaki sınır üzerine tartışmalar devam etmektedir.

Bu çalışma, söz konusu kavram çeşitliliğinin, statü farklılıklarının ve girişim ölçeklerinin göçmen girişimciliği tanımını nasıl karmaşıklaştırdığını tartışmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın amacı, kesin bir tanım ortaya koymak değil; kavramın farklı bağlamlarda nasıl kullanıldığını görünür hale getirerek gelecekteki araştırmalar için daha tutarlı kavramsallaştırmalara yönelik tartışma alanı açmaktır.

Anahtar Kelimeler: Göçmen girişimciliği, etnik girişimcilik, uluslararası göç

A STUDY ON THE CONCEPTUAL PROBLEMS IN DEFINING MIGRANT ENTREPRENEURSHIP

Research Assistant, PhD. Ali Rıza KILIÇ
Van Yüzüncü Yıl University,
alirizakilic@yyu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-4241-5007

ABSTRACT

The increasing scale of international migration has brought millions of people to leave their countries of origin and settle in various parts of the world, affecting almost all societies and geographies. While a significant portion of migrants work in labor-intensive sectors in developed countries, an increasing number have entered the sphere of self-employment. Over the past sixty years, the number of self-employed migrants has risen considerably, turning the concept of migrant entrepreneurship into an important field of academic inquiry since the 1970s. Despite decades of research, various debates and uncertainties persist regarding the definition of migrant entrepreneurship.

This study focuses on three conceptual levels of ambiguity. First, the frequent conflation of related but analytically distinct terms—ethnic entrepreneurship, migrant entrepreneurship, minority entrepreneurship, refugee entrepreneurship, and asylum-seeker entrepreneurship—constitutes a major source of conceptual uncertainty. Second, there is no consensus on the extent to which legal status (e.g., migrant, asylum seeker, refugee) should shape the boundaries of the concept. Third, the inclusion of migrants' small-scale economic activities within the scope of entrepreneurship remains contested, as some scholars exclude subsistence-oriented work from the definition of entrepreneurship, thereby sustaining debates on where to draw the line between livelihood activities and entrepreneurial ventures.

This study aims not to propose a definitive definition, but rather to discuss how the diversity of concepts, status distinctions, and scales of economic activity complicate the definition of migrant entrepreneurship, and to make visible the different ways in which the term is employed across contexts. In doing so, it seeks to open space for more coherent conceptualizations in future research.

Keywords: Migrant entrepreneurship, ethnic entrepreneurship, international migration

SOCIAL MEDIA DISCOURSES, SEXIST HATE AND MARRIAGE/FERTILITY TRENDS: AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF THE "FAMILY YEAR" IN TÜRKİYE

Dr. NEHİR DEVRİM ESEROL

Kastamonu Üniversitesi,

ndevrim@kastamonu.edu.tr - https://orcid.org/0000-0001-7753-5482

ABSTRACT

This literature review considers the decline in marriage and fertility trends in Türkiye not only through economic–rational explanations but also together with the digital culture and the online discourse ecosystem. The findings show that gendered hate speech normalized on social media weakens relational trust; erodes empathy, negotiation and conflict resolution. These micro processes result in the postponement of marriage intention and the delay of decisions regarding having children, pointing in the same direction as macro demographic trends. The study combines gender and fertility theories (gender equity, household economics, "double burden") with the literature on digital misogyny, toxic masculinity and the "manosphere"; and also integrates relationship psychology and trust-building models with the conceptualization of "relational trust cost." The results show that family policies should focus not only on economic incentives but also on the communicative climate of the digital age. The study strengthens, based on the literature, the argument emphasized in the letter to the editor in the context of Türkiye's "Family Year" (communicative rupture → postponement in marriage/fertility).

Keywords: Gendered hate speech, Media literacy, Digital misogyny, Fertility decline, Family demography

1. INTRODUCTION

The declaration of 2025 as the “Family Year” by the Republic of Türkiye and the fact that the Twelfth Development Plan (2024–2028) and the Family Protection and Strengthening Vision Document have made the family institution a strategic policy axis have made discussions on the current state of the family structure in Türkiye visible again. Official statistics show that important demographic transformations lie behind this policy emphasis. According to the Turkish Statistical Institute (TÜİK), between 2020 and 2024 the number of marriages decreased by 17%, the total fertility rate fell to 1.48, and the number of divorces increased by 23%. These trends need to be considered not only through economic conditions but also through cultural and communicational processes that transform social relationships (TÜİK, 2024a, 2024b).

Digitalization has accelerated at a rapid pace throughout Türkiye and globally which has produced major changes in how people form romantic relationships and choose partners and handle conflicts and maintain trust in their relationships. Especially gendered hate speech normalized on social media platforms, toxic masculinity narratives and female/male antagonisms presented under a veil of humor transform individuals’ attitudes toward the opposite sex; spreading phenomena such as distrust, defensive communication, decreased empathy and relational burnout. The digital communication methods create two effects which impact personal relationship experiences and also influence people to get married or not.

The research investigates these changes through examination of the following main inquiry:

How might digital gendered hate speech and communicative ruptures act as an accelerating factor in the decline in marriage and fertility trends in Türkiye?

To answer this question, the study is structured as a literature review; demographic trends, digitalization and relational communication research, digital hate speech studies and feminist media analyses are examined within a holistic framework. The aim is to make visible how micro-level ruptures in relationship dynamics contribute to macro demographic outcomes alongside explanations that overly focus on economic or structural variables.

2. LITERATURE REVIEW

This section reviews current literature addressing the reflections of gendered hate speech emerging on digital platforms on gender roles, relationship dynamics and family-formation

practices. Especially the rise of online misogyny, social polarization, weakening of relationship trust and the transformation of perceptions toward the family institution are among the intersection points of the literature.

2.1. The Family Institution, Demographic Changes and the Context of Türkiye

Family policies in Türkiye have long been shaped around the aim of protecting and strengthening the traditional family structure. National frameworks such as the “Family Year” reinforce this emphasis, while the interaction of these policies with gendered discourses in digital spaces becomes increasingly visible. This environment creates a context in which online threats regarding the social position of women have increased; women become more frequently targeted in digital spaces (Fontanella et al., 2024).

Demographic data show that the family structure in Türkiye is transforming as TÜİK data signals, the decrease in marriage rates, the increase in divorce rates and fertility remaining below targeted levels indicate a structural change in the family institution. Literature shows that online hate speech and misogyny may have an indirect yet influential role in these trends (Eslen-Ziya, 2022). Digital violence together with gendered discourses now influence how people make choices about relationships and marriage and starting families (Susanti et al.,2023; Sarıgül, 2023). Digital misinformation and hate speech that targets women's reproductive rights and autonomy supports the continuation of social expectations about family roles which follow traditional norms (Tzvetkova, 2024).

The combination of digital hate speech with socioeconomic factors which include education level and income status and employment conditions and urbanization patterns creates an intricate situation. The combination of economic weaknesses and social inequality systems will make online gendered content more powerful to affect how families form and when children are born. The family structure in Türkiye undergoes various changes because digital culture functions as the primary driver of this transformation.

2.2. Digitalization, Relational Communication and Mistrust

Digitalization has radically transformed communication patterns in family life. Social media, messaging applications and the state of being constantly online directly affect the quality of romantic relationships (Erstad et al., 2024). Digital family-making processes reshape both relationship formation and maintenance; family communication, interaction and care practices are redefined through digital technologies (Qian & Hu, 2024).

Increased visibility in partner selection in digital environments, constant comparisons and "ideal self" representations weaken relationship trust. Increasing mistrust, online infidelity, miscommunication and communicative ruptures add new vulnerability areas to relationships (Çulfa et al., 2024). This mistrust also negatively reflects on long-term commitment processes such as the decision to marry (Koç & Şahpaz, 2023).

The asymmetric distribution of emotional labor in the digital age affects relationship dynamics. Especially women carrying the load of digital communication and performing most emotional regulation increases relational burnout, possibly reducing willingness toward long-term partnerships. The blurring of boundaries between work life and private life through digitalization leads to rapid consumption of emotional resources in relationships and the postponement of family-formation intentions (Matysiak & Vignoli, 2024).

2.3. Gendered Hate Speech in Digital Environments

Online hate speech has recently taken center stage in gender discussions. Anti-feminist digital networks can spread counter-movements against women's rights and gender equality in an organized manner; these discourses deepen negative perceptions regarding women's social position and safety (Wilhelm, 2020; Aran-Ramspott et al., 2024).

Online misogyny and toxic masculinity narratives lead to the normalization of aggressive forms of behavior targeting women on digital platforms (Brinkmann, 2024). In this environment, especially young women may perceive relationships and marriage as a more risky, unsafe and costly domain (Krismono & Oktaviani, 2025; Wang & Li, 2025).

Gendered discourses presented under the veil of humor are widely seen in platforms such as Ekşi Sözlük in Türkiye. Derogatory expressions conveyed through irony, wordplay or "jokes" present gender hostility as harmless entertainment, making norm violations harder to notice (Tabkhi et al., 2025; Ringrose, 2018). These discourses weaken relationship trust among women, increase distance toward the opposite sex, and erode belief in the traditional family structure (Sonkaya & Öcal, 2024).

Digital echo chambers reinforce this process. Algorithmic reinforcement causes users to encounter only content confirming their own views, deepening gender-based polarization (Wang, 2023; Tan, 2022). "Manosphere" content intensely reproduces discourses of male superiority, misogyny and social polarization; spreading hostile attitudes toward relationships among young male users (Over et al., 2025).

2.4. Micro–Macro Effects of Hate Speech

Digital hate speech leads to communicative ruptures that may influence not only the individual level but also demographic trends.

The lack of expression of emotional needs, postponement of conflict and weakening of face-to-face communication decrease relationship quality, increasing mistrust and misunderstandings (Krug, 2025; Rosli et al., 2025). Digital identity-making and micro-communities weaken shared values, reducing relational solidarity (Kossowska et al., 2023).

Increasing skepticism and defensive behaviors in partner selection reduce relational negotiation capacity, turning relationships from cooperation arenas into potential threat areas (Sancar, 2025; McCarthy & Taylor, 2023). This process weakens willingness to establish relationships and make marriage decisions (Frey et al., 2019).

The decline in empathy capacity is seen as a natural result of digitized communication forms. Constant online presence, weakening of emotional signals and reduced face-to-face interaction erode the sense of intimacy and trust in relationships (Silva, 2025).

Finally, the intergenerational transmission of hate-filled discourse inserts “defensive scenarios” into young people’s relationship practices; creating a conflict and threat frame even before a relationship begins (Aguileta et al., 2021; Beale et al., 2023). This can negatively affect the development of social skills forming the basis of future romantic relationships (Marzo, 2024).

3. THEORETICAL FRAMEWORK

This section brings together three main theoretical axes to understand changes in marriage and fertility trends:
(a) demographic and household economics theories explaining economic and structural transformations,
(b) digital feminist media studies and online hate speech literature,
(c) relational communication and trust models.

This framework aims to explain the connection between micro-level relational ruptures and macro-level demographic trends.

3.1. Economic Uncertainty, Gender and Fertility Theories

3.1.1. McDonald's Gender Equity Theory

McDonald's gender equity theory argues that women's empowerment in education and employment leads to fertility decline when equality within the family is not achieved. When women's economic independence combines with the persistent burden of care work and work–family conflict, decisions about marriage and childbearing are postponed. Literature shows that these structural inequalities place strong pressure on fertility intentions (Shahmirzad et al., 2025).

Gender inequality has effects not only at the economic level but also at the relational level; negative early relationship experiences, intergenerationally transmitted mistrust and conflict models weaken individuals' desire for marriage and parenthood (Beale et al., 2023; Rasmussen et al., 2018). The over-glorification of individualism, freedom and independence by digital media further reinforces these trends.

3.1.2. Becker's Household Economics Approach

The household economics model developed by Becker demonstrates that people make marriage and fertility choices through rational decision-making because they assess both time expenses and resource requirements. Increasing education levels and labor force participation, especially for women, raise the opportunity cost of having children; emphasizing "child quality" leads to a decrease in "child quantity" (Matysiak & Vignoli, 2024; Kumari & Gavhale, 2024).

Feminist economists argue that this method fails to detect the concealed aspects of care work because women must handle all emotional and relational duties (Graham, 2021). Flexibility in modern family structures, changing household patterns and transformed relationship dynamics due to digitalization show that Becker's model may be insufficient to explain contemporary family behavior.

3.1.3. "Double Burden" and Work–Family Conflict

Women who work outside their homes must handle most household responsibilities which affects their ability to decide about family planning. The "double burden" is one of the main explanations for the decline in fertility rates in modern societies (Yu & Hara, 2020; Doepke et al.,2023).

White-collar workers face the supposed flexibility of their jobs through longer work hours and reduced time at home which leads to relationship burnout according to Greenwood et al. 2023). The present circumstances create two separate effects on family planning decisions because

people become less inclined to start families and their relationships become shorter which reduces their willingness to marry (Bloom et al.,2024).

3.2. Digital Age, Misogyny and Gendered Hate Speech

3.2.1. Online Misogyny

Jane demonstrates through her research that online platforms create an environment which repeatedly shows women to hostile gender-based attacks that become more severe. Jane (2014, 2017) explains that online spaces create conditions for misogynistic abuse to spread quickly while making harassment acceptable and creating confusion about what constitutes gender-based violence. Digital violence creates two types of harm because it threatens women's ability to participate in public life and simultaneously makes their home environment and their relationships with family members and partners unsafe. Women's decisions about marriage and fertility become less likely because digital harassment and gendered hate speech create an environment where they feel their relationships and social environment are under threat (Doepke et al., 2022).

3.2.2. Toxic Masculinities and Digital Space

Ging demonstrates through his research that digital platforms enable the reproduction of gendered stories which depict men as uninvolved with family duties and show caregiving activities belong to women. Ging (2017, 2023) demonstrates that toxic masculinity spread through online platforms supports traditional male roles while creating an identity system which makes men view caring work and family duties as things they should stay away from. The digital narratives create problems for equal parenting models because they show how care work gets distributed unevenly which results in women bearing most of the domestic and reproductive responsibilities that affect their family planning choices (Raybould & Sear, 2020; Wang, 2023). By legitimizing gendered divisions of labor through memes, influencer discourse, and algorithmically amplified content, toxic masculinity in online spaces contributes to a relational environment in which long-term family formation appears riskier and more demanding for women.

3.2.3. Manosphere Literature

The digital network known as the "manosphere" functions as a wide-reaching system which promotes and spreads and validates traditional gender roles and patriarchal values. The ecosystem contains anti-feminist discourses which threaten male identity through their portrayal of gender equality as dangerous while they reinforce misogynistic attitudes and generate negative attitudes toward women. The discussed narratives push male users to view

their relationships through competitive and distrustful and entitled perspectives which results in their use of hostile or withdrawal-based behaviors in romantic and interpersonal bonding (Ribeiro et al.,2020; Aran-Ramspott et al.,2024).

Beyond amplifying overt hostility toward women, the manosphere disseminates broader social norms that undermine family formation. Narratives that idealize childfree and hyper-individualistic lifestyles, combined with portrayals of marriage, parenting, and family life as emotionally draining or economically unwise, shape the expectations and aspirations of young adults. These discourses recast long-term commitment as a burden and present parenting as a form of self-sacrifice incompatible with personal autonomy. Consequently, the perceived costs of family life increase, weakening young adults' motivation to pursue marriage and childbearing (Stulp et al., 2023; Wildeman et al., 2022).

3.2.4. Ironic Sexism and the Veil of Humor

In the Turkish context, "ironic sexism," particularly visible on platforms such as Ekşi Sözlük, normalizes gendered hate speech by embedding it within humor and everyday digital banter. This communication style uses irony, sarcasm, and wordplay to mask misogynistic attitudes, allowing discriminatory statements to circulate as harmless entertainment rather than explicit hostility. As Ural and Eslen-Ziya (2024) note, framing derogatory expressions as "jokes" lowers the perceived severity of gendered prejudice, making it more socially acceptable and reducing the likelihood of social sanction. However, this humorous packaging paradoxically amplifies the impact of sexist discourse by enabling it to spread more widely, bypassing users' critical filters and becoming part of ordinary online interactions.

Hate speech operates through hidden methods which produce greater damage to social relationships. People develop new perspectives about gender roles and intimate relationships through multiple exposures to misogynistic content presented in "playful" media formats. Women who encounter ironic sexism develop doubts about male intentions because they view all male interactions as possible instances of dismissal or belittlement. The breakdown of relational trust creates conditions which challenge people to maintain their expectations about equal treatment and respectful conduct and safe emotional spaces that form the basis for enduring partnership bonds. Young women develop lower motivation to enter relationships and get married and have children because society accepts humor that discriminates against women (García-Pereiro et al.,2025).

The digital environment experiences an increase in gender hostility because ironic sexism spreads through social media platforms which use algorithms to boost its visibility. The diffuse hostility exists beyond direct attacks because it creates a continuous narrative which depicts women as sensitive and untrustworthy and burdensome to others. The background narrative works to maintain stereotypes which prevent people from forming meaningful relationships. The cultural system of ironic sexism operates as an unseen force which influences how people view dating risks and emotional expenses that affect their relationships and family connections.

3.3. Relationship Psychology, Communication Models and Marriage Intention

3.3.1. Gottman's Four Horsemen Model

According to Gottman's Four Horsemen Model criticism and contempt and defensiveness and stonewalling represent four harmful communication patterns which result in relationship deterioration and long-term instability (Gottman, 1994). The unsafe emotional environment that these actions establish leads to damaged partner trust and makes it harder to resolve conflicts. Digital spaces enable hate speech and hostile communication patterns to spread quickly which leads to their normalization through widespread acceptance of dismissive and contemptuous and defensive communication methods. The combination of these factors leads to lower relationship satisfaction and reduced plans for marriage and parenthood in offline relationships (Bloom et al., 2024; Miller-Idriss, 2025).

3.3.2. Trust-Building Theories

Relationship trust is the main determinant of long-term commitment decisions. The mixture of gendered hate speech and online attacks and digital polarization generates an atmosphere which breaks trust between people thus making them hesitant to choose partners (Wilhelm, 2020; Renström & Bäck, 2024). "Technoference refers to the way technology interferes with romantic relationships which results in poor communication and unstable partnerships (McDaniel & Coyne, 2014).

3.3.3. Affective Forecasting and Partner Selection

Affective forecasting research shows that individuals may mispredict their future emotional states when forming relationships. Idealized relationship representations on social media increase these predictive errors; when relational reality does not meet these expectations, marriage intention is delayed (Matera et al., 2022). Perceived economic uncertainty transforms these errors into more cautious and postponed life plans.

4. DISCUSSION

4.1. Integrated Interpretation of Findings: From Micro Ruptures to Macro Trends

The literature review shows that gendered hate speech normalized on digital platforms weakens relationship trust; erodes empathy, negotiation capacity and conflict resolution. The small-scale processes within relationships lead people to become more cautious when choosing partners which delays their plans to get married while existing relationships experience emotional exhaustion and relationship-ending patterns. These findings should be read together with indicators pointing in the same direction in Türkiye such as the decline in marriage, increase in divorce and TFR dropping to 1.48 between 2020–2024; strengthening the argument that digital hate speech is not the sole factor but an accelerating/amplifying one. The framework matches the chain of events you described in your letter to the editor which starts with communication breakdown followed by deteriorating shared future development and delayed child decision-making.

4.2. Operating Mechanism: Veil of Irony, Algorithmic Reinforcement and Relational Climate

Turkish society employs ironic sexism to mask conflicts between men and women which leads to relationship failures because it allows social rule violations to remain hidden while simultaneously destroying the trust and respect that partners need to maintain their relationship. Young adults create defensive relationship patterns by using algorithmic echo chambers which both reinforce these behaviors and intensify political polarization. As a result, relationships with the opposite sex become more fragile, tolerance for mistakes becomes lower, and the perception of risk for long-term commitment (marriage/parenthood) increases. This mechanism directly corresponds to the subheadings “labeling, gaslighting, biological determinism and the veil of humor” in your letter to the editor.

4.3. Intersection of Structural Conditions and Cultural–Communicative Processes

Economic uncertainty, housing/living costs and the asymmetric distribution of care labor already make marriage and fertility decisions difficult. Literature shows that when these structural costs combine with digital hate speech they strengthen “negative expectations regarding long-term relationships”; particularly making emotional and safety-related costs more visible for women. This explains a postponement effect that cannot be explained by economic reasons alone: as the communicative climate deteriorates, structural costs become perceived as more “unbearable”; postponement and withdrawal behaviors spread. This

intersectional reading is the theoretical equivalent of the emphasis in your paper on "the cumulative impact of micro ruptures on macro demographic trends."

4.4. Theoretical Contribution: Conceptualizing "Relational Trust Cost"

This study proposes adding the concept of "relational trust cost" to classical explanations of fertility/marriage. In a digital–communication ecosystem in which trust is eroded, the expected benefit of long-term commitment decisions decreases while perceived emotional/moral cost increases. Thus, even if economic/structural costs remain constant, relational trust cost can tilt the overall decision function against marriage/parenthood. This intermediate concept offers a causal bridge between the "communication rupture" thesis in your letter and findings in literature on digital hate and toxic masculinity.

4.5. Policy and Practice Implications

1. Digital/media literacy modules: Recognizing hate speech patterns, verification and self-regulation skills (for youth/parents).

2. Awareness workshops: Applied content on the effect of the "humor veil" and "normalized belittlement" on relationship trust.

3. Family dialogue training: Short modules such as active listening, I-statements, joint problem definition and agreement steps.

4. Counter-narratives: Example narratives (video/podcast) showing how egalitarian communication contributes to relationship resilience.

5. School–family cooperation and early warning: Simple screening questions in guidance units to recognize risky communication patterns.

6. These recommendations are the literature-based justified version of the policy set in your letter to the editor.

4.6. Limitations and Future Research

This study is a literature review and does not include empirical tests regarding causality. In the context of Türkiye, multi-level studies testing mediator/moderator mechanisms between 1. exposure to online gendered discourse; 2. relational trust indicators; 3.marriage/parenthood intention; 4. actual behaviors are required. In-depth qualitative interviews (couples/young adults) together with time-use and digital exposure diaries are priority tools to develop a measurable counterpart to "relational trust cost." Moreover, scaling implicit hate speech under

the humor veil and experimentally testing algorithmic reinforcement will directly contribute to policy design.

5. CONCLUSION

This study shows that explaining the decline in marriage and fertility trends in Türkiye solely through economic or structural conditions is insufficient; the digital culture and online discourse ecosystem play a critical accelerating role in this transformation. Literature shows that gendered hate speech normalized on digital platforms weakens young adults' trust in relationships and the opposite sex; leading to perceptions of emotional investment as risky and relationships as fragile. This micro-level perceptual transformation supports a broad societal trend resulting in prolonged relational withdrawal, delayed marriage and postponed parenthood decisions.

The "cost of living" becomes more expensive because of economic instability and unbalanced care work responsibilities and shifting work environments but misogynistic online speech and harmful gender stereotypes create an additional "relational trust cost."The evaluation of family creation now includes financial costs and emotional expenses and trust-based costs which has created a social atmosphere that decreases relationship commitment and childbearing intentions.

The complete analysis of Turkish demographic change needs a unified method which integrates traditional family economic principles with gender theory and digital communication research. The research establishes a link between digital hate speech and relationship breakdowns which provides theoretical support for family policy development and digital media strategies and communication education programs. The research demonstrates that population changes result from economic factors as well as cultural and communication processes.

6. RECOMMENDATIONS

6.1. Inclusion of the Communicative Dimension in Policy Frameworks

Although family and fertility policies are mostly shaped around economic incentives, in the digital age it is necessary to address cultural and communicative factors that affect relationship trust more visibly in policy design. In this context, integrating concepts such as emotional labor, trust, online social norms and digital perception management into family policies is of great importance.

6.2. A Multi-layered Approach for Gender Equality in Digital Spaces

It is clear that online hate speech targeting women cannot be solved only through content moderation. Therefore, a multi-layered intervention that combines platform policies, educational programs and counter-narrative strategies is required. The program will enhance both cultural progress toward gender equality and digital security abilities and media literacy skills for future generations.

6.3. Relationship and Emotional Capacity Supports for Young Adults

Research conducted in literature shows digitalization produces adverse effects on human emotional control and negotiation abilities and empathy. Therefore, relationship-centered emotional skills programs aimed at young adults can provide support in areas such as active listening, healthy communication, conflict resolution and trust-building. The method enables people to preserve their relationships while building enduring long-term life structures.

6.4. New Indicators and Measurement Tools in Family Studies

Traditional marriage/fertility research is mostly based on economic and institutional indicators. The research proposes adding four new indicators to family studies which include relationship trust and digital hate speech exposure and gendered ironic humor and digital self-presentation methods. The new methodological framework allows researchers to analyze family structure changes across various analytical perspectives.

6.5. Ethical and Responsible Communication Strategies for the Digital Media Ecosystem

To prevent young people and adults from becoming vulnerable to hate speech on digital platforms, media organizations, platforms and content creators should adopt responsible communication principles. Content ecosystems that support gender equality, healthy relationship models and a culture of democratic discussion can contribute to rebuilding relational trust in the long term.

6.6. New Areas for Researchers

This study opens new research areas by bringing forward the concept of “relational trust cost.” Future studies are recommended to: 1. Examine mediation mechanisms between online hate speech → relationship quality → marriage/parenthood intention; 2. develop measurable indicators of gendered humor hidden under the veil of irony; 3. conduct mixed-method research testing the relationship between digital culture and demography in the context of Türkiye.

REFERENCES

Aguileta, A. L. de, Melgar, P., Torras-Gómez, E., & Gutiérrez-Fernández, N. (2021). The consequences of disdainful hook-ups for later egalitarian relationships of girls. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *18*(18), 9521. https://doi.org/10.3390/ijerph18189521

Aran-Ramspott, S., Korres-Alonso, O., Albizuri, I. E., Inchaurtieta, Á. M., & Bergillos-García, I. (2024). Young users of social media: An analysis from a gender perspective. *Frontiers in Psychology*, *15*. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1375983

Beale, A., Ryjova, Y., Gold, A. I., Kim, Y., Kazmierski, K. F. M., Daspe, M., Lai, M. H. C., & Margolin, G. (2023). Parent aggression exposure and negative expectancies in couple conversation: Rejection sensitivity as a mediator. *Journal of Family Violence*. https://doi.org/10.1007/s10896-023-00635-2

Bloom, D. E., Kühn, M., & Prettner, K. (2024). Fertility in high-income countries: Trends, patterns, determinants, and consequences. *Annual Review of Economics*, *16*(1), 159–181. https://doi.org/10.1146/annurev-economics-081523-013750

Brinkmann, T. (2024). The episode: A young woman's effort to prove herself as not dangerous. *Research Portal Denmark*. https://local.forskningsportal.dk/local/dki-cgi/ws/cris-link?src=kp&id=kp-b3dbcb61-99f3-4246-ab77-6663021499b7

Çulfa, E., İzgi, F. D., & Çulfa, F. (2024). How the internet and social media affect and shapes romantic relationships? https://dergipark.org.tr/tr/pub/kitod/issue/87251/1568596

Doepke, M., Hannusch, A., Kindermann, F., & Tertilt, M. (2022). The economics of fertility: A new era. https://doi.org/10.3386/w29948

Doepke, M., Hannusch, A., Kindermann, F., & Tertilt, M. (2023). The economics of fertility: A new era. In Elsevier eBooks (p. 151). Elsevier BV. https://doi.org/10.1016/bs.hefam.2023.01.003

Erstad, O., Hegna, K., Livingstone, S., Negru-Subtirica, O., & Stoilova, M. (2024). How digital technologies become embedded in family life across generations: Scoping the agenda for researching 'platformised relationality.' *Families, Relationships and Societies*, *13*(2), 164–183. https://doi.org/10.1332/20467435Y2024D000000023

Eslen-Ziya, H. (2022). Establishing networked misogyny as a counter movement: The analysis of the online anti-Istanbul Convention presence. *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies*, *28*(6), 1737–1755. https://doi.org/10.1177/13548565221089218

Fontanella, L., Chulvi, B., Ignazzi, E., Sarra, A., & Tontodimamma, A. (2024). How do we study misogyny in the digital age? A systematic literature review using a computational linguistic approach. *Humanities and Social Sciences Communications*, *11*(1). https://doi.org/10.1057/s41599-024-02978-7

Frey, T., Fernández, M., Novotný, J., & Alani, H. (2019). Exploring misogyny across the manosphere in Reddit. https://doi.org/10.1145/3292522.3326045

García-Pereiro, T., Mencarini, L., Patimo, R., & Tanturri, M. L. (2025). Women's domestic burden and gendered fertility intentions in Italy: The role of parity and child's sex. *European Journal of Population*, *41*(1). https://doi.org/10.1007/s10680-025-09743-9

Ging, D. (2017). Alphas, betas, and incels: Theorizing the masculinities of the manosphere. *Men and Masculinities*, *22*(4), 638–657. https://doi.org/10.1177/1097184X17706401

Ging, D. (2023). Digital Culture, Online Misogyny, and Gender-based Violence. *The Handbook of Gender, Communication, and Women's Human Rights*, 213-227.

Gottman, J. M. (1994). *What predicts divorce? The relationship between marital processes and marital outcomes*. Lawrence Erlbaum.

Graham, E. (2021). Theory and explanation in demography: The case of low fertility in Europe. *Population Studies*, *75*, 133–155. https://doi.org/10.1080/00324728.2021.1971742

Greenwood, J., Guner, N., & Marto, R. (2023). The great transition: Kuznets facts for family-economists. In Elsevier eBooks (p. 389). Elsevier BV. https://doi.org/10.1016/bs.hefam.2023.01.006

Jane, E. A. (2014). "You're a ugly, whorish, slut": Understanding e-bile, trolling, and online misogyny. *Feminist Media Studies*, *14*(4), 531–546. https://doi.org/10.1080/14680777.2012.741073

Jane, E. A. (2017). *Misogyny online: A short (and brutish) history*. SAGE.

Koç, P., & Şahpaz, K. İ. (2023). Analysis of the causality relationship among digitalisation, unemployment rate, and divorce rates: A research on Türkiye. *Sosyoekonomi*, *31*(56), 151–166. https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2023.02.07

Kossowska, M., Kłodkowski, P., Siewierska-Chmaj, A., Guinote, A., Kessels, U., Moyano, M., & Strömbäck, J. (2023). Internet-based micro-identities as a driver of societal disintegration. *Humanities and Social Sciences Communications*, *10*(1). https://doi.org/10.1057/s41599-023-02441-z

Krismono, K., & Oktaviani, D. (2025). Analysis of the marriage is scary phenomenon among Generation Z. *Sahaja*, *4*(1), 422–431. https://doi.org/10.61159/sahaja.v4i1.403

Krug, M. (2025). Inconsequential female autonomy in misogynic hate communication: Male dominance, dehumanization, and sexualization in digital collaborative storytelling. https://doi.org/10.2139/ssrn.5109001

Kumari, S., & Gavhale, S. (2024). Household resource allocation dynamics and policies: Integrating future earnings of children, fertility, pension, health, and education. https://doi.org/10.48550/arXiv.2411.18144

Marzo, R. R. (2024). Bridging the gap: Understanding and fostering intergenerational communication in the digital age. In IntechOpen eBooks. IntechOpen. https://doi.org/10.5772/intechopen.1003205

Matera, C., Dommermuth, L., Bacci, S., Bertaccini, B., Minello, A., & Vignoli, D. (2022). Perceived economic uncertainty and fertility intentions in couples: A dyadic extension of the Theory of Planned Behaviour. *Journal of Family and Economic Issues*, *44*(4), 790–805. https://doi.org/10.1007/s10834-022-09872-x

Matysiak, A., & Vignoli, D. (2024). Family life courses, uncertain futures, and the changing world of work: State-of-the-art and prospects. *European Journal of Population*, *40*(1). https://doi.org/10.1007/s10680-024-09701-x

McCarthy, L., & Taylor, S. (2023). Misogyny and organization studies. *Organization Studies*, *45*(3), 457–476. https://doi.org/10.1177/01708406231213964

McDaniel, B. T., & Coyne, S. M. (2014). "Technoference": The interference of technology in couple relationships and implications for women's personal and relational well-being. *Psychology of Popular Media Culture*, *5*(1), 85–98. https://doi.org/10.1037/ppm0000065

Miller-Idriss, C. (2025). Misogyny incubators: How gaming helps channel everyday sexism into violent extremism. *Frontiers in Psychology*, *16*. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1537477

Over, H., Bunce, C., Konu, D., & Zendle, D. (2025). Editorial perspective: What do we need to know about the manosphere and young people's mental health? *Child and Adolescent Mental Health*. https://doi.org/10.1111/camh.12747

Qian, Y., & Hu, Y. (2024). The digitalization of family life: A multilevel conceptual framework. *Journal of Marriage and Family*, *86*(5), 1160–1177. https://doi.org/10.1111/jomf.12983

Rasmussen, J. D., Winther, I. W., & Davies, H. N. (2018). Sharing (and) familiarities: Round table discussion. *Research Portal Denmark*. https://local.forskningsportal.dk/local/dki-cgi/ws/cris-link?src=au&id=au-8fb49f46-4a58-4e1b-a08f-48654c2186a1

Raybould, A., & Sear, R. (2020). Children of the (gender) revolution: A theoretical and empirical synthesis of how gendered division of labour influences fertility. *Population Studies*, *75*(2), 169–190. https://doi.org/10.1080/00324728.2020.1851748

Renström, E. A., & Bäck, H. (2024). Manfluencers and young men's misogynistic attitudes: The role of perceived threats to men's status. *Sex Roles*. https://doi.org/10.1007/s11199-024-01538-2

Ribeiro, M. H., Blackburn, J., Bradlyn, B., Cristofaro, E. D., Stringhini, G., Long, S., Greenberg, S., & Zannettou, S. (2020). The evolution of the manosphere across the Web. *arXiv*. https://doi.org/10.48550/arXiv.2001.07600

Ringrose, J. (2018). Digital feminist pedagogy and post-truth misogyny. *Teaching in Higher Education*, *23*(5), 647–656. https://doi.org/10.1080/13562517.2018.1467162

Rosli, F. S., Zahari, N. N., Faizolakhman, N. I., & Rosidi, M. H. (2025). The influence of social media on marital conflict: An analytical study through the lens of Maqasid al-Shariah in preserving family stability and dignity. *International Journal of Research and Innovation in Social Science*, 598–606. https://doi.org/10.47772/ijriss.2025.90700049

Sancar, E. (2025). The reflection of the dissolution and deterioration of the family institution in daytime programs due to the influence of social media: The case of the "Esra Erol'da" show. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, *15*(3), 892–910. https://doi.org/10.7456/tojdac.1674080

Sarıgül, A. (2023). Türkiye'de sosyoloji alanında yapılmış kadın cinayetleri ve sosyal medya konulu lisansüstü tezlerin incelenmesi. *NWSA Academic Journals*, *18*(4), 12–25. https://doi.org/10.12739/nwsa.2023.18.4.4c0254

Shahmirzad, N., Miller, W. B., Farid, M., & Kamrani, M. A. (2025). Communication skills, understanding intellectual coordination and marital satisfaction on childbearing motivation in reproductive-age Iranian couples. *Scientific Reports*, *15*(1). https://doi.org/10.1038/s41598-025-90358-9

Silva, H. M. (2025). The reconfiguration of social bonds in the digital age: Virtual connections vs. face-to-face relationships. *Deleted Journal*, *3*(1), 10003. https://doi.org/10.70322/natanthropol.2025.10003

Sonkaya, Z. İ., & Öcal, N. Ü. (2024). Young people's attitudes toward marriage, gender roles, and related factors. *BMC Public Health*, *24*(1). https://doi.org/10.1186/s12889-024-20904-z

Stulp, G., Top, L., Xu, X., & Sivak, E. (2023). A data-driven approach shows that individuals' characteristics are more important than their networks in predicting fertility preferences. *Royal Society Open Science*, *10*(12). https://doi.org/10.1098/rsos.230988

Susanti, V., Arsanti, T., Toyibah, D., & Nurhayati, I. (2023). Revealing misogyny in the digital feminist era as violence against women in radical feminist studies. In *Advances in Social Science, Education and Humanities Research* (p. 382). https://doi.org/10.2991/978-2-38476-202-6_54

Tabkhi, F., Manshadi, M. D., & Rezapour-Mirsaleh, Y. (2025). Phenomenological investigation of negative attitudes towards marriage in female students. *BMC Psychology*, *13*(1). https://doi.org/10.1186/s40359-025-02520-7

Tan, J. (2022). Heterogeneity among the never married in a low-fertility context. *Demographic Research*, *47*, 727–760. https://doi.org/10.4054/demres.2022.47.24

Turkish Statistical Institute. (2024a). *Marriage and divorce statistics, 2024*. Retrieved July 19, 2025, from https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2024-54194

Turkish Statistical Institute. (2024b). *Birth statistics: 2022 results*. Retrieved July 19, 2025, from https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2024-54196

Tzvetkova, G. (2024). Applying a gender lens to the study of misinformation and disinformation. *Contemporary Mediterranean, 3*(1), 15–29. https://doi.org/10.17818/sm/2024/1.2

Ural, H., & Eslen-Ziya, H. (2024). The translation of moral panic into misogynist e-bile: The case of Turkish singer Gülşen. *Feminist Media Studies*. https://doi.org/10.1080/14680777.2024.2374815

Wang, Q., & Li, T. (2025). A comparative study of marriage and fertility changes in Japan, South Korea, and China. *China Population and Development Studies*. https://doi.org/10.1007/s42379-025-00191-w

Wang, Y. (2023). Understanding the phenomenon of childlessness in Japan: Causes and potential solutions. *SHS Web of Conferences, 180*, 1006. https://doi.org/10.1051/shsconf/202318001006

Wildeman, J., Schrijner, S., & Smits, J. (2022). Fertility rates and social media usage in sub-Saharan Africa. *Population Space and Place, 29*(4). https://doi.org/10.1002/psp.2635

Wilhelm, C. (2020). Gendered (in)visibility in digital media contexts. *Studies in Communication Sciences*. https://doi.org/10.24434/j.scoms.2021.01.007

Yu, W., & Hara, Y. (2020). Job characteristics, marital intentions, and partner-seeking actions: Longitudinal evidence from Japan. *Demographic Research, 43*, 1509–1544. https://doi.org/10.4054/demres.2020.43.52

LOHUSALIK DÖNEMİNDEKİ KADINLARIN YAŞADIĞI PSİKOLOJİK VE SOSYAL DEĞİŞİMLER[1]

PSYCHOLOGICAL AND SOCIAL CHANGES EXPERIENCED BY WOMEN DURING THE POSTPARTUM PERIOD

Betül BAYRAM
Kırıkkale Üniversitesi
betulbayram711@gmail.com – 0009-0000-7045-6917
Gülümser İÇİN
Kırıkkale Üniversitesi
gulumsericin448@gmail.com – 0009-0006-0616-6177
Şeyma KAYA
ky.seyma03@gmail.com – 0009-0001-4470-7855
Sıla KIZILKAYA
x.sila2003@gmail.com – 0009-0003-2514-748X
Doç. Dr. Rumeysa AKGÜN
rumeysaakgun@gmail.com - 0000-0003-4226-2191

ÖZ

Bu araştırma, Kırıkkale'de yaşayan 29 lohusa kadınla yapılan görüşmelerle, doğum sonrası dönemde yaşanan psikolojik ve sosyal değişimleri incelemiştir. Bulgular, lohusalık sürecinin biyolojik olduğu kadar psikososyal yönlerinin de güçlü olduğunu göstermektedir. Kadınların yaş, eğitim, eş desteği ve kültürel değerler gibi faktörlere bağlı olarak farklı deneyimler yaşadıkları saptanmıştır. Yeterli sosyal destek, psikolojik dayanıklılığı artırırken; desteğin yetersizliği yalnızlık, kaygı ve depresyonu tetiklemiştir. Kadınlar annelik rolüne uyum sürecinde kimlik dönüşümü yaşamıştır. Çalışma, lohusalıkta psikososyal destek ve toplumsal farkındalığın önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Pospartum dönemi, Psikolojik destek, Sosyal destek

1. GİRİŞ

Gebelik, kadının biyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan önemli değişimler yaşadığı bir dönemdir. Bu süreç, yalnızca bireysel değil, aile ve toplum düzeyinde de etkiler yaratır. Planlı gebelikler uyumu kolaylaştırırken, plansız gebelikler stres ve kaygı riskini artırır. Doğum sonrası başlayan lohusalık dönemi, kadının fiziksel ve duygusal olarak yeniden yapılanma sürecidir. Hormonlardaki ani değişimler depresyon ve anksiyeteye yol açabilir. Kadının bu döneme uyumu; eğitim düzeyi, evlilik ilişkisi, sosyal destek, ekonomik koşullar ve kültürel değerlerden etkilenir. Aile ve çevreden alınan duygusal destek, psikolojik dayanıklılığı

[1] Bu çalışma, TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı kapsamında desteklenmektedir

güçlendirirken, destek eksikliği yalnızlık ve depresyona neden olabilir. Modern toplumlarda kadınlardan hem annelik hem de bireysel rollerini dengelemeleri beklenmesi, süreci karmaşıklaştırmaktadır. Lohusalık, kadının kimliğini yeniden inşa ettiği, benlik algısında köklü değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu nedenle, lohusalıkta psikososyal destek hizmetlerinin artırılması, aile içi farkındalığın güçlendirilmesi ve sosyal hizmet uzmanlarının sürece aktif katılımı önem taşımaktadır. Çalışma, kadınların bu dönemde yaşadığı psikolojik ve sosyal değişimleri anlamayı ve toplumsal farkındalık oluşturmayı amaçlamaktadır.

Bu araştırmanın amacı lohusalık (pospartum) dönemindeki kadınların sosyal ve psikolojik değişimlerini incelemektir. Doğum sonrası süreç, kadınların fiziksel ve psikolojik sağlıkları üzerinde çeşitli etkilere sahiptir. Araştırma lohusalık döneminde kadınların karşılaştığı zorlukları duygusal dalgalanmaları ve sosyal ilişkilerindeki dönüşümleri inceleyerek bu süreçteki deneyimlerini derinlemesine anlamayı ve gebelik öncesi dönem ile karşılaştırma yapmayı hedeflemektedir. Elde edilen bulgular hem akademik literatüre katkı sağlamayı hem de lohusalık dönemi destek hizmetlerinin geliştirilmesine ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Lohusalık dönemi kadının kendisini yeniden keşfettiği bir süreçtir. Fiziksel değişimin beraberinde getirdiği psikolojik değişim bu dönemde belli başlı sorunlara yol açar bu sorunlar annelik hüznü ile başlayarak ağır depresyona kadar varabilir. Araştırmada lohusalık dönemindeki kadınların gebelik öncesi dönemdeki değişimlerine odaklanarak bu değişimlerin beraberinde getirdiği ruhsal sorunları tanımlamak ve annelik deneyiminin daha sağlıklı ve sürdürülebilir hale gelmesini sağlayabilmesi açısından önemlidir.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemine dayalı olarak tasarlanmıştır. Nitel araştırmalar, bireylerin yaşantılarını, deneyimlerini ve bu deneyimlere yükledikleri anlamları derinlemesine incelemeyi amaçladığından, çalışmanın amacına uygun bir yaklaşım sunmaktadır. Bu doğrultuda katılımcıların yaşadıkları süreci kendi ifadeleriyle ayrıntılı biçimde aktarabilmeleri önem taşımaktadır. Bu araştırmada nitel yöntem çerçevesinde fenomenolojik yaklaşım benimsenmiştir. Fenomenoloji, bireylerin belirli bir olguya ilişkin öznel deneyimlerini, bu deneyimlere atfettikleri anlamları ve söz konusu olgunun yaşantılarındaki yansımalarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Lohusalık döneminin kadınlar tarafından nasıl algılandığı, bu sürecin sosyal ve psikolojik açıdan ne ifade ettiği ve yaşanan deneyimlerin kadınların günlük yaşamına, ilişkilerine ve baş etme mekanizmalarına nasıl yansıdığı fenomenolojik bakış açısıyla incelenmiştir. Bu kapsamda, lohusalık döneminde kadınların doğum sonrası süreçte yaşadığı sosyal ve psikolojik sorunların; çevresel faktörler, bireysel baş etme stratejileri, eğitim düzeyi, eşin ekonomik durumu ve çocuk sayısı gibi etmenlerle ilişkisini anlamak amacıyla derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Böylece kadınların lohusalık deneyimlerini nasıl yapılandırdıkları ve bu dönemi sağlıklı ya da zorlayıcı şekilde geçirmelerine etki eden unsurlar bütüncül olarak değerlendirilmiştir.

3. VERİLERİN TOPLANMASI VE ANALİZİ

Araştırma verileri, Mart 2025 - Ekim 2025 tarihleri arasında, Kırıkkale ilinde yaşayan ve kartopu örnekleme yöntemiyle ulaşılan 29 lohusa kadın ile yüz yüze görüşülerek toplanmıştır.

Veri toplama sürecinde katılımcılara öncelikle demografik özelliklerini belirlemek amacıyla "Kişisel Bilgi Formu" uygulanmış, ardından "Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu" esas alınarak derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Her bir katılımcı ile yapılan görüşmeler ortalama 45 dakika sürmüş olup, katılımcıların deneyimleri ve düşünceleri ayrıntılı bir şekilde kayıt altına alınmıştır. Görüşmelerin dökümü yapılarak toplam 116 sayfalık bir veri seti oluşturulmuş ve bu veriler araştırmacılar tarafından tek tek okunarak içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Yapılan analizler neticesinde; lohusalık dönemi öncesi sosyal ve duygusal hazırlık, hamilelik sürecinde yaşanan fiziksel ve duygusal değişimler, lohusalık döneminde yaşanan deneyimler, destek sistemleri ve toparlanma süreci ile lohusalık dönemi sonrası bireysel farkındalık ve geleceğe bakış açısı olmak üzere beş ana tema belirlenmiştir. Bu temalar çerçevesinde oluşturulan on bir alt kategori ise; sosyal destek ağlarının varlığı ve niteliği, lohusalık dönemi hakkındaki bilgi ve farkındalık düzeyi, eğitim ve hazırlık süreci, duygusal dalgalanmalar ve psikolojik hazırlık, bedensel değişiklikler, duygusal algı ve tepki değişimi, rutin değişimler, aile ve eş desteğinin etkisi, profesyonel destek ve diğer hizmetlere erişim, kendilik algısında değişim ve güçlenme ile gelecek planlarında değişim şeklinde sıralanmaktadır.

4. BULGULAR

Araştırmaya katılan lohusa kadınların yaş dağılımına bakıldığında, yaşların 23 ile 39 arasında değiştiği görülmektedir. Bu durum, çalışmaya katılan kadınların doğurganlık döneminde olduklarını ve genellikle genç yetişkin veya orta yaş grubu içinde yer aldıklarını ortaya koymaktadır. Kadınlar arasında en yoğun yaş grubu 28 yaş olup, toplam katılımcıların %17,2'sini oluşturmaktadır. Bu yaş grubunu %10,3'lük oranla 25, 33 ve 34 yaşlar takip etmektedir. Bu dağılım, lohusalık dönemindeki kadınların yaş farklılıklarını ortaya koymakta ve hem ilk doğumunu yapan genç kadınları hem de daha ileri yaşlarda doğum yapan kadınları kapsadığını göstermektedir.

Katılımcı kadınların medeni durumuna bakıldığında, tamamının (%100) evli olduğu görülmektedir. Bu durum, geleneksel aile yapısı içinde doğumların büyük oranda evlilik birliği içerisinde gerçekleştiğini ve çalışmanın hedef kitlesinin büyük ölçüde evli bireylerden oluştuğunu ortaya koymaktadır.

Eğitim düzeyine ilişkin veriler incelendiğinde, araştırmaya katılan kadınların en yoğun olarak üniversite mezunu (%51,7) olduğu görülmektedir. Bu oran, çalışmanın örnekleminde yer alan kadınların önemli bir kısmının yükseköğrenim görmüş bireyler olduğunu göstermektedir. Üniversite mezunlarını, %31,0 ile lise mezunu kadınlar takip etmektedir. Bununla birlikte, kadınların %10,3'ü ilköğretim, %3,4'ü ortaöğretim ve %3,4'ü lise terk düzeyindedir. Bu veriler, katılımcıların eğitim düzeyinin genel olarak yüksek olduğunu, ancak düşük eğitim seviyesinde olan kadınların da araştırmada temsil edildiğini göstermektedir. Eğitim düzeyinin, doğum şekli, çalışma durumu ve doğum sonrası süreçle ilişkili tutumlar üzerinde etkili olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmaya katılan kadınların çalışma durumuna bakıldığında, %41,4'ünün aktif olarak çalıştığı, %58,6'sının ise çalışmadığı belirlenmiştir. Bu oran, lohusalık döneminde olan kadınların büyük çoğunluğunun çalışma hayatından uzak kaldığını ya da çalışmadığını

göstermektedir. Çalışmayan kadınlar arasında ev hanımlığı yaygın olabilirken, çalışan kadınlar ise çoğunlukla doğum öncesi aktif iş hayatında yer almış bireylerden oluşmaktadır.

Doğum şekline ilişkin veriler incelendiğinde, katılımcı kadınların %51,7'sinin normal doğum, %48,3'ünün ise sezaryen ile doğum yaptığı tespit edilmiştir. Bu durum, normal doğumun örneklemde az bir farkla daha yaygın olduğunu ortaya koymaktadır

Kadınların kaçıncı doğumlarını yaptıkları incelendiğinde, en yoğun grubun %55,2 ile ilk doğumunu yapan kadınlar olduğu görülmektedir. Bu oranı %31,0 ile ikinci doğumu, %10,3 ile üçüncü doğumu gerçekleştiren kadınlar takip etmektedir. Yalnızca %3,4'ü dördüncü doğumunu gerçekleştirmiştir. Bu veriler, lohusalık dönemindeki kadınların çoğunluğunun ya ilk doğumlarını ya da ikinci doğumlarını yapan bireyler olduğunu göstermektedir.

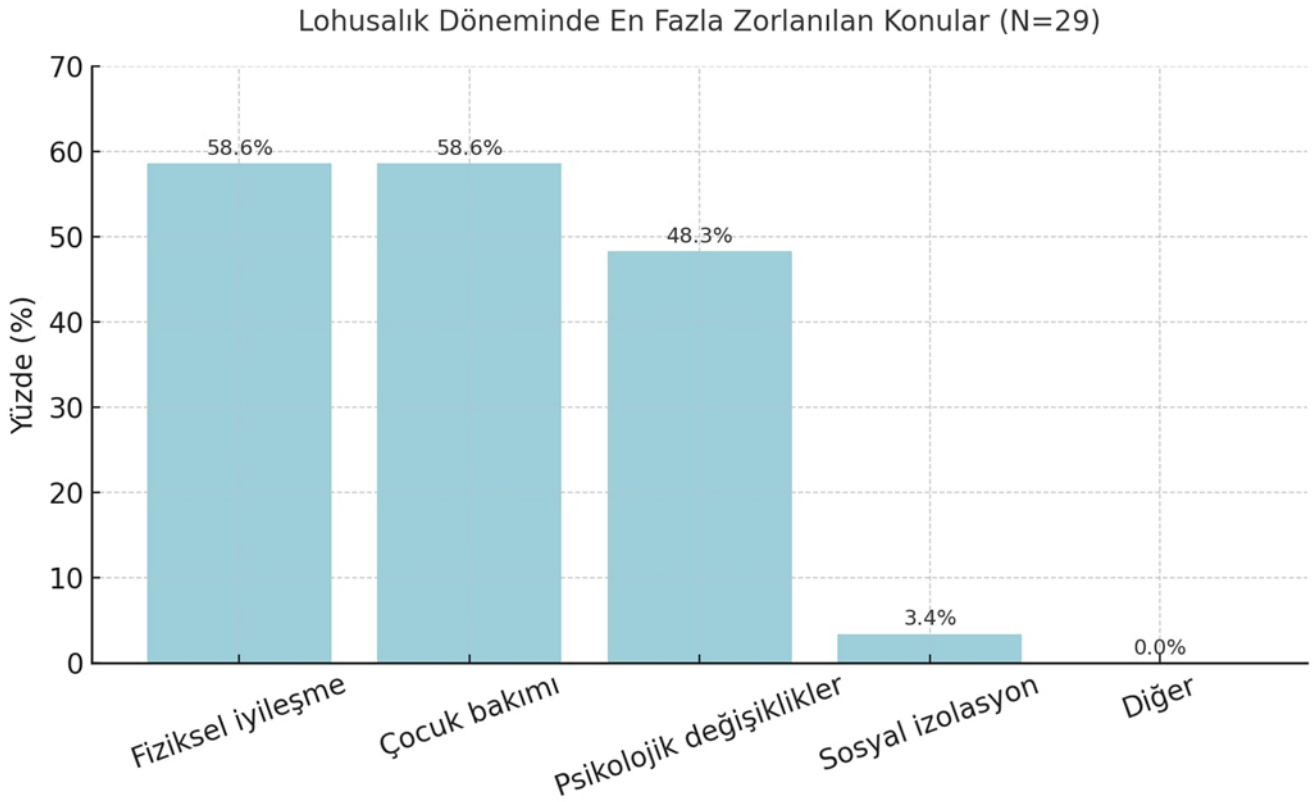

*Katılımcıların birden fazla seçeneği işaretlemesine izin verilmiştir.

Şekil 2. Katılımcıların lohusalık döneminde en fazla zorlandığı konu

Katılımcıların lohusalık döneminde en fazla zorlandıkları konular incelendiğinde, en yüksek oranda fiziksel iyileşme (%58,6) ve çocuk bakımı (%58,6) alanlarında güçlük yaşandığı belirlenmiştir. Görüşme içeriklerinde fiziksel iyileşme süreciyle ilgili olarak ağrı, dikiş hassasiyeti, hareket kısıtlılığı, yorgunluk ve süt üretimiyle ilgili sorunların sıkça dile getirildiği görülmüştür. Özellikle sezaryen doğum yapan kadınlarda bu süreç daha zorlayıcı geçmiş; katılımcılar "hareket ederken zorlanıyordum", "ağrılarım bitmediği için bebeğime yeterince

bakamıyordum" gibi ifadeler kullanmıştır. Aynı oranda dile getirilen çocuk bakımı teması ise annelik rolüne uyum süreciyle yakından ilişkilidir. Katılımcıların büyük bir kısmı bebek bakımında deneyim eksikliğinden, sürekli ağlayan bebekle baş edememekten ve uykusuzluktan yakındığını belirtmiştir. Bu bulgu, lohusalık döneminde annelik sorumluluklarının hem fiziksel hem de psikolojik olarak yoğun bir yük yarattığını göstermektedir. Katılımcıların %48,3'ü psikolojik değişikliklerle baş etmenin kendileri için zorlayıcı olduğunu ifade etmiş, bu dönemde kaygı, ağlama nöbetleri, öfke ve huzursuzluk gibi duygusal dalgalanmalar yaşadıklarını dile getirmiştir. Bu durum, lohusalığın sadece bedensel değil, aynı zamanda ruhsal bir yeniden yapılanma dönemi olduğunu ortaya koymaktadır. Sosyal izolasyon ise yalnızca bir katılımcı (%3,4) tarafından ifade edilmiştir; bu da çoğu annenin çevresinden belirli düzeyde destek aldığını göstermektedir. Ancak sosyal destek eksikliği yaşayan tek katılımcının "çocuğa odaklandım, kimseyle görüşemedim" ifadesi, izolasyonun bireysel düzeyde bile psikolojik sıkıntı yaratabileceğini göstermektedir. Genel olarak elde edilen bulgular, lohusalık döneminde kadınların fiziksel iyileşme ve çocuk bakımında yoğun sorumluluk baskısı yaşadıklarını, bu durumun psikolojik dalgalanmaları artırdığını ve sosyal destek sistemlerinin süreci kolaylaştırıcı rol oynadığını ortaya koymaktadır.

4.2.1 Sosyal Destek Ağlarının Varlığı ve Niteliği

Araştırma kapsamında görüşülen kadınların lohusalık döneminde sosyal destek ağının büyük bir kısmını eşlerinin oluşturduğu ve ardından annelerinin geldiği analiz edilmiştir. Bu dönemde nitelikli bir sosyal desteğin kadınların bu dönemi daha sağlıklı geçirdiklerini sonucuna varılmıştır. Kadınlar sosyal desteğin varlığını ve niteliğini şu sözlerle ifade etmişlerdir:

"Eşim yanımdaydı o çok destek oldu mutfağa giremiyordum bulantım çok olduğu için eşim yemek yapıyor evi temizliyordu. Yeğenim de büyük kızımın bakımına yardım etti okula götürdü ödevlerini yaptırdı yine o da ev işlerine yardımcı oldu." (Mercan , 30)

"Bu süreçte eşim sürekli yanımdaydı her zaman bana evde olsun, oğlumun her türlü ihtiyacı olsun bana destek oldu. Kendi annem bana elinden geldiğince yardımcı olmaya çalıştı. Annemler başka bir ilçede yaşıyorlar babam sürekli gelemese de annem her ihtiyacım olduğunda hem eşime hem oğluma yetişemediğimi kendime zaman ayıramadığımı hissettiğimde yanımda oldu." (Elmas, 32)

Katılımcı ifadeleri, lohusalık döneminde sosyal destek ağlarının kadınların psikolojik ve fiziksel iyilik halleri üzerinde önemli bir rol oynadığını açıkça ortaya koymaktadır. Görüşmelerden elde edilen veriler, kadınların bu süreçte en yoğun desteği eşlerinden aldığını, bunu ise sıklıkla aile bireylerinin (özellikle anneler, ablalar ve görümceler) takip ettiğini göstermektedir. Kadınların doğrudan ifadeleri, destekleyici bir çevrenin hem günlük yaşam yükünü hafiflettiğini hem de duygusal anlamda rahatlama sağladığını ortaya koymaktadır. Sosyal destek ile ilgili yapılan diğer çalışmalara bakıldığında Sosyal destek, annelik rolünün güçlenmesine katkı sağladığı gibi, yenidoğan beslenmesi ve emzirme süreçlerinde de önemli bir rol oynamaktadır.(Bal, Kantar, & Uçar, 2024). Bulgusuna rastlanmıştır.

4.2.2 Lohusalık Dönemi Hakkında Bilgi ve Farkındalık düzeyi

Lohusalık dönemindeki kadınlarla yapılan görüşmelerde kadınların büyük bir kısmı bilgi ve deneyimleri olduğunu belirtmiştir. Kadın bu bilgileri edinimlerini şu şeklide anlatmışlardır:

"Herhangi bir eğitim almadım ama ilk doğumumdan itibaren uygulamalı eğitimlere katılmayı çok isterdim doktorumun herhangi bir yönlendirmesi olmadı ben de bu konuda araştırma yapamadım. Bu tarz eğitimlere şuan arkadaşım katılıyor ve çok memnun hem sosyalleşiyor hem de kendi ile aynı sorunları yaşayan birçok kadınla iletişim kuruyorlar birbirlerini motive ediyorlar." (Jade , 39)

"Evet doğum sonrası süreci daha bilinçli ve sağlıklı bir şeklide yönetebilmek için gebe bilgilendirme okuluna katıldım. Bu eğitimler sayesinde doğum sonrası dönemde yaşayabileceğim fiziksel ve duygusal değişimlere dair önceden bilgi sahibi oldum ve kendimi bu sürece daha hazır hissettim." (Platin, 34)

"Hayır. Hamilelik süreci boyunca doğum sonrası döneme yönelik özel bir eğitim almadım. Daha çok çevremdekilerin tecrübelerine kulak vererek ve kendi kendime araştırmalar yaparak bilgi edinmeye çalıştım." (Turkuaz ,29)

Katılımcıların ifadeleri, lohusalık dönemine dair bilgi düzeylerinin kişiden kişiye değiştiğini göstermektedir. Bazı kadınlar doğuma hazırlık eğitimleriyle sürece daha bilinçli girerken, bazıları ise çevresinden edindiği bilgilerle ilerlemektedir. Örneğin Platin adlı katılımcı, doğum öncesi katıldığı eğitim sayesinde lohusalık döneminde yaşayabileceği fiziksel ve duygusal değişimlere karşı daha hazırlıklı olduğunu belirtmiştir. Bu durum, bilgilendirici eğitimlerin kadınların farkındalığını artırarak süreci daha sağlıklı yönetmelerine katkı sağladığını göstermektedir. Ancak genel olarak eğitim ve yönlendirme eksikliği, bilgiye erişimin kişisel çabalara bağlı kaldığını ortaya koymaktadır.

4.2.3 Eğitim ve Hazırlık Süreci

Katılımcıların çoğunluğu hamilelik sürecinde herhangi bir eğitim almadığını belirtti hazırlık süreçleri deneyimlerinden ya da çevrelerinden edindikleri bilgiler ile olauğunu ifade ettiler katılımcıların ifadelerine göre:

"Hamilelik sürecinde doğum sonrası için herhangi bir eğitim almadım ama sık sık internet ve kitaplardan okuma yaptım." (Kuvars, 34)

"Yaşadığım yerde böyle imkanlar pek yok daha çok çevremdekilerin deneyimlerinden faydalandım." (Kehribar, 38)

Katılımcıların anlatımlarına göre, doğum sonrası sürece hazırlık genellikle bireysel çaba ve sosyal çevreden edinilen bilgilerle gerçekleşmiştir. Kadınlar bu döneme yönelik özel bir eğitim almadıklarını, bunun yerine kendi araştırmaları ya da yakınlarının deneyimlerinden faydalandıklarını belirtmiştir. Literatüre bakıldığında yapılan bir çalışmada şu bulgulara rastlanılmıştır. Doğuma hazırlık eğitimleri, kadınların kendilerine olan güvenlerini artırmalarına, kaygılarını daha iyi yönetmelerine ve doğum sürecini daha kontrollü geçirmelerine yardımcı olur. Bu eğitimler aynı zamanda tıbbi müdahalelere olan ihtiyacı azaltabilir ve ebeveynliğe geçiş sürecinde çiftleri daha güçlü ve bilinçli bireyler haline getirebilir (Dönmez, Er, Yeyğel, Haskeçeci, vd., 2024).

4.3 Hamilelik Sürecinde Yaşanan Fiziksel ve Duygusal Değişimler

Bu bölümde hamilelik sürecinde yaşanan fiziksel ve duygusal değişimler incelenmiştir. Analiz sonuçları doğrultusunda iki kategori oluşturulmuştur. Bu kategorilerden ilki duygusal dalgalanmalar ve psikolojik hazırlıktır ve katılımcıların çoğu hamilelik sürecinde yoğun duygusal değişimler yaşadıklarını ifade etmiştir. İkincisi ise bedensel değişikliklerdir, hamileliğin getirdiği fiziksel değişiklikler bu kategori altında analiz edilmiştir.

4.3.1 Duygusal Dalgalanmalar ve Psikolojik Hazırlık

Lohusalık dönem, kadınların ruh sağlığı ve duygusal durumu üzerinde önemli etkiler bırakan bir süreçtir. Bu dönemde yaşanan duygusal dalgalanmalar ve psikolojik hazırlık, kadının genel iyilik hali ve aile yaşamını doğrudan etkileyebilir. Birçok katılımcı, lohusalık döneminde ruh halinin dalgalandığını ve öfke nöbetleri, ağlamalar gibi duygusal iniş çıkışlar yaşadığını belirtmiştir.

"Öfke nöbetleri, ağlamalar benim sürekli yaşadığım durumlardı."
(Topaz, 28)

Katılımcıların bir kısmı, ruhsal dalgalanmaların onların hayatında ve ailesinde olumsuz etkiler yaratığını, bu süreçte kendilerini ve yakınlarını yıprattığını dile getirmiştir.

"Ruh halimde maalesef dalgalanmalar sık sık yaşandı bu durum ister istemez diğer aile bireylerinide etkiledi sadece benim için değil ailecek bu süreçte yıprandık."
(Kuvars, 34)

Katılımcıların çoğu, doğuma hazırlık sürecinde psikolojik destek almaya ihtiyacı olduğunu düşünmemiştir; ancak bazıları, doğuma birkaç ay kala uzman desteği almak istediklerini ve bu desteğin kendilerini rahatlatabileceğini düşünmüştür.

"Hayır herhangi bir desteğe ihtiyaç duymadım. Kendimi doğuma hazır hissediyordum ama doğuma bir iki ay kala bir uzmanın desteğini isterdim. Doğum konusunda çok kaygılıydım, korkuyordum bunun uzmanla paylaşıp bana çözüm bulmasını, beni psikolojik olarak rahatlatmasını isterdim. Bu konuda kendimi yalnız hissediyordum. Annem destek olmaya çalıştı ama annem olduğu için gerçek düşüncelerini söylüyormuş gibi gelmedi bana."
(Jade, 39)

"Lohusalığı biraz yorgunluk sanıyordum ama işin içinde ağlama krizleri, duygusal çöküşler de varmış. " (Zultanit, 31)

Katılımcıların ifadeleri, lohusalık döneminde duygusal dalgalanmaların yaygın ve etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle öfke nöbetleri, ağlama krizleri gibi belirtiler, bu sürecin sadece kadını değil, ailesini de duygusal olarak etkilediğini göstermektedir. Yapılan araştırmalarda Doğum sonrasında kadınlar, çeşitli düzeylerde psikolojik sorunlar yaşayabilir; bu durumlar genellikle annelik hüznü, depresyon veya psikoz olarak ortaya çıkabilir. Annelik hüznü sırasında uykusuzluk, yorgunluk, konsantrasyon zorluğu, ani neşe ya da sebepsiz ağlama gibi duygusal dalgalanmalar görülebilir. Depresyon durumunda ise bu belirtilere ek olarak genel isteksizlik, iştah değişiklikleri, yoğun kaygı, çevresel uyarılara karşı ilgisizlik, bebekle ilgili aşırı endişe ya da bebeğe karşı duygusal uzaklık gibi daha ciddi semptomlar gözlemlenebilir. (Arslan, Gürkan, Ekşi, Yiğit.,2006) bulgularına rastlanmıştır.

4.3.2 Bedensel Değişiklikler

Hamilelik sürecinde yaşanan fiziksel değişiklikler, katılımcıların çoğu için beden algısında olumsuz etkiler yaratmıştır. Özellikle kilo alımı, çatlak oluşumu, ödem gibi değişiklikler özgüvende azalmaya ve beden algısında bozulmalara neden olmuştur. Bazı katılımcılar ise bu değişimi doğal bir süreç olarak görmüş ve bebeğin sağlığına odaklandıklarını belirtmişlerdir.

"Lohusalık dönemim ve geçmeyen ağrılarım ile kendi başıma mücadele etmek zorunda kaldım. Benim için zor bir süreçti."

(Opal, 34)

Bir katılımcı, lohusalık döneminde ağrıları nedeniyle zorlandığını ve durumun hayat kalitesini olumsuz etkilediğini ifade etmiştir. Özellikle uzun süreli ağrılar ve fiziksel rahatsızlıklar onun gündelik yaşamını kısıtlamıştır.

"En belirgin değişim olarak fiziksel anlamda kısa süreli baş ağrıları yaşadım. Ancak bu durum uzun sürmedi ve kendiliğinden geçti. Bu küçük değişiklik dışında çok zorlandığım bir durum olmadı."

(Akik, 27)

"Karnım büyüdükçe tedirgin oldum, insanların ilk olarak oraya baktığını fark edince üzüldüm."(Tanzanit, 33)

Bazı katılımcılar ise (Örneğin; Jade,39, Akik, 27) , doğum sonrası vücutlarında belirgin bir değişiklik farketmediklerini ve fiziksel dengelerinş koruduklarını dile getirmiştir. Bu kişiler, fiziksel durumlarını genellikle dengeli ve iyi şekilde tanımlamışlardır. Bu dönemlerde bir bebeğin dünyaya gelmesi olumlu, tatmin edici, özel ve anlamlı duygular yaşatırken, hormonal etkilere bağlı fiziksel ve psikolojik bir takım tepkilere de neden olabilmektedir. Kilo artışından, cilt bozulmalarına kadar geniş bir yelpazeyi kapsayan ve daha çok görsel/bedensel olarak karşımıza çıkan değişikliklerin bir kısmı gebelik öncesi döneme hızla geri dönerken bir kısmı yavaş şekilde gerçekleşmektedir. (Fışkın, Işık., 2022)

4.4 Lohusalık Döneminde Yaşanan Deneyimler

Bu bölümde lohusalık döneminde yaşanan deneyimler incelenmiştir analiz sonuçları doğrultusunda 2 kategori oluşturulmuştur bunların ilki kadınların hormonal değişimlerin kadınların algılarında ve tepkilerinde bir takım değişimlere yol açması duygusal algılar ve tepki değişimi başlığı altında incelenmiştir. Kadınların fiziksel ve günlük aktivelerinin değişimi Fiziksel ve rutin değişimler başlığı altında analiz edilmiştir.

4.4.1 Duygusal Algılar ve Tepki Değişimi

Araştırmada görüşülen kadınlar bu dönemde çevrelerinden daha fazla destek ve empati beklediklerin ve kadınlar özellikle ilk haftalarda çevresel seslere sözlere ve davranışlara karşı daha hassas olduklarını normalde göz ardı edebilecek olaylara çok fazla tepki verdiklerini belirtmişler duygusal algılarının açık olduğu analiz edilmiştir.

"Zaman zaman şuan düşününce mantıksız gelen ama o zaman dakikalarca ağladığım olaylar oluyordu. Bu durumun oğlumu kötü etkilediğini fark ettim ve daha kontrollü olmaya çalıştım."

(Elmas, 32)

"Tsunami gibiydim ani çıkışlar ve daha sonrasında yaşanan pişmanlıklar , boşluk hissini fazlasıyla yaşadım." (Jade, 39)

"Bu dönemde zaman zaman duygusal dalgalanmalar yaşadım ancak bunun geçici bir süreç olduğunu bilmek kendi kendime telkin vermek bu duyguları yönetmemde yardımcı oldu hayatımda bu dönemde biraz daha içe dönük ve hassas bir haline geldim." (Turkuaz, 29)

Katılımcıların ifadeleri, lohusalık döneminde duygusal algıların arttığını ve kadınların çevresel etkilere karşı daha hassas hale geldiğini göstermektedir. Bu süreçte küçük olaylara verilen tepkiler büyüyebilmekte, kadınlar ani duygusal çıkışlar yaşayabilmektedir. Örneğin, Elmas adlı katılımcı, o dönemde mantıksız bulduğu olaylara dakikalarca ağladığını ve bunun çocuğunu etkilediğini fark ettiğini belirtmiştir. Bu ifadeler, lohusalıkta duygusal tepkilerin kontrol edilmesinin zorlaştığını ve çevreden gelen anlayış ile desteğe duyulan ihtiyacın arttığını göstermektedir.

4.4.2 Rutin Değişimleri

Araştırma süresince görüşme yapılan kadınlar bu dönemin kendi yaşamlarıda rutin aktivitelerini değiştirdiğini belirttiler bu değişimleri şu sözleri ile açıkladılar:

"Özellikle uyku düzenim tamamen değişti bebek bakımı nedeniyle gece uykularım çok düzensiz hale geldi ayrıca çocuklarımla vakit azaldı çünkü ilgilenmem gereken bir bebek daha vardı sorumluluklarım daha fazlaydı." (Platin, 34)

Katılımcıların ifadeleri, lohusalık döneminde günlük yaşam rutinlerinin önemli ölçüde değiştiğini göstermektedir. Özellikle uyku düzeninde bozulma, artan sorumluluklar ve önceki alışkanlıklara zaman ayıramama sıkça dile getirilmiştir.

4.5 Destek Sistemleri ve Toparlanma Süreci

Bu bölümde kadınların destek sistemleri ve toparlanma süreci ele alınmış olup bu sistemlerin lohusalık dönemine etkisi incelenmiştir. Toplumun yapısının kollektif bir yapıda olması aile ilişkilerinin bu dönemdeki kadınlar üzerindeki önemi Aile ve eş desteğinin etkisi başlığı altında incelenmiştir. Bu dönemde aile ne kadar kadının yanında olsa da tıbbı psikolojik gibi profesyonel desteklere de ihtiyaç duyulmaktadır bu ihtiyaçlar Profesyonel destek ve hizmetlere erişim başlığı altında analiz edilmiştir.

4.5.1 Aile ve Eş Desteği Etkisi

Aile bireylerinin fiziksel ve duygusal destek kadınların lohusalık sürecini atlatmasında belirleyici olmuştur. Özellikle eşlerin ev işlerine ve çocuk bakımına katılımı kadınların duygusal olarak desteklenmiş hissetmesini sağlamış ve süreci olumlu yönde etkilemiştir. Ancak bazı kadınlar ise bu desteğe erişememiştir. Kadınlar bu desteği şu şeklide açıklamıştır:

"Ailemin etkisi olduğunu düşünüyorum annem ve ablam lohusalık dönemimde yanımda yaşadılar bebeğin duş almasında evimin işlerinde benim kişisel bakımımda hep destek oldular." (kuvars, 34)

"Ailemin lohusalık sürecimi atlatmamda büyük etkisi oldu özellikle annem ve eşim hem duygusal hem de pratik anlamda bana destek oldular bu destekleri sayesinde kendimi daha güvende ve rahat hissettim tek başıma baş etmeye çalışsaydım bu kadar kolay olmayabilirdi." (Akik, 27)

"Evet psikolojik olarak kötü hissettiğimde ablamı arıyordum o beni motive ediyordu eşim vardiyalı olarak çalışmaya başlamıştı öğle aralarında eve geliyor bana yardımcı olmaya çalışıyordu." (Lapis, 23)

Katılımcıların ifadeleri, aile ve özellikle eş desteğinin lohusalık sürecinde kadınların hem duygusal hem de fiziksel iyilik halini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Görüşmeler, aile bireylerinin varlığının sadece pratik yardım değil, aynı zamanda güçlü bir duygusal destek sağladığını ortaya koymaktadır. Doğum sonrası dönemde sosyal destek, kadınların doğum sonrası döneme ilişkin fiziksel, sosyal ve emasyonel uyumlarını kolaylaştırmaktadır. (Kaya, Aksoy., 2021)

4.5.2 Profesyonel Destek ve Hizmetlere Erişim

Kadınların çoğu doğum sonrası danışmanlık psikolojik destek almadıklarını belirtmişleridir ancak emzirme danışmanlığı gibi bireysel destek alan birkaç katılımcı bu hizmetlerin iyilik hallerinde olumlu katkıları sağladığını şöyle ifade etmişleridir.

"Sadece emzirme sevisindeki çiğdem hocamdan destek aldım çocuğumu emzirmekte çok zorlandım bana çok destek oldu. Çocuğum sakinleşince bende sakinledim ve dinlenmeye fırsat buldum." (Yakut, 25)

"Çevrimiçi psikolog ile birkaç kez görüştüm bu görüşme bana çok iyi geldi çünkü beni yargılamadan dinleyen biriydi kendimi daha anlaşılmış hissettim." (Zümrüt, 26)

Katılımcıların ifadeleri, doğum sonrası profesyonel destek ve hizmetlere erişimin sınırlı olduğunu, ancak bu hizmetlerden faydalanan kadınların olumlu etkiler deneyimlediğini göstermektedir.

4.6 Lohusalık Dönemi Sonrası Bireysel Farkındalık ve Geleceğe Bakış Açısı

Bu bölümde lohusalık dönemi sonrası bireysel farkındalık ve geleceğe bakış açısı görüşme verilerimiz bazında incelenmiştir. Analiz sonuçları doğrultusunda iki kategori oluşturulmuştur. Bunlardan ilki kendilik algısında değişim ve güçlenmedir. Lohusalık dönemindeki kadınların yaşadığı rol değişimi ve fiziksel değişimlerle birlikte kendilik algılarında da değişimler olmuştur. Özellikle özsaygı oranlarındaki değişimler kadınların rol değişimine adaptasyon sürecini etkilemiştir. İkincisi ise gelecek planlarında değişimdir. Doğum kadınların yaşam önceliklerini yeniden değerlendirmelerine neden olmuştur. Kadınlar annelik rolünü yaşamın merkezine yerleştirmiştir.

4.6.1 Kendilik Algısında Değişim ve Güçlenme

Lohusalık dönemi kadınların fiziksel, duygusal ve psikolojik açıdan önemli değişimler yaşadığı bir süreçtir. Bu dönemde, kadınların kedilik algılarında da çeşitli gelişmelere ve dönüşümler gözlemlenebilir. Kadınlar bu süreçte hem kendilerini daha güçlü hissettiklerini hem de özgüvenlerinde artışlar yaşadıklarını belirtmişlerdir.

Bir katılımcı, lohusalık dönmiyle birlikte kendisini daha güçlü hissettiğini belirtmiştir. Bireysel sorunlarıyla tek başına mücadele ettiğini ve bu sayede kendi gücünü farkettiğini ifade etmiştir. (Örneğin; Lapis, 26)

Ayrıca lohusalık sonrası, insanların kendisi hakkındaki olumsuz yorumlarına aldırmadan, kendi hayatını istediği gibi yaşamaya başladığını ve psikolojik anlamda daha özgüvenli hissettiğini söylemiştir.

"Psikolojik olarak kendimi daha güçlü hissediyorum, önceden benim hakkımda ne derlerse kafama takıyordum ama doğum yaptıktan sonra herkes istediğini konuşabilir. Ben kendi hayatımı kendi istediğim yaşıyorum diye düşünüyorum."
(Jade, 39)
Bir katılımcı, fiziksel değişim ve kilo artışına rağmen duygusal olarak güçlü ve kendine güvenen bir durumda olduğunu dile getirmişti.
"Çok fazla kilo aldığımı fark ettim ama anne olduğum için duygusal olarak kendimi çok güçlü hissediyorum."
(Ametist, 28)
Lohusalık dönemi, kadınların kendilik algısında belirgin değişimlere yol açabilen bir süreçtir. Bu dönemde kadınlar, hem fiziksel hem de duygusal olarak çeşitli dönüşümler yaşarlar ve bu değişimler özgüvenlerini etkileyebilir. Lohusalık, kadınların bedensel değişimlerle birlikte psikolojik güçlenme yaşadıkları bir dönemdir. Kilo alma veya fiziksel değişimler gibi bedensel faktörler, kadınların duygusal durumlarını etkileyebilirken, annelik rolü ve bu süreçte yaşadıkları duygusal deneyimler genellikle kadınların içsel güçlerini keşfetmelerine yardımcı olduğunu belirttiler.
4.6.2 Gelecek Planlarında Değişim
Bu dönemde annelikle birlikte kadınlar, yaşamlarındaki öncelikleri tekrar gözden geçirmiş, bireysel hedefleriye ailevi sorumlulukları arasında denge kurma ihtiyacı hissetmişlerdir. Katılımcıların ifadelerinden elde edilen veriler, lohusalık sürecinin yalnızca kısa vadeli değil, uzun vadeli planlar üzerinde de belirleyici etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Pek çok kadın, çocuk sahibi olmanın ardından hayata daha farklı bir gözle bakmaya başladıklarını ifade etmiştir. Bu değişim, bireysel planların ertelenmesinden öte bir dönüşüm süreci olarak tanımlanabilir.
Bir katılımcı, lohusalık öncesinde çocuğuyla ilgili belirli planlar yaparken, şimdi sağlığının yerinde olması ve onun mutluluğuyla ilgilenmenin ön planda oladuğunu ifade etmiştir. Bu önceliklerin ve beklentilerin değiştiğini ifade etmektedir.
"Kızım doğmadan önce onu şu kurslara götürürüm şunları bunları yaparız gibi planlarım vardı ama şuan sağlığının yerinde olması yeterli diye düşünüyorum. Zor bir süreç yaşıyoruz, iyileşsin yeterli."
(Oniks, 38)
Başka bir katılımcı, hayata bakış açısında önemli bir değişiklik olduğunu belirtmiş ve önce kendisi ve eşiyle ilgili hayaller kurarken, şuan da çocuklarının eğitim ve gelecekleri üzerine daha çok odaklandığını paylaşmıştır.
"Hayata karşı bakış açım değişti önceden kendim ve eşimle ilgili hayal kurardım şuan çocuklarımın okul hayatını bile düşünüyorum."
(Lapis, 26)
Son olarak, birçok katılımcı çocuklarının sağlığını ve mutluluğu üzerine odaklanma ve onların eğitimlerine yatırım yapma gibi konuları ön plana çıkararak gelecek planlarının bu doğrultuda şekillendiğini vurgulamıştır (Örneğin; Altın, 28 , Kuvars, 34)

5. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırma, lohusalık dönemindeki kadınların yaşadıkları psikososyal değişimlerin çok boyutlu bir şekilde anlaşılmasını hedeflemiş ve elde edilen bulgular, bu dönemin yalnızca biyolojik bir iyileşme süreci olarak ele alınamayacağını, aksine kadının benliğinde, duygularında ve sosyal ilişkilerinde köklü değişimlerin yaşandığı oldukça hassas bir süreç olduğunu ortaya koymuştur. Lohusalık, doğum sonrası fiziksel iyileşmenin ötesinde; kadının kendiyle, bebeğiyle, ailesiyle ve toplumla olan ilişkisini yeniden kurduğu, kadın kimliğinin annelikle bütünleştiği ve bu yeni rolün gereklerine adapte olmaya çalıştığı bir geçiş dönemidir. Çalışma kapsamında yapılan görüşmeler ve analizler neticesinde, kadınların bu süreçte depresyon, anksiyete, emosyonel dalgalanmalar, yalnızlık ve sosyal destek eksikliği yaşadığı görülmüştür. Hormon seviyelerindeki ani değişimlerin etkisiyle, özellikle doğumdan sonraki ilk haftalarda kadınlar psikolojik açıdan oldukça kırılgan bir duruma gelebilmektedir. Bu kırılganlık, beden algısındaki değişim ve özgüven sorunları ile birleştiğinde, kadının ruh sağlığını tehdit eden postpartum depresyon ya da psikoz gibi ciddi psikiyatrik tablolar ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla, lohusalık dönemi; bedensel iyileşmenin yanı sıra ruhsal dengenin yeniden sağlanması açısından da hassasiyetle ele alınmalıdır. Kadının bu dönemde yaşadığı ruhsal ve duygusal dalgalanmalar sadece bireysel boyutta kalmamakta, aynı zamanda bebeğin gelişimini ve aile içi ilişkileri doğrudan etkilemektedir. Annenin iyi oluş hali, bebeğiyle kurduğu bağın niteliğini belirlemekte, ebeveynlik yeterliliği ve aile içi iletişimde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, annenin duygusal olarak desteklenmesi, kendini yalnız hissetmemesi ve özellikle eşinden ve yakın çevresinden anlayış görmesi büyük önem taşımaktadır. Elde edilen veriler, destekleyici sosyal çevreye sahip olan kadınların lohusalık sürecini daha sağlıklı ve dengeli bir şekilde geçirdiklerini ortaya koymaktadır. Toplumsal normlar ve kültürel kalıplar, lohusalık sürecinde kadına yüklenen roller aracılığıyla önemli bir baskı unsuru oluşturmaktadır. Bu durum, kadının annelik kimliğini içselleştirmesini güçleştirmekte ve kimlik çatışmalarına neden olmaktadır. Özellikle çalışan kadınlarda, annelik, eşlik ve kariyer rolleri arasında denge kurma çabası, ciddi bir zihinsel ve duygusal yük yaratmaktadır. Modern toplum yapısının getirdiği çekirdek aile modelinde, kadının sosyal destek sistemleri giderek zayıflamaktadır. Geleneksel geniş aile yapısının sağladığı deneyim aktarımı ve fiziksel destek imkanlarının azalması, lohusalık dönemindeki yalnızlık hissini daha da derinleştirmektedir. Kadınlar, yalnızca fiziksel değil, duygusal ve bilişsel anlamda da destek arayışına girmektedirler. Araştırma bulguları, bu dönemde yalnız kalan kadınların daha fazla anksiyete ve depresif belirtiler gösterdiğini, sağlık hizmetlerine başvurma oranlarının ise oldukça düşük olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, toplumda lohusalığın hâlâ yeterince konuşulmayan, görünmez bir süreç olarak kaldığını ve kadınların ihtiyaçlarının karşılanamadığını göstermektedir. Lohusalık, sadece bir bireyin değil, aynı zamanda bir ailenin ve daha geniş anlamda bir toplumun yeniden yapılanma sürecidir. Anne-bebek ilişkisi, bu dönemde şekillenmekte ve uzun vadede çocuğun duygusal, bilişsel ve sosyal gelişimini belirleyici olmaktadır. Dolayısıyla, lohusalık döneminde kadının yaşadığı her olumlu ya da olumsuz deneyim, yalnızca kendisini değil, çocuğunu ve ailesini de etkilemektedir. Bu bağlamda, lohusalık dönemine dair bütüncül ve çok katmanlı bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Bu yaklaşımda hem tıbbi hem psikososyal hem de kültürel boyutların dikkate alınması gerekmektedir. Elde edilen veriler, kadının lohusalık döneminde yaşadığı ruhsal sorunların

temelinde yalnızlık hissi, sosyal destek eksikliği, kültürel baskılar ve bilgi yetersizliği olduğunu göstermektedir. Özellikle eş desteğinin yetersizliği ve sağlık profesyonellerinin lohusalık sürecine dair yeterli bilgilendirme yapmaması, kadınların bu süreci daha zor ve sıkıntılı geçirmelerine neden olmaktadır. Buna karşın, bilinçli sağlık hizmetleri, empatik bir eş, anlayışlı bir aile ve toplumsal destek mekanizmaları; kadının psikolojik dayanıklılığını artırmakta ve annelik deneyimini güçlendirmektedir. Sonuç olarak, lohusalık yalnızca tıbbi takiple sınırlı kalmaması gereken; kadın ruh sağlığını, sosyal ilişkilerini ve kimlik bütünlüğünü doğrudan etkileyen karmaşık ve hassas bir süreçtir. Kadının bu dönemi sağlıklı bir şekilde geçirebilmesi için hem bireysel hem de toplumsal düzeyde kapsamlı önlemlerin alınması büyük önem arz etmektedir. Sağlıklı bir lohusalık süreci, yalnızca bireysel iyilik haliyle değil; aynı zamanda sağlıklı annelik pratiklerinin, güçlü aile ilişkilerinin ve toplumun genel refahının inşasında da temel bir rol oynamaktadır. Lohusalık sürecinde kadınların karşılaştığı psikososyal sorunların azaltılabilmesi için öncelikle toplumun bu döneme dair farkındalığı artırılmalıdır. Kadınların bu süreçte yalnız olmadıklarını hissetmeleri, duygularını açıkça ifade edebilecekleri güvenli alanlara sahip olmaları hayati önem taşımaktadır. Bu bağlamda, doğum öncesi ve sonrası dönemde kadınlara yönelik psikoeğitim programları yaygınlaştırılmalı, doğumhanelerde ve aile sağlığı merkezlerinde kadınların ruhsal durumu düzenli olarak izlenmelidir. Eşlerin, lohusalık sürecinin duygusal boyutları hakkında bilinçlendirilmesi, bu süreçte aktif bir destek sağlayıcı rol üstlenmeleri açısından önemlidir. Babaların sadece maddi değil, duygusal olarak da sürece dahil olmaları teşvik edilmelidir. Ayrıca sağlık profesyonellerine yönelik, lohusalık sürecinde kadınlara nasıl daha etkin psikososyal destek sunabileceklerine dair özel eğitim programları düzenlenmelidir. Kadınların yalnızlaşmasını engellemek için sosyal destek ağlarının güçlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle çekirdek ailelerde yaşayan kadınlar için mahalli destek grupları, belediyeler bünyesinde anne destek merkezleri ve dijital platformlar üzerinden yürütülecek psikolojik danışmanlık hizmetleri yaygınlaştırılmalıdır. Ayrıca kadınlara özel psikolojik danışma hatları kurulmalı ve ulaşılabilirliği artırılmalıdır. Kültürel normların kadın üzerinde oluşturduğu baskının azaltılması adına, toplumda annelik mitlerinin yeniden sorgulanması gerekmektedir. Annelik deneyimi, her kadında farklı biçimlerde ortaya çıkabileceğinden, kadınların bireysel deneyimlerine saygı duyulmalı; yargılayıcı değil destekleyici bir toplumsal tutum benimsenmelidir. Medyada ve kamu spotlarında bu bakış açısını destekleyici içeriklerin yer alması, toplumun duyarlılığını artıracaktır. Son olarak, lohusalık sürecine dair yapılan akademik çalışmalar desteklenmeli; bu alanda nicel ve nitel veri üretimi teşvik edilmelidir. Kadınların doğum sonrası yaşadıkları psikososyal süreçlerin daha görünür kılınması, sağlık politikalarının ve sosyal hizmet müdahalelerinin daha etkili biçimde yapılandırılmasına katkı sağlayacaktır. Böylelikle, yalnızca bireysel değil, toplumsal iyilik haline de hizmet eden kapsamlı bir destek ağı kurulabilecektir.

6. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu araştırma, lohusalık döneminin yalnızca biyolojik bir iyileşme süreci değil, kadının benliği, duyguları ve sosyal ilişkilerinde köklü değişimlerin yaşandığı hassas bir dönem olduğunu göstermiştir. Lohusalık, annenin kendisiyle, bebeğiyle ve çevresiyle ilişkisini yeniden kurduğu ve annelik kimliğini benimsediği bir geçiş sürecidir. Bulgular, kadınların depresyon, anksiyete,

yalnızlık ve sosyal destek eksikliği yaşadığını; hormonal değişimlerle artan duygusal kırılganlık ve özgüven kaybının ruhsal sorunları tetikleyebileceğini ortaya koymuştur. Annenin ruhsal durumu, hem bebeğinin gelişimini hem de aile ilişkilerini doğrudan etkilemektedir. Destekleyici sosyal çevreye sahip kadınlar süreci daha sağlıklı geçirirken, toplumsal normlar ve çekirdek aile yapısı yalnızlık ve baskıyı artırmaktadır.

Araştırma, lohusalığın bireysel olduğu kadar toplumsal bir süreç olduğunu vurgulamaktadır. Yalnızlık, destek eksikliği, kültürel baskılar ve bilgi yetersizliği ruhsal sorunların temel nedenlerindendir. Eş ve aile desteği, bilinçli sağlık hizmetleri psikolojik dayanıklılığı artırmakta ve annelik deneyimini güçlendirmektedir. Bu nedenle aile sağlığı merkezlerinde "Lohusalık Destek Birimleri" kurulmalı, doğum öncesi eğitimlerde babalar da sürece dahil edilmelidir. Sosyal destek ağları güçlendirilmeli, anne destek merkezleri ve dijital psikolojik danışmanlık hizmetleri yaygınlaştırılmalıdır. Ayrıca kültürel baskılar azaltılmalı, toplum destekleyici bir tutum benimsemeli ve lohusalık sürecine ilişkin akademik çalışmalar teşvik edilmelidir.

Sonuç olarak, lohusalık yalnızca bireysel değil; kadın, aile ve toplumun ortak sorumluluğunu gerektiren bir dönemdir. Kadınların bu süreci sağlıklı ve desteklenmiş biçimde geçirmesi, güçlü aile ilişkileri, sağlıklı annelik deneyimleri ve toplumsal iyilik halinin temelini oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Arslan, P. H., Can Gürkan, A. Ö., Ekşi, A. Z., & Engin Yiğit, Ö. D. F. (2006). Doğum sonrası depresyonun annelik yaşamına etkileri. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 10(10), 1–???. https://doi.org/10.21560/spcd.47575
- Bal, Z., Kantar, E. C., & Uçar, T. (2021). Lohusalarda yalnızlık hissinin sosyal destek, emzirme ve maternal bağlanma ile ilişkisi. Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hemşirelik Dergisi, 3(1), 21–28. https://doi.org/10.48071/sbuhemsirelik.833156
- Dönmez, A., Er, M., Yeyğel, Ç., Haskeçeci, K., … (Son yazar soyadı), (Adının baş harfi). (2024). Gebelerin doğuma hazırlık eğitim programı hakkındaki görüşleri ve memnuniyet durumlarının incelenmesi. Anatolian Journal of Health Research, 5(1), 8–14. https://doi.org/10.61534/anatoljhr.1384817
- Fışkın, G., & Işık, C. (2022). Gebelikte yaşanan görsel ve bedensel değişikliklerin postpartum dönemdeki bedeni beğenme ve psikolojik yakınmalarla ilişkisi. Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi, 15(3), 307–316.
- Kaya, N., & Duran Aksoy, Ö. (2021). Doğum sonrası sosyal desteğin kadınların fonksiyonel durumlarına etkisi. Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 14(3), 419–431. https://doi.org/10.26559/mersinsbd.833413

ÇALIŞAN VE ÇALIŞMAYAN KADINLARIN TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA ÇOCUK YETİŞTİRME TUTUMLARI AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

A Comparative Analysis of Employed and Unemployed Women's Parenting Attitudes within the Framework of Gender Roles

AYŞE NUR MORAL [1]
Kırıkkale Üniversitesi,
nurrmoralll@gmail.com /ORCID ID: 0009-0007-7179-1910

Doç.Dr., Rumeysa AKGÜN[2]
Kırıkkale Üniversitesi
rumeysaakgun@gmail.com/ ORCID ID: 0000-0003-4226-2191

ÖZET

Sanayi devriminden sonra kadınların toplumsal iş gücü piyasasında daha çok yer alması ile çocuk yetiştirme ve çocuk bakımı konularında farklılıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bir taraftan geleneksel bakış açısında kadınlar çocuklarını yetiştirirken diğer tarafta çalışmaya başlayan kadınlar çocuklarının bakımı için yardımcı kişiler tutmaya başlamış veya aile üyelerinden destek almıştır. Bu süreçte toplumun bir bölümünde kadının çalışması ile ilgili destek olurken bazı kesimlerde ataerkil zihniyetin getirdiği kadının yerinin evi olduğu görüşü hakimdir. Bu duruma ek olarak çalışan ve çalışmayan kadınların çocuklarına ayırdıkları zaman, enerji ve tutumlar birbirinden farklılık göstermektedir.

Yukarıdaki bilgilerden hareketle bu çalışmanın amacı kadının bir işte çalışma ya da çalışmama durumunun çocuk yetiştirme süreçlerinde toplumsal cinsiyet açısından, aile içi rollerde ve çocuk bakımının sağlanmasında etkisinin incelenmesidir.

Araştırma evreni Türkiye genelinde çocuğu bulunan ve farklı çalışma statülerine (çalışan/çalışmayan) sahip olan tüm anneler oluşturmaktadır. Bu araştırma nitel araştırma yönteminden fenomenolojik araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın örneklemi amaçlı örnekleme yönteminden kolay ulaşılabilir durum örneklemesi olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede, çalışan anne ve çalışmayan anne eşit sayıda olmak üzere, toplamda 20 anne ile görüşme gerçekleştirilmiştir**.** Toplanan verilerin analizi Gemini 2.5 yapay zeka programı ile elde edilmiştir. Analiz sonuçlarında ev içi sorumlulukların ve bakım emeğinin büyük ölçüde kadınların üzerindeki tam sorumluluk algısıyla şekillendiğini ve erkeklerin genellikle yardımcı eş rolü veya lojistik destek ile sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Çalışan anneler iş ve ev sorumlulukları arasında ciddi fiziksel yorgunluk yaşadığı, ev hanımlarında ise izolasyon ve kimlik yitimi gibi psikososyal sonuçlar elde edilmiştir. Annelerin, toplumun dayattığı mükemmeliyetçilik baskısı nedeniyle suçluluk duygusu yaşadığı ve başa çıkmak için stratejik bilgisizlik gibi savunma mekanizmalarına başvurduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çalışan ve çalışmayan Anneler, Çocuk yetiştirme tutumları, Toplumsal cinsiyet rol algısı.

Abstract

Following the Industrial Revolution, the increased participation of women in the social labor market began to bring about differences in child-rearing and childcare practices. On one hand, women adhering to the traditional perspective raised their children themselves, while on the other, working women began employing help or seeking support from family members for childcare. During this process, some segments of society were supportive of women working, while other segments were dominated by the patriarchal view that a woman's place is in the home. In addition to this situation, the time, energy, and attitudes that working and non-working women dedicate to their children vary.

Based on the information above, the aim of this study is to examine the effect of a woman's employment status (working or non-working) on child-rearing processes in terms of gender roles, domestic roles, and the provision of childcare.

The research universe is composed of all mothers across Turkey who have children and possess different employment statuses (working/non-working). This research was conducted using the phenomenological method within the qualitative research methodology. The study's sample was determined using the convenience sampling method under purposive sampling. In this framework, a total of 20 mothers were interviewed, with an equal number of working and non-working mothers. The analysis of the collected data was obtained using the Gemini 2.5 artificial intelligence program.

The analysis results revealed that domestic responsibilities and care work are largely shaped by the perception of mothers having full responsibility, and that men are typically limited to the role of a supportive spouse or logistical helper. Working mothers reported experiencing serious physical fatigue due to balancing work and home responsibilities, while homemakers experienced psychosocial outcomes such as isolation and identity loss. It was also determined that mothers experience feelings of guilt due to the pressure of perfectionism imposed by society and resort to defense mechanisms such as strategic incompetence to cope.

Keywords: Working and non-working mothers, Parenting attitudes, Perceptions of gender roles.

1. GİRİŞ

Evrensel nitelik taşıyan aile kurumu her toplumda kültürel ve çevresel olarak farklı niteliklere sahip olmasından kaynaklı genel bir tanıma sığdırmak olanaklı değildir. Buna rağmen aile toplumun en temel ve en kurucu ögesi olduğu söylenebilir. Bireylerin duygu, düşünce, inanç ve davranışların kökeni aileden gelmektedir. Toplumun sosyal ve kültürel temelleri ailelerden gelmektedir. Özellikle çocuk olduktan sonra aile sosyal açıdan tamamlanmaktadır. Toplumdaki değişimler göz önüne alındığında, ailenin nesilleri sürdürme işlevine ek olarak, çocukları yetiştirip sosyal çevreye dahil etme görevi de kritik bir önem kazanarak değerini artırmaktadır(Lale, 2004).

Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınlar, tarihin her döneminde ekonomik ve toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Kadınların iş gücüne katılım düzeyi toplumsal refahtan elde ettikleri pay orantılı değildir. Bu orantısızlık , ülkelerin gelişmişlik seviyesine göre değişse bile, kadınların küresel düzeyde erkeklerin gerisinde kaldığı yaygın bir sorun ve dezavantajlı konumda olduklarının gerçeğidir. Kadının hayatta kalma ve kendini gerçekleştirme çabası, içinde bulunduğu toplumun yapısına bağlı olarak evirilmiş ve değişmiştir. Tarih boyunca kadının statüsüne bakıldığında, kimi zaman hükmeden kimi zaman da boyun eğen rollerde olduğu bir dizi evreden geçtiği görülmektedir(Kocacık ve Gökkaya, 2005).

Literatürde çalışan kadınlar özelinde, kadınların hem ücretli işte çalışmalarına ek olarak ev işlerini ve bakımı sürdürmeleri durumu, çifte mesai veya sosyolojide bilinen adıyla ikinci vardiya olarak ifade edilen (Başak, Kıngır ve Yaşar, 2013) çalışma bulunmaktadır. Farklı öğrenim düzeylerindeki çalışan annelerin çocuk yetiştirme şekillerini ve annelerin çocuk yetiştirme tutumlarında farklılık yaratıp yaratmadığını belirlemek amacıyla (Haktanır, Baran ve Alisinanoğlu , 1998) çalışma bulunmaktadır. İş hayatında yer alan ve almayan annelerin çocuk yetiştirme stilleri ve baş etme stratejileri arasındaki farkları karşılaştırmak amacıyla (Altınay, 2012) çalışma bulunmaktadır. Çalışan kadınların ve ev kadınlarının toplumsal cinsiyet açısından çocuk yetiştirme deneyimlerinin mercek altına alınmadığı , çocuk yetiştirme aile içi ilişkilerini bütüncül yaklaşımla henüz gerçekleştirilmediği görülmektedir. Bu doğrultuda çalışmada çalışan kadınların ve ev kadınlarının toplumsal cinsiyet açısından çocuk yetiştirme süreçleri karşılaştırmalı bir şekilde ortaya konulmaktadır. Makale özgülünde toplumsal cinsiyet; annenin çalışma ya da çalışmama durumunun çocuk ile arasındaki etkileşimine yansıması , çocuk yetiştirmede aile içi iş bölümünü ve karar alma süreçlerini ifade etmektedir.

Kadınlar, iş ve aile sorumlulukları arasında denge kurma çabalarının yanı sıra, özel hayatlarında da toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ve geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri anlayışına maruz kalmaktadırlar. Kadınlar için çocuk sahibi olmak, hayatlarını erkeklerin aksine tamamen değiştirmektedir. Kadınlar için çalışmak, hayatlarının sonuna kadar iki kat yük taşımak anlamına gelmektedir. İş ve aile arasında denge kurma sürecinde izole bir hayat yaşamaktadırlar. Kadınlar ev işleri dışında başka aktivitelere zaman ayıramamakta ve farklı aktiviteler yapma imkânı bulduklarında ise suçluluk duygusu yaşamaktadırlar. Bu duygunun temel kaynağı ise çalışan kadınların çocuklarına bakmayı tercih etmeyenler olduğu yönündeki yaygın kanı olmasıdır. Türkiye'deki toplumsal cinsiyet anlayışı, erkekler ve kadınlar arasındaki eşitsizliği pekiştirmekte ve kadınlara annelikten başka bir yer bırakmamaktadır. Kadınlar,

geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini içselleştirsinler ya da benimsemesinler, istihdamda yer alsalar da, toplumun cinsiyetçi yapısı, hem çocukların annelerine daha çok ihtiyaç duyduğu iddia ve mitleriyle hem de bakım sorumluluğunun eşitsiz paylaşımıyla başa çıkmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle, aile ve iş sorumluluklarının yanı sıra, anne olma konusundaki beklentiler çerçevesinde hayatlarını düzenlemekte zorlanmaktadırlar. Bu zorluğun üstesinden, erkekleri daha fazla sorumluluk almaya zorlamak yerine, sosyal hayatlarını sınırlandırarak gelmektedirler. Erkekler ise hayatlarına herhangi bir kesinti yaşamadan devam edebilmektedir. Cinsiyet eşitsizliği, kadınların yaşadığı iş ve aile çatışmalarını yoğunlaştırmaktadır(Soyseçkin, 2016).

Toplumda var olan ataerkil yapıdan hareketle kadınların işgücü konumunun görünürlüğünün zaman içerisinde artması ile birlikte kadınların aile ve çocuk üzerindeki etkilerinin incelenmesinin, çalışan kadınların ve ev kadınlarının aile ve çocuk yetiştirmedeki benzerliklerinin veya farklılığının belirlenmesinin önemli olduğu düşüncesinden hareket edilmektedir. Bu bağlamda her iki grup arasında birtakım farklılıklar olduğu gözlemlerinden yola çıkılarak bir kadının ücretli bir işte çalışıp çalışmamasının çocuk yetiştirme sürecini toplumsal açıdan nasıl etkilediği araştırmanın temel sorunsalı arasındadır.

Araştırma kapsamında kadının bir işte çalışma ya da çalışmama durumunun çocuk yetiştirme süreçlerinde toplumsal cinsiyet açısından incelenmesi, aile içi rollerde ve çocuk ile iletişimi, çocuk bakımının sağlanmasında etkili olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Araştırma çocuk sahibi olan çalışan ve çalışmayan kadınlar ile gerçekleştirilecektir. Bu çalışmada istihdamda yer alan ve almayan kadınların toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde çocuk yetiştirme ve ebeveynlik deneyimlerin bütüncül biçimde ortaya konulmasıyla araştırmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.1.AMAÇ VE ÖNEM

Çalışan ve çalışmayan annelerin toplumsal cinsiyet rol algısı bağlamında çocuk yetiştirme süreçlerinin karşılaştırmalı olarak incelendiği bu çalışmada araştırmanın amacı şu şekildedir:

1. Çalışan annelerin çalışma hayatı ve ebeveynlik rolleri arasında yaşadığı güçlükleri çocuk yetiştirme durumlarına yansımasına etkisi,
2. Çalışmayan annelerin ebeveynlik rolleri arasında çocuk yetiştirme durumlarına yansımasına etkisi,
3. Çalışan ve çalışmayan annelerin ideal olarak gördükleri toplumsal cinsiyet rollerinin çocuk yetiştirme biçimlerini nasıl şekillendirdiğini incelenmesi,

Mevcut literatür araştırmaları çoğunlukla , annenin çalışma ya da çalışmama durumlarından birine odaklanmaktadır. Çalışma hayatında olan anneler ile yapılan araştırmalarda çocuklarına yeteri kadar vakit ayıramadıkları düşüncesiyle suçluluk duygusu incelenmiştir. Bu araştırma her iki duruma da odaklanarak kadınların çalışma hayatına katılmasıyla ile birlikte toplumsal cinsiyet açıdan etkisini ve çocuk yetiştirme süreçlerine yansımasını karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Bu sayede, toplumsal cinsiyetin ebeveynlik

üzerindeki dönüştürücü etkileri, somut verilerle desteklenerek literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.2.ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI VE ÖNGÖRÜLERİ

I. Kadınlar toplumun tarafından belirlenen geleneksel bakım ve ev sorumluluklarını içselleştirerek bu durumu bir ölçüde kabullenilmişlik söz konusu olduğu söylenebilir.
II. Annelerin birçok rolü üstlenmesinden dolayı rol çatışması ve zorluklara rağmen, kadınların iş hayatında var olmasının gerekliliği savunulmuştur.
III. Toplumun onlara yüklediği sorumluluk yönündeki görüşü temel aldıkları varsayılmaktadır.
IV. Çalışan kadınların, ekonomik özgürlük elde etme motivasyonunun güçlü olması ve bu durumun aile içerisindeki karar alma mekanizmalarında söz sahibi olma durumlarını olumlu yönde etkilediği varsayılmaktadır.
V. Çalışan kadınların ev kadınlığı ile iş kadınlığı rollerinin birleştirerek yürütmekti.
VI. Çalışan kadınların çocuğuna yeteri kadar zaman ayıramamasına neden olmaktadır.
VII. Annelerin, çalışma hayatının iyi bir anne/eş olma rolünü engellemediği görüşü savunulmaktadır.
VIII. Annelerin sorunlarının çözümü için bireysel çabaların yeterli olmadığına inandıkları ve bu sorunların çözülmesinin ancak yasaların yeniden düzenlenmesi ile toplumun düşünce yapısını dönüştürülmesi yoluyla sağlanabileceği yönünde olduğu varsayılmaktadır.
IX. Araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcıların kendilerinden istenilen bilgileri içtenlikle ve doğru olarak cevapladıkları öngörülmektedir.
X. Örneklemin evreni temsil ettiği öngörülmektedir.
XI. Araştırmada kullanılan ölçme araçlarının ölçtükleri özellikler bakımından güvenilir ve geçerli olduğu öngörülmektedir.

1.3.SINIRLILIK

Araştırma, çalışan ve çalışmayan annelerin çocuk yetiştirme tutumları ile toplumsal cinsiyet rol algılarının karşılaştırmalı analiziyle sınırlıdır. Çalışma, annelerin ebeveynlik deneyimlerine ve rol algılarına odaklanmakta olup, incelenen annelerin çocuklarının gelişim düzeylerini, akademik başarılarını veya psikolojik durumlarını doğrudan ölçmeyi veya bu sonuçları annenin çalışma durumuyla ilişkilendirmeyi kapsamamaktadır.

- Bu araştırmada elde edilen bulgular, veri toplama araçlarının değerlendirilmesiyle sınırlıdır.
- Bu araştırma Türkiye sınırları içerisindeki evli ve çocuğu olan çalışan / çalışmayan kadınlar ile sınırlıdır.
- Araştırmada elde edilen veriler; görüşülecek kişilerin tecrübeleri ile sınırlıdır.

1.4.TANIMLAR

Çalışan Anne: Araştırma kapsamında ekonomik özgürlüğü bulunan ve aileye ekonomik anlamda katkı sağlayan , en az bir yıldır ücretli bir işte aktif olarak bulunan ve en az bir çocuğu olan kadın katılımcıdır.

Çalışmayan Anne: Araştırma kapsamında, istihdamda bulunmamış olan ve ekonomik anlamda özgürlüğü olamayan birincil rolü ev işleri ve çocuk bakımı olan, en az bir çocuğu bulunan kadın katılımcıdır.

Toplumsal Cinsiyet Rol Algısı: Annelerin, toplum tarafından belirlenen kadınlık ve erkekliğe ait rolleri geleneksel ya da eşitlikçi perspektiften yorumlardan elde edilen tematik yapıdır.

Çocuk Yetiştirme Tutumu: Annelerin çocuklarına yönelik kullandığı duygusal tepki örüntülerini, disiplin yaklaşımlarını ve otorite kullanım biçimlerini içeren, görüşme verilerinden tematik analizle çıkarılan ebeveynlik felsefesidir.

2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Aile

Toplumun temelini oluşturan aile, zamanla önemini arttıran ve insanlık tarihi boyunca varlığını sürdüren dinamik bir yapıdır. Toplumsal değişimlere uyum sağlama yeteneği sayesinde varlığını sürdürür. Aile, toplumun kültürel ve sosyal değerlerinin hem beslendiği hem de sonraki kuşaklara aktarıldığı merkezdir; bu nedenle, bireylerin duygu, düşünce, inanç ve davranışları aile içinde şekillenmektedir(Lale 2004). Ailenin işlevleri sadece biyolojik açıdan değil aynı zamanda çocuklarının fiziksel, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli görevleri bulunmaktadır. Aile kurumu çocuğun ilk öğrenme süreçlerinin, çevreye karşı tutum ve davranış kalıplarının şekillendiği önemli toplumsal yapıdır. Çocuk yetiştirme süreci ailenin en önemli işlevlerinden birisidir. Bu süreçte ebeveynler çocuklarının hem fizyolojik hem psikolojik gelişimini destekleyen tutumlar benimsemektedirler. Ebeveynlerin çocukları ile kurdukları bağlanma biçimleri çocuğun sosyal ve psikolojik açıdan izler taşımasında rol üstlenirler. Aile toplumun dinamiğini oluşturur bu sebeple çok boyutlu ele alınması gereken bir sistemdir.

Kan bağı, evlilik ve diğer yasal yollardan aralarında akrabalık ilişkisi ile kurulan aile kurumu aynı evde yaşayan bireylerden oluşmaktadır. Bireylerin fizyolojik, psikolojik, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılandığı, topluma uyum ve katılımlarının sağlanmasında temel toplumsal bir birim olarak tanımlanmaktadır (Ünalan, 1998; Akt. Demiröz, 2003: 85).

2.2. Toplumsal Cinsiyet

Araştırmalar da cinsiyet iki şekilde tanımlanmaktadır. Bunlar cinsiyet(sex) ve toplumsal cinsiyet (gender) olarak ifade edilmektedir (Şahin, 2019, s. 240). Cinsiyet (sex) biyolojik açıdan bakıldığında; kişiyi kadın ve erkek olarak ayırmaktadır. Genetik, fizyolojik (Akın & Demirel, 2003, s. 73) ve evrensel nitelikteki farklılıkları ifade etmektedir (Yılmaz, 2018, s. 2). Buna karşılık toplumsal cinsiyet (gender) kavramı ise ; toplumun kadına ve erkeğe yüklenilen anlamların ve beklentilerin sosyal ve kültürel olarak inşa edilme sürecini tanımlamaktadır(Dökmen, 2019, s. 20).

Toplumsal cinsiyet, genel olarak erkek ve kadına atfedilen davranışlar, değerler, inançlar, düşünceler, algılar ve rollere dair kalıpların toplumsal olarak inşa edilmesi ve şekillendirilmesi sürecini tanımlamaktadır. Bu kapsamlı kavramla ilgili literatürde çok sayıda farklı tanım mevcuttur(Güzel, 2020).

Vatandaş (2007) tarafından "Toplum, bireyden, değişmez bir ölçüt kabul ettiği biyolojik cinsiyetine göre davranışlar sergilemesini ister; hazırladığı davranışlar örgüsünü kabullenmesi ve uygulaması için zorlar" şeklinde tanımlanmaktadır.

Toplumsal cinsiyet, biyolojik bedene manevi ve kültürel bir kimlik atfederek ayrım yapar ve kadın ile erkeği, "kadınlık" ve "erkeklik" adı altındaki toplumsal rollerle özdeşleştirir. Bu kültürel kodlama kadınlar için dezavantajlı durumda olmalarına yol açmaktadır (Bingöl, 2014, s. 108).

Geleneksel toplum yapılarında aile içerisinde kadın ve erkek bireylerin kendi cinsiyetlerine ait olduğu düşünülen rol ve sorumlulukları yerine getirmesi beklenmektedir. Örneğin kadınlardan; öncelikli olarak ev işleri, ebeveyn bakımı , çocukların bakımı ve beslenme durumuyla ilgili olmaları beklenirken ekonomi ve siyaset benzeri konulara alaka göstermemeleri beklenmektedir. Erkeklerden ise; gelir getiren , evin lideri, duygusal olmayan, eşi çalışıyor ise eşinin kazancından daha çok kazanması beklenmektedir. (Zastrow, 2015: s. 605).

Toplumsal cinsiyet rolleri sosyalleşme süreci boyunca benimsediği inanç ve tutumların davranış şeklinde dışa vurumu şeklinde ifade edilmektedir. Bu roller içinde toplumdan topluma farklılık göstermekle beraber toplumun kültür ve toplum yapısına bağlı olarak kadından kadınsı kabul edilen özellikler, erkekten erkeksi olarak nitelendirilen özellikleri beklemektedir(Şahin, 2019, s.241). Diğer bir ifadeyle, toplumsal yapının kadın ve erkekten beklentiler oluşmaktadır. Kadın ve erkeğe yüklenen roller toplumsal açıdan da farklılıklar göstermektedir.

2.3. Çalışan-Çalışmayan Anneler ve Çocuk

Annelik çocuğun doğduğu andan itibaren koruyan, beslemenin ötesinde çocuk ile arasında özel ve derin bir bağ kurulmaktadır.

Çalışma yaşamına atılan kadınların geleneksel ev sorumlulukları devam etmesi ile birlikte kadınların yükü önemli ölçüde artmıştır. Kadınlar, iş yaşamındaki görevlerine ek olarak, eş, ev hanımı ve küçük çocuklar ile ebeveynlerin bakıcısı gibi birden fazla rolü üstlenmek zorunda kalarak "çifte mesai" yapmakta ve bu durum yüksek düzeyde strese yol açmaktadır. Bu çoklu roller, sorumlulukların dengelenmesi konusunda kadınları erkeklere göre daha dezavantajlı bir konuma itmektedir(İlgar, 2001).

Çalışan anneler çocuk yetiştirme sürecinde annenin olmadığı saatlerde çocuğun bakımı, işinden gelerek anne çocuk arasındaki sağlıksız iletişim, annenin çocuğuna az zaman ayırması nedeniyle duyduğu suçluluk duygusu, çocuğundan her ayrılışında onun tehlikede olduğunu hissetmesi, tehlikede olması halinde önleyemeyeceği endişesi bundan dolayı ile çocuğunu koruyamayacağı ve onu kaybedeceği endişesi ile mücadele etmek durumundadır(Akhan., Batmaz 2012).

Annenin çalışması beraberinde bazı sorunları da beraberinde getirebilir (Gözübüyük 2010). Bunların başında, annenin olmadığı saatlerde çocuğun bakımı, işinden yorgun ve gergin gelen annenin çocukla kuracağı sağlıksız iletişim, annenin çocuğa az zaman ayırması nedeniyle duyulan suçluluk duygusu gelir. Anne işe gitmek üzere çocuğundan her ayrılışında onun tehlikede olduğunu, bu tehlikeyi fark edemediği için bertaraf edemeyeceğini, dolayısı ile çocuğunu koruyamayacağı ve onu kaybedeceği endişesi yaşar. Burada önemli olan çocukla birlikte geçirilen zamanın uzunluğundan çok bu zamanın nasıl kullanıldığı, ne kadar doyurucu olduğudur. Akhan ve Batmaz (2012) çalışmasında, 0-6 yaş grubu çocukların anne-çocuk iletişiminin etkilendiğini çalışan annelerin ise büyük çoğunluğunun çalışmaktan dolayı suçluluk duygusu yaşadıkları görülmüştür.

Kadının çalışma yaşamına geçmesi ile birlikte aile içerisindeki sorumluluklar geleneksel düzene göre farklılık göstermektedir daha eşitlikçi anlayış hakim olmaktadır. Kadın ve erkeğin iş hayatında olması ev içerisindeki sorumluluklarda ev içi rollerdeki sorumlulukların paylaşımı konusunda eşitlikçi değildir (İmamoğlu, 2012, s. 64).

2.4. Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Rol Kuramının Annelik Rolüne Uygulanması

Geleneksel olarak kadınlara atfedilen ev işleri ve çocuk bakım sorumluluk rolleri, kadın üzerinde yapısal rol baskısına neden olmaktadır. İstihdamda yer alan anneler toplumun beklediği ev içerisinde rolleri ve iş hayatındaki çalışma rol beklentilerinin birbirini dışlamasıyla rol yatışması yaşamaktadırlar. Literatürde belirtildiği üzere, rol çatışması Bir örgüt içinde, bir kişiden beklenen roller ile o kişinin kendi beklenti ve arzuları arasında bir uyuşmazlık olduğunda rol çatışması yaşanır(Kılınç 1991, 21).

Çoğunlukla kadının hem iş hem de ev işleri , çocuk bakım sorumluluklarını tek başına üstlenmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu durum literatürde çifte mesai olarak adlandırılmaktadır.

Kadınlar bireysel rollerini geri plana atarak rol belirsizliği yaşamasına ve psikolojik olarak olumsuz hissetmesine neden olmaktadır. Çalışmayan kadınlarda ise toplumsal beklentilerin kısıtlayıcı nedeniyle sadece "anne" ve "eş" rolleriyle sınırlaması (Durna 2004, 193), kendi bireysel kimliklerinde rol belirsizliği yaşayarak psikolojik strese maruz kalmaktadırlar. Bu bağlamda rol kuramı, annelerin çalışma durumlarına göre farklılaşan sorumluluklarının dağılımını ve bu rollerin yarattığı psikolojik gerilimi analiz etmek için temel bir çerçeve oluşturmaktadır.

Sonuç olarak bu araştırma, kadınların istihdamda yer almasından veya yer almamasından bağımsız olarak, kendilerine kadın olmalarından dolayı yüklenen toplumsal rollerin neden olduğu psikolojik baskıyı, zaman ve enerji yönetimindeki zorlukları ve bunun ebeveynlik rolünün yansımalarını rol kuramı perspektifiyle analiz etmek için güçlü bir zemin sunmaktadır.

3.YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, araştırma grubu, verilerin toplanması ve analizi hakkında bilgilere yer verilmiştir.

3.1.ARAŞTIRMA MODELİ

Bu araştırma nitel araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Toplumsal durumları ve olayları derinlemesine anlamayı sağlayan nitel veri oluşturma tekniklerinden görüşme tekniği kullanılması tercih edilmiştir. Araştırmada, çalışan evli kadın ve çalışmayan kadınların toplumsal cinsiyet açısından çocuk yetiştirme süreçlerine yansımasına odaklanıldığı için nitel araştırma ile tasarlanan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir.

Çalışmanın örneklemi amaçlı/maksatlı örnekleme olarak belirlenmiştir. Amaçlı/maksatlı örnekleme olasılığa dayanmayan ve rastgele olmayan örneklemedir. Bu örnekleme metodu grupların, insanların ve çalışma sürecinin meydana gelmesini sağlayan unsurları belirlemektedir (Silverman, 2021: 216). Bu doğrultuda araştırmanın bazı kriterleri; çalışmaya dâhil edilen kadınların çalışan kadın, ev kadını olması, evli olmaları ve çalışmaya gönüllük esasına dayalı olarak katılım sağlamalıdır. Kullanılan diğer örnekleme yöntemi kartopu/zincirleme örneklemedir. Araştırma grubu kapsamında evli kadın çalışan /çalışmayan ve çocuk sahibi olması şartı arandığından kartopu tekniği uygun görülmüştür. Çalışma durumunun belirlenmesinde bilgi sahibi olan ilk katılımcıya ve ardından bireylerin yönlendirmelerine göre zincirleme şeklinde diğer katılımcılara ulaşılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 122). Kartopu örnekleme kişiden kişiye ve kişiden olaylara ulaşılmasını sağlayan bir örnekleme yöntemidir (Baştürk ve Baştepe, 2013).

3.2.EVREN VE ÖRNEKLEM

EVREN

Araştırmanın Evrenini, Türkiye genelinde çocuğu bulunan ve farklı çalışma statülerine (çalışan/çalışmayan) sahip olan tüm anneler oluşturmaktadır. Çalışmanın odak noktası, annelerin çalışma statüsünün getirdiği farklı deneyimler ve toplumsal cinsiyet algıları olduğundan, evrenin temel özelliği, annelik rolünü farklı sosyo-ekonomik ve profesyonel koşullar altında deneyimleyen kadınlardan oluşmasıdır.

ÖRNEKLEM

Nitel araştırmada yeterli örneklem büyüklüğü, veri doygunluğuna ulaşılmasıyla belirlenir. Bu çerçevede, çalışan anne ve çalışmayan anne eşit sayıda olmak üzere, toplamda 20 anne ile görüşme gerçekleştirilmiştir.

3.3.VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Çalışmanın temel veri toplama tekniği yarı yapılandırılmış görüşme formudur. Görüşmeler yüz yüze ve bire bir gerçekleştirilecektir. Bu kapsamda yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan soruların hazırlanması için ilgili literatür araştırılmış ve kavramsal çerçeveye bağlı olarak soru havuzu hazırlanmıştır. Son haline getirilen sorular uzman onayı alındıktan sonra uygulanmıştır. Görüşmeler yaklaşık 20-50 dakika sürmüştür. Görüşme öncesinde katılımcılara bilgilendirme formu sunulmuştur, araştırma hassasiyetinden söz edilmiştir ve kayıt izni istenmiştir kabul etmeyen katılımcıların ifadeleri ise not edilmiştir.

3.4.VERİLERİN ÇÖZÜMLENMESİ VE ANALİZİ

Araştırma verilerine görüşmeler ile ulaşılacaktır. Nitel araştırmaların amacı insan yaşantısını derinlemesine deneyim ve anlatılarını incelemek , toplumun genelini kültürel inançlara ve toplumsal işleyişe dair anlamlı ve kapsamlı bilgilere ulaşmaktır (Kümbetoğlu, 2012, s. 34). Araştırmanın amacı doğrultusunda, evli çalışan kadınların ve çalışmama durumlarının çocuk yetiştirme sürecinde çalışma durumu etkisinin toplumsal cinsiyet açısından görüşme tekniği kullanılmıştır.

Verilerin analizinde nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi ile gerçekleştirilmiş olup tema ve alt kategoriler Gemini 2.5 yapay zekâ programı ile gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmalarda, işlenmemiş verilerin analiz edilebilir hale getirilmesi için belirlenen anlam kategorileri oluşturmalıdır (Türnüklü, 2000, s. 555). Araştırma doğrultusunda kodların bir araya getirilmesiyle kategorilere ulaşılmış ve temalar haline getirilmiştir. Çalışan ve çalışmayan kadınların toplumsal cinsiyet bağlamında çocuk yetiştirme tutumları ile ilgili yapılan araştırma sonucunda 5 tema ve 14 alt kategori elde edilmiştir.

BULGULAR VE YORUM

DEMOGRAFİK BİLGİLER

Araştırmaya katılan 20 kadın katılımcının yaş, medeni durum, evlenme şekli, evlenme yaşı, eğitim durumu, çocukluğunun geçtiği en uzun yer, çocuk sayıları, çalışma durumu tablo-1' de sunulmuştur.

Kod	Yaş	Medeni Durum	Evlilik Şekli	Evlenme Yaşı	Eğitim	Çocukluğunun Geçtiği En Uzun Yer	Çocuk Sayısı	Çalışma Durumu
K1	39	Evli	Görücü Usulü	18	Lise	İl	2	Özel
K2	41	Evli	Görücü Usulü	25	Lise	İlçe	2	Ev Hanımı
K3	48	Evli	Severek	22	Ön Lisans	İl	2	Özel
K4	44	Evli	Görücü Usulü	19	İlkokul	Köy	2	Özel
K5	41	Evli	Görücü Usulü	25	Lise	Köy	2	Ev Hanımı
K6	45	Evli	Kaçarak	28	Üniversite	Büyükşehir	2	Kamu
K7	45	Evli	Görücü Usulü	19	Üniversite	İl	3	Kamu
K8	45	Evli	Görücü Usulü	19	İlkokul	Köy	3	Ev Hanımı
K9	35	Evli	Görücü Usulü	17	Ortaokul	İlçe	3	Ev Hanımı
K10	35	Evli	Görücü	17	İlkokul	Köy	3	Özel

			Usulü					
K11	35	Evli	Arkadaşlık ederek	19	Ortaokul	Köy	3	Ev Hanımı
K12	36	Evli	Görücü Usulü	18	İlkokul	Köy	3	Ev Hanımı
K13	33	Evli	Görücü Usulü	21	Lise	İl	2	Ev Hanımı
K14	41	Evli	Görücü Usulü	23	Ortaokul	Büyükşehir	2	Özel
K15	39	Evli	Arkadaşlık Ederek	24	Lisansüstü	Büyükşehir	3	Ev Hanımı
K16	37	Evli	Arkadaşlık Ederek	26	Lisansüstü	Büyükşehir	1	Kamu
K17	52	Evli	Görücü Usulü	27	Lise	İl	3	Ev Hanımı
K18	60	Evli	Görücü Usulü	18	Lise	İl	4	Ev Hanımı
K19	30	Evli	Arkadaşlık Ederek	27	Üniversite	İl	1	Ev Hanımı
K20	45	Evli	Arkadaşlık Ederek	24	Üniversite	Büyükşehir	2	Ev Hanımı

TABLO-1: DEMOGRAFİK BİLGİLER

Katılımcıların ev dışı çalışma/ çalışmama durumlarına bakıldığında **K1, K3,K4, K6, K7, K10, K14, K16** ev dışında mesleklerinin olduğu görülürken; **K2, K5, K8, K9, K11, K 12, K13, K 15, K17, K18, K19, K20'**nin ev dışında herhangi bir işte çalışmadıkları görülmektedir.

ANA TEMA	ALT KATEGORİ
1. Ev İçi Eşitsizlik	Tam Sorumluluk ve Yüklenim
	Rol Genişlemesi (Çifte Mesai)
	Geleneksel Kabulleniş
2. Baba Figürünün Algılanışı	Otorite veya Pasif
	Oyun ve Lojistik
3. Anneliğin Psikolojik Yükü	Savunma Olarak Stratejik Bilgisizlik
	Geçmişe Dönük Suçluluk
	Mükemmeliyetçilik Baskısı
4. Çalışma Durumunun Etkisi	Kimlik Yitimi/İzolasyon
	Fiziksel Yorgunluk
	Planlılık ve Disiplin (Pozitif)
5. Benlik Algısı ve Zaman	Kimlik Yitimi
	Güçlü Birey/Özerklik
	Nefes Alma Alanı

TABLO-2 : Kadının Çalışmasına İlişkin Tema ve Alt Kategoriler

Çalışan ve çalışmayan kadınların toplumsal cinsiyet bağlamında çocuk yetiştirme tutumları ile ilgili yapılan araştırma sonucunda 5 tema ve 14 alt kategori elde edilmiştir. Bu bölümde elde edilen bulgular ve yorumlara yer verilmiştir. Elde edilen bulgular belirli tematikler ekseninde betimlenmiş, yorumlanmış ve çıkarımlar yapılmıştır.

1. TEMA 1: Ev İçi İş Bölümünde Eşitsizlik ve "Görünmeyen Emek"

Katılımcıların büyük çoğunluğu, ev içi sorumlulukların ve bakım emeğinin birincil yüklenicisi konumundadır. Bu durum "tam sorumluluk" ve "yardımcı eş" algısı üzerinden şekillenmektedir.

1.1. **Tam Sorumluluk ve Eşitsizlik:** Birçok katılımcı ev işlerinin tamamen kendi üzerlerinde olduğunu belirtmiştir. Katılımcılar görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

Ev işleri ve çocuk bakımı tamamen benim sorumluluğumdadır (K20).

Evle ilgili her şeyle ben ilgileniyorum. Eşim sadece maddiyatla ilgilenmektedir (K13).

Evle ilgili tüm sorumluluk bende (K15)

Yukarıdaki ifadelerde görüldüğü üzere kadınlar eşlerinin sadece maddi olarak gelir etme konusunda görev edindiklerini, bunun dışında diğer bütün sorumlulukların kadının üzerine kaldığı görülmektedir.

Günindi Ersöz (2015)'e göre özel alan ve kamusal alan ayrımı kadınlar için ataerkil toplum yapısına zemin hazırlamaktadır. Bu ayrımda erkekler, kamusal alana ait olan ekonomi ile ilgilenirlerken ; kadınlar ise ev içerisinde, yeniden üretim ve ücretsiz emek ile tanımlanmaktadırlar. Ev kadınlarının karar verme unsurları genel olarak; çocukların ihtiyaçları, gıda, giyim, ev içi araç gereçler gibi unsurlar iken erkeğin karar verme unsurları; maddi olarak ve sosyalleşme olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte, ev kadınlarının aileleri içerisinde karar alma süreçleri özel alandan kamusal alana değiştim sergilemektedir.

1.2. Geleneksel Kabulleniş

Yapılan görüşmelerde özellikle yaşı daha büyük olan katılımcılar kültürel normlar gereği ev içi ve ev dışı görevleri paylaştıklarını ifade etmiştir. Konu ile ilgili bir katılımcı görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir.

Evin içi benden sorulur, dışarısı eşimden (K18).

Bu katılımcı görüşü ataerkil toplum yapısında sıklıkla karşılaşın toplumsal cinsiyet rol kalıplarının içselleştirildiğini gösteren bulgularla tutarlılık göstermektedir. Özellikle yaşça büyük veya geleneksel kültürlere bağlı kesimlerde ev işleri ve çocuk bakımını kadının görevleri iken erkekler genellikle fatura, ev ihtiyaçları gibi görevler belirlenmiştir.

Ünver ve Demirli (2022) kadın ve erkekler ile gerçekleştirdiği çalışmasından alınan bilgilere göre ev içi sorumluluklar olarak belirlenen kahvaltı hazırlama, yemek yapma, evin temizliği, çamaşır ve bulaşık yıkama sorumluluklarının daha çok kadınların görev aldıkları görülürken; ev dışı sorumluluklar olan gıda alışverişi, fatura ödeme, sigorta ve tamir işlerinin daha çok erkekler tarafından üstlenildiği sonucuna ulaşılmıştır.

1.3. Rollerin Genişlemesi

Yapılan görüşmelerde kadınların ev içi rollerde kendi rollerinin yanı sıra eşlerinin de rollerini almaya başladığı rol genişlemesi yaşadıkları görülmüştür. Konu ile ilgili bir görüşmeci düşüncesini şu şekilde ifade etmiştir:

Ev işlerinin yanı sıra geleneksel erkek rollerini de üstlendiğini, tamir işlerini yaparak bundan gurur duyduğunu (K1)

Bu görüşlerle beraber çalışan ebeveyn olarak daha eşitlikçi modeli benimseyen bireyler de vardır. Bir görüşmeci konu ile ilgili görüşünü şu şekilde ifade etmiştir:

Eşimin nöbetlerine rağmen ev işlerinde ve çocuk bakımında aktif destek olmakta ve sorumlulukları birlikte paylaşıyoruz (K16).

Aile içi rollerin paylaşmasında kadın tüm gününü işte çalışarak geçirmesinden dolayı ev içi sorumlulukları üstlenme durumunda erkeklerin de yardımcı oldukları görülmektedir. Bu

doğrultuda kadınlar ev içinde daha aktif olmalarına rağmen erkeklerin de zaman içerisinde daha fazla ev içerisinde rol ve sorumluluk üstlenmektedirler.

TEMA 2: Baba Figürünün Algılanışı: "Yardımcı" mı "Ebeveyn" mi?

Babaların çocuk bakımına katılımı genellikle "oyun arkadaşlığı", "lojistik destek" veya "otorite" ile sınırlı kalmaktadır.

2.1. Oyun ve Lojistik Destek:

Katılımcıların eşlerinin çocuk bakım durumları incelendiğinde çoğunlukla çocukla oyun oynayan kişi veya lojistik konularda dahil oldukları görülmektedir. Katılımcılar eşlerinin durumlarını şu şekilde ifade etmiştir:

Eşim çocukla sadece oyun oynar ve uyutmaya yardım eder (K19).

Eşim sadece alışveriş yapma ve çocuğu okula götürme gibi lojistik konularda yardımcı olur (K14).

Kutluana ve Şahan (2021)' a göre, çocuğun sosyal, çevresel ve ruhsal gelişiminde bakımını üstlenen kişilerin artması ile çocuğun kendine rol model alıp uygulayacağı kişiler de aynı orantıda artmaktadır. Dolayısıyla bu durum çocuğun gelişimi için oldukça önem arz etmektedir. Çocuk yetiştirme sürecinde babanın çocuk ve ev işlerinde anneye olan yardımı kadının yükünü azaltarak aile ilişkilerinin güçlenmesi sağlamaktadır. Bu durum çocuk bakım sürecinde anneyi birinci sorumlu olarak nitelendiren kalıp yargılar dönüşerek babayı da bu süreçte odak alan eşitlikçi bakış açısının yaygınlaşmaya başlamaktadır. Günümüzde babalar işten arta kalan zamanda çocuklarıyla oyun oynayarak ya da çocuklarının ihtiyaçlarını karşılama ve okul ulaşım noktasında bakım rolü üstlenmektedirler. Bu durum babaların çocuk bakımında birincil konumda olmaktan ziyade ikincil bir yardımcı konumla sınırlı babalık modelini göstermektedir.

Otorite Figürü veya Pasif Baba

Katılımcıların bir kısmı eşinin sadece otorite figürü olarak olduğunu söylerken bazıları da pasif olduklarını söylemiştir. Kadınlar eşlerinin baba olarak durumlarını aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Eşim çocuklara yanlış yaptıklarında kızan ve "Baban gelsin bakarız" kültürüyle otoriteyi temsil eden bir figürdür (K18).

Eşim "sözde destekler". Uygulama konusunda hiçbir desteğini görmem (K20).

Geleneksel ailede babanın evin reisi ve disiplin sağlayıcı olarak nitelendirilmektedir. Bu durum annelerin yetemediği durumlarda veya çocukların ihlal ettiği kurallarda baba rolünün devreye girmesi ile birlikte çözüme kavuşulması inancı hakimdir.

2.2. İlgili ve İlgisiz Baba

Katılımcıların bir kısmı eşlerinin ilgili bir baba olduğunu söylerken bir kısmı da ilgisiz olduğunu söylemiştir. Kadınlar eşlerinin tutumlarını şu şekilde ifade etmiştir:

Eşim vardiyalı çalışma nedeniyle ilgisizdir (K1).

Eşim sabırlı, ilgili ve çocuğun duygusal ihtiyaçlarına dikkat eden bir babadır (K16).

TEMA 3: Anneliğin Yükü: Suçluluk, Mükemmeliyetçilik ve Stratejik Bilgisizlik

Kadınlar, toplumun kendilerinden bekledikleri "kutsal annelik" ile kendi sınırları arasında sıkışmışlık yaşamaktadır.

Geçmişe Dönük Suçluluk

Çocuğum kreşe başladığında onu okula götüremediğim için yıllar geçse de pişmanlık duydum ve kendimi suçladım (K3).

Kadınlar için “anne” ve “eş” rolleri iş yaşamlarındaki rollerinden daha öncelikli kabul edilmektedir. bu sebeple günlerinin çoğunu iş yaşamlarında çalışarak geçirmelerinden dolayı suçluluk duygusu yaşamaktadırlar(Aycan ve Eskin, 2005). Çalışan anneler zamanlarının çoğunu iş yerinde geçirmeleri sebebi ile toplumun kadınlara atfettiği annelik rolünü yerine getiremedikleri ve bu sebeple çocuklarına yeteri kadar zaman ayıramadıklarını düşünerek suçluluk duygusu yaşamaktadırlar (Gürsoy ve Yıldız Bıçakcı, 2007). Ataerkil toplum yapısında kadının birincil rolünün ev içi sorumluluğu olarak algılanması, çalışan anneler için iş yaşamında çeşitli sorunlara ve literatürde "anne istihdam suçluluğu" olarak adlandırılan duruma yol açabilmektedir (Maclean ve diğerleri, 2021). Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet algılarının, çalışan annelerde gözlemlenen bu suçluluk duygusuyla doğrudan ilişkilidir.

Mükemmeliyetçilik Baskısı

Toplumun kadından hem evde hem işte mükemmel olmasını, bakımlı görünmesini ve eşini memnun etmesini beklemektedir (K15).

Toplumsal cinsiyet odağında annelik söylemi, ebeveynlik rolünün tek öznesi olarak kadını konumlandırmaktadır. Bu söylem, kadın olmayı veya mükemmel bir kadın olmayı anneliğin doğal bir sonucu olarak gösterir; kadına tam bir mükemmelliği işaret ederek, çocuğun tüm sorumluluklarını ve ev içi sorumlukları yüklemektedir. Aynı zamanda bu toplumsal cinsiyet temelli yaklaşım, annelik kimliğini "iyi anne" ve "kötü anne" gibi keskin kategorilere ayırarak, birçok kadının kendine aşırı yüklenmesine ve yetersizlik hissi yaşamasına yol açmaktadır(Türkoğlu, Kardeş, Özdemir ve Sever. 2022)

Savunma Mekanizması Olarak "Bilgisizlik"

Kadınların her şeyi bilmemesi gerektiğini savunarak, "Cahil olmak en güzeli" dir (K14).

Literatürde genellikle erkeklerin ev işlerinden kaçınmak için kullandığı bir yöntem olarak tanımlanan "Öğrenilmiş Beceriksizlik" veya "Stratejik Yetersizlik", bu çalışmada tersine bir durumla karşımıza çıkmaktadır. Ataerkil yapının kadına yüklediği "becerikli, her işe yetişen fedakâr kadın" mitine karşı bazı katılımcıların pasif bir direniş sergilediği görülmüştür.

TEMA 4: Çalışma Durumunun Ebeveynliğe Etkisi

Çalışma durumu, annelik rolünün icrasını "zaman kısıtı", "planlılık" ve "yorgunluk" ekseninde etkilemektedir.

4.1. Fiziksel Yorgunluk:

İşten sonra bedenen çok yorulduğu için çocuğuna vakit ayıracak halin kalmıyor (K1).

Çalışan kadınların iş hayatında yaşadıkları sorunlar sebebiyle çocuklarına karşı sergiledikleri olumlu ebeveynlik davranışlarının azalttığına yönelik birçok çalışma göstermektedir(Costigan ve ark., 2003). Yoğun çalışma saatlerine maruz kalan annelerin, eve döndüklerinde ev işleri ile uğraşmaları sebebiyle, hem çocuklarıyla nitelikli zaman geçirme motivasyonlarının olmaması hem de yoğun iş hayatının olumsuz duygu durumu eş ve çocuklarına aktarabilmektedirler (Akçinar ve Özbek, 2021).

4.2. Planlılık ve Disiplin:

Çalışmak beni daha planlı bir anne" yaptığını ve önceliklerini daha iyi belirlemesini sağladığı (K16).

Çalışma hayatının getirmiş olduğu zaman yönetimi ve birden çok görev üstlenme sorumluluğu annenin ev ve iş hayatı arasında zamanı verimli yönetmek adına disiplinli ve zaman odaklı ebeveyne dönüştürmesinde yarar sağlamıştır.

4.3. Ev Hanımlarının İzolasyonu:

Sürekli ev-çocuk döngüsünde sıkışıp kaldığını ve bunaldım (K13).

Hayatımı çocuğuma göre ayarladığı için "Artık ben diye bir şey yok" hissine kapılıyorum (K6)

Yukarıdaki ifadelerde görüldüğü üzere çalışmayan kadınların günlerinin çoğunu ev işleri ve çocuk bakma sorumluluğu ile geçmesi ile birlikte kadınlar monotonlaşmışlardır. Bu görevler zaman sınırı olmayan ve sürekli tekrarlanan görevler olmasından kaynaklı kendilerini dış dünyadan soyutlamalarına neden olmuştur. Kadınlar bireysel kimliklerinden zaman içerisinde soyutlanarak sadece anne ve eş rolleri ile hayatlarına devam etmektedirler.

TEMA 5: Benlik Algısı ve "Kendine Ait Zaman"

Kadınların kendilerini tanımlamaları , üstlendikleri rollerin gölgesinde kalmakta veya bu rollerden kaçış arayışına dönüşmektedir.

5.1. Kimlik Yitimi:

Uzun süredir kendine bakmadığı için "nasıl biri olduğunu unuttum (K20).

Analiz edilen verilerde, özellikle çalışmayan annelerin ciddi bir kimlik krizi yaşadığı gözlemlenmiştir. Bu duruma ek olarak annelik rolünün kadının bireysel kimliğini tanımlayamadıkları görülmektedir. Bu bulgu, Hays'in (1996) ortaya attığı "Yoğun Annelik" ideolojisi ile örtüşmektedir. Bu ideolojiye göre "iyi annelik"; çocuk merkezli, uzman rehberliğinde, duygusal olarak soğurucu ve emek-yoğun bir süreçtir.

5.2. Nefes Alma Alanı:

"Kendine zaman ayırmak", lüks bir aktiviteden ziyade bir ihtiyaçtır (K13).

Katılımcıların "kendine zaman ayırmayı" bir lüks değil, sadece "nefes almak" veya "şarj olmak" olarak tanımlamaları, onların bireysel varoluşlarını sadece annelik performanslarını sürdürebilmek için "yenilenmesi gereken bir araç" olarak gördüklerini düşündürmektedir.

5.3. Güçlü Birey Algısı:

"Egosunu seven, kendini beğenen" biriyim. Geleneksel fedakâr anne modelinin dışına çıktım. (K17).

Kendimi "özgürlüğü ve sınırlarıyla" tanımlarım (K14).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma ev iş bölümü, çocuk yetiştirme sürecindeki ebeveynlik rolleri ve anne olmanın psikososyal yükünü derinlemesine incelenerek, Türkiye'deki yerleşmiş geleneksel aile yapısının toplumsal cinsiyet rollerinin hala baskın olduğunu ve bu sebeple kadınların yaşam kalitesini, bireysel kimliklerini ortaya koymaktadır.

Araştırma, ev içi sorumlulukların ve bakım emeğinin büyük ölçüde kadınların üzerindeki tam sorumluluk algısıyla şekillendiğini ve erkeklerin genellikle yardımcı eş rolü veya lojistik destek ile sınırlı kaldığı belirlenmiştir. Çalışan anneler iş ve ev sorumlulukları arasında ciddi fiziksel yorgunluk yaşadığı, ev hanımlarında ise izolasyon ve kimlik yitimi gibi psikososyal sonuçlar elde edilmiştir. Annelerin, toplumun dayattığı mükemmeliyetçilik baskısı nedeniyle suçluluk duygusu yaşadığı ve başa çıkmak için stratejik bilgisizlik gibi savunma mekanizmalarına başvurduğu görülmüştür.

Katılımcı kadınların büyük çoğunluğunun ev içi iş sorumlulukların ve çocuk bakım yükünde tam sorumluluk üstlendiklerini, eşlerinin ise genel olarak çocuk bakımına katılımı büyük ölçüde "oyun arkadaşlığı" veya "lojistik destek" (okula götürme, alışveriş) ile sınırlı kaldığı görülmüştür. Birçok katılımcı, eşlerini birincil ebeveynlik rolü yerine, sadece disiplin ve "otorite figürü" olarak konumlandırmıştır. Bu durum, babanın aktif ve duygusal olarak ilgili bir ortak ebeveyn olmaktan ziyade, çevresel bir destekleyici veya kural koyucu olarak algılandığını göstermektedir. Bu durum, kadının ev işlerinden birincil sorumlu olduğu ve erkeğin ev ve çocuk bakım konusundaki desteğinin ikincil düzeyde kaldığı geleneksel yapıyı pekiştirmektedir. Bu algı ev içi iş sorumlulukların ve çocuk bakım sorumluluğunda eşitsizliği oluşturmakta ve kadınların "görünmeyen emeği" olarak karşımıza çıkmaktadır. Bulgular, anneliğin kadınlar için ağır bir psikolojik ve duygusal yük taşıdığını ortaya koymaktadır.

Çalışan anneler, iş ve ev sorumlulukları arasında sıkışarak ciddi fiziksel yorgunluk gibi etkilenirken, bu durum aynı zamanda onları "daha planlı ve disiplinli" bir ebeveyn oldukları görülmüştür. Ev hanımı katılımcılarda ise izolasyon, bunalma ve "ben diye bir şeyin kalmaması" şeklinde ifade edilen kimlik yitimi algısı mevcuttur. Bu bulgular, annelik rolünün kadınların bireysel kimliklerinin önüne geçtiğini, "kendine ait zaman" kavramının ise lüks bir

istekten ziyade bir psikolojik ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Öte yandan, bazı katılımcıların geleneksel fedakâr anne modelini reddederek "güçlü birey" ve "özgürlüğüyle tanımlanan" bir kimlik algısını benimsemesi, mevcut normlara karşı gelişen direnci simgelemektedir. Toplumun dayattığı "kutsal annelik" ve mükemmeliyetçilik baskısı, kadınlarda geçmişe dönük suçluluk duygusu yaratmakta ve hem işte hem evde kusursuz olma çabasına itmektedir. Bazı katılımcıların bir savunma mekanizması olarak "stratejik bilgisizlik" savunmasına sarılması, bu baskıyla başa çıkma ve sorumluluğu hafifletme çabasının bir yansımasıdır.

ÖNERİLER

Bu bağlamda bu çalışmanın sonuçlarına göre , çalışan annelerin üzerindeki artan ev içi ve çocuk sorumluluk yükü, babaların "yardımcı eş" rolüyle sınırlı kalması ve annelerin psikolojik anlamda yaşadığı yüksek düzeyde suçluluk ile mükemmeliyetçilik baskısı gibi bulgular toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda doğumdan itibaren anne ve babanın çocuk bakımı konusunda eşit sayılması yönünde çalışmalar yapılması önerilmektedir. İkinci olarak, kurumsal düzeyde eşitliğin sağlanması ve annelerin fiziksel yorgunluğunun hafifletilmesi amacıyla, daha esnek çalışma saatleri veya izin imkânları sunulması gerekmektedir. Algısal dönüşümü sağlamak için hem kamu hem de özel kurumların iş birliği içinde olması ve iş-aile dengesi konusunda çalışan anne ve babalara seminerler verilmesi teşvik edilmelidir. Son olarak, gelecek araştırmalar, mevcut bulguların genelleştirilmesi için nicel çalışmalarla desteklenmeli ve özellikle babaların ebeveynlik rollerine dair öznel deneyimleri derinlemesine incelenerek, eşitlikçi dönüşümün önündeki engeller daha net tanımlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Akçınar, B., & Özbek, E. (2021). İş-aile çatışmasının depresyon, ebeveynlik davranışları ve çocukların sosyal-davranışsal gelişimi ile ilişkisi. Nesne, 9(22), 838-62.

Altınay, D., *Çalışan ve Çalışmayan Annelerin Başa Çıkma Tutumları ve Çocuk Yetiştirme Tutumları Arasındaki Farklılıkların İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi , 2012.

Akın, A., & Demirel, S. (2003). Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Sağlığa Etkileri. C. Ü. Tıp Fakültesi Dergisi, 25(4), 73−82.

Başak, S., Kıngır, S. & Yaşar, Ş. (2013). Kadının Görünmeyen Emeği: İkinci Vardiya. Ankara: Anka Kadın Araştırmaları Merkezi.

Baştürk, S. & Taştepe, M. (2013). Evren ve örneklem. S. Baştürk (Ed.), Bilimsel araştırma yöntemleri içinde (ss. 129-159). Ankara: Vize Yayıncılık.

Bingöl, O. (2014). Toplumsal Cinsiyet Olgusu ve Türkiye'de Kadınlık. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 3, 108-114.

Costigan, C. L., Cox, M. J. ve Cauce, A. M. (2003). Workparenting linkages among dual-earner couples at the transition to parenthood. Journal of Family Psychology, 17, 397–408.

Demiröz, F. (2003) Ailede Krizler ve Sosyal Hizmet. Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi, 14(1)

Durna U. 2004, "Stres, A ve B Tipi Kişilik Yapısına ve Bunlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma". Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 11/1, 191- 206.

Gürsoy, F. ve Biçakçı, MY (2007). Çalışan ve çalışmayan annelerin çocuklarında ebeveyn tutumu algılarının karşılaştırılması. *Sosyal Davranış ve Kişilik: uluslararası bir dergi , 35* (5), 693-706.

Güzel, B. (2020). Türkiye'deki Sosyal Hizmet Uzmanlarının Toplumsal Cinsiyet Algısının Belirlenmesi. Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi, 16, 82-100.

Gözübüyük, M. (2010). Anaokulunda Çocuğu Olan Çalışan ve Çalışmayan Annelerden Rol Memnuniyetine Göre Depresyon ve Kaygı Belirtileri Düzeylerinin Karşılaştırılması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Haktanır, G., Baran, G. ve Alisinanoğlu, F. (1998). Çalışan Annelerin Çocuk Yetiştirme Tutumları. Eğitim ve Bilim , *22* (109). https://doi.org/10.15390/ES.1998.358.

Hays, S. (1996). The cultural contradictions of motherhood. New Haven: Yale University Press.

İdil Safiye Soyseçkin, "Balance between Work and Family Life: Middle Class Working Mothers in Turkey" Fe Dergi 8, no. 1 (2016), 130-143.

İlgar, Ö. (2001). Örgütsel Stresin Çalışan Kadınlar Üzerindeki Etkileri ve Stresle Başa Çıkma Yolları , Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.

İmamoğlu, O. (2012). Değişen Dünyada Değişen Aile-İçi Roller. Kadın Araştırmaları Dergisi, (1), 58−68.

Kılınç T. 1991, "Rol Çatışmasını Belirleyen Örgütsel Faktörler ve Satış Elemanlarına Yönelik Sektörel Bir Araştırma". İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi 20/1-2, 19-34.

Kocacık, F., & Gökkaya, V. B. (2005). Türkiye'de Çalışan Kadınlar ve Sorunları. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(1), 195-219.

Kümbetoğlu, B. (2012. Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma. Bağlam Yayıncılık.

Lale, M. İ. (2004). Çalışan Kadınlar ve Çalışmayan Kadınların Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Çocuk Yetiştirme Açısından Karşılaştırılması, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye.

Lale, M. İ. (2004). Türk Aile Düzeni ve Aile İçi İlişkiler [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi.

Maclean, E. I., Andrew, B., ve Eivers, A. (2021). The motherload: Predicting experiences of workinterfering-with-family guilt in working mothers. Journal of Child and Family Studies, 30(1), 169-181

Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(1), 323−343.

Vatandaş, C. (2007). Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı. Sosyoloji Konferansları, 35, 29-56.

Subaşı, D., & Öğretir Özçelik, A. (2019). Ergenlerin Algıladıkları Anne Baba Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi, 7(1), 25-47.

Silverman, D. (2021). Nitel Araştırma Nasıl Yapılır? (E. Hava, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.

Şahin, M. (2019). Kültür Aktarımında Toplumsal Cinsiyetin Rolü. Akademik Hassasiyetler, 6(11), 233−249.

Türkoğlu, B., H. T., Kardeş, T. Y., Özdemir, S., & Sever, M. (2022). Toplumsal Cinsiyet Algısı, Anne İstihdam Suçluluğu ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: İş-Aile Çatışmasının Rolü. *Journal of Society & Social Work, 33*(4).

Türnüklü, D. A. (2000). Eğitimbilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 24(24), 543−559.

Utaş Akhan, L., Akhan, L., & Batmaz, M. (2012). 0-6 Yaş Grubu Çocuğu Olan Çalışan Annelerin Çocuk Bakımı İle İlgili Karşılaştıkları Sorunların ve Sorun Çözme Yaklaşımlarının İncelenmesi. Florence Nightingale Journal of Nursing, 19(3), 161-167.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Yılmaz, S. (2018). Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Günlük Hayattaki Yansımaları: Çorum/Alaca örneği. İmgelem, 2(2), 59−79.

Zastrow, Charles (2015). Sosyal Hizmete Giriş (Çev. Çağlar Karaca). Ankara: Nika Yayınevi.

A COMPARATIVE STUDY OF INTOLERANCE OF UNCERTAINTY LEVELS IN SPORT SCIENCES STUDENTS AND STUDENTS FROM OTHER FACULTIES

Res. Asst., HAKKI MOR
Ondokuz Mayıs University,
hakki.mor@omu.edu.tr - 0000-0003-0810-1909

Assoc. Prof., ŞABAN ÜNVER
Ondokuz Mayıs University,
saban.unver@omu.edu.tr - 0000-0001-7378-596X

Prof., TÜLİN AKMAN
Ondokuz Mayıs University,
takman@omu.edu.tr - 0000-0001-5660-8910

ABSTRACT
This study was conducted to compare university students' levels of intolerance of uncertainty (IU) in terms of faculty and gender variables. The study was conducted with 1,000 volunteer participants, including 250 students from the Faculty of Sports Sciences and a total of 750 students from the Faculties of Education, Health Sciences, Science and Literature, Engineering, and Theology at Ondokuz Mayıs University. The average age of the participants was 21.37 ± 1.72 years, with 58.6% female and 41.4% male. The Intolerance of Uncertainty Scale (IUS-27) was used as the data collection tool, and Cronbach's $\alpha = 0.91$ was found for the total score of the scale, confirming high internal consistency. One-way ANOVA and Independent Samples t-test were used in the statistical analyses, with a significance level of $p < 0.05$. The findings revealed significant differences in IU levels between faculties ($p < 0.05$). While the total IU scores of Engineering Faculty students were found to be significantly lower than those of students from other faculties, students from the Education and Health Sciences Faculty scored higher on certain subscales. Although students from the Faculty of Sports Sciences ranked in the middle in terms of total scores, they scored lower than students from the Faculties of Education and Health Sciences on the “uncertainty is stressful and upsetting” subscale. In terms of the sex variable, male students showed higher values than female students on the Uncertainty is stressful and upsetting (USU), Disturbing thoughts about the uncertainty of the future (DTUF), and Uncertainty keeps someone from acting (UKSA) subscales, as well as in the total score ($p < 0.01$). In conclusion, it was determined that IU levels vary depending on students' academic fields and social roles. It is believed that students in the Faculty of Sports Sciences may be more resilient to uncertainty due to their regular physical activity and competitive experiences. In this regard, it is recommended that programs aimed at increasing psychological resilience implemented at universities include interventions that develop coping skills in the face of uncertainty, as well as workshops focusing on career uncertainty, in addition to physical activity-based approaches.

Keywords: Intolerance of Uncertainty, Sports Sciences, Sex, University Students

1. INTRODUCTION

Intolerance of uncertainty (IU) is defined as an individual's difficulty in tolerating negative emotional-cognitive responses to the "unknown" and perceiving uncertain situations as threatening. The concept was scaled in the mid-1990s and later integrated with contemporary theories within the framework of "fear of the unknown." This approach emphasizes that IU is closely related to basic affective processes and the neuroticism/anxiety construct (Freeston, 1994).

Intolerance of uncertainty (IU) is defined as a transdiagnostic construct that explains individuals' cognitive, emotional, and behavioral responses to unpredictable and uncertain situations (Carleton, 2016). IU is strongly associated with anxiety disorders, depression, and obsessive-compulsive symptoms in particular and is considered a fundamental cognitive sensitivity factor in the field of psychopathology (Dugas et al., 2005b; Hong & Lee, 2015).

Individuals with high levels of IU tend to perceive uncertain situations as more threatening, while those with low IU levels are associated with more flexible coping skills. University students face intense uncertainty regarding both academic success and their professional future.

Therefore, IU can directly affect students' psychological resilience, academic adjustment processes, and career planning (Birrell et al., 2011). Comparing the IU levels of students studying in different faculties can shed light on the development of both individual and institutional interventions. Studies on faculty and department differences are limited in the literature; existing findings mostly focus on clinical samples. In this context, comparing the IU levels of students studying in different academic disciplines will contribute to shaping psychological support programs that can be implemented in educational institutions.

In the context of university students, IU has been found to be associated with test anxiety, academic burnout, procrastination, and indicators of negative emotional states. Studies conducted during and after the COVID-19 period reported that IU is associated with test anxiety and academic difficulties in students and can increase negative outcomes through coping mechanisms/self-regulation load. Findings from different countries, including Turkish samples, support this pattern (Kilit et al. 2020).

However, the existing literature has primarily examined IU in a single department or homogeneous student groups; studies systematically comparing the IU levels of students studying in different faculties are limited. Variations in IU levels can be expected as students' educational content, assessment types, perceptions of career uncertainty, and faculty cultures differ. In this regard, this study aimed to compare the intolerance of uncertainty levels among students studying in the faculties of Sports Sciences, Theology, Health Sciences, Engineering, Science and Literature, and Education at Ondokuz Mayıs University, and to examine differences according to demographic variables such as sex.

2. METHODS

This study employed a comparative descriptive survey model. A total of 1,000 university students voluntarily participated in the study from the Faculty of Sports Sciences (n=250) and other faculties (Education (n=150), Health Sciences (n=150), Science and Literature (n=150), Engineering (n=150), Theology (n=150), totaling 1000 university students. The average age of the participants was 21.37 ± 1.72 years; 58.6% (n = 586) were female, and 41.4% (n = 414) were male. The study examined the levels of intolerance to uncertainty (IU) among Ondokuz Mayıs University students, considering faculty type and sex as variables.

2.1. Data Collection Tools

2.1.1. Intolerance of Uncertainty Scale

The IU levels of students were measured using the Intolerance of Uncertainty Scale - IUS-27. The scale was developed by Freeston et al. (1994) and measures emotional, cognitive, and behavioral responses to uncertain situations. Its Turkish adaptation was made by Sarı and Dağ (2009) and found to be valid/reliable (Cronbach $\alpha \approx 0.80–0.90$). The scale used in the study consists of 27 items on a 5-point Likert scale (1 = Strongly Disagree, 5 = Strongly Agree). The scale consists of four subscales: Uncertainty is stressful and upsetting (USU; items 1, 3, 4, 6, 8, 9, 16, 25, 26); Negative self-assessment about uncertainty (NSAU; 2, 12, 15, 19, 21, 22, 23); Disturbing thoughts about the uncertainty of the future (DTUF; 5, 7, 17, 18); and Uncertainty keeps someone from acting (UKSA; 10, 11, 13, 14, 20). In this study, Cronbach's α was found to be 0.91 for the total score of the Intolerance of Uncertainty Scale, and 0.86, 0.83, 0.80, and 0.82 for the subscales USU, NSAU, DTUF, and UKSA, respectively; these values indicate that the scale has high internal consistency.

2.2 Statistical Analyses

The data were analyzed using SPSS 25.0 software. First, normality was assessed using the Shapiro-Wilk test and skewness/kurtosis values. One-way ANOVA was applied to determine differences in IU scores according to faculty type, and the Independent Samples t-test was applied for sex groups. The significance level was set at $p < 0.05$.

3. RESULTS

Table 1. IUS Subscales by Faculty and Total Score Averages with ANOVA F and p Values

Faculty	n	USU X ± SD	NSAU X ± SD	DTUF X ± SD	UKSA X ± SD	IUS Total X ± SD
Sports Sciences (1)	250	27.90 ± 8.23	18.95 ± 5.92	12.73 ± 4.07	15.52 ± 4.34	75.10 ± 19.25
Theology (2)	150	29.30 ± 6.83	18.15 ± 5.59	12.41 ± 3.55	15.90 ± 4.01	75.76 ± 16.71
Education (3)	150	30.30 ± 7.16	17.97 ± 5.98	13.20 ± 3.72	16.23 ± 3.80	77.70 ± 17.86
Science and Literature(4)	150	29.96 ± 7.85	17.13 ± 5.50	12.48 ± 3.79	15.64 ± 4.36	75.21 ± 18.43
Engineering (5)	150	27.26 ± 7.74	15.84 ± 4.93	11.52 ± 3.52	14.73 ± 3.94	69.36 ± 16.31
Health Sciences (6)	150	30.20 ± 7.89	17.09 ± 4.96	12.74 ± 4.12	15.81 ± 4.33	75.84 ± 18.17
F (5.993)		**4.66**	**6.84**	**3.30**	**2.26**	**3.81**
p value		**0.000** **1<3,6**	**0.000** **1>4,5,6**	**0.006** **1>5**	**0.047** **3>5**	**0.002** **5<1,2,3,6**

* ($p < 0.05$); X = Mean; SD = Standard deviation

Table 1 presents the statistical comparison of IUS subscales and total scores by faculty. In the table, statistically significant differences are observed between faculties in IUS subscales and total scores ($p<0.05$). In the USU subscale, the scores of students from the Faculty of Sports Sciences are significantly lower than those of students from the Faculty of Education and Health Sciences ($p < 0.05$). In the NSAU subscale, the scores of students from the Faculty of Sports Sciences are significantly higher than those of students from the Faculty of Science and Literature, the Faculty of Engineering, and the Faculty of Health Sciences ($p < 0.05$). A significant difference was found between the Faculty of Sports Sciences and the Faculty of Engineering in the DTUF subscale; the scores of the students from the Faculty of Engineering were lower ($p < 0.05$). In the UKSA subscale, the difference between the groups was marginal, and significant differences were found only between the Faculty of Engineering and some other faculties ($p < 0.05$). In terms of the total IUS score, the scores of Engineering Faculty students were significantly lower than those of students from the Sports Sciences, Theology, Education, and Health Sciences faculties ($p < 0.05$). In brief, levels of intolerance to uncertainty vary across faculties; Engineering Faculty students scored lower on most subscales, while Education and Health Sciences Faculty students scored higher on some subscales.

Table 2. Comparison of IUS Subscales and Total Scores by Sex (Independent Samples t-Test)

Subscale/Total	Male n=586 X ± SD	Female n=413 X ± SD	t	p	Mean Diff.
USU	30.49 ± 7.27	26.96 ± 7.96	7.26	**0.000***	**+3.53**
NSAU	17.60 ± 5.43	17.72 ± 5.87	–0.32	0.75	–0.11
DTUF	12.83 ± 3.73	12.11 ± 3.97	2.94	**0.003***	**+0.72**
UKSA	15.95 ± 4.10	15.17 ± 4.22	2.91	**0.004***	**+0.78**
IUS Total	76.87 ± 17.37	71.96 ± 18.67	4.27	**0.000***	**+4.91**

* ($p < 0.05$); X = Mean; SD = Standard deviation; Mean Diff = Mean Difference. **Note:** A positive difference (+) indicates that men's scores are higher, while a negative difference (–) indicates that female scores are higher.

Table 2 presents statistical comparisons of IUS subscales and total scores by sex. The findings revealed significant differences between the sexes in terms of certain subscales and total scores ($p < 0.05$). Male students' scores on the USU, DTUF, and UKSA subscales were found to be significantly higher than those of female students ($p<0.01$). Furthermore, male students were found to have higher total IUS scores compared to female students ($p<0.001$). On the other hand, no significant difference was observed between sexes in the NSAU subscale ($p>0.05$). These results show that male students scored higher in the subscales of experiencing stress and anxiety, in particular when faced with uncertainty and difficulty in taking action; however, no sex difference was found in terms of negative self-assessments.

Table 3. The Effect of Sex on IUS Total Score by Faculty

Faculty	Sex	n	X ± SD	t	p
Sports Sciences	Male	101	77.86 ± 18.02	1.90	0.059
	Female	141	73.12 ± 19.91		
Theology	Male	89	77.22 ± 18.14	1.28	0.202
	Female	64	73.72 ± 14.39		
Education	Male	109	77.71 ± 17.41	0.01	0.994
	Female	41	77.68 ± 19.23		
Science and Literature	Male	107	75.07 ± 17.63	–0.15	0.882
	Female	45	75.56 ± 20.41		
Engineering	Male	58	72.78 ± 15.59	2.05	**0.043***
	Female	95	67.27 ± 16.47		
Health Sciences	Male	122	78.57 ± 16.68	4.11	**0.000***
	Female	27	63.48 ± 19.77		

* ($p < 0.05$); X = Mean; SD = Standard deviation

Table 3 presents a comparison of total IUS scores by sex and faculty. The findings show that male students' total IUS scores are significantly higher than female students' in the Engineering and Health Sciences Faculties ($p<0.05$). Although male students' scores are higher than female students' in the Sports Sciences Faculty, this difference is not statistically significant ($p>0.05$). No significant difference was found between the sexes in the Faculties of Theology, Education, and Science and Literature ($p>0.05$). These results reveal that sex is a decisive factor in the level of intolerance to uncertainty, particularly in the Faculties of Engineering and Health Sciences.

4. DISCUSSION

This study revealed that university students' levels of intolerance of uncertainty (IU) differ significantly based on faculty and sex variables. The findings indicate that IU is a context-sensitive characteristic and can be influenced by both academic fields and social roles. The theoretical framework underlying the scale emphasizes that IU consists of multidimensional components, including emotional distress, difficulty taking action, negative evaluation of uncertain situations, and perception of injustice. This structure was also clearly documented in the psychometric study of the original English version of the scale (Buhr & Dugas, 2002). Furthermore, defining IU as a transdiagnostic construct demonstrates its strong relationship with various psychopathologies such as anxiety disorders, depression, and obsessive-compulsive symptoms (Dugas et al., 2005b; Carleton, 2016) . In groups that encounter

uncertainty intensely, such as university students, this feature plays a critical role in academic adjustment, stress management, and psychological resilience (Birrell et al., 2011).

The findings regarding differences between faculties showed that students in the Engineering Faculty had lower total IU scores. This may be due to the structure of engineering education, which emphasizes problem solving, prediction, and control perception. Research on personality and cognitive styles reveals that individuals' approaches to processing uncertainty are significantly influenced by personal differences (Carleton, 2016). Similarly, Maddi and colleagues (2012) reported that IU levels were lower in academic programs that emphasized the development of problem-solving and stress management skills. The relatively low IU scores observed among students in the Faculty of Sports Sciences can also be explained by the nature of sports, which fosters psychological resilience in individuals (Gucciardi et al., 2009). In contrast, the high scores observed among students in the Health Sciences and Education Faculty may be related to the intense exam process, professional role uncertainties, and social expectations (Hong & Cheung, 2015).

The high scores observed in certain subscales among students in Education and Health Sciences may be linked to uncertainty about their professional future and role expectations. Studies conducted on a Turkish sample also show that IU is closely related to anxiety and psychological well-being (Kilit et al., 2020). Furthermore, cultural context can influence differences in IU levels. Bardeen and colleagues (2013) emphasized that cultural factors are decisive in the perception of uncertainty and therefore drew attention to the importance of cross-cultural comparative studies.

In terms of the sex variable, male students scoring higher on the USU, DTUF, and UKSA subscales indicate that men tend to experience more stress and anxiety in situations of uncertainty or have difficulty taking action. This finding is consistent with some studies in the literature. Dugas and colleagues (2005a) noted that sex differences in IU may emerge particularly in anxiety components. The literature generally consistently demonstrates IU's strong link with anxiety processes and its intersection with personality traits; however, findings regarding sex differences may vary across studies (Carleton, 2016). Current findings also support this diversity. For instance, McEvoy and Mahoney (2012) reported that female students may have higher levels of anxiety, while Rosser (2020) reported that sex roles affect the perception of uncertainty. Therefore, different results related to sex can be explained by sample characteristics and the influence of cultural context.

Overall, these findings are crucial for understanding how students navigate uncertainty in their academic lives and for developing effective interventions. The development of faculty-based psychological support programs in universities, particularly the dissemination of breathing exercises, relaxation techniques, and cognitive-behavioral interventions aimed at increasing tolerance to uncertainty, can facilitate students' adjustment processes (Ladouceur et al., 2000). Furthermore, integrating skills for coping with uncertainty into course content through psycho-educational programs may contribute to strengthening psychological resilience in the long term.

This study has some limitations. First, the fact that the data were collected from a single university limits the generalizability of the findings. Furthermore, the use of self-report scales alone led to the neglect of behavioral and physiological indicators of IU. Future research should include cross-cultural comparisons using larger samples from different universities. Furthermore, the use of qualitative methods, observation, and experimental designs would contribute to a more comprehensive examination of the behavioral and physiological indicators of stress (Birrell et al., 2011).

5. CONCLUSIONS AND PRACTICAL IMPLICATIONS

This study revealed that the levels of intolerance of uncertainty (IU) among Ondokuz Mayıs University students varied significantly according to faculty and sex variables. The findings indicate that Engineering Faculty students, in particular, were able to cope more comfortably with uncertainty, scoring lower on many dimensions of IU, whereas students from the Education and Health Sciences Faculty scored higher, indicating they were more affected by uncertainty. A noteworthy finding of the study was that students from the Faculty of Sports Sciences scored moderately on the total scale but scored lower than students from the Faculties of Education and Health Sciences on the subscale "uncertainty is stressful and upsetting." This finding suggests that factors such as regular physical activity, participation in team sports, and competition experience may provide Sports Sciences students with psychological resilience and enhanced stress tolerance.

These results highlight the importance of faculty-based psychosocial intervention programs at universities. The high IU levels seen in Education and Health Sciences students may be attributed to these students facing professional uncertainties, intense exam processes, and social expectations. Therefore, it may be beneficial to implement psycho-educational programs based on cognitive-behavioral approaches, particularly for these groups, that include breathing exercises, relaxation techniques, and skills to cope with uncertainty (Ladouceur et al., 2000; Carleton, 2016). Additionally, systematically integrating workshops and counseling services that address career uncertainty into the curriculum will facilitate students' academic and professional adjustment.

Considering the potential protective effect of sports on uncertainty tolerance, encouraging students from different faculties to participate in sports activities is also a valuable recommendation. The literature emphasizes that regular physical activity has positive effects not only on physical health but also on psychological resilience (Gucciardi et al., 2009). In conclusion, intolerance of uncertainty is shaped not only by individual characteristics but also by faculty culture, academic requirements, and gender roles. Interventions developed in this direction will significantly contribute to both students' academic success and psychological well-being.

REFERENCES

Bardeen, J. R., Fergus, T. A., & Orcutt, H. K. (2013). An examination of the latent structure of intolerance of uncertainty. *Journal of Anxiety Disorders, 27(5),* 465–471. https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2013.04.007

Birrell, J., Meares, K., Wilkinson, A., & Freeston, M. (2011). Toward a definition of intolerance of uncertainty: A review of factor analytic studies of the Intolerance of Uncertainty Scale. *Clinical Psychology Review, 31(7),* 1198–1208. https://doi.org/10.1016/j.cpr.2011.07.009

Buhr, K., & Dugas, M. J. (2002). The intolerance of uncertainty scale: Psychometric properties of the English version. *Behaviour Research and Therapy, 40(8),* 931–945. https://doi.org/10.1016/S0005-7967(01)00092-4

Carleton, R. N. (2012). The intolerance of uncertainty construct in the context of anxiety disorders: Theoretical and practical perspectives. *Expert Review of Neurotherapeutics*, *12*(8), 937-947.

Carleton, R. N. (2016). Into the unknown: A review and synthesis of contemporary models involving uncertainty. *Journal of Anxiety Disorders, 39,* 30–43. https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2016.02.007

Doğanülkü, H. A., Kaloğlu Binici, N., & Çolak, T. S. (2021). Fear of COVID-19 leading to procrastination among Turkish university students: The mediating role of intolerance of uncertainty. *BMC Psychology, 9*, 146.

Dugas, M. J., Gagnon, F., Ladouceur, R., & Freeston, M. H. (1998). Generalized anxiety disorder: A preliminary test of a conceptual model. *Behaviour Research and Therapy, 36(2)*, 215–226. https://doi.org/10.1016/S0005-7967(97)00115-0

Dugas, M. J., Marchand, A., & Ladouceur, R. (2005a). Further validation of a cognitive-behavioral model of generalized anxiety disorder: Diagnostic and symptom specificity. *Journal of Anxiety Disorders*, *19*(3), 329-343.

Dugas, M. J., Schwartz, A., & Francis, K. (2005b). Intolerance of uncertainty, worry, and depression. *Cognitive Therapy and Research, 29(3)*, 307–323. https://doi.org/10.1007/s10608-005-1651-0

Freeston, M. H., Rhéaume, J., Letarte, H., Dugas, M. J., & Ladouceur, R. (1994). Why do people worry?. *Personality and Individual Differences*, *17*(6), 791-802.

Gucciardi, D. F., Gordon, S., & Dimmock, J. A. (2009). Advancing mental toughness research and theory using personal construct psychology. *International Review of Sport and Exercise Psychology, 2(1)*, 54–72. https://doi.org/10.1080/17509840802705938

Hong, R. Y., & Cheung, M. W. L. (2015). The structure of cognitive vulnerability to depression and anxiety: Key dimensions, moderators, and mediators. *Journal of Abnormal Psychology, 124(1)*, 3–19. https://doi.org/10.1037/abn0000031

Kilit, Z., Dönmezler, S., Erensoy, H., & Berkol, T. (2020). Üniversite öğrencilerinde belirsizliğe tahammülsüzlük, endişe ve bilişsel sınav kaygısı ilişkisi. *Ortadoğu Tıp Dergisi, 12(2)*, 262-268.

Kilit, B., Koç, M., & Tekin, M. (2020). Üniversite öğrencilerinde belirsizliğe tahammülsüzlük, kaygı ve iyi oluş ilişkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13(71)*, 882–889.

Ladouceur, R., Gosselin, P., & Dugas, M. J. (2000). Experimental manipulation of intolerance of uncertainty: A study of a theoretical model of worry. *Behaviour Research and Therapy, 38(9)*, 933–941. https://doi.org/10.1016/S0005-7967(99)00133-3

Maddi, S. R., Matthews, M. D., Kelly, D. R., Villarreal, B., & White, M. (2012). Hardiness, resilience, and attitudes to uncertainty. *Journal of Positive Psychology, 7(2)*, 92–104. https://doi.org/10.1080/17439760.2011.647060

McEvoy, P. M., & Mahoney, A. E. J. (2012). To be sure, to be sure: Intolerance of uncertainty mediates symptoms of various anxiety disorders and depression. *Behavior Therapy, 43(3)*, 533–545. https://doi.org/10.1016/j.beth.2011.02.007

Rosser, B. (2020). Gender differences in intolerance of uncertainty: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Anxiety Disorders, 70*, 102194. https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2020.102194

Sari, S., & Dağ, İ. (2009). Belirsizliğe tahammülsüzlük ölçeği, endişe ile ilgili olumlu inançlar ölçeği ve endişenin sonuçları ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması, geçerliliği ve güvenilirliği. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, *10*(4), 261-270.

THE EFFECT OF COURT SURFACE ON ANXIETY LEVELS IN TENNIS PLAYERS

Res. Asst., HAKKI MOR
Ondokuz Mayıs University,
hakki.mor@omu.edu.tr - 0000-0003-0810-1909

Assoc. Prof., ŞABAN ÜNVER
Ondokuz Mayıs University,
saban.unver@omu.edu.tr - 0000-0001-7378-596X

Prof., TÜLİN AKMAN
Ondokuz Mayıs University,
takman@omu.edu.tr - 0000-0001-5660-8910

ABSTRACT

The purpose of this study was to compare tennis players' pre-match anxiety levels on hard and clay courts and to examine the effects of age and experience on anxiety. A total of 50 volunteer athletes, including 25 women and 25 men who actively play tennis, participated in the study. Participants played matches on both hard and clay courts, completed the Sport Anxiety Scale-2 (SAS-2) before the match, and had their heart rate (HR) measurements recorded. The data were analyzed using the SPSS 21 software package, and the Mann-Whitney U test and Spearman correlation test were employed ($p < 0.05$). No significant difference was found between the anxiety levels of tennis players on hard and clay courts ($p > 0.05$). However, a significant difference was observed between age groups, with younger athletes having higher anxiety scores than veterans ($p<0.05$). Correlation analyses revealed that anxiety scores decreased as the number of years spent playing tennis and the number of competitions increased ($p < 0.05$; $p < 0.01$). No significant relationship was found between pre-match heart rate and anxiety levels ($p<0.05$). Court type is not a factor determining tennis players' anxiety levels. In contrast, age and experience play an important role in determining anxiety levels. The findings provide clues for developing anxiety management strategies, especially for young athletes, and encouraging experience-based practices.

Keywords: Tennis, Court Surface, Anxiety, Sports Psychology, Experience

1. INTRODUCTION

Tennis is a multifaceted sport in which individual performance is emphasized, with physical, technical, tactical, and psychological factors collectively contributing to success. Achieving high performance in national and international tournaments requires not only physical capacity but also psychological resilience and the ability to cope effectively with stress. In highly competitive environments, athletes frequently experience anxiety, which can play a decisive role in determining performance outcomes (Martens et al., 1990; Weinberg & Gould, 2023).

Anxiety is among the most fundamental psychological processes encountered by athletes before and during competition. It is generally conceptualized through three subscales: somatic anxiety (physiological symptoms), worry (cognitive concerns and negative thoughts), and concentration disruption (Smith et al., 2006). Athletes' anxiety levels are influenced by both individual characteristics and environmental conditions (Jordet, 2015). Within this framework, the potential impact of court surface on athletes' perceptions and performance emerges as an important area of inquiry.

Court surfaces in tennis directly affect the pace of play, ball bounce dynamics, and tactical strategies. While hard courts produce faster ball movement, clay courts slow down the game with higher bounces, leading to longer rallies (O'Donoghue & Ingram, 2001; Reid & Duffield, 2014). It has been hypothesized that such surface-related differences may also manifest in athletes' pre-match psychological states. In particular, younger and less experienced athletes may be more prone to heightened anxiety when adapting to varying court conditions (Martínez-Gallego, 2022).

Recent research indicates that anxiety levels are closely linked to athletic performance and that pre-competition anxiety tends to be more pronounced in younger athletes (Cheng et al., 2009; Castro-Sánchez et al., 2019). Moreover, it has been reported that anxiety levels decline as athletes gain more competitive experience, with seasoned athletes demonstrating superior anxiety management skills (Grossbard et al., 2009; Rice et al., 2016).

Studies conducted in Turkey likewise highlight that pre-competition anxiety is a critical determinant of performance and that younger athletes may display higher levels of anxiety (Karadağ & Aşçı, 2020). However, research specifically addressing the influence of court surface on anxiety remains limited. Therefore, the present study seeks to compare the pre-match anxiety levels of tennis players across hard and clay courts.

The aim of this study was to investigate the effect of court surface on athletes' pre-match anxiety and to determine whether the subscales of anxiety—somatic anxiety, worry, and concentration disruption—differ by surface type. Additionally, the study investigated the relationship between anxiety levels, age-related differences (younger vs. veteran athletes), and experiential factors.

2. METHODS

2.1. Participants

This study included a total of 50 tennis players (25 women, 25 men) who actively play tennis and voluntarily agreed to participate. The participants' ages ranged from 15 to 42, with an average age of 21.22 ± 5.94 years. The inclusion criteria for the study were: having played tennis regularly for at least 4–5 years, participating in official or private competitions, and maintaining a regular training program. Participation was entirely voluntary. All participants were provided with detailed information about the study's purpose and process, and their written consent was obtained.

2.2. Study Design

The study employed a descriptive and comparative survey model to compare the anxiety levels of tennis players prior to matches played on hard and clay courts. Each participant played matches on both court types, and the data collection tool was administered immediately before each match.

2.3. Data Collection Tools

In the study, the Sport Anxiety Scale-2 (SAS-2) developed by Smith and colleagues (2006) and adapted into Turkish by Karadağ and Aşçı (2020) was used. The scale consists of three

subscales: somatic anxiety, worry, and concentration disruption, and comprises a total of 15 items. The scale is a 4-point Likert type (1=Never, 4=Very often). High scores indicate higher anxiety levels in the relevant subscale. The validity and reliability studies of the Turkish version have been conducted, and it has been found to be an appropriate tool for assessing the anxiety levels of athletes.

2.4. Data Collection

Each participant played at least one match on both hard and clay courts. Immediately before the matches, the SAS-2 was administered to the athletes, and the data were collected under the researcher's supervision. In addition, the participants' demographic information (age, sex, years of tennis playing, and number of competitions participated in) was recorded..

2.5. Statistical Analyses

The data were analyzed using the SPSS 21 software package. Data normality was checked by using the Kolmogorov-Smirnov test, and it was determined that the distribution was not normal. Therefore, the Mann-Whitney U test was used for group comparisons, and the Spearman correlation analysis was used to assess the relationships between variables. The level of statistical significance was set at $p<0.05$.

3. RESULTS

Table 1. Descriptive Statistics

	N	Min	Max	Mean	SD
Age	50	15.00	42.00	21.22	5.94
Years of tennis playing		4.00	23.00	8.44	3.72
Number of competitions		7.00	252.00	55.24	50.73

Descriptive statistics revealed that the participating tennis players displayed a wide range in age, years of playing tennis, and number of competitions (Table 1).

Table 2. Comparison of Pre- and Post-Match HR by Court Type

	Court Type	N	Mean	SD	Min	Max	p
Pre-match HR	Hard	50	71.72	5.96	60	81	0.628
	Clay		71.80	6.18	60	83	
Post-match HR	Hard		103.00	14.01	75	153	0.064
	Clay		103.82	14.05	78	158	

Based on tennis players' pre- and post-match HR on hard and clay courts, no statistically significant difference was found between the two court types ($p>0.05$) (Table 2).

Table 3. Comparison of Tennis Players' Anxiety Subscale Scores by Court Type

Anxiety Subscales	Court Type	N	Mean	SD	Min	Max	p
Somatic anxiety	Hard	50	7.92	2.91	5	20	0.890
	Clay		8.06	2.96	5	20	
Worry	Hard		8.62	3.88	5	25	0.167
	Clay		8.88	3.24	5	20	
Concentration disruption	Hard		7.71	2.80	5	15	0.104
	Clay		8.56	3.38	5	20	

No statistically significant difference was found in the comparison of somatic anxiety, worry, and concentration disruption scores among tennis players in terms of court type ($p > 0.05$). Anxiety subscale scores were found to be similar (Table 3).

Table 4. Comparison of Pre- and Post-Match HR of Youth and Veteran Tennis Players by Court Type

Kort Type		Group	N	Mean	SD	p
Hard Court	Pre-match HR	Youth	24	69.91	6.18	0.064
		Veterans	26	73.38	5.32	
	Post-match HR	Youth	24	101.62	11.99	0.741
		Veterans	26	104.26	15.76	
Clay Court	Pre-match HR	Youth	24	69.91	6.12	0.051
		Veterans	26	73.53	5.81	
	Post-match HR	Youth	24	101.83	11.35	0.922
		Veterans	26	105.65	16.15	

Table 4 presents a comparison of the pre- and post-match HR of youth and veteran tennis players on hard and clay courts. There is no statistically significant difference in the pre- and post-match HR between youth and veterans on either court type ($p > 0.05$).

Table 5. Comparison of the Anxiety Subscale Scores of Youth and Veteran Tennis Players by Court Type

Kort Type	Group	N	Mean	SD	p

Hard Court	Somatic anxiety	Youth	24	8.00	2.21	0.354
		Veterans	26	7.84	3.47	
	Worry	Youth	24	9.41	3.98	**0.021***
		Veterans	26	7.88	3.69	
	Concentration disruption	Youth	23	8.13	2.83	0.190
		Veterans	26	7.34	2.77	
Clay Court	Somatic anxiety	Youth	24	8.41	3.24	0.404
		Veterans	26	7.73	2.69	
	Worry	Youth	24	9.95	3.25	**0.013***
		Veterans	26	7.88	2.94	
	Concentration disruption	Youth	24	9.00	3.29	0.173
		Veterans	26	8.15	3.46	

***p<0.05**

In the grouping of tennis players into youth and veteran categories, statistically significant differences were found in the worry subscale on both hard and clay courts ($p<0.05$). Youth tennis players had higher worry scores compared to veteran players. However, no significant difference was found in the somatic anxiety and concentration disruption subscales ($p>0.05$) (Table 5).

Table 6. Correlations Between Years of Tennis Playing on Hard and Clay Courts, Number of Competitions, Resting HR, and Anxiety Subscales (N=50)

Variables	Somatic Anxiety	Worry	Concentration Disruption
Hard Court			
Years of tennis playing	–0.29*	–0.49**	–0.37**
Number of competitions	–0.36**	–0.45**	–0.41**
Pre-match HR	ns	ns	ns
Clay Court			
Years of tennis playing	–0.39**	–0.46**	–0.52**

Number of competitions	–0.54**	–0.44**	–0.59**
Pre-match HR	ns	ns	ns

***p<0.05; **p<0.01; ns: not significant.**

Correlation analyses revealed that as the years of tennis playing and the number of competitions participated in increased, all anxiety subscale scores decreased significantly ($p < 0.05$; $p < 0.01$). However, no significant relationship was found between pre-match HR values and anxiety subscale scores ($p > 0.05$) (Table 6).

4. DISCUSSION

In this study, tennis players' anxiety levels on hard and clay courts were compared, and the results indicated that court surface had no significant impact on anxiety. This finding suggests that the type of court alone cannot account for athletes' psychological states. Consistent with this, previous research has shown that anxiety is more strongly associated with individual and experiential factors, whereas environmental factors play only a secondary role (Grossbard et al., 2009; Rice et al., 2016). Although court surfaces directly influence the pace of play and the duration of rallies (O'Donoghue & Ingram, 2001; Reid & Duffield, 2014), the fact that participants in this study were experienced on both surfaces may explain why surface-related differences did not translate into variations in anxiety. Moreover, restricting the measurements to the pre-match period may have overlooked potential changes in anxiety occurring during or after the competition. As Cheng et al. (2009) highlight, competition anxiety is a dynamic process, and assessing it at a single point in time provides only limited insights.

Another important finding concerns the differences across age groups. Younger athletes demonstrated significantly higher anxiety levels compared to veteran players. This result suggests that younger athletes experience greater anxiety during the process of adapting to competitive environments, underscoring the critical role of experience in anxiety regulation. Martínez-Gallego et al. (2022) similarly reported that anxiety levels in young tennis players vary depending on age and gender. Thus, it should be recognized that not only chronological age but also psychological maturity and personality traits may shape anxiety. Supporting this, Jordet (2015) showed that responses under pressure are determined not only by experience but also by athletes' individual characteristics. Accordingly, anxiety management programs designed for young athletes should address not only technical skill development but also the enhancement of psychological resilience and mental skills.

Correlation analyses further revealed negative associations between years of playing experience, number of competitions, and anxiety subscales. The decline in anxiety scores with increased experience indicates that athletes gradually build psychological resilience. This finding aligns with the results of Castro-Sánchez et al. (2019) and Karadağ and Aşçı (2020). However, no significant relationship was observed between pre-match heart rate and anxiety. The lack of association suggests that heart rate alone may not serve as a valid indicator of anxiety. Supporting this view, Smith et al. (2006) argue that anxiety is a multidimensional construct and cannot be fully explained by physiological indicators alone. For this reason, future studies are advised to incorporate more sensitive psychophysiological measures, such as heart rate variability (HRV), galvanic skin response, or cortisol levels (de Freitas et al., 2024).

5. CONCLUSIONS AND PRACTICAL IMPLICATIONS

This study compared the anxiety levels of tennis players on hard and clay courts and found that the court surface had no significant effect. The athletes' anxiety levels were similar regardless of the court type. However, age and experience were found to significantly affect anxiety levels. Youth athletes' higher levels of worry suggest that they develop anxiety management skills as they gain experience.

These findings underscore the importance of regularly practicing psychological skills training, including breathing exercises, relaxation techniques, and visualization exercises, particularly for youth athletes. Furthermore, encouraging athletes to participate in different tournaments and on different court surfaces can contribute to their development in anxiety management through experience. Sports psychologists should regularly monitor youth athletes' anxiety levels and plan individual intervention programs to help them manage anxiety. As noted in the literature (de Freitas et al., 2024), female and male athletes may respond differently to anxiety; therefore, it is important to design psychological interventions that consider sex differences.

Future research should investigate the impact of anxiety on game performance, including shot accuracy, serve success, and match outcome, across various court surfaces using larger sample sizes. Additionally, future research should investigate the relationship between anxiety and physiological indicators, such as heart rate variability (HRV). In conclusion, the type of court does not determine tennis players' anxiety levels. Age and experience are the primary determinants of anxiety. Interventions developed with these factors in mind will be particularly beneficial for youth athletes and those with limited experience in the sport.

REFERENCES

Castro-Sánchez, M., Lara-Sánchez, A. J., Zurita-Ortega, F., & Chacón-Cuberos, R. (2019). Motivation, anxiety, and emotional intelligence are associated with the practice of contact and non-contact sports: An explanatory model. *Sustainability, 11(16)*, 4256.

Cheng, W. N. K., Hardy, L., & Markland, D. (2009). Toward a three-dimensional conceptualization of performance anxiety: Rationale and initial measurement development. *Psychology of Sport and Exercise, 10(2)*, 271-278.

de Freitas, J. V. R., de Lima, B. E., Rocha-Silva, R., de Oliveira, V. N., Costa, T. G., Rodrigues, M. A. M., & de Lira, C. A. B. (2024). A single session of beach tennis with recreational athletes improves anxiety symptoms in women but not in men: a randomized trial. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 22(1)*, 38.

Grossbard, J. R., Smith, R. E., Smoll, F. L., & Cumming, S. P. (2009). Competitive anxiety in young athletes: Differentiating somatic anxiety, worry, and concentration disruption. *Anxiety, Stress, & Coping, 22(2)*, 153-166.

Jordet, G. (2015). When superstars flop: public status and choking under pressure in international soccer penalty shootouts. *Journal of Applied Sport Psychology, 21(2)*, 125–130.

Karadağ, D., & Aşçı, F. H. (2020). Adölesan sporcularda çok boyutlu kaygının değerlendirilmesi: spor kaygı ölçeği-2'nin geçerlik ve güvenirliği. *Türkiye Klinikleri Journal of Sports Sciences, 12(3)*.

Martens, R., Vealey, R. S., & Burton, D. (1990). *Competitive anxiety in sport*. Human Kinetics.

Martínez-Gallego, R., Crespo, M., & Hornillo, E. (2022). Gender and age influence in pre-competitive and post-competitive anxiety in young tennis players. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 19(7)*, 4050. DOI: 10.3390/ijerph19074050

O'Donoghue, P., & Ingram, B. (2001). A notational analysis of elite tennis strategy. *Journal of Sports Sciences, 19(2)*, 107–115.

Reid, M., & Duffield, R. (2014). The development of fatigue during match-play tennis. *British Journal of Sports Medicine*, 48 (Suppl 1), i7–i11.

Rice, S. M., Purcell, R., De Silva, S., Mawren, D., McGorry, P. D., & Parker, A. G. (2016). The mental health of elite athletes: A narrative systematic review. *Sports Medicine, 46(9)*, 1333-1353.

Smith R.E, Smoll F.L, Cumming S.P, Grossbard J.R. (2006). Measurement of multidimensional sport performance anxiety in children and adults: The Sport Anxiety Scale-2. *Journal of Sport and Exercise Psychology, 28(4)*, 479-501.

Weinberg, R. S., & Gould, D. (2023). *Foundations of sport and exercise psychology.* Human Kinetics.

DEĞİŞEN DÜNYADA GİYİLEBİLİR SPOR TEKNOLOJİLERİ

Süleyman KARAKAYA

Çerkezköy Özel Eğitim Uygulama Okulu-0000-0002-8226-3087

sulkar059@gmail.com

Prof.Dr. İlker ÖZMUTLU

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi-0000-0002-8287-4275

iozmutlu@nku.edu.tr

ÖZET

Amaç: Bu araştırmanın amacı değişen dünyada giyilebilir spor teknolojilerini incelemektir. Giyilebilir spor teknolojisi, kullanıcıların spor yaparken veya fiziksel aktivitelerini takip ederken rahatça takabileceği taşınabilir cihazları ifade eder. Bu teknolojiler genellikle vücuda takılan veya giyilen akıllı cihazlar şeklinde olur ve sporcuların performanslarını, sağlık durumlarını izlemelerine yardımcı olur. Bu çalışmada, giyilebilir spor teknolojilerinin neler olduğu, hangi amaçlarla kullanıldığı, son yenilikler ve bu teknolojilerin çeşitli kullanım alanları araştırılmıştır.

Yöntem: Araştırma, nitel bir yöntem olan literatür taraması ile gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte, giyilebilir spor teknolojileriyle ilgili mevcut akademik kaynaklar, raporlar, tezler ve makaleler detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Bulgular: Giyilebilir spor teknolojileri, sporcuların performanslarını izleyip sağlık durumlarını takip etmelerine yardımcı olan cihazlardır. Bu cihazlar, sensörler ve yapay zeka kullanımı ile daha doğru veriler sağlamaktadır. Son gelişmeler, daha hassas sensörler, uzun pil ömrü ve gelişmiş veri analizi ile sporculara kişiselleştirilmiş geri bildirim sunarak performanslarını artırmalarına yardımcı olmaktadır. Ayrıca, cihazların daha kompakt ve hafif tasarımlarının yanında yapay zeka ve makine öğrenmesinin entegrasyonu, antrenman süreçlerini optimize etmeyi ve sakatlanma risklerini azaltmayı hedeflemektedir.

Sonuç: Giyilebilir spor teknolojilerine olan talep, sağlıklı yaşam ve aidiyet duygusunun artmasıyla hızla büyüyen bir sektöre dönüşmektedir. Bu teknolojiler, sporculara sağlık izleme, performans iyileştirme ve kişiselleştirilmiş sağlık önerileri sunarak büyük yenilikler sağlamaktadır. Gelecekte, gelişmiş sensörler, yapay zeka ve pil ömrü iyileştirmeleri ile bu teknolojilerin daha geniş kitlelere ulaşması ve daha verimli antrenman süreçleri sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Giyilebilir Spor Teknolojileri, Performans Takibi, Akıllı Sensörler.

WEARABLE SPORTS TECHNOLOGIES IN A CHANGING WORLD

ABSTRACT

Purpose: The aim of this study is to examine wearable sports technologies in a changing world. Wearable sports technology refers to portable devices that users can comfortably wear while exercising or tracking their physical activities. These technologies are typically smart devices worn on or attached to the body and help athletes monitor their performance and health status. This study investigates what wearable sports technologies are, their purposes of use, recent innovations, and their various application areas.

Method: The research was conducted using a qualitative method, specifically a literature review. During this process, existing academic sources, reports, theses, and articles related to wearable sports technologies were thoroughly examined.

Findings: Wearable sports technologies are devices that help athletes monitor their performance and follow their health status. These devices provide more accurate data through the use of sensors and artificial intelligence. Recent advancements offer athletes personalized feedback through more sensitive sensors, longer battery life, and improved data analysis, helping them enhance their performance. In addition, besides more compact and lightweight designs, the integration of artificial intelligence and machine learning aims to optimize training processes and reduce injury risks.

Conclusion: The demand for wearable sports technologies is rapidly growing due to the increasing interest in healthy living and a sense of belonging. These technologies provide significant innovations by offering athletes health monitoring, performance improvement, and personalized health recommendations. In the future, it is expected that with advanced sensors, artificial intelligence, and improved battery performance, these technologies will reach wider audiences and provide more efficient training processes.

Keywords: Wearable Sports Technologies, Performance Tracking, Smart Sensors.

GİRİŞ

Son yıllarda teknolojinin hızla gelişmesi, spor alanında sensörler, giyilebilir teknolojiler ve yapay zeka uygulamaları üzerine yapılan çalışmaları artırmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak, giyilebilir teknolojiler önemli bir odak noktası haline gelmiştir. Kullanıcıların giysilerine, taşıdıkları eşyalara entegre edilebilen ya da doğrudan vücuda giyilebilen cihazlar giyilebilir teknoloji olarak tanımlanmaktadır. Bu teknolojilerin gelişimi hem spor kulüpleri hem de sporcular açısından hızla ilerlemektedir. Giyilebilir teknolojiler; kolayca takılabilen, giyilebilen giysi ve aksesuarları kapsamakta olup, vücuda entegre edilen veya aksesuara dönüştürülebilen cihazlar şeklinde de tanımlanabilmektedir (Kenton, 2019).

Fiziksel aktivite eksikliği nedeniyle uzun süre masa başında geçirilen zaman, bireylerde çeşitli sağlık sorunlarına yol açmaktadır. Bu durum, giyilebilir teknolojileri günümüzde önemli bir ihtiyaç haline getirmiştir. Giyilebilir teknoloji; yazılım, işlem birimleri ve sensörlerden oluşan, vücutta taşınabilen cihazlar veya giysiler şeklinde tanımlanmaktadır (Buenaflor ve Kim, 2013).

Giyilebilir teknolojiler spor, sağlık, yaşlanma, eğitim ve ulaşım gibi birçok alanda kullanılmaktadır. Bu teknolojilerin temel amacı, bireylerin yaşam kalitesini artırmak, egzersiz ve atletik performanslarını takip ederek mevcut durumlarını değerlendirmelerine yardımcı olmaktır. Gelişimi hızla süren bu teknolojiler, sporun birçok branşında yaygınlaşmaktadır. Hem profesyonel hem de sedanter sporcular; performanslarını izlemek, biyometrik verilerini takip etmek ve gerçek zamanlı geri bildirim almak amacıyla fitness takip cihazları, akıllı saatler ve spora özel giyilebilir teknolojilere yönelmektedir (Grand View Research, 2023).

Antrenörler veya bireyler tarafından performans takibi ve geliştirilmesi amacıyla kullanılan bu cihazlar; antrenman planları sunabilmekte, egzersizleri takip edebilmekte ve sağlık ile performans verilerini analiz ederek geri bildirim sağlayabilmektedir. Ayrıca istirahat kalp atış hızı, egzersiz yoğunluğu, adım sayısı, uyku kalitesi ve bazal metabolizma hızı gibi parametreleri belirleme kapasitesine sahiptir (Kim ve Chiu, 2019; Lee, Kim, Ryoo ve Shin, 2016; Swan, 2012).

YÖNTEM

Bu çalışmada, değişen dünyada giyilebilir spor teknolojilerinin ne olduğunu ve bu alandaki yenilikleri daha iyi kavrayabilmek amacıyla sistematik literatür taraması yapılmıştır. Sistematik tarama, mevcut sınırlılıkların belirlenmesi ve bilinmeyen alanların ortaya konulmasında rasyonel ve metodolojik bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir (Pickering ve Byrne, 2014). Bu kapsamda, literatürdeki bilgiler düzenli biçimde incelenerek giyilebilir teknoloji alanındaki gelişmeler bütüncül olarak değerlendirilmiştir.

Araştırma betimleyici bir yaklaşımla yürütülmüş; teorik çalışmalar, ampirik araştırmalar, raporlar, makaleler ve diğer akademik kaynaklar kapsamlı şekilde analiz edilmiştir. Bu yöntem, giyilebilir spor teknolojilerinin kullanım nedenlerini ve alandaki yenilikleri ayrıntılı biçimde ele alma imkânı sağlamıştır.

Veri Toplama Süreci:

Giyilebilir spor teknolojilerinin kullanımıyla ilgili bilimsel makaleler, tezler, kitap bölümleri, resmi raporlar ve gazetecilik materyalleri incelenmiştir.

Veritabanları ve Kaynaklar:

Google Scholar, PubMed, EBSCOhost, JSTOR, SCOPUS ve DergiPark gibi ulusal ve uluslararası veritabanları kullanılmıştır. Türkçe kaynaklar için yerel yayınevleri ve üniversite kütüphanelerinden de yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Literatür taramasında kullanılan anahtar kelimeler, "Giyilebilir teknolojiler", "spor", " Spor cihazları", "Akıllı bileklikler", "Akıllı saatler", "Aktivite ölçümü" ve benzeri kavramlardan oluşmaktadır.

Sınırlılıklar:

Bu çalışma yalnızca yazılı literatüre dayanmaktadır ve saha verisi içermemektedir. Bu nedenle bulgular mevcut kaynaklarla sınırlıdır; ilerleyen araştırmaların ampirik çalışmalarla desteklenmesi önerilmektedir.

BULGULAR

Giyilebilir spor teknolojileri, sporcuların performanslarını geliştirmeyi ve sağlık durumlarını izlemeyi amaçlayan, vücuda takılabilen cihazlar ve sensörlerdir. Kullanıcıları rahatsız etmeden günlük yaşama entegre edilebilen bu sistemler, kıyafet veya aksesuarlarla uyumlu şekilde çalışarak bilgisayar teknolojilerinin yaşam tarzına sorunsuz biçimde dahil olmasını sağlar. Antrenman sırasında veri toplama, izleme ve analiz imkânı sunmaları, sporcuların daha verimli çalışmasına katkı sağlamaktadır (Gepperth, 2012). Ayrıca, sakatlanma riskini azaltan ve genel sağlık durumuna ilişkin önemli bilgiler sunan bu teknolojiler; akıllı saatler, kalp atış hızı monitörleri, spor ayakkabıları ve vücut izleme cihazları gibi ürünlerle temsil edilmektedir (Chung ve Yun, 2021).

Teknolojik gelişmeler ve mobil cihaz kullanımının yaygınlaşması, giyilebilir teknoloji ürünlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Fang ve Chang, 2016). Kıyafetlere veya aksesuarlara entegre edilebilen ve ağ bağlantısı sayesinde veri iletimi yapabilen bu cihazlar, kullanıcıların günlük aktivitelerini izlemelerine ve hareket hâlindeyken verilerine kolayca erişmelerine olanak tanır (Kılıç, 2017). Bu bağlamda, sporcuların başarısını artırmaya yönelik akıllı kıyafetler, aksesuarlar ve koşu ayakkabıları gibi giyilebilir teknoloji ürünlerine yönelik ilgi artmaktadır. Rekabetin yüksek olduğu spor ortamlarında avantaj sağlamak amacıyla kullanılan bu cihazlar; akıllı saatler, kulaklıklar, bileklikler, gözlükler, yüzükler, kolyeler ve saç bantları gibi farklı tasarımlarla uzun süreli veri takibi yapabilmektedir (Dehghani vd., 2018).

En çok talep gören giyilebilir teknoloji ürünleri arasında, kullanıcıların günlük fitness aktivitelerini sürekli ölçmelerini ve bu verileri gelişim amaçlı paylaşmalarını sağlayan cihazlar bulunmaktadır. FitBit akıllı saat ve Jawbone akıllı bileklik gibi ürünler, kullanıcıların

sonuçlarını takip ederek performanslarını geliştirmelerine yardımcı olmaktadır (Castillo O'Sullivan ve Thierer, 2015).

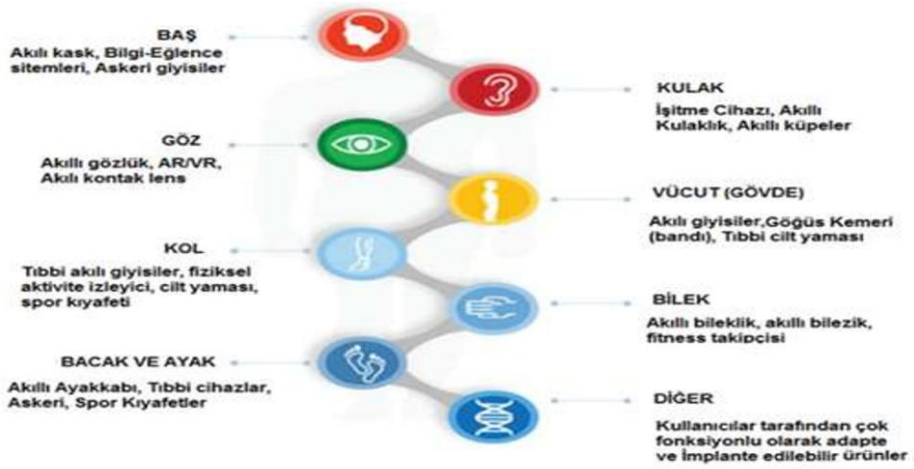

(Serçek, & Korkmaz, 2023).

Tablo 1. Dünya Çapında Giyilebilir Cihazlar Türüne Göre Son Kullanıcı Harcama, 2018-2021 (Milyon Dolar)

Cihaz Tipi	**2018 (Milyon Dolar)**	**2019 (Milyon Dolar)**	**2020 (Milyon Dolar)**	**2021 (Milyon Dolar)**
Akıllı Saat	12,412	17,047	22,803	27,388
Başa Takılan Ekran	5,354	7,183	10,609	15,501
Kulak Giyim	6,780	7,885	8,716	9,927
Spor İzle	3,647	4,121	4,555	4,912
Bileklik	3,405	3,194	3,115	3,055
Akıllı Giyim	848	1,151	1,746	2,202
Genel Toplam	**32,446**	**40,580**	**51,545**	**62,985**

(Goasduff, 2019).

Giyilebilir Spor Teknolojilerinin Türleri

1. Akıllı Saatler ve Bileklikler

Akıllı saatler, sporcuların günlük aktivitelerini ve antrenman verilerini izleyebilmeleri açısından en yaygın kullanılan cihazlardır. Adım sayısı, mesafe, hız, kalp atış hızı ve yakılan kalori gibi verileri ölçerek kullanıcıya anlık geri bildirim sunarlar (LaLonde, 2022). Apple Watch, Garmin Forerunner ve Fitbit bu kategorinin öne çıkan örnekleridir.

2. Kalp Atış Hızı Monitörleri

Kalp atış hızı monitörleri, özellikle kardiyo antrenmanlarında önemli bir araçtır. Göğüs bandı veya bileklik formunda olabilen bu cihazlar, kalp atış hızını sürekli izleyerek sporcuların aşırı zorlanmasını önler (Poon ve Cheng, 2020). Polar H10 ve Wahoo Tickr yaygın kullanılan ürünlerdir.

3. Spor Ayakkabıları ve Pedometreler

Ayakkabılara entegre edilen sensörler, koşu mesafesi, hız ve zemin tipi gibi verileri toplayarak performans analizini destekler. Nike+ teknolojisi bu alandaki örneklerden biridir (Garmin, 2021).

4. Vücut İzleme Cihazları ve Sensörler

Bu cihazlar kas gerilmesi, postür ve hareket kabiliyeti gibi fiziksel parametreleri ölçer. Profesyonel sporcular ve rehabilitasyon sürecindeki bireyler tarafından tercih edilen DorsaVi ve Valedo gibi ürünler vücut hareketlerini analiz eder (Chung ve Yun, 2021).

5. Giyilebilir Kamera ve Akıllı Gözlükler

Giyilebilir kameralar ve akıllı gözlükler, özellikle ekstrem sporlarda performans verilerinin kaydedilmesi ve analiz edilmesi için kullanılır. GoPro ve Oakley Radar Pace bu kategoride dikkat çeken ürünlerdir (Poon ve Cheng, 2020).

Giyilebilir Spor Teknolojilerinin Avantajları

- Veri Takibi ve Performans Analizi: Antrenman verilerinin düzenli takibi performans gelişimini destekler (LaLonde, 2022).
- Sağlık İzleme: Kalp atış hızı, uyku düzeni ve stres seviyeleri gibi sağlık göstergeleri takip edilir (Chung ve Yun, 2021).
- Zarar Azaltma: Doğru form ve yüklenme verileri sunarak sakatlanma riskini azaltır (Garmin, 2021).
- Motivasyon Artışı: Gerçek zamanlı geri bildirimler, kullanıcıların hedeflerine ulaşmasını destekler (Poon ve Cheng, 2020).

Giyilebilir Teknolojilerle Sağlık ve Performans Takibi

Giyilebilir teknolojiler, sağlık ve spor alanında önemli yenilikler sunarak kullanıcıların antrenmanlarını ve genel sağlık durumlarını daha etkili yönetmelerine yardımcı olmaktadır.

1. Sağlık İzleme ve Veri Toplama

Kalp atış hızı, oksijen seviyesi, uyku düzeni gibi veriler gerçek zamanlı olarak takip edilebilir. Fitbit ve Apple Watch gibi cihazlar kullanıcıya günlük sağlık durumu hakkında bilgi sağlar (Chung & Yun, 2021).

2. Performans Takibi ve İyileştirme

Garmin Forerunner gibi cihazlar koşu hızı, mesafe ve kalp atış hızını izleyerek antrenman yoğunluğunun doğru ayarlanmasını sağlar (Garmin, 2021).

3. Kişiselleştirilmiş Antrenman Planları

Whoop gibi cihazlar toparlanma süreçlerini analiz ederek kişiye özel antrenman önerileri sunar. Bu sayede aşırı yüklenme riski azalır (LaLonde, 2022).

4. Uyku İzleme

Oura Ring gibi cihazlar uyku döngüsünü analiz ederek dinlenme kalitesi hakkında bilgi sağlar. Düzenli uyku sporcuların performansına doğrudan katkı sunar (Poon ve Cheng, 2020).

5. Ağrı Yönetimi ve Fiziksel Durum

DorsaVi gibi hareket analiz cihazları, kas gerilmesi ve ağrı seviyelerinin takibini sağlayarak rehabilitasyon süreçlerini destekler (Chung ve Yun, 2021).

Giyilebilir Teknolojilerin Spor Performansına Etkisi

- Performans Takibi ve Analizi: Kalp atış hızı, adım sayısı ve enerji tüketimi gibi verilerin ölçülmesi sporcuların antrenmanlarını optimize etmelerine yardımcı olur (Smith, 2022).
- Sakatlıkların Önlenmesi: Sensörler, hareket hatalarını ve aşırı yüklenmeyi tespit ederek sakatlanma riskini azaltır (Jones ve Taylor, 2021).
- Rekabetçi Avantaj: Akıllı cihazlar, hız ve tempo gibi stratejik verilere erişim sağlayarak sporcuya rekabet avantajı sunar (Brown, 2020).

Giyilebilir Spor Teknolojilerindeki Yenilikler

Yenilik, “birey, grup veya toplum için fayda sağlayan fikir ve süreçlerin uygulanması” olarak tanımlanır. Dijital çağda yenilik, spor alanında da önemli bir yere sahiptir (Cabrilo ve Dahms, 2018). Bu kapsamda, “nesnelerin interneti” sporda giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Sierra ve Taute, 2019). Piyasada akıllı saatler, fitness takip cihazları, akıllı bileklikler, cilt

yamaları, bantlar, hareket sensörleri ve akıllı ayakkabılar gibi pek çok giyilebilir teknoloji bulunmaktadır (Bloss, 2015).

Giyilebilir spor teknolojilerinin gelişimi, daha hassas sensörler, uzayan pil ömrü ve gelişmiş veri analizleriyle hız kazanmıştır. Bu yenilikler sporcuların performanslarını artırmalarına ve sakatlanma risklerini azaltmalarına katkı sağlamaktadır (Chung & Yun, 2021).

Artırılmış ve sanal gerçeklik uygulamaları, sporcuların antrenman ve rekabet ortamlarını dönüştürmektedir. Özellikle yapay zeka destekli kameralar gerçek zamanlı nesne tanıma ve performans analizi yaparak sporculara stratejik bilgiler sunmaktadır. Örneğin, Baidu'nun Pixellot ile ortaklığı, spor etkinliklerinin yapay zeka ile otonom olarak yakalanmasını sağlamıştır (Grand View Research, 2023).

1. Gelişmiş Sensör Teknolojileri

Hassas sensörler; kas gerilmesi, denge ve hareket tepkilerini daha doğru ölçerek sporcuların performanslarını optimize etmelerine olanak tanır (Poon ve Cheng, 2020).

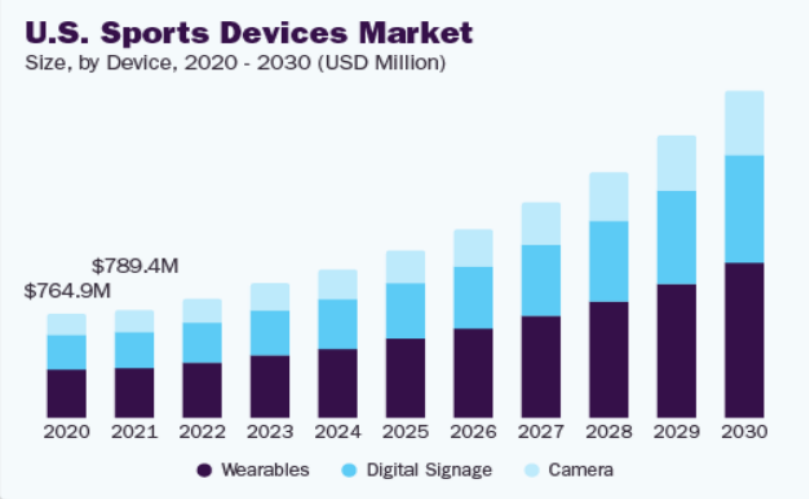

Grafik 1: Giyilebilir Spor Teknoloji Pazarı 2020-2030 (Giyilebilir Teknolojiler, Dijital İlan Panoları, Kameralar) (Grand View Research, 2023).

2. Giyilebilir Cihazların Entegre Edilmesi ve Multidisipliner Kullanım

Giyilebilir spor teknolojilerinin entegrasyonu, daha verimli ve çok yönlü kullanım olanakları sağlamaktadır. Artık bir cihaz, sadece adım sayısını ölçmek yerine, birçok farklı veriyi bir arada sunabiliyor. **Apple Watch** ve **Fitbit** gibi markalar, akıllı telefonlar, spor ayakkabıları ve diğer cihazlarla entegrasyon sağlayarak, daha kapsamlı sağlık ve performans takibi yapabilmektedir (Garmin, 2021). Bu cihazlar, kullanıcıların beslenme alışkanlıklarından uyku düzenlerine kadar geniş bir yelpazede veriler toplayarak, bir sağlık ekosistemi oluştururlar.

3. Yapay Zeka ve Makine Öğrenmesinin Kullanımı

Yapay zeka (AI), giyilebilir spor teknolojilerinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu teknolojiler, cihazların topladığı verileri analiz ederek, sporculara kişiselleştirilmiş geri bildirimler sağlar. Örneğin, **Whoop** gibi cihazlar, kullanıcıların performansını ve toparlanma süreçlerini analiz eden yapay zeka tabanlı algoritmalar kullanmaktadır. Bu algoritmalar, antrenman sırasında optimal yükleme seviyelerini belirler ve gerektiğinde dinlenme önerileri sunar (LaLonde, 2022). Böylece sporcular, aşırı antrenmandan kaçınarak, verimli bir şekilde performanslarını artırabilirler.

4. Uzun Pil Ömrü ve İleri Düzey Batarya Teknolojileri

Giyilebilir spor teknolojilerinde bir diğer önemli gelişme, cihazların pil ömürlerinin önemli ölçüde artmasıdır. Önceden, sporcular uzun antrenmanlar sırasında cihazlarının pilinin bitmesinden endişe ederken, son dönemde batarya teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde, cihazlar daha uzun süre kullanılabilir hale gelmiştir. **Garmin Forerunner 945** gibi cihazlar, özellikle uzun mesafe koşuları için daha dayanıklı pil ömrü sunarak, kullanıcıların daha uzun süre veri toplayabilmelerine olanak tanır (Garmin, 2021).

5. Daha Kompakt ve Hafif Tasarımlar

Son gelişmelerle birlikte, giyilebilir spor teknolojilerinin tasarımları da daha kompakt ve hafif hale gelmiştir. Sporcuların rahatlıkla taşıyabileceği, ancak yine de güçlü sensörler ve veriler sağlayabilen cihazlar piyasaya çıkmıştır. Örneğin, **Whoop Strap 4.0** gibi cihazlar, minimum boyutta maksimum performans sunarak, sporculara rahatsızlık vermeden veri toplama imkanı sağlamaya yardımcı olmaktadır (Poon ve Cheng, 2020)

SONUÇ

Yapılan akademik çalışmalar, değişen dünyada giyilebilir spor teknolojilerinin önemli bir alan haline geldiğini göstermektedir. Bu dinamik yapının, gelecekte yapılacak araştırmalar için örnek teşkil etmesi amaçlanmaktadır.

Giyilebilir teknolojiler, spor performansını optimize etmek ve bireysel yetenekleri geliştirmek açısından önemli araçlar olarak öne çıkmaktadır. Sporcuların fiziksel durumlarını izlemelerine, performanslarını iyileştirmelerine ve antrenmanlarını daha verimli şekilde planlamalarına katkı sağlamaktadır. Ayrıca sağlık ve performans takibinde önemli bir rol üstlenerek kullanıcıların sağlık durumlarını izlemesine, olası sorunları erken fark etmelerine ve kişiselleştirilmiş öneriler alarak daha sağlıklı bir yaşam sürmelerine olanak tanımaktadır. Sürekli gelişen bu teknolojiler, sağlık yönetimi ve performans iyileştirme alanlarında yeni imkanlar sunmaya devam etmektedir.

Sağlıklı yaşam bilincinin artması, sporun bireyler tarafından daha fazla benimsenmesi ve aidiyet duygusunun güçlenmesiyle giyilebilir spor teknolojilerine olan talep her geçen gün yükselmektedir. Bu durum, giyilebilir spor teknolojilerindeki yeniliklerin yanı sıra üretim hacmindeki artışı da destekleyerek sektörü hızla büyüyen bir pazar haline getirmiştir.

Gelişmiş sensörler, yapay zekâ uygulamaları, artan pil ömrü ve iyileştirilen cihaz tasarımları, bu teknolojilerin daha geniş kitleler tarafından kullanılmasını sağlamaktadır. Gelecekte bu teknolojilerin daha da gelişerek sporculara daha doğru, kişiselleştirilmiş ve etkili antrenman süreçleri sunmaya devam edeceği öngörülmektedir.

KAYNAKLAR

Bloss, R. (2015). Wearable sensors bring new benefits to continuous medical monitoring, real time physical activity assessment, baby monitoring and industrial applications. *Sensor Review*, 141-145.

Brown, L. (2020). Smart Devices and their impact on competitive sports. *Advances in Sports Technology*, 8(3), 89-98.

Buenaflor, C., & Kim, H. C. (2013). Six human factors to acceptability of wearable computers. *International Journal of Multimedia and Ubiquitous Engineering*. http://doi.org/10.1.1.307.215.

Cabrilo, S., & Dahms , S. (2018). How strategic knowledge management drives intellectual capital to superior innovation and market performance. *Journal of Knowledge Management*, 621-648.

Castillo O'Sullivan, A., Thierer, A. D. (2015). *Projecting the growth and economic impact of the internet of things*. https://ssrn.com/abstract=2618794 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2618794

Chung, T., & Yun, H. (2021). *Wearable technology for sports: A review of recent innovations*. *Journal of Sports Science & Technology*, 4(3), 89-104.

Dehghani, M., Kim, K. J., & Dangelico, R. M. (2018). Will smartwatches last? Factors contributing to intention to keep using smart wearable technology. *Telematics and Informatics*, 35(2), 480-490

Fang, Y. M., & Chang, C. C. (2016). Users' psychological perception and perceived readability of wearable devices for elderly people. *Behaviour & Information Technology*, 35(3), 225-232.

Fitbit Inc. (2022). *Fitbit: Revolutionizing personal fitness through wearable technology*. Fitbit blog.

Goasduff, L. (2019). *Global end-user spending on wearable devices to total $52 billion in 2020*, https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2019-10-30-gartner-says-global-end-user-spending-on-wearable-dev.

Grand View Research. (2023). Sports devices market size, share & trends analysis report by component (hardware, software), by device (wearables, digital signage, camera), by deployment, by sport, by region, and segment forecasts, 2023-2030, https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/sports-devices-market-report).

Jones, P., & Taylor, R. (2021). *Wearable sensors in sports: Enhancing performance and preventing injury*. *Journal of Sports Medicine*, 19(2), 110-125.

Kenton, W. (2019). *Wearable technology*, https://www.investopedia.com/terms/w/wearabletechno logy.asp.

Kılıç, H. Ö. (2017). Giyilebilir teknoloji ürünleri pazarı ve kullanım alanları. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(4), 99-112.

Kim, T. and Chiu, W. (2019). Consumer acceptance of sports wearable technology: The role of technology readiness. *International Journal of Sports Marketing and Sponsorship*, 20(1), 109 126.

LaLonde, K. (2022). The impact of wearable technology on athlete performance. *Sports Engineering Review*, 8(2), 122-136.

Lee, J., Kim, D., Ryoo, H. Y. and Shin, B. S. (2016). Sustainable wearables: Wearable technology for enhancing the quality of human life. *Sustainability*, 8(5), 466.

Pickering, C., & Byrne, J. (2014). The benefits of publishing systematic quantitative literature reviews for PhD candidates and other early-career researchers. *Higher Education Research & Development*, 33(3), 534-548.

Poon, M., & Cheng, J. (2020). *Wearable devices in sports: Future trends*. *Journal of Sports Medicine and Rehabilitation*, 12(1), 13-29.

Serçek, S., & Korkmaz, M. (2023). Sporda giyilebilir teknoloji üzerine sistematik bir literatür taraması. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 77-92.

Sierra, J. J., & Taute, H. A. (2019). Brand tribalism in technology and sport: determinants and outcomes. *Journal of Brand Management*, 209-225.

Smith, J. (2022). The Role of wearable technology in athletic performance. *Sport Science Journal*, 15(4), 45-57.

Swan, M. (2012). Health 2050: The realization of personalized medicine through crowdsourcing, the quantified self, and the participatory biocitizen. *Journal of Personalized Medicine*, 2(3), 93-118.

SPOR YÖNETİCİLERİNİN LİDERLİK DAVRANIŞLARI: BİR İÇERİK ANALİZİ

Süleyman KARAKAYA
Çerkezköy Özel Eğitim Uygulama Okulu-0000-0002-8226-3087
sulkar059@gmail.com
Prof.Dr. İlker ÖZMUTLU
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi-0000-0002-8287-4275
iozmutlu@nku.edu.tr

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, spor yöneticilerinin liderlik davranışlarını içerik analizi yöntemiyle inceleyerek, hangi liderlik stillerinin daha sık kullanıldığını belirlemektir. Çalışmada Türkiye'deki farklı spor federasyonlarına ait web sayfaları, raporlar ve sosyal medya paylaşımlarından elde edilen veriler analiz edilmiştir. Veriler içerik analizi tekniğiyle değerlendirilmiş ve liderlik davranışları dönüşümsel, demokratik, otoriter ve hizmetkâr liderlik olmak üzere dört ana tema altında sınıflandırılmıştır. Bulgular, spor yöneticilerinin en çok demokratik (%45) ve dönüşümsel (%35) liderlik davranışlarını sergilediğini; otoriter (%20) ve hizmetkâr (%30) liderlik davranışlarının ise görece daha az gözlemlendiğini ortaya koymuştur. Sonuç olarak, spor yöneticiliğinde katılımcı, vizyoner ve etik değerlere dayalı liderlik yaklaşımlarının ön planda olduğu belirlenmiştir. Araştırma, spor yönetimi alanında liderlik gelişim programlarının demokratik, dönüşümsel ve hizmetkâr liderlik becerilerini güçlendirmeye yönelik olarak yapılandırılması gerektiğini önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yönetici, Spor yöneticiliği, Liderlik.

LEADERSHİP BEHAVİORS OF SPORTS MANAGERS: A CONTENT ANALYSİS

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the leadership behaviors of sports managers using content analysis and to determine which leadership styles are used more frequently. Data obtained from the websites, reports, and social media posts of various sports federations in Turkey were analyzed in this study. The data were evaluated using thematic content analysis and classified under four main themes: transformational, democratic, authoritarian, and servant leadership. The findings revealed that sports managers most frequently exhibited democratic (45%) and transformational (35%) leadership behaviors, while authoritarian (20%) and servant (30%) leadership behaviors were observed relatively less frequently. In conclusion, it was determined that participatory, visionary, and ethical leadership approaches are at the forefront in sports management. The research suggests that leadership development programs in the field of sports management should be structured to strengthen democratic, transformational, and servant leadership skills.

Keywords: Manager, Sports management, Leadership.

GİRİŞ

Liderlik, bir grubun belirli amaçlara yönlendirilmesi, motive edilmesi ve organize edilmesi süreci olarak tanımlanabilir (Northouse, 2021). Spor yöneticiliği bağlamında ise yöneticilerin liderlik davranışları; spor organizasyonlarının başarısı, çalışan motivasyonu ve sporcu performansı üzerinde kritik bir etkiye sahiptir (Özmutlu, 2011; van Dierendonck, 2011; Peachey, Burton & Wells, 2017). Liderlik stilleri literatürde farklı biçimlerde sınıflandırılmıştır: demokratik liderlik, dönüşümsel liderlik, otoriter liderlik ve hizmetkâr liderlik gibi. Demokratik liderlik, çalışanların karar alma süreçlerine katılımını desteklerken; dönüşümsel liderlik vizyon sunma, motivasyon artırma odaklıdır. Otoriter liderlik genellikle kriz ve baskı altında hızlı karar alma ile ilişkilendirilir. Hizmetkâr liderlik ise çalışanların ihtiyaçlarını gözetme, alçakgönüllülük ve etik değerlerle hareket etme üzerine yoğunlaşır. Spor yönetimi literatüründe, spor yöneticilerinin liderlik davranışlarını sistematik olarak inceleyen çalışmaların sayısı sınırlıdır. Özellikle içerik analizi yöntemiyle bu davranışların tematik olarak değerlendirilmesi konusunda boşluk bulunmaktadır (Arthur, Bastardoz & Eklund, 2019). Bu nedenle, bu çalışma spor yöneticilerinin liderlik davranışlarını içerik analizi yöntemiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın amacı şu şekilde belirlenmiştir:

- ✓ Spor yöneticilerinin liderlik davranışlarının belirlenmesi
- ✓ Farklı liderlik stillerinin kullanım sıklığının ortaya konması
- ✓ Spor organizasyonlarındaki liderlik uygulamalarına ilişkin bulguların sunulması

Bu amaç doğrultusunda araştırma şu soruları yanıtlamayı hedeflemektedir:

- ✓ Spor yöneticileri en çok hangi liderlik davranışlarını sergilemektedir?
- ✓ Liderlik davranışları organizasyonun farklı alanlarında nasıl farklılık göstermektedir?
- ✓ Bulgular mevcut literatürle ne ölçüde örtüşmektedir?

YÖNTEM

Araştırma Modeli: Bu araştırma, nitel araştırma desenine uygun olarak yürütülmüş olup spor yöneticilerinin liderlik davranışlarını incelemek amacıyla belgesel tarama ve içerik analizi yöntemleri kullanılmıştır. İçerik analizi, metinlerden anlamlı temalar ve örüntüler çıkarmaya olanak sağlayan sistematik bir nitel analiz tekniğidir.

Çalışma Grubu ve Örneklem:

Araştırmada **amaçlı örnekleme** yöntemlerinden **ölçüt örnekleme** kullanılmıştır. Çalışmaya dahil edilme ölçütleri:

1. Ulusal bir spor federasyonunda yönetici pozisyonunda olmak,
2. Halkla açık rapor, açıklama veya kurumsal iletişim metni bulunmak,
3. 2022–2025 yılları arasında aktif görevde olmak.

Bu ölçütlere uyan 25 spor yöneticisinin resmî web siteleri, yıllık faaliyet raporları ve sosyal medya açıklamaları araştırmanın veri kaynağını oluşturmuştur.

Veri Toplama Süreci: Veriler, federasyonların:

- Resmî web sayfaları
- Yıllık faaliyet raporları
- Basın açıklamaları
- Sosyal medya paylaşımları

gibi herkese açık dokümanlarından elde edilmiştir. Toplamda **112 metin parçası** (açıklama, rapor, paragraf, gönderi vb.) elle toplanmış ve bir analiz dosyasında birleştirilmiştir.

Veri Analizi: Veriler, **manuel (elle) tematik içerik analizi** ile dört aşamada incelenmiştir:

1. Verilere Ön Okuma: Toplanan tüm metinler araştırmacı tarafından birkaç kez okunarak genel bir çerçeve oluşturulmuştur.
2. Kodlama: Metinlerde yer alan liderlik davranışlarını ifade eden anlamlı ifadeler altı çizilerek **elle kodlanmıştır**.
Örneğin:

- "tüm paydaşlarla toplantı yapıldı" → *karara katılım*
- "vizyonumuzu yeniledik" → *vizyon belirleme*
- "krizde hızlı karar alındı" → *kriz yönetimi*

3. Kodların Temalara Dönüştürülmesi: Benzer kodlar bir araya getirilerek dört ana tema elde edilmiştir:

- Demokratik liderlik
- Dönüşümsel liderlik
- Otoriter liderlik
- Hizmetkâr liderlik

Her temanın altında alt temalar oluşturulmuştur (örneğin: karara katılım, motivasyon, empati vb.).
4. **Frekans Hesaplama ve Yorumlama:** Her kodun kaç kez tekrarlandığı manuel olarak sayılmış, yüzdelik dağılımlar hesaplanmış ve tablo haline getirilmiştir.

BULGULAR

Tablo 1. Liderlik Davranışlarının Temalara Göre Sıklığı

Liderlik Teması	Sıklık (%)	Alt Temalar	Örnek İfadeler
Demokratik Liderlik	45	• Karara katılım • İstişare • Şeffaf süreç yönetimi	"Tüm paydaşların görüşü alındı."
Dönüşümsel Liderlik	35	• Vizyon belirleme • Motivasyon • Yenilik teşviki	"Vizyon birlikte planlandı."
Otoriter Liderlik	20	• Kriz yönetimi • Kural odaklılık	"Krizde hızlı karar alındı."
Hizmetkâr Liderlik	30	• Gelişim desteği • Empati • Hizmet odaklılık	"Personel için mentorluk sağlandı."

Tablo incelendiğinde spor yöneticilerinin liderlik davranışlarının dört ana tema altında toplandığı ve bu temaların örgütsel bağlamda farklı ağırlıklarla ortaya çıktığı görülmektedir. Tabloya göre en yüksek orana sahip liderlik biçimi **Demokratik Liderlik (%45)** olarak belirlenmiştir. Bu oran, spor federasyonlarında karar alma süreçlerinin büyük ölçüde katılımcı bir yapıda yürütüldüğünü ve yöneticilerin paydaş görüşlerini dikkate alma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Alt temalar incelendiğinde özellikle "karara katılım" ve "istişare" kodlarının yoğunluğu, federasyon yapılarının kolektif akla dayalı bir yönetim anlayışı benimsediğini ortaya koymaktadır.

Dönüşümsel Liderlik (%35) oranıyla ikinci sırada yer almakta ve spor yöneticilerinin vizyon oluşturma, çalışanları motive etme ve yenilikçi uygulamaları destekleme konularında aktif olduklarını ortaya koymaktadır. Bu bulgu, federasyonların orta ve uzun vadeli stratejik planlamaya önem verdiğini göstermektedir. Ayrıca dönüşümsel liderlik alt temalarında yer alan "vizyon belirleme" ve "yenilik teşviki" unsurları, yöneticilerin spor yönetiminde değişim ve gelişim odaklı bir bakış açısına sahip olduğunu işaret etmektedir.

Hizmetkâr Liderlik (%30) temasının orta düzeyde gözlemlenmesi, yöneticilerin çalışan ve sporcu ihtiyaçlarını önemsediklerini, mentorluk ve destek mekanizmalarını belirli ölçüde hayata geçirdiklerini göstermektedir. Tabloda yer alan "empati", "gelişim desteği" ve "hizmet odaklılık" kodları, yönetim anlayışında insan odaklı uygulamaların varlığını ortaya koysa da bu liderlik biçiminin demokratik ve dönüşümsel liderlik kadar baskın olmadığı anlaşılmaktadır.

Otoriter Liderlik (%20) ise en düşük orana sahip tema olarak dikkat çekmektedir. Bu liderlik biçiminin alt temaları incelendiğinde otoriter davranışların genellikle "kriz yönetimi" ve "kural odaklılık" bağlamlarında ortaya çıktığı görülmüştür. Bu bulgu, spor yöneticilerinin normal

koşullarda katılımcı ve vizyoner yaklaşımı benimsediğini, otoriter tutumu yalnızca zaman baskısı veya organizasyonel risk taşıyan durumlarda tercih ettiğini göstermektedir.

Genel olarak tablo, spor yöneticilerinin **katılımcı**, **vizyoner** ve **insan odaklı** liderlik uygulamalarına ağırlık verdiğini; **emir-komuta** temelli yaklaşımın ise federasyon yönetiminde sınırlı bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, modern spor yönetimi literatüründe öne çıkan liderlik eğilimleriyle de uyumlu bir görünüm sergilemektedir.

Grafik 1. Liderlik dağılımlarına İlişkin Yüzde hesaplaması

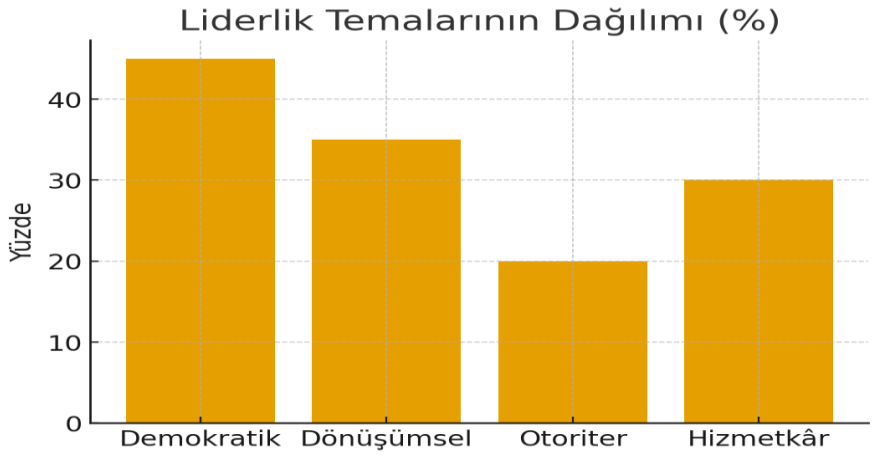

Grafik 1, Liderlik tiplerinin Yüzde olarak dağılımını göstermektedir.

TARTIŞMA

Araştırma bulguları, spor yöneticilerinin ağırlıklı olarak demokratik ve dönüşümsel liderlik davranışlarını benimsediğini göstermektedir. Bu sonuç, literatürde dönüşümsel liderliğin spor bağlamında takım performansı, motivasyon ve psikolojik ihtiyaçlar üzerindeki etkileriyle ilgili bulgularla örtüşmektedir (Mach, Ferreira & Abrantes, 2021; Callow, Smith, Hardy, Arthur & Hardy, 2009). Yurtiçi literatürde de benzer bulgulara rastlanmaktadır. Örneğin, Türk spor teşkilatındaki spor yöneticilerinin liderlik stilleri adlı çalışmada, Türk spor sisteminde yöneticilerin liderlik stillerinin demokratik ve dönüşümsel ağırlıklı olduğu belirtilmiştir (Gündoğdu & Sunay, 2018). Ayrıca, modern liderlik yaklaşımlarını ele alan bir başka Türk araştırmasında, spor yönetimi bağlamında liderlik yaklaşımlarının çeşitliliği vurgulanmıştır (İnan & Serinkan, 2020).

Otoriter liderlik davranışlarının daha düşük oranda gözlemlenmesi, spor yöneticiliğinde katılımcı ve vizyoner liderlik yaklaşımlarının tercih edildiğini işaret edebilir. Bu tercih, spor yöneticiliğinin doğası gereği takım çalışmasına, paydaş iletişimine ve çevik yönetim süreçlerine dayalı olmasıyla ilişkilendirilebilir. Türk kaynaklarında da spor yönetiminde liderlik

anlayışlarının gelenekselden modern yaklaşımlara evrildiği vurgulanmaktadır (İnan & Serinkan, 2020; Buyrukoğlu & Şahin, 2022).

Öte yandan, hizmetkâr liderlik davranışlarının görece daha az kullanılması dikkat çekicidir. Hizmetkâr liderlik, spor yönetimi alanında hâlâ yaygın olarak benimsenmemiş olabilir. Bu duruma uluslararası literatürde de işaret edilmektedir (van Dierendonck, 2011; Peachey et al., 2017; Özmutlu, 2011). Ayrıca, Türkiye'de spor yöneticiliği bağlamında liderlik yaklaşımları üzerinde yapılan tarama çalışmaları modern liderlik biçimlerine eğilim olduğunu ancak hizmetkâr liderlik perspektifinde sınırlı sayıda araştırmanın bulunduğunu göstermektedir (İnan & Serinkan, 2020; Balcı & Kalfa, 2024). Bu bağlamda, hizmetkâr liderlik becerilerinin spor yöneticiliği eğitim programlarında daha fazla yer alması önerilmektedir.

Sonuç olarak, spor yöneticiliğinde vizyoner, katılımcı ve etik değerlere dayalı liderlik yaklaşımlarının ön planda olduğu söylenebilir. Ancak, hizmetkâr liderlik ve kriz/yoğun baskı altında otoriter yaklaşım gibi alternatif liderlik modelleri de çeşitlendirilmelidir. Bu çeşitlendirme, spor organizasyonlarının hem rutin işleyişinde hem de kriz yönetiminde esnek ve kapsayıcı bir liderlik kültürü geliştirmesine olanak tanıyabilir.

SONUÇ

Bu araştırma, spor yöneticilerinin liderlik davranışlarını içerik analizi yöntemiyle inceleyerek hangi liderlik stillerinin daha yaygın kullanıldığını ortaya koymuştur. Bulgular, demokratik ve dönüşümsel liderlik davranışlarının ağırlıklı olduğunu; otoriter ve hizmetkâr liderlik davranışlarının ise daha sınırlı kullanıldığını göstermektedir. Spor yönetimi alanında, vizyoner, katılımcı ve etik değerlere dayalı liderlik yaklaşımları ön plandadır.

ÖNERİLER

- Spor yöneticiliği eğitim programlarına hizmetkâr liderlik temelli modüller eklenmelidir.
- Spor organizasyonlarında liderlik davranışlarının sistematik olarak izlenmesi ve değerlendirilmesi için ölçüm araçları geliştirilmelidir.
- Gelecek araştırmalarda farklı branşlar, farklı ülkeler ve sporcu perspektifiyle liderlik algısı incelenmelidir. Uzunlamasına araştırmalar da önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Arthur, C. A., Bastardoz, N., & Eklund, R. (2019). Transformational leadership in sport: Current status and future directions. Current Opinions in Psychology.

Balcı, B., & Kalfa, M. (2024). Bilgi çağında modern liderlik yaklaşımları ve spor yönetimi. Iğdır Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi, 7(2), 25-33. https://doi.org/10.48133/igdirsbd.1602235

Buyrukoğlu, E., & Şahin, H. M. (2022). Spor yönetiminde liderlik ve yeni yaklaşımlar. inÜ BESYO – Spor Yönetimi ve Liderlik Dergisi, 9(3), 66-75.

Callow, N., Smith, M. J., Hardy, L., Arthur, C. A., & Hardy, J. (2009). Measurement of transformational leadership and its relationship with team cohesion and performance level. Journal of Applied Sport Psychology, 21(4), 395–412.

Chelladurai, P., & Saleh, S. D. (1980). Dimensions of leader behavior in sports: Development of a leadership scale. Journal of Sport Psychology, 2(1), 34–45.

Gündoğdu, F., & Sunay, H. (2018). Türk spor teşkilatındaki spor yöneticilerinin liderlik stilleri. SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 16(2), 178-195. https://doi.org/10.1501/Sporm_000000036

İnan, Ö. I., & Serinkan, C. (2020). Liderlik yaklaşımları ve spor yönetiminde liderlik. Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi, 7(2), 308-332. https://doi.org/10.47097/piar.824025

Krippendorff, K. (2018). Content analysis: An introduction to its methodology (4th ed.).

Mach, M., Ferreira, A. I., & Abrantes, C. M. (2021). Transformational leadership and team performance in sports teams: A conditional indirect model. Journal of Applied Psychology. https://doi.org/10.1037/apl0000822

Özmutlu, İ. (2011). Bedensel engelli sporcularda antrenörlerin hizmetkâr liderlik davranışlarının sporcu tatmini ile ilişkisi (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

P. G. (2021). Leadership: Theory and practice (9th ed.). Sage.

Peachey, J. W., Burton, L. J., & Wells, J. E. (2017). The role of servant leadership in developing an ethical climate in sport organizations. Journal of Sport Management, 31, 229–240.

Rowold, J. (2006). Transformational and transactional leadership in martial arts. Journal of Applied Sport Psychology, 18(4), 312–325.

Sage. Mach, M., Ferreira, A. I., & Abrantes, C. M. (2021). Transformational leadership and team performance in sports teams: A conditional indirect model. Journal of Applied Psychology. Northouse,

Van Dierendonck, D. (2011). Servant leadership: A systematic review and call for future research. Leadership Quarterly, 22(6), 1187–1217.

SPORCU–ANTRENÖR İLETİŞİMİ: ANTRENÖRE GÜVEN VE SPORCU MEMNUNİYETİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Öğr.Gör. Volkan KAPÇAK
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi 0000-0002-6222-6289
vkapcak@nku.edu.tr
Prof.Dr. İlker ÖZMUTLU
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi-0000-0002-8287-4275
iozmutlu@nku.edu.tr

ÖZET

Bu çalışma, sporcu–antrenör iletişiminin niteliğinin, antrenöre duyulan güven ve sporcu memnuniyeti üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Spor ortamında başarı, yalnızca fiziksel performans ve teknik becerilerle değil, aynı zamanda psikolojik ve sosyal etkileşimlerle de şekillenir. Bu nedenle, sporcu–antrenör iletişimi, sporcuların motivasyonu, takım bağlılığı ve genel memnuniyet düzeyini doğrudan etkileyen kritik bir faktördür. Literatür taraması yöntemiyle yürütülen bu araştırma, ulusal ve uluslararası hakemli dergilerde yayımlanmış çalışmaları analiz ederek iletişim süreçlerinin güven ve memnuniyet üzerindeki etkilerini teorik bir çerçevede ortaya koymaktadır. Bulgular, antrenörlerin açık, anlaşılır ve empatik iletişim kurmasının sporcuların bilişsel, duygusal ve davranışsal güven düzeylerini artırdığını göstermektedir. Yüksek güven düzeyi, sporcuların antrenmanlara düzenli katılımını, takım aidiyetini ve memnuniyetini olumlu yönde etkileyerek performansın sürdürülebilirliğini desteklemektedir. Ayrıca, etkili iletişim, güven aracılığıyla memnuniyeti dolaylı olarak artırmakta ve sporcu–antrenör ilişkilerinin kalitesini güçlendirmektedir. Bu bulgular, antrenörlerin iletişim becerilerini geliştirmelerinin, hem sportif başarı hem de sporcuların psikolojik ve duygusal doyumu açısından stratejik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Antrenör, Sporcu, İletişim, Güven**.**

SPORCU–ANTRENÖR İLETİŞİMİ: ANTRENÖRE GÜVEN VE SPORCU MEMNUNİYETİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

ABSTRACT

This study aims to examine the effects of the quality of athlete-coach communication on trust in the coach and athlete satisfaction. Success in the sports environment is shaped not only by physical performance and technical skills but also by psychological and social interactions. Therefore, athlete-coach communication is a critical factor that directly affects athletes' motivation, team commitment, and overall satisfaction levels. Conducted using a literature review method, this study analyzes works published in national and international peer-reviewed journals to reveal the effects of communication processes on trust and satisfaction within a theoretical framework. The findings show that coaches' open, clear, and empathetic communication increases athletes' cognitive, emotional, and behavioral trust levels. A high

level of trust positively affects athletes' regular participation in training, team belonging, and satisfaction, thereby supporting sustainable performance. Furthermore, effective communication indirectly increases satisfaction through trust and strengthens the quality of athlete-coach relationships. These findings show that developing coaches' communication skills is of strategic importance for both athletic success and athletes' psychological and emotional fulfillment.

Keywords: Coach, Athlete, Communication, Trust.

GİRİŞ

Spor ortamında antrenör–sporcu iletişimi, performans, motivasyon ve psikolojik iyi oluş üzerinde belirleyici bir faktör olarak kabul edilmektedir. Bu ilişki yapısı yalnızca sportif performansı değil, sporcuların sosyal, duygusal ve bilişsel gelişim süreçlerini de etkileyen çok boyutlu bir etkileşim alanıdır (Jowett & Cockerill, 2003). İletişimin niteliği, sporcuların kendilerini ifade edebilme, geri bildirim alabilme, antrenman hedeflerini anlamlandırma ve antrenöre yönelik algılarını şekillendirmede kritik bir role sahiptir. Rhind ve Jowett (2010), antrenör–sporcu iletişiminin karşılıklı bağlılık, yakınlık ve tamamlayıcılık süreçleriyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu bakış açısı, iletişimin yalnızca sözlü bir aktarım değil, duygu yönetimi ve ilişki sürdürme stratejileriyle bütünleşen bir yapı olduğunu göstermektedir.

Güven, sporcu–antrenör ilişkisinin merkezinde yer alan bir diğer psikolojik bileşendir. Dirks & Ferrin (2002), güvenin liderlik ilişkilerinde performans ve memnuniyet üzerindeki etkilerini vurgulamış ve bu etkinin spor ortamında daha belirgin hale geldiğini belirtmiştir. Sporcuların antrenörleriyle kurdukları güven temelli ilişkiler, antrenmanlara katılım, stres yönetimi, motivasyon ve uzun vadeli sportif bağlılık üzerinde olumlu etki yaratmaktadır (Jowett, 2017). Bu kapsamda güven, iletişim kalitesinin önemli bir çıktısı olarak değerlendirilmekte ve sporcu memnuniyetinin ön koşullarından biri olarak görülmektedir.

Sporcu memnuniyeti ise sporcuların antrenman süreçlerinden, antrenörlerinin tutumlarından, iletişim tarzından ve genel spor deneyiminden duydukları doyumu kapsamaktadır. Kim & Cruz (2016), memnuniyetin sporcuların takım bağlılığı ve performans sürekliliği ile güçlü bir ilişkiye sahip olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde Lorimer & Jowett (2014), empatik iletişim ve duygusal uyumun memnuniyet düzeyini artırdığını ifade etmektedir. Türkiye bağlamında yapılan araştırmalar da bu bulguları desteklemekte; ilişki kalitesi, motivasyon ve güven gibi değişkenlerin memnuniyet üzerindeki etkisini doğrulamaktadır (Gencer, 2018; Karababa & Kurudirek, 2024).

Bu doğrultuda sporcu–antrenör iletişimi, güven ve memnuniyet arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik çalışmaların artması, hem bireysel sporculuk gelişimi hem de spor organizasyonlarının sürdürülebilir başarıları için önem taşımaktadır. Bu çalışma, literatürdeki mevcut bilgi birikimini tematik bir perspektifle analiz ederek bu değişkenlerin birbirini nasıl etkilediğini

bütüncül bir çerçevede ortaya koymayı amaçlamaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışma, sporcu–antrenör iletişimi, antrenöre güven ve sporcu memnuniyeti arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla sistematik literatür taraması yöntemi ile yürütülmüştür. 2010–2024 yılları arasında yayımlanmış, İngilizce ve Türkçe hakemli dergi makaleleri, derlemeler ve özgün araştırmalar veri kaynakları olarak kullanılmıştır. Anahtar kelimeler olarak 'coach–athlete communication', 'trust in coach', 'athlete satisfaction' ve 'coach–athlete relationship quality' belirlenmiş; yalnızca sporcular ve antrenörler arasındaki iletişim ilişkisini veya güven ve memnuniyeti nitel olarak ele alan çalışmalar dahil edilmiştir. Erişilemeyen, konu ile doğrudan ilgisi olmayan veya metodolojik olarak yetersiz çalışmalar inceleme dışı bırakılmıştır. Literatür taraması, başlık ve özet elemesinden sonra tam metinlerin detaylı incelenmesi ve içeriklerinin tematik olarak kodlanması ile gerçekleştirilmiş; çalışmaların bulguları, sporcu–antrenör iletişimi, güven ve memnuniyet temaları çerçevesinde özetlenmiştir. Elde edilen veriler, kavramsal modeller ve tablolar aracılığıyla görselleştirilmiş ve literatürdeki ilişkiler bütüncül bir şekilde yorumlanmıştır.

BULGULAR

Bu literatür taraması kapsamında elde edilen sonuçlar, sporcu–antrenör iletişiminin güven ve memnuniyet üzerinde belirleyici bir etkisi olduğunu göstermektedir. İletişimin açık, empatik ve düzenli olması, sporcuların bilişsel, duygusal ve davranışsal güvenini artırmakta; yüksek güven düzeyi ise sporcu memnuniyetini olumlu yönde etkilemektedir. Uluslararası literatürde yapılan çalışmalar, açık ve empatik iletişim kuran antrenörlerin, sporcularında güven düzeylerini anlamlı biçimde artırdığını ortaya koymaktadır ((Davis, Appleby, Davis, Wetherell, & Gustafsson, 2019).

Türkiye'de yapılan çalışmalar da benzer sonuçlar göstermektedir. Örneğin, Gencer (2018) judo sporcuları üzerinde yaptığı çalışmada, antrenör–sporcu ilişkisinin kalitesi ile sporcuların yaşam doyumu arasında anlamlı bir pozitif ilişki bulmuştur. Karababa ve Kurudirek (2024) ise curling sporcuları arasında antrenöre güvenin motivasyonu artırıp kaygıyı azalttığını göstermiştir. Ayrıca Özmutlu (2010)'da Sporcu Tatmininde Antrenörün önemini vurgulamıştır.

Güven düzeyi yükseldikçe, sporcu memnuniyetinin de arttığı literatürde sıkça rapor edilmiştir. Kim ve Cruz (2016) ve Lorimer & Jowett (2014) çalışmalarında, güvenin artması ile sporcuların antrenmanlara katılım, takım aidiyeti ve genel memnuniyet düzeylerinde pozitif değişimler gözlemlenmiştir. Türkiye bağlamında bu tür çalışmalar sınırlıdır; ancak mevcut araştırmalar, antrenöre güvenin motivasyon, kaygı ve ilişki kalitesi üzerinde pozitif etkisi olduğunu ortaya koymaktadır(Gencer, 2018; Karababa & Kurudirek, 2024).

Tablo 1. Literatürde İletişim – Güven – Memnuniyet İlişkisine Dair Başlıca Bulgular

Çalışma	***Örneklem & Bölge***	***Temel Değişkenler***	***Temel Sonuç***
Davis et al., 2019	182 sporcu (çok branşlı, uluslararası)	İletişim stratejileri	İletişim ↑ → Güven ↑ → Memnuniyet ↑
Gencer, 2018	206 judo sporcuları, Türkiye	İlişki kalitesi	İlişki kalitesi ↑ → Yaşam doyumu ↑
Karababa & Kurudirek, 2024	219 curling sporcusu, Türkiye	Antrenöre güven	Güven ↑ → Motivasyon ↑, Kaygı ↓
Kim & Cruz, 2016	150 takım sporcusu, uluslararası	Antrenöre güven	Güven ↑ → Memnuniyet ↑

Şekil 1. Sporcu–Antrenör İletişimi ve Memnuniyet İlişkisi

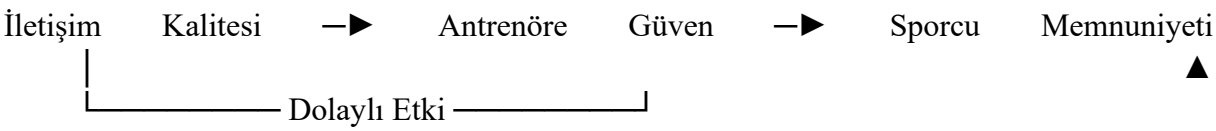

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırmanın tartışma bölümünde, literatürde yer alan ortak temalar doğrultusunda sporcu–antrenör iletişimi, güven ve memnuniyet arasındaki ilişki daha geniş bir perspektifle ele alınmıştır. İlk olarak, iletişim sürecinin niteliğinin güvenin temel belirleyicisi olduğu görülmektedir. Jowett (2017) ve Rhind & Jowett (2010), başarılı iletişimin yalnızca bilgi aktarımı olmadığını, aynı zamanda duygusal uyum ve ilişki sürdürülebilirliği açısından kritik olduğunu vurgular. Bu bulgular, spor ortamında güvenin yalnızca iletişimin bir sonucu olmadığını, aynı zamanda uygun iletişim stratejileri ile güçlendirilmesi gereken dinamik bir yapı olduğunu göstermektedir.

Uluslararası literatürde açık iletişim stratejileri, sporcuların antrenörlerini daha yetkin algılamalarına ve bu sayede güven düzeyinin artmasına yol açmaktadır (Davis et al., 2019).

Türkiye'de yapılan çalışmalar da bu durumu desteklemektedir; özellikle Karababa & Kurudirek (2024), güvenin sporcuların motivasyonunu artırdığını ve kaygı düzeyini azalttığını göstermiştir. Bu durum, iletişim kalitesinin hem performans hem de psikolojik iyi oluş üzerinde iki yönlü etki yarattığını göstermektedir.

Güven ve memnuniyet arasındaki ilişki değerlendirildiğinde, güvenin yalnızca ilişkisel bir değişken değil, aynı zamanda memnuniyetin de ön koşulu olduğu anlaşılmaktadır. Sporcular, antrenörlerine güvendiklerinde yalnızca antrenman süreçlerine daha bağlı kalmamakta; aynı zamanda süreçten aldıkları doyum artmakta, aidiyet ve takım bağlılığı gelişmektedir. Bu bulgular, Özmutlu (2011) ve Kim & Cruz (2016) gibi çalışmaların sonuçlarıyla uyumludur.

Sonuç olarak, sporcu–antrenör iletişiminin niteliği, güveni şekillendiren ve bu sayede memnuniyeti artıran merkezi bir faktör olarak görülmektedir. Güvene dayalı etkili iletişim modelleri, modern spor ekosisteminde sürdürülebilir başarı ve psikolojik iyi oluşun anahtarıdır.

ÖNERILER

Antrenör eğitim programlarında iletişim becerileri, empati eğitimi ve güven geliştirme stratejileri zorunlu hale getirilmelidir.

Spor kulüplerinde spor psikologları ve iletişim danışmanları görevlendirilerek sporcuların iletişimi desteklenmelidir.

Antrenörler, sporculara düzenli ve yapıcı geri bildirim vererek güveni güçlendirmelidir.

Karar süreçlerine sporcuların dâhil edilmesi, aidiyet duygusunu artırarak memnuniyeti güçlendirebilir.

KAYNAKÇA

Davis, L., Appleby, R., Davis, P., Wetherell, M., & Gustafsson, H. (2019). The role of coach–athlete relationship quality in team sport athletes' well-being. Journal of Sports Sciences, 37(18), 2130–2138.

Dirks, K. T., & Ferrin, D. L. (2002). Trust in leadership: Meta-analytic findings and implications for research and practice. Journal of Applied Psychology, 87(4), 611–628.

Jowett, S. (2017). Coaching effectiveness: The coach–athlete relationship at its heart. Current Opinion in Psychology, 16, 154–158.

Jowett, S., & Cockerill, I. M. (2003). Olympic medallists' perspective of the athlete–coach relationship. Psychology of Sport and Exercise, 4(4), 313–331.

Jowett, S., & Nezlek, J. B. (2012). Relationship interdependence and satisfaction with coach–athlete relationships. Journal of Social and Personal Relationships, 29(3), 287–301.

Karababa, B., & Kurudirek, A. (2024). *Curling Sporcularında Antrenöre Güven, Motivasyon ve Kaygı İlişkisi*. CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 19(2), 289-305. https://doi.org/10.33459/cbubesbd.1456646

Kenow, L., & Williams, J. M. (1999). Coach–athlete compatibility and athlete's perception of coaching behaviors. *Journal of Sport Behavior*, *22*(2), 251–259

Kim, M. S., & Cruz, A. B. (2016). The influence of coach–athlete relationship on athletes' satisfaction and commitment. International Journal of Sports Science & Coaching, 11(2), 254–263.

Kuru, E., & Kocaekşi, S. (2019). Sporcu–antrenör iletişiminin sporcuların motivasyon ve memnuniyet düzeyleri üzerindeki etkisi. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, *17*(1), 45–56. https://doi.org/10.33689/spormetre.539553

Lorimer, R., & Jowett, S. (2014). Empathic accuracy, relationship maintenance, and satisfaction in coach–athlete dyads. Journal of Applied Sport Psychology, 26(2), 274–287.

Özmutlu, İ. (2011). *Bedensel engelli sporcularda antrenörlerin hizmetkâr liderlik davranışlarının sporcu tatmini ile ilişkisi* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Rhind, D. J. A., & Jowett, S. (2010). Relationship maintenance strategies in the coach–athlete relationship: The development of the COMPASS model. Journal of Applied Sport Psychology, 22(1), 106–121.

SPOR ÖRGÜTLERİNDE MOTİVASYON VE İŞ DOYUMU: İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ BAĞLAMINDA BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ

Öğr.Gör. Volkan KAPÇAK
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi 0000-0002-6222-6289
vkapcak@nku.edu.tr
Prof.Dr. İlker ÖZMUTLU
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi-0000-0002-8287-4275
iozmutlu@nku.edu.tr

ÖZET

Spor örgütlerinde çalışanların motivasyonu ve iş doyumu, hem bireysel performans hem de örgütsel başarı açısından kritik öneme sahiptir. Motivasyon, bireyleri belirli hedeflere yönelten içsel veya dışsal dürtüler olarak tanımlanırken (Stokowski, Li, Goss, Hutchens & Turk, 2018), iş doyumu ise yapılan işten alınan tatmin düzeyini ifade eder (Çavuşoğlu, Yalçın, İslamoglu & Ünver, 2015). Motivasyonu ve iş doyumu yüksek olan çalışanlar, görevlerini daha verimli ve bağlı bir şekilde yerine getirirken, örgüte olan bağlılıkları ve performansları da artmaktadır. Literatürde, özellikle içsel motivasyonun iş doyumu ile pozitif ilişkisi olduğu vurgulanmaktadır (Johnson, Giannoulakis, Felver, Judge, David & Scott, 2017). Ancak farklı spor örgütü grupları ve çalışan tipleri arasında bu ilişkinin detaylı olarak incelendiği çalışmalar sınırlıdır. Bu çalışma, 2000–2025yılları arasında yayımlanmış ulusal ve uluslararası literatürü tarayarak spor örgütlerinde motivasyon ve iş doyumu ilişkisini incelemeyi ve insan kaynakları yönetimi bağlamında öneriler sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Spor örgütleri, motivasyon, iş doyumu, insan kaynakları yönetimi.

MOTIVATION AND JOB SATISFACTION IN SPORTS ORGANIZATIONS: A LITERATURE REVIEW IN THE CONTEXT OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT

ABSTRACT

The motivation and job satisfaction of employees working in sports organizations are critically important for both individual performance and organizational success. Motivation is defined as internal or external drives that direct individuals toward specific goals (Stokowski, Li, Goss, Hutchens & Turk, 2018), while job satisfaction refers to the level of satisfaction derived from the work performed (Çavuşoğlu, Yalçın, İslamoğlu & Ünver, 2015). Employees with high motivation and job satisfaction perform their duties more efficiently and with greater commitment, while their loyalty to the organization and their performance also increase. The literature emphasizes the positive relationship between internal motivation and job satisfaction

in particular (Johnson, Giannoulakis, Felver, Judge, David & Scott, 2017). However, studies that examine this relationship in detail among different sports organization groups and employee types are limited. This study aims to examine the relationship between motivation and job satisfaction in sports organizations by reviewing the national and international literature published between 2000 and 2025 and to offer recommendations in the context of human resource management.

Keywords: Sports organizations, motivation, job satisfaction, human resources management

GIRIŞ

Spor örgütlerinde çalışanların motivasyonu ve iş doyumu, örgütsel verimlilik, sürdürülebilirlik ve çalışan bağlılığı açısından kritik öneme sahiptir. Motivasyon, bireylerin davranışlarını belirli hedeflere yönelten içsel ya da dışsal dürtüler olarak açıklanmakta; içsel motivasyon daha çok bireyin yaptığı işten aldığı anlam, keyif ve kişisel tatminle ilişkilendirilmektedir (Stokowski, Li, Goss, Hutchens & Turk, 2018). Dışsal motivasyon ise ödül, ücret, statü ve tanınma gibi çevresel unsurlara dayanmaktadır (Herzberg, 1966). İş doyumu ise bireylerin yaptıkları işten elde ettikleri genel tatmin düzeyi olarak tanımlanmaktadır ve spor örgütlerinde çalışanların verimliliği üzerinde önemli bir belirleyici olduğu bilinmektedir (Çavuşoğlu, Yalçın, İslamoğlu & Ünver, 2015).

Literatürde motivasyon ve iş doyumu arasındaki ilişkinin özellikle içsel motivasyon düzeyleri yükseldikçe iş doyumu ve örgütsel bağlılığın arttığı yönünde güçlü bulgular içerdiği görülmektedir. Johnson, Giannoulakis, Felver, Judge, David ve Scott (2017) çalışmalarında gönüllü spor çalışanlarında içsel motivasyonun memnuniyet üzerinde belirleyici olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde Stokowski ve ark. (2018), spor yönetimi akademisyenlerinde içsel motivasyonun iş doyumu ile anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

Spor örgütlerinde iş doyumunu etkileyen faktörlere bakıldığında, örgüt içi iletişim, kariyer olanakları, adalet algısı, sosyal destek ve örgütsel iklim gibi değişkenlerin önemli olduğu görülmektedir. Köse, Polat ve Türker (2017), spor tesisi çalışanlarında iş doyumunun psikolojik ve ilişkisel boyutlar altında toplandığını belirtmiştir. Ayrıca SalazarAltamirano, GalvánVela, RavinaRipoll ve BelloCampuzano (2024), fitness franchise çalışanlarında örgütsel iklim ve iç iletişimin iş doyumu üzerinde güçlü etkileri olduğunu vurgulamıştır.

İnsan kaynakları yönetimi uygulamaları da spor örgütlerinde motivasyon ve iş doyumunun belirleyicilerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Topuz ve Çağlayan (2021), İKY uygulamalarına yönelik memnuniyetin çalışan motivasyonu ile doğrudan ilişkili olduğunu belirtmiş ve örgütsel destek algısının çalışan performansını artırdığını göstermiştir. Bunun yanında Safwan, Mohd Sani ve Ahmad (2025), Selangor Eyaleti Spor Konseyi çalışanlarında iş doyumu arttıkça iş performansının da yükseldiğini bulmuştur; bu durum, memnuniyetin örgütsel çıktılar üzerindeki etkisini açıkça göstermektedir.

Mevcut literatür, motivasyon ve iş doyumu arasındaki ilişkinin genel olarak pozitif ve anlamlı olduğunu ortaya koymakla birlikte, farklı spor örgütü türlerinde, gönüllü–profesyonel çalışanlarda ve farklı kültürel bağlamlarda bu ilişkinin nasıl değiştiğini inceleyen çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle bu çalışma, 2000–2024 yılları arasında yayımlanmış ulusal ve uluslararası literatürü sistematik biçimde inceleyerek spor örgütlerinde motivasyon ve iş doyumu ilişkisini değerlendirmeyi ve insan kaynakları yönetimi bağlamında öneriler sunmayı amaçlamaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden literatür incelemesi modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Google Scholar, Scopus, Web of Science ve TR Dizin veri tabanları taranmış; 2000–2025 yılları arasında yayımlanmış hakemli çalışmalar değerlendirmeye alınmıştır. Dahil edilme ölçütleri; spor örgütlerinde motivasyon, iş doyumu veya insan kaynakları uygulamalarını konu alan çalışmalar olarak belirlenmiştir

İncelemeye alınan çalışmalar, nitel içerik analizi yaklaşımı ile değerlendirilmiş ve tematik olarak dört ana başlık altında sınıflandırılmıştır:

- Motivasyon kuramları ve spor örgütlerine uyarlanışı
- İş doyumu kavramı ve spor örgütlerinde ölçümü
- Spor örgütlerinde motivasyon ile iş doyumu ilişkileri
- İnsan kaynakları yönetimi uygulamaları ve etkileri

Çalışmaların içerikleri sistematik olarak incelenmiş, ortak temalar, farklı bulgular ve araştırma boşlukları tespit edilmiştir. Literatür taraması sürecinde, çalışmanın geçerliliğini artırmak için sadece hakemli ve güvenilir kaynaklara öncelik verilmiştir.

BULGULAR

1. İçsel ve Dışsal Motivasyon: İncelenen çalışmalarda içsel motivasyonun iş doyumu üzerinde güçlü bir belirleyici olduğu görülmektedir. İşin anlamlılığı, profesyonel gelişim ve aidiyet duygusu çalışanların motivasyon düzeyini artırmaktadır. Dışsal motivasyon unsurları (ödül, ücret, statü) destekleyici faktörler olarak ortaya çıkmaktadır.

2. İş Doyumunun Belirleyicileri: İş doyumu; örgütsel iletişim, kariyer fırsatları, örgütsel adalet ve sosyal destek gibi değişkenlerle yakından ilişkilidir. Türkiye'de yapılan çalışmalarda psikolojik ve ilişkisel doyum boyutlarının öne çıktığı görülmektedir.

3. Motivasyon ve İş Doyumu İlişkisi: Literatür genelinde motivasyon ve iş doyumu arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır. İçsel motivasyonu yüksek çalışanların iş doyumunun daha yüksek olduğu tekrarlayan bir bulgudur. İnsan kaynakları yönetimi uygulamalarına yönelik memnuniyet de iş doyumunu arttıran bir unsur olarak belirlenmiştir.

4. Literatürdeki Boşluklar: Farklı çalışan gruplarını karşılaştıran çalışmaların azlığı, uzunlamasına araştırma eksikliği ve Türkiye'de İKY–motivasyon–iş doyumu ilişkisini test eden çalışmaların sınırlı olması önemli boşluklardır.

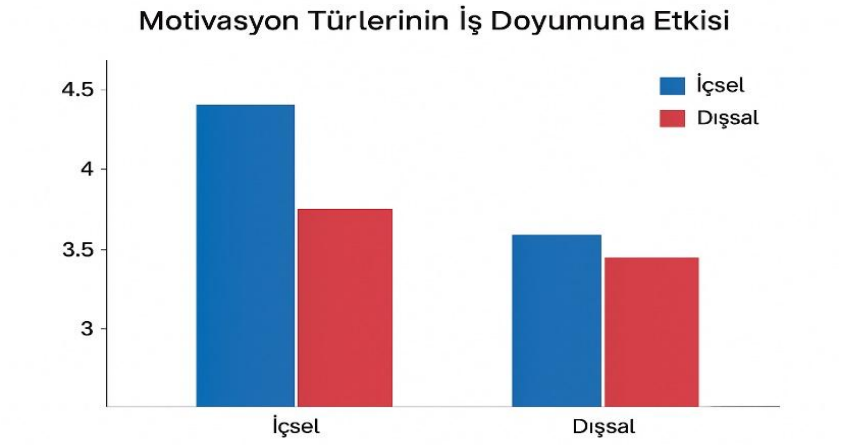

Grafik 1. Motivasyon ve İş Doyumu İlişkisi

TARTIŞMA

Bu çalışma, spor örgütlerinde motivasyon ve iş doyumu arasındaki ilişkinin literatürde tutarlı biçimde pozitif yönde rapor edildiğini göstermektedir. İçsel motivasyonun iş doyumu üzerindeki etkisi Stokowski ve ark. (2018) tarafından desteklenmiş olup, bu durum Deci & Ryan'ın öz belirleme kuramı ile uyumludur. Dışsal motivasyonun tek başına doyumu sağlamadığı ancak destekleyici rol üstlendiği Herzberg (1966) tarafından ortaya konmuştur. Türkiye bağlamında insan kaynakları uygulamalarının motivasyon ve iş doyumunu artırdığı Topuz & Çağlayan (2021) çalışmasıyla doğrulanmaktadır. Ayrıca iş doyumu–performans ilişkisinin güçlü olduğu Safwan, Mohd Sani & Ahmad (2025) tarafından gösterilmiştir. Bu bulgular, spor örgütlerinde etkili İKY süreçlerinin çalışan bağlılığı ve performans üzerinde kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Literatürde uzunlamasına çalışmaların azlığı, farklı çalışan türlerinin karşılaştırılmaması ve Türkiye örnekleminde sınırlı ampirik veri bulunması önemli araştırma boşluklarıdır. Gelecek araştırmaların karma yöntemli, deneysel tasarımlar ve çalışan tiplerini karşılaştırmalı analizlere yönelmesi önerilmektedir.

SONUÇ

Bu literatür incelemesi, spor örgütlerinde içsel motivasyonun iş doyumu üzerinde temel belirleyici olduğunu, dışsal motivasyonun ise destekleyici rol oynadığını ortaya koymuştur. İnsan kaynakları yönetimi uygulamalarının profesyonel biçimde yürütülmesi çalışan memnuniyetini artırmakta ve örgütsel performansı güçlendirmektedir. Literatürdeki boşluklar doğrultusunda gelecekte farklı çalışan gruplarını karşılaştıran, uzunlamasına ve deneysel araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

Çavuşoğlu, G., Yalçın, M., İslamoglu, İ., & Ünver, Ş. (2015). Evaluation of the job satisfaction levels of the personnel who worked in sports organizations. *Journal of Social Science Research, 10*, 1858-1866.

Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry, 11*(4), 227–268.

Herzberg, F. (1966). *Work and the nature of man.* World Publishing Company.

Johnson, J. E., Giannoulakis, C., Felver, N., Judge, L. W., David, P. A., & Scott, B. F. (2017). Motivation, satisfaction, and retention of sport management student volunteers. *Journal of Applied Sport Management, 9*(1). https://doi.org/10.18666/JASM-2017-V9-I1-7450

Köse, H., Polat, A., & Türker, Y. (2017). Explaining job engagement & job satisfaction dimensions related to sport facility employees. *IOSR Journal of Business and Management, 19*(10), 35-40. https://doi.org/10.9790/487X-1910033540

Safwan, N. S. Z., Mohd Sani, N. I., & Ahmad, M. F. (2025). Job satisfaction and job performance: A study in Selangor State Sports Council. *Quantum Journal of Social Sciences and Humanities, 6*(6), Article 614.

SalazarAltamirano, M. A., GalvánVela, E., RavinaRipoll, R., & BelloCampuzano, M. R. (2024). Exploring job satisfaction in fitness franchises: A study from a human talent perspective. *BMC Psychology, 12*, 489.

Stokowski, S., Li, B., Goss, B. D., Hutchens, S., & Turk, M. (2018). Work motivation and job satisfaction of sport management faculty members. *Sport Management Education Journal, 12*(2), 80-89. https://doi.org/10.1123/smej.2017-0011

Topuz, R., & Çağlayan, H. S. (2021). The investigation of relationship between the satisfaction level and perceived organizational support of human resources management practices in sport organizations. *Journal of Education and Training Studies, 7*(10), 1–11.

Vapur, M. (2023). The effect of sport center employees' job and leisure satisfaction on quality of life. *International Journal of Disabilities Sports and Health Sciences, 25*, 398-408. https://doi.org/10.33438/ijdshs.1359957

TÜRKİYE'DEKİ KONSERVATUVARLARDA MÜZİK TARİHİ DERSLERİNDE KULLANILAN KAYNAK KİTAPLARIN İÇERİĞİNİN İNCELENMESİ

Cansu YÜCEL

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Müzik Anasanat Dalı, Yüksek Lisans Mezunu

cansuyucel123@gmail.com ORCID ID: 0009-0006-3964-4809

ÖZET

Müzik tarihi, yalnızca seslerin dizilimini veya belirli dönemlerin müzikal eğilimlerini belgelemekle kalmaz; aynı zamanda insanlık tarihindeki estetik, toplumsal ve kültürel dönüşümlerin müzik aracılığıyla nasıl yansıdığını da ortaya koyar. Bu yönüyle müzik tarihi, tarih bilimiyle müzikoloji arasında köprü kuran çok yönlü bir disiplindir. Michels ve Vogel'e göre ise "kültürlere göre farklılıklar gösteren melodi ve ritim anlayışlarını, dönemlere ayırarak inceleyen ve bir bütün olarak ele alan bilim dalına müzik tarihi denir" (Michels, Vogel, 1985, çev. Uçar, 2005: 11).

Bu çalışmada, Türkiye'deki konservatuvarlarda müzik tarihi derslerinde sıklıkla yararlanılan kaynak kitapların içerikleri incelenmiş ve bu kitapların müzik tarihi eğitimi açısından nasıl bir çerçeve sundukları değerlendirilmiştir. İncelenen kitaplar sırasıyla şu şekildedir; Ahmet Muhtar Ataman-Musiki Tarihi (1947), Feyha Talay- Musiki Tarihi (1951), İlhan Mimaroğlu-Müzik Tarihi (1960), Gültekin Oransay-Musiki Tarihi ve Stil Bilgisi (1977), Ahmet Say-Müzik Tarihi (1994), Evin İlyasoğlu-Zaman İçinde Müzik (1994), Cavidan Selanik-Müzik Sanatının Tarihsel Serüveni (1996), Mehmet Kaygısız-Müzik Tarihi (1999), İlke Boran-Kıvılcım Şenürkmez-Kültürel Tarih Işığında Çok Sesli Batı Müziği (2007). Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden genel tarama modeli kullanılmıştır. Temel veri toplama aracı olarak yazılı kaynaklar taranmış, elde edilen bulgular sistematik biçimde sunulmuştur. Çalışmanın amacı, Türkiye'de müzik tarihi eğitiminin kaynak yapısını ortaya koymak ve bu kaynakların içerik, dönemsel yaklaşım ve anlatım dili açısından karşılaştırmalı bir değerlendirmesini yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Müzik tarihi, konservatuvar eğitimi, müzikoloji

AN ANALYSIS OF THE CONTENT OF TEXTBOOKS USED IN MUSIC HISTORY COURSES AT CONSERVATORIUM IN TURKEY

Cansu YÜCEL

Afyon Kocatepe University, Department of Music, Graduate Degree

cansuyucel123@gmail.com ORCID ID: 0009-0006-3964-4809

ABSTRACT

Music history does not merely document the arrangement of sounds or the musical trends of specific periods; it also reveals how aesthetic, social, and cultural transformations in human history are reflected through music. In this sense, music history is a multifaceted discipline that bridges the gap between history and musicology. According to Michels and Vogel, "music history is the scientific discipline that examines and treats as a whole the understanding of melody and rhythm, which varies across cultures, by dividing them intoperiods" (Michels, Vogel, 1985, trans. Uçar, 2005: 11).

In this study, the contents of the source books frequently used in music history courses at conservatories in Turkey were examined, and the framework these books offer in terms of music history education was evaluated. The books examined are as follows: Ahmet Muhtar Ataman-History of Music (1947), Feyha Talay-History of Music (1951), İlhan Mimaroğlu-History of Music (1960), Gültekin Oransay-History of Music and Stylistics (1977), Ahmet Say-History of Music (1994), Evin İlyasoğlu-Music Through Time (1994), Cavidan Selanik-The Historical Journey of Music Art (1996), Mehmet Kaygısız-History of Music-1999, İlke Boran-Kıvılcım Şenürkmez-Polyphonic Western Music in the Light of Cultural History (2007). The general survey model, one of the qualitative research methods, was used in the study. Written sources were scanned as the primary data collection tool, and the findings were presented systematically. The aim of the study is to reveal the source structure of music history education in Turkey and to make a comparative evaluation of these sources in terms of content, periodical approach, and narrative language.

Keywords: Music history, conservatory education, musicology.

1.GİRİŞ

"Kültürlere göre farklılıklar gösteren melodi ve ritim anlayışlarını dönemlere ayırarak inceleyen ve bir bütün olarak ele alan bilim dalına 'müzik tarihi' denir" (Michels, Vogel, 1985, Çev: Uçar, 2005: 11).

Müzik tarihi, sadece melodilerin yapısını veya belli çağların müzik anlayışlarını kayıt altına almakla kalmaz; aynı zamanda estetik, toplumsal ve kültürel değişimlerin müzik

üzerinden nasıl yansıdığını da gösterir. Bu nedenle müzik tarihi, tarih yazımı ile müzikolojik araştırmalar arasında bir geçiş alanı niteliği taşır.

Müzik tarihindeki farklı dönem ve bölgelerin müzik anlayışlarını öğrenmek, sanatın hem evrensel hem de kültürel yanlarını görmek açısından önemlidir. Müziğin Batı odaklı tek bir çizgide gelişmediği; Mezopotamya, Uzak Doğu, Antik Yunan ve Osmanlı gibi birçok medeniyetin katkısıyla çok katmanlı bir süreç izlediği kabulü, günümüz müzik tarihçiliğinin temel görüşleri arasında yer alır.

Bu araştırmada, Türkiye'de telif olarak kaleme alınmış dokuz müzik tarihi kitabı; içerikleri, dönemsel yaklaşımları ve anlatım biçimleri bakımından karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı, Türkiye'de müzik tarihi eğitiminin dayandığı kaynak yapısını ortaya koymak ve söz konusu eserlerin hem müzik tarihi disiplinine hem de müzikoloji literatürüne sağladığı katkıları değerlendirmektir. Bu bağlamda kitaplar arasındaki benzerlikler ve ayrışan yönler sistematik bir perspektifle analiz edilmiştir.

2.KİTAPLARIN İÇERİĞİ

2.1. Ahmet Muhtar Ataman'ın "Musiki Tarihi" (1947, Milli Eğitim Basımevi) Adlı Kitabının İçeriği

Kitap, yedi bölümden oluşmaktadır: "İlkçağda Musiki" bölümünde: Mısırlılar, Asurlular, Çinliler, Hintliler, Yunanlılar, Romalılar ve Kuzey Avrupa ülkelerindeki müzik, dönemin başlıca çalgıları ve Hristiyan müziğinin doğuşu yer almaktadır (Ataman, 1947: 9-79).

"Orta Çağda Musiki (4. Yüzyıldan 13. Yüzyıla Kadar)" başlığında: ilk müzik yazıları, din musikisi, halk musikisi, saz şairleri, çoksesli müzik, dönemin çalgıları ve önde gelen bestecileri ele alınmaktadır (Ataman, 1947: 80-118).

"Rönesans Devrinde Musiki (14, 15 ve 16. Yüzyıllar)" adlı bölümde: Flaman, Roma, Venedik Okulu, lied ve chanson türü, madrigal geleneği, çalgıların gelişmesi ve ünlü besteciler gibi konular işlenmektedir (Ataman, 1947: 119-152).

"17. Yüzyılda Musiki" bölümünde: müziğin genel karakteri, İtalya, Almanya ve Fransa'da opera, Venedik ve Napoli Okulu açıklanmıştır (Ataman, 1947: 153-176).

"18. Yüzyılda Musiki (Klasik Musiki Devri)" başlığında: Opera buffa, senfoni ve sonat kavramı, Mannheim Okulu ve dönemin ünlü bestecileri ele alınmaktadır (Ataman, 1947: 177-241).

"19. Yüzyılda Musiki (Romantik Musiki Devri)" adlı bölümde: Almanya, İtalya ve Fransa'da müziğin gelişmesi, dönemin müzik anlayışı, önde gelen besteciler ve yapıtları detaylandırılmıştır (Ataman, 1947: 242-325).

"Bugünkü Musiki" bölümünde: Milli musiki okulları, Balkanlarda ve Kuzey ülkelerindeki önde gelen besteciler ile onların müzik anlayışları ele alınmaktadır (Ataman, 1947: 326-373).

Ataman'ın eseri, hem sunduğu ayrıntılı bilgi birikimi hem de dönemine kıyasla dikkat çekici ölçüde düzenli anlatımıyla, Türkiye'de müzik tarihi yazımının şekillenmesinde belirleyici bir rol üstlenmiştir.

2.2 Feyha Talay'ın "Musiki Tarihi" (1951, Orhan Mete ve Ortağı Kolektif Şirketi Matbaası) Adlı Kitabının İçeriği

Kitap, sekiz bölümden oluşmaktadır: "İlkçağda Musiki" bölümünde: Musikinin doğuşu, Mısırlılarda musiki, İbranilerde musiki, Sümerlerde musiki, Asurilerde musiki, Elam ve Perslerde Musiki, Hititlerde musiki, Hintlilerde musiki, Suriyelilerde ve Fenikelerde musiki, Küçük Asya'da Musiki, Yunanlılarda musiki konuları ele alınmaktadır (Talay, 1959: 11-35).

"Ortaçağda Musiki" adlı bölümde: Kilise müziği, ilk makamların ortaya çıkışı, çoksesli müziğin doğuşu, organum, troubadurlar ve dönemin çalgıları tartışılmıştır (Talay, 1959: 35-44).

"Rönesans Devrinde Musiki" başlığında: Ars Nova akımı, kontrpuanın gelişmesi, koral müzik, dönemin önde gelen bestecileri ve çalgıların gelişmesi ele alınmaktadır Talay, 1959: 44-53).

"Operanın Doğuşu" bölümünde: Opera türünün ortaya çıkış, ilk operalar ve bestecileri, İtalyan, Fransız ve Alman operası detaylandırılmaktadır (Talay, 1959: 53-56).

"Notasyon Tarihi" başlığında: Neuma çeşitleri ve ilk notasyon teknikleri anlatılmaktadır (Talay, 1959: 56-58).

"Ekoller" adlı bölümde: Birincil derece ekoller olarak: İtalyan, Alman, Fransız ekolleri ele alınırken; İngiliz, Slav, İspanya, Çek, Macar, Avusturya, Belçika ve İsviçre ekolleri de ikincil derecede ekoller olarak açıklanmaktadır (Talay, 1959: 59-84).

"Musiki Şekilleri" bölümünde: Önemli müzikal formlar ve oda müziği türü tartışılmaktadır (Talay, 1959: 85-107).

"Büyük Besteciler" başlığında: günümüze kadar ulaşan önemli yapıtlar vermiş olan bestecilerin kısa biyografileri ve önde gelen besteleri, yirminci yüzyılda musiki hareketleri konuları ele alınmaktadır (Talay, 1959: 108-159).

Feyha Talay'ın Musiki Tarihi adlı eseri, Türkiye'de müzik tarihi alanında kaleme alınmış erken dönem kaynaklardan biri olması nedeniyle tarihsel açıdan önemli bir yere sahiptir. 1950'li yıllarda yayımlanmış olması, kitabın değerini yalnızca içerik bakımından değil, aynı zamanda dönemin kültürel ve akademik ortamını yansıtması açısından da artırmaktadır.

2.3.İlhan Mimaroğlu'nun "Müzik Tarihi" (1960, Varlık Yayınları) Adlı Kitabının İçeriği

Kitap, sekiz bölümden oluşmaktadır: "Eski Uygarlıklarda Müzik" bölümünde: Çin, Japon, Hint, Cava, Tibet, Mısır, Grek, Bizans, Yahudi Müzikleri işlenmektedir (Mimaroğlu, 2009: 15-22).

"Tekseslilik'ten Çokseslilige" bölümünde: notalama sistemi, Gregor Melodileri ve çokseslilig̃in tarihi yer almaktadır (Mimaroğlu, 2009: 23-27).

"Halk Müziği ve 'Yeni Sanat'" adlı bölümde: çokseslilig̃in altın çağı, Reform ve etkileri, madrigalin yaygınlaşması konuları tartışılmaktadır (Mimaroğlu, 2009: 28-36).

"On Yedinci Yüzyıl: Evrim Hazırlanıyor" bölümünde: opera ve oratoryo, İtalya dışında opera, çalgı müziği biçimleri, Sonat biçimi, klavsen ve org müziği ve Almanya'daki din müziği ele alınmaktadır (Mimaroğlu, 2009:37-53).

"On Sekizinci Yüzyılın İlk Yarısı: Yöntemler Özetleniyor" adlı bölümde: Dönemin önde gelen bestecileri ve Fransız Devrimi'nin etkilerine yer verilmiştir (Mimaroğlu, 2009: 54-65).

"On Sekizinci Yüzyılın İkinci Yarısı: Yeni Bir Bütüne Varış" bölümünde: Bach'ın oğulları, Mannheim Okulu, Haydn, Mozart ve piyanonun gelişmesi konuları tartışılmaktadır (Mimaroğlu, 2009:66-82).

"On Dokuzuncu Yüzyıl: Bireysel Bilinç" adlı bölümde: dönemin önde gelen bestecileri, Fransız operası, İtalyan operası, Alman operası, operada gerçekçilik, Fransa'da ulusal bilinç, Rusya'da ulusal müzik, Çek, İspanyol ve İskandinav okulları, Amerika'da Romantizm konuları detaylı bir şekilde işlenmektedir (Mimaroğlu, 2009:83-123).

"Yirminci Yüzyıl: Deneyler Çağı" bölümünde: dönemin önde gelen bestecileri, İzlenimcilik, Caz Müziği, Bartok ve köy müziği, Stravinski, Hindemith ve yeni klasikçilik, Schönberg ve dizisel yazı, Varese ve yeni ses dünyaları, elektronik ve somut müzikler, Charles Ives ve Amerikan müziği, Sovyet Rusya'da bestecilik, çeşitli ülkelerde müzik, Türkiye'de bestecilik ve Sanat Müziği konuları ele alınmaktadır (Mimaroğlu, 2009: 124-190).

Mimaroğlu'nun Müzik Tarihi, Batı müziği tarihine yönelik kapsamlı bakışı ve ayrıntılı çözümlemeleriyle literatürde önemli bir yer edinmektedir. Müzikal formlar ve beste tekniklerinin yanı sıra müziğin toplumsal ve kültürel arka planı da bütünlüklü biçimde incelenmiştir. Yazarın akademik bilgiyi öznel değerlendirmelerle harmanlayan üslubu, eserin karakteristik özelliklerinden biridir.

2.4. Gültekin Oransay'ın "Musiki Tarihi ve Stil Bilgisi" (1977, Yaygın Yükseköğretim Kurumu) adlı Kitabının İçeriği

Kitap, dokuz bölümden oluşmaktadır: "Çokseslilığin Oluşması" adlı bölümde: çokseslilığin oluşması ve bilinçlenmesi, Gregor ezgileri, kilise müziği, ilk notalama sistemi, organum, Fransa ve İtalya'da çokseslilığin oluşması konuları ele alınmaktadır (Oransay, 1977: 9-12).

"Yeniden Doğuş Evresi" bölümünde: Yeniçağdaki müzikal formlar ve müziğin özellikleri, Roma Okulu, Flaman Okulu ve önde gelen bestecileri yer almaktadır (Oransay, 1977: 13-16).

"Barok Evre" bölümünde: "Önbarok, Erkenbarok, Dorukbarok ve Geçbarok" evreleri, Venedik, Floransa, Napoli, Bologna Okulu, rokoko akımı, müziğin genel özellikleri ve başlıca besteciler ile yapıtları ele alınmıştır (Oransay, 1977: 17-24).

"Klasik Evre" bölümünde: Dönemin "Önklasik, Erkenklasik ve Dorukklasik" olarak sınıflandırılması, Berlin Okulu, Manheim Okulu, Viyana'daki ünlü besteciler, dönemin müzikalite anlayışı anlatılmıştır (Oransay, 1977: 25-28).

"Romantik Evre" adlı bölümde: Dönemin "Önromantik, Erkenromantik ve Dorukromantik" olarak detaylandırılması, "kasırga ve atılım (sturm und drung), ulusçuluk, gerçekçilik, izlenimcilik" gibi akımlar, Yeni Alman Okulu ve Yeni Romantikçilik, dönemin başlıca bestecileri ve müzik anlayışları ele alınmıştır (Oransay, 1977: 29-33).

"İzlenimci ve Anlatımcı Okullar" bölümünde: "İzlenimcilik", "anlatımcılık" kavramları, oniki perde diziselliği ve önde gelen bestecileri detaylandırılmıştır (Oransay, 1977: 34).

"Deneyler Evresi" adlı bölümde: 1910lu yıllara başlayıp günümüze kadar uzanan müzik anlayışı türleri, müziğin yapısında daha çok tonsuzluğun ve elektronik çalgıların kullanılması anlatılmaktadır (Oransay, 1977: 35-39).

"Türkiye'de Uluslararası Sanat Musikisi" bölümünde: Osmanlı Dönemi'nden günümüze uzanan müzik anlayışı, konservatuvar süreci, Avrupa müziğinin Türk Müziği üzerindeki etkisi, ünlü Türk virtüözler ve bestekarlar ele alınmıştır (Oransay, 1977: 40-42).

"Başvurma Bölümü: Vivaldi'den Hindemith'e Kadar 24 ünlü Sanatçı" bölümünde: Antonio Vivaldi (1669-1741)'den Paul Hindemith (1895-1963)'e kadar 24 ünlü bestecinin kısa yaşam öyküsüne ve ünlü yapıtlarına yer verilmiştir (Oransay, 1977: 43-164).

Oransay'ın çalışması, stilistik dönemlerin kronolojik sınıflandırılması ve kullanılan terminolojinin açıklığı bakımından Türkiye'deki müzik tarihi literatüründe özgün bir konuma sahiptir.

2.5. Ahmet Say'ın "Müzik Tarihi" (1994, Müzik Ansiklopedisi Yayınları) Adlı Kitabının İçeriği

Kitap, on beş bölümden oluşmaktadır: Kitabın ilk bölümünde: müzik tarihi, müzikbilim içerisindeki yeri ve önemi tanımlanmış, müzik tarihinin temel kavramları açıklanmaktadır (Say, 2000: 17-20).

"Tarih Öncesi Çağlarda Müzik" bölümünde: müzik tarihinin başlangıcı, müziğin doğuşuna dair teoriler ve kültürel evrim incelenmektedir (Say, 2000: 21-33).

"İlkçağ Uygarlıkları" bölümünde: Mezopotamya, Mısır, Hindistan, Çin ve Uzakdoğu ülkelerindeki müzik anlayışları, ilk uygarlıklarda müzikle ilgili gelişmeler ele alınmaktadır (Say, 2000: 34-46).

"Antik Yunan ve Roma" bölümünde: Antik Yunan'da düşünce ve sanatla müzik arasındaki ilişki, müzik teorisi tiyatro müziği ve dönemin çalgıları incelenmiştir. Roma İmparatorluğu'ndaki müzik anlayışı ve Yunan etkileri detaylandırılmaktadır (Say, 2000: 47-66).

"Ortaçağ Dönemi" ele alınırken; Hristiyanlık öncesi düşünce ortamı ve Bizans'ta gelişen dini müzik, erken Ortaçağ'da dindışı müzik türleri tartışılmaktadır (Say, 2000: 67-77).
"Serpilme: Romanesk Dönem" bölümünde: Müzik teorisi, müzik yazısı, çok sesliliğe geçiş, organum , missa gibi kavramlar ve Romanesk dönemde gelişen müzik biçimleri üzerine bilgiler verilmektedir (Say, 2000: 78-84).

"Ortaçağ Müziğinin Yükselişi: Gotik Çağ"'da Gotik dönemin kültürel özellikleri, Troubadour ve Minnesinger gelenekleri, çokseslilik gibi müziksel devrimler ele alınmaktadır (Say, 2000: 85-94).

"Sarsıntılı Gelişim: Son Gotik Dönem"'de 14. yüzyıldaki müziksel gelişmeler, Fransız Ars Nova akımı ve çalgı müziği gibi konular açıklanmaktadır (Say, 2000: 95-104).

"Rönesans Dönemi" ele alınırken; Rönesans'ın başlangıcı, müzik yazısındaki gelişmeler, çalgıların evrimi, büyük besteciler ve dönemin müziksel özellikleri detaylandırılmaktadır (Say, 2000: 114-164).

"Opera Sanatının Doğuşu" bölümünde: operanın kökenleri, ilk opera denemeleri ve Monteverdi'nin müzik dili ele alınmaktadır (Say, 2000: 165-172).

"Barok Çağ" ele alınırken; Barok müziğin kültürel temelleri, önemli besteciler ve dönemin müzik teknikleri tartışılmaktadır (Say, 2000: 173-259).

"Klasizm Dönemi"'nde: Aydınlanma çağının etkisiyle doğan Klasik müzik anlayışı, Mozart ve Haydn gibi bestecilerin müziği, senfoni ve oda müziği ve piyanonun gelişimi incelenmektedir (Say, 2000: 260-312).

"Romantizm Dönemi"'nde: Fransız Devrimi'nin etkisi, Beethoven, Chopin ve Schumann gibi bestecilerin müzik anlayışları, Geç Romantikler, virtüözlük, ulusal akımlar, izlenimci bestecilere yer verilmektedir (Say, 2000: 313-466).

"20. Yüzyıl Müziği"'nde: dönemin önde gelen bestecileri, yeni müzik anlayışları, dışavurumculuk ve teknolojik gelişmelerin müziğe etkisi anlatılmaktadır (Say, 2000:467-507).

"Türkiye'de Uluslararası Sanat Müziği" bölümünde: Türk Beşleri ve Atatürk'ün kültür politikası gibi konular tartışılmaktadır (Say, 2000:508-541).

Kitabının sonunda kapsamlı bir kaynakça bölümü oluşturan Say, özellikle Curt Sachs'ın Kısa Dünya Musikisi Tarihi, D. Grout ve C. Palisca'nın A History of Western Music ile dtv'nin Müzik Atlası gibi temel başvuru eserlerinden yoğun biçimde yararlandığını belirtmektedir (Say, 2000: 543).

Ahmet Say'ın Müzik Tarihi adlı çalışması, kronolojik bir yapıya sahip olmakla birlikte müzik tarihindeki belirleyici gelişmeleri sistematik bir çerçevede ele almaktadır. Eserde her bölüm, belirli bir dönemi ya da müziksel hareketi tanımlamanın yanı sıra söz konusu akımın etkilerini ve diğer oluşumlarla ilişkilerini de çözümleyerek okuyucuya geniş bir tarihsel bağlam sunar.

2.6. Evin İlyasoğlu'nun "Zaman İçinde Müzik" (1994, Yapı Kredi Yayınları) Adlı Kitabının İçeriği

Kitap, on bir bölümden oluşmaktadır: "İlkçağ Uygarlıkları" adlı bölümde: Mısır, Sümerler, Çin, Hindistan, Yahudi, Eski Yunan ve Roma uygarlıklarının müziğinden bahsedilmektedir (İlyasoğlu, 1995: 3-8).

"Ortaçağ" bölümünde: Bizans, Ambrosius ve Gregorius ezgileri, missa, ilk nota dizgesi, ilk dindışı ezgiler ve gezgin şarkıcılar ele alınmaktadır (İlyasoğlu, 1995: 9-12).

"Gotik Çağ"'da: "motet" in ortaya çıkma süreci detaylı bir şekilde ele alınmaktadır (İlyasoğlu, 1995: 13,14).

"Rönesans"'da: Rönesans müziğinin özellikleri, Altınçağ (Geç Rönesans), madrigalin doğuşu, İngiltere'de Elizabeth Çağı, Altınçağda Çalgılar konuları detaylandırılmaktadır (İlyasoğlu, 1995:15-25).

"Barok Dönem"'de: Barok müziğin başlıca özellikleri, operanın doğuşu, İtalya, Fransa, İngiltere ve Almanya'da Opera'nın gelişim süreci, dönemin önde gelen bestecileri ve Bach Ailesi işlenmektedir (İlyasoğlu, 1995: 26-48).

"Klasik Dönem"'de: klasik dönemi hazırlayan akımlar (rokoko, fırtına ve gerilim), Mannheim Okulu, Aydınlanma, dönemin müzik biçimleri, senfoni orkestrası, kilise müziği, ciddi opera, gülünçlü opera ve dönemin önde gelen bestecileri ele alınmaktadır (İlyasoğlu, 1995: 49-76).

"Romantik Dönem"'de: virtüöz yorumcu kavramı, Romantizmin önde gelen bestecileri, senfonik müzik, oda müziği, lied, koral müzik, Berlioz'dan sonra Fransız müziği, orkestra, rapsodi, 19. Yy. da opera, Grand opera, Opera comique, İtalya'da opera ve verismo konuları detaylandırılmaktadır (İlyasoğlu, 1995:77-154).

"Romantizm'den 20. Yüzyıla Doğru" adlı bölümde: Post Romantizm, 19. Yy. daki ulusal akımlar, Rus Beşleri, bando müziği gibi başlıklar tartışılmaktadır (İlyasoğlu, 1995: 155-196).

"20. Yüzyıl ve Modernizm" bölümünde: Egzotizm, İzlenimcilik, dönemin önde gelen bestecileri, Caz müziği, oniki ses müziği ilkelcilik, yararlı müzik, folklorizm, gelecekçilik, 20. Yy. da opera, müzikal, raslamsal müzik, elektronik müzik, Post-Webern Diziselliği ele alınmaktadır (İlyasoğlu, 1995: 197-276).

"Türkiye'de Müzik" adlı bölümde: "Türk Müziğinde Türk Etkileri", "Çağdaş Türk Müziği", "Türk Beşleri" ve Türk Beşlerinden Sonraki dönem anlatılmaktadır (İlyasoğlu, 1995: 277-296).

Yazar, "21. Yüzyıla Doğru" başlıklı tek sayfalık son bölümde: gelişen teknoloji ve medya olanaklarının 21. yüzyıl müziği üzerindeki etkilerinin belirgin biçimde hissedileceğini vurgulamaktadır (İlyasoğlu, 1995: 297)."

Bu kitap, müziğin tarihsel sürecini ve gelişimini inceleyen kapsamlı bir kaynak niteliği taşımaktadır. Kitap, müzik tarihini bir evrim süreci olarak ele alırken, müziksel düşünce ve icra tarzlarının zaman içindeki değişimini; farklı dönemlerdeki kültürel, toplumsal ve sanatsal faktörlerin müzik üzerindeki etkilerini detaylı biçimde inceler.

İlyasoğlu, müziğin bir sanat formu olarak tarihsel bağlamda nasıl şekillendiğine dair derinlemesine analizler sunar. Bu eser, müzik tarihi, müzik teorisi, müzikal akımlar ve dönemsel uygulamaları anlamak isteyen araştırmacılar için değerli bir başvuru kaynağıdır.

2.7. Cavidan Selanik'in "Müzik Sanatının Tarihsel Serüveni" (1996, Doruk Yayımcılık) Adlı Kitabının İçeriği

Kitap, on üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde: insan yaşamında müziğin yeri ve eski çağlarda müziğin ortaya çıkışı tartışılmaktadır (Selanik, 1996: 2-32).

İkinci bölümde: ilk Hıristiyanlarda müzik ve müziğin kilisede gelişmesi ve kilise makamları konularına değinilmektedir (Selanik, 1996: 36-43).

Üçüncü bölümde: Troubadurlar, Rönesans müziği, Orta Çağda saz şairleri, Notre-Dame Okulu, "Ars Nova", çokseslilliğin gelişmesi, 15 ve 16. Yy. müziği, Ortaçağda tiyatro, dönemin çalgıları, gibi başlıklar detaylandırılmıştır (Selanik, 1996: 48-65).

Dördüncü bölüm: Barok Çağ (17. Yy. ses müziğinde yeni türlerden olan opera ve oratorio, Almanya'da dinsel müzik, 17. Yy. da çalgıların gelişmesi ve yeni çalgı müziği türleri, dönemin önde gelen bestecileri, Fransa ve İtalya'da 18. Yy., komik opera ve Bouffonlar Savaşı) konularını kapsamaktadır (Selanik, 1996: 68-109).

Beşinci bölümde: Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısı (Bach ve Handel'in ölümünden sonra Avrupa müziğindeki genel durum ve Viyana'nın müzik merkezi oluşu, C. W. Gluck, Mannheim Okulu, Fransız Devrimi'nde müzik ve J. S. Bach'ın oğulları) konularına değinilmiştir (Selanik, 1996: 112-127).

Altıncı bölümde: Klasik Dönem (dönemin önde gelen bestecileri, senfoni, konçerto, sonat ve oda müziğindeki biçimsel gelişme) detaylandırılmıştır (Selanik, 1996: 130-156).

Yedinci Bölüm: Romantik Dönem (dönemin önde gelen bestecileri, operanın gelişmesi, müzikte ulusal akımlar, 18 ve 19. Yy.'larda Rusya, 19. Yy., İskandinav Müziği) konularını kapsamaktadır (Selanik, 1996:160-221).

Sekizinci Bölümde: Ondokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısı-Olgunlaşma ve Gelenek-(operanın olgunlaşması, Cesar Franck ve öğrencileri, Vincent d'Indy ve izleyicileri, Gabriel Faure) konuları detaylı bir şekilde anlatılmıştır (Selanik, 1996: 224-239).

Dokuzuncu bölümde: "Son Romantikler" (G. Mahler, R. Strauss, H. Wolf, M. Reger) ele alınmıştır (Selanik, 1996: 242-250).

Onuncu Bölüm: "Wagner Sonrası Yeni Yönelimler"i anlatır (Selanik, 1996: 254-264).

On birinci Bölüm: "Yirminci Yüzyıl Başında Yeni Arayışlar ve Ulusal Okullar" başlıklarını kapsamaktadır (Selanik, 1996: 268-289).

On ikinci Bölümde: "Türkiye'de Evrensel Müzik" (Türk beşleri ve onları izleyen kuşaklar) konularına değinilmiştir (Selanik, 1996:293-323).

On üçüncü Bölüm: "Yirminci Yüzyılda Müzik Dili" (Dinosanslar Çağı ve Almanya'da yeni müziğin gelişim evreleri) başlıklarından oluşmaktadır (Selanik, 1996: 326-357).

Cavidan Selanik, kitabında müzik sanatının tarihsel serüvenini geniş bir perspektifle ele almakta ve müzikle ilgili temel gelişmeleri, bu gelişmelerin toplumsal ve kültürel bağlamdaki etkilerini detaylı biçimde incelemektedir. Eser, konuya ilgi duyan araştırmacılar ve öğrenciler için başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır.

2.8. Mehmet Kaygısız'ın "Müzik Tarihi" (1999, Kategori Yayıncılık) Adlı Kitabının İçeriği

Kitap, dört bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde: Kültür ve özellikleri, müzik öğeleri, çeşitleri ve yaşamdaki yeri, "sanatçı, sanat eseri ve işlevi", "müziğin işlevi" konuları ele alınmaktadır (Kaygısız, 2017: 19-54).

İkinci bölüm: "Eski Uygarlıklarda müzik ve Batı Müziğine etkisi ve Uzakdoğu müziğini kapsamaktadır (Kaygısız, 2017: 57-64).

Üçüncü bölümde: Müziğin tarihi gelişimi, Ortaçağda müzik, Ortaçağda sanat müziğinin evrimi (Ars Nova, Reform, Madrigal), Rönesansın ortaya çıkışı, Barok'un anlamı ve ortaya çıkış nedeni, çeşitli ülkelerde Barok (İtalya, Fransa, İspanya, Rusya), Barok müzik dönemi (opera, oratoryo, opera buffa , çalgıların gelişmesi), Klasik müzik dönemi, "Aydınlanma", Klasik Dönemin önde gelen bestecileri, Piyanonun gelişmesi, Romantizmin anlamı ve özellikleri, Fransız Devriminin müziğe etkisi, "Romantik Müzik", operada gerçekçilik, "Ulusal Müzik", "Son Romantikler", Çağdaş Müzik akımları, Avrupa'da genel durum, ve "Siyasi Müzik" başlıkları tartışılmaktadır (Kaygısız, 2017: 67-338).

Son bölüm "Çağdaş Müziğin sorunları" başlığından oluşmaktadır. Yazar bu bölümde 20. Yy. Müziğinden, "Modernizm, İzlenimcilik, Yeni Klasikçilik" akımlarından, kapitalist sistemin müzikte de yabancılaşmaya yol açtığından bahsetmektedir (Kaygısız, 2017: 338-355).

Kitap, müziğin toplumsal, kültürel ve sanatsal bağlamlarda nasıl şekillendiğini ve farklı tarihsel dönemlerde hangi işlevleri üstlendiğini ayrıntılı biçimde açıklamaktadır. Eserde, müzikle ilgili kavramlar, tarihsel süreçler ve müzik türlerinin yanı sıra, müziğin toplumlar üzerindeki etkileri de kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

2.9. İlke Boran, Kıvılcım Yıldız Şenürkmez'in "Kültürel Tarih Işığında Çok Sesli Batı Müziği" (2007, Yapı Kredi Yayınları) Adlı Kitabının İçeriği

Kitap, dokuz bölümden oluşmaktadır: Birinci Bölüm: Antik Yunan ve Ortaçağ Avrupası'nda müzik konularını kapsamaktadır (Boran, Şenürkmez, 2015: 11-37).

İkinci Bölümde: Rönesans (Rönesans'a Doğru, Ars Nova, 1300'lü Yıllarda İtalya, 15. Yüzyılda İngiltere ve Burgonya'da müzik, Rönesans, Kuzeyli besteciler, 16. Yüzyılda müzik alanındaki gelişmeler, madrigalin gelişimi, İtalya dışındaki gelişmeler, bağımsızlaşan çalgı müziği, 16. Yüzyıl Avrupası ve Reform,) konuları ele alınmaktadır (Boran, Şenürkmez, 2015: 38-81).

Üçüncü Bölümde: Barok Dönem (17. Yüzyılda Avrupa, müzikte yeni yönelimler, ilk opera, oda müziği geleneği, 17. Yüzyılın ikinci yarısı, Geç Barok Döneminde çalgısal müzik, 18.Yüzyılın başında müzik, dönemin önde gelen bestecileri) başlıkları ele alınmaktadır (Boran, Şenürkmez, 2015: 82-132).

Dördüncü Bölüm: Klasik Dönemde müzik ve toplum (Aydınlanma, gelişen sonat biçimi, operada değişim, Bach'ın oğulları ve Mannheim Okulu) konularını kapsamaktadır (Boran, Şenürkmez, 2015: 133-152).

Beşinci Bölümde: Klasik Dönemin Sonu: Haydn, Mozart, Beethoven ve müzik anlayışları tartışılmaktadır (Boran, Şenürkmez, 2015:153-172).

Altıncı Bölümde: Romantizm, (Fransız Devrimi ve sonrası, gelişen burjuvazinin müzik kültürü, lied geleneği, piyano ve oda müziği, orkestra müziği, dönemin önde gelen bestecileri) başlıkları ele alınmaktadır (Boran, Şenürkmez, 2015: 173-229).

Yedinci Bölümde: Post Romantizm (20. Yüzyıla Doğru Avrupa'da Müzik, dönemin önde gelen bestecileri, ulusal müzik, Rus kaynaklarına yönelim ve Rus Beşleri, Kuzey Avrupa'da Ulusalcılık ve Jean Sibelius, Fransa'da yeni yönelimler) konuları detaylandırılmaktadır (Boran, Şenürkmez, 2015: 230-256).

Sekizinci Bölüm: 20. Yüzyıl (1-İki Dünya Savaşı arası müzik; halk kaynaklarının kullanımı, işlevsel müzik, Yeni Klasikçilik, 2-1945 sonrası müzik; müzikte değişim süreci, Arnold Schönberg ve İkinci Viyana Okulu, Serbest 12 Ton, Amerika'da Rastlamsal Müzik, Avrupa'da Rastlamsal Müzik, gelişen yeni notasyon teknikleri, müzikte minimalizm, teknolojinin gelişimi ve elektronik müzik) konularını kapsamaktadır (Boran, Şenürkmez, 2015: 257- 316).

Dokuzuncu Bölümde: Türkiye'de Çoksesli Müzik (Osmanlı'da ve Cumhuriyet Döneminde müziği gelişim süreci, Birinci Kuşak Bestecileri; Türk Beşleri, Birinci Kuşağın ardından müzikteki değişim süreci) başlıkları ele alınmaktadır (Boran, Şenürkmez, 2015: 317-335).

Boran ve Şenürkmez'in Kültürel Tarih Işığında Çoksesli Batı Müziği adlı çalışması, müzik tarihine geniş ve disiplinlerarası bir perspektifle yaklaşmakta; Batı müziğini yalnızca teknik ve biçimsel özellikleri üzerinden değil, aynı zamanda tarihsel ve sosyolojik bağlamlarıyla birlikte değerlendiren önemli bir kaynak olarak öne çıkmaktadır.

3.KİTAPLARIN BENZER YÖNLERİ

•Tüm kitaplar, Klasik Batı Müziği eksininde ele alınmıştır.

•Tüm yazarlar, müzik tarihini anlatırken belirli bir kronolojik düzeni takip etmiştir. Genellikle "İlkçağ Müzikleri, Orta çağ ve Rönesans, Barok Dönem, Klasik Dönem, Romantik Dönem ve 20. Yüzyıl Müziği" gibi ana başlıklar altında dönemsel gelişim aktarılmıştır.

•Yazarlar, Barok Dönem, Klasik Dönem, Romantik Dönem ve Çağdaş Dönem'in önde gelen bestecilerinden bahsederken aynı önemli isimleri kullanmışlardır.

•Ataman dışındaki yazarlar kitaplarında yararlandıkları kaynakları, kitaplarının sonunda yer alan "Kaynakça" bölümünde belirtmişlerdir.

4. KİTAPLARIN FARKLI YÖNLERİ

•Ataman'ın kitabı basım yılı itibariyle, Türkiye'de yayımlanmış, özgün nitelikteki müzik tarihi kitaplarının öncüsü kabul edilebilir.

•Mimaroğlu'nun eseri, içeriğinde nicel bilginin yer almasından çok, yazarın kendi yorumuna dayalı cümlelerin sık sık görülmesinden dolayı diğer kitaplardan ayrılmaktadır.

•Oransay, çalışmasını Yaygın Yükseköğretim Kurumu'nun müzik bölümünün siparişi üzerine kaleme almıştır.

•Selanik, kitabını Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi'nde okutulması üzerine kaleme almıştır.

•İlyasoğlu'nun çalışması, telifleri alınmış 10 adet CD içermesi, kitaptaki fotoğrafların baskı kalitesi ve sayfaların kuşe kağıt olması yönüyle diğer çalışmalardan farklıdır.

•Say'ın çalışması, derleme çalışma niteliğindedir. Yazarın kendisi de Sachs, Grout ve Palisca'nın çalışmalarından sıkça yararlandığını belirtmiştir (Say, 2000: 543).

•Kaygısız, kitabında Marksist eleştirel bir yaklaşım izlemiştir. Dönemleri ele alırken politik sebeplere ayrıntılı yer vermiştir.

•Boran ve Şenürkmez'in kitabı, müzikoloji geleneğine daha yatkın ve basım yılı olarak diğer kitaplara kıyasla yeni nesil bir kitaptır.

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye'deki konservatuvarlarda müzik tarihi derslerinde yaygın olarak kullanılan dokuz temel kaynak kitap içerik, yaklaşım ve anlatım özellikleri bakımından karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Yapılan analizler, Türkiye'de müzik tarihi eğitiminin büyük ölçüde Batı müziği merkezli, kronolojik ve dönem temelli bir çerçeveye dayandığını ortaya koymaktadır.

İncelenen tüm eserlerde müzik tarihinin Antik Çağ'dan 20. yüzyıla uzanan çizgide benzer dönemlendirmelerle ele alınması, mevcut eğitim yaklaşımının ortak yapısal özelliklerine işaret etmektedir. Besteciler, temel müzik türleri ve dönemsel üsluplar açısından kitaplar arasında yüksek düzeyde örtüşme bulunduğu görülmüştür.

Bununla birlikte, her eser kendi yazıldığı dönemin akademik birikimini, yazarının müzikolojik yaklaşımını ve hedeflediği öğrenci profilini yansıtmaktadır. Ataman'ın kitabının erken dönem telif örneklerinden biri olarak öncü niteliği taşıması; Mimaroğlu'nun yorum merkezli anlatımı, Oransay ve Selanik'in eserlerinin kurum talebi doğrultusunda hazırlanmış olması; İlyasoğlu'nun kitabının görsel-işitsel materyallerle desteklenmiş olması; Say'ın derleme nitelikli içeriği ve Kaygısız'ın politik-ideolojik çerçevesi, Türkiye'de müzik tarihi yazımının çeşitliliğini göstermektedir. Boran ve Şenürkmez'in çalışması ise tarihsel bağlamı merkeze alan disiplinlerarası yaklaşımıyla yeni nesil müzikoloji literatürü içinde ayrı bir konumda durmaktadır.

Bu inceleme, Türkiye'de müzik tarihi eğitiminin dayandığı temel kaynakların genel olarak Batı merkezli, dönemsel ve estetik–stil odaklı bir anlatıyı sürdürdüğünü göstermektedir. Bununla birlikte, politik, sosyolojik ve kültürel bağlamların ele alınışında eserler arasında belirgin farklılıklar bulunması, müzik tarihi alanında çeşitliliğin zaman içinde arttığını ortaya koymaktadır.

Çalışmanın bulguları, hem müzik tarihi derslerinde kullanılan kaynakların güncellenmesi hem de yeni müzik tarihi kitaplarının yazımında daha geniş, kapsayıcı ve çağdaş müzikolojik perspektiflere ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Bu yönüyle araştırma, Türkiye'de müzik tarihi eğitiminin mevcut kaynak temelini görünür kılmakta ve gelecekte hazırlanacak akademik materyaller için referans niteliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Ataman, A.M., *Musiki Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, (1947).

Boran, İ., Şenürkmez, K. Y., *Kültürel Tarih Işığında Çoksesli Batı Müziği,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, (2015).

İlyasoğlu, E., *Zaman İçinde Müzik,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, (1994).

Kaygısız, M., *Müzik Tarihi Başlangıcından Günümüze Müziğin Evrimi,* Kategori Yayıncılık, İstanbul, (2017).

Michels, U., Vogel, G., çev: S. Uçar., *Müzik Atlası,* Alfa Basım Yayın Dağıtım San. Ve Tic. Ltd. Şti., İstanbul, (2015).

Mimaroğlu, İ., *Müzik Tarihi,* Varlık Yayınları, İstanbul, (2009).

Oransay, G., *Musiki Tarihi ve Stil Bilgisi,* Yaygın Yükseköğretim Kurumu, Ankara, (1977).

Say, A., *Müzik Tarihi,* Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara, (2000).

Selanik, C., *Müzik Sanatının Tarihsel Serüveni,* Doruk Yayımcılık, Ankara, (1996).

Yücel. C., *Orhan Tanrıkulu'nun Yayımlanmamış 'Müzik Tarihi' Çalışmasının İncelenmesi,* Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2025.

TEKNOLOJİK GELİŞİMİN SANATI DÖNÜŞTÜRMESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

An Examination of the Transformation of Art Through Technological Development

Yüksek Lisans Öğrencisi, Aysu SARIKAYA
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi,
sarikya37@gmail.com - 0009-0002-2578-2750

Doç. Okan BOYDAŞ
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi,
okanboydas@cumhuriyet.edu.tr - 0000-0002-3267-1058

ÖZET

Bu çalışma yaşanan teknolojik gelişmelerin sanata kavramsal ve biçimsel olan etkisini incelemektedir. Tarih boyunca insanlık her zaman yeniyi arayıp durmuş ve sürekli bir şeyler keşfetmiştir. Sanatta bu keşiflerden etkilemiş kendini biçimsel, kavramsal açıdan yenilemeye devam etmiştir. İnsanlık var olduğundan beri kendini ifade etme, anlatma, duygularını paylaşma ihtiyacı hissetmiş ve bunu bulunduğu çağdan faydalanarak anlatma yöntemi seçmiştir. Taş duvarları kullanmak, hayvan derisini, hatta bitkileri kağıt formuna getirip sanatlarını icra ederken kullanmışlardır. Zamanla kullanılan araçlar değişip farklı yüzeylere farklı plastiklerle kendilerini anlatmışlardır. Sonraları fotoğrafın keşfedilmesi sanatta dönüm noktası olmuştur. O dönemlerde sanatçılar doğayı olduğu gibi resmetmeyi önemsiyordu ama bunu hızlı bir şekilde yapan makine olunca sanatçılar sanat kavramını ve yapım aşamasını sorgulamışlar bu sebeple de sanat tarihinde farklı akımlar ve üsluplar geliştirmişlerdir. Teknolojik gelişmelerin etkisiyle sanat da teknolojiden faydalanmış, bir araç olarak kullanmanın yanı sıra kavramsal olarak da sanatı etkilemiştir. Bu çalışmada yöntem olarak nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılacaktır. Nitel araştırma, disiplinler arası bütüncül bir bakış açısını esas alarak, araştırma problemini yorumlayıcı bir yaklaşımla incelemeyi benimseyen bir yöntemdir. Üzerinde araştırma yapılan olgu ve olayları kendi bağlamında ele alınarak, insanların onlara yükledikleri anlamlar açısından yorumlanır (Altunışık ve Diğerleri, 2010:302).

Anahtar Kelimeler : Dijital sanat, yapay zeka, çağdaş sanat.

ABSTRACT

This study examines the conceptual and formal impact of technological developments on art. Throughout history, humanity has constantly sought innovation and discovery. Art, as a reflection of this human curiosity, has continuously renewed itself both conceptually and formally. Since the beginning of human existence, individuals have felt the need to express

themselves, communicate, and share emotions—adapting their means of expression to the conditions of their time. Early humans used stone walls, animal skins, and later transformed plants into paper to create their artworks. Over time, the tools and materials evolved, enabling artists to express themselves through different media and materials.

The invention of photography marked a significant turning point in art history. During that period, artists prioritized depicting nature as it appeared; however, when a machine could replicate this process swiftly, they began to question the concept and purpose of art itself. Consequently, this led to the emergence of new artistic movements and styles. With ongoing technological progress, art began to make use of technology—not only as a practical tool but also as a conceptual element that transformed artistic creation and perception.

In this study, the document analysis method, one of the qualitative research approaches, will be employed. Qualitative research adopts a holistic and interdisciplinary perspective, aiming to interpret the research problem within its natural context. It seeks to understand and interpret phenomena and events based on the meanings that individuals attribute to them (Altunışık et al., 2010: 302).

Key words: Digital art, artificial intelligence, contemporary art.

Giriş

İnsanlık varoluşundan itibaren sürekli bir değişim, gelişim süreci içindedir. İnsanlar hem diğer insanlarla hem de dünyayla etkileşime girip birçok buluşa ve yeniliğe öncü olmuşlardır. Primitif dönemden itibaren insanlar, içinde bulundukları dünyayı tanımak, anlamak ve yaşamına devam edebilmek için farklı yollar aramış, bu arayışlar sonucu önce ateşi bulmuş ardından işlenebilecek madenleri keşfetmişler madenleri kullanabilmek için çeşitli aletler üretmişlerdir. Buluşlar, zamanla gelecek olan gelişmelere öncü olmuş ve sürekli devinim halinde ilerlemiştir. Bu sebeple teknoloji insanlık için vazgeçilmez olmuş, her dönemde de giderek ilerlemeye devam etmiştir.

İnsanlık tarihinin başlamasından itibaren gelişen şeylerden biri de sanattır. Sanat, duygu düşünceleri ifade etme, kültürü aktarma, sosyal olayları anlatma gibi birçok duyguyu yansıtma aracı olmuştur. Mağara duvarlarına yapılan ilkel çizimler salt estetik amacına hizmet etmemiş daha da önemlisi yaşadığı dünyaya iz bırakma, deneyimlerini aktarma, iletişim halinde olmanın da bir yoluydu aynı zamanda. Primitif örneklerden sonra sanat yapmakta kullanılan araçlar çeşitlilik göstermiştir: Hayvan derileri, papirüsler, taşlar, tabletler... Yaşadıkları çağın koşullarında olan malzemeleri sanatlarını yaparken faydalanmışlardır.

Tarihte sanatın gelişimi hiçbir zaman hayattan, kültürden, teknolojiden kopuk olmamıştır. Rönesans döneminde perspektifin bulunmasıyla o dönem ve gelecek yıllar için sanatta yeni bir teknik bulunmuştur. Sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan çeşitli malzemeler, toplumsal ilerlemeler, farklı üretim teknikleri sanatçıların üsluplarını değiştirip dönüştürmüştür. 19.

Yüzyıl ve sonrasında teknoloji hızla gelişmeye devam etmiştir. Bu çağlarda fotoğraf makinasının icadı sanatı etkileyen önemli buluşlardan biri olmuştur. Resimde olan gerçekliği olduğu gibi resmetme işlevi sorgulanmaya başlamış; bu durum modern sanat akımlarına kapı açmıştır.

20. Yüzyılda hızla gelişmeye devam eden teknoloji sinema, televizyon ve çeşitli elektronik araçların sanata dahil edilmesine yol açmıştır. Sanatçılar geleneksel unsurların yanı sıra yeni teknolojik gelişmelerden de yararlanmaya başlanmıştır. Günümüzdeki teknolojik etkiler her alanda kendini daha çok hissettirmeye başlamıştır. Dijital etkinin bu denli yaygınlaşmasıyla sanatta bilgisayar destekli tasarımların, videoların, dijital çizimlerin etkisiyle farklı bir boyut kazanmıştır. İnternet kullanımın yaygınlaşması sanatı mekandan bağımsızlaştırmış sanal ortamlarda hem üretilip hem de paylaşılıp geniş kitlelere yayılması olanaklı olmuştur. Sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçekliliğin (AR) ortaya çıkıp yaygınlaşmasıyla birlikte insanları salt izleyici konumunu sorgulatmış sanatta izleyiciyi aktif ve etkileşimci kılmıştır. Yapay zekanın hızla gelişimi ve yapay zekanın da sanatsal üretimler yapması sanatçının rolünü sorgulatmıştır. Teknolojinin sanatı sadece teknik ve yöntemlerle değil, aynı anda sanatın ideolojisinde, işlevinde, toplumsal duruşunda kendini hissettirmektedir. Sanat sadece bakılıp geçilecek seyir nesnesi ya da obje olmasından öte üzerinde düşünülen bir anlam katmanı, etkileşim kurulup farklı deneyimler yaratmaktadır. Bu bağlamda teknolojinin sanata olan etkilerini incelemek aynı zamanda toplumsal, entelektüel, kültürel dönüşümü de incelemektir.

Teknolojik devrim öncesi sanat

Sanat, insanlık tarihi boyunca sanatçının duygu düşüncelerini ileten, toplumsal olayları eleştiren, duygularına bir katarsis yaşatma biçimlerinden biri olmuştur. Teknoloji öncesi sanatın seyri daha çok dönemin olayları, toplumun bakış açısına, inandıkları dine göre şekillenmiştir. Sanata dair ilk örnekler primitif dönemlerde mağara ve taşlara yapılan ilkel çizimlerdir. Bu çizimler estetik amaçtan daha çok günlük yaşantılar, ritüeller, inanışlarla vb. ilgilidir. Antik dönemlerde sanat dini tapınma heykelleri ya da siyasi liderlerin heykellerini yapmak için kullanılmış ya da antik Mısır'da ölülerin mezarlarını süslemek için bir araç olmuştur. Antik Yunan'da insan bedeni idealize edilmiş, heykelde ve mimaride büyük ilerleme kaydetmiştir.

Orta Çağ döneminde sanatın belirleyicisi daha çok din ve dini kitaplar olmuştur. Dini değerleri halka benimsetme, okuma yazma bilmeyen halk için sanatı bir anlatım aracı olarak kullanmışlardır. İslami inançta hat, tezhip, minyatür, Hristiyanlıkta ikonalarda, mimari süslemelerde sanattan yararlanılmıştır. Rönesans dönemi itibariyle sanatta eskiye dönüş yaşanmıştır. Antik Yunan ve Roma döneminde yapılan sanat eserleri ön plana çıkmış, perspektifin bulunmasıyla resimde daha düzgün ve gerçekçi tasvirler ön plana çıkmıştır. Michelangelo, Da Vinci gibi sanatçılar sanata bilimsel açıdan bakmışlar birçok farklı yeniliğe öncü olmuşlardır. Sonraları Barok ve Rokoko üslupları ortaya çıkmıştır. Barok'ta güçlü ışık-gölge kullanımı ve hareket yardımıyla dini ve siyasi konular resmedilmiştir. Rokoko'da ise daha çok süslü, zengin, soylu kesimi anlatan eserler üretilmiştir. Teknolojinin henüz gelişmediği bu dönemlerde sanatçılar, sanatta geleneksel yöntemler kullanıp dünyayı gerçekçi şekilde anlatmış, dini, kültürel değerleri topluma aktarmayı amaçlamıştır.

Sanayi devrimi ile gelişen teknolojinin sanata etkisi

Sanayi devrimi, 18. yüzyılda coğrafi keşiflerin etkisiyle gelişen ticaretle biriken sermayenin, teknolojik keşifle birlikte sanayi üretimi alanına aktarılmasıdır. Üretimde kullanılan yöntemlerin hızla gelişmesiyle seri üretim yaygınlaşmış ve üretim ile yaşam standartları değişmiştir (Küçük, 1994: 17). Sanayi devrimiyle birlikte yalnızca toplumsal, ekonomik açıdan değil sanatsal açıdan da değişiklikler yaşanmıştır. Buhar ile çalışan makineler, seri üretim imalatları, ulaşım araçlarının gelişmesi toplumu radikal şekilde dönüştürmüştür. Dolayısıyla sanat da bu dönüşümden etkilenmeden ilerlemesi olanaksızdı; çünkü sanat da sanatçılar da toplumsal olaylardan etkilenmeden yaşaması mümkün değildir. Sanayi devrimi öncesinde sanatta doğayı olduğu gibi resmetmek önemliydi ancak 19. Yüzyılda fotoğraf makinasının icadıyla artık doğayı olduğu gibi resmetmek fotoğraf makinasının işi olduğu için sanatta doğrudan resmetmek yerine sanatçının duyguları, renk kullanımında farklılıklar ön plana çıkmıştır. Sanayi devriminden sonra sanatta temalar ve teknikler de değişmiştir. Hızlı sanayileşme ve şehirleşme, işçi sınıfının yaşamı sanatın yeni konusu haline gelmiştir. Sanayileşmenin toplumsal olaya yansımaları Realizm akımının konusu olmuştur. İşçilerin, köylünün, soylu olmayan sınıfın yaşamını gerçekçi şekilde resmederek (görsel 1) sanata sıradan insanları da dahil etmiştir. Empresyonizmle (görsel 2) birlikte anlık doğa manzaralarını hızlı şekilde ışık oyunlarına dikkat etmek ön plana çıkmıştır.

Görsel 1: Gustave Courbet, *Taş Kıranlar* , 1849, tuval üzerine yağlıboya, 165 x 257 cm (https://smarthistory.org/courbet-the-stonebreakers/ erişim tarihi 01.10.25)

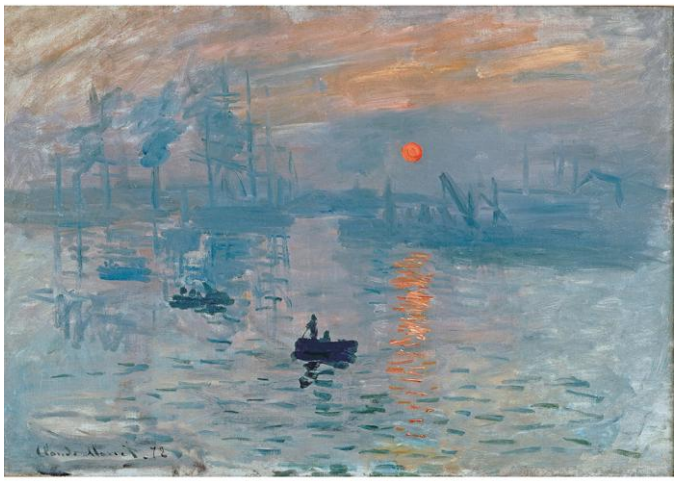

Görsel 2: Claude Monet, *izlenim: gün doğumu, 1872*, tuval üzerine yağlıboya, 48 cm × 63 cm.

(https://www.oggusto.com/sanat/eser-ve-muze-incelemeleri/claude-monet-gun-dogumu-tablo-okumasi erişim tarihi 01.10.25)

19. Yüzyılda makineleşme ve seri üretim kavramlarının ortaya çıkmasıyla hem estetiğin hem de el emeği kavramının sorgulanmasını gündeme getirmiş bu bağlamda makineleşme ve seri üretime tepki niteliğinde ortaya çıkan "Arts and Crafts" (Sanat ve Zanaat) hareketi, el işçiliğinin ve zanaatın ön planda olmasıyla dikkat çekmiştir. Hareketin çıkış noktasından biri de seri üretim sebebiyle zanaatkarlığı olumsuz yönde etkilemesi ve el emeğinin tehlikeye girmesidir. Diğer neden ise sanayi ürünlerinin tek tip olması ve estetik değerler içermemesidir (Bayley & Conran, 2007: 27).

Fotoğraf makinesinin icadı

Fotoğraftaki temel malzeme ışıktır bu ışık sayesinde nesnelerdeki yansıyan ışığın bir yüzeye iz bırakması sağlanır (Berger, 2015: 51). Yani gördüğümüz görüntünün bir anını ölümsüz şekilde fotoğraf yoluyla kaydetmiş oluruz. Işıkla çizmenin ilk örneği olarak, Camera Obscura (görsel 3), optik bir cihaz olarak ortaya çıkmıştır. Bu cihaz ilk olarak Aristotales tarafından keşfedilmiş sonrasında başka bilimciler tarafından geliştirilmiştir. Leonardo da Vinci, Camera Obscura'yı geliştirip küçük bir delikten geçirip karanlık bir odaya yansıttığında görüntünün ters şekilde yansıdığını fark etmiştir (Lovejoy, 2004: 17). Leonardo'nun bu başarısı fotoğraf için önemli bir adım olmuştur.

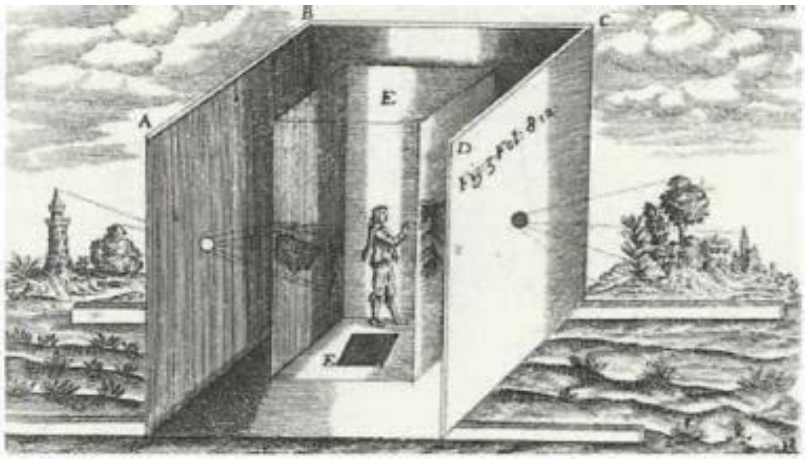

Görsel 3: Erken camera obscura, A.Kircher, Ars Magna Lucis et Umbrae, 1645.

(Kaynak: Lovejoy, 2004: 17)

Fotoğrafın icadından önce resim yaparken gerçekliği mümkün olduğunca, olduğu gibi aktarmak hem önemliydi hem de bunu yapabilen başarılı sayılıyordu. Fotoğrafın icadıyla birlikte gerçeği olduğu gibi aktarma işi fotoğrafa geçmiştir. Böylece sanatçılar da kendilerini ifade etme yöntemlerini değiştirme arayışına girmiştir. Resim sanatında sanatçılar daha öznel ve deneysel ilerleyip yeni teknikler ve akımlar geliştirmişlerdir. Fotoğraf yalnızca resim sanatı etkilememiştir aynı zamanda yaşanan olayları belgeleme, tarihsel bir iz oluşturmuştur. Savaşlar,

kentleşme, teknolojik gelişimler, yalnızlaşma, yabancılaşma gibi olgular fotoğrafın konusunu oluşturmuştur.

20. Yüzyılda Sanat ve Teknolojik Gelişmeler

20. Yüzyıla gelindiğinde teknoloji son hızla gelişmeye devam ediyor ve her alanda kendini gösteriyordu. Elektriğin yaygınlaşması, sanayinin gelişimi, ulaşımın kolaylaşmaya başlaması, kitle iletişim araçları ve bilgisayar gibi makinelerin ortaya çıkması tarihimizde büyük değişimler yaratmıştır. Bu dönemde insanların, toplumun sanata bakış açısı farklılaşmıştır. Sanat, yeni çağda insanların sorunlarına çözüm arayan, isteklerini önceleyen bir araca evrilmiştir. Geleneksel estetik anlayışı ve klasik görme biçimleri önemini yitirmiş, bu dönemde sanat amaç değil araç haline gelmiştir (Erinç, 1995: 20).

20. Yüzyıl faydalı yeniliklerin yanında, duygusal bozukluklar, psikolojik sorunlar yaratmıştır. Bu dönemde maneviyat yerine maddecilik daha çok ön plana çıkmıştır. Toplumda önemsenen geleneksel değerler ve alışkanlıkların giderek kaybolması, ahlaki çöküşlerin yaşanması, toplumu yozlaşmaya sürüklemiştir. Sanatçılar toplumda yaşanan durumlar adına kendileri yeni yollar aramak, sorunlara başkaldırı yapmak istemişlerdir (Erinç, 1995: 23).

20. Yüzyıl başlarında sanatçılar teknolojinin sanattaki rolünü sorgulamış ve bu dönemde Kübizm ve Post Empresyonizm gibi iki temel yaklaşım ortaya çıkmıştır. Kübistler ve post Empresyonistler teknolojinin etkisini azaltmaya çalışmışlar; Konstrüktivistler ve Fütüristler makineleşmeyi benimseyerek yeni sanatsal ifade kapısı açmışlardır. Dadaistler ise seri üretime ve makineyi, sanata yönelik farklı bir eleştirme aracı olarak kullanarak sanatın tanımını sorgulatmışlardır (Lovejoy, 2004: 36).

Bu dönemde avangard akımlar özellikle Pablo Picasso ve Marcel Duchamp gibi sanatçılar geleneksel olanı sorgulamış ve radikal dönüşümler yaratmışlardır Duchamp, gündelik malzemeleri sanat alanına dahil edip, sanat kavramını sorgulatmıştır (Erdem, 2012: 11). Picasso ise çizimlerinde estetik ve idealize olan figürlerin yerine biçimsel açıdan kurallara uymayan figürleri ile ön plana çıkmıştır. Bu yenilikçi yaklaşımlar daha önce sanatta yapılmayan, denenmeyenleri denemeleri ile sanatta bir öncü olmuşlardır. Sanatsal olmayan nesneleri, asıl anlamından uzaklaştırıp sanat alanına dahil etmişlerdir. Fütürist sanatçılar teknolojiyi sanata doğrudan dahil etmişlerdir. Marinetti'nin 1909 yılında yayımladığı Fütürist Manifesto'da makineleşme, hız, modernizm, dinamizm yüceltilmiş, Fütürist akımın temsilcileri manifestodaki kavramları eserlerine yansıtmışlardır (Akalın, 2013: 140). Fütüristler için teknoloji bir araç değil, modern dönemde olmazsa olmazdır artık. Bu akım teknolojinin sanatı dönüştürmesindeki önemli bir adım olmuştur. Fütüristler fotoğraftan hız ve hareket hissini yaşatmak amacıyla faydalanmışlardır.

Bu dönemde sanayinin de etkisiyle sanat alanına farklı malzemeler dahil olmuştur. Camlar, plastik, çelik malzemeler özellikle heykelde kullanılmıştır. 20. Yüzyılın başlarında ortaya çıkan Dadaizm "Karşı sanat" anlayışıyla sanatsal ifade biçimini çeşitlendirip sınırları zorlamıştır. Bu yönüyle Dadaizm dijital sanatın doğuşunda büyük rol oynamıştır. Dadaizm fotoğrafı ve kolaj tekniğini kullanmış, eserlerinde metinler, günlük kullanılan nesneler ve çeşitli malzemelerle farklılık getirmişlerdir (Antmen, 2012: 123). Ayrıca Dadaistler önceden yapılan herkesçe kabul

görüp beğenilip dayatılan eserleri reddetmeleri gerektiklerini savunur. Tıpkı Duchamp'ın Da Vinci'nin Mona Lisa adlı eserine yaptığı müdahalede (görsel 4) olduğu gibi.

Görsel:4 Marcel Duchamp "L.H.O.O.Q." (1919), Leonardo da Vinci'nin Mona Lisa reprodüksiyonu üzerine kalem ve mürekkep müdahalesi, 19.7 x 12,4 cm (https://www.nortonsimon.org/art/detail/P.1969.094 erişim tarihi 02.10.2025)

20. Yüzyılda aynı zamanda hareketli görüntüler elde edilmiş, video kaydı almayı başarmışlar bu sayede sinema sektörü ortaya çıkmıştır. Pop Art akımında da teknolojinin ve teknolojinin getirdiği etkiler resmedilmiştir. Andy Warhol'un seri üretim malzemeleri ile ünlü kişileri sanatın nesnesi haline getirmiştir. Pop Art da Dadaizm gibi günlük hayatta kullanılan malzemeleri sanatta kullanıp sanat kavramını sorgulatmışlardır.

Dijital sanat

Dijital medya sanatları, 1900'lerden itibaren dijital teknolojilerden faydalanan sanat olarak tanımlanabilir. Bu sanat alanı; bilgisayar sanatı, dijital sanat, yazılım sanatı, sanal sanat, interaktif sanat, net sanatı ve video sanatı gibi pek çok farklı türü içermektedir. İlk başlarda dijital sanat olarak adlandırılan bu sanat türü sonraları yeni medya sanatları denilmeye başlanmıştır (Paul, 2016: 1). 20. Yüzyılın başlarında Eniac adlı bilgisayarın bulunması ve daha sonraları bilgisayar kullanımın yaygınlaşmasıyla birlikte çeşitli grafik tasarım programları kullanılması üç boyutlu yazıcıların ve internetin yaygınlaşması sanatçıların hem üretip hem de paylaşmasına fırsat sağlamıştır.

Dijital sanat, modern kültürün bir yansıması olarak düşünülürse çağdaş sanatın alt dalı olduğu söylenebilir. Birçok küratör sinema, fotoğraf ve videonun elektrik ve mekanik süreçlerin gelişmesiyle evrimleştiği konusunda fikir birliğindedir (Wands, 2006: 11). 1965 yılında Studiengalerie'de, ilk dijital sanat sergisi düzenlenmiştir. Sergide Georg Nees'in programlayıp tasarladığı genelde rastgele çizilmiş düz çizgiler ve benzerlerinden oluşmaktaydı. Bu eseler hem yapılış hem de estetik açıdan dikkat çekmiştir. Geleneksel sanatçılar bir makinenin yaptığı çalışmanın sanat olup olmadığını sorgulamış, sanatçı için bir tehdit olduğunu düşünmüşlerdir (Nake, 2005: 55). Bilgisayar sanatının başlangıcı Benjamin Laposky'nin osiloskobik

görüntüleriyle anılmıştır. Laposky hem matematikçi hem de sanatçıydı. Grafik görseller yaratmak için anolog bilgisayar kullanan ilk kişidir. "Salınım #4" (görsel 5) adlı eserini üretirken osiloskop isimli bir cihazdan yararlanmıştır. Bu cihaz elektrik akımındaki dalgaları ölçüp grafiğini çıkarıyor sanatçı da hızlı çekim filme kaydederek eserlerin ortaya çıkarmıştır (Shanken, 2012: 78).

Görsel 5: Benjamin Francis Laposky, Salınım #4, 1956.

(Kaynak: Shanken, 2012: 78)

Harold Cohen, AARON isimli yapay zeka destekli bilgisayar programını geliştirmiştir. Cohen geliştirdiği sistemle yapay zekanın kendi kendine sanat üretebilmesini araştırmıştır. Bu çalışma sanatsal ifade üzerine önemli tartışmalara konu olmuştur (Cohen, 2016). AARON bilgisayardan bağımsız sanat yapabilme özelliğini araştıran öncü bir programdı. Program kopyalamayıp yeni görüntüler üretmiştir ve zamanla boyalarla renklendirme özelliği kazanmıştır (McCorduck, 1995'den Aktaran Mealing, 2008: 34).

Görsel 6: Harold Cohen, AARON KCAT, 2001. Yapay zeka yazılımı.

(https://www.artbasel.com/stories/harold-cohen-ai-programmer-artist-technology erişim tarihi 03.10.25)

David Hockney de diğer sanatçılar gibi sanatta teknolojiden yararlanan dikkat çekici sanatçılardan biri olmuştur. Hockney 2000li yıllarda İpad ile sanatsal üretimde kullanmıştır. İpad, geniş bir tuval alanı, çizimi geri alabilme özelliği, katmanlı çalışma olanağı sunmuştur.

Görsel 7: David Hockney, iPad çizimleri, "Baharın Gelişi, Normandiya" (The Arrival of Spring, Normandy) No 227, 27 Nisan 2020; No 340, 12 Haziran 2020; No 88, 3 Mart 2020; ve No 209, 20 Nisan 2020.

(https://www.theguardian.com/artanddesign/2021/may/23/david-hockney-the-arrival of-spring-normandy-2020-review-pixels-at-dawn Erişim tarihi: 02.10.25)

Covid döneminde Normandiya' da geçirdiği dönemleri "Baharın Gelişi, Normandiya" (The Arrival of Spring, Normandy) adlı serisinde, doğadaki mevsimsel dönüşümü dijital çizimle aktarmıştır. Hockney'in, "Dijital sanat, resmin sınırlarını genişleterek bana yeni bir yaşam enerjisi verdi" (Farrell, 2023) sözleriyle Hockney'in dijtal teknolojiyi bir araç olarak değil, yaratıcı yenilenmeler, estetik arayışlar olarak da değerlendirmiştir. Sanatçı eserlerinde hem gelenekseli hem de teknolojik yeniliklerden faydalanmıştır.

Sanatında teknolojiden faydalanarak ortaya bir üretim yapan önemli sanatçılardan biri kuşkusuz Refik Anadol'dur. Anadol yapay zeka, mimari ve büyük veriyi bir araya getirerek teknoloji ile sanatı estetik biçimde buluşturmuştur. Dijital teknolojinin sanatsal bağını sorgularken aynı zamanda izleyici ile oluşturduğu veriler arasında duygusal bağlar kurmayı amaçlar. Anadol'un ürettiği sanat yüzeylere yansıtılan hareketli görüntüler ya da yapay zekanın verilerini boya gibi kullanıp teknolojinin estetik şekilde dönüştürülmesinden oluşan görüntülerdir. Geleneksel sanata kıyasla durağan olmayan hareketli, dinamik eserler üretmiştir.

Anadol'un Barselona'daki "Casa Batlló" yapısının üzerine verilerden elde edilip üretilen NFT sanat eseri 2022 de dinamik ve işitsel şekilde yansıtılmıştır. Sanatçı mimari ve teknolojiyi bir arada buluşturup estetik, dinamik bir haz yaratmıştır. Aynı zamanda UNESCO Dünya Mirası listesinde bulunan bu yapı ile geçmiş ve günümüz arasında bir köprü kurmuş olur (Anadol, t.y).

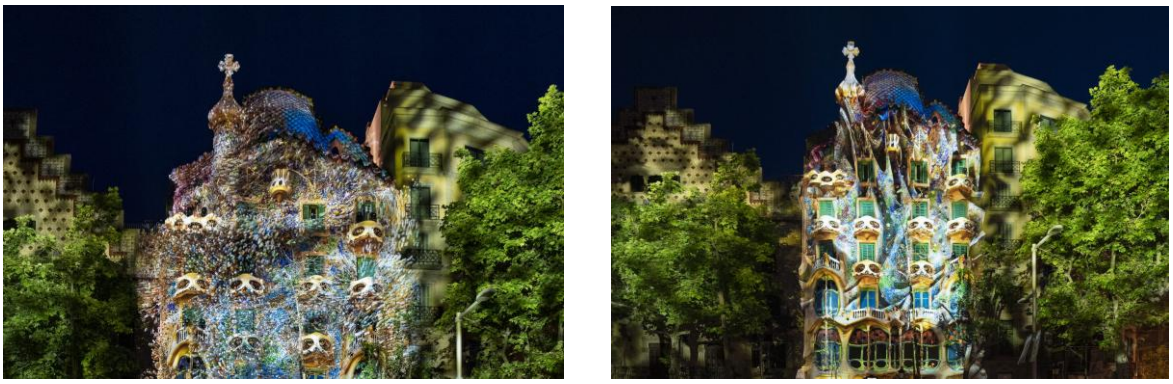

Görsel 8: Refik Anadol, Yaşayan Mimari: Casa Batllό, 2022. (Anadol, 2022).

Anadol Casa Batllo ve bazı eserlerinde kamuya açık alanları kullanıp veriler elde eder, elde ettiği verileri dijital ortama taşır daha sonra tekrar kamusal alanda kullanır. Böylece sanat izleyicinin günlük hayatının bir parçası haline gelir.

Sonuç

Sanat tarihine bakıldığında dönemlerde yaşanan toplumsal, teknolojik, siyasal durumlardan oldukça etkilenmiştir. Sanat, yıllar boyunca insanların duygularını ifade ettiği, yaşadığı dönemde topluma bir ayna olmuştur. Primitif dönemlerde duvarlara, hayvan derilerine, bitkilere yapılan resimler zamanla teknolojik gelişmelerle birlikte değişip farklı türlere ve yüzeylere evrilmiştir. Yazının bulunması, matbaanın yaygınlaşması fotoğrafın bulunması sanatı her zaman etkilemiş ve yeni anlatım ortamı sunmuştur.

Fotoğrafın bulunması sanat tarihi açısından dönüm noktası olmuştur. Gerçeği olduğu gibi aktaran fotoğraf bulununca, gerçeği olduğu gibi aktarmaya çalışan ressamların yaptığı işleri ve sanat kavramı sorgulanmış sanat taklitten uzaklaşmış duyguları ifade etmek yaratıcılığı özgür şekilde ifade etmenin yolları aranmıştır.

20. Yüzyılda yaşanan önemli buluşlar sanatın sunum şeklini ve paylaşımını büyük ölçüde etkilemiştir. Sanat ve teknolojinin en yakınlaştığı anda ortaya dijital sanat çıkmıştır. Sanatçılara internetten faydalanıp yapılan çizimler, video sanatı, fotoğraf sanatı gibi sınırsız alan açılmıştır. Yapay zeka, sanal gerçeklik (AR) gibi gelişmiş modern teknolojiler sanatın anlam dünyasını genişletmiştir. Sanat ve sanatçı, sanat ve izleyici konumunu tekrar sorgulatıp yeniden inşa etmiştir. Sanat artık sadece insan üretimi değildir aynı zamanda makine ve teknolojik sistemler içermektedir. NFT (Non-Fungible Token) ile birlikte dijital sanattan para kazanma yolu da açılmıştır.

Teknoloji sanatta sadece araç olarak kalmamış aynı zamanda toplumsal, felsefi ve estetik dönüşümü de getirmiştir. Dijitalleşmeyle birlikte sanat bireysel olmaktan çıkıp, izleyiciyi de pasif konumdan çıkarıp aktif katılımcısı haline getirmiştir böylece sanat interaktif bir hale gelmiştir. Sanat eserleri galeri, müze duvarlarıyla sınırlı kalmamış sosyal medyada, dijital platformda, sanal gerçeklik aracılığıyla her an her yerde sanat erişim mümkün olmuştur.

Sonuç olarak, teknolojik ilerlemeler sanatın sadece dış yüzeyini etkilemekle kalmamış aynı zamanda kavramsal ve düşünsel açıdan da dönüşüme uğratmıştır. Sanat teknolojiden faydalanarak çağın yeniliklerine ayak uydurmuştur. Yapay zeka, sanal gerçeklik, artırılmış

gerçeklik gibi teknolojiler zamanla sanat alanında daha da yer bulup etkileyecek gibi görünmektedir. Sanatın anlatım yöntemi, anlatım aracı değişebilir ama sanat ihtiyacı, sanatçının kendini ifade etme ihtiyacı değişmeyecektir.

Kaynakça

Akalın, T. (2013). Fotoğraf. Ankara: Hangar Kitap.

Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E., (2010). Sosyal Biilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı (6. Baskı). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

Anadol, R. (t.y.). Works. Erişim adresi: https://refikanadol.com/works/ Erişim tarihi: 10.10.2025

Antmen, A. (2012). 20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Bayley, S., & Conran, T. (2007). Design: Intelligence Made Visible. Firefly Books.

Berger, J. (2015). Bir Fotoğrafı Anlamak (B. Eyüboğlu, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Cohen, P. (2016). Harold Cohen and AARON. AI Magazine, 37(4). Erişim adresi: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1609/aimag.v37i4.2695 Erişim tarihi: 22.02.2025.

Erdem, O. (2012). Çağdaş Sanat Hakkında Bilmeniz Gereken Her Şey. Tempo Yayınevi.

Erinç, S. (1995). Resmin Eleştirisi Üzerine. Hil Yayınları.

Farrell, R. (2023). Hockney's Perpetual Spring: The Embrace of Digital Tools. The Art Institute of Chicago.

Küçük, M. (1994). Modernite Versus Postmodernite. Ankara: Vadi Yayınları.

Lovejoy, M. (2004). Digital Currents: Art in The Electronic Age. London: Routledge.

Paul, C. (2016). Introduction: From Digital To Post-Digital Evolutions Of An Art Form İçinde C. Paul (Ed.). A Companion To Digital Art. Hoboken, Nj: Wiley Blackwell.

Mealing, S. (2008). Computers And Art. Intellect Books.

Nake, F. (2005). Computer Art: A Personal Recollection. C&C'05, London, Uk. Acm Press, 54-62.

Shanken, E. A. (2012). Sanat ve Elektronik Medya (O.Akınhay, Çev.). İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Dizisi.

Wands, B. (2006). Dijital Çağın Sanatı (O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Dizisi.

RENKLERİN İNSAN YAŞAMINA ETKİSİ

THE EFFECT OF COLORS ON HUMAN LIFE

Yüksek Lisans Öğrencisi, Neveser Özyalçın

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi,

ozyalcinneveser@gmail.com - 0009-0002-4 10-76 6

Doç. Okan BOYDAŞ

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi,

okanboydas@cumhuriyet.edu.tr - 0000-0002- 267-1058

ÖZET

Hazırlanan bu çalışma renklerin insanlar üzerindeki etkilerine tarihsel bir bakış açısı ile değinmeyi amaçlamaktadır. Tarih boyunca özellikle Uzakdoğu'da bir tür terapi yöntemi olarak kullanılan renk olgusunun bugün de birçok alanda kullanıldığı görülmektedir. Bu bakış açısı ile bakıldığında özellikle kamusal alanlarda renk kullanımı, psikoloji ve sosyoloji gibi insanı tanımlamayı amaç edinen bilimlerden de faydalanarak yine insana özgü şekilde yapılandırılmıştır.

Bu bağlamda düşünüldüğünde renklerin insan yaşamındaki etkisi yadsınamaz ölçekte önemlidir. İnsanın yaradılışından beri renklerin insanlar üzerindeki etkileri günümüzde önemli araştırma konuları arasında yer almaktadır. Buna bağlı olarak ilk insanın mağara duvarlarına çizdiği resimler de kullanılan boya renklerinden tutun, günümüzde yaşamın her alanın da renk uygulamalarının daha bilimsel metotlar ile uygulandığı görülmektedir. Tarih boyunca doğudan batıya her alanda renklerin önemi ve insan psikolojisi üzerine durulmuş, sanatçılar eserlerine renklerin etkilerini göz önüne alarak yaparken kamusal alanlarda da bu etki göz önüne alınarak tasarımlar yapılmıştır. Bu bağlamda hazırlanan çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılacaktır. Buna göre çalışmanın temel konusu olan renk kavramı çeşitli başlıklar altında incelenecek, her rengin insan üzerindeki psikolojik etkilerine değinilerek renk kavramının tarihsel gelişimine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Renk, resim sanatında renk, renklerin psikolojideki yeri.

ABSTRACT

This study aims to explore the effects of colors on people from a historical perspective. Throughout history, color has been used as a form of therapy, particularly in the Far East, and is still used in many areas today. From this perspective, the use of color, especially in public spaces, has been structured in a way unique to humans, drawing on disciplines such as psychology and sociology, which aim to define the human condition. Considered in this context, the impact of colors on human life is undeniably significant.

Since the dawn of humanity, the effects of color on humans have been a significant topic of research today. From the paint colors used in the drawings of early humans on cave walls to the modern era, color applications are now being implemented with more scientific methods in every aspect of life. Throughout history, from East to West, the importance of color and human psychology has been emphasized, and artists have considered the effects of color in their works, and public spaces have also been designed with this influence in mind.In this context, the study will utilize document analysis, a qualitative research method. Accordingly, the concept of color, the main subject of the study, will be examined under various headings, addressing the psychological effects of each color on humans and the historical development of the concept.

Keywords: Color, color in painting, the role of colors in psychology.

1. RENKLERİN İNSAN YAŞAMINA ETKİSİ

Tarih boyunca insanlar renkler ve renklerin hayatları üzerindeki etkisini merak etmişlerdir. Bilhassa Uzakdoğu kültürlerinde bir terapi yöntemi olarak kullanılan renklerin, günümüzde de pek çok farklı alanda yaygın biçimde kullanılmaktadır. Kamusal mekânlarda öne çıkan bazı renkler insan psikolojisini belirgin biçimde etkileyerek kimi zaman içe kapanma hissi yaratırken kimi zaman da canlılık ve enerji vermektedir.

Renkler insan psikolojisini doğrudan etkileyen unsurlar arasında yer alır. Tarihsel süreçte hem doğu hem de batı kültürlerinde renklerin taşıdığı önem ve bireyler üzerindeki psikolojik etkileri üzerinde durulmuştur. Kimi sanatçılar eserlerini ve kamusal alan tasarımlarını oluştururken renklerin bu etkilerini dikkate almışlardır. Kırmızı, insanlar için gerginlik ve uyarılmışlık hissi oluşturan bir renktir; aynı durum hayvanlarda da gözlenir. Örneğin boğalar ya da bazı yırtıcılar kırmızı rengi gördüklerinde daha saldırgan davranışlar sergileyebilir. Yeşil ise özellikle İslam kültüründe değer verilen bir renktir; cennetin ve huzurun sembolü olarak kabul edilirken, kırmızı ateşi ve cezayı çağrıştırır. Musevilik başta olmak üzere diğer bazı dinlerde de yeşile ve açık mavi tonlarına yönelim görülür; ibadethanelerdeki seramik ve vitray süslemelerinde bu renklerin ağırlıkta olması dikkat çekicidir. Günümüzde renklerin insan davranışları, eğilimleri ve psikolojik durumları üzerinde belirgin bir etkisi bulunduğu kabul edilen bir gerçektir.

Gerek çocuklar gerekse yetişkinler üzerinde renklerin önemli etkiler oluşturduğu bilim adamları tarafından kanıtlanmıştır. İç mimarlar, psikologlar ve sanatçılar, bu etkileri göz

önünde bulundurarak renkleri bilinçli biçimde kullanırlar. Bebekler doğumdan sonraki ilk 6 ay yalnızca siyah beyaz görürler. Bu sebeple kırmızı, siyah, beyaz gibi yüksek konstratlı renklere daha fazla ilgi gösterirler. Zamanla diğer renklere karşı da ilgileri gelişir. Çocukların çoğu, 10 yaşına kadar kırmızıya yönelirken, bu yaştan sonra farklı renklere de ilgi duymaya başlarlar. Renkler, çocuk psikolojisini anlamada önemli ipuçları sunar; ancak dört yaşından itibaren renk tercihleri anlam kazanmaktadır. Mavi rengi seven ve çizimlerinde bu rengi tercih eden çocuklar duygularını daha rahat ifade ederken, sarıyı seçenler daha neşeli ve mutlu olarak görülürler. Kahverengi karamsarlığın göstergesi olabilir; mor rengi tercih eden çocuklar aile desteğine ihtiyaç duyarlar. Yeşil rengi seçen çocuklar ise uyumlu ve mutlu olarak değerlendirilir. Kırmızı rengin yorumlanmasında ise çocuğun kişisel özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır; zira kırmızı hem tehlikeyi hem de canlılığı ve güveni simgeleyen çok yönlü bir renktir.

Yaratılışın Renkli Dokunuşu

Renkler duygularımızı, düşüncelerimizi ve davranışlarımızı etkilemektedir. Örneğin sevdiğimiz renkler kişiliğimiz hakkında ipuçları verebilirken farklı kültürlerde farklı anlamlara da gelebilmektedir.

Sıcak Renkler Kırmızı, Sarı, Turuncu:

Renkler, insan üzerinde yarattıkları ruhsal etkiler doğrultusunda iki gruba ayrılmaktadır. Sıcak renkler, nesnelerin ışık alan bölgelerinde daha belirgin şekilde görülür ve genellikle neşe, canlılık ile hareketlilik duygularını uyandırır. Enerjisi düşük, sakin veya çekingen çocuklar için sıcak renkler tercih edilmekte ve kullanılmaktadır. Bu renkleri kullanan çocukların genelde sevecen ve uyumlu oldukları; ancak kırmızı rengi yoğun olarak kullanan çocukların saldırgan davranışlar sergiledikleri gözlemlenmiştir.

Soğuk Renkler Mor ve Mavi:

Soğuk renklerin sıcak renklere nazaran ruhsal etkisinin rahatlık ve durgunluk olduğu gözlemlenmiştir. Soğuk renkler, enerjisi yüksek ve hiperaktif çocuklarda tercih edilebilir. Bu

renkleri seçen çocukların genellikle uyumsuz davranışlar sergilediği gözlemlenmiştir. Sürekli olarak soğuk renkleri kullanan çocukların, duygularını bastırma eğiliminde oldukları da tespit edilmiştir.

Kırmızı:

Kırmızı, dinamik bir renk olarak hareket, samimiyet ve gücü simgeler. Aynı zamanda atılganlık, dikkat çekme, tutku, yoğunluk ve canlılığın temsilcisidir. İnsanların hızlı karar almasına ve beklentilerinin artmasına yol açabilir. Duygusal yoğunluğu artıran ve heyecan uyandıran bir renk olan kırmızı, kişiler üzerinde güçlü bir etki kurabilir; zamanı unutmalarına ve bilişsel süreçlerinin etkilenmesine neden olabilir. Çocukların resimlerinde kırmızı, saldırganlık ve öfkeyi yansıtabilirken, yetişkinlerde duygusal patlamalar veya tehlike sinyalleri verebilir. Ayrıca şiddetli bir hastalığı simgeleyebilir.

Beyaz:

Beyaz renk, temizlik, sadelik ve masumiyetin simgesidir. Ruh inceliğini yansıtan ve yalnızlıktan hoşlanmayan bir renk olarak kabul edilir. Çocuklarla ilgili ürünlerde sıkça tercih edilen beyaz, aynı zamanda genel olarak insanlar tarafından da beğenilen bir renktir.

Mavi:

Mavi renk, sakinlik, huzur ve uyumu temsil eder. Bu rengi tercih eden kişiler genellikle kendine güveni yüksek ve duygularını rahatça ifade edebilen bireylerdir. Denizi ve gökyüzünü çağrıştıran mavi, sakinliğin ve dinginliğin simgesidir. Ayrıca dinlendirici bir etkisi olup hayal gücünü besler. Mavi, hoşgörü, barış ve huzuru da simgeler; bu nedenle mavi kullanan bireylerin çevreleri ve kendileriyle uyumlu, sabırlı bir mizaca sahip oldukları gözlemlenmiştir. Ev ve okul ortamlarında mavi rengin çocukları sakinleştirdiği, duygularını ve hoşgörülerini artırdığı belirlenmiştir. Azimle hedeflerine ulaşmak isteyen bireyler için mavi, mantığı ve ağırlığı simgeler; aynı zamanda sonsuzluk, otorite ve verimliliğin sembolü olarak kabul edilir.

Pembe:

Romantik, sakinleştirici ve insanlara rahatlık veren bir etkiye sahiptir. Yapılan çalışmalar, pembe rengin sinirleri yatıştırdığı ve sakinleştirici rol oynadığını göstermektedir. Örneğin Dr. Alexander Schauss'un araştırmasında, hapishanelerde duvarların, pencerelerin ve demirlerin pembe renge boyanmasının mahkumlarda saldırgan davranışları azalttığı gözlemlenmiştir. Bu nedenle pembe, sinirlerin kontrolünü sağlamaya ve agresif eğilimlerin önlenmesine yardımcı olan bir renk olarak değerlendirilmektedir.

Siyah:

Siyah rengin anlamı, kültürden kültüre farklılık göstermektedir. Bazı kültürlerde güven, güç ve ciddiyetin simgesi olarak kabul edilirken, diğer yandan acı, keder ve yas ile de ilişkilendirilir. Örneğin Türk kültüründe ve Batı toplumlarında siyah genellikle matemi ve kederi temsil ederken, Japonya'da mutluluğu simgelemektedir. Siyah, karar verme ve kararlılıkla sonuca

ulaşma yetisini de temsil eder. İçe dönük veya ruhsal bunalım yaşayan kişiler tarafından sıkça tercih edilir. Çocukların çizimlerinde ise siyah, çoğunlukla depresyon ve karamsarlığı yansıtan bir renk olarak görülmektedir.

Yeşil:

Yeşil renk, güven veren, doğayı yansıtan ve sosyallik ile özgüveni ön plana çıkaran bir renktir. Bilinçaltına olumlu mesajlar ilettiği için sakinleştirici bir etkisi vardır ve rahatlatıcı, yapıcı bir nitelik taşır; aynı zamanda ilkbaharı simgeler. Tazelik, gençlik, gelişim ve sağlığı temsil eder. Bu nedenle yeşil, hastaneler ve ibadethaneler gibi insanların güven ve huzur hissetmelerinin önemli olduğu mekanlarda sıkça kullanılır. Yenilik ve ümidi çağrıştıran yeşil, çocukların çizimlerinde sıkça tercih edildiğinde yüksek özgüvenle ilişkilendirilmiştir. Koyu yeşil sağlığı ve iyileşmeyi simgelerken, açık yeşil fiziksel zayıflık veya sağlığa kavuşmuş olma durumunu gösterebilir.

Kahverengi:

Kahverengi, toprağı ve bereketi simgeleyen bir renktir. Duygusal açıdan hassas kişiler tarafından sıkça tercih edilen bu renk, insanlarda güç ve süreklilik hissi uyandırır. Çocukların çizimlerinde kahverengi, yalnızlığı ve korunmaya ihtiyaç duyduklarını, sevgi ve özlem içinde olduklarını yansıtabilir. Özellikle tuvalet eğitimi sırasında anne ile çatışma yaşayan çocukların çizimlerinde bu rengin sık kullanıldığı gözlemlenmiştir (Çankırılı, 2011).

Sarı:

Sarı renk, dikkat çekici ve sıcak bir tona sahiptir. Enerjiyi ve kutsallığı simgelediği için kişilere mutluluk ve olumlu duygular kazandırır. Işığı, parlaklığı ve zenginliği çağrıştıran sarı, pozitif düşünen, çevresine enerji veren ve bağımsız bireyler tarafından sık tercih edilir. Uzakdoğu kültürlerinde, özellikle Budizm'de, sarı renk iç huzuru, bağlılık, bilgelik ve kutsallığı temsil eder. Bilinçaltında ise anneliği simgeleyen sarı, ailesi tarafından sevildiğini ve değer verildiğini hisseden çocuklar tarafından yoğun olarak kullanılır. Çocukların ailelerine olan bağımlılıklarını da yansıtan bir renk olan sarı, ışık, enerji, parıltı ve olumlu duygularla ilişkilendirilir.

2. RENKLERİN İNSAN PSİKOLOJİSİNE YANSIMASI

Renk fiziksel bir oluşumdur, ışık le birlikte var olan sembolik değer taşır. Renk insanlara mesaj verebilirken, davranışları da yönlendirebilir. İnsan fizyolojisi üzerinde yadsınamaz bir etkiye sahiptir.

Eller Mağarası (Arjantin)

Adını, kaya duvarlarına çok sayıda kolaj hâlinde şablonlanmış yüzlerce el izinden almıştır. Günümüzde bu sanatın tam işlevi veya amacı hâlâ kesin olarak bilinmemektedir. Bazı araştırmacılar bunun avlanma büyüsünün bir parçası olduğunu öne sürerken, bazıları ise avlanacak hayvan sayısını etkileme çabasıyla yaratılmış olabileceğini ileri sürmektedir.

Vincent van Gogh

Birçok kültürde birçok önemli ressamın olduğu gibi Batı sanat kültüründe post-empresyonist akımının ünlü ressamı da ruhunu farklı mekanlarda görüp eserlerinde adeta renklerle dans etmiştir.

Dinlerde ve inançlarda kendini ön plana çıkaran renkler insan ve hayvan hayatının her alanında önemli rol oynamıştır.

3. SONUÇ

Renkler, hayatımızın her alanında sürekli var olan ancak çoğu zaman farkına varılmayan ve yeterince değerlendirilemeyen bir unsurdur. Oysaki eğitim araç ve gereçlerinde, ayrıca öğrenme ortamlarında doğru şekilde kullanılan renkler, çocukların bilişsel aktivitelerini destekleyerek öğrenme süreçlerini güçlendirmektedir. Canlı bir renk yelpazesinin bulunması ve görsel materyallerin sınırsız kullanımı, her yaştaki bireyler, özellikle de küçük yaş grubundaki çocuklar için temel gerekliliklerden biridir. Eğitim ortamlarında renklerin öğrenme, motivasyon ve zekâ gelişimi üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar oldukça dikkat çekicidir.

Kanada'da yapılan bir çalışmada, öğrencilerin başarı grafiklerinin basit renk değişiklikleriyle artırılabileceği ve sınıfların farklı renklere boyanmasının davranış bozukluğu gösteren öğrenciler üzerinde olumlu etkiler yarattığı tespit edilmiştir. Bu araştırmalar, öğrenme ortamlarında renk kullanımının ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle sınıflarda açık mavi, sarı, yeşilimsi sarı ve portakal tonlarının en etkili renkler olduğu belirtilmiş; bu renklerle dekore edilmiş ortamlarda büyüyen çocukların IQ seviyelerinin 12 puan kadar artabileceği, siyah, beyaz ve kahverengi tonlarının ise düşüşlere yol açabileceği vurgulanmıştır.

Renklerin zihinsel gelişim üzerindeki etkilerinin yanı sıra psikolojik etkileri de bilinmektedir. Bu nedenle, hangi renklerin veya tonların bireylerde duygusal değişimlere yol açtığının bilinmesi önemlidir. Bilimsel bulgular doğrultusunda, çocuğun tercih ettiği renklerin özellikle odasının dekorasyonunda kullanılması, diğer yaşam alanlarında ve eğitim materyallerinde renklerin etkili bir şekilde uygulanarak görselliğin ve renk duyarlılığının zenginleştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Delamare, F., & Guneau B. 2007. Renkler ve Malzemeleri. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi. (3. cilt). (1997). İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları**.**

Gençaydın, Z. 1993. Sanat Eğitimi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları

https://www.arts.gov/art-works/2015/how-art-can-improve-our-health-and-well-being

https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/515413

https://www.pegem.net/dosyalar/dokuman/25420200907025.pdf

www.sanatakademi

GÖLGENİN GÜNÜMÜZ SANATINDAKİ DÖNÜŞÜMÜ: ÜÇ SANATÇININ ÜRETİMİNDE IŞIK,ALGI VE HAFIZA

Ayça AY

Edirne Trakya Üniversitesi, Resim Ana Sanat Dalı Yüksek Lisans Mezunu

aycaayliddell@gmail.com

ORCID: 0009-0000-5176-2003

Prof. Dr. Melihat TÜZÜN

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi

melihattuzun@gmail.com

ORCID:0000-0003-3644-7658

ÖZET

Gölge, günümüz sanatında artık yalnızca ışığın yokluğu olarak algılanmamakta, mekânı şekillendiren ve izleyici algısını dönüştüren aktif bir ifade aracı haline gelmektedir. Bu çalışma, gölgenin günümüz sanatındaki dönüşümünü üç farklı üretim pratiği üzerinden ele almaktadır: Kumi Yamashita, Changwon Lee ve Tim Noble & Sue Webster. Yamashita, ışığın yönü ve yoğunluğu ile yüzeyleri etkileştirerek figüratif siluetler üretmektedir. Lee, minimal yüzeyler ve yönlendirilmiş ışık kullanarak mekânsal gölge heykelleri üretmektedir. Noble & Webster ise çöp ve rastgele nesneleri ışıkla ilişkilendirerek gölgeyi simgesel ve figüratif bir ifade biçimine dönüştürmektedir.

Üç sanatçının üretimi, gölgenin yalnızca fiziksel bir fenomen olmadığını, mekân ve algıyı yeniden biçimlendiren kavramsal bir araç olduğunu göstermektedir. Çalışma, gölgenin mekânla olan ilişkisini, izleyici deneyimini ve kavramsal işlevlerini karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktadır. Bulgular, gölgenin günümüz sanatında çok katmanlı bir görsel ve düşünsel imge olarak işlev kazandığını göstermektedir. Bu bağlamda çalışma, izleyici-mekân-etkileşimi açısından gölgenin estetik ve kavramsal önemine dair yeni perspektifler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gölge, Günümüz Sanatı, Mekân ve Algı

THE TRANSFORMATION OF SHADOW IN CONTEMPORARY ART: LIGHT, PERCEPTION, AND MEMORY IN THE WORKS OF THREE ARTISTS

ABSTRACT

Shadow has long been considered merely the absence of light, yet in contemporary art it has evolved into an active expressive tool that shapes space, influences perception, and engages viewers. This study examines the transformation of shadow in contemporary art through the practices of three artists: Kumi Yamashita, Changwon Lee, and Tim Noble & Sue Webster. Yamashita employs the direction and intensity of light on surfaces and objects to produce figurative silhouettes composed solely of shadow. Lee utilizes minimal surfaces and strategically directed light to create spatial shadow sculptures that redefine the surrounding environment. Noble & Webster transform everyday waste and discarded materials into symbolic and figurative shadow images through careful manipulation of light.

The practices of these artists demonstrate that shadow is not merely a physical phenomenon but a conceptual tool that actively shapes space and perception. This study investigates the relationship between shadow, space, and viewer interaction across different artistic practices, highlighting how each approach uniquely engages with materiality, form, and conceptual meaning. Yamashita's shadows function as figures in themselves, Lee's as spatial forms that dynamically interact with the viewer's position, and Noble & Webster's as symbolic constructs that transform chaotic materials into structured visual narratives.

The findings reveal that shadow in contemporary art has acquired multilayered visual and conceptual significance. The study provides insights into the aesthetic and conceptual roles of shadow in art production and viewer experience, offering new perspectives on the interplay between light, perception, and memory in contemporary artistic practice.

Keywords: Shadow, Contemporary Art, Space and Perception

1. GİRİŞ

Sanat tarihinde gölge, uzun yüzyıllar boyunca eseri tamamlayan, nesnenin ışıkla kurduğu fiziksel ilişkinin doğal bir sonucu olarak ele alınmış; çoğunlukla yardımcı ve bağımlı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gölgenin sanat pratiklerindeki rolü belirgin biçimde değişmeye başlamıştır. Bu değişimin önemli dönemeçlerinden biri, Andy Warhol'un 1978–79 yıllarında ürettiği *Shadows* serisi olmuştur. Warhol, bu eserinde gölgeyi temsil edilen bir şey olmaktan çıkarıp başlı başına bir fenomen haline getirmiş; gölgenin ritmini, biçimini ve mekânla kurduğu ilişkiyi ön plana çıkararak onun bağımsız bir sanat deneyimine dönüşebileceğini göstermiştir. Böylece gölge, sanatın kenarında her zaman yardımcı olarak varolmuş bir unsur olmaktan sıyrılarak günümüz sanatının kavramsal tartışmalarına dahil olmuştur.

Warhol sonrası dönemde gölgenin eserlere dahil edilmesi daha da genişlemiş, gölge yalnızca ışığın yokluğu değil; algıyı yönlendiren, mekânı yeniden kurgulayan, kimlik ve izlek

yaratabilen bir öğe olarak düşünülmeye başlanmıştır. Günümüz sanatçılarının ışık ve gölgeyi bir arada kullanma biçimleri, gölgenin hem maddi hem de düşünsel bir yapı taşı haline geldiğini göstermektedir. Artık gölge, yalnızca görünenin sınırında beliren karanlık bir form değil; izleyiciyi yeniden konumlandıran, mekânı dönüştüren ve çoğu zaman görünmeyen bir hikayeyi çağıran bir ifade biçimi halindedir.

Bu çalışmada, gölgenin günümüz sanatındaki bu yeni işlevi üç sanatçının üretimleri üzerinden ele alınmaktadır: Kumi Yamashita, Changwon Lee ile Tim Noble & Sue Webster. Yamashita, sade düzenlemeler ve tekil ışık kaynaklarıyla gölgenin heykelsi bir form gibi davranmasını sağlamakta; gölgeyi adeta görünmeyen bir figürün varlığına dönüştürmektedir. Changwon Lee, gölgede beliren insan izlerini hafıza ve kimlik temalarıyla ilişkilendirerek gölgeyi kişisel ve kolektif hatırlamanın kırılgan yüzeyi haline getirir. Tim Noble & Sue Webster ise gündelik atıklardan, kırık objelerden ve düzensiz yığınlardan oluşturdıkları kompozisyonlarda ışığı bir araç olarak kullanarak gölgenin beklenmedik biçimde tanınabilir bir imgeye dönüşmesini sağlar; böylece algının ne kadar yönlendirilebilir olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Bu üç sanatçının üretimleri, Warhol'un açtığı kapının günümüzde ne kadar genişlediğini gösterir: gölge artık yalnızca optik bir sonuç değil; mekânı kuran, izleyiciyi yönlendiren ve anlam üreten bir sanatsal pratik olarak varlık göstermektedir.

2. ÜÇ ÜRETİM PRATİĞİNDE, SANATÇILAR ÜZERİNDEN GÖLGE OKUMALARI

Bu bölümde, gölgenin günümüz sanatındaki işlevi, üç sanatçının üretim pratiği üzerinden incelenmektedir. Her sanatçı, gölgeyi farklı biçimlerde kullanmakta ve izleyici-mekân ilişkisini yeniden tanımlamaktadır.

2.1 Kumi Yamashita

Kumi Yamashita, gölge ve ışık aracılığıyla biçimlenen figüratif yerleştirmeleriyle tanınan Japon kökenli çağdaş bir sanatçıdır. 1968 doğumlu Yamashita, çalışmalarında sıklıkla minimal malzemelerle maksimum etki yaratmayı hedeflemiştir. Işık, gölge ve mekân arasındaki ilişkileri kullanarak; genellikle izleyiciyi ilk bakışta şaşırtan, ardından düşünmeye yönelten ve duygusal olarak etkileyen işler üretmektedir. Kumi Yamashita'nın sanat pratiği, ışık, madde ve gölge arasındaki hassas ilişkiyi hem teknik bir ustalıkla hem de şiirsel bir duyarlılıkla ele almaktadır. Onun eserlerinde gölge yalnızca fiziksel bir oluşum değil; kimliğin, duygunun, belleğin ve varoluşun silik ama derin izleriyle örülü, neredeyse ruhsal bir varlık gibi yansımaktadır. Yamashita, gölgeyi bir anlatı aracı olarak yeniden tanımlar ve izleyiciyi hem algı hem de duygu düzeyinde bir keşif sürecine davet etmektedir.

"Origami" başlıklı çalışmalarında Yamashita, farklı renklere ve geometrik biçimlere sahip kağıt katlamalarını duvar yüzeyine sistematik bir düzen içinde yerleştirerek başlangıçta soyut bir kompozisyon izlenimi yaratmaktadır. İzleyici, ilk bakışta yalnızca renkli, ritmik bir yüzey düzeniyle karşılaşır. Ancak mekân içerisinde ustalıkla konumlandırılan bir ışık kaynağı devreye girdiğinde, bu kâğıt formlarının duvara düşürdüğü gölgeler beklenmedik biçimde insan

figürlerine dönüşür. Saçını yukarıya doğru toplayan bir kadın, adım atmak üzere olan bir erkek ya da içine kapanmış bir genç; tüm bu figürler yalnızca gölgede belirir ve fiziksel kâğıt formu tarafından üretilmiş görünmez bir varlığın izdüşümü hâline gelir. Böylece görünen nesneler ile görünmeyen temsil arasında geçişken bir bağ kurulmaktadır.

Görsel 1: Kumi Yamashita, ORIGAMI 2011 H366, W366, D1 cm Creased Japanese paper, single light source, shadow, Commissioned by American Express, New York City, USA

Eserin kavramsal boyutunda ise önemli bir kültürel ve metaforik yoğunluk bulunmaktadır. Origami, Japon geleneğinde sabrı, dingin dönüşümü ve incelikli zanaatı temsil eden bir motif olarak bilinir. Yamashita, bu köklü sembolizmi gölgenin doğasına uyarlayarak ışığın harekete geçirdiği bir dönüşüm süreci oluşturur. Form olarak herhangi bir figüratif anlam taşımayan bu renkli kâğıt parçaları, gölgeyle birleştiğinde bireysel kimliğe, bastırılmış duygulara ya da görünmez bir benlik haline işaret eden figürlere dönüşmektedir. Bu durum, gölgenin yalnızca optik bir olgu değil, psikolojik ve varoluşsal çağrışımlar taşıyan bir temsil alanı olduğunu göstermektedir.

Yamashita'nın "Origami" çalışmaları, izleyicinin konumuna ve bakış açısına göre algısı değişen yapısıyla mekânı aktif bir etken hâline getirmektedir. Figürlerin gölgede belirmesi, eserin anlamını sabitlemek yerine izleyicinin mekân içindeki hareketine bağlı olarak sürekli yeniden üretmektedir. Böylece gölgenin oluşturduğu imgeler, izleyiciyle kurduğu mekânsal ve duygusal etkileşim üzerinden anlam kazanmaktadır. Bu yaklaşım, gölgenin çağdaş sanat pratiğinde yalnızca bir yan ürün değil, anlatı kuran, kimlik ve varlık üzerine düşünsel bir zemin oluşturan temel bir unsur hâline geldiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Görsel 2: Kumi Yamashita, *CHAIR* , 2014

"Chair" (2014) adlı çalışmasında Yamashita, gündelik hayatın olağan ve sıradan bir nesnesi olan sandalyeyi mekânsal bir deneyimin merkezine yerleştirmektedir. İzleyici mekâna ilk adımını attığında, yalnızca tek bir ahşap sandalyenin bulunduğu sade bir düzenlemeyle karşılaşır. Ancak bu yalın nesne, mekân içinde özenle konumlandırılmış tek bir ışık kaynağı aracılığıyla yeni bir anlam katmanına taşınır. Işığın sandalyenin biçimine temas ettiği noktada duvarda, sandalyede oturan bir insana aitmiş gibi görünen bir gölge figürü ortaya çıkmaktadır. Bu gölge, fiziksel bir beden ya da heykel formu taşımamakta; yalnızca ışık aracılığıyla görünür hale gelen bir siluet olarak varlık göstermektedir.

Yamashita burada gölgeyi yokluğun göstergesi olmaktan çıkarıp, görünmez bir varlığın mekân içindeki izine dönüştürmektedir. Gölgenin maddesiz yapısına karşın oluşturduğu güçlü mevcudiyet, izleyicide neredeyse fiziksel bir karşılık hissi yaratır. Bu durum, mekânın gölgeyi yalnızca yansıtan pasif bir yüzey değil, aynı zamanda bir varlık alanı hâline getirdiğini göstermektedir. Bu bağlamda duvar, basit bir arka plan olmaktan sıyrılarak figürün ontolojik bir düzlemde "bulunduğu" bir yüzeye dönüşmektedir.

Eser, izleyicide yoğun bir bekleyiş, sessizlik ve içe dönük bir zaman algısı uyandırmaktadır. Sandalyede oturan gölge figürü kimliksizdir; bu nedenle herhangi bir bireye, herhangi bir psikolojik duruma ya da herhangi bir zamansal bağlama ait olabilir. Bu açık uçluluk, izleyicinin kendi deneyimlerini, düşüncelerini ve duygusal yüklerini gölge imgesi üzerine yansıtmasına olanak tanımaktadır. Böylece gölge, hem figüratif bir temsil hem de düşünsel bir çağrışım alanı hâline gelmektedir.

Sandalyenin sade, neredeyse nötr fiziksel varlığı ile gölgenin taşıdığı yoğun duygusal ve psikolojik içerik arasındaki karşıtlık, Yamashita'nın eserine belirgin bir şiirsellik ve kavramsal derinlik kazandırmaktadır. "Chair", gölgenin çağdaş sanat pratiğinde salt optik bir oluşumdan çıkarak, mekânı dönüştüren, izleyiciyle doğrudan ilişki kuran ve anlam üreten bir imgeye evrildiğini açıkça göstermektedir. Bu durum, gölgenin güncel sanat bağlamında aktif bir anlatı taşıyıcısına dönüştüğünü kanıtlamaktadır.

2.2 Changwon Lee

Changwon Lee, gölgeyi mekânda heykelsi bir yüzey gibi kullanmaktadır. Minimalist yüzeyler ve yönlendirilmiş ışık sayesinde gölge, mekân içinde katılaşmış bir form gibi algılanmaktadır. Lee'nin eserlerinde izleyici konumu kritiktir; farklı açılardan bakıldığında gölge mekânı değiştirmekte, yüzeyler kaymakta ve yeni biçimler ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşım, gölgenin mekânı sabitleyen değil, hareket ve algı üreten bir öğe olduğunu vurgulamaktadır. Lee'nin deneysel uygulamaları, izleyicinin mekânı bedensel olarak deneyimlemesini ve gölge-mekân ilişkisini aktif biçimde kavramasını sağlamaktadır.

Görsel 3: Changwon Lee, Parallel World, 2011, dergi, gazete, aynalar, ışık, enstalasyon, Kim Chong Yung Museum, Seul, Güney Kore

Changwon Lee'nin "Parallel World" (Paralel Dünya) eseri, sanatçının kitle iletişim araçlarının ürettiği imgelerle kurduğu eleştirel ilişkiyi görünür kılmakta ve gölgeyi bu sorgulamanın merkezinde işlevsel bir araca dönüştürmektedir. Eser, savaş, doğal afet, toplumsal çatışma ve protesto gibi küresel ölçekte yankı uyandıran olaylara ait haber fotoğraflarının dikkatle seçilmesiyle başlamaktadır. Lee, bu fotoğrafların belirli bölgelerini keserek onların arkasına küçük ölçekli aynalar yerleştirir; böylece görüntünün hem maddesel bütünlüğü hem de temsil ettiği gerçeklik bilinçli bir biçimde kırılmaktadır. Mekâna verilen yönlü ışık, aynalardan yansıyarak duvar yüzeyinde soyut, parçalı fakat tanıdık izlenimler oluşturan gölge biçimleri üretmektedir.

Ortaya çıkan bu yansımalar, fotoğrafların içerdiği dramatik sahneleri doğrudan temsil etmek yerine, onların toplumsal bellekte bıraktığı izleri çağrıştıran kırılgan görüntüler üretmektedir. İzleyici, fotoğrafın kendisini görse de duvarda beliren gölgeler, gerçek olayın değil, bu olayların medya tarafından yeniden şekillendirilmiş izlerinin birer yansıması hâline gelmektedir. Böylece "Parallel World", hem medyanın gerçekliği manipüle eden estetik stratejilerine hem de görsel hafızanın seçici ve çoğu zaman yanıltıcı doğasına yönelik bir eleştiri sunmaktadır.

Bu bağlamda gölge, gerçeğin birebir kopyası olmaktan ziyade, ondan geriye kalan hayali bir çerçeve, yeniden kurgulanmış bir hatıra olarak işlev görmektedir. Gölge, karanlıkta saklanan hakikatin ipuçlarını arayan bir ara yüz gibi düşünülebilir. Mekân ise yalnızca bu gölgeleri taşıyan pasif bir zemin değil, izleyici her adım attığında değişen, perspektife bağlı bir deneyim alanı haline gelmektedir. Böylece izleyici, hem fotoğrafla hem de onun gölgesel izdüşümüyle etkileşime girerek, parçalanmış gerçekliğin yeniden kurulmuş bir karşılığını algılamaktadır.

Görsel 4 Sağ: A Day in Namsan, 2009, duvar enstalasyonu, öğütülmüş kahve, 500 × 400 cm, Kim Chong Yung Museum, Seul, Güney Kore

Changwon Lee'nin "A Day in Namsan" (Namsan'da Bir Gün) eseri, tarihsel figürlerin kolektif bellekteki yerini bireysel algı düzlemi üzerinden tartışan etkileyici bir örnek olarak öne çıkmaktadır. Sanatçı, eserini oluştururken zemin üzerine belirli yönlerde dikilmiş beyaz çubuklar yerleştirmekte ve bu çubukların üzerine kahve telvesi gibi hem geçici hem de gündelik bir malzeme dağıtmaktadır. İlk bakışta soyut bir mekânsal düzenleme gibi görünen bu yapı, izleyicinin belirlenmiş bir noktadan bakmasıyla birlikte anlam kazanmaktadır. Yönlendirilmiş ışığın etkisiyle duvarda beliren gölge, Kore'nin bağımsızlık hareketinin önemli figürlerinden Kim Ku'nun heykelinin ve çevresindeki parkın siluetini oluşturmaktadır. Böylece Lee, yalnızca bir görüntüyü değil, o görüntünün nasıl algılanacağını da kurgulamakta; izleyicinin mekânla kurduğu ilişkiyi bilinçli bir deneyime dönüştürmektedir.

Eserde gölge, tamamlayıcı bir unsur olmaktan çıkarak anlamın kendisini kuran bir bakış noktası haline gelmektedir. Bu durum, tarihsel anlatıların sabit ve değişmez olmadığına; aksine bireyin konumuna, bakış açısına ve zihinsel çerçevesine göre yeniden şekillendiğine işaret etmektedir. Malzeme seçiminde kullanılan kahve telvesinin geçiciliği, kolektif hafızanın da kırılgan, yeniden yazılabilir ve zamanla silinebilir doğasını metaforik biçimde vurgulamaktadır. "A Day in Namsan", gölgenin geçmiş ile bugün arasında kurduğu bu görsel köprü aracılığıyla, tarihsel figürlerin toplumsal bellek içindeki yerinin nasıl sürekli yeniden üretildiğini göstermektedir. Mekân ise gölgenin hem taşıyıcısı hem de tarihsel anlamın sahnesi olarak katmanlı bir rol üstlenmekte; böylece eser, izleyiciyi hem mekânsal hem de düşünsel bir konumlanışa davet etmektedir**.**

2.3 Tim Noble & Sue Webster

Tim Noble ve Sue Webster, 1990'lı yıllardan itibaren İngiltere sanat ortamında dikkat çeken ve ışık–gölge ilişkisini heykelsi bir dönüşüm mantığı içinde ele alan bir sanatçı ikilisidir. Genellikle YBA (Young British Artists) hareketiyle birlikte anılan bu ikili, gündelik hayatta değersiz görülen atıkları, hurda metalleri, rastlantısal malzemeleri ve çöp birikintilerini belli bir düzenle bir araya getirerek, tek bir ışık kaynağı altında şaşırtıcı derecede gerçekçi ve kolaylıkla tanınabilir insan siluetleri üretmektedir. Böylece biçimsiz ve kaotik görünen maddesel yığın, ışıkla karşılaştığı anda düzenli, anlamlı ve figüratif bir gölgeye dönüşmektedir. Bu dönüşüm, izleyicinin algısında hem estetik hem de kavramsal bir gerilim yaratmaktadır.

Noble & Webster'ın pratiği, değersizlik–değer, kaos–düzen, görünür–gizli olan gibi ikilikler üzerine kurulu güçlü bir söylem geliştirmektedir. Çöp ve atık maddeler, ışığın müdahalesiyle kimlik, beden ve temsil üzerine okunabilir bir yüzey oluşturmakta; gölge ise sadece fiziksel bir yan ürün olmaktan çıkarak anlam üreten temel bir öge hâline gelmektedir. İzleyici, bir yandan amorf nesne yığınını görürken, diğer yandan bu yığının duvarda oluşturduğu net silueti algılamakta ve bu iki görüntü arasında sürekli bir zihinsel geçiş yaşamaktadır.

Bu nedenle ikilinin üretimi, gölgenin yalnızca ışığın yarattığı geçici bir iz olmaktan çıkıp mekânı kuran, algıyı yönlendiren ve kimliği yeniden yapılandıran etkin bir araç haline geldiğini göstermektedir. Noble & Webster, malzemenin dönüşebilirliğini ve gölgenin temsil gücünü bir

araya getirerek, günümüz sanatında ışık ve gölgenin nasıl kavramsal bir dile dönüşebileceğine dair çarpıcı bir örnek sunmaktadır.

Görsel 5: Tim Noble ve Sue Webster, Dirty White Trash (With Gulls), 1998, karışık teknik (kullanılmış nesneler, çöp ve ışık), boyutlar değişken, Tate Britain, Londra, İngiltere

Tim Noble ve Sue Webster'ın *Dirty White Trash (With Gulls)* (1998) adlı çalışması, altı ay boyunca biriktirdikleri kişisel atıkların heykelsi bir düzende bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. İlk bakışta yalnızca rastgele yığılmış bir çöp kümesi izlenimi veren bu düzenleme, stratejik biçimde konumlandırılan bir ışık kaynağıyla duvara düşen keskin siluetler üzerinden tamamen farklı bir görüntüye bürünmektedir. Duvarda beliren erkek ve kadın figürleri, gölgenin maddi nesneyi aşarak yeni bir gerçeklik katmanı üretebildiğini göstermekte; böylece gölge, yalnızca fiziksel bir yansıma değil, eserin anlamını belirleyen bir bileşen haline gelmektedir. Bu yönüyle çalışma, gölgenin sanat pratiğinde salt optik bir fenomen olmaktan çıkarak algıyı, anlamı ve temsili yeniden tanımlayan kavramsal bir işlev üstlendiğini güçlü bir şekilde ortaya koymaktadır.

Noble ve Webster'ın üretimlerinde gölge, perspektif ve mekânsal algıya ilişkin yerleşik kabulleri dönüştüren bir niteliğe sahiptir. Geleneksel olarak üç boyutlu mekânı anlamlandırmaya yardımcı ikincil bir unsur olarak görülen gölge, burada ana imgeyi oluşturan ve eserin ifade gücünü belirleyen temel bir araç haline gelmektedir. Sanatçılar, gölgeyi optik bir yan ürün olarak değil, gerçekliğin algılanma biçimini yeniden tanımlayan bir kavramsal araç olarak kullanmakta; bu yaklaşım, gölgenin sanat içinde üstlendiği rolün nasıl genişletilebileceğini göstermektedir.

İzleyiciye sunulan deneyim de bu anlayışın bir parçası olarak kurgulanmaktadır. Kaotik ve biçimsiz görünen çöp yığınları, ancak belirli bir bakış noktası ve aydınlatma koşulu sağlandığında tanımlı bir gölge imgesine dönüşmekte; böylece izleyici, eserin anlamını çözebilmek için mekânda aktif bir konumlanışa ihtiyaç duymaktadır. Bu bilinçli illüzyon

tekniği, gölgenin yalnızca ışığın nesnelerle etkileşiminden doğan rastlantısal bir oluşum olmadığını, tersine izleyicinin görsel algısını yönlendiren ve eserin kavramsal yapısını inşa eden temel bir unsur haline geldiğini göstermektedir. Böylece gölge, sanatçıların pratiğinde fiziksel gerçeklikten bağımsız bir anlam üretim mekanizması olarak işlev görmektedir.

Görsel 6: Tim Noble ve Sue Webster, The Undesirables, 2000, karışık teknik (enstalasyon, ışık ve çeşitli nesneler), boyutlar değişken, Tate Britain, Londra, İngiltere

The Undesirables (2000) adlı yerleştirme, sokaklardan ve terk edilmiş alanlardan toplanmış çöpler, kırık cam parçaları, metaller ve çeşitli atık malzemelerden oluşan kaotik bir yığını temel almaktadır. İlk bakışta biçimsiz, itici ve değersiz görünen bu yığın, belirli bir açıdan yönlendirilen tek bir ışık kaynağı sayesinde duvarda net bir biçimde insan siluetlerine dönüşmektedir. Bu gölgeler, evsizler, dışlananlar ve toplum tarafından görmezden gelinen bireyleri çağrıştıran figürler halinde belirir; böylece fiziksel atık malzemelerin gölge aracılığıyla insani bir temsile bürünmesi mümkün hale gelmektedir. Gölge, burada yalnızca optik bir sonuç değil, görünmeyen yaşamları görünür kılan bir temsil gücü kazanmakta ve eserin kavramsal yükünü taşımaktadır.

Bu yerleştirmenin etkisi, biçimsel bir illüzyondan öte, politik ve toplumsal bir bağlam da içermektedir. Noble ve Webster, toplumun "istenmeyen" olarak nitelendirdiği maddelerden, yine toplum tarafından "istenmeyen" kişiler yaratmışlardır. Böylece gölge, etik bir sorgulama alanı açarak hangi bireylerin görünür, hangilerinin görünmez kılındığına; neyin değerli, neyin değersiz kabul edildiğine dair soruları tetiklemektedir. Gölgenin burada dışlanan bireylerin sessiz ama etkili bir portresine dönüşmesi, sanatçıların ele aldıkları malzeme ile toplumsal konular arasında güçlü bir bağ kurmaktadır. Bu yönüyle çalışma, gölgenin hem estetik hem de sosyo-politik bir yoğunluk taşıyabildiğini göstermektedir.

Tim Noble ve Sue Webster'ın üretimi, çağdaş sanat içinde gölgenin nasıl yeniden konumlandırılabileceğine dair dikkate değer bir örnek sunmaktadır. Sanat tarihinde çoğunlukla ışığın tamamlayıcı unsuru olarak ele alınan gölge, onların çalışmalarında sanatın temel bileşenlerinden biri haline gelmekte; anlam üreten, algıyı yönlendiren ve izleyiciyi aktif bir konuma yerleştiren bir araca dönüşmektedir. Gölgeyi yalnızca fiziksel bir fenomen olarak değil, mekânı, kimliği ve toplumsal algıyı şekillendiren kavramsal bir unsur olarak kullanmaları, sanatlarını diğer çağdaş pratiklerden ayrıştıran belirgin bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sanatçıların ışık ve mekân etkileşimi üzerinden kurdukları bu yerleştirmeler, izleyiciyi salt bir gözlemci olmaktan çıkararak eserin anlamını keşfeden, yorumlayan ve deneyimin öznesi haline getiren bir katılım modeli sunmaktadır. Bu bağlamda Noble ve Webster, çağdaş sanatın ışık, mekân ve algı üzerine kurulu sınırlarını genişletmekte ve gölgeyi sanatın merkezî bir unsuru haline getiren yenilikçi bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Eserleri, gölgenin yalnızca ışığın yokluğu olmadığını; aksine sanatın anlamını taşıyan, kimlik ve algı üzerine düşünmeyi mümkün kılan güçlü bir ifade biçimi olduğunu kanıtlamaktadır.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Üç sanatçı örneği üzerinden yapılan analiz, gölgenin günümüz sanatında farklı işlevler üstlendiğini göstermektedir. Yamashita'da gölge figürün kendisi olurken, Lee'de mekânı yeniden tanımlayan bir heykel yüzeyi işlevi görmektedir. Noble & Webster'in gölgeleri ise hem simgesel hem de kavramsal anlamlar üretmektedir. Mekânla ilişkiler farklılık gösterse de üç yaklaşımda da gölge, izleyici deneyimini doğrudan etkilemekte ve algısal bir unsur olarak mekânın yeniden kurulmasını sağlamaktadır. Bu karşılaştırma, gölgenin fiziksel ve kavramsal işlevlerinin çeşitliliğini ortaya koymaktadır.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Gölge, günümüz sanatında artık pasif bir optik sonuç değil; figür, mekân ve algıyı şekillendiren çok katmanlı bir imge hâline gelmektedir. Kumi Yamashita, Changwon Lee ve Tim Noble & Sue Webster örnekleri, gölgenin üç farklı üretim pratiğinde nasıl işlev kazandığını ve izleyici deneyimini nasıl dönüştürdüğünü göstermektedir. Bu çalışma, gölgenin günümüz sanatında mekânla kurduğu ilişkiyi, algısal rolünü ve kavramsal potansiyelini görünür kılmakta, sanat üretimi ve izleyici etkileşimi açısından yeni perspektifler sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Buck, Louisa. "Tim Noble and Sue Webster: Shadow Sculptures and the Reconfiguration of Materiality." Art Monthly 297 (2006): 22–25.

Dia Art Foundation. Andy Warhol: Shadows. New York: Dia Foundation, 2011.

Elkins, James. The Object Stares Back: On the Nature of Seeing. New York: Harcourt, 2010.

Kim, Heejung. "Shadow, Memory and Media: The Visual Politics in Changwon Lee's Installations." Asian Art Review 8, no. 1 (2017): 77–92.

Lee, Changwon. A Day in Namsan. Seoul: National Museum of Modern and Contemporary Art, 2013.

Lee, Changwon. Parallel World. Seoul: Gana Art Publishing, 2010.

Merleau-Ponty, Maurice. Phenomenology of Perception. London: Routledge, 1962.

Mullins, Charlotte. Shadow in Contemporary Art. London: Tate Research Papers, 2011.

Noë, Alva. Action in Perception. Cambridge: MIT Press, 2004.

Noble, Tim, and Sue Webster. Dirty White Trash (With Gulls). London: Dazed Publishing, 1998.

Noble, Tim, and Sue Webster. The Undesirables. London: Stephen Friedman Gallery, 2000.

Sung, Yumi. “The Material Immaterial: Light, Shadow, and Identity in the Works of Kumi Yamashita.” Journal of Contemporary Visual Art 12, no. 3 (2016): 45–59.

Warhol, Andy. Shadows. New York: Dia Art Foundation, 1979.

Yamashita, Kumi. Fragments. Exhibition Catalogue. New York: Kentler International Arts Center, 2009.

Yamashita, Kumi. Light & Shadow Works. Tokyo: Seigensha, 2014.

YAVUZ TANYELİ'NİN RESİMLERİNDE RENK VE PSİKOLOJİK ANLAM

Mine YILMAZ
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resim Anasanat Dalı, Yüksek Lisans Mezun Öğrenci Tekirdağ
mineyilmaz.art@gmail.com ORCID: 0000-0002-6934-5846

Prof. Melihat TÜZÜN
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Resim Bölümü, 9030 Süleymanpaşa,Tekirdağ
melihattuzun@nku.edu.tr ORCID: 0000-0003-3644-7658U

ÖZET

Bu çalışma, çağdaş Türk resim sanatının önemli isimlerinden biri olan Yavuz Tanyeli'nin eserlerinde renk kullanımının psikolojik ve ifadeci yönünü ele almaktadır. Renk, resim sanatında yalnızca biçimsel bir unsur olmaktan çıkarak sanatçının içsel dünyasını görünür kılan güçlü bir iletişim aracına dönüşmektedir. Tanyeli'nin figüratif ve dışavurumcu nitelikler taşıyan resimleri; çarpıtılmış bedenler, yoğun renk geçişleri ve dramatik yüzey etkileriyle sanatçının ruhsal gerilimini açığa çıkarırken izleyicide de güçlü bir duygu aktarımı yaratmaktadır. Çalışmada öncelikle renk olgusunun fiziksel, algısal ve psikolojik boyutlarına ilişkin kuramsal bir çerçeve sunulmuş, ardından sanatçının seçili eserleri renk psikolojisi ve sanat kuramları bağlamında analiz edilmiştir. Bulgular, Tanyeli'nin renk tercihlerinin yalnızca estetik bir düzenleme olmadığını; psikolojik derinlik, kişisel deneyim ve yaratım sürecindeki duygu durumunun güçlü bir yansıması olduğunu ortaya koymaktadır. Sanatçının özellikle gri, kırmızı ve koyu tonlarda yoğunlaşan renk paleti, figürlerdeki deformasyonla birleşerek güçlü bir ifade atmosferi yaratmaktadır. Bu çalışma, çağdaş Türk resminde renk kullanımının psikolojik yönlerine ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yavuz Tanyeli, renk psikolojisi, çağdaş Türk resmi, dışavurumculuk, renk.

COLOR AND PSYCHOLOGICAL MEANING IN YAVUZ TANYELİ'S PAINTINGS

ABSTRACT

This study examines the psychological and expressive function of color in the works of Yavuz Tanyeli, an important figure in contemporary Turkish painting. In visual arts, color transcends its formal role and becomes a powerful communicative tool that reflects the artist's inner world. Tanyeli's paintings, characterized by figurative and expressionist tendencies, create an intense emotional atmosphere through distorted bodies, dynamic compositions, and dramatic color

transitions. In this study, the physical, perceptual, and psychological dimensions of color are first discussed, followed by an analysis of selected works by Tanyeli through the lens of color psychology and art theory. The findings reveal that the artist's use of color is not merely an aesthetic preference but a fundamental expressive language shaped by emotional depth, personal experience, and psychological intensity. The frequent use of grays, reds, and dark tonalities, combined with figure deformation, contributes to a strong expressive field. This research aims to shed light on the psychological aspects of color usage in contemporary Turkish painting.

Keywords: Yavuz Tanyeli, color psychology, contemporary Turkish painting, expressionism, color.

GİRİŞ

Renk, sanat tarihinde yalnızca biçimsel bir düzenleme aracı olarak görülmemiş, aynı zamanda duyguların, kültürel kodların ve psikolojik derinliklerin taşıyıcısı olarak işlev görmüştür. Modern ve çağdaş resimde ise renk, sanatçının içsel çatışmalarıyla doğrudan ilişki kuran bir anlatım dili hâline gelmiştir. Bu bağlamda Türk çağdaş resim sanatının özgün isimlerinden biri olan Yavuz Tanyeli, renkleri yalnızca biçimsel bir unsur olarak değil, figüratif düzenlemelerinin psikolojik zeminini belirleyen temel bir ifade aracı olarak kullanmaktadır. Onun resimlerinde renk, figürün deformasyonu ile bütünleşerek sanatçının ruhsal dünyasına, iç gerilimlerine ve yaşadığı toplumsal atmosferin duygusal izlerine açılan bir kapı hâline gelir. Tanyeli'nin farklı dönemlerine ait seçili eserlerini renk psikolojisi, dışavurumculuk kuramı ve sanatçının figür anlayışı çerçevesinde incelemekte; özellikle gri, kırmızı, sarı ve koyu tonların psikolojik etkilerini analiz etmektedir. Bulgular, sanatçının renk kullanımının salt estetik tercihlere dayanmadığını; aksine bireysel deneyim, ruhsal durum, toplumsal atmosfer ve figüratif deformasyonla birleşerek güçlü bir ifade alanı yarattığını göstermektedir.

1. Renk Psikolojisi ve Dışavurumcu Geleneğin Kuramsal Çerçevesi

Renk psikolojisine ilişkin araştırmalar, renklerin yalnızca görsel uyaranlar olmadığını; duygu, biliş ve davranış üzerinde doğrudan etkiler yarattığını göstermiştir. Goldstein'in fizyolojik renk kuramı, her rengin sinir sisteminde belirli bir uyarılma düzeyi oluşturduğunu, bu nedenle renklerin duygulanımı değiştirebildiğini vurgular. Birren ve Valdez–Mehrabian'ın bulguları doğrultusunda kırmızı, fizyolojik aktivasyonu artırarak heyecan, arzu, hareket veya saldırganlık gibi dinamik duygular üretirken; sarı zihinsel uyanıklık, yaratıcılık ve canlılık deneyimlerini tetikler. Jung'un analitik psikolojisi bağlamında karanlık tonlar—özellikle siyah ve gri bireyin "gölge arketipi" ile ilişkilendirilir; yani bastırdığı, geri ittiği, yüzleşmekten kaçındığı bilinçdışı içeriklerin sembolik karşılığıdır. Bu nedenle siyah yalnızca bir renk değil, aynı zamanda psikolojik bir yoğunluk alanıdır.

Dışavurumculukta renk, nesnenin tanımlayıcı niteliği olmaktan çıkarak ruhsal gerçekliğin doğrudan temsil aracına dönüşmüştür. Kirchner'in sert konturları, Nolde'nin ani ve parlak renk geçişleri, Kokoschka'nın figürdeki deformasyon ve jest gücü; tümü duygunun biçimi dönüştürme kapasitesine işaret eder. Dışavurumcu sanatçılar, nesneyi değil, nesnenin sanatçıda yarattığı sarsıntıyı görünür kılar. Bu nedenle renk, duygusal bir enerji alanı ve zihinsel atmosfer üreten özerk bir dile kavuşur.

Yavuz Tanyeli'nin resimleri bu geleneğe yalnızca teknik bir yakınlık göstermez; aynı zamanda dışavurumculuğun psikolojik mirasını Anadolu coğrafyasının kültürel katmanlarıyla yeniden yorumlar. Tanyeli'de figür çoğu zaman çarpıtılmış, yalnızlaştırılmış ve mekândan koparılmıştır; renk ise bu yalnızlığın ruhsal titreşimini taşır. Kırmızı, çoğu kompozisyonda içsel bir çatışmanın ateşi gibi görünürken; sarı, sanatçıda kimi zaman bir aydınlanma ya da beklenmedik bir neşenin ışığıdır. Siyah ve gri tonlarsa, Tanyeli'nin resimlerinde yalnızca dramatik bir fon değil, insan ruhunun karanlık bölgelerine işaret eden bir içsel boşluk olarak işlev görür. Böylece renk, hem bireysel hem toplumsal belleğin taşıyıcısı hâline gelir; modern Türkiye insanının ruhsal çalkantılarını görünür kılar.

2. Yavuz Tanyeli'nin Sanatsal Yaklaşımı ve Renk Algısı

Yavuz Tanyeli'nin sanat pratiği, 1980'lerden itibaren Türkiye'de figüratif resmin geçirdiği dönüşümle paralellik taşır. Sanatçının figürleri, gerçeklikten kopmayan ancak gerçekliği birebir yeniden üretmek yerine dönüştüren, kıran, yeniden kuran bir anlayışla biçimlenir. Bu nedenle resimlerinde insan bedeninin parçalanmış, uzamış, bükülmüş ya da çoğalmış hâlleri sıkça görülür. Bu deformasyon yalnızca estetik bir tercih değil, insanın psikolojik katmanlarına işaret eden bir çözümleme aracıdır.

Tanyeli'nin renk anlayışı da figür anlayışıyla doğrudan bağlantılıdır. Özellikle siyah, gri ve koyu tonlar, sanatçının içsel gerilimlerinin ve bireyin toplumsal sistem içindeki sıkışmışlığının görsel karşılığıdır. Sarı ve kahverenginin ise hem doğayla hem de insanın tarihsel/toplumsal belleğiyle kurduğu ilişkiyi güçlendirdiği görülür. Bu nedenle Tanyeli'nin renkleri, yüzeydeki atmosferi kurmakla kalmaz; aynı zamanda figürün ruh hâlini, psikolojik yoğunluğunu ve izleyiciyle kurduğu iletişimi yönlendirir.

Görsel 1: Yavuz Tanyeli, ‘’Peki Buna Ne Dersiniz?’’, 210 x 215 cm, T.Ü.Y.B., C.A.M Galeri

“Peki Buna Ne Dersiniz” adlı çalışma (Görsel: 1), ilk bakışta figüratif bir düzenlemeye sahipmiş izlenimi uyandırsa da, figürün yüzünün belirsizliği ve kimliğinin tanımlanamaması, eserin temel problematiğini oluşturmaktadır. Tanyeli’nin figürü belirginleştirmek yerine anonimleştirmesi, bireyselliği silerek izleyiciyi soyut bir kimlik sorgulamasına yöneltir. Kompozisyonun merkezine yerleştirilen figürün abartılı biçimde uzatılmış, grotesk özellikler taşıyan kolları ise jestlerin anlamını çoğullaştırmakta; güç, çatışma ve belirsizlik gibi psikolojik çağrışımları öne çıkarmaktadır.

Çalışmanın odağında bulunan yeşil üçgen zincir formu, hem kompozisyonun dengelenmesine katkı sunan biçimsel bir unsur, hem de simgesel bir sınır niteliğindedir. Üçgen, Batı sanat ikonografisinde kutsallık ve üçlü birlik anlamlarını taşırken, burada yüzü silikleştirilmiş figür ve belirsiz ellere eşlik ederek bu anlamı bozuma uğratır; dolayısıyla, neredeyse parodileştirilmiş bir kutsallık yorumu oluşturur.

Figürün ardında yer alan koyu kırmızı daire, hale etkisini andıran bir auraya sahiptir; ancak yüzün silikliği bu aurayı ironik bir göstergeye dönüştürmektedir. Böylece Tanyeli, figüratif deformasyonla sınırlı kalmayan, ironi ve alegoriyi kapsayan daha katmanlı bir görsel anlatım kurar.

Sarının hem neşeyle hem de taşkınlık ve psikotik enerjilerle ilişkilendirildiği bilindiğinden (Birren, 1988), eserde taşıdığı anlam çoklu ve gerilimlidir. Arka plandaki kobalt mavisi ise genellikle huzur ve sonsuzlukla ilişkilendirilmesine rağmen, figürün yoğunluğu karşısında belirgin bir zıtlık ve psikolojik çatışma alanı yaratır.

Yeşil üçgenin geometrik keskinliği doğa ile uyum anlamı taşıyor gibi görünse de, figürü çevreleyerek onu sıkıştıran bir çerçeve işlevi üstlenir. Bu nedenle yeşil, salt doğallığı değil, kontrol ve müdahale kavramlarını da temsil eder (Heller, 2000).

Bu bağlamda Tanyeli, rengi yalnızca görsel bir unsur olarak değil, aynı zamanda psiko-estetik bir dilin yapı taşı olarak kullanır. Figürün grotesk niteliği, modern bireyin kimliksel dağınıklığını ve duygusal yüzeyselliğini yansıtarak eleştirel bir boyut kazanır. Renklerin kompozisyon içindeki dağılımı ile biçimlerin ilişkilenme biçimi, Akkaya'nın ifade ettiği "resmin dili" kavramının somut bir karşılığıdır (Akkaya, 2012).

Görsel 2.: Yavuz Tanyeli, ''Akşamüstü Şarkısı'', 2019, 145x 145, T.Ü.Y.B., C.A.M. Galeri

"Akşamüstü Şarkısı" başlıklı yapıt (Görsel: 2), doğa ile bütünleşmiş bir atmosfer içinde iki müzisyenin betimlendiği bir sahne sunar.

Eserde iki siyah müzisyenin yer aldığı görülür: biri gitar çalarken, diğeri trompetini kucağına bırakmış hâlde izleyiciye yönelmiş ve düşünceli bir ifadeyle betimlenmiştir. Kompozisyonun odağındaki bu figürler figüratif bir düzenlemede yer almakla birlikte, deformasyon aracılığıyla dramatik bir anlatım kazanır. Yüzlerdeki karanlık tonlar, gölge kullanımındaki yoğunluk ve perspektifin bilinçli şekilde kırılması, figürlerin yalnızca fiziksel özelliklerini değil, ruhsal ve toplumsal durumlarını da açığa çıkarır.

Tanyeli'nin renk paleti, doygunluğu yüksek ve kontrastlı renklerin bilinçli bir biçimde bir araya getirildiği bir düzenlemeye dayanır. Özellikle gitarın parlak sarısı ile mavi-yeşil ağırlıklı arka plan arasındaki güçlü karşıtlık yalnızca dinamik bir kompozisyon yaratmaz; aynı zamanda müziğin coşkusuna rağmen figürlerin içlerinde taşıdığı melankoliyi de görünür kılar. Arka planın doğa unsurlarıyla figürlerin iç içe geçmesi, varoluşsal bir derinlik sunduğunu düşündürür. Kalın, serbest ve neredeyse heykelsi etkiler yaratan fırça darbeleri yüzeye dokunsal bir nitelik kazandırır. Bu durum, Akkaya'nın "formel çözümleme ile bedensel anlam arasında kurulan bağ" yaklaşımıyla örtüşmektedir (Akkaya, 2021).

Tanyeli burada bireyin yalnızlığını, kimliğini sürdürme çabasını ve kendilik arayışını resmeder. Figürlerin yüz ifadelerindeki gerginlik, ellerdeki tedirginlik ve bakışlardaki

belirsizlik, dışsal dünyanın yanında içsel bir çatışmanın da görselleştirildiğini gösterir. Bu durum, postmodern bireyin varoluşsal sıkışmışlığıyla doğrudan ilişkilidir. Renklerin aşırı doygunluğu ve fırça darbelerinin bilinçli pürüzlülüğü, figürlerin iç dünyalarındaki düzensizliği yansıtır. Siyah müzisyen figürlerinin kullanılması, hem Batı sanat tarihinde dışlanan temsillere hem de küresel kapitalizmin kültürel dışlayıcılığına yönelik eleştirel bir göndermedir.

Türkiye bağlamına döndüğümüzde ise, sanatçının bu temsilleri seçmesi, yalnızca evrensel bir eşitlik çağrısı değil; aynı zamanda yerel sanat ortamına yönelik bir yabancılaşma eleştirisi olarak değerlendirilebilir. Bu noktada Tanyeli, yerel sanatsal normları sorgulayan bir tavır sergiler.

Figürlerin beden dilleri de bu ideolojik katmana eklemlenir. Trompetçi figürünün yüzünü avucuna dayaması, klasik "düşünce" ikonografisini çağrıştırırken, bu duruşun arkasında sessiz bir direnç sezilir. Figürlerin aynı sahnede bulunmasına rağmen göz teması kurmamaları, aralarındaki iletişim eksikliğini görünür kılar ve bu durum modern bireyin iletişim sorunlarıyla paralellik taşır.

"Siyah Resimler" Dizisi

Feyyaz Yaman, Yavuz Tanyeli'nin sanatsal yaklaşımını değerlendirirken onun resimlerini geniş ve metaforik bir bağlam içinde ele alır. Yaman, Tanyeli'nin tuvalle kurduğu ilişkiyi, Perseus'un Medusa'ya karşı kullandığı aynalı kalkanla karşılaştırır; bu benzetme sanatçının görme eylemini yüzeysel bir bakışın ötesine taşıdığını, imgeyi ruhsal ve zihinsel katmanlarıyla kavradığını vurgular. (Yaman, Artam, 2024)

Tanyeli'nin bu görsel kavrayışının kökleri, yetiştiği ustası Orhan Peker'in sanat anlayışında yer alır. Peker'in akademik sanat normlarından bilinçli bir uzaklaşma ile geliştirdiği özgür tavır, Tanyeli'nin erken döneminde belirleyici bir estetik algı oluşturmuştur. Bu estetik miras, sanatçının figüratif ve soyut ikileminin ötesine geçerek ifadesel bir plastik dil kurmasına imkân tanımıştır. Tanyeli'nin siyah tonlarını ustalıkla kullanması, lekesel dili ve tuvalde kurduğu dramatik atmosfer, onun dışavurumcu tavrının teknik bir olgunlukla birleştiğini ortaya koyar. Sanatçının bu renk anlayışı, Viyana ve İspanyol kökenli Katolik karanlık estetik geleneğinin izlerini taşısa da, Tanyeli bu estetiği kendi bireysel ifade alanı içinde özgün bir duygu taşıyıcısına dönüştürür.

Yaman ayrıca Tanyeli'nin sanatının politik bir boyut taşıdığını da vurgular. (Yaman, Artam, 2024) 1968 kuşağının devrimci ve eleştirel ruhunu içselleştiren sanatçı, bu tavrı ironiyle harmanlayarak 12 Eylül sonrası dönemde dahi sürdürmüştür. Şenol Yorozlu, Mevlüt Akyıldız ve Sezai Özdemir gibi isimlerle birlikte Hafriyat kuşağının oluşmasında etkin olan Tanyeli, sanatını bir tür direniş pratiği olarak konumlandırır. Ona göre hiçleşmeye karşı verilen mücadele, yabancılaşma ve ötekileştirmenin farkında olunan bir estetik stratejiyle mümkün olabilir.

Görsel 3.: Yavuz Tanyeli, Gray Zone Serisi, #2, 2024 kağıt üzerine yağlı boya, 84 x 114 cm, C.A.M. Galeri

"Gray Zone" serisi, Yavuz Tanyeli'nin belirsizlik temasını en açık biçimde işlediği çalışmalar arasında yer alır. Bu serideki gri tonlar yalnızca ara renk niteliği taşımaz; kimliğin, varoluşun ve zamanın askıda kaldığı geçiş alanlarını temsil eder. "Gray Zone #2" (Görsel 3) adlı eserde kompozisyon dikey bir düzen üzerine kuruludur ve derinlik yaratmak yerine mekânsal bir sıkışma hissi öne çıkar. Aşağıya eğilmiş figürün yerleştirilişi, resmin merkezinde yerçekimsel bir gerilim yaratır. Bu düzenleme, geleneksel perspektif kurallarıyla uyumlu değildir; figür bir mekânın içine yerleştirilmiş gibi değil, yüzeye sıkıştırılmış bir varlık olarak konumlanır. Bu durum biçimsel bir strateji olmanın ötesinde, bireyin çevresiyle kurduğu daralmış ve kırılgan ilişkiye dair bir yorum niteliği taşır.

Bu eserde kullanılan renk gamı oldukça sınırlıdır. Siyah, koyu gri, kömür tonları ve kirli beyazlar hem figürü hem de zemin dokusunu oluşturur. Siyah baskın bir rol üstlenmese de, figürün başında ve zemine yayılmış bazı lekesel bölgelerde belirleyici bir vurgu yaratır. Özellikle küreğin ucunda yer alan yüz benzeri figüratif detay, hem biçimsel hem de simgesel açıdan bu koyu atmosferin odak noktasını oluşturur.

Yaman, Tanyeli'nin bu tür ayrıntılarla mekâna adeta siyah bir örtü serdiğini ve bu karanlığın çoğu zaman belleğin, bastırılmış kimliklerin ve unutulmuş hikâyelerin sembolüne dönüştüğünü ifade eder. (Yaman, Artam, 2024) Bu nedenle siyah, yalnızca estetik bir karar olarak değil, psikolojik kapanmayı, kimlik erimesini ve geçmişin ağırlığını çağrıştıran bir araç olarak kullanılır. İzleyiciyi mekâna dahil etmekten çok, mekânın içinde kaybolmaya yönlendiren bir atmosfer yaratır. Böylece resim hem sanatçının üslubundaki içsel parçalanmayı hem de onun ruhsal dünyasındaki dağınıklığı yansıtır.

Figürün elindeki kürek, sıradan bir nesne olmanın ötesinde metaforik bir göndermedir. Küreğin ucunda bulunan silik yüz imgesi, hem bireysel hem de kolektif bir hafıza kazısını temsil eder.

Bu yüz, gömülmüş olanın yeniden ortaya çıkarılmasını; unutulan, bastırılan ya da kaybedilen kimliğin geri çağrılışını simgeler.

Figürün yüzünün görünmemesi rastlantısal değildir; bu, bilerek oluşturulmuş bir yokluk estetiğidir. Yüzün olmaması, hem izleyiciyle kurulan ilişkide bir kopukluk yaratır hem de figürün bireyselliğini yitirdiğine işaret eder. Freud'un melankoli tanımıyla da örtüşen bu durum, kişinin kaybettiği nesneyle birlikte kendi kimliğinde de bir eksilme yaşadığını ima eder (Freud, 1917).

Sanatçının figürleri genellikle Türkiye'nin 1980 sonrası toplumsal yapısında görülmeyen ya da görünmez kılınan sınıflara ait bireylerdir: işçiler, sıradan adamlar, marjinalleştirilmiş erkek figürleri… Bu figür, sessizliğe gömülmüş bir toplumsal grubun temsiline dönüşür. Akkaya'nın belirttiği gibi figüratif dışavurum, bastırılmış gerçeklikleri yeniden görünür kılma çabasıdır; Tanyeli de bu yaklaşımıyla unutmaya karşı estetik bir direnç oluşturur.

Bu çalışmada analiz edilen eser, yalnızca bireyin değil; toplumsal hafıza tarafından yıpratılmış kolektif kimliğin bir yansımasıdır. Figürün yüzünün yokluğu, izleyiciyi temsil edilen kişinin ötesine yönlendirir ve travmanın karanlık katmanlarına geçirir. Kürek, burada geçmişle kurulan zorlu ilişkinin aracı hâline gelir.

Görsel 4.: Yavuz Tanyeli, Gray zone serisi #3, 2024 kağıt üzerine yağlı boya, 84 x 114 cm, C.A.M. Galeri

Yavuz Tanyeli'nin *Gray Zone #3* adlı eseri, monokrom bir kompozisyon olarak ilk bakışta yoğun bir karamsarlık ve kaotik bir atmosfer sunar (Görsel: 4). Bununla birlikte, biçimsel açıdan bakıldığında, eser oldukça dikkatli ve hesaplı bir düzenleme içermektedir. Figürlerin sınırları belirsizdir; konturlar sık sık arka planla kaynaşarak, birey ile çevresi arasındaki sınırın kasıtlı olarak bulanıklaştırıldığını ortaya koyar. Bu yaklaşım, dışavurumcu resmin tipik özelliklerinden biri olan, figürün içsel durumunu biçimsel çözülmelerle ifade etme geleneğiyle paralellik gösterir (Haftmann, 1965).

Kompozisyonda kullanılan siyah ve gri tonların çeşitliliği, ışık-gölge etkisinden ziyade varlık ve yokluk arasındaki gerilimi öne çıkarır. Siyah, yalnızca bir renk değil, aynı zamanda varoluşsal bir sorgulamanın simgesel alanını oluşturur. Figürlerin birbirine geçmesiyle ortaya

çıkan ritmik yapı, Tanyeli'nin figüratif öğeleri tamamen terk etmeden soyutlamaya yakın bir anlatımı tercih ettiğini gösterir. Resimde klasik perspektif derinliği bulunmaz; bunun yerine yüzeyde sıkışmış bir dikeylik ve yığılma söz konusudur. Bu durum, izleyicide klostrofobik bir mekânsallık hissi uyandırır.

Sanatçının mekân anlayışı, modernist resim geleneği çerçevesinde değerlendirildiğinde, mekânın betimlenmesinden çok duygunun mekânlaştırılması üzerine odaklanır. Bu yaklaşım, özellikle ekspresyonist geleneğe ait olarak, Ernst Ludwig Kirchner ve Emil Nolde gibi sanatçıların figüratif deformasyon yoluyla içsel çatışmaları aktarış biçimini akla getirir (Lloyd, 1991).

Tanyeli'nin fırça darbeleri spontane bir izlenim verse de, kontrollü bir dışavurumculuğu içerir. Hızlı, sert ve katmanlı fırça hareketleri, yalnızca anlatımı değil, izleyiciye fiziksel bir deneyim de sunar. Bu bağlamda biçim, sadece estetik değil, aynı zamanda dokunsal bir etki yaratır. Akkaya'nın belirttiği üzere, "biçim, içerikten bağımsız düşünülemez; tam tersine içeriğin taşıyıcısıdır" (Akkaya, 2020, s. 47). Tanyeli'nin biçimsel tercihleri, içeriğin psikolojik yoğunluğunu doğrudan görselleştirerek ifade ile teknik arasındaki sınırı bulanıklaştırır.

Resimdeki iç içe geçmiş figürler, psikolojik olarak kimliklerin çözülmesini simgeler. Belirsiz konturlar, bireysel kimliğin değil, anonim bir kolektif bilincin ön plana çıkarıldığını gösterir. İzleyici, her figürde hem kendisini hem de ötekini bulur; bu belirsizlik, modern bireyin kent yaşamındaki yabancılaşma, aidiyet bunalımı ve kimlik sorunlarına göndermeler içerir (Bauman, 2000).

Renkten arındırılmış bu kompozisyon, izleyiciyle kurduğu iletişim açısından katmanlıdır. Renkli bir resmin uyaranlarından yoksun bırakılması, izleyiciyi daha doğrudan ve duygusal bir yüzleşmeye zorlar. Tanyeli, burada bir tür "duygusal minimalizm" uygular; renklerin geri çekilmesi, duygunun kendisinin daha güçlü bir şekilde ifade bulmasına olanak tanır. Akkaya'nın ifadesiyle, "Duygu, sadece renkle değil, renkten yoksunlukla da inşa edilebilir" (Akkaya, 2020, s. 69).

Farklı siyah tonlarının kullanımı, bastırılmış duygular ve toplumsal travmaların çok katmanlı yapısını yansıtır. Türkiye'nin yakın tarihine ait sosyo-politik çatışmalar, yerinden edilmeler ve kimlik sorunları düşünüldüğünde, bu tablo siyahı yalnızca bireysel melankolinin değil, aynı zamanda toplumsal karanlık dönemlerle hesaplaşmanın sembolü olarak sunar. Psikolojik okuma, siyahın sadece melankoli değil; direnç, yüzleşme ve taşıma anlamları da taşıdığını gösterir.

SONUÇ

Bu çalışma, Yavuz Tanyeli'nin renk kullanımının yalnızca biçimsel bir tercih olmadığını; sanatçının psikolojik, sosyolojik ve varoluşsal bir anlatı kurduğu çok katmanlı bir araç olduğunu ortaya koymuştur. Sanatçının gri, kırmızı ve sarı tonlarındaki yoğun kullanımı,

figürlerin deformasyonuyla birleştiğinde modern bireyin parçalanmış kimliğini görünür kılan güçlü bir ifade alanı yaratmaktadır.

Tanyeli'nin resimleri, Türk çağdaş sanatında renk psikolojisi açısından özgün bir yere sahiptir. Renk, sanatçının iç dünyasını temsil eden bir "duygu arkeolojisine" dönüşmekte; figürler, mekânsızlık ve zaman dışılık üzerinden modern bireyin ruhsal gelgitlerine tanıklık etmektedir.

Bu bağlamda Tanyeli, yalnızca figürü yeniden tanımlayan değil, rengi de içsel bir ifade aracına dönüştüren güçlü bir çağdaş sanatçıdır. Çalışmada incelenen eserlerin tümü, sanatçının duygusal yoğunluk, psikolojik kırılma ve toplumsal bağlamdaki yabancılaşma temalarını renk üzerinden nasıl kurduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

Akkaya, T. (2021). *Akademik ve Disiplinlerarası Yeni Sanat Eleştirisi Kuramı*. Ayrıntı Yayınları.
Albers, J. (1963). *Interaction of Color*. Yale University Press.
Altıntaş, N. (2001). "Yavuz Tanyeli Resmine Genel Bir Bakış." *Sanat Dünyamız*, 80, 34–39.
Antmen, A. (2019). *20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar*. Sel Yayıncılık.
Arık, N. İ. (1998). *Sanatın Gizil Dili: Biçim, Renk ve Anlam*. Metis Yayınları.

ARTAM (2024), *Yavuz Tanyeli'nin 'siyah' resimleri*, Sergi Kataloğu
Bachelard, G. (2020). *Mekânın Poetikası*. İthaki Yayınları.
Berger, J. (2016). *Görme Biçimleri*. Metis Yayınları.
Boyatzis, C. & Varghese, R. (1994). Children's emotional associations with colors. *Journal of Genetic Psychology*, 155, 77–85.
Erzen, J. N. (2004). Renklerin dili ve anlamı. *Boyut Sanat Dergisi*, 18, 22–29.
Freud, S. (2009). *Sanat ve Sanatçının Psikolojisi*. Metis Yayınları.
Gage, J. (1993). *Color and Culture*. University of California Press.
Goethe, J. W. (1970). *Zur Farbenlehre*. Reclam.
Goldstein, K. (1942). Influence of colors on the organism. *American Journal of Occupational Therapy*.
İstanbul Modern. (2025). "Yavuz Tanyeli Sanatçı Biyografisi."
Itten, J. (2003). *Renk Öğeleri*. Wiley.
Kandinsky, W. (2001). *Sanatta Ruhsallık Üzerine*. Kırmızı Yayınları.
Kaya, N. & Epps, H. (2004). Relationship between color and emotion. *College Student Journal*, 38(3).
Kozanoğlu, C. (2005). *Türk Resim Sanatı ve Çağdaş Eğilimler*. Pan Yayıncılık.
Riley, C. (1995). *Color Codes: Modern Theories of Color*. University Press of New England.
Tanyeli, Y. (2002). *Resimler*. Ada Sanat Galerisi Yayınları.
Tanyeli, Y. (2003). "Sanat ve Ruhsal İfade." *Milliyet Sanat*, Mart.
Turani, A. (1964). *Resim Üzerine*. Toplum Yayınevi.
Türkiye İş Bankası Sanat Galerisi. (2005). *Yavuz Tanyeli Sergi Kataloğu*.
Valdez, P. & Mehrabian, A. (1994). Effects of color on emotions. *Journal of Experimental Psychology*, 123(4).

RESİMLE KURULAN YURT: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ MODERNLEŞME SÜRECİNDE KÜLTÜR POLİTİKALARI VE ANADOLU TEMSİLLERİ (1930-1945)

Dr. Orhan MERT

orhmert@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1608-7900

ÖZET

Bu çalışma, 1930–1945 yılları arasında Türkiye'de resim sanatının, Cumhuriyet'in modernleşme ideolojisiyle nasıl iç içe geçtiğini ve "yurt" kavramının görsel temsilinde nasıl bir rol oynadığı incelemektedir. Cumhuriyet'in erken döneminde sanat, estetik bir araç olmasından ziyade ; toplumsal dönüşüm, kimlik inşası ve ulusal belleğin kurucu ögesi olarak görülmüştür. Bu bağlamda resim, bir milletin kimlik inşası sürecinde, coğrafya ile kimlik arasındaki bağın görünür düzeyde sağlandığı bir temsil alanına dönüşmüştür. Özellikle Yurt Gezileri (1938–1943) süreci ele alındığında, sanatın yurt üzerindeki modernleşme politikalarına nasıl entegre edildiği konusu göze çarpar. Bu geziler kapsamında Anadolu'nun farklı bölgelerine gönderilen sanatçılar, yerel doğa, insan ve mekân temalarını modern ve oldukça pastoral bir estetik anlayışla yeniden üretmişlerdir. Ortaya çıkan resimler, yalnızca gözleme dayalı belge niteliği taşımasının ötesinde bir ulusun kültür haritasını çıkaran temsiller olarak değerlendirilir. Sanatçılar, Batı'nın biçimsel etkilerini yerel coğrafya ve halk imgeleriyle sentezleyerek, "modern Türk kimliği"nin görsel dilini yaratmışlardır. Bu noktada sanatçı gözlemlerini kendi estetik anlayışı ekseninde raporlar ve görevli olduğu coğrafyanın kültürü hakkında taşıyıcı bir görev üstlenir. Pierre Nora'nın *Hafıza Mekanları* kavramından hareketle, bu temsiller erken Cumhuriyet'in "görsel hafıza mekânları" olarak kendini göstermektedir. Oluşturulan temsiller yurt içindeki kamusal alanlarda, sergilerde ve etkinliklerde izleyiciyle bir araya gelmiştir. Üretimler kamusal bir eğitim aracı olarak çeşitli mekanlarda sergilenmiştir. Ankara Resim-Heykel Müzesi'nin kuruluşu ve Halkevleri sergileri, sanatı toplum inşasına yönelik kamusal birer eğitim aracı olarak değerlendirir. Dolayısıyla "resimle kurulan yurt", tarihsel bir projeden öte, sanatın ulus kimliği üzerindeki misyonuna ayna tutan bir temadır.

Anahtar Kelimeler: Türk resmi (1930–1945), Kollektif Hafıza, Sanat politikaları, Ulus kimliği

THE HOMELAND CONSTRUCTED THROUGH PAINTING: CULTURAL POLICIES AND REPRESENTATIONS OF ANATOLIA IN THE EARLY REPUBLICAN MODERNIZATION PROCESS (1930–1945)

ABSTRACT

This study examines how painting in Turkey between 1930 and 1945 became intertwined with the modernization ideology of the Republic and what role it played in the visual representation of the concept of "yurt" (homeland). In this period, art was regarded not merely as an aesthetic pursuit but as a foundational component of social transformation, identity construction, and national memory. Within this framework, painting emerged as a representational field in which the connection between geography and identity was rendered visible in the making of a modern nation. The Yurt Gezileri (1938–1943) constitute a key moment in understanding how art was integrated into modernization policies across the national landscape. Artists sent to various regions of Anatolia during these tours reinterpreted themes of local nature, people, and place through a modern yet distinctly pastoral aesthetic. The resulting works go beyond observational documentation, functioning as visual representations that chart the cultural map of a nation. By synthesizing Western formal influences with local geography and imagery of the people, artists helped construct the visual language of a "modern Turkish identity." In doing so, they reported their observations through their own aesthetic frameworks while simultaneously acting as cultural mediators of the regions to which they were assigned. Drawing on Pierre Nora's concept of *Sites of Memory*, these representations can be understood as the "visual memory sites" of the early Republic. These visual productions were presented to the public through exhibitions, events, and various state-supported cultural spaces. The establishment of the Ankara Museum of Painting and Sculpture, along with exhibitions organized by the People's Houses (Halkevleri), positioned art as a form of public education aimed at shaping society. This trajectory continued in transformed ways in the post-1950 art scene and has persisted into contemporary art, where it serves as both a nostalgic and a critical point of reference. Thus, the "homeland constructed through painting" is more than a historical project; it is a theme that reflects the role of art in shaping national identity.

Keywords: Turkish Painting (1930–1945), Collective Memory, Art Policies, National İdentity

1.GİRİŞ

Osmanlıda sanat eksenli modernleşme hamleleri çoğunlukla Abdülmecit dönemi askeri alanda yapılan reformlardan ileri gelir. Askeri bir mühendislik okulu olan *Mühendishane-i Berri Hümayun* (1796) içerisinde Fransadan getirilen resim öğretmenleri tarafından verilen dersler Osmanlı minyatür sanatının kısıtlı perspektif ve ışık-gölge kullanımı ile ilgili alışkanlıkları geliştirmiştir. Bu mühendislik okulundan mezun olan öğrenciler *Asker Ressamlar* olarak bilinen grubu temsil eder. Mezunlar ileri sanat eğitimleri için gittikleri Fransa'dan döndüklerinde mühendislik ve tıbbiye gibi okullarda modern anlamda resim eğitimini karşılamaya yönelik atılımlar gerçekleştirmişlerdir. Fransız Barbizon Okulu ve Paris Güzel Sanatlar Akademisi'nde izlenimci peyzaj resmi üzerine eğitim alan Harbiyeli ve Tıbbiyeliler geç osmanlı dönemi resim sanatında önemli derecede etki etmişlerdir. Şeker Ahmet Paşa ve Süleyman Seyyid gibi önemli sanatçılar bu ekolü benimseyerek Osmanlı'nın batılı anlamdaki peyzaj resmi ihtiyacını gidermek üzere eğitimler vermişlerdir. İstanbul'da faaliyet gösteren Şeker Ahmet Paşa'nın askeri ve idadi mekanların dışındaki sergileri, sanatın özerkliği konusunda bir kamuoyu oluşturma amacına hizmet etmektedir. Bu girişimlerin sonucunda yaratılan ortam, bağımsız bir eğitim kurumu olan *Sanayi-i Nefise'*nin (1883) kuruluşuna zemin hazırlamıştır. Sanat ortamının saray başta olmak üzere belli kamu kuruluşlarından sıyrılıp halka görünür kılmak amacıyla yapılan atılımları, İleride *Türk Ressamlar Cemiyeti* olarak anılacak olan *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti* takip etmektedir. Cemiyetin kuruluşu Avrupa türü sanatçı topluluklarından hareketle modern Türk resim sanatının alanını sağlam bir zeminde inşa etmek ve Sanayi-i Nefise'nin faaliyetlerini güçlendirmek için kolektif bir oluşuma ihtiyaç duymasına bağlanır (Başkan,2014).

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk sanatı, ulus-devlet anlayışının hakim olduğu bu yeni yapı içinde kültürel bir kimlik inşasına hizmet eder. 1920-30 'lu yılları kapsayan bu dönem Modernleşme ekseninde aşamalı bir dönüşümü hedeflemektedir. 1923'te, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin kurulması ile başlayan kültür ve sanat faaliyetleri, 1937'de Dolmabahçe Sarayı'nın bir bölümünün Resim ve Heykel müzesi olarak düzenlenmesi ile devam eder. 1932 yılında Halkevlerinin açılması, 1940 yılında Köy Enstitüleri'nin kurulması ve 1938-1943 yılları arasında düzenlenen Yurt Gezileri milli sanat anlayışı devletin Anadolu halkına doğru hareketinin bir uzantısıdır. (Öndin,2003:127)

Cumhuriyet ideolojisi, Osmanlı'dan miras kalan kozmopolit ve çok merkezli yapıya karşı biricikliği ön planda olan, yekpare bir yurt fikrini ön plana çıkarmıştır (Öndin,2010:64). Bu "yurt", yalnızca politik sınırları belirli bir toprak parçası değil, aynı zamanda modern bir kimliğin mekânsal temsilidir. Bu bağlamda, 1930'lu yılların kültürel ortamında sanat, hem coğrafi bilincin hem de ulusal aidiyetin görselleştirildiği bir ideolojik araç hâline gelmiştir.

Bu dönemde resim, ülkenin "yeniden keşfedilmesi"nin aracı olarak görülür. Sanatçılara yüklenen misyon, yalnızca estetik bir üretim yapmak değil, yurdu resmetmek, onu tanımak ve tanıtmak, halkla yeni bir görsel bağ kurmaktır. 1938–1943 yılları arasında yürütülen *Yurt Gezileri* projesi, bu anlayışın somut bir sonucudur. Resim, heykel gibi plastik sanatları tanıtmak, sevdirmek ve öğretmek amacı ile devlet, ressamları yurdun dört bir yanına gönderme kararı almıştır. Her yıl 10 ressam, çeşitli illere dağılacak ve bu illerde halkın arasında dolaşarak

resimler yapacaktır. 1938 yılında Halkevlerindeki organizasyonlarda görev alan, edebiyatçı ve siyasetçi kimliğiyle bilinen Behçet Kemal Çağlar (1908-1969) gezilerin misyonunu şu şekilde dile getirir:

> *"Biz, Anadolu'ya yayılan ressamlardan yalnız manzara, yalnız desen, yalnız kostüm değil; artık insan ve ruh istiyoruz. Tablolarında bize Türk denen insanı ve Türkiye denince yurdun bütün hususiyetle kokusunu ve havasını getirsinler"* (Öndin,2010:111)

Atatürk'ün ölümü ardından kültürel faaliyetler alanında yeni düzenlemeler getirilmiştir. Yurt gezilerinin başlangıcını ateşleyen dönemin hükümeti tarafından alınan bu kararlar Türk kültürü ve Halkevleri ilişkisi üzerinden ressamlarımızın Edirne, Bursa, Konya, Antalya, İzmir Gaziantep, Malatya, Trabzon, Rize ve Erzurum topografyalarına yayılımı hedeflenmiştir. Gazi Eğitim Enstitüsünün kurucu eğitmenlerinden Malik Aksel'in aktarımıyla projenin süreci ve pratikleri hakkında bizi bilgilendirir :

> *"Askere giden acemi erler gibi resim çantalarını sırtlayıp Malatya'dan Edirne'ye yurda dağıldılar... Ressamların gittikleri yörelerde daha çok açık havada çalıştıkları, kasaba ve köylere de gittikleri, bazı ressamların anılarından gittikleri yörelere ilişkin izlenimlerden ve yaptıkları resimlerden anlaşılıyordu"* (Erbay,Erbay,2006:86).

Ressamlar bu proje ile devlet eliyle maddi olarak desteklenmiş ve Gezi dönüşleri yapılan üretimler Ankara Halkevi'nde sergi ile taçlandırılarak devlet tarafından satın alınmıştır. Sanatçıların büyük bölümü, Türkiye'de plastik sanatları görünür kılma arzusunu geçmişten devralan bir kimlik oluşturma sürecinin devamı niteliğindeki *Müstakiller* ve *D Grubu* üyelerinden oluşmaktadır.

Cumhuriyet öncesi eserlerin sadece istanbul ekseninde işlediği konular İnklap Sergileri ve Yurt Gezileri ile birlikte sınırlarını genişleterek Anadolu'nun dağıyla, yoluyla, koylüsuyle, her yönuyle tasvir ediliyor ve bu resimlerle o güne kadar olan içerik boşluğunu dolduruluyordu. Bu nedenle Yurt Gezileri, Türkiye sanat tarihinde bir dönüm noktası olarak taşrayı merkezileştirir ve "Anadolu", ulusal belleğin görsel sahnesine dönüşür. Bu noktada resim, yalnızca bir belge değil, aynı zamanda modernleşme sürecinin ideolojik bir aynası olarak işlev görür. Bu dönemlerde devletle sıkı bir temas halinde olan Türk Resim sanatı, ideolojik düzlemde yönlendirilerek "yurt"un halk tarafından tahayyül edilişine de önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Yurt Gezileri'nde üretilen eserlerin büyük bölümü, doğa ile insanı, yerellik ile modernliği bir arada sunma çabası taşır. Bozkırın yalınlığı, köy yaşamının emeğe dayalı sahneleri, taşra kentlerinin gündelik hayatı, hepsi Cumhuriyet'in yeni ulus tahayyülünü destekleyen simgesel mekânlara dönüşür. Avrupadan edindikleri plastik üsluplarla sanatçılar hem gözlemci hem tanık hem de modernleşmenin kültürel taşıyıcısı konumunda eserlerini üretir. Bu nedenle Yurt Gezileri, Türkiye sanat tarihinde bir dönüm noktası oluşturur: resmin konusu ilk kez İstanbul dışına taşınır, taşra merkezileşir ve Anadolu, ulusal belleğin temel görsel sahnesine dönüşür. Modernleşme ekseninde hareket eden Yurt Gezileri, sanatçılara kazandırdığı yeni bakış biçimlerini, Anadolu coğrafyasının temsilini ve bu temsillerin ideolojik işlevlerini gözler önüne serer. Cumhuriyet ile birlikte yeni bir yurt bilinci ve toplum kimliği üzerinden farkındalık

yaratma çabaları burada yalnızca topografik değil; kültürel, tarihsel ve simgesel bir inşa süreciyle ilişkilidir. Bu yaklaşım, sanat tarihini sadece biçimsel bir üretim alanı olarak değil, aynı zamanda ulusal belleğin üretildiği kültürel bir söylem alanı olarak okumayı mümkün kılar.

2. KURAMSAL AÇIDAN CUMHURİYET'İN GÖRSEL KİMLİK İNŞASI

Cumhuriyet'in erken döneminde modernleşme, yalnızca siyasal bir dönüşüm değil, aynı zamanda kültürel, mekânsal ve estetik bir yeniden yapılanma süreci olarak ele alınabilir. Yeni kurulan ulus-devlet, toplumu geleneksel aidiyetlerden uzaklaştırarak modern, seküler ve ilerlemeci bir kimlik etrafında yeniden biçimlendirmeyi hedeflemiştir. Bu süreçte sanat, ideolojik ve kültürel dönüşümün hem bir aracı hem de görünür yüzü hâline gelmiştir. Yeni Türkiye'nin ulusal kimliğinin temsili bakımından sanat, yalnızca estetik bir üretim alanı değil, aynı zamanda yeni bir toplumsal hafızanın inşa edildiği simgesel bir alan olarak işlev görmüştür.

Bu bağlamda Maurice Halbwachs'ın *kolektif hafıza* kavramı, modernleşme sürecinde sanatın üstlendiği bu temsil işlevini anlamak için önemli bir kuramsal çerçeve sunar. Halbwachs'a göre hafıza bireysel olduğu kadar toplumsal bir olgudur; geçmişin hatırlanma biçimleri bireylerin içinde yer aldığı sosyal gruplar tarafından belirlenir (Halbwaschs,1992). İnsanlar geçmişi, ait oldukları topluluğun sembolik sistemleri, dilsel kodları ve mekânsal çerçeveleri aracılığıyla hatırlar. Bu nedenle bellek, toplumsal değerler ve ideolojik yönelimler doğrultusunda yeniden inşa edilen bir süreçtir. Bu çerçeveler, geçmişin yeniden kuruluşunun grup kimliğiyle olan ilişkisini açıklar:

> *"Her topluluk, kendi varlığını sürdürebilmek için geçmişini seçici biçimde hatırlar, unutur ya da dönüştürür. Yazılı bir tarihin yanında, zaman boyunca sürüp giden ve yenilenen, sadece görünüşte yok olmuş bu çok sayıda eski olaylar bütününü yeniden bulmanın mümkün olduğu yaşayan bir tarih mevcuttur"* (Halbwaschs,1992:61).

Bu bağlamda *kolektif hafıza*; durağanlıktan uzak bir şekilde toplumun ihtiyaçları doğrultusunda yeniden şekillenen bir olgudur. Bu durumda bahsedilen rekonstrüksiyon kitle iletişim araçları ile sağlanan anlatılar ve göstergeler ile pekiştirilir. Bu anlatılar içerisinde sanat temsilleri, simgesel bir yapı olarak ortaya çıkmaktadır. Güzel sanatlar alanında Cumhuriyet'in sanatçıları amacına uygun bir şekilde yeni Türkiye'nin ulus kimliğini inşa eder ve bunu Anadolu coğrafyası ekseninde organize eder. Atatürk 1919 yılında Anadolu'nun kültür inşası bakımından yeri ve önemini vurgular: "Neden Anadolu'ya gelip uğraşmazlar? Memleketi gezmeli, milleti tanımalı, eksiği nedir görüp göstermeli. Milleti sevmek böyle olur." (Erbay,Erbay,2006:84) Yurt Gezileri üzerine oluşturulan politikaların ekseni de daima bu doğrultuda olmuştur. İstanbul'un periferisindeki taşra bölgelerin o güne kadar geri planda kalması kültürel yoğunluğun homojen bir şekilde yayılımında Anadolu'yu başrole taşır.

Cumhuriyetle beraber ulus kavramının eski kozmopolit ümmet toplum anlayışını tasfiye etmesi sonucu kültürel etmenlere dayalı olumlu bir değişim söz konusu olur. (Berk,Özsezgin,1983:9) Anadolu dönemin sanatçıları tarafından Osmanlı dönemi temsillerinde pek gün yüzüne çıkmamış egzotik ve kapalı kimliğinden sıyrılarak ulusal kimliğin simgesi halinde temsil edilir. Temsiller köylüler, tarlalar, şehir meydanları gibi konuları ele alarak Cumhuriyetin hafızalardaki görsel repertuarına Anadolu'yu merkeze yerleştirir. Cumhuriyet'in erken dönem politikaları da tam olarak bu yeniden inşa süreci içinde değerlendirilebilir. Yeni rejim, Osmanlı geçmişiyle arasına mesafe koyarken, ulusun kökenini Anadolu coğrafyasına ve halkına dayandıran yeni bir tarih anlatısı üretmiştir. Bu tarihsel yeniden kurma, yalnızca metinler ve söylemler aracılığıyla değil, görsel temsiller yoluyla da gerçekleştirilmiştir. İşte bu noktada 1938 tarihli Yurt Gezileri, Cumhuriyet'in kolektif belleğini sanatsal düzlemde şekillendiren önemli bir girişim olarak öne çıkar.

Yurt Gezileri'nin en belirgin yönlerinden biri, Türkiye coğrafyasının ilk kez sistematik biçimde sanatçılar tarafından belgelenmesi ve estetik bir dile dönüştürülmesidir. Bu süreçte coğrafya, yalnızca betimlenen bir mekân değil, modernleşmenin sahnesi olarak konumlanır. Cumhuriyet ideolojisinin hedefi, sanayi, üretim ve çalışkan halk imgeleriyle çevrili "modern yurt" tasavvurunu yerleştirmektir. Refik Epikman'ın 1938 tarihinde Ar Dergisinde çıkan yazısında Atatürk Cumhuriyeti'nden şöyle bahsedilir:

> *"Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte sosyal hayattaki değişimlerin yanı sıra güzel sanatlar alanında da değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimin oluşumu inkılapçı Cumhuriyet hükümeti ve onu idare edenlerin güzel sanatların, bir milletin sosyal hayatında oynadığı rolü çok iyi bilmesinden kaynaklanmıştır"* (Keskin,2012:60).

Yurt Gezileri kapsamında, dönemin ressamları Anadolu'nun farklı kentlerine gönderilmiş; sanatçılardan yerel yaşamı, üretim alanlarını, kent manzaralarını ve yeni insan tipini gözlemleyip resmetmeleri istenmiştir. Cumhuriyet'in modernleşme ideali, bu imgeler aracılığıyla hem mekânsal hem de duygusal düzeyde temsile kavuşmuştur. Ressamlar, Anadolu'yu "ulusun mekânı" olarak yeniden kurarken, geçmiş ile gelecek arasındaki ideolojik sürekliliği sanatın diliyle sağlamışlardır. Bir diğer yandan Kentli sanatçıların büyük kent ortamlarında sanatlarını destekleyen finansal ve kültürel ortamlardan mahrum olmaları durumu, devletin ülke ölçeğindeki kültürel atılım planları ile sahiplenilerek hem yeni Türkiye'nin hem de sanatçının faydalanabileceği ortak bir zemin hazırlığını doğurur. Bu ihtiyaca cevaben Yurt Gezileri, toplum-sanatçı ayrımının çizgilerini ortadan kaldıran önemli bir projedir. (Tansuğ, 2012: 215)

Arnold Hauser'in sanatın biricikliği ve bunun tezatı olan, toplumsallığının iki bakış açısı yarattığını vurgular. Bu bakış açıları Yurt Gezileri'ni açıklayan verimli bir çerçeve sunar. İlk olarak estetik açıdan bakıldığında geziler sırasında üretilen resimler, sanatçının kendi içsel üslubuna ve modernist biçim anlayışına dayanan özerk bir sanat dünyası kurar. Işık, renk, kompozisyon ve Empresyonizmden devralınan estetik dil, Anadolu'yu yalnızca belgelemekten çok, sanatçının kendi modern görme biçimiyle yeniden kurar. Bu yönüyle Yurt Gezileri, Cumhuriyet dönemi Türk resminin estetik bütünlüğünün ve modern üslupsal dönüşümünün

önemli bir aşamasıdır. Ancak Hauser'e göre hiçbir sanat yapıtı yalnızca estetik bir dünya değildir; tarihsel ve toplumsal koşullarla belirlenir (Hauser,2006: 207-208). Yurt Gezileri tam da bu nedenselliğin örneğidir: devlet, ulus-inşa sürecinin imgelerini üretmek üzere sanatçıyı görevlendirir; "yurt", "köylü" ve "Anadolu coğrafyası" modern ulusun görsel temelleri olarak temsil edilir. Böylece temsiller hem özerk bir modern sanat üslubu taşır hem de Cumhuriyet ideolojisinin ihtiyaçlarıyla biçimlenmiş toplumsal ifadeler hâline gelir.

Bu temsillerde dikkat çekici olan, coğrafyanın bir "görsel kimlik" unsuru olarak yeniden anlamlandırılmasıdır. Manzara, artık bir doğa betimlemesi değil; ulusun kendini görme biçimidir. Dolayısıyla sanat burada sembolik, simgesel niteliği itibariyle bir araçtır. Bu noktada Pierre Nora'nın *hafıza mekânları* kavramı yararlı bir açıklama sunar. Nora bu kavramı tarihyazımsal olarak mekanların toplum hafızası üzerinde başat etkileri olduğunu, hafıza coğrafyasını tekrar şekillendirdiğini ileri sürerek, hafızanın tarihsel ve coğrafi anlamda iç içe geçmiş bir bütün olduğuna dikkat çeker (Nora,2006:10-13). Burada tarih ve coğrafya bir toplumun benliğini oluşturan temel etmenler olarak ele alınır. Yurt Gezileri'nde üretilen resimler, yalnızca mekânları belgelememiş, aynı zamanda onları hafızalara kazıyan simgesel alanlar yaratmıştır. Pierre Nora mekan-hafıza ilişkisine simgesel etkenleri de dahil ederek "İnsanların iradesiyle ya da zamanın işleyişiyle herhangi bir topluluğun ortak hafıza malına ait simgesel öğe haline getirdiği maddi ya da fikri düzendeki her anlamlı birim"(Nora,2006:172) açıklamasıyla hafıza mekanları mefhumunu bir tanıma kavuşturur.

Dolayısıyla Yurt Gezileri, sanatın ideolojik bir araç olarak kullanılmasının ötesinde, Cumhuriyet'in kendi hafızasında kurguladığı bir kültürel pratik olarak okunabilir. Geçmiş, Cumhuriyet değerleri doğrultusunda biçimlendirilir. Cumhuriyet'in modernleşme projesi de bu anlamda, geçmişi seçici biçimde yeniden tanımlayan bir kolektif hafıza politikasıdır. Bu politik hafıza, sanatsal temsil aracılığıyla kamusal alanda görünür hâle gelmiş, toplumun yeni kimliğini içselleştirmesine katkıda bulunmuştur.

Hafıza ve modernleşme kavramları birlikte ele alındığında, Yurt Gezileri'nin erken Cumhuriyet'in görsel kimliğini kuran temel uygulamalardan biri olduğu söylenebilir. Bu gezilerde üretilen resimler, yalnızca sanat tarihi açısından değil, ulusal kimliğin nasıl hatırlandığına ve temsil edildiğine dair ulusun kendini hatırlama biçimi olarak okumayı mümkün kılar. Anadolu temsilleri, Türkiye'de modern sanatın toplumsal işlevini yeniden tanımlar. Anadolu'nun imgesi, yalnızca estetik bir deneyimin değil, aynı zamanda kolektif belleğin ve ideolojik aidiyetin üretildiği bir alana dönüşür.

Ulusun hafızasını mekân üzerinden inşa etmeye yönelik bu kültürel proje, resimlerde kullanılan üslubu da doğrudan etkilemiştir. Pek çok sanatçı, Anadolu'yu hem gözleme dayalı bir gerçeklikle aktarmak hem de modernlik iddiasını görünür kılmak adına izlenimcilikten beslenen açık fırça vuruşları, ışık duyarlılığı ve pastoral atmosferler üretmiştir. Böylece estetik dil, yalnızca bireysel bir tercih değil, dönemin modernleşme söylemini mekân üzerinden kuran ideolojik bir aracın parçası hâline gelmiştir. Bu noktada, sanatçıların ürettikleri eserlerin hem üslup hem de temsil açısından nasıl bir anlam taşıdığını görmek adına, geziler sırasında ortaya çıkan seçili resimlerin incelenmesi önem kazanmaktadır.

2. ESTETİK AÇIDAN YURT GEZİLERİ ESERLERİ ÜZERİNE İNCELEMELER

Yurt Gezileri kapsamında ortaya çıkan eserler incelendiğinde, her sanatçının kendi üslubu ve algısal duyarlılığı doğrultusunda farklı bir coğrafya anlatısı geliştirdiği görülür. Bu anlatılar kimi zaman modernleşme vizyonunun, kimi zaman Anadolu doğasının süreklilik, dayanıklılık ve verimlilik gibi niteliklerinin görselleştirilmesine dayanır. Özellikle manzara ve figürlü kompozisyonlarda coğrafya hem somut bir gözlem alanı hem de Cumhuriyet'in geleceğe yönelik ideallerinin yansıtıldığı bir sahne olarak yorumlanabilinir.

Merkez ve taşra ilişkisinde kültürel bir köprü vazifesi gören bu projenin üretimleri *Halkevleri* aracılığıyla taşıyıcı bir işlev üstlenir. Sanatın alanını İstanbul dışında Anadolu coğrafyasına yayma girişimlerinden biri ise 1930 Gazi eğitim Enstitüsü Resim bölümü açılmasıdır. Malik Aksel burada eğitmenlik yapmış ve öğrencileri ile Ankara Halkevlerinde Anadolu insanının yaşayışı ve bu coğrafyanın izlerini tablolar ile seyirciye aktarmıştır. Bir inkılap sergisi olarak anılan 10. Yıl sergisi (1933) Ankara Halkevinde tertip edilmiştir (Tansuğ,2012:171). Üretilen eserler Halkevleri'nde görücüye çıkar ve topluma hizmet eder. Halkevinin bağlı olduğu şehrin yerel halkı o güne kadar alışık olmadıkları pentür örnekleriyle yüzyüze gelir. Anadolu temsili üretimler Cumhuriyetin kurucu ögelerinden olan taşra coğrafyasının ve insanının önemini hem bir belge olarak hem de kültürel bir taşıyıcı olarak hafızalara kazır.

Coğrafya üzerinden kültürel bir anlatı sunma durumu teknik ve içerik açısından doğrudan peyzaj resmine bağlıdır. Kültürel olarak Osmanlı-Fransa ilişkileri, Avrupa sanatında *İzlenimciliğin* hakim olduğu bir sahada gelişmiş ve üslup açısından Geç Osmanlı dönemi Türk Resmini etkilemiştir. 1914 kuşağında görülen bu belirgin üslup özellikle sanatçının bulunduğu doğa içindeki bizatihi gözlemine dayanmaktadır. Sanatçı o anda ele aldığı mekanı tüm doğallığı ile resmeder. Çallı Kuşağı (1914) olarak bilinen Sanayi-i Nefise mezunu sanatçıları Avrupa'da süren eğitim serüveninde batılı üslupları örnek alarak mezun oldukları kurumun akademisyenleri olmuşlardır. Batı'nın pentür üslubuyla dönen sanatçılar bu üsluba "uzaktan bağlı kalarak" (Berk,Gezer,1973:31) ileride yerel bir *izlenimci (Empresyonist)* anlayışın doğuşuna ön ayak olmuşlardır. Bu anlayış coğrafyanın resmedilmesi bakımından Cumhuriyet dönemi Yurt gezileri ve sonrasındaki sanat iklimine işlevsel olarak hizmet edecektir:

> *"Açık havanın berraklığını, güneş akislerini yansıtmak amaciyle Empresyonist ressamların kullandıkları temiz, karışımsız renkler, resim sanatının genel repertuarına girmiş oluyordu. Yeni Türk ressamlarının 1914'ten sonra seçtikleri yol bu repertuara bağlı olduğundan onlara Empresyonist demeyi olağan görüyoruz"* (Berk,Gezer,1973:32).

Geç Osmanlı dönemi Türk resim sanatında da görüldüğü üzere üretimlerin geneli İstanbul içinde meydana getirilmiştir. Yurt gezilerinin sanatçıları bu kapalı alandan çıkararak sanatsal içeriğin Anadolu zeminine kaydırılması misyonunu yüklenir. 1923-33 arası iki faal sanat topluluğu göze çarpar. Bunlar Müstakiller ve D grubu mensuplarıdır. İki grup da biçimsel ve teknik anlamda pentür sanatını Avrupada modası geçen empresyonist üslubun dışında arayışlar

ile temsil etmişlerdir. Fakat Devlet desteği ile ortaya çıkan yurt gezileri, sanatçıları "adeta laboratuvar deneyi yapar gibi" (Erbay,Erbay,2006:125) gerçekleştirdikleri kapalı atölye çalışmalarından çıkararak coğrafyayı yaşayan bir alanda resmetmeleri konusunda yönlendirmiştir. Bu durum sanatçıların empresyonist öğeleri pentüre yansıtma gereğini doğurmuştur. Sanat üslupları, devlet desteği ile yapılan kültür inşasına hizmet etmiştir Empresyonist pratikleri destekler nitelikte Türkiye coğrafyası ve insanını "anda ve mekânda" gözlemlenerek resmetme ilkesini desteklemektedir. Sanatçılar ışık kaynağı olarak Anadolu'nun güneşini rehber edinir. Epikman'ın söylemiyle Yurt Gezileri amacına uygun şekilde merkez-taşra arasındaki sınırı saydamlaştırarak "sanatçıları hayal çevresinden alıp, doğaya çeşitli hayat şartları içerisine ulaştırmıştır." (Keskin, 2012:147).

Zeki Kocamemi (1902-1959) *ve Ali Avni Çelebi* (1904-1993) Müstakil Ressamların vizyonunu Anadolu coğrafyası içinde özgün bir yolun olanaklarını araştırmak ve bu olanağın ancak Anadolu yaşamının içinden gözlemlenerek oluşturulabileceğini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda bu iki önemli sanatçının Fransa'dan edindikleri İzlenimci üslubun Anadolu coğrafyasının resmedilmesine dair en uygun yöntem olduğu açıktır (Tansuğ, 2012:172).

Zeki Kocamemi'nin *Rize'de Çay Ziraati* (Görsel 1.) adlı eseri, Cumhuriyet'in kültür inşası politikalarının temel bileşenlerinden biri olan Anadolu'nun görsel olarak yeniden keşfi sürecinin karakteristik bir ürünüdür. Yurt Gezileri kapsamında sanatçının Rize'de yaptığı bu kompozisyon, genç Cumhuriyet'in coğrafi çeşitliliği ulusal bütünlüğün kanıtı olarak sunma hedefiyle örtüşür. Çay tarımının henüz yeni geliştiği bir bölgede günlük üretim manzarasının resmedilmesi, Anadolu'nun geri kalmış değil; potansiyel taşıyan, çalışkan ve modernleşmeye açık bir mekân olarak temsil edilmesini sağlar. Böylece eser, devletin kültür politikasında öne çıkan "çalışan yurttaş", "ürün veren toprak" ve "birlikli ulusal coğrafya" kavramlarını görsel dile tercüme eder. Rize'nin özgün topoğrafyasını, eğimli bahçeleri ve ritmik bitki dokusunu resmin merkezine yerleştiren Kocamemi, mekânı yalnızca betimlemez; ulusal kimliğin yeni sembollerinden biri hâline getirir. Teknik açıdan ise eser, Kocamemi'nin Cézanne'dan beslenen bir yaklaşımla birlikte (Akkuş,2010:46), empresyonizme yakın bir duyarlılık taşıması bakımından dikkat çekicidir. Bu açıdan eser estetik anlamda kendine özgü bir çizgi oluşturmuştur. Yeşil tonlarının çeşitlenmesi, atmosferin yumuşak bir ışıkla kurgulanması, eseri katı bir yapı anlayışından çıkarıp empresyonist etkiye yaklaştırır. Bu yaklaşım, Cumhuriyet'in sanat eleştirisinde Batı'nın modern tekniklerini benimseyen, fakat Anadolu'nun özgün coğrafyasını konu edinen bir üslupla karşımıza çıkar. Kocamemi burada figürden çok doğanın ritmine odaklanır, renklerin ışıkla ilişkilenme biçimi empresyonizmin atmosfer duyarlılığını çağrıştırır. Böylece eser, hem Cumhuriyet'in kültürel modernleşme hedefini temsil eder hem de modern Türk resminde empresyonist etkilerin Anadolu gerçekliğiyle nasıl harmanlanabildiğini gösteren önemli bir örnek hâline gelir.

Mahmut Fehmi Cûda (1904-1987)' nın *Trabzon* (Görsel 2.) adlı eseriyle Trabzon'un mimari dokusunu ve Karadeniz'in yerleşim kimliğini resmederek, ulusun coğrafi çeşitliliğini ve yerel kent kültürlerini ulusal kimliğin içinde görünür kılar. Cuda'nın "Trabzon"unda öne çıkan ışık duyarlılığı, renk titreşimleri ve atmosfer vurgusu, eseri izlenimci estetikle doğrudan ilişkilendirir. Cuda, kenti tüm ayrıntılarıyla betimlemek yerine, Trabzon'un anlık hissini, ışığın

mekânla kurduğu geçici ilişkiyi ve kıyı şehirlerine özgü nemli, yumuşak atmosferi yakalamaya yönelir. Bu yaklaşım, izlenimciliğin temel özelliklerinden biri olan **"**gözlemsel anın duyusal yoğunluğunu resmetme**"** geleneğine yaslanır. "Yurdun her köşesi" vurgusu yapan politikaların bir ifadesi olarak, Cûda'nın Trabzon çalışması doğanın ve yapıların iç içe geçtiği bir ulusal panorama sunarak, modern Türkiye'nin çok katmanlı ama birleşik coğrafi vizyonuna katkı sağlar.

Hem Müstakiller hem de D grubuna dahil olan *Cemal Tollu* (1899-1968), yurt gezileri görevini Antalya coğrafyasında başarıyla gerçekleştirmiştir. Tollu 1938 yılındaki 1. gezi periyodunda Antalya'da tam 17 eser üretir (Giray, 2020:403). Cemal Tollu'nun *Antalya Akköprü Ziraat İstasyonunda Köylüler* (Görsel 3.) çalışması, Yurt Gezileri bağlamında doğrudan "kalkınma ve üretim" temalarını merkeze alır: resimde ziraat istasyonunun çevresi, köylülerin toplu görünümü ve çalışmaya ya da dinlenmeye ilişkin anlık duruşlar, Cumhuriyet'in yerel üretimi ulusal modernleşme projesinin somut imgeleri haline getirir. Tollu burada yalnızca bölgeyi betimlemez; devletin tarımsal yayılma ve eğitim çabalarının görsel tanıklığını sunar. Kompozisyon genellikle yatay bir düzen ve merkezî olmayan figür yerleşimi ile kuruludur; böylece mimari unsur ile insan topluluğu arasında karşılıklı bir ilişki ve hiyerarşi kurulur. Temanın didaktik yönü "çalışan, örgütlü köylü" imgesi eser boyunca hissedilir; bu, Yurt Gezileri'nin hedeflediği ulusal imgelemle doğrudan örtüşür. Eser üslup açısından Tollu'nun akademik eğitimiyle modernist eğilimleri arasında köprü kurar. Figürler yalın, biçimlendirici ve hacimsel; yüz ifadeleri ayrıntıya boğulmamış, kolektif bir durum anlatımı tercih edilmiştir. Kompozisyonda mimari ve topografik elemanlara verilen ağırlık, resmi daha yapısal ve organizasyonlu kılar; aynı zamanda fırça kullanımında hava ve ışık duyarlılığına açılan lekeci uygulamalar görülür. Renk paleti yerel toprak tonlarıyla desteklenmiş olup, ışık daha çok genel aydınlatma ve atmosfer hissi yaratmak için ölçülü kullanılır. Eleştirel açıdan bakıldığında, eser güçlü bir toplumsal ve ideolojik söylem taşır; bu söylem bazen bireysel anlatım ve psikolojik derinlikten taviz vererek didaktik bir temsile kayabilir, ancak aynı zamanda Tollu'nun modernist kompozisyon kurma ve figürü sosyal bir bağlam içinde düzenleme yeteneğini de gösterir.

Cumhuriyet ile sanatçıların konu itibariyle repertuvarını Anadolu folkloru oluşturur. Cumhuriyetin erken dönemlerinde açılan Halkevleri, bu folklorik üretimlerin halk ile buluşturulması, Anadolu'nun sanat ve kültürel değerleri üzerinden yapılan gözlemlere zemin hazırlar. "Cumhuriyet devrinde kent ve köy arasındaki tezatların artması oranında, kentli ressamlar, Cumhuriyet devletinin sanat ve kültür politikasının önemli bir yanını benimseyerek köy teması üzerine çok durmuşlardır" (Tansuğ,2012:174). Sanayii Nefise eğitiminin ardından Ankara'ya yerleşen *Turgut Zaim* (1906-1974), Anadolu köy motifleri ve folklorunu eserlerinde hem içerik hem de biçimsel anlamda kendine has bir yer edinmiştir. Sanatçı yurt gezileri görevini Kayseri'de tamamlamış ve sonrasında Anadolu kültür motiflerini eserlerinde çokça işlemiştir. Zaim'in *Erciyes* (Görsel 4.) yorumu, empresyonist tekniklerden yararlansa da tam anlamıyla empresyonist değildir; daha çok Anadolu ışığını ve folklorik atmosferi öne çıkaran ulusal bir sentez kurar. Fırça darbeleri genel olarak sade, yüzeysel ve kontrollüdür; renk paleti ise toprak tonları, kireçli beyazlar ve mavi-mor dağ gölgeleriyle karakterizedir. Bu kullanım, dağın heybetini ve çevresinin kuru fakat derinlikli ışığını hissettiren yarı-empresyonist bir

atmosfer yaratır. Eser, hem Yurt Gezileri'nin ruhu olan "yerel kültürün görünür kılınması" hem de erken Cumhuriyet'in Anadolu merkezli ulus inşa söylemi açısından belirleyici bir örnek niteliğindedir.

Hikmet Onat (1882–1977), resim eğitimine Bahriye Mektebi'nde başladığı yıllarda yönelmiş ve yeteneğinin fark edilmesi üzerine Sanayi-i Nefise Mektebi'ne kabul edilmiştir. Burada dönemin akademik anlayışı doğrultusunda temel resim eğitimi almış, sonrasında devlet bursuyla gönderildiği Paris'te École des Beaux-Arts'ta Humbert atölyesinde çalışarak hem klasik Avrupa akademizmini hem de izlenimci eğilimleri yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Paris yılları, Onat'ın özellikle ışık, renk ve atmosfer sorunlarıyla ilgilendiği, açık hava resmine yöneldiği bir dönem olmuştur. Türkiye'ye dönüşünde 1914 Kuşağı'nın bir üyesi olarak modern Türk resminin gelişiminde önemli rol üstlenmiş, Sanayi-i Nefise'de uzun yıllar hocalık yaparak pek çok sanatçı yetiştirmiştir. Onat 1938 yılı Yurt gezilerinin ilk ayağında Bursa'da yer alır. *Irganda Köprüsü* (Görsel 5.) adlı eseri, sanatçının izlenimci duyarlılığının Bursa'nın tarihsel dokusuyla birleştiği örneklerden biridir. Kompozisyonda köprünün kütlesi, suyun ışığı yansıtan geçirgenliği ve Uludağ'ın dingin silueti aracılığıyla mekânsal atmosfer ön plana çıkarılır; köprünün taş dokusu ayrıntıcı bir üslupla değil, kısa ve titreşimli fırça darbeleriyle kütlesel bir bütünlük içinde verilir. Renk paletindeki açık tonlar, suyun ve gökyüzünün titreşen ışığıyla birleşerek esere yumuşak bir pastoral karakter kazandırır. Onat, tarihi bir yapıyı belgesel bir kesinlikle değil, "yer"in kültürel belleğini yansıtan bir duyarlılıkla yorumlar; bu yönüyle Irganda Köprüsü, Bursa coğrafyasını topografik düzeyin ötesinde taşıyarak bir mekân-hafıza ilişkisi kurmaktadır.

Ele alınan eserler Yurt Gezileri'nin yalnızca birer resim üretim faaliyeti olmadığını, aynı zamanda coğrafya temsillerinin kültürel bir temsil pratiği sunduğunu gösterir. Sanatçıların özgün üslup ve bakışlarıyla meydana gelen bu görsel kayıtlar dönemin toplumsal yapısına ışık tutar. Projenin başlangıcına kadar olan dönemdeki Anadolu imajı, saklı bir panorama olmaktan çıkarak görünür imgelere dönüşür. Mekân temsilleri bu bağlamda Anadolu insanın yaşantısına ait görsel izler barındırır. Eserler arasındaki benzeşmeler ve ayrışmalar, sanatçıların Avrupa menşeili tahsil dönemlerinden itibaren süregelen üslup arayışlarının önemli örneklerini yansıtır. Devletin Yurt Gezileri bu yönde sanatçılara kendilerini bulma fırsatı vermiş, hem üslup hem de içerik bakımından bir öze dönüş projesi olarak kılavuzluk etmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın sürdüğü yıllarda Türkiye, giderek dışa daha kapalı bir hâle gelse de Yurt Gezileri bir süre daha devam ettirilmiştir. Ancak savaşın ekonomik ve sosyal yıkımı ülkeyi derinden etkiledikçe, bu projeye ayrılan kaynaklar da hızla tükenmiştir. Devlet, artan ekonomik yük ve değişmeye başlayan siyasi atmosfer nedeniyle Yurt Gezileri'ni finanse edemez hâle gelmiş; 1945'te çok partili hayata geçişle birlikte geziler tamamen sonlandırılmıştır. Ne var ki sonraki yıllarda, bu geziler kapsamında üretilen yapıtların korunması ve arşivlenmesine yönelik sistemli bir çalışma yürütülmemiştir. Bu nedenle günümüzde söz konusu eserlerin önemli bir kısmının nerede olduğu bilinmemekte (Keskin,2012:73); erken Cumhuriyet sanatının bu değerli mirası sanat tarihinin en büyük kayıplarından biri olarak varlığını sürdürmektedir.

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Erken dönem Cumhuriyet resminin gelişimi büyük ölçüde devlet–sanatçı iş birliğine dayanan kurumsal bir yapı içinde şekillenmiştir. Halkevleri'nin sergileri, Devlet Resim ve Heykel Sergileri, hatta Ankara Resim ve Heykel Müzesi'nin kuruluş süreci düşünüldüğünde, sanatçıların üretim koşullarının devlet tarafından finanse edilmesi, savaşlardan yıpranmış bir toplumda kültürel hayatın yeniden canlandırılması için hayati bir destek sağlamıştır. Örneğin, 1914 Kuşağı'nın (Çallı Kuşağı) üyelerinin devlet bursuyla Avrupa'ya gönderilerek eğitim almaları ve yurda döndüklerinde akademi kadrolarını oluşturmaları, ulusun sanat dilinin belirli bir estetik bütünlük içinde ilerlemesine katkı sağlamıştır. Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin modernleşme çabaları da bu sürekliliğin erken adımlarını oluşturmuş; Cumhuriyet döneminde kurumsal destekle bu miras daha görünür ve işlevsel bir yapıya bürünmüştür.

Bu sürekliliğin en belirgin halkalarından biri olan Yurt Gezileri ise, coğrafya temelli görsel temsil aracılığıyla ulusal kimliğin inşasında yeni bir farkındalık yaratmıştır. Sanatçıların Anadolu'nun farklı bölgelerine gönderilmesi, yalnızca kültürel çeşitliliği belgelemekle kalmamış, mekanın ulusal hafıza içerisindeki işlevini de güçlendirmiştir. Bu dönemde Halkevleri'nin Anadolu'da yürüttüğü kültürel seferberlikler, okuma yazma oranının düşük olduğu geniş bir coğrafyada modern yurttaşlık bilincini desteklerken, sanat aracılığıyla ortak bir görsel hafıza inşa edilmesine de olanak tanımıştır. Böylece erken Cumhuriyet'in kültür politikaları, yalnızca sanatı destekleyen kurumsal yapılar değil, aynı zamanda ulusun kendini tanıma ve temsil etme biçimlerini dönüştüren kapsamlı bir modernleşme programı olarak ortaya çıkmıştır.

Erken Cumhuriyet döneminin kültürel politikaları içinde değerlendirildiğinde, Yurt Gezileri ulusun görsel hafızasını kurmayı amaçlayan kapsamlı bir temsil stratejisidir. Bu çalışma, geziler kapsamında üretilen peyzaj resimlerinin, Anadolu topraklarını ideolojik ve hafızaya dahil katmanlarda yeniden inşa ettiğini ortaya koymuştur. Sanatçıların Anadolu mekânını modern bir bakışla yorumlaması, hem ulus kimliğinin mekâna bağlanması hem de devletin modernleşme söyleminin görsel bir dile dönüşmesi açısından belirleyici olmuştur. Pierre Nora'nın hafıza mekânları yaklaşımı çerçevesinde bakıldığında, bu peyzajlar yalnızca doğayı resmeden görüntüler değil; kolektif belleğin taşıyıcısı, ulusun kendini tanımladığı simgesel alanlardır. Bu açıdan yurt gezileri eserlerinin bir çoğunun korunamaması ortaya çıkan kayıp, yalnızca fiziksel bir yok oluş değil, aynı zamanda kolektif hafızada açılan bir boşluk olarak da değerlendirilebilir. Bu resimler, erken Cumhuriyet'in mekân, kimlik ve modernleşme anlayışını görsel olarak kayıt altına alan benzersiz tanıklıklardı; dolayısıyla kaybolmaları, ulusun kendi geçmişini hatırlama biçiminde de bir kesinti yaratmıştır. Nora'nın perspektifinden bakıldığında hafızanın tutunacak mekânlar ve imgeler aracılığıyla sürdürülebilirliği burada kısmen kesintiye uğramıştır. Bu durum, hem sanat tarihsel hem de toplumsal açıdan değerlendirildiğinde, ulusun kendini nasıl gördüğüne ve anlatmak istediğine ilişkin önemli bir eksilmenin bugüne taşınmış hâlidir.

1945'e gelindiğinde bu görsel programın tamamlandığı değil, dönüşüme hazır hâle geldiği görülür. Bu bir son değil başlangıçtır. Yurt Gezileri'nin ürettiği imgeler, Türkiye'de sanatın kamusal rolünü güçlendirmiş, aynı zamanda sonraki kuşak sanatçılar için coğrafya, kimlik ve temsil arasındaki ilişkiyi tartışmaya açan bir zemin yaratmıştır. Savaş yıllarının getirdiği toplumsal değişimler ve 1950 sonrası modernist eğilimler, bu mirası soyut ve kübist üsluplar gibi farklı estetik yönelimlerle yeniden yorumlamış, böylece Türk resmi daha çoğulcu ve bireysel bir ifade alanına evrilmiştir. Sonuç olarak, Yurt Gezileri kapsamında üretilen eserler, hem erken Cumhuriyet sanatının ideolojik omurgasını görünür kılmış hem de Türkiye sanat tarihinde coğrafyaya dayalı temsilin sürekliliğini sağlayan temel bir hafıza kaynağı olarak varlığını sürdürmüştür.

Görsel 1. Zeki Kocamemi, *Rize'de Çay Ziraati*, T.Ü.Y.B. Kaynak: (Cumhuriyet Dönemi Ressamlarının (1923- 1950) Anadolu Kültürünü Tanımaya Yönelik Çalışmaları ve Türk Resmine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi,2010.s.116)

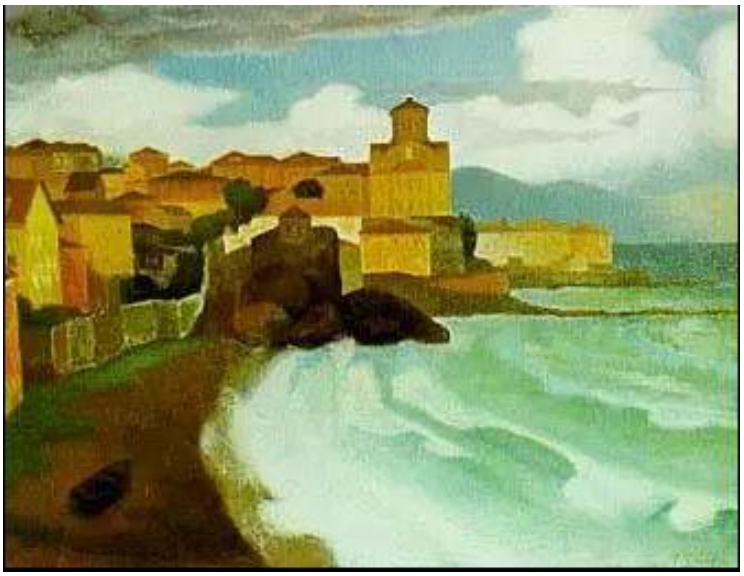

Görsel 2. Mahmut Fehmi Cuda, *Trabzon*, T.Ü.Y.B.,1938. Kaynak: (https://onikibucuk.com/2023/02/12/turk-ressamlar-anadoluda-1938-1943/#jp-carousel-430, Giriş: 23.11.2025, 22.07)

Görsel 3. Cemal Tollu**,** *Antalya Akköprü Ziraat İstasyonunda Köylüler*, Kontrplak üzerine Yağlı Boya, 1938. Kaynak: (Giray, K., *ARHM Başyapıtlar Kataloğu*, Cilt II, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara. 2020.s.400)

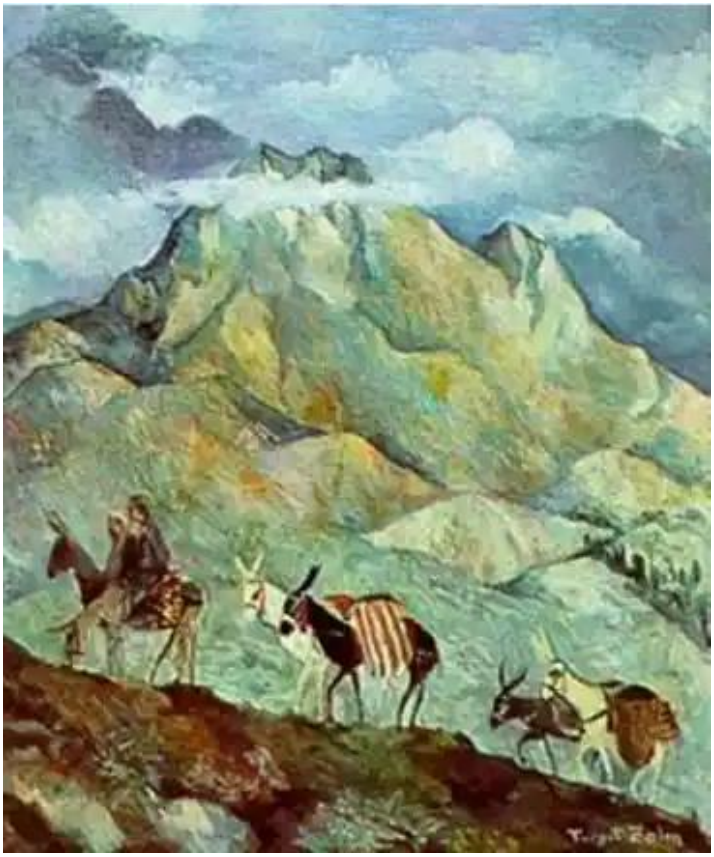

Görsel 4. Turgut Zaim, *Erciyes*, Guaj Boya, 1938. Kaynak: (https://www.kultursanattv.com.tr/yurdu-gezen-ressamlar Giriş: 23.11.2025, 22.49)

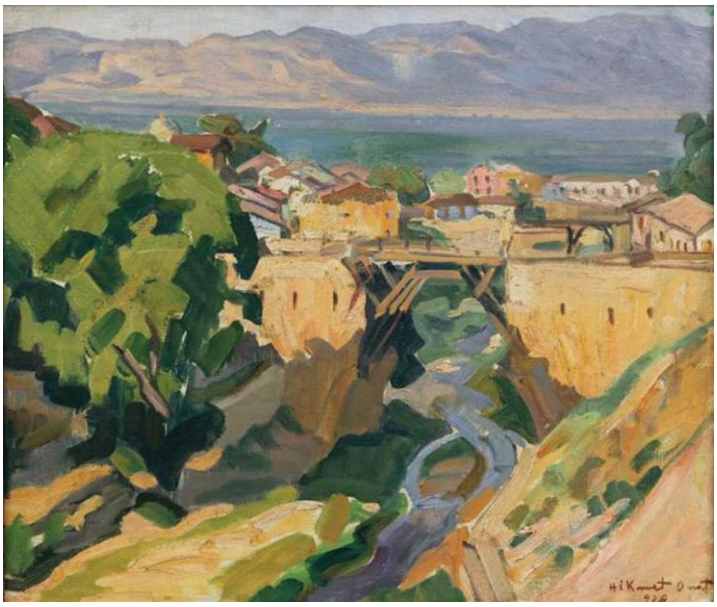

Görsel 5. Hikmet Onat, *Irganda Köprüsü*, T.Ü.Y.B.,1938. Kaynak: (https://www.kulturportali.gov.tr/portal/hikmet-onat, giriş: 23.11.2025, 22.55)

KAYNAKÇA

[1] Akkuş, Ş., *Zeki Kocamemi*. Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı Batı Sanatı ve Çağdaş Sanat Programı, İstanbul, 2010.

[2] Başkan, S., *Başlangıcından Cumhuriyet Dönemine Kadar Türklerde Resim*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.

[3] Berk, N., Özsezgin, K., *Cumhuriyet Dönemi Türk Resmi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım, Ankara, 1983.

[4] Berk. N., Gezer H., *50 Yılın Türk Resim ve Heykeli*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1973.

[5] Erbay, F,. Erbay, M., *Cumhuriyet Dönemi (1923-1938) Atatürk'ün Sanat Politikası*, Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, İstanbul, 2006.

[6] Giray, K., *Ankara Resim Heykel Müzesi Başyapıtlar Kataloğu*, Cilt II, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2020.

[7] Halbwacsh, M., *Kolektif Hafıza*. Çev: Banu Barış. Heretik Yayınları, Ankara, 2017.

[8] Hauser, A., *Sanatın Toplumsal Tarihi*, Cilt II, Çev: Yıldız Gölönü. Remzi Kitabevi, Ankara, 2006.

[9] Keskin C., *Yurdu Gezen Ressamlar,* SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 141-151, Aralık 2012.

[10] Keskin, C., *1940-1960 Yılları arasındaki Kültür Sanat Dergilerinde Resim Sanatı Eleştirileri*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2012.

[11] Nora, P., *Hafıza mekanları*. Çev: Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.

[12] Öndin, N., *Cumhuriyet'in Kültür Politikası ve Sanat 1923 – 1950*, İnsancıl Yayınları, İstanbul, 2003.

[13] Tansuğ, S., *Çağdaş Türk Sanatı*, 9. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012.

AHMET ŞAHİN AK'IN TRT REPERTUVARINDAKİ BESTELERİNİN MAKAM, USÛL, FORM ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi ÖMER ZEKİ URHAN

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

omer.urhan@gop.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-3687-1679

ÖZET

Bu araştırmada Ahmet Şahin Ak'ın TRT repertuvarında yer alan 168 eseri, makam, usûl ve form özellikleri bakımından incelenmiştir. Çalışmanın amacı, bestecinin üretim tercihlerini Türk musikisi geleneği bağlamında değerlendirmek ve repertuvara yansıyan yapısal özellikleri nesnel veriler üzerinden ortaya koymaktır. Araştırma betimsel araştırma deseniyle yürütülmüş; veriler doküman incelemesi yoluyla TRT repertuvarında kayıtlı eser künyelerinden elde edilmiştir. Analiz sürecinde betimsel analiz yaklaşımı benimsenmiş ve veriler kategorilere ayrılarak değerlendirilmiştir.

Elde edilen bulgular, repertuvarda 139 farklı makamın yer aldığını göstermektedir. Hicaz, Kürdilihicazkar, Bayati ve Hüzzam makamlarının diğer makamlara oranla daha fazla sayıda temsil edilmesi, gelenekte güçlü karşılığı olan makamların bestecilik sürecinde önemini koruduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, 135 makamın üç ve daha az eserle temsil edilmesi, bestecinin az kullanılan makamları da üretimine dahil ederek makamsal çeşitliliği geniş bir çerçevede sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Usûl dağılımında Aksak ve Düyek usûlleri öne çıkmakla birlikte, Mevlevi Devr-i Revanı, Müsemmen ve Lenk Fahte gibi günümüzde daha sınırlı kullanılan geniş zamanlı usûllere düzenli biçimde yer verilmesi dikkat çekmektedir. Bu ritmik tercihlerde, bestecinin aruz vezniyle yazılmış güftelere yönelmesinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Form açısından repertuvarın çok büyük bölümü şarkı formunda yoğunlaşmakla birlikte, sözlü ve sözsüz türlerin; dini ve din dışı form örneklerinin de temsil edildiği görülmektedir.

Sonuç olarak, Ahmet Şahin Ak'ın TRT repertuvarındaki eserleri, makamsal ve ritmik çeşitliliğiyle Türk musikisi geleneğinin farklı yönlerini günümüze taşırken; az kullanılan makam ve usûllere de yer vermesi, geleneğin zenginliğini çağdaş bestecilik ortamında sürdürdüğünü göstermektedir. Böylece Ak'ın repertuvarı, geleneğe bağlı duruşunu korurken aynı zamanda kendi içinde tutarlı ve karakteristik bir üslup ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Şahin Ak, beste, TRT repertuvarı, makam, usûl, form

1. GİRİŞ

Türk musikisi, tarihsel gelişimi boyunca çok çeşitli makam, usûl ve form yapıları etrafında şekillenen köklü bir bestecilik geleneğine sahiptir. Bu gelenek, farklı dönemlerde yetişen bestecilerin katkılarıyla hem korunmuş hem de yeni ifade biçimleriyle zenginleşmiştir. Günümüzde bu sürekliliği temsil eden isimler arasında, beste üretimindeki çeşitlilik ve yoğunluk ile geniş makam ve usûl tercihleriyle öne çıkan bestekar, icracı ve eğitimci Ahmet Şahin Ak da yer almaktadır.

1956 yılında Malatya'da doğan Ahmet Şahin Ak, ilk ve ortaöğrenimini burada tamamlamış, 1977 yılında Atatürk Üniversitesi Eğitim Fakültesinden mezun olmuştur. Mezuniyetinin ardından Konya Anadolu Lisesinde Tarih Öğretmeni olarak göreve başlamış ve 1990 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür. Aynı yıl Selçuk Üniversitesinin açtığı sınavı kazanarak okutman olarak üniversitede göreve başlamış; 1993 yılında yüksek lisansını tamamladıktan sonra Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Bölümünde Öğretim Görevlisi olarak akademik faaliyetlerini sürdürmüş; 2021 yılında Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi'ndeki görevinden emekliye ayrılmıştır (Ak, 2018).

Müzik hayatına 1974 yılında Erzurum'da başlamış; Erzurum Radyosu ve çeşitli musiki cemiyetlerinde, ilk hocası Ahmet Zeki Erdal'dan aldığı özel derslerle klasik Türk musikisi nazariyatı ve ud icrası alanındaki temel eğitimini edinmiştir. Konya'da Kültür Bakanlığı sanatçısı Udi Necati Çelik ile çalışarak icra tekniğini geliştirmiş, yüksek lisans sürecinde Prof. Dr. Gülçin Yahya Kaçar ile yaptığı çalışmalarla geleneksel icra pratiklerini akademik bir yaklaşımla derinleştirmiştir. (Ak, 2018)

Sanatçı; Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Belçika, Hollanda, Almanya, İngiltere, İskoçya, İsviçre, Rusya ve Romanya'da ud sazıyla katıldığı konser ve dinletilerin yanı sıra, Türk musikisi ve müzik terapisi üzerine çeşitli tanıtım ve bilgilendirme sunumları yapmıştır (Ak, 2018).

Ahmet Şahin Ak, Türk musikisinin farklı alanlarına ilişkin yayımladığı kitap ve makalelerle önemli katkılar sağlamıştır. "Avrupa ve Türk-İslam Medeniyetinde Müzikle Tedavi", "Türk Musikisi Tarihi", "Türk Din Musikisi" ve "Bestelerimle Nazariyat" serisi gibi eserleri alanda temel başvuru kaynakları arasında yer almaktadır. Ayrıca çeşitli ulusal dergilerde ve "Müzik Atlası"nda makaleleri yayımlanmıştır (Ak, 2011; 2013; 2018; 2019; 2020; 2022a; 2022b; 2024).

Verimli bir bestekar olan Ak'ın Türk musikisinin çeşitli makam, usûl ve formlarında bestelediği toplam 979 eseri bulunmaktadır. Bu eserlerden 168'i TRT repertuvarına kabul edilmiştir. Kendi bestelerinden oluşan iki CD'lik "Sanatta Buluşma" albümü yayımlanmıştır (Ak, 2024).

Ahmet Şahin Ak, halen bestecilik çalışmalarını sürdürmektedir. Eserlerinin önemli bir kısmının farklı ve az kullanılan makamlarda olması, bestecinin repertuvar çeşitliliğine yaptığı özgün katkıyı göstermektedir. Ayrıca bestelerinde büyük usûllerin yanı sıra günümüzde daha sınırlı kullanılan bazı usûllere ve aruz vezniyle yazılmış güftelere yer vermesi, Türk musikisinin köklü geleneğiyle kurduğu bağı güncel bestecilik anlayışı içinde sürdürdüğünü göstermektedir.

1.1. Problem Durumu

Ahmet Şahin Ak'ın bestelediği eserler, makam, usûl ve form tercihleri bakımından bestecinin gelenekle kurduğu ilişkiyi ve çağdaş üretim içindeki konumunu anlamaya elverişli bir kaynak oluşturmaktadır. Ancak bu eserler söz konusu yönleriyle sistematik biçimde bugüne dek incelenmemiştir.

Bu bağlamda araştırmanın temel sorusu şöyledir:

TRT repertuvarında bulunan Ahmet Şahin Ak'ın besteleri, makam, usûl ve form özellikleri bakımından nasıl bir dağılım göstermektedir?

1.2. Amaç ve Önem

Bu çalışmanın amacı, Ahmet Şahin Ak'ın TRT repertuvarına kabul edilen 168 eserini makam, usûl ve form özellikleri bakımından inceleyerek bestecinin üretim tercihlerini, gelenekle kurduğu ilişkiyi ve repertuvar içindeki konumunu ortaya koymaktır. Türk musikisinde bireysel bestecilik üsluplarının sistemli biçimde çözümlenmesi yaygın bir yaklaşım değildir ve özellikle yaşayan bestecilerin repertuvarına ilişkin ayrıntılı analizlerin sınırlı oluşu, literatürde belirgin bir boşluk oluşturmaktadır. Ahmet Şahin Ak'ın repertuvarı, hem genişliği hem de az kullanılan makam ve usûllere yönelim göstermesi bakımından bu tür bir analizi gerekli kılan niteliktedir. TRT repertuvarına kabul edilen eserlerin belirli bir seçiciliğe dayanması da bu eserlerin bestecilik karakterini yansıtan ölçütler açısından ayrı bir inceleme değeri taşımaktadır. Bu yönleriyle çalışma, hem bestecinin üretim biçimini somut veriler aracılığıyla değerlendirme hem de çağdaş Türk musikisinde çeşitlilik, süreklilik ve gelenekle ilişki gibi konulara katkı sunma açısından önem taşımaktadır.

2. Yöntem

Bu araştırma, Ahmet Şahin Ak'ın TRT repertuvarında yer alan eserlerini makam, usûl ve form özellikleri bakımından incelemek amacıyla betimsel araştırma deseni çerçevesinde yapılandırılmıştır. Betimsel araştırmalar, incelenen olguyu olduğu gibi ortaya koymayı ve mevcut durumu sistematik biçimde betimlemeyi amaçlayan çalışmalardır (Karasar, 2016).

Araştırmanın evrenini Ahmet Şahin Ak'ın tüm besteleri oluştururken, örneklemini, bestekarın TRT repertuvarında yer alan 168 eseri oluşturmaktadır.

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırma kapsamında kullanılan yazılı materyallerin sistemli biçimde seçilmesi, çözümlenmesi ve yorumlanmasına olanak sağlayan bir veri toplama yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Araştırmanın verileri, Ahmet Şahin Ak'ın TRT repertuvarında yer alan eser künyeleri temel alınarak elde edilmiş; her esere ait makam, usûl ve form bilgileri repertuvar kayıtlarından sistematik biçimde derlenmiştir. Analiz aşamasında betimsel analiz yaklaşımı kullanılmış ve veriler bu doğrultuda sınıflandırılarak yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde Ahmet Şahin Ak'ın TRT repertuvarında yer alan eserleri, makam, usûl ve form özellikleri bakımından incelenmiş; elde edilen veriler çizelgeler halinde sunulmuştur. Çizelgeler, bestecinin eserlerinde kullandığı yapıların dağılımını açık biçimde göstermeyi ve ilgili bulguların metin içinde düzenli bir biçimde değerlendirilmesini sağlamayı amaçlamaktadır.

Çizelge 6: Makamlara göre eser dağılımı

Hicaz 8	Bayati 5	Kürdilihicazkar 5	Hüzzam 4
Evcara 3	Hüseyni 3	Muhayyer 3	Suzinak 3
Acemaşiran 2	Saba 2	Saba-Buselik 2	Uşşak 2
Acem-Buselik 1	Amber-Efşan 1	Araban 1	Arazbar 1
Arazbar-Zemzeme 1	Aşiran-Zemzeme 1	Bahr-i Nazik 1	Bayati-Araban 1
Bayati-Buselik 1	Beste-i Hisar 1	Beste-Isfahan 1	Bestenigar 1
Bezm-i Tarab 1	Büzürg 1	Canfeza 1	Cihar-Ağazin 1
Çargah 1	Dilefruz 1	Dilkeşhaveran 1	Dilkeşide 1
Dilküşa 1	Dilnevaz 1	Dügah-Buselik 1	Eski Sipihir 1
Evc-i Bahr-i Nazik 1	Evc-i Hüzi 1	Evc-i Ruy-i Neva 1	Eviç 1
Eviç-Buselik 1	Eviç-Maye 1	Eviç-Saba 1	Ferahnak 1
Ferahnak-Aşiran 1	Ferahnüma 1	Geştü Güzar-i Bahar 1	Gerdaniye 1
Gerdaniye-Buselik 1	Gerdaniye-Kürdi 1	Gonca-i Rana 1	Güldeste 1
Gülizar 1	Gülşen-i Vefa 1	Heftgah 1	Hicaz-Aşiran 1
Hicaz-Buselik 1	Hicaz-Haveran 1	Hicazkar 1	Hicazkar-Buselik 1

Hicazkarlı Kürdi 1	Hicaz-Rumi 1	Hisar Aşiran 1	Hisar-Buselik 1
Hisarek 1	Horasan 1	Hoş Aver 1	Hümayun 1
Hüzzam-ı Cedid 1	Irak 1	Isfahanek 1	Küçek 1
Lalegül 1	Mahur 1	Mahur-Buselik 1	Mavera 1
Maveraünnehr 1	Muhalif 1	Muhalif-i Irak 1	Muhayyer Sünbüle 1
Muhayyerkürdi 1	Müselles 1	Müstear 1	Narefte 1
Neva-Buselik 1	Neveser 1	Nev-keş 1	Nevruz-i Rumi 1
Nigar 1	Nihavend 1	Niyaz 1	Nühüft 1
Nühüft-i Kadim 1	Pençgah-i Zaid 1	Pesendide 1	Rahatülervah 1
Rast 1	Rast-Aşiran 1	Rast-Haveran 1	Rast-ı Cedid 1
Reng-i Dil 1	Ruy-i Dilara 1	Sazkar 1	Segah 1
Selmek 1	Sultan-i Cedid 1	Sultan-i Hüzzam 1	Sultan-i Irak 1
Sultan-i Rast 1	Sultaniyegah 1	Suzidil 1	Şeddi Saba 1
Şeddiaraban 1	Şehnaz 1	Şehnaz-Buselik 1	Şehnaz-Haveran 1
Şerefnuma 1	Şevk-Aver 1	Şevkefza 1	Şevk-i Cedid 1
Şevk-i Cihan 1	Şevk-i Dil 1	Şevk-u Tarab 1	Şuri 1
Tahir 1	Tahir-Buselik 1	Tarab-engiz 1	Tarz-ı Cedid 1
Tebriz 1	Uşşak-Aşiran 1	Uzzal 1	Yegah 1
Yeni Sipihir 1	Zavil Aşiran 1	Zevk-i Dil 1	

Analiz edilen 168 eserde toplam 139 farklı makam kullanıldığı belirlenmiştir. En fazla eserle temsil edilen makamlar sırasıyla 8 eserle Hicaz, 5 eserle Kürdilihicazkar, 5 eserle Bayati ve 4 eserle Hüzzam makamlarıdır. Üç ve daha az eserle temsil edilen makam sayısı ise 135'tir.

Çizelge 7: Usûllere göre eser dağılımı

Aksak 48	Düyek 35	Ağır Aksak 18	Devr-i Hindi 15
Türk Aksağı 13	Mevlevi Devr-i Revanı 8	Müsemmen 8	Sengin Semai 8
Aksak Semai 4	Curcuna 3	Lenk Fahte 2	Yürük Semai 2
Ağır Aksak Semai 1	Muhammes 1	Semai 1	Sofyan 1

Analiz edilen 168 eserde toplam 16 farklı usûl kullanıldığı belirlenmiştir. Usûller arasında en fazla temsil edilenler sırasıyla 48 eserle Aksak, 35 eserle Düyek, 18 eserle Ağır Aksak, 15 eserle Devr-i Hindi ve 13 eserle Türk Aksağı usûlleridir. Bunun yanında Mevlevi Devr-i Revanı, Müsemmen ve Sengin Semai usûllerinin her biri 8'er eserle yer almaktadır.

Çizelge 8: Formlara göre eser dağılımı

Şarkı 152	İlahi 6	Nakış Beste 4	Saz Semaisi 3
Ağır Semai 1	Nakış Beste-İlahi 1	Peşrev 1	

Analiz edilen 168 eserde toplam 7 farklı form kullanıldığı belirlenmiştir. Formlar arasında açık ara en fazla temsil edilen tür 152 eserle şarkı formudur. Bu formu 6 eserle ilahi, 4 eserle nakış beste ve 3 eserle saz semaisi izlemektedir. Ağır semai, nakış beste-ilahi ve peşrev formlarının her biri ise yalnızca 1'er eserle temsil edilmiştir.

4. SONUÇ

Bu araştırmada Ahmet Şahin Ak'ın TRT repertuvarında yer alan 168 eseri makam, usûl ve form özellikleri bakımından incelenmiştir. Çalışmada doküman analizi yoluyla elde edilen veriler betimsel bir çerçevede değerlendirilmiş ve repertuvarın yapısal özellikleri bütüncül olarak ortaya konulmuştur.

Makam dağılımına ilişkin bulgular, repertuvarda yer alan 139 farklı makamın Ahmet Şahin Ak'ın bestecilik anlayışında geniş bir makamsal çeşitliliğe yer verdiğini göstermektedir. Hicaz, Kürdilihicazkar ve Bayati gibi klasik repertuvarda güçlü bir yeri olan makamların öne çıkması doğal bir durumdur. Bunun yanında günümüzde daha az kullanılan birçok makamın da repertuvarda yer alması, bestecinin geleneksel makam birikimini sürdürürken aynı zamanda pek tercih edilmeyen makamları da üretim sürecine dahil ettiğini ortaya koymaktadır. Bu tercih, Ak'ın Türk musikisi geleneğini farklı yönleriyle ele alan ve bu geleneği çağdaş bestecilik anlayışı içinde yaşatmaya devam eden bir yaklaşım benimsediğini düşündürmektedir.

Usûl dağılımına ilişkin bulgular, Ahmet Şahin Ak'ın ritmik tercihlerinde güncel bestecilikte sık kullanılan küçük usûllere yönelmediğini göstermektedir. Nim Sofyan usûlünü kullanmaması ve Semai ile Sofyan gibi günümüzde yaygın olarak tercih edilen usûllerin sınırlı düzeyde yer alması bu durumu desteklemektedir. Buna karşılık Müsemmen, Lenk Fahte ve Mevlevi Devr-i Revanı gibi günümüzde daha az kullanılan usûllere düzenli biçimde yer vermesi dikkat çekicidir. Bu tercihte, bestecinin aruz vezniyle yazılmış güftelere sıkça yönelmesinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Aruz vezni, yapısı gereği daha geniş zamanlı ritmik kalıplarla uyumlu olduğu için Ak'ın 8 zamanlı ve üzerindeki usûlleri tercih etmesi, güfte ile usûl arasındaki ilişki bakımından doğal bir bütünlük ortaya koymaktadır.

Form dağılımı incelendiğinde repertuvarın ağırlıklı olarak şarkı formunda yoğunlaştığı görülmektedir. Bununla birlikte ilahi, nakış beste ve ağır semai gibi sözlü formlar ile saz semaisi ve peşrev gibi saz musikisine ait türlerin de repertuvarda yer aldığı dikkat çekmektedir. Bu durum, Ahmet Şahin Ak'ın hem sözlü hem saz musikisi alanında eser verdiğini göstermektedir. Buna ek olarak repertuvarda hem dini hem de din dışı formların yer alması, bestecinin üretiminde Türk müziğinin farklı geleneksel boyutlarını bir arada değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Farklı formların bir arada bulunması, bestecinin Türk musikisi geleneğinde yer alan çeşitli ifade biçimlerini üretim sürecine dahil ettiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Ahmet Şahin Ak'ın TRT repertuvarında yer alan eserlerinde görülen makamsal, ritmik ve biçimsel tercihler, bestecinin Türk musikisi geleneğini farklı yönleriyle ele alan bir anlayış benimsediğini göstermektedir. Günümüzde daha sınırlı kullanılan makam ve usûllere yer vermesi, bestecilik çalışmalarında geleneğe bağlılığını sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Bu bulgular, Ak'ın bestecilik yaklaşımının TRT repertuvarındaki eserleri üzerinden açık biçimde izlenebildiğini ve gelenekten beslenen üretimiyle günümüz Türk musikisi içinde kendine özgü bir yer edindiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

[1] Ak, A. Ş. (2011). *Türk din musikisi: Cami ve tekke musikisi*. Akçağ Yayınları.

[2] Ak, A. Ş. (2013). *Avrupa ve Türk-İslam medeniyetinde müzikle tedavi*. Ötüken Neşriyat.

[3] Ak, A. Ş. (2019). Türklerde mûsiki ile tedavi. In F. G. Vural & T. Vural (Eds.), *Türk Mûsikîsi Atlası* (Cilt 3, ss. 511–534). Yeni Türkiye Yayınları.

[4] Ak, A. Ş. (2019). Önemli Osmanlı mûsikîşinasları XVII–XVIII. yüzyıl. In F. G. Vural & T. Vural (Eds.), *Türk Mûsikîsi Atlası* (Cilt 4, ss. 281–298). Yeni Türkiye Yayınları.

[5] Ak, A. Ş. (2020). *Bestelerimle nazariyat: Sabâ ve tevâbî makamlar*. Eğitim Yayınevi.

[6] Ak, A. Ş. (2022a). Bestelerimle nazariyat: Hicaz ve tevâbî makamlar. Eğitim Yayınevi.

[7] Ak, A. Ş. (2022b). Bestelerimle nazariyat: Rast ve tevâbî makamlar. Eğitim Yayınevi.

[8] Ak, A. Ş. (2024). Bestelerimle nazariyat: Uşşak ve tevâbî makamlar. Eğitim Yayınevi.

[9] Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi.* Nobel Akademik Yayıncılık.

[10] Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

AYNI GELENEKTEN İKİ SES: ZEKÂİZÂDE AHMED IRSOY VE ŞEVKÎ BEY'İN MUHAYYER MAKAMINDAKİ ŞARKILARININ KARŞILAŞTIRMALI MAKAM ANALİZİ

Doç. Dr. Ünsal Deniz
İnönü Üniversitesi/Devlet Konservatuvarı
unsal.deniz@inonu.edu.tr -0000-0003-2035-4829

Doktora Öğrencisi, Aslı YEŞİLGÜL ALAY
İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
ayesilgul_84@hotmail.com - 0009-0004-4049-8482

ÖZET

Bu çalışma, Zekâi Dede'nin meşk geleneğinden yetişmiş iki önemli bestekâr olan Zekâizâde Ahmed Irsoy ile Şevkî Bey'in Muhayyer makamında bestelenmiş birer şarkısını makam analizi açısından karşılaştırmalı olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, meşk sistemi aracılığıyla aktarılan üslup özelliklerinin, aynı eğitim halkasında yetişmiş bestekârların makamsal tercihlerine nasıl yansıdığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmış; her iki bestekâra ait şarkıların notaları, makamın dizisel yapısı, seyir özellikleri, güçlü–durak ilişkileri, geçki kullanımı ve karar düzeni gibi teknik ölçütler üzerinden sistemli biçimde değerlendirilmiştir. Analiz sonucunda, her iki bestekârın Muhayyer makamının temel seyrine bağlı kaldıkları; ancak geçki tercihleri, asma karar bölgeleri ve melodik yoğunluk bakımından belirgin biçimde ayrıştıkları görülmüştür. Irsoy'un daha düzenli ve dizisel bütünlüğü koruyan bir yapı tercih ettiği; Şevkî Bey'in ise daha hareketli, renkli ve geçkileri çeşitlendiren bir üslup benimsediği tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, meşk geleneğinin ortak bir üslup zemini oluşturmasına rağmen bireysel bestecilik anlayışlarının makam kullanımı üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle çalışma, hem Muhayyer makamının sözlü eserlerdeki uygulamalarına hem de meşk temelli üslup aktarımının bestecilik pratiğine yansımalarına ilişkin literatüre özgün katkılar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zekâizâde Ahmed Irsoy, Şevkî Bey, şarkı, Muhayyer makamı, makam analizi.

TWO VOICES FROM THE SAME TRADITION: A COMPARATIVE MAQAM ANALYSIS OF ZEKÂİZÂDE AHMET IRSOY AND ŞEVKÎ BEY'S SONGS IN THE MUHAYYER MAQAM

Abstract

This study aims to conduct a comparative maqam analysis of two songs composed in the Muhayyer maqam by Zekâizâde Ahmet Irsoy and Şevkî Bey, two prominent composers trained within the *meşk* tradition under Zekâi Dede's musical lineage. The research seeks to reveal how stylistic features transmitted through the *meşk* system are reflected in the maqam-related preferences of composers who were shaped within the same pedagogical circle.

The study employs the document analysis method, a qualitative research approach, and systematically evaluates the notations of both songs based on technical criteria such as scale structure, melodic progression (*seyir*), dominant–final relationships, modulation practices, and cadential patterns. The analysis shows that although both composers adhere to the fundamental progression of the Muhayyer maqam, they differ significantly in their choices of modulation, intermediate cadential regions, and melodic density. It was found that Irsoy favors a more orderly structure that preserves scalar integrity, while Şevkî Bey adopts a more dynamic, colorful style enriched with diverse modulations.

The findings indicate that although the *meşk* tradition provides a shared stylistic foundation, individual compositional approaches play a decisive role in the use of maqam. In this respect, the study offers an original contribution to the literature regarding both the application of the Muhayyer maqam in vocal compositions and the reflections of *meşk*-based stylistic transmission on compositional practice.

Keywords: Zekâizâde Ahmet Irsoy, Şevkî Bey, Song, Muhayyer Maqam, Maqam Analysis.

1. GİRİŞ

Türk mûsıkîsi geleneğinde meşk sistemi, bestecilerin üslup oluşumunda belirleyici bir rol oynar. Meşk sistemi, bir üstat tarafından bir mûsikî eserinin aşamalı biçimde icra edilerek ve okunarak talebeye aktarılması, talebenin de bu süreci takip ederek eseri kademeli olarak öğrenmesidir (Behar, 1998: 24). Öğrenciler, hocanın repertuvarını, tavrını ve icra anlayışını birebir aktarım yoluyla öğrenirken zamanla kendi estetik yönelimlerini geliştirirler. Nota kullanımına geçilene kadar üslup özelliklerinin aktarımı büyük ölçüde meşk sistemiyle sağlanmıştır. Notalı eğitimin başlamasından sonra bile bu yöntem önemini korumuş; notada gösterilemeyen incelikler ancak meşk yoluyla kazandırılarak icra ve yorum üzerinde belirleyici olmuştur (Bişak Özdemir, 2018: 981).

Klâsik Türk mûsıkîsinin önemli temsilcilerinden olan Zekâizâde Ahmed Irsoy ve Şevki Bey, Zekâi Dede'nin meşk halkasında yetişmiş ve bu geleneğin sürekliliğini sağlamış iki önemli bestekârdır. Her iki sanatkâr da meşk kültürüne dayanan üslup inceliklerini titizlikle koruyarak, makam, usûl ve form yapılarının özgün özelliklerini eserlerine yansıtmışlardır. Ahmed Irsoy, klasik üslubun disiplinini 20. yüzyılın değişen müzik ortamında dahi sürdüren bir temsilci

olarak öne çıkarken; Şevkî Bey, özellikle şarkı formundaki zarif melodik kurgusu ve güçlü ifade diliyle klâsik geleneğin estetik çizgisini yeniden yorumlamıştır. Bu iki bestekârın üretimleri, klasik Türk mûsıkîsinin aktarımında, korunmasında ve sanatsal çeşitliliğinin sürdürülmesinde belirleyici rol oynamış; böylece Türk müzik tarihinin sürekliliğine önemli katkılar sağlamıştır.

Klâsik Türk mûsıkîsinin kuramsal yapısı ve repertuvarı, tarihsel olarak olgunlaşan formların estetik ve işlevsel özellikleri etrafında şekillenmiştir. Makamın seyri ile usûlün ritmini belirli kalıplar içinde bütünleştiren formlar, hem geleneksel bestecilik anlayışını yansıtır hem de klasik üslubun sürekliliğini sağlayan temel yapılardır. Bu formlar içerisinde en yaygın olanı "Şarkı" formudur. Şarkı formu, Türk toplumunda yaşanan kültürel dönüşümlerin etkisiyle zaman içinde diğer sözlü Türk mûsikîsi formlarından daha geniş bir kullanım alanı kazanmış; özellikle 19. yüzyıldan itibaren sözlü beste geleneği içinde en yaygın tercih edilen form hâline gelmiştir (Tohumcu, 2007: 712). Makam analizi, bir eserin melodik yapısını, seyir özelliklerini ve üslup karakterini doğru biçimde anlamak açısından temel bir yöntemdir. Şarkı formunun makam analizinde, eserin melodik akışı belirli bir seyir düzeni çerçevesinde ele alınır; bu bağlamda makamın karakteristik iniş-çıkış hatları, geçki noktaları, durak–güçlü ilişkileri ve karar perdeleri bütünlüklü bir yapı içinde ayrıntılı olarak değerlendirilir.

Bu çalışmada, her iki bestekârın Muhayyer makamında bestelediği şarkı formundaki birer eser ayrıntılı olarak incelenmiş ve makamsal yapıların benzerlikleri ile farklılıkları ortaya konulmuştur. Analizler, makamın dizisel yapısı, seyir özellikleri, asma karar perdeleri, geçki yapılan bölgeler ve karar sesleri gibi teknik unsurlar üzerinden yürütülmüştür. Bu kapsamda çalışma, aynı meşk geleneğinden gelen iki bestekârın makam kullanımındaki çeşitliliği ortaya koyarak, meşk sisteminin bireysel üslup oluşumuna etkisini daha görünür kılmayı amaçlamaktadır.

1.1. Zekâizâde Hâfız Ahmed Irsoy'un Hayatı ve Sanatı

Hâfız Mehmed Zekâi Dede'nin ikinci oğlu olan Ahmed Efendi, 1869'da İstanbul Eyüp'te doğmuş; sanat çevrelerinde "İlhâmî" mahlasıyla tanınmış, kaynaklarda ise daha çok Zekâizâde Ahmed Efendi olarak anılmıştır (Ak, 2018: 270; Özalp, 1986: 36). İlköğrenimini Eyüp Lâlizâde Abdülkadir Efendi İlkokulu'nda tamamladıktan sonra, on iki yaşında Hafız Osman Efendi'den hafızlık icazeti almış; hat sanatında da babasının rehberliğinde icazet kazanmıştır (Özalp, 1986: 262). Kur'an ilimleri, ileri dinî ilimler ve Arapça eğitimini Hoca Süleyman Efendi ile Dersiam Râik Efendi'den alarak bu alanlarda yetkinlik elde etmiştir (Güntekin, 2010: 75).

Mûsıkî eğitimine babası Zekâi Dede ile başlayan Ahmed Efendi, hem dinî hem din dışı mûsıkî formlarının yanı sıra Mevlevî âyînleri üzerine çalışmış; Hüseyin Fahreddin Dede'den ney, Farsça ve Batı notası, Ahmed Celaleddin Dede'den kudüm ve Mevlevî icraları öğrenmiştir. Ayrıca Neyzen Emin Efendi'den Hamparsum, Rauf Yektâ Bey'den Batı notası eğitimi alarak geniş bir müzik birikimi edinmiştir (Özcan, 1999: 131; Ak, 2014: 271). Babasının vefatı sonrası Dârüşşafaka'da mûsıkî muallimliğine başlamış, Bahâriye Mevlevîhânesi'nde kudümzenbaşılık

yapmış; Ahmed Dede'nin ölümünden sonra Yenikapı Mevlevîhânesi'nin kudümzenbaşılığına getirilmiştir (İnal, 1958: 46).

Ahmed Efendi, Cedid Ali Paşa Camii ile Eyüp Kalenderhane Caddesi'ndeki Hasib Efendi Tekkesi Camii'nde imamlık yapmış; Ebûsuud Efendi Mektebi'nde müdürlük ve çeşitli mekteplerde muallimlik görevlerinde bulunmuştur (İnal, 1958: 46). Şehzade Seyfeddin Efendi'nin özel imamlığını üstlenen, Sultan Vahdeddin döneminde ise baş mevlidhanlık yapan sanatçı; Sadrazam Said Halim Paşa'nın yalısında da mûsıkî dersleri vermiştir. Altı kişiye hâfızlık, beş kişiye kırâat-i seb'a ve aşere icâzeti veren Ahmed Efendi'ye, 25 Temmuz 1941'de "reîsül-kurrâ" unvanı verilmiştir (Özcan, 1999: 132; Ak, 2018: 271).

Osmanlı'nın ilk konservatuvar niteliğindeki kurumu olan Dârülbedâyî'de hocalık yapmış; kurumun mûsıkî bölümünün kapanmasının ardından kurulan Dârülelhan mûsıkî Mektebi'nde repertuvarın notaya alınması ve tasnifi çalışmalarına katkı sağlamıştır (Behar, 2005: 106). Babası Zekâi Dede'den meşk yoluyla öğrendiği eserleri aslına bağlı kalarak aktarması, birçok klasik eserin özgün hâliyle günümüze ulaşmasında belirleyici olmuştur (Ak, 2018: 271).

1926'da kurulan Tasnif ve Tesbit Heyeti'nde Rauf Yektâ Bey ve İsmail Hakkı Bey ile birlikte görev yapan Ahmed Efendi, bu heyetin derlemelerine ses icracısı olarak katkıda bulunmuş; eserler Rauf Yektâ Bey'in nota sistemiyle kaydedilerek Dârülelhân Külliyâtı adıyla yayımlanmıştır. Bu kayıtlar, dönemin makam yapıları ve icra özellikleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır (Behar, 2005: 6; Karakaya, Yılmaz ve Uğur, 2020: 163). Rauf Yektâ Bey ve Ali Rıfat Çağatay'ın vefatından sonra heyetin çalışmaları Dr. Suphi Ezgi ve Mesud Cemil Bey tarafından sürdürülmüştür (Özalp, 1986: 37). Tüm bu süreçler dikkate alındığında, söz konusu kurumlar ve bu kurumlarda görev alan müzisyenlerin çabaları, klasik Türk mûsıkîsi mirasının sistemli biçimde derlenmesi, notaya geçirilmesi ve kurumsal bir arşiv anlayışıyla geleceğe taşınmasında vazgeçilmez bir rol üstlenmiş; böylece modern Türk müzikolojisinin temellerinin atılmasına doğrudan katkı sağlamıştır.

13 Ağustos 1943 tarihinde geçirdiği kalp rahatsızlığı nedeniyle yaşamını yitiren Irsoy, Eyüp Gümüşsuyu'nda yer alan Kaşgârî Dergâhı yakınındaki mezarlığa, babası Zekâi Dede'nin kabrinin yanına defnedilmiştir (İnal, 1958: 47).

Ahmed Irsoy, hocalık görevlerinin yanı sıra müzik teorisi ve icrasına ilişkin çeşitli risaleler kaleme almıştır. Bu eserler arasında *İlm-i Tecvid'den Mahâric ve Sıfât-ı Hurûf Risâlesi*, *Muhtasar Îkâ ve Usûl Risâlesi* ile *Mûsıkî Makamları Hulâsası* adlı, basılmamış çalışmaları yer almaktadır (Öztuna, 2006: 371). Bu risaleler, Ahmed Irsoy'un yalnızca usta bir icracı değil, aynı zamanda Türk mûsıkîsi teorisinin aktarımına ve sistematik biçimde kayıt altına alınmasına katkı sunan önemli bir ilim adamı olduğunu açıkça göstermektedir.

1.2. Şevkî Bey'in Hayatı ve Sanatı

Tarakçı Ahmed Efendi'nin oğlu olan sanatkâr, 1277(1860) yılında İstanbul'un Fatih semtinde, Kumrulu Mescit yakınlarındaki Pirinççi Sinan Mahallesi'nde doğmuştur. mûsıkî eğitimine, ilk yıllarında Ticaret ve Nâfia kâtiplerinden Necmeddin Bey ile gerçekleştirdiği meşkler aracılığıyla başlamıştır (İnal, 1958: 276). Güzel sesi ve müzik yeteneği sayesinde Muzika-i

Hümâyun'a kabul edilen Şevkî Bey, burada özellikle Hacı Ârif Bey'den icra temelli mûsikî bilgileri edinmiştir. Ardından sarayın fasıl heyetinde hanende olarak görev yapmış; ancak saray disiplinine uyum sağlayamadığı için istifa ederek Gümrük Nezâreti'nde kâtiplik yapmıştır. Otuz bir yaşında kalp yetmezliği nedeniyle vefat etmiştir (Ak, 2018: 244).

Zekâi Dede'nin talebeleri arasında Şevki Bey'in de adı geçmekle birlikte, Şevki Bey'e dair klasik biyografik kaynakların önemli bir kısmında hocası olarak esasen Hacı Ârif Bey'in öne çıkarıldığı görülmektedir (Öztuna, 1987: 102; Özalp, 1986: 264; Özcan, 2013: 196). Romantik ekolün Hacı Ârif Bey'den sonraki önde gelen temsilcilerinden Şevkî Bey'in bestelerinde aşk merkezî bir temadır. Hasret, ayrılık ve hüzün gibi duyguları yapaylıktan uzak, sade fakat etkili bir üslupla işler. Bu zarif anlatım, görünürde basit fakat taklit edilmesi güç bir ustalık sergiler. Yaklaşık on yıllık kısa bestecilik döneminde yüzlerce eserinin beğeni kazanmasının temel nedeni de budur (Öztuna, 1988: 37). Bu çerçevede Şevkî Bey, duygu yoğunluğunu yalınlıkla birleştiren anlatımı ve şarkı formuna kazandırdığı incelik sayesinde, romantik ekol içinde ayrıcalıklı bir konum edinmiş ve Türk mûsıkîsinin estetik gelişimine anlamlı katkılar sunmuştur.

Başlangıçta Hacı Ârif Bey'in çizgisini izlemeye çalışsa da, zamanla kendine özgü bir üslup geliştirerek dikkat çekici ve zarif eserler ortaya koymuştur (İnal, 1958: 276). Kısa ömrü ve şarkı formunda yoğun üretimi nedeniyle Şevkî Bey, Batı müziğinin önemli lied bestecisi Franz Schubert ile karşılaştırılmaktadır. Her iki besteci de duygularını incelikle eserlerine yansıtmış, yüzlerce şarkı bestelemiş ve genç yaşta hayatını kaybetmiştir (Ediboğlu, 1962: 130). Dolayısıyla Şevkî Bey, kısa süren yaşamına rağmen geliştirdiği özgün üslubu ve şarkı formuna kazandırdığı estetik derinlikle, Türk mûsıkîsi repertuvarında kalıcı bir iz bırakmış önemli bir sanatkâr konumuna ulaşmıştır.

1860–1891 yılları arasında yaşamış olan Şevkî Bey, toplam repertuvarının yaklaşık dörtte birini oluşturan 200'ü aşkın şarkıyı Uşşak makamında bestelemiştir. Bu nedenle Türk müziği tarihinde "Uşşakizâde Şevki" adıyla tanınmıştır (Üstgül, 2024: 358). Şevkî Bey'in diğer pek çok eserini de Muhayyer, Beyâtî ve Hüseynî gibi Uşşak makamıyla dizisel yakınlığı olan makamlarda bestelemiş olması, bu makamı zihninde ne denli merkezî bir konuma yerleştirdiğini göstermektedir (Öztuna, 1988: 38-39). Bu eğilim, Şevkî Bey'in özellikle duygusal derinliği ve lirik ifadesiyle bilinen Uşşak makamını kendi iç dünyasını en doğal biçimde yansıtan bir zemin olarak gördüğünü; dolayısıyla bu makamın onun bestecilik estetiğinde merkezî ve vazgeçilmez bir rol üstlendiğini göstermektedir.

Kaynaklarda Şevkî Bey'in bestecilik gücünün son derece yüksek olduğu, kısa sürelerde çok sayıda eser ortaya koyabildiği ifade edilmektedir. Nitekim güçlü hanendeliği ve temiz üslubuyla da tanınan sanatkârın, otuz bir yıllık ömrünün yalnızca on yıllık döneminde yaklaşık bin eser bestelediği, bunlardan bir beste, bir yürük semâî ve yaklaşık 210 şarkının günümüze ulaşabildiği bilinmektedir.

1.3. Şarkı Formu

Şarkı, Halk şiirinin etkisiyle 14. ve 15. yüzyıllarda divan edebiyatında ortaya çıkan ve murabba, muhammes, müseddes gibi farklı bent sayılarına göre bestelenen bir nazım biçimidir. 17.

yüzyıldan itibaren özellikle Nedîm ile yaygınlaşmış, Lale Devri'nde dört mısralı (murabba) temel formuyla belirginleşmiştir. Bu form, zemin–miyan–nakarat düzeni üzerine kuruludur. İlk mısra "zemin" olup eserin makamını tanıtan bölümdür. İkinci ve dördüncü mısralar aynı melodiyi taşıdıkları için "nakarat" adını alır. Üçüncü mısra ise makam geçkilerinin yer aldığı farklı melodik yapısıyla "miyan" olarak adlandırılır. Bu üçlü düzen, şarkının yapısal bütünlüğünü ve melodik akışını belirler. (Türkel Oter, 2005: 62-63).

Şarkı formu, küçük usûllerin kullanılmasıyla öne çıkan ve genellikle dört ila sekiz mısradan oluşan ya da aranağmeli dörtlüklerden meydana gelen bir yapı sergiler. Terennüm içermeyen bu eserlerde, güfteyle uyumlu olarak seçilen usûl ve melodik düzen, eserin karakterini belirleyerek kimi zaman zarif, kimi zaman neşeli veya hüzünlü bir ifade ortaya koyar. Konu bakımından ağırlıklı olarak aşk, ayrılık, kavuşma ve özlem gibi duygusal temaları işler ve bu yönüyle büyük formlardan ayrılır (Yavaşça, 2002: 599).

1.4. Aksak Usûlü

Dokuz zamanlı küçük usûllerden biri olan Aksak usûlü, dört zamanlı Sofyan ile beş zamanlı Türk Aksağı'nın birleşiminden oluşmakta ve 4+5 yapısını temel almaktadır. Bu usûl, 9/8 ve 9/4 olmak üzere iki mertebede kullanılmakta olup, ikinci mertebesi "Ağır Aksak" olarak adlandırılmaktadır. Türk müziğinde yaygın kullanım alanına sahip olan Aksak usûlü, özellikle şarkı, ilâhî, türkü, oyun havası ve köçekçe gibi küçük formdaki pek çok eserde tercih edilen temel ritmik yapılardan biridir. 1. darb kuvvetli, 2. darb yarı kuvvetli, 3. zayıf, 4. kuvvetli, 5. yarı kuvvetli ve 6. zayıftır (Özkan, 2000: 596-597).

Vuruluşu:

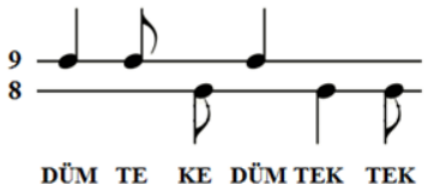

Aksak usûlünün 9/4'lük ağır mertebesinde eserler çoğunlukla kısa bir sükûtla başlar ve buna eksik ölçü (anakrus- auftag) denir. Ancak sükûtsuz başlayan örnekler de vardır (Özkan, 2000: 599).

2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Zekâi Dede'nin öğrencileri olan Zekâizâde Ahmed Irsoy ve Şevkî Bey'in Muhayyer makamında besteledikleri birer şarkının makam analizini yaparak, aynı meşk geleneğinden yetişmiş iki bestekârın makamsal tercihlerini, seyir örgülerini ve üslup özelliklerini karşılaştırmalı olarak incelemektir. Bu doğrultuda çalışma, her iki bestekârın Muhayyer makamını yorumlama biçimlerinde ortaya çıkan ortak noktaları ve ayrışan yönleri belirleyerek, hem meşk zincirinin makamsal aktarımını hem de bireysel üslûp farklılaşmalarını bilimsel bir çerçevede ortaya koymayı hedeflemektedir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yaklaşımıyla tasarlanmıştır. Nitel araştırma, disiplinler arası ve bütüncül bir perspektife dayanan; araştırma problemini bağlamı içinde anlamlandırmayı ve yorumlayıcı bir yaklaşım çerçevesinde derinlemesine incelemeyi amaçlayan bir yöntemsel yönelimdir (Altunışık ve Diğerleri, 2010: 302). Doküman analizi, basılı ve dijital belgelerin sistemli biçimde incelenmesine dayanan bir yöntemdir (Bowen, 2009: 27; Yıldırım ve Şimşek, 2011: 187). Bu çalışmanın verisini, Zekâizâde Ahmed Irsoy ile Şevki Bey'in Muhayyer makamındaki birer şarkı notası oluşturmaktadır. Eserler, makam seyrinin özellikleri, güç merkezleri, karar–güçlü ilişkileri, dizilim yapısı, geçkiler ve melodik cümle çözümlemeleri gibi ölçütlere göre incelenmiş; elde edilen bulgular karşılaştırılarak iki bestekârın makamsal tercihleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar belirlenmiştir.

4. Çalışmanın Önemi

Bu araştırma, aynı ustadan yetişen iki önemli bestekârın aynı makamda bestelemiş oldukları eserleri karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele alması bakımından Türk müziği literatürüne özgün bir katkı sunmaktadır. Çalışma, meşk geleneğinin makamsal aktarım sürecini somut örnekler üzerinden değerlendirmekte; bestekârların ortak eğitim arka planına rağmen ortaya koydukları kişisel üslup farklılıklarını bilimsel bir çerçevede görünür kılmaktadır. Ayrıca Muhayyer makamının iki farklı bestekâr tarafından nasıl yorumlandığına ilişkin bulgular, hem repertuvar analizlerine hem de ileri düzey makam araştırmalarına referans sağlayacak niteliktedir.

5. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde, seçilen bestekârlara ait eserlerin notaları sunulmuş; ardından bu eserler makam özelliklerine göre analiz edilmiş ve bestecilerin kişisel üslup özellikleri bakımından ayrıntılı biçimde değerlendirilmiştir.

5.1. Zekâizâde Ahmed IRSOY'a Ait "Hicran Gecesi Yâdın İle Ah Oyalandım" Adlı Eserin Makam Analizi

- Zemin (Hicran Gecesi Yâdın İle Ah Oyalandım)

İnici karakterli Muhayyer makamında bestelenen eser, başlangıcını Gerdaniye perdesi üzerinde yapmış, Hüseyni perdesinde Hüseyni makamı dizisi ve Çargâh perdesinde Pençgâh beşlisi gösterilerek birinci derece güçlü perdesi olan Muhayyer perdesinde karar edilmiştir.

- Nakarat (Daldımda Hayâlât İle Vaktiyle Dayandım - Baktım Ona Lâkin Seni Sandım Seni Andım)

Eserin ikinci derece güçlüsü olan Hüseyni perdesinde Uşşak dörtlüsü gösterildikten sonra Acemli Hüseyni makamı dizisine geçilmiş; Hüseyni makamı dizisi ile Dügâh perdesinde tam bir karar edilmiştir.

- Miyan (Birden Bire Envâr-ı Hurûşâne Boyandım)

Eserin miyan bölümünde, birinci derece güçlü Muhayyer perdesi üzerinde Sabâ dörtlüsüne yer verilmiş olup bu geçki makamın olağan asma karar perdelerinin dışında gerçekleşmiştir. Sabâ geçkisinin ardından ikinci tekrarda ikinci derece güçlü Hüseyni perdesinde Hüseyni makamı dizisi, Çargâh perdesinde Pençgâh beşlisi gösterilerek Muhayyer perdesinde karar edilmiştir.

5.6. Şevkî Bey'e Ait "Şeb-i Yeldây-i Hicrân İçre Kaldım" Adlı Eserin Makam Analizi

- Zemin (Şeb-i Yeldây-i Hicrân İçre Kaldım)

Eser eksik ölçüyle başlamaktadır. Başlangıçta Gerdaniye perdesi tutulmuş, ardından makamın ikinci derece güçlü olan Hüseyni perdesi üzerinde Hüseyni makamı dizisi gösterilmiştir. Daha sonra Neva perdesinde Rast beşlisi gösterilerek makamın birinci derece güçlüsü olan Muhayyer perdesinde karar edilmiştir.

- Nakarat (Yetiş İmdâda Hüsrân İçre Kaldım)

Eserin nakarat bölümü de eksik ölçüyle başlamaktadır. İlk olarak Gerdaniye perdesi üzerinde Bûselik beşlisi gösterilmiş, saz bölümüne Neva perdesindeki Hicaz dörtlüsü ile bağlanmıştır. Nakaratın ikinci tekrarında ise Neva perdesinde Hicaz beşlisi ve yerinde Uşşak dörtlüsü gösterilerek yerinde Karcığar makam dizisi duyurulmuş, Acemli Hüseynî makamı dizisi ile Dügâh perdesinde karar edilmiştir.

- Miyan (Ser-â-pâ Nâr-ı Nî-rân İçre Kaldım)

Eserin miyan bölümünde birinci derece güçlüsü olan Muhayyer perdesinde Uşşak dörtlüsü gösterilmiş, ilk tekrarda Rast beşlisiyle Neva perdesinde kalış yapılmıştır. İkinci tekrarda ise aynı dörtlü ve beşliler yeniden duyurulmuş ve Muhayyer perdesinde Uşşak dörtlüsüyle karar edilmiştir.

6. SONUÇ

Zekâi Dede'nin meşk geleneğinden yetişmiş iki önemli ismi olan Zekâizâde Ahmed Irsoy ile Şevki Beyin, Aksak usûlünde şarkı formunda bestelenmiş Muhayyer eserleri makam açısından değerlendirildiğinde, her iki bestekârın eserlerinde Muhayyer makamının ana dizisi içinde ilerlediği, ancak makamın karakterini zenginleştirmek amacıyla asma karar perdeleri dışında çeşitli alt dizilere ve komşu makamlara yöneldiği tespit edilmiştir.

Ahmed Irsoy'un *"Hicran Gecesi Yâdın İle Ah Oyalandım"* adlı eserinde, makamın iniş-çıkış özellikleri korunmakla birlikte Hüseyni, Pençgâh, Uşşak, Acemli Hüseyni ve Sabâ gibi dizilerle

desteklenen sistemli bir geçki kullanımı dikkat çekmektedir. Özellikle miyan bölümünde Sabâ dörtlüsüne yer verilmesi, Muhayyer makamının alışılmış seyir şemasının dışına çıkarak esere farklı bir renk kazandırmaktadır. Eser genelinde kararların düzenli biçimde Muhayyer ve Dügâh perdelerinde yapılması ise Irsoy'un makam bütünlüğünü titizlikle gözeten bir yaklaşım benimsediğini ortaya koymaktadır.

Şevkî Bey'in *"Şeb-i Yeldây-i Hicrân İçre Kaldım"* adlı eserinde ise, Muhayyer makamının geleneksel seyrine bağlılık sürdürülmekle birlikte, eksik ölçüyle başlanması eserin ritmik kurgusunda belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bestekârın Hüseyni, Bûselik, Hicaz, Uşşak, Karcığar ve Acemli Hüseyni dizilerini ard arda kullanması, eserin hem melodik hem de duygusal yoğunluğunu artıran bir yapı oluşturmaktadır. Dügâh kararlarına ek olarak Neva ve Muhayyer perdelerinde kalışlar yaparak karar yapısını çeşitlendiği görülmektedir. Nakarat ve miyan bölümlerindeki geçkiler, eser boyunca makam dokusunu çeşitlendirerek Şevki Bey'in daha hareketli ve geçiş odaklı bir üslup benimsediğini göstermektedir.

İki bestekârın benzer yönleri incelendiğinde, muhayyer makamının temel dizisini ve karar bölgelerini korudukları, asma karar işlevine sahip perdelerde tutarlı bir ilerleyiş sürdürdükleri görülmektedir. Bu ortaklık, Zekâi Dede'nin meşk anlayışının öğrencileri üzerindeki güçlü etkisini göstermektedir. Bununla birlikte, geçki yapılan bölgelerin niteliği, birbirini takip eden dizilerin kullanım sıklığı ve melodik yoğunluk bakımından oluşan farklılıklar, kişisel üslubun makam kullanımı üzerindeki belirleyiciliğini açıkça ortaya koymaktadır. Her iki bestekârın eserlerinde Hüseyni perdesi belirgin bir geçkisel merkezdir. Özellikle Acemli Hüseyni makamı dizisinin kullanımı, hem Irsoy'un hem de Şevkî Bey'in eserlerinde Dügâh perdesine yönelen kararları destekleyen temel bir yapı taşıdır.

Bu bulgular, aynı hocanın öğrencisi olan iki bestekârın ortak meşk geleneğini sürdürmelerine karşın, makamsal ifade ve bestecilik anlayışlarında kişisel üsluplarını belirgin biçimde ortaya koyduklarını göstermektedir. Dolayısıyla çalışma, Muhayyer makamındaki melodik hareketlerin, geçki tercihlerinin ve ritmik yapıların bestekâr temelli olarak nasıl çeşitlendiğini ortaya koyması bakımından literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

Dolayısıyla, meşk zincirine bağlılık ile bireysel yaratıcılık arasındaki dengenin, Türk mûsıkîsinde bestecilik anlayışını şekillendiren temel unsurlar arasında yer aldığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

[1] Ak, A.Ş., *Türk Mûsıkîsi Tarihi,* Akçağ Yayınları /Ankara, 2018.

[2] Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E., *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı (6. Baskı),* Sakarya Yayıncılık / Sakarya, 2010.

[3] Behar, C., *Zaman Mekan Müzik,* Afa Yayınları / İstanbul, 1998.

[4] Behar, C., *Mûsıkîden Müziğe, Osmanlı/Türk Müziği: Gelenek ve Modernlik*, Yapı Kredi Yayınları / İstanbul, 2005.

[5] Bişak Özdemir, G., The Factors That Affect The Interpretatıon Of A Musıcal Composıtıon In Turkish Instrumental Musıc, Atlas Journal, 4(12), 979–985. Temmuz, 15, 7, 2018. https://doi.org/10.31568/atlas.164

[6] Bowen, G., Document Analysis as a Qualitative Research Method, Qualitative Research Journal, Vol, 9 No, 2 pp, Ağustos, 3,8, 2009.

[7] Ediboğlu, B. S., *Ünlü Türk Bestekârları,* Ak Kitabevi / İstanbul, 1962.

[8] Güntekin, M., *İstanbul'un 100 Mûsıkîşinası*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları / İstanbul, 2010.

[9] İnal, İ. M. K., *Hoş Sadâ (Son Asır Türk Mûsıkîşinasları),* Maarif Basımevi / İstanbul, 1958.

[10] Karakaya, O., Yılmaz, B. ve Uğur, Y. O., Bûselik, Dügâh, Hümâyun ve Hisar Makamlarının Karar Hareketinde (Nim) Zirgûle Perdesinin Kullanılmaya Başlandığı Dönemin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma, Online Journal of Music Sciences, 5(2), 157-184, Aralık, 31,12, 2020. https://doi.org/10.31811/ojomus.823308

[11] Özalp, N., *Türk Mûsıkîsi Tarihi 1,* TRT Yayınları / Ankara, 1986.

[12] Özcan, N., *Irsoy, Ahmet,* C.19, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi / Ankara, 1999.

[13] Özcan, N., *Zekâi Dede,* C.44, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi / Ankara, 2013.

[14] Özkan, İ. H., *Türk Mûsıkîsi Nazariyatı ve Usûlleri, Kudüm Velveleleri,* Ötüken Neşriyat / İstanbul, 2000.

[15] Öztuna, Y., *"Dede Efendi" Türk Büyükleri Dizisi 39,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 811 / İstanbul, 1987.

[16] Öztuna, Y., *"Şevkî Bey", Türk Büyükleri Dizisi 105,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 993 / Ankara, 1988.

[17] Öztuna, Y., *Türk Mûsıkîsi Ansiklopedisi II,* Orient Yayınları / Ankara, 2006.

[18] Şimşek, H. ve Yıldırım, A., *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri,* Seçkin Yayıncılık / Ankara.

[19] Tohumcu, A., *Türk Müziği Terminolojisinde Yozlaşma/Örnek Olay Analizi: Şarkı Formu,* 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), Müzik Kültürü Ve Eğitimi, 711-718, Ankara, 2009.

[20] Türkel Oter, S., *Şeyh Gâlib'in Bestelenmiş Şiirlerinde Usûl Vezin İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2005.

[21] Üstgül, E., *Geleneksel Türk Sanat Müziğine Adanmış Kısa Bir Ömür: Şevki Bey ve Uşşak Makamındaki Eserleri,* 6. International Black Sea Modern Scientific Research Congress Abstract Book, IKSAD Publications, 358, Trabzon, 2024.

[22] Yavaşça, A., *Türk Mûsıkîsi'nde Kompozisyon ve Beste Biçimleri,* Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, Mart Matbaacılık Sanatları / İstanbul, 2002.

KAMU YÖNETİMİNDE ETİK: ABD VE AB YÖNETİM İLKELERİ ARASINDA BİR KIYASLAMA

Doç. Dr. Demokaan DEMİREL

Kocaeli Üniversitesi SBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
demokaan.demirel@kocaeli.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5454-9507

ÖZET

Etik toplumda genel kabul görmüş norm ve standartlara uygun davranmayı sağlayan bir ahlak felsefesidir. Kamu yönetiminin içine girdiği mali krizler, yolsuzluk ve rüşvet vakaları, bürokraside artan yozlaşma birey-devlet ilişkilerini olumsuz etkileyerek devlet kurumlarına karşı bir güvensizlik yaratmıştır. 1990 sonrası sadece seçilmişlere değil, halka karşı da doğrudan hesap verebilir bir kamu yönetimi oluşturulması yönündeki yoğun talepler yönetimde niteliği arttırmaya dönüktür. Kamu yönetiminde etik, kamu görevlilerinin yürüttükleri hizmetin önemini kavraması, bunun için etik standart ve ilkelere uygun bir davranış tarzı sergilenmesi yoluyla sağlanmaktadır. Etik daha çok kişisel öz denetim olgusuyla bağlantılıdır, bu nedenle dışsal bir otoriteye cevap vermeyi ifade eden hesap verebilirlikten farklı bir anlam içermektedir. Kamu yönetimi reformlarının küresel çaptaki etkisine istinaden dünyadaki birçok ülke etik alanında mevzuatta düzenlemeye giderek kendine özgü etik denetim yapan kurumsal yapılar oluşturma yoluna gitmiştir. ABD ve AB farklı etik yönetim modellerine sahiptir. ABD'de ilk etik kodlar mesleki birliklerce ortaya konmuştur. 1978 Watergate Skandalı'ndan sonra yasal ve kurumsal düzenlemelere gidilmiştir. Amerikan Kamu Yönetimi Derneği de yaklaşık 40 yıldır etik kodlar yayınlamaktadır. Avrupa'da etik düzenlemeler 1990 sonrasında yoğunlaşmıştır. 2000'de Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi etik ilkeleri ortaya koyan Model Etik Kodunu yayınlamıştır. AB modeli etik hususunda daha çok hukuki bir zemine ve ayrıntılı mevzuat düzenlemelerine dayalı bir yaklaşımı benimsemektedir. Amerikan kamu yönetimi, AB modeline kıyasla, daha pragmatist, esneklik ve verimliliği önemseyen bir yönetsel tarza sahiptir. Bu çalışma kamu yönetiminde etik hususunda farklı yönetsel modelleri temsil eden ABD ve AB arasında bir karşılaştırma yapmayı amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle kamu yönetiminde etik dönüşüm ele alınmakta, ardından modeller etik ilkeler kapsamında değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Etik, Kamu Yönetimi, Hesap Verebilirlik, ABD, AB

1. GİRİŞ

Kamu yönetimi işleyişi gereği yoğun bir hizmet talebiyle ve yüküyle karşı karşıya bulunmaktadır. Bu talebin gereği gibi karşılanması kamu personelinin etkinliğine ve kamu yararına uygun bir biçimde hareket etmesine bağlıdır. Kamu personeli hizmet ettiği vatandaşlardan daha yüksek bir etik sorumluluğa ve vicdana sahip olmak durumundadır. Yeni kamu işletmeciliğine geçişle birlikte kamu görevlilerinin mesleki etik kurallara uyması bir gereklilik halini almıştır. Bunun temel nedeni, yönetsel hesap verebilirliğin yanında mesleki kültüre sahip kamusal kararları verecek personelin ahlaki bir yükümlülük altında profesyonel hesap verebilirliğe sahip olmasının zorunlu hale gelmesidir. Etiğe aykırı davranışlar siyasal yakınlık duyma, bürokraside yükselme hırsı ve bireysel çıkar hesabı yapma, toplumsal sorun ve taleplere karşı duyarsızlık, ifa edilen hizmetin değerini önemsememe, bürokratlara tanınan

geniş takdir yetkisi, kamu personeline ödenen maaşların azlığı gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Vatandaşların işlerini gördürmek için bürokratlardan uygun olmayan taleplerde bulunmaları da bürokrasinin işlemsel bir sorunudur. Etik anlayıştan uzak bir kamu yönetimi yozlaşmaya açık hale gelir. Bu tip bir idari yapıda gelir dağılımında bozulma, hizmetlerde aksama ve yüksek maliyetli kamu harcamaları, kronikleşen bütçe açıklarıyla birlikte enflasyon kaçınılmazdır (Balaban, 2018: 473).

Vatandaşların artan yolsuzluk ve rüşvet vakaları karşısında karar alma süreçlerine daha fazla katılmak istemesi kamu sektöründe şeffaflık ihtiyacının ve etik bilincin arttığının bir göstergesidir. Kamu kurumlarındaki verimsizlikler, iç kontrolün zayıf olması, mali kaynak talebindeki artışlara rağmen hizmet kapasitesinin yetersizliği, geleneksel idari usullerin başarısızlıkları idari faaliyetlerin demokratik bir çalışma düzeninde etik standartlara bağlanmasını teşvik etmektedir (Aziz vd. 2015; Pau vd. 2021; Brondoni ve Bisio, 2017; Herasymiuk vd. 2020).

Kamu yönetiminde öz denetimin ve bireysel sorumluluğun gücünü vurgulayan etik ilke ve değerler kamu yöneticilerine rehberlik etmektedir. Etik ilkelerin kamu yönetimindeki yozlaşma ve yolsuzlukları önleyeceği düşünülmektedir. Geleneksel kamu yönetiminde kamu görevlilerinin önceden belirlenen kurallara uygun davranmalarıyla etik davranışın sağlanacağı düşünülmüştür. Etik, yönetimdeki içsel süreçlerin bir parçası olarak algılanmıştır. 1980 sonrası gelişen yeni kamu işletmeciliğiyle birlikte etik, içsel denetim fonksiyonuna dayalı kuralların haricinde yasal bir zemine oturtularak küresel düzeyde yönetimsel bir sorun olarak tartışılmaya başlanmıştır (Ciğeroğlu, 2021: 319-321).

Etik davranışlar gelişmiş ülkelerde kamu yönetiminin niteliksel gelişiminde önemli bir role sahiptir. Günümüzde hemen hemen tüm ülkeler mevzuatlarında etik kodları yazılı olarak tanımlayarak ihlal durumları için ciddi yaptırımlar öngörmüşlerdir. Dijital teknolojilerdeki ve yapay zekâ araçlarındaki gelişmeler etik yönetimi yeniden şekillendirmiştir. Gelişmiş teknolojilerin etik olmayan uygulamalarla mücadele etmek için kullanımı etik dışı davranışlara karşı güçlü bir önlemdir. Sosyal medya kullanımının artması katılım ve şeffaflık için yeni fırsatlar yaratırken veri gizliliği, siber güvenlik ve dezenformasyon haber konularındaki endişeleri de arttırmıştır. Bu teknolojilerin dünya çapındaki tüm ülkelerde aynı hızla benimsenmemesi kapsayıcılık, erişilebilirlik ve toplum üyeleri arasında ayrımcılık yapmama konularında yeni etik zorluklar yaratmaktadır (Pakhnenko ve Kuan, 2023). Bu sebeple etik reformların kamu güveni, hükümet etkinliği ve vatandaş katılımı üzerindeki uzun vadeli etkisinin daha fazla araştırılmasına gereksinim vardır (Adroniceanu vd. 2022).

Bu çalışma kamu yönetiminde etik yaklaşımın artan önemine ilişkin nedenler üzerinde durmayı, gelişmiş yönetsel kültürlerdeki etik farklılıkların neler olduğunu tespit etmeyi amaçlamaktadır. Öncelikle çalışmada kamu yönetiminde 1990 sonrası yaşanan etik dönüşüm ele alınmaktadır. Çalışmanın ikinci kısmında ABD ve AB'de idari etik yaklaşımların kökenleri incelenmiştir. Son kısım, ABD ve AB modellerini etik ilkeler temelinde ortak özellikler ve ayrışan yönlere göre karşılaştırmalı olarak değerlendirmektedir.

1-KAMU YÖNETİMİNDE ETİK DÖNÜŞÜM

Kamu yönetiminin verimli bir kaynak yönetimine ve hizmet sunumuna sahip olabilmesi idarenin etik sorumluluğuyla yakından ilgilidir. Kamu yönetiminin etik temeli kamu görevlilerinin davranışlarını yönlendiren, devlet ve vatandaşlar arasındaki ilişkileri şekillendiren ilke, değer ve normların etkileşimine dayanmaktadır. Kamu görevlerini yürütürken vatandaşların görüşlerini bildirmeleri etik sorumluluk bilincinin kamu yönetiminde içselleştirilmesi için bir gerekliliktir. Kamu yöneticileri güçlü bir ahlaki pusula ve kamu güvenini koruma taahhüdünü gerektiren rekabet eden çıkarlar ve etik ikilemlerin bulunduğu bir çalışma ortamında görevlerini sürdürmektedir (Cohen ve Eimicke, 1995; Yüksel, 2010: 47).

Kamuda etik kamu görevlilerinin hizmetlerini yürütürken sergilemeleri gereken makul davranış tarzlarını içermektedir ve kamu bürokrasisinin sorunsuz bir biçimde işleyip işlemediğiyle yakından ilgilidir. Kamu yöneticilerinin görevlerini tarafsızlık, adalet, hesap verebilirlik, verimlilik, etkinlik, ekonomiklik gibi ilkelere göre yerine getirmeleri etik sorumluluğun bir parçasıdır. Etik ilkeler, idarenin alacağı kararlarda ve yürüteceği işlemlerde yöneticilere kılavuzluk yapmaktadır. Kamu yönetiminde mesleki etik ilkeler kamu yararına çalışma, nesnellik, ayrımcılık yapmama ve vatandaşların beklentilerine eşit olarak karşılık verme, alanında uzmanlık bilgisine sahip olma şeklinde sıralanabilir. Etik ilkeler, kurumun işleyiş tarzı üzerinde etkili olması beklenen, alınan kararlarda kamuyu ilgilendiren belli değerleri gözeten içinde bulunulan topluma özgü bileşenlerden oluşmaktadır. Ahlaki yükümlülük; doğru olmayan tercihler, kamu yararına uygun olmayan davranışlardan kaçınmayı, kurum içinde ve dışında kamu vicdanına uygun bir biçimde hareket etmeyi gerektirmektedir (Önen ve Yıldırım, 2014: 112; Eryılmaz ve Biricikoğlu, 2011: 34; Usta, 2010: 169; Balaban, 2018: 470; Yüksel, 2010: 47). Kamu yönetiminde etik hususlara artan vurgu yönetimde dürüstlük ve hesap verebilirliği öneminin arttığına dair genel bir inancı yansıtmaktadır. M. Weber ve W. Wilson'un fikirlerine dayanan geleneksel kamu yönetiminden bu yana üzerinde durulan ana kavramlar rasyonalite, verimlilik ve tarafsızlıktır (Schreurs, 2002).

Hesap verebilirlik ile etik sorumluluk arasında yakın bir ilişki vardır. Etik daha çok içsel (öz) denetimi, hesap verebilirlik ise dışsal denetim sürecini anlatmaktadır. Öz denetim kamu yöneticilerinin kendi inisiyatiflerine bağlıdır. Bulundukları makamın ve kullandıkları bütçenin geçici bir emanet olduğu kanısına sahip bürokratlarda öz denetim daha fazla gelişmiştir (Eryılmaz ve Biricikoğlu, 2011: 34).

Kamu yönetiminde etik tartışmaların kökeni Eski Yunan'a kadar götürülmektedir, ancak kamusal bir gereksinim olarak gündeme gelmesi ve popülerlik kazanması 1970'li yıllara dayanmaktadır. Etik sorunlar sadece az gelişmiş ülkelerde yaşanmamaktadır, gelişmiş ülkelerde 1970'li yıllarda yaşanan skandallar kamuoyunun siyaset ve yönetimdeki yozlaşmalar üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur (Örselli, 2015: 127). Bu yıllardan itibaren dönüşüme uğrayan kamu yönetimi Weberyen hiyerarşik ve bürokratik temellere dayanan bürokratik anlayışın sorgulanması yönünde bir kanaate sahip olmuştur. Etik doğru ve yanlış olan hareket tarzları arasında bir ayrım yapma, doğru davranışların neler olduğunun değerlendirilmesi gibi faaliyetleri içermektedir. Toplumlara özgü değerler etikle birlikte bütünsel olarak ahlaki prensiplere dönüştürülmektedir. Etik ilkeler, toplumların gelişmişlik seviyelerine ve olaylara bakış tarzlarındaki sosyal farklılıklara göre ülkeden ülkeye değişim göstermektedir (Kılavuz,

2004: 19; Yüksel, 2010: 16-41). Kamu yönetiminde etik reformlar yönetime karşı duyulan güvenin azalmasıyla doğrudan ilişkilendirilmektedir. Bu reformlar kaynak talepleri karşısında genellikle kamu yönetiminin ideal rolü ve gerçek performansı arasındaki boşluğu kapatmaya odaklanmaktadır.

Reformlarla gerçekleştirilmek istenen kamu bürokrasisindeki yapısal ve prosedürel sorunları aşmak, kamu görevlilerinin tutum ve davranışlarını belli standartlara bağlamak, örgütsel etkinliği arttırmak ve ulusal kalkınma hedeflerine ulaşmaktır. 1990'lardan bu yana kurumsal yönetimi, insan kaynakları uygulamalarını iyileştirmek ve siyasal yozlaşmanın önüne geçmek için sistematik bir biçimde etik reformlar sürdürülmektedir (Gualmini, 2008; Cameron, 2004; Guo, 2023; Cheung, 2005; Quah, 1985). Bu reformlar gözlemlenen olayları analiz etme ve yorumlamayı sağlayan çeşitli teorik çerçevelerle zenginleştirilmiştir. Örneğin, yeni kurumsal teori kamu idareleri de dâhil olmak üzere örgütlerin normlar, değerler ve inanç sistemlerini içeren geniş bir kurumsal çevre tarafından şekillendirildiğini ifade etmektedir. Bu teori kapsamında yer alan vekâlet teorisi kamu görevlilerini asil olarak görülen halk adına hareket etmekle görevli ve halka karşı doğrudan sorumluluğu bulunan vekiller olarak değerlendirmektedir (Christensen ve Laegreid, 2011). Son dönemlerde önem kazanan kamu hizmeti motivasyonu kavramı bürokratların kamu çıkarına hizmet eğiliminde olmasına vurgu yapmaktadır. Buna göre, kamu hizmeti motivasyonu hususunda güçlü bir anlayışa sahip bireylerin etik standartları destekleme ve toplumsal çıkarlar adına hareket etme olasılıkları daha yüksektir. Yönetişim teorisi de kamu yönetiminde çok paydaşlı katılımın ve işbirliğine dayalı karar almanın önemini vurgulamaktadır. Yönetişim, etik reformların yalnızca devlet kurumlarını değil, sivil toplum örgütlerini, özel sektörü, vatandaşları da içermesi gerektiğini ileri sürmektedir. İzlenecek politikaların demografik ihtiyaçlar ve kamusal değerlerle uyumlu olmasını talep etmektedir (Herasmiuk vd. 2020; Gualmini, 2008; Perry ve Hondeghem, 2008).

Etik reformları gerçekleştiren gelişmiş ülkeler oluşturdukları yasal mevzuatın birer simgesi olan etik kodların denetimini mümkün kılmak amacıyla kurul, komisyon ve kurumlar oluşturma yoluna gitmiştir. İngiltere'de 1994'te dönemin Başbakanı olan John Major'un oluşturduğu Kamu Yaşamı Standartları Kurulu birtakım kurumsal etik kodlar geliştirmiştir. 1995'te Lord Nolan, Kamu Yaşamının Yedi İlkesini, özverililik, bütünlük, nesnellik, hesap verebilirlik, açıklık, dürüstlük, liderlik olarak sıralamıştır (Özsalmanlı, 2021: 393-394).

Avusturya 1999'da Kamu Hizmeti Komisyonunu, Kanada 2007'de Etik Komiserliği Ofisini oluşturmuştur. Yeni Zelanda, 2020 yılında çıkarılan Kamu Hizmeti Yasası ile önceden Devlet Hizmetleri Komisyonu adıyla faaliyet gösteren kurulu Kamu Hizmetleri Komisyonu'na dönüştürmüştür. Türkiye'de etik reform dalgasına uyum sağlamak için 2004'te Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nu oluşturulmuştur. Böylece kamu kurumlarında etik komisyonların kurulması yönünde girişim başlatmıştır (The Conflict of Interest and Ethics Commissioner, https://ciec-ccie.parl.gc.ca/en/Pages/default.aspx; Public Service Commission, https://www.publicservice.govt.nz/about-us/; Önen ve Yıldırım, 2014: 122).

Kamu görevlilerinin etik davranmasını sağlamak adına yapılan yasal düzenlemeler haricinde kamuda görev yapan iç denetçilerin rolü de önem kazanmıştır. Bu hususta Uluslararası Yüksek Denetim Kurumları (INTOSAI) ve Uluslararası İç Denetim Enstitüsü'nün belirlediği

standartlara göre iç denetçilerin adil ve objektif biçimde hareket ederek etik liderlik fonksiyonuyla kurumsal denetimi gerçekleştirmesi beklenmektedir. Kamu etiği denetim mekanizmalarının da desteğiyle kamu kurumlarının verimli bir biçimde rasyonel tercihlerle karar verme mekanizmasını kullanmasını sağlayan önemli bir unsur haline gelmiştir (Yaman, 2010: 13-15; Ciğeroğlu, 2021: 218).

3. ABD ve AB'DE İDARİ ETİĞİN KÖKENLERİ

ABD ve AB modelleri yönetim gelenekleri farklı olduğundan dolayı kendilerine özgü bir etik altyapıya sahiptir. 19. Yüzyılın sonlarında Amerikan kamu yönetiminde reform talebinde bulunanlar kamu yönetimini profesyonel ve ticari bir alana dönüştürmek istemişlerdir. 1883'te çıkartılan Pendleton Yasası bu talebe karşılık vererek politizasyondan arındırılmış, liyakata dayalı bir kamu hizmeti için bir temel oluşturmuştur. Kamu personel sisteminde etik kodların egemen hale gelmesiyle teşkil edilen Hükümet Etik Ofisi 19. Yüzyıldan beri gündemden düşmeyen kamunun yeniden yapılandırılması tartışmalarının bir ürünüdür (Coşkun ve Dulkadiroğlu, 2018: 50; Giuseppe, 2017).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra kamu harcamaları hızlı biçimde artış göstermiştir. Bu artış maliyetlerin kontrol altına alınması ve performansın iyileştirilmesi için yeni ekonomik stratejilerin gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu dönemde iki önemli entelektüel tartışmanın idari etiği şekillendirdiği görülmektedir. 1940'lı yılların başındaki Finer-Friedrich tartışması idari sorumluluk ve ahlaki davranış üzerinde hangi faktörlerin etkili olduğuna odaklanmıştır. 1940'ların sonundaki Simon-Waldo tartışması, olgu-değer arasındaki farklılığa meydan okuyarak verimliliğin gerçekten değerden bağımsız olup olmadığını sorgulama yoluna gitmiştir. Bu gelişmelerin ardından 1942'de Uluslararası Şehir Yöneticileri Derneği etik kuralları oluşturmuştur. Bu etik standartlar konusunda artan profesyonel farkındalığı göstermektedir. ABD'de etik ile ilgili ilk kodlar mesleki birlikler tarafından ortaya konan davranış ilkeleridir. Federal hükümet 1958, 1961 ve 1978'de etik yönergeler yayınlamıştır. 1978'de patlak veren Watergate Skandalı kamuoyunun hükümete olan güvenini oldukça sarsmıştır. Bu, federal çalışanların belli ahlaki standartlara uymalarını gerektiren Devlette Etik Yasası'nın kabulüne yol açmıştır (Giuseppe, 2017). Etik Yasası'ndan sonra etik kodlar eyaletler arasında yaygın olarak benimsenmiştir. Bu etik kodlarda yasaklanan davranışlar, disiplin cezalarıyla ilgili hükümler yer almaktadır. Watergate Skandalı'na tepki olarak Genel Müfettişlik Sistemi, Yönetimde Etik Ofisi ve Özel Danışmanlık Ofisi oluşturulmuştur. 1992'de Hükümet Etik Dairesi, yürütme için davranış standartlarını yayınlamıştır. Daire, etik bilincin geliştirilmesi için çalıştaylar ve seminerler de düzenlemektedir (Yüksel, 2010: 207-212).

Amerikan Kamu Yönetimi Derneği (ASPA), 1984'ten beri kamu yönetimi için yüksek nitelikli standartlar belirlemiştir. Bu etik standartlar 2013'te gözden geçirilmiştir. Standartlar kapsamında kamu yararını ve anayasal değerleri koruma, demokratik katılımı teşvik etme, toplumsal eşitliği sağlama gibi etik değerler bulunmaktadır (ASPA, https://www.aspanet.org). ABD'deki girişimlerin etik alanında kural ve şartları belirleme, olası çatışmaları engelleme, denetim kurumlarının yetkilerini arttırma yönünde olduğu görülmektedir (Yüksel, 2010: 207-212).

Avrupa'da idari gelenek yüzyıllardır süregelen merkezi bürokratik uygulamalar üzerine inşa edilmiştir. Çok uluslu kuruluşların 1996'dan itibaren kamu etiği hakkında uluslararası anlaşmalar yapmasıyla birlikte etik kurumsallaşma gelişim göstermiştir (Giuseppe, 2017). Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi yolsuzluklara karşı 1994'te Çok Disiplinli Yolsuzlukla Mücadele Grubunu oluşturmuştur. 1999'da grubun adı "Yolsuzluğa Karşı Devletler Grubu" olarak değiştirilmiştir. Bu gruba Avrupa Konseyi üyeleri ya da üye olmasa da anlaşmalara katkı sağlayan ülkeler katılabilmektedir. Türkiye 1 Ocak 2004'te gruba dâhil edilmiştir (Yüksel, 2010: 203-205).

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 2000'de aldığı 10 numaralı Tavsiye Kararıyla kamu görevlilerinin davranış standartlarını belirlemek ve kamu personelinin uymaları gerekli ilkeler hususunda halkı bilgilendirmek amacıyla Model Etik Kodunu yayınlamıştır. Kodun milletvekilleri, bakan ve yargı mensupları haricinde tüm kamu personeline ve kamu hizmeti ifa etmekle yükümlü özel sektör görevlilerine uygulanması öngörülmüştür (Yüksel, 2010: 203).

Avrupa Kamu Yönetimi Ağı (EUPAN) 2004'te bir politik çerçeve oluşturarak etik kodları idareye yol gösteren bir kılavuz olarak nitelendirmiştir. EUPAN'ın hazırladığı yönergeler temel değerler, ayrıntılı davranış standartları, uygulama eylemleri ve raporlama prosedürlerine dayandırılmıştır. Günümüzde tüm AB üyesi devletlerin kamu çalışanları için hazırladığı etik kodlar bulunmaktadır. Bazı ülkeler bu kodlarda ortak standartlar kullanırken (Bulgaristan, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda), bazıları (Slovenya, Slovakya, Romanya, Letonya, Hollanda) farklı personel grupları için özel kodlar oluşturma yoluna gitmiştir (Pantiru, 2019).

Etik kodların kabulünde AB'nin kurum ve kuruluşlarında etik davranışı ve şeffaflığı teşvik için kapsamlı bir çerçeve oluşturması etkili olmuştur. Bu çerçeve AB yetkilileri için davranış kurallarını, suiistimal iddialarını, araştırma mekanizmalarını, belgeleri erişim ve muhbirlik politikalarını içermektedir. Buna göre, hükümetler kamu hizmetlerinde etik davranışa ilişkin politikalarını yolsuzluğa ve azalan kamu güvenine odaklanarak revize etmişlerdir (Matei ve Popa, 2010).

Hukukun üstünlüğü AB kamu yönetimi etiğinin temelini teşkil etmektedir. AB Antlaşması'nın 2. Maddesi hukukun üstünlüğünü tüm üye devletler için ortak değerlerden biri olarak kabul etmiştir. Bu ilke kamu güçlerinin yasal kısıtlamalar dâhilinde hareket etmesini sağlamaktadır. AB'nin hukukun üstünlüğüne olan yaklaşımı daha derin bir anlayışla adaleti sağlama, erken müdahale mekanizmalarını kullanarak sorunları ortaya çıkmadan önleme, önemli sorunlara anında yanıt verme anlayışına dayanmaktadır. Avrupa Komisyonu bu ilkeyi modern anayasal demokrasilerin temeli olarak görmektedir. İlkeye verilen önem, yargıya yapılan siyasi müdahaleler, medya özgürlüğünün kısıtlanması, kontrol altına alınamayan yolsuzluk vakalarına dair endişelerden kaynaklanmaktadır (Pantiru, 2019).

Amerikan kamu yönetimi esneklik ve verimliliğe odaklı pratik bir yaklaşımı benimseyerek Avrupa'dan farklı bir yol izlemiştir. Yönetsel pragmatizm hukuksal yaklaşımın yönetim tabanlı reformları engelleyebilecek statik bir olgu olarak algılanmasına yol açmıştır. J. Dewey'in yöneticilerin pratik uygulama ayrıntılarını ele alması gerektiğine dair inancı bu pragmatik geleneğin başlamasına vesile olmuştur. Dewey, devletin idari işlemlerin sonuçlarını önemsemek ve düzenlemek için kurumlar oluşturma yoluna gittiğini ileri sürmektedir

(Lührmann vd. 2020; Pantiru, 2019). AB'nin yasalcı modeli ise uygun prosedürleri ve yasal otoriteyi takip etmeye odaklanmaktadır. Yasal ve etik faktörler idari karar almada önem taşımaktadır. Amerikan kamu yönetimi yasal ve yönetimsel yaklaşımlar arasındaki çatışmaları çözmek için mücadele etmektedir, bunun için yargı organları kamu yönetimiyle koordineli olarak çalışmaya özen göstermektedir (Pantiru, 2019; Demmke vd. 2021).

4. ABD ve AB'DE ETİK YAKLAŞIM FARKLILIKLARI

Kamu yönetiminde temel etik ilkelerin yorumlanması ve uygulanması AB ve ABD'de farklılık göstermektedir. Aşağıdaki kısımda bu ilkeler incelenmektedir:

a) **Dürüstlük:** Kamu görevlilerinin eylemleri dürüstlüğü tanımlamaktadır. Bu eylemler temel hukuki kurallara ve kamu değerlerine göre ölçülmektedir. AB dürüstlük ilkesini hesap verebilirlik, adalet ve disiplinle yakından ilişkilendirmektedir. Avrupa sistemi şeffaflık, risk yönetimi, ayrıntılı davranış kuralları yoluyla dürüstlüğü uygulamaya koymaktadır. ABD daha farklı bir yaklaşımla dürüstlüğü kamu yararına bağlamaktadır. Amerikan Kamu Yönetimi Derneği kamu yararını öncelemeyi birincil etik değer olarak benimsemektedir. AB ise yolsuzlukların önüne geçmek için dürüstlüğe önem vermektedir (European Court of Auditors 2019; MA, 2024; Meyer vd. 2022).

b) **Şeffaflık:** AB Antlaşması'nın 10. Maddesi aleni kararların "Vatandaşa mümkün olduğunca yakın" alınmasını şart koşmuştur. Vatandaşlara AB kurumlarından, organlarından ve ajanslarından bilgi ve belge isteme hakkı tanınmıştır. ABD'de şeffaflık ilkesi 1966 tarihli Bilgi Edinme Özgürlüğü Yasasına dayanmaktadır. Buna göre, belli kayıtlar kamuoyunun bilgisine sunulacak, kurumlar kendileriyle ilgili bilgileri yayınlayacaktır. Karar alma süreçlerinde demokratik katılım teşvik edilecektir. 2024 Bilgi Edinme Özgürlüğü İyileştirme Yasası federal kurumlara ellerindeki kayıtları kamu denetimi için elektronik ortamda sunmayı emretmektedir ve dijital şeffaflığa geçişi sağlamıştır. Bu durum yoğun bir talebe (2022 yılı için 200.000'den fazla) idari kapasitenin zorlanmasına neden olmuştur (Federal Register 2024; Pakhnenko ve Kuan, 2023).

c) **Hesap Verebilirlik:** Hesap verebilirlik üçe ayrılabilir: Dikey hesap verebilirlik eşit olmayan idari üniteleri birbirine bağlamaktadır. Bu sistemde vatandaşlar hükümet yetkililerini seçim ve diğer siyasal partiler yoluyla sorumlu tutmaktadır. Yatay hesap verebilirlik hükümetin farklı birimlerinin birbirini izlediği, aynı hiyerarşik seviyedeki kurumlar arası kontrolleri içerir. Çapraz hesap verebilirlik medya ve sivil toplumun bilgi paylaşımı ve katılım yoluyla hükümeti nasıl denetlediğini kapsamaktadır. Çapraz ve yatay hesap verebilirliğin ortaya çıkması dikey hesap verebilirliğin gelişimine bağlıdır (Lührmann vd. 2020; V-Dem Institute 2020). AB bünyesinde oluşturduğu kurumlarla Avrupa Parlamentosu ve Konseyi demokratik gözetimden sorumlu tutmuştur. Bunların haricinde Komisyon yürütme işlevinden, Sayıştay ise dış denetimden sorumludur. Avrupa ülkelerinde hesap verebilirlik mekanizması üye devletlerarasında önemli farklılıklar arz etmektedir. Norveç ve birlikten 2020 Ocak ayında ayrılan İngiltere güçlü dikey hesap verebilirlik sistemlerine sahiptir. Hollanda, Ulusal Ombudsman ve Periyodik Değerlendirme Komiteleri gibi çapraz hesap verebilirlik sistemlerini kullanmaktadır. ABD'de ise yeni kamu işletmeciliği reformları yönetsel ve profesyonel

hesap verebilirliği önemseyerek çıktılara odaklanmıştır (Pantiru, 2019; European Court of Auditors, 2014; Schillemans vd. 2024).

d) **Adalet:** ABD ve AB adaleti demokratik değerlerin gelişiminde vazgeçilmez olarak görmektedir. Bunun yanında AB, adaleti "vatandaşlar ve yönetim arası ilişkilerde güven ve öngörülebilirlik iklimini yaratmada vazgeçilmez temel yasal bir ilke" olarak adlandırmaktadır. Her iki modelin de etik sistemlerinde adalete dayalı eşitlikçi bir toplum oluşturma özlemi yatmaktadır (Giuseppe, 2007; European Union Agency for Fundamental Rights, https://fra.europa.eu).

e) **Hukuka Saygı:** AB kamu yöneticilerinin eylemlerinin hukuka dayandırılmasını şart koşmaktadır. Tarafsızlık, kuralların genelliği ve eşitlik ilkelerinin uygulanması gözetilmektedir. AB kamu yönetimi temel insan haklarını dikkate alarak yasal sınırlar çerçevesinde bağımsız yargı denetimi altında faaliyetlerini yürütmektedir. AB'ye nazaran ABD modeli daha fazla esnekliğe sahiptir ve yasal değerleri verimli bir yönetime ulaşmada bir engel olarak görür (OECD, 1999; Mańko, 2019).

f) **Kamuya Hizmet:** Her iki sistemde de kamuya hizmet idari etiğin nihai amacı olarak görülmektedir. Kamu görevlileri bürokrasinin kamu yararı doğrultusunda sorumluluk bilinciyle işlerliğini sağlayacaktır. Hizmet gerekliliklerinin yerine getirilmesi müreffeh ve istikrarlı biçimde çalışan bir devlet yapılanmasının teminatıdır (Office of United States Trade Representative, 2015).

g) **Profesyonellik:** İdari sistemler farklı etik değerlerle profesyonellik anlayışımı ifade etmektedir. ABD'de kamu yararı ve demokratik katılım önemsenmektedir. AB'de tarafsızlık, nesnellik, çıkar çatışmalarının önlenmesi, yasallık, etkinlik, kalite ve uzmanlık, güven, eşitlik ve sorumluluk gibi değerler öne çıkmaktadır (Feinstein ve Devine, 2019). ABD kamu sektörünün nispeten küçük olduğu, liberal bir ülkedir. AB ülkelerinde ise memuriyet rejimine özel bir önem verilmekte, bu alanda yasal düzenlemelere gidilmektedir.

h) **Etik Kod Tasarımı:** Amerikan Kamu Yönetimi Derneği, üyelerinin etik standartlarla ilgili sorularını cevaplandırma, ceza alan üyelere yardımcı olma, mükemmel etik davranışları tanımlama, olası ihlallerle ilgili şikâyetleri ele alma işlevlerini yürütmektedir. Yasalar AB genelinde etiği yönetmede ana araçtır. Çoğu Avrupa ülkesi kamu kurumlarının iç kontrol sistemlerine etik gereklilikleri dâhil etmiştir. Bu kuralların ihlali disiplin soruşturmalarına yol açar, ciddi suçlar ceza hukukunun kapsamına girer. AB örgütsel çerçeveleri şekillendirmek ve tek tip bir kurum kültürü oluşturmak için etik kodlar kullanmaktadır. Örneğin; AB üyesi Finlandiya yıllık performans tartışmalarında etik değerlerin kamu yönetiminin kontrolündeki önemine dikkat çekmiştir. Etik uygulamaların yönetimin her alanına (işe alım, oryantasyon, performans değerlendirmeleri, işten ayrılma) sirayet etmesi arzulanmaktadır (Pantiru, 2019; ASPA, https://www.aspanet.org). Ayrıntılı çerçevelerine rağmen AB üyeleri çıkar çatışmalarını değerlendirmekte zorlanmaktadır. Bu çatışmalarla ilgili kurallar ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde farklılaşmaktadır. Bu sebeple Sayıştaylar, ombudsmanlar ve insan kaynakları departmanları arasında sorumluluk paylaşımı söz konusudur (Demmke vd. 2021).

i) **Ombudsmanların, Denetim Ofislerinin ve Mahkemelerin Rolü:** ABD'de denetim süreci esnek ve basit prosedürlere dayalıdır. AB'de yüksek denetim kurumları hesap verebilirliğin merkezindedir. Bu kurumlarda yaklaşık 16.000 kişi istihdam edilmektedir. 1993'de yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ile kurulan AB ombudsmanı kötü yönetim vakalarını incelemekte ve bunların önüne geçmek için proaktif adımlar atmaktadır. Çoğu AB ülkesi denetim görevlerini Sayıştaylar, ombudsmanlar, insan kaynakları departmanları, etik komiserler ve uzman komiteler arasında paylaştırmıştır. Bu durum kırtasiyeciliği arttırarak idari işlerin yavaşlamasına sebep olmuştur. Yapılan düzenlemelerin sayısı arttıkça uzman bilgisi ve kaynak ihtiyacı da artmaktadır (Demmke vd. 2021; European Court of Auditors, 2024).

j) **Mesleki Etik ve Kamu Hizmeti Kültürü:** ABD'de kurallara uyum ve etik karar alma önemsenmektedir. AB karmaşık etik senaryoları ele almada etik ikilem eğitimini tercih etmektedir. Bu yaklaşım kurallara uyma sorumluluğunun ötesine geçerek kamu değerlerine göre karar almayı ve alınacak kararlarda dürüstlüğün temel alınması gerektiğini vurgulamaktadır (Pantiru, 2019).

k) **Muhbirlerin Korunması:** 2019'da çıkarılan AB Muhbirlerin Korunması Direktifi birçok ABD yasasının erişim ve etkisinin ötesinde birtakım koruma standartları oluşturmuştur. AB Direktifi, gönüllüler, ücretsiz stajyerler ve hizmet tedarikçileri olmak üzere geniş kapsamlı bir muhbir koruma ağına sahiptir. ABD, 1970 İş sağlığı ve Güvenliği Yasası ile muhbirlerin korunmasında sınırlı bir kapsama dayalı erken müdahale sistemini başlatmıştır. AB'de aksini ispat yükümlülüğü çalışanı istihdam eden işverene aittir ve süreç daha kolaydır. Amerikalı muhbirler ise sebep-sonuç ilişkileri göstermek için daha fazla ispat yükümlülüğüyle karşı karşıya bırakılmaktadır (Feinstein ve Devine, 2019).

Aşağıdaki çizelge ABD ve AB modellerine ilişkin belirli kriterlere dayalı karşılaştırmayı özet halinde sunmaktadır:

Çizelge 1. ABD ve AB arasındaki Etik Sistemin Farklılığı

Kriterler	ABD Modeli	AB modeli
İdari Gelenek	Esneklik ve verimliliğe odaklanan yönetsel pragmatizm	Hukukun üstünlüğüne ve anayasal geleneklere dayalı yasalcı yaklaşım
Hesap Verebilirlik	Sonuçlara ve verimliliğe dayalı	Merkezi devletlerde güçlü dikey hesap verebilirlik, merkezi olmayan devletlerde çapraz hesap verebilirlik
Etik Kodlar	Bütünleşik ASPA Etik kuralları	EUPAN çerçevesine sahip üye devletler arasında farklı ulusal kodlar
İçsel Değerler	Kamu yararı, anayasal değerler, demokratik katılım	Tarafsızlık, yasallık, şeffaflık, eşitlik ve hizmet ilkesi

Uygulama Yaklaşımı	Esneklikle birlikte sonuç odaklı karar alma	Usule dayalı doğruluk tespiti ve yasal yetki kullanımı
Kamu Personelinin Eğitimi	Kurallara uyum ve etik karar alma odaklı	Etik ikilem eğitimine ve değer temelli karar vermeye dayalı
Kurumsal Denetim	Sadeleştirilmiş denetim yapısı	Çoklu denetim organları (Sayıştay, Ombudsman, Etik Komisyonlar)
Merit Sistem	Bazı siyasal atamalara dayalı birleşik yapı	Liyakata dayalı atamalar
Muhaliflerin Korunması	Sınırlı kapsama sahip koruma ağı	Kolay ispat yüküne dayalı, geniş kapsamlı bir koruma ağı

Giuseppe, 2017; Pantiru, 2019; Demmke vd. 2021; Meyer vd. 2022; Schillemans vd. 2024; ASPA, https://www.aspanet.org, Fuertes, 2021; Goncharuk ve Tomoszek, 2023; Vidačak ve Šabić, 2023.

5. SONUÇ

Kamu yönetiminde denetimin anlam bulabilmesi için kurumsal ve etik bilincin içselleştirilmesi gereklidir. Etik vicdani ve ahlaki olarak yönetsel standartlara uygun davranılmasıdır. Kamu kaynaklarının israf edilmemesi, vatandaşların bürokrasiyle olan etkileşiminde değer gördüğünü hissetmesi, hizmetlerin niteliksel olarak vatandaşları tatmin etmesi kamu görevlilerinin yükümlülüklerini yerine getirmesine dayalıdır. Bu nedenle planlama, karar alma, uygulama, değerlendirme ve denetim aşamalarında gözetilmesi gereken etik ilkeler belirlenmiştir. Açık yönetim anlayışının gelişimiyle kamu yönetiminin faaliyetlerinden halkın haberdar edilmesi yönetsel demokrasinin ve bürokratik meşruiyetin vazgeçilmez bir gerekliliği halini almıştır.

Etik uygulamalara dayalı bir kamu yönetimi denetim ve hesap verebilirliğe açık olduğundan geleneksel bürokratik yönetimin işlemsel sorunlarından büyük ölçüde uzaklaşacaktır. Kamu yönetiminde etik reformların etkinliği düzenleyici çerçeveleri, etik liderliği ve dürüstlük kültürünü kapsayan çok yönlü bir yaklaşıma dayanır. Davranış kuralları, çıkar çatışması politikaları ve muhbir koruma mekanizmaları etik olmayan davranışları önlemeye ve tespit etmeye yardımcı olabilir. Kamu kurumlarında etik programların geliştirilmesi ve etik kültürün benimsenmesi yönetsel duyarlılığın artmasına, eylem ve işlemlerinden ötürü cevap verebilir bir kamu yönetimi mekanizmasının oluşumuna yardımcı olacaktır (Guo vd. 2023; Thaler ve Helmig, 2015; Cohen ve Eimicke, 1995; Park ve Blekinsopp, 2013).

Çalışmada karşılaştırmalı analizle ABD ve AB kamu yönetimi etik modelleri arasındaki temel farklılıklar açıkça ortaya konmuştur. ABD modelinin esnekliğe dayalı etik uygulamalarla birlikte yönetimsel pragmatizme öncelik verdiği görülmektedir. ABD'de kamu yönetiminin etik dönüşümü yasal reformlar, mesleki davranış kuralları ve artan kamu denetiminin bir kombinasyonu olarak açığa çıkmıştır. Bilgi Edinme Özgürlüğü Yasası vatandaşlara idari bilgilere erişme ve kamu görevlilerini eylemlerinden ötürü sorumlu tutma hakkı vermiştir. Amerikan Kamu Yönetimi Derneği ise mesleki dernekler, kamu görevlileri için dürüstlük, tarafsızlık ve kamu çıkarına saygı gibi ilkeleri vurgulayan etik yönergeler geliştirmiştir (Matei ve Popa, 2010).

AB hukukun üstünlüğüne yönelik güçlü vurguyla yasal geleneklere bağlılık gösteren bir yaklaşımı tercih etmiştir. Her iki modelin kamu güvenini ve kurumsal güvenliği muhafaza etme anlayışına dayalı olduğu görülmektedir. AB'nin yasalcı yaklaşımı prosedürel güvencelere dayalı net bir hesap verebilirlik mekanizması öngörmektedir. Her iki modelin de yapay zekâdaki hızlı gelişmelerle beraber algoritmik şeffaflık, veri gizliliği ve teknoloji kullanımına katılım ile ilgili zorluklarla karşı karşıya olduğu görülmektedir. Etik yönetim algoritmik karar alma sürecinde açıklama ve yorum yapma, güvenlik, güvenilirlik, adalet ve hakkaniyet gibi sorunları gündeme getirmektedir (Cath, 2018; Pflanzer vd. 2023). Bu paylaşılan sorunlar her iki modeli birbirlerine yakınlaştırsa da yönetim tarzlarını doğrudan etkilemekte olan kültürel farklılıklar daimi olarak önemini koruyacaktır.

ABD'nin pragmatik modeli esneklik ve sonuç odaklılık niteliklerine sahiptir. Türkiye gibi güçlü yasal geleneklere sahip ülkeler için ayrıntılı kodifikasyon sistemini benimseyen AB modeli daha uygundur. Değişen ihtiyaç ve durumlara karşı uyum sağlamak isteyen ülkeler ABD yaklaşımından yararlanabilir. Bu farklı gelenekler 21. Yüzyılda kamu yönetimi etiğinin nasıl bir evrim geçirdiğini bize göstermektedir. Her model prosedürel bütünlüğü uygulamada etkinliği sağlayarak bir dengeye oturtmayı hedeflemektedir, ancak etik kültürün yaygınlaşması için kamu bürokrasisinde eğitim programları ve mesleki gelişime özen gösterilmesi, liyakata dayalı atamalar yapılması da önemlidir.

KAYNAKÇA

Androniceanu, A., Georgescu, I., Kinnunen, J. (2022). Public Administration Digitalization and Corruption in the EU Member States. A Comparative and Correlative Research Analysis. Transylvanian Review Of Administrative Sciences, 18 (65): 5-22. http://dx.doi.org/10.24193/tras.65E.1

Aziz, A., A. M., Rahman A. H., Md. Mahmudul, Alam, M., Said, J. (2015). Enhancement of the Accountability of Public Sectors through Integrity System, Internal Control System and Leadership Practices: A Review Study, Procedia Economics and Finance, 28: 163-169, https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)01096-5.

ASPA, https://www.aspanet.org/ASPA/ASPA/Code-of-Ethics/Code-of-Ethics.aspx (Erişim Tarihi: 29.08.2025).

Balaban, Y., A. (2018). Kamu Yönetiminde Etik, (Der. Erat, V., Ekiz, C., Arap, İ.), *Quo Vadis Kamu Yönetimi*, Nika Yayınevi, Ankara, 467-489.

Brondoni, S. M., Bisio, L. (2017). Ouverture de 'Transparency in Public Administrations'. Symphonya. Emerging Issues in Management, (2): 1-6. https://doi.org/10.4468/2017.2.01ouverture

Coşkun, S., Dulkadiroğlu, H. (2018). Amerika Birleşik Devletleri'nde İdari Devletin Gelişimi ve Woodrow Wilson'ın Etkisi, Journal of Political Administrative and Local Studies, 1 (2): 21-54.

Cohen, S., Eimicke, W., B. (1995). Ethics and the Public Administrator. The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science, 537(1): 96-108. https://doi.org/10.1177/0002716295537000009

Christensen, T., Lægreid, P. (2011). Democracy and administrative policy: contrasting elements of New Public Management (NPM) and post-NPM. European Political Science Review, 3(1): 125-146. doi:10.1017/S1755773910000299

Cath, C. (2018). Governing artificial intelligence: ethical, legal and technical opportunities and challenges Phil. Trans. R. Soc. A. 37620180080, http://doi.org/10.1098/rsta.2018.0080

Cameron, W. (2004). Public accountability: Effectiveness, equity, ethics. Australian Journal of Public Administration, 63: 59-67. https://doi.org/10.1111/j.1467-8500.2004.00402.x

Cheung, A., B., L. (2005). The Politics of Administrative Reforms in Asia: Paradigms and Legacies, Paths and Diversities. Governance, 18: 257-282. https://doi.org/10.1111/j.1468-0491.2005.00275.x

Ciğeroğlu, Ö., M. (2021). Postmodern Kamu Yönetimi, Etik ve Ombudsman İlişkisi Çerçevesinde Teorik Bir Analiz. (Ed. Parlak, B., Doğan, C., K.). *Postmodern Kamu Yönetimi*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 309-328.

Demmke, C., Autioniemi, J., Lenner, F. (2021). The end of the world as we know it – public ethics in times of de-standardization and individualization. Public Management Review, 27(7), 1741–1763. https://doi.org/10.1080/14719037.2021.2000221

European Court of Auditors (2019). https://www.eca.europa.eu/lists/ecadocuments/journal19_02/journal19_02.pdf Erişim Tarihi: 29.08.2025.

European Court of Auditors (2014). https://www.eca.europa.eu/lists/ecadocuments/lr14_01/qj0214776enc.pdf (Erişim Tarihi: 29.08.2025).

European Union Agency for Fundamental Rights, https://fra.europa.eu/en/eu-charter/article/41-right-good-administration (Erişim Tarihi: 29.08.2025).

European Court of Auditors (2024). Public Audit in European Union. https://op.europa.eu/webpub/eca/book-state-audit/en/ (Erişim Tarihi: 29.08.2025).

Eryılmaz, B., Biricikoğlu, H. (2011). "Kamu Yönetiminde Hesap Verebilirlik ve Etik", *İş Ahlakı Dergisi*, 4 (7): 19-45.

Feinstein, S., Devine, D. (2019). https://whistleblower.org/blog/a-comparative-analysis-of-u-s-v-e-u-whistleblower-law/ (Erişim Tarihi: 29.08.2025).

Fuertes, V. (2021). The rationale for embedding ethics and public value in public administration programmes. Teaching Public Administration, 39(3), 252-269. https://doi.org/10.1177/01447394211028275

Federal Register (2024). Rules and Regulations. 89 (86), https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR-2024-05-02/pdf/2024-08700.pdf (Erişim Tarihi: 29.08.2025).

Giuseppe, M. (2017). Dealing with fairness in public policy analysis - A methodological framework, Publications Office, https://data.europa.eu/doi/10.2760/75185

Goncharuk, O., Tomoszek, M. (2023). Ethical codes for public administration - reflection of EU core values or part of national anti-corruption policy? Example of the Czech Republic and Ukraine. European Studies, 10 (2): 149-177. https://doi.org/10.2478/eustu-2023-0016

Gualmini, E. (2008), Restructuring Weberian Bureaucracy: Comparing Managerial Reforms In Europe and The United States. Public Administration, 86: 75-94. https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.2007.00691.x

Guo, F., Xue, Z., He, J., Yasmin, F. (2023). Ethical leadership and workplace behavior in the education sector: The implications of employees' ethical work behavior. Front. Psychol. 13: 1040000. doi: 10.3389/fpsyg.2022.1040000

Herasymiuk, K., Martselyak, O. V., Kirichenko, Y. N., Zhmur, N. V., Shmalenko, I. I., (2020). Principles of Integrity and Good Governance in Public Administration International Journal of Management, 11 (4): 545-555.

Kılavuz, R. (2004). Etik Sistemleri ve Kamu Yönetimi Etiği Açısından Görünümleri, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 30, ss.15-29.

Lührmann, A., Marquardt, K., L., Mechkova, V. (2020). Constraining Governments: New Indices of Vertical, Horizontal, and Diagonal Accountability. American Political Science Review, 114(3), 811-820. doi:10.1017/S0003055420000222

MA, A. (2024). Digital legislation: convergence or divergence of models? A comparative look at the European Union, China and the United States, https://www.robert-schuman.eu/en/european-issues/769-digital-legislation-convergence-or-divergence-of-models-acomparative-look-at-the-european-union-china-and-the-united-states (Erişim Tarihi: 29.08.2025).

Meyer, S., J., Johnson, R., G., McCandless, S. (2022). Meet the New Es: Empathy, Engagement, Equity, and Ethics in Public Administration. Public Integrity, 24(4-5), 353-363. https://doi.org/10.1080/10999922.2022.2074764.

Mańko, R. (2019). Protecting the rule of law in the EU Existing mechanisms and possible improvements, https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/642280/EPRS_BRI(2019)642280_EN.pdf (Erişim Tarihi: 29.08.2025).

Matei, A., I., Popa, F., M. (2010). Ethical Aspects in the Activity of Civil Servants: Case Study Romania. NISPAcee Annual Conference, Warsaw, Poland, http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1599583

OECD (1999). European Principles for Public Administration, SIGMA Papers No.27, https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/1999/01/european-principles-for-public-administration_g17a1de4/5kml60zwdr7h-en.pdf (Erişim Tarihi: 29.08.2025).

Office of United States Trade Representative (2015). https://ustr.gov/about-us/policy-offices/press-office/press-releases/2015/march/eu-us-joint-statement-public-services (Erişim Tarihi: 29.08.2025).

Önen, S., M., Yıldırım, A. (2014). Kamu Yönetiminde Etik Denetimi: OECD Ülkeleri Örneği, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 5 (1): 103-126.

Örselli, E. (2015). Yönetsel Etik Değerler: Kavramsal Bir Analiz, *Değerler Bilançosu- Felsefe, Sosyoloji, Kamu Yönetimi*, (Ed.: Bircan, H., H., Dilmaç, B.), Konya: Çizgi Kitabevi, ss. 121-141.

Özsalmanlı, Y., A. (2021). İngiltere'de Kamu Personelinin "Whistleblowing" Eylemi ve Yönetim Etiği Açısından Önemi, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED), 7 (2): 389-408.

Pantiru, C., M. (2019). Ethics, An Integral Part of the Organizational Culture in the European Public Administrations, https://www.eupan.eu/wp-content/uploads/2020/05/Ethics-an-integral-part-of-the-organizational-culture-in-the-European-public-administrations.pdf (Erişim Tarihi: 29.08.2025).

Pakhnenko, O., Kuan, Z. (2023). Ethics of Digital Innovation in Public Administration. Business Ethics and Leadership, 7 (1): 113-121 https://doi.org/10.21272/bel.7(1).113-121.2023

Park, H., Blenkinsopp, J. (2013). The impact of ethics programmes and ethical culture on misconduct in public service organizations, International Journal of Public Sector Management, 26 (7): 520-533. https://doi.org/10.1108/IJPSM-01-2012-0004

Pau, C., Martin, M., Ciurea, J. (2021). Managerial Perspective on Ethical Culture in Organizations and Institutions Robotica & Management, 26 (1): 27-30 https://doi.org/10.24193/rm.2021.1.6

Perry, J., L., Hondeghem, A. (2008). Building Theory and Empirical Evidence about Public Service Motivation. International Public Management Journal, 11(1): 3-12. https://doi.org/10.1080/10967490801887673

Pflanzer, M., Traylor, Z., Lyons, J., B. et al. (2023). Ethics in human-AI teaming: Principles and perspectives. AI Ethics 3: 917-935. https://doi.org/10.1007/s43681-022-00214-z

Public Service Commission (Te Kawa Mataaho). https://www.publicservice.govt.nz/about-us/, Erişim Tarihi: 29.08.2025.

Schillemans, T., Overman, S., Flinders, M., Laegreid, P., Maggetti, M., Papadopoulos, Y., Wood, M. (2024). Public sector accountability styles in Europe comparing accountability and control of agencies in the Netherlands, Norway, Switzerland and the UK. Public Policy and Administration, 39(1): 125-146. https://doi.org/10.1177/09520767221098292.

Schreurs, P. (2002). Symposium: Rationality and Public Administration: Introduction. Administrative Theory & Praxis, 24(2): 279–286. https://doi.org/10.1080/10841806.2002.11029363

The Conflict of Interest and Ethics Commissioner, https://ciec-ccie.parl.gc.ca/en/AboutAPropos/Pages/default.aspx (Erişim Tarihi: 29.08.2025).

Thaler, J., Helmig, B. (2015). Do Codes of Conduct and Ethical Leadership Influence Public Employees' Attitudes and Behaviours? An experimental analysis. Public Management Review, 18(9): 1365–1399. https://doi.org/10.1080/14719037.2015.1103890

Usta, A. (2010). Kamu Görevlisinin Etik Amaç ve Ahlaki Yükümlüğü, Türk İdare Dergisi, 468, ss.153-181.

V-Dem Institute (2020). https://www.v-dem.net/media/publications/pb_22_final.pdf (Erişim Tarihi: 29.08.2025).

Vidačak, I., Šabić, S., S. (2023). Mapping best practices on transparency, integrity, accountability and anti-corruption: Case studies from selected parliaments, https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2023/702588/EXPO_IDA(2023)702588_EN.pdf (Erişim Tarihi: 29.08.2025).

Yaman, A. (2010). İç Denetçinin Yeni Rolü; Etik Liderlik, Denetişim, 5: 9-16.

Yüksel, C. (2010). *Devlette Etik: Dünyada ve Türkiye'de Kamu Yönetiminde Etik, Yasal Altyapı ve Uluslararası Uygulamalar*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

TÜRKİYE'DE YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARI

Doç. Dr. Demokaan DEMİREL

Kocaeli Üniversitesi SBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
demokaan.demirel@kocaeli.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5454-9507

ÖZET

Yapay zekâ 1950'li yıllardan itibaren istikrarlı biçimde gelişim göstermiştir. Yapay zekânın önem kazanmasında verileri istatistiksel ve matematiksel yorumlama yeteneğine sahip makine öğrenimi ile yapay sinir ağlarıyla verileriyle işleyen derin öğrenme önemli yer tutmaktadır. Yapay zekâda kullanılması öngörülen teknikler uzman sistemler, sinir ağları ve genetik algoritmalardır. Kamu yönetiminde 1950-1980 döneminde teknoloji kullanımı sınırlı kalmıştır. 1980 sonrasında bürokrasi teknik araçlarla donatılmıştır. 1990'larda internetin ve e-devletin yaygınlık kazanmasıyla hizmet üretimi ve sunumunda dijital devrim etkisini hissettirmiştir. Yapay zekâ kullanımının kamu hizmetlerindeki etkinlik sorunlarının üstesinden geleceği düşünülmektedir. Kamu sektöründe hemen hemen tüm alanlarda yapay zekânın sunduğu veri ve hizmetlerden yararlanılmaktadır. Yapay zekâyla hizmet sunumunun fiyatlandırılmasıyla birlikte toplumun tüm kesimlerinin hizmetten faydalanamaması tehlikesi de mevcuttur. Vatandaşların idari işleri ve eylemlerinde yapay zekâya bilgi aktarılması, bu bilginin muhafaza edilmesi, üçüncü kişilerin eline geçmemesi yönünde etik kaygıları vardır. Türkiye'de yapay zekânın gelişimine yönelik çabalar 2018'den itibaren ortaya çıkmıştır. Cumhurbaşkanlığı bünyesinde Dijital Dönüşüm Ofisi'nin kurulması ve ofisin 2020'de Bilgi ve İletişim Güvenliği Rehberini yayınlamasıyla yapay zekâ çalışmaları giderek hız kazanmıştır. Aynı yıl TÜBİTAK'ta Yapay Zekâ Enstitüsü kurulmuştur. Dijital Dönüşüm Ofisi'nin 2021-2025 yıllarını kapsayan Ulusal Yapay Zekâ Strateji Belgesini yayınlaması yapay zekâ politikalarına için gerekli kamu politikalarına yön verilmesi için önemlidir. Türkiye'de yapay zekâ uygulamalarının büyük çoğunluğu merkezi idare kapsamında bakanlıkların gerçekleştirdiği projelerdir. Yerel yönetimlerde yapay zekâ uygulamaları kent içi ulaşım, trafik yoğunluğu, geri dönüşüm, doğal kaynakların muhafazası, çevre kirliliğinin önüne geçme, konut ve kentleşme politikalarında geleceğe dair gerçekçi tahminler yapma amacıyla kullanılmaktadır. Çalışmada öncelikle yapay zekânın kamu yönetimine entegrasyonu sürecine değinilmiştir. Bunun ardından Türkiye'deki uygulamalar incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, Türk Kamu Yönetimi, Dijital Dönüşüm Ofisi, Bakanlıklar, Yerel Yönetimler

1. GİRİŞ

Yapay zekânın kamu kurumları ve hizmetleri üzerindeki en önemli etkilerinden biri geleneksel bürokratik süreçlerin verimliliği ve otomasyonunun sağlanmasıdır. Yapay zeka teknolojilerinden yararlanarak hükümetler günlük operasyonel görevleri kolaylaştırabilir ve kaynak dağılımında optimizasyon sağlayabilir. Rutin görevlerin otomasyonu üretkenliği arttırdığı gibi, kamu personelinin daha çok müdahale ve eleştirel düşünme gerektiren faaliyetler üzerinde durmasını sağlamaktadır. Sonuç olarak kamu kurumlarının kaynaklarını iyi biçimde

değerlendirmeleri ve hizmet sunumunda etkinliği sağlamaları mümkün hale gelecektir (Kulal vd. 2024).

Yapay zekânın kamu yönetimi üzerindeki etkisi verimlilik iyileştirmelerinin ötesinde ve oldukça geniş kapsamlıdır. Büyük miktarlarda verinin hızlı bir biçimde analiz edilmesiyle karar vericilerin vatandaş tercih ve beklentileriyle uyumlu karar almaları mümkündür. Yapay zekâ destekli analizler kamu yönetiminin hemen her alanında kullanılmaktadır. Sağlık verilerinin yorumlanması ve geleceğe dönük toplumsal refah odaklı projeksiyonlar, trafik düzeninin sağlanması, barınma ihtiyacının proaktif olarak tahmini, ekonomik verilerin istatistiksel olarak anlamlandırılması gibi konularda veri odaklı bir idari sistemin tesisinde yapay zekâ başat bir rol icra etmektedir. Bu durum kamu hizmetlerinde erişilebilirliğin ve kişiselleştirmenin önünü açmıştır (Charles vd. 2022; Kulal vd. 2024). Erişilebilirlik, her vatandaşların fırsat eşitliği ölçüsünde kamu hizmetlerinden ücretsiz yararlanma hakkıdır. Kişiselleştirme, hizmetlerin planlaması ve sunumunda bireysel faktörlerinde dikkate alınması gereksinimidir.

Yapay zekânın kamu yönetimindeki etkilerini anlamak operasyonel uygulamalardan ziyade yönetimin gelecekte değişen rolüne de vurgu yapmaktadır. Türk kamu yönetiminde yapay zekâ kullanımında vatandaşların bir kamu kurumuna gitmeksizin kişisel işlemlerini çevrimiçi ortamda yapmaları hedeflenmiştir. Merkezi idarenin yapay zekânın gelişimi için tahsis ettiği birimler ve belirlediği ulusal strateji nihai olarak akıllı sistemlere dair teknik altyapıyı kullanmaya hazır kamu kurumlarıyla birlikte uzman personelin yetiştirilmesi ve eğitimine bağlıdır (Erbaş, 2023: 188-189). Bu hususta Kastamonu ilinde gerçekleştirilen akademik bir çalışma eğitim seviyesi yüksek ve genç kamu personelinin yapay zekâ kullanımına hoşgörüyle yaklaştıkları yönündedir (Şen, 2024: 242). Ulusal stratejinin belli aralıklarla dönemsel olarak değerlendirmesinin yapılması, mali kaynak transferi, planlamada yerel ve ulusal süreçlerin bir arada koordinasyonunu sağlayacak politikalar izlenmesi önemlidir (Bozdoğanoğlu vd. 2024: 21-25). Küresel gelişmelerin izlenmesi yerli yazılımların üretilmesi ve kullanımını sağlayacak, maliyet kaynaklı kamu harcamalarının azalması ulusal rekabet gücünü arttıracaktır.

Yerel düzeyde ulaşım, çevre, trafik hizmetleri, kentsel atık, imar planlaması gibi akıllı şehir oluşumuna dönük girişimler de giderek hız kazanmıştır. Yapay zekâ kullanımının yaygınlaşması için yerel yönetimlerin de hizmetlerin kullanımı hakkında tanıtıcı bilgilendirmeler yapma, ucuzluk, hız, kalite ve güvenilirlik gibi kriterleri karşılama yükümlülükleri bulunmaktadır. Yerel seviyede yapay zekânın gelişimiyle ilgili çalışmalar, planlamalar yapılması, bu alanda örgütlemeye gidilmesi, şehirlerin birer teknoloji cazibe merkezi haline getirilmesi oldukça önem taşımakladır. Yerel ve ulusal düzeyde vatandaşların yapay zekânın kullanımında etik kaygılardan tamamen uzak hareket etmesi de sağlanmalıdır (Bozdoğanoğlu, 2024: 16-19).

Bu çalışma Türkiye'deki yapay zekâ uygulamalarını merkezi yönetim ve yerel yönetimler düzeyinde incelemeyi amaçlamaktadır. Merkezi yönetim kapsamında Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi ve bakanlıklar düzeyindeki proje ve programlar incelenmektedir. Yerel düzeyde yapay zekâ kullanımının hangi alanlarda gerçekleştiğine ve başarılı yerel uygulamalara değinilmektedir.

2. YAPAY ZEKÂNIN KAMU YÖNETİMİNE ENTEGRASYONU

Yapay zekâ alanındaki ilk bilimsel çalışmalar Warren McCulloch ve Walter Pitts tarafından 1943'te geliştirilen yapay sinir ağlarıyla gerçekleştirilmiştir. 1950'de Alan Turing'in "Bilgi İşlem Makineleri ve Zekâ" adlı makalesinde makinelerin düşünme yetisine yönelik bilimsel argümanlarının yapay zekânın temelini oluşturduğu düşünülmektedir (Turing, 1950). 1961'de sanayide kullanılmak üzere Unimate adlı bir robot geliştirilmiştir. 1966'da J. Weizenbaum, bilgisayar-birey etkileşimini sağlayan Eliza yazılımını geliştirmiştir. 1966-1972 arasında yapılan çalışmalarla Shakey adlı otonom robot yapay zekâ kullanılarak üretilmiştir. 1980'de Wabot-2 adlı bir robotu üretimine başlanmıştır. 2000'li yıllardan itibaren yapay zekâ alanındaki gelişmeler hız kazanmıştır. 2014'te Google ilk sürücüsüz otomobili tanıtmış ve Deepmind'ı satın almıştır. Aynı yıl Facebook yüz tanıma teknolojisini güvenlik uygulamalarında yaygınlıkla kullanmaya başlamıştır (Akyol ve Özkan, 2023: 125-126). Yapay zekâ analizlerini gerçekleştirmek ve raporlar hazırlamak için dijital beyin, veri ve bilgi işlem bileşenlerinden oluşan doğal dil ara yüzü kullanılmaktadır. Veriler yapay zekâ faaliyetlerinin temelidir. Bilgi işlem ise verilerin bir araya getirilmesi, muhafaza edilmesi ve risklere karşı korunması nedeniyle oluşturulan sistemin genel adıdır (Baybağan, 2024: 80).

Yapay zekânın hızlı ve baş döndürücü gelişiminde makine öğrenimi ve derin öğrenme teknikleri önemli bir yer tutmaktadır. Makine öğrenimi eldeki verileri istatistiki ve matematiksel olarak anlamlandırarak özgün sonuçlar ortaya koyma ve bunları analiz etme tekniğidir. Derin öğrenme, yapay sinir ağlarının oldukça fazla miktardaki veriyi insan müdahalesine gerek duymadan işlediği makine öğreniminin bir alt kategorisidir (Tekin ve Demirel, 2024: 1589-1590). Derin öğrenme algoritmaları tanımlanan görevleri istikrarlı bir biçimde yerine getirmektedir ve ufak düzeltmelerle yapılan işlerde ilerleme sağlamaktadır. Makine öğrenmesi, derin öğrenmeden farklı olarak, kontrol ve denetim araçlarına başvurmaktadır (Ulaşan ve Ayhan, 2021: 231).

Veri ve büyük veri yapay zekânın başarısında önemli bir role sahiptir. Veri, bilgi edinme ve karar vermede rehber niteliğinde olan bir bilgi topluluğudur. Büyük veri geleneksel yöntemlerle analizi mümkün olmayan oldukça büyük miktarlardaki veri yığınlarını ifade etmektedir (Akyol, 2022: 104). Yapay zekâyla gündeme gelen kavramlardan bazıları otonom robotlar, nesnelerin interneti, bulut bilişim, artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik ve blok zincirdir. Nesnelerin interneti (IoT), nesnelerin kendi aralarında ve daha geniş kapsamlı sistemsel teknolojilerle yoğun bir iletişim ağı kurmasıdır. Bulut bilişim, belli bir internet sunucusu üzerinde veri ve yazılım paylaşımına imkân veren bir teknolojidir. Artırılmış gerçeklik, gerçek nesnelere yeni birtakım objeler ekleyerek tasarım yapmaya yönelik bir teknolojidir. Sanal gerçeklik sanal ortamda bilgisayar destekli yazılım ve donanımlarla oluşturulan simülasyonlardır. Blok zincir, dağınık yapıda olan, belli bir parola korumasıyla işlem yapılmasını sağlayan bir veri tabanıdır (İpek, 2023: 3-13).

Yapay zekâda kullanılan yaygın teknikler uzman sistemler, sinir ağları ve genetik algoritmalar olarak sınıflandırılabilir. Uzman sistemler spesifik bir alanda uzman olan insanların

davranışlarını taklit ederek sezgisel teknikler yardımıyla sorunların üstesinden gelen bilgisayar programlarıdır. Sinir ağları insan beyninin yapısına benzer biçimde algoritmik ve karmaşık bir düzen yardımıyla hesaplama işlemlerinin rahatlıkla yapılması amacını taşımaktadır. Genetik algoritmalar, süpersonik füze tasarımı, gürültü kontrolü, finansal piyasalardaki konjonktürel dalgalanmaların izlenmesi ve gerçekçi tahminlerde bulunulması gibi alanlara kullanılmaktadır (Kocaman, 2024: 170-173).

1950-1970 arasında geleneksel kamu yönetimi uygulamalarına göre iş ve işlemler yürütüldüğü için teknolojinin bürokraside kullanımı oldukça sınırlı kalmıştır. 1980'lerde sınırlı da olsa birtakım bilgi teknolojisi araçları bürokrasiye kazandırılmaya başlanmıştır. 1990 sonrası internetin tüm dünyada yaygınlık kazanmasıyla birlikte kamu yönetiminde değişim kaçınılmaz hale gelmiştir (Akyol ve Özkan, 2023: 125-126). Kamu yönetimi 5.0 anlayışıyla vatandaşlara fırsatlar sunan ve genel memnuniyeti sağlamayı hedefleyen bir idari anlayışa geçilmiştir. Kamu hizmetlerinin sunumunda kişisel faktörlere dikkate alma ve hizmeti halka yakınlaştırma (yerelleşme) eğilimleri dikkat çekmektedir. İdarenin faaliyetlerine vatandaşların daha çok katılması alınan kararların meşruiyetini sağlamak ve hata payını en aza indirgemek için tercih edilmektedir. Bu süreçte kamu kuruluşlarının sağlam bir veri altyapısına sahip olmaları beklenmektedir. Teknolojik gelişmelerin kamu hizmetlerinin fiyatlandırılmasında önemli bir rol oynayacağı belirtilmektedir. Proje bazlı çalışmanın yaygınlaşması da kamu kuruluşlarının eşgüdümünü arttıracaktır. Toplumsal refahın ölçümünün milli gelir seviyesinden çok kamu hizmetlerinin ihtiyacı karşılama kapasitesine ve bunun kamu yararını ne ölçüde sağladığına göre yapılması gelecekte oldukça muhtemel gözükmektedir (Kocaoğlu ve Şahnagil, 2022: 29-34).

Yapay zekâ kamu hizmetlerinin çoğunun sunumunda yaygınlık kazanmıştır. Sağlık sektöründe hasta kayıtlarının tutulmasında, teşhis ve tedavi süreçlerinde, cerrahi operasyonlarda kullanılmaktadır. Sosyal güvenlik hizmetlerinde yaşlı bakımı alanında aktif biçimde kullanımı planlanmaktadır. Çevre koruma alanında veri analizleri, kaynakların verimli kullanımı gibi konularda yapay zekânın katkı sunması beklenmektedir. Konut politikalarının hazırlanmasında, geleceğe dönük konut arzı ve talebine yönelik tahminlerde yapay zekâ verileri kullanılmaktadır. Eğitim alanında yapay zekâ kişiye özgü öğrenme seçenekleri ve ders planları sunarak öğrenci performansının gerçekçi bircimde test edilmesini sağlamaktadır. Kültür ve turizm alanında kültürel varlıkların envanterinin tutulması ve bunlara ilişkin sanal tur gibi ülkeyi tanıtıcı ve turizm potansiyelini arttırmaya dönük projelerin hazırlanmasında yapay zekâ araçlarından yararlanılmaktadır. Savunma sanayiinde robotik silahların, füzelerin, insansız hava araçlarının yapımında yapay zekâ teknolojileri kullanılmaktadır (TBD, 2024: 39-42).

Yapay zekânın kamu yönetimine entegrasyonunun hizmetlerin kalitesini arttıracağı, karar verme süreçlerini kısaltacağı düşünülmektedir. Bunun yanında kamu hizmetlerinin özel hizmetler gibi fiyatlandırılabileceği ve toplumun tüm kesimlerine ücretsiz olarak sunulmayacağı, karar alma süreçlerinde gerekli rasyonalitenin sağlanamaması, etik kaygıların devam etmesi gibi olumsuzluklar da mevcuttur (Aydın, 2024: 171-172). Bu nedenle vatandaşların kamu kurumlarına ve devlete olan güveninin sağlanması için sürecin şeffaf biçimde yürütülmesi önemlidir (Gür vd. 2019: 152).

3. TÜRKİYE'DE YAPAY ZEKÂ POLİTİKALARI

Yapay zekânın yaygınlaşmasıyla birlikte açığa çıkan kamusal sorunların hükümetler ve uluslararası kuruluşlarca çözümlenmek istenmesi ulusal ve bölgesel düzeydeki yapay zekâ stratejilerinin tanımlanması ve uygulanması yönündeki çabaları arttırmıştır. Ülkeler yapay zekâyı kontrol altına alma, yapacakları düzenlemelerle teknoloji şirketlerine karşı kurallar getirme, kısa ve uzun vadeli risk hesaplamaları yaparak bunları önleme yönünde eylem planları hazırlama girişimlerinde bulunmaktadır (Etike, 2023: 225-228). Günümüzde dijitalleşmiş ve karmaşık görevleri analiz etmede, suçların kim tarafından, nasıl ve nerede işlendiğini öğrenmede algoritmalardan yararlanıldığı için algoritmik devlet kavramı yaygınlık kazanmıştır. Benimsenen bir diğer kavram, yapay zekâya dair normatif değerleri, veri altyapısının ve etik düzenlemelerin gerekliliklerini dikkate alan yapay zekâ hükümetidir (Kavut, 2024: 326-330).

Türkiye'de yapay zekânın kamu yönetimine entegrasyonuna yönelik çabalar 2018'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesiyle birlikte hız kazanmıştır. Cumhurbaşkanlığı bünyesinde kurulan Dijital Dönüşüm Ofisi yapay zekâ çalışmalarının politik içeriğini şekillendirmede ve uygulamada bütünlüğü sağlamada oldukça etkin bir rol üstlenmiştir. Ofisin kurulmasıyla birlikte Büyük Veri ve Yapay Zekâ Uygulamaları Dairesi Başkanlığı gibi toplam dokuz daire başkanlığı kurulmuştur (CDDO, 2021). Dijital Dönüşüm Ofisi kamu kurumlarıyla altyapı hizmeti sunan kurumların uyacakları bilgi ve iletişim güvenliğine dair tedbirleri içeren Bilgi ve İletişim Güvenliği Rehberini 2020'de yayınlamıştır. Aynı yıl TÜBİTAK Yapay Zekâ Enstitüsü kurularak yapay zekâ çalışmalarının hızlandırılması amaçlanmıştır (Yılmaz vd. 2021: 465; Yalçın, 2024: 194-206).

2021-2025 yılları arasını kapsayan Ulusal Yapay Zekâ Strateji Belgesi yayımlanarak altı temel stratejik öncelik belirlenmiştir. Buna göre, yapay zekâ uzmanlarının eğitilmesi, yetiştirilmesi ve istihdamının arttırılması beklenmektedir. Yapay zekâ odaklı girişimlere kaynak tahsisi ve bu tip girişimlerin teşviki yoluyla araştırma, girişimcilik ve yenilikçiliğin desteklenmesi, veri altyapısına erişim olanaklarının arttırılması ve kaliteli veri üretimi hedeflenmektedir. Küresel gelişmelere sosyoekonomik açıdan uyum sağlama, uluslararası projelerde ve AB'nin birlik programlarında rol oynama, yapısal dönüşüm ve işgücünün uyumu için sektörel işbirlikleri kurma diğer hedefler arasındadır. Bu hedeflere göre Türkiye yapay zekâ alanında uluslararası işbirliklerinde 75 projeye ev sahipliği yapmıştır. 1922 akademik çalışmaya katılım sağlanmıştır. AB'nin Ufuk 2020, Ufuk Avrupa ve Dijital Avrupa programlarına katılım sağlayarak ULAKBİM'in paydaş olduğu AB destekli projeler yürütmüştür (CDDO, 2021: 8-52). Ulusal yapay zekâ stratejisi doğrultusunda Dijital Dönüşüm Ofisi'nin koordinasyonunda TÜBİTAK ARDEB-TÜBİTAK BİLGEM Yapay Zekâ Enstitüsü İşbirliği ile Kamu Yapay Zekâ Ekosistemi başlıklı proje çağrısı 2023'te kamu kurumlarında yapay zekâ projelerinin teşviki amacıyla yayınlanmıştır. 28 farklı kurumdan 51 proje önerisi alınarak teknik ölçütlere uyan 26 başvuru değerlendirilmiştir ve 5 kurum ile 2024'te sözleşme imzalanmıştır. Aynı yıl yapay zekâyla ilgili hukuksal düzenlemeler ve riskler hakkında değerlendirme ve önerilerde bulunmak üzere TBMM tarafından Yapay Zekâ Araştırma Komisyonu kurulması kararı alınmıştır (TBD, 2024: 10-13). Kamu ve özel sektörde yenilikçiliği desteklemek için kamu kurumlarındaki verilerin ortak bir havuzda toplanmasını, yetkili kullanıcılarca verilerin işlenerek standardize

edilmesini, veri odaklı kamu politikası oluşumunu amaçlayan Kamu Veri Alanı Projesi, Dijital Dönüşüm Ofisi ve TÜİK işbirliğinde yürütülmektedir. Proje, TÜBİTAK-ULAKBİM, TÜBİTAK-BİLGEM ve Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından hayata geçirilmiştir. Pilot uygulamalarla, iş sağlığı ve güvenliği odaklı uygulamalar Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü ve Sosyal Güvenlik Kurumunun işbirliğine dayalı olarak yürütülmektedir (TBD, 2024: 38-39).

Çalışmanın bu kısmında Türkiye'de öncelikli olarak merkezi idare tarafından yürütülen yapay zekâ projelerine değinilecektir, bunun ardından yerel yönetimlerdeki uygulamalardan da bahsedilecektir.

3.1. Merkezi İdare Tarafından Yürütülen Yapay Zekâ Projeleri ve Yerel Yönetimlerin Çalışmaları

Merkezi idarenin yürüttüğü yapay zekâ projeleri bakanlıklar düzeyinde incelenmektedir:

a) **Milli Eğitim Bakanlığı:** Bakanlık, mobil uygulamaların ve oyuna dayalı öğrenme araçlarının eğitimi kolaylaştıracağı düşünülmektedir. Yapay zekânın kullanımıyla öğretmenlerin müfredattaki eksiklikleri de tespit edebilmesi olanaklı olacaktır. Öğrencilere kişiye özgü öğretim imkânı sunulması, kişiselleştirilmiş ders çalışma takvimi oluşturulmasına da yapay zekânın yardımcı olacağı düşünülmektedir (Akyol, 2022: 116). Bakanlık MEBSİS, EBA, DYS, MEİS, E-Personel, E-Kayıt gibi sistemlerdeki merkezi sınav sonuç verilerini bütünsel olarak Eğitim Veri Ambarına entegre etmeyi hedeflemektedir. Eğitim veri ambarında öğrencilere dair kişisel analizlerin yer aldığı öğrenme analitiği platformu veri kontrol birimiyle birlikte güvenilirliğin sağlanmasını amaçlamaktadır (MEB, 2019). Bakanlık 13. Uluslararası robot yarışmasının ana temasını yapay zekâ olarak tanımlamıştır. Özel eğitim ve rehberlik hizmetlerinin, bilim ve sanat merkezlerindeki (BİLSEM) atölyelerin yapay zekâ araçlarına sahip kılınması teşvik edilmiştir (Savaş, 2021: 22-23). Bakanlığa bağlı olarak faaliyet gösteren Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü yapay zekâ teknolojilerine dayalı eğitim-öğretim faaliyetleri için çalışmalar yürüterek öğretmenlere yönelik Eğitimde Kullanılan Yapay Zekâ Araçları: Öğretmen El Kitabını yayınlamıştır (TBD, 2024: 82-85).

b) **Sağlık Bakanlığı:** Bakanlık dijital dönüşüm politikalarını yürütmek üzere Yapay Zekâ ve Yenilikçi Teknolojiler Daire Başkanlığını kurmuştur. Yapay zekâ araçlarını aktif kullanıma dönük olarak kullanmak üzere faaliyete açılan e-Nabız sistemi sağlık verilerini tek elde toplayarak değerlendirmeye başlamıştır. E-Nabız kişinin tıbbi özgeçmişine dair sağlık kayıtlarının tutulduğu ve muhafaza edildiği, gerektiğinde bu kayıtların yetkili hekimlerle paylaşıldığı bir sistemdir. Tele-tıp sistemleri kronik hastalıkların sensörler ve giyilebilir teknolojiler yardımıyla evden takibini sağlayarak acil müdahaleyi mümkün kılmaktadır. Karar destek sistemleri doğru tercihlerde bulunulabilmesi için yapay zekâ algoritmalarıyla sağlık çalışanlarına yardımcı olmaktadır. Aile Hekimi Bilgi Sistemi, birinci basamak sağlık hizmeti alan vatandaşların kayıt altına alınmasını ve durumlarının izlenmesini sağlamıştır. Yapay zekâ araçlarının verileri analiz etmesi ve hastaya yönelik yapıcı önerilerde bulunması sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştırmıştır. Yapay zekâ araçları sağlık kurumlarının

doluluk oranlarının ve kapasite kullanımının tespiti ve tahminine yönelik acil servisler için önemli olan verileri sunmaktadır. Gen terapisinde ve çeşitli kanser türlerinin teşhis ve tedavisinde yapay zekâ araçlarından yararlanılmaktadır. "Neyim Var?" uygulamasıyla kullanıcılar rahatsızlıklarına dair semptomları belirterek teşhis hususunda bilgi almaktadır ve uygun poliklinik hizmetine yönlendirilmektedir. Yapay zekânın erişimi güç kırsal alanlarda yaşayan vatandaşları yönlendirmesi ve bilgilendirmesi de acil sağlık sorunları için faydalı görülmektedir (TBD, 2024: 51-52; Yalçın, 2024: 194-206; Ergüven ve Mumay, 2022: 166; Akyol, 2022: 115).

c) **Tarım ve Orman Bakanlığı:** Atıl durumdaki tarıma elverişli arazilerin kullanımında, ekim ve hasat zamanlarının, gübre uygunluğunun, nem ve sulama miktarının tespitinde yapay zekâdan yararlanılmaktadır. DSİ Genel Müdürlüğü'nce yapay zekâ destekli sulama otomasyonu uygulanarak %40'lık bir su tasarrufu sağlanmıştır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2025). 2025'te 7 bölgede 110 bin dekarlık alanda 20 pilot sahada projenin uygulanması ile su israfının, gereksiz enerji kullanımının önüne geçmek hedeflenmektedir. Hayvancılık alanında yapay zekâ araçları otomatik sağım, yem kalitesinin tetkiki, hayvanların sağlık durumlarının izlenmesi ve aşılama takviminin tespiti, et ve süt verimliliğini arttırma alanlarında kullanılmaktadır (Akyol, 2022: 111-113). Süne tahmin uyarı sistemi, yangın karar destek sistemi, yangın risk analizi, havza planlama programı gibi yapay zekâ sistemleriyle yıllık toplam ürün tahmininin yanı sıra erken uyarı sistemlerinin faaliyete geçirilmesi mümkün hale gelmiştir. Tarım, hayvancılık, orman faaliyetlerinin ve doğal sahaların denetiminde yapay zekâ araçlarının kullanılması hedeflenmektedir (TBD, 2024: 72-74). Bakanlık, orman alanları için yapay zekâyla çalışan akıllı kuleler geliştirmiştir. Bu kuleler saha taraması yaparak sensörleriyle algıladıkları ısı farklılıklarını merkeze iletmektedir (Çalkaya vd., 2024).

d) **Hazine ve Maliye Bakanlığı:** Vergilendirme alanında yapay zekânın kullanımının maliyetlerden tasarrufu sağlayacağı ve kayıt dışılığı engelleyeceği düşünülmektedir. Vergilendirmeye yönelik doğru hesaplamalar ve tahminlerde yapay zekâ araçları kullanılmaktadır (Yeğen, 2023: 147-152). Dijital vergi asistanı "GİBİ" mükelleflerin güncel bilgilere ulaşmasını sağlayarak sorulara anında yanıt vermektedir. Bakanlığa bağlı Bilgi Teknolojileri Genel Müdürlüğü ve Muhasebat Genel Müdürlüğü tarafından yapay zekâ destekli muhasebe ve ileri analitik projesi (Mali Zekâ) hayata geçirilmiştir. Mali Zekâ projesi büyük veri, bulut bilişim ve yapay zekâ teknolojilerini bir arada kullanarak kamu harcamalarındaki usulsüzlükleri ve hataları tespit etmektedir. Geçmiş yılların muhasebe kayıtları bulut bilişime aktarılarak analiz edilmektedir. Bunun yanında Bilgi Teknolojileri Genel Müdürlüğü bütünleşik kamu mali yönetim bilişim sistemini hayata geçirmiştir. Yapay Zekâ Tabanlı Hazine Portföy Yönetimi Projesiyle yapay zekâ ve derin öğrenme teknikleriyle ay ve yıl bazlı gelir-harcama tahmini yapılması, bir karar destek sisteminin oluşturulması planlanmaktadır. Bunların haricinde defter risk incelemesi, e-kira sözleşmesi, hazine bilgi sistemleri, elektronik inceleme sistemi, ihracat bilgi sistemi, kamu fon bilgi sistemi gibi projeler yürürlüktedir (TBD, 2024: 80; Yalçın, 224: 194-206; TÜBİTAK BİLGEM, 2025; Hazine ve Maliye Bakanlığı, https://btgm.hmb.gov.tr/projeler). İç denetimde kurumsal zayıflıklar, eğitim

eksiklikleri, farklı raporlama standartları, belgelerin birden fazla dile çevrilmesi nedeniyle yapay zekâ kullanımı gecikmiştir (Efe ve Tunçbilek, 2023: 73-98). Sayıştay tarafından geliştirilen SayCap, VERA (Veri Analiz Programı), BVAS (Belediye Veri Aktarım Sistemi) gibi programların kullanımı büyük veri analizini ve risk durum değerlendirmelerini mümkün kılacaktır (Baş, 2023: 10). Bu tip bir denetimde taraflar arasında hak ve çıkar uyuşmazlıklarının yaşanması, yapay zekâ araçlarının aşırı kullanımı nedeniyle öznel analizden kaçınma gibi riskler de bulunmaktadır (Ayyayla, 2024: 120-136).

e) **Kültür ve Turizm Bakanlığı:** Bakanlığın Müze Ulusal Envanter Sistemi Projesi kültürel mirasa sahip ulusal kurumlar arasında veri standardizasyonunun sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Proje kapsamında eserlerin bilgileri, görselleri, eser kaçakçılığının önlenmesi, kazı çalışmaları, özel müzeler gibi birçok modül yer almaktadır. Bunun haricinde özel sektörde yaygınlıkla kullanılan Raunt akıllı çalışma sistemi kişiye özgü üniversite hazırlık planı sunması için yürürlüğe konmuştur. Hızlıgo uygulamasının halk kütüphanelerinde ücretsiz olarak kullanılmasıyla da okuma hızını arttırılması hedeflenmektedir (TBD, 2024: 28; Yalçın, 2024: 194-206).

f) **Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı:** Karayolları hareketlilik rejimlerinin sayısallaştırılması ve trafik otoritmi aracılığıyla şehirlerdeki hareketlilik durumları izlenmektedir. Örneğin; 2014'ten itibaren İstanbul'da 5084 km yol ağı 3 metrelik hareketlilik takibiyle iki dakikada bir izlenmiştir. Büyükşehirlerde yapay zekâ araçlarına sahip trafik çözüm merkezleri bulunmaktadır (TBD, 2024: 94-95). Karayolları Genel Müdürlüğü akıllı ulaşım için raylı sistemleri düzenleyen bir sinyalizasyon modeline sahiptir. Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü tarafından uygulamaya konulan yapay zekâ tabanlı chatbot (uçuş asistanı) uygulaması kurumsal web sitelerinin keşfi hakkında yararlı bilgiler sunmaktadır (YZÇG, 2023: 11-12). Bakanlığa bağlı olarak faaliyetlerini yürüten Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu bünyesindeki Ulusal Siber Olaylara Müdahale Merkezi'nin (USOM) geliştirdiği AZAD adlı program makine öğrenimi ve doğal dil işleme metotlarını kullanmaktadır. Zararlı alan adları ve sahte siteleri tespit ederek olası siber tehditlere karşı vatandaşların ve kurumların güvenliğini temin etmektedir (TBD, 2024: 103-104). Bakanlığın Otomatik Tren Muayene İstasyonu Projesi toplanan büyük veriyle arızaların önceden tespit edilmesini sağlayarak, maliyetleri düşürmüştür. Yapay zekâ destekli trafik ve güvenlik yönetimi demiryolu taşımacılığının güvenliğini arttırmıştır. İnteraktif Radar Analiz ve Data Ekranı (İRADE), ilgili hava limanlarına ait meteorolojik verileri, ATIS bilgisini, notamları, AIP ve radar görüntülerini tek bir ekrana yansıtmaktadır. Yazılım, İstanbul, Atatürk ve Çukurova havalimanlarında kullanılmaktadır. Çok amaçlı radar ekranı (ÇARE) sistemi hava trafiğinin ve emniyetinin sağlanmasında rol oynamaktadır ve 40'tan fazla havalimanında kullanılmaktadır (Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2024 ve 2025).

g) **Dışişleri ve İçişleri Bakanlıkları:** Dışişleri Bakanlığı vatandaşların talep ve şikâyetlerine sürekli yanıt verebilecek HIZIR adlı bir yapay zekâ uygulamasına sahiptir. İçişleri Bakanlığı'nın Analiz Sistemleri Narkotik Ağı (ASENA) suç tespitinde fayda sağlamaktadır. GAMER projesi yazılımı kamu düzenini ve güvenliğini olumsuz

etkileyecek olay ve tehditlerin önlenmesini sağlamaktadır. KAAN EGM mobil uygulaması özel güvenlik birimleri ve kolluk güçleri arasındaki koordinasyonu sağlamaktadır. UYUMA projesi uyuşturucu madde kullanımının teknik takiple önüne geçmeyi hedeflemektedir. Muhatap güvenli hat uygulaması metne dayalı iletişim, sesli ve görüntülü konuşma gibi güvenli haberleşmeyi temin etmektedir. Kadın Destek Uygulaması (KADES), Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından geliştirilen kadın ve çocuklara yönelik şiddetin ve tacizin engellenmesine yönelik bir uygulamadır (Yalçın, 2024: 194-206).

h) **Aile ve Sosyal Hizmetler, Adalet Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlıkları:** Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Bilkent Üniversitesi ile işbirliğiyle 10, 11, 12. Sınıfta okuyan şehit ve gazi çocuklarına yapay zekâ türleri hakkında bir eğitim hizmeti sunmuştur. E-kütüphane, aile destek uygulamaları, mobil cihazlar aracılığıyla hizmetlere erişim kolaylaşmıştır. Bakanlığa bağlı Bilgi Teknolojileri Genel Müdürlüğü kadınların bilişim okuryazarlığını arttırmak amacıyla yapay zekâ ve veri bilimi konularında eğitim veren kadınlara yönelik yapay zekâ ve veri bilimi geliştirme programını uygulamaya koymuştur. Program kapsamında katılımcılar yapay zekâ teknolojileri, veri analizi, makine öğrenimi, proje hazırlama süreçleri hakkında bilgilendirilmiştir. Adalet Bakanlığı'nın UYAP sistemi uzlaştırmacıların bağlı bulunduğu bürolarca görevlendirildikleri dosya işlemlerini internet üzerinden yapabilmelerini sağlayan ücretsiz ve etkin bir yargı uygulaması olarak hizmet vermektedir. Bakanlığa bağlı Bilgi İşlem Müdürlüğü, CBS örgüt tahmin sistemi, yapay zekâyla evrak sınıflandırma, söyle yazsın (sesli metin oluşturma aracı), ezcümle (metin özetleme), akıllı asistan, resimden argo tespiti, iddianamelerde tutarsızlık tespiti, aidiyet karar tahmini projelerini hazırlamaktadır. Projelerle günde yaklaşık 40000 evrakın yapay zekâ sistemlerine aktarılması ve analizi hedeflenmektedir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2024; Kapadokya Üniversitesi 2025; Yalçın, 2024: 194-206). Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı yapay zekâ konusundaki gelişmelere uyum sağlayarak örgütsel yapısında yeni düzenlemelere gitmiştir. Bakanlık, bilgi işlem ve siber güvenlik, coğrafi veri altyapısı, şehircilik analizleri ve veri analitiği, çevre yazılımları ve mobil uygulamalar, coğrafi teknolojiler ve akıllı şehirler alanlarında daire başkanlığı düzeyinde örgütlenmiştir. Bakanlığa bağlı Coğrafi Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü bünyesindeki Yapay Zekâ ve Veri Analitiği Şube Müdürlüğü yapay zekâyla ilgili yazılımların tasarlanması, bu alanda işbirliği ve koordinasyonun temini, bakanlık veri tabanlarının kurulumu, bakımı ve denetimi görevlerinden sorumlu kılınmıştır. Bakanlıkta mekânsal planların veri ve süreçleri dijitalleştirecek biçimde hazırlanması, coğrafi ve mekânsal verilerin güvenli biçimde kaydedilmesi ve saklanması amacıyla e-Plan Otomasyon Sistemleri hayata geçirilmiştir. Trafik verilerinin kullanımı ve trafik güvenliğinin yapay zekâ algoritmalarıyla tek elden yönetimi için Trafik Güvenliği Analiz Platformu kurulmuştur. Kent içi trafik hareketliliği, trafik yoğunluğu ve tıkanıklığı gibi durumları geçmişe dönük ve güncel olarak analiz etmek üzere kurulan trafik yoğunluğu analiz platformu aktif hizmet sunmaktadır. Bu amaçla Kent İçi Hareketlilik Analizleri Yazılımı (SUMO-Simulation of Urban Mobility) kullanılmaktadır. Kent bilgi sistemleri kapsamında altyapı, mezarlık, çevre yönetimi,

park bahçe, tapu kadastro, bina envanteri, kentsel dönüşüm, kamulaştırma, bulut altyapısı alanlarında geliştirilen birçok yazılım bakanlığın görevlerini kolaylıkla yürütmesine yardımcı olmaktadır.

i) **Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı**: Yapay zekâyla işgücünün farklı iş kollarında uzmanlaşması, İş sağlığı ve güvenliğine tehdit oluşturan tehlikeli işleri yapay zekâ araçları yürütmesi amaçlanmaktadır (Akyol, 2022: 114). Bakanlıkça başlatılan Milli Teknoloji Hamlesi Türkiye'nin yerli teknolojik gelişimini hızlandırmak, dijital alanda yetkinliğe sahip bireyler yetiştirmek, toplumun yapay zekâ alanındaki farkındalığını arttırmak, bilişim ve AR-GE alanında uzman işgücü istihdamını teşvik etmek amacıyla yürürlüğe konmuştur. Bakanlık imalat sanayinin dönüşümü için Dijital Destek Programını (dijitaldonusum.sanayi.gov.tr) tanımlamıştır. Kamu ve özel sektör temsilcilerinden oluşan Teknogirişim Konseyi 2024'te üç toplantı gerçekleştirmiştir. Yıl içinde Türkiye Tech Visa Programı kamuoyuna duyurulmuş, Take Off Girişim Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Zincir market fiyatlarını karşılaştıran Market Açık Veri Platformu açılmıştır. Milli teknoloji uzmanlık programlarına 2024-2025 döneminde 7570 başvuru alınmıştır. Bakanlığın yürüttüğü bir diğer proje olan "Deneyap Türkiye" teknolojik kapasitenin arttırılmasına yönelik yeni nesil öğrenme amaçlı eğitim programlarını içermektedir. Deneyap projesine 2024'te 435.515 başvuru alınarak 4541 eğitmene eğitim verilmiş, toplamda 22.411 öğrenci eğitimlerden faydalanmıştır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2023 ve 2024 Yılı Faaliyet Raporları; Şahin, 2023: 86). Bakanlığa bağlı Türk Patent ve Marka Kurumu Patent Dairesi Başkanlığı'nın derin öğrenme, doğal dil işleme ve makine öğrenimi uygulamalarını aktif olarak kullandığı bilinmektedir. TÜBİTAK SAGE/Yapay Zekâ Uygulamaları Birimi yaptığı çalışmalarda gözetimli ve pekiştirmeli öğrenme kapsamında açık kaynak erişimine sahip kütüphanelerdeki sistemlerden yararlanmaktadır (Yapay Zekâ Çalışma Grubu, 2013: 14-15).

j) **Milli Savunma Bakanlığı**: Yapay zekâ ile geliştirilecek silah teknolojilerinin hız ve hedef tespitinde işlevsel olması beklenmektedir. İnsansız hava araçları kanalıyla temin edilen istihbarat bilgilerinde hata payı azalmıştır. Sınır güvenliğinin sağlanması ve olası ihlallerin önüne geçilmesinde yapay zekâ araçları kullanılmaktadır (Kutluk, 2022: 213). Modern deniz harekatına stratejik üstünlük sağlamak amacıyla oluşturulan Ağ Destekli Veri Entegre Savaş Yönetim Sistemi (ADVENT); tanımlama ve sınıflandırma, sıra dışı durum tespiti, güzergah güvenliği, büyük veri, makine öğrenimi, görüntü tanıma ve büyük dil modelleri gibi yapay zeka teknolojilerine sahip Milli Yapay Zeka Platformuna (MAIN) entegre edilmiştir. ASELSAN tarafından çok katmanlı hava savunma sistemi çelik kubbenin Hisar, Siper, Korkut gibi bileşenlerinin seri üretimi sürmektedir. Ejderha, Göktan, Koral200, Turan ve Gürz hava savunma sistemine destek yapay zekâ projeleridir. Ejderha, çelik kubbenin elektromanyetik alanını oluşturmaktadır. Mikrodalga frekanslarıyla küçük boyutlu insansız hava araçlarını etkisiz hale getirmektedir. Göktan, hedefi keskin biçimde vurabilme yeteneğine sahip mühimmat teknolojisiyle füze sistemlerini bir araya getiren, ters istikamette vuruş yapabilen kara tabanlı hassas bir vuruş sistemidir. Koral200, uzak erişimli elektromanyetik algılama özelliğine, düşman hava savunma sistemlerini bloke edebilme yeteneğine sahiptir.

Turan, çelik kubbenin tüm unsurlarını tek merkezden koordine eden bir ağdır. Yüksek hızlı, uzun menzilli bağlantılara, güçlü parola korumasına, IP tabanlı bir haberleşme ağına sahiptir. Gürz, insansız kara araçlarını korumaya yönelik, çelik kubbe sistemiyle bütünleşmiş bir hava savunma sistemidir. Gürz; kısa menzilli füzelerle sekiz kilometreye kadarlık menzildeki uçaklara, füzelere ve sınıf iki İHA'lara karşı savunma görevini icra etmektedir (Havelsan, 2025; Anadolu Ajansı, 2025).

Türkiye'de yerel yönetimler yapay zekâ alanında 2019-2023 Ulusal Akıllı Şehir Stratejisi Eylem Planı ve 2024-2030 Ulusal Akıllı Şehir Stratejisi Eylem Planına göre hareket etmektedir. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığının hazırladığı 2020-2023 ve 2024-2030 Ulusal Akıllı Şehir Stratejisi Eylem Planı yerel yönetimlerde yapay zekâ uygulamalarının teşvikini amaçlamıştır.

Bu kapsamda yerel yönetimlerin akıllı enerji kullanımıyla çevre dostu teknolojiler kullanarak çevre kirliliğini azaltmaları, yenilenebilir enerji kaynaklarına talebin arttırılması yönünde çalışmalar yapmaları gerekmektedir. Katı atıkların geri dönüşümünde, hava kirliliğinin önlenmesinde, su kaynaklarının kontrollü kullanımında yerel ölçekte yapay zekâ araçlarının kullanımı verimliliği temin edecektir. Yapay zekâ atık yönetimi, çevreye zararlı atıkların geri dönüşümü konularında da hizmetler sunarak şehirleri sürdürülebilir yaşam kalitesine sahip akıllı şehirlere dönüştürmüştür. Büyükşehirlerde sıklıkla yaşanan ulaşım sorunları için kentin belli noktalarının otobüs, metro ve bisiklet kullanımı için ayrılması yönündeki rasyonel politikaların hazırlanmasında yapay zekanın rolü büyüktür (Akyol, 2022: 92-93; TBD, 2024: 107-125).

Yerel yönetimler sundukları hizmetlerde niteliği arttırmak için bazı yapay zekâ uygulamalarını yürürlüğe koymuştur. Çoğu belediyenin resmi internet sayfasında yer alan sohbet robotları belediyelere 7/24 hizmet sunumu sağlayarak vatandaşların bilgi, talep, şikâyet, borç sorgulama işlemlerini yapmasını sağlamaktadır. Sohbet robotlarının dışında robotik süreç otomasyonlarının kullanımı gönderilen belgeleri inceleyerek uzman sistemlere yönlendirmektedir. Burada idari kayıtlar sınıflandırılmaktadır. Uzman sistemler kayıtlarda mevcut olan verileri araştırmakta ve kontrol etmektedir. Sorumlu personelin nihai kararı vermesi için gerekli görev transferlerini gerçekleştirmektedir (Ulaşan ve Ayhan, 2021: 239). Örneğin; 2019'da yapay zekâ destekli uygulamaları kullanmaya başlayan ve 2022'de BAGBİ sohbet robotu aracılığıyla hizmet sunmaya başlayan Bağcılar Belediyesi Bilgi İşlem Müdürlüğü; blok zincir, coğrafi bilgi sistemleri, meta verse gibi ileri teknolojileri kullanmayı hedeflemektedir. BAGBİ yapay zekâ sohbet robotu gözetimli öğrenme yöntemini kullanarak kurum içi ve kurum dışı gerçek zamanlı mesajlaşma aracını kullanıma hazır hale getirmiştir.

Dijital şehir ikizi uygulamaları trafik akışı, nüfus hareketleri, altyapının kullanım durumu gibi büyük verileri analiz ederek afet yönetimi, güvenlik ve şehir planlaması konularında kent yönetimlerine yardımcı olmaktadır. Yapay zekâ destekli güvenlik kameraları şehir içi asayişin sağlanmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Yapay zekâ araçları sayesinde kent içi afet ve acil durum takibi de kolaylaşmıştır (TBD, 2024: 107-125). Deprem, sel, heyelan riski bulunan yerleşimlerin tespiti, zemin etüdü çalışmalarının yapılması, imar planlarının revizyonu, kentsel dönüşüm çalışmalarına bilgi aktarımı konularında yapay zekânın geleceğin dirençli kentlerinin tasarımında rol oynayacağı kuşkusuzdur.

Belediyelerin kent içi ulaşım için dağıttığı temassız akıllı kartlar yolcu alışkanlıklarını ve seyahat tiplerini analiz etmektedir. Ankara'da EGO kart verilerinin analiziyle otobüs hatları daha iyi hizmet sunmaya başlamıştır. Yapay zekâ yerel düzeyde çevreye duyarlı ulaşım sistemlerine imkân tanımaktadır. İzmir Büyükşehir Belediyesi, Alsancak Bulvar ve caddelerindeki trafikten kaynaklı hava kalitesini trafik oto ritmi sistemi üzerinden takip etmektedir. Özel halk otobüsleri de yapay zekâ destekli uyarı sistemlerine sahiptir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı İETT, İSBAK ile birlikte özel halk otobüslerine yerleştirdiği uyarı sistemleriyle şoförlerin duygu durumu, dikkati ve yorgunluğu gibi konularda değerlendirmeler yapmaktadır (TBD, 2024: 94-97).

Yapay zekânın yerel sahada en fazla katkı sunması beklenen alanlardan biri sosyal bakım hizmetleridir. Bu alanda belediyelerin blok zincir üzerinden sosyal yardımları dağıtabilecekleri, vergi ödemelerini de tahsil edebileceği düşünülmektedir. Otonom robotların engelli ve yaşlılara ileride hizmet vermesi veya belediyelerde bazı görevleri üstlenmesi de muhtemeldir (Akyol ve Özkan, 2023: 127-129).

4. SONUÇ

Yapay zekâyı kamu yönetiminde verimli bir biçimde kullanmak için politika yapıcıların, teknik uzmanların ve halkın ortaklaşa işbirliğiyle hareket etmesi gereklidir. Yapay zekânın kamu yararına hizmet etmesi ve kamu yönetiminin geleceğini şekillendirmesi için gerekli etik altyapı sağlanmalıdır. Etik kaygıların giderilmesi yasal güvenceye dayalıdır. Halk yapay zekânın şeffaf ve etik kullanımında bazı kaygılara sahipse teknoloji temelli hizmetlerin kullanımına yönelim göstermeyecektir. Bu sebeple politik sürecin her adımında oluşması muhtemel soru ve sorunlara karşı cevap verebilirliğin paydaşlarca üstlenilmesi önemlidir. Kamu görevlilerinin ve bürokrasinin de yeni nesil teknolojilerle çalışma düzenini uyumlu kılması, veri okuryazarlığını geliştirmesi kurumsal kapasitenin gelişimine hizmet edecektir (Şen, 2024: 16-19).

Yapay zekânın gelişmesi için kısa, orta, uzun vadeli eylem planlarının tüm paydaşların katılımıyla hazırlanması, gerekli durumlarda planlarda değişikliğe gidilmesi başarı sağlayacaktır. Mevcut strateji çalışmalarının paydaşların ortak uzlaşısına dayanmaması verimliliği azaltmaktadır. Büyük veri tabanlarıyla paylaşıma açık veriler eğitilmiş algoritmalar aracılığıyla kullanılmalıdır. Bunun için teknolojik altyapıya ve uzman insan kaynağına ihtiyaç bulunmaktadır. Devletin kamu ve özel sektör işbirliğiyle AR-GE ve inovasyon konusunda tüm vatandaşlara yönelik genel bir plan yapması, küresel teknolojik değişimleri izleyecek üniversiteler, sanayi kuruluşları, özel sektör, meslek odaları ve sivil toplum örgütü temsilcilerinden oluşan bir yüksek istişare kurulunun kurulması gereklidir. Sağlık Bakanlığı kapsamında yürütülen yapay zekâ odaklı projelerin izlenmesi ve denetiminden sorumlu etik bir kurul oluşturulması da faydalı olacaktır. Yapay zekâ destekli savunma sistemlerinin gelişimine dönük eylem planları hazırlanmalıdır. Siber güvenlik alanında bilgi güvenliğine ve kişisel verilere dönük hususların güncel gelişmelere göre yeniden düzenlenmesi, kanunlarda revizyona gidilmesi gereklidir. Yapay zekânın idare hukukundaki konumu ve yeri, kusurlu, kusursuz sorumluluk halleri konularında ilgili mevzuatta düzenleme yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır (TBD, 2020; Tamer ve Övgün, 2020: 793-799).

Geleceğe bakıldığında politika yapıcıların, teknik uzmanların ve kamu yöneticilerinin aşamalı bir biçimde ve sürekli eğitim felsefesiyle birlikte yapay zekâ araçlarının operasyonel

verimliliğini temin etmeleri vatandaşların daha duyarlı ve her an erişilebilir bir devlet yapılanması talebinin karşılanmasını sağlayacak gibi görünmektedir. Yapay zekânın kamu hizmetlerinin sunumunda yapacağı iyileştirmeler ve nitelikteki artış maliyetleri azaltacaktır. Kamu personelinin yürüttüğü faaliyetlerdeki hata oranının azalması etkinlik ve verimliliği temin edecektir. Bürokrasinin yaşanan bu değişim dalgasına kendisini hazırlayabilmesi, teknolojik gelişime karşı esnek bir tutum alması, hiyerarşik iletişim ve koordinasyon ağının yeniden kurgulanması gereklidir.

KAYNAKÇA

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2024). Bilgi Teknolojileri Genel Müdürlüğü. Kadınlara Yönelik Yapay Zekâ ve Veri Bilimi Geliştirme Programı Başarıyla Tamamlandı, https://www.aile.gov.tr/btgmd/haberler/kadinlara-yonelik-yapay-zeka-ve-veri-bilimi-gelistirme-programi-tamamlandi/ (Erişim Tarihi: 26.08.2025).

Akyol, T., İ., Özkan, S., A., N. (2023). Yapay Zekâ Uygulamalarının Yerel Hizmet Sunumuna Etkisi. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 120-134.

Aydın, M., S. (2024). Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Yapay Zekâ Kullanımı. Uluslararası Sosyal, Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi, 4 (2): 171-186. https://doi.org/10.70/01/ussmad.1524263

Ayyayla, Ç. (2024). Denetimde Yapay Zekâ Kullanımının Denetçiler Üzerindeki Olası Etkileri. Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi. 25 (54): 113-139.

Anadolu Ajansı (2025). ASELSAN, IDEF 2025'te Çelik Kubbeye Dâhil Olan Yeni Sistemleri Tanıttı, https://www.aa.com.tr/tr/idef-2025/aselsan-idef-2025te-celik-kubbeye-dahil-olan-yeni-sistemleri-tanitti/3639852 (Erişim Tarihi: 26.08.2025).

Akyol, T., İ. (2022). Yerel ve Bölgesel Kalkınma Bağlamında Yapay Zekânın Uygulanabilirliği. (Ed. Korkusuz, H., M.; Kutluk, E.). *Siyaset, Kamu Yönetimi ve Uluslararası İlişkiler Bağlamında Yapay Zeka Tartışmaları*, Ekin Yayınevi, Bursa, ss.101-128.

Baş, A., S. (2023). *Denetimde Dijital Dönüşüm ve Yapay Zekâ*. Sayıştay'ın 161. Kuruluş Yıldönümü Paneli, Sayıştay Başkanlığı, Ankara, 7-13.

Baybağan, S. (2024). *Kamu Yönetiminde Yapay Zekâ Stratejileri ve Uygulamaları: Türkiye ve Singapur Karşılaştırması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Bozdoğanoğlu, B., Kaya, H., I., Yücel, A. (2024). Kamu İdarelerinde Yapay Zekâ Kullanımının Ülke Uygulamaları ve Temel İlkeler Çerçevesinde Değerlendirilmesi. Ankara Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İİBF Dergisi, 26 (1): 1-32. https://doi.org/10.26745/ahbvuibfd.1424290.

Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi. (2021). Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi 2021-2025. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi. https://cbddo.gov.tr/SharedFolderServer/Genel/File/TR

Charles, V., Rana, N. P., & Carter, L. (2022). Artificial Intelligence for data-driven decision-making and governance in public affairs. Government Information Quarterly, *39*(4), Article 101742. https://doi.org/10.1016/j.giq.2022.101742

Çalkaya, M., Toptaş, C. M., Duran, E. (2024). Tarımsal Üretimde Yapay Zekâ Desteği Artırılacak. https://www.aa.com.tr/tr/dosya-haber/tarimsal-uretimde-yapay-zeka-destegi-artirilacak/3202811 (Erişim Tarihi: 28.08.2025).

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. Coğrafi Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, https://cbs.csb.gov.tr/birimler/ (Erişim Tarihi: 26.08.2025).

Etike, Ş. (2023). Yapay Zekâyı İnsan ve Kamusal Yarar İçin Çalıştırmak: ABD ve AB Politika Belgelerinin Önerileri. Memleket Siyaset Yönetim, 18 (39): 220-249. https://doi.10.56524/msydergi.1301819.

Erbaş, S., M. (2023). Türk Kamu Yönetiminde Stratejik Yönetim ve Dijital Dönüşüm Bağlamında Yapay Zekânın Kullanımı. Türk İdare Dergisi, 496: 185-215.

Efe, A., Tunçbilek, M. (2023). Yapay Zekâ Algoritmaları ile Dönüşen Denetim Araçları Üzerine Bir Değerlendirme. Denetişim, 27: 72-102.

Ergüven, Ö., Mumay, S., B. (2022). Sağlık Yönetiminde Yapay Zekâ ve Sağlık Sistemlerinin Sürdürülebilirliği (Ed. Korkusuz, H., M.; Kutluk, E.), *Siyaset, Kamu Yönetimi ve Uluslararası İlişkiler Bağlamında Yapay Zekâ Tartışmaları*, Ekin Yayınevi, Bursa, ss.157-177.

Gür, Y., E., Ayden, C., Yücel, A. (2019). Yapay Zekâ Alanındaki Gelişmelerin İnsan Kaynakları Yönetimine Etkisi. Fırat Üniversitesi İİBF Dergisi, 3 (2): 137-158.

Havelsan (2025). Milli Yapay Zekâ, Milli Savaş Yönetim Sistemine Entegre Ediliyor, https://www.havelsan.com/tr/haberler/milli-yapay-zeka-milli-savas-yonetim-sistemine-entegre-ediliyor (Erişim Tarihi: 26.08.2025).

Hazine ve Maliye Bakanlığı, Bilgi Teknolojileri Genel Müdürlüğü. Projeler. https://btgm.hmb.gov.tr/projeler

İpek, B., H. (2023). İşletmelerde Dijital Teknolojiler. (Ed.. Ekşi, G., G., Apaydın, N.). *Örgütlerde Dijitalleşme*, Nobel Yayıncılık, Ankara, ss.1-15.

Kapadokya Üniversitesi (2025). Adalet Bakanlığı'nın Yapay Zekâ Çalışmaları TBMM Yapay Zekâ Meclis Araştırma Komisyonuna Sunuldu, https://ai.kapadokya.edu.tr/haber/adalet-bakanliginin-yapay-zeka-calismalari-tbmm-yapay-zeka-meclis-arastirma-komisyonuna-sunuldu/

Kavut, S. (2024). Toplumların Dijital Dönüşüm Aracı Olarak Yapay Zekâ Çalışmaları: Türkiye'nin ve Türk Devletleri Teşkilatının Yapay Zekâ Kullanımı Üzerine Bir Analiz. Erciyes İletişim Dergisi 11 (1): 325-344. https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.1346576.

Kocaman, O. (2024). Yapay Zekâ Uygulamalarının Kamu Yönetiminde Karar Almaya Etkisi. Yasama Dergisi. 49: 153-192.

Kocaoğlu, M., Şahnagil, S. (2022). *Veriye Dayalı Kamu Politikası ve Yerel Düzeydeki Yansımaları: Kuram, Kavram ve Ülke Örnekleri*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, Konya.

Kulal, A., Rahman, H., Suvarna, H., Nanjundaswamy, A., Dinesh, S. (2024). Enhancing Public Service Delivery Efficiency: Exploring the impact of AI. Journal of Open Innovation Technology Market and Complexity. https://doi.org10.100329.10.1016/j.joitmc.2024.100329.

Kutluk, E. (2022). Kamu Yönetiminde Güvenlik Yaklaşımlarının Yapay Zekâ Bağlamında Değerlendirilmesi (Ed. Korkusuz, H., M.; Kutluk, E.), *Siyaset, Kamu Yönetimi ve Uluslararası İlişkiler Bağlamında Yapay Zekâ Tartışmaları*, Ekin Yayınevi, Bursa, 206-238.

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2019). MEB, "2023 Eğitim Vizyonu Belgesi" https://www.gmka.gov.tr/dokumanlar/yayinlar/2023_E%C4%9Fitim%20Vizyonu.pdf

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 2023 ve 2024 Yılı Faaliyet Raporu, https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/faaliyet-raporlari (Erişim Tarihi: 26.08.2025).

Savaş, S. (2021). Artificial Intelligence and Innovative Applications in Education: The Case of Turkey. Journal of Information Systems of Management Research, 3 (1): 14-26.

Şahin, B. (2023). Ulusal Yapay Zekâ Stratejilerinin Eğitim Yönü: Çin ve Türkiye Örneği. Scientific Journal of Finance and Financial Law Studies, 3 (2): 78-94.

Şen, T., A. (2024). Kamu Çalışanlarının Yapay Zekâ Kaygı Düzeylerinin Belirlenmesi: Kastamonu Örneği, 17 (2): 232-246. https://doi.org/10.2587/ohuiibf.1384425

TBD (Türkiye Bilişim Derneği) (2020). *Türkiye'de Yapay Zekânın Gelişimi İçin Görüş ve Öneriler*, Kavramsal Rapor, Ankara.

TBD (Türkiye Bilişim Derneği) (2024). *Kamuda Yapay Zekâ Uygulamaları Raporu,* Ankara.

TÜBİTAK BİLGEM (2025). Yapay Zekâ Destekli Muhasebe ve İleri Analitik Projesi MaliZeka Başarıyla Tamamlandı. https://bilgem.tubitak.gov.tr/yapay-zeka-destekli-muhasebe-ve-ileri-analitik-projesi-malizeka-basariyla-tamamlandi/ (Erişim Tarihi: 28.08.2025)

Tamer, Y., H., Övgün, B. (2020). Yapay Zekâ Bağlamında Dijital Dönüşüm Ofisi. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 75 (2): 775-803. https://doi.org/10.22620/ausbf.691119.

Tarım ve Orman Bakanlığı (2025). DSİ'den Yapay Zekâ Destekli Sulama Otomasyonu Hamlesi, https://www.tarimorman.gov.tr/Haber/6561/Dsiden-Yapay-Zeka-Destekli-Sulama-Otomasyonu-Hamlesi, Erişim Tarihi: 28.08.2025.

Tekin, A., Demirel, O. (2024). Yapay Zekâ Teknolojileri ile Verimlilik Arasındaki İlişki, 22: 1585-1618. Yönetim Bilimleri Dergisi, https://doi.org/10.35408/comuybd.1485233

Turing, A., M. (1950). Computing Machinery and Intelligence. Mind. 49, 433-460. https://courses.cs.umbc.edu/471/papers/turing.pdf. Erişim tarihi: 25.08.2025.

Ulaşan, F., Ayhan, E. (2021). Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kapsamında Kamu Yönetiminin Dönüşümü: Kamu Hizmetlerinde Yapay Zekâ Uygulamaları (Ed. Karabulut, Ş.). *Teori ve Uygulamada Kamu Yönetimi ve Siyaset Alanında Yaşanan Bilimsel Gelişmeler*, Gazi Kitabevi, Ankara, ss.237-251.

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı (2025). Ulaştırma ve Altyapı Dergisi. Raylarda Yapay Zekâ Dönemi, https://www.uab.gov.tr/haberler/raylarda-yapay-zeka-donemi

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı (2024). Ulaştırma ve Altyapı Dergisi. Yapay Zekâ İle Gökyüzüne Türk İmzası, https://www.uab.gov.tr/haberler/yapay-zeka-ile-gokyuzune-turk-imzasi

Yalçın, A. (2024). Türkiye'de Kamu Kurumlarının Toplum İçin Geliştirdiği Yapay Zekâ Uygulamaları. İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 16 (2): 185-215.

Yapay Zekâ Çalışma Grubu (2023). *Kamuda Yapay Zekâ*, Yıllık Rapor, İstanbul Barosu Bilişim Hukuku Komisyonu, İstanbul.

Yılmaz, İ., Sözer, C., Elver, E. (2021). Yapay Zekâ ile İlgili Güncel Düzenlemeler: Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletlerinde Alınan Aksiyonlar Işığında Bir Değerlendirme. Adalet Dergisi, 66: 445-469.

SEZARİZM İLE BÜROKRATİK OLİGARŞİ ARASINDA: MAX WEBER'İN POLİTİK DÜŞÜNCESİNİN GERİLİMİ

Doç.Dr. Mustafa Cem OĞUZ

Niğde Ömer Halisdemir University

oguzmustafacem@gmail.com, ORCID: 0000-0003- 3968-350X.

ÖZET:
Bu çalışma, Max Weber'in siyasal düşüncesinin merkezinde yer alan yapısal bir gerilimi incelemeyi hedeflemektedir. Weber'e göre modernliğin kurucu unsuru olan rasyonelleşme süreci, 20. yüzyılın endüstriyel ve bürokratik kurumlarında en uç biçimine ulaşmış; böylece siyasal karar alma kapasitesini sınırlayan, eylem iradesini bürokratik rutine teslim eden bir "demir kafes" üretmiştir. Weber, bu tıkanmanın ancak karizmatik bir liderliğin yaratacağı olağanüstü siyasal enerji sayesinde aşılabileceğini düşünür. Ancak karizmaya duyulan bu ihtiyaç, modern kitle demokrasilerinde kolaylıkla Sezarist, hatta plebisiter-otoriter bir yönetim biçimine evrilebileceği için potansiyel bir tehdit de barındırır. Weber'in özellikle Weimar Cumhuriyeti bağlamında kaleme aldığı siyasal analizlerin ana ekseni, bu ikili gerilimi yönetme çabasıdır. Makale, Weber'in bu temel ikilemini ortaya koyarken aynı zamanda dayısı Hermann Baumgarten'ın da benzer kurumsal ve siyasal açmazlarla mücadele ettiğini ileri sürmektedir. Baumgarten'ın Alman ulusal liberalizmi içindeki konumu, Weber'in bürokrasi, liderlik ve demokratik temsil üzerine yürüttüğü tartışmalarla şaşırtıcı derecede paralel çizgiler taşır. Dolayısıyla Weber ile Baumgarten'ın, farklı tarihsel evrelerde fakat benzer siyasal bağlamlarda, rasyonel-bürokratik düzen ile karizmatik liderlik arasındaki kırılgan dengeyi anlama ve çözme çabasında ortak bir entelektüel hatta sahip oldukları iddia edilecektir.
Anahtar Kelimeler: Sezarizm, Bismarck, Herman Baumgarten, Demir Kafes

Between Caesarism and Bureaucratic Oligarchy: The Tension in Max Weber's Political Thought

ABSTRACT:
This study aims to examine a structural tension at the core of Max Weber's political thought. According to Weber, the process of rationalization—constitutive of modernity—reaches its most extreme form in the industrial and bureaucratic institutions of the twentieth century, thereby producing an "iron cage" that constrains political decision-making capacity and surrenders the will to act to bureaucratic routine. Weber argues that this impasse can be overcome only through the extraordinary political energy generated by charismatic leadership. Yet the very need for charisma contains a latent threat, as it may easily evolve into a Caesarist or even a plebiscitary-authoritarian mode of rule within modern mass democracies. The central axis of Weber's political writings—particularly those composed in the context of the Weimar Republic—consists of attempts to navigate this dual tension. The article contends that while Weber grapples with this fundamental dilemma, his uncle Hermann Baumgarten confronted strikingly similar institutional and political predicaments. Baumgarten's position within German national liberalism displays remarkable parallels with Weber's reflections on

bureaucracy, leadership, and democratic representation. It is therefore argued that Weber and Baumgarten, though writing in different historical periods yet under comparable political conditions, share a common intellectual trajectory in their efforts to understand and resolve the fragile balance between rational-bureaucratic order and charismatic leadership.
Key Words: Sezarizm, Bismarck, Herman Baumgarten, Iron Cage

Giriş

Max Weber'in siyasal düşüncesi, modernliğin temel dinamiği olan rasyonelleşmenin yarattığı yapısal bir gerilim etrafında şekillenir. Weber'e göre rasyonelleşme, 20. yüzyılın endüstriyel ve bürokratik kurumlarında doruk noktasına ulaşarak siyasal eylem kapasitesini daraltan bir "demir kafes" üretmiştir. Bu tıkanmanın yalnızca karizmatik liderliğin yaratabileceği olağanüstü siyasal enerjiyle aşılabileceğini öne süren Weber, aynı zamanda karizmanın modern kitle demokrasilerinde Sezarist ya da plebisiter-otoriter eğilimleri tetikleyebileceği konusunda uyarıda bulunur. Özellikle Weimar Cumhuriyeti bağlamında geliştirdiği analizler, onun bu ikili gerilimi—bürokratik düzen ile karizmatik liderlik arasındaki kırılgan dengeyi—yönetme çabasını yansıtır.

Bu makale, Weber'in söz konusu gerilimi nasıl kavramsallaştırdığını incelemekle kalmayıp, dayısı Hermann Baumgarten'ın benzer kurumsal ve siyasal açmazlarla karşılaştığını ileri sürmektedir. Baumgarten'ın Alman ulusal liberalizmi içindeki tartışmaları, Weber'in bürokrasi, liderlik ve demokratik temsil üzerine geliştirdiği argümanlarla dikkat çekici paralellikler taşır. Dolayısıyla çalışma, her iki düşünürün de farklı tarihsel bağlamlarda, rasyonel-bürokratik düzen ile karizmatik otorite arasındaki dengenin sınırlarını anlamaya yönelik ortak bir entelektüel çizgiyi paylaştıklarını iddia etmektedir.

Baumgarten–Weber Hattı: Alman Liberalizmi ve Sezarizm Tartışmasının Soykütüğü

Weber'in Almanya siyasetine bakışında dayısı Herman Baumgarten'in büyük bir tesiri vardır. Amcası ile düzenli olarak mektuplaşan Weber için Baumgarten hem ahlaki bir model hem de düşünsel bir sırdaştır (Mitzman, 1970: 27). Kendisi de bir liberal olan Baumgarten, liberal ve milliyetçi değerlere sadakatinden hiçbir zaman kopmamıştır. Bu nedenle Weber'in nazarında Bismarck'ın sezarist siyaseti karşısında konformizme sığınan Babası, amcası ile ahlaki ve politik anlamda büyük bir zıtlık içerisindedir. Amca Baumgarten bu duruşu ile Weber'in ebeveynlerinin evindeki tek taraflı Ulusal Liberal bakış açısından kurtulmasına ve Bismarckçı sistemin iç zayıflıklarını görmesine yardımcı olmuştu (Mommsen, 1990: 7).

Kariyerine gazeteci olarak başlayan ve sonrasında tarihçi olan Baumgarten (1825-1893), 1848 devrimlerine aktif bir şekilde katılan ve Alman Burjuva devrimi için mücadele eden ilkeli bir liberaldi. Dönemin her Alman liberali gibi öncelikli hedefi de Alman ulusal Birliği ve liberal bir meşruti monarşiydi. Onun nazarında bunu sağlayabilecek yegane özne de burjuvaziydi. Bu nedenle kendisi de Alman İlerleme Partisi içinde yer alacak ve Prusya siyasetini liberal ajandası doğrultusunda yön vermeye çalışacaktı. Ancak Bismarck'ın başbakan olması tüm liberaller gibi onu da hayal kırıklığına uğratacaktı. Lakin diğerlerinden farklı olarak o bu hayal kırıklığından

erken çıkarak, bir özeleştiride bulundu. Baumgarten 1866 tarihli "Der deutsche Liberalismus: Eine Selbstkritik" adlı makalesi ile Alman burjuvazisinin konformizmini, ataletini eleştirdiği gibi Bismarck'ın yükselişine de alternatif bir bakış sundu. Böylece hem dönemin liberallerini etkiledi hem de yeğeninin siyasi perspektifini temellendirmiş oldu.

Bilindiği üzere Bismarck, 1862 yılında I. Wilhem tarafından liberallerin kontrolündeki Prusya Parlamentosunun bütçe vetosunu aşabilmek için başbakan olarak atanmıştı. Askeri harcamaların artırılmasını ve yetki alanının daraltılmasını istemeyen liberal Prusya parlamentosu bir süredir, Wilhem'in bütçesini reddediyordu. Bismarck başbakanlık makamına gelir gelmez yapacağı "kan ve demir" konuşması ile parlamentosuz bir şekilde ülkeyi yöneteceğinin mesajını verdiği gibi dört yıl boyunca da bütçeyi parlamentoya onaylatmadan, bir önceki senenin bütçesi ile yöneterek, anayasanın arkasından dolandı. Liberaller ile sert bir mücadele şeklinde geçen bu dört sene zarfında Bismarck askeri zaferler ile Liberallerin ulusal birlik arzularını peyderpey gerçekleştirdi. 1866 yılına gelindiğinde ise Alman birliğinin önündeki en büyük engel olan Avusturya'yı yenerek, Kuzey Almanya Konfederasyonu kurdu. Bu zafer Alman burjuvazisinde çelişkili duygular yaratacaktı. Zira uzun yıllardır arzu ettikleri ulusal birlik büyük ölçüde sağlanmış olurken, bu başarı kendi değerlerinin ve araçlarının tam zıttını savunan bir otokrat tarafından kotarılmış oluyordu.

Alman Liberalizminin içinde bulunduğu kriz şu şekildeydi. Liberaller 1848'den itibaren kendilerini hem Prusya siyasetinde, hem de Almanya siaysetinde ahlaki ve milli bir misyonun öznesi olarak görüyorlardı. Ancak onlar bu hedeflerini gerçekleştiremedikleri gibi bu hedefin otoriter bir zeminde Bismarck'ın güç siyaseti ile gerçekleştirildiğine tanık oluyorlardır. İşte Baumgarten bu krize bir yanıt arıyordu. Baumgarten'ın makalesi, liberallerin içinde bulunduğu krizi ortaya koyarken, kendi sınıfının da bir özeleştirisini yapmaktadır. Ona göre Alman liberalleri siyasetin doğasını doğru tahlil edememiş, normatif değerler ve ahlaki metotlarda ısrar ederek atalet içinde kalmıştır. Baumgarten liberallere, çıplak güç siyaseti önermemiş ama idealleri için aktif siyasete davet etmiştir. Ona göre, "Liberalizm ahlaki ilkelere sahipti ama siyasi iradesi yoktu; Bismarck ise ahlaki değildi ama siyasal iradeye sahipti." Onun bu özeleştirisi ve daveti, Alman liberalizmi içinde ses getirecek ve Bismarck'a karşı pasif ve nafile bir muhalefet yürüten Alman İlerleme Partisi'nin içinden "Ulusal Liberal" Parti (1867) doğacaktı. Baumgarten'ın sorumluluk etiği içinde aktif siyasete davet ettiği liberallerin kurduğu bu oluşum uzun bir süre Bismarck'ın siyasetini destekleyecek ve ulus-devletin ve milliyetçiliğin pekişmesi için ona katlanacaktı. Baumgarten'ın bu siyasetteki beklentisi Liberallerin, Bismarck'ı kendilerinin inşa edeceği anayasal bir sistem içinde yerleştirmesiydi. Ancak zaman Baumgarten'i haksız çıkaracak ve liberallerin önemli bir kısmı Bismarck tarafından devşirilecekti. Bazı yorumcular bu nedenle Baumgarten'in daveti ile gerçekleşen bu dönüşümü, liberalizmin devrimcilikten uzaklaşarak devletle uzlaşması olarak yorumlamıştır.

Baumgarten sonradan yeğeni Weber ile mektuplaşmalarında bu başarısızlığı ikrar edecek ve Bismarck'ın bir Sezarist olduğunu, ulusun iradesini elinden aldığını ve arkasında muhakkak "büyük bir sefalet" bırakacağını iddia edecekti (Mitzman, 1970: 26). Zira Bismarck devşirdiği liberallere iktidarında hiçbir pay vermeyecek, parlamentonun denetim yetkisini reddedecek ve

böylece otokrasiyi ve militarizmi yüceltecekti. O aynı zamanda Bismarck'ın kudretli sezarist yönetimi ile tüm kurumları ve burjuvaziyi çökerttiğini, bu nedenle ulusu bir çocuk haline getirdiğini iddia edecekti. Ona göre yeni yetişen nesil de şovenist otokrasi altında baskın bir itaat ruhu ile yetişiyordu ve bu Alman devleti için büyük bir risk içeriyordu. Baumgarten tüm bu nedenlerle hayatının son dönemlerinde yoğun bir karamsarlık içindeydi. Weber ise amcasının bu karamsarlığına katılmasa da (Baehr, 1988: 155) (zira o, Bismarck'ı bir "titan" ve "Sezar benzeri figür" olarak görmüş, ancak bu figürü tamamen kötülemek yerine, Alman ulusunun erişmesi gereken siyasi gücün bir örneği olarak değerlendirmiştir) onun eleştirilerini dikkate almış ve Weimar sonrası anayasal düzen inşasında bu eleştirilere özen göstermiştir.

Weimar Anayasası Tartışmaları Ve Weber'in İkilemi

Weber akademik hayatı boyunca bir bilim insanı olarak siyaset konusu ile ilgilendi. Ancak onun doğrudan siyasal yaşama müdahale etme çabaları 1910'lardan sonra ortaya çıktı. Bu dönemde hem köşe yazarlığı faaliyetleri ile halka açık konferansları ile hem de anayasa komisyonunda aldığı görevler ile dönemin siyasi tartışmalarına doğrudan katılma imkanına ulaştı. Weber'in bu aktüel siyasi mücadelesi savaş dönemi ve sonrası olarak farklılaşmaktadır. Savaş sırasında kaleme aldığı gazete yazılarında İngiliz Parlamenter sistemini, Almanya için öneren düşünür, bu sistemin ulusal direniş için ihtiyaç duyulan enerjik liderleri ortaya çıkaracağını; yürütme erkinin denetimini sağlayacağını; sivil özgürlükleri koruyacağını ve de diktatörlere karşı başarılı bir set çekeceğini iddia etmiştir. Ancak savaşın ardından bu fikirlerinde değişikliğe gidecek ve İngiltere'den farklı olarak halk oyu ile seçilen cumhurbaşkanı modelini savunmaya başlayacaktır. Özellikle Weimar Anayasasının komisyonunda yaptığı taslak çalışmalarında bu argümanı şiddetli bir şekilde savunacak ve nihayetinde de kabul edilmesini sağlayacaktır. Weber'in bu modeli önermesinin arkasında ise üç neden vardı. İlk nedene göre sadece halk oyu ile seçilen bir cumhurbaşkanı genç cumhuriyetin ihtiyaç duyduğu kimliği ve birliği sağlayabilirdi. Çünkü savaşın hemen ardından Bundesrat (Eyalet Meclisi-Üst Kanat) yeniden yükselişe geçecek ve Almanya siyasetinde eyaletlerin çıkarları, ulusal çıkarları galebe çalacaktı. Aynı şekilde parlamento da özellikle nispi temsil sisteminden ötürü bölgesel ve sınıfsal iddiaları olan siyasal partiler tarafından kontrol altına alınacaktı. Böylece temsilciler bağımsız iradeleri ile değil partinin emredici vekaleti ile hareket edeceklerdi. Bu da siyasetin gerektirdiği sorumluluğu almaktan uzak maddi çıkarların peşinde koşan vekillerin parlamentoyu doldurduğu ve böylece meclisin lider çıkarma imkanını kaybettiği bir Almanya inşa edecekti (Weber, 1986: 130). Weber işte bu nedenle siyasetin ihtiyaç duyduğu iradenin parlamentodan çıkamayacağını, ancak doğrudan halk oyu ile seçilen ve partilerin tikel çıkarlarından azade olan bir cumhurbaşkanı ile bunun mümkün olacağını savunacaktı.

Cumhurbaşkanının halk oyu ile seçilmesi gerekliliğinin bir diğer nedeni ise savaş sonrası yapılması gereken devasa ekonomik projelerdi. Kamulaştırmaların da dahil olduğu bu ekonomik projeler tikel çıkarların sözcülüğünü yapan çok sesli Reichstag'dan çıkamazdı ancak halk desteğine sahip güçlü bir ulusal lider bu devrimci projeleri gerçekleştirebilirdi. Weber bu noktada açıkça ihtiyaç duyulan şeyin bir "demokratik diktatör" olduğunu iddia edecek ve

parlamentoyu güçlü kılmaya çalışan sosyal demokratlara da şöyle yanıt verecekti: "… (arzu ettiğiniz) *kitlelerin diktatörlüğü*, (öncelikle) onlar tarafından seçilen bir diktatörü gerektirecektir" (1986: 29).

Üçüncü olarak Weber halk oyu ile seçilen cumhurbaşkanının demokratik siyasal sistemin yegane garantörü olduğuna inanıyordu. Bunu şu şekilde dile getiriyordu: "parlamento siyasal sistemi pekâlâ tıkayabilir ve kendi seçtiği cumhurbaşkanını iş göremez hale getirebilirdi". Bu da ülkenin varoluşsal bir kriz yaşamasına neden olabilirdi. Bu noktada istikrarlı bir demokrasi için cumhurbaşkanını parlamentoya karşı sorumlu olmamasını, onu feshedebilmesini, onun kararlarını erteleyebilmesini ve de referandum çağrısı yapabilmesini savunacaktı. Ayrıca başbakan ve bakanlardan oluşacak olan kabinenin devamlılığını da parlamentonun kaprisine bırakmak istemediği için sadece cumhurbaşkanına karşı sorumlu tutacaktı. Ona göre gerçek demokrasi, parlamentoda temsil edilen küçük çıkar gruplarına boyun eğmek değildi, halk tarafından seçilen, s*orumluluk etiği* ile hareket eden lidere tabi olmaktı (1986: 132).

Weber parlamentonun sınıfsal, hizipsel çıkarlara bölünmesinden çekindiği kadar bürokrasinin teknik rasyonalitesinden de kaygı duyuyordu. Düşünür ilk defa *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı eserinde bürokrasiden *demir kafes* olarak bahsedecek ve bunu rasyonelleşmenin ve kapitalizmin dayattığı hesaplanabilir, enstrümantalist ve rutinleşmiş yaşam biçiminin insan eylemini kısıtlamasını tanımlamak için kullanacaktır. Onun nazarında bu sadece geleceği ilgilendiren bir risk de değildir. Mevcut İmparatorluk anayasası yürütme erkinin seçilmesini ve denetlenmesini sadece krala ve onun başbakanına bırakarak, bürokrasiyi parlamentoda cisimleşen siyasi iradeden izole etmektedir. Böylece devlet idaresi de tamamen bürokratlara/teknokratlara kalmaktadır. Weber devlet idaresini siyasetsizleştiren ve böylece iradeyi ortadan kaldırarak, onun yaşam damarlarını kesen bu demir kafes karşısında çözümü yine plebisiter yöntemle seçilecek olan cumhurbaşkanında bulur. O karizmatik politikacıda (cumhurbaşkanında) sıradan vatandaşların "ruhun kaybı" (loss of the soul) ve "manevi proleterleşme" (spiritual proletarization) yaşadığı modern, seküler çağın anlamsızlığına (meaninglessness) karşı denge sağlayacak bir aktör görüyordu (Kalyvas, 2002: 92).

Peki sonuç ne oldu? Weber Weimar anayasasının komisyon toplantılarına danışman olarak davet edildi ve önerileri ile taslağın şekillenmesinde etkili oldu. Öyle ki, Mommsen komisyondaki görevinin "onun en parlak saatleri" olduğunu iddia edecektir. Ama şurası da bir gerçektir ki, Weber'in önerilerinin sadece bir kısmı anayasa metninde yer alacaktır. Weber yürütme erkinin halk oyu ile seçilen karizmatik bir liderde buluşmasını ve parlamentonun da bu lider üzerinde sınırlı bir yetkiye sahip olmasını istiyordu. Bunu önerirken ki amacı demokratik siyasal hayatın, bürokratik kurumlar tarafından boğulmasını engellemek ve de ülkenin içine girmesi muhtemel krizlere karşı bir savunma hattı inşa etmekti. Anayasanın 48. Maddesinin Weber'in arzu ettiği bu kurumu büyük ölçüde yarattığını söyleyebiliriz. Zira bu madde yürütme erkinin, gerekli gördüğü anlarda temel hakları askıya alabilmesini ve kararname ile yasama yetkisini geçici olarak üstlenebilmesini sağlıyordu. Ama uygulamada bu madde demokratik siyasal hayatı korumak için değil, Hitler tarafından onu ilga etmek için kullanılacaktı. Yine 43. Maddede düzenlenen cumhurbaşkanlığı görev süresinin yedi yıl olması

da (Maksat parlamentonun görev süresi ile çakışmaması, böylece özerkliğini ve üstünlüğünü koruyabilmesi) Weber'in önerilerinden biriydi. Anayasanın 54. Maddesi ise Weber'in arzu ettiği sistemden bir uzaklaşma anlamına geliyordu. Liberal hukukçu Robert Redslob'un tesiri ile yazıldığı düşünülen bu madde ile hükümet, parlamentoya karşı sorumlu tutulurken, yasama ve yürütme arasında bir denge inşa edilmiş oluyordu. Öyle ki, bu madde hükümeti, tikel çıkarların sözcüsü olan "istikrarsız" parlamentonun insafına terk ediyor, karizmatik liderin de elini kolunu bağlıyordu. Çünkü Redslob'a göre Almanya'yı bekleyen tehlike, endüstriyel, bürokratik hayatın yaratacağı riskler değil, Monarşinin restorasyonuydu. Bu nedenle de yürütme erkinin sınırlandırılması temel önceliğiydi.

Weimar Döneminin (1919-1933) akıbeti ilk bakışta Weber'i haksız çıkarmış gibi görünse de incelikli bir analiz, düşünürün ön görülerinde ne kadar haklı olduğunu göstermektedir. Öncelikle 14 yıllık Weimar döneminde toplam dokuz adet Reichstag seçimi yapılırken, yirmi farklı hükümet kurulmuştur, öyle ki ortalama hükümet süresi dokuz ay olarak gerçekleşmiştir. Bu durum Weber'in Almanya'yı bekleyen istikrarsızlıkları öngörmede başarılı olduğunu ve güçlü bir plebisiter cumhurbaşkanlığı makamı önerisinin haklı olduğunu ispat etmiştir. Weber ayrıca kendi önerisinin Sezarizm tehlikesi barındırdığının da farkındaydı ve bu riski şu şekilde ifade etmişti: "En yüksek yöneticinin doğrudan halk oyu ile seçildiği her tür yönetim biçimi ve bunun ötesinde, siyasi iktidarın parlamentonun değil de kitlelerin güvenine dayandığı her tür sistem... bu 'saf' Sezarist alkış (onay) biçimlerine giden yolda yer alır." (1978: 1452). Parlamentonun çıkarcı ve tutkulu otoritesi karşısında liderin karizmatik otoritesini yerleştiren Weber aslında evrensel hukuk normlarına bağlı, sorumlu bir sezarizm peşindedir ama bu tip bir otoritenin de yozlaşmaya meyyal olduğunun farkındadır. 1933 yılında yaşanılanlara bu zaviyeden bakıldığında Weber'in vizyonunun başarısından bahsetmek daha doğru olacaktır.

Sezarizm Tartışması

Weber Sezarizm kavramını ve tehlikelerini temellendirmeye aslında 1884 yılında başlamıştı. Amcası Baumgarten ile mektuplaşmalarında ikisi de Bismarck üzerinden Sezarizm kavramını tartışacaktı. Bu mektupta Weber, Bismarck'ın 1867'de yürürlüğe koyduğu evrensel oy hakkını, "Bismarkcı Sezarizm'in Truva Atı" olarak niteleyecekti. Ona göre Bismarck, evrensel oy hakkını, liberalizmi saf dışı bırakmak ve muhafazakarlık için bir kitle tabanı oluşturmak amacıyla bir araç olarak gördü, zira o "Karar anlarında kitleler her zaman Kral'ın yanında duracaktır" inancıyla hareket ediyordu (Weber, 1978: 1452). Weber, bu "Truva Atının" Alman ulusuna getirdiği yıkımın, ulusun siyasi olgunluğunu köreltmesi olduğunu ileri sürüyordu. Bismarck'ın bu popülist-Sezarist taktiği, ulusun uzun vadeli siyasi gelişimini (Weber'in arzu ettiği, Britanya çizgilerindeki aşamalı demokratikleşme modelinin aksine) engellemiştir.

1895 yılında Freiburg'da verdiği bir açılış dersinde Bismarck'ı yine Sezar'a benzettikten sonra "büyük bir adamın egemenliğinin her zaman siyasi eğitim için uygun bir araç olmadığını" belirtmiş ve Bismarck'a diz çökmeye alışmış olan Alman Burjuvazisinin, şimdi o iktidardan çekilmişken de ayağa kalkma isteğini ve yeteneğini kaybettiğini iddia etmiştir. Hatta bu basiretsizlik öyle bir noktaya ulaşmıştır ki, "burjuvazinin bir kesimi, iki yönden de kendilerini

koruyacak yeni bir Sezar'ın gelişini utanmazca özlemektedir: alttan yükselen halk kitlelerine karşı ve üstten Alman hanedanlarının beslediğini düşündükleri sosyo-politik dürtülere karşı" (1980: 445).

1918 yılında kaleme aldığı "Parliament and Government in a Reconstructed Germany" adlı makalesinde ise Bismarck'ın Sezarist stratejisinin yarattığı heybetli duruşunun (Towering Stature), bir diğer ifade ile "kişilik kültünün" ülkenin siyasi kapasitesine büyük bir zarar verdiğini iddia etmiştir. Ona göre Bismarck haleflerine şu mirası bırakmıştır; "Siyasal incelikten tamamen yoksun, bu bakımdan yirmi yıl önce (yani 1870'te) ulaştığı seviyenin çok altında bir ulus"; "kendi siyasal iradesi olmayan, dümenin başındaki büyük devlet adamının gerekli siyasal kararları alacağı düşüncesine alışmış bir ulus"; "partiler arası mücadelede kendi iktidar çıkarlarını gizlemek için monarşik duyguları kötüye kullandığı için, 'monarşik yönetim' adına alınan tüm kararlara kaderci bir boyun eğişle alışmış bir ulus"; ve "onun boşalan koltuğuna oturanların yeterliliğini eleştirel biçimde sorgulamaya hazırlıksız bir ulus (Weber, 1978: 1392)". Weber ayrıca onun bağımsız siyasi zihinlere, ne bakanlıklar içinde ne de parlamento içinde herhangi bir özerk güce tahammül etmediğini belirtmiştir. Onun muazzam prestijinin olumsuz sonucu, tamamen güçsüz bir parlamento idi. Weber'in tezi, burjuva sınıfının, bir Titana karşı diz çökmeye alışmış olması nedeniyle, artık ayağa kalkacak iradeyi, hatta yeteneği kaybetmiş olmasıydı (Baehr, 1988).

Weber'e göre Bismarck'ın Sezarizmi karizmatik otoritenin bir alt türüydü ve bu nedenle de sosyolojik anlamda bir meşruiyete sahipti. Ancak anayasal anlamda gayri-meşruydu zira o monarşik duyguları, partiler mücadelesindeki kendi güç çıkarları için bir kalkan olarak kötüye kullanmıştı (Weber, 1978: 1413). Böyle yaparak partizan iktidarını, geleneksel iktidar olarak göstermiş ve parlamenter rekabetin yıkıcı yaratıcılığından kurtulmuştur. Ama onun dokunulmazlığı, Almanya'nın aleyhine olmuştur.

Sonuç Yerine: Baumgarten ve Weber'in Kader Ortaklığı

Özetle, Bismarck'ın ülke üzerindeki ezici kişisel etkisi, Max Weber tarafından Almanya'nın siyasi olgunlaşmasını engelleyen, parlamentoyu işlevsizleştiren ve meşru monarşik yönetimi kendi kişisel güç çıkarları için kullanan bir "Sezarizm" mirası olarak değerlendirilmiştir. Ulus, Bismarck'ın yokluğunda bile varlığını sürdürebilen bu sisteme alışmış ve kendi siyasi iradesini kaybetmiştir. Onun nasıl bir sezar istediğini ise en iyi "Meslek olarak Siyaset" makalesinde görmekteyiz. İnanç etiği ile Sorumluluk etiğini farklılaştırdığı bu makalede, Plebisit ile seçilen cumhurbaşkanının tutkuyu, sorumluluk duygusunu ve de sağduyuyu telif ettirmesini ummaktadır. Ona göre başkan, pusulasını mutlak değerlere (İnanç Etiği/Tutku) göre ayarlamalı, ancak dümeni gerçek dünyanın zorlu akıntılarına göre (Sorumluluk Etiği/Sağduyu) çevirmelidir (Weber, 2000).

Weber'in hayatı boyunca uğraştığı politik mesele, amcası ile aynı hat üzerinden burjuvazinin siyasi iradesinin aktif ve etkili bir şekilde Alman siyasetine öncülük etmesidir. Bu noktada risk olarak tanımladığı bürokratik rasyonalizm ile parlamentonun çıkarcı hizipçiliğine karşı

demokratik yollarla seçilecek güçlü bir başkanı aramıştır. Ona göre ancak halk desteği ile seçilecek ve parlamentonun hem tutkulu hem de çıkarcı siyasetine karşı sorumluluk ile eyleyecek bir başkan, Almanya'nın kaderini elinde tutabilecektir. Weber bu arayışında amcası Baumgarten'in 1866'daki noktasındadır. Hem liberalleri, hem sosyalistleri, hem de Katolikleri inanç etiğine olduğu kadar sorumluluk etiğine de sahip çıkmalarını önermektedir. Dolayısıyla Weber'in "Meslek olarak Siyaset" eseri ile amcasının "Bir Özeleştiri" makalesi farklı dönemlerde aynı politik çağrıyı yapmaktadır. Weber önerdiği plebisiter başkanlığın, Bismarkcı bir sezarizme dönüşme riskinin de farkındaydı. Bu noktada da amcasının mektuplarında dile getirdiği tehditlerin farkındadır. Tutkuyu takip eden güçlü bir karizmatik otorite[1] siyasetin asli bir ihtiyacıdır ama bu otorite aşırı formlarında tıpkı Bismarck örneğinde olduğu gibi ulusun hem erdemini hem de vitalizmini boğabilecek bir risk taşımaktadır. Bu noktada bulduğu çözüm ise kurumsal, anayasal normlarla başkanın, sezar olmasını engellemekti. Böylece başkanın karizmatik dirimselliğinden faydalanırken, onun sezarist yıkıcılığından da kaçınmış olacaktı. Ama kurulmasına dahil olduğu Weimar Cumhuriyeti'nin sezarist sonunu görmüş olsaydı, muhtemelen amcasının karamsarlığına hak verecekti.

Kaynakça:

Baehr, P. (1988). Max Weber as a critic of Bismarck. European Journal of Sociology/Archives Européennes de Sociologie, 29(1), 149-164.

Baehr, P. (1989). Weber and Weimar: The 'Reich President'Proposals. Politics, 9(1), 20-25.

Kalyvas, A. (2002). Charismatic politics and the symbolic foundations of power in Max Weber. New German Critique, (85), 67-103.

Mitzman, A. (1970). The iron cage: An historical interpretation of Max Weber. Transaction Publishers.

Mommsen, W. J. (1990). Max Weber and German Politics, 1890-1920. University of Chicago Press.

[1] Kalyvas ise Weber'in karizmatik otorite analizini başka bir noktadan eleştirir. Araştırmacıya göre Weber'in eserlerinde iki farklı karizma türü vardır. Bunlardan ilki gençlik döneminde kaleme aldığı, din sosyolojisi temalı eserlerinde ortaya çıkan "Kurucu Kolektivist Karizma", diğeri ise daha geç döneminde, Toplum ve Ekonomi yazılarında görülen "Sezarist-Plebisiter Bireysel Karizmadır". Kalyvas, kurucu kolektivist karizmayı tüm toplumsal, siyasal, düşünsel kodları altüst eden kolektivist bir kurucu edim olarak olumlarken, Sezarist-Plebisiter karizmayı var olan siyasal sistem içinde, sorumluluk etiği ile hareket eden ve sistemi dönüştürmekten ziyade korumaya çalışan bir güvenlik valfi olarak nitelemiştir. Ona göre Weber olgun döneminde karizmayı yasal formalizm ve bürokratik kuralcılığa karşı bir denge unsuru olarak normal siyasetin içine entegre etmiş ve böylece etkisizleştirilmiş bir araç haline getirmiştir. Kalyvas bu dönüşümü "karizmanın, karizmasızlaştırılması" olarak eleştirmektedir (Kalyvas, 2002: 103).

Weber, M. (1978). Parliament and Government in a Reconstructed Germany (a Contribution to the Critique of Officialdom and Party Politics). *Economy and Society*, 1381-1462.

Weber, M. (1980). The national state and economic policy (Freiburg address) (Inaugural lecture, Freiburg, May 1895). Economy and Society, 9(4), 428-449.

Weber, M. (1986). The Reich President. *Social Research*, 125-132.

CHP VE POPÜLİZM: İSMET İNÖNÜ VE BÜLENT ECEVİT ARASINDA BİR KARŞILAŞTIRMA

Arş. Gör. Tahir Anıl GÜNGÖRDÜ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
tahir.gungordu@comu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-8130-3075

ÖZET

Bu araştırma, CHP'nin popülizmle ilişkisini ve genel başkan değişiminin bu eğilimin üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında bir yarı ideoloji olarak ele alınan popülizm kavramı olumlu ya da olumsuz herhangi bir değer yükü taşımamakta, özellikle sol popülizm literatürüne dayanarak çıkarları birbirleriyle çelişebilen geniş kesimlere bir arada hitap etmeyi amaçlayan bir hegemonya stratejisi şeklinde yorumlanmaktadır. CHP'nin tarihi açısından 'halkçılık ilkesi' dönemi popülist olmayan bir evre kabul edilmekte, 'Ortanın Solu Hareketi' ise popülizme ve özellikle sol popülizme kayış dönemi varsayımıyla incelenmektedir. Bu kapsamda, 1961-1980 yılları arasındaki parlamento dönemlerinde CHP'nin genel başkanlığı görevini üstlenmiş olan İsmet İnönü ve Bülent Ecevit'in tüm Meclis -genel kurul- konuşmaları nitel araştırma desenlerinden içerik analizi yöntemiyle tahlil edilmiştir. Popülizm temaları, genel popülizm temaları ve sol popülizm temaları olmak üzere iki ayrı gruba ayrılmış, daha sonra araştırma sürecinde tespit edilen CHP'nin özgün temalarına dair ek bir grup eklenerek kodlama süreci tamamlanmıştır. Dolayısıyla kullanım sıklıklarına göre kişilerin başvurdukları popülist temaların genel, sol ve özgün popülist temalar şeklinde tek vaka analizi yoluyla sunulması ve kişiler arası bir mukayeseye dayanan çift vaka analizi yoluyla karşılaştırılması mümkün olmuştur. Sonuç olarak, İsmet İnönü'nün popülist olarak nitelenemeyeceği, 1961-1972 yılları arasında Bülent Ecevit'in açık bir sol popülizm eğiliminin bulunduğu ve bu eğilimi genel başkanlık görevini üstlendiği 1972 yılından sonra yoğunluğunu artırarak sürdürdüğü tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Popülizm, Sol Popülizm, Cumhuriyet Halk Partisi, İsmet İnönü, Bülent Ecevit.

RPP AND POPULISM: A COMPARISON BETWEEN İSMET İNÖNÜ AND BÜLENT ECEVİT

Arş. Gör. Tahir Anıl GÜNGÖRDÜ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
tahir.gungordu@comu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-8130-3075

ABSTRACT

This study aims to examine the CHP's relationship with populism and the effects of the change in party leadership on this trend. Within the scope of this study, the concept of populism, treated as a semi-ideology, carries no positive or negative value judgment. Based particularly on the literature on left-wing populism, it is interpreted as a hegemonic strategy that aims to appeal to broad segments of society whose interests may conflict with each other. From the perspective of the CHP's history, the "populism principle" period is considered a non-populist phase, while the "Left of Center Movement" is examined based on the assumption that it was a period of shift towards populism, particularly left-wing populism. Within this scope, all speeches delivered by İsmet İnönü and Bülent Ecevit, who served as leaders of the Republican People's Party (CHP) during the legislative periods between 1961 and 1980, were examined using content analysis, one of the qualitative research designs. They were divided into two separate groups: populist themes, general populist themes, and left-wing populist themes. An additional group was then added to the coding process based on the CHP's unique themes identified during the research process. Therefore, it was possible to present the populist themes used by individuals according to their frequency of use as general, left-wing, and unique populist themes through single case analysis and to compare them through double case analysis based on inter-individual comparison. As a result, it was determined that İsmet İnönü could not be characterized as populist, that Bülent Ecevit had a clear left-wing populist tendency between 1961 and 1972, and that he continued this tendency with increased intensity after assuming the position of party leader in 1972.

Keywords: Populism, Left-wing Populism, Republican People's Party, İsmet İnönü, Bülent Ecevit.

BÜTÇE GELİRLERİ İLE KAMUSAL HİZMET ETKİNLİĞİ İLİŞKİSİ

YL Öğrenci, Emine Gamze BÜBER
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
emine.buber@ogr.dpu.edu.tr
Doç, Dr., İnci SANDALCI
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,
inci.agacan@dpu.edu.tr
https://orcid.org/0000-0003-4995-8482

ÖZET

Kamusal hizmetler devletlerin var oluş nedeninin temelini oluşturmaktadır. Devletlerin sunmuş oldukları kamusal mal ve hizmetler insanlık tarihi boyunca önemli değişimler geçirmiştir. Söz konusu değişimlerin temelinde küreselleşme, teknolojik gelişmeler, bilgi ve iletişim ağındaki hızlı değişim yatmaktadır. Kamusal mal ve hizmetlerdeki değişim ile yeni kamu yönetimi anlayışının bir neticesi olan toplumsal beklentiler ve vatandaş memnuniyetinin önemi hizmet sunumuna yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu durum kamusal gelirlerin etkin ve verimli kullanılması ile doğrudan ilişkilidir. Bütçe gelirlerinin vatandaşların memnuniyetlerini sağlayacak veya arttıracak alanlara aktarılması hem kamu hizmetlerindeki memnuniyette hem de devlete olan güvende artışa neden olmaktadır. Vatandaşların memnuniyeti ayrıca devlete aktardıkları mali güçleri nedeniyle katlandıkları psikolojik baskının azalmasına katkı sunacaktır. Bu itibarla çalışmada Türkiye özelinde bütçe gelirleri ile kamu hizmetlerinden sağlanan memnuniyet arasındaki ilişki incelenmiştir. 2003-2024 dönemi verilerinin incelendiği çalışmada, bütçe gelirlerindeki artış ile kamu hizmetlerinden duyulan memnuniyet arasında doğrudan bir ilişki olmadığına ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Bütçe Gelirleri, Kamu Harcaması, Kamu Hizmeti

THE RELATIONSHIP BETWEEN BUDGET REVENUES AND PUBLIC SERVICE EFFICIENCY

ABSTRACT

Public services form the basis of the raison d'être of states. The public goods and services provided by states have undergone significant changes throughout human history. These changes are fundamentally driven by globalization, technological developments, and rapid changes in information and communication networks. The changes in public goods and services, along with the importance of social expectations and citizen satisfaction resulting from the new understanding of public administration, have added a new dimension to service delivery. This is directly related to the effective and efficient use of public revenues. Transferring budget revenues to areas that will ensure or increase citizen satisfaction leads to an increase in both satisfaction with public services and trust in the state. Citizen satisfaction will also contribute to reducing the psychological pressure they endure due to the financial power they transfer to the state. In this context, the present study examines the relationship between budget revenues and satisfaction with public services in Turkey. Based on data

covering the period 2003-2024, the study concludes that there is no direct relationship between the increase in budget revenues and the level of satisfaction derived from public services.

Keywords: Budget Revenues, Public Expenditure, Public Service

GİRİŞ

Küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve toplumsal beklentilerdeki artış, kamu hizmetlerinin niteliği ve kapsamını önemli ölçüde değiştirmiştir. Artan kamu harcamaları, daha yüksek gelir ihtiyacını beraberinde getirmiş; bu durum devletleri, gelir elde etme mekanizmalarını yeniden gözden geçirmeye yöneltmiştir. Bu çerçevede bütçe gelirlerinin yapısı, sadece mali disiplinin değil, aynı zamanda kamu yönetimi anlayışının da bir göstergesi haline gelmiştir. Bütçe gelirlerinin sürdürülebilirliği, kamu hizmetlerinin sürekliliği açısından stratejik bir öneme sahiptir. Bütçe gelirleri-kamu hizmeti ilişkisi, mali sistemin verimliliği ile kamu yönetiminin etkinliği arasındaki dengeyi yansıtmaktadır. Devletin gelir politikaları ile kamu hizmetlerinin niteliği arasındaki etkileşim, toplumsal refah düzeyini doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda, bütçe gelirlerinin artırılmasına yönelik politikaların kamu hizmetlerinin kalitesine nasıl yansıdığı, mali etkinliğin toplumsal memnuniyet üzerindeki etkileri ve kamu kaynaklarının yönetiminde hesap verebilirlik gibi konular, çağdaş kamu maliyesi tartışmalarının merkezinde yer almaktadır. Bu kapsamda, bütçe gelirleri ile kamu hizmetleri arasındaki ilişkinin araştırılması bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Çalışmada öncelikle kamu gelirleri ve kamu hizmetlerinin kavramsal temelleri açıklanmakta, ardından bütçe gelirlerinin kamu hizmetlerinin kapsamı, niteliği ve toplumsal memnuniyet üzerindeki etkileri analiz edilmektedir. Böylelikle, kamu maliyesi içinde gelir-hizmet dengesinin nasıl şekillendiği ve kamu yönetimi anlayışının bu denge üzerindeki belirleyici rolü ortaya konulmaktadır.

1. BÜTÇE GELİRLERİ

Kamu gelirleri, devletin ekonomik, sosyal ve mali sorumluluklarından kaynaklanan görevlerini yerine getirmek amacıyla çeşitli kaynaklardan elde ettiği tüm gelir unsurlarını kapsamaktadır. Devletin kamu gelirlerini tahsil etmesindeki temel amaç, kamu giderlerini finanse etmektir. Bu temel amaca, kamu gelirlerinin mali (fiskal) amacı denilmektedir. Bununla birlikte, kamu gelirleri yalnızca mali bir işlev üstlenmemekte; aynı zamanda ekonomik ve toplumsal birçok hedefe hizmet etmektedir. Nitekim dışsallıkların içselleştirilmesi, ekonomik istikrarsızlıkların giderilmesi, sosyo-kültürel dönüşümün desteklenmesi, gelir dağılımında adaletin sağlanması ve kamu düzeninin korunması bu hedeflerden bazılarıdır (Karaca, 2021: 151). Kamu gelirleri genel olarak zorla (cebri olarak) elde edilen gelirler, zorlama olmadan elde edilen gelirler ve parasal işlemlerden elde edilen gelirler olmak üzere üç başlık altında sınıflandırılmaktadır. Bu gelir türleri; vergiler, harçlar, resimler, şerefiyeler, parafiskal gelirler, para cezaları ve zorunlu borçlanmalar şeklinde sıralanabilir. Kamu gelirleri içerisinde en önemli paya sahip olan vergi gelirleri, toplumların ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel ve demografik yapılarıyla doğrudan ilişkilidir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin vergi yapıları arasındaki farklılıklar, söz konusu unsurların ülkeden ülkeye değişmesinden kaynaklanmaktadır. Vergi, kamu gelirlerinin en önemli unsurudur ve Türkiye'de toplam kamu gelirleri içinde vergi gelirlerinin payı oldukça yüksektir. Harçlar, kamu kurum ve kuruluşlarının yaptıkları hukuki işlemler veya sundukları hizmetler karşılığında alınan bedellerdir. Harç konusu hizmetleri yalnızca devlet yerine

getirmekte ve bu hizmetin karşılığını da yine devlet tahsil etmektedir. Resimler ise kamu kurumlarının belirli bir işin yapılmasına izin veya yetki vermesi karşılığında alınan ödemelerdir. Her ne kadar resim ve harç kavramsal olarak benzerlik taşısa da, aralarında nitelik farkı bulunmaktadır. Harç, bir kamu hizmetinin karşılığı olarak alınan bedel iken; resim, belirli bir hak veya izin elde edilmesi karşılığında yapılan ödemedir. Şerefiye (ya da değerlendirme resmi), devlet veya yerel yönetimler tarafından gerçekleştirilen bayındırlık hizmetleri sonucunda değerleri artan taşınmazların sahiplerinden, bu hizmetlerin maliyetine katılım sağlamak amacıyla alınan paylardır. Şerefiyeler, yapısal olarak vergi ile harç arasında yer almakta, ancak zorunlu bir ödeme olmaları bakımından vergiye daha yakın bir nitelik taşımaktadır. Parafiskal gelirler, kamu kurumlarının veya kamu yararına hizmet sunan kuruluşların finansmanlarını temin etmek amacıyla, bu hizmetlerden dolaylı veya dolaysız şekilde yararlanan kişilerden yasal zorunluluk kapsamında tahsil ettikleri paralardır. Para cezaları, kamu düzeninin korunması ve kurallara uyulmasının sağlanması amacıyla uygulanan mali yaptırımlardır. Devlet, kamu düzenine aykırı davranan kişi ve kurumlardan para cezası ve vergi cezası şeklinde gelir elde etmektedir. Son olarak, borçlanma, çoğunlukla gönüllülük esasına dayansa da, devlet egemenlik yetkisine dayanarak zorunlu borçlanma yoluna da başvurabilmektedir. Zorunlu borçlanma, vergiye benzer bir nitelik taşımakla birlikte; vergi karşılıksız iken, borçlanma belirli bir süre sonunda faiziyle birlikte geri ödenmektedir (Çakır, 2018: 115-121).

Devletin kanuni bir zorunluluk olmaksızın elde ettiği gelirler, genel olarak para işlemlerinden doğan gelirler, mali tekel gelirleri, fon gelirleri ve diğer gelirler olmak üzere dört ana başlık altında sınıflandırılabilir. Para işlemlerinden doğan gelirler, devletin madeni para basımı ve emisyon gelirlerinden oluşmaktadır. Madeni para basımı, devlet için sınırlı bir gelir kaynağı olmakla birlikte, piyasaya sürülen madeni paraların maden değeri ile basım ve dağıtım giderleri toplamının, paraların üzerinde yazılı nominal değerin altında olması durumunda ortaya çıkan fark devlet için bir gelir niteliği taşımaktadır. Diğer bir ifade ile madeni paranın satın alma gücü ile üretim maliyeti arasındaki fark, senyoraj olarak adlandırılan bir kamu gelirine dönüşmektedir. Emisyon geliri, devletin kâğıt para basımı sonucu elde ettiği gelirleri ifade eder. Bu gelir türü, genellikle merkez bankasının para arzını artırmasıyla birlikte ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, devletler zaman zaman paranın dış değerini düşürmek suretiyle de gelir elde edebilmektedir. Devalüasyon olarak adlandırılan bu uygulamada, ulusal paranın döviz veya altın karşısındaki değeri düşürülmekte; böylelikle devletin ve merkez bankasının elinde bulunan döviz ve altın rezervlerinin ulusal para cinsinden nominal değeri yükselmektedir. Mali tekel gelirleri, devletin bazı mallar üzerinde tekel oluşturması ve bu malların satışından kâr elde etmesiyle oluşmaktadır. Talep esnekliği düşük malların devlet tekeli altında üretilmesi durumunda fiyat artışına rağmen talebin önemli ölçüde düşmemesi, devlete monopol kârı sağlamaktadır. Bu tür gelirler, özellikle tütün, alkollü içkiler, enerji gibi stratejik sektörlerde yaygın olarak görülmektedir. Fon gelirleri ise devlet veya diğer kamu tüzel kişileri tarafından belirli ekonomik, sosyal ya da mali amaçların gerçekleştirilmesi için kamu gelirlerinden bir kısmının özel kanun veya kararlarla ayrılması suretiyle oluşturulan kaynaklardır. Bu fonlar, genellikle bütçe dışında tutulmakta ve belirli bir süreyle sınırlı olmaksızın ilgili amaca yönelik olarak kullanılmaktadır. Bu yönüyle fonlar, kamu maliyesinde özel hesap niteliğinde gelir kaynakları olarak değerlendirilmektedir. Devletin kamu hizmetlerinde kullandığı taşınmazlar,

mülkiyet unsurları ve sınai-ticari nitelikteki kuruluşları aracılığıyla elde ettiği kazançlar ise mülk ve teşebbüs gelirleri olarak adlandırılmaktadır. Devletin fabrika, banka, işletme ve benzeri kuruluşlar aracılığıyla yürüttüğü ekonomik faaliyetlerden sağladığı gelirler bu kapsamda değerlendirilmektedir. Ayrıca, bağış ve yardımlar ile gönüllü borçlanmalar da bütçe gelirleri içerisinde yer alan diğer gelir türleridir (Gümüş, 2019: 9-13). Devletin elde ettiği kamu gelirlerinin temel özelliği, kamusal mal ve hizmetlerin finansmanını sağlamak olmasıdır. Kamusal mallar, faydasının bölünemez olması ve piyasada fiyat karşılığı satılamaması nedeniyle özel mallardan ayrılmaktadır. Topluma sunulan bu malların faydasından tüm bireyler yararlanır; herhangi bir bireyin bu faydadan mahrum bırakılması mümkün değildir. Millî savunma, dış temsil (diplomasi) ve adalet hizmetleri bu nitelikteki kamusal mal ve hizmetlere örnektir. Bu tür hizmetlerin finansmanında temel kaynak, zorunlu olarak tahsil edilen vergilerdir. Buna karşılık, bazı mal ve hizmetler hem bireylere doğrudan fayda sağlamakta hem de topluma dolaylı katkı sunmaktadır. Bu tür hizmetler, yarı kamusal mallar olarak tanımlanmakta olup, eğitim ve sağlık hizmetleri bu kapsamdadır. Yarı kamusal malların faydasının bir kısmı bölünebilir, bir kısmı ise bölünemez nitelikte olduğundan, bu hizmetlerin finansmanı hem zorunlu hem de gönüllü mali araçlarla gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla bu tür hizmetlerin finansmanında vergilerin yanı sıra harçlar da kullanılmaktadır. Sonuç olarak, devletin sunduğu mal ve hizmetlerin finansmanı; piyasa fiyatları, vergi, harç ve benzeri kamu gelirleri aracılığıyla sağlanmakta, bu gelir türleri kamu maliyesinin sürekliliği ve kamu hizmetlerinin etkinliği açısından hayati bir rol oynamaktadır (Şeker, 2013: 111).

2.1. Türkiye'de Bütçe Gelirlerinin Gelişimi

Devletlerin var olmalarının gereği olarak topluma sunmak zorunda oldukları hizmetlerin finansmanında kullanılmak üzere çeşitli kaynaklardan gelir elde etmektedir. Söz konusu gelirler ülkelerin mali, iktisadi, sosyal, kültürel, siyasi vb. faktörlerine bağlı olarak çeşitlense de he dönem varlıklarını sündürmüşlerdir. Devletlerin bütçe kalemlerinin gelir kısmında yer alan bu büyüklükler ile başta kamu harcamalarının finansmanı olmak üzere ekonomik, sosyal vb. birçok amaca hizmet etmektedir. Nitekim bütçe gelirleri içinde vergilerin, borçlanmanın, emisyon gelirlerinin, para ve vergi cezalarının, mali tekel ile teşebbüs ve mülkiyet gelirlerinin payının yıllar içindeki değişimi ülkenin kamu ekonomisi ve maliyesi ile mali disiplin, hesap verebilirlik, şeffaflık gibi hususlarda bilgi vermektedir. Bütçe gelirlerinin gelişiminin birçok mali ve ekonomik gösterge ile kamu hizmetleri ile doğrudan ilişkisi Türkiye ekonomisi açsından yıllar itibariyle gelişiminin incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Türkiye'de bütçe gelirlerinin gelişimi 2004-2024 yıllar itibariyle Çizelge 1'de gösterilmiştir.

Çizelge 1: Genel Bütçe Gelirleri Tahsilatı (2004-2006)

Yıllar	Genel Bütçe Gelirleri	Vergi Gelirleri (%)	Vergi Dışı Gelirler (%)	Sermaye Gelirleri (%)	Alınan Bağış ve Yardımlar (%)
2004(*)	120.089.244.000	84	15	0	1
2005(*)	148.237.974.000	80	17	1	1
2006(**)	183.346.998.000	83	15	1	1

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı, İstatistikler, Bütçe Gelirleri (1923 - 2024)

Çizelge 1 (Devam): Genel Bütçe Gelirleri Tahsilatı (2007-2024)

Yıllar	Genel Bütçe Gelirleri (TL)	Vergi Gelirleri (%)	Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri (%)	Yardımlar ile Özel Gelirler (%)	Diğer Gelirler (Faizler, Paylar Ve Cezalar) (%)	Sermaye Gelirleri (%)	Alacaklardan Tahsilat (%)
2007(**)	204.261.860.000	84	4	1	8	3	0
2009(**)	233.804.379.000	84	4	0	10	1	0
2011(**)	319.512.928.000	89	3	0	7	1	0
2014(**)	461.450.539.000	87	4	0	7	2	0
2017(**)	700.621.261.000	89	3	0	6	2	0
2020(**)	33.040.902.853	85	5	1	8	1	0
2021(**)	50.890.481.078	87	3	1	8	1	0
2023(**)	74.603.699.065	89	2	0	8	0	0
2024(**)	98.558.732.547	88	1	2	9	0	0

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı, İstatistikler, Bütçe Gelirleri (1923 - 2024)

Çizelge 1'de yer alan bilgilere göre 200-2024 yılları arasında genel bütçe gelirleri sürekli artış göstermiştir. Ele alınan dönemde genel bütçe gelirleri arasında vergiler önemli paya sahiptir. 2004-2009 yılları arasında genel bütçe gelirlerinin yaklaşık %83'ünü oluşturan vergi gelirleri sonraki yıllarda artış göstermiş ve genel bütçe gelirleri arasındaki payı yaklaşık olarak %88'e yükselmiştir. 2004-2006 yıllarında yapılan tasnife göre vergi gelirlerini sırasıyla vergi dışı gelirler, alınan bağışlar ve yardımlar ile sermaye gelirleri izlemektedir. 2007-2024 yılları arasında yapılan tasnife göre ise vergi gelirlerini sırasıyla diğer gelirler (faizler, paylar ve cezalar), teşebbüs ve mülkiyet gelirleri, sermaye gelirleri, yardımlar ile özel gelirler izlemektedir.

Genel olarak değerlendirecek olursak, 2000'li yıllarla birlikte uygulanan mali disiplin politikaları, yapısal reformlar ve vergi tabanının genişletilmesi sonucunda bütçe gelirlerinde belirgin bir artış ve istikrar sağlanmıştır. Bu dönemde genel bütçe gelirleri önemli ölçüde artarken, vergi gelirlerinin toplam içindeki payı %83-89 bandında istikrarlı bir seyir izlemiştir.

2. KAMU HİZMETLERİ

Kamu hizmeti kavramı, hem kapsamı hem de uygulama biçimi itibarıyla kamu yönetiminin temel unsurlarından birini oluşturmaktadır. Bu kavram, organik ve maddî olmak üzere iki farklı anlamda ele alınmaktadır. Organik anlamda kamu hizmeti, hizmeti gören örgütü, yani kamu kurum ve kuruluşlarını ifade ederken; maddî anlamda kamu hizmeti, hizmeti yürüten organlardan bağımsız olarak, hizmetin niteliğini ve amacını tanımlamaktadır. Her ne kadar kamu hizmeti kavramı belirli ölçüde belirsizlik taşısa da, literatürde ve uygulamada geniş biçimde kullanılmasının nedeni, kamu yararına dayalı hizmet anlayışını özlü biçimde ifade

etmesidir. Klasik anlamda kamu hizmeti, devlet veya diğer kamu tüzel kişileri tarafından ya da bunların gözetim ve denetimleri altında, genel ve kolektif ihtiyaçları karşılamak ve kamu yararını sağlamak amacıyla yürütülen sürekli ve düzenli faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu tanım, kamu hizmeti kavramının tüm yönlerini açıklamakta yeterli değildir. Kavramın belirsizliğine neden olan önemli hususlardan biri, idare rejiminin uygulandığı ülkelerde, kamu hizmetlerinin yürütülmesinde özel hukuk kurallarından farklı olarak idare hukukuna özgü kuralların uygulanması gerekliliğidir (Çırakman, 1976: 75-76). Kamu hizmeti, yalnızca soyut bir kavram değil, aynı zamanda somut bir faaliyet alanı ve bir işletme biçimi olarak da değerlendirilmektedir. Gülan'a (1988: 148) göre kamu hizmeti, toplum için önem kazanmış ortak ve genel bir ihtiyacın karşılanmasına yönelik olarak, kamu tüzel kişileri veya bunların denetimi altındaki özel kişiler tarafından yürütülen faaliyetleri ifade etmektedir. Duran'a (1982: 307-308) göre kamu hizmetleri; devletin, halkın ya da belirli toplulukların ortak gereksinimlerini karşılamak üzere doğrudan kendisi tarafından yürüttüğü veya kendi buyruğu ve sorumluluğu altında başka kişi ya da kuruluşlara gördürdüğü her türlü kamusal faaliyeti kapsamaktadır. Kamu hizmeti, devlet veya diğer kamu tüzel kişileri tarafından ya da bunların gözetim ve denetimi altında, toplumun genel ve kolektif nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak ve kamu yararını gerçekleştirmek amacıyla kamuya sunulan, süreklilik ve düzenlilik arz eden faaliyetler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Onar, 1996: 13-14).

Kamu hizmeti kavramı, genel olarak iki farklı bakış açısından değerlendirilmektedir. Birinci yaklaşımda kamu hizmeti, devlet iktidarının meşruiyet temeli olarak ele alınmaktadır. Bu anlayışa göre, yönetenlerin yönetilenler üzerinde emir verme, yasak koyma ve yaptırım uygulama yetkilerinin meşruiyeti, bu işlemlerin kamu hizmetlerinin yürütülmesi amacıyla gerçekleştirilmesine bağlıdır. İkinci yaklaşım ise kamu hizmetini, bir işletme tekniği ve devletin ekonomiye müdahale aracı olarak görmektedir. Bu açıdan bakıldığında kamu hizmeti anlayışının, tarih boyunca dönemin politik, ekonomik ve sosyal koşullarına bağlı olarak değişim geçirdiği gözlenmektedir. Özellikle "endüstriyel ve ticari kamu hizmetlerine" özel hukuk kurallarının uygulanmasının kabul edilmesi ve bu hizmetlerin özel kişiler tarafından da yürütülebilmesiyle birlikte, kamu hizmeti anlayışında organik yaklaşımdan işlevsel yaklaşıma geçiş yaşanmıştır (Ulusoy, 1998: 21-22). Toplumda mevcut ya da yeni ortaya çıkan bir ihtiyacın kamu hizmeti olarak nitelendirilebilmesi için, faaliyetin niteliğine göre belirlenen koşullar çerçevesinde, idare tarafından verilen ruhsata dayanılarak rekabet ortamında yürütülmesinin mümkün olmaması ve hizmetin gereği gibi yerine getirilebilmesi için idarenin doğrudan müdahalesinin zorunlu hale gelmesi gerekir. Ayrıca, ülkenin siyasal, ekonomik veya askerî güvenliği açısından özel sektör eliyle yürütülmesi sakıncalı olabilecek alanlarda -örneğin orman, enerji, madencilik veya millî eğitim hizmetlerinde- kamu hizmeti zorunluluğu doğrudan yasa koyucu tarafından belirlenebilir. Bu tür faaliyetler idare tarafından bizzat yürütülebileceği gibi, özel kişiler aracılığıyla da idarenin denetimi, gözetimi ve sorumluluğu altında gerçekleştirilebilir (Çal, 2007: 614-615). Kamu hizmetleri, sunuluş kaynağına göre iki ana kategoriye ayrılmaktadır: millî kamu hizmetleri ve mahallî kamu hizmetleri. Millî kamu hizmetleri, ülke genelinde merkezi yönetim birimleriyle birlikte, hizmet bakımından yerinden yönetim kuruluşları tarafından yürütülen faaliyetleri kapsamaktadır. Mahallî kamu hizmetleri ise, yerel yönetimlerin kendi idari sınırları içerisinde, mahallî halkın ihtiyaçlarını karşılamak üzere yürüttükleri hizmetlerdir (Göçoğlu, 2020: 617).

Kamu hizmeti anlayışı ve sunumu, kültürel değerler, ideolojik yönelimler, devletlerin yönetim biçimleri ile içinde bulundukları ekonomik ve siyasal koşulların etkisi altında sürekli bir gelişim ve dönüşüm süreci yaşamaktadır. Bu unsurlar, her ülkenin sahip olduğu iç ve dış dinamiklere göre farklılık gösterebilmekte; dolayısıyla kamu hizmetinin kapsamı, sunum biçimi ve öncelikleri de ülkeden ülkeye değişmektedir. Bunun yanı sıra, küresel ölçekte yaşanan gelişmeler de kamu hizmeti anlayışını derinden etkilemektedir. Özellikle devletin sınırlarını ve işlev alanlarını yeniden tanımlayan küreselleşme süreci, bilginin üretim, paylaşım ve kullanım biçimlerini kökten değiştiren bilgi toplumu ve bilgi çağı olguları, bu dönüşümün başlıca unsurları arasında yer almaktadır. Bu sürecin bir uzantısı olarak ortaya çıkan Web 2.0, Endüstri 4.0 gibi teknolojik ve yönetsel yaklaşımlar, kamu hizmetlerinin dijitalleşmesi ve vatandaş odaklı hale gelmesi yönünde yeni eğilimler doğurmuştur (Göçoğlu, 2020: 616). Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, kamu hizmetlerinin sayısında ve çeşitliliğinde artış sağlamış, buna paralel olarak vatandaşların talepleri ve beklentileri de çeşitlenmiştir. Bu durum, kamu hizmeti sunumunda müşteri (vatandaş) odaklılık anlayışının önem kazanmasına yol açmıştır. Küreselleşmenin etkisiyle yaygınlaşan bireycilik, girişimcilik, rekabetçilik ve piyasa eksenli değerler, dünyadaki birçok ülkede yeni kamu hizmeti anlayışının (New Public Service) benimsenmesine zemin hazırlamıştır (Sezer, 2008: 147).

Kamu tarafından sunulan hizmetlerin vatandaşlar tarafından takip edilmesi, eleştiriye açık olması, denetlenmesi, hesap sorulabilir olması, kalitesi ve başarısı yeni yönetim anlayışında temel nitelikler halini almıştır. Eski kamu hizmeti anlayışında sadece sunulan hizmetin tutarı ve nicelliği tartılırken yeni yönetim anlayışıyla birlikte bunların ötesinden vatandaşların memnuniyetleri de ölçülmeye başlanmıştır. Özel sektörün müşteriye bakış ve anlayışına benzer biçimde devletler de hizmet sunumunda vatandaşların istek ve arzuları ile memnuniyetlerine odaklanarak başarı sağlamaya, kendine destek bulmaya çalışmaktadır. Buna göre devletler gerek gelir tahsil ederken gerek kamu harcaması yaparken gerekse kamu mali politikalarına uygularken ve kararlar alırken birincil planda vatandaşların istek, arzu, talep ve memnuniyetlerine yer vermektedirler. Vatandaşlardan kamu hizmeti sunumu adına tahsil edilen gelirlerin ne ölçüde memnuniyet ortaya çıkardığı bu noktada üzerinde durulmasa gereken temel konu olmaktadır. Kamu hizmet sunumu vaadiyle gelir tahsil eden idare söz konusu gelirleri ne ölçüde vatandaşların istek ve arzularına göre harcadığı veya bireylerin bu hizmetlerden ne ölçüde memnuniyet duyduğu önem arz etmektedir. Nitekim kamu hizmetlerinden memnun olmayan bir toplumda bu hizmetlerin finansmanını oluşturan başta vergiler olmak üzere kamu gelirlerinin tahsilinde zorluklar ile karşılaşılacaktır. Kamu hizmetlerinde memnuniyetsizlik ile söz konusu zorluk aynı doğrultuda hareket edecektir. Bundan dolayı kamu tarafından sunulan kamu hizmetlerinden toplumun memnuniyet düzeyi son derece önem kazanmaktadır.

2.1. Kamu Hizmetlerinden Duyulan Memnuniyet

Türkiye'de kamu tarafından sunulan hizmetlerin memnuniyet düzeyleri; Sosyal Güvenlik Kurumu hizmetleri, Sağlık hizmetleri, Eğitim hizmetleri, Adli hizmetler, Asayiş hizmetleri ve Ulaştırma hizmetleri olarak 2014-2024 yılları arasında görseller itibariyle değerlendirilmiştir.

Görsel 1: Sosyal Güvenlik Kurumu Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeyi (%)

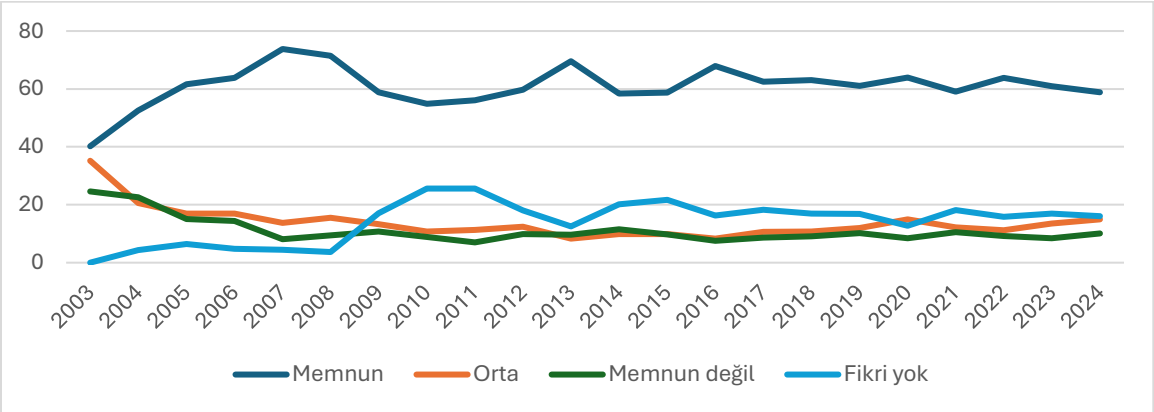

Kaynak: TÜİK, Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2025

Görsel 1, 2003-2024 yılları arasında Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) hizmetlerinden duyulan memnuniyet düzeyinin yıllar itibarıyla değişimini göstermektedir. Verilere göre, (SGK) hizmetlerinden duyulan "memnun" oranı tüm dönem boyunca diğer kategorilere kıyasla yüksek seyretmiş ve 2007-2008 yıllarında en yüksek düzeyine ulaşmıştır. 2003 yılında yaklaşık %40 civarında olan memnuniyet oranı, sonraki yıllarda artış göstererek %60-70 bandına yükselmiş ve 2010 sonrasında genel olarak bu seviyelerde istikrar kazanmıştır. "Orta" düzeyde görüş bildirenlerin oranı ise dönem boyunca %10-20 aralığında dalgalanmış, belirgin bir artış ya da azalış eğilimi göstermemiştir. "Memnun değil" grubunun oranı oldukça düşük seviyelerde seyretmiş ve genellikle %10'un altında kalmıştır. "Fikri yok" oranı 2010 öncesinde düşük iken, sonraki dönemde nispeten artarak %10–20 bandında dalgalanmıştır. Genel eğilim, SGK hizmetlerinden duyulan memnuniyetin uzun yıllar boyunca yüksek düzeyde korunduğunu ve toplumsal kabulün istikrarlı biçimde sürdüğünü göstermektedir. Bu durum, kurumun hizmet kalitesinde sürekliliğin sağlandığına ve vatandaş nezdinde güven düzeyinin güçlü olduğuna işaret etmektedir.

Görsel 2: Sağlık Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeyi (%)

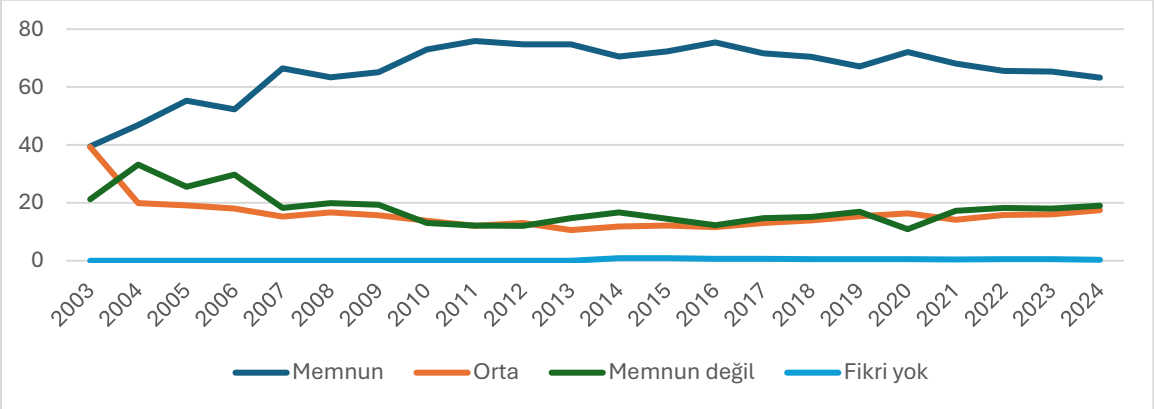

Kaynak: TÜİK, Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2025

Görsel 2, 2003-2024 yılları arasında Türkiye'de sağlık hizmetlerinden duyulan memnuniyet düzeyinin yıllara göre değişimini göstermektedir. Verilere göre, sağlık hizmetlerinden duyulan "memnun" oranı dönem boyunca diğer kategorilere kıyasla belirgin biçimde yüksek olup, 2003 yılında yaklaşık %40 seviyesinden başlayarak 2007 itibarıyla %70 civarına yükselmiş ve sonraki yıllarda %60-70 bandında istikrarlı bir seyir izlemiştir. Bu artış, özellikle 2000'li yılların ortalarında sağlıkta dönüşüm programlarının etkisini yansıtmaktadır. "Orta" düzeyde görüş bildirenlerin oranı 2003-2010 döneminde azalma eğiliminde olmuş, sonraki yıllarda

%10-20 aralığında sabitlenmiştir. "Memnun değil" oranı ise 2003'te görece yüksekken zamanla düşerek %10'un altına gerilemiş ve uzun yıllar bu düzeyde kalmıştır. "Fikri yok" grubunun oranı oldukça düşük olup dönem boyunca önemli bir değişim göstermemiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, sağlık hizmetlerinden memnuniyet oranının yıllar içinde belirgin biçimde arttığı ve toplumun geniş kesimlerinde sağlık sistemine yönelik olumlu algının güçlendiği görülmektedir. Bu eğilim, sağlık hizmetlerinin erişilebilirliği ve kalitesindeki iyileşmelerin kamuoyu memnuniyetine yansıdığını ortaya koymaktadır.

Görsel 3: Eğitim Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeyi (%)

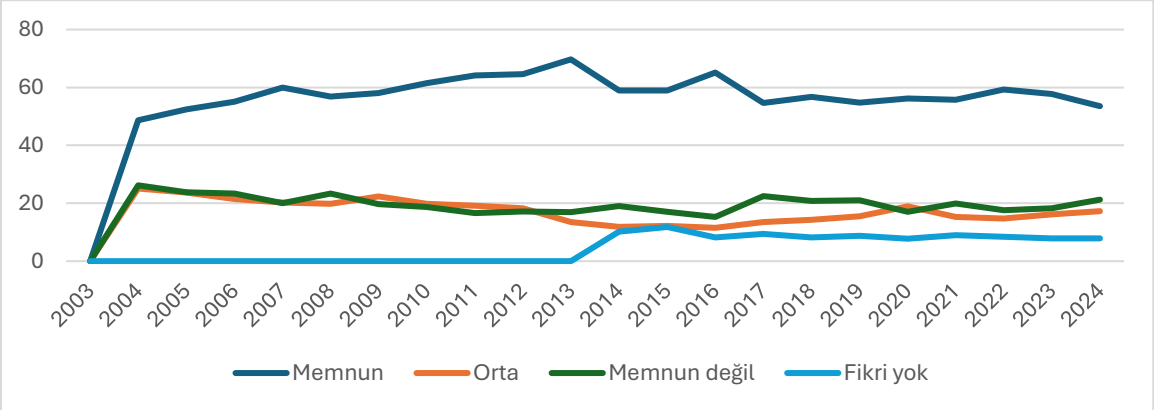

Kaynak: TÜİK, Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2025

Grafik 3, 2003-2024 yılları arasında Türkiye'de eğitim hizmetlerinden duyulan memnuniyet düzeyinin yıllar itibarıyla değişimini göstermektedir. Verilere göre, eğitim hizmetlerinden duyulan "memnun" oranı 2003 yılında oldukça düşük bir seviyedeyken 2004 yılında hızlı bir artış göstermiş ve yaklaşık %50 düzeyine ulaşmıştır. 2005-2013 döneminde memnuniyet oranı %50-65 bandında seyretmiş, 2014 sonrasında ise kısmi dalgalanmalarla birlikte genellikle %55 civarında istikrarlı bir düzeye yerleşmiştir. "Orta" ve "memnun değil" gruplarının oranları birbirine yakın seyretmiş; her iki kategori de genellikle %10-25 aralığında dalgalanmıştır. Özellikle 2016 sonrasında "memnun değil" oranında hafif bir artış eğilimi gözlenmiş, bu da memnuniyet düzeyindeki sınırlı gerilemeyi yansıtmaktadır. "Fikri yok" oranı ise 2013 yılına kadar yok denecek kadar düşükken, sonrasında %10 civarında seyretmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, eğitim hizmetlerinden memnuniyetin 2000'li yılların ortalarında önemli bir artış kaydettiği, ancak son yıllarda bu yüksek düzeyin yerini daha ılımlı bir memnuniyet seviyesine bıraktığı görülmektedir.

Görsel 4: Adli Hizmetlerden Memnuniyet Düzeyi (%)

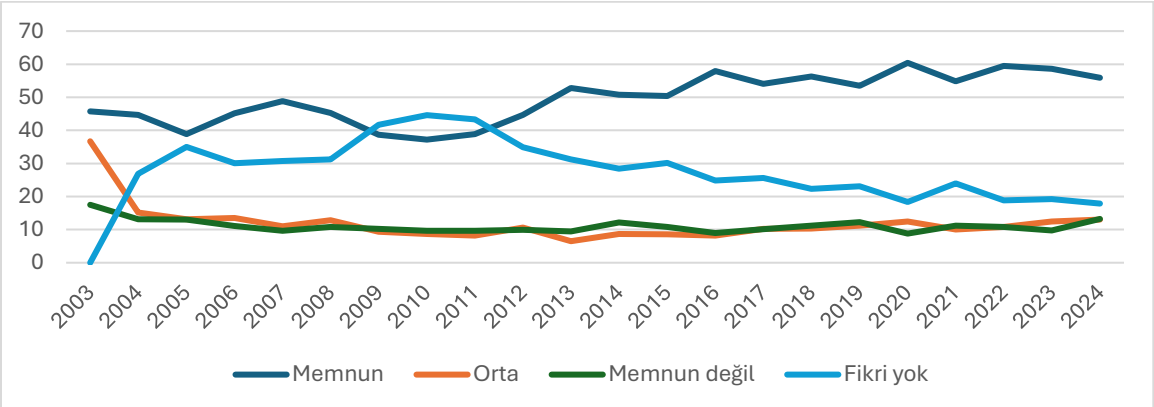

Kaynak: TÜİK, Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2025

Görsel 4, 2003-2024 yılları arasında Türkiye'de adli hizmetlerden duyulan memnuniyet düzeyinin yıllar itibarıyla değişimini göstermektedir. Verilere göre, adli hizmetlerden duyulan "memnun" oranı dönem boyunca diğer kategorilerden yüksek seyretmiş, ancak yıllar içinde belirli dalgalanmalar göstermiştir. 2003 yılında yaklaşık %45 civarında olan memnuniyet oranı 2004'te bir miktar düşmüş, 2007-2010 döneminde %40-50 aralığında yatay bir seyir izlemiştir. 2014 yılından itibaren ise belirgin bir artış yaşanmış ve memnuniyet oranı %50'nin üzerine çıkarak 2024 yılına kadar bu seviyelerde devam etmiştir. "Orta" düzeyde görüş bildirenlerin oranı genellikle %10-20 aralığında kalmış, yıllar içinde önemli bir değişim göstermemiştir. "Memnun değil" oranı ise düşük düzeylerde seyretmiş; özellikle 2010 sonrası dönemde %10 civarında sabitlenmiştir. "Fikri yok" oranı 2003-2010 yılları arasında görece yüksek seyretmiş, 2011 sonrasında ise sürekli azalarak %10'un altına gerilemiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, adli hizmetlerden duyulan memnuniyetin zamanla artış eğiliminde olduğu, olumsuz görüşlerin ise sınırlı düzeyde kaldığı görülmektedir.

Görsel 5: Asayiş Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeyi (%)

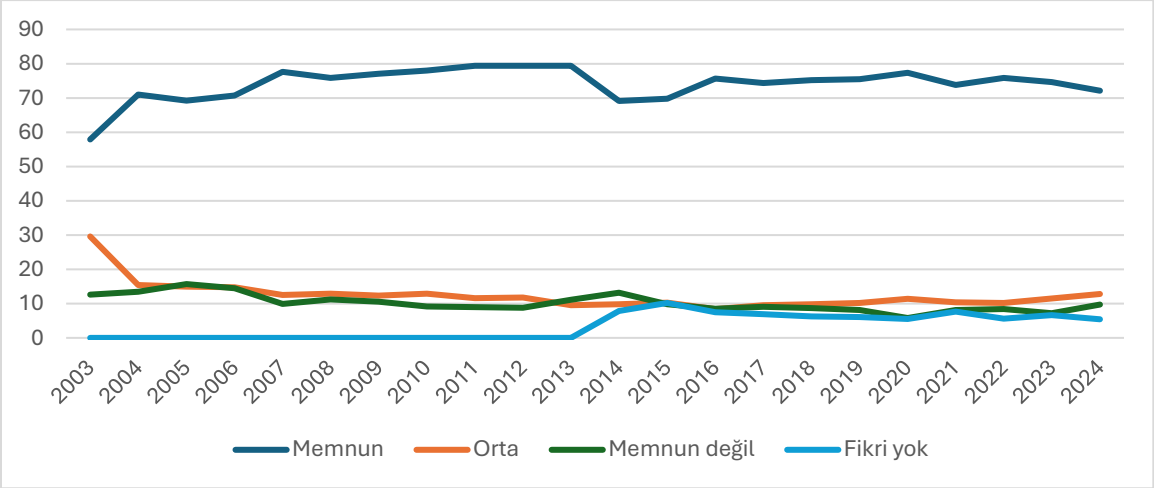

Kaynak: TÜİK, Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2025

Görsel 5, 2003-2024 yılları arasında Türkiye'de asayiş hizmetlerinden duyulan memnuniyet düzeyinin yıllar itibarıyla değişimini göstermektedir. Verilere göre, asayiş hizmetlerinden duyulan "memnun" oranı tüm dönem boyunca oldukça yüksek seyretmiştir. 2003 yılında yaklaşık %60 seviyesinde olan memnuniyet oranı, 2005 yılı itibarıyla hızlı bir artış göstermiş ve 2007-2013 döneminde %75-80 bandında istikrarlı bir biçimde devam etmiştir. 2014 yılında kısa süreli bir düşüş yaşanmışsa da, sonraki yıllarda memnuniyet oranı yeniden %70 civarına yükselmiştir. "Orta" düzeyde görüş bildirenlerin oranı 2003 yılında yaklaşık %30 iken sonraki yıllarda belirgin biçimde azalmış ve %10-15 bandında sabitlenmiştir. "Memnun değil" oranı ise tüm dönem boyunca oldukça düşük seyretmiş, genellikle %10'un altında kalmıştır. "Fikri yok" oranı 2013 yılına kadar neredeyse yok denecek düzeyde iken, sonraki yıllarda hafif bir artış göstermiş ve %5-10 aralığında seyretmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, asayiş hizmetlerinden duyulan memnuniyetin diğer kamu hizmetlerine kıyasla en yüksek düzeyde olduğu, olumsuz görüşlerin oldukça sınırlı kaldığı görülmektedir.

Görsel 6: Ulaştırma Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeyi (%)

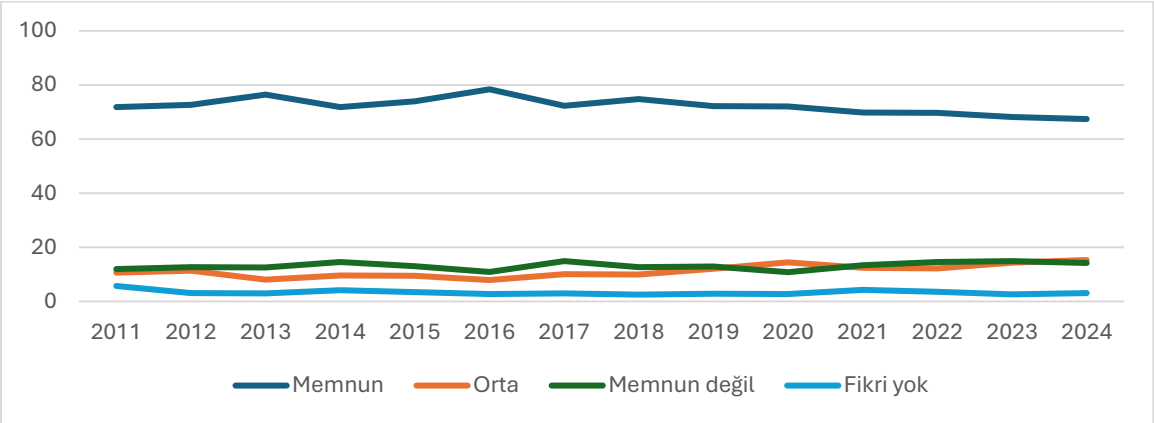

Kaynak: TÜİK, Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2025

Grafik 6'ya göre ulaştırma hizmetlerinden duyulan "memnun" oranı yıllar boyunca açık ara en yüksek düzeyde seyretmiş, ancak genel eğilim itibarıyla hafif bir azalma göstermiştir. 2011 yılında yaklaşık yüzde 70 seviyesinde olan memnuniyet, dönemsel dalgalanmalarla 2024 yılına gelindiğinde yüzde 65 civarına gerilemiştir. Buna karşın "orta" ve "memnun değil" yanıtları birbirine yakın oranlarda seyretmiş, özellikle son yıllarda hafif bir artış eğilimi göstermiştir. Bu durum, ulaştırma hizmetlerinde algılanan kalite veya erişilebilirlikte kısmi bir gerilemeye işaret etmektedir. "Fikri yok" oranının ise düşük düzeyde sabit kalması, toplumun büyük çoğunluğunun bu konuda belirli bir görüşe sahip olduğunu göstermektedir. Genel olarak grafik, ulaştırma hizmetlerinden duyulan memnuniyetin yüksek olmakla birlikte zaman içinde azalan bir eğilim gösterdiğini, buna karşın olumsuz değerlendirmelerin yavaş fakat istikrarlı biçimde yükseldiğini ortaya koymaktadır.

4. Bütçe Gelirleri ile Kamu Hizmetleri İlişkisi

Devlet tarafından bireylerden tahsil edilen gelirlerin temel amacı kamu hizmetleri neticesinde yapılan harcamaların finansmanının karşılanmasıdır. Bu nedenle kamu tarafından vatandaşlara sağlanan hizmetlerden memnuniyet ölçüsü vatandaşların kamuya aktardıkları maddi güçleri nedeniyle katlanmış oldukları objektif ve subjektif yükü azaltacaktır. Bu durum hem devletin kamu hizmetlerinin finansmanı olan gelirleri tam ve zamanında tahsil etmesine olanak sağlayacak hem de vatandaşlar nezdinde meşruluğu güçlenecektir. Bu doğrultuda Türkiye'de kamu tarafından elde edilen gelirlerin yöneltildiği kamu hizmetlerinin bireyler tarafından memnuniyetini ölçmeye yönelik 2003-2024 yılları arasında bütçe gelirleri ile kamu hizmetlerine yönelik memnuniyet ilişkisi araştırılmıştır. Grafik 7'de 2003-2024 dönemi verileri ile bütçe gelirleri-kamu hizmetleri memnuniyet ilişkisi gösterilmektedir.

Görsel 7: Bütçe Gelirleri – Kamu Hizmetlerinden Memnuniyet İlişkisi

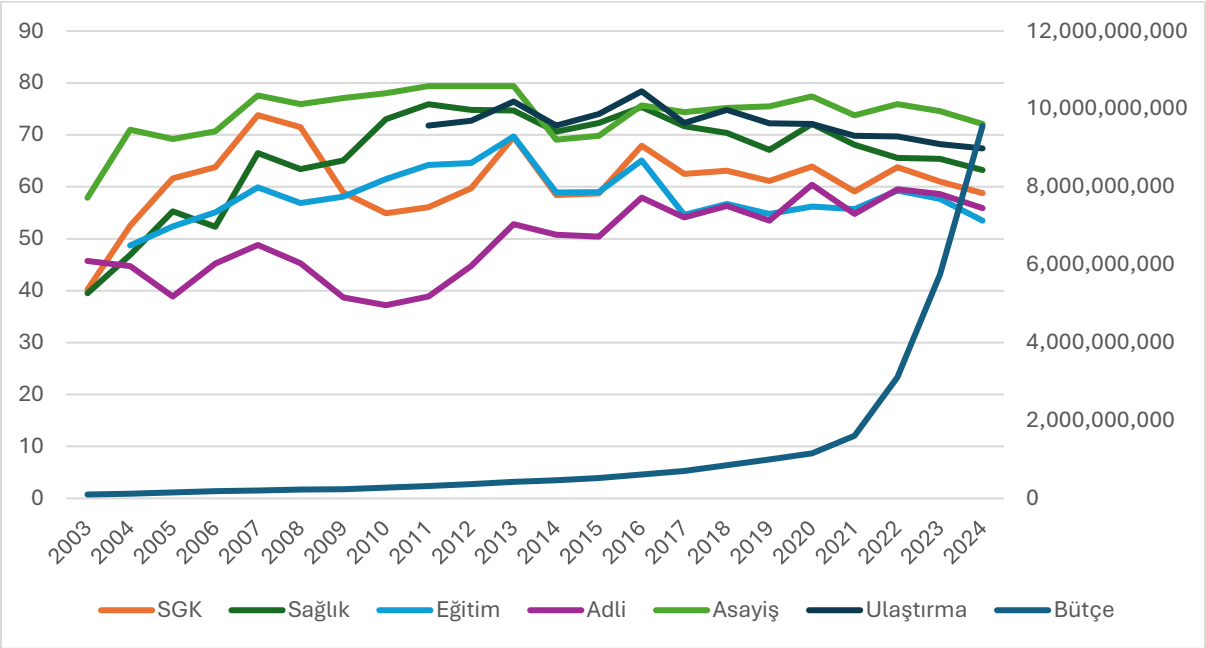

Görsel 7, 2003-2024 yılları arasında bütçe gelirleri ile çeşitli kamu hizmetlerinden (SGK, sağlık, eğitim, adli, asayiş ve ulaştırma) duyulan memnuniyet düzeyleri arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Verilere göre bütçe gelirleri uzun süre yatay seyir izledikten sonra özellikle 2020 sonrasında hızlı bir artış göstermiştir. Buna karşın kamu hizmetlerinden memnuniyet oranlarının bu dramatik bütçe artışıyla paralel bir yükseliş göstermediği dikkat çekmektedir. Özellikle sağlık, eğitim ve SGK hizmetlerinde 2010'lu yıllarda gözlenen memnuniyet artışı, 2020 sonrasında yerini durağanlığa hatta kısmi gerilemeye bırakmıştır. Adli hizmetlerde memnuniyet diğer alanlara kıyasla daha düşük düzeyde seyretmiş ve dönem boyunca istikrarsız bir eğilim göstermiştir. Asayiş ve ulaştırma hizmetlerinden memnuniyet ise genel olarak yüksek olmakla birlikte son yıllarda hafif bir düşüş eğilimi göstermektedir. Bu durum, artan bütçe gelirlerinin kamu hizmeti kalitesine doğrudan ve eş zamanlı bir yansıma oluşturmadığını göstermektedir. Dolayısıyla grafik, mali kaynak artışının tek başına vatandaş memnuniyetini artırmakta yeterli olmadığını; etkin kaynak kullanımı, hizmet kalitesi ve erişilebilirlik gibi unsurların da belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç

Kamu gelirlerinin yapısı ve bileşenleri, kamu hizmetlerinin sunum biçimi üzerinde doğrudan etkiye sahiptir. Vergi gelirlerinin bütçe içindeki payı, devletin mali bağımsızlığının ve hizmet sunum kapasitesinin göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Kamu gelirlerinin sürdürülebilirliği, kamu hizmetlerinin sürekliliğini güvence altına almakta; gelir yaratma politikalarındaki istikrarsızlıklar ise kamu hizmetlerinin niteliğini ve toplumsal memnuniyeti olumsuz yönde etkilemektedir. Bu bağlamda, kamu maliyesi yönetiminde gelir–hizmet dengesi, mali disiplini sağlamak kadar, vatandaş odaklı hizmet anlayışının kurumsallaşması açısından da kritik öneme sahiptir. Küreselleşme, dijitalleşme ve bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, kamu yönetimi anlayışını ve kamu hizmetlerinin sunum biçimini köklü bir dönüşüme uğratmıştır. Bu dönüşüm sürecinde bütçe gelirleri, yalnızca mali bir araç değil, aynı zamanda kamu hizmetlerinin kalitesini ve vatandaş memnuniyetini şekillendiren bir unsur haline gelmiştir.

2003-2024 yılları arasında bütçe gelirleri ile kamu hizmetlerinden duyulan memnuniyet arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmada öncelikli olarak, Türkiye'de kamu gelir yapısının giderek vergi gelirleri etrafında merkezileştiği görülmektedir. Vergi dışı gelirlerin bütçe içindeki payının azalması mali disiplin ve bütçe öngörülebilirliği açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. 2003-2024 dönemine ilişkin kamu hizmetleri memnuniyet verileri incelendiğinde, sosyal güvenlik ve sağlık hizmetlerinde uzun süre yüksek düzeyde seyreden bir memnuniyet eğilimi dikkat çekmektedir. Bununla birlikte eğitim hizmetlerinde memnuniyetin son yıllarda daha sınırlı ve dalgalı bir görünüme sahip olduğu, adli hizmetlerde ise memnuniyet düzeyinin görece düşük ve istikrarsız olduğu anlaşılmaktadır. Asayiş ve ulaştırma hizmetlerinde memnuniyet genel olarak yüksek olmakla birlikte dönem sonunda hafif bir azalma eğilimi ortaya çıkmıştır. Bütçe gelirlerindeki artışın kamu hizmetleri memnuniyetine doğrudan ve eş zamanlı bir artış olarak yansımadığı görülmektedir. Bu durum, mali kaynak artışının tek başına kamu hizmeti kalitesini yükseltmede yeterli olmadığını, kaynakların etkili planlanması, hizmet sunum süreçlerinin iyileştirilmesi ve vatandaş odaklı kamu yönetimi anlayışının güçlendirilmesinin gerekliliğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Çakır, T., Kamu Gelirleri, İçinde Ş. Tosunoğlu ve Y. T. Ergül (Eds.), *Kamu maliyesi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2018.

Çal, S., 2007, Kamu Hizmeti: Bir Tanım Denemesi, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, XI, 1-2, 2007.

Çirakman, B., Kamu hizmeti, Amme İdaresi Dergisi, 9, 4, 1976.

Duran, L., *İdare Hukuku Ders Notları,* Fakülteler Matbaası, İstanbul, (1982).

Gelir İdaresi Başkanlığı, İstatistikler, Bütçe Gelirleri (1923-2024), 2025, https://www.gib.gov.tr/kurumsal/planlar-ve-raporlar/istatistikler/butce-gelirleri, (Erişim Tarihi 30.10.2025)

Göçoğlu, V., Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Dijital Dönüşüm: Nesnelerin İnterneti Üzerine Bir İnceleme, MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9,1, 2020.

Gümüş, E., Devlet Borçlarının Sınıflandırması ve Borç Yönetimi içinde M. Koçak (Ed.), *Kamu Maliyesi*, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, 2019.

Gülan, A., Kamu Hizmeti Kavramı, İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, 9,1-3, 2011.

Karaca, C., *Kamu Maliyesi*, Ekin Yayınevi, Bursa, 202.

Onar, S. S., *İdare Hukukunun Umumi Esasları* (3. Baskı), Marifet Basımevi, İstanbul, 1996.

Sezer, Ö., Kamu Hizmetlerinde Müşteri Vatandaş Odaklılık: Türkiye'de Kamu Hizmeti Anlayışı Açısından Bir Değerlendirme, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 4,8, 2008.

Şeker, M., *Kamu Maliyesi*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Ders Notu, 2013.

TÜİK, Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2025, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yasam-Memnuniyeti-Arastirmasi-2024-53785, (Erişim Tarihi 30.10.2025)

Ulusoy, A. D., *Kamu Hizmeti Anlayışında Yeni Yönelimler: Avrupa Yapılanmasının Kamu Hizmeti Teorisine Etkileri*, 1998.

GENÇ YETİŞKİNLERİN GÖZÜNDEN AİLEDE DUYGUSAL ESENLİK: METASENTEZ BİR ÇALIŞMA

(Emotional Well-being in the Family from the Perspective of Young Adults: A Metasynthesis Study)

Büşra YURT
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
busrayurt.bry@gmail.com - 0009-0008-7122-1843

Doç. Dr. Bilge Türkoğlu
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
bilge.turkoglu@omu.edu.tr - 0000-0002-6690-9351

Özet

Bu çalışma, genç yetişkinlerin aile ortamında yaşadıkları duygusal esenlik deneyimlerini bütüncül bir yaklaşımla anlamayı amaçlamaktadır. Aile, bireyin duygusal gelişiminin temel bağlamını oluşturan, güven, aidiyet ve destek gibi temel ihtiyaçların karşılandığı bir yapıdır. Ancak aile ilişkileri, her zaman destekleyici bir ortam sunmayabilir; iletişim problemleri, rol çatışmaları ya da kültürel beklentiler, genç bireylerin esenlik düzeylerini olumsuz etkileyebilmektedir. Literatürde genellikle bireysel ruh sağlığı düzeyinde ele alınan duygusal esenlik kavramı, bu çalışmada sosyal hizmet odağında sistemik bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Araştırmanın temel problemi, ailedeki duygusal esenliğin genç yetişkinler tarafından nasıl tanımlandığı ve hangi faktörlerce şekillendiğinin yeterince derinlemesine incelenmemiş olmasıdır. Bu kapsamda çalışmanın amacı, genç yetişkinlerin aile bağlamındaki duygusal esenlik algılarını belirlemek; destekleyici ve zorlayıcı unsurları analiz ederek sosyal hizmet uygulamalarına yönelik çıkarımlarda bulunmaktır.

Bu amaç doğrultusunda, 2013–2024 yılları arasında yayımlanmış ve nitel yöntemle yürütülmüş altı çalışma, metasentez tekniğiyle analiz edilmiştir. Araştırmalar, genç yetişkinlerin aile içi iletişim, bağlanma biçimleri, değer çatışmaları ve sosyal destek deneyimlerini konu edinmiştir. Veriler, tematik analiz yaklaşımıyla değerlendirilmiş ve gençlerin duygusal esenliğine dair çok boyutlu yapıyı yansıtan altı ana tema altında gruplandırılmıştır. Bu temasal örüntüler, hem bireysel hem de kültürel düzeyde esenliği etkileyen dinamikleri ortaya koymaktadır.

Elde edilen bulgular, genç yetişkinlerin ailede duygusal güvenlik, empatik iletişim ve bireyselleşme ihtiyaçları doğrultusunda desteklenmesi gerektiğini göstermektedir. Çalışma,

sosyal hizmet alanında genç odaklı aile müdahale modellerinin geliştirilmesine ve aileyi bir iyileşme ortamı olarak yeniden konumlandırmaya katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: *genç yetişkinler, duygusal esenlik, aile, nitel araştırma, metasentez.*

Abstract

This study aims to understand the emotional well-being experiences of young adults within the family environment through a holistic approach. The family is a structure that constitutes the fundamental context for an individual's emotional development and fulfills basic needs such as security, belonging, and support. However, family relationships may not always provide a supportive environment; communication problems, role conflicts, or cultural expectations can negatively affect the well-being levels of young individuals. In the literature, the concept of emotional well-being is generally addressed at the level of individual mental health; in this study, it is evaluated from a systemic perspective with a social work focus.

The main research problem is that how emotional well-being in the family is defined by young adults and which factors shape it has not been examined in sufficient depth. In this context, the aim of the study is to determine young adults' perceptions of emotional well-being in the family context, to analyze supportive and challenging elements, and to make inferences for social work practices.

For this purpose, six studies conducted with qualitative methods and published between 2013 and 2024 were analyzed using the metasynthesis technique. The studies addressed young adults' experiences of family communication, attachment styles, value conflicts, and social support. The data were evaluated using a thematic analysis approach and grouped under six main themes that reflect the multidimensional structure of emotional well-being. These thematic patterns reveal the dynamics affecting well-being at both individual and cultural levels.

The findings show that young adults need to be supported in terms of emotional security, empathetic communication, and individuation within the family. The study aims to contribute to the development of youth-focused family intervention models in the field of social work and to reposition the family as a setting for healing.

Keywords: *Young adults, emotional well-being, family, qualitative research, meta-synthesis*

GİRİŞ

Aile, bireyin ilk toplumsal deneyimlerini yaşadığı, temel değer ve normları öğrendiği, psikolojik ve sosyal gelişiminin şekillendiği birincil sosyal kurumdur. Bireyin yaşamı boyunca edindiği davranış kalıplarının, ilişkisel örüntülerin ve duygusal başa çıkma mekanizmalarının

önemli bir bölümü aile ortamında biçimlenir (Özgüven, 2001). Bu bağlamda, ailenin yalnızca yapısal bir birim değil, aynı zamanda duygusal bir sistem olduğu kabul edilir. Aile üyeleri arasındaki karşılıklı duygusal bağlar, aidiyet hissi, destek mekanizmaları ve psikolojik güvenlik ortamı, bireyin ruhsal iyilik hâlinin temel belirleyicilerindendir (Bowen, 1978; Minuchin, 1974). Ancak aile ortamı, her zaman destekleyici ve besleyici bir alan sunmayabilir. Özellikle çatışmalı ilişkiler, duygusal ihmal, psikolojik şiddet ya da rol karmaşaları gibi durumlar, bireylerin duygusal esenliğini tehdit eden unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır (Gladding, 2012).

Duygusal esenlik, bireyin yaşamındaki olumlu duyguların baskın olması, öznel iyi oluş düzeyinin yüksek olması, kişilerarası ilişkilerde doyum ve içsel bir denge durumunu sürdürebilme kapasitesi olarak tanımlanabilir (Ryff & Keyes, 1995; Diener, 2000). Aile bağlamında duygusal esenlik ise yalnızca bireysel bir durum değil, aynı zamanda sistemik bir olgudur. Yani aile üyelerinden birinin yaşadığı duygusal sıkıntı, diğer üyelerin esenliğini de etkileyebilir. Dolayısıyla aile içi duygusal esenlik, bireyler arası ilişkilerdeki empati, iletişim kalitesi, duygusal destek düzeyi, rol beklentileri ve baş etme stratejilerinin tümünü içine alan çok katmanlı bir yapıdır (Walsh, 2006). Bu yapının işleyişi ise kültürel normlar, toplumsal cinsiyet rolleri, sosyoekonomik koşullar ve yaşam döngüsündeki geçiş evreleri gibi çok sayıda faktörden etkilenmektedir.

Son yıllarda aile çalışmalarında artan biçimde ele alınan kavramlardan biri olan aile içi duygusal esenlik, özellikle sosyal hizmet, psikoloji, aile danışmanlığı ve toplumsal sağlık disiplinleri açısından kritik bir öneme sahiptir. Çünkü aile üyelerinin duygusal esenliği, hem bireysel refah düzeyini hem de toplumsal dayanıklılığı doğrudan etkilemektedir (Conger & Conger, 2002). Aile içi ilişkilerde yaşanan kırılmalar, uzun vadede bireylerin sosyal işlevselliğini, çocukların gelişimsel süreçlerini, kadınların güçlenmesini ve yaşlı bireylerin bakım ilişkilerini zedeleyebilir (Boss, 2006). Bununla birlikte literatürde aile içi duygusal esenlik kavramına ilişkin yapılan çalışmaların daha çok klinik bağlamda bireysel ruh sağlığı sorunlarına odaklandığı, sistemik ve sosyoekolojik bir yaklaşımla konuya bakan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, aile içi duygusal esenlik kavramını çok yönlü bir bakış açısıyla ele alarak, literatürdeki kuramsal boşluğu gidermeye katkı sunmaktır.

Çalışmada, aile içi ilişkilerde duygusal esenliğin hangi faktörlerle şekillendiği, esenliğin bozulmasına neden olan yapısal ve ilişkisel etmenler ile bu duruma karşı geliştirilen baş etme stratejileri analiz edilmektedir. Aynı zamanda duygusal esenliğin yeniden inşasında sosyal hizmet disiplininin nasıl bir rol üstlenebileceği tartışmaya açılmaktadır. Nitel araştırma bulgularına dayalı olarak yapılan bu analiz, aile içi duygusal dinamiklerin daha derinlikli anlaşılmasını sağlayarak, sosyal politika yapıcılar, uygulayıcı meslek elemanları ve araştırmacılar için önemli bir kaynak oluşturmayı hedeflemektedir.

Bu bağlamda çalışma, bireylerin duygusal gereksinimlerinin aile sistemi içinde karşılanma düzeyini, iletişim ve bağlanma biçimlerini, bakım verme süreçlerini ve aile içi dayanıklılığı

dikkate alan bütüncül bir çerçevede ele almaktadır. Elde edilen veriler, yalnızca mevcut durumun betimlenmesi ile sınırlı kalmayıp, aynı zamanda aile içi duygusal esenliğin güçlendirilmesine yönelik sosyal hizmet müdahale modelleri ve politika önerilerine de zemin oluşturmaktadır. Böylelikle bu çalışma, bireylerin esenliğini merkeze alan, aileyi yalnızca bir sorun kaynağı değil aynı zamanda bir iyileşme alanı olarak gören, çağdaş sosyal hizmet anlayışıyla uyumlu bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır.

Araştırma Amacı

Bu çalışma, 2013–2024 yılları arasında yayımlanmış, İngilizce dilinde ve nitel yöntemle yürütülmüş araştırmaları sistematik olarak bir araya getirerek, genç yetişkinlerin aile içi duygusal esenlik algılarını bütüncül bir bakış açısıyla ele almayı hedeflemektedir. Buna göre araştırma soruları;

1. Genç yetişkinler ailede duygusal esenliği nasıl tanımlamaktadır?
2. Aile içi duygusal esenlik deneyimlerini şekillendiren temel etkenler nelerdir?
3. Genç yetişkinlerin aile içindeki duygusal destek, anlayış ve iletişim süreçlerine ilişkin algıları nasıldır?
4. Ailede yaşanan duygusal çatışmalar, genç yetişkinlerin esenlik düzeyini nasıl etkilemektedir?
5. Kültürel, toplumsal ve bireysel faktörler duygusal esenlik algısını nasıl biçimlendirmektedir?
6. Genç yetişkinlerin ailede duygusal esenliği destekleyici strateji ve ihtiyaçları nelerdir?

YÖNTEM

Bu araştırmada, nitel metasentez yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem, benzer konudaki farklı nitel çalışmaların bulgularını karşılaştırmalı ve sentezleyici bir yaklaşımla bir araya getirerek, araştırma konusunun daha derin ve kapsamlı biçimde anlaşılmasını sağlar (Aspfors & Fransson, 2015; Staneva, Bogossian & Wittkowski, 2015). Genç yetişkinlerin aile içindeki duygusal esenlik deneyimleri, kişisel, bağlamsal ve duygusal boyutlarıyla karmaşık bir yapı sergilediğinden, bu yöntemin seçimi çok boyutlu ve sistematik bir değerlendirme yapma imkânı sunmuştur. Böylece, araştırmanın doğasına ve amaçlarına uygun olarak, genç yetişkinlerin aile bağlamındaki duygusal esenlik algılarına ilişkin kapsamlı ve derinlemesine bir anlayış geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Veri kaynakları ve kapsam

Literatür taramasında kullanılan veri tabanları şu şekildedir: Google Scholar, ULAKBİM TR Dizin, TÜBESS & YÖK Tez Merkezi, ProQuest Dissertations & Theses Global, ScienceDirect, PsycINFO, EBSCOhost, Web of Science.

Belirtilen veri tabanlarından aşağıdaki kavramlar ile tarama yapılmıştır.

“family emotional well-being” AND “young adults” AND “qualitative”

“ailede duygusal esenlik” VE “genç yetişkin” VE “nitel araştırma”

“aile içi duygusal destek” VE “genç birey” VE “görüşme” VE “nitel analiz”

“emotional connectedness in family” AND “emerging adulthood” AND “interviews”

Dahil Edilme ve Dışlanma Kriterleri

Dahil edilme kriterleri:

- 2013–2024 yılları arasında yayımlanmış çalışmaların olması,
- İngilizce dilinde yayımlanmış olması,
- 15-26 yaş aralığını kapsayan bir örneklem grubuna sahip olması,
- Nitel araştırma yöntemiyle yürütülmüş olması,
- Genç yetişkinlerin gözünden ailede duygusal esenlik deneyimlerini inceleyen içeriklere sahip olması,
- Tam metin olarak erişilebilir olması.

Dışlanma kriterleri:

- Yalnızca nicel veri kullanan, istatistiksel analizlerle sınırlı kalan veya sistematik olmayan derleme çalışmaları,
- Genç yetişkin dışı yaş gruplarını temel alan araştırmalar
- Aile ilişkileriyle doğrudan ilişkili olmayan veya duygusal esenlik temasına odaklanmayan çalışmalar,
- Görüş yazısı, editöryal notlar ya da yorumlayıcı derinlik içermeyen betimsel haber içerikleri.

Aşağıda belirtilen Tablo1’de Dâhil edilen çalışmaların temel özelliklerine ilişkin veriler tablo şeklinde sunulmuştur. Bu tablolar, her çalışmanın araştırma amacı, katılımcı sayısı, veri

toplama yöntemi ve analiz biçimi gibi bilgileri içermektedir. Dâhil edilen çalışmalar D1'den ve D9'a kadar isimlendirilerek ifade edilmiştir.

Tablo 1: Araştırma Dahil Edilen Çalışmalar

Araştırma Kodu	**Çalışmanın Künyesi**
D1	Valdez, C. R., Chavez, T. A., & Woulfe, J. (2013). Emerging adults' lived experience of formative family stress: The family's lasting influence. *Qualitative Health Research, 23*(8), 1089–1102. https://doi.org/10.1177/1049732313494271
D2	Martorell-Poveda, M. A., Martinez-Hernáez, A., Carceller-Maicas, N., & Correa-Urquiza, M. (2015). Self-care strategies for emotional distress among young adults in Catalonia: a qualitative study. *International journal of mental health systems, 9*, 1-11.
D3	Aass, L. K., Skundberg-Kletthagen, H., Schrøder, A., & Larsen Moen, Ø. (2020). Young adults and their families living with mental illness: Evaluation of the usefulness of family-centered support conversations in community mental health care settings. *Journal of Family Nursing, 26*(4), 302–314. https://doi.org/10.1177/1074840720964397
D4	Ferreira, S., Magalhães, E., & Prioste, A. (2020). Social support and mental health of young people in residential care: A qualitative study. *Anuario de Psicología Jurídica, 30,* 29-34.
D5	Wäsche, H., Niermann, C., Bezold, J., & Woll, A. (2021). Family health climate: A qualitative exploration of everyday family life and health. *BMC Public Health, 21*(1), 1261. https://doi.org/10.1186/s12889-021-11297-4
D6	**Holmqvist Larsson, K., Thunberg, M., Münger, A. C., Andersson, G., Falkenström, F., & Zetterqvist, M. (2023). "It's ok that I feel like this": a qualitative study of adolescents' and parents' experiences of facilitators, mechanisms of change and outcomes in a joint emotion regulation group skills training. *BMC psychiatry, 23*(1), 591.**

Tablo2: Çalışmaya dahil edilen nitel araştırmalar ile ilgili detaylandırılmış bilgiler.

Bilgiler		Çalışmalar	Frekans
Yayın Yılı	2013 2015 2020 2021 2023	D1 D2 D3,D4 D5 D6	1 1 2 1 1
Yayın Türü	Makale	D1,D2,D3,D4,D5,D6	6
Araştırma Yöntemi	Nitel yöntem(yarı yapılandırılmış görüşmeler) Ampirik fenomenolojik psikoloji	D2,D4,D5,D6 D1 D3	4 1 1

	Nitel yöntem (fenomenografi yaklaşımı)		
Çalışma Grubu	18-25 Genç yetişkin	D1,D3,D4,D6 D2,D5	4 2
Analiz Yöntemi	Ampirik fenomenolojik psikoloji Hermonik teori ve etnografik yöntem Fenomenografi çalışmaların analizi Tematik analiz yöntemi Ground theory (temellendirilmiş teori)	D1 D2 D3 D4,D6 D5	1 1 1 2 1

Veri Toplama Süreci (Prısma Akış Diyagramı)

Bu metasentez çalışması kapsamında literatür taraması, Google Scholar, ULAKBİM TR Dizin, TÜBESS & YÖK Tez Merkezi, ProQuest Dissertations & Theses Global, ScienceDirect, PsycINFO, EBSCOhost, Web of Science veri tabanları kullanılarak yürütülmüştür. Tarama sürecinde yukarıda belirtilen anahtar kelimeler kullanılmıştır. Anahtar kelimeler hem bireysel olarak hem de Boolean bağlaçları yardımıyla çeşitli kombinasyonlarla birleştirilerek daha kapsayıcı sonuçlar elde edilmesi hedeflenmiştir.

Çalışmalar, PRISMA yöntemiyle sistematik olarak taranmış ve elenme kriterlerine göre adım adım daraltılarak, nihai olarak 8 nitel çalışma meta-senteze dâhil edilmiştir. PRISMA akış diyagramı Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3 Prisma Akış Diyagramı:

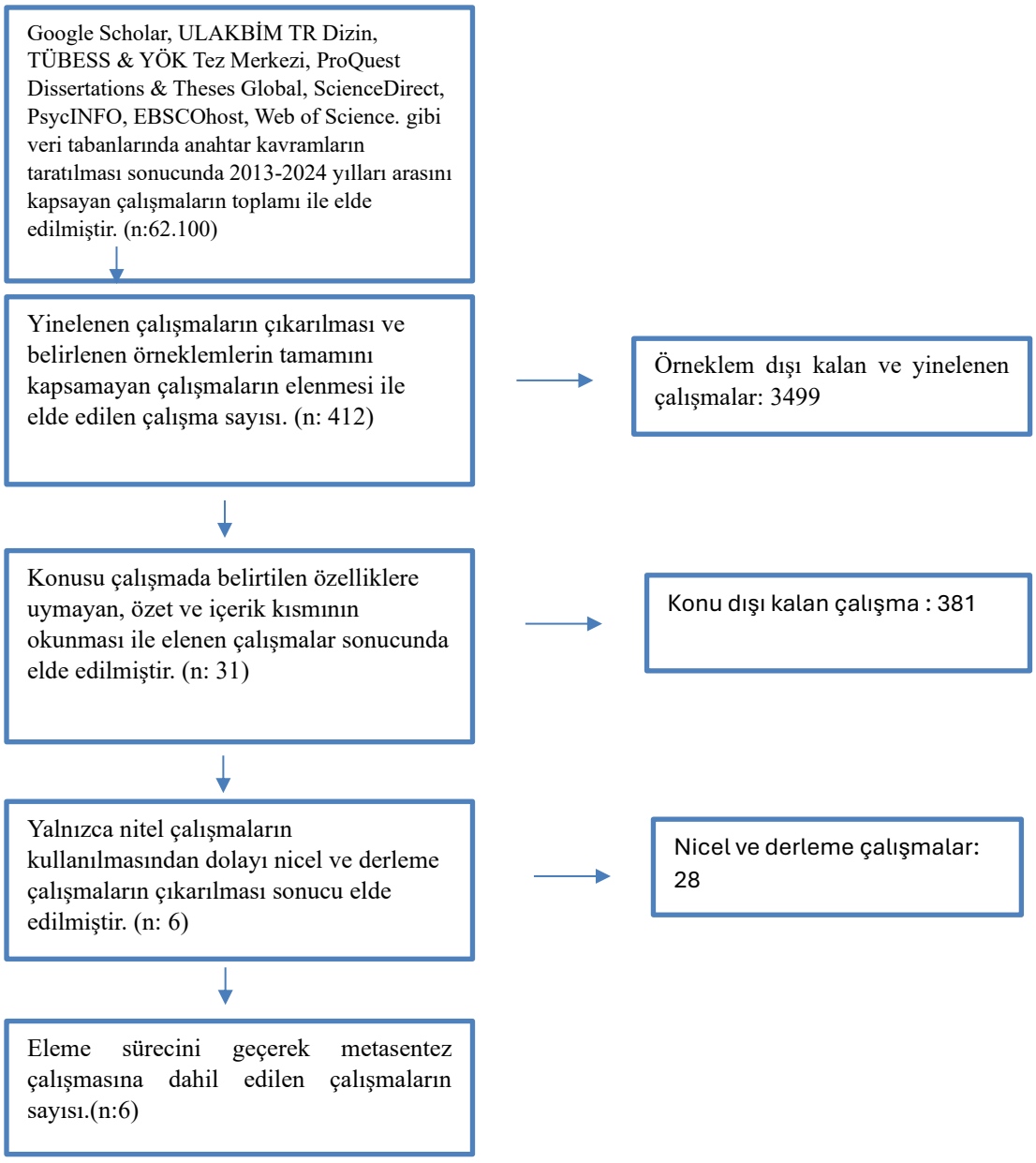

Veri Analizi

Seçilen çalışmaların yöntemsel özellikleri, katılımcı profilleri ve elde edilen bulgular kodlanarak tematik örüntüler oluşturulmuştur. Ortak tema ve alt temalar, genç yetişkinlerin aile içi duygusal esenliğini etkileyen etmenleri ortaya koyacak şekilde derinlemesine analiz edilmiştir. Analiz süreci, Aspfors ve Fransson (2015) ile Staneva ve ark. (2015) tarafından önerilen sistematik adımlara uygun olarak yürütülmüştür.

Güvenilirlik ve Geçerlilik

Araştırmanın güvenilirliği, kodlama sürecinin şeffaf raporlanması ve temaların mantıksal tutarlılığı ile sağlanmıştır (Yıldırım & Şimşek, 2021). Denetlenebilirlik için arama stratejileri, seçim kriterleri ve analiz adımları ayrıntılı biçimde belgelendirilmiştir. Uygunluk, tanımlayıcı, yorumlayıcı ve kuramsal geçerlilik boyutlarında (Büyüköztürk et al., 2022; Güler, Halıcıoğlu & Taşğın, 2013; Karataş, 2015) sağlamlaştırılmıştır.

Etik İlkeler

Bu meta-sentez, doğrudan katılımcı verisi kullanmadığından etik kurul onayı gerektirmemiştir. Ancak, tüm dâhil edilen çalışmaların etik kurul onayı ve katılımcı onamı raporlarına sahip olması kriter olarak benimsenmiştir. Kaynaklara saygı ve intihalin önlenmesi için tüm atıflar titizlikle yapılmıştır.

Bulgular

Bu meta-sentez çalışmasında, genç yetişkinlerin ailede duygusal esenliğe ilişkin deneyimlerini anlamaya yönelik yürütülen nitel araştırmalar analiz edilmiştir. Araştırma soruları doğrultusunda tematik analiz yapılarak aşağıdaki ana temalar ve alt temalar belirlenmiştir:

1. Genç Yetişkinlerin Duygusal Esenlik Tanımları

Tema 1.1: Duygusal Güvenlik ve Kabul Hissi Genç yetişkinler, ailede duygusal esenliği, duygularının yargılanmadan ifade edilebildiği, koşulsuz kabul gördükleri ve aidiyet hissettikleri ilişkiler olarak tanımlamaktadırlar. Bu bağlamda duygusal güvenlik, esenliğin temel bileşeni olarak öne çıkmaktadır.

Tema 1.2: Destekleyici İlişkiler ve Karşılıklı Anlayış Aile bireyleriyle kurulan karşılıklı saygıya dayalı ve empatik ilişkiler, esenlik algısını pekiştirmekte; desteklenme duygusu ise psikolojik dayanıklılığı artırmaktadır.

2. Duygusal Esenliği Şekillendiren Temel Etkenler

Tema 2.1: Geçmiş Deneyimlerin Kalıcı Etkisi Çocuklukta yaşanan duygusal ihmal, ebeveyn çatışmaları veya boşanma gibi deneyimler, genç yetişkinlerin esenlik düzeyini uzun vadede etkileyebilmektedir.

Tema 2.2: Aile İçi Rol Dağılımları ve İletişim Kalıpları Katı aile rolleri, bastırılmış iletişim ve otoriter ebeveynlik tutumları, esenliği olumsuz etkilemektedir.

3. Duygusal Destek, Anlayış ve İletişim Algısı

Tema 3.1: Görülmek ve Duyulmak İhtiyacı Gençler, duygularının dikkate alınmaması ya da küçümsenmesi durumunda aile içinde yalnızlaştıklarını belirtmişlerdir. Esenlik, kendini ifade edebilme kapasitesiyle doğrudan ilişkilidir.

Tema 3.2: Duyguların Paylaşımı İçin Güvenli Alan Duyguların açıkça ifade edilebildiği aile ortamlarında gençlerin psikolojik iyi oluşları daha yüksek düzeydedir.

4. Duygusal Çatışmaların Etkisi

Tema 4.1: İçsel Yalnızlık ve Gerilim Sürekli çatışma ortamında büyüyen gençler, aileyle bağlarının zayıfladığını ve duygusal yalnızlık yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Tema 4.2: Duygusal Yüklenme ve Sorumluluk Bazı gençler, ailede duygusal dengeyi sağlamakla görevli hissettiklerini ve bu yükün esenliklerini olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir.

5. Kültürel, Toplumsal ve Bireysel Faktörler

Tema 5.1: Toplumsal Normlar ve Duyguların Yönetimi Kültürel olarak duyguların bastırılması veya aile adına özveride bulunma eğilimleri, esenliği sınırlayan önemli faktörlerdendir.

Tema 5.2: Bireyselleşme Süreciyle Gelen Çatışmalar Genç yetişkinliğe geçişte yaşanan ayrışma çabaları, geleneksel aile yapılarında duygusal gerilimleri tetikleyebilmekte, esenlik üzerinde baskı yaratmaktadır.

6. Esenliği Destekleyici Stratejiler ve İhtiyaçlar

Tema 6.1: Açık İletişim ve Karşılıklı Saygı Gençler, sağlıklı iletişim kurabildikleri, sınırlarının tanındığı ve birey olarak kabul gördükleri aile ortamlarında esenlik duygularının geliştiğini vurgulamışlardır.

Tema 6.2: Duygusal Farkındalık ve Eğitim Aile üyelerinin duygu tanıma ve düzenleme becerilerinin geliştirilmesi, gençlerin esenliğini güçlendiren önemli bir destek stratejisi olarak öne çıkmaktadır.

Bu temalar, genç yetişkinlerin aile içinde duygusal esenliği nasıl tanımladıkları, deneyimledikleri ve şekillendirdiklerine dair bütüncül bir çerçeve sunmakta; aynı zamanda uygulama ve politika geliştirme açısından da önemli ipuçları sağlamaktadır.

TARTIŞMA

Bu meta-sentez çalışmasının bulguları, genç yetişkinlerin ailedeki duygusal esenlik deneyimlerini çok boyutlu bir çerçevede ortaya koymuştur. Araştırma sorularının her biri,

esenlik deneyiminin bireysel tanımlamalardan toplumsal yapılarla etkileşen süreçlere kadar uzanan karmaşık bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Genç yetişkinlerin duygusal esenlik tanımları, öncelikle aile içinde koşulsuz kabul, duygusal güvenlik ve karşılıklı anlayış beklentisine dayanmaktadır. Bu tanımlar, bireyin aile ortamında "görülme", "anlaşılma" ve "duygularını ifade etme" gibi temel psikososyal ihtiyaçlarını öne çıkarmaktadır (Valdez et al., 2013; Aass et al., 2020).

Çalışmanın bulguları, duygusal esenliğin yalnızca bireysel bir olgu olmadığını, aynı zamanda bir sistemsel etkileşim içinde şekillendiğini göstermektedir. Bowen'ın Aile Sistemleri Kuramı'na (1978) göre birey, aile sisteminin bir parçası olarak düşünülmeli; ailedeki her duygusal gerilim, sistemin tamamını etkileyen bir dinamik olarak ele alınmalıdır. Bu bağlamda genç yetişkinlerin "duygusal yük taşıyıcısı" rolünü üstlenmeleri, sistemdeki dengesizliklerin bireysel bir üye üzerinden düzenlenmeye çalışıldığına işaret etmektedir. Bu durum, aile içi duygu regülasyonunun nesiller arası aktarım yoluyla nasıl sürdüğünü açıklamakta yardımcı olabilir (Walsh, 2006).

Ailede yaşanan geçmiş deneyimler ve iletişim kalıpları, bireyin duygusal esenliği üzerinde uzun vadeli etkiler yaratmaktadır. Özellikle otoriter ya da bastırıcı aile yapıları, gençlerin duygusal özgürlüğünü sınırlandırmakta ve psikolojik iyi oluşu olumsuz etkilemektedir (Niermann et al., 2021). Ailedeki rol dağılımının adaletsiz olması ya da gençlerin aile içi çatışmalarda arabulucu rolü üstlenmesi, duygusal yüklenmeye ve tükenmişliğe neden olabilmektedir (Valdez et al., 2013).

Kültürel ve toplumsal faktörler de genç yetişkinlerin esenlik deneyimlerini doğrudan etkilemektedir. Türkiye bağlamında geleneksel aile yapısının bireysel ayrışmaya direnç göstermesi, gençlerde suçluluk, değersizlik ve çatışma duygularını tetikleyebilmektedir (Cinalioğlu & Gazioğlu, 2022). Bu durum, esenlik düzeyinin sadece aile içi ilişkilerle değil, toplumsal normlarla da şekillendiğini göstermektedir.

Gençlerin ailede duygusal esenliği sürdürmek için geliştirdikleri stratejiler arasında açık iletişim, sınır koyma, duygu düzenleme ve psikoeğitim ön plana çıkmaktadır. Aile üyeleri arasında karşılıklı saygının geliştirilmesi ve duygusal farkındalığın desteklenmesi, sağlıklı ilişkilerin temelini oluşturmaktadır (Holmqvist Larsson et al., 2023).

Bu çalışmada elde edilen bulgular, genç yetişkinlerin aile içinde duygusal esenliği nasıl tanımladıklarını ve hangi faktörlerce şekillendiğini çok boyutlu bir bakış açısıyla ortaya koymuştur. Gençlerin "görülme", "duyulma", "koşulsuz kabul" gibi temel duygusal ihtiyaçlara vurgu yapması, aile ortamında duygusal güvenliğin en belirleyici unsur olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, Yavuzer (2021)'in üniversite öğrencileriyle yaptığı araştırmada, duygusal esenliği yüksek bireylerin ailelerinden daha fazla kabul ve destek gördüklerini ortaya koymasıyla örtüşmektedir.

Aile içi iletişim biçimlerinin duygusal esenlik üzerindeki etkisi, bu çalışmanın en belirgin temalarındandır. Genç bireyler, bastırılmış ya da çatışmalı iletişim ortamlarında yalnızlık, içe kapanma ve duygusal yüklenme hissettiklerini belirtmişlerdir. Benzer biçimde, Gülbahar (2020) tarafından yürütülen nitel bir araştırmada, sağlıksız aile iletişim biçimlerinin gençlerde duygusal yalnızlık ve aidiyet kaybı yarattığı belirtilmiştir. Bu durum, aile içi iletişim kalıplarının bireylerin psikososyal uyumu üzerindeki belirleyici rolünü teyit etmektedir.

Çalışmada dikkat çeken bir diğer tema, geçmiş aile deneyimlerinin genç bireyin bugünkü esenlik düzeyi üzerindeki uzun vadeli etkisidir. Özellikle çocuklukta yaşanan duygusal ihmal, boşanma ya da ebeveyn çatışmalarının, genç bireyde değersizlik ve sorumluluk yüklenme duygusunu tetiklediği görülmüştür. Demirtaş (2018) da benzer şekilde, ailesel travma deneyimlerinin genç yetişkinlerin duygusal işleyişini olumsuz etkilediğini ve psikolojik dayanıklılığı azalttığını ifade etmiştir. Bu bulgular, ailede yaşanan erken dönem olumsuz deneyimlerin bireyin ileriki yaşamında içselleştirildiğini göstermektedir.

Kültürel normların duygusal esenlik üzerindeki rolü, özellikle Türkiye gibi geleneksel aile yapılarının yaygın olduğu toplumlarda daha belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Bu çalışmada da gençlerin bireyselleşme sürecinde suçluluk, baskı ve çatışma yaşadıkları görülmüş; bu durum, toplulukçu kültürün bireysel özgürlük ile nasıl gerilimli bir ilişki kurduğunu göstermektedir. Özkan (2019) tarafından yapılan bir doktora tezinde, genç yetişkinlerin bireyselleşme sürecinde ailesel değerlerle yaşadıkları çatışmanın, ruhsal iyilik halleri üzerinde olumsuz etki yarattığı vurgulanmaktadır.

Araştırmada ortaya çıkan bir diğer önemli sonuç, gençlerin duygusal esenliklerini artırmak için geliştirdikleri baş etme stratejileridir. Açık iletişim kurma, sınır koyma, duygu farkındalığı ve yardım alma gibi stratejiler, bireysel güçlenmenin işaretleri olarak yorumlanabilir. Yıldız (2022)'nin gençlerin özfarkındalık ve sınır koyma becerileri üzerine yürüttüğü nitel araştırma, duygusal iyi oluşun gelişmesinde bu becerilerin belirleyici olduğunu göstermektedir. Bu stratejilerin hem bireysel hem de ailesel düzeyde desteklenmesi gerektiği açıktır.

Bununla birlikte, literatürde duygusal esenliğe dair pek çok çalışmanın birey merkezli olduğu ve aile sisteminin ilişkisel boyutunu yeterince ele almadığı gözlemlenmektedir. Bu açıdan bakıldığında, bu çalışma literatüre sistemik bir katkı sunmakta ve aile ortamını yalnızca bir çatışma alanı olarak değil, aynı zamanda iyileştirici ve destekleyici bir yapı olarak yeniden tanımlamaktadır.

Sınırlılıklar

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, yalnızca nitel yöntemle yapılmış ve İngilizce yayımlanmış altı çalışma dahil edilmiş olup, farklı kültürel bağlamlara dair daha geniş

bir örneklem içerememektedir. Ayrıca analiz edilen çalışmaların metodolojik çeşitliliği, karşılaştırılabilirlik açısından bazı sınırlamalar doğurmuştur (Aspfors & Fransson, 2015).

Metasentez yöntemi doğası gereği araştırmacının yorumuna dayanmakta ve bu durum belirli öznellikler içerebilmektedir. Dahası, çalışmalarda yer alan katılımcı profilleri çoğunlukla üniversite öğrencileriyle sınırlı kalmıştır, bu da bulguların tüm genç yetişkin nüfusa genellenmesini zorlaştırmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, genç yetişkinlerin ailede duygusal esenliği nasıl tanımladıklarını, bu esenliği etkileyen faktörleri ve ihtiyaç duydukları destek mekanizmalarını ortaya koymuştur. Duygusal esenlik, bireyin aile içindeki etkileşimlerinde kendini güvende, değerli ve anlaşılmış hissetmesiyle doğrudan ilişkilidir.

Araştırma sonucunda aşağıdaki temel sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Aile ortamında koşulsuz kabul, duygusal güvenlik ve empati, genç yetişkinlerin psikolojik iyi oluşlarını güçlendirmektedir.
2. Çocukluk döneminden itibaren süregelen aile içi iletişim biçimleri, bireylerin duygusal tepkilerini ve ilişkilerini belirgin biçimde etkilemektedir.
3. Aile içi duygusal çatışmalar, gençlerde yalnızlık, sorumluluk yüklenmesi ve tükenmişlik hissi yaratmakta; bu durum esenlik düzeylerini düşürmektedir.
4. Kültürel normlar, bireysel özgürlük ile aile bağlılığı arasında bir denge kurulmasını güçleştirebilmekte; bu da bireylerin esenlik algısını olumsuz etkileyebilmektedir.
5. Açık iletişim, sınır koyma ve duygusal farkındalık geliştirme gibi beceriler, genç yetişkinlerin aile içi esenliklerini destekleyen temel stratejilerdir.

Bu bulgular doğrultusunda, gençlerin duygusal ihtiyaçlarını merkeze alan aile temelli sosyal hizmet ve danışmanlık programlarının yaygınlaştırılması önerilmektedir. Ayrıca duygusal okuryazarlık, psikoeğitim ve iletişim becerilerine yönelik içeriklerin aile üyelerine yönelik olarak geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması, bireysel ve toplumsal düzeyde duygusal esenliği artıracaktır.

Bu meta-sentez çalışmasında genç yetişkinlerin ailede duygusal esenliğe ilişkin deneyimlerine dair elde edilen bulgular, sosyal hizmet disiplininin aile merkezli müdahale alanlarında çok katmanlı bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Özellikle gençlerin “duygusal güvenlik”, “anlaşılma”, “duygusal destek” ve “açık iletişim” gereksinimlerinin vurgulanması, sosyal hizmet uygulamaları açısından aşağıdaki önerileri gündeme getirmektedir:

1. Aile İçi İletişimi Güçlendirmeye Yönelik Psiko-eğitim Programları

Bulgular, genç yetişkinlerin ailede duygularını özgürce ifade edebilecekleri bir ortamın duygusal esenlik açısından kritik olduğunu ortaya koymuştur. Bu doğrultuda, sosyal hizmet uzmanları aile üyelerine yönelik duygu tanıma, aktif dinleme, empatik iletişim ve çatışma çözme becerilerini geliştirmeyi amaçlayan yapılandırılmış psiko-eğitim programları planlamalıdır. Bu programlar, özellikle genç bireyin bireyselleşme süreci ile aile aidiyetini dengelemesine yardımcı olacak bir çerçevede tasarlanmalıdır.

2. Duygusal İhmal ve Çatışma Öykülerine Yönelik Terapi Temelli Müdahaleler

Çalışma bulguları, çocukluk döneminde yaşanan duygusal ihmallerin genç yetişkinlikte esenlik düzeyini olumsuz etkilediğini göstermektedir. Bu durum, sosyal hizmet uzmanlarının bireylerin geçmiş deneyimlerini tanıma ve işleme süreçlerine odaklanan müdahaleler geliştirmesi gerektiğini göstermektedir. Özellikle travma odaklı bireysel danışmanlık ya da aile terapisine yönlendirme önemli bir destek stratejisidir.

3. Genç Yetişkinlere Yönelik Duygusal Esenlik Atölyeleri

Genç yetişkinlerin bireyselleşme sürecindeki duygusal çatışmalarla başa çıkma stratejilerinde yetersiz kaldıkları görülmektedir. Bu bağlamda sosyal hizmet kurumları, üniversiteler ve gençlik merkezleri bünyesinde duygusal dayanıklılık, özfarkındalık, sınır koyma ve stresle başa çıkma becerilerini güçlendiren atölye çalışmaları düzenlemelidir.

4. Aile Temelli Sosyal Hizmet Müdahalelerinde Kültürel Hassasiyet

Araştırma kapsamında kültürel normların – özellikle geleneksel otorite ilişkileri ve duyguların bastırılması yönündeki tutumların – esenliği olumsuz etkilediği saptanmıştır. Bu durum, sosyal hizmet müdahalelerinin kültürel bağlamı göz önünde bulundurarak, aile rollerine yönelik eleştirel farkındalık geliştiren ve aile içi normlara ilişkin açık diyalog alanları yaratan çalışmalarla desteklenmesini gerekli kılmaktadır.

5. Aile Danışma Merkezlerinin Güçlendirilmesi ve Erişilebilirliğin Artırılması

Gençlerin duygusal ihtiyaçlarını aile içinde dile getiremedikleri ve bu nedenle yalnızlaştıkları durumlar, profesyonel destek mekanizmalarının önemini göstermektedir. Bu bağlamda sosyal hizmet sisteminde yer alan Aile Danışma Merkezlerinin (ADMs) daha yaygın, erişilebilir ve

genç odaklı hale getirilmesi gerekmektedir. ADMs bünyesinde gençlerle çalışan sosyal hizmet uzmanlarına yönelik özel eğitim programları oluşturulmalıdır.

6. Sosyal Politika ve Toplum Temelli Müdahaleler

Bireysel düzeyde yapılan müdahalelerin yanı sıra, duygusal esenliği destekleyici sosyal politikaların geliştirilmesi önemlidir. Aile içi duygusal sağlığın sadece bireylerin sorumluluğunda değil, toplumun ortak refahı için desteklenmesi gereken bir alan olduğu göz önünde bulundurularak, psikososyal destek hizmetlerinin sosyal yardım politikalarıyla entegre edilmesi önerilmektedir.

Kaynaklar

- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2022). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (31. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Karataş, Z. (2015). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenirlik ve örnekleme. In S. B. Demir (Ed.), *Eğitimde nitel araştırmalar* (s. 81–114). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (12. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Bowen, M. (1978). *Family therapy in clinical practice*. New York: Jason Aronson.
- Boss, P. (2006). *Loss, trauma, and resilience: Therapeutic work with ambiguous loss*. W.W. Norton & Company.
- Conger, R. D., & Conger, K. J. (2002). Resilience in Midwestern families: Selected findings from the first decade of a prospective, longitudinal study. *Journal of Marriage and Family, 64*(2), 361–373.
- Diener, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist, 55*(1), 34–43.
- Gladding, S. T. (2012). *Family therapy: History, theory, and practice*. Pearson Higher Ed.
- Minuchin, S. (1974). *Families and family therapy*. Harvard University Press.

- Ryff, C. D., & Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology, 69*(4), 719–727.
- Walsh, F. (2006). *Strengthening family resilience*. Guilford Press.
- Özgüven, İ. E. (2001). *Aile danışması*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Demirtaş, E. (2018). Travmatik aile yaşantılarının genç yetişkin bireylerde psikolojik sağlamlık ile ilişkisi: Nitel bir çalışma (Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi).
- Gülbahar, S. (2020). Aile içi iletişim kalıplarının genç yetişkinlerde duygusal yalnızlık ile ilişkisi: Fenomenolojik bir yaklaşım. *Sosyal Hizmet Dergisi*, 34(2), 112-130.
- Özkan, G. (2019). Genç yetişkinlerde bireyselleşme süreci ve aile değer çatışmaları (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi).
- Yavuzer, H. (2021). Üniversite öğrencilerinde aileden algılanan duygusal destek ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişki. *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 41(1), 78-93.
- Yıldız, B. (2022). Genç bireylerde özfarkındalık, sınır koyma becerileri ve duygusal iyi oluş ilişkisi üzerine nitel bir inceleme (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi).

BİLİŞSEL ESNEKLİK VE PROBLEM ÇÖZME BECERİSİNİN AKADEMİK BAŞARIYA ETKİSİ

Psikolog, FAVVARA ANVARLİ
Bursa Teknik Üniversitesi
fevvarenverli@gmail.com - 0009-0003-9806-4896
Dr. Öğretim Üyesi NİLGÜN COŞKUN
Bursa Teknik Üniversitesi
nilgun.cepeliogullar@btu.edu.tr – 0000-0001-6127-0598

ÖZET

İnsanlar karşılaştıkları sorunlara bağlı olarak alternatifler aramayıp seçim yaparak, karar verme yoluyla bir sonuca varmaktadırlar. Bu yaşanılanların her biri bireyin tecrübe edinmesine, aynı veya benzeri sorunlarla karşılaştığında probleme çözüm odaklı yaklaşmasına neden olmaktadır. Bu araştırmanın amacı, bilişsel esneklik ve problem çözme becerilerinin akademik performansa etkisini değerlendiren çalışmaları ilgili literatür doğrultusuna derlemektir. Yüksek bilişsel esnekliğe sahip bireylerin bir problemle karşılaştıklarında probleme karşı tutumlarının pozitif yönde olduğu, alternatifleri değerlendirdikleri ve sorun çözme becerileri geliştiği bulunmuştur. Diğer taraftan, bilişsel esneklik düzeyi düşük olan bireylerin probleme karşı tutumlarının olumsuz olduğu, problem çözme becerileri ve farklı yollar deneme gibi deneyimlerde de başarısız oldukları kanıtlanmıştır. Bilişsel esneklik düzeyini cinsiyet açısından inceleyen çalışmalarından bazıları erkek öğrencilerde kız öğrencilere kıyasla bilişsel esneklik puanlarının yüksek olduğunu gösterirken, bir kısım araştırmalar cinsiyet açısından fark olmadığını göstermektedir. Yüksek bilişsel esnekliğe sahip bireylerin yüksek akademik performans sergilediği, düşük bilişsel esnekliğe sahip bireylerin ise akademik performans oranlarının düşük olduğu gözlemlenmiştir. Problem çözme ve akademik başarı arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar analiz edildiğinde, bilişsel esneklikte olduğu gibi, yüksek problem çözme becerisine sahip öğrencilerin yüksek akademik performans sergilediği, düşük problem çözme becerisine sahip öğrencilerin düşük akademik performans sergilediği saptanmıştır. Ancak, değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu gösteren çalışma bulguları olduğu gibi, bilişsel esneklik düzeyi ve problem çözme becerilerinin akademik başarı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilişsel esneklik, problem çözme becerisi, akademik başarı.

BİLİŞSEL ESNEKLİK VE PROBLEM ÇÖZME BECERİSİNİN AKADEMİK BAŞARIYA ETKİSİ

1. GİRİŞ

Bilişsel esneklik, çevresel uyaranlara uygun şekilde seçici bir yanıt verebilmek için bireyin bilişsel sisteminin değişebilme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Scott, 1962). Diğer bir ifadeyle, bireylerin problem çözme süreçlerinde görev gereksinimlerine uyum sağlayarak değiştirebilme yeteneği olarak tanımlanabilir (Krems, 1994). Bu esnekliğin gerçekleşmesi problem çözme tekniklerinin, stratejilerinin, yöntemlerinin durum veya görevdeki değişikliklere bağlı olarak değişebilmesi ile mümkün olmaktadır. Bilişsel esneklik becerisi, problem çözme performansını görev gereksinimleri ve problem çözme sürecinin uyumlu hale gelmesi yoluyla artırabilmektedir. Krems'e (1994) göre, problem çözme becerisinde esnekliğin olması için en az üç görev bağımlı mekanizma gereklidir. Bu mekanizmaların etkili şekilde işleyişi için hem alternatiflere sahip olmak, hem de doğru seçimler yapabilmek gerekmektedir. Birinci mekanizma, verileri birden fazla şekilde yorumlayabilme yeteneğidir. Esnek problem çözme becerisine sahip bireyler, belirli bir durumu farklı alternatifler kullanarak değerlendirebilir ve bu durumun değişmesi gerektiğinde bir yoldan diğer yola geçiş yapabilir. İkinci mekanizma temsil biçimlerinin değiştirilmesi becerisidir. Problem çözmede esnek davranış sergileyebilen bireyler için, görev ve mevcut durumu değerlendirerek ona uygun temsil biçimini seçebilme becerisidir. Örnek olarak, işlevsel ya da yapısal veya yüzeysel temsiller arasında geçiş yapma, soyut ya da somut geçiş yapabilme becerisi gösterilebilir. Son mekanizma stratejilerde değişklik yapabilme becerisini ifade eder. Mevcut durum veya görev gereksinimlerindeki değişikliklere uygun olarak esnek problem çözme becerisine sahip bireyin stratejileri yeniden düzenleyebilmesi olarak tanımlanabilir. Bu stratejik değişikliklerin gerçekleşmesi temel problem çözme yaklaşımından kaynak kullanımına kadar farklı boyutlarda kendini gösterebilir. Bu bağlamda bilişsel esneklik becerisi ile problem çözme becerileri arasında etkileşim olduğu söylenebilir. Bu derleme çalışmasında, bilişsel esneklik ve problem çözme becerileri arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmarın özetlenmesi ve bu iki becerinin akademik başarıya olan etkisini daha net biçimde araştırmak üzere planlanacak gelecek çalışmalara teorik bir temel sağlanması hedeflenmektedir.

2. BİLİŞSEL ESNEKLİK

Bilişsel esneklik bir durum karşısında alternatifler bulma, alternatifleri değerlendirme, seçim yapma ve karar verme durumunda esneklik gösterebilme becerisi olarak tanımlanabilir (Martin ve Rubin, 1995). Bu beceri için önemli olan özelliklerden biri bireyin özyeterliliğidir. Kişinin bilişsel esneklik becerisi için alternatifleri değerlendirme ve karar verme sürecinde esneklik göstermesi önemli bir özellik olsa da, beklenen sonuca ulaşmak için bireyin özyeterliliğinin yüksek olası önemli bir etkendir (Martin ve Rubin, 1995). Yüksek bilişsel esneklik becerisi; kişilerin ilişki kurma ve etkileşim başlatmada istekli olmasına, iletişimde güven hissetmesine, işbirliği içinde olmasına, hoşgörülü olmasına, problem çözme için olumlu başa çıkma stratejileri kullanmasına, kendini gözlemleme ve değerlendirmesine olanak sağlayarak, sonuca uygun bir yol çizmesine neden olmaktadır (Martin ve Rubin, 1995; Martin ve Anderson, 1998; Martin ve diğ., 1998; Dennis ve Vander Wal, 2010). Yüksek bilişsel esnekliğe sahip kişilerde güven duygusu daha çok kişinin tanımadığı insanlarla konuşurken veya onların önünde konuşma yaparken, tanıdığı kişi ile tek başına konuşurken veya müzakere ederken kendini belli etmektedir. Sonuç olarak, bilişte esneklik gösterme, yeni durumlara uyum sağlamada yüksek güven ortaya çıkarmaktadır (Martin ve Anderson, 1998). Düşük bilişsel esneklik ise iletişimde isteksizlik, ilişkideki anlaşılmazlığa agresiflik gösterme, başa çıkma stratejilerini kullanamama, ilişkilerde ve etkileşimde kişinin katılık göstermesine neden olmaktadır. Bilişsel esneklik cinsiyet farklılığı göstermemektedir (Martin ve Rubin, 1995; Martin ve diğ., 1998; Dennis ve Vander Wal, 2010).

3. PROBLEM ÇÖZME BECERİSİ

Kabadayı (1992) eğitimde problem çözme sürecini zihinsel davranış, duygusal davranış ve teknik olarak tanımlamıştır. Problem çözme becerisinin eğitimde zihinsel davranış olarak tanımlanması bu kavramın bilgi alma, bilgiyi değerlendirme, analiz ve sentez etme adımlarından oluşmasından kaynaklanmaktadır. Kabadayı'ya göre (1992), birey bilişsel davranışları ile problem çözme sürecinde adım adım ilerleyerek zor seviyelerden geçebilmektedir. Eğitimde problem çözmenin duyuşsal özellik olarak tanımlanmasının nedenini olarak Kabadayı (1992) problemin çözülmesinde bireyin inanç ve çabasının olması gereğini vurgulamıştır. Son olarak, eğitimde problem çözme bir sorunun giderilmesi için farklı yolların, tekniklerin seçilmesidir ve bu durumda problem çözme yöntem olarak ifade edilmiştir (Kabadayı, 1992).

Problem çözme süreci bazı araştırmacılar tarafından farklı adımlara ayrılmıştır. Örneğin, Heppner (1978) danışanlara problem çözme becerisi kazandırmanın yolları olduğunu

vurgulayarak bu yolları şu şekilde tanımlamıştır: sözel koşullandırma, değerlendirme teknikleri, problem çözme becerisi için uygun modelleme tekniğinin seçilmesi, olasılıkların değerlendirilmesi ve analizi, karar verme becerisinin kazanılması ve özkontrol becerisi edinme. Başka bir çalışmada problem çözümünün beş adımdan oluştuğu araştırmacılar tarafından vurgulanmıştır (D'Zurilla ve Goldfried, 1971). Bu adımlar; duruma genel bakış, problemin tanımı, farklı seçeneklerin üretilmesi, karar verme ve stratejilerin değerlendirilmesi olarak sıralanmıştır.

4. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Esen-aygün, (2018) üniversiteli öğrencilerin bilişsel esneklikleri ve problem çözme becerisi arasındaki ilişkiyi inceleyn bir çalışma yürüterek, bu değişkenler arasında güçlü ve anlamlı bir ilişki olduğunu gözlemlemiştir. Aynı araştırmada, bilişsel esnekliğin kontrol ve alternatif alt boyutlarının problem çözme güveni ile anlamlı ve yüksek korelasyon içinde olduğu bulunmuştur (Esen–aygun, 2018). Araştırmanın bulgularından yola çıkarak, bireysel gelişim açısından bilişsel esneklik ve problem çözme becerilerinin ne kadar önemli olduğunu görmek mümkündür. Etkili problem çözme başarısı için yansıtıcı, izleme, problem çözme güveni ve planlılık tarzları önem arz etmektedir. Bunun aksine, dürtüsel ve kaçınmacı tarzların kullanılması başarının önüne geçilmesine ve olumsuz engellenmesine neden olabilmektedir. Daha açıklayıcı söylemek gerekirse, dürtüsel tarz kullanan bireyler, çözülecek bir problem ile karşılaştkları zaman, seçenekleri yeteri kadar araştırıp değerlendirmeden sonuca ulaşmaya çalışırlar. Kaçınmacı tarza sahip bireyler ise alternatif çözümler üretmez, aramaz, sorumluluk almaktan ve sorunları düşünmekten kaçınırlar. Dikkat çekici tarafı, bilişsel esnekliğin kontrol alt boyutu azalırken, aynı zamanda problem çözme becerisinin dürtüsel boyutunun da azalmasıdır. Dürtüsel problem çözme tarzının en önemli yanı, sonuç farketmeksizin, iyi ya da kötü bir çözüm üretilmesini gerektirir. Esen-aygün'ün (2018) yaptığı araştırma sonucuna göre, okul yöneticilerinin sorunları çözmeye çalışırken bilişsel esnekliğin alt boyutu olan kontrol boyutu azaldığında, dürtüsel problem çözme becerisinin de azaldığı; bilişsel esnekliğin alternatif boyutu ile yansıtıcı ve izleme problem çözme tarzları arasında negatif bir korelasyon olduğu bulunmuştur. Bu bulgulara bağlı olarak, bilişsel esneklik becerisine sahip birey hem alternatif çözümler üretebilir, hem de olaylara daha geniş bir perspektiften bakarak etkili bir sonuca ulaşım sağlaması mümkün olabilir. Diğer taraftan, dürtüsel tarzın kontrol edilebilmesi, problem çözme sürecinde daha bilinçli ve dengeli kararların alınmasına yardımcı olabilir. Yılmaz ve Yüksel'in (2023) lise öğrencileri ile yaptığı araştırma sonucunda, yüksek bilişsel

esnekliğe sahip gençlerin problem çözme becerisinin de fazla olduğu bulunmuştur. Bulgular, bireylerin etkili problem çözme becerisinin esnek düşünebilme ve birden fazla perspektifi değerlendirme yoluyla artırılabileceğini ortaya koymaktadır (Yılmaz ve Yüksel, 2023).

Bilişsel esnekliğin bireylerin hem akademik başarısına, hem de günlük yaşamında karşılaştığı sorunlarla başa çıkma becerisinde kritik bir rol oynadığı söylenebilir. Etkili öğretim becerilerinin belirlenmesi, öğrencilerin akademik başarılarını artırmak ve bilişsel becerilerini geliştirmek için büyük bir öneme sahiptir. Problem çözme becerisi, öğrenme ve öğretme süreçlerinde öğrencilerin karşılaştığı zorlukların üstesinden gelmelerine ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmelerine katkı sağlayan önemli bir yaklaşımdır. Bu yöntem, öğrencilere karmaşık problemleri analiz etme, etkili stratejiler geliştirme ve bu stratejileri uygulama fırsatı sunarak bilişsel esnekliklerini ve üst bilişsel becerilerini geliştirmelerine olanak tanır. Üniveriste öğrencilerinin problem çözme yöntemi ve bilişsel esneklik becerilerinin, üstbilişsel beceri gelişimine etkisinin incelendiği bir çalışmada (Idawative diğ., 2020), problem çözme yönteminin öğrencilerin üst bilişsel potansiyellerini geliştirmede yüksek bir etkiye sahip olduğu; üst bilişsel becerileri anlamlı şekilde daha fazla etkileyebildiği görülmüştür. Bu bulgular, problem çözme yönteminin öğrencilerin düşünme süreçlerini derinleştirme ve zorluklarla başa çıkma becerilerini güçlendirme açısından etkili bir araç olduğunu ortaya koymaktadır (Idawative diğ., 2020).

Bilişsel esneklik ve probem çözme becerilerinden biri olan sosyal problem çözme becerisi arasında anlamlı bir ilişki olduğu çalışmalarla kanıtlanmıştır. Örneğin, Buğa ve arkadaşları (2018) tarafından 18-25 yaş arasındaki üniversite öğrencileri ile yapılan çalışmanın bulgularında bu ilişkiyi görmek mümkündür. Araştırma sonuçlarına göre, öğrencilerin probleme karşı tutumları bilişsel esneklik düzeyine bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Yüksek bilişsel esneklik becerilerine sahip öğrencilerin, düşük bilişsek esneklik becerileri olan üniversiteli gençlere kıyasla daha pozitif tutumlara sahip olduğu gözlenmiştir (Buğa ve diğ., 2018). Aynı çalışmada yüksek bilişsel esnekliğe sahip üniversiteli gençlerin daha fazla ve etkili problem çözme becerilerine sahip oldukları vurgulanmıştır (Buğa ve diğ., 2018). Güleç (2020), 403 lise öğrencisi ile bilişsel esneklik düzeyi ile psikolojik sağlık arasındaki ilişkiyi değerlendirmek amacıyla yürüttüğü çalışmada iki değişken arasında anlamlı ilişki olduğunu belirlemiştir. Sonuca göre, bilişsel esneklik düzeyine bağlı olarak öğrencilerin problemle baş etme ve alternatifler üretme, problemle başa çıkma becerileri değişmektedir. Dolayısıyla, bilişsel esneklik düzeyi yüksek olan bireylerin probleme çözüm üretme, baş etme becerileri de yüksek olmakta ve kendilerini yeterli olarak görmektedirler (Güleç, 2020). Bilgin (2009) 155

üniversite öğrencisi ile yaptığı araştırmada bilişsel esneklik düzeyine etki eden bazı değişkenleri değerlendirmiştir. Bu değişkenlerden biri olan problem çözme becerisi yüksek olan ergenlerin bilişsel esneklik düzeyinin yüksek olduğu saptanmıştır.

Cinsiyet açısından incelendiğinde, bilişsel esneklik düzeyinin erkeklerde, kadınlara oranla anlamlı derecede yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonucu Sapmaz ve Doğan'nın (2013) Bilişsel Esneklik Envanterinin Türkçe'ye uyarlama çalışmasında görmek mümkündür. Bu araştırmanın dikkat çeken bir yanı ''kontrol'' alt boyutunda kadınların erkeklere kıyasla daha yüksek puana sahip olmaları ve bilişsel esnekliği kontrol etme düzeyinin daha yüksek olduğunun gösterilmesidir (Sapmaz ve Doğan, 2013). Erkeklerin kadınlara kıyasla bilişsel esneklik düzeyinin anlamlı derecede yüksek olduğunu yapılan başka çalışmalarda gözlemlemek mümkündür. Örneğin, Yelpaze ve Yakar (2019) 545 üniversite öğrencisinin bilişsel esneklik düzeylerini incelemiş, sonuç olarak erkeklerin bilişsel esnekliğinin kadınların bilişsel esneklik düzeyinden daha yüksek olduğu sonucunu bulmuştur. Dolayısıyla, bu çalışmalar bize bilişsel esnekliğin cinsiyet açısından farklılaştığını göstermektedir.

Bilişsel esnekliğin eğitim performansına etkisi incelendiğinde de, bu becerinin ne kadar önem arz ettiği görülmektedir. Literatüre bakıldığında, küresel bağlamda, özellikle bilişsel anlamda esnek toplumlarda, ergenlerin bilişsel esnekliği ile akademik performansları arasında güçlü bir ilişki olduğu gözlemlenmektedir. Bilişsel esnekliğin, hem bireysel anlamda, hem de sosyokültürel bağlamda ergenlerin akademik başarısını desteklemekte kritik bir öneme sahip olduğu vurgulanabilir (Zheng, Wang ve diğ., 2024). Bilişsel esneklik düzeyinin akademik başarıyı etkilediğini Yelpaze ve Yakar'ın (2019) çalışması ile de kanıtlanmıştır. Bu çalışmada benzer şekilde bilişsel esneklik düzeyi yüksek olan üniversite öğrencilerinin akademik başarılarının yüksek olduğu, bilişsel esneklik düzeyi düşük olan öğrencilerde ise akademik başarının da düşük olduğu bulunmuştur (Yelpaze ve Yakar, 2019). Bilişsel esnekliğin akademik başarıyı anlamlı derecede etkilediğini gösteren bir diğer çalışma Ateş ve Sağar (2022) tarafından yapılmıştır. Bu araştırmanın bulgularına göre, akademik başarıyı anlamlı düzeyde pozitif yönde etkileyen en önemli değişken psikolojik sağlık olarak bulunurken, ikinci en önemli değişken bilişsel esneklik olarak kaydedilmiştir. Yani, bu araştırma bulguları diğer araştırma bulgularında olduğu gibi, bilişsel esneklik düzeyi yüksek olan bireylerin akademik başarısının yüksek olduğunu, bilişsel esneklik düzeyi düşük olan bireylerin akademik başarısının düşük olduğunu bizlere sunmaktadır (Ateş ve Sağar, 2022). Ancak bazı çalışmalarda bilişsel esnekliğin akademik başarıyı desteklemediği gözlemlenmektedir. Örneğin, Alper ve Deryakulu'nun (2008) araştırmasına bakıldığında, bilişsel esneklik düzeyi öğrenmenin

kalıcılığı ve akademik başarı üzerinde her hangi bir etki yaratmadığı görülmektedir. Öğrenmenin kalıcılığı ve akademik başarı, bilişsel esnekliğin düşük veya yüksek olmasından etkilememektedir (Alper ve Deryakulu, 2008). Bir başka çalışmada problem çözme becerisinin, her gün düzenli çalışan ve okul başarısı ortalaması iyi olarak tanımlanan öğrencilerde anlamlı derecede yüksek olduğu gözlemlenmiştir (Korkut, 2002). Problem çözme becerisi iyi olan öğrencilerin zayıf problem çözme becerisine sahip öğrencilere kıyasla, final sınavı puanlarında fark olduğu bulunmuştur. Problem çözme becerisi zayıf olan öğrenciler final sınavında yüksek puan almakta zorlanmaktadırlar. Problem çözme becerisi final sınavı performans göstergelerinin güçlü belirleyicilerinden biri olabilmekte ve öğrenme performansının belirlemesinde önemli rol oynamaktadır (Veerasamy, 2019). Bu sonuçlar doğrultusunda problem çözme ve bilişsel esneklik becerisinin birbirini desteklediği ve hem günlük, hem de akademik başarıda büyük önem taşıdığı söylenebilir. Bu iki değişkenin arasında güçlü ve olumlu ilişkinin mevcut olduğunu gösteren çalışmalara örnek olarak Kölemen ve Erişen'in mesleki ve teknik ortaöğretim öğrencileri ile yaptıkları çalışma verilebilir (Kölemen ve Erişen, 2017). Ancak bu araştırmanın önemli bir sonucu da cinsiyet değişkeni açısından problem çözme becerisinde farklılaşmanın olmadığıdır. Bu bulguyu destekleyen araştırmalara örnek olarak Deniz ve arkadaşlarının 145 lise öğrencisi ile yaptıkları çalışma gösterilebilir (Deniz ve vd., 2002). Bu bulguları destekleyen bir diğer çalışma da Alver tarafından 234 üniversite öğrencileri ile yapılmıştır (Alver, 2005). Aynı şekilde, cinsiyet değişkeni açısından, problem çözme becerisinde önemli farklılık gözlemlenmemiştir (Alver, 2005).

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

İnsanlar karşılaştıkları sorunlara bağlı olarak problemi belirlemeye, alternatifler aramaya, çözmeye, seçenekler arasından tercih yaparak karar vermeye ve böylece bir sonuca varmaya çalışırlar. Bu yaşanılanların her biri nihayetinde bireyin tecrübe edinmesine, aynı veya benzeri sorunlarla karşılaştığında probleme çözüm odaklı yaklaşmasına olanak sağlamaktadır. Yukarıda belirtilen şeylerin her birinin, bilişsel esneklik düzeyine bağlı olarak daha verimli veya pasif sonuçlara ulaşılmasına neden olabileceğini söyleyebiliriz. Bireyin problem çözmeye karşı tutumu, çözüm bulması gibi durumların bilişsel esnekliğini artırdığını, bilişsel esneklik düzeyinin de probleme karşı tutumu olumlu veya olumsuz etkilediğini araştırmalar sonunda elde edilen sonuçlar ile desteklenmektedir.

Bilişsel esneklik ve problem çözme becerisi ile ilgili yapılan çalışmalar, bu değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olduğunu, bilişsel esneklik düzeyinin problem çözme becerisini

etkilediğini göstermektedir. Bu sonuçlara göre, yüksek bilişsel esnekliğe sahip bireyler problemle karşılaştıklarında probleme karşı tutumları pozitif yönde olmakta, alternatifleri değerlendirme ve sorun çözme becerileri gelişmektedir. Diğer taraftan, bilişsel esneklik düzeyi düşük olan bireylerin probleme karşı tutumları olumsuz olmakla birlikte, sorun çözme becerileri, farklı yollar deneme gibi deneyimlerde de başarısız oldukları görülmektedir. Kısaca belirtmek gerekirse, bilişsel esneklik problem çözme becerisini etkilediği gibi, problem çözme becerisinin gelişim seviyesi de bilişsel esneklik düzeyini değiştirmektedir.

Çalışmalar cinsiyet açısından değerlendirildiğinde araştırma sonuçları farklılık göstererek, bazı çalışmalar üniversiteli erkeklerin yüksek problem çözme becerisine sahip olduğunu gösterirken, bazı araştırmalarda cinsiyet açısından farklılığa rastlanılmamıştır. Bilişsel esneklik düzeyini cinsiyet açısından inceleyen araştırma çalışmalarından bazıları erkek öğrencilerde kız öğrencilere kıyasla yüksek olduğunu gösterirken, bir kısım araştırmalar cinsiyet açısından fark olmadığını göstermektedir.

Araştırmaların bulgularından hareketle, bilişsel esneklik ve problem çözme becerisi ile akademik başarı arasında doğrudan anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır. Yüksek bilişsel esnekliği olan bireylerin yüksek akademik performans sergilediği, düşük bilişsel esnekliği olan bireylerin ise akademik performans seviyelerinin düşük olduğu gözlemlenmiştir. Problem çözme ve akademik başarı arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar analiz edildiğinde, bilişsel esneklikte olduğu gibi, yüksek problem çözme becerisine sahip öğrencilerin yüksek akademik performans sergilediği, düşük problem çözme becerisine sahip öğrencilerin düşük akademik performans sergilediği saptanmıştır. Ancak, değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu gösteren çalışma bulguları olduğu gibi, bazı araştırma bulguları bilişsel esneklik düzeyi ve problem çözme becerileri ile akademik başarı arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını göstermektedir.

Tüm sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda, yaptığımız çalışmanın bilişsel esneklik ve problem çözme becerilerinin akademik başarıya etkisi üzerine Türkçe literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmamızın amacına uygun olarak makaleler kapsamlı ve derinlemesine incelenerek bu değişkenler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya çıkarılmıştır. Çalışmamızın gelecekte bu konu ile ilgili yapılacak olan araştırmalar için ışık tutacağı beklenilmektedir.

Bu değişkenler üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, bu değişkenler arasındaki ilişkilerin doğasının daha detaylı incelenmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu derleme çalışması alanda konu ile ilgili yapılan çalışmaların özetlenerek, gelecek dönemlerde yapılacak çalışmaların daha sağlam bir teorik temel üzerine kurulmasının sağlanması hedeflenerek

hazırlanmıştır. Dolayısıyla, bilişsel esneklik, problem çözme ve akademik başarı değişkenleri için daha kapsamlı ve geniş araştırmalar yapılarak hem literatüre katkı sağlanabilir, hem de literatürdeki boşluklara dikkat çekerek bu konu ile ilgili boşluklar doldurulabilir.

KAYNAKÇA

[1] Alper, A., ve Deryakulu, D. (2008). Web ortamlı probleme dayalı öğrenmede bilişsel esneklik düzeyinin öğrenci başarısı ve tutumları üzerindeki etkisi. *Education and Science*, *33*(148). DOI: 10.15390/ES.2008.764

[2] Alver, B. (2005). Üniversite öğrencilerinin problem çözme becerileri ve akademik başarilarinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, *21*(21), 75-88.

[3] Ateş, B., ve Sağar, M. E. (2022). Psikolojik danışman adaylarında akademik başarının yordayısıcı olarak psikolojik sağlamlık, bilişsel esneklik ve öz-yeterlik. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *24*(1), 1-9. https://doi.org/10.17556/erziefd.894637

[4] Bilgin, M. (2009). Bilişsel Esnekliği Yordayan Bazı Değişkenler. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3*(36), 142-157**.**

[5] Buğa, A., Özkamalı, E., Altunkol, F., ve Çekiç, A. (2018). Üniversite öğrencilerinin bilişsel esneklik düzeylerine göre sosyal problem çözme tarzlarının incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, *2*(1), 48-58.

[6] Deniz, M. E., Arslan, C., ve Hamarta, E. (2002). Lise öğrencilerinin problem çözme becerilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Kuram ve uygulamada eğitim yönetimi*, *31*(31), 374-389.

[7] Dennis, P. D., ve Vander Wal, J. S. (2010). The Cognitive Flexibility Inventory: Instrument Development and Estimates of Reliability and Validity. *Cognitive Therapy and Research*, *34*(3), 241-253. https://doi.org/10.1007/s10608-009-9276-4

[8] D'Zurilla, T. J., ve Goldfried, M. R. (1971). Problem solving and behavior modification. *Journal of Abnormal Psychology*, *78*(1), 107–126. https://doi.org/10.1037/h0031360

[9] Esen–aygun, H. (2018). The relationship between pre–service teachers' cognitive flexibility and interpersonal problem solving skills. *Eurasian Journal of Educational Research*, *18*(77), 105-128. https://doi.org/10.14689/ejer.2018.77.6

[10] Güleç, S. (2020). Lise öğrencilerinde bilişsel esneklik ile psikolojik sağlamlık arasındaki ilişkide yaşam amaçlarının aracı rolü. *Gelişim ve Psikoloji Dergisi*, *1*(1), 27-35.

[11] Heppner, P. P. (1978). A review of the problem-solving literature and its relationship to the counseling process. *Journal of Counseling Psychology*, *25*(5), 366. https://doi.org/10.1037/0022-0167.25.5.366

[12] İdawati, İ., Setyosari, P., Kuswandi, D., ve Ulfa, S. (2020). Investigating the effects of problem-solving method and cognitive flexibility on improving university students' metacognitive skills. *Journal for the Education of Gifted Young Scientists*, *8*(2), 651-665. http://dx.doi.org/10.17478/jegys.652212

[13] Kabadayı, R. (1992). Problem çözme süreci, gereği ve eğitimdeki boyutları. *Öğretmen Dünyası*, *146*(32), 31-33.

[14] Korkut, F. (2002). Lise öğrencilerinin problem çözme becerileri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23*(23).

[15] Kölemen, C. Ş., ve Erişen, Y. (2017). Mesleki ve teknik ortaöğretim öğrencilerinin problem çözme ve eleştirel düşünme becerileri ile akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, *2*(1), 42-60. DOI:11..11111/ted.xx

[16] Krems, J. (1994). *Wissensbasierte Urteilsbildung* [Knowledge-based diagnostic reasoning]. Bern, Switzerland: Hans Huber.

[17] Martin, M. M., ve Anderson, C. M. (1998). The cognitive Flexibility Scale: Three validity studies. *Communication Reports, 11,* 1-9. https://doi.org/10.1080/08934219809367680

[18] Martin, M. M., ve Rubin, R. B. (1995). A new measure of cognitive flexibility. *Psychological Reports, 76,* 623-626. https://doi.org/10.2466/pr0.1995.76.2.623

[19] Martin, M.M., Anderson, C. M., ve Thweatt, K. S. (1998). Aggressive communication traits and their relationship with the cognitive flexibility scale and the communication flexibility scale. *Journal of Social Behavior and Personality, 13,* 3, 34-45.

[20] Sapmaz, F., ve Doğan, T. (2013). Bilişsel esnekliğin değerlendirilmesi: Bilişsel Esneklik Envanteri Türkçe versiyonunun geçerlik ve güvenirlik çalışmaları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, *46*(1), 143-161. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000001278

[21] Scott, W. A. (1962). Cognitive complexity and cognitive flexibility. *Sociometry*, 405-414. https://www.jstor.org/stable/2785779

[22] Veerasamy, AK, D'Souza, D., Lindén, R. ve Laakso, MJ (2019). Giriş seviyesindeki programlama derslerinde yeni başlayan öğrencilerin algılanan problem çözme becerileri ile akademik performansları arasındaki ilişki. *Bilgisayar Destekli Öğrenme Dergisi* , *35* (2), 246-255.https://doi.org/10.1111/jcal.12326

[23] Yelpaze, İ., ve Yakar, L. (2019). Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu ve bilişsel esnekliklerinin incelenmesi. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, *9*(54), 913-935.

[24] Yılmaz, E. B., ve Yüksel, A. (2023). Lise Öğrencilerinin Bilişsel Esneklik ve Problem Çözme Beceri Düzeyleri: Tanımlayıcı ve İlişkisel Bir Çalışma. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, *6*(3), 649-656. https://doi.org/10.38108/ouhcd.1141062

[25] Zheng, W., Akaliyski, P., Ma, C., ve Xu, Y. (2024). Cognitive flexibility and academic performance: Individual and cross-national patterns among adolescents in 57 countries. *Personality and Individual Differences*, *217*, 112455. https://doi.org/10.1016/j.paid.2023.112455

ALGILANAN EBEVEYN KABUL REDDİ VE SOSYAL KAYGI BELİRTİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: BENLİK FARKLILAŞMASI VE DUYGU DÜZENLEME GÜÇLÜĞÜNÜN ARACI ROLÜ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Rümeysa Tosun Eroğlu
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi,
rumeysa.rtosun@gmail.com - 0009-0004-2077-5572
Doç. Dr. Halime Şenay Güzel
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi,
senaysenyuva35@gmail.com - 0000-0002-5345-6947

ÖZET

Yaşamın erken dönemlerinde ebeveynlerin çocuklarıyla kurduğu etkileşimlerin bireyin sosyal ve duygusal gelişimini etkilediği bilinmektedir. Ebeveyn kabul-reddi kuramına göre, çocukluk döneminde algılanan ebeveyn tutumları yetişkinlik döneminde bireyin psikolojik işlevselliğini şekillendirmektedir (Khaleque & Rohner, 2012). Bu bağlamda, erken dönem ebeveyn tutumlarının yetişkinlikte ortaya çıkan sosyal kaygı belirtileri üzerindeki etkisi araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Spence ve Rapee' a (2016) göre sosyal kaygı belirtilerinin gelişiminde erken dönem ebeveyn-çocuk ilişkilerinin kritik bir rol oynamaktadır. Nitekim bu alandaki çalışmalar, algılanan ebeveyn reddinin sosyal kaygı belirtileriyle güçlü bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda ebeveyn kabul reddi çocukların duygu düzenleme becerisi geliştirilmesi ile doğrudan ilişkilidir (Rutherford vd., 2015). Benzer şekilde, benliğin farklılaşmasının aile içindeki tutum ve davranışlarla şekillendiği düşünülmektedir (Atalay, 2021). Özellikle anne ve baba reddinin benlik farklılaşmasını olumsuz yönde etkilediği ve düşük benlik farklılaşmasının sosyal kaygı ile ilişkili olduğu görülmektedir (Büyük, 2023). Sonuç olarak, bu çalışmanın amacı, algılanan ebeveyn reddi ile sosyal kaygı arasındaki ilişkiyi anlamak ve bu ilişkide benliğin farklılaşması ile duygu düzenleme güçlüğünün aracı etkilerini incelemektir. Araştırma örneklemini 18-25 yaş arasındaki 250 üniversite öğrencilerinin oluşturması hedeflenmektedir. Çalışmada Demografik Bilgi Formu, Ebeveyn Kabul-Red Ölçeği, Liebowitz Sosyal Kaygı Ölçeği, Benliğin Farklılaşması Envanteri Kısa Formu ve Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği Kısa Formu kullanılarak veri toplanması planlanmaktadır. Araştırma bulgularının sosyal kaygının klinik müdahalelerine katkı sağlaması beklenmektedir. Bulgular alanyazın ışığında tartışılarak sonuç ve öneriler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: algılanan ebeveyn-kabul reddi, sosyal kaygı belirtileri, duygu düzenleme, benlik farklılaşması

THE RELATIONSHIP BETWEEN PERCEIVED PARENTAL ACCEPTANCE REJECTION AND SOCIAL ANXIETY SYMPTOMS: THE MEDIATING ROLE OF SELF-DIFFERENTIATION AND EMOTION REGULATION DIFFICULTIES

ABSTRACT

It is well established that the interactions parents have with their children during the early stages of life significantly influence an individual's social and emotional development. According to parental acceptance-rejection theory, perceived parental attitudes in childhood shape an individual's psychological functioning in adulthood (Khaleque & Rohner, 2012). In this context, the impact of early parental attitudes on social anxiety symptoms that emerge in adulthood is of interest to researchers. According to Spence and Rapee (2016), early parent-child relationships play a critical role in the development of social anxiety symptoms. Indeed, studies in this area show that perceived parental rejection is strongly associated with social anxiety symptoms. Furthermore, parental acceptance rejection is directly related to children's development of emotion regulation skills (Rutherford et al., 2015). Similarly, self-differentiation is thought to be shaped by attitudes and behaviors within the family (Atalay, 2021). In particular, maternal and paternal rejection negatively affect self-differentiation, and low self-differentiation is associated with social anxiety (Büyük, 2023). Consequently, the aim of this study is to understand the relationship between perceived parental rejection and social anxiety and to examine the mediating effects of self-differentiation and difficulties in emotion regulation in this relationship. The research sample is intended to consist of 250 university students between the ages of 18 and 25. Data collection is planned using the Demographic Information Form, Parental Acceptance-Rejection Scale, Liebowitz Social Anxiety Scale, Self-Differentiation Inventory (Short Form), and Difficulties in Emotion Regulation Scale (Short Form). The research findings are expected to contribute to clinical interventions for social anxiety. The findings will be discussed in light of the literature, and conclusions and recommendations will be presented.

Keywords: perceived parental acceptance rejection, social anxiety symptoms, emotion regulation, self-differentiation

DEPREM HAZIRLIĞINDA NESNEL VE ÖZNEL PERSPEKTİFLER: KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

HACER ALYA AKBOĞA

Bağımsız Araştırmacı

Alyaakboga3@gmail.com – ORCID ID: 0009-0003-4537-548X

HAZAN TİMUROĞLU

Bağımsız Araştırmacı

hazantimuroglu@gmail.com – ORCID ID: 0009-0009-1306-7718

Dr. Öğr. Üyesi MEHMET KARASU

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Psikoloji Bölümü

karasumehmet@yyu.edu.tr – ORCID ID: 0000-0002-6620-2807

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, bireylerin nesnel deprem hazırlık davranışları ile öznel hazırlık algılarını, demografik özellikler ve deprem deneyimleri bağlamında karşılaştırmalı olarak incelemektir. Nicel araştırma deseninde kurgulanan çalışmanın örneklemini, kolayda örnekleme yoluyla ulaşılan 301 katılımcı oluşturmaktadır. Veriler; Demografik ve Deprem Deneyimi Bilgi Formu, Depreme Genel Hazırlık Algısı ve Gerçek Depreme Hazırlık Davranışları Formu kullanılarak çevrim içi toplanmıştır. Analizlerde t-testi, ANOVA ve korelasyon teknikleri kullanılmıştır. Analiz sonuçları, deprem hazırlık davranışı ile hazırlık algısının farklı değişkenlerle ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Nesnel hazırlık davranışlarında; cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, çocuk durumu ve konut türünün anlamlı bir fark oluşturmadığı; buna karşın ev sahiplerinin, çekirdek ailelerin ve özellikle geçmişte fiziksel/psikolojik zarar, mal kaybı veya yakın kaybı yaşayan bireylerin nesnel hazırlık puanlarının anlamlı düzeyde yüksek olduğu saptanmıştır. Özellikle iki kez deprem deneyimleyen grubun hazırlık davranışları belirgin şekilde yüksektir. Buna karşın öznel deprem hazırlık algısı incelendiğinde; erkeklerin, evlilerin, çocuk sahiplerinin ve güvenlikli sitede oturanların kendilerini istatistiksel olarak daha hazır hissettikleri görülmüştür. Depremde mal kaybı yaşamak, hem nesnel davranış ile hem de öznel algı ile ilişkili ortak bir değişken olarak öne çıkmıştır. Bulgular, nesnel hazırlık davranışlarının

daha çok mülkiyet durumu ve kayıp deneyimi ile ilişkili olduğunu; öznel hazırlık algısının ise cinsiyet ve medeni durum gibi sosyal roller ve konut güvenliği algısı ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu ayrışma, afet yönetimi politikalarında algı ve davranış arasındaki boşluğu giderecek stratejilerin gerekliliğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Deprem hazırlığı, hazırlık algısı, hazırlık davranışı, demografik değişkenler, deprem deneyimi.

OBJECTIVE AND SUBJECTIVE PERSPECTIVES IN EARTHQUAKE PREPAREDNESS: A COMPARATIVE STUDY

Abstract

This study aims to comparatively examine individuals' objective earthquake preparedness behaviors and subjective preparedness perceptions within the context of demographic characteristics and earthquake experiences. The study, designed using a quantitative research approach, included a sample of 301 participants obtained through convenience sampling. Data were collected online using the Demographic and Earthquake Experience Information Form, the General Earthquake Preparedness Perception Item, and the Actual Earthquake Preparedness Behaviors Form. Analyses included t-tests, ANOVA, and correlation techniques. The results showed that earthquake preparedness behaviors and preparedness perceptions are associated with different variables. Regarding objective preparedness behaviors, gender, marital status, education level, parental status, and housing type did not produce significant differences. In contrast, homeowners, nuclear families, and especially individuals who had previously experienced physical/psychological harm, property loss, or loss of close relatives had significantly higher objective preparedness scores. Notably, the group with two prior earthquake experiences demonstrated particularly high preparedness behaviors. Regarding subjective preparedness perceptions, men, married individuals, parents, and those living in gated communities reported feeling statistically more prepared. Experiencing property loss in an earthquake emerged as a common factor associated with both objective behaviors and subjective perceptions. The findings indicate that objective preparedness behaviors are more closely related to property ownership and prior loss experiences, whereas subjective preparedness perceptions are associated with social roles such as gender and marital status, as well as perceived housing safety. This divergence points to the need for strategies in disaster management policies that bridge the gap between perception and behavior.

Keywords: Earthquake preparedness, preparedness perception, preparedness behavior, demographic variables, earthquake experience.

YETİŞKİN BİREYLERDE ÇEVRİMİÇİ ALIŞVERİŞ BAĞIMLILIĞI VE MENTAL İYİ OLUŞ

Doç. Dr., MUSTAFA PAMUK
Selçuk Üniversitesi,
mustafa.pamuk@selcuk.edu.tr - ORCID ID: 0000-0001-8367-4382

Yüksek Lisans Öğrencisi, ABDULSELAM GÜLŞEN
Selçuk Üniversitesi,
abdulselamglsn98@gmail.com - ORCID ID:0009-0003-4615-9981

ÖZET

Çevrimiçi alışveriş bağımlılığının diğer davranışsal bağımlılık türleri gibi bireylerin yaşamları üzerinde birtakım olumsuz etkileri olabilmektedir. Bu olumsuz etkilerin ortaya çıkabileceği alanlardan biri de bireylerin ruh sağlığı açısından önemli olan mental iyi oluşlarıdır. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı, yetişkin bireylerin çevrimiçi alışveriş bağımlılıklarının mental iyi oluşları üzerindeki rolünü incelemektir. Araştırmada veri toplamaya başlamadan önce Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Bilimsel Etik Kurulu'ndan etik izin alınmıştır. Araştırmanın amacına uygun olarak veriler Google Forms aracılığıyla toplanmıştır. Araştırmaya 98'i erkek ve 148'i kadın olmak üzere toplamda 246 yetişkin birey katılmıştır. Katılımcıların 189'u bekarken 57'si evlidir. Katılımcıların 133'ü ücretli bir işte çalışan yetişkinlerken 113'ü herhangi bir işte çalışmayan yetişkinlerdir. Araştırmanın bulgularına göre yetişkin bireylerin mental iyi oluşları cinsiyete ve ücretli bir işte çalışma durumuna göre herhangi bir farklılaşma söz konusu değilken medeni durum değişkeninde evli bireylerin mental iyi oluşlarının bekarlardan daha yüksek olduğu bulunmuştur. Diğer yandan çevrimiçi alışveriş bağımlılığı medeni durum ve ücretli bir işte çalışma durumuna göre farklılaşmazken cinsiyete göre kadınların erkeklere göre daha fazla çevrimiçi alışveriş bağımlılığına sahip oldukları bulunmuştur. Son olarak ise yetişkin bireylerin çevrimiçi alışveriş bağımlılıklarının mental iyi oluşlarını negatif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yordadığı bulunmuştur. Elde edilen bulgular doğrultusunda tartışma yapılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler : Çevrimiçi alışveriş bağımlılığı, mental iyi oluş, yetişkin bireyler.

ONLINE SHOPPING ADDICTION AND MENTAL WELL-BEING IN ADULTS

ABSTRACT

Online shopping addiction, like other types of behavioral addictions, can have a number of negative impacts on individuals' lives. One area where these negative effects can manifest is their mental well-being, which is crucial for their mental health. In this context, the purpose of this research is to examine the role of online shopping addiction on the mental well-being of adults. Before data collection, ethical approval was obtained from the Selçuk University Faculty of Education Scientific Ethics Committee. Data were collected using Google Forms in accordance with the purpose of the study. The participants of the study consisted of a total of 246 adult individuals, 98 male and 148 female. Of the participants, 189 were single and 57 were married. Of the participants, 133 were employed and 113 were unemployed. According to the findings of the study, while there was no difference in the mental well-being of adult individuals based on gender or employment status, married individuals were found to have higher mental well-being than single individuals in terms of marital status. While online shopping addiction did not differ based on marital status or employment status, women were found to have more online shopping addiction than men in terms of gender. Finally, online shopping addiction was found to negatively and statistically significantly predict mental well-being in adults. Discussions and recommendations were made based on the findings.

Keywords: Online shopping addiction, mental well-being, adult individuals.

1. GİRİŞ

Günümüzde insanların gündelik davranışları teknolojinin gelişmesine paralel olarak değişebilmektedir. Bu değişen davranışlardan biri de bireylerin sanal ortamlar aracılığıyla alışveriş yapma davranışlarıdır. Çevrimiçi olarak yapılan alışverişlerde bireyler çok farklı sayıda ve türde ürünle karşılaşabilmektedir. Bireyler çevrimiçi alışveriş sitelerini takip etme, sürekli bu çevrimiçi alışverişle hem zihnen hem de davranışsal olarak meşgul olmaları bireyler için bağımlılık gibi gündelik yaşamını olumsuz etkileyebilecek risklerle karşı karşıya kalmalarına neden olabilmektedir.

Bal ve Okkay'a (2022) göre alışveriş bağımlıları zamanla, ilişkilerine, ailelerine, dostluklarına ve kariyerlerine zarar verebilir, finansal sorunlar yaşayabililer. Alanyazın incelendiğinde çevrimiçi alışveriş bağımlılığının depresyon, anksiyete, stres, düşük öz kontrolle (Erzincanlı vd., 2024; Shabbir vd., 2024), sosyal kaygıyla (Nalbantoğlu, 2024), sosyal görünüş kaygısıyla (Atalay, 2023) pozitif yönlü ilişkili olduğu bulunmuştur. Diğer yandan, çevrimiçi alışveriş bağımlılığının yaşam doyumuyla (Durrani vd., 2022), sosyal destekle (Li vd., 2023), öz şefkatle (Seçkin, 2024) ve para yönetimiyle (Nyrhinen vd., 2023) negatif yönlü ilişkili olduğu

bulunmuştur. Çevrimiçi alışveriş bağımlılığının pozitif ve negatif yönde ilişkili olduğu değişkenler dikkate alındığında, çevrimiçi alışveriş bağımlılığının bireylerin ruh sağlığı açısından risk oluşturan bir faktör olduğu söylenebilir. Çevrimiçi alışveriş bağımlılığının risk oluşturabileceği olası diğer bir değişken ise mental iyi oluştur.

Mental iyi oluş, Dünya Sağlık Örgütü'ne (2018) göre "bir bireyin kendi yeteneklerini fark ettiği, yaşamın normal stresleriyle baş edebildiği, verimli çalışabildiği ve toplumuna katkıda bulunabildiği bir refah durumudur." Mental iyi oluş, iyimserliği, iyi hissetmeyi, enerjik olmayı, zihinsel sağlığı, problem çözme becerisini, karar verme becerisini ve sağlıklı kişilerarası ilişkiler gibi özellikleri içermektedir (Tennant vd., 2007). Mental iyi oluş, yaşam doyumuyla (Chauhan vd., 2025), sosyal destekle (Mensah, 2021), mutlulukla (Demirtaş ve Baytemir, 2019), güvenli bağlanmayla (Düşünceli vd., 2023), psikolojik sağlamlıkla (Peleg ve Peleg, 2025) pozitif yönde ilişkiliyken belirsizliğe tahammülsüzlükle (Satici vd., 2022), psikolojik uyum problemleriyle (Pamuk, 2025), psikolojik sıkıntıyla ve duygu düzenleme güçlüğüyle (Okur vd., 2025) ve kaygılı kararsız bağlanmayla (Düşünceli vd., 2023) negatif yönde ilişkilidir. Mental iyi oluşun ilişkili olduğu değişkenler dikkate alındığında, mental iyi oluşun ruh sağlığı açısından önemli olduğu söylenebilir. İnsan yaşamında önemli bir yeri olan mental iyi oluşun beraberce ele alındığı riskli faktörlerden biri de davranışsal bağımlıklardır.

Mental iyi oluşun davranışsal bağımlılıklarla beraber ele alındığı çalışma sonuçlarına bakıldığında; internet bağımlılığının (Pamuk, 2025), sosyal medya bağımlılığının (Rustamov vd., 2023), telefon bağımlılığının (Kayis vd., 2022) bireylerin mental iyi oluşlarını azalttıkları görülmektedir. Bu sonuçlara göre davranışsal bağımlılıklar bireylerin mental iyi oluşları için risk oluşturan faktörler olduğu söylenebilir. Bu bağlamda bu araştırmada ele alınan davranışsal bağımlılık türlerinden biri olan çevrimiçi alışveriş bağımlılığı, yetişkin bireylerin mental iyi oluşları için risk oluşturması olası görünmektedir. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı yetişkin bireylerin çevrimiçi alışveriş bağımlılıklarının mental iyi oluşları üzerindeki rolü incelemektir.

2. YÖNTEM

2.1.Katılımcılar

Araştırmanın katılımcılarını 98'i erkek (%39,8) ve 148'i (%60,2) kadın olmak üzere toplamda 246 yetişkin birey oluşturmaktadır. Katılımcıların 189'u (%76,8) bekarken 57'si (%23,2) evlidir. Katılımcıların 133'ü (%54,1) ücretli bir işte çalışan yetişkinlerken 113'ü (%45,9) herhangi bir işte çalışmayan yetişkinlerdir. Katılımcıların yaş aralığı 18-61 olup ortalaması 26.6'dır (Ss=7.3).

2.2.Veri Toplama Araçları

Warwick Edinburgh Mental İyi Oluş Ölçeği: Ölçek, Tennant ve arkadaşları (2007) tarafından geliştirilmiş ve Keldal (2015) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Beşli Likert tipi bir ölçek olan (1=Kesinlikle Katılmıyorum - 5=Kesinlikle Katılıyorum) 14 maddelik ölçekten alınabilecek en düşük puan 14, en yüksek puan ise 70'tir (Örnek Madde: Harcayacak enerjim var). Ölçekten alınan daha yüksek puanlar daha yüksek ruhsal iyi oluşu göstermektedir. Ölçeğin uyarlama çalışmasında, Cronbach'ın Alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı 0,92 olarak bulunmuştur (Keldal, 2015). Bu çalışmada da Cronbach'ın Alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı .92 olarak bulunmuştur.

Çevrimiçi Alışveriş Bağımlılığı Ölçeği : Ölçek, Zhao, Tian ve Xin (2017) tarafından geliştirilmiş olup Türkçe'ye Yılmaz, İkiz ve Avcı (2022) tarafından uyarlanmıştır. Ölçek beşli Likert tipinde (1: Kesinlikle katılmıyorum / 5: Kesinlikle katılıyorum) ve 18 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşükpuan 18 iken alınabilecek en yüksek puan 90'dır. Puanlar arttıkça çevrimiçi alışveriş bağımlılık riski artmaktadır. Cronbach alfa güvenirlik katsayısı 0,92 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada ise Cronbach'ın Alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı .96 olarak bulunmuştur.

2.3.Süreç

Araştırmada ilk aşama olarak ölçek yazarlarından kullanım izinleri alınmıştır. Akabinde Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Bilimsel Etik Kurulu'ndan etik izin alınmıştır (E.1114277). Araştırmada veriler Google Forms aracılığıyla toplanmıştır. Katılımcılara Google Forms aracılığıyla ilk olarak bilgilendirilmiş onam formu verilmiştir. Katılımcıların tamamı bilgilendirilmiş onam formunu okuduğunu ve araştırmaya katılmaya gönüllü olduklarını onaylamışlardır.

Araştırmada toplanan veriler ön kontrolden (kayıp veri, yanlış veri girme) geçirilmiştir. Akabinde verilerin normal dağılım gösterip göstermediği basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılarak kontrol edilmiştir. Çarpıklık ve basıklık değerleri sırasıyla mental iyi ölçeği için -.422 ve .032 iken çevrimiçi alışveriş bağımlılığı ölçeği için ise .749 ve .682 olarak bulunmuştur. Elde edilen değerlein 1 ile -1 arasında değer aldığı için normal dağılım varsayımını karşıladığı söylenebilir (Büyüköztürk, 2010). Veriler üzerinden t testi, pearson korelasyon katsayıları ve regresyon analizleri yapılmıştır.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bu kısımda yetişkin bireylerin cinsiyetlerine, medeni durumlarına ve ücretli bir işte çalışıp çalışmama durumlarına göre mental iyi oluşlarının ve çevrimiçi alışveriş bağımlılıklarının farklılaşıp farklılaşmadığını incelendiği t testi sonuçları; yetişkin bireylerin çevrimiçi alışveriş bağımlılıklarının mental iyi oluşları üzerindeki rolünü ele alan basit regresyon analiz sonuçları yer almaktadır.

Çizelge 1. Yetişkin bireylerin cinsiyetlerine göre mental iyi oluşlarının incelenmesi

	n	Ort	Ss	Sd	t	p
Erkek	98	51.73	9.85	244	1.689	.092
Kadın	148	49.5	9.95			

Çizelge 1'de görüldüğü üzere, yetişkin bireylerin cinsiyetlerine göre mental iyi oluşlarının ortalama puanlarının istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı bulunmuştur (t_{244}=1.689, p>.05).

Çizelge 2. Yetişkin bireylerin cinsiyetlerine göre çevrimiçi alışveriş bağımlılıklarının incelenmesi

	n	Ort	Ss	Sd	t	p
Erkek	98	35.13	13.1	244	-2.813	.005*
Kadın	148	40.3	14.9			

***p<.05**

Çizelge 2'de görüldüğü üzere, yetişkin bireylerin cinsiyetlerine göre çevrimiçi alışveriş bağımlılıklarının ortalama puanlarının istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur (t_{244}=-2.813, p<.05). Bu farklılığa göre, kadınların çevrimiçi alışveriş bağımlılıklarına ilişkin ortalama puanlarının (Ort=40.3, Ss=14.9), erkeklerden (Ort=35.13, Ss=13.1) daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Çizelge 3. Yetişkin bireylerin medeni durumlarına göre mental iyi oluşlarının incelenmesi

	n	Ort	Ss	Sd	t	p
Bekar	189	49.44	10	244	-2.833	.005*
Evli	57	53.64	9.1			

***p<.05**

Çizelge 3'te görüldüğü üzere, yetişkin bireylerin medeni durumlarına göre mental iyi oluşlarının ortalama puanlarının istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur (t_{244}=-2.833, p<.05).Bu farklılığa ilişkin olarak, evli bireylerin mental iyi oluşlarına ilişkin ortalama puanlarının (Ort=53.64, Ss=9.1), bekarlardan (Ort=49.44, Ss=10) daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Çizelge 4. Yetişkin bireylerin medeni durumlarına göre çevrimiçi alışveriş bağımlılıklarının incelenmesi

	n	Ort	Ss	Sd	t	p
Bekar	189	38.7	14.7	244	.719	.473
Evli	57	37.07	13.7			

Çizelge 4'te görüldüğü üzere, yetişkin bireylerin medeni durumlarına göre çevrimiçi alışveriş bağımlılıklarının ortalama puanlarının istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı bulunmuştur (t_{244}=.719, p>.05).

Çizelge 5. Yetişkin bireylerin ücretli bir işte çalışma durumlarına göre mental iyi oluşlarının incelenmesi

	n	Ort	Ss	Sd	t	p
Çalışıyor	133	51.1	9.84	244	1.168	.244
Çalışmıyor	113	49.61	10.06			

Çizelge 5'te görüldüğü üzere, yetişkin bireylerin ücretli bir işte çalışma durumlarına göre mental iyi oluşlarının ortalama puanlarının istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı bulunmuştur (t_{244}=1.168, p>.05).

Çizelge 6. Yetişkin bireylerin ücretli bir işte çalışma durumlarına göre çevrimiçi alışveriş bağımlılıklarının incelenmesi

	n	Ort	Ss	Sd	t	p
Çalışıyor	133	37.7	14.5	244	-.620	.536
Çalışmıyor	113	38.9	14.3			

Çizelge 6'da görüldüğü üzere, yetişkin bireylerin ücretli bir işte çalışma durumlarına göre mental iyi oluşlarının ortalama puanlarının istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı bulunmuştur (t_{244}=-.620, p>.05).

Çizelge 7. Çevrimiçi alışveriş bağımlılığının mental iyi oluşu yordamasına ilişkin basit regresyon analizi

	B	S.H.	β	t	R^2	F	p
Sabit	56.587	1.749		32.349*	.055	14.189	.000*
ÇAB	-.161	.043	-.234	-3.767*			

*p<.05, ÇAB : Çevrimiçi alışveriş bağımlılığı

Çizelge 7'de görüldüğü üzere, çevrimiçi alışveriş bağımlılığının bağımsız değişken ve mental iyi oluşun bağımlı değişken olarak yer aldığı basit regresyon modelinin anlamlı olduğu bulunmuştur (F_{1-244}=14.189, p<.05). Basit regresyon analizi sonucuna göre, çevrimiçi alışveriş bağımlılığının mental iyi oluşu istatistiksel olarak anlmalı düzeyde ve negatif yönde yordadığı bulunmuştur (β=-.234, t=-3.767, p<.05).Yetişkin bireylerdeki çevrimiçi alışveriş bağımlılıklarının mental iyi oluşlarındaki varyansın yaklaşık %6'sını (R^2=.055) açıkladığı bulunmuştur.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu araştırmada, yetişkin bireylerin çevrimiçi alışveriş bağımlılıkları ile mental iyi oluşları cinsiyet, medeni durum ve çalışma durumu değişkenlerine göre incelenmenin yanısıra yetişkin bireylerin çevrimiçi alışveriş bağımlılıklarının mental iyi oluşları üzerindeki rolü de incelenmiştir.

Yetişkin bireylerin mental iyi oluşları cinsiyete göre incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Alanyazında araştırmamızın bulgularıyla benzer şekilde cinsiyete göre anlamlı bir farklılık bulamayan araştırmalar yer almaktadır (Demirel ve Özhan-Elbaş, 2019; Duman vd., 2020). Bazı araştırmalarda erkeklerin kadınlara göre daha yüksek düzeyde mental iyi oluşa sahip olduğunu gösteren çalışmalar da mevcuttur (Aslan vd., 2021; Gürgan ve Gür, 2019). Kadınların daha yüksek mental iyi oluşa sahip olduğunu gösteren çalışmalar da mevcuttur (Şeker, 2024). Araştırmanın sonucu ve ilgili alanyazın beraberce değerlendirildiğinde, mental iyi oluşa ilişkin farklı sonuçlar olmasında çalışılan grupların özelliklerinden kaynaklı olabilir.

Yetişkin bireylerin çevrimiçi alışveriş bağımlılıkları cinsiyete göre incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu sonuca göre kadınların çevrimiçi alışveriş bağımlılıkları erkeklerden daha fazladır. Araştırma bulgusuna benzer sonuçları bulan çalışmalar da mevcuttur (Çalışkan, 2025; Çocuk, 2024). Bazı araştırmalarda ise erkekler lehine daha yüksek olduğunu gösteren çalışmalar da mevcuttur (Demirel ve Tapan, 2023). Diğer bazı araştırmalarda ise çevrimiçi alışveriş bağımlılığı cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır (Akkaş, 2021; Çelik-İnce ve Çelik-Bekleviç, 2024). Kaylı ve Özlem (2022) alışveriş bağımlılığında cinsiyet farklılıklarını ele alan çalışmaları içeren araştırmalarında, alışveriş bağımlılığı ilgili araştırmalarda kadınların risk grubu olarak ön plana çıktığını belirtmektedirler. Bu sonuç, halihazırdaki araştırma sonucuyla örtüşmektedir. Diğer yandan erkeklerin daha yüksek düzeyde çevrimiçi bağımlılığı olduğunu gösteren çalışmanın yanısıra herhangi bir farklılığın olmadığını gösteren çalışmalar dikkate alındığında, normal alışverişe göre ulaşımı ve erişimi daha kolay olan, birtakım cezbedici kampanyaları içeren çevrimiçi alışverişler erkeklerin de buraya yoğun bir biçimde yönelmelerine ve buna bağlı olarak da çevrimiçi alışveriş bağımlılığı puanlarının da artmasına neden olduğu söylenebilir.

Yetişkin bireylerin mental iyi oluşları medeni duruma göre incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu sonuca göre evli bireylerin bekar bireylere göre daha yüksek düzeyde mental iyi oluşa sahip oldukları görülmüştür. Alanyazında da evlilerin mental iyi oluşlarının daha yüksek olduğunu gösteren çalışmalar görülmektedir (Aslan, 2025; Boyalıoğlu ve Çobanoğlu, 2024). Bazı araştırmalar ise mental iyi oluşun medeni duruma göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığını göstermektedir (Aslan vd., 2021; Filiz ve Karagöz, 2024). Evli bireylerin mental iyi oluşlarının daha yüksek olmasında evli bireylerin eşlerinden algıladıkları destek etkili olmuş olabilir. Diğer yandan medeni duruma göre anlamlı farklılığın olmadığını gösteren çalışmalar dikkate alındığında, bu farklılığın olmamasında çalışılan gruplardan kaynaklı durum söz konusu olabilir. Halihazırdaki çalışmamızın katılımcılarını genel popülasyondan bireyler oluştururken anlamlı bir farklılık bulunmayan iki çalışmadan Aslan vd. (2021) öğretmenlerle, Filiz ve Karagöz (2024) sağlık çalışanlarıyla araştırmalarını yürütmüşlerdir.

Yetişkin bireylerin çevrimiçi alışveriş bağımlılıkları medeni duruma göre incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Araştırma bulgusuna benzer sonuçları bulan çalışmalar da mevcuttur (Akkaş, 2021; Çalışkan, 2025). Diğer yandan bekarların çevrimiçi alışveriş bağımlılıkları evli bireylere göre daha yüksek olduğunu gösteren çalışmalar da vardır (Demir, 2025; Seçkin, 2024). Araştırmada bekarların ortalama puanları (Ort=38.7, Ss=14.7) ile evli bireylerin ortalama puanlarının (Ort=37.07, Ss=13.7) düşük düzeyde, birbirine yakın oldukları bulunmuştur. Araştırmanın sonucu ve ilgili alanyazın beraberce değerlendirildiğinde, medeni duruma göre çevrimiçi alışveriş bağımlılıklarının benzer düzeyde oldukları söylenebilir. Diğer yandan bekarların yüksek olduğu çalışmalar dikkate alındığında, evli bireylerin daha düşük çevrimiçi alışveriş bağımlılığına sahip olmalarında, aile ekonomisinin yanısıra aile üyelerinin farklı ihtiyaçlarının dikkate alınıyor olması etkili olmuş olabilir. Bekar bireylerin ise elde ettikleri maddi imkanları, evli bireyler gibi paylaşımı söz konusu olmadığından çevrimiçi alışverişe daha fazla kaynak ayırmaları bu farklılıkta etkili olmuş olabilir.

Yetişkin bireylerin mental iyi oluşları ücretli bir işte çalışıp çalışmama durumlarına göre incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Alanyazında mental iyi oluşun ücretli bir işte çalışıp çalışmama durumlarına göre farklılaşmadığını gösteren çalışmalar mevcuttur (Gökbulut ve Bal, 2021). Diğer yandan çalışan bireylerin çalışmayanlara göre daha yüksek düzeyde mental iyi oluşa sahip olduğunu gösteren çalışmalar da mevcuttur (Çalkar, 2024). Araştırmanın sonucu ve ilgili alanyazın dikkate alındığında, bir işte çalışma durumuna göre mental iyi oluş ortalama puanlarının farklılaşmadığı söylenebilir. Diğer yandan çalışanların daha yüksek düzeyde mental iyi oluşa sahip oldukları dikkate alındığında, çalışılan grup özelliği burada etkili olmuş olabilir. İstatistiksel olarak anlamlı farklılık bulan çalışmada ele alınan grup psikiyatri kliniğine başvuran, ruhsal bozukluğu bulunan bireylerin yakınlarıyken istatistiksel olarak farklılık bulunmayan halihazırdaki çalışmamızın ve Gökbulut ve Bal'ın (2021) katılımcılarını genel popülasyondan bireyler oluşturmaktadır.

Yetişkin bireylerin çevrimiçi alışveriş bağımlılıkları ücretli bir işte çalışıp çalışmama durumlarına göre incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Araştırma bulgusuna benzer şekilde çalışma durumuna göre anlamlı fark bulamayan çalışmalar

da mevcuttur (Demir, 2025; Seçkin, 2024). Araştırmanın sonucu ve ilgili alanyazın dikkate alındığında, karşılaşılan tablo çevrimiçi alışveriş bağımlılığının ücretli bir işte çalışıp çalışmama durumlarına göre farklılaşmadığıdır. Ücretli bir işte çalışıp çalışmama durumlarına göre, çalışan ve çalışmayan grubun benzer düzeyde çevrimiçi alışveriş bağımlılığa sahip olmalarında bireylerin aylık gelir kaynakları, kredi kartı kullanım durumları gibi değişkenler etkili olmuş olabilir.

Son olarak ise yetişkin bireylerin çevrimiçi alışveriş bağımlılıklarının mental iyi oluşlarını anlamlı düzeyde ve negatif yönde yordadığı bulunmuştur. Bu sonuca göre yetişin bireylerin çevrimiçi alışveriş bağımlılıkları arttıkça mental iyi oluşları azalmaktadır. Çevrimiçi alışveriş bağımlılığının mental iyi oluşu yordamasına ilişkin herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır.Bu bağlamda bu çalışmanın sonucunun ilgili alanyazına katkı sağlayabileceği söylenebilir. Diğer yandan alanyazında, çevrimiçi alışveriş bağımlılığının psikolojik iyi oluş ve öznel iyi oluş üzerindeki rolünü inceleyen azda olsa araştırmalar mevcuttur. Ayhan ve Seki-Öz (2022) tarafından gerçekleştirilen çalışmada çalışan kadınların çevrimiçi alışveriş bağımlılıkları arttıkça öznel iyi oluşlarının azaldığı bulunmuştur. Diğer yandan Sheykhangafshe vd. (2024) yapmış oldukları çalışmada çevrimiçi alışveriş bağımlılığı arttıkça psikolojik iyi oluşun azaldığını bulmuşlardır. Halihazırdaki çalışmamızın sonucu ve ilgili alanyazın beraberce ele alındığında, çevrimiçi bağımlılığın bireylerin hem mental iyi oluşları için hem de diğer iyi oluşları için risk oluşturan bir davranışsal bağımlılık türü olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada birtakım sınırlılıklar mevcuttur. İlki bu çalışma kesitsel bir çalışma olduğu için ilerleyen çalışmalarda boylamsal çalışmalar yürütülebilir. Diğer yandan çevrimiçi alışveriş bağımlılığı ile mental iyi oluş arasında ilişkiyi ele alan çalışmalar çok azdır. Bu bağlamda ilerleyen çalışmalarda her iki değişken arasındaki ilişkiyi ele alan aracılık ve düzenleyicilik modellerine ilişkin analizler farklı değişkenlerle beraber tekrar ele alınabilir. Bu ilişkiyi daha derinlemesine anlamak adına nitel veya karma desen araştırmalar gerçekleştirilebilir. Ayrıca hem mental iyi oluş için hem de çevrimiçi alışveriş bağımlılığı için alanyazında cinsiyet, medeni durum ve çalışma durumlarına göre meta analiz yapılarak alanyazına katkı sağlanabilir. Diğer yandan farklı meslek gruplarında ve gelişim dönemindeki bireyleri dikkate alan karşılaştırmalı çalışmalarda, çevrimiçi alışveriş bağımlılığı ile mental iyi oluş arasında ilişki ele alınabilir. Ücretli bir işte çalışma durumlarına ele alınan değişkende bireylerin çalışmama durumları, isteğe bağlı olarak çalışmama durumu mu yoksa işsizlik kaynaklı bir durum mu olduğu dikkate alınarak, çevrimiçi alışveriş bağımlılığı ile mental iyi oluş arasında ilişkiyi ele alınabilir.

KAYNAKÇA

Akkaş, İ. (2021). Çevrim içi (onlıne) alışveriş bağımlılığı üzerine araştırma: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, *8*(4), 236-256.

Aslan, S., Ertürk, A., Arutay, Ö., Ardıç, M., & Sonkur, A. (2021). Öğretmenlerin tükenmişlik ve mental iyi oluş düzeylerinin çeşitli değişkenler açisindan incelenmesi: Kahta ilçesi örneği. *Milli Eğitim Özel Eğitim ve Rehberlik Dergisi*, *1*(1), 99-126.

Aslan, Y. B. (2025). *Yetişkin bireylerin dindarlık düzeyleri ile yaşam doyum düzeyleri ve mental iyi oluş halleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi üzerine bir araştırma*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.

Atalay, B. (2023). *Genç yetişkinlikte beden algısı ve çevrimiçi alışveriş bağımlılığı arasındaki ilişki: Sosyal görünüş kaygısının aracı etkisi.* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Toros Üniversitesi.

Ayhan, D., & Seki-Öz, H. (2022). Effect of the subjective well-being of working women on their online shopping addiction during the Covid-19 pandemic. *Sağlık Bilimlerinde Değer*, *12*(3), 432-439. doi: https://dx.doi.org/10.33631/sabd.1102518

Bal, F., & Okkay, İ. (2022). İnternet tabanlı sorunlu alışveriş davranışı: çevrimiçi alışveriş bağımlılığı. *Bağımlılık Dergisi, 23* (1), 111-120.

Boyalıoğlu, Ş. ve Çobanoğlu, F. (2024). Öğretmenlerin mental iyi oluş ve iş yaşam kalitesi düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, 15* (1), 444-474. DOI. 10.51460/baebd.1442988

Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (11. Basım). [Handbook of data analysis for social sciences-11th Edition]. Ankara: Pegem Akademi Publishing.

Chauhan, A. S., Mathur, G., Gulati, C., & Sharma, A. (2025). The relationship between gratitude and life satisfaction: The mediating effect of mental well-being. *Social Sciences & Humanities Open*, *11*, 101224. https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2024.101224

Çalışkan, B. (2025). *Yetişkinlerde çevrim içi alışveriş bağımlılığı, aleksitimi ve başa çıkma tutumları arasındaki ilişkiler*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Nişantaşı Üniversitesi.

Çalkar, Z. (2024). *Kronik ruhsal bozukluğu olan bireylerin ailelerinde bakım yükü, benlik saygısı ve mental iyi oluş düzeyleri arasındaki ilişki*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Çelik-İnce, S. & Çelik-Bekleviç, A. (2024). Üniversite öğrencilerinin çevrimiçi alışveriş bağımlılığının incelenmesi: kesitsel bir çalışma. *Sağlık ve Yaşam Bilimleri Dergisi*, *6*(2), 70-76. DOI: 10.33308/2687248X.202462335

Çocuk, M. (2024). *E-ticaret kapsamında üniversite öğrencilerinin çevrimiçi alışveriş bağımlılığı ve aşerme düzeylerinin incelenmesi.* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi.

Demir, Y. (2025). *Yetişkin bireylerde çevrimiçi alışveriş bağımlılığı ve duygu düzenleme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Üsküdar Üniversitesi.

Demirel, A. C. & Tapan, M. G. (2023). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya ve kompulsif çevrimiçi alışveriş bağımlılığı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 12* (1), 60-78. https://doi.org/10.15869/itobiad.1147669

Demirel, Y., & Özhan Elbaş, N. (2019). Sağlık hizmetleri meslek yüksekokulu öğrencilerinin kendini ayarlama düzeyleri ile mental iyi oluş düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal of Traditional Medical Complementary Therapies*, *2*(3), 118-129. DOI: 10.5336/jtracom.2019-72277

Demirtaş, A. S., & Baytemir, K. (2019). Warwıck-Edinburgh mental iyi oluş ölçeği kısa formu'nun Türkçe'ye uyarlanması: geçerlik ve güvenirlik çalışması [Adaptatıon of warwıck-edinburgh mental well-being scale short form into Turkısh: Validity and reliability study*]. Electronic Journal of Social Sciences, 18*(70), 689-701. DOI:10.17755/esosder.432708.

Duman, N., Göksu, P., Köroğlu, C., & Talay, A. (2020). Üniversite öğrencilerinde mental iyi oluş ile psikolojik dayanıklılık ilişkisi. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, *4*(7), 9-17. DOI: 10.31461/ybpd.668737

Durrani, A., Rehman, M., Hanif, R., Malik, A., Rafique, M., & Mazhar, A. F. (2022). Impact of Online Shopping Addiction on Compulsive Buying Behaviour and Life Satisfaction among University Students. *ASEAN Journal of Psychiatry*, *23*(9), 1-9.

Düşünceli, B., Kaya, G.Ö. & Yaşa Sumeli, M. (2023). Investigation of mental well-being levels of university students according to attachment styles. Journal of Aegean Scientific Research, 6(1), 11-27. https://doi.org/ 10.58637/egebad.1378646

Erzincanlı Y, Akbulut G, Çubukcu BB and Taş HG (2024) Role of self-control, financial attitude, depression, anxiety, and stress in predicting consumers' online shopping addiction. Front. Public Health 12:1382910. doi: 10.3389/fpubh.2024.1382910

Filiz, M., & Karagöz, Y. (2024). Sağlik çalişanlarinin mental iyi oluş düzeylerinin yapay zeka kaygisi üzerindeki etkisi. *Sağlık Profesyonelleri Araştırma Dergisi*, *6*(2), 105-114.

Gökbulut, N., & Bal, Z. (2021). Mental iyi oluşluğun sağlıklı yaşam farkındalığıyla ilişkisi. *Anatolian journal of health research*, *2*(2), 51-56. http://dx.doi.org/10.29228/anatoljhr.52199

Gürgan, U., & Gür, S. (2019). Genç yetişkinlerde mental iyi oluş düzeyinin depresyonla ilişkisinin bazi değişkenlere göre incelenmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, *6*(6), 516-536.

Kayis, A. R., Satici, B., Deniz, M. E., Satici, S. A., & Griffiths, M. D. (2022). Fear of COVID-19, loneliness, smartphone addiction, and mental wellbeing among the Turkish general population: a serial mediation model. *Behaviour & Information Technology*, *41*(11), 2484-2496.

Kaylı, D. S., & Özlem, Ş. Ö. (2022). Alışveriş bağımlılığında cinsiyet farklılığı bildiren çalışmaların analizi. *Bağımlılık Dergisi*, *23*(3), 383-391.

Keldal, G. (2015). Warwick-Edinburgh mental iyi oluş ölçeği'nin Türkçe formu: Geçerlik ve güvenirlik çalışması [Turkish version of the warwick-edinburgh mental well-being scale: A validity and reliability study]. The Journal of Happiness & Well-Being, 3(1), 103-115.

Li, H., Ma, X., Fang, J., Liang, G., Lin, R., Liao, W., & Yang, X. (2023). Student Stress and Online Shopping Addiction Tendency among College Students in Guangdong Province, China: The Mediating Effect of the Social Support. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *20*(1), 176. https://doi.org/10.3390/ijerph20010176

Mensah, A. (2021). Job stress and mental well-being among working men and women in Europe: The mediating role of social support. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *18*(5), 2494. **https://doi.org/10.3390/ijerph18052494**

Nalbantoğlu, A.G. (2024). *Kendini mükemmeliyetçi gösterme ile çevrimiçi alışveriş bağımlılığı arasındaki ilişkide sosyal kaygı ve depresyonun aracı rolü.* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hasan Kalyoncu Üniversitesi.

Nyrhinen, J., Lonka, K., Sirola, A., Ranta, M., & Wilska, T. A. (2023). Young adults' online shopping addiction: The role of self-regulation and smartphone use. *International Journal of Consumer Studies*, *47*(5), 1871-1884. DOI: 10.1111/ijcs.12961

Okur, S., Satıcı, S. A., Erdinç, B., & Akyıl, Y. (2025). Longitudinal serial mediation study after the 2023 earthquake in Türkiye: Associations between difficulties in emotion

regulation, psychological distress, resilience and mental well-being. *Psychiatric Quarterly*, 96:577–591. https://doi.org/10.1007/s11126-025-10130-0

Pamuk, M. (2025, January). Investigation of the mediator role of psychological adjustment problems in the relationship between internet addiction and mental well-being in the general population. E.İ. Şahin (Chairman of The Organizing Board). *10. International Biltek Congress On Current Developments In Science, Technology and Social Sciences.* Economic Development and Social Research Institute (IKSAD), İstanbul.

Peleg, O., & Peleg, M. (2025). Is resilience the bridge connecting social and family factors to mental well-being and life satisfaction?. *Contemporary Family Therapy*, *47*(1), 87-101. https://doi.org/10.1007/s10591-024-09707-x.

Rustamov, E., Aliyeva, M., Rustamova, N., Nuriyeva, U. Z., & Nahmatova, U. (2023). Aggression mediates relationships between social media addiction and adolescents' wellbeing. *The Open Psychology Journal*, *16*, e187435012309120, 1-7. DOI: 10.2174/0118743501251575230925074655

Satici, B., Saricali, M., Satici, S. A., & Griffiths, M. D. (2022). Intolerance of uncertainty and mental wellbeing: Serial mediation by rumination and fear of COVID-19. *International journal of mental health and addiction*, *20*(5), 2731-2742. https://doi.org/10.1007/s11469-020-00305-0

Seçkin, E. (2024). *Duygu düzenleme becerisi ve öz şefkat düzeyinin çevrimiçi alışveriş bağımlılığı ile ilişkisi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi.

Shabbir, H., Bibi, N., Tahir, L., Syed, U. E., & Khan, A. (2024). Role of self-control in the relationship between online shopping addiction and compulsive buying behavior among young adults. *Qlantic Journal of Social Sciences and Humanities*, *5*(4), 147-157. https://doi.org/10.55737/qjssh.v-iv(CP).24150

Sheykhangafshe, F.B., Khani, Z., Farahani, H., & Azadfallah, P. (2024). Validity and reliability of online shopping addiction scale in Iranian sample. *Psychological Achievements*, *31*(2), 367-394. DOI: 10.22055/psy.2023.43512.3008

Şeker, E. (2024). *Psikolojik danışmanların genel özyeterlilikleri ve duyguları ifade etme düzeyleri ile mental iyi oluşları arasındaki ilişkinin incelenmesi.* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Tennant, R., Hiller, L., Fishwick, R., Platt, S., Joseph, S., Weich, S., Parkinson, J., Secker, J., & Stewart-Brown, S. (2007). The Warwick-Edinburgh mental well-being scale

(WEMWBS): Development and UK validation. Health and Quality of Life Outcomes, 5(1), 63. https://doi.org/10.1186/1477-7525-5-63

World Health Organization (2018). Mental health: strengthening our response. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response adresinden erişilmiştir.

Yılmaz, T., İkiz, G., & Avcı, F. M. (2022). Çevrimiçi alışveriş bağımlığı ölçeğinin Türkçe psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Bağımlılık Dergisi*, *23*(2), 205-215.

Zhao H, Tian W, Xin T. (2017). The development and validation of the Online Shopping Addiction Scale. *Frontiers Psychology, 8*: 735. doi: 10.3389/fpsyg.2017.00735.

TÜRKİYE'DE OKUL ZORBALIĞININ BELİRLEYİCİLERİ: SINIFLANDIRMA VE REGRESYON AĞACI (CRT) ANALİZİ İLE KAPSAMLI BİR İNCELEME

Doç. Dr. Fulya BARIŞ PEKMEZCİ
Yozgat Bozok Üniversitesi, fulyabaris@gmail.com-
ORCİD:0000-0001-6989-512X

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'deki öğrencilerin zorbalığa maruz kalma düzeylerini belirleyen temel faktörleri, PISA 2022 verileri ve Sınıflandırma ve Regresyon Ağacı (CRT) analizi ile incelemeyi amaçlamıştır. 7.221 öğrenciden oluşan temsili örneklem üzerinde yapılan analizler, okul zorbalığının tek bir nedenden ziyade, bireysel, ilişkisel ve çevresel faktörlerin karmaşık etkileşiminin bir sonucu olduğunu ortaya koymuştur. Araştırma bulguları, okula aidiyet duygusunun zorbalığa karşı en güçlü koruyucu faktör olduğunu göstermiştir. Aidiyetin ardından, alay edilme sıklığı en önemli risk faktörü olarak belirlenmiş; sıklık arttıkça zorbalık skorlarının dramatik bir şekilde yükseldiği gözlemlenmiştir. Okulda güvenlik hissi ise, özellikle risk altındaki gruplarda zorbalığın olumsuz etkilerini tamponlayan bir rol oynamıştır. Kasıtlı dışlanma, alay edilmeyle birleştiğinde en yüksek risk grubunu oluşturmuş ve ilişkisel zorbalığın önemine işaret etmiştir. Buna karşılık, sosyo-ekonomik statü ve göçmenlik statüsü gibi değişkenlerin doğrudan etkisi oldukça sınırlı bulunmuştur. Çalışma, zorbalıkla mücadelede okul iklimini iyileştirmeye yönelik, okula aidiyeti artırıcı kapsamlı programların, erken uyarı sistemlerinin ve çok düzeyli müdahale modellerinin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bulgular, her öğrencinin güvende, desteklendiği ve ait hissettiği bir okul ortamının, zorbalığı önlemedeki merkezi rolünü kanıtlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Okul zorbalığı, okula aidiyet, CRT analizi, PISA, Türkiye.

1. Giriş

Okul zorbalığı, günümüz eğitim sistemlerinin en yaygın ve yıkıcı sorunlarından biri olarak kabul edilmektedir. Uluslararası literatürde, zorbalığın öğrencilerin akademik performansı, psikolojik sağlamlığı ve sosyal gelişimi üzerinde uzun vadeli olumsuz etkileri olduğu vurgulanmıştır (Olweus, 2013). Özellikle ergenlik döneminde, akran ilişkilerinin merkezi bir önem kazandığı bu süreçte, zorbalık mağduru olmanın bireyin benlik saygısı, okula bağlılığı ve gelecekteki mental sağlığı üzerinde geri dönüşü zor izler bıraktığı bilinmektedir. Smith ve Sharp (1994) zorbalığı, "güç dengesizliğine dayanan, kasıtlı ve tekrarlayan saldırgan davranışlar" olarak tanımlamakta ve bu davranışların fiziksel, sözel ve ilişkisel formlarda ortaya çıkabildiğine işaret etmektedir.

Türkiye'de yapılan çalışmalar da bu evrensel sorunun yerel bağlamdaki yansımalarını ortaya koymaktadır. Çankaya ve Tan (2011) ve Pişkin (2002) gibi araştırmacılar, Türk eğitim sisteminde zorbalığın yaygınlığını ve özellikle ilişkisel zorbalık türlerinin (dışlanma, dedikodu) giderek daha görünür hale geldiğini belirtmektedir. Ayrıca, Crick ve Grotpeter (1995) ilişkisel saldırganlığın cinsiyet ve sosyal uyum açısından önemli etkilere sahip olduğunu ortaya koymakla birlikte, Salmivalli (2010) zorbalık fenomenini akran grupları perspektifinden incelemiştir. Ancak, Türkiye bağlamında zorbalığa yol açan faktörlerin hiyerarşik yapısını ve bu faktörler arasındaki karmaşık etkileşimleri inceleyen, ileri analitik yöntemler kullanan çalışmaların sayısı sınırlıdır.

Bu çalışma, işte bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Araştırmanın temel amacı, Türkiye'deki öğrencilerin zorbalığa maruz kalma düzeylerini etkileyen bireysel, ilişkisel ve çevresel faktörleri, geleneksel istatistik yöntemlerin ötesine geçen bir makine öğrenmesi tekniği olan Sınıflandırma ve Regresyon Ağacı (CRT) analizi ile incelemektir (Breiman vd., 1984). Bu yöntem, değişkenler arasındaki doğrusal olmayan ilişkileri ve etkileşim etkilerini modelleyebilme kapasitesi sayesinde, zorbalığa dair daha derin ve eyleme dönüştürülebilir öneriler sunma potansiyeli taşımaktadır.

Bu genel çerçeveden hareketle, bu çalışmanın cevap aradığı temel araştırma sorusu şudur: "Türkiye'de öğrencilerin zorbalığa maruz kalma düzeyini hangi faktörler belirlemekte ve bu faktörler, hiyerarşik bir yapı içinde nasıl etkileşerek farklı risk profilleri oluşturmaktadır?"

2. Yöntem

2.1 Örneklem

Bu araştırma, nicel araştırma desenlerinden biri olan tarama modeline dayalı olarak yürütülmüştür. Çalışmanın veri kaynağını, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından 2022 yılında gerçekleştirilen Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA) Türkiye örneklemi oluşturmaktadır. Çalışmada, yaşları 15 olan toplam 7.221 öğrenciden

toplanan veriler kullanılmıştır. Bu veri seti, Türkiye'yi temsil etme gücü yüksek bir örneklem sunması açısından oldukça değerlidir.

2.2. Araştırmanın değişkenleri

Çalışmada kullanılan bağımlı değişken, öğrencilerin zorbalığa maruz kalma sıklığını çok boyutlu olarak ölçen ve "weighted likelihood estimate" (WLE) tekniği ile hesaplanan sürekli bir ölçek olan “BULLIED” değişkenidir. Bu ölçekten elde edilen puanın yüksek olması, daha fazla zorbalık mağduriyeti deneyimlendiğine işaret etmektedir. Bağımsız değişkenler ise öğrenci anketinden elde edilen okul aidiyeti (BELONG), Alay Edilme Sıklığı (ST038Q04NA: Diğer öğrenciler tarafından ne sıklıkla alay konusu oldunuz?) , Okulda Güvenlik Hissi (FEELSAFE), Kasıtlı Dışlanma Sıklığı (ST038Q03NA: Diğer öğrenciler tarafından kasıtlı olarak ne sıklıkla dışlandınız?), ESCS (Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Statü), IMMIG (Göçmenlik Statüsü)’dir.

2.3 Verilerin analizi

Veri analizinde kullanılan Sınıflandırma ve Regresyon Ağacı (CRT) yöntemi, Breiman ve arkadaşları (1984) tarafından geliştirilmiş, veriyi homojen alt gruplara (düğümlere) ayıran güçlü bir karar ağacı algoritmasıdır. CRT'nin temel mantığı, veri setini, bağımlı değişkendeki varyansı en çok azaltan bağımsız değişkene göre ardışık olarak bölmektir. Bu süreç, daha fazla bölünemeyen "terminal düğümler" elde edilene kadar devam eder. Bu çalışmada CRT'nin seçilme nedeni, risk faktörlerinin birbirleriyle nasıl etkileşime girdiğini görsel ve sezgisel bir şekilde ortaya koyabilmesi ve geleneksel regresyon modellerinden farklı olarak, değişkenler arasında önceden bir ilişki varsayımı gerektirmemesidir.

3. Bulgular

CRT analizi sonucunda, zorbalık mağduriyetini açıklamak üzere 30 terminal düğümden oluşan bir karar ağacı modeli geliştirilmiştir. Modelin performans değerlendirmesi, modelin aşırı uyum göstermediğine ve genelleme kabiliyetinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Resubstitution risk tahmini 0.285, çapraz doğrulama (cross-validation) risk tahmini ise 0.290 olarak bulunmuş ve bu iki değer arasındaki minimal fark (0.005), modelin istikrarını desteklemiştir. Terminal düğümlerin detaylı incelenmesi, öğrencilerin zorbalık deneyimlerinde son derece heterojen bir profil olduğunu ortaya koymuştur. Çizelge 1’de CRT analizi sonucunda ortaya çıkan ve birbirinden farklı risk profillerini temsil eden 16 ana grubu (terminal düğümü) verilmiştir.

Çizelge 1. Terminal Düğümleri

Node	N	Yüzde	Zorbalık Ortalaması	Std. Sapma	Risk Kategorisi	Tanımlayıcı Özellikler
11	264	3,7%	1,946	0,797	ÇOK YÜKSEK RİSK	Sık alay edilme + Kasıtlı dışlanma + Düşük aidiyet
28	229	3,2%	1,437	0,388	ÇOK YÜKSEK RİSK	Ayda birkaç kez alay + Düşük güvenlik + Düşük aidiyet

27	215	3,0%	1,207	0,388	YÜKSEK RİSK	Haftada birkaç kez alay + Düşük aidiyet
26	170	2,4%	1,137	0,415	YÜKSEK RİSK	Yılda birkaç kez alay + Düşük güvenlik + Düşük aidiyet
25	219	3,0%	0,804	0,434	YÜKSEK RİSK	Ayda 1 kez alay + Düşük aidiyet
14	565	7,8%	0,786	0,401	YÜKSEK RİSK	Haftada 1 kez veya daha sık alay + Orta aidiyet
10	274	3,8%	0,656	0,416	ORTA-YÜKSEK RİSK	Haftada birkaç kez alay + Orta/Yüksek aidiyet
21	201	2,8%	0,438	0,578	ORTA RİSK	Nadiren alay + Düşük aidiyet + Düşük güvenlik
29	193	2,7%	0,295	0,487	ORTA RİSK	Orta sıklık dışlanma + Karma faktörler
30	333	4,6%	0,186	0,376	DÜŞÜK-ORTA RİSK	Nadiren alay + Orta faktörler
9	447	6,2%	0,103	0,462	DÜŞÜK RİSK	Yılda birkaç kez alay + Orta/Yüksek aidiyet
16	430	6,0%	-0,715	0,775	KORUYUCU	Nadiren/hiç alay edilmeme + Yüksek aidiyet
17	619	8,6%	-0,862	0,655	ÇOK KORUYUCU	Nadiren/hiç dışlanma + Yüksek güvenlik
15	463	6,4%	-0,866	0,620	ÇOK KORUYUCU	Hiç alay edilmeme + Yüksek aidiyet + Yüksek güvenlik
24	1407	19,5%	-0,944	0,537	EN KORUYUCU	Nadiren/hiç alay + Yüksek aidiyet + Yüksek güvenlik
23	1192	16,5%	-1,020	0,463	EN KORUYUCU	Hiç dışlanma + Hiç alay + Yüksek aidiyet

Çizelge 1 incelendiğinde en yüksek riskli gruptaki (Node 11) öğrencilerin zorbalık ortalaması (1.946) ile en koruyucu gruptaki (Node 23) öğrencilerin ortalaması (-1.020) arasında yaklaşık 3 puanlık çok büyük bir fark bulunmaktadır. Bu, Türkiye'deki öğrencilerin zorbalık deneyimlerinde çok geniş bir yelpaze olduğunu ve "tek tip" bir müdahale yaklaşımının yetersiz kalacağını göstermektedir. En yüksek risk grubu olan Node 11, "Sık alay edilme", "Kasıtlı dışlanma" ve "Düşük aidiyet" üçlüsünün bir araya geldiği öğrencilerden oluşmaktadır. Bu, birden fazla zorbalık türüne maruz kalmanın etkisinin sadece toplam değil, sinerjik (birbirini güçlendirici) olduğunu göstermektedir. Ayrıca, bu grubun standart sapmasının (0.797) nispeten yüksek olması, gruptaki bazı öğrencilerin diğerlerinden çok daha şiddetli mağduriyet yaşadığını, yani grubun içinde de heterojenlik olduğunu göstermektedir. En koruyucu gruplar (Node 23 ve 24) incelendiğinde, "alay edilmeme/dışlanmama" gibi risk faktörlerinin yokluğunun yanı sıra, "yüksek okul aidiyeti" ve "yüksek güvenlik hissi" gibi pozitif faktörlerin varlığının bir arada bulunduğu görülür. Bu, zorbalığı önlemede sadece riski azaltmanın değil, aynı zamanda koruyucu faktörleri aktif olarak inşa etmenin de hayati önem taşıdığını ortaya koymaktadır.

Node 10 ve Node 27 karşılaştırıldığında her iki grupta da “Haftada birkaç kez alay” benzer bir risk faktörüdür. Ancak, Node 10'da “Orta/Yüksek aidiyet” olduğunda zorbalık skoru 0.656 iken, Node 27'de “Düşük aidiyet” olduğunda bu skor 1.207'ye fırlamaktadır. Bu, güçlü bir okula aidiyet hissinin, yüksek bir risk faktörünün olumsuz etkisini bile önemli ölçüde engelleyebileceğini açıkça göstermektedir.

Alay edilme sıklığı arttıkça riskin doğrusal değil, üssel olarak arttığı görülmektedir. Örneğin, “Ayda birkaç kez alay” (Node 25, +0.804) ile “Haftada birkaç kez alay” (Node 27, +1.207) arasında neredeyse 0.4 puanlık sıçrama olması, “ayda”dan “haftada”ya geçişin kritik bir eşik olduğunu ve müdahalelerin bu eşik aşılmadan devreye girmesi gerektiğini işaret etmektedir.

Değişken önem sıralaması analizi, okula aidiyet duygusunun (BELONG) en güçlü yordayıcı olduğunu açıkça göstermiştir. Kök düğümdeki ilk ayrımı bu değişken yapmış ve tek başına zorbalık skorunda 1.626 puanlık bir fark yaratmıştır. Aidiyetin ardından, alay edilme sıklığı (ST038Q04NA) ikinci en güçlü risk faktörü olarak belirlenmiştir. Özellikle alay sıklığı “ayda birkaç kez” eşiğini aştığında, zorbalık skorlarında sıçrama gözlemlenmiştir. Güvenlik hissi (FEELSAFE) ise özellikle risk altındaki gruplarda bir “tamponlama” işlevi görmüş, zorbalığın olumsuz etkilerini hafifletmede rol oynamıştır. Buna karşılık, sosyo-ekonomik statü (ESCS) ve göçmenlik statüsünün (IMMIG) doğrudan etkisi, ana karar kurallarında belirgin bir şekilde yer almamış, bu faktörlerin daha dolaylı mekanizmalarla (örneğin aidiyet üzerinden) etki ediyor olabileceği düşünülmüştür.

4. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmanın bulguları, Türkiye'de okul zorbalığının anlaşılması ve müdahale edilmesi gereken çok katmanlı bir sosyal-ekolojik sistem olduğunu güçlü bir şekilde desteklemektedir. Elde edilen sonuçlar, başta Bronfenbrenner'ın (1979) Sosyal-Ekolojik Modeli olmak üzere, birkaç temel kuramla tutarlılık göstermektedir. Mikrosistem düzeyinde akran ilişkileri (alay, dışlanma), mezosistem düzeyinde okul iklimi (aidiyet, güvenlik) ve ekzosistem düzeyinde ise dolaylı faktörler (SES) bir arada işlemekte ve öğrencinin zorbalık deneyimini şekillendirmektedir.

Çalışmanın en önemli bulgusu, okula aidiyet duygusunun merkezi koruyucu rolüdür. Bu bulgu, Resnick ve arkadaşlarının (1997) “Okul Bağlantısı Kuramı”nı destekler niteliktedir. Allen ve arkadaşları (2018) tarafından yapılan meta-analitik çalışma da okul aidiyetinin fostering edilmesinin önemine vurgu yapmakta ve eğitim alanında geniş ölçüde desteklenmektedir. Türkiye gibi toplulukçu değerlerin daha baskın olduğu kültürlerde (Kağıtçıbaşı, 2005), sosyal bağların ve aidiyetin birey üzerindeki koruyucu etkisinin daha güçlü olması muhtemeldir. Okul, öğrenci için sadece bir öğrenme ortamı değil, aynı zamanda sosyal kimliğinin inşa edildiği bir topluluk olarak görülmekte ve bu bağın zayıflaması, öğrenciyi zorbalığa karşı savunmasız hale getirmektedir.

Araştırmanın bir diğer önemli sonucu ise ilişkisel zorbalık türlerinin (alay ve dışlanma) öneminin fiziksel zorbalığı geride bırakmasıdır. Bu durum, modernleşme ve kentleşmeyle

birlikte zorbalık biçimlerinin de evrildiğine işaret etmektedir (Pişkin, 2002). Crick ve Grotpeter (1995) tarafından yapılan çalışmalar ilişkisel saldırganlığın cinsiyet ve sosyal uyum ile ilişkisini ortaya koymakta, bu bulguları desteklemektedir. İlişkisel zorbalığın daha sinsi ve tespit edilmesi zor olması, müdahalenı de güçleştirmektedir. Longobardi ve arkadaşları (2018), öğrenci-öğretmen ilişkilerinin zorbalık ve sosyal statü bağlamındaki rolünü vurgulayarak, bu konunun çok boyutlu olduğunu göstermiştir.

Akademik başarı ve akran ilişkilerinin birbirleriyle ilişkisine bakıldığında, Wentzel (2017) tarafından yapılan kapsamlı bir incelemede, akran ilişkilerinin motivasyon ve akademik performans üzerinde önemli etkileri olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, Plenty ve arkadaşları (2014) tarafından yapılan araştırma, okul ortamındaki psikososyal koşulların gençlerin olumsuz davranışlarıyla ilişkisini göstermiştir. Astor ve arkadaşları (2009) ise okul güvenliğinin sağlanmasında okul müdürünün merkezi rolünü vurgulamışlardır.

Bu bulgular ışığında, Türkiye'de okul zorbalığıyla mücadele için her öğrencinin kendini değerli ve bağlı hissedeceği danışman öğretmen sistemleri, etkin öğrenci konseyleri ve kapsayıcı okul kulüpleri yaygınlaştırılmalıdır. Tüm okulu kapsayan evrensel programların yanı sıra, yüksek risk grubundaki öğrenciler için bireyselleştirilmiş psiko-sosyal destek ve aile katılımı sağlanmalıdır. Okullar, düzenli anketlerle aidiyet, güvenlik ve zorbalık göstergelerini izlemeli ve bu verileri okul iklimini iyileştirmek için kullanmalıdır. Salmivalli (2010) tarafından yapılan inceleme, zorbalık mekanizmalarını akran grubu perspektifinden anlama gerekliliğini ortaya koymakta ve kapsamlı müdahale programlarının önemine işaret etmektedir.

Bu çalışmanın kesitsel tasarımı nedensellik çıkarımını sınırlandırmaktadır. Ayrıca, tüm verilerin öz-bildirime dayanması ve siber zorbalık gibi bazı zorbalık türlerini kapsamaması diğer sınırlılıklardır. Gelecek çalışmalar, boylamsal desenler kullanarak nedensel ilişkileri incelemeli (Rutter, 1987), öğretmen ve veli raporlarını da dahil ederek veri kaynağını çeşitlendirmeli ve okul düzeyindeki bağlamsal faktörlerin etkisini çok düzeyli modellemelerle araştırmalıdır.

Sonuç olarak, bu araştırma, Türkiye'de okul zorbalığıyla mücadelenin, öğrenciyi merkeze alan, okul iklimini iyileştirmeyi hedefleyen, veriye dayalı ve çok düzeyli bir yaklaşım gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Zorbalık kaçınılmaz bir olgu değil, doğru strateji ve kaynaklarla önlenebilir ve etkileri azaltılabilir bir sorundur. Her çocuğun güvende, kabul gördüğü ve ait hissettiği bir okul ikliminde öğrenim görme hakkı vardır.

KAYNAKÇA

Allen, K., Kern, M. L., Vella-Brodrick, D., Hattie, J. ve Waters, L. (2018). What schools need to know about fostering school belonging: A meta-analysis. Educational Psychology Review, 30(1), 1-34. https://doi.org/10.1007/s10648-016-9389-8

Astor, R. A., Benbenishty, R. ve Estrada, J. N. (2009). School violence and theoretically atypical schools: The principal's centrality in orchestrating safe schools. American Educational Research Journal, 46(2), 423-461. https://doi.org/10.3102/0002831208329598

Breiman, L., Friedman, J., Stone, C. J. ve Olshen, R. A. (1984). Classification and regression trees. CRC Press.

Bronfenbrenner, U. (1979). The ecology of human development: Experiments by nature and design. Harvard University Press. https://doi.org/10.4159/9780674028845

Çankaya, İ. ve Tan, Ç. (2011). Okul yöneticilerinin okulda zorbalığa yönelik görüşleri. İlköğretim Online, 10(2), 490-500.

Crick, N. R. ve Grotpeter, J. K. (1995). Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. Child Development, 66(3), 710-722. https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1995.tb00900.x

Kağıtçıbaşı, Ç. (2005). Autonomy and relatedness in cultural context: Implications for self and family. Journal of Cross-Cultural Psychology, 36(4), 403-422. https://doi.org/10.1177/0022022105275959

Longobardi, C., Iotti, N. O., Jungert, T. ve Settanni, M. (2018). Student-teacher relationships and bullying: The role of student social status. Journal of Adolescence, 63, 1-10. https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2017.12.001

Olweus, D. (2013). School bullying: Development and some important challenges. Annual Review of Clinical Psychology, 9, 751-780. https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-050212-185516

Pişkin, M. (2002). Okul zorbalığı: Tanımı, türleri, ilişkili olduğu faktörler ve alınabilecek önlemler. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 2(2), 531-562.

Plenty, S., Östberg, V. ve Modin, B. (2014). The role of psychosocial school conditions in reported youth criminality. European Journal of Criminology, 11(3), 335-351.

Resnick, M. D., Bearman, P. S., Blum, R. W., Bauman, K. E., Harris, K. M., Jones, J., ... ve Udry, J. R. (1997). Protecting adolescents from harm: Findings from the National Longitudinal Study on Adolescent Health. JAMA, 278(10), 823-832.

Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. American Journal of Orthopsychiatry, 57(3), 316-331.

Salmivalli, C. (2010). Bullying and the peer group: A review. Aggression and Violent Behavior, 15(2), 112-120.

Smith, P. K. ve Sharp, S. (Eds.). (1994). School bullying: Insights and perspectives. Routledge.

Wentzel, K. R. (2017). Peer relationships, motivation, and academic performance at school içinde A. J. Elliot, C. S. Dweck ve D. S. Yeager (Eds.), Handbook of competence and motivation (2nd ed., pp. 586-603). Guilford Press.

TÜRKİYE'DE ÖĞRENCİLERİN AİLE DESTEĞİ ALGISININ BELİRLEYİCİLERİ: SINIFLANDIRMA VE REGRESYON AĞACI (CRT) ANALİZİ

Doç. Dr. Fulya BARIŞ PEKMEZCİ
Yozgat Bozok Üniversitesi, fulyabaris@gmail.com-
ORCID:0000-0001-6989-512X

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'deki öğrencilerin algıladıkları aile desteğini etkileyen faktörleri Sınıflandırma ve Regresyon Ağacı (CRT) yöntemiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, PISA 2022 Türkiye veri setinden seçilen 6.954 öğrencinin verileri üzerinden yürütülmüştür. Analizlerde ebeveyn-öğrenci iletişim sıklığı (genel sohbet, okul deneyimlerini sorma, performans tartışma, problem konuşma), sosyo-ekonomik statü (ESCS), ebeveyn eğitim düzeyi ve göçmen statüsü gibi değişkenler kullanılmıştır. CRT analizi sonucunda, ebeveyn-çocuk arasındaki günlük sohbet sıklığının en güçlü yordayıcı olduğu, bunu okul deneyimlerine dair spesifik soruların izlediği belirlenmiştir. Sosyo-ekonomik statü ve ebeveyn eğitim düzeyi gibi yapısal faktörlerin doğrudan etkisinin şaşırtıcı biçimde sınırlı kaldığı gözlemlenmiştir. Model, 24 terminal düğümden oluşmaktadır. Bulgular, aile desteği algısının temelinde yapısal kaynaklardan ziyade, ilişkisel ve iletişimsel süreçlerin yattığını göstermiştir. Çalışma, Türkiye'deki ebeveynlere yönelik iletişim becerileri eğitimleri ve okul temelli destek programları gibi politika önerileri sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aile desteği, ebeveyn-çocuk iletişimi, CRT analizi, PISA, Türkiye, eğitim politikası

1. GİRİŞ

Aile desteği, öğrencilerin akademik başarısı, psikolojik iyi oluşu ve sosyal gelişimi için kritik bir faktör olarak kabul edilmektedir. Hill ve Tyson (2009) tarafından yapılan meta-analitik çalışma, ebeveyn katılımının özellikle akademik sosyalleştirme (akademik konularda konuşma, beklentileri iletme) yoluyla öğrenci başarısıyla ilişkili olduğunu göstermiştir. Epstein'in (1995) etkili modelinde de vurgulandığı üzere, ebeveynlerin eğitim sürecine dâhil olması ve çocuklarıyla kurdukları nitelikli iletişim, öğrencinin motivasyonunu, öz-yeterliğini ve nihai başarısını doğrudan etkilemektedir (Fan ve Chen, 2001).

Türkiye bağlamı, aile katılımı araştırmaları için özgün bir alan sunmaktadır. Toplulukçu kültür yapısı ve güçlü aile bağları, ebeveyn-çocuk ilişkilerinin merkezi önemine işaret etmektedir (Kağıtçıbaşı, 2007). Ancak, hızlı kentleşme, sosyo-ekonomik eşitsizlikler ve ebeveyn eğitim düzeyindeki farklılıklar, aile desteğinin niteliği ve algısında önemli varyasyonlara yol açabilmektedir (Çelenk, 2003). Grolnick ve Slowiaczek (1994) tarafından belirtildiği üzere, aile desteği, ebeveynlerin çocukların okul faaliyetlerine ayırdığı kaynakların çok boyutlu bir kavramıdır ve davranışsal, bilişsel-entelektüel ve kişisel boyutlar içermektedir. Bu çalışma, geleneksel doğrusal modellerin ötesine geçen, etkileşimleri ve doğrusal olmayan ilişkileri modelleyebilen bir makine öğrenmesi tekniği olan Sınıflandırma ve Regresyon Ağacı (CRT) analizini kullanarak, Türkiye'de öğrencilerin aile desteği algısını şekillendiren temel faktörlerin hiyerarşik yapısını ve bu faktörlerin birbirleriyle nasıl etkileşime girdiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Örneklem

Araştırmanın verileri, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından 2022 yılında gerçekleştirilen Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA) Türkiye uygulamasından alınmıştır. Çalışma, yaşları 15 olan toplam 6.954 öğrenciden oluşan temsili bir örneklemi kapsamaktadır.

2.2. Değişkenler

Araştırmanın bağımlı değişkeni olan algılanan aile desteği ölçeği (Family Support, FAMSUP). Sürekli ve ağırlıklandırılmış bir değerdir. Yüksek puanlar daha güçlü aile desteği algısını ifade eder.

Araştırmanın bağımsız değişkenleri olarak aile iletişimin belirlenmesinde günlük sohbet sıklığı (ST300Q03JA), okul deneyimlerini sorma sıklığı (ST300Q10JA), Okul performansını tartışma sıklığı (ST300Q01JA) ve Okul problemlerini konuşma sıklığı (ST300Q05JA) kullanırken sosyo ekonomik değişkenler olarak ise ESCS (Sosyo-ekonomik ve kültürel statü), HISCED (En yüksek ebeveyn eğitim düzeyi ve IMMIG (Göçmen statüsü) kullanılmıştır.

2.3. Analiz

Veri analizinde, Breiman ve diğerlerinin (1984) geliştirdiği Sınıflandırma ve Regresyon Ağacı (CRT) algoritması kullanılmıştır. CRT, veriyi bağımlı değişkendeki varyansı en çok azaltacak şekilde ardışık olarak bölen, yorumlanması kolay ve görsel bir karar ağacı oluşturur. Modelin genelleme performansını değerlendirmek için 10 katlı çapraz doğrulama (10-fold cross-validation) uygulanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Model Performansı

Model performansına ilişkin değerlendirme metrikleri, oluşturulan Sınıflandırma ve Regresyon Ağacı (CRT) modelinin açıklayıcı gücü ve genelleme becerisi hakkında önemli bulgular sunmaktadır. Toplam 24 terminal düğümden oluşan modelin, aile desteği algısına ilişkin varyansı açıklamadaki başarısı risk tahminleri üzerinden değerlendirilmiştir. Buna göre, modelin eğitim verisi üzerindeki hatasını (Resubstitution error) temsil eden 0.318'lik risk değeri, modelin verideki temel örüntüleri başarıyla yakaladığına işaret etmektedir. Daha kritik bir gösterge olan çapraz doğrulama (Cross-validation) hatasının ise 0.347 olarak hesaplanması, modelin yeni veriler karşısındaki genelleme kapasitesinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. İki hata değeri arasındaki düşük fark (0.029), modelin hafif düzeyde bir aşırı öğrenme (overfitting) eğilimine rağmen genel anlamda sağlam (robust) bir yapı sergilediğinin göstergesidir. Aile desteği gibi çok faktörlü bir olguda, modelin varyansın yaklaşık %65.3'ünü açıklayabilmesi ve istikrarlı bir genelleme performansı sergilemesi, elde edilen 24 profilinin geçerliliğini ve araştırma bulgularının güvenilirliğini destekler niteliktedir.

3.2. Değişken Önem Sıralaması

Aile desteği algısını açıklamada kullanılan değişkenlerin göreli önemini ortaya koymak amacıyla yapılan CRT analizi sonucu Çizelge 2'de verilmiştir. Çizelge 2 incelendiğinde, aile desteğini tahmin etmede en güçlü belirleyici, 0.313'lük iyileşme (improvement) değeri ile "günlük sohbet sıklığı" (ST300Q03JA) olarak belirlenmiştir. Bu değişkeni, çok daha düşük katkılarla "okul performansını tartışma" (ST300Q01JA) ve "okul deneyimlerini sorma" (ST300Q10JA) gibi iletişim temelli değişkenler takip etmektedir. "Okul problemlerini konuşma" (ST300Q05JA) değişkeninin katkısı ise sınırlı düzeyde kalmıştır. En dikkat çekici bulgulardan biri, sosyo-ekonomik statü (ESCS), ebeveyn eğitimi (HISCED) ve göçmenlik durumu (IMMIG) gibi yapısal değişkenlerin modele anlamlı bir katkı sağlamamasıdır. Bu sonuçlar, öğrencilerin ailelerinden algıladıkları desteğin, ailenin sahip olduğu sosyo-ekonomik kaynaklardan ziyade, çocukla kurulan günlük, sıcak ve sürekli iletişim pratikleri tarafından şekillendiğini göstermektedir.

Çizelge 1.Değişken Önem Sıralaması ve iyileşme (improvements) Değerleri

Sıra	Değişken	Açıklama	İyileşme (improvements)
1	ST300Q03JA	Günlük Sohbet Sıklığı	0.313
2	ST300Q10JA	Okul Deneyimlerini Sorma	0.016 - 0.025
3	ST300Q01JA	Okul Performansını Tartışma	0.038
4	ST300Q05JA	Okul Problemlerini Konuşma	0.002 - 0.009
5	ESCS / HISCED	Sosyo-ekonomik Statü / Ebeveyn Eğitimi	Minimal / Görünmüyor
6	IMMIG	Göçmen Statüsü	Görünmüyor

3.3. Karar Ağacı Yapısı ve Terminal Düğüm Analizi

Karar ağacının şematik gösterimi Görsel 1'de verilmiş olup iletişim değişkenlerinin hiyerarşik ilişkisini özetlemektedir. CRT analizi sonucunda ortaya çıkan terminal düğümler, farklı aile içi iletişim desenlerinin öğrencilerin aile desteği algısı üzerinde yarattığı farklılıkları somutlaştırmaktadır. Modelden seçilen dört profil bu mekanizmayı net bir şekilde ortaya koymaktadır. En yüksek desteğe sahip profil (Düğüm 13: %22.1, Ort. +1.156), günlük sohbet, okul deneyimlerini sorma ve performansı tartışmanın bir arada bulunduğu kapsamlı bir iletişim modelini işaret etmektedir. Buna karşılık, en düşük desteğe sahip profil (Düğüm 9: %9.5, Ort. -1.999), iletişimin her iki boyutunda da (genel sohbet ve okula ilgi) ciddi bir eksikliği temsil etmektedir. En dikkat çekici bulgulardan biri, Düğüm 21 ve 5-6 gibi profillerde gözlemlenmektedir. Bu gruplarda, genel sohbet sıklığının düşük olmasına karşın, ailenin okul hayatına yönelik gösterdiği ilginin (okulu sorma, okula ilgi) destek algısını olumsuz etkileri kısmen telafi ederek "Minimum Destek" profilinden anlamlı ölçüde daha yüksek bir algı seviyesine (-0.37) olanak sağladığı görülmüştür. Bu durum, farklı iletişim kanalları arasında bir telafi mekanizmasının varlığına işaret etmekte ve okul temelli iletişimin, genel iletişim zayıflığını dengeleyebilecek önemli bir koruyucu faktör olabileceğini düşündürmektedir. Ağaç yapısından ve terminal düğüm analizinden çıkan en çarpıcı profiller Çizelge 3'de verilmiştir.

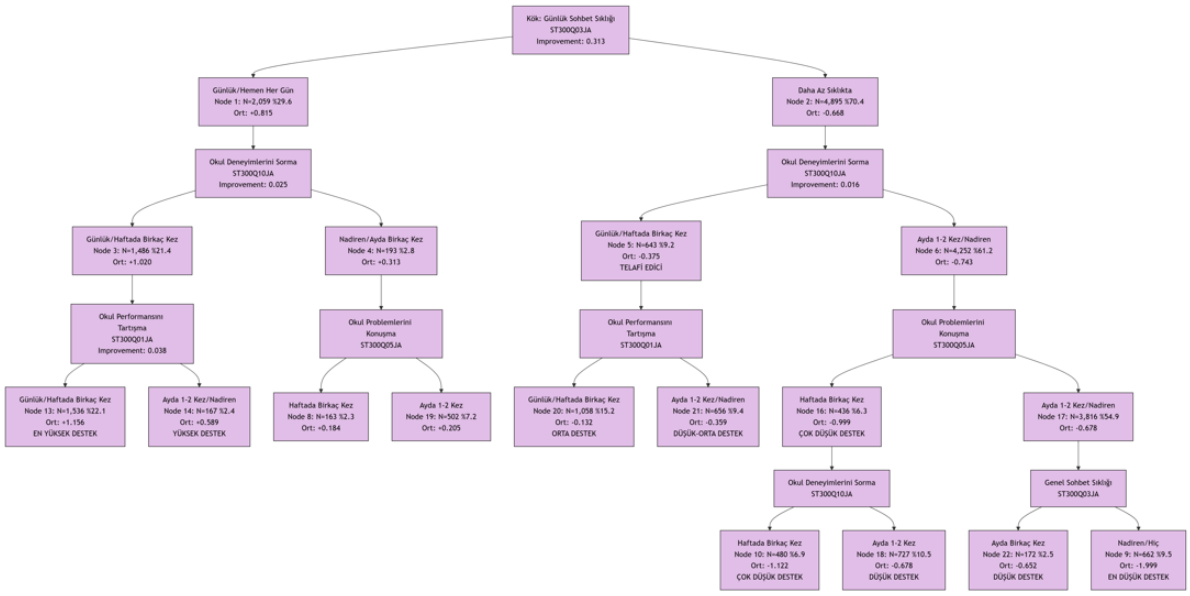

Görsel 1. Aile Desteği Algısına İlişkin CRT Karar Ağacının Şematik Gösterimi

Çizelge 3. Seçilmiş Terminal Düğümler ve Özellikleri

Node	N	%	Ortalama Aile Desteği	Tanımlayıcı Profil
13	1536	22.1%	+1.156	Maksimum Destek: Günlük sohbet + Okulu sık sorma + Performansı tartışma
9	662	9.5%	-1.999	Minimum Destek: Nadiren sohbet + Okula ilgisizlik
21	656	9.4%	-0.359	Kısmi Telafi: Seyrek genel sohbet ama okulu sorma
5-6	643	9.2%	-0.375	Telafi Edici: Seyrek sohbet ama okula ilgi

4. TARTIŞMA

Bu çalışma, Türkiye'deki öğrencilerin aile desteği algısını şekillendirmede, yapısal faktörlerden (SES, ebeveyn eğitimi) ziyade, ilişkisel süreçlerin özellikle de ebeveyn-çocuk arasındaki günlük iletişimin–kritik rol oynadığını net bir şekilde ortaya koymuştur. En güçlü yordayıcı olan günlük sohbet sıklığı, aile desteği algısı üzerinde tek başına 1.483 puanlık bir fark yaratmaktadır. Bu bulgu, Kerr ve Stattin'in (2000) de vurguladığı üzere ebeveynlerin basitçe "gözlemlemesinden" ziyade, çocuklarıyla açık iletişim kanallarına sahip olmasının ("bilgi kaynağı" olmasının) daha önemli olduğu görüşüyle tutarlıdır. Kerr ve Stattin (2000) tarafından yapılan boylamsal çalışma, çocuğun gönüllü açıklamalarının, ebeveynlerin takip ve gözetim çabalarından çok daha güçlü bir yordayıcı olduğunu ortaya koymuştur. Günlük sohbet, çocuğa

"buradayım, seni dinliyorum ve önemsiyorum" mesajını vererek temel bir duygusal güvenlik hissi sağlar (Grolnick ve Slowiaczek, 1994).

Diğer dikkat çekici bir bulgu ise, sosyo-ekonomik statü (ESCS) ve ebeveyn eğitim düzeyinin (HISCED) doğrudan ayırıcı etkisinin beklenenden çok daha zayıf olmasıdır. Bu, Türkiye'nin toplulukçu kültür yapısında, eğitimin farklı sosyo-ekonomik tabakalardaki aileler tarafından ortak bir değer olarak görülmesiyle (Tansel, 2002) ve duygusal yatırımın maddi kaynaklardan daha belirleyici olabilmesiyle açıklanabilir (Kağıtçıbaşı, 2007). Ancak bu, ESCS'nin dolaylı etkileri (stres, çalışma saatleri) olmadığı anlamına gelmez; CRT modeli sadece en güçlü doğrudan yordayıcıları seçmektedir.

Genel iletişimi zayıf olan ancak okul deneyimlerine dair spesifik ilgi gösteren ailelerin çocuklarının, iletişim ve ilginin tamamen eksik olduğu ailelerin çocuklarına kıyasla önemli ölçüde daha yüksek bir destek algısına sahip olduğu görülmüştür. Bu bulgu, hedeflenmiş okul-aile işbirliği programlarının, kapsamlı iletişim becerilerini geliştirmek mümkün olmadığında dahi, olumlu bir etki yaratabileceğini düşündürmektedir.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmanın bulguları, Türkiye'de aile desteğini güçlendirmeye yönelik politikaların, yapısal eşitsizliklerden ziyade, ilişkisel dinamikler üzerine odaklanması gerektiğini göstermektedir. Evrensel Ebeveyn İletişim Becerileri Eğitimi: Milli Eğitim Bakanlı'ğı uygulamalı ebeveyn eğitimleri eğitim programlarına entegre edilmesini sağlayarak ebeveyn iletişim becerilerinin gelişimini destekleyebilir. Medya ve sosyal medya aracılığıyla, ebeveynleri çocuklarıyla her gün kesintisiz ve kaliteli bir sohbet yapmaya teşvik eden kampanyalar yapılabilir. Okullarda, düşük aile desteği algısına sahip öğrencileri tespit ederek onların ailelerine bireysel koçluk ve rehberlik sunacak sistemler (Aile İletişim Koordinatörlüğü gibi) kurulabilir. Gelecek çalışmalar, bu ilişkilerin nedenselliğini incelemek için boylamsal desenler kullanabilir ve önerilen müdahale programlarının etkililiğini randomize kontrollü deneylerle test edebilir.

KAYNAKÇA

Breiman, L., Friedman, J., Stone, C. J. ve Olshen, R. A. (1984). Classification and regression trees. CRC Press.

Bronfenbrenner, U. (1979). The ecology of human development: Experiments by nature and design. Harvard University Press. https://doi.org/10.4159/9780674028845

Çelenk, S. (2003). Okul başarısının ön koşulu: Okul aile dayanışması. İlköğretim Online, 2(2), 28-34.

Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. American Journal of Sociology, 94(Supplement), S95-S120.

Demanet, J. ve Van Houtte, M. (2012). School belonging and school misconduct: The differing role of teacher and peer attachment. Journal of Youth and Adolescence, 41(4), 499-514.

Epstein, J. L. (1995). School/family/community partnerships: Caring for the children we share. Phi Delta Kappan, 76(9), 701-712.

Fan, X. ve Chen, M. (2001). Parental involvement and students' academic achievement: A meta-analysis. Educational Psychology Review, 13(1), 1-22.

Grolnick, W. S. ve Slowiaczek, M. L. (1994). Parents' involvement in children's schooling: A multidimensional conceptualization and motivational model. Child Development, 65(1), 237-252. https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1994.tb00747.x

Hill, N. E. ve Tyson, D. F. (2009). Parental involvement in middle school: A meta-analytic assessment of the strategies that promote achievement. Developmental Psychology, 45(3), 740-763. https://doi.org/10.1037/a0015362

Kağıtçıbaşı, Ç. (2007). Family, self, and human development across cultures: Theory and applications (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates.

Kerr, M. ve Stattin, H. (2000). What parents know, how they know it, and several forms of adolescent adjustment: Further support for a reinterpretation of monitoring. Developmental Psychology, 36(3), 366-380. https://doi.org/10.1037/0012-1649.36.3.366

Lareau, A. (2011). Unequal childhoods: Class, race, and family life (2nd ed.). University of California Press.

Sheldon, S. B. ve Epstein, J. L. (2005). Involvement counts: Family and community partnerships and mathematics achievement. The Journal of Educational Research, 98(4), 196-207.

Steinberg, L. (2001). We know some things: Parent-adolescent relationships in retrospect and prospect. Journal of Research on Adolescence, 11(1), 1-19.

Steinberg, L. ve Silk, J. S. (2002). Parenting adolescents. In M. H. Bornstein (Ed.), Handbook of parenting: Vol. 1. Children and parenting (2nd ed., pp. 103-133). Lawrence Erlbaum Associates.

Tansel, A. (2002). Determinants of school attainment of boys and girls in Turkey: Individual, household and community factors. Economics of Education Review, 21(5), 455-470.

Wang, M. T. ve Eccles, J. S. (2012). Social support matters: Longitudinal effects of social support on three dimensions of school engagement from middle to high school. Child Development, 83(3), 877-895.

2020- 2024 YILLARINDA TÜRKİYE'DE ARAPÇA ÖĞRETİMİNDE YAZILMIŞ TEZLERİN BİBLİYOGRAFİK ANALİZİ

Arapça öğretmeni, Özcan KILIÇ

Dicle Üniversitesi, (Görev yeri: Şinasi Ünsal Kız AİHL)

ozcankilic1997kilic@gmail.com - 0009-0007-9990-1683

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'de 2020-2024 yılları arasında yazılmış tezleri incelemektedir. Araştırmanın amacı, söz konusu tezleri bibliyografik bir yaklaşımla sunarak literatüre hâkimiyeti kolaylaştırmaktır. Nitekim İngiliz dili ve Türk dili öğretim alanlarında yazılan tezler üzerinden analiz yapan tez analizi çalışmaları bulunmakta fakat halihazırda Arapça öğretiminde böyle bir çalışma mevcut değildir. Bu konuda Arapça öğretiminde birtakım makaleler olsa da sınırlı sayıda kalmıştır. İşte Bundan dolayı bu çalışma hem bu eksikliğe dikkat çekmek hem de bir örmek çalışma mahiyetinde sunulması hedeflendi. Çalışmada incelenen tezler; konu, tür, yayın yılı, yayınlandıkları enstitü ve üniversiteler ile tematik tasnifler açısından analiz edilmiştir. YÖK Tez Merkezi'nde kayıtlı tezler esas alınmış olup, burada yayınlanmamış tezler kapsama dahil edilmemiştir. Doküman analizi yöntemi kullanılarak elde edilen veriler grafik ve tablolar aracılığıyla sunulmuş, araştırmacıların derli toplu verilere erişimi sağlanmıştır. Sonuçlar, yüksek lisans tezlerinin çoğunluğu oluşturduğunu, doktora tezlerinin ise sınırlı sayıda olduğunu göstermektedir. Tez sayısı 2022 yılında zirveye ulaşmış, ancak son iki yılda bir düşüş gözlenmiştir. Tezlerin yazıldığı şehirler arasında İstanbul ve Ankara başı çekerken, diğer şehirler daha geride kalmıştır. Üniversiteler açısından İstanbul Aydın Üniversitesi ve Gazi Üniversitesi en fazla tez üreten kurumlar olarak öne çıkmaktadır. Lisansüstü eğitim enstitüleri, diğer enstitü türlerine göre daha fazla tez üretmektedir. Konu dağılımında ise dört dil becerisi ve yöntem-teknik temalı tezler ön plandadır. Tez temalarının Yapay zekâ, dijital eğitim gibi teknolojik boyutta eksik kalındığı gözlemlenmiştir. Sonuç olarak Çalışma, alanındaki akademik boşlukları tespit etmek, eğilimleri ortaya koymak ve yeni araştırmalara yön göstermek diğer bir ifadeyle literatür kolaylığı sağlama amacı taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tez analizi, literatür kolaylığı, Arapça öğretimi

BIBLIOGRAPHY ANALYSIS OF THESIS WRITTEN IN ARABIC TEACHING IN TURKEY BETWEEN 2020 AND 2024

ABSTRACT

This study examines theses written in Turkey between 2020 and 2024. The aim of the research is to present these theses through a bibliographic approach, thereby facilitating mastery of the literature.

Although there are thesis analysis studies conducted on theses written in the fields of English and Turkish language teaching, no such study currently exists in the field of Arabic language teaching. While there are a limited number of articles on Arabic language teaching, they remain insufficient. Therefore, this study was designed both to draw attention to this deficiency and to serve as a sample study. The theses analyzed in this study were examined in terms of topic, type, year of publication, the institutes and universities in which they were published, as well as thematic classifications. Theses registered in the 8 Thesis Center of the Council of Higher Education (YÖK) were taken as the basis, and theses not published there were excluded from the scope. The data obtained through the document analysis method were presented using graphs and tables, enabling researchers to access systematic and organized data.

The results revealed that master's theses constituted the majority, while doctoral theses were limited in number. The number of theses peaked in 2022 but declined in the last two years. Among the cities where the theses were written, Istanbul and Ankara took the lead, while other cities lagged behind. In terms of universities, Istanbul Aydın University and Gazi University stood out as the institutions producing the highest number of theses. Graduate education institutes produced more theses compared to other types of institutes. In the distribution of topics, theses focusing on the four language skills and methods-techniques were more prominent. However, it was observed that themes related to technological dimensions such as artificial intelligence and digital education were lacking.

In conclusion, the study aims to identify the academic gaps in the field, reveal trends, and guide new research—in other words, to provide convenience in accessing the literature.

Keywords: Thesis analysis, literature accessibility, Arabic language teaching

GİRİŞ

1. Türkiye'de Arapça Öğretiminin Önemi

Dünyada konuşulan önemli dillerden biri Arapçadır. Arapça ile Türk Medeniyetinin tanışması uzun sürecin geçmişine dayanmaktadır. Bugün Türkiye tarihini bilmek için dahi Türkiye'de Arapçanın öğretimi önemlidir (Altun, 2020).

2. Türkiye'de Arapça Öğretiminin Tarihsel Süreci

Arap dili öğretiminin kökleri yedinci yüzyılda Orta Doğu'da Arapça konuşmayan halk içinde İslam'ın yayılmasıyla birlikte başlar(Versteegh & Günaydın, 2007). Fakat bu İlk zamanlardaki Arapça öğretiminin nasıl olduğu hakkındaki bilgimiz oldukça sınırlıdır. Ülkemizde Arapçanın kökleri cumhuriyetten öncesine dayanmaktadır. Uzun bir tarihe dayanan Arapça bağı ülkemizde bu süreç içerisinde farklı şekillerde tezahür etmiştir. Sami dil ailesinden olan Arapçanın tarihî beş kısımda incelenme alanı bulmuştur. Bunlar Eski Arapça, Klasik Arapça, Orta Arapça, Yeni (Modern) Arapça ve yerel lehçeler olarak sayılmaktadır(Polat, 2024). Öncesinde medrese geleneğine bağlı plan Arapça öğretimi daha sonrasında tevhidi tedrisat ile köklü bir değişime uğramış daha sistematik bir görünüm kazanmıştır. Medrese eğitiminde özellikle Osmanlı döneminde büyük bir ilerleyiş söz konusu olmuştur. Osmanlı medreselerine bir tepki olarak, Tanzimat döneminde açılan mekteplerde, Arapça öğretiminde yeni bir sayfa açıldığı görülmektedir. Söz konusu mekteplerde, Arapça öğretiminde birtakım değişiklikler ve yeniliklere gidilmiştir(Altun, 2020). 21. yüzyılın başında dünya çapındaki bütün olumsuz propagandalara rağmen Arap dünyası dışındaki bütün Arapça öğretmenlerinin mücadelesi Arap dili öğrenimine ilgiyi yeniden uyandıracak bir yol bulacaktır. Bu konuda Endonezya, Türkiye ve Nijerya gibi Arap dünyası dışında kalan fakat halkının çoğunluğu Müslüman olan ülkeler ise daha zor bir problem ile karşı karşıyadırlar. Çünkü Arap dili öğretimini dini grupların ellerine bırakmışlardır. Bunlar da öğrencilere sadece dil öğreten değil aynı zamanda kurucularının ideolojilerini veren okullar silsilesi açma çabası içindedirler(Versteegh&Günaydın,2007).

3. Arapça Öğretiminde Genel Durum

Türkiye'de Arapça öğretimi genel itibarıyla imam hatip ortaokullarından başlayıp imam hatip liseleri, ilahiyat fakülteleri, eğitim ve fen edebiyat fakülteleri ile sosyal bilimler enstitüleri

gibi enstitülerde verilmektedir. Bunların dışında dil kursları ve bazı yaygın öğretim kurumlarında da Arapça öğretimi yapılmaktadır. Bakanlar Kurulu 2010 yılında aldığı bir kararla ilköğretimde İngilizcenin yanında ikinci yabancı dil olarak Almanca, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Rusça ve Çince dillerine ek olarak Arapçanın da öğretilmesi kararına varılmıştır(Özcan, 2015). Alınan karar neticesinde Arpça öğretimi yüksek bir ivme kazanmıştır. Arapçanın Türkiye'de öğretilmesinin temel hedefleri ise dini ilimlerin anlaşılması ve öğretilmesinde Arapçanın kaynak dili olması, uluslararası arenada Arapçanın ülkemiz için önemli bir pozisyonda olması sayılabilir. Arapça son yıllarda öğrenimi açısından ülkemizde büyük bir ilerleme katetmiştir. Bunun nedeni ise son yıllarda Türkiye'nin politik adımlarını Arap devletlerine yakın bir şekilde atması ve din öğretimi veren kurumları geliştirici adımlar atması örnek verilebilir. Ancak Arapçaya verilen önemle birlikte sorunlar da her zaman varlığını sürdürmüştür.

4. Türkiye'de Arapça Öğretimini Geliştirici Faaliyetler

Arapçanın gelişmesi, öğretilmesi adına çok farklı şekillerde çalışmalar yapılmaktadır. Fakat akademinin hayat kaynağı şüphesiz ki tez çalışmalarıdır. Çünkü tezler ilgili literatüre yeni bilgiler kazandırma amacı taşımaktadır. Tez çalışmaları Yüksek lisans ve doktora tezleridir. Yüksek lisans ve doktora tezlerinin ortak özellikleri bilimsel üretkenlik olsa da doktora tezleri yüksek lisans tezlerine kıyasen daha derin araştırmalar kabul edilir.

5. Çalışmanın Sorunsalı, Amacı ve Kapsamı

Tevhidi tedrisat her ne kadar medreselerdeki bağımsız öğretim çalışmalarını birleştirse de bu Arapça öğretimindeki sorunları çözememiştir. Gerek cumhuriyet öncesi gerek cumhuriyet sonrası Türkiye'de Arapça öğretiminde birtakım eksiklikler meydana çıkmış olup bu eksiklere yönelik tamamlayıcı veya onarıcı çalışmalar yapılmıştır. YÖK tez çalışmaları eksiklikleri gidermek ve mevcut dil öğretimi faaliyetini geliştirmek adına son derece önem arz etmektedir. Bu sebeple tezlere yoğunlaşmak önemli görülmüş olup Türkiye'de Arapça öğretiminde yazılmış tezler bu çalışmanın kapsamını oluşturmuştur. Yabancı dil olarak Arapça öğretiminin ülkemizde ve yaşadığımız coğrafyada uzun bir geçmişe sahip olması ve bu dilin öğretimi ile ilgili gereksinimlerin her geçen gün artması ihtiyaca yönelik yapılan çalışmalar ve kullanılan yöntemler ile ilgili toplu bir değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır (Yaman, 2020). Çalışmanın amacı ülkemizde Arapça öğretiminde yazılmış tezleri inceleyip literatüre daha erişilebilir ve kullanılabilir bir Çalışma alanı sunmaktır. Nitekim dağınık bir literatürde ne zaman, hangi temada, kim tarafından, hangi üniversitenin ne kadar sayıda tez yazıldığı sorularını cevaplamak

yeni çalışmalara bir kılavuz olacaktır. Kapsam olarak bu çalışma YÖK veri tabanında 2020-2024 yılları arasında "Arapça" anahtar kelimesi ile konu olarak eğitim ve öğretim filtrelemesi ile ulaşılan yüksek lisans ve doktora tezlerini içermektedir.

BULGULAR

Şekil 9. Tezlerin tür dağılımı

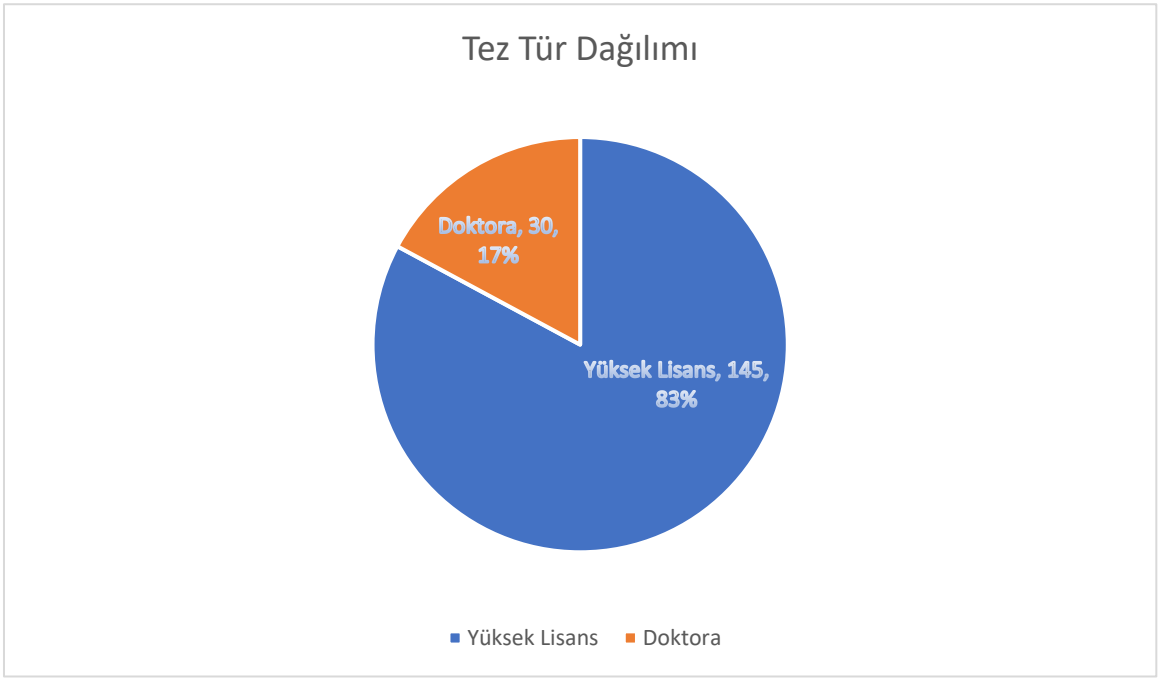

Tez türleri bakımından yüksek lisans tezleri açık şekilde çoğunluğu oluştururken doktora tezlerinin oldukça sınırlı kaldığı görülmüştür. Bu durum, Arapça öğretimi alanında derinlemesine ve kuramsal katkı sunan üst düzey çalışmaların eksikliğine işaret etmektedir.

Şekil 10. Tezlerin yıllık dağılımı

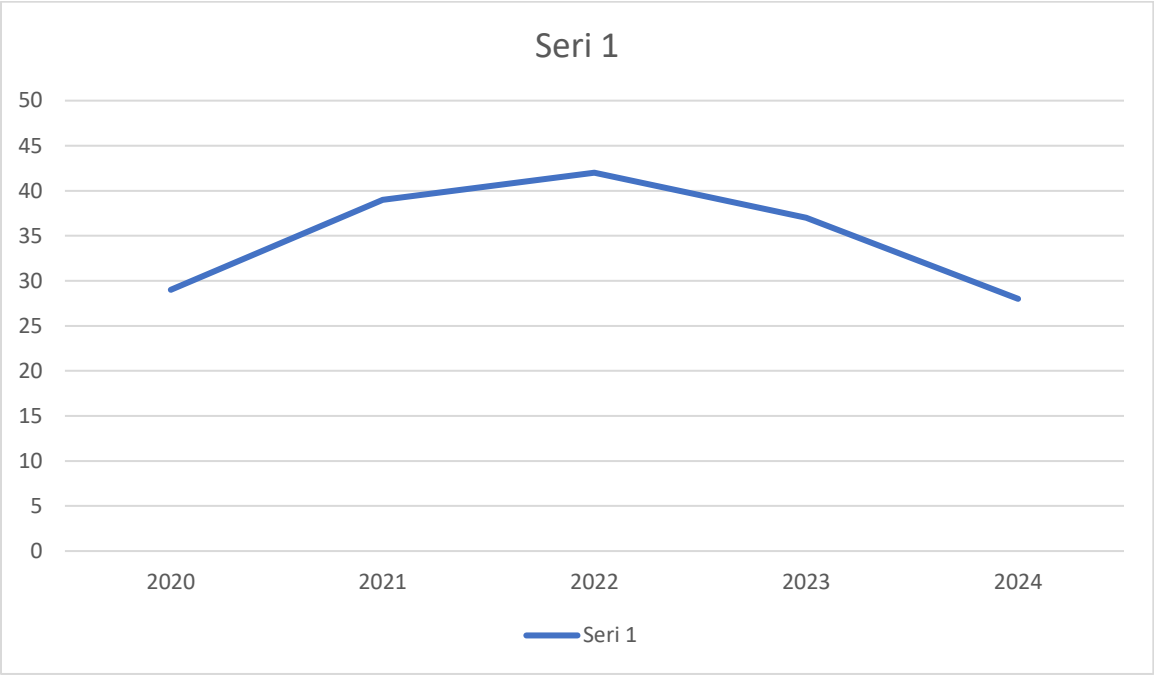

2022 yılının bir zirve noktası olduğu; 2023 ve 2024 yıllarında ise belirgin bir düşüş yaşandığı tespit edilmiştir. Bu azalma, pandemi sonrası akademik yönelimlerin değişimi veya kurumların lisansüstü program politikaları ile ilişkili olabilir.

Şekil 11. Tezlerin şehirsel dağılımı

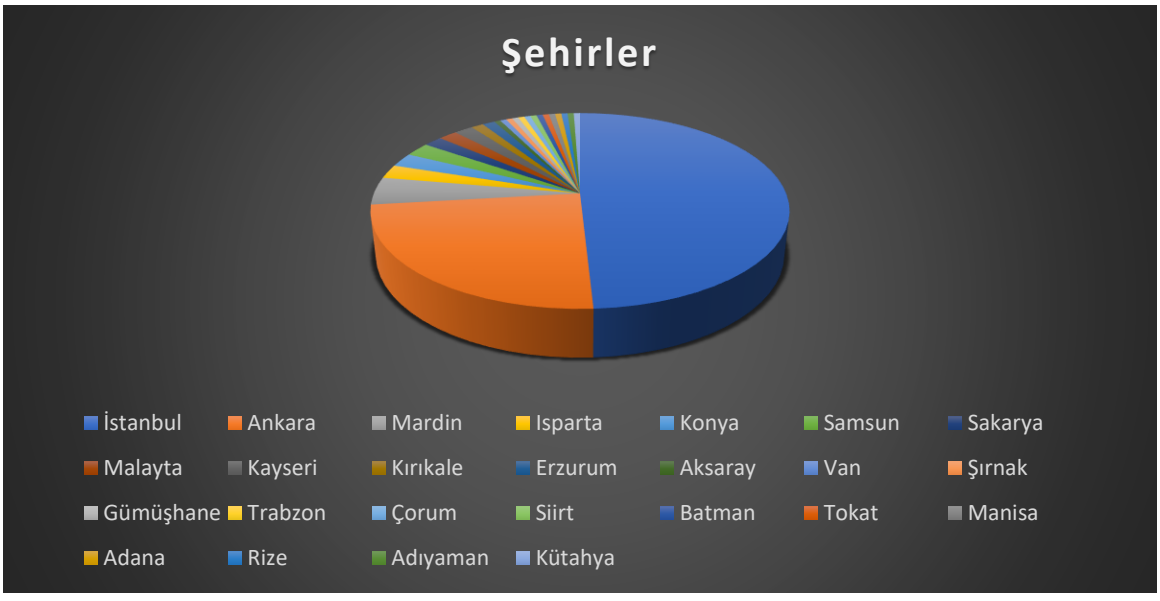

Coğrafi dağılım açısından, İstanbul ve Ankara açık ara öndedir. Buna karşın birçok şehirde Arapça öğretimine ilişkin tez üretiminin oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu durum, akademik çalışmaların büyük şehirlerde yoğunlaştığını göstermektedir.

Şekil 12. Tezlerin Enstitü dağılımı

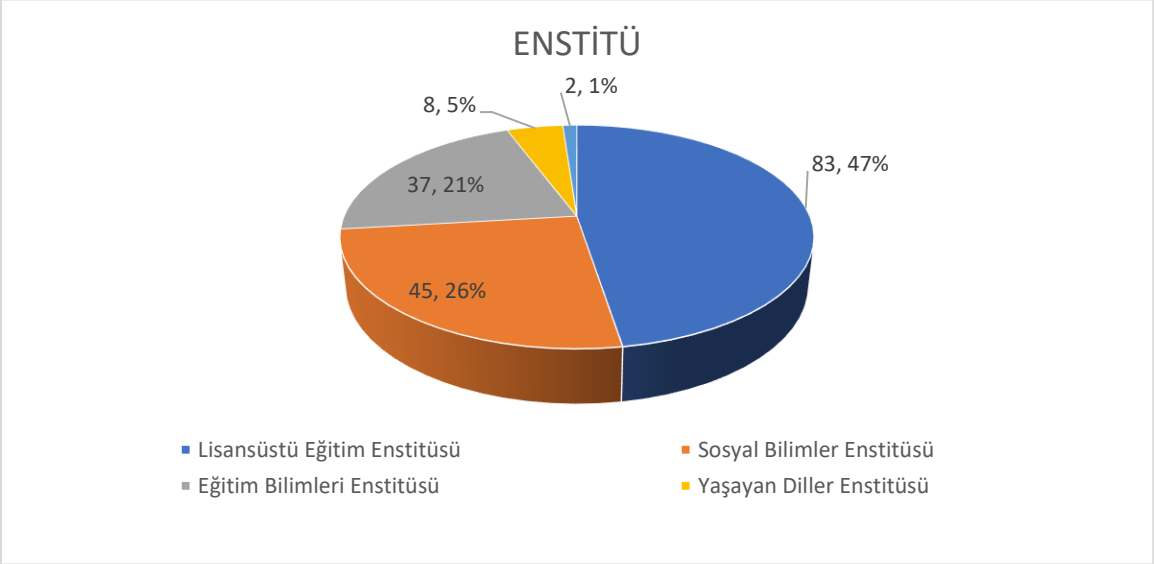

Lisansüstü eğitim enstitülerinin diğer enstitülere kıyasla daha fazla tez ortaya koyduğu belirlenmiştir.

Şekil 13. Tezlerin Üniversite dağılımı

Üniversiteler düzeyinde, İstanbul Aydın Üniversitesi ve Gazi Üniversitesi en fazla tez üreten kurumlar olarak öne çıkmıştır.

Şekil 14. Tezlerin tematik dağılımı

Tema	Tez Sayısı
Ders kitabı / Öğretim seti	15
Dört dil becerisi	23

Model yöntem, strateji	32
Kurumsal perspektifler	7
Gramer (dil bilgisi)	6
Öğrenci profili	8
Öğretmen profili	3
Çevre ve kültür ekseninde	4
Ölçme ve değerlendirme	7
Materyal ve Araç	19
Sözcük ve sözlük	7
Kuranı kerim destekli Arapça	5
Türk dili destekli Arapça	3
Karşıtsak çözümleme	2
Uzaktan Eğitimle Arapça	4
Diğer	30

Konu temalarında, en yoğun çalışmalar “model–yöntem–strateji”, “dört dil becerisi” ve “materyal–araç” başlıklarında toplanmıştır. Buna karşılık “yapay zekâ”, “dijital eğitim”, “uzaktan eğitim”, “karşıtsal çözümleme”, “öğretmen profili” gibi alanlarda tez sayısı oldukça sınırlıdır. Tematik çeşitlilik incelendiğinde, Arapça öğretimine dair tezlerin daha çok klasik dil öğretimi çerçevesinde konumlandığı, yenilikçi ve teknoloji temelli uygulamaların gerekli düzeyde temsil edilmediği fark edilmiştir.

SONUÇ

Türkiye’de Arapça öğretimi üzerinde yazılmış tezler “Arapça” anahtar kelimesi ile taratılıp Konu filtrelemesi ile sadece “Arapça öğretimi” kapsamlı tezler YÖK tez sitesinde taratıldı ve 175 adet teze ulaşıldı. Ulaşılan tezlerin 145 adetle yüksek lisans 30 tanesinin ise doktora tezi olduğuna belirlendi. Tez sayısının özellikle 2020 yılından sonra yükselişse geçtiği 2023 ile birlikte bir düşüş eğilimine geçtiği ve bunun da pandemi ile bağlantılı olabileceği tahmin edilmiştir. Tez vermede şehirler arasındaki dağılımda ise İstanbul ve Ankara’nın diğer şehirlere nazaran farkla önde olduğu tespit edilmiştir. Enstitü dağılımında lisansüstü eğitim enstitüsü ile sosyal bilimler enstitüsünün diğer enstitü türlerine nazaran ilgili alanda yüksek oranda tez verdiğine ulaşılmıştır. Üniversiteler arası dağılımda İstanbul Aydın Üniversitesinin ve Gazi

üniversitesinin oldukça üretken oldukları tespit edilmiştir. Ulaşılan tezlerin tematik dağılımı arasında anlamlı bir orantısızlık olduğu Yöntem, teknik gibi eğitim durumları ve dört dil becerisinin diğer konulara nazaran daha fazla tercih edilmiştir.

Öneriler

Doktora tezlerinin artırılması:

Arapça öğretiminde kuramsal derinliği olan çalışmaların yetersizliği göz önüne alındığında, üniversitelerin doktora programlarını güçlendirmesi ve bu alanda daha fazla araştırmacı yetiştirmesi gerekmektedir.

2. Teknoloji entegrasyonlu araştırmalar teşvik edilmelidir:

Yapay zekâ destekli öğretim, mobil uygulamalar, dijital materyal tasarımı, uzaktan eğitim süreçleri gibi modern yaklaşımlar üzerine daha fazla tez yapılmalıdır. Bu alan, literatürde açık şekilde eksiktir.

3. Öğretmen ve öğrenci profili çalışmalarına ağırlık verilmelidir:

Arapça öğretiminin niteliğini etkileyen en önemli unsurlar öğretmen yeterlikleri ve öğrenci ihtiyaçlarıdır. Bu nedenle saha araştırmaları artırılmalı, öğretmen yetiştirme politikalarına katkı sunacak bulgular üretilmelidir.

4. Şehirler arası akademik makasın azaltılması:

Büyük şehirlerde yoğunlaşan tez üretiminin Anadolu'ya yayılması için üniversiteler desteklenmeli, Arapça öğretimi programları güçlendirilmeli ve araştırmacılar teşvik edilmelidir.

5. Ders kitabı ve materyal çalışmalarında standartlaştırma:

Ders kitabı analizleri yoğun olsa da çoğu çalışma birbirini tekrar etmektedir. Bu bağlamda ölçek geliştirme, model materyal üretimi ve disiplinlerarası materyal tasarımı yapılmalıdır.

6. Kurumsal perspektiflerin geliştirilmesi:

İmam hatip okulları, ilahiyat fakülteleri ve eğitim fakültelerinin Arapça öğretimindeki rolü daha derinlemesine incelenmeli; müfredat güncellemelerine katkı sağlayacak bilimsel temelli öneriler sunulmalıdır.

7. Arapça öğretiminde karşılaştırmalı araştırmalar artırılmalıdır:

Türk dili ile karşılaştırmalı çalışmalar, çağdaş lehçelerin öğretimi, kültürlerarası iletişim çalışmaları gibi konular hem eksiktir hem de alanı zenginleştirecek yüksek potansiyel taşımaktadır.

Kaynakça

Altun, A. (2020). Tanzimat'tan Sonra Arapça Eğitiminde Kelime Öğretimi-Yöntem ve Teknikler. *Aydın Arapça Araştırmaları Dergisi*, *2*(2), 141-149.

Özcan, M. (2015). Türkiye'de ve Dünyada Arapça Öğretimi için Müfredat Geliştirme Çalışmaları ve İlköğretim Arapça Dersi Müfredatı için Bazı Öneriler. *International journal of Science Culture and Sport*, *3*(12), 81-81. https://doi.org/10.14486/IJSCS361

Polat, H. (2024). CUMHURİYET DÖNEMİNDE YÜKSEK İSLAM ENSTİTÜLERİNDE ARAPÇA ÖĞRETİMİ. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *11*(1), 463-485. https://doi.org/10.46353/k7auifd.1445108

Versteegh, K., & Günaydın, M. (2007). *ARAP DİLİ ÖĞRETİMİNİN TARİHÇESİ*.

Yaman, G. Ş. (2020). YABANCI DİL OLARAK ARAPÇA ÖĞRETİMİ ARAŞTIRMALARINDA EĞİLİMLER. *EKEV Akademi Dergisi*, *83*, 343-362.

https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/(Erişim tarihi: 02.12.2025)

"ADINI BEN VERDİM, YAŞINI ALLAH VERSİN!": ÖĞRETMEN ADAYLARININ İSİM HİKÂYELERİ[1]

Lisans Öğrencisi SEHER YALÇIN
Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi
seeheryalcin23@gmail.com- 0009-0007-1615-2104

Lisans Öğrencisi PINAR DURMUŞ
Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi
durmuspinar42570@gmail.com- 0009-0007-6568-7164

Doç. Dr. ÖMER KEMİKSİZ
Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi
okemiksiz@bartin.edu.tr- 0000-0001-8628-6203

ÖZET

İnsanların bireysel ve kültürel kimliğinin göstergesi olan isimler, kültürlerin aynası olarak toplumlarda değişme eğilimi gösteren önemli olgular arasındadır. Bununla beraber her milletin dünya görüşü, gelenek-görenek, dinî inanç ve yakın komşularına göre değişkenlik gösteren ad kullanımı her toplumda olduğu gibi Türk toplumunda da sosyal, kültürel ve hukuki bir işleve sahiptir. Kişilere bir taraftan kimlik kazandıran öte yandan toplumun diğer üyeleriyle çeşitli sosyal ve kültürel ilişkileri sürdürme imkânı sağlayan ad kullanımı, bireylere hukuki ve sosyal bir statü de kazandırmaktadır.

Bu araştırmanın amacı öğretmen adaylarının isim hikâyelerinden hareketle toplumdaki isim verme eğilimlerinin tespit edilmesidir. Nitel araştırma modelinde desenlenen çalışmanın katılımcı grubunu Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrenim gören 165'i erkek, 502'si kadın olmak üzere toplam 667 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Veri toplama tekniği olarak anketten yararlanılan araştırmada ulaşılan verilerin analizi içerik analizi tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma bulgularına göre kız öğrencilerde en fazla Elif, İrem, Zeynep, Merve, Sude, Esra, Fatma, Ayşe, Nisa, Betül ve Beyza; erkek öğrencilerde ise en fazla Muhammet, Mehmet, Mustafa, Ahmet, Enes, Can, Eren, Emir, Emre, Yunus isimlerine rastlanmıştır. İsim verme süreçlerinde baba, anne, dede, babaanne ve hala figürlerinin öne çıktığı; ismin güzel bulunması, aile/akraba üyelerinden birinin ismi olması, anlam ve söyleniş bakımından etkileyiciliği, dinî/millî özellik taşıması ve ünlü birinden etkilenme gibi sebeplerin

[1] Bu çalışma "TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı" kapsamında yürütülen projeden üretilmiştir.

çocuklara isim vermede etkili olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu taşıdıkları isimlerden memnun olduklarını dile getirirken yine büyük çoğunluk isimlerinin kişilik özelliklerini yansıttığına inandığını belirtmiştir. Çalışmaya katılan öğretmen adaylarının, kişilerin isimlerinin onlar hakkındaki düşüncelerini genel olarak etkilediği şeklindeki cevapları ise araştırmanın bir diğer bulgusu olarak öne çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ad bilimi, kişi adları, öğretmen adayları

1. GİRİŞ

İsimler bir kimsenin, bir şeyin tanımlanmasına, açıklanmasına ve bildirilmesine yarayan sözlerdir. İnsanlar ilk kez karşılaştıkları bir kişinin, bir durumun, bir olayın, bir nesnenin ismini merak ettikleri için o kişi, durum, olay ya da nesneye ad verme gereksinimi duyarlar (Uysal, 2017). Bu sebeple adlandırma, dilin en önemli işletim alanlarından biridir. Tuğluk'a (2023) göre insanoğlu varlık, nesne ve kavramları birbirinden ayırt etmek amacıyla onlara ad verme ihtiyacı hissetmiş, bunu yaparken de genellikle onların bir veya birkaç özelliğinden hareket ederek tanımlamalar yapmıştır. İnsanların bulundukları mekâna, yere veya doğal yapılara isimler vererek onları kendileri için özel duruma getirme gayreti onomastik yani ad biliminin ortaya çıkmasını sağlamıştır. İnsanın kendisine/etrafındaki diğer kişilere ve nesnel dünyaya çeşitli isimler vererek iletişimi kolaylaştırma çabası içinde olduğuna vurgu yapan Gaddar'a (2014) göre Türk kültürünü ve buna bağlı olarak Türk insanının hayata bakışını, hayat karşısında gösterdiği tavrı anlamak için bu isimlerin neler olduğunu, ne şekilde oluşturulduğunu ve hangi anlamları içerdiğini inceleyerek açığa çıkarmak gerekir. Bahsi geçen bu adlandırmalar içerisinde kişilere verilen isimler de önemli bir yer tutmaktadır.

Kişi ad bilimi, ad biliminin inceleme alanlarından biri olarak insan, toplum, dil ve kültür ilişkisinin analiz edilmesinde aktif rol oynar. Kişi adları; insan, toplum, dil ve kültür arasındaki etkileşime dayalı olduğundan bu etkileşimi inceleyen kültürdilbilimin de çalışma alanına girmektedir (Yaman, 2023). Kişi adlarının toplumun beğenilerini, gelenek ve göreneklerini, dünya görüşünü, değer yargılarını yansıtan kültürel unsurlar olduğunu belirten Yılmaz (2017), bu adların tarihsel süreç içerisinde ele alınmasının, dilin kelime hazinesindeki farklılaşmanın ortaya çıkarılması ve toplumdaki kültürel değişim yönünden ayrıca önem taşıdığına dikkat çekmektedir. Çelik'e (2007) göre ise isimler, ait oldukları sosyokültürel yapıyla beraber yaşayan ve onu yansıtan değişken ve dinamik özelliklere sahiptir. Toplumsal etkileşimin özel boyutlarını yansıtmaları sebebiyle çatışma veya bütünleşme sembolleri olarak algılanabildikleri için isimler üzerinden sosyokültürel değişimleri, düşünceleri, eğilimleri, tutumları ve grup kimliklerini okumak mümkündür.

Kişi isimlerinin kullanılması hem birey hem de toplum ve kamu yönetimi açısından önemli bir işleve sahiptir. İsimler, kişilere kimlik kazandırmakta, toplum kültürünü muhafaza etmekte, kamu idaresinin bireylerle olan ilişkisinin devamına hizmet etmektedir (Calp, 2014). Adların, kişinin simgesi olduğunu belirten Kalkandelen'e (2008) göre bundan dolayı kişinin adıyla kişiliği arasında bir bağ kurulur ve adın anlamının, onu taşıyan kişinin geleceğini, toplum içindeki başarısını ve yerini belirleyeceği düşünülür. Gülensoy'a (2012) göre kişi adları her milletin dünya görüşüne, gelenek-göreneklerine, dinî inançlarına ve yakın komşularına göre

değişkenlik göstermektedir. Bununla birlikte adların hiçbir zaman rastgele seçilmediğine vurgu yapan Ergönenç Akbaba'ya (2012) göre adların veriliş sebeplerine, veriliş zamanına ve tarzlarına dikkat edilir. Kişinin, en küçük biriminden en büyük yapısına kadar toplum içerisinde bir değere ve konuma sahip olmasının, gerçek veya tüzel kişilerle ilişki kurabilmesinin bireyin isminin olmasına bağlı olduğunu belirten Dündar'a (2022) göre kişi ismi gerek sahibinin gerekse o ismi koyan kimsenin, anne babanın veya ailenin sosyal konumunu, yaşama bakışını, inancını, kültürünü, dert, tasa ve sıkıntılarını, geleceğe dair ümitlerini, geçmişten gelen geleneklerini yansıtan bir etken olması bakımından önemli görülmekte ve bundan dolayı belirlenirken rastgele hareket edilmemektedir.

Milletlerin çocuklarına isim koyma usulleri ve gelenekleri birbirinden farklıdır. Çocuklara isim verme gelenekleri Türk kültüründe çok eski zamanlarda oluşmaya başlamış ve birtakım değişikliklerle günümüze dek ulaşmıştır. İsim verme, başlangıçta yalnızca ayırt edici özellikteyken zaman geçtikçe basit bir adlandırmanın ötesine geçerek çeşitlenmiş, zenginleşmiş ve kültürün önemli bir unsuru hâline gelmiştir (Kayasandık, 2019). Türktaş'a (2019) göre çocuğun kaderini de tayin edeceği düşüncesiyle Türk kültürünün tarihsel sürecinde çocuklara verilen isimler oldukça önemsenmiş ve isimler belirlenirken büyük bir özen gösterilmiştir. Zira kişilerin taşıdığı isimler yalnızca kişisel bir alana sahip olmayıp toplumların, toplulukların ve ailelerin değer yargılarının bir bütününü de yansıtabilmektedir. Bu açıdan adlar her ne kadar kişiler tarafından taşınıyor olsalar dahi onların bağlı bulunduğu kültürel içeriğin ve değer yargılarının bütününü teşkil etmektedir (Çatlı Özen, 2019). İsimlerin, kendi seçimimiz dışında atfedilmiş olsalar bile zaman içerisinde toplumsal var oluşu ve kültürel aidiyeti simgeleyen gösterge işlevi taşıdığını ifade eden Çelik'e (2007) göre sosyal kimliği gösteren araçlar olarak isimler, genelde tarihî ve kültürel özgüllüğü simgeleyen kolektif bir hafızadan süzülüp gelmeleri yönüyle bir anlamda toplumsal dünyaya ve kimliğe referans olurlar. Bu sebeple adlar, sadece bir kişinin bir başkasından ayırt edilmesi için başvurulan bir işaret değil, kendisine çok önemli manalar yüklenen bir kültür taşıyıcısı olarak da değerlendirilmektedir (Altan, 2018).

Kişi isimleri, yalnızca bireyin kimliğini ifade etmekle kalmayıp içerisinde tarihî ve kültürel bağlamda pek çok bilgiyi de içerir. Türklerin isim verme geleneği de tarihleri, inançları ve kültürleriyle derinlemesine bağlantılıdır. Bu sebeple Türk toplumunun geçirdiği kültürel dönemlerin daha iyi anlaşılması için kullanılan isimleri incelemek önem taşımaktadır (Sarıkaya, 2025). Bu öneminden dolayı kişi adlarını konu edinen çeşitli araştırmaların (Aral, 2023; Balta, 2013; Boz, 2004, Calp, 2014; Çatlı Özen, 2018; Çatlı Özen, 2019; Dündar, 2022; Gülensoy, 2012; Jangabilova, 2013; Saklı Demirbaş ve Gençöz, 2020; Kalkandelen, 2008; Koçer, 2024; Sarıtaş, 2009; Şenel, 2017; Şen ve Alkan Ataman, 2019; Uysal, 2017; Yegin, 2020; Yıldırım, 2016) ilgili literatürde yer aldığı görülmektedir. Bu araştırmanın amacı Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrenim görmekte olan öğretmen adaylarına isimlerinin ne şekilde verildiğini, isimlerin verilmesinde etkili olan kişileri ve faktörleri, katılımcıların isimlerinden memnuniyet düzeylerini, isimlerin kişilik özellikleri üzerindeki algılarını ortaya koymak ve ulaşılacak verileri çeşitli kategoriler altında tasnif etmektir. Araştırmanın geniş bir katılımcı grubu ile gerçekleştirilecek olması, katılımcıların isim hikâyelerinden hareketle kültürümüzdeki isim verme geleneğinin mevcut durumunu göstermesi bakımından alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışma grubunda yer alan öğretmen adaylarının çok büyük çoğunluğunun 2000 ve sonrası doğumlu katılımcılar olduğu dikkate alındığında ülkemizdeki

isim verme geleneğinin 21. yüzyıldaki durumu da böylece ortaya konmuş olacaktır. Çalışma kapsamında aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır:

1) Öğretmen adaylarının isimlerinde en çok öne çıkan adlar hangileridir?

2) Öğretmen adaylarına isim verme sürecinde etkili olan kişiler kimdir?

3) Öğretmen adaylarına isim verme sürecinde etkili olan sebepler nelerdir?

4) Öğretmen adaylarının isimlerinden memnuniyet düzeyleri nedir?

5) Öğretmen adayların, isimlerin kişilik özelliklerine ve sosyal kimliğe etkisine yönelik görüşleri nelerdir?

2. YÖNTEM

Araştırmanın modeli, araştırma grubu, verilerin toplanması ve analizi süreci ilgili açıklamalara çalışmanın bu ana başlığı altında yer verilmiştir.

2.1. Araştırma Modeli

Öğretmen adaylarının isim hikâyelerini ve isimlere yönelik algılarını tespit etmek amacıyla yürütülen bu çalışma, nitel araştırma deseniyle modellenmiştir. Nitel araştırma, veri toplama yöntemi olarak görüşme, gözlem ve doküman analizi gibi nitel yöntemlerin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortam içerisinde gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin takip edildiği araştırma modelidir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu çalışmada veriler katılımcılardan toplanan anket formları aracılığıyla elde edildiği için çalışmaya en uygun modelin nitel araştırma olduğu düşünülmektedir.

2.2. Araştırma Grubu

Bu çalışmanın araştırma grubunu Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrenim gören ve araştırmaya gönüllü olarak katılım gösteren 667 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Katılımcıların 502'si kız (%75,26), 165'i erkek (%24,74) öğrencilerden oluşmaktadır.

2.3. Veri Toplama ve Analiz Süreci

Araştırma verilerinin toplanmasında nitel araştırma yönteminin veri toplama tekniklerinden biri olan anketten yararlanılmıştır. Sosyal bilimler başta olmak üzere birçok alanda sistematik şekilde veri elde etmek amacıyla başvurulan bir yöntem olan ankette önceden araştırma konusu ile ilgili olarak hazırlanmış olan sorular katılımcılara yöneltilerek konu hakkında veri toplamaya çalışılır. Veriye hızlı ve kolay ulaşma yöntemlerinin başında gelen anket vasıtasıyla pek çok konuda farklı türde veri toplamak mümkün olmaktadır (Zırhlıoğlu, 2018). Anket sorularının oluşturulmasının ilk aşamasında araştırma konusuyla ilgili olduğu düşünülen benzer çalışmalar taranmıştır. Bu araştırmalarda katılımcılara yöneltilen sorulardan hareketle öncelikle bir soru havuzu oluşturulmuştur. Sonraki aşamada bu sorulardan hangilerinin bu çalışmanın kapsamına uygun olduğunu belirlemek amacıyla iki alan uzmanının görüşlerine başvurulmuştur. Uzmanlardan alınan görüşler sonrasında araştırmada kullanılacak sorulara son şekli verilmiştir.

Anket formunun oluşturulmasının ardından uygulama için gerekli izinlerin alınması süreci başlatılmıştır. Bartın Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulunun 07.05.2025 tarihli ve 2025-SBB-0392 protokol numaralı yazısı ile çalışmanın etik kurul izni aşaması tamamlanmıştır. Fakülte yönetiminden çalışmanın öğrencilerle yürütülmesinin uygun olduğuna dair alınan yazı sonrası verilerin toplanmasına geçilmiştir. Araştırma verileri gönüllülük esasına dayalı olarak 15-30 Mayıs 2025 tarihleri arasında, sınıf ortamında yüz yüze ve basılı materyaller kullanılmak suretiyle araştırmacılar tarafından toplanmıştır. Toplanan veriler dijital ortamda oluşturulan dosyalara araştırma soruları doğrultusunda aktarılmıştır. Bu işlemin tamamlanmasının ardından verilerin analizine geçilmiştir.

Araştırma verilerinin analizi içerik analizi tekniği ile gerçekleştirilmiştir. İçerik analizi; objektif, ölçülebilir ve doğrulanabilir bilgileri elde etmek amacıyla doküman, metin ve evrak gibi pek çok farklı materyalin belirli kurallar dâhilinde (örnekleme, kategori, kodlama vb.) analiz edilmesini hedefleyen ve nitel araştırma yöntemi içerisinde yer alan bir tekniktir (Metin ve Ünal, 2022). Analiz sürecinde gerçekleştirilen işlemlerle ilgili açıklamalar şu şekildedir:

Katılımcılara isim verilmesinde etkili olan kişiler sınıflandırılırken öğretmen adayları tarafından formlara işlenen figürlerin yalnızca sayısal dağılımı yapılmıştır. Bazı isimlerin verilmesinde söz sahibi olan kişi sayısı birden fazla olduğu için araştırmanın ilgili sorusunda ortaya çıkan sıklık değeri bu nedenle katılımcı sayısının (n=667) üstündedir.

Katılımcıların, isimlerinin kişilik özelliklerini yansıttığını düşünüp düşünmedikleri ve isimlerin kişiler hakkındaki kanaatlerini etkileyip etkilemediği şeklindeki sorular “evet/hayır” şeklinde kısa cevaplı sorular olduğu için, sıklık değerleri sadece bu cevaplarla sınırlandırılmıştır.

Katılımcıların isimleri tasnif edilirken kız adlarında kullanılan ve ayrı yazılan “Nur” adı, önündeki isimle birlikte değerlendirilmiştir. Örneğin bitişik yazılan “Beyzanur” ile ayrı yazılan “Beyza Nur” aynı kategoriye dâhil edilmiştir. En sık karşılaşılan isimlerin tasnifinde de bir ismin ekli şekli varsa o isim de önündeki isim dikkate alınarak sayısallaştırılmıştır. Örneğin Bulgular kısmında kız isimlerinde sıkça karşılaşıldığı belirtilen “Nisa” adı, bu ismi taşıyan tüm katılımcılarda bu şekilde olmayıp “Nisanur” veya “Nisa Nur” biçiminde kullanılsa da “Nisa” adı altında toplanmıştır.

İsimlerin verilmesinde etkili olan sebepler sorusunda ve katılımcıların isimlerinden memnun olup olmadıkları şeklindeki soruda öğretmen adayları gerekli gördükleri takdirde açıklamalar da yaptıkları için Bulgular bölümünde bu verilerin yer aldığı çizelgelerin altında katılımcı ifadelerine yer verilmiştir. İfadelerin sonunda gizliliği sağlama adına katılımcıların isimleri verilmeyip (katılımcı tarafından ifadelerde isim kullanılmamışsa) öğretmen adayı tarafından doldurulan anket formuna araştırmacıların verdiği numaralar eklenmiştir. Örneğin 230 numaralı formun sahibi katılımcının görüşü metne alınmışsa “K_{230}” şeklinde bir açıklama, cümlenin sonunda yay ayraç içinde gösterilmiştir. Sonuç olarak veri analizi neticesinde ortaya çıkan tüm sayısal ifadeler çizelgeler veya görseller vasıtasıyla sıklık (f) ve yüzde (%) değerleri de verilerek araştırmanın Bulgular bölümünde okuyucuya aktarılmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmanın bu ana başlığı, alt problemler doğrultusunda ulaşılan bulguların sunumuna ayrılmıştır.

3.1. Birinci Araştırma Sorusu Bulguları

Araştırmanın "Öğretmen adaylarının isimlerinde en çok öne çıkan adlar hangileridir?" şeklindeki birinci araştırma sorusuna yönelik bulgulara aşağıdaki görsellerde yer verilmiştir.

Kız katılımcıların isimlerinde en fazla karşılaşılan adlara ilişkin sıklık ağı Görsel 1'de yer almaktadır.

Görsel 1. Kız Adlarında Öne Çıkanlar

Görsel 1'de görüldüğü üzere kız katılımcılarda sıklıkla karşılaşılan isimlerde ilk sıralarda Elif (f=21), İrem (f=19), Zeynep (f=18), Merve (f=18), Sude (f=17), Esra (f=16), Fatma (f=16) ve Ayşe (f=14) gelmektedir. Bu isimler dışında Nisa (f=12), Betül (f=9), Beyza (f=9), Hilal (f=8), Sıla (f=7) ve Eda (f=7) isimleri de kızlarda en çok karşılaşılan adlar olarak öne çıkmıştır.

Erkek katılımcıların isimlerinde en fazla karşılaşılan adlara ilişkin sıklık ağı Görsel 2'de yer almaktadır.

Görsel 2. Erkek Adlarında Öne Çıkanlar

Görsel 2'ye göre erkek katılımcılarda sıklıkla karşılaşılan isimlerde ilk sıralarda Muhammet (f=8), Mehmet (f=7), Mustafa (f=6), Ahmet (f=6), Enes (f=6) ve Can (f=6) gelirken Eren (f=5),

Emir (f=5), Emre (f=5), Yunus (f=5), Ali (f=4), Efe (f=4), Furkan (f=4), İbrahim (f=4), Mert (f=4) ve Yusuf (f=4) isimleri de erkeklere en çok verilen adlar olarak dikkat çekmektedir.

3.2. İkinci Araştırma Sorusu Bulguları

Araştırmanın "Öğretmen adaylarına isim verme sürecinde etkili olan kişiler kimdir?" şeklindeki ikinci araştırma sorusuna yönelik bulgulara Çizelge 1'de yer verilmiştir.

Çizelge 1. İsim Vermede Etkili Olan Kişiler

Kişi	f	Kişi	f
Baba	368	Anne	338
Dede	61	Babaanne	57
Hala	27	Amca	19
Abla	16	Abi	16
Anneanne	14	Teyze	14
Kuzen	12	Dayı	11
Yenge	6	Sağlık personeli (doktor, hemşire, ebe)	8
Babanın akrabaları/arkadaşları	9	Annenin akrabaları/arkadaşları	6
Diğer	12		

Çizelge 1'de görüldüğü gibi katılımcılara verilen isimlerde etkili olan figürlerin başında baba (f=368) ve anne (f=338) gelmektedir. Bunları dede (f=61), babaanne (f=57), hala (f=27), amca (f=19), abla (f=16), abi (f=15), anneanne (f=14), teyze (f=14), kuzen (f=12) ve dayı (f=11) figürleri takip etmektedir. İsimlerin verilmesinde söz sahibi olan diğer kişiler ise babanın akrabaları/arkadaşları (f=9), sağlık personeli (f=8), yenge (f=6), annenin akrabaları/arkadaşları (f=6) ve diğer (f=12) şeklinde sıralanmaktadır.

3.3. Üçüncü Araştırma Sorusu Bulguları

Araştırmanın "Öğretmen adaylarına isim verme sürecinde etkili olan sebepler nelerdir?" şeklindeki üçüncü araştırma sorusuna yönelik bulgular Çizelge 2'de yer almaktadır.

Çizelge 2. İsim Vermede Etkili Olan Sebepler

Sebep	f
İsmin bireysel/ortak kararla uygun görülmesi	182
İsmin aile/akraba üyelerinden birinin ismi olması	164
İsmin anlam/söyleniş bakımından uygun bulunması	116
İsmin dinî/millî/tarihî arka planının olması	97
İsmin film karakterleri/sanatçılardan birinin ismi olması	52
İsmin o dönemde yaygın kullanılması	22
İsmin farklı/ender kullanılan bir isim olması	12
İsmin kura ile belirlenmesi	11
Diğer	7

Çizelge 2'ye göre katılımcılara verilen isimlerdeki etkili olan sebeplerin başında "ismin bireysel/ortak kararla uygun görülmesi" (f=182), "ismin aile/akraba üyelerinden birinin ismi olması" (f=164), "ismin anlam/söyleniş bakımından uygun bulunması" (f=116) ve "ismin dinî/millî/tarihî arka planının olması" (f=97) kategorileri gelmektedir. Bunların dışındaki kategoriler ise "ismin film karakterleri/sanatçılardan birinin ismi olması" (f=52), "ismin o dönemde yaygın kullanılması" (f=22), "ismin farklı/ender kullanılan bir isim olması" (f=12),

"ismin kura ile belirlenmesi" (f=11) ve "diğer" (f=7) şeklinde sıralanmaktadır. İsim vermede etkili olan sebeplere ilişkin katılımcı ifadelerinden örneklere aşağıda yer verilmiştir:

"Babam tarihî filmlerden etkilenmiş." (K_{222})

"Abimin ismi Oğuzhan olduğu için uyumlu olsun diye Aslıhan olsun istemişler." (K_{506})

"Amcamın çocuğu olmuyormuş, o yüzden amcamın ismini vermişler." (K_{461})

"Hem Türk bayrağında olduğu için hem dinin sembolü olduğu için bu ismi tercih ettiler." (K_{348})

"Dedelerimin ismi olduğu için verilmiş." (K_{614})

"Elif ismini anne ve babamın çok sevmiş olması." (K_{585})

"Mağaza ismiymiş, beğenmiş annemin yengesi. Sonra anneme söylemiş. Annemle babam da kura çekmiş." (K_{534})

"İsmim o dönemde yaygınmış." (K_{358})

"Babamın ünlü bir isimden etkilenmesi (Onun gibi başarılı biri olmamı istemiş.) Diğer ismim için annemin kuzeni Türkçe kökenli bir ismim daha olmasını istemiş." (K_{382})

"Anlamı dikkate alınarak konulmuş." (K_{128})

"Ablamların izlediği çizgi film karakterinin ismiymiş." (K_{63})

"Annemin bu isme sahip olan insanların iyi kariyere sahip olacağını düşünmesi." (K_{3})

"Annem rüyasında görmüş. Babaannemin adı Fatma, annem Nur düşünmüş, sonra Fatmanur olmuş." (K_{555})

"Ünlü birinden alıyorum ismimi. O zamanlar televizyonda sunuculuk yapıyormuş, o yüzden Ece koymuşlar." (K_{218})

"Teyzem rüyasında rahmetli dedemi görür. Dedem benim ismimin Mustafa olmasını ister." (K_{430})

"Babaannemin ismi olduğu için verilmiş. Nur ismi de Kuran'da geçtiği için." (K_{170})

3.4. Dördüncü Araştırma Sorusu Bulguları

Araştırmanın "Öğretmen adaylarının isimlerinden memnuniyet düzeyleri nedir?" şeklindeki dördüncü araştırma sorusuna yönelik bulgulara Görsel 3'te yer verilmiştir.

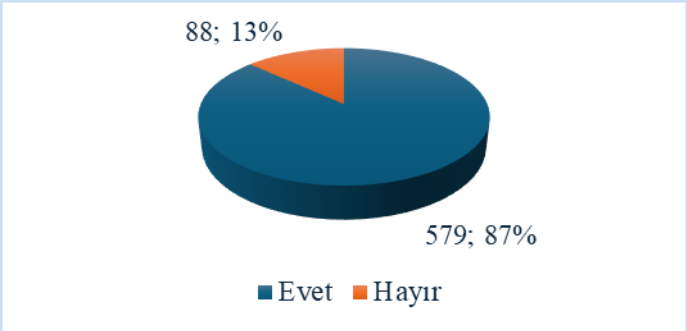

Görsel 3. İsimlerden Memnuniyet Oranları

Görsel 3'e göre araştırmaya katılan öğretmen adaylarının 579'u (%87) sahip oldukları isimlerden memnun olduklarını ifade ederken isminden memnun olmadığını belirten katılımcı sayısı 88 (%13) olarak gerçekleşmiştir. İsimlerden memnuniyet durumlarına dair katılımcı ifadelerinden örnekler aşağıda yer almaktadır:

"Hayır, çünkü isim kulağıma fonetik gelmiyor. Türkçe değil. İsim hakkında toplumda ön yargılar oluşmuş. Bu konduğu zamanlar bu yargılar yokmuş." (K_{453})

"Evet, çünkü kullanışlı ve modern bir isim olduğunu düşünüyorum." (K_{487})

"Evet, çünkü bana çok yakışıyor." (K_{514})

"Evet, çünkü nadir, herkeste görülen bir isim değil." (K_{608})

"Hayır, çünkü kulağa yaşlı birisinin ismi gibi geliyor." (K_{235})

"Hayır, çünkü Türkçe kökenli bir isim tercih ederdim." (K_{148})

"Evet, çünkü tınısı güzel ve çevremdekilerden beğeni alıyor." (K_{100})

"Hayır, çünkü demode ve dalga konusu olacak bir isim." (K_{170})

"Evet, çünkü modern duruyor, söylemesi iyi ve anlamı güzel." (K_{229})

"Evet, çünkü zamansız bir isim. Her yaşa, döneme uygun." (K_{31})

"Hayır, çünkü babaannemin adı." (K_{301})

3.5. Beşinci Araştırma Sorusu Bulguları

Araştırmanın "Öğretmen adayların, isimlerin kişilik özelliklerine ve sosyal kimliğe etkisine yönelik görüşleri nelerdir?" şeklindeki beşinci araştırma sorusuna yönelik bulgular aşağıdaki görsellerde yer almaktadır.

Katılımcıların, taşıdıkları isimlerin kişilik özelliklerini yansıtıp yansıtmadığına dair görüşlerine ilişkin bulgular Görsel 4'tedir.

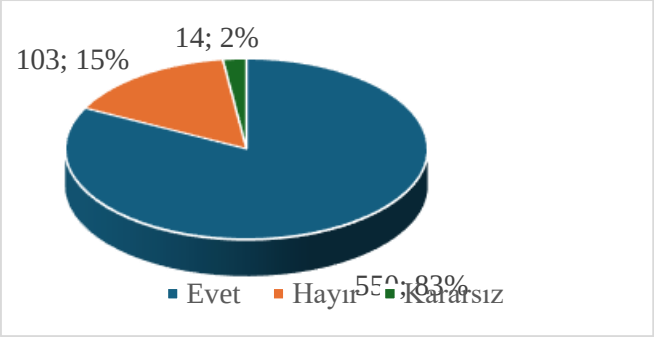

Görsel 4. İsimlerin Kişiliğe Uygunluk Oranları

Görsel 4'te görüldüğü gibi çalışmaya dâhil olan katılımcılardan 550'si (%83) kişilik özelliklerini yansıttığına inandıkları bir isimleri olduğunu belirtirken 103 (%15) katılımcı isimleri ile kişilik özellikleri arasında bir ilgi olmadığını düşünmektedir. Bu soruya cevap vermeyen katılımcı sayısı ise 14 (%2) olarak ortaya çıkmıştır.

Katılımcıların, isimlerin kişiler hakkındaki görüşlerini etkileyip etkilemediğine dair görüşlerine ilişkin bulgular Görsel 5'te yer almaktadır.

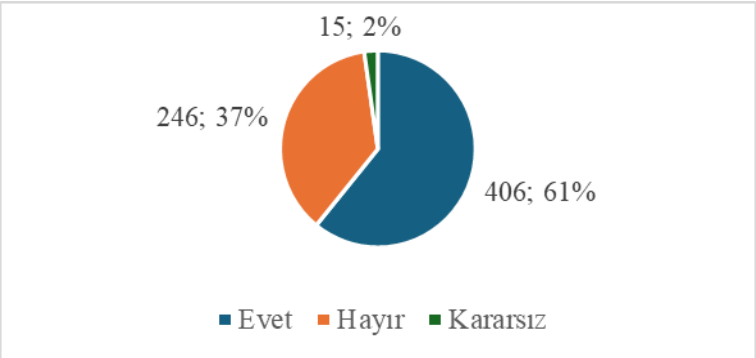

Görsel 5. İsimlerin Kişiler Hakkındaki Düşünceleri Etkileme Oranları

Görsel 5'e göre katılımcıların 406'sının (%61) bir kişinin isminin o kişiyle ilgili düşüncelerinde etkili olduğunu belirttiği görülmektedir. İsimlerin kişiler hakkındaki düşüncelerinde belirleyici olmadığını ifade eden katılımcı sayısı 246 (%37) olarak ortaya çıkarken bu soruyu yanıtsız bırakan katılımcı sayısı 15 (%2) olmuştur.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırmada öğretmen adaylarından oluşan katılımcı grubu özelinde Türkiye'deki isim verme eğilimlerinin tespit edilmesi ve bireylerin isimlere/isimlerine yönelik algılarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Araştırma neticesinde ulaşılan sonuçlar ile bu sonuçların alan yazındaki araştırmalarla olan ilişkisi çalışmanın bu bölümünde ortaya konmuştur.

Çalışmaya dâhil edilen katılımcıların isimlerinde en çok öne çıkanların kızlarda Elif, İrem, Zeynep, Merve, Sude, Esra, Fatma, Ayşe, Nisa, Betül, Beyza, Hilal, Sıla ve Eda; erkeklerde ise Muhammet, Mehmet, Mustafa, Ahmet, Enes, Can, Eren, Emir, Emre, Yunus, Ali, Efe, Furkan, İbrahim, Mert ve Yusuf olduğu görülmüştür. Calp'in (2014) araştırmasına göre bu çalışmadaki sıklık listesinde yer alan Ayşe, Elif, Fatma, Merve ve Zeynep ile Ahmet, Mehmet, Mustafa, Yusuf, İbrahim ve Ali adlarının Türkiye'de 1970-2010 yılları arasında ad sıralamasında her yıl en çok verilen isimlerde ilk 20'de yer aldıkları ortaya konmuştur. Çatlı Özen (2019) tarafından gerçekleştirilen araştırmada da erkeklerde Mehmet, Mustafa, Ahmet, Ali, İbrahim, Yusuf; kızlarda ise Fatma, Ayşe, Zeynep isimleri Türkiye'de 1923-2016 yılları arasında en çok tercih edilen adlarda ilk yirmide yer almıştır. Üniversite öğrencileri örnekleminde araştırma yapan Koçer (2024), kız isimlerinde İrem, Fatma, Elif, Ayşe, Sude, Zeynep, Hilal; erkek isimlerinde Ahmet, Ali, Mustafa, Muhammet, Emre, Yusuf gibi adlara sıklıkla rastlandığını ifade etmiştir. Bunun yanında Sarıtaş'ın (2009) gerçekleştirdiği araştırmada katılımcıların gelecekte çocuklarına vermek istedikleri isimlerde de kız çocukları için Ayşe, Beyza, Eda, Fatma, Hilal, İrem, Merve, Nisa, Sıla, Sude, Zeynep; erkek çocukları için Ahmet, Ali, Efe, Emre, İbrahim, Mehmet, Mert, Muhammet, Mustafa, Yunus adları en yaygın telaffuz edilenler arasında yer almıştır. Bu sonuçlar, belirli isimlerin hemen hemen her dönemde geçerli ve popüler olduğunu göstermekte, bireylere isim verme eylemi söz konusu olduğunda akla ilk gelenler arasında bulunduğuna işaret etmektedir.

Kişilere adları aile bireyleri, akrabaları ya da tanıdıkları tarafından, bir başka deyişle kendileri haricindeki kişilerce verilir. İsimlerin verilmesi itinayla gerçekleştirilen, birçok faktör tarafından etkilenen toplumsal bir eylemdir (Koçer, 2024). Araştırmada katılımcılara verilen adlarda etkili olan figürlerin başında babalar ve annelerin geldiği tespit edilmiştir. Baba ve anneleri ise dede, babaanne, hala, amca, abla, abi, anneanne, teyze, kuzen ve dayı figürleri takip etmektedir. Bu sonucun Çatlı Özen'in (2019) araştırma sonuçlarına benzer olduğu söylenebilir. İlgili araştırmada günümüzde yeni doğan bireylere ad koyma hakkının hiyerarşik sıralamasının baba, anne, dede (baba tarafı), akrabalar, babaanne, dede (anne tarafı), anneanne, aile dostları şeklinde olduğu ifade edilmiştir. Koçer'in (2024) çalışmasında da hem kız hem de erkeklere isim koyma noktasında babaların ilk, annelerin ikinci sırada geldiği belirlenmiştir. Çoklu isme sahip üniversite öğrencileriyle çalışan Şen ve Alkan Ataman'ın (2019) araştırmasında çocuklara isim verme konusunda babaların ve annelerin ilk sırayı aldığı, bunları dede ve babaanne-anneanne figürlerinin izlediği sonucuna ulaşılmıştır. Şenel'e (2017) göre toplum yapısı doğrultusunda isim verme geleneğinin baba, anne ve aile büyükleri arasında daha fazla olduğu göze çarpmaktadır. Bunun sebebi olarak kadının toplum içerisinde henüz netleşmemiş yeri ve aile yapısının ataerkil olması gösterilmektedir. Ad vermelerde erkeğin rolünün daha fazla olduğu görülse de kadının sosyal hayattaki yeri ve önemi arttıkça isim vermede de etkisi zaman geçtikçe artacaktır.

Çalışmada yer alan katılımcılara verilen isimlerde etkili olan sebeplerin başında "ismin bireysel/ortak kararla uygun görülmesi", "ismin aile/akraba üyelerinden birinin ismi olması", "ismin anlam/söyleniş bakımından uygun bulunması", "ismin dinî/millî/tarihî arka planının olması" ve "ismin film karakterleri/sanatçılardan birinin ismi olması" kategorileri gelmektedir. Sarıtaş'ın (2009) araştırmasında katılımcıların isimlerinde "aileden birinin anısını yaşatmak için konan adlar" (%25), "dinî anlamı olan adlar" (%22), "anlamı güzel olduğu için verilen adlar" (%21) ve "ailenin hoşuna gittiği için konulan adlar" (%13) şeklinde öne çıkan kategorilerin bu sonuçları desteklediği söylenebilir. Çatlı Özen (2019) tarafından yürütülen başka bir çalışmada katılımcılara isimlerinin nereden geldiği sorusu yöneltilmiş ve katılımcıların %54,2'si "anlamı güzel", %31,9'u "dinî anlamı var", %15,9'u "az duyulmuş", %15'i "aile büyüklerinin isminden" şeklinde cevaplar vermişlerdir. Çatlı Özen (2018) tarafından Alevi kadın ve erkekler üzerine yürütülen çalışmada ise katılımcılara isimlerinin veriliş nedenlerinin neler olduğu sorulmuş ve "aile büyüklerinin isminden geldiği için" (%15,7), "dinî bir anlam taşıdığı için" (%27,5), "anlamı güzel olduğu için" (%60,8), "modaya uygun olduğu için" (%23,5), "çok yaygın bir isim olduğu için" (%23,5), "nadir bulunduğu için" (%18,6) şeklinde cevaplar alınmıştır. Koçer (2024) tarafından yürütülen çalışmada katılımcıların isimlerinde "Kur'an'da geçen bir kavram" (%19,5), "ölmüş veya yaşayan aileden bir büyüğün adı" (%17,3) ve "bir duygu ve kişilik özelliği" (%20) kategorileri ön plana çıkmıştır. Türktaş (2019), aile büyüklerden herhangi birinin isminin çocuğa verilmesinin Türk kültüründe sıkça karşılaşılan isim verme geleneklerinden biri olduğunu belirtmektedir. Bu isim verme geleneği gerek ismi verilen bireyin hatırasının yaşatılması gerekse çocuğun akrabalık bağının güçlendirilmesi düşüncesinden hareketle ortaya çıkmıştır. Yine isim vermede ön plandaki kategorilerden din, Türk ad kültüründe isimlerin mana ve sembol içeriğinden isim verme anlayış ve uygulamalarına kadar bütün sistemde temel belirleyici olarak yer almaktadır (Çelik, 2007). Aral'a (2023) göre ise mesleği, şöhreti, karizması, makamı veya dünya görüşüyle

topluma tesir etme kuvvetine sahip ve doğal olarak medyada görünürlüğü yüksek olan kişiler birçok konuda olduğu gibi isim verme tercihlerinde de kişileri etkilemektedir. Zira 2000'li yıllarla beraber Türkiye'de medya, bir taraftan kendi gücünü artırırken diğer taraftan da kültürel, ekonomik, sosyal ve politik alanlardaki kuşatıcı etkisiyle temel belirleyenlerden biri olmaya başlamıştır (Yegin, 2020). Nitekim Köse (2014) tarafından yürütülen araştırmada dizilerin, isim verme eğilimlerini ne şekilde etkilediği incelenmiş, araştırmanın sonuçlarına göre belli dönemlerde popüler olan diziler ve bu dizilerdeki karakterlerin adları ile resmî nüfus istatistiklerindeki değişim arasında paralellik olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının %87 gibi çok büyük bir çoğunluğu, taşıdıkları adlardan memnun olduklarını ifade ederken isminden memnun olmadığını belirten katılımcı oranı %13 şeklinde ortaya çıkmıştır. Benzer bir araştırmada (Çatlı Özen, 2019) örneklemde yer alanların %84'ü taşıdıkları isimlerden memnun olduklarını dile getirmişlerdir. Sarıtaş'ın (2009) çalışmasında katılımcılar %92; Uysal'ın (2017) çalışmasında %89 ve Taş'ın (2005) çalışmasında da %85,6 gibi yüksek oranlarla isimlerini sevdiklerini belirterek memnuniyetlerini vurgulamışlardır. Koçer'in (2024) araştırmasında erkek katılımcıların %80,3'ü, kadın katılımcıların %76,1'i isimlerinden memnun olduklarını ve isimlerini değiştirmek gibi bir düşüncelerinin olmadığını beyan etmiştir. Çatlı Özen'in (2018) araştırmasının sonuçlarına göre de isminden memnun olanların oranı %76,5 şeklinde belirlenmiştir. Çoklu ad taşıyan üniversite öğrencilerinin isimlerinden memnuniyet düzeylerini inceleyen Şen ve Alkan Ataman'ın (2019) çalışmasında katılımcıların %70,3'ünün çoklu ad taşımaktan memnuniyet duyduğu, %29,7'sinin ise bu durumdan memnun olmadığı ortaya çıkmıştır. Calp'e (2014) göre isimler, sahibinin kendisini diğer bireylerden ayıran ve böylece tanınmasını sağlayan en belirgin işarettir. Bu nedenle kişinin hayatı boyunca en çok duyacağı kelime kendi ismi olduğundan herkes taşıdığı ismin güzel olmasını ister. Bu araştırmanın ve alan yazındaki benzer araştırmaların sonuçlarından hareketle toplumdaki bireylerin büyük çoğunluğunun taşıdıkları isimleri sevdikleri şeklinde bir yorum yapılabilir.

Çalışmaya dâhil olan katılımcılardan %83'ü sahip oldukları adların kişilik özelliklerini yansıttığına inandıklarını dile getirirken isimleri ile kişilik özellikleri arasında bir ilgi olmadığını düşünen katılımcı oranı %15 olmuştur. Koçer'in (2024) araştırmasında katılımcıların %69,5'inin isimlerinin kişiliklerini yansıttığı şeklindeki düşünceleri bu bulguyla yakınlık sergilemektedir. Benzer biçimde Çatlı Özen'in (2019) gerçekleştirdiği çalışmada katılımcıların %69,2'si isimlerinin kişiliklerini yansıttığını, dolayısıyla gösteren-gösterge arasında bir uyumsuzluk olmadığını belirtmişlerdir. Yine Çatlı Özen (2018) tarafından yürütülen araştırmada isimlerinin kişiliklerini yansıttığını belirten katılımcı oranı %88,2 şeklinde gerçekleşmiştir. Bu sonuçlarda katılımcıların isimlerinden memnuniyet düzeylerinin etkisinin olabileceği tahmin edilmektedir. Ortaya çıkan oranlar dikkate alındığında taşıdığı ismi sevme ile ismin kişiliği yansıttığına olan inanç arasında paralellik olduğu şeklinde bir değerlendirme yapılabilir.

Araştırmanın son alt probleminde katılımcıların %61'i bir kişinin isminin o kişiyle ilgili düşüncelerinde etkili olduğunu ifade etmiştir. İsimlerin bireyler hakkındaki düşüncelerinde belirleyici olmadığını dile getiren katılımcı oranı ise %37'dir. Kişilerin kendi adlarına olduğu kadar başkalarının adlarına karşı da olumlu veya olumsuz tutumları olabilmektedir. Bu

tutumlarda yaşanmışlıklar, siyasi ve dinî unsurlar gibi etkenlerin rolünün olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca bu tutumları toplumun tamamına yaymayıp bireylerin beğenisi/ön yargısı şeklinde ele almak daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

KAYNAKÇA

Altan, C. (2018). Kişi adları-siyasal eğilim ilişkisi: Mersin Üniversitesi örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 17*(66), 621-631. https://doi.org/10.17755/esosder.344705

Aral, A. E. (2023). Ad verme geleneğiyle ilgili medyaya yansıyan haberler üzerine bir inceleme. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 10*(30), 304-315.

Balta, N. (2013). Gaziantep'te çocuklara ad verme geleneği. *Folklor Edebiyat, 19*(76), 195-206.

Boz, E. (2004). Türkiye Türkçesinde kişi adı olarak meyve adları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6*(1), 1-13.

Calp, M. (2014). Kişi adları üzerine dilbilimsel bir çalışma (Ağrı ili örneği). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 52, 27-49. https://doi.org/10.14222/Turkiyat1274

Çatlı Özen, G. (2018). *Günümüz Alevi topluluklarında ad verme anlayışı üzerine bir araştırma*. IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı, ss. 251-260, 18-20 Ekim, Ankara.

Çatlı Özen, G. (2019). Günümüzde Türk kültüründe ad vermenin sosyo-kültürel özellikleri üzerine bir anket çalışması. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 122*(441), 423-444.

Çelik, C. (2007). Bir kimlik beyanı olarak isimler: Kişi isimlerine sosyolojik bir yaklaşım. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 10*(2), 5-21.

Dündar, A. İ (2022). İslam öncesi dönemde Türklerde ve Araplarda kişilere ad koymada etkili olan benzer faktörler. *Din ve Bilim- Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi 5*(2), 244-259. https://doi.org/10.47145/dinbil.1199273

Ergönenç Akbaba, D. (2012). Nogay Türklerinde kişi adları. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 10, 99-122.

Gaddar, Z. (2014). Ödemiş'in iş yeri adları üzerine bir inceleme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5*(1), 319-332.

Gülensoy, T. (2012). XXI. yüzyılda Türkiye kişi adlarına bir bakış. *İdil Dergisi, 5*(1), 1-7.

Jangabilova, Z. (2013). Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesindeki kişi adları üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 33, 29-36.

Kalkandelen, H. (2008). Türkçemizde kullanılan kişi adları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12*(2), 57-76.

Kayasandık, A. (2019). The bibliography essay of Turkish personal names. *Journal of Strategic Research in Social Science, 5*(1), 57-90. https://doi.org/10.26579/josress-5.1.5

Koçer, S. (2024). Günümüzde isim koyma trendleri üzerine bir inceleme. *Akademik İncelemeler Dergisi, 19*(2), 436-459. https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1487573

Köse, A. (2014). Değişimin gölgesindeki gelenek: Popüler diziler ve farklılaşan ad verme kültürü. *Millî Folklor, 26*(101), 291-306.

Metin, O. ve Ünal, Ş. (2022). İçerik analizi tekniği: İletişim bilimlerinde ve sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(Özel Sayı 2), 273-294. https://doi.org/10.18037/ausbd.1227356

Saklı Demirbaş, Y. ve Gençöz, F. (2020). İsim ne söyler: Nitel bir araştırma. *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi, 7*(2), 229–248. https://doi.org/10.31682/ayna.714959

Sarıkaya, F. (2025). Türklerde ad verme geleneği ve Saruhanoğulları Beyliğinde adlar. *Karadeniz Araştırmaları. 22*(85), 439-455. https://doi.org/10.56694/karadearas.1616553

Sarıtaş, S. (2009). Balıkesir Üniversitesi öğrencilerinin günümüzdeki adlar ve ad verme hakkındaki görüşleri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12*(21), 422-433.

Şenel, M. (2017). Gençliğin adıyla imtihanı. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi, 1*(1), 72-84. https://doi.org/10.30563/turklad.309400

Şen, S. ve Alkan Ataman, H. (2019). Türkiye Türkçesindeki çoklu adların antroponimik (kişiadbilimcil) açıdan güncel görünümü (Ondokuz Mayıs Üniversitesi öğrencileri örneği). *Gazi Türkiyat*, 25, 11-43. http://doi.org/10.34189/gtd.25.002

Taş, H. (2005). Uludağ Üniversitesindeki öğrenci adları üzerine yapılan bir araştırma. *Millî Folklor, 17*(65), 106-118.

Tuğluk, M. E. (2023). Türkiye'de ad bilimi araştırmaları. M. E. Tuğluk (Ed.), *Ad bilimi araştırmaları* içinde (ss. 150-162). Efe Akademi Yayınları.

Türktaş, M. M. (2019). Türklerde ad verme ile ilgili bazı tespitler. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 7*(17), 34-44. http://dx.doi.org/10.12992/TURUK652

Uysal, İ. N. (2017). Adlar ve ad verme geleneği üzerine bir araştırma: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi örneği. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 60, 687-704. https://doi.org/10.14222/Turkiyat3719

Yaman, H. (2023). Adbilim ve kültürdilbilim bağlamında lakaplar üzerine bir araştırma: Tokat-Nebiköy örneği. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 11*(37), 123-141. https://doi.org/10.33692/avrasyad.1401998

Yegin, Ş. (2020). Popüler kültürün isim belirlemeye etkisi. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 7*(19), 110-126.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, İ. E. (2016). Çocuklara verilen isimler üzerinden Türkiye'deki sosyo-kültürel değişimin analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20*(3), 909-925.

Yılmaz, İ. (2017). Geçmişten bugüne Ankara'da kişi adları ve bunların tarihî süreç içinde değerlendirilmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5*(62), 565-573. http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.13276

Zırhlıoğlu, G. (2018). Öğretmen adaylarının anket uygulamasına ilişkin görüşleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 15*(1), 360-382. http://dx.doi.org/10.23891/efdyyu.2018.72

5. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN "MADDE VE DEĞİŞİM" ÜNİTESİNDE ÖĞRENDİKLERİ BİLGİLERİ GÜNLÜK YAŞAMLA İLİŞKİLENDİRME DÜZEYİ[1]

Öğrenci, Tuğba DEDE ER
Kırıkkale Üniversitesi,
tuuba-hcttp@hotmail.com - 0000-0003-2111-4296
Prof. Dr. UĞUR SARI
Kırıkkale Üniversitesi,
usari05@yahoo.com - 0000-0002-3469-8959

ÖZET

Türkiye'de yürürlükte olan Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı, öğrencilerin sorgulama, araştırma ve problem çözme becerilerini geliştirerek edindikleri bilgileri günlük yaşamda kullanabilmelerini amaçlamaktadır. Program, öğrenme yaşantılarının günlük yaşamla ilişkilendirilmesinin kalıcı ve anlamlı öğrenmeyi desteklediğini vurgulamaktadır. Bu araştırmanın amacı, öğrencilerin "Madde ve Değişim" konusundaki bilgilerini günlük yaşam durumlarıyla ilişkilendirme düzeylerini incelemektir. Bu doğrultuda, ortaokul beşinci sınıfta öğrenim gören 211 öğrenciye araştırmacı tarafından geliştirilen, dokuz açık uçlu sorudan oluşan *Bilgileri Günlük Yaşamla İlişkilendirme Testi* uygulanmıştır. Araştırma sonuçları, öğrencilerin öğrendikleri bilgileri günlük yaşamla ilişkilendirmede yetersiz kaldıklarını ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Fen eğitimi, Günlük yaşam, Madde ve Değişim.

[1] Bu çalışma birinci yazarın yüksek lisans tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

1.GİRİŞ

Bilim ve teknolojideki hızlı gelişmeler, eğitim anlayışında önemli bir dönüşüm yaratmıştır. Günümüz eğitim sistemleri, öğrencilerin eleştirel düşünebilen, sorgulayan, araştıran, problem çözme becerisine sahip ve edindikleri bilgileri günlük yaşamla ilişkilendirebilen bireyler olarak yetişmelerini hedeflemektedir. Bu bağlamda Fen Bilimleri öğretim programı, öğrencilerin yaşamla bağlantılı bilgi ve beceriler kazanmalarını destekleyecek biçimde yapılandırılmıştır. Program, sarmal bir yaklaşım izleyen kazanımlar aracılığıyla kalıcı, anlamlı ve günlük yaşamda uygulanabilir öğrenmeyi amaçlamaktadır (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018).

Bireylerin içinde yaşadıkları çevreyi anlamlandırabilmeleri, doğayı tanıyıp keşfedebilmeleri ve günlük yaşamda karşılaştıkları problemlere çözüm üretebilmeleri büyük ölçüde fen bilimleri eğitimiyle kazandıkları bilgi ve becerilere bağlıdır (Bozdoğan & Yalçın, 2004). Günlük yaşamda kullandığımız birçok ürün ve sürecin temelinde fen bilimlerindeki gelişmeler bulunmaktadır. İnsanlar çoğu zaman farkında olmasalar da gündelik yaşantılarında kullandıkları bilgilerin önemli bir kısmı fen bilimleriyle ilişkilidir (Canpolat & Ayyıldız, 2008; Akgün & Çinici, 2015). Fen bilimleri eğitiminin temel amacı, öğrencilerin bilgiyi ezberlemeleri yerine, bu bilgileri yaşamla ilişkilendirebilmelerini ve gerektiğinde etkin biçimde kullanabilmelerini sağlamaktır (Evcim, 2010; Akgün, Tokur & Duruk, 2016).

Fen bilgisi dersi, öğrencilerin ilgi ve meraklarının yoğun olduğu, deneysel etkinliklerle eğlenerek öğrendikleri bir ders olma potansiyeline sahiptir. Ancak ders sürecinde öğrenilen bilgilerin deneylerle somutlaştırılmaması veya günlük yaşam örnekleriyle ilişkilendirilmemesi, öğrencilerin fen kavramlarını anlamlandırmalarını güçleştirmekte ve derse yönelik olumsuz tutum geliştirmelerine yol açmaktadır (Coştu, Ünal & Ayas, 2007; Hannover & Kessel, 2004). Bu nedenle birçok ülkede, fen bilimleri öğretim programları günlük yaşamla bütünleşik bir biçimde tasarlanmakta, öğrencilerin bilimsel bilgiyi anlamlı bağlamlarda kullanmaları hedeflenmektedir (Kamaraj, 2009).

Fen öğretiminin temel vizyonu, bireyleri fen okuryazarı bireyler olarak yetiştirmektir. Bu doğrultuda, öğrenme sürecinin günlük yaşamla ilişkilendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Öğrencilerin fen bilgilerini gündelik yaşamdaki durumlarla ne ölçüde ilişkilendirebildikleri, okulda yürütülen öğretimin niteliği ve etkililiğini belirleyen önemli bir göstergedir (Pekdağ, Azizoğlu, Topal, Ağalar & Oran, 2013).

Alan yazın incelendiğinde, “Madde ve Değişim” ünitesi kapsamında yapılan çalışmaların çoğunun kavram yanılgılarını belirlemeye odaklandığı ve genellikle sınırlı sayıda kavram üzerine yoğunlaştığı görülmektedir (Ayas & Özmen, 2002; Ayvacı, Er-Nas & Dilber, 2016; Akar, 2019). Oysa bu ünitedeki kavramlar birbiriyle ilişkili bir bütünlük oluşturmakta ve bağımsız olarak ele alınmaları öğrenme sürecini sınırlamaktadır. Ayrıca mevcut araştırmalarda öğrencilerin öğrendikleri kavramları günlük yaşamla ilişkilendirme boyutunun çoğunlukla göz ardı edildiği tespit edilmiştir (Ayas, 1995; Kara & Çelikler, 2015).

Bu bağlamda, bu araştırmanın amacı ilköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin Fen Bilimleri dersi "Madde ve Değişim" ünitesinde öğrendikleri bilgileri günlük yaşamla ne düzeyde ilişkilendirebildiklerini belirlemektir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma, ilköğretim 5. sınıf öğrencilerinin Fen Bilimleri dersi "Madde ve Değişim" ünitesinde öğrendikleri bilgileri günlük yaşamlarıyla ilişkilendirme düzeylerini belirlemek amacıyla yapılmış betimsel tarama araştırmasıdır. Betimsel araştırmalar, mevcut bir durumu ya da olguyu herhangi bir değişiklik yapılmaksızın olduğu biçimiyle ortaya koymayı amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2020).

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın çalışma grubunu, 2023–2024 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde Kırıkkale ilinde yer alan iki devlet okulunda öğrenim görmekte olan toplam **211 beşinci sınıf öğrencisi** oluşturmaktadır. Katılımcılar, **kolay ulaşılabilir durum örneklemesi yöntemiyle** belirlenmiştir. Bu yöntem, araştırmacıya zaman ve erişim açısından uygun olan katılımcıların seçilmesine olanak tanıyan olasılıksız örnekleme yaklaşımlarından biridir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada, öğrencilerin "Madde ve Değişim" ünitesinde öğrendikleri bilgileri günlük yaşamla ilişkilendirme düzeylerini belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen dokuz açık uçlu sorudan oluşan *Bilgileri Günlük Yaşamla İlişkilendirme Testi (BGYİT)* kullanılmıştır. Sorular, 5. sınıf Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı'nda yer alan altı kazanıma uygun olarak ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan ders kitapları esas alınarak hazırlanmıştır.

Soruların görünüş ve kapsam geçerliliğini sağlamak amacıyla fen bilgisi eğitimi alanında bir akademisyen ve Millî Eğitim Bakanlığı'nda görev yapan iki fen bilimleri öğretmeninin görüşleri alınmış, öneriler doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Uygulama, öğrencilerin "Madde ve Değişim" ünitesini tamamlamalarının ardından gerçekleştirilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Öğrencilerin teste verdikleri cevaplar üç kategoriye ayrılmıştır: doğru, kısmen doğru ve yanlış/cevapsız. Boş veya bilimsel olarak yanlış kabul edilen cevaplar "0", kısmen doğru cevaplar "1" ve bilimsel olarak tam doğru cevaplar "2" puan olarak değerlendirilmiştir (Çizelge 1). Bu sınıflandırma, ilgili alan yazında yer alan benzer çalışmalarla uyumludur (Abraham, Williamson & Westbrook, 1994; Ayas & Özmen, 1998, 2002).

Çizelge 1. Bilgileri günlük yaşamla ilişkilendirme testi puanlama sistemi

Puan	Kategoriler	Değerlendirme Kriteri
0	Yanıtsız veya yanlış	Boş cevaplar ve bilimsel olarak kabul edilemeyen tamamen yanlış cevaplar

1	Kısmen doğru	Bilimsel olarak tam doğru açıklama yapılmamış ancak, açıklanmaya çalışılan ifadelerde doğru kabul edilebilecek yanlarında bulunduğu açıklamalar
2	Doğru	Bilimsel olarak doğru yapılan açıklamalar

Cevaplar iki bağımsız uzman tarafından puanlanmış ve puanlayıcılar arası uyumun güvenirliğini belirlemek amacıyla Cohen's Kappa analizi yapılmıştır. Hesaplanan Kappa uyum katsayısı .731 olup, bu değer değerlendiriciler arasında iyi düzeyde uyum bulunduğunu göstermektedir.

3. BULGULAR

Öğrencilerin *Bilgileri Günlük Yaşamla İlişkilendirme Testi (BGYİT)*'ne verdikleri cevaplar değerlendirilmiş ve sorulara ait yüzde oranları Çizelge 2'de sunulmuştur.

Çizelge 2. Bilgileri günlük yaşamla ilişkilendirme testi 'ne verilen cevapların kategorilere göre yüzde oranları

	0-Yanıtsız veya yanlış		**1-Kısmen doğru**		**2-Doğru**	
SORULAR	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**
1. Kar yağarken hava ısınır. Neden?	158	74,9	16	7,6	37	17,5
2. Elimize kolonya dökülünce serinlik hissederiz. Neden?	107	50,7	34	16,1	70	33,2
3. Banyo yaparken banyodaki ayna, cam ya da fayanslar buğulanır. Neden?	73	34,6	99	46,9	39	18,5
4. Lavabodaki naftalin bir süre sonra biter. Neden?	140	66,4	8	3,8	63	29,9
5. Dondurmamız çabucak erirken, kullandığımız madeni paralar neden erimez?	96	45,5	26	12,3	89	42,2
6. Elimize aldığımız buz erirken elimiz üşür. Neden?	91	43,1	41	19,4	79	37,4
7. Soğuk zeminde bırakılan bisiklet tekerleklerinin havası söner, tekerlekler patlamış gibi durur. Neden?	52	24,6	12	5,7	147	69,7
8. Özellikle yaz aylarında sıcak havalarda gözlük camları çerçevesinden düşer. Neden?	79	37,4	12	5,7	120	56,9
9. Tencerede süt kaynarken taşabilir. Neden?	107	50,7	8	3,8	96	45,5
TOPLAM	903	47,5	256	13,5	740	39

Öğrencilerin doğru cevap oranlarının %17,5 ile %69,7 arasında değiştiği belirlenmiştir. Kısmen doğru cevapların oranı %3,8 ile %46,9, yanlış veya cevapsız yanıtların oranı ise %24,6 ile %74,9 aralığındadır.

Hal değişimi ve ısı alışverişiyle ilgili kavramları sorgulayan **1., 2., 3. ve 4. sorular**, öğrencilerin en düşük doğru cevap oranına sahip oldukları sorular olmuştur. Bu durum, öğrencilerin maddenin hâl değişimi sürecinde gerçekleşen ısı aktarımıyla ilgili bilimsel açıklamalar yapmada zorlandıklarını göstermektedir. Buna karşılık, **7. ve 8. sorular** (katı ve gazlarda genleşme ve büzülme olaylarını konu alan) öğrencilerin en yüksek doğru cevap oranına sahip oldukları sorulardır. Bu soruların, öğrencilerin günlük yaşamda sıklıkla karşılaştıkları örneklerle ilişkili olması, başarı düzeylerini artırmış olabilir. **3. soru** (banyo sonrası aynanın buğulanması) öğrencilerin kısmen doğru cevap verme oranının en yüksek olduğu (%46,9) sorudur. Bu bulgu, öğrencilerin olayın temelinde yer alan yoğuşma kavramını sezgisel olarak açıklayabildiklerini, ancak bilimsel düzeyde tam bir kavramsal bütünlük oluşturmakta zorlandıklarını göstermektedir. Öğrencilerin doğru ve yanlış cevap oranlarının birbirine yakın olduğu **5., 6. ve 9. sorular** ise öğrencilerin kavramları kısmen anlamlandırdıklarını, ancak açıklamalarında bilimsel doğruluktan uzaklaştıklarını ortaya koymaktadır.

Genel olarak, öğrencilerin BGYİT'ten aldıkları ortalama puan **18 üzerinden 8,22**, yani 100 puan ölçeğinde **45,6** olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç, öğrencilerin "Madde ve Değişim" ünitesinde öğrendikleri bilgileri günlük yaşam durumlarıyla ilişkilendirme düzeylerinin **düşük** olduğunu göstermektedir.

4. TARTIŞMA ve SONUÇLAR

Araştırma bulguları, öğrencilerin "Madde ve Değişim" ünitesinde öğrendikleri bilgileri günlük yaşam durumlarıyla ilişkilendirmede yetersiz kaldıklarını göstermektedir. Bu bulgu, alanyazında yer alan benzer çalışmalarla paralellik göstermektedir (Hürcan, 2011; Ormancı & Çepni, 2018; Çınar, 2018; Tapan, 2018; Ülger, Ormancı & Çepni, 2022; Ayvacı & Uçmak, 2022; Güneş, 2024). Çeşitli araştırmalarda da fen bilimleri kavramlarının öğrenciler tarafından ezberlendiği, ancak günlük yaşama transfer edilmekte zorlanıldığı vurgulanmıştır.

Fen bilimleri dersinin doğası gereği birçok kavram soyut nitelik taşımaktadır. Bu nedenle öğrenciler, kavramları günlük yaşam bağlamlarıyla bütünleştirmekte ve anlamlı öğrenme gerçekleştirmekte güçlük yaşamaktadırlar. Literatürde, soyut kavramların somut deneyimlerle desteklenmediği durumlarda kavram yanılgılarının ortaya çıktığı belirtilmektedir (Yağbasan, 2004; Taşdemir & Demirbaş, 2010; Çalgıcı, Yıldırım & Duru, 2020; Sarıkaya, 2020). Bu bağlamda, öğrencilerin hal değişimi ve ısı alışverişine ilişkin sorularda en düşük başarıyı göstermeleri, kavramların doğrudan gözlemlenememesiyle açıklanabilir. Buna karşın, 7. ve 8. sorularda öğrencilerin başarı düzeylerinin yüksek olması, bu kavramların günlük yaşamda gözlemlenebilir somut olaylarla (örneğin bisiklet tekerleği, gözlük camı) ilişkilendirilebilmesinden kaynaklanmış olabilir.

Öğretmenlerin, fen bilimleri müfredatını yoğun bulmaları ve ders kitaplarında yer alan etkinliklerin sayısal fazlalığı nedeniyle uygulamada seçim yapmakta zorlanmaları, öğrencilerin bu kavramları deneyimleme fırsatlarını sınırlayabilmektedir (Doğan, 2010; Cengiz, Uzoğlu &

Daşdemir, 2012). Bu durum, öğrencilerin bazı konuları yüzeysel öğrenmesine ve bilgiyi yaşamla ilişkilendirmekte güçlük çekmesine neden olmaktadır.

Araştırmanın bulguları, öğretim sürecinin yalnızca bilgi aktarımına dayalı yürütülmesinin öğrencilerin anlamlı öğrenmelerini desteklemediğini göstermektedir. Öğrencilerin fen bilgilerini günlük yaşama transfer edebilmeleri için öğretim süreçlerinin yaşam temelli, etkin katılıma dayalı ve deneyimsel öğrenme yaklaşımıyla zenginleştirilmesi gerekmektedir. Gerçek yaşam problemlerine dayalı öğrenme etkinlikleri, disiplinler arası yaklaşımlar ve fen okuryazarlığını destekleyen görevler, öğrencilerin bilimsel bilgiyi anlamlı bağlamlarda kullanmalarına katkı sağlayabilir (Aydın & Yılmaz, 2010; Evcim, 2010).

Buna ek olarak, öğretmenlerin çağdaş öğretim yaklaşımlarını benimsemeleri ve öğretim materyallerinin günlük yaşam örnekleriyle desteklenmesi büyük önem taşımaktadır. Fen Bilimleri dersinin öğretiminde öğrencilerin gözlem, deney ve problem çözme becerilerini geliştiren uygulamalara yer verilmesi, fen kavramlarını günlük yaşamla ilişkilendirme düzeylerini artıracaktır.

Sonuç olarak, öğrencilerin fen bilgilerini günlük yaşamla ilişkilendirme becerilerinin geliştirilmesi için öğretim süreçlerinin yeniden yapılandırılması, öğretmenlerin mesleki gelişimlerinde bu konuda farkındalık oluşturulması ve ders kitaplarının yaşam temelli örneklerle zenginleştirilmesi önerilmektedir.

KAYNAKLAR

Abraham, M.R., Williamson, V.M., & Westbrook, S.L., A Cross-Age Study of the Understanding of Five Chemistry Concepts. Journal of Research in Science Teaching, 31(2), 147-165,1994.

Akar, H., *Fen, teknoloji, mühendislik ve matematik (FETEMM) temelli etkinliklerin 5. sınıf öğrencilerinin madde ve değişim ünitesindeki kavramları günlük yaşamla ilişkilendirmelerine etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Aksaray, 2019.

Akgün, A., Çinici, A., Yıldırım, N., & Köprübaşı, M., Investigation of How Eight Grade Students Associate Scientific Concepts With The Ones They Encounter In Their Daily Lives/Ortaokul 8. Sınıf Öğrencilerinin Fen ve Teknoloji Dersi Kavramlarını Günlük Hayata Transfer Düzeylerinin İncelenmesi. Eğitimde Kuram ve Uygulama, 11(4), 1356-1368, 2015.

Akgün, A., Tokur, F., & Duruk, Ü., Fen Öğretiminde Öğrenilen Kavramların Günlük Yaşamla İlişkilendirilmesi: Su Kimyası ve Su Arıtımı. Adıyaman University Journal of Educational Sciences, 6(1), 161-178, 2016.

Ayas, A. Fen bilimlerinde program geliştirme ve uygulama teknikleri üzerine bir çalışma: İki çağdaş yaklaşımın değerlendirilmesi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,11(11), 1995.

Ayas, A., & Özmen, H. *Asit-Baz Kavramlarını Güncel Olaylarla Bütünleştirilme Seviyesi: Bir Örnek Olay Çalışması.* III. Ulusal Fen Bilimleri Eğitimi Sempozyumu. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Trabzon, 1998.

Ayas, A., & Özmen, H., Lise kimya öğrencilerinin maddenin tanecikli yapısı kavramını anlama seviyelerine ilişkin bir çalışma. Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi, 19(2), 45-60, 2002.

Aydın, G., & Yılmaz, A., Fen öğretiminde günlük yaşam bağlamının öğrenci başarısına etkisi. Eğitim ve Bilim, 35(158), 110–125, 2010.

Ayvacı, H. Ş., Nas, S. E., & Dilber, Y., Bağlam temelli rehber materyallerin öğrencilerin kavramsal anlamaları üzerine etkisi:"iletken ve yalıtkan maddeler" örneği. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 13(1), 51-78, 2016.

Ayvacı, H. Ş., & Uçmak, F., Fen bilgisi öğretmen adaylarının "Madde ve Değişim" konusundaki teorik bilgileri ve günlük hayat bağlamlarının karşılaştırılması. Journal of Instructional Technologies and Teacher Education, 11(3), 312–329, 2022.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F., *Bilimsel araştırma yöntemleri (28. baskı).* Pegem Akademi, 2020.

Bozdoğan, A. E., & Yalçın, N., İlköğretim fen bilgisi derslerindeki deneylerin yapılma sıklığı ve fizik deneylerinde karşılaşılan sorunlar. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 5(1), 59-70, 2004.

Canpolat, E., & Ayyıldız, K., 8. sınıf öğrencilerinin fen bilimleri dersi bilgilerini günlük yaşam ile ilişkilendirebilme düzeyleri. Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (AUJEF), 3(1), 21-39, 2019.

Cengiz, E., Uzoğlu, M., & Daşdemir, İ., Öğretmenlere göre fen ve teknoloji dersindeki başarısızlık nedenleri ve çözüm önerileri. Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 14(2), 393–418, 2012.

Coştu, B., Ünal, S., & Ayas, A., Günlük yaşamdaki olayların fen bilimleri öğretiminde kullanılması. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 8(1), 197-207, 2007.

Çalgıcı, G., Yıldırım, H., & Duru, M., Farklılaştırılmış öğretimin kütle ve ağırlık kavram yanılgılarına etkisi. Eğitimde Kuram ve Uygulama, 16(4), 458–479, 2020.

Çınar, S., *Ortaokul öğrencilerinin fen konularını günlük hayatla ilişkilendirebilme düzeylerinin belirlenmesi: Canlılar ve Hayat öğrenme alanı örneği.* Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya, 2018.

Doğan, Y., Fen ve teknoloji dersi programının uygulanması sürecinde karşılaşılan sorunlar (ss. 86-106). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 7(1), 86-106, 2010.

Evcim, İ., *İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin epistemolojik inanışlarıyla, fen kazanımlarını günlük yaşamlarında kullanabilme düzeyleri ve akademik başarıları arasındaki ilişki,* Master's thesis, Marmara Universitesi, İstanbul, 2010.

Güneş, Y., *Ortaokul öğrencilerinin fen dersi başarıları ile fen konularını günlük yaşamla ayırma arasındaki ilişkiyi farklı değişkenler açısından inceleme.* Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır, 2024.

Hannover, B., & Kessel, U., Self-to-prototype matching as a strategy for making academic choices. Why high-school students do no like math and science. Learning and Instruction, 14(1), 51-68,2004.

Hürcan, N., *İlköğretim 7. sınıf öğrencilerinin Fen ve Teknoloji dersinde öğrendikleri fen kavramlarını günlük yaşamla ilişkilendirme durumlarının belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya, 2011.

Kamaraj, E., *İlköğretim fen ve teknoloji dersi öğretim programı'nın günlük yaşamla ilişkilendirilmesine dair öğrenci ve öğretmenlerin görüşleri.* Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2009.

Kara, F., & Çelikler, D., 5. Sınıf "maddenin değişimi" ünitesinde kullanılan bağlam temelli öğrenmenin öğrencilerin başarılarına etkisi. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 15(1), 216-245, 2019.

Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2018). Fen bilimleri dersi öğretim programı (İlkokul ve ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar). https://mufredat.meb.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 01.09.2025)

Ormancı, Ü. ve Çepni, S., Türkiye'de fen eğitiminde günlük yaşamla ilişkilendirme konusunda yapılan çalışmaların tematik analizi. Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi, 12(2), 350-381, 2018.

Pekdağ, B., Azizoğlu, N., Topal, F., Ağalar, A., ve Oran, E., Kimya bilgilerini günlük yaşamla ilişkilendirme düzeyine akademik başarının etkisi. Kastamonu Eğitim Dergisi, 21(4), 1275-1286, 2013.

Sarıkaya, S., Ortaokul öğrencilerinin ısı ve sıcaklık konusundaki kavram yanılgıları. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 39, 124–143, 2020.

Tapan, H., *Fen bilgisi öğretmen adaylarının fen ve teknoloji bilgilerini günlük hayatla ilişkilendirme düzeylerinin araştırılması.* Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2018.

Taşdemir, A., & Demirbaş, M., İlköğretim öğrencilerinin fen ve teknoloji dersinde gördükleri konulardaki kavramları günlük yaşamla ilişkilendirebilme düzeyleri. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 7(1), 124-148, 2010.

Ülger, B. B., Ormancı, Ü. ve Çepni, S., Fen bilgisi öğretmen adaylarının geliştirdikleri ders planlarındaki günlük yaşamla ilişkilendirme durumları: hücre örneği. Journal of Uludag University Faculty of Education, 35(1), 91-106, 2021.

Yağbasan, R., Fen öğretiminde kavram yanılgılarının nedenleri ve çözüm önerileri. *Milli Eğitim Dergisi, 164*(1), 104–119, 2004.

FEN BİLİMLERİ DERSİ "GÖKYÜZÜNDEKİ KOMŞULARIMIZ VE BİZ" ÜNİTESİNİN ÖĞRENME ÇIKTILARI VE SÜREÇ BİLEŞENLERİNİN SOLO TAKSONOMİSİNE GÖRE ANALİZİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, BEGÜM ŞAHİN
Amasya Üniversitesi,
begumsahin0021@gmail.com - 0009-0009-3421-983X
Prof. Dr., SEVİLAY KARAMUSTAFAOĞLU
Amasya Üniversitesi,
sevilayt2000@yahoo.com - 0000-0002-2852-7061

ÖZET

"Gökyüzündeki Komşularımız ve Biz" ünitesi, Fen Bilimleri dersi kapsamında öğrencilerin gök cisimleri ve hareketleriyle ilgili bilimsel düşünme becerilerini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Öğrenmenin yapısal niteliğini inceleyen SOLO (Structure of Observed Learning Outcome) taksonomisi, bu tür bilişsel süreçleri farklı düzeylerde analiz etmeye olanak tanıyan bir değerlendirme çerçevesi sunmaktadır. Bu bağlamda, ünitenin öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinin SOLO taksonomisine göre incelenmesi, öğrencilerden beklenen düşünme düzeylerinin belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, öğrenme çıktılarının ve süreç bileşenlerinin SOLO taksonomisine göre yapısal düzeylerini belirlemektir. Araştırma, nitel araştırma desenlerinden doküman analizi yöntemi kullanılarak yürütülmüştür. Veri analizi sürecinde, *"Gökyüzündeki Komşularımız ve Biz"* ünitesine ait öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri niteliksel ve niceliksel boyutlarda incelenmiştir. Niceliksel analizde kazanımlar ve süreç bileşenleri tek yönlü ve çok yönlü yapı düzeylerine göre sınıflandırılmış; yapı öncesi düzey değerlendirme kapsamına alınmamıştır. Niteliksel analizde ise veriler, SOLO taksonomisinin ilişkisel ve soyutlanmış düzeyleri doğrultusunda değerlendirilmiştir. Bulguların güvenirliğini artırmak amacıyla üç araştırmacı ve bir uzmanın kodlamaları karşılaştırılmış ve görüş birliği sağlanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, *"Gökyüzündeki Komşularımız ve Biz"* ünitesine ait "*öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri niceliksel boyutta tek yönlü yapı düzeyinde 1, çok yönlü yapı düzeyinde 1; niteliksel boyutta ise ilişkisel düzeyde 4 ve soyutlanmış düzeyde 9*" olarak belirlenmiştir. Bulgular, ünitedeki öğrenme çıktılarının ve süreç bileşenlerinin büyük ölçüde SOLO taksonomisinin üst düzey basamakları olan "*ilişkisel ve soyutlanmış*" düzeylerde yoğunlaştığını göstermektedir. Bu durum, öğretim programının öğrencilerde anlam kurma, ilişki kurma ve kavramsal bütünlük oluşturma gibi üst düzey bilişsel süreçleri desteklediğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, alt düzey bilişsel becerileri geliştirmeye yönelik etkinliklerin artırılması, öğrencilerin soyut düzeye geçişini daha kademeli ve anlamlı hâle getirebilir.

Anahtar Kelimeler: Fen Bilimleri, Gökyüzündeki Komşularımız ve Biz, Öğrenme Çıktıları, SOLO Taksonomisi, Süreç Bileşenleri

Science Learning Outcomes for the Unit "Our Neighbors in the Sky and Us" in the Science Course Analysis of and Process Components According to the SOLO Taxonomy

ABSTRACT

The unit "Our Neighbors in the Sky and Us" aims to develop students' scientific thinking skills regarding celestial bodies and their movements within the scope of the Science course. The SOLO taxonomy, which examines the structural nature of learning, provides an assessment framework that allows for the analysis of such cognitive processes at different levels. In this context, examining the learning outcomes and process components of the unit according to the SOLO taxonomy is important in terms of determining the expected levels of thinking from students. The main objective of this study is to determine the structural levels of learning outcomes and process components according to the SOLO taxonomy. The research was conducted using the document analysis method from qualitative research designs. During the data analysis process, the learning outcomes and process components of the "Our Neighbors in the Sky and Us" unit were examined in qualitative and quantitative dimensions. In the quantitative analysis, the learning outcomes and process components were classified according to unidimensional and multidimensional structure levels; the pre-structure level was not included in the assessment scope. In the qualitative analysis, the data were evaluated according to the relational and abstracted levels of the SOLO taxonomy. To increase the reliability of the findings, the codings of three researchers and one expert were compared, and consensus was reached. According to the analysis results, the learning outcomes and process components of the "Our Neighbors in the Sky and Us" unit were determined to be 1 at the unidimensional level and 1 at the multidimensional level in the quantitative dimension; and 4 at the relational level and 9 at the abstracted level in the qualitative dimension. The findings show that the learning outcomes and process components in the unit are largely concentrated at the relational and abstracted levels, which are the higher levels of the SOLO taxonomy. This reveals that the curriculum supports higher-level cognitive processes in students, such as meaning-making, relationship-building, and conceptual coherence. However, increasing activities aimed at developing lower-level cognitive skills could make students' transition to the abstract level more gradual and meaningful.

Keywords: Science, Our Neighbors in the Sky and Us, Learning Outcomes, SOLO Taxonomy, Process Components

Giriş

Eğitim alanının temel amacı, bireylerin yaşam boyu ihtiyaç duyacakları bilgi, beceri ve tutumları kazanmasını sağlamaktır. Eğitim, bireylerin gereksinimleri doğrultusunda hedeflenen yönde davranışlarında değişim meydana getirme süreci olarak tanımlanmaktadır (Fidan, 2012). Bu süreçte eğitim çeşitli alt alanlara ayrılmakta olup, bunlardan biri de bireyin yaşadığı dünyayı kavramasına yardımcı olan ve eğitim sisteminin temel unsurlarından sayılan fen eğitimidir. Fen eğitimi; bireyin gözlem yapma, verileri inceleyip yorumlama, karşılaştığı sorunlara çözüm üretme ve elde ettiği bilgileri günlük yaşama aktarma becerilerini geliştiren bir süreçtir (Aktamış ve Ergin, 2006). Aynı zamanda "fen eğitimi" kişinin çevresinde yer alan doğal ve ilgi

çekici çeşitliliği anlamlandırmasına yardımcı olan bir öğrenme alanı olarak görülmektedir (Hançer, Şensoy ve Yıldırım, 2003). Fen eğitiminin Türkiye'deki tarihsel gelişimi incelendiğinde, programların sürekli güncellenmesinin temel motivasyonunun bilimsel okuryazar bireyler yetiştirmek olduğu görülmektedir. "Türkiye'de fen öğretimi" Cumhuriyet'in ilanından itibaren eğitim politikalarının temel bileşenlerinden biri olarak ele alınmış ve ülkenin bilimsel-teknolojik ilerlemesini desteklemek amacıyla zaman içinde sürekli yenilenmiştir. Fen öğretim programlarının geçirdiği değişimler, hem Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlarıyla hem de dünyada yaşanan bilimsel gelişmelerle uyumlu olacak şekilde biçimlenmiştir (Karaca ve Akbaba, 2022). "2024 Maarif Modeli" ile Türkiye, fen eğitimini daha bütüncül bir çerçevede yapılandırmayı amaçlamakta; öğrencilerin ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel düşünme ve problem çözme becerilerini geliştirmeye yönelik önemli adımlar atmaktadır ([Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), 2024]; Ülçay, 2024). Bu bağlamda, fen öğretiminin niteliğini artırmaya yönelik çalışmalarda öğrenme hedeflerinin açık, ölçülebilir ve sınıflandırılabilir şekilde yapılandırılması kritik öneme sahiptir. Ülkelerin ilerlemesi ve fen eğitiminin niteliğinin artırılması amacıyla çeşitli çabalar yürütülmektedir (Ayas, 1995). Bu çabaların temelini, eğitim ve öğretimi sistematik bir yapıya kavuşturarak eğitimin kalitesini artıran öğretim programları oluşturmaktadır (Ünal, Coştu ve Karataş, 2004). Öğretim programları, belirlenen temel hedeflerin gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla öğretim programları sürekli revize edilmektedir. Program kazanımları, ülkenin genel amacına ulaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Kazanımlar, eğitim faaliyetlerinin planlanmasında öğrenme çıktılarının belirlenmesine ve ölçme-değerlendirme sürecinde temel bir rehber olarak işlev görmektedir. Bu nedenle, kazanımlar programın tasarımına, uygulanmasına ve değerlendirilmesine anlamlı katkı sağlayacak şekilde yapılandırılmalıdır (Anderson ve Krathwohl, 2001; Gezer, Şahin, Öner-Sünkür ve Meral, 2014; İlhan ve Gezer, 2017; Zorluoğlu, Şahintürk ve Bağrıyanık, 2017). Bu noktada, öğretim hedeflerini sınıflandırmada kullanılan taksonomiler önemli bir rehberlik işlevi görmektedir. Ölçme ve değerlendirme süreçlerinde, hedeflerin doğru bir şekilde tanımlanması ve bunların zorluk seviyelerine göre sıralanması hâlihazırda önemli bir güçlük olarak görülmektedir. Bu güçlükleri aşmada taksonomiler, eğitimciler için yol gösterici bir araç görevi üstlenmektedir (Korkmaz ve Ünsal, 2016). Taksonomiler, bireylerin hangi öğrenme türlerini edinmeleri gerektiğini sistematik olarak ortaya koyarken, aynı zamanda bu öğrenmelerin sağlanabilmesi için öğretim sürecinin nasıl yapılandırılacağını da belirlemeye yardımcı olur (Sönmez, 1994). Böylece öğretim programlarının içeriği ile ölçme ve değerlendirme süreçleri daha bilinçli, tutarlı ve etkili bir şekilde planlanabilmektedir. Bu bağlamda, eğitimde en sık başvurulan taksonomi modelleri arasında "*Bloom ve SOLO*" taksonomileri öne çıkmaktadır (Arı, 2013; İlhan ve Gezer, 2017). SOLO taksonomisinin bu güçlü sınıflandırma yapısı sayesinde öğrenme çıktılarının hem niceliksel hem de niteliksel yönleri ayrıntılı biçimde analiz edilebilmektedir. Biggs ve Collis (1982) "*SOLO taksonomisini*" geliştirerek öğrencilerin konuyu anlama ve kavrama düzeylerini sistematik olarak gözlemlemişlerdir dolayısıyla eğitim araştırmalarında sıkça kullanılan bir uygulamadır. Bu çerçevede, öğrencilerin sorulara verdikleri yanıtlar belirli kriterler doğrultusunda analiz edilerek, konuyu kavrama seviyeleri belirlenebilmektedir. Taksonomi "yapı öncesi, tek yönlü yapı, çok yönlü yapı, ilişkisel yapı ve soyutlanmış yapı" olmak üzere

beş basamaktan oluşmaktadır. Bu öğrenme basamaklarının her biri öğrencilerin zihinsel süreçlerinin nasıl ilerlediğini anlamak açısından kritik bilgiler sunmaktadır.

Yapı Öncesi: SOLO taksonomisinin en temel düzeyi olan yapı öncesi aşamasında, öğrenciler henüz konuya ilişkin bilgi parçalarını düzenli ve bütünleşik bir şekilde organize edememektedirler (Brabrand ve Dahl, 2009). Bu düzeyde öğrencilerin dikkati, konu veya problemle doğrudan ilgisi olmayan unsurlar tarafından dağıtılabilmekte ve bu durum, doğru çözüm üretmelerini engelleyebilmektedir (Çelik, 2007).

Tek Yönlü Yapı: Bu ikinci basamakta öğrenciler, verilen bilgiyi veya problemi yalnızca tek bir perspektiften değerlendirmektedir. Bu sınırlı odaklanma, bilginin bütünsel bağlamını anlamalarını güçleştirir ve öğeler arasındaki ilişkileri tam olarak görmelerini engeller. Sonuç olarak, önerdikleri çözüm yolları tutarsız veya eksik olabilir (Lister vd., 2006).

Çok Yönlü Yapı: Bu üçüncü basamakta öğrenciler, konuyu birden fazla açıdan değerlendirebilir ve çeşitli yorumlar üretebilirler. Ancak, bu farklı bilgi parçalarını birleştirip tutarlı ve anlamlı sonuçlar çıkarma yetenekleri henüz gelişmemiştir (Doğan, 2020).

İlişkisel Yapı: Dördüncü düzeyde öğrenciler, konuya dair farklı bakış açılarını bir araya getirerek bilgileri anlamlı bir bütün içinde ilişkilendirebilirler. Bu beceri, öğrencilerin çözüm süreçlerinde neden-sonuç ilişkilerini kurmasını ve tutarlı açıklamalar sunmasını mümkün kılar (Weyers, 2006).

Soyutlanmış Yapı: SOLO taksonomisinin beşinci basamağı olan soyutlanmış yapıda, öğrenciler elde ettikleri bilgileri daha yüksek bilişsel düzeyde değerlendirir ve bu bilgileri kendi özgün düşünceleriyle yeniden yapılandırabilirler (Gezer ve İlhan, 2015; Lake, 1999). Bu seviyedeki öğrenciler, bilgileri sadece anlamakla kalmaz, aynı zamanda bunları yaratıcı yollarla uygulayarak yeni ve yenilikçi çözümler geliştirebilirler (Köse, 2018).

Biggs (2003) ve Burnett (1999) tarafından geliştirilen yaklaşıma göre, SOLO taksonomisinin her bir aşaması için farklı gösterge fiilleri belirlenmiştir. Yapı öncesi aşamasında, konuya dair herhangi bir öğrenme gerçekleşmediği için bu basamakta kullanılabilecek bir gösterge fiili mevcut değildir (Gezer ve İlhan, 2014). Diğer aşamalarla ilgili yapı seviyelerini yansıtan bazı örnek gösterge fiilleri ise Görsel 1'de sunulmuştur.

Görsel 1. Gösterge Fiilleri

"*SOLO taksonomisi*" aşamaları, öğrenmenin niceliksel ve niteliksel boyutlarını dikkate alacak biçimde kurgulanmıştır (Goel, 2011). Bu sınıflamada, "*yapı öncesi*" düzeydeki öğrenciler konuya ilişkin anlamlandırma gerçekleştiremezken; "*tek yönlü yapı*" düzeyine geçildiğinde birey yalnızca tek bir özelliğe odaklanmaktadır. "*Çok yönlü yapı*" düzeyinde ise öğrenci, konuya dair çeşitli unsurları fark edebilmekte ancak bu bilgiler arasında bağlantı kuramamaktadır. Dolayısıyla yapı öncesinden çok yönlü yapıya uzanan süreçte, öğrenmenin daha çok niceliksel açıdan genişlediği söylenebilir (Scouller, 1998; Van Rossum ve Schenk, 1984). Buna karşılık, "*ilişkisel yapı*" düzeyine ulaşıldığında öğrenci, çok yönlü yapıda yalnızca sıraladığı özellikleri bir araya getirerek anlamlı ve bütüncül bir yapı oluşturabilmektedir. Öğrenme "soyutlanmış yapı" düzeyine çıktığında ise birey, bu bütüncül anlayışı farklı bağlamlara aktarabilme yetkinliği kazanır. Bu nedenle "ilişkisel ve soyutlanmış yapı" aşamaları, öğrenmenin niteliksel gelişimini temsil etmektedir (Wadhwa, 2008). Bu özellikleri doğrultusunda SOLO taksonomisinin, öğrenme çıktılarının değerlendirilmesinde kapsamlı ve işlevsel bir değerlendirme çerçevesi sunduğu belirtilmektedir (Jimoyiannis, 2011). Her ne kadar başlangıçta yalnızca öğrenme çıktılarının niteliğini açıklamak amacıyla geliştirilmiş olsa da, alan yazındaki çalışmalar bu modelin ölçme sorularının hazırlanmasında ve öğretim programı kazanımlarının düzenlenmesinde de etkili biçimde kullanılabildiğini ortaya koymuştur (Biggs, 1992; Imrie, 1995). Fen bilimlerinin önemli alt alanlarından biri olan astronomi ise, öğrencilerin zihinsel modellerinin incelendiği geniş bir araştırma alanı ortaya çıkarmıştır. "*Astronomi ile fen bilimleri*" arasındaki güçlü etkileşim ve insanların gök cisimlerini anlama konusundaki doğal merakı, araştırmacıların temel astronomi kavramlarına yönelik öğrenci düşüncelerini incelemesine neden olmuştur. "*Dünya'nın ve Ay'ın hareketleri, gece–gündüz döngüsü ya da mevsimlerin oluşumu*" gibi temel olgulara ilişkin öğrenenlerin zihinsel modellerini belirlemeye yönelik birçok çalışma bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir (Suzuki, 2003; akt. Kurnaz ve

Değirmenci, 2012; Trumper, 2001, 2003; Vosniadou ve Brewer, 1992, 1994). Astronomi; gök cisimlerinin oluşumunu, özelliklerini ve hareketlerini bilimsel yöntemlerle ele alan, elde edilen veriler doğrultusunda sürekli gelişen ve çok sayıda disiplinle etkileşim hâlinde olan bir çalışma alanıdır (Düşkün, 2011). Bu alan, matematikten fiziğe, kimyadan biyolojiye kadar pek çok temel bilimin ilerlemesine de önemli katkılar sağlamaktadır (MEB, 2018). Türkiye bağlamında ise fen öğretiminde doğal olayların doğru anlaşılabilmesi için astronomi konularının kritik bir yere sahip olduğu ve öğretim programlarında yer alması gerektiği uzun süredir vurgulanmaktadır (Aslan, 2006). Nitekim "Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı" incelendiğinde, astronomi içeriklerine 3. sınıftan itibaren sistemli biçimde yer verildiği ve bu kazanımların 4., 5., 6., 7. ve 8. sınıf düzeylerinde giderek genişletildiği görülmektedir (MEB, 2018). Bu kapsam doğrultusunda, astronomi kazanımlarının niteliğinin incelenmesi ve öğrenme süreçlerinin hangi düzeyde yapılandığının ortaya konması önem taşımaktadır. Bu çerçevede yürütülen çalışmamızın temel amacı, 5. sınıf Fen Bilimleri dersi "*Gökyüzündeki Komşularımız ve Biz*" ünitesine ait öğrenme çıktıları ile süreç bileşenlerinin SOLO taksonomisine göre yapısal düzeylerini belirlemektir. Araştırmanın temel problemi, "*Gökyüzündeki Komşularımız ve Biz*" ünitesine ait öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinin SOLO taksonomisine göre yapısal düzeyleri nelerdir?" sorusudur. Bu problem doğrultusunda aşağıdaki alt problemler oluşturulmuştur:

Alt problemler şu şekildedir:

1. Öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri SOLO taksonomisinin niceliksel düzeylerine göre nasıl dağılmaktadır?
2. Öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri SOLO taksonomisinin niteliksel düzeylerine göre nasıl dağılmaktadır?
3. Öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinin genel olarak SOLO taksonomisinin niceliksel ve niteliksel yapı düzeylerine göre dağılımı nasıldır?

Yöntem

Bu araştırmada nitel araştırma yaklaşımı esas alınmış ve çalışma kapsamında doküman analizi yöntemi tercih edilmiştir. Doküman analizi, eğitim bilimlerinde sıkça kullanılan nitel bir veri toplama yöntemi olup, yazılı materyallerin sistematik ve içerik odaklı biçimde incelenmesine dayanmaktadır. Öğretim programları, ders kitapları, kılavuz dokümanlar ve ölçme araçlarının analitik olarak çözümlenmesi, araştırma konusu hakkında derinlikli ve bütüncül bir değerlendirme yapma olanağı sunmaktadır (Sak vd., 2021). Bu yöntem, dokümanın içerdiği bilgi yapısını ortaya çıkarması ve araştırma problemini çok boyutlu biçimde betimlemesi nedeniyle çalışmanın amacına uygun görülmüştür. Bu kapsamda, 5. sınıf Fen Bilimleri dersi "*Gökyüzündeki Komşularımız ve Biz*" ünitesine ait öğrenme çıktıları ile süreç bileşenleri SOLO Taksonomisi çerçevesinde çözümlenmiştir. Çıktıların yazılı ve sabit içerikte olması, doküman analizinin veri toplama amacıyla kullanılmasını yöntemsel olarak desteklemiştir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmanın verileri, "*Millî Eğitim Bakanlığı Fen Bilimleri öğretim programında*" yer alan ilgili üniteye ait öğrenme çıktılarından ve süreç bileşenlerinden elde edilmiştir. Tüm maddeler,

SOLO Taksonomisi'nin dört temel yapısal düzeyine göre analiz edilmiştir. Bu kapsamda her bir çıktı; "*tek yönlü, çok yönlü, ilişkisel veya soyutlanmış yapı*" kategorilerinden uygun düzeye göre değerlendirilmiştir. SOLO Taksonomisi'nin "*yapı öncesi*" düzeyi bilgi eksikliğini temsil ettiği ve öğretim programı çıktılarının niteliğine uymadığı için analiz kapsamına alınmamıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin analiz sürecinde SOLO Taksonomisi'nin bilişsel yapı düzeyleri esas alınmış ve her bir öğrenme çıktısı ile süreç bileşeni betimsel analiz yaklaşımıyla değerlendirilmiştir. Analiz süreci aşağıdaki aşamalar doğrultusunda yürütülmüştür:

1. Kuramsal Hazırlık: Araştırmacılar, SOLO Taksonomisi'nin kavramsal ve düzeysel yapısına ilişkin gerekli teorik incelemeleri gerçekleştirmiştir.

2. Bireysel Kodlama: Her bir öğrenme çıktısı ile süreç bileşeni; bir araştırmacı, bir yüksek lisans öğrencisi, bir MEB öğretmeni ve bir alan uzmanı tarafından bağımsız biçimde incelenmiş ve SOLO düzeylerine göre ilk kodlamalar yapılmıştır.

3. Uzman Görüş Birliği: Kodlamalar arasındaki farklılıklar yüz yüze görüşmeler yoluyla tartışılmış; gerekçeler değerlendirilerek ortak bir kodlama kararı oluşturulmuş ve nihai kodlama şemasında uzlaşı sağlanmıştır.

4. Geçerlik ve Güvenirlik**:** Kodlamalar arasındaki uyum, "*Miles ve Huberman'ın (1994) önerdiği uyum formülü esas alınarak hesaplanmıştır*". Analiz sonucunda uyum oranı %78 olarak belirlenmiş; bu oran, %70'lik kabul edilebilir sınırın üzerinde olduğu için araştırmanın güvenirliğinin sağlandığı kabul edilmiştir.

Bulgular

Alt probleme yönelik bulgular aşağıda ayrıntılı olarak verilmiştir.

1. Alt probleme yönelik bulgular:

Araştırmanın birinci alt problemi kapsamında, "*Gökyüzündeki Komşularımız ve Biz*" ünitesine ait öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinin SOLO taksonomisinin niceliksel düzeylerine göre dağılımı incelenmiştir.

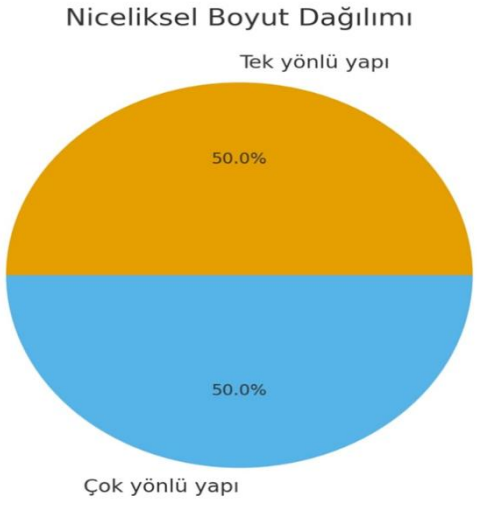

Görsel 2. Niceliksel Boyut

Yapılan analiz sonucunda, incelenen toplam çıktılardan 1'inin tek yönlü (%50), 1'inin ise çok yönlü (%50) yapıda olduğu belirlenmiştir. Görselde de görüldüğü üzere, niceliksel düzeydeki dağılım eşit oranlıdır. Bu bulgu, ünitenin niceliksel düzeyde hem sınırlı kapsamda bilgi sunmayı gerektiren yapıları hem de birden fazla bilgi unsurunu bir arada bulundurmayı gerektiren yapıları dengeli şekilde içerdiğini ortaya koymaktadır

2. Alt probleme yönelik bulgular:

Araştırmanın ikinci alt problemi kapsamında, "*Gökyüzündeki Komşularımız ve B*iz" ünitesine ait öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinin SOLO taksonomisinin niteliksel düzeylerine göre dağılımı incelenmiştir.

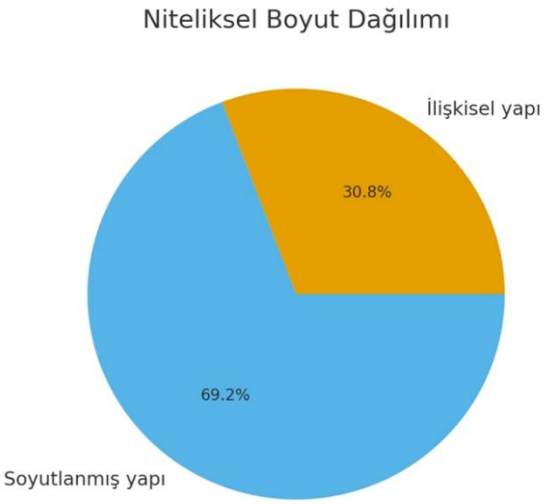

Görsel 3. Niteliksel Boyut

Yapılan analiz sonucunda, toplam çıktılardan 4'ü ilişkisel (%31), 9'u ise soyutlanmış (%69) yapıda bulunmuştur. Görsel de bu dağılımı göstermektedir. Bulgular, ünitenin niteliksel düzeyde çoğunlukla soyutlanmış yapıda çıktılar içerdiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, öğrencilerden bilgi parçalarını ilişkilendirmenin ötesine geçerek, üst düzey bilişsel süreçlerle anlamlandırma ve kavramsal bütünlük oluşturma becerilerinin beklendiğini göstermektedir.

3. Alt probleme yönelik bulgular:

Üçüncü alt problem kapsamında çıktıların hem yapısal özellikleri (tek yönlü, çok yönlü, ilişkisel, soyutlanmış) hem de genel niteliksel/niceliksel özellikleri bakımından değerlendirilmiştir. SOLO taksonomisine göre dağılım sütun grafiği ile, genel niteliksel–niceliksel oran ise pasta grafiği ile sunulmuştur. Böylece çalışmanın hem mikro hem makro düzeyde bütüncül bir görünümü elde edilmiştir. Bu kapsamda, toplam on beş öğrenme çıktısı ve süreç bileşeninin SOLO taksonomisine göre çözümlenmiş durumunu gösteren analiz tablosu da bulgular bölümüne eklenmiştir.

Çizelge 1, "Üniteye ait öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerinin SOLO Taksonomisi çerçevesinde analizi"

Program boyutu		Niceliksel		Niteliksel	
Sıralama	Çıktılar	Tek yönlü	Çok yönlü	İlişkisel yapı	Soyutlanmış yapı
1	**" FB.5.1.1.1. Güneş'in yapısı ve dönme hareketi ile ilgili bilgileri toplayabilme."**			X	
2	"**a)** Güneş'in yapısı ve dönme hareketi ile ilgili bilgiye ulaşmak için kullanacağı araçları belirler."				X
3	"**b)** Belirlediği araçları kullanarak Güneş'in yapısı ve dönme hareketi hakkında bilgileri bulur."		X		
4	"**c)** Güneş'in yapısı ve dönme hareketi hakkında bulduğu bilgileri doğrular."			X	
5	**"d)** Güneş'in yapısı ve dönme hareketi hakkında ulaşılan bilgileri kaydeder."			X	
6	**" FB.5.1.2.1. Ay'ın özellikleri, dönme ve dolanma hareketleri ile ilgili bilimsel çıkarım yapabilme."**				X
7	"**a)** Ay'ın özellikleri, dönme ve dolanma hareketleri ile ilgili nitelikleri tanımlar."	X			
8	"**b)** Ay'ın özellikleri, dönme ve dolanma hareketleri ile ilgili topladığı verileri kaydeder."			X	
9	"**c)** Ay'ın özellikleri, dönme ve dolanma hareketleri ile ilgili verileri değerlendirir."				X
10	**"FB.5.1.2.2. Ay'ın evrelerini temsil eden bilimsel model oluşturabilme"**				X
11	"**a)** Ay'ın evrelerini temsil eden bir model önerir."				X
12	"**b)** Ay'ın evrelerini temsil eden modelini yeni kanıtlara bağlı olarak geliştirir."				X
13	**"FB.5.1.3.1. Güneş, Dünya ve Ay'ın birbirlerine göre hareketlerini ve hacimsel büyüklüklerini temsil eden bilimsel model oluşturabilme"**				X
14	"**a)** Güneş, Dünya ve Ay'ın birbirlerine göre hareketlerini ve büyüklüklerini temsil eden bir model önerir."				X
15	"**b)** Güneş, Dünya ve Ay'ın birbirlerine göre hareketlerini ve büyüklüklerini temsil eden modelini yeni kanıtlara göre geliştirir."				X

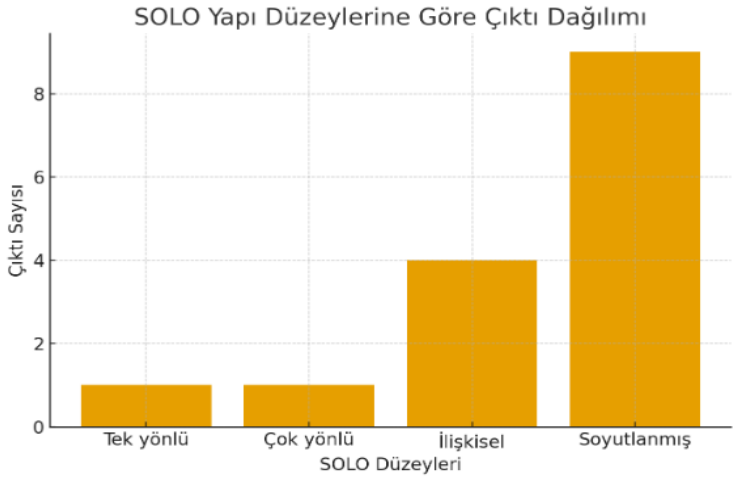

Görsel 4. Öğrenme Çıktıları ve Süreç Bileşenleri Dağılımı

Çizelge ve görsel birlikte incelendiğinde, üniteye ait çıktıların büyük çoğunluğunun soyutlanmış ve ilişkisel yapılarda yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum, ünitede üst düzey bilişsel süreçleri gerektiren çıktıların ağırlıkta olduğunu göstermekte ve yapısal düzeyde derinlemesine anlamlandırmayı destekleyen bir yapı sunulduğunu ortaya koymaktadır.

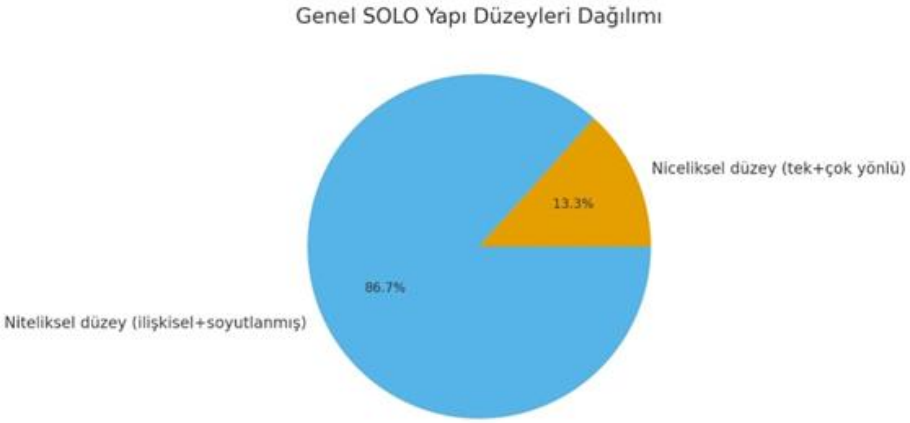

Görsel 5. Genel Dağılım

Görselde sunulan veriler incelendiğinde, toplam on beş çıktının yalnızca ikisinin niceliksel düzeyde (%13,3), on üçünün ise niteliksel düzeyde (%86,7) olduğu görülmektedir. Bu dağılım, ünitenin genel olarak niteliksel düzeyde yoğunlaştığını ve kavramsal ilişkilendirme, değerlendirme ve anlamlandırma gibi üst düzey bilişsel becerileri gerektiren çıktılara ağırlık verdiğini ortaya koymaktadır.

Tartışma ve Sonuçlar

Bu araştırmada elde edilen bulgular, 5. sınıf *"Gökyüzündeki Komşularımız ve Biz"* ünitesindeki öğrenme çıktılarının büyük ölçüde üst düzey bilişsel süreçleri gerektirdiğini göstermektedir. Çıktıların önemli bir bölümünün soyutlanmış ve ilişkisel yapılarda toplanması, programın öğrencilerden anlamlı ilişkilendirme, bütüncül kavrama ve bilimsel akıl yürütme gibi üst düzey beceriler beklediğini işaret etmektedir. Bu durum, fen bilimleri öğretiminde problem çözme,

çıkarım yapma ve kavramlar arası bağlantı kurma gibi süreçlerin giderek daha fazla önem kazandığı yönündeki görüşlerle uyumludur. Nitekim SOLO taksonomisinin özellikle fen ve matematik gibi problem çözmeye dayalı disiplinlerde öğrencilerin bilişsel yapılarını anlamada etkili bir araç olduğu ifade edilmektedir (Pegg, 2003). Bu çalışmanın bulguları, fen bilimleri alanında yapılan bazı araştırmalarla belirgin biçimde örtüşmektedir. Örneğin Kayacan (2022), 3–8. sınıf fen bilimleri kazanımlarının büyük ölçüde ilişkisel düzeyde yapılandığını bildirmiştir. Benzer şekilde Dönmez'in (2019) 6–8. sınıf kazanımlarını incelediği araştırmada da ilişkisel ve soyutlanmış düzeyde bulunan çıktıların dikkat çekici biçimde yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar, fen öğretim programlarında uzun süredir üst düzey düşünmeyi destekleyen çıktıların ağırlıkta olduğuna işaret etmekte olup, mevcut çalışmada ulaşılan sonuçlarla doğrudan uyumludur. Öğrenme çıktılarımızın %69 oranında soyutlanmış düzeyde olması, literatürde fen eğitimine ilişkin raporlanan eğilimle paralellik göstermektedir; çünkü astronomi teması, doğası gereği gözlemlerin yorumlanmasını, soyut modellerin anlaşılmasını ve kavramsal ilişkilerin kurulmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla ünitenin üst düzey bilişsel yapılara sahip olmasının konu yapısı bakımından doğal bir sonuç olduğu söylenebilir. Öte yandan bazı farklı disiplinlerdeki SOLO dağılımlarıyla karşılaştırma yapıldığında bu ünitenin diğer programlardan belirgin ölçüde ayrıştığı görülmektedir. Örneğin Arı'nın (2023) hayat bilgisi kazanımları üzerinde yaptığı çalışmada ilişkisel düzey ağırlıkta olsa da çok yönlü ve tek yönlü düzeylerin de yüksek oranlarda yer aldığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde sosyal bilgiler programına yönelik yapılan çalışmada (Bursa, 2022) kazanımların çok daha dengeli bir dağılım gösterdiği görülmektedir. Matematik öğretim programını inceleyen Acar ve Peker (2023) ise kazanımlarda tek yönlü düzeyin baskın olduğunu bildirmiştir. Bu çalışmalar, farklı disiplinlerde bilişsel yapıların daha çeşitli ve dengeli dağıldığını; ancak fen bilimlerinin, özellikle astronomi gibi soyut kavramlarla çalışan alt alanlarda daha yoğun şekilde üst düzey düşünme gerektirdiğini göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında, ilgili çalışma fen bilimlerinin yapısına özgü bu eğilimi doğrulamakta ve alan yazınla tutarlı bir konumda durmaktadır. Literatürle elde edilen bulgular arasındaki bu uyum, öğretim programlarında yer alan kazanımların hangi bilişsel düzeyleri temsil ettiğinin ortaya konmasının programın etkililiğini değerlendirmek açısından kritik önem taşıdığına işaret eden çalışmalarla da örtüşmektedir (Gezer ve İlhan, 2015). Çünkü üst düzey çıktıların yoğun olduğu bir program, öğrencilerin fen okuryazarlığını destekleme potansiyeli açısından daha işlevsel görülmektedir. Bu noktada, bir öğretim programının etkililiğinin paydaşlar tarafından anlaşılması ve değerlendirilmesi gerektiğini vurgulayan görüşler (Eke, 2018) de bu çalışmanın gerekliliğini ve alana katkısını destekler niteliktedir. Bu araştırmanın literatüre en önemli katkılarından biri, astronomi içerikli bir fen ünitesinin öğrenme çıktılarının SOLO taksonomisi bağlamında bütüncül bir analizini sunmasıdır. Alan yazınında fen bilimlerine ilişkin çalışmalar bulunsa da, doğrudan "*Gökyüzündeki Komşularımız ve Biz*" ünitesi özelinde yapılmış ayrıntılı bir "SOLO incelemesi" bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, hem belirli bir fen ünitesinin yapısını açıklığa kavuşturması hem de astronomi öğretiminin bilişsel gerekliliklerine ilişkin yeni bir bakış açısı sunması bakımından önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Bulguların pratik açıdan değerlendirilmesi, öğretmenler için bu ünitenin işlenişinde daha fazla modelleme, veri yorumlama, çıkarım yaptırma ve öğrenci düşüncesini görünür kılma stratejilerine ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Soyutlanmış düzeyin bu kadar yüksek olması, öğrenme sürecinde

öğrencilerin kavramları yapılandırılmış bir sırayla derinlemesine işlemesini gerektirmektedir. Kuramsal açıdan bakıldığında ise fen öğretiminde bilişsel düzeylerin belirlenmesinin, program geliştirme çalışmalarında daha bilinçli tasarımlar yapılmasına katkı sunduğu söylenebilir. Elbette bu çalışma, yalnızca tek bir ünitenin incelenmiş olması nedeniyle sınırlılık taşımaktadır; ancak bu sınırlılığa rağmen fen bilimleri programlarında üst düzey düşünmenin nasıl yer aldığına dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Öneriler

Araştırmanın sonuçlarına bağlı olarak geliştirilen öneriler aşağıda sunulmuştur.

1. Öğretim sürecinde, ünitenin gerektirdiği üst düzey bilişsel becerileri destekleyecek yapılandırılmış öğrenme ortamları oluşturulmalıdır.

2. Öğrenme çıktılarının büyük oranda niteliksel yapıda olması nedeniyle, ölçme–değerlendirme süreçleri de üst düzey bilişsel becerileri ortaya çıkaracak şekilde çeşitlendirilmelidir.

3. Öğretmenler, SOLO taksonomisini ders planlama sürecinde bir araç olarak kullanarak öğrenme çıktılarının yapısal düzeylerini daha bilinçli şekilde düzenleyebilir.

4. Gelecek araştırmalarda, aynı ünitenin öğretim sürecindeki gerçek öğrenci performanslarının SOLO düzeyleriyle karşılaştırılması önerilmektedir.

Kaynakça

Acar, S., ve Peker, B., 2018 Ortaokul matematik dersi öğretim programı kazanımlarının SOLO taksonomisine göre incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 24*(2), 1155-1171, 2023. https://doi.org/10.17679/inuefd.1220514.

Aktamış, H., ve Ergin, Ö., Fen eğitimi ve yaratıcılık. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 20(2006), 77-83.

Arı, S., SOLO taksonomisi temelinde hayat bilgisi dersi öğretim programı kazanımlarının incelenmesi. *Anadolu Dil ve Eğitim Dergisi, 1*(2), 58-68, 2023. Doi: 10.5281/zenodo.10445720

Aslan, Z., *Astronomi neden okutulmalı? Tam Güneş Tutulması ve Astronominin Fen Bilimleri Eğitimindeki Yeri* Sempozyumunda sunuldu, Antalya, 2006.

Ayas, A., Fen Bilimlerinde program geliştirme ve uygulama teknikleri üzerine bir çalışma: İki çağdaş yaklaşımın değerlendirilmesi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 11, 149-155, 1995.

Biggs, J. B., ve Collis, K. F., *Evaluation the quality of learning: The SOLO taxonomy (structure of the observed learning outcome),* Academic Press, 1982.

Biggs, J. B., *Modes of Learning, Forms of Knowing, and Ways of Schooling,* In Demetriou, A., Shayer, M., ve Efklides, A. (Eds.), Neo-Piagetian Theories of Cognitive Development (pp. 31-51). London: Routledge, 1992.

Biggs, J. B., *Teaching for quality learning at university: What the student does,* Buckingham: Society for Research into Higher Education, 2003.

Brabrand, C., ve Dahl, B., Using the solo-taxonomy to analyze competence progression of university science curricula. Higher Education, 58(4), 531-549, 2009.

Burnett, P. C., Assessing the structure of learning outcomes from counselling using the SOLO taxonomy: An exploratory study. British Journal of Guidance & Counselling, 27(4), 567-580, 1999.

Bursa, S., 2018 Sosyal bilgiler öğretim programının SOLO taksonomisine göre incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23*(2), 1015-1032, 2022. https://doi.org/10.17679/inuefd.1024442.

Çelik, D., *Öğretmen adaylarının cebirsel düşünme becerilerinin analitik incelenmesi [Doktora Tezi]*. Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon, 2007.

Doğan, A., İlkokul matematik öğretim programındaki kazanımların SOLO sınıflandırmasına göre incelenmesi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 9(3), 2305-2325, 2020.

Dönmez, H., *6., 7. ve 8. Sınıf fen bilimleri öğretim programı kazanımlarının ve değerlendirme sorularının incelenmesi: SOLO taksonomisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi, 2019.

Düşkün, İ., *Güneş-Dünya-Ay Modeli Geliştirilmesi ve Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Astronomi Eğitimindeki Akademik Başarılarına Etkisi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya, 2011.

Eke, C., Ortaöğretim fizik dersi öğretim programındaki kazanımların yenilenmiş Bloom taksonomisine göre analizi. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi, 4*(6), 69-84,2018.

Fidan, N., *Okulda Öğrenme ve Öğretme,* Ankara: Pegem, 2012.

Gezer, M., ve İlhan, M., 8. sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi dersi kazanımları ile değerlendirme sorularının Solo taksonomisine göre incelenmesi. Doğu Coğrafya Dergisi, 19(32), 193-207, 2014.

Gezer, M., ve İlhan, M., Sosyal bilgiler dersi öğretim programı kazanımları ile ders kitabı değerlendirme sorularının SOLO taksonomisine göre incelenmesi. Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 29, 1-25, 2015.

Goel, S., *An Overview of Selected Theories about Student Learning.* IndoUS Workshop on Effective Teaching and Learning at College/University Level, IIIT University of Buffalo, USA, Delhi, India, February 2011.

Hançer, A. H., Şensoy, Ö., ve Yıldırım, H. İ., İlköğretimde çağdaş fen bilgisi öğretiminin önemi ve nasıl olması gerektiği üzerine bir değerlendirme. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 13(13), 80-88, 2003.

Imrie, B.W., Assessment for Learning and Taxonomies. Assessment & Evaluation in Higher Education, 20(2), 175-189, 1995.

İlhan, M., ve Gezer, M., Değerlendirme sorularının bilişsel düzeylerinin tespitinde SOLO ve revize edilmiş Bloom taksonomisi'ne dayalı sınıflamaların güvenirliklerinin

karşılaştırılması. Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi, 7(4), 637–662, 2017. https://doi.org/10.14527/pegegog.2017.023

Jimoyiannis, A., Using SOLO Taxonomy to Explore Students' Mental Models of the Programming Variable and the Assignment Statement. Themes in Science & Technology Education, 4(2), 53-74, 2011.

Karaca, M., ve Akbaba, U., Türk tarihinde fen eğitimi uygulamaları ve köy enstitülerinde fen eğitimi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 22(4), 1582-1606, 2022. https://doi.org/10.17240/aibuefd.2022.22.74506-834863

Kayacan, K., *2005 Fen ve teknoloji dersi öğretim programı ile 2013 ve 2018 fen bilimleri dersi öğretim programlarının kazanımlar açısından yenilenmiş Bloom ve SOLO taksonomilerine göre incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Manisa Celal Bayar Üniversitesi,2022.

Korkmaz, F., ve Ünsal, S., Bloom'un yenilenmiş taksonomisine göre bir sınav analizi. Turkish Journal of Education, 5(3), 82-95, 2016.

Kurnaz, M. A., ve Değermenci, A., 7. sınıf öğrencilerinin Güneş, Dünya ve Ay ile ilgili zihinsel modelleri. İlköğretim Online, 11(1), 137-150, 2012.

Lake, D., Helping students to go Solo: teaching critical numeracy in the biological sciences. Journal of Biological Education, 33(4), 191-198, 1999.

Lister, R., Simon, B., Thompson, E., Whalley, J.L., ve Prasad, C., Not seeing the forest for the trees: Novice programmers and the SOLO taxonomy. ACM SIGCSE Bulletin, 38(3), 118-122, 2006.

MEB, *Fen bilimleri dersi (3, 4, 5, 6, 7, ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı,* Ankara, 2018.

MEB*, Ortaokul fen bilimleri dersi öğretim programı (3,4,5,6,7 ve 8. sınıflar) Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli,* Ankara, 2024.

Miles, M. B., ve Huberman, A. M., *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook (2nd ed)*, Thousand Oaks, CA: Sage, 1994.

Pegg, J., *Assessment in mathematics a development approach.* In J. M. Royer (Ed.), *Mathematical cognition* (pp. 227-259). Information Age Publising,2003.

Sak, R., Şahin Sak, İ.T., Öneren Şendil, Ç., ve Nas, E., Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi, 4(1), 227-256, 2021.

Scouller, K., The Influence of Assessment Method on Students' Learning Approaches: Multiple Choice Question Examination Versus Assignment Essay. Higher Education, 35(4), 453-472, 1998.

Sönmez, V., *Program geliştirmede öğretmen el kitabı (7. Baskı),* Ankara: Anı Yayıncılık, 1994.

Ülçay, O., Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli değerlendirmesi. Ulusal Eğitim Toplum ve Dünya Dergisi, 1(2), 70-75, 2024. https://doi.org/10.5281/zenodo.11097248

Ünal, S., Coştu, B., ve Karataş, F. Ö., Türkiye'de fen bilimleri eğitimi alanındaki program geliştirme çalışmalarına genel bir bakış. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 24(2), 183-202, 2004.

Van Rossum, E.J., ve Schenk, S.M., The Relationship between Learning Conception, Study Strategy and Learning Outcome. British Journal of Educational Psychology, 54(1), 73-83, 1984.

Wadhwa, S., *A Handbook of Teaching and Learning*, New Delhi, India: SARUP & SONS, 2008.

Weyers, M., *Teaching the FE Curriculum: Encouraging active learning in the classroom*, London: Continuum, 2006.

Zorluoğlu, L. S., Şahintürk, A., ve Bağrıyanık, K. E., 2013 yılı fen bilimleri öğretim programı kazanımlarının Yenilenmiş Bloom taksonomisine göre analizi ve değerlendirilmesi. Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(1), 1-15, 2017.

BİLİŞSEL SÜREÇ VE BİLGİ BOYUTLARI PERSPEKTİFİNDEN FEN BİLİMLERİ SORULARI: 2025 LGS İNCELEMESİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, BEGÜM ŞAHİN
Amasya Üniversitesi,
begumsahin0021@gmail.com - 0009-0009-3421-983X

Prof. Dr., SEVİLAY KARAMUSTAFAOĞLU
Amasya Üniversitesi,
sevilayt2000@yahoo.com - 0000-0002-2852-7061

ÖZET

Öğretim programı, bireylerin öğrenme süreçlerinde dersin öğretim ve öğrenimine yönelik tüm etkinliklerin planlı biçimde düzenlendiği yaşantılar bütünü olarak tanımlanır. Programdaki kazanımlar, öğretme ve öğrenme kadar değerlendirme boyutuyla da önem taşımaktadır. Bu noktada Bloom'un geliştirdiği ve Anderson ile Krathwohl tarafından iki boyutlu hale getirilen Yenilenmiş Bloom Taksonomisi, öğretim hedeflerinin bilgi ve bilişsel süreç düzeyinde incelenmesine imkân sağlamaktadır. Fen Bilimleri dersi, öğrencilere yalnızca bilgi kazandırmayı değil; aynı zamanda bilimsel süreç becerileri, yaratıcılık, sorgulama ve problem çözme gibi üst düzey becerileri de kazandırmayı hedeflemektedir. Ülkemizde öğrencilerin liseye geçişinde kullanılan Liselere Geçiş Sınavı (LGS), fen bilimleri alanında çoktan seçmeli sorularla öğrencilerin başarı düzeylerini değerlendirmektedir. Bu bağlamda sınav sorularının Yenilenmiş Bloom Taksonomisi çerçevesinde incelenmesi, değerlendirme sürecine katkı sunmaktadır. Araştırmanın amacı, 2025 LGS Fen Bilimleri sorularını Yenilenmiş Bloom Taksonomisi kapsamında analiz etmektir. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman analiziyle yürütülmüştür. Veri toplama aracı olarak 2025 LGS'de yer alan 20 fen bilimleri sorusu kullanılmıştır. Verilerin analizi sürecinde sorular, bilişsel süreç boyutunda hatırlamak, anlamak, uygulamak, çözümlemek, değerlendirmek ve yaratmak; bilgi boyutunda ise olgusal, kavramsal, işlemsel ve üstbilişsel düzeylere göre sınıflandırılmıştır. Güvenirliği sağlamak için üç araştırmacı ve bir uzmanın görüşleri karşılaştırılmıştır. Bulgulara göre sorular bilişsel süreç boyutunda en çok çözümleme ve değerlendirme basamaklarında; bilgi boyutunda ise üstbilişsel düzeyinde yoğunlaşmıştır. Sonuç olarak, soruların üst düzey bilişsel becerileri ölçmeye ağırlık verdiği, ancak daha dengeli bir ölçme için taksonominin tüm basamaklarının kullanılmasının gerekli olduğu önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilişsel Süreç Boyutları, Bilgi Boyutları, Fen Bilimleri, Liselere Geçiş Sınavı

Science Questions from the Perspective of Cognitive Processes and Knowledge Dimensions: 2025 LGS Review

ABSTRACT

The curriculum is defined as a set of experiences in which all activities related to teaching and learning are planned and organized in a structured manner. The outcomes of the program are as important in terms of assessment as they are in terms of teaching and learning. At this point, Bloom's Revised Taxonomy, developed by Bloom and made two-dimensional by Anderson and Krathwohl, allows for the examination of teaching objectives at the knowledge and cognitive process levels. The Science course aims not only to provide students with knowledge but also to equip them with higher-level skills such as scientific process skills, creativity, inquiry, and problem-solving. In our country, the High School Transition Exam (LGS), used for students' transition to high school, assesses students' achievement levels in the field of science with multiple-choice questions. In this context, examining exam questions within the framework of the Revised Bloom Taxonomy contributes to the assessment process. The purpose of the study is to analyze the 2025 LGS Science questions within the scope of the Revised Bloom Taxonomy. The study was conducted using document analysis, one of the qualitative research methods. Twenty science questions from the 2025 LGS were used as the data collection tool. During the data analysis process, the questions were classified according to the cognitive process dimensions of remembering, understanding, applying, analyzing, evaluating, and creating, according to the knowledge dimensions of factual, conceptual, procedural, and metacognitive levels. To ensure reliability, the opinions of three researchers and one expert were compared. According to the findings, the questions were most concentrated in the analysis and evaluation stages in terms of cognitive process and at the metacognitive level in terms of knowledge. As a result, it is suggested that the questions focus on measuring higher-level cognitive skills, but that all stages of the taxonomy should be used for a more balanced measurement.

Keywords: Cognitive Process Dimensions, Knowledge Dimensions, Science, High School Transition Exam

Giriş

Son yıllarda dünya genelinde eğitim sistemlerinde köklü değişimler yaşanmakta ve öğretim programları, yapılandırmacı yaklaşım temel alınarak yeniden şekillendirilmektedir. Bu dönüşümle birlikte**,** öğretmen merkezli öğretim anlayışı yerini öğrenciyi merkeze alan, öğrenme sürecinde etkin katılımı esas alan öğrenen merkezli programlara bırakmıştır (Black, Harrison, Hodgen, Marshall ve Serret, 2011). Öğrenci merkezli öğrenme anlayışının küresel ölçekte yaygınlaşması, Türkiye'de de eğitim programlarının güncellenmesini ve yapılandırmacı öğrenme yaklaşımına uygun hale getirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda, yapılandırmacı yaklaşımın benimsendiği öğretim programlarında ölçme ve değerlendirme süreçlerinin de değişmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Artık değerlendirme, öğrencilerin bireysel farklılıklarını dikkate alan, öğrenme sürecine odaklanan ve alternatif ölçme-

değerlendirme yöntemlerini içeren bir anlayışla ele alınmalıdır (Abalı Öztürk ve Şahin, 2014). Türkiye'de geliştirilen öğretim programlarına yönelik yapılan araştırmalar, en fazla sorun yaşanan alanın ölçme ve değerlendirme olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmalar, öğretmenlerin öğretim sürecinde en çok ölçme ve değerlendirme uygulamaları konusunda tereddüt yaşadıklarını ve bu alanda kendilerini yeterli hissetmediklerini göstermektedir (Duran, Mıhladız ve Ballıel, 2013). Öğretim programlarının değerlendirilmesini sistematik bir biçimde gerçekleştirmek amacıyla Bloom ve çalışma arkadaşları, 1956 yılında bilgi ve becerileri sınıflandırarak Bloom Taksonomisi'ni geliştirmiştir (Zorluoğlu ve ark., 2017). Bu sınıflama, uzun yıllar boyunca eğitim alanında öğretim hedeflerinin belirlenmesi ve değerlendirilmesinde temel bir rehber olarak kullanılmıştır. Ancak zamanla eğitim anlayışındaki değişim ve öğrenme sürecinin daha dinamik hale gelmesi, bu taksonominin güncellenmesi gerekliliğini doğurmuştur. Bu doğrultuda, Dr. Lorin Anderson ve David Krathwohl öncülüğünde 1995 yılında oluşturulan uzman bir ekip, altı yıllık kapsamlı bir çalışma sonucunda taksonomiyi yeniden yapılandırmış ve 2001 yılında "Yenilenmiş Bloom Taksonomisi (YBT)" adıyla yayımlamıştır (Anderson & Krathwohl, 2014). YBT, öğretim programlarındaki kazanımların sınıflandırılması, ölçme-değerlendirme süreçlerinin planlanması ve soruların bilişsel düzeylerine göre hazırlanmasında yaygın biçimde kullanılan bir çerçeve sunmaktadır (Köse, 2021). Bu bağlamda YBT, öğrencilerin bilişsel gelişim düzeylerini değerlendirmede ve öğrenme çıktılarını sınıflandırmada yaygın biçimde kullanılan kuramsal bir çerçeve sunmaktadır (Anderson & Krathwohl, 2001). YBT'de bilişsel süreçler, öğrenmenin basitten karmaşığa ilerleyen bir yapıda ele alınmakta olup "hatırlama, anlama, uygulama, çözümleme, değerlendirme ve yaratma" olmak üzere altı temel basamakta yeniden yapılandırılmıştır (Bümen, 2006). Bu düzenleme, öğrencilerin yalnızca bilgiyi ezberleme düzeyinde kalmayıp, onu anlamlandırma, kullanma, çözümleme ve yeni ürünler ortaya koyma gibi üst düzey düşünme becerilerini de ölçmeyi amaçlamaktadır. YBT'de, *bilgi boyutu*, öğretmenlere öğrencilerin hangi tür bilgileri öğrenmesi gerektiği konusunda rehberlik etmektedir. Buna karşılık *bilişsel süreç boyutu*, yapılandırmacı yaklaşım doğrultusunda "öğretim nasıl sağlanır?" ve "öğrenci anlamlı öğrenmeye nasıl ulaşır?" sorularına yanıt arayarak öğrencinin öğrenme sürecine etkin katılımını desteklemektedir (Zorluoğlu, Kızılaslan & Sözbilir, 2016). Bilişsel süreç boyutunda yer alan basamaklar, öğrencilerin öğrenme ve düşünme süreçlerini daha iyi anlamak ve ölçmek amacıyla detaylı bir biçimde tanımlanmıştır (Krathwohl & Anderson, 2010). Aşağıda Çizelge 1'de bu süreçler özetlenmiştir.

Çizelge 1. Bilişsel Süreçler ve Açıklamaları

Basamak	Açıklama
Hatırlama	Öğrencinin daha önce öğrendiği bilgileri uzun süreli bellekten geri çağırmasıdır. Bilginin bellekte tutulma süresini artırmaya yönelik bilişsel süreçtir.
Anlama	Yeni bilgilerin, önceki öğrenmelerle ilişkilendirilerek sözlü, yazılı ya da görsel biçimde yeniden ifade edilmesini kapsar. Bu basamak; yorumlama,

Basamak	Açıklama
	örneklendirme, sınıflama, özetleme, sonuç çıkarma, karşılaştırma ve açıklama alt süreçlerini içerir.
Uygulama	Öğrencinin kazandığı bilgileri kullanarak yeni durumlarda uygulama yapması veya karşılaşılan bir problemi çözmesidir.
Analiz (Çözümleme)	Bilgilerin veya materyalin bileşenlerine ayrılması, bu parçalar arasındaki ilişkilerin belirlenmesi ve bütünün yapısının anlaşılması sürecidir.
Değerlendirme	Bir olgu, durum ya da ürünü belirlenen ölçütlere göre inceleme, yargılama ve sonuca varma sürecidir.
Yaratma	Öğrencinin sahip olduğu bilgi ve becerileri kullanarak özgün bir ürün, fikir ya da yapı oluşturmasıdır. Bu düzeyde sonuç yenilikçi ve özgündür.

Yenilenmiş Bloom Taksonomisi'nde (YBT), eski taksonomide yer alan üç bilgi kategorisi dört kategori hâline getirilmiştir. Bu çerçevede, önceki taksonomideki üç kategori yerine Olgusal, Kavramsal ve İşlemsel bilgi düzeyleri tanımlanmış; ayrıca biliş ötesi bilgi kategorisi ilk kez eklenerek öğrencilerin üstbilişsel becerilerini değerlendirme olanağı sağlanmıştır (Amer, 2006).

Olgusal bilgi, öğrencilerin konu alanındaki temel kavramları tanımasını, anlamasını ve ilgili sembol, tanım ya da birimleri ifade edebilmesini kapsar (Ayvacı & Türkdoğan, 2010).

Kavramsal bilgi düzeyi, daha geniş bir bilgi yapısındaki temel unsurları ve bu unsurlar arasındaki ilişkileri anlamayı içerir; sınıflandırmalar, ilkeler, genellemeler, teoriler ve modeller bu düzeye örnek gösterilebilir (Şanlı & Pınar, 2017).

İşlemsel bilgi, bir konuya ilişkin bilgilerin uygulanması, tekniklerin ve yöntemlerin bilinmesi ve doğru zamanda uygun işlemlerin kullanılmasını içerir.

Üstbilişsel bilgi, öğrencinin kendi bilişsel süreçlerinin farkında olmasını ve bu farkındalığı kendi öğrenme yöntemlerine adapte edebilmesini ifade eder (Arı, 2011).

Günümüz eğitiminde, öğrencilerin öğrendiklerini günlük yaşamda kullanabilen ve hızla değişen dünyaya uyum sağlayabilen bireyler olarak yetişmeleri, fen eğitimine ayrı bir önem kazandırmaktadır. Bu bağlamda, fen eğitiminde etkili ölçme ve değerlendirme süreçlerinin rolü artmaktadır. Fen bilimleri eğitiminin temel hedefi, fen okuryazarlığına sahip bireyler yetiştirmektir; fen okuryazarı bireyler, çevrelerini tanıyabilen, sorular sorabilen, eleştirel düşünebilen ve problem çözme becerilerini kullanabilen bireyler olarak tanımlanmaktadır [Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), 2006]. (MEB, 2006). Fen Bilimleri Öğretim Programı (FBÖP), öğrencilere 21. yüzyıl becerilerini kazandırmayı amaçlamakta ve bu kapsamda bilimsel süreç, yaşam, mühendislik ve tasarım becerilerini ön plana çıkarmaktadır (MEB, 2018). Programın özel hedefleri arasında, öğrencilerin astronomi, biyoloji, fizik, kimya ve yer-çevre bilimleri ile

fen ve mühendislik uygulamaları hakkında temel bilgiler edinmeleri; bilimsel süreç becerilerini kullanarak problemlere çözüm üretebilmeleri; sürdürülebilir kalkınma bilincini geliştirmeleri; kariyer ve girişimcilik yetkinliklerini artırmaları; doğaya ve çevreye yönelik merak geliştirmeleri; bilimsel araştırmalarda güvenlik ve etik bilincini kazanmaları ve evrensel, milli ve kültürel değerler ile bilimsel etik ilkelerini benimsemeleri yer almaktadır (MEB, 2018). Sınavlar, öğrencilerin bilgi ve beceri düzeylerini ölçmede ve akademik başarılarını değerlendirmede başvurulan temel araçlardan biridir (Linn & Gronlund, 1995). Bu ölçme araçları, sadece öğrencilerin mevcut performansını ortaya koymakla kalmaz, aynı zamanda eğitimde alınacak kararlar için de rehberlik eder. Türkiye'de ortaöğretime geçiş süreci, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından merkezi sınavlarla düzenlenmektedir ve bu sınavlar, öğrencilerin okullara yerleştirilmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır (MEB, 2024). Bakanlık, 1997 yılından bu yana sınav sistemlerini çağın gereksinimlerine göre uyarlamış ve eğitimdeki bölgesel eşitsizlikleri azaltmayı hedefleyen farklı modeller uygulamıştır (Demir & Yılmaz, 2019). Merkezi sınavların uygulanmasının temel nedenleri arasında, okullar arasındaki kalite farkları ve nitelikli okullara olan talebin fazlalığı bulunmaktadır (Reyhanlıoğlu & Tiryaki, 2021). Öğrenciler, aldıkları puanlar doğrultusunda uygun okullara yerleştirilmekte ve bu süreç, eğitimde fırsat eşitliğini desteklemektedir. Lise Giriş Sınavı (LGS) ise, sekizinci sınıf müfredatına dayalı kazanımların yanı sıra, öğrencilerin bilgiyi günlük yaşamda kullanma, okuduğunu anlama, analiz etme ve eleştirel düşünme becerilerini ölçmeyi amaçlayan bir sınavdır (Çepni, 2019). Uygulanan sınavların soruları, farklı analiz yöntemleriyle değerlendirilmekte ve öğrencilerin bilişsel düzeyleri sınıflandırma sistemleri aracılığıyla belirlenmektedir (Demir, 2011; Kaya & Kara, 2022). Bu sayede, öğrencilerin hangi bilişsel süreçlerde güçlü veya zayıf oldukları daha net biçimde ortaya konmakta ve ölçme-değerlendirme uygulamalarının etkinliği artırılmaktadır. Yapılan literatür taraması, fen bilimleri ölçme ve değerlendirmesi ile Bloom Taksonomisi üzerine çok sayıda çalışmanın bulunduğunu göstermektedir. Ancak, 2025 yılı LGS Fen Bilimleri sorularının Yenilenmiş Bloom Taksonomisi (YBT) çerçevesinde hem bilişsel süreç hem de bilgi boyutlarına göre sistematik analizi üzerine özgün bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum, çalışmanın orijinalliğini ve literatürdeki boşluğu doldurma gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede çalışmanın alt problemi şu şekilde ifade edilebilir:

1. 2025 yılı LGS Fen Bilimleri dersi soruları, yenilenmiş Bloom taksonomisinin bilişsel süreç boyutuna göre nasıl bir dağılım göstermektedir?
2. 2025 yılı LGS Fen Bilimleri dersi soruları, yenilenmiş Bloom taksonomisinin bilgi boyutuna göre nasıl bir dağılım göstermektedir?

Yöntem

Bu araştırmanın amacı, 2025 yılında uygulanan LGS Fen Bilimleri sorularını yenilenmiş Bloom Taksonomisi çerçevesinde bilgi türleri ve bilişsel süreç düzeyleri bakımından incelemektir. Çalışmada nitel araştırma yaklaşımı temel alınarak yürütülmüştür. Verilerin toplanması ve değerlendirilmesinde doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi, mevcut bilgi ve belgelerin sistematik biçimde incelenmesine dayanan bir veri toplama tekniğidir (Bowen, 2009). Bu yaklaşım; dokümanlara erişim, elde edilen dokümanların özgünlüğünün ve geçerliliğinin kontrol edilmesi, verilerin anlamlı biçimde kodlanması ve sınıflandırılması, elde

edilen bilgilerin analiz edilmesi ve son olarak bulguların yorumlanarak kullanılması olmak üzere beş temel aşamadan oluşmaktadır (Forster, 1994).

Veri Toplama Aracı

Araştırmanın veri kaynağını, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan 2025 yılı LGS Fen Bilimleri dersi soruları oluşturmaktadır. Bu sorular, çalışmada doküman olarak ele alınmış ve yenilenmiş Bloom Taksonomisi çerçevesinde analiz edilmiştir.

Verilerin Analizi

Çalışmada verilerin çözümlenmesinde doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Sorular, yenilenmiş Bloom Taksonomisi temel alınarak, araştırmacılar ve alanında uzman bir ekip tarafından sınıflandırılmıştır. Ardından, elde edilen sonuçlar karşılaştırılmış ve ortak görüş doğrultusunda tablolaştırılmıştır. Araştırmada, araştırmacı, fen bilimleri eğitimi alanında yüksek lisans yapmakta olan iki araştırmacı ve alan uzmanı bir akademisyen**,** LGS'de yer alan soruları birbirlerinden bağımsız olarak analiz etmiştir. Elde edilen analiz sonuçları, araştırmacılar ve uzmanlar arasında yüksek düzeyde tutarlılık göstermiştir. Araştırmacılar arasındaki uyum yüzdesi, çalışmanın güvenirliğini belirlemek amacıyla Güvenirlik = [Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) × 100] formülü (Miles & Huberman, 1994) kullanılarak hesaplanmıştır. Hesaplama sonucunda kodlama uyum yüzdesi **%77** olarak bulunmuş; bu oran, kabul edilen minimum düzey olan %70'in üzerinde olduğundan, çalışmanın güvenirliğinin sağlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bulgular

Çalışmanın bulguları, alt problemler ve araştırmanın amacı doğrultusunda yapılan analizler aşağıda sunulmuştur.

1. Alt probleme yönelik bulgular:

2025 yılı LGS Fen Bilimleri dersi sorularının, YBT'nin bilişsel süreç boyutu açısından nasıl bir dağılım gösterdiğine ilişkin analiz bulguları bu bölümde sunulmuştur. Bu kapsamda, 2025 LGS Fen Bilimleri sorularından 12. soru, örnek olarak seçilmiş ve Görsel 1'de sunulmuştur. Bu soru üzerinden yapılan analiz, bilişsel süreç boyutuna ait genel eğilim hakkında temel bir fikir vermektedir.

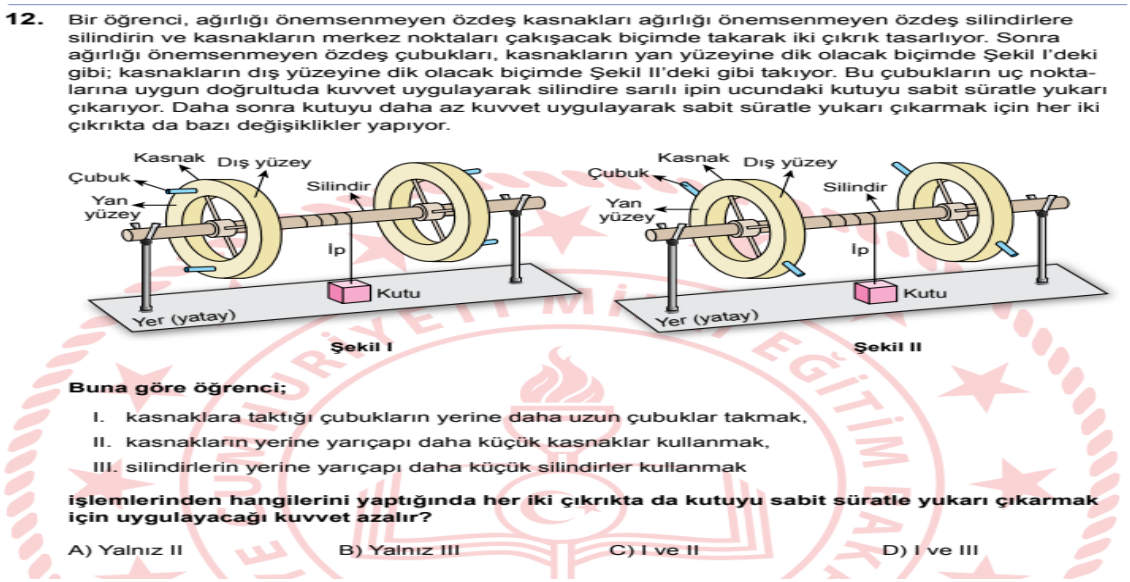

12. Bir öğrenci, ağırlığı önemsenmeyen özdeş kasnakları ağırlığı önemsenmeyen özdeş silindirlere silindirin ve kasnakların merkez noktaları çakışacak biçimde takarak iki çıkrık tasarlıyor. Sonra ağırlığı önemsenmeyen özdeş çubukları, kasnakların yan yüzeyine dik olacak biçimde Şekil I'deki gibi; kasnakların dış yüzeyine dik olacak biçimde Şekil II'deki gibi takıyor. Bu çubukların uç noktalarına uygun doğrultuda kuvvet uygulayarak silindire sarılı ipin ucundaki kutuyu sabit süratle yukarı çıkarıyor. Daha sonra kutuyu daha az kuvvet uygulayarak sabit süratle yukarı çıkarmak için her iki çıkrıkta da bazı değişiklikler yapıyor.

Buna göre öğrenci;

I. kasnaklara taktığı çubukların yerine daha uzun çubuklar takmak,
II. kasnakların yerine yarıçapı daha küçük kasnaklar kullanmak,
III. silindirlerin yerine yarıçapı daha küçük silindirler kullanmak

işlemlerinden hangilerini yaptığında her iki çıkrıkta da kutuyu sabit süratle yukarı çıkarmak için uygulayacağı kuvvet azalır?

A) Yalnız II B) Yalnız III C) I ve II D) I ve III

Görsel 1. MEB (2025)

2025 LGS Fen Bilimleri testinde yer alan 12. soru, YBT'nin bilişsel süreç boyutu açısından analiz edilmiştir. Bu analize ilişkin bulgular Çizelge 2'de sunulmuştur.

Çizelge 2. 2025 LGS Fen Bilimleri Sınavı 12. Soru Analizi

"Yenilenmiş Bloom Taksonomisi" / "Bilişsel Süreç Boyutu"					
"Hatırlama"	**"Anlama"**	**"Uygulama"**	**"Çözümleme"**	**"Değerlendirme"**	**"Yaratma"**
				X	

Çizelge 2 incelendiğinde, 2025 LGS Fen Bilimleri dersi 12. sorusunun bilişsel süreç boyutunda "değerlendirme" düzeyinde yer aldığı görülmektedir.

2025 LGS Fen Bilimleri sorularına ilişkin bilişsel süreç boyutuna yönelik ayrıntılı analiz sonuçları Çizelge 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. "2025 LGS Fen Bilimleri" Sorularının Bilişsel Süreç Açısından İncelenmesi

"Bilişsel Süreç"						
Sorular	**Hatırlama**	**Anlama**	**Uygulama**	**Çözümleme**	**Değerlendirme**	**Yaratma**
1				X		
2				X		
3				X		
4					X	
5			X			
6				X		
7					X	
8					X	
9				X		
10			X			
11			X			
12					X	
13			X			
14				X		
15			X			
16			X			
17				X		
18					X	
19					X	
20					X	

Çizelge 3 incelendiğinde, 2025 LGS Fen Bilimleri dersi sorularının YBT'nin bilişsel süreç boyutları arasında en fazla "çözümleme (7)" ve "değerlendirme (7)" düzeylerinde yoğunlaştığı, bu düzeyleri "uygulama" düzeyindeki soruların izlediği belirlenmiştir. Soruların bilişsel süreç boyutlarına göre görsel dağılımı Görsel 2'de sunulmuştur.

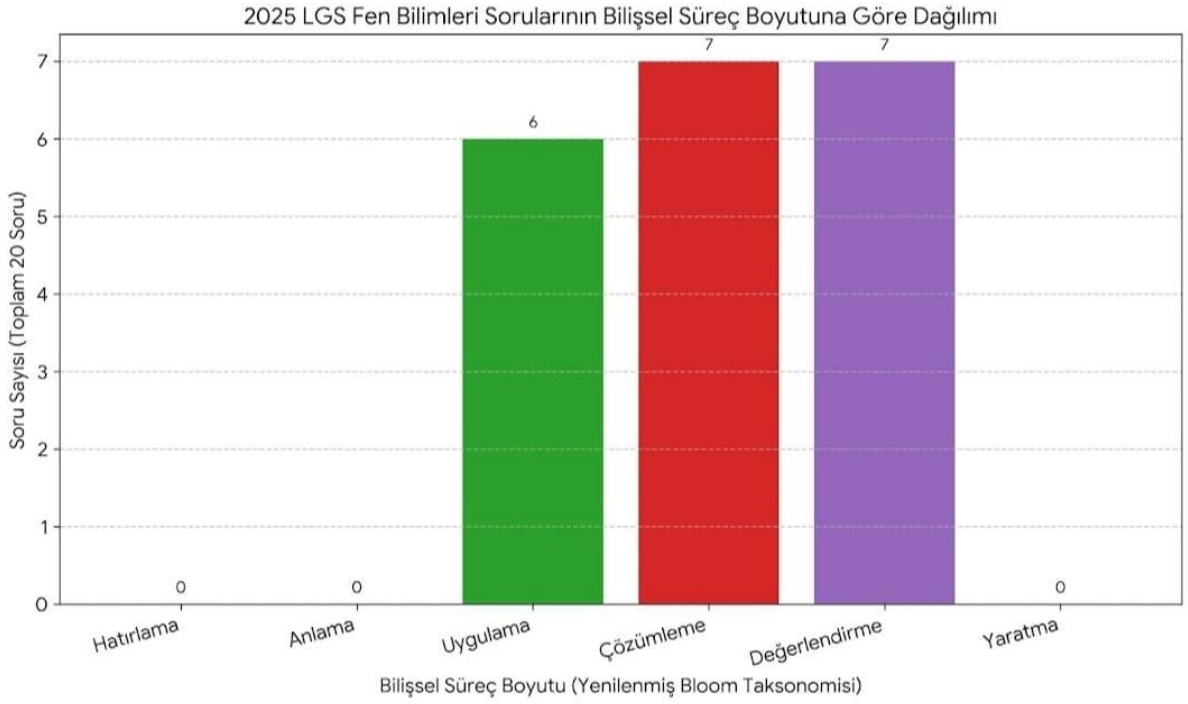

Görsel 2.

Görsel 2 incelendiğinde, bilişsel süreç boyutunda hatırlama, anlama ve yaratma düzeylerinde herhangi bir soruya yer verilmediği; buna karşın uygulama düzeyinde 6, çözümleme düzeyinde **7** ve değerlendirme düzeyinde **7** sorunun bulunduğu görülmektedir. Sınav sorularının genel dağılımı incelendiğinde, soruların ağırlıklı olarak "çözümleme" ve "değerlendirme" düzeyinde yoğunlaştığı belirlenmiştir.

2. Alt probleme yönelik bulgular:

2025 yılı LGS Fen Bilimleri dersi sorularının YBT'nin bilgi boyutu açısından nasıl bir dağılım gösterdiğine ilişkin analiz bulguları bu bölümde sunulmuştur. Bu kapsamda, 2025 LGS Fen Bilimleri sorularından 6. soru örnek olarak seçilmiş ve Görsel 3'te verilmiştir. Bu soruya yönelik yapılan analiz, bilgi boyutuna ilişkin genel eğilim hakkında temel bir fikir sunmaktadır.

6. Doğada gerçekleşen azot döngüsündeki bazı olaylar şemada gösterilmiştir.

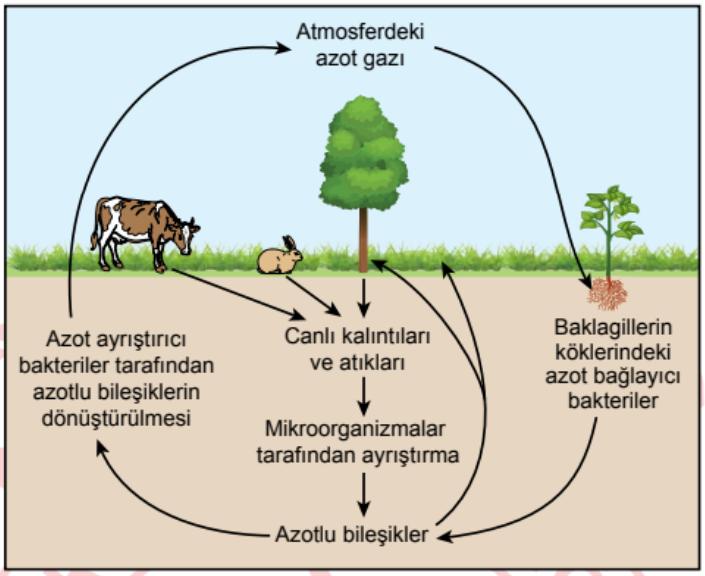

Bu şemaya göre, azot döngüsüyle ilgili aşağıdakilerden hangisi doğrudur?

A) Hayvanlar, atmosferdeki azot gazını solunum yoluyla alarak kullanabilirler.

B) Bitkiler, gereksinim duydukları azotu atmosferden doğrudan yapraklarıyla alırlar.

C) Baklagil köklerindeki azot bağlayıcı bakteriler ile azot gazı açığa çıkaran azot ayrıştırıcı bakterilerin işlevleri aynıdır.

D) Mikroorganizmaların gerçekleştirdiği ayrıştırma olayları, canlı kalıntıları ve atıklarında bulunan azotlu bileşiklerin toprağa katılmasını sağlar.

Görsel 3. MEB (2025)

2025 LGS Fen Bilimleri testinde yer alan 6. soru, YBT'nin bilgi boyutu açısından analiz edilmiştir. Bu analize ilişkin bulgular Çizelge 4'te sunulmuştur.

Çizelge 4. "2025 LGS Fen Bilimleri Sınavı 6. Soru Analizi"

"Yenilenmiş Bloom Taksonomisi" / "Bilgi Boyutu"			
"Olgusal"	**"Kavramsal"**	**"İşlemsel"**	**"Üstbiliş"**
		X	

Çizelge 4 incelendiğinde, 2025 LGS Fen Bilimleri dersi 6. sorusunun bilgi boyutunda "işlemsel" düzeyinde yer aldığı görülmektedir.

2025 LGS Fen Bilimleri sorularına ilişkin bilgi boyutuna yönelik ayrıntılı analiz sonuçları Çizelge 5'te sunulmuştur.

Çizelge 5. "2025 LGS Fen Bilimleri" Sorularının Bilgi Açısından İncelenmesi

"Bilgi Boyutu"				
Sorular	**Olgusal**	**Kavramsal**	**İşlemsel**	**Üstbiliş**
1				X
2				X
3				X
4				X
5			X	
6				X
7				X
8				X
9				X
10			X	
11			X	
12				X
13			X	

14		X
15	X	
16	X	
17		X
18		X
19		X
20		X

Çizelge 5 incelendiğinde, 2025 LGS Fen Bilimleri dersi sorularının YBT'nin bilgi boyutları arasında en fazla "üstbiliş (14)" düzeyinde yoğunlaştığı, bu düzeyi "işlemsel (6)" düzeydeki soruların izlediği belirlenmiştir. Soruların bilişsel süreç boyutlarına göre görsel dağılımı Görsel 4'te sunulmuştur.

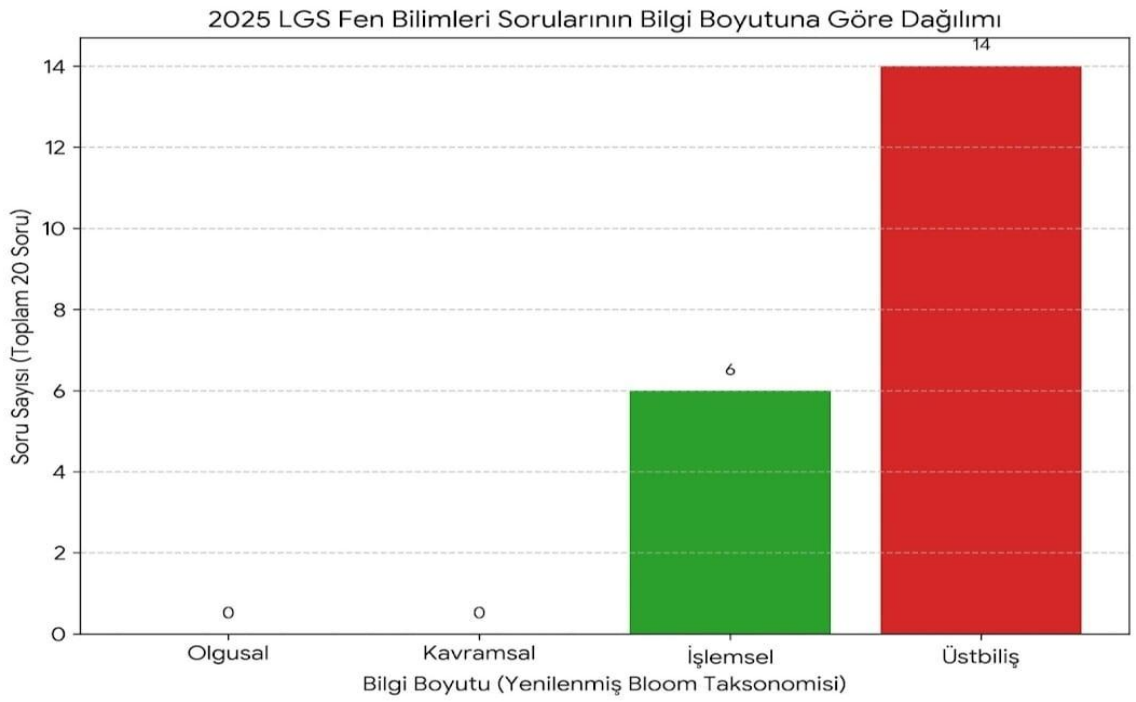

Görsel 4.

Görsel 4 incelendiğinde, bilgi boyutunda olgusal ve kavramsal düzeylerde herhangi bir soruya yer verilmediği; buna karşın işlemsel düzeyde 6, üstbiliş düzeyde ise 14 sorunun bulunduğu görülmektedir. Sınav sorularının genel dağılımı incelendiğinde, soruların ağırlıklı olarak "üst biliş" düzeyde yoğunlaştığı belirlenmiştir.

Tartışma ve Sonuçlar

Bu araştırmada, 2025 yılı LGS Fen Bilimleri dersi soruları, Yenilenmiş Bloom Taksonomisinin (YBT) hem bilişsel süreç hem de bilgi boyutu dikkate alınarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular, sınavın genel yapısında üst düzey bilişsel becerilere ağırlık verildiğini, buna karşın alt düzey bilişsel süreç ve bilgi türlerinin yeterince temsil edilmediğini göstermektedir. Bilişsel süreç boyutu açısından incelendiğinde, soruların büyük bir kısmı "çözümleme" (7 soru) ve "değerlendirme" (7 soru) düzeylerinde yer almakta; "uygulama" düzeyindeki sorular (6 soru) bunu takip etmektedir. Buna karşın, "hatırlama", "anlama" ve "yaratma" düzeylerinde herhangi bir soru bulunmamaktadır. Bu durum, sınavın öğrencilerden yalnızca bilgiyi hatırlama veya açıklama değil, bilgiyi çözümleme, ilişkilendirme, değerlendirme ve yorumlama gibi üst düzey bilişsel becerileri kullanmalarını beklediğini ortaya koymaktadır. Özellikle "yaratma" basamağının tamamen dışlanması, öğrencilerin özgün düşünme ve bilimsel yaratıcılık becerilerinin ölçülmediğini göstermektedir. Bilgi boyutu açısından yapılan analizlerde ise soruların büyük çoğunluğunun "üstbilişsel bilgi" düzeyinde (14 soru) yer aldığı, daha az sayıda sorunun "işlemsel bilgi" düzeyinde (6 soru) bulunduğu tespit edilmiştir. "Olgusal" ve "kavramsal" bilgi düzeylerine ise sorularda rastlanmamıştır. Bu durum, sınavın öğrencilerin temel kavram bilgilerini ve olgusal farkındalıklarını ölçmekten çok, üstbilişsel düşünme süreçlerine odaklandığını göstermektedir. Üstbilişsel düzeydeki soruların ağırlığı, yüksek düzey düşünme becerilerini ölçme açısından olumlu olmakla birlikte, alt düzey bilgi türlerinin eksikliği nedeniyle sınavın kapsam geçerliliğini sınırlamaktadır. Alan yazındaki benzer araştırmalar incelendiğinde, LGS ve TEOG sorularının YBT çerçevesinde çoğunlukla alt düzey bilişsel süreçlerde yoğunlaştığı görülmektedir. Can (2021), 2019–2020 LGS sorularının "uygulama" ve "çözümleme" düzeylerinde yoğunlaştığını; Polat ve Bilen (2022) ise 2019–2021 döneminde "hatırlama" ve "yaratma" düzeyinde soruların yer almadığını göstermiştir. Kolman (2022), 2018–2021 LGS sorularında bilişsel süreç boyutunda en fazla "anlama" ve "çözümleme" düzeylerine, bilgi boyutunda ise "kavramsal" ve "işlemsel" bilgilere ağırlık verildiğini; Güneş (2023) ve Ulusoy ve Sinoplu (2024) da benzer şekilde "yaratma" ve "hatırlama" basamaklarının eksikliğini ortaya koymuştur. Bu bulgular, mevcut çalışmanın 2025 LGS sorularındaki üst düzey bilişsel süreçlere yönelim ile kısmen farklılaştığını ve özellikle "yaratma" basamağının hâlâ dışlanmış olmasının ortak bir eğilim olduğunu göstermektedir. Bilgi boyutunda ise alan yazında LGS sorularının genellikle "kavramsal" ve "işlemsel" bilgi düzeylerinde yoğunlaştığı bildirilmektedir (Can, 2021; İstanbullu, 2021; Taşkın, Aksoy & Daşdemir, 2019). Mevcut araştırmada ise soruların çoğunluğunun "üstbilişsel bilgi" düzeyinde olduğu; "olgusal" ve "kavramsal" bilgi düzeylerine yer verilmediği görülmüştür. Bu durum, bilgi türlerinin önceki yıllara kıyasla dengesiz dağıldığını ve sınavın üstbilişsel düşünme becerilerini ölçme yönünde belirgin bir değişim gösterdiğini ortaya koymaktadır. Buna ek olarak, Özdarendeli (2025) tarafından yapılan analizde, 2024 LGS Fen Bilimleri sorularının bilişsel süreç boyutunda "çözümleme" ve "değerlendirme", bilgi boyutunda ise "üstbilişsel" ve "işlemsel" düzeylerde yoğunlaştığı saptanmıştır. Bu bulgu, 2024 yılı itibarıyla sınavların öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerini ölçmeye yönelik hazırlandığını göstermektedir. Sonuç olarak, mevcut araştırmanın bulguları, önceki yıllardaki çalışmalardan farklı olarak, bilişsel süreç boyutunda üst düzey becerilere yönelim ve bilgi boyutunda üstbilişsel yoğunlaşma açısından özgün bir tablo sunmaktadır. Bu durum, LGS Fen Bilimleri sorularının

yalnızca bilgi hatırlamaya değil, bilgiyi analiz etme, değerlendirme ve stratejik biçimde kullanma becerilerini ölçmeye yöneldiğini ortaya koymaktadır.

Öneriler

Araştırmanın sonuçlarına bağlı olarak önerilerde bulunulmuştur.

Dengeli bilişsel süreç dağılımı sağlanmalıdır. LGS gibi ulusal düzeyde yapılan sınavlarda, Bloom Taksonomisinin tüm bilişsel basamaklarını temsil edecek dengeli bir soru dağılımı oluşturulmalıdır. Bu sayede öğrencilerin yalnızca üst düzey değil, alt düzey bilişsel becerileri de ölçülebilir.

Alt düzey bilgi türlerine yer verilmelidir. "Olgusal" ve "kavramsal" bilgi düzeylerinde soruların bulunmaması, öğrencilerin temel kavram bilgilerini sergileme fırsatını azaltmaktadır. Gelecek yıllarda bu bilgi düzeylerini ölçen soruların eklenmesi, kavramsal öğrenmenin derinliğini daha doğru yansıtacaktır.

Üstbilişsel soruların ağırlığı dengelenmelidir. Soruların çoğunlukla üstbilişsel düzeyde hazırlanması, yüksek başarı düzeyine sahip öğrenciler için avantaj sağlarken, diğer öğrenciler için ölçme adaletini zedeleyebilir. Bu nedenle sınavın zorluk düzeyi, farklı öğrenci profillerine uygun olacak biçimde çeşitlendirilmelidir.

Soru hazırlayıcılarına yönelik eğitim programları düzenlenmelidir. Öğretmenler ve ölçme-değerlendirme uzmanları için Bloom taksonomisine dayalı soru yazma becerilerini geliştirmeye yönelik hizmet içi eğitimler planlanmalıdır. Bu sayede öğretim süreci ile ölçme-değerlendirme süreçleri arasında daha güçlü bir uyum sağlanabilir.

Karşılaştırmalı analiz çalışmaları yapılmalıdır. Farklı yıllara ait LGS sınavlarının benzer analizlerle incelenmesi, bilişsel düzeylerdeki değişim eğilimlerini ortaya koyarak, ölçme sisteminin gelişim yönünü belirlemede önemli katkılar sağlayacaktır.

Uluslararası ölçme yaklaşımlarıyla ilişkilendirme yapılmalıdır. Benzer analizlerin PISA, TIMSS gibi uluslararası sınavlara da uygulanması, Türkiye'deki fen eğitimi ölçme anlayışının küresel bağlamda değerlendirilmesine katkı sunacaktır.

Kaynakça

Abalı Öztürk, Y., & Şahin, Ç. (2014). tha effects of alternative assement and evulution methods on academic achievement, persistence of learning, self-efficacy perception and attitudes. *Eğitimde Kuram ve Uygulama, 10*(4), 1022-1046.

Amer, A. (2006). Reflections on Bloom's revised taxonomy. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology, 4*(8), 213–230. https://doi.org/10.1109/ICALT.2012.117

Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (Eds.). (2001). *A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives.* Longman.

Anderson, L., & Kratwohl, D. (2014). *Öğrenme öğretim ve değerlendirme ile ilgili bir sınıflama*. D. Özçelik (Çev.)., Ankara: Pegem Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi

2001). Atılgan, H. (2018). Türkiye'de Kademeler Arası Geçiş: Dünü-Bugünü ve Bir Model Önerisi. Ege Eğitim Dergisi, 19(1), 1–18. https://doi.org/10.12984/egeefd.3632

Arı, A. (2011). Bloom'un gözden geçirilmiş bilişsel alan taksonomisinin Türkiye'de ve uluslararası alanda kabul görme durumu. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 11*(2), 749–772.

Ayvacı, H. Ş. ve Türkdoğan, A. (2010). Yeniden yapılandırılan Bloom Taksonomisine göre fen ve teknoloji dersi yazılı sorularının incelenmesi. *Journal of Turkish Science Education,* 7(1), 13–25.

Black, P., Harrison, C., Hodgen, J., Marshall, B., & Serret, N. (2011). Can teachers' summative assessments produce dependable results and also enhance classroom learning? *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice, 18*(4), 451- 469.

Bowen, G. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal, 9*(2), 27– 40.

Bümen, N. (2006). Program geliştirmede bir dönüm noktası: Yenilenmiş Bloom Taksonomisi. *Eğitim ve Bilim, 31*(142), 3-14.

Can, E. (2021). Liselere geçiş sistemi (LGS) fen bilimleri sorularının yenilenmiş Bloom taksonomisine ve öğretmen görüşlerine göre analizi: 2019-2020 Yılı Örneği. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Çepni, S. (Ed.). (2019). *PISA ve TIMSS mantığını ve sorularını anlama*. Ankara: Pegem.

Demir, M. (2011). 5. ve 6. sınıf fen ve teknoloji dersi sınav sorularının Bloom Taksonomisine göre değerlendirilmesi. *Millî Eğitim Dergisi, 41* (189), 131-143.

Demir, S. B. & Yılmaz T. A. (2019). En iyisi bu mu? Türkiye'de yeni ortaöğretime geçiş politikasının velilerin görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 19* (1), 164-183.

doi.org/10.17240/aibuefd.2019.19.43815-445515

Duran, M., Mıhladız, G. ve Ballıel, B. (2013). İlköğretim öğretmenlerinin alternatif değerlendirme yöntemlerine yönelik yeterlik düzeyleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 2*(2), 26-37.

Forster, N. (1994). *The analysis of company documentation*. C. Cassell ve G. Symon (Haz.) içinde, *Qualitative methods in organizational research, a practical guide* (s. 147–166). SAGE publication.

Güneş, E. (2023). Liseye Geçiş Sınavı (LGS) Fen Bilimleri dersi sorularının Yenilenmiş Bloom Taksonomisine ve okunabilirlik düzeylerine göre incelenmesi [Yüksek lisans tezi]. Balıkesir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Balıkesir.

İstanbullu, Y. (2021). LGS fen bilimleri sorularının Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre incelenmesi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.

Kaya, S. ve Kara, Y. (2022). Liselere geçiş sistemi (LGS) Fen Bilimleri sorularının ortaöğretim programıyla uyum düzeyinin belirlenmesi. *Eğitim Bilim ve Araştırma Dergisi,*3(1),93-117.

Kolman, İ (2022). Fen Bilimleri öğretmenlerinin sınav soruları ve LGS Fen Bilimleri sorularının yenilenmiş Bloom Taksonomisine dayalı olarak değerlendirilmesi (yayımlanmamış yüksek lisans tezi).Erzurum. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Krathwohl, D. R. ve Anderson, L. W. (2010). Merlin C. Wittrock and the revision of bloom's taxonomy. *Educational Psychologist, 45*(1), 64–65.

https://doi.org/10.1080/00461520903433562

Linn, R. L. A. & Gronlund, N. E. (1995). Measurement and assessment in teaching (7th ed.). New Jersey: PrenticeHall.

Miles, M.B., & Hubermann, M.A. (1994). *Qualitative analysis: An expand source book.* 2nd. Ed. Thousand Oaks, CA: Sage

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2006). *İlköğretim Fen ve Teknoloji Dersi (6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: MEB Yayınevi.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2018). *İlköğretim kurumları fen bilimleri dersi öğretim programı*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2024). *2024 Liselere Geçiş Sistemi (LGS) Merkezi Sınav Kılavuzu.* https://www.meb.gov.tr

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2025). *2025 Liselere Geçiş Sistemi (LGS) Merkezi Sınav Kılavuzu.* https://www.meb.gov.tr

Özdarendeli,B. & Karamustafaoğlu, S., (2025). LGS fen bilimleri sorularının yenilenmiş Bloom Taksonomisi perspektifinden bir inceleme *Al Farabi 14th International Scientific Research And Innovation Congress*, 33-47, Konya, Türkiye.

Polat, M. ve Bilen, E. (2022). TEOG ve LGS merkezi sınav fen sorularının bilişsel süreç boyutunun yenilenmiş Bloom Taksonomisi ile değerlendirilmesi. *Türkiye Kimya Derneği Dergisi*, *7*(1), 45- 72.

Reyhanlıoğlu, Ç. ve Tiryaki, İ. (2021). Ülkemizde gerçekleştirilen ölçme ve değerlendirme faaliyetlerine genel bir bakış. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 2021*(16), 70-93. https://doi.org/10.46778/goputeb.766689

Şanlı, C. ve Pınar, A. (2017). Sosyal bilgiler dersi sınav sorularının yenilenen Bloom Taksonomisine göre incelenmesi. *Elementary Education Online, 16*(3), 949–959. https://doi.org/10.17051/ilkonline.2017.330234

Taşkın, G., Aksoy, G. & Daşdemir, İ. (2019). 2019 LGS fen bilimleri sorularının yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre değerlendirilmesi. International Symposium on Active Learning (ISAL), 112-119

Ulusoy, E., Sinoplu, G., & Karamustafaoğlu, S. (2024). 2023 LGS fen bilimleri dersi sorularının yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre bilgi ve bilişsel süreç boyutu açısından incelenmesi. Gaziantep, Türkiye, 29-31 May 2024.

Zorluoğlu, D. L., Kızılaslan, A. ve Sözbilir, M. (2016). Ortaöğretim kimya dersi öğretim programı kazanımlarının yapılandırılmış Bloom Taksonomisine göre analizi ve değerlendirilmesi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi, 10*(1), 260-279.

Zorluoğlu, S. L., Şahintürk, A., & Bağrıyanık, K. E. (2017). 2013 Yılı Fen Bilimleri Öğretim Programı Kazanımlarının Yenilenmiş Bloom Taksonomisine Göre Analizi ve Değerlendirilmesi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6*(1), 1-15.

ÖĞRETMEN ETKENLİĞİ ARAŞTIRMALARINDA KÜRESEL EĞİLİMLER: HAKEMLİ MAKALELERE DAYALI BİBLİYOMETRİK BİR ÇALIŞMA (1992–2024)

Öğr. Gör. Sezai ÖZEL

Munzur Üniversitesi, Rektörlük, Yabancı Diller Bölümü, Tunceli, Türkiye.

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0716-6794

sozel@munzur.edu.tr, 05446690062

Doç. Dr. Muhammed ZİNCİRLİ

Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Yönetimi, Elazığ, Türkiye.

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3374-2417

mzincirli@firat.edu.tr, 05052446111

ÖZET

Bu çalışma, öğretmen etkenliği konusundaki makaleleri bibliyometrik yöntemlerle analiz etmektedir. Araştırmanın amacı, bu alandaki mevcut bilimsel üretimi tanımlayıcı ve bibliyometrik özellikleri açısından kapsamlı biçimde incelemektir. Çalışmanın verileri, Web of Science veri tabanından elde edilmiştir. Veri tabanında gerçekleştirilen tarama sonucunda, son 32 yılı kapsayan 1122 yayın tespit edilmiştir. Belirlenen dahil etme ve hariç tutma kriterlerine göre yalnızca yayın türü "makale" ve yayın kategorisi "eğitim araştırmaları" olan çalışmalar analize dâhil edilmiştir. Bu ölçütlerin uygulanmasının ardından toplam 905 çalışma belirlenmiş; 2025 yılı henüz tamamlanmadığından, bulguların güncelliğini ve yorumlanabilirliğini korumak amacıyla bu yıla ait 110 yayın analiz dışı bırakılmıştır. Böylece, analiz kapsamındaki çalışma sayısı 795 olarak kesinleştirilmiştir. Bibliyometrik analiz ve veri görselleştirme işlemleri VOSviewer programı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. İncelenen yayınlar, yıllara göre dağılım, yıllık atıf eğilimleri, en çok atıf alan yazarlar, kaynaklar ve anahtar kelime sıklıkları açısından değerlendirilmiştir. Bulgular, öğretmen etkenliği konusunda yapılan araştırmalarda 2024 yılının en fazla yayın ve atıf sayısına ulaşılan dönem olduğunu göstermektedir. Alandaki en çok atıf alan çalışma Feiman-Nemser'in (2001) araştırmasıdır (f = 1156). Yazar ortak atıf ağı analizine göre Priestley (f = 514) ve Biesta (f = 459), öğretmen etkenliği alanında en etkili araştırmacılar olarak öne çıkmaktadır. Anahtar kelime analizinde, "öğretmen etkenliği" (f = 379) ifadesi en yüksek kullanım sıklığına sahiptir. Elde edilen sonuçlar, öğretmen etkenliği alanındaki yayınların gelişim dinamiklerini, kavramsal etkileşim ağlarını ve araştırma eğilimlerini bütüncül bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu yönüyle çalışma, ilgili literatüre hem kavramsal hem de metodolojik açıdan anlamlı katkılar sunarak alandaki gelecekteki araştırmalara yön vermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: öğretmen etkenliği, öğretmen eğitimi, etkenlik, bibliyometrik analiz, Vosviewer

GLOBAL TRENDS IN TEACHER AGENCY RESEARCH: A BIBLIOMETRIC STUDY OF PEER-REVIEWED ARTICLES (1992–2024)

ABSTRACT

The present study employs bibliometric methods to analyse articles pertaining to teacher agency. The objective of the present research is to undertake a comprehensive examination of the extant scientific output in this field with regard to its descriptive and bibliometric characteristics. The data for the study were obtained from the Web of Science database. A comprehensive search of the database yielded 1,122 publications covering the last 32 years. The analysis was conducted exclusively on studies that met the defined inclusion and exclusion criteria, namely those published as articles within the education research publication category. Following the application of the aforementioned criteria, a total of 905 studies were identified. However, given that 2025 has not yet been completed, 110 publications from this year were excluded from the analysis in order to preserve the timeliness and interpretability of the findings. Consequently, the number of studies included in the analysis was finalised as 795. The bibliometric analysis and data visualisation were performed using the VOSviewer programme. The publications under scrutiny were evaluated in terms of distribution by year, annual citation trends, most cited authors, sources, and keyword frequencies. The findings demonstrate that 2024 was the period with the highest number of publications and citations in research on teacher agency. The most frequently cited publication in this field is Feiman-Nemser's (2001) study (f = 1156). The co-author citation network analysis indicates that Priestley (f = 514) and Biesta (f = 459) are the most influential researchers in the field of teacher agency. In the keyword analysis, the term 'teacher agency' (f = 379) has the highest frequency of use. The results obtained comprehensively reveal the developmental dynamics, conceptual interaction networks, and research trends of publications in the field of teacher agency. In this respect, the study aims to guide future research in the field by making meaningful contributions to the relevant literature from both conceptual and methodological perspectives.

Keywords: teacher agency, teacher education, agency, bibliometric analysis, Vosviewer

FROM THE ARISTOCRATIC FAMILIES OF ANCIENT GREECE TO THE OEDIPAL CONFLICT: AN ANALYSIS OF THE SERIES *SUCCESSION* (2018)

Arş. Gör. Sezin DOĞAN
Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi
sezin.dogan@selcuk.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-5161-5481

ABSTRACT

Myths that encompass the actions and narratives of supernatural beings were regarded as sacred in the periods in which they emerged; the gods and supernatural powers featured in myths were obeyed unconditionally. Myths have functioned as valuable sources of data both because they shed light on historical events and because they reflect social beliefs and cultural codes; they have been transmitted across different cultures for centuries and have become further enriched by feeding on one another. With the development of civilization and the emergence of modern life, ancient pantheons and supernatural beings lost their central position. This process laid the groundwork for the development of monotheistic belief systems and the understanding of a more centralized authority and law represented by these systems. Nevertheless, mythological sources continue to serve as a widespread source of inspiration for the visual arts and narrative productions of the modern era. Since Ancient Greece, gods have been regarded as symbols of authority within the social and cosmic order. The hierarchical structure of the gods in Ancient Greek mythology represents an aristocratic family structure. In these mythological narratives, the authority of the father and the sons' desire to inherit this power stand out as a defining theme. This structure similarly parallels historical reality. Throughout human history, in many societies, domestic authority has been shaped around the central position of the father. In this context, the study aims to examine the father–son relationships in the series *Succession* (2018) within the framework of Sigmund Freud's theory of the Oedipus complex. The study seeks to reveal the similarities between the aristocratic family structure of the Olympian gods in Ancient Greek mythology and the Roy family in the series. The sample of the research is limited to the first season among the four seasons of the series, and the descriptive analysis technique has been employed for the analysis of the data. During the analysis process, the patriarchal structure of the Pantheon of Gods will be taken into account, and the concepts of patriarchy and Freud's theory of the Oedipus complex will be emphasized. In the final section of the study, the internal dynamics and father–son relationships of the Roy family will be evaluated through the relational structure of the Ancient Greek gods. Based on this analysis, it is observed that the characters in the series show similarities to the Ancient Greek gods on various levels. In particular, the conflict between father and son reveals that the struggle for authority and power is reproduced in a modern context.

Keywords: Mythology, Ancient Greece, Succession, Series Analysis, Oedipus Complex

ANTİK YUNAN'IN ARİSTOKRAT AİLESİNDEN OİDİPUS ÇATIŞMASINA: *SUCCESSION* (2018) DİZİSİ ÜZERİNE İNCELEME

ÖZET

Doğaüstü varlıkların eylemlerini ve anlatılarını kapsayan mitler, ortaya çıktıkları dönemlerde kutsal olarak kabul edilmiş; mitlerde yer alan tanrılara ve doğaüstü güçlere koşulsuz bir biçimde itaat edilmiştir. Mitler hem tarihsel olaylara ışık tutmaları hem de toplumsal inanışlar ile kültürel kodları yansıtmaları bakımından değerli veri kaynakları olarak işlev görmüş; yüzyıllar boyunca farklı kültürler arasında aktarılmış ve birbirlerinden beslenerek daha da zenginleşmişlerdir. Uygarlığın gelişimi ve modern yaşamın ortaya çıkışıyla Antik panteonlar ve doğaüstü varlıklar merkezi konumlarını kaybetmiştir. Bu süreç monoteist inanç sistemlerinin ve bu sistemlerin temsil ettiği daha merkezi bir otorite ile yasa anlayışının gelişmesine zemin hazırlamıştır. Buna rağmen mitolojik kaynaklar modern dönemin görsel sanatları ve anlatısal yapımları için yaygın bir ilham kaynağı olmayı sürdürmektedir. Antik Yunan'dan itibaren tanrılar, toplumsal ve kozmik düzende otoritenin sembolü olarak görülmüştür. Antik Yunan tanrılarının hiyerarşik düzeni aristokratik bir aile yapısını temsil eder. Bu mitolojik anlatılarda babanın otoritesi ve oğulların bu gücü devralma arzusu belirleyici bir tema olarak öne çıkar. Bu yapı benzer biçimde tarihsel gerçeklikle de paralellik gösterir. İnsanlık tarihi boyunca pek çok toplumda aile içi otorite babanın merkezi konumu etrafında şekillenmiştir. Bu bağlamda çalışma *Succession* (2018) dizisindeki baba-oğul ilişkilerini Sigmund Freud'un Oidipus kompleksi kuramı çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, Antik Yunan mitolojisindeki Olympos tanrılarının aristokratik aile yapısı ile dizideki Roy ailesi arasındaki benzerlikleri ortaya koymayı hedeflemektedir. Araştırmanın örneklemi dizinin dört sezonu arasından ilk sezon ile sınırlandırılmış olup, verilerin çözümlenmesinde betimleyici analiz tekniğinden yararlanılmıştır. Analiz sürecinde Tanrılar Panteonu'nun ataerkil yapısı dikkate alınarak ataerkillik kavramı ile Freud'un Oidipus kompleksi kuramı üzerinde durulacaktır. Çalışmanın son bölümünde Roy ailesinin iç dinamikleri ve baba-oğul ilişkileri, Antik Yunan tanrılarının ilişkisel yapısı üzerinden değerlendirilecektir. Bu analizden hareketle dizideki karakterlerin Antik Yunan tanrılarıyla çeşitli düzlemlerde benzerlik gösterdiği görülmektedir. Özellikle baba-oğul arasındaki çatışma otorite ve iktidar mücadelesinin modern bağlamda yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Antik Yunan, Succession, Dizi Çözümleme, Oidipus Kompleksi

Introduction

Myths are defined as a body of narratives based on the actions of supernatural beings and mostly associated with a phenomenon of creation. These narratives were regarded as sacred within the historical context in which they emerged and tended to gain universal acceptance. The universality of myths derives from the explanations they offer regarding human existence and the psychological relief they provide in the face of the unknown. Therefore, myths are symbolic narratives that reflect not only historical events but also the common beliefs and cultural values of societies. Mythological narratives do not originate from a single source. As Bulfinch (2021, p. 149) states, the mythology of a nation is "the sum of all sources." Throughout history, different communities have produced stories reflecting their own worldviews in an effort to make sense of the universe and existence. Emerging long before the invention of writing, these narratives were transmitted orally from generation to generation and became a fundamental part of each society's cultural heritage. Although the concept of "myth" or "mythos" generally refers to fictional or semi-real stories, it has distinctive features that differentiate it from other types of narratives. Foremost among these features is the fact that myth is shaped through a repetitive and collective process of narration. Its re-telling by different narrators has led myths to possess numerous and variable versions.

Eliade (2001, p. 28) systematically enumerates the fundamental functions and distinctive characteristics of myth. Accordingly, myths narrate the actions of supernatural beings; these narratives are considered "absolutely true and sacred," are always related to a "creation," and explain how a being, behavior, or institution came into existence. To know the myth also means to know the origin of things, thereby enabling one to "symbolically dominate" them. Moreover, the myth is experienced through the re-enactment of the sacred event.

Among these functions, religion occupies a central position. As Conner (2018, p. 6) emphasizes, in Ancient Greek and Roman societies, myths assumed multifaceted roles, with religion being foremost among them. The religious significance of myth constitutes its fundamental structural element. In classical cultures, myths served to explain existing religious beliefs and to legitimize religious rituals. This quality of sacredness also directly influenced the behavioral patterns of Ancient Greek and Roman societies. However, the pantheon of Ancient Greece and Rome differs markedly from the concept of a just God found in modern monotheistic religions. The gods in this pantheon do not always act in the interest of humankind; as Conner (2018, p. 5) states, they can be extremely cruel, especially when angered. These gods exhibit humanlike (anthropomorphic) characteristics, reflecting the complex emotional structure of human nature. According to Rosenberg (2003, pp. 29–30), these gods resemble a large and aristocratic family, acting with human emotions such as love, hatred, jealousy, and the desire to achieve. Thus, mythology makes both social hierarchies and human psychology visible on a symbolic level.

The social order in which these mythological structures took root is the product of a long historical evolution. Human history has undergone many turning points, among which the discovery of agriculture is the most decisive. The emergence of agriculture made settled life and a productive economy possible, thereby forming the foundation of civilizations. According to Şenel (1995), humans, who initially held a passive position against nature, resorted to magical thinking and, when unable to control nature, created gods. As civilizations developed

and dominance over nature increased, the gods, having lost their function, were excluded, and the need to ensure political integration paved the way for the emergence of monotheistic systems. This process, which began with the discovery of agriculture, also brought about the transformation of social structure. The family, forming the core of society, stood at the center of this transformation. In the historical process, the transition from a matriarchal to a patriarchal order led to the visibility of the father's authority and image in social life. According to Say (2015, p. 140), "being a father" created a distinct status among men; within the extended family structure, the eldest father represented the highest authority. Even sons who held the position of fathers in this hierarchy were obliged to show obedience and respect to the "greatest father."

The concept of patriarchy constitutes the foundation of this structure of authority. As Bozok (2018, pp. 31–32) states, fatherhood is not merely a biological phenomenon but a construction culturally conceived as the pinnacle of masculinity and male-dominated social relations. In this context, fathers are positioned not only as parents but also as the "head of the family" and the "primary provider," within a gender-based division of labor. Therefore, patriarchy is a structural system that produces paternal practices, the social meanings attributed to these roles, and the constructions of masculinity underlying them. The institutional and cultural foundations of this patriarchal order date back to antiquity, which serves as the reference point of modern Western thought. Although modern Western thought has been nourished by Ancient Greek and Roman civilizations, Rome's influence is predominant, particularly in terms of state institutionalization. Nevertheless, as Say (2015, p. 142) notes, although the forms of authority within the family structure differed, the central position in both civilizations belonged to the father. The primary institutions of the patriarchal system—the family, society, and the state—are intertwined structures. The family, as the smallest unit, is a micro-scale reflection of society and the state. Therefore, the power structure and hierarchy within the family determine the fundamental dynamics of the broader social system.

Ancient Greek mythology frequently centers on a fundamental conflict within this patriarchal structure: the transfer of the father's authority to the son and the ensuing father–son struggle. This pattern directly evokes Sigmund Freud's theory of the Oedipus complex, which he developed based on a mythological narrative. Within the scope of this study, the father–son relationships in the series Succession (2018) will be analyzed through the framework of Freud's Oedipus complex theory. Freud's theory posits that sons harbor ambivalent emotions toward the father figure, simultaneously admiring and resenting him. In other words, despite the father's authority, children also carry a sense of distrust toward him. According to Freud (2008, p. 64), within this context of emotional turmoil, male children may perceive their fathers as the source of their misfortunes. In this regard, the study will first focus on the historical roots and ideological dimensions of the concept of patriarchy, based on the patriarchal structure represented by the Pantheon of Gods. It will then examine Sigmund Freud's theory of the Oedipus complex. Finally, the characters of the Roy family in Succession will be compared to the gods of Ancient Greece, and the father–son relationships within the family will be discussed within this theoretical framework.

1. The Emergence of Patriarchy

The patriarchal system is a historical social structure whose foundations date back to the 4th millennium BCE. It is believed that the patriarchal order began to take shape with the emergence of city-states in ancient Mesopotamia. In the early periods when societies subsisted on hunting and gathering, the procurement of food was largely the responsibility of women. Since women played a central role in the nourishment and survival of the community, they held an equal position with men and, in some societies, were even regarded as superior. The emphasis placed on female fertility and the perception of childbirth as a sacred act also contributed to the strengthening of this superior position (Taşkan, 2008, p. 33).

The encounter of early human communities with fundamental challenges such as defense, nourishment, and reproduction gave rise to the need for cooperation and solidarity. This process strengthened intra-community relations and laid the foundations for cultural evolution. The observation and imitation of adults by newborn individuals enabled the transmission of knowledge and the accumulation of social experience. The accumulation of imitation and experience improved skills in tool-making. The need for defense, in turn, marked the beginning of the division of labor. In this context, the task of defense was assigned to physically stronger men, while the protection and care of children were entrusted to women. The defensive role of men linked them to tool and weapon production, which subsequently led to the transformation of defensive weapons into offensive tools and to the transition from gathering to hunting. The prominence of hunting within the economic system also strengthened the social position of men (Şenel, 1995, pp. 52–58). The growing dominance of reason over nature increased humanity's control over the land and enabled the regulation of production through various agricultural methods. This development, while emphasizing the importance of reason, also prompted the questioning of the sacredness of the earth. The position of women—identified with the earth—was also transformed in this process. As men became aware of their influence over female fertility, they began to perceive themselves as the superior sex, leading to the decline of women's social status (Berktay, 2012, p. 82).

In his work *The Origin of the Family, Private Property and the State,* Engels (1986) states that the subordination of women began with the emergence of private property—that is, with the advent of surplus production. With surplus production, some nomadic communities "settled upon" sedentary village societies, forcing them into production and transforming themselves into a military class that protected the villages from external tribal attacks. During the same period, the dissolution of clan-based structures and the declining significance of kinship and totemism led to the replacement of communal organization with the institution of the family. The need for a cultural element that would unify the family laid the groundwork for the emergence of religion. Although the transition from magic to religion and from totemism to divine beings cannot be precisely determined, belief systems encompassing village communities emerged through the deification of either totems or ancestors (Şenel, 1995, pp. 160–168). The periods in which women and femininity were elevated to the status of the Goddess extend from the Paleolithic era—when human biological and social structures began to take shape—through the Mesolithic era, in which matriarchal social organization formed, and into the early Neolithic era, when it became institutionalized. However, from around 3000 BCE onward, this structure began to disintegrate and was replaced by a patriarchal social order.

This transformation laid the foundation for the social system that has endured to the present day (Erdem & Sayılgan, 2012, p. 116).

Estin and Laporte (2002, pp. 24–25) state that in Cretan religion, feminine divinity was dominant, while masculine divinity occupied a secondary position. Indeed, in Greek mythology, the later-adopted god Poseidon's name meaning "the husband of the Goddess Earth" reflects this understanding. However, over time, male gods replaced female deities, and this shift rendered the social position of women secondary as well. The myth that most clearly reveals the subordination of women is her creation story. According to Greek mythology, Prometheus took part in the creation of humankind, shaping man from clay and water (Can, 1996, p. 15). Erbil (2007, p. 14) notes that since prehistoric times, two major and opposing transformations have occurred in the position of women. Before 3000 BCE, women held decisive roles in economic and social functioning, were respected and influential, and were elevated to the status of goddesses; afterward, they lost their value, were excluded from social production, and expelled from the divine realm. This change is symbolically expressed as the woman's transformation into "a fallen star."

2. From Mythic Oedipus to Psychoanalytic Oedipus

King Oedipus is regarded as one of the most tragic heroes of Ancient Greek mythology. He is the victim of a divine curse on both an individual and a genealogical level. Unknowingly, he commits crimes and consequently faces internal or external destruction. The story of Oedipus has left a profound mark on both literary and psychological history, as it symbolically represents humanity's helplessness in the face of fate and the limits of knowledge (Erhat, 1996, p. 400). Before the birth of their child, King Laius of Thebes and his wife Jocasta consult an oracle. The oracle foretells that their son will kill his father and marry his mother. In an attempt to prevent the prophecy from being fulfilled, the king and queen abandon the infant Oedipus on a mountain immediately after his birth. However, the child is rescued and raised by King Polybus of Corinth. Upon reaching adulthood, Oedipus hears rumors that those who raised him are not his biological parents. To uncover the truth, he visits the Temple of Delphi, where the oracle prophesies that he will kill his father and marry his mother. Determined to avoid fulfilling the prophecy, Oedipus leaves Corinth, but along the way, he quarrels with and kills a man—who turns out to be his father, Laius. When he arrives in Thebes, he learns that the city is being terrorized by a monster called the Sphinx, which kills anyone unable to answer its riddle. Oedipus successfully solves the riddle and destroys the creature. The people of Thebes hail him as a hero and crown him king. Thus, unknowingly, he marries his mother, Jocasta. Years later, when a devastating plague strikes the city, Oedipus consults an oracle to uncover its cause and learns the horrifying truth: he has killed his father and married his mother. Upon realizing this, Oedipus blinds himself with pins, while Jocasta, overcome with shame, takes her own life (Conner, 2018, p. 230; Estin & Laporte, 2002, pp. 186–187).

In classical Greek mythology, although different versions of the Oedipus myth exist, the essence of the narrative remains unchanged. The story of Oedipus has been interpreted not only as the destiny of an individual but also as a representation of the historical and symbolic conflict between father and son. This myth inspired the emergence of psychoanalytic thought in later centuries and was interpreted as a mythological projection of humanity's unconscious desires

and repressed impulses. Sigmund Freud approaches Greek mythology as a symbolic expression of the psychological conflicts rooted in the unconscious processes of human nature. According to him, myth is "the collective dream of a neurotic man" and therefore represents the expression of repressed instincts in a cultural form. Among these instincts, the most decisive is the Oedipus complex. In his work *Totem and Taboo*, Freud developed this idea, arguing that at the very origins of human history lay relations of power and prohibition centered on the father figure (Bayat, 2005, p. 46). The theory Freud formulated based on the story of Oedipus explains the emotional attachment of the male child to his mother and the feeling of rivalry he experiences toward his father. For Freud, the father represents a figure both feared and admired by the son. The love the child feels for his mother leads him to perceive his father as an obstacle and rival. Consequently, an unconscious desire to eliminate the father develops; however, the child's affection for the father contradicts this desire, producing a sense of guilt (Freud, 1984, pp. 125–128). In *Totem and Taboo*, Freud traces this conflict back to the beginnings of human history. In the myth of the primal father, according to him, the sons kill the powerful father who possesses everything, thereby attaining both sexual freedom and social power. Yet the act of killing the father brings about guilt, and through the sanctification of the father figure, cultural order is reconstructed (Yüksel, 2021, pp. 209–210).

Freud's theory of psychosexual development states that the Oedipus complex emerges during the stage known as the phallic period (between the ages of 3 and 6). In this stage, the child forms an affectionate attachment to one parent while perceiving the other as a rival. The positive feelings directed toward the parent of the opposite sex are typically balanced by jealousy and hostility toward the parent of the same sex (as cited in İzgi, 2018, p. 21). Freud suggests that this process is experienced in a more complex manner in girls, as the girl initially identifies with the mother and must distance herself from this identification in order to direct her libido toward the father (Tura, 2012, p. 81). This developmental process is followed by the stage known as the castration complex. When the boy realizes that girls do not possess a penis, he experiences a fear of losing his own organ and consequently distances himself from his mother, identifying instead with his father. The girl, on the other hand, upon recognizing her lack of a penis, holds her mother responsible for this deficiency and redirects her affection toward her father. All these processes occur at an unconscious level and play a determining role in shaping the individual's sexual identity (Nasio, 2006, pp. 35–38). Freud argues that the pre-Oedipal and Oedipal stages of childhood form the foundation of the individual's cultural identity and unconscious. In the pre-Oedipal stage, the male child establishes a loving identification with the father, whereas in the Oedipal stage this relationship turns into a conflict; thus, the child internalizes social law and cultural identity (Tura, 2012, p. 203).

In patriarchal societies, the family structure is centered around the male (Sennett, 2014, p. 68). With the development of the concept of property, the transition of lineage from mother to father institutionalized male dominance; the transmission of property and power from father to son became the fundamental principle of social order. This process positioned the father figure as the symbolic center of both the family and society. The father is not only a biological parent but also a figure who establishes law, maintains order, and represents authority. According to Freud, the son must confront this authority he must either submit to the father or struggle against him. This dual relationship, in which love and hatred coexist, is the essence of the Oedipal

conflict. One way to escape authority is to "kill" the father; the other is to replace him. Lacan interprets this process as the child's passage from the imaginary order to the symbolic order - that is, to the cultural order- by accepting "the law of the father" (Yiğit, 2020, pp. 141–142). In this sense, the father is the representative of social order; he is the founding principle that defines law, moral boundaries, and the framework of desire (Evans, 2019, p. 49).

3. From Olympus to New York: A Family Tragedy: *Succession*

The first season of the series *Succession*, which began airing in 2018 and consists of a total of four seasons, constitutes the sample of this study. Before proceeding to the analysis of the characters featured in the series, it would be appropriate to briefly summarize the story that forms the basis of the narrative.

The story revolves around Logan Roy, the head of Waystar Royco -one of the world's largest media conglomerates- and his family, consisting of three sons and one daughter. The narrative is built upon the complex interplay between money, power, and family relationships. From the very first episode, the uncertainty surrounding Logan's decision to retire and which of his children will succeed him forms the central conflict of the series. Logan's health problems prompt his son Kendall Roy, who shows the greatest interest in the company's management, to attempt to take his father's place. However, the power struggles he experiences both with his siblings and his authoritarian father constitute a significant obstacle to this ambition. During Logan's illness, his inconsistent and manipulative behavior forces his children to make critical decisions regarding the future of the company. Meanwhile, as Waystar Royco's stock value begins to decline dangerously, Kendall struggles to deal with the company's mounting bank debt crisis. At the company's traditional charity dinner, the balance within the family shifts dramatically, and the tension between Logan and Kendall escalates into an open battle for power. Initially reluctant to take sides, the other siblings -Shiv, Roman, and Connor- gradually become active participants in the competition as they seek to turn the balance of power in their favor. Thus, throughout the first season, the conflict among the family members deepens, reflecting not only personal interests but also ambition, loyalty, and the desire for power.

3.1. The Heroes of Modern Tragedy: Character Analysis of the Roy Family

3.1.1. Logan Roy: The Father Figure as a Modern Representation of Cronus

Logan Roy, the founder and chairman of Waystar Royco, is the central father figure in *Succession*. Despite losing much of his physical strength after suffering a brain hemorrhage on his eightieth birthday, he stubbornly refuses to relinquish his authority over either the company or his family. This obstinacy positions him not merely as a stubborn and irritable old man but as a tyrant driven by the fear of losing power. Logan is a master manipulator who tests the emotional boundaries of both his family and his employees; he maintains his authority not through affection, but through fear and calculated strategy.

The character of Logan Roy represents a contemporary embodiment of the patriarchal father figure in the modern capitalist world. The emotional distance he maintains from his family, his emotional deprivation, and his tendency to substitute love with power transform him into a despot. He does not regard his children as autonomous individuals but positions them as pawns in his own game of power. Throughout the first season, Logan's condescending remarks toward

his children become a traumatic element that shapes their identity formation and identification processes. In this context, Freud's concept of the Oedipus complex is illuminating. The Oedipus complex describes a relational pattern in which the child positions the father with both admiration and hostility. Within the Roy family, this dynamic is most clearly observed in Kendall's character: Kendall both aspires to take his father's place and depends on his approval. Logan, in turn, feeds on this conflict; the mixture of admiration and resentment his children feel toward him continually reproduces his authority. Thus, the father–son relationship within the Roy family transforms into an Oedipal cycle on a psychoanalytic level.

In the construction of Logan's character, striking parallels can be observed with the figure of Cronus in Ancient Greek mythology. Cronus, in order to preserve his power, killed his father Uranus and, to avoid suffering a similar fate, devoured his own children to destroy them. This act symbolizes the birth of the patriarchal order: the transition from a mother-centered universe to a father-dominated society. Cronus's desire to maintain his authority represents a resistance against the rise of the new generation. As Vernant states, Cronus is "the first god to engage in politics in order to protect his crown and throne" (Vernant, 2001, p. 35). Logan Roy acts according to the same logic. He perceives the weakening of his authority not merely as a personal threat but as the collapse of order itself. For him, power is not only an economic force but also an existential identity. As the one who "created Waystar Royco out of nothing," he views himself as a mythological "creator father" figure. Therefore, his refusal to retire despite his health problems is driven not only by ambition but also by an ideology that rejects the transfer of divine authority. Like Cronus, Logan attempts to prevent the rise of the new gods - his children- while, in doing so, accelerating his own downfall. The corporate context within the series serves as a modern reflection of this mythological framework. Waystar Royco symbolizes an ancient world ruled by Titans: traditional media, cable television, and print publishing. In contrast, Logan's children -particularly Kendall- represent the digital age; they are the voices of new media, technological transformation, and global capitalism. Logan's distrust of the internet and innovative investments is not merely an expression of economic conservatism but a mythological resistance to the transfer of power.

The patriarchy evident in Logan's character points to a structural order that extends beyond the individual level. The management culture of Waystar Royco is built upon hierarchy, fear, and loyalty. Women (such as Shiv) are systematically excluded from the struggle for power or positioned as ornamental figures within the family. This situation represents the institutional counterpart of the classical patriarchal order. Logan defines his masculinity not only through physical strength or authority but also through control, punishment, and possession.

In the later episodes of the series, Logan's ruthless attitude toward his children can be interpreted in parallel with Cronus's act of devouring his offspring. Logan likewise "devours" his descendants -by suppressing their autonomy- in order to sustain his own existence. Yet, as with every authoritarian father figure, this repression inherently carries the seeds of inevitable downfall. Logan's fall represents not only the collapse of an individual but also the end of an era. Just as Cronus symbolizes the end of the Age of the Titans, the downfall of Logan Roy signifies the disintegration of traditional patriarchal capitalism.

In conclusion, Logan Roy is portrayed in *Succession* as both a divine creator and a tragic destroyer. He recreates the central theme of Ancient Greek tragedy within the context of a modern media empire. The punishment for his hubris is not only the rebellion of his children but also the rejection by the very world he created. Thus, Logan Roy becomes the contemporary embodiment of the father-god who resists renewal in the transformation of power—both the Cronus of myth and the last Titan of modern capitalism.

3.1.2. Kendall Roy: The Modern Representation of Zeus and the Oedipal Conflict

Kendall Roy, the first child from Logan Roy's second marriage and the family's second son, emerges in the first season of *Succession* as the character who experiences the most intense conflict with his father. Among the four siblings, Kendall is the one most closely involved with the company and is regarded as a member of the board of directors. He believes that he is the rightful heir to Waystar Royco following his father's retirement. This belief shapes his personal ambitions, his search for identity, and the complex emotions he harbors toward his father.

Kendall simultaneously feels love and admiration for his father while also yearning to break free from his oppressive authority. This duality -both love and hatred- lies at the core of Freud's theory of the Oedipus complex. The Oedipus complex represents a field of conflict in which the child both idealizes the father and desires to take his place. Kendall becomes the subject of this conflict to the extent that he positions his father not as a "father" but as a "rival." In many scenes of the series, Kendall oscillates between submission to Logan's authority and rebellion against it, making him a tragic embodiment of the Oedipal cycle. The desire to defy the father's law ultimately condemns him to be punished by that very law. In the series, Kendall is not only the rebellious son but also a figure symbolizing the transformation of the patriarchal order. In contrast to Logan's traditional understanding of media, Kendall represents the innovative spirit of the digital age. He is open to technological investment, embraces entrepreneurial culture, yet remains trapped within his father's outdated hierarchical structure. In this sense, he is not merely a son but also a harbinger of a new era. However, his effort to bring about this renewal produces a deep fracture within his character. He is a figure caught between the freedom promised by modernity and the loyalty imposed by the patriarchal order.

Kendall's struggle against his father can be interpreted on a psychoanalytic level as a confrontation with authority, and on a mythological level as the transfer of power between divine generations. At this point, Kendall's character bears significant parallels to the figure of Zeus. In Ancient Greek mythology, Zeus is the god who rebels against his father Cronus, ends the Age of the Titans, and establishes the new order of Olympus. The authoritarian domination symbolized by Cronus's act of devouring his own children comes to an end through Zeus's rebellion. According to Erhat (1996, p. 542), Zeus not only overthrew Cronus but also opposed the injustice he represented by instituting the principles of "reason, order, and measure." Similarly, Kendall seeks to establish a new order by challenging his father's absolute authority. His goal is not merely to take over the company but to dismantle the values of the old world embodied by his father. He perceives Logan's authority as irrational and destructive, believing that saving the family requires overthrowing this power. In this context, Kendall represents rationality, justice, and renewal. However, unlike Zeus, he has not yet been able to fully

institutionalize his power his victory is constantly postponed. In this respect, he is the modern form of the tragic hero.

In several scenes of the series, Kendall's desire for "storytelling" and "redefining the world" reflects his tendency to see himself as a kind of creative god. His line, "I can tell the Epic of Gilgamesh. After all, aren't we the storytellers of the world?" reveals his awareness that power is not only economic but also discursive. However, unlike Logan, he is neither manipulative nor strategic to the same degree. He combines the power of narrative with emotional impulses, which evokes the just yet emotional nature of Zeus. He is not an authoritarian figure but rather a persuasive candidate for fatherhood.

In the mythological comparison, just as Zeus overthrows Cronus to become the ruler of the heavens, Kendall seeks to end the chaotic order of the Roy family and establish a system grounded in reason and justice. However, this attempt fails due to Logan's still dominant authority and Kendall's own inner fragility. His tragedy lies in the fact that, while trying to defeat his father, he remains trapped within a world defined by him. Consequently, the character of Kendall Roy seeks to initiate the transformation necessary to bring an end to the Titan age represented by Logan, yet the price of this transformation is the loss of his own identity. Throughout the first season of *Succession*, Kendall becomes a figure who both rebels against and repeats the patterns of the patriarchal order, thus emerging as the modern world's tragic Oedipus.

3.1.3. Roman Roy: The Modern Representation of Dionysus and the Son Trapped in the Phallic Stage

Roman Roy, the third child from Logan Roy's second marriage and the youngest son in the family, stands out in *Succession* for his problematic relationship with authority and his childlike behavior. Roman maintains only a superficial connection with the company and is often portrayed as a pleasure-seeking character who avoids serious responsibilities. In his father's eyes, he is seen as unstable and unreliable; however, Logan occasionally tries to draw him to his side, aware of Roman's tendency to obey. This dynamic becomes evident when Logan dismisses Frank, who has worked with him for years, and appoints Roman as chief operating officer.

Roman's being referred to within the family as "Romulus" suggests that the character is linked to a mythological subtext. Romulus is the legendary founder of Rome, who establishes a new order by killing his brother Remus. However, Roman in *Succession* represents an inverted version of this myth. He is not ambitious enough to "kill" his siblings; on the contrary, he is defined by traits such as indecision, weakness, and dependency. In his relationships with his siblings, he consistently displays tendencies toward withdrawal and submission. Despite Kendall's support, his fear of losing his father's affection pushes him into a passive position. In this sense, Roman represents not the founding and destructive power of Romulus, but rather the son figure who freezes in the face of authority.

Roman's personality development can be interpreted through the phallic stage of Freud's (2015, pp. 250–252) theory of psychosexual development. The phallic stage is the period in which the child discovers the sexual organ and begins to form a sense of identity and social roles. It is

also the stage that constitutes the basis of the Oedipus complex. The male child perceives the father as a rival but must also identify with him. Adaptation to authority is possible only through the success of this identification. In Roman's behavior, it is evident that this identification has failed. His masturbation scenes particularly those in which he looks at skyscrapers from the company building are not merely sexual acts but symbolic expressions of power. The skyscrapers, serving as phallic imagery, symbolize the authority represented by his father. Roman's behavior in these scenes can be interpreted as an attempt to proclaim symbolic superiority while confronting his own powerlessness. However, this victory remains confined to the realm of fantasy. In reality, Roman lacks the capacity to seize power. This indicates that he is trapped within the Oedipal cycle: He wants to overthrow his father but cannot detach from him; he rejects the father's law yet simultaneously submits to it. Roman's instability in his personal relationships also reflects his inability to adapt socially. According to Freud, the phallic stage marks the beginning of the child's socialization process; any deviation or deficiency at this stage prevents the individual from forming healthy relationships with authority and society (as cited in İzgi, 2018, p. 19). Roman's emotional immaturity results from his failure to identify with his father and to fully conform to social norms. He is the figure of the modern world's perpetual child one who has access to knowledge but lacks wisdom, who possesses a will to power but has limited capacity for action.

The character of Roman bears similarities to the figure of Dionysus from a mythological perspective. Dionysus is the god of revelry, passion, intoxication, and destruction. He represents the transition between reason and instinct, order and chaos. As Can (1994, p. 154) states, Dionysus is the symbol of excess, exuberance, and the primal impulses within human beings. Similarly, Roman expresses his repressed emotions through jokes, mockery, and uncontrolled behaviors. His excessive alcohol consumption, inappropriate humor, and irresponsibility make his Dionysian nature visible. However, there is an important difference. Dionysus possesses divine power and creative energy, whereas Roman is situated on the destructive side of this energy, as a human being rendered passive in the face of authority. Roman's nature can, in fact, be read as a form of unconscious rebellion against the father figure and the patriarchal order. He forms a chaotic, irrational, and emotional pole in opposition to the rational, authoritarian, and logical world represented by Logan. Therefore, the character of Roman functions in the thematic structure of the series as both the cause and the consequence of the dissolution of patriarchy. Since he cannot identify with authority, he cannot sustain the paternal system; yet, as he cannot exist outside that system, he cannot attain liberation.

In conclusion, Roman Roy can be interpreted in *Succession* as a modern Dionysus figure whose Oedipal identification process has failed and who remains fixated in the phallic stage. His personality, woven with humor, pleasure, and chaos, represents the fragility of the modern patriarchal system and the dissolution of male identity. Roman neither upholds the order established by Cronus nor can he, like Zeus, establish a new one; he is a tragicomic son oscillating between two extremes one who revels in the shadow of power yet can never possess it.

3.1.4. Siobhan Roy: The Modern Representation of Athena and the Struggle of Woman

Siobhan (Shiv) Roy, the second child and only daughter from Logan Roy's second marriage, is the most significant figure representing the relationship between female identity and power within the patriarchal structure of *Succession*. As a strategist who shapes her career by consulting for political candidates, Shiv works outside the family company, Waystar Royco, yet benefits from the power granted by the Roy surname. However, in a world where male dominance is decisive both within the family and the company, this power has always been limited and has remained under the shadow of male authority.

Shiv threatens reporters to prevent the release of sexually explicit footage that could cause a scandal for a candidate she advises; this scene reveals her desire for control and her ability to construct power strategies. However, even though the reporter works for her own family's company, Shiv does not possess direct sanctioning power. This situation concretizes the impact of the series' patriarchal structure on Shiv. Women in the Roy family are positioned not at the center of power but on its periphery. Despite bearing the family name, Shiv remains in the shadow of her father and her brothers.

Shiv's relationship with Tom Wambsgans can be interpreted as a micro-power domain in which patriarchal dynamics are inverted. Shiv exerts clear control over Tom; she is emotionally distant and wishes to strip their marriage of traditional roles. Yet, this pursuit of equality is in fact another form of power imbalance. While Shiv is oppressed under her father's authority, she establishes a compensatory replica of that authority over Tom. This form of relationship can be psychoanalytically interpreted as the reproduction of the law of the father. By identifying with her father, Shiv transfers his authoritarian attitude into her own relationship. In her interactions with her brothers, gender-based othering is openly evident. When Shiv refuses to join Kendall's plan to overthrow their father, his remark, "The only thing that gives you value are your nipples," demonstrates how male-dominated discourse operates even at the familial level. This statement is one of the starkest examples showing that the female body continues to be viewed as an instrument in the struggle for power. Shiv's intellectual background, strategic intelligence, and political position are overshadowed by her state of being a woman in the eyes of her brothers.

Shiv's character construction represents the pursuit of individual freedom despite patriarchal pressures. However, this pursuit remains a limited form of freedom as long as it stays within the system. She questions the values of the world her father built, yet she cannot completely reject them. This dual position manifests in her character in harmony with the Athena archetype. In ancient Greek mythology, Athena, the goddess of wisdom, strategy, and justice, is one of the few female figures who can exist in a male-dominated world. Born from Zeus's head, Athena is regarded as a product of the male intellect. She represents the rationality and strategic power of the masculine mind, but this also requires her to be stripped of emotional and biological femininity. Siobhan occupies a similar position. In order to be accepted by the men in her family, she must suppress her feminine sides and act rationally, strategically, and with distance. Shiv's identity as a strategist, much like Athena's rational strategies in war, is based on the use of reasoned power. She fights like her father, but her weapon is intellect. She suppresses her emotions and glorifies rationality. Yet even this strategic power remains secondary within her

father's patriarchal system, for in Logan's world, the female intellect is never fully legitimate. In terms of physical depictions, Shiv in the series also resembles the classical representations of Athena. In most ancient portrayals, Athena is depicted as a red-haired, blue-eyed, and cold-blooded warrior, an image echoed in Shiv's on-screen persona. However, while Athena possesses divine might, Shiv's strategies are constrained by human frailties. Her intellect is often sabotaged by her own emotional contradictions. This makes her the Athena of the modern world strong yet fragile, intelligent yet emotionally isolated.

3.1.5. Connor Roy: The Passive Son Dwelling in the Shadow of Power

Connor Roy, the eldest child from Logan Roy's first marriage, is the oldest of the family. However, despite being the firstborn, he occupies the outermost ring of the chain of power. Uninvolved in the company's affairs, unquestioningly submissive to his father's authority, and maintaining weak bonds with his siblings, Connor represents passive and submissive masculinity within the intrafamilial power struggles of *Succession*.

Connor's statement, "I am water, and I flow," encapsulates the essence of his character. He is fluid, compliant, and inclined to avoid conflict. Although these traits might at first seem to reflect wisdom or tranquility, within the context of the series, this attitude signifies a lack of willpower and a submission to authority. Connor, unlike his siblings, has developed no form of resistance against Logan's oppressive authority and possesses neither an ambition for power nor a desire for inheritance. For this reason, no open conflict occurs between father and son. However, the absence of such conflict is less a sign of harmony than a result of being ignored and erased. Connor's personal life further reinforces his passivity. His relationship with Willa, a woman engaged in sex work, becomes a subject of ridicule both within the family and in society. His siblings belittle him through this relationship, strengthening his marginal position within the family. When Connor brings "sourdough starter" as a gift for his father's 80th birthday, or when he angrily scolds waiters at an event because the "butter is too soft," these moments may appear as elements of absurd humor in the narrative, yet they highlight his powerlessness and detachment from reality.

For Logan, Connor is the child most easily manipulated after Roman. He does not disobey his father's commands, avoids arguments, and often positions himself outside the sphere of family conflict. This attitude represents the internalization of the authority established by the father figure. Connor's personality bears traces of the repressed Oedipal desires defined in Freud's psychoanalytic theory: the inability to oppose the father figure, the inability to question his power, and therefore, the inability to become a subject. In this sense, Connor is a son who does not even experience the tragedy of Oedipus, because even tragedy requires an act.

From a mythological perspective, Connor Roy is the only character among his siblings who cannot be associated with a divine archetype. This absence is meaningful. In ancient Greek myths, each god represents a particular domain of power war, love, wisdom, or justice. Yet, in Connor's character, this power is absent. His weakness and his perpetually postponing nature make mythological identification impossible. This condition serves as a reminder that in the modern world, divinity is no longer evenly distributed among individuals, and that some figures merely exist within the system. Even Connor's brief attempt at a presidential campaign is, ironically, a reproduction of this powerlessness. This endeavor is only possible through the

privilege provided by his surname. Connor perceives himself as a leader, yet no one around him recognizes him as such. He lacks the potential to inherit his father's authority. His story is not one of inheritance and the struggle for power, but one of dependence and invisibility.

Conclusion

Throughout history, humanity has produced myths in an effort to make sense of its origins, nature, and existence. With the transition to agrarian society, the fertility of the earth was associated with womanhood, which led to the emergence of mother goddess cults. Over time, as modes of production changed, belief systems evolved from matriarchal to patriarchal structures. Thus, man came to occupy a central position in the economic, religious, and social order, becoming the father figure—the symbol of authority, law, and property. This transformation shaped not only the realm of belief but also formed an ideological framework that determined all layers of human relationships.

Ancient Greek mythology is one of the domains where this patriarchal transformation can be most clearly observed. The Greek gods, as anthropomorphic beings, possess passions, anger, and jealousy. At the core of these mythological figures lie obedience, loyalty, and power relations. Sophocles' tragedy *Oedipus Rex* unites these themes with the psychological and social existence of humanity. The tragedy of Oedipus symbolizes the transmission of law from father to child, as well as an inevitable rebellion against authority. Freud's theory of the Oedipus complex is a psychoanalytic reinterpretation of this myth. Although the ancient Greek gods no longer carry religious significance today, the values, archetypes, and conflicts they represent continue to live on in modern cultural products. The structural elements of tragedies and hero tales are reproduced in contemporary narratives through psychoanalytic and mythological representations. In this context, the series *Succession*, analyzed in this study, represents a modern family tragedy and the internal disintegration of the patriarchal order. The Roy family, much like the family of gods on Mount Olympus, establishes a hierarchical order of its own. Through their media empire, they possess the power to influence people, serving as a contemporary reflection of the gods' ability to shape humanity. The father, Logan Roy, is a modern counterpart of the Titan Cronus in ancient Greek mythology. His son, Kendall Roy, is both an Oedipal son and a representative of the new world within this order. Just as Zeus waged war against Cronus, Kendall seeks to destroy the old order represented by his father and to inaugurate a new era. Roman Roy, on the other hand, symbolizes repressed sexuality, powerlessness, and alienation in the face of paternal authority. He embodies the chaotic energy associated with Dionysus but lacks the creative aspect of Dionysus. Siobhan Roy is a female figure who strives to exist within a male-dominated structure through intellect, strategy, and political acumen. As a modern reflection of Athena, Shiv fights with knowledge and strategy; however, the patriarchal order she inhabits restricts her power. Connor Roy, meanwhile, represents passive masculinity positioned on the periphery of patriarchal order. He is a figure unable to enter the center of power, choosing instead to remain outside the games of authority.

Succession is a narrative that adapts the fundamental themes of ancient Greek tragedies and Freudian psychoanalysis to contemporary capitalist society. The Roy family is the Olympus of the modern world. Their media empire serves as their divine instrument. Logan represents the end of the Titans; Kendall embodies the search for a new order; Shiv symbolizes the feminine

intellect struggling within the patriarchal system; Roman reflects the energy of repressed desires; and Connor stands as the emblem of silent obedience dwelling in the shadow of power. Succession is not merely a family drama but the Oedipal tragedy of the modern age. The fundamental conflicts about human nature presented in ancient Greek myths become visible in each member of the Roy family. In this respect, the series unites the mythological memory of the past with the psychological reality of the present.

References

Bayat, F. (2005). *Mitolojiye giriş*. Kalkan Yayıncılık.

Berktay, F. (2012). *Tek tanrılı dinler karşısında kadın* (4. Baskı). Metis Yayınları.

Bozok, M. (2018). Türkiye'de ataerkillik, kapitalizm ve erkeklik ilişkilerinde biçimlenen babalık. *Fe Dergi*, 10 (2), 31-42.

Bulfinch, T. (2021). *Klasik Yunan ve Roma mitolojisi* (8. Baskı). Özgür Umut Hoşafçı (Çev.), İnkılâp Kitabevi.

Can, Ş. (1996). *Klasik Yunan mitolojisi* (3. Baskı). İnkılâp Kitabevi.

Conner, N. (2018). *Her yönüyle klasik mitoloji* (4. Baskı). Deniz Candaş (Çev.), Akılçelen Kitaplar.

Eliade, M. (2001). *Mitlerin özellikleri* (2. Baskı). Sema Rifat (Çev.), Om Yayınları.

Eliade, M. (2003). *Dinsel inançlar ve düşünceler tarihi taş devrinden Eleusis Mysterialarına*. Ali Berktay (Çev.), Kabalcı Yayınları.

Engels, F. (1986). *Ailenin, özel mülkiyetin ve devletin kökeni* (9. Baskı). Kenan Somer (Çev.), Sol Yayınları.

Erbil, P. (2015). *Kibele'den Pandora'ya kadının tarihsel yenilgisi* (4. Baskı).Arkadaş Yayınevi.

Erdem, K., & Sayılgan, B. (2012). Ataerkil ve Anaerkil Toplumun Tarihsel Savaşımının "Avatar" Filmi Bağlamında İncelenmesi. *İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (2), 139-151.

Erhat, A. (1996). *Mitoloji sözlüğü* (6. Baskı). Remzi Kitabevi.

Estin, C., & Laporte, H. (2002). *Yunan ve Roma mitolojisi* (4. Baskı). Musa Eran (Çev.), Tübitak Yayınları.

Evans, D. (2019). *Lacancı psikanalize giriş sözlüğü.* Umut Yener Kara, Turgay Sivrikaya (Çev.), Islak Yayınları.

Freud, S. (1984). *Psikanalize giriş*. Günsel Koptagel İlal (Çev.), Altın Kitaplar.

Freud, S. (2008). *Totem ve tabu*, Hasan İhsan (Çev.), Alter Yayınları.

Freud, S. (2015). *Psikanaliz üzerine beş konferans ve psikanalize toplu bakış*. Kâmuran Şipal (Çev.), Say Yayınları.

İzgi, E. (2018). Erken Dönem Roman Polanski Sinemasında Ödipal Üçgen. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Nasio, J. D. (2006). *Psikanalizin yedi temel kavramı.* Özge Erşen, Murat Erşen (Çev.), İmge Kitabevi.

Rosenberg, D. (2003). *Dünya mitolojisi büyük destan ve söylenceler antolojisi* (3. Baskı). Koray Akten, Erdal Cengiz, Atıl Ulaş Cüce, Kudret Emiroğlu, Tuluğ Kenanoğlu, Tahir Kocayiğit, Erhan Kuzhan, Bengü Odabaşı (Çev.), İmge Yayınevi.

Say, Ö. (2015). İktidar İlişkilerine İndirgenmiş Babalık İmajı ve Postyapısalcı Otorite Analizinin Çelişkileri. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (2), 139-151.

Sennett, R. (2014). *Otorite*. Kamil Durand (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Şenel, A. (1995). *İlkel Topluluktan Uygar Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi* (4. Baskı). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Taşkan, Y. (2008). *Doksanlı Yıllar ve Sonrası Amerikan Korku Sinemasında Kadına Yönelik Dinsel İçerikli Şiddetin Psikanalitik İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.

Tura, S. M. (2012). *Freud'dan Lacan'a Psikanaliz*. İstanbul: Kanat Yayınları.

Vernant, P. J. (2001). *Evren, Tanrılar, İnsanlar.* Mehmet Emin Özcan (Çev.), Ankara: Dost Kitabevi.

Yiğit, Z. (2020). Bağımsız Türkiye Sineması'nda Otorite Karşısında Erkek Çocuklar. *Yıldız Journal of Art and Design*, 7 (2), 135-149.

Yüksel, S. E. (2021). Melodram. Dilek Tunalı, Zehra Cerrahoğlu (Edited by.), İçinde, *7. Koğuştaki Mucize'de Babalık Krizi ve Adalet Anlayışı*. (ss. 201-220), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

SANAL ETKİLEYİCİLERİN REKLAMCILIK LİTERATÜRÜNDEKİ DURUM TESPİTİ: SCOPUS TABANLI BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Doç.Dr., Yasemin BOZKURT
Pamukkale Üniversitesi İletişim Fakültesi
ybozkurt@pau.edu.tr, 0000-0001-8183-0337

ÖZET

Dijitalleşme sürecinde sosyal medya ekosisteminde öne çıkan sanal etkileyiciler, markalar ile tüketiciler arasındaki iletişimi dönüştürmede kritik bir rol oynamaktadır. Yapay zekâ ve artırılmış gerçeklik teknolojilerinin gelişimiyle bu dijital figürler, geleneksel etkileyici kavramını yeniden tanımlamakta; tüketici etkileşimini artırırken, gerçeklik, kimlik, etkileşim ve tüketim kültürü gibi kavramlara ilişkin etik ve psikolojik soruları gündeme getirmektedir. Bu olgu, reklamcılık, pazarlama ve iletişim çalışmaları başta olmak üzere sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında yoğun akademik ilgi uyandırmaktadır. Ancak alan yazınında sanal etkileyicilere yönelik araştırmaların genel eğilimlerini, odak noktalarını ve metodolojik çeşitliliğini bütüncül biçimde inceleyen derinlemesine analizler sınırlıdır.

Bu çalışmanın amacı, sanal etkileyicilere odaklanan pazarlama ve reklamcılık alanındaki akademik literatürü bibliyometrik analiz yöntemiyle inceleyerek mevcut ve gelecekteki araştırma eğilimlerini incelemektir. Araştırma kapsamında 2020-2025 tarihleri arasında Scopus veri tabanında taranan yayınlar; yıllara göre eğilimler, en çok atıf alan makaleler, önde gelen yazarlar, ülkeler ve tematik kümelenmeler açısından değerlendirilmektedir. Araştırmanın bulguları, son yıllarda sanal etkileyicilere yönelik çalışma sayısının artmasına rağmen, hala kaynak inanırlığı, etkileyiciliği ve buna bağlı olarak etik kaygılar, kültürel adaptasyonlar, tüketici katılımına- etkileşimine etkileri gibi alanlarda belirgin boşluklar olduğunu göstermektedir. Bulgular, sanal etkileyici araştırmalarının akademik görünürlüğünü artırmanın yanı sıra, alandaki teorik ve metodolojik boşlukları vurgulamaktadır. Bu bağlamda, reklamcılık ve iletişim disiplinlerinde gelecekteki çalışmalara yön verecek bir bilimsel çerçeve sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sanal etkileyici, bibliyometrik analiz, etkileyici pazarlaması, dijital reklamcılık, tüketici etkileşimi.

MAPPING THE STATUS OF VIRTUAL INFLUENCERS IN THE ADVERTISING LITERATURE: A SCOPUS-BASED BIBLIOMETRIC ANALYSIS

ABSTRACT

In the digitalization process, virtual influencers emerging within the social media ecosystem play a critical role in transforming brand–consumer communication. With advances in artificial intelligence and augmented reality technologies, these digital figures redefine the traditional notion of influencers; while enhancing consumer engagement, they simultaneously raise ethical

and psychological questions related to reality, identity, interaction, and consumption culture. This phenomenon has generated significant scholarly interest across various fields of the social sciences, particularly advertising, marketing, and communication studies. However, comprehensive analyses that examine the overarching trends, focal points, and methodological diversity of the research on virtual influencers remain limited in the existing literature.

The aim of this study is to examine the academic literature on virtual influencers within the fields of marketing and advertising through a bibliometric analysis, thereby identifying current and emerging research trends. Publications indexed in the Scopus database between 2010-2025 are evaluated in terms of yearly publication trends, most-cited articles, prominent authors, countries, and thematic clusters. The findings reveal that although the number of studies on virtual influencers has increased in recent years, there remain notable gaps in areas such as source credibility, influencer effectiveness, ethical concerns, cultural adaptation, and impacts on consumer engagement and interaction. The results not only enhance the academic visibility of research on virtual influencers but also highlight the theoretical and methodological gaps within the field. In this regard, the study provides a scientific framework that can guide future research in advertising and communication disciplines.

Keywords: Virtual influencer, bibliometric analysis, influencer marketing, digital advertising, consumer engagement.

1. GİRİŞ

Dijital pazarlama ve reklamcılık alanında sanal etkileyicilerin (Virtual influencers- VIs) hızlı yükselişi çok dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır. Bu konuda sektör taraflarının tepkilerinin de oldukça olumlu olduğu görülmektedir. Markaların yarısından fazlası artık sanal bir etkileyiciyle ortaklık kurmakta ve 2026 yılına kadar etkileyici bütçelerinin %30'unu sanal etkileyicilere harcaması beklenmektedir (Influencer Marketing Hub, 2025; Emplifi, 2023). Tüketicilerin de bu konuda olumlu tepkilerinin olduğunu söylemek mümkün: Örneğin ABD'li tüketicilerin %76'ı en az bir sanal etkileyiciyi takip etmektedir (Influencer Marketing Hub, 2025). Şu anda dünyanın en popüler sanal fenomeni olan @lilmiquela'nın 2,3 milyon takipçisi bulunmaktadır (@lilmiquela, 2025). Bu sonuçlar, sanal etkileyici sektörünün gelecekte de ilgi çekmeye devam edeceğini işaret etmektedir.

Sanal etkileyiciler bilgisayar destekli görüntüleme teknolojileri (CGI) ve gelişmiş yapay zekâ algoritmaları aracılığıyla yaratılan, kendine has bir kişiliğe, yaşam tarzına ve takipçi kitlesine sahip dijital karakterlerdir (Agwulonu, 2025; Ko ve Baek, 2025). Dijital avatar teknolojisi, gerçekçi görünüm ve kişiliklere sahip sanal etkileyicilerin yaratılmasını sağlamaktadır. Sanal etkileyiciler, dijital kişilikleri aracılığıyla tüketici kitleleriyle alışılmışın dışında etkileşim sağlayarak özellikle reklamcılığa yepyeni bir alan yaratmaktadır. Bu dijital varlıklar üzerinden markalar, ürünlerini tanıtmakta; bunu yaparken de dijital varlıkların gelişmiş dijital avatar teknolojisi aracılığıyla özelleştirilmiş, tutarlı ve kontrollü iletişim stratejileri geliştirebilme yeteneğinden yararlanmaktadır. Özellikle geleneksel insan etkileyicilerle karşılaştırıldıklarında içerik üretiminde daha yüksek kontrol gücüne sahip olma, marka kimliğiyle daha tutarlı stratejiler oluşturabilme, tutarlılığı koruyabilme, ölçeklenebilir-ölçümlenebilir ilişki kurabilme ve kriz yönetimi esnekliği sağlaması nedeniyle markalar tarafından stratejik bir avantaj olarak

görülmektedir (Silva vd., 2025; Jayasingh vd., 2025). Sosyal medya platformları üzerinden tüketiciyle iletişime geçen sanal etkileyiciler, farklı kanallar aracılığıyla ilgi çekici içerikler sunarak oldukça geniş kitlelerle iletişim kurabilmekte, erişim ve etkileşimi en üst düzeye çıkarabilmektedir.

Sanal etkileyicilerin yarattıkları etkiler, markaların kampanya etkinliklerinin değerlendirilmesinde kullanılan etkileşim oranları, takipçi artışı ve dönüşüm oranları gibi çeşitli ölçütlerden faydalanılarak değerlendirilmektedir. Ayrıca tüketicilerle hem kendileri hem de temsil ettikleri marka adına özel bağ oluşturabilme potansiyelleri de bulunmaktadır. Üstelik bu özel ilişki, farklı, yenilikçi ve geleneksel etkileyicilerin sunamayacağı biçimde kurulabilmektedir. Sanal etkileyicilerin reklamcılıktaki etkisi, algılanan güvenirlik, özgünlük, insan benzerliği, diğer antropomorfik özelliklerinden kaynaklanmaktadır (Kim vd., 2024; Zeng, vd., 2025, Jayasingh vd., 2025). Özellikle tüketicilerle kurduğu parasosyal etkileşimler, marka tutumunu olumlu etkilemekte ve satın alma niyetinin gelişmesini sağlayabilmektedir (Pushparaj vd., 2025).

Bu kadar yenilikçi, farklı ama güçlü avantajlara sahip olması sanal etkileyicilerin popülerlik kazanmasına ve hızlı yükselmesine neden olmuştur. Pandemi sonrası dijital dönüşümün en üst seviyeye ulaşması sonucunda markalar, risksiz ve daha sürdürülebilir reklam uygulamaları olan sanal etkileyicileri daha fazla tercih etmeye başlamıştır. Ayrıca yapılan araştırmalar, akademik alanın da odağını buraya çevirdiğini, özellikle 2020'den günümüze akademik ilginin %300 artış gösterdiğini vurgulamaktadır (Pushparaj vd., 2025). Bununla birlikte sanal etkileyicilerin kurgusal bir yapıda olması, reklamcılık açısından hem yeni fırsatları hem de yasal yükümlülükler, etik kaygılar ve şeffaflık gibi önemli sorunları beraberinde getirmektedir. Bu nedenle sanal etkileyicilerin reklamcılık disiplini içindeki konumunu anlamak hem teorik gelişimi hem de uygulamaya yönelik stratejik çıkarımları değerlendirmeyi gerektirmektedir. 2020 ile yükselişi başlayan sanal etkileyiciler günümüze kadar farklı açılardan incelenmiştir; ancak bunların dışında hala belirsizliğini koruyan çok önemli unsurların varlığı devam etmektedir. Bu noktada reklamcılık alanında sanal etkileyicilerle ilgili olarak şimdiye kadar ele alınan temalar, etkili ve kilit araştırmacılar ve çalışmalar, hala bu konuyla ilgili potansiyel çalışma konuları, bu konular arasında etki düzeyi en yüksek çalışma konuları, konunun doygunluğa ulaşma zamanı gibi durum tespitinin yapılması hem sektörel hem de akademik gelişim sürecine katkı sağlayacaktır. Ancak yapılan literatür taramasında bu konuda oldukça sınırlı düzeyde çalışmaların olduğu görülmesiyle birlikte reklamcılık alanında ise herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda bu çalışma sanal etkileyicilerin reklamcılık literatüründeki konumunu bibliyometrik bir yaklaşımla inceleyerek, kavramsal gelişimleri ve gelecekteki araştırma boşluklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2. SANAL ETKİLEYİCİ KAVRAMI

Sanal etkileyiciler, geleneksel ünlü desteğinden faydalanma ve sosyal medya etkileyici pazarlaması uygulamalarının teknolojik bir evrimi olarak görülebilmektedir. Literatürde, sanal etkileyiciler genellikle bilgisayar destekli görüntüleme (CGI) teknolojisi ile yaratılan ve yapay zekâ (AI) veya insan operatörler tarafından yönetilen, insan benzeri görünüme sahip dijital karakterler olarak tanımlanmaktadır (Zeng vd., 2025). Bu dijital karakterler, sosyal medya platformlarında özgün bir kişiliğe sahipmiş gibi konumlandırılmaktadır (Jayasingh vd., 2025,

s. 17). Sosyal medyada kişiselleştirilmiş içerik üretilmesini ve gerçek zamanlı etkileşimin gerçekleşmesini sağlayan yapay zekâ teknolojisi, sanal etkileyicilerin oluşturulması ve yönetilmesinde önemli rol oynamaktadır.

Genellikle 3D modelleme ve gerçek zamanlı CGI teknolojisi sayesinde, dünyada Lil Miquela veya Shudu, Türkiye'den Aypera, Alara X, Virtual Alin gibi örneklerde görüldüğü üzere, üretilen sanal karakterler somutlaştırılarak fiziksel görünüme, kişiliğe ve davranış kalıplarına sahip bir forma dönüştürülebilmektedir. "Dijital insan" veya "sanal avatar" olarak da anılan bu karakterlerin, temel amacı tıpkı gerçek etkileyiciler gibi tüketicilerle duygusal bağlar kurarak pazarlama hedeflerine ulaşmaktır (Diao vd., 2025).

Sanal etkileyicilerin takipçilerle kurduğu ilişki ve etkileşimi açıklayan teorik temel, bireylerin medyada karşılaştıkları tek yönlü iletişim kaynaklarıyla kurdukları parasosyal ilişki yapısına (ki bu durum sosyal medyanın sağladığı çift yönlü iletişim süreci sayesinde parasosyal etkileşime dönüşmüştür), antropomorfizm ve sosyal varlık teorilerine dayanmaktadır. Tüketicilerin bu dijital kişilikleri, gerçekçi algılamasını (Pushparaj vd., 2025) ve karşısındakini insani özelliklere sahip olduğu algısını yaratabilmekte; bu algı özgünlük ve güvenilirliğini artırabilmektedir. Sanal etkileyicilerin sürekli ve tutarlı içerik akışı, takipçilerin onlarla ilişki kurduğu yanılsamasını yaratmakta; bu da sanal karaktere karşı duygusal bağlılık geliştirmeyi ve dolayısıyla ikna edici mesajlara açık olmayı sağlamaktadır (Silva vd., 2025; Moustakas vd., 2020). Ancak aynı zamanda özgünlük ve güvenirlik algısı yapay doğaları nedeniyle tüketicilerde belirsiz bir durum oluşturabilme olasılığı da yaratabilmektedir. Sanal etkileyicileri gerçek etkileyicilerden öne çıkaran unsurlar arasında, sahip oldukları teknolojik ve insan desteğiyle gerçek zamanlı içerik üretebilmesi, üstelik bu içerikleri hiper kişiselleştirilmiş mesajlar olarak oluşturabilmesi hem içerik üretimi hem de kurdukları iletişimde duygusal etkileşim simülasyonları yaratabilme becerilerine sahip olması da bulunmaktadır (Kim vd., 2024).

İnsan etkileyicilere göre estetik özellikleri dışında onları çekici kılan bir diğer özelliği, her zaman tutarlı kişilik özellikleri ve davranışları göstermesi, tıpkı görünüşte olduğu gibi tutarlı hareket etmede de sürdürülebilir olmasıdır. Bu özelliği, yapay zekâ ve insan desteğiyle sağlanan tam kontrol edilebilme niteliğinden kaynaklanmaktadır (Silva vd., 2025).

Yukarıda ifade edilen tüm bu özellikler sanal etkileyicileri, insan etkileyicilere göre daha ölçeklenebilir ve stratejik bir reklam aracı haline dönüştürmektedir (Kim vd., 2024).

3. REKLAMCILIKTA SANAL ETKİLEYİCİLERİN KULLANIMI VE YÜKSELİŞİ

Dijital teknolojilerin hızla gelişmesi, reklamcılık alanında yeni temsil biçimlerini ve bu temsilcilere bağlı olarak yeni iletişim stratejilerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu dijital gelişimin en dikkat çekici ürünü olan sanal etkileyiciler, sosyal medya reklamcılığı uygulamalarını, özellikle tüketici etkileşimi ve iletişimini gerçekleştirmede çok farklı boyutlara taşımıştır.

Markalar sanal etkileyicilerden pazarlama ve reklamcılık alanında farklı biçimlerde faydalanmaktadır. Markaların marka elçisi konumunda yer alabileceği gibi markaların tanıtımı için içerik üretimi yapmasında, sanal etkinlikler gerçekleştirilmesinde, ürün yerleştirme, metaverse etkinlikleri ve artırılmış gerçeklik deneyimleri gibi çeşitli reklam uygulamalarında

ve takipçileri ile markalar adına iletişim ve etkileşimi gerçekleştirme süreçlerinde kullanılmaktadır (Agwulonu, 2025; Kim vd., 2024). Özellikle reklamcılık açısından bakıldığında bu dijital varlıklar, sosyal medya platformlarında ürettikleri içeriklerle tüketicilerin dikkatini çekip iletişim ve etkileşim kurarak, gerçek insan etkileyicilere benzer şekilde markanın tanıtımını yapmaktadır (Diao vd., 2025; Pushparaj vd., 2025).

Sanal etkileyicilerin reklamcılık alanındaki yükselişi, markaların pazarlama stratejilerine çoklu açıdan sunduğu avantajlardan kaynaklanmaktadır:

Markalar kimlikleriyle birebir uyumlu ve tutarlı sanal etkileyicilerle çalışabilecekleri gibi, kendileri için özel sanal temsilciler de üretebilmektedir. Bu etkileyiciler aracılığıyla zaman sınırı olmaksızın marka kimliklerini, özellikle değerleriyle uyum içerisinde ve doğru yansıtacak biçimde tutarlı içerikler üretebilmekte ve sanal etkileyicinin davranışlarını tam kontrol altında tutabilmektedir. Böylece itibarı olumsuz etkileyebilecek minimum risk düzeyiyle iş birlikleri gerçekleştirebilmektedirler. Sahip oldukları bu tam kontrol güçleri sayesinde, içeriklere de anında müdahale edebilmekte ya da anında etkileşim gösterebilmektedirler. Üstelik bu avantajı, gerçek etkileyicilerle karşılaştırıldığında daha düşük maliyetle ve sürdürülebilir bir süreçle elde etmektedirler (Pujadas-Gómez vd., 2025, Kim vd., 2024). Yapılan çalışmalar profesyonel uzmanların yapay zekâ etkileyicilerini kullanmanın geleneksel insan etkileyicilere göre en büyük avantajının yapay zekâ etkileyicisinin davranışını ve içerik çıktısını özelleştirebilmesi, "mesajlaşma üzerinde kontrol" gücüne sahip olması ve "7/24 ulaşılabilirliği" olarak düşündüğünü belirlemiştir (Influencer Marketing Hub, 2024)

Sanal etkileyiciler teknolojik alt yapısı sayesinde markanın tüketici kitlesi için gerçek zamanlı, kişiselleştirilmiş içerikler üreterek hedef kitleye özgü dikkat çekici ve etki düzeyi yüksek içerikte reklam mesajları tasarlayabilmektedir. Özellikle bu dijital karakterlerin yeni ve sıra dışı olma özellikleri, tüketicilerin dikkatini çekmede ve reklam yorgunluğunu atmada önemli rol oynamaktadır. Tüketicilerde var olan yenilik algısı, başlangıçta yüksek düzeyde bilişsel ve duygusal katılımı gerçekleştirebilmektedir (Ko ve Beak, 2025). Ayrıca antropomorfik özellikleri sayesinde tüketicilerle parasosyal ilişki ve etkileşimler kurabilmekte, yarattıkları duygusal etkileşim simülasyonları sayesinde etkileşim düzeyini artırabilmektedir (Pushparaj vd., 2025).

Sanal etkileyicilerin birçok avantajı kazanmasını sağlayan CGI teknolojisinin en önemli artılarından birisi, insan elçilerden farklı olarak bu dijital karakterleri farklı pazarlar, ülkeler, ürünler/hizmetler ya da kampanyalara göre özelleştirilebilmesi ve kültürel unsurlara göre adapte edilebilmesidir. Aynı sanal karakter, farklı ülkelerde, farklı dilleri kullanarak, farklı giyim tarzlarında ve arka planlarda sunularak küresel kampanyalarda tutarlılığı ve yerelliği aynı anda sağlayabilmektedir (Agwulonu, 2025).

Sanal etkileyiciler odaklı yapılan reklam kampanyalarının performansı genellikle erişim, etkileşim oranı, parasosyal ilişki düzeyi, tüketici güveni, özgünlük algısı ve markaya yönelik tutum gibi göstergelerle değerlendirilmekte; özellikle “algılanan özgünlük” ve “güvenirlik” kavramlarının tüketici tepkileri üzerinde belirleyici rol oynadığı ifade edilmektedir (Zeng vd., 2025). Yapılan araştırmalar yapay zekâ etkileyicisinin algılanan özgünlüğünün satın alma niyetini önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir (Influencer Marketing Hub, 2024).

Akademik çalışmalar, insan benzeri sanal etkileyicilerin duygusal bağlılık yaratma potansiyelinin yüksek olduğunu, ancak bazı çalışmalarda ise insan etkileyicilerin güvenirlik ve samimiyet açısından hala daha olumlu algılandığını vurgulamaktadır (Kim vd., 2024). Bu bulgular, markaların sanal etkileyicileri kullanırken açıklık/şeffaflık ve özgünlük algısını artıracak hikâye anlatımı stratejilerine odaklanması gerektiğini ortaya koymaktadır (Zeng vd., 2025). Tüketicinin dijital doğasının bilincinde olması, özellikle genç kitlelerde, pazarlama başarısını etkileyen karmaşık bir denge noktasıdır.

Sanal etkileyiciler üzerine yapılan akademik çalışmaların, büyük ölçüde bu yeni aracın tüketici algıları, tutumları ve davranışları üzerindeki etkisini anlamaya odaklandığı görülmektedir. Literatür, temel olarak Kaynak Güvenilirliği Teorisi çerçevesinde ilerlemektedir. Bu teoriye göre bir kaynağın (bu durumda sanal etkileyicinin) etkisi, onun uzmanlık ve güvenilirlik algısına bağlıdır (Jayasingh vd., 2025; Ko ve Baek, 2025).

Sanal etkileyicilere yönelik yapılan akademik çalışmalarda incelenen değişkenler arasında çoğunlukla algılanan güvenilirlik, insan benzerliği, çekicilik, eğlence değeri, özgünlük, kontrol edilebilirlik gibi kavramlar yer almaktadır (Kim vd., 2024; Zeng vd., 2024; Agwulonu,2025). Ayrıca güvenirlik, uzmanlık, çekicilik, insan benzerliği, özgünlük, eğlenceli olma ve kontrol edilebilirliği temsil eden algılanan sanal etkileyici niteliklerinin, reklam bağlamlarında etkileşim ve satın alma tepkilerinin gerçekleşmesinde öncül faktörler olduğu tespit edilmiştir (Zhang, 2025; Kim vd., 2024; Zeng vd., 2024; Jayasingh vd., 2025).

Literatür taramasında reklamcılık anahtar kelimesiyle doğrudan ilgili olmamakla birlikte sanal etkileyicileri bibliyometrik analiz üzerinden inceleyen iki araştırmaya rastlanmıştır. Her iki makalenin bulguları birlikte ele alındığında, sanal etkileyiciler alanındaki akademik üretimin son yıllarda hızla arttığı, araştırma eğilimlerinin ise hem tematik hem de yöntemsel olarak çeşitlendiği görülmektedir. Muslimah ve Sunengsih tarafından Google Scholar verileriyle yapılan (2023) ilk çalışmada, 2019–2023 arasında sanal etkileyicilerle ilgili 299 makalenin özellikle 2023'te belirgin biçimde yükseldiğini, en etkin araştırmacının Heejae Lee (5 makale) ve en yüksek atıf alan çalışmanın Miao ve arkadaşlarının (2022) "An emerging theory of avatar marketing" başlıklı makalesi (161 atıf) olduğu belirlenmiştir. Önde gelen yayınevlerinin Taylor & Francis (25 makale), Elsevier (19) ve Springer (16) olarak belirlenen araştırmanın kümelerinde satın alma niyeti, güven, tüketici, iletişim ve sanal etkileyici pazarlaması gibi temaların merkezî bir konumda toplandığı tespit edilmiştir. Dijital insan ve sanal gerçeklik gibi alanlarda yeni araştırma fırsatları olduğu vurgulanmıştır.

Vila-López ve arkadaşlarının (2025) Web of Science tabanlı çalışmasında ise, daha geniş bir veri setinde 1997-2021 arası 1740 makale üç döneme (1997-2012: 649; 2013-2016: 540; 2017-2021: 514) ayrılrarak incelenmiştir. Etkileyici araştırmalarının üç dönemde evrildiğini; bloglardan Instagram ve sosyal medyaya doğru bir mecrasal dönüşüm yaşandığını, sağlık temasının önem kaybederek turizm, spor ve ünlü odaklı araştırmaların öne çıktığını, içerik, topluluklar, açıklama ve ikna gibi stratejik unsurların giderek daha merkezi hâle geldiğini ortaya koymaktadır. Genel olarak bulgular, sanal etkileyicilerin pazarlama iletişiminde yükselen bir araştırma alanı olduğunu, temaların zaman içinde çeşitlenerek derinleştiğini ve özellikle yapay zekâ, tüketici güveni, etki-doğruluk ilişkisi, etik ve sektör farklılaşmaları gibi boyutların literatürde giderek daha fazla önem kazandığını göstermektedir.

4. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu bildirinin temel amacı, reklamcılık alanıyla bağlantılı olarak sanal etkileyicilere yönelik akademik çalışmaların mevcut durumunu sistematik bir biçimde analiz ederek, literatürdeki yapısal ilişkileri, kavramsal kümeleri ve eğilimleri bibliyometrik bir çerçevede ortaya koymaktır. Ayrıca çalışma, reklamcılık alanında sanal etkileyici odaklı araştırmaların nasıl geliştiğini, hangi temaların öne çıktığını ve gelecekte araştırılmaya açık alanların neler olduğunu belirlemeyi amaçlamaktadır.

Bu açıklamalar doğrultusunda araştırma soruları aşağıdaki gibi geliştirilmiştir:

Araştırma sorusu 1: Yayınlanan akademik yayınların yıllara göre dağılımı nasıl bir eğilim göstermektedir?

Araştırma sorusu 2: Bu alanda yayınları olan en üretken yazarlar ve ülkeler hangileridir, aralarındaki iş birliği ağları nasıl yapılanmıştır?

Araştırma sorusu 3: Bu akademik alanda önde gelen çalışmalar ve yaygın araştırma konuları nelerdir?

Araştırma sorusu 4: Reklamcılık alanıyla ilgili sanal etkileyiciler literatüründe en çok kullanılan anahtar kelimeler hangileridir ve bu kavramlar nasıl kümelenmektedir?

Araştırma sorusu 5: Reklamcılık disiplininde sanal etkileyicilerin kullanımı hangi açılardan incelenmiştir ve hangi boyutlarda önemli boşluklar bulunmaktadır?

5. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu çalışma, nicel araştırmalar kapsamında **bibliyometrik analiz** yöntemine göre tasarlanmıştır. Bibliyometrik analiz, belirli bir araştırma alanındaki akademik yayınların, atıf ilişkilerinin ve entelektüel yapının niceliksel yöntemlerle sistematik biçimde incelenmesini sağlayan bir bilimsel değerlendirme tekniğidir (Donthu vd., 2021). İncelenen konunun içeriğine ve niteliğine göre değil, genişliğine ve niceliğine yönelik çıkarımlar yapmamızı sağlamaktadır. Çalışma kapsamında 2010-2025 tarihleri arasında uluslararası akademik indeks olan Scopus veri tabanında yayınlanmış makale ve konferans bildirileri taranmıştır. Bu veri tabanı, sosyal bilimler alanında en geniş ve yüksek nitelikli hakemli akademik yayınları kapsadığı için tercih edilmiştir. Seçilen tarih aralıklarına yönelik gerekçelere gelindiğinde; kavramın öncülleri 2010'lara dayandığı, sanal etkileyici literatürü 2016'dan sonra başladığı, üretici yapay zekâ odağı ise 2023 sonrası ortaya çıktığı görülmektedir. Taratılan anahtar kelimeler, "robot ve bot" kelimeleri dışında *virtual influencer*, *CGI influencer*, *AI influencer*, *digital avatar*, *virtual human, brand avatar" ve "reklamcılık, social media advertising, digital advertising, digital marketing" birleşimi* olarak belirlenmiştir. Sanal etkileyici kavramını doğrudan ele alan, reklamcılık, dijital pazarlama, iletişim, tüketici davranışıyla ilişkili olan, İngilizce yayınlar analiz kapsamına dahil edilmiştir. Diğer taraftan robotik veya VR/AR avatarlarına yönelik teknik alanlarda yapılmış çalışmalar, tam metne ulaşılamayan yayınlar analiz kapsamına alınmamıştır.

08.10.2025 tarihinde yukarıda belirtilen anahtar kelimelere ve diğer kriterlere bağlı olarak yapılan tarama sonucunda 2010-2025 tarihleri arasında reklamcılık alanı çerçevesinde sanal etkileyici kavramını çalışan 719 akademik çalışma analize dahil edilmiştir. Bu çalışmaların

697'si makale, 22'si bildiriden oluşmaktadır (Çizelge 1). Ulaşılan veriler, yazar, atıf, ülke, anahtar sözcük, kavramsal yapı ve yaşam döngüsü analizleri üzerinden incelenmiştir. Verilerin analizi için R Studio'nun içerisinde Bibliyometrix uygulamasında yer alan, günümüze kadar yapılan akademik çalışmalarda neler yapıldığını görselleştirerek açıklayan Bibliyoshiny yazılımından yararlanılmıştır. Analiz sonuçları, grafikler, kavramsal haritalar şeklinde sunulmuş ve reklamcılık perspektifiyle yorumlanmıştır.

6. BULGULAR

Çizelge 1, dokümanlarla ilgili genel temel bilgilere ve tanımlara ait sonuçları göstermektedir. Elde edilen sonuçlara göre sanal etkileyici konusuna odaklanan yayınların sayısındaki yıllık büyüme hızı %43'tür. Belge başına düşen ortalama yaşa bakıldığında (1.05), yapılan çalışma sayılarının son yılda büyük artış gösterdiği görülmektedir. Analizde yer alan çalışma başına düşen ortalama atıf sayısı 10'dur. Bu çalışmalarda yayıncılar tarafından o çalışmaya yönelik belirlenen anahtar kelime sayısı 1075 iken, yazarlar tarafından belirlenen kelime sayısı 2450'dir. Yazarlarla ilgili rakamsal bilgilere bakıldığında, kapsam dahilinde yer alan çalışmaların 1971 farklı yazar tarafından yazıldığı; tek yazarlı olarak çalışan yazar sayısının 61 iken, uluslararası yazar iş birliği oranının ise %34 olduğu görülmektedir. Adı geçen çalışmalarda faydalanılan referans çalışmaların sayısı ise, 5243 olarak tespit edilmiştir.

Çizelge 1. Elde Edilen Çalışmalarla İlgili Temel Bilgiler ve Tanımlar

Datayla ilgili temel bilgiler ve tanımlar	**Sonuçlar**
1. İncelenen zaman aralığı	2010-2025
2. Farklı yayın yerlerinin toplam sayısı (Bilimsel makale ve bildiriler)	318
3. Doküman sayısı	719
4. Yayın sayısındaki yıllık büyüme hızı (%)	42.81
5. Belge ortalama yaşı	1.05
6. Belge başına düşen ortalama atıf sayısı	10.15
7. Referans sayısı	5243
8. Doküman İçerikleri	
a. Yayıncıların belirlediği anahtar kelime sayısı (ID)	1075
b. Yazarların belirlediği anahtar kelime sayısı (DE)	2450
9. Yazarlar	
a. Toplam farklı yazar sayısı	1971
b. Tek yazarlı olarak çalışan yazar sayısı	60
10. Yazar işbirlikleri	
a. Tek yazarlı çalışma sayısı	61
b. Belge başına düşen ortak yazar sayısı	3.27
c. Uluslararası yazar işbirliği oranı (%)	34.35
11. Doküman Türü	
a. Makale	697
b. Bildiri	22

6.1. Yıllara Göre Yapılan Yayın Sayısının Dağılımı

Reklamcılık ve pazarlama alanında akademisyenlerin sanal etkileyici kavramına ilgi gösterip göstermediği, konunun durumunu anlamak açısından önemli bir noktadır. Konunun çalışmalarda incelenmesinin yıllara göre değişimi, Görsel 1'de görülmektedir. Görselden de anlaşılacağı üzere 2010 yılından günümüze kadar, özellikle son iki yılda çalışma sayısında çok büyük bir artış olduğu, araştırmacılar tarafından yoğun ilgi gösterildiği gözlenmektedir. 2010 yılında 2 adet çalışmanın yapıldığı sanal etkileyici konusunun 2018 yılına kadar belli bir düzeyde kalarak önemli artışlar göstermediği, 2019 yılı itibariyle (8 çalışma) ivme kazandığı ve günümüze kadar (2020-14, 2021-11, 2022-16, 2023-49) artış gösterdiği belirlenmiştir. Diğer taraftan 2024 yılında 177 çalışma sayısına ulaştığı, 2025'te ise 419 çalışmayla ani bir yükseliş yaşandığı tespit edilmiştir.

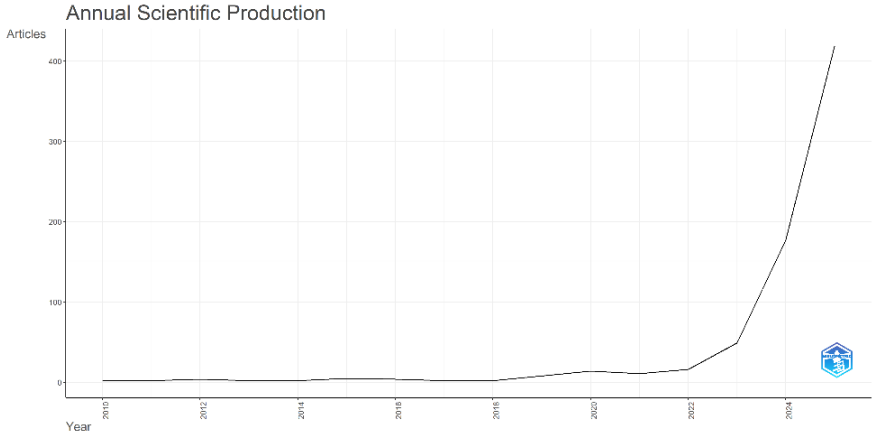

Görsel 1. Yıllara Göre Bilimsel Üretim Sayısı

6.2. Yazar Üretkenliği ve Atıf analizi

Reklamcılık alanında sanal etkileyicilerle ilgili olarak yazarlar açısından incelenen ilk konu yazar üretkenliğidir. Bu konuda en fazla yayın yapan yazarlar Çizelge 2'de görülmektedir. Wang, Y'nin 14 çalışmayla ilk sırada olduğu, onu Lim ve Yang'ın 7 çalışmayla; Chen. Y; Kim, H.; Kim, Y.; Li, J. ve Wang, B.'nin 6 çalışmayla takip ettiği görülmektedir.

Çizelge 2. En Fazla Yayın Yapan Yazarlar

YAZAR	MAKALE SAYISI
Wang, Y.	14
Lım, W.M.	7
Yang, J.	7
Chen, Y.	6
Kım, H.	6
Kım, Y.	6
Lı, J.	6
Wang, B.	6

Çalışmada incelenen bir başka konu, reklamcılık alanında sanal etkileyicilerle ilgili çalışmalar yapan yazarlardan, en çok atıf alanların kimler olduğudur. Görsel 2'de görüldüğü üzere, ilk beş sırada en çok atıf yapılan yazarlar Chen, Y. (109 atıf); Ahn (62 atıf); Audrezet,A. ve Belanche, D (60 atıf); Aw, E. (56)'dır.

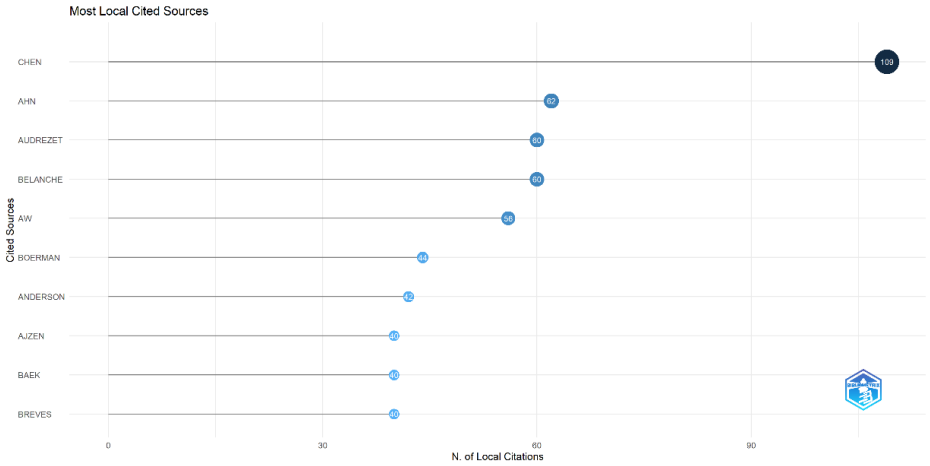

Görsel 2. En Çok Atıf Yapılan Yazarlar

6.3. Ülke Üretkenliği ve Atıf Analizi

Araştırma kapsamında incelenen konular arasında, ülkeler bazında reklamcılıkta sanal etkileyici üzerine yapılan çalışmalar da yer almaktadır. Çizelge 3 ülkelerin anahtar kelimeleri kullanarak yaptıkları çalışma sayısını ve bu çalışmalara aldıkları atıf sayısını göstermektedir. Bu konuyu Çin 341 çalışmayla en fazla araştıran ülke, ikinci sırada 253 çalışmayla Amerika ve üçüncü sırada 180 çalışmayla Hindistan olmuştur. Diğer taraftan aldıkları atıf sayılarına bakıldığında ise durum farklılaşmaktadır. Yaptıkları çalışmalara en çok atıf alan ilk ülke Amerika (2518 atıf), ikinci ülke Çin (1223 atıf), üçüncü ülke ise 74 akademik çalışmasına yönelik 342 atıf alan Güney Kore'dir.

Çizelge 3. Yapılan Akademik Çalışmaların ve Aldıkları Atıfın Ülkelere Göre Dağılımı

Ülke	Sıklık	Atıf Sayısı	Ortalama Makale Atıfları
Çin	341	1223	8.60
Amerika	253	2518	31.10
Hindistan	180	284	4.70
İngiltere	85	242	9.30
Malezya	74	231	10.50
Güney Kore	70	342	8.30

6.4. En çok Atıf Alan Çalışmalar ve Atıf Sayıları Dağılımları

Çalışmada belirlenen anahtar kelimelerden yola çıkarak atıf alan çalışmaların neler olduğu ve atıf yapılma dağılımları çalışma kapsamında ele alınan başlıklardan bir diğeridir. Çizelge 4'te görüldüğü üzere 2016'da yayınlanan ve1202 atıf sayısıyla en çok atıf alan çalışma Cummings'e aittir. İkinci sırada 2023'te yayınlandığı günden günümüze kadar 278 atıf sayısıyla Yook'a ait çalışma yer almaktadır. 126 atıf sayısıyla Ma, 2022 yılında yaptığı çalışmayla üçüncü sırada bulunmaktadır. 2015 yılında yaptığı çalışmada 117 atıf alan Li ve 2021 yılında yaptığı çalışmada 104 atıf alan Ouvrein diğer yazarları takip etmektedir.

Çizelge 4. En çok Atıf alan Çalışma Künyesi ve Atıf sayısı Dağılımları

Makale Künyesi	Toplam Atıf Sayısı
Cummings Jj; Bailenson J., 2016, Media Psychology	1202
Yoo K; Welden R; Hewett K; Haenlein M, 2023, Journal of Retailing	278

Ma X; Zou X; Lv J, 2022, Electronic Commerce Research and Applications	126
Mrad M; Ramadan Z; Nasr LI, 2022, Marketing Inteligence and Planning	120
Li M; Mao J, 2015, International Journal of Information Management	117

6.5. Anahtar Sözcük Analizi

6.5.1. Kullanılan Kelime Dağılımı

Anahtar sözcüklerin analizi, sanal etkileyici kavramının hangi kelimelerle ilişkili olduğunu ve en çok hangi kelimelerle çalışıldığını anlayabilmemiz bakımından çok önemlidir. Bu nedenle, bu çalışma kapsamında anahtar kelime kategorisi farklı açılardan değerlendirilmiştir. İlk olarak reklamcılık literatüründe yapılan sanal etkileyicilere yönelik çalışmalarda en fazla görülen anahtar kelimelerin neler olduğu ele alınmıştır. Görsel 3'te görüldüğü üzere bu araştırma konusuyla en fazla kullanılan kelimelerin sırasıyla sosyal medya (117), etkileyici pazarlaması (69) ve satın alma niyeti (63) olduğu belirlenmiştir.

Görsel 3. Akademik Çalışmalarda En Fazla Görülen Kelimelerin Dağılımı

6.5.2. Anahtar Kelime İlişki Ağı

Reklamcılıkta sanal etkileyici konusunu ele alan akademik çalışmalarda hangi anahtar kelimelerde yoğunlaştığını ve hangi kelimelerin bir arada kullanıldığını analiz etmek için anahtar kelime ilişki ağı incelenmiştir. Görsel 4 bu ilişki ağına yönelik bulguları

göstermektedir.

Görsel 4. Anahtar Kelime İlişki Ağı

Elde edilen analiz sonuçlarına göre araştırmalarda kullanılan anahtar kelimeler yukarıda da görüldüğü üzere, 3 ana kelimede toplanmaktadır: Sosyal medya, etkileyici pazarlaması ve satın

alma niyeti. Bu ana temalarla birlikte kullanılan diğer anahtar kelimelere baktığımızda; sosyal medya anahtar kelimesinin, sanal etkileyici, etkileyici, iletişim, reklamcılık, sentiment analizi, özgünlük anahtar kelimeleriyle birlikte ele alındığı görülmektedir. Etkileyici pazarlaması anahtar kelimesinin ise, jenerasyon Z, sosyal ağlar, sosyal medya pazarlaması, katılım, güvenirlik, sanal etkileyici, dijital pazarlama, tüketici davranışı, uzmanlık, etkileyicilik, parasosyal ilişkiler kelimeleriyle bir arada kullanıldığı söylenebilmektedir. Satın alma niyeti ise, sosyal medya etkileyicisi/etkileyicileri, parasosyal ilişki, parasosyal etkileşim, güven, kaynak/etkileyici güvenirliği, marka tutumu kavramlarıyla birlikte çalışılmıştır. Ayrıca metaverse, avatar, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, hikâye anlatıcılığı, yapay zekâ, pazarlama anahtar kelimeleri de beraber kullanılmıştır. Bulgulara göre sanal etkileyiciler literatüründe anahtar kelimeler tematik olarak kümelenmiş olup, sosyal medya ve dijital pazarlama (kırmızı ve mavi kümeler) ile tüketici niyeti (yeşil küme) arasında güçlü bağlantılar vardır; ancak teknoloji odaklı kelimelerin (mor küme) görece izole yapısı, metaverse ve yapay zekâ gibi alanlardaki entegrasyon eksikliğini işaret etmektedir.

6.5.3. Kavram Haritası

Kavramsal yapı bakımından tematik eğilimleri görebilmek, sanal etkileyici kavramının hangi kavramlar etrafında çalıştığını, başka bir ifadeyle terminolojisini anlayabilmek amacıyla bu çalışmada kavram haritası (Thematic Map) analiz edilmiştir. Elde edilen kavram haritası Görsel 5'te görülmektedir.

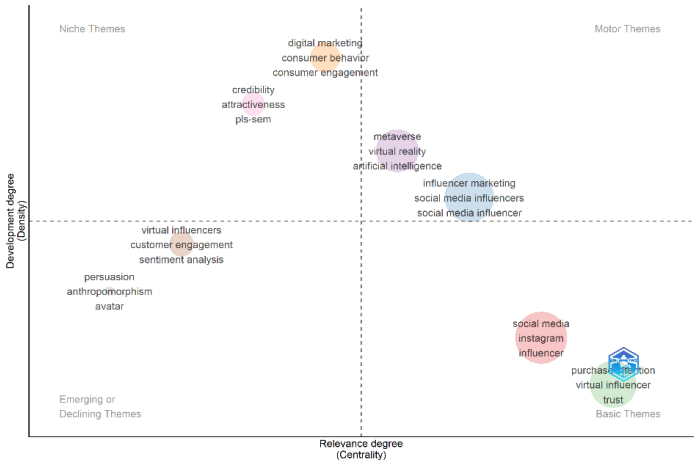

Görsel 5. Kavram Haritası

Anahtar kelimelerin çalışmaların odak noktasında yer alma durum ve sıklıklarını gösteren yukarıdaki tematik haritaya göre, sosyal medya, Instagram, etkileyici, satın alma niyeti, sanal etkileyici, güven kavramları reklamcılıkta sanal etkileyici konusunun öncü ve popüler temaları olarak belirlenmiştir. Diğer taraftan metaverse, sanal gerçeklik, yapay zekâ, etkileyici pazarlaması, sosyal medya etkileyicileri kavramları olmazsa olmaz ana temalardır. Başka bir deyişle en temel anahtar sözcükler olarak karşımıza çıkmaktadır. İkna, antropomorfizm, avatar gibi temalar artık çalışma konusunun gerisinde kalırken, tüketici katılımı, sentiment analizi, sanal etkileyiciler/etkileyici temalarının ise, yeni çıkan temalar olduğu görülmektedir. Ayrıca, inandırıcılık, etkileyicilik, PLS-SEM (Kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesi) ile tüketici davranışı, tüketici katılımı, dijital pazarlama kavramları niş temaları ifade etmektedir.

Başka bir ifadeyle bu kavramlar çerçevesinde sanal etkileyici konusunun çok çalışılmadığı, potansiyelinin olduğu anlamına gelmektedir.

6.5.4. Anahtar Kelime Faktör Analizi

Anahtar kelimelerin faktör analiziyle ilgili analiz bulguları Görsel 6'da yer almaktadır.

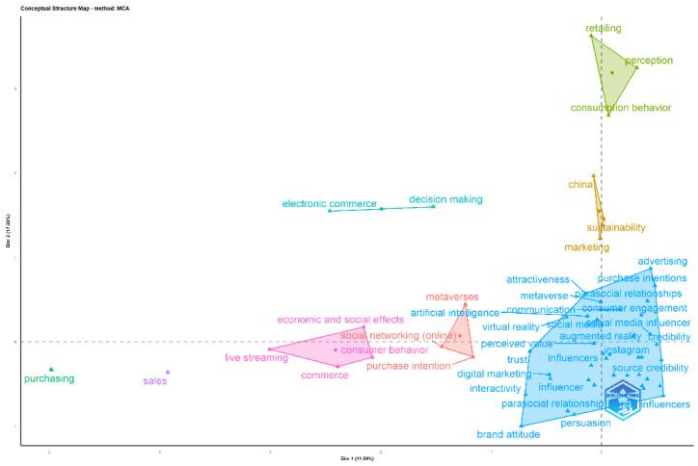

Görsel 6. Anahtar Kelimelere Yönelik Faktör Analizi Grafiği

Yukarıdaki grafikten de anlaşılacağı üzere haritada gözlemlenen kümelenmeler, literatürün dört ana tematik gruba ayrıldığını göstermektedir. Sol tarafta (negatif Dim 1 değerleri), "satın alma" ve "satış" gibi yeşil ve mor tonlardaki kavramlar, geleneksel ticaret odaklı bir küme oluşturmakta olup, bu grup sanal etkileyicilerin doğrudan ekonomik çıktılara etkisini vurgulamaktadır. Merkezde (Dim 1 yaklaşık -3 ila 0 arasında), pembe ve kırmızı tonlarda "canlı yayın, ticaret, çevrimiçi sosyal ağ, tüketici davranışı, satın alma niyeti ve ekonomik ve sosyal etkiler" kavramları kümelenmiş olup, bu alan sanal etkileyicilerin sosyal medya yoluyla tüketici etkileşimini merkeze almaktadır. Sağ tarafta (pozitif Dim 1 değerleri), mavi tonlardaki en büyük küme "metaverse, etkileyiciler, Instagram, sosyal medya etkileyicileri, parasosyal ilişkiler ve etkileşim, tüketici katılımı, artırılmış gerçeklik, güvenilirlik, güven, marka tutumu, algılanan değer, satın alma niyeti gibi kavramları içermekte olup, bu küme sanal etkileyicilerin teknolojik ve psikolojik boyutlarını (örneğin, metaverse ve yapay zekâ entegrasyonu) öne çıkarmaktadır. Sağ üstte (pozitif Dim 2 değerleri), yeşil tonlardaki " perakende, algı ve tüketim davranışı" kavramları yer almaktadır.

6.6. Sanal Etkileyici Konusuna Yönelik Bilimsel Üretimin Yaşam Döngüsü

Sanal etkileyici araştırma konularının zamansal dinamiklerini analiz etmek için kullanılan aşağıdaki veriler (Çizelge 5), araştırmacıların bu alanın mevcut gelişim aşamasını belirlemelerine, gelecekteki eğilimleri tahmin etmelerine yardımcı olmakta ve bu konunun ne zaman olgunluğa veya doygunluğa ulaşacağını tahmine dayalı olarak göstermektedir. Tabloda yer alan bu verilerden birisi üretilecek tahmini maksimum toplam araştırma sayısıdır. "K" değerine bakıldığında, sanal etkileyici konusunun doygunluğa ulaşana kadar üretilecek yayın sayısının 1535 olduğu görülmektedir. Bu tahmine göre şu an 719 araştırma sayısı olduğu göz önüne alındığında, sanal etkileyici konusuyla ilgili neredeyse yarıdan daha fazla yeni yayın potansiyelinin olduğu söylenebilmektedir. Uygulamaya göre, yıllık yayın çıktısının maksimum

seviyeye ulaştığı zirve yılı (t_m) 2026 olarak öngörülmektedir. Doygunluğa doğru ilerleme oranının %46,8 olması ise, konunun çok hızlı bir büyüme evresinde olduğunu, şu an tepe noktasına doğru hızla ilerleyen çok güncel ve rağbet gören bir çalışma konusunun olduğunu işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle sanal etkileyici konusunun popülerliğinin zirvesine geldiğini göstermektedir. Ayrıca yine tahminlere göre 2026 yılı için öngörülen yıllık maksimum yayın sayısı ise 515 olarak ifade edilmektedir. Sanal etkileyici konusunun reklamcılık alanında önümüzdeki yaklaşık 3 yıl (Δ_t) sonrasında doygunluğa yakın bir noktaya geleceği tahmin edilmektedir.

Bu konunun yaşam döngüsüyle ilgili genel verilere bakıldığında ise (K değerleri), sanal etkileyici konusunun niş bir alandan tanınmış bir alana geçişinin 2024 yılı (K'nin %10'u) itibariyle gerçekleştiği görülmektedir. Şu an büyüme oranının en yüksek olduğu dönem noktasına ulaşan bu çalışma konusu (K'nın %50'si), 2026 ile tepe noktasına devam edecek, 2027 yılı itibariyle doygunluğa yaklaşarak yıllık büyümesi azalacaktır. 2029'da ise konu doygunluk aşamasına ulaşarak araştırma potansiyelinin çoğunluğunu tüketecektir.

Çizelge 5. Sanal Etkileyici Araştırma Konusunun Bilimsel Üretimine Yönelik Yaşam Döngüsüyle İlgili Veriler

Tanımlar	Değerler
Doygunluk (K)	1535
Zirve Yılı (t_m)	2026
Yıllık Zirve	Yılda 515
Büyüme Süresi (Δ_t)	3,3 yıl
Doygunluğa Doğru İlerleme:	%46,8
K'nin %10'u: K'nin %50'si (Orta Nokta): K'nin %90'ı: K'nin %99'u:	2024.0 2025.7 (+1 yıl) 2027.3 (+2 yıl) 2029.1

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, sanal etkileyicilerin reklamcılık literatüründeki konumunu Scopus tabanlı bibliyometrik analizle inceleyerek, literatürün güncel yapısını, alandaki yapısal ilişkileri, gelişim eğilimlerini ve tematik yoğunlaşmalarını kapsamlı biçimde ortaya koymaktadır. Sanal etkileyiciler üzerine 2010–2025 yılları arasında üretilen 719 akademik dokümanın analizi sonucu elde edilen bulgular, reklamcılık literatüründe son yılların en hızlı yükselen araştırma alanlarından biri olduğunu göstermektedir.

Bulgular, sanal etkileyicilerin yıllık yayın artış hızının %43 gibi oldukça yüksek bir oranda seyretmesi ve belgelerin ortalama yaşının 1.05 olması, bu alanın hem yeni hem de ivmesi giderek artan bir araştırma eksenine dönüştüğünü göstermektedir. Bu artış, pandemi sonrası dijital dönüşümün etkisiyle markaların risksiz ve sürdürülebilir reklam araçlarına yönelmesini yansıtmakta olup, akademik ilginin %300 oranında yükseldiğini destekleyen önceki bulgularla uyumludur (Pushparaj vd., 2025; Pujadas-Gómez vd., 2025). Nitekim 2024 ve 2025 yıllarında sırasıyla 177 ve 419 yayına ulaşılması, literatürün henüz doygunluk noktasına gelmediğini doğrulamaktadır.

Diğer taraftan çalışmanın özgün katkılarından biri, sanal etkileyici literatürünün bilimsel yaşam döngüsünü ortaya koymasıdır. 1535 olarak hesaplanan doygunluk değeri göstergesi ve konunun 2026'da zirveye ulaşacağı öngörüsü, literatürün hâlen büyüme evresinin devam ettiğini ve

yaklaşık 3 yıl daha yüksek hızla yayın üretiminin devam ederek 2029'da doygunluğa yaklaşacağını göstermektedir. %46,8'lik ilerleme oranı, alanın henüz yarı doygunluk aşamasına ulaşmadığını, hâlâ genişleme ve derinleşme potansiyeli taşıdığını göstermektedir. Bu bulgu, sanal etkileyicilerin dijital reklamcılığın geleceğinde önemli bir rol oynayacağına işaret eden teorik çalışmaları desteklemektedir (Zhang, 2025; Agwulonu, 2025). Bu tahmin ayrıca, literatürün niş alandan tanınmış bir alana geçişini 2024 itibarıyla tamamlandığını gösteren önceki analizlerle örtüşmektedir (Pujadas-Gómez vd., 2025; Vila-López vd., 2025).

Çalışmanın bulguları, sanal etkileyici araştırmalarının üretkenlik ve atıf açısından bölgesel kümelenme gösterdiğini ortaya koymaktadır. Yazar üretkenliğinde Wang'ın 14 çalışma ile liderliği, atıf analizinde ise Chen'in (109 atıf) öncülüğü dikkat çekmekte; ülke bazında Çin (341 çalışma), Amerika Birleşik Devletleri (253 çalışma) ve Hindistan (180 çalışma) toplam üretimin büyük kısmını oluştururken, atıf etkisi açısından ABD'nin belirgin biçimde öne çıkması, teorik çerçevenin Batı kaynaklı, uygulama yoğunluğunun ise Asya merkezli olduğunu göstermektedir. Bu coğrafi dağılım, Asya merkezli ağların küresel baskınlığını vurgulamakta ve dijital teknolojilerin bölgesel adaptasyonuna bağlı etik ve kültürel boşlukları işaret etmektedir (Pujadas-Gómez vd., 2025). Aynı zamanda Wang, Lim, Yang ve Kim gibi isimlerin öne çıktığı üretkenlik analizi ile Chen, Ahn ve Audrezet gibi yazarların atıf merkezli konumları, literatürde henüz sınırlı ama etkili bir çekirdek yazar grubunun varlığına işaret etmektedir.

Anahtar kelime analizleri, sanal etkileyici literatürünün sosyal medya, etkileyici pazarlaması ve satın alma niyeti olmak üzere üç temel temada yoğunlaştığını göstermektedir. Bu kavramların üç ana kümede (sosyal medya ile özgünlük, reklamcılık, iletişim vb.; etkileyici pazarlaması ile jenerasyon Z, güvenirlik, katılım, tüketici davranışı, parasosyal ilişkiler vb.; satın alma niyeti ile parasosyal etkileşim, güven, kaynak/etkileyici güvenirliği, güven, marka tutumu vb. anahtar kelimeleri arasında) güçlü bağlantılar oluşturduğu tespit edilmiş; ancak "metaverse", "yapay zekâ", "artırılmış gerçeklik" gibi teknoloji odaklı terimlerin görece izole kaldığı belirlenmiştir. Bu bulgu, teknolojik yeniliklerin literatüre tam olarak entegre olmadığını ve gelecekte daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar kelime faktör analizine bağlı olarak elde edilen kümelenmelerin dağılımı, literatürün evrimini yansıtmakta; sol taraf geleneksel ticaret temalarını, sağ taraf ise yenilikçi dijital teknolojileri (metaverse, yapay zekâ) vurgulamaktadır. Kavramlar arasındaki yakınlık (örneğin, "etkileyiciler" ile "metaverse" arasındaki bağlantı), sanal etkileyicilerin reklam stratejilerinde metaverse gibi platformlarla bütünleştiğini göstermektedir. Genel olarak, harita sanal etkileyiciler literatürünün multidispliner yapısını (pazarlama, psikoloji ve teknoloji kesişimi) ortaya koymakta ve "satın alma niyeti" ile "tüketici katılımı" gibi kavramların merkezi konumunu vurgulamaktadır.

Çalışmanın çarpıcı sonuçlarından bir diğeri, literatürün temalar açısından odaklandığı ve uzaklaştığı durumunu gösteren kavramlardır. Sosyal medya, Instagram gibi platform temelli kavramların, satın alma niyeti, güven, etkileyici kavramların literatürün merkezinde olan öncü ve popüler temalar olduğu, yeni çalışmaların bu temalar üzerinde yoğunlaşabileceğini göstermektedir. Ayrıca yapay zekâ, sanal gerçeklik, etkileyici pazarlaması, sosyal medya etkileyicileri kavramlarının mutlaka olması gereken en temel anahtar sözcükler olduğu için çalışmalarda bu kavramlara mutlaka yer verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Buna karşın

antropomorfizm, avatar, ikna gibi kavramların artık "gelişmekte olan" temalar yerine "azalan yoğunluklu" temalar olması, literatürün insan benzerliği tartışmalarını aştığını, dolayısıyla bu temalar güncelliğini kaybettiği için yeni çalışmaların henüz çok çalışılmayan inandırıcılık, PLS-SEM, tüketici davranışı, tüketici katılımı gibi daha niş temalara odaklanması önerilmektedir.

Bu çalışma, sanal etkileyiciler literatürüne ilişkin önemli bir görünürlük sağlamasına karşın, yönteme ve kapsama dayalı bazı sınırlılıklar içermektedir. İlk olarak, analiz kapsamı yalnızca belirlenen veri tabanı (Scopus) ile sınırlı tutulmuştur. Bu durum, Web of Science, Google Scholar, TRDizin, YÖKTEZ gibi başka veri tabanlarında yer alan ancak Scopus'ta indekslenmeyen çalışmaları kapsam dışı bırakmakta; dolayısıyla literatürün tam temsilini sınırlayabilmektedir. İkinci olarak, bibliyometrik analiz doğası gereği yayınların nicel göstergelerine dayanır ve içeriksel/yorumsal derinliği doğrudan değerlendiremez. Dolayısıyla çalışmaların teorik katkıları, yöntemsel niteliği, kavramsal özgünlüğü gibi nitel unsurlar bu analizin odağında yer almamaktadır. Ayrıca kavramın hızlı dönüşen doğası –yapay zekâ, avatar teknolojileri, metaverse, CGI altyapılarındaki değişimler– literatürün kısa süre içinde farklı yönlere evrilmesine yol açabileceğinden, bu analiz mevcut durumu zamana bağlı bir kesit olarak yansıtmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, sanal etkileyiciler literatürünün reklamcılık bağlamında hızla olgunlaşmakta olan ancak henüz araştırma potansiyelinin büyük bölümünü koruyan bir alan olduğunu ortaya koymaktadır. Tematik kümelenmeler, gelecek araştırmaların özellikle metaverse entegrasyonu, yapay zekâ temelli etkileşim modelleri, marka-avatar uyumu, parasosyal ilişki dinamikleri ve tüketici psikolojisi konularında derinleşeceğini göstermektedir. Bunların yanı sıra, bu çalışmada tespit edilen anahtar temalara dayanarak, sanal etkileyicilerin etik standartları, şeffaflık (disclosure) ve uzun vadeli tüketici güveni üzerindeki nedensel etkilerini inceleyen deneysel çalışmalara ağırlık verilmesi önerilmektedir. Sektöre yönelik yapılan bir araştırmada sektör uzmanlarının sanal etkileyicilerin kullanımıyla ilgili etik konusunda yüksek endişe duyduklarını ifade etmesi konunun ele alınması gerekliliğini desteklemektedir (Influencer Marketing Hub, 2024). Ayrıca yeni çalışma konuları için özellikle, farklı coğrafi bölgelerdeki yayın profillerini karşılaştıran kültürlerarası ve daha fazla veri tabanını dahil ederek daha fazla yayını bütünleşik biçimde inceleyen bibliyometrik analizlerin yapılması önerilmektedir. Reklamcılık disiplini açısından beklenti, sanal etkileyicilerin hem kuramsal modeller (kaynak güvenirliği, parasosyal etkileşim, antropomorfizm) hem de uygulama pratikleri (hikâye anlatımı, kişiselleştirilmiş dijital deneyimler, veri temelli içerik üretimi, marka-Avatar uyumu, veri tabanlı kişiselleştirme) bağlamında özgün bir dönüşüm yaratmaya devam edeceği yönündedir.

8. KAYNAKÇA

Agwulonu, V. U. (2025). Emerging AI Technologies and Virtual Influencers Like Lil Miquela Transforming How Brands Engage With Customers. In Advances in Computational Intelligence and Robotics. https://doi.org/10.4018/979-8-3373-3221-5.ch008

Audrezet, A. & Koles, B. (2023). Virtual Influencer as A Brand Avatar in Interactive Marketing. In C. L. Wang (Ed.), *The Palgrave Handbook of Interactive Marketing*. Palgrave Macmillan, Cham, 353–376. https://doi.org/10.1007/978-3-031-14961-0_16.

Aw, E. C.-X., & Chuah, S. H.-W. (2021). Stop the Unattainable Ideal for An Ordinary Me! Fostering Parasocial Relationships with Social Media Influencers: The Role of Self-Discrepancy. Journal of Business Research, 132, 146–157.

Cummings, J. J., & Bailenson, J. N. (2016). How Immersive Is Enough? A Meta-Analysis of the Effect of Immersive Technology on User Presence. Media Psychology, 19(2), 272–309. https://doi.org/10.1080/15213269.2015.1015740.

Diao, Y., Liang, M., Jin, C., & Woo, H. (2025). Virtual Influencers and Sustainable Brand Relationships: Understanding Consumer Commitment and Behavioral Intentions in Digital Marketing for Environmental Stewardship. Sustainability, 17(13), 6187. https://doi.org/10.3390/su17136187

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N. & Lim, W. M. (2021). How to Conduct A Bibliometric Analysis: An Overview and Guidelines. Journal of Business Research, 133, 285-296. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070

Emplifi. (2023). The State of Influencer Marketing 2023. https://go.emplifi.io/state-of-influencer-marketing-2023.html. (Erişim tarihi: 18.09.2025)

Influencer Marketing Hub. (2025). Influencer Marketing Benchmark Report 2025. https://influencermarketinghub.com/influencer-marketing-benchmark-report/. (Erişim tarihi: 26.09.2025)

Influencer Marketing Hub. (2024). The State of AI in Influencer Marketing: A Comprehensive Benchmark Report. https://influencermarketinghub.com/ai-in-influencer-marketing/. (Erişim tarihi: 28.09.2025)

Jayasingh, S., Sivakumar, A. & Vanathaiyan, A. A. (2025). Artificial Intelligence Influencers' Credibility Effect on Consumer Engagement and Purchase Intention. Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research, 20(1). https://doi.org/10.3390/jtaer20010017.

Kim, I., Ki, C.-W. C., Lee, H. & Kim, Y.-K. (2024). Virtual Influencer Marketing: Evaluating the Influence of Virtual Influencers' Form Realism and Behavioral Realism on Consumer Ambivalence and Marketing Performance. Journal of Business Research, 176. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2024.114611.

Kiwoong, Y., Welden, R., Hewett, K.& Haenlein, M. (2023). The Merchants of Meta: A Research Agenda to Understand the Future of Retailing in the Metaverse. Journal of Retailing, 99 (2), 173-192. https://doi.org/10.1016/j.jretai.2023.02.002.

Ko, C. & Baek, H. (2025). Effects of Emotional Expression on User Engagement in Virtual Influencers' Instagram Posts: A Comparative Analysis with Human Influencers. Journal of Retailing and Consumer Services, 82. https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2025.104484.

Ma X., Zou X., Lv J. (2022). Why Do Consumers Hesitate to Purchase in Live Streaming? A Perspective of Interaction Between Participants. Electronic Commerce Research and Applications, 55, 101193. https://doi.org/10.1016/j.elerap.2022.101193..

Moustakas, E., Lamba, N., Mahmoud, D., & Ranganathan, C. (2020). *Blurring Lines Between Fiction and Reality: Perspectives of Experts on the Marketing Effectiveness of Virtual Influencers*. 2020 International Conference on Cyber Security and Protection of Digital Services (Cyber Security), 1-6. https://doi.org/10.1109/CyberSecurity49315.2020.9138861

Muslimah, A. & Sunengsih, N. (2023). A Bibliometric Analysis of Virtual Influencer. Journal of Marketing and Consumer Research, 9(2), 45-56. https://doi.org/10.58812/wsis.v1i12.421.

Pujadas-Gómez, A., Jiménez-Morales, M., & Montaña-Blasco, M. (2025). Mapping the Rise of Virtual Influencers: A Bibliometric Analysis. Telecommunications Policy. https://doi.org/10.1016/J.TELPOL.2025.103071

Pushparaj, P., Kushwaha, B. P. & Prashar, S. (2025). A Systematic Literature Review of Virtual Influencers in Marketing Using Bibliometric Analysis. International Review on Public and Nonprofit Marketing, Springer;International Association of Public and Non-Profit Marketing, 22 (3), 631–662. https://doi.org/10.1007/s12208-025-00441-0

Silva, S. C., Fernandes, B. P. & Dias, J. C. (2025). Understanding Virtual Influencers as Brand Endorsers: A Conceptual Framework for Evaluating the Traits of Virtual Influencers and An Agenda for Future Research. Journal of Digital & Social Media Marketing, 12(4), 393–410.

Vila-López, N., Kuster-Boluda, I.& Mora-Pérez, E. (2025). A Bibliometric Analysis of Virtual Influencers in the Web of Science. Journal of Marketing Analytics, 13, 145–161. https://doi.org/10.1057/s41270-023-00262-2

Zeng, G. Pu, Liu, J. & Feng, W. (2025). The Influence Mechanism of Narrative Strategies Used by Virtual Influencers on Consumer Product Preferences. Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research, 19 (4), 2828–2850. doi: 10.3390/jtaer1904013.

Zhang, W. (2025). An Exploration of the Influencing Factors of Virtual Influencers on Consumers' Purchase Intentions. Management, 3, 327. https://doi.org/10.62486/agma2025327.

REKLAMLARDA ETİK VE AHLAKİ DURUŞUN ANALİZİ: AKAGİ NYUGYO REKLAM FİLMİ ÖRNEĞİNDE DEĞER TÜKETİMİ

Dr., SİBEL DEMİR

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi,

sibel_demir_akdeniz@hotmail.com - ORCID ID: 0000-0003-2852-0844

ÖZET

Tüketim kültürü, toplumsal yapıyı ve bireysel kimlikleri, ürünler ve hizmetler üzerinden şekillendiren bir kültürel yapıdır. Jean Baudrillard, bu kültürün sadece maddi bir ihtiyaç karşılamaktan öte, toplumsal değerleri, kimlikleri ve ilişkileri belirleyen bir söylem olduğunu savunur. Baudrillard'a göre, reklamlar yalnızca ürün tanıtımı yapmaz; aynı zamanda sembolik anlamlar yaratır ve tüketicilerin algılarını şekillendirir. Tüketim, artık sadece ürün almak değil, ürünle ilişkili kültürel ve psikolojik anlamları satın almak anlamına gelir. Bu bağlamda, Akagi Nyugyo firmasının 2016 tarihli dondurma reklamı dikkat çeker. Şirket, 25 yıl sonra fiyat artışı yaparken, Japon kültüründeki "ojigi" geleneğini kullanarak, fiyat artışını kültürel olarak kabul edilebilir hale getirir. Reklamda, şirketin başkanının ve çalışanlarının ciddi bir şekilde özür dilemesi, tüketicinin fiyat artışına karşı duyduğu rahatsızlığı azaltır ve ürünle olan ilişkiyi kültürel değerlerle harmanlar. Baudrillard'a göre, bu tür reklamlar sadece ekonomik değil, kültürel bir manipülasyon aracı haline gelir. Tüketim eylemi, sembolik bir gösteriye dönüşür ve bireyler, sadece ürün değil, aynı zamanda bu ürünle ilişkili statü ve kimlik sembollerini satın alırlar.

Anahtar Kelimeler: Tüketim kültürü, değer tüketimi, reklam analizi

GİRİŞ

Tüketim kültürü, toplumsal düzen içerisinde statü, kimlik, değerler ve bireysel eylemlerin, hizmetler ve ürünler üzerinden şekillendiği kültürel yapıyı ifade etmektedir. Bu kültür, geniş bir sosyal alanda kendini gösterir ve toplumsal yapıyı dönüştürmektedir. Tüketim Toplumu üzerine yapılan çalışmalar, Featherstone, Bocock, Veblen ve Simmel gibi farklı düşünürlerin analizleriyle zenginleşmiştir. Tükenebilirlik, sosyal kimlik, bireysel tatmin ve toplumsal ilişkiler gibi kavramlar üzerinde derinlemesine analizler gerçekleştiren önemli düşünürler arasında, Frankfurt Okulu'na mensup teorisyenlerin yanı sıra, Tüketim Toplumunu ele alan Fransız sosyolog ve medya teorisyeni Jean Baudrillard da öne çıkmaktadır. Baudrillard'ın, tüketim kültürüne dair katkıları, özellikle kültürün ve toplumun, tüketim nesneleri üzerinden şekillenen anlam üretme süreçleriyle nasıl dönüştüğünü açıklayan derinlemesine teorik çözümlemeler sunmaktadır.

Jean Baudrillard, Tüketim Kültürü ve Reklamlar

Jean Baudrillard'a göre, tüketim yalnızca bir fiziksel eylem değil, aynı zamanda toplumsal yapıyı ve bireysel kimlikleri şekillendiren güçlü bir söylemdir. Baudrillard, tüketimin çağdaş toplumun kendisi üzerine kurduğu bir tür söz, söylem olduğunu öne sürer. Yani, tüketim toplumu bir anlamda, sürekli olarak toplumsal yapıyı ve bireysel anlam dünyalarını yeniden üreten bir söylemsel süreçtir. Bu söylem, hem gündelik yaşamda hem de entelektüel tartışmalarda sürekli olarak tekrar edilir ve toplumsal sağduyuya dönüşerek geniş bir hegemonya kurar. Baudrillard'a göre, tüketim yalnızca bireysel ihtiyaçları karşılayan bir "tüketim eylemi" olsaydı, bu kadar derin ve etkili bir toplumsal güç oluşturamazdı.

Baudrillard, "Tüketim Toplumu" adlı eserinin birinci bölümünde, "Nesnenin Biçimsel Litürjisi" başlığı altında, nesnelerin bolluğunun ve bu bolluğun toplumu nasıl kuşattığının altını çizer. Bu kuşatma, nesnelerin kültürel bir değere dönüştürülmesiyle güçlenir. Özellikle "drugstore"lar gibi tüketim alanlarında, ürünlerin kültür endüstrisine dönüştürülmesi sürecini vurgular. Bu dönüşüm, nesnelerin sadece maddi değil, aynı zamanda kültürel anlamlar taşıyan birer sembol haline gelmesine yol açar. Baudrillard burada, tüketim kültürünün aslında "kültürün" kendisini bir ticaret malı haline getirdiğini ifade eder; yani, kültür bir ürün olarak satılmakta ve bu süreç toplumsal anlam üretme biçimlerini dönüştürmektedir. Tüketim, sadece maddi bir eylem olmaktan çok, toplumsal ilişkileri, kimlikleri ve değerleri belirleyen bir söylem haline gelmiştir.

Öte yandan, Baudrillard, "Nesneler Sistemi" adlı eserinde, reklamın sadece bir pazarlama aracı olmanın ötesine geçtiğini ve daha derin bir toplumsal işlevi yerine getirdiğini savunur. Reklam, ilk etapta temel işlevsel amacını bilgi sağlama, satışları artırma, ikna etme ve tüketimi yönlendirmedir. Ancak Baudrillard, reklamı yalnızca bu işlevlerle sınırlı tutmaz; reklam, aynı zamanda örtük anlamların üretildiği ve tüketicinin algılarını şekillendiren bir yan anlamlar sistemi olarak da değerlendirilmelidir. Reklamın etkisi arttıkça, bu yan anlamların daha belirgin hale geldiğini ve reklamın toplumsal işlevinin giderek daha önemli bir hâl aldığını belirtir. Bu bağlamda reklam, üretim ve kullanım aşamasında doğrudan bir rol oynamasa da, nesneler sisteminin ayrılmaz bir parçasıdır. Çünkü reklam, sadece tüketim nesnesine dair bir söylem üretmekle kalmaz, aynı zamanda bu nesnelerin kültürel ve psikolojik değerlerini de şekillendirir. Baudrillard, reklamın tüketim toplumunun yapısını ve işleyişini derinden etkilediğine dikkat çeker. Toplumda giderek artan bir zenginlik ve tüketim aşaması, bireylerin sadece maddi ihtiyaçlarını değil, aynı zamanda psikolojik doyumlarını da karşılamak için tüketmeye yönelmelerine yol açmıştır. Bu süreçte, mal veya hizmetler değil, semboller satın alınmaktadır. Tüketici, artık sadece fiziksel bir ürün değil, aynı zamanda bu ürünle ilişkili olan anlamları ve toplumsal statü sembollerini de satın almaktadır.

Bu yeni tüketim mantığında, reklam, bireylerin davranışlarını şekillendiren, onlara yön veren, duygusal ve psikolojik tatmin sağlayan bir etmen haline gelir. Baudrillard, reklamın, yalnızca tüketimi arttırmakla kalmadığını, aynı zamanda bireylerin dünyayı algılama biçimlerini ve sosyal kimliklerini de dönüştüren bir güç olduğunu vurgular. Reklam, insanların tüketim

alışkanlıklarını değiştirerek, toplumsal yapıyı yeniden şekillendirebilecek bir araç hâline gelir. Bu çerçevede reklam, sadece ekonomik değil, aynı zamanda kültürel bir manipülasyon aracıdır. Baudrillard'ın reklam ve tüketim ilişkisine dair bu analizleri, onun tüketim toplumuna dair eleştirilerinin merkezinde yer alır. Reklam, sadece bir ürün veya hizmeti tanıtmakla kalmaz; aynı zamanda tüketiciye bir kimlik, bir yaşam tarzı, hatta bir "düşsel" dünya sunar. Böylece tüketim, yalnızca fiziksel bir ihtiyaç karşılamaktan çok, toplumsal değerlerle bağlantılı, sembolik bir eyleme dönüşür. Bu süreç, Baudrillard'ın "simülakrlar" ve "semboller" üzerine geliştirdiği teorilerle paralel bir şekilde, gerçeklik ile simülasyon arasındaki sınırları giderek daha da belirsizleştirir.

Reklamın bilgi vermek, hatırlatmak, ikna etmek, değer katmak ve işletmenin diğer fonksiyonlarına katkıda bulunmak gibi işlevleri vardır. Bunun yanında talebi teşvik etmek, marka yaratmak, rekabet avantajı elde etmek ve markayı konumlandırma işlevleri de bulunmaktadır (İslamoğlu, 2008: 518). Pazarlama alanında temel kaynak niteliği taşıyan çalışmaları bulunan akademisyen Philip Kotler reklamın misyonunun şu dört işlevden biri olabileceğini ifade etmektedir: bilgilendirme, ikna etme, anımsatma ya da satın alma kararını pekiştirme. Ona göre reklam geliştirmek için misyon, mesaj, mecra, para ve ölçüm konularında karar almak gerekmektedir. Reklamın amacı ürünler ile ilgili gerçekleri sunmak değildir. Onun asıl amacı çözüm ya da hayal satmaktır (Kotler, 2003: 141).

Reklamlar, çeşitli bilişsel işleme yöntemleriyle sunulmakta olup, yalnızca işletmelerin çıkarlarını korumakla kalmayıp aynı zamanda kapitalist düzenin sürdürülmesine de hizmet etmektedir. Reklamcılık, toplumda genellikle faydalı olduğu algısı yaratılacak şekilde sunulmakta, ancak aslında bilinç yönetimi aracı olarak işlev görmektedir. Ürün ve hizmetler hakkında bilgi verme, kullanım ve satın alma konusunda yardımcı olma gibi faydalı işlevler öne çıkarılarak, reklamlara yönelik eleştiriler gizlenmekte ve bu uygulama yansızlaştırılmaktadır. Reklamlar, bireylerin tercihlerini ve zevklerini etkileyerek, ürünlerin özelliklerini değiştirmekte ve hatta bu ürünlere yeni özellikler eklemekte; aynı zamanda, reklamı yapılan ürünleri rakiplerininkilerden üstün göstererek, toplumsal tüketim tercihlerini şekillendirmektedir. Reklam çoğunlukla ürünün sahip olmadığı psikolojik özellikler ve doyumlar sağlamaktadır (Deniz ve Erciş, 2010: 411-415). İşletmeler ne kadar ahlaki temelleri esas alan pazarlama anlayışını benimserlerse benimsesinler, müşterilerinin ve potansiyel müşteri konumundaki tüketicilere rağmen, sırf toplum yararına olacağı için finansal çıkarlarına hizmet etmeyen uygulamaları yapmazlar. Bu açıdan bakıldığında tüketicilerin ahlaki davranış gösteren işletmelere olumlu veya olumsuz tepkiler göstermesi son derece önemlidir (Özgül, 2010). Tüketiciler işletmelerin davranışlarıyla ilgili yargıda bulunurken, genellikle ahlak kuramlarını esas alırlar (Üstün, 2008; Yanıklar, 2006).

Bir diğer ifadeyle; Baudrillard, reklamın asli amacından çok, ürettiği yan anlamlar sistemi aracılığıyla tüketimi yönlendirdiğini vurgular. Reklam nesnelere yeni anlamlar yükler; tüketim ise bu anlamlandırma süreci üzerinden kurulur. Dolayısıyla tüketilen şey yalnızca ürün değil, o ürünle ilişkili olarak reklam tarafından inşa edilen anlamlar bütünüdür. Reklam, metanın görünür olmayan ikincil işlevlerini görünür kılar; ürünün maddi kullanım değerinden ziyade,

reklamın ürettiği sembolik değer ön plana çıkar. Günümüz tüketicisi de ürünün işlevinden çok, o ürün aracılığıyla edindiği sembolik anlamlara ve kimlik gösteren işaretlere önem vermektedir. Bu bağlamda sembolik anlamlara ve kimlik gösteren işaretlere yer veren Japon tatlı üreticisi Akagi Nyugyo firmasının 2016 yılında yayınladığı reklam filmi göstergebilim yöntemiyle analiz edilecektir. Akagi dondurma reklamı özelinde örtük anlamların neler olduğunun ortaya konulması çalışmanın temel amacıdır.

Reklam Analizi: Akagi Nyugyo Örneği

Çalışmada analizi yapılan reklam filminde; 2016 yılında Akagi Nyugyo firmasının 25 yıl sonra dondurmalarına %2 zam yaptıklarını için özür dilemesi üzerine yapılan tüketim kültürü ve değer tüketimi üzerine bir analizdir. Reklamda, şirket başkanı, yönetim kurulu üyeleri ve çalışanlar şirket binasının önünde melankolik bir halk ezgisi eşliğinde poz vermekteler. Hepsinin ciddi ve üzüntülü oldukları görünmektedir. Reklam filmi; ekrandaki "25 yıl dayandık ama... 60 → 70" mesajıyla ve eğilerek selam verme bir diğer ifadeyle ojigi ile sona ermektedir. Ojigi; Japonların sözsüz iletişim yöntemlerinden biridir ve aynı zamanda Japon nezaketinin temelleri arasında bulunur. Japon ulusal kimliğinin sembollerinden ve gelenekleri arasında yer alan ojigi; özür dileme, saygı duyma ve dua etme anlarında uygulanır. Reklamın kültürel selamlama ile sonlanması iktisadi açıdan anlamlı bir hal almaktadır. Akagi dondurma reklamındaki ahlaki tutum, dondurmanın hitap etiği kültür için oldukça etkili bir kimlik sunumudur. Reklamda değer tüketimi etkili bir şekilde kullanılarak; etik ve ahlakı tavır ile markaya olan saygıyı ve tüketme arzusu diri tutulmaktadır. Akagi şirketi fiyat artışı eylemine meşrutiyet kazandırmak için kullandığı kültürel kodlar, ürünle toplumsal bütünleşme ve tüketim alışkanlıklarının pekiştirilmesine pozitif katkı sağlamaktadır. Fiyat artışını kültürel kodlarla harmanlayan reklam filmi tüketim kültürü ve değer tüketimine iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Tüketiciler, günümüzde marka ve ürün tercihlerini esas alarak kendilerini tanımlamakta, böylece tüketimi bir iletişim kanalı olarak kullanarak tüketici kimlikleri üzerinden toplumsal düzlemde konumlanmaktadırlar. Reklam mecraları, tüketiciye sadece bir ürün değil, aynı zamanda belirli bir yaşam biçimi ve toplumsal kimlik satın alma vaadi sunarak, bireyin tüketme arzusunu stratejik olarak teşvik etmektedir. Bu yaklaşım, tüketim eylemini temel ihtiyacı karşılama sınırlarının ötesine taşıyarak, onu semiyotik bir gösteri alanına dönüştürmektedir. Jean Baudrillard'ın eleştirel analizine göre, tüketim nesneleri, özellikle de markalar, bireyler için belirlenmiş bir toplumsal statü göstergesine evrilmiştir. Bireyler, tüketim pratikleri aracılığıyla kendilerine yeni bir kimlik inşa etmekte; kaliteli veya prestijli ürünleri tüketerek algılanan statülerini yükseltme çabası içine girmektedirler. Bu tür bir gösterge tüketimi, bireyin o ürünleri tüketemeyen diğerleri üzerinde sembolik bir üstünlük sağlamasına olanak tanıyarak, tüketim eylemini bir farklılaşma ve toplumsal sınıflandırma aracı olarak pekiştirmektedir. Japon kültüründeki ahlaki açıdan üstün olanın daha üstün olduğundan hareketle; Akagi dondurma reklamındaki ahlaki tutum, dondurmanın hitap ettiği kültür için oldukça etkili bir kimlik sunumudur. Tüm bunlar dondurma firmasının zam reklamını ile beraber düşünüldüğünde, reklamdaki üzgünlük ve özür dileme iktisadi açıdan daha da bir anlamlı hale

gelmektedir. Zam yaptığı için özür dileyen şirketin, zam yaptığı için bu tarz bir yolu seçmeyen şirketlere göre üstünlüğü vardır. Bu durumun tüketici davranışları üzerinde etkisi olacaktır.

Kapitalizmi ekonomik ve politik açıdan kendini yeniden üretmemesi değil, simgesel açıdan yeniden üretememesi tüketecektir (Baudrillard, 2009). Bu noktadan da baktığımızda ilgili dondurma reklamının simgesel açıdan anlamı yeniden ürettiğini görüyoruz. Ayrıca; tüketilen ürünün çekiciliği ortadan kalkar ve bireyde artık istek uyandırmaz. Böyle bir durumda kişi, arzularını tatmin etme kapasitesini kaybeder ve tüketim açısından uygunsuz hale gelir. 25 yılda eskiyen marka yüzü, kültürel kodlara uygun şekilde imaj tazeledi ve müşterilerine ya da tüketicilerine ürünlerinin çekiciliğini yineledi.

Tüketim anlık haz sağlamasının yanı sıra anlık vicdani sorgulamalara sebep olabilir. Bu tarz sorgulamaları Sapığın İdeoloji Rehberi adlı belgeselde Zizek ortaya koymaktadır (2012). Bu bakış açısıyla dondurma reklamını ele aldığımızda; dondurmayı satın aldığında aynı zamanda bir ideolojiyi satın alınır. Eskiden basit sade tüketim söz konusuydu. Bir ürün satın alırken, o ürüne zam geldiğini görünce pek de olumlu olmayan hislerle o ürünü satın alınırdın. Ancak reklamdaki zamdan dolayı duyulan üzüntü, dilenen özür ve bunun beden diline de yansımış şekilde ekrana verilmesi, ürünü satın alırken ki olumsuz duyguları çok iyi bir şekilde bertaraf ediyor. Bu yolla Akagi tüketim arzusunu karşılıyor ve bir ürünü tüketirken zamdan kaynaklı rahatsızlığı ortadan kaldırıyor. Çünkü bir yandan tüketimde bulunmaya teşvik ediyor, diğer yandan 25 yıldır zam yapmayan firmaya neredeyse hak vererek yeni zamlı fiyatla ürünleri tüketmeye devam ediliyor ve 25 yıl vurgusu firmanın köklü oluşunu da hatırlatılıyor. Firmalar dönemin ekonomik koşulları, piyasa durumlarına, giderlerine göre zam yapabilir fakat sunulan reklam pazarlama strateji açısından tüketiciyi neredeyse borçlandırmaktadır. Yeni zamlı haliyle dondurmayı satan firmanın ikna etme yöntemi etkilidir. Bu pazarlama stratejisi karşısında tüketicinin 25 yıldır aynı fiyatla aldığı dondurmaya gelen zamdan rahatsız olması beklenmez.

SONUÇ

Kültürel değerler satın alma sürecini olumlu etkilediğinden doğrudan pazarlama sürecinde de etkilemektedir. Pazarlama stratejileri geliştiren markalar yerel özelliklere göre uygulamalar da geliştirmektedir. Bu bağlamda hedef kitleye hitap edebilecek imgelerin kullanımı Akagi firması örneğinde olduğu gibi farklı reklamlarla yapılmaktadır.

Jean Baudrillard'ın tüketim toplumu üzerine geliştirdiği teoriler, modern toplumların ekonomik ve kültürel yapılarındaki dönüşümü anlamada önemli bir perspektif sunmaktadır. Tüketim kültürü, sadece maddi bir ihtiyaç karşılama aracı olmaktan çıkarak, toplumsal kimliklerin, değerlerin ve ilişkilerin şekillendiği bir söyleme dönüşmüştür. Baudrillard'a göre, tüketim, toplumun sosyal yapısını yeniden üreten bir güç haline gelir ve bu süreçte reklamlar önemli bir rol oynar. Reklamlar, yalnızca ürün tanıtımı yapmakla kalmaz; aynı zamanda kültürel ve psikolojik anlamlar inşa ederek bireylerin kimliklerini ve toplumsal statülerini şekillendirir.

Akagi Nyugyo dondurma reklamı örneğinde olduğu gibi, kültürel kodların reklamda stratejik olarak kullanılması, tüketicilerin tüketim alışkanlıklarını ve tutumlarını dönüştürmede etkili bir araç olabilir. Akagi, fiyat artışını özür dileme ve Japon kültüründeki "ojigi" selamı ile harmanlayarak, kültürel değerleri ve toplumsal bağları güçlendiren bir pazarlama stratejisi ortaya koymuştur. Bu tür reklamlar, tüketicinin duygusal ve ahlaki algılarını manipüle ederek, ekonomik değişimleri kültürel olarak meşrulaştırır.

Sonuç olarak, reklamlar ve tüketim kültürü, sadece ekonomik değil, aynı zamanda sembolik ve kültürel bir güç haline gelmiştir. Modern tüketiciler, ürünlerin maddi özelliklerinden çok, bu ürünlerle ilişkili sembolik anlamları ve toplumsal kimlik gösterilerini satın almaktadır. Bu süreç, hem bireylerin kimlik inşası hem de toplumsal sınıflandırmaların pekiştirilmesi açısından önemli bir rol oynamaktadır.

KAYNAKÇA

Arslan Özdil, T. ve Kaya, B. (2022). Jean Baudrillard'ın Felsefesinde Reklam. *Akademik Sosyal Araştırmalar,* 6(19), 221-228.

Baudrillard, J. (2010), *Tüketim Toplumu*, (çev. H. Deliceçaylı – F. Keskin), 4. Baskı, Ayrıntı Yayınları: İstanbul.

Baudrillard, J. (2009), *Gösterge Ekonomi Politiği Hakkında Bir Eleştiri*, (çev. Oğuz Adanır ve A. Bilgin), 2. Baskı, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi: İstanbul.

Deniz, A. ve Erciş A. (2010), "Kişilik Özellikleri, Hedonik ve Rasyonel Fayda, Marka Duygusu ve Marka Bağlılığı Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma", Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, 24(2), 141-165.

İslamoğlu, A. H. (2008), Pazarlama Yönetimi, 4. Baskı, Beta Basım Yayın: İstanbul.

Kotler, P. (2003), *Kotler ve Pazarlama*, 3.Baskı, Sistem Yayıncılık: İstanbul.

Say, H. (2018). *Gösterişçi tüketim bağlamında Karl Marx Jean Baudrillard mukayesesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.* Balıkesir Üniversitesi.

Özgül, E. (2010), Tüketicilerin Değer Yapıları, Gönüllü Sade Yaşam Tarzı ve Sürdürülebilir Tüketim Üzerindeki Etkileri, H.*Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(2), ss.117-150.

Yıldırım, Y. (2016). *Değerler ve yaşam tarzının tüketicilerin ürün tercihi üzerindeki rolü.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi.

Üstün, B. ve Tutal, O. (2008), Tüketim Alışkanlıklarındaki Değişimler ve Bu Değişimlerin Alışveriş Mekânlarına Etkisinin Eskişehir Örneğinde İrdelenmesi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 8(2), ss.259-282.

Yanıklar, C. (2006), *Tüketimin Sosyolojisi,* Birey Yayıncılık: İstanbul.

YENİ MEDYADA YAŞ AYRIMCILIĞI: EKŞİ SÖZLÜK ÖRNEĞİ

Dr., SİBEL DEMİR

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi,

sibel_demir_akdeniz@hotmail.com - ORCID ID: 0000-0003-2852-0844

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye'nin en eski katılımcı platformlarından biri olan Ekşi Sözlük'teki "yaşlılık" başlığı altındaki yazılar, içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmanın amacı, yaşlılıkla ilgili toplumsal algıların, yaş ayrımcılığı söylemlerinin ve yaşlı bireylerin karşılaştığı zorlukların dijital mecralarda nasıl yansıtıldığını analiz etmektir. Elde edilen bulgular, yaşlılıkla ilgili algıların genellikle olumsuz duygusal ve fiziksel değişimlerle ilişkilendirildiğini, yaşlı bireylerin karşılaştığı sağlık sorunları, yalnızlık ve bağımlılık gibi zorlukların vurgulandığını göstermektedir. Bununla birlikte, yaşlılıkla ilgili bazı olumlu bakış açıları, adaptasyon süreçleri ve bilgelik gibi kavramlar da sıkça dile getirilmiştir.

Yaşlılık, yaşanılan fizyolojik değişimlerle birlikte, bireylerin hem psikolojik hem de sosyal anlamda çeşitli zorluklarla karşılaştığı bir dönem olarak tanımlanırken; toplumsal olarak yaşlıların daha fazla görünür olmaları ve seslerinin duyulması gerektiği sonucuna varılmaktadır. Bu bağlamda, yaş ayrımcılığına karşı bilinçlenme stratejilerinin geliştirilmesi ve yaşlı bireylerin toplumsal yaşama katılımının arttırılması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, yaşlılıkla ilgili toplumsal normların değiştirilmesi için kapsayıcı sosyal politikaların ve kültürel üretim alanlarındaki temsillerin yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaş ayrımcılığı, yaşlılık, ekşi sözlük

GİRİŞ

İnternet, kimlik ve kültürlerin küresel dolaşıma girdiği sanal bir alandır. Web 2.0 teknolojisi, kullanıcıyı pasif izleyici konumundan aktif içerik üreticisine taşımıştır. Bu aktif katılım, kullanıcının egemen kültürel formları yineleme potansiyelini beraberinde getirerek kültürel akışta önemli bir dönüşüm yaratır.

Türkiye'nin ilk ve en eski katılımcı sözlüğü olan Ekşi Sözlük, 1999'da kurulmuş ve kendine özgü bir alt kültür oluşturmuştur (Gürel & Yakın, 2013 ve Yaşa & Öksüz, 2020). Platform, yazarların 'entry' ve 'bakınız' sistematiğiyle sınırsız çağrışımlı bilgi ve yorum paylaşımına olanak tanır Öztekin, 2015. Platform olarak Ekşi Sözlük'ün seçilmesinin nedenleri, arasında pek çok konuda bilgiye rahatça ulaşılabilecek bir interaktif sözlük özelliği taşıması ve bu anlamda Türkiye'de ilk ve faal olan en eski interaktif sözlük olması sıralanabilir.

YÖNTEM

Bu çalışma, Ekşi Sözlük'teki "yaşlılık" başlığı altındaki entry'leri içerik analizi yöntemiyle incelemiştir. İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara, ilişkilere ulaşmaktır. İçerik analizi yoluyla veriler tanımlanır, verilerin içinde saklı olabilecek gerçekler ortaya çıkarılmaya çalışılır. 360 entry'nin analizinde, yaşlılık entry'leri; Yaşlılığın Tanımı ve Algılanışı, Yaşlılık Deneyimleri ve Zorlukları ve Yaşlılığa Bakış Açıları ve Başa Çıkma Yolları olmak üzere üç ana tema altında toplanmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Yaşlılığın Tanımı ve Algılanışı teması altında; Psikolojik ve Duygusal Durumlar **ile** Biyolojik ve Fiziksel Değişimler yer almaktadır.

Psikolojik ve Duygusal Durumlar

Entry'ler incelendiğinde, yaşlı bireylere ilişkin çizilen profilin benzer nitelikler taşıdığı görülmektedir. Ruhsal duruma dair ortak temalar; huysuzluk, alınganlık, çaresizlik hissi, ölüm korkusu, pişmanlık, şaşkınlık, duygusallık, küçük şeylerden haz alma ve her koşuldan şikâyetçi olma şeklinde ifade edilmiştir. Nitekim bir katılımcı, genç yaşlarda anlaşılması güç görünen bu durumların ancak yaşlılık dönemine adım atıldığında tecrübe edilebileceğini belirterek şu ifadeleri kullanmıştır:

"...gençken ne bu denli hastalığı, ne bu çocuksu halleri, ne nazlanmaları anlamak mümkün değil. Kısaca yaşlılığı anlamak için yaşlılığa adım atmak gerek. Ölüm korkusunu derin derin yaşayıp, birkaç yılın kaldığını, o son zamanların geldiğini hissedince insan daha çok ilgi, daha çok sevgi istiyor sanırım ve ölmemek istiyor tabii…"

Bu ifade, yaşlılık süreciyle birlikte ölüme yaklaşmanın yarattığı kaygı, artan ilgi ve sevgi ihtiyacı ve bu duygulanımın ancak söz konusu döneme girildiğinde anlaşılabileceği düşüncesini yansıtmaktadır.

Biyolojik ve Fiziksel Değişimler

Bu kategori kapsamında öne çıkan göstergeler; bedensel fonksiyonlarda ve motor becerilerde zayıflama, fiziksel yavaşlama, dış görünüşte meydana gelen değişimler, deri elastikiyetinin azalması, kırışıklıklar ve nefes darlığı gibi belirtilerdir. Bir katılımcının şu ifadesi, motor becerilerdeki gerilemenin gündelik yaşama etkisini ortaya koymaktadır:

"tespit canavarı kızıma göre bir tarafı kırılan herkestir. eş zamanlı acınası."

Bu tür ifadeler, yaşlılıkla birlikte kas gücünde ve koordinasyonda meydana gelen azalma nedeniyle düşme ve yaralanma riskinin arttığını, ayrıca iyileşme sürecinin yavaşladığını vurgulamaktadır. Bunun yanında yaşlanmanın dış görünüş üzerindeki etkileri de sıkça dile getirilmiştir. Örneğin:

"Yaşın artmasıyla şahısların doğanın kanunu gereği kendilerini içinde bulmak zorunda kaldıkları; ileriki zamanlarda vücutta saç dökülmesi ve beyazlaması, tende kahverengi lekeler, unutkanlık ve akabinde bunama, çocukluk dönemine dair olayları hatırlama, yakın zamanı hatırlayamama gibi gerilemelere sebep olan mevzu-bahis olay."

Her ayrımcı ideolojide olduğu gibi yaş ayrımcılığı da söylemsel pratikler aracılığıyla üretilmekte ve kuşaklar arasında yeniden üretilerek aktarılmaktadır. Bu çalışma, yaş

ayrımcılığına ilişkin söylemin dijital mecralarda görünür biçimde üretildiğini ortaya koymaktadır. Bu ayrımcı dilin ortadan kaldırılabilmesi için eğitim kurumları ve medya platformlarında farkındalık ve duyarlılık artırıcı stratejilerin uygulanması zorunludur. Ayrıca, kapsayıcı sosyal politikaların geliştirilmesi, yaşlı bireylerin kamusal alana erişilebilir ve etkin katılımının sağlanması açısından önem taşımaktadır. Bununla birlikte, yaşlılık olgusunun kültürel üretim alanlarındaki temsil biçimleri analiz edilerek yeniden düzenlenmeli ve yaşlı bireylere yönelik klişeleri pekiştiren söylemler dönüştürülmelidir.

Yaşlılık Deneyimleri ve Zorlukları teması altında; Sağlık Sorunları ve Hastalıklar, Kayıplar ve Yalnızlık ile Bağımlılık ve Muhtaçlık kodları yer almaktadır.

Sağlık Sorunları ve Hastalıklar

"Yaşlandıkça azıyor romatizmalarımız bir günümüz bir günümüze uymuyor" gibi ifadeler, yaşlandıkça bedensel zayıflama ve ağrılar gibi fizyolojik sorunların arttığını anlatıyor. Yaşlılık, fiziksel sağlık problemleriyle derinden bağlantılıdır ve bu tür metinler, yaşlıların bedenlerindeki değişimlerle başa çıkmanın zorluğuna dikkat çekmektedir. Bir başka metinde, yaşlanmanın kimyasal eksiklikler ve hormonal değişiklikler ile ilişkili olduğu vurgulanmaktadır. Cysteine eksikliği ve insülin direnci gibi hipotezler, yaşlanma sürecini biyolojik bir değişim olarak ele alır, bu da yaşlıların yaşam kalitesini etkileyen önemli bir faktördür. "Fiziksel başka bir rahatsızlığı yok, ama sürekli bakıma muhtaç" gibi ifadeler, yaşlılıkla birlikte gelen bağımlılık ve hastalıklar konusunu ele almaktadır. Bağımlılık, yaşlı bireylerin özgürlüklerini kaybetmelerine ve çocuklarının bakıma mecbur kalmalarına neden olabilir

Kayıplar ve Yalnızlık

Yaşlılık, yalnızlık ve kayıplar temalarını sıkça işler. Bu dönemde bireyler, birçok sosyal bağ kaybı yaşar ve bu, duygusal bir yük oluşturur: "Huzur evlerinde kalan yaşlıların çocuklarından telefon beklemesi" gibi ifadeler, yaşlıların yalnızlık çektiğini ve çocuklarından ya da torunlarından bekledikleri ilgi ve iletişimin eksikliğini yansıtır. Yaşlılıkta sosyal bağlar, sosyal izolasyon ve yalnızlık hissini derinleştirir, bu da onların yaşam kalitesini olumsuz yönde etkiler. "Yaşlılık bazen de ölümü özlemektir" gibi ifadeler, yaşlılıkla birlikte bireylerin hayatlarındaki kayıpları kabullenmesi gerektiği gerçeğiyle yüzleşmelerini anlatmaktadır. Kişiler, geçmişteki sevdiklerini kaybettikçe yalnızlık duygusuyla daha fazla karşı karşıya kalabilirler. Ayrıca, yaşlılık, çoğu zaman insanın gittikçe yalnızlaşma sürecidir.

"Yaşlanmak mütemadi bir kaybediştir" ifadesi, yaşlanmanın bir kaybın sürekli olarak yaşandığı bir süreç olduğunu belirtir. İnsanlar, bedenlerinin yavaş yavaş kayboluşunu ve yakınlarını kaybetmeyi derinden hissederler. Bu da yaşlılıkla ilgili melankolik ve özlem dolu bir bakış açısı yaratır.

Bağımlılık ve Muhtaçlık

Yaşlılıkla birlikte gelen bağımlılık ve muhtaçlık duyguları, birçok kişi için büyük bir korku kaynağıdır: "Başkalarına bağımlı olmak çok kötü bir şey" ve "kimseye muhtaç olmadan ölmek istiyorum" gibi ifadeler, yaşlılık döneminde başkalarına bağımlı olma korkusunu açıkça dile getiriyor. Yaşlılık, fiziksel ya da zihinsel sağlık sorunları nedeniyle bağımlılık yaratabilir ve bu da insanları korkutur.

Yaşlılıkla birlikte ortaya çıkan bağımlılık, kişinin yaşamında bir güçsüzlük duygusu yaratabilir. "Altına kaçırmak, yardım istemek" gibi fiziksel durumlar, yaşlıların başkalarına muhtaç olmaktan korkmalarına neden olur. Bu tür korkular, yaşlanmanın kabul edilmesi zor bir gerçeklik haline gelmesine yol açar. "Kimseye yük olmadan yaşlanmak" gibi dilekler, yaşlı bireylerin bağımsız olma arzusunu vurgular. Yaşlılıkla birlikte bağımlılık, kişi için onur kırıcı bir deneyim olabilir, ve bu yüzden birçok yaşlı kişi, bu durumu önlemek için yalnızca kendi başına yaşama ve bağımsızlık istemektedir.

Bu metinler, yaşlılıkla ilgili çeşitli psikolojik ve sosyal yönleri incelemektedir. Yaşlılık, fiziksel sağlık sorunları, yalnızlık, bağımlılık ve ölüm korkusu gibi konularla ilişkilendirilir. Bu duyguların yoğunluğu, yaşlıların yaşam kalitelerini ve psikolojik durumlarını doğrudan etkiler. Yaşlılık, toplumsal olarak daha fazla dikkate alınması gereken bir evredir. Yaşlıların yaşadığı fiziksel, duygusal ve sosyal zorluklar, genellikle görmezden gelinir. Bu metinler, yaşlıların yaşadığı bu zorlukları gözler önüne seriyor ve yaşlılık bilincinin artması gerektiğini gösteriyor.

Yaşlılığa Bakış Açıları ve Yaşlılıkla Başa Çıkma Yolları teması altında; Ölümle İlişki, Olumlu Yaklaşımlar ve Adaptasyon ile Bilgelik ve Tecrübe kodları yer almaktadır.

Ölümle İlişki

Ölüm teması, metinlerde genellikle bir “korku” ve “kaygı” kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, özellikle "muhtemelen o günleri görmeyeceğim" gibi ifadelerde belirginleşir. Bu tür cümleler, ölümün bir tehdit olarak hissedildiğini ve insanlar üzerinde baskı yarattığını gösteriyor. Diğer taraftan, Stephen King'in alıntısı gibi metaforlar, ölümün kaçınılmaz olduğunu kabul etme üzerine odaklanır. Ölümün etrafı saran bir “yasa” olarak kabul edilmesi, varoluşsal bir kabul ve anlam arayışını da işaret eder. Yaşlılık ve ölüm, birbirine paralel olarak tanımlanır. “Yaşlılık ölüm gibidir" ifadesi, ölümün “fiziksel ve duygusal gerileme” ile özdeşleştiğini ifade eder. Bu görüş, yaşlılıkla yüzleşirken doğrudan ölümün kaçınılmazlığını kabul etme arzusunu da yansıtıyor.

Olumlu Yaklaşımlar ve Adaptasyon

Olumlu yaklaşımlar, yaşlanmanın “hayatın doğal bir parçası” olduğu ve yaşlanmanın getirdiği değerlerin kabul edilmesi gerektiği fikriyle şekillenmiştir. Metinlerde, yaşlanmanın, özellikle hayat tecrübesi ve olgunluk açısından önemli avantajlar sağladığı vurgulanıyor. "Yaşlanmak, içgüdülerimizin hayatta kalma arzusunun bir sonucu" diyen bir ifade, insanın hayatta kalmayı sürdürmesinin bir başarı olduğunu belirtir. “Hayatın son çeyreği” olarak yaşlılık, genellikle “ufak şeylerden mutlu olma” ve geçmişteki büyük heveslerden vazgeçme süreci olarak tanımlanır. Bu, yaşlılıkla gelen bir tür kabullenme ve iç huzur arayışıdır. Bununla birlikte, bazı metinlerde yaşlılık bir özlem ve romantizm içinde ele alınır: "buluttan yastık yapacakları zamanlar da gelecek", "gözlerin önünde yavaş yavaş sona doğru götürdüğünü hissediyorsun" gibi ifadeler, geçmişin değerlerine ve daha sakin bir yaşam arzusuna duyulan özlemi yansıtır.

Bilgelik ve Tecrübe

“Bilgelik”, yaşlanma sürecinin doğal bir sonucudur. Yaşlılık, “hayatın anlamını” derinlemesine kavrayabilme, daha önce gözden kaçan değerleri ve derinlikleri fark etme fırsatı sunar. "Yaşlanmak bir dağa tırmanmaya benzer" gibi alıntılar, yaşlılık sürecinin bir “büyüme” ve

"değişim" dönemi olduğuna dair bir bakış açısını benimser. Yaşlanmak, sadece bir bedensel çöküş değil, bir "görüş genişlemesi" olarak tasvir edilir.

Yaşlılık, bir anlamda "toplumsal bellek" ve "tecrübe aktarıcıları" olarak görülür. Toplum, yaşlıları geçmişin yaşanmışlıklarının taşıyıcıları olarak değerlemesi gerekir. "Yaşlılık bilgelik durağıdır" görüşü, toplumun yaşlıları sadece bir yaş sınırı olarak değil, hayatın derinliklerini öğreten bireyler olarak görmesini öneriyor.

Metinlerin çoğu, yaşlılık ve ölüm konularına dair "felsefi" ve "toplumsal bir sorgulama" içeriyor. Ölüm, ilk bakışta bir "korku" unsuru gibi görünüyor, ancak zamanla bu süreç "kabullenme" ve "yaşama amacı" ile birleşiyor. Yaşlılık ise başlangıçta bir "fiziksel gerileme" ve "toplumsal dışlanma" olarak sunuluyor, ancak ilerleyen metinlerde bu süreç, "derinleşen bilgelik", "huzur" ve "gelişen içsel olgunluk" ile ilişkilendiriliyor.

Yaşlılık ve ölüm, insanın hayat yolculuğunun birer parçasıdır ve bu metinlerde bu süreçler üzerinden insanın yaşamı nasıl anlamlandırdığı sorgulanmaktadır. Ölüm kaçınılmaz bir son olarak kabul edilirken, yaşlılık daha çok "hayatın bir ödülü" olarak sunulmaktadır. Bu metinler, insanın ölüm ve yaşlılıkla barış yaparak, "anlam dolu bir yaşam" sürme çabalarını yansıtır.

Yaşa bağlı olarak bir gruba yönelik önyargıları ve yerleşik yargıları ifade eden yaş temelli ayrımcılık kavramı ilk kez Butler (1969) tarafından ortaya konulmuştur. Yaş ayrımcılığı yalnızca yaşlı bireylere yönelik olmayıp genç bireyleri de hedef alabilmektedir; ancak literatürde çoğunlukla yaşlı bireylere yönelik olumsuz tutumlar ve ayrımcı davranışlarla görünür hale geldiği belirtilmektedir (Özütürker, 2021).

Yaş ayrımcılığına ilişkin olumsuz tutumların, yaşlanmaya dair toplumsal normlarla büyük ölçüde paralellik gösterdiği bilinmektedir. Yaşlılık döneminde yaşam değerinin azaldığına yönelik temel inanç sürdüğü müddetçe, toplumların yaşa dayalı kalıp yargıları ve kurumsallaşmış uygulamaları dönüştürmeye yönelik girişimlerinin başarılı olması güç görünmektedir. Yaşlı bireylere yönelik ayrımcı tutumların ve stereotiplerin çeşitli alanlarda yarattığı olumsuz etkiler dikkate alındığında, yaş ayrımcılığını azaltmaya yönelik etkili müdahale programlarının geliştirilmesi bir öncelik olarak değerlendirilmelidir (Demir Dikmen, 2023).

SONUÇ

Her ayrımcı ideolojide olduğu gibi, yaş ayrımcılığı söylemsel yapı aracılığıyla üretilmekte ve kuşaklararası transferi sağlanmaktadır. Çalışma; yaş ayrımcılığı söyleminin dijital mecralarda üretildiğini göstermektedir. Bu ayrımcı dilin ortadan kaldırılması için eğitim ve medya platformlarında bilinç yükseltme stratejileri zorunludur. Ayrıca, kapsayıcı sosyal politikalar geliştirilerek yaşlı bireylerin kamusal alana erişilebilir katılımı sağlanmalı ve yaşlılık olgusunun kültürel üretim mecralarındaki temsiliyeti analiz edilip yeniden düzenlenmelidir.

Çalışma, dijital platformlardaki içeriklerin, yaşlılık algısını şekillendirdiğini ve yaş ayrımcılığının da bu mecralarda yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır. Yaş ayrımcılığı, hem toplumda hem de dijital ortamda yaygın bir sorun olarak karşımıza çıkmakta ve kuşaklararası iletişimsizlik ile derinleşmektedir. Bu durumu aşabilmek için, yaşlılıkla ilgili farkındalık

oluşturulması ve yaşlıların yaşam kalitesinin arttırılması adına çeşitli sosyal ve kültürel stratejilerin uygulanması gereklidir.

Toplumda yaşlılıkla ilgili olumsuz yargıların önlenmesi için özellikle eğitim, medya ve sosyal politikaların dönüştürülmesi büyük önem taşımaktadır. Nesiller arası etkileşimi teşvik eden programlar ve yaşlılarla yapılan sosyal etkileşimler, olumlu tutumların oluşturulmasına ve yaş ayrımcılığının azaltılmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca, yaşlılık sadece kayıplarla değil, aynı zamanda önemli yaşam deneyimleriyle ilişkilendirilen bir dönem olarak toplumsal bellekte yer almalıdır. Bu bağlamda, yaşlılık, hem toplumsal hem de bireysel düzeyde daha değerli ve saygıdeğer bir konum kazanmalıdır.

Yaş grupları, yetenekler, değerler ve yaşam koşulları bakımından önemli farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıkların göz ardı edilmesi, yaşlı bireylerin özgül gereksinimlerinin fark edilmesini güçleştirebilmektedir. Bu nedenle yaş grubu farklılıkları değerlendirilirken, yaşlılık ve yaşlanmanın yalnızca kayıplarla ilişkili olmadığı; aksine deneyim, birikim ve yaşam bilgeliği gibi önemli kazanımları da içerdiğinin vurgulanması gerekmektedir.

Kaynakça

Demir Dikmen, R. (2023). Yaş Ayrımcılığı: Etkiler ve Çözüm Önerileri. *Geriatrik Bilimler Dergisi*, 6(1), 32-39. https://doi.org/10.47141/geriatrik.1163213

Gürel, E., & Yakın, M. (2013). Ekşi Sözlük: Postmodern Elektronik Kültür. *Selçuk İletişim*, 4(4), 203-219. https://doi.org/10.18094/si.36509

Yaşa, H., & Öksüz, O. (2020). Nefret Söyleminin İnşasında Sosyal Medyanın Rolü: Ekşi Sözlük Örneği. *Erciyes İletişim Dergisi*, 7(2), 1383-1408. https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.713467

Öztekin, H. (2015). Yeni Medyada Nefret Söylemi: Ekşi Sözlük Örneği. *Journal of International Social Research, 8(38), 925-936.*

Özütürker, M. (2021). Yaşlı Ayrımcılığı. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(36), 3043-3056. https://doi.org/10.26466/opus.883434

MASALLARIN ÖĞRETİMİNDE BLOOM TAKSONOMİSİNİN KULLANIMI: YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ VE SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS TEMELLİ BİR MODEL

Dr. Samet Doykun
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
sametdoykun@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8231-270X

ÖZET

Bu çalışma, masalların öğretiminde Bloom'un Bilişsel Alan Taksonomisinin kullanımını temel alarak yabancılara Türkçe öğretiminde somut olmayan kültürel miras (SOKÜM) odaklı bir öğretim modeli geliştirmeyi amaçlamaktadır. Masallar, Türk kültürünün temel anlatı türlerinden biri olarak hem dilsel girdiyi zenginleştiren hem de kültürel kimlik ve değer aktarımını kolaylaştıran önemli öğretim materyalleridir. Özellikle yabancı öğrenenlerin kültürlerarası farkındalık kazanmasında, kültürel bağ kurmasında ve sözcük dağarcığını doğal bağlam içerisinde geliştirmesinde masalların pedagojik değeri oldukça yüksektir. Bloom taksonomisi ise öğrenme hedeflerinin bilişsel basamaklara ayrılmasını sağlayarak öğretim sürecinin yapılandırılmasına sistematik bir çerçeve sunmaktadır. Bu çalışmada, masal temelli içeriklerin Bloom'un hatırlama, anlama, uygulama, analiz, değerlendirme ve yaratma basamaklarıyla uyumlu biçimde nasıl düzenlenebileceği ele alınmış, yabancı öğrenenlerin dil düzeylerine göre her bir basamak için örnek etkinlikler oluşturulmuştur. Önerilen model, yalnızca dilbilgisel yapıların öğretimine odaklanmak yerine öğrencilerin kültürel miras unsurlarını tanımlayabilmesini, çözümleyebilmesini, yorumlayabilmesini ve yaratıcı biçimde yeniden üretebilmesini hedeflemektedir. Çalışma, SOKÜM'ün YTÖ süreçlerinde kullanılmasının hem öğrenen motivasyonunu artırdığını hem de kültür temelli anlamlandırmayı kolaylaştırdığını göstermektedir. Sonuç olarak, Bloom taksonomisi ile SOKÜM odaklı masal pedagojisinin bir araya getirilmesi, yabancı öğrenenler için bilişsel, kültürel ve dilsel gelişimi destekleyen bütüncül bir öğretim modeline katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anahtar Kelimeler: Masal öğretimi, Bloom Taksonomisi, Yabancılara, Türkçe öğretimi, Somut olmayan kültürel miras.

ABSTRACT

This study aims to develop an intangible cultural heritage (ICH)-oriented instructional model for teaching Turkish as a foreign language by grounding the teaching of fairy tales in Bloom's Cognitive Domain Taxonomy. Fairy tales, as one of the fundamental narrative forms of Turkish culture, serve as valuable teaching materials that enrich linguistic input while facilitating the transmission of cultural identity and values. Their pedagogical significance is particularly evident in fostering intercultural awareness, establishing cultural connections, and expanding learners' vocabulary within a natural contextual environment. Bloom's taxonomy provides a

systematic framework for structuring the instructional process by categorizing learning objectives across cognitive levels. In this study, fairy-tale-based instructional content is examined in relation to Bloom's stages of remembering, understanding, applying, analyzing, evaluating, and creating; and sample activities for each cognitive level are designed according to the language proficiency of foreign learners. The proposed model moves beyond a grammar-centered perspective and aims to enable learners to identify, analyze, interpret, and creatively reproduce cultural heritage elements. The findings highlight that the integration of ICH into Turkish language teaching enhances learner motivation, deepens cultural comprehension, and supports meaningful learning processes. Ultimately, the combination of Bloom's taxonomy with an ICH-based fairy-tale pedagogy contributes to a holistic instructional model that fosters cognitive, cultural, and linguistic development among learners of Turkish as a foreign language.

,**Keywords:** Teaching fairy tales, Bloom's Taxonomy, Teaching Turkish as a foreign language, Intangible cultural heritage.

GASTRONOMİ TURİZMİNDE GIDA NEOFOBİSİNİN ETKİSİ

Prof. Dr. İrfan YAZICIOĞLU

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, irfan.yazicioglu@hbv.edu.tr, 0000-0002-8575-0817

Dr. Öğretim Üyesi Rabia BÖLÜKBAŞ

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, rabia.bolukbass@gmail.com, 0000-0002-2586-3860

Dr. Öğretim Üyesi Gizem Sultan KAMAN

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, gizem.sarikaya@outlook.com.tr, 0000-0003-4725-7981

Özet

Bu çalışma, gastronominin turizmdeki rolünü ve gıda neofobisinin turist davranışları üzerindeki etkilerini kavramsal bir çerçevede incelemektedir. Günümüzde yiyecek, yalnızca temel bir beslenme aracı olmaktan çıkarak, turistlerin seyahat kararlarını etkileyen, destinasyon tercihlerinde belirleyici olan ve genel turizm deneyimini şekillendiren önemli bir unsur haline gelmiştir. Özellikle yerel mutfaklar, bir destinasyonun kültürel kimliğini yansıtmakta ve otantik deneyimler sunarak ziyaretçilere farklı bir bağ kurma imkânı tanımaktadır. Buna karşılık, gıda neofobisi bireylerin yabancı veya alışılmadık yiyeceklere karşı olumsuz tutum geliştirmesiyle sonuçlanan psikolojik bir eğilim olup, bu durum turistlerin yerel gastronomik deneyimlere katılımını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu tür bireysel engeller, destinasyonların sunduğu gastronomik çeşitliliğin etkinliğini azaltabilirken, turistlerin kültürel deneyimlerini de sınırlayabilmektedir. Bu çerçevede, gıda neofobisinin gastronomi turizmi üzerindeki etkilerinin anlaşılması, destinasyon pazarlaması ve turistik ürün geliştirme açısından önemli bir araştırma alanı olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi, gastronomi turizmi, gıda neofobisi

THE EFFECT OF FOOD NEOPHOBIA IN GASTRONOMIC TOURISM

Abstract

This study examines the role of gastronomy in tourism and the effects of food neophobia on tourist behaviour within a conceptual framework. Today, food has evolved beyond being merely a basic means of nutrition to become an important element that influences tourists' travel decisions, determines destination preferences, and shapes the overall tourism experience. Local

cuisines, in particular, reflect a destination's cultural identity and offer authentic experiences, enabling visitors to form a different kind of connection. Conversely, food neophobia is a psychological tendency that results in individuals developing negative attitudes towards unfamiliar or unusual foods, which can negatively affect tourists' participation in local gastronomic experiences. Such individual barriers can reduce the effectiveness of the gastronomic diversity offered by destinations and limit tourists' cultural experiences. In this context, understanding the effects of food neophobia on gastronomic tourism is considered an important area of research in terms of destination marketing and tourism product development.

Keywords: Gastronomy, gastronomic tourism, food neophobia.

Giriş

Yemek, bireylerin hem günlük yaşamda hem de seyahatlerinde vazgeçilmez bir unsur olarak kabul edilmektedir (Sio, Fraser & Fredline, 2024). Son dönemlerde değişen turizm taleplerinde yiyecek önemli bir unsur haline gelmiştir. Gıda artık sadece temel beslenme ihtiyacının ötesinde turistlerin seyahat etmesini etkileyen ana motivasyonlardan biri durumundadır (Vukolic, Gajić & Penic, 2022; De Albuquerque Meneguel, Mundet & Aulet, 2019). Gıda harcamalarının, turist seyahatlerinde toplam bütçenin üçte birine kadar ulaşabilen önemli bir seyahat harcaması olduğu belirtilmektedir (Cifci vd., 2024). Bu kapsamda yemek ve turizm arasındaki bağlantının göz ardı edilemez olduğu ve gastronominin turizm üzerinde önemli bir etkisi olduğu ifade edilmektedir (Sio, Fraser & Fredline, 2024). Yiyecekler turistlerin önemli motivasyon faktörlerindendir, bu nedenle gastronomi sebebiyle seyahat etme isteği, destinasyon seçimi ve deneyimlerin değerlendirilmesi üzerinde güçlü bir etkiye sahip olarak görülmektedirler. Bu etkilerinden dolayı ise yiyecekler bir destinasyonun ön planda yer alan tanıtım unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir (Tarinc vd., 2023). Destinasyon pazarlama planlayıcıları ve yöneticileri için de yiyecekler olumlu bir destinasyon imajı oluşturmada kritik öneme sahiptir (Cifci vd., 2024).

Gastronominin temel unsurlarından biri olan yerel yiyecekler bir bölgenin yiyecek ve içecek kültürünü de tanıtmak açısından önemlidir (Tarinc vd., 2023). Çünkü yemek deneyimi, bir destinasyonun kültürel deneyiminin önemli bir parçası olarak görülür ve yerel mutfak, turistlere bir destinasyonun tarihi ve kültürü hakkında bilgi vermektedir (Sio, Fraser & Fredline, 2024). Günümüzde birçok destinasyon turistlere gıda satın alma davranışlarında çok fazla seçenek sunmakta ve farklı gastronomi deneyimleri yaşatabilmektedir (Hussain vd., 2023). Fakat turistlerin yerel yiyecekleri denemesine engel etmenler bulunabilmektedir. Bu

etmenlerden biri gıda neofobisi olarak bilinmektedir (Derinalp Çanakçı & Birdir, 2020; Cifci vd., 2024; Choe & Kim, 2024). Gıda neofobisine sahip turistler yeni, egzotik, bilinmeyen veya alışılmamış yiyeceklerden hoşlanmamaktadırlar. Bu sebeple gıda neofobisi, turistlerin bir destinasyonda mutfakla ilgili yeni deneyimlerini engellemektedir (Bölükbaş, 2024a; Choe & Kim, 2024). Bu konunun önemine rağmen, çok az sayıda çalışma, yiyecek neofobisinin turizm üzerindeki etkilerini anlamaya çalışmıştır. Bu çalışmada gastronomi turizminde gıda neofobisinin etkisi kavramsal olarak ele alınmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Gastronomi Turizmi

Gastronomi, yiyecek ve içecek sanatı, yiyecek ve içeceklerin sanat, kültür ve bilimle etkileşimidir (Panas vd., 2022; Bölükbaş, 2024b). Gastronomi deneyimi ise seyahat noktasındaki çeşitli yiyecekle ilgili aktivitelerle etkileşimler sırasında oluşan toplu bir duygudur. Yemek seyahat deneyiminin önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Hsu, Liu, & Lin, 2022). Gastronomi turizmi kavramı alanyazında mutfak turizmi, yemek turizmi, beslenme turizmi, gurme turizmi ve tat turizmi gibi ifadelerle adlandırılabilmektedir (De Albuquerque Meneguel, Mundet & Aulet, 2019; Polat & Aktaş-Polat, 2020; Sio, Fraser & Fredline, 2021; Hsu, Liu, & Lin, 2022; Yazıcıoğlu & Bölükbaş, 2023). .Bazı çalışmalarda bu terimler birbirinin yerine ve net sınırlar olmaksızın kullanılmaktadır. Bu terimlerin temel odak noktası, destinasyon yiyeceklerinin rolünü ve turizm endüstrisi ile turistler üzerindeki etkisini açıklamaktır (Hsu, Liu, & Lin, 2022).

Dünya Yemek Seyahati Derneği (2020) Gastronomi turizmini *" bir yere ait hissiyat edinmek ve bir yerin tadını çıkarmak için seyahat etme eylemi* " olarak tanımlamaktadır (Aktaran: Hussain vd., 2023). Bir başka tanıma göre gastronomi turizmi, unutulmaz deneyimlerin oluşumuna etki eden, yemek yoluyla kültür ve tarihin araştırılması ve keşfedilmesi etkinliğidir (Vukolic, Gajić & Penic, 2022). Gastronomi turizmi yerel yiyecek ve içecekleri tatmak, , farklı yeme alışkanlıklarını deneyimlemek, yemek pişirme derslerine katılmak ve gıda festivallerine katılmak gibi çok çeşitli gıda ile ilgili deneyimler ve aktiviteleri kapsamaktadır. Bu kapsam ise bireylerin seyahat etmesi için önemli motivasyonlar ve seyahat deneyiminin önemli bir parçası olarak kabul edilmektedir (Hussain vd., 2023).

Gıda neofobisi

Bireylerin yeni yiyeceklerden kaçınma veya korkabilme davranışı gıda neofobisi olarak bilinmektedir (Bölükbaş, 2024a; Hashemi vd., 2023; Onur & Bölükbaş, 2021; Sivrikaya & Pekerşen, 2020). Bir başka tanıma göre gıda neofobisi, yeni veya alışılmadık yiyecekleri yeme korkusu ve herhangi bir risk almama davranışı olarak ifade edilmektedir (Derinalp Çanakçı & Birdir, 2020). Gıda neofobisi sadece yeni yiyecekleri reddetme davranışı olarak değil, aynı zamanda bir kişilik özelliği olarak da görülmektedir. Bu nedenle, gıda neofobisi bir kişinin yiyecek ve içecek tüketim davranışlarını belirlemede etkili bir araç olarak düşünülebilir (Bölükbaş & Yazıcıoğlu, 2024). Gıda neofobisinin bireylerin yaşamı boyunca değişen karmaşık bir tutum olduğu ifade edilmektedir (Costa, Silva & Oliveira, 2020).

Yeni yiyecek reddinin nedenleri genel olarak 3 neden ile ifade edilmektedir. Bu sebeplerden ilki yemeklerin duyusal özelliklerinden hoşlanılmaması, ikincisi yemeği bir tehdit olarak görme, üçüncüsü ise yiyeceğin kalitesinden veya yapılışından iğrenme olarak ifade edilmektedir (Derinalp Çanakçı & Birdir, 2020). Bunun yanı sıra demografik özelliklere göre gıda neofobisi de değişiklik gösterebilmektedir. Yaş açısından bakıldığında özellikle 2 ila 6 yaş arasında gıda neofobisinin bireylerde zirveye ulaştığı ve yetişkinlikte bu sevinen sabit kaldığı ifade edilmektedir (Costa, Silva & Oliveira, 2020). Cinsiyet açısından bakıldığında alanyazında erkeklerin kadınlara oranla daha neofobik olduğu ve yerel yemekleri tüketme konusunda daha isteksiz olduğu görülmektedir. Öğrenim durumu faktörü ile gıda neofobisi ilişkisine bakıldığında ise eğitim düzeyinin arttıkça gıda neofobisinin azalttığı bilinmektedir (Bölükbaş & Yazıcıoğlu, 2024).

Sonuç

Beslenme bireylerin temel ihtiyacının yanı sıra onların başka bir yere seyahatinde temel motivasyon kaynağı olabilir. Günümüzde gastronomi turizmi oldukça popüler hale gelmiştir. Bu sebeple destinasyonlar daha fazla turist çekebilmek ve rakiplerine üstünlük sağlayabilmek amacıyla yerel yiyeceklerini ön plana çıkarmak istemektedirler. Bu yerel yiyeceklerle turistlere bir çekim unsuru oluşturabileceklerdir. Fakat gıda neofobisine sahip bireyler bu yeni yiyecekleri tatmada isteksiz olabilirler. Gıda neofobisi, bireylerin yeni ve tanımadıkları yiyecekleri denemeye yönelik psikolojik direnç göstermeleri şeklinde tanımlanmakta ve gastronomi temelli turizm deneyimlerinin niteliğini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu sebeple turizm işletmeleri için gıda neofobisi önemli bir sorun olarak düşünülebilir. Dolayısıyla, turizm işletmeleri ve destinasyon pazarlama otoriteleri için gıda neofobisinin

etkilerini azaltmaya yönelik stratejiler geliştirilmesi kritik bir gerekliliktir. Turistler aşina olmadıkları yiyecekleri tatma isteksizliğinde bulunabilir. Turistlerin yerel yiyecekleri deneyimlemelerindeki isteksizlik sebeplerinden biri olan gıda neofobisi destinasyonların yerel yemeklerine ilişkin hazırlanan tanıtım faaliyetleri kapsamında bilgilendirmelerle azaltılabilir. Turistlerin yerel yiyecekleri deneyimlemelerindeki isteksizlik sebeplerinden biri olan gıda neofobisinin etkisini azaltmak için destinasyona gelmiş ve deneyimlemiş olan kanaat önderlerinin (blogger, sanatçı, yazar vb.) destinasyona ilişkin görüşleri, düşünceleri çeşitli mecralarda duyurulabilir ve böylece turistlerde yiyeceklere yönelik bir güven oluşması sağlanabilir. Bu paylaşımlar sayesinde turistlerde sosyal kanıt (social proof) ve algılanan güven unsurları gelişmekte, bu da yerel yiyecekleri denemeye yönelik tutumları olumlu yönde dönüştürebilmektedir.

Kaynakça

Bölükbaş, R. (2024a). Turizm araştırmalarında gıda neofobisinin yeri. *Tourism and Recreation*, *6*(2), 374-381.

Bölükbaş, R. (2024b). Gastronomi turizmi ve sosyal medyaya ilişkin sistematik bir literatür taraması. *Uluslararası Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, *8*(2), 132-139.

Bölükbaş, R., & Yazicioğlu, İ. (2024). How does food neophobia affect local food preferences?. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, *38*, 101032.

Choe, J. Y., & Kim, S. S. (2024). Who are food-neophobic tourists? The influence of food neophobia on tourists' local food responses. *Journal of foodservice business research*, 1-29.

Cifci, I., Ogretmenoglu, M., Sengel, T., Demirciftci, T., & Kandemir Altunel, G. (2024). Effects of tourists' street food experience and food neophobia on their post-travel behaviors: the roles of destination image and corona-phobia. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, *25*(5), 1278-1305.

Costa, A., Silva, C., & Oliveira, A. (2020). Food neophobia and its association with food preferences and dietary intake of adults. *Nutrition & Dietetics*, *77*(5), 542-549.

De Albuquerque Meneguel, C. R., Mundet, L., & Aulet, S. (2019). The role of a high-quality restaurant in stimulating the creation and development of gastronomy tourism. *International Journal of Hospitality Management*, *83*, 220-228.

Derinalp Çanakçı, S., & Birdir, K. (2020). The relation among food involvement, food variety seeking and food neophobia: A study on foreign tourists visiting Turkey. *Current Issues in Tourism*, *23*(8), 917-928.

Hashemi, S., Mohammed, H. J., Kiumarsi, S., Kee, D. M. H., & Anarestani, B. B. (2023). Destinations food image and food neophobia on behavioral intentions: culinary tourist behavior in Malaysia. *Journal of international food & agribusiness marketing*, *35*(1), 66-87.

Hsu, F. C., Liu, J., & Lin, H. (2022). Affective components of gastronomy tourism: measurement scale development and validation. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, *34*(9), 3278-3299.

Hussain, K., Abbasi, A. Z., Rasoolimanesh, S. M., Schultz, C. D., Ting, D. H., & Ali, F. (2023). Local food consumption values and attitude formation: the moderating effect of food neophilia and neophobia. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, *6*(2), 464-491.

Onur, M., & Bölükbaş, R. (2021). Anlık duygu durumunun gıda neofobi üzerine etkisi (Effect of emotion status on food neophobia). *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, *9*(Special Issue 5), 127-140.

Panas, G., Thrasidi, N., Halkiopoulos, C., ve Gkintoni, E. (2022, April). Consumer behavior and cognitive factors in relation to gastronomic tourism and destination marketing in Greece. In Transcending Borders in Tourism Through Innovation and Cultural Heritage: 8th International Conference, IACuDiT, Hydra, Greece, 2021 (pp. 655-677). Cham: Springer International Publishing.

Polat, S., & Aktaş-Polat, S. (2020). Transformation of local culinary through gastronomy tourism. *Sosyoekonomi*, *28*(43), 243-256.

Sio, K. P., Fraser, B., & Fredline, L. (2021). A contemporary systematic literature review of gastronomy tourism and destination image. *Tourism Recreation Research*, 1-17

Sivrikaya, K. K., & Pekerşen, Y. (2020). The impact of food neophobia and sensation seeking of foreign tourists on the purchase intention of traditional Turkish food. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, *21*, 100222.

Tarinc, A., Aytekin, A., Ozbek, O. T., Ergün, G. S., Keles, A., Uslu, F., ... & Yayla, O. (2023). How do food neophobia and neophilia moderate the effect of local food quality on

dining satisfaction and post-dining behavioral intention in the perspective of sustainable gastronomy tourism?. *Sustainability, 15*(12), 9510.

Vukolic, D., Gajić, T., & Penic, M. (2022). The effect of social networks on the development of gastronomy–the way forward to the development of gastronomy tourism in Serbia. *Journal of Tourism Futures*.

Yazıcıoğlu, İ. & Bölükbaş, R. (2023). Gastronomy Tourism and Social Media. *Current Trends and Practices in Tourism* (Ed.) Yayla, Ö., Işın, A., Yazıcıoğlu, İ., Bayram, F.,Bölükbaş, R., 153-160. Peter Lang Publishing.

ZİYARETÇİ DENEYİMLERİNE GÖRE DİVRİĞİ ULU CAMİİ VE DARÜŞŞİFASI: TRİPADVİSOR YORUMLARINA DAYALI NİTEL BİR İÇERİK ANALİZİ

Dr. Öğretim Üyesi Rabia BÖLÜKBAŞ

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, rabiha@cumhuriyet.edu.tr, 0000-0002-2586-3860

Doç. Dr. Gizem Sultan KAMAN

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, gizem.sarikaya@outlook.com.tr, 0000-0003-4725-7981

Prof. Dr. İrfan YAZICIOĞLU

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, irfan.yazicioglu@hbv.edu.tr, 0000-0002-8575-0817

Öz

1985 yılında UNESCO Dünya Miras Listesi'ne Türkiye'den kabul edilen ilk mimari yapı olan Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, tarihî, sanatsal ve kültürel önemiyle ulusal ve uluslararası düzeyde dikkat çeken bir kültürel miras alanıdır. Bu çalışma, söz konusu yapıya ilişkin çevrim içi ziyaretçi deneyimlerini incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, 5 Temmuz 2025 tarihinde TripAdvisor platformundan elde edilen ve 2015 yılı dâhil olmak üzere son on yıla ait kullanıcı yorumları, nitel yöntemlerden içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Bu kapsamda elde edilen veriler; ziyaretçilerin deneyimleri, algıları ve yapı ile kurdukları bağlam incelenmiştir. Yorumlar üzerinden yapılan tematik analiz sonucunda yedi ana tema belirlenmiştir. Bu temalar; mimari estetik, restorasyon süreci, rehberlik ve bilgi edinme, manevi ve duygusal etki, tarihî-kültürel bağlam, erişim ve ulaşım koşulları ile yerel deneyim ve kültürdür. Elde edilen bulgular, ziyaretçilerin bu miras alanına yönelik algılarının çok boyutlu olduğunu ve deneyimlerin hem fiziksel hem de duygusal unsurları içerdiğini göstermektedir. Bu araştırma, çevrim içi kullanıcı yorumlarının kültürel miras alanlarına yönelik toplumsal algıyı anlamada önemli bir kaynak olduğunu ortaya koymakta; Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası örneğinde ise ziyaretçi deneyimlerinin çeşitli yönleriyle şekillendiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Divriği Ulu Camii, TripAdvisor, Ziyaretçi deneyimi

Divriği Ulu Mosque and Darüşşifa According to Visitor Experiences: A Qualitative Content Analysis Based on TripAdvisor Reviews

Abstract

Divriği Ulu Mosque and Darüşşifa, the first architectural structure from Turkey to be accepted into the UNESCO World Heritage List in 1985, is a cultural heritage site that attracts national and international attention due to its historical, artistic and cultural significance. In the research, user comments obtained from the TripAdvisor platform on July 5, 2025, for the last ten years, including 2015, were evaluated using content analysis, a qualitative method. Within this scope,

a total of 53 valid comments were systematically analysed, and visitors' experiences, perceptions and the meanings they attributed to the structure were examined. Thematic analysis of the reviews identified seven main themes. These themes are: architectural aesthetics, restoration process, guidance and information acquisition, spiritual and emotional impact, historical-cultural context, access and transportation conditions, and local experience and culture. The findings reveal that visitors' perceptions of this heritage site are multidimensional and that their experiences encompass both physical and emotional elements. This research demonstrates that online user comments are an important source for understanding social perceptions of cultural heritage sites; in the case of Divriği Ulu Mosque and Darüşşifa, it shows that visitor experiences are shaped by various factors.

Keywords: Divriği Ulu Mosque, TripAdvisor, Visitor experience

Giriş

Cumhuriyet döneminde Sivas'a bağlı bir ilçe konumuna getirilen Divriği, çeşitli dönemlerde 'el-Abrig' (Arapça), 'Tephrice' (Tefrike, Bizans), 'Difrigi' (Selçuk), 'Divrik' veya 'Divrigi' (Osmanlı) gibi farklı isimlendirmeler almıştır. Bu isimler, kentteki kültür birikimini yansıtmaktadır (Divriği Belediyesi, 2025). Divriği ilçesi, Selçuklu ve Osmanlı sivil mimarî geleneklerini koruyan, Anadolu'nun ilk yerleşim alanlarından biridir. Şehrin en önemli yapısının Divriği Ulu Camii ve Darüşşiffa olduğu ifade edilmektedir. Divriği Ulu Camii 1228–1243 yılları arasında Mengücekli Beyi Ahmed Şah tarafından; bitişiğindeki Darüşşifa ise eşi Melike Turan Melek tarafından yaptırılmıştır (Özkul, 2020). Tek bir ibadethanesi olan caminin tepesinde iki kubbe bulunmaktadır. Tonoz yapım tekniği ve özellikle iç mekânın sade duvarlarıyla tezat oluşturan üç kapıdaki süslemeler, İslam mimarisinin özelliklerini taşımaktadır. Oyma süslemelerin çeşitliliği, farklı zanaatkâr grupları tarafından yapıldığını göstermektedir. Üç boyutlu ve karmaşık geometrik üslupların ve akıcı bitki figürlerinin başka bir örneği daha yoktur (UNESCO, 2025).

Mimar Ahlatlı Hürrem Şah'ın eseri olan bu külliye, Anadolu Selçuklu döneminde bitişik nizamda inşa edilmiş tek örnek olarak bilinmektedir. Dört yönü farklı kapılarla açılan bu yapı, taş işçiliğinin Anadolu'daki en özgün örneklerinden biridir. Yapının duvarları, döşemeleri ve örtü sistemi büyük ölçüde taştan inşa edilmiştir (Atasoy, İnceöz, & Öztürk, 2018;Özpay, 2019; Özkul, 2020; Yıldırım, & Yüksek, 2024). Cami, darüşşifa ve türbeden oluşan yapı, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı tek bir kütle olarak inşa edilmiştir. Dilatasyon izi bulunmaması, yapı birimlerinin eşzamanlı tamamlandığını göstermektedir (Altan, 2022). Giriş kapısındaki kitabe kemerlerin altına yerleştirilmiş, ön cephede ise yaz aylarında namaz kılan bir siluet oluşumu gözlemlenmektedir. Cami, darüşşifa ve türbeden oluşan yapı, farklı dönemlerde onarımlar görmüş günümüze yalnızca camii ve darüşşifası ulaşmıştır (Özpay, 2019; Özkul, 2020).

1985 yılında Türkiye'den UNESCO Dünya Miras Listesi'ne kabul edilen ilk mimari yapı olması, Divriği Külliyesi'nin tarihî, sanatsal ve kültürel değerinin uluslararası düzeyde tescillenmesi anlamına gelmektedir (Altan, 2022). Bu tür kültürel miras alanları, ziyaretçi tercihlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Bireyler, destinasyon seçiminde bulunmadan önce çevrim içi platformlarda yer alan kullanıcı yorumları ve önceki ziyaretçilerin deneyimlerine dayalı paylaşımlardan yararlanmaktadır (Nicoli & Papadopoulou, 2017). TripAdvisor gibi dijital mecralar, konaklama ve gezi deneyimlerine ilişkin değerlendirmelerin paylaşıldığı, karar

sürecini etkileyen önemli bilgi kaynakları arasında yer almaktadır (Nilashi vd., 2018). Bu çalışmada, Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası hakkında TripAdvisor platformunda yer alan kullanıcı yorumlarının tematik olarak analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, ziyaretçilerin mekâna ilişkin algıları, deneyimleri ve memnuniyet düzeyleri incelenerek kültürel miras alanlarına yönelik dijital yorumların destinasyon imajı üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir.

Yöntem

Bu çalışma, Divriği Ulu Camii'ne yönelik TripAdvisor platformunda paylaşılan kullanıcı yorumlarını nitel bir araştırma yaklaşımıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, metin temelli verilerden içeriksel ve bağlamsal anlam çıkarmaya yönelik olarak kullanılan nitel içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemin seçilmesinin temel nedeni, çevrim içi yorumların katılımcıların düşünce ve duygularını doğrudan yansıtması ve bu içeriklerden anlamlı temaların türetilmesine imkân tanımasıdır (Soltani-Nejad et al., 2024).

Araştırma kapsamında TripAdvisor platformunda "Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası" başlığı altında yer alan ziyaretçi yorumları incelenmiştir. Veriler, 5 Temmuz 2025 tarihinde çevrim içi olarak toplanmış ve analiz süreci, 2016 yılı dâhil olmak üzere son on yıl içinde yapılmış yorumlarla sınırlandırılmıştır. Yorumlar araştırmacı tarafından sistematik biçimde bir metin dosyasına aktarılmış ve toplamda 53 geçerli kullanıcı yorumu tespit edilmiştir. Elde edilen veriler, nitel içerik analizi yöntemiyle incelenmiş; tematik yapı oluşturulurken yorumlar belirli temalar altında gruplandırılmıştır. Analiz sürecinin güvenilirliğini sağlamak amacıyla uzman görüşüne de başvurulmuş, yorumlar arası tutarlılık dikkate alınmıştır. Bu yöntem, Divriği Ulu Camii özelinde ziyaretçi algısını, memnuniyet düzeyini ve önerilen geliştirme alanlarını ortaya koymak açısından anlamlı sonuçlar sunmuştur.

Bulgular

Bu çalışmada, mimari estetik, restorasyon süreci, rehberlik ve bilgi edinme, manevi ve duygusal etki, tarihî-kültürel bağlam, erişim ve ulaşım koşulları ile yerel deneyim ve kültür olmak üzere yedi tema belirlenmiştir. Bu kategorilere ilişkin tematik bulgular aşağıdaki tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Ziyaretçi Yorumlarına Göre Belirlenen Temalar ve Tematik Bulgular

Tema	Kodlar	Örnek İfadeler (Temsili Alıntılar)	N
Mimari Estetik	Taş işçiliği, bezemeler, özgün tasarım	*"Taş kapılar dantel gibi işlenmiş, her motif ayrı bir dünya."* *"Her detayda anlam var; estetik ve teknik bir deha ürünü."* *"Taş işçiliği Alhambra Sarayı'nı aratmaz."*	54

Restorasyon Süreci	Uzunluk, erişim kısıtlılığı, beklenti / hayal kırıklığı	*"Yıllardır restorasyonda, sadece dışarıdan görebildik." "Restorasyonun yavan olduğunu düşündüm, içeride mizansen olmalıydı." "Bitmeyen tadilat hayal kırıklığı yaratıyor."*	33
Rehberlik ve Bilgi Edinme	Yerel rehberler, belgesel/önbilgi önerisi	*"Rehberin anlattıklarıyla gözümüz açıldı, taşlar dile geldi adeta." "Gitmeden belgesel izlemek çok faydalı."*	28
Manevi ve Duygusal Etki	Duygulanma, ilahi dokunuş hissi, gölgeler/silüet deneyimi	*"Tüylerimiz diken diken oldu, o silüeti görmek tarif edilemez bir histi." "Görmeden ölmeyin sözü tam bu yer için söylenmiş." "Orada olmak ruhumu arındırdı."*	21
Tarihî ve Kültürel Bağlam	Selçuklu mirası, UNESCO statüsü, yapılış öyküsü	*"UNESCO listesine giren ilk mimari yapımız, bir Selçuklu harikası." "Sultan Ahmet Şah'ın torunuyum, dedemin eserine sahip çıkıyorum." "Akıl hastalıklarını müzikle tedavi eden şifahane bölümü çok etkileyici."*	31
Ulaşım ve Erişim Koşulları	Yol zorluğu, konumun uzaklığı, önerilen ulaşım yolları	*"Sivas'tan 3 saat ama raybüsle günübirlik ulaşım mümkün." "Yolu kötü ama gittiğinize değiyor." "Köy yolları zorlasa da değer; yurt dışından turist bile geliyor."*	16
Yerel Deneyim ve Kültür	Halkla etkileşim, kültürel zenginlik, yerel lezzet ve mimari	"*Divriği pilavını da tadın, tarihi konakları gezmeden dönmeyin." "Yerel halk çok yardımseverdi, rehberler gönüllü çalışıyor." "Caminin yanında rehberlik yapan abimiz unutulmaz bilgiler verdi."*	12

Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası için TripAdvisor üzerinden yapılan kullanıcı yorumları incelendiğinde, ziyaretçilerin yapıya ilişkin algılarının ağırlıklı olarak mimari estetik, restorasyon sürecine yönelik görüşler, rehberlik hizmetlerinin etkisi ve deneyimin duygusal boyutu çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Yorumların büyük çoğunluğunda

ziyaretçilerin yapının mimari ihtişamı ve taş işçiliğine ilişkin büyük hayranlık duyduğu görülmektedir. Özellikle kapılardaki oymalar, üç boyutlu bezemeler ve her motifin benzersizliği ziyaretçilerin en çok vurguladığı ifadelerdir. Ziyaretçilerin temsili yorumlarında sıklıkla "nefes kesici" , "şaheser" gibi ifadelerin kullanıldığı da görülmektedir. Bu tema ile ziyaretçiler nezdinde Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası mimari estetikle ön plana çıktığı söylenebilir. Diğer bir tema restorasyon sürecidir. Yapıda yürütülen restorasyon sürecinin uzunluğu, ziyaretçi deneyimlerini olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir. Ziyaretçilerin bir kısmı restorasyonun zorunlu olduğunu ifade etse de sürecin şeffaf yürütülmemesi ve turistik potansiyeli sınırladığını da ayrıca belirtmektedir. Rehberlik ve bilgi edinme temasına bakıldığında rehberlik hizmetinin ziyaret deneyimlerini zenginleştirdiği yorumların önemli bir kısmında görülmektedir. Ziyaretçiler mekanı sadece görsel olarak değil aynı zamanda bilişsel ve kültürel bir alan olarak gördüğü için rehber anlatımları önemli olarak nitelendirilmektedir. Bu bulgu, bilgi aktarımının turistik memnuniyette belirleyici rol oynadığını göstermektedir.

Manevi ve duygusal etki temasına bakıldığında kapılarda belirli saatlerde görülen namaz kılan insan ve Kur'an okuyan gölgeler gibi fenomenlerin mistik bir etki yarattığı belirtilmektedir. Bunun yanı sıra yapının yalnızca fiziksel ve sanatsal değil aynı zamanda manevi bir deneyim sunduğu görülmektedir. Tarihî ve kültürel bağlam temasına bakıldığında kullanıcıların sıkça UNESCO Dünya Mirası referansı yapması, eserin uluslararası prestijinin ziyaret algısını güçlendirdiğini göstermektedir. Yorumlar Divriği Ulu Cami'nin kültürel miras bilincini harekete geçiren bir mekân olduğunu göstermektedir. Ulaşım ve erişim koşulları teması, yapıya ulaşımın zor oluşu, ziyaret memnuniyetini en çok azaltan faktörlerden biri olduğunu göstermektedir. Yolların bozukluğu, mesafe, toplu taşıma yetersizliği ve yönlendirme eksiklikleri sıkça dile getirilmiştir. Yine de bazı kullanıcılar tüm zorluğa rağmen yapıya gitmeyi "değer" olarak tanımlamıştır. Yerel deneyim ve kültür teması Divriği halkının sıcaklığı, yerel rehberlerin katkısı ve yöresel gastronomi deneyimi (Divriği pilavı) öne çıkmaktadır. Bu tema, kültürel miras destinasyonlarında yerel halkın rolü ve topluluk temelli turizm açısından önemli bir veri oluşturmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası hakkında TripAdvisor platformunda yer alan kullanıcı yorumları, tematik olarak analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, yorumlar yedi ana temada toplanmıştır: *mimari estetik, restorasyon süreci, rehberlik ve bilgi edinme, manevi ve duygusal etki, tarihî-kültürel bağlam, erişim ve ulaşım koşulları* ile *yerel deneyim ve kültür*. Bu temalar aracılığıyla ziyaretçilerin hem mekânsal hem de duygusal düzeyde nasıl bir deneyim yaşadıkları ortaya konmuştur. Elde edilen bulgular, kültürel miras alanlarının yalnızca fiziksel özellikleriyle değil aynı zamanda ziyaretçilerin bireysel deneyimleri ve duygusal tepkileriyle de şekillendiğini göstermektedir. Özellikle mimari estetiğe ve taş işçiliğine dair yorumlar, yapı ile ziyaretçi arasında estetik düzlemde kurulan güçlü bir bağa işaret etmektedir. Bunun yanında, ziyaretçilerin restorasyon sürecine yönelik eleştirileri, kültürel miras alanlarının korunması ve yeniden işlevlendirilmesi süreçlerinin ziyaretçi memnuniyetiyle doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, yorumlarda sıkça bahsi geçen rehberlik hizmetleri ve yerel anlatıcıların, yapıya dair tarihî ve sembolik anlamların aktarılmasında önemli bir rol oynadığı da görülmektedir.

Bu araştırmanın sonuçları doğrultusunda karar alıcı ve uygulayıcılara yönelik pratik katkılar sunmak mümkündür. İlk olarak ziyaretçi deneyimini zenginleştirecek rehberlik yapıları geliştirilmelidir. Çünkü kullanıcıların yorumları, yerel rehberlerin ziyaret deneyimine olan katkısını belirtmektedir. Bu nedenle yerel rehberlerin eğitimi desteklenmeli, rehberlik hizmetleri sistematik ve sürekli hale getirilmelidir. Bunun yanın sıra dijital uygulamalar yaygınlaştırılmalıdır. Bu kapsamda QR kodla sesli anlatım uygulamalarının memnuniyet yaratabilir. Ayrıca bu dijital uygulamalar çeşitlendirilebilir ve birçok farklı dil seçeneği ile zenginleştirilebilir. Bunların yanı sıra ziyaretçi yorumu temelli stratejiler de geliştirilmelidir. Dijital platformlardaki yorumlar düzenli aralıklarla analiz edilerek, ziyaretçi eğilimleri ve ihtiyaçları doğrultusunda stratejiler oluşturulabilir. Çünkü bu analizler, yerel yönetimlerin ve koruma kurullarının politikalarına yön verebilir.

Kaynakça

Altın, A. (2022). Divriği Ulu Camisi ve Darüşşifası'ndaki Figürlü Süslemeler. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, (7), 132-153.

Atasoy, F., İnceöz, S., & Öztürk, İ. (2018). Kırsal turizm kapsamında gerçekleştirilen kültür turizmi: Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası örneği. *Uluslararası Kırsal Turizm ve Kalkınma Dergisi (IRTAD) E-ISSN: 2602-4462*, *2*(1), 06-14.

Divriği Belediyesi. (2025). Divriği'nin Tarihçesi, Erişim Adresi, https://www.divrigi.bel.tr/kisacaDivrigi.aspx, Erişim Tarihi: 17.09.2025

Nicoli, N., & Papadopoulou, E. (2017). TripAdvisor and reputation: a case study of the hotel industry in Cyprus. *EuroMed Journal of Business*, *12*(3), 316-334.

Nilashi, M., Ibrahim, O., Yadegaridehkordi, E., Samad, S., Akbari, E., & Alizadeh, A. (2018). Travelers decision making using online review in social network sites: A case on TripAdvisor. *Journal of computational science*, *28*, 168-179.

Özkul, K. (2020). Sivas Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası bezemeleri. *International Journal of Volga-Ural and Turkestan Studies*, *2*(3), 56-81.

Özpay, G. A. (2019). Divriği ilçesi'nin turizm potansiyeli ve sorunları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *23*(1), 439-452.

Soltani-Nejad, N., Rastegar, R., Shahriari-Mehr, G., & Taheri-Azad, F. (2024). Conceptualizing tourist journey: Qualitative analysis of tourist experiences on TripAdvisor. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, *25*(2), 343-364.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Great Mosque and Hospital of Divriği, Erişim Tarihi: 19.09.2025, https://whc.unesco.org/en/list/358

Yıldırım, B., & Yüksek, D. (2024). Doğal Işığın İç Mekân Algısına Etkisinin İncelenmesi:"Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası" Örneği. *Online Journal of Art & Design*, *12*(1).

KAZAKİSTANDAKİ DİN VE SOVYET YÖNETİMİ: 1920-1980'Lİ YILLAR ARASINDAKİ MÜCADELE

Aizada Yestay
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Tarih bölümü
Danışman: **Prof. Dr. İhsan Arslan**
e-posta: aizada.estai01@gmail.com
orcid id: 0009-0001-5848-7865

ÖZ

Amaç: Bu çalışmanın amacı 1920-1980 yılları arasında uygulanmış olan din karşıtı Sovyet hükümeti politikalarının Kazak halkının üzerinde bıraktığı etkilerini incelemektir. Ayrıca bu dönemin sosyo-kültürel yansımalarını açıklamaktadır. Bu makale, erken Sovyet dönemindeki Kazakistan'ın sadece dini durumunu değil kütürel konumunu incelemeyi amaçlamaktadır.

Yöntem: Çalışmada 1920-1980 yılları arasında Sovyet hükümetinin Kazakistan'daki İslâm'a yönelik politikalarını anlamak amacıyla arşiv belgeleri, dönemin resmi raporları ve hukukî üzenlemeleri içeren birincil kaynakların yanı sıra çağdaş literatürden yararlanılmıştır.

Bulgular: 1920-1980 yılları Sovyetlerin İslâm dinine yönelik siyasî hareketlerinin sistemli bir biçimde devam ettiğini görüyoruz. Dinsizlik, devletin ideolojisi olmuştur ve dinle ilgili her şey "gerici unsur" olarak tanılmıştır. Sovyet hükümeti dönemindeki cami ve medreselerin baskı altına alınması ve mollaların günahsız yere devrimci olarak yargılandığı görülmektedir. Ayrıca yerel halkın dinî bayramlarını ve cenaze törenlerini bile değiştirmiştir. Ancak halk arasında İslâm kendi manevi gücünü kaybetmemiştir. Tarihi belgelere, arşivlere bakıldığında toplumun dinî ibadetleri gizli halde gerçekleştirdiğini göremekteyiz. Bu durumlar, Sovyet iktidarının tüm din karşıtı uyguladığı propagandalarına rağmen Kazak halkı kendi kimliğini, kültürünü ve dinini unutmadığını göstermektedir.

Sonuç: Sovyet hükümeti dine karşı siyası propagandası İslâm'ın toplumun yaşamındaki yerini silmeyi hedeflemiştir. Tartışmasız Sovyetlerin uyguladığı tüm yasaklar toplumun yaşam tarzını ve kültürüne büyük bir zarar vermiştir. Medreselerin, mescidlerin kapatılması ve hocaların sürgün edilmesi yerel halkı derinden sarsmıştır. Bu, yasaklara rağmen kuran okumaların,

ritürellerin aile içinde yapılması İslâm dininin Kazak topraklarındaki yaşamını devam etmiştir. Erken Sovyet hükümetinin uyguladığı baskıcı politikasına rağmen toplumdaki rölünü ve değerini kaybetmediğini ortaya koymaktadır.

Özgünlük: Araştırma, hükümetin baskılarına rağmen toplumun kültürünü, dini inancını nasıl koruduklarını anlatması açısından özgündür.

Anahtar Sözcükler: İslâm, Ateizm, Sovyetler, Bolşevşizm

Religion and Soviet Authority in Kazakhstan: A Struggle in the 1920s–1980s

Aizada Yestay

Ondokuz Mayıs University, Department of History

Supervisor: Prof. Dr. İhsan Arslan

e-posta: aizada.estai01@gmail.com

orcid id: 0009-0001-5848-7865

Purpose: The aim of this study is to examine the effects of anti-religious Soviet government policies implemented between 1920 and 1980 on the Kazakh people. Additionally, it seeks to explain the socio-cultural implications of this period. This article focuses on the socio-political position of Islam in Kazakhstan during the early Soviet era.

Method: To understand the Soviet government's policies toward Islam in Kazakhstan between 1920 and 1980, the study draws on primary sources including archival documents, official reports, and legal regulations of the period, as well as contemporary scholarly literature.

Findings: Between 1920 and 1980, Soviet political actions targeting Islam continued systematically. Atheism became the state ideology, and all religious elements were labeled as "reactionary." Mosques and madrasas faced severe restrictions, and imams, mullahs, and other religious leaders were unjustly prosecuted as counter-revolutionaries. The local population's religious celebrations and funeral rituals were even altered. Nevertheless, Islam maintained its

spiritual influence among the people. Archival evidence shows that religious practices were often performed secretly within the community. These findings indicate that despite all anti-religious propaganda and policies, the Kazakh people preserved their cultural and religious identity.

Implications: The Soviet government's anti-religious propaganda aimed to eliminate the role of Islam in society. Although Soviet restrictions significantly affected social life and culture, including the closure of madrasas and mosques and the exile of religious leaders, Islam continued to survive through private practices such as reading the Quran and performing rituals within families. This demonstrates that, despite repressive policies, Islam retained its societal role and significance in Kazakhstan during the early Soviet era.

Originality: This study is original in that it demonstrates how the Kazakh population maintained their culture and religious beliefs despite governmental political actions and repression.

Keywords: Islam, Atheism, Soviet Union, Bolshevism

Giriş

Son yıllarda dünyada yaşanan jeopolitik ve küreselleşme süreçleri bizi İslâm dünyasına farklı açılardan bakmaya mecbur bırakmaktadır. İslâm dini bu faktörlerden dolayı dünya siyasetinde ve tarihinde özel bir yer ayırmakta. Orta Asya'daki halklar arasındaki dinin yükselişi ve etkisi, İslâm'ın incelenmesinin önemini göstermektedir. Ayrıca İslâm'ın yükselişi ve yayılışı Sovyet hükümeti döneminde yavaşladı. 1920-1930'larda Kazakistan topraklarındaki dini liderlerin zülme uğraması ve ateizm ideolijisinin sağlamlaştırılmasının nedeni oldu. Ancak halk arasında İslâm dinine samimi bir şekilde bağlanmaya engel olamamıştır. Geleneksel İslâm'ın ve dini adamların türlü zorluklar yaşamış olduğu Sovyet hükümeti dönemlerinde bile manevi değerini asla kaybetmemiştir. İslâm'ın toplumsal bilinç biçimi ve manevî bir güç olarak rolünü göstermesinin o dönemin talebi olduğu söylenbilir.

Çalışmanın amacı, Sovyet hükümetinin Kazakistan'da İslâm karşıtı politikaları ve o dönemlerdeki dini meseleleri ortaya koymaktır. Belirlenen hedeflere ulaşmak için, tarihi süreçlerin neden-sonuç ilişkilerini belirleyen tarihsel yöntemlere öncelik tanılmıştır. Ele alınan konu hakkında pek çok araştırma bulunmamaktadır, çünkü Sovyet hükümeti o döneme ait belgelerin incelenmesine izin vermemiş ve yabancı bilim insanlarının Kazak topraklarını bu amaçla ziyaret etmesi serbest olmadığını öne sürmekteyiz. Ancak araştırma sürecinda, Orta Asya'daki halkın durumunu bildiren ve inceleyen bilim adamlarının (Paksoy H.B. Milliyet mi din mi? Orta Asya İslâm'ına Bakış, A Bennigsen ve S Wimbush s.222-223. Vagabov M.V. İslam ve aile. - Moskova: Nauka, 1980; Bolşevikler ve İslam, 6 Nisan 2006, 'İslam, ulusal kimlik ve çağdaş Kazakistan', cilt 286 s. 301) çalışmalarına atıf yapılmıştır. Sadece yabancı yazarların değil Kazak bilim adamalrının da bazı çalışmalarına (Derbisali A., Kudaibergenov B., Amirgazin S., Ongarov E., Mukhtarova G.D., Abdrasilkyzy A.) atıf yapılmıştır.

Bu çalışma sadece Sovyet dönemindeki İslâm dinine karşı siyasi baskıları değil, bununla birlikte Kazak halkının kültürünü ve geleneklerinin devamlı yükleyişini anlatmaktadır. Araştırmada, İslâm dininin manevi değerinin, halkın kültürel kimliğinin de bu dönemlerde belirleyici röl aldığını açıklanmıştır. Böylece, Sovyetler dönemindeki İslâm yalnız bir dini inaç değil, bir halkın kültürü ve toplumun dayanış unsurları olduğu sounucuna gelmektedir.

Kazakistandaki Din ve Sovyet Yönetimi: 1920-1980'lı yıllar Arasındaki Mücadele

1920'lerde Müslümanlar ve dindarlar halk arasında büyük bir etki yaratabilecek bir grup olarak biliniyordu. Bu grup Sovyet hükümetine karşı büyük bir tehlike yaratmıştır. 1920'lerin sonlarında başlayan ikinci dalgası ise 1941 yılına kadar uzun bir dönemi kapsıyor. Bu söylediğimiz dönemlerde İslâm dininin etkisi büyük görünen bölgelerde şeriat kurumları, dini yapılar kendi hukukunu kaybetmeye başlamıştı. İslâm'ın temsilcileri ise Hükümete karşı tarafsız olmaya karar almıştır. Üçüncü dönem II. Dünya Savaşı sonrası tarih sahnesine gelen dinin günlük yaşamdan uzaklaşmasıyla adlandırılıyor (Koroleva. A. A. 2009). 1917'de Sovyetlerde Bolşevik Devrim'in ortaya çıkması ile buna katılmak zorunda kalan Kazakların ve Orta Asya halklarının yaşam tarzı değişmiştir. Bu toplumlar Müslüman dünyasının diğerleri ile olan ilişkilerini zayıflatmıştır. Sovyet Hükümeti İslâm dinini zayıflatmak amacıyla 20 Kasım 1917'de Sovyetlerin Halk Komiserleri Kongresinde "Doğu'nun ve Rusya'nıın bütün Müslüman emekçilerine" adlı bir çağrı çıkartmıştır. Bu çağrıda:

"Yoldaşlar, Ülkemizde çok büyük değişimler yaşanmaktadır! Bu yüzden biz, Rusya'nın ve Doğu'nun tüm Müslümanlarına çağrı yapmaktayız. Rusya Müslümanları, Kırım, İdil Tatarları, Kırgızlar ve Sart halkları camileri ve dini inançları yerle bir olan sizler! Artık sizin gelenekleriniz ve dini inançlarınız özgür olacaktır". Bu çağrı Müslümanlar için bir ümit ve destek olmuştur. 1920'de Ufa'da Müslümanlar Kongresi sırasında İslâm'ın Ruhani Merkezi kurulmuştu.

10-25 Haziran 1923'te olan bu kongreye Hokand, Taşkent, ve Kırım'dan 285 delege katılım sağlamıştır. Bu olay, Müslümanların bir merkez haline gelebilmesi ve yüksek gelişimin sağlanmasını göstermekteydi. Müslümanların birlik olmasından endişe duyan Sovyetler, Merkez alanını üç bir birine uzak bölgelelere ayırmıştır. Birincisi Avrupa kısmı ve Sibiriya, ikincisi de Kazak topraklarıydı. (Koroleva. A. A. 2009). 1929 yılına kadar Sovyetler dine karşı yumuşak politika uygulamıştır. Bu durum, İslâm dininin Sovyet Hükümetindeki siyasi rölünü bize göstermektedir.

Eski Sovyet tarihinde yeni anlayış kavramı, yeni toplum, yeni bir ideoloji ve yeni bir insan yetiştirme yolunda İslâm'ın yerine ateizmin olması gerektiğini düşünenler baskındı. Bolşeviklerin anlayışında her hangi bir din için toplumda yer yoktu. Sovyet hükümetini kurmak için tüm partiler ve bolşevikler bir araya geldiler. Kültürel ve boşlevizme yönelik propagandalı çalışmalar başlatıldı. Bolşevizmi kollayan kurumlar dini inaç bakımından insanları baskı altında

tuttular. Bu durumlar zaman geçtikçe kitlesel baskılara yol açmıştı. Ancak, siyasi nedenlerden dolayı İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Sovyet hükümetinin dine karşı düiünceleri birden değişti. Savaş başlamadan öncki durumlarda 1917'deki devrimlerde Müslümanlar ve diğer halklar için ibadet ve din konusunda özgürlük tanıycaklarını söylediler. Sovyet hükümetinin dine karşı ilişleri ise tam tersini ifade etmekteydi. Sovyetlerin istediği ateizmi devletin ve toplumun idelojisi etmekti. Ancak Beyaz Muhafızlara (White Army) karşı gücünü arttırmak isteyen Sovyetler Müsülmanlara din konusunda anlayışla bakmak zorunda kaldılar. Komünist liderler V.I.Lenin ile I.V.Stalin 1917 yılında Müslümanlara bir çağrıda bulunudu. Bu çağrıda, mescid, medreselerin açılmasına ve geleneksel ritüllerin korunmasına söz verildi. Çarlık Rusya dönemlerinde kaybedilen camiler Müslümanlara iade edildi (Soviet Russia, 1963, s. 5–6). Yeni kurulmuş bulunan Halk Komiserliği başkanı Stalin Müslümanlara dini duyguları harekete geçiren konuşmalar yaptı. Mekke, Medine gibi müsülmanlar için manevi değeri olan şehirlerde zülüm yapıldığını vurlayarak onları kullanmaya çalıştılar. Tüm bu açıklamalara rağmen Bolşevikler verdikleri sözü tutmadılar. 1924 yılında şeriat kurumları tamammen kapatıldı. 1928 yılına kadar 4 yıl içerisinde medreseler sonrada vakıflar kapanmıştır. İslâm dinine karşı siyasi saldırılar 1928'de başlamıştı. Bu dönemlerde İslâm'a karşı propaganda da vardı. Bu yaşananlar sonucunda ülkede tüm cami, mescidler kapatıldı. İmam, hocalarda büyük baskı altında kaldı (Bennigsen, Quelquejay ve Komiser, 1988, s. 56).

Bazı kaynaklara baktığımızda, 1929-1939 yılları kapatılmış camiler sayısı 26.000'e ulaşmıştı. İmamların ve din adamlarının çoğu derlik soykırıma uğradılar. Hatta bu dönemlerde hac yasak haline geldi ve haca giden yollar kapanmıştı (Soviet Russia, 1963, s. 7). 1930-1937 yıllar arasında, devletin ateizm siyaseti nedeniyle Kazakistan'ın Aktobe, Pavoldar, Akmola, Oskemen, Çımkent, Almatı şehirler tarafındaki tüm ibadet yerleri ve medreseler kapatıldı. Bu zor dönemlerde kayıtlı camilerin sayısı da büyük ölçüde düşüş yaşamıştır. 1930'larda sadece Çımkent'te Sovyet hükümeti tarafından 12 imam idam edilmiştir (Russian State Archive, n.d). Bu dönemlerde din adamlarının mal mülkleri ellerinden zorla alındı ve evliyaların türbeleri yıkıldı bu yaşananlar müslümanlara eziyet olarak algılanmıştır. Kazakistan dahil olmak üzere bütün Orta Asya ülkelerinde dini propagandanın üç ana teması bulunuyordu.

1. Molla, İşan ve dini insanları halkın düşmanları olarak gösteriyorlardı;

2. İslâm eğitimin engeli olarak algılanıyordu;

3. İslâm, kadınlara eziyet gösteren ve sömüren din olarak gösteriyorlardı.

Sovyet iktidarı, Müslümanları siyasi işlere çekmeyi hemen başaramamıştır. Ancak II. Dünya Savaşlarından sonra Sovyetler Batı ülkelerine güvenemeyeceklerini anlayınca Doğudaki Müslümanlarla ilişki kurmayı hedefledi. Sovyetlerin büyük lideri V.I.Lenin siyasi konulardaki İslâmîn rölünü anlatmıştır: "Bizim için yerli Müslümanların güvenini kazanmak çok önemlidir. Bu bütün dünyada da büyük bir önem taşıyan meseledir. Burada şaka olmaz, bu konuda bize çok dikkatli olmak düşecektir" (Lenin, 1970, s. 190). 1923'lerden başlayarak dini kurumlar, medreseler, camiler kapanmaya başlamıştır. Bu konuda çocuklar için medreselerin açılmasını ve ibadet için camilerin açılması için çok sayıda dilekçede yazılmıştır. Arşiv belgelere bakılırsa çoğunlukla Kazakistan'ın Almatı şehrinden çok sayıda dilekçe gönderilmiştir. Sovyetler Birliği ile politik ilişkilerde olan ülkeler sırasında Müslüman ülkelerde yer almaktaydı. 1919'da Afganistan, 1920'li yıllarda da Türkiye ve İran Sovyetlerle temasta bulunmuştur. Bu verilere bakılınca Sovyetler Birliği politikada izolasyondan iyi şekilde kaçındığını görebiliriz.

1926 yılında Merkezi Ruhani İdare temsilcileri Müslümanlar Kongresine katılmıştır. Bu durumu Sovyetler dış politikada Müslümanları Doğu'daki çıkarları için kullandığını göstermektedir. Buna karşı İslâm dini iç politikada Sovyet hükümeti için ciddi sorunlar yaşatmıştır. Müslümanların haklarını engellemek amacıyla ülkede çok değişiklikler yaşandı. 1920-1930'larda Sovyetlerin İslâm dinine karşı ve Müslümanlara karşı politikası değişmiş durumunda bulundu. Sovyetler ateist ideolojisini bahane ederek Müslümanlara eziyet etmeye balşadı. 1918-1931'de Kazak topraklarında 1,630 dini yapılar kapanmıştır. Bunların 782'si cami idi. 1931-1933' te ise 8 mescid ve 879 dini yapı kapatılmış durumunu göstermektedir (Mukhtarova, G. D. s. 290).

Sovyetler İslâm'a karşı baskıları ağır ceza ve sürgün ederek gerçekleştirmiştir. Sovyetler Birliğin'de olan tüm Müslümanların alfabelerinin yok edilmesi ve Kiril alfabesini getirmesi ruslaştırma politikalarının temelini oluşturmaktaydı. Orta Asya ve Kazakistan halklarını araştıran tarihçi Şirin Akiner'in "İslamic People of the Sovyet Union" çalışmasında şu bilgileri bize sunmaktadır: "Kazaklar ve Orta Asya halkları 1924 yılına kadar Arap alfabesini kullanmaktaydı, 1929-1939 yıllarında ise Latın alfabesine geçiş yapmış, 1938-1940 yıllarında da Latın alfabesinin ikinci versiyonunu ve 1940 yılından sonra da Kiril alfabesini kullanmaya başlamıştır. Buna rağmen 1957 yılında alfabeye modifiye yapılmış. Ayrıca bu milletler İslâm'ı benimsemiştir ve Hanefi mezhebinin Sunni yolunu takip etmekteydi" (Shirin Akiner. Islamic People Of The Soviet Union, 1983 yıl, s. 283, 300, 313, 325, 337). II. Dünya Savaşı, Sovyetler Birliği'nin dinî politikasında tekrar değişikliklere yol açmıştır. Çalışmada söylendiği gibi,

Sovyet hükümeti 1922-1927'lerde din konusunda biraz yumuşak daranmıştır. Dini kurumların açılması ve Kazak liderlerin Müslümanlar Kongresine katılım sağlaması ve oy kullanması gibi avantajı vermiştir. Bu yıllarda Kazakistan'da cami, medrese sayılarının artmasıyla birlikte halkın gelen olarak haklarının savunulması konusunda da özen gösterilmiştir. İnsanların İslâm'ın kutsal kitabı sayılan Kur'an-ı Kerim'i Kazak diline çevirmeye bile çalışmalar yapılmıştır. Genel bakışla, 1941 yılında Sovyet Hükümetinin İslâm dinine karşı yumuşak politikası kısa sürmüştür. 1948 yılından sonra dine karşı siyasi baskılar tekrar canlanmış ve bu durum Stalin'in ölüm yıllarına kadar devam etmiştir.

1954'te ise Sovyet Hükümetinin Komünist Partisi "Bilimsel-ateist propagandalarındaki ciddi hatalar" başlıklı kararlar almıştır. Bu dönemlerde dini kitapların, yazıların ve dini eşyaların yok edilmesi yeniden canlanmış durumundaydı. Kutsal mekanlara gitmek yasaklanmıştı. SSCB Yüksek Öğretim Bakanlığı ve üniversitelerin felsefe fakültelerine, bilimsel ateizmi halk arasında yaymak üzere derin bilgiye sahip filozoflar yetiştirme görevi verilmiş, buna bağlı olarak felsefe fakültelerinin müfredat ve programlarında gerekli değişiklikler yapılmıştır. Sovyetler Birliği'ndeki akademi ve üniversite felsefe fakülteleri, ateizmle ilgili bilimsel projeler hazırlamakla görevlendirilmiştir. 1920-1940'larda da din adamlarının ve hocaların Bolşevizm'in kurbanı olmaya etmiştir. Bu mücadeler yerel halkın yaşamına ve özgürlüğüne mani olabilecek kadar ciddiydi. Bu yıllarda kültür, tarih, medeniyet, din gibi konular ikinci plana atılmıştır. B.M.Auanasova'ya göre "1920-1930'lu yıllarda ve XIX. Yüzyılda ve XX yüzyılın başında İslâm dininin gelişimi ile 1941-1991 arasındaki Sovyetler arasındaki nesnelin ortak noktası olmuştur" (Auanasova, 2007, s. 14). Büyük Savaştan önce (1941-1945), İslâm dini devlet tarafından zülme uğramıştır. Ancak savaş devletin halkı bir araya tutabilmesi için ve savaşta büyük bir güçe sahip olmak için dine hoşgörü ile yaklaşmak zorunda kalmıştır. Ufa, Bakü, Taşkent'te Müslümanların derneklerinin olması nedeniyle Kazakistan'da da benzer kurumların açılması gerekçesi duyulmamıştır. 19 Aralık 1944 tarihli RSFSC Kararında "Dini ibadet yerlerinin açılması" çağrısından sonra Kazakistan'ın çok şehirlerinde (Almatı, Semei, Pavlodar, Oral) camiler, mescidler açılmıştır. 1948 yılında da Akmola, Çımken'te açılışlar gerçekleştirilmiştir. Böylece kayıtlı, resmi camiler sayısı 30'a ulaştı (Auanasova, 2007). 1950'lerden 1970'lere kadar 25 daha eklenmiştir (Auanasova, 2007).

Savaşın başlaması dindarlara özgürlük verilmesine neden olmuştur. Savaş olmsaydı Kazakistan'ın ve Orta Asya halklarının durumunu tahmin etmek bile zor. Savaş zalim sistemin

ve din adamlarının sömürgeleştirilmesini durduran büyük bir sebep olmuştur. 28 Ocak 1946'da "Dini topluluklar hakkında" adında bir karar alınmıştır ve bu karara göre yerel halkın dini özgürlüğü sağlanacağına dair sözler verildi. 1948 yılında Kazakistan'da 30 cami bulunmaktaydı, ancak bu daraum değişti ve 1950'li yılların başında da 20'ye düşmüştür (Auanasova, 2007, s. 30-31). Camilerin kapatılmasında bir çok çeşitli sebepler olmuştu. Mesela, Panfilov şehrindeki caminin cemaat bina için gerekli işlemleri yapmaması nedeniyle ve sözleşmeye uymaması nedeniyle camiyi kapatmak kararı alınmıştır (Auanasova, 2007, s. 31). XIX. yüzyıllarda ise N.S.Kruşçev'in iktidarı ele alması ile dini baskılar tekrar başlamıştır. Bu durumlar kutsal mekanları ziyaret etmeyi de gözlemlemiştir. Araştırmacı R.M.Mustafina, şu verileri bize vermektedir: "1958 yılında Mekke, Medineye hac için başvuru yapanlar sayısı 53, 1959'de 52, 1960'larda da 17'ye düşmüştür. Hatta 1960'lardan sonra hiç olmamıştır" (Sultangaliyeva, 1998, s. 152). Bu dönemlerde sadece hac ibadeti değil dini kurumlarında açılması zor durumda kaldı. Bilindiği üzere, 1960'lı yılların başında Kazakistan'da cami inşaatı tamamen durmuştur.

1980'lerin sonu ve 1990'ların başında Kazakistan topraklarında etnik diriliş, eski gelenek ve göreneklerin, dolayısıyla dini uygulamaların da canlandığı bir dönem başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, İslam, halkı ve devleti birleştirebilecek bir "etnik inşa" aracı hâline gelmiştir. Ayrıca, etnik inşanın merkezinde Tengricilik inançlarının da yer aldığını göz ardı edemeyiz. Kazak halkının dini tutumu, Sovyet döneminde de fanatizmle öne çıkmamıştır. Savaş ve savaş sonrası dönemdeki vatanseverlik ruhu, yerel halkı Sovyet iktidarına karşı yönlendirmemiştir. Sovyet döneminde İslamî ilkeler, aile içinde verilen eğitim yoluyla nesilden nesile aktarılmıştır. Halk İslamı, Kazak kültürüyle derinlemesine bütünleşmiş ve kanonik İslam ile günlük uygulamalar arasındaki sınırı belirlemek güçleşmiştir. Devletin, halkı dinden uzaklaştırma yönündeki onlarca yıllık yoğun çabalarına rağmen, dini kimlik büyük ölçüde korunmuş; ancak bu, en düşük düzeyde gerçekleşmiştir.

Sonuç

1960–1970'li yıllarda Sovyetler Birliği'nde yürütülen ateist politika kapsamında, gündelik yaşamda dini geleneklere karşı mücadele edilmiştir. Sovyet yönetimi, Kazak halkının ulusal geleneklerindeki "dini kalıntıları" ortadan kaldırmaya çalışmış; bu durum ulusal dini bilinci zayıflatmış olsa da tamamen ortadan kaldırmamıştır.

Sovyet yönetimi döneminde, Kazaklar ve Kazakistan'daki diğer Müslüman halkların çoğu kendilerini Müslüman olarak kabul etmiş, İslami ibadetleri yerine getirmiş ve dini bayramları kutlamıştır. Kararlı inananlar arasında hem sıradan vatandaşlar hem de siyasi ve kültürel elit temsilcileri bulunmaktaydı. Kazak halkının yaşamında, doğumdan ölüme kadar insan hayatının tüm evrelerini kapsayan çok sayıda İslami gelenek ve adet şekillenmiştir. Bunlar arasında doğumda "isim verme" ritüeli, erkek çocuklarda sünnet, evlilik, çeyiz ödemesi, levirat, tasattyk, oruç tutma ve cenaze törenleri gibi İslami inançlarla ilişkili diğer gelenekler yer almaktadır. Totaliter sistemin baskısına ve bilimsel komünizm ile ateizme dayalı zulümlere rağmen, Orta Asya ve Kazakistan halklarının çoğu, ulusal kimliklerini, geleneklerini, göreneklerini ve dini inançlarını korumayı başarmıştır.

1980'lerin sonu ve 1990'ların başında ise Kazakistan'da etnik ve kültürel diriliş süreci, İslam'ın halk arasında yeniden canlanmasını sağlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte İslam, hem halkın dini kimliğinin bir simgesi hem de etnik inşanın bir aracı hâline gelmiştir. Bununla birlikte, Kazak halkının dini tutumu her zaman ölçülü olmuş, fanatizm göstermemiştir ve din, halk kültürü ile derinlemesine bütünleşmiştir. Sonuç olarak, Sovyet döneminde Kazakistan'da İslam, devletin baskı ve yasaklarına rağmen tamamen ortadan kaldırılamamış; halk İslamı, kültürel ve sosyal bağlamda varlığını sürdürmüş ve Sovyet sonrası dönemde yeniden kamusal ve toplumsal hayatın önemli bir parçası hâline gelmiştir. Bu durum, Kazakistan'da dinî kimliğin ve kültürel geleneklerin Sovyet döneminin baskıcı politikalarına rağmen nasıl korunduğunu göstermektedir.

Kaynaklar

1. Koroleva, L. A., & Korolev, A. A. (2009). Gosudarstvo i islam v SSSR: iz opyta vzaimootnosheniy. Retrieved from http://www.rusnauka.com/2_KAND_2009/Pravo/39669.doc.htm
2. Sovetskoe pravitel'stvo. (1917, November 20 [December 3]). Obrashchenie “Ko vsem trudjashchimsya musulmanam Rossii i Vostoka”. Retrieved from http://xx-vek-istoria.narod.ru/libr/istochnik/vnpol/mus.html
3. Bennigsen, A., Quelquejay, C., & Komiser. (1988). Sufi ve Komiser. Ankara: Akçağ Yayınları.
4. Soviet Russia. (1963). Islam today in the Soviet Union (pp. 5–6).
5. Russian State Archive, RF MM. (n.d.). Fond 5263, File 1632.
6. Nurtazina, N. (2008). Islamga qarsy shabuyl [Attack on Islam].
7. Salmonov, A. M. (2008). Uzbekistonda musulmon dinii va tashkilotlar faoliiati tarikhi (1917–1950 iillar) [History of activities of Muslim religious and organizations in Uzbekistan (1917–1950 years)].
8. Khazbulatov, A. R., & Shaigozova, Zh. N. (2020). Zhivaia traditsiia v usloviiakh peremen: Institut palomnichestva k sakralnym obektam Turkestanskogo oazisa (na primere mavzoleia Khodzha Akhmeda Yasavi) [Living tradition in conditions of change: The institution of pilgrimage to the sacred objects of the Turkestan oasis (on the example of the mausoleum of Khoja Ahmed Yasawi)].
9. Rusya Devlet Sosyal-Siyasi Tarih Arşivi. (1930). F. 17, T. 13, D. 315, L. 19–23. Moskova, Rusya.
10. Bennigsen Broxup, M. (1996). The Islamic threat to the Soviet state. Routledge.
11. Varabov, M. V. (1980). Islam i sem’ia [İslam ve aile] (pp. 91–96). Moskva: Nauka.
12. Mukhtarova, G. D. (2007). Islam v sovetskom Kazakhstane (1917–1991 gody).
13. Nurtazina, N. (2015, June 10). Daladagy din dingekteri [Bozkırdaki din dayanakları]. Egemen Qazaqstan.
14. Qudaibergenov, B., & Ämirğazin, S. (2004). Dini merekeler men räsimderdin äleumettik mäni [Dini bayramlar ve ritüellerin toplumsal önemi].
15. Alimbay, N. (2009). Kazakistan’daki İslam dini: Hacılık (XIX–XX. yy. başı). İçinde Materyaller derlemesi: Kazakistan’da hacılık XIX–XX. yüzyılın baş dönemi. Almatı: Baspalar Evi.
16. Äbdıräsılqızı, A. (2014). Din ve gelenek. Almatı: Basparlar Evi.

17. Mukhtarova, G. D. (2007). İslam Sovyet Kazakistanında (1917–1991) [Yayınlanmamış doktora tez özeti]. Uralsk.
18. Yemelianova, G. (2014). Islam, national identity and politics in contemporary Kazakhstan. Asian Ethnicity.
19. Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union. (1954, July 7). O krupnykh nedostatkakh v nauchno-ateisticheskoy propagande i merakh eye uluchsheniya; Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union. (1954, November 10). Ob oshibkakh v provedeni nauchno-ateisticheskoy propagandy sredi naseleniya. Retrieved from http://www.rusoir.ru/index_print.php?url=/03print/02/239/
20. Auanasova, B. M. (2007). Kazakistan'da dini ilişkilerin evrimi tarihi (1941–1991 yılları arasında İslam örneği) (Adaylık tezi). Uralsk.
21. Auanasova, B. M. (2007). Kazakistan'da dini ilişkilerin evrimi tarihi (1941–1991 yılları arasında İslam örneği): doktora tez özeti. Uralsk.
22. Sultangaliyeva, A. K. (1998). İslam v Kazakhstane: istoria, toplum.
23. Mukhtarova, G. D. (2007). Sovyet Kazakistanında İslam (1917–1991 yılları) (Tarih doktora tezi). Uralsk.
24. Mustafina, R. M. (1992). Kazaklarda inançlar, kültür ve ritüeller (XIX–XX. yüzyılın sonlarında Güney Kazakistan'da gündelik İslam bağlamında).
25. Jalilov, Z. G. (2006). İslam ve çağdaş Kazakistan toplumu. Almatı: Daik-Press.

SEYAHATLERİN İKTİSADİ YANSIMALARI: İBN BATTUTA İLE MARCO POLO'NUN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK PERSPEKTİFLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep GÜNAY
Balıkesir Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü İktisat Tarihi ABD
zeynep.gunay@balikesir.edu.tr – ORCID 0000-0003-0290-5949

ÖZET

Bu bildiri, İbn Battuta ve Marco Polo'nun seyahatlerinin iktisadi yansımalarını ve bu süreçte şekillenen sürdürülebilirlik perspektiflerini ele almaktadır. Orta Çağ'da yaşamış olan bu iki seyyah, farklı coğrafyalardaki kültürel ve ekonomik etkileşimleri gözlemleyerek, ticaretin ve kültürel değişimin dinamiklerini derinlemesine incelemişlerdir. İbn Battuta'nın İslam dünyasındaki yolculukları, ticaret yollarının gelişimi ve yerel ekonomilerin dönüşümü üzerine önemli veriler sunmakta; bu bağlamda, sürdürülebilir ekonomik uygulamaların nasıl ortaya çıktığını göstermektedir. Marco Polo'nun Asya'daki seyahatleri ise, Doğu ve Batı arasındaki ekonomik ilişkilerin güçlenmesi ve bu ilişkilerin sürdürülebilirlik açısından nasıl şekillendiği üzerine dikkate değer bilgiler sağlamaktadır.

Bu çalışma, her iki seyyahın perspektifinden, sürdürülebilirliğin iktisadi yansımalarını tarihsel bir çerçevede analiz etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, günümüzdeki sürdürülebilirlik tartışmalarına katkıda bulunarak, geçmiş deneyimlerin modern iktisat anlayışına nasıl entegre edilebileceğini ortaya koymaktadır. İbn Battuta ve Marco Polo'nun seyahatleri, yalnızca ekonomik ilişkilerin değil, aynı zamanda kültürel etkileşimlerin de zenginleşmesine olanak tanıyarak, sürdürülebilirliğin çok boyutlu bir kavram olduğunu vurgulamaktadır. Sonuç olarak, bu bildiri, tarihsel seyahatlerin iktisadi ve sürdürülebilirlik bağlamındaki önemini aydınlatmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler : İbn Battuta, Marco Polo, Seyahatnameler, İktisadi Perspektif.

ECONOMIC REFLECTIONS OF TRAVELS: SUSTAINABILITY PERSPECTIVES OF IBN BATTUTA AND MARCO POLO

ABSTRACT

This paper addresses the economic reflections of the travels of Ibn Battuta and Marco Polo, as well as the sustainability perspectives shaped during this process. These two travelers, who lived in the Middle Ages, observed cultural and economic interactions in different geographies, deeply examining the dynamics of trade and cultural exchange. Ibn Battuta's journeys in the Islamic world provide significant data on the development of trade routes and the transformation of local economies; in this context, it demonstrates how sustainable economic practices emerged. Marco Polo's travels in Asia offer noteworthy insights into the strengthening of economic relations between the East and the West and how these relations have been shaped in terms of sustainability.

This study aims to analyze the economic reflections of sustainability from the perspectives of both travelers within a historical framework. Additionally, it seeks to contribute to contemporary sustainability discussions by revealing how past experiences can be integrated into modern economic understanding. The travels of Ibn Battuta and Marco Polo not only facilitated the enrichment of economic relations but also emphasized that sustainability is a multidimensional concept by allowing for cultural interactions. As a result, this paper aims to illuminate the significance of historical travels in the context of economics and sustainability.

Keywords: Ibn Battuta, Marco Polo, Travelogues, Economic Perspective.

GİRİŞ

Yolculuk, insanlık tarihinin en eski unsurlarından biridir. İnsanlar, varoluşları boyunca yolculuk yapma ihtiyacı hissederler ve bu durum, dünyanın son insanı hayatta olduğu sürece devam edecektir. Her birey, ister istemez bu yolculuk kervanına katılmakta ve farklı coğrafyalara adım atmaktadır. Ancak bazı seyyahlar, yaptıkları yolculuklar sırasında edindikleri deneyimleri, gözlemleri ve farklı kültürlerin geleneklerini kaleme alarak, bu yerlere gitme fırsatı bulamayan insanlara bilgi aktarma görevini üstlenirler. Bu bağlamda, yolculuk sırasında yaşanan gözlemler ve düşünceler, hatıra veya eserler şeklinde yazıya dökülerek

seyahatname adı verilen eserleri oluşturur. Seyahatnameler, gezginlerin gözünden dünyayı anlamamıza ve farklı kültürel zenginlikleri keşfetmemize olanak tanır.

14. yüzyılda yaşamış olan İbn Battuta, gerçekleştirdiği geniş kapsamlı geziler ve gözlemleri sayesinde sonraki nesillere değerli bir kaynak bırakmıştır. Bu bağlamda, "Rıhletü İbn Battuta" olarak da bilinen İbn Battuta Seyahatnamesi'nin anlaşılması büyük önem taşımaktadır. Zira bu eser, İslam coğrafyasının siyasi, ekonomik ve kültürel yapısı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Ayrıca, Batı Afrika, Çin ve Bizans gibi dönemin önde gelen devletleri hakkında da kıymetli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Seyahatnamede, ticaret yollarının güzergahları, bu yolların güvenliği ve bu güzergahlarda alım satıma konu olan mallar hakkında detaylı bilgilere ulaşmak mümkündür. İbn Battuta'nın ziyaret ettiği bölgelerin siyasi ve kültürel yapıları hakkında da önemli veriler sunan bu eser, çarşıların mimari özelliklerinden bölgelerin coğrafi konumlarına kadar geniş bir bilgi yelpazesi içermektedir. Ayrıca, ticarette kullanılan gemilerin teknik özellikleri gibi konularda da bilgilere yer verilmektedir.

İbn Battuta Seyahatnamesi, 14. yüzyılda ticaretin yapıldığı coğrafyalarda kullanılan para birimlerini ve bu para birimlerinin alım güçlerini mukayese etmek açısından son derece değerli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Bu eser, farklı bölgelerdeki ekonomik dinamikleri ve para sistemlerini anlamamıza olanak tanırken, aynı zamanda ticaretin nasıl şekillendiği ve ekonomik ilişkilerin nasıl geliştiği hakkında derinlemesine bilgiler sunmaktadır. İbn Battuta'nın gözlemleri, dönemin iktisadi yapısını ve para birimlerinin işlevselliğini analiz etme fırsatı vererek, tarihsel bağlamda önemli bir perspektif kazandırmaktadır. Bu perspektif iktisadi anlamda sürdürülebilirliğin de somut göstergesidir.

Marco Polo, ünlü Venedikli tüccar Niccolo Polo'nun oğludur. Babası Niccolo ve amcası Matteo, İstanbul, Kırım, Volga bölgesi, Bulgar toprakları, Saray şehri, İran ve Çin gibi pek çok önemli bölgede ticaret faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Marco Polo'nun doğum yılı kesin olarak belirlenememekle birlikte, babasının Venedik'e döndüğünde Marco'nun 15 yaşında olduğu bilgisi göz önünde bulundurulduğunda, doğum yılının yaklaşık olarak 1254 olduğu tahmin edilmektedir. Bu tarih, Marco Polo'nun hayatının ve seyahatlerinin şekillenmesinde önemli bir dönüm noktasıdır.[1]

[1] Marco Polo, Marco Polo Seyahatnâmesi, Haz. Filiz Dokuman, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul tarihsiz, s. 7.

Venedikli gezgin ve tüccar Marco Polo, 1271 ile 1295 yılları arasında gerçekleştirdiği seyahatler sırasında Sibirya, Kutup Bölgesi, Sri Lanka, Hindistan, Sumatra, Java, Siyam, Burma, Gobi Çölü, Tibet ve İran gibi birçok farklı bölgeyi keşfetmiştir. Bu yolculuklar esnasında edindiği gözlemleri ve bilgileri Batı dünyasına aktararak, Asya'nın zengin kültürel mirasını Avrupa'ya tanıtmıştır. Marco Polo'nun bu katkıları, iki kıta arasında kültürel bir köprü kurmuş ve keşiflerin önemini artırmıştır.[2] Marco Polo'nun seyahatnamesi, sadece bir gezginin gözlemlerinden ibaret kalmayıp, Asya'nın sosyal, ekonomik ve siyasi dinamiklerine dair önemli bilgiler sunan değerli bir kaynak haline gelmiştir. 1324 yılında Venedik'te vefat eden Marco Polo, seyahatleri sırasında elde ettiği gözlemlerle Doğu hakkında Batı'nın bilgi hazinesine önemli katkılarda bulunmuş ve sonraki kâşifler için değerli bir rehber olmuştur.[3]

Polo, seyahat ettiği yerler hakkında detaylı bilgiler vererek eserini dönemin en çok ilgi gören ve referans gösterilen kitaplarından biri haline getirmiştir. Seyahatlerinin zorlukları ve o dönemdeki ulaşım olanakları göz önüne alındığında, Polo'nun sergilediği cesaret, geniş kitleler tarafından büyük bir hayranlık ve takdirle karşılanmıştır.[4]

SEYAHATLERİN İKTİSADİ TEZAHÜRÜ

İktisat odaklı bir araştırma bağlamında seyahat kavramının incelenmesi oldukça önemlidir. Seyahat teriminin kökeninin "seyh" kökünden türediği ifade edilmektedir. Seyahat ile ilgili olarak kaleme alınan eserlere seyahatname denir. İslam coğrafyasında İslamiyet'in yayılmasından sonra, 8. yüzyıldan itibaren pek çok kişi, İslamiyet'i tanıtmak, yeni yerler keşfetmek ve bilgi edinmek amacıyla seyahatler yapmış ve seyahatnameler kaleme almıştır. Günümüzde bilinen en eski seyahatnamenin yazarı, 730 yılında vefat eden seyyah ve fıkıh âlimi Mekhul b. Müslim'dir.[5]

Tarihsel araştırmalar, toplumsal kimlik inşası açısından önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışmalar, bireylerin kendi meraklarını tatmin etmeleri için de bir fırsat sunar. Tarih incelemeleri, yalnızca sosyal bilimler ve iktisat için bir temel oluşturmakla kalmayıp, aynı zamanda entelektüel etkinliklerin de vazgeçilmez bir ön koşulu olarak değerlendirilmektedir.[6] Seyahatnamelerin kaleme alındığı dönemin ve ifade ettikleri bölgelerin ekonomik durumunu

[2] Charles R. Goeldner, JR Brent Ritchie (2006), Tourism, Principles, Practices, Philosophies, John Wiley&Sons, New Jersey.
[3] Mahmut H. Şakiroğlu, "Marco Polo", DİA, Ankara, 2003, C. XXVIII, s. 41-42.
[4] Marco Polo, Marco Polo Seyahatnâmesi, s. 7.
[5] Hüseyin Yazıcı, "Seyahatname", DİA, Ankara,2009, C.37, s.9-11.
[6] Ahmet Tabakoğlu, İslam İktisadına Giriş, 3. Basım, İstanbul: Dergah Yayınları, 2013, s. 62.

yansıttığı gerçeği önemli bir husus olmakla birlikte, eğer dönem ve bölge hakkında yeterli bilgiye sahip değilsek, yapılacak genellemelerin yanıltıcı olabileceği unutulmamalıdır. Bu nedenle, seyahatnameleri değerlendirirken, bağlamın derinlemesine incelenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda seyahatnameler incelenirken muhakkak coğrafi şartları ve dönemin sosyo ekonomik ve hatta siyasi şartları ele alınmalıdır. Örneğin; İbni Battuta'nın kaleme almış olduğu seyahatnamesinde aynı dönemde farklı coğrafyalarda paranın değeri ile ilgili yorumlar söz konusudur. Satın alabilme gücünün bazı yerlerde çok daha iyi şartlarda olduğu vurgusu yapılmaktadır. Bu örneklerden yola çıkarak tüm kıtada veya ülkenin tamamında satın alma gücünün aynı olduğu yorumunu yapmak hatalı bir mukayese olacaktır.[7]

İbn Battuta'nın seyahatnamesi, 14. yüzyılın ikinci çeyreğindeki İslam dünyasının önde gelen şahsiyetleri ve bölgeleri üzerinde kapsamlı bir inceleme sunmaktadır. Bu eser, yönetim biçimlerinden geleneklere kadar birçok detayı ele alırken, aynı zamanda seyyahın yaşadığı ilginç olayları da aktarmaktadır. İbn Battuta'nın vefatından sonra, bu seyahatname yüzyıllar boyunca Müslüman ülkelerdeki âlimler arasında yaygın olarak dolaşmış ve önemli bir bilgi kaynağı olmuştur.[8] İbn Battuta, eserlerinde karşılaştırmalar yaparken şu şekilde ifadeler kullanmaktadır: *"Bu memlekette attan daha bol bir şey yok. Fiyatlar gerçekten oldukça ucuz. En iyi at, bu ülkenin parasıyla elli ile altmış dirheme satın alınabilir. Bizim bölgemizde ise bu, bir dinar civarında bir bedel anlamına gelmektedir!"*[9] Bu tür ifadeler, onun gözlemlerini ve farklı kültürler arasındaki ekonomik farklılıkları vurgulamakta önemli bir rol oynamaktadır. Seyahatname, Anadolu'nun 14. yüzyıldaki durumu hakkında kapsamlı bilgiler sunmakta olup, bu topraklardaki ahilik ile ilgili en önemli kaynaklardan biri olarak değerlendirilmektedir. Eser, dönemin sosyal ve ekonomik yapısını anlamak için zengin bir bilgi hazinesi sunmaktadır. İbn Battuta, seyahatnamesinde ticaretle ilgili birçok önemli unsuru detaylı bir şekilde gözlemlemiştir. Bu unsurlar arasında ticaret yolları ve bunların güvenliği, ticarete konu olan ürünler, para birimleri ve paranın alım gücü, ticarette kullanılan gemiler ve hayvanlar, ülkelerdeki gelir ve gider dengeleri ile Çin'deki ikta benzeri sistemler yer almaktadır. Bu gözlemler, sadece dönemin ekonomik dinamiklerini anlamakla kalmayıp, aynı zamanda sürdürülebilirlik açısından da önemli ipuçları sunmaktadır.

[7] Bu hususta özellikle İbni Battuta'nın eserinde Kastamonu vilayetindeki satın alma gücü paritesi ele alınabilir., s.465. İbn Battuta, Rıhletü İbn Battuta, A. Sait Aykut(çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 439.
[8] Ross E. Dunn, İbn Battuta'nın Dünyası, Yeşim Sezdirmez(Çev.), Klasik Yayınları, 2004, s. 5.
[9] Battuta, s.469.

Ticaret yollarının güvenliği ve verimliliği, ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliğini sağlarken, ürün çeşitliliği ve para birimlerinin alım gücü, ticaretin uzun vadeli istikrarını etkileyen faktörlerdir. İbn Battuta'nın bu konulardaki gözlemleri, tarihsel bağlamda ekonomik sürdürülebilirliğin nasıl şekillendiğine dair değerli bilgiler sunmaktadır. Bu sayede, geçmişteki ticari uygulamaların günümüzdeki sürdürülebilir ekonomik modellerle nasıl ilişkilendirilebileceği üzerine düşünmek mümkün hale gelmektedir.

Marco Polo ise, seyahatleri boyunca Kutup Denizi'nden Cava Adası'na, Himalayalar'dan Hindistan ve Japonya'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyayı keşfetmiştir. Bu yolculuklar esnasında, vahşi hayvanların bulunduğu tehlikeli ormanlardan geçerken, farklı dil, din ve kültüre sahip toplumlarla etkileşimde bulunma fırsatı bulmuştur. Polo'nun bu deneyimleri, onun gözlem yeteneğini ve kültürel çeşitliliğe dair derin anlayışını pekiştirmiştir. Bu bağlamda, seyahatleri, yalnızca coğrafi keşifler değil, aynı zamanda insanlık durumuna dair önemli bilgiler sunan birer sosyolojik inceleme olarak da değerlendirilebilir.[10]

SONUÇ

Sadece yazıldığı dönemde değil, günümüzde de iktisadi, sosyal ve siyasal çalışmalara önemli bir kaynak teşkil eden İbn Battuta Seyahatnamesi ve Marco Polo Seyahatnamesi, uluslararası ticaret yapan tüccarların dönemin ticaretinde merkezi bir rol oynadığını göstermektedir. İbn Battuta ve Marco Polo, seyahatlerini bu tüccar sınıfıyla gerçekleştirmiştir. Seyahatnamelerden anlaşıldığı üzere, İpek ve Baharat Yolu olarak bilinen iki büyük ticari yolun, kıtaların en uzak köşelerine kadar ulaşmasında bu tüccarların katkısı son derece büyüktür. Bu durum, dönemin ekonomik dinamiklerini anlamak için kritik bir öneme sahiptir. İbn Battuta'nın gözlemleri, ticaretin sadece ekonomik bir faaliyet değil, aynı zamanda kültürel etkileşimlerin de zeminini oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Marco Polo'nun Anadolu ve Asya'daki kapsamlı seyahati, Batı dünyasına Doğu hakkında derinlemesine bilgi sunmuş ve bölgenin sosyal, kültürel ve coğrafi yapısını ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır. Bu gözlemler, Marco Polo'nun seyahatnamesinde yer almış ve Batı'nın Doğu'ya olan ilgisini artırarak sonraki keşifler için ilham kaynağı olmuştur. Polo'nun eserinde sunduğu bilgiler, dönemin coğrafi keşiflerinin temelini oluşturarak, Batı ile Doğu arasındaki etkileşimi

[10] Marco Polo, Marco Polo Seyahatnâmesi, s.5-6.

derinleştirmiştir. Bu bağlamda, seyahatnamesi sadece bir gezi notu olmanın ötesinde, tarihsel ve kültürel bir köprü işlevi görmüştür.

İbn Battuta ve Marco Polo'nun seyahatnameleri, geçmişteki ticari, sosyal ve kültürel etkileşimlerin sürdürülebilirlik açısından nasıl bir rol oynadığını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu eserler, yalnızca tarihsel birer belge değil, aynı zamanda günümüzde sürdürülebilir kalkınma ve kültürel etkileşimler için değerli dersler içermektedir. Geçmişteki bu etkileşimlerin incelenmesi, günümüz toplumlarının sürdürülebilir gelişim hedeflerine ulaşmalarında önemli bir referans noktası oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

BATTUTA, İbn, Rıhletü İbn Battuta, A. Sait Aykut(çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

GOELDNER, Charles ve Brent Ritchie, Tourism, Principles, Practices, Philosophies, John Wiley&Sons, New Jersey, 2006.

POLO, Marco, Marco Polo Seyahatnâmesi, Haz. Filiz Dokuman, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul tarihsiz

ROSS E. Dunn, İbn Battuta'nın Dünyası, Yeşim Sezdirmez(Çev.), Klasik Yayınları, 2004.

ŞAKİROĞLU, Mahmut H., "Marco Polo", DİA, Ankara, C. XXVIII,2003.

TABAKOĞLU,Ahmet,İslam İktisatına Giriş, 3. Basım, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013.

YAZICI, Hüseyin, "Seyahatname", DİA, Ankara, C.37,2009.

EVLİYA ÇELEBİ'NİN SEYEHATNAMESİNDE KADIN İKTİSADI: TOPLUMSAL ROLLER VE EKONOMİK KATKILAR

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep GÜNAY
Balıkesir Üniversitesi
zeynep.gunay@balikesir.edu.tr, - ORCID ID: 0000-0003-0290-5949

ÖZET

Bu çalışma, Evliya Çelebi'nin "Seyahatname" adlı eserinde kadınların toplumsal rollerini ve ekonomik katkılarını incelemektedir. 17. yüzyılda Osmanlı toplumunun sosyal yapısını yansıtan bu eser, kadınların sadece aile içindeki rollerini değil, aynı zamanda ticaret, zanaat ve tarım gibi ekonomik alanlardaki etkinliklerini de gözler önüne sermektedir. Çelebi, kadınların toplumdaki konumunu, çeşitli meslek gruplarındaki varlıklarıyla destekleyerek, dönemin sosyal dinamiklerini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda, kadınların ekonomik hayattaki etkileri, toplumsal cinsiyet rolleri ve kültürel normlar çerçevesinde ele alınacaktır. Ayrıca, Evliya Çelebi'nin gözlemleri, kadınların ekonomik bağımsızlıklarını nasıl sağladıklarını ve toplumsal yapının değişimindeki rollerini vurgulamaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma, tarihsel bir perspektiften kadın iktisadının önemini ortaya koyarak, kadınların Osmanlı toplumundaki çok boyutlu varlıklarını yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler : Kadın, Evliya Çelebi, Toplumsal Roller, Seyahatnameler.

WOMEN'S ECONOMICS IN EVLIYA ÇELEBI'S TRAVELOGUE: SOCIAL ROLES AND ECONOMIC CONTRIBUTIONS

Abstract

This study examines the social roles and economic contributions of women in Evliya Çelebi's work titled "Seyahatname." Reflecting the social structure of Ottoman society in the 17th century, this work reveals not only the roles of women within the family but also their activities in economic fields such as trade, crafts, and agriculture. Çelebi helps us understand the social

dynamics of the period by supporting the position of women in society through their presence in various professional groups. In this context, the effects of women in economic life will be addressed within the framework of gender roles and cultural norms. Additionally, Evliya Çelebi's observations highlight how women achieved economic independence and their roles in the transformation of social structures. As a result, this study aims to emphasize the importance of women's economics from a historical perspective and to reevaluate the multifaceted existence of women in Ottoman society.

Keywords: Women, Evliya Çelebi, Social Roles, Travelogues.

GİRİŞ

Evliya Çelebi, 17. yüzyılda Anadolu, Balkanlar, Kafkasya, İran, Arap Yarımadası, Doğu Avrupa ve Kuzey Afrika'nın büyüleyici coğrafyalarını keşfeden, kendine özgü bir üslupla bu deneyimlerini kaleme alan önemli bir tarihçi ve seyyah olarak dikkat çekmektedir. Onun gözünden bu zengin toprakların her biri, sadece birer yer değil, aynı zamanda kültürlerin, tarihlerin ve insan hikâyelerinin harmanlandığı eşsiz birer mozaik gibidir.

Evliya Çelebi, dolaştığı geniş coğrafyalara ilişkin gözlemlerini istisnai bir titizlikle kayıt altına alarak, kentleri mimari dokuları, toplumsal pratikleri, dinî ritüelleri ve idari örgütlenmeleri bağlamında bütüncül bir perspektifle değerlendirmiştir. Anlatıları, ziyaret ettiği şehirlerin fiziksel kompozisyonunu betimlemekle yetinmeyip, aynı zamanda dönemin yaşayan toplumsal hafızasını ve dönüşüm süreçlerini görünür kılar; böylece metin, mekân ile toplumsal zaman arasındaki etkileşimi analitik bir düzlemde açığa çıkarır. Bu nitelikler, Seyahatnâme'yi tarihsel ve kültürel çalışmalar açısından hem birincil kaynak hem de yorumlayıcı bir referans noktası olarak konumlandırır.

Evliya Çelebi, içinde yetiştiği Osmanlı toplumsal dokusunun maddi kültür unsurlarını ve manevi değer dünyasını, kendine özgü anlatı estetiğiyle sahici bir temsil gücüne kavuşturan seçkin bir seyyah olarak belirir. Yaşam çizgisi (1611–1684/85), siyasal ve idari dönüşümlerin belirginleştiği bir eşiğe karşılık gelir: IV. Murad'ın hüküm yılları ile sadaret makamında Köprülü hanedanının (özellikle Köprülü Mehmed Paşa ve Fazıl Ahmed Paşa) etkisinin yoğunlaştığı evre, Osmanlı'nın klasik sistemde "duraklama" olarak kavramsallaştırılan sürecinin son bölümüne denk düşer. Bu tarihsel bağlam, Çelebi'nin gözlemlerini yalnızca

bireysel seyahat notları olmaktan çıkarıp, dönemin kültürel iklimini, otorite pratiklerini ve toplumsal tahayyülü kayda geçiren nitelikli bir birincil kaynak düzeyine taşır.

17. yüzyıl Osmanlı dünyası yalnızca yönetimsel çözülme belirtileriyle değil, aynı zamanda derinleşen ekonomik baskılar ve toplumsal çalkantılarla tanımlanmalıdır. Anadolu coğrafyası, Celâlî hareketlerinin yarattığı güvenlik açığı ve nüfus hareketleriyle sarsılırken; payitaht, yeniçeri örgütlenmesi ile saray çevresindeki hizipleşmelerin çatışmacı dinamiklerine sahne olmuştur. Doğuda İran'la süregelen rekabet, Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla geçici bir dengeye kavuşmuş; akabinde Osmanlı, Venedik, Lehistan ve Kutsal Roma (Alman) İmparatorluğu gibi aktörlerle geniş cepheli savaş stratejisine yönelmiştir. Bu genişleme/askerî angajman eğrisi, siyasal hırs ile lojistik kapasite arasındaki gerilimi keskinleştirerek İkinci Viyana Kuşatması'nda sembolik bir doruk noktasına ulaşmıştır. Bütünüyle ele alındığında bu dönem, mali yapının sürdürülebilirliği, askerî reform gereksinimleri ve toplumsal düzenin yeniden tesisi gibi başat sorun alanlarını eşzamanlı biçimde gündeme taşımıştır.[1]

17. yüzyılda siyasal alanda sınırlayıcı dinamiklerle yüz yüze gelmesine rağmen, kültürel sahada canlılık ve yaratıcılık kapasitesini sürdürmüştür. Evliya Çelebi, Seyahatnâme'yi bu kültürel iklimin içinde kaleme alarak, imparatorluğun söz konusu yüzyıldaki toplumsal, kültürel, askerî, dinî, ekonomik, bürokratik ve diplomatik örgüsünü panoramik bir bakışla görünür kılar. Bu panoramada en çarpıcı katmanlardan biri, kuşkusuz, şehir tasvirleridir. Çelebi; uğradığı kentlerin tarihsel arka planını ve coğrafi konumlanışını; idari yapılanmasını, etnik bileşimini, toplumsal pratiklerini ve mimari dokusunu; ayrıca halkın gündelik yaşam ritmini, giyim kuşam kodlarını ve konuşma örüntülerini ayrıntılı biçimde derleyerek metne işler. Bu yönüyle Seyahatnâme, hem kentsel morfolojiyi hem de kültürel belleği eşzamanlı olarak kayda geçiren, disiplinler arası okumaya açık bir birincil kaynak niteliği kazanır.[2]

Kentleri yazıya aktarırken belirgin bir yapısal şablon izler; bu çerçevede yöredeki erkeklerin, kadınların, cariyelerin ve kölelerin adlarını da sistemli biçimde kayda geçirir. Ad listeleri, toplumsal dokuya dair dikkate değer ipuçları sunar; zira isimlendirme pratikleri, dilsel aidiyetlerden dinî referanslara, dünya tasavvurundan zihniyet örüntülerine uzanan geniş bir kültürel alan tarafından şekillenir. Bu nedenle, Çelebi'nin isim kayıtları, sosyal tarih ve kültürel

[1] Ülkü Çelik Şavk, Sorularla Evliya Çelebi İnsanlık Tarihine Yön Veren 20 Kişiden Biri (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi, 2011), 4.
[2] Hamit Aydoğan, Evliyâ Çelebi'ye Göre 17. Yüzyılda Edirne (Edirne: T.C. Trakya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), XXXI.

antropoloji açısından, yerel kimliklerin izini sürmeye elverişli bir mikro-veri seti olarak okunmalıdır.

SEYAHATNAMEDE KADININ EKONOMİK TASVİRİ

XVII. yüzyılda Osmanlı kadınlarının toplumsal konumunu çözümlemeye dönük kaynaklar arasında, Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi özel bir ağırlığa sahiptir. Zira bu eser, rutin ve dar bir güzergâhı kayda geçiren sınırlı bir gezi güncesi değildir; aksine, geniş coğrafyalara yayılan etnografik nitelikteki gözlemler sunar. Bu nedenle Çelebi'nin kadınlara ilişkin tespitleri, yalnızca Müslüman Türk kadınını ya da Müslüman diğer toplulukların kadınlarını kapsamakla sınırlanmaz; farklı dinî ve etnik aidiyetlerden kadınların gündelik pratiklerine, görünürlük rejimlerine ve toplumsal rollerine dair karşılaştırmalı ipuçları üretir. Böylelikle Seyahatnâme, Osmanlı şehirlerinde kadın deneyimlerinin çoklu örüntülerini takip etmeye imkân veren, disiplinlerarası okumaya açık bir birincil kaynak konumunu güçlendirir.

Çelebi'nin kişisel gözlemlerinde, Osmanlı topraklarında yaşayan çok çeşitli etnik aidiyetlerden kadınlara ilişkin veriler, doğrudan Osmanlı hâkimiyetine bağlı olmayan komşu ülkeler ve bölgelerdeki kadın deneyimlerine dair notlarla yan yana yer alır. Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika'nın birçok uzak noktasında gerçekleştirdiği yolculuklarda karşılaştığı kadınlara ilişkin tasvir ve izlenimleri, dönemin kadın algısını farklı kültürel bağlamlar üzerinden karşılaştırmalı biçimde çözümlememize imkân tanıdığından, özel bir önem taşır. Bu birikim, hem temsillerin çeşitliliğini hem de yerel normların kadın görünürlüğü ve toplumsal rol dağılımı üzerindeki etkilerini analitik düzlemde izlemeyi mümkün kılar.

Seyahatnâme, konu merkezini kadınlara sabitlemeyen bir anlatı örgüsüne sahip olmakla birlikte, kadınlara ilişkin sayılabilecek kadar zengin gözlem, tasvir ve vaka notu içerir. Bununla beraber, Evliya Çelebi'nin kadınlara dair değerlendirmeleri üzerine akademik ilginin, mevcut potansiyeline kıyasla görece sınırlı kaldığı gözlenmektedir. Bu çerçevede, yazarın doğumunun 400. yılına tekabül eden 2011'de yayımlanan *"Evliya Çelebi'nin Gözlemleriyle 17. Yüzyılda Kadınlar"* başlıklı çalışmanın anılması yerinde olacaktır; söz konusu eser, Çelebi'nin metinlerinden hareketle dönemin kadın temsillerine yönelik odaklı bir okuma sunar.[3]

[3] Nurettin Gemici, Evliya Çelebi'nin Gözlemleriyle 17.Yüzyılda Kadınlar, İstanbul, Bayrak Yayınları, 2011.s. 58.

Çelebi'nin kayıtlarında kadınların ekonomik faaliyete katılımına ilişkin veriler, metnin bütününde küçük ama anlamlı bir pencere açar: giyim normları, ahlâk rejimleri ve kamusal alan pratikleri yanında, iktisadî roller daha ziyade dipnot niteliğinde görünür.[4]

Evliya Çelebi, İstanbul'da kadınların ekonomik etkinliklerine dair yalnızca birkaç seçili örneği kayda geçirmiştir. Bunlardan ilki, Bedesten-i Atik önünde kendi ürettikleri gülâbları (gülsuyu) satan Edirneli kadınlara ilişkindir. Muhtemelen ileri yaş grubuna mensup bu satıcılar, gülâbın yanı sıra buhur suyu, amber suyu, aselbend suyu, mâverd suyu ve yasemen suyu gibi çeşitli ıtriyat ürünlerini de pazarlamaktaydı. Bu kayıt, başkentte kadın emeğinin özellikle koku ve esans üretimi gibi ev-imalatıyla bağlantılı niş sektörlerde görünür olduğunu, ancak Çelebi'nin anlatısında kapsamın dar bir seçkiyle temsil edildiğini göstermektedir.[5]

Çelebi seyahat ettiği her coğrafyadaki kadınların iktisadi faaliyetlerinden bahsetmez ancak hassaten bazı yerlerde çalışan kadınları detaylı bir şekilde aktarır:

"Ve cümle aded dükkânlardır. Ekseriyyâ iğneci dükkânları çokdur. Cemî'i diyârı Rûm'a ve gayri ekâlîmlere bu şehirden niçe bin yük iğne gider. Bu şehrin sağîr ü kebîri iğneciler olduğundan bu şehrin ismine müverrihîn esmâi büldân içre 'Dârı sûzen' derler. Cümle sû zen-kârların nakli üzre dekâkînlerde ve hânelerimizde bin yüz aded iğne dezgâhı ve hadde dollâbları vardır, derler. Hakkâ ki cümle havâtînleri dahi kârı Dâvûdîde sûzen-kârları çokdur. Anınçün bu şehrin «kız iğnesi» derler hûrde-hayâl nakış iğnesi vardır, memdûhı âlemdir. Ammâ hakîr ana hayrânım eyle hûrde iğneyi eyle tîzkârlık ile yaparlar kim iğne deliğinden beş yüz yıllık {yol} âsumânî seyr edenin gözü ermez ve mihneti kârına değmez, gâyet ucuzdır. Sûzenine göre en ednâsının yigirmisi bir akçeye, en müntehâsının onı bir akçeyedir. Cümle ahâlîsi anınla "el-Kâsibü habîbullah" deyüp kifâflanırlar." [6]

Evliya Çelebi'nin metni, kadınlara ilişkin yüksek hacimli veri ve gözlem içerir; bu nedenle eser, bütünlüklü bir inceleme perspektifiyle değerlendirilmelidir. Çelebi, yalnızca Osmanlı coğrafyasındaki Müslüman ve gayrimüslim kadınları betimlemekle yetinmez; elçilik heyetleriyle bulunduğu seyahatlerde Avusturya ve İran bağlamındaki kadınlara dair de kayda değer ölçüde malumat sunar. Bu çapraz-coğrafi kayıtlar, kültürel karşılaştırma imkânlarını

[4] Arif Bilgin, Mahremiyet ve Kazanç Arasında Osmanlı Kadını, Kadim Dergisi,2022,s.80-84.
[5] Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: 1. Kitap, haz. Robert Dankoff vd., (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996),s.258.
[6] Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: 3. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 149.

genişletirken, kadın temsillerinin dinî, etnik ve siyasal bağlama göre nasıl farklılaştığını izlemeye elverişli bir analitik zemin oluşturur.

SONUÇ

Çelebi'nin kadınlara ilişkin bakış açısı, dönemin hâkim ahlâk ve görünürlük kodlarıyla uyumlu bir çizgide seyreder. Muhtemelen aile ve yakın çevre pratiklerinde kadınlara atfedilen temel rolün ilk koşulu, mümkünse evden hiç çıkmamak ve kamusal alanda erkeklerle bir araya gelmekten imtina etmektir. Bu beklenti seti, ev içi mahremiyetin korunmasını öne çıkaran patriyarkal düzenin tipik bir tezahürü olarak okunabilir; nitekim Çelebi'nin anlatısında kadın görünürlüğü, mekânsal ayrışma ve sosyal temas kısıtları üzerinden normatifleştirilir.

Müslüman Osmanlı kadınları, tamamen kadınlara hizmet veren ebelik, hamamcılık ve ev içi hizmetler gibi sektörlerde herhangi bir çekince göstermeksizin bizzat faaliyet yürütmektedir. Buna karşılık, kadınlara mahsus olmayan iktisadî alanlarda tablo, kayda değer biçimde farklılaşır: Evliya Çelebi'nin tanıklıkları ve tamamlayıcı birincil/ikincil kaynaklara dayalı analizler, bu ikinci tür ekonomik etkinliklere mümkün olduğunca doğrudan katılımdan imtina edildiğini göstermektedir. Miras, hibe ya da mehir yoluyla edinilen malları çoğunlukla elden çıkarma (satma) yönünde bir eğilim söz konusudur; üstelik kadınlara özgü olmayan ticari veya üretim pratiklerine zorunlu olarak dâhil olunduğunda, işlemlerin çoğu kez aracı kişiler üzerinden yürütülmesi tercih edilir. Bu örüntü, hem dönemin görünürlük normları hem de toplumsal cinsiyet rejiminin kurumsal baskılarıyla uyumlu bir risk yönetimi stratejisi olarak okunabilir.

KAYNAKÇA

Arif Bilgin, Mahremiyet ve Kazanç Arasında Osmanlı Kadını, Kadim Dergisi,2022.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: 1. Kitap, haz. Robert Dankoff vd., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: 3. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999.

Hamit Aydoğan, Evliyâ Çelebi'ye Göre 17. Yüzyılda Edirne , Edirne,T.C. Trakya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Nurettin Gemici, Evliya Çelebi'nin Gözlemleriyle 17.Yüzyılda Kadınlar, İstanbul, Bayrak Yayınları, 2011.

Ülkü Çelik Şavk, Sorularla Evliya Çelebi İnsanlık Tarihine Yön Veren 20 Kişiden Biri , Ankara, Hacettepe Üniversitesi Basımevi, 2011.

THE SIGNIFICANCE OF MIRZA BALA MAMMADZADEH'S SOCIO-POLITICAL AND JOURNALISTIC ACTIVITY IN THE STUDY OF TWENTIETH-CENTURY AZERBAIJANI HISTORY

Mehraliyeva Saida Vahid

seide.vahid@mail.ru
ORCID ID: 0009-0009-6701-3280
Doctoral student at Baku State University
Faculty of history

ABSTRACT

In the second half of the nineteenth century and the early twentieth century, numerous prominent and influential national intellectuals emerged from Northern Azerbaijan. These figures contributed to the material and spiritual development of the Azerbaijani people and prepared the nation for the future struggle for freedom and independence. During this period, political enlightenment accompanied literary and artistic educational movements; under the influence of revolutionary activities, a series of new press organs, charitable societies, and political parties were established one after another. Despite the fact that Tsarist Russia mobilized all its gendarmerie forces against the rising national awakening and imposed strict censorship on the national press.

In the history of Azerbaijan's independence in the twentieth century, Mirza Bala Mammadzadeh stands out as a prominent figure who played a leading role in the national struggle for freedom . After being compelled to leave his homeland, M.B. Mammadzadeh emigrated to Turkey. During his exile in Turkey, he authored works and articles that encompassed some of the most significant issues in the history of Azerbaijan. İn Istanbul, he carried out substantial work toward fostering national organization aimed at uniting Azerbaijanis around the ideas of national liberation.

He published numerous articles on the independence of Azerbaijan in various press organs issued in Turkey, İran and Germany.

In his works featured in literary, social, and socio-historical journals that reflected the socio-political issues of the time, he emphasized the necessity for Azerbaijanis to unite as one around the idea of national freedom.

Keywords: Mirza Bala Mammadzadeh, emigration, Azerbaijan national movement, national press, independence, enlightment

The years 1917–1920 represent one of the most complex periods in the history of Azerbaijani statehood. When examining the nearly fifty-year-long socio-political and journalistic activity of Mirza Bala Mammadzadeh, one cannot but be astonished by the intellectual depth and scholarly weight of his works. Through both his literary and research-oriented writings, Mirza Bala Mammadzadeh succeeded in offering profound insights into the history of Azerbaijan, its national press, literature and leading literary figures, as well as into the spiritual history and folklore of the Turkic peoples. The central idea uniting all of these works is the ideology of Azerbaijanism and the pursuit of national freedom for the Azerbaijani people.

For this reason, the analysis of the distinguished thinker's works—particularly those dedicated to the Azerbaijani national liberation movement of the twentieth century—and the dissemination of the ideas expressed therein to the broader public remain highly relevant today. As Heydar Aliyev, the National Leader of Azerbaijan, emphasized, the ideology of Azerbaijanism is one of the fundamental means of achieving genuine independence, and of preserving and strengthening a unified and indivisible Azerbaijan.[1] The proper application, preservation, and promotion of this ideology are of utmost importance for a nation that lives by the ideals of freedom. This ideological line is consistently developed throughout the works of M.B. Mammadzadeh.

Mirza Bala Mammadzadeh's socio-political activity can be divided into three distinct stages: the pre-Republican period, the years of the Republic, and the period of exile. During the first stage, he devoted himself to the struggle for the liberation of the Azerbaijani people; in the second stage, he focused on safeguarding and consolidating the freedom that had been attained. The period of exile in his life, however, was characterized by an analytical reflection on the reasons behind the loss of independence, the exploration of ways to regain it, and the dissemination of the truth about Azerbaijan to the international community. A consistent scholarly examination of the works of this public and political figure—each of which embodies one of these stages—not only contributes to reconstructing the historical landscape of that era but also reveals, through the example of M.B. Mammadzadeh, the progressive intellectual spirit of Azerbaijani thinkers and the significance of learning from that experience.

[1] Cəbrayılov, R. Heydər Əliyev və azərbaycançılıq ideologiyası // Azərbaycan qəz. – 2011, 17 may. – s. 6.

Establishing an independent Republic from a land occupied by the Russian Empire, sowing the seeds of liberty, and pursuing enlightenment were by no means easy tasks. It must also be noted that the Bolshevik–Dashnak forces, ever ready to suppress the idea of freedom, were prepared to turn all Azerbaijani provinces into ruins in order to maintain control over the country. Among the young activists who fought under such harsh conditions, Mirza Bala's short story "Counterrevolutionaries," dedicated to the March 1918 Massacre, deserves particular attention. This work stands as the first literary piece devoted to the genocides of that period.

Its most significant aspect lies in the portrayal of Huseyn, an Azerbaijani intellectual under the ideological influence of Russia, who, despite having witnessed the massacres and lost his own loved ones, describes the victims as "counterrevolutionaries." The author emphasizes that those subjected to genocide were Turkic Muslims—people who longed for freedom and autonomy, who had endured centuries of oppression and humiliation, and who refused to accept the subjugation of "Great Russian" imperialism. Huseyn's blindness to the truth and his fear of speaking it, shaped by Bolshevik and Dashnak propaganda, demonstrate that the forces suppressing the ideals of Azerbaijani freedom remained unchanged—neither during the 1918 massacres[2], nor in 1920, nor throughout the Soviet period. This issue continues to be one of the principal factors underscoring the relevance of the topic.

Following the collapse of the USSR, the restoration of the state independence of the Republic of Azerbaijan, the establishment of a new state based on the principles of the First Republic, and the adoption of its national symbols carried profound historical and political significance. The renewed scholarly interest in Mirza Bala Mammadzadeh's role in the national liberation movement, as well as the necessity of an objective study of statehood history in independent Azerbaijan, stem from the need to learn from the historical experience of that era.

In recent years, a considerable number of valuable studies have been produced on the intellectual heritage of the Azerbaijani émigré community. Substantial scholarly research has also been devoted to the life and works of Mirza Bala Mammadzadeh. However, one of the major shortcomings of these works—and the factor that determines the scientific novelty of our own research—is that his oeuvre is often analyzed from a single perspective, whether historical, literary, or journalistic. Given that M.B. Mammadzadeh rose to prominence as a pedagogue, publicist, socio-political figure, writer, and a leading ideologue of the national liberation movement, a comprehensive and multidisciplinary study of his intellectual legacy is imperative.

[2] İsgəndərov, A. C. Azərbaycanda türk-müsəlman soyqırımı probleminin tarixşünaslığı 1918-1920: / – Bakı, Adiloğlu nəşriyyatı, 2006. – 396 s.

Only through a holistic examination of the various facets that shaped his career can one accurately determine his place and role in the Azerbaijani national liberation movement.

Following the collapse of the Azerbaijan Democratic Republic, he, together with his like-minded compatriots, founded and led the Independence Committee. He later continued his struggle for Azerbaijan's freedom abroad—first in Iran, then in Turkey (1927), Poland (1932), and, toward the end of his life, in Germany. After the death of Mammad Amin Rasulzadeh, Mirza Bala became the head of the Musavat Party in Germany and honorably fulfilled this mission until his last days[3].

Although more than half a century has passed since his death, the humanistic and universal ideals he advanced—democratic principles, the separation of religion and state, the protection of human rights and freedoms, adherence to the concepts of Turkism, modernity, and Islamization, as well as the promotion of national culture and literature—constitute the foundational principles of the modern Republic of Azerbaijan, regarded as the successor of the First Republic. These principles represent universal values accepted not only in Azerbaijan but throughout the world, and they continue to maintain their relevance. In this regard, the study of Mirza Bala Mammadzadeh's role in the Azerbaijani national movement—as both a socio-political figure and a scholar-writer—remains significant from a political and intellectual standpoint[4].

The restoration of Azerbaijan's state independence has placed new responsibilities before national historiography—to objectively examine, unlike Soviet-era interpretations, the historical, political, organizational, scholarly, and literary contributions of the public and political figures who played decisive roles in the establishment of the Azerbaijan Democratic Republic. Consequently, Mirza Bala's creative legacy, intellectual heritage, and socio-political activity have increasingly become subjects of academic inquiry. Nevertheless, despite the fact that Mirza Bala Mammadzadeh authored over 2,000 articles and essays, his career and creative heritage-as a freedom fighter, socio-political leader, and prominent writer of his time-still require thorough and systematic research.

In the study of this problem, the analysis of Mammadzadeh's own works has been of particular importance for understanding his perspective on events and processes. Much of the

[3] Mehmetzade, M. B. Azerbaycan Misak-ı Millisi / M. Mehmetzade. İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, – 1927. – 40 s.
[4] Korkmaz, T. Azerbaycan milli mücadelesinin öncülerinden Mirza Bala Mehmetzade ve Açık söz gazetesi // Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, – Mart 2022. Cilt:12, sayı:1, – s. 187-193.

information currently available about the Azerbaijan Democratic Republic and its 17-month parliamentary activity is derived from the books and writings of Mirza Bala himself. These works constitute invaluable sources for studying the historical events and processes of that period.

After the fall of the Republic, from 1923 onward, Mirza Bala Mammadzadeh lived in exile. One of the most significant works he wrote during his exile was the book "Armenians and Iran," which played a crucial role in exposing the essence of the anti-Turkish policies pursued by Armenians in Iran. After the establishment of Soviet power in Armenia, members of the Dashnaktsutyun Party fled to Iran, transforming it into one of the principal centers of the Armenian national movement. Together with the local Armenian community, they founded various social and cultural institutions and press outlets, using them to conduct political propaganda against the Turkic world—primarily against Turkey and Azerbaijan.

In his book "The National Movement of Azerbaijan," Mirza Bala Mammadzadeh appears as a sensitive ideologue and a unique chronicler of national consciousness. In another major work, "The National Pact of Azerbaijan (Azərbaycan Misak-ı Millisi)," he analyzed the Declaration of Independence adopted on May 28, 1918, and examined the historical processes that unfolded between 1918 and 1920.

In 1928, Mirza Bala, together with Mohammad Amin Rasulzade and Mammad Sadiq, began publishing the journal *Azəri Türk*. In this publication, he wrote articles on history, geography, economics, and politics concerning the national struggles of Muslim Turks living in Azerbaijan and Russia. After the journal ceased publication, he founded the periodical *Odlu Yurd* in 1929. This journal continued until August 1931, and Mirza Bala contributed articles of a similar nature to it. However, when the activities of the émigrés who had fled from Russia to Turkey became a political issue between the two countries, Mirza Bala, along with other émigrés, was compelled to leave Turkey and reside in Warsaw for a period of time

In the study of Azerbaijani emigration, the theme of "bandits" (*qaçaqlar*) held a significant place. There were certain reasons why the émigrés, including M. B. Məmmədzade, turned to this topic. The *qaçaqs'* resistance to occupation and colonialism ideologically and morally coincided with the émigrés' struggle against the Soviet regime: *There is no place for the invader or foreign enemy in our homeland!* [5].

In his article titled *The State of Azerbaijan*, published in the 1931 issue of the *Odlu Yurd* journal, Mirza Bala identified three fundamental principles regarding the formation of the state:

[5] Tahirli, A. Nağı Şeyxzamanlı irsində "qaçaqlar " mövzusu // 525- ci qəzet. – 2023, 6 dekabr. – s.15.

independence, the establishment of Azerbaijan as a state, and the characterization of this state as a People's Republic [6]In this work, he provided information about the ancient Azerbaijani states of Albania and Atropatene, emphasized the establishment of the Atabeg state, and noted that its rulers were Turks. He wrote that during the reigns of the Qara Qoyunlu and Aq Qoyunlu dynasties, the borders of the Azerbaijani state extended southward to Iraq and Persia, westward to Sivas and the Black Sea, and northward beyond the Caucasus Mountains. Mirza Bala asserted that the Safavids and Qajars, who were ethnically Azerbaijani Turks, had established states in Azerbaijan and ruled Iran based on Azerbaijani foundations. He further noted that the idea of statehood in Azerbaijan possessed origins older than those in Europe, and that the early emergence of Azerbaijani state institutions imposed upon future scholars the duty to study and document the stages of this intellectual evolution[7].

In the third issue of the *Odlu Yurd* magazine, published in 1931, Mirza Bala Məmmədzade expressed thought-provoking ideas in his article *The State of Azerbaijan*:

"A nation is either mature, conscious of its rights, and endowed with a common national awareness, or, conversely, it has not yet reached the stage of a well-developed social organism" [8].

In his work "The National Charter of Azerbaijan", Mirza Bala Mammadzadeh vividly reflected the complex conditions prevailing in Azerbaijan on the eve of independence and the calamities that befell the nation. As one of the principal ideologues of the national liberation movement, Mammadzadeh embarked on his creative activity at a time when society was undergoing a process of national awakening. His entire intellectual and public activity was imbued with a profound national spirit. Research shows that, as an active participant in the national liberation struggle, Mirza Bala held progressive views regarding the self-awareness and self-identification of Azerbaijanis, the development of national consciousness, and played a significant role as both a propagator and an organizer in this direction.

Mirza Bala Mammadzadeh believed that the Azerbaijan Democratic Republic should be based on democratic principles and function upon democratic foundations [9]Thanks to the presence of progressive intellectuals such as Mammadzadeh within the Azerbaijani national

[6] Mehmetzade, M. B. Yeni tarihimizin mühim günlerinden // – Munchen: Birleşik Kafkasya, – Temmuz 1953. № 7 (24), – s.9-13.
[7] Mirza Bala. Azerbaycan devleti // – İstanbul: Odlu yurt, – 28 mayıs 1931. Sayı 3: (28), – s. 70-74.
[8] Yaqublu, N. Azərbaycan mühacirət mətbuatı. Dərs vəsaiti / N. Yaqublu. – Bakı: Elm və təhsil, – 2014. – 152 s.
[9] Mehmetzade, M. B. Yeni tarihimizin mühim günlerinden // – Munchen: Birleşik Kafkasya, – Temmuz 1953. № 7 (24), – s.9-13.

movement, the first democratic state in the East, founded upon universal humanist ideas and principles—the Azerbaijan Democratic Republic—came into being. This state implemented progressive measures such as the development of democratic values and the protection of human rights and freedoms; ensuring equal rights for all peoples residing within its territory, regardless of race, language, religion, or belief; and granting women the right to vote.

Throughout his life, Mirza Bala Mammadzadeh devoted himself to preserving the national identity of society, authoring hundreds of articles on moral values, the history of the homeland, the mother tongue, national culture, and traditions. Firmly believing that Azerbaijan would one day regain its independence, he worked tirelessly—even in exile—to sustain and strengthen the idea of freedom by founding the Azerbaijan National Center and the Azerbaijan National Publications.

Conclusion

At the beginning of the 20th century, a favorable political environment emerged in Azerbaijan for the rise of the national liberation movement, in which Azerbaijani intellectuals, thinkers, and ideologists played a significant role.

M. A. Rasulzade, Mirza Bala Mammadzade, and other participants in the national liberation movement prioritized activities aimed at awakening national consciousness and fostering an awareness of identity among the people.

Youth played a crucial role in the organization of the national liberation movement, and Mirza Bala was one of the main propagandists in this regard.

Mirza Bala and his comrades-in-arms conducted the struggle for independence through unity around common national ideals.

Propaganda and public enlightenment activities were essential for the establishment of the Azerbaijan Democratic Republic and its recognition by the international community. In this context, the idea of independence served as a central theme in Mirza Bala’s articles and other scholarly works.

During the period of emigration, Mirza Bala continued his propagandistic, political, and creative activities aimed at achieving independence, contributing to the collapse of communist ideology, and promoting democratic values.

Under difficult and complex political conditions, Mirza Bala worked tirelessly toward the comprehension of Turkic identity, the development of Turkism, and its dissemination throughout the Turkic world.

REFERENCES

1. Cəbrayılov, R. Heydər Əliyev və azərbaycançılıq ideologiyası // Azərbaycan qəz. – 2011, 17 may. – s. 6.
2. İsgəndərov, A. C. Azərbaycanda türk-müsəlman soyqırımı probleminin tarixşünaslığı 1918-1920: / – Bakı, Adiloğlu nəşriyyatı, 2006. – 396 s.
3. Korkmaz, T. Azerbaycan milli mücadelesinin öncülerinden Mirza Bala Mehmetzade ve Açık söz gazetesi // Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, – Mart 2022. Cilt:12, sayı:1, – s. 187-193.
4. Mehmetzade, M. B. Azerbaycan Misak-ı Millisi / M. Mehmetzade. İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, – 1927. – 40 s.
5. Mehmetzade, M. B. Yeni tarihimizin mühim günlerinden // – Munchen: Birleşik Kafkasya, – Temmuz 1953. № 7 (24), – s.9-13.
6. Məhəmmədzadə, M. B. Azərbaycan Cümhuriyyəti // – Tiflis, Gənclər yurdu, – 1918, 23 iyul. № 1, – s.4-6.
7. Məmmədzadə, M. B. İstiqlal mücadiləsi / M. Məmmədzadə. – Bakı: Zirə Mədəniyyət Mərkəzi – EkoPark, – 2018. – 448 s.
8. Mirza Bala. Azerbaycan devleti // – İstanbul: Odlu yurt, – 28 mayıs 1931. Sayı 3: (28), – s. 70-74.
9. Tahirli, A. Nağı Şeyxzamanlı irsində “qaçaqlar ” mövzusu // 525- ci qəzet. – 2023, 6 dekabr. – s.15.
10. Yaqublu, N. Azərbaycan mühacirət mətbuatı. Dərs vəsaiti / N. Yaqublu. – Bakı: Elm və təhsil, – 2014. – 152 s.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA RUS KONSOLOSLUKLARININ VAN VİLAYETİNDEKİ DİPLOMATİK FAALİYETLERİ VE JEOPOLİTİK AMAÇLARI (19. YÜZYIL ORTALARINDAN 20. YÜZYIL BAŞINA)

Dr. Özlem KARAPINAR GÖK

ozlem_karapinar_89@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-5183-0181

ÖZET

Bu bildiri, 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın başına kadar Osmanlı Devleti'nin stratejik vilayeti Van'daki Rus konsolosluklarının diplomatik sınırları aşan faaliyetlerini Osmanlı arşiv belgelerine dayanarak incelemektedir. Çalışma, Rus konsolosluklarının bölgedeki geleneksel diplomatik misyonlarının ötesine geçerek kapsamlı bir casusluk, kışkırtma ve müdahale ağı kurduğunu ortaya koymaktadır.

Rus konsolosları, özellikle Ermeni ve Kürt toplumlarını kullanarak Osmanlı Devleti aleyhine propaganda ve tahrik eylemleri yürütmüştür. Ermeni cemaatine yönelik faaliyetler arasında, Rusya'ya göç için kışkırtma ve isyanları destekleme girişimleri öne çıkmaktadır. Örnek olarak, 1892'de Van'da Rus konsolosu adına casusluk yapan bir kişinin yakalanması ve eski Erzurum Konsolosluğu tercümanı Gamsaragan'ın Rus albayı olarak istihbarat topladığına dair belgeler bu durumu teyit etmektedir.

Rusya'nın stratejisi yalnızca Ermenilerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda Kürt aşiretlerini de hedef almıştır. Haydaranlı ve Takuki aşiret liderleri gibi Kürt reislerinin Rus konsoloslarıyla temas kurduğu ve Rusya'nın onlara silah sağladığına dair belgeler mevcuttur. Bu durum, bölgedeki etnik ve siyasi dengeleri manipüle etme çabalarını göstermektedir.

Osmanlı makamları, Rus konsoloslarının fesatçı faaliyetlerine karşı diplomatik tedbirler almış, bu durum iki devlet arasında gerginliklere yol açmıştır. Rus konsoloslarının seyahatleri sürekli takip edilmiş ve hazırladıkları asılsız raporlar diplomatik yazışmalara konu olmuştur. Ayrıca, bu faaliyetlerin Van, Bitlis ve Diyarbakır gibi vilayetlerdeki isyan ve olaylarla ilişkili olduğu belgelerle desteklenmektedir.

Bildiri, Van'daki Rus konsolosluklarının basit diplomatik temsilcilikler olmaktan ziyade, bölgenin istikrarını hedef alan ve Büyük Güçler arasındaki jeopolitik rekabetin yerel halk üzerindeki yıkıcı etkilerini artıran aktif birimler olduğunu vurgulamaktadır. Bu bulgular, dönemin karmaşık bölgesel ilişkilerini anlamak için kritik bir önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rusya Tarihi, Rus Konsoloslukları, Van Konsoloslukları, Osmanlı Devleti, Casusluk.

DİPLOMATİC ACTİVİTİES AND GEOPOLİTİCAL AİMS OF RUSSİAN CONSULATES İN THE VAN PROVİNCE OF THE OTTOMAN EMPİRE (FROM THE MİD-19TH CENTURY TO THE EARLY 20TH CENTURY)

Dr. Özlem KARAPINAR GÖK

ozlem_karapinar_89@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-5183-0181

ABSTRACT

This paper, based on Ottoman archival documents, examines the activities of Russian consulates in Van, a strategic province of the Ottoman Empire, from the mid-19th century to the beginning of the 20th century, which often went beyond diplomatic limits. The study reveals that Russian consulates established an extensive network of espionage, provocation, and intervention, extending beyond their traditional diplomatic missions in the region.

Russian consuls carried out propaganda and incitement campaigns against the Ottoman State, particularly using the Armenian and Kurdish communities. Activities targeting the Armenian community included incitement for emigration to Russia and attempts to support revolts. For instance, the capture of an individual spying on behalf of the Russian consul in Van in 1892, and documents confirming that Gamsaragan, a former interpreter for the Erzurum Consulate, was gathering intelligence as a Russian colonel, corroborate this situation.

Russia's strategy was not limited to the Armenians but also targeted Kurdish tribes. Documents indicate that Kurdish chieftains, such as the leaders of the Haydaranlı and Takuki tribes, were in contact with Russian consuls, and that Russia was supplying them with weapons. This demonstrates an effort to manipulate the ethnic and political balances in the region.

Ottoman authorities took diplomatic measures against the subversive activities of the Russian consuls, which led to tensions between the two states. The travels of Russian consuls were constantly monitored, and their unfounded reports became subjects of diplomatic correspondence. Furthermore, documents support the relationship between these activities and the revolts and incidents in provinces like Van, Bitlis, and Diyarbakır.

The paper emphasizes that the Russian consulates in Van were not merely simple diplomatic representations, but active units aiming at the region's stability and amplifying the destructive effects of the geopolitical competition among Great Powers on the local populace. These findings are critical for understanding the complex regional relations of the period.

Keywords: Russian History, Russian Consulates, Van Consulates, Ottoman State, Espionage.

KAZAN TÜRKLERİNİN ANAVATAN BASKISI ALTINDA ANADOLU'YA YÖNELİŞİ VE İKİ BÜYÜK GÖÇ DALGASI

Dr. Özlem KARAPINAR GÖK

ozlem_karapinar_89@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-5183-0181

ÖZET

Bu Bildiri, Rus Çarlığı'nın Kazan Türkleri üzerindeki asırlar süren korkunç dini, siyasi takibat ve iktisadi yağmalar neticesinde vuku bulan zorunlu göçler yoluyla, Kazan Türk nüfusunun Ural Dağları, Sibirya ve en sonunda Anadolu'ya doğru dağılmasına ve anayurtta büyük bir seyrekleşmeye neden olan tarihsel süreci kapsamaktadır. Tespitlerimize göre, tarihçe bilinen ilk büyük ve toplu göç hareketi, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi) sonrası Rusya'da artan emperyalist baskılara ve binlerce Türk'ün kanının akıtıldığı isyanların bastırılmasına bir tepki olarak, 1893 yılında Çar III. Alexandre döneminde gerçekleşmiştir; Rus Hükûmeti, başlarındaki beladan kurtulmak ve Türklerin verimli topraklarını Ruslarla iskân etmek amacıyla 1890 yılında göç izni vermiş, bu izni fırsat bilen Başkurt ve Kazan'ın doğusundan 3000 kadar Türk, 1892'de İstanbul'a heyet göndererek Sultan II. Abdülhamid'den iltica izni almıştır. Zorlu bir yolculukla atlı arabalar ve kızaklarla Samar, İdil (Volga) ve Don nehirlerini takip ederek Kırım'a ulaşan kafile, Bahçe-Saray'da tüm kıymetli eşyalarına el konulmasına ve yalnızca 50 kg eşya ile ülkeyi terk etme şartına tabi tutulmuştur; Sivastopol ve Batum üzerinden deniz yoluyla İstanbul'a gelerek Selimiye Kışlası'nda misafir edilen bu ilk göçmenler, çiftçi olmaları sebebiyle Eskişehir'de şehir merkezinden uzak, kırsal bir arazi talep etmiş ve 1896 yılında Çifteler kazasında Kuruhüyük köyünü kurarak iskân edilmişlerdir. Bunun akabinde, Anadolu'daki akrabalarının olumlu haberleri üzerine, 1900-1901 yıllarında Bügülme'den hareket eden heyetin aldığı izinle ikinci bir göç dalgası başlamış, ancak yeni Çar II. Nicolas'ın artan talebi görerek göç kararını iptal etmesiyle birlikte, yasağa rağmen aceleci davranıp izin alan 2000 kadar Türk, hiçbir eşya götürememe şartıyla Bahçe-Saray ve Batum üzerinden ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır; bu ikinci kafile de Eskişehir Kuruhüyük'e ek olarak, kırsal talepleri doğrultusunda Kütahya Sancağı ve Gediz ilçesine bağlı Efendi Köprüsü köyü civarına yerleştirilerek Anadolu'daki Kazan Türklerinin nüfusu ve yerleşim alanları genişlemiştir. Sonuç olarak, bu iki büyük göç dalgası, Kazan Türklerinin Rus emperyalizmine karşı verdiği özgürlük mücadelesinin ve yeni bir vatan kurma azminin somut birer göstergesi olarak kayıtlara geçmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kazan Türkleri, Göç, Anadolu, Rus Çarlığı, Siyasi Baskı.

THE ORİENTATİON OF KAZAN TURKS TOWARDS ANATOLİA UNDER THE PRESSURE OF THE HOMELAND AND TWO MAJOR WAVES OF MİGRATİON

Dr. Özlem KARAPINAR GÖK

ozlem_karapinar_89@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-5183-0181

ABSTRACT

This paper covers the historical process that led to the dispersion of the Kazan Turk population towards the Ural Mountains, Siberia, and finally Anatolia, and caused a significant depopulation in their homeland, resulting from the compulsory migrations that occurred due to centuries of horrific religious and political persecution and economic plundering by the Russian Tsardom against the Kazan Turks. According to our findings, the first large and collective migration movement known in history took place in 1893 during the reign of Tsar Alexander III, as a reaction to the increasing imperialist pressure in Russia after the 1877-78 Ottoman-Russian War (the War of '93) and the suppression of revolts where thousands of Turks were massacred. In 1890, the Russian Government granted emigration permission to get rid of this "nuisance" and settle Russians on the fertile Turkish lands. Taking advantage of this permission, about 3,000 Turks from the eastern parts of Bashkiria and Kazan sent a delegation to Istanbul in 1892 and obtained asylum permission from Sultan Abdul Hamid II. The convoy, which reached Crimea via a difficult journey following the Samar, Idil (Volga), and Don rivers by horse-drawn carriages and sleighs, had all their valuable belongings confiscated in Bakhchysarai and were subjected to the condition of leaving the country with only 50 kg of luggage. These first migrants, who arrived in Istanbul by sea via Sevastopol and Batumi and were hosted in the Selimiye Barracks, requested a rural area away from the city center in Eskişehir because they were farmers. They were settled in 1896 by establishing the village of Kuruhüyük in the Çifteler district. Following this, upon the positive news from their relatives in Anatolia, a second wave of migration began in 1900-1901 with the permission obtained by a delegation departing from Bugulma. However, as the new Tsar Nicholas II saw the increasing demand and canceled the emigration decree, about 2,000 Turks who acted hastily and obtained permission despite the ban were forced to leave the country via Bakhchysarai and Batumi under the condition of taking no belongings. This second group, in addition to Eskişehir Kuruhüyük, was settled in the vicinity of the village of Efendi Köprüsü (affiliated with Kütahya Sanjak and Gediz district) in line with their rural demands, thus expanding the population and settlement areas of the Kazan Turks in Anatolia. Consequently, these two major waves of migration have been recorded as concrete indicators of the Kazan Turks' struggle for freedom against Russian imperialism and their determination to establish a new homeland.

Keywords: Kazan Turks, Migration, Anatolia, Russian Tsardom, Political Pressure.

JEOPOLİTİK REKABETİN YENİ CEPHESİ: KUŞAK VE YOL GİRİŞİMİ (BRI) İLE HİNDİSTAN-ORTA DOĞU-AVRUPA KORİDORU (IMEC) KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Tarık ÇÖKMEZ
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
tcokmez23@hotmail.com,
https://orcid.org/0009-0006-1615-9181

ÖZET

Bu çalışma, küresel güç mücadelesinde "sert güç" unsurlarından "altyapı gücü"ne (infrastructure power) geçiş sürecini; Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi (BRI) ile Batı bloğunun desteklediği Hindistan-Orta Doğu-Avrupa Ekonomik Koridoru (IMEC) üzerinden analiz etmektedir. Araştırma, Mackinder'ın "Kalpgâh" ve Mahan'ın "Deniz Hakimiyeti" teorik zemininden hareketle, modern ticaret koridorlarının yalnızca lojistik güzergâhlar değil, aynı zamanda finansal, dijital ve normatif birer hegemonya aracı olduğunu savunmaktadır. Çalışmada; her iki girişimin stratejik mimarisi, finansman modelleri (değişken faizli borçlara karşı çok taraflı hibrit finansman), dijital altyapıları (Siber İpek Yolu'na karşı Open-RAN mimarisi) ve Çevresel-Sosyal-Yönetişim (ÇSY) standartları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular, BRI'nın liman zinciri ölçeği ve esnekliği sayesinde kriz sönümleme kapasitesinin yüksek olduğunu; ancak borç sürdürülebilirliği ve şeffaflık sorunları barındırdığını göstermektedir. Buna karşılık IMEC, yeşil enerji vizyonu ve yüksek yönetişim standartlarıyla "kalite" odaklı bir alternatif sunsa da Bab el-Mendep ve Hürmüz Boğazı gibi dar geçitlerdeki asimetrik güvenlik tehditlerine karşı kırılgandır. Çalışma, jeopolitik rekabetin "bağlantısallık diplomasisi"ne dönüştüğü bu düzlemde, Türkiye ve Körfez ülkeleri gibi orta ölçekli güçlerin, tek bir bloğa bağlanmak yerine "çift hatlı" bir denge stratejisi izleyerek dış politika özerkliklerini korumaya çalıştıkları sonucuna varmaktadır. Bu bağlamda koridorlar, sadece ekonomik kalkınma değil, stratejik otonomi aracı olarak tanımlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik Rekabet, Kuşak ve Yol Girişimi, IMEC, Altyapı Gücü,

THE NEW FRONT OF GEOPOLİTİCAL COMPETİTİON: A COMPARATİVE ANALYSİS OF THE BELT AND ROAD INİTİATİVE (BRI) AND THE INDİA-MİDDLE EAST-EUROPE CORRİDOR (IMEC)

ABSTRACT

This study analyzes the transition from "hard power" to "infrastructure power" in global power struggles through the lens of China's Belt and Road Initiative (BRI) and the Western-backed India-Middle East-Europe Economic Corridor (IMEC). Grounded in Mackinder's "Heartland" and Mahan's "Sea Power" theories, the paper argues that modern trade corridors function not merely as logistic routes but as instruments of financial, digital, and normative hegemony. The research comparatively examines the strategic architectures, financing models (variable-interest debt versus multilateral hybrid financing), digital infrastructures (Digital Silk Road versus Open-RAN architecture), and ESG (Environmental-Social-Governance) standards of both initiatives. The findings indicate that while the BRI possesses high crisis-absorption capacity due to the scale and flexibility of its port chain, it faces significant issues regarding debt sustainability and transparency. Conversely, although IMEC offers a "quality-oriented" alternative with its green energy vision and high governance standards, it remains vulnerable to asymmetric security threats in choke points like the Bab el-Mandeb and the Strait of Hormuz. The study concludes that in this realm where geopolitical competition transforms into "connectivity diplomacy," middle powers such as Turkey and Gulf nations are pursuing a "dual-track" balancing strategy instead of aligning with a single bloc to maintain their foreign policy autonomy. In this context, corridors are defined not only as tools for economic development but also for strategic autonomy.

Keywords: Geopolitical Competition, Belt and Road Initiative, IMEC, Infrastructure Power,

GİRİŞ VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Jeopolitik düşüncenin temelleri, Halford Mackinder'ın 1904 tarihli "The Geographical Pivot of History" makalesinde şekillenmiştir. Mackinder, Avrasya kalpgâhının (Heartland) "kara güçleri" için stratejik bir eksen olduğunu, bu bölgeyi denetleyen devletin demografik ve endüstriyel kapasitesiyle kıtalar arası hâkimiyet kurabileceğini savunmaktadır. (Mackinder, 2017). Bu perspektif, demiryolu ağlarının 19. yüzyıl sonundan itibaren karasal mobiliteyi artırmasıyla daha da önem kazanmış; kara lojistiğinin deniz üstünlüğüne alternatif oluşturabileceği fikri yayılmıştır (Kaplan, 2012).

Buna karşılık Alfred Thayer Mahan 1890'da yazdığı eserinde, İngiliz İmparatorluğu ve ABD'nin yükselişini incelerken deniz yollarının kontrolünü küresel iktisadi ve askerî kudretin önkoşulu saymış; "denizde hareket serbestîsi" sağlanmadıkça kalıcı hegemonya kurulamayacağını öne sürmüştür (Mahan, 2011). Mahan'a göre donanma-liman-deniz ticareti üçgeni, ülkenin finansal kaynak üretme kapasitesi ile doğrudan ilintilidir; zira ticaret gelirleri güçlü bir tersane yatırımı çağırır ve bu döngü stratejik üstünlüğü beslemektedir.(Till, 2013).

Soğuk Savaş'tan sonra Nicholas Spykman'ın "Rimland" (kenar kuşak) tezi ve Zbigniew Brzezinski'nin "büyük satranç tahtası" metaforu, kalpgâh-rimland ikiliğini küresel dış politika

analizinde yeniden canlandırmıştır. (Spykman, 1944; Amilakhvari vd., 2011). Brzezinski, Avrasya kıtasının batı (AB-NATO), doğu (Çin-Rusya) ve merkezî-güney kuşağında (Orta Doğu-Hindistan) kurulacak ittifakların Washington'ın "kıyı üstünlüğünü" (off-shore balancing) sürdürebilmesi için kritik olduğuna dikkat çekmiştir. 2000'lerden itibaren Joseph S. Nye ve Edward Luttwak, "jeoekonomi" kavramını öne çıkararak enerji boru hatları, dijital haberleşme ağları ve yatırım bankaları gibi ekonomik araçların askerî kuvvet kadar belirleyici hâle geldiğini vurgulamıştır. (Nye, 2011; Luttwak, 1990).

Bu kuramsal silsile, günümüzde altyapı koridorlarının—liman-demiryolu-otoyol-kablo-uydu hatlarının—"sert gücü" (hard power) tamamlayan "altyapı gücü" (infrastructure power) hâline geldiğini göstermekte; devletlerin bağlantısallık üzerinden nüfuz sahası inşa etmesine zemin hazırlamaktadır (Seaman, 2021).

1. KORİDOR KAVRAMININ EVRİMİ

Koridor fikri, Soğuk Savaş'ın dağılma döneminde Orta ve Doğu Avrupa'yı Batı pazarlarına entegre etmeyi amaçlayan Pan-Avrupa Ulaştırma Koridorları (I-IX) ile kurumsallaşmıştır. Ancak AB fonlarının parça parça tahsisi, Balkanlarda siyasi istikrarsızlık ve gümrük uyumsuzlukları taşıma sürelerinde beklenen düşüşü sağlayamamıştır.(Vickerman, 2002). Aynı yıllarda AB-Türkiye-Gürcistan iş birliğiyle tasarlanan TRACECA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia), Hazar Denizi üzerinde feribot-demiryolu kombinasyonu kurmuş; fakat Bakü-Tiflis hattındaki altyapı eksikleri ve Kafkasya'daki güvenlik riskleri projeyi ivmesiz bırakmıştır (Akiner, 2004).

Çin'in 2013'te duyurduğu Kuşak ve Yol Girişimi (BRI) ise ulaştırma, enerji ve dijital ağları aynı "şemsiye marka" altında toplayarak önceki koridor deneyimlerinden ayırmıştır. Asya Altyapı Yatırım Bankası (AIIB), İpek Yolu Fonu ve devlet destekli kalkınma kredileri sayesinde likidite açığı sorununu minimize etmiş ve "tek pencere" (one-stop-shop) modeliyle proje onay süreçlerini hızlandırmıştır. (Cai, 2017). Ayrıca "kültürel koridor" boyutunu da ekleyerek Konfüçyüs enstitüleri, burs programları ve medya iş birlikleriyle "anlatı üstünlüğü" (narrative power) tesis etmeye yönelmiştir.(Ferdinand, 2016).

IMEC'in 2023'te açıklanması, çok taraflı yönetişim ve sürdürülebilir finans standartlarını öne çıkaran "2. nesil koridor" modeline işaret etmektedir. ABD ve AB; Infrastructure Transaction and Assistance Network, Blue Dot Network ve Global Gateway/PGII programlarıyla IMEC'e kurumsal çerçeve ve ÇSY (çevresel-sosyal-yönetişim) kriterleri sağlamayı taahhüt etmiştir. (The White House, 2023). Körfez fonları (PIF, ADNOC, Mubadala) hisse-ortaklığı modeliyle risk paylaşırken, Hindistan ile BAE arasında 2017'de tesis edilen stratejik ortaklık zemininde 2022'de imzalanan 'Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması' (CEPA), IMEC'e hukuki ve ticari zemin oluşturmuştur. (Tanchum, 2021; Ministry of External Affairs, 2022)

BRI'NİN STRATEJİK MİMARİSİ

BRI, beş kara – bir deniz eksenini kapsayan altı koridorlu mimari ile küresel bağlantı haritasını yeniden şekillendirmeyi hedeflemiştir. Lanteigne göre enerji güvenliği BRI'nin omurgasıdır:

Çin'in enerji ithalatının %80'inin dar ve engellenmesi kolay olan Malakka Boğazı'ndan geçtiğini, BRI'nin asıl amacının bu boğazı by-pass ederek riskin azaltılabileceğini savunmuştur. Kazakistan-Çin ham petrol boru hattı (1.000 km) ve Myanmar-Çin doğalgaz boru hattı (770 km) ile Malakka riski düşürülmekte; Gwadar limanından Xinjiang'a uzanan oto-enerji koridoru "tutarlı arz" sunmaktadır (Lanteigne, 2016).

Fazla kapasite ihracı boyutu, Hebei gibi ağır sanayi eyaletlerine ait çimento-çelik üretim fazlasının Endonezya Morowali çelik kompleksi ve Malezya Kuantan sanayi parkına taşınmasıyla örneklenir. Pekin bu yatırımları "kalkınma yardımı" olarak değil, devlet-şirket konsorsiyumlarının kâr odaklı projeleri olarak paketlemekte; böylelikle iç ekonomik dengelenme sağlamaktadır. Nadège Rolland, bu ekonomik hamlelerin nihai amacının sadece "kâr" veya "ekonomik denge" olmadığını; asıl amacın Avrasya'da Çin merkezli yeni bir siyasi düzen kurmak olduğunu savunur. (Rolland, 2017).

Stratejik mimariyi güvence altına almak için Pekin, liman-üs ikili kullanımı (Djibouti, Hambantota, Gwadar) yoluyla "kolay ikmal – ileri konuşlanma" kapasitesi inşa ederken; Çin Denizcilik Milisleri ve Kıyı Güvenlik Birliği gibi paramiliter unsurları harc-iâleye düşük yoğunluklu alan kontrolü sağlamaktadır (Oliver, 2019). Bu yapı, "gri bölge" taktikleri aracılığıyla doğrudan çatışma riskini azaltırken fiili durum yaratma yeteneği sunar (Rodriguez-Diaz vd., 2024).

2. IMEC'İN YENİLİKÇİ ÇERÇEVESİ

India–Middle East–Europe Economic Corridor (IMEC) iki ana segmentten oluşur. "Doğu Koridoru" Hindistan'ın Mundra ve Nhava Sheva limanlarını Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki Fujayra ile Jebel Ali'ye, oradan da Suudi Arabistan'ın Dammam ve Ras al-Khair merkezlerine bağlayacak demir-deniz entegrasyonu üzerine kuruludur. "Kuzey Koridoru" ise Suudi Arabistan'ın kuzey-güney "Land Bridge" hattını Ürdün'ün Ma'an düğüm noktasına, oradan da İsrail'in Hayfa limanına ulaştırır; Akdeniz'de Pire-Bari-Marsilya zinciriyle Avrupa iç pazarına geçişi altı ila sekiz gün kısaltmayı hedefler (Singh & Balakrishnan, 2024).

Koridorun stratejik hedefleri üç sütunda özetlenebilir. Birincisi, tedarik zinciri çeşitliliğidir: Hint yarı iletkeni, eczacılık ürünü ve otomotiv aksamı gibi ara mallarını Çin merkezli değer zincirlerine bağımlı kalmadan Avrupa'ya taşımak ve Hint Okyanusu–Kızıldeniz rotasında "gelecek şoklarına" karşı ikincil bir koridor oluşturmaktır (Singh & Balakrishnan, 2024). İkincisi, enerji dönüşümüdür: Körfez'deki güneş temelli hidrojen üretimi, IEA (2024) verilerine göre ölçek kazanırken; planlanan 1.800 km'lik HVDC hattının enerjiyi Trieste üzerinden Avrupa'ya taşıması hedeflenmektedir, böylece düşük karbonlu enerji ticaretine ölçek kazandırmaktır (IEA, 2024). Üçüncüsü, norm-tabanlı yönetişimdir: şeffaf ihale prosedürleri, borç sürdürülebilirliği kıstasları ve çevresel-sosyal-yönetişim (ÇSY) tavanlarıyla "borç tuzağı" eleştirilerini bertaraf eden yüksek standartlı bir altyapı modeli tesis etmektir (Murphy, 2023).

3. RİSK EKOLOJİSİ VE GÜVENLİK PARAMETRELERİ

Jeopolitik koridor rekabeti, dört ana risk kümesinde somutlaşmaktadır.

* Korsanlık ve Terörizm: Uluslararası Denizcilik Bürosu raporlarına göre 2024'te Aden Körfezi'nde kaydedilen tanker saldırılarının beşte biri Kuşak ve Yol deniz şebekesine yüz deniz

milinin altında gerçekleşmiştir; Husî insansız hava araçlarının Kızıldeniz'de artan faaliyetleri ise konteyner hatlarında navlun ve sigorta maliyetlerini önemli ölçüde yükseltmiştir (UNCTAD, 2024b).

* Devletler Arası Rekabet: 2020'de Galwan Vadisi'nde patlak veren Çin-Hindistan sınır çatışması, Yeni Delhi'nin stratejik özerklik arayışını hızlandırmış; Çin'e karşı dengeleyici koalisyonlara (Quad gibi) verdiği desteği pekiştirmiştir (Mearsheimer, 2021).

* Siber Tehditler: Kuşak ve Yol güzergâhındaki veri merkezlerinin önemli bir kısmı Huawei donanımıyla çalışmakta, bu durum tedarik zinciri gözetimi riskini artırmaktadır (Hillman, 2021). Buna karşılık IMEC ortakları, Open-RAN mimarisi ve 'Sıfır Güven' prensiplerini benimseyerek teknolojik bağımlılığı kırmayı ve siber riski dağıtmayı hedeflemektedir (Basu, 2024).

* İklimsel Kırılganlık: BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı verileri, kritik geçiş noktalarında iklim kaynaklı aksamaların arttığını gösterirken; Sahra kaynaklı kum fırtınalarının IMEC güzergahındaki (Hail-Hayfa) demiryolu bakım maliyetlerini önemli ölçüde yükselteceği öngörülmektedir (UNCTAD, 2024a).

Genel olarak IMEC, norm-tabanlı yönetişimi ve yeşil enerji vizyonuyla siber ve çevresel açılardan avantaj sağlarken, Bab el-Mendep ile Hürmüz'deki asimetrik tehditlere karşı hassasiyetini korumaktadır. Kuşak ve Yol ise liman zincirinin ölçeği ve coğrafî esnekliği sayesinde kriz sönümleme kapasitesi yüksek bir yapı sergilemekle birlikte borç yükü, ÇSY baskısı ve veri güvenliği tartışmaları nedeniyle artan itibar maliyetleriyle karşı karşıyadır.

4. ORTA ÖLÇEKLİ DEVLETLER VE BÖLGESEL İTTİFAKLAR

Küresel "koridor diplomasisi" yalnızca hegemon aktörler arasında değil, orta ölçekli devletler arasında da karmaşık bir denge siyasetini tetiklemektedir. Bu ülkeler, konum üstünlüğünü ve lojistik altyapı yatırımlarını jeopolitik kaldıraç olarak kullanıp hem Kuşak ve Yol Girişimi (BRI) hem de India–Middle East–Europe Economic Corridor (IMEC) içinde "çift hatlı" stratejiler izlemektedir (Yeşiltaş, 2024).

Türkiye örneğinde, Bakü–Tiflis–Kars (BTK) demiryolu hattı, Marmaray geçidi ve Köseköy lojistik merkezi birlikte düşünüldüğünde Çin'den Avrupa'ya kara–demir entegrasyonunda toplam maliyeti yüzde 30, transit süresini ortalama sekiz gün azaltmaktadır. Ankara'nın 'Orta Koridor' inisiyatifi, Hazar geçişli Trans-Hazar hattıyla BRI'nin kuzey (Rusya) rotasına rekabetçi bir alternatif sunmaktadır (Cengiz, 2023). Bununla birlikte Gaziantep–Mersin demiryolu modernizasyonu ve Mersin limanının kapasite artışı, Türkiye'yi IMEC ve Kalkınma Yolu projelerinin Doğu Akdeniz'deki kritik 'aktarma düğümü' olarak öne çıkarmaktadır. Bu 'çift hatlı' lojistik kapasite, Türkiye'ye Washington ve Pekin karşısında müzakere esnekliği kazandırırken, AB ile ticari ilişkilerde ek pazarlık payı yaratmaktadır (Yeşiltaş, 2024).

Sonuçta orta ölçekli devletler, çok yönlü ittifak mimarisi kurarak altyapı finansmanı çekmekte, dış politika özerkliklerini korurken büyük güç rekabetinden ekonomik pay almaktadır. Bu "denge oyununda" bağlantı düğümü konumunun sürdürülebilirliği, siyasi istikrar, hukuki öngörülebilirlik ve ÇSY standartlarına uyumla doğrudan ilişkilidir.

5. FİNANSMAN DİNAMİKLERİ VE DİJİTAL ALTYAPI

Finansman: BRI kapsamında on yıl içinde taahhüt edilen kredilerin büyük kısmı değişken faizlidir; dolayısıyla Fed'in 2022–2023 faiz artış döngüsü, altyapı projelerinin borç servis oranını ciddi ölçüde artırmıştır (Malik vd., 2023). IMEC finansmanı ise ABD Uluslararası Kalkınma Finans Kurumu (DFC) kredileri, AB EFSD+ garantileri ve Körfez kamu fonları arasında hibrit bir yapı kurar. IMEC, kısa vadeli faiz şoklarına karşı dayanıklı, ancak petrol fiyatlarına endeksli Körfez sermayesi nedeniyle emtia fiyatlarındaki dalgalanmalara açıktır (Bianco, 2024). BRI ise geniş ölçekli sermaye sunduğu hâlde maliyet esnekliği düşük, değişken faizli borca maruz kalmaktadır.

Çin'in 'Dijital İpek Yolu' bileşeni, BeiDou-3 uydu konumlama sistemi ve Huawei 5G altyapısı üzerine kuruludur. Pekin; Laos, Pakistan ve Kenya'da askeri-sivil ikili kullanım merkezleri inşa ederek uydu tabanlı küresel bir lojistik izleme sistemi kurmaktadır (Yang, 2023). Buna karşılık IMEC tarafı; İsrail ve Hindistan odaklı siber kümeler, Open-RAN mimarisi ve kuantum-dayanıklı şifreleme standartlarını 'temel gereklilik' olarak benimsemiştir. Böylece IMEC, yazılım-tanımlı ağ (SDN) yaklaşımıyla donanım kilidini kırmakta; BRI'nın donanım-ağ egemenliğine, "çok paydaşlı siber yönetişim" modeliyle meydan okumaktadır (Basu, 2024).

6. ÇSY STANDARTLARI

BRI'de 2013-2022 arasında tamamlanan 276 büyük ölçekli altyapı projesinin sadece %38'i Dünya Bankası Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) "A" sınıfı gerekliliklerini tam karşılamıştır. Özellikle Afrika'daki baraj projelerinde zorunlu yeniden yerleşim süreçlerinin şeffaf yürütülmemesi, uluslararası STK'ların eleştirilerine yol açmıştır (Zhou vd, 2018). Çin 2021'de "Yeşil BRI" ilkelerini ilan etmiş; kömür finansmanına sınır, yenilenebilir enerji portföyüne teşvik getirmiş olmasına rağmen Yeşil İklim Fonu (GCF) koşullarına tam uyum konusunda sahadaki uygulamaların hâlen hedeflerin gerisinde kaldığı belirtilmektedir (Nedopil, 2023)

IMEC tarafında AB Taksonomi Tüzüğü esas alınarak karbon yoğunluğu sınırı ton-kilometre başına 35 gram CO_2 olarak belirlenmiştir. Hidrojen projelerinin 'yeşil' sınıflandırılabilmesi için elektrik girdisinin RFNBO standartlarına göre ağırlıklı olarak yenilenebilir kaynaklı olması gerekmektedir (European Commission, 2023). Bu bağlamda Süveyş'in güneyinde planlanan 'Red Sea Green Hydrogen Hub' (NEOM), %100 yenilenebilir enerjiye dayalı yapısıyla IMEC'in enerji vizyonunun ilk somut göstergesi niteliğini taşımaktadır (Tanchum, 2022).

IMEC kapsamında AB'nin Global Gateway stratejisi çerçevesinde ILO 98 (Örgütlenme Özgürlüğü) ve ILO 155 (İş Sağlığı ve Güvenliği) gibi temel çalışma standartlarının yerel mevzuata yansıtılmasına yönelik beklentiler güçlenmektedir; ayrıca taşeron zincirlerinin denetimi süreçleri Avrupa Tedarik Zinciri Yasası (CSDDD) ile uyumlu bir çerçeveye oturtulmaktadır (Spinaci, 2023). Buna karşılık BRI projelerinde iş gücü düzenlemeleri çoğunlukla evrensel normlara değil, ikili anlaşmalara dayandırılmakta; bu durum yerel sendikaların çalışma koşullarına dair müzakere gücünü sınırlayabilmektedir (China Labor Watch, 2022).

Dolayısıyla ÇSY rekabeti yalnız çevresel değil, sosyal ve yönetişimsel norm ihracı meselesine dönüşmekte; IMEC'in yüksek standartlı modeli, transit ülkeleri AB ve ILO çerçevesine yaklaştırırken, BRI finansmanı 'hız ve kapasite' avantajını korusa da; IMEC, altyapı projelerini birer 'norm aktarım mekanizmasına' dönüştürerek küresel rekabetin zeminini 'nicelikten niteliğe' taşımaktadır

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kuşak ve Yol ile IMEC arasındaki rekabet, günümüzde klasik altyapı yarışı olmaktan çıkıp güvenlik–maliyet dengesi, teknoloji standardı, borç sürdürülebilirliği ve ÇSY normları ekseninde çok boyutlu bir "bağlantısallık diplomasisi"ne dönüşmüştür.

Güvenlik–maliyet düzleminde BRI, yüksek ölçekli finansman ve liman zinciri esnekliğiyle kriz sönümleme kapasitesi sunar; ancak değişken faizli borç ve korsanlık risklerine maruzdur. IMEC, Batı güvenlik şemsiyesinden aldığı güç ve sabit faizli kredilerle risk primini düşürürken, Bab el-Mendep ve Hürmüz odaklı asimetrik tehditlere açık bir coğrafyada sınanmaktadır.

Bu stratejik eşikleri aşabilen projeler, transit ülkelerde yalnız ekonomik kalkınma değil, aynı zamanda dış politika özerklik alanı yaratmaktadır. Türkiye, Yunanistan, Mısır veya Kenya gibi "bağlantı düğümü" aktörler, hangi koridorla daha derin entegrasyon kuracaklarına karar verirken sadece finansman hacmine değil, uzun vadeli borç sürdürülebilirliği, tedarik zinciri esnekliği ve normatif uyum maliyetine bakmak zorundadır. Nihai tahlilde Kuşak ve Yol ile IMEC arasındaki yarış, neredeyse bütün Avrasya-Afrika-Avrupa üçgenindeki orta ölçekli ülkelerin kalkınma stratejilerini yeniden tanımlayan yapısal bir jeoekonomik dönüşüm niteliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

AIIB. (2024). Asian Infrastructure Investment Bank Annual Report 2023. Beijing: AIIB Publications.

Akiner, S. (2004). The Caspian: Politics, Energy and Security. Routledge.

Amilakhvari, L., & Baghaturia, O. Georgia's Place on the Brzeziński" Grand Chessboard" Amidst Growing Geopolitical Turbulence. In *South Caucasus and Black Sea Security Conference* (p. 167).

Basu, A. (2024). *Digital public infrastructure and the IMEC: A new chapter in tech diplomacy?* Observer Research Foundation.

Bianco, C. (2024). *The Gulf's high stakes in the Red Sea crisis*. European Council on Foreign Relations.

Cai, P. (2017). Understanding China's Belt and Road Initiative. Lowy Institute Analysis.

Cengiz, Ö. (2023). Rusya-Ukrayna savaşının Türkiye'den geçen orta lojistik koridora etkileri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *14*(27), 485-505.

China Labor Watch. (2022). *Silent toil: The labor rights situation of Chinese workers in Belt and Road Initiative projects*.

European Commission. (2023). *Commission Delegated Regulation (EU) 2023/1185 establishing a Union methodology for RFNBOs*. Official Journal of the European Union.

Ferdinand, P. (2016). Westward Ho-the China Dream and 'One Belt, One Road': Chinese Foreign Policy under Xi Jinping. International Affairs, 92(4), 941-957.

Hillman, J. (2021). The Digital Silk Road: China's Quest to Wire the World and Win the Future. Harper Business.

International Energy Agency. (2024). World Energy Investment 2024. Paris: IEA.

Kaplan, R. D. (2009). The revenge of geography. *Foreign Policy*, (172), 96-105.

Lanteigne, M. (2016). Chinese Foreign Policy: An Introduction (3rd ed.). Routledge.

Luttwak, E. N. (1990). From Geopolitics to Geo-Economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce. The National Interest, (20), 17-23.

Mackinder, H. J. (2017). The geographical pivot of history. In *The Structure of Political Geography* (pp. 162-169). Routledge.

Mahan, A. T. (2011). *The Influence of Sea Power Upon History*, 1660–1783. Read Books Ltd.

Malik, A., Parks, B., Russell, B., Lin, J., Walsh, K., Solomon, K., ... & Goodman, S. (2023). *Belt and Road at ten: A pillar of the partner country's development or a trap?* AidData at William & Mary.

Mearsheimer, J. J. (2021). The Tragedy of Great Power Politics (Updated Edition). W.W. Norton & Company.

Ministry of External Affairs. (2022). *India-UAE Virtual Summit: Joint vision statement* [Press release]. Government of India.

Murphy, E. (2023). *The India-Middle East-Europe Economic Corridor: A passage to India?* Center for Strategic and International Studies (CSIS).

Nedopil, C. (2023). *China Belt and Road Initiative (BRI) Investment Report 2023*. Green Finance & Development Center, Fudan University.

Nye, J. S. (2019). Soft power and public diplomacy revisited. The Hague Journal of Diplomacy, 14(1-2), 7-20.

Oliver, J. A. (2019). *China's maritime militias: A gray zone force* [Master's thesis, Naval Postgraduate School]. NPS Archive: Calhoun.

Rodriguez-Diaz, E., Alcaide, J. I., & Garcia-Llave, R. (2024). Challenges and security risks in the Red Sea: Impact of Houthi attacks on maritime traffic. *Journal of Marine Science and Engineering*, *12*(11), Article 1900.

Rolland, N. (2017). China's Eurasian Century? Political and Strategic Implications of the Belt and Road Initiative. National Bureau of Asian Research.

Seaman, J. (2021). *Towards a more China-centred global economy? Implications for Chinese power in the age of hybrid threats* (Hybrid CoE Strategic Analysis 27). The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats.

Singh, K., & Balakrishnan, M. (2024). Connecting Asia, Europe, and the Middle East: IMEC as an alternative to BRI. *Strategic Analysis*, *48*(3), 275-300

Spinaci, S. (2023). *Corporate sustainability due diligence: How to integrate human rights and environmental concerns in value chains* (EPRS Briefing, PE 729.424). European Parliamentary Research Service.

Spykman, N. J. (1944). The Geography of the Peace. Harcourt, Brace and Company.

Tanchum, M. (2021). India's Arab-Mediterranean corridor: A paradigm shift in strategic connectivity to Europe. *ISAS Insights* (No. 651). Institute of South Asian Studies, National University of Singapore.

Tanchum, M. (2022). *The India-Middle East food-energy nexus: Transforming the Arab-Mediterranean corridor*

The White House. (2023, September 9). *FACT SHEET: World leaders launch a landmark India-Middle East-Europe Economic Corridor*.

Till, G. (2013). Seapower: A Guide for the Twenty-First Century. Routledge.

United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD, 2024). Review of Maritime Transport 2024. United Nations Publications.

United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD, 2024). *Navigating troubled waters: Impact to global trade of disruption of shipping routes in the Red Sea, the Black Sea and the Panama Canal*.

Vickerman, R. W. (2002). Restructuring transport networks. In S. Sassen (Ed.), *Global networks, linked cities* (pp. 203–220). Routledge

Yang, K. (2023). *The geopolitics of the final frontier: The BeiDou satellite navigation system as an indigenous Chinese innovation, 1950-2023* [Master's thesis, Simon Fraser University]

Yeşiltaş, M. (2024). *Rivalry of corridors: Turkey's strategy in the new geopolitical landscape*. Insight Turkey, 26(1), 11-23.

Zhou, L., Gilbert, S., Wang, Y., Munoz Cabre, M., & Gallagher, K. P. (2018). *Moving the Green Belt and Road Initiative: From words to actions*. World Resources Institute & Boston University Global Development Policy Center.

TÜRKİYE'DE ENFLASYON VE BEKLENTİLER ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ANALİZ (2015–2025)

Prof. Dr. TANER AKÇACI
Gaziantep Üniversitesi,
akcaci@gantep.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-5343-0894

Ar. Gör. OKAN GÜLEÇ
Gaziantep Üniversitesi,
ogulec@gantep.edu.tr - ORCID ID: 0009-0000-5936-4720

ÖZ

Enflasyon, iktisat literatüründe üzerine çok çalışılan ve birçok ülkenin ekonomik istikrar politikalarında kritik yeri olan bir olgudur. Fiyatlar genel düzeyinin artması olarak tanımlanmakla birlikte sayısal bir değişimden çok refahı, geliri ve alım gücünü etkileyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple, enflasyonu yalnızca sayısal değerler üzerinden değerlendirmenin sınırlı kalacağı düşünülerek, enflasyonun beklentiler ile ilişkisi araştırılmıştır. Bu çalışmada, Türkiye'de enflasyonun beklentiler ile ilişkisi son 10 yıllık aylık veriler üzerinden ampirik olarak analiz edilmiştir. 2015-2025 dönemine ait enflasyon, hane halkı beklentileri, reel sektör beklentileri ve tüketici güven endeksi verileri kullanılarak iki model üzerinden korelasyon ve regresyon analizleri uygulanmıştır. İlk modele, enflasyon, hane halkı beklentileri ve tüketici güven endeksi, ikinci modele enflasyon ve reel sektör beklentileri değişken olarak dahil edilmiştir. Her iki modelde beklentilerin enflasyon ile olan ilişkisinin gücü ve yönü test edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, enflasyon ve hane halkı beklentileri arasında 0,91 seviyesinde, enflasyon ve reel sektör beklentileri arasında 0,96 seviyesinde güçlü ve pozitif bir korelasyon ilişkisine ulaşılmıştır. Buna karşın, birinci modele dahil edilen tüketici güven endeksi ile enflasyon arasında ise -0,50 düzeyinde negatif bir korelasyon ilişkisi tespit edilmiştir. Regresyon analizi sonuçları, her iki modelde enflasyonun beklentiler ile açıklanma düzeyine yönelik güçlü sonuçlar vermiştir. Birinci modelde, enflasyon hane halkı beklentileri ve tüketici güven endeksi ile 0,94 düzeyinde, ikinci modelde reel rektör beklentileri ile tek başına 0,93 ile açıklanmıştır. Analiz sonuçları, enflasyon ve beklentiler arasında güçlü bir ilişkiyi göstermektedir. Bu bağlamda beklenti yönetimi, fiyat istikrarı başarısında kritik önem arz etmektedir. Enflasyon ile reel sektör beklentileri ilişkisinin yüksek düzeyde çıkması fiyat geçiş etkisinin tüketici fiyatlarında önemli etkisi olduğuna işaret etmektedir. Reel sektör beklentilerinin enflasyona yönelik daha yakın tahminler sunması, politika yapıcılar açısından önemli bir gösterge niteliğindedir. Enflasyon ile hane halkı beklentileri arasındaki pozitif, tüketici güven endeksi ile arasındaki negatif ilişki, beklentilerin enflasyonu aştığı durumlarda güven algısının azalmasına zemin hazırlamaktadır. Bu sonuçlar, fiyat istikrarında uzun vadeli başarının beklentileri iyimser yöne çekecek politikaların gerekliliğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler : Türkiye, Enflasyon, Beklentiler, Korelasyon, Regresyon

ABSTRACT

Inflation is a phenomenon that has been extensively studied in the economics literature and holds a critical place in the economic stabilization policies of many countries. Although it is defined as an increase in the general price level, it represents more than a numerical change; it is an element that affects welfare, income and purchasing power. For this reason, considering that evaluating inflation solely through numerical values would be limited, the relationship between inflation and expectations has been examined. In this study, the relationship between inflation and expectations in Türkiye is empirically analyzed using monthly data from the last ten years. Two models were constructed using inflation, household expectations, real sector expectations and the consumer confidence index data covering the 2015–2025 period. In the first model, inflation, household expectations and the consumer confidence index were included as variables, while the second model incorporated inflation and real sector expectations. The strength and direction of the relationship between expectations and inflation were tested in both models. According to the findings, a strong and positive correlation was found between inflation and household expectations at the level of 0.91 and between inflation and real sector expectations at the level of 0.96. In contrast, a negative correlation of –0.50 was observed between the consumer confidence index and inflation in the first model. The regression analysis results provided strong explanatory power of inflation through expectations in both models. In the first model, inflation was explained by household expectations and the consumer confidence index at the level of 0.94, while in the second model, it was explained solely by real sector expectations at 0.93. The analysis results reveal a strong relationship between inflation and expectations. In this context, expectation management plays a critical role in achieving price stability. The high level of correlation between inflation and real sector expectations indicates that the price pass-through effect has a significant impact on consumer prices. The fact that real sector expectations provide closer predictions regarding inflation, constitutes an important indicator for policymakers. The positive relationship between inflation and household expectations and the negative relationship between inflation and the consumer confidence index, suggest that when expectations exceed inflation, the perception of confidence tends to weaken. These findings demonstrate that long-term success in price stability requires policies that can steer expectations in a more optimistic direction.

Key Words: Turkiye, Inflation, Expectations, Correlation, Regression

GİRİŞ

Enflasyon, çağdaş ekonomilerin istikrar politikalarında önemli yeri olan makroekonomik göstergelerin başında gelmektedir. Ekonomik istikrar bütüncül olarak ele alındığında, enflasyon birçok ülkede, özellikle Türkiye'de, ekonomideki işleyişin temelinde yer alan bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Literatürde farklı bakış açıları ile incelenen enflasyon kavramı, fiyatlar genel düzeyinin sayısal bir yansıması olarak ele alınsa da refah, satın alım gücü ve sosyoekonomik gelişmişlik gibi önemli kalkınma göstergeleri ile yakından ilgilidir. Bu sebeple enflasyon, iktisat biliminde geniş bir alanda incelenmektedir.

Türkiye'de enflasyon uzun süredir, politika yapıcıların en önemli hedefleri arasında yer almaktadır. 1980'li yıllar itibari ile dünyadaki ekonomik yapıya ayak uyduruabilmek adına ekonomi politikalarında önemli değişikliklere gidilmiştir. Bu dönem itibariyle istikrarsız ve dalgalı seyreden enflasyonist bir döneme girilmiştir. 90'lı yıllarda yaşanan krizlerle birlikte enflasyon oranları rekor düzeye ulaşmıştır. 2000'li yılların bir döneminde tek haneli enflasyon oranları görülse de pandemi sonrası dönemde enflasyon oranları, 90'lı yıllarda görülen enflasyon oranlarına yakın düzeye yükselmiştir.

Enflasyon, tek bir değişkenle açıklanamayacak kadar kapsamlı ve çok boyutlu bir olgudur. Birçok ekonomik gösterge ile ilişkisi hem ampirik hem teorik zeminde araştırılmaktadır. Enflasyonun ekonomik yapıdaki yeri, ülkeden ülkeye değişmekle birlikte dönemler arası etkileri politika tercihlerine bağlı olarak farklılaşmaktadır. Bu sebeple enflasyonun sebeplerini tespit etmek, sayısal bir gösterge olarak ele almaktan öte daha derin ve ayrıntılı bir analizi gerektirmektedir.

Bu çalışmada, enflasyonun farklı ekonomik göstergelerle ilişkisi, Türkiye özelinde 2015-2025 dönemi aylık enflasyon ve beklenti verileri ile araştırılmıştır. Ampirik analize, tüketici fiyat endeksi, hane halkı beklentileri, reel sektör beklentileri ve tüketici güven endeksi göstergeleri değişken olarak dahil edilmiştir. Değişkenler arasındaki korelasyon ilişkileri incelendikten sonra, iki farklı model kullanılarak basit doğrusal regresyon analizleri uygulanmıştır. İki modelli analiz ile enflasyonun hane halkı ve reel sektör beklentileri ile olan ilişkini ayrı ayrı ortaya koyulmuş ve elde edilen bulgulardaki farklılıklar karşılaştırılmıştır. Bu çerçevede, enflasyonun yalnızca fiyat değişimleri ile değil, aynı zamanda ekonomideki aktörlerin geleceğe yönelik beklentileri ile şekillendiği anlayışından yola çıkılmıştır. Türkiye ekonomisinin analize konu olan dönemdeki politika değişmeleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yüksek fiyat oynaklıklarının beklentilerle ne derece şekillendiğinin ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmada, beklentilerin enflasyon dinamikleri üzerindeki güçlü ya da zayıf etkilerinin, gerçekleşen enflasyon oranlarına yansıması önem arz etmektedir.

LİTERATÜR ÖZETİ

Literatür kapsamı, Türkiye'de enflasyon ve beklentileri ele alan teorik ve ampirik temelli çalışmalardan oluşmaktadır. Bu çalışmalarda ortaya koyulan bulgular, farklılaşan ve benzeyen yönleriyle ele alınmıştır.

Sever ve Demir (2008), enflasyon ve enflasyon belirsizliği arasındaki ilişkiyi 1987-2007 dönemi için ampirik olarak analiz etmiştir. Elde edilen en önemli bulgu, 2002:01-2007:12 alt dönemindeki enflasyon varyansının farklılaşması olmuştur. Çalışmada vurgulanan en önemli

çıkarım, enflasyon belirsizliğinin tamamen yok edilmesinin mümkün olmadığı, buna karşın minimuma indirilebileceği olmuştur.

Yılmaz ve Arı (2013), çalışmalarında Türkiye'nin enflasyonla mücadelede en önemli başarıyı yakaladığı 2001-2011 dönemini incelemiştir. Bu dönemde enflasyonun tek haneli sayılara düşürülmesindeki başarının ardında sıkı maliye politikası, sıkı gelir politikası ve aşırı değerli TL politikası gibi etkenlerin önemli rol oynadığını vugulamıştır. Cinel (2018), çalışmasında Türkiye'de 2002-2017 döneminde enflasyon hedeflemesi yönelik uygulanan politikaların başarılı olup olmadığını incelemiştir. 2002-2005 döneminde gerçekleşen enflasyonun hedeflenen enflasyonun altında olduğu, ancak sonraki dönemlerde gerçekleşen enflasyonun hedeflenen enflasyonun üzerinde kaldığı tespit edilmiştir. İki çalışma enflasyon ve beklenen enflasyon arasındaki ilişkiyi farklı bakış açıları ile ele alarak aynı dönemlere ilişkin farklı çıkarımlarda bulunmuştur. Yılmaz ve Arı (2013), enflasyon hedeflemesindeki sonuçlar yetersiz olsa da önceki dönemlere oranla enflasyonun makul seviyelere indirilmesini ele almıştır. Cinel (2018), ise nicel verilerdeki tutarlılığı ölçmüş, enflasyon oranları düşse de enflasyon hedeflemesi rejiminin yetersiz kaldığını belirterek, beklenti yönetiminin önemini vurgulamıştır.

Soybilgen ve Yazgan (2017), TCMB (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası) beklenti anketlerinin tahmin başarını ampirik bir yöntemle incelemiştir. Bulgular, otoregresif modellerin enflasyon tahmininde beklenti anketlerinden daha başarılı olduğunu göstermiştir. Nokta tahmini açısından zayıf performans gösteren enflasyon beklentilerinin, yön tahmini açısından kullanıcılar için değer taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Göcen (2020), çalışmasında ampirik bir yöntem kullanarak enflasyon beklentileri ve gerçekleşen enflasyon arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 2005-2020 dönemine ilişkin aylık verileri kullanarak gerçekleştirdiği Todo-Yamamoto nedensellik sonuçlarına göre çift yönlü nedensellik tespit etmiştir. Bulgulara göre elde edilen en önemli çıkarım, enflasyon ve enflasyon beklentilerindeki artışın birbirini beslediği yönündedir. Buyun (2021), enflasyon ve beklentiler arasındaki ilişkiyi 2016-2021 dönemi aylık verileri üzerinden NARDL modeli ile analiz etmiştir. Tahmin sonuçları, gerçekleşen enflasyondaki artışın beklentileri arttırdığı, azalışın ise azalttığı yönünde çıkmıştır. Bu durum, iki çalışmanın da farklı ampirik yöntemlerle aynı dönemlere ilişkin benzer sonuçlar elde ettiğini göstermektedir.

Yıldırım ve Basılgan (2023), enflasyon beklentilerinin oluşumunu, rasyonel bekleyişler hipotezine eleştirel bir yaklaşımla ele alarak, davranışsal iktisat yaklaşımı ile teorik zeminde incelemiştir. Enflasyonist bekleyişlerin heterojen bireysel davranışlara bağlı olarak şekillendiği, rasyonel beklentilerin bu davranışları açıklama yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. Davranışsal iktisadın beklentilere yönelik psikolojik yaklaşımlarla açıklamalar getirdiği vurgulanmıştır. Şahin ve Şahin (2023), enflasyon beklentilerinin sektörel ayrım bazında ölçülmesi ile alakalı eksikleri dile getirmiştir. Tüm kesimlerin beklentilerinin dikkate alınmasıyla para politikalarının daha bütüncül bir yaklaşım içinde yürütülebileceği belirtilmiştir. Bu açıdan ele alındığında bu iki çalışma, beklentilerin ekonomik karar alma süreçlerine etkisinin heterojen davranış özellikleri gösterdiğini öne çıkarmaktadır.

Alpağut (2024), çalışmasında Türkiye'nin 2013-2023 dönemi aylık enflasyon beklentileri verileri üzerinden Uyumcu Bekleyişler Hipotezi varsayımına dayalı bir ampirik araştırma

yapmıştır. Elde ettiği bulgulara göre, Türkiye için Uyumcu Bekleyişler Hipotezi'ni destekleyen kanıtlara ulaşmıştır. Ayrıca beklenen enflasyon ve gerçekleşen enflasyon arasındaki ilişkinin zayıf olduğu tespit edilmiştir.

Sakarya, Polat ve Ertuğrul (2025), çalışmalarında 2004-2024 aylık verileri kullanarak enflasyon ataleti ve kalıcılığı üzerine bir araştırma yapmıştır. 2018 yılından sonra enflasyon ataletinin arttığı, güçlü enflasyon beklentileri ve 2022 sonrası fiyat bağlantısallığının yoğunlaşması ile desteklendiği ifade edilmiştir. Enflasyonun kalıcılığının, eş zamanlı fiyatlama ile pekiştiği ve bu durumun para politikalarının etkinliğini zayıflattığı belirlenmiştir.

YÖNTEM ve BULGULAR

Bu çalışmada, enflasyon ve beklentiler arasındaki ilişki nicel bir yöntemle analiz edilmiştir. Bu analiz için 2015-2025 dönemini içeren aylık veriler kullanılmıştır. Analize, enflasyon, hanehalkı beklentileri, reel sektör beklentileri ve tüketici güven endeksi değişkenleri dahil edilmiştir (TÜİK, 2025; TCMB, 2025a; TCMB, 2025b). İlk aşamada, değişkenler arasındaki ilişkinin gücünü ve yönünü belirlemek için korelasyon analizi uygulanmıştır. Sonraki aşamada, hanehalkı ve reel sektör beklentilerinin enflasyon üzerindeki etkisini görebilmek adına iki farklı model ile regresyon analizi uygulanmıştır. Bu uygulama, regresyon analizi için oluşturalan hanehalkı beklentileri ve reel sektör beklentilerinin enflasyona etkisini ölçen regresyon denklemlerinde kullanılan veri setleri üzerinden yapılmıştır. Hanehalkı beklentilerinin etkisinin ölçüldüğü modelde, tüketici güven endeksi de modele dahil edilmiştir. Analizde test edilen veri seti ve değişkenlere ilişkin bilgiler Çizelge 1'de gösterilmiştir.

Çizelge 1. Veri Seti (2015:01-2025:08 Aylık Veriler)

Değişken	**Veri Türü**	**Veri Adı**	**Kaynak**
Enflasyon	Tüketici Fiyat Endeksi	INF	TÜİK
Hanehalkı Beklentileri	TCMB Hanehalkı Beklenti Anketi	EXPH	TCMB
Reel Sektör Beklentileri	TCMB Reel Sektör Beklenti Anketi	EXPR	TCMB
Tüketici Güven Endeksi	Tüketici Güvenine İlişkin Endeksler	GUV	TÜİK

Korelasyon analizinin temelleri Sir Francis Galton tarafından atılmış, sistematik ve yöntemsel olarak uygulanabilirliği Karl Pearson sayesinde literatüre kazandırılmıştır (Stanton, 2001:1). Korelasyon, değişkenler arasındaki ilişkinin gücünü ve yönünü istatistiki olarak ölçen, -1 ve +1 arasında değer alan bir katsayı (r) ile derecelendirilen yöntemdir (Gogtay ve Thatte, 2017:78). Korelasyon analizi sonucu ortaya çıkan katsayı eşitlik (1) ile elde edilmektedir (Pitman, 1939:12).

$$r = \frac{\sum(x_i-\bar{x})(y_i-\bar{y})}{\sqrt{\sum(x_i-\bar{x})^2\Sigma(y_i-\bar{y})^2}} \quad (1)$$

Korelasyon analizi ile değişkenler arasındaki ilişkinin gücü ve yönü belirlendikten sonra beklentileri iki farklı çerçevede ele alabilmek ve farklılaşmanın sebeplerini ortaya koyabilmek için regresyon analizi uygulanmıştır. Regresyon analizi, bağımlı değişkenin bağımsız değişkenler tarafından ne ölçüde açıklandığını gösteren ekonometrik yöntemdir (Su, Yan ve Tsai, 2012:275). Bu çalışmada doğrusal regresyon yöntemine başvurulmuştur. Regresyon analizi yapılan modeller eşitlik (2) ve (3)'te verilmiştir.

Hanehalkı Modeli, $INF = \beta_0 + \beta_1 . EXPH_t + \beta_2 . GUV_t + \varepsilon_t$ (2)

Reel Sektör Modeli, $INF = \beta_0 + \beta_1 . EXPR_t + \varepsilon_t$ (3)

Korelasyon ve regresyon sonuçlarını aktarmadan önce, hanehalkı beklentileri ile reel sektör beklentilerinin enflasyon ile seyrinde farklılığı görebilmek adına Grafik 1 oluşturulmuştur. Grafikte en dikkat çekici nokta, hanehalkı beklentilerinin ilgili dönemde enflasyonun sürekli üstünde seyretmesi ve reel sektör beklentileri ile enflasyonun birçok noktada birebir gitmesi ve bazı noktalarda ise yakınsamasıdır. Bu durum, reel sektör beklentilerinin enflasyona dönüştüğü fikrini destekler niteliktedir.

Grafik 1. Enflasyon ve Beklentilerin 2015-2025 Dönemi Aylık Verileri

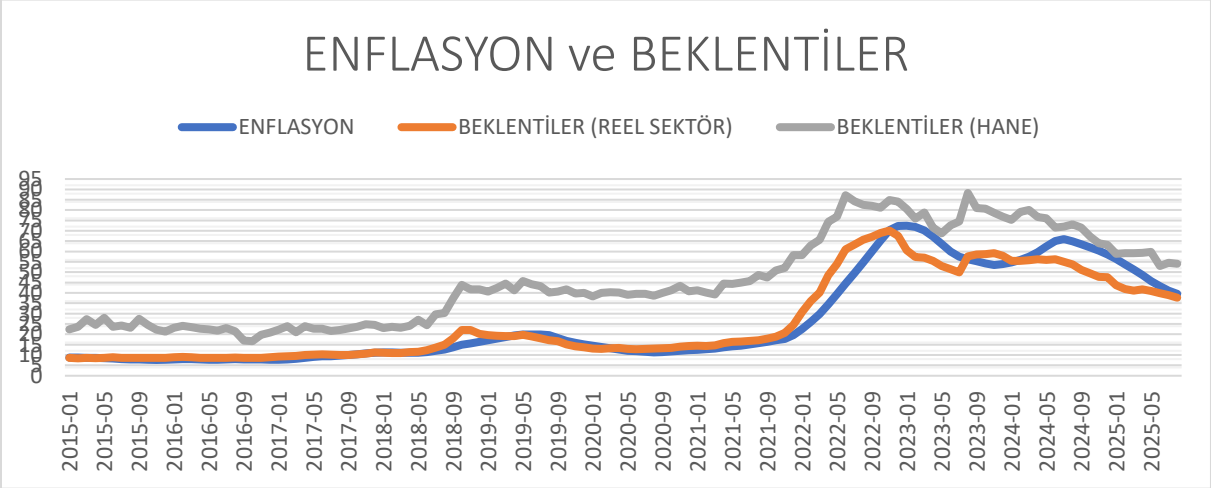

Kaynak: (TÜİK, 2025; TCMB, 2025a)

Hanehalkı modeli korelasyon analizi sonuçları Çizelge 2'de sunulmuştur. Korelasyon analizinden elde edilen sonuca göre, enflasyon ile hanehalkı beklentileri arasındaki 0,912 düzeyindeki gösterge, pozitif ve güçlü bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Bu bağlamda fiyat hareketlerinin, hanehalkı enflasyon algısını büyük oranda şekillendirdiği ve beklentilerin geçmiş enflasyon oranlarına dayalı tahminlerle oluştuğu görülmektedir. Bir başka deyişle, geçmiş enflasyon verileri, hanehalkı beklentilerine güçlü bir şekilde yansımaktadır. Bu durum, uyumcu beklenti davranışları ile tutarlılık göstermektedir. Tüketici güven endeksi ve enflasyon arasındaki -0,50 düzeyindeki negatif ve orta şiddetli ilişki, enflasyon arttıkça tüketici güveninin azaldığını belirtmektedir. Buradan yola çıkarak, yüksek enflasyonist ortamda hanehalkı enflasyon beklentlerinin, genel ekonomik algıyı ve geleceğe yönelik iyimser beklentileri kırdığı

söylenebilmektedir. Bu bulgular genel olarak, enflasyonun fiyatlar genel düzeyine olan etkisinin yanında, hanehalkı birimlerinin beklenti ve algıları üzerinde önemli etkiler yarattığı görülmektedir.

Çizelge 2. Hanehalkı Modeli Korelasyon Sonuçları

Değişken	Enflasyon	Hanehalkı Beklentileri	Tüketici Güven Endeksi
Enflasyon	1		
Hanehalkı Beklentileri	0,912488652	1	
Tüketici Güven Endeksi	-0,502551966	-0,775830045	1

Reel sektör modeli korelasyon sonuçları Çizelge 3'te sunulmuştur. Reel sektör beklentileri ve enflasyon arasında oluşan 0,967 düzeyindeki korelasyon katsayısı, oldukça güçlü, pozitif ve birebire yakın ilişkiyi göstermektedir. Bu ilişki, reel sektörün geleceğe yönelik fiyatlama kararlarının mevcut enflasyon ile neredeyse eş zamanlı hareket ettiğini işaret etmektedir. Reel sektördeki ekonomik aktörler, üretim maliyetlerini satış fiyatlarına yansıtırken, enflasyon oranlarını önemli bir referans noktası olarak görmektedir. Bu durum uyumcu bekleyiş davranışları ile uyumludur. Enflasyon ile reel sektör beklentileri arasındaki uzun zamana yayılan birebirlik, reel sektör beklentilerinin doğrudan enflasyona dönüşme sorununu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca enflasyon ile reel sektör beklentilerinin bu kadar birbirine bağlı olması, enflasyon geçişkenliği yolu ile reel sektördeki fiyat artışlarının doğrudan tüketici fiyatlarına yansımasına ve uzun vadede enflasyon ataletine girilmesine yol açabilmektedir.

Çizelge 3. Reel Sektör Modeli Korelasyon Sonuçları

Değişken	Enflasyon	Reel Sektör Beklentileri
Enflasyon	1	
Reel Sektör Beklentileri	0,967170273	1

Analizin ikinci aşamasında her iki model için ayrı ayrı regresyon analizi uygulanmıştır. Hanehalkı modeli regresyon analizi sonuçları Çizelge 4'te özet olarak sunulmuş olup ayrıntılı çıktılar Ek-1'de verilmiştir. Ayarlı R^2 değerinin %93,7 düzeyinde çıkması, bağımlı değişkendeki varyasyonun çok önemli bir kısmının modeldeki değişkenler tarafından açıklandığını göstermektedir. Anlamlılık düzeyinin neredeyse sıfıra yakın çıkması (8,67E-76), modelin %99 güven aralığında anlamlı ve güvenilir olduğunu ifade etmektedir. Her iki katsayı da bağımsız değişkenlerdeki bir birimlik artışın enflasyonda daha önemli artışlara yol açtığını belirtmektedir. Katsayılar %99 güven aralığında ($p<0.001$) anlamlı görünmektedir. Ayrıca, enflasyon ile tüketici güven endeksi arasındaki negatif korelasyon ilişkisinin regresyon

analizinde pozitif bir katsayı olarak ortaya çıkması, maskeleme etkisi ile ilişkilendirilmektedir. Maskeleme etkisi, korelasyon analizindeki etkisi negatif ya da sıfıra yakın olan değişkenin regresyon analizine dahil edildiğinde, etkisinin pozitif çıkması ya da varyansı arttırması olarak ortaya çıkan bastırıcı etki ile ortaya çıkmaktadır (Doğan ve Yılmaz, 2017:390). Çizelge 2'de yer alan korelasyon sonuçlarına göre, hanehalkı beklentileri ile tüketici güven endeksi arasındaki negatif ilişki (-0,77), enflasyon ile tüketici güven endeksi arasındaki negatif korelasyon ilişkinin regresyon analizinde pozitif bir ilişki gibi görünmesine yol açan çelişkiyi maskelemektedir. Korelasyon sadece iki değişken arasındaki ilişkinin gücünü ve yönünü ölçtüğü için asıl etki regresyon analizinde ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple maskeleme etkisi regresyon analizinde ortadan kalkmaktadır.

Çizelge 4. Hanehalkı Modeli Regresyon Sonuçları

İstatistiksel Gösterge	**Değer**
Ayarlı R^2 (Model Uyumu)	0,937
Anlamlılık F (Modelin Güvenilirliği)	$p < 0,001$
Hanehalkı Beklentileri (Katsayısı) p<0.001	1,34
Tüketici Güven Endeksi (Katsayısı) p<0.001	1,61

Reel Sektör modeli regresyon analizi sonuçları Çizelge 5'te özet olarak sunulmuş olup ayrıntılı çıktılar Ek-2'de verilmiştir. Ayarlı R^2 değerinin %93,5 düzeyinde çıkması, reel sektör beklentilerinin tek başına enflasyonu açıklamada oldukça güçlü bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu modelde de anlamlılık düzeyi modelin güvenilirliğini ortaya koymaktadır. Reel sektör beklenti katsayısının 1' oldukça yakın çıkması (1,058), reel sektör fiyatlama etkisinin yüksek oranda tüketici fiyatlarına yansıdığını göstermektedir. Bu bağlamda, reel sektörün geleceğe yönelik fiyatlama davranışları hızlı bir şekilde enflasyona dönüştüğünü işaret etmektedir.

Çizelge 5. Reel Sektör Modeli Regresyon Sonuçları

İstatistiksel Gösterge	**Değer**
Ayarlı R^2 (Model Uyumu)	0,935
Anlamlılık F (Modelin Güvenilirliği)	$p < 0,001$
Reel Sektör Beklentileri (Katsayısı) p<0.001	1,058

Genel olarak her iki modelde de beklentilerin enflasyona etkisi oldukça yüksektir. Hanehalkı modeli, tüketici güven endeksi ile desteklenmekle birlikte, reel sektör modeli tek değişken ile oldukça önemli bir sonucu ortaya çıkarmaktadır. Beklentiler, hanehalkı açısından oldukça

yüksek seyretmekte ve enflasyon oranları beklentilerin altında kalsa da hanehalkı beklentileri aşağı doğru bir meyil oluşturmamaktadır. Reel sektör beklentileri ise enflasyonla çok yakın oranlarla seyretmekte, reel sektörün fiyatlama stratejileri, zamanla enflasyon maliyetini doğrudan tüketiciye yansıtmaktadır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada, Türkiye'nin 2015-2025 dönemine ilişkin enflasyon ve beklentiler arasındaki ilişkiyi ele alan bir yaklaşımla korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre enflasyon ve beklentiler arasında hem hanehalkı hem de reel sektör modelinde güçlü ve pozitif ilişkiler tespit edilmiştir. Enflasyon ile tüketici güven endeksi arasında korelasyonda maskelenen etki, regresyon analizinde pozitif olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum, korelasyonda sadece iki değişken arasındaki ilişkinin gücü incelenirken, regresyonda diğer etkiler sabit tutulup bağımlı değişkenle bağımsız değişken arasındaki asıl ilişkinin çıkması ile ilişkilendirilmektedir. Bulgular, Türkiye'de enflasyonu etkileyen dinamiklerin fiyat hareketlerinin yanında beklentilerin de önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Hanehalkı beklentilerinin enflasyonla olan güçlü ve pozitif ilişkisi, ekonomik kararlarda fiyat düzeylerinin temel belirleyicisi olduğuna işaret etmektedir. Reel sektör beklentilerinin, gerçekleşen enflasyonla çok yakın ilişki içinde olması ise fiyatlama davranışlarının mevcut fiyat düzeyini referans alarak uyumcu beklenti anlayışı ile hareket ettiğini göstermektedir. Reel sektörün fiyatlama kararlarının enflasyona dönüşmesi, bir süre sonra beklentilerin fiyat artışına dönüşmesi yoluyla, tüketici fiyatlarına güçlü bir şekilde geçiş etkisini ortaya çıkarmaktadır.

Bu çerçevede, politika yapıcılarının fiyat istikrarı kararlarında çok boyutlu bir yaklaşımla hareket etmesini gerektirmektedir. Beklenti yönetiminde, reel sektörle güçlü iletişim, hanehalkı için veri paylaşımında şeffaflık önem arz etmektedir. Merkez bankasının oluşturacağı politikalar, beklentileri aşağı çekme eğilimi sağlayacak, piyasalara ve hanehalklarına güven aşılayacak öngörüler sunmalıdır. Reel sektörün geçiş etkisine yol açan fiyatlama davranışlarını gevşetmek adına maliyet şoklarını engelleyecek önlemler alınmalıdır. Tüketici güveninin artması ile talep yönlü baskıya dayalı ortaya çıkan enflasyonist yapı, sıkı politikalarla dizginlenmelidir.

Sonuç olarak Türkiye'de enflasyonist ortam, beklentilerle şekillenen karmaşık bir hal almaktadır. Beklentilerin enflasyonda atalete yol açan yapısı doğru politikalarla yönlendirilmelidir. Fiyat istikrarına yönelik oluşturulan politikalar, beklenti kanalını doğru yönetecek şekilde ele alınmalıdır. Çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlar, enflasyonun beklenti yapısına yönelik gelecekte yapılacak çalışmalar için temel bir çıkış noktası sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Alpağut, S. (2024). Investigation of Expected Inflation According to Adaptive Expectations Hypothesis Using Koyck Transformation: A Study on Türkiye. *İzmir Journal of Economics, 39*(3), 698-714. https://doi.org/10.24988/ije.1385780

Buyun, B. (2021). Türkiye'de Beklenen Enflasyon ile Gerçekleşen Enflasyon Arasındaki Asimetrik İlişki. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 41,* 184-203.

Cinel, E. A. (2018). Türkiye'de Enflasyon ve Enflasyon Hedeflemesi. *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2*(2), 85-98.

Doğan, V. ve Yılmaz, C. (2017). Yönetim Bilimleri ve Pazarlama Alanında Bağımsız Değişkenlerin Karşılaştırılması ve Bastırıcı Etki Tespiti. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 13*(2), 385-406. https://doi.org/10.17130/ijmeb.2017228690

Gogtay, N. J. and Thatte, U. M. (2017). Principles of Correlation Analysis. *Journal of The Association of Physicians of India, 65*. https://www.kem.edu/wp-content/uploads/2012/06/9-Principles_of_correlation-1.pdf

Göcen, S. (2020). Gerçekleşen Enflasyon ve Enflasyon Beklentileri Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11*(Ek), 147-157.

Pitman, E. J. G. (1939). A Note on Normal Correlation. B*iometrika, 31*(1/2), 9-12. https://doi.org/10.2307/2334971

Sakarya, B., Polat, O. and Ertuğrul, H. E. (2025). Revisiting Inflation Inertia: A Comprehensive Analysis of Dynamics and Connectedness in The Turkish Case. *Central Bank Review, 25*(2), 100199. https://doi.org/10.1016/j.cbrev.2025.100199

Sever, E. ve Demir, M. (2008). Enflasyon Hedeflemesi Sürecinde Enflasyon ve Enflasyon Belirsizliği İlişkisinin Analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24*(1), 41-63.

Soybilgen, B. ve Yazgan, E. (2017). An Evaluation of Inflation Expectations in Turkey. *Central Bank Review, 17*(1), 31-38. https://doi.org/10.1016/j.cbrev.2017.01.001

Stanton, J. M. (2001). Galton, Pearson, and the Peas: A Brief History of Linear Regression for Statistics Instructors. *Journal of Statistics Education, 9*(3), 1-13. https://doi.org/10.1080/10691898.2001.11910537

Su, X., Yan, X. and Tsai, C. L. (2012). Linear Regression. *WIREs Computational Statistics, 4*(3), 275-294. https://doi.org/10.1002/wics.1198

Şahin, A. ve Şahin, G. (2023). Türkiye'de Farklı Kesimlerin Enflasyon Beklentilerinin Kontrolü İçin Ölçüm İhtiyacı Üzerine Bir Değerlendirme ve Öneri. *Üçüncü Sektör Sosya Ekonomi Dergisi, 58*(3), 2402-2423. https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.23.09.2226

TCMB, (2025a). *Sektörel Enflasyon Beklentileri*, https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket (14.11.2025)

TCMB, (2025b). *Tüketici Güven Endeksi*, https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/dashboard/7494 (10.11.2025)

TÜİK, (2025). *Tüketici Fiyat Endeksi ve Değişim Oranları*, https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106 (15.11.2025)

Yıldırım, S. ve Basılgan, M. (2023). Enflasyon Bekleyişlerinin Oluşumu: Davranışsal İktisat Açısından Bir Analiz. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 12*(2), 1095-1121. https://doi.org/10.15869/itobiad.1255246

Yılmaz, A. ve Arı, A. (2013). Gevşek Parasal Göstergeler ve Enflasyon Hedeflemesi Stratejisi Altında, Enflasyonla Mücadele: 2001-2011 Türkiye Deneyimi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 34*(1), 11-31.

EK-1 HANEHALKI MODELİ REGRESYON TABLOLARI

Regresyon İstatistikleri	
Çoklu R	0,968729561
R Kare	0,938436962
Ayarlı R Kare	0,93744401
Standart Hata	5,475231352
Gözlem	127

ANOVA

	df	*SS*	*MS*	*F*	*Anlamlılık F*
Regresyon	2	56664,58324	28332,29162	945,097803	8,67E-76
Fark	124	3717,291637	29,97815836		
Toplam	126	60381,87488			

	Katsayılar	*Standart Hata*	*t Stat*	*P-değeri*	*Düşük %95*	*Yüksek %95*	*Düşük 95,0%*	*Yüksek 95,0%*
Kesişim	-168,909146	10,48164927	-16,1147489	3,34E-32	-189,655266	-148,163026	-189,6552664	-148,1630264
22,35	1,340712727	0,035989727	37,2526509	3,4422E-69	1,269478976	1,41194648	1,269478976	1,411946477
89,6	1,613045974	0,110190785	14,6386649	8,4664E-29	1,394947544	1,8311444	1,394947544	1,831144403

EK-2 REEL SEKTÖR MODELİ REGRESYON TABLOLARI

Regresyon İstatistikleri	
Çoklu R	0,967170273
R Kare	0,935418337
Ayarlı R Kare	0,934905784
Standart Hata	5,578100495
Gözlem	128

ANOVA

	df	*SS*	*MS*	*F*	*Anlamlılık F*
Regresyon	1	56785,81594	56785,81594	1825,01821	7,98E-77
Fark	126	3920,515847	31,11520514		
Toplam	127	60706,33179			

	Katsayılar	*Standart Hata*	*t Stat*	*P-değeri*	*Düşük %95*	*Yüksek %95*	*Düşük 95,0%*	*Yüksek 95,0%*
Kesişim	-1,38545631	0,822555728	-1,68433125	9,46E-02	-3,01326992	0,24235729	-3,013269918	0,24235729

X Değişkeni								
1	1,057616594	0,024756808	42,72023184	7,9806E-77	1,008623598	1,10660959	1,008623598	1,10660959

İŞSİZLİK VE ENFLASYONUN DOĞUŞTA YAŞAM BEKLENTİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: EKONOMETRİK BİR ANALİZ

Dr. Öğr. Üyesi, Dilek ATILGAN
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
atlgndilek@hotmail.com - ORCID ID: 0000-0002-3776-558X

ÖZET

Doğuşta yaşam beklentisi, bir toplumun sağlık düzeyi ile sosyoekonomik refahını yansıtan temel göstergelerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu değişken, bireylerin doğum anından itibaren ortalama yaşam süresini ifade etmekte ve sağlık sistemlerinin etkinliğiyle birlikte yaşam koşullarının genel niteliği hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Ülkeler arasındaki sağlık performanslarının ve gelişmişlik düzeylerinin karşılaştırılmasında sıklıkla kullanılan doğuşta yaşam beklentisi göstergesi, ekonomik ve sosyal kalkınmanın en belirgin ölçütlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışma, 1994–2023 dönemini kapsayacak biçimde E7 ülkelerinde işsizlik ve enflasyon değişkenlerinin doğuşta yaşam beklentisi üzerindeki etkilerini incelemektedir. Analizde, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek amacıyla eşbütünleşme testi ile eşbütünleşme katsayı tahmincisi uygulanmıştır. Ekonometrik bulgular, E7 ülkelerinde işsizlik ve enflasyon değişkenlerine ait katsayıların doğuşta yaşam beklentisi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunmadığını, ancak ülke bazında yapılan analizlerde sonuçların ülkeler arasında farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır.
Anahtar Kelimeler: Doğuşta Yaşam Beklentisi, Enflasyon, İşsizlik.

1. GİRİŞ

Sağlık, toplumların ekonomik, sosyal ve sürdürülebilir kalkınmasının merkezinde yer alan temel bir unsurdur. Toplumların sürekli ilerlemesi, üretim kapasitesinin artması ve refah düzeyinin yükselmesi büyük ölçüde sağlıklı bir nüfusun varlığına bağlıdır. Sağlıklı bireylerden oluşan toplumlar, daha üretken bir işgücüne sahip oldukları için ekonomik büyümenin sürekliliğini desteklemektedir. Erken yaşlardan itibaren yeterli sağlık koşullarına sahip bireyler, yetişkinlik

dönemlerinde daha yüksek verimlilik düzeyine ulaşarak ekonomik kalkınmaya ve toplumsal refahın artmasına önemli katkılar sağlamaktadır (Li vd., 2025: 1).

Bir ülkenin doğuşta yaşam beklentisi, sağlık sisteminin etkinliğini ve toplumun genel sağlık düzeyini yansıtan önemli bir göstergedir (Lawal vd., 2021: 242). Doğuşta yaşam beklentisi ile doğum sonrası ölüm oranları, sağlık düzeyinin değerlendirilmesinde ve daha sağlıklı yaşam hedeflerinin oluşturulmasında temel ölçütler olarak kabul edilmektedir (Fahlevi vd., 2023: 1-2). Yaşam beklentisi, günümüzde bir ülkenin sağlık durumunu değerlendirmede olduğu kadar, kalkınma sürecini ölçmede de en yaygın kullanılan göstergelerden biri haline gelmiştir (Bilas vd., 2014; Sede vd., 2015). Doğuşta yaşam beklentisi, mevcut ölüm oranlarının değişmeden sürdüğü varsayımı altında, bir bireyin doğumdan itibaren ortalama olarak yaşayacağı süreyi göstermektedir. Bu gösterge, yaşamın farklı dönemlerindeki ölüm oranlarını kapsayarak, toplumun genel ölüm yapısı ve sağlık koşulları hakkında kapsamlı bir değerlendirme yapma olanağı sunmaktadır (Ebhota vd., 2023: 1). Doğuşta yaşam beklentisi, insani gelişme endeksinin temel bileşenlerinden biri olup, toplum sağlığının geliştirilmesi, sosyal hizmetlerin planlanması ve emeklilik sistemlerinin sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, yaşam beklentisine ilişkin güvenilir tahminler, hükümetlerin mali planlama ve politika süreçlerini daha etkin biçimde yönlendirmelerine katkı sağlamaktadır (Radmehr vd., 2022: 60314).

Doğuşta yaşam beklentisi yalnızca sağlık sistemlerinin niteliğiyle değil, aynı zamanda ekonomik koşulların ve makroekonomik istikrarın düzeyiyle de yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, işsizlik ve enflasyon, bir ülkenin ekonomik istikrarını ve toplumsal refahını belirleyen temel göstergeler arasında yer almakta; bireylerin gelir düzeyi, satın alma gücü ve yaşam koşullarını doğrudan etkileyerek yaşam süresi üzerinde belirleyici rol oynamaktadır (Tafran, 2020: 295; Movsisyan vd., 2024). İşsizlik, yalnızca gelir kaybına değil, aynı zamanda psikolojik stres, yoksullaşma ve sağlık hizmetlerine erişimde kısıtlamalara yol açarak yaşam beklentisini azaltmaktadır (Adak, 2010: 110-113). Benzer biçimde, yüksek enflasyon, fiyat istikrarını bozmakta, bireylerin alım gücünü zayıflatmakta ve sağlık ile beslenme harcamalarının azalmasına neden olmaktadır (Movsisyan vd., 2024: 1038). Dolayısıyla, işsizlik ve enflasyondaki artışlar, toplumsal refahı zayıflatarak yaşam beklentisini olumsuz yönde etkilemektedir.

Bu çalışma, E7 ülkeleri (Brezilya, Çin, Endonezya, Hindistan, Meksika, Rusya Federasyonu ve Türkiye) örnekleminde, 1994–2023 dönemi için işsizlik ve enflasyon oranlarının doğuşta yaşam beklentisi üzerindeki etkisini incelemektedir. Çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi belirlemek amacıyla Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından geliştirilen panel

eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığının tespit edilmesinin ardından, uzun dönem katsayılarının tahmini için Eberhardt ve Bond (2009) ile Eberhardt ve Teal (2010) tarafından önerilen Augmented Mean Group (AMG) tahmincisi kullanılmıştır. Bu doğrultuda, çalışma yapısal olarak dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk olarak, araştırmanın kapsamı ve amacı giriş bölümünde açıklanmış; bunu, konuya ilişkin önceki çalışmaların değerlendirildiği literatür özeti bölümü takip etmiştir. Ardından, analizde kullanılan değişkenlerin tanımlandığı ve veri kaynaklarının açıklandığı veri seti ve yöntem kısmına yer verilmiştir. Sonraki bölümde, uygulanan ekonometrik analizlerden elde edilen bulgular ekonometrik sonuçlar başlığı altında sunulmuş; son olarak, araştırmadan elde edilen temel bulgular sonuç ve politika önerileri çerçevesinde tartışılmıştır.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Doğuşta yaşam beklentisine ilişkin yapılan çalışmalar incelendiğinde, bu alandaki literatürün kapsamlı ve çok disiplinli bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, mevcut araştırmanın amacı ve kapsamı dikkate alındığında, literatür incelemesinin konuyla doğrudan ilişkili çalışmalara odaklanacak şekilde sınırlandırılması gereklidir. Bu kapsamda literatür özeti aşağıda sunulmuştur.

Kim ve Lane (2013), 1973–2000 döneminde 17 OECD ülkesine ait verilerle yaptıkları analizde, kamu sağlık harcamalarının yaşam beklentisini artırıp bebek ölüm oranını azalttığını bulmuştur. Gini katsayısındaki artışın yaşam beklentisini düşürüp bebek ölüm oranını artırdığı belirlenmiş, ancak işsizlik oranı ile sağlık göstergeleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bayati vd. (2013) çalışmasında, 1995–2007 döneminde 21 Doğu Akdeniz ülkesinde yaşam beklentisini etkileyen sosyoekonomik faktörler incelenmiş; kişi başına gelir, eğitim, gıda arzı, kentleşme ve istihdamın yaşam beklentisini anlamlı biçimde artırdığı belirlenmiştir. Salatin ve Bidari (2014), 1997–2011 yılları arasında orta gelir grubundaki ülkelerde yaptıkları analizde, enflasyon oranındaki artışın kadınların yaşam süresini kısalttığını ve buna paralel olarak kadın ölüm oranlarını yükselttiğini ortaya koymuştur. Monsef ve Mehrjardi (2015), 2002–2010 döneminde 136 ülkede yaşam beklentisini etkileyen faktörleri incelemektedir. Bulgular, işsizlik ve enflasyonun yaşam beklentisini olumsuz, buna karşın gayrisafi sermaye oluşumu ve milli gelirin ise olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Ayrıca, kentleşme ölüm oranlarını artıran temel sosyo-çevresel faktör olarak belirlenmiştir. Delavari vd. (2016) tarafından yapılan çalışmada, 1985–2013 dönemi için İran'da doğuşta yaşam beklentisini belirleyen sosyoekonomik faktörler incelenmiştir. Zaman serisi analizinden elde edilen bulgular, kişi

başına gelir, doktor sayısı, okuryazarlık oranı ve gıda arzının yaşam beklentisini artırıcı yönde etkide bulunduğunu; doğurganlık oranının ise yaşam beklentisini azalttığını göstermektedir. Buna karşılık, enflasyon oranının yaşam beklentisi üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Garcia vd. (2019) çalışmalarında 120 ülkede enflasyon oranının yaşam beklentisi üzerindeki etkisini incelemiştir. 2017 Dünya Bankası verileri kullanılarak yapılan analizde, enflasyon oranındaki artışın yaşam beklentisini yaklaşık %20 azalttığı bulunmuştur. Artan enflasyon, özellikle yaşlı bireylerin sağlık harcamalarını karşılamasını zorlaştırarak yaşam süresini olumsuz etkilemektedir. Lawal vd. (2021) çalışmalarında, 1980–2019 döneminde Nijerya'da enflasyon ile yaşam beklentisi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sonuçlar, enflasyonun yaşam beklentisi üzerinde etkili olmadığını, ancak döviz kuru ile yaşam beklentisi arasında tek yönlü bir ilişki bulunduğunu göstermiştir. Bao vd. (2022) çalışmalarında, 1996–2019 döneminde gelişmiş ekonomilerde konut fiyatları ve enflasyonun toplum sağlığı üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bulgular, enflasyonun yaşam beklentisini azaltıp bebek ölümlerini artırdığını, buna karşın GSYH ve sağlık harcamalarının sağlık göstergelerini iyileştirdiğini ortaya koymuştur. İşsizlik ise toplum sağlığı üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Movsisyan vd. (2024) çalışmalarında enflasyonun sağlık üzerindeki etkilerini inceleyen 69 araştırmayı değerlendirmiştir. Bulgular, enflasyonun yaşam beklentisi ve ruh sağlığı gibi göstergeleri olumsuz etkilediğini ve özellikle düşük gelirli grupların daha fazla risk altında olduğunu göstermektedir. Hataminia ve Mohammadzadeh Asl (2025) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, 1984–2023 dönemi için İran ekonomisinde temel makroekonomik göstergelerin kamu sağlığı üzerindeki etkileri, doğuşta yaşam beklentisi değişkeni aracılığıyla analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan ARDL ve hata düzeltme modellerine dayalı ampirik bulgular, enflasyon ve işsizlik oranlarının yaşam beklentisi üzerinde olumsuz etkiler yarattığını; buna karşın kişi başına düşen gelir ile sağlık harcamalarının kamu sağlığını destekleyici yönde etkide bulunduğunu göstermektedir. Tıraş ve Türkmen (2025) çalışmalarında, 1991–2022 döneminde D-8 ülkelerinde işsizlik ve enflasyonun ortalama ömür üzerindeki etkisini incelemiştir. AMG yöntemiyle yapılan analizler, değişkenler arasında uzun dönemli ancak istatistiksel olarak anlamsız bir ilişki olduğunu göstermiştir. Chukunalu (2025), çalışmasında 1990–2023 dönemine ait verilerle Nijerya'da işsizlik, yoksulluk ve gıda güvensizliğinin yaşam beklentisini olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur. Bulgular, özellikle enflasyon ve gıda güvensizliğinin yaşam süresini güçlü biçimde azalttığını göstermektedir.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışma, E7 ülkeleri örnekleminde, 1994–2023 dönemi için işsizlik ve enflasyon oranlarının doğuşta yaşam beklentisi üzerindeki etkisini incelemektedir. Analizde bağımlı değişken olarak doğuşta yaşam beklentisi (toplam, yıl cinsinden) kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler ise işsizlik oranı (çalışabilir nüfusun yüzdesi, %) ve enflasyon oranı (tüketici fiyatları, yıllık ortalama değişim, %) değişkenlerinden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan tüm değişkenlere ilişkin veriler Dünya Bankası (World Development Indicators – WDI) veri tabanından temin edilmiştir. Veri başlangıç yılı olarak 1994 seçilmiştir. Çünkü bu tarihten itibaren Dünya Bankası'nın işsizlik ve enflasyon serileri tüm E7 ülkeleri için düzenli, karşılaştırılabilir ve kesintisiz bir biçimde sunulmaktadır.

$$LnDYB_{it}=\alpha_i+\beta_{1i}LnIS_{it}+\beta_{2i}LnEN_{it}+\varepsilon_{it} \quad ; \quad (i=\ldots., 7) \text{ ve } (t= 1994,\ldots 2023) \qquad (1)$$

Eşitlik (1)'de yer alan DYB değişkeni doğuşta yaşam beklentisini, IS değişkeni işsizlik oranını, EN değişkeni ise enflasyon oranını temsil etmektedir. Modelde, i ülkeleri (kesit birimlerini), t ise zamanı göstermektedir. Değişkenlerin önünde yer alan Ln ibaresi, analizde söz konusu değişkenlerin doğal logaritmaları kullanılarak çalışıldığını ifade etmektedir.

Çalışmada, bulgulara geçilmeden önce analiz sürecinin ilk aşamasında, modelde yatay kesit bağımlılığı ve eğim katsayılarının homojenliği araştırılmıştır. Ülkeler arasında benzer ekonomik yapılar, ortak dışsal şoklar ve kurumsal bağlantılar bulunması nedeniyle, kesit birimleri arasında bağımlılık ilişkisi oluşabilmektedir. Bu tür bir bağımlılığın dikkate alınmaması durumunda tahmin sonuçları yanlı ve tutarsız olabileceğinden, panel veri analizine başlamadan önce söz konusu bağımlılığın test edilmesi önem arz etmektedir. Bu amaçla, kesit bağımlılığını tespit etmek üzere Breusch ve Pagan (1980) LM testi, Pesaran (2004) CDlm ve CD testleri ile Pesaran vd. (2008) tarafından önerilen düzeltilmiş LMadj testi uygulanmıştır. Ayrıca, eğim katsayılarının homojen olup olmadığını belirlemek için Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen eğim homojenliği testi de analize dâhil edilmiştir.

Bu analizlerin ardından, serilerin durağanlık özelliklerini belirlemek amacıyla, ikinci nesil panel birim kök testlerinden biri olan PANICCA testi uygulanmıştır. Reese ve Westerlund (2016) tarafından geliştirilen bu test, ortak faktör modellemesi yaklaşımına dayanmakta olup, panel veri setinde yatay kesit ortalamalarını dikkate alarak daha güvenilir sonuçlar elde edilmesine imkân tanımaktadır. Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunup bulunmadığını incelemek amacıyla ise Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından geliştirilen

LM bootstrap eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Bu test, küçük örneklemler için dahi yüksek düzeyde güvenilir sonuçlar sunmakta ve kesitler arası bağımlılığı dikkate alan bir yapıya sahiptir. Ayrıca, uzun dönem katsayılarının tahmininde seriler arasındaki heterojeniteyi ve kesitler arası bağımlılığı göz önünde bulunduran Bond ve Eberhardt (2009) ile Eberhardt ve Teal (2010) tarafından geliştirilen AMG tahmincisi uygulanmıştır.

4. EKONOMETRİK SONUÇLAR

Bu bölümde, çalışmada uygulanan ekonometrik testlere ilişkin bulgular sırasıyla sunulmaktadır. Öncelikle yatay kesit bağımlılığı ve eğim homojenliği test sonuçlarına, ardından birim kök testleri, eşbütünleşme test bulguları ve son olarak eşbütünleşme katsayısı tahmincisine ilişkin sonuçlara yer verilmiştir.

Çizelge 1. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Eğim Homojenliği Test Sonuçları

Model		
	İstatistik Değeri	**Olasılık Değeri**
LM	223.482***	0.000
CD_{lm}	31.244***	0.000
CD	13.670***	0.000
LM_{adj}	14.594***	0.000
Eğim Homojenliği		
Δ	6.719	0.000
Δ_{adj}	7.200	0.000
***p<0.01		

Yatay kesit bağımlılığı testlerinden elde edilen bulgular, model genelinde olasılık değerlerine göre kesit bağımlılığının varlığını göstermektedir. Bu sonuç, analiz kapsamındaki ülkelerin birbirinden bağımsız olmadığını, ortak ekonomik ve finansal şoklardan benzer biçimde etkilendiklerini ortaya koymaktadır. Eğim homojenliği test sonuçlarına göre katsayıların heterojen olduğu belirlenmiştir. Bu durum, paneli oluşturan ülkelerde değişkenler arasındaki ilişkilerin aynı yönde ve büyüklükte işlemediğini, her bir ülkenin kendine özgü ekonomik ve yapısal dinamiklerinin model katsayılarını farklılaştırdığını göstermektedir.

Bu bulgular ışığında, serilerin durağanlık düzeylerini belirlemek amacıyla yatay kesit bağımlılığını ve ortak faktör yapısını dikkate alan PANICCA ikinci nesil birim kök testi uygulanmıştır. Sonuçlar Çizelge 2'de aktarılmıştır.

Çizelge 2. Birim Kök Test Sonuçları

	LnDYB	**LnIS**	**LnEN**

PANICCA Birim Kök Testi	Düzey					
	Sabit Terimli	Sabit ve Trendli	Sabit Terimli	Sabit ve Trendli	Sabit Terimli	Sabit ve Trendli
Pa	1.211 (0.889)	4.642 (1.000)	-1.640 (0.051)	3.435 (1.000)	-2.696 (0.004)	2.110 (0.983)
Pb	2.254 (0.988)	22.312 (1.000)	-1.284 (0.100)	5.652 (1.000)	-2.133 (0.016)	2.734 (0.997)
PMSB	6.058 (1.000)	72.525 (1.000)	-0.810 (0.209)	5.595 (1.000)	-0.837 (0.201	2.370 (0.991)

PANICCA birim kök testinden elde edilen sonuçlar, serilerin seviyede birim kök içerdiğini göstermektedir. Bu bulgu, ülke ekonomilerinde meydana gelen şokların kısa vadede ortadan kalkmadığını, dolayısıyla etkilerinin kalıcı nitelik taşıdığını ortaya koymaktadır. Serilerin düzeyde durağan olmaması, aynı zamanda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin araştırılabilmesi için eşbütünleşme analizinin uygulanmasına olanak sağlamaktadır. Eşbütünleşme test bulguları Çizelge 3'te sunulmaktadır.

Çizelge 3. Eşbütünleşme Test Bulguları

LM İstatistiği	Asimtotik p-değeri	Bootstrap p-değeri
2.573	0.004	0.153
1000 tekrarlı dağılım ve gecikme ile öncül 1 olarak alınarak sabitli ve trendli model kullanılmıştır.		

Analiz sonuçları, "eşbütünleşme vardır" şeklindeki boş hipotezin %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde reddedilemediğini ortaya koymaktadır. Serilerin heterojen yapıda olması nedeniyle değerlendirme bootstrap olasılık değerleri üzerinden yapılmıştır. Bu doğrultuda, boş hipotez kabul edilmiş ve doğuşta yaşam beklentisi ile işsizlik ve enflasyon değişkenleri arasında uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Eşbütünleşme ilişkisinin belirlenmesinin ardından, uzun dönem katsayılarının tahmini için AMG yöntemi kullanılmıştır. Sonuç Çizelge 4'te aktarılmıştır.

Çizelge 4. Eşbütünleşme katsayısı tahminci bulguları

AMG-Ülkeler	β_1			β_2		
	Katsayı	Std. Hata	p-değeri	Katsayı	Std. Hata	p-değeri
Çin	0.037**	0.015	0.018	-0.002	0.012	0.840
Hindistan	-0.021***	0.007	0.004	-0.001	0.002	0.579
Rusya	-0.005	0.005	0.252	0.001	0.001	0.263

Brezilya	0.013	0.011	0.238	-0.006	0.005	0.256
Meksika	-0.008*	0.004	0.081	0.003**	0.001	0.046
Endonezya	0.007	0.016	0.658	0.007	0.004	0.122
Türkiye	0.014**	0.005	0.019	-0.001	0.001	0.931
Panel	0.004	0.007	0.852	0.003	0.001	0.833
***p<0.01, **p<0.05 ve *p<0.10 "β_1" IS ve "β_2" EN katsayılarını temsil etmektedir.						

E7 ülkeleri için 1994–2023 dönemini kapsayan analiz sonucunda elde edilen eşbütünleşme katsayıları incelendiğinde, panel geneli itibarıyla hem enflasyon oranının hem de işsizlik oranının uzun dönem katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir.

Ülke bazında elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, işsizlik oranındaki %1'lik bir artışın yaşam beklentisi üzerinde farklı yönlerde etkiler yarattığı görülmektedir. Buna göre, Çin'de yaşam beklentisi yaklaşık %0,037, Türkiye'de ise %0,014 oranında artış göstermektedir. Öte yandan, Hindistan'da %0,021 ve Meksika'da %0,008 oranında azalma gözlenmiştir. Bu sonuçlar, işsizlik oranındaki değişimlerin yaşam beklentisini ülkelere özgü ekonomik ve sosyal dinamiklere bağlı olarak farklı şekilde etkilediğini ortaya koymaktadır. Rusya, Brezilya ve Endonezya için elde edilen katsayıların ise istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir.

Diğer taraftan, enflasyon oranındaki %1'lik bir artışın Meksika'da yaşam beklentisini yaklaşık %0,003 oranında artırdığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, diğer ülkeler için elde edilen katsayılar istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Doğuşta yaşam beklentisi, toplumların sağlık düzeyini, refahını ve kalkınma sürecini yansıtan en önemli göstergelerden biridir. Doğum anından itibaren bireyin ortalama olarak yaşaması beklenen süreyi ifade eden bu kavram, ekonomik istikrar, istihdam koşulları, sağlık hizmetlerine erişim, eğitim düzeyi ve çevresel faktörler gibi çok sayıda unsurun ortak etkisiyle şekillenmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde makroekonomik göstergelerdeki dalgalanmalar, bireylerin yaşam standartlarını ve sağlık durumlarını doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda yaşam beklentisi, sadece sağlık sistemlerinin etkinliğini değil, aynı zamanda ekonomik istikrarın ve sosyal politikaların toplum üzerindeki yansımalarını ortaya koyan bütüncül bir kalkınma göstergesi niteliği taşımaktadır. Bu çalışmada E7 ülkeleri için 1994–2023 döneminde işsizlik ve enflasyonun yaşam beklentisi üzerindeki etkileri incelenmiş, panel geneli itibarıyla her iki değişkenin uzun dönem katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ülke bazında bulgular değerlendirildiğinde, işsizlik oranındaki

artışın Çin ve Türkiye'de yaşam beklentisini artırdığı, Hindistan ve Meksika'da ise azalttığı görülmüştür. Rusya, Brezilya ve Endonezya için elde edilen sonuçlar istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu durum, işsizlik ve enflasyonun yaşam beklentisi üzerindeki etkilerinin ülkelerin ekonomik yapıları, işgücü piyasası koşulları ve sosyal politikalarına bağlı olarak farklılaştığını göstermektedir.

Elde edilen sonuçlar, genel olarak literatürdeki bulgularla kısmen örtüşmektedir. Kim ve Lane (2013) ile Bayati vd. (2013) kamu harcamaları, gelir ve eğitim düzeyinin yaşam beklentisini artırdığını; buna karşın işsizlik oranının anlamlı bir etkisinin bulunmadığını belirtmiştir. Delavari vd. (2016) İran'da yürüttükleri analizde enflasyonun yaşam beklentisi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını saptamış, bu yönüyle mevcut çalışmayla benzer sonuçlar elde edilmiştir. Diğer yandan, Salatin ve Bidari (2014), Monsef ve Mehrjardi (2015), Garcia vd. (2019) ve Bao vd. (2022) enflasyonun yaşam beklentisini azalttığını ve sağlık göstergelerini olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur. Movsisyan vd. (2024) da benzer biçimde, enflasyonun yaşam beklentisi ve ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkiler yarattığını belirtmiştir. Bu farklı sonuçlar, E7 ülkelerinde enflasyon ve işsizliğin sağlık göstergeleri üzerindeki etkilerinin homojen olmadığını, makroekonomik koşullar ve kurumsal yapılar tarafından şekillendiğini göstermektedir.

E7 ülkelerinde yaşam beklentisini artırmak için makroekonomik istikrarın sağlanması ve sosyal refah politikalarının güçlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda, enflasyonun istikrarlı bir seviyede tutulması, istihdamı artıracak üretim ve yatırım politikalarının desteklenmesi gerekmektedir. Sağlık altyapısına yapılan kamu yatırımlarının artırılması, koruyucu sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve gelir dağılımındaki eşitsizliklerin azaltılması, özellikle düşük gelirli kesimlerin yaşam süresini uzatacaktır. Ayrıca, eğitim düzeyinin yükseltilmesi ve çevresel yaşam koşullarının iyileştirilmesi de sağlık bilincini artırarak uzun vadede yaşam beklentisini olumlu etkileyecektir.

KAYNAKÇA

Adak, N. (2010). Sosyal bir problem olarak işsizlik ve sonuçları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(2), 105–116.

Bao, W., Tao, R., Afzal, A. and Dördüncü, H. (2022). Real estate prices, inflation, and health outcomes: Evidence from developed economies. *Frontiers in Public Health*, 10, 851388.

Bayati, M., Akbarian, R. and Kavosi, Z. (2013). Determinants of life expectancy in eastern Mediterranean region: A health production function. *International Journal of Health Policy and Management*, 1(1), 57.

Bilas, V., Franc, S. and Bošnjak, M. (2014). Determinant factors of life expectancy at birth in the European Union countries. *Collegium Antropologicum*, 38(1), 1–9.

Breusch, T. S. and Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239–253.

Chukunalu, M. (2025). The effects of unemployment, poverty and food insecurity on life expectancy in Nigeria: A dynamic analysis using ARDL. *International Journal of Multidisciplinary Research and Growth Evaluation*, 6(2), 680–686.

Delavari, S., Zandian, H., Rezaei, S., Moradinazar, M., Delavari, S., Saber, A. and Fallah, R. (2016). Life expectancy and its socioeconomic determinants in Iran. *Electronic Physician*, 8(10), 3062.

Eberhardt, M. and Bond, S. (2009). Cross-section dependence in nonstationary panel models: A novel estimator. *MPRA Paper*, No. 17692.

Eberhardt, M. and Teal, F. (2010). Productivity analysis in global manufacturing production. *Economics Series Working Papers*, 515.

Ebhota, O. S., Hongxing, Y. and Sampene, A. K. (2023). Air pollution and life expectancy: New evidence from the MINT economies. *Heliyon*, 9(12).

Fahlevi, M., Ahmad, M., Balbaa, M. E., Wu, T. and Aljuaid, M. (2023). The efficiency of petroleum and government health services to benefit life expectancy during the inefficiencies of hydroelectricity consumption. *Environmental and Sustainability Indicators*, 19, 100289.

Garcia, L., Rabago, S. and Ocat, J. (2019). Predictive capacity of country inflation rate to life expectancy at birth. *International Journal of Advanced and Applied Sciences*, 6(12), 67–70.

Hataminia, S. and Mohammadzadeh Asl, N. (2025). How do economic factors affect life expectancy in Iran? *SSRN Working Paper*. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5374582

Kim, K. and Lane, S. R. (2013). Government health expenditure and public health outcomes: A comparative study among 17 countries and implications for US health care reform. *American International Journal of Contemporary Research*, 3(9), 8–13.

Lawal, N. A., Osinusi, K. B. and Bisiriyu, S. O. (2021). Inflation and life expectancy in Nigeria: A causal analysis. *Acta Universitatis Danubius Œconomica*, 17(5).

Li, R., Zhan, Y., Tao, Y., Wang, R., Gu, X., He, Z. and Zhu, B. (2025). Economic and social determinants of life expectancy in China. *Frontiers in Public Health*, 13, 1554336.

Monsef, A. and Mehrjardi, A. S. (2015). Determinants of life expectancy: A panel data approach. *Asian Economic and Financial Review*, 5(11), 1251.

Movsisyan, A., Wendel, F., Bethel, A., Coenen, M., Krajewska, J., Littlecott, H. **and** Rehfuess, E. (2024). Inflation and health: A global scoping review. *The Lancet Global Health*, 12(6), e1038–e1048.

Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Discussion Paper*, No. 1240.

Pesaran, M. H. and Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50–93.

Pesaran, M. H., Ullah, A. and Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105–127.

Radmehr, M. and Adebayo, T. S. (2022). Does health expenditure matter for life expectancy in Mediterranean countries? *Environmental Science and Pollution Research*, 29(40), 60314–60326.

Reese, S. and Westerlund, J. (2016). Panicca: Panic on cross-section averages. *Journal of Applied Econometrics*, 31(6), 961–981.

Salatin, P. and Bidari, M. (2014). Effects of inflation on women's health in selected middle-income countries. *African Journal of Health Economics*, 2014-0002.

Sede, P. I. and Ohemeng, W. (2015). Socio-economic determinants of life expectancy in Nigeria (1980–2011). *Health Economics Review*, 5(1), 2.

Tafran, K., Tumin, M. and Osman, A. F. (2020). Poverty, income, and unemployment as determinants of life expectancy: Empirical evidence from panel data of thirteen Malaysian states. *Iranian Journal of Public Health*, 49(2), 294.

Tıraş, H. H. **ve** Türkmen, S. (2025). İşsizlik ve enflasyonun ortalama ömür ile ilişkisinin ekonometrik analizi: D-8 ülkelerinden kanıtlar. *Journal of Economics and Research*, 6(2), 31–48.

Westerlund, J. and Edgerton, D. L. (2007). A panel bootstrap cointegration test. *Economics Letters*, 97(3), 185–190.

World Development Indicators (2025). "World Development Indicators". https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators

AZERBAYCAN VE TÜRKİYE ARASINDAKİ ENERJİ İŞ BİRLİĞİ: TARİHSEL GELİŞİM VE EKONOMİK ETKİLER[1]

İktisat Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, TARLAN MALİKOV

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

malikovtarlan01@gmail.com- 0009-0000-0282-9371

Prof. Dr. ABDULLAH MESUD KÜÇÜKKALAY

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

mkucukkalay@gmail.com - 0000-0002-8286-0420

ÖZET

Çalışma, enerji alanında Azerbaycan ve Türkiye arasında kurulan iş birliğinin tarihsel gelişimini ve ekonomik etkilerini araştırmaktadır. Çalışmanın ana amacı, iki ülke arasında yapılan ortak enerji projeleri, politikalar ve anlaşmalar yoluyla sağlanan ekonomik katkıları incelemektir. Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine bağımsızlığını kazanarak enerjiyi stratejik bir araç olarak kullanmaya başlayarak ülkenin refahını yükseltmek, zengin fosil kaynaklarını enerji arz güvenliğini sağlayarak dünya pazarlarına ihraç etmek yönünde politikaları ile kendini oluştururken aynı zamanda Türkiye ise enerjide dışa bağımlı bir ülke olarak jeopolitik konumu gereği enerji transit ülke ve enerji merkezi ülke olmak, enerji bağlamında iç ihtiyaçlarını karşılamak yönünde kendisini oluşturmuştur.

Çalışma, Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı, Trans Adriyatik Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum projelerini ele alarak iki kardeş ülkenin politikalarını ortak noktada buluşmasını, bir bütün haline gelmesini ve aynı zamanda enerji kapsamında iş birliği havuzunun oluşmasını göstermiştir. Öncelikle birinci ve ikinci bölümde sırasıyla Azerbaycan ve Türkiye'nin enerji tarihi ve politikaları anlatılmış, üçüncü bölümde ise önemli projeler ele alınarak iki ülke arasındaki iş birliği ve bahsi geçen iş birliğinin ekonomik etkileri anlatılmıştır.

Bu bağlamda yapılan çalışmada, enerji alanındaki iş birliğinin bölgesel istikrar üzerinde, her iki ülkenin dünya pazarlarındaki konumu üzerinde ve aynı zamanda her iki ülkenin ekonomisi üzerinde olumlu etkisinin olduğu kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Türkiye, Enerji İş birliği, Enerji Politikası, Boru Hatları, Ekonomik Etkiler.

[1] Bu kongre tam metni Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında Prof. Dr. Abdullah Mesud KÜÇÜKKALAY danışmanlığında hazırlanan *Azerbaycan ve Türkiye Arasındaki Enerji İş Birliği: Tarihsel Gelişim ve Ekonomik Etkiler* başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

1. AZERBAYCAN'DA ENERJİ ENDÜSTRİSİ: GELİŞİMİ VE POLİTİKALAR

Enerji, insanoğlunun varoluşundan beri peşinde koştuğu bir ihtiyaç olmuştur. Isınma, ulaşım, üretim tesislerinin çalıştırılabilmesi için, ekonomik yapıya katkı sağlamak ve aynı zamanda satışından gelir elde edilmesi bağlamında petrol, enerji faktörünün önemli bir unsuru haline gelmiştir.

Dünya yüzeyinde petrol, maalesef homojen bir dağılıma konu olmamıştır. Bazı uluslar petrole daha fazla sahip iken, bazıları bu önemli enerji kaynağına ya hiç ya da çok az sahip olmuşlardır. Azerbaycan, bu bağlamda, petrol açısından zengin yataklara sahip bir bölge ve ülke olarak her zaman öne çıkmıştır.

Azerbaycan'ın enerji tarihini ilk petrol sahalarının bulunması (1846-1920), petrol arama-keşif dönemi (1920-1950), Neft Taşlarının açılması (1950-1969), Haydar Aliyev ve enerji politikaları (1969-1991) ve Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası enerji endüstrisi olmak üzere beş ana başlık altında toplaya biliriz.

Azerbaycan enerji tarihinde ilk dönem olan ilk petrol sahalarının keşfi 1846-1920 yılları arasını kapsamaktadır. Bu bağlamda Azerbaycan'da ilk modern petrol kuyusu Bakü'nün Bibiheybet kasabasında akabinde Balakhanı kasabasında açılmıştır. (Çelikpala, 2013:298 akt. Paşayev, 2015:46).

1872 yılında ise iltizam sisteminin feshedilmesi ve aynı zamanda yabancı sermayeye dayalı bir yabancı şirketin Nobel kardeşler tarafından Bakü'de kurulması ile beraberinde Azerbaycan petrol endüstrisi büyük bir sıçrama yaşamıştır. (Israfiloğlu, 2002: 33-34).

1873 yılında ise Bibiheybet ve Balakhanı kasabaları sırasına Sabunchu ve Ramanı ilçeleri katılmış ve bu kasabada üretilen petrol miktarı 26 bin ton olmuştur. (Mammadov, 2012:27)

Nobel kardeşler tarafından bölgeye teknolojik yenilikler ve 1873 yılında ilk rafineri uygulanmıştır. (Leonardo, 2006:11 akt. Mammadov, 2012:28).

1914 yılında Birinci Dünya Savaşının başlaması ile enerjiye olan ihtiyaç yüksek derecede artmış ve 1918 yılında biten savaş döneminde Bakü'de toplamda 38 milyon ton petrol üretimi yapılmıştır. (Israfiloğlu, 2002:48).

Çizelge 1. Azerbaycan'da Yıllık Petrol Üretimi, (1846-1920), (000).

Yıl	*Üretim*	*Yıl*	*Üretim*	*Yıl*	*Üretim*	*Yıl*	*Üretim*
1848	4,31	1872	24,57	1901	10,740	1912	5,768
1850	4,16	1873	63,22	1902	8,137	1913	7,357
1863	5,44	1874	77,8	1903	7,034	1914	5,539
1864	8,6	1875	92,94	1904	6,951	1915	5,712
1865	8,86	1876	176	1905	4,538	1916	7,475
1866	11,06	1877	240	1906	5,134	1917	6,679
1867	15,98	1878	320	1907	5,531	1918	2,67
1868	11,77	1879	384	1908	5,612	1919	3,649

1869	26,93	1880	344	1909	6,612	1920	2,851
1870	27,27	1885	1,857	1910	6,055		
1871	22	1900	9,616	1911	5,633		

Kaynak: Rufat Mammadov, Azerbaycan'ın Bölgedeki Enerji Stratejileri ve Yeni Azerbaycan Partisi Döneminde Hayata Geçirilen Enerji Politikaları, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s-9.

Azerbaycan, petrol üretiminin zayıflayarak 2,4 milyon tona düşmesinden dolayı 1920 yılında yeni petrol rezervleri arama dönemine girmiş ve bu dönem 1950 yılında kadar sürmüştür. Sonrasında 1926-1927 yılları arasında Gala, Zıg, Sulutepe, Karadağ, Masazir, Novhanı ve Fatmayi bölgelerinde, 1928-1936 yılları arasında ise Nefçala ve Kızıltepe bölgelerinde yeni petrol yatakları keşif edilmiştir. (Guliyev, 2018:40).

Birinci Dünya Savaşı sonrası sorunları ile baş başa bırakılarak sadece neft merkezi adı verilen Bakü, İkinci Dünya Savaşının başlaması ile tekrardan yoğun petrol üretimine başlamıştır. (Ahmadzada, 2022:21). Bu bağlamda savaş yıllarında 50 milyon tonun üzerinde petrol kullanılmış ve aynı zamanda 4000 petrol kuyusu tamamen kullanıma kapatılmıştır. (İsrafiloğlu, 2002:100).

Çizelge 2. Azerbaycan'da Yıllık Petrol Üretimi (1921-1945), (000)

Yıl	*Üretim*	*Yıl*	*Üretim*
1921	2,485	1938	22,1
1922	2,945	1939	21,547
1923	3,485	1940	22,175
1924	4,126	1941	23,481
1925	4,662	1942	15,709
1930	10,205	1943	12,691
1935	19,08	1944	11,839
1936	20,6	1945	11,493
1937	21,38		

Kaynak: Rufat Mammadov, Azerbaycan'ın Bölgedeki Enerji Stratejileri ve Yeni Azerbaycan Partisi Döneminde Hayata Geçirilen Enerji Politikaları, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s-12

Azerbaycan 7 Kasım 1949 yılında denizde petrol sahası kazarak, Azerbaycan petrol tarihinde yeni bir sayfa açmıştır. Neft Taşları adı verilen dev ada kıyıdan 40 km uzaklıkta kurulmuş ve 1950 yılında tam kapasiteye ulaşmıştır. Bu bağlamda Azerbaycan petrol tarihinin üçüncü dönemi başlamıştır. (Guliyev, 2018:44).

Azerbaycan denizde üretim ile beraberinde 1950-1969 yılları arasında karada da yeni petrol yatakları keşif etmiştir. Bu bağlamda Kürovdag, Mişovdag, Kürsanga, Karabağlı, Galmaz ve Garadağ bölgelerinde petrol ve doğal gaz üretimine başlamıştır.

Çizelge 3. Azerbaycan'da Yıllık Petrol Üretimi (000), (1950-1969).

Yıl	*Toplam Petrol Üretimi*	*Denizden Çıkarılan Petrol Miktarı*	*Offshore oil Oranı (%)*
1950	14,776	1,157	7,83
1951	15,214	1,688	11,09

1952	15,655	2,331	14,88
1953	15,705	2,894	18,42
1954	14,352	3,182	22,17
1955	15,284	3,69	24,14
1956	21,5	4,136	19,23
1957	15,957	4,56	28,57
1958	16,475	5,065	30,74
1959	17,055	5,639	33,06
1960	17,83	6,489	36,39
1961	18,702	7,379	39,45
1962	19,7	8,487	43,08
1963	20,5	9,503	46,35
1964	21,251	10,448	49,16
1965	21,5	10,915	50,76
1966	21,729	11,429	52,59
1967	21,605	11,919	55,16
1968	21,132	12,172	57,59
1969	20,42	12,464	61,03

Kaynak: Muraz Mahmudlu, Azerbaycan'da Petrol Üretiminin Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimi, 2020, s- 47. (1950-1969) yılları toplam ve denizden çıkarılan petrol miktarı). Offshore Oil Oranı (%) tarafımızdan hazırlanmıştır.

1969 yılında Haydar Aliyev'in Azerbaycan liderliğine gelmesi ile Azerbaycan petrol endüstrisine yeni bir nefes gelmiştir. Bu bağlamda petrol ve doğal gaz sektörü yeni bir gelişim aşamasına girmiştir.

1970 yılında Hazardenizneft Üretim Birliği kurulmuş ve Hazar Denizinde sondaj ve üretim projeleri Azerbaycanlı profesyonellere devredilmiştir. (Guliyev, 2018:47-48).

Haydar Aliyev Azerbaycan enerji tarihinin 1969-1991 yılları arasında elinden gelenin en iyisini yapmasına rağmen SSCB tarafından Azerbaycan'ın bağımsız enerji stratejisi oluşturması engellendiği için Azerbaycan'ın enerji kaynakları tam kapasite ile kullanılamamıştır. Fakat Azeri (1987)-Çırak (1985)-Güneşli (1979) yataklarının keşfi ile Azerbaycan enerji sektöründe umudunu kaybetmemiştir. (Israfiloğlu, 2002:115). Azerbaycan'ın dünya enerji pazarında söz sahibi olmasında AÇG yatakları çok önemli bir faktör olmuş, 1994 anlaşması ile Azerbaycan'a petrol ihracatından önemli gelir sağlamış ve aynı zamanda yabancı işletmelere Hazar Denizi bölgesinden önemli paylar verilmiştir. Bu iş birliği ile Azerbaycan hem enerji bağımsızlığını garanti altına almış hem de Hazar Denizi'nin stratejik dengesi üzerindeki etkisini korumuştur

Eylül 1989'da Azerbaycan'ın egemenliğini, Azerbaycan Yüksek Sovyet'i kabul etmiş fakat kabul edilen karar 1991 yılında SSCB için tarih sayfalarında nokta koyulduğu yılda gerçekleştirilmiş ve Azerbaycan 1991 yılında bağımsızlığına kavuşmuştur. (Seyidov, 2006:17).

Çizelge 4. Azerbaycan'da Yıllık Petrol Üretimi (Milyon Ton), (1970-1991)

Yıl	*Üretim*	*Yıl*	*Üretim*
1970	20,187	1981	12,626
1971	19,202	1982	11,664

1972	18,385	1983	11,545
1973	18,263	1984	11,572
1974	17,753	1985	12,677
1975	17,201	1986	12,659
1976	15,609	1987	12,203
1977	14,785	1988	11,2
1978	14,155	1989	10,723
1979	13,058	1990	9,927
1980	13,054	1991	9,749

Kaynak: Muraz Mahmudlu, Azerbaycan'da Petrol Üretiminin Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimi, 2020**,** s- 47

Azerbaycan enerji tarihinin beşinci dönemi ise Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşması ile 1991 yılında başlamıştır. Azerbaycan bu bağımsızlığına kavuşması ile hem ekonomi hem de enerji alanında bir toparlanma evresine girmiş ve kendi bağımsız enerji politikalarını inşa etmeye başlamıştır.

Bu süreç içerisinde Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ve diplomatik ilişkilere başlayan ilk ülke ise SSCB'nin kısıtlamalarından dolayı kardeşlik ve dostluk ilişkileri yarıda kalan Türkiye olmuştur. (Karaman, 2012:20-30).

Enerji alanında bağımsız politikalarını geliştirmekte olan Azerbaycan, Eylül 1992'de Azerbaycan Devlet Petrol Şirketini (SOCAR) kurmuş, (Mammadov R., 2019:14) 20 Eylül 1994' de ise Asrın Anlaşması'nı imzalamıştır.

Bakü'nün Gülistan sarayından imzalanan anlaşma, Azeri-Çırak-Güneşli sahalarında petrolün ortak işlenmesi ve pay bölüşümünü içermektedir.

Çizelge 5. Asrın Anlaşmasına Göre Hisse Oranı (%)

Ülkeler	*Şirketler*	*Hisse Oranı (%)*	*Alım-Satım Sonrası Hisse Oranı (%)*
Azerbaycan	SOCAR	20	10
Birleşik Krallık	BP	17	17,13
Birleşik Krallık	Ramco	2	2,08
ABD	Amoco	17	17,01
ABD	Pennzoil	9,8	4,81
ABD	Unocal	9,5	10,04
ABD	Mc Dermott	2,45	0
Rusya	Lukoil	10	10
Norveç	Statoil	8,6	8,56
Türkiye	TPAO	1,7	6,75
Suudi Arabistan	Delta	1,7	1,68
ABD	Exxon	-	8
Japonya	İtochu	-	3,92

Kaynak: Ali Guliyev, Azerbaycan'ın Enerji Politikası ve Türkiye, Yüksek Lisans Tezi, 2018, s- 65, 66

Azerbaycan enerji politikalarını, zengin rezervlerini enerji arz güvenliğini sağlayarak dünya pazarlarına ulaştırmak ve bu hedefine bölgesel iş birliği ile ulaşmak yönünde geliştirmiştir. (Memmedova, 2023, https://www.ankasam.org/).

Çizelge 6. Azerbaycan Petrol Üretimi (1992-2021) (Milyon Ton)

Yıl	*Üretim*	*Yıl*	*Üretim*	*Yıl*	*Üretim*	*Yıl*	*Üretim*	*Yıl*	*Üretim*
1992	11,1	1999	13,8	2006	32,3	2013	43,5	2020	34,5
1993	10,3	2000	13,9	2007	42,6	2014	42	2021	34,6
1994	9,6	2001	14,9	2008	44,5	2015	41,6		
1995	9,2	2002	15	2009	50,4	2016	41		
1996	9,1	2003	15,4	2010	50,8	2017	38,7		
1997	9	2004	15,5	2011	45,6	2018	38,8		
1998	11,4	2005	22,2	2012	43,4	2019	37,5		

Kaynak: Osman Nuri Aras, Azerbaycan Ekonomik Yapısı ve Enerji Kaynaklarının Ekonomik Önemi, 2002, s-7, (1992-2002). Elnura Novruzlu, Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyetleri Arasındaki Enerji İşbirliğinin Ulusal Ekonomilerine Katkıları, 2019, s-37, (2003-2018). socar.az, https://socar.az/az/home, (2019-2021).

Çizelge 7. Azerbaycan Doğal Gaz Üretimi (1991-2021). (Milyar metreküp)

Yıl	*Üretim*	*Yıl*	*Üretim*	*Yıl*	*Üretim*	*Yıl*	*Üretim*	*Yıl*	*Üretim*
1991	8,62	1998	5,59	2005	6,93	2012	26,91	2019	35,6
1992	7,87	1999	5,99	2006	9,08	2013	29,46	2020	37,14
1993	6,8	2000	5,64	2007	16,97	2014	29,62	2021	43,87
1994	6,38	2001	5,54	2008	23,41	2015	28,98		
1995	6,64	2002	5,15	2009	23,84	2016	29,37		
1996	6,3	2003	5,41	2010	26,35	2017	28,6		
1997	5,96	2004	5,32	2011	25,75	2018	30,49		

Kaynak: Osman Nuri Aras, Azerbaycan Ekonomik Yapısı ve Enerji Kaynaklarının Ekonomik Önemi, 2002, s-7, (1992-2002). Elnura Novruzlu, Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyetleri Arasındaki Enerji İşbirliğinin Ulusal Ekonomilerine Katkıları, 2019, s-37, (2003-2018). socar.az, https://socar.az/az/home, (2019-2021).

2. TÜRKİYE'DE ENERJİ ENDÜSTRİSİ: GELİŞİMİ VE POLİTİKALAR

Günümüz teknolojilerine göre güneş, akarsu, denizlerin termik enerjisi, hayvansal atıklar gibi yenilenmesi mümkün enerji kaynaklarını tercih etmekteyiz fakat tarih faktörü üzerine konuşacağımız zaman ise hiç kuşkusuz yenilenmesi mümkün ol mayan yani birincil enerji kaynaklarını konuşmamız gerekmektedir.

Türkiye enerji tarihini incelediğimiz zaman gerek Osmanlı İmparatorluğu gerek Cumhuriyet döneminde her zaman kendi varlığını devam ettiren madencilik ön plana çıkmaktadır.

Abdülmecid döneminde işletilmeye başlanılan Zonguldak-Ereğli Kömür Havzası'nda kömürün keşfi II. Mahmut dönemine dayanmaktadır. 1836 yılında Darphane i Amire 'de gerçekleştirilen ilk üretim Hırvat kökenli madencilerin ve bahsi geçen madencilerin Ahmet Fethi Paşa vasıtasıyla Avusturya'dan getirilmesi ile mümkün olmuş tur. 1854 yılından sonra üretim ve yönetim şekli değişmeyen Zonguldak- Ereğli Kömür Madenleri Padişah vakfına her yıl 30.000 kuruş iltizam bedeli ödeyerek vakfa gelir getiren müesseseler arasına dâhil olmuştur. Zonguldak-Ereğli Kömür Madenleri sadece bununla yeterli kalmayıp aynı zamanda ilk üniversite hüviyetine sahip olan Darülfünun, Hicaz demir yolu gibi yatırımlara gelir sağlamıştır. (Yurtoğlu, Türkiye'de Zonguldak- Ereğli Kömür Havzasının Yapısal Analizi (1920-1960), 2016:214-215).

1863-1864 yılları arasında ise Soma'da kömür keşfedilmiş ve Osmanlı Devleti'nin buraya araştırma ekibi göndererek kömürün incelenmesi gerçekleştirilmiştir. Fakat Soma'da ki keşfedilen kömürün ısıl değeri düşük olan linyit olduğu anlaşılmış ve bu sebeple linyit pamuk fabrikası sahiplerine kiraya verilmiştir. (Tamzok, 2014 akt. Aysan & Kablay, 2017:53).

Çizelge 8. Türkiye Taş Kömür ve Linyit Üretimi (1970-2017), (B ton).

Yıl	*Taş Kömür*	*Linyit*	*Yıl*	*Taş Kömür*	*Linyit*
1970	4,573	5,782	1994	2,839	51,533
1971	4,639	6,222	1995	2,248	52,758
1972	4,641	7,342	1996	2,441	53,888
1973	4,642	7,754	1997	2,513	57,387
1974	4,965	8,354	1998	2,156	65,204
1975	4,813	9,15	1999	1,99	65,019
1976	4,632	11,146	2000	2,392	60,854

1977	4,405	12,176	2001	2,494	59,572
1978	4,295	15,122	2002	2,319	51,66
1979	4,051	13,127	2003	2,059	46,168
1980	3,598	14,469	2004	1,946	43,709
1981	3,97	16,476	2005	2,17	57,708
1982	4,008	17,804	2006	2,319	61,484
1983	3,539	20,956	2007	2,462	72,121
1984	3,632	26,115	2008	2,601	76,171
1985	3,605	35,869	2009	2,863	75,577
1986	3,526	42,284	2010	2,592	69,698
1987	3,461	42,896	2011	2,619	71,535
1988	3,256	35,338	2012	2,292	66,933
1989	3,038	48,762	2013	1,96	57,525
1990	2,745	44,407	2014	1,82	62,573
1991	2,762	43,207	2015	1,435	56,122
1992	2,83	48,388	2016	1,313	70,239
1993	2,789	45,685	2017	1,234	71,459

Kaynak: TMMOB, Maden Mühendisleri Odası, Kömür ve Enerji Raporu, 2020. https://www.maden.org.tr/calismalar/raporlar/detay/tmmob-maden-muhendisleri-odasi-komur-ve-enerji-raporu-2020-11370

1 Mart 1923'de TBMM başkanı olarak Mustafa Kemal Atatürk Meclisin açılış konuşmasında Ereğli Kömür Havzasının gelişmesini her zaman desteklediğini göstermiş ve aynı zamanda üretim kapasitesinin artırılarak ihracat vergisinin kaldırılmasını savunmuştur. (Yurtoğlu, Türkiye'de Zonguldak- Ereğli Kömür Havzasının Yapısal Analizi (1920-1960), 2016:219).

Türkiye'nin sanayileşmesi Atatürk Dönemi'nin belirleyici özelliklerinden ol muş ve aynı zamanda bu dönemde temel amaçlar ekonomik bağımsızlık ve ülke içi ihtiyaçların yerli üretimle karşılanması olmuştur. (Rıfkı, 1934 akt. Karavan, 2020:30).

İzmir'de 1923 yılında yapılan İktisat Kongresi'nde madencilikle ilgili önemli kararlar alınmış ve aynı zamanda bu kararları uygulamak için 1924'de İş Bankası, 1925'de ise Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. (Tamzok, 2008 akt. Aysan & Kablay, 2017:54-55).

1923-1929 yılları arasında ekonomik politikalar, kongrede alınan kararlar doğrultusunda liberal felsefeyi savunarak yabancı sermayeye açık bir ekonomi politikası benimsemiş, devlet ise ulaştırma, eğitim gibi alt yapı yatırımlarından sorumlu olmuştur. (Sarıçoban, 2020:227).

Liberal politikaların izlendiği1923 sonrası yıllar, 1935 yılında risk almaktan korkan girişimcilerden dolayı Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün bulacağı madenleri işletecek şirketleri finanse etmek adına Etibank'ın kurulmasıyla yerini Devletçilik felsefesine bırakmıştır.

Ereğli şirketi ve bütün malları (demir yolları, limanlar, maden ocakları) devlet tarafından satın alınmış ve 1937 yılında Ereğli- Zonguldak taş kömür Havzası 3241 sayılı Kanunla Etibank yönetimi altına girmiştir. (Kilim, 2004 akt. Aysan & Kablay, 2017:55).

Savaşın bitiminden Demokrat Parti'nin İktidara geldiği yıllara kadar geçen sürede Türkiye her ne kadar kendini toparlamaya çalışsa da ABD ve Sovyetler Birliği'nin baskısı altında olmuştur. 14 Mayıs 1950 tarihinde Demokrat Parti'nin İktidara gelmesiyle sadece siyası açıdan değil aynı zamanda ekonomik açıdan da değişiklikler yapılmış, "devletçilik" felsefesi yerini yeniden "liberal" felsefeye bırakmıştır. (Memiş, 2020:271-272).

1960 Darbesi sonrası Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuş ve Demokrat Parti'nin uyguladığı liberal ekonomiyi yıkmıştır. (Memiş, 2020:274-275).

Taş kömür Türkiye enerji tarihinin, politikalarının ve aynı zamanda ekonomik kalkınmanın önemli bir parçası olmuş fakat modern çağımızın değişen enerji ihtiyacı ile rol değiştirmiştir.

Türkiye enerji tarihi sadece kömür madenleri ile yetinmemiştir. Hem Osmanlı İmparatorluğu dönemi hem de Cumhuriyet'in ilanı sonrası dönemler de sondajla petrol araması yapılmıştır. (Taşmaz, 2023.).

Çizelge 9. MTA Enstitüsü Tarafından Türkiye'nin Farklı Bölgelerinde Yapılan Sondaj Çalışmaları

Kuyunun Adı	*Bölge*	*Başlama Tarihi*	*Bitirme Tarihi*	*Derinlik (m)*	*Alınan Sonuç*
Basbirin 1	Siirt	13.10.1934	15.06.1936	1351	Az petrollü-su
Hoşköy 1	Trakya	2.06.1935	31.07.1935	111	Petrol emaresi
Hoşköy 2	Trakya	2.08.1935	30.08.1935	136	Bir miktar petrol
Hoşköy 3	Trakya	14.09.1935	30.09.1935	55	Petrol emaresi
Hoşköy 4	Trakya	8.10.1935	24.10.1935	53	Petrol emaresi
Mürefte 1	Trakya	1.04.1936	2.07.1936	156	Az petrol ve gaz
Mürefte 2	Trakya	3.07.1936	10.09.1936	331	Bir miktar petrol
Mürefte 3	Trakya	11.09.1936	10.10.1936	193	Petrol emaresi
Mürefte 4	Trakya	11.10.1936	7.11.1936	183	Petrol emaresi
Mürefte 5	Trakya	22.11.1936	13.12.1936	177	Petrol emaresi
Mürefte 6	Trakya	14.12.1936	11.03.1937	97	Petrol emaresi
Hermiş 1	Siirt	14.01.1937	21.07.1938	942	Kükürtlü gaz

Mürefte 7	Trakya	12.03.1937	11.06.1937	152	Petrol emaresi
Mürefte 8	Trakya	12.04.1937	27.07.1937	257	Petrol emaresi
Mürefte 9	Trakya	20.07.1937	31.07.1937	29	Petrol emaresi
Kürzot 1	Van	28.06.1938	1.08.1938	122	Petrol sızıntısı
Kabahöyük	Trakya	23.07.1938	7.01.1939	371	Petrolsüz
Kürzot 2	Van	2.08.1938	17.09.1938	148	Petrol sızıntısı
Hermiş 2	Siirt	17.09.1938	31.05.1939	632	Kükürtlü gaz
Kerbent	Siirt	29.10.1938	20.04.1939	1031	Hafif petrol emaresi
Gerçüş	Siirt	13.08.1939	27.02.1940	638	Petrol emaresi
Hocalı	Adana	22.11.1939	9.04.1940	456.50	Terk
Ekver 1	Hatay	5.04.1940	11.12.1940	430	Petrolsüz
Ekver 2	Hatay	16.12.1940	25.03.1941	361	Petrolsüz
Garzan 1	Siirt	1.12.1944	9.03.1947	1510	Kaza, çalışma tatil
Polatlı	Ankara	21.03.1945	31.07.1945	302	Petrolsüz
Gaziantep	Gaziantep	1.11.1946	1.05.1947	464	Kükürtlü gaz
Ağzıkara 1	Adana	20.12.1949	25.11.1950	1899	Terk
Hocalı 2	Adana	12.02.1950	21.12.1950	935	Terk

Kaynak: Nadir Yurtoğlu, Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Petrol Arama Politikaları, 1923-1950, 2017, s 153-154**.**

Türkiye enerji tarihi sahnelerinde kesin olarak ilk petrol sahası ise Raman pet rol sahası olmuştur. 1934 yılından itibaren Raman Dağı'nda başlanılan çalışmalar sonucu 1944 yılına kadar 6 kuyu açılmıştır. Fakat sadece 5 ve 6 No.lu kuyularda petrole rastlansa da hiçbir verim alınamamıştır. Bu sebepten dolayı Raman Dağı'nda yapılan çalışmalar kısa süreliğine durdurulsa da 1944-1945 yılları arasında 8 No.lu kuyu, 1947-1948 yılları arasında ise 9 No.lu kuyular açılmıştır. Açılan kuyular verimli olmuş ve aynı zamanda 9 No.lu kuyuya "İnönü" adı verilmiştir.
(Egeran,2023,https://dergi.mta.gov.tr/files/articles/1554/tr/20160301150518_1554_22763861.pdf).

Başarı ile sonuçlanan 8 ve 9 No.lu kuyuların akabinde Raman petrol sahası değerli petrol kaynağı olarak görülmüş, 1948 yılında 10,11 ve 12 numaralı kuyular kazılmıştır. 11 numaralı kuyu tektik arıza nedeni ile terk edilmiş, 10 numaralı kuyuda suyu rastlanmış, 12 numaralı kuyu ise verimli olmuştur. (Yurtoğlu, Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Petrol Arama Politikaları (1923-1950), 2017:157).

Çizelge 10. MTA Enstitüsü Tarafından Raman Dağında Yapılan Sondaj Çalışmaları, (1935-1950).

Kuyunun Adı	*Başlama Tarihi*	*Bitirme Tarihi*	*Derinlik (m)*	*Alınan Sonuç*
Raman 1	24.07.1939	3.06.1940	1052	Petrollü su
Raman 2	18.07.1940	23.03.1941	1186	Petrol emaresi, su
Raman 3	2.10.1940	12.11.1941	1353	Petrol emaresi, su

Raman 5	7.05.1941	31.12.1941	1092	Petrollü su
Raman 6	27.08.1941	4.12.1943	1429.55	Teknik arıza, terk
Raman 8	31.01.1945	20.12.1945	1364	Petrollü
Raman 9	3.11.1947	5.02.1948	1338	Petrollü
Raman 11	21.05.1948	13.04.1949	1292	Teknik arıza, terk
Raman 14	19.10.1948	3.04.1950	2362	Petrollü
Raman 12	16.11.1948	5.07.1949	1395	Petrollü
Raman 10	1.05.1949	30.06.1949	1497	Pet. Geçildi su çıktı
Raman 18	7.07.1949	14.03.1950	1555	Pet. Geçildi su çıktı
Raman 7	19.08.1949	24.10.1949	1496	1420'de petrol, su
Raman 23	7.09.1949	4.10.1950	1364	Petrollü
Raman 19	29.11.1949	29.03.1950	1496	Emare, su

Kaynak: Yurtoğlu, Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Petrol Arama Politikaları (1923-1950), 2017, s 158-159.

Türkiye'nin enerji üzerine yürüttüğü politikaları üç ana başlık altında, yurt içi enerji ihtiyacının uygun maliyetli, güvenilir ve aynı zamanda çeşitlendirilmiş olarak karşılanması, enerji piyasasını serbestleştirmek ve jeopolitik konumu açısından sahip olduğu avantaj ile beraberinde transit ve aynı zamanda enerji merkezi ülke haline gelmesi olarak toplanmıştır. (Cengiz, 2017:145).

3. TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'IN ENERJİ ALANINDAKİ İŞ BİRLİĞİ

Enerji politikasında Azerbaycan'ın stratejik ortaklarından olan Türkiye aynı zamanda Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının geçtiği ana ülke konumunda olmuştur. Azerbaycan'ın gerçekleştirdiği enerji politikalarında ve dünya pazarlarına ulaşmasında önemli rol oynayan Türkiye aynı zamanda enerji transiti açısından da önemli bir konuma sahip olmuştur.

Uluslararası enerji piyasasının önemli merkezlerinden biri haline gelmiş olan, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının son durağı olan Türkiye'nin Ceyhan Limanı aynı zamanda Akdeniz üzerinden Azerbaycan petrolünü dünya pazarlarına taşımaktadır. Söz konusu durum, Türkiye'ye ekonomik getiri sağlaması ile beraberinde Türkiye'nin enerji politikalarındaki konumunu güçlendirmektedir

Ekonomik amaçlar ile beraberinde hem de politik amaçları kendisinde barındıran BTC Petrol Boru Hattı, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkileri güçlendirmekle beraberinde hem de iki ülke üzerinde etkili olmuştur. Bu bağlamda arz edilen petrolün yükselmesi ile beraberinde bahsi geçen boru hattının önemi büyük ölçüde artmıştır. 1992 yılında başlayan görüşmeler akabinde Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında 1998 yılında İstanbul Mutabakat Zaptının imzalanması ile boru hattına ilişkin ilk adım atılmıştır. 2000 yılının Ekim ayında imzalanan BTC Hükümet Garantisinin akabinde ise hattın Bakü'de inşaatına 18 Eylül 2002 tarihinde başlanmıştır. (Altuğ & Demirtaş, 2021:253-254).

Gürcistan-Türkiye sınırından Türkiye'ye 17 Kasım 2005 tarihinde giriş sağlayan petrol, Ceyhan ihraç terminaline 28 Mayıs 2006 tarihinde ulaşmıştır ve 4 Haziran 2006 tarihinde bahsi geçen terminalden dünya pazarlarına taşınmaya başlanmıştır. BTC'NİN açılış töreni ve resmi olarak faaliyete başlaması ise 13 Temmuz 2006 tarihinde gerçekleştirilmiştir. (Gökçegöz, 2007:166).

Zengin enerji kaynaklarının var olması ile Azerbaycan dünya enerji piyasasında önemli bir oyuncudur. Azerbaycan, özellikle doğal gaz ihracatında önemli bir yere sahiptir ve boru hatları yoluyla Avrupa ve bölgesel pazarlara enerji sağlamaktadır. Bu bağlamda Türkiye hem transit ülke olmak hem de stratejik ortak olmak rollerini üstlenmiştir.

BTC Boru Hattı'na paralel olan Erzurum çıkışlı BTE Doğal Gaz Boru Hattı, Bakü'de işletilme potansiyeline sahip Şahdeniz II doğal gaz rezervinin keşfinin akabinde gündeme gelmiştir. BTC boru hattı ile karşılaştırıldığında oldukça kısa süre içerisinde inşa edilmiş ve iki sene içerisinde tamamlanmıştır. 2004-2006 yılları arasında inşası tamamlanmış olan BTE projesinin 2009 yılında yıllık kapasitesi 6,6 milyar metreküpe yükselmiştir. (Köten, 2013:74).

Erzurum'a 13 Mart 2007 tarihinde ulaşmış olan Azerbaycan'ın ilk doğal gazı, Türkiye'nin iç hatları ile diğer bölgelerine dağıtımı yapılmıştır. (Aghabayli, 2020:58).

Güney Gaz Koridoru, Azerbaycan'ın doğal gaz ihracatında en önemli alt yapılardan biri olarak hizmet vermektedir. Bahsi geçen koridor Şahdeniz sahasından çıkarılan doğal gazın Avrupa pazarlarına ulaşımını sağlamaktadır. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP), Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) ve Güney Kafkas Boru Hattı (SCP) Güney Gaz Koridorunun üç ana bileşenidir. Bahsi geçen sistem Azerbaycan'ı Avrupa'nın enerji güvenliği kapsamında önemli konuma yerleştirilmiştir. (Arpa & Ekici, 2021: 278).

Azerbaycan doğal gazının Avrupa pazarlarına ulaşmasında Türkiye, önemli konumda bulunmaktadır. Bu bağlamda TANAP projesi Türkiye'den geçerek TAP projesine bağlanmakta ve doğal gazı Avrupa'ya ulaştırmaktadır. TANAP projesi Türkiye'nin ülke içi ihtiyacını da karşılamakta ve aynı zamanda Türkiye'yi enerji merkezi olma hedefine ulaştırmaktadır

TANAP projesi 30 Haziran 2018 tarihinde, TAP projesi ise 31 Aralık 2020 tarihinde faaliyete başlamıştır.

Dünya pazarlarından indirimli şekilde doğalgaz almayı hedefleyen Türkiye, bu hedefine TANAP projesi ile ulaşmıştır. Her ne kadar görünür de ekonomik etki olarak görünmese de enerji çeşitliği de TANAP projesinin ekonomi üzerindeki etkisidir. Türkiye'nin bir diğer ekonomik hedeflerinden biri olan gaz pazarlamacılığı hedefine de TANAP sayesinde ulaşmıştır ve bu bağlamda ekonomik büyüme yaşamıştır. Projenin inşaatı sırasında ve sürekli yapılması gereken bakım sürecinde birçok işçi gücüne ihtiyaç duyulmuş ve istihdam yaratılmıştır. (Alshaghel, 2018:588-589).

Çizelge 11. Azerbaycan'ın Gayri Safi Yurt İçi Hasılası (000.000), (1993-2022).

Yıl	*Nominal GSYH*	*Yıl*	*Nominal GSYH*
1993	$1.570	2008	$48.851
1994	$1.193	2009	$44.292
1995	$2.417	2010	$52.909
1996	$3.176	2011	$65.952
1997	$3.962	2012	$69.679
1998	$4.446	2013	$74.160
1999	$4.581	2014	$75.239
2000	$5.272	2015	$53.076
2001	$5.707	2016	$37.866

2002	$6.236	2017	$40.866
2003	$7.276	2018	$47.112
2004	$8.680	2019	$48.174
2005	$13.245	2020	$42.693
2006	$20.981	2021	$54.825
2007	$33.049	2022	$78.807

Kaynak: https://www.worldometers.info/tr/gsyih/azerbaycan-gsyih

Çizelge 12. Türkiye'nin Gayri Safi Yurt İçi Hasılası, (000.000), (1993-2022).

Yıl	*Nominal GSYH*	*Yıl*	*Nominal GSYH*
1993	$180.416	2008	$770.449
1994	$130.650	2009	$649.289
1995	$169.320	2010	$776.967
1996	$181.464	2011	$838.785
1997	$189.878	2012	$880.556
1998	$275.942	2013	$957.799
1999	$256.396	2014	$938.935
2000	$274.295	2015	$864.314
2001	$201.753	2016	$869.683
2002	$240.249	2017	$858.988
2003	$314.596	2018	$778.972
2004	$408.865	2019	$761.006
2005	$506.315	2020	$720.338
2006	$557.076	2021	$819.865
2007	$681.321	2022	$907.118

Kaynak: https://www.worldometers.info/tr/gsyih/turkiye-gsyih

Enerji faktörü ele alınarak Azerbaycan ve Türkiye'nin ekonomik durumları değerlendirildiği zaman ise Çizelge 11 ve 12'de görüldüğü üzere her iki ülkenin GSYH rakamları 2000'li yıllardan itibaren istikrarlı bir şekilde yükselmeye başlamıştır. Burada enerji bağlamında gerçekleştirilen iş birliğinin etkisi görülmektedir. BTC projesi (2006) ve BTE projesi (2007) göz önünde bulundurularak Çizelge 11 ve 12'i incelediğimiz zaman, Azerbaycan'ın 2005 yılında gayri safi yurt içi hasılası 13,25 milyar USD iken 2008 yılında bu rakam 48,25 milyar USD olmuştur. Aynı şekilde Türkiye'nin gayri safi yurt içi hasılası 2005 yılında 506,32 milyar USD iken 2008 yılında bu rakam 770,45 milyar USD olmuştur. Covid 19 ve küresel ekonomik krizlerin etkisi ile düşüşler yaşayan gayri safi yurt içi hasıla TANAP (2018) ve TAP (2020) projelerinin etkisini 2022 yılından her iki ülke için göstermeye başlamıştır. Bu bağlamda 2021 yılında Azerbaycan gayri safi yurt içi hasılatı 54,83 milyar USD iken bu rakam 2022 yılında 78,81 milyar USD olmuş, Türkiye'nin gayri safi yurt içi hasılası ise 2021 yılında 819,87 milyar USD iken 2022 yılında bu rakam 907,12 milyar USD olmuştur.

SONUÇ

Azerbaycan ve Türkiye'nin enerji alanındaki uzun vadeli yolculukları, küresel enerji dengelerinin yanı sıra bölge ekonomilerinin değişimi üzerinde de doğrudan bir etkiye sahip olmuştur. Her iki ülkenin siyasi bağımsızlık mücadeleleri, sanayileşme projeleri ve bölgesel jeopolitik konumları bu süreçle yakından ilişkilidir.

Zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olan Azerbaycan ile enerji geçiş güzergâhı olan Türkiye arasındaki kusursuz ilerlemekte olan iş birliği, iki ülke arasındaki bahsi geçen durumlar gereği bir tamamlayıcılık olmasından kaynaklanmaktadır. BTC ve TANAP gibi gerçekleştirilmiş projeler sayesinde iki ülke ile beraberinde aynı zamanda Avrupa'nın da enerji güvenliği sağlanmıştır. Bahsi geçen projelerin gerçekleşmesi ile Türkiye hedeflediği enerji koridoru olmak hedefine ulaşmış, Azerbaycan ise sahip olduğu zengin rezervlerini dünya pazarlarına güvenli ve aynı zamanda daha uygun maliyetli yollar ile ulaştırmıştır.

Enerji iş birliği kapsamında Türkiye'nin enerji arz güvenliği sağlanmış ve aynı zamanda ithalatı çeşitlendirilmiştir. Bu bağlamda artmakta olan ticaret hacmi aynı zamanda yeni enerji iş birliği projelerini artırmış, yatırımlar büyümüş ve bahsi geçen durumlar her iki ülkenin ekonomik büyümesini ve aynı zamanda bölgesel refahını desteklemiştir. Hiç şüphesiz gerçekleşmiş ve hâlihazırda devam etmekte olan enerji iş birliği her iki ülkeyi ekonomik kapsamda daha belirgin etkilemiştir.

Her iki ülkenin tarihi seyrine baktığımız zaman ise Azerbaycan-Türkiye enerji iş birliğinin ülkeleri ekonomik, stratejik, siyasi açıdan her geçen gün daha da yakınlaştırdığını göstermekte ve aynı zamanda bölgesel liderlik hedeflerine ulaşmalarını sağlamaktadır. Bu bağlamda yapılan Azerbaycan-Türkiye Arasındaki Enerji İş birliği: Tarihsel Gelişim ve Ekonomik Etkiler başlıklı çalışma, "enerji iş birliği her iki ülkenin ekonomisine pozitif yönde katkı sağlayarak, bölgesel iş birliği beraberinde ticareti de güçlendirmiştir" hipotezini doğrulamaktadır.

KAYNAKÇA

Aysan, M., & Kablay, S. (2017, Haziran). Türkiye'de Özelleştirmeler ve Kömür Madenciliği: Soma'da Maden İşçisi Olmak. *Ünye İİBF Dergisi, cilt 1, sayı 1*.

Ahmadzada, J. (2022, Ocak). Azerbaycan Ekonomisinde Petrol Sektörünün Yeri ve SOCAR'IN Finansal Performansı Üzerine bir Uygulama. *Karabük Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*. Karabük

İsrafiloğlu, N. R. (2002). Odlu Memleket. Bakü

Karavan, H. (2020, Temmuz). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Madenciliğin Durumu (1939-1945). *Yer Altı Kaynakları Dergisi, sayı 18*.

Köten, F. (2013). Boru Hattı Projelerinin Hazar Havzası Jeopolitik ve Jeoekonomisindeki Rolü. *Avrasya İncelemeleri Dergisi, ss 65-84*

Mammadov, A. (2012, Ağustos). Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Politikasında Enerji Faktörü. *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*. Sakarya.

Mammadov, R. (2019). Azerbaycan'ın Bölgedeki Enerji Stratejisi ve Yeni Azerbaycan Partisi Döneminde Hayata Geçirilen Enerji Projeleri. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul.

Memiş, Ş. (2020). 20.Yüzyıl Türkiye Ekonomisi Üzerine Kısa Bir Analiz (1923-2000). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, araştırma makalesi, s 263-284*.

Gökçegöz, S. (2007, Mayıs). Orta Asya İle Hazar Bölgesinde Mevcut ve Planlanan Yeni Boru Hatlarının Türkiye'nin Enerji Koridoru Olmasına Etkileri. *Journal of Security Strategies*.

Guliyev, A. (2018). Azerbaycan Enerji Politikası ve Türkiye. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*. Isparta.

Paşayev, P. (2015). Azerbaycan'da Petrolün Üretimi, Pazarlanması ve Kullanılması. *Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*. Giresun.

Sarıçoban, G. (2020). Atatürk Döneminde (1923- 1929) Türkiye Ekonomisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s 222-236*.

Seyidov, K. (2006). Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattının Azerbaycan ve Türkiye Ekonomilerine Muhtemel Etkileri. *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Politikası Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul.

Taşmaz, C. E. (2023). Petrolün Türkiye'de Tarihçesi. *Bulletin of the Mineral Research and Exploration*.

Yurtoğlu, N. (2016, Aralık 14). Türkiye'de Zonguldak- Ereğli Kömür Havzasının Yapısal Analizi (1920-1960). *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, s 211-256*.

Yurtoğlu, N. (2017). Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Petrol Arama Politikaları (1923-1950). *The Central and Eastern Europen Online Library*.

TÜRKİYE OTOMOTİV SEKTÖRÜNÜN İHRACAT PERFORMANSI VE KÜRESEL REKABET GÜCÜ

Dr. Ferdi Akpiliç
Hazine ve Maliye Bakanlığı
ferdiakpilic@gmail.com - 0000-0002-7692-4651

ÖZET

Otomotiv sektörü, güçlü üretim kapasitesi ve önemli ihracat hacmi sayesinde Türkiye ekonomisinde stratejik bir konuma sahiptir. Sektör ekonomik kalkınmaya desteklemekte, geniş tedarik zinciri sayesinde binlerce işletmeye, özellikle de yan sanayi sektörüne destek sağlayarak önemli istihdam olanakları sunmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışma Türkiye otomotiv sektörünün ihracat performansını incelemekte ve uluslararası pazarlardaki rekabet gücünü değerlendirmektedir. Analiz, özellikle binek otomobilleri ve esas itibarıyla insan taşımak üzere imal edilmiş diğer motorlu taşıtlarına (HS-4 8703) odaklanmaktadır. Bu ürün grubunun ihracatı yıllar içinde dalgalı seyretmiş olup, 2013-2024 yılları arasında, Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı ortalama %5,3, küresel ürün grubu ihracatındaki payı ise ortalama %1,3 olmuştur. 2024 yılında ihracat 12,9 milyar dolara ulaşarak toplam Türkiye ihracatın %4,9'unu oluşturmuş ve Türkiye bu ürün kategorisinde dünya ihracatında 17. sırada yer almıştır. Sektörün rekabet gücü, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (AKÜ) ve Herfindahl-Hirschman Endeksi (HHI) kullanılarak analiz edilmiştir. AKÜ değerleri 2013-2018 arasında belirgin bir artış göstererek Türkiye'nin bu dönemde güçlü bir rekabet avantajına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. 2019 sonrası ise AKÜ değerleri düşüş eğilimine girerek rekabet gücünün zayıfladığını, ancak 2024 yılında yeniden bir toparlanma yaşandığını göstermektedir. HHI değerleri ise, ihracatın daha az pazarda yoğunlaştığını yansıtan genel bir yükseliş eğilimi göstermektedir. 2024'teki en yüksek HHI, pazar çeşitliliğinin azaldığını ve belirli ülkelere bağımlılığın arttığını gösterse de, tüm değerler 1500 kritik eşiğinin oldukça altında kalmaktadır ve bu da pazar yoğunlaşmasının bir risk oluşturmadığını göstermektedir. Sektörün önemi göz önüne alındığında, rekabet gücünü ve pazar çeşitliliğini artırırken üretimi ve ihracatı destekleyen politikaların uygulanması hayati önem taşımaktadır. Finansal teşvikler ve ihracat destek programları gibi politikalar, Türkiye'nin küresel otomotiv ticaretindeki payını artırmasına yardımcı olabilir.

Anahtar Kelimeler : Otomotiv sektörü, ihracat, rekabet gücü

EXPORT PERFORMANCE AND GLOBAL COMPETİTİVENESS OF TÜRKİYE'S AUTOMOTİVE SECTOR

Dr. Ferdi Akpiliç
Hazine ve Maliye Bakanlığı
ferdiakpilic@gmail.com - 0000-0002-7692-4651

ABSRACT

The automotive sector holds a strategic position in the Turkish economy thanks to its strong production capacity and significant export volume. The sector supports economic development and, through its extensive supply chain, provides significant employment opportunities to thousands of businesses, particularly the subcontractor sector. In this context, this study examines the export performance of the Turkish automotive sector and assesses its competitiveness in international markets. The analysis focuses specifically on passenger cars and other motor vehicles primarily designed for human transportation (HS-4 8703). Exports of this product group have fluctuated over the years, and between 2013 and 2024, its share in Türkiye's total exports was 5.3% on average, while its share in global product group exports was 1.3% on average. In 2024, exports reached $12.9 billion, accounting for 4.9% of Türkiye's total exports, and Türkiye ranked 17th worldwide in this product category. The sector's competitiveness was analyzed using the Revealed Comparative Advantage (RCA) and the Herfindahl-Hirschman Index (HHI). RCA values showed a significant increase between 2013 and 2018, demonstrating that Türkiye had a strong competitive advantage during this period. After 2019, RCA values began to decline, indicating a weakening in competitiveness, although a recovery emerged in 2024. The HHI values, on the other hand, show a general upward trend, reflecting a concentration of exports in fewer markets. While the peak HHI in 2024 indicates a decrease in market diversity and an increase in dependence on specific countries, all values remain well below the critical threshold of 1500, indicating that market concentration does not pose a risk. Given the importance of the sector to the Turkish economy, implementing policies that support production and exports while enhancing competitiveness and market diversity is crucial. Measures such as targeted financial incentives and export support programs could help Türkiye increase its share of the global automotive trade.

Keywords : Automotive sector, exports, competitiveness

KALKINMA AJANSLARININ BÖLGESEL KALKINMA AÇISINDAN ÖNEMİ; DOKAP ÖRNEĞİ

Prof. Dr. ZEYNEP KARAÇOR

Selçuk Üniversitesi

zkaracor@selcuk.edu.tr -(0000-0003-2050-644X)

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bilim Dalı

FETHİYE SÜMBÜL

Selçuk Üniversitesi

fethiyesumbul@gmail.com- https://orcid.org/0009-0000-3011-439X

Prof. Dr. BURCU GÜVENEK

Selçuk Üniversitesi

burcuguvenek@selcuk.edu.tr - (0000-0002-7159-2555)

ÖZET

Her ülkenin bölgeleri arasında ekonomik, sosyal, kültürel farklılıkları bulunmaktadır. Bu farklılıklar bölgeler arası gelişim ve kalkınma düzeylerini etkilemektedir. Bölgesel kalkınma, ülkedeki sosyal, ekonomik farkları iyileştirerek ülkenin kaynaklarını adil şekilde paylaşılmasını sağlayacak ve bölgelerarası refah kalitesinin artışına olanak sağlayacak şeklinde tanımlanır. Ülkenin kalkınmanın sağlanmasında sürdürülebilir bir kalkınma süreci yaşayabilmesi için bölgesel kalkınma çalışmalarına büyük önem verilmektedir. Bölgesel kalkınma sağlamak için politikalardan veya bölgesel kalkınma ajanslarından faydalanılmaktadır. Bölgesel Kalkınma Ajansları(BKA) sivil toplum kuruluşları, yerel yönetim, özel sektör ile birlikte hareket etmektedirler. Bölgesel Kalkınma Ajansları, bölgedeki ekonomiyi canlandırmak, bölgesel yatırımları arttırmak, bölgenin yaşam kalitesini artırmak, bölgelerarası sosyal, kültürel, ekonomik farklılıkları ortadan kaldırılmak ve bölge halkının kalkınmaya katılımını sağlamak amacıyla kurulmuştur. Bölgesel kalkınma bir bölge ile sınırlı kalmayıp ülkenin tamamının kalkınması için kullanılmaktadır. Bu çalışma Türkiye'de bölgesel kalkınma ajanslarından biri olan DOKAP'ın bölgesel kalkınmaya etkilerini görmek için hazırlanmıştır. DOKAP'ın hedefi; bölgenin sermaye birikimini artırmak için ekonomik faaliyetlerini güçlendirmek ve böylece karşılaşılan fırsatları kaçırmadan değerlendirerek işgücü katılım oranlarını artırıp gelir

seviyelerini yükseltmektir. Bölgenin tarihi, kültürel mirası, turizm, coğrafi konumu ile Karadeniz'in diğer ülkelerle uluslar arası ticaret, taşımacılık hizmeti, profesyonel balıkçılık ekonominin kalkınması için önemli olduğu düşünülmektedir. Karadeniz Bölgesi'nin tanıtımı yapılarak bölgeye gelir akışı sağlamak ve yatırımları bu bölgeye çekmek hedeflenmiştir. Bölgede yapılan çalışmalar incelenecek, bölgenin kalkınması için öneriler de bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Kalkınma, DOKAP, Bölgesel Kalkınma Ajansları

THE IMPORTANCE OF DEVELOPMENT AGENSIES IN TERMS OF REGIONAL DEVELOPMENT; THE DOKAP EXAMPLE

ABSTRACT

There are economic, social, and cultural differences between the regions of every country. These differences affect the levels of development and progress between regions. Regional development is defined as improving social and economic differences within the country, ensuring the fair distribution of the country's resources, and enabling an increase in the quality of prosperity between regions. In order for the country to experience a sustainable development process in achieving development, great importance is attached to regional development efforts. Policies or regional development agencies are utilized to achieve regional development. Regional Development Agencies (RDA) work together with civil society organizations, local government, and the private sector. Regional Development Agencies (RDA) work together with civil society organizations, local government, and the private sector. Regional Development Agencies were established to revitalize the regional economy, increase regional investments, improve the quality of life in the region, eliminate social, cultural, and economic disparities between regions, and ensure the participation of the regional population in development. Regional development is not limited to a single region but is used for the development of the entire country. Regional development is not limited to a single region, but is used for the development of the entire country. This study was prepared to examine the impact of DOKAP, one of Turkey's regional development agencies, on regional development. DOKAP's goal is to strengthen economic activities to increase capital accumulation in the region and thus increase labor force participation rates and raise income levels by seizing opportunities without missing them. The region's history, cultural heritage, tourism, and geographical location, along with the Black Sea's international trade, transportation services, and professional fishing with other countries, are considered important for the development of the economy. The aim is to promote

the Black Sea Region and generate income flow to the region and attract investments to this region. The aim is to promote the Black Sea Region, generate income for the region, and attract investment to this region. The work carried out in the region will be examined, and recommendations for the development of the region will be made.

Keywords: Regional Development, DOKAP, Regional Development Agencies

1. GİRİŞ

Dünyanın her yerinde bölgelerarası farklılıklar sosyal, ekonomik sorunlara neden olmuştur. Ülkelerin etkilenme derecesi değişiklik gösterse de bölgelerarası gelişmişlik farkları her ülkede yaşanan bir sorundur. Bölgelerarası farklılıkları gidermek ve ülkenin sürdürülebilir kalkınmayı sağlayabilmek için yeni yöntemler aranmaya başlanmıştır. Bunun içinde bölgesel kalkınma ajansları kurulmuştur. Türkiye'de bölgesel kalkınma ajansları kurulmasıyla bölgelerarası farklılıkların giderilmesi ve ekonominin kalkınması hedeflenmiştir. Kalkınma ajansları görevlerini etkin şekilde kullanarak verimlilik sağlayacaktır.(Tutar ve Demiral, 2007: 65)

Bölgesel kalkınma, bölgelerarası ekonomik farklılıklarını gidermek için kullanılan faaliyetler olarak tanımlanır. Kamu kurumları, bölgesel kalkınmayı destekleyecek uygulamaları aktifleştirecek ve bölgelerin altyapılarını geliştirecektir.(https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr)

Bölgelerarası farklılıklar; gelir adaletsizliği, bölgelerarasındaki üretim ve tüketim farklılıkları olarak da adlandırılmaktadır. Bölgelerarası eşitsizlik hem gelişmiş ülkelerin hem de gelişmekte olan ülkelerin ortak sorunudur.(Yılmaz, 2011:51) Her bölgeye eşit dağılım yapılamadığından bölgeler aynı gelişmişliğe sahip değildir. (Yılmaz, 2011:52) Bölgelerarası farklılıkların oluşmasında, kaynakların adil dağıtılmaması, bilgi eksikliği, bölge halkının gelenekselci yaklaşım sergilemesi, talepteki düşüşler, yatırım ve yatırımcı eksikliği, sermaye yetersizliği gibi birçok faktör etkilidir. (Gündüz, 2006:15) Gelişmiş ülkelerde bölgelerarası dengesizlikler azalırken az gelişmiş veya gelişmemiş ülkeler de bu fark daha da açılmaktadır. Bu aradaki uçurum farkının tek nedeni bölgesel farklıların büyüdüğünü göstermektedir. (Gündüz,2006:15) Bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesi için ekonomik gelişme yerel halkın gelişim düzeyine göre ayarlanmalı ve uygulamaya geçilmelidir. (Blakely, Leigh, 2010:27)

BKA; kalkınmanın hareketli yapısına uygun olacak şekilde, bölgesel kalkınmayı destekleyen ve kurumlar arası işbirliği yapan bir örgüttür. (Çelik,2017:146) Bölgenin ekonomisini canlandırmak, gelir dağılımındaki eşitsizliği ortadan kaldırmak ve toplumsal refahın korunması için önemli bir yere sahiptir. (Tutar ve Demiral,2007:66)

Çalışmada, bölgesel kalkınma ajanslarının kuruluş sürecinden bahsedilecek, kalkınma ajanslarından DOKAP kalkınma ajansı kurulumu, amaçları ve hedeflerine değinilecek ve günümüzdeki projelerine bakılacaktır.

2. BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARININ KURULUŞ SÜRECİ

Avrupa Birliği'ne girebilmek için bölgesel kalkınma ajansları kurulmuştur. 2002 yılında bölgesel kalkınma ajansları kurulması için çalışmalar başlanmıştır. BKA'nın faaliyetlere başlamasıyla birlikte İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırma(İBBS) sistemi de kurulmuştur. Avrupa Birliği uyum kapsamında 2004-2006 yılları arasında Ön Ulusal Kalkınma Planının (ÖUKP) hazırlanmıştır. (http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/o-ukp.pdf) Bu ulusal kalkınma planı ile bölgelerarası ekonomik, sosyal, kültür seviyeleri araştırılacak ve stratejiler oluşturulacaktır. Bakanlar Kurulu'nun kararıyla, 2006 yılı 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu Koordinasyonu Ve Görevleri Hakkında Kanun ile kamu, özel sektör, bölge halkı ve sivil toplum kuruluşların işbirliği yapması, kaynakların verimli kullanılması, sürdürülebilirlik sağlanması, rekabetin artırılması, bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltmak amacıyla kalkınma ajanslarının kurulması kabul edilmiştir.

(http://www.dpt.gov.tr/bgyu/kalkinmaajans/Genel_Gerekce.pdf.)

Resmi Gazete'de 22.11.2008 tarihli 14306 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile İstanbul, Samsun, Diyarbakır, Konya, Erzurum, Gaziantep, Mardin, Van illeri merkezli 23 ili kapsayan sekiz kalkınma ajansı kurulmuştur. Resmi Gazete'de 25.09.2009 tarihli 27299 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile 55 ili kapsayan on altı kalkınma ajansı kurulmuştur.(Eren, 2011:398) Türkiye'de son olarak yirmi altı tane kalkınma ajansı vardır.(sivil.toplum.gov.tr)

2.1. Bölgesel Kalkınma Amaçları

Bölgelerarası gelişim gözetilerek toplumun refah seviyesi, kaynakların eşit dağılımı, bölgenin hareketlenmesi, yerel halkın kalkınmaya katılması, rekabetin güçlendirilmesi, işgücünün istihdama katılması amaçlanmakla birlikte bölgelerarası farkın azalması için uğraşan devlet, krediler ve sübvansiyon destekleriyle aktif rol oynamaktadır. (Gündüz, 2006:38)

Bölgelerarası farklılıkları azaltacak politikalar, gelişmiş bölgeye zarar vermeden, gelişmemiş bölgelerin hızlı gelişmesini amaçlamaktadır. Bölgelerarası farkların giderebilmesi için gelişmemiş bölgelere sosyal faydası yüksek yatırımlar yapılmalıdır. (Özdemir, 1999:121)

2.2. Bölgesel Kalkınma Ajansları Faaliyetleri

Bölgenin ekonomisini iyileştirmek için rekabet artırıcı çalışmalar yapmak, yatırımcıların resmi mercilerle olan işlerini kolaylaştırmak için tek elden yürütülmesi, yabancı yatırımcıları hedeflenen bölgeye çekmek, bölgenin uzun yıllarca kalkınmasını sağlamak, girişimci ve yatırımcılara teknik destek sağlamak, kamu sektör, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasında koordineyi sağlamak, KOBİ'ler için finansman bulmak için banka kurumlarıyla iletişim sağlamak, inavosyon ve yeni teknolojilere bölgelere transfer etmek, altyapı, eğitim, sağlık, enerji faaliyetlerini sağlamak, diğer bölgesel kalkınma ajansları ile işbirliği yapmak gibi etkenler BKA'ların yürüttüğü faaliyetlerdir. (Özen,2005:7-8)

3. DOĞU KARADENİZ KALKINMA AJANSI (DOKAP)

DOKAP'ın bölgelerarası farklılıkların giderilmesi ve sorunlarını belirlemek için Türkiye ile Japonya Hükümeti'nin yardımlarıyla 1998'de bir anlaşma imzalanmıştır. DOKAP, Japonya Uluslararası İş Birliği (JICA) tarafından hazırlanmış kalkınma ajansı projesidir. 2000 yılında bitmiş ve sekiz ciltten oluşturulmuş DOKAP Ana Plan tamamlanmıştır. (Arslan,2010;101) DOKAP, 642 sayılı Kanun Hükmünde Karar ile 2011yılında kurulmuş ve 2012 yılında faaliyetlere başlamıştır. Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Samsun, Trabzon illerini kapsayacak şekilde, Giresun merkezli kurulmuştur. (www.dokap.gov.tr)) 2016 yılı, 9140 sayılı kararname ile Tokat katılarak DOKAP il sayısı dokuza yükselmiştir. 2020 yılı 2538 sayılı kararnameyle Amasya ve Çorum illeri de dâhil edilmiş ve DOKAP il sayısı on bire çıkmıştır. (www.dokap.gov.tr)

Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, kalkınma için eylem planı hazırlama, yatırımları takip etme ve bakanlığın görev alanına giren illerdeki üniversiteler, belediyeler, sivil toplum kuruluşları ile ilgili koordinasyonu sağlamaktadır.(Sayıştay, 2019)

3.1. DOKAP Ajansının Bölgesel Kalkınma Amaçları

Bölgenin ekonomisini iyileştirerek gelir artışını sağlamak, kaynakları koruyarak uzun vadeli sürdürülebilir kalkınma amaçlanmıştır.

3.2. DOKAP Hedefleri

Bölgede sermaye akışını yoğunlaştırmak, bölge ekonomisini kuvvetlendirmek, fırsatları kaçırmamak, iş alanları açarak gelir artışı sağlayarak göç seviyesini düşürmek hedeflenmiştir. (Sarıöz, Arslan, 2005:131)

3.3. DOKAP'ın Bölgesel Gelişme Stratejileri

Turizm; yeşil yol güzergâhı iyileştirilmesi, bölgedeki yaylaların karakteristik mimarileri korunması, yat-kruvaziyer turizmi yaygınlaştırılması, kültür mirasın korunmasıdır. Bunun için; kaçak yapıların engellenmesi, yat- kruvaziyer turizmin tanıtımı yapılması, Trabzon Surlarının yenileme işlemleri yapılarak bölgeye turist kazandırmak gerekmektedir.

(https://www.rtb.org.tr/uploads/files/113DoguKaradenizBolgeselGelismeRaporuAgustos2000.pdf)

Tarım; tek ürünlü üretimden ziyade ürün çeşitliliği sağlamak, sulama sisteminden faydalanılarak verimlilik artışı sağlanmalıdır. Bunun için; çiftçilerin bilinçlendirilmesi, toprağın verimli kullanılması gerekmektedir.

(https://www.rtb.org.tr/uploads/files/113DoguKaradenizBolgeselGelismeRaporuAgustos2000.pdf)

Sanayi; işletmelerin desteklenmesi, üretim kapasitesinin artması gerekmektedir. Bunun için; finansman desteği, işgücü geliştirme, bölgeye teknoloji transferi yapımı, kümelenme faaliyetleri desteklenmelidir.

(https://www.rtb.org.tr/uploads/files/113DoguKaradenizBolgeselGelismeRaporuAgustos2000.pdf.)

Eğitim; eğitim yılı süresince eğitimin kalitesinin artırılması gerekmektedir. Bunun için; okulların altyapı eksikliği giderilecek, bilişim merkezi ve kütüphaneler gibi araştırma alanları çoğaltılacaktır.

(https://www.rtb.org.tr/uploads/files/113DoguKaradenizBolgeselGelismeRaporuAgustos2000.pdf)

Bu bölgesel gelişme stratejileri faaliyet alanlarının düzgün işlemesi için alınacak önlemlerden bir kaçıdır. Bölgenin sorunlarının çözmeye yöneliktir. Bölgenin sorunları ile ilgilenmek için düzenlemeler yapılması gerekmektedir. (www.kop.gov.tr)

3.4. DOKAP Bölgesinin Sosyo-Ekonomik Yapısı

DOKAP 1980'li yıllardan sonra bir gerileme dönemine girmiştir. Milli gelir azalmış ve işgücü oranı düşmüştür. 1980 yılı sonrası dış ticarete yönelik sanayileşme stratejisi belirleyen Türkiye, Sovyetler Birliği ve İran'ın dışa kapalı politikalar uygulamasıyla 1990'lı yıllara kadar dışa açılma şansı bulamamış ve bölge ekonomisi gerilemiştir.(Sarıöz ve Arslan, 2005:126)

Karadeniz'in Ekonomik Yapısının Zayıf Olmasının Nedenleri: Üretimde tek ürün(çay-fındık), gelişmemiş bölge olması, hizmet sektörün görece büyük olması, arazilerin elverişsizliği, turizm kaynaklarının tanıtımı az olması, kentselleşme alanların olmaması ve bölge içindeki farklılıklar bölgenin ekonomik zayıflıkları olarak sıralanabilir.(DPT,2004: 3.4)

3.5. DOKAP Bölgesi 2024-2028 Eylem Planı

DOKAP Bölgesinde tarımsal faaliyetlerin artırılması, rekabet ortamının yaratılması, toplumun refah korunması ve sermayenin artırılması yönelik stratejiler yapılmaktadır. Mavi ekonomi kaynaklarının sürdürülebilirliği ve gemi sektörü AR-GE çalışmalarıyla geliştirilmelidir. Karadeniz Bölgesi'nin doğal kaynakları, eşsiz doğası, tarihi ve kültürel yapılarıyla yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çeken bir bölgedir. Coğrafi tescillenmiş ürünleri piyasa sürerek, yapıları restore ederek, hizmet sektörünün kalitesini artırarak, yerel kaynakları turizme katmak hedeflenmiştir. Tarımsal girişimciliğin artırılması, tarım-sanayi işbirliğinin sağlanılması, tarım kaynaklarının sürdürülebilirliğinin güçlenmesi ve bölge de kayıt dışı çalışan işgücünün önlemesi hedeflenmiştir. (www.dokap.gov.tr)

DOKAP Eylem Planı kapsamında 2028 yılına kadar 83,7 milyar TL tutarında 66 tane proje kuruluşlar tarafından yürütülmekte ve bölge ekonomisine katkı sağlayacağı hedeflenmektedir.(www.dokap.gov.tr) Plan dört yıllık olup bu kapsamda bölge illerin dört yıl boyunca uygulanacak öncelikli alanlar paylaşılmıştır.

1-Tarımsal Sulamada Etkin Yönetim Programı: İklim değişikliklerin su kaynaklarını azaltması, gelir kayıplarına neden olmaktadır. Bu programın amacı; sulama altyapısının geliştirilmesi için su tesisleri yapılmasını vurgulamıştır. 35 projeden oluşur.

-Çarşamba Ovası Sulama Drenaj Projesi: Taşkın gibi durumlardan korunmak için yapılacaktır. (www.dokap.gov.tr)

2- Tarımda Gelir Artışı Programı: Kaynakların verimli kullanıldığı, kaliteli üretim yapılması öngörülür. Üretimdeki verimlilik için modern tarım yöntemlerine geçiş sağlanmalı ve bunun için devlet teşvikleri olmalıdır. Program kapsamında 17 projeden oluşur.(www.dokap.gov.tr)

-Örtü Altı Yetiştiriciliği Yaygınlaşması Projesi: 4 yıllık eylem planı süresinde yaş meyve sebze üretimi yapıp dışa bağımlılık oranını düşürmek hedeflenmiştir.

3-Mavi Ekonomide Gelir Artışı Programı: İşgücü eksikliği, ihracat hedefinin altında kalması bu programın oluşturulmasını neden olmuştur. Program kapsamında 9 projeye yer verilmiştir.

-Rize İyidere Lojistik Liman İnşaat Projesi: Doğu Karadeniz Bölgesi, Avrupa, Orta Asya ve Kafkasya ülkeleriyle ortak konumu ile tedarik süresince uğraması gereken bir liman olacaktır.

4- Turizm Odaklı Ekonomik Büyüme Programı: Altyapı sorunları artan talebe cevap verememektedir. Kış turizmi geliştirilirse, iyi hizmet verilirse bölgeye gelen turistler tüm yıla yayılacak ve ekonomiye katkı sağlanacaktır. (www.dokap.gov.tr.) 5 projeye yer verilmiştir.

Yeşil Yol Projesi: Yeşil Yolun 3 güzergâhı ile bölgeye giden önemli turizmi alanlarının ulaşımını iyileştirme çalışmaları yürütülmesidir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'nin bölgelerarası farklılıkları hâlen giderilmemiş, hâlâ çözüme ulaşılmamıştır. Kentteki kişilerin yaşamları ile kırsal bölgede yaşayan kişilerin arasındaki eşitsizlik devam etmektedir. Bölgelerarası farklılıklar da gelir dağılımının adaletsizliğini daha çok ortaya çıkarmaktadır. Bu farklılıklar sebebiyle bölgesel kalkınma ajanslarına ihtiyacımız devam etmektedir. Bölgesel kalkınma ajansları yeri geldiğinde sivil toplum kuruluşları, özel ve kamu kesimden de destek almalıdır. Bölgesel kalkınma ajanslarının amaçlarına ulaşabilmesi için toplumun bilinçlendirilmesi, altyapı çalışmaları ve insan gücünden faydalanılması gerekmektedir. Bölgesel kalkınma ajansı DOKAP tarafından düzenlenen projelerde arazilerin elverişli hale getirilmesi, tek ürünlü tarımın yanında yeni ürünler geliştirilmesi, kültürel mirasın restore edip turizme katılması ekonomiye katkı sağlayacaktır. Bölgesel kalkınma ajansların projeleri yalnız o bölge içindeki yatırımcıları değil yabancı yatırımcıları da ilgisini çekecek şekilde uygulanırsa, bölgesel kalkınma için farklı durumlar izleyebiliriz. Projelerde ilerleme yoksa tekrar yol haritası çizilmelidir. DOKAP için öneriler ise; a)Karadeniz'in limanları diğer ülkelerin uğrak noktası haline getirmek böylece uluslar arası işbirliklerini güçlendirmek ve dış ticarette yeni bir soluk getirmek, b) Balıkçılıkla geçinen bölge için tesisler, soğuk hava depoları yaygınlaştırılmalı, c) Turizm alanların uluslararası alanda tanıtımı yapılarak turların düzenlenmesi, d) DOKAP Bölgesinde orman çeşitliliği ve su kaynakları diğer bölgelerden fazla olduğu için Türkiye'nin elektrik enerjisini üretebileceği şeklinde öneriler sunabiliriz. Sonuç olarak genele bakıldığında kalkınma ajanslarının DOKAP Bölgesinde yenilikler yaptığını ve fakat ilerlemelerin yaşanmadığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

(Tez Örneği)

[**1]** ARSLAN E, Kalkınma Ajanslarını ve Kalkınma Ajanslarının Türkiye Ekonomisine Beklenen Katkıları, Selçuk Üniversitesi Doktora Tezi, 2010.

[2] YILMAZ B, ‘‘ Kalkınma Politikalarında Değişim, Bölgesel Kalkınma Ajansları’’, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.

(Bildiri Örneği)

[3] SARIÖZ, Y ve YİĞİDİM A, Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Ajansların DOKAP Açışından Değerlendirilmesi, Karadeniz Sempozyumu, s,125-144, 2005.

(Kitap Örneği)

[4] BLAKELY, EJ. ve NanceyGreenLeigh, Planning Local Economic Development: Theoryand Practice,Sage Publications,2010.

[5] GÜNDÜZ, A, Y, Bölgesel Kalkınma Politikası, Ekin Kitabevi, Bursa, 2006.

(Makale Örneği)

[6] ÇELİK, F, Bölgesel Kalkınma Ajansı Deneyimlerinin Karşılaştırmalı Analizi İngiltere ve Türkiye, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi/Cilt:19, sayı:2, Aralık 2017,145-171

[7] EREN, H ve CİDECİGİLLER A, Bölgesel Kalkınma Ajansları, İÜHFM C. LXIX s.391-410 , 2011.

[8] ÖZEN, P, Bölge Kalkınma Ajansları, Tepav Yayınları, s7-8, 2005.

[**9]** ÖZDEMİR,E (2006),’’Kalkınma Ajanslarına ve 49 No’lu Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanuna İlişkin Bilgi Notu’’, http://www.tobb.org.tr/abm/raporlaryayinlar/KA_internet.pdf

[10] TUTAR, F ve DEMİRAL M, Yerel Ekonomilerin Yerel Aktörleri: Bölgesel Kalkınma Ajansları, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi,2(1), 65-83, Nisan 2007.

İNTERNET KAYNAKÇALAR

[11] https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr (Erişim Tarihi: 29.11.2025)

[12] Ön Ulusal Kalkınma Planı(2004-2006), (2003), http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/o-ukp.pdf

[13] https://www.dokap.gov.tr/tarihi-surec/sayfa/75

[14] http://www.dpt.gov.tr/bgyu/bkp/dokap.html

[15] www.dpt.gov.tr

[16] Kop.gov.tr (Erişim Tarihi: 22.11.2025)

[17]https://www.siviltoplum.gov.tr/bilgimerkezi/kalkınma-ajanslari(ErişimTarihi:21.11.2025)

[18]https://www.sayistay.gov.tr/reports/download/r6do3KpoXx-dogu-karadeniz-projesi-bolge-kalkinma-idaresi-baskanligi (Erişim Tarihi: 26.11.2025)

[19] DPT, http://www.dpt.gov.tr/bgyu/kalkinmaajans/kalkinma_ajansNedir.html

[20] http://www.dpt.gov.tr/bgyu/kalkinmaajans/Genel_Gerekce.pdf- 5449 sayılı kanun gerekçesi (2005)

[21] 5449 sayılı Kanun madde gerekçeleri(2005), http://www2.tbmm.gov.tr/d22/1/1- 0950.pdf

[22] Kalkınmada Öncelikli Yöreler, 2006/11105 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, 19/10/2006 tarihli Resmi Gazete, Sayı: 26324. (Erişim Tarihi:27.11. 2025)

[23] 28 Ağustos 2002 tarih ve 2002/4720 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı,22 Eylül 2002 tarih ve 24884 sayılı Resmi Gazete. (Erişim Tarihi: 25.11.2025)

[**24]** 2008/14306 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı,22.11.2008 tarihli Resmi Gazete, Sayı: 27062.

[25] 2009/15236 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı,25 Temmuz 2009 tarihli Resmi Gazete, Sayı:27299. (Erişim Tarihi: 25.11.2025)

[26]https://www.rtb.org.tr/uploads/files/113-DoguKaradenizBolgeselGelismeRaporuAgustos2000.pdf (Erişim Tarihi: 21.11.2025)

[27]https://www.dokap.gov.tr/Upload/Genel/03072025/dokap-eylem-plani(03072025)pdf_871387_rd.pdf (Erişim Tarihi: 25.11.2025)

[28] http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/02/20060208 (Erişim Tarihi: 27.11.2025).

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİNİN TÜKETİM ÜZERİNDEKİ YANSIMALARI: PEMBE VERGİ

Doç. Dr., İnci SANDALCI
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
inci.agacan@dpu.edu.tr,
ORCID ID 0000-0003-4995-8482
Doç. Dr., Ulvi SANDALCI
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
ulvi.sandalci@dpu.edu.tr
ORCID ID 0000-0003-1527-0815

ÖZET

Ekonomik, sosyal, kültürel, politik ve birçok alanda cinsiyete göre farklı davranış kalıplarının ortaya çıkmasına sebep olan toplumsal cinsiyet eşitsizliği, aynı zamanda tüketim alışkanlıkları ve piyasa dinamiklerinde de etkili olmaktadır. Tüketim bağlamında ortaya çıkan "pembe vergi" aynı veya benzer özelliklere sahip ürünlerin kadınlara erkeklerden daha yüksek fiyatlara satılmasını ifade etmektedir. Niteliği itibariyle yasal bir vergi olmamasına karşın kadın ürünlerinin erkek ürünlerine kıyasla daha yüksek fiyatlara sunulması, kadınlar açısından ek maliyete sebep olduğundan, fiyatlandırma politikasındaki bu fark literatürde cinsiyet temelli ayrımcılık niteliğinde tartışılmaktadır. Bu çalışmada toplumsal cinsiyet eşitsizliği, pembe verginin tanımı, ortaya çıkış nedenleri ve uygulama alanları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pembe vergi, Cinsiyete Dayalı Fiyat Ayrımcılığı, Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği

Reflections of Gender Inequality on Consumption: Pink Tax

ABSTRACT

Gender inequality, which causes different behavioral patterns to emerge based on gender in economic, social, cultural, political, and many other areas, also affects consumption habits and market dynamics. The "pink tax" that emerges in the context of consumption refers to the sale of products with the same or similar characteristics to women at higher prices than to men. Although not a legal tax in nature, the fact that women's products are offered at higher prices than men's products causes additional costs for women, and this difference in pricing policy is discussed in the literature as gender-based discrimination. This study examines gender inequality, the definition of the pink tax, its causes, and its areas of application.

Keywords: Pink Tax, Gender-Based Price Discrimination, Gender Inequality

GİRİŞ

Cinsiyete bakılmaksızın, bireylerin yeteneklerini özgürce ifade edebilecekleri toplumsal ortamın sağlanması ve bu ortamı olumsuz etkileyecek toplumsal ve siyasal engellerin kaldırılması eşitlik olarak tanımlanmaktadır. Eşitsizlik ise, toplum tarafından dayatılan önlenebilir ve adil olmayan farklılıklardır. Cinsiyet bağlamında doğal var olan genetik, fizyolojik ve biyolojik özeliklerinden kaynaklanan farklılıklar eşitsizlik olarak değerlendirilmezken, kadınların sosyo-ekonomik, siyasal, kültürel ve medeni alanlardaki temel hak ve özgürlüklerinin tanınmasını ve kullanılmasını engelleyen veya kaldırmayı amaçlayan herhangi bir ayrımcı davranış, mahrumiyet veya kısıtlama toplumsal cinsiyet eşitsizliği anlamına gelmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadının eğitiminden iş hayatına katılıma kadar birçok alanda soruna neden olmakta ve gelir kaybına yol açabilmektedir (Şimşek, 2011: 120).

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin temeli, erkeklerin kadınlar üzerinde sosyal ve ekonomik üstünlük kurduğu ataerkil aile yapısına dayanmaktadır (Walby, 1990'dan aktaran Lari, 2016:85). Bu yapı, kadınların karar alma mekanizmalarında yer almasını engellemekte, işgücüne katılımı sınırlamakta, ev ve bakım işlerini kadının sorumluluğu olarak görmektedir (Connell, 2005). Bu çerçevede toplumsal cinsiyet eşitsizliği, hak, fırsat ve kaynakları kullanmada kadınlara erkeklerin lehine farklı roller tanıdığı, yani cinsiyetler arasında ayrımcılık yapıldığını ifade etmektedir. Bu ayrımcılığın neden olduğu olumsuzluklar arasında, eğitimde fırsat eşitsizliği, düşük toplumsal statü, sağlık veya istihdam sorunları vb. yer almaktadır (Demirgöz Bal, 2014: 15). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel yapısına bağlı olarak farklılık gösterse de nihayetinde cinsiyet eşitsizliğinden bahsedildiğinde kadınların erkeklere kıyasla dezavantajlı konumda olması anlaşılmaktadır (Lorber, 2010: 6). Kadınların erkeklere kıyasla ayrımcılığa uğradığı bir diğer alan da piyasa olarak adlandırılmaktadır. Piyasada kadınlar benzer niteliklere sahip olan mal ve hizmetler için erkeklere oranla daha yüksek fiyat ödemek durumunda kalmaktadır (Yazıcıoğlu, 2018: 7). Cinsiyete dayalı fiyat ayrımcılığı, cinsiyet baz alınarak benzer veya aynı ürünler için farklı fiyatlandırma yapılan bir ekonomik ayrımcılıktır. Bu durum literatürde *pembe vergi* olarak adlandırılır.

Cinsiyete dayalı fiyatlandırma politikalarının iki şekli bulunmaktadır. Bunlardan ilki, üreticilerin tüketici psikolojisi, alışveriş davranışları, tercihleri ve piyasa eğilimlerini dikkate alarak oluşturduğu kâr maksimize etme stratejileridir. Sayılan nedenlerle kadınların tüketimine sunulan ürünler erkeklere sunulan benzer ürünlerden daha yüksek fiyatlandırılır. Bu aşamada *pembe vergi* ifadesi tam olarak bir vergiye karşılık gelmese de iki benzer ürün arasındaki farklı fiyat uygulaması kadınların piyasalarda ekonomik ayrımcılığa maruz kaldığına işaret etmektedir (Pant, 2021).

Cinsiyete dayalı fiyatlandırma politikalarının ikinci şekli ise özellikle kadınların kullandıkları ürünler üzerine ek bir vergi (satış vergisi, KDV veya ÖTV) eklenmesiyle ortaya çıkabilir. Bu durum ekonomik olarak daha dezavantajlı durumda olan kadınların benzer mallara olan erişimini kısıtlayabilir. Literatürde *tampon vergisi* olarak adlandırılan bu ikinci husus,

devletlerin tamponlar veya diğer kadın hijyen ürünlerine (sağlık ve biyolojik amaçlarla kullanılan) uygulanan vergileri ifade etmektedir (Pant, 2021). Bu çalışmada tam bir vergi özelliği göstermese de piyasada cinsiyet temelli oluşan fiyat farkı nedeniyle pembe vergi olarak adlandırılan fiyat ayrımcılığı ele alınmaktadır.

1.PEMBE VERGİNİN TARİHÇESİ

Pembe Vergi, işlevsel olarak neredeyse aynı olan ürün ve hizmetlerin muadillerinin erkeklere kıyasla kadınlara daha yüksek fiyatlara satılması olarak ifade edilir. Bu fiyat farkının nedeni ise ambalaj, renk veya pazarlama stratejilerindeki küçük farklılıklar olarak gösterilmektedir (Pant, 2021). Pembe Vergi kavramının kökeni, özellikle II. Dünya Savaşından sonra evrensel olarak "pembe" renginin kadınlıkla özdeşleştirilmesi düşüncesine dayandırılmaktadır. O dönemde pembe renginin "cinsiyetle ilişkili bir renk" hâline gelmesinin nedenleri arasında; kadınların savaş öncesi dönemdeki ev içi rollerine geri döndürmenin amaçlanması (Lafferty, 2019: 60), çocuk kıyafetlerinin kuşaktan kuşağa aktarılmasını engellemek, tüketici eğilimlerine bağlı olarak karlılığını artırmak isteyen kumaş üreticilerinin stratejileri yer almaktadır. Bu kapsamda marka haline gelen "Barbie Pembesi"nden pembe taksi ve pembe otopark alanlarına kadar çeşitli kültürel etkilerle desteklenen süreç, pembe renginin dünya genelinde kadınlıkla ilişkilendirilmesine ve toplumsal bir olgu olarak var olmasına zemin hazırlamıştır. Hatta bu durum zamanla cinsiyet temelli bir pazarlama stratejisi doğurmuştur: *"Küçült, pembeye boya, kadınlar bunu daha yüksek fiyata satın alacaktır."* (Pant, 2021).

Bunlara ek olarak çeşitli yapısal ve ekonomik etmenler de "Pembe vergi" olgusunun yaygınlık kazanmasında rol oynamaktadır. Pazarlama stratejileri, tüketici davranış biçimleri ve üretim maliyetleri gibi unsurlar, söz konusu fiyat farklılıklarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Şirketler, kadın tüketicilerin kendilerine özgü biçimde tasarlanmış ve pazarlanan ürünler için daha yüksek bedeller ödemeye eğilimli olduğunu varsayarak bu ürünlere ek maliyet yansıtabilmektedir. Bunun yanı sıra, kadınlara yönelik ürünlerde daha nitelikli ambalajlama ve daha yoğun pazarlama faaliyetlerinin tercih edilmesi, toplam maliyetlerin artmasına ve dolayısıyla fiyatlara yansımasına neden olabilmektedir(https://www.skdturkiye.org/, 2025). Zamanla toplumda bu tür ürünlerin gerekli olduğuna dair oluşturulan ön yargılar, kadınları fiyatlar konusunda erkeklere karşı daha az duyarlı hale getirilmiştir. Bu tür ön yargılar erkekler tarafından pek dikkate alınmadığından erkek ürünleri genellikle ürünlerin özelliklerini aktaran nötr ambalajlarda üretilmektedir. Söz konusu ürünler sıkma tüplerde bile üretilebilirken, kadınlara yönelik benzer ürünler cam şişelerde ve kadın tüketicilerin duygularını harekete geçirmek için tasarlanmış, dikkat çekici, pahalı ambalajlarda üretilmektedir. New York Tüketici İşleri Dairesi tarafından yapılan bir çalışmada, 800 benzer cinsiyet ürünü arasındaki temel farklılığın ambalajından kaynaklandığı ortaya konmuştur (New York City Department of Consumer Affairs, 2015). Ürün farklılaştırması, belli bir hedef kitleye mal veya hizmet tanıtmak amacıyla kullanılan pazarlama stratejilerindendir. Böyle bir farklılaştırma yapmak için ürünün ambalajının veya renginin değiştirilmesi ek maliyete neden olabilmektedir (Joint Economic Committee: U.S. Congress, 2016). Bu kapsamda pembe vergiye neden olan etmenler arasında aşağıdaki unsurlar yer aldığı tartışılmaktadır (Reji vd., 2023);

- *Pazalama Stratejileri;* Şirketler, kadınların tercihlerine hitap eden ambalaj, reklam ve marka oluşturma stratejileriyle, ürünler erkeklere pazarlanan eşdeğer ürünlerden önemli ölçüde farklı olmasa bile, kadınlara pazarlanan ürünlerin fiyatlarının daha yüksek olmasına neden olabilmektedir.

- *Üretim Maliyetleri:* Pembe verginin varlığı bazı durumlarda kadınlara pazarlanan ürünlerin beden veya tasarım farklılıkları gibi nedenlerle daha yüksek üretim maliyetlerine yol açmasıyla savunulmaktadır. Ancak, bu savunma benzer ürünler arasındaki fiyat farklarını açıklamada yetersiz kalmaktadır.

- *Tüketici Talebi:* Bazı durumlarda kadınlar, kendilerine pazarlanan ürünleri daha kaliteli veya ihtiyaçlarına daha uygun olarak algıladıkları için bu ürünler için daha fazla ödeme yapmaya istekli olabilmektedir. Bu durum ise daha yüksek fiyatlı ürünlere talebi artırarak pembe vergi döngüsünü sürdürmektedir.

- *Farkındalık Eksikliği:* Bazı tüketiciler pembe verginin farkında olmadığından kadınlara yönelik pazarlanan ürünler için daha fazla para ödeyebilmektedir. Bu durum cinsiyet ayrımı gözetmeyen (unisex) ürünlere olan talebin azalmasına yol açarak kadınlara pazarlanan ürünlerin fiyatlarının yükselmesine yol açabilmektedir.
- *Fiyat Duyarlılığı:* Bazı üreticiler, kadınların satın alma davranışlarında erkeklere göre daha az fiyat duyarlılığı olduğunu düşünebilir. Fiyatın artması veya azalması fark etmeksizin bir ürünü satın alma olasılıklarının daha yüksek olduğu bu durumda şirketler kadın ürünleri için daha fazla ücret talep edebilmektedir.

Pembe verginin etkilerinin azaltılması için düzeltilmesi gereken tek sorun ambalaj vb. sorunlar değildir. Nihayetinde ambalajdan etkilenmeyen hizmetler veya giyim eşyalarında da cinsiyete dayalı fiyat ayrımcılığı yapıldığı gözlenmektedir (Lafferty, 2019). Pembe vergi olarak adlandırılan bu durum, kadın tüketiciler üzerinde dolaylı bir ekonomik yük oluşturmaktadır. Özellikle kadınların aynı iş için daha az ücret alırken daha fazla harcama yapmaya zorlayan, gelir eşitsizliğinin hüküm sürdüğü bu düzen, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini tırmandırmaktadır (OECD, 2022).

2.PEMBE VERGİ KAVRAMI

"Pembe Vergi" terimi ilk olarak 1990'larda Kaliforniya'da kuru temizleme ve kuaför salonları gibi hizmetlerde cinsiyete dayalı fiyat ayrımcılığına ilişkin endişelerin giderilmesine yönelik çıkarılan Cinsiyet Vergisi İptal Yasası'yla (The Gender Tax Repeal Act) gündeme gelmiştir. 2020 yılında, New York Eyaleti tarafından da benzer bir yasa çıkarılmış, cinsiyete göre farklı fiyatlamayı yasaklayan bu yasa, 2015 yılında New York Tüketici İşleri Dairesi (NYC DCA) tarafından yapılan bir çalışmanın sonuçlarına dayandırılmıştır. New York Tüketici İşleri Dairesi (New York Department of Consumer Affairs) tarafından 2015 yılında yayımlanan raporda, kadın tüketicilerin belirli temel ürünler için erkek tüketicilere kıyasla ortalama %7 oranında daha fazla ödeme yaptıkları ortaya konulmuştur (Barnes ve Borounstein, 2023:6). Pembe vergi kapsamındaki ürünlerin ortak özellikleri arasında bu ürünlerin kadınların sözde ihtiyaçlarını

karşılamak amacıyla özel olarak markalanması ve pazarlanması yer almaktadır. Genellikle pembe ambalajlarla ya da ürünün üzerinde yer alan pembe detaylarla sunulan bu ürünlerde, renk seçimi ister ürün tasarımından ister marka stratejilerinden kaynaklansın, büyük şirketlerin pazarlama stratejilerinde merkezi bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Buna karşılık, erkeklere yönelik üretilen ve farklı renklerle tasarlanan aynı ya da benzer ürünler çoğu zaman benzer, hatta daha yüksek kalitede olmasına rağmen daha düşük fiyatlarla satışa sunulmaktadır. Bu durum önem arz etmektedir; nitekim birçok kadın, söz konusu ürünlerin daha yüksek fiyatlarını sorgulamaksızın kabul etmekte ve bu ürünleri satın almaya devam etmektedir (Lafferty, 2019: 59).

Bununla birlikte, pembe vergi olgusu yalnızca ürünlerle sınırlı kalmamakta; hizmet sektörüne de yansımaktadır. Kadınlara yönelik kuru temizleme, yağ değişimi gibi hizmetler çoğu zaman daha yüksek maliyetlerle sunulmaktadır. Nitekim nyc.gov adresinden elde edilen bilgilere göre "Küçük kız çocuklarına yönelik kıyafetler, erkek çocuklarının kıyafetlerinden %4 daha pahalıdır. Kadınlar, erkeklere kıyasla çanta ve saat gibi aksesuarlarda %7, giyim ürünlerinde %8 ve deodorant gibi kişisel bakım ürünlerinde %13 oranında daha fazla ödeme yapmaktadır." Bu fiyat farklılıkları rasyonel biçimde açıklanamamakta; zira şirketler, kadın tüketicilerden daha yüksek kazanç elde edebilmek amacıyla, erkeklere yönelik benzer ürünlerle üretim açısından anlamlı bir farkı bulunmayan bu ürünleri daha yüksek fiyatlarla piyasaya sunmaktadır (Zelniker, 2018). Örneğin, kuaförlük hizmetlerinde kadınların erkeklere kıyasla daha yüksek ücretlerle karşılaştıklarını ortaya koyan çeşitli araştırmalar mevcuttur. Massachusetts Senatosu Denetim ve Gözetim Bürosu tarafından 1997 yılında eyalet bazında gerçekleştirilen bir çalışmada, incelenen 192 kuaför salonunun %52'si, temel saç kesimi hizmetinde kadın müşterilerden erkeklere oranla ortalama 5,95 dolar daha yüksek istemektedir (Massachusetts, 1997).

3.PEMBE VERGİNİN NİTELİĞİ

Litaratürde pembe verginin niteliğine karşı tartışmalar bulunmakladır. Nitekim adının vergi olması vergiye ilişkin niteliğinin sorgulanmasını gerektirmektedir. Öncellikle ifade etmek gerekir ki, pembe vergi devletin mükelleflerden tahsil ettiği bir kamu geliri niteliğinde değildir. Bu durumla karşı karşıya kalan kadın tüketiciler, ilgili mal ve hizmetler karşılığında ödemelerini doğrudan özel işletmelere ve şirketlere yapmaktadır. Dolayısıyla pembe verginin, bir kamu gelirinden ziyade özel teşebbüs geliri olarak değerlendirilmesi daha uygun görülmektedir. Ayrıca, pembe vergi herhangi bir hukuki düzenleme kapsamında yer almamaktadır. Her ne kadar pembe vergiye yönelik devlet müdahaleleri zaman zaman tartışma konusu olsa da, kamu geliri niteliği taşımadığı için bu olgunun yasal bir dayanağa sahip olmaması olağan kabul edilmektedir. Bu doğrultuda, devletin vergilendirme yetkisi verdiği kamu kurumları tarafından pembe vergi adı altında herhangi bir tahsilat yapılmamaktadır. Zira kadınlardan alınan bu ek mali yük, doğrudan özel sektörün gelirine dönüşmektedir (Yazıcıoğlu, 2018: 52-53).

Bununla birlikte, her ne kadar yasal anlamda bir vergi olarak kabul edilmese de, pembe verginin ekonomik açıdan bir vergi olarak değerlendirilebileceğine ilişkin bazı görüşler bulunmaktadır

(Yazıcıoğlu, 2018: 50). Bu noktada, pembe vergi ile devlet tarafından tahsil edilen vergiler arasında hem benzerlikler hem de farklılıkların bulunduğunu belirtmek mümkündür. Bir yükümlülüğün vergi olarak nitelendirilebilmesi için hukuki bir dayanağa sahip olması, kamu gelirini artırma amacı gütmesi, cebri ve karşılıksız nitelik taşıması ve devletin vergilendirme yetkisi verdiği bir kamu kurumu tarafından toplanması gerekmektedir. Bu unsurlar göz önüne alındığında, pembe vergi devletin doğrudan topladığı kamu gelirleri arasında yer almamaktadır. Hukuki bir temele dayanmayan pembe vergi, özel sektörün kâr maksimizasyonu güdüsüyle ortaya çıkan bir piyasa olgusu olarak değerlendirilmektedir (Yazıcıoğlu, 2018: 45).

Pembe vergi, devletin gelirlerinin bir parçası olmadığı için gerçek anlamda bir vergi olmadığına yönelik görüş ağırlık kazanmaktadır. Pembe vergi olarak nitelendirilen ve satış fiyatlarına yansıtılan ekstra miktar, devletin değil doğrudan firmaların gelirine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle son yıllarda pembe vergi konusunda farkındalık biraz artmış olsa da bu terimin genel kullanımda yaygın olmaması, dünya çapında devlet müdahalesini sınırlı kılmaktadır (Pant, 2021:13).

4.PEMBE VERGİYE İLİŞKİN ÇALIŞMA ÖRNEKLERİ

Pembe vergi, benzer nitelik ve işlevlere sahip mal ve hizmetlerin, yalnızca hedef cinsiyet farklılığı nedeniyle farklı fiyatlarla sunulması durumunu ifade etmektedir. Hindistan'da gerçekleştirilen bir araştırmada, kadınlara yönelik ürünler ile erkeklere yönelik ürünler arasındaki fiyat farklılıkları incelenmiştir. Araştırma bulgularına göre, incelenen 64 ürünün 25'inde kadınlara yönelik ürünlerin erkeklere kıyasla daha yüksek fiyatlarla satıldığı tespit edilmiştir. Fiyat farkının özellikle kot pantolon, saat, spor ayakkabı, oyuncak, çocuk giyim, cüzdan ve sağlık ürünleri gibi ürün gruplarında belirgin olduğu, iki grup arasındaki fiyat farkının en az 50 Rupi ile birkaç bin Rupi düzeyinde değiştiği belirlenmiştir. Bu durum, kadın tüketicilerin benzer ürünler için sistematik olarak daha fazla ödeme yapmak zorunda kaldığını göstermekte ve toplumsal cinsiyet temelli ekonomik eşitsizliklerin tüketim kalıplarına de yansıdığını ortaya koymaktadır (Geetha, 2018).

Meksika'da, "Pembe Vergi" olgusu kapsamında gerçekleştirilen araştırmada, kadınların erkekler için üretilenlerle aynı niteliğe sahip ürünlere kıyasla ortalama yüzde 264 oranında daha yüksek ödeme yaptığını ortaya konmuştur. Meksika merkezli Quarks Consulting Creative firmasının yaptığı analizlerde "pembe vergi"nin başlıca nedeninin, kadınlara yönelik ürünlerde kullanılan ambalaj, ürün tasarımı ve reklam süreçlerinin daha yüksek maliyetler gerektirmesi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, ürünleri daha çekici kılmak amacıyla ayrılan pazarlama bütçesinin nihai satış fiyatlarına doğrudan yansıdığı ifade edilmiştir (ntv.com., 2015).

California Meclis Araştırma Ofisi tarafından yürütülen bir çalışmada, kadınların "pembe vergi" (pink tax) olarak adlandırılan fiyat farkı nedeniyle erkeklere kıyasla yılda ortalama 1.300 ABD doları daha fazla harcama yaptıkları tahmin edilmektedir. Bu durum, tüketim kültürünün kadınlar üzerindeki ekonomik etkilerinin yalnızca satın alma davranışlarını değil, aynı zamanda finansal yük dağılımını da cinsiyet temelinde farklılaştırdığını göstermektedir (Nicholas, 2022).

Kadınlara yönelik olarak pazarlanan ürünlerin, pembe tükenmez kalemlerden parfümlere kadar uzanan geniş bir yelpazede, ortalama olarak erkek ürünlerinden yaklaşık %7 oranında daha yüksek fiyatlandırıldığı ileri sürülmektedir. Kişisel bakım sektöründe tıraş bıçağı, deodorant ve duş jeli gibi ürünlerin, ambalaj tasarımı dışında erkek ürünleriyle neredeyse aynı özelliklere sahip olmasına rağmen kadınlar için daha yüksek fiyatlarla sunulması nedeniyle yaklaşık olarak %13'e yakın fiyat farkı oluştuğu ifade edilmektedir. 2022 yılının Temmuz ayında elde edilen verilerine göre İngiltere'de, erkekler için bir adet BiC tek kullanımlık tıraş bıçağının fiyatı 0,20 sterlin, kadınlar için üretilmiş eşdeğer ürünün fiyatı ise 0,36 sterlin olarak belirlenmiştir (Nicholas, 2022).

Central Florida Üniversitesi tarafından 2011 yılında gerçekleştirilen bir araştırmada, kişisel bakım ürünlerinin fiyatlandırma yapıları incelenmiş ve kadın tüketicilerin belirli mal ve hizmetler için erkek tüketicilere kıyasla daha yüksek ücretler ödedikleri tespit edilmiştir. Araştırmada özellikle deodorant, saç kesimi ve kuru temizleme gibi ürün ve hizmetlerde bu fiyat farkının belirgin olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca, bireysel düzeydeki fiyat farklılıklarının küçük gibi görünmesine karşın, bu farkların kümülatif etkisinin tüketiciler açısından önemli bir mali yük oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır (Duesterhaus ve diğ., 2011).

2015 yılında New York'ta gerçekleştirilen bir araştırmada cinsiyete göre fiyatlandırma olgusunun ayrıntılı biçimde çalışmada, kız çocuk kıyafetlerinin erkek çocuk kıyafetlerinden ortalama %4, kız çocuk oyuncaklarının erkek çocuk oyuncaklarından %7 daha pahalı olduğu; yetişkinler için ise kadın kıyafetlerinin erkek kıyafetlerinden %8, kadınlara yönelik kişisel bakım ürünlerinin ise erkekler için üretilen benzer ürünlerden %13 daha yüksek fiyatlarla piyasaya sunulduğu ifade belirtilmiştir (De Blasio ve Menin, 2015).

Stevens ve Shanahan (2017) tarafından yürütülen bir diğer araştırmada ise jilet ve çeşitli kişisel bakım ürünleri arasındaki fiyat farklılıkları karşılaştırılmış; sonuç olarak, kadınlara yönelik kişisel bakım ürünlerinin sistematik biçimde daha yüksek fiyatlara sahip olduğu saptanmıştır. Bu bulgular, toplumsal cinsiyet temelli fiyat farklılıklarının yalnızca belirli ürün gruplarıyla sınırlı kalmadığını, tüketim alışkanlıklarının genelinde yaygın bir biçimde gözlemlendiğini ortaya koymaktadır.

Beşirli ve Boz (2022), tarafından yapılan çalışmada 'pembe vergi' olarak ifade bulan cinsiyete ayrımcı fiyat farklılaştırması tüketim ürünleri bazında incelenmiştir. Araştırma kapsamında Türkiye'de satışa sunulan ürünlerden; yetişkin ürünleri, çocuk giyim ürünleri, kişisel bakım ürünleri, çocuk oyuncak ve aksesuarları olmak üzere dört ana kategoriye ayrılan 300 ürün ve 18 markanın fiyatları internet siteleri üzerinden incelenmiştir. Çalışma sonucunda, benzer niteliklere sahip kadın ürünlerinin erkek ürünlerine göre yaklaşık olarak %7,4 oranında daha yüksek fiyatlarla piyasaya sunulduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Pehlivan Yirci (2025) tarafından çeşitli çevrimiçi alışveriş siteleri baz alınarak yapılan araştırmaya göre, erkek ve kadın tüketiciler için benzer özelliklere sahip ürünlerde, kadınlara yönelik ürünlerin daha yüksek fiyatlarda satışa sunulduğu tespit edilmiştir. Aynı markaya ait benzer nitelikteki erkek parfümleri, kişisel bakım ürünlerinden banyo jileti, roll-on ürünleri,

aynı markaya ait şampuan gibi ürünler karşılaştırıldığında, kadınlara sunulan ürünlerin farklı bir fiyatlandırmaya tabi tutulduğu görülmektedir. Çalışmada benzer şekilde kız ve erken çocuk ürünlerinde de kız çocukları alehine fiyatlandırma politikaları gözlenmektedir. Özellikle kız ve erkek çocuklarının ilgisini çekmek amacıyla çizgi film karakterleriyle belirli bir cinsiyete yönelik tasarlanan şarj edilebilir diş fırçası ürünlerinde, oyuncak ve aksesuar kategorisinde, kız bebek tulumu ve erkek bebek tulumu gibi ürünlerden kız bebek/çocuk ürünlerinin erkek bebek/çocuk ürünlerine göre daha yüksek fiyata satıldığı ifade edilmiştir.

SONUÇ

Benzer niteliklere sahip ürünlerin erkeklere kıyasla kadınlara daha yüksek fiyatlarla satışa sunulması olarak ifade dilen pembe vergi, tüketim toplumunda görünmez bir ayrımcılık biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Pembe vergi olgusu toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin yalnızca sosyal, kültürel veya politik alanlarla sınırlı kalmadığını, ekonomik yaşamda da var olduğunu göstermektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin yalnızca eğitim, istihdam ve siyaset gibi alanlarda değil, tüketim ve piyasa dinamiklerinde de sağlanabilmesi pembe vergiye karşı bilinçli bir mücadeleyi gerektirmektedir. Bu bağlamda, hem bireysel farkındalığın artırılması hem de kurumsal düzeyde düzenleyici ve denetleyici mekanizmaların güçlendirilmesi, adil ve eşitlikçi bir ekonomik düzenin inşası açısından önem arz etmektedir. Pembe verginin cinsiyet eşitsizliği ekseninde neden olduğu sorunların çözümü için;

- Ürünlerin içeriği ve maliyetinin açık bir biçimde paylaşılması,
- Toplumun cinsiyete göre ayrımcı fiyat uygulamaları konusunda bilgilendirilmesi, farkındalık kampanyalarıyla desteklenmesi,
- Cinsiyet temelli fiyat ayrımcılığına ilişkin hukuki düzenlemelerin yapılması,
- Şirketlerin ürün fiyatlandırmasında toplumsal cinsiyet eşitliğine uygun politikalar geliştirmelerine yönelik düzenleyici adımların atılması, önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Barnes, K. ve Brounstein, J., The Pink Tax: Why Do Women Pay More?, Kilts Center at Chicago Booth Marketing Data Center Paper, 2022.

Beşirli, Ö. B. ve Boz, A., Tüketim Ürünlerinde Cinsiyete Göre Fiyat Farklılaştırması: Türkiye'de Pembe Vergi Eğilimi, International Journal of Public Finance, 7,1, 2022.

Connell, R. W., Work/Life Balance, Gender Equity And Social Change. Australian Journal Of Social Issues, 40, 3, 2005.

De Blasio, B. ve Menin, J., *From cradle to cane: The cost of being a fe-male consumer,* New York City Department of Consumer Affairs. New York. 2015.

Demirgöz Bal, M., Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğine Genel Bakış, Kadın Sağlığı Hemşireliği Dergisi, 1,1, 2014.

Duesterhaus, M., Grauerholz, L., Weichsel, R., ve Guittar, N. A., The cost of doing femininity: Gendered disparities in pricing of personal care products, Gender Issues, 28,4, 2011.

Geetha, M., *Ladies, beware the hidden pink tax,* Hindu Business Line, 2018.

Joint Economic Committee: U.S. Congress, *The pink tax: How gender-based pricing hurts women's buying power.* 2016. https://www.jec.senate.gov/public/_cache/files/8a42df04-8b6d-4949-b20b-6f40a326db9e/the-pink-tax---how-gender-based-pricing-hurts-women-s-buying-power.pdf (Erişim Tarihi: 24.11.2025)

Lafferty, M., The pink tax: the persistence of gender price disparity. Midwest Journal of Undergraduate Research, 11, 2019.

Lari, N., *Gender and equality in the workplace-A study of Qatari women in leadership positions* (Doctoral dissertation), Durham University, 2016.

Lorber, J., Imagining a World without Gender, Gender Inequality: Feminist Theories and Politics, 258, 2010.

Massachusetts Senate Post Audit and Oversight Bureau, *Shear Discrimination: Bureau Survey Finds Wide Price Bias Against Women at Massachusetts Hair Salons Despite Anti-Discrimination Laws*, 1997.

Nicholas, H., Kadınlar Neden Daha Fazla Ödüyor ve Pembe Vergiden Nasıl Kurtuluruz?, 2022. https://takk.com.tr/oku/kadinlar-neden-daha-fazla-oduyor-ve-pembe-vergiden-nasil-kurtuluruz (Erişim Tarihi: 20.11.2025)

NTV, "Pembe vergi" kadınlara yüzde 264 fazla ödetiyor, https://www.ntv.com.tr/ekonomi/pembe-vergi-kadinlara-yuzde-264-fazla-odetiyor,uaegcuSmHkS7Kb4FeWsrzQ# (Erişim Tarihi: 21.11.2015)

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), Same Skills, Different Pay: Tackling Gender Inequalities At Firm Level, 2022. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2022/11/same-skills-different-pay_af307ff8/a4d18506-en.pdf (Erişim Tarihi: 11.11.2025)

SkdTürkiye, Eşit Adımlar, Eşitsizliğin Görünmeyen Maliyeti: Pembe Vergi, https://www.skdturkiye.org/esit-adimlar/yakin-plan/esitsizligin-gorunmeyen-maliyeti-pembe-vergi/ (Erişim Tarihi: 20.11.2025)

Stevens J.L. ve Shanahan K.J., Structured Abstract: Anger, Willing- ness, or Clueless? Understanding Why Women Pay a Pink Tax on the Pro- ducts They Consume, Stieler M. (Ed.) *Creating Marketing Magic and Innovative Future Marketing Trends* içinde (s.571-575). Springer. 2017.

Şimşek H., Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Kadın Üreme Sağlığına Etkisi: Türkiye Örneği. DEÜ Tıp Fakültesi Dergisi, 25,2, 2011.

Pehlivan Yirci, N., Cinsiyetçi Fiyatlandırma Politikaları: Pembe Vergilendirme (Pink Tax), E. Dişli Bayraktar (Ed.), *Pazarlamada Cinsiyet Eşitliği: Kuramsal Perspektifler ve Uygulamalar* içinde (ss.25-42), Özgür Yayınları, 2025.

Pant, S., Unpinking discrimination: Exploring the pink tax and its implications. *International Journal of Policy Sciences and Law*, 1,3, 2021.

Reji, R., Nicholas, A., ve Jignesh Shah, K., *A study on perception of female consumers towards pink tax with special reference to Cochin city*. Diss. St Teresa's College (Autonomous), Ernakulam, 2023.

Vermond, K. (2018). Women can beat the 'pink tax' by buying guys' supplies. *The Globe and Mail*. Retrieved, https://www.theglobeandmail.com (Erişim Tarihi: 20.11.2025)

Walby, S., *Theorizing Patriarchy*. Basil Blackwell, 1990.

Yazıcıoğlu, A. E., Pink Tax and the Law Discriminating Against Women Consumers, Abingdon and Routledge, London and New York, 2018.

Zelniker, N., 'Pink tax' means women still pay more for goods and services, USA Today, 2018.

A STUDY ON THE SUSTAINABILITY OF BORROWING AS A TYPE OF PUBLIC REVENUE

Doç. Dr. Ulvi SANDALCI
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü
ulvi.sandalci@dpu.edu.tr
https://orcid.org/0000-0003-1527-0815

ABSTRACT

As a fundamental requirement of its existence, the state provides public services in various areas to meet social needs. The financing of these services is covered through several sources of revenue collectively referred to as public revenues. Among these, taxes constitute the largest share; however, they are insufficient to cover all public expenditures. To address this revenue shortfall, borrowing has become one of the most significant instruments utilized by governments. This study aims to analyze the role of borrowing as a type of public revenue within the fiscal structure and to assess the sustainability of public debt in Turkey. Governments often resort to borrowing due to rising public expenditures and insufficient tax revenues; while this practice helps maintain fiscal balance in the short term, it raises sustainability concerns in the long run. Public debt sustainability, defined as the government's capacity to meet its present and future obligations without undermining economic growth or fiscal stability, is examined in this study for Turkey over the period 2000–2024. The analysis is based on indicators such as the composition of public debt, total debt stock, interest rates, foreign currency share, budget balance, and debt service burden. The findings reveal that in recent years Turkey's public debt stock has increased rapidly both in nominal terms and as a share of GDP. The growing proportion of external debt within total debt, the shortening of average maturities, and the rising burden of interest payments on the budget have emerged as major factors weakening debt sustainability. Moreover, the persistent inability of budget revenues to fully meet expenditures has resulted in recurrent budget deficits, which have increasingly been financed through borrowing.

Keywords: Public Debt, Debt Structure, Debt Sustainability

Kamu Gelir Türü Olarak Borçlanmanın Sürdürülebilirliğine İlişkin Bir Araştırma

ÖZET

Devlet var oluşunun gereği olarak birçok alanda kamu hizmeti sunarak toplumsal ihtiyaçlara cevap vermektedir. Sunulan kamu hizmetlerinin finansmanı çeşitli gelir kalemleri ile karşılanmaktadır. Kamu gelirleri olarak ifade edilen bu kalemler içinde vergiler en büyük sahip olmakla birlikte kamu harcamalarının tamamın karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Devletlerin bu gelir yetersizliğini karşılamaya yönelik olarak başvurdukları en önemli kaynak borçlanmadır. Bu çalışma, kamu gelir türü olarak borçlanmanın mali yapı içerisindeki yerini ve Türkiye'de kamu borçlarının sürdürülebilirliğini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Devletler, artan kamu harcamaları ve yetersiz vergi gelirleri nedeniyle zaman zaman borçlanmaya başvurmakta;

bu durum, kısa vadede mali dengeyi sağlarken uzun vadede sürdürülebilirlik sorunlarını beraberinde getirmektedir. Devletin mevcut ve gelecekteki yükümlülüklerini ekonomik büyümeyi ve mali istikrarı bozmadan yerine getirebilme kapasitesi olarak tanımlanan Kamu borçlarının sürdürülebilirliği Türkiye için 2000–2024 dönemine ait borçlanma yapısı, borç stoku, faiz oranları, döviz kompozisyonu, bütçe dengesi ve borç servis yükü göstergeleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, son yıllarda kamu borç stokunun hem nominal olarak hem de GSYH'ye oranla hızla arttığını göstermektedir. Dış borçların toplam borç içindeki payının yükselmesi, ortalama vade sürelerinin kısalması ve faiz ödemelerinin bütçe üzerindeki yükünün artması, borçların sürdürülebilirliğini zayıflatan temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca bütçe gelirlerinin giderleri karşılamada yetersiz kalması, her yıl artan bütçe açıklarının borçlanma yoluyla finanse edilmesine yol açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Devlet Borcu, Borç Yapısı, Borç Sürdürülebilirliği

1. INTRODUCTION

For the state to perform its fundamental functions, sustain public services, and maintain economic stability, it must possess a strong fiscal structure. Public finance, in this context, is one of the fundamental areas regulating the state's revenue and expenditure balance. Public revenues consist of various sources such as taxes, fees, duties, fines, property and enterprise revenues, and borrowing. Although taxes are typically the main source of financing for public expenditures, economic fluctuations, revenue inadequacies, and rising public expenditures have directed states towards borrowing. Borrowing is the process of obtaining financing from internal or external sources to be repaid after a certain period. Historically considered a temporary method used in extraordinary times, it has now become a regular element of public finance. Especially for reasons such as development investments, infrastructure projects, and financing budget deficits, borrowing has become one of the primary financing instruments of modern states. However, due to the uncontrolled increase in borrowing, interest burden, and pressures on the budget, the issue of sustainability has gained importance.

Debt sustainability is the government's capacity to repay its present and future debts without disrupting economic balances. In this context, it is expected that debt should be proportional to national income, debt service should remain at a level coverable by budget revenues, and the need for new borrowing should follow reasonable levels. Public borrowing in Turkey has followed a variable course in different periods from the early years of the Republic to the present. Although the debt stock was brought under control for a period with fiscal discipline policies implemented in the 2000s, a rapid increase was experienced again in the post-2018 period. This study examines the place of borrowing as a type of public revenue within the fiscal system, the transformation in Turkey's borrowing structure, and the sustainability of debt. Thus, the effects of public borrowing on economic stability and fiscal balance are evaluated holistically.

2. PUBLIC REVENUES

Public revenues refer to all economic values obtained by the state or public institutions operating on behalf of the state for the purpose of meeting societal needs. These revenues cover

both incomes collected coercively by the state based on its sovereign power and revenues obtained by the state from economic activities in its capacity as an entrepreneur. Therefore, public revenues originate from both the authority of statehood (coercively) and the capacity to engage in economic activity. In terms of scope, public revenues are divided into two: narrow and broad sense. In the broad sense, public revenues encompass all economic values obtained by the state or other public legal entities, either based on taxation authority or as a result of private property and enterprise activities. In this sense, borrowing, foreign aid, and donations are also considered public revenue in the broad sense. In contrast, public revenues in the narrow sense consist only of revenues obtained by the state based on its sovereign power and through coercive collection methods (Çomaklı, 2022: 2–3). Public revenues are classified in different ways according to their characteristics, the sources from which they are obtained, the period in which they are collected, and which administration collects them. In the classification based on the element of coercion, public revenues are divided into two: coercive and non-coercive revenues. Revenues collected compulsorily, without seeking the consent of citizens, are called "coercive public revenues." In contrast, payments based on voluntary principle are non-coercive revenues. In the distinction made in terms of source, public revenues are examined in two groups: private economy revenues and public economy revenues. The state's private economy revenues are those obtained as a result of its active participation in economic activities. Public economy revenues, on the other hand, encompass coercive revenues such as taxes, fees, duties, fines, and tax penalties collected by the state based on its sovereign authority (Karaca, 2021: 151–152). Public revenues are also classified as ordinary and extraordinary revenues in terms of continuity of collection. Revenues that can be collected regularly, are predictable, and exhibit continuity are called ordinary public revenues, while revenues obtained on a one-time basis during extraordinary situations such as economic crises, wars, natural disasters, or similar circumstances are considered extraordinary public revenues. Major revenue items constituting the state's fiscal structure include taxes, fees, duties, betterment levies, tax-like revenues, property and enterprise revenues, privatization revenues, borrowings, revenues from money printing (seigniorage), extra-budgetary fund revenues, aid and donations, and monetary and tax penalties (Oktayer, 2019: 150).

Tax is the economic value collected by the state by law, without any direct consideration, from individuals and institutions, based on its sovereign authority, for the purpose of meeting public needs and ensuring national solidarity. In this respect, tax is the type of revenue that forms the basis of the state's financial strength and holds the most significant share in financing public expenditures. Within the framework of this definition, the main characteristics of tax can be listed as follows (Tuncer, 1969: 258-259):

- The primary purpose of tax is to finance the public services that the state is obliged to carry out.
- Tax is not levied as a consideration for a specific service. The individual paying the tax does not obtain a direct benefit from the state in return for the payment. However, they benefit indirectly from public services as a member of society.

- Tax is collected based on the state's sovereign authority, without seeking the consent of individuals.
- One of the most important characteristics of tax is that it is imposed, amended, or abolished by law.

Property revenues refer to income derived from immovable properties owned by the state—for example, land, buildings, roads, and similar real estate. These revenues are obtained through the rental, sale, or other utilization of these assets (Karaca, 2021: 159). Enterprise revenues, on the other hand, are revenues provided by the state as a result of commercial activities it carries out in the market as an economic actor. The production and service activities conducted by the state through public economic enterprises are evaluated within this scope. Duties are monetary obligations collected by public authorities in return for granting individuals the opportunity to exercise a certain right, obtain permission, or acquire authority. Although this type of revenue does not constitute a direct fee for a public service, it resembles fees in that it provides a special benefit to individuals. In the historical process, many types of duties have over time been included in the tax or fee category. Today, duties are mostly found among the revenue sources of local governments (Çakır, 2018: 118). Another type of financial obligation situated between taxes and fees is the betterment levy (or assessment tax). The betterment levy refers to a contribution collected from owners of real estate due to the increase in the value of their properties resulting from public works or infrastructure investments carried out by public legal entities. Thus, it aims to ensure participation in the cost of the public investment in proportion to the increased real estate value (Tuncer, 1969: 260). Parafiscal revenues are payments collected on the basis of legal obligation from those who directly or indirectly benefit from these services, in order to meet the financing needs of public institutions or organizations operating for the public benefit. Although this type of revenue falls outside the classical tax system, it plays an important function for the continuity of public services (Çakır, 2018: 118). Monetary and tax penalties aimed at preserving public order, while not a primary public revenue, are types of revenue that provide resources to public authority through administrative sanctions. These penalties are collected in return for actions contrary to legislation or violations of law and contribute to ensuring public discipline (Karaca, 2021: 158). Finally, privatization revenues encompass income obtained from the transfer of assets, services, or production units owned by the state to the private sector. Privatization became an economic policy tool adopted in the 1970s under the influence of economic crises, with the aims of reducing the financial burden of the public sector, increasing efficiency, and ensuring a transition to a competitive market economy. Through these practices, it is aimed to ensure sustainability in public financing, more efficient use of resources, increased productivity in production, and ultimately raising the level of social welfare (Yalçınkaya & Yazgan, ????*: 174). The revenue obtained by the public as a result of privatizations carried out within the scope of these objectives is called privatization revenue. (*Note from Translator: Year seems missing in the original text.*)

A fee is a public revenue collected within the framework of a legal obligation in return for benefiting from a specific public service. In other words, a fee refers to the monetary payment made by individuals, who are the direct beneficiaries of a public service, to the state as consideration for that service. In this respect, it is a more individual financial obligation

compared to tax, and since it is collected in return for a service, it does not carry the element of non-benefit. However, as its collection is based on the state's sovereign power, it possesses a coercive nature (Tuncer, 1969: 261). The fundamental principle in fees is that the taxpayer makes a payment in return for obtaining a specific service or benefit from the state. Therefore, the direct consideration for fees is a private public service provided or a privilege granted to the individual. This situation is the fundamental characteristic distinguishing fees from other public revenues, especially taxes. In addition to fees collected by the central administration, fees also hold an important place among the revenue sources of local governments. Particularly, municipalities obtain revenue under the name of participation shares in expenditures in return for the infrastructure services they provide. In this context, property owners benefiting from services such as roads, water, sewage, and pavements carried out by municipalities participate in the cost of these services at certain rates. This practice both supports the financial sustainability of municipalities and serves to ensure fair participation in the cost of services (Karaca, 2021: 158).

Additionally, spoils of war, fund revenues, fiscal monopoly revenue, compensations, devaluation revenues, revolving fund revenues, seigniorage revenue, money and property accruing to the state, and donations and aid are also included in state revenues (Karaca, 2021; Çakır, 2018; Tuncer, 1969; Çomaklı, 2022; Oktayer, 2019). The development of the mentioned revenues by year is presented in Graph 1.

Graph 1: General Budget Revenues

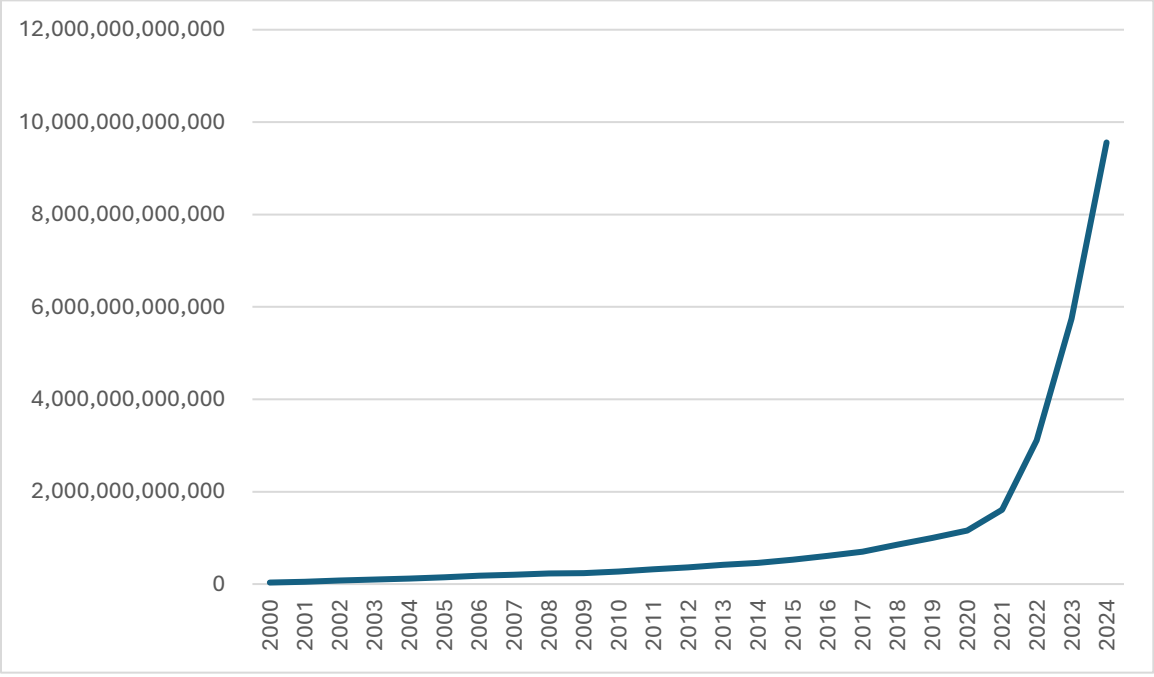

Source: GİB, 2025

The graph shows the development of Turkey's general budget revenues by year between 2000 and 2024. In the 2000–2015 period, a relatively stable but low-tempo increase trend in revenues is noticeable. It is observed that the increase gradually accelerated from 2016 onwards, and revenues entered a quite steep upward trend after 2020. This rapid rise can be associated with

fiscal policies implemented especially in the post-pandemic period, tax regulations, and high inflation increasing nominal revenues. Furthermore, the expansion of the tax base and the increasing weight of indirect taxes have supported the leap in budget revenues. The multiplication of revenues between 2021 and 2024 indicates that the share of the budget size within national income has also changed significantly. This situation reflects both the increase in the revenue collection capacity of public finance and the general rise in price levels. Consequently, the graph points to a historical turning point in Turkey's budget revenues in the post-2020 period.

3. BORROWING AS A TYPE OF PUBLIC REVENUE

Taxes are fundamental public revenues that create significant effects in the economy both in terms of their collection and their use in public services. Taxes, constituting the largest share of public financing, are an indispensable instrument for ensuring the sustainability of the state's financial strength. However, at the point of financing public expenditures that cannot be covered by taxes, borrowing is an important financial source ranking second among public revenues (Tüleykan & Erden, 2023: 30). Borrowing is the process of obtaining money or similar valuable elements as a loan to be repaid after a certain period. In other words, it means one party providing financial resources to another for a specified period under an agreement between the parties. This transaction is used by states as a temporary financing method when current revenues are insufficient to cover expenditures (Tosunoğlu, 2018: 147). Just like individuals, states also occasionally feel the need to borrow due to the requirements of economic conditions. Public borrowing gained importance with the increase in state functions throughout the historical process and reached large scales especially in the modern economy period. In the early periods, public debts remained at limited levels due to the inadequacy of the economic and institutional infrastructure that would make borrowing possible. However, the expansion of the state's sphere of duties, the diversification of public services, and extraordinary expenditures such as wars led to borrowing being used as a widespread financial instrument. Indeed, the subject of public borrowing was first scientifically addressed by David Hume, and in subsequent periods, different views on the economic effects of borrowing were put forward among classical economists. The size of public debts, their sustainability, and their effects on economic balances have been among the most debated topics in economic literature from the 18th century to the present (Bayrak, 2010: 99). The public sector resorts to borrowing especially in extraordinary periods or during economic contraction processes when tax revenues are insufficient. Sometimes, borrowing is preferred instead of tax increases for the purpose of maintaining economic stability. In this case, borrowing serves as both a fiscal and a macroeconomic policy tool. Domestic borrowing ensures the redistribution of existing resources within the country in favor of the public sector but does not increase the total national resource level. In contrast, external borrowing can increase the national income level by providing additional foreign exchange inflow to the country. However, for economic welfare not to be negatively affected during the repayment period of external debts, it is of great importance that the obtained resources are utilized in productive areas. Fundamentally, borrowing can be considered a deferred form of taxation. While the state finances today's expenditures through borrowing, the final payment of these debts is made with future tax

revenues. Therefore, borrowing is a temporary, not permanent, public financing instrument. However, in some cases, difficulties in debt repayment can lead to the state defaulting on its debt. In such a case, borrowing loses its characteristic as a temporary financing method (Oktayer, 2019: 264).

State debts have become a significant problem for public finance and the general economy in almost every country today due to the scale they have reached. The transition of state debts from the national level to the international dimension increases both the scope and complexity of the problem; this situation brings with it the risk of countries being dragged into a debt spiral. The cost of goods and services financed by the state through borrowing must be produced within the economy from which the debt is obtained. However, the continuous and excessive use of borrowing as a regular method in public financing can lead to both the private sector and the public having difficulty producing the equivalent of the goods and services obtained as a result of borrowing. In such a case, the effects of economic instability become increasingly apparent (Yılmaz, 2013: 7). According to the classical public finance understanding, state borrowing can never be considered a real source of revenue. According to this approach, the primary revenue sources of the state are taxes and tax-like regular revenues. In contrast, the modern public finance approach sees state borrowing as a complementary instrument to ordinary financing sources during periods when the limits of taxation have been reached or imposing new taxes is not economically and socially feasible. In this understanding, borrowing is evaluated as an alternative financing method to taxation in remedying temporary fiscal imbalances (Tosunoğlu, 2018: 147). State debt, by its nature, possesses distinct characteristics from both other public revenues and private debt. It particularly differs from taxes, which hold the most significant share among public revenues, on certain points. Table 1 provides information on the differences between state debt and taxes, as well as the characteristics it possesses in terms of borrowing compared to private debt.

Table 1: State Borrowing – Comparisons

STATE DEBT	**PRIVATE DEBT**
• The reason for borrowing is service to society	• The reason for borrowing is private purposes
• The amount is large	• The amount is limited
• Maturity is generally longer than private debt	• Voluntary
• Can be obtained compulsorily	• Maturity is shorter than state debt
• In some cases, the state may not repay its debt	• Must be repaid under the terms set at the outset
BORROWING	**TAX**
• Consists of voluntary participations	• A continuous and definitive source of financing for the state
• A temporary source of financing	• Collected compulsorily
• The place of use is generally specific	• Used for all public services
• The burden can shift to future generations	• The burden is on the current generation

• Can be obtained from domestic and foreign sources	• Generally obtained from domestic sources

Source: (Tosunoğlu, 2018: 148).

Today, borrowing is widely used not only in financing long-term state investments as advocated in the classical economic approach, but also in covering all public expenditures. The reasons for borrowing can vary depending on countries' economic structures, development levels, and the periodic conditions they are in. For example, developing countries generally focus on financing development; within this scope, they resort to borrowing due to the inadequacy of the necessary capital and knowledge accumulation for large-scale investments, high military expenditures, limited raw material and intermediate goods resources, and deficits arising in the balance of payments. In contrast, developed countries mostly resort to borrowing to close temporary budget deficits, finance large infrastructure projects, or meet expenditures of an extraordinary nature. The reasons for state borrowing can generally be listed as follows: closing budget deficits, financing development processes, meeting extraordinary expenditures, balancing public revenues over time, re-borrowing to repay existing debts, and utilizing borrowing as a fiscal policy tool (Tosunoğlu, 2018: 149). Therefore, it is seen that borrowing has become a highly important source of public revenue for states today. Within the framework of the modern state understanding, the increase in the duties and functions of the state, and consequently the rapid rise in public expenditures, has caused traditional revenue sources to become inadequate. Additionally, the inability to fully utilize taxation potential due to various economic and social reasons makes borrowing inevitable. On the other hand, the view, intensely debated in the past, that "today's borrowing will impose a financial burden on future generations" has lost its former importance today. This situation forces modern states, whose sphere of influence and activity is gradually expanding, to turn more towards various internal and external credit sources to the extent permitted by policy choices and economic conditions (Oktayer, 2019: 265).

Borrowing, a resource used by the state in financing its duties and responsibilities, can be classified according to various criteria. Classification is necessary for a better understanding of borrowing, which has a complex structure, and its effects on the economy. The criteria used in classifying borrowing can vary from country to country. Furthermore, some economists and public finance experts also classify borrowing in different ways. However, the conclusions reached are generally the same. The criteria used in classifying debts are essentially two: the maturity of borrowing and the consent of lenders. Classifying debts according to their durations or how they are obtained is important for better analyzing and interpreting the effects of borrowing on the economy (Özcan, 2003: 23). Although state borrowing is in principle based on voluntariness, a distinction between voluntary and compulsory (coercive) borrowing is encountered in the literature. In addition to individuals with positive saving tendencies voluntarily (discretionarily) lending to the state, the state can sometimes demand debt compulsorily (coercively) from individuals with negative saving tendencies. The concept of maturity, which expresses the period from the obtaining of the debt to its repayment, both in state borrowing and in the borrowing of real and legal persons, is an inseparable element of borrowing. The fundamental reason for this is that borrowing conditions vary according to the debt's maturity. In terms of maturity, state borrowing is subject to distinction as short and long-term according to dual classification; and as short, medium, and long-term according to triple classification. One of the issues that states should prefer when deciding to borrow is whether

the debt will be sourced from the domestic market or the foreign market. If the debt is sourced from the domestic (national) market, it is internal borrowing; if sourced from the foreign market, it is external borrowing (Yılmaz, 2013: 10-11).

4. STATE DEBT AND SUSTAINABILITY IN TURKEY

Today, states' tendency to borrow follows an increasing trajectory depending on the scope of public duty and the expanding meaning attributed to the state. Due to the inadequacy of taxes and similar revenues, which are considered normal for public financing, borrowing has become an important financing instrument for the performance or sustainability of the public's essential duties. At this point, the fact to be known is that public services fulfilled through borrowing will impose a financial burden on future generations. For the debts taken must ultimately be covered by taxes and similar revenues. Within the framework of today's state understanding, public expenditures are rapidly increasing as a result of the diversification and expansion of the scope of duties undertaken by the public. It is possible to mention the existence of different views on this subject. The first of these is the classical economic view advocating that the duties of the state should be kept at a minimum level. The classics, adopting a state understanding limited to basic areas such as defense, justice, and foreign relations, do not see borrowing as an ordinary public revenue; they accept it only as a temporary instrument to be resorted to in extraordinary periods, for example, during wartime. They also argue that such borrowings should be short-term and the debts taken should be amortized as soon as possible. According to them, the state uses the funds it withdraws from the markets under various names inefficiently; therefore, borrowing produces undesirable consequences in the economy. In contrast, proponents of the statist approach emphasize the social aspect of the state and its function of protecting societal welfare, and in this direction, they assign broader duties to the state. This understanding does not agree with the classics' negative attitude towards borrowing and sees borrowing as a natural element of modern public finance. The subject of public borrowing has also been the subject of intense debates in the historical process. In the early periods when the subject was scientifically examined, thinkers such as Bodin, Petty, Melon, Steward, Voltaire, Pinto, and Hamilton believed that borrowing could be beneficial. In contrast, almost all classical economists and public finance experts evaluated public borrowing as a negative and dangerous practice for economic stability. In later periods, debates on borrowing continued, and the subject has maintained its relevance to the present day. Especially in recent years, the rapid increasing trend of public debts in many countries has brought the idea of "imposing a ceiling limitation on public debts" back to the agenda both in academic circles and among political decision-makers (Bayrak, 2010: 99). However, the most important issue emphasized here is whether the debts taken are sustainable or not.

Sustainability, in terms of budget policies, can be defined as governments' ability to manage their financing in a way that can meet current and future expenditure commitments. In other words, sustainability is the capacity of governments to carry out public expenditures without causing injustice between today's and future taxpayers. In this context, the concept of sustainability reveals whether budget deficits and public debts have reached excessive dimensions and thus indicates the probability of the government becoming insolvent (Kalyoncu, 2005: 33–35, as cited in Özcan, 2011: 229). The sustainability of the public debt stock constitutes an important problem not only for Turkey but also for all countries at the global level. In the historical process, concerns that public debts, which increased significantly,

especially Highly Indebted Poor Countries (HIPC), would be unable to service these debts, brought the issue of debt sustainability to the forefront of the international economic agenda. Debt sustainability, closely related to the sustainability of budget deficits and fiscal sustainability, is also a fundamental indicator for successful fiscal policy. This concept is directly related to whether the financing deficit can be met through borrowing in an unlimited manner. Debt sustainability, defined in different forms in the literature and subject to various empirical analyses, theoretically involves maintaining the public debt stock/gross domestic product ratio at a sustainable level, rationalizing public expenditures along with increasing public revenues, and taking measures to increase production capacity (Aktaş and Can, 2022: 34–35). The general conclusion is that fiscal policy is sustainable when the government's intertemporal budget constraint is satisfied in present value terms. Therefore, current debt must be balanced by the sum of expected future discounted primary budget surpluses. Violation of the government's intertemporal budget constraint indicates that current budget deficits are not sustainable and a change in fiscal policy is required (Kalyoncu, 2005: 957). Sustainability is a concept that reveals whether budget deficits and public debts have reached excessive dimensions. Analyses conducted regarding sustainability are generally based on two fundamental approaches: static and dynamic. Approaches developed to measure the sustainability of deficits and debts in the static sense are classified as: the accounting approach, sustainability indicators approach, and intertemporal budget constraint approach (Özcan, 2011: 228).

The primary factor determining debt sustainability is the quantitative magnitude of the ratio of public debt stock to gross domestic product (GDP). In addition, numerical indicators such as the relevant country's market interest rate and long-term government bond interest rate, the distribution of the public debt stock in foreign exchange and local currency, the structure of borrowing instruments, the country's international credibility, and credit risk premium are also of great importance for debt sustainability (Buhur, 2024: 1). In this study examining the sustainability of public debts for the Turkish economy and finance, indicators established in the literature on sustainability were utilized.

The Republic of Turkey, learning from the negative borrowing experiences of the past period in its early years of establishment, did not resort to external borrowing for a long time. Especially until World War II, there was no net capital outflow from the country, and the foreign trade and current account balances were in surplus most years. Ottoman debts transferred from the Ottoman State to the young Republic were completely liquidated in 1954 with early payments made during the 1944–1954 period. Turkey entered the planned development period starting from 1963 with the entry into force of the 1961 Constitution. However, the policy attempted to be implemented from 1977 onwards, which can be summarized as the state controlling prices on one hand and providing employment opportunities to the unemployed masses within existing capacity on the other, led to a further increase in internal deficits. In the 1990–2000 period, the Turkish economy transformed into a structure where both internal and external debts increased rapidly, and long-term investments were limited. During this process, economic instabilities and financial fragilities left the country's economy facing the threat of stagnation. However, from 2002 onwards, the economy entered an uninterrupted stability process; thanks to growth in production and improvements in debt indicators, a significant portion of the debts taken in past periods were repaid (Şimşek, 2012: 120-123). Turkey's 2000-2023 period Central Government debt stock is shown in Graph 2.

Graph 2: Turkey Debt Stock (Million TL)

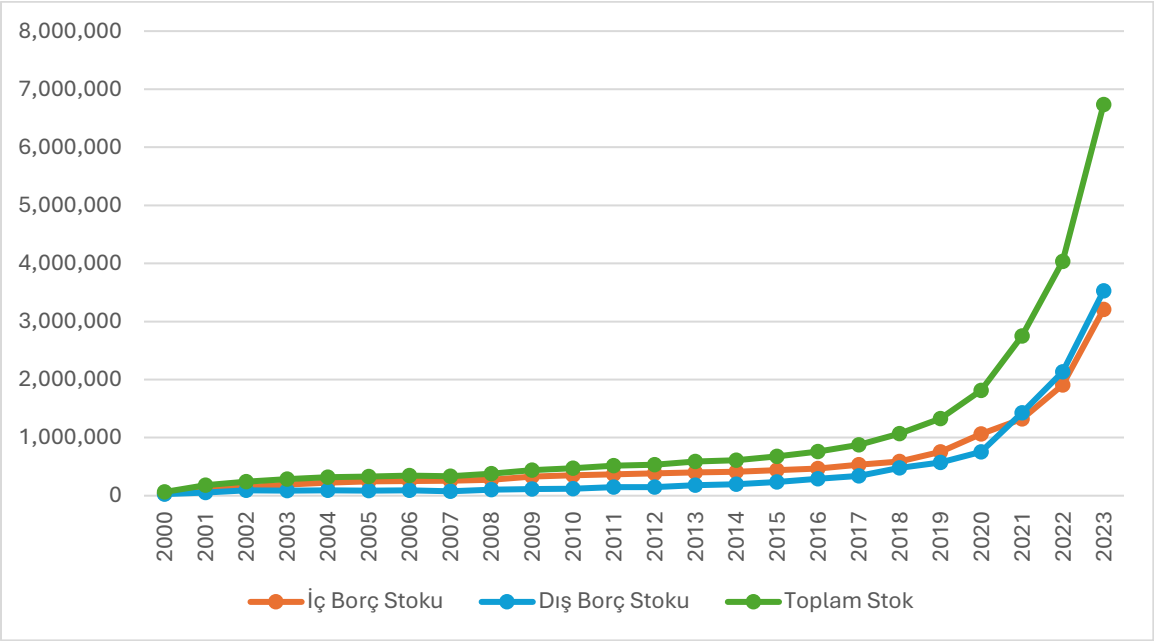

Source: Republic of Turkey Ministry of Treasury and Finance, Public Finance Statistics, 2025

When the data regarding Turkey's internal and external debt stock in Graph 2 are evaluated, it is seen that the total debt stock shows a continuous increase, and this increase gained momentum especially after 2018. When evaluated by periods, it is seen that until 2020, the internal debt stock was higher than the external debt stock, but after this year, the external debt stock exceeded the internal debt stock. This situation reveals that Turkey resorted to borrowing in every period for various reasons, but especially in recent years, significant increases have occurred in the need for borrowing. Table 2 shows the interest structure of the Central Government Debt Stock.

Table 2: Central Government Debt Stock Interest Structure

Years	**INTERNAL DEBT STOCK**				**EXTERNAL DEBT STOCK**		
	Fixed	Variable	CPI-indexed	Total	Fixed	Variable	Total
2003	30%	32%	7%	69%	19%	12%	31%
2004	36%	29%	6%	71%	17%	12%	29%
2005	33%	35%	6%	74%	17%	10%	26%
2006	35%	33%	5%	73%	19%	8%	27%
2007	38%	31%	7%	76%	17%	6%	24%
2008	37%	30%	6%	72%	20%	8%	28%
2009	35%	31%	9%	75%	18%	7%	25%
2010	37%	26%	11%	74%	19%	7%	26%
2011	37%	22%	12%	71%	22%	7%	29%

2012	38%	20%	14%	73%	22%	6%	27%
2013	36%	16%	16%	69%	25%	6%	31%
2014	38%	13%	16%	68%	27%	5%	32%
2015	38%	12%	15%	65%	30%	5%	35%
2016	37%	11%	14%	62%	33%	5%	38%
2017	40%	8%	14%	61%	34%	5%	39%
2018	35%	7%	13%	55%	40%	5%	45%
2019	35%	9%	13%	57%	39%	4%	43%
2020	33%	12%	14%	58%	37%	4%	42%
2021	25%	12%	11%	48%	45%	7%	52%
2022	26%	11%	10%	47%	45%	8%	53%
2023	27%	13%	7%	48%	44%	8%	52%
2024	30%	17%	6%	54%	39%	7%	46%

Source: Republic of Turkey Ministry of Treasury and Finance, Public Finance Statistics, 2025

From 2003 to 2024, while the share of fixed-interest debts in the internal debt stock decreased, the share of the external debt stock within total debt increased significantly. CPI-indexed debts rose in the 2010s but declined again after 2020. In recent years, a fixed-interest structure has come to the fore in external debt, while the interest structure in internal debt has diversified further. This situation indicates a tendency towards flexibility in borrowing strategy and a turn towards external resources in the face of economic uncertainties. Table 3 shows the Currency Structure of the Central Government Debt Stock.

Table 3: Central Government Debt Stock Currency Structure

Years	**TRY STOCK**				**FOREIGN CURRENCY STOCK**		
	Fixed	Variable	CPI-indexed	Total	Fixed	Variable	Total
2003	24%	23%	7%	54%	25%	22%	46%
2004	30%	23%	6%	58%	24%	18%	42%
2005	31%	26%	6%	62%	20%	18%	38%
2006	32%	25%	5%	63%	22%	15%	37%
2007	35%	27%	7%	69%	21%	11%	31%
2008	33%	27%	6%	66%	24%	10%	34%
2009	33%	29%	9%	71%	21%	9%	29%
2010	36%	26%	11%	73%	20%	7%	27%
2011	36%	22%	12%	70%	23%	7%	30%

2012	38%	20%	14%	73%	22%	6%	27%
2013	36%	16%	16%	69%	25%	6%	31%
2014	38%	13%	16%	68%	27%	5%	32%
2015	38%	12%	15%	65%	30%	5%	35%
2016	37%	11%	14%	62%	33%	5%	38%
2017	40%	8%	14%	61%	34%	5%	39%
2018	35%	7%	13%	54%	41%	5%	46%
2019	30%	7%	13%	50%	44%	6%	50%
2020	22%	8%	14%	44%	48%	8%	56%
2021	16%	7%	11%	34%	54%	12%	66%
2022	18%	7%	10%	34%	53%	12%	66%
2023	21%	8%	7%	36%	51%	13%	64%
2024	26%	12%	6%	44%	43%	13%	56%

Source: Republic of Turkey Ministry of Treasury and Finance, Public Finance Statistics, 2025

While 54% of the total debt was in TRY in 2003, this ratio declined to 34% by 2021 and rose to 44% in 2024. During the same period, the share of foreign currency-denominated debt increased, peaking at 66% in 2021. This increase is an element that raises exchange rate risk and external vulnerabilities. While the fixed-interest structure within TRY debt weakened over time, the fixed-interest structure in foreign currency debt strengthened. Overall, the tendency towards foreign currency borrowing has increased, which indicates that the fiscal structure has become more sensitive to exchange rate fluctuations. Table 4 shows the instrument distribution of the central government debt stock.

Table 4: Central Government Debt Stock Instrument Distribution

Years	TREASURY BILL (I)	GOVERNMENT BOND	INTERNATIONAL BOND	TOTAL BOND (II)	CREDIT (III)	TOTAL STOCK (I+II+III)
2000	2.058	34.363	14.093	48.456	13.253	63.767
2001	20.029	102.128	29.082	131.210	26.940	178.180
2002	37.020	112.850	37.896	150.746	55.345	243.111
2003	25.413	168.974	37.535	206.509	51.312	283.234
2004	30.272	194.211	40.093	234.303	52.397	316.972
2005	17.818	226.964	42.553	269.517	44.604	331.939
2006	9.594	241.876	51.336	293.213	42.696	345.502
2007	6.134	249.176	45.342	294.518	33.210	333.862
2008	13.978	260.849	59.122	319.971	46.880	380.830

2009	14.036	315.969	61.881	377.850	50.163	442.049
2010	9.525	343.317	68.641	411.957	52.664	474.146
2011	0	368.778	88.308	457.087	61.983	519.070
2012	3.684	382.858	91.726	474.584	54.633	532.901
2013	0	403.007	119.007	522.014	64.179	586.193
2014	0	414.649	135.161	549.809	62.708	612.517
2015	0	440.124	167.345	607.469	70.777	678.246
2016	1.025	467.620	211.386	679.006	79.921	759.952
2017	974	534.473	252.318	786.791	88.729	876.494
2018	5.495	580.647	364.914	945.561	116.059	1.067.115
2019	18.261	736.791	451.224	1.188.016	122.778	1.329.054
2020	0	1.060.354	592.959	1.653.312	159.536	1.812.849
2021	9.920	1.311.270	1.087.334	2.398.604	339.305	2.747.828
2022	18.896	1.886.435	1.644.901	3.531.336	485.223	4.035.455
2023	1.251	3.208.001	2.717.554	5.925.555	809.826	6.736.632
2024	66.320	4.893.590	3.332.329	8.225.919	965.015	9.257.254

Source: Republic of Turkey Ministry of Treasury and Finance, Public Finance Statistics, 2025

In the 2000s, borrowing was predominantly done through bonds and bills in the domestic market, while a marked increase in the use of international bonds and credit was experienced after 2010. As of 2020, the leap in government bond and international bond stocks, in particular, rapidly increased the total debt stock. In 2024, the total debt stock reached 9.2 trillion TL, representing an approximately 145-fold increase compared to 2000. This increase reveals that both internal and external financing are resorted to at a high rate and that borrowing instruments have diversified. Especially after 2020, a rapid expansion in public borrowing is noteworthy. Table 5 shows information regarding central government debt service.

Table 5: Central Government Debt Service

	Internal Debt Payments		**External Debt Payments**	
	Principal	**Interest**	**Principal**	**Interest**
1980	0,1	0,0	0,0	0,0
1981	0,2	0,0	0,0	0,0
1982**	0,2	0,0	0,1	0,1
1983	0,2	0,1	0,1	0,1
1984	0,3	0,2	0,2	0,3
1985	1,2	0,2	0,4	0,4
1986	1,9	0,6	0,8	0,7

1987	4,2	1,3	1,2	1,0
1988	6,1	3,2	2,4	1,8
1989	9,6	5,1	3,8	3,1
1990	11,1	9,6	5,4	4,4
1991	30,7	16,9	9,0	7,1
1992	72,2	30,5	15,7	9,8
1993	183,6	92,5	25,1	24,0
1994	475,1	233,2	111,2	65,1
1995	1.086,8	475,5	239,0	100,6
1996	2.783,5	1.329,1	420,4	168,3
1997	2.544,6	1.978,0	691,3	300,0
1998	7.390,1	5.629,5	1.838,9	547,1
1999	14.002,8	9.824,6	2.347,8	896,2
2000	16.476,0	18.791,9	3.653,0	1.648,0
2001	54.011,9	37.494,3	9.713,0	3.567,9
2002	78.199,2	46.807,0	9.008,7	5.063,6
2003	105.877,8	52.718,9	10.679,9	5.890,3
2004	127.355,3	50.052,9	9.804,0	6.056,7
2005	130.210,8	39.269,6	15.768,8	6.223,5
2006	111.769,3	38.658,7	18.476,1	6.662,0
2007	107.307,2	41.539,7	15.537,8	6.402,5
2008	90.124,4	44.516,5	11.074,9	5.738,4
2009	95.126,3	46.762,0	8.271,8	6.318,1
2010	139.307,9	42.148,4	10.680,5	5.981,9
2011	97.073,6	35.064,5	11.521,7	6.668,3
2012	84.130,7	40.702,2	11.971,8	7.276,8
2013	128.062,5	38.909,7	8.680,0	7.396,6
2014	117.788,2	38.818,2	12.570,0	8.830,8
2015	67.355,3	39.179,0	13.187,9	10.303,2
2016	63.547,3	36.745,8	14.684,2	11.332,5
2017	60.442,7	39.309,9	25.654,9	14.552,0
2018	73.557,9	49.201,7	31.734,9	19.418,8
2019	86.611,6	70.554,1	34.620,6	24.216,0
2020	218.158,9	90.847,5	43.082,8	31.347,4
2021	315.115,9	119.744,5	62.716,3	40.278,0
2022	276.863,3	195.527,8	119.254,8	79.564,8
2023	452.871,8	373.602,0	163.477,1	130.447,7

Source: Republic of Turkey Ministry of Treasury and Finance, Public Finance Statistics, 2025

Internal and external debt payments, which followed a very low course in the 1980s, increased rapidly especially from the mid-1990s onwards. Together with the economic crises experienced in the 2000s, internal debt interest and principal payments showed a great leap. In the post-2020 period, both internal and external debt payments showed very serious increases, with total

internal debt payments reaching approximately 826 billion TL and external debt payments reaching 294 billion TL in 2023. These increases reveal that along with the debt stock, the debt service burden has also grown significantly. Especially the dramatic rise in interest payments increases the pressure on public finance. Table 6 shows the Remaining Average Time to Maturity of the Central Government Debt Stock.

Table 6: Remaining Average Time to Maturity of Central Government Debt Stock (Year)

	Internal Debt Stock	External Debt Stock	Total Stock
2005	2,0	5,7	2,9
2006	2,0	7,0	3,4
2007	2,1	7,7	3,4
2008	2,0	7,9	3,6
2009	2,0	7,9	3,5
2010	2,6	8,8	4,2
2011	2,6	9,0	4,4
2012	2,8	9,4	4,6
2013	3,9	9,3	5,6
2014	4,6	9,5	6,1
2015	4,6	9,5	6,3
2016	4,3	9,4	6,3
2017	4,2	9,9	6,4
2018	3,9	9,6	6,4
2019	3,0	8,9	5,5
2020	2,8	8,3	5,1
2021	3,0	7,8	5,4
2022	3,6	7,1	5,4
2023	3,8	6,6	5,3
2024	3,5	6,5	4,9

Source: Republic of Turkey Ministry of Treasury and Finance, Public Finance Statistics, 2025

While the average maturity of the total debt stock was 2.9 years in 2005, this period gradually lengthened in subsequent years, rising above 6 years in the 2014–2018 period. This situation indicates the adoption of long-term borrowing in the borrowing structure. However, starting from 2019, a marked shortening began especially in the average maturity of the internal debt stock, and by 2024, the average maturity for the total stock declined again to 4.9 years. This development can be evaluated as a trend indicating a return to short-term orientation and increasing vulnerability in debt management. The declines experienced particularly in the

average maturity of the external debt stock show that Turkey is struggling with long-term borrowing conditions. Table 7 shows data on treasury cash realizations.

Table 7: Treasury Cash Realizations (Million TL)

	REVENUES	EXPENDITURES	CASH BALANCE (1-2)	BORROWING (NET)
2005	129.571	142.795	-13.225	18.776
2006	163.472	171.157	-7.685	166
2007	176.168	195.878	-19.709	7.211
2008	194.066	219.602	-16.308	10.219
2009	202.819	259.697	-49.173	53.814
2010	240.402	282.078	-34.934	26.946
2011	288.100	306.620	-15.208	12.422
2012	326.793	354.561	-24.686	19.186
2013	376.538	398.716	-12.365	17.991
2014	413.182	444.951	-21.700	15.405
2015	468.365	497.449	-17.172	17.050
2016	538.457	592.870	-38.221	29.290
2017	623.709	697.148	-60.472	60.472
2018	773.692	850.548	-70.352	70.352
2019	896.883	1.032.343	-130.065	152.381
2020	1.038.865	1.225.685	-181.903	181.903
2021	1.436.950	1.584.894	-142.150	142.150
2022	2.891.620	3.068.576	-169.419	169.419
2023	5.322.867	5.959.403	-625.784	625.784
2024	8.878.641	10.984.508	-2.093.001	2.093.001

Source: Republic of Turkey Ministry of Treasury and Finance, Public Finance Statistics, 2025

From 2005 to 2024, Turkey's central government budget revenues and expenditures have shown a steady increase. Revenues, which were 129 billion TL in 2005, reached 8.8 trillion TL in 2024. In the same period, expenditures also rose from 142 billion TL to 11 trillion TL. However, the increase in revenues remained more limited compared to the increase in expenditures. This situation has brought along a persistent budget deficit problem over the years. Every year, expenditures have exceeded revenues; therefore, the cash balance has continuously been negative. Especially in 2024, the cash deficit reached a record level of 2.1 trillion TL. The financing of these deficits has been largely provided through borrowing. The table shows that from 2017 onwards, the borrowing amount almost perfectly matches the cash deficit. In the last 20-year process, a structural deficit tendency is observed in Turkey's budget. The ratio of revenues covering expenditures fell to 0.81 (2024), meaning that for every 1 TL of revenue obtained, 1.23 TL of expenditure was made. This situation creates a vulnerability that needs to be carefully monitored in terms of public finance.

CONCLUSION

Although borrowing holds an important place among public revenues, it is an instrument that can weaken fiscal discipline if resorted to continuously. Therefore, the sustainability of borrowing is of great importance for the stability of public finance. In the case of Turkey, a relative improvement in the debt stock was achieved following the fiscal discipline provided in the 2000s, but the renewed rapid increase in internal and external debts starting from 2018 has brought sustainability concerns to the agenda. Data show that in recent years, the debt stock has

grown, debt maturity has shortened, and the share of foreign currency-denominated debts has risen. This situation makes public finance fragile both in terms of exchange rate risk and interest burden. Furthermore, the inability of budget revenues to cover expenditures has led to the annually increasing budget deficit being financed through borrowing. The cash deficit reaching a record level in 2024 reveals the scale of this structural problem.

To ensure debt sustainability, there is a need for policies that increase revenues and rationalize expenditures. Expanding the tax base, reducing indirect taxes, preventing informality, and increasing long-term, local currency-denominated borrowing are important in this context. Additionally, it is necessary to direct borrowing resources to productive areas and to use debt in a way that supports economic growth. In conclusion, although borrowing is an inevitable financing instrument for modern states, it can become a burden threatening fiscal independence if its sustainability is not ensured. Strengthening Turkey's fiscal structure, adopting long-term debt management strategies, and maintaining fiscal discipline should be among the fundamental priorities for the sustainability of public debts.

REFERENCES

Aktaş, E.,E. ve Can, C. K. (2022). Türkiye için Borç Sürdürülebilirliği Analizi: MAC-DSA Yaklaşımından Bulgular. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, *4*(1), 34-53.

Bayrak, M. (2010). *Tarihi süreç içinde kamu borçlanmasının kavramsal analizi*. Vergi Raporu, (128), Mayıs.

Çakır, T. (2018). Kamu Gelirleri. İçinde Ş. Tosunoğlu & Y. T. Ergül (Eds.), *Kamu maliyesi*. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3786; Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 2600.

Çomaklı, Ş. E. (2022). Kamu gelirlerinin yapısı ve çeşitleri. İçinde *Mali hukuk bilgisi*. Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.

GİB (2025). İstatistikler, Bütçe Gelirleri (1923 - 2024), https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG1.htm, 29.06.2025

Kalyoncu, H. (2005). Fiscal policy sustainability: Test of intertemporal borrowing constraints. *Applied Economics Letters, 12*(15), 957–962. https://doi.org/10.1080/13504850500119104

Karaca, C. (2021). *Kamu maliyesi*. Bursa: Ekin Yayınevi.

Oktayer, N. (2019). Kamu maliyesi, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Erişim Adresi:http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kok/kamumaliyesiau237.pdf

Özcan, S. E. (2003). *Devlet iç borçlanması ve Türkiye'de devlet iç borçlanmasının sürdürülebilirliği* (Yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Özcan, S. E. (2011). Statik mali sürdürülebilirlik analizleri. *Maliye Dergisi*, (160), 228–241.

Sami BUHUR- .(2024).*Kamu Borçlarının Sürdürülebilirliğini Etkileyen Faktörlerin Analizi*.Mali Hukuk

Şimşek, F. (2012). Türkiye'de borçlanmanın gelişimi. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 4*(1), 117–124.

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri, 26.03.2025

Tosunoğlu, Ş. (2018). Devlet borçlanması. İçinde Ş. Tosunoğlu & Y. T. Ergül (Eds.), *Kamu maliyesi*. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3786; Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 2600.

Tuncer, S. (1969). Vergi ve Benzeri Diğer Kamu Gelirleri Arasındaki İlişkiler. Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi, 5(1), 257-269.
Tüleykan, H., & Erden, B. (2023). Türkiye'de Özelleştirme Üzerine Bir İnceleme. Uluslararası İktisadi ve İdari Çalışmalar Dergisi, 1(1), 29-49.

Yalçınkaya, Ö., & Yazgan, Ş. (2017). Özelleştirme Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği (1986-2016). Journal of Life Economics, 4(4), 157-178.

Yılmaz, B. E. (2013). *Devlet Borçları*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Ders Notu.

FİNANSAL RİSK GÖSTERGELERİNİN BORSA İSTANBUL ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi, Çiğdem YERLİ

Bartın Üniversitesi, cyerli@bartin.edu.tr - 0000-0001-7629-7064

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye hisse senedi piyasasında volatilite dinamiklerini açıklamak amacıyla BIST 100 endeksi için GARCH(1,1) ve dışsal değişkenli GARCH-X modellerini kullanmaktadır. Nisan 2010 – Nisan 2024 dönemine ait haftalık verilerle yürütülen analizde bağımlı değişken BIST 100 getirisidir; ülke riskini temsilen CDS primi, yatırımcıların yerel risk alma eğilimini temsilen REKS ve küresel belirsizliği temsilen VIX koşullu varyans denklemine açıklayıcı değişken olarak dâhil edilmiştir. Modelleme öncesinde gerçekleştirilen ARCH testi, seride heteroskedastisite bulunduğunu göstermiştir. Temel GARCH(1,1) bulguları, volatilitenin kalıcı olduğunu ve şokların etkisinin zaman içinde azalarak sürdüğünü ortaya koymaktadır. GARCH-X tahminleri, CDS ve VIX değişkenlerinin koşullu varyans üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkiler yarattığını; REKS değişkeninin etkisinin ise pozitif olmakla birlikte nispeten daha sınırlı kaldığını göstermektedir. Tüm dışsal değişkenlerin birlikte dâhil edildiği birleşik model sonuçları ise, koşullu varyansın durağanlığına ve sonuçların istikrarlı olduğuna işaret etmektedir. Bulgular, yüksek risk dönemlerinde CDS ve VIX kaynaklı belirsizlik artışlarının Borsa İstanbul volatilitesini belirgin biçimde yükselttiğini, yatırımcı risk eğilimindeki artışların ise volatiliteyi güçlendirdiğini göstermektedir. Sonuçlar, piyasa katılımcıları ve politika yapıcılar için risk izleme, teminatlandırma ve makro ihtiyati araçların kalibrasyonu açısından somut çıkarımlar sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: BIST 100, CDS, REKS, VIX, Volatilite, ARCH, GARCH, GARCH-X

JEL Sınıflandırma Kodları: C22, C58, G15

1. GİRİŞ

Finansal piyasalar, ekonomik belirsizlikler, küresel şoklar ve yatırımcı beklentilerindeki değişimlere karşı son derece duyarlı yapılardır. Bu duyarlılığın en belirgin yansıması, piyasalarda gözlenen fiyat oynaklığı (volatilite) düzeyidir. Volatilite, bir finansal varlığın getirisinin zaman içinde ne ölçüde değişkenlik gösterdiğini ifade eder ve yatırımcıların karşı karşıya olduğu belirsizliğin en temel göstergelerinden biridir. Finansal sistemin istikrarı açısından, piyasa volatilitesini etkileyen unsurların ve bu unsurlar arasındaki etkileşimlerin doğru biçimde analiz edilmesi kritik öneme sahiptir.

Finansal varlıkların getirilerinde gözlenen ani dalgalanmalar, çoğu zaman yatırımcı duyarlılığı, ülke risk primi ve küresel risk algısındaki değişimlerle yakından ilişkilidir. Bu kapsamda, kredi temerrüt takasları (CDS), yatırımcı risk eğilimi endeksi (Risk Eğilimi Endeksi – REKS) ve CBOE Volatilite Endeksi (VIX), hem ulusal hem de uluslararası düzeyde finansal kırılganlıkların analizinde yaygın biçimde kullanılan göstergelerdir. CDS primleri, bir ülkenin

borçlanma riskini ve genel makroekonomik güven düzeyini yansıtırken; REKS, yatırımcıların yerel piyasalarda risk alma eğilimlerini ölçmektedir. VIX ise küresel ölçekte yatırımcı korkusu ve belirsizlik düzeyini temsil eden en önemli göstergelerden biri olarak kabul edilmektedir.

Finansal piyasalar arasındaki etkileşim, küreselleşme sürecinin hızlanmasıyla birlikte daha da güçlenmiştir. Bu durum, bir piyasada ortaya çıkan risk veya belirsizlik unsurunun diğer piyasaları da etkilemesine neden olmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde, hem ülke risk primi hem de küresel volatilite göstergesi, yerel hisse senedi piyasalarının volatilite dinamiklerini doğrudan etkileyebilmektedir. Bunun yanında, yatırımcıların risk alma eğilimlerini yansıtan REKS endeksindeki değişimler de, Borsa İstanbul'daki fiyat hareketleri üzerinde belirleyici bir unsur haline gelmiştir.

Bu araştırmanın temel amacı, Türkiye finansal piyasalarında volatilite dinamiklerini açıklamak ve CDS, REKS ve VIX göstergelerinin BIST 100 endeksi üzerindeki etkilerini incelemektir. Çalışmada 2010 Nisan – 2024 Nisan dönemine ait haftalık veriler kullanılmış; öncelikle serilerde heteroskedastisite (ARCH etkisi) olup olmadığı test edilmiştir. Ardından volatilitenin modellenmesi için GARCH(1,1) ve GARCH-X modelleri tahmin edilmiştir. GARCH modeli, finansal serilerdeki koşullu varyans yapısını açıklamada güçlü bir araç olup, geçmiş hata terimlerinin büyüklüğüne bağlı olarak varyanstaki değişimleri analiz etme imkânı sağlamaktadır.

Çalışma, Türkiye'nin finansal piyasalarındaki oynaklık dinamiklerini hem içsel faktörler (yatırımcı davranışları ve yerel risk göstergeleri) hem de dışsal faktörler (küresel volatilite ve uluslararası risk algısı) açısından değerlendirmesi bakımından literatüre önemli bir katkı sunmaktadır. Ayrıca, CDS, REKS ve VIX gibi göstergelerin Borsa İstanbul üzerindeki etkilerinin birlikte ele alınması, finansal istikrarın sürdürülmesi ve risk yönetimi politikalarının geliştirilmesi açısından da pratik öneme sahiptir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Ekonomilerin genel risk düzeyini yansıtan CDS, yatırımcıların ülke bazında risk değerlendirmelerinde ve yatırım kararlarında önemli bir gösterge hâline gelmiştir. Bu nedenle, CDS primleri ile hisse senedi piyasaları arasındaki etkileşim, finans literatüründe sıklıkla incelenen temel konulardan biri olarak öne çıkmaktadır. Öte yandan, yatırımcı risk iştahını ölçmeye yönelik göstergeler, piyasa davranışlarının ve finansal kırılganlıkların analizinde başlıca analitik araçlardan biri hâline gelmiştir. VIX piyasalarda "korku endeksi" olarak da adlandırılmakta olup, yatırımcıların gelecekteki volatilite beklentilerini yansıtan en yaygın göstergelerden biridir. Türkiye özelinde, Borsa İstanbul için hesaplanan ve geçmişte "Risk İştahı Endeksi (RISE)" olarak adlandırılan, güncel adıyla "Risk Eğilimi Endeksi (REKS)" bu göstergelerin başında gelmektedir. REKS, yerli ve yabancı yatırımcıların finansal risk alma eğilimlerini ölçerek, piyasa beklentileri ve güven düzeyine ilişkin dinamik bir gösterge sunmaktadır.

Abid ve Naifar (2006), Japonya piyasasında CDS spreadleri ile hisse senedi volatilitesi arasındaki bağımlılığı Archimedean kopulalarla analiz etmiş ve volatilitenin CDS'ler üzerinde anlamlı etkisi olduğunu bulmuştur. Fung et al. (2008) ise ABD'de yüksek getirili CDS piyasası ile hisse senedi piyasası arasındaki etkileşimi inceleyerek, CDS

istikrarsızlıklarının borsa dalgalanmalarına yol açtığını göstermiştir. Chan et al. (2009) Asya ülkelerinde CDS spreadleri ile hisse senedi endeksleri arasında (Çin hariç) negatif ilişki saptamıştır.

Coronado et al. (2012), Avrupa ülkeleri örnekleminde CDS spreadleri ile hisse senedi endeks getirileri arasında güçlü negatif, volatiliteyle ise pozitif ilişki bulmuş; etkinin özellikle yüksek risk primine sahip ülkelerde (İtalya, Yunanistan, İspanya, Portekiz) belirginleştiğini belirtmiştir. Yenice ve Hazar (2015) altı ülkede yaptıkları çalışmada, Endonezya hariç tüm piyasalarda CDS primlerinin borsa endekslerini negatif etkilediğini göstermiştir.

Bektur ve Malcıoğlu (2017), 2000–2017 dönemi verileriyle CDS ve BIST 100 endeksi arasındaki ilişkiyi incelemiş; CDS'ten borsaya doğru tek yönlü nedensellik tespit etmiştir. Mateev (2019) ise Avrupa iTraxx piyasasında çok değişkenli GARCH modelleriyle 33 firmada çift yönlü, 43 firmada tek yönlü volatilite yayılımı saptamıştır.

Ballester ve González-Urteaga (2020), 14 Avrupa ülkesi ve ABD için yaptıkları analizde hisse senedi piyasalarının CDS'lere göre öncü rol oynadığını; ancak kriz dönemlerinde CDS piyasasının etkisinin arttığını göstermiştir. Çetinkaya ve Üçler (2024), Türkiye'de CDS ve VIX endekslerinin BIST endeksleri üzerindeki etkisini incelemiş ve her iki değişkenin de endeksleri kısa ve uzun dönemde negatif etkilediğini bulmuştur.

Son olarak, Şahinler (2025), 2008–2024 dönemi verileriyle BIST 100 ve CDS primleri arasındaki ilişkiyi hem ortalama hem varyans düzeyinde analiz etmiş; iki değişken arasında çift yönlü nedensellik tespit etmiştir.

Balat (2020), yerli ve yabancı yatırımcıların risk iştahı endeksi (RISE) ile BIST 100 endeksi arasındaki uzun dönemli ilişkiyi Johansen eşbütünleşme analiziyle incelemiş; seriler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme tespit etmiştir. Granger nedensellik testi sonuçları, BIST 100 endeksinden hem yerli hem de yabancı yatırımcıların risk iştahı endeksine doğru anlamlı bir nedensellik bulunduğunu göstermektedir.

Demirez ve Kandır (2020), 2009–2019 döneminde yerli yatırımcıların risk iştahının hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini çoklu regresyon analiziyle incelemiş ve risk iştahındaki artışların getiriler üzerinde sınırlı ancak pozitif bir etkisi olduğunu bulmuştur.

Topaloğlu ve Kurt Çinangir (2022), 2017–2022 döneminde yerli, yabancı ve toplam yatırımcıların risk iştahı endeksleri (REKS) ile BIST Tüm Endeksi (BISTTÜM) arasındaki ilişkiyi FIEGARCH, ARDL ve NARDL modelleriyle analiz etmiştir. Bulgular, kısa ve uzun dönemde pozitif bir ilişki olduğunu ve risk iştahındaki %1'lik artışın endeks getirisini ortalama %7,33 artırdığını, etkinin uzun dönemde %2,1 seviyesinde sürdüğünü göstermektedir.

Demirci ve Sinoplu (2023), 2016–2022 dönemine ait verilerle yerli ve yabancı yatırımcıların risk iştahı ile BIST 30 hisseleri getirileri arasındaki ilişkiyi panel regresyon yöntemiyle incelemiştir. Sonuçlar, yerli yatırımcı risk iştahının getiriler üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu; yabancı yatırımcılar içinse anlamlı bir ilişki bulunmadığını göstermektedir.

Koçyiğit ve Yaman (2023), 2010–2022 döneminde yatırımcı risk iştahı endeksi ile Borsa İstanbul sektör endeksleri arasındaki ilişkileri eşbütünleşme ve nedensellik testleriyle analiz etmiştir. Bulgular, RISE ile BIST Teknoloji endeksi arasında ilişki bulunmadığını; BIST Sınai ve BIST Mali endeksleriyle çift yönlü, BIST Hizmetler endeksiyle ise tek yönlü (BIST Hizmetler → RISE) nedensellik bulunduğunu ortaya koymuştur.

Sarwar (2012), 1993–2007 dönemine ait verilerle VIX endeksi ile BRIC ülkeleri ve ABD hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkiyi incelemiş ve VIX ile ABD getirileri arasında güçlü, ters yönlü bir ilişki saptamıştır. Bu ilişkinin, VIX düzeyinin ve volatilitesinin artmasıyla güçlendiği; Çin ve Brezilya'da benzer negatif korelasyonlar bulunduğu belirlenmiştir. Bulgular, VIX'in yalnızca ABD'de değil, gelişmekte olan piyasalarda da yatırımcı korkusunun bir göstergesi olduğunu ortaya koymuştur.

Wang et al. (2014), 2005–2013 döneminde VIX ile Çin borsa volatilitesi arasındaki ilişkiyi GARCH ve VAR modelleriyle analiz etmiş; VIX ile volatilite arasında pozitif, getiriler arasında ise negatif ilişki tespit etmiştir. Bu etkinin özellikle teknoloji sektörlerinde daha belirgin olduğu görülmüştür.

Karğın et al. (2018), 2004–2017 döneminde Almanya, Fransa ve ABD borsalarının BIST 100 üzerindeki volatilite yayılımını E-GARCH(1,1) ve TVAR modelleriyle incelemiştir. Bulgular, küresel riskin düşük olduğu dönemlerde etkinin sınırlı, yüksek risk dönemlerinde ise özellikle S&P 500 kaynaklı olarak belirgin biçimde arttığını göstermektedir.

Liu et al. (2022), S&P 500 verileriyle VIX'in dinamik eşik değerleri altında volatiliteyi öngörme gücünü test etmiş ve VIX'in güvenilir bir risk göstergesi olduğunu kanıtlamıştır. Ayrıca VIX'in eşik değeri aştığı dönemlerde öngörü gücünün arttığı, bu etkinin ekonomik genişleme dönemlerinde daha güçlü olduğu saptanmıştır.

Smales (2022), 2001–2020 döneminde G7 ve BRIC ülkelerine ait zimni volatilite endekslerini analiz etmiş ve ABD piyasalarındaki belirsizlik artışının diğer ülkelerin borsalarında volatiliteyi doğrudan ve güçlü biçimde artırdığını belirlemiştir.

3. UYGULAMA

3.1. Veri

Bu çalışmada, CDS, REKS ve VIX değişkenleri bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Söz konusu değişkenler ile BIST 100 endeksi getiri volatilitesi arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla genişletilmiş GARCH (GARCH-X) modeli uygulanmıştır. Analizde, Nisan 2010 - Ağustos 2025 dönemine ait haftalık veriler kullanılmıştır. Verilerin modellenmesi ve analiz süreci, Matlab 2023b yazılımı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

Çizelge 1: Tanımlayıcı istatistikler

İstatistik	REKS	BIST100	BIST100_Getiri	CDS	VIX
Ortalama	46,5578	760,5293	0,4207	305,5706	18,1853
Standart Hata	0,1216	6,0280	0,1218	5,1474	0,2400
Medyan	46,6500	762,9400	0,5939	264,4800	16,4100

İstatistik	REKS	BIST100	BIST100_Getiri	CDS	VIX
Mod	44,8400	593,0000	0,0000	133,5000	12,4600
Örnek Varyansı	12,0154	16206,3533	12,0394	21540,8203	46,8136
Standart Sapma	3,4663	127,3042	3,4698	146,7679	6,8420
Basıklık	4,1074	2,1111	4,6178	4,5402	10,9834
Çarpıklık	-0,0062	0,0386	-0,3253	1,3287	2,1480
Aralık	27,1600	497,7400	28,7559	762,7800	56,9000
Minimum	34,9900	501,8300	-16,5669	111,6200	9,1400
Maksimum	62,1500	999,5700	12,1890	874,4000	66,0400

Çizelge 1'de araştırmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler sunulmaktadır. Tüm değişkenlerin basıklık değerlerinin 3'ten yüksek olması ve bazı serilerde belirgin çarpıklıkların görülmesi, finansal verilerin normal dağılım varsayımını tam olarak karşılamadığını göstermektedir. Bu durum, volatilite modellemesinde ARCH/GARCH türü modellerin tercih edilmesini metodolojik açıdan desteklemektedir.

3.2. Uygulama

Finansal zaman serilerinin istatistiksel özellikleri, genellikle klasik doğrusal model varsayımlarını ihlal eder. Özellikle finansal getirilerde gözlemlenen değişken varyans yapısı, yani volatilitenin zaman içinde sabit olmaması, geleneksel homoskedastik modellerin yetersiz kalmasına neden olur. 1980'li yıllarda geliştirilen koşullu değişen varyans (heteroskedasticity) modelleri, bu problemi çözmeye yönelik önemli katkılar sunmuştur. Bu bağlamda Engle (1982) tarafından geliştirilen Otoregresif Koşullu Değişen Varyans modeli (ARCH) ve Bollerslev (1986) tarafından genelleştirilen Genelleştirilmiş ARCH modeli (GARCH), finansal ekonometrinin temel yapı taşlarından biri haline gelmiştir. Daha sonraki yıllarda GARCH ailesine yapılan eklemelerle birlikte, model dışsal değişkenleri içerebilen GARCH-X biçimini almış ve bu sayede volatilite dinamiklerinin ekonomik temellere dayandırılması mümkün hale gelmiştir. Bu çalışmada, dışsal değişkenlerin oynaklık dinamikleri üzerindeki etkisini araştırmak için GARCH(1,1)-X kullanılarak oynaklık modellenmiştir.

3.2.1. ARCH Modeli

ARCH modeli, koşullu varyansın geçmiş dönem hata terimlerinin kareleriyle belirlendiği bir yapıya sahiptir. Model, bir zaman serisinin beklenen değerinden sapmaların varyansının sabit olmadığı, aksine geçmiş şokların büyüklüğüne bağlı olarak değiştiği varsayımı üzerine kuruludur. Modelin temel formu şu şekilde ifade edilir:

$$y_t = \mu + \epsilon_t, \epsilon_t \mid \mathcal{F}_{t-1} \sim N(0, h_t) \quad (1)$$

$$h_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{q} \alpha_i \epsilon_{t-i}^2 \quad (2)$$

Burada h_t, koşullu varyansı; ϵ_t, hata terimini temsil etmektedir. ARCH modeli, özellikle kısa dönemli volatilite kümelenmesi olarak bilinen olguyu açıklamakta etkilidir. Finansal zaman serilerinde genellikle büyük şokların büyük şokları, küçük şokların ise küçük şokları takip ettiği gözlemlenir. Bu durum, varyansın zaman içinde sabit olmaması (heteroskedastisite) ile

ilişkilidir. Ancak ARCH modelinin bir dezavantajı, yüksek dereceli modellerde parametre sayısının hızla artması ve buna bağlı olarak tahmin sürecinin istikrarsız hale gelmesidir.

3.2.2. GARCH Modeli

Bollerslev (1986), Engle'nin ARCH modelini genelleştirerek GARCH modelini geliştirmiştir. Bu model, koşullu varyansın sadece geçmiş hata karelerine değil, aynı zamanda geçmiş koşullu varyans değerlerine de bağlı olduğunu varsayar. Böylece volatilite sürecinin daha kalıcı ve gerçekçi bir biçimde modellenmesi sağlanır. Model aşağıdaki şekilde ifade edilir:

$$h_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{q} \alpha_i \epsilon_{t-i}^2 + \sum_{j=1}^{p} \beta_j h_{t-j} \quad (3)$$

Bu denklemde $\alpha_i$katsayıları geçmiş şokların (yani haberlerin) volatilite üzerindeki kısa dönemli etkisini, $\beta_j$katsayıları ise geçmiş volatilite değerlerinin kalıcılığını temsil eder. GARCH(1,1) modeli, çoğu finansal veri için yeterli bir açıklayıcılığa sahip olup ampirik uygulamalarda sıklıkla tercih edilmektedir. Bu model, özellikle finansal piyasalarda gözlemlenen kalın kuyruk (leptokurtosis) ve volatilite kümelenmesi gibi temel özellikleri yakalayabilme kapasitesiyle öne çıkar. Ayrıca koşullu varyansın zaman içinde evrimini dikkate aldığı için, risk ölçümü ve tahmininde önemli bir araç olarak kullanılmaktadır.

3.2.3. GARCH-X Modeli

GARCH-X modeli, geleneksel GARCH yapısına dışsal değişkenlerin eklenmesiyle oluşturulan genişletilmiş bir modeldir. Modelde volatilite dinamikleri sadece geçmiş hata terimleri ve geçmiş varyans değerleriyle değil, aynı zamanda dışsal ekonomik değişkenlerle de açıklanır. Bu dışsal değişkenler genellikle faiz oranı, döviz kuru, para arzı, enflasyon veya emtia fiyatları gibi makroekonomik göstergelerdir. Modelin genel formu şu şekilde yazılabilir:

$$h_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{q} \alpha_i \epsilon_{t-i}^2 + \sum_{j=1}^{p} \beta_j h_{t-j} + \gamma X_t \quad (4)$$

Burada X_t, volatilite üzerinde etkili olduğu düşünülen dışsal bir değişkendir. GARCH-X modelinin en önemli avantajı, volatiliteyi yalnızca geçmiş finansal şoklarla değil, aynı zamanda mevcut ekonomik koşullarla da ilişkilendirebilmesidir. Bu durum, volatilitenin ekonomik temellere dayandırılmasını sağlar ve tahmin performansını artırır.

4. BULGULAR

Öncelikle, seride heteroskedastisite etkisinin varlığı araştırılmıştır. ARCH testinin amacı, bir serinin koşullu değişen varyans özelliklerini taşıyıp taşımadığını belirlemektir (Lin, 2018). Bu kapsamda, BIST 100 endeksi getirileri için heteroskedastisite testi uygulanmıştır ve elde edilen sonuçlar Çizelge 2'de sunulmaktadır.

Çizelge 2. BIST 100 endeksi getirileri için heteroskedastisite (ARCH) testi sonuçları

Test	F-istatistiği	Olasılık	Obs*R²	Olasılık (Chi-Square)
ARCH	24,12841	0,0000	23,94821	0,0000

Test sonuçlarına göre, hem F-istatistiği hem de Ki-kare olasılık değerleri 0,0000 düzeyindedir. Bu bulgu, sıfır hipotezinin (seride ARCH etkisi yoktur) reddedilmesi anlamına gelmektedir.

Dolayısıyla, BIST 100 endeksi getirilerinde ARCH etkisinin varlığı istatistiksel olarak doğrulanmıştır. Elde edilen sonuç, serinin varyansının zaman içinde sabit olmadığını ve volatilitenin geçmiş dönem hata terimlerinin büyüklüğüne bağlı olarak değiştiğini göstermektedir. Başka bir ifadeyle, seride volatilite kümelenmesi gözlenmektedir. Bu bulgu, klasik doğrusal modellerin yetersiz kalacağını ve serinin koşullu varyansının GARCH veya GARCH-X gibi modellerle tahmin edilmesinin daha uygun olacağını ortaya koymaktadır.

Çizelge 3. BIST 100 Getiri Oynaklığı GARCH (1,1) Varyans Denklemi

	ARCH Kısmı	GARCH Kısmı
p-değeri	0,0000	0,0000
Katsayı	0,1281	0,6876

Modelleme sürecinde BIST 100 endeksi getirilerinin volatilite dinamiklerini açıklamak amacıyla GARCH(1,1) modeli tahmin edilmiştir. Çizelge 3, varyans denklemine ait parametre tahmin sonuçlarını göstermektedir. Buna göre, ARCH (α) ve GARCH (β) katsayılarının her ikisi de istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (p-değeri = 0,0000). ARCH katsayısı 0,1281, GARCH katsayısı ise 0,6876 olarak tahmin edilmiştir.

Bu sonuçlar, BIST 100 getirilerinde volatilite kümelenmesinin varlığını ortaya koymaktadır. ARCH katsayısı, volatilitenin geçmiş şoklara olan duyarlılığını; GARCH katsayısı ise volatilitenin sürekliliğini ifade etmektedir. Katsayıların pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olması, seride meydana gelen şokların volatilite üzerinde kalıcı bir etki yarattığını göstermektedir. Ayrıca, ARCH ve GARCH katsayılarının toplamının bire çok yakın olması, koşullu varyansın oldukça kalıcı bir yapıya sahip olduğunu ve volatilitenin zaman içinde yavaşça azaldığını göstermektedir. Bu durum, finansal piyasaların yeni bilgilere hızla tepki verdiğini, ancak bu etkinin uzun süre devam ettiğini ima etmektedir.

Çizelge 4. BIST 100 Getiri Oynaklığı ile CDS, REKS ve VIX Arasındaki İlişkinin Tahmin Sonuçları

	BIST 100 - CDS	BIST 100 - REKS	BIST 100 - VIX
p-değeri	0,0013	0,0297	0,0021
katsayı	0,00000159	0,000022	0,000031
α+β	0,38	0,75	0,63

Volatilite sürecinin dışsal değişkenlerle ilişkisini analiz etmek amacıyla GARCH-X modeli kullanılmış ve CDS, REKS ve VIX değişkenleri ayrı ayrı modele dahil edilmiştir. Çizelge 4, her bir değişkenin BIST 100 getirilerinin koşullu varyansı üzerindeki etkisini göstermektedir.

Elde edilen sonuçlara göre, tüm değişkenlerin p-değerleri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (CDS için 0,0013, REKS için 0,0297 ve VIX için 0,0021). Bu durum, söz konusu değişkenlerin BIST 100 volatilitesini anlamlı şekilde etkilediğini göstermektedir. Katsayılar incelendiğinde, tüm değişkenlerin pozitif işaretli olduğu görülmektedir. Bu bulgu, bağımsız değişkenlerdeki artışların piyasa volatilitesini artırdığını göstermektedir. Özellikle, CDS ve VIX değişkenleri piyasa riskinin artışını temsil ettiğinden, bunlardaki yükseliş BIST 100 endeksinde volatilitenin artmasına neden olmaktadır. REKS değişkeni ise diğerlerine kıyasla daha zayıf bir anlamlılığa sahip olsa da, yön olarak volatiliteyle pozitif ilişki içindedir.

Modelin α+β toplam değerleri (CDS için 0,38, REKS için 0,75 ve VIX için 0,63) incelendiğinde, tüm değerlerin 1'in altında kaldığı görülmektedir. Bu sonuç, serideki koşullu varyansın durağan olduğunu ve şokların etkisinin zaman içinde azaldığını göstermektedir. Başka bir ifadeyle, BIST 100 volatilitesi üzerinde gözlenen hareketlerin kalıcı olmakla birlikte uzun vadede dengeye döndüğü anlaşılmaktadır.

Çizelge 5. Bağımsız Değişkenlerin Korelasyonları

Korelasyon	CDS	REKS	VIX
CDS	1,000	0,0172	0,4211
REKS	0,0172	1,000	-0,0019
VIX	0,4211	-0,0019	1,000

Modelin son aşamasında, CDS, REKS ve VIX değişkenleri birlikte GARCH-X modeline dahil edilmiştir. Bu aşama, değişkenlerin BIST 100 endeksi getirilerinin koşullu varyansı üzerindeki ortak etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Öncelikle, değişkenler arasındaki olası çoklu doğrusal bağlantı incelenmiş; Çizelge 5'te sunulan korelasyon katsayılarının düşük düzeyde olduğu görülmüştür. CDS, REKS ve VIX değişkenleri arasındaki korelasyon değerleri -0,0019 ile 0,4211 aralığında değişmekte olup, bu değerler çoklu doğrusal bağlantı problemi yaratmayacak seviyededir.

Çizelge 6. BIST 100 Getiri Oynaklığı ile CDS, REKS ve VIX Arasındaki İlişkinin Tek Modelde Tahmin Sonuçları

BIST 100 Getiri Oynaklığı - CDS, REKS, VIX	CDS	REKS	VIX
p-değeri	0,0016	0,0022	0,0031
katsayı	0,00000143	0,0000314	0,0000116
α+β		0,32	

Tüm değişkenlerin aynı anda modele dahil edilmesiyle elde edilen tahmin sonuçları Çizelge 6'da verilmiştir. Buna göre, CDS, REKS ve VIX değişkenlerinin tamamı istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (p-değerleri sırasıyla 0,0016; 0,0022 ve 0,0031). Bu sonuç, modelde yer alan her bir değişkenin BIST 100 volatilitesi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Katsayıların pozitif işaretli olması, her üç değişkenin de piyasa volatilitesiyle pozitif ilişki içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle, CDS primindeki, yatırımcı risk eğilimindeki REKS ve küresel volatilite göstergesi olan VIX endeksindeki artışlar, BIST 100 getirilerinde volatilite artışına yol açmaktadır.

Modelin $\alpha+\beta$ toplamı 0,32 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, koşullu varyansın durağan olduğunu, yani volatilite şoklarının etkisinin zaman içinde azalarak ortadan kalktığını göstermektedir. Bu sonuç, daha önce değişkenlerin ayrı ayrı incelendiği modellerde elde edilen bulgularla tutarlıdır. Bununla birlikte, tüm değişkenlerin birlikte modele dahil edilmesi, tahmin sonuçlarında anlamlı bir bozulma yaratmamış, dolayısıyla modelin istatistiksel olarak kararlı olduğu görülmüştür. Özellikle CDS değişkeni, en yüksek istatistiksel anlamlılığa sahip değişken olarak öne çıkmaktadır; bu durum, Türkiye'nin ülke risk priminin hisse senedi piyasası volatilitesi üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye finansal piyasalarındaki volatilite dinamikleri GARCH(1,1) ve GARCH-X modelleri aracılığıyla incelenmiştir. Analizde, BIST 100 endeksi getirileri bağımlı değişken olarak ele alınmış; ülke risk primi (CDS), yatırımcı risk eğilimi (REKS) ve küresel volatilite göstergesi (VIX) dışsal değişkenler olarak modele dahil edilmiştir. Çalışmada 2010 Nisan-2024 Nisan dönemine ait haftalık veriler kullanılmıştır. Öncelikle seride heteroskedastisite varlığı test edilmiş ve ARCH etkisinin mevcut olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, varyansın zaman içinde sabit olmadığını ve koşullu olarak değiştiğini göstermiştir. Dolayısıyla volatiliteyi modellemek için GARCH(1,1) yapısı tercih edilmiştir.

Elde edilen sonuçlar, literatürdeki çalışmalarla büyük ölçüde örtüşmektedir. Bulgular, CDS priminin hisse senedi piyasası volatilitesi üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Ballester ve González-Urteaga, 2020; Narayan, 2015; Coronado vd., 2012). Bu durum, ülke riskinin artmasının, piyasa belirsizliğini ve yatırımcı duyarlılığındaki dalgalanmaları artırarak volatiliteyi yükselttiğini göstermektedir. Aynı şekilde, REKS ve VIX değişkenleri de BIST 100 volatilitesiyle pozitif yönlü ilişki içindedir. Bu bulgular, hem yerel yatırımcıların risk alma eğilimlerinin hem de küresel piyasalardaki oynaklık düzeylerinin Türkiye hisse senedi piyasası üzerinde doğrudan etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Topaloğlu ve Kurt Çinangir, 2022; Wang vd., 2014).

Değişkenlerin ayrı ayrı ve birlikte tahmin edildiği modellerde elde edilen sonuçların tutarlılığı, modelin sağlamlığını desteklemektedir. Tüm modellerde katsayıların istatistiksel olarak anlamlı bulunması, değişkenlerin volatilite üzerindeki etkilerinin sistematik olduğunu göstermektedir. $\alpha+\beta$ toplamının birden küçük olması, koşullu varyansın durağan olduğunu ve volatilite şoklarının zamanla azaldığını ortaya koymaktadır. Bu sonuç, BIST 100 piyasasında meydana gelen dalgalanmaların kısa vadede etkili olmakla birlikte uzun vadede dengeye döndüğünü göstermektedir.

Elde edilen bulgular, Türkiye ekonomisi ve politika yapıcılar açısından önemli çıkarımlar sunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde finansal piyasalar, küresel dalgalanmalara karşı daha kırılgan bir yapı sergiler. Bu nedenle, risk göstergelerindeki artışların finansal istikrar üzerindeki etkileri yakından izlenmelidir. Türkiye örneğinde, yüksek yabancı yatırımcı payı nedeniyle küresel risk algısındaki değişimlerin yerel piyasa oynaklığını artırma potansiyeli bulunmaktadır. Bu bağlamda, CDS primindeki artışlar ülke riskini büyütürken, VIX endeksindeki yükselişler küresel belirsizliği yansıtarak Borsa İstanbul'da volatiliteyi artırmaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye hisse senedi piyasasının hem içsel faktörlere (yatırımcı davranışları) hem de dışsal küresel faktörlere (ülke riski, küresel volatilite) duyarlı olduğu görülmektedir. Finansal istikrarın sağlanması, bu kırılganlığın azaltılması açısından kritik öneme sahiptir. Çalışmanın bulguları, Türkiye'de hisse senedi piyasası volatilitesinin dinamiklerinin anlaşılmasına katkı sağlamakta; aynı zamanda riskin hisse senedi piyasasından diğer finansal piyasalara yayılma potansiyelinin değerlendirilmesine olanak sunmaktadır.

Kaynakça

Abid, F., & Naifar, N. (2006). Credit-default swap rates and equity volatility: A nonlinear relationship.

The Journal of Risk Finance, 7(4), 348–371.

Ballester, L., & González-Urteaga, A. (2020). Is there a connection between sovereign CDS spreads and the stock market? Evidence for European and US returns and volatilities. *Mathematics, 8*(10), 1667.

Balat, A. (2020). Türkiye'nin hisse senedi piyasası ile yerli ve yabancı yatırımcı risk iştah endeksi ilişkisi: Eşbütünleşme ve nedensellik analizi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (49)*, 162–171.

Bektur, Ç., & Malcıoğlu, G. (2017). Kredi temerrüt takasları ile BIST 100 endeksi arasındaki ilişki: Asimetrik nedensellik analizi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17*(3), 73–83.

Bollerslev, T. (1986). Generalized autoregressive conditional heteroskedasticity. *Journal of Econometrics, 31*(3), 307–327.

Chan, K. C., Fung, H., & Zhang, G. (2009). On the relationship between Asian credit default swap and equity markets. *Journal of Asia Business Studies, 4*(1), 3–12.

Coronado, M., Corzo, M. T., & Lazcano, L. (2012). A case for Europe: The relationship between sovereign CDS and stock indexes. *Frontiers in Finance and Economics, 9*(2), 32–63.

Çetinkaya, Y., & Üçler, G. (2024). Kredi temerrüt takas primi (CDS) ve korku endeksinin (VIX) Borsa İstanbul endeksleri üzerine etkisi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 6*(2), 402–419. https://doi.org/10.51124/jneusbf.2024.95

Demirci, F., & Sinoplu, Ç. (2023). Yatırımcıların risk iştahları ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişki: Borsa İstanbul'da bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi, (98)*, 155–170.

Demirez, D., & Kandır, S. (2020). Risk iştahının pay getirileri üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 29*(4), 92–102.

Engle, R. F. (1982). Autoregressive conditional heteroscedasticity with estimates of the variance of United Kingdom inflation. *Econometrica, 50*(4), 987. https://doi.org/10.2307/1912773

Fung, H., Sierra, G., Yau, J., & Zhang, G. (2008). Are the U.S. stock market and credit default swap market related? Evidence from the CDX indices. *Journal of Alternative Investments, 11*, 75–93. *(If page range unavailable, omit.)*

Kargın, S., Kayalıdere, K., Güleç, T. C., & Erer, D. (2018). Spillovers of stock return volatility to Turkish equity markets from Germany, France, and America. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20*(2), 171–187.

Koçyiğit, A., & Yaman, S. (2023). The relationship between investor risk appetite and stock market in the framework of behavioral finance: A sectoral research in Borsa Istanbul. In C. Karaca & M. F. Buğan (Eds.), *Evolution of financial markets II*. Özgür Publications.

Liu, Z., Liu, J., Zeng, Q., & Wu, L. (2022). VIX and stock market volatility predictability: A new approach. *Finance Research Letters, 48*, 102887.

Mateev, M. (2019). Volatility relation between credit default swap and stock market: New empirical tests. *Journal of Economics and Finance, 43*(4), 681–712.

Sarwar, G. (2012). Is VIX an investor fear gauge in BRIC equity markets? *Journal of Multinational Financial Management, 22*(3), 55–65.

Smales, L. A. (2022). Spreading the fear: The central role of CBOE VIX in global stock market uncertainty. *Global Finance Journal, 51*, 100642.

Şahinler, A. N. (2025). CDS primleri ve BİST100 endeksi arasında risk durumunda nedensellik ilişkisi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (39)*, 109–128. https://doi.org/10.54600/igdirsosbilder.1617731

Topaloğlu, E. E., & Kurt Cihangir, Ç. (2022). Risk iştahının pay piyasa getirisi ve volatilitesine etkisi: FIEGARCH, NARDL ve Hatemi-J modelleri ile Borsa İstanbul üzerine bir araştırma. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24*(3), 973–1004.

Wang, Y. C., Tsai, J. J., & Lu, W. (2014). The impact of volatility index on China's stock market. *Journal of Business & Economics, 6*(1), 23–31.

Yenice, S., & Hazar, A. (2015). A study for the interaction between risk premiums and stock exchange in developing countries. *Journal of Economics, Finance and Accounting, 2*(2), 1–12.

BİST BANKACILIK ENDEKSİNİN SAKLI MARKOV ZİNCİRİ İLE TAHMİNİ

Dr. Öğr. Üyesi, Çiğdem YERLİ

Bartın Üniversitesi, cyerli@bartin.edu.tr - 0000-0001-7629-7064

ÖZET

Bankacılık sektörü, finansal sistemin temel taşı olarak ekonomik analizlerde hayati bir rol oynamaktadır. Bu çalışmada, Borsa İstanbul Bankacılık Endeksi'nin (XBANK) fiyat hareketlerini analiz etmek ve tahmin etmek için Saklı Markov Modelleri (SMM) kullanılmıştır. Araştırmanın temel verileri, 2010-2020 yılları arasındaki XBANK endeks fiyatlarını kapsamaktadır. Modelin parametrelerini kalibre etmek için Baum-Welch algoritması ve gözlem verilerinin ardında yatan gizli durum dizilerini belirlemek amacıyla Viterbi algoritması kullanılmıştır. İki, üç ve dört durumlu SMM'ler değerlendirilmiş ve model performansı Akaike Bilgi Kriteri (AIC) Bayes Bilgi Kriteri (BIC) ve, Ortalama Mutlak Yüzde Hata (MAPE) ile ölçülmüştür. Sonuçlar, iki durumlu SMM'nin en düşük AIC ve BIC değerlerine sahip olduğunu, bankacılık endeksinin dinamiklerini en iyi şekilde açıkladığını ve ekonomik koşullardaki değişiklikleri yansıttığını göstermiştir. İki durumlu model kullanılarak Ocak 2019 - Ocak 2020 dönemi için yapılan örneklem dışı fiyat tahminleri, gerçek piyasa fiyatlarıyla karşılaştırıldığında en yüksek doğruluğu sağlamıştır.

Anahtar kelimeler: Saklı Markov modeli, Baum-Welch algoritması, Viterbi algoritması, endeks fiyat tahmini

JEL Sınıflandırma Kodları: C13, C19, G10

6. GİRİŞ

Finansal sistemin temel taşlarından biri olan bankacılık sektörü, ekonomik analizlerin merkezinde yer alarak öncü bir rol üstlenmektedir. Bankacılık sektörünün incelenmesi, birçok kritik nedenden dolayı büyük önem taşımaktadır. Öncelikle, bankalar ekonominin genel sağlığını yansıtan kilit göstergeler olarak kabul edilir. Bankacılık sektörünün performansı, kredi büyümesi, kredi riskleri ve sermaye yeterliliği gibi unsurlar, ekonomik faaliyetlerin genel durumu hakkında önemli bilgiler sunar (Wu vd., 2009). Güçlü bir bankacılık sektörü, sağlıklı bir ekonominin göstergesi olup, bu durum genel piyasa güvenini de artırır. İkinci olarak, bankalar, likidite ve finansman kaynakları sağlayarak hem şirketlerin hem de bireylerin finansman ihtiyaçlarını karşılar. Bankaların likidite durumu ve kredi verme kapasiteleri, borsada işlem gören şirketlerin performansını doğrudan etkiler (Doumpos & Zopounidis, 2010). Ayrıca, bankacılık sektörü genellikle borsada büyük bir ağırlığa sahip olup, bankaların hisse senetlerinin performansı borsanın genel performansını önemli ölçüde etkileyebilir. Makroekonomik politikalar ve faiz oranları da bankacılık sektörü üzerinde doğrudan etkilidir. Merkez bankalarının faiz oranlarındaki değişiklikler, bankaların kârlılığını ve kredi verme davranışlarını değiştirebilir. Bu nedenle, borsa yatırımcıları bankacılık sektörünü yakından takip ederler. Son olarak, bankaların mali durumu sistemik risk açısından büyük bir öneme sahiptir. Büyük bankaların karşılaştığı finansal problemler, tüm finansal sistemi etkileyebilir ve borsada geniş çaplı dalgalanmalara yol açabilir (Aydın, 2019). Bu nedenlerle, bankacılık

sektörünün analizi, ekonomik sağlık, finansman kapasitesi, piyasa değerleri, makroekonomik politikalar ve sistemik riskler açısından ekonomiye hayati bir katkı sağlar (Ulusoy & Özbilge, 2023; Afşar, 2011). Bu bağlamda, bankacılık sektörünün incelenmesi hem ekonomik istikrarın hem de finansal piyasaların sağlıklı işleyişinin sağlanmasında önemlidir.

Son dönemde birçok araştırmacı, saklı Markov modelleri (SMM) kullanarak çeşitli varlıkların fiyatlarını analiz etmek ve tahmin etmek amacıyla çalışmalar gerçekleştirmiştir. SMM'lerin temelleri, Baum ve Petrie tarafından 1966 yılında atılmıştır. Bu çalışmalar, SMM'lerin istatistiksel çıkarım yöntemlerini ve parametre tahmininde kullanılan algoritmaları geliştirmiştir. SMM'lerin yapı taşlarını oluşturan bu algoritmaların geliştirilmesi sürecinde önemli katkılar sağlamışlardır. İlk olarak konuşma tanıma alanında uygulanan SMM'ler, zamanla doğal dil işleme, biyoinformatik, sağlık, mühendislik ve ekonomik tahminler gibi birçok farklı alanda kullanılmaya başlanmıştır.

Ekonomik alanda SMM kullanımı üzerine birçok önemli çalışma yapılmıştır. Ekonomi zaman serilerine SMM modelini ilk defa uygulayan çalışmalardan biri Hamilton (1989) tarafından gerçekleştirilmiştir. Hamilton, çalışmasında iktisadi dalgalanmaları rejim değişimi yöntemiyle analiz etmiş ve Amerikan ekonomisinin 1953-1982 yılları arasındaki farklı rejimlerini açıklamıştır. Hassan ve Nath (2005), birbirine bağlı piyasaların hisse senedi fiyatlarının tahmininde SMM'leri kullanmışlardır. Çalışmalarında, kapanış, açılış, yüksek ve düşük fiyatlar gibi dört farklı gözlem durumunu kullanarak, gelecekteki kapanış fiyatlarını tahmin etmişlerdir. Bu, SMM'lerin borsa analizlerinde çok yönlü bir şekilde kullanılabileceğini ortaya koymuştur. Guidolin ve Timmermann (2006), piyasa getirisindeki durum değişikliklerine dayalı olarak varlık tahsis kararlarını araştırmak için dört durumlu bir SMM uygulamışlardır. Bu model, birden fazla gözlemi ve durumu içermekte olup, yatırım kararları açısından önemli bilgiler sunmuştur. Öz (2009), çalışmasında 2002-2007 yılları arasındaki İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (IMKB) hisse senedi fiyatlarını ekonomik, psikolojik ve politik gibi içsel faktörleri kullanarak SMM ile tahmin etmiştir. Bu çalışma, hisse senedi fiyatlarının farklı faktörlerini ve SMM'lerin bu alandaki uygulanabilirliğini vurgulamaktadır. Can ve Öz (2009), dolar kurundaki değişimleri ve bu değişimlerin arkasında yatan gizli faktörlerin tahmini için SMM kullanılmıştır. Çalışmada, dolar kurundaki yüzdesel değişimler gözlem dizisi olarak değerlendirilmiş, faiz oranları ve ödemeler dengesi verileri ise saklı durumların belirlenmesinde kullanılmıştır. Bu model, dolar fiyatlarının kısa vadeli gelecekteki hareketlerini ve bu hareketlerin arkasındaki gizli durumları tahmin etmeyi başarmıştır. Gupta ve Dhingra (2012), zaman serisi analiz verileri için Posterior gizli Markov tahmin modelini önermişlerdir. Bu modelde, bir gün içinde meydana gelen hisse fiyatları, örneğin hisse senetlerinin yüksek ve düşük değerleri, bir sonraki günün hisse fiyatını tahmin etmek için kullanılmıştır. Kritzman vd. (2012), enflasyon oranı, piyasa oynaklığı ve sanayi üretim endeksini tahmin etmek amacıyla iki durumlu bir SMM kullanmışlardır. Bu çalışma, makroekonomik göstergelerin SMM kullanılarak nasıl tahmin edilebileceğini göstermiştir. Kavitha vd. (2013) borsa davranışının trend analizini SMM ile uygulamış ve hisse fiyatı trend hareketinin analizinde gözlem dizisi verilen saklı diziyi bulmuşlardır. Nobakht vd. (2013), açılış fiyatı, kapanış fiyatı, düşük fiyat ve yüksek fiyat gibi farklı gözlem verileri kullanarak bir SMM uygulamış ve kapanış fiyatını tahmin etmişlerdir. Nguyen ve Nguyen (2015), Bu makalede, enflasyon, sanayi üretimi, S&P 500 ve piyasa oynaklığı gibi temel makroekonomik değişkenler için aylık rejimleri tahmin

ederek hisse senedi seçimi için SMM kullanılmıştır. Bu yöntemle 50 hisse senedinden oluşan bir portföy oluşturulmuştur. Aralık 1999'dan Aralık 2014'e kadar geçen 15 yıllık dönemde portföy, S&P 500'ün üzerinde performans göstermiştir. Özcan (2015) çalışmasında, SMM'lerin temel yapısını ele almış ve bu modellerin konuşma tanıma ve finansal tahminleme alanlarındaki kullanımını detaylı olarak incelemiştir.

Son yıllarda da SMM kullanımı üzerine çalışmalar devam etmiştir. Liu ve Wang (2017), Çin borsası getirilerinin zamanla değişen dağılımını açıklamak için üç durumlu bir SMM kullanmışlardır. Bunları ayı, yatay ve boğa piyasaları olarak kategorize etmişlerdir ve sonuçlar, bu piyasa koşullarının enflasyon, Satın Alma Yöneticileri Endeksi (PMI) ve döviz kurları gibi faktörlerden etkilendiğini ortaya koymuştur. Nguyen (2018), hisse senedi fiyatlarını tahmin etmek ve ticaret yapmak için, özellikle S&P 500 endeks verisine SMM uygulamıştır. Modelin optimal durum sayısı çeşitli bilgi kriterleri kullanılarak belirlenmiş ve aylık kapanış fiyatlarının tahmin edilmesi için dört durumlu bir HMM seçilmiştir. Çalışma, HMM tahminlerinin tarihsel ortalama modelin tahminlerini aştığını ve bunun da hisse senedi ticaretinde daha iyi performansa yol açtığını ortaya koymuştur. Dağlıoğlu ve Kıral (2018), BIST 100 endeksinin değişim oranını döviz kuru, faiz oranı, para arzı gibi içsel faktörleri dikkate alarak SMM kullanarak tahmin etmişlerdir. Her bir iç faktörün değişim oranı hesaplanmış ve artan veya azalan ortalamalara göre dört alt gruba ayrılmıştır. Bu alt gruplar SMM'deki "durumları" oluşturmuştur. İç faktörler ve bunların alt grupları SMM'deki gizli durumları tanımlarken, endeks değişim oranları gözlem değerlerini oluşturmuştur. Baum-Welch algoritması ile parametreler yeniden tahmin edilerek etkin sonuçlar elde edilmiştir. Huang vd. (2019), heterojen olmayan SMM'leri araştırmış ve boğa ve ayı piyasası hareketlerini tespit etmek için daha iyi bir EM yaklaşımı önermişlerdir. Suda ve Spiteri (2019), Bitcoin'deki (BTC/USD) piyasa aşamalarını tespit etmek için SMM ve yarı SMM uygulamış ve sonuçları S&P 500 endeksiyle karşılaştırmıştır. Modeller, "boğa" ve "ayı" gibi piyasa aşamalarını sınıflandırmak için kullanılmıştır ve dört durumlu bir yarı SMM'nin hem BTC hem de S&P 500 için etkili olduğu gösterilmiştir. Bu modellere dayanan yatırım stratejileri, geleneksel satın al ve tut yaklaşımından daha iyi performans gösterdiğini, piyasa aşamalarını belirlemede karlılıklarını öne çıkardığını ortaya koymuştur. Liu (2019), bir ekonominin durumlarındaki geçiş bağlamında bir SMM önermiş ve fiyatlandırma sistemi riskleri değiştikçe kripto piyasasındaki opsiyon fiyatlandırmasını araştırmışlardır. Sinanoğlu (2021), 4 Ocak 2016 - 31 Aralık 2020 arasındaki BIST30 endeks verilerini kullanarak, BIST30 endeksinin 30 ve 31 Aralık 2020 tarihlerinde yükselme veya düşme olasılıklarını tahmin etmenin yanı sıra gizli durumları da tespit etmiştir. SMM, alternatif senaryolara kıyasla hisse senedi fiyatlarının gerçek hareket yönüne ilişkin olasılıkların daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur ve bu da HMM'lerin hisse senedi piyasası eğilimlerinin yönünü tahmin etmede etkili olduğunu göstermiştir. Aydoğan Kılıç (2022), SMM'lerin başlangıç parametrelerinin seçimi için tekrarlayan sinir ağı kullanarak hibrit bir model önermiştir. 2000'den 2021'e kadar S&P 500, Nasdaq ve EUR/USD döviz kurlarının günlük fiyatları dahil olmak üzere kategorik olmayan mali verilere uygulanan hibrit model, geleneksel HMM ve RNN yaklaşımlarına göre önemli ölçüde geliştirilmiş tahmin doğruluğu göstermiştir. Çalışma aynı zamanda çoklu değişkenlerin etkilerini tek değişkenli, iki değişkenli ve üç değişkenli modeller aracılığıyla incelemeler yapmıştır. Son olarak, Yerli vd. (2023), sürekli zamanlı SMM modelini S&P500 endeksine dayalı opsiyon verilerini kullanarak elde

ettikleri zımni likidite verisine uygulayarak piyasa likiditesindeki rejim değişimlerinin ekonomik durumları yansıttığını gözlemlemişlerdir.

Bu bağlamda, SMM'lerin borsa tahminleri ve ekonomik analizlerde kullanımı üzerine yapılan araştırmaların geniş bir yelpazeye yayıldığı ve giderek daha karmaşık ve etkili modellerin geliştirildiği gözlemlenmektedir. SMM'lerin finansal piyasalarda kullanımının artması, bu modellerin esnekliği ve güçlü tahmin yetenekleri sayesinde olmuştur. Bu araştırmalar, SMM'lerin sadece geçmiş verilere dayanarak değil, aynı zamanda piyasa dinamiklerini ve ekonomik göstergeleri de dikkate alarak daha doğru tahminler yapabildiğini göstermektedir. Hisse senedi tahmini üzerine hem ulusal hem de uluslararası alanda birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak, ulusal literatürde XBANK endeksini SMM kullanarak analiz eden ve tahmin eden bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle, yapılan bu araştırmanın ulusal literatüre önemli bir katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Makalenin geri kalan kısmı şu şekildedir: Bölüm 2'de çalışmanın yöntemi olan SMM ve algoritmaları açıklanmaktadır Bölüm 3'te uygulamada kullanılan veri ve uygulama sonuçları sunulmuştur. Son olarak Bölüm 4'te sonuçlar ve değerlendirme verilmiştir.

7. YÖNTEM

7.1. Saklı Markov Modeli

Markov zincirler, hafızası olmayan stokastik süreçler olarak tanımlanır; yani, sürecin mevcut durumu bilindiğinde, gelecekteki durumları tahmin etmek için geçmişe dair ek bilgiye ihtiyaç yoktur. Başka bir deyişle, Markov zincirleri yalnızca mevcut durumun gelecekteki durumu etkilediği bir yapıya sahiptir. SMM, Markov modellerinin daha karmaşık bir versiyonu olarak ortaya çıkmıştır. Bu modellerde, gözlem değeri bilinirken, gözlemin meydana geldiği durumlar bilinmez. "saklı" terimi, bu gizli durumların bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. SMM'ler, gözlem verileri ile bu gözlemlerin arkasında yatan saklı durumlar arasındaki ilişkiyi modellemek için kullanılır (Danışman & Koçer, 2021).

Bir saklı Markov modeli, gözlem dizilerinin aslında gizli bir durum dizisinden türetildiğini varsayan bir sinyal tespit modelidir. Bu model, birinci dereceden bir Markov sürecini tatmin eder, yani her bir saklı durum sadece bir önceki durumdan etkilenir ve gelecekteki durumu belirlemek için yalnızca mevcut duruma bakmak yeterlidir. SMM'ler, gözlemlerle doğrudan gözlemlenemeyen sistem durumları arasındaki bu karmaşık bağı modelleyerek, çeşitli alanlarda etkili bir analiz aracı olarak geniş bir uygulama yelpazesine sahiptir.

Geçiş matrisi A, başlangıç olasılık vektörü p ve gözlem olasılığı B, aşağıda belirtilen olasılık kısıtlamalarını karşılamalıdır:

$$a_{ij} > 0, 1 \leq i,j \leq N \text{ ve } \sum_{j=1}^{N} a_{ij} = 1, 1 \leq i \leq N \quad (1)$$

$$p_i > 0, 1 \leq i \leq N \text{ ve } \sum_{i=1}^{N} p_i = 1 \quad (2)$$

$$b_i(k) > 0, 1 \leq i \leq N, 1 \leq k \leq M \text{ ve } \sum_{k=1}^{M} b_i(k) = 1, 1 \leq i \leq N \quad (3)$$

Saklı Markov modelinin parametre seti $\lambda = \{A, B, p\}$ olarak ifade edilir ve gözlem verisinin modelden elde edilme olasılığı şu şekilde yazılır:

$$b_i(k) = P(O_t | q_t = S_i) = b_i(O_t), 1 \leq i \leq N \quad (4)$$

Gerçek bir problemi çözmek için SMM'yi uygularken üç kritik soruyla karşılaşırız:

1. Gözlem verisi $O = \{O_t, 1 \leq t \leq T\}$ ve model parametreleri $\lambda = \{A, B, p\}$ verildiğinde, gözlemlerin olasılığı $P(O|\lambda)$ nasıl hesaplanır?

2. Gözlem verisi $O = \{O_t, 1 \leq t \leq T\}$ ve model parametreleri $\lambda = \{A, B, p\}$ verildiğinde, en iyi karşılık gelen durum dizisi $Q = \{q_t, 1 \leq t \leq T\}$ nasıl bulunur?

3. Gözlem verisi $O = \{O_t, 1 \leq t \leq T\}$ verildiğinde, gözlemin olasılığını maksimize etmek için SMM parametreleri $\lambda = \{A, B, p\}$ nasıl kalibre edilir?

Baum ve Egon (1967) ile Baum ve Sell (1968), bu problemi çözmek için ileri ve geri algoritmalarını geliştirmişlerdir. İleri algoritma, bir gözlem dizisinin belirli bir noktasına kadar olan olasılığı hesaplamak için kullanılırken, geri algoritma, belirli bir noktadan sonraki gözlemlerin olasılığını hesaplar. Bu iki algoritma birlikte kullanılarak, bir gözlem dizisinin tam olasılığı etkin bir şekilde hesaplanabilir.

Viterbi (1967) ve Forney (1973), gözlem dizisine en iyi karşılık gelen saklı durum dizisini bulmak için Viterbi algoritmasını geliştirmişlerdir. Viterbi algoritması, dinamik programlama yöntemini kullanarak en yüksek olasılıkla gerçekleşen durum dizisini belirler. Bu algoritma, gözlem dizisinin her bir noktasında en olası saklı durumu izleyerek, tüm diziyi en iyi açıklayan durum sekansını ortaya çıkarır.

Baum, Petrie, Soules ve Weiss (1970), SMM'nin parametrelerini gözlem dizisini en iyi açıklayacak şekilde kalibre etmek amacıyla Baum-Welch algoritmasını tanıtmışlardır. Baum-Welch algoritması, gözlem verilerine dayanarak model parametrelerini günceller ve modelin gözlem verisini üretme olasılığını maksimize eder. Bu, beklenti-maksimizasyon (BM) algoritması çerçevesinde çalışır ve iteratif olarak model parametrelerini iyileştirir.

1.1. Viterbi Algoritması

Viterbi algoritması, saklı Markov modellerinin ikinci problemini çözmek için kullanılır: bir gözlem dizisine karşılık gelen en olası gizli durum dizisini bulmak. Gözlem dizisi O ve model parametreleri λ (başlangıç olasılıkları, durum geçiş olasılıkları ve gözlem olasılıkları) verildiğinde, gözlemin olasılığını maksimize edecek en iyi durum dizisini Q^* belirlemeyi amaçlar:

$$P(O, Q^*|\lambda) = \max\{P(O, Q|\lambda)\} \quad (5)$$

Viterbi algoritması, bu en olası gizli durum dizisini bulmak için gözlem dizisinin her adımında (her zaman diliminde) en yüksek olasılıkla gerçekleşen durum dizisini belirleyerek ilerler. Algoritma üç ana adımdan oluşur: Başlangıç Adımı, Yineleme Adımı ve Sonlandırma Adımı.

- *Başlangıç Adımı:* İlk zaman diliminde *(t=1)*, her bir durum S_i için olasılık hesaplanır. İlk gözlemin S_i durumunda olma olasılığı

$$\delta_1(i) = \pi_i b_i(O_1) \quad (6)$$

ile elde edilir. Burada π_i, S_i durumunun başlangıç olasılığı ve $b_i(O_1)$ durum S_i durumunun ilk gözlemi üretme olasılığıdır. Ayrıca, $\phi_1(i) = 0$ başlangıç koşulu ile her duruma yol bilgisi atanır.

- *Yineleme Adımı:* Zaman dilimleri boyunca *(2≤t≤T),* her bir durum S_j için önceki durumlar üzerinden gelen en yüksek olasılık

$$\delta_t(\mathrm{j}) = \max_{1 \le \mathrm{i} \le \mathrm{N}} \{[\delta_{t-1}(\mathrm{i}) a_{ij}]\} b_j(O_t) \quad (7)$$

ile hesaplanır. Burada, $\delta_{t-1}(\mathrm{i})$, *t-1* zamanında S_i durumunda olmanın en yüksek olasılığı, a_{ij} S_i durumundan S_j durumuna geçiş olasılığı ve $b_j(O_t)$, S_j durumunun *t* zaman diliminde gözlemi üretme olasılığıdır. Her bir durum için en olası önceki durum

$$\phi_t(j) = \underset{1 \le \mathrm{i} \le \mathrm{N}}{\operatorname{argmax}} \{[\delta_{t-1}(\mathrm{i}) a_{ij}]\} \quad (8)$$

ifadesiyle belirlenir.

- *Sonlandırma Adımı:* Gözlem dizisinin son zaman diliminde *(t=T)*, en yüksek olasılığa sahip durumu belirlenir:

$$q_T^* = \underset{1 \le \mathrm{i} \le \mathrm{N}}{\operatorname{argmax}} \{[\delta_T(\mathrm{i})]\} \quad (9)$$

Bu belirleme, *t=T* zaman diliminde *i*-ci durumda olmanın en yüksek olasılığı olan $\delta_T(\mathrm{i})$ değerine dayanır. Son durumu belirledikten sonra, izleme matrisi ϕ kullanılarak geriye doğru izlenir ve her zaman dilimi için en olası gizli durum dizisi Q^* elde edilir:

$$q_T^* = \phi_t(q_{t+1}^*), t = T - 1, \ldots, 1 \quad (10)$$

Bu adımlar tamamlandığında, her gözlem için en iyi durumu gösteren en uygun gizli durum dizisi belirlenmiş olur. Bu algoritma, zaman içinde en olası durum dizisini bulmak için dinamik programlama tekniklerini kullanır ve bu sayede büyük veri setlerinde etkili bir şekilde çalışabilir.

1.2. Baum-Welch Algoritması

Baum-Welch algoritması, saklı Markov modellerinin üçüncü problemini çözmek için kullanılan temel bir BM algoritmasıdır. Bu problem, verilen bir gözlem dizisi için model parametrelerini (başlangıç durum olasılıkları, durum geçiş olasılıkları ve gözlem olasılıkları) optimize ederek, gözlem dizisinin olasılığını en yüksek seviyeye çıkaracak şekilde kalibre etmektir. Baum-Welch algoritması, iteratif bir süreçte çalışarak model parametrelerini günceller ve her adımda gözlemlerin olasılığını artırır (Baum vd., 1970).

Baum-Welch algoritması, verilen bir gözlem dizisi $O = \{O_t, 1 \le t \le T\}$ ve başlangıç parametre seti $\lambda = \{A, B, p\}$ ile başlar. Bu algoritmanın amacı, gözlem olasılığını $P(O|\lambda)$ maksimize eden parametreler kümesi $\lambda = \{A, B, p\}$ bulmaktır. Ancak, Baum-Welch algoritması, genellikle $P(O|\lambda)$'nın küresel maksimumunu değil, yerel maksimumunu bulabilir. Algoritma iteratif bir şekilde çalışır ve her iterasyonda model parametrelerini güncelleyerek gözlem olasılığını arttırır (Baum vd., 1970).

Algoritma iki ana aşamadan oluşur: Beklenti Adımı ve Maksimizasyon Adımı. Bu aşamalar, iteratif olarak uygulanır ve her iterasyonda model parametreleri güncellenerek gözlem olasılığı artırılır.

- Beklenti Adımı (B-Adımı): Bu adımda, mevcut parametre tahminlerine dayanarak gözlemler için beklenen olasılıklar hesaplanır. Bu işlemde iki temel olasılık hesaplanır: ileri olasılık ve geri olasılık.

İleri olasılık (α): *t* zaman diliminde S_i durumunda olma ve ilk *t* gözlemi üretme olasılığı $\alpha_t(i) = P(O_1, O_2, \dots, O_t, q_t = S_i|\lambda)$ ile temsil edilir.

Geri olasılık (β): t zaman diliminde S_i durumunda olma ve geri kalan gözlemleri üretme olasılığı ise $\beta_t(i) = P(O_{t+1}, O_{t+2}, \dots, O_T, q_t = S_i|\lambda)$ temsil edilir.

Bu olasılıklar, modelin mevcut parametrelerine göre hesaplanır ve her bir zaman dilimindeki durumların olasılıklarını belirlemeye yardımcı olur.

- Maksimizasyon Adımı (M-Adımı): Bu adımda, Beklenti Adımında hesaplanan olasılıklar kullanılarak model parametreleri güncellenir. Güncellemeler, modelin gözlem dizisini üretme olasılığını artıracak şekilde yapılır.

Durum geçiş olasılıklarının güncellenmesi (*A*):

$$a_{ij}^* = \frac{\sum_{t=1}^{T-1} \xi_t(i,j)}{\sum_{t=1}^{T-1} \gamma_t(i)}, \ 1 \leq j \leq N \tag{11}$$

Burada, $\xi_t(i,j)$, t zamanında S_i durumundan S_j durumuna geçiş olasılığını, $\gamma_t(i)$ ise t zamanında S_i durumunda olma olasılığını temsil eder.

Gözlem olasılıklarının güncellenmesi (B)**:**

$$b_j^*(k) = \frac{\sum_{t=1}^{T} \gamma_t(j) I(O_t = O_k)}{\sum_{t=1}^{T} \gamma_t(j)}, \ 1 \leq k \leq M \tag{12}$$

Burada, $I(O_t = O_k)$, t zaman diliminde gözlemin O_k olup olmadığını belirten gösterge fonksiyonudur.

Başlangıç olasılıklarının güncellenmesi (p)**:**

$$S_i = \gamma_1(i) \tag{13}$$

Bu, başlangıç durumunun olasılığını doğrudan *t=1* zaman diliminde S_i durumunda olma olasılığına eşitler.

Her iterasyon sonunda, güncellenen parametreler seti $\lambda = \{A, B, p\}$, gözlem olasılığını artırır. Bu süreç, belirli bir durma kriteri sağlanana kadar (örneğin, gözlem olasılığındaki artış çok küçük olduğunda) devam eder. Baum-Welch algoritması, genellikle yerel bir maksimum noktada durur, bu da gözlem verilerini en iyi açıklayan model parametrelerini temsil eder.

SMM, ekonomik eğilimlerin ve hisse senedi fiyatlarının tahmininde önemli bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmada, Borsa İstanbul Bankacılık Endeksi'nin dinamiklerini analiz etmek amacıyla SMM uygulamayı hedefliyoruz. Öncelikle, modelin parametrelerini kalibre etmek ve gözlem verilerinin arkasındaki gizli durumları veya rejimleri belirlemek için Baum-Welch ve Viterbi algoritmalarını kullanıyoruz. Baum-Welch algoritması, gözlem dizisinin olasılığını maksimize edecek şekilde modelin başlangıç olasılıklarını, geçiş olasılıklarını ve gözlem olasılıklarını iteratif olarak günceller. Viterbi algoritması ise, belirlenen model parametreleri altında, gözlemlere en iyi karşılık gelen gizli durum dizisini belirleyerek ekonomik rejimlerin analizini sağlar.

7.2. Uygulama

Bu çalışmada, Borsa İstanbul'un önde gelen endekslerinden biri olan bankacılık endeksi XBANK verileri kullanılmıştır. XBANK verisi, 01.01.2010-01.01.2020 tarihleri arasındaki kapanış fiyatlarından oluşmakta olup, isyatirim.com.tr sitesinden temin edilmiştir. 27 Temmuz 2020 tarihinde Borsa İstanbul'dan iki sıfır atılması nedeniyle, 2020 yılından sonraki fiyat serileri analizlerimize dahil edilmemiştir (Görsel E1). Uygulama Matlab 2023'te gerçekleştirilmiştir.

SMM uygulamalarında en önemli adımlardan biri, modelde kaç durumun kullanılacağını belirlemektir. Bu durum sayısı, gözlem verilerinin farklı rejimlerini veya durumlarını modelleme yeteneğini doğrudan etkiler. Ekonomik ve finansal veri analizlerinde, genellikle iki, üç veya dört durumu incelemek yaygın bir yaklaşımdır. Bu çalışmada, XBANK kapanış fiyatlarını kullanarak iki, üç veya dört durumlu SMM'leri incelemekteyiz. İki durumlu modelde, gözlem verilerinin genel ekonomik rejimlerini yansıtan büyüme ve durgunluk olarak iki durumu analiz ediyoruz. Üç durumlu modelde, büyüme**,** orta **ve** durgunluk durumlarını ele alarak piyasadaki orta seviyedeki hareketleri de kapsıyoruz. Dört durumlu modelde ise, ekonomik rejimleri daha detaylı ayırarak güçlü büyüme**,** zayıf büyüme**,** zayıf durgunluk ve durgunluk olarak dört farklı durumu inceliyoruz.

XBANK kapanış fiyatları, belirli bir zaman diliminde *t* sürekli bir rastgele değişken olarak ele alınmış ve gözlem olasılıkları $b_i(O_t)$ ile modellenmiştir. Gözlem olasılığı, $b_i(O_t) = P(O_t|q_t = S_i)$ formülüyle ifade edilir; burada O_t, t zaman dilimindeki gözlemi ve q_t, bu gözlemin gerçekleştiği gizli durumu temsil eder. Her bir gizli durum S_i için gözlem olasılıkları, ortalama μ_i ve standart sapma σ_i ile belirlenen normal dağılımlarla tanımlanır. Bu nedenle, sürekli SMM'de tahmin edilmesi gereken parametre seti $\lambda = \{A,\ \mu, \sigma, p\}$ olarak ifade edilir.

Bu çalışmada, iki durumlu modeli incelemek için Baum-Welch algoritması kullanılarak başlangıç parametreleri belirlenmiş ve model parametreleri optimize edilmiştir. Başlangıçta, geçiş olasılıkları matrisi (A) her bir durum için eşit olasılıklarla başlatılmış ve her bir gizli durumun gözlemlerini karakterize eden ortalama μ_i ve standart sapma σ_i değerleri, gözlem dizisinin (O) ortalama ve standart sapmasına dayalı olarak belirlenmiştir. Baum-Welch algoritması iteratif bir şekilde çalışarak model parametrelerini optimize etmiş ve sonunda geçiş matrisi A şu şekilde elde edilmiştir:

$$A = \begin{bmatrix} 0{,}9856 & 0{,}0144 \\ 0{,}0123 & 0{,}9877 \end{bmatrix}$$

Bu matris, belirli bir durumdan diğerine geçiş olasılıklarını ve mevcut durumda kalma olasılıklarını gösterir. Ek olarak, iki gözlem olasılık dağılımı için ortalama ve standart sapma değerleri şu şekilde belirlenmiştir:

$\mu_1 = 124645$ ve $\sigma_1 = 124645$

$\mu_2 = 156830$ ve $\sigma_2 = 13875$

Modelin başlangıç durumu, $p = (0, 1)$ olarak seçilmiştir, bu da başlangıçta sistemin ikinci durumda olma olasılığının yüksek olduğunu gösterir. Bu parametrelerle, XBANK endeksinin büyüme ve durgunluk rejimlerinde nasıl hareket ettiğini anlamak mümkündür.

Modelin parametrelerini kalibre ettikten sonra, modelin tanımladığı gizli durumları yorumlamak ve anlamak kritik öneme sahiptir. Bu çalışmada, XBANK analiz ederken, iki farklı durumu incelemekteyiz: büyüme ve durgunluk. Bu durumları tanımlamak için gözlem verilerinin iki normal dağılımın parametreleri (ortalama μ ve standart sapma σ) üzerinden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Büyüme durumu, genellikle yüksek ortalama getiriler ve düşük oynaklık ile karakterize edilir. Kalibrasyon sürecinde, büyüme durumuna karşılık gelen normal dağılımın ortalaması μ_2 yüksek, standart sapması σ_2 ise düşük olarak belirlenmiştir. Durgunluk durumu ise, düşük ortalama getiriler ve yüksek oynaklık ile tanımlanır. Bu, ekonomik yavaşlama veya piyasa belirsizliği dönemlerini yansıtır. Kalibrasyon sonucunda, durgunluk durumuna ait normal dağılımın ortalaması μ_1 düşük, ancak standart sapması σ_1 yüksektir.

Bu çalışmada kullanılan iki durumlu modelin parametreleri şu şekildedir: Büyüme durumu için ortalama (μ_2=156830) ve standart sapma (σ_2=13875), durgunluk durumu için ise ortalama (μ_1=124645) ve standart sapma (σ_1=124645) olarak kalibre edilmiştir. Bu parametreler, büyüme durumunda daha yüksek getiri ve daha düşük oynaklık, durgunluk durumunda ise düşük getiri ve yüksek oynaklık olduğunu göstermektedir. Bu parametrelerin oranları da durumu daha iyi anlamamıza yardımcı olur. Büyüme durumunun ortalama getirisinin durgunluk durumuna oranı μ_2/μ_1≈1,26 iken, oynaklık oranı σ_1/σ_2≈8,98 olarak hesaplanmıştır. Bu oranlar, büyüme döneminde getirilerin daha yüksek ancak oynaklığın çok daha düşük olduğunu, dolayısıyla piyasanın daha stabil olduğunu göstermektedir.

Son olarak, en uygun gizli durumu bulmak için kalibre edilmiş parametreleri kullanarak Viterbi algoritmasını uygularız.

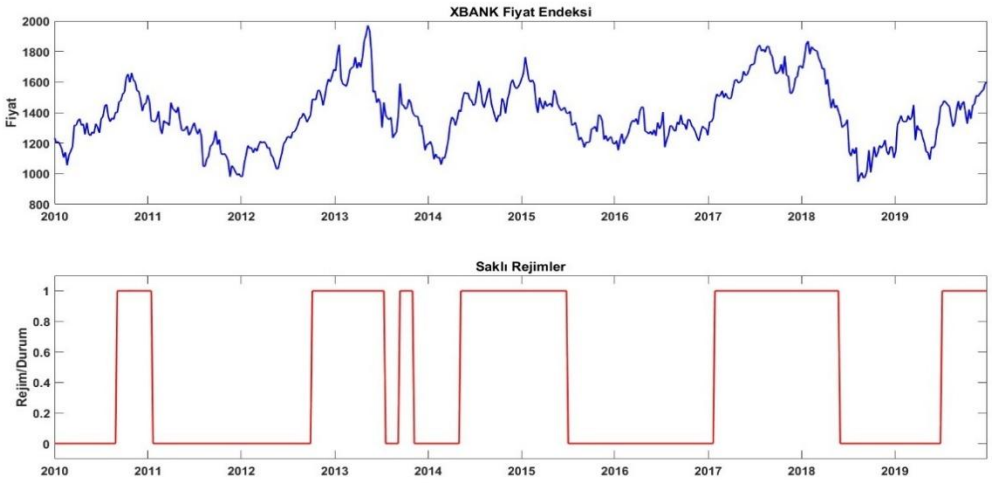

Görsel 1: XBANK fiyat endeksi ve saklı rejimleri – iki durumlu SMM

Görsel 1'de, XBANK 2010-2019 yılları arasındaki kapanış fiyatları ile bu dönem boyunca tespit edilen saklı rejimler grafiksel olarak sunulmaktadır. Üst kısımda yer alan XBANK fiyat endeksi, bankacılık sektörünün fiyat dalgalanmalarını göstermektedir. Alt kısımda yer alan saklı rejimler grafiği ise, SMM kullanılarak tespit edilen gizli rejimleri ortaya koymaktadır. Bu rejimler, her bir zaman diliminde endeksin en olası ekonomik durumunu temsil etmektedir.

Türkiye'nin 2010-2019 yılları arasındaki ekonomik ve piyasa koşulları, XBANK Fiyat Endeksi üzerinde belirgin etkiler yaratmıştır. 2010-2011 yıllarında, 2008 küresel finans krizinin etkilerinden çıkmaya çalışan Türkiye ekonomisi, bankacılık sektöründe nispeten istikrarlı bir dönem geçirmiştir. 2011-2013 yılları arasında, Türkiye ekonomisi güçlü bir büyüme sergilerken, Gezi Parkı olayları ve değişen küresel likidite koşulları nedeniyle bankacılık endeksinde dalgalanmalar yaşanmıştır. 2014 yılında siyasi belirsizlikler ve ABD Merkez Bankası'nın faiz artırımı beklentileri ekonomik belirsizlikleri artırmış ve endekste önemli dalgalanmalara neden olmuştur. 2015-2016 döneminde, seçim belirsizlikleri ve darbe girişimi gibi olaylar, ekonomik ve finansal piyasalar üzerinde ciddi etkiler yaratarak endekste büyük dalgalanmalar gözlemlenmiştir. 2017 yılında Türkiye ekonomisi güçlü bir büyüme göstermiş, ancak 2018'de yaşanan kur krizi bankacılık sektörünü olumsuz etkilemiş ve endeksin önemli ölçüde düşmesine yol açmıştır. 2019 yılında, Türkiye ekonomisi 2018 yılındaki krizden toparlanmaya çalışmış ve bu süreçte endekste bir miktar toparlanma gözlemlenmiştir.

Saklı rejimler grafiği, bankacılık endeksinin belirli dönemlerde farklı ekonomik rejimlerde bulunduğunu açıkça göstermektedir. Rejim 1, yüksek seviyelerin gözlemlendiği ve genellikle ekonomik büyümenin güçlü olduğu, siyasi belirsizliğin düşük olduğu ve küresel piyasalarda olumlu koşulların hâkim olduğu dönemleri temsil eder. Örneğin, 2011-2013 döneminde Türkiye'de güçlü bir ekonomik büyüme yaşanmış ve bankacılık sektörü bu durumdan olumlu etkilenmiştir. Rejim 0 ise, düşük seviyelerin gözlemlendiği ve ekonomik zorlukların, siyasi belirsizliklerin ve küresel ekonomik dalgalanmaların arttığı dönemleri yansıtmaktadır. 2014-2015 yıllarında yaşanan siyasi belirsizlikler ve 2018 yılındaki kur krizi, rejim 0'ın baskın olduğu dönemlere örnek olarak gösterilebilir.

XBANK 2010-2019 yılları arasındaki kapanış fiyatlarını analiz etmek amacıyla, iki durumlu modele ek olarak, üç ve dört durumlu SMM'ler de kullanılmıştır. Üç durumlu modelde, endeksin üç farklı ekonomik rejimde bulunduğu varsayılmıştır: yüksek büyüme, orta büyüme ve durgunluk. Bu modelin kalibrasyonu sonucunda, geçiş matrisi A, μ ve σ parametreleri aşağıdaki şekilde belirlenmiştir: μ_1=1602 ve σ_1=130,53, μ_2=1349 ve σ_2=63,06, μ_3=1153 ve σ_3=80,49. Geçiş matrisi A, gözlemlerin bu durumlar arasında nasıl geçiş yaptığını modellemekte olup, $t = 0$ zamanında başlangıç olasılıkları $p = (0, 0, 1)$ olarak belirlenmiştir.

$$A = \begin{matrix} 0{,}9862 & 0{,}0126 & 0{,}0012 \\ 0{,}0402 & 0{,}9290 & 0{,}0308 \\ 0{,}0000 & 0{,}0253 & 0{,}9747 \end{matrix}$$

Bu sonuçlar, XBANK endeksinin yüksek büyüme dönemlerinde ortalama daha yüksek fiyatlara sahip olduğunu, ancak varyansın orta düzeyde olduğunu gösterir. Üç durumlu SMM ile elde edilen gizli durum dizisi Görsel 2'de sunulmuştur.

Dört durumlu modelde ise, endeksin dört farklı ekonomik rejimde bulunduğu varsayılmıştır: güçlü büyüme, zayıf büyüme, zayıf durgunluk ve durgunluk. Bu modelin kalibrasyonu ile elde edilen parametreler: μ_1=1464 ve σ_1=63,84, μ_2=1138 ve σ_2= 75,35, μ_3=1697 ve σ_3=100,17, μ_4=1312 ve σ_4= 49,85 şeklindedir. Geçiş matrisi A, bu dört durum arasında gözlemlerin nasıl geçiş yaptığını modellemekle birlikte, başlangıç olasılıkları $p=(0, 0, 0, 1)$ olarak tespit edilmiştir.

$$A = \begin{matrix} 0{,}9250 & 0{,}0030 & 0{,}0314 & 0{,}0407 \\ 0{,}0025 & 0{,}9705 & 0{,}0000 & 0{,}0295 \\ 0{,}0140 & 0{,}0000 & 0{,}9860 & 0{,}0000 \\ 0{,}0562 & 0{,}0393 & 0{,}0000 & 0{,}9045 \end{matrix}$$

Bu parametreler, güçlü büyüme dönemlerinde endeksin en yüksek ortalama fiyata sahip olduğunu, ancak varyansın da bu dönemde en yüksek olduğunu gösterir. Dört durumlu SMM ile elde edilen gizli durum dizisi ise Görsel 3'te sunulmuştur.

Bu modeller, XBANK endeksinin farklı ekonomik rejimlerdeki performansını daha ayrıntılı bir şekilde anlamamıza yardımcı olur. Üç ve dört durumlu SMM'lerin kullanımı, piyasanın daha karmaşık dinamiklerini ve ekonomik döngülerini analiz etme imkânı sunar.

Üç durumlu SMM kullanılarak gözlemlerin gizli dizisi Görsel 2'de sunulmuştur. Burada üç farklı rejim bulunmaktadır: 0, 1 ve 2. Rejim 0, durumların en düşük getirili ve en yüksek oynaklığa sahip dönemi temsil eder. Rejim 1, orta seviyede getiri ve oynaklık gösteren bir durumu temsil eder. Rejim 2 ise en yüksek getiri ve en düşük oynaklık durumunu temsil eder. Görselde, belirli dönemlerde rejimlerin nasıl değiştiği gözlemlenebilir. Örneğin, 2011'in başında ve 2013 ortalarında Rejim 2'ye geçiş olduğu görülmektedir. 2014'te ise daha çok rejim 0 ve rejim 1 arasında geçişler yaşanmıştır. 2015 ve 2016 yıllarında rejim 2 hakimken, 2017'den 2019'a kadar rejim 1 ve rejim 0 arasında değişiklikler olmuştur.

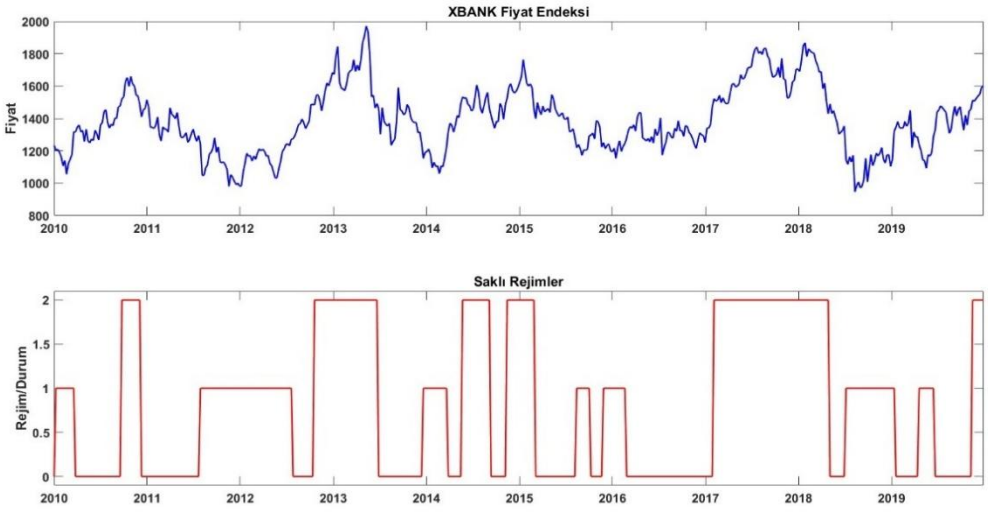

Görsel 2: XBANK fiyat endeksi ve saklı rejimleri – üç durumlu SMM

Görsel 3, XBANK fiyat endeksini ve ilgili saklı rejimleri göstermektedir. Dört farklı rejim mevcuttur: Rejim 0 (en düşük getiri ve en yüksek oynaklık durumu), rejim 1 (orta seviyede getiri ve oynaklık durumu), ve Rejim 2 (yüksek getiri ve düşük oynaklık durumu) ve rejim 3 (en yüksek getiri ve en düşük oynaklık durumu). 2010-2011 döneminde rejim 1 ve rejim 2 arasında sık geçişler gözlenirken, 2011-2012 döneminde rejim 2 hâkim olmuştur. 2013 yılında, rejim 1, rejim 2 ve rejim 3 arasında sık geçişler yaşanmıştır. 2014-2015 yıllarında ise rejim 0

ve rejim 1 arasında geçişler olmuştur. 2016 yılı rejim 2 ve rejim 3 arasında geçişlerle karakterize edilirken, 2017-2019 döneminde rejim 1 ve rejim 3 arasında geçişler yaşanmıştır.

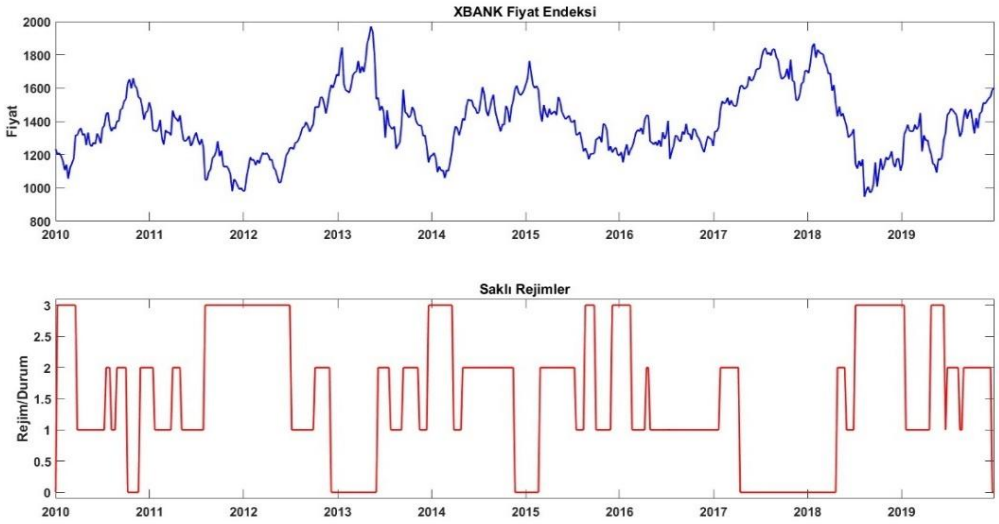

Görsel 3: XBANK fiyat endeksi ve saklı rejimleri – dört durumlu SMM

Tahmin modellerinin doğruluğu, finansal analizde kritik bir rol oynar ve modelin öngörü gücünü doğrudan etkiler. XBANK fiyatlarını tahmin etmek için SMM kullanırken, modelin performansı, gizli durumların sayısına bağlı olarak önemli ölçüde değişebilir. Bu nedenle, XBANK endeks fiyatlarının tahmininde en uygun SMM'yi belirlemek amacıyla öncelikle durum sayısının dikkatlice seçilmesi gerekmektedir. Bu seçimi yaparken iki temel kriter kullanılır: Akaike bilgi kriteri (AIC) ve Bayes bilgi kriteri (BIC).

AIC, modelin log-olasılığını ve parametre sayısını dikkate alarak modelin verilerle uyumunu değerlendirir. Formülü şu şekildedir:

$$AIC = 2k - 2\ln(L) \tag{14}$$

Burada, L modelin log-olasılığı, k ise modeldeki parametrelerin sayısıdır. Daha düşük bir AIC değeri, modelin veri setine daha iyi uyum sağladığını ve aşırı uyumdan kaçındığını gösterir.

BIC, benzer şekilde modelin log-olasılığını ve model karmaşıklığını değerlendirir, ancak ceza terimi örneklem büyüklüğünü de içerir:

$$BIC = k\ln(M) - 2\ln(L) \tag{15}$$

Burada, M gözlem sayısını temsil eder. BIC, genellikle daha büyük veri setlerinde daha sade modelleri tercih eder, çünkü ceza terimi örneklem büyüklüğüne bağlı olarak artar. Bu, BIC'nin aşırı uyum riskini daha etkin bir şekilde yönetmesine olanak tanır.

Çizelge 1: Durum sayısına göre AIC ve BIC karşılaştırması

	2-durum	3-durum	4-durum
AIC	39547	41472	43676
BIC	39561	41500	43721

Çizelge 1'deki sonuçlar, iki durumlu SMM'nin en düşük AIC ve BIC değerlerine sahip olduğunu ve böylece en uygun model olarak belirlendiğini göstermektedir. Bu durum, iki durumlu modelin verilerle en iyi uyum sağladığını ve aşırı uyumdan kaçındığını ifade eder.

Ancak, modelin tahmin doğruluğunu değerlendirmek için yalnızca AIC ve BIC yeterli değildir; modelin pratik performansını da incelemek gerekir. Bu amaçla, üç farklı durum sayısı için SMM'lerin tahmin doğruluğu, Ortalama Mutlak Yüzde Hata (MAPE) kriteri kullanılarak ölçülmüştür. MAPE, modelin tahmin edilen fiyatları ile gerçek piyasa fiyatları arasındaki farkı değerlendiren bir metriktir ve daha düşük MAPE değeri, daha yüksek tahmin doğruluğunu gösterir.

$$MAPE = \frac{1}{N}\sum_{i=1}^{N}\frac{|M_i - P_i|}{M_i} \quad (16)$$

burada N tahmin edilen noktaların sayısı, M piyasa fiyatı ve P bir varlığın tahmin edilen fiyatıdır.

Çizelge 2'deki MAPE sonuçları, iki durumlu SMM'nin en düşük MAPE değerine sahip olduğunu ve dolayısıyla XBANK fiyatlarını tahmin etmede en yüksek doğruluğu sağladığını göstermektedir.

Çizelge 2: Durum sayısına göre MAPE değerleri karşılaştırması

	2-durum	3-durum	4-durum
MAPE	0.0351	0.0367	0.0382

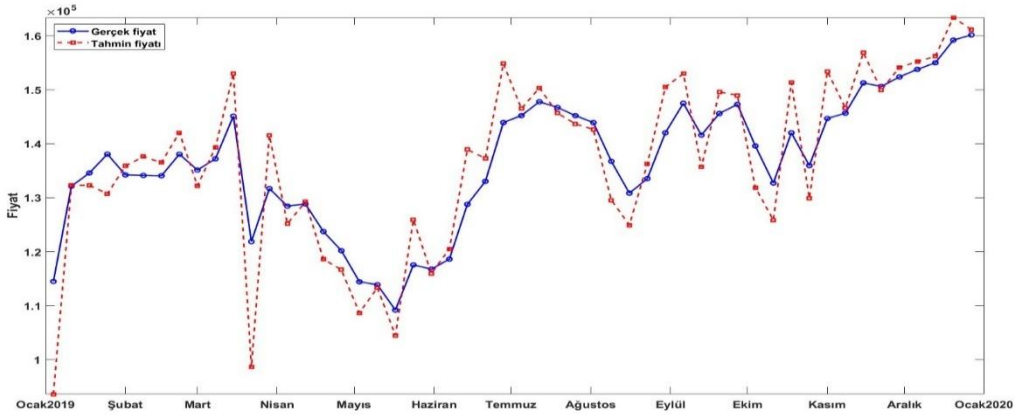

Görsel 4: Gerçek ve SMM ile tahmin edilen XBANK fiyatları – iki durumlu SMM (Ocak 2019-Ocak2020)

Görsel 4, XBANK Ocak 2019'dan Ocak 2020'ye kadar olan dönemdeki gerçek kapanış fiyatları ile iki durumlu SMM kullanılarak tahmin edilen fiyatların karşılaştırmasını sunmaktadır. Model parametreleri 2010 Ocak-2019 Ocak verilerinden hesaplanmıştır. Grafikte, mavi çizgi XBANK'ın gerçek fiyatlarını, kırmızı kesik çizgi ise SMM tarafından tahmin edilen fiyatları göstermektedir. Görsel E2 ve Görsel E3 ise sırasıyla üç durumlu ve dört durumlu SMM ile yapılan fiyat tahminlerini göstermektedir.

Grafik incelendiğinde, iki durumlu SMM'nin genel olarak XBANK fiyatlarının eğilimlerini başarılı bir şekilde tahmin ettiği görülmektedir. Ocak 2019'dan itibaren, tahmin edilen fiyatlar gerçek fiyatlarla büyük ölçüde uyum göstermiş, modelin piyasa trendlerini ve mevsimsel dalgalanmaları yakın şekilde yansıttığını ortaya koymuştur. Özellikle ilk çeyrekte, Şubat ve Mart aylarında modelin tahminleri, gerçek fiyatlara oldukça yakın seyretmiş, ancak Nisan ayında ani düşüşleri tam olarak yakalayamamıştır. Bu durum, modelin ani piyasa değişimlerine karşı duyarlılığının sınırlı olabileceğini göstermektedir. Yılın ikinci yarısında, Haziran ve Temmuz aylarında tahmin edilen fiyatlar, gerçek fiyatlarla daha uyumlu hale gelmiş ve modelin yeniden piyasa trendlerine adapte olduğunu göstermiştir. Eylül ve Ekim aylarında ise model, piyasanın yükselme eğilimini doğru bir şekilde öngörmüş ve gerçek fiyatlarla neredeyse örtüşen tahminler sunmuştur. Bu dönem, SMM'nin güçlü bir tahmin yeteneğine sahip olduğunu ve piyasanın genel hareketlerini yakalama konusundaki başarısını vurgulamaktadır. Kasım ve Aralık 2019'da, tahmin edilen fiyatlar, gerçek fiyatların hafif üzerinde seyretmiş olmasına rağmen, genel eğilimde yüksek bir uyum göstermiştir. Bu durum, modelin, piyasanın daha az öngörülebilir olduğu dönemlerde bile genel trendi izleme yeteneğini koruduğunu ortaya koyar. Ancak, piyasanın ani ve beklenmedik değişimlerinde modelin tahmin doğruluğunda sapmalar olabileceği gözlemlenmiştir.

8. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, SMM aracılığıyla Borsa İstanbul Bankacılık Endeksi'nin fiyat hareketlerini analiz etmeyi ve tahmin etmeyi amaçlamıştır. Model parametreleri Baum-Welch algoritmasıyla tahmin edilmiş, gözlem verilerine karşılık gelen gizli durum dizileri ise Viterbi algoritması kullanılarak elde edilmiştir. İki, üç ve dört durumlu SMM'lerin performansları AIC ve BIC ölçütleriyle karşılaştırılmış, her iki kriter de iki durumlu modelin diğer modellere göre daha uygun olduğunu göstermiştir. Tahmin başarısı MAPE değerleri üzerinden değerlendirildiğinde de en düşük hata oranının iki durumlu SMM'ye ait olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, iki durumlu SMM'nin XBANK endeksinin dinamiklerini açıklamada ve geleceğe yönelik fiyat hareketlerini öngörmede etkin bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Bu modeldeki saklı rejimler, temelde ekonomik genişleme ve durgunluk dönemlerini temsil etmekte; yüksek istikrar ve büyümenin hâkim olduğu dönemler Rejim 1 ile, artan belirsizlik ve finansal baskıların görüldüğü dönemler ise Rejim 0 ile ilişkilendirilmektedir. Böylece model, piyasa koşullarındaki rejim değişimlerini yakalayarak endeks davranışını anlamaya katkı sunmaktadır.

İleride yapılacak çalışmalarda, daha karmaşık SMM yapıları, rejim sayısının veri odaklı belirlenmesi, zamanla değişen geçiş olasılıkları veya hibrit modeller gibi ileri tekniklerin kullanılmasıyla tahmin performansının geliştirilmesi mümkündür. Ayrıca, farklı endeks ve sektörlere uygulanacak benzer modeller, yöntemin genellenebilirliğini ve finansal piyasalardaki kullanım potansiyelini değerlendirmeye katkı sağlayacaktır. Bu tür yaklaşımlar, yatırımcılar ve politika yapıcılar için daha kapsamlı karar destek mekanizmaları sunma açısından da önem taşımaktadır. Bununla birlikte, XBANK endeksinin SMM ile analizinde bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. SMM, temel sürecin Markov özelliğine sahip olduğunu, yani gelecekteki durumların yalnızca mevcut duruma bağlı olduğunu varsayar. Oysa finansal piyasalar, çoğu zaman daha uzun bellek etkileri ve çoklu bağımlılık yapıları içermekte olup, bu varsayım her durumda tam olarak saylanmayabilmektedir.

Ekler

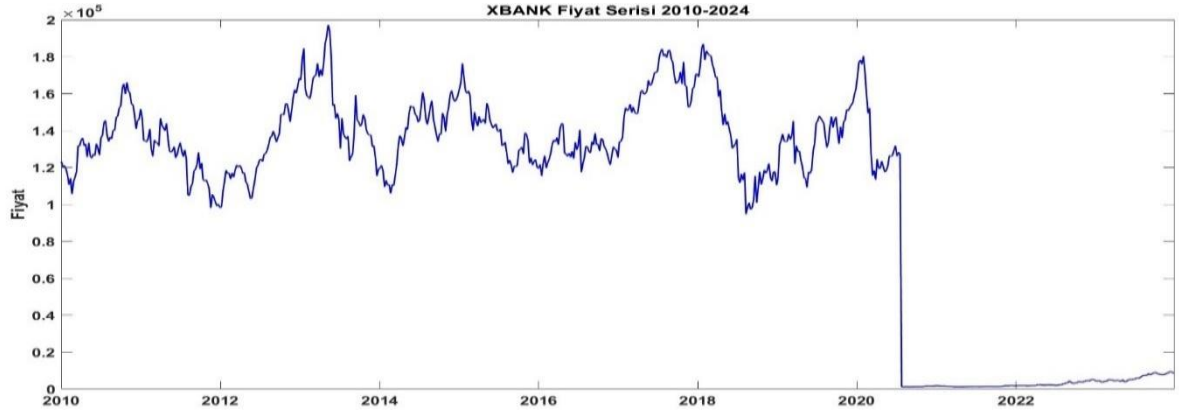

Görsel E1: XBANK fiyat endeksi Ocak 2010-Ocak 2023

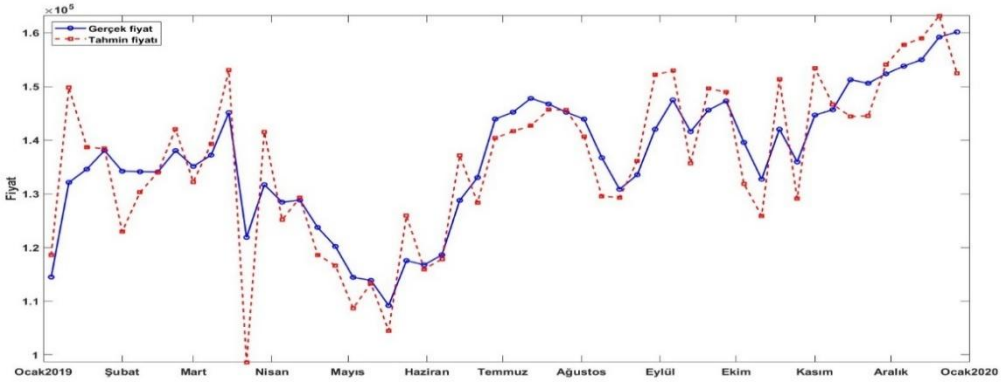

Görsel E2: Gerçek ve SMM ile tahmin edilen XBANK fiyatları – üç durumlu SMM (Ocak 2019-Ocak2020)

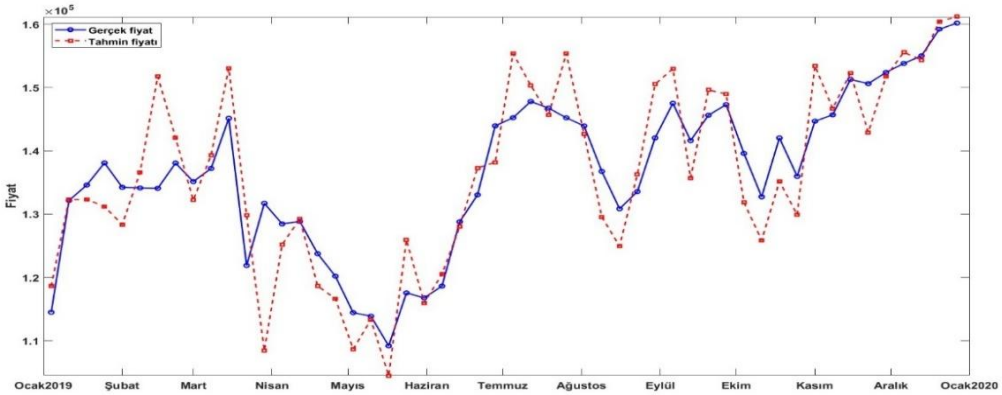

Görsel E3: Gerçek ve SMM ile tahmin edilen XBANK fiyatları – dört durumlu SMM (Ocak 2019-Ocak2020)

Kaynakça

Afşar, M. (2011). Küresel Kriz ve Türk Bankacılık Sektörüne Yansımaları, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve idari Bilimler Dergisi*, 6 (2):143- 171.

Aydın Y. (2019). Türk bankacılık sektöründe karlılığı etkileyen faktörlerin panel veri analizi ile incelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(1), 181-189.

Aydoğan Kılıç, D. (2022). Assessment Of Artificial Neural Network To Improve Hidden Markov Model For Financial Data. (Doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Uygulamalı Matematik Enstitüsü, Ankara.

Baum, L. E., ve Petrie, T. (1966). Statistical Inference for Probabilistic Functions of Finite State Markov Chains. *The Annals of Mathematical Statistics*, 37(6), 1554-1563.

Baum, L. E., ve Eagon, J. A. (1967). An inequality with applications to statistical estimation for probabilistic functions of Markov processes and to a model for ecology. *Bulletin of the American Mathematical Society,* 73 (3): 360-363.

Baum, L. E. Ve Sell, G. (1968). Growth functions for trasformations on manifolds. *Pac. J. Math.*, *27*(2), 211-227. https://doi.org/10.2140/pjm.1968.27.211

Baum, L. E., Petrie, T., Soules, G., ve Weiss, N. (1970). A maximization technique occurring in the statistical analysis of probabilistic functions of Markov chains. *The annals of mathematical statistics*, *41*(1), 164-171.

Can, T., ve Öz, E. (2009). Saklı Markov modelleri kullanılarak Türkiye'de dolar kurundaki değişimin tahmin edilmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, *38*(1), 1-23.

Dağlıoğlu, C., ve Kıral, G. (2018). Hisse Senedi Piyasa Fiyatlarının Saklı Markov Modeli İle Tahmin Edilmesi: Türkiye Örneği. *Uluslararasi Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, *4*(1).

Doumpos, M., ve Zopounidis, C. (2010). A multicriteria decision support system for bank rating. *Decision Support Systems*, 50(1), 55- 63. https://doi.org/10.1016/j.dss.2010.07.002

Forney, G. D. (1973). The viterbi algorithm. *Proceedings of the IEEE*, *61*(3), 268-278. https://doi.org/10.1109/PROC.1973.9030

Guidolin, M., & Timmermann, A. (2007). Properties of equilibrium asset prices under alternative learning schemes. *Journal of Economic Dynamics and Control*, *31*(1), 161-217. https://doi.org/10.1016/j.jedc.2005.10.006

Gupta, A., ve Dhingra, B. (2012, Mart). Stock market prediction using hidden markov models. *Students Conference on Engineering and Systems* (pp. 1-4). IEEE. https://doi.org/10.1109/SCES.2012.6199099

Hamilton, J. D. (1989). A new approach to the economic analysis of nonstationary time series and the business cycle. *Econometrica: Journal of the econometric society*, 357-384. https://doi.org/10.2307/1912559

Hassan, M. R., ve Nath, B. (2005, September). Stock market forecasting using hidden Markov model: a new approach. In *5th international conference on intelligent systems design and applications (ISDA'05)* (pp. 192-196). IEEE. https://doi.org/10.1109/ISDA.2005.85

Huang, M., Huang, Y., ve He, K. (2019). Estimation and testing nonhomogeneity of Hidden Markov model with application in financial time series. *Statistics and Its Interface*, *12*(2), 215-225. https://dx.doi.org/10.4310/SII.2019.v12.n2.a3

Kavitha, G., Udhayakumar, A., ve Nagarajan, D. (2013). Stock market trend analysis using hidden markov models. *arXiv preprint arXiv:1311.4771*. https://doi.org/10.48550/arXiv.1311.4771

Kritzman, M., Page, S., ve Turkington, D. (2012). Regime shifts: Implications for dynamic strategies (corrected). *Financial Analysts Journal*, *68*(3), 22-39. https://doi.org/10.2469/faj.v68.n3.3

Levinson, S. E., Rabiner, L. R., ve Sondhi, M. M. (1983). An introduction to the application of the theory of probabilistic functions of a Markov process to automatic speech recognition. *Bell System Technical Journal*, *62*(4), 1035-1074. https://doi.org/10.1002/j.1538-7305.1983.tb03114.x

Li, X., Parizeau, M., ve Plamondon, R. (2000). Training hidden Markov models with multiple observations a combinatorial method. *IEEE Transactions on Pattern Analysis and Machine Intelligence*, *22*(4), 371-377. https://doi.org/10.1109/34.845379

Liu, Z., ve Wang, S. (2017). Decoding Chinese stock market returns: Three-state hidden semi-Markov model. *Pacific-Basin Finance Journal*, *44*, 127-149. https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2017.06.007

Liu, D. (2019). Markov modulated jump-diffusions for currency options when regime switching risk is priced. *International Journal of Financial Engineering*, *6*(04), 1950038. https://doi.org/10.1142/S2424786319500385

Nguyen, N., ve Nguyen, D. (2015). Hidden markov model for stock selection. *Risks*, *3*(4), 455-473. https://doi.org/10.3390/risks3040455

Nguyen, N. (2018). Hidden Markov model for stock trading. *International Journal of Financial Studies*, *6*(2), 36. https://doi.org/10.3390/ijfs6020036

Nobakht B, Joseph CE ve Loni B. (2012, Mart). Stock market analysis and prediction using hidden Markov models. *2012 Students Conference on IEEE Engineering and Systems (SCES)*, Allahabad, Uttar Pradesh, India, 1–4.

Öz, E. (2009). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası üzerine saklı Markov modeli ile bir tahminleme. *Ekonomik Yaklaşım*, 20(72), 59-85. https://doi.org/10.5455/ey.10692

Özcan, G. (2015). Saklı Markov Modelleri ve uygulamaları. *Akademik Bilişim, 15,* 1-10.

Suda, D., ve Spiteri, L. (2019). Analysis and comparison of bitcoin and S&P500 market features using hmms and hsmms. *Information, 10*(10), 322. https://doi.org/10.3390/info10100322

Sinanoğlu, A. (2021). *Bist 30 hisse senedi endeksinin kısa dönem öngörüsü: Saklı Markov Modeli uygulaması*. Master tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Tuyen, L. T. (2013). Markov financial model using hidden Markov model. *International Journal of Applied Mathematics and Statistics*, *40*(10), 72-83.

Ulusoy, A., ve ÖZBİLGE, G. (2023). Türkiye'de Bankacılık Sektörü Performansının Finansal Gelişmişlik Üzerine Etkileri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, *12*(3), 1685-1709.https://doi.org/10.15869/itobiad.1302255

Viterbi, A. (1967). Error bounds for convolutional codes and an asymptotically optimum decoding algorithm. *IEEE transactions on Information Theory*, *13*(2), 260-269. https://doi.org/10.1109/TIT.1967.1054010

Wu, H. Y., Tzeng, G. H., ve Chen, Y. H. (2009). A fuzzy MCDM approach for evaluating banking performance based on balanced scorecard. *Expert Systems with Applications*, 36(6), 10135- 10147. https://doi.org/10.1016/j.eswa.2009.01.005

Yerli, C., Eksi-Altay, Z., & Selcuk-Kestel, A. S. (2023). On the information content of implied liquidity measure: Evidence from the S&P 500 index options. *Finance Research Letters, 57*, 104164. https://doi.org/10.1016/j.frl.2023.104164

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNDE AKADEMİK BENLİKTEN DİJİTAL FİNANSAL DAVRANIŞA BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Sabri ŞİRİN
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,
sabri.sirin@erzincan.edu.tr - ORCID ID: 0000-0003-2158-5485

Doç. Dr. Salim Sercan SARI
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,
salim.sari@erzincan.edu.tr - ORCID ID: 0000-0003-2607-5249

ÖZET

Bu araştırma, üniversite öğrencilerinde akademik benlik algısına dayalı stresin dijital finansal davranış üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Günümüzde dijital finansal araçların yaygın olarak kullanılması, genç yetişkinlerin finansal karar süreçlerinin psikolojik ve akademik faktörlerden etkilenme olasılığını artırmaktadır. Bu bağlamda akademik benlik algısı, öğrencilerin kendi akademik yeterliliklerine ilişkin düşüncelerini ve bu algıya bağlı olarak yaşadıkları stres düzeylerini yansıtmaktadır. Araştırma, akademik stresin finansal davranışlar üzerindeki etkisini dijital bağlamda ele alarak literatürde sınırlı olarak incelenen bir ilişkiyi ortaya koymayı hedeflemektedir. Araştırmanın evrenini Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileri oluşturmuş, 416 öğrenciden elde edilen veriler analiz edilmiştir. Öğrencilerin dijital finansal davranışları ile akademik benlik algısına dayalı stres düzeyleri arasındaki ilişkileri test etmek amacıyla SPSS ve AMOS yazılımları kullanılmış; güvenirlik analizleri, korelasyon analizleri ve doğrulayıcı faktör analizleri gerçekleştirilmiştir. Araştırma modelinde bağımsız değişken olarak akademik benlik algısına dayalı stres, bağımlı değişken olarak ise dijital finansal davranış yer almıştır. Regresyon ve yapısal eşitlik modellemesi (SEM) sonuçları, akademik benlik algısının dijital finansal davranışı anlamlı ve pozitif yönde etkilediğini göstermiştir ($\beta = 0{,}420$, $p < 0{,}01$). Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçlarına göre ölçüm modelleri kabul edilebilir düzeyde uyum değerleri sergilemiştir. Bu bulgular, öğrencilerin akademik benlik algılarına bağlı stres düzeylerindeki artışın, dijital finansal davranışlarını etkileyebileceğini göstermektedir. Araştırma, akademik stresin yalnızca akademik performansla sınırlı kalmadığını; bireylerin finansal karar verme süreçlerine de yansıyabildiğini ortaya koyarak literatüre önemli katkılar sunmaktadır. Ayrıca üniversitelerin psikolojik danışmanlık hizmetleri, akademik rehberlik ve finansal okuryazarlık programları açısından geliştirilebilir uygulamalara ışık tutmaktadır.

Anahtar kelimeler: Akademik benlik algısı, dijital finansal davranış, üniversite öğrencileri

1.GİRİŞ

Günümüzde üniversite öğrencilerinin hem akademik hem de finansal yaşamlarında yeni ve karmaşık sorumluluklarla karşılaştıkları görülmektedir. Dijitalleşmenin hız kazanmasıyla birlikte öğrenciler, eğitim süreçlerini yönetmenin yanı sıra günlük finansal işlemlerini de dijital platformlar üzerinden gerçekleştirmektedirler. Bu durum, akademik deneyimlerin yalnızca başarı ya da performansla sınırlı bir alan olmadığını; öğrencilerin psikolojik durumları, öz-yeterlik algıları ve kişisel değerlendirmelerinin finansal davranışlarına dahi yansıyabildiğini göstermektedir. Dolayısıyla akademik yaşamdan kaynaklanan stres düzeyi ile dijital finansal davranış arasındaki olası etkileşim, genç yetişkinlerin hem akademik hem de finansal uyum süreçlerini anlamada önemli bir araştırma alanı ortaya çıkarmaktadır.

Stres sözcüğü, Latince "estrictia"dan türemiştir. Stres, 17. yüzyılda felaket, bela, musibet, dert, keder, elem gibi anlamlarda kullanılmıştır. 18 ve 19. yüzyıllarda ise, stres güç, baskı, zor gibi anlamlarda kullanılmış objelere, kişiye, organlara ve ruhsal yapıya yönelik olarak tanımlanmaya başlamıştır. Buna dayanarak da stres, nesne ve kişinin söz konusu güçlerin etkisi ile biçiminin bozulmasına, çarpıtılmasına karşı bir direnç anlamında kullanılmaya başlamıştır (Güçlü, 2001: 92). Stres, kişinin mevcut kaynaklarını aşan bir yük altında kalmasıyla ortaya çıkmaktadır. Stres şiddetli ve uzun süreliyse, akademik performansı düşürebilmekte, öğrencinin kampüs hayatına katılımını ve katkı sağlamasını engelleyebilmekte, madde bağımlılığı ve diğer potansiyel olarak yıkıcı davranışlara yatkınlığını artırabilmektedir. Akademik stresin ise öğrenci performansı üzerinde önemli bir etkisi olduğu düşünülmektedir (Khan vd., 2013). Akademik stres, akademik başarısızlıkla ilişkili beklenen bir hayal kırıklığı veya hatta böyle bir başarısızlık olasılığının farkında olmama nedeniyle ortaya çıkan zihinsel bir sıkıntıdır (Lal, 2014: 123). Öğrencilerin karşılaştıkları akademik güçlükler, onların öz yeterliliklerini ve üniversite yaşamına ne kadar hazır olduklarını yeniden değerlendirmelerine yol açabilmektedir (Erzen ve Merdivenli, 2024: 1528).

Üniversite öğrencilerinin akademik hayatlarında karşı karşıya kaldıkları stresin, akademik benlik algıları üzerinde etkileri bulunmaktadır. Buradan hareketle söz konusu kavram olan benlik, genel olarak bireyin davranışlarını şekillendiren kavramların, değerlerin, amaçların ve ideallerin dinamik bir bütünlüğü şeklinde tanımlanmaktadır. Benlik doğrudan bireyin kendisini nasıl değerlendirdiğinden beslenerek oluşmaktadır (Özoğlu, 1997: 94). Mevcut araştırmada ele alınan ilk değişken akademik benliktir. Akademik benlik kavramı ile akademik başarı arasındaki ilişki olduğu düşünülmektedir. Akademik benlik kavramı, öğrencinin okul ortamına ilişkin deneyimi ve yorumuyla oluşan değerlendirici bir benlik algısı olarak tanımlanmaktadır. Öz-geliştirme modeline göre, benlik kavramı akademik başarının bir belirleyicisidir; beceri geliştirme modeline göre ise akademik benlik kavramının akademik başarının bir sonucu olduğu öne sürülmektedir (Guay vd., 2010: 644; İşmar ve Şehitoğlu, 2021).

Akademik benlik kavramı, öğrencilerin akademik başarılarına, akademik yeterliliklerine, akademik başarı ve başarısızlık beklentilerine ve akademik öz inançlarına ilişkin öz algılarını ifade etmektedir (Marsh vd., 2008: 322). Akademik benlik, bireylerin belirli akademik görevleri belirlenen seviyelerde başarıyla yerine getirebileceklerine dair inançlarını belirtmektedir (Ferla vd., 2009: 499). Akademik benlik kavramının, genellikle kişinin entelektüel veya akademik

becerilerine ilişkin "tutum, duygu ve algıları" içerdiği düşünülmektedir. Bu nedenle, genel akademik işleyişe ilişkin öz inanç ve öz hislerin bir karışımını temsil etmektedir. Akademik benlik kavramı, geniş kapsamlı, öz değerlendirmeye dayalı soruları vurgulamaktadır (Lent vd., 1997: 308).

Akademik benlik kavramının üniversite öğrencilerinin akademik başarılarının anlamlı bir belirleyicisi olduğu düşünülmektedir (Gerardi, 1990). Cokley (2000) araştırmalarında akademik benlik kavramının yordayıcılarının not ortalaması ve öğrenci-öğretim üyesi etkileşimi kalitesi olduğunu belirtmişlerdir. Chemers vd. (2001) araştırmalarında üniversite öğrencilerinde akademik öz-yeterlik ve iyimserliğin, hem doğrudan akademik performans üzerinde hem de beklentiler ve başa çıkma algıları aracılığıyla dolaylı olarak sınıf performansı, stres, sağlık ve okulda kalma konusunda genel memnuniyet ve bağlılık üzerinde performans ve uyumla güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Joo vd. (2008) araştırmalarında finansal stres ile akademik performans arasında bir ilişki olduğunu göstermişlerdir. Guay vd. (2010) araştırmalarında özerk akademik motivasyonun akademik benlik kavramı-akademik başarı ilişkisine aracılık ettiğini ortaya koymuşlardır. Ağaçdiken vd. (2016) araştırmalarında hemşirelik öğrencilerinin eğitimleri esnasında yüksek düzeyde stres yaşadığı ve yaşanılan stresin akademik ve uygulama alt boyutlarında eşit derecede olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Özgüngör ve Paksu (2017) araştırmalarında benlik saygısı düzeyinin akademik başarının belirleyicilerinden olduğunu belirtmişlerdir. Hj Ramli vd. (2018) araştırmalarında üniversite öğrencilerinde akademik stres, öz düzenleme ve bilinçli farkındalık arasında bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Bayram (2019) araştırmasında ergenlerin akademik stres düzeylerinin cinsiyete, sınıf düzeyine ve aile tutumuna göre farklılaştığı belirtmiştir. Cengiz ve Tekin (2019) araştırmalarında muhasebe dersi alan lisans öğrencilerinin başarısız olma korkusu ve mezuniyet sonrası ne yapacağını bilememe kaygısı ve öğrenciler arasındaki gruplaşmanın strese neden olduğunu ortaya koymuşlardır. Özbek (2019) araştırmasında üniversite öğrencilerin borçlanma durumlarına bağlı olarak finansal ve akademik stres ile endişe yaşadıklarını belirtmiştir. Struthers vd. (2000) ve Uysal ve Toprak (2021) araştırmalarında üniversite öğrencilerinin yaşadıkları akademik stres ile akademik başarıları arasında ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Dündar ve Soyalın (2024) araştırmalarında depresyon, anksiyete ve stresin akademik başarıyı olumsuz yönde etkilediğini ifade etmişlerdir. Erzen ve Merdivenli (2024) araştırmalarında akademik motivasyon ve akademik benlik düzeyleri yüksek olan öğrencilerin üniversiteye daha fazla uyum sağladıklarını akademik motivasyon ve akademik benlik düzeyleri düşük olan öğrencilerin ise üniversiteye uyum sağlamada zorlandıklarını ortaya koymuşlardır.

Araştırmada ele alınan ikinci değişken dijital finansal davranıştır. Üniversite öğrencilerinin akademik benlik algıları ile dijital finansal davranışları arasındaki ilişkiye dönük yeterli araştırma bulunmamaktadır. Dijital finansal araçların hızla arttığı günümüzde, öğrencilerin akademik benlik düzeylerinin dijital finansal karar alma süreçleri üzerine etkisini ele alan araştırma sayısı sınırlıdır. Söz konusu durum finansal davranış bilincinin geliştirilmesi ve akademik başarıyla finansal davranışlar arasındaki ilişkinin anlaşılması açısından önemlidir.

Öğrencilerin finansal sorunlarını bilmenin, eğitimcilerin onları üniversitedeyken paralarını yönetmeye hazırlamak ve işgücüne girmeden önce temel finansal yönetim becerileri kazandırmak için uygun programlar geliştirmelerine yardımcı olabileceği düşünülmektedir

(Jariah vd., 2004: 83). Genel olarak, üniversite öğrencilerinin finansal durumları üzerine yapılan ilk araştırmalar, kredi kartı kullanımı ve öğrenci kredisi temerrüdü gibi bireysel finansal davranışlara odaklanmıştır (Bartholomae ve Fox, 2021: 155). Öğrencilerin harcama alışkanlıkları ve buna bağlı olarak borç kullanımı, özellikle öğrencilerin finansal refahları ile genel sağlık durumları ve okulda kalma olasılıkları arasındaki ilişki göz önüne alındığında, üniversiteler için önemli konulardır. Genç yetişkinlerin düşük finansal okuryazarlık seviyeleri göz önüne alındığında, genellikle kötü finansal seçimler yaparlar ve finansal strese karşı savunmasızdırlar (Palmer vd., 2010: 104). Günümüzde çoğu üniversite öğrencisi için borç hayatın bir gerçeği haline gelmiştir (Pinto ve Mansfield, 2006: 22). Üniversite öğrencilerinin çoğu, ebeveynlerinden bir tür mali yardım almaktadır. Yüksek öğrenim görmenin maliyeti hızla arttığından, üniversite öğrencileri muhtemelen artık ebeveynlerinin maddi desteğine daha da bağımlı hale geleceklerdir (Bodvarsson ve Walker, 2004: 483). Üniversite öğrencileri, ebeveyn gözetimi olmadan paralarını bağımsız olarak yönetmeye başladıkları hayatlarının önemli bir dönemindedir. Bu gençlerin çoğu, faturaları ödemek, bütçe tutmak veya ilk kez kendi adlarına bir kredi kartı sahibi olmak gibi parasal zorluklarla uğraşmaya başlamaktadırlar. Yapılan araştırmalarda olumlu finansal davranışların finansal refahın artması ve finansal stresin azalmasıyla ilişkili olduğunu gösterilmektedir (Akben-Selçuk, 2015: 87).

Söz konusu ikinci değişken olan dijital finansal davranış kavramı dijital finansal okuryazarlığın bileşenleri arasında yer almaktadır (Kaya ve Kılıç, 2020: 300). Finansal okuryazarlık, bireyin temel finans kavramlarına dair bilgisi ve bunları doğru kararlar almak için uygulama becerisiyle ilgilidir. Bu nedenle, öğrencilerin finansal davranışları üzerinde olumlu bir etkisi olacak bir finansal okuryazarlık anlayışına sahip olmaları gerekmektedir (Respati vd., 2023: 41). Finansal okuryazarlığı uygularken herkesin davranışı, hedeflerine göre farklılık göstermektedir. Bu durum, bir kişinin davranışının finansal refahı üzerinde önemli bir etkiye sahip olacağı ile kanıtlanır. Dolayısıyla, finansal okuryazarlık ölçümlerinde davranışsal kanıtları yakalamak önemlidir (Harahap, 2023: 2548).

Finans sektöründe, dijital teknolojinin uygulanması finansal teknoloji olarak bilinmektedir (Setiawan vd., 2022: 320). Dijital finans, kullanıcılara zaman ve mekan fark etmeksizin kapsayıcı finansal hizmetler sunmak için internet, büyük veri, bulut bilişim, yapay zeka ve diğer teknolojileri kullanmaktadır. Fiziksel kanallara dayanan geleneksel finansın aksine, dijital finans, finansman ve risk kontrol modellerinde yenilikler getirmekte ve coğrafi ve kaynak kısıtlamalarını ortadan kaldırmaktadır (Zhu, 2025: 1802). Buradan hareketle dijital finansal okuryazarlığın finansal refahının yanı sıra finansal davranışları da önemli ölçüde etkilediği düşünülmektedir. Dijital finansal okuryazarlık finansal davranışları anlama ve şekillendirmede giderek daha kritik bir bileşen haline gelmiştir (Gosal ve Nainggolan, 2023: 4-5).

Jariah vd. (2004) araştırmalarında üniversite öğrencilerinin ne tür finansal sorunlarla karşılaştığını incelemişlerdir. Borden vd. (2008) araştırmalarında demografik faktörlerin üniversite öğrencilerinin finansal bilgi, tutum ve davranışlarını etkilediği sonucuna varmışlardır. Alkaya ve Yağlı (2015) araştırmalarında finansal tutum ile finansal davranış arasında ilişki olduğu ve üniversite öğrencilerinin olumlu finansal davranış ve tutumlar sergilediklerini belirtmişlerdir. Coşkun (2016) araştırmasında üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık algılarının finansal davranışları ve tutumlarını nasıl etkilediğini tespit etmeye

çalışmışlardır. Çinko vd. (2017) araştırmalarında finansal bilgi, davranış ve tutum düzeylerinin cinsiyet, fakülte, sınıf, konaklama türü ve gelire göre farklılaştığı belirtmişlerdir. Yahaya vd. (2019) araştırmalarında finansal davranışı etkileyen faktörleri belirleyerek literatürü zenginleştirmişler ve üniversitelerin öğrencilerin iyi finansal tutum ve finansal davranış geliştirmeleri için uygulayabilecekleri öneriler sunmuşlardır. Sümer ve Gövdeli (2020) araştırmalarında üniversite öğrencilerinin bölüm, cinsiyet ile finansal davranışları arasında ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Yılmaz ve Sevim (2021) araştırmalarında üniversite öğrencilerinin finansal davranış puan ortalamalarının iyi düzeyde; finansal tutum puan ortalamalarının orta düzeyde olduğunu belirtmişlerdir. Mukhlis vd. (2023) araştırmalarında dijital ekonomi davranışlarının maliyet, gizlilik ve sosyal faktörlerden etkilendiğini ortaya koymuşlardır. Respati vd. (2023) araştırmalarında dijital finansal okuryazarlığın finansal davranış üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir. Taşlıyan vd. (2023) araştırmalarında kadınların dijital teknolojiye yönelik ürün/hizmet bilinirlilik ve kullanılabilirlik düzeylerini erkeklere göre daha yüksek bulunurken, finans dersi almayanların, alanlara göre beklenenin aksine söz konusu ürün ve hizmetler hakkındaki bilgi düzeylerinin ortalamanın üzerinde olduğunu belirtmişlerdir. Özmen ve Demir (2024) araştırmalarında Z kuşağı bireylerin finansal okuryazarlık ve finansal dijitalleşme düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiğini belirtmişlerdir. Aydemir ve Ertürkmen (2025) araştırmalarında üniversite öğrencilerinin büyük bir kısmının kredi kartı kullandığını, ancak kredi kartlarının faiz oranlarını bilmediğini belirtmişlerdir. Ayrıca ekonomi haberlerine olan ilgilerinin düşük seviyelerde olduğu ve dijital medyayı geleneksel medyaya tercih ettikleri belirtilmiştir. Dewi Purnamasari vd. (2025) araştırmalarında finansal okuryazarlığın sonradan ödeme kullanım kararını önemli ölçüde etkilemediğini, ancak dijital finansal davranışın bu karar üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermişlerdir. Şekeroğlu (2025) araştırmasında dijital finansal tutumun, dijital finansal davranış üzerinde etkisinin olduğunu belirtmiştir.

Üniversite öğrencilerinin akademik benlik algılarının, dijital finansal davranışları üzerindeki etkisi tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Dijital finansal araçların kullanımının artmaya başladığı günümüzde, öğrencilerin akademik benlik düzeylerinin finansal karar alma süreçlerine ve dijital finans teknolojilerini benimseme davranışlarına yansıması üzerine ulaşılan bilgiler yeterli değildir. Bu doğrultuda, akademik benlik ile dijital finansal davranış arasındaki ilişkinin açığa çıkarılması, bireysel finansal farkındalık ve üniversitelerde finansal okuryazarlık politikalarının geliştirilmesi bakımından önemli bir araştırma problemidir.

Mevcut araştırmanın amacı, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin akademik benlik algılarının dijital finansal davranışları üzerinde nasıl bir etkide bulunduğunu tespit etmek, söz konusu iki değişken arasındaki ilişkiyi incelemek ve öğrencilerin dijital finansal karar alma süreçlerini şekillendiren faktörleri ortaya çıkarmaktır. Bu araştırma, akademik benlik algısı ile dijital finansal davranış arasındaki ilişkiyi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileri üzerinde ele alarak, finans literatüründe sınırlı düzeyde değerlendiren bu bağlantı için ampirik kanıtlar göstermekte ve dijital finansal okuryazarlık ile öğrenci davranışlarını açıklamaya yönelik var olan teorik çerçevelerin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır.

2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın temel amacı, üniversite öğrencilerinde akademik benlik algısına dayalı stresin dijital finansal davranış üzerindeki etkisini incelemektir. Dijitalleşen finansal hizmetler, öğrencilerin bütçe yönetimi, tasarruf, harcama kontrolü ve yatırım kararlarını giderek daha fazla dijital platformlar üzerinden yürütmesine yol açmaktadır. Ancak öğrencilerin akademik benlik algıları ve bu algıya bağlı olarak yaşadıkları stres düzeyi, finansal karar verme süreçleri üzerinde belirleyici bir role sahiptir.

Akademik benlik algısına dayalı stres; öğrencilerin akademik yeterliliklerine dair duydukları kaygılar, sınav başarısına ilişkin beklentiler, akademik belirsizlikler ve geleceğe yönelik kariyer endişeleri gibi unsurlardan kaynaklanmaktadır. Bu tür stres faktörleri, bireylerin rasyonel karar verme süreçlerini zayıflatabilmekte ve dijital ortamda yapılan finansal işlemlerde riskli, plansız veya duygusal temelli davranışların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Dijital finansal davranışların hızlı karar almayı gerektirmesi de stres altındaki bireylerin hatalı finansal tercihler yapma olasılığını artırmaktadır.

Bu araştırmanın önemi, genç yetişkinlerin finansal davranışlarında psikolojik bir unsur olan akademik stresten nasıl etkilendiğinin ortaya konulmasından kaynaklanmaktadır. Üniversite öğrencileri hem finansal okuryazarlık düzeyleri hem de dijital uygulamaları yoğun kullanmaları nedeniyle kritik bir gruptur. Bu nedenle akademik stresin dijital finansal davranışlar üzerindeki etkisinin anlaşılması, öğrencilerin finansal farkındalığını artırmaya yönelik müdahaleler geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Eğitim kurumları ve psikolojik danışmanlık birimleri için de stres yönetimi ve dijital finansal okuryazarlık programlarına yön verici nitelikte bilgiler sunmaktadır.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklemin evreni temsil kabiliyeti açısından gerekli olan hesaplamalar yapılmış ve yeter sayı 300 olarak tespit edilmiştir (Saracel vd., 2002: 28). Söz konusu fakültedeki 416 öğrenci araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Farklı bölümlerde öğrenim gören öğrenciler gönüllülük esasına göre araştırmaya katılmıştır. Akademik düzeyleri ve finansal davranış profilleri farklı olan öğrencilerin araştırmaya dahil edilmesi, değişkenler arasındaki ilişkilerin daha kapsamlı bir biçimde değerlendirilmesine olanak sağlamıştır.

Bu örneklem büyüklüğü, araştırmanın temsil gücünü artırmak ve yapısal eşitlik modellemesi gibi analizler için yeterli sayısal temeli sağlamak amacıyla uygun görülmüştür. Veri toplama sürecinde katılımcıların anonimliği ve gizliliği korunmuş, tüm yanıtlar gönüllülük esasına göre toplanmıştır.

2.3. Veri Analizi

Araştırmada toplanan veriler SPSS ve AMOS programları kullanılarak analiz edilmiştir. İlk olarak ölçme araçlarının iç tutarlılığını değerlendirmek için güvenirlik analizi yapılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla korelasyon analizi, ölçme modellerinin geçerliliğini değerlendirmek için ise DFA uygulanmıştır.

Araştırmanın temel modelini test etmek üzere akademik benlik algısına dayalı stresin dijital finansal davranış üzerindeki etkisi regresyon analizleri ve SEM ile değerlendirilmiştir. Analizler yalnızca bağımsız değişken (akademik stres) ile bağımlı değişken (dijital finansal davranış) arasındaki doğrudan ilişkiyi test etmeye odaklanmıştır.

2.4. Veri Toplama Araçları

Akademik benlik algısı, Bedewy ve Gabriel (2015) tarafından geliştirilen Akademik Stres Algısı Ölçeği'nin altı maddelik alt boyutundan uyarlanarak ölçülmüştür. Bu alt boyut; öğrencilerin akademik becerilerine duydukları güveni, ders yükünü yönetme konusundaki yeterlik algılarını ve genel olarak akademik başarıya ilişkin öz değerlendirmelerini kapsamaktadır. Maddeler öğrencilerin derslerde başarılı olma, akademik görevleri yerine getirme ve akademik zorluklarla baş etme konusundaki inançlarını yansıtmaktadır. Katılımcılar maddelere 5'li Likert ölçeği üzerinden yanıt vermiştir (1 = kesinlikle katılmıyorum, 5 = kesinlikle katılıyorum).

Dijital finansal davranış, Kaya ve Kılıç (2021) tarafından geliştirilen 9 maddelik ölçek kullanılarak ölçülmüştür. Ölçek, bireylerin dijital bankacılık, çevrimiçi ödeme sistemleri, mobil finans uygulamaları ve dijital işlem takibi gibi araçları ne derece bilinçli, planlı ve sorumlu bir şekilde kullandıklarını değerlendirmektedir. Maddeler; finansal işlemlerin dijital ortamda yürütülmesi, harcamaların izlenmesi, mobil uygulamalar üzerinden ödeme yapma, tasarruf ve bütçeleme araçlarının kullanımı gibi davranışları kapsamaktadır. Katılımcılar ölçek maddelerine 1 (kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (kesinlikle katılıyorum) arasında değişen 5'li Likert tipi ölçekte yanıt vermiştir. Yüksek puanlar, öğrencilerin daha aktif, düzenli ve bilinçli dijital finansal davranışlara sahip olduğunu göstermektedir.

3. BULGULAR

Bu bölümde, araştırmadan elde edilen veriler analiz edilerek üniversite öğrencilerinin akademik benlik algısı ile dijital finansal davranışları arasındaki ilişkiler ortaya konulmuştur. Öncelikle katılımcıların demografik özellikleri Çizelge 1'de sunulmuş, ardından değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler, güvenirlik değerleri, korelasyonlar ve DFA bulguları değerlendirilmiştir. Son olarak regresyon analizine dayalı olarak akademik benlik algısının dijital finansal davranış üzerindeki etkisi test edilmiş ve araştırmanın temel hipotezi sınanmıştır.

Çizelge 1. Demografik Özellikler

Özellikler	**Kategoriler**	**Frekans (N)**	**Yüzde (%)**
Cinsiyet	Kadın	308	74
	Erkek	108	26
Bölüm	İşletme	68	16,3

	İktisat	59	14,1
	Sağlık Yönetimi	136	32,7
	Sosyal Hizmet	57	13,7
	Finans ve Bankacılık	45	10,8
	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	51	12,2
Aylık Harcama	0-5000 TL	152	36,5
	5000-7500 TL	102	24,5
	7500-10000 TL	82	19,7
	10000-15000 TL	44	10,6
	15000 TL ve üzeri	36	8,6
Sınıf	1	152	36,5
	2	68	16,3
	3	84	20,1
	4	112	26,9
Kredi kartı kullanımı	Evet	254	61,1
	Hayır	162	38,9
Internet bankacılığı kullanımı	Evet	396	95,2
	Hayır	20	4,8
Finansal gelişmeleri takip ettiğiniz kaynak	İnternet	377	90,6
	TV	20	4,8
	Kitap,dergi, gazete	4	1
	Aile ve arkadaşlar	15	3,6
Düzenli para biriktirme alışkanlığınız var mı	Evet	179	43,0
	Hayır	237	57,0
Finansal durumunuzu yönetmede başarı düzeyinizi nasıl tanımlarsınız	Başarılıyım	295	70,9
	Başarısızım	121	29,1
Üniversite eğitiminize devam ederken çalışıyor musunuz	Evet	96	23,1
	Hayır	320	76,9
Üniversite eğitiminiz devam ederken kredi/burs alıyor musunuz	Evet	269	64,5
	Hayır	147	35,5

Çizelge 1, araştırmaya katılan 416 üniversite öğrencisinin temel demografik özelliklerini ortaya koymakta ve örneklemin yapısına ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır. Katılımcıların cinsiyet dağılımı incelendiğinde, örneklemin büyük çoğunluğunu kadın öğrencilerin oluşturduğu (%74) görülmektedir. Erkek öğrenciler ise örneklemin %26'sını oluşturmaktadır.

Bölümlere göre dağılım oldukça dengeli bir yapıya işaret etmektedir. Sağlık yönetimi bölümü en yüksek katılım oranına (%32,7) sahipken, işletme (%16,3), iktisat (%14,1), sosyal hizmet (%13,7), siyaset bilimi kamu yönetimi (%12,2) ve finans ve bankacılık (%10,8) bölümleri de önemli bir çeşitlilik sağlamaktadır. Bu disiplin çeşitliliği, araştırmada hem akademik benlik

algısına hem de dijital finansal davranışlara ilişkin daha geniş bir perspektiften değerlendirme yapılmasına olanak sunmaktadır.

Aylık harcama düzeyleri incelendiğinde, öğrencilerin büyük bir kısmının 0–5000 TL (%36,5) ve 5000–7500 TL (%24,5) harcama bandında yer aldığı görülmektedir. Bu bulgu, öğrencilerin önemli bir bölümünün sınırlı finansal kaynaklarla yaşamını sürdürdüğünü ve finansal davranışlar üzerinde ekonomik koşulların etkili olabileceğini düşündürmektedir.

Katılımcıların sınıf seviyeleri incelendiğinde, birinci sınıf öğrencilerinin örneklemin en büyük grubunu oluşturduğu (%36,5), onları dördüncü sınıf (%26,9), üçüncü sınıf (%20,1) ve ikinci sınıf (%16,3) öğrencilerinin izlediği anlaşılmaktadır. Bu dağılım, araştırmanın hem üniversiteye yeni başlayan hem de mezuniyete yaklaşan öğrencilerin bakış açılarını kapsamayı başardığını göstermektedir.

Finansal araçların kullanımına ilişkin bulgular oldukça dikkat çekicidir. Öğrencilerin %96'sı internet bankacılığı kullanmakta olup, bu oran dijital finansal sistemlerin öğrenciler arasında son derece yaygın olduğunu göstermektedir. Kredi kartı kullanım oranı %61 olup, bu oran öğrencilerin günlük finansal işlemlerinde dijital ve bankacılık tabanlı araçlara aktif şekilde yöneldiklerini göstermektedir. Buna karşın düzenli para biriktirme alışkanlığının görece düşük olup (%43), bu durum dijital finansal davranışların rasyonel kullanımını etkileme potansiyeline sahiptir.

Finansal gelişmeleri takip etme kaynağına bakıldığında, öğrencilerin büyük çoğunluğunun interneti (%91) tercih ettiği görülmektedir. Bu bulgu, genç bireylerin finansal bilgiye erişimde dijital mecraları yoğun biçimde kullandığını göstermekte ve araştırmanın dijital finansal davranışlarla ilgili yapısını desteklemektedir.

Son olarak, öğrencilerin %71'inin finansal durumunu "başarılı" olarak değerlendirmesi, öznel finansal yönetim algılarının yüksek olduğunu göstermektedir. Ancak bunun gerçek finansal davranışlarla ne ölçüde örtüştüğü araştırmanın analitik bulgularında test edilmektedir.

Çizelge 2. Ortalamalar, Standart Sapmalar, Güvenirlik ve Korelasyonlar

	α	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**1**	**2**
Akademik benlik algısı	0,84	2,95	0,447	-	
Dijital finansal davranış	0,87	3,47	0,986	0,412**	-

Not: ** $p < 0,01$ * $p < 0,05$

Çizelge 2'de araştırmanın iki temel değişkenine ilişkin tanımlayıcı istatistikler, güvenirlik katsayıları ve korelasyon değerleri sunulmaktadır. Öncelikle güvenilirlik bulguları her iki ölçeğin de yüksek iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir. Akademik benlik algısının cronbach alfa katsayısı 0,84; dijital finansal davranışın ise 0,87 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler, ölçüm araçlarının sosyal bilimler literatüründe kabul edilen 0,70 sınırının oldukça

üzerinde olduğunu ve ölçeklerin araştırmada güvenilir biçimde kullanılabileceğini göstermektedir (Tavakol ve Dennick, 2011).

Tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, öğrencilerin akademik benlik algısı ortalamasının 2,95 olduğu görülmektedir. Bu değer, öğrencilerin kendilerini akademik açıdan orta düzeyde yeterli gördüğünü, öz-yeterliklerinin ne çok yüksek ne de düşük olduğunu işaret etmektedir. Akademik öz-yeterliğin orta düzeyde oluşu, öğrencilerin akademik talepleri karşılarken belirli güçlükler yaşadığını gösteren önceki bulgularla uyumludur (Bandura, 1997). Buna karşılık dijital finansal davranış ortalaması 3,47'dir. Bu bulgu, öğrencilerin dijital finansal araçları genel olarak aktif ve olumlu biçimde kullandığını göstermekte; internet bankacılığı, dijital ödeme sistemleri ve finansal uygulamalar gibi araçların genç yetişkinler arasında yaygın biçimde benimsendiğine ilişkin mevcut literatürü desteklemektedir (Lusardi, 2019).

Korelasyon analizi, araştırmanın temel hipotezini destekleyen önemli bir ilişkiye işaret etmektedir. Akademik benlik algısı ile dijital finansal davranış arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = 0,412$, $p < 0,01$). Bu sonuç, akademik açıdan kendine güven duyan ve akademik kararları daha rahat verebilen öğrencilerin dijital finansal davranışlarda da daha bilinçli, düzenli ve kontrollü hareket etme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Literatürde akademik öz-yeterlik düzeyi yüksek bireylerin karar verme süreçlerinde daha sistematik ve rasyonel davrandıkları, riskli davranışlardan kaçındıkları belirtilmektedir (Chemers vd., 2001). Dolayısıyla öz-yeterliği yüksek öğrencilerin dijital finansal sistemlerde de daha dikkatli ve planlı hareket etmesi beklenen bir durumdur. Bu ilişki aynı zamanda araştırmanın kuramsal çerçevesini desteklemektedir. Akademik benlik algısı yüksek olan bireyler, bilgi işlem süreçlerinde daha etkin, karar almada daha rasyonel ve duygusal baskılara karşı daha dirençli olduklarından, dijital finansal sistemlerde daha planlı ve sorumlu davranma eğilimi gösterebilmektedir (Bandura, 1997; Xiao ve Porto, 2017). Bu nedenle elde edilen pozitif ilişki hem davranışsal finans literatürü hem de öğrenci psikolojisi açısından teorik olarak tutarlıdır.

Çizelge 3. Değişkenlere İlişkin Uyum İndeksi Değerleri

Değişkenler	$\chi 2$ /df	RMSEA	CFI	GFI	NFI	TLI
Akademik benlik algısı	2,461	0,065	0,895	0,901	0,908	0,914
Dijital finansal davranış	2,680	0,074	0,951	0,904	0,941	0,955

Çizelge 3'te sunulan DFA sonuçları, her iki değişkenin de (akademik benlik algısı ve dijital finansal davranış) kabul edilebilir düzeyde uyum indekslerine sahip olduğunu göstermektedir. Akademik benlik algısı ölçeği için χ^2/df değeri 2,461 olup, literatürde önerilen 3'ün altı ölçütünü karşıladığı için iyi uyuma işaret etmektedir (Kline, 2015). Benzer şekilde RMSEA değeri 0,065'tir ve 0,08'in altında olması modele orta–iyi düzeyde uyum sağlamaktadır (Browne ve Cudeck, 1993).

CFI (0,895), NFI (0,908) ve TLI (0,914) değerleri sınırda ancak kabul edilebilir düzeydedir; özellikle TLI ve NFI'nin 0,90 eşik değerini aşması modelin yapı geçerliliğini desteklemektedir (Hu ve Bentler, 1999). GFI değerinin 0,901 olması da modelin genel uyumunun yeterli olduğunu göstermektedir.

Dijital finansal davranış ölçeğinde uyum değerleri daha güçlüdür. χ^2/df oranı 2,680 ile kabul edilebilir düzeydedir ve RMSEA değeri 0,074 olup 0,08 ölçütünü karşılamaktadır. CFI (0,951), NFI (0,941) ve TLI (0,955) gibi değerlerin 0,95'e yakın ya da üzerinde olması modelin oldukça iyi uyum gösterdiğine işaret etmektedir. Bu bulgular, dijital finansal davranış ölçeğinin faktör yapısının literatürde önerilen kabul edilebilir ve iyi uyum indekslerini karşıladığını göstermektedir.

Çizelge 4. Regresyon Analizi

Dijital Finansal Davranış	B	SE	t	p	% 95 CI	
Constant	0,15	0,215	1,571	0,002	0,124	0,176
Akademik Benlik Algısı	0,420	0,115	1,250	0,000	0,345	0,495
Notlar: Not 1. N=416; Not 2. Standardize edilmiş regresyon katsayıları belirtilmiştir. Not 3. Bootstrap örneklem sayısı: 5,000.						

Çizelge 4'te sunulan regresyon analizi sonuçları, akademik benlik algısının dijital finansal davranış üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir ($B = 0,420$, $p < 0,01$). Standardize edilmemiş katsayının yüksek ve pozitif olması, akademik benlik algısı yükseldikçe öğrencilerin dijital finansal davranışlarının da daha düzenli, kontrollü ve planlı hale geldiğini göstermektedir. %95 güven aralığının (0,345–0,495) dar olması, değişkenin etkisinin istikrarlı ve güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu bulgu, akademik öz-farkındalığı ve akademik yeterlik algısı yüksek olan bireylerin problem çözme ve karar verme süreçlerinde daha bilinçli davrandığını öne süren araştırmalarla paraleldir (Zimmerman, 2000; Pajares, 2008). Özellikle akademik öz-yeterliği yüksek öğrencilerin dijital ortamlarda riskli finansal davranışlardan kaçındığını ve daha hesaplı hareket ettiğini gösteren araştırmalar mevcuttur (Danes ve Haberman, 2007).

Ayrıca, öğrencilerin dijital finansal kararlarında öz-düzenleme becerilerinin önemli rol oynadığını belirten güncel araştırmalar, akademik yeterlik algısının finansal davranışları güçlendiren bilişsel bir kaynak olduğunu vurgulamaktadır (Serido vd., 2013). Bu bağlamda elde edilen pozitif ilişki, bireysel bilişsel kaynakların dijital finansal davranışlar üzerindeki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır.

Bootstrap yöntemiyle elde edilen sonuçların anlamlılığını koruması, modelin geçerliliğini desteklemektedir. Bu sonuçlar, akademik benlik algısının dijital finansal davranış üzerinde güçlü bir yordayıcı olduğunu açıkça göstermekte ve araştırmanın temel hipotezini doğrulamaktadır.

SONUÇ

Bu araştırma, üniversite öğrencilerinin akademik benlik algısının dijital finansal davranışları üzerindeki etkisini inceleyerek, genç yetişkinlerin akademik değerlilik algılarının dijital

finansal süreçlerdeki davranışlarını nasıl şekillendirdiğini ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, akademik benlik algısının dijital finansal davranışın anlamlı ve güçlü bir yordayıcısı olduğunu göstermiştir. Regresyon analizinde akademik benlik algısının dijital finansal davranışları pozitif yönde etkilediği belirlenmiş; akademik açıdan kendine güvenen, akademik kararları daha rahat verebilen öğrencilerin dijital finansal araçları daha bilinçli, kontrollü ve planlı şekilde kullandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Korelasyon sonuçları da bu ilişkiyi desteklemiş ve değişkenler arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğu teyit edilmiştir. Ayrıca DFA bulguları, kullanılan ölçeklerin geçerli ve güvenilir olduğunu ve ölçümlerin yapısal modellerde kullanılmaya uygun olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, araştırmanın hem metodolojik gücünü hem de kuramsal tutarlılığını desteklemektedir.

Araştırmanın bulguları, öğrencilerin akademik öz-yeterlik algılarının yalnızca akademik performansla sınırlı olmadığını; aynı zamanda dijital bankacılık, çevrimiçi ödeme sistemleri ve mobil finans uygulamaları gibi günlük finansal davranışları da belirlediğini göstermektedir. Bu çerçevede, akademik benlik algısı yüksek bireylerin dijital finansal araçları daha stratejik, bilinçli ve rasyonel şekilde kullanma eğiliminde olduğu söylenebilmektedir.

Sonuç olarak, bu araştırma üniversite öğrencilerinin dijital finansal davranışlarının psikolojik ve bilişsel temellerini görünür kılmıştır. Dijitalleşen finansal sistemlerde daha sağlıklı karar vermenin, yalnızca finansal bilgiyle değil aynı zamanda bireyin akademik yeterlik algısıyla da ilişkili olduğu ortaya konmuştur. Bu bağlamda, üniversitelerde hem akademik öz-yeterliği güçlendiren hem de dijital finansal farkındalığı artıran eğitim programlarının geliştirilmesi, öğrencilerin hem akademik hem finansal yaşamlarına önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Ağaçdiken, S., Boğa, N. M., Özdelikara, A. (2016). Hemşirelik Öğrencilerinin Hemşirelik Eğitimine Yönelik Yaşadıkları Stres Düzeyinin Belirlenmesi. Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi, 1(1), 25-41.

Akben-Selcuk, E. (2015). Factors Influencing College Students' Financial Behaviors in Turkey: Evidence from A National Survey. International Journal of Economics and Finance, 7(6), 87-94.

Aydemir, Z., Ertürkmen, G. Üniversite Öğrencilerinde Kitle İletişim Araçlarının Finansal Tutum ve Davranış Üzerindeki Etkisi: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Ziraat Fakültesi Örneği. Black Sea Journal of Public and Social Science, 8(1), 18-27.

Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. W.H. Freeman.

Bartholomae, S., Fox, J. J. (2021). A Decade Review of Research on College Student Financial Behavior and Well-Being. Journal of Family and Economic Issues, 42(Suppl 1), 154-177.

Bayram, S. B. (2019). Ergenlerin Mükemmeliyetçilik Özellikleri ve Akademik Alanda Arzuların Ertelenmesi ile Akademik Stres Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 1(35), 41-55.

Bedewy, D., Gabriel, A. (2015). Examining Perceptions of Academic Stress and Its Sources Among University Students: The Perception of Academic Stress Scale. *Health psychology open*, *2*(2), 2055102915596714.

Bodvarsson, Ö. B., Walker, R. L. (2004). Do Parental Cash Transfers Weaken Performance in College?. Economics of Education Review, 23(5), 483-495.

Borden, L. M., Lee, S. A., Serido, J., Collins, D. (2008). Changing College Students' Financial Knowledge, Attitudes, and Behavior Through Seminar Participation. Journal of family and economic issues, 29(1), 23-40.

Browne, M. W., Cudeck, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit. In K. A. Bollen & J. S. Long (Eds.), *Testing structural equation models* (pp. 136–162). Sage.

Cengiz, S., Tekin, B. (2019). Lisans Düzeyinde Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerde Strese Neden Olan Faktörlerle Derse Yönelik Tutumları Arasındaki İlişkinin Araştırılması. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (81), 183-212.

Chemers, M. M., Hu, L., Garcia, B. F. (2001). Academic Self-Efficacy and First-Year College Student Performance and Adjustment. *Journal of Educational Psychology*, 93(1), 55–64.

Cokley, K. (2000). An Investigation of Academic Self-Concept and Its Relationship to Academic Achievement in African American College Students. Journal of Black Psychology, 26(2), 148-164.

Coşkun, S. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Finansal Davranış ve Tutumlarının Belirlenmesi: Finansal Okuryazarlık Algıları Üzerine Bir Araştırma. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5(7), 2247-2258.

Çinko, M., Avcı, E., Ergun, S., Tekçe, M. (2017). Üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeyleri: Marmara Üniversitesi örneği. Marmara Business Review, 2(1), 25-50.

Danes, S. M., Haberman, H. (2007). Teen Financial Knowledge, Self-Efficacy, and Behavior: A Gendered View. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 18(2), 48–60.

Dewi Purnamasari, E., Ghina, A., Coyanda, J. R. (2025). Financial Literacy Dan Digital Financial Behavior Dalam Pengambilan Keputusan Pengguna Paylater. Jurnal Manajemen dan Keuangan, 14(1), 36-53.

Dündar, S., Soyalın, M. (2024). The Effect of Depression, Anxiety and Stress Levels on AcademicAchievement: A Study on University Students. Equinox, Journal of Economics, Business &Political Studies, 11 (2).

Erzen, E. ve Merdivenli, S.C. (2024). Akademik Motivasyon ve Akademik Benlik Düzeyinin Üniversiteye Uyumu Yordayıcı Gücü. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 26(4), 1527-1547.

Ferla, J., Valcke, M., Cai, Y. (2009). Academic Self-Efficacy and Academic Self-Concept: Reconsidering Structural Relationships. Learning And Individual Differences, 19(4), 499-505.

Gerardi, S. (1990). Academic Self-Concept as A Predictor of Academic Success Among Minority and Low-Socioeconomic Status Students. Journal of College Student Development, 31, 402-407.

Gosal, G. G., Nainggolan, R. (2023). The Influence of Digital Financial Literacy on Indonesian Smes' Financial Behavior and Financial Well-Being. International Journal of Professional Business Review: Int. J. Prof. Bus. Rev., 8(12), 11.

Guay, F., Ratelle, C. F., Roy, A., Litalien, D. (2010). Academic Self-Concept, Autonomous Academic Motivation, and Academic Achievement: Mediating and Additive Effects. Learning and individual differences, 20(6), 644-653.

Güçlü, N. (2001). Stres yönetimi. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 21(1).

Harahap, R. (2023). Financial literacy and digital financial behavior of SMEs in Indonesia. In Proceeding Medan International Conference on Economic and Business (Vol. 1, pp. 2545-2553).

Hj Ramli, N. H., Alavi, M., Mehrinezhad, S. A., Ahmadi, A. (2018). Academic Stress and Self-Regulation Among University Students in Malaysia: Mediator Role Of Mindfulness. Behavioral Sciences, 8(1), 12.

Hu, L. T., Bentler, P. M. (1999). Cutoff Criteria for Fit İndexes in Covariance Structure Analysis. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1–55.

İşmar, Z., Şehitoğlu, G. (2021). Akademik Benlik Algısı ve Akademik Başarı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, 5(1), 78-99.

Jariah, M., Husniyah, A. R., Laily, P., Britt, S. (2004). Financial Behavior and Problems Among University Students: Need for Financial Education. Journal of Personal Finance, 3(1), 82-96.

Joo, S. H., Durband, D. B., Grable, J. (2008). The Academic Impact of Financial Stress on College Students. Journal of College Student Retention: Research, Theory & Practice, 10(3), 287-305.

Kaya, İ., Kilic, B. (2021). Finansal Okuryazarlık ve Dijitalleşme: Ölçek Geliştirme Üzerine Bir Çalışma. İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, 6(15), 296-315.

Khan, M. J., Altaf, S., Kausar, H. (2013). Effect of Perceived Academic Stress on Students' Performance. FWU Journal of Social Sciences, 7(2).

Kline, R. B. (2015). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling* (4th ed.). Guilford Press.

Lal, K. (2014). Academic Stress Among Adolescent in Relation to Intelligence and Demographic Factors. American International Journal of Research in Humanities, Arts and Social Sciences, 5(1), 123-129.

Lent, R. W., Brown, S. D., Gore Jr, P. A. (1997). Discriminant and Predictive Validity of Academic Self-Concept, Academic Self-Efficacy, and Mathematics-Specific Self-Efficacy. Journal of Counseling Psychology, 44(3), 307.

Lusardi, A. (2019). Financial Literacy and The Need for Financial Education: Evidence and Implications. *Swiss Journal of Economics and Statistics*, 155(1), 1–8.

Marsh, H. W., Seaton, M., Trautwein, U., Lüdtke, O., Hau, K. T., O'Mara, A. J., Craven, R. G. (2008). The Big-Fish–Little-Pond-Effect Stands up to Critical Scrutiny: Implications for Theory, Methodology, and Future Research. Educational Psychology Review, 20(3), 319-350.

Mukhlis, I., Pratama, A., Wahyuningsih, D. (2023). Digital Financial Behavior of Rural Farmer Households During The Covid-19 Pandemic. Studies of Applied Economics, 41(2).

Özbek, A. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Genel Finansal Sağlık Durumlarının Tespitine Yönelik Alan Araştırması: Gümüşhane Üniversitesi Örneği. Global Journal of Economics and Business Studies, 8(16), 50-63.

Özgüngör, S., Paksu, A. D. (2017). Üniversite Öğrencilerinde Benlik Saygısı Düzeyine Göre Akademik Başarıyı Yordayan Değişkenler. Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal, 7(48), 111-125.

Özmen, G., Demir, Ö. (2024). Finansal Okuryazarlık ve Finansal Dijitalleşme İlişkisi: Z Kuşağı Üzerine Bir Araştırma. İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 13(2), 362-385.

Özoğlu, S. Ç. (1975). Psikolojik Danışmada Benlik Kavramı. Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES), 8(1), 93-111.

Pajares, F. (2008). Motivational Role Of Self-Efficacy Beliefs In Self-Regulated Learning. In D. H. Schunk & B. J. Zimmerman (Eds.), *Motivation and self-regulated learning* (pp. 111–139). Lawrence Erlbaum.

Palmer, L., Bliss, D. L., Goetz, J. W., Moorman, D. (2010). Helping Undergraduates Discover the Value of a Dollar through Self-Monitoring. American Journal of Business Education, 3(7), 103-108.

Pinto, M. B., Mansfield, P. M. (2006). Financially at-Risk College Students: An Exploratory Investigation of Student Loan Debt and Prioritization of Debt Repayment. Journal of Student Financial Aid, 36(2), 2.

Respati, D. K., Widyastuti, U., Nuryati, T., Musyaffi, A. M., Handayani, B. D., Ali, N. R. (2023). How do Students' Digital Financial Literacy and Financial Confidence Influence Their Financial Behavior and Financial Well-Being?. Nurture, 17(2), 40-50.

Saracel, N., Özkara, B., Karakaş, M., Özdemir, Ş., Yelken, R., Dündar, S. ve Karaca, Y. (2002), Afyon İli Tüketim Analizi, Tüketici Davranışları ve Eğilimleri. Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları,27(1),28.

Serido, J., Shim, S., Tang, C. (2013). A Developmental Model of Financial Capability: A Framework for Promoting A Successful Transition to Adulthood. *International Journal of Behavioral Development*, 37(4), 287–297.

Setiawan, M., Effendi, N., Santoso, T., Dewi, V. I., Sapulette, M. S. (2022). Digital Financial Literacy, Current Behavior of Saving and Spending and Its Future Foresight. Economics of Innovation and New Technology, 31(4), 320-338.

Struthers, C. W., Perry, R. P., Menec, V. H. (2000). An Examination of The Relationship among Academic Stress, Coping, Motivation, and Performance in College. *Research in higher education*, *41*(5), 581-592.

Sumer, S., & Gövdeli, T. (2020). Finansal Okuryazarlık ve Finansal Davranış Üzerine bir Çalışma. Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(1), 86-98.

Şekeroğlu, G. (2025). Dijital Finansal Tutum ve Davranışın Girişimcilik Eğilimi Üzerindeki Etkisi: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24(Özel Sayı-İnovasyon ve Girişimcilik), 229-244

Taşlıyan, M., Bekereci, N. E., Çakıroğlu, Z. (2023). Dijital Finansal Okuryazarlığın Bireysel Girişimcilik Yönelimine Etkisi: Üniversite Öğrencileri Örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *20*(1), 232-243.

Tavakol, M., Dennick, R. (2011). Making Sense of Cronbach's Alpha. *International Journal of Medical Education*, 2, 53–55.

Uysal, N., Toprak, F. Ü. (2021). Hemşirelik Öğrencilerinin Akademik Başarısı ile Stres ve Bilişsel Esneklik İlişkisinin Belirlenmesi. Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi, 4(2), 248-254.

Xiao, J. J., Porto, N. (2017). Financial Education and Financial Satisfaction: Financial Literacy, Behavior, and Capability as Mediators. *International Journal of Bank Marketing*, 35(5), 805–817.

Yahaya, R., Zainol, Z., Osman, J. H., Abidin, Z., Ismail, R. (2019). The Effect Of Financial Knowledge and Financial Attitudes on Financial Behavior Among University Students. International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences, 9(8), 22-32.

Yılmaz, G., Sevim, F. (2021). Sağlık Yönetimi Öğrencilerinin Finansal Davranış ve Finansal Tutum Düzeylerinin Belirlenmesi: KTÜ Örneği. Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi, 3(2), 145-152.

Zhu, D. (2025). Digital Financial Development, Farmers' Digital Financial Behavior, and Relative Poverty: An Empirical Analysis Based on Data from Farmers in Yongzhou City. Economic Analysis and Policy.

Zimmerman, B. J. (2000). Self-efficacy: An Essential Motive to Learn. *Contemporary Educational Psychology*, 25(1), 82–91.

ISLAMIC PHILOSOPHY, MODERNITY, AND RELIGIOUS REFORM DISCOURSES IN ALGERIA

Prof. Dr. Samir Benkhelfallah
University of Algiers 1, Algeria

Dr. Nadia Kerras
University of Oran 2, Algeria

Abstract
This article analyzes how contemporary Algerian thinkers draw on the heritage of Islamic philosophy to address questions of modernity, democracy, and religious reform. It examines academic writings, public lectures, and media interventions that revisit the works of figures such as al-Farabi, Ibn Rushd, and Ibn Khaldun in search of resources for reconciling Islamic tradition with constitutionalism, gender equality, and scientific progress. Through discourse analysis, the study identifies three main tendencies: a rationalist strand that emphasizes philosophy as a means of critical renewal; a traditionalist strand wary of philosophical inquiry as a threat to doctrinal certainty; and a mediating current that seeks to anchor philosophical reasoning within Qurʾanic and juridical frameworks. The paper highlights how debates over philosophy's role often mirror broader struggles over state authority, educational reform, and the place of religion in the public sphere. It concludes that, despite resistance, Algerian engagements with Islamic philosophy contribute to a plural and dynamic intellectual field in which competing visions of religious reform are negotiated.

Keywords: Islamic philosophy, Algeria, modernity, religious reform, public discourse

RELIGION, MEMORY, AND POSTCOLONIAL IDENTITY IN ALGERIAN PHILOSOPHICAL DEBATES

Dr. Amel Bouzid
University of Constantine 2, Algeria

Assis. Prof. Dr. Rachid Lounis
University of Tlemcen, Algeria

Abstract
This paper explores the entanglement of religion, memory, and postcolonial identity in Algerian philosophical debates since the civil conflict of the 1990s. By examining essays, memoirs, and scholarly texts, the study shows how Islamic references, anti-colonial narratives, and critiques of violence intersect in efforts to reconstruct a coherent moral horizon for Algerian society. Authors grapple with the legacy of French colonial secularism, the instrumentalization of Islam by state and armed groups, and the enduring trauma of war. The research argues that religion functions simultaneously as a source of healing, polarization, and critical reflection, depending on how it is interpreted and institutionalized. Philosophical interventions seek to disentangle faith from domination, advocating for forms of religiosity compatible with pluralism, human rights, and shared civic responsibility.

Keywords: religion, postcolonial identity, Algeria, memory, political philosophy

ORTHOOX THEOLOGY, PHILOSOPHY, AND CIVIC ETHICS IN CONTEMPORARY GEORGIA

Prof. Dr. Giorgi Amiranashvili
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Dr. Tamar Kapanadze
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Abstract
This article investigates how Orthodox Christian theology intersects with philosophical reflection and civic ethics in contemporary Georgia. It analyzes homilies, theological essays, and philosophical writings that address issues such as corruption, nationalism, minority rights, and European integration. The study shows that some theologians and philosophers appeal to patristic thought and Georgian religious history to promote virtues like honesty, hospitality, and solidarity as foundations for modern citizenship. Others, however, deploy religious rhetoric to resist legal reforms related to gender equality or LGBTQ+ rights, framing them as threats to national and spiritual identity. By situating these conflicts within broader theories of civil religion and public theology, the paper argues that Georgian debates illustrate both the constructive and exclusionary potentials of religiously inflected civic discourse.

Keywords: Orthodox Christianity, Georgia, civic ethics, public theology, nationalism

RELIGIOUS DIALOGUE AND PHILOSOPHICAL PLURALISM IN THE CAUCASUS: A GEORGIAN PERSPECTIVE

Dr. Nino Beridze
Ilia State University, Georgia

Giorgi Lomsadze
Ilia State University, Georgia

Abstract
Focusing on Georgia as a crossroads of Christian, Muslim, and other traditions, this paper explores how religious dialogue is framed by local philosophers and theologians committed to pluralism. Drawing on round-table discussions, conference proceedings, and academic articles, the study analyzes conceptual models of coexistence that emphasize shared rational capacities, overlapping moral values, and a common historical experience of empire and conflict. The authors argue that philosophical pluralism—understood as a principled openness to multiple viewpoints grounded in dialogue and mutual critique—provides a valuable framework for interreligious engagement in the Caucasus. At the same time, they note persistent obstacles, including politicization of religious identity, social distrust, and uneven power relations between majority and minority communities. The article concludes that sustained investment in dialogical education, joint research projects, and inclusive public forums can help translate philosophical commitments to pluralism into durable social practices.

Keywords: religious dialogue, pluralism, Georgia, Caucasus, interfaith relations

TÜRKİYE'DE BÖLGELERE GÖRE İSTİHDAMIN CİNSİYET VE ÇALIŞMA ŞEKLİ AÇISINDAN ANALİZİ

Öğr. Gör. Yağmur AKARSU

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

yagmurakarsu@comu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-4415-0997

ÖZET

Dijitalleşme ile iş gücü piyasalarında önemli bir dönüşüm süreci yaşanmaktadır. Dijital teknolojilerin hızlı biçimde yaygınlaşması ve bu durumun iş dünyasına uyarlanması, bireylerin çalışma ortamlarını ve iş yapma biçimlerini doğrudan etkilemiştir. Bu dönüşüm sürecinin etkileri, bölgesel kalkınmışlık düzeyi, altyapı kapasitesi ve dijital erişim imkânlarına bağlı olarak çalışma biçimlerinin bölgesel ölçekte çeşitlenmesine neden olmaktadır. Dijitalleşmenin hızla artması ve bu durumun iş-yaşam dengesine entegre olması, özellikle Covid-19 pandemisi döneminde evden çalışma uygulamalarının yaygınlaşmasıyla birlikte daha belirgin hâle gelmiştir. Buradan hareketle bu çalışmada, 2020–2024 dönemine ait TÜİK işgücü istatistikleri mikro verileri kullanılmış ve bölgesel karşılaştırmalar İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) Düzey 1 esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma, pandemi sonrası dönemde Türkiye'de işgücü piyasasında bölgesel ve toplumsal cinsiyet temelli farklılaşmaları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Elde edilen bulgular doğrultusunda, esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaştırılması, kadın istihdamının artırılması ve bölgesel istihdam eşitsizliklerinin azaltılmasına yönelik politika önerileri geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bu yönüyle araştırmanın, bölgesel kalkınma politikaları ve istihdam stratejilerinin tasarlanmasına katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İşgücü Piyasası, Cinsiyet, Çalışma Biçimi, Bölgesel Farklılıklar, Türkiye

ANALYSIS OF EMPLOYMENT BY REGION IN TURKEY IN TERMS OF GENDER AND WORKING TYPES

ABSTRACT

Digitalization is driving a significant transformation process in labor markets. The rapid spread of digital technologies and their adaptation to the business world have directly affected individuals' working environments and ways of sworking. The effects of this transformation process have led to regional variations in working types, depending on the level of regional development, infrastructure capacity, and digital access possibilities. The rapid increase in digitalization and its integration into work-life balance has become more apparent, especially with the spread of working from home practices during the Covid-19 pandemic. Based on this, this study uses microdata from TUIK labor force statistics for the period 2020–2024, and regional comparisons are made based on the Statistical Region Classification (IBBS) Level 1. The study aims to reveal regional and gender-based differences in the labor market in Turkey in the post-pandemic period. Based on the findings, the study aims to develop policy recommendations for promoting flexible working arrangements, increasing female employment, and reducing regional employment inequalities. In this regard, the research is expected to contribute to the design of regional development policies and employment strategies.

Keywords: Labor Market, Gender, Working Type, Regional Differences, Turkey

1- GİRİŞ

Dünya genelinde kadınların işgücüne katılım oranlarının düşük düzeylerde seyretmesinin başlıca nedenleri arasında, ev içi emek ve annelik sorumluluklarına ayrılan zamanın yüksekliği yer almaktadır. Gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerin, mevcut toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini azaltmak, refah düzeyini yükseltmek ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak amacıyla kadın istihdamını artırmaya yönelik politikaları önceliklendirmeleri gerekmektedir. Güçlü ve istikrarlı bir ekonomik büyümenin sağlanabilmesi, üretim faktörlerinin etkin ve verimli biçimde kullanılmasına bağlıdır. Ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması ile bu sürecin sürdürülebilirliğinin temin edilmesi, tarihsel süreç boyunca tüm ülkelerin temel politika hedefleri arasında yer almıştır. Bu hedefe ulaşılmasında en belirleyici unsur ise üretim faktörleri içerisinde temel girdi olarak kabul edilen emek faktörüdür. Dünya nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturan kadınların işgücü piyasalarına etkin biçimde dâhil edilmesi, sürdürülebilir büyüme ve kalkınma süreçlerinin gerçekleştirilmesinde kritik bir rol üstlenmektedir (Akarsu vd., 2020).

İşgücü piyasasına katılım, ekonomik büyüme, sosyal politika tasarımı ve yatırım kararlarının alınmasında belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Özellikle kadınların işgücü piyasalarıyla kurdukları ilişkinin güçlenmesi, istihdamın yapısını, uygulanan politika araçlarını ve çalışma biçimlerini doğrudan etkilemektedir. Cinsiyet temelli işgücü piyasası farklılıklarının oluşumunda istihdam biçimleri, çalışma süreleri ve bölgesel işgücü dinamikleri önem arz etmektedir (Fagan ve Rubery, 1999; Blau ve Kahn, 2017). Bu yapısal farklılıklar, kadınların işgücüne katılım düzeylerini ve kadın istihdamının niteliğini belirlemektedir.

Kadınların işgücüne katılımlarını etkileyen faktörler; bakım sorumlulukları, hane içi iş yükü ve aileye atfedilen toplumsal rollerle doğrudan ilişkilidir. Bu durum, kadınların tam zamanlı istihdama katılımını sınırlandırmakta ve onları esnek çalışma biçimlerine, özellikle de yarı zamanlı istihdama yönlendirmektedir (OECD, 2019). Özellikle Türkiye'de işgücü piyasasının yapısı, yalnızca ekonomik faktörlerle değil; demografik özellikler, bölgesel farklılıklar ve toplumsal dinamiklerle birlikte şekillenmektedir (Akarsu, 2024). Toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirildiğinde ise, toplumun kadınlardan ve erkeklerden beklediği rollerin bireyler üzerinde belirleyici olduğu görülmektedir (Erikli, 2020).

Bu çalışmada, Türkiye'de istihdamın bölgesel düzeyde cinsiyet ve çalışma biçimleri açısından nasıl farklılaştığı incelenmektedir. Çalışmanın temel amacı, 2020–2024 dönemine ait TÜİK işgücü istatistikleri mikro verileri kullanılarak, Türkiye'de işgücü piyasasında ortaya çıkan toplumsal cinsiyet temelli ve bölgesel eşitsizliklerini ampirik olarak ortaya koymaktır. Bu doğrultuda analizler, İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) Düzey-1 sınıflamasına göre gerçekleştirilmiş; istihdam oranları, çalışma biçimleri ve cinsiyet temelli işgücü dağılımları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Elde edilen bulguların, kadın istihdamını artırmaya ve bölgesel işgücü piyasası eşitsizliklerini azaltmaya yönelik politikalara katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

2- TÜRKİYE'DE BÖLGESEL İSTİHDAM DİNAMİKLERİ

Türkiye'de istihdamın yapısı, bölgesel olarak sosyal, ekonomik, kültürel, sektörel farklılıkları ve demografik özellikler doğrultusunda şekillenmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'de istihdamın bölgesel düzeyde nasıl şekillendiğinin incelenmesi hem işgücü piyasaları hem de bölgesel politika yapımlarına katkı sunması açısından önem taşımaktadır. Aşağıdaki tablolar, Türkiye'de istihdamın bölgesel dağılımını, cinsiyet ve çalışma biçimleri bağlamında ortaya koymaktadır.

Tablo 1: İBBS Düzey-1 Bölgelerine Göre İstihdam Oranlarının Yıllara Göre Dağılımı (%)

	2020	2021	2022	2023	2024
TR1 İstanbul	7,70	7,30	7,70	7,90	7,80
TR2 Batı Marmara	6,90	6,90	6,80	7,00	7,00
TR3 Ege	13,30	13,20	13,40	13,50	13,40
TR4 Doğu Marmara	10,20	10,40	10,60	11,00	10,70
TR5 Batı Anadolu	9,80	9,60	9,60	9,90	9,80
TR6 Akdeniz	11,10	11,20	11,30	10,40	10,80
TR7 Orta Anadolu	6,80	6,80	6,70	6,80	6,60
TR8 Batı Karadeniz	9,60	9,50	9,00	9,20	9,00
TR9 Doğu Karadeniz	5,50	5,50	5,20	5,30	5,00
TRA Kuzeydoğu Anadolu	6,20	6,20	6,10	6,30	6,40
TRB Ortadoğu Anadolu	6,10	6,10	6,10	5,90	6,00
TRC Güneydoğu Anadolu	6,60	7,30	7,20	7,00	7,40

Kaynak: TÜİK mikro veri seti, yazar tarafından derlenmiştir

Tablo 1'de 2020-2024 yılları arasında İBBS Düzey-1 bölgelerindeki istihdam oranlarına yer verilmiştir. Buna göre, ilgili dönem boyunca en yüksek istihdam oranına sahip bölge TR3 (Ege) bölgesidir. Bu bölgeyi, TR6 (Akdeniz) ve TR4 (Doğu Marmara) bölgeleri takip etmektedir. TR7 (Orta Anadolu) ve TR9 (Doğu Karadeniz) bölgeleri ilgili dönem boyunca en düşük istihdam oranına sahip bölgeler arasındadır. Bu bulgular göstermektedir ki, Türkiye'de istihdamın bölgesel dağılımında yapısal farklılıklar mevcuttur.

Tablo 2: Türkiye'de Çalışma Biçimlerinin Yıllara Göre Dağılımı (%)

	2020	2021	2022	2023	2024
Tam Zamanlı	85,00	88,60	88,90	88,50	86,70
Yarı Zamanlı	15,00	11,40	11,10	11,50	13,30

Kaynak: TÜİK mikro veri seti, yazar tarafından derlenmiştir

Tablo 2'de 2020-2024 yılları arasındaki Türkiye'deki çalışma biçimlerinin oranları gösterilmektedir. Buna göre, ilgili dönem boyunca çalışanların büyük çoğunluğunun tam zamanlı çalışma biçimini tercih ettiği ve bu oranın %85–%88 aralığında seyrettiği görülmektedir. Yarı zamanlı çalışma oranlarının ise %11–%15 bandında dalgalandığı ve

özellikle 2020–2021 yıllarında Covid-19 pandemisinin etkisiyle daha belirgin hâle geldiği söylenebilir. Pandemi döneminde iş gücü piyasasında yaşanan belirsizliklerden dolayı esnek çalışma modellerinin yaygınlaşması, yarı zamanlı çalışmanın önemini artırmıştır.

Tablo 3: Cinsiyete Göre İstihdam Dağılımının Yıllara Göre Görünümü (%)

	2020	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**
Erkek	68,1	67,8	66,8	66,3	65,9
Kadın	31,9	32,2	33,2	33,7	34,1

Kaynak: TÜİK mikro veri seti, yazar tarafından derlenmiştir

Tablo 3'te 2020-2024 yılları arasında istihdam edilenlerin cinsiyet oranlarına yer verilmiştir. Buna göre, erkeklerin işgücüne katılım oranları kadınlardan daha yüksektir. Fakat söz konusu bu fark ilgili dönem boyunca giderek azalmaktadır. Bu durum göstermektedir ki, Türkiye'de kadınların işgücüne katılımları her geçen gün artmaktadır. Ayrıca toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin de görece azaldığı söylenilebilir.

Tablo 4: Çalışma Biçimi ve Cinsiyete Göre İstihdam Oranları (%)

Yıl	**Tam zamanlı erkek (%)**	**Tam zamanlı kadın (%)**	**Yarı zamanlı erkek (%)**	**Yarı zamanlı kadın (%)**
2020	71,2	28,8	50,7	49,3
2021	70,4	29,6	47,2	52,8
2022	69,4	30,6	45,5	54,6
2023	68,8	31,2	46,4	53,6
2024	68,7	31,3	47,8	52,2

Kaynak: TÜİK mikro veri seti, yazar tarafından derlenmiştir

Tablo 4'te 2020-2024 yılları arasında çalışma biçimleri (tam zamanlı/yarı zamanlı) ve cinsiyete göre istihdam oranlarına yer verilmiştir. Bulgular, 2024 yılında tam zamanlı çalışanların %68,7'sinin erkeklerden, %31,3'ünün ise kadınlardan oluştuğunu göstermektedir. Buna karşın yarı zamanlı çalışanlar arasında kadınların oranı (%52,2) erkeklere (%47,8) kıyasla daha yüksektir. Bu durum, esnek istihdam biçimlerinin toplumsal cinsiyet açısından farklılaştığını ortaya koymaktadır. Ayrıca ilgili dönem boyunca, tam zamanlı istihdamda erkek oranlarının kademeli olarak azaldığı, fakat kadın oranlarının arttığı görülmektedir. Aynı durum yarı zamanlı çalışma biçiminde de mevcuttur. Bu durum göstermektedir ki, Türkiye'de kadınların iş gücüne katılımı yıllar içerisinde istikrarlı biçimde artış göstermiştir. Kadınlar hem tam zamanlı hem de yarı zamanlı çalışma biçimlerinde daha görünür ve etkin bir rol almaya başlamışlardır.

Tablo 5: Türkiye'de Bölgesel Cinsiyet Temelli Tam Zamanlı Çalışma Biçimi (%)

	2020		2021		2022		2023		2024	
	Tam zamanlı		Tam zamanlı		Tam zamanlı		Tam zamanlı		Tam zamanlı	
Bölge	**Erkek**	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**
TR1 İstanbul	69,3	30,7	68,2	31,8	67,6	32,4	66,9	33,1	66,4	33,6
TR2 Batı Marmara	69,0	31,0	69,0	31,0	68,4	31,6	66,7	33,3	66,6	33,4
TR3 Ege	68,3	31,7	67,1	32,9	66,1	33,9	65,4	34,6	65,5	34,5
TR4 Doğu Marmara	70,8	29,2	69,5	30,5	68,4	31,6	67,3	32,7	67,0	33,0
TR5 Batı Anadolu	73,6	26,4	73,1	26,9	71,7	28,3	70,4	29,6	69,8	30,2
TR6 Akdeniz	70,4	29,6	70,6	29,4	69,4	30,6	68,8	31,2	69,1	30,9
TR7 Orta Anadolu	75,1	24,9	73,8	26,2	72,6	27,4	71,9	28,1	72,1	27,9
TR8 Batı Karadeniz	68,0	32,0	67,4	32,6	66,9	33,1	66,6	33,4	66,4	33,6
TR9 Doğu Karadeniz	64,2	***35,8***	62,1	***37,9***	62,5	***37,5***	63,8	***36,2***	64,1	***35,9***
TRA Kuzeydoğu Anadolu	75,6	24,4	75,4	24,6	72,6	27,4	73,0	27,0	71,5	28,5
TRB Ortadoğu Anadolu	76,2	23,8	76,0	24,0	**75,2**	24,8	74,0	26,0	74,1	25,9
TRC Güneydoğu Anadolu	***77,6***	22,4	***76,4***	23,6	74,8	25,2	***75,1***	24,9	***74,4***	25,6

Kaynak: TÜİK mikro veri seti, yazar tarafından derlenmiştir

Tablo 5'te 2020-2024 yılları arasında Türkiye'de bölgesel tabanlı tam zamanlı çalışma biçimlerinin cinsiyete göre oranlarına yer verilmiştir. Buna göre, ilgili dönem boyunca erkeklerin oranlarına bakılacak olursa tam zamanlı çalışmanın en yoğun olduğu bölgeler, TRC, TRB, TRA ve TR7 bölgeleridir. Kadınlarda ise tam zamanlı çalışmanın yoğun olduğu bölgeler, TR9, TR8 ve TR6 bölgeleridir. TR9 bölgesi istihdamın görece en düşük olduğu bölge olmasına rağmen bu bölgede tam zamanlı çalışan kadınların oranlarının yüksek olması işgücü piyasa yapısının cinsiyet temelli ayrıştığını göstermektedir. Bölge içi dağılımlar incelendiğinde, 2024 yılında tam zamanlı çalışan erkek oranlarının TRB (%74,1) ve TRC (%74,4) bölgelerinde daha yüksek olduğu, buna karşılık kadın oranlarının TR9 bölgesinde (%35,9) görece daha yüksek seyrettiği görülmektedir. Genel itibarıyla, tam zamanlı istihdamın cinsiyet temelli bölgesel yoğunlaşma oranları, erkeklerde Güneydoğu Anadolu, kadınlarda ise Doğu Karadeniz Bölgesi'nin olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Türkiye'de Bölgesel Cinsiyet Temelli Yarı Zamanlı Çalışma Biçimi (%)

	2020		2021		2022		2023		2024	
	Yarı zamanlı		Yarı zamanlı		Yarı zamanlı		Yarı zamanlı		Yarı zamanlı	
Bölge	**Erkek**	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**
TR1 İstanbul	49,3	50,7	48,7	51,3	47,5	52,5	46,8	53,2	51,0	49,0
TR2 Batı Marmara	49,7	50,3	47,3	52,7	45,8	54,2	48,7	51,3	50,7	49,3
TR3 Ege	53,3	46,7	52,0	48,0	48,9	51,1	49,5	50,5	49,8	50,2
TR4 Doğu Marmara	52,2	47,8	***52,5***	47,5	49,5	50,5	51,4	48,6	50,9	49,1
TR5 Batı Anadolu	46,5	53,5	41,2	58,8	40,9	59,1	41,2	58,8	44,4	55,6
TR6 Akdeniz	53,9	46,1	48,6	51,4	49,3	50,7	51,1	48,9	49,8	50,2
TR7 Orta Anadolu	50,3	49,7	47,0	53,0	42,6	57,4	43,0	57,0	43,4	56,6
TR8 Batı Karadeniz	50,6	49,4	47,8	52,2	46,9	53,1	48,5	51,5	48,9	51,1
TR9 Doğu Karadeniz	***55,1***	44,9	51,5	48,5	***50,4***	49,6	47,1	52,9	48,9	51,1
TRA Kuzeydoğu Anadolu	47,8	52,2	45,6	54,4	44,4	55,6	39,2	60,8	41,6	58,4
TRB Ortadoğu Anadolu	44,7	***55,3***	38,4	***61,6***	28,5	***71,5***	27,0	***73,0***	35,8	***64,2***
TRC Güneydoğu Anadolu	54,4	45,6	40,7	59,3	42,2	57,8	**53,6**	46,4	***54,1***	45,9

Kaynak: TÜİK mikro veri seti, yazar tarafından derlenmiştir

Tablo 6'da 2020-2024 yılları arasında Türkiye'de bölgesel tabanlı yarı zamanlı çalışmada cinsiyete göre oranlarına yer verilmiştir. Buna göre, yarı zamanlı çalışma biçimindeki gibi bölgesel istikrarlılık mevcut olmamakla birlikte ilgili dönem boyunca değişken bir yapıda olduğu görülmektedir. Mevcut durum göstermektedir ki, yarı zamanlı çalışma biçimleri erkeklerde özellikle TR9 ve TRC bölgelerinde yoğunlaşırken; kadınlarda bu durum istikrarlı bir biçimde TRB bölgesindedir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda; Türkiye'de istihdam yapısında bölgesel farklılıklar bulunmaktadır. Bölgeler arasında hem istihdam oranları hem de çalışma biçimleri bakımından oluşan bu farklılıklar demografik yapı, sektörel değişiklikleri, bölgelerin kalkınmışlık düzeylerinden kaynaklanmaktadır. Bu bulgular, Türkiye'de işgücüne katılım ve çalışma biçimlerinde görülen cinsiyet temelli farklılaşmaların kalıcı ve yapısal bir nitelik taşıdığını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Türkiye işgücü piyasasında toplumsal cinsiyete dayalı yapısal ayrışmanın uzun dönemli bir özellik taşıdığını ortaya koyan önceki çalışmalar, bu bulgularla örtüşmektedir (Yamak ve Topbaş, 2004; Akarsu, 2023).

3- SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Bu çalışmada, Türkiye'de 2020–2024 döneminde bölgesel istihdam yapısının cinsiyet ve çalışma biçimi (tam zamanlı/yarı zamanlı) açısından nasıl farklılaştığı TÜİK işgücü istatistikleri mikro verileri kullanılarak incelenmiştir. İBBS Düzey-1 sınıflaması temelinde elde edilen bulgular, Türkiye'de istihdamın bölgesel dağılımında belirgin yapısal farklılıklar bulunduğunu ortaya koymaktadır. İlgili dönem boyunca istihdam oranlarının Ege (TR3), Akdeniz (TR6) ve Doğu Marmara (TR4) bölgelerinde daha yüksek seviyelerde seyrettiği; Orta Anadolu (TR7) ve Doğu Karadeniz (TR9) bölgelerinde ise görece daha düşük düzeylerde gerçekleştiği görülmüştür.

Çalışma biçimleri açısından bakıldığında, incelenen dönemde istihdamın ağırlıklı olarak tam zamanlı çalışma etrafında yoğunlaştığı, yarı zamanlı çalışmanın ise sınırlı kaldığı fakat çalışma biçimlerinin özellikle pandemi ve dijitalleşmenin etkisi ile değiştiği görülmektedir. Tam zamanlı istihdamda erkeklerin payı daha yüksek olmakla birlikte, zaman içerisinde kademeli bir azalış; kadınların payında ise istikrarlı bir artış söz konusudur. Yarı zamanlı istihdamda ise kadınların payı erkeklere kıyasla daha yüksektir ve özellikle TRB bölgesinde kadınların yarı zamanlı istihdamda belirgin biçimde yoğunlaştığı görülmektedir. TR9 bölgesi, toplam istihdam oranlarının görece düşük olmasına karşın, tam zamanlı çalışan kadın oranlarının yüksekliği ile dikkat çekmekte; bu durum bölgesel işgücü piyasası yapısının cinsiyet temelli farklılık gösterdiğine işaret etmektedir. Elde edilen bulgular, Türkiye'de ekonomik gelişme ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin bölgesel düzeyde kalıcı yapısal farklılıklar yarattığını ortaya koyan önceki çalışmaların bulgularını destekler niteliktedir (Akarsu, 2023).

Genel olarak bulgular, dijitalleşme ve esnek çalışma modellerinin yaygınlaşmasına rağmen, kadınların tam zamanlı ve nitelikli istihdama erişiminin bölgeden bölgeye değiştiği; bazı bölgelerde yarı zamanlı ve esnek istihdam biçimlerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çerçevede, bölgesel kalkınma stratejilerinin ve istihdam politikalarının, sadece istihdamı artırmaya yönelik değil; aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliğini güçlendirmeye, kadınların hem tam zamanlı hem de güvenceli istihdama erişimini desteklemeye ve bölgesel farklılıkları azaltmaya odaklanacak şekilde yeniden yapılandırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akarsu, Y., Kurt, S., & Alacahan, N. D. (2020). The contribution of women's employment to entrepreneurship and innovation in senior and middle management. Focus on Research in Contemporary Economics (FORCE), 1(1), 46-59.

Akarsu, Y. (2023). Türkiye'de cesareti kırılmış işgücünün bölgesel ve cinsiyet ayrımı bağlamında analizi. *Journal of International Applied Economics and Administration Research*, 4(2), 50–60.

Akarsu, Y. (2023). Investigation of the relationship between economic development and income inequalities in Turkey. *Focus on Research in Contemporary Economics (FORCE)*, 4(1), 496–509.

Akarsu, Y. (2024). Türkiye kadın işgücü: Sorunlar, fırsatlar, çözüm önerileri. A. Korkmaz & G. Duman (Eds.), *İkinci yüzyılında Türkiye: Fırsatlar ve Zorluklar*, Ekin Yayınevi.

Blau, F. D., Kahn, L. M. (2017). The gender wage gap: Extent, trends, and explanations. *Journal of Economic Literature*, 55(3), 789–865.

Erikli, S. (2020). Çalışma yaşamında toplumsal cinsiyet ayrımcılığının görünümü (Gender discrimination in working life). *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Hacettepe University Journal of Social Sciences)*, 2(1), 39–58.

Fagan, C., Rubery, J. (1999). Gender and Labour Markets in the EU. Paper presented at COST workshop - Gender, labour markets and citizenship, Vienna, Austria.

OECD. (2019). *Gender, work and organisation: OECD employment outlook*. OECD Publishing.

Yamak, N., Topbaş, F. (2004). Kadın emeği ve cinsiyete dayalı ücret ayrımcılığı. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 18*(3–4), 135–156.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2020–2024). *Hanehalkı İşgücü Araştırması Mikro Verileri*

CİNSİYET TEMELLİ BİR PERSPEKTİFTEN GÜCENMİŞ İŞGÜCÜ OLGUSUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Öğr. Gör. Yağmur AKARSU

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

yagmurakarsu@comu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-4415-0997

ÖZET

İşgücü piyasası, ekonomik büyüme kadar toplumsal cinsiyet eşitliğinin de önemli bir göstergesidir. Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranı uzun yıllardır erkeklere kıyasla düşük seyretmekte ve bu fark, yapısal ve kültürel faktörlerin etkisiyle derinleşmektedir (TÜİK, 2024). Özellikle 2020 yılı sonrasında yaşanan Covid-19 pandemisi, işgücü piyasasında kırılgan grupları daha görünür hale getirmiş; kadınların istihdamdan çekilme eğilimini artırmış ve "gücenmiş işgücü" (cesareti kırılmış işgücü) olarak tanımlanan kesimin oranında belirgin bir artışa sebep olmuştur. Bu süreçte uygulanan kapanmalar, sektörler arası istihdam kaymaları ve esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşması, Türkiye'de işgücünün yapısal dinamiklerini derinden etkilemiştir. Pandemi sonrası dönemde ise istihdam yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Bu çalışma, Türkiye'de 2020 sonrası dönemde cinsiyet temelinde gücenmiş işgücü oranlarını ve işgücüne dahil olmama nedenlerinin yapısını incelemeyi amaçlamaktadır. TÜİK'in işgücü istatistikleri mikro verileri kullanılarak yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yalnızca istihdama erişimde değil, aynı zamanda istihdamdan umudu kesme davranışında da belirleyici olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, gücenmiş işgücü özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülke ekonomileri için ekonomik büyüme sürecinde göz ardı edilmemesi gereken bir toplumsal cinsiyet sorunudur. Bu sorunun çözümü sadece istihdamın nicelik bakımından artışını sağlanmayacak aynı zamanda kadınların istihdamın her düzeyinde nitelikli ve sürdürülebilir biçimde yer almasını sağlayacak bütüncül politikalarla mümkündür. Böylelikle hem işgücü piyasasının verimliliği hem de toplumsal refah düzeyi artacak artacaktır.

Anahtar Kelimeler: İş gücü, Gücenmiş İş gücü, Cinsiyet, Türkiye.

AN EVALUATION of THE DISCOURAGED LABOUR FORCE PHENOMENON FROM A GENDER-BASED PERSPECTIVE

ABSTRACT

The labor market is as important an indicator of economic growth as it is of gender equality. In Turkiye, the labor force participation rate of women has remained low compared to men for many years, and this gap has deepened due to structural and cultural factors (TÜİK, 2024). The Covid-19 pandemic, especially after 2020, has made vulnerable groups in the labor market more visible, increased women's tendency to withdraw from employment, and led to a significant increase in the proportion of the segment defined as the “discouraged labor force” (resentful workforce). The lockdowns applied during this period, inter-sectoral employment transitions, and the widespread adoption of flexible working arrangements have profoundly affected the structural dynamics of the labor force in Turkiye. In the post-pandemic period, employment has entered a restructuring phase. This study aims to examine gender-based labor force participation rates and the structure of reasons for non-participation in the labor force in Turkiye in the post-2020 period. Findings obtained from analyses conducted using microdata from the TUIK's (Turkish Statistical Institute) Labor Force Statistics reveal that gender inequality is a determining factor not only in access to employment but also in the tendency to withdraw from employment. In conclusion, the discouraged labor force represents a gender issue that should not be underestimated in the process of economic growth, particularly for developing economies such as Turkiye. With the solution to this problem, not only will the quantitative increase in employment be achieved, but it will also be possible to ensure that women participate in a qualified and sustainable manner at all levels of employment through comprehensive policies. Thus, both the efficiency of the labor market and the level of social welfare will increase.

Keywords: Labor force, Discouraged labor force, Gender, Turkey.

1- GİRİŞ

İşgücü piyasası, ekonomik büyüme kadar toplumsal cinsiyet eşitliğinin de önemli bir göstergesidir. Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranı uzun yıllardır erkeklere kıyasla düşük seyretmekte ve bu fark, yapısal ve kültürel faktörlerin etkisiyle derinleşmektedir (TÜİK, 2024). Özellikle 2020 yılı sonrasında yaşanan COVID-19 pandemisi, işgücü piyasasında kırılgan grupları daha görünür hale getirmiş; kadınların istihdamdan çekilme eğilimini artırmış ve "gücenmiş işgücü" (cesareti kırılmış işgücü) olarak tanımlanan kesimin oranında belirgin bir artışa sebep olmuştur. Bu süreçte uygulanan kapanmalar, sektörler arası istihdam kaymaları ve esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşması, Türkiye'de işgücünün yapısal dinamiklerini derinden etkilemiştir. Pandemi sonrası dönemde ise istihdam yeniden yapılanma sürecine girmiştir (ILO, 2022; Akarsu, 2023).

Gücenmiş işgücü, iş bulma ümidi olmadığı için iş aramayan ancak çalışmaya hazır durumda bulunan bireyleri ifade eder. Bu kişiler istihdam istatistiklerinde "işsiz" olarak görünmezler; dolayısıyla işsizlik oranını olduğundan düşük gösterme potansiyeline sahiptirler (OECD, 2023). Kadın emeğinin ekonomik sistem içindeki konumu, aynı zamanda toplumsal rollerin yeniden üretimiyle doğrudan ilişkilidir. Kadınlar, hane içindeki ücretsiz emek yükü nedeniyle çoğu zaman işgücü piyasasında ikincil konumda yer almakta ve ekonomik kriz, işsizlik artışı veya hane içi bakım yükünün yükseldiği dönemlerde işgücünden ilk çekilen grup haline gelmektedir. Kurumsal düzeyde kreş, bakım hizmeti ve ebeveyn izni politikalarının yetersizliği ise kadınların istihdama tam katılımını daha da güçleştirmektedir. Bu durum, "potansiyel işgücü" kategorisinde kadın oranının yüksek olmasına ve "cesareti kırılmış işgücü" olgusunun toplumsal cinsiyet boyutuyla ele alınmasını zorunlu kılmaktadır (Akarsu, 2024).

Toplumsal cinsiyet rolleri, kadınların istihdama katılımını sadece ekonomik koşullar üzerinden değil, kültürel ve yapısal faktörler aracılığıyla da sınırlandırmaktadır. Kadınlardan beklenen "aile içi bakım sorumluluğu", "ev içi emeğin asli sahibi olma" ve "çalışmanın ikincil bir faaliyet olarak görülmesi" gibi geleneksel normlar, kadınların işgücü piyasasında sürekli ve tam zamanlı biçimde yer almalarını zorlaştırmaktadır (World Bank, 2021). Bu durum, kadınların ekonomik genişleme dönemlerinde işgücüne dahil olması; kriz ve daralma dönemlerinde ise ilk dışlanan grup haline getirmektedir. Kadınların istihdamdan çekilmesi, işgücü piyasasında "ikincil konumda" yer almalarına, yani erkek istihdamına göre daha kırılgan, geçici ve düşük ücretli pozisyonlarda yoğunlaşmalarına yol açmaktadır (Klasen ve Pieters, 2015; Kniffin vd., 2021).

2020 sonrası dönemde pandemi ile ekonomik belirsizlik, yükselen enflasyon ve istihdam olanaklarının daralması, bireylerin iş arama motivasyonunu azaltmıştır (ILO, 2023). Bu bağlamda özellikle kadınların ev içi bakım yükü ve esnek istihdam olanaklarının sınırlılığı nedeniyle iş aramaktan vazgeçmesi, Türkiye'deki işgücü piyasasının görünmeyen cinsiyet eşitsizliklerinden biri haline gelmiştir.

Bu çalışma, Türkiye'de 2020 sonrası dönemde cinsiyet temelinde gücenmiş işgücü oranlarını ve işgücüne dahil olmama nedenlerinin yapısını incelemeyi amaçlamaktadır. TÜİK'in işgücü istatistikleri mikro verileri kullanılarak yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sadece istihdama erişimde değil, aynı zamanda

istihdamdan umudu kesme davranışında da belirleyici olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle çalışma, Akarsu'nun (2023) bölgesel bulgularını ulusal ölçekte 2020 sonrası mikro veriyle derinleştirerek Türkiye'de cinsiyet temelli gücenmiş işgücü dinamiklerine yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır.

2- GÜCENMİŞ İŞGÜCÜ KAVRAMI VE KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

İşgücü piyasasında "gücenmiş işgücü" (discouraged labour force) kavramı, iş bulma ümidi olmadığı için iş aramaktan vazgeçen, ancak fırsat verilmesi durumunda çalışmaya hazır olan bireyleri tanımlamaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (ILO, 2022) göre bu kişiler "potansiyel işgücü" kapsamında değerlendirilir; çünkü iş arama davranışını bırakmış olsalar bile işgücü piyasasına geri dönme potansiyeline sahiptirler. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) sınıflamasında gücenmiş işgücü, "iş bulma ümidi olmadığı için iş aramayan ancak işbaşı yapmaya hazır olan bireyler" (31. kategori) olarak tanımlanmakta ve işgücüne dahil olmayan nüfus içinde yer almaktadır (TÜİK, 2024).

Neoklasik iktisat teorisi, işgücü arzını bireylerin rasyonel tercihlerine dayandırmaktadır. Bu yaklaşıma göre, bireyler iş arama kararlarını beklenen kazanç ile iş arama maliyeti arasındaki dengeye göre verirler ve bu durum da iş aramaktan vazgeçmek, ekonomik olarak rasyonel bir davranış biçimidir. Çünkü bireyler, iş bulma olasılığının düşük olduğu bir piyasada zaman, emek ve psikolojik çabanın maliyetini göze almak istemez (Becker, 1993).

İnsan sermayesi teorisi ise (Becker, 1993), bireylerin işgücü piyasasındaki konumlarını eğitim, beceri ve deneyim ölçütleri ile açıklamaktadır. Eğitim seviyesi düşük bireylerin iş bulma olasılığı diğerlerine göre daha düşüktür. Bu durum, zamanla iş arama motivasyonunu zayıflatarak gücenmiş işgücü oranını artırmaktadır. Özellikle kadınlarda bu durum daha belirgindir. Çünkü toplumsal cinsiyet rolleri ve hane içi sorumluluklar, iş arama sürecinin maliyetini yükseltir (World Bank, 2021). Türkiye'deki işgücü piyasasında da kadınların istihdam olanaklarının kısıtlı olması, uzun vadede gücenmiş işgücünün kadınlarda daha yüksek olmasına neden olmaktadır (Akarsu, 2024).

Blanchard ve Summers (1986) tarafından geliştirilen histerezis hipotezi, ekonomik durgunlukların işgücü piyasasında kalıcı etkiler yarattığını savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre, geçici işsizlik artışları, uzun vadede işgücü arzında kalıcı bir azalmaya yol açar. Çünkü bireyler iş arama motivasyonlarını kaybederek gücenmiş işgücü konumuna geçmektedirler. Bu durum, özellikle yapısal sorunların ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yoğun olduğu ekonomilerde gücenmiş işgücü oranlarının artmasına neden olur. İşsizlik sürelerinin uzaması, bireyler açısından sadece gelir kaybı değil, aynı zamanda umutsuzluk, beceri kaybı ve sosyal dışlanma yaratmaktadır (Blanchard ve Summers, 1986; Akarsu, 2023). Bu döngü, özellikle kadınlar ve gençler gibi işgücü piyasasının kırılgan gruplarında daha belirgin bir biçimde gözlemlenmekte; toplumsal normlar, bakım yükü ve kurumsal destek eksikliği bu gruplarda gücenmiş işgücü eğilimini artırmaktadır (Akarsu, 2024).

Kurumsal iktisat, işgücü piyasasında bireylerin davranışlarını belirleyen kurumsal yapıları vurgulamaktadır. İşgücü piyasasında fırsat eşitsizliği, bölgesel dengesizlikler ve zayıf sosyal destek mekanizmaları, bireylerin iş arama davranışlarını doğrudan etkilemektedir (North, 1990). Buna paralel olarak, sosyal sermaye teorisi de iş bulma süreçlerinde ağ

ilişkilerinin belirleyici olduğunu ve sosyal bağlantıların sınırlı olmasının bireylerde umutsuzluk ve dışlanma duygusunu artırdığını belirtmektedir (Granovetter, 1995).

3- CİNSİYET TEMELİNDE GÜCENMİŞ İŞGÜCÜ EĞİLİMLERİ

Türkiye'de 2020 sonrası dönemde özellikle pandemi ile işgücü piyasasında yaşanan dalgalanmalar, toplumsal cinsiyet temelli farklılıkları daha görünür hale getirmiştir. Pandemi süreciyle birlikte artan ekonomik belirsizlik, hane içi sorumlulukların yeniden dağılımı ve iş fırsatlarının daralması, özellikle kadınların işgücü piyasasından çekilme eğilimini güçlendirmiştir. Bu bağlamda, gücenmiş işgücü olarak tanımlanan ve iş bulma ümidi olmadığı için iş aramayan bireylerin oranı, kadınlarda erkeklere kıyasla belirgin biçimde daha yüksek seyretmiştir.

Bu çerçevede, aşağıda sunulan grafikler 2020–2024 döneminde kadın ve erkek gücenmiş işgücü oranlarının yıllar içindeki değişimini göstermektedir. Grafikler, toplumsal cinsiyet farklılıklarının zaman içinde nasıl şekillendiğini ve pandemi sonrası toparlanma sürecinde bu farkın ne ölçüde devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Grafik 1: Cinsiyet Bağlamında İş Gücüne Dahil Olmama

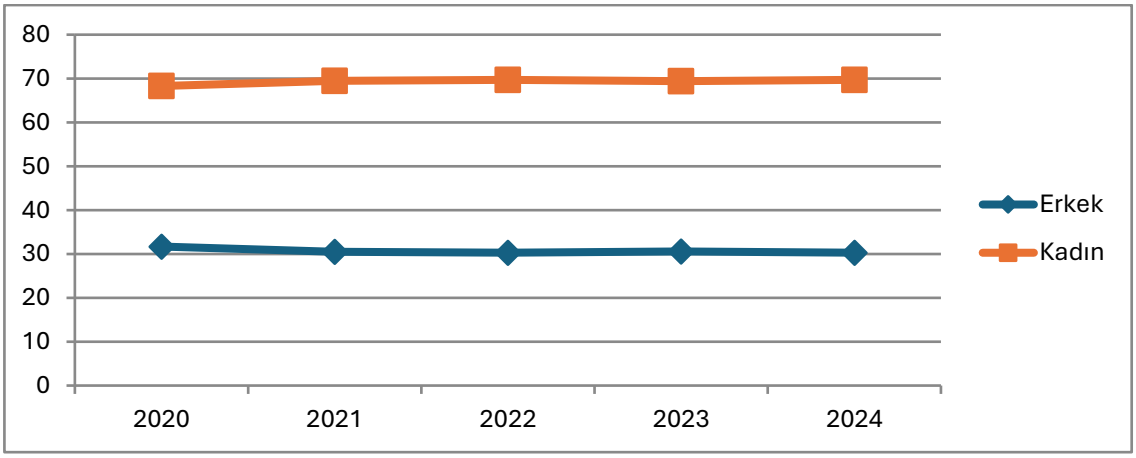

Kaynak: TÜİK mikro verileri. Yazar tarafından derlenmiştir.

Grafik 1'de iş gücüne dahil olmayanlar cinsiyet bağlamında gösterilmiştir. Buna göre özellikle pandemiden sonra, kadınların işgücüne dahil olmama oranları erkeklerden daha yüksektir. Kadınların 2020'den 2024'e kadar iş gücüne dahil olmama oranları %68 ile %70 arasında değişmektedir. Bu durum erkeklerde aynı yıllar itibari ile %30 civarındadır. Verilere göre, kadınların iş gücüne dahil olmaması erkeklerin payının iki katından fazladır. Bu sonuçlar toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ve kadınlara toplum tarafından yüklenilen bazı misyonların (annelik, ev hanımlığı, bakım yükü vb.) varlığının yüksek olduğunu göstermektedir (Akarsu, 2024).

Grafik 2: Gücenmiş İş Gücü Oranları (2020-2024)

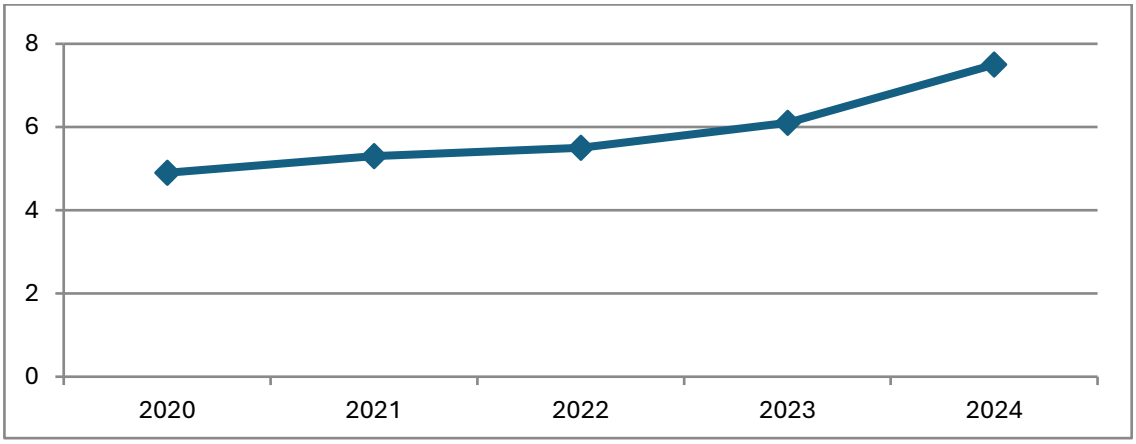

Kaynak: TÜİK mikro verileri. Yazar tarafından derlenmiştir.

Grafik 2'de 2020- 2024 döneminde gücenmiş iş gücü oranlarına yer verilmiştir. Buna göre, gücenmiş iş gücü oranları yıllar itibari ile artış eğilimdedir. 2020 yılında %4,9 olan bu oran 2024 yılına gelindiğinde artarak %7,5'e çıkmıştır. Bu durum, yapısal sorunların halihazırda çözüme kavuşturulamadığını ve özellikle pandemi sonrasında bireylerin istihdama erişim konusundaki beklentilerinin belirgin biçimde zayıfladığını göstermektedir.

Grafik 3: Cinsiyet Bağlamında Gücenmiş İş Gücü Oranları (2020-2024)

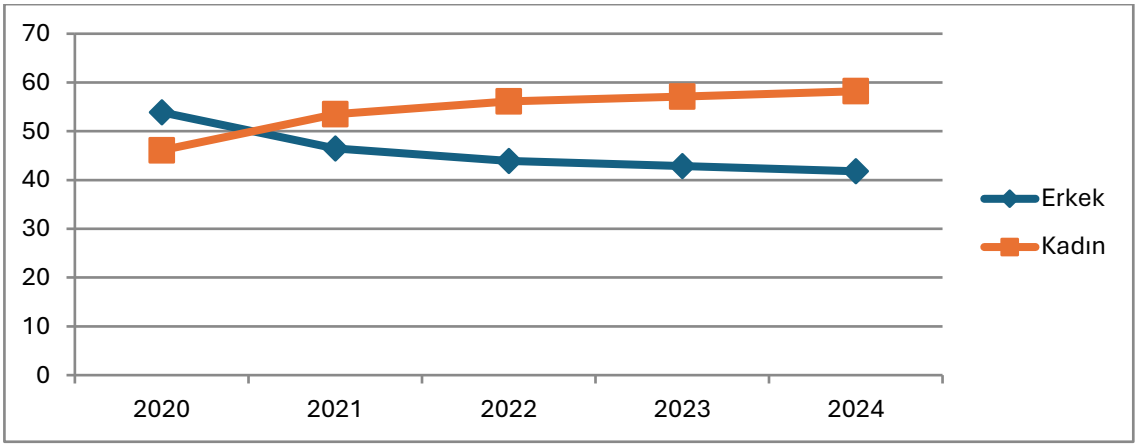

Kaynak: TÜİK mikro verileri. Yazar tarafından derlenmiştir

Grafik 3 iş bulma umudunu yitirdiği için iş aramaktan vazgeçen fakat çalışmaya hazır bireyleri ifade eden gücenmiş işgücünün cinsiyet bağlamında oranlarını göstermektedir. Bu bağlamda, 2020 yılında gücenmiş iş gücü oranının erkeklerde kadınlara göre daha fazla olduğu görülürken sonraki yıllarda hep kadınların daha fazla iş bulma umudunun olmadığı gözlemlenmiştir. Bu durumda, özellikle kadınların iş gücü piyasasında umutsuz olduğu ve 2024 yılına gelindiğinde kadınlarda bu oranın %58,2 olduğu görülmektedir. Bu bulgu, kadınların iş gücü piyasasına dahil olmamasının sadece ekonomik temelli değil aynı zamanda kültürel, toplumsal ve psikolojik faktörlerden de etkilendiğini göstermektedir.

4- SONUÇ ve POLİTİKA ÖNERİLERİ

Türkiye'de 2020 sonrası dönemde toplumsal cinsiyet temelinde gücenmiş işgücü dinamikleri incelemiş ve kadınların işgücü piyasasındaki konumunun ekonomik, sosyal ve kurumsal faktörlerin etkisiyle nasıl biçimlendiği ortaya koyulmuştur. Bulgular, gücenmiş işgücünün özellikle kadınlarda daha yüksek olduğunu ve bu farkın zaman içinde artış eğilimi gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, kadınların istihdama katılımında sadece ekonomik koşulların etkili olmadığı aynı zamanda toplumsal cinsiyet rolleri, bakım yükü ve kurumsal destek eksikliğinin belirleyici olduğunu göstermektedir. Özellikle pandemi ile birlikte çalışma şekillerinde değişikliklere bağlı olarak kadınların hane içi sorumluluklarının artması kadınların iş arama motivasyonunu düşürmüştür. Kadınların iş arama davranışındaki bu azalış istihdam politikalarının yeniden gözden geçirilmesini de zorunlu kılmıştır. Öncelikle, çocuk bakım hizmetleri, kreş desteği ve ebeveyn izni gibi devlet desteklerinin güçlendirilerek kadınların istihdama erişim maliyetleri azaltılmalıdır. Buna bağlı olarak ayrıca kadınlarda bölgesel istihdam eşitsizlikleri de dikkate alınarak kırsal bölgelerde kadınlara yönelik faaliyetleri için devlet tarafından daha fazla destek sağlanmalıdır.

Sonuç olarak, gücenmiş işgücü özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülke ekonomileri için ekonomik büyüme sürecinde göz ardı edilmemesi gereken bir toplumsal cinsiyet sorunudur. Bu sorunun çözümü sadece istihdamın nicelik bakımından artışını sağlanmayacak aynı zamanda kadınların istihdamın her düzeyinde nitelikli ve sürdürülebilir biçimde yer almasını sağlayacak bütüncül politikalarla mümkündür. Böylelikle hem işgücü piyasasının verimliliği hem de toplumsal refah düzeyi artacak artacaktır.

KAYNAKÇA

Akarsu, Y. (2023). Türkiye'de Cesareti Kırılmış İşgücünün Bölgesel ve Cinsiyet Ayrımı Bağlamında Analizi, Journal of International Applied Economics and Administration Research, 4(2), 50–60.

Akarsu, Y. (2024). Türkiye Kadın İşgücü: Sorunlar, Fırsatlar, Çözüm Önerileri. In A. Korkmaz & G. Duman (Eds.), İkinci Yüzyılında Türkiye: Fırsatlar ve Zorluklar (ss. 100–111). Bursa: Ekin Yayınevi.

Becker, G. S. (1964). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. New York: Columbia University Press.

Becker, G. S. (1993). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education (3rd ed.). Chicago: University of Chicago Press.

Blanchard, O. J., & Summers, L. H. (1986). Hysteresis and the European Unemployment Problem. NBER Macroeconomics Annual, 1, 15–78.

Granovetter, M. (1995). Getting a Job: A Study of Contacts and Careers (2nd ed.). Chicago: University of Chicago Press.

International Labour Organization (ILO). (2022). World Employment and Social Outlook: Trends 2022. Geneva: ILO Publications.

International Labour Organization (ILO). (2023). Gender gaps in labour markets post-COVID. Geneva: ILO.

Klasen, S., & Pieters, J. (2015). What Explains The Stagnation of Female Labor Force Participation in Urban India? World Bank Economic Review, 29(3), 449–478.

Kniffin, K. M., Narayanan, J., Anseel, F., Antonakis, J., Ashford, S. P., Bakker, A. B., & Vugt, M. (2021). COVID-19 and the Workplace: Implications, Issues, and Insights for Future Research and Action, American Psychologist, 76(1), 63–77.

North, D. C. (1990). Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press.

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2023). Labour Force Statistics 2023. Paris: OECD Publishing.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2016–2024). Hanehalkı İşgücü Araştırması Mikro Verileri

World Bank. (2021). Women, Business and the Law 2021. Washington, D.C.,World Bank Group.

TÜRKÇE ÖĞRETMENİ ADAYLARININ YARATICILIK KAVRAMINA İLİŞKİN METAFORİK ALGILARI

Doç. Dr. Aysun EROĞLU
Sinop Üniversitesi,
aeroglu@sinop.edu.tr - 0000-0003-1047-8748

ÖZET

Bu araştırmanın amacı Türkçe öğretmeni adaylarının yaratıcılık kavramına ilişkin metaforik algılarını ortaya çıkarmaktır. Buna bağlı olarak bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2025-2026 öğretim yılında bir devlet üniversitesi eğitim fakültesi Türkçe öğretmenliği programında 3. ve. 4. sınıfta öğrenim gören 55 Türkçe öğretmeni adayı oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak araştırma amacı kapsamında hazırlanan metafor formu kullanılmıştır. Elde edilen verileri analiz etmek için de içerik analizi kullanılmıştır. Nitel bir çalışma olduğu için çalışmanın inandırıcılığını arttırmak için dış değerlendirici olarak Türkçe öğretmenliği programında görev yapan bir alan uzmanı ile kategoriler tartışılmıştır. Araştırma bulgularından Türkçe öğretmeni adaylarının yaratıcılık kavramına ilişkin toplam 6 farklı kategoride metafor oluşturdukları bulunmuştur. Kategoriler sırasıyla doğa ve doğal süreçler (f=18), sanat ve estetik (f=12), bilgi ve üretim (f=9), süreç (f=6), insan ve insan özellikleri (f=5) ve nesneler (f=5) şeklindedir. En çok metaforun doğa ve doğal süreçler kategorisinde toplandığı ve en çok tekrar eden kodların ise deniz (f=3) ve gökkuşağı (f=3) olduğu bulunmuştur. Araştırma sonucuna göre, Türkçe öğretmeni adaylarının yaratıcılık kavramını daha çok doğa ve doğal süreçlerle somutlaştırdıkları ve estetik imgelerle destekledikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türkçe öğretmeni adayları, yaratıcılık, metafor, içerik analizi.

TURKISH TEACHER CANDIDATES' METAPHORICAL PERCEPTIONS OF THE CONCEPT OF CREATIVITY

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal Turkish teachers candidates' metaphorical perceptions of the concept of creativity. Therefore, phenomenology, a qualitative research method, was employed in this study. The study group consisted of 55 Turkish teachers candidates studying in their third and fourth years in the Turkish language teaching program at a state university's faculty of education during the 2025-2026 academic year. A metaphor form prepared for the purpose of the research was used as the data collection tool. Content analysis was used to analyze the obtained data. Because this was a qualitative study, categories were discussed with an external evaluator and a field expert working in the Turkish language teaching program to increase the credibility of the study. The research findings revealed that Turkish teachers candidates created metaphors related to the concept of creativity in six different categories. The categories were nature and natural processes (f=18), art and aesthetics (f=12), knowledge and production (f=9), process (f=6), people and human characteristics (f=5), and objects (f=5). The highest number of metaphors were found in the nature and natural processes category, with the most frequently occurring codes being the sea (f=3) and rainbow (f=3). The research results indicated that Turkish language teacher candidates embody the concept of creativity primarily through nature and natural processes and support it with aesthetic imagery.

Keywords: Turkish teachers candidates, creativity, metaphor, content analysis.

1. GİRİŞ

Yaratıcılık, bireylerin yeni fikirler üretebilme, alternatif çözümler geliştirebilme ve özgün ürünler ortaya koyabilme kapasitesidir (Runco ve Jaeger, 2012). Yaratıcılığın eğitim ortamlarında yer alması, öğrenme süreçlerinin niteliğini arttırmakta, öğrencilerin eleştirel düşünme, problem çözme ve fikir üretme gibi üst bilişsel becerilerini desteklemektedir (Craft, 2005). 21 yüzyıl becerileri incelendiğinde de birinci ana kategori olan öğrenme ve yenilik becerileri içerisinde yaratıcılık ve yenilik alt kategori olarak görülmektedir (BFK, t.y.) Bununla birlikte 2024 Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda da yaratıcılık, öğrencilerin dil

becerilerini geliştiren ve yazılı ve sözlü üretimlerini çeşitlendiren güçlü bir beceri olarak ele alınmaktadır (MEB, 2024).

Türkçe öğretmenleri açısında yaratıcılık, öğretim yöntemlerinin çeşitlendirilmesi, öğrencilerin dili estetik ve işlevsel yönleriyle kullanabilmelerine yardımcı olma açısından kritik bir değer taşımaktadır. Buna bağlı olarak Türkçe öğretmeni adaylarının yaratıcılık algıları; onların, sınıf içi uygulamalarını, öğrenim ve öğretim süreçlerini doğrudan etkilemektedir. Çünkü bir öğretmen eğer yaratıcılığa yönelik olumlu bir algıya sahipse daha zengin bir öğrenme ortam oluşturma, alternatif değerlendirme yöntemlerini kullanma ve öğrencilerin ifade becerilerini geliştirmelerine katkı sağlayabilmektedir (Sternberg, 2006).

Eğitim bilimleri alanında metaforlara, bireylerin belirli bir kavrama ilişkin zihinsel temsillerini görünür kılmak için başvurulmaktadır. Aslında metaforlar, insanların soyut kavramları somut yapılar üzerinden anlamlandırmalarına yardımcı olmaktadır (Lakoff ve Johnson, 2003). Bu yüzden metaforlar, öğretmen adaylarının pedagojik inanışlarını, alan bilgilerini ve eğitim süreçlerine ilişkin bakış açılarını ortaya çıkarmak için sık kullanılan yöntemlerden biridir (Saban, 2008). Buna bağlı olarak yaratıcılık gibi soyut bir kavramın metaforlar aracılığıyla incelenmesi, öğretmen adaylarının bu kavrama yükledikleri bilişsel ve duyuşsal anlamları daha iyi çözümlemeye fırsat vermektedir.

Alan yazın incelendiğinde, metafor kullanılarak gerçekleştirilen çalışmaların çoğunlukla öğretmenlik mesleği, öğrenme, öğrenci, okul, yazma gibi kavramlara (Yılmaz, vd. 2013; Cerit, 2008; Tiryaki ve Demir, 2016) yoğunlaştığı ya da farklı disiplinlerde çalışıldığı (Gümüş ve Belkıs, 2021; Pekdoğan ve Kanak, 2015) görülmüştür. Ancak Türkçe öğretmeni adayları ve yaratıcılık kavramını konu alan çalışmaların sınırlı olduğu fark edilmiştir. Bu durum, öğretmen eğitimi alanında yaratıcılık becerisinin gelişimine yönelik uygulamalara katkı sağlayacak yeni verilerin elde edilmesini önemli hâle getirmektedir. Buna bağlı olarak bu çalışmanın amacı Türkçe öğretmeni adaylarının yaratıcılık kavramına ilişkin metaforik algılarını ortaya çıkarmaktır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim kullanılmıştır. Çünkü bu model insanların deneyimlerini betimlemeye odaklanmaktadır (Patton, 2014). Yani fenomenoloji insan tecrübelerini anlamaya çalışmakta (Van Manen, 2007), fark edilen ama ayrıntılı bilgi sahip olunmayan durumlara odaklanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

2.1. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesi Türkçe öğretmenliği programında 2025-2026 öğretim yılında güz döneminde 3. ve. 4. sınıfta öğrenim gören 55 Türkçe öğretmeni adayı oluşturmaktadır.

2.2. Veri Toplama Aracı

Verileri toplamak için araştırmacı tarafından bir metafor formu hazırlanmıştır. Metafor, insanın doğayı ve çevreyi anlamasını, anlamsızmış gibi görünen gerçekleri yorumlayarak anlam çıkarmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Verilerin toplanması için oluşturulan metafor formunda, yönerge bölümü ve metafor bölümü bulunmaktadır. Yönerge bölümünde, çalışmanın amacı belirtilmiş, araştırmacı ile paylaşılan bilgilerin gizli kalacağı, araştırmanın gönüllülük esasına dayandığı ve çalışmanın sonucunu merak edenler için e-posta adresi paylaşılmıştır. Metafor bölümünde ise "Yaratıcılık …… benzer. Çünkü ……" ifadesi ile yaratıcılık kavramına ilişkin yazdıkları kavramın benzeşim yönünü açıklamaları istedikleri istenmiştir.

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Veriler, katılımcılar için hazırlanmış olan metafor formu aracılığıyla toplanmıştır. Toplanan verileri analiz etmek için de içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizinde amaç, toplanan verileri açıklamaya yardımcı kavramlara ve bağlara ulaşmak, ilişkili verileri belli kavramlar ve temalar çerçevesinde toplamak ve bunları anlaşılacak düzeyde yorumlayabilmektir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Dolayısıyla birbiri ile ilişkili kavramlar bir araya getirilmiş ve anlamlı ilişkiler oluşturulmuştur. Çünkü içerik analizi, nitel açıdan zengin veri kaynaklarını inceleyerek bunların içindeki temel temaları ve anlam örgülerini çözümlemeyi amaçlayan bir yaklaşımdır (Patton, 2014).

2.4. Geçerlik ve Güvenirlik

Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenirliği sağlama yollarından biri uzman görüşüne başvurmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu çalışma da nitel bir çalışma olduğu için çalışmanın inandırıcılığını arttırmak için dış değerlendirici olarak Türkçe öğretmenliği programında görev yapan bir alan uzmanı ile araştırma süreci ve oluşturulan kategoriler tartışılmıştır. Dış değerlendirici olarak kategorilerin oluşturulmasında alan uzmanı ile fikir alışverişinde bulunulmuştur.

3. BULGULAR

Öğretmen adaylarının dijital hikâye kavramına ilişkin oluşturdukları metaforlar doğa ve doğal süreçler, sanat ve estetik, bilgi ve üretim, süreç, insan ve insan özellikleri ve nesneler olarak sınıflandırılmıştır.

3.1. Doğa ve doğal süreçler kategorisine ait metaforlara ilişkin bulgular

Türkçe öğretmeni adaylarının doğa ve doğal süreçler kategorisi altında oluşturdukları metaforlar Çizelge 1'de yer almaktadır.

Çizelge 1. Doğa ve Doğal Süreçler Kategorisine Ait Metaforlar

Kod	Frekans
Deniz	3
Gökkuşağı	3
Toprak	2
Çiçek	2
Okyanus	2
Akan bir ırmak	1
Musluktan akan su	1
Orman	1
Yılan	1
Uçurtma	1
Rüzgâr gülü	1
Toplam	**18**

Çizelge 1'e bakıldığında Türkçe öğretmeni adaylarının yaratıcılık kavramına ilişkin doğa ve doğal süreçler kategorisinde 11 farklı metafor oluşturdukları görülmektedir. Bu metaforların frekanslarına bakıldığında en çok deniz (f=3), ve gökkuşağı (f=3) metaforunun oluşturulduğu fark edilmektedir. Bununla beraber katılımcıların en çok metafor oluşturdukları kategori doğa ve doğal süreçler olmuştur. Bu da katılımcıların çoğunun yaratıcılığı kendiliğinden oluşan doğal bir süreç olarak değerlendirdiklerini göstermektedir.

K8 "Yaratıcılık gökkuşağına benzer. Çünkü kolay kolay ortaya çıkmaz. Ortaya çıkması için havanın soğuması suyun buharlaşıp bulut olup sonra yağmura dönüşmesi ve yağmur bittikten sonra ortaya çıkar. Yaratıcılıkta böyledir önce kişiyi cesaretlendirmek onu güdülemek gerekiyor. Bunlar yapıldıktan sonra içinde gizli olan hazine kendini belli edecektir. Tıpkı yağan yağmurun ardından muhteşem renk cümbüşüyle kendini belli eden gökkuşağı gibi oradaki her bir renk aslında bizim birbirimizden ayıran ve farklı yaratıcı alanlarda yetenekli olduğumuzu simgeler."

3.2. Sanat ve estetik kategorisine ait metaforlara ilişkin bulgular

Türkçe öğretmeni adaylarının sanat ve estetik kategorisi altında oluşturdukları metaforlar Çizelge 2'de yer almaktadır.

Çizelge 2. Sanat ve Estetik Kategorisine Ait Metaforlar

Kod	Frekans
Renkli boya kalemleri	1
Kaleydoskop	1
Sanat eseri	1
Roman	1
Resim	1
Mono Lisa tablosu	1
Boş bir duvar	1
Müzik aleti	1
Renkler	1
Gitar	1
Heykel	1
Sinema	1
Toplam	**12**

Çizelge 2'ye bakıldığında Türkçe öğretmeni adaylarının yaratıcılık kavramına ilişkin sanat ve estetik kategorisinde 12 farklı metafor oluşturdukları görülmektedir. Bu kategori altında toplanan metaforların birer kez tekrarlandığı fark edilmiştir. İkinci en çok metaforun oluştuğu kategori sanat ve estetik kategorisi olmuştur. Katılımcıların bir kısmının yaratıcılığı sanat üretimi ile ilişkilendirdiklerini göstermektedir.

K25 "Yaratıcılık müzik aletine benzer. Çünkü onu her kullanan kendinden bir parça ekleyerek kullanır. Herkesin müzik aletlerini kullanış şekli bile farklıdır, tıpkı yaratıcılıkta olduğu gibi. Her birey, özgün ürünler üretir. Bu sebeple yaratıcılığı müzik aletlerine benzetebilirim."

3.3. Bilgi ve üretim kategorisine ait metaforlara ilişkin bulgular

Türkçe öğretmeni adaylarının bilgi ve üretim kategorisi altında oluşturdukları metaforlar Çizelge 3'te yer almaktadır.

Çizelge 3. Bilgi ve Üretim Kategorisine Ait Metaforlar

Kod	Frekans
Yapay zekâ	2
Kitap yazmak	2
DNA	1

Yemek	1
Çamur	1
Sahildeki en güzel deniz kabuğunu bulma oyunu	1
Araştırma yapmak	1
Toplam	**9**

Çizelge 3'e bakıldığında Türkçe öğretmeni adaylarının yaratıcılık kavramına ilişkin bilgi ve üretim kategorisinde 7 farklı metafor oluşturdukları görülmektedir. Bu metaforların frekanslarına bakıldığında en çok yapay zekâ (f=2), ve kitap yazmak (f=2) metaforunun oluşturulduğu fark edilmektedir. Bu bulgu da katılımcıların bir kısmının yaratıcılığı bilgi üretmek ilişkilendirdiklerini göstermektedir.

K31 "Yaratıcılık sahildeki en güzel deniz kabuğunu bulma oyununa benzer. Çünkü sürekli araştırma halindesin, bir oraya bir buraya koşturup en iyisini en güzelini bulmaya çalışıyorsun. Bu da sürekli yaratıcı yazı yazarak kendimizi bu konuda pekiştirmeye benziyor. Yaratıcılık sahildeki bir deniz kabuğuysa yaratıcı yazma ise en eşsizini bulma çabasıdır."

3.4. Süreç kategorisine ait metaforlara ilişkin bulgular

Türkçe öğretmeni adaylarının süreç kategorisi altında oluşturdukları metaforlar Çizelge 4'te yer almaktadır.

Çizelge 4. Süreç Kategorisine Ait Metaforlar

Kod	Frekans
Meyve ağacı	1
İnsan gelişimi	1
Üretim bandı	1
Büyümek	1
Beklemek	1
Şiir yazmak	1
Toplam	**6**

Çizelge 4'e bakıldığında Türkçe öğretmeni adaylarının yaratıcılık kavramına ilişkin süreç kategorisinde 6 farklı metafor oluşturdukları görülmektedir. Bu kategoride oluşturulan metaforların bir kez tekrarlandığı fark edilmektedir. Bu kategoride katılımcıların bir kısmının yaratıcılığı zaman ve emekle ilişkilendirdiklerini göstermektedir.

K23 ""Yaratıcılık meyve ağacına benzer. Çünkü meyve ağacının büyümesi ve meyve vermesi için bir süreç gerekir. Aynı şekilde bireyin yaratıcılığı da bir süreç sonunda gelir. Nasıl yaratıcılık emek, sabır gerektiriyorsa meyve ağacının da büyüyebilmesi için çokça emeğe ve sabıra ihtiyaç vardır. Ayrıca bu sürecin sonunda ağaç nasıl meyve veriyorsa yaratıcılık da

insanın kendini bulmasını, farklı fikirler üretmesini ve hayata bakış açısının değişmesini sağlıyor."

3.5. İnsan ve insan özellikleri kategorisine ait metaforlara ilişkin bulgular

Türkçe öğretmeni adaylarının insan ve insan özellikleri kategorisi altında oluşturdukları metaforlar Çizelge 5'te yer almaktadır.

Çizelge 5. İnsan ve İnsan Özellikleri Kategorisine Ait Metaforlar

Kod	Frekans
Beyin	1
Filozoflar	1
Anne	1
İnsan vücudu	1
İnsan	1
Toplam	**5**

Çizelge 5'e bakıldığında Türkçe öğretmeni adaylarının yaratıcılık kavramına ilişkin insan ve insan özellikleri kategorisinde 5 farklı metafor oluşturdukları ve bu metaforların bir kez tekrarlandığı görülmektedir. Bu bulgu da katılımcıların bir kısmının yaratıcılığı insan özellikleriyle ilişkilendirdiklerini göstermektedir.

K17 "Yaratıcılık insana benzer. Çünkü insan gibi doğar büyür ölür. Yaratıcılık birden bire olmaz. Her bir dönemin üstüne bir şeyler eklenerek büyür ve gelişir. Aynı zamanda insanın gelişim evrelerinde (bebeklik, gençlik, yaşlılık) düşüncelerimiz aynı kalmaz, değişir."

3.6. İnsan ve insan özellikleri kategorisine ait metaforlara ilişkin bulgular

Türkçe öğretmeni adaylarının nesneler kategorisi altında oluşturdukları metaforlar Çizelge 6'da yer almaktadır.

Çizelge 6. Nesneler Kategorisine Ait Metaforlar

Kod	Frekans
Bavul	1
Saat	1
Fener	1
Lamba	1
Köprü	1
Toplam	**5**

Çizelge 6'ya bakıldığında Türkçe öğretmeni adaylarının yaratıcılık kavramına ilişkin nesneler kategorisinde 5 farklı metafor oluşturdukları ve bu metaforların bir kez tekrarlandığı

görülmektedir. Bu bulgu da katılımcıların bir kısmının yaratıcılığı somut nesneler ile açıkladıklarını göstermektedir.

K2 "Yaratıcılık bavula benzer. Çünkü bavula ihtiyaçlarımızı koymadığımızda gittiğimiz yerde bavulun pek de önemi kalmaz. Yaratıcılık da böyledir. Birey önce bazı ihtiyaçlarını tamamlamalı."

4. SONUÇ

Bu araştırma sonucunda, 55 Türkçe öğretmeni adayının yaratıcılık kavramına ilişkin algılarını ortaya çıkaran 6 metafor kategorisi (doğa ve doğal süreçler, sanat ve estetik, bilgi ve üretim, süreç, insan ve insan özellikleri ve nesneler) bulunmuştur. Katılımcıların bu kategoriler arasında en çok metaforu doğa ve doğal süreçler (f=18) kategorisinde oluşturdukları fark edilmiştir. Bu durum, yaratıcılığın kendiliğinden gelişen ve sınırsız bir süreç olarak algılandığını göstermektedir. Bu bulgu Gümüş ve Belkıs (2021) sahne sanatları öğrencilerinin yaratıcılık kavramına ilişkin metafor çalışmasında en çok tekrar eden metaforlardan birinin okyanus/deniz/su (f=11) sonucuyla paralellik göstermektedir. Çünkü bu çalışmada da en çok tekrar eden iki metafordan biri deniz (f=3) olmuştur. İkinci olarak, sanat ve estetik (f=12) kategorisinin yüksek frekansta olması, yaratıcılığın katılımcılar için en görünür ifadesinin sanat üretimi olduğunu göstermektedir. Renkler, resim, müzik aleti ya da Mono Lisa tablosu gibi metaforlar, yaratıcılığın estetik değer üretme ve özgünlükle ilişkilendirildiğine işaret etmektedir.

Bilgi ve üretim (f=9) kategorisinde ise katılımcıların yaratıcılığı bilgi üretimi ve problem çözme süreçleriyle ilişkilendirdikleri fark edilmiştir. Yapay zekâ, kitap yazmak ve araştırma yapmak gibi metaforlar bilişsel boyuta vurgu yapmaktadır. Katılımcıların süreç odaklı metaforlar (f=6) ile yaratıcılığı zaman ve emek gerektiren bir süreç olarak değerlendirdikleri fark edilmiştir. Araştırmanın bu bulgusu Csikszentmihalyi (1996) yaratıcılığı çok yönlü, çok bileşenli bir sürecin ürünü olduğunu ifade etmesiyle bağdaşım göstermektedir. Son olarak da insan özellikleri (f=5) kategorisi, yaratıcılığı insanın kendisiyle ve son olarak da nesneler (f=5) kategorisiyle de yaratıcılığı somut nesnelerle açıklama eğiliminde olduklarını görülmektedir.

Bu çalışma, Türkçe öğretmeni adaylarının yaratıcılığı çok boyutlu bir olgu olarak gördüklerini ortaya çıkarmaktadır. Yaratıcılık, en baskın biçimde doğal ve kendiliğinden gelişen bir süreç, ardından sanatsal üretim ve bilgi oluşturma süreçleriyle ilişkilendirilmiştir. Bu bulgular,

öğretmen adaylarının yaratıcı düşünmeyi hem duyuşsal hem bilişsel hem de estetik bir yapılanma olarak algıladıkları göstermektedir.

KAYNAKÇA

Battelle for Kids (BFK, t.y.) https://www.battelleforkids.org/wpcontent/uploads/2023/11/P21_Framework_Brief.pdf adresinden erişilmiştir.

Craft, A. (2005). Creativity in schools: Tensions and dilemmas. Routledge.

Csikszentmihalyi, M. (1996). *Creativity: flow and the psychology of discovery and ınvention.* New York: Harper Collins.

Cerit, Y. (2008). Öğretmen kavramı ile ilgili metaforlara ilişkin öğrenci, öğretmen ve yöneticilerin görüşleri. Cukurova University Journal of Education, 3(34), 88–109.

Gümüş, Y.E. ve Belkıs, Ö. (2021). Sahne sanatları öğrencilerinin yaratıcılık kavramına ilişkin metaforik algıları. *Konservatoryum-Conservatorium, 8*(2), 179-201. https://doi.org/10.26650/CONS2021-963338

Lakoff, G. ve Johnson, M. (2003). Metaphors we live by (2nd ed.). University of Chicago Press.

MEB (2024). Ortaokul Türkçe dersi öğretim programı (5, 6, 7 ve 8. sınıflar). MEB: Ankara.

Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (3. Baskıdan Çev. Ed. M. Bütün ve S. B. Demir). Ankara: Pegem Akademi.

Pekdoğan, S. ve Kanak, M. (2015). Okul öncesi öğretmen adaylarının yaratıcılığa ilişkin algıları: metafor analizi örneği. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi, 3,* 138-147.

Runco, M. A. ve Jaeger, G. J. (2012). The standard definition of creativity. Creativity Research Journal, 24(1), 92–96.

Saban, A. (2008). Okula ilişkin metaforlar. Educational Sciences: Theory & Practice, 8(2), 401–422.

Sternberg, R. J. (2006). The nature of creativity. Creativity Research Journal, 18(1), 87–98.

Tiryaki, E. N. ve Demir. A. (2016). Türkçe öğretmeni adaylarının yazma becerisine yönelik metaforik algıları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13*(33), 18-27.

Van Manen, M. (2007). Phenomenology of practice. *Phenomenology & ractice. 1*(1), 11-30. https://doi.org/10.29173/pandpr19803

Yıldırım, A. ve Şimşek H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (Genişletilmiş 9. Baskı). Ankara: Seçkin.

Yılmaz, F., Göçen. S. ve Yılmaz. F. (2013). Öğretmen adaylarının öğretmen kavramına ilişkin algıları: bir metaforik çalışma. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9*(1), 151-164.

ETKİLEŞİMLİ KONUŞMA ÖLÇEĞİNİN GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Doç. Dr. Aysun EROĞLU
Sinop Üniversitesi,
aeroglu@sinop.edu.tr - 0000-0003-1047-8748

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Türkçe öğretmeni adaylarına yönelik etkileşimli konuşma ölçeğini geliştirmektir. Buna bağlı olarak çalışmaya Karadeniz Bölgesi'nde yer alan 3 üniversitenin Türkçe Öğretmenliği Programı'nda 3. ve 4. sınıfta öğrenim gören 310 Türkçe öğretmeni adayı oluşturmaktadır. Ölçek için AFA, DFA ve güvenirlik analizleri yapılmıştır. Araştırma sonucunda 6 boyutlu (etkileşimsel duyarlılık, konuşma sırasının yönetimi, söylem ve etkili ifade becerisi, anlam açıklama ve düzeltme, etkileşimsel uyum ve konuşma akıcılığı) 24 maddelik, 5'li likert tipi bir ölçek ortaya çıkmıştır. Açıklanan toplam varyans 65,131 olarak ve ölçeğin güvenirliğine ilişkin 24 maddeye ait Cronbach Alpha değeri ,917 olarak bulunmuştur. Ölçek yapısının uyum indeksleri incelendiğinde TLI ,906 CFI ,926 GFI ,885 olduğu, RMSEA ,061 olduğu bulunmuştur Yapılan açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri sonucunda Türkçe öğretmeni adaylarının etkileşimli konuşma becerilerini ölçen geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Etkileşimli konuşma ölçeği, Türkçe öğretmeni adayları, geçerlik ve güvenirlik.

VALIDITY AND RELIABILITY STUDY OF THE INTERACTIVE SPEAKING SCALE

ABSTRACT

The aim of this study is to develop an interactive speaking scale for Turkish teachers candidates. Accordingly, the study participants were 310 Turkish teachers candidates who were studying in their 3rd and 4th years in the Turkish language teaching programs of 3 universities in the Black Sea Region. EFA, CFA, and reliability analyses were conducted for the scale. As a result

of the research, a 24-item, 5-point Likert-type scale with 6 dimensions (interactive sensitivity, speaking turn management, discourse and effective expression skills, meaning clarification and correction, interactional harmony, and speech fluency) emerged. The total variance explained was 65.131, and the Cronbach's alpha value for the 24 items regarding the reliability of the scale was found to be .917. When the fit indices of the scale were examined, TLI was .906, CFI was .926, GFI was .885, and RMSEA was .061. As a result of the exploratory and confirmatory factor analyses, a valid and reliable measurement tool measuring the interactive speaking skills of prospective Turkish language teachers emerged.

Keywords: Interactive speaking scale, Turkish teacher candidates, validity and reliability.

1. GİRİŞ

Dil, bireyin duygu ve düşüncelerini aktarmasının yanı sıra sosyal etkileşim kurmasını sağlayan bir araçtır. Bireyin sosyal etkileşim içinde olmasını sağlayan temel dil becerisi de konuşmadır. Konuşma becerisi, dil öğretiminde ve öğreniminde temel bir bileşen ve bireyin iletişim sürecinde etkin olmasını sağlamaktadır (Bygate, 2001). 21. yüzyılda iletişim, çok boyutlu ve etkileşimsel bir süreç olarak ele alınmakta, bu bağlamda etkileşimsel yeterliklerin geliştirilmesi ve ölçülmesi önem taşımaktadır (Canale ve Swain, 1980; Pica, 1994). Başka bir ifadeyle iletişim temelli dil öğretimi yaklaşımlarında, konuşma becerisinin etkileşimli olma özelliği öne çıkarılmakta, bireylerin karşılıklı konuşma süreçlerinde anlam oluşturma, iletişimsel görevleri yürütme ve konuşma akışını yönetme yeterlikleri değerlendirilmekte (Brown ve Larson-Hall, 2012) böylece etkileşimli konuşma becerisinin ölçülmesi, eğitim araştırmalarında önemli kazanmaktadır.

Etkileşimli konuşmada, konuşmacının karşılıklı iletişimde anlam müzakeresi yapabilmesi, uygun sıra alma-verme becerilerine sahip olması, söylemsel tutarlılığı sağlaması ve sosyodilbilimsel normlara uyum göstermesi gibi başlıca yetkinlikleri kapsamaktadır (Kasper ve Rose, 2002). Bu çok boyutlu yaklaşım, özellikle Türkçe öğretmeni adaylarının dil öğretimi bağlamında gelişimlerini değerlendirmek için gerekli görülmektedir. Çünkü Türkçe öğretmeni yetiştirme programları, iletişim becerilerinin geliştirilmesini öncelikli kazanımlardan biri olarak belirlemektedir (Yükseköğretim Kurulu, 2018).

Türkiye'de Türkçe öğretmeni adaylarının konuşma becerisi, iletişim becerileri ve öğretmen yeterlikleri gibi konularda yapılan ölçek geliştirme çalışmaları alana önemli katkılar sunmakla birlikte (Demirel ve Şahinel, 2018; Katrancı, 2014; Sevim, 2012), bu çalışmalar çoğunlukla konuşma kaygısı, öz yeterlik, gibi dolaylı yapıları ölçmeye yöneliktir. Türkiye'de Türkçe

öğretmeni adaylarının etkileşimli konuşma becerilerini ölçen kapsamlı, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracına yönelik çalışmanın olmaması böyle bir çalışmaya ihtiyaç olabileceğini düşündürmüştür. Buna bağlı olarak bu çalışmanın amacı Türkçe öğretmeni adaylarının etkileşimli konuşma becerilerini ölçebilecek geçerliğe ve güvenirliğe sahip bir ölçek geliştirmektir.

2. YÖNTEM

2.1. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan 3 devlet üniversitenin Türkçe Öğretmenliği Programı'nda 2025-2026 eğitim öğretim yılı güz döneminde 3. ve 4. sınıfta öğrenim gören 310 Türkçe öğretmeni adayı oluşturmaktadır. Comrey ve Lee'e (1992) göre ölçek geliştirme çalışmalarında, örneklemin büyüklüğü 300 ve üzerinde olması yeterlidir.

2.2. Veri Toplama Aracı

"Etkileşimli Konuşma Ölçeği-EKYÖ " için alan yazını taraması yapılmıştır. Buna bağlı olarak madde havuzu oluşturulmuştur. Madde havuzu oluşturulurken her bir maddeye ait içeriğin ilgili yapıyı sadece yansıtmasına özen gösterilmiş ve iki amaç içeren ifadelerden uzak durulmuştur (DeVellis, 2017). Alan yazın okuması sonunda 32 maddelik bir havuz oluşturulmuştur. Maddelerin son hali Karadeniz'de bir devlet üniversitesinde 4. sınıfta öğrenim gören 39 Türkçe öğretmeni adayları ile paylaşılmış ve onların anlamadığı ya da değiştirmek istediği kavramlar düzenlenmiştir. Türkçe öğretmeni adaylarından sonra madde uygunluğunu değerlendirmesi için bir Türkçe eğitimi alan uzmanının maddeleri değerlendirmesi sağlanmıştır. Uzmanın her bir madde için "uygun, kısmen uygun ve uygun değil" şeklinde değerlendirme yapması istenmiştir. Buna ek olarak da uzmandan önerilerini yazması da istenmiştir. Uzmanın görüşleri doğrultusunda madde havuzundan 2 madde çıkartılmış ve 3 maddede düzeltme yapılmıştır. İlgili düzeltmeler yapıldıktan sonra 30 madde ile uygulama yapılmıştır. Ölçek 5'li Likert tipi şeklinde hazırlanmış ve yanıtlama biçimleri şu şekilde planlanmıştır: Kesinlikle Katılmıyorum: 1, 'Katılmıyorum: 2', 'Kararsızım 3', 'Katılıyorum: 4' ve 'Kesinlikle Katılıyorum: 5

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Ölçeğin son hali bir üniversitede yüz yüze diğer iki üniversitede de GoogleDoc aracılığıyla hazırlanan form aracılığıyla uygulanmış böylece araştırma verileri toplanmıştır. Toplanan veriler için yapı geçerliği ve güvenirliği çalışmalarına geçilmiştir. Ölçeğin yapı geçerliği için açımlayıcı faktör analizi (AFA) işlemi, yapıyı doğrulamak için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. AFA için SPSS 20.0 paketi, DFA için de SPSS AMOS 23.0 kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmanın açımlayıcı faktör analizine (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizine (DFA) ilişkin bulgular aşağıda bulunmaktadır.

3.1. AFA'ya Yönelik Bulgular

Faktör analizi için veri yapısının uygunluğunu test etmenin bir yolu Kaiser-Mayer-Olkin testi sonuçlarına bakmaktır. Bu çalışmaya ait KMO testi değerlerine ait sonuçlar Çizelge 1'de yer almaktadır.

Çizelge 1. EKYÖ'nün KMO ve Bartlett Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Uyum Ölçüsü		,877
Bartlett Küresellik Testi	$\chi 2$	3731,899
	sd	276
	p	,000

KMO testi sonucunda, değerin 0.50'den düşük olması halinde faktör analizine devam edilemeyeceği söylenmektedir (Tavşancıl, 2018; Şencan 2005). Çizelge 1'e bakıldığında bu ölçeğe ait KMO testi sonucunun .877 olduğu yani 0.50 büyük olduğu görülmektedir.

Çizelge1'de aynı zamanda bu ölçeğin Bartlett Testi sonuçları da verilmiştir. Bu testte de diğer $\chi 2$ testlerinde olduğu gibi anlamlılık değerine bakılmakta ve anlamlılık değeri 0.05'ten küçük ise R korelasyon ya da kovaryans matrisindeki birim matrisinden farklı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Çokluk, vd., 2012). Buna bağlı olarak da bu çalışmada bulunan ($\chi 2$=3731,899; p<.01) değerin anlamlı olduğu bulunmuştur. Elde edilen bu değerler ile verilerin faktör analizine tabi tutulabileceğine görülmektedir.

3.1.1. Toplam Varyans Yüzdesine ve Faktör Sayısına Yönelik Bulgular

AFA ile bu ölçeğin toplam varyansın yüzde kaçını açıkladığı ve kaç faktörlü bir yapı oluşturduğu Çizelge 2'de bulunmaktadır.

Çizelge 2. EKYÖ'nün Toplam Varyans Yüzdesi ve Faktör Sayısı

Faktör Sayısı	Özdeğer	Yüzde	Birikimli Yüzde
1. Faktör	8,773	36,555	36,555
2. Faktör	1,694	7,059	43,614
3. Faktör	1,675	6,977	50,591
4. Faktör	1,371	5,711	56,303
5. Faktör	1,095	4,562	60,865
6. Faktör	1,024	4,266	65,131

Çizelge 2'ye bakıldığında bu ölçeğin toplam varyansın 65,131'ini açıklayan altı faktörlü bir yapısı olduğu görülmektedir. Faktörlerin özdeğerleri ve açıkladıkları varyans miktarları

sırasıyla birinci faktör için 8,773 ve % 36,555; ikinci faktör için 1,694 ve % 7,059; üçüncü faktör için 1,675 ve % 6,977; dördüncü faktör için 1,371 ve % 5,711; beşinci faktör için 1,095 ve % 4,562; altıncı faktör için 1,024 ve % 4,266'dır.

Faktör analizinde özdeğerleri bir ve birin üzerinde olan faktörler kabul edilmekle, özdeğer yükseldikçe faktörün açıkladığı varyans da yükselmektedir (Çokluk, vd., 2012). Buna bağlı olarak da bu ölçekteki her bir faktörün birin üzerinde özdeğere sahip olması kabul edilebilir değerler taşıdığını göstermektedir.

3.1.2. EKYÖ'nün Faktör Yük Değerlerine Yönelik Bulgular

Bir maddenin faktör yük değerinin düşük olması, o maddenin söz konusu faktörle yeterince güçlü bir ilişkide olmadığını göstermektedir (Çokluk, vd., 2012). Buna bağlı olarak bu ölçeğin faktör yük değerlerine bakılmış ve değerler Çizelge 3'te paylaşılmıştır.

Çizelge 3. EKYÖ'nün Faktör Yük Değerleri

Maddeler	Etkileşimsel duyarlılık	Konuşma sırasının yönetimi	Söylem ve etkili ifade becerisi	Anlam açıklama ve düzeltme	Etkileşimsel uyum	Konuşma akıcılığı
M21	,727					
M22	,599					
M20	,416					
M5		,836				
M7		,780				
M6		,776				
M8		,522				
M16			,795			
M27			,528			
M19			,492			
M26			,408			
M12				,748		
M10				,670		
M11				,667		
M13				,586		
M9				,557		
M17					,856	
M18					,730	
M24					,645	
M23					,524	
M25					,508	
M2						,780
M3						,639
M15						,504

Tabachnick ve Fidell'e (2013) göre her bir değişkenin yük değerinin 0.32 ve daha üzerinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Çizelge 3'e bakıldığında, birinci faktörde yer alan maddelerin

yük değerlerinin ,727 ,599 ,416 olduğu; ikinci faktörde yer alan maddelerin yük değerlerinin ,836 ,780 ,776 ,522 olduğu; üçüncü faktörde yer alan maddelerin yük değerlerinin ,795 ,528 ,492 ,408 olduğu; dördüncü faktörde yer alan maddelerin yük değerlerinin ,748 ,670 ,667 ,586 ,557olduğu; beşinci faktörde yer alan maddelerin yük değerlerinin ,856 ,730 ,645 ,524 ,508 olduğu; altıncı faktörde yer alan maddelerin yük değerlerinin ,780 ,639 ,504 olduğu ve bu değerlerin kabul edilebilir değerler olduğu görülmektedir.

3.2. DFA'ya Yönelik Bulgular

Çalışmanın doğrulayıcı faktör analizine (DFA) ilişkin bulgular Çizelge 4 ve Görsel 1'de yer almaktadır.

Çizelge 4. EKYÖ'nün DFA'sına Yönelik Bulgular

	Değerler	Kabul edilebilir uyum
χ^2	419,232	-
Serbestlik Derecesi	218	-
p	,000	-
χ^2/df	1,923	<5
NNFI/TLI	,906	>.90
CFI	,926	>.90
GFI	,885	>.90
RMSEA	,061	<.08

Çizelge 4'e bakıldığında ölçeğin yapı geçerliği için yapılan DFA ile elde edilen uyum indeksleri incelenmiş ve ki-kare değerinin (χ^2=419,232 sd=218, p=0.00) anlamlı olduğu görülmektedir. NNFI/TLI ile CFI değerlerinin .95'in üzerinde olması mükemmel uyuma, .90'ın üzerinde olması ise iyi uyuma işaret etmektedir (İlhan ve Çetin, 2014). Bu ölçeğin TLI= ,906 ve CFI= ,926 uyum indekslerinin iyi olduğunu göstermektedir. RMSEA'nın .05'ten küçük olması mükemmel, .08'den küçük olması iyi uyuma işarettir (İlhan ve Çetin, 2014). Bu ölçeğin RMSEA= ,061 uyum indeksinin iyi olduğunu göstermektedir.

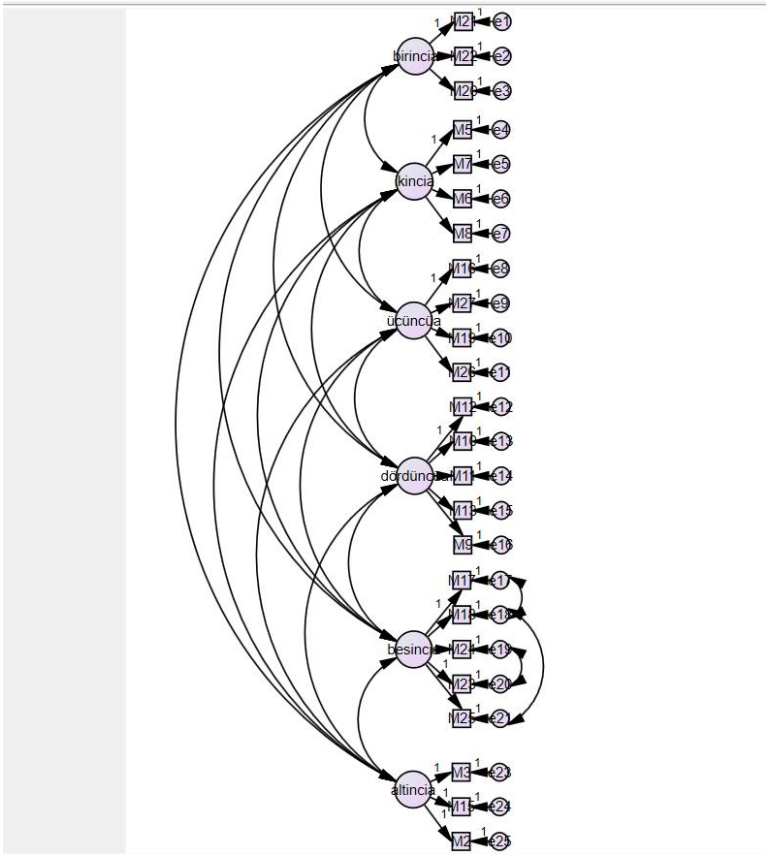

Görsel 1. Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

3.3. EKYÖ Güvenirliğine İlişkin Bulgular

Güvenirlik değeri bir ölçme aracının tekrarlanan ölçümlerde aynı sonucu verme derecesini göstermektedir (Baş, 2010). EKYÖ'nün güvenirliği için Cronbach Alpha değerine bakılmıştır. Tavakol ve Dennick (2011) göre Cronbach Alfa değeri .70 ve .95 arasında olan değerler kabul edilebilir değerlerdir. Bu ölçeğin geneline ve alt faktörlerine ait Cronbach Alpha değerleri Çizelge 5'te bulunmaktadır.

Çizelge 5. EKYÖ'ye ve Alt Faktörlerine Ait Cronbach Alpha Değerleri

	Cronbach alpha değeri
Ölçek geneli	,917
Etkileşimsel duyarlılık	,744
Konuşma sırasının yönetimi	,822
Söylem ve etkili ifade becerisi	,733
Anlam açıklama ve düzeltme	,800
Etkileşimsel uyum	,831
Konuşma akıcılığı	,526

Çizelge 5'te açımlayıcı faktör analizi yapıldıktan sonra nihai ölçekte kalan maddelerin Cronbach Alpha değerinin ,917 yani iyi bir düzeyde olduğu söylenebilir. Alt faktörlere ait Cronbach Alpha değerlerinin ise sırasıyla etkileşimsel duyarlılık ,744; konuşma sırasının yönetim ,822; söylem ve etkili ifade beceriş ,733; anlam açıklama ve düzeltme ,800; etkileşimsel uyum ,831 ve konuşma akıcılığı ,526 olduğu görülmektedir. Konuşma akıcılığı dışındaki alt faktörlerin Cronbach Alpha değerlerinin iyi olduğu görülmektedir.

4. SONUÇ

Araştırma sonucunda, 6 boyutlu 24 maddelik ve beşli derecelendirmeye sahip Likert tipi bir "Etkileşimli Konuşma Ölçeği/EKYÖ" ortaya çıkmıştır. Her alt faktör içinde bulunan maddelerin özelliğine göre adlandırma yapılması gerektiğinden (Karasar, 2015) bu ölçek alt faktörlerinin adlandırılması aşamasında bir Türkçe eğitimi alan uzmanından görüş alınmıştır ve bu ölçeğin alt faktörlerinin adlandırılması şu şekilde olmuştur: etkileşimsel duyarlılık, konuşma sırasının yönetimi, söylem ve etkili ifade becerisi, anlam açıklama ve düzeltme, etkileşimsel uyum ve konuşma akıcılığı.

Bu ölçeğin 24 maddesi ve 6 alt faktörlü yapısı ile açıklanan toplam varyans 65,131'dir. Faktör analizinde özdeğerleri bir ve birin üzerinde olan faktörler kabul edilmesi, özdeğer yükseldikçe faktörün açıkladığı varyansı da yükselmektedir (Çokluk, vd., 2012). Buna bağlı olarak bu ölçekteki her bir faktörün birin üzerinde özdeğere sahip olması kabul edilebilir değerler taşıdığına işaret etmektedir. Scherer ve arkadaşlarına (1988) göre çok faktörlü desenlerde, sosyal bilimlerde açıklanan varyansın %40 ile %60 arasında olması yeterli görüldüğünden (akt. Tavşancıl, 2018) bu ölçeğin 65,131 olan toplam varyans değerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu söylenebilir.

Tabachnick ve Fidell (2013)'e göre her bir değişkenin yük değerinin ,32 ve üzerinde olması, Şencan (2005)'a göre ,40 altındaki değerlerin gösterilmemesi gerekmektedir. Bu ölçekteki en yüksek faktör yük değerinin ,856 ve en düşük faktör yük değerinin ,408 olması ölçek maddelerinin yük değerlerinin kabul edilebilir değerlere sahip olduğunu göstermektedir. Bununla beraber M1, M4, M14 ve M28 maddeleri 0.32 yük değerinin altında olduğu için ölçekten çıkarılmıştır.

Ölçek yapısının uyum indeksleri incelendiğinde χ^2/df= 1,923, TLI= 0.906, CFI= 0.926, GFI ,885 ve RMSEA= .061 değerlerinde uyum indekslerine sahip olduğu bulunmuştur. Byrne'nin (1998) çalışmasına göre de bulunan uyum indeksleri kabul edilebilir uyumu yansıtmaktadır. Sadece GFI değerinin .90'dan küçük olduğu ama çok uzak olmadığı için ölçek yapısıyla fazla

oynanmak istemediği için bu değer de kabul edilmiştir. Ölçeğin güvenirliği için iç tutarlılığa yönelik 24 maddenin tümüne ait Cronbach Alpha değerinin ,917 olduğu bulunmuştur. Tavakol ve Dennick (2011) 'e göre kabul edilebilir olan bu değer ölçeğin iç tutarlılık düzeyinin yeterli olduğunu yansıtmaktadır.

Araştırma sonucunda Türkçe öğretmeni adaylarının etkileşimli konuşma becerilerini ölçebilecek geçerliğe ve güvenirliğe sahip bir ölçek elde edilmiştir. Böylece farklı örneklemler ve değişkenler kullanılarak öğretmen adaylarının etkileşimli konuşma becerilerini ortaya koyabilecek çalışmalar alan yazına kazandırılabilir.

KAYNAKÇA

Baş, T. (2010). *Anket. Anket nasıl hazırlanır? Anket nasıl uygulanır? Anket nasıl değerlendirilir?* (Genişletilmiş 6. Baskı). Seçkin: Ankara.

Brown, H. D. ve Larson-Hall, J. (2012). *Second language acquisition myths: Applying second language research to classroom teaching*. University of Michigan Press.

Bygate, M. (2001). Speaking. (Editörler R. Carter ve D. Nunan) *The cambridge guide to teaching english to speakers of other languages* (ss. 14–20). Cambridge University Press.

Byrne, B. M. (1998). *Structural equation modeling with LISREL, PRELIS and SIMPLIS: Basic concepts, applications, and programmings.* London: Lawrence Erlbaum Assocatiates, Publishers.

Canale, M. ve Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics, 1*(1), 1–47. https://doi.org/10.1093/applin/I.1.1

Comrey, A. L. ve Lee, H. B. (1992). *A first course in factor analysis.* New York: Psychology Press.

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik spss ve lisrel uygulamaları.* (2. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Demirel, Ö. ve Şahinel, M. (2018). *Türkçe eğitiminde ölçme ve değerlendirme.* Pegem Akademi.

DeVellis, R. F. (2017). *Ölçek geliştirme kuram ve uygulamalar.* (Ç. Tarık Totan). (3. Baskı) Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

İlhan, M. ve Çetin, B. (2014). Lisrel ve amos programları kullanılarak gerçekleştirilen yapısal eşitlik modeli (yem) analizlerine ilişkin sonuçların karşılaştırılması. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi, 5(*2), 26-42.

Kasper, G. ve Rose, K. R. (2002). *Pragmatic development in a second language.* Blackwell Publishing.

Karasar, N. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemi kavramlar ilkeler teknikler.* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Katrancı, M. (2014). Öğretmen adaylarının konuşma becerisine yönelik öz yeterlik algıları. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3*(2), 174–195.

Sevim, O. (2012). Öğretmen adaylarına yönelik konuşma kaygısı ölçeği: bir geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 7*(2), 927-937.

Pica, T. (1994). Research on negotiation: What does it reveal about second-language learning conditions, processes, and outcomes? *Language Learning, 44*(3), 493–527. https://doi.org/10.1111/j.1467-1770.1994.tb01115.x

Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik.* Ankara: Seçkin Yayınları.

Tabachnick, B. G. ve Fidell L. S. (2013). *Using multivariate statistics.* (6th ed.). Pearson Education.

Tavşancıl, E. (2018). *Tutumların ölçülmesi ve spss ile veri analizi.* (6. Baskı). Ankara: Nobel Yayınları.

Yükseköğretim Kurulu. (2018). *Öğretmen yetiştirme lisans programları.* YÖK Yayınları.

INTEGRATING SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS INTO LANGUAGE TEACHING: PRACTICAL STRATEGIES AND RECOMMENDATIONS

Zelal ÇOBAN

cobannzelall@gmail.com – ORCID: 0009- 0009-2428-7461

Ass. Prof. Dr, Batuhan SELVİ

Yozgat Bozok University
batuhan.selvi@yobu.edu.tr- ORCID ID: 0000-0002-4755-3361

ABSTRACT

Sustainability has been studied across various disciplines, including education. As a subfield of education, sustainability can be integrated into English Language Teaching (ELT) as well. By incorporating it into ELT, language learners can identify problems in their environment and develop solutions to address them. Specifically, the purpose of this paper is to propose multiple ways to integrate Sustainable Development Goals (SDGs) into the ELT field. This paper offers practical suggestions for language teachers with regard to integrating SDGs into their teaching practices. The findings reveal that SDGs can be utilized in language teaching through both receptive and productive skills activities. The outcomes can help English teachers understand how to integrate SDGs and ELT while raising students' awareness of sustainability.

Keywords: Sustainability, Sustainable Development Goals, Language Teaching, English Language Teaching

1. INTRODUCTION

In a world where the population is increasing daily, problems have also multiplied, such as the misuse of natural resources, insufficient access to food, gender inequalities, and the endangerment of animal life and habitats. To address these ongoing issues, various initiatives have been proposed (Isbell & Jolivette, 2011; Mella, 2022). The Sustainable Development Report is among these initiatives and was prepared by the United Nations (UN) in 1987. The focus of the report is to enlighten people about the potential challenges that the world may experience and to raise awareness that natural resources are finite and will be depleted if used without precautions. As a result, future generations may not have access to a good quality of life. Based on these concerns, the United Nations put forward 17 goals known as Sustainable Development Goals (SDGs): No Poverty, Zero Hunger, Good Health and Well-being, Quality Education, Gender Equality, Clean Water and Sanitation, Affordable and Clean Energy, Decent Work and Economic Growth, Industry, Innovation and Infrastructure, Reduced Inequalities, Sustainable Cities and Communities, Responsible Consumption and Production, Climate Action, Life Below Water, Life on Land, Peace, Justice and Strong Institutions, and

Partnerships for the Goals (United Nations, 2017). The purpose of the UN is to implement all of these goals and eliminate the challenges that people may face by 2030 as much as possible.

LITERATURE REVIEW

2.1. SDGs in Education

SDGs can be implemented in various ways by incorporating them into different sectors that explicitly influence people's lives. One of these sectors is education, as it shapes individuals' attitudes and futures (Holst, 2023; Şişman, 2024). In this regard, UNESCO published a report titled *Education for Sustainable Development* (ESD), which emphasizes combining SDGs and education. Linking SDGs with education has attracted the attention of scholars, and they have highlighted the benefits of integrating them. SDGs enable multidisciplinary teaching and promote democratic education (Cai & Wolff, 2022). The collaboration between education and SDGs enhances academic productivity, motivation, and engagement, as well as students' problem-solving skills (Bonilla-Jurado et al., 2024). SDGs can foster inclusive education and lifelong learning, promote gender equality, and encourage students to take an active role in preventing climate change in educational settings (Leal Filho et al., 2019). In addition, they allow learners to make conscious decisions and prepare them for their careers (Garcia-Torres et al., 2019). The partnership of SDGs with education promotes prosperity, peace, and collaboration among people (Seva-Larrosa et al., 2023).

2.2. SDGs in Language Teaching

The incorporation of SDGs into education can be achieved through numerous academic subjects (Sposab & Rieckmann, 2024; Sund & Gericke, 2020). At this point, SDGs and English can form a partnership because English is the dominant language of this industrialized era. Furthermore, English offers varied input sources such as reading passages, listening texts, and authentic materials to raise awareness of these issues. Language courses expose students to local problems, stimulate social justice, and recommend alternative solutions for sustainability issues (Kuusalu et al., 2024). Relating SDGs to English emphasizes social, economic, and environmental aspects; encourages lifelong learning as well as critical thinking; and pushes teachers to address myriad topics (Arslan & Curle, 2024). Sustainable development in language courses helps students notice real-life conditions. Through sustainability, language education empowers linguistic and cultural awareness as well as environmental sensitivity (Zygmunt, 2016). Language teaching and SDGs can be related to each other since this integration yields unique learning experiences (Balčiūnaitienė & Teresevičienė, 2018).

2.3. Current Approaches to Integrating SDGs in ELT

In English language teaching (ELT), sustainability can be achieved in various ways. For instance, it can be embedded into English coursebooks (Al Karasneh et al., 2025; Aslan, 2025). Moreover, including SDGs in the English curriculum has been highlighted (Brown, 2024; Yu et al., 2024). Aside from curriculum and coursebooks, some researchers have also suggested raising English teachers' competencies in integrating SDGs into ELT (Blom & Karrow, 2024). Despite these exemplified dimensions, studies focusing on providing practical strategies for including SDGs in ELT were not found except for a few rare instances (Kwee, 2021).

3. PURPOSE OF THE STUDY

Based on the gap identified in the literature, the present study aims to propose practical ways to integrate SDGs into ELT by focusing on each of the 17 SDGs separately. This paper adopts a conceptual approach by analyzing each SDG and suggesting specific integration strategies based on established ELT principles and practices. The recommendations provided are designed to be adaptable to various English proficiency levels and teaching contexts.

4. INTEGRATING STRATEGIES

This section presents practical recommendations for integrating each of the 17 SDGs into English language teaching. The strategies are organized into four tables based on SDG groupings and include activities targeting both receptive (reading and listening) and productive (speaking and writing) skills.

Table 1: SDGs 1-4 and Integration Recommendations

SDG	The Name of the Goal	Ways to Integrate the Goal
SDG 1	**No Poverty**	• Reading passages about poverty in different regions of the world• Listening passages focusing on poverty worldwide according to students' level• Writing essays or short paragraphs on how to minimize poverty around the world• Discussions about poverty and how to stop it via peer and group activities
SDG 2	**Zero Hunger**	• Showing countries that experience hunger (such as those in Africa) to students by means of visuals and asking them to guess the reasons for hunger• Using authentic or semi-authentic texts written about hunger and preparing comprehension questions related to the text• Encouraging students to research the rate of hunger in different countries and write a report on their findings• Asking students to deliver presentations on ways to reduce hunger worldwide
SDG 3	**Good Health and Well-being**	• Encouraging students to discuss how to maintain a healthy lifestyle• Using podcasts dealing with health-related issues• Providing reading passages on health and well-being aligned with students' level• Writing essays or paragraphs about healthy living habits
SDG 4	**Quality Education**	• Asking critical questions about what quality education is and facilitating discussions• Writing essays or paragraphs focusing on equal access to education between genders• Using posters, visuals, and memes that point out the importance of education• Showing short videos emphasizing the significance of education

SDG 1: No Poverty focuses on raising awareness about poverty in different parts of the world and encouraging learners to explore solutions. In language teaching, students can be engaged through reading passages about poverty aligned with their proficiency level. Listening passages focusing on global poverty can also be utilized. For productive skills, teachers can ask students to write essays or short paragraphs on how to minimize poverty worldwide or engage in discussions about poverty reduction through peer and group activities.

SDG 2: Zero Hunger addresses the issue of hunger experienced by different populations worldwide. To raise students' awareness in language courses, teachers can show students countries that experience hunger (such as those in Africa) through visuals and ask them to hypothesize about the causes of hunger based on their current language level. Authentic and semi-authentic texts about hunger with comprehension questions can be employed. To activate students, teachers may encourage them to research hunger rates worldwide and write reports on their findings. Students can also deliver presentations on how to reduce hunger globally.

SDG 3: Good Health and Well-being concerns the role of health in maintaining a good quality of life. In English classes, teachers should encourage learners to discuss how to maintain a healthy lifestyle. Additionally, podcasts and reading passages addressing health-related issues can be utilized according to students' proficiency levels.

SDG 4: Quality Education aims to provide equal access to education for all genders and ensure equitable access to educational resources. In ELT courses, teachers may pose critical questions to students about what constitutes quality education and facilitate discussions. Furthermore, students can write essays or paragraphs focusing on equal access to education between genders. Posters, visuals, and memes highlighting the importance of education can be incorporated into English lessons. Finally, short videos emphasizing the significance of education may also serve this purpose.

Table 2: SDGs 5-8 and Integration Recommendations

SDG	The Name of the Goal	Ways to Integrate the Goal
SDG 5	**Gender Equality**	• Using academic passages aligned with learners' proficiency levels and asking comprehension questions• Encouraging students to debate the role of different genders in working environments• Utilizing TED Talks that emphasize gender equality issues• Writing essays about gender equality in different contexts
SDG 6	**Clean Water and Sanitation**	• Using documentaries focusing on clean water issues• Conducting jigsaw speaking activities about the importance of clean water for organisms• Writing suggestions on how to keep water clean• Reading passages about water conservation
SDG 7	**Affordable and Clean Energy**	• Providing explanations about what clean energy is• Assigning compositions about ways to obtain clean energy• Using short YouTube videos to provide insights into clean energy• Promoting critical thinking through problem-solving activities related to energy
SDG 8	**Decent Work and Economic Growth**	• Activating learners' prior knowledge by asking critical questions• Conducting short speeches to demonstrate understanding of decent work• Writing essays about countries that provide decent work conditions and how they achieve them• Discussing fair labor practices in different industries

SDG 5: Gender Equality refers to providing equal rights to all genders in terms of access to education and working conditions. This goal can be embedded into ELT in several ways: Teachers can use academic passages aligned with learners' proficiency levels and pose comprehension questions. Encouraging students to debate the role of different genders in

working environments can also enhance their awareness. Additionally, utilizing TED Talks emphasizing gender equality can expose students to authentic input and raise awareness.

SDG 6: Clean Water and Sanitation emphasizes the importance of clean water for people and other living organisms. When integrating this goal into ELT, teachers can employ several strategies: documentaries focusing on clean water can be highly effective, as numerous documentaries address this issue. As a communicative activity, jigsaw speaking activities about the importance of clean water for organisms can be used. Furthermore, students can write suggestions on how to keep water clean.

SDG 7: Affordable and Clean Energy informs people about what clean energy is and how to produce it economically. In terms of including it in ELT, teachers can provide explanations about what clean energy is and assign compositions about ways to obtain clean energy. These assignments can promote critical thinking related to the topic. As an input source, teachers can use short YouTube videos to provide students with insights into clean energy.

SDG 8: Decent Work and Economic Growth aims to provide fair working conditions and humane treatment to workers. When integrating this into ELT, teachers can activate learners' prior knowledge by asking critical questions and promoting related activities. Students may conduct short speeches to demonstrate their understanding of the issue. Finally, they can write essays about countries that provide decent work conditions and how they achieve them.

Table 3: SDGs 9-12 and Integration Recommendations

SDG	The Name of the Goal	Ways to Integrate the Goal
SDG 9	**Industry, Innovation and Infrastructure**	• Informing learners about the importance of industry for a country through slides, visuals, videos, and reading passages• Researching the most industrialized cities and identifying factors that promote industrialization• Using authentic materials highlighting the significance of technology for development• Discussing technological innovations and their impacts
SDG 10	**Reduced Inequalities**	• Learning about the representation of different genders in various sectors and expressing findings in English• Creating poster presentations about how to reduce inequalities in different regions• Writing essays or paragraphs focusing on eliminating inequalities in various parts of the world• Debating causes and solutions for social inequalities
SDG 11	**Sustainable Cities and Communities**	• Using educational English videos emphasizing sustainable cities• Investigating components of sustainable cities and sharing findings with classmates• Creating small-scale sustainable city plans with group members and presenting them• Reading about urban planning and sustainability principles
SDG 12	**Responsible Consumption and Production**	• Teaching strategies related to responsible consumption• Raising awareness about recycling and its importance• Debating the role of production in a country's development• Writing about sustainable consumption practices

SDG 9: Industry, Innovation and Infrastructure addresses the importance of industry and infrastructure for a country's development. With regard to ELT, this can be conveyed in various ways. To begin, teachers can inform learners about the importance of industry for a country through slides, visuals, videos, and reading passages. Furthermore, students may research the most industrialized cities and identify which factors promote industrialization. In addition, authentic materials highlighting the significance of technology for development can be applied.

SDG 10: Reduced Inequalities refers to decreasing inequality among genders, nations, and countries. For language teaching, English teachers may encourage students to learn about the representation of different genders in various sectors and express their findings in English. Students can also create poster presentations about how to reduce inequalities in different regions. Additionally, they can write essays or paragraphs focusing on eliminating inequalities in various parts of the world.

SDG 11: Sustainable Cities and Communities focuses on planning livable cities aligned with sustainability principles. With reference to language teaching, educational English videos emphasizing sustainable cities can be brought into the classroom. Moreover, teachers can encourage students to investigate components of sustainable cities and share their findings with classmates. Additionally, students can create small-scale sustainable city plans with their group members and present them as group work.

SDG 12: Responsible Consumption and Production emphasizes teaching people about the importance of responsible production and consumption for the future of the world. Regarding language education, strategies related to responsible consumption should be taught to students. Teachers are also required to raise students' awareness of recycling. Furthermore, learners can debate the role of production in a country's development.

Table 4: SDGs 13-17 and Integration Recommendations

SDG	The Name of the Goal	Ways to Integrate the Goal
SDG 13	**Climate Action**	• Watching short documentaries showing what happens when climate change occurs• Writing slogans encouraging people to save the planet• Using reading texts about the role of climate in people's lives with comprehension questions• Discussing individual and collective actions to combat climate change
SDG 14	**Life Below Water**	• Investigating animals living in the sea and discussing the dangers they face due to water pollution• Writing informative passages about keeping water clean and the risks of polluted water• Using videos emphasizing the importance of water for animals and plants• Reading about marine ecosystems and ocean conservation
SDG 15	**Life on Land**	• Using visuals emphasizing the importance of land for all organisms• Incorporating educational audio materials and passages related to keeping land clean• Engaging in speaking activities about factors that harm the land• Discussing deforestation, biodiversity, and habitat protection
SDG 16	**Peace, Justice and Strong Institutions**	• Discussing how to create peaceful settings for workers• Gathering students' views about what makes a strong institution• Encouraging

SDG	The Name of the Goal	Ways to Integrate the Goal
		learners to discuss ways to maintain justice among employees• Reading about human rights and social justice
SDG 17	Partnerships for the Goals	• Emphasizing the importance of international cooperation throughout all SDG-related activities• Discussing successful examples of global partnerships• Exploring how different countries collaborate to achieve SDGs

SDG 13: Climate Action highlights the importance of climate in organisms' lives. To integrate this into ELT, teachers can encourage students to watch short documentaries showing what happens when climate change occurs. Additionally, learners may write slogans encouraging people to save the planet. As another alternative, reading texts about the role of climate in people's lives with comprehension questions can be used.

SDG 14: Life Below Water concerns the importance of water for all living organisms and the necessity of keeping it clean. To incorporate this into language education, students can investigate animals living in the sea and discuss the dangers they might face due to water pollution. Furthermore, they can write informative passages about keeping water clean and the risks of polluted water for people. Moreover, videos emphasizing the importance of water for animals and plants should be utilized.

SDG 15: Life on Land addresses the importance of land for every organism and how to protect it. Regarding integration with English teaching, students may be exposed to visuals emphasizing the importance of land for all organisms. Additionally, educational audio materials and passages related to keeping land clean should be incorporated into classroom practices. Finally, students can engage in speaking activities about factors that harm the land.

SDG 16: Peace, Justice and Strong Institutions focuses on increasing peace and justice in working environments and offering workable conditions for employees. Regarding language education, teachers can enlighten students about how to create peaceful settings for workers. As another option, they can gather students' views about what makes a strong institution. Teachers also need to encourage learners to discuss ways to maintain justice among employees.

SDG 17: Partnerships for the Goals, as the name suggests, invites countries, institutions, and organizations to collaborate to implement these goals. As this SDG focuses on collaboration among stakeholders rather than a specific thematic content area, the integration strategies emphasize promoting international cooperation and partnership throughout all SDG-related activities. Teachers can facilitate discussions about successful examples of global partnerships and explore how different countries collaborate to achieve the SDGs.

5. DISCUSSION

The integration strategies presented in this paper demonstrate that each of the 17 SDGs can be meaningfully incorporated into English language teaching through activities targeting various language skills. The recommendations emphasize the use of authentic and semi-authentic

materials, which not only enhance language proficiency but also raise awareness about critical global issues.

Several considerations should be kept in mind when implementing these strategies. First, all suggested activities and tasks should be adapted according to the English curriculum and learners' current language proficiency levels. Teachers have the flexibility to modify the recommendations based on their students' needs and contexts. Second, the integration of SDGs into ELT should be systematic and continuous rather than isolated or sporadic. Occasional activities on sustainability topics may raise awareness temporarily, but sustained integration ensures deeper understanding and lasting behavioral change.

Third, teachers may need professional development opportunities to build their competencies in integrating sustainability topics into language instruction. While many English teachers are skilled in teaching language, they may require additional support in understanding the SDGs themselves and in identifying appropriate materials and activities. Collaborative planning among teachers, sharing of resources, and institutional support can facilitate more effective implementation.

The practical implications of this study extend beyond individual classroom practices. By integrating SDGs into ELT, educators contribute to developing globally aware citizens who are equipped with both language skills and critical awareness of sustainability issues. This approach aligns with UNESCO's Education for Sustainable Development framework and supports the UN's 2030 Agenda. Language classrooms become spaces not only for linguistic development but also for cultivating responsible global citizenship.

Furthermore, the integration of SDGs into ELT offers opportunities for interdisciplinary collaboration. English teachers can work with colleagues from other subject areas—such as science, social studies, and civics—to create cohesive learning experiences that address sustainability from multiple perspectives. Such collaboration enriches the learning environment and helps students see the interconnectedness of global challenges.

6. CONCLUSION

The objective of this paper was to demonstrate how to incorporate Sustainable Development Goals (SDGs) into English Language Teaching (ELT) in varied ways. Integrating SDGs into ELT assists learners in developing awareness of local and global issues as well as encouraging them to find solutions. As a result, students will be better equipped to contribute to a world where people's diverse needs are met. Additionally, future generations will have improved opportunities for a better quality of life.

As the findings of the study indicate, SDGs can be integrated with ELT through various approaches, including reading passages, listening texts, speaking activities, and writing tasks. The four tables presented in this paper provide specific, practical strategies for each of the 17 SDGs, offering teachers concrete starting points for implementation. It is important to note that the suggested activities and tasks should be implemented in light of the English curriculum and learners' current language proficiency levels. Language teachers can make adaptations to the recommendations based on their students' specific needs and contexts.

This paper contributes to the growing body of literature on sustainability in language education by providing practical, actionable strategies that teachers can implement immediately. While

previous research has discussed the importance of integrating SDGs into education broadly and into ELT specifically, there has been a notable gap in research offering detailed, goal-by-goal implementation strategies. This paper addresses that gap by proposing specific activities for each SDG.

Future research could empirically investigate the effectiveness of these integration strategies through classroom-based studies. Experimental or quasi-experimental designs could examine whether students who participate in SDG-integrated English lessons demonstrate greater awareness of sustainability issues compared to students in traditional language classrooms. Additionally, exploring teachers' perspectives on implementing SDGs in ELT and identifying potential challenges would provide valuable insights for both practitioners and researchers in the field. Longitudinal studies could also track whether early exposure to sustainability topics through language learning translates into sustained environmental and social awareness as students' progress through their education.

REFERENCES

Al Karasneh, S., Qassrawi, R., Al-Barakat, A., Alakashee, B., Alsalhi, N., & Alqatawneh, S. (2025). Educating for a Greener Future: Sustainability Thinking in International English Language Textbooks. *Educational Process: International Journal*, *14*, e2025022. https://doi.org/10.22521/edupij.2025.14.22

Arslan, S., & Curle, S. (2024). Institutionalising English as a foreign language teachers for global sustainability: Perceptions of education for sustainable development in Turkey. *International Journal of Educational Research*, *125*, 102353. https://doi.org/10.1016/j.ijer.2024.102353

Aslan, A. (2025). *Examination of environmental education in secondary school ELT coursebooks: A comparative study between ELT coursebooks in public and private schools* [Unpublished master's thesis]. Uludağ University.

Balčiūnaitienė, A., & Teresevičienė, M. (2018). Challenges of foreign language teaching and sustainable development competence implementation in higher education. *Vocational Training: Research and Realities*, *29*(1), 44-56. https://doi.org/10.2478/vtrr-2018-0004

Blom, R., & Karrow, D. D. (2024). Environmental and sustainability education in teacher education research: an international scoping review of the literature. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, *25*(5), 903-926.

Bonilla-Jurado, D., Zumba, E., Lucio-Quintana, A., Yerbabuena-Torres, C., Ramírez-Casco, A., & Guevara, C. (2024). Advancing university education: Exploring the benefits of education for sustainable development. *Sustainability*, *16*(17), 7847. https://doi.org/10.3390/su16177847

Brown, C. A. (2024). Role of the English teaching hidden curriculum in sustainability education: the case of Japan. *Environmental Education Research*, *30*(8), 1211-1230. https://doi.org/10.1080/13504622.2024.2309583

Cai, Y., & Wolff, L.-A. (2022). Education and sustainable development goals. *Sustainability*, *14*(3), 1552. https://doi.org/10.3390/su14031552

Esquivel Rosado, M. J., Jimenez Saavedra, D. J., & Suarez Chuquipiondo de Rengifo, G. I. (2026). Systematic review of communicative competence in education: strategies, limiting factors and the role of technology. *Revista InveCom*, *6*(2).

Garcia-Torres, S., Albareda, L., Rey-Garcia, M., & Seuring, S. (2019). Traceability for sustainability–literature review and conceptual framework. *Supply Chain Management: An International Journal*, *24*(1), 85-106. https://doi.org/10.1108/SCM-04-2018-0152

Holst, J. (2023). Towards coherence on sustainability in education: a systematic review of Whole Institution Approaches. *Sustainability Science*, *18*(2), 1015-1030. https://doi.org/10.1007/s11625-022-01226-8

Isbell, J. S., & Jolivette, K. (2011). Stop, think, proceed: Solving problems in the real world. *Intervention in School and Clinic*, *47*(1), 31-38. https://doi.org/10.1177/1053451211406542

Kuusalu, S. R., Laine, P., Maijala, M., Mutta, M., & Patzelt, M. (2024). University language students' evaluations of ecological, social, cultural and economic sustainability and their importance in language teaching. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, *25*(9), 1-18. https://doi.org/10.1108/IJSHE-05-2023-0169

Kwee, C. T. T. (2021). I want to teach sustainable development in my English classroom: A case study of incorporating sustainable development goals in English teaching. *Sustainability*, *13*(8), 4195. https://doi.org/10.3390/su13084195

Leal Filho, W., Shiel, C., Paço, A., Mifsud, M., Ávila, L. V., Brandli, L. L., & Caeiro, S. (2019). Sustainable development goals and sustainability teaching at universities: falling behind or getting ahead of the pack? *Journal of Cleaner Production*, *232*, 285-294. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.05.309

Mella, P. (2022). Global warming: Is it (Im) possible to stop it? The systems thinking approach. *Energies*, *15*(3), 705. https://doi.org/10.3390/en15030705

Seva-Larrosa, P., Marco-Lajara, B., Úbeda-García, M., Zaragoza-Sáez, P., Rienda-García, L., García-Lillo, F., & Martínez-Falcó, J. (2023). Students' perception of sustainable development goals (SDGs) and the benefits for companies derived from their implementation. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, *36*(1).

Sposab, K., & Rieckmann, M. (2024). Development of sustainability competencies in secondary school education: A scoping literature review. *Sustainability*, *16*(23), 10228. https://doi.org/10.3390/su162310228

Sund, P., & Gericke, N. (2020). Teaching contributions from secondary school subject areas to education for sustainable development–a comparative study of science, social science and language teachers. *Environmental Education Research*, *26*(6), 772-794. https://doi.org/10.1080/13504622.2020.1754341

Şişman, S. (2024). Eğitimde değişim sürecinde sürdürülebilir liderlik. *Journal of Sustainable Educational Studies (JSES)*, *5*(4), 178-189.

United Nations. (2017). *Education for sustainable development goals: Learning objectives*. UNESCO.

Yu, B., Guo, W. Y., & Fu, H. (2024). Sustainability in English language teaching: strategies for empowering students to achieve the sustainable development goals. *Sustainability*, *16*(8), 3325. https://doi.org/10.3390/su16083325

Zygmunt, T. (2016). Language education for sustainable development. *Discourse and Communication for Sustainable Education*, *7*(1), 112. https://doi.org/10.1515/dcse-2016-0008

THE PRESENCE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS IN THE NEW ENGLISH CURRICULUM IN TÜRKİYE: A CONTENT ANALYSIS

Zelal ÇOBAN

cobannzelall@gmail.com – ORCID: 0009- 0009-2428-7461

Ass. Prof. Dr., Batuhan SELVİ

Yozgat Bozok University
batuhan.selvi@yobu.edu.tr- ORCID ID: 0000-0002-4755-3361

ABSTRACT

Sustainable development has been studied across different fields, including education. As a subfield of education, sustainability and Sustainable Development Goals (SDGs) have been examined in English Language Teaching (ELT) as well. In ELT, SDGs can be implemented in different ways, predominantly through curriculum. Regarding curriculum, Türkiye has taken a new step by renewing the curricula of school subjects, including English. Accordingly, the presence of SDGs in the current English curriculum has been investigated. The purpose of this study is to analyze the integration of SDGs in the new English curriculum through document analysis. The findings revealed that the curriculum achieves integration through structural design, though some goals were absent, such as gender equality. The outcomes of this study help create awareness about the inclusion of SDGs in the current English curriculum.

Keywords: Sustainable Development Goals, English Language Teaching, Curriculum, Content Analysis

1. INTRODUCTION

Human beings live in a world where resources are finite. Explicitly, people should make their choices in light of this fact. To raise their awareness, different organizations have developed various initiatives. One of them is the Sustainable Development Report announced by the United Nations (UN). Basically, its objective is to reduce the problems that the world faces by 2030. Furthermore, it asserts that natural resources will be depleted entirely if individuals continue using them unconsciously, and it intends to help them develop the vision to produce solutions for both local and global problems (United Nations, 2017). To achieve these objectives, the UN established 17 goals under the title of Sustainable Development Goals (SDGs): No Poverty, Zero Hunger, Good Health and Well-being, Quality Education, Gender Equality, Clean Water and Sanitation, Affordable and Clean Energy, Decent Work and Economic Growth, Industry, Innovation and Infrastructure, Reduced Inequalities, Sustainable Cities and Communities, Responsible Consumption and Production, Climate Action, Life

Below Water, Life on Land, Peace, Justice and Strong Institutions, and Partnerships for the Goals.

After the release of the SDGs, different countries have started to adopt and implement them in various ways, including Türkiye. The country has embodied these goals in different sectors and organizations. Education is among these sectors since it influences learners and the future of Türkiye directly. With the purpose of combining education and SDGs, the Ministry of National Education (MoNE) has published different reports. For instance, it published an online report titled *Turkey's Education Vision* in 2021. Broadly, it emphasizes the role of SDGs in education and the significance of implementing them through numerous activities and topics (MoNE, 2021). In addition, the Ministry of Development also developed a report focusing on the importance of applying SDGs in education and ways to achieve this (Turkish Ministry of Development, 2016). The aim of these initiatives is to promote SDGs for the benefit of people and other organisms' lives and to encourage students to make active contributions to addressing these problems in Türkiye.

Regarding curriculum, MoNE of Türkiye made significant regulations. In other words, it changed the curricula of school subjects, including English, under the name *The Century of Türkiye Education Model* (TCTEM) in 2025. Since its release, various analyses have been conducted (Kaçmaz & Toptaş, 2025; Karagöl & Aydoğan, 2025). Some particular subjects, including English, have been studied as well (Mukul, 2025; Yıldırım, 2025), yet an academic work focusing on SDGs in TCTEM was not found. This study aims to address this gap by investigating the presence of SDGs in the preparatory part, which corresponds to the A2 level of the new English curriculum. Addressing this gap may be critical since integrating SDGs into the current English curriculum can enhance students' insights about the problems facing Türkiye and encourage them to make decisions based on SDGs for the future of Türkiye.

2 LITERATURE REVIEW

2.1. SDGs and English Language Teaching

In terms of the partnership between SDGs and education, different academic school subjects can be utilized. The English subject is a strong medium since it can integrate SDGs through language learning activities and develop critical thinkers who try to prevent global and local issues. Language teachers are more than language instructors. They have a significant influence on students' perspectives and their futures; therefore, anything that affects their futures should be taught in language classes, such as SDGs (Maley & Peachey, 2017). Emphasizing SDGs in English classes can enable inclusive and quality education as well as lead to transformations (Al-Amin & Greenwood, 2018). The affiliation between SDGs and English Language Teaching (ELT) raises global citizens and develops their critical thinking abilities (Ekoç Özçelik, 2024). SDGs in language education offer meaningful learning and allow learners to take initiatives. Furthermore, they help learners express concerns about numerous problems (Cordova, 2024). SDGs in English classes encourage students to become productive solution-finders for local problems (Mweri, 2020).

2.2. Integrating SDGs into Language Curricula

To make use of SDGs in ELT, different strategies can be implemented, such as inserting them into language teaching materials, utilizing authentic materials based on students' language proficiency, and including SDGs in the English curriculum, as language teaching occurs according to a curriculum most of the time. Learners find SDG-integrated curricula valuable as they are interesting and facilitate interdisciplinary learning (Mack & Downs, 2024). SDG-enhanced curricula increase students' quality of life (Farida & Chowdhury, 2025). Connecting SDGs with language teaching fosters sensitivity about the environment, human rights, global citizenship, and educational empowerment (Fayyaz et al., 2024).

2.3. The Turkish Curriculum Context

With regard to curriculum development in Türkiye, MoNE has made several regulations over the years. The most recent change involves the revision of curricula for school subjects, including English, under *The Century of Türkiye Education Model* (TCTEM) implemented in 2025. Since its release, various analyses have been conducted on different subject areas (Kaçmaz & Toptaş, 2025; Karagöl & Aydoğan, 2025). Some particular subjects, including English, have been studied as well (Mukul, 2025; Yıldırım, 2025). However, an academic work focusing specifically on SDGs in the TCTEM English curriculum was not found, representing a significant gap in the literature. Understanding how SDGs are integrated into the new curriculum is essential for ensuring that English language education in Türkiye aligns with global sustainability goals and prepares students to address contemporary challenges.

3. RESEARCH QUESTIONS

Based on the gap identified in the literature, this study seeks to answer the following research questions:

1. To what extent are the 17 Sustainable Development Goals present in the new English curriculum (TCTEM) for preparatory-year upper secondary students in Türkiye?
2. What is the depth of integration for each SDG in the curriculum as measured by a systematic content analysis rubric?
3. Which SDGs are comprehensively integrated, and which are absent or weakly represented in the curriculum?

4. METHODOLOGY

4.1. Research Design and Data Source

This study employed systematic qualitative content analysis to examine SDG integration depth in the TCTEM English Language Curriculum for preparatory-year upper secondary students (CEFR A2 level). The complete curriculum comprises 16 themes (528 total instructional hours), with each theme structured identically: 48 learning outcomes across four language skills (listening/watching, reading, speaking, writing), target vocabulary and grammar sections, performance-based assessment, and a comprehensive intercurricular framework including values, social-emotional learning skills, dispositions, literacy skills, and inter-skills. The curriculum document (18,554 lines) provided the complete dataset for analysis.

4.2. Analytical Framework: SDG Integration Depth Rubric

We developed a five-level depth rubric (0 = absent, 0.5 = weak/peripheral, 1 = superficial, 2 = moderate, 3 = deep) grounded in Bloom's taxonomy and employing decision-tree logic with quantitative thresholds. The rubric distinguishes between vocabulary presence and conceptual integration through hierarchical criteria.

At Level 0 (Absent), there is no evidence of SDG-related content, vocabulary, or values in the curriculum. Level 0.5 (Weak/Peripheral) indicates that an SDG appears in the values framework or isolated vocabulary, but no thematic content or learning outcomes address it. For example, "Healthy Living" might be listed as a value without any health-related lessons in the theme.

Level 1 (Superficial) requires a minimum of 2 of 6 indicators, including vocabulary-focused instruction without analysis, passive exposure to concepts, factual recall only, no skills integration beyond vocabulary, single mention without development, and decontextualized presentation. This level is characterized by Bloom's lower levels (Remember, Understand) without application.

Level 2 (Moderate) requires a minimum of 3 of 7 indicators, such as theme or sub-theme status, comprehension of concepts required, sustained engagement across multiple lessons, some analysis or comparison, real-world application, skills integration (e.g., SEL skills applied to content), and structured discussion. This level reaches Bloom's Apply and Analyze levels.

Level 3 (Deep) requires a minimum of 4 of 9 indicators, encompassing critical thinking explicitly required, evaluation of concepts or solutions, problem-solving applied, multiple perspectives examined, systems thinking (interconnections), action orientation (solution generation), creation of products or ideas, reflection on learning, and sustained engagement (33+ hours). This level achieves Bloom's Evaluate and Create levels.

The decision tree operates sequentially: if an SDG is present and represents more than vocabulary, it is classified as superficial; if analysis is required, it is checked for moderate integration; if evaluation or creation is required, it is assessed as deep integration. This structure prevents code inflation from mere vocabulary presence.

4.3. Data Analysis Process

Analysis proceeded in four systematic steps for each theme. In Step 1 (Evidence Extraction), we extracted all 48 learning outcomes with line numbers, complete vocabulary sections organized by sub-theme, target and background grammatical structures with functions, performance assignment descriptions, and intercurricular components (values, SEL skills, dispositions, literacy skills). This created a comprehensive evidence base for each theme.

Step 2 (SDG Identification) involved identifying which SDGs appeared in each theme through content mapping. For example, vocabulary related to "school rules" (Theme 1) triggered examination of SDG 16 (Peace, Justice, Strong Institutions); "environmental problems" (Theme 15) triggered SDGs 13, 14, 15; "technology" (Theme 10) triggered SDG 9.

In Step 3 (Rubric Application), for each SDG-theme instance, we applied the decision tree by examining learning outcome verbs (e.g., "examine critically" = Analyze; "evaluate" = Evaluate; "produce new" = Create), counting indicators met against level-specific checklists, noting

cognitive levels present using Bloom's taxonomy to verify alignment between indicator counts and actual cognitive demand, analyzing assessment requirements for cognitive demand (e.g., "identify" vs. "analyze" vs. "create"), and applying conservative coding when borderline. Each level has different indicators because integration complexity increases: superficial has 6 basic indicators (vocabulary-focused, passive exposure, factual recall, no skills integration, single mention, decontextualized); moderate has 7 intermediate indicators (theme status, comprehension, multiple lessons, some analysis, real-world connection, skills integration, structured discussion); deep has 9 advanced indicators (critical thinking, evaluation, problem-solving, multiple perspectives, systems thinking, action orientation, creation, reflection, sustained engagement). For example, if a theme met 5 of 7 moderate indicators, it qualified as moderate (threshold: minimum 3/7); if it met 4 of 9 deep indicators, it qualified as deep (threshold: minimum 4/9). If 4 of 9 deep indicators were met but assessment used qualifiers like "simply," we downgraded to moderate because such language suggests basic rather than sophisticated analysis.

Step 4 (Documentation and Verification) involved documenting all coding decisions with direct quotations from the curriculum with line numbers, indicator counts, explicit justification for code assignment, and explanation of what would be needed for a higher code. This transparency enables replication and verification.

4.4. Reliability and Validity

To enhance reliability, we employed systematic application of quantitative thresholds (minimum indicators required), explicit decision rules (e.g., "simply" language = moderate maximum), conservative coding when borderline, and complete documentation with source citations. Validity was strengthened through triangulation across multiple evidence types (learning outcomes, vocabulary, assessment), attention to pedagogical treatment rather than just content presence, and concrete examples demonstrating the discriminating power of the rubric (e.g., identical vocabulary receiving different codes based on pedagogical framing).

5. FINDINGS

5.1. Transparent Coding Through Concrete Examples

We present three comparative cases demonstrating why identical content areas receive different depth codes.

Case 1: Environmental Content—From Superficial (1.0) to Deep (3.0)

Theme 7 ("Life in Nature") contains environmental action verbs: "to protect, to save, to recycle" (line 7419). Despite this vocabulary, SDG 15 (Life on Land) achieved only superficial integration (code 1.0). The theme includes environmental verbs in its vocabulary list. However, the learning outcomes focus on "daily activities in nature" and "adventures in nature," emphasizing outdoor recreation rather than conservation. The assessment (lines 7510-7515) asks students to "describe roles people play in different outdoor activities...how weather conditions influence those activities." The theme met only 3 of 6 superficial indicators (vocabulary only, passive exposure, factual recall) and did not meet any of the 7 moderate indicators, particularly lacking theme-level focus on conservation and analysis of ecosystems.

The coding decision reflected that nature serves as a setting for activities rather than a subject for conservation, warranting Code 1.0.

In contrast, Theme 15 ("Life in Nature and Global Problems") transformed environmental content to deep integration, with both SDG 13 (Climate Action) and SDG 15 (Life on Land) achieving code 3.0. The theme presents three analytical sub-themes: "environmental problems in the world," "causes and effects of environmental problems," and "solutions to environmental problems." The learning outcomes (estimated) include "examine causes and effects" (analysis) and "evaluate environmental impacts" (evaluation). The assessment requires students to "identify environmental challenges...analyze root causes...develop action plans to address them." The theme met 8 of 9 deep indicators, including critical thinking, evaluation, problem-solving, systems thinking (cause-effect), action orientation (solutions), creation, reflection, and sustained engagement. The coding decision recognized the dedicated analytical framework (problems → causes → effects → solutions) combined with solution generation, resulting in Code 3.0.

The critical difference between these two themes lies in pedagogical treatment rather than vocabulary. Both themes include the same vocabulary ("protect," "save," "recycle"). However, Theme 7 uses this vocabulary for naming outdoor activities (superficial integration), while Theme 15 employs it for analyzing environmental systems and developing solutions (deep integration).

Case 2: Urban Life—Moderate (2.0) vs. Deep (3.0)

Theme 5 ("Neighbourhood and City") addressed SDG 11 (Sustainable Cities) at moderate depth (code 2.0). The assessment (lines 5203-5207) asks students to "write a reflection on how these aspects contribute to making their neighbourhood and city liveable, discussing any challenges they observe, such as traffic or limited services, and proposing solutions for improvement." However, the assessment uses language qualifiers, specifically "simply write" and "simply discuss" (appearing twice in the instructions). The theme met all 7 of 7 moderate indicators (theme-level status, comprehension, multiple lessons, real-world application, skills integration, structured discussion) and also met 4 of 9 deep indicators (basic problem-solving, creation, reflection). Although the theme reached the deep threshold numerically, the "simply" language indicates basic rather than sophisticated analysis. Following conservative coding principles, we assigned Code 2.0.

Theme 13 ("City and Social Problems") elevated urban content to deep integration (code 3.0). The theme features two dedicated sub-themes: "social problems in neighbourhood/city" and "ways to improve social life." Notably, the assessment removes qualifiers and requires substantive analysis without the limiting "simply" language. The verb progression shows clear advancement: where Theme 5 asks students to "identify" and "simply propose," Theme 13 requires them to "analyze," "evaluate," and "develop comprehensive strategies." The theme met 7 of 9 deep indicators, including critical thinking about urban challenges, problem-solving, multiple perspectives (considering different social groups), systems thinking, action orientation, and creation of improvement strategies. The coding decision recognized the dedicated problem-solution framework combined with the removal of limiting language, resulting in Code 3.0.

The critical difference between these themes lies in cognitive demand rather than topic coverage. Theme 5 identifies challenges with simple solutions, while Theme 13 analyzes social problems and develops improvement strategies, demonstrating how pedagogical framing determines integration depth.

Case 3: Health—Weak (0.5) vs. Moderate (2.0)

Themes 1-10 all listed "V13. Healthy Living" value in their frameworks (e.g., Theme 1, line 49) but received code 0.5 (weak integration) for SDG 3 (Good Health and Well-being). Although the value appears in the values framework and is listed structurally in these themes, the learning outcomes contain zero content about health, and the theme content includes zero health vocabulary or concepts. These themes met 0 of 6 superficial indicators and 0 of 7 moderate indicators. The coding decision recognized that while the value exists structurally in the curriculum framework, the themes contain no actual health content, warranting Code 0.5 for peripheral presence.

Theme 11 ("Personal Life and Well-Being") achieved moderate integration (code 2.0) for SDG 3. The theme includes explicit sub-themes addressing both physical and mental health: "Healthy and unhealthy habits in daily life" (physical health) and "Feelings and emotions" (mental health). The vocabulary section encompasses exercise, sleep, nutrition, hygiene, stress, and anxiety. The learning outcomes (estimated) ask students to compare healthy versus unhealthy habits and identify emotional states. The theme met 5 of 7 moderate indicators (theme-level status, comprehension of health concepts, multiple lessons, comparison activity, real-world application, SEL skills integration). However, the theme did not meet indicators required for deep integration, particularly lacking critical examination of health determinants, health intervention strategies, and analytical examination of health systems. The instruction remains primarily descriptive (identifying habits) rather than analytical (examining health systems). The coding decision recognized comprehensive health sub-themes with behavioral focus but basic comprehension level, warranting Code 2.0.

The critical difference between these examples demonstrates that structural presence in values frameworks (Themes 1-10) does not constitute integration without actual content development. Theme 11 provides explicit health sub-themes with comprehension and comparison activities, illustrating the distinction between peripheral listing and meaningful integration.

5.2. Universal Deep Integration

Table 1 shows SDGs 4 and 17 achieved deep integration (code 3.0) across all 16 themes, representing 32 of 130 instances (25%).

Table 1. Universal SDG Deep Integration Evidence

SDG	Integration Level	Evidence Across All Themes
SDG 4: Quality Education	3.0 (Deep) in all 16 themes	Structural embedding: All learning outcomes require higher-order thinking (analyze, evaluate, create). Assessment criteria explicitly assess critical thinking, problem-solving, and creation—Bloom's Evaluate and Create levels consistently present.

SDG	Integration Level	Evidence Across All Themes
SDG 17: Partnerships for the Goals	3.0 (Deep) in all 16 themes	Pedagogical design: Every theme employs collaborative learning methods (pair work, group work, peer feedback). SEL skills framework emphasizes teamwork, cooperation, and social awareness across all themes.

These SDGs achieved universal deep integration because they are structurally embedded in pedagogical design rather than dependent on theme content. Every learning outcome uses higher-order verbs (analyze, evaluate, create), ensuring SDG 4 depth across all themes. Similarly, every theme employs collaborative methods, ensuring SDG 17 depth throughout the curriculum.

5.3. Critical Curriculum Gaps

Despite opportunities in 4 themes, SDG 5 never appeared in the curriculum. Theme 4 (Family Life) includes vocabulary for household tasks such as "to do laundry, make bed, set table" (line 3922) but contains zero analysis of gender roles or labor division. Theme 6 (Food/Shopping) covers shopping and food preparation—traditionally gendered activities—with zero gender discussion. Themes 8 and 16 (Science/Technology) address space exploration and future technologies with zero mention of women in STEM or gender gaps. The result is 528 instructional hours without examining gender stereotypes, equality, or discrimination.

Environmental content shows a delayed integration pattern across the curriculum. Theme 7 (Nature) received SDG 13 = 0.5 and SDG 15 = 1.0 despite containing environmental vocabulary. Theme 8 (Universe) includes a grammar example stating "Unless we protect environment, pollution will harm planet" (line 8569), but this appears only as a grammatical structure without development as thematic content, resulting in SDG 13 = 0.5. However, Theme 15 (Global Problems) achieves comprehensive treatment with both SDG 13 = 3.0 and SDG 15 = 3.0. The result is that environmental vocabulary is introduced early in the curriculum, but substantive environmental education is delayed 264 hours (8 themes) until Theme 15.

6. DISCUSSION

This analysis reveals that SDG integration operates at two levels in the TCTEM English curriculum. Structural integration (SDGs 4 and 17) persists regardless of theme content, embedded in pedagogical methods—explaining universal depth across all 16 themes. Content-based integration varies with theme relevance, enabling targeted depth but risking gaps in certain SDG areas. The concrete examples demonstrate the rubric's discriminating power: vocabulary presence alone does not determine integration depth. Theme 7 contains the vocabulary "protect, save, recycle," as does Theme 15. The critical difference lies in pedagogical treatment—Theme 7 uses this vocabulary for naming outdoor activities (superficial integration), while Theme 15 employs it for analyzing environmental systems and developing solutions (deep integration). Similarly, "Healthy Living" appears in 10 theme frameworks (weak integration) but only Theme 11 develops actual health content (moderate integration). This distinction between surface-level vocabulary and meaningful pedagogical engagement is crucial for understanding true SDG integration. The complete absence of gender equality (SDG 5) is particularly striking given the curriculum's strong social-emotional learning framework, which includes empathy, respect, and social awareness in all themes. This

represents a significant curriculum limitation requiring immediate revision. The curriculum includes multiple themes where gender equality could be naturally and meaningfully integrated—household responsibilities in Theme 4, career discussions in other themes, and science/technology topics in Themes 8 and 16—yet none of these opportunities were utilized. This omission is especially problematic in a language curriculum that claims to develop global citizenship and critical thinking. The delayed environmental education pattern, while eventually comprehensive in Theme 15, misses opportunities for earlier intervention. Climate change vocabulary and grammar examples appear in Themes 7-8 but remain dormant until Theme 15—representing a 264-hour delay during critical developmental ages for environmental consciousness. Research suggests that environmental awareness is most effectively developed through sustained, progressive engagement rather than concentrated late-stage introduction. The curriculum's structure inadvertently postpones substantive environmental education until students have already completed more than half of the preparatory year. However, the curriculum demonstrates that deep integration is achievable. The universal deep integration of SDGs 4 and 17 proves that structural design choices can ensure consistent SDG presence across all learning experiences. This success model could be extended to other SDGs through deliberate curriculum planning. The comprehensive treatment of environmental SDGs in Theme 15, despite its delayed appearance, also demonstrates the curriculum's capacity for sophisticated SDG integration when prioritized. These findings have important implications for curriculum developers. First, they demonstrate the value of distinguishing between structural integration (embedded in pedagogical approach) and content-based integration (dependent on thematic choices). Second, they highlight the need for comprehensive planning that ensures all SDGs receive attention across the curriculum rather than relying on thematic coincidence. Third, they suggest that earlier introduction of critical SDGs—particularly environmental topics and gender equality—would strengthen the curriculum's alignment with Education for Sustainable Development principles.

7. CONCLUSION

This study demonstrates that SDG integration depth is measurable, variable, and pedagogically meaningful through transparent evidence-based coding. The TCTEM English curriculum shows that deep integration is achievable through structural design (SDGs 4 and 17 at 3.0 across all themes) and targeted content development (environmental SDGs at 3.0 in Theme 15). However, systematic gaps—particularly gender equality's complete absence—indicate that comprehensive Education for Sustainable Development requires deliberate integration planning across all SDG domains. The concrete examples methodology employed here offers a replicable, transparent framework for curriculum evaluation, moving beyond presence/absence coding to depth measurement critical for ESD quality assurance. The rubric successfully distinguished between superficial vocabulary presence and meaningful pedagogical engagement, demonstrating that SDG integration quality depends on how content is taught, not merely whether SDG-related vocabulary appears in the curriculum.

The findings suggest several practical recommendations for curriculum developers. First, they should extend structural integration beyond SDGs 4 and 17. The success of these two SDGs demonstrates that structural embedding ensures consistent presence across all themes. Similar approaches could be developed for SDGs 5, 10, and 16 by incorporating relevant principles into the pedagogical framework itself rather than relying on theme-specific content.

Second, immediate curriculum revision should address the gender equality gap by incorporating SDG 5 across relevant themes, particularly in family life, career discussions, and STEM topics.

This integration need not force artificial connections but can naturally emerge from existing content by adding analytical dimensions to household responsibilities, career paths, and scientific contributions. Third, curriculum developers should advance environmental education rather than delaying comprehensive environmental content until Theme 15. They could introduce progressive environmental learning beginning in earlier themes where vocabulary already appears, building from basic awareness in Theme 7 to analytical thinking by Theme 15. Fourth, developers should maintain pedagogical depth by ensuring that SDG-related content consistently reaches analytical and evaluative cognitive levels rather than remaining at vocabulary or comprehension levels. The rubric reveals that depth depends on pedagogical framing, and developers should intentionally design learning outcomes, assessments, and activities that promote higher-order thinking.

This study analyzed the written curriculum document; actual classroom implementation may vary. Teachers may expand, reduce, or modify the intended integration based on their own knowledge, beliefs, and contextual constraints. Future research should investigate how teachers implement the SDG-integrated curriculum in practice and whether they maintain the intended depth levels or whether implementation differs from curriculum design. Understanding this gap between intended and enacted curriculum would provide valuable insights for teacher professional development. Additionally, future research should examine student outcomes by investigating whether deep SDG integration correlates with enhanced environmental awareness, critical thinking, or global citizenship among students. Measuring the actual impact of different integration depths on student learning would validate the rubric's theoretical assumptions about the value of deep versus superficial integration. Comparative analysis would also prove valuable. Researchers could examine how the TCTEM English curriculum's SDG integration compares with English curricula in other countries or with curricula for other subjects in Türkiye. Such comparisons would reveal whether observed patterns are specific to this curriculum or represent broader trends in SDG integration. Longitudinal tracking could address questions about developmental progression. As students progress through secondary education, researchers could investigate whether early superficial exposure to SDGs in Theme 7 prepares them for deep engagement in Theme 15, or whether the delay hinders development. Understanding optimal sequencing for SDG integration would inform future curriculum design. Finally, specific research on gender equality integration strategies is needed. What specific pedagogical strategies could effectively integrate SDG 5 into the identified opportunity themes without forcing artificial connections? Developing evidence-based approaches for gender equality integration would address the most significant gap identified in this analysis. This study contributes to the growing field of curriculum analysis for sustainable development by providing a transparent, replicable methodology for assessing SDG integration depth. The findings demonstrate both the potential and the limitations of the TCTEM English curriculum in advancing Education for Sustainable Development goals in Türkiye.

REFERENCES

Al Amin, M., & Greenwood, J. (2018). The UN Sustainable Development Goals and teacher development for effective English teaching in Bangladesh: A gap that needs bridging. *Journal of Teacher Education for Sustainability*, *20*(2), 118-138. https://www.researchgate.net/publication/331299929

Cordova, M. (2024). Integrating sustainable development goals in English language and literature teaching. *Frontiers in Education*, *9*, 1-8. https://doi.org/10.3389/feduc.2024.1330034

Ekoç Özçelik, A. (2024). Empowering language learners as global citizens via the sustainable development goals. *Yıldız Journal of Educational Research*, *9*(1), 55-63. https://dergipark.org.tr/en/pub/yjer/issue/85493/1506658

Farida, N., & Chowdhury, N. M. (2025). Curriculum reformation by implementing the sustainable development goals (SDGs): The case of Dhaka University English Department. *International Journal of Educational Reform*, 10567879251363199. https://doi.org/10.1177/105678792513631

Fayyaz, S., Abbasi, K. J., & Aftab, M. (2024). Analysis of English undergraduate curriculum through the lens of sustainable development goals. *Journal of Asian Development Studies*, *13*(2), 1754-1766. https://doi.org/10.62345/jads.2024.13.2.138

Kaçmaz, S., & Toptaş, K. (2025). 2023 ve 2024 (Maarif Modeli) Ortaöğretim Tarih Dersi Öğretim Programları'nın Eski Çağ Tarihi Çerçevesinde Karşılaştırılması ve İncelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, *23*(2), 1604-1624. https://doi.org/10.37217/tebd.1635192

Karagöl, E., & Aydoğan, Ş. (2025). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programındaki Değerler Açısından Türkçe Öğretmenlerinin 5. Sınıflara Önerdiği Çocuk Edebiyatı Kitapları. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, *13*(1), 73-93. https://doi.org/10.71084/ijlet.1609900

Mack, L., & Downs, C. (2024). Integrating SDGs in EFL curriculum: Challenges and perspectives. *Journal of Applied Research in Higher Education*. https://doi.org/10.1108/JARHE-09-2023-0416

Maley, A., & Peachey, N. (2017). *Integrating global issues in the creative English language classroom: With reference to the United Nations Sustainable Development Goals*. https://www.researchgate.net/publication/317949940

Ministry of National Education. (2021). *Turkey's Education Vision 2023*. MoNE.

Mukul, İ. (2025). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli 9. Sınıf Coğrafya Ders Programına Eleştirel Bir Yaklaşım. *Eğitim Bilim Toplum*, *23*(90), 41-65. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ebt/issue/93447/1607702

Mweri, J. (2020). Sustainable development goals: Reaching people through their mother tongue. *Linguistics and Literature Studies*, *8*(1), 14-25. https://www.researchgate.net/publication/338623730

Turkish Ministry of Development. (2016). *Report on Turkey's initial steps towards the implementation of the 2030 agenda for sustainable development*. http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/07/2030_Raporu.pdf

United Nations. (2017). *Education for sustainable development goals: Learning objectives*. UNESCO. https://www.unesco.org/en/articles/education-sustainable-development-goals-learning-objectives

Yıldırım, N. (2025). Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın (Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli-2024) konuşma öğrenme alanı bağlamında değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, *14*(2), 568-586. https://doi.org/10.7884/teke.1598993

6. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN ADİDAKTİK BİR ORTAMDA HACİM KAVRAMINI KEŞFETME SÜREÇLERİNİN İNCELENMESİ

Selinay BAYRAKTAR,
Trabzon Üniversitesi,
selinay_bayraktar24@trabzon.edu.tr - 0009-0001-9286-5436
Beyza Yaren DERİN
Trabzon Üniversitesi,
beyzayaren_derin24@trabzon.edu.tr - 0009-0002-1397-4173
Dr. Öğr. Üyesi Selcen Çalık UZUN
Trabzon Üniversitesi
selcencalikuzun@trabzon.edu.tr - 0000-0002-2178-6642

ÖZET

Matematiksel kavramların kalıcı bir biçimde öğrenilmesi, öğrencilerin bu kavramları anlamlı bağlamlarda keşfetmeleriyle mümkün olur. Hacim kavramı, öğrenciler için genelde soyut ve karmaşık bir konu olarak görülmektedir. Bu nedenle, öğrencilerin hacim kavramını daha somut ve anlamlı bir biçimde oluşturmalarını sağlamak amacıyla 6. sınıf öğrencilerinin hacim kavramını adidaktik bir ortamdaki keşifleri sırasında nasıl davrandıkları incelenmiştir. Geleneksel öğretim yaklaşımlarının ötesine geçilerek, öğrencilerin kendi düşünme süreçlerini kullanabilecekleri, yapılandırmacı ve etkileşimli bir öğrenme ortamı tasarlanmıştır. Bu ortamda, öğrencilerin hacim kavramına ilişkin sezgisel ve deneyime dayalı keşfetme süreçleri ve anlayışlarının ortaya koyulması hedeflenmiştir.

Araştırma, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması ile yürütülmüştür. Katılımcılar, amaçlı örnekleme yoluyla seçilen 17 tane 6. sınıf öğrencisinden oluşmaktadır. Öğrencilere prizmalar ve birim küpler kullandıkları yapılandırılmış görevler verilmiş; bu görevler aracılığıyla öğrencilerin hacim kavramına ve bağıntısına kendi deneyimleri ile ulaşmaları amaçlanmıştır. Uygulama süreci, adidaktik ortamın beş temel aşaması (sorumluluk aktarma, eylem, ifade etme, doğrulama ve kurumsallaştırma) doğrultusunda yürütülmüştür. Veriler video kayıtları ve öğrenci raporları yoluyla toplanmış, öğrencilerin nesneyle etkileşimleri, stratejileri ve kavramsal gelişimleri yine adidaktik ortam aşamalarına göre betimsel olarak analiz edilmiştir. Araştırmanın, hacim kavramının öğretiminde adidaktik ortamların sağlayabileceği katkılara ışık tutması ve öğrencilerin hacim kavramını ve prizmalarda hacmin ayrıtlarla olan ilişkisini inşa ederken hangi davranışları sergilediklerini belirlemek adına alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hacim, Adidaktik Ortam, Birim Küp

GİRİŞ

Matematik eğitiminin temel hedeflerinden biri, öğrencilerin matematiksel kavramları sadece işlemsel düzeyde değil kavramsal düzeyde de anlamalarını sağlamaktır. Özellikle hacim gibi üç boyutlu ölçme kavramları, öğrencilerin günlük yaşamla ilişkilendirebilecekleri somut deneyimlerle desteklenmediği takdirde, soyut ve anlaşılması güç bir hale gelebilir. Bu durum, öğrencilerin hacim kavramını yüzeysel öğrenmelerine ve yalnızca formülleri ezberlemelerine neden olabilmektedir (Battista, 2007). Hacim, öğrencilerin günlük yaşamda karşılaştıkları bir kavram olmasının yanında matematiksel soyutlamanın da temel unsurlarından biridir. Ancak birçok öğrenci hacmi yalnızca "küplerle doldurma" şeklinde sezgisel olarak anlamakta, bu da hacimle ilgili bağıntıların bağlamdan kopuk olarak öğrenilmesine yol açmaktadır (Ben-Haim, Lappan & Houang, 1985). Alanyazında öğrencilerin hacim kavramına ilişkin çeşitli kavram yanılgılarına sahip oldukları ve bu kavramı anlamlandırmada güçlük çektikleri sıklıkla vurgulanmaktadır. Özellikle hacim hesaplamalarına ilişkin formüllerin ezberlenerek öğrenilmesi öğrencilerin hacmin üç boyutlu yapısını kavramalarına engel olmaktadır. Hacmi yalnızca aritmetiksel bir işlemin sonucu olarak algılayan öğrenciler, ölçme sürecinin altında yatan anlamı çoğu zaman fark edememektedir. Bu durum, hacim kavramının derinlemesine anlaşılmasını engellemekte ve kavramsal öğrenmeyi olumsuz yönde etkilemektedir.

Battista (2006), hacim öğretiminde karşılaşılan en temel sorunun, öğrencilerin hacmi gerçek anlamda yapılandırmaktan ziyade sembolik temsiller ve formüller üzerinden öğrenmeye çalışmaları olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, öğrencilerin hacim kavramını derinlemesine anlayabilmeleri için üç boyutlu yapılarla etkileşim içinde bulunmaları ve hacmi yapılandırmaya yönelik deneyimlere sahip olmaları gerektiği ifade edilmektedir. Araştırmalar, özellikle manipülatif materyallerin ve somut modellerin kullanıldığı öğrenme ortamlarının, öğrencilerin hacim kavramını daha doğru ve kavramsal düzeyde anlamalarını desteklediğini göstermektedir (Clements & Battista, 1992). Hacim ölçümü, öğrencilerin aritmetiksel düşünme, geometrik akıl yürütme ve uzamsal yapılandırma becerilerini geliştirmeleri açısından zengin bir öğrenme ortamı sunmakta ve bundan dolayı ilkokuldan liseye kadar matematik öğretiminde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir (Battista, 2003; Lehrer, 2003).

Literatürde ortaokul öğrencilerinin hacim kavramına ilişkin sahip oldukları yanılgılarının başında, öğrencilerin hacmi yalnızca bir yüzey alanı gibi düşünmeleri veya yalnızca yükseklikle ilişkilendirmeleri gelmektedir (Battista, 1999). Öğrenciler çoğu zaman hacmin üç boyutluluğunu göz ardı ederek, sadece uzunluk ya da taban alanı gibi tek bir değişkene odaklanmakta, bu da özellikle dikdörtgenler prizması dışındaki cisimlerde hesaplamaları hatalı yapmalarına neden olmaktadır (Smith, Males & Gonulates, 2016). Hacimle ilgili bir diğer yaygın kavram yanılgısı, bir cismin hacmi değiştiğinde şeklinin de mutlaka değişeceği düşüncesidir. Özellikle iki cisimden yüksekliği fazla olan cismin, hacminin de mutlaka daha fazla olduğunun düşünülmesidir. Bu durum, öğrencilerin hacim hesaplamasında değişkenleri bağımsız olarak ele alamadıklarını ve nicel ilişkileri kavrayamadıklarını göstermektedir. Araştırmalar, öğrencilerin bu kavram yanılgılarını düzeltmede yalnızca öğretmenin açıklamalarının yeterli olmadığını, bunun yerine öğrencilerin hacmi inşa etmelerini, tahmin etmelerini, karşılaştırmalar yapmalarını ve hacimle ilgili durumlar üzerine akıl yürütmelerini sağlayan etkinliklerin daha etkili olduğunu göstermektedir (Clements & Battista,

1992). Öğrenciler hacim hesaplama sürecini formülden bağımsız biçimde anlamlandırabilmeleri için, hacmi birim küplerle modelleme, üç boyutlu yapıları fiziksel olarak inşa etme gibi farklı stratejiler geliştirebilecekleri deneyimler yaşamaları gerekmektedir. Sonuç olarak, hacim öğretiminde yalnızca formül ezberletmeye dayalı geleneksel yaklaşımlar yerine, öğrencilerin hacim kavramını anlamlandırabilecekleri, keşfetmeye dayalı, yapılandırmacı ortamlarının oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Bu tür öğrenme ortamları, öğrencilerin hacmi sadece bir hesaplama sonucu olarak değil, anlamlı bir nicelik olarak görmelerine yardımcı olabilir; hacim kavramına dair daha derin bir anlayış geliştirerek matematiksel düşünmelerini ilerletebilir.

Yapılandırmacı yaklaşıma göre öğrenme, bireyin deneyimlerine, ön bilgilerine ve sosyal etkileşimlerine dayalı olarak gerçekleşir (von Glasersfeld, 1995). Bu yaklaşımların en dikkat çekici uygulamalarından biri Guy Brousseau tarafından geliştirilen Didaktik Durumlar Teorisi'dir (Brousseau, 1997). Bu teoriye göre, öğrencinin yeni bir matematiksel kavramı öğrenmesi, öğretmenin açık anlatımıyla değil; öğrenci ile problem durumu arasındaki etkileşimle mümkün olur. Teorinin merkezinde yer alan adidaktik durumlar, öğretmenin geri planda kaldığı, öğrencinin problemle, materyalle ve sınıf arkadaşlarıyla doğrudan ilişki kurduğu öğrenme anlarını ifade eder. Bu süreçte öğrenciye "öğrenme sorumluluğu" aktarılır; yani bilgi, dışsal olarak verilmez, içsel olarak yapılandırılır (Artigue, 2009; Margolinas, 2004). Adidaktik durumların öğeleri, birbirleriyle olan ilişkileri Görsel 1 'deki gibi ifade edilebilir.

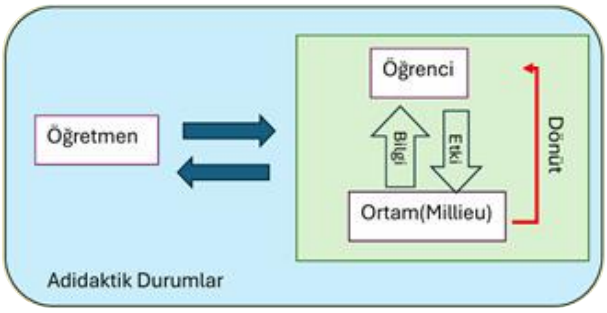

Görsel 1: DDT'ye göre adidaktik ortamlarda öğrenme ve didaktik durumlar

Adidaktik durumlar, öğrencinin öğretim amaçlarından habersiz olduğu, ancak öğrenmenin hedeflendiği ortamlardır (Brousseau, 1997). Bu tür durumlarda öğrenci, öğretmenin yönlendirmesi olmaksızın problemle doğrudan etkileşime girerek bilgi üretir. Öğretmen, sürecin arka planında kalarak yalnızca öğrenmeyi mümkün kılan ortamı hazırlar. Bu ortam, Brousseau'nun milieu kavramıyla açıklanır. Milieu, öğrencinin problem çözme sürecinde etkileşimde bulunduğu tüm unsurları -materyaller, araçlar, sınıf arkadaşları ve fiziksel çevre- kapsar (Brousseau, 2002). Etkili bir milieu, öğrencinin kendi çabasıyla anlam oluşturmasını destekler ve adidaktik durumların işlemesini sağlar. Bu sayede öğrenme, öğrencinin aktif katılımıyla ve kalıcı şekilde gerçekleşir.

Adidaktik ortamlar genellikle şu aşamalardan oluşur: sorumluluk aktarma, eylem, ifade etme, doğrulama ve kurumsallaştırma. Bu aşamalar, öğrencinin önce problemi sezgisel yollarla çözmeye çalışmasını, ardından stratejisini ifade etmesini ve nihayetinde formel bilgiye ulaşmasını mümkün kılar (Brousseau, 1997; Hache & Dreyfus, 2005). Özellikle hacim gibi soyut ve üç boyutlu düşünmeyi gerektiren kavramların öğretiminde, bu tür ortamların

öğrencilerin kavramsal anlayışlarını daha derinlemesine yapılandırmalarını sağladığı görülmektedir (Tekin-Sitrava & Işıksal-Bostan, 2018; Tan Şişman & Aksu, 2016). İlk aşamada, yani sorumluluğun devri kısmında, öğretmen öğrenciyi düşündürücü bir problemle karşı karşıya bırakır ve çözüm üretme sürecini ona bırakır. Böylece öğrenci, dışarıdan yönlendirme olmaksızın kendi bilişsel sürecini başlatır. Eylem aşamasında, öğrenci problemle doğrudan uğraşır; farklı yollar dener, araç-gereçlerle etkileşime girer ve hata yaparak öğrenme fırsatı yakalar. Bu aşama, deneme-yanılma yoluyla strateji geliştirmeye olanak tanır. Sonrasında gelen ifade etme aşamasında, öğrenci çözüm sürecinde kullandığı yöntemleri sözlü ya da yazılı şekilde açıklamaya çalışır. Bu hem öğrencinin kendi düşüncesini netleştirmesine hem de başkalarıyla paylaşmasına yardımcı olur. Doğrulama aşaması, öğrencinin kendi stratejilerini sınaması, sonuçlarını test etmesi ve gerektiğinde yeniden düşünmesi anlamına gelir. Bu aşama, öğrenmenin sağlamlaşmasını destekler. Son olarak, kurumsallaştırma aşamasında öğretmen sürece tekrar dâhil olur ve öğrencilerin kendi çabalarıyla ulaştığı bilgileri daha genel, matematiksel bir çerçevede toparlar. Bu sayede öğrenci, öğrendiği kavramı daha sistematik ve kalıcı bir biçimde anlamış olur. Bu aşamalar adidaktik ortamların yalnızca materyal kullanımıyla sınırlı kalmadığını; öğrencilerin düşünme biçimlerine, birbirleriyle olan etkileşimlerine ve öğrenme süreçlerinde aktif rol almalarına da büyük önem verdiğini göstermektedir.

Adidaktik ortamlarda öğrenciler, probleme odaklanarak kendi stratejilerini geliştirir, kavramları doğal bir şekilde keşfederler. Bu bağlamda adidaktik bir öğrenme ortamının, öğrencilerin hacim kavramını anlamlandırmalarına ve hacim bağıntısını keşfederek hesaplama stratejileri geliştirmelerine olanak sağlayacağı düşünülmektedir. Ancak, Türkiye'de hacim kavramının adidaktik öğrenme ortamları aracılığıyla öğretimini konu alan araştırmaların bulunmaması hem kuramsal hem de uygulamalı anlamda bir boşluğa işaret etmektedir. Bu araştırma, mevcut hacim öğretimi yaklaşımlarının ötesine geçilerek, 6. sınıf öğrencilerinin dikdörtgenler prizması, kare prizma ve küpün hacimlerini keşfetmeleri ve ayrıtlarla olan ilişkisini ortaya koyabilmeleri için hazırlanan adidaktik bir öğrenme ortamında nasıl davranışlar sergiledikleri belirlenirken hem kuramsal olarak didaktik durumlar teorisinin uygulamadaki etkilerini test edilmiş hem de hacim öğretiminde kavramsal derinliğe ulaşmayı hedefleyen öğretmen ve araştırmacılara yol gösterilmiş olunacaktır.

Bu bağlamda çalışma, 6.sınıf öğrencilerinin adidaktik bir öğrenme ortamında hacim kavramını inşa ederken karşılaşmaları beklenen matematiksel süreçlerde nasıl davrandıklarını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaca uygun olarak ‘‘6.sınıf öğrencilerine adidaktik bir öğrenme ortamında hacim kavramını inşa ederken karşılaşmaları beklenen matematiksel süreçlerde nasıl davranmaktadırlar?’’ sorusuna cevap aranmıştır.

YÖNTEM

Araştırma deseni

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımlarından biri olan durum çalışması deseniyle yürütülmüştür. Durum çalışması, belirli bir olayın, ortamın ya da sürecin kendi bağlamı içinde derinlemesine incelenmesini amaçlayan bir desendir (Yin, 2018). Çalışma kapsamında 6. sınıf öğrencilerinin adidaktik bir ortamda hacim kavramını yapılandırma süreçleri adidaktik ortamın

aşamalarına göre detaylı şekilde inceleneceğinden, bu desen uygun görülmüştür. Nitel durum çalışmaları, özellikle belirli bir öğrenme ortamının karmaşıklığını ve öğrencilerin süreç içerisindeki düşünme biçimlerini anlamak açısından güçlü bir yöntem sunması (Stake, 1995) seçilen yöntemin uygunluğunu göstermektedir.

Araştırma, öğretim programına uygun biçimde tasarlanmış özgün bir öğrenme senaryosu etrafında yapılandırılmıştır. Uygulama, öğrencilerin hacim kavramını deneyimsel yollarla keşfetmelerine imkân tanıyan, öğretmenin doğrudan bilgi aktarmadığı adidaktik bir ortam içinde gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede çalışma, Brousseau'nun (1997) Didaktik Durumlar Teorisi temel alınarak kurgulanmıştır. Öğrencilerin kavramsal anlayışlarını kendi stratejileri ve grup etkileşimleri yoluyla nasıl geliştirdikleri, uygulama süreci boyunca gözlemlenmiştir.

Katılımcılar

Çalışma, Doğu Karadeniz'de bir devlet ortaokulunda öğrenim görmekte olan 6. sınıf öğrencileriyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya 17 öğrenci gönüllü olarak katılmıştır. Seçilen öğrenciler, hacim bağıntısı ve hacim bağıntısının kavramsal anlamına ilişkin bilgi sahibi değillerdir. Gruplar sınıfın matematik öğretmeninin yönergeleri doğrultusunda heterojen dört gruba ayrılmıştır. Çalışmaya katılan on yedi öğrencinin gruplara dağılımı Çizelge 1'de verilmiştir.

Gruplar	Öğrenciler
G1	Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5
G2	Ö6, Ö7, Ö8, Ö9
G3	Ö10, Ö11, Ö12, Ö13
G4	Ö14, Ö15, Ö16, Ö17

Çizelge 1: Gruplara göre öğrenci dağılımı

Araştırmacının Rolü:

Bu araştırmada araştırmacı, Guy Brousseau'nun adidaktik ortam kuramı doğrultusunda öğrenme ortamını yapılandıran, süreci gözlemleyen ve veri toplayan bir planlayıcı ve uygulayıcı rolü üstlenmiştir. Çalışmada, araştırmacıdan öğretmen olarak bahsedilmiş ve bulgular kısmında araştırmacıdan bahsedilen kısımlara "A" harfi atanmıştır. Adidaktik öğrenme ortamlarının temel özelliği olan öğretmen müdahalesinin sınırlı olması ilkesi gereği, araştırmacı doğrudan öğretici bir rol üstlenmemiş; bunun yerine öğrencilerin kendi stratejilerini geliştirebilecekleri bir ortamın oluşmasına rehberlik etmiştir. Adidaktik öğrenme ortamı aşamalarından sorumluluğu devretme ve kurumsallaştırma aşamalarında aktif rol oynayan araştırmacı, verileri toplama sürecinde tarafsız kalmaya ve öğrenci tepkilerini bozmamaya özen göstermiştir. Bu bağlamda araştırmacı, hem süreci anlamaya çalışan bir "katılımcı gözlemci", hem de süreç sonrasında verileri çözümleyen bir yorumlayıcı araştırmacı rolündedir.

Veri Toplama Araçları:

Bu araştırmada, 6. sınıf öğrencilerinin hacim kavramını adidaktik ortamda nasıl yapılandırdıklarını belirlemek amacıyla aşağıda belirtilen iki temel araçla veriler toplanmıştır.

1.Video Kayıtları

Etkinlik sırasında öğrencilerin grup hâlinde yürüttükleri çalışmalar sınıf ortamında video ile kaydedilmiştir. Bu kayıtlar, öğrencilerin materyalle nasıl etkileşime girdiklerini, strateji geliştirme biçimlerini, hata ve düzeltme süreçlerini analiz etme imkânı sağlamıştır. Video kayıtları, adidaktik ortamların temel niteliği olan öğrenci ortam etkileşiminin doğrudan gözlenmesini mümkün kılmıştır.

2.Öğrenci Raporları

Her grup, etkinlik süresince gerçekleştirdikleri işlemleri, kullandıkları stratejileri ve ulaştıkları sonuçları problem durumunu da içeren raporlarına kaydetmiştir. Bu raporlar öğrencilerin düşünme süreçlerini yazılı olarak ifade ettikleri nitel verilerdir. Öğrencilerin hacmi yapılandırma yolları bu belgeler üzerinden analiz edilmiştir. Adidaktik öğrenme ortamı doğası gereği öğrencilerin etkinlik sonucu elde ettikleri sonuçları kaydettikleri raporlar, doğrulama aşamasında sınıfla birlikte tartışılarak kavramsal anlama süreçleri açık hale getirilmeye çalışılmıştır.

Veri Analizi:

Bu araştırmada, nitel veri toplama araçlarından elde edilen veriler, betimsel analizi tekniği ile çözümlenmiştir. Video kayıtları, öğrencilerin grup hâlinde materyallerle etkileşime girerek hacim kavramını nasıl yapılandırdıklarını gözlemlemek için analiz edilmiş; bu süreçteki stratejileri, iletişimleri değerlendirilmiştir. Ayrıca, öğrencilerin yönlendirme olmadan bilgiye ulaşma ve bağıntı geliştirme davranışları da incelenmiştir. Etkinlik sırasında doldurulan öğrenci raporları ise bireysel ve grup düzeyindeki düşünme süreçlerine ışık tutacak şekilde analiz edilmiştir. Bu raporlar aracılığıyla, öğrencilerin hacim kavramını nasıl anlamlandırdıkları ve kullandıkları matematiksel stratejiler ortaya konmuştur.

Etkinlik Analizi:

Adidaktik bir ortamda yürütülecek olan dersin etkili bir şekilde planlanması gerektiğinden ders planının ayrıntılı bir biçimde paylaşılması, nitel araştırmanın güvenilirliğini artıran bir faktördür (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Brousseau'nun Didaktik Durumlar Teorisi çerçevesinde tasarlanan bu çalışmada, 6.sınıf öğrencilerinin adidaktik bir öğrenme ortamında hacim kavramını inşa ederken karşılaşmaları beklenen matematiksel süreçlerde nasıl davrandıklarını incelemeyi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda EK-1 'de ayrıntıları verilen özgün bir öğrenme senaryosu geliştirilmiş ve sınıf ortamında uygulanmıştır.

Araştırmanın amacı doğrultusunda her gruba 2 tane aynı hacme fakat farklı yükseklikleri sahip dikdörtgenler prizması ve birer tane dikdörtgenler prizmalarının hacminden farklı kare prizma ve küp verilmiştir. Prizmalar, içerisindeki birim küpleri saymayı sağlayacak, geliştirdikleri stratejileri anlamlandırmalarını ve fark etmelerini kolaylaştıracak şekilde şeffaf olarak tasarlanmıştır. Verilen dikdörtgenler prizmalarının aynı hacme sahip olmasının nedeni

farklı yükseklikliklere sahip eş hacimli prizmalar fikrinin gizlice verilmeye çalışılmasıdır. Gruplar arasında verilen cisimlerin hacimleri farklılık göstermektedir. Her gruba her cisim için cismin hacminden az, fazla ve cismin hacmine eşit sayıda birim küpler verilmiştir. Böylelikle öğrencilerin hacim kavramının bir cismin içini boşluk kalmayacak şekilde doldurmak olduğu düşüncesi kazandırılmaya çalışılmıştır. Adidaktik bir ortamda öğretmenin yönlendirmesinin aksine ortamın öğrenciye dönüt vermesi, dönütler sayesinde doğru stratejiye devam etmeleri ya da hatalı stratejiyi değiştirmeleri gerekmektedir. Bu yüzden öğrencilere, birim küpleri prizmalara doldururken bir strateji geliştirmeleri fikri bir problem durumu yardımıyla verilmiştir. Öğretmen öğrencinin kendi başına çözebileceği ve anlamlandırabileceği bir problem durumu yaratmıştır. Burada öğrencilere 4 ayrı dorse ve her birine özgü renk verilmesinin nedeni her bir prizmayı doldururken kazanması beklenilen becerilerin farklılığından kaynaklanmaktadır. Öğrencilerden dorseleri doldururken birim küplerin eksik veya fazla olmasını fark etmeleri beklenmektedir. Dorseler üzerlerinde yazan sıraya göre doldurulacaktır. Öğrencilerden birinci dorseyi doldururken farklı strateji geliştirmeye (tek tek sayma, tabaka halinde doldurma…) çalışması beklenmektedir.

Bu araştırmada oluşturulan hacim öğretimi etkinliği, adidaktik ortamın sahip olması gereken temel özellikler (Arslan vd., 2011) çerçevesinde değerlendirildiğinde, aşağıdaki nitelikleri taşımaktadır:

1. Öğrenci, öğrenme ortamında sunulan probleme belirli bir noktaya kadar çözüm bulabilecek önceden edinilmiş bilgilere sahiptir fakat çözümü tamamlamak için yeterli seviyede değildir.

Uygulamada yer alan 6. sınıf öğrencileri daha önce hacim bağıntısını öğrenmemiştir; ancak üç boyutlu şekilleri tanıma, birimleri sayma ve toplama gibi temel becerilere sahiptir. Bu ön bilgiler, öğrencilerin birim küplerle prizma doldurma görevlerini gerçekleştirmelerini sağlarken hacim bağıntısını keşfetmek için gerekli kavramsal yapıyı inşa etmeleri için daha fazla deneyime ihtiyaç duyacaklardır. Böylece, öğrencilerin sürece katılımı için gerekli minimum bilgi sağlanır, fakat çözüm onları daha ileri düşünmeye zorlayacaktır.

2. Öğrenci çözüm için başlangıç stratejisini ortaya atabilmeli ancak bu strateji yetersiz olmalı ve bu yetersizliğin kendini göstermesi gerekmektedir.

Etkinliğin eylem aşamasında öğrencilerin, birim küpleri rastgele yerleştirme, sıra ile yerleştirme, tabaka oluşturma gibi çeşitli stratejiler geliştirerek probleme çözüm arayacakları düşünülmektedir. Bu süreçte öğrenciler, taban alanını bulma ve bunu yükseklikle ilişkilendirme gibi başlangıç fikirleri üretebilir; her grup kendi içinde farklı yaklaşımlar deneyebilir. Başlangıç stratejileri doğrudan öğretilmeden ortaya çıkacaktır. Bazı öğrenciler ilk akla gelen yöntem olan birim küpleri teker teker yerleştirmeyi deneyerek hacmi belirlemeye çalışabilir, ancak bu yöntemin zaman alıcı olması öğrencinin ilk stratejilerinin yetersizliğini deneyimsel olarak fark ederek yeni stratejiler üretmelerini sağlayacaktır.

3. Öne sürülen fikirlerin onayı için bir milieu olmalı ve milieu dönüt vermelidir.

Etkinlikte kullanılan materyaller (şeffaf prizma, birim küpler, eksik veya fazla küp verilmesi), öğrencilerin geliştirdikleri stratejileri sınamaları için doğrudan geri bildirim sağlayan bir milieu işlevi görecektir. Yanlış yerleştirme durumunda prizma dolmamış ya da

küpler artmış, bu da öğrenciler için çözüm yollarının geçerliliğini test etme fırsatı sunmuş olacaktır. Ayrıca grup içi tartışmalar ve sınıf içi paylaşımların, fikirlerin test edilmesini destekleyeceği düşünülmektedir.

4. Geri bildirimlerin dikkate alınmasıyla elde edilen sonuçlara göre ortamın tekrarlanabilir özelliğe sahip olması gerekmektedir.

Etkinlik süresince her grup dört farklı prizma ile çalışma yapacaktır. Bu sayede öğrenciler, edindikleri geri bildirimlerle yeni stratejiler geliştirerek sonraki denemelerde bu stratejileri uygulayacaklardır. Öğretmen yönlendirmesi olmaksızın, ortam her grup için tekrar tekrar strateji denemelerine açık şekilde yapılandırılmıştır.

Uygulama Süreci

Uygulama süreci, Brousseau'nun (1998) tanımladığı adidaktik öğrenme ortamının beş temel aşamasına dayalı olarak hazırlanmış ve yürütülmüştür: sorumluluk aktarma, eylem, ifade etme, doğrulama ve kurumsallaştırma. Uygulama planı aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir;

1.Sorumluluk Aktarma

Bu aşamada araştırmacılar, öğrencilerin çözmesi gereken problem bağlamını aktarır ve geri çekilir. Öğrencilere, dört farklı dorseye kolilerin yerleştirilmesi senaryosu sunulur. Her tırın dorsesi farklı özellikteki dikdörtgen prizma şeklindeki kutularla temsil edilir. Koliler ise birim küpler olarak verilir. Araştırmacı, öğrencilerden bu kolilerle dorseleri boşluk kalmayacak şekilde doldurmaları ister. Bu süreçte öğretmen, herhangi bir yönerge ya da formül sunmaz; öğrencilerin deneyerek çözüm yolları geliştirmelerine fırsat verir.

2.Eylem:

Öğrenciler kutuları birim küplerle doldurarak hacmi belirlemeye çalışır. Bazı kutular için fazla birim küp, bazıları için eksik birim küp verilerek öğrenciye sistemli düşünme ve strateji geliştirme fırsatı sunulur. Öğrencilerin, başlangıçta rastgele yerleştirmeler yaparken zamanla katmanları fark etmeye ve tabakalar hâlinde dizmeleri beklenmektedir. Bu sırada, "Bir tabakada kaç küp var?", "Kaç kat oldu?" gibi doğal sorular ortaya çıkar. Bazı öğrenciler sayarak, bazıları ise çarparak sonuca ulaşmayı dener.

3.İfade Etme

Bu aşamada, öğrenciler kullandıkları stratejileri sözlü veya yazılı olarak açıklar.

4.Doğrulama:

Öğrenciler kendi yöntemlerini tekrar denemeleri, diğer gruplarla karşılaştırmalar yapmaları ve sonuçlarını test etmeleri sağlanır. Örneğin, aynı hacme sahip farklı şekillerdeki iki kutunun aynı sayıda birim küp aldığını fark eden öğrencilerin, hacmin şekilden bağımsız bir özellik olduğunu sorgulamaya başlamaları beklenir.

5.Kurumsallaştırma:

Bu aşamada öğretmen, öğrencilerin geliştirdiği stratejiler üzerine sınıfça tartışma yürütür. Öğrencilere "Her seferinde bu yöntem işe yaradı mı?", "Neden bazı kutulara aynı sayıda küp sığıyor?" gibi sorular yöneltilir. Tartışmalar sonucunda öğrencilerin, dorselerin

hacimlerini bulurken bu hacimlerin dorsenin ayrıtlarının çarpımı ile ilişkili olduğunu fark ederek, buradan da verilen prizmaların hacminin taban alanı ile yüksekliğin çarpımı olduğu bilgisine ulaşmaları beklenir. Bağıntı öğrenciler tarafından aşağıdaki gibi matematikselleştirilmelidir:

Hacim = uzunluk × genişlik × yükseklik

BULGULAR

Hacim konusunun adidaktik bir ortam tasarımıyla uygulanması esnasında alınan video kayıtlarından ve raporlardan elde edilen bulgular Brousseau'nun (1997) aşamalarına göre betimsel olarak analiz edilmiş ve doğrudan alıntılarla desteklenmiştir:

Sorumluluk Aktarma Evresi

Materyal ve raporların dağıtımının ardından Ö7 ve Ö16 arkadaşlarına tırları göstererek "*Herkes bir tane alsın*." demişlerdir. Araştırmacı, problemi okuduktan sonra başlamaları gerektiği uyarısında bulunmuştur. Etkinliğin anlaşılmasının ardından her gruba etkinliğe başlamalarını söylenmiş ve sorumluluğu aktarma evresi tamamlanmıştır. Yaklaşık 7 dakika süren bu aşamada herhangi bir problem yaşanmadığı ve öğrencilerin etkinliğe başlamak için istekli ve meraklı oldukları görülmüştür.

Eylem Evresi

Öğrencilerin grupça etkinliğe başlayarak eylem evresine geçtikleri görülmüştür. Gruplar birim küpleri masaya dökerek dorseleri doldurma işlemine geçmişlerdir. G2 ve G4 iş birliğine dayanmadan her grup üyesinin bir dorse materyalini alıp doldurduğu görülmüştür. Araştırmacı, öğrencilere sadece bireysel değil grupça hareket etmeleri gerektiğini söyleyerek araştırmanın amacına yönelik öğrencilerin hedeften sapmaması adına gerekli uyarılarda bulunmuş ve problemi hatırlatmıştır. G1 ve G4, G2'den daha hızlı bir şekilde hacim bağıntısına ulaşan stratejiler geliştirmişlerdir. G3 ise bu stratejiyi geliştirememiştir. Tüm gruplar süreç boyunca verilen dorselerin içini boşluk kalmayacak şekilde doldurmaya çalışmışlardır ve ikinci dorseyi doldururken dorse hacminden az sayıda birim küp verildiğini fark edip dorseyi tam dolduramadıklarını söylemişlerdir. G3 ve G4 grupları ise üçüncü dorse için verilen fazla birim küpleri ikinci dorseye yerleştirerek dorsenin tamamını doldurmaya çalışmışlardır. G1 ve G2 birim küpleri başlangıçta teker teker doldurarak ilerledikten sonra yükseklik kadar tabaka olması gerektiğini söyleyerek inşa işlemini tamamlamışlardır. G3 dorseleri sadece teker teker doldurma işlemi gerçekleştirmiştir. G4 her tır için ayrı bir strateji bulmayı amaçlayarak birlikte hareket etmişlerdir. Ö15 ve Ö16 teker teker doldurarak ilerlerken Ö17 daha iyi bir strateji geliştirmeleri gerektiğini söyleyerek yüksekliği bulup bu yükseklikten kaç tane olması gerektiğini bularak arkadaşlarını yönlendirmiştir. Ö18 ise tabaka tabaka koyarak da ilerlenebileceğini arkadaşlarıyla paylaşmıştır. G4 grubundaki Ö16 öğrencisi G2 grubu ile etkileşime girerek nasıl bir strateji izlediklerini öğrenip grup arkadaşları ile bu stratejiyi aralarında tartışmışlardır. Öğrenciler süreç boyunca grup içi, gruplar arası, öğretmen- grup etkileşimlerinde bulunmuşlardır.

İfade Etme Evresi

İfade etme evresinde öğrenciler düşüncelerini grup arkadaşlarıyla paylaşırken sıklıkla eylem evresine geri dönmüşlerdir. Süreç, eylem ve ifade etme aşamasının harmanlanmış haliyle ilerlemiştir.

Birinci gruptaki öğrenciler (G1);

Öğrenciler birim küpleri masaya boşalttıktan sonra uygulamaya başlarken Ö4 öğrencisi "*Bence önce altını dolduralım.*" diyerek arkadaşlarına danışmış ve eylem aşamasına dönerek önce en alt tabakayı teker teker doldurmuş ardından diğer tabakalarda da bu işleme devam etmiştir. Ö5 farklı bir dorseyi teker teker rastgele bir şekilde doldurmaya çalışmıştır. Küpleri doldururken bazı dorseler için küplerin eksik bazı dorseler için ise fazla olduğunu fark etmişlerdir. Ö4, birim küpleri ve dorseyi göstererek "*2 tane turuncu dışarıda kalıyor. Amaç matematiksel işlem yapmak burada.*" demiştir. Ö4 ve Ö1 strateji geliştirirken '*'Normal atsak dolar mı?*" ifadelerini kullanmışlardır. Öğrenciler süreç ilerledikçe problemi anlamlandırmayı başarmışlardır. Ö4 arkadaşlarına şu cümleyi söyleyerek "*Mesela bunda 9 tane var (3x3x3'lük dorsenin tabanındaki birim küpleri göstererek). Sence bu dorse kaç tane alabilir? Kaçar kaçar doldurursak olabilir?*" sorularını yöneltmiştir. Görsel 2'deki gibi tabakalar halinde dorseyi doldurma işlemini tekrarlamışlardır. Bu işlemin aynısını diğer dorseler için de gerçekleştirmişlerdir. Ö4 tabanı 8 birim küplük dorseyi göstererek "*Buna sekizli koyarsak işimiz daha kolay olur.*" şeklinde öneri sunmuştur.

Görsel 2: Ö4'ün stratejisine yönelik görsel

İkinci gruptaki öğrenciler (G2);

Birim küpleri, dorselere teker teker koyarak doldurmaya çalışmışlardır. Aralarında da *"Teker teker dolduralım."* ifadeleri geçmiştir. Tekrar eylem evresine geçip dorselerin içerisine kaç birim küp yerleştirdiklerini bulmak için yan yüzdeki birim küpleri sayıp buldukları bir katmandaki birim küp sayısıyla o katmanlardan kaç tane olduğunu çarpmışlardır. Bu sürece ilişkin Ö9, hacmi 60 birim küp olan dorse içerisindeki birim küpler için *"Yanda 5 çarpı 4 toplam 20 tane var. Bunu da 3 ile çarparsak 60 tane var."* ifadelerini kullanmıştır. Tekrar eylem aşamasına dönüp teker teker yerleştirme işlemine devam etmişlerdir (Bkz. Görsel 3).

Görsel 3: Grup 2'nin stratejisine yönelik görsel

Üçüncü gruptaki öğrenciler (G3);

Dorselerin içini ya tek tek ya da rastgele bir şekilde doldurmuşlardır. Bu duruma ilişkin grup içinde aşağıdaki gibi bir diyalog oluşmuştur;

Ö13: Tek tek üst üste yan yana koyarak tırı gönderebiliriz.

Ö11: Tek tek doldurmak uzun sürer, içine atalım.

Öğrenciler tırları iş birliği içinde tek tek doldurduktan sonra artan küpler olduğunu görünce soruyu yanlış anladıklarını düşünüp tekrar okumuşlardır. Problem durumu hakkındaki görüşleri şu şekildedir;

Ö12: Olay sığdırmak değil olay o tırlara nasıl koyduğumuz.

Ö13: Hayır alakası yok.

Grup öğrencilerden Ö13, Ö11, Ö10 etkinlik raporlarında küpleri tek tek yerleştirdiklerini söylerken Ö12 tabana 6 birim küp sığan dorseyi gösterip ve tabanda kaç tane birim küp olduğunu sayıp *"Aslında altılı şekilde de yerleştirebiliriz."* demiş fakat bunu raporunda belirtmemişlerdir. Görsel 4'te 3. grubun sürecine ilişkin görsel bulunmaktadır.

Görsel 4: Grup 3'ün stratejisine yönelik görsel

Dördüncü gruptaki öğrenciler (G4);

Ö15 ve Ö16 küpleri teker teker yerleştirmeye başlayınca Ö17 daha iyi bir strateji geliştirmeleri gerektiğini söyleyerek bir ayrıt boyunca üst üste birim küpleri koymuştur. Sonrasında Ö16, Ö17'nin ne yaptığını *anlayarak "Anladım kaç yükseklik varsa o kadar da taban vardır çarpacağız."* demiştir. Eylem aşamasına dönerek tabanda kaç tane birim küp varsa onları saymaya başlamışlardır;

Ö16: Enlemesine de bakalım. Ondan sonra çarpıp kaç blok olduğunu bulalım. 4x5=20

Ö17: Köşeleri çarparak çevreyi bulduk değil mi? (Raporda da çevre olarak ifade etmişlerdir.)

Dördüncü dorseyi doldururken öğrenciler arasında geçen diyalog şu şekildedir;

Ö16: Tabanda 9 tane var. 9 tane sığdı. Yukarıya doğru 3 tane daha bu şekilde blok koyabiliriz. 9 çarpı 3'ten 27 tane blok eder.

Ö18: Eniyle boyunu çarpınca kaç tane sığması gerektiğini buluyoruz zaten.

Grup 4'ün sürecine ilişkin görsel Görsel 5'de verilmiştir.

Görsel 5: Grup 4'ün stratejisine yönelik görsel

Tüm grupların süreçleri incelendiğinde G1, G2 ve G4'ün *'ayrıt uzunluğu x taban alanı'* yani *'yükseklik x taban alanı'* bağıntısına ulaştıkları söylenebilir.

Onaylama Evresi

Her gruptan bir kişi grup raporlarını sınıf arkadaşlarına okumuştur. Bu esnada gruplar kendi geliştirdikleri stratejilerle ortak olan noktaları belirlemeye çalışmıştır. Her grubun raporlarındaki stratejiler sınıfla birlikte belirlenerek tahtaya not alınmıştır. Ardından araştırmacı; öğrencilere tahtada kaç tane strateji yer aldığını, ortak stratejilerin olup olmadığını, grupların hangilerinin aynı stratejileri geliştirdiğini sormuştur. Öğrenciler, her grupta teker teker sayma stratejilerinin bulunduğunu, G1 ve G4'ün ise aynı stratejilere sahip olduğunu söylemiştir. Ö9 raporlarında belirtmedikleri fakat kullandıklarını söyledikleri bir stratejiden bahsetmiştir.

Ö9: Biz eniyle boyunu çarptık. Tabanını saydık. Bir şeye ne kadar küp sığdığını bulduk. Sonra çarptık."

A: Bir şeyi derken neyi kastediyorsun. Bir tabakayı mı?

Ö9: Evet, tabakada o kadar varsa üstlerde de o kadar vardır.

Ardından Ö17,

Ö17: "Biz bir şey daha yaptık. Aslında daha kısa bir yol daha bulmuştuk. İlk önce en çaprazdaki bölmeleri doldurduk (taban alanını bulmak için gerekli olan ardışık iki ayrıtı göstererek). Burada kaç tane olduğunu bulduk. Sonra diğerlerini sayarak bulduk.'

A: Tabandaki birim küp sayısını bulup bu tabanlardan kaç tane üst üste koyulacağını mı buldunuz?

Ö17: Evet

Öğrencilerin grup içinde kullandıkları stratejilerini yazmaları için oluşturulan tablo Görsel 6' da verilmiştir.

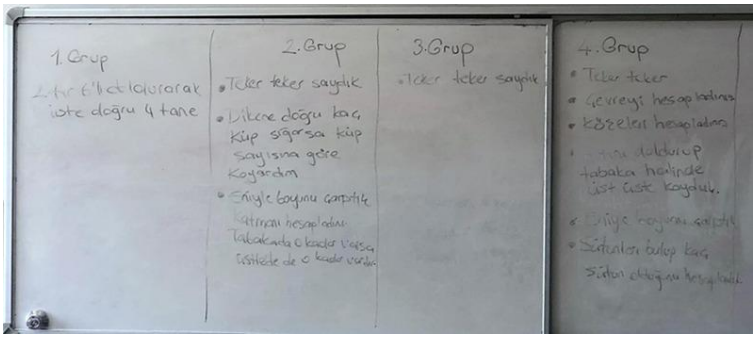

Görsel 6: Öğrencilerin grup içinde kullandıkları stratejiler

Kurumsallaştırma Evresi

Etkinlik sonucunda elde edilen informal bilgiler, öğrencilerle tartışılarak formal hale getirilmiş ve hacim bağıntısı oluşturulmuştur. Sorular sınıfın tümüne sorulduğu için öğrencilerden gelen yanıtlar ayırt edilmeden Ö ile kodlanmıştır. Bu aşamada araştırmacı sınıfa şu soruyu yöneltmiştir: *Bu stratejiler her zaman işimize yarar mı? Kocaman bir sınıf olduğunu düşünelim ve kolilerle doldurduğumuzu düşünelim. Teker teker saymak işimize yarar mı? Bu durumda ne yaparız?*

Öğrencilerden, *"Eniyle boyunu çarparız. Köşeleri hesaplarız. Çevreyi hesaplarız."* şeklinde yanıtlar gelmiştir.

A: Bu etkinlikte ne yaptık?

Ö: Oyun oynadık.

A: Oyun oynarken neler öğrendik?

Ö: Dikdörtgeni nasıl stratejilerle dolduracağımızı öğrendik.

A: Biz burada neyi ölçmeyi amaçladık sizce?

Ö: Çevre.

Araştırmacı bu aşamada tahtada bir dörtgen çizerek çevrenin tanımını ve nasıl hesaplanacağını hatırlatmıştır. Araştırmacı neyi ölçmeyi amaçladık sorusunu tekrar sormuştur. Öğrencilerden *"O zaman alan."* yanıtı gelmiştir.

A: Alan neydi?

Ö: Kapladığı yer.

Araştırmacı öğrencilerin olası yanlış öğrenmeleri önlemek adına alanın tanımını yapmış, öğrencilere alanın nasıl ölçüldüğünü sormuştur. Öğrencilerden aldığı cevaplar üzerine,

tahtaya birim karelere ayrılmış bir dikdörtgen çizerek alanını hesaplamalarında yardımcı olmuştur. Öğrencilere *"Peki biz etkinliğimizde bu şekilde alanı mı hesapladık?"* sorusunun ardından öğrencilerden *"Hayır. Dorsenin içini hesapladık."* yanıtını almıştır. Öğrencilere hacim kavramından bahsettikten sonra *"Sizin geliştirdiğiniz stratejileri daha sistemli, daha anlaşılabilir biçimde nasıl yazarız? Biz burada altını doldururken ne yaptık?"* sorusu yöneltilerek taban alanı x yükseklik cevabı almaya çalışılmıştır. Öğrencilerden *"Tabanını doldurduk. Tabanını hesapladık."* Yanıtları gelmiştir.

> *A: Yani taban alanını bulmadık mı? Taban alanını bulup kaç tane o taban alanına sahip tabakalardan üst üste koyduğumuzu bulduk. O halde taban alanı ile yüksekliği çarpmış olduk diyebilir miyiz? Burası uzunluk, burası genişlik, burası yükseklik değil mi? (Elindeki dorse materyalini göstererek) O zaman formülümüz ne olacak? Uzunluk x genişlik x yükseklik*
>
> *Ö: Hocam bize verdiğiniz dorselerin uzunluğu da genişliği de yüksekliği de belli. Ben mesela her birini köşeleri (ayrıtı gösteriyor) doldurarak buldum.*

Bu aşamanın ardından öğrencilerle günlük hayattan bir soru örneği çözülerek neler öğrendikleri ve hacim formülünün ne olduğu bahsedilerek ders sonlandırılmıştır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışma ile 6.sınıf öğrencilerinin adidaktik bir öğrenme ortamında hacim kavramını inşa ederken karşılaşmaları beklenen matematiksel süreçlerde nasıl davrandıklarını incelemiştir. Bu amaç doğrultusunda tasarlanan durumun uygulanması ile aşamalar ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Araştırmacının sorumluluğu devretmedeki açıklamaları ve uyarılarından sonra sorumluluğu devralan öğrencilerin hızlı bir şekilde eylem aşamasına geçtiği görülmüştür. Didaktik durumlar teorisini ele alan benzer çalışmalarda da olduğu gibi öğrencilerin etkinliği sahiplenerek birbirleriyle tartışmaya geçmesi (Zaimoğlu vd., 2022) ve öğretmenin grupları oluşturup sorumluluğu öğrencilere bırakması (Selman ve Tapan Broutin, 2018) bu çalışmada da gerçekleşmiştir. Öğrenciler başlangıçta problem durumunu analiz edip bir strateji geliştirmek yerine doğrudan dorseleri doldurmaya odaklanmışlardır. Araştırmacıların yönlendirmeleriyle öğrenciler strateji geliştirme sürecine yönlendirilmiştir. Benzer şekilde, öğretmen müdahalesini gerektiren bu tür süreçlerin farklı çalışmalarda da ortaya çıktığı ve adidaktik ortamın doğasını bozmadığı için olağan kabul edildiği belirtilmektedir (Muştuoğlu ve Çalık Uzun,2023; Güneş ve Broutin, 2017). Eylem aşamasında dört grup da teker teker doldurma stratejisi ile başlarken G1 ve G3'ün birim küpleri dorsenin içine atıp sallayarak doldurmaya çalıştıkları görülmüştür. G3 dersin sonuna kadar bu stratejiyi devam ettirmiş olsa da G1'in teker teker doldurma işleminden sonra geliştirdiği strateji yükseklik kadar tabaka olması gerektiği düşüncesi olmuştur. G2, raporunda sadece teker teker saydığını belirtmiş olsa da ifade etme aşamasında farklı çözüm yolları izlediklerini dile getirmiştir. Dersin video kaydı izlendiğinde ise farklı bir strateji geliştirmedikleri sadece teker teker doldurdukları görülse de farkında olmadan hacim formülünü sezgisel olarak keşfettikleri görülmüştür. G2'deki Ö9 yan yüzdeki birim küp sayısını

bularak bunu tabaka sayısı ile çarpmıştır. Böylece Ö9'un hacim bağıntısı ile ayrıtları ilişkilendirebildiği görülmüştür. Burada amacı dikdörtgen prizma şeklindeki dorselerin içine kaç tane birim küp şeklindeki kolilerle doldurduğunu merak etmiş olmasıyken farkında olmadan hacim hesaplama bağıntısını kullanmıştır. G4, her tır için ayrı bir strateji bulmayı amaçlayarak birlikte hareket etmiştir. Birinci dorseyi teker teker doldurmuş, ikinci dorse için yüksekliği bulup bu yüksekliklerden kaç tane koyabileceklerini düşünmüş; üçüncü ve dördüncü tır için ise tabaka tabaka koyup yükseklik kadar tabaka olması gerektiğini belirtmişlerdir. G2 ve G3 dorseleri tek tek doldurdukları için G1 ve G4'e göre daha yavaş ilerlemişlerdir. Bu bağlamda Didaktik Durumlar Teorisinin önemli kavramlarından olan Milieu'nün etkisi dikkat çekmektedir. Milieu'nün dönütlerinin G1, G2 ve G4'ü doğru stratejiye yönlendirdiği ancak Milieu'nün G3'ü hacim bağıntısına ulaştıracak dönütü veremediği görülmüştür. Benzer bir süreci inceleyen Erdoğan vd. (2015), yanlış hipotezler kuran öğrencilerin bu hatalarını fark ederek doğru hipotezlere ulaştıklarını belirtmiştir. Öğrenciler birbiri ile etkileşim içinde olduğundan grup içi etkileşim ile birbirlerinin hızlarını etkileyip farklı stratejiler geliştirmişlerdir. Bu açıdan Milieu'nün dönütleri gruplar arasında hız farkı oluşmasına neden olduğu düşünülmektedir. Nitekim Muştuoğlu ve Çalık Uzun, (2023) adidaktik ortamlarda yalnızca grup içi değil, gruplar arası etkileşimin de süreci hızlandıran önemli bir unsur olduğunu belirtmektedir. Tüm gruplar çalışma süresince dorseleri boşluk bırakmadan doldurma eğilimi göstermiştir. Öğrenciler, ikinci dorseyi doldururken verilen birim küplerin eksik olduğunu fark ederek dorseyi tamamlayamadıklarını belirtmişlerdir. G3 ve G4 grupları ise üçüncü dorse için verilen fazla birim küpleri ikinci dorseye aktararak doldurma işlemini tamamlamaya çalışmışlardır. Bu durum, öğrencilerin hacmi bir cismin içini boşluk bırakmadan doldurma olarak sezgisel biçimde kavradıklarına işaret etmektedir. Fakat öğrenciler, gizlice verilmeye çalışılan farklı yüksekliklere sahip eş hacimli prizmalar olabileceği fikrine ulaşamamış ve prizmaların eş hacimli olduklarını fark edememişlerdir.

Öğrencilerin hem eylemlerini dile getirmeleri hem de oyuna devam etmeleri, eylem ve ifade etme aşamalarının birbirine geçtiğini göstermektedir. Bu tür durumlara diğer çalışmalarda da rastlanmıştır (Arslan vd., 2011; Erdoğan ve Erdoğan, 2013; Muştuoğlu ve Çalık Uzun,2023). Eylem ve ifade etme aşamalarında öğrenciler sıklıkla birim küplerin eksik veya fazla olduğunu, tamamını dorselerin içerisine nasıl yerleştirmeleri gerektiğini tartışmışlardır. Buradan öğrencilerin, prizmaların hacimlerini hesaplarken hacmin doğası gereği içlerinde boşluk kalmayacak şekilde doldurmak olduğunu anlamlandırmada zorluk yaşamadıkları görülmüştür.

Eylem aşamasında olduğu gibi onaylama aşamasında da öğrenciler ilgili ve aktif şekilde hareket etmişlerdir. Tahtaya çizilen tablo sayesinde farklı stratejileri görüp bu stratejilerin işe yarayıp yaramadıklarını tartışmışlardır. Öğrencilerin dersteki tutumlarından, arkadaşlarıyla birlikte çalışmanın ve tartışmanın onları hem eğlendirdiği hem de öğrenmelerini desteklediği anlaşılmaktadır.

Kurumsallaştırma aşamasında araştırmacının, öğrencilere etkinlikte neler yaptıklarını sormasının ardından, öğrencilerin oyun oynadıklarını düşünmesi ayrıca öğrencilerin araştırmacıya etkinlik ile ilgili tenefüste oyunun devam edip etmeyeceğini sorması, öğrencilerin dersi ilgi çekici ve eğlenceli bulduklarını göstermektedir. Bu durum, adidaktik ortamın temel niteliği olan "gizil öğrenme"nin gerçekleştiğine işaret etmektedir. Öğrenciler, görevleri bir ders

etkinliği olarak değil, doğal akışında devam eden bir oyun olarak algılamış; böylece öğrenme sürecine gönüllü ve kendiliğinden katılmışlardır. Kurumsallaştırmanın devamında araştırmacı büyük grup tartışması tekniği ile ulaşılması gereken bilgiyi bağlamdan çıkararak öğrencilerin prizmalardaki hacim bağıntısı matematiksel olarak ifade etmelerini sağlamıştır.

Sorumluluk aktarma aşamasından kurumsallaştırma aşamasına kadar araştırmacının, öğrencilerin hacim bağıntısını inşa etme süreçlerine müdahalelerde bulunmaması öğrencilere dersin her anında aktif olarak hem bireysel hem grup arkadaşlarıyla birlikte hareket etmesine olanak tanımıştır. Araştırmacının bir müdahalesi olmadan kendi içlerinde tartışmaları, farklı fikirleri yorumlayıp düşünmeleri öğrencilerin eleştirel düşünmelerini sağlamıştır

Çalışmanın amacı ile doğrudan ilişkili olmasa da grup içinde veya gruplar arasındaki diyaloglar incelendiğinde öğrencilerin hacim, alan ve çevre gibi ölçme kavramlarını birbirine karıştırdıkları görülmüş, kavram yanılgılarına sahip oldukları fark edilmiştir. Öğrencilerin hacim kavramını anlamlandırmakta güçlük çektikleri ve bu kavramı sıklıkla çevre ve alan kavramlarıyla karıştırdıkları literatürde sıkça vurgulanmaktadır. Tan Şişman ve Aksu (2016) da benzer şekilde öğrencilerin hacim kavramını yüzeysel olarak algılama eğiliminde olduklarını, verilen çevre, alan ve hacim ölçme görevlerinde kavramları ve ölçü birimlerini birbiriyle karıştırdıkları ayrıca yüzey alanı için hacim formülünü kullanmak gibi yanılgılar yapıldığına ifade etmişlerdir.

Elde edilen bulgular ışığında hem araştırmacılar hem de öğretmenler için bazı öneriler sunulabilir;

Araştırmacılar için: Bu çalışma sadece iki ders saati süresince uygulanmış olup, daha uzun süreli uygulamaların kavramın daha kalıcı ve derinlemesine öğrenilmesine olan katkısı incelenebilir. Gruplar arası etkileşimin kavram öğrenimine katkısı detaylı olarak ele alınarak, sosyal öğrenme dinamiklerinin öğrenme süreçlerindeki rolü daha iyi anlaşılabilir.

Öğretmenler için: Hacim öğretiminde somut materyal ve üç boyutlu modellerin kullanımı, öğrencilerin kavramı anlamlandırmasında kritik öneme sahiptir. Öğretmenler, öğrencilerin alan, çevre ve hacim gibi benzer kavramları karıştırmalarını önlemek için kavramlar arası farkları vurgulayan, tartışmaya dayalı öğrenme ortamları yaratmalıdır. Öğrencilerin kendi öğrenme sorumluluklarını almalarına, iş birliği içinde çalışarak bildikleri kavramlardan bilmedikleri kavramlara ulaşmalarına fırsat veren adidaktik ortamların matematik öğretiminde yaygın olarak kullanılması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Arslan, S., Baran, D. ve Okumuş, S., Brousseau'nun Matematiksel Öğrenme Ortamları Kuramı ve A-didaktik Ortamın Bir Uygulaması, *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 5(1), 204–224, 2011.

Artigue, M., Didactical Design in Mathematics Education, in Winsløw, C. (Ed.), *Nordic Research in Mathematics Education*, 7–20, SMDF, 2009.

Battista, M. T., Fifth Graders' Enumeration of Cubes in 3D Arrays: Conceptual Progress in an Inquiry-Based Classroom, *Journal for Research in Mathematics Education*, 30(4), 417– 448, 1999.

Battista, M. T., Understanding Students' Thinking About Area and Volume Measurement, in Clements, D. H. ve Bright, G. (Eds.), *Learning and Teaching Measurement: 2003 Yearbook*, 122–142, NCTM, 2003.

Battista, M. T., Understanding Students' Thinking About Volume: The Need for Teacher Knowledge, in Lester, G. F. (Ed.), *Second Handbook of Research on Mathematics Teaching and Learning*, 503–556, Information Age Publishing, 2006.

Battista, M. T., The Development of Geometric and Spatial Thinking, in Lester, F. K. (Ed.), *Second Handbook of Research on Mathematics Teaching and Learning*, 843–908, Information Age Publishing, 2007.

Ben-Haim, D., Lappan, G. ve Houang, R. T., Middle Grades Students' Performance on Geometric Tasks, *Journal for Research in Mathematics Education*, 16(1), 29–43, 1985.

Brousseau, G., *Theory of Didactical Situations in Mathematics*, Kluwer Academic Publishers, 1997.

Brousseau, G., *Théorie des Situations Didactiques*, La Pensée Sauvage, 1998.

Brousseau, G., *Theory of Didactical Situations in Mathematics* (Ed. & Trans. N. Balacheff, M. Cooper, R. Sutherland, V. Warfield), Kluwer, 2002.

Clements, D. H. ve Battista, M. T., Geometry and Spatial Reasoning, *Handbook of Research on Mathematics Teaching and Learning*, 420–464, Macmillan, 1992.

Erdoğan, A. ve Erdoğan, E., Didaktik Durumlar Teorisi Işığında İlköğretim Öğrencilerine Matematiksel Süreçlerin Yaşatılması, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 17–34, 2013.

Erdoğan, A., Gök, M. ve Bozkir, M., Orantı Kavramının A-didaktik Bir Ortamda Öğretimi, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(3), 535–562, 2015.

Güneş, K. ve Tapan-Broutin, M. S., 8. Sınıf Öğrencilerine Pisagor Bağıntısının A-didaktik Bir Ortamda Öğretimi, *Academy Journal of Educational Sciences*, 1(1), 11–22, 2017. DOI: 10.31805/acjes.340364

Hache, C. ve Dreyfus, T., Adidactical Situations in the Classroom?, in Bosch, M. (Ed.), *Proceedings of the Fourth Congress of the European Society for Research in Mathematics Education (CERME 4)*, 2005.

Lehrer, R., Jaslow, L. ve Curtis, C., Developing an Understanding of Measurement in the Elementary Grades, *Learning and Teaching Measurement: 2003 Yearbook*, 100–121, NCTM, 2003.

Margolinas, C., The Relevance of the Theory of Didactic Situations in Teacher Education, in *Proceedings of CERME 3*, Bellaria, Italy, 2004.

Muştuoğlu, E. ve Çalık Uzun, S., Özel Yetenekli Tanısı Konulmuş İlkokul Öğrencilerinin Asal Sayı Kavramını İnşası: Adidaktik Bir Ortam Örneği, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(3), 1058–1084, 2023.

Selman, E. ve Tapan-Broutin, M. S., Teaching Symmetry in the Light of Didactic Situations, *Journal of Education and Training Studies*, 6(11), 139–146, 2018.

Smith, C. R., Males, L. M. ve Gonulates, F., Students' Understanding of Volume: Learning from a Teaching Experiment, *Mathematical Thinking and Learning*, 18(1), 1–25, 2016.

Stake, R. E., *The Art of Case Study Research*, Sage Publications, 1995.

Tan Şişman, G. ve Aksu, M., A Study on Sixth Grade Students' Misconceptions and Errors in Spatial Measurement: Length, Area, and Volume, *International Journal of Science and Mathematics Education*, 14(7), 1293–1319, 2016.

Tekin-Sitrava, R. ve Işıksal-Bostan, M., The Case of the Volume of Prisms, *International Journal of Research in Education and Science*, 4(1), 1–10, 2018.

Von Glasersfeld, E., *Radical Constructivism: A Way of Knowing and Learning*, Falmer Press, 1995

Yıldırım, A. ve Şimşek, H., *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (8. Baskı), Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013.

Yin, R. K., *Case Study Research and Applications: Design and Methods* (6th ed.), Sage Publications, 2018.

Zaimoğlu, Ş., Tapan-Broutin, M. S. ve Ezentaş, R., Hız-zaman/Yükseklik-zaman Grafiklerinin Didaktik Durumlar Teorisi Işığında Öğretimi, in Yücenurşen, M. (Ed.), *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar V*, 137–150, Eğitim Yayınevi, 2022.

EK-1

ERKEN ÇOCUKLUKTA RİSK VE RİSK ALMA

Arş. Gör. Celil YILDIRIM
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi,
celil.yildirim@alanya.edu.tr - 0009-0000-6486-4287

Dr. Öğr. Üyesi Gamze BİLİR SEYHAN
Ege Üniversitesi,
gamze.bilir.seyhan@ege.edu.tr - 0000-0002-9888-8612

ÖZET

Erken çocukluk döneminde risk alma davranışı çocukların birçok bilişsel becerisi ile iç içe olan ve çocukların çevrelerini aktif biçimde keşfetmelerine, yeni deneyimler edinmelerine ve belirsizlikle baş etme becerilerini geliştirmelerine olanak sağlayan temel bir gelişimsel süreç olarak ele alınmaktadır. Bu dönemde risk; fiziksel, sosyal, bilişsel ve duygusal alanlarda olmak üzere farklı şekillerde ortaya çıkmakta ve özellikle sosyal ortamlar içerisinde kendini göstermektedir. Çocuklar, oyun yoluyla kendi sınırlarını test ederken aynı zamanda problem çözme, karar verme, dikkat yönetimi ve öz düzenleme gibi üst düzey becerileri de doğal bir şekilde deneyimleme fırsatı bulmaktadır. Risk alma davranışının şekillenmesinde çocuğun mizacı, dürtüsellik düzeyi, gelişimsel özellikleri, önceki deneyimleri ve merak duygusu gibi bireysel etmenlerin yanı sıra ebeveyn tutumları, akran etkisi, sosyal beklentiler ve kültürel normlar belirleyici olmaktadır. Özellikle yetişkinlerin güvenlik algısı ve çocuklara sundukları özgürlük düzeyi, risk alma davranışının niteliğini doğrudan etkilemekte; aşırı koruyucu yaklaşımlar çocukların bağımsızlık, zihinsel dayanıklılık ve özgüven gelişimini sınırlayabilmektedir. Buna karşılık, çocuklara kontrollü risk içeren deneyimlerin sunulması, çocukların hatalardan öğrenmesine, sorumluluk üstlenmesine ve yeni durumlara uyum sağlama becerilerinin güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle erken çocukluk eğitim ortamlarının; yapılandırılmamış materyaller, açık uçlu oyunlar ve keşfetmeye imkan tanıyan düzenlemelerle zenginleştirilmesi önem taşımaktadır. Risk alma davranışının bir araç olarak ele alınması, çocukların bütüncül gelişimini desteklemek için hem eğitimcilerin hem de ebeveynlerin bilinçli ve dengeli uygulamalar geliştirmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda risk, erken çocukluk eğitiminde kaçınılması gereken bir unsur değil, gelişimi destekleyen önemli bir kavram olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Erken çocukluk, risk, risk alma davranışı

1. GİRİŞ

Erken çocukluk dönemi, çocukların her alanda gelişimlerinin en hızlı ve en yoğun biçimde gerçekleştiği yılları kapsamaktadır. Bu dönemde çocuklar çevreleriyle etkileşime girerken sürekli olarak yeni uyaranlarla karşılaşmakta, bilinmeyen durumları keşfetmekte ve çeşitli belirsizliklerle başa çıkmaktadır. Çocukların bu keşif süreçlerinde yer alan belirsizlik, karar verme ve sonuç öngörme gibi unsurlar, gelişimsel açıdan risk olgusuyla doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle risk, çocukların öğrenme süreçlerinin doğal bir parçası olarak ele alınmakta ve erken çocukluk çalışmaları içinde giderek daha fazla tartışılan bir kavram haline gelmektedir (Cooke vd., 2021).

Geleneksel yaklaşımlar risk kavramını çoğunlukla tehlike, zarar görme ve güvenlik ihlali üzerinden tanımlarken, çağdaş literatür riskin yalnızca olumsuz sonuçlarla sınırlı bir kavram olmadığını vurgulamaktadır. Özellikle riskli oyunlar, problem çözme girişimleri, akran etkileşimleri ve fiziksel keşif davranışları, çocukların gelişimsel becerilerini destekleyen önemli deneyimler olarak değerlendirilmektedir (Gill, 2010). Bu nedenle risk, erken çocukluk bağlamında yalnızca kaçınılması gereken bir tehdit değil, aynı zamanda çocuğun potansiyelini açığa çıkaran bir öğrenme fırsatı olarak görülmeye başlanmıştır. Bu dönüşümün temelinde, çocukların tamamen risksiz ortamlarda büyümelerinin gelişimsel açıdan bazı sınırlılıklar doğurabileceğine ilişkin bulgular yer almaktadır. Little (2010), aşırı güvenlik odaklı uygulamaların çocukların motor becerilerini, özgüvenlerini ve sorumluluk alma eğilimlerini olumsuz etkileyebileceğini belirtmektedir. Benzer biçimde Sandseter ve Kennair (2011), riskli oyunlardan tamamen uzaklaştırılan çocukların belirsizlik toleranslarının ve duygusal dayanıklılıklarının azalabileceğine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, erken çocukluk döneminde riskin kontrollü, gelişimsel olarak uygun ve pedagojik bir çerçevede değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Erken çocukluk araştırmalarındaki son eğilimler, riskin tek boyutlu bir kavram olmadığı; bilişsel, duygusal, fiziksel ve sosyal boyutlarla iç içe geçmiş karmaşık bir yapı içerdiğini göstermektedir (Morrongiello, 2009). Cooke ve arkadaşları (2021), risk kavramının yalnızca fiziksel yaralanma potansiyeli üzerinden tanımlanmasının yetersiz olduğuna dikkat çekerek riskin çok boyutlu bir gelişimsel olgu olarak yeniden kavramsallaştırılması gerektiğini savunmaktadır. Bu doğrultuda literatürde risk; aktif–pasif, pozitif–negatif gibi davranışsal kategorilere ek olarak bilişsel, sosyal, duygusal ve fiziksel türler kapsamında sınıflandırılmaktadır (Zinn, 2019). Bu sınıflandırma, risk alma davranışının çocuklar tarafından nasıl deneyimlendiğini, hangi bağlamlarda ortaya çıktığını ve ne tür gelişimsel sonuçlar doğurduğunu anlamayı kolaylaştırmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, erken çocukluk döneminde risk kavramını kuramsal açıdan ele almak, risk türlerini literatür ışığında açıklamak ve risk alma davranışının gelişimsel bağlamını tartışmaktır. Çalışma, riskin yalnızca tehlike eksenli dar tanımlarını aşarak erken çocukluk

eğitiminde çocukların gelişimsel ihtiyaçları doğrultusunda nasıl anlaşılması gerektiğine ilişkin kapsamlı bir bakış açısı sunmayı hedeflemektedir.

2. RİSK KAVRAMI

Risk kavramı, Cooke ve ark. (2021) tarafından yaşamın her anının bir parçası olan ve bireyin kontrolü dışında olan; öğrenme ve deneyim edinimini sağlayan, olumlu ya da olumsuz sonuç olasılığı olarak tanımlanan, en temel haliyle bireyin bir durumla karşılaştığında sonucunun kesin olarak bilinmediği, hem olumlu hem de olumsuz sonuçlara açık bir olasılık alanına adım atmasıyla ilişkili bir kavramdır. Bu belirsizlik, riskin özünü oluşturmaktadır; çünkü kişi attığı adımın ne ile sonuçlanacağını tam olarak öngöremez, yalnızca tahmin eder (Zinn, 2019). Dolayısıyla riskin, hem davranışın içerdiği bilinmezliği hem de bu bilinmezliğe rağmen girişimde bulunma kararını kapsayan çift yönlü bir yapıya sahip olduğu söylenebilir.

Erken çocukluk bağlamında risk, çocukların günlük yaşamlarında doğal olarak karşılarına çıkan bu belirsizlik durumlarıyla etkileşim kurmaları anlamına gelir (Nikiforidou, 2017). Çocuklar çevrelerini tanımaya çalışırken, oyun oynarken, akranlarıyla iletişim kurarken ya da yeni bir görevi denerken sonuçlarının ne olacağını tam bilmedikleri pek çok durumla karşılaşırlar. Bu durumların bazıları fiziksel sınırlarını test etmeyi, bazıları sosyal ilişkilerde yeni adımlar atmayı, bazıları da düşünme ve problem çözme süreçlerinde yeni yollar denemeyi gerektirir (Cooke vd., 2021). Bu nedenle risk, çocukların yaşamlarında dışarıdan bir tehlike olarak sonradan eklenen bir unsur değildir; tam tersine gelişimin doğal akışının içinden doğan bir deneyimdir.

Risk kavramının anlaşılması için onun yalnızca tehlike ya da zarar ihtimaliyle değil, aynı zamanda öğrenme ve deneyim kazanma boyutuyla da ele alınması gerekir. Çocuklar risk içeren bir durumla karşılaştıklarında yalnızca olası tehlikeyi değil, aynı zamanda yeni bir beceri öğrenme, kendilerini deneme, bir problemi çözme ya da bir sosyal ilişkiyi sürdürme olasılığını da değerlendirmiş olurlar. Bu nedenle risk, çocuk gelişiminde hem tehdit hem de fırsat içeren çift yönlü bir potansiyele sahiptir (Brussoni vd., 2021). Riskin gelişimsel öneminin tartışıldığı güncel çalışmalarda özellikle üç öğe öne çıkar: belirsizlik, karar verme ve sonuç. Belirsizlik, çocuğun durumun nasıl sonuçlanacağını tam olarak bilememesidir. Karar verme, çocuğun bu bilinmezliğe rağmen bir eylemde bulunup bulunmamayı seçmesidir. Sonuç ise bu seçimin ortaya çıkardığı deneyimdir; bu deneyim olumlu olabilir, olumsuz olabilir veya çocuk açısından yalnızca bir öğrenme yaşantısı olarak kalabilir (Idan-Tzach vd., 2023). Bu yapı, riskin yalnızca davranıştan ibaret olmadığını; çocuğun düşünme, değerlendirme ve hissetme süreçlerini de içerdiğini gösterir.

Erken çocukluk literatüründe risk kavramı çoğunlukla riskli oyun bağlamında ele alınsa da, risk yalnızca oyunla sınırlı değildir. Çocukların akranlarıyla iletişim kurarken yaşadığı sosyal belirsizlikler, duygularını ifade ederken hissettikleri kaygılar veya bir problemi çözerken denedikleri yeni yollar da riskin farklı biçimlerini oluşturur (Little, 2022). Bu nedenle risk, tek bir tür davranışa indirgenemeyen, çok boyutlu ve yaşantı temelli bir kavram olarak karşımıza

çıkmakta ve risk kavramının literatürde yer alan alt boyutları da, her bir davranışın anlamlandırılması ve sınıflandırılması adına kritik role sahip olmaktadır.

2.1. Aktif Risk

Çocuğun risk içeren bir duruma kendi inisiyatifiyle ve bilinçli bir tercih olarak yönelmesini ifade eder. Bu tür risk alma davranışında çocuk, çevresel ipuçlarını değerlendirir, olası sonuçları öngörür ve riskli davranışa katılmayı kendi kararıyla seçer. Aktif risk alma, çocukların öz düzenleme, karar verme ve özerklik gelişimiyle ilişkili görülmekte; riskin niteliğini değerlendirme ve kendi güvenlik sınırlarını belirleme fırsatı sunduğu için gelişimsel açıdan destekleyici kabul edilmektedir (Little, 2022; Brussoni vd., 2021).

2.2. Pasif Risk

Çocuğun riskli bir duruma kendi isteğiyle değil, çevresel koşullar, yetişkin kısıtlamaları ya da kontrol dışı etkenler nedeniyle maruz kaldığı durumları tanımlar. Pasif riskte çocuğun amaçlı bir seçim yapması söz konusu değildir; çocuk çoğu zaman riskin farkında bile olmayabilir ya da davranışın sonuçlarını değerlendirme fırsatı bulamaz. Literatürde bu tür risklerin, çocuğun risk değerlendirme becerilerinin gelişmesine katkı sağlamadığı; aksine güvenlik ve öz yeterlik algısı üzerinde olumsuz etkilere yol açabileceği belirtilmektedir (Sandseter ve Sando, 2021).

2.3. Olumlu Risk

Bireyin kendi refahı için aldığı, edinim adına pozitif sonuçlanması beklenen ancak negatif sonuç da içerebilen, sosyal açıdan daha kabul edilebilir risk türüdür (Duell ve Steinberg, 2019). Öğrenme ve gelişim açısından potansiyel faydaları olan deneyimlere katılma anlamı da taşır (Cooke vd., 2019).

2.4. Olumsuz Risk

Çocuğun gelişimsel düzeyine uygun olmayan, aşırı tehlike içeren, ciddi yaralanma ihtimali barındıran veya çocuğun risk değerlendirme kapasitesini aşan durumları ifade eder. Negatif risk, öğrenme veya gelişim fırsatı yaratmaktan çok, çocuğun fiziksel ve psikolojik güvenliğini tehdit eden koşulları içerir. (Sandseter ve Sando, 2016; Fryt vd., 2021).

2.5. Fiziksel Risk

Fiziksel, somut bir şekilde zarar alma ya da yaralanma olasılığına sahip olan risk türüdür. Erken çocukluk döneminde fiziksel oyunlarda yaygın olarak görülür (Cooke vd., 2021; Wood vd., 2013).

2.6. Sosyal Risk

Sosyal ilişkilere ve sosyal ortamlardaki problemlere karşı olan, bireyin sosyal hiyerarşideki konumunu etkileyen, iletişim becerilerini içeren ve erken çocuklukta prososyal açıdan kendini gösteren risktir (Blakemore, 2018; Gill, 2010; van Kleef vd., 2021).

2.7. Duygusal Risk

Çocuğun duygularını ifade ederken, yeni bir duygusal durumla karşılaşırken veya sosyal-duygusal kırılganlık gerektiren bir etkileşime girerken olumsuz durumlar yaşama ihtimalini kabul ederek bu deneyime katılmasıdır. (Little, 2022).

2.8. Bilişsel Risk

Çocuğun belirsizlik içeren düşünsel süreçlere gönüllü olarak girmesi, bir problemi çözme veya bilişsel açıdan zorlayıcı bir görevi deneme konusunda hata yapma ya da başarısız olma olasılığını kabul etmesi şeklinde tanımlanır. Bilişsel risk alma davranışı; çocukların bilişsel esneklik, karar verme ve deneyimsel öğrenme süreçlerini güçlendirmektedir (Sandseter ve Sando, 2016).

3. RİSK ALMA DAVRANIŞI

Risk alma, bireyin sonuçlarını tam olarak öngöremediği bir duruma kendi iradesiyle yönelmesi, bu belirsizliğe rağmen eylemde bulunmayı tercih etmesi ve ortaya çıkabilecek olumlu ya da olumsuz sonuçları kabul etmesi süreci olarak tanımlanır. Bu tanım, risk almanın yalnızca dışsal bir davranış değil, aynı zamanda bilişsel değerlendirme, duygu düzenleme ve karar verme unsurlarını içeren çok boyutlu bir süreç olduğunu ortaya koyar (Byrnes vd., 1999).

Erken çocukluk döneminde risk alma davranışı ise çocukların keşfetme, öğrenme ve çevreyle etkileşim biçimlerinin doğal bir parçasıdır. Çocuklar merakları doğrultusunda yeni bir oyuna katılırken, fiziksel bir hareketi ilk kez denerken, akran ilişkilerinde inisiyatif alırken ya da bir problemi kendi stratejileriyle çözmeye çalışırken risk almış olurlar. Bu süreçte çocuk, “ne olacağını tam bilmemek” ile “bir şey denemek istemek” arasındaki gerilim içinde seçim yapar. Dolayısıyla risk alma, erken çocukluk yıllarında hem gelişimsel bir ihtiyaç hem de çocukların kendi potansiyellerini sınama yollarından biridir (Stephenson, 2003).

Risk alma davranışının gelişimsel önemi, yapılan güncel araştırmalarda açıkça görülmektedir. Riskli oyun ve risk içeren deneyimlerin çocuklarda öz-yeterlik, motor yeterlik, duygusal esneklik, yürütücü işlevler ve problem çözme stratejileri üzerinde olumlu etkiler yarattığı bildirilmektedir (Bento ve Dias, 2017). Sandseter ve Sando (2016), risk içeren oyunlara katılan çocukların daha yüksek fiziksel aktivite düzeyi, daha fazla katılım ve daha güçlü duygusal dayanıklılık sergilediğini bildirmiştir. Bu bulgular, risk alma fırsatlarının yalnızca öğrenme değil, aynı zamanda çocukların iyi oluş düzeyleriyle de ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Risk alma ayrıca çocukların risk değerlendirme ve güvenlik farkındalığı geliştirmelerini sağlar. Çocuk, bir eylemi denerken olası sonuçları değerlendirmeyi, davranışını düzenlemeyi ve gerektiğinde kendini korumayı öğrenir. Bu nedenle risk almak, çocukların ilerleyen yaşlarda güvenli davranış geliştirme becerilerinin temellerini de oluşturur (Gill, 2010). Bu bağlamda risk alma, tehlikeye bilinçsizce atılmak değil; güvenli sınırlar içinde deneyim, değerlendirme ve ayarlama yapmayı öğrenmek anlamına gelir.

Risk alma davranışının ortaya çıkmasını etkileyen ve şekillendiren birçok bireysel ve sosyal etken bulunmaktadır. Aile modeli, ebeveyn stilleri, kardeşler, gelişimsel düzey, cinsiyet,

deneyim, mizaç, gözlem ve akran ilişkileri, çocukların risk alma davranışlarının (Morrongiello ve Lasenby, 2006; Zinn, 2019). Özellikle ebeveyn tarafında aşırı korumacı tutumlar çocukların risk almaya dönük eğilimlerini azaltabilirken; destekleyici ve gözetimli ortamlar çocukların daha dengeli ve gelişimsel olarak uygun riskler almasına olanak tanımaktadır (Brussoni vd., 2012).

4. SONUÇ

Bu çalışmada, erken çocukluk döneminde risk olgusunun ve risk alma davranışının kuramsal temelleri ele alınarak riskin yalnızca fiziksel tehlike ile özdeşleştirilemeyecek kadar çok boyutlu bir kavram olduğu ve çocukların gelişimsel süreçleriyle ilişkisi ifade edilmiştir. Literatür incelendiğinde, riskin bilişsel, sosyal, duygusal ve fiziksel gelişim alanlarında çocukların deneyimlerini zenginleştiren temel bir süreç olduğu görülmektedir. Erken çocukluk dönemine ilişkin güncel yaklaşımlar, riskin çocukların keşfetme isteği, özerklik, problem çözme, öz-düzenleme ve sosyal ilişkileri gibi gelişimsel ihtiyaçlarıyla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir (Stephenson, 2003; Brussoni vd., 2021). Araştırmalar, risk alma eylemlerinin çocukların yalnızca fiziksel yeterliklerini değil; öz-yeterlik algılarını, duygu yönetimi becerilerini ve sosyal dayanıklılıklarını da güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle serbest ve risk içeren oyun ortamlarında bulunan çocukların daha yüksek düzeyde katılım, yaratıcılık, fiziksel aktivite ve duygusal esneklik sergiledikleri gösterilmiştir (Bento ve Dias, 2017; Sandseter ve Sando, 2016). Bu veriler, risk alma davranışının erken çocukluğun bütüncül gelişim anlayışıyla uyumlu bir biçimde değerlendirilmesi gerektiğini desteklemektedir.

Ancak risk alma davranışının gelişebilmesi yalnızca çocuğun bireysel özellikleriyle açıklanamaz; aile tutumları, öğretmen yaklaşımları, fiziksel çevre düzenlemeleri, kültür normları ve mizaç, gelişimsel düzey gibi kişisel faktörler bu süreci doğrudan şekillendirmektedir. Aşırı korumacı yaklaşımlar risk alma fırsatlarını kısıtlarken, dengeli gözetimle desteklenen, keşfe izin veren ve çocuk merkezli çevreler çocukların risk alma davranışlarını sağlıklı biçimde geliştirmelerine yardımcı olmaktadır (Little, 2010).

Çocukların karar alma, kararlılık, girşimcilik, yaratıcılık, problem çözme ve zihinsel dayanıklılık gibi bilişsel becerilerinin gelişiminde önemli bir role sahip olan risk almanın desteklenmesi için çocuklara sağlıklı riskler almalarına olanak sunan geniş, yapılandırılmamış bir fiziksel ortam hazırlamanın ve riskli eylemlerde müdahaleci olmaktan ziyade rehber rolünü üstlenmenin önemi oldukça büyüktür (Adams, 2002). Belirsizlikle baş etmeyi öğrenmelerine, karar verme süreçlerini geliştirmelerine, sınırlarını tanımalarına ve yeni stratejiler üretmelerine olanak tanıyan bu risk alma süreçlerinde önemli bir faktör olan ebeveynlerin ve eğitimcilerin de risk olgusunu tanıması gerekmektedir. Bu doğrultuda gelecek çalışmaların risk algısı ve hem riski etkileyen faktörlerin hem de bu faktörlerin birbirleriyle olan etkileşimlerinin çocukların risk alma davranışı üzerindeki etkilerine odaklanması, literatüre önemli katkılar sağlayacaktır.

.

KAYNAKÇA

1. Adams, J. (2002). *Risk*. London, New York: Taylor & Francis (e-Library).
2. Bento, G., & Dias, G. (2017). The importance of outdoor play for young children's healthy development. *Porto Biomedical Journal, 2*(5), 157–160.
3. Blakemore, S. J. (2018). Avoiding social risk in adolescence. *Current Directions in Psychological Science, 27*(2), 116–122.
4. Brussoni, M., Han, C. S., Lin, Y., Jacob, J., Pike, I., Bundy, A., Faulkner, G., Gardy, J., Fisher, B., & Mâsse, L. (2021). A web-based and in-person risk reframing intervention to influence mothers' tolerance for, and parenting practices associated with, children's outdoor risky play: Randomized controlled trial. *Journal of Medical Internet Research, 23*(4), e24861.
5. Byrnes, J. P., Miller, D. C., & Schafer, W. D. (1999). Gender differences in risk taking: A meta-analysis. *Psychological Bulletin, 125*(3), 367–383.
6. Cooke, M., Wong, S., & Press, F. (2019). Towards a re-conceptualisation of risk in early childhood education. *Contemporary Issues in Early Childhood, 22*(1), 5–19.
7. Cooke, M., Wong, S., & Press, F. (2021). Towards a re-conceptualisation of risk in early childhood education. *Contemporary Issues in Early Childhood, 22*(1), 5–19. (Not: 2019 ve 2021 aynı başlık ve dergide; muhtemelen biri tekrar ama talep gereği ikisini tuttum.)
8. Duell, N., & Steinberg, L. (2019). Positive risk taking in adolescence. *Child Development Perspectives, 13*(1), 48–52.
9. Fryt, J., Szczygieł, M., & Duell, N. (2021). Positive and negative risk taking in adolescence: Age patterns and relations to social environment. *New Directions for Child and Adolescent Development, 179*, 127–146.
10. Gill, T. (2010). *Nothing ventured: Balancing risk and benefits in the outdoors*. Lifton: English Outdoor Council.
11. Little, H. (2010). *Finding the balance: Early childhood practitioners' views on risk, challenge and safety in outdoor play settings.*
12. Little, H. (2022). "It's about taking the risk": Exploring toddlers' risky play in a redesigned outdoor space. *Education Sciences, 12*(10), 1–19.
13. Morrongiello, B. A., Lasenby-Lessard, J., & Corbett, M. (2009). Children's risk taking in a gambling task and injury-risk situation: Evidence for domain specificity in risk decisions. *Personality and Individual Differences, 46*(3), 298–302.
14. Nikiforidou, Z. (2017). Risk literacy: Concepts and pedagogical implications for early childhood education. *Contemporary Issues in Early Childhood, 18*(3), 322–332.
15. Sandseter, E. B. H., & Kennair, L. E. O. (2011). Children's risky play from an evolutionary perspective: The anti-phobic effects of thrilling experiences. *Evolutionary Psychology, 9*(2), 257–284.
16. Sandseter, E. B. H., & Sando, O. J. (2016). "We don't allow children to climb trees": How a focus on safety affects Norwegian children's play in early childhood education and care settings. *American Journal of Play, 8*(2), 178–200.

17. Stephenson, A. (2003). Physical risk-taking: Dangerous or endangered? *Early Years, 23*(1), 35–43.
18. van Kleef, G. A., Heerdink, M. W., Cheshin, A., Stamkou, E., Wanders, F., Koning, L. F., Fang, X., & Georgeac, O. A. M. (2021). No guts, no glory? How risk-taking shapes dominance, prestige, and leadership endorsement. *Journal of Applied Psychology, 106*(11), 1673–1694.
19. Wood, A. P., Dawe, S., & Gullo, M. J. (2013). The role of personality, family influences, and prosocial risk-taking behavior on substance use in early adolescence. *Journal of Adolescence, 36*, 871–881.
20. Zinn, J. O. (2019). The meaning of risk-taking—Key concepts and dimensions. *Journal of Risk Research, 22*(1), 1–15.

PRE-SERVICE CHEMISTRY TEACHERS' PRIOR KNOWLEDGE REGARDING VISUAL AND LIGHT POLLUTION

Prof. Dr. CANAN NAKİBOĞLU

Balıkesir University, Necatibey Education Faculty, Balıkesir,

canan@balikesir.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-7292-9690

Prof. Dr. NURİ NAKİBOĞLU

Balıkesir University, Science and Literacy Faculty,
nnuri@balikesir.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-7292-9690

ABSTRACT

Visual pollution is a type of environmental pollution that disrupts the visual harmony, order, and aesthetics of an environment, resulting from factors such as unplanned urbanization, inappropriate construction, waste accumulation, billboards, and uneven use of color and light. Light pollution, on the other hand, is an environmental problem caused by the unnecessary, excessive, and incorrect use of artificial light at the wrong times and directions, affecting both the biological rhythms of living organisms and sky observations. Light pollution can be considered a sub-dimension of visual pollution because excessive and misdirected artificial light directly disrupts the visual integrity of the environment. The 2024 Chemistry Curriculum places the environment at the center of sustainability, emphasizing understanding the effects of chemical processes on the ecosystem, developing environmental responsibility, and increasing students' environmental literacy as its primary objectives. Providing chemistry teacher candidates with accurate knowledge of visual and light pollution is pedagogically important due to the 2024 Chemistry Curriculum's emphasis on sustainability. This study aimed to examine pre-service chemistry teachers' (PSCTs) prior knowledge of visual and light pollution. For this purpose, data was collected from 36 PSCTs using a scale containing four open-ended questions. The content analysis revealed that the PSCTs lacked a thorough understanding of visual pollution before the lesson. While they defined visual pollution correctly, mostly through the concepts of "garbage accumulation," "unplanned urbanization," and "disorder," they had significant conceptual gaps regarding the concept's systematic structure and scope. While light pollution was largely defined accurately, it was observed that they failed to connect light pollution to the fact that it also creates visual pollution.

Keywords: Pre-service chemistry teachers, visual pollution, light pollution

1. INTRODUCTION

Two of the forms of environmental pollution and environmental problems originating from urban areas are visual pollution and light pollution. Visual pollution is a type of environmental degradation that disrupts visual harmony, order, and aesthetics in an environment and arises from such factors as unplanned urbanization, improper construction,

waste accumulation, billboards, and irregular use of color and light. Light pollution, on the other hand, is an environmental problem that emerges through the unnecessary, excessive use of artificial light at the wrong times and in the wrong directions, and affects both the biological rhythms of living organisms and observations of the night sky. Light is a tool we use to see the environment better, to work more easily, and to feel safer. However, increasingly widespread improper lighting practices have updated the concept of light pollution. Light pollution manifests itself in various forms, which have been classified as glare, light trespass, skyglow, and excessive amounts of light [1].

Among the types of environmental pollution, visual pollution and light pollution are multidimensional problems that negatively affect both environmental quality and individuals' life experience, particularly in regions where urbanization is rapidly increasing. A lack of environmental knowledge and irresponsibility lead to visual pollution [2]. In particular, visual pollution also strongly affects people's psychology. In this regard, the study conducted by Baram et al. (2022) examined the effects of post-war visual scenes on people. In the study carried out by Baram et al. (2022), in the city of Halabja, visual pollutants such as electricity cables, private generators, signs and advertisements, writing on walls, waste spread across the streets, encroachment on sidewalks, stray animals, old and dilapidated buildings, and the lack of green areas were examined; in addition, natural factors such as floods, dust, strong winds, earthquakes and fog, as well as human factors such as deficiencies in the administrative system and regulations, factory smoke and population growth were analysed by means of field study, descriptive method, questionnaire and photographic documentation. The survey findings conducted with approximately 180 citizens showed that most participants were disturbed and dissatisfied with the appearance of the city due to these visual pollutants, that the prevalence of private generators and cables was perceived as a strong source of visual pollution, and that, overall, environmental degradation was found to affect the psychology of the people living in the city [2].

Studies conducted on light pollution have determined that the public does not possess sufficient knowledge about light pollution [1]. Light pollution can be regarded as one of the sub-dimensions of visual pollution, because excessive and misdirected artificial light directly disrupts the visual integrity of the environment. However, it is addressed separately in studies, and it is observed that studies on how light pollution is perceived are more numerous than studies on visual pollution.

Demircioğlu and Yılmaz (2005), in their study, grouped the effects of light pollution into two categories as its effects on plants and animals and its effects on humans and their activities. Under the heading of its effects on human health, they explained its impacts on health by grouping them as follows: with respect to its effects on pedestrians, they stated that excessively bright light can dazzle the eye and may lead to blindness; under the heading of its effects on transportation and traffic safety, they reported that light reflections have a negative impact on drivers; and under the heading of its effects on astronomical observations, they mentioned that night-time lighting causes a blurred appearance of the sky and thus adversely affects astronomical observations [1]. Polat and Bekdemir (2017) conducted a study in order to determine Social Studies pre-service teachers' views regarding light pollution. As a result of

the study, it was determined that, in general, Social Studies pre-service teachers had knowledge about light pollution, but some pre-service teachers did not have knowledge about the subject [3]. The Social Studies pre-service teachers stated that pollution in general harms living and non-living entities and that light pollution is among the types of pollution. Identifying excessive use of light, light spilling out from houses and buildings, and the failure to use light correctly among the causes of light pollution, the pre-service teachers indicated that light pollution has significant negative effects both on humans and on the living and non-living environment. Vierdayanti et al. (2024) emphasize the importance of raising awareness about light pollution, which contributes to sustainability problems in urban areas [4]. In a multidisciplinary collaboration project carried out at the university, students examined light pollution problems in groups, collected data through a citizen science project, designed visual media, and planned activities aimed at raising public awareness. The contributions of the project to the students were evaluated by means of questionnaires, and since more data are needed to determine its impact on society, it was stated that this impact should be measured in the future.

The 2024 Chemistry Curriculum [5] treats understanding the effects of chemical processes on the ecosystem, developing environmental responsibility, and enhancing students' environmental literacy as one of its fundamental objectives by positioning the environment at the center of sustainability. PSCTs' accurate knowledge of visual and light pollution is pedagogically important due to the sustainability emphasis of the 2024 Chemistry Curriculum. Since both types of pollution are directly related to environmental chemistry, energy efficiency, and urban ecosystems, PSCTs who correctly understand these concepts will be much more competent in developing environmental literacy and conveying to students the real-life impacts of chemical processes. Therefore, in this study, it was aimed to examine PSCTs' prior knowledge regarding visual and light pollution before instruction on visual and light pollution within the scope of the environmental chemistry course. For this purpose, the sub-problems of the study were formulated as follows:

1. What are PSCTs' pre-instruction perceptions of visual pollution?
2. What are PSCTs' pre-instruction perceptions of light pollution?

2. METHOD

2.1. Design of the Study

Since this study aims to reveal PSCTs' perceptions about visual pollution and light pollution before instruction, *a case study design*, which is one of the qualitative research approaches, was adopted. Case studies are regarded as a distinctive approach used to answer scientific questions. They are investigations in which a phenomenon is defined and contextualized in relation to a particular place or period [6].

2.2. The Study Group

The study was conducted using *criterion sampling*, which is one of the purposive sampling methods. In criterion sampling, the application is carried out with individuals who possess specific characteristics (6). For this study, the selection criterion consisted of PSCTs

who were enrolled in the Environmental Chemistry elective course, had previously received instruction on air, water, and soil pollution, but had not participated in any instructional or informational activities related to visual pollution or light pollution. A total of 36 PSCTs, who took the elective Environmental Chemistry course in different semesters, participated in the study. The participants were third-year students in the chemistry teacher education program at the faculty of education, and all volunteered to take part in the study. The necessary ethical approval for the study was obtained in accordance with ethical principles.

2.3. Data Collection Instrument

In the study, a measurement tool consisting of three open-ended questions related to visual pollution and light pollution, developed by the authors, was used for data collection. Only the findings pertaining to the analysis of two questions are presented here. These questions were: “What do you understand by visual pollution?” and “What do you understand by light pollution?” Open-ended questions provide effective data for determining participants’ prior knowledge and perceptions, as they allow them to explain the topic in their own words.

2.4. Data Collection Process

The data were collected just before instruction began, in order to determine the PSCTs’ conceptual perceptions prior to teaching. The form was completed individually, no guidance was provided, and all participants responded to the questions in written form. The data collection process took approximately 10–15 minutes.

2.5. Data Analysis

The written responses obtained were analyzed using *content analysis*, one of the qualitative data analysis techniques. The analysis process was carried out in four stages: *open coding, combining codes, forming themes, tabulating the findings.* Throughout the analysis process, the *constant comparison method* was used by the researchers, code–theme consistency was maintained, and the integrity of the data was preserved. No fabricated, derived, or data-independent codes were used; all themes were created in direct relation to the participants’ statements.

3. FINDINGS

The findings of the study are explained below in sequence so as to provide an answer to each research question.

3.1. Findings related to the first research question

The first research question aimed to determine how pre-service chemistry teachers’ pre-instruction perceptions of visual pollution are. For this purpose, the findings from the analysis of the explanations made for “the definition of visual pollution” are presented in Table 1.

Table 1. Findings regarding pre-service chemistry teachers' perceptions of visual pollution

Theme	Code	PSCT number
Negative Aesthetic Perception	Not pleasing to the eye	PSCT1, PSCT6, PSCT7, PSCT12, PSCT22, PSCT23, PSCT26, PSCT31, PSCT36
	Ugly / bad appearance	PSCT4, PSCT15, PSCT16, PSCT20, PSCT25, PSCT27, PSCT28, PSCT34, PSCT35
	Image that does not appeal to the eye / strains the eye	PSCT7, PSCT11, PSCT28, PSCT30, PSCT36
	Unnecessary / unwanted image	PSCT1, PSCT10
	Negative image	PSCT9
	Nonconformity with visual aesthetics	PSCT19
Environmental Source-Based Pollutions	Unplanned Urbanization/ Irregular Construction	PSCT2, PSCT4, PSCT14, PSCT23, PSCT36
	Disorder / Messy appearance	PSCT8, PSCT27, PSCT33, PSCT35
	Garbage / Waste	PSCT2, PSCT4, PSCT5, PSCT30
	Other Pollution Types (Air, Water, Soil)	PSCT3, PSCT14, PSCT23
	Billboards / Posters	PSCT14, PSCT36
	Decrease in green areas	PSCT2
Anthropogenic Impact and Human Activities	Human-caused / made by humans	PSCT3, PSCT4, PSCT9, PSCT14, PSCT23, PSCT25, PSCT26, PSCT27, PSCT30
	Excess population density	PSCT4
	Artificial / subsequently made things	PSCT32
	Laundry hung on balconies	PSCT36
Psychological and Emotional Impact	Organic Physical Discomfort	PSCT3, PSCT13, PSCT17, PSCT18, PSCT19, PSCT22, PSCT24, PSCT29, PSCT31
	Psychological Discomfort	PSCT13, PSCT22
	Negative Effect of the Environment	PSCT10
Lack of Visual Harmony	Excessive Detail	PSCT20
	Abnormal image	PSCT21

When the thematic structure in Table 1 is examined, it is seen that the candidates most frequently define visual pollution through aesthetic degradation, environmental pollution sources, and human-activity-based negative conditions. This indicates that PSCTs' perceptions of visual pollution are multidimensional and shaped within a broad framework that encompasses both individual perceptual evaluations and environmental–social factors.

3.2. Findings related to the second research question

The second research question aimed to determine how PSCTs' pre-instruction perceptions of light pollution are. For this purpose, the findings from the analysis of the explanations made for "the definition of light pollution" are presented in Table 2.

Table 3. Findings regarding pre-service chemistry teachers' perceptions of light pollution

Theme	Code	PSCT number
Unnecessary and excessive use of light	Using more light than necessary	PSCT1, PSCT2, PSCT5, PSCT8, PSCT9, PSCT12, PSCT13, PSCT14, PSCT15, PSCT17, PSCT18, PSCT21, PSCT22, PSCT23, PSCT26, PSCT27, PSCT28, PSCT30, PSCT33, PSCT34
	Excessive artificial lighting	PSCT20
	Lighting the night as if it were day	PSCT8
	Highly illuminated billboards	PSCT5
	Excessive color use	PSCT30
Incorrect / unconscious lighting	Electricity/light waste	PSCT14, PSCT17, PSCT18, PSCT22, PSCT30
	Unconscious/uncontrolled lighting	Ö8, Ö15, Ö16, Ö31
	Incorrect light usage in places	PSCT10, PSCT30, PSCT35
	Incorrect timing of lighting	PSCT10, PSCT30, PSCT35
	Excessive amount of light use	PSCT10, PSCT35
	Continuous use of high beams	PSCT16
	Unnecessary use of spotlights	PSCT22
	Incorrect color light use	PSCT10
	Unnecessary lighting	PSCT36
Effects of light on living beings and the environment	Light disturbing living organisms	PSCT9, PSCT15, PSCT19, PSCT25, PSCT27, PSCT34
	Eye-straining light	PSCT7, PSCT27, PSCT29, PSCT36
	Disruption of biological rhythms	PSCT3, PSCT7
	Harmful light levels	PSCT6, PSCT7
	Environmental damage	PSCT36
	Migratory birds losing direction	PSCT3
Skyglow	Stars/sky not being visible	PSCT4, PSCT18, PSCT23, PSCT32
	Brightness where darkness is needed	PSCT3
	Inefficiency of observatories	PSCT11
Ground illumination	Excessive sky illumination	PSCT2, PSCT4, PSCT11
	Excessive ground lighting	PSCT3
	Light reaching the Earth that should not	PSCT1
Urbanization	Increased light demand due to urbanization	PSCT17, PSCT32

When the themes presented in Table 3 are examined, it is seen that the PSCTs predominantly explain light pollution in the contexts of unnecessary and excessive use of light, incorrect/unconscious lighting, negative effects on living beings and the environment, skyglow and ground illumination, and urbanization. This indicates that the PSCTs do not view the concept of light pollution merely as a technical lighting problem; rather, they approach it with both environmental and biological dimensions. The findings regarding PSCTs' perceptions of light pollution show that the PSCTs evaluate this environmental problem as a multidimensional phenomenon that is comprehensive in physical, ecological, and aesthetic terms.

4. RESULT AND DISCUSSION

The study concluded that PSCTs perceive both visual pollution and light pollution as multidimensional environmental problems. The participants tended to conceptualize visual pollution primarily in terms of aesthetic degradation, environmental disorder, unplanned urbanization, human behavior, and environmental destruction. In contrast, their perceptions of light pollution extended beyond the aesthetic dimension and shifted toward more technical and environmental components, such as excessive and improper use of light, biological and ecological effects, the inability to see the night sky, electricity waste, and light intensity associated with urbanization. The explanations related to light pollution contained more scientific, environmental, and ecological dimensions compared to those related to visual pollution; this may indicate a stronger conceptual awareness of light pollution.

Although the PSCTs did not explicitly establish a classificatory relationship between visual pollution and light pollution, their explanations revealed that they viewed both issues as different outcomes of the same environmental mechanism. Aesthetic degradation, advertising billboards, improper lighting, urban chaos, and disturbing effects on living organisms appeared in explanations of both visual and light pollution. This suggests that the participants perceive the two types of pollution within an implicit conceptual unity, yet are unable to articulate this relationship within a clear environmental pollution classification.

Based on these results, the following recommendations can be made:

1. In environmental courses, types of environmental pollution should be classified, and the relationship between light pollution and visual pollution should be explicitly demonstrated.
2. Videos and visual materials involving day–night comparisons can be used to help candidates evaluate both visual and light pollution within the context of urban design.
3. Instead of direct lecturing in environmental courses, case-based and context-based instructional approaches that reveal the environmental consequences of unconscious consumption, insensitivity, and individual negligence may be used.
4. Although visual pollution is often perceived merely as an aesthetic issue, its relevance to sustainable environmental design is highly important and should be emphasized in instruction.
5. Considering the structure of the 2024 Chemistry Curriculum, in-service training on environmental and sustainability issues may be offered to chemistry teachers currently in the profession.

LITERATURE

[1] Yıldız, N. D., & Yılmaz, H. (2005). Işık kirliliği, ortaya çıkardığı sorunlar ve çözüm önerileri. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 36*(1), 117-123.

[2] Baram, H. O., Mohammed, O. A., Salih, A. O., Omar, D. K., Mahmood, R. F., & Karim, T. M. (2022). A study of the phenomena of visual pollution in halabja and its effects on the psychology of citizens. *ANFUSINA: Journal of Psychology*, *5*(2), 167-184.

[3] Polat, S., & Bekdemir, Ü. (2017). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ışık kirliliği hakkındaki görüşleri. Electronic Turkish Studies, 12(17), 357-370.

[4] Vierdayanti, K., Kunjaya, C., Herdiwijaya, D., Ahmad, H. A., Wulandari, H., & Simatupang, F. M. (2024, June). Promoting Awareness of Light Pollution Through Collaborative University Courses. In Journal of Physics: Conference Series (Vol. 2773, No. 1, p. 012020). IOP Publishing.

[5] Ministry of National Education (MoNE). (2024). Chemistry Curriculum (Grades 9–12). Ankara: MoNE Publications.

[6] Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (23. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık, 2017.

USE OF PUZZLES IN SECONDARY SCHOOL CHEMISTRY CLASSES: DIGITAL PLATFORMS AND PUZZLE EXAMPLES

Prof. Dr. CANAN NAKİBOĞLU

Balıkesir University, Necatibey Education Faculty, Balıkesir,

canan@balikesir.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-7292-9690

ABSTRACT

Puzzles are one of the teaching tools that support students' active participation in the learning process, increase attention and motivation, facilitate the review of key concepts, and strengthen conceptual coherence. In the field of chemistry education, puzzles are considered an important learning material that can help students develop conceptual understanding rather than rely on rote memorization, especially in terminology-heavy subjects. Puzzles can be prepared by teachers and used in class, or they can be created using ready-made puzzles available on digital platforms or by generating new ones with templates offered on these platforms. Studies have shown that providing puzzles through online platforms offers flexible review opportunities that allow students to self-regulate learning at their own pace, identify knowledge gaps, and maintain learning motivation, particularly given the increased reliance on distance learning during the COVID-19 period. Chemistry courses contain numerous chemical terms and concept definitions. Students encountering these terms and definitions have been reported to experience various semantic difficulties, and puzzles are important supplementary materials in this regard. This study aims to present the role of puzzles in chemistry teaching and the types of puzzles that can be used in secondary school chemistry classes, supported with illustrative examples for chemistry instructors. The purpose is then to introduce platforms specifically designed for more efficient and accurate puzzle preparation in chemistry classes.

Keywords: Secondary school, chemistry teaching, puzzles

1. INTRODUCTION

Chemistry instruction often constitutes a challenging learning process for students due to the abstract nature of its concepts and the requirement to plan teaching according to a three-level representation. Topics such as the structure of the atom, chemical bonding, the periodic system, acid–base equilibrium, and electrochemistry necessitate constant transitions among macroscopic observations, submicroscopic models, and symbolic representations. Students frequently experience difficulty making connections between these levels, and the alternative conceptions that emerge constitute a widespread and persistent problem [1]. Therefore, it is important that the instructional materials used in lessons reduce students' cognitive load, facilitate the formation of connections among concepts, and enhance their motivation to learn. One type of instructional material used for this purpose is puzzles. In this context, educational puzzles are instructional tools that support students' active participation in learning processes, increase attention and motivation, facilitate the review of core concepts, and strengthen

conceptual coherence. In the field of chemistry education, puzzles are regarded as an important learning material that can help students make sense of concepts rather than memorize them, particularly in terminology-heavy topics [2, 3]. Drawing on studies conducted in various fields on puzzles, Yuriev et al. (2016) summarized the benefits of puzzle use as follows: repetition and reinforcement of concepts; identification of key topics and learning gaps; functioning as feedback tools; increasing and facilitating students' engagement in the learning process; promoting collaboration and the development of teamwork skills; supporting the association of concepts through critical thinking; providing alternative formative and summative assessment options; and reducing anxiety associated with summative assessments while increasing students' self-confidence [2].

There are also positive findings in the literature regarding the use of puzzles in chemistry learning environments. Yuriev et al. (2016) developed puzzles to help students' master chemical terminology through meaningful learning rather than rote memorization. They later evaluated the puzzles in terms of their effectiveness for study and revision. For this purpose, they sought answers to the following questions: (i) Are puzzles effective as in-class and out-of-class revision tools? (ii) Does puzzle performance (as a measure of mastery of scientific vocabulary) predict problem-solving ability? The results of the study showed that puzzles improved students' problem-solving skills and contributed to increased learning when used systematically. Especially with the growing need for distance learning during the COVID-19 period, studies have shown that presenting puzzles through online platforms provides flexible revision opportunities that allow students to engage in self-regulated learning at their own pace, identify knowledge gaps, and maintain their learning motivation [4]

In this study, the contributions of puzzle use to conceptual learning in secondary-level chemistry courses, the types of puzzles that can be utilized, and the digital platforms available for this purpose were systematically examined, and several of their features were presented comparatively.

2. TYPES OF PUZZLES USED IN CHEMISTRY COURSES

To support scientific understanding, various types of puzzles and interactive activities are prepared for use in classroom instruction. In chemistry education, the most commonly used puzzle types, and those for which numerous international studies exist, are *Crossword Puzzles* and *Word Searches*. In addition to these, although not frequently encountered in scientific research, there are *Arrow Word Puzzles*, which are created through a different arrangement of the traditional crossword format and are commonly used in Türkiye. Furthermore, in more digital learning environments, *Matching Puzzles* are frequently employed in chemistry courses. Alongside these, especially on digital platforms, additional activity types such as *Flash cards*, *Spin the wheel*, *Speaking cards*, *Group sort*, *Complete the sentence*, *Anagram*, *Unjumble*, *Open the box*, and *Matching pairs* are available, each of which helps students process concepts from multiple perspectives, reconstruct knowledge, and participate actively in the learning process. Below, the puzzle types most frequently observed in studies conducted in the field of chemistry education, *Crossword Puzzle*, *Word Searches*, and *Arrow Word Puzzle*, are explained, while

the others will be mentioned as relevant in the descriptions of the digital platforms presented in Section 3.

2.1. Crossword Puzzle

In classical crossword puzzles, definitions are given and the words are placed left-to-right and top-to-bottom in a structured format. Although this puzzle type is reported as the most commonly used in the chemistry literature [5-11], Cady (2012) has noted that very few of the puzzles found in the literature actually resemble classical crosswords [6]. Luke (2021) stated that crosswords help learners acquire domain-specific vocabulary and conducted a study on this topic [10]. Although the literature contains examples and studies of crosswords prepared by teachers on various topics for classroom use, it has also been emphasized that having students construct the puzzles themselves would be more beneficial. In the study titled "a highly interactive application of self-generated crosswords in the classroom", Nicol (2020) indicated that when students create crosswords themselves, they must understand a concept in order to write a clue for it. Furthermore, the study stated that when the instructor adapts the activity to the course unit to encourage reading and conceptual research, and when students use free online tools to design their own crosswords and bring them to class for their peers to solve, such activities offer a unique opportunity for students to engage actively with the course material [12].

2.2. Word Searches

Students identify concepts by locating them within a grid of letters and proceed accordingly. This type of puzzle is particularly used for listed concepts such as atomic models, elements, and organic functional groups [5, 13, 14]. Boyd (2007) employed multiple types of puzzles in combination, one of which was the word search [5].

2.3. Arrow Word Puzzle

Crossword puzzles are sometimes combined with other types of puzzles and, in some cases, are transformed into a different puzzle format, such as those referred to as arrowword/arrow word puzzles.

3. DIGITAL PLATFORMS RELATED TO THE USE OF PUZZLES IN CHEMISTRY COURSES

3.1. Wordwall

Wordwall is an educational game-based platform that enables instructors to create interactive digital activities as well as printable worksheets for classroom use [15]. The system offers a wide range of task formats, including puzzles, matching activities, spin-the-wheel games, mazes, true–false exercises, multiple-choice quizzes, grouping tasks, open-the-box challenges, and "missing word" items, that support flexible pedagogical integration. Wordwall activities are compatible with smartboards and can be used on mobile devices, tablets, and computers, while also allowing teachers to download PDF or print-ready versions. Activities may be shared with learners through direct links, and performance reports can be generated in

the Pro version. The platform additionally provides access to a large repository of community-generated activities. The Wordwall chemistry puzzle page hosts hundreds of teacher-created chemistry tasks ranging from element–symbol puzzles to acid–base concepts, bonding and Lewis structures, chemical reactions, organic chemistry, the periodic table, and atomic models. Wordwall's puzzle format typically includes drag-and-drop letter placement, clue-based word generation, adjustable difficulty settings, automated feedback, printability, and the option to convert the same content into alternative formats such as wordsearches, matching tasks, multiple-choice items, open-the-box activities, or mazes.

3.2. Creative Chemistry

Creative Chemistry is a UK-based, fully free educational website designed for chemistry teachers and students [16]. The site offers a wide range of printable chemistry activities and puzzles, including worksheet-based games and tasks such as crossword puzzles, wordsearch activities, match-up games, and cloze (gap-fill) exercises. It provides ready-made puzzle sets organized by chemistry topics such as atomic structure, the periodic table, bonding, element names, chemical reactions, polymers, acids and bases, separation techniques, nanotechnology, and environmental chemistry. A key strength of Creative Chemistry is its focus on spelling and vocabulary in chemistry. Dedicated materials such as "Element Spelling Challenge", "Chemistry Word Puzzle Sheets", "Ion vocabulary games", and "Formula writing practice" support students in learning terminology by understanding concepts rather than memorizing them in isolation. The platform also includes interactive games in some sections, for example drag-and-drop matching, symbol-to-name and name-to-formula tasks, periodic table mini-quizzes, and element facts games. In addition, it provides various revision worksheets and practical (laboratory-oriented) worksheets, most of which are offered as PDFs or other printable formats, making Creative Chemistry a flexible resource for both classroom use and individual study.

3.3. Teachers Pay Teachers

Teachers Pay Teachers (TpT) is the world's largest teacher-created resource-sharing platform, where educators upload and share instructional materials either for free or for purchase [17]. A search for "puzzles" yields an extensive range of content. TpT offers puzzle types across all disciplines, including chemistry, biology, physics, mathematics, social sciences, and foreign languages, such as crossword puzzles, word search puzzles, cryptograms, escape-room puzzles, double puzzles, matching puzzles, periodic table puzzles, scientific vocabulary puzzles, concept-sorting puzzles, graphic logic puzzles, and STEM puzzle packets. Most puzzles are provided as PDFs that teachers can immediately use in class. In terms of chemistry content, TpT stands out from other platforms by offering a significantly broader archive of discipline-specific puzzles. Examples include atomic structure puzzles, periodic table crossword collections, electrochemistry crosswords, reaction-type puzzles, acid–base vocabulary games, organic chemistry matching and puzzle sets, and laboratory safety puzzles. Because the resources are created by practicing teachers, the materials are typically classroom-tested and pedagogically functional. Typical features of TpT puzzles include PDF files with accompanying answer keys, as well as versions offered in Google Slides or other digital interactive formats. Many resources function as ready-to-use class activities, and some

collections include 10–20 puzzles bundled together. The puzzles are generally designed for concept instruction, terminology reinforcement, and exam review.

3.4. Education in Chemistry

Education in Chemistry, published by the Royal Society of Chemistry (RSC), is a professional journal and online educational platform designed for chemistry teachers [18]. The platform includes articles for teachers, chemistry pedagogy resources, activity suggestions, and puzzle/game-based materials. The Puzzles collection of EiC offers high-quality, concept-based, and pedagogically robust puzzle activities for chemistry teachers, with each puzzle prepared in a format that can be downloaded as a PDF, accompanied by an answer key, and used in the classroom either individually or as a group activity. These puzzles aim to reinforce concepts and reveal misconceptions; they display a wide range of formats, from element-symbol puzzles, periodic table games, and crossword types constructed with element-based clues to concept-oriented puzzles such as acids–bases, redox, chemical change, orbitals and electron configuration, and organic functional groups. In addition, verbal–logical puzzles such as chemical word games, clue-based concept puzzles, analogies, and "identify the compound" types are also included. These materials are classroom-ready, designed in alignment with STEM pedagogy, grounded in chemical concepts, and, with their structure enabling the exploration of students' conceptual understanding, support higher-order thinking skills (analysis, making connections).

3.5. Crossword Labs

Crossword Labs is a puzzle-creation tool that enables users to generate their own crossword-style puzzles and also hosts user-created Turkish puzzles [19]. The platform's primary function is not to store pre-made Turkish puzzles but to allow teachers to construct their own content, making it easily adaptable to chemistry learning outcomes. As one of the most widely used free online puzzle generators worldwide, Crossword Labs is designed so that both teachers and students can create their own puzzles within seconds. Actively used since 2011, it is particularly preferred in language teaching, science education, and chemistry instruction. Its key features include completely free and rapid use without requiring registration, a minimalist interface, and a "single-box input" system in which each line contains an answer followed by a clue. The platform automatically generates puzzle grids based on word lengths, eliminating the need for manual arrangement, and offers a "rebuild puzzle" option when redesigning is necessary. Crossword Labs also supports PDF export, answer key creation, online solving mode, shareable links, and password-protected puzzles, making it suitable for both classroom use and homework assignments in chemistry. Additionally, students can create their own puzzles, engage in group work, learn chemistry terminology, and solve teacher-generated puzzles through shared links.

3.6. Puzzles to Print

Puzzles to Print is an international platform offering printable puzzles across all disciplines and is widely preferred by teachers because all activities are provided as ready-to-use PDFs that can be downloaded for free [20]. The site contains puzzles suitable for children, adolescents, and adults, focusing on producing "instantly printable, teacher-ready" puzzle files.

Its main features include a broad variety of puzzle types such as crossword puzzles, word search puzzles, cryptograms, word scrambles, sudoku, logic puzzles, maze puzzles, and printable worksheet formats, allowing teachers to address diverse instructional needs. The platform categorizes puzzles across numerous themes, including science, mathematics, literacy, geography, English vocabulary lists, and holiday topics such as Halloween and Christmas. However, it does not contain an extensive professional chemistry-specific collection; chemistry-related materials typically appear only under general science categories. For chemistry education, these puzzles may be useful but do not offer specialized discipline-focused content. The majority of puzzles are simple, clear, introductory-level activities intended for conceptual reinforcement in lower grades rather than for advanced chemical terminology.

3.7. LearningApps

LearningApps is a free Web 2.0 tool that enables teachers and students to create interactive digital learning applications and is one of the most widely used educational platforms worldwide, available in multiple languages including Turkish [21]. The platform aims to gamify learning, make concept instruction more visual and interactive, increase students' active participation in lessons, and allow teachers to produce materials quickly. LearningApps.org offers more than 30 ready-made activity templates, including puzzles, matching, ordering, open-ended cards, multiple-choice tasks, spinning wheel activities, fill-in-the-blanks exercises, map-based marking, video-embedded questions, drag-and-drop tasks, grouping, memory cards, and quiz games, providing strong flexibility for puzzle creation. The platform is completely free for both teachers and students; although membership is required, creating and sharing activities involves no cost. Activities operate through a simple "select template, add content, and finalize" workflow, making it particularly suitable for rapid classroom implementation. In addition, users can incorporate interactive elements such as audio recordings, videos, images, and drag-to-solve puzzle formats, which in some cases offer even greater flexibility than Wordwall.

3.8. ChemPuz. Chemistry puzzle game (Android application).

ChemPuz is a mobile learning application designed to support the learning of organic chemistry through gamified puzzle formats [22]. The app targets beginner to intermediate learners of organic chemistry and aims to teach the structures of organic compounds, functional groups, reaction types, and basic nomenclature relationships through puzzle-style exercises. This approach provides a practice environment based on relational learning rather than memorization of organic chemistry concepts. According to information provided on the Play Store, the application features puzzle-based learning, reflecting its name "ChemPuz" as a shortened form of "Chemistry Puzzle," and offers a mobile-friendly interface that allows students to complete short exercises during free time, making it suitable for concept reinforcement. The app contains advertisements and may include in-app purchases. It can be useful for recognizing functional groups, classifying organic compounds, matching molecular names with structures, practicing simple transformation reactions, and developing vocabulary related to organic chemistry.

3.9. Chemistry Crossword Puzzle (Android application).

Chemistry Crossword Puzzle is a word-puzzle application designed to engage learners with chemistry concepts in an enjoyable and cognitively stimulating format [23]. Although puzzles have captivated individuals from ancient to modern times, contemporary learners often have limited opportunities to explore their academic interests in depth. This application integrates chemistry content into a puzzle-based environment, allowing users to reinforce their understanding of fundamental topics such as the nature of matter, its composition, structure, and properties. Through crossword-style tasks, learners can explore concepts related to atoms, elements, atomic number, atomic mass, isotopes, moles, and a variety of chemical compounds. The application encourages ongoing engagement with the discipline and suggests that learning chemistry through interactive puzzle mechanisms may foster sustained interest and conceptual retention.

3.10. The Teacher's Corner

The Teacher's Corner is a widely used, free, and highly accessible online puzzle-creation platform designed to support teachers in developing classroom materials [24]. It is particularly preferred for the rapid generation of customized crossword puzzles in fields such as chemistry, biology, physics, language education, and the social sciences. The platform offers a streamlined interface that enables users to produce a puzzle by simply entering terms and clues and selecting the "Make Crossword Puzzle" function, making it notably efficient and teacher-friendly. One of its distinguishing features is the AI-assisted clue generation system, available through the "Quick Add Box," which automatically produces clues based solely on the word provided by the instructor. The Teacher's Corner supports three output formats—PDF (high-resolution and print-ready), image files (PNG/JPG), and direct-print mode—thus allowing flexibility in instructional use. Additionally, the platform includes an online playable puzzle option, enabling students to complete puzzles interactively in the classroom, at home, or on mobile devices; instructors may choose to share or lock solutions as needed. Puzzles created on the platform can also be distributed to students via shareable links, facilitating individual digital engagement. The site provides extensive pre-constructed word lists across various subject areas, including chemistry (e.g., periodic table elements), biology terminology, mathematical vocabulary, grammar concepts, and themes in history and geography. These lists allow instructors to generate puzzles without entering terms manually..

3.11. Puzzlemaker

Puzzlemaker is a puzzle-generation tool designed for teachers, students, and parents, allowing users to create customized activities by entering their own word lists [25]. Within this system, the teacher or learner can input vocabulary related to a selected unit, optionally accompanied by clues. The platform offers multiple puzzle types, including Word Search, Criss-Cross, Double Puzzles, Fallen Phrases, Math Squares, Mazes, Letter Tiles, Cryptograms, Number Blocks, and Hidden Message. It also provides a variety of output formats, enabling the generated puzzles to be printed for classroom use. As a freely accessible tool, Puzzlemaker does not require registration and can be used immediately, making it a practical resource for instructional planning and student practice.

3.12. Instant Online Crossword Puzzle Maker

Instant Online Crossword Puzzle Maker is a minimalist web-based tool that enables users to generate crossword puzzles quickly and efficiently [26]. The interface relies on a simple "Clue" and "Answer" input structure in which each row corresponds to a single puzzle entry, and additional items can be added as needed. After the word–clue list is completed, the system automatically produces the puzzle grid, eliminating the need for manual layout adjustment and allowing faster creation compared to tools such as Teacher's Corner or Puzzlemaker. The platform typically provides printable outputs such as PDF files, answer keys, and in some versions, browser-based solving options. No account registration is required, which makes the tool especially suitable for classroom activities where students must generate puzzles rapidly. Its clean, low-distraction interface further supports efficient use in student-centered instructional contexts.

3.13. WordMint

WordMint is an online platform that enables teachers and students to generate, share, download, and print a wide range of customizable puzzles [27]. In addition to offering a large library of ready-made chemistry materials, including crossword puzzles, word searches, and bingo cards covering topics such as chemical bonding, the periodic table, acids and bases, and organic chemistry, the platform allows users to create their own puzzles by specifying word lists, definitions, clues, and difficulty levels. These puzzles can be exported in multiple formats, such as Microsoft Word or PDF, facilitating printing, distribution, and classroom use. WordMint supports a variety of puzzle types beyond crosswords, including word searches, bingo cards, matching activities, word scrambles, and quiz-style formats, allowing instructors to select resources aligned with specific learning objectives. The platform also features multilingual support and optional image integration, which is particularly advantageous for visually oriented topics such as atomic models or molecular structures. Its teacher-friendly interface enables rapid material preparation, making it suitable for use in lessons, review sessions, quizzes, and homework assignments.

4. CONCLUSIONS AND RECOMENDATION

As a result, the common feature of all the platforms examined in this study is that they offer accessible, diverse, and adaptable puzzle types that support chemistry concepts. In particular, preparing puzzles for topics with extensive chemistry terminology may contribute to students' learning in these areas, and there are numerous ready-made puzzles or easily created applications available for this purpose. Teachers can easily prepare such materials for their lessons. International platforms (RSC, Creative Chemistry, Puzzles-to-Print) are particularly strong in terms of English terminology and printable instructional materials. Turkish platforms (Wordwall, LearningApps, Crossword Labs), on the other hand, are more compatible with the secondary education curriculum because they provide content directly related to chemistry concepts in Turkish. The most professional chemistry puzzle contents: Education in Chemistry (RSC – EiC) (pedagogical, conceptual, research-based). The fastest puzzle generators: Teacher's Corner, Instant Crossword Maker, Puzzlemaker. The largest content archive: Teachers Pay Teachers (TpT) (hundreds of puzzle sets including chemistry). The strongest interactive digital environments: Wordwall and LearningApps.org. A completely free

chemistry-focused puzzle resource: Creative Chemistry. A mobile puzzle application specific to organic chemistry: ChemPuz.

The use of puzzles in chemistry education has been widely reported to enhance conceptual understanding, strengthen terminology mastery, increase students' engagement, and improve learning motivation. Based on the platforms and puzzle types reviewed, the following recommendations are proposed for the systematic integration of puzzle-based activities into secondary and tertiary chemistry instruction:

1. Regular use for concept instruction: For terminology-dense topics such as atomic structure, the periodic table, solutions, acids–bases, organic functional groups, bonding, and electrochemistry, crossword, word search, or arrowword puzzles can be employed at the beginning, during, or at the end of units to reinforce conceptual learning.
2. Encouraging student-generated puzzles: Allowing students to construct their own puzzles using free platforms (e.g., Crossword Labs, LearningApps, Wordwall) promotes deeper cognitive processing. Creating clues requires meaningful engagement with the underlying concepts and supports active learning.
3. Integration of interactive digital environments: Interactive puzzle formats available on platforms such as Wordwall and LearningApps enhance classroom gamification and increase student motivation. Their online-solvable structure is particularly advantageous in hybrid or fully online learning contexts.
4. Use of professionally prepared resources: High-quality puzzle materials provided by Education in Chemistry (RSC), Creative Chemistry, and Teachers Pay Teachers can be incorporated directly into lesson plans and offer pedagogically robust learning tools.
5. Employing puzzles for formative assessment: Beyond their recreational use, puzzles can serve as low-anxiety formative assessment tools. Clue-based crosswords, in particular, help identify students' misconceptions and conceptual gaps.
6. Leveraging mobile applications: In challenging domains such as organic chemistry, mobile puzzle applications (e.g., ChemPuz) allow students to conduct short, repeated practice sessions outside the classroom, supporting continuity of learning.
7. Promoting the development of Turkish-language puzzle content: Expanding the availability of chemistry puzzles in Turkish is essential for alignment with national curricula. Teachers can easily develop customized materials using platforms such as Crossword Labs, Wordwall, or WordMint.

LITERATURE

[1] Nakiboğlu, C., & Nakiboğlu, N. (2019). Exploring prospective chemistry teachers' perceptions of precipitation, conception of precipitation reactions and visualization of the sub-microscopic level of precipitation reactions. Chemistry Education Research and Practice, 20(4), 873-889.

[2] Yuriev, E., Capuano, B., & Short, J. L. (2016). Crossword puzzles for chemistry education: Learning goals beyond vocabulary. *Chemistry Education Research and Practice, 17*, 532–554. DOI: 10.1039/c6rp00018e

[3] Idika, M. I., & Oluwaseyi, M. P. (2024). The impact of puzzle game and video-based puzzle strategies on students' achievement and retention in periodicity. *Journal of Mathematics and Science Teacher, 4*(2), em061. Doi:10.29333/mathsciteacher/14366

[4] Pearson, R. J. (2020). Online chemistry crossword puzzles prior to and during COVID-19: Light-hearted revision aids that work. *Journal of Chemical Education, 97*(9), 3194-3200.

[5] Boyd, S. L. (2007). Puzzling through general chemistry: a light-hearted approach to engaging students with chemistry content. *Journal of Chemical Education, 84*(4), 619-621.

[6] Cady, S. G. (2012). Elements are everywhere: A crossword puzzle. *Journal of Chemical Education, 89*(4), 524-525. https://doi.org/10.1021/ed1004323

[7] Druding (1973) Crossword Puzzle on Inorganic Chemistry, *Journal of Chemical Education, 50*(11), 773. https://doi.org/10.1021/ed050p773

[8] Joag, S. D. (2014). An effective method of introducing the periodic table as a crossword puzzle at the high school level. *Journal of Chemical Education, 91*(6), 864-867. https://doi.org/10.1021/ed400091w

[9] Lee, A. W., & Tse, C. L. (1994). Learning name reactions and name apparatuses through crossword puzzles. *Journal of Chemical Education*, 71(12), 1071-1072.

[10] Luke, A. (2021). Crossword puzzles as an aid to learning and teaching higher chemistry. *CAIRN Journal* Issue 1. "Retrieved on 29 November 2025 from https://www.cdn.ac.uk/wp-content/uploads/2024/02/CAIRN-Journal-February-2021-Anthony-Luke.pdf

[11] Sims, P. A. (2011). Amino Acid Crossword Puzzle. *Journal of Chemical Education, 88*(4), 434–436.

[12] Nicol, A. A. (2020). A highly interactive application of self-generated crosswords in the classroom. *College Teaching*, *68*(1), 3-4.

[13] Cotton, S. (1998). Extended Wordsearches in Chemistry. Journal of Chemical Education, 75(4), 489–490.

[14] Helser, Terry L. (2003). Terminology: Four Puzzles from One Wordsearch. Journal of Chemical Education, 80(4), 414–416. doi:10.1021/ed080p414

[15] Worldwall: https://wordwall.net/tr-tr/community/kimya/bulmacas%C4%B1

[16] Creative Chemistry: https://edu.rsc.org/eic/section/puzzles

[17] Teacherspayteachers:https://www.teacherspayteachers.com/browse?search=puzzles

[18] Royal Society of Chemistry (RSC). Science-themed crosswords and puzzles (Education in Chemistry). https://edu.rsc.org/eic/section/puzzles

[19] Crossword Labs. Kimya ile bulmaca (Türkçe kullanıcı içeriği). https://crosswordlabs.com/view/kimya-ile-bulmaca

[20] Puzzles-to-Print. (Free printable puzzles: Mazes, word search, crosswords, sudokus, and more. https://www.puzzles-to-print.com

[21] LearningApps. İlk 20 element sembol eşleştirme. https://learningapps.org/

[22] ChemPuz. (t.y.). Chemistry puzzle game (Android application). https://play.google.com/store/apps/details?id=com.complete.chempuz

[23] Chemistry Crossword Puzzle. Android application. https://play.google.com/store/apps/details?id=com.eduven.brainy.crossword.chemistry

[24] **The Teacher's Corner Crossword Puzzle Maker** https://worksheets.theteacherscorner.net/make-your-own/crossword/

[25] Discovery Education, Puzzlemaker: https://puzzlemaker.discoveryeducation.com/

[26] Instant Online Crossword Puzzle Maker: https://www.puzzle-maker.com/wordsearch_Entry.cgi

[27] **WordMint.** *Chemistry puzzle categories. https://wordmint.com/categories/chemistry*

FIKIH USÛLÜNDE HİKMETLE İLİŞKİLİ BAZI KAVRAMLAR

Hicran ÇEBİÇ

hicrancebic@gmail.com - ORCID : 0009-0003-2269-762X

Özet

Fıkıh usûlünde "gaye" pek çok farklı tartışmanın içerisinde yer edinen ve istidlâl metotlarının dahi şekillenmesinde belirleyici olan bir unsurdur. Bununla birlikte âlimler gayeyi açıklamak adına farklı kavramları birbiriyle ilişkili olacak şekilde tanımladığından mesele birçok kavram ve farklı tartışmayı içeren hacimli bir konu haline gelmiştir. Dolayısıyla Şarî'in hüküm koymadaki amacını veya hükmün gayesi izah edilmeye çalışıldığında bir kavram karmaşası yaşanmaktadır. Çalışmanın amacı bu kavramların birbiriyle ilişkisini ortaya koymak ve hikmet kavramının anlaşılmasına katkı sağlamaktır. Bu sebeple çalışmada gayeye ilişkin kavramlar hikmet kavramı çerçevesinde makâsıd, maslahat ve münâsebet şeklinde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh usûlü, Hikmet, Makâsıd, Maslahat, Münâsebet.

SOME CONCEPTS RELATED TO HIKMAH (WISDOM) IN USUL AL-FIQH

Abstact

In Usul al-Fiqh, the "goal" (Ghayah) is an element that takes place in many different discussions and is even decisive in shaping the methods of inference (istidlal). However, since scholars define different concepts relatedly in order to explain the goal, the issue has become a voluminous subject involving many concepts and different discussions. Consequently, when attempting to explain the Legislator's (Shāri') purpose in decreeing a ruling or the goal of the ruling, conceptual confusion arises. The aim of the study is to reveal the relationship between these concepts and to contribute to the understanding of the concept of Hikmah (wisdom). For this reason, the concepts related to the goal will be discussed within the framework of the concept of Hikmah as Maqāsid, Maslahah, and Munāsabah.

Keyword: Usul al-Fiqh, Hikmah, Maqāsid, Maslahah, Munāsabah.

Hikmet

Arapça'da "hakeme" kelimesinden türetilen hikmet "yargıda bulunmak, engellemek, sağlam olmak, alıkoymak" anlamlarına gelir.[1] Ayrıca hikmet kelimesine dair sözlükte "en iyi olanı en iyi şekliyle bilmek, ustalıkla bilmek, kişinin gücü nispetinde idraki, ilim, tefekkür" gibi pek çok anlam yer almakta ve hikmet bilgide doğru olan ile davranışta isabetli olan şeyi ifade etmek üzere kullanılmaktadır.[2]

İslâmî ilimler bağlamında hikmet kavramı zaman içerisinde peyderpey anlam genişlemesine ardından anlam daralmasına uğramıştır.[3] İslâmî literatürde Kur'an- Kerim'de ve

[1] Muhammed bin Ali Feyyûmî, *el-Misbahü'l-münir fî garibi'ş-şerhi'l-kebir li'r-Rafii* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 1/145.
[2] Ebu'l-Fazl İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 12/141-145.
[3] "Hikmet kavramı ne ifade ediyor? | Düşünmeye Değer", *TV* (2025).

hadislerde pek çok yerde ve farklı şekilde yer almaktadır. Kur'an ve hadisler bağlamında kavramın daha çok amele dönük kısmına ithafen "fıkhı ve ameli anlamak, Allah'a itaat, Kur'an'ın kendisi, takva" şeklinde kullanıldığı ifade edilmektedir.[4] Ayrıca kavram kelâm, tasavvuf, felsefe gibi İslâm ilimlerinde de yer alan ortak terimlerden biridir ve her ilimde birbiriyle ilişkili ama farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Kelâmda hikmet, kişinin davranışına yönelik olan anlamında amelî ve kişinin anlamasına, idrak etmesine yönelik olan anlamında nazarî olarak iki kısma ayrılmaktadır. Kelâm âlimleri nazarî hikmeti, fıkıh usûlü âlimleri ise hikmetin eyleme/davranışa dönük kısmını, yani amelî hikmeti incelenmektedir.[5]

Mu'tezile, Eş'arî ve Mâturîdîler nazarî hikmeti, Allah'ın hakîm olmasıyla yani davranışta gayeyi gözeterek yapan anlamıyla ilişkili olarak açıklanmaktadır.[6] Ayrıca kelâmî mezheplerin hikmete yönelik tanımları ayrıca şu şekildedir: "Mu'tezile hikmeti "(kullara yönelik) hasen bir tarafı bulunan (iyi bir niyet barındıran) fayda veya zarar fiili" şeklinde açıklar.[7] Eş'ârîler, buna itiraz ederek Allah'ın fiillerinin hikmeti ile insanların fiillerindeki hikmetini ayrı değerlendirir ve insanların fillerinin her zaman fâilinin faydasına dönük olduğunu; ancak Allah'ın fiillerinin bu şekilde ilişkilendirilemeyeceğini belirtir.[8] Bu bağlamda mezhebe göre hikmet Allah'ın fiilleri bağlamında "fâilin kasdı üzere meydana gelen her şey", insan fiilleri açısından "emre uygunluk" anlamına gelir.[9] Mâturîdî mezhebinde ise hikmet "sonucu iyi olan fiil" şeklinde tanımlanır.[10] Diğer bir deyişle hikmete ilişkin Mu'tezile'ye "hikmet, fâile (mezhebe nispeti tartışmalıdır) ya da kula dönük menfaat bulunan durumdur; sefihlik ise bunun zıddıdır.", Eş'ârilere "hikmet, fâilin kasdı üzere meydana gelen her şeydir; sefihlik ise bunun zıddıdır." ve Mâturîdîlere "hikmet, övgüye değer (akıbeti hamîde) olan şeydir; kötü akıbetli olan ise sefihliktir." tanımları nispet edilmektedir.[11]

Fıkıh usûlünde "maslahat, garaz, makul ve münâsip mana, bâis ve Şâri'in hüküm koymadaki kastı (maksûd min Şari'i'l-hükm)" ifadeleriyle izah edilen hikmet kavramı kaynaklarda ya (1) "hükmün teşri' sebebi" ve "kulun hüküm aracılığıyla sağlanmak istenen maslahatı" ya da (2) "hükmün vazedilmesine uygun düşen münâsip mana, durum" olarak tarif edilmektedir.[12] İlk tanımda "*hükmün teşri' sebebi*" ifadesi ile tanım Allah'a dönükken, "*kulun*

[4] İlhan Kutluer, "Hikmet", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/503.
[5] Mehmet Reşat Şavlı, *İslam Düşüncesinde Hikmet Anlayışı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 13-16.
[6] Hasan Cansız, *İlahi Fiillerde Hikmet* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 11; İrem Ceyhan Akçakoyun, "Mâturidî'de İlahi Fiillerde Kulların Maslahatı", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (27 Aralık 2017), 299-323.
[7] Ebû'l-Hasan el-Hemedânî el-Esedâbâdî Kâdî Abdulcebbâr, *el-Muğnî*, thk. Mahmud Muhammed Kasım (Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyye li't te'lif ve't-terceme, ts.), 6(1)/50.
[8] Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan İbn Fûrek, *Mücerredü makâlâti'ş-şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, thk. Daniel Gimaret (Beyrut: Dâru'l-meşrik, 1986), 141-142.
[9] İbn Fûrek, *Mücerredü makâlâti'ş-şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, 98.
[10] Ebü'l-Muîn Nesefî, *Tabsiratü'l-edille fî usûlü'd-dîn*, thk. Claude Salamé (Dımeşk: Ma'hedü'l 'ilmî el-Fransî li'd-dirâseti'l-Arabiyye, 1990), 1/385.
[11] Nureddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye*, thk. Fethullah Huleyf (Dâru'l-meârif bi Mısr: İskenderiyye, 1969), 106."
[12] Md Azzaat Ahsanie Bin Lokman - Basri Bin Ibrahim, "The Development of the Terminology of Al-Hikmah in the History of Usul al-Fiqh", *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences* 7/6 (28 Temmuz 2017), 757; Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, ed. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî

hükümle sağlanmak istenen maslahatı" ifadesi tanımın kula dönük kısmını işaret eder. Öte yandan *"hükmün vazedilmesine uygun düşen münâsip mana, durum"* şeklindeki ikinci tanımda hüküm ve gerekçe arasında münâsebet açısından daha fazla irtibat sağladığı için bu tanım illetle daha ilişkilidir.[13] Her iki tanım neticesinde de Allah'ın hükmü vazetmesine sebep olan kullara dönük birtakım maslahatlar olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hikmetin anlaşılması için evvela birbiriyle ilişkili makâsıd, münâsip ve maslahat kavramlarının izah edilmesi gerekmektedir.[14]

1. Makâsıd

Fıkıh usûlü literatüründe makâsıd kavramının fikri temelleri çalışmanın ilk kısmında yer verilen gâiyyet meselesine dayanmaktadır.[15] Buna göre Allah'ın varlığı bazı amaçlar çerçevesinde yarattığına, hükümleri kullarına yönelik birtakım maslahatları barındıracak şekilde vazettiğine dair ayetlerden hareketle âlimler genel olarak hükümlerin birtakım maksatlar/amaçlar içerdiği noktasında hemfikirlerdir.[16]

Naslarda yer alan hükümler gerek bireysel olarak insanların dünya ve ahiret saadetini sağlamak gerekse toplumsal olarak adaleti tesis etmek, düzeni devamlı kılmak gibi gayeler içermektedir.[17] Bu bağlamda hem tekil hükümlerde illetler aracılığıyla bilinen müstakil maksatlar hem de tümevarım yoluyla hükümlerden hareketle anlaşılan genel maksatlar, İslâm'ın ilk muhatapları olan sahâbe, onlardan sonra gelen âlimler tarafından içtihatta dikkate alınmıştır.[18] Öte yandan başlangıçtan itibaren dikkat edilen bir unsur olmasına rağmen makâsıdın ne olduğuna dair ilk dönem âlimleri tarafından sistemleşmiş bir tanım ortaya konulmamıştır.[19] İlerleyen süreçte Cüveynî (ö. 478/1085) ve Gazzâlî (ö. 505/1111) ile başlayan; İzzeddin b. Abdüsselâm (ö. 660/1262) ve nihayet Şâtıbî'nin (ö. 790/1388) katkıları ile ortaya konan "makâsıdu'ş-şerîa" düşüncesinde dinin gayeleri sistemli bir şekilde açıklanmıştır.[20]

(Müessesetür-Risâle, 1997), 5/288; Ferhat Koca, "Hikmet (Fıkıh)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/514-515.

[13] Koca, "Hikmet", 17/514. İkinci tanıma örnek olarak yolculukta "meşakkat" bulunması, hükmün aklen münâsip olduğunu gösterir.

[14] Ahmet Yaman, "İslam Hukuk İlmi Açısından Makâsıd İctihadının ya da Teleolojik Yorum Yönteminin İlkeleri Üzerine", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 2/1 (31 Mayıs 2002), 26.

[15] Ertuğrul Boynukalın, "Makāsıdü'ş-Şerîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/423.

[16] Sâbûnî, *el-Bidâye*, 106; Nûreddin es-Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 241.

[17] "Örneğin, düşmanlıkla kasten adam öldürmenin cezası kısastır. Burada katile ölüm cezasını tatbik etmenin illeti, birini kasten öldürmüş olmasıyken katilin kısas edilmesinden amaçlanan canın korunması ise maksattır. Bir başka örnek olarak zina haddinin illeti fiilin kendisi, hikmeti nesebin korunması; içkinin haramlığının illeti sarhoş edicilik, hikmeti ise aklın korunmasıdır." Hicran Çebiç, *Fahreddin er-Râzî'ye Göre İllet ve Hikmet Kavramları* (Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2025), 60.

[18] Mehmet Öztürk, "Hz. Ömer'in İçtihatlarının Fıkhi İlkelerdeki Karşılığına Kısa Bakışlar", Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2 (01 Haziran 2014), 75-103; Şükrü Özen, "Hicrî II. Yüzyılda İstihsân ve Maslahat Kavramları", Marife Dini Araştırmalar Dergisi 3/1 (31 Mayıs 2003), 31-57.

[19] Boynukalın, "Makāsıdü'ş-Şerîa", 27/423.

[20] İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fıkh*, thk. Salâh b. Muhammed b. ʿAveyde (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1997), 2/30, 46, 79-84, 94; Ebû Hâmid Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, thk. Hamza bin Zehir

Fıkıh usûlünde makâsıdu'ş-şerîa, genel ve özel olmak üzere iki kısımda ele alınmaktadır. Dinin korumayı amaçladığı -zarûriyyât kapsamındaki- "canın korunması, aklın koruması, nesebin korunması, dinin korunması, malın korunması" esasları genel maksatları oluşturmaktadır. Özel maksatlar ise kişilerin özel hukukî tasarruflarında Şâri'in genel maksadına uygun düşmek koşuluyla bulunan maksatlardır. Maksatlar -yani Yaratıcının nihaî gayesi- kulun dünyevi ve/veya uhrevî olmak üzere maslahatını temin etmeye ya da mevcut (veya olası) mefsedeti defetmeye yöneliktir.[21]

2. Maslahat

Maslahat, insanın menfaatini sağlamak veya mefsedetini def' etmek anlamına gelmektedir. Yani kişiye dünyevî veya uhrevî anlamda lezzet/haz veren durumları temin etmek ve ondan acıya/eleme sebep olan durumları gidermek anlamında kullanılmaktadır.[22] Sahâbeden itibaren makâsıdla birlikte göz önünde bulundurulan "maslahat", bilindiği kadarıyla ilk olarak istidlal metodu olarak kullanan, İmam Mâlik'in katkılarıyla terimleşme süreci başlamış bir kavramdır.[23]

Fıkıh usûlünde maslahatın teknik anlamda kavramsallaşması ve sistemleştirilmesi Cüveynî ve pek çok kavramda olduğu gibi Gazzâlî'nin katkılarıyla gerçekleşmiştir.[24] Râzî de *el-Mahsûl*'de maslahatı Gazzâlî'nin ele aldığı şekilde ele almıştır.[25] Buna göre ilk olarak maslahatlar nasta bulunmaları veya bulunmamaları açısından üçe ayrılmaktadır. Naslarda açıkça veya îmâ ile geçiyorsa "muteber", Şâri'in naslarda itibar etmediği maslahatlar "mülga" ve hakkında bir nas mevcut olmadığı halde şer'î maksada dayandırılmışsa "mürsel" olarak isimlendirilir.[26]

Maslahatlar kendi içinde -yine Gazzâlî'nin kabul gören tasnifi bağlamında- önem derecesine göre ayrıca üçlü bir taksime daha tabi tutulur: Makâsıd bölümünde ele alınan beş temel esası korumaya yönelik maslahatlar "zarûriyyât", bu esasların kolaylık içerisinde devam edebilmesi için ihtiyaç duyulan ancak zarûriyyât mertebesinde elzem olmayan maslahatlar

---

Hafız (Medine: Câmiatü'l-İslâmiyye, 1993), 2/2/481; Ebû Hâmid Gazzâlî, *Şifâʾuʾl-Ğalîl*, ed. Hamdî el-Kebîsî (Bağdat: Matbaatu'l-İrşad, 1971), 1/161; İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû ʿUbeyde Meşhûr b. Hasen es-Selmân (b.y.: Dâru İbn ʿAffân, 1417/1997); İzzeddin İbn Abdüsselam, *Kavâidü'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-Enâm*, thk. Taha Abdurrauf Said (Kahire: Mektebetü'l-Külliyyât el-Ezheriyye, 1991).

[21] Boynukalın, "Makāsıdü'ş-Şerîa", 27/423.

[22] İbrahim Kâfi Dönmez, "Maslahat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/79; Râzî, *el-Mahsûl*, 5/158; İbrahim Kâfi Dönmez, "Maslahat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/79. Bkz: Ferhat Koca, "Mefsedet", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003); Hasan Hacak, "Menfaat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004).

[23] Mehmet Dirik, "Ebû Hanîfe'nin İctihad Metodunda İstihsan", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (29 Aralık 2018), 197; Şükrü Özen, "İstislâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/384.

[24] Dönmez, "Maslahat", 28/81.

[25] Râzî, *el-Mahsûl*, 5/158-167; 6/162-167.

[26] Râzî, *el-Mahsûl*, 5/164-167.

"hâciyyât" ve kişilerin sıkıntı olmaksızın bu esasları daha iyi şartlarda sürdürmelerine olanak sağlamasını amaçlayan maslahatlar "tahsîniyyât" olarak isimlendirilir.[27]

3. Münâsebet

Münâsebet sözlükte "mutabakat, uygunluk, iki şeyin birbirine uyumu", ıstılahta "olay ile hüküm arasında mantıkî ilginin/uyumun bulunması" anlamına gelmektedir.[28] İlletin tespit yolları arasında yer alan ve kimi âlimlere göre aklî yöntemlerin arasında en güçlü olan münâsebet, Şâri'in maksadı bağlamında sağlamaya çalıştığı maslahatın hüküm ve olay arasında aklen uygunluğunun tespitini, "insanın bir şeyi elde etmesini veya eldekini korumasını, elde tutmasını sağlayan şey"i ifade etmektedir.[29]

İkinci tanımda yer alan "elde etmek" ile gerek dünyevî gerekse uhrevî maslahatın celbi veya mefsedetin def'i kastedilmektedir. Diğer bir deyişle münâsebetin içtihattaki fonksiyonu yalnızca kıyasta illetin tespit yolları bağlamında illet olacak vasıf ile hüküm arasında uygunluğun bulunması ile sınırlı değildir. Aksine olaylara uygun hükümlerin verilmesi süresince (içtihat) her istidlal metodunun içerisinde yer alan merkezi bir unsurdur. Bununla birlikte bilinmelidir ki münâsebetin bu rolünün fıkıh usûlünde âlimler tarafından kabul edilmesi, aklın şer'î hükümlerin içerdiği maslahatları ve Şâri'in maksatlarını ister katî ister zannî olsun idrak ettiğine dair bir ön kabule dayanmaktadır ki fıkıh usûlünde bahsedilen münâsebet tamamen zannî bilgi ifade etmektedir.[30] Katî bilgi ifade etmesi gerekli görülürse hem illet ile hüküm arasında münâsebet ilişkisinin tespiti zorunlu bir şart olarak zikredildiği için kıyasın hem de kıyas dışındaki istidlal yöntemlerinde münâsebet gerekli bir unsur olduğu için bu metotların işlerliği söz konusu olmayacaktır. Dolayısıyla bu bir bakıma zannî bilgi ile amel etmenin caiz olmasına yönelik bir delildir.

Maslahatların kendi içerisinde önem derecesinin bulunması gibi münâsip de kendi içerisinde mertebelere ayrılır.[31] Râzî münâsebetin mertebelerini ilk olarak genel ve özel olarak ayırır, ardından olaya münâsip hüküm verilirken özel olanların daha öncelikli olduğuna ve buna dikkat edilmesi gerektiğine işaret eder. Yani ona göre bazı vasıflara şeriatın yöneldiği (itibar ettiği) zannedildiğinde bu vasıflar diğerlerine nazaran daha öncelikli olur.[32] Münâsiplerin tearuzu halinde ise öncelikli olanın tespit edilmesi gerekir, zira eşit olmalarının söz konusu değildir.[33] Buna benzer bir durum el-Maarrî ve Kâdî Abdülvehhâb (ö. 422/1031) arasında geçen bir olayda görülmektedir. el-Maarrî hadlerde kısas ile hırsızlıktaki el kesilme cezası arasındaki

---

[27] Rahmi Yaran, "Cüveyni Öncesi Makasıd/Maslahat Söylemi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/1 (2005), 93-123; Râzî, *el-Mahsûl*, 5/165-166.

[28] Muhammed Ravâs Kalʿacî - Hâmid Sâdık Kuneybî, *Muʿcemu Lugati'l-Fukahâ* (Dâr en-Nefâis li't-Tıbâʿa ve'n-Neşr ve't-Tevzîʿ, 1988), 457-461; Dönmez, "Maslahat", 28/80.

[29] Muhammed Emin Gülaçtı, *Fahreddîn er-Râzî'nin Kıyas Anlayışında Münâsebe Kavramı* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 56; Râzî, *el-Mahsûl*, 5/157-158.

[30] Râzî, *el-Mahsûl*, 5/176-196.

[31] Râzî'nin tanımlamasında maslahatlar münâsebet kavramı içerisinde ele alınmaktadır. Ancak çalışmada maslahatlar için ayrı bir başlığın açılması, konunun anlaşılması açısından daha iyi görüldüğünden bir önceki başlıkta değinilmiştir. Râzî, *el-Mahsûl*, 5/158-167.

[32] Râzî, *el-Mahsûl*, 5/164-165.

[33] Râzî, *el-Mahsûl*, 5/164-167.

farkla ilgili yazdığı beyitte şeriata şüphe yaklaşmıştır. Kâdî Abdülvehhâb ona nefsin korunmasının en öncelikli olduğu, onu koruyan her şeyin kıymetli olduğu, malı korumanın daha düşük konumda olduğu ve hikmeti anlaması gerektiği şeklinde cevap vermiştir.[34]

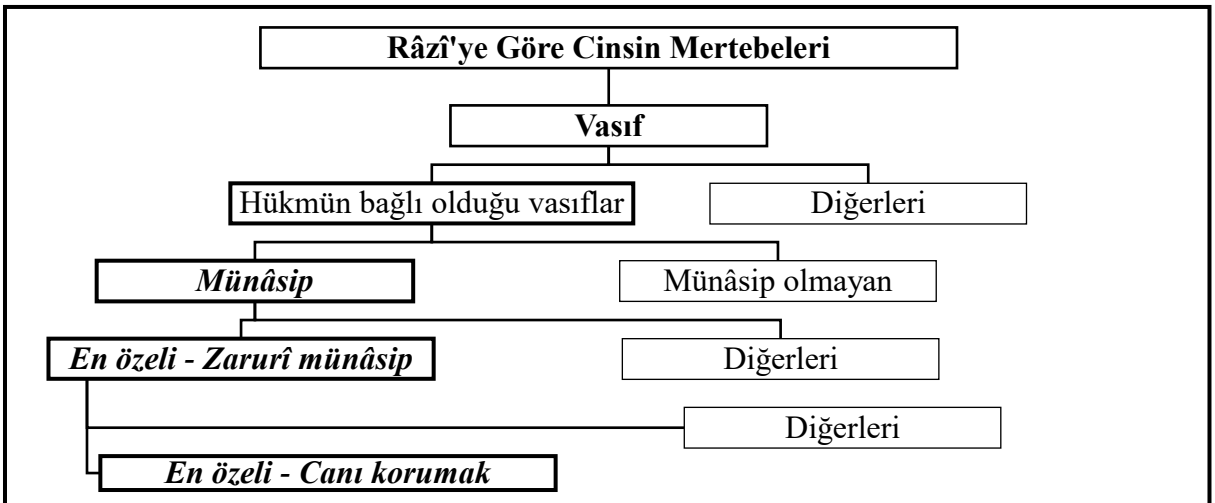

Tablo 1.

Kaynakça

Akçakoyun, İrem Ceyhan. "Mâturidî'de İlahi Fiillerde Kulların Maslahatı". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (27 Aralık 2017), 299-323.

Boynukalın, Ertuğrul. "Makāsıdü'ş-Şerîa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/423-427. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Cansız, Hasan. *İlahi Fiillerde Hikmet*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Cüveynî, İmâmuʾl-Harameyn. *el-Burhân fî usûliʾl-fıkh*. thk. Salâh b. Muhammed b. ʿAveyde. 2 Cilt. Beyrut: Dâruʾl-Kütübiʾl-ʿİlmiyye, 1. Basım, 1997.

Çebiç, Hicran. *Fahreddin er-Râzî'ye Göre İllet ve Hikmet Kavramları*. Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2025.

Dirik, Mehmet. "Ebû Hanîfe'nin İctihad Metodunda İstihsan". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (29 Aralık 2018), 180-224.

[34] Ebû Muhammed Kâdî Abdulvehhâb, *el-Meʿûne alâ Mezhebi Âlimi'l-Medîne*, ed. Hamiş Abdulhak (Mekke: el-Mektebetü't-Ticâriyye, ts.), 1/49.

Dönmez, İbrahim Kâfi. "Maslahat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/79-94. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Feyyûmî, Muhammed bin Ali. *el-Misbahü'l-münir*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.

Gazzâlî, Ebû Hâmid. *el-Mustasfâ*. thk. Hamza bin Zehir Hafız. Medine: Câmiatü'l-İslâmiyye, 1993.

Gazzâlî, Ebû Hâmid. *Şifâ'u'l-Ğalîl*. thk. Hamdî el-Kebîsî. Bağdat: Matbaatu'l-İrşad, 1971.

Gülaçtı, Muhammed Emin. *Fahreddîn er-Râzî'nin Kıyas Anlayışında Münâsebe Kavramı*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Hacak, Hasan. "Menfaat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/131-134. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

İbn Fûrek, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan. *Mücerredü makâlâti'ş-şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*. thk. Daniel Gimaret. Beyrut: Dâru'l-meşrik, 1986.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414/1993.

İzzeddin, Abdülaziz bin Abdüsselam. *Kavâidü'l-Ahkâm*. thk. Taha Abdurrauf Said. Kahire: Mektebetü'l-Külliyyât el-Ezheriyye, 1991.

Kadî Abdülcebbâr. *el-Muğnî*. thk. Mahmud Muhammed Kasım. 6 Cilt. Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyye li't te'lif ve't-terceme, ts.

Kadî Abdulvehhâb. *el-Me'ûne alâ mezhebi âlimi'l-Medîne*. ed. Hamiş Abdulhak. 3 Cilt. Mekke: el-Mektebetü't-Ticâriyye, ts.

Kal'acî, Muhammed Ravâs - Kuneybî, Hâmid Sâdık. *Mu'cemu Lugati'l-Fukahâ*. Dâr en-Nefâis li't-Tıbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1988.

Koca, Ferhat. "Hikmet (Fıkıh)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/514-518. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Koca, Ferhat. "Mefsedet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 356-358. Ankara: TDV Yayınları, 2003. https://islamansiklopedisi.org.tr/mefsedet

Lokman, Md Azzaat Ahsanie Bin - Ibrahim, Basri Bin. "The Development of the Terminology of Al-Hikmah in the History of Usul al-Fiqh". *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences* 7/6 (28 Temmuz 2017), Pages 745-760. https://doi.org/10.6007/IJARBSS/v7-i6/3034

Nesefî, Ebü'l-Muîn. *Tabsiratü'l-edille fî usûlü'd-dîn*. thk. Claude Salamé. Dımeşk: Ma'hedü'l 'ilmî el-Fransî li'd-dirâseti'l-Arabiyye, 1990.

Özen, Şükrü. "İstislâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/383-388. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Râzî, Fahreddin. *el-Mahsûl*. ed. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî. Müessesetür-Risâle, 3. Basım, 1997.

Sâbûnî, Nureddin. *el-Bidâye*. thk. Fethullah Huleyf. Dâru'l-meârif bi Mısr: İskenderiyye, 1969.

Sâbûnî, Nûreddin es-. *el-Kifâye fi'l-hidâye*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.

Şâtıbî, İbrâhîm b. Mûsâ. *el-Muvâfakât*. thk. Ebû ʿUbeyde Meşhûr b. Hasen es-Selmân. 7 Cilt. b.y.: Dâru İbn ʿAffân, 1417/1997.

Şavlı, Mehmet Reşat. *İslam Düşüncesinde Hikmet Anlayışı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

Tan, Bilal. *Kur'an-ı Kerim'de Hikmet Kavramı.* Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.

Yaman, Ahmet. "İslam Hukuk İlmi Açısından Makâsıd İctihadının ya da Teleolojik Yorum Yönteminin İlkeleri Üzerine". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 2/1 (31 Mayıs 2002), 25-51.

Yaran, Rahmi. "Cüveyni Öncesi Makasıd/Maslahat Söylemi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/1 (2005), 93-123. https://doi.org/10.15370/muifd.48959

"Hikmet kavramı ne ifade ediyor? | Düşünmeye Değer". *TV*. Yayın Tarihi 2025. https://www.youtube.com/watch?v=SeZmS6z0bFk

ENBİYA 30 VE FUSSİLET 11 AYETLERİ ÖZELİNDE KLASİK TEFSİRLER VE GÜNÜMÜZ KAYNAKLARINDA KAİNATIN YARATILIŞI

Saliha YANIKOĞLU
AYBÜ Yüksek Lisans Öğrencisi salihayanikoglu7@gmail.com
ORCID ID: 0009-0008-3166-6610

Doç. Dr. Harun ŞAHİN
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi harunsahin@aybu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-2834-2339

ÖZET

Bilimsel tefsir çalışmaları ve bu konudaki tartışmalar İslam'ın ilk dönemlerine kadar uzansa da ekol haline gelmesi Gazâlî (ö.1111) ve Fahreddin Râzî (ö.1209) dönemlerinde gerçekleşmiştir. Tam ve bütüncül bir bilimsel tefsir çalışmasından söz edemesek de özellikle belli ayetler çerçevesinde döneminin bilimsel verilerine dayanarak yapılan yorum örneklerini tefsir kaynaklarında görmekteyiz. Bu bağlamda Enbiyâ 30 ve Fussilet 11. ayetler, kainatın yaratılışı konusunda hem klasik hem de modern tefsirlerde dikkat çeken örneklerdendir.

Enbiyâ 30. ayette geçen "ratq" (bitişik) ve "fatq" (ayırmak) fiilleri, klasik müfessirlerce göklerin ve yerin yaratılışındaki ilahi kudretin bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. Bu yorumlarda genellikle mecazi anlamlar ve yaratılışın düzeni ön plana çıkarılmıştır. Modern tefsirlerde ise bu ifadeler, evrenin başlangıçta tek bir kütle halinde olduğu ve sonradan ayrıldığı fikriyle ilişkilendirilmiş; özellikle Big Bang teorisiyle paralellik kurulmuştur. Bu bağlamda ayetin kozmolojik bir sürece işaret ettiği düşünülmüştür. Fussilet 11. ayetinde geçen "duhân" kelimesi, klasik kaynaklarda gaz, buhar veya duman olarak açıklanmış; semanın yaratılış sürecinde bir tür maddesel yoğunluk taşıdığı ifade edilmiştir. Günümüz yorumlarında ise bu ifade, evrenin erken dönemlerindeki kozmik gaz bulutu evresiyle ilişkilendirilmiş, ayetin modern astrofizik verileriyle örtüşebileceği ileri sürülmüştür.

Bu bildiride, söz konusu ayetlerin klasik tefsirlerdeki ve günümüz tefsirlerindeki anlam katmanları ile günümüz bilimsel veriler ışığında yapılan yorumları karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Böylece Kur'an'ın evren tasavvuru ile çağdaş bilimsel yaklaşımlar arasındaki ilişki, tarihsel ve metodolojik bir perspektifle tartışmaya açılacaktır. Ayrıca sempozyum, bilimsel tefsirin imkânları ve sınırları üzerine disiplinler arası bir değerlendirme zemini sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilimsel Tefsir, Kainatın Yaratılışı, Enbiyâ 30, Fussilet 11, Big Bang Teorisi

COSMİC CREATİON İN CLASSİCAL AND CONTEMPORARY TAFSĪR: A COMPARATİVE STUDY OF QUR'ANİC VERSES AL-ANBİYĀʾ 30 AND FUṢṢİLAT 11

Author 1: Saliha Yanıkoğlu
AYBÜ Graduate Student Email: salihayanikoglu7@gmail.com
ORCİD ID: 0009-0008-3166-6610

Author 2: Doç. Dr. Harun ŞAHİN
AYBÜ harunsahin@aybu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-2834-2339

ABSTRACT

Although scholarly engagement with scientific exegesis and its associated debates can be traced back to the formative periods of Islam, its emergence as a distinct interpretive school occurred during the eras of al-Ghazālī (d. 1111) and Fakhr al-Dīn al-Rāzī (d. 1209). While a fully systematic scientific tafsīr tradition may not have materialized, exegetical works from these periods do contain interpretive examples grounded in the scientific knowledge of their time, particularly in relation to specific Qur'anic verses.

In this context, verses al-Anbiyāʾ 30 and Fuṣṣilat 11 stand out as significant loci for both classical and modern interpretations concerning the creation of the universe. The verbs ratq (joined) and fatq (separated) in al-Anbiyāʾ 30 were traditionally interpreted by classical exegetes as metaphors reflecting divine omnipotence in the creation of the heavens and the earth, often emphasizing symbolic meanings and cosmic order. In contrast, contemporary interpretations link these expressions to the notion of the universe originating as a singular mass and subsequently undergoing separation, drawing parallels with the Big Bang theory. Thus, the verse is seen as potentially alluding to cosmological processes. Similarly, the term dukhān (smoke) in Fuṣṣilat 11 was classically understood as referring to gas, vapor, or smoke, suggesting a material density during the formation of the heavens. Modern interpretations associate this term with the early cosmic gas cloud phase, proposing that the verse may align with contemporary astrophysical data.

This symposium aims to present a comparative analysis of the semantic layers found in classical tafsīr and the interpretations informed by modern scientific insights. It will explore the relationship between the Qur'anic cosmological vision and contemporary scientific paradigms through a historical and methodological lens. Furthermore, the symposium seeks to provide an interdisciplinary platform for evaluating the possibilities and limitations of scientific exegesis.

Keywords: Scientific Exegesis, Creation of the Universe, al-Anbiyāʾ 30, Fuṣṣilat 11, Big Bang Theory

ENBİYA 30 VE FUSSİLET 11 AYETLERİ ÖZELİNDE KLASİK TEFSİRLER VE GÜNÜMÜZ KAYNAKLARINDA KAİNATIN YARATILIŞI

1. KAİNATIN YARATILIŞI

Kur'an'ın kevnî ayetleri, tarih boyunca hem metafizik hem de fiziksel gerçeklikleri anlamlandırmak için daima incelenmiş, yorumları merak edilmiş ve tartışılmış ayetlerden olmuştur. Kainatın ilk yaratılış evresinden bahseden Enbiyâ 30 ve Fussilet 11. ayetleri, bu bağlamda yalnızca yaratılışın başlangıcına değil, aynı zamanda insanın evrenle kurduğu ilişkiye de ışık tutar. Bu ayetler, klasik tefsirlerde ilahi kudretin bir tezahürü olarak yorumlanırken, modern bilimsel gelişmelerle birlikte yeni anlam katmanları kazanmıştır.

Bu noktada önemli olan duruş, Kur'an'ın bilimsel bir kitap değil, bir hidayet rehberi olduğu gerçeğini göz ardı etmeden, kevnî ayetlerin bilimsel verilerle çelişmediğini ve hatta bazı durumlarda onları tefekkür etmeyi önceleğini fark etmektir. Kur'an'ın amacı, evrenin nasıl yaratıldığını teknik olarak açıklamak değil; bu yaratılışın arkasındaki ilahi iradeyi ve düzeni göstermektir.

1.1. Ayetlerin Bilimle Uyumlu Yorumu

Enbiyâ 30. ayetteki "ratq" (رتق) ve "fatq" (فتق) kavramları, Big Bang teorisinin temel varsayımlarıyla dikkat çekici bir biçimde örtüşmektedir. Evrenin başlangıçta tek bir bütün hâlinde olduğu ve sonradan ayrıldığı fikri, ve bu bağlamda Zariyat 47 ayetindeki "biz onu genişletmekteyiz" ayetinin ifadesi, hem ayetin lafzî anlamıyla hem de bilimsel verilerle paralellik göstermektedir. Aynı şekilde, Fussilet 11. ayette geçen "duhan" (duman) ifadesi, evrenin ilk dönemlerindeki gaz hâlini çağrıştırmaktadır.[1]

Bu tür benzerlikler, Kur'an'ın kevnî ayetlerinin bilimsel gelişmelerle birlikte yeniden okunabileceğini ve bu okumaların Kur'an'ın evrensel mesajını daha da derinleştirebileceğini göstermektedir. Ancak bu yorumlar, asla Kur'an'ın bilimsel teorilere indirgenmesi anlamına gelmemelidir. Aksine, bu tür okumalar, Kur'an'ın çağlar üstü yapısını ve her dönemde yeni anlamlar üretebilme potansiyelini ortaya koyar.

1.2. Teolojik Derinlik ve Kozmik Duruş

Özellikle ilk dönem müfessirlerince "mecâzi açıklama" yöntemi olarak tanımlayabileceğimiz Kur'an'ın yaratılış anlatımı, yalnızca fiziksel bir başlangıcı değil, aynı zamanda bir amaçlılık ve hikmet boyutunu da içerir. Göklerin ve yerin Allah'ın emrine "isteyerek" boyun eğmesi, evrenin bilinçli bir düzene göre yaratıldığını ve bu düzenin insanın anlam arayışına yön verdiğini gösterir.[2]

---

[1] Mahir E. Ocak, "Evrenin İlk Dönemleri ve Kozmik Gaz", ***Bilim ve Teknik***, TÜBİTAK, Temmuz 2025, s. 6–10.

[2] Kuşeyrî, Abdülkerim. ***Letâifu'l-İşârât***, İstanbul: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 2006, Fussilet 11. ayet tefsiri.

Bu bağlamda, bilimsel teoriler evrenin "nasıl" oluştuğunu açıklarken; Kur'an ayetleri evrenin "niçin" yaratıldığını sorgulatır. Bu iki yaklaşım birbirini dışlamak yerine tamamlayıcı olduğunu kabul etmek gerekir. Bilim, yaratılışın mekanizmasını; Kur'an ise bu mekanizmanın arkasındaki iradeyi ve amacı gösterir.

Peki, bilimsel tefsir bir imkân mıdır, sapma mı?

Kur'an-ı Kerim'in Enbiya 30 ayeti gibi ayetleri ilk dönem müfessirlerinde de görüyoruz ki kendi dönemlerinin bilimsel bilgileri ışığında yorumlamışlar ve doğru ya da yanlış bu bilgilerle açıklamışlardır. Ancak hepsi de ihtiyatlı davranmış "bu ayet kesinlikle bu ilmi gerçeğe işarettir" dememişlerdir. "Bundan muradın ne olduğunu en iyi Allah bilir" demişler ya da ayetleri mecâzi olarak yorumlamayı tercih etmişlerdir ki çoğunluk bunu tercih etmiştir.

Tantâvî Cevherî (ö.2010) gibi günümüze yakın dönemdeki müfessirler, Kur'an'ın kevnî ayetlerini bilimsel gelişmelerle birlikte yorumlamanın, Kur'an'ın evrensel mesajını daha iyi anlamaya katkı sağlayacağını savunmuşlardır. Ancak bu yaklaşım, bazı eleştirmenler tarafından "bilimsel tefsir"in Kur'an'ı bilimsel teorilere indirgeme riski taşıdığı gerekçesiyle eleştirilmiştir.

Evrenin yaratılışı, hem dinî metinlerde hem de bilimsel literatürde insanlığın en kadim sorularından ve merak odaklarından biri olmuştur. Kur'an-ı Kerim'in Enbiyâ Suresi 30. ayeti ve Fussilet Suresi 11. ayeti, bu bağlamda evrenin başlangıcına dair dikkat çekici ifadeler içermektedir. Bu ayetler, hem lafzî hem de mecazî anlamlarıyla yorumlanmış; klasik tefsir geleneğinde ilahi kudretin bir tezahürü olarak değerlendirilmiş; modern bilimsel yaklaşımlarda ise kozmolojik teorilerle ilişkilendirilmiştir. Bu çalışmada, söz konusu ayetlerin klasik ve çağdaş tefsirlerdeki yorumları incelenecek; Big Bang teorisi ve alternatif kozmolojik senaryolarla olan ilişkisi değerlendirilecektir. İlk yaratılıştaki "gaz-toz bulutu" diye ifade edilen teori ve bilimsel gerçekler ışığında ayetteki "duhan" ifadesinin yorumları incelenecektir. Bu çalışmamızı ortaya koyarken, özellikle TÜBİTAK Bilim ve Teknik dergisi gibi bilimsel yayınlarda yer alan bilgiler ışığında, Kur'an ayetlerinin bilimsel gerçekliklerle nasıl ilişkilendirilebileceği tartışılacaktır.

Kur'an'ın kevnî ayetleri, yalnızca fiziksel olgulara değil, metafiziksel gerçekliklere de işaret eder. Bu ayetler, evrenin yaratılışına dair hem gözlemsel hem de tefekkürî bir yaklaşımı teşvik eder. Özellikle ratq (bitişik olma) ve fatq (ayırma) kavramları, hem dilsel hem de fiziksel düzeyde çok katmanlı anlamlar taşır. Klasik müfessirler, bu ayetleri Allah'ın kudretinin bir göstergesi olarak yorumlarken; çağdaş yorumcular bunun yanı sıra ayetlerin bilimsel verilerle örtüşen yönlerini vurgulamışlardır.

Evrenin yaratılışına dair bu çok yönlü yaklaşım, hem dinî düşüncenin derinliğini hem de bilimsel araştırmamızın kapsamını ortaya koymaktadır. Kur'an'ın kevnî ayetleri, yalnızca geçmişe değil, aynı zamanda geleceğe dair bir düşünce ufku sunar. Bu bağlamda, Enbiyâ 30 ve

Fussilet 11. ayetleri, hem tefsir geleneği hem de modern bilim açısından yeniden okunmayı hak eden metinlerdir.

2. ENBİYÂ 30. AYETİNİN TEFSİRLERDEKİ YORUMU

"أَوَلَمْ يَرَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَنَّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَٰهُمَاۖ وَجَعَلْنَا مِنَ ٱلْمَآءِ كُلَّ شَىْءٍ حَيٍّۖ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ"

"*İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?*"[3]

Kur'an-ı Kerim'in Enbiyâ Suresi 30. ayeti, yaratılışın başlangıcına dair en dikkat çekici ayetlerden biridir. Ayette geçen "ratq" (رتق) ve "fatq" (فتق) kelimeleri, hem dilsel hem de kozmolojik anlamlar taşır. "Ratq", Arapçada "birbirine yapışık, sıkı sıkıya bağlı" anlamına gelirken; "fatq" kelimesi "yarmak, ayırmak" anlamına gelir.[4] Bu iki kelime, göklerin ve yerin başlangıçta bir bütün olduğunu ve sonradan ayrıldığını çağrıştıran bir ifadedir. Bu ifade, klasik müfessirler tarafından çeşitli şekillerde yorumlanmıştır.

2.1. Klasik Tefsirlerde Ayetin Yorumu

İmam Taberî (ö. 923), *Câmiu'l-Beyân* adlı tefsirinde bu ayeti yaratılışın başlangıcına dair mecazî bir anlatım olarak değerlendirir. Ona göre "ratq", göklerin ve yerin henüz düzenlenmemiş, işlevsiz bir hâlde olduğunu; "fatq" ise Allah'ın kudretiyle bu yapının düzenlenip işlevsel hâle getirildiğini ifade eder. Taberî, bu ayrılmayı fiziksel bir kopma olarak değil, yaratılış düzeninin kurulması olarak yorumlar.[5]

Zemahşerî (ö. 1144), *el-Keşşâf* adlı tefsirinde ayetin dilsel yönüne odaklanır. "كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا" ifadesinde geçen ikillik (tesniye) kalıbı, gök ve yerin iki ayrı varlık olduğunu gösterir. Zemahşerî'ye göre bu iki varlık başlangıçta birbirine yapışıktı; Allah onları ayırarak aralarına boşluk koydu. Bu yorum, göklerin ve yerin yaratılış sürecinde bir ayrışma yaşandığını ve bu ayrışmanın ilahi bir emirle gerçekleştiğini vurgular[6] ki bu yorum o günün şartlarında çok ileri görüşlü ve bugünkü verilerle de yakın bir açıklamadır.

Fahreddin er-Râzî (ö. 1210), *Mefâtihu'l-Gayb* adlı tefsirinde ayeti hem fiziksel hem de psikolojik düzeyde yorumlar. Ona göre, ayetteki "ratq" ve "fatq" kavramları yalnızca kozmik bir ayrışmayı değil, aynı zamanda insanlık tarihindeki sosyal ve psikolojik dönüşümleri de temsil eder. Râzî, çok ilgi çekici bir yorumda daha bulunarak Müslümanların sayıca az olduğu dönemde dünyanın onlara dar geldiğini; İslam yayıldıkça bu daralmanın yerini bir ferahlığa bıraktığını ifade eder. Bu yorum, ayetin çok katmanlı anlam dünyasını gözler önüne serer.[7] Bu

[3] El-Enbiya 30.
[4] Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, Enbiyâ 21/30 tefsiri.
[5] Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, c. 17, s. 92–94. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000.
[6] Zemahşerî, Mahmud. *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl*, c. 3, s. 215. Beyrut: Dâru'l-Ma'rifa, 1987.
[7] Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-Gayb*, c. 21, s. 30–33. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999

mecazi ve sosyolojik temelli açıklama ayetin bilimsel veriler ve fiziksel açıklaması dışında çok yönlü bir mana ifade ettiğini de düşündürür.

Bu yorum, yaratılışın yalnızca göklerin ve yerin ayrılması değil, aynı zamanda insanın evrenle kurduğu anlam ilişkisi olduğunu gösterir. Ontolojik düzeyde, varlıkların ayrılması bir düzenin kurulmasıdır; metafiziksel düzeyde ise bu düzen, insanın varlıkla olan bağını şekillendirir.

2.2. Günümüz Tefsirlerinde Ayetin Yorumu

Bilimsel tefsir denilince akla ilk gelen isimlerden olan Tantâvî Cevherî(ö. 2010), *el-Cevâhir fî Tefsîr el-Kur'ân* adlı eserinde bu ayeti Big Bang teorisiyle ilişkilendiren ilk müfessirlerden biridir. Ona göre "ratq", evrenin başlangıçta tek bir madde veya enerji kütlesi olduğu anlamına gelirken; "fatq", bu kütlenin parçalanarak galaksilerin ve yıldızların oluşumuna zemin hazırlamasıdır. Cevherî, bu yorumuyla Kur'an'ın kevnî ayetlerinin bilimsel gerçekliklerle örtüşebileceğini savunur. Ancak aynı zamanda Kur'an'ın bir bilim kitabı değil, bir hidayet rehberi olduğunu da vurgular.[8]

Günümüz tefsirlerinin belki de ilk akla geleni olan Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942), *Hak Dini Kur'an Dili* adlı tefsirinde ayeti hem lafzî hem de bilimsel bir bakış açısıyla ele alır. "Ratq" kelimesini "birbirine yapışık, ayrılmaz hâl" olarak tanımlar. "Fatq" ise bu bütünlüğün parçalanarak gök ve yerin ayrı ayrı varlıklar hâline gelmesini ifade eder. Elmalılı, bu ayrılmayı klasik tefsirlerdeki ve günümüz bilimsel verilerindeki bilgileri harmanlayarak hem fiziksel hem de işlevsel bir ayrışma olarak görür: gök yağmur yağdırmaz, yer bitki bitirmezken; Allah bu düzeni kurarak canlılık için gerekli ortamı yaratmıştır,[9] der.

Süleyman Ateş (d. 1933) *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* adlı tefsirinde bu ayet ile ilgili, göklerin ve yerin başlangıçta bir bütün olduğu, ardından Allah tarafından ayrıldığı ifade edilerek, evrenin yaratılış sürecine işaret edilmektedir, der. Ateş, tefsirinde bu durumu, modern kozmolojik teorilerle de ilişkilendirilerek, evrenin başlangıçta tek bir madde halinde olduğu ve zamanla ayrışarak bugünkü hâlini aldığı şeklinde yorumlanır. Bu vurgu, hem Kur'an'ın evrensel mesajını hem de bilimsel gerçeklerle olan uyumunu ortaya koyar. Ayetin sonunda yer alan "Hâlâ iman etmeyecekler mi?" sorusu ise, insanı aklını kullanarak yaratılışın delilleri üzerinde düşünmeye ve iman etmeye davet eder.[10]

2.3. Ayetin Bilimle İlişkisi

Enbiyâ Suresi 30. ayeti, modern kozmolojiyle ilişkilendirilen en dikkat çekici Kur'an ayetlerinden biridir. Ayette geçen "ratq" ve "fatq" kavramları, evrenin başlangıçta tek bir bütün

[8] Cevherî, Tantâvî. *el-Cevâhir fî Tefsîr el-Kur'ân*, Kahire: Mektebetü'l-Medbûlî, 1997, 17/112-115

[9] Elmalılı Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1971, 5/266-267

[10] Süleyman Ateş, ***Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri***, 5/45-47.

hâlinde olduğunu ve sonradan ayrıldığını ifade eder. Bu ifade, Big Bang teorisinin temel varsayımlarıyla dikkat çekici bir paralellik taşır.

Big Bang teorisine göre evren, yaklaşık 13,8 milyar yıl önce çok yoğun ve sıcak bir noktadan meydana gelen büyük bir patlama ile oluşmuştur. Bu patlama sonrası evren genişlemeye başlamış -ki bu da Zariyat 47. ayet ile ifade edilmiştir- sıcak gazlar soğuyarak galaksileri, yıldızları ve gezegenleri oluşturmuştur. Bu süreç, Enbiyâ 30. ayetteki "bitişikken ayırdık" ifadesiyle örtüşmektedir.[11] Her ne kadar big bang teorisi sadece bir teoriyse bile bilim dünyasında güçlü bir teoridir. Evrenin genişlmesi gelişmiş teleskopler sayesinde kesin olrak ispatlandıktan sonra ilk yaratılışı için bir tahmin olan big bang, daha da güçlenmiştir. Ancak daha sönük de olsa bilim dünyasında big bang'a alternatif olabilecek başka senaryolar da ortaya atılmıştır ki bildirimizin ileriki bölümlerinde bunlardan bahsedeceğiz.

Evrenin başlangıcına dair en yaygın kabul gören bilimsel açıklamalardan biri olan Büyük Patlama (Big Bang) teorisi, evrenin yaklaşık 13,8 milyar yıl önce aşırı yoğun ve sıcak bir noktadan meydana gelen büyük bir patlama ile oluştuğunu öne sürmektedir. Bu patlama sonrasında evrenin genişlemeye başladığı, sıcaklığın düşmesiyle birlikte temel parçacıkların, atomların ve nihayetinde galaksilerin, yıldızların ve gezegenlerin oluştuğu kabul edilir. Evrenin genişlemekte olduğu fikri ilk olarak Edwin Hubble'ın 1929 yılında galaksilerin birbirinden uzaklaştığını gösteren gözlemleriyle ortaya konmuştur. Bu gözlemler, durağan evren modelini geçersiz kılarak evrenin dinamik bir yapıya sahip olduğunu göstermiştir. 1965 yılında Arno Penzias ve Robert Wilson tarafından keşfedilen kozmik mikrodalga arka plan ışıması, Büyük Patlama'nın ardından evrende kalan ısının izlerini taşıması bakımından teorinin en güçlü gözlemsel kanıtlarından biri olmuştur.[12]

Kur'an-ı Kerîm'de yer alan bazı ayetler, bu bilimsel gelişmelerle dikkat çekici paralellikler arz etmektedir. Örneğin, Zâriyât 47. ayetinde "Biz göğü kudretimizle bina ettik ve şüphesiz biz (onu) genişletmekteyiz" buyrularak evrenin genişlemesine işaret edildiği düşünülmektedir.[13] Yine Enbiyâ 30. ayetinde geçen "Göklerle yer bitişikken biz onları ayırdık" ifadesi, evrenin başlangıçta tek bir bütün hâlinde olduğu ve sonrasında ayrıldığı yönündeki bilimsel görüşlerle örtüşmektedir.[14]

Her ne kadar Big Bang hâlâ bir "teori" statüsünde olsa da, sahip olduğu gözlemsel destek ve matematiksel tutarlılık nedeniyle bilim dünyasında oldukça güçlü bir konuma sahiptir. Özellikle COBE, WMAP ve Planck gibi uzay teleskoplarının sağladığı veriler, evrenin yaşının belirlenmesi ve genişleme hızının ölçülmesi açısından teoriyi daha da sağlamlaştırmıştır.[15] Bununla birlikte, bilimsel düşüncenin doğası gereği, Big Bang'e alternatif bazı modeller de

[11] Mahir E. Ocak, "Evrenin İlk Dönemleri ve Kozmik Gaz", *Bilim ve Teknik*, TÜBİTAK, Temmuz 2025, s. 6–10,.

[12] Mahir E. Ocak, "Büyük Patlama", TÜBİTAK Bilim Genç, 5 Nisan 2017.
[13] Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, 6/579
[14] Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, 5/267
[15] Mahir E. Ocak, "Evrenin Yaşı Nasıl Hesaplanıyor?", TÜBİTAK Bilim Genç, 15 Eylül 2018.

geliştirilmiştir. Durağan Evren Modeli, Kozmik Evren Teorisi ve Çoklu Evren Senaryoları bu alternatifler arasında yer almaktadır.[16]

2.3.1. Alternatif Kozmik Senaryolar Ve Kur'anî Yorumlarla İlişkisi

Big Bang teorisi, evrenin başlangıcını açıklamada günümüzde en yaygın kabul gören model olsa da, bu teoriye alternatif olarak geliştirilen birçok kozmolojik senaryo da bilim dünyasında tartışılmaktadır. Bu alternatif modeller, evrenin başlangıcını farklı fiziksel temellere dayandırarak Big Bang'in bazı varsayımlarını sorgular. İlginçtir ki, bu senaryoların bazı yönleri, Kur'an'daki kevnî ayetlerle de ilişkilendirilebilecek niteliktedir. Evrenin oluşumuna dair bilimsel teoriler arasında Büyük Patlama (Big Bang) modeli geniş kabul görse de, bu modele alternatif olarak öne sürülen yaklaşımlar da mevcuttur. Bu alternatifler, Kur'an'daki yaratılış anlatımlarıyla karşılaştırıldığında bazı metafiziksel ve kavramsal örtüşmeler sunmaktadır.

1. Durağan Evren Modeli

Durağan evren modeli, evrenin herhangi bir başlangıç anı olmaksızın sonsuz ve değişmez bir yapıda olduğunu savunur. Fred Hoyle tarafından geliştirilen bu modelde, evren genişledikçe yeni madde oluşur ve böylece evrenin genel görünümü sabit kalır.[17] Her ne kadar bu model gözlemsel verilerle çürütülmüş olsa da, metafiziksel düzeyde evrenin ezelîliği fikrini barındırması bakımından dikkat çekicidir.

Kur'an'da evrenin yaratılışına dair ayetlerde "başlangıç" vurgusu açıkça yer alır. Özellikle "Bir şeyi dilediği zaman O'nun buyruğu sadece 'Ol!' demesidir; o da hemen oluverir" (Yâsîn 36/82) ayeti, yaratılışın bir emirle başladığını ifade eder. Bu ayet, klasik tefsirlerde yaratılışın ani ve ilahi iradeye dayalı bir başlangıçla gerçekleştiği şeklinde yorumlanır. Elmalılı Hamdi Yazır, bu ayeti yaratılışın zamansal bir başlangıcına işaret eden bir emir olarak değerlendirir ve "kün" emrinin metafizik bir ilk hareketi temsil ettiğini belirtir[18]

Bununla birlikte, yaratılışın zamanla nasıl sürdüğü konusunda açık bir kronoloji verilmemiştir. Enbiyâ 21/104'te geçen "İlk yaratılış gibi onu tekrar iade edeceğiz" ifadesi, yaratılışın sürekliliğine işaret eder. Ancak bu ifade, durağan evren modelinin sonsuz sabitliğiyle değil, döngüsel veya yeniden yaratılış fikriyle daha uyumludur. Mustafa Öztürk, bu ayeti kıyamet sonrası yeni bir yaratılışın olacağı şeklinde yorumlayarak, döngüsel evren modelleriyle daha yakın bir ilişki kurar.[19]

Ayrıca bazı kelamcılar, Allah'ın yaratma fiilinin ezelî iradesine dayandığını ve zamanla sınırlı olmadığını savunarak, durağanlık fikrine metafiziksel bir zemin oluşturmuşlardır.

[16] Mahir E. Ocak, "Evrenin Başlangıcı Hakkında Alternatif Görüşler", TÜBİTAK Bilim Genç, 20 Şubat 2020.
[17] Mahir E. Ocak, "Büyük Patlama", TÜBİTAK Bilim Genç, 5 Nisan 2017,
[18] Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, 4/194
[19] Mustafa Öztürk, "Kur'an Perspektifinden Yaratılış", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 16/1 (2016), 1–35

İsmail Hakkı İzmirli, yaratma fiilinin zaman üstü ve ezelî olduğunu savunarak, durağan evren fikrinin kelâmî düzlemdeki izdüşümüne dikkat çeker.[20]

2. Döngüsel Evren Modeli

Döngüsel evren modeli, evrenin sürekli genişleyip ardından tekrar büzüldüğü ve bu sürecin sonsuz döngüler hâlinde tekrarlandığı fikrine dayanır. Her döngü bir "Büyük Patlama" ve ardından "Büyük Çöküş" ile başlar ve sona erer.[21] Bu yaklaşım, Kur'an'daki "İlk yaratılış gibi onu tekrar iade edeceğiz" (Enbiyâ 21/104) ayetiyle anlamlı bir paralellik taşır. Bazı müfessirler bu ayeti, kıyamet sonrası yeni bir yaratılışın olacağı şeklinde yorumlamışlardır. Dolayısıyla, döngüsel evren modeli Kur'an'daki "tekrar yaratılış" fikriyle örtüşen bir kozmolojik senaryo sunar. Prof. Dr. Veysel Güllüce, bu ayetleri yaratılışın bir emirle başladığını ve evrenin yaratılışının süreklilik arz ettiğini ifade eden metafiziksel bir çerçevede ele alır. Özellikle "Ol!" emrinin kozmik bir başlangıç anına işaret ettiğini ve "tekrar yaratılış" vurgusunun döngüsel evren modelleriyle örtüşebileceğini belirtir.[22]

3. Kuantum Kozmoloji ve Ekpiyrotik Model

Kuantum kozmoloji, evrenin kuantum düzeyde rastlantısal olarak ortaya çıktığını ve klasik fizik kurallarının geçerli olmadığı bir "kuantum vakum"dan doğduğunu savunur.[23] Ekpiyrotik model ise sicim teorisine dayalıdır ve evrenin iki boyutlu zarların çarpışması sonucu oluştuğunu öne sürer. Bu modele göre evrenin başlangıcı bir tekillikten değil, önceki bir evrenin kalıntısından doğmuştur.

Kur'an'da geçen "duhan" (duman) ve "ratq" (bitişik) kavramları, bu modellerdeki "ön-evren" veya "enerji yoğunluğu" gibi kavramlarla örtüşebilir. Fussilet 11. ayetinde geçen "Sonra duman hâlindeki göğe yöneldi…" ifadesi, evrenin başlangıçta homojen bir enerji veya gaz hâlinde olduğunu ima eder. Bu anlatım, kuantum kozmolojiyle örtüşen bir metafiziksel tasvir olarak değerlendirilebilir. Prof. Dr. Mustafa Öztürk, bu ayeti evrenin ilk hâlinin homojen bir gaz veya enerji yoğunluğu şeklinde tasvir edildiği şeklinde yorumlar. Bu yaklaşım, kuantum kozmoloji ve ekpiyrotik model gibi teorilerle kavramsal paralellik kurmak için kullanılır.[24]

3. Çoklu Evren Modeli

Bu teoriye göre, bizim evrenimiz dışında başka evrenler de olabilir ve bu evrenler fiziksel yasalar, boyutlar veya zaman algısı bakımından birbirinden farklılık gösterebilir. Mahir Ocak,

[20] İsmail Hakkı İzmirli, Yeni İlm-i Kelâm, İstanbul: 1923, s. 112–115.
[21] Hüseyin Gazi Topdemir, "Tarih Boyunca Geliştirilmiş Evren Modelleri-3: Yer-Güneş Merkezli Evren Modeli", Bilim ve Teknik, c. 44, sayı 728 (2021), s. 102, TÜBİTAK,
[22] Veysel Güllüce, "Kur'an Işığında Evrimci Yaratılış Görüşünün Değerlendirilmesi", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, Erişim: 9 Kasım 2025.
[23] Luke A. Barnes – Geraint F. Lewis, Kozmik Düşünürün El Kitabı: Büyük Patlama Nasıl Çürütülür?, çev. Naile Sarmaşık, 1. bs., Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Yayınları, 2021, s. 45-48.
[24] Mustafa Öztürk, "Kur'an Perspektifinden Yaratılış (Kur'an'da Yaratılışla İlgili Kavramların Semantiği ve Yoktan Yaratma Meselesi)", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 16(1), 2016, ss. 1–35

bu yaklaşımı özellikle sicim teorisi ve kuantum dalgalanmalar bağlamında ele alır. Bazı kozmolojik modellerde, Büyük Patlama'nın yalnızca bizim evrenimize özgü olduğu; başka evrenlerin de benzer süreçlerle oluşmuş olabileceği düşünülmektedir. Bu evrenler birbirinden tamamen kopuk olabilir ve doğrudan gözlemlenemeyebilir. Ancak matematiksel modeller ve bazı fiziksel varsayımlar, çoklu evren fikrini teorik olarak mümkün kılmaktadır. Özellikle sicim teorisi, 11 boyutlu uzay-zaman yapısı içinde farklı evrenlerin varlığını destekleyen bir çerçeve sunar. [25]

Araştırmacılar ayetlerde geçen "göklerin ve yerin …" ifadesindeki "Semâvât" gibi çoğul ifadelerin yalnızca fiziksel katmanları değil, aynı zamanda farklı varlık düzlemlerini de kapsayabileceğini belirtirler.. Bu yaklaşım, çoklu evren fikrine açık bir yorum zemini sunar.[26]

Sonuç olarak, Kur'an'daki yaratılış anlatımları ile modern kozmolojik modeller arasında doğrudan bir eşleşme olmasa da, bazı teorilerle kavramsal paralellikler kurulabilir. Bu tür alternatif senaryoların geliştirilmesi, bilimsel çeşitliliğin ve metodolojik açıklığın bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

2.4. Sonuç

İşte kainatın ilk yaratılma anından ve genişlemesinden bahseden Enbiya 30'da, müfessirler bu ayetin bu bilimsel veriyi düşündürdüğünü ifade etmişlerdir. Bu bilginin kainatın yaratıcısı olan Allah'ın kudret, azamet ve ilminin yüceliği karşısında insanı aciz kaldığına işaret etmişlerdir. Yani bu teorinin ortaya atılması ve üstün özellikli teleskoplar sayesinde genişlemenin ispat edilmesiyle insanın hayretinin ve Allah'a olan bağlılığının artması hedeflenmiştir.

Kur'an'daki bu ve buna benzer ayetler hiçbir zaman bilim kitabı mahiyetinde ayrıntılı açıklamalar yapmamıştır. Ki Kur'an'ın temel metodu zaten kısa, öz ve düşündürücü bilgiler vermektir.

3. FUSSİLET 11. AYETİN KLASİK VE MODERN TEFSİRLERDEKİ YORUMU

ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا ۖ قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ

"Sonra duman hâlindeki göğe yöneldi. Ona ve yere: 'İsteyerek veya istemeyerek gelin!' dedi. İkisi de: 'İsteyerek geldik' dediler." [27]

[25] Mahir E. Ocak, "Sınırsız Evren ve Genişleme", TÜBİTAK Bilim Genç, 1 Nisan 2016,
[26] Şaban Ali Düzgün, "Kur'an Terimlerinin Semantik Çok Katmanlılığı", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 49, s. 2 (2008), s. 1-20, Fethi Ahmet Polat, "Çağdaş İslam Düşüncesinde Kur'an'a Yaklaşımlar: Hasan Hanefi, Nasr Hamid Ebû Zeyd ve Muhammed Arkoun Örneği", Marife Dini Araştırmalar Dergisi, c. 8, s. 2 (2008), s. 145-170
[27] Fussilet 41/11.

Fussilet Suresi 11. ayeti, yaratılışın ilahi bir emirle gerçekleştiğini ve gök ile yerin bu emre boyun eğdiğini ifade eder. Ayette geçen "duhan" (دخان) kelimesi, evrenin başlangıçtaki hâlini tanımlamak için kullanılır. Bu kelime, klasik müfessirler tarafından genellikle "duman" olarak çevrilmiş; modern yorumcular ise bu ifadeyi kozmik gaz veya enerji bulutu olarak değerlendirmiştir.

3.1. Klasik Dönem Tefsirlerinde Ayetin Yorumu

İmam Taberî, bu ayeti yaratılışın aşamalı bir süreç olduğunu göstermek için yorumlar. Ona göre "duhan", göklerin yaratılmadan önceki hâlidir. Allah'ın "gelin" emri, gök ve yerin yaratılış sürecine katılımını ifade eder. Taberî, burada geçen "isteyerek veya istemeyerek" ifadesini, gök ve yerin Allah'ın emrine mutlak teslimiyetini vurgulamak için kullanır.[28]

Razi, burada geçen "duhân" (duman), göğün ilk yaratılış hâlini temsil eder; bu, maddenin henüz şekillenmemiş, amorf bir hâlidir. Râzî, gök ve yerin Allah'ın emrine "isteyerek geldik" demesini mecazî değil, hakiki anlamda değerlendirir. Ona göre Allah, gök ve yere idrak ve cevap verme kabiliyeti vermiştir; bu da Allah'ın kudretinin bir göstergesidir. Bu yaklaşım, yaratılmışların Allah'ın iradesine mutlak teslimiyetini vurgular.[29]

Zemahşerî, Fussilet 11. ayetini dilsel ve belagat yönünden ele alır. "اِئْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا" (İsteyerek ya da istemeyerek gelin) emrini, Allah'ın mutlak otoritesini vurgulayan bir hitap olarak yorumlar. Gök ve yerin "أَتَيْنَا طَائِعِينَ" (İsteyerek geldik) cevabı ise, onların hâl diliyle Allah'a boyun eğdiğini ifade eder. Zemahşerî'ye göre bu ifade mecazîdir; çünkü cansız varlıkların konuşması mümkün değildir.[30]

3.2. Günümüz Tefsirlerinde Ayetin Yorumu

Elmalılı, ayette geçen "duhan" kelimesini bilimsel bir yaklaşımla değerlendirir. Ona göre bu ifade, evrenin başlangıçta bir gaz kütlesi hâlinde olduğunu gösterir. Bu yorum, modern kozmolojiyle örtüşmektedir. Elmalılı, gök ve yerin "gelin" emrine verdiği "isteyerek geldik" cevabını, yaratılışın Allah'ın iradesiyle ve düzeniyle gerçekleştiğini gösteren bir metafor olarak yorumlar.[31]

Tantâvî Cevherî, Fussilet 11. ayeti evrenin yaratılışına dair modern bilimsel teorilerle ilişkilendirir. "Duhan" kelimesini, evrenin başlangıçta yoğun bir gaz ve enerji bulutu olduğu şeklinde yorumlar. Bu yorum, Big Bang sonrası oluşan kozmik gaz hâliyle örtüşmektedir. Cevherî'ye göre, ayetteki "gelin" emri, evrenin fiziksel yasalar doğrultusunda şekillenmesini ifade eder.[32]

---

[28] Taberî, . *Câmiu'l-Beyân,* 24/112-115.
[29] Fahreddin er-Râzî, ***Mefâtîhu'l-Gayb***, 24/25-27.
[30] Zemahşerî, ***el-Keşşâf***, 4/406-407.
[31] Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*,6/314
[32] Tantâvî. *el-Cevâhir,*24/113.

Ateş, Fussilet Suresi 11. ayette geçen "ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ" ifadesi, evrenin yaratılış sürecine dair Kur'an'ın sunduğu kozmolojik bir tasvir olarak değerlendirilir. Buradaki "duhân" (duman), maddenin ilk hâli olan gaz formunu temsil eder. Tefsirde, bu durumun modern bilimsel verilerle de örtüştüğü, evrenin başlangıçta sıcak ve yoğun bir gaz bulutu hâlinde olduğu bilgisiyle paralellik taşıdığı belirtilir. Ayetin devamında geçen "İsteyerek ya da istemeyerek gelin" emri, Allah'ın mutlak iradesine vurgu yapar. Gök ve yerin "İsteyerek geldik" cevabı ise, yaratılışın Allah'ın emrine tam bir teslimiyetle gerçekleştiğini simgeler. Ateşten Tefsiri, bu ayeti hem kelâmî hem de bilimsel bir perspektifle yorumlayarak, Kur'an'ın evrenin yaratılışına dair işaretlerini çağdaş bilimle ilişkilendirmeye çalışır.[33]

3.3. Ayetin Bilimle İlişkisi

1965lerde ortaya atılan gözlemsel verilerle desteklenmiş, bilimsel olarak ispatlanmış bir gerçek olarak kabul edilen evrenin ilk evresi, evrenin yaratılışının yaklaşık 700.000. yılında hâlâ büyük oranda helyum ve hidrojenden oluşan homojen bir gaz bulutu hâlinde olduğunu göstermektedir.[34] Bu dönem, Fussilet 11. ayette geçen "duhan" ifadesiyle örtüşmektedir. TÜBİTAK Bilim ve Teknik dergisinde yayımlanan makalelerde, bu gaz hâlinin zamanla yoğunlaşarak galaksileri ve yıldızları oluşturduğu belirtilmektedir.[35]

Bu iki ayeti birlikte değerlendirmemiz esnasında dikkate almamız gereken ve bu iki ayetin anlamını aslında birleştirmemize yardımcı olan Zariyat 47. Ayeti de burada mutlaka dile getirmeliyiz. Modern gözlemler, evrenin genişlemekte olduğunu göstermektedir. Edwin Hubble'ın 1929'daki gözlemleri, galaksilerin birbirinden uzaklaştığını ortaya koymuştur. Bu bulgu, evrenin bir başlangıç noktasından itibaren genişlediği fikrini desteklemiştir. TÜBİTAK Bilim ve Teknik dergisinde yayımlanan makalelerde, bu genişlemenin kozmik artalan ışıması, Doppler kayması ve galaksi hareketleriyle doğrulandığı belirtilmektedir.[36]

Zâriyât Suresi 47. ayetinde geçen "Biz göğü kudretimizle kurduk ve şüphesiz biz genişletmekteyiz" ifadesi, evrenin genişlemesiyle ilgili bilimsel verilerle uyumlu bir şekilde yorumlanmaktadır. Bu ayet, Enbiyâ 30. ayetle birlikte değerlendirildiğinde, Kur'an'ın yaratılış sürecine dair evrensel bir bakış sunduğu görülmektedir.[37]

3.4. Sonuç

Zariyat 11 ayeti kainatın ilk yaratılış döneminden bahseden, ibretlik düşünmeye sevkeden ayetlerdendir. Ayeti tefekkür boyutuyla incelemek en doğru yaklaşımdır. Bunun yanı sıra bu ayetin de Enbiya 30 gibi bilimsel teori ve kesinliklerle ilgisi olabileceği de dikkatten kaçmaz. Yeryüzünün ilk hali olarak ayette bahsedilen duman, bilimsel verilerde tesbit edilen hidrojen-

[33] Süleyman Ateş. *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2012, s.* 1082.
[34] Berahitdin Albayrak – Engin Bahar, "Elementler Nasıl Oluştu?", TÜBİTAK Bilim Genç, 27 Nisan 2018.
[35] Mahir E. Ocak, "Evrenin İlk Dönemleri ve Kozmik Gaz", *Bilim ve Teknik*, TÜBİTAK, Temmuz 2025, s. 6–10,
[36] Mahir E. Ocak, "Evrenin Genişlemesi ve Kozmik Artalan Işıması", ***Bilim ve Teknik***, TÜBİTAK, Nisan 2024, s. 6–10,
[37] Yazır. ***Hak Dini Kur'an Dili***, 6/579

helyum karışımı bir toz-gaz bulutu ifadesiyle oldukça benzerlik göstermektedir. Bu durum kuranı bir bilim kitabı olarak değerlendirmeyi gerektirmez ancak allahın yazısız ayetleri olan kainatın bilgisini en iyi yaratanın bileceği ve gerektiğinde bildirebileceği gerçeğini değiştirmez.

Klasik dönem müfessirlerinin yorumlarında dönemin bilimsel verilerini de dikkate alarak yorum yaptıklarını görmekteyiz. İlk maddenin buhar, toz olabileceğini tefsirlerinde söylediklerini görmekteyiz.

4. İKİ AYETİN TEFSİRLERİNE ELEŞTİREL YAKLAŞIMLAR

Kur'an'ın kevnî ayetleri, yalnızca fiziksel evrenin yapısını açıklamakla kalmaz; aynı zamanda varlık, anlam ve ilahi kudret gibi metafiziksel boyutlara da işaret eder. Enbiyâ 30 ve Fussilet 11. ayetleri, bu bağlamda yaratılışın hem maddi hem de manevi yönlerini bir arada sunar. Klasik müfessirler, bu ayetleri yorumlarken sadece fiziksel ayrışma ve düzenlemeyi değil, aynı zamanda Allah'ın iradesiyle varlıkların anlam kazanmasını da vurgulamışlardır.

Her ne kadar Big Bang teorisi geniş kabul görse de, bazı bilimsel çevreler bu teorinin mutlak doğruluk taşıdığı yönündeki yaklaşımı eleştirmektedir. Luke A. Barnes ve Geraint F. Lewis tarafından kaleme alınan *Kozmik Düşünürün El Kitabı* adlı çalışmada, Big Bang'in bazı varsayımlarının gözlemsel verilerle tam olarak örtüşmediği ve alternatif senaryoların da dikkate alınması gerektiği savunulmaktadır.[38]

Bu eleştiriler, Enbiyâ 30. ayetin yalnızca Big Bang ile sınırlandırılmasının doğru olmayabileceğini; ayetin çok katmanlı anlamlarının farklı kozmolojik modellerle de ilişkilendirilebileceğini göstermektedir.

Bu çok katmanlı anlatım, Kur'an'ın evreni sadece bir fiziksel yapı olarak değil, aynı zamanda bir anlamlar bütünü olarak ele aldığını gösterir. Evrenin yaratılışı, Allah'ın kudretinin bir tezahürü olduğu kadar, insanın bu kudret karşısındaki konumunu da belirleyen bir süreçtir

Kur'an'ın kevnî ayetleri, yalnızca tek bir bilimsel teoriye indirgenmemeli; aksine, farklı bilimsel yaklaşımlara açık bir yorum alanı sunmalıdır. Enbiyâ 30 ve Fussilet 11. ayetler, bu esnekliği taşıyan ve çağlar boyunca farklı bilimsel gelişmelerle yeniden yorumlanabilecek ayetlerdir.

Ayrıca alternatif senaryolar adı altında incelediğimiz senaryolar ve bu senaryolar hakkında islam düşünürlerinin ortaya koyduğu fikirler ve özellikle her senaryoyu Kuran'dan ayetlerle destekleme çabası bizce biraz zorlama bir yorum gibi gözükmektedir. Zira her ortaya atılan teoriyi Kur'an'dan desteklemeye çalışmak teori çürütüldüğünde ya da zayıfladığında ayetin manası hakkında da şüpheleri doğurabilir. Ancak Kur'an'ın çok yönlülüğü ve cevamiu'l kelim oluşu (aynı anda birçok manayı birlikte ifade edebileceği) dikkate alınırsa bu yapılan yorumların da çok da yersiz olmadığı söylenebilir.

6. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Kur'an-ı Kerim'in kozmolojik anlatımları arasında yer alan Enbiya 30 ve Fussilet 11 ayetleri, yaratılışın mahiyetine dair hem lafzi hem de mana yönüyle derinlikli bir tefsir imkânı sunmaktadır. Bu iki ayet, evrenin yaratılış sürecini yalnızca fiziksel bir oluşum olarak değil, aynı zamanda ilahi kudretin ve hikmetin tecellisi olarak ele almaktadır.

[38] Luke A. Barnes ve Geraint F. Lewis, ***A Fortunate Universe: Life in a Finely Tuned Cosmos***, Cambridge University Press, 2016, s. 112–130

Enbiya 30. ayet, “Göklerle yer bitişik iken Biz onları ayırdık” ifadesiyle, yaratılışın başlangıcındaki birlik haline ve ardından gelen ayrışma sürecine işaret etmektedir. Müfessirler bu ayeti, gök ve yerin bir cevherden yaratıldığı, ardından Allah’ın emriyle ayrılarak düzenli bir yapıya kavuştuğu şeklinde yorumlamışlardır. Bu bağlamda ayet, hem kozmik düzenin başlangıcına hem de yaratılışın hikmetine dair bir kapı aralamaktadır.

Fussilet 11. ayet ise, duman halinde yaratılan yeryüzü ile sema ve arzın Allah’ın davetine “isteyerek veya istemeyerek” icabet ettiğini bildirmekte; böylece yaratılışın yalnızca maddi bir süreç değil, aynı zamanda şuur ve irade ile şekillenen bir teslimiyet hali olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ifade, varlıkların Allah’ın emrine boyun eğdiğini ve yaratılışın bir emir ve irade ilişkisi çerçevesinde gerçekleştiğini göstermektedir.

Bu iki ayetin birlikte değerlendirilmesi, Kur’an’ın yaratılış tasvirinin salt fiziksel bir açıklama olmadığını, aynı zamanda metafiziksel ve ahlaki bir boyut taşıdığını ortaya koymaktadır. Tefsir geleneğinde bu ayetler, hem kelamî hem de tasavvufî yorumlarla zenginleştirilmiş; yaratılışın sırları, Allah’ın kudret ve hikmetiyle ilişkilendirilmiştir.

Sempozyum süresince yapılan müzakereler, Kur’an’ın bu ayetleri üzerinden evrenin yaratılışına dair sunduğu perspektifin, çağdaş bilimsel teorilerle çatışmadığını; aksine, vahiy ile akıl arasında anlamlı bir irtibat kurulabileceğini göstermiştir. Bu durum, tefsirin yalnızca geçmişe dönük bir yorum faaliyeti değil, aynı zamanda güncel bilimsel gelişmelerle yeniden okuma imkânı sunan dinamik bir disiplin olduğunu ortaya koymuştur.

Sonuç olarak, Enbiya 30 ve Fussilet 11 ayetleri, yaratılışın hem zahiri hem de batını yönlerini kuşatan bir anlatım sunmakta; bu anlatım, insanı evrenin sırları üzerinde tefekküre davet eden bir hikmet penceresi işlevi görmektedir. Tefsir geleneği içinde bu ayetlerin yeniden yorumlanması, hem Kur’an’ın evrensel mesajını günümüz insanına ulaştırmak hem de ilim ile vahiy arasında köprü kurmak açısından büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Albayrak, Berahitdin – Bahar, Engin. "Elementler Nasıl Oluştu?", TÜBİTAK Bilim Genç, 27 Nisan 2018.

Ateş, Süleyman. *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2012.

Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. 12 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.

Barnes, Luke A. – Lewis, Geraint F. Kozmik Düşünürün El Kitabı: Büyük Patlama Nasıl Çürütülür?, çev. Naile Sarmaşık, 1. bs., Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Yayınları, 2021, s. 45–48.

Cevherî, Tantâvî. *el-Cevâhir fî Tefsîr el-Kur'ân*, Kahire: Mektebetü'l-Medbûlî, 1997.

Düzgün, Şaban Ali. "Kur'an Terimlerinin Semantik Çok Katmanlılığı", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 49, s. 2 (2008), s. 1–20.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 4, İstanbul: Azim Dağıtım, 1993, s. 2762.

Güllüce, Veysel. "Kur'an Işığında Evrimci Yaratılış Görüşünün Değerlendirilmesi", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, Erişim: 9 Kasım 2025.

İzmirli, İsmail Hakkı. *Yeni İlm-i Kelâm*, İstanbul: 1923, s. 112–115.

Kuşeyrî, Abdülkerim. *Letâifu'l-İşârât*, İstanbul: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 2006.

Ocak, Mahir E. "Büyük Patlama", TÜBİTAK Bilim Genç, 5 Nisan 2017.

Ocak, Mahir E. "Evrenin Başlangıcı Hakkında Alternatif Görüşler", TÜBİTAK Bilim Genç, 20 Şubat 2020.

Ocak, Mahir E. "Evrenin Genişlemesi ve Kozmik Artalan Işıması", Bilim ve Teknik, TÜBİTAK, Nisan 2024, s. 6–10.

Ocak, Mahir E. "Evrenin İlk Dönemleri ve Kozmik Gaz", Bilim ve Teknik, TÜBİTAK, Temmuz 2025, s. 6–10.

Ocak, Mahir E. "Evrenin Yaşı Nasıl Hesaplanıyor?", TÜBİTAK Bilim Genç, 15 Eylül 2018.

Ocak, Mahir E. “Sınırsız Evren ve Genişleme”, TÜBİTAK Bilim Genç, 1 Nisan 2016.

Öztürk, Mustafa. “Kur’an Perspektifinden Yaratılış”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 16/1 (2016).

Polat, Fethi Ahmet. “Çağdaş İslam Düşüncesinde Kur’an’a Yaklaşımlar: Hasan Hanefi, Nasr Hamid Ebû Zeyd ve Muhammed Arkoun Örneği”, Marife Dini Araştırmalar Dergisi, c. 8, s. 2 (2008),

Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu’l-Gayb Tefsîru’l-Kebîr* , Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1999.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu’l-Beyân fi Tefsîri’l-Kur’ân*, Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2000.

Topdemir, Hüseyin Gazi. “Tarih Boyunca Geliştirilmiş Evren Modelleri-3: Yer-Güneş Merkezli Evren Modeli”, Bilim ve Teknik, c. 44, sayı 728 (2021), s. 102, TÜBİTAK.

Zemahşerî, Mahmud. *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi’t-Tenzîl*, Beyrut: Dâru’l-Ma‘rifa, 1987.

KUR'ÂN'DA KİŞİLEŞTİRMEYE TELMİHTE BULUNAN AYETLERE DAİR MÜFESSİRLERİN YORUMLARI

Doç. Dr. Hacı Çiçek

Adıyaman Ünv., Eğitim Fak., Arap Dili Eğitimi (Arapça Öğretmenliği), Adıyaman, Türkiye.

hcicek02@hotmail.com ORCID 0000-0003-4735-6349

Öz

Kur'ân-ı Kerim, kutsal metinler arasında en çok okunan ve tatbik edilen kitaptır. İçerdiği ayetlerde sosyal, kültürel, ekonomik, hukuksal ifade ve hükümler bulunduğu gibi ahiret gününde kulların hesaba çekileceği süreçte kimi insanları dehşete düşürecek olağanüstü tablolardan söz eden ibareler de bulunmaktadır. Kur'ân, Yüce Allah'ın, inanma konusunda özgür bıraktığını vurgulamaktadır. Özgür ortamda istedikleri gibi hayat süren insanlara, inansın ya da inanmasın ahiret gününde hesaba çekilecekleri hatırlatılmıştır. Kur'ân'ın verdiği haberlere göre hesap gününe inananlar, o günde Allah tarafından verilecek karara itiraz etmeyecek; inkâr edenler ise dünyada yaptıkları kendilerine bildirilince onları reddedecek; bunun üzerine Yüce Allah, onlar aleyhine şahitlik etmek üzere dillerini, derilerini, kulaklarını ve ayaklarını konuşturacaktır. İnkârcılar, oluşacak bu tablo karşısında hayrete düşecek ve hiçbir mazeret yolu kalmayacaktır. Bu ilahi haberler birden fazla ayette yer almaktadır. Enbiya, Müminûn**,** Nûr, Yâsîn, Fussilet ve Kâf Sûreleri örnek olarak verilebilir. Kur'ân'da geçen bazı organların Allah tarafından konuşturulması meselesi, bir bakıma müteşabih formata sahip olduğundan; hakiki veya mecazi mi olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Mecazi olduğunu iddia edenlere karşı, Hz. Süleyman'a kuşların dilini öğreten Allah'ın, ahiret gününde inkarcıların aleyhine onların bazı organlarını şahitliği delil olarak getirilmiştir. Bu çalışmada ayetlerde geçen teşhis ve intak kategorisindeki haberler ele alınmış, birçok müfessirin yorumları analitik bir bakışla değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Allah, Kur'ân, Kişileştirme,

Commentaries of the Commentators on the Verses Referring to Personification in the Qur'an

Abstract

The Holy Qur'an is the most widely read and practised book among the sacred texts. In the verses it contains, there are social, cultural, economic, economic, legal expressions and provisions, as well as expressions that speak of extraordinary tables that will horrify some people in the process in which the servants will be held to account on the Day of Judgement. The Qur'an emphasises that Allah Almighty leaves people free to believe. People who live as

they wish in a free environment are reminded that they will be held to account on the Day of Judgement whether they believe or not. According to the news given by the Qur'an, those who believe in the Day of Reckoning will not object to the judgement of Allah on that Day, while those who disbelieve will reject what they did in the world when they are informed of it, whereupon Allah Almighty will make their tongues, skins, ears and feet speak as witnesses against them. The disbelievers will be astonished at this picture and will have no excuse. This divine news is found in more than one verse. Suras al-Anbiya, al-Muminoun, al-Nūr, al-Yāsīn, al-Fussilet and al-Kāf can be given as examples. Since the issue of the speech of some organs in the Qur'an by Allah has a somewhat mutashabih format, different opinions have been put forward as to whether it is literal or figurative. Against those who claim that it is metaphorical, it is brought as evidence that Allah, who taught the language of birds to Prophet Solomon, will make some of their organs witness against the unbelievers on the Day of Judgement. In this study, the news in the category of identification and intak in the verses are discussed and the interpretations of many commentators are analytically evaluated.

Keywords: Tafsîr, Allah, The Qur'ân, Personification.

Giriş

Allah'ın, yeryüzü ve gökyüzüne "isteyerek veya istemeyerek buyruğuma gelin" diye emretmesi, onların da "isteyerek geldik" diyalogu[1], insanların dışında Allah'ın koyduğu yasalara evrendeki bütün objelerin boyun eğişinin çok çarpıcı bir ifadesi olarak algılanmalıdır.

Evrenin yaratılışından bu yana insan dışındaki bütün varlık alemindeki nesne ve objeler, kendilerine biçilen görevi isteyerek yerine getirmekte, yaratıcısının koyduğu ilke ve prensiplere bağlı kalmakta ve herhangi bir kaosa neden olmamaktadırlar. Hatta söz konusu varlıklar, ekolojik dengenin bakir bağlamda sürmesine katkıda bulunmaktadırlar.

İnsan ise daha önce rabbine kulluk edeceğine dair söz vermiş olmasına rağmen, dünya hayatında mevki-makam, para-pul sahibi olunca kimisi Firavunlaştı, kimisi Nemrutlaştı, kimisi de Neronlaştı. Dolaysıyla kâinatın insicam ve ahengini bozan insanoğlu olduğu söylenebilir. Buradan hareketle, görevleri arasında dünyayı imar etme gibi görevi olan insanoğlu[2], "kendi kıyametini bizzat elleriyle hazırlamaktadır" mealinde bir hükme varılabilir.

1.Teşhîs/ تَشْخِيصْ ve İntâk/إنْطَاقْ Kelimelerinin Etimolojik Kapsamı

[1] Fussilet 41/11.
[2] Hûd 11/61.

Teşhîs ile intâk kelimeleri arasında doğrudan bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Teşhîs, bir hayvan veya cansızı kişileştirme iken; intak ise onları konuşturmaktır. Söz konusu iki kavramın daha iyi anlaşılması için, onları etimolojik bağlamda kısaca tanımlamakta yarar vardır.

Aslı ş-h-s olan ve tef'îl vezninde gelen teşhîs kelimesi, uzak mesafeden görünen, beliren insanın iskeleti demektir.[3] Türkçedeki *şahıs*, *şahsî*, *şahsiyet* ve *müşahhas* gibi sözcükler bu fiilden türemiştir. Şâhıs; bir yere takılıp kalan, sabit bakan; başka bir anlamıyla "gözleri yerinden çıkmış" demektir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de **فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا** "(*Kıyamet gününde) inkârcıların gözleri donakalacaktır*"[4] ifadesinde bu fiilin türevi kullanılmıştır. Bir bakıma onların göz kapakları kıpırdayamaz hale gelecektir.[5] Şâhıs kelimesinin çoğulu eşhastır. Teşhîs ise cansız bir varlığı canlıymış gibi göstermek, hastalığın ne olduğunu anlamak ve şahıslandırmaktır. Türk dili ve edebiyatında buna teşhîs/kişileştirme sanatı denir.

Arapça olan intâk sözcüğünün kökü n-t-k fiilidir. İf'âl vezninde sözlük anlamı konuşturmak, söyletmek ve dile gelmesini sağlamaktır. Bir diğer kalıbı olan *istintâk* ise birisini sorgulamak, sorguya çekmek, ifadesine baş vurmak demektir.[6] Başka bir ifadeyle söylemeye yeteneği olmayanı söyletmek, onun namına konuşmak, nutka getirmektir. Aynı fiilden türemiş farklı sözcük ve kavramlar da söz konusudur. Örneğin *İntâk-ı bi'l-hak;* hakkı söyletmesi, Yüce Allah'ın konuşturması, onun yardımıyla hakikati olduğu gibi dile getirmektir. **أنطقتِ الأمُّ ولدَها** cümlesindeki enteka fiili, annenin çocuğuna harf ve kelimeleri öğretmesidir. *Nutuk* sözcüğü, insanın dille söylediği, kulakla işittiği farklı seslerdir.[7] **كتاب نَاطِق** "*Kitâbün nâtık*" niteleme sıfatındaki anlamı "konuşan kitap" demektir. Nâtık sözcüğü, insan dışındaki varlıkları konuşturma, dile getirme sanatı olup teşhis ile birlikte kullanılır.[8]

Kur'ân'da Hz. Süleyman'a kuş dilinin **مَنْطِقُ الطَّيْرِ** "*mantıku't-tayr*"[9] ve insan derisinin şahit olarak konuşturulması da[10], *intâk-ı bi'l-hak* kapsamına giren intâk çeşididir.

Günümüzde emniyet ve kolluk kuvvetleri tarafından parmak izi aracılığıyla kimlik tespitinin yapıldığı bilinmektedir. Çünkü parmak izleri, sahibine özel bir obje olup benzersiz,

---

[3] Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed b. Amr el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn* (Kâhire: Dârü Mektebeti'l-Hilâl, ts.), 4/165; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât* (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, H/1412), 1/447.
[4] el-Enbiyâ 21/97.
[5] İsfahânî, *el-Müfredât*, 447.
[6] İsfahânî, *el-Müfredât*, 812; Reinhart Pieter Anne Dozy, *Tekmiletü'l-me'âcim el-Arabiyye* (Bağdat: Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İ'lâm,1979), 10/242. Kur'ân-ı Kerim'de geçen n-t-k fiilinin türevleri için bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (İstanbul: el-Matbaatü'l-İslâmiyye, 1982), 705.
[7] İsfahânî, *el-Müfredât*, 813.
[8] Celâluddîn Ebû Abdullah Muhammed el-Hatib el-Kazvînî, *el-İzâh fî ulûmi'l-belâga* (Beyrût: Dâru'l-Cîyl, ts.), 1/108.
[9] en-Neml 27/16.
[10] Fussilet 41/21.

değişmez; hatta değiştirilemez özellikler taşımaktadır. Bu alan bile Yüce Allah'ın, ayetlerde teşhis ve intakla ilgili vurguladığı noktaları desteklemektedir.

Teşhîs ve intâk kelimelerinin etimolojik anlamları kısaca verildikten sonra onların Kur'ân'da yer aldıkları ayetlerin analiz ve değerlendirmesini yapmaya çalışalım.

2.Teşhîs ve İntâk Kişileştirmeye Dair Bazı Ayetler

2.1.Enbiya Sûresinde

Kur'ân-Kerim, Hz. İbrahim'in gönderildiği toplumun Allah'tan başka uydurma ilahlara ibadet ettiklerini, onların akıllarını başlarına almaları noktasında uyarıldıklarını haber vermiştir. Onlar, ilahî öğretilere teslim olmaları gerekirken, ilahlarına yardım etme adına Hz. İbrahim'i yakmakla tehdit etmiş, hatta bunu kuvveden fiile çıkarmaya çalışmışlardır.[11] Bunun üzerine Yüce Allah, ateşe teşhis sadedinde ateşi kişileştirmiş, ona Hz. İbrahim'e karşı serin ve zararsız olmasını emretmiştir.[12]

İbn Abbâs (ö.68/687/88) "Allah, şayet 've selamet ol' demeseydi, ateşin soğukluğu, Hz. İbrahim'i helak edecekti"[13] şeklinde haber vermiştir. Ayetlerin vermek istediği mesajlar apaçık olmasına rağmen İsrailiyyât kaynaklı türden rivayetlerin tefsirlerde yer aldığını görmekteyiz. Örneğin ateşte Hz. İbrahim'in sadece ellerindeki prangaların yanıp tutuştuğu[14], bazılarına göre on altı[15] bazılarına göre ise yirmi altı yaşında ateşe atıldığı ve hangi etnik kökene mensup kişi tarafından yakıldığı[16], hangi hayvanın ateşi körüklediği, hangisinin söndürmeye çalıştığı[17], ilk mancınığı yapanın iblis olduğu[18], hasta bir kadının, iyileşmesi halinde İbrâhim'in yakılması için odun toplama sözünü verdiği, ateşin hararetinden neredeyse gökte uçan bütün kuşların yanar duruma geldiği[19] onlardan bazılarıdır. Bazı müfessirler, Kabü'l-Ahbar (ö.32/652-53) ve

---

[11] el-***Enbiyâ, 21/66-68.***

[12] el-Enbiyâ, 21/69.

[13] Bkz. İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiʿü'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 18/466, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kurʾân* (Beyrût: Dârü İhyâü't-Türâsi'l-'Arabî, 2002), 6/278.

[14] Taberî, *Câmiʿü'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân,* 18/466, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *Tefsîrü'l-Kurʾân (en-Nüket ve'l-uyûn*) (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 3/453.

[15] Taberî, *Câmiʿü'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân,* 18/467.

[16] Mâverdî, *Tefsîrü'l-Kurʾân (en-Nüket ve'l-uyûn*), 3/453); Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mesud el-Begavî, *Meâlimu't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrût: Dârü İhyâ et-Turâsi'l-'Arabî, 1420), 3/295.

[17] [17] Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, *Bahrü'l-'ulûm* (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 2/372.

[18] Bkz. Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed Vâhidî, *el-Vasît fî tefsîri'l-Kurʾâni'l-Mecîd* (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 3/243.

[19] Taberî, *Câmiʿü'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân,* 18/465; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kurʾân*, 6/281; Ebü'l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l ekâvil fî vucûhi't-te'vîl* (Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987), 3/125; Abdurrrahmân b. Ebûbekir Celâluddîn es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* (Beyrût: Dârü'l-Fikr, ts.), 7/101.

Katâde'den (ö.117/735), Hz. İbrahim'in yedi gün ateşte kaldığını, dolaysıyla kimsenin ateşe yaklaşamadığını nakletmiştir.[20]

Seyyid Kutub (ö.1966), ayetin felsefî ve hikemî boyutuna dair ateşin, canlı bedenleri yakan ve bilinen bir şey olduğunu, nasıl oluyor da ateş İbrahim'i yakmaz diye sorulmaması gerektiğini; çünkü ateşe "Yak!" diyen otoritenin, yeri geldiğinde ona "Serin ve zararsız ol!" dediğini bildirmiştir. İnanmayanların, olay hakkında "Bu nasıl olur?" gibi sorular sorduklarını ama iman edenlerin ondan şüphe duymadıklarını vurguladıktan sonra Kutub, mümin kişiye düşen sorumluluğun, onun hakikatine inanmasıdır diye bir yorumda bulunmuştur.[21] Çünkü Allah devreye girdiğinde Merhum Necip Fazıl'ın (ö.1983) "Sakarya Türküsü" aslı şiirinin bir mısrasında "Rabbim isterse, sular büklüm büklüm burulur" ifade ettiği gibi Hz. Musa'yı ve ona inananları suda boğmadığı gibi Hz. İbrahim'i de ateşte yakmamıştır.

2.2.Nûr Sûresinde

Kur'ân-ı Kerim, çok çapıcı bir formda **يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِما كانُوا يَعْمَلُونَ** "*O gün dilleri, elleri ve ayakları işledikleri kötülük konusunda aleyhlerinde şahitlik edecektir*"[22] şeklinde bir uyarı ve tehditte bulunmuştur. Aslında bu uyarı, bir bakıma onların bulunduğu pozisyona dair otokritik yapmalarına bir imkân tanıma olarak değerlendirilebilir.

Kıyamet gününde insanın bedenindeki göz, dil, el ve ayakların şahitlik edeceğine dair haberlerin verildiği ayetlerden bir diğeri de (Nûr 24/24) ayetidir. Ayette her ne kadar anlama aleyhte hükmünü veren "alâ" harf-ceri kullanılmış olsa da organların salt aleyhte şahitlik yapacaklarını sınırlamaz. Çünkü adil şahitler, kimi konuda aleyhte kimi yerde lehte şahitlik yaparlar. Örneğin göz, filan kimse benimle baktı, benimle ağladı diyeceği gibi diğer organlar da aynı işleve sahip olacak[23] ve dünyada yapıp ettiklerinin hepsini haber verecektir.[24] Râzî (ö.606/1210), Allah, deriyi konuşturup akletme kabiliyeti verdiği gibi, dağa taşa da korku kabiliyeti verebileceğini, bir ayete[25] telmihte bulunarak Kur'an'ın bir dağa indirilmesi halinde onun Allah korkusundan parçalanacağını bildirmiştir.[26]

---

[20] Bkz. Muhammed Emîn el-Hererî, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-reyhân fî ravâbî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrût: Dârü Tavki'n-Necât, 2001), 18/133.
[21] Bkz. Seyyid Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'ân* (Kâhire: Dârü'ş-Şurûk, 2003), 4/2387-2388.
[22] en-Nûr 24/24.
[23] Ebü'l-Kâsım Zeynulislâm Abdulkerim b. Hevâzin b. Abdülmelik el-Kuşeyrî, *Letâ'ifu'l-işârât* (Kâhire: el-Heyetü'l-Mısriyye, ts.), 2/602.
[24] Vâhidî, *Vasît*, 3/313; Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed es-Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'ân* (Riyâd: Dârü'l-Vatan, 1997), 3/515
[25] el-Haşr, 59/21.
[26] Fahruddîn Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-'Arabî, 1999), 20/341.

Kur'ân'da بَلِ الْإِنْسانُ عَلى نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ "*İnsan, kendinin şahididir*"[27] ayetinde basiret sözcüğünün müennes/dişil kipinde vurgulanmasının hikmeti, kendisine organlarının şahitlik edeceğine bir işarettir.[28] İnkârcılara dünyada işledikleri hatırlatılınca inkâr eder, kabullenmezler. Kendilerine konu komşularının, çevre ve aşiretinin aleyhte söylediklerini bile yeminle reddederler. Bunun üzerine Allah, kendilerine ellerini ve dillerini şahit olarak getirdiğinde susarlar, sesleri solukları kesilir ve cehenneme girerler.[29] Buradan hareketle dünyada günahların işlenmesinde inkârcı sahibine itaat eden organların, ahiret yurdunda ona itaat etmeyecekleri sonucuna varmak mümkündür. Örneğin dünyada küfre sokan sözleri söyleyen dil, o günde Allah'a sığınacak, sahibini içki, kumar ve fuhuş mekanlarına götüren ayaklar, sahibinin aleyhinde dile gelecek, cinayet, hırsızlık ve soyguna neden olan eller de aynı şekilde dile gelecek ve sahibinin foyasını meydana çıkaracaklardır.

2.3.Yâsîn Sûresinde

Ahiret gününde hesapların görülecek süreçte kişinin aleyhinde şahit yapacak el ve ayakların haber verildiği ayetlerden bir tanesi de Yâsîn sûresinde geçmektedir.

اَلْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلٰٓى اَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَآ اَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ اَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ *"O gün onların ağızlarını mühürleriz; yaptıklarını bize elleri anlatır, ayakları da şahitlik eder."*[30]

Bazı kaynaklarda ahirette yaptıklarını apaçık şekilde gören inkârcılar, olayın gerçekliğini kabul etmeyecek[31], münakaşa edecekler; bunun üzerine komşu, aile ve aşiretleri onlar aleyhine şahitlik yapacak, ne var ki onlar müşrik olmadıklarına dair yemin edecek, aleyhlerine şahit yapanları yalanlayacak, bu aşamadan sonra ağızlarına mühür vurulacak, el ve ayakları dile gelecektir.[32]

İnkarcılar, öyle tablolar ile karşı karşıya gelecekler ki onların kendi organları kendilerini rezil edecek ve aleyhlerine tanıklık edecektir. Orada her organ tek başına Allah'a dönecek ve gerçeği seslendirecektir. Bu olgu, inkarcılar açısından oldukça hayret verici ve korkunç bir tablodur. Bunu algılayan kalpler ise korkudan yerinden oynar duruma gelecektir. Aslında ezeli

---

[27] el-Kıyâme 75/14.
[28] Kurtubî, *el-Câmiu' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 19/100.
[29] Abdürrrahmân b. Ebûbekir Celâluddîn es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* (Beyrût: Dârü'l-Fikr, ts.), 6/165; Ahmed b. Mustafa Merâgî, *Tefsîr* (Kâhire: Matbaatü Mustafâ el-Babî, 1946), 18/90. Ayrıca bkz. Muhammed Seyyid Tantavî, *et-Tefsîrü'l-vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kâhire: Dârü'n-Nahda, 1997), 10/103; Muhammed Ebû Zehra, *Zehretü't-tefâsîr* (Beyrût: Dârü'l-Fikr el-'Arabî, ts.), 10/5172.
[30] Yâsin 36/65.
[31] Bir hadis rivayetinde kıyamet günü hesaba çekilme esnasında inkârcılar, kendi şahıslarından gayrı hiçbir kimsenin şahitlik yapmasına razı olmayacak; bunun üzerine ağzına mührün vurulacağı ve organlarına konuşmalarına emir verilecek, onlar da Allah'ın gücü ve izniyle dile gelecektir. Bkz. Müslim "Zühd", 7.
[32] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 4/24.

bilgiye sahip olması hasebiyle Allah'ın böyle bir şeye ihtiyacı yoktur, inkarcılara başka türlü davranır, dilediği başka belalar verebilirlerdi.[33]

Ayetlerin verdiği haberlere göre Yüce Allah, hesapların görüldüğü büyük günde inkârcı münafık ve müşrikler huzura geldiklerinde, şirk koşmadıklarını ve nifak hareketinde bulunduklarını inkâr ettiklerinde[34], hakikatin ortaya çıkması ve bütün mazeret yollarının kapanması adına ağızlarına gem vurulup susturulacak; ona karşılık kulakları, göz ve derileri yaptıklarına şahitlik yapacaktır. Onlar, ummadıkları bu tablo karşısında hayrete düşerek, derilerine قالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا "*Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz*?" diye sorduklarında **قالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ** "*Her şeyi konuşturan Allah, bizi konuşturdu*" diye cevap vereceklerdir.[35] Aslında organların bir şeyi ikrarı ve itirafı, dilin yaptığından daha dikkat çekicidir demek mümkündür.[36] Ellerin konuşturulması ve tanıklığın gerçekleşmesi olgusunun, ayaklardan önce zikredilmesinin nedeni, fiil ve davranışların ekseriyetinin eller ile gerçekleşmesidir. Ayetlerdeki "**وَمَا عَمِلَتْهُ اَيْدِيهِمْ**/*ellerinin yaptıkları/ürettikleri*"[37] ve " **وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ** /*Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın*"[38] ifadelerde geçtiği gibi.[39] Kurtubî, insanın organları tarafından yalanlanmasını, aşağılanmanın en ileri boyutu şeklinde nitelemiş; bir ayete[40] telmihte bulunarak kulak, göz ve kalbin idrak duyuları olmaları nedeniyle sorumlu olduklarını vurgulamıştır. Müfessir, bu tablonun, aklı eren varlıkların bir hali olduğundan bu formda geldiğini zikretmiştir.[41]

2.4.Fussilet Sûresinde

Ayette yere ve göğe hitap edildiği, onların bu hitaba teşhis ve intak bağlamında cevap verdikleri, ikisine **فَقالَ لَها وَلِلْأَرْضِ ائْتِيا طَوْعاً أَوْ كَرْهاً** "*İsteyerek veya istemeyerek gelin*" diye emir verildiğinde onların **قالَتا أَتَيْنا طائِعِينَ** "*İsteyerek geldik*" dedikleri haber verilmiştir.[42]

Müminler açısından yerde bulunan taşların Allah korkusundan yuvarlanıp durdukları noktasında hiçbir gariplik bulunmamaktadır. Çünkü bu özellik, Allah tarafından onlara

[33] Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'ân,* 5/2973.
[34] el-Enâm 6/23.
[35] el-Fussilet 41/21.
[36] Bkz. Hâzin, *Lübâb*, 4/11; Sıddîk Hân, *Fethu'l-beyân*, 11/313.
[37] Yâsîn 36/35.
[38] el-Bakara 2/195.
[39] Zuhaylî, *Münîr*, 23/38.
[40] el-İsrâ 17/36.
[41] Kurtubî, *el-Câmiü' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 10/260.
[42] el-Fussilet 41/11.

verilmiş; hatta güneş, ay, yıldızlar/gezegenler, melekler ve birçok insan, rabbine secde etmekte, boyun eğmektedir.[43]

Vâhidî (ö.468/1076), Yüce Allah'ın, göğe emretmesindeki anlamın "Güneşini, ayını ve yıldızlarını doğdur", yere ise "nehirlerinin yataklarını yar, meyve ve bitkilerini çıkar!" demek olduğunu söylemiştir.[44] Burada ayetlerden hareketle yerin ve göğün verilen emri, isteyerek yerine getirmelerinden başka seçenekleri bulunmamaktadır. Hatta Allah ile diğer nesne ve objeler arasındaki ilişki, tabiri caizse itaat edilen âmirin emri karşısındaki itaat eden memur gibidir. Yüce Allah'ın yoğun dumandan oluşan yere ve göğe "geliniz" şeklindeki emri, teklifî olmayıp tamamen tekvinîdir. Her iki varlığın tıpkı bir insanın nidası gibi verdiği cevap ta aynı formda değerlendirilmesi gerekir.[45]

2.5.Câsiye Sûresinde

Yüce Allah, bu surede de Kur'ân'ın, muhataplarına hakkı haykırdığını, dile gelen bir kitap olduğunu bildirmiştir. Bu konuda **هٰذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ** *"Bu kitabımız size karşı (aleyhinize) gerçeği konuşmaktadır. Çünkü biz, yaptıklarınızı kaydediyorduk"*[46] buyurulmuştur.

Müfessirlerin genel kanaatine göre "size karşı/aleyhinize" kesitindeki muhatapların, inkârcılar olduğu yönündedir.

Zemahşerî, Kur'ân'ın herhangi bir ekleme veya eksiltme yapmaksızın, gerçekleri insanların yüzüne haykırdığını söylemiştir.[47] Kurtubî ise "hakkı söyleyen" ifadesinde bir istiare sanatı olduğunu, ondan kastedilenin ise "Sözlerin Yüce Allah tarafından söylenebileceği gibi melekler tarafından da dile getirileceği anlamına geldiği" görüşünü paylaşmış ve **نَطَقَ الْكِتَابُ بِكَذَا** *"Kitap, şunu söyledi"* sözünü delil olarak getirmiştir[48]

Seyyid Kutub (ö.1966), ahiret gününde dizüstü çökecek, dehşetten donakalacak ve sesleri sadece fısıltı şeklinde duyulacak kalabalığa Yüce Allah'ın "Bugün, kitabımız, aleyhinize konuşuyor, gerçeği söylüyor" diye buyuracağını söylemiştir.[49] Nitekim daha sonraki ayette "*İman edip salih ameller işleyenlere gelince, rableri onları rahmetine koyacaktır ki apaçık kurtuluş budur*"[50] diye vurgu yapılmıştır.

---

[43] Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Meʿâni'l-Kurʾân ve iʿrâbüh* (Beyrût: Alemü'l-Kütüb, 1988), 3/418, 4/238.
[44] Bkz. Vâhidî, *el-Vasît fî tefsîri'l-Kurʾâni'l-Mecîd*, 4/26.
[45] Bkz. Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-Hakîm (Tefsîrü'l-menâr*) (Kâhire: Heyet, 1990), 5/348, 8/396.
[46] Câsiye 45/29.
[47] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 4/292.
[48] Kurtubî, *el-Câmiʿ li ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/175.
[49] Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'ân,* 5/3233.
[50] Câsiye 45/30.

2.6.Kâf Sûresinde

Kur'ân'da intak bağlamında konuşturulan en canlı örnek, belki de cehennemin dile getirilmesidir. Zira hesapların görüldüğü ve inkârcıların cehenneme sürüldüğü süreçte Yüce Allah, يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ cehenneme dolup dolmadığını soracak, cehennem de dile gelerek cevaben وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ "daha yok mu?" diye seslenecektir.[51] Her ne kadar Mücâhid b. Cebr (ö.103/721) gibi müfessirler, cehennemin söz söylemesi diye bir şeyin söz konusu olamayacağını, ifadenin sadece bir örneklemeden ibaret olduğunu söylese de müfessirlerin kahir ekseriyetine göre Yüce Allah'ın, organları konuşturması gibi cehennemi de konuşturması somut şekilde olacaktır.[52] Bazıları, cevap verenin cehennemden daha ziyade oradaki zebani meleklerin olduğunu söyleseler de ayetteki zamirler, dişil/müennes kipinde gelmiştir ki bu ise cehennemin olduğuna işaret etmektedir.

İbn Abbâs'a göre cehennemin "*Daha var mı*" demesi ifadesinin "*Bende boş yer kaldı mı ki*?" anlamına geldiği görüşündedir. Mücâhid de bu görüşe katılmıştır.[53]

Zemahşerî (ö.538/1144), cehenneme yöneltilen soru ile onun verdiği cevabın, olayı kalplere iyice yerleştirmek için bir canlandırma/tahyîl kabilinden olduğunu belirtmiş, bunun iki anlama geldiğini, birinci anlamın cehennemin tamamen dolacağı, dolduktan sonra bir şeyin eklenmeyeceği, Yüce allah'ın buna dair cehennemi mutlaka dolduracağı[54]; ikinci anlamın ise oraya gireceklerin tamamı girdiği hâlde hâlâ orada yer kalacağını belirtmiştir.[55]

Seyyid Kutub, Kur'ân'ın canlandırdığı bu tablonun bir diyalog formatında olduğunu, söz konusu tablonun bir tarafında cehennemin yer aldığını, isticvab/soru-cevap ile hayret ve dehşet verici bir tablonun ortaya çıktığını söylemiştir.[56] Mevdudi (ö.1979), Yüce Allah ile cehennem arasındaki diyaloga dair "Allah'ın, cehenneme sorması ve onun cevabı ne mahiyet taşımaktadır? Bu, sadece mecazi bir konuşma mıdır veya gerçekte cehennem canlı ve konuşan bir şey midir ki ona hitap edilebilsin, o da konuşmaya cevap verebilsin?" gibi sorular sorduktan sonra yaratıcının kendi yarattığı varlıkla konuşabileceğini ve onun her yarattığı, yaratıcısının konuşmasına -onun dilini bizim anlamamız mümkün olmasa bile- cevap verebileceğini ifade etmiştir.[57] Muhammed Emin Şinkîtî ise (ö.1974), kişileştirmeyi çağrıştıran ayetlerden[58]

---

[51] Kâf 50/30.
[52] Kurtubî, *el-Câmiü' li ahkâmi'l-Kur'ân,* 17/17-18.
[53] Bkz. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr,* 7/602.
[54] es-Secde 32/13.
[55] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 4/388-389.
[56] Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'ân,* 6/3365.
[57] Ebü'l-Ala el-Mevdûdî, *İslâm'da İhya Hareketleri,* çev. A. Ali Genç (İstanbul: Pınar Yayınları, 1986), 5/446.
[58] el-***Enbiya, 21/69;*** el-***Furkân, 25/12; Fussilet, 41/11; Kaf, 50/30.***

hareketle kâfirler için azap yeri olarak takdir edilen cehennemin idrak, irade ve hissiyat sahibi bir varlık olduğunu söylemiştir.[59]

Gerek mecazi gerekse hakiki formda olsun, bazı hadis rivayetlerinde de cennet ile cehennemin konuşturulacağı söz konusudur. Örneğin Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'in, cennet ile cehennemin münakaşa edeceklerini; cehennemin, kendisinde zorba ve kibirlilerin olacağını; cennetin ise kendisinde zayıf ve yoksulların olacağını dediklerini buyurmuştur. Bu diyalog sürecinde Yüce Allah, cennete, kendisinin rahmeti olduğunu ve onunla dilediğine merhamet edeceğini; cehenneme de kendisinin azabı olduğunu ve onunla dilediğine azap edeceğini; her ikisini de dolduracağını buyuracaktır.[60]

Sonuç ve Değerlendirme

Evreni oluşturan unsurların insan, hayvan ve cansız varlıklardan oluştuğu bilinmektedir. İnsanların her konuda kendi aralarında konuşarak anlaştıkları veya ihtilafa düştükleri bir gerçekliktir. Hayvanlar aleminin de -insanın muhtevasına vakıf olmadığı şekilde- diyalog içinde olmaları da ilginç konular arasında yer almaktadır. Ama Yüce Allah, devreye girdiğinde Hz. Süleyman gibi bazı kullarına kuşların dilinden (mantıku't-tayr/lisanü't-tayr) anlama yeteneğini vermiştir.

Kur'ân-ı Kerim, çalışmamızda da değindiğimiz gibi bazı ayetlerde Yüce Allah'ın, hesap gününde inkârcıların, dünya hayatında işlediklerini kabul etmemelerine karşılık dillerini, ellerini, ayak ve derilerini konuşturacağını gündeme getirmiştir. Adı geçen organların yanı sıra cehennemin de dile geleceği vurgusu bulunmaktadır. Hatta, kapasitesinin geniş olması hasebiyle cehennemin, "Daha yok mu?" şeklinde sesleneceği bilgisi vardır.

Kaynakça

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mü'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. İstanbul: el-Matbaatü'l-İslâmiyye,1982.

Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ. *Me'âlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân.* 5 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, 1999.

Dozy, Reinhart Pieter Anne. *Tekmiletü'l-me'âcim el-Arabiyye*. çev. Muhammed Selîm en-Na'îmî. 11 Cilt. Bağdat: Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, 1979.

Ebû Zehra, Muhammed. *Zehretü't-tefâsîr*. 10 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr el-'Arabî, ts.

Ferâhîdî, Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-ayn*. Kâhire: Dârü Mektebeti'l-Hilâl, ts.

[59] Muhammed Emîn eş-Şinkîtî, *Edvâü'l-beyân fî îzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân* (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1995), 8/232.
[60] Buhârî, "Tefsîr" 50; Müslim, "Cennet" 34; Tirmîzî, "Cennet" 22.

Hererî, Muhammed Emîn. *Hadâiku'r-ravhi ve'r-reyhân fî ravâbî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 33 Cilt. Beyrût: Dârü Tavki'n-Necât, 2001.

İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, H/1412.

Kazvînî, Celâluddîn Ebû Abdullah Muhammed. *el-Îzâh fî ulûmi'l-belâga*. Beyrût: Dâru'l-Cîyl, ts.

Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmiu' li ahkâmi'l-Kur'ân*. 20 Cilt. Kâhire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.

Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin. *Letâ'ifü'l-işârât*. 3 Cilt. Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısriyye, ts.

Kutub, Seyyid. *Fî Zılâli'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Kâhire: Dârü'ş-Şurûk, 2003.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb. *Tefsîrü'l-Kur'ân (en-Nüket ve'l-'uyûn).* 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.

Merâgî, Ahmed b. Mustafâ. *Tefsîrü'l-Merâgî*. Kâhire*:* Matbaatü Mustafâ el-Babî, 1946.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Haccâc. *Sahîhu Müslim*. 5 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Râzî, Fahruddîn. *Mefâtîhü'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, 1999.

Rızâ, Reşîd. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîrü'l-menâr*). 12 Cilt. Kâhire: Heyet, 1990.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, 2002.

Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdulcabbâr. *Tefsîrü'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Riyâd: Dârü'l-Vatan, 1997.

Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Bahrü'l-'ulûm.* 3 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

Sıddîk Hasan Hân, Ebü't-Tayyib Muhammed el-Kınnevcî. *Fethu'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân*. 15 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992.

Süyûtî, Abdurrrahmân b. Ebûbekir Celâluddîn. *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, ts.

Şinkîtî, Muhammed Emîn b. Muhammed el-Muhtâr. *Edvâü'l-beyân fî îzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*. 9 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1995.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmûlî. *Câmi'ü'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000.

Tantavî, Muhammed Seyyid. *et-Tefsîrü'l-vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 15 Cilt. Kâhire: Dârü'n-Nahda, 1997.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *el-Vasîṭ fî tefsîri'l-Kurʾâni'l-mecîd*. thk. Komisyon. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. *Meʿâni'l-Kurʾân ve iʿrâbüh*. 5 Cilt. Beyrût: Alemü'l-Kütüb, 1988.

Zemahşerî, Cârullâh Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl ve uyûni'l ekâvil fî vucûhi't-te'vîl.* 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.

BAKARA SURESİ 8-16 AYETLERİ BAĞLAMINDA İBN TEYMİYYE'NİN MÜNAFIKLARA DAİR YORUMLARI

Doç. Dr. Hacı ÇİÇEK

Adıyaman Ünv., Eğitim Fak., Arap Dili Eğitimi (Arapça Öğretmenliği), Adıyaman, Türkiye.
hcicek02@hotmail.com ORCID 0000-0003-4735-6349

Özet

Kur'ân-ı Kerim, inanmaları ve pratik hayatları bağlamında üç grup insandan söz etmektedir ki onlar müminler, inkârcı müşrikler ve iki yüzlü münafıklardır. Bakara suresinin başlarında adı geçen her üç grubun özelliklerini vurgulayan ayetler bulunmaktadır. Surenin ilk beş ayeti müminlerden; sonraki iki ayeti müşriklerden, ardından gelen on üç ayeti ise ikircikli, kripto ve düalist münafıklardan söz etmektedir. Ayetlerin münafıklardan daha fazla söz etmesinin nedeni, onların müminler tarafından deşifre edilmesi, anlaşılmasıdır. Münafıklar konusuna, onların karakteristik özelliklerine her müfessir temas etmiş, yorumlar yapmıştır. Onlardan birisi de İbn Teymiyye'dir (ö.728/1328). Çok yönlü bir kişiliğe sahip olan İbn Teymiyye, neredeyse bütün İslami ilimler alanında eserler kaleme almıştır. Tefsir alanındaki yorumlarını, diğer klasik tefsirlerde olduğu gibi Kur'ân-ı Kerim'i baştan sona kadar bir disiplin içinde yazmamıştır. İbn Teymiyye'nin tefsir metodolojisi, çeşitli nedenlerle kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevap ve görüşlerden ibarettir. Tefsirinin öne çıkan özellikleri arasında, kendi döneminde, münafıkların genel özelliklerini taşıyan Karamita ve'l-Batıniyye benzeri fırkaları, alenen münafıklar kategorisinde sayması bulunmaktadır. Bu çalışmada İbn Teymiyye'nin, münafıklara dair yorum ve görüşleri ele alınmış, analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Allah, Kur'ân, İbn Teymiyye, Münafıklar.

IBN TAYMIYYAH'S COMMENTS ON HYPOCRITES IN THE CONTEXT OF SURAH AL-BAQARAH VERSES 8-16

Abstract

The Holy Qur'an mentions three groups of people in terms of their beliefs and practical lives: believers, disbelieving polytheists and hypocritical hypocrites. At the beginning of Surah al-Baqarah, there are verses emphasising the characteristics of these three groups. The first five verses of the Surah mention the believers, the next two verses mention the polytheists, and the following thirteen verses mention the ambivalent, cryptic and dualistic hypocrites. The reason why the verses mention the hypocrites more is that they are deciphered and understood by the

believers. Every commentator has touched upon the subject of hypocrites and their characteristic features. One of them is Ibn Taymiyya (d.728/1328). Ibn Taymiyya, who has a versatile personality, has written works in almost all Islamic sciences. He did not write his commentaries in the field of tafsir in a discipline from the beginning to the end of the Qur'an as in other classical tafsirs. Ibn Taymiyya's methodology of exegesis consists of his answers and opinions to questions posed to him for various reasons. Among the prominent features of his exegesis is that he publicly counted the Qaramita and al-Batiniyya-like sects, which had the general characteristics of hypocrites in his time, in the category of hypocrites. In this study, Ibn Taymiyya's comments and views on hypocrites are discussed and analysed.

Keywords: Tafsīr, Allah, The Qur'ān, Ibn Taymiyyah, Hypocrites.

GİRİŞ

Asıl adı Takıyyuddîn Ahmed b. Abdülhalim b. Selam olan fıkhî bağlamda Hanbelî mezhebine mensup İbn Teymiyye 661/1263 tarihinde Harran'da doğmuştur. Tatarların istilası neticesinde ailesiyle Şam'a göç etmiş ve istilacılara yönelik meşhur cihad fetvasını verdiği gibi onlara karşı bizzat kılıcıyla cihad etmiştir. İbn Teymiyye, klasik müfessirler arasında yer almamaktadır. Onun tefsiri, farklı zamanlarda kendisine yöneltilen sorulara verdiği risale formatındaki cevaplardan oluşmaktadır. Durumu bu merkezde olmasına rağmen tefsir usulü bağlamında -küçük de olsa- bir eser kaleme almıştır.[1]

Müellif'in kaleme aldığı *Mukaddimetun fi usûli't-tefsîr* adlı risalesi, oldukça özlü ve tefsir usulü bağlamında birçok ilmî veriyi ihtiva etmektedir. Adı geçen risalesinde Hz. Peygamber'in, ashabına Kur'ân-ı Kerim'in manalarını açıklaması, selefin tefsir konusundaki ihtilafları[2], tefsir ilmi konusunda nakle ve istidlal metodolojisine dayalı ihtilaflar[3], Tabiin kavillerine dayanarak Kur'ân'ı tefsir etme gibi başlıklar yer almaktadır.[4] Onun tefsir metodolojisinde eksen aldığı temel amaç فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللهِ وَالرَّسُولِ "*Şayet bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah'a ve peygamberine götürün*"[5] mealindeki ayet olmuştur.[6]

[1] Takıyyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, *Mukaddimetu fi usûli't-tefsîr* (Beyrût: Dârü Mektebeti'l-Hayât,1980), 53 sayfa.
[2] İbn Teymiyye, *Mukaddimetu fi usûli't-tefsîr*, 20-38.
[3] İbn Teymiyye, *Mukaddimetu fi usûli't-tefsîr*, 39-44.
[4] İbn Teymiyye, *Mukaddimetu fi usûli't-tefsîr*, 44-53.
[5] Nisâ 4/59.
[6] Bkz. Sa'd Sâdık Muhammed, *Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye: İmâmü's-sayf ve'l-kalem* (Riyâd: Dârü'l-Livâ li'n-Neşr ve't-Tavzi, 1980), 63.

Kendisi, yazma ve tebliğ etme noktasında ilim uğruna evlenmemiş, çoluk çocuğa karışmamıştır. Evlenmeyen İbn Teymiyye'ye ev işlerinde kardeşi yardım ediyor ama o, sürekli ilimle uğraştığından kardeşinden ne öğle ne akşam yemeğini istiyordu. İlmin yanında dünya onun umurunda değildi.[7] Kendisi, ilim uğruna geceleri uyumasın diye saçını duvardaki bir çiviye bağlamış, uyuklayıp başı öne düştüğünde gerilen ip, alarm görevini icra etmiştir.

Zamanındaki idarecilere ve dünya malına karşı hep minnetsiz davranmıştır. Örneğin Mısır'da Sultan'ın gönderdiği değerli kumaşları almamış, ona iade etmiştir. Bu nedenle meşhur müfessirlerden Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö.745/1344), İbn Teymiyye için "*Bu gözlerim, dünyada onun benzerini daha görmemiştir*" demiş, şiirleriyle onu övmüştür.[8] Onun hakkında birçok eser kaleme alınmış, siretine dair geniş bilgiler verilmiştir.[9]

Mücadeleci bir ömrün sonunda Şam kalesi yeraltı hapishanesinde tutuklu iken (ö.728/1328) yılında Zilkade'nin yirminci günü hayata gözlerini yummuştur. Cenaze namazını altmış bin kişi kılmıştır. [10]

1.Nifak ve Münafık Kelimelerinin Etimolojik Çerçevesi

Nifak sözcüğü, Arapçada n-f-k fiilinden türemiştir. Bu fiilden türemiş/türetilmiş birçok sözcük mevcuttur. Örneğin *nefaka* fiili, bir şeyin azalması veya bitip tükenmesi;[11] köstebeğin yuvasından çıkması; demektir. *Nefak* da bir tarafından girilip diğer tarafından çıkılan yol, tünel ve iki kapılı ev[12] demektir.

Enfeka, kişinin yoksul olması, malını kaybetmesidir. Araplar, kabuk bağlayan yarayı "nufuk" sözcüğüyle ifade ederler. *Nafaka* ise daha çok, birilerinin iaşe ve ibatesi, geçim ve bakımı için harcanan mala denir.[13] *Nâfika* tarla faresinin, toprağın altında kazdığı yuvadır. Tarla faresi, yuvanın toprağa yakın yerini ince bir tabakayla örter. Bir şüphe veya bir tehlike anında, o ince toprağı başıyla iterek oradan kaçar. Bu nedenle ikili oynayana *münâfık* denmiştir. Çünkü münâfık da içindeki küfrünü dışarıya sezdirmemeye çalışır.

---

[7] Abdülfettâh Ebû Gudde, *el-'Ulemâü'l-'uzzâb* (Haleb: Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1982), 104.
[8] Ebü'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*' (Haydarabat: Meclisu Dâireti'l-Maarif el-Osmâniyye, 1972), 1/177; Aziz el-Azme, *İbn Teymiyye* (Beyrût: Riyâd el-Rayyes li'l-Kütüb ve-Neşr, 2000), 464.
[9] En kapsamlı eser için bkz. Muhammed Azîz b. Şems ve Ali b. Muhammed el-Umrân, *el-Câmi' li sîyreti Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye hilâl sab'ati kurûn* (Beyrût: Dârü İbn Hazm, 2019), 955 sayfa.
[10] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 13/241; Hayrüddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrût: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 1/144; Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998) 4/192.
[11] Mecdüddîn Muhammed b. Yakup el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhit* (Kâhire: Matbaatu's-Saadet, ts.), 3/286.
[12] Ebu'l Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrût: Dârü Sâdır, 1300), 10/357-359.
[13] Bakara 2/270; Tevbe 9/121; Talak 65/6- 7.

Terim olarak *nifak* sözcüğü ise "hayrı açığa çıkarıp şerri gizlemek"; "iman ettiğini dille söyleyip, küfrünü kalpte saklamaktır".[14] Münâfık sözcüğü, *n-f-k* fiilinin mufâale/müşareket/işteşlik kalıbından ism-i fâildir. Münâfık, içindekinin tersini dışa vuran; dininde, olduğundan başka türlü görünen;[15] düşmanlığını gizleyip sadakatini gösteren ikiyüzlü; fitnekâr, ahdini bozan, yalancı ve hain kimse[16] demektir.

2.Nifak Çeşitleri Nelerdir?

Nifak, itikadî ve amelî nifak olmak üzere ikiye ayrılır.[17] İtikadî nifak türü, sahibini ebediyen cehenneme koyan küfürdür. Bu nifak, Allah'ın, kitabında nitelediği münafıkların nifakıdır. Buna asli nifak da denilir.[18]

Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَعَدَ اللهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا ۖ هِيَ حَسْبُهُمْ ۚ وَلَعَنَهُمُ اللهُ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ

"Allah erkek münafıklara da kadın münafıklara da içinde ebedi olarak kalacakları cehennem ateşini vadetmiştir. O, onlara yeter. Allah onlara lanet etmiştir! Onlar için devamlı bir azap vardır."[19]

Amelî nifak ise sahibini küfre götürmez ya bir süre cehennemlik yapar ya da onun cennetteki derecesini/konumunu düşürür. En büyük günahlardandır; ama küfür kapsamında sayılmamaktadır. Birinci nifak türü, küfür kategorisinde sayılırken, ikinci nifak türü ise ikiyüzlülük şeklinde kabul görmüştür.

Zekât memuru iken Hz. Peygamber'i yanlış bilgilendiren Velid b. Ukbe (ö.61/681) hakkında nazil olan şu ayet, amelî nifaka en canlı örnek sayılabilir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْماً بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ

"Ey iman edenler! Fâsık biri size bir haber getirirse, onu iyice araştırın; çünkü bilmeden bir kavme çatarsınız, sonra da yaptığınıza pişman olursunuz"[20]

3.İbn Teymiyye'nin Tefsirdeki Metodolojisi

İbn Teymiyye'nin, bilinen şekliyle Kur'ân-ı Kerim'i baştan sona kadar tefsir eden klasik müfessirlerden olmadığı bilinmektedir. İlimde ve tefsir alanında oldukça ileride olan İbn Teymiyye, yıllar boyunca cuma günlerinde Allah'ın Kitabı'nı daha önce yazılan herhangi bir kitaba müracaat etmeden tefsir ettiği, onun tefsire dair bilgisi, bu konuda varılabilecek son

[14] Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed el-Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât* (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 245.
[15] Mesud Cubrân, *er-Râid Mu'cemun Lugaviyyûn Asrî* (Beyrût: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 1990), 2/1471.
[16] Muallim Naci, *Lügat-ı Naci* (İstanbul: Asır Matbaası, ts.), 480; D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (Ankara: Birlik Yayınları, 1982), 761.
[17] Bkz. İbn Kayyım el-Cevziyye, *Sıfatü'l-Münâfikîn* (Riyâd: Vizâretü'l-Evkaf es-Suudiyye, H/1410), 1.
[18] Şah Veliyullah Dehlevî. *Hüccetullahi'l-Baliga,* thk. Seyyid Sâbık (Beyrût: Dârü'l-Cîyl, 2005), 1/475.
[19] Tevbe,9/ 68.
[20] Hucurât 49/6.

nokta olarak nitelendirilmiştir.[21] Onun tefsir ilmine dair yazdıkları dikkatlice okunduğunda takip ettiği metot, bazı ayet gruplarını veya belirli bir ayeti batıl bir manaya delil gösteren ya da asıl bağlamından koparan kimselerle tartışma şeklinde ortaya çıktığı görülecektir. Kendisi, söz konusu ayetlerin tefsiriyle ilgili hakkı ortaya çıkarmak ve batılı çürütmek için yapmıştır. Tefsire ilişkin irili ufaklı yazdığı notlar, otuz cildi aşacak kadar hacme sahiptir.[22]

Birçok İslami ilimlerde yetkin olduğu gibi tefsire alanında da yetkin olduğu söylenebilir. Bir olaya dair delil ortaya koymak gerektiğinde ayetleri hatırlama ve hatırlatmadaki hıfz ve zekâsı insanı hayrete düşürecek düzeydeydi. Herkes, muarızları bile onun bu yeteneğine hayret ederdi. Bu itibarla müfessirlerin birçok hatasını açıklamış, pek çok görüşün zayıf olduğunu ortaya koymuştur.[23]

Onunla sürekli irtibat halinde olan, çoğu zaman onun meclisinde oturan, hatta yanından ayrılmayan, yazdıklarını seri şekilde tasnif ve istinsah eden Ebû Abdullah b. Ruşeyyik (ö.749/1349)[24], Şeyhü'l-İslam İbn Teymiyye'nin Kur'an-Kerim'in tamamı üzerine seleften gelmiş nakilleri yazdığını belirtmiştir.[25]

İbn Teymiyye'nin tefsir metodolojisindeki en güçlü delillerinden birisi de kendisine yöneltilen "Kur'ân'ın en güzel tefsir yöntemi nedir?" sorusuna verdiği cevaptır. Ona göre tefsirde takip edilmesi gereken birinci metot, Kur'an'ın yine Kur'ân ile tefsir edilmesidir. Çünkü bir yerde anlamı *mücmel/kapalı* olarak ifade edilen bir âyet, başka bir yerde tefsir edilmiştir; bir yerde *muhtasar/kısaltılmış* olan husus, başka bir yerde etraflıca anlatılmıştır. Ona göre ikinci metot ise Hz. Peygamber'in sünnetine başvurmaktır. Çünkü sünnetin işlevi Kur'ân'ı şerh etmesi, açıklamasıdır.[26]

4.İbn Teymiyye'nin Münafıklara Dair Yaptığı Yorumlar

Kur'ân-ı Kerim'i Kur'ân, sünnet ve sahabenin görüşleriyle tefsir etmeyi tercih eden İbn Teymiyye, Bakara Suresi'nin başlarında münafıkların karakteristik özelliklerini haber veren ayetler hakkında aşağıdaki yorumları yapmıştır:

4.1.Münafıklar, Gönülden Allah'a ve Ahirete İnanmazlar

[21] Bkz. Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed İbn Nâsırüddin, *er-Reddü'l-vâfir ʿalâ men zeʿame bi-enne men semmâ İbn Teymiyye "şeyḫa'l-İslâm" kâfir* (Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1973) 33.
[22] Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdülhâdî es-Sâlihî, *el-Ukûd'd-dürriyye fî zikri ba'zi menâkıb Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye* (Beyrût: Dârü İbn Hazm, 2019), 38.
[23] İbn Abdülhâdî, *el-Ukûd'd-dürriyye fî zikri ba'zi menâkıb Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye,* 41.
[24] Takıyyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, *en-Nübüvvât* (Riyâd: Edvâu's-Selef, 2000), 1/66; Ebü'l-Fidâ İmâduddîn İsmâîl İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrût: Dârü İhya et-Türâsi'l-Arabî, 1988),14/264; Ziriklî, *el-A'lâm,* 4/86.
[25] İbn Abdülhâdî, *el-Ukûd'd-dürriyye fî zikri ba'zi menâkıb Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye,* 43.
[26] İbn Teymiyye, *Mukaddimetu fi usûli't-tefsîr,* 39.

{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ} [البقرة: 8] .

"İnsanlardan bazıları, inanmadıkları halde 'Allah'a ve ahiret gününe inandık' derler."[27]

İbn Teymiyye'ye göre bu ayetin sözünü ettiği çevre, küfrünü gizleyip Müslüman olduklarını seslendiren, ikircikli bir hayat yaşayan zındık münafıklardır.[28] Onların özellikleri, genellikle Medine döneminde nazil olan Bakara, Nisâ, Tevbe ve Münâfikûn surelerinde vurgulanmıştır.[29] İbn Teymiyye, Yüce Allah'ın, doğal olarak münafık kitleden imanı uzak tuttuğunu ama onların zahiren iman ettiklerini dillendirdiklerinden İslâm hükümleri kapsamında muamele görecekleri görüşünü paylaşmıştır. Ama olumsuz, hastalıklı ve ikircikli davranışlarına devam etmeleri halinde, onlarla savaşma emredilmiştir.[30] İbn Teymiyye, burada **يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوِيهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ** "*Ey peygamber, inkârcılara ve münafıklara karşı cihad et, onlara sert davran; onların varacağı yer cehennemdir ve bu ne kötü bir sondur*"[31] ayetine telmihte bulunmuştur. Daha sonra ise münafık unsurlara karşı cihadın, onlara had cezalarının uygulanmasıyla olacağını, selefin bu yönde görüş belirttiğini söylemiştir.[32]

4.2.Münafıklar, Müminleri Kandırmaya Çalışırlar

يُخادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَما يَخْدَعُونَ إِلاَّ أَنْفُسَهُمْ وَما يَشْعُرُونَ (9)

"Onlar, Allah'ı ve mü'minleri aldatmaya kalkışıyorlar, halbuki farkına varmadan sadece kendilerini kandırıyorlar."[33]

Kaynakların ortak görüşüne göre nifak hareketi, Medine merkezlidir. Mekke'de olmamasının nedeni, orada müminlerin zayıf konumda olmaları, savunma psikolojisini yaşamalarıydı. Orada hiçbir kimse kendi tercihi dışında bir nedenle iman etmemiş, tamamen kişisel istekleriyle İslâm'a girmişti. Hatta Mekke müşriklerinden gördükleri baskı ve işkenceler nedeniyle anayurtlarını terk ederek Medine'ye hicret etmişlerdir. Bu itibarla Mekke sosyal ortamında düalist bir hayat yaşama gereği bulunmamaktaydı.

---

[27] Bakara 2/8.
[28] Takıyyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ el-kübrâ* (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 3/492.
[29] Takıyyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, *Bugyetü'l-mürtâd fi'r-red 'ale'l-mütefelsife ve'l-Karamita ve'l-Batıniyye* (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1415/1995), 340.
[30] Takıyyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, *Macmûu'l-fetâvâ* (Medine: Macmau'1-Melik Fahd, 1995), 7/141.
[31] Tevbe 9/73; Tahrim 66/9.
[32] Takıyyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, *Câmiu'l-mesâil* (Cidde: Dârü Alem el-Fevâid, H/1422), 5/212.
[33] Bakara 2/9.

İbn Teymiyye, bu ayetin tefsirini yaparken Yüce Allah'ın, Bakara Suresi'nin başında ilk dört ayeti, müminlerin nitelikleri hakkında; iki ayeti, kafirlerin nitelikleri hakkında; on üç ayet de münafıkların nitelikleri hakkında indirdiğini vurgulamıştır. Medine'de ise mü'min; küfrünü açıkça seslendiren, kafir; dışı itibariyle İslam, içinde de küfrünü gizleyen münafıklar olmak üzere üç grubun oluştuğunu söylemiştir.[34]

4.3.Münafıkların Kalplerinde Hastalık Vardır.

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضاً وَلَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ بِما كانُوا يَكْذِبُونَ (10)

"Onların kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da o hastalığı arttırmıştır. Yalan söylemeleri nedeniyle kendilerine acı veren bir azap vardır."[35]

İbn Teymiyye, "*Onların kalplerinde hastalık vardır*" ifadesindeki "hastalık", münafıkların İslâm ve Hz. Peygamber'in gerçekliği konusunda şek şüphe içinde olmaları, hayatlarında düalist davranmaları anlamına geldiğini vurgulamıştır. Yüce Allah'ın, onların hastalıklarını artırmasının nedeni ise bir taraftan "Allah'a ve ahiret gününe iman ettik" derken yalan söyledikleri gibi diğer taraftan da Hz. Peygamber'in, Allah'ın resulü olduğu konusunda yemin ederken yine yalan söylemeleridir. İbn Teymiyye, ayete ilişkin müminlerin hidayetinin arttığını, kendilerine takvanın bahşedildiğini haber veren başka bir ayeti delil getirmiş[36] ve "Bir şahısta bazen imanının dercesine göre Yüce Allah'ın veliliğinden bir pay bulunabildiğini, bazen de inkârı ve münafıklığı nisbetinde Yüce Allah'ın düşmanlığından bir payın söz konusu olduğunu açıklamıştır.[37] Müellif, daha sonra bir hadise telmihte bulunarak "Kul bir günah işlediğinde, kalbinde siyah bir noktanın belireceğini, günahından tevbe edip uzaklaştığında kalbinin arınacağını, tevbe etmeyip günah işlemeye devam etmesi halinde, o siyah noktanın artacağını ve nihâyetinde kalbin her tarafını kaplayacağını"[38], bu minval üzere nifak dozunun artacağını haber vermiştir.[39]

4.4.Münafıklar, Yeryüzünde Bozgunculuk Yaparlar

وَإِذا قِيلَ لَهُمْ لا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قالُوا إِنَّما نَحْنُ مُصْلِحُونَ (11)

---

[34] İbn Teymiyye, *Bugyetü'l-mürtâd fi'r-red 'ale'l-mütefelsife ve'l-Karamita ve'l-Batıniyye*, 341. İbn Teymiyye, ayetin tefsirini yaparken "Arap" kelimesinden kastın, çölde yaşayan "Bedeviler" olduğunu belirttikten sonra Rumların bedevilerinin Ermeniler; Farsların ise Kürtler, Türklerin ve Tatarlar olduğunu söylemiştir. Bkz. Takıyyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, *İktizâu's-sırâti'l-müstakîm li muhâlefeti ashabi'l-cahîm el-Akl* (Beyrût: Dârü Alem el-Kütüb, 1999), 1/418; Abdülkâdir es-Sakkâf Alevî, *el-Muntahab min kütübi Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye* (Riyâd: Dârü'l-Hüdâ, 1998), 293.

[35] Bakara 2/10.

[36] Muhammed 47/17.

[37] Takıyyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, *el-furkân beyne evliyâi'r-rahmân ve evliyâi'ş-şeytân* (Dımaşk: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1985), 28; İbn Teymiyye, *Macmûu'l-fetâvâ,* 11/175.

[38] Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 83.

[39] Takıyyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, *el-İstikâme* (Medine: Câmiatu İmâm Muhammed b. Suûd, H/1403), 1/212; İbn Teymiyye, *Câmiu'l-mesâil,* 4/65.

"Onlara, 'Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın' denildiğinde, 'Hayır, biz sadece ıslah edenleriz' derler."[40]

Kur'ân-ı Kerim'de f-s-d fiilinden türemiş birçok sözcük bulunmaktadır.[41] İbn Teymiyye, ayetteki ifadede münafıklara dönen "هُم /hüm/onlar" zamirinin mutlak bir zamir olup hem Hz. Peygamber döneminde hem sonra ortaya çıkacak ve aynı karakteristik özellikleri taşıyan her kesimi kapsadığı anlamına geldiği görüşündedir. Müellif, daha sonra Selman-ı Farisî'nin (ö.36/656) "ayetin daha sonraki toplulukları kastettiği" sözünü, İbn Abbâs'ın "nifakın, küfür olduğu" hükmünü, Süddî'nin (ö.127/745) "nifakın fesat, küfür ve büyük günahlar" olduğu yorumunu, Mücahid'in (ö.103/721) "Olay, emirlere uyma ve yasaklardan kaçınma erdemini terk etmektir" şeklindeki tefsirini aktarmıştır.[42]

İbn Teymiyye, münafıkların "*Biz, ancak ıslah edenleriz*" şeklindeki sözlerinin, olayı ikrar ve kabul ettiklerini inkâr etmeleri ile tefsir edildiği görüşüne katılmıştır. Güya kendileri, Hz. Peygamber'in dediklerini yapıyor, bu itibarla yaptıkları yeryüzünü düzeltmektir, nitekim maksatları da ıslahtan başka bir şey değildir. İbn Abbas'a (ö.68/687-88) nispet edilen bu görüşün iki boyutu bulunmaktadır: Birincisini, onların iç dünyalarını bilmeyen kimselere; ikincisini ise bizzat kendilerine ve iç dünyalarına vakıf kimselere söylerler. Tüm bunlara rağmen onlar, Yüce Allah'ın, bu fesatlık ve bozgunculuklarını Hz. Peygamber'e bildireceğinin farkında değildirler.[43]

أَلا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلكِنْ لا يَشْعُرُونَ (12)

"Dikkat edin, gerçekten bozguncular, onların ta kendileridir ama farkında değiller." [44]

Yüce Allah'ın koymuş olduğu yasaları ihlal etme, yeryüzünde fesat çıkarmak demektir. Ayetin verdiği mesaj, Yüce Allah'ın çirkin gördüğü günahların işlenmemesidir. Çünkü haram ve günah işleyen herkes, fesat çıkartan kişi anlamına gelmektedir. Yüce Allah, yeryüzünde fesadı önlemek ve bertaraf etmek için çirkinlikleri yasaklamıştır. İbn Teymiyye, tefsirine

وَإِذَا تَوَلّٰى سَعٰى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ

"*Hakimiyeti ele aldığında, ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışır. Allah, bozgunculuğu sevmez*"[45] ve **وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا** "*Islah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın*"[46] ayetlerini delil olarak getirmiştir. Daha sonra ise

[40] Bakara 2/11.
[41] Bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mü'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (İstanbul: el-Matbaatü'l-İslâmiyye, 1982), 518-519.
[42] İbn Teymiyye, *Macmûu'l-fetâvâ*, 7/83.
[43] İbn Teymiyye, *Macmûu'l-fetâvâ*, 7/84.
[44] Bakara 2/12.
[45] Bakara 2/205.
[46] Araf 7/56.

dine sövmek ile yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayı birbirine yakın anlamda değerlendirmiş; her ikisinin hem dünyada hem ahirette mutluluğun garantörü olan nübüvveti inkâr/ifsâd etmek olarak nitelemiştir.[47]

4.5.Münafıklar, Müminleri Akılsızlıkla İtham Ederler

وَإِذا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَما آمَنَ النَّاسُ قالُوا أَنُؤْمِنُ كَما آمَنَ السُّفَهاءُ أَلا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهاءُ وَلكِنْ لا يَعْلَمُونَ (13)

"Onlara, "İnsanların inandıkları gibi siz de inanın" denildiğinde ise, "Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?" derler. İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir, fakat bilmezler."[48]

İbn Teymiyye'ye göre inandıkları nedeniyle insanları akılsız diye niteleyenlerin münafıklar olduğu konusunda ihtilaf bulunmamaktadır.[49] Kendisi bu ayetin tefsirinde Cehmiyye ve Karamite fırkalarının öncü liderlerinin, dönemin en büyük münafıkları olduğunu belirtmiştir.[50]

4.6.Münafıklar, Müminlerle Alay Ederler

وَإِذا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قالُوا آمَنَّا وَإِذا خَلَوْا إِلى شَياطِينِهِمْ قالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّما نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ (14)

"(Bu münafıklar) müminlerle karşılaştıklarında "(Biz de) iman ettik." derler. Şeytanları (dostları) ile baş başa kaldıklarında ise "Biz sizinle beraberiz; biz onlarla (müminlerle) sadece alay ediyoruz." derler."[51]

İbn Teymiyye, müfessirlerin cumhuruna uymuş, ayette sözü edilen şeytanlardan kastın "insanlığın şeytanları"[52] oldukları görüşünü paylaşmıştır. Kendisi, hiçbir kimsenin, onların "cinlerin şeytanlarıdır" şeklinde dediklerini duymadığını söylemiştir. Müellif, burada Ebû Zer-i Gıfârî'den (ö.32/653) gelen bir hadisi nakletmiştir. Hz. Peygamber, Ebû Zer'e insî ve cinnî şeytanlardan Allah'a sığınmasını isteyince Ebu Zer, "İnsanların da şeytanları var mıdır?"

---

[47] İbn Teymiyye, *es-Sârim'l-meslûl ala şâtimi'r-resûl*, 339.
[48] Bakara 2/13.
[49] İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ el-kübrâ*, 6/354.
[50] İbn Teymiyye, *Bugyetü'l-mürtâd fi'r-red 'ale'l-mütefelsife ve'l-Karamita ve'l-Batıniyye*, 341.
[51] Bakara 2/14.
[52] Bkz. Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî, *Tefsîrü Mücâhid* (Kâhire: Dârü'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadîsa, 1989), 196; Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîrü Mukâtil* (Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâs, ts.), 1/91; İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi'ü'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 1/397.

demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Evet, cinnî şeytanlardan da sakın! Onlar, insanları aldatmak için allı pullu sözleri telkin ederler" diye cevap vermiştir.[53]

اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (15)

"*Allah onlarla alay ediyor ve onları, kendi azgınlıkları içinde bocalar bir halde sürüklüyor."*[54]

İbn Teymiyye, bu ayetin tefsirinde Kur'ân'ın diğer bazı ayetlerini getirerek münafıkların yalancı, zalim ve alaycı olduklarını söylemiştir. Onların haksız şekilde müminlerle alay etmelerine ve onları kandırmaya çalışmalarına karşılık Allah'ın, onları adaletle cezalandıracağını vurgulamıştır. Yüce Allah'ın, mümin olsun kâfir olsun hiçbir kuluna zulümle muamele etmeyeceğini bildirmiştir. Müellif, bu ayetin tefsirini, Cehmiyye fırkasına dair yöneltilen soruya verdiği cevapta yapmıştır. Kendisi, Cehmiyye ve benzeri fırkaları münafıklar olarak nitelemiştir.[55]

4.7.Münafıklar, Dünya Hayatını Ahirete Tercih Ederler

(أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ (16)

"İşte bunlar, hidayete karşılık sapıklığı satın almışlardır; fakat bu alışverişleri bir yarar sağlamamış, hidayeti de bulmamışlardır."[56]

İbn Teymiyye, münafıkların ilahî vahyi öğrendikten sonra inkâr ettiklerini, gördükten sonra kör olduklarını ve doğru yolu bulduktan sonra sapıttıklarını söyledikten sonra bu davranışın onların karakteristik özellikleri arasında yer aldığını sözlerine eklemiştir.[57]

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada münafıkların, çıkarlarını esas aldığı, içinde bulundukları mümin toplumla duygudaş olmadıkları, günün koşullarına göre mevzi değiştirdikleri tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle onların kripto unsurlar oldukları, bol ilahi haberlerle Yüce Allah tarafından müminlere bildirilmiştir.

İbn Teymiyye'nin, tefsir ilminin başladığından beri, klasik tefsir anlayışına bağlı olduğu söylenemez. Başka bir ifadeyle onun, Fatiha suresinden başlayıp Nas suresine kadar sistemli, disiplinli bir formatta ayetleri tefsir ettiği görülmemektedir. Onun tefsirinin, farklı zaman

---

[53] Takıyyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, *Minhâcu's-sunneti'n-nebeviyye fî nakzi kelâmi'ş-şî'ati'l-Kaderiyye* (Riyâd: Cami'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1986), 5/188. Hadis için bkz. Nesaî, *Sünenü's-suğra, İstiâze,* 8 (HN:5507); Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 34/431 (HN:21546).

[54] Bakara 2/15.

[55] Takıyyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, *Beyân telbîs el-Cehmiyye fî te'sîsi bid'ihim el-kelâmiyye* (Medine: Macmau'l-Melik Fahd, H/1426), 5/403.

[56] Bakara 2/16.

[57] İbn Teymiyye, *Câmiu'l-mesâil,* 71.

dilimlerinde müteaddit sorulara verdiği cevaplardan ibaret olduğu müşahede edilmiştir. Hatta bazı görüşlerinin irticali olup sonradan kaleme alındığı söylenebilir.

Tefsir metodolojisinde İbn Teymiyye'nin kelamî selef çizgisinde olduğu müşahede edilmiştir. Yani Kur'ân'ın Kur'ân'la, Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in sünnetiyle veya sahabe sözleriyle tefsir edilmesidir. İbn Teymiyye, bu metodolojiyi kendisine şiar edinmiş ömrünün sonuna kadar uygulamıştır. Çalışmada tespit edilen noktalardan biri de budur.

Sözünü sakınmayan ve son derece cesur olan İbn Teymiyye (bakara 2/15) ayetinin tefsirinde muhtemel bütün baskı ve tehditleri göze alarak, dönemindeki Cehmiyye ve benzeri fırkaları münafıklar olarak nitelemiştir. Kendisi bu yönüyle ve bu vasfıyla çağdaş diğer alimlerden ayrılmıştır, denebilir.

Son sözümüz, çok yönlü olan ve neredeyse bütün İslami disiplinler alanında eser kaleme almış İbn Teymiyye el-Harrânî hakkında akademik çalışmaların devam etmesinin gerekli olduğuna inanıyoruz.

Kaynakça

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mü'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. İstanbul: el-Matbaatü'l-İslâmiyye, 1982.

Alevî, Abdülkâdir es-Sakkâf. *el-Muntahab min kütübi Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye.* Riyâd: Dârü'l-Hüdâ, 1998.

Askalânî, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed İbn Hacer. *ed-Dürerü'l-kâmine fî aʿyâni'l-miʾeti'ss-sâmine*'. Haydarabad: Meclisu Dâireti'l-Maarif el-Osmâniyye, 1972.

Azme, Aziz. *İbn Teymiyye*. Beyrût: Riyâd el-Rayyes li'l-Kütüb ve-Neşr. 2000.

Cürcânî, Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed. *Ta'rifât*. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

Dehlevî, Şah Veliyullah. *Hüccetullahi'l-Baliga.* thk. Seyyid Sâbık. Beyrût: Dârü'l-Cîyl, 2005.

Doğan, D. Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük.* Ankara: Birlik Yayınları, 1982.

Ebû Gudde, Abdülfettâh. *el-Ulemâü'l-uzzâb.* Haleb: Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1982.

Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yakûp. *el-Kâmûsu'l-muhît*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2005.

İbn Abdülhâdî, Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-Ukûd'd-dürriyye fî zikri ba'zi Menâkıb Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye.* Beyrût: Dârü İbn Hazm, 2019.

İbn Hanbel, Ahmed. *Müsned.* Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

İbn Kayyım el-Cevziyye, Şemsuddîn Ebû Abdullah. *Sıfatü'l-münâfıkîn.* Riyâd: Vizâretü'l-Evkaf es-Suudiyye, H/1410).

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâduddîn İsmâîl. *el-Bidâye ve'n-nihâye.* 15 Cilt. Beyrût: Dârü İhya et-Türâsi'l-Arabî, 1988.

İbn Manzûr, Ebû Fadl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrût: Dârü Sâdır, H/1414.

İbn Nâsırüddin, Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh. *er-Reddü'l-vâfir ʿalâ men zeʿame bi-enne men semmâ İbn Teymiyye "Şeyḫa'l-İslâm" kâfir.* Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1973.

İbn Teymiyye, Takıyyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm. *el-Hisbetü fi'l-İslâm*, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

İbn Teymiyye, Takıyyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm. *el-Fetâvâ el-kübrâ*. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye1987.

İbn Teymiyye, Takıyyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm. *en-Nübüvvât*. Riyâd: Edvâu's-Selef, 2000.

İbn Teymiyye, Takıyyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm. *Minhâcu's-sunneti'n-nebeviyye fi nakzi kelâmi'ş-şî'ati'l-Kaderiyye*. Riyâd: Cami'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1986.

İbn Teymiyye, Takıyyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm. *Mukaddimetun fi usûli't-tefsîr.* Beyrût: Dârü Mektebeti'l-Hayât,1980.

İbn Teymiyye, Takıyyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm. *Macmûu'l-fetâvâ*. 35 Cilt. Medine: Macmau'1-Melik Fahd, 1995.

İbn Teymiyye, Takıyyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed. *Bugyetü'l-mürtâd fi'r-red 'ale'l-mütefelsife ve'l-Karamita ve'l-Batıniyye.* Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1995.

İbn Teymiyye, Takıyyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm. *Câmiu'l-mesâil.* Cidde: Dârü Alem el-Fevâid, H/1422.

İbn Teymiyye, Takıyyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm. *İktizâu's-sırâti'l-müstakîm li muhâlefeti ashabi'l-cahîm.* Beyrût: Dârü Alem el-Kütüb, 1999.

İbn Teymiyye, Takıyyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm. *el-furkân beyne evliyâi'r-rahmân ve evliyâi'ş-şeytân.* Dımaşk: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1985.

İbn Teymiyye, Takıyyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm. *el-İstikâme.* thk. Muhammed Reşâd Sâlim. 2 Cilt. Medine: Câmiatu İmâm Muhammed b. Suûd, H/1403.

İbn Teymiyye, Takıyyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm. *es-Sârim'l-meslûl ala şâtimi'r-resûl.* Riyâd: Neşreden: el-Hırsu'l-Vatanî es-Suûdî, ts.

İbn Teymiyye, Takıyyuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm. *Beyân telbîs el-Cehmiyye fî te'sîsi bid'ihim el-kelâmiyye.* thk. Komisyon. Medine: Macmau'1-Melik Fahd, H/1426.

Mesûd, Cubrân. *er-Râid mu'cemun luğaviyyûn Asrî.* Beyrût: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 1990.

Muhammed, Sa'd Sâdık. *Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye: İmâmü's-sayf ve'l-kalem.* Riyâd: Dârü'l-Livâ li'n-Neşr ve't-Tavzi, 1980.

Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî. *Tefsîr*. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâs, 2002.

Mücâhid, Ebü'l-Haccâc b. Cebr el-Mekkî. *Tefsîr*. Kâhire: Dârü'l-Fikr el-İslâmî, 1989.

Naci, Muallim. *Lugat-ı Naci.* İstanbul: Asır Matbaası, ts. 1981.

Nesaî, Ebû Abdurrahmân Ahmed. *Sunenu's-suğrâ*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Haleb: Mektebetü'l-Matbûât el-İslâmiyye, 1986.

Şems, Muhammed Azîz- **Umrân**, Ali b. Muhammed, *el-Câmi' li sîreti şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye hilâl sab'ati kurûn* (Beyrût: Dârü İbn Hazm, 2019),

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmûlî. *Câmi'ü'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000.

Zehebî, Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz. *Tezkiretü'l-huffâz*, 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Ziriklî, Hayruddîn. *el-A'lâm.* Beyrût: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.

2005-2010 YILLARI ARASI DÜNYA GÜNDEMİNİN DEMOKRASİ VE EĞİTİM ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

FATMA AĞ

Gaziantep Üniversitesi

fatag2727@gmail.com-0009-0000-8406-6047

ÖZET

Bu bildiri, 2005–2010 döneminde dünya gündeminde öne çıkan siyasal ve toplumsal gelişmelerin eğitim ve demokrasi ilişkisine nasıl yansıdığını incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel amacı; bu dönemin krizlerini, protesto hareketlerini ve siyasal dönüşümlerini, eğitim-demokrasi eksenli araştırmaları inceleyerek eğitimin demokratik süreçlerde oynadığı rolü bağlamsal olarak değerlendirmektir. Araştırma, nitel yöntem temelinde yürütülmüş olup söz konusu makaleler doküman analizi yoluyla çözümlenmiştir. Bu nitel yaklaşım hem ilgili çalışmaların teorik çerçevesini hem de 2005–2010 döneminin toplumsal pratiklerini birlikte okuyabilme imkânı sunmuştur.

Bulgular; bu dönemde yaşanan Irak sonrası siyasal kırılganlık, 2008 küresel ekonomik krizinin etkileri ve 2009 İran protestolarının, demokrasinin sadece seçim mekanizmalarına değil; eğitimin niteliğine, eşitliğine ve toplumsal kapsayıcılığına bağlı olduğunu gösterdiğini ortaya koymaktadır. İncelenen çalışmalar da bu durumu desteklemektedir: eğitim tek başına demokratikleşmeyi garanti etmemekte; ancak iyi dağıtıldığında, eleştirel düşünmeyi desteklediğinde ve toplumsal yapıyla uyumlu olduğunda demokrasiyi güçlendiren bir unsur hâline gelmektedir. Eğitim demokrasiyi destekleyen temel bir güçtür; bununla birlikte etkisi, eğitimde eşitlik, nitelik ve toplumsal yapı ile birlikte değerlendirildiğinde anlam kazanır. 2005–2010 dünya gündemi de bu ilişkinin hem potansiyelini hem sınırlarını ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi ve Eğitim, Siyasal Dönüşüm, Küresel Krizler.

2005-2010 YILLARI ARASI DÜNYA GÜNDEMİNİN DEMOKRASİ VE EĞİTİM ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

1. GİRİŞ

2005–2010 yılları, küresel siyaset ve toplum yaşamının belirleyici dönüşümlerle karşı karşıya kaldığı bir dönem olarak, demokrasi ve eğitim alanındaki tartışmaların yönünü önemli ölçüde şekillendirmiştir. Bu yıllar arası; küresel siyaset, ekonomi ve teknoloji alanında yaşanan hızlı dönüşümler nedeniyle demokrasi işleyişinin ve eğitimin toplumsal rolünün yeniden tartışılabildiği bir dönemi temsil etmektedir. Bu dönemde yaşanan güvenlik temelli gelişmeler, ekonomik kırılganlıklar ve dijitalleşmeyle ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler hem demokratik yapıların işleyişini hem de eğitimin toplumsal rolünü yeniden düşünmeyi gerekli kılmıştır (Tilly, 2007).

Çalışmamda bu tarihsel aralığı, demokrasi–eğitim ilişkisi bağlamında ele alarak, küresel gelişmelerin toplumsal öğrenme süreçleri ve demokratik katılım pratikleri üzerindeki etkisini analiz etmeyi amaçlıyorum. 2008 Ekonomik Krizi, Orta Doğu'da artan siyasal istikrarsızlıklar, AB'nin genişleme politikaları, sosyal medya araçlarının yükselişi ve neoliberal yönetim anlayışının güçlenmesi; demokrasi, yurttaşlık ve eğitim ilişkisini hem teorik hem de uygulamalı düzeyde etkileyen gelişmeler olmuştur. Güvenlik eksenli yönetişim pratiklerinin yaygınlaşması, demokratik toplumların temel değerleri olan şeffaflık, hesap verebilirlik ve katılımcılık ilkelerinin tartışmaya açılmasına yol açmıştır. Bu süreç, eğitim sistemlerinde eleştirel düşünme, medya okuryazarlığı ve demokratik vatandaşlık eğitiminin öneminin daha güçlü vurgu bulmasına neden olmuştur. Dönemin en yıkıcı küresel olayı olan 2008 Ekonomik Krizi, yalnızca ekonomik yapıları değil, aynı zamanda toplumların demokrasiye ve kurumlara olan güvenini de derinden etkilemiştir. İşsizlik oranlarının yükselmesi, gelir dağılımı adaletsizliğinin belirginleşmesi ve genç nüfusun geleceğe dair beklentilerinin zayıflaması, eğitim sistemlerinde fırsat eşitsizliği ve sosyal adalet tartışmalarını yoğunlaştırmıştır (Sen, 2009). Bu bağlamda krizin demokratik katılımın niteliğini dolaylı biçimde etkilediği, özellikle sosyoekonomik kırılganlıkların siyasal talepleri biçimlendirdiği görülmektedir.2009 İran'daki Yeşil Hareket gibi dijital ağlar üzerinden örgütlenen toplumsal hareketler ise yeni bir demokratik farkındalık düzeyinin ortaya çıktığını göstermektedir. Dijitalleşmenin bilginin dolaşım hızını artırması, insanların siyasete katılma şeklini de değiştirdi; bunun sonucunda dijital vatandaşlık, çevrim içi kamusal alan ve medya okuryazarlığı gibi kavramlar eğitim politikalarında çok daha belirgin bir yer edinmeye başladı. 2010'a gelindiğinde Kuzey Afrika'da biriken toplumsal hoşnutsuzlukların geniş protesto dalgalarına dönüşeceğinin işaretleri de yine bu dijital öğrenme ve örgütlenme biçimleri çerçevesinde değerlendirilebilir (Howard & Hussain, 2011).

Bu bağlamda 2005–2010 yılları, demokrasinin sürdürülebilirliği ile eğitimin dönüştürücü kapasitesi arasındaki ilişkinin yeniden tanımlandığı bir eşik olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada söz konusu dönem, küresel gelişmelerin demokrasi ve eğitim alanındaki yapısal etkilerini ortaya koymak ve bu etkilerin günümüz siyasal-toplumsal tartışmalarına nasıl zemin hazırladığını analiz etmek amacıyla ele alınmaktadır.

2. 2005-2010 ARASI DÜNYA GÜNDEMİ

2.1.IRAK SONRASI SÜREÇ VE 2005 SEÇİMLERİ

2003'te Saddam Hüseyin rejiminin devrilmesi, Irak'ta siyasal düzenin bütünüyle yeniden inşa edilmesini zorunlu kılan kırılma noktalarından biridir. Bu dönemin ardından ülke, yalnızca bir iktidar değişimi değil; aynı zamanda devlet yapısının, siyasal temsil mekanizmalarının ve toplumsal güç dengelerinin köklü biçimde dönüşmesini içeren kapsamlı bir yeniden yapılanma sürecine girmiştir. 2005 yılı ise bu yeniden yapılanmanın hem kurumsal hem de siyasal açıdan somutlaştığı kritik bir tarih olarak öne çıkmaktadır. Geçiş sürecinin ardından gerçekleştirilen anayasa referandumu ve parlamento seçimleri, Irak'ın modern tarihinde ilk kez çoğulcu temsile dayalı bir siyasal yapının hukuki çerçevesini oluşturmuştur. Ne var ki bu süreç, yalnızca seçimlerin düzenlenmesiyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda mezhepsel kimliklerin belirleyici hale geldiği yeni bir siyasal alanın da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Irak Parlamentosu'nun 2005'ten itibaren Şii, Sünni ve Kürt bloklarının ağırlığıyla şekillenen yapısı, ülkeyi demokratikleşme ile kimlik temelli siyaset arasındaki hassas bir dengeye sürüklemiştir. Seçimlerden sonra uzun süren hükümet kurma süreçleri, koalisyon pazarlıkları ve kurumsal zayıflıklar; seçimlerin varlığına rağmen siyasal istikrarın sağlanmasını zorlaştırmıştır. Bu nedenle 2005 sonrası Irak deneyimi, demokratikleşme çabalarının yalnızca seçimlere indirgenemeyeceğini, güçlü kurumlar ve toplumsal uzlaşıyla desteklenmediğinde kırılganlaştığını gösteren çarpıcı bir örnek niteliği taşımaktadır.

ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra ülkede oluşan yeni siyasi dengelerde Batılı devletlerin etkisi bulunsa da ABD'nin çekilmeye başlamasıyla birlikte Irak'taki etnik ve mezhepsel ayrılıkların yarattığı sorunlar yeniden görünür hâle gelmiştir. Bu nedenle, işgal sonrası dönemde etnik, mezhepsel ve aşiretsel yapılar temelinde şekillenen Irak sahnesinde nüfusun en büyük bölümünü oluşturan Şiilerin siyasal, ekonomik ve toplumsal konumları ele alınmakta; ayrıca Şiilerin Irak'ın bugünkü durumunda ve geleceğinde nasıl bir rol üstleneceği sorusuna yanıt aranmaktadır. Saddam Hüseyin rejiminin devrilmesi, nüfusun yaklaşık %60–65'ini oluşturan Şiilerin siyasi anlamda en etkili güç haline gelmesine zemin hazırlamıştır. Bu tablo, ABD başta olmak üzere küresel aktörlerin Irak'ı yeniden inşa sürecine müdahil olmasını, İran gibi bölgesel güçlerin ise ülkedeki nüfuzlarını artırma çabalarını özellikle Şiiler üzerinde yoğunlaştırmalarını beraberinde getirmiştir. Tüm bu gelişmeler ışığında, 2003 sonrası süreçte Irak'ın geleceğini belirleyecek en önemli yerel aktörlerden birinin Iraklı Şiiler olduğu söylenebilir (Köse, 2015).

ABD ve onun müttefiklerinden oluşan Koalisyon güçlerinin işgalinin devam ettiği Irak'ta 2005 yılının en önemli gelişmeleri, 30 Ocak'ta geçici parlamentonun ve vilayet konseylerinin üyelerini belirlemek için yapılan seçimler, 15 Ekim'deki Anayasa referandumu ve bu referandumda kabul edilen anayasa uyarınca oluşacak yeni parlamentoyu belirlemek amacıyla gerçekleştirilen 15 Aralık seçimleri olmuştur (İnat, 2005, s. 53). İşgal sonrasında seçimlerin yapılarak yönetimin yerel güçlere teslim sürecinin başlaması ile, ülkede huzurun yavaş yavaş sağlanacağına yönelik beklenti boşa çıkarken, 2006 yılında yaşananlar ülkeyi iç savaş ortamına sürükledi. Yapılan seçimlerde; Reformist aday Musevi halktan destek almıştır. Seçim sonuçları açıklandıktan sonra hem İran içinde hem de uluslararası kamuoyunda "meşruiyeti tartışmalı", "şaibeli" ve "hızlı açıklanmış sonuçlar" olarak değerlendirilmiştir.

2.2. KÜRESEL SARSINTI: 2008 EKONOMİK KRİZ

ABD ekonomisinde 2007 yılının ortalarına doğru kendini gösteren ve zamanla etki alanını genişleten, nihayetinde de 2008'in sonu itibariyle tüm dünyayı etkilemeye başlayan finansal kriz; yalnızca finans sektöründeki teknik hatalarla açıklanamayacak kadar derin ve çok boyutlu bir ekonomik sarsıntı olarak literatürde geniş yer bulmuştur. Krizin temel başlangıç noktası, ABD konut piyasasında uzun süre şişen balonun patlaması ve bunun finansal sisteme hızla yayılmasıdır. Bernanke'nin (2013) belirttiği üzere, mortgage piyasasındaki aşırı gevşetilmiş kredi standartları ile finansal kurumların risk yönetimindeki hataları birleşerek kırılgan bir yapı yaratmış, özellikle "subprime" olarak adlandırılan düşük gelirli tüketicilere verilen kredilerin geri ödenememesi bankacılık sisteminde zincirleme bir tahribata yol açmıştır.

Finansal sistemdeki yapısal sorunlara ek olarak, denetim eksikliği de krizi derinleştiren faktörlerden biridir. Rajan (2010), finans sektörünün aşırı serbestleştirilmesi ve kısa vadeli kâr odaklı teşvik yapılarının, bankaların riskli davranışlarını artırdığını savunur. Bu koşullar altında finansal kuruluşlar yüksek kaldıraçla hareket ederek risklerini büyütmüş, ancak bu riskler yeterli düzenleyici çerçeveyle kontrol altına alınamamıştır.

Krizin ABD sınırlarını çok hızlı aşmasının temel nedeni, küresel finans piyasalarının birbirine sıkı şekilde bağlı olmasıdır. Reinhart ve Rogoff (2009), bu krizin tarihsel olarak diğer büyük bankacılık krizlerine benzer şekilde "yayılma etkisi" yarattığını ve uluslararası finans sisteminde karşılıklı bağımlılığın, ekonomik şokların bir ülkeden diğerine hızla taşınmasına yol açtığını ifade eder. Bu etki, özellikle Avrupa bankacılık sektöründe belirginleşmiş, ardından gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini de sarsmıştır. Bu dönem kapitalizm kırılganlığı ve finansal sistem eleştirilerinin akademi de zirve yaptığı bir dönemdir.

2.3.2010 KUZEY AFRİKA'DAKİ HUZURSUZLUKLAR

2010 yılı, Kuzey Afrika'da uzun süredir biriken ekonomik eşitsizlik, genç işsizliği, yolsuzluk ve siyasal baskının birleşmesiyle büyük bir toplumsal kırılmaya sahne olmuştur. Bölgedeki genç nüfusun yüksek işsizlik oranları, özellikle eğitimli gençlerde geleceğe dair umudu zayıflatmış; bu durum toplumsal gerilimin ana taşıyıcı unsurlarından biri hâline gelmiştir (Campante & Chor, 2012). Yolsuzluk, otoriter yönetimler ve ifade özgürlüğünün kısıtlanması ise siyasal alanda ciddi bir tıkanma yaratmış; halkın yönetime olan güveni giderek azalmıştır. Aynı dönemde gıda fiyatlarındaki artış gibi ekonomik baskılar, geniş halk kesimlerinin günlük yaşamını zorlaştırarak protesto potansiyelini artırmıştır. Bu yapısal gerilimler, 17 Aralık 2010'da Tunuslu seyyar satıcı Mohamed Bouazizi'nin kendini yakmasıyla birlikte sembolik bir kırılma noktasına ulaşmış ve olay kısa sürede ülke çapında protestolara dönüşmüştür (Gelvin, 2012). Tunus'ta başlayan hareketlilik, 2011'in ilk aylarında Mısır ve Cezayir gibi diğer Kuzey Afrika ülkelerine yayılarak benzer ekonomik ve siyasal talepler etrafında kitlesel gösterilere yol açmıştır (Anderson, 2011).

Sonuç olarak 2010'daki huzursuzluklar, sadece ekonomik bir tepki değil, aynı zamanda uzun yıllardır süren siyasal baskı ve toplumsal eşitsizliklere karşı geniş tabanlı bir demokratikleşme talebinin ifadesi haline gelmiştir.

3. SONUÇ

Acemoğlu, D., Jahnson, S., S. Robinson, J. Yared, P., yazarların yazmış olduğu 2005 yılında yayımlanan From Educatıon To Democracy isimli makalede; eğitim düzeyi ile demokrasinin gelişimi arasındaki ilişkin yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, eğitim ve demokrasi arasındaki ilişkisinin farklı ülkelerde nasıl değiştiğini anlamak için 1960-2000 yılları arasındaki 100'den fazla ülkeyi karşılaştırmasıdır. Yapılan çalışmalar sonucunda; ülkeler düzeyinde yapılan geniş kapsamlı ekonometrik analizler sonucunda, eğitim ve demokrasi arasında kuvvetli bir korelasyon bulunduğunu doğrulamaktadır. Ancak nedensellik testi göstermiştir ki; baz ülkelerde eğitim artışı tek başına demokratikleşmeye yol açmamaktadır. Eğitim demokrasi üzerindeki etkisini kurumsal alt yapıya bağımlı olduğunu net bir şekilde göstermiştir.

Edward L Glaeser, Giacomo A., M. Ponzetto · Andrei Shleifer yazarlarının yazmış olduğu 2006 yılında Why Does Democracy Need Educatıon? İsimli makalede; eğitimin demokratikleşmeye katkısını hem bireysel hem de kurumsal düzeyde analiz etmeyi amaçlayan bir makaledir. 1960-2000 yılları arasında 100'den fazla ülke analize dahil edilmiştir çünkü önceki literatür, eğitimli bireylerin daha demokratik tutumlara sahip olduğunu ve demokratik kurumları desteklediği görülmektedir. Çalışmada üç farklı ülke ele alınır; Kaliforniya, İsveç, Endonezya. Bu ülkelerde yapılan çalışmalardan sonra şu sonuçlara varılır. Okullar gençleri sosyalleştirir ve siyasi katılım sosyalleşme biçimidir. Eğitim, bireyler az ya da çok demokratik bir rejimi desteklemeyi seçtiklerinde siyasi eylemin faydalarını artıran bir model olarak ele almıştır. Daha iyi eğitimli ulusların hem demokrasiyi koruma hem de darbelerden koruma olasılığının daha yüksek olduğu kanıtlanmıştır.

Ampara Castello- Climent yazarın yazmış olduğu 2008 yılında On The Distrubiton Of Education And Democracy isimli makalede ülkeler düzeyinde yerine dağılımını demokrasi üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu araştırır. Daha önceki, çalışmalar genellikle ortalama eğitim yılı üzerinden değerlendirme yapmıştır. Castello Cliemenet'in bu makalesinde eğitimin toplum içindeki eşitsiz dağılımının demokratik kurumlar üzerindeki etkilerini incelemektedir. Bu makalede, ülkeye özgü etkiler kontrol edildiğinde bile, kalkınma düzeyinin ve özellikle de eğitimin daha eşit bir şekilde dağıtılmasının, savaş sonrası dönemde demokrasilerin uygulanması ve sürdürülebilirliği için önemli bir belirleyici olduğunu göstermektedir. Literatürden şu şekilde ayrılmaktadır. Eğitim dağılımını kontrol etmenin avantajı, ortalama eğitim yıllarının sınırlı bir yüksek eğitimli birey grubunun demokrasi üzerinde orta derecede eğitimli geniş vatandaş kitlesinden daha fazla etkiye sahip olup olmadığı hakkında bilgi sağlamamasıdır. Demokratikleşmenin sağlanması için; eğitimin yaygın ve eşit dağılımı, politik ve kurumsal altyapının güçlendirilmesi gerekir. Ortalama eğitim düzeyinin artması, eşitsizlik devam ettiği sürece demokratikleşmeye doğrudan katkı sağlamaz. Eğitim dağılımı demokrasiyi şekillendirir; eşit ve yaygın eğitim, demokratik kurumların güçlenmesine yol açar.

C. Ikeji Chibueze, J. Otisi Kalu and Utulu Paul yazarlarının yazmış olduğu 2010 yılında Social Order Educatıon And Democracy In Nigeria: Some Unresolved Questions isimli makalede Nijerya'da toplumsal düzen, eğitim ve demokrasi arasındaki ilişkiyi ele almak için teorik yaklaşım benimsenmiştir. Makale, Nijerya'ya odaklanarak, cevap bekleyen bazı soruları

gündeme getirerek bu kavramların nasıl etkileşimde bulunduğunu ve sosyal düzenin eğitim ve demokrasiyi nasıl şekillendirdiğini tartışılmaktadır. Makale, eğitim sisteminin tarafsızlığı, içeriği ve yönü ile güçlü, sosyal ve politik güçlerin eğitimi nasıl kullandığı gibi çözülmemiş sorunları gündeme getirmektedir. Makale de Nijerya'daki eğitim sistemini sömürge öncesi ve sömürge sonrası olarak ikiye ayırır. Eğitim sistemi, sömürgeciliğin süregelen varlığının en canlı örneğidir. Makale, eğitim sisteminin tarafsızlığı, içeriği ve yönü ile güçlü sosyal ve politik güçlerin eğitimi nasıl kullandığı gibi çözülmemiş sorunları gündeme getirmektedir. Eğitim demokratikleşme projesini sonucunu hatta demokrasinin kendisini de şekillendiriyor. Tarihsel olarak ne ideolojiden bağımsızdır ne de değerlerden bağımsızdır. Zenginler bugün bu düzenlemeyle, kendi çocuklarının yoksul çocukları üzerinde gelecekte hakimiyet kurmasını güvence altına alıyor der.

M. Najeeb Shafiq yazarının yazmış olduğu Do Education and Income Affect Support for Democracy in Muslim Countries? Evidence from the Pew Global Attitudes Project isimli makalede Çalışma, eğitim ve gelir düzeylerinin Müslüman çoğunluklu ülkelerde demokrasiye verilen desteği nasıl etkilediğini incelemektedir. Araştırma özellikle demokratikleşme süreçlerinin karmaşık biçimlerde ilerlediği beş ülkeye(Endonezya, Ürdün, Lübnan, Pakistan ve Türkiye) odaklanmaktadır. Araştırmanın çıkış noktası, daha önce de literatürde tartışılan bir sorundur. "Eğitimli bireyler neden ve ne ölçüde demokrasiye daha fazla destek verirler?" sorusuna cevap aramaktadır. Daha önceki tartışmaların büyük çoğunluğu Batı toplumlarını esas alır. Müslüman çoğunluklu ülkelerde ise hem eğitim sistemlerinin farklı yapısı hem de dini kültürel faktörlerin etkisi nedeniyle bu ilişkisinin nasıl şekillendiğini yeterince açıklığa kavuşturulmamıştır. Eğitim düzeyinin artmasının, bireylerin demokrasiye olan desteğinin artırdığı görülmektedir. Uluslararası eğitim yardımlarının, özellikle de ilkokul ve ortaokul düzeyinde, demokrasiye desteği artırabileceği öne sürülmektedir.

2005-2010 yılları; küresel siyaset, ekonomi ve teknoloji alanında yaşanan hızlı dönüşümler nedeniyle demokrasinin işleyişinin ve eğitimin toplumsal rolünün yeniden tartışılabildiği bir dönemi temsil etmektedir. 2008 ekonomik krizi, Orta Doğu'da artan siyasal istikrarsızlıklar, AB'nin genişleme politikaları, sosyal medya araçlarının yükselişi ve neoliberal yönetim anlayışının güçlenmesi; demokrasi, yurttaşlık ve eğitim ilişkisinin hem teorik hem de uygulamalı düzeyde etkileyen temel gelişmeler olmuştur. Bu süreçte demokrasi kavramı; yalnızca siyasal kurumların yapısıyla sınırlı bir kavram olmaktan çıkmış, toplumsal adalet, katılımcı yurttaşlık, ifade özgürlüğü ve dijital kamusal alan gibi boyutlar üzerinden yeniden tanımlanmıştır. Aynı şekilde eğitim, yalnızca bilgi aktarımı sağlayan bir sistem olarak değil, demokratik düşünceyi besleyen ve toplumsal adaleti mümkün kılan bir alan olarak değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Anderson, L. (2011). Demystifying the Arab Spring: Parsing the differences between Tunisia, Egypt, and Libya. Foreign Affairs, 90(3), 2–7.
- Bernanke, B. (2013). The Federal Reserve and the Financial Crisis. Princeton University Press.
- Campante, F., & Chor, D. (2012). Why was the Arab World poised for revolution? Schooling, economic opportunities, and the Arab Spring. Journal of Economic Perspectives, 26(2), 167–188.
- Gelvin, J. L. (2012). The Arab uprisings: What everyone needs to know. Oxford University Press.
- Gerges, F. A. (2011). The rise and fall of Al-Qaeda. Oxford University Press.
- Howard, P. N., & Hussain, M. (2011). *The role of digital media in the Arab Spring.* Journal of Democracy, 22(3), 35–48.
- İnat, K. (2005). *Ortadoğu Yıllığı 2005,* s. 53.
- Köse, H.H., (2015). Şii Grupların Irak Siyasetine Etkisi: 2003-2012 Dönemi. Volume: 1, Issue: 2, s: 53-89.
- Rajan, R. (2010). Fault Lines: How Hidden Fractures Still Threaten the World Economy. Princeton University Press.
- Reinhart, C., & Rogoff, K. (2009). This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly. Princeton University Press.
- Sen, A. (2009). The idea of justice. Harvard University Press.
- Tilly, C. (2007). Democracy. Cambridge University Press.

AKADEMİK VERİLER IŞIĞINDA TÜRKİYE'DE KÜLTÜR ENVANTERİ ARAŞTIRMALARINDA GÜNCEL DURUM

Doç. Dr. Evrim ÇAĞLAYAN
Karabük Üniversitesi Kamu Politikaları Araştırma ve Geliştirme Merkezi
ecaglayan@karabuk.edu.tr - ORCID ID: 0000-0001-7360-6984

ÖZET

Türkiye, tarih öncesinden bugüne birçok uygarlığın izlerini taşıyan zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Kültürel varlıkların kaydı, önce antikacılar ve koleksiyoncularla gayri resmi bir şekilde başlamış, 19. yüzyılda ise devlet destekli envanterlerle resmiyet kazanmıştır. 20. yüzyılın başlarında arkeoloji, koruma bilimi ve miras hukukunun gelişmesiyle çalışmalar daha sistematik hale gelmiş; II. Dünya Savaşı sonrası ülkeler kültürel değerlerini belgeleyip korumaya yönelmiştir. Uluslararası kuruluşlar da bu süreçte kapsamlı envanter projeleri yürütmüştür. Bu çalışmanın amacı; Türkiye'de kültür envanteri araştırmalarında güncel durumun ne olduğunu literatürde yer alan Türkiye kaynaklı akademik çalışmalar ışığında incelemektir. Akademik kaynaklar incelendiğinde, kültür envanteri üzerine yapılan çalışmaların özellikle 1950'lerden itibaren belirgin bir şekilde çoğaldığı anlaşılmaktadır. ProQuest veri tabanında gerçekleştirilen taramalarda, bu alana dair ilk bilimsel araştırmanın 1947 yılında yayımlandığı görülmektedir. Ardından geçen yıllarda konuya ilişkin ilgi giderek artmış ve günümüze kadar toplam 1093 araştırma ile lisansüstü tez ortaya konmuştur. Son yirmi iki yıl içinde ProQuest veritabanında "kültür envanteri" üzerine yapılmış 756 akademik çalışma ve tez bulunmasına rağmen, Türkiye'deki Ulusal Tez Merkezi'nde aynı konuda yalnızca 17 kayıt yer almaktadır. Bu durum hem üretim miktarı açısından hem de doktora seviyesinde bilgi üretimi bakımından ciddi bir eksiklik olduğunu göstermektedir. Bu sonuca bağlı olarak; kültürümüze ait tüm unsurların yerinde belgelenmesi, korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması için kültür envanteri çalışmalarında artış önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bibliyografya, Envanter, KAPGEM, Kültür, Politika.

RECENT DEVELOPMENTS IN CULTURAL INVENTORY RESEARCH IN TÜRKİYE IN THE CONTEXT OF ACADEMIC DATA

ABSTRACT

Türkiye possesses a rich cultural heritage that bears the traces of numerous civilisations from prehistoric times to the present day. The recording of cultural assets began with antiquarians and collectors, gaining official status in the 19th century through state-supported inventories. In the early 20th century, with the development of archaeology, conservation science and heritage law, the work became more systematic; after the Second World War, countries turned to documenting and protecting their cultural values. International organisations have also carried out comprehensive inventory projects during this process. The aim of this study is to examine the current state of cultural inventory research in Türkiye considering Türkiye-based academic studies in the literature. A review of academic sources reveals that studies on cultural inventory have increased significantly, particularly since the 1950s. Searches conducted in the ProQuest database reveal that the first scientific research in this field was published in 1947. Interest in the subject has grown steadily over the years, resulting in a total of 1,093 research papers and postgraduate theses to date. Although there are 756 academic studies and theses on 'cultural inventory' in the ProQuest database over the last twenty-two years, there are only 17 records on the same subject in the National Thesis Centre in Türkiye. This situation indicates a serious deficiency both in terms of production volume and in terms of knowledge production at the doctoral level. Consequently, it is recommended that cultural inventory studies be increased to document, preserve and pass on all elements of our culture to future generations.

Keywords : Bibliography, Culture, Inventory, KAPGEM, Policy.

1. GİRİŞ

Türkiye, tarihin sıfır noktası Göbeklitepe'den günümüze kadar uzanan on binlerce yıllık zaman diliminde çok sayıda uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Bu sayede geçmişin izlerini barındıran zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Anadolu topraklarının köklü tarihi ona dair alınan kayıtlar sayesinde günümüze ulaşmıştır. Kültürel varlıkların kayıt altına alınması süreci ilk etapta antikacılar ve koleksiyoncular aracılığıyla gayri resmi bir şekilde başlamış; 19. yüzyılda ise devlet destekli envanter çalışmalarıyla kurumsal bir nitelik kazanmıştır. 20. yüzyılın başlarında arkeoloji, korumacılık ve miras hukukundaki gelişmeler, envanter çalışmalarının metodolojik açıdan daha sistematik bir yapıya kavuşmasına imkân tanımıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında birçok ülke kültürel değerlerini belgeleyip

koruma yönünde politika ve uygulamalar geliştirmiştir. Bu süreçte uluslararası kuruluşlar da kapsamlı envanter projeleri yürüterek küresel düzeyde standartlaşma ve iş birliğinin güçlenmesine katkıda bulunmuştur.

Kültürel miras yönetimi uygulamalarında geçerli olan kalıcı bir ilke, mirası etkili bir şekilde korumak ve yönetmek için, sahip olduğunuz mirası bilmenin onu korumak için gerekli olduğudur. Bu ilke, tüm kuruluşlar ve bireysel profesyoneller için geçerlidir. Miras ne kadar iyi anlaşılırsa, o kadar iyi yönetilebilir. Bu nedenle, envanterler ve ilgili araştırmalar ile diğer veri toplama faaliyetleri, etkili miras yönetimi için temel öneme sahiptir (Myers ve Hansen, 2024).

Bu faaliyetlerin en başında kültür envanteri çalışmaları gelmektedir. Kültür envanteri çalışmalarıyla; bir toplumun somut ve somut olmayan mirasını sistematik biçimde kayıt altına alarak bu varlıkların korunması, yönetilmesi ve önceliklendirilmesi için sağlam ve gerçekçi bir zemin oluşturulabilmektedir. Bu tür envanterler sayesinde kültürel mirasın uluslararası platformlarda tanıtılması, nitelikli bilimsel araştırmaların yapılması, yeni kullanım biçimlerinin keşfedilmesi ve uluslararası iş birliklerinin kurulması mümkün hale gelir.

Ancak ilgili literatürde güncel envanter eksikliğinin olduğu görülmektedir. Bu olumsuzluklar arasında; kültürel miras ve tarihî eserlerin varlığının, konumunun ve değerinin bilinmemesi, turizm potansiyelinin tam olarak değerlendirilememesi, kültürel değerlerin gelecek kuşaklara aktarılmaması ve millî-tarihî kimlikler arasındaki bağın zayıflaması sayılmaktadır. Bu durum hem koruma politikalarının etkinliğini azaltmakta hem de kültürel kaynakların sürdürülebilir kullanımını engellemektedir.

Çeşitli eksikliklerin bir sonucu olarak, ülkemiz topraklarında bulunan kültür hazinelerinin yabancı devletlerin müzelerinde sergilenmesi kaçınılmaz bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Avrupa merkezli Euronews haber sitesi bu durumu yaklaşık bir yıl önce açıklamış ve müzenin en dikkat çekici ve aynı zamanda en tartışmalı parçalarının çoğunlukla denizaşırı ülkelerden geldiğini ifade etmiştir (URL-1). British Museum'un kendi veritabanında gerçekleştirilen tarama sonuçlarında, Müze envanterine kayıtlı 75.980 adet eserin Türkiye kaynaklı olduğu görülmektedir (URL-2). British Museum'da sergilenen objelerin ülkelere göre dağılımı Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. British Museum Koleksiyonundaki objelerin ülkelere göre dağılımı.

	Ülke	Obje Sayısı
Birleşik Krallık	İngiltere	708.783
	İskoçya	15.625
	İrlanda	13.241
	Galler	4
Öneml	Irak	168.641

İtalya	152.454
Mısır	123.384
Türkiye	**75.980**
Yunanistan	66.073
Suriye	42.307

Yalnızca bir müzede yer alan Türkiye kaynaklı eser sayısı göz önüne alındığında, kültür envanteri oluşturmanın, Lourve (Fransa), Hermitage (Rusya) gibi diğer önemli müzelerin de dahil edilmesiyle ne derece önemli bir konu olduğu anlaşılabilecektir. Bu çalışmanın amacı; Türkiye'deki kültür envanteri araştırmalarında güncel durumun ne olduğunu literatürde yer alan Türkiye kaynaklı akademik çalışmalar ışığında incelemektir.

2. YÖNTEM

Bu araştırma, Karabük Üniversitesi Kamu Politikaları Araştırma ve Geliştirme Merkezi (KAPGEM) bünyesinde oluşturulan Kültür ve Sanat Politikaları Masası tarafından gerçekleştirilen araştırma sürecinin bir parçası olarak hazırlanmış ve sunulmuştur.

Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında 'kültür envanteri' temel olgu olarak değerlendirilmiş ve akademik çalışmalardaki güncel niceliksel durum incelenmiştir. Araştırma kapsamında doküman analizi tekniğinden yararlanılmıştır. "Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar" (Yıldırım & Şimşek, 2006, s.187). Araştırma kapsamında incelenen dokümanlar, detayları takip eden başlıkta açıklanan çeşitli veritabanlarından elde edilmiştir. Kültür envanteri konusuyla ilişkili olduğu belirlenen dokümanlar, araştırma amacına göre analiz edilmiş ve araştırmanın bulguları ortaya çıkarılmıştır.

3. KÜLTÜR ENVANTERİ OLUŞTURMAYA YÖNELİK AKADEMİK ÇALIŞMALAR

İnsanoğlunun merak duygusu, yeni olguları araştırma isteği ve yeni yerler keşfetme arzusu onu şüphesiz dünyanın en önemli kâşifi yapmıştır. Tarih boyunca pek çok önemli isim toplumlar arası köprü görevini üstlenmiş ve mevcudu yeni ile harmanlamıştır. Kültür envanteri çalışmalarının kökenini de bu girişimler oluşturmaktadır. Antik dünyanın önemli tarihçilerinden Strabon'un 'Geographika' adlı eseri, kültürel ve coğrafi betimlemeleriyle kültür envanteri anlayışının erken bir örneği olarak değerlendirilebilir. Strabon, Geographika (Coğrafya) adlı 17 ciltlik eserinde, yaşadığı dönemde bilinen dünya coğrafyasını, şehirleri, halkları, gelenekleri, ekonomileri ve siyasal yapılarıyla birlikte anlatmıştır (Roller, 2014). Benzer şekilde, Evliya Çelebi'nin 17. yüzyılda gerçekleştirdiği seyahatler sonucu hazırladığı

ünlü 'Seyahatname' eseri de doğrudan bir kültür envanteri çalışması olarak hazırlanmış olmamakla birlikte, içerdiği zengin kültürel gözlemler nedeniyle kültür envanteri çalışmalarında birincil kaynak niteliği taşımaktadır. Seyahatname, 17. yüzyıl Osmanlı coğrafyasındaki şehirlerin fiziki yapısı, mimarisi, toplumsal yaşamı, gelenek ve görenekleri, dil, müzik, giyim, yemek kültürü ve inanç sistemleri hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır (Çelebi, 2014). Bu yönüyle eser, sistematik bir envanter yöntemiyle derlenmemiş olsa da kültürel mirasın tarihsel boyutunu anlamak ve geçmiş dönemlere ait kültürel unsurları belgelemek açısından önemli bir başvuru kaynağı olarak görülmektedir.

Akademik literatürdeki çalışmalara bakıldığında envanter çalışmalarının 1950'lerde artmaya başladığı görülmektedir. Dünya genelinden pek çok araştırmayı ve lisansüstü tezi kapsayan ProQuest veritabanında yapılan aramalarda 'culture inventory' (kültür envanteri) konusuna ait ilk bilimsel inceleme 1947 yılında yapılmıştır (URL-3). Bu tarihten günümüze gelen süreçte ise aynı konuyu takip eden toplam 1093 bilimsel inceleme ve tezin tamamlandığı görülmektedir.

Uluslararası alanda geçerliği olan tez çalışmaları gerek ülkemizin kültür envanterini tanıtmada gerekse diğer ülkelerin kültür envanterini tanımada önemli çalışmalar olarak değerlendirilmektedir. Türkiye üniversiteleri bünyesinde yapılan ve 'kültür envanteri' konusunu ele alan bilimsel çalışma ve tezler bu rapor içeriğinde incelenmiş ve aşağıda bildirilen çeşitli verilere ulaşılmıştır.

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezinde yapılan aramada adı, konusu, dizini veya özetinde 'kültür envanteri' kavramı geçen ve 2003-2024 yılları arasında tamamlanmış 17 tez çalışması olduğu tespit edilmiştir. (URL-3). İlgili tezlerin yıllara göre dağılımı Şekil 1'de sunulmuştur.

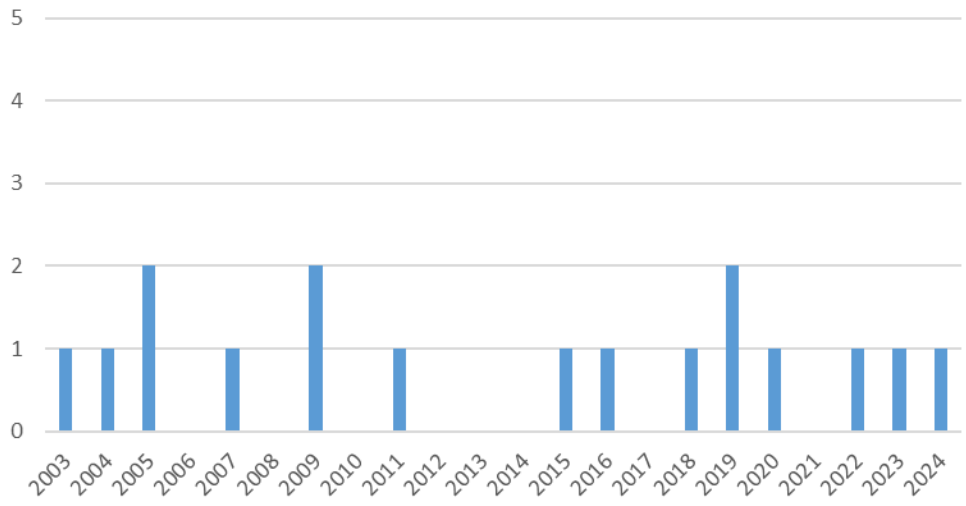

Şekil 1. Kültür Envanteri konusunda tamamlanmış lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı

Şekil 1'deki veriler incelendiğinde her yıl ortalama 1 tezin tamamlandığı ifade edilebilir. 2006, 2008, 2010, 2012, 2013, 2014, 2017 ve 2021 yıllarında ise herhangi bir tez çalışması yapılmamıştır. Son 10 yılda tamamlanan ve konusu 'kültür envanteri' olan tezler ise yalnızca 9 adettir. Niceliksel durumu yukarıdaki şekilde ortaya çıkan tezlerin akademik düzeyleri Şekil 2'de sunulmuştur.

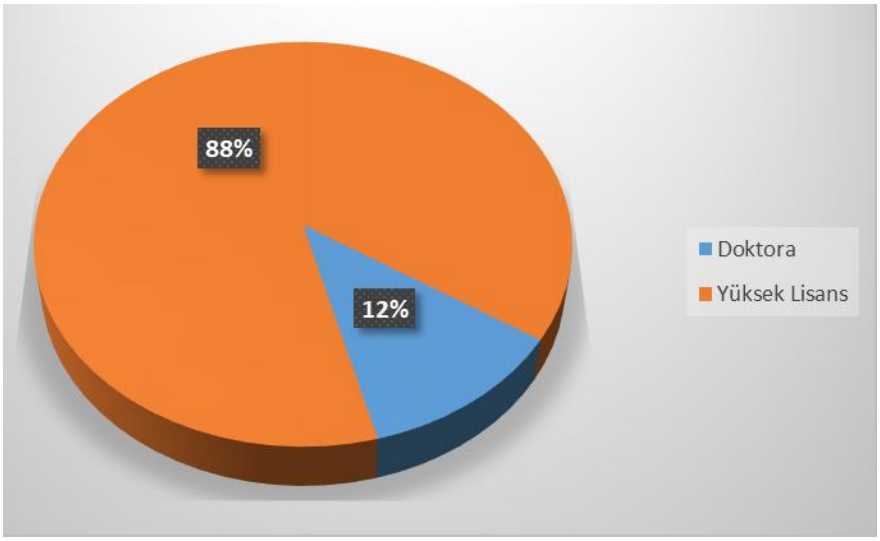

Şekil 2. Lisansüstü tezlerin akademik düzeyleri

Şekil 2'deki verilere göre tezlerin neredeyse tamamının yüksek lisans düzeyinde olduğu görülmektedir. 2003-2024 yılları arasında tamamlanan 17 tezin 15 tanesi Yüksek lisans düzeyinde 2 tanesi Doktora düzeyindedir. Amacı; öğrenciye bağımsız araştırma yapma, bilimsel problemleri, verileri geniş ve derin bir bakış açısı ile irdeleyerek yorum yapma, analiz etme ve yeni sentezlere ulaşmak için gerekli becerileri kazandırmak olan Doktora düzeyinde son 22 yılda yalnızca 2 adet çalışmanın yapılmış olması düşündürücüdür.

ProQuest veritabanında son 22 yılda 'kültür envanteri' konusunda tamamlanmış 756 bilimsel inceleme ve tez çalışması yer almasına karşılık ülkemiz ulusal araştırmalarını kapsayan Ulusal Tez Merkezinde bu sayı yalnızca 17'dir. Gerek nicelik bakımından gerekse Doktora düzeyinde bilgi üretmek açısından bu sayının oldukça yetersiz olduğunu söylemek mümkündür.

Benzer bir araştırma; 3000 hakemli dergi ve 773.430 makaleye erişim sağlanan DergiPark platformunda gerçekleştirilmiştir. Arama ekranında 'title:(kültür envanteri)' kelimesi girilerek gelişmiş arama yapılmıştır. Arama sonucunda 2004-2024 tarihleri arasında yayımlanmış yalnızca 25 makalenin kültür envanteri konusunu ele aldığı görülmüştür. Bu rakam toplam makale sayısının %0,0032'sine eşittir.

4. KÜLTÜR ENVANTERİ ÇALIŞMALARININ ÖNÜNDEKİ TEMEL ENGELLER

Kültür envanteri konusunu ele alan lisansüstü tezlerin ve akademik dergilerde yayımlanan makalelerin niceliksel durumu, çeşitli nedenlerin tartışılmasını gerektirmektedir. Kültür envanteri çalışması yapmak isteyen araştırmacının önündeki temel engeller nelerdir? sorusunun çeşitli cevapları bulunmaktadır. Bu cevaplar çeşitli kategorilere ayrılarak aşağıda sunulmuştur.

Kurumsal ve yasal engeller: Kültür envanteri çalışmalarının etkinliğini sınırlayan başlıca sorunlar arasında merkezi koordinasyon eksikliği önemli bir yer tutmaktadır. İlgili kurumlar (kültür ve turizm müdürlükleri, üniversiteler ve belediyeler) arasında sorumluluk dağılımının net olmaması ve kurumsal eşgüdümün yetersiz kalması, sürecin bütüncül ve sürdürülebilir bir biçimde yürütülmesini güçleştirmektedir. Buna ek olarak, izin ve bürokrasiye ilişkin uzun ve karmaşık süreçler de çalışmaları yavaşlatan bir diğer kritik engeldir. Arazi erişimi, arşiv kullanımı ve saha araştırmaları için gereken izin mekanizmalarının zaman alıcı niteliği, proje uygulamalarında gecikmelere ve planlamada belirsizliklere yol açmaktadır.

Bütçe ve kaynak yetersizliği: Kültür envanteri çalışmalarının sürdürülebilirliğini etkileyen bir diğer önemli sorun, yeterli bütçenin sağlanamamasıdır. Uzun süreli saha araştırmaları, kayıt süreçleri ve dijitalleştirme faaliyetleri yüksek maliyet gerektirdiğinden, finansal kaynakların sınırlı olması çalışmaların kapsamını ve niteliğini doğrudan kısıtlamaktadır. Buna bağlı olarak ortaya çıkan ekip ve ekipman yetersizliği de sürecin etkinliğini azaltmaktadır. Nitelikli araştırmacı sayısının sınırlı olması ile kayıt cihazları, coğrafi bilgi sistemleri (CBS) ve dijital arşivleme araçlarının yetersizliği hem veri toplama hem de verilerin işlenmesi aşamalarında önemli kısıtlar yaratmaktadır.

Toplumsal, kültürel ve etik engeller: Kültür envanteri çalışmalarında karşılaşılan bir diğer önemli güçlük, yerel topluluklarla güven ilişkisi kurulmasındaki zorluklardır. Toplulukların çalışmalara başlangıçta şüpheyle yaklaşabilmesi, kültürel hassasiyetlerin gözetilmesine yönelik endişeler ile mülkiyet ve özgünlük tartışmalarının ortaya çıkması, araştırma süreçlerinin sağlıklı yürütülmesini güçleştirmektedir. Buna ek olarak, etik ilkelere ilişkin sorunlar da önemli riskler barındırmaktadır. Bilgi ve fikri mülkiyet haklarının korunması, hassas ritüellerin kayıt altına alınması ve bu verilerin paylaşımına ilişkin sınırların belirlenmesi, etik açıdan dikkatle değerlendirilmesi gereken konular arasında yer almaktadır.

Lojistik ve erişim engelleri: Kültür envanteri çalışmalarının yürütülmesini güçleştiren bir diğer unsur, coğrafi koşulların yarattığı zorluklardır. Uzak, dağlık veya ulaşımı sınırlı bölgelerde çalışma yapmak hem lojistik açıdan önemli güçlükler doğurmakta hem de araştırma sürecinin sürekliliğini tehdit etmektedir. Buna ek olarak, mevsimsel koşulların sertliği veya belirli dönemlerde araziye erişimin kısıtlanması, saha çalışmalarının planlanmasını ve uygulanmasını

doğrudan etkileyerek veri toplama süreçlerinde gecikmelere yol açmaktadır.

Tüm bu engeller bir arada değerlendirildiğinde; kültür envanteri çalışmalarının çok disiplinli, iyi planlanmış, güçlü koordinasyon ve yeterli kaynak gerektiren kapsamlı bir çaba olduğu görülmektedir. Kültür envanteri çalışmalarında araştırmacıların önündeki temel engeller ile alandaki akademik yetersizlik birbirini besleyen yapısal sorunlardır. Bu durum, mirasın sistematik kayıt altına alınmasını, korunmasını ve sürdürülebilir kullanımını engellemektedir.

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Türkiye'deki kültür envanteri araştırmalarında güncel durumun ne olduğunu literatürde yer alan Türkiye kaynaklı akademik çalışmalar ışığında incelemek amacıyla gerçekleştirilen araştırmada çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Kültür envanteri oluşturma çalışmaları değerlendirildiğinde, araştırmacıların karşılaştığı başlıca engellerin kurumsal ve yasal engeller, bütçe ve kaynak yetersizliği, toplumsal, kültürel ve etik engeller ile lojistik ve erişim engelleri olduğu görülmektedir. Bu engeller, akademik üretimin nicelik ve nitelik açısından yetersiz kalmasına yol açmakta; literatürdeki boşluklar hem metodolojik çeşitliliği sınırlamakta hem de uygulamaya dönük politika önerilerinin geliştirilmesini güçleştirmektedir.

Gerek lisansüstü tezler gerekse hakemli akademik dergilerde yayımlanan makaleler değerlendirildiğinde 'kültür envanteri' konusunda bilimsel araştırmalarla doldurulması gereken önemli bir boşluk olduğu görülmektedir. Yalnızca British Museum'da 75.980 obje ile temsil edilen ülkemizin kültürel zenginliğinin bilimsel araştırmalara çok daha fazla konu edilmesi ve zaman kaybetmeden somut ve somut olmayan kültürel miras envanterlerinin hazırlanması gereklidir. Bu sayede; kültürümüze ait tüm unsurların yerinde belgelenmesi, korunması, ülkemizdeki müze ve ören yerlerinde sergilenmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması sağlanmalıdır.

Günümüzde kültür envanterinin çıkarılması çalışmaları, yöntemleri ve vaka çalışmalarını belgeleyen koordineli kurumsal girişimlerin ve akademik dergiler de dahil olmak üzere, bölgeler arası tematik, katılımcı ve karşılaştırmalı projelerin artması önemlidir. Ayrıca akademik literatürü güçlendirmek için hedefe yönelik disiplinlerarası ağlar kurulması; saha ile arşiv çalışmalarını birleştiren projelere öncelik verilmesi, üniversite ve sivil toplum kuruluşları ortaklığında yerel katılım ve veri paylaşımının kurumsallaştırılması ve genç araştırmacılar yetiştirilmesi önerilebilir. Bu sayede, politika ilgisinin artması ve kapsamlı bilimsel envanterlerin benimsenmesi sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Çelebi, E. (2014). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-*

Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit, İkinci Kitap, Cilt 2. Yapı Kredi Yayınları/İstanbul. 2014

Roller, D.W. *The Geography of Strabo: An English Translation, with Introduction and Notes,* Cambridge University Press. 2014

Myers, D. ve Hansen, J. *Introduction: Importance of Inventories and Surveys to Heritage Management,* Inventories and Surveys for Heritage Management kitabı içinde, Getty Publications. 2024

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (6.Baskı), Seçkin yayıncılık/Ankara. 2006

https://tr.euronews.com/my-europe/2024/12/16/londradaki-british-museumda-bulunan eserlerin-kac-tanesi-ingilizlere-ait (Erişim tarihi: 09 Kasım 2025)

https://www.britishmuseum.org/collection/search?place=Turkey (Erişim tarihi: 09 Kasım 2025)

https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/ (Erişim tarihi: 09 Kasım 2025)

1990-1995 YILLARI ARASINDA DEMOKRASİ, İNSAN HAKLARI VE EĞİTİMİN BAĞIMSIZLIK SAVAŞLARIYLA İLİŞKİSİ

Songül AVCI

Üniversite Adı: Gaziantep Üniversitesi

E-posta: songulavci311@gmail.com - 0009-0004-3945-9334

ÖZET

1990-1995 yılları arası siyasi dönüşümlerin hız kazandığı bir dönemdir. Soğuk savaş sonrası olan bu dönemde özellikle Doğu Avrupa, Orta Asya ve Kafkasya'da yaşanan bağımsızlık savaşları siyasal sınırların yanında demokrasi, insan hakları ve eğitim politikalarını da yeniden şekillendirmiştir. Bu çalışmanın amacı söz konusu zaman aralığında gerçekleşen bağımsızlık mücadelelerinin demokratikleşme süreci ile olan ilişkisini ve sürecin eğitim sistemlerine olan etkisini incelemektir. Nitel araştırma yöntemi benimsenerek tarihsel doküman analizi yapılmıştır. Bosna savaşı, Çeçen Direnişi, Ruanda Soykırımı gibi olaylar örneklem olarak kabul edilmiştir. Ayrıca UNECO, Birleşmiş Milletler ve ilgili ülkelerin eğitim raporları incelenmiştir. Elde edilen bulgular insan hakları, demokrasi gibi kavramların kriz zamanlarında bile eğitim politikalarında önemli bir yer edindiğini göstermektedir. Sonuç olarak 1990-1995 aralığında bağımsızlık mücadelelerinin sadece askeri alanda değil sosyo-kültürel alanlarda da etkili olduğu; eğitimin bu süreçte önemli bir araç olarak kullanıldığı ortaya konmuştur. Bu bağlamda demokratik değerlerin eğitim aracılığıyla kalıcılığının sağlanması önerilmektedir. Bu çalışma eğitim ve demokrasi ilişkisinin tarihsel bağlamda incelenmesi açısından literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Soğuk Savaş, İnsan Hakları, Bağımsızlık Mücadelesi

1990-1995 Yılları Arasında Demokrasi, İnsan Hakları ve Eğitimin Bağımsızlık Savaşlarıyla İlişkisi

1-GİRİŞ

1990-1995 arası dönem soğuk savaşın henüz sona erdiği, yeni birçok devletin bağımsızlığını kazandığı bir zaman dilimidir. Asya, Avrupa ve dünyanın geri kalanında yaşanan bu politik çalkantılar elbette demokrasi, eğitim ve insan hakları gibi birçok alanda da etkisini göstermiştir. Demokrasi, cumhurların kendi kendine yetebilmesi, yönetimde söz sahibi olması şeklinde tanımlanabilir. Günümüzde kelime anlamı olarak genelde "halkın kendi kendini yönetmesi" olarak tanımlanan demokrasi, başka bir tabirle yöneticilerin adil, özgür ve düzenli seçimler yoluyla halk tarafından ve halkın içinden seçildiği yönetim biçimi olarak ifade edilebilir. (Aktaş, 2015) Demokrasi kavramı medyada daha çok politik durumlar için kullanılsa da aslında neredeyse her alanda kendine yer edinmiştir. Keza okullarda sınıf başkanı seçimlerinde oy

birliği ya da oy çokluğu aranması bu kavramın olumlu anlamda günlük yaşamımızda kullanımına örnek verilebilir. İnsan hakları kavramı ise kökeni çok eskilere dayansa da politik alanda anlamlandırılması ve değer görmesi 1948 yılında BM tarafından yayınlanan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesine dayanır. Bu tarihten sonra daha fazla dillendirilen ancak henüz bile uygulanamayan bu hümanist yaklaşım 90'lı yılların başında oldukça popüler olmuştur. Ancak mezkûr aralıkta yaşanan Srebrenitsa soykırımı henüz dünya devlet anlayışının insan hakları ve hümanist yaklaşımlara hazır olmadığını göstermiştir. 1994 yılına dek devam eden apartheid rejimi de Güney Afrika Cumhuriyeti'nde yaşanan bir başka elim duruma örnek verilebilir. Dünya haritasının yeniden şekillendiği bu süreçte apartheid rejimi, cam tavan uygulamaları (görünmez sınır) gibi aşırı ırkçı ve anti hümanist yaklaşımlara tepkiler artmıştır. 1994'e gelindiğinde ise Nelson Mandela'nın öncülüğünde yürütülen halk mücadelesiyle apartheid rejimi son bulmuştur. (Büyüktavşan, 2021)

2-YAŞANAN GELİŞMELERİN İNSAN HAKLARINA, DEMOKRATİK YAKLAŞIMLARA VE EĞİTİM SİSTEMLERİNE ETKİSİ:

90'ların ilk zamanları dünya devletleri için dönüm noktası sayılmıştır. Hem politik anlamda hem de varoluşsal anlamda büyük değişimlerin yaşandığı bu yıllarda elbette demokrasi, insan hakları, eğitim, sanat, edebiyat ve daha birçok alan bu değişimden payını almıştır. Soğuk savaşın bitmesiyle dünyadaki ideolojik kutuplaşma büyük ölçüde geriledi. Eski Sovyet bloğu ülkelerde eğitim müfredatlarının yeniden düzenlenmesine yol açtı. Komünist ideolojilere dayalı dersler kaldırılarak yerine insan hakları, demokrasi, piyasa ekonomisi gibi kavramlar eğitime entegre edildi. Doğu Avrupa'da ise demokratik değerler ve bireysel özgürlükler değer kazanıp eğitime yansıtılmıştır. Soğuk savaş sonrası ekonomik ve kültürel anlamda küreselleşme hızlı bir şekilde arttı ve dolayısıyla yabancı dil eğitimi önem kazandı. Günümüzde bile etkisini sürdüren yabancı dil öğrenme arzusu bu yıllardan başlayan küreselleşmeye dayanır. Küreselleşme kültürel olarak homojen bir dünya oluşturmaya çalışmakla beraber yerel kültürlerin canlandırılmasını, bütünleştirme ve ayrıştırmanın bir arada yapılmasını amaçlar. (Aktel, 2001). Yine küreselleşmenin etkisiyle devletin eğitimdeki rolü irdelenmeye başlanmış ve bu dönemde özel okullar hızlı bir şekilde yaygınlaştırılmıştır.BM, UNESCO gibi uluslararası kuruluşlar dünyada barış eğitimi, insan hakları, demokrasi, çok kültürlülük gibi kavramların eğitime eklenmesini, öğrenci ve öğretmen eğitiminde yer edinmesini sağladı. Ülkemizde ise soğuk savaş sonrası dönemde kapitalist liberal bir süreç başladı. Eğitim politikalarında piyasa odaklı, verimlilik esaslı müfredatlar baş gösterdi. Bilişim teknolojileri, girişimcilik, yabancı dil eğitimi bu süreçte önem kazandı.1990'lı yıllar Türkiye'nin AB üyeliği için girişimde bulunduğu zamanlardır. Bu durum fırsat eşitliği, insan hakları, demokrasi, toplumsal cinsiyet eşitliği gibi kavramların eğitim sisteminde yer etmesine sebep oldu. Devlet merkezli eğitim anlayışından uzaklaşıldı. Çağdaş, eleştirel düşünme temelli, bilgi toplumu oluşturulmaya yönelik eğitim politikaları gündeme geldi.

3-SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME: Sonuç olarak ülkemizin de içinde bulunduğu dünya devletleri yaşanan soğuk gerginliğin ardından kendi iç meselelerine yönelmiştir. Ülke

politikaları başta olmak üzere ekonomileri, eğitim sistemleri gibi birçok alanda köklü değişimler kaydedilmiştir. 90'lı yıllar dünya ülkeleri için soğuk savaştan sonra yeniden yapılanma ve büyük ölçüde büyüme dönemi olarak bilinir. (Tamtürk, 2019). 1990-1995 arası soğuk savaşın son bulması ile eğitimin devlet tabanlı olmaktan çıkarılarak birey odaklı olması öngörülmüştür. Bu dönem eğitim demokratik, küresel olgularla uyumludur. Ancak her ülke eğitim sistemlerindeki bu değişimi farklı hızlarda ve şekillerde yaşamıştır.

KAYNAKÇA

Aktaş M. (2015). "Demokrasi Kavramına Eleştirel Bir Bakış", *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:3, Sayı: 1

Büyüktavşan H.Z. (2021). "Güney Afrikada ki Irkçı Apartheid Rejimi:1948-1994 Africania, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi*, 1 (1) ,26-41.

Aktel M. (2001). "Küreselleşme Süreci ve Etki Alanları" *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi"*, 6(2)

Tamtürk E. (2019). "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk Siyasetindeki Dönüşüm", *Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1

1985-1990 YILLARI ARASINDA KÜRESEL DÖNÜŞÜMLER: REFORMLARDAN DUVARLARIN YIKILIŞINA, KRİZLERDEN DEMOKRATİKLEŞMEYE EĞİTİMİN ROLÜ

FEYZULLAH ELAGÖZ
Gaziantep Üniversitesi,
feyzullahelagoz@gmail.com–0009-0003-8946-9162

ÖZET

1985–1990 dönemi başta Soğuk Savaş'ın çözülüşü ve Berlin Duvarı'nın yıkılışıyla birlikte, aynı zamanda dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan siyasi ve askeri gelişmelerle de şekillenmiştir. Latin Amerika'da otoriter rejimlerin sona ermesi ve demokratikleşme dalgası, Afrika'da apartheid karşıtı hareketlerin güçlenmesi, Asya'da Filipinler'de Halk Gücü Devrimi ve Çin'de Tiananmen Meydanı olayları, Ortadoğu'da İran–Irak Savaşı'nın bitişi ve Körfez Krizi, küresel ölçekte demokrasinin sınırlarını yeniden tanımlamıştır. Bu siyasi ve askeri gelişmeler, eğitim sistemlerinin rolünü ve o tarihlerde yayınlanan akademik yayınların yönelimlerini doğrudan etkilemiştir. Eğitimde şeffaflık, katılım ve eleştirel düşünme ihtiyacı öne çıkmış; müfredatın demokratikleşmesi ve yurttaşlık eğitiminin güçlendirilmesi tartışılmıştır. Otoriter rejimlerde eğitimin araçsallaştırılması eleştirilmiş, eşitsizlik ve erişim sorunları demokrasiye geçişin önündeki engeller olarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda sivil toplumun dönüşümü ve eğitimle ilişkisi, demokratikleşme sürecinin önemli bir parçası olarak görülmüştür. 1985–1990 arasında yayımlanan akademik çalışmalar, bu küresel olaylarla doğrudan bağlantılıdır. Reform ve krizler eğitimde şeffaflık ihtiyacını artırmış, rejim değişimleri müfredatın demokratikleşmesini gündeme getirmiş, birleşme ve demokratikleşme dalgaları ise okulların demokrasiyi hem öğreten hem de yaşayan kurumlar olarak görülmesini sağlamıştır. Bu bağlamda söz konusu akademik üretim, demokrasinin eğitim yoluyla konsolidasyonuna dair güçlü bir küresel perspektif sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Eğitim, Küresel Dönüşümler, Siyasal Gelişmeler

1985–1990 YILLARI ARASINDA KÜRESEL DÖNÜŞÜMLER: REFORMLARDAN DUVARLARIN YIKILIŞINA, KRİZLERDEN DEMOKRATİKLEŞMEYE EĞİTİMİN ROLÜ

1. GİRİŞ

1985–1990 dönemi, dünya siyasetinde köklü dönüşümlerin yaşandığı bir evredir. Bu yıllar yalnızca Soğuk Savaş'ın çözülme süreci ve Berlin Duvarı'nın yıkılışıyla değil, aynı zamanda Latin Amerika'da otoriter rejimlerin sona ermesi (Remmer, 1992), Güney Afrika'da apartheid karşıtı hareketlerin güçlenmesi (Alexander, 1990) olarak görmekteyken, Asya'da Filipinler'de Halk Gücü Devrimi (Mendoza, 1986) ve Çin'de Tiananmen Meydanı olayları (Zhao, 2001), Ortadoğu'da İran–Irak Savaşı'nın bitişi ve Körfez Krizi (Freedman & Karsh, 1991) ile küresel ölçekte demokrasinin sınırlarını yeniden tanımlamıştır. Bu dönemin analizi, eğitim kurumlarının yalnızca bilgi aktaran yapılar değil, aynı zamanda toplumların özgürlük arayışını besleyen merkezler olduğunu ortaya koymaktadır. Eğitim–demokrasi ilişkisi bu yıllarda tarihte eşsiz bir dönüm noktası haline gelmiştir. Bu yıllar aynı zamanda eğitim kurumlarının uluslararası düzeyde demokratikleşme süreçlerine doğrudan katkı sunduğu bir evre olarak da dikkat çekmektedir. UNESCO'nun barış eğitimi girişimleri, Avrupa'da Erasmus programının temellerinin atılması ve Latin Amerika'da sivil toplum örgütleriyle iş birliği içinde yürütülen halk eğitimi projeleri, eğitimin yalnızca ulusal kimlik inşasında değil, küresel vatandaşlık bilincinin gelişiminde de belirleyici olduğunu göstermiştir. Öğrenciler ve akademisyenler, demokratik değerlerin yayılmasında aktif aktörler haline gelmiş; üniversiteler, özgür düşüncenin ve eleştirel tartışmanın mekânları olarak siyasal dönüşümlerin katalizörü olmuştur. Bu bağlamda 1985–1990 dönemi, eğitimin demokrasiyle kurduğu simbiyotik ilişkinin kurumsal ve toplumsal düzeyde görünür hale geldiği bir tarihsel eşik olarak değerlendirilebilir.

2. GELİŞME VE UYGULAMALAR

2.1. Eğitimde Demokratikleşme Uygulamaları

Bu dönemde yayımlanan akademik çalışmalar, okulların demokratik değerleri öğretme ve yaşatma işlevini ön plana çıkarmıştır. Müfredat reformları, öğrenci merkezli öğrenme ve okul yönetiminde katılım modelleri, demokratikleşme sürecinin eğitim yoluyla desteklenmesini sağlamıştır (Lewis & Clark Faculty, 1985; Lipset, 1986). Latin Amerika'da dezavantajlı grupların eğitime erişimi, demokrasinin konsolidasyonu için kritik bir eşik olarak görülmüştür (Gomes, 1990; Bruno-Jofré, 2011). Bu bağlamda yapılan değerlendirmeler, eğitim politikalarının yalnızca teknik düzenlemeler değil, aynı zamanda toplumların özgürlük ve eşitlik taleplerini yansıtan bir araç olarak işlev gördüğünü göstermektedir. 1985–1990 yılları arasındaki dönemde eğitim kurumlarının rolü yalnızca pedagojik bir dönüşüm değil, aynı zamanda siyasal kültürün yeniden inşası anlamına gelmiştir. Okullar, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirdiği ve farklılıklarla bir arada yaşama pratiğini deneyimlediği mekânlar olarak, demokrasinin toplumsal dokusunu güçlendirmiştir. Bu yıllarda ortaya çıkan

öğrenci hareketleri ve üniversitelerdeki özgürlük talepleri, bana göre eğitimin demokratikleşme sürecinde bir katalizör işlevi gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Eğitim politikalarının, yalnızca devletin yönetsel tercihleri değil, aynı zamanda halkın özgürlük arayışının bir yansıması olduğunu düşünmek gerekir. Dolayısıyla bu dönemin mirası, eğitimin demokrasiye hizmet eden bir toplumsal sözleşme aracı olarak görülmesidir.

2.2. Otoriter Rejimlerde Eğitim Politikaları

Otoriter rejimlerde eğitimin araçsallaştırılması, demokratik değerlerin bastırılması ve ideolojik yönlendirme, akademik yayınlarda eleştirel bir biçimde tartışılmıştır. Güney Afrika'da apartheid rejimi altında eğitim, eşitsizlikleri pekiştiren bir araç olarak kullanılmıştır (Gallagher, 2007). Çin'de Tiananmen sonrası eğitim politikaları, devletin kontrolünü sürdürme çabalarının bir parçası olmuştur (Ding, 2007). Bu örnekler, eğitimin nötr bir alan olmadığını; aksine, iktidarların kendi ideolojik hedeflerini pekiştirmek için en güçlü araçlardan biri olduğunu ortaya koymaktadır. Siyasi iktidarların otoritelerini koruma sahasında her zaman ilk sırada yer almıştır. Bu dönemde eğitim politikalarının otoriter rejimler tarafından araçsallaştırılması, yalnızca bireylerin düşünsel özgürlüğünü sınırlamakla kalmamış, aynı zamanda toplumların geleceğini de şekillendirmiştir. Eğitim, iktidarların en görünmez ama en etkili kontrol mekanizmasıdır; çünkü çocukluk ve gençlik döneminde verilen ideolojik yönlendirme, bireylerin dünyayı algılama biçimini kalıcı olarak etkileyebilmektedir. Bu nedenle, otoriter rejimlerde eğitim sisteminin işleyişi, sadece pedagojik bir mesele değil, aynı zamanda siyasal bir strateji olarak okunmalıdır. Demokratik değerlerin bastırıldığı bu örnekler, bana eğitimin her zaman politik bir alan olduğunu ve tarafsızlık iddiasının çoğu zaman bir yanılsama olduğunu düşündürmektedir. Her ne kadar ilgili tarih aralığı incelense de daha önceki dönemler incelendiğinde siyasetin eğitim üzerindeki otoritesi değişmediği görülecektir.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

1985–1990 arasında yaşanan küresel siyasi ve askeri olaylar, akademik üretimi doğrudan şekillendirmiştir. Akademik üretim üzerinde de doğrudan etkili olmuştur ve bilimsel yayınlara yansıması kaçınılmaz bir hal almıştır. Reform ve krizler eğitimde şeffaflık ihtiyacını artırmış (Lipset, 1986), rejim değişimleri müfredatın demokratikleşmesini gündeme getirmiş (Tan, 1989), birleşme ve demokratikleşme dalgaları ise okulların demokrasiyi hem öğreten hem de yaşayan kurumlar olarak görülmesini sağlamıştır (Nicolidakis, 1990; Gomes, 1990). Filipinler'de People Power Devrimi, yurttaşlık eğitiminin demokratikleşme sürecindeki önemini göstermiştir (Momo, 2025). Güney Afrika'da apartheid sonrası eğitim reformları, eşitlikçi bir toplum inşasının temel aracı olarak değerlendirilmiştir (Thobejane, 1992). Bu dönemin analizi, eğitim kurumlarının bilgi aktarımının ötesinde, toplumların özgürlük ve demokrasi arayışında katalizör işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu yıllar eğitimin yalnızca bir öğretim süreci değil, aynı zamanda siyasal ve toplumsal dönüşümün en güçlü taşıyıcısı olduğunu kanıtlamıştır. Okullar, bana göre, demokratikleşmenin laboratuvarları haline gelmiş; öğrenciler, öğretmenler ve yöneticiler, özgürlük ve eşitlik taleplerini gündelik pratiklere dönüştürerek demokrasiyi yaşanır kılmıştır. Bu dönemde eğitim politikalarının

şeffaflık ve katılım ilkeleriyle yeniden tasarlanması, eğitimin toplumsal sözleşmenin en canlı parçası olduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla 1985–1990 arası, eğitim–demokrasi ilişkisinin yalnızca teorik bir tartışma değil, somut bir toplumsal deneyim olarak tarihe geçtiği bir eşik olmuştur.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

1985–1990 dönemi, eğitim ve demokrasi ilişkisini küresel ölçekte yeniden tanımlamıştır. Eğitim kurumları, demokratik değerlerin aktarımında kritik bir rol üstlenmiş; müfredat ve okul yapıları, bireysel özerklik ve kamusal katılımı teşvik eden demokratik mekanizmalar olarak görülmüştür (Nicolidakis, 1990). Her ne kadar Nicolidakis bu şekilde görüş bildirse de eğitim otoriter rejimlere hizmet etmekten öteye geçmeyen bir mekanizmaya dönüşmektedir. Otoriter rejimlerde eğitimin ideolojik araçsallaştırılması, demokratikleşme sürecinin karşısında bir engel olarak değerlendirilmiştir (Hoggan-Kloubert, 1990). Bu döneme ilişkin bulgular, eğitimin küresel ölçekte bir özgürlük dili haline geldiğini ve demokrasinin en güçlü taşıyıcısı olarak konumlandığını göstermektedir. Bu yıllar eğitimin yalnızca bir öğretim aracı değil, aynı zamanda siyasal dönüşümün en güçlü aktörü olduğunu kanıtlamıştır. Okullar, bana göre, demokratik değerlerin yalnızca teorik olarak işlendiği mekânlar değil, aynı zamanda günlük yaşamda deneyimlendiği toplumsal laboratuvarlar haline gelmiştir. Öğrencilerin katılım süreçlerine dahil edilmesi, öğretmenlerin özgür düşünceyi teşvik eden yaklaşımları ve müfredatın insan hakları temelli yeniden düzenlenmesi, demokrasinin kök salmasını hızlandırmıştır. Bu dönemde eğitim politikalarının, devletin ideolojik tercihleriyle değil, toplumların özgürlük ve eşitlik talepleriyle şekillenmesi gerektiği fikri bana oldukça güçlü görünmektedir. Dolayısıyla 1985–1990 arası, eğitimin demokrasiye hizmet eden bir toplumsal sözleşme aracı olarak tarihe geçtiği eşsiz bir eşik olmuştur.

Kaynakça

- Alexander, N. Education and the Struggle for National Liberation in South Africa. Skotaville Publishers, 1990
- Bruno-Jofré, R. Popular Education in Latin America in the 1970s and 1980s: Mapping its Political and Pedagogical Meanings. International Journal for the Historiography of Education, 1, 23–39, 2011.
- Ding, Y. Chinese Democracy after Tiananmen. University of British Columbia Press, 2007.
- Freedman, L., & Karsh, E. The Gulf conflict, 1990–1991: Diplomacy and war in the new world order. Princeton University Press, 1991.
- Gallagher, T. From Apartheid to Democracy: Education in South Africa. In Education in Divided Societies (pp. 104–118). Springer, 2007.
- Gomes, C. A. Education, democracy and development in Latin America. UNESCO Institute for Education, 1990.
- Hoggan Kloubert, T., vd. Adult education, democracy, and totalitarianism: A case study of the GDR. University of Augsburg / RELA., 1990.
- Kamens, D. H. Education and democracy: A comparative institutional analysis. Sociology of Education, 61(3), 114–127, 1988.
- Lewis & Clark Faculty. *Democracy and Education Journal*. Lewis & Clark College, 1987.
- Lipset, S. M. Political man: The social bases of politics. Stanford University Press, 1986.
- Mendoza, A. *People Power in the Philippines, 1983–86.*, 1986.
- Momo, R. F. Confronting the Past: The 1986 People Power Revolution and the Philippine Struggle with Historical Memory, 2025.
- Nicolidakis, M. (1990). *Democracy, the role of schools in a democracy and the role of democracy in schools*. University of British Columbia, 1990.
- Remmer, K. L. The process of democratization in Latin America. Studies in Comparative International Development, 27, 3–24., 1992.
- Tan, D. (1989). *Milli Eğitim Bakanlarının Eğitim İcraatları (1980–1999)* Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, 1989
- Thobejane, T. *History of Apartheid Education and the Challenges of Post-Apartheid Reconstruction*, 1992.
- Zhao, D. *The Power of Tiananmen: State-Society Relations and the 1989 Beijing Student Movement*. University of Chicago Press, 2001.

2015-2020 YILLARI ARASINDA DÜNYADA MEYDANA GELEN DEĞİŞİKLİKLERİN DEMOKRASİ EĞİTİMİ BAŞLIĞI ALTINDA İNCELENMESİ

Sosyal Bilgiler Öğretmeni, Arkeolog, PELİN ERKALE TANCAN
Gaziantep Üniversitesi
pelinerkale.11@gmail.com - 0009-0005-3684-7793

ÖZET

2015-2020 yılları arasında dünyada meydana gelen gelişmeler, eğitim anlayışını derinden etkilemiştir. 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı, 2020'ye gelindiğinde Türkiye'yi dünyada en fazla mülteci nüfusuna sahip ülke konumuna getirmiştir. Orta Doğu'da yaşanan terör, göç ve iç savaş gibi problemler, yalnızca toplumsal yapıyı değil, eğitim felsefelerine yönelik bakış açılarını kökten değiştirmiştir. Özellikle 2015 yılında Pakistan'ın Peşaver kentinde yaşanan okul saldırısı, geleneksel ve otoriter eğitim yaklaşımlarının sorgulanmasına yol açmış; bu durum eğitimcileri John Dewey'in demokratik, katılımcı ve öğrenci merkezli yaklaşımına yöneltmiştir.

2019'da ortaya çıkan COVID-19 pandemisi, yüz yüze eğitimi dünya genelinde duraklamaya uğratarak çevrimiçi öğrenme süreçlerini zorunlu kılmıştır. Ancak çevrim içi eğitime geçiş, tüm öğrenciler için eşit koşullar sunamamış eğitimdeki fırsat eşitliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Dezavantajlı bir konumda olan öğrenciler ciddi sorunlar yaşamaya başlamıştır. Pandemi boyunca ortaya çıkan bu eşitsizlikler, Dewey'in demokratik eğitim anlayışının temelinde yer alan eşit katılım prensibinin küresel krizler karşısında ne derece korunaksız kalabildiğini de göstermiştir.

Anahtar Kelimeler : Pandemi, John Dewey, Suriyeli Göçmenler

2015-2020 YILLARI ARASINDA DÜNYADA MEYDANA GELEN DEĞİŞİKLİKLERİN DEMOKRASİ EĞİTİMİ BAŞLIĞI ALTINDA İNCELENMESİ

1.GİRİŞ

2015-2020 yılları arasında küresel ölçekte yaşanan mülteci krizi, terör olayları ve COVID-19 pandemisi, demokrasinin işleyişi ve eğitim felsefelerinin yeniden sorgulanmasına yol açmıştır. Göç hareketleri, farklı kültürel yapıya sahip toplulukların bir arada yaşamasına imkân tanımış, bu durum bazı bölgelerde yerel topluluklarla etkileşimi artırırken bazı bölgelerde yeni toplulukların kendi kültürel kimliklerini korumasına neden olmuştur. Yerellikten evrenselliğe doğru yaşanan bu süreç, topluluklarda çeşitli dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Bu değişimle birlikte çokkültürlülük, kültürlerarasılık ve kültürel değerlere duyarlı olma gibi kavramlar öne çıkmıştır. (Nieto, 2006) UNHCR (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği) 2020 raporuna göre Türkiye 2020 yılına gelindiğinde en fazla mülteci nüfusuna sahip ülke konumundadır. Bu göç dalgası sadece insani boyutta olmayıp kültürel bir dönüşüme de sebep olmuştur. Artık Türkiye'de kamusal ve özel alanlarda farklı kültürlerin bir arada yaşadığı bir toplum oluşmuştur.

UNHCR (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği)'ne göre 2015'te Orta Doğu'da terörizm kaynaklı süren çatışmalar milyonlarca insanın yaşamını etkilemiştir. Bölgedeki güvenlik sorunları sebebiyle birçok insan yaşadığı bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır. UNHCR (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği)'nin 2015 Küresel Eğilimler Raporu, bu dönemin modern tarihin en büyük zorunlu göç hareketlerinden birine tanıklık ettiğini kanıtlar niteliktedir.

Okullara yönelik saldırıların yaşanması, intihar bombacılarının şehrin işlek noktalarında bulunması ve insansız hava aracı saldırıları gibi olaylar öğrenciler arasında korku ortamının oluşmasına sebep olmuştur. 2015 yılında Pakistan'ın Peşaver ketinde yaşanan terörüst saldırıların Pakistan'daki eğitim sistemi üzerindeki etkileri vurgulanmıştır (Kazmi ve Ali, 2015).

2019 yılında başlayan COVID-19 pandemisi ise küresel çapta insanları etkilemiştir. Dünya Sağlık Örgütü'nün 2020 Coronavirus Disease (COVID-19) Situation Report raporunda, salgının yalnızca sağlık üzerinde etkili olmadığını, toplumsal yaşam, eğitim, ekonomi paradigmalarını etkilediğini de gözler önüne sermiştir. Raporda milyonlarca insanın kamusalda yaşamının etkilendiğini ve ülkelerin acil önlemler almak zorunda kaldığının üzerinde durmuştur (WHO, 2020).

COVID-19 salgını ülkelerin aldığı önlemler çerçevesinde, kamusal alandaki sınırlamalar ve özel yaşamın gizliliği gibi bireylerim temel haklarını kullanmasını engelleyici etkiler meydana getirmiştir. Pandemi dönemi demokratik süreçlere de tesir etmiş ve seçmenlerin bir araya gelmesini gerektiren geleneksel katılım biçimlerini de sekteye uğratmıştır. Bu durum birçok ülkede seçimlerin ertelenmesine ya da farklı düzenlemelerin sunulmasına sebep olmıuştur. Şubat–Temmuz 2020 döneminde, dünya genelinde en az 70 ülke ulusal ve yerel seçimleri veya referandumları ertelemek durumunda kalmıştır. 53 ülke ise önceden planlandığı üzere seçimlerini gerçekleştirebilmiştir. (Afek, Leshem, Kaliner, Fast & Sadetzki, 2020).

2.2015-2020 Döneminde Eğitimde Ulusal ve Uluslararası Gelişmeler

2.1.Kriz Dönemi ve Fırsat Eşitsizliği

Her ülkenin kalkınmasının ve başarısının temel yapı taşı olan eğitim, Pakistan'da terörist saldırılar sebebiyle kesintiye uğramıştır. Eğitim kurumlarındaki güvelik tedbirlerinin yeterli olmaması sebebiyle okullar savunmasız kalmıştır. Bu durum teröristler için okulların hedef seçilmesine sebep olmuştur. Ülkenin terörle mücadeleye ağırlık vermesi, eğitimi yatırımlarını da olumsuz etkilemiştir. Terörist gruplar okullara saldırmış Khyber Pakhtunkhwa (KPK), Belucistan ve kabile bölgelerindeki birçok eğitim kurumu zarar görmüştür. Birçok öğretmen ve öğrenci hayatını kaybetmiştir (Farooq ve Kai, 2017).

Eğitim, terörle mücadele sürecinde ciddi biçimde zarar görmüş; Khyber Pakhtunkhwa'daki okullar terörist grupların oluşturduğu korku nedeniyle terk edilmiş ya da kullanılamaz hale gelmiştir (Naqvi, Khan & Ahmad, 2012). Terörizm, bir korkutma ve sindirme yöntemi olarak küresel anlamda kullanılmakla birlikte 2003 sonrasında güvenlik problemleri sebebiyle eğitim sistemini olumsuz etkilemiştir (Mahmud, 2020). Ayrıca terörist faaliyetlerin öğrencilerin psikolojik durumlarını da olumsuz etkilemiştir (Bilal, Inamullah & Irshadullah, 2016).Bu sebeple öğrenciler en temel hakları olan eğitim hakkından mahrum kalmıştır.

2019 yılına gelindiğinde yaşanan COVİD-19 salgını ise küresel anlamda bütün ülkeleri etkilemiş okulların kapanması sebebiyle de ciddi bir eğitim kesintisine sebep olmuştur.Yalnızca formal eğitimi durdurmakla kalmayan bu salgın geri planda kalan öğrencilerin fırsat eşitsizliğini daha da arttırmıştır. Dar gelirli aileler, kırsal bölgelerde yaşayanlar çevrimiçi eğitime ulaşmakta zorlanmıştır. UNESCO bu durumun kalıcı etkiler yaratacağını vurgulamış ve dezavantajlı gruplar için ciddi sonuçlar oluşturabileceğini belitrmiştir (UNESCO 2020).

2.2.John Dewey'in Eğitim Yaklaşımının Kriz Döneminde Önemi

Dewey'in eğitim felsefesine göre çocuk, deneyimleri sayesinde hayatın anlamlandırmaktadır. Eğitim, çocuğa yalnızca formal eğitimin verildiği kurumlar değil aynı zamanda sosyal yetkinliklerin kazandırıldığı bir kurumdur. Çocuk etkileşim yoluyla öğrendiği bilgiler hayat boyu devam etmektedir. Bu süreçte devam etmeyen eğitim Dewey'e göre yararsızdır. Dewey etkileşim ve deneyim arasında güçlü bir bağ olduğunu savunmaktadır (Sikandar, 2015).

Dewey'in bu yaklaşımı, Biesta'nın katılımı savunan demokratik eğitim felsefesinin de temelini oluşturmaktadır. Biesta, Dewey'in deneyimler yoluyla öğrenme anlayışını yalnızca eğitim kurumlarında değil aynı zamanda demokratik hayatın kurulmasıyla da değerlendirmektedir. Çünkü Biesta'ya göre demokrasi yalnızca bireylerin pasif öğrenen konumunda olduğu bir süreç değildir. Demokrasi, farklı kimliklerin, farklı fikirlerin de var olabildiği bir öğrenme alanı ile mümkündür. Bu sebeple eğitim, düzeni korumaktan ziyade düşünmeye ve sorgulamaya dayalı bir niteliğe sahip olmalıdır. Biesta, Rancière'in siyaset anlayışından da faydalanarak eğitimin asıl amacının uyum sağlayan vatandaş yetiştirmek değil kamusal alanda da özelleşebilen bireylerin yetişmesini hedeflediğini vurgulamaktadır (Biesta, 2006; Lewiska, 2020).

Dewey'e göre felsefe ve eğitim, birbiri ile bir bütündür. Dewey'in bu eğitim anlayışı, eğitimi sadece bireyi topluma hazırlayan bir araç olarak görmez. Her birey onun için topluluğun kendisini demokratik ve felsefi açıdan bir süreç olarak görür (Tubbs, 2023). Biesta ise Dewey'in bu görüşüne tamamen karşı olmamakla birlikte demokrasi ve eğitim anlayışına farklı bir yaklaşım sunmaktadır. Ona göre demokrasi sadece toplumsal bir istikrar üzerine kurulmamalıdır. Geçek anlamda demokratikleşme anlayışı var olan düzeni bozucu bir eylem olarak kendini göstermektedir. Bu bakış açısıyla Biesta, bir yandan var olan demokratik düzeni

korurken bir yandan da demokrasinin eşitlik anlayışının yeniden ele alınması gerektiğini savunmaktadır (Biesta, 2016).

Eğitimde baskın durumdaki tartışmalı demokrasi modelinde önemli eksiklikler bulunmaktadır. Toplumsal ve sosyal eşitsizlikler, demokratik demokratik idealin işlevselliğini etkilemektedir. Bu sebeple müzakereci demokrasi uygulamaları, ortak iyiliği sağlaması problematiktir (Ryan T. Knowles & Christopher H. Clark, 2018).

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Biesta, eğitimi yalnızca bilgi aktarılan kurumlar olarak görmez. Ona göre eğitim, öğrencilerin sorumluluk aldığı ve toplumsal rollerde etkin katılım gösterdiği bir süreçtir. Biesta'ya göre, eğitim üç temel işlevi yerine getirir: "qualification" (yeterlik kazandırma), "socialization" (toplumsallaşma) ve "subjectification" (özgür ve sorumlu birey olma) (Biesta, 2009). Biesta, öğretmeni geleneksel anlayıştan uzak olarak tanımlar ve öğretmenlerin öğrencilerin üç temel işlevi yerine getirmesi için rehber konumunda olması gerektiğini vurgulamaktadır (Biesta, 2009).

Pakistan'da öğretmenlerin rolü geleneksel bir profildedir. Öğretmen, bilginin tek sahibi olan otoriter bir figürdür. Bu eğitim sisteminde öğretmen lider konumundadır ve öğrenci öğretmenin bilgisinden faydalanmaya çalışmaktadır. Not ve puanlara büyük anlamlar yükleyen öğrenciler pasif durumdadır. Bu durum dezavantajlı öğrenci gruplarının öğretmen tarafından görünürlüğünü azaltmaktadır (Sikandar, 2015). Pakistan'da öğretmenlerin otoriter olarak algılanması pasif öğrenmeyi arttırmaktadır. Biesta'nın eğitim anlayışı ise eğitimin yalnızca bilgi aktaran bir kurum olmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Biesta, eğitimde öğrencilerin aktif katılım gösteren bir konumda olmasını öğretmenin ise bu konumdaki öğrenciye rehberlik etmesi gerektiğini belirtmektedir. Dewey ise öğrenmeyi öğrencilerin deneyim ve etkileşim halinde olmasına bağlamaktadır. Öğrenci, öğrenme sürecinde aktif, sorgulayan ve problem çözen tarafta olmalıdır. Bu perspektiften bakıldığında, Pakistan'daki eğitim ortamında Dewey'in vurguladığı deneyim temelli öğrenme ve Biesta'nın öne çıkardığı katılımcı ve sorumlu öğrenme yaklaşımı, öğretmenlerin öğrencileri pasiflikten çıkararak projelere, tartışmalara ve problem çözme etkinliklerine daha fazla dâhil etmeleri için bir yol haritası sunabilir.

Pandemi döneminde birçok öğrenci eğitimini çevrimiçi olarak almak durumunda kaldı. Bilgisayar, tablet gibi dijital araçların eksikliği sebebiyle bazı dezavantajlı konumda olan öğrenciler bu araçlara ulaşım sağlayamamıştır. Bu durum eğitim sürecine aktif katılımı kesintiye uğratmıştır. Birçok öğrenci için dersler, özellikle uygulamalı ve pratik derslerin etkili bir biçimde yürütülemediği raporlanmıştır (Selçuk, Gencer, & Karataş,2021). Biesta ve Dewey gibi eğitim filozoflarının savunduğu, öğrencinin aktif katılım sağladığı, toplumsal sorumluluk bilincine sahip olduğu anlayışını zayıflatmıştır. Çünkü çevrimiçi eğitim, öğrencilerin aktif konumdan pasif konuma geçmesine sebep olmuş ve birlikte üretme becerilerini zayıflatmıştır.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu çalışmada, hem Pakistan'daki geleneksel ve otoriter eğitim anlayışının terör saldırıları sonucunda nasıl şekillendiği hem de pandemi süreci çerçevesinde eğitimin nasıl konumlandığı açıklanmıştır. Bunun yanında Türkiye bağlamında Suriyeli mülteci öğrencilerin durumunun da çevrimiçi eğitim sürecinde etkileri açıklanmıştır. Araştırmalar, Suriyeli öğrencilerin okul kaydı ve okula devam durumu ile eğitime erişim konusunda hâlâ sorunlar yaşadığını ortaya

koymaktadır(Kırdar, Koç, Dayıoğlu, Tayfur). Özellikle pandemi döneminde dezavantajlı konumda olan mülteci öğrenciler, eğitimin dijitalleşmesiyle birtakım sorunlar yaşamıştır. Bu durum eğitimin yalnızca bilgi aktaran kurumlar olmadığını aynı zamanda toplumsal entegrasyonu da sağladığını gözler önüne sermiştir. Bu durum Biesta ve Dewey'in aktif öğrenme anlayışını da zayıflatmıştır.

Bu bağlamda, Biesta'nın "qualification, socialization ve subjectification" üçlemesiyle tanımladığı eğitim idealinin gerçekleştirilmesi yalnızca vatandaşlık bağlamında düşünülmemelidir. Bu süreç, mülteci öğrencilerin de sürece entegre olması ile mümkün görünmektedir. Dewey'in öğrencinin deneyimine dayanan katılımcı öğrenme modeli de, farklı kültürlerin yaşam deneyimlerinin kültürel çeşitlilik ve farklı yaşam deneyimlerinin önemsendiği ortamlarda daha değerlidir. Otoriter eğitim anlayışının hüküm sürdüğü, öğrencilerin pasif durumda olduğu ortamlarda Dewey ve Biesta'nın felsefelerinin uygulanması güçleşmektedir.

KAYNAKÇA

- Afek, A., Leshem, E., Kaliner, E., Fast, L., & Sadetzki, S. Upholding democracy in a global pandemic: The Israeli elections experience. Israel Journal of Health Policy Research, 9, 65, 2020.
- Biesta, G.Beyond learning: Democratic education for a human future. Paradigm Publishers, . (2006).
- Biesta, G.Good Education in an Age of Measurement. Routledge, 2009.
- Biesta, G. The rediscovery of teaching. Routledge, 2016.
- Bilal, M., Inamullah, H. M., & Irshadullah, H. M. Effects of terrorism on secondary school students in Khyber Pakhtunkhwa. The Dialogue, 11(3), 2016.
- Farooq, M. S., & Kai, Y. T. A Review of Pakistan School System. Journal of Education and Practice, 8(4), 2017.
- Kazmi, S. S., N., Ali, A.Impacts of school terrorism in the milieu of Peshawar incident: Pakistan's black day, December 16th 2014. American Journal of Social Science Research, *1*(4), 2015.
- Knowles, R. T., & Clark, C. H. How common is the common good? Moving beyond idealistic notions of deliberative democracy in education. Journal of Moral Education, (2018).
- Kırdar M. G.Et Al. School integration of Syrian refugee children in Turkey," Labour Economics , vol.85, 2023.
- Lewiska, J. The role of teachers in democratic classrooms. Routledge, 2020.
- Mahmud, S. F.The Impact of Terrorism on Human Development in Iraq. Global Journal of Management and Economics, 1, 29-41, 2020.
- Naqvi, A. A., Khan, S. Z., & Ahmad, Z. The impact of militancy on education in FATA. TIGAH: A Journal of Peace and Development, 2(1), 2012.

- Nieto, S.Solidarity, courage and heart: What teacher educators can learn from a new generation of teachers. Intercultural Education, 17*(5)*, 2006.
- Selçuk, O., Gencer, T. E., & Karataş, Z. Sosyal hizmet öğrencilerinin Covid-19 salgını ve uzaktan eğitim sürecine ilişkin tutumları ile psikolojik sağlamlıklarının incelenmesi, *Toplum ve Sosyal Hizmet, 32*(3), (2021).
- Sikandar, A. John Dewey and his philosophy of education. Journal of Education and Educational Development, 2(2), 2015.
- Tubbs, N. Re-educating thinking: Philosophy, education, and pragmatism. *Journal of Philosophy of Education, 57*(3), 2023.
- *UNESCO.* COVID-19: How UNESCO's Global Education Coalition is tackling the biggest learning disruption in history, 2020.
- UNESCO. Education: From disruption to recovery. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2020.
- UNHCR. *Global report 2015:* Global review – UNHCR's work in 2015: Regional operations summaries, statistics, financials and results, themes and topics. United Nations High Commissioner for Refugees, 2015.
- World Health Organization. Coronavirus disease *2019 (COVID-19)* situation report – *94: Data* as received by WHO from national authorities by 10:00 CEST, 23 April 2020.

DEMOKRASİ VE EĞİTİM ARASINDAKİ İLİŞKİ VE OKULLARDA DEMOKRASİ EĞİTİMİ

Hamit ASLAN

Gaziantep Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü

hamitaslan1453@gmail.com-0009-0007-4857-6825

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacı demokrasi ve eğitim arasındaki ilişkiyi incelemek, günlük yaşamda ve okul ortamında verilen demokrasi eğitimi üzerinde durmak ve eğitimin demokrasi üzerindeki rolünü değerlendirmektir. Çalışmada ilgili alanyazına dayalı olarak eğitim sürecinde demokratik değerlerin kazandırılması ve okullardaki demokrasi uygulamaları ele alınmıştır. Araştırma kapsamında demokrasi ve eğitim ilişkisine dair literatür taraması yapılmış; demokrasi eğitiminin kapsamı, okullarda yapılan uygulamaların öğrenciler üzerindeki etkileri ve eğitim–demokrasi etkileşimi incelenmiştir. Sonuç olarak iyi bir demokrasi eğitiminin tüm eğitim paydaşlarının iş birliği ile mümkün olduğu, demokrasi eğitiminin eğitimin her kademesinde verilmesi gerektiği belirlenmiştir. Ayrıca okul yönetimi ve öğretmenlerin sınıf ortamında demokrasi uygulamalarına yer vermesinin öğrencilerde kalıcı demokratik tutumlar geliştirdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, eğitim, demokrasi uygulamaları

1.GİRİŞ

Demokrasi, bireylerin algıları ve varsayımları, ortak deneyimleri ile ilişkili bir 'yaşam biçimi' olarak kabul edilir ve birlikte yaşamakla ilgilidir (Dewey, 1916; Akt., Dipty ve Subba, 2014). Diğer bir deyişle demokrasi, halkın kendi yöneticilerini seçme hakkına sahip olduğu, ifade özgürlüğünün ve hukukun üstünlüğünün esas alındığı bir yönetim biçimidir. Demokrasi eğitiminin temel amacı her bireyin çok yönlü olarak gelişmesini sağlamaktır. Bunun için okullarda demokrasi eğitimini veren öğretmenlerin de sahip olması gereken bazı nitelikler vardır: Bir öğretmenin sahip olması gereken demokratik değerler veya inançlar; özgürlük, eşitlik ve adalettir (Shechtman, 2002; Akt., Dipty ve Subba, 2014). Bir öğretmen demokrasiyi ne kadar iyi anlar ve sınıfa ne kadar çok dahil ederse, öğrenciler tarafından o kadar iyi anlaşılır (Dipty ve Subba, 2014). Demokratik değerler; adalet, eşitlik, özgürlük, yaşama saygı, iş birliği, öz yeterlilik, dürüstlük, hoşgörü, duyarlılık, etkililik arayışı, sorumluluk, farklılıklara saygı, güvenlik, iyileştirme ve mükemmelliktir (Kıncal ve Işık, 2003; Akt., Dipty ve Subba, 2014). Her ne kadar birtakım eksiklikleri olsa da demokrasiyi önemli kılan ve diğer rejimlere göre ön plana çıkaran özellikler temel hakların korunması, zorbalık vb. davranışların önlenmesi,

bireysel gelişim ve özgürlüğe imkân tanıması, ahlaki özerklik ve bireyin kendi geleceğini planlamasının yanı sıra refah seviyesinin artırmada olumlu etkisi yapması olarak sıralanabilir (Ercoşkun, 2020; Akt., Erdem ve Eğmir, 2020). İyi bir demokrasi eğitimi için demokratik değerler, okulda eğitimin bir parçası olmalıdır. Bu durum aile ortamı için de geçerlidir; çünkü eğitim ailede başlar, okulda devam eder. Dolayısıyla demokrasi eğitimi okul ve aile işbirliği ilişkisi içinde öğrencilere kazandırılmalıdır. Bu çalışmanın temel amacı okullarda verilen demokrasi eğitimini incelemek, demokrasi ve eğitim arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak ve okulda verilen demokratik değerleri incelemektir.

2.BULGULAR

2.1. Eğitim Ve Demokratik Değerlerin Kazandırılması

İnsanoğlu akıllı bir varlık olarak doğuştan öğrenme potansiyeline sahip olsa da hiçbir bilgiye sahip değildir. Bazı refleksif davranışlara (emme, yutma, vb.) sahip olduğu doğrudur ancak bunlar öğrenme ürünü değildir. Dolayısıyla insanoğlunun sahip olduğu her türlü öğrenme ürünü olan bilgiler sonradan kazanılmıştır. Haliyle özgürlük, eşitlik, adalet, hoşgörü, vb. demokratik değerlerin kazandırılması da eğitim yoluyla mümkün olmaktadır. Eğitim, bireyin istendik yönde davranışını değiştirmeye yönelik gösterilen çabadır. Eğitimin demokrasiye imkân verme, demokrasiyi destekleme ve sürdürme bağlamında potansiyele sahip olduğuna ilişkin tartışmalar uzun süredir mevcuttur çünkü demokratik değerlerin ve davranışların insanlar tarafından öğrenilmesi gerekmektedir (Harber ve Mncube, 2012; Akt., Erdem ve Eğmir, 2020). Bu durumda demokratik bir toplumun oluşması demokrasiyi önceleyen ve kendisi de demokratik olan bir eğitim sistemi ile mümkündür (Erdem ve Eğmir, 2020). Birey, gerek ailede gerekse okulda demokrasi eğitimini ve demokratik değerleri sonradan kazanır.

2.2. Okul Ortamında Demokrasi Uygulamaları

Okullar bireylere demokratik fikirlerin ve hoşgörü duygusunun aşılandığı yerlerdir. Demokrasi bilincinin kazanımı ve eylem olarak hayata geçirilmesi bir çaba gerektirir. Bu çaba okullarda büyük oranda anahtar bir role sahip olan öğretmenler sayesinde gerçekleşir (Bektaş Öztaşkın ve İçen). Öğretmenin sınıftaki her öğrencinin özgürce derse katılabileceği bir ortam oluşturması önemlidir (Dipty ve Subba, 2014). Öğretmen, sınıfta arka sıralarda ve ön sıralarda oturanlar arasında herhangi bir ayrım yapılmaması gerektiğini unutmamalıdır. Öğretmen, her öğrencinin haftada bir kez önde oturmasını sağlayacak şekilde oturma düzenini sürekli değiştirerek farklılıkları ortadan kaldırabilir (Dipty ve Subba, 2014). Demokratik eğitimin ancak demokratik okul formatı içerisinde mümkün olabileceği ortaya çıkmıştır. Demokrasinin yukarıdan aşağıya doğru yapılanan bir sistem olmadığı ve demokratik toplumların demokratik sınıf ve okullar aracılığıyla var olabileceği unutulmamalıdır (Dewey, 1996; Akt., Erdem ve Eğmir, 2020). Bu nedenle, farklı görüşlerin bir arada kullanıldığı ve nihayetinde demokrasi

kültürünü benimseyen öğrencilerin yetiştirildiği okullara ihtiyaç bulunmaktadır (Erdem ve Eğmir, 2020).

3.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Amerikan devlet adamı Lincoln'un tanımıyla "Demokrasi, halkın halk için halk tarafından yönetilmesidir." Halk kendisini yönetecek kişiyi kendi arasından kendisi özgür kararıyla seçer. Demokratik bir toplum oluşturmak için iyi bir eğitim sistemiyle mümkündür. Demokrasi eğitimi okul ve aile olmak üzere hayatın her alanında verilmelidir. Aksi halde demokrasi eğitimi sadece iyi bir not almak için alınan bir eğitimden öteye geçmez. Okul yönetimi sadece akademik bilgi vermekle kalmayıp özellikle sınıf ortamında demokratik uygulamalara yer verip öğrencilere demokrasi kültürünü informal yollarla da aşılamalıdır. Öğretmenin rolü, genç zihinleri gelecek neslin mimarları olarak yetiştirerek bir ulusun geleceğini şekillendirmede ve biçimlendirmede oldukça önemlidir (Dipty ve Subba, 2014). Demokrasi eğitimi sadece okulda değil hayatın diğer alanlarında da yer verilmelidir. Aksi takdirde demokrasi eğitimi bir ders olmaktan öteye geçmez. İyi bir demokrasi eğitimi için okul ve aile işbirliği içinde olmalıdır. Aile eğitimi, okul öncesi eğitim ve zorunlu eğitim kademelerinin tümü ancak ve ancak demokratik ilkeler ışığında yürütüldüğünde demokrasi olgusu yerleşip gelişebilecektir (Maboçoğlu, 1999; Akt., Erdem ve Eğmir, 2020). Demokrasi eğitimi demokratik bir eğitim ile yapılır. Okul yönetimi ve öğretmenler okulda; sınıf başkanı seçimi, öğrencilere söz hakkı verme, öğrenci konuşurken diğerlerinin dinlemesini sağlama, öğretmen toplantılarında öğretmenlere söz hakkı tanınması vb. uygulamalarla demokratik bir atmosfer oluşturmalıdır.

4.GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Demokrasi ve eğitim arasındaki ilişki, toplumsal kalkınma ve sürdürülebilir barış için kritik bir öneme sahiptir. Demokratik değerlerin bireylere kazandırılması, yalnızca müfredatla değil; okul kültürü, öğretim yöntemleri ve öğretmen tutumlarıyla da desteklenmelidir. Eğitim programları, eleştirel düşünme ve katılım becerilerini geliştirmeye yönelik olmalıdır. Öğretmenler, demokratik değerleri hem öğretim sürecinde hem de davranışlarıyla örneklemelidir. Okullar, öğrencilerin kendilerini ifade edebileceği, karar süreçlerine katılabileceği demokratik ortamlar olarak düzenlenmelidir. Eğitim politikalarında fırsat eşitliği, toplumsal adalet ve insan hakları ön planda tutulmalıdır. Bu ilkelerin hayata geçirilmesi, demokratik kültürün toplum genelinde güçlenmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Dipty ve Subba, Demokratik değerler ve öğretimde demokratik yaklaşım: bir bakış açısı, *Amerikan Eğitim Araştırmaları Dergisi*, *2*(12A), 2014.
- Cahit ve Erdem, Demokrasi ve eğitim: kavramsal bir inceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *22*(TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı), 2020.
- Çırak, Demokratik değerler, demokratik eğitim ve sosyal bilgiler eğitimi ilişkisi. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi (Ugead)*, *5*(1), 2019.
- Öztaşkın Ö. ve İçen M. Ortaokul öğrencilerinin hoşgörü eğilimleri ile demokrasi algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, *7*(02), 2015.
- Arı, A., Kayır, G., Kurnaz, E. A. ve Sirem, Ö. *Okulda demokrasi eğitimi teori çerçeve program ve aktiviteler*. 2023.
- https://www.meb.gov.tr/quottemel-egitim-kurumlarinda-demokrasi-kulturunun-guclendirilmesi-projesiquot/haber/17650/tr (Erişim tarihi: 23.11.2025)

SİGORTA ŞİRKETLERİNİN FİNANSAL PERFORMANSI: BIST SİGORTA SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Öğr. Gör. Dr. Ümit Hasan GÖZKONAN
Manisa Celal Bayar Üniversitesi, umit.gozkonan@cbu.edu.tr - 0000-0002-7187-6304
Arş. Gör. Dr. Erdi BAYRAM
Manisa Celal Bayar Üniversitesi, erdi.bayram@cbu.edu.tr - 0000-0003-4478-7231

Özet

Modern ekonomilerde belirsizliklerin minimize edilmesi ve risk transferi mekanizmasının etkin işlemesi, sürdürülebilir kalkınma hedefleri açısından hayati bir öneme sahiptir. Bu bağlamda sigorta sektörü hem bireysel hem de kurumsal düzeyde maruz kalınan riskleri güvence altına alarak iktisadi faaliyetlerin kesintisiz devamlılığını sağlayan stratejik bir işlev görmektedir. Sektörün bu stratejik konumu, faaliyet gösteren şirketlerin finansal sağlamlığını ve operasyonel verimliliğini, yatırımcılar ve politika yapıcılar nezdinde dikkatle izlenmesi gereken bir konu haline getirmektedir. Bu önemden hareketle çalışmada, Borsa İstanbul'da işlem gören, sigorta sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin finansal performansı incelenmiştir. Finansal oranların incelenmesinde, şirketlerin finansal tablolarından elde edilen, Cari Oran, Aktif Karlılığı, Özsermaye Karlılığı, Kısa Vade Borç/Aktif, Kısa Vade Borç/Özsermaye, Özsermaye/Aktif ve Borç Kaynak Oranı kullanılmıştır. Şirketlere ait finansal performansın incelenmesinde PSI (Tercih Seçim İndeksi) olarak isimlendirilen Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada 2020-2024 tarihleri arası veri aralığı olarak belirlenmiş ve 5 yıllık bir periyot için yıllık finansal oranlar üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir. Elde edilen yıllık performans sıralamaları üzerinden BORDA puanları hesaplanarak 5 yıla ait toplam puanlar ve genel sıralama elde edilmiştir. Analiz sonucunda, tüm yıllar üzerinden elde edilen sonuçlar incelendiğinde finansal performans açısından AGESA Hayat ve Emeklilik A.Ş'nin ilk sırada, Türkiye Sigorta A.Ş'nin ikinci sırada ve Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi'nin üçüncü sırada yer aldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sigortacılık, Sigorta Sektörü, Finansal Performans, Borsa İstanbul, Çok Kriterli Karar Verme, Tercih Seçim İndeksi, BORDA Yöntemi.

Abstract

In modern economies, minimizing uncertainties and the effective functioning of risk transfer mechanisms are of vital importance for sustainable development goals. In this context, the insurance sector serves a strategic function by securing against risks encountered at both individual and corporate levels, thereby ensuring the uninterrupted continuity of economic activities. This strategic position of the sector makes the financial soundness and operational efficiency of companies operating in the sector a subject that requires careful monitoring by investors and policymakers. Based on this importance, this study examines the financial performance of companies operating in the insurance sector and traded on the Istanbul Stock Exchange. In the analysis of financial ratios, Current Ratio, Return on Assets (ROA), Return on Equity (ROE), Short-Term Debt/Total Assets, Short-Term Debt/Equity, Equity/Total Assets, and Debt Ratio derived from the companies' financial statements were utilized. The Multi-Criteria Decision-Making Method, named PSI (Preference Selection Index), was used to examine the financial performance of the companies. The study covers the data range of 2020-2024, and the analysis was conducted using annual financial ratios over this five-year period. Based on the annual performance rankings, BORDA scores were calculated, and the total scores and overall ranking for the five-year period were obtained. As a result of the analysis, considering the findings across all years, it was determined that AGESA Hayat ve Emeklilik A.Ş. ranked first, Türkiye Sigorta A.Ş. ranked second, and Anadolu Anonim Türk Sigorta A.Ş. ranked third in terms of financial performance.

Keywords: Insurance, Insurance Sector, Financial Performance, Istanbul Stock Exchange, Multi-Criteria Decision-Making, Preference Selection Index, BORDA Method.

1. GİRİŞ

Finansal sistemin en önemli yapı taşlarından biri olan sigorta sektörü, fon fazlası olan birimlerden fon talep eden birimlere kaynak aktarımı sağlaması ve ekonomik riskleri transfer etme işleviyle ülke ekonomilerinin istikrarında kritik bir rol oynamaktadır. Gelişmekte olan piyasalar arasında yer alan Türkiye'de de sigortacılık sektörü, son yıllarda artan işlem hacmi, dijitalleşme süreçleri ve yasal düzenlemelerle birlikte büyüme ivmesini sürdürmektedir. Sektörün bu dinamik yapısı, Borsa İstanbul'da (BIST) işlem gören sigorta şirketlerinin finansal performanslarının hem yerli hem de yabancı yatırımcılar, şirket yöneticileri ve piyasa düzenleyicileri tarafından yakından takip edilmesini zorunlu kılmaktadır.

Rekabetin yoğun olduğu finansal piyasalarda, şirketlerin sürdürülebilirliği ve başarısı, finansal performanslarının doğru ve çok boyutlu bir şekilde analiz edilmesine bağlıdır. Ancak bir sigorta şirketinin performansını değerlendirmek, sadece kârlılık oranlarına odaklanılarak yapılabilecek tek boyutlu bir süreç değildir. Likidite, aktif kalitesi, özsermaye yeterliliği, prim üretimi ve hasar/prim dengesi gibi birbirleriyle çelişebilen çok sayıda kriterin eş zamanlı olarak ele alınması gerekmektedir. Bu karmaşık yapı, finansal performans analizinde geleneksel oran analizlerinin ötesine geçilmesini ve Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinin kullanılmasını gerekli kılmaktadır.

Literatürde finansal performans ölçümü için kullanılan pek çok ÇKKV yöntemi bulunmaktadır. Ancak bu yöntemlerin birçoğunda kriter ağırlıklarının belirlenmesi aşamasında uzman görüşüne başvurulması, analiz sonuçlarına sübjektif yargıların karışmasına neden olabilmektedir. Bu çalışmada, karar vericinin sübjektif müdahalesini en aza indirmek ve tamamen verinin içsel dağılımına dayalı objektif bir ağırlıklandırma yapabilmek amacıyla Tercih Seçim İndeksi (Preference Selection Index - PSI) yöntemi tercih edilmiştir. PSI yöntemi, kriterler arasında nitelik karmaşası yaşanmadan ve kriter ağırlıklarının ayrıca hesaplanmasına gerek duyulmadan doğrudan seçim yapılmasına olanak tanımasıyla öne çıkmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, Borsa İstanbul'da işlem gören sigorta şirketlerinin 2020-2024 yılları arasındaki 5 yıllık finansal performanslarını bütüncül bir yaklaşımla analiz etmektir. Çalışma kapsamında, öncelikle belirlenen finansal oranlar kullanılarak PSI yöntemi ile her bir yıl için şirketlerin performans sıralamaları ayrı ayrı elde edilmiştir. Yıllık bazda elde edilen bu sıralamaların tutarlılığını ölçmek ve 5 yıllık dönemi kapsayan genel bir başarı sıralamasına ulaşmak amacıyla, oylama temelli bir sıralama bütünleştirme tekniği olan BORDA

Sayım Yöntemi (Borda Count Method) kullanılmıştır. Böylece, şirketlerin tek bir yıla özgü performansları yerine, incelenen dönemin tamamındaki genel konumları ortaya konulmuştur.

Çalışma, kullanılan hibrit metodoloji ve güncel veri seti ile literatüre katkı sağlamayı hedeflerken; elde edilen bulguların yatırımcıların portföy kararlarına ve şirket yöneticilerinin stratejik planlamalarına ışık tutması beklenmektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde sırasıyla; literatür, veri seti ve kullanılan yöntemlere ilişkin detaylar, analiz bulguları ve elde edilen sonuçların değerlendirilmesi yer almaktadır.

2. LİTERATÜR

Sigorta sektörü, finansal sistemin istikrarı ve ekonomik büyüme üzerindeki kritik rolü nedeniyle akademik literatürde sıklıkla ele alınan çalışma alanlarından biri olmuştur. Bu bağlamda, ulusal ve uluslararası literatürde sigorta şirketlerinin finansal performansını farklı yöntemlerle inceleyen çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu bölümde, söz konusu çalışmaların kapsamı, kullandıkları metodolojiler ve elde ettikleri bulgular kronolojik bir bütünlük içinde özetlenmiştir.

Akyüz ve Kaya (2013) yaptıkları çalışmada, Türkiye'deki hayat dışı ve hayat/emeklilik sigorta şirketlerinin 2007-2011 dönemindeki finansal performansını, 10 finansal oran kullanarak TOPSIS yöntemiyle değerlendirmiştir. Analizde tüm kriterler eşit ağırlıklandırılmıştır. Sonuçlara göre hayat dışı sigorta sektörü için en başarılı yıl 2007, en zayıf yıl ise 2008'dir. Hayat/emeklilik şirketlerinde ise en yüksek performans 2007'de, en düşük performans 2009'da görülmüştür. Bulgular, 2008 küresel krizinin özellikle hayat dışı sigorta sektörünü olumsuz etkilediğini göstermiştir.

Bayramoğlu ve Başarır (2016) araştırmalarında, Borsa İstanbul'da işlem gören altı sigorta şirketinin 2011-2014 dönemindeki finansal performansını, KAP verilerinden elde edilen 10 mali oran kullanarak değerlendirmiştir. Performans sıralaması için tüm kriterlere eşit ağırlık verilen TOPSIS yöntemi uygulanmıştır. Dört yıllık ortalama sonuçlara göre Ak Sigorta en yüksek performansı gösterirken, onu Anadolu Sigorta ve Güneş Sigorta izlemiştir. Aviva Sigorta ise tüm yıllarda en düşük performansa sahip şirket olarak belirlenmiştir. Genel olarak, altı şirketten dördünün başarılı, ikisinin ise düşük performans sergilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tayyar ve arkadaşları (2018) çalışmalarında BIST Sigorta Endeksi'nde yer alan dört hayat dışı sigorta şirketinin 2015-2017 dönemindeki finansal performansını, mali tablolardan türetilen 17 oran kullanarak analiz etmişlerdir. Performans değerlendirmesinde, ideal aralık veya nokta belirleyebilen Referans İdeal Metodu (RİM) uygulanmış ve kriter ağırlıkları

literatürden alınmıştır. Bulgular, üç yıllık ortalamalara göre Ray Sigorta'nın en yüksek performansı gösterdiğini, Güneş Sigorta'nın ise tüm yıllarda son sırada yer aldığını ortaya koymuştur. Ayrıca çalışma, RİM'de referans ideallerin seçimindeki hassasiyetin sonuçları doğrudan etkilediğini vurgulamaktadır.

Perçin ve Sönmez (2018) çalışmalarında Borsa İstanbul'da işlem gören beş sigorta şirketinin 2016 yılı finansal performansını, kârlılık, faaliyet, kaldıraç ve likiditeye ilişkin 12 oran kullanarak değerlendirmiştir. Analizde kriter ağırlıkları Entropi yöntemiyle belirlenmiş, şirketler ise TOPSIS yöntemiyle sıralanmıştır. Sonuçlar, Kısa Vadeli Borçların Aktiflere Oranı'nın en önemli kriter olduğunu; Ak Sigorta'nın en yüksek, Avivasa Emeklilik/Hayat'ın ise en düşük performansa sahip şirket olduğunu göstermektedir.

Işık (2019) çalışmasında, Türk sigortacılık sektöründe hayat dışı branşların 2009-2017 dönemindeki finansal performansını analiz etmiştir. Hazine ve Maliye Bakanlığı verilerinden elde edilen 10 finansal oran kullanılarak CRITIC temelli TOPSIS ve MULTIMOORA yöntemleri uygulanmıştır. CRITIC sonuçlarına göre en önemli kriter Teknik Karşılık Oranı'dır. TOPSIS yöntemi 2017'yi en başarılı, 2012'yi en başarısız yıl olarak belirlerken; MULTIMOORA 2009'u en başarılı, 2012'yi ise yine en zayıf yıl olarak tespit etmiştir.

Köse ve Dikme (2021) araştırmalarında Türkiye'de hayat dışı sigorta şirketlerinin 2013-2017 dönemindeki finansal performansını değerlendirmek amacıyla, mali tablolardan elde edilen çeşitli girdi (özkaynak, giderler, acente sayıları, sabit varlıklar) ve çıktı değişkenleri (kâr/zarar, prim üretimi, tazminat ödemeleri) kullanılarak TOPSIS yöntemiyle analiz etmişlerdir. Sonuçlar, Allianz, Anadolu, Mapfre Genel ve Axa'nın dönem boyunca yüksek performans gösterdiğini, özellikle Allianz Sigorta'nın 2014-2017 arasında sürekli birinci sırada yer aldığını ortaya koymuştur. En düşük performans ise çoğunlukla Koru, Coface ve Hür Sigorta gibi şirketlerde görülmüştür.

Koca ve Bingöl (2022) çalışmalarında, Türkiye'de faaliyet gösteren hayat dışı sigorta şirketlerinin 2014-2020 dönemindeki finansal performansını değerlendirerek bu alanda kullanılabilecek en uygun yöntemi belirlemeyi amaçlamışlardır. Sermaye yeterliliği, kârlılık, faaliyet riski ve aktif kalitesini temsil eden 12 oran kullanılmış; kriter ağırlıkları CRITIC yöntemiyle hesaplanmış, performans sıralamaları ise TOPSIS ve MABAC yöntemleriyle yapılmıştır. CRITIC sonuçlarına göre likit aktiflerin toplam aktiflere oranı ve konservasyon oranı en etkili kriterler olmuştur. TOPSIS ve MABAC analizleri, şirket performanslarının yıllar içinde değişkenlik gösterdiğini ortaya koymuştur.

Gökdemir ve Gökay Emel (2023) çalışmalarında Borsa İstanbul'da işlem gören altı sigorta şirketinin 2020-2022 dönemindeki finansal performanslarını, KAP'ta yer alan yılsonu tablolarından elde edilen yedi finansal oranı kullanarak analiz etmişlerdir. Değerlendirmede CRITIC tabanlı PROMETHEE II hibrit yöntemi tercih edilmiş; CRITIC objektif ağırlıklandırma, PROMETHEE II ise şirketlerin tam sıralamasını sağlamıştır. Sonuçlara göre Türkiye Sigorta A.Ş. 2020 ve 2021 yıllarında en yüksek performansa sahip olurken, 2022 yılında Agesa Hayat Emeklilik A.Ş. birinci sırada yer almıştır. Anadolu Hayat Emeklilik A.Ş.'nin ise üç yıl boyunca en düşük performansı gösterdiği bulunmuştur. En etkili finansal oranlar yıllara göre değişmiş; 2020 ve 2022'de Cari Oran, 2021'de ise Özkaynak Karlılığı Oranı belirleyici olmuştur.

Gülcemal ve arkadaşları (2023) Borsa İstanbul Sigorta Endeksi'ndeki altı sigorta şirketinin 2020-2021 dönemindeki finansal performansını, KAP verilerinden hesaplanan 10 finansal oranı kullanarak incelemişlerdir. Analizde CRITIC yöntemiyle kriter ağırlıkları belirlenmiş, COCOSO yöntemiyle şirketler performans açısından sıralanmıştır. Bulgular, her iki yılda da Türkiye Sigorta A.Ş.'nin en yüksek performansı gösterdiğini, Ray Sigorta A.Ş.'nin ise son sırada yer aldığını ortaya koymaktadır. CRITIC sonuçlarına göre performansı en fazla etkileyen oranlar Özkaynaklar/Toplam Aktifler (C6) ve Net Kâr/Toplam Aktifler (C2) olmuştur.

Taşcı (2024) araştırmasında, Türkiye'de faaliyet gösteren iki ulusal ve iki uluslararası sermayeli dört sigorta şirketinin 2015-2021 yılları arasındaki finansal performansını değerlendirmiştir. Analizde, şirketlerin yıllık raporlarından elde edilen Alınan Prim, Ödenen Hasarlar, Teknik Kâr, Net Kâr ve Toplam Aktifler kriterleri kullanılmıştır. Entropi yöntemiyle kriter ağırlıkları belirlenmiş; EDAS-M yöntemiyle şirketlerin performansları sıralanmıştır. Bulgular, AXA Sigorta, Anadolu Sigorta ve Anadolu Hayat ve Emeklilik için en iyi yılın 2021, en kötü yılın ise 2015 olduğunu göstermektedir. AXA Hayat ve Emeklilik'te ise en yüksek performans 2018'de görülmüştür.

3. VERİ ve YÖNTEM

Bu çalışmada, sigorta sektörü altında faaliyet gösteren şirketlerin finansal performansı incelenmiştir. Bu bağlamda Borsa İstanbul'da işlem gören 6 adet şirketin finansal performansı değerlendirilmiştir. Borsada işlem gören sigorta şirketleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Borsa İstanbul'da İşlem Gören Sigorta Sektörü Şirketleri

Şirket Adı	Borsa Kodu	Karar Değişkeni Kodu
AGESA Hayat ve Emeklilik A.Ş.	AGESA	A1
Aksigorta A.Ş.	AKGRT	A2
Anadolu Hayat Emeklilik A.Ş.	ANHYT	A3
Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi	ANSGR	A4
Ray Sigorta A.Ş.	RAYSG	A5
Türkiye Sigorta A.Ş.	TURSG	A6

Çalışma kapsamında veri aralığı olarak 2020-2024 yılları arası belirlenmiştir. Belirlenen veri aralığı üzerinden 5 yıllık finansal performans incelemesi gerçekleştirilmiştir. Finansal performanslar Tablo 1'de yer verilen şirketlerin 2020-2024 tarihleri arasındaki finansal oranları üzerinden analiz edilmiştir. Şirketlerin finansal oranları, Fastweb Analiz platformu üzerinden ücretli üyelik ile elde edilmiştir. Çalışmada karar kriteri olarak belirlenen finansal oranlara Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2. Finansal Oranlar – Karar Kriterleri

Finansal Oran	Yön	Kriter Adı
Cari Oran	Maks.	K1
Aktif Karlılık	Maks.	K2
Özsermaye Karlılığı	Maks.	K3
Kısa Vade Borç / Aktif	Mini.	K4
Kısa Vade Borç / Özsermaye	Mini.	K5
Özsermaye / Aktif	Maks.	K6
Borç Kaynak Oranı	Mini.	K7

Çalışmada, sigorta şirketlerinin yıllık bazda performans sıralamalarını belirlemek amacıyla Maniya ve Bhatt (2010) tarafından geliştirilen PSI (Preference Selection Index) yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmada PSI yönteminin tercih edilmesinin temel nedeni; kriter ağırlıklarının belirlenmesinde karar vericinin sübjektif yargılarına ihtiyaç duymamasıdır. PSI, kriterlerin önem derecelerini verilerin istatistiksel dağılımına göre objektif olarak hesaplamakta ve böylece finansal performans sıralamasında tarafsızlığı ve güvenilirliği artırmaktadır. Ayrıca yöntemin, fayda ve maliyet yönlü finansal oranları etkin bir şekilde bir arada değerlendirebilmesi, analizin bütünlüğü açısından önemli bir avantaj sağlamaktadır. Yöntemin uygulama adımları aşağıda sıralanmıştır (Demir vd., 2021; 153-154):

1. *Aşama: Karar Matrisinin Oluşturulması:* Yöntemin ilk aşamasında Eşitlik 1 yardımıyla karar (başlangıç) matrisi oluşturulur.

$$X = [x_{ij}] = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & k_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & k_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

i = 1, …… , m

j = 1, ……, n

x_{ij}: alternatifin j. kriterdeki performansı.

Tablo 3: Karar (Başlangıç) Matrisi (2020 yılına ait oranlar)

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
	Maks.	**Maks.**	**Maks.**	**Mini.**	**Mini.**	**Maks.**	**Mini.**
A1	4,8943	0,9718	48,7314	1,9992	100,5174	1,9889	98,0111
A2	1,2893	8,6985	42,2984	76,1640	355,2731	21,4381	78,5619
A3	1,0397	1,6434	36,3820	95,3749	2175,4095	4,3842	95,6158
A4	1,2381	4,2177	18,5529	73,7145	316,7427	23,2727	76,7273
A5	1,2071	3,8435	19,6394	77,6613	411,4276	18,8760	81,1240
A6	1,2920	11,6651	38,7977	67,3166	215,2907	31,2678	68,7322

Çok kriterli karar verme yöntemlerinde başlangıç (karar) matrisleri genel olarak pozitif değerlerden oluşmaktadır. Başlangıç matrislerinde negatif değerlerin bulunması çok karşılaşılan bir durum olmamakla birlikte, bu gibi durumlarda negatif değerlerin pozitife dönüştürülmesi gerekmektedir. Buna yönelik olarak literatürde birkaç yöntem bulunmaktadır. Bu çalışmada, sıkça kullanılan yöntemlerden biri olan Z-skor standartlaştırma yöntemi kullanılmıştır. Zhang ve arkadaşları tarafından önerilen Z-skor standartlaştırma yöntemiyle negatif değerlere sahip olan 2022 yılına ait karar matrisi pozitif değerlere dönüştürülmüştür (Zhang vd., 2014). İlk aşamada karar matrisinin elemanları Eşitlik 2 kullanılarak dönüştürülmektedir.

$$x_{ij} = \frac{X_{ij} - \bar{X}_\iota}{S_i} \quad (2)$$

Burada x_{ij}, alan j'deki i göstergesi için standartlaştırılmış veriyi ifade etmektedir. X_{ij} orijinal veriyi, $\bar{X}_\iota$ ve S_i ise sırasıyla aritmetik ortalama ve standart sapmayı göstermektedir. İkinci aşamada karar matrisinin elemanları Eşitlik 3 kullanılarak pozitif hale getirilmektedir.

$$x'_{ij} = x_{ij} + A \quad (3)$$

$$A > |\min x_{ij}|$$

2. *Aşama: Karar Matrisinin Normalize Edilmesi:* Fayda ve maliyet özelliğindeki kriterler için ayrı ayrı normalizasyon yapılır. Eşitlik 4 fayda kriterleri için, Eşitlik 5 ise maliyet kriterleri için kullanılır.

$$Fayda\ Kriteri\ için \rightarrow n_{ij} = \frac{x_{ij}}{maksx_{ij}} \quad (4)$$

$$Maliyet\ Kriteri\ için \rightarrow n_{ij} = \frac{minx_{ij}}{x_{ij}} \quad (5)$$

Tablo 4: Normalize Matris (2020 yılına ait oranlar)

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
	Maks.	**Maks.**	**Maks.**	**Mini.**	**Mini.**	**Maks.**	**Mini.**
A1	1,0000	0,0833	1,0000	1,0000	1,0000	0,0636	0,7013
A2	0,2634	0,7457	0,8680	0,0262	0,2829	0,6856	0,8749
A3	0,2124	0,1409	0,7466	0,0210	0,0462	0,1402	0,7188
A4	0,2530	0,3616	0,3807	0,0271	0,3173	0,7443	0,8958
A5	0,2466	0,3295	0,4030	0,0257	0,2443	0,6037	0,8472
A6	0,2640	1,0000	0,7962	0,0297	0,4669	1,0000	1,0000

3. *Aşama: Tercih Varyans Değerinin (PV_i) hesaplanması:* Tercih varyansı Eşitlik 6 ile hesaplanmaktadır.

$$PV_i = \sum_{i=1}^{N} \left(x_{ij} - \overline{x_{ıJ}}\right)^2 \quad (6)$$

$\overline{x_{ıJ}}$: j. alternatifin normalize edilmiş değerlerinin ortalaması için Eşitlik 7 kullanılır.

$$\overline{x_{ıJ}} = \frac{1}{N}\sum_{i=1}^{N} x_{ij} \quad (7)$$

Tablo 5: Tercih Varyans Değerleri (2020 yılına ait oranlar)

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
	Maks.	**Maks.**	**Maks.**	**Mini.**	**Mini.**	**Maks.**	**Mini.**
$\boldsymbol{PV_i}$	0,4732	0,6420	0,3198	0,7907	0,5341	0,6654	0,0639

4. *Aşama: Genel Tercih Değerinin* (Ψ_j) *Hesaplanması:* Öncelikle tercih değerindeki sapma Eşitlik 8 yardımıyla bulunmaktadır. Sonrasında genel tercih değeri Eşitlik 9 yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$\Phi_j = 1 - PV_j \quad (8)$$

$$\Psi_j = \frac{\Phi_j}{\sum_{i=1}^{n} \Phi_j} \quad (9)$$

Burada "$\sum_{i=1}^{n} \Psi_j = 1$" olmalıdır.

Tablo 6: Genel Tercih Değerleri (2020 yılına ait oranlar)

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
	Maks.	**Maks.**	**Maks.**	**Mini.**	**Mini.**	**Maks.**	**Mini.**
Ψ_j	0,1501	0,1020	0,1937	0,0596	0,1327	0,0953	0,2666

5. *Aşama: Tercih İndeksinin* (I_j) *Hesaplanması:* Tercih indeksi Eşitlik 10 yardımıyla bulunmaktadır. En yüksek I_j değeri, ilgili alternatifin en iyi olduğu anlamına gelmektedir.

$$I_j = \sum_{i=j}^{M} x_{ij} \cdot \Psi_j \quad (10)$$

Tablo 7: Tercih İndeksleri (2020 yılına ait oranlar)

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	
	Maks.	**Maks.**	**Maks.**	**Mini.**	**Mini.**	**Maks.**	**Mini.**	**PSI**
A1	0,1501	0,0085	0,1937	0,0596	0,1327	0,0061	0,1870	0,7376
A2	0,0395	0,0760	0,1682	0,0016	0,0375	0,0653	0,2333	0,6214
A3	0,0319	0,0144	0,1446	0,0012	0,0061	0,0134	0,1917	0,4033
A4	0,0380	0,0369	0,0738	0,0016	0,0421	0,0709	0,2388	0,5021
A5	0,0370	0,0336	0,0781	0,0015	0,0324	0,0575	0,2259	0,4661
A6	0,0396	0,1020	0,1543	0,0018	0,0620	0,0953	0,2666	0,7215

Jean-Charles Borda tarafından 1770 yılında geliştirilen Borda oylama sistemi, çok kriterli karar verme problemlerinde alternatifleri bütüncül bir şekilde değerlendirmek amacıyla kullanılan yöntemlerden biridir. Bu yöntemde, her alternatifin k sıralamasındaki a_{ik} değerleri, Eşitlik 11'de gösterilen formül aracılığıyla Borda puanına dönüştürülmektedir (Aytekin, 2023).

$$B_i = \sum_{k=1}^{r} m - a_{ik} \quad (11)$$

Burada m, değerlendirmeye alınan toplam alternatif sayısını temsil etmektedir. Elde edilen Borda puanları, en yüksekten en düşüğe doğru sıralanarak alternatiflerin nihai performans sıralaması oluşturulur. Anlaşılır yapısı ve pratik uygulama kolaylığı nedeniyle Borda yöntemi, karar verme çalışmalarında sıklıkla tercih edilen ve etkili sonuçlar veren bir yöntemdir (Aytekin, 2023).

4. BULGULAR

Bu çalışmada, Borsa İstanbul (BIST) sigorta sektöründe işlem gören 6 sigorta şirketinin 2020-2024 yılları arasındaki finansal performansları, Tercih Seçim İndeksi (PSI) yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sürecinde 7 farklı finansal oran (Cari Oran, Aktif Karlılığı, Özsermaye Karlılığı, Kısa Vade Borç/Aktif, Kısa Vade Borç/Özsermaye, Özsermaye/Aktif ve Borç Kaynak Oranı) dikkate alınmış ve kriter ağırlıkları verilerin içsel dağılımına göre objektif olarak belirlenmiştir.

Tablo 8: Sigorta Şirketlerinin Yıl Bazında Finansal Performans Sıraları

Şirketler	2020	2021	2022	2023	2024
AGESA	2	2	1	2	1
AKGRT	3	5	5	6	5
ANHYT	6	6	6	5	6
ANSGR	4	3	3	1	2
RAYSG	5	4	4	3	4
TURSG	1	1	2	4	3

PSI yöntemi ile her bir yıl için ayrı ayrı elde edilen performans skorları ve şirketlerin yıllık sıralamaları Tablo 8'de sunulmuştur. Yıllık bazda elde edilen sıralamalar incelendiğinde, şirketlerin finansal performanslarında dönemler itibarıyla değişkenlikler olduğu gözlemlenmiştir:

2020 ve 2021 Yılları: Analiz sonuçlarına göre Türkiye Sigorta A.Ş. (TURSG), 2020 ve 2021 yıllarında en yüksek performansı göstererek 1. sırada yer almıştır. Aynı dönemde AGESA Hayat ve Emeklilik A.Ş. (AGESA) istikrarlı bir şekilde 2. sırayı korumuştur.

2022 Yılı: 2022 yılında liderlik el değiştirmiş ve AGESA 1. sıraya yükselirken, TURSG 2. sıraya gerilemiştir. Bu yılda Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi (ANSGR) ise 3. sırada yer alarak performansını korumuştur.

2023 Yılı: 2023 yılı, sıralamalarda en belirgin değişimin yaşandığı yıl olmuştur. Önceki yıllarda daha alt sıralarda (4. ve 3. sıra) yer alan ANSGR, 2023 yılında büyük bir ivme kazanarak 1. sıraya yerleşmiştir. 3. sıraya Ray Sigorta A.Ş. (RAYSG) yerleşirken, TURSG 4. sıraya gerilemiştir.

2024 Yılı: Dönemin son yılı olan 2024'te AGESA tekrar 1. sıraya yükselerek finansal performans açısından liderliğini kanıtlamıştır. ANSGR 2. sırada yer alırken, TURSG 3. sırada kendine yer bulmuştur.

Yıllık bazdaki bu dalgalanmaları bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmek ve 5 yıllık genel bir performans sıralamasına ulaşmak amacıyla Borda Sayım Yöntemi (Borda Count) uygulanmıştır. Tablo 9'da gösterilen Borda puanlarına göre; her bir yıla ait sıralama puanları toplanmış ve genel sıralama elde edilmiştir.

Tablo 9: Sigorta Şirketlerinin BORDA Puanları ve Genel Performans Sıralaması

Şirketler	Toplam	Sıra
AGESA	22,00	1
TURSG	19,00	2
ANSGR	17,00	3
RAYSG	10,00	4
AKGRT	6,00	5
ANHYT	1,00	6

Borda yöntemi sonuçlarına göre genel sıralama şu şekilde oluşmuştur:

1. AGESA Hayat ve Emeklilik A.Ş.: Toplam 22,00 puan ile çalışılan dönemin en başarılı şirketi olmuştur.
2. Türkiye Sigorta A.Ş. (TURSG): Toplam 19,00 puan ile genel sıralamada ikinci olmuştur.
3. Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi (ANSGR): Toplam 17,00 puan ile üçüncü sırada yer almıştır.

Sıralamanın devamında Ray Sigorta A.Ş. (RAYSG) 10,00 puanla dördüncü, Aksigorta A.Ş. (AKGRT) 6,00 puanla beşinci ve Anadolu Hayat Emeklilik A.Ş. (ANHYT) 1,00 puanla altıncı sırada yer almıştır.

5. SONUÇ

Finansal sistemin istikrarında ve risk transferinde stratejik bir role sahip olan sigorta sektörü, ekonomik belirsizliklerin arttığı dönemlerde yatırımcılar ve paydaşlar için daha da önemli hale gelmektedir. Bu çalışmada, Borsa İstanbul'da işlem gören sigorta şirketlerinin finansal performansları, sübjektif yargılardan arındırılmış objektif bir yöntem olan Tercih Seçim İndeksi (PSI) ve sıralama bütünleştirme tekniği olan Borda Count yöntemi kullanılarak 2020-2024 dönemi için incelenmiştir.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgular, şirketlerin performanslarının yıllara göre dinamik bir yapı sergilediğini göstermektedir. Özellikle Türkiye Sigorta A.Ş.'nin 2020 ve 2021 yıllarındaki liderliğinin ardından, sonraki yıllarda AGESA ve ANSGR'nin performans

artışlarıyla üst sıralara tırmandığı görülmüştür. 5 yıllık dönemin genel değerlendirmesi yapıldığında ise şu temel sonuçlara ulaşılmıştır:

Liderlik ve İstikrar: AGESA Hayat ve Emeklilik A.Ş., incelenen 5 yılın 2'sinde (2022, 2024) birinci, diğer yıllarda ise istikrarlı bir şekilde ikinci olarak, finansal oranlar açısından dönemin en başarılı ve sürdürülebilir performansa sahip şirketi olmuştur.

Rekabetçi Yapı: Türkiye Sigorta A.Ş. (TURSG), dönemin başında gösterdiği yüksek performansı (ilk iki yıl liderlik) son yıllarda kısmen kaybetse de genel sıralamada ikinci olarak sektörün en güçlü oyuncularından biri olduğunu göstermektedir.

Yükselen Performans: Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi (ANSGR), özellikle 2023 yılındaki atağıyla dikkat çekmiş ve genel sıralamada üçüncü sırada yer alarak finansal sağlamlığını performansını ortaya koymuştur.

Gelişim Alanları: Analiz kapsamındaki 7 finansal oran baz alındığında, ANHYT ve AKGRT şirketlerinin diğer rakiplerine kıyasla daha düşük bir performans sergilediği ve özellikle borç yönetimi ve karlılık oranlarında iyileştirmelere ihtiyaç duyabileceği sonucuna varılmıştır.

Bu çalışma, PSI yönteminin kriter ağırlıklandırmasında sağladığı objektiflik ve Borda yönteminin sıralama birleştirmedeki basitliği sayesinde, yatırımcılara ve şirket yöneticilerine net bir performans tablosu sunmaktadır. Çalışmanın kısıtı olarak sadece finansal oranlara odaklanılması gösterilebilir. Gelecek çalışmalarda, ESG skorları veya kurumsal yönetim derecelendirme notları gibi finansal olmayan kriterlerin de eklenmesi ve farklı Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri ile karşılaştırmalı analizler yapılması literatüre katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

Akyüz, Y., ve Kaya, Z. (2013). Türkiye'de Hayat Dışı ve Hayat/Emeklilik Sigorta Sektörünün Finansal Performans Analiz ve Değerlendirilmesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(26), 355-371.

Bayramoğlu, M. F., ve Başarır, Ö. G. D. Ç. (2016). Borsa İstanbul'da işlem gören sigorta şirketlerinin karşılaştırmalı finansal performans analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *16*(4), 135-144. https://doi.org/10.18037/ausbd.415568

Demir, G., Özyalçın, A. T., ve Bircan, H. (2021). *Çok kriterli karar verme yöntemleri ve ÇKKV yazılımı ile problem çözümü*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Gökdemir, T., ve Emel, G. (2023). *BİST sigorta şirketlerinin CRITIC temelli PROMETHEE II yöntemi ile performans analizi. Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13 (26), 598-625*. https://doi.org/10.53092/duiibfd.1311710

Gülcemal, T., İzci, A. Ç., ve Taşcı, M. Z. (2023). BİST 100'de İşlem Gören Sigorta Şirketlerinin CRITIC COCOSO Yöntemiyle Performans Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (97), 63-78. DOI: 10.25095/mufad.1168270

Özcan, I. (2019). Türkiye'de Hayat Dışı Sigorta Sektörünün Finansal Performansının CRITIC Tabanlı TOPSIS ve MULTIMOORA Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(1), 542-562. https://doi.org/10.15295/bmij.v7i1.1090

Koca, G., ve Bingöl, M. S. (2022). Hayat-dışı sigorta şirketlerinin performanslarının CRITIC tabanlı MARCOS yöntemi ile değerlendirilmesi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 70-83. https://doi.org/10.33905/bseusbed.1106188

Köse, A., ve Dikme, B. (2021). Türk Sigorta Sektöründe Hayat Dışı Branşlarda Faaliyet Gösteren Şirketlerin Performanslarının Değerlendirilmesi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(24), 171-188. https://doi.org/10.14784/marufacd.880627

Maniya, K., ve Bhatt, M. G. (2010). A selection of material using a novel type decision-making method: Preference selection index method. *Materials & Design*, *31*(4), 1785-1789. https://doi.org/10.1016/j.matdes.2009.11.020

Perçin, S., ve Sönmez, Ö. (2018). Bütünleşik entropi ağirlik ve TOPSIS yöntemleri kullanilarak türk sigorta şirketlerinin performansinin ölçülmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 565-582. https://doi.org/10.18092/ulikidince.347924

Taşcı, M. Z. (2024). Hibrit Bir ÇKKV Modeli ile Ulusal ve Uluslararası Sermaye Yapısına Sahip Şirketlerin Finansal Performans Karşılaştırması: Türk Sigorta Sektörü Özelinde Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (67), 113-120. https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.1326709

Tayyar, N., Yapa, K., Durmuş, M., ve Akbulut, İ. (2018). Referans ideal metodu ile finansal performans analizi: BİST sigorta şirketleri üzerinde bir uygulama. *İnsan ve Toplum*

Bilimleri Araştırmaları Dergisi, *7*(4), 2490-2509. https://doi.org/10.15869/itobiad.418429

Zhang, X., Wang, C., Li, E., ve Xu, C. (2014). Assessment Model of Ecoenvironmental Vulnerability Based on Improved Entropy Weight Method. *The Scientific World Journal*, *2014*, 1-7. https://doi.org/10.1155/2014/797814

YATIRIMCILAR AÇISINDAN BANKA SEÇİMİNİN ENTEGRE BİR KARAR VERME YAKLAŞIMIYLA KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRİLMESİ

Öğretim Görevlisi Dr. Osman Yavuz AKBULUT
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, osmanyavuz_39@hotmail.com
https://orcid.org/0000-0001-9225-1728

ÖZET

Yatırımcılar açısından banka seçimi, finansal getiri beklentileriyle birlikte risk yönetimi, dijital hizmet kapasitesi ve çevresel-sosyal yönetişim (ESG) performansı gibi çok boyutlu kriterleri içeren stratejik bir karar problemidir. Bu çalışmada, Türkiye'de faaliyet gösteren altı büyük bankanın yatırımcı perspektifinden değerlendirilmesi amacıyla hibrit bir çok kriterli karar verme (ÇKKV) modeli önerilmiştir. Model, objektif ağırlıklandırma için MPSI (Modified Preference Selection Index) yöntemini, alternatiflerin sıralanması için ise CRADIS (Compromise Ranking of Alternatives from Distance to the Ideal Solution) yöntemini içermektedir. Karar kriterleri; finansal performans, risk ve sermaye yapısı, operasyonel verimlilik, dijital dönüşüm, ESG göstergeleri, piyasa performansı ve müşteri memnuniyeti boyutlarında tanımlanan toplam 21 göstergeden oluşmaktadır. MPSI sonuçlarına göre en yüksek ağırlığa sahip üç kriter sırasıyla ESG skoru, karbon yoğunluğu ve dijital işlem hacmi oranıdır. Bu bulgu, yatırımcıların çevresel sorumluluk ve dijitalleşme kapasitesine verdiği önemi ortaya koymaktadır. CRADIS sıralama sonuçları ise Garanti BBVA A.Ş. ve Türkiye İş Bankası A.Ş.'nin yatırım açısından en uygun alternatifler olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgular, banka paydaşları açısından önemli yönetsel çıkarımlar sunmaktadır: Yatırımcıların kararlarında ESG performansı, dijital işlem kapasitesi ve çevresel duyarlılık gibi kriterlerin belirleyici rol oynaması, bankaların stratejik önceliklerini yeniden şekillendirmesini gerektirmektedir. Bu doğrultuda, kurumsal sürdürülebilirlik politikalarının güçlendirilmesi, dijital altyapı yatırımlarının artırılması ve şeffaflık odaklı iletişim stratejilerinin benimsenmesi; hem yatırımcı güvenini pekiştirmek hem de uzun vadeli piyasa değerini artırmak açısından kritik öneme sahiptir. Ayrıca, dijital müşteri deneyiminin iyileştirilmesi ve karbon ayak izinin azaltılmasına yönelik somut adımlar, bankaların rekabetçi konumlarını sürdürülebilir biçimde korumalarına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Banka Seçimi, MPSI, CRADIS

COMPARATIVE EVALUATION OF BANK SELECTION FROM THE INVESTOR'S PERSPECTIVE USING AN INTEGRATED DECISION-MAKING APPROACH

Lecturer Dr. Osman Yavuz AKBULUT
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, osmanyavuz_39@hotmail.com
https://orcid.org/0000-0001-9225-1728

ABSTRACT

Bank selection from the investor's perspective is a strategic decision-making problem that involves multidimensional criteria such as financial return expectations, risk management, digital service capacity, and environmental, social, and governance (ESG) performance. This study proposes a hybrid multi-criteria decision-making (MCDM) model to evaluate six major banks operating in Türkiye from an investor-oriented perspective. The model integrates the Modified Preference Selection Index (MPSI) method for objective weighting and the Compromise Ranking of Alternatives from Distance to the Ideal Solution (CRADIS) method for ranking alternatives. The evaluation framework is based on 21 criteria categorized under financial performance, risk and capital structure, operational efficiency, digital transformation, ESG indicators, market performance, and customer satisfaction. According to MPSI results, the top three most influential criteria are ESG score, carbon intensity, and the ratio of digital transaction volume. These findings highlight the growing importance investors place on environmental responsibility and digitalization capacity. CRADIS results indicate that Garanti BBVA and Türkiye İş Bankası are the most favorable alternatives for investment. The findings offer important managerial implications for banking stakeholders: the prominence of ESG performance, digital transaction capacity, and environmental sensitivity in investor decisions necessitates a strategic shift in banking priorities. Strengthening corporate sustainability policies, investing in digital infrastructure, and adopting transparency-oriented communication strategies are critical for enhancing investor confidence and long-term market value. Furthermore, improving digital customer experience and taking concrete steps to reduce carbon footprint will help banks maintain a sustainable competitive position.

Keywords: Bank Selection, MPSI, CRADIS

1. GİRİŞ

Bankacılık sektörü, modern finans sisteminin ve ekonomilerin işleyişinde merkezi bir role sahip olup; finansal aracılık, likidite yaratımı ve risk transferi gibi temel işlevleri vasıtasıyla ekonomik birimlerin sürdürülebilir faaliyet göstermesine olanak sağlamaktadır (Gwachha ve Karmacharya, 2023). Tasarruf sahiplerinden (fon arz edenler) topladığı fonları, fon ihtiyacı olan kesimlere (fon talep eden) etkin biçimde aktarımını sağlayan bankalar, reel sektörün üretim ve yatırım kapasitesini desteklerken; bireylerin tüketim finansmanı ve ödeme sistemlerine erişimini sağlayarak ekonomik büyümenin temelini oluşturmaktadır. Bu sebeple bankalar, sadece finansal kurumlar olarak değil, bununla beraber büyüme, istihdam ve finansal istikrar üzerinde belirleyici etkileri bulunan stratejik ekonomik aktörler olarak değerlendirilmektedir (Koskei, 2020)

Finansal piyasalardaki bu çok boyutlu yapı içerisinde yatırım kararı, ekonomik birimlerin geleceğe yönelik beklentileri kapsamında kaynak tahsisi yapmalarını gerektiren önemli bir süreç olarak ifade edilebilir. Yatırım kavramı en genel anlamıyla; getiriyi maksimize ederken riskleri kontrol etmeyi amaçlayan diğer bir ifade ile risklerin minimize edilmesini gerektiren oldukça yoğun ve karmaşık bir faaliyettir (Kattel ve Shah, 2020). Bu nedenle yatırımcılar, yatırım kararlarını yalnızca beklenen getirilerle sınırlı tutmamakta; aynı zamanda bankaların sermaye yapısı, risk yönetimi kabiliyeti, operasyonel verimliliği, dijital dönüşüm düzeyi, ESG uygulamaları ve piyasa itibarı gibi geniş bir değerlendirme çerçevesini dikkate almak durumundadır (Rahayu ve Rahadi, 2023). Bu hususlar, banka seçimini basit bir finansal tercih olmaktan çıkarıp, stratejik öneme sahip çok kriterli bir karar problemi haline dönüştürmektedir (Ramakrishnan ve Toppur, 2016)

Son yıllarda finansal piyasalar bünyesinde artan küresel risk ve belirsizlikler, dijital finansal hizmetlerin hızla yaygınlaşması ve sürdürülebilirlik odaklı yatırım anlayışının güçlenmesi, banka seçim sürecini geçmişe kıyasla çok daha karmaşık ve daha kapsamlı bir hâle getirmiştir (Sghaier ve Hamza, 2024). Yatırımcılar açısından doğru bankanın seçilmesi sadece portföyün performansını artırmakla kalmamakta; bununla beraber daha güçlü, sağlam ve sürdürülebilir biçimde yönetilen finansal kurumlara yönelimi teşvik ederek piyasaların bütüncül etkinliğinin artmasına imkân sağlamaktadır (Akhmedov ve Duskobilov, 2019). Bu nedenle banka seçimi, giderek daha fazla analitik yöntemle incelenmesi gereken oldukça önemli bir karar problemine dönüşmüştür (Dinçer ve Hacıoğlu, 2015). Bu sebeplerden ötürü mevcut çalışmada, yatırımcılar perspektifinden banka seçim probleminin çözümü için yeni bir entegre karar verme karar modelinin sunulması amaçlanmıştır. Sunulan karar çerçevesi Modified Preference Selection Index (MPSI) ve Compromise Ranking of Alternatives from Distance to the Ideal Solution (CRADIS) algoritmalarının entegrasyonundan oluşmaktadır. Bu karar prosedürlerinden MPSI, banka seçimi için belirlenen değerlendirme ölçütlerinin objektif olarak ağırlıklandırılmasında; CRADIS ise yatırım yapılacak en uygun banka alternatifinin seçiminde kullanılmıştır. Önerilen karar çerçevesinin uygulanabilirliğinin ortaya konulabilmesi için mevcut araştırmada bir vaka incelemesi yapılmıştır. Bu inceleme sürecinde, Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bankalardan oluşan bir örneklem üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır.

Çalışmanın devamında genel kurgu aşağıdaki şekilde yapılandırılmıştır: İkinci bölümde, çalışmanın amacına uygun bir biçime ulusal ve uluslararası literatür sistematik biçimde ele alınmış ve mevcut araştırmaların metodolojik eğilimleri ile boşlukları tartışılmıştır. Üçüncü bölümde, çalışmada kullanılan entegre modelin teorik temeli sunulmuştur. Dördüncü bölümde, veri seti ve alternatif banka örneklemi tanıtılmıştır. Beşinci bölüm, önerilen entegre karar çerçevesinin uygulanması sonucunda ulaşılan bulgulara değerlendirilmiştir. Son bölümde ise araştırmanın sonuçları özetlenmiş, modelin pratik geçerliliğine ilişkin çıkarımlar sunulmuş ve gelecekteki araştırmalara yönelik öneriler geliştirilerek çalışma tamamlanmıştır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Bankacılık sektörüne ilişkin mevcut literatür incelendiğinde, çeşitli karar verme metodolojilerinin farklı performans ölçüm problemlerinin değerlendirilmesi amacıyla yoğun biçimde kullanıldığı açıkça görülmektedir. Çizelge 1'de bankacılık sektöründe gerçekleştirilen önceki çalışmalar özetlenmiştir.

Çizelge 1. Literatür İncelemesi

Yazar(lar)	Ağırlıklandırma	Sıralama	Amaç
Kenger ve Organ (2017)	Entropi	ARAS	Bankacılık sektöründe personel seçimi probleminin incelenmesi
Yalçıner ve Karaatlı (2018)	AHP	TOPSIS ve ELECTRE	2002-2015 yılları arasında Türkiye'de faaliyet gösteren mevduat bankaları içerisinden banka seçimi yapılmıştır.
Noyan (2023)	MEREC	MARCOS	Banka personeli seçim problemini karar verme yaklaşımları vasıtasıyla değerlendirilmesi
Koçak ve Çalık (2022)	AHP, Bulanık AHP ve Aralık Tip-2 Bulanık AHP	TOPSIS	Müşterilerin banka seçim sürecindeki tercih sebeplerini incelemek ve belirlenen bankalar arasından seçim yapmak
Karavardar ve Çilek (2020)	Entropi	-	Türkiye'nin Giresun ilinde banka tercihini belirleyen performans ölçütlerinin tespit edilmesi
Aydoğmuş vd., (2023)	Aralık Tip-2 Bulanık AHP	-	KOBİ'lerin banka seçimi sürecinde finansal ve finansal olmayan göstergeleri dikkate alan çok kriterli bir değerlendirme modeli geliştirilmesi ve en uygun bankanın tespit edilmesi
Soba (2014)	AHP	ELECTRE	Uşak ilinde banka şube yeri seçimi problemini karar verme prosedürleriyle analiz etmek ve ilçeler arasından en uygun yerleşim alternatifini belirlemek

Yazgan ve Agamyradova (2021)	SWARA	MAIRCA	Katılım bankacılığı sektöründe gişe personeli pozisyonu için başvuran adaylar arasından en uygun personelin seçilmesi
Goker ve Dursun (2021)	Uzman Görüşü	PROMETHEE, PROMETHEE II ve ELECTRE II	Türk bankacılık sektöründe ATM yer seçimi probleminin çok kriterli karar verme yöntemleriyle karşılaştırmalı analizi
Torkan vd., (2024)	Uzman görüşlerine dayalı dışsal ağırlıklar ve Entropi	PROMETHEE II, TOPSIS ve EDAS	İran'ın Huzistan eyaletindeki Tose'e Ta'avon Bankası'nın 20 şubesinin entegre bir karar verme yapısıyla değerlendirmek ve kapsamlı bir şube derecelendirme sisteminin oluşturulması
Şenel vd., (2018)	Eşit Ağırlık	Bulanık TOPSIS	Bankacılık sektöründe hizmet kalitesi performansının bütünleşik bir karar verme çerçevesi vasıtasıyla analizi

Çizelge 1'de sunulan literatür özeti incelendiğinde, bankacılık sektöründe çeşitli karar verme prosedürlerinin çoğunlukla personel seçimi, ATM veya şube yeri belirleme, hizmet kalitesi değerlendirmesi ya da müşteri tercihlerini açıklamaya yönelik modeller üzerinde yoğunlaştığı ifade edilebilir. Bununla beraber, yatırımcı perspektifinden banka seçimi problemi oldukça sınırlı sayıda çalışmada ele alınmış; bu çalışmalarda ise ya belirli yıllar arasındaki mevduat bankalarının genel bir performans karşılaştırmasına (ör., Yalçıner ve Karaatlı, 2018) ya da müşteri tercih sebeplerinin analizine (Koçak ve Çalık, 2022) odaklanılmıştır. Ayrıca çoğu ampirik araştırmada ağırlıklandırma ve sıralama yaklaşımları ya klasik ya da tekil algoritmalarla sınırlandırılmış; ESG göstergeleri, dijitalleşme kapasitesi, piyasa performansı gibi günümüz yatırım kararlarında belirleyici hâle gelen çok boyutlu değerlendirme ölçütlerinin bütüncül şekilde değerlendirilmediği tespit edilmiştir. Bu kapsamda, yatırımcıların karar problemini hem objektif ağırlıklandırma hem de uzlaşmacı bir sıralama yapısı ile entegre eden, bir kriter seti üzerinden Türkiye'de faaliyet gösteren büyük ölçekli bankaları sistematik biçimde analiz eden bir çalışmanın bulunmaması belirgin bir boşluk oluşturmaktadır. Mevcut vaka incelemesi MPSI ve CRADIS entegre yaklaşımından faydalanarak finansal performansın yanında risk yapısı, dijital dönüşüm, ESG skorları, piyasa göstergeleri ve müşteri algısı gibi yatırımcı açısından kritik boyutları entegre eden özgün bir karar verme modeli sunmakta; böylece literatürdeki metodolojik ve içerik temelli eksikliği gidermeyi amaçlamaktadır.

3. METODOLOJİ

Bu bölümde, yatırımcılar açısından banka seçimi problemine yönelik olarak geliştirilen entegre karar modelinin teorik temelleri ve hesaplama adımları ayrıntılı biçimde sunulmaktadır.

3.1. MPSI Yöntemi

Maniya ve Bhatt (2010) tarafından geliştirilen PSI yönteminin geliştirilmiş bir türevi olan MPSI yaklaşımı, yenilikçi bir objektif ağırlıklandırma prosedürüdür. MPSI yöntemi, değerlendirme

ölçütlerinin istatistiksel dağılım özelliklerinden bağımsız olarak çalışabilen, hesaplama basitliği yüksek ve karar vericinin öznel yargılarını modele dahil etmeksizin kriter önem düzeylerini belirleyen bir yapıya sahiptir. Söz konusu ağırlıklandırma yaklaşımının uygulama süreci aşağıdaki 5 adımı içermektedir.

Adım 1. Karar probleminin çözümüne yönelik olarak Eşitlik (1) kapsamında, başlangıç matrisi oluşturulur.

$$[x_{ij}]_{m*n} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Adım 2. Karar matrisi, değerlendirme sürecinde yer alan performans göstergelerinin fayda veya maliyet yönelimli olma özellikleri dikkate alınarak normalize edilmektedir. Bu kapsamda, fayda niteliği taşıyan göstergeler için Eşitlik (2), maliyet niteliği taşıyan göstergeler için ise Eşitlik (3) uygulanmaktadır.

$$v_{ij} = \frac{x_{ij}}{\max(x_{ij})} \quad (2)$$

$$v_{ij} = \frac{\min(x_{ij})}{x_{ij}} \quad (3)$$

Adım 3. Normalize edilmiş karar matrisine ilişkin kriter bazlı ortalama değerler Eşitlik (4) kullanılarak hesaplanmaktadır.

$$\psi_j = \frac{1}{m}\sum_{i=1}^{m} v_{ij} \quad (4)$$

Adım 4. Her bir değerlendirme ölçütüne ilişkin tercih varyasyon değerleri, Eşitlik (5) kapsamında hesaplanmaktadır.

$$\vartheta_j = \sum_{i=1}^{m}(v_{ij} - \psi_j)^2 \quad (5)$$

Adım 5. Yöntemin son aşamasında, her bir değerlendirme ölçütüne ait objektif önem ağırlıkları Eşitlik (6) doğrultusunda hesaplanmaktadır.

$$w_j^{(MPSI)} = \frac{\vartheta_j}{\sum_{j=1}^{n}\vartheta_j} \quad (6)$$

3.2. CRADIS Prosedürü

Puška vd. (2022) tarafından karar verme literatürüne kazandırılan CRADIS yöntemi, karar alternatiflerinin fayda fonksiyonları ile ideal ve anti-ideal çözüm noktalarına olan uzaklıkları temelinde sıralanmasını amaçlayan yenilikçi bir karar verme prosedürüdür. CRADIS'in temel varsayımı, bir alternatifin tercih edilebilirliğinin, ideal çözüme yakınlığı ve anti-ideal çözümden uzaklığı ile doğru orantılı olduğudur. CRADIS yönteminin uygulama prosedürü aşağıdaki gibidir.

Adım 1. Yöntemin ilk aşamasında, karar matrisi Eşitlik (1) kapsamında oluşturulmaktadır.

Adım 2. Karar matrisindeki kriterler fayda ve maliyet özelliklerine göre normalize edilmektedir. Fayda yönlü değerlendirme ölçütleri için Eşitlik (2), maliyet yönlü değerlendirme ölçütleri için ise Eşitlik (3) kullanılmaktadır.

Adım 3. MPSI yöntemiyle elde edilen objektif ağırlıklar Eşitlik (7) aracılığıyla CRADIS yaklaşımına entegre edilmektedir.

$$v_{ij} = n_{ij} \times w_j \quad (7)$$

Adım 4. Bu aşamada, ideal ve anti-ideal çözüm noktaları tespit edilmektedir. İdeal çözüm, ağırlıklı normalize matrisin ilgili kriteri için en yüksek değerlerden; anti-ideal çözüm ise en düşük değerlerden oluşmaktadır. İlgili hesaplamalar sırasıyla Eşitlik (8) ve Eşitlik (9) yardımıyla yapılmaktadır.

$$t_i = \max v_{ij} \quad (8)$$

$$t_{ai} = \min v_{ij} \quad (9)$$

Adım 5. İdeal ve anti-ideal çözüm noktalardan sapma değerleri sırasıyla, Eşitlik (10) ve Eşitlik (11) ile belirlenmektedir.

$$d^+ = t_i - v_{ij} \quad (10)$$

$$d^- = v_{ij} - t_{ai} \quad (11)$$

Adım 6. Her bir alternatifin ideal ve anti-ideal çözümlere göre mutlak sapma dereceleri, Eşitlik (12) ve Eşitlik (13) kapsamında hesaplanmakta; böylece alternatiflerin performans düzeyleri arasındaki farklar analitik biçimde ortaya konmaktadır.

$$s_i^+ = \sum_{j=1}^{n} d^+ \quad (12)$$

$$s_i^- = \sum_{j=1}^{n} d^- \quad (13)$$

Adım 7. Alternatiflere ilişkin toplam fayda fonksiyonları, ideal ve anti-ideal çözümden sapmaların birlikte değerlendirilmesiyle elde edilmektedir. Bu kapsamda Eşitlik (14) ve Eşitlik (15) kullanılarak alternatiflerin optimal çözüme yakınlığı belirlenmektedir.

$$K_i^+ = \frac{s_0^+}{s_i^+} \quad (14)$$

$$K_i^- = \frac{s_i^-}{s_0^-} \quad (15)$$

Burada s_0^+, ideal çözümden en küçük uzaklığa sahip optimum alternatifi, s_0^-, ise anti-ideal çözümden en büyük uzaklığa sahip olan optimal alternatifi temsil etmektedir.

Adım 8. Yöntemin son adımında ise her bir alternatife ilişkin performans skorları Eşitlik (16) yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$Q_i = \frac{K_i^+ + K_i^-}{2} \quad (16)$$

Burada, en büyük performans skoruna sahip olan alternatif en başarılı olarak değerlendirilir.

4. VERİ SETİ VE ÖRNEKLEM

Bu çalışmanın amacı, yatırımcıların, yatırım getirisini maksimize ederken finansal ve operasyonel riskleri minimize eden bankayı belirleme sürecine analitik bir çerçeve kazandırmak ve banka seçim problemine yeni bir entegre karar perspektifi sunmaktır. Bu amaç

doğrultusunda oluşturulan değerlendirme yapısı, bankacılık sektörünün yatırımcı perspektifinden en kritik performans göstergelerini kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Çalışmada kullanılan 7 ana boyuttaki 21 değerlendirme ölçütü; kârlılık, sermaye yeterliliği, varlık kalitesi, likidite, operasyonel verimlilik, dijital dönüşüm kapasitesi, ESG performansı, piyasa değeri dinamikleri ve müşteri odaklı göstergeleri bir araya getiren çok boyutlu bir kriter setinden oluşmaktadır. Söz konusu değerlendirme ölçütlerinin her biri, yatırımcıların risk-getiri dengesini değerlendirirken ihtiyaç duyduğu temel unsurları temsil etmektedir. Bununla birlikte, analizler kapsamında incelenen banka örneklemi, Türkiye'de 2025 yılı itibarıyla faaliyet gösteren ve özel sermayeli mevduat bankacılığı içinde toplam aktif büyüklüğünün yaklaşık %80'ini temsil eden altı büyük bankadan oluşmaktadır. Bu bankalar üç farklı ölçek grubunu içerecek şekilde sınıflandırılmıştır: Büyük ölçekli banka segmentinde yer alan Türkiye İş Bankası, Akbank, Garanti BBVA ve Yapı ve Kredi toplam sektör aktiflerinin büyük bölümünü kontrol eden sistemik öneme sahip kuruluşlardır. Orta büyüklükteki QNB, hızlı büyüyen bir finansal aracı niteliği taşırken; orta altı büyüklükteki Şekerbank daha sınırlı aktif büyüklüğüne sahip olmakla birlikte, sektörde köklü geçmişi olan orta-küçük ölçekli bir bankayı temsil etmektedir. Bu çeşitlendirme gerek büyük gerekse orta segment yatırımcılar açısından gerçekçi bir rekabet ortamını modellemeye imkân vermektedir. Bu kapsamda oluşturulan değerlendirme ölçütlerine ilişkin bilgilere Çizelge 2'de, seçilen banka örneklemine ise Çizelge 3'te yer verilmiştir.

Çizelge 2. Temel Performans Göstergeleri

Sıra	Boyut	Kriter	Kod	Amaç
1	Finansal Performans	Net Kâr (milyar TL)	C1	Max
2		Özsermaye Karlılığı (%)	C2	Max
3		Aktif Karlılığı (%)	C3	Max
4	Risk & Sermaye Yapısı	Sermaye Yeterlilik Oranı (%)	C4	Max
5		Takipteki Krediler Oranı (%)	C5	Min
6		Likidite Oranı (%)	C6	Max
7		Kaldıraç Oranı (Toplam Aktif / Özsermaye)	C7	Min
8	Operasyonel Verimlilik	Gider / Gelir Oranı (%)	C8	Min
9		Faiz Dışı Gelir / Toplam Gelir (%)	C9	Max
10		Aktif Büyüklüğü (milyar TL)	C10	Max
11	Dijital Dönüşüm	Dijital Müşteri Oranı (%)	C11	Max
12		Mobil Uygulama Puanı (Play/App Store)	C12	Max
13		Dijital İşlem Hacmi / Toplam İşlem Hacmi (%)	C13	Max
14	ESG	ESG Skoru	C14	Max
15		Karbon Yoğunluğu	C15	Min
16		Kadın Yönetici Oranı	C16	Max
17		Kurumsal Yönetim Notu	C17	Max
18	Piyasa Performansı	Piyasa Değeri (Milyar TL)	C18	Max
19		Hisse Getiri Oranı (%)	C19	Max
20		Hisse Fiyat Volatilitesi (%)	C20	Min
21	Reputasyon & Müşteri Boyutu	Müşteri memnuniyeti endeksi	C21	Max

Çizelge 3. Alternatif Bankalar

Sıra	Banka	Kod	Ölçek
1	Türkiye İş Bankası A.Ş.	A1	Büyük

2	Akbank T.A.Ş.	A2	Büyük
3	Garanti BBVA A.Ş.	A3	Büyük
4	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	A4	Büyük
5	QNB Finansbank A.Ş.	A5	Orta
6	Şekerbank T.A.Ş.	A6	Orta-Küçük

5. BULGULAR

Bu bölümde, yatırımcı perspektifinden banka seçimi problemine yönelik olarak geliştirilen MPSI tabanlı CRADIS modelinin uygulanması sonucunda elde edilen ampirik bulgular rapor edilmiştir.

5.1. MPSI Yöntemi Bulguları

Uygulama sürecinin ilk aşamada, belirlenen çok boyutlu 21 değerlendirme ölçütüne ilişkin ağırlık skorları MPSI yöntemi aracılığıyla hesaplanmıştır. Karar probleminin çözümüne yönelik olarak öncelikle Eşitlik (1) kapsamında karar matrisi hazırlanmıştır. Oluşturulan karar matrisi, yatırımcı perspektifinden banka alternatiflerini değerlendirmek amacıyla finansal analiz, bankacılık yönetimi ve sürdürülebilirlik alanlarında uzman dört bağımsız değerlendiricinin görüşlerinin bütünleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Uzmanlar, her bir bankayı ilgili 21 değerlendirme ölçütü kapsamında Krstić vd. (2024) tarafından önerilen [1-9] ölçeğinden yararlanarak puanlamıştır; burada "1" en düşük performansı, "9" ise en yüksek performansı temsil etmektedir. Dört farklı uzman görüşüne dayalı olarak elde edilen puanlar, bireysel değerlendirme yanlılıklarını minimize etmek ve karar ortamındaki belirsizliği azaltmak amacıyla aritmetik ortalama yaklaşımı kullanılarak entegre edilmiştir. Bu sayede Çizelge 4'te verilen karar matrisi elde edilmiştir.

Çizelge 4. Bütünleşik Karar Matrisi

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11	C12	C13	C14	C15	C16	C17	C18	C19	C20	C21
A1	8.75	8.25	8.00	9.00	8.00	9.00	7.00	7.50	8.00	9.00	9.00	9.00	9.00	8.00	7.75	8.00	9.00	8.75	7.75	6.50	8.50
A2	8.00	8.00	8.00	8.00	8.00	8.00	7.00	7.50	7.00	8.00	9.00	8.00	8.75	7.00	7.00	8.00	8.00	8.00	7.75	6.50	7.50
A3	9.00	9.00	9.00	9.00	8.00	9.00	7.00	7.50	8.00	9.00	9.00	9.00	9.00	8.00	7.75	9.00	9.00	9.00	8.75	6.50	8.50
A4	8.00	8.00	8.00	8.00	7.00	8.00	7.00	7.50	8.00	8.00	9.00	8.00	8.00	7.00	6.75	8.00	8.00	8.00	7.75	6.50	7.50
A5	7.00	7.00	7.00	7.00	7.00	7.00	6.00	6.50	7.00	7.00	8.00	7.00	7.00	6.00	5.75	7.00	7.00	7.00	6.75	6.00	6.50
A6	5.00	5.00	5.00	6.00	5.00	6.00	5.00	5.50	5.00	5.00	6.00	6.00	5.00	4.00	4.00	5.00	5.00	5.00	5.00	6.00	5.00

MPSI yönteminin hesaplama prosedürüne uygun bir biçimde, Eşitlikler (2-6) uygulanmak vasıtasıyla elde edilen ampirik bulgular Çizelge 5'te sunulmuştur.

Çizelge 5. MPSI Sonuçları

		ϑ_j	w_j	Sıra
Net Kâr (milyar TL)	C1	0.1323	0.0570	6
Özsermaye Karlılığı (%)	C2	0.1210	0.0521	9
Aktif Karlılığı (%)	C3	0.1173	0.0505	10
Sermaye Yeterlilik Oranı (%)	C4	0.0844	0.0363	16
Takipteki Krediler Oranı (%)	C5	0.1055	0.0454	14
Likidite Oranı (%)	C6	0.0844	0.0363	16
Kaldıraç Oranı (Toplam Aktif / Özsermaye)	C7	0.0685	0.0295	19
Gider / Gelir Oranı (%)	C8	0.0598	0.0258	20
Faiz Dışı Gelir / Toplam Gelir (%)	C9	0.1068	0.0460	13

Aktif Büyüklüğü (milyar TL)	C10	0.1399	0.0601	5
Dijital Müşteri Oranı (%)	C11	0.0905	0.0390	15
Mobil Uygulama Puanı (Play/App Store)	C12	0.0844	0.0363	16
Dijital İşlem Hacmi / Toplam İşlem Hacmi (%)	C13	0.1519	0.0654	3
ESG Skoru	C14	0.1771	0.0763	1
Karbon Yoğunluğu	C15	0.1699	0.0732	2
Kadın Yönetici Oranı	C16	0.1173	0.0505	10
Kurumsal Yönetim Notu	C17	0.1399	0.0604	4
Piyasa Değeri (Milyar TL)	C18	0.1323	0.0570	6
Hisse Getiri Oranı (%)	C19	0.1084	0.0467	12
Hisse Fiyat Volatilitesi (%)	C20	0.0079	0.0034	21
Müşteri memnuniyeti endeksi	C21	0.1228	0.0529	8

MPSI bulguları, yatırımcı perspektifinden banka seçiminin artık klasik finansal kârlılık göstergelerinin ötesine geçen, belirgin biçimde ESG ve dijitalleşme eksenli bir yapıya dönüştüğünü göstermektedir. En yüksek ağırlığa sahip kriterin ESG skoru (C14) olması, yatırımcıların bankaları değerlendirirken çevresel, sosyal ve yönetişim bileşenlerini yalnızca tamamlayıcı bir unsur değil, doğrudan stratejik bir seçim kriteri olarak gördüklerini ortaya koymaktadır. ESG skorunu karbon yoğunluğu (C15) ve dijital işlem hacmi oranı (C13) kriterlerinin takip etmesi, yatırımcı kararlarında hem iklim etkisi ve çevresel sorumluluk hem de dijital kanallardaki işlem derinliği ve kullanım yoğunluğunun belirleyici rol oynadığını açıkça göstermektedir. Diğer taraftan, MPSI sonuçları, bazı geleneksel risk ve verimlilik göstergelerinin yatırımcı açısından görece ikincil önemde kaldığını da ortaya koymaktadır. Özellikle hisse fiyat volatilitesinin (C20) en düşük ağırlığa sahip kriter olması, incelenen bankalar arasında volatilite düzeylerinin birbirine yakın olabileceğini veya yatırımcıların fiyat dalgalanmalarını, güçlü ESG ve dijital performansla birlikte tolere edilebilir gördüklerini düşündürmektedir. Benzer biçimde, gider/gelir oranı (C8) ve kaldıraç oranının (C7) alt sıralarda yer alması, operasyonel verimlilik ve bilanço kaldıraç yapısının önemli olmakla birlikte, yatırımcıların gözünde kurumsal sürdürülebilirlik, dijital dönüşüm ve piyasa temelli göstergelerin gerisinde konumlandığını göstermektedir.

5.2. CRADIS Prosedürü Bulguları

Analiz sürecinin ikinci aşamasında, MPSI yöntemiyle elde edilen objektif kriter ağırlıkları CRADIS yaklaşımına entegre edilerek bankaların yatırım cazibesine ilişkin nihai performans sıralamaları oluşturulmuştur. Bu doğrultuda ilk olarak Eşitlik (1)'e göre oluşturularak Çizelge 4'te rapor edilen karar matrisi hazırlanmıştır. Ardından ise CRADIS yönteminin uygulama prosedürüne bağlı olarak Eşitlikler (7-16)'nın uygulanmasıyla Çizelge 6'da gösterilen performans skorları ve bu skorlara bağlı olarak üretilen sıralamalar elde edilmiştir.

Çizelge 6. CRADIS Sonuçları

		s_i^+	K_i^+	s_i^-	K_i^-	Q_i	Sıralama
Türkiye İş Bankası A.Ş.	A1	0.6934	0.8672	0.8421	0.9015	0.8843	2
Akbank T.A.Ş.	A2	0.7491	0.8027	0.7864	0.8418	0.8223	4
Garanti BBVA A.Ş.	A3	0.6693	0.8984	0.8662	0.9272	0.9128	1
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	A4	0.7432	0.8091	0.7923	0.8481	0.8286	3
QNB Finansbank A.Ş.	A5	0.8226	0.7310	0.7129	0.7631	0.7471	5
Şekerbank T.A.Ş.	A6	0.9491	0.6336	0.5863	0.6277	0.6306	6

	s_0^+	0.6013	s_0^-	0.9341			

CRADIS yönteminden elde edilen bulgular, yatırımcı perspektifinden değerlendirildiğinde, Garanti BBVA (A3)'nın, ilk sırada yer aldığını ve yatırımcılar açısından en üstün performans gösteren banka olduğunu göstermektedir. Garanti BBVA'nın özellikle dijital dönüşüm göstergeleri, ESG performansı ve piyasa derinliği açısından sergilediği güçlü konum, bankayı ilk tercih edilen banka konumuna getirmiştir. İkinci sırada yer alan Türkiye İş Bankası (A1), hemen ardından gelen güçlü performansıyla, özellikle finansal sağlamlık, kurumsal yönetim ve yatırımcı güveni açısından ön plana çıkmaktadır. Bu sıralamayı Yapı ve Kredi (A4) ve Akbank (A2) takip etmekte olup, her iki banka da dijital işlem kapasitesi ve piyasa performansı boyutlarında elde ettikleri olumlu sonuçlarla üst sıralara yakın konumlanmıştır. Söz konusu dört bankanın ilk dört sırayı paylaşması, büyük ölçekli bankalarının yatırımcı perspektifindeki sistematik üstünlüğünü analitik olarak doğrulamaktadır. Öte yandan, QNB Finansbank (A5) ve Şekerbank (A6) sırasıyla beşinci ve altıncı sırada yer alarak, ideal çözüme daha uzak bir pozisyonda bulunmaktadır. QNB Finansbank'ın orta ölçekli yapısı ve bazı finansal kaldıraç göstergelerindeki dezavantajlı konumu, skorlarını olumsuz etkilerken; Şekerbank'ın düşük dijitalleşme kapasitesi, zayıf piyasa göstergeleri ve daha yüksek volatilite düzeyi nedeniyle ideal çözüme en uzak alternatif olduğu görülmektedir.

6. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Finansal piyasaların giderek daha karmaşık, rekabetçi ve çok boyutlu bir yapıya büründüğü günümüz ekonomik ortamında, yatırımcıların banka seçim kararları stratejik bir önem taşımaktadır. Bankaların finansal açıdan sağlamlığı, risk yönetimi kapasitesi, dijital dönüşüm düzeyi, sürdürülebilirlik performansı ve piyasa dinamizmi gibi birbirinden farklı göstergeler, yatırımcıların rasyonel karar süreçlerini doğrudan etkilemektedir. Bu çok boyutlu yapı, banka seçimini sadece finansal getirilere dayalı basit bir tercih olmaktan uzaklaştırarak, analitik derinliği yüksek, sistematik biçimde değerlendirilmesi gereken bir karar problemine dönüştürmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, yatırımcıların belirsizlik ve çok kriterli yapı altında karşılaştığı karar karmaşıklığını bilimsel bir çerçeveye oturtma ihtiyacından hareketle gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda mevcut araştırmanın temel amacı, yatırım getirilerini maksimize eden, finansal ve operasyonel riskleri minimize eden en uygun bankanın seçimini analitik olarak belirlemek ve yatırımcılara karar destek sistemi niteliğinde objektif metodolojik yaklaşımın sunulmasıdır. Bu doğrultuda banka seçim probleminin çözüm sürecinde kullanılmak üzere MPSI ve CRADIS yöntemlerinden oluşan entegre bir karar modeli önerilmiştir. Önerilen modelin karar vericiler açısından uygulanabilirliğini ve pratik düzeydeki geçerliliğini ortaya koymak amacıyla çalışmada, Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren altı büyük bankayı kapsayan gerçek zamanlı bir vaka incelemesi vasıtasıyla desteklenmiştir. Bu vaka çalışmasının ilk aşamasında MPSI yaklaşımı kullanılarak, seçilen performans göstergelerine ilişkin objektif ağırlıklar tespit edilirken; CRADIS yaklaşımı kullanılarak yatırım yapılabilecek bankalar tespit edilmiştir.

MPSI sonuçları, yatırımcı tercihlerini şekillendiren temel dinamiklerin artık geleneksel finansal göstergelerle sınırlı kalmadığını, aksine bankaların çevresel duyarlılığı, kurumsal yönetişim niteliği ve dijital dönüşüm kapasitesinin karar yapısında giderek daha baskın bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır. ESG skoru, karbon yoğunluğu ve dijital işlem hacmi gibi değerlendirme

ölçütlerinin, ağırlıklandırma süreci sonucunda ilk sıralarda yer alması, yatırımcı davranışının yapısal bir dönüşüm içerisinde olduğunu ve finansal performans kadar "sorumlu bankacılık" ilkeleri ile teknolojik olgunluğun da yatırım kararlarının merkezine yerleştiğine işaret etmektedir. Bu bulgular, modern yatırımcının sadece kısa vadeli getiri beklentileriyle hareket etmediğini; uzun vadeli sürdürülebilirlik, çevresel risk yönetimi ve operasyonel etkinlik gibi unsurları da bankaların değerleme sürecine aktif biçimde dâhil ettiğini göstermektedir. Diğer taraftan net kâr, piyasa değeri ve kurumsal yönetim notu gibi klasik değerlendirme ölçütlerinin orta-üst sıralarda kendilerine yer bulması, bu göstergelerin önemini kaybetmediğini fakat yatırımcı algısının artık daha çok çok boyutlu ve bütüncül bir değerlendirme çerçevesine evrildiğini ifade etmektedir. Buna karşılık pay senedi fiyat volatilitesi gibi risk temelli performans ölçütlerinin diğer göstergelere kıyasla daha alt sıralarda yer alması, yatırımcıların sistemik riskleri daha geniş kriter seti içerisinde dengeleyerek ele aldıklarına işaret etmektedir. Dolayısıyla MPSI bulguları, bankalara yönelik yatırım kararlarının giderek "çok katmanlı bir rasyonaliteye" dayandığını; ESG ve dijitalleşme odaklı yönetim anlayışının, kurumsal rekabet gücü ve uzun dönemli piyasa değerinin belirleyicisi hâline geldiğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

CRADIS yöntemiyle elde edilen sonuçlar, Garanti BBVA'nın en üst sırada yer aldığını ortaya koymakta; bu üstünlük özellikle güçlü dijitalleşme kapasitesi, yüksek ESG skoru ve piyasa performans göstergelerindeki istikrarlı görünümüyle desteklenmektedir. Garanti'yi ikinci sırada Türkiye İş Bankası A.Ş. takip etmektedir; bankanın sağlam bilanço yapısı, yüksek aktif büyüklüğü ve müşteri memnuniyeti göstergeleri, yatırımcı açısından sürdürülebilir değer üretimi açısından kritik avantajlar sunmaktadır. Üçüncü sıraya yerleşen Yapı ve Kredi, özellikle dijital müşteri oranı, mobil uygulama kalitesi ve aktif kârlılığı gibi göstergelerde sergilediği istikrarlı performansla güçlü bir yatırım alternatifi olduğunu göstermektedir. Buna karşın listenin alt sıralarında yer alan QNB Finansbank ve özellikle Şekerbank, dijitalleşme kapasitesi, ESG bileşenleri, kârlılık göstergeleri ve pazar performansı açısından görece daha zayıf bir görünüm sergilemiştir. Bu iki bankanın özellikle kurumsal yönetim notu, kadın yönetici oranı, kârlılık değişkenleri ve volatilite göstergelerinde sınırlı bir performans ortaya koyması, yatırımcı nezdindeki ilgiyi düşürücü bir etki yaratmaktadır. Genel olarak CRADIS bulguları, yatırımcı kararlarının tek başına finansal sonuçlara değil; dijital dönüşüm kapasitesi, sürdürülebilirlik performansı ve kurumsal yönetim göstergeleri gibi çok boyutlu faktörlerin bütüncül etkileşimiyle şekillendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Sonuç olarak elde edilen ampirik çıktılar, yatırımcı perspektifinde büyük ölçekli, dijitalleşmiş ve ESG performansı güçlü bankaların belirgin şekilde avantajlı konumlandığını; buna karşılık ölçek ekonomisi sınırlı ve operasyonel riskleri yüksek bankaların sıralamada geride kaldığını göstermektedir.

Mevcut araştırma, banka seçimini yatırımcı perspektifinden ele alan bütüncül bir karar modeli sunmakla beraber, belirli metodolojik ve veri temelli sınırlılıklar içermektedir. İlk olarak analiz süreci, Türkiye'de faaliyet gösteren altı banka ile sınırlı tutulmuş olup, sektördeki tüm bankaları kapsayacak daha geniş bir örneklem yapısı gelecekteki çalışmalara önemli katkıda bulunabilir. Karar probleminin çözümüne yönelik olarak yararlanılan veri seti literatür ve uzman görüşlerine dayalı olarak özenle hazırlanmış olsa da, göstergelerin yıllık bazda değerlendirilmesi dinamik piyasa koşullarındaki kısa dönemli değişimleri yansıtma konusunda sınırlı kalabilir. Ayrıca ağırlıklandırma ve sıralama süreçlerinde sadece MPSI tabanlı CRADIS

modelinden faydalanılmış olması, farklı karar verme algoritmalarıyla gerçekleştirilecek karşılaştırmalı incelemelerin ortaya koyabileceği metodolojik çeşitliliğin değerlendirilmesine imkân tanımamaktadır. Gelecekte yapılacak olan çalışmalarda belirsizliğin daha güçlü temsil edilebilmesi için bulanık ya da aralıklı gri sayıların kullanılması, yatırımcı davranışlarının farklı risk profilleri açısından modellenmesi ve çok dönemli panel veri yapılarının değerlendirme sürecine entegre edilmesi yöntemin sağlamlığını önemli ölçüde artıracaktır

KAYNAKÇA

[1] Akhmedov, A. and Duskobilov, U. (2019). Effect of bank assets securitization in investment flows: a cross-country analysis. The International Journal of Management Science and Business Administration, 5(4), 13-17.

[2] Aydoğmuş, U., AYDOĞMUŞ, H. Y., Karaman, D., YILDIZ, A., & Can, M. (2023). Bir KOBİ'nin banka seçim sürecinde Aralık Tip 2 Bulanık AHP yöntemi uygulaması. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(2), 1042-1070.

[3] Dınçer, H. and Hacıoğlu, Ü. (2015). A comparative performance evaluation on bipolar risks in emerging capital markets using fuzzy ahp-topsis and vikor approaches. Engineering Economics, 26(2).

[4] Goker, N. & Dursun, M. (2021). MCDM Approach for Locating Automatic Teller Machines: An Application in Turkish Banking Sector. WSEAS Transactions on Computers, 20, 10-16.

[5] Gwachha, K. and Karmacharya, S. (2023). Determinants of nepse index: insights from ardl modeling. International Research Journal of Management Science, 8(1), 71-84.

[6] Karavardar, A., & Çilek, A. (2020). Banka tercihini belirleyen kriterlerin Entropi yöntemi ile ağırlıklandırılması: Giresun ili örneği. İşletme Araştırmaları Dergisi, 12(4), 3482-3492.

[7] Kattel, M. and Shah, A. (2020). Bank attribute factors in determining customers' choice of commercial banks. Journal of Business and Social Sciences Research, 5(1), 51-62.

[8] Kenger, M. D., & Organ, A. (2017). Banka personel seçiminin çok kriterli karar verme yöntemlerinden Entropi temelli ARAS yöntemi ile değerlendirilmesi. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(4), 152-170.

[9] Koçak, M., & Çalık, A. (2020). Banka seçim tercihlerinin bulanik kümelere dayali yeni bir karar verme çerçevesi ile değerlendirilmesi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(Temmuz 2020 (Özel Ek)), 73-94.

[10] Koskei, L. (2020). Determinants of banks' financial stability in kenya commercial banks. Asian Journal of Economics Business and Accounting, 48-57.

[11] Krstić, M., Elia, V., Agnusdei, G. P., De Leo, F., Tadić, S., & Miglietta, P. P. (2024). Evaluation of the agri-food supply chain risks: the circular economy context. British Food Journal, 126(1), 113-133.

[12] Maniya, K., & Bhatt, M. G. (2010). A selection of material using A Novel Type Decision-Making Method: Preference Selection Index Method. *Materials & Design*, *31*(4), 1785-1789.

[13] Noyan, E. (2023). Banka personeli seçiminin çok kriterli karar verme yöntemleri ile ele alınması. Kapanaltı Dergisi, (4), 112-121.

[14] Puška, A., Stević, Ž., & Pamučar, D. (2022). Evaluation and selection of healthcare waste incinerators using extended sustainability criteria and multi-criteria analysis methods. Environment, Development and Sustainability, 1-31.

[15] Rahayu, E. and Rahadi, R. (2023). Exploring investor behavior and decision making in alternative investments. International Journal of Current Science Research and Review, 06(07).

[16] Ramakrishnan, P. and Toppur, B. (2016). A study of banking stocks in india to develop a model for prudent investment. Universal Journal of Management, 4(9), 477-487.

[17] Sghaier, A. and Hamza, T. (2024). Ceo power and risk taking: evidence from european banks mergers and acquisitions. Journal of Strategy and Management, 17(4), 655-687.

[18] Soba, M. (2014). Banka Yeri Seçiminin Analitik Hiyerarşi Süreci ve Electre Metodu İle Belirlenmesi: Uşak İlçeleri Örneği. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(25), 459-473.

[19] Şenel, B., Şenel, M. ve Ünlükal, C. (2018). Bulanık TOPSIS yöntemiyle en iyi hizmet kalitesine sahip bankanın seçimi. Socıal Mentalıty And Researcher Thınkers Journal, 4(14), 1256-1269.

[20] Torkan, S., Mahmoodirad, A., Niroomand, S., & Ghane, S. (2024). Interval PROMETHEE II, TOPSIS and EDAS Approaches for Multi-Criteria Ranking Problem of the Bank Branches in Iran. Fuzzy Optimization and Modeling Journal (FOMJ), 5(2), 1-18.

[21] Yalçıner, D., & Karaatlı, M. (2018). Mevduat Bankasi Seçimi Sürecinde Topsis Ve Electre Yöntemlerinin Kullanilmasi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(2), 401-423.

[22] Yazgan, A. E., & Agamyradova, H. (2021). SWARA ve MAIRCA yöntemleri ile bankacılık sektöründe personel seçimi. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 16(2), 281-290.

KASKO POLİÇESİ SEÇİM PROBLEMİNİN MAXC-COCOSO HİBRİT KARAR VERME YAKLAŞIMIYLA DEĞERLENDİRİLMESİ

Öğretim Görevlisi Dr. Osman Yavuz AKBULUT
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, osmanyavuz_39@hotmail.com
https://orcid.org/0000-0001-9225-1728

ÖZET

Kasko poliçesi seçimi, bireylerin finansal güvenliğini sağlamada, risk yönetimi süreçlerini etkinleştirmede ve hasar sonrası hizmet kalitesini deneyimlemede doğrudan etkili stratejik bir karardır. Piyasada sunulan ürün çeşitliliği, teminat kapsamındaki farklılıklar ve dijital hizmetlerin artan önemi, bu seçimi çok boyutlu ve karmaşık bir karar problemine dönüştürmektedir. Bu bağlamda, çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleri, poliçe alternatiflerinin eş zamanlı ve nesnel biçimde değerlendirilmesine olanak tanıyan güçlü analitik araçlar sunmaktadır. Bu araştırmanın amacı, Türkiye sigorta piyasasında kasko poliçesi seçeneklerini kapsamlı biçimde değerlendirmek ve en uygun sigorta alternatifini nesnel biçimde belirlemektir. Bu doğrultuda geliştirilen karar modeli; maliyet, hizmet kalitesi, hasar yönetimi, kurumsal güven ve dijital hizmet yetkinliklerini kapsayan toplam 20 değerlendirme kriterine dayanmaktadır. Alternatif olarak ise 12 hayat dışı sigorta şirketi ele alınmıştır. Çalışmada kriter ağırlıkları MAXC (MAXimum of Criterion) yöntemiyle nesnel olarak hesaplanmış, ardından alternatifler CoCoSo (Combined Compromise Solution) yaklaşımıyla sıralanmıştır. MAXC sonuçları, en etkili kriterlerin şeffaflık & bilgi erişimi, yapay zekâ destekli hizmetler ve dijital belge yönetimi olduğunu ortaya koymuştur. CoCoSo sıralaması ise Anadolu Sigorta'nın en yüksek, Generali Sigorta'nın en düşük performansa sahip alternatif olduğunu göstermiştir. Bu bulgular, çalışmanın önemli yönetsel içgörülerini de ortaya koymaktadır: Sigorta şirketlerinin rekabet avantajı yaratabilmesi için dijitalleşme kapasitesini artırması, bilgi şeffaflığını güçlendirmesi ve müşteri etkileşim süreçlerini daha hızlı ve erişilebilir hâle getirmesi artık stratejik bir zorunluluktur.

Anahtar Kelimeler: Hayat Dışı Sigorta, Kasko Poliçesi, MAXC, CoCoSo

EVALUATION OF THE CAR INSURANCE POLICY SELECTION PROBLEM USING A HYBRID MAXC-COCOSO DECISION-MAKING APPROACH

Lecturer Dr. Osman Yavuz AKBULUT
Sivas Cumhuriyet University, osmanyavuz_39@hotmail.com
https://orcid.org/0000-0001-9225-1728

ABSTRACT

Choosing a car insurance policy is a strategically significant decision that directly affects individuals' financial security, the effectiveness of their risk management processes, and the quality of service they experience during claims. The diversity of products offered in the market, variations in coverage structures, and the growing importance of digital services have transformed this selection into a multidimensional and complex decision problem. In this context, multi-criteria decision-making (MCDM) methods provide powerful analytical tools that enable the simultaneous and objective evaluation of policy features. The aim of this study is to comprehensively evaluate car insurance offerings in the Turkish insurance market and to objectively identify the most suitable insurance provider. The proposed decision model is based on 20 evaluation criteria encompassing cost, service quality, claims management, corporate trust, and digital service capabilities. As decision alternatives, 12 non-life insurance companies operating in the market were assessed. Criterion weights were objectively calculated using the MAXC (MAXimum of Criterion) method, and the alternatives were ranked using the CoCoSo (Combined Compromise Solution) approach. According to the MAXC results, the most influential criteria were identified as "Transparency & Information Accessibility," "AI-Supported Services," and "Digital Document Management." The CoCoSo ranking revealed that Anadolu Sigorta had the highest overall performance, while Generali Sigorta ranked lowest. These findings offer valuable managerial insights: to gain competitive advantage, insurance companies must enhance their digitalization capacity, strengthen transparency, and make customer interaction processes faster and more accessible-now a strategic imperative.

Keywords: Non-life Insurance, Car Insurance Policy, MAXC, CoCoSo

1. GİRİŞ

Sigorta en genel anlamıyla, ekonomik birimlerin karşı karşıya olduğu belirsizlikleri yönetebilmek ve beklenmedik finansal kayıpların etkisini azaltmak amacıyla geliştirilen temel bir risk transfer mekanizmasıdır. Risklerin gerçekleşmesi durumunda ortaya çıkabilecek muhtemel zararların geniş bir fon havuzu bünyesinde paylaşılması esasına dayanan sigorta sistemi gerek bireylerin gerekse firmaların finansal açıdan sürdürülebilirliğini korurken, aynı zamanda ekonomik faaliyetlerin kesintisiz bir şekilde devam etmesini destekleyen yapısal bir güvence sunar. Bu özelliğiyle sigorta, modern ekonomilerin istikrarını güçlendiren ve risklerin makro ölçekte yönetilmesine katkıda bulunan kritik bir finansal araçtır (Halushchak, 2024). Sigortanın bu geniş kapsamlı çerçevesi dikkate alındığında kasko sigortası, motorlu taşıtların uğrayabileceği hasarların ekonomik sonuçlarını hafifletmeyi amaçlayan, hem bireysel hem kurumsal düzeyde en yaygın kullanılan ürünlerden biridir (Ducháčková, 2011). Artan araç fiyatları, yükselen onarım ve işçilik maliyetleri, trafik yoğunluğu, iklim kaynaklı olaylar ve üçüncü taraf kaynaklı risklerin giderek çeşitlenmesi, kasko sigortasını otomobil sahipleri açısından zorunlu olmayan ancak ekonomik rasyonalite açısından vazgeçilmez bir finansal koruma mekanizması hâline getirmiştir (Zhang ve Palma, 2020). Bu sebeple kasko poliçesi olarak ifade edilen sigorta türü, sadece bir hasar sigortası değil, aynı zamanda bireylerin ve firmaların risk yönetimi süreçlerinde stratejik bir enstrüman olarak konumlanmaktadır.

Kasko poliçesi kullanımının ekonomik etkileri hem mikro hem makro ölçekte kendini göstermektedir. Bireyler açısından kasko, beklenmedik yüksek tutarlı harcamaların önüne geçerek hane halkı bütçesini korur, likidite şoklarının yaratacağı finansal baskıyı azaltır ve ekonomik dayanıklılığı artırır (Ong, 2002). Firmalar açısından kasko, araç filolarının sürekliliğini güvence altına alarak lojistik süreçlerden saha operasyonlarına kadar birçok faaliyetin aksamadan yürütülmesini sağlar; böylece nakit akışı ve üretkenliğe doğrudan katkı sunar (Mian vd., 2013). Finansal piyasalar açısından değerlendirilecek olursa kasko primlerinden oluşan fonlar, para ve sermaye piyasalarına yönlendirilerek uzun vadeli yatırım kapasitesini artırır; reasürans mekanizmaları ise riskin uluslararası düzeyde dağıtılmasını sağlayarak finansal istikrarı güçlendirir (Hundekar, 2022; Wang ve Chen, 2024). Makroekonomik düzeyde ise kasko sigortası, trafik kazaları ve araç hasarlarının milli gelir üzerindeki yükünü azaltır, kamu harcamalarını sınırlayarak sosyal maliyetleri düşürür ve genel ekonomik refahın korunmasına katkı sağlar (Awunyo-Vitor, 2012).

Bu çok katmanlı ekonomik rolü sebebiyle kasko poliçesi seçimi, sadece bir fiyat karşılaştırması olmaktan çıkarak; teminat yapısı, dijital hizmet kapasitesi, hasar yönetimi etkinliği, müşteri deneyimi ve şirket güvenilirliği gibi çok boyutlu unsurları içeren karmaşık bir karar problemine dönüşmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, kasko poliçesi seçim probleminin çözümüne yönelik olarak ekonomik birimlere yeni bir entegre karar modelinin sunulması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu karar modeli ise, MAXC (MAXimum of Criterion) ve CoCoSo (Combined Compromise Solution) yaklaşımlarının entegrasyonunu içermektedir. Söz konusu karar modelinin uygulanabilirliği ve geçerliliği, 2023-2025 dönemi için Türkiye'de tam kapsamlı kasko poliçesi üreten 12 firmadan oluşan bir örneklem vasıtasıyla test edilmiştir. Önerilen modelde yer alan MAXC, seçilen performans göstergelerine ilişkin objektif

ağırlıkların tespit edilmesinde; CoCoSo ise, değerlendirme sürecine konu olan alternatif sigorta şirketlerinin sıralamasının belirlenmesi tercih edilmiştir.

Çalışmanın izleyen bölümleri aşağıdaki biçimde yapılandırılmıştır: İkinci bölümde, konuya ilişkin mevcut literatür kapsamlı biçimde değerlendirilmiş; üçüncü bölümde, araştırmada kullanılan hibrit metodolojik çerçeve ayrıntılı olarak sunulmuştur. Dördüncü bölümde, analizde yararlanılan veri seti ile örneklem yapısı tanıtılmıştır. Beşinci bölümde, önerilen hibrit modelin uygulanması sonucunda elde edilen ampirik bulgular raporlanmıştır. Son bölümde ise genel değerlendirmeler yapılmış, araştırmanın kısıtları ortaya konulmuş ve gelecekteki çalışmalara yönelik öneriler sunularak çalışma tamamlanmıştır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Sigortacılık sektörüne ilişkin önceki literatür incelendiğinde, karar verme yaklaşımlarının çeşitli performans ölçüm problemlerini değerlendirmek amacıyla yoğun bir biçimde kullanıldığı açıkça görülmektedir. Bu kapsamda Çizelge 1'de sigortacılık sektörüne ilişkin gerçekleştirilmiş olan bazı çalışmalar özet sunulmuştur.

Çizelge 1. Literatür İncelemesi

Yazar(lar)	Ağırlıklandırma	Sıralama	Amaç
Durdu vd., (2025)	Gri LOPCOW	Gri PIV	Türk hayat dışı sigorta endüstrisinde faaliyet gösteren şirketlerinin finansal performansının karşılaştırılması
Aydın Ünal (2025)	SWARA, MEREC ve LOPCOW	COBRA	Türk sigorta endüstrisi bünyesinde faaliyet gösteren ve kasko poliçesi üretimi yapan 15 şirketin finansal açıdan performansının sistematik olarak incelenmesi
Akgül (2025)	RANCOM ve SIWEC	MAIRCA	Piyasa payı açısından en büyük 9 Türk hayat dışı sigorta şirketinin kurumsal finansal performansının karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi
Işık ve Adalar (2025)	Uzman Görüşü	Bulanık CRADIS	Prim üretimi açısından en büyük piyasa payına sahip 10 Türk hayat dışı sigorta şirketinin çok boyutlu sürdürülebilirlik performansının değerlendirilmesi
Akbulut (2025)	Gri PSI	Gri MARCOS	Prim üretimi açısından en büyük piyasa payına sahip 9 hayat dışı sigorta şirketinin kurumsal finansal performansının incelenmesi
Işık vd. (2025)	Bulanık AHP	MAIRCA ve Borda Sayım	Pay senetleri BİST'te işlem gören 5 Türk hayat dışı sigorta şirketinin performansının analizi
Sunitha (2024)	Eşit Ağırlık	Bulanık COPRAS	Hayat dışı sigorta sektörü bünyesinde faaliyette bulunan 10 Hint sigorta şirketinin performansının analizi
Mohanta ve Sharanappa (2023)	Uzman Görüşü	Bulanık VZA	Hint sigorta sektörü bünyesinde bulunan 24 şirketin etkinlik düzeylerinin incelenmesi
Işık vd. (2023)	LOPCOW ve SWARA II	MARCOS	Sekiz Türk hayat dışı sigorta şirketinin prim üretimi ile finansal performansı arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi
Lukić (2023)	AHP	TOPSIS	20 Sırp sigorta şirketinin finansala açıdan performansının karşılaştırmalı olarak analizi

Çamlıbel (2022)	SD	MARCOS	Türk sigorta sektörü bünyesinde faaliyet gösteren hayat/emeklilik sigorta şirketlerinin performansının değerlendirilmesi
Yücenur (2018)	AHP ve ANP	VIKOR	Türk sigorta sektörü bünyesinde kasko poliçesi üreten 5 firmanın performansının analizi

Çizelge 1'de rapor edilen literatür incelemesi, karar verme yaklaşımları kullanılarak hayat dışı sigorta sektörüne yönelik olarak gerçekleştirilen çalışmaların büyük ölçüde finansal performans, prim üretimi, etkinlik analizi veya sürdürülebilirlik göstergelerine odaklandığını; kasko poliçesi özelinde ise kapsamın son derece sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır. Durdu vd. (2025), Aydın Ünal (2025), Akgül (2025) ve Akbulut (2025) gibi çalışmalar sigortacılık sektöründe ağırlıklı olarak finansal boyutu ele alırken; Işık ve Adalar (2025) sürdürülebilirlik, Mohanta ve Sharanappa (2023) ise etkinlik boyutundan söz konusu sektörü ele almışlardır. Kasko poliçesi özelinde tekil örnekler mevcut olmakla beraber (örn. Yücenur, 2018), bu araştırmalar çok dar örneklem, sınırlı kriter seti ve dijitalleşme, teminat esnekliği, hasar süreci yönetimi veya yapay zekâ tabanlı hizmetler gibi günümüz kasko sigortacılığının belirleyici unsurlarını kapsamadığı ifade edilebilir. Bununla birlikte mevcut literatürde, kasko poliçesi seçimini doğrudan tüketici odaklı, çok boyutlu bir karar problemi olarak modelleyen ve dijital hizmet kalitesi, operasyonel şeffaflık, müşteri deneyimi ve maliyet-teminat dengesini bütüncül biçimde bir araya getiren kapsamlı bir araştırmaya rastlanmamaktadır. Dahası ilk kez bu araştırma kapsamında, MAXC tabanlı CoCoSo hibrit modelinin kasko sigortacılığı bağlamında uygulanmış çalışmanın özgünlüğü açısından oldukça önemlidir. Bu doğrultuda, tam kapsamlı kasko poliçesi sunan 12 hayat dışı sigorta şirketinden oluşan geniş örneklem, 20 boyutlu güncel ve tüketici merkezli veri seti ve çoklu uzman değerlendirmelerine dayalı olarak gerçekleştirilen bu araştırma gerek metodolojik açıdan gerekse sigorta sektörü literatürü açısından önemli bir boşluğunu doldurmaktadır.

3. METODOLOJİ

Bu bölümde, kasko poliçesi seçim probleminin çözümüne yönelik olarak sunulan MAXC temelli CoCoSo hibrid karar verme prosedürünün kavramsal temeli, teorik altyapısı ve karar verme sürecine ilişkin hesaplama adımları sistematik bir biçimde ortaya açıklanmıştır.

3.1. MAXC Prosedürü

MAXC prosedürü, karar verme literatürüne Gligorić vd. (2024) tarafından kazandırılan ve kriter ağırlıklandırma sürecini tamamen veri odaklı bir yapıda ele alan oldukça yeni bir objektif değerlendirme algoritmasıdır. MAXC prosedürünün temel mantığı, karar matrisindeki her bir performans göstergesinin diğer tüm göstergelerle olan kümülatif ilişkisini ölçerek, bir ölçütün toplam performans üzerindeki açıklayıcı gücünü objektif biçimde ortaya koymaktır. Söz konusu kriter ağırlıklandırma yaklaşımının hesaplama süreci aşağıdaki adımları içermektedir.

Adım 1. Karar alternatifleri ile bunlara ilişkin değerlendirme ölçütlerinden oluşan başlangıç karar matrisi oluşturulur. Eşitlik (1)'de görüleceği üzere bu matris, değerlendirme sürecine konu olan tüm alternatiflerin ilgili kriterler açısından performans değerlerini göstermektedir.

$$D = [x_{ij}]_{m\times n} = \begin{bmatrix} A/C & C_1 & C_2 & \cdots & C_n \\ A_1 & x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1j} \\ A_2 & x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2j} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ A_m & x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Adım 2. Karar matrisi, farklı ölçek ve birimlere sahip performans göstergelerini ortak bir karşılaştırma zeminine taşımak amacıyla Eşitlik (2) yardımıyla doğrusal bir biçimde normalize edilir.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^{m} x_{ij}} \quad (2)$$

Adım 3. Normalize matristeki her bir kriter için maksimum performans değeri, Eşitlik (3) kapsamında tespit edilir.

$$r_{ij}(max) = \max(r_{ij}) \quad (3)$$

Adım 4. Her bir performans ölçütünün normalize edilmiş değeri ile ilgili performans göstergelerinin maksimum değeri arasındaki farktan hareketle Eşitlik (4)'ten faydalanılarak uzaklık mesafesi hesaplanır.

$$d_{ij} = r_{ij}(max) - r_{ij} \quad (4)$$

Adım 5. Her bir performans göstergesi için elde edilen tüm uzaklık mesafelerinin ortalaması alınarak, Eşitlik (5) yardımıyla beklenen uzaklık değerleri tespit edilir.

$$E_j = \frac{\sum_{i=1}^{m} d_{ij}}{m} \quad (5)$$

Adım 6. MAXC prosedürünün son adımında, her performans göstergesinin beklenen uzaklık değerinden hareketle Eşitlik (6) kapsamında objektif önem ağırlık değerleri hesaplanır.

$$w_j = \frac{E_j}{\sum_{i=1}^{m} E_j} \quad (6)$$

3.2. CoCoSo Prosedürü

Yazdani vd. (2019) tarafından karar verme literatüre kazandırılan CoCoSo prosedürü, karar alternatiflerinin başarı sıralamalarının tespit edilmesi amacıyla kullanılan bir karar verme yaklaşımıdır. CoCoSo prosedürünün yapısal esnekliği, hem ağırlıklı toplam hem de ağırlıklı çarpım modellerinin üstün yönlerini bir arada kullanması sayesinde karar vericilere güçlü, dengeli ve bütüncül bir değerlendirme imkânı sunmaktadır. Söz konusu karar algoritmasının uygulama süreci aşağıdaki adımları içermektedir.

Adım 1. Alternatifler ve değerlendirme ölçütlerini içeren karar matrisi Eşitlik (1) çerçevesinde hazırlanır.

Adım 2. Seçilen performans ölçütlerinin fayda (maksimizasyon) ya da maliyet (minimizasyon) özellikleri dikkate alınarak normalizasyon işlemi gerçekleştirilir. Burada, fayda yönlü performans ölçütleri için Eşitlik (7), maliyet yönlü performans ölçütleri için ise Eşitlik (8) kullanılır.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - \min x_{ij}}{\max x_{ij} - \min x_{ij}} \quad (7)$$

$$r_{ij} = \frac{\max x_{ij} - x_{ij}}{\max x_{ij} - \min x_{ij}} \quad (8)$$

Adım 3. Her bir karar alternatifine ilişkin toplam ağırlıklı karşılaştırılabilirlik skoru (S_i) ve toplam güç ağırlıklı karşılaştırılabilirlik skoru (P_i) sırasıyla Eşitlik (9) ve Eşitlik (10) yardımıyla elde edilir.

$$S_i = \sum_{j=1}^{n} (w_j \times r_{ij}) \quad (9)$$

$$P_i = \sum_{j=1}^{n} (r_{ij})^{w_j} \quad (10)$$

Adım 4. Her bir karar alternatifi için üçlü değerlendirme skoru hesaplanır. Eşitlik (11), ağırlıklı toplam yaklaşımı ile ağırlıklı çarpım yaklaşımının toplamının aritmetik ortalamasını; Eşitlik (12), alternatiflerin en iyi alternatifle kıyaslanmasına dayalı birleşik bir skor yapısını; Eşitlik (13) ise ağırlıklı toplam ve ağırlıklı çarpım yaklaşımlarını entegre eden bir fayda skorunu ifade etmektedir. Ayrıca, Eşitlik (13)'te yer alan λ katsayısı karar vericinin tercihine göre belirlenmekte olup, önceki literatür dikkate alındığında söz konusu değerin genellikle 0.5 olarak hesaplamalara dahil edildiği görülmektedir.

$$k_{ia} = \frac{P_i + S_i}{\sum_{i=1}^{m} (P_i + S_i)} \quad (11)$$

$$k_{ib} = \frac{S_i}{\min S_i} + \frac{P_i}{\min P_i} \quad (12)$$

$$k_{ic} = \frac{\lambda(S_i) + (1-\lambda)(P_i)}{(\lambda \max S_i + (1-\lambda)\max P_i)}; \; 0 \leq \lambda \leq 1 \quad (13)$$

Adım 5. CoCoSo yaklaşımının son adımında, her alternatif için nihai performans skoru (k_i) Eşitlik (14) ile hesaplanır. Burada, skoru en yüksek olan alternatif en iyi seçenek olarak kabul edilir.

$$k_i = (k_{ia} \times k_{ib} \times k_{ic})^{1/3} + (k_{ia} + k_{ib} + k_{ic})\frac{1}{3} \quad (14)$$

4. VERİ SETİ VE ÖRNEKLEM

Kasko ürünlerinin fiyatlama yapısı, teminat kapsamı, hasar yönetimi performansı, dijital hizmet kalitesi ve şirket itibarı gibi birbirinden farklı özellikler göstermesi, karar sürecini doğası gereği karmaşık hâle getirmektedir. Bu sebeple bu çalışmada, bireysel müşterilerin kasko poliçesi seçim sürecinde karşılaştıkları çok boyutlu değerlendirme problemini analitik bir çerçeveye oturtarak, alternatif poliçelerin objektif ve hibrit bir karar verme algoritmasıyla karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, 2023-2025 zaman periyodunu kapsayan dönem için Türk sigorta sektörü bünyesinde bireysel müşterilere tam kapsamlı (full) kasko poliçesi sunan 12 hayat dışı sigorta şirketinden oluşan kapsamlı bir veri seti oluşturulmuştur. Değerlendirme sürecine konu olan 12 sigorta şirketi, hayat dışı sigorta branşında toplam prim üretimi ve ürün çeşitliliği dikkate alındığında yaklaşık %80'lik bir pazar payına sahiptir. Bu açıdan değerlendirildiğinde çalışmanın örneklemi gerek sektörel dinamikleri gerekse müşteri tercihlerini gerçekçi biçimde yansıtan güçlü bir temsil kabiliyetine sahiptir. Diğer taraftan, sigorta şirketleri tarafından sunulan kasko poliçelerinin değerlendirilmesi amacıyla seçilen

performans ölçütleri, kasko poliçelerinin finansal yükümlülüklerinden hasar yönetimi süreçlerine, dijital hizmet kalitesinden müşteri deneyimi ve kurumsal itibara kadar uzanan geniş bir performans alanını kapsayacak biçimde tasarlanmıştır. Beş ana boyut altında ele alınan performans ölçütlerine ilişkin ayrıntılı bilgiler, optimizasyon yönleriyle beraber Çizelge 2'de gösterilmiştir.

Çizelge 2. Temel Performans Göstergeleri

Sıra	Boyut	Performans Ölçütü	Kod	Optimizasyon
1	Finansal Maliyet Boyutu	Poliçe primi (TL)	C1	Min
2		Muafiyet oranı	C2	Min
3		Teminat genişliği	C3	Max
4		Hasar ödeme limiti	C4	Max
5		Ek teminat esnekliği	C5	Max
6		Hasarsızlık indirimi koşulları	C6	Max
7	Hizmet Kalitesi & Hasar Yönetimi Boyutu	Taksitlendirme kolaylığı	C7	Max
8		Yol yardım ve asistan hizmeti	C8	Max
9		Hasar dosya sonuçlanma süresi	C9	Min
10		Hasar ödeme oranı	C10	Max
11	Güven ve İtibar Boyutu	Şirket güvenilirlik endeksi	C11	Max
12		Müşteri memnuniyeti	C12	Max
13		İletişim kolaylığı	C13	Max
14		Şeffaflık & bilgi erişimi	C14	Max
15	Dijital Hizmetler & Teknoloji Boyutu	Online başvuru kolaylığı	C15	Max
16		Dijital hasar bildirimi	C16	Max
17		Mobil uygulama kalitesi	C17	Max
18		Yapay zekâ destekli hizmetler	C18	Max
19		Dijital belge yönetimi	C19	Max
20	Teminat ve Kapsam Boyutu	Ek teminat maliyetleri	C20	Min

Öte yandan, değerlendirme sürecine hayat dışı sigorta şirketlerine ilişkin tanımlayıcı bilgiler Çizelge 3'te sunulmuştur.

Çizelge 3. Alternatif Sigorta Şirketleri

Sıra	Sigorta Şirketi	Kod	Seçilme Nedeni / Temsil Özelliği
1	Anadolu Sigorta	A1	Türk sigorta sektörünün köklü ve yüksek sermaye yapısına sahip lider kuruluşlarından biri olup, geniş dağıtım ağı, güçlü hasar ödeme performansı ve kurumsal hizmet standartları ile sektör ortalamasının üzerinde güvenilirlik düzeyini temsil etmektedir.
2	Axa Sigorta	A2	Çok kanallı dağıtım yapısı, yaygın müşteri erişimi ve Avrupa merkezli kurumsal yönetim ilkeleriyle desteklenen güçlü marka konumu sayesinde, yüksek bilinirlik ve sürdürülebilir finansal istikrarın tipik bir örneğini teşkil etmektedir.
3	Allianz Sigorta	A3	Uluslararası sermaye yapısı, yüksek finansal dayanıklılık göstergeleri, güçlü reasürans koruması ve hasar ödeme performansındaki tutarlılığıyla sektörün en yüksek kurumsal güven endeksine sahip temsilcilerinden biridir.
4	Türkiye Sigorta	A4	Kamu sermayeli yapısı, birleşik operasyonel kapasitesi (Ziraat-Halk-Güneş entegrasyonu), geniş coğrafi erişimi ve fiyat istikrarına dayalı poliçe stratejileri ile milli sigortacılık yapısının güçlü bir örneğini temsil etmektedir.

5	HDI Sigorta	A5	Almanya merkezli finansal altyapısı, özellikle oto sigortacılığı segmentinde güçlü risk yönetimi pratikleri ve yüksek müşteri memnuniyeti performansı ile teknik verimlilik temelli bir iş modelinin temsilcisidir.
6	Mapfre Sigorta	A6	Uluslararası sigorta grubunun Türkiye iştiraklerinden biri olarak, asistans ve ek teminat hizmetlerindeki derin uzmanlığı ve operasyonel kalite standartları ile küresel sigortacılık deneyimini yerel piyasaya entegre eden bir yapıyı temsil etmektedir.
7	Sompo Sigorta	A7	Japon sigorta sektörünün yenilikçi risk yönetimi anlayışını yansıtan şirket, özellikle dijital hasar bildirimi ve yapay zekâ tabanlı süreçlerde sektörde öncü uygulamalar geliştirmesi bakımından inovasyon odaklı bir temsil niteliği taşımaktadır.
8	Quick Sigorta	A8	Tamamen dijital iş modeliyle faaliyet gösteren, hızlı poliçe üretimi ve otomasyon temelli süreç yönetimi kabiliyeti sayesinde yeni nesil insurtech yaklaşımını temsil etmektedir. Dijitalleşme düzeyi sektördeki en yüksek örneklerden biridir.
9	Neova Sigorta	A9	Türkiye'de katılım (İslami) sigortacılığının önde gelen temsilcilerinden olup, faizsiz finans prensipleri doğrultusunda yapılandırılmış ürün portföyüyle alternatif risk transfer modellerinin sektördeki karşılığını yansıtmaktadır.
10	Doğa Sigorta	A10	Orta ölçekli yerli sermayeli bir yapı olarak, fiyat-performans dengeleyici poliçe stratejileri ve segment bazlı büyüme potansiyeliyle rekabetin maliyet boyutunu temsil eden bir örnektir.
11	Eureko Sigorta	A11	Bankasürans kanalı (özellikle Garanti BBVA iş birlikleri) üzerinden geniş müşteri tabanına erişim sağlayan; süreç verimliliği ve orta-üst segment müşteri profiline yönelik ürün çeşitliliği ile entegre finans-sigorta yapısını temsil etmektedir.
12	Generali Sigorta	A12	Avrupa merkezli uluslararası sigorta grubunun Türkiye temsilcisi olarak, düşük maliyet stratejisi, yaygın servis ağı ve bireysel müşteri segmentine yönelik ürün pozisyonlamasıyla orta segment sigortacılık yaklaşımını örneklemektedir.

5. BULGULAR

Bu bölümde, kasko poliçesi seçim problemine uygulanan hibrid MAXC ve CoCoSo modelinin ampirik çıktılarına ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

5.1. MAXC Prosedürü Bulguları

Değerlendirme sürecinin ilk aşaması, seçilen performans ölçütlerine ilişkin objektif kriter ağırlıklarının MAXC prosedürüne dayalı olarak tespit edilmesi ile başlamıştır. Bu kapsamda ilk olarak Eşitlik (1) kapsamında karar probleminin çözümü için başlangıç matrisi oluşturulmuştur. Söz konusu matris, kasko poliçesi alternatiflerinin değerlendirilmesine yönelik olarak sigortacılık sektöründe tecrübeli dört bağımsız uzmanın görüşlerinin entegre edilmesiyle oluşturulmuştur. Uzmanlar her bir sigorta şirketi alternatifini ilgili performans göstergeleri karşısında Krstić vd., (2024) tarafından geliştirilen [1-9] (1 en kötü ve 9 en iyi) ölçeğini kullanarak değerlendirmiştir. Bu kapsamda elde edilen dört farklı uzman değerlendirmesi, olası bireysel yanlılıkların etkisini azaltmak ve daha dengeli bir karar yapısı oluşturmak amacıyla aritmetik ortalama yöntemiyle birleştirilmiş; böylece Çizelge 4'te rapor edilen ve analizin temelini oluşturan bütünleşik karar matrisi elde edilmiştir.

Çizelge 4. Bütünleşik Karar Matrisi

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11	C12	C13	C14	C15	C16	C17	C18	C19	C20
A1	7.25	7.25	9.00	9.00	8.75	8.00	7.75	9.00	7.75	9.00	9.00	8.00	8.00	8.00	8.00	8.00	8.00	7.00	8.00	7.00
A2	6.50	6.25	8.00	8.00	8.00	8.00	7.75	8.00	6.50	8.00	8.00	7.00	7.00	7.25	8.00	7.75	7.00	6.00	7.00	6.25
A3	8.00	7.75	9.00	9.00	9.00	9.00	8.50	9.00	7.75	9.00	9.00	8.00	8.00	9.00	9.00	9.00	9.00	8.00	9.00	7.50
A4	7.50	7.25	8.00	8.00	8.00	8.00	7.00	8.00	7.25	8.00	8.00	7.00	7.00	7.00	7.00	7.00	7.00	6.00	7.00	6.75
A5	6.25	6.25	7.00	7.00	7.00	7.00	6.75	7.00	6.25	7.00	7.00	6.00	6.00	6.00	6.00	6.00	6.00	5.00	6.00	6.00
A6	7.25	6.25	8.00	8.00	7.50	7.00	7.00	8.00	6.50	8.00	8.00	7.00	7.00	7.00	7.00	7.00	7.00	6.00	7.00	6.25
A7	7.25	6.25	8.00	8.00	7.50	7.00	7.00	8.00	6.50	8.00	8.00	7.00	7.00	7.00	7.00	7.00	7.00	6.00	7.00	6.25
A8	5.50	5.25	6.00	6.00	6.75	6.00	7.25	7.00	5.00	6.00	6.00	6.00	6.00	6.00	8.00	8.00	8.00	8.00	8.00	5.25
A9	6.25	5.25	7.00	7.00	7.00	7.00	6.25	7.00	5.25	7.00	7.00	6.00	6.00	6.00	7.00	7.00	7.00	6.00	7.00	5.25
A10	6.25	5.25	7.00	7.00	7.00	7.00	6.75	7.00	5.25	7.00	7.00	6.00	6.00	6.00	7.00	7.00	7.00	6.00	7.00	5.25
A11	6.25	6.25	7.00	7.00	7.00	7.00	7.00	7.00	6.00	7.00	7.00	7.00	7.00	7.00	7.00	7.00	7.00	6.00	7.00	6.25
A12	5.25	5.25	6.00	6.00	6.00	6.00	6.00	6.00	5.00	6.00	6.00	6.00	6.00	6.00	6.00	6.00	6.00	5.00	6.00	5.25

MAXC prosedürünün devamında sırasıyla Eşitlikler (2-6) uygulanarak, her bir performans göstergesine ilişkin önem ağırlık değerleri tespit edilmiştir. Yapılan hesaplamalar sonucunda elde edilen bulgulara Çizelge 5'te yer verilmiştir.

Çizelge 5. MAXC Sonuçları

		e_j	w_j	Sıra
Poliçe primi	C1	0.0173	0.0459	11
Muafiyet oranı	C2	0.0207	0.0549	5
Teminat genişliği	C3	0.0167	0.0455	13
Hasar ödeme limiti	C4	0.0167	0.0453	14
Ek teminat esnekliği	C5	0.0172	0.0457	12
Hasarsızlık indirimi koşulları	C6	0.0201	0.0533	7
Taksitlendirme kolaylığı	C7	0.0167	0.0448	15
Yol yardım ve asistan hizmeti	C8	0.0156	0.0413	18
Hasar dosya sonuçlanma süresi	C9	0.0200	0.0531	9
Hasar ödeme oranı	C10	0.0167	0.0443	16
Şirket güvenilirlik endeksi	C11	0.0167	0.0415	17
Müşteri memnuniyeti	C12	0.0154	0.0409	20
İletişim kolaylığı	C13	0.0154	0.0411	19
Şeffaflık & bilgi erişimi	C14	0.0261	0.0693	1
Online başvuru kolaylığı	C15	0.0201	0.0532	8
Dijital hasar bildirimi	C16	0.0204	0.0542	6
Mobil uygulama kalitesi	C17	0.0213	0.0567	3
Yapay zekâ destekli hizmetler	C18	0.0233	0.0619	2
Dijital belge yönetimi	C19	0.0213	0.0565	4
Ek teminat maliyetleri	C20	0.0191	0.0506	10

MAXC prosedürü kapsamında elde edilen bulgular, kasko poliçesi seçim sürecinde ekonomik birimlerin özellikle bilgi şeffaflığı, dijital hizmet kapasitesi ve teknoloji destekli süreçlere yüksek duyarlılık gösterdiklerini ortaya koymaktadır. En yüksek ağırlığa sahip olan şeffaflık ve bilgi erişimi (C14) göstergesi, poliçe kapsamı, hasar süreçleri ve teminat detaylarının açıkça sunulmasının müşteriler açısından belirleyici olduğunu göstermekte; sektörün bilgi asimetrisini azaltan şirketlere yöneldiğini doğrulamaktadır. Bunu takip eden yapay zekâ destekli hizmetler (C18) göstergesi, dijital eksperlik, otomatik hasar değerlendirme ve görüntü işleme tabanlı süreçlerin hizmet kalitesini belirgin şekilde artırdığına işaret etmektedir. Üçüncü sırada yer alan mobil uygulama kalitesi (C17) göstergesi ise, kullanıcı dostu mobil altyapının tüketici

beklentilerinde artık temel bir gereksinim hâline geldiğini göstermektedir. Buna karşılık, müşteri memnuniyeti (C12) ve iletişim kolaylığı (C13) gibi geleneksel müşteri deneyimi ölçütlerinin düşük ağırlık değerleri, tüketicilerin subjektif memnuniyet göstergelerinden ziyade ölçülebilir dijital performans çıktılarının peşinde olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, yol yardım ve asistans hizmeti (C8) kriterinin alt sıralarda yer alması, asistans hizmetlerinin sektör genelinde standartlaşması nedeniyle artık güçlü bir farklılaştırıcı unsur olmaktan çıktığını ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar bütüncül olarak değerlendirildiğinde, modern kasko sigortacılığında rekabetin dijital kalite-şeffaflık-maliyet yapısı ekseninde şekillendiği açıkça görülmektedir.

5.2. CoCoSo Prosedürü Bulguları

Analiz sürecinin ikinci aşamasında, MAXC prosedürüne dayalı olarak elde edilen kriter önem ağırlık değerlerinin CoCoSo prosedürü ile bütünleştirilmesi neticesinde hesaplanan alternatif sigorta şirketlerinin performans skorları hesaplanmıştır. Söz konusu karar algoritmasının ilk adımında Eşitlik (1) kapsamında hazırlanarak Çizelge 4'te gösterilen karar matrisi hazırlanmıştır. Ardından ise, CoCoSo prosedürünün hesaplama yapısını oluşturan Eşitlikler (7-14) ardışık biçimde uygulanarak her bir alternatif sigorta şirketinin bütünleşik performans skorları ve bu skorlar doğrultusunda elde edilen başarı sıralamaları hesaplanarak Çizelge 6'da gösterilmiştir.

Çizelge 6. CoCoSo Sonuçları

		k_{ia}	k_{ib}	k_{ic}	k_i	Sıralama
Anadolu Sigorta	A1	0.0979	6.9232	3.7607	4.9599	1
Axa Sigorta	A2	0.1012	6.4569	3.8879	4.8465	2
Allianz Sigorta	A3	0.0851	6.8922	3.2684	4.6573	5
Türkiye Sigorta	A4	0.0994	5.9134	3.8173	4.5856	6
HDI Sigorta	A5	0.0597	3.4704	2.2931	2.7213	11
Mapfre Sigorta	A6	0.1000	6.0604	3.8413	4.6592	3
Sompo Sigorta	A7	0.1000	6.0604	3.8413	4.6592	3
Quick Sigorta	A8	0.0620	4.5041	2.3811	3.1885	10
Neova Sigorta	A9	0.0848	5.1786	3.2589	3.9678	9
Doğa Sigorta	A10	0.0848	5.1805	3.2595	3.9689	8
Eureko Sigorta	A11	0.0992	5.7778	3.8092	4.5258	7
Generali Sigorta	A12	0.0260	2.0000	1.0000	1.3821	12

CoCoSo prosedüründen elde edile karşılaştırmalı sonuçları incelendiğinde, kasko poliçesi performansı açısından sektörün en güçlü oyuncularının Anadolu Sigorta, Axa Sigorta ve Sompo-Mapfre ikilisi olduğu görülmektedir. İlk sırada yer alan Anadolu Sigorta'nın en başarılı şirket olmasında, hem dijital hizmet yetkinliği hem de şeffaflık ve hasar yönetiminde sergilediği istikrarlı performans belirleyici olmuştur. Axa Sigorta'nın ikinci sıradaki konumu, geniş dağıtım ağıyla birleşen yüksek marka güvenilirliği ve yapay zekâ destekli süreçlerdeki verimliliğiyle uyumludur. Sompo Sigorta ve Mapfre Sigorta'nın üçüncü sırayı paylaşması, söz konusu şirketlerin özellikle dijital hasar yönetimi, mobil uygulama kalitesi ve müşteri deneyiminde birbirine çok yakın performans göstermesinden kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan, sıralamanın en sonlarında yer alan Generali Sigorta, Quick Sigorta ve HDI Sigorta'nın, özellikle dijital hizmet altyapısı, yapay zekâ uygulamaları ve hasar dosya sonuçlanma süreçlerinde rekabet avantajı sağlayamadıklarını göstermektedir. Bu sonuçlar, kasko poliçesi

seçiminde artık fiyat-maliyet dengesinden ziyade dijitalleşme kapasitesi, bilgi şeffaflığı ve süreç hızının öne çıktığını analitik olarak ortaya koymaktadır.

6. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Kasko sigortası, bireysel bazlı risk yönetim sürecinin en temel bileşenlerinden biri olup, motorlu taşıt sahiplerinin maruz kalabilecekleri maddi zararların finansal etkisini minimize eden kritik bir güvence mekanizmasıdır. Trafik yoğunluğu, artan hasar frekansı, yüksek onarım maliyetleri ve ekonomik dalgalanmalar gibi dışsal faktörler karşısında, kasko poliçesi gerek hane halkı bütçesini koruyan bir finansal tampon işlevi görmekte gerekse bireylere beklenmedik kayıplara karşı sürdürülebilir bir risk transferi sağlamaktadır. Bu bağlamda kasko poliçesi seçimi salt bir fiyat karşılaştırması değil; teminat yapısı, hasar yönetimi, dijital hizmet kalitesi ve şirket güvenilirliği gibi çok boyutlu performans göstergelerini içeren karmaşık bir karar problemidir. Bu nedenle poliçe seçiminin, rasyonel karar verme ilkelerine dayanan bilimsel bir değerlendirme çerçevesiyle incelenmesi, tüketicilerin daha bilinçli tercihler yapmasını sağlamanın yanı sıra sigorta sektöründe rekabetin kalite ekseninde şekillenmesine de katkı sunmaktadır. Bu sebeple mevcut araştırmada, kasko seçim probleminin çözümü için karar vericilere MAXC ve CoCoSo prosedürlerini içeren yeni bir hibrit karar verme metodolojisinin sunulması amaçlanmıştır. Bu amaçla doğrultusunda, Türk sigorta endüstrisi bünyesinde ekonomik birimlere tam kapsamlı kasko poliçesi sunan sigorta şirketlerinden oluşan örneklem ve bu şirketlere ilişkin özgün veri seti kullanılarak gerçek zamanlı bir vaka analizi gerçekleştirilmiş; böylece karar modelinin uygulanabilirliği ve sektörel geçerliliği somut bir piyasa pratiği üzerinde test edilmiştir.

Karar probleminin çözüm sürecinde ilk olarak MAXC prosedürü kullanılarak, seçilen performans göstergelerine ilişkin objektif kriter ağırlık katsayıları tespit edilmiştir. MAXC yaklaşımı kullanılarak sonuçlar, şeffaflık ve bilgi erişimi, yapay zekâ destekli hizmetler ile mobil uygulama kalitesi gibi dijitalleşme ve bilgi güvenilirliğine dayalı performans ölçütlerinin en yüksek ağırlıklara sahip olduğunu göstermiştir. Bu bulgular, günümüz sigorta müşterisinin karar sürecinde sadece fiyat ve teminat düzeyi gibi geleneksel unsurlara değil; bununla birlikte zamanda poliçenin yönetim kolaylığını, hasar sürecinin hızını ve şirketin dijital hizmet kapasitesini belirleyen niteliklere daha fazla önem verdiğine işaret etmektedir. Buna karşın, müşteri memnuniyeti, iletişim kolaylığı ve yol yardım hizmeti gibi geleneksel müşteri deneyimi kriterlerinin düşük ağırlıklara sahip olması, rekabetin artık daha çok dijital süreç verimliliği, operasyonel şeffaflık ve otomasyon temelli hizmet kalitesi üzerinden şekillendiğini göstermektedir. Sonuç olarak MAXC bulguları, kasko poliçesi seçimi sürecinde dijitalleşme ve bilgi şeffaflığının belirleyici konuma yükseldiğini analitik olarak doğrulamakta; geliştirilen hibrit modelin temel dinamiklerinin sektörel gerçeklikle yüksek uyum içinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Karar probleminin çözüm sürecinde ikinci olarak, her bir sigorta şirketinin seçilen performans göstergeleri açısından başarı sıralamaları CoCoSo prosedürüne dayalı olarak belirlenmiştir. CoCoSo yöntemi ile elde edilen nihai performans skorlarına göre, en yüksek performansa sahip olan sigorta şirketi Anadolu Sigorta'dır. Söz konusu sigorta şirketi, şeffaflık düzeyi, dijital hasar yönetimi kapasitesi, mobil uygulama kalitesi ve yapay zekâ destekli süreçlerdeki üstün performansı sayesinde sektörün lideri olarak konumlanmıştır. Axa Sigorta, güçlü marka

güvenilirliği, etkin fiyat-teminat dengesi ve dijitalleşme odaklı hizmet yapısıyla ikinci sırada yer almıştır. Sompo Sigorta ve Mapfre Sigorta ise yüksek teknoloji adaptasyonu, operasyonel hız ve teminat esnekliği gibi kriterlerde sağladıkları dengeli performansla öne çıkmaktadır. Buna karşılık, en düşük CoCoSo performansa sahip Generali Sigorta, gerek dijital altyapı zayıflığı gerekse hasar yönetimi süreçlerindeki sınırlı operasyonel kapasitesi nedeniyle performans sıralamasının sonunda yer almıştır. Diğer taraftan Quick Sigorta ve HDI Sigorta ise özellikle yapay zekâ uygulamaları, dijital belge yönetimi ve hasar sonuçlanma süreleri gibi yüksek ağırlığa sahip kriterlerde rekabet gücü oluşturamadıklarından daha düşük skorlarla değerlendirilmiştir. Bu sonuçlar bütüncül olarak ele alındığında, kasko poliçesi performansının günümüzde büyük ölçüde dijitalleşme seviyesi, süreç şeffaflığı ve müşteri odaklı teknolojik hizmet kalitesi tarafından belirlendiği açıkça görülmektedir.

Bu çalışma, kasko poliçesi seçim problemine yönelik kapsamlı bir analitik çerçeve sunmakla birlikte, belirli metodolojik ve veri temelli sınırlılıklara sahiptir. İlk olarak, değerlendirme sürecinin yalnızca 2023-2025 döneminde kesintisiz faaliyet gösteren ve tam kapsamlı kasko poliçesi sunan sigorta şirketleriyle sınırlı tutulmuş olması bir kısıt olarak değerlendirilebilir. Benzer şekilde, performans ölçümüne yönelik olarak kullanılan kriter seti literatür incelemesi ve uzman görüşleriyle dikkatli biçimde oluşturulmuş olsa da, kriterlerin ağırlıklandırılmasında faydalanılan uzman değerlendirmeleri dört uzman profiliyle sınırlı olup daha geniş bir uzman havuzunun kullanılması sonuçların genellenebilirliğini artırabilir. Dolayısıyla, gelecekte yapılacak olan çalışmalarda, kriter setinin düzenleyici kurum göstergeleri, şirketlerin reasürans stratejileri, iklim riski temelli hasar göstergeleri veya sürdürülebilirlik odaklı performans metrikleri ile genişletilmesi analitik kapsamı güçlendirebilir. Ayrıca, mevcut hibrit yaklaşımın farklı objektif ağırlıklandırma yaklaşımları ve sıralama algoritmaları ile karşılaştırılması, modelin duyarlılık ve sağlamlık analizine önemli katkı sağlayacaktır. Bunun yanı sıra, sadece uzman değerlendirmelerine dayalı statik bir karar ortamı yerine, bulanık mantık, gri sayı setleri, olasılıksal modeller veya belirsizlik temelli karar verme prosedürleri kullanılarak karar verici belirsizliğinin modele entegrasyonu sağlanabilir. Son olarak, müşteri segmentasyonu (genç sürücüler, yüksek riskli bölgeler, filo müşterileri vb.) temelinde alt değerlendirmelerin yapılması, kasko poliçesi tercihlerinin demografik ve davranışsal farklılıklarını daha ayrıntılı biçimde ortaya koyarak sigorta şirketlerinin ürün stratejilerine yol gösterebilir.

KAYNAKÇA

[1] Akbulut, O.Y. (2025). Analysis of the corporate financial performance based on Grey PSI and Grey MARCOS model in Turkish insurance sector. Knowledge and Decision Systems with Applications, 1, 57-69.

[2] Akgül, Y. (2025). A novel MCDM framework for evaluating corporate financial performance: Evidence from the Turkish insurance sector. J. Oper. Strateg Anal, 3(2), 65-79.

[3] Awunyo-Vitor, D. (2012). Comprehensive motor insurance demand in ghana: evidence from kumasi metropolis. Management, 2(4), 80-86.

[4] Çamlıbel, F. (2022). Evaluation of life and pension companies 'performance with SD and MARCOS methods. International Journal of Insurance and Finance, 2(2), 1-16.

[5] Ducháčková, E. (2011). Current issues of automobile insurance. European Financial and Accounting Journal, 6(3), 111-122.

[6] Durdu, D., Akbulut, O. Y., & Aydın, Y. (2025). Entegre Bir Gri Karar Verme Çerçevesiyle Türk Sigorta Sektöründe Kurumsal Finansal Performans Değerlendirmesi. Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi, 10(3), 1293-1317.

[7] Gligorić, Z., Görçün, Ö. F., Gligorić, M., Pamucar, D., Simic, V., & Küçükönder, H. (2024). Evaluating the deep learning software tools for large-scale enterprises using a novel TODIFFA-MCDM framework. Journal of King Saud University-Computer and Information Sciences, 36(5), 102079.

[8] Halushchak, V. (2024). The role and place of insurance in the economic growth of the country. Black Sea Economic Studies, (90).

[9] Hundekar, S. (2022). Significant value orientation, recent trends, major challenges and growth measures and avenues related to banking and insurance sector in india. International Journal of Research Publication and Reviews, 277-284.

[10] Işık, Ö. and Adalar, İ. (2025). A multi-criteria sustainability performance assessment based on the extended CRADIS method under intuitionistic fuzzy environment: A case study of Turkish nonlife insurers. Neural Computing and Applications, 37(5), 3317-3342.

[11] Işık, Ö., Çalık, A., & Shabir, M. (2025). A consolidated MCDM framework for overall performance assessment of listed insurance companies based on ranking strategies. Computational Economics, 65(1), 271-312.

[12] Işık, Ö., Shabir, M. and Belke, M. (2023). Is there a causal relationship between financial performance and premium production? Evidence from Turkish insurance industry. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(2), 1388-1412.

[13] Krstić, M., Elia, V., Agnusdei, G. P., De Leo, F., Tadić, S., & Miglietta, P. P. (2024). Evaluation of the agri-food supply chain risks: the circular economy context. British Food Journal, 126(1), 113-133.

[14] Lukić, R. (2023). Analysis of the performance of insurance companies in Serbia based on the AHPTOPSIS method. Marsonia: Časopis Za Društvena i Humanistička Istraživanja, 2(2), 21-35.

[15] Mian, A., Rao, K., & Sufi, A. (2013). Household balance sheets, consumption, and the economic slump. The Quarterly Journal of Economics, 128(4), 1687-1726.

[16] Mohanta, K.K. and Sharanappa, D.S. (2023). Development of the neutrosophic two-stage network data envelopment analysis to measure the performance of the insurance industry. Soft Computing, 1-32.

[17] Ong, P. (2002). Car ownership and welfare-to-work. Journal of Policy Analysis and Management, 21(2), 239-252.

[18] Sunitha, R. (2024). Application of TOPSIS method in evaluating the performance of insurance companies: A case study. REST Journal on Banking, Accounting and Business, 3(2), 197-208.

[19] Ünal, E. A. (2025). Kasko Üretimi Yapan Sigorta Şirketlerin Performansının Hibrit ÇKKV Modeli ile Değerlendirilmesi. Verimlilik Dergisi, 59(1), 77-100.

[20] Wang, H. and Chen, X. (2024). A study of systemic financial risk prediction models in the insurance industry. Applied Mathematics and Nonlinear Sciences, 9(1).

[21] Yazdani, M., Zarate, P., Zavadskas, E. K. and Turskis, Z. (2019). A combined compromise solution (CoCoSo) method for multi-criteria decision-making problems. Management Decision, 57(9), 2501-2519.

[22] Yücenur, G. N. (2018). Sigorta Sektöründe Kasko Poliçe Seçimi için Bulanık Mantık Temelinde Üç Farklı Çözüm: AHP–ANP–VIKOR Yöntemleri ve Türkiye'den bir Uygulama. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 22(2), 779-793.

[23] Zhang, P. and Palma, M. (2020). Compulsory versus voluntary insurance: an online experiment. American Journal of Agricultural Economics, 103(1), 106-125.

YABANCI BANKALARIN KÂRLILIK PERFORMANSININ ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİYLE KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç. Dr. Özcan IŞIK

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, ozcanisik@cumhuriyet.edu.tr

https://orcid.org/0000-0003-2230-8738

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'de faaliyet gösteren 14 yabancı sermayeli bankanın 2014–2024 dönemine ait kârlılık performansını, nesnel ve bütünleşik bir değerlendirme çerçevesiyle analiz etmektedir. Çalışmada kullanılan karar modeli iki aşamalı bir çok kriterli karar verme (ÇKKV) yapısı sunmaktadır. Performans değerlendirmesinde dört temel finansal gösterge esas alınmıştır: aktif kârlılığı, özsermaye kârlılığı, faiz dışı gelirlerin toplam varlıklara oranı ve faiz gelirlerinin toplam varlıklara oranı. Bu göstergeler, bankacılık sektörünün hem geleneksel kârlılık dinamiklerini hem de gelir çeşitlendirme yapısını temsil etmektedir. Birinci aşamada, kriterlerin objektif önem derecelerinin belirlenmesi amacıyla Standart Sapma (SD) prosedürü uygulanmıştır. SD sonuçları, aktif karlılığı kriterinin karlılık performansı üzerinde en etkili kriter olduğunu ortaya koymuştur. Buna karşılık, faiz dışı gelirlerin toplam varlıklara oranı, ise en düşük ağırlığı almıştır. İkinci aşamada, nihai performans sıralamasını oluşturmak için Combined Compromise Solution (CoCoSo) algoritması uygulanmıştır. CoCoSo sonuçları, Citibank A.Ş.'nin kârlılık açısından en yüksek bütünleşik performansa sahip banka olduğunu, MUFG Bank Turkey A.Ş.'nin ise en düşük performans seviyesinde konumlandığını göstermektedir. Elde edilen bulgular, yabancı sermayeli bankaların Türkiye'deki gelir üretim kapasiteleri, operasyonel verimlilikleri ve finansal stratejileri hakkında sistematik ve veri odaklı bir değerlendirme sunmaktadır. Önerilen bütünleşik ÇKKV modeli, bankacılık sektörü performans analizlerinde metodolojik şeffaflık, tutarlılık ve karar desteği açısından önemli bir katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kârlılık Göstergeleri, Yabancı Bankalar, SD, CoCoSo

COMPARATIVE EVALUATION OF FOREIGN BANKS' PROFITABILITY PERFORMANCE USING MULTI-CRITERIA DECISION-MAKING METHODS

Assoc. Prof. Dr. Özcan IŞIK

Sivas Cumhuriyet University, ozcanisik@cumhuriyet.edu.tr

https://orcid.org/0000-0003-2230-8738

ABSTRACT

This study analyzes the profitability performance of 14 foreign-owned banks operating in Turkey over the period 2014–2024, using an objective and integrated evaluation framework. The suggested decision approach adopts a two-stage multi-criteria decision-making (MCDM) structure. Four core financial indicators were employed in the performance assessment: Return on assets, return on equity, net non-interest income to total assets, and interest income to total assets. These indicators reflect both the traditional profitability dynamics and the income diversification structure of the banking sector. In the first stage, the Standard Deviation (SD) procedure was applied to determine the objective importance weights of the criteria. The SD results revealed that return on assets indicator is the most influential indicator in explaining profitability performance, highlighting the discriminative power of asset-based profitability across institutions. In contrast, the net non-interest income to total assets ratio received the lowest weight, indicating a relatively homogeneous structure among banks in terms of non-interest income generation. In the second stage, the Combined Compromise Solution (CoCoSo) algorithm was employed to generate the final performance ranking. According to the CoCoSo results, Citibank A.Ş. was identified as the top-performing foreign-capital bank in terms of profitability, while MUFG Bank Turkey A.Ş. ranked lowest. The findings offer a systematic and data-driven evaluation of foreign banks' income generation capacity, operational efficiency, and financial strategies within the Turkish market. The proposed integrated MCDM framework contributes to performance analysis in the banking sector by enhancing methodological transparency, consistency, and decision support for stakeholders.

Keywords: Profitability Indicators, Foreign Banks, SD, CoCoSo

1. GİRİŞ

Bankacılık sektörü, finansal sistemin istikrarı ve ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği açısından stratejik bir role sahiptir (Rao vd., 2021; Ünlü vd., 2022). Özellikle yabancı sermayeli bankalar, küresel finansal entegrasyonun bir parçası olarak Türkiye'deki finansal piyasaların derinleşmesine, rekabetin artmasına ve sermaye akımlarının çeşitlenmesine katkı sağlamaktadır (Çilek, 2022). Bu kurumların performanslarının nesnel biçimde ölçülmesi, yalnızca sektör içi rekabet dinamiklerini anlamak açısından değil, aynı zamanda finansal istikrar politikalarının tasarlanması ve yatırımcıların rasyonel kararlar alabilmesi açısından da kritik öneme sahiptir.

Bankaların kârlılık performansı, geleneksel olarak aktif kârlılığı ve özsermaye kârlılığı gibi temel göstergeler üzerinden değerlendirilmekte; bunun yanında faiz gelirleri ve faiz dışı gelirlerin toplam varlıklara oranı gibi ölçütler, gelir çeşitlendirme stratejilerinin ve operasyonel verimliliğin anlaşılmasında önemli rol oynamaktadır (Saldanli ve Aydin, 2016; Atik, 2019; Duğru ve Dinçsoy, 2023). Ancak bu göstergeler çoğu zaman birbirleriyle çelişen sonuçlar üretebilmekte ve tek boyutlu analizler, bankaların gerçek performans farklılıklarını ortaya koymakta yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleri, farklı göstergeleri bütüncül bir çerçevede ele alarak daha tutarlı ve karşılaştırılabilir sonuçlar sunan güçlü metodolojik araçlar olarak öne çıkmaktadır.

ÇKKV algoritmaları, bankacılık sektöründe performans ölçümüne ilişkin farklı göstergelerin aynı anda dikkate alınmasını mümkün kılarak karar vericilere önemli avantajlar sağlamaktadır. Bu yöntemler sayesinde, tek bir finansal göstergenin sınırlı bakış açısına bağlı kalınmadan, birbirini tamamlayan boyutlar bütüncül bir şekilde değerlendirilebilmektedir. ÇKKV algoritmaları, bankaların güçlü ve zayıf yönlerini daha net ortaya koyarak stratejik planlama, kaynak tahsisi ve rekabet politikalarının daha tutarlı biçimde şekillendirilmesine katkı sunmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, ÇKKV tekniklerinden yararlanarak bankacılık sektöründe kârlılık performansını nesnel, tutarlı ve karşılaştırılabilir bir çerçevede değerlendirmektir. ÇKKV yöntemleri, farklı kârlılık göstergelerinin aynı anda dikkate alınmasına imkân tanıyarak tek boyutlu analizlerin sınırlılıklarını aşmakta ve bankaların performans farklılıklarını daha net biçimde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışma, hem kriterlerin objektif önem derecelerini belirlemek hem de bankaların bütünleşik performans sıralamasını elde etmek amacıyla Standart Sapma (SD) prosedürü ile Combined Compromise Solution (CoCoSo) algoritmasını bütünleştiren iki aşamalı bir karar modeli önermektedir.

Önerilen karar modeli, 2014–2024 dönemine ilişkin finansal verilerin ortalama değerleri esas alınarak, Türkiye'de faaliyet gösteren 14 yabancı sermayeli bankanın yıllık kârlılık göstergeleri üzerinde test edilmiştir. Bu vaka çalışması, yabancı bankaların uzun dönemli kârlılık davranışlarını ortaya koymakta; aktif kârlılığı, özsermaye kârlılığı, faiz gelirleri ve faiz dışı gelirler gibi göstergeler üzerinden performans farklılıklarını nesnel biçimde değerlendirmektedir. Böylece çalışma, hem akademik literatüre yöntemsel bir katkı sunmakta hem de sektör paydaşları için stratejik karar destek sağlayacak kapsamlı bulgular üretmektedir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Bankacılık sektöründe finansal performansın ölçülmesi ve değerlendirilmesine yönelik çalışmalar, son yıllarda karar verme algoritmalarının sağladığı analitik esneklik ve nesnellik sayesinde önemli bir ivme kazanmıştır. Bankacılık alanındaki mevcut literatür dikkate alındığında, farklı ağırlıklandırma ve sıralama prosedürlerinin entegre edildiği çeşitli ülke gruplarında, farklı mülkiyet yapılarındaki bankaların performansını inceleyen eden çok sayıda çalışma mevcuttur. Aşağıda sunulan Çizelge 1'de bu çalışmalardan bazıları özetlenmiştir.

Çizelge 1. Literatür İncelemesi

Yazar(lar)	Ağırlıklandırma	Sıralama	Amaç
Nguyen vd. (2021)	CRITIC ve DEMATEL	TOPSIS	Vietnam bankacılık sektörünün finansal performansı analizi
Abdel-Basset vd. (2021)	AHP	TOPSIS, VIKOR ve COPRAS	Mısır bankacılık sektörüne kayıtlı ticari bankaların performansının değerlendirilmesi
Guru ve Mahalik (2021)	AHP	TOPSIS	Kamu sermayeli 26 Hint ticari bankasının performansının değerlendirilmesi
Rao vd. (2021)	SD ve CRITIC	ARAS ve MOORA	Özel mülkiyete sahip 19 Hint bankasının performansı karşılaştırılması
Çilek (2022)	SV	CoCoSo	Türk bankacılık sektöründe farklı mülkiyet yapısına sahip bankaların performansının karşılaştırılması
Milenković vd. (2022)	-	Bulanık VZA	Batı Balkan ülkelerinde faaliyet gösteren bankaların etkinlik düzeylerinin incelenmesi
Ünlü vd. (2022)	SWARA II ve MEREC	MARCOS	Türkiye'de faaliyet gösteren 12 ticari bankanın etkinlik ve üretkenlik performansının incelenmesi
Terzioğlu vd. (2023)	Entropi	MOORA, OCRA ve GİA	Türk bankacılık sektöründeki 9 mevduat bankasının çevresel ve finansal sürdürülebilirlik performansının analizi
Akbulut ve Aydın (2024)	MSD ve MPSI	RAWEC	BİST'te işlem gören ticari bankaların çok boyutlu ESG performansının analizi
Akbulut (2024)	Gri LOPCOW	Gri PIV	BİST'te işlem gören ticari bankaların çevresel sürdürülebilirlik performansının analizi
Tekgün (2025)	Gri LOPCOW ve Gri MSD	Gri PIV	BİST'te işlem gören ESG performansının sistematik olarak incelenmesi
Peci vd., (2025)	Bulanık AHP	Bulanık TOPSIS	Arnavutluk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 11 bankanın performansının değerlendirilmesi

Çizelge 1'de rapor edilen mevcut literatür göz önüne alındığında, banka performansının incelendiği çalışmaların çoğunlukla finansal veya sürdürülebilirlik göstergelerine dayalı olarak gerçekleştirildiği ifade edilebilir. Çok sayıda karar verme uygulamasının araştırmalar kapsamında kullanıldığı bununla birlikte, söz konusu araştırmaların büyük bölümünün kamu

veya özel sermayeli bankaları incelemekte; yabancı sermayeli bankaların kârlılık performansını uzun dönemli ve nesnel bir karar modeliyle analiz eden araştırmaların sayısının son derece sınırlı olduğu görülmektedir. Ayrıca literatüre konu olan çalışmalarda yararlanılan ağırlıklandırma prosedürlerinin çoğu, görece yapılandırılmış algoritmalar olup, SD gibi doğrudan veri varyansına dayalı yalın ve tamamen objektif bir prosedürün yabancı bankalar bağlamında uygulandığı çalışma bulunmamaktadır. Benzer şekilde, bankaların sıralanması sürecinde TOPSIS, MARCOS, MOORA ve CRADIS gibi alternatif yaklaşımları kullanılırken, CoCoSo algoritmasının yabancı sermayeli bankaların kârlılık performansını ölçmek için uygulandığı bir araştırmaya mevcut literatürde rastlanmamaktadır. Bu açıdan mevcut araştırma, hem yöntemsel açıdan yeni bir bütünleşik karar modelini yabancı sermayeli bankalara uyarlayarak literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmakta, hem de 2014-2024 dönemini kapsayan uzun bir zaman periyodu için yabancı bankaların kârlılık davranışlarını nesnel, dengeli ve karşılaştırılabilir bir çerçevede analiz ederek mevcut araştırmalardan anlamlı biçimde ayrışmaktadır.

3. METODOLOJİ

Bu çalışmada, yabancı sermayeli bankaların kârlılık performansını nesnel, tutarlı ve çok boyutlu bir çerçevede değerlendirebilmek amacıyla iki aşamalı bütünleşik karar verme algoritması önerilmiştir. Bu bölümde söz konusu karar algoritmasının bileşenlerinden olan SD ve CoCoSo prosedürlerinin teorik alt yapısı ve hesaplama adımları açıklanmıştır.

3.1. SD Objektif Ağırlıklandırma Prosedürü

Performans göstergelerinin kendi ortalamalarından sapma düzeylerini esas alarak her bir göstergenin ayırt edicilik düzeyini belirleyen SD prosedürü, tamamen veri odaklı yapısı sayesinde objektif ağırlıklandırma yaklaşımları arasında önemli bir yere sahiptir. Literatüre ilk olarak Diakoulaki vd. (1995) tarafından kazandırılan SD prosedürü, varyans düzeyi yüksek olan kriterlere daha yüksek önem atfederek karar verme sürecinde bilgi içeriği güçlü göstergelerin öne çıkmasını sağlamaktadır. Söz konusu ağırlıklandırma tekniğinin hesaplama adımları aşağıdaki gibidir.

Aşama 1. Karar probleminin çözümü için öncelikle Eşitlik (1)'deki karar matsisi oluşturulur.

$$X = \left[x_{ij}\right]_{m*n} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Aşama 2. Performans göstergelerine ilişkin normalize değerlerin elde edilebilmesi için normalizasyon işlemi yapılmaktadır. Buna göre, faydalı performans göstergeleri için Eşitlik (2), maliyetli göstergeler için ise, Eşitlik (3) kullanılır.

$$x_{ij}^{*} = \frac{x_{ij} - x_j^{min}}{x_j^{max} - x_j^{min}} \quad (2)$$

$$x_{ij}^{*} = \frac{x_j^{max} - x_{ij}}{x_j^{max} - x_j^{min}} \quad (3)$$

Aşama 3. Performans ölçütlerine ilişkin objektif ağırlık katsayıları son aşamada Eşitlik (4) yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$w_j = \frac{\sigma_j}{\sum_{j=1}^{n} \sigma_j} \quad (4)$$

Burada σ_j değeri performans ölçütlerine ait standart sapmaları temsil etmektedir. Ayrıca, yapılan hesaplamalar neticesinde en büyük ağırlığa sahip olan performans ölçütü performans üzerinde en etkili olarak kabul edilir.

3.2. CoCoSo Prosedürü

Karar verme literatürüne Yazdani vd. (2019) tarafından kazandırılan CoCoSo prosedürü, alternatiflerin bütünleşik performans sıralamalarını belirlemek üzere geliştirilmiş güçlü sıralama yaklaşımıdır. CoCoSo prosedürünün hesaplama adımları aşağıdaki gibidir.

Aşama 1. Eşitlik (1) doğrultusunda karar matrisi hazırlanır.

Aşama 2. Faydalı ve maliyetli performans göstergeleri için sırasıyla Eşitlikler (2-3) kullanılarak normalizasyon işlemi yapılmaktadır.

Aşama 3. Karar alternatifleri için ağırlıklı toplam karşılaştırılabilirlik (S_i) ve toplam güç ağırlıklı karşılaştırılabilirlik matrisleri (P_i) sırasıyla Eşitlik (5) ve Eşitlik (6) kullanılarak hesaplanır.

$$S_i = \sum_{j=1}^{n} (w_j \times x_{ij}^*) \quad (5)$$

$$P_i = \sum_{j=1}^{n} (x_{ij}^*)^{w_j} \quad (6)$$

Aşama 4. CoCoSo prosedüründe her bir karar alternatifi için üç ayrı bileşik performans skoru hesaplanmaktadır. Bu bağlamda, Eşitlik (7), ağırlıklı toplam matrisi ve ağırlıklı çarpım matrisinde elde edilen değerlerin aritmetik ortalamasını yansıtan bir bütünleşik değerlendirme ölçütünü ifade etmektedir. Eşitlik (8), her alternatifin performansını en iyi alternatifle kıyaslanması esasına dayalı bir üstünlük skoru sunmaktadır. Son olarak, Eşitlik (9) ise ağırlıklı toplam ve ağırlıklı çarpım yaklaşımlarını aynı yapıda entegre etmek vasıtasıyla alternatiflerin fayda düzeyini temsil eden hibrit bir skor ortaya koymaktadır. Ayrıca Eşitlik (9)'da görülen λ parametresi karar vericinin tercihine bağlı olmak kaydıyla belirlenmekte olup, söz konusu parametrenin genel olarak önceki çalışmalarda 0.5 olarak hesaplamalara dahil edildiği ifade edilebilir.

$$k_{ia} = \frac{P_i + S_i}{\sum_{i=1}^{m} (P_i + S_i)} \quad (7)$$

$$k_{ib} = \frac{S_i}{\min S_i} + \frac{P_i}{\min P_i} \quad (8)$$

$$k_{ic} = \frac{\lambda(S_i) + (1-\lambda)(P_i)}{(\lambda \max S_i + (1-\lambda)\max P_i)}; \; 0 \leq \lambda \leq 1 \quad (9)$$

Aşama 5. Her bir alternatif için nihai performans skoru (k_i) Eşitlik (10) kullanılarak elde edilmektedir. Burada, k_i skoru en yüksek olan alternatif en iyi seçenek olarak kabul edilir.

$$k_i = (k_{ia} \times k_{ib} \times k_{ic})^{1/3} + (k_{ia} + k_{ib} + k_{ic})\frac{1}{3} \quad (10)$$

4. ÖRNEKLEM

Bu çalışmada Türkiye'de aktif olarak faaliyet gösteren yabancı sermayeli mevduat bankaların 2014-2024 dönemine ilişkin kârlılık performansının nesnel bir karar modeli çerçevesinde karşılaştırılabilmesi amacıyla dört temel karlılık göstergesi belirlenmiştir. Bankacılık sektörünün gelir yapısını, kârlılık yapısını ve operasyonel etkinliğini temsil eden bu göstergelere ait yıllık bazdaki veriler, güvenilir bir kurumsal kaynak olan Türkiye Bankalar Birliği (TBB) veri tabanından temin edilmiştir. Önceki literatüre dayalı olarak seçilen karlılık göstergelerine ilişkin bilgiler Çizelge 2'de sunulmuştur. Bununla beraber, örneklem olarak yararlanılmış olan ve Türkiye'de faaliyet göstermekte olan 14 yabancı sermayeli mevduat bankasına ilişkin bilgiler ise Çizelge 3'te sunulmuştur.

Çizelge 2. Temel Karlılık Göstergeleri

Sıra	Gösterge	Kod
1	Net Kar / Toplam Aktifler	K1
2	Net Kar / Toplam Özkaynaklar	K2
3	Faiz Dışı Gelirler (Net) / Toplam Aktifler	K3
4	Faiz Gelirleri / Toplam Aktifler	K4

Çizelge 3. Alternatif Yabancı Sermayeli Mevduat Bankaları

Sıra	Banka	Kod
1	Alternatifbank A.Ş.	BNK1
2	Arap Türk Bankası A.Ş.	BNK2
3	Burgan Bank A.Ş.	BNK3
4	Citibank A.Ş.	BNK4
5	Denizbank A.Ş.	BNK5
6	Deutsche Bank A.Ş.	BNK6
7	HSBC Bank A.Ş.	BNK7
8	ICBC Turkey Bank A.Ş.	BNK8
9	ING Bank A.Ş.	BNK9
10	MUFG Bank Turkey A.Ş.	BNK10
11	Odea Bank A.Ş.	BNK11
12	QNB Bank A.Ş.	BNK12
13	Rabobank A.Ş.	BNK13
14	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	BNK14

5. BULGULAR

Bu bölümde, yabancı sermayeli mevduat bankalarının 2014-2024 dönemine ilişkin kârlılık performansını değerlendirmek amacıyla önerilen SD tabanlı CoCoSo bütünleşik karar modelinden elde edilen ampirik sonuçlar sunulmaktadır.

5.1. SD Prosedürü Bulguları

Performans ölçüm sürecinin ilk aşamasında, seçilen temel karılık göstergelerine ait objektif önem ağırlık değerleri SD prosedürü kullanılarak hesaplanmıştır. Bunun içim ilk olarak Eşitlik (1)'de gösterilen karar matrisi hazırlanarak Çizelge 4'de rapor edilmiştir. Söz konusu matrisi, 2014-2024 dönemine ait yıllık verilen ortalaması alınarak oluşturulmuştur. Ortalama verilerden faydalanılarak oluşturulan karar matrisi sayesinde, yıllık dalgalanmaların oluşturduğu kısa

vadeli oynaklıkların etkisini azaltılmış, her bir performans göstergesinin bankaların yapısal ve kârlılık düzeyini yansıtan temsil gücü yüksek bir değerle değerlendirilmesi sağlanmıştır.

Çizelge 4. Karar Matrisi

	K1	K2	K3	K4
BNK1	0.8962	12.2368	1.0884	9.3549
BNK2	1.8145	11.6337	1.3761	4.8343
BNK3	1.1904	13.6668	1.0629	10.9915
BNK4	6.3909	33.3469	3.1061	12.0740
BNK5	1.9620	19.6298	1.6168	9.9120
BNK6	5.7037	27.9670	3.0282	10.6256
BNK7	1.3411	16.7283	2.3724	9.0866
BNK8	0.5352	10.6597	0.7360	6.7365
BNK9	1.4955	12.3946	1.9450	10.6889
BNK10	1.4305	20.6285	0.0506	4.1114
BNK11	0.5387	7.1277	1.6254	9.8620
BNK12	1.9273	23.0992	1.0616	10.2381
BNK13	6.7285	9.3574	0.9425	12.8990
BNK14	2.7166	21.8262	2.4816	9.6789

Eşitlikler (2-4)'ün sırasıyla uygulanması sonucunda Çizelge 5'te verilen SD yaklaşımı bulguları elde edilmiştir.

Çizelge 5. SD Sonuçları

	K1	K2	K3	K4
σ_j	0.3466	0.2892	0.2909	0.2864
w_j	0.2857	0.2384	0.2398	0.2361
Sıra	1	3	2	4

SD ağırlıklandırma sonuçları, incelenen dört kârlılık göstergesi arasında aktif kârlılığının (K1) en yüksek standart sapmaya ve dolayısıyla en yüksek ağırlık skoruna sahip kriter olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, yabancı sermayeli mevduat bankalarının Türkiye'deki performans farklılaşmasının büyük ölçüde aktif kârlılığı üzerinden ortaya çıktığını ve bu göstergenin bankalar arasında anlamlı bir ayırt edicilik sağladığını ortaya koymaktadır. Aktif kârlılığını sırasıyla faiz dışı gelirlerin toplam varlıklara oranı (K3) ve özsermaye kârlılığı (K2) takip etmektedir. Bu iki kriterin benzer standart sapma düzeylerine sahip olması, uzun dönemli kârlılık davranışında hem gelir çeşitliliği hem de özsermaye verimliliğinin önemli fakat aktif kârlılığı kadar belirleyici olmadığını işaret etmektedir. En düşük ağırlığa sahip olan faiz gelirlerinin toplam varlıklara oranı (K4) ise, bankaların performansı üzerinde görece daha düşük etki göstermiş ve kârlılık performansını ayırmada daha sınırlı bir rol oynamıştır.

5.2. CoCoSo Prosedürü Bulguları

Yabancı sermeyeli mevduat bankalarının 2014-2024 dönemine ilişkin karlılık performans sıralamalarının tespit edilmesi amacıyla bu aşamada, CoCoSo prosedüründen faydalanılmıştır. CoCoSo prosedürünün de ilk adımında, Eşitlik (1)'e göre hazırlanarak Çizelge 4'te sunulan karar matrisi oluşturulmuştur. Oluşturulan karar matrisine sırasıyla, Eşitlikler (5-10)'un uygulanması neticesinde her bir alternatif mevduat bankası için performans skoru ve bu skora bağlı olarak elde edilen başarı sıralaması tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara Çizelge 6'da yer verilmiştir.

Çizelge 6. CoCoSo Sonuçları

	k_{ia}	k_{ib}	k_{ic}	k_i	Sıralama
BNK1	0.0648	3.7686	0.6223	2.0189	10
BNK2	0.0612	3.2948	0.5872	1.8053	11
BNK3	0.0700	4.3310	0.6722	2.2796	9
BNK4	0.1042	8.9230	1.0000	4.3183	1
BNK5	0.0785	5.2064	0.7540	2.6886	5
BNK6	0.0986	8.0225	0.9462	3.9302	2
BNK7	0.0761	5.0234	0.7305	2.5969	7
BNK8	0.0471	2.4489	0.4524	1.3565	13
BNK9	0.0743	4.8348	0.7134	2.5094	8
BNK10	0.0337	2.0488	0.3236	1.0837	14
BNK11	0.0456	3.0906	0.4373	1.5861	12
BNK12	0.0779	5.1562	0.7475	2.6633	6
BNK13	0.0828	6.2217	0.7946	3.1087	3
BNK14	0.0853	6.0931	0.8190	3.0848	4

CoCoSo sıralama prosedürü sonuçları, 2014-2024 döneminde BNK4'ün (Citibank) açık ara en yüksek performansı sergilediğini göstermektedir. Citibank'ı, BNK6 (Deutsche Bank), BNK13 (Rabobank), BNK14 (Garanti Bankası) ve BNK5 (Denizbank) takip etmektedir. Buna karşılık BNK10 (MUFG Bank) en düşük skorla performans sıralamasının son sırasında yer almaktadır. Benzer şekilde BNK8 (ICBC Turkey Bank), BNK2 (Arap Türk Bankası), BNK11 (Odea Bank) ve BNK1 (Alternatifbank) nispeten düşük skorlarla alt sıralarda konumlanmıştır.

6. SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye'de faaliyet gösteren 14 yabancı sermayeli bankanın 2014–2024 dönemine ait kârlılık performansı, Standart Sapma (SD) ve Combined Compromise Solution (CoCoSo) yöntemlerinin entegrasyonu ile nesnel biçimde değerlendirilmiştir. SD bulguları, aktif kârlılığının bankaların performans farklılaşmasında en yüksek ayırt ediciliğe sahip kriter olduğunu ortaya koyarken; faiz dışı gelirlerin toplam varlıklara oranı görece düşük etkiye sahip olmuştur. CoCoSo sıralama sonuçları ise Citibank'ın en yüksek performansa sahip banka olduğunu, MUFG Bank'ın ise en düşük performans seviyesinde konumlandığını göstermiştir. Bu bulgular, yabancı sermayeli bankaların Türkiye'deki kârlılık davranışlarının heterojen olduğunu ve performans farklılıklarının özellikle aktif kârlılığı üzerinden şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın bulguları, yabancı sermayeli bankaların Türkiye'deki kârlılık performanslarının özellikle aktif kârlılığı üzerinden farklılaştığını göstermektedir. Bu durum, banka yönetimlerinin varlık verimliliğini artırmaya yönelik stratejilere öncelik vermesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Araştırma sonuçları, yabancı sermayeli bankaların performans farklılıklarının sektörel istikrar açısından dikkatle izlenmesi gerektiğini göstermektedir. Düzenleyici kurumlar, aktif kârlılığı düşük bankaların risk profillerini yakından takip ederek sektördeki kırılganlıkları önceden tespit edebilecek mekanizmalar geliştirmelidir. Ayrıca, bankaların faiz dışı gelir kaynaklarını çeşitlendirmeleri teşvik edilmeli; bu sayede sektörde homojen gelir yapısının yarattığı sınırlı rekabet avantajı aşılabilir. Yüksek performanslı

bankaların uyguladığı stratejilerin sektördeki diğer bankalar için karşılaştırmalı referans noktası olarak kullanılması, sektörel verimliliği artıracak ve finansal istikrarı destekleyecektir.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, analiz yalnızca yabancı sermayeli bankalarla sınırlı tutulmuş olup, kamu ve özel sermayeli bankalar kapsam dışı bırakılmıştır. Kullanılan veri seti yıllık ortalama değerlerden oluştuğu için dönem içi dalgalanmalar ve kısa vadeli şoklar modele yansıtılamamıştır.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda, önerilen modelin farklı mülkiyet yapısına sahip bankalarla karşılaştırmalı olarak uygulanması, genellenebilirlik açısından önemli katkılar sağlayabilir. Ayrıca, SD–CoCoSo entegrasyonunun diğer objektif ağırlıklandırma ve sıralama yöntemleriyle karşılaştırmalı olarak test edilmesi, metodolojik çeşitliliği artırarak literatüre daha güçlü katkılar sağlayabilir.

KAYNAKÇA

[1] Abdel-Basset, M., Mohamed, R., Elhoseny, M., Abouhawash, M., Nam, Y., & AbdelAziz, N. M. (2021). Effcient mcdm model for evaluating the performance of commercial banks: A case study. Computers, Materials and Continua, 67(3), 2729-2746.

[2] Akbulut, O.Y. (2024). Assessing the environmental sustainability performance of the banking sector: a novel integrated grey Multi-Criteria Decision-Making (MCDM) approach. International Journal of Knowledge and Innovation Studies, 2(4), 239-258.

[3] Akbulut, O.Y. and Aydın, Y. (2024). A hybrid multidimensional performance measurement model using the MSD-MPSI-RAWEC model for Turkish Banks. Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty, 11(3), 1157-1183.

[4] Çilek, A. (2022). Bütünleşik SV-CoCoSo teknikleriyle etkinlik analizi: mevduat bankaları gruplarında bir uygulama. Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 14(26), 52-69.

[5] Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: The critic method. Computers & operations research, 22(7), 763-770.

[6] Guru, S., & Mahalik, D. K. (2021). Ranking the performance of Indian public sector bank using analytic hierarchy process and technique for order preference by similarity to an ideal solution. International Journal of Process Management and Benchmarking, 11(1), 28-43.

[7] Milenković, N., Radovanov, B., Kalaš, B., & Horvat, A. M. (2022). External two stage DEA analysis of bank efficiency in West Balkan countries. Sustainability, 14(2), 978.

[8] Nguyen, P. H., Tsai, J. F., Hu, Y. C., & Ajay Kumar, G. V. (2021). A hybrid method of MCDM for evaluating financial performance of Vietnamese commercial banks under

COVID-19 impacts. In Shifting Economic, Financial and Banking Paradigm: New Systems to Encounter COVID-19 (pp. 23-45). Cham: Springer International Publishing.

[9] Peci, A., Dervishaj, B., & Puška, A. (2025). Using Fuzzy Analytic Hierarchy Process and Technique for Order of Preference by Similarity to the Ideal Solution in Performance Evaluation in the Albanian Banking Sector. Journal of Risk and Financial Management, 18(3), 116.

[10] Rao, S. H., Kalvakolanu, S., & Chakraborty, C. (2021). Integration of ARAS and MOORA MCDM techniques for measuring the performance of private sector banks in India. International Journal of Uncertainty, Fuzziness and Knowledge-Based Systems, 29(2), 279-295.

[11] Tekgün, B. (2025). Evaluating ESG Sustainability Performance in the Turkish Banking Industry: A Grey LOPCOW-MSD-PIV Approach. Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi, 10(Özel Sayı), 59-87.

[12] Terzioğlu, M. K., Temelli, S., Yaşar, A., & Özdemir, Ö. (2023). Bankacılık sektöründe finansal ve çevresel performansların çok kriterli karar verme yöntemleri ile karşılaştırılması. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 13(25), 21-45.

[13] Ünlü, U., Yalçın, N., & Avşarlıgil, N. (2022). Analysis of efficiency and productivity of commercial banks in Turkey pre-and during COVID-19 with an integrated MCDM approach. Mathematics, 10(13), 2300.

[14] Yazdani, M., Zarate, P., Zavadskas, E. K. and Turskis, Z. (2019). A combined compromise solution (CoCoSo) method for multi-criteria decision-making problems. Management Decision, 57(9), 2501-2519.

[15] Duğru, M., & Dinçsoy, E. E. (2023). Faiz Gelirlerinin Ve Faiz Dışı Gelirlerin Banka Kredileri Üzerindeki Etkisinin Var Modeli İle Analizi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25(Özel Sayı), 515-538.

[16] Atik, M. (2019). Türk bankacılık sektöründeki faiz dışı gelirlerin banka geliri ve riski üzerindeki etkisinin ölçülmesi. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (81), 271-292.

[17] Saldanli, A., & Aydin, M. (2016). Bankacilik Sektöründe Karliliği Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi İle İncelenmesi: Türkiye Örneği. Ekonometri ve İstatistik Dergisi, (24), 1-9.

KARAR VERME YAKLAŞIMLARIYLA KURUMSAL FİNANSAL PERFORMANSIN DÖNEMSEL ANALİZİ: CRITIC VE EDAS UYGULAMASI

Doç. Dr. Özcan IŞIK
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, ozcanisik@cumhuriyet.edu.tr
https://orcid.org/0000-0003-2230-8738

ÖZET

Kurumsal finansal performansın nesnel ve çok boyutlu biçimde değerlendirilmesi, sermaye piyasalarında faaliyet gösteren işletmeler açısından stratejik bir gerekliliktir. Performans yalnızca finansal tablolara dayalı muhasebe göstergeleriyle değil; aynı zamanda yatırımcı davranışları, risk algısı ve piyasa fiyatlama dinamikleriyle şekillenen karmaşık bir yapı arz etmektedir. Bu çalışmada, söz konusu çok boyutlu yapıyı bütüncül biçimde analiz edebilmek amacıyla hem muhasebe temelli hem de piyasa temelli göstergelerden oluşan sekiz kriter kullanılmıştır: net kâr, net satışlar, piyasa değeri, hisse kapanış fiyatı, fiyat/kazanç oranı, hisse başına kâr, Tobin's Q ve hisse senedi getirilerinin standart sapması. Bu araştırmada, kurumsal finansal performansı ölçmek ve değerlendirmek amacıyla CRITIC (CRiteria Importance Through Inter-criteria Correlation) ve EDAS (Evaluation based on Distance from Average Solution) yöntemlerinin bütünleştirildiği objektif bir çok kriterli karar verme (ÇKKV) yaklaşımı önerilmiştir. CRITIC yöntemi, kriterlerin önem ağırlıklarının belirlenmesinde; EDAS yöntemi ise karar alternatiflerinin göreli performans düzeylerinin hesaplanmasında kullanılmıştır. Modelin geçerliliği ve uygulanabilirliği, Borsa İstanbul'da işlem gören bir perakende firmasının (BİM A.Ş.) 2010–2024 dönemine ait finansal verileri üzerinden yürütülen ampirik bir vaka çalışmasıyla ortaya konmuştur. CRITIC ağırlıklandırma sonuçlarına göre, kurumsal finansal performansı en fazla etkileyen kriterlerin sırasıyla standart sapma, fiyat/kazanç oranı ve Tobin'in Q'su olduğu tespit edilmiştir. EDAS sıralama sonuçları ise şirketin en yüksek performansını 2012 yılında, en düşük performansını ise 2016 yılında sergilediğini göstermektedir. Bulgular, önerilen modelin dönemsel performans dalgalanmalarını ayırt etmede ve karar destek süreçlerine katkı sunmada etkin bir araç olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Finansal Performans, BİST, Çok Kriterli Karar Verme

PERIODIC ANALYSIS OF CORPORATE FINANCIAL PERFORMANCE WITH DECISION-MAKING APPROACHES: APPLICATION OF CRITIC AND EDAS

Assoc. Prof. Dr. Özcan IŞIK
Sivas Cumhuriyet University, ozcanisik@cumhuriyet.edu.tr
https://orcid.org/0000-0003-2230-8738

ABSTRACT

Objective and multidimensional evaluation of corporate financial performance is a strategic necessity for firms operating in capital markets. Performance is shaped not only by accounting-based financial indicators but also by investor behavior, risk perception, and market pricing dynamics, forming a complex structure. To comprehensively analyze this multidimensional framework, the study employs eight criteria encompassing both accounting-based and market-based indicators: net profit, net sales, market value, closing share price, price-to-earnings ratio, earnings per share, Tobin's Q, and the standard deviation of stock returns. This research proposes an objective multi-criteria decision-making (MCDM) approach that integrates the CRITIC (CRiteria Importance Through Inter-criteria Correlation) and EDAS (Evaluation based on Distance from Average Solution) methods to measure and evaluate corporate financial performance. The CRITIC method is utilized to determine the relative importance weights of the criteria, while the EDAS method ranks the performance levels of decision alternatives. The validity and applicability of the suggested model are demonstrated through an empirical case study based on the annual financial data of a retail company listed on Borsa Istanbul (BİM A.Ş.) for the period 2010–2024. According to the CRITIC weighting results, the most influential criteria on performance are standard deviation, price-to-earnings ratio, and Tobin's Q. EDAS ranking results reveal that the company achieved its highest performance in 2012 and its lowest in 2016. The findings indicate that the proposed model is an effective tool for distinguishing temporal performance fluctuations and supporting strategic decision-making processes.

Keywords: Corporate Financial Performance, BIST, Multi-Criteria Decision-Making

1. GİRİŞ

Kurumsal finansal performansın ölçülmesi ve değerlendirilmesi, sermaye piyasalarında faaliyet gösteren işletmeler açısından yalnızca rekabet gücünün korunması değil, aynı zamanda sürdürülebilir büyüme stratejilerinin oluşturulması bakımından da kritik bir öneme sahiptir (Anthony vd., 2019; Durdu, 2025). Finansal performans göstergeleri, işletmelerin kârlılık düzeylerini, piyasa değerlerini ve risk profillerini ortaya koyarken; bu göstergelerin doğru biçimde analiz edilmesi, yatırımcıların rasyonel kararlar almasına, yöneticilerin stratejik planlamalarını şekillendirmesine ve düzenleyici kurumların piyasa istikrarını gözetmesine doğrudan katkı sağlamaktadır (Lukić vd., 2020; Demir, 2025). Dolayısıyla, kurumsal finansal performansın nesnel ve çok boyutlu biçimde değerlendirilmesi, tüm paydaşların karar verme süreçlerinde güvenilir bir referans noktası oluşturmaktadır.

Ne var ki, kurumsal finansal performansın ölçülmesi doğası gereği karmaşık bir problemdir. Zira muhasebe temelli göstergeler ile piyasa temelli göstergeler çoğu zaman birbirleriyle çelişen sonuçlar üretebilmekte; kârlılık, büyüme, risk ve piyasa davranışları gibi farklı boyutlar arasında denge kurmak güçleşmektedir (Akbulut, 2020; Ban vd., 2020; Hoang vd., 2024). Bu bağlamda, çok kriterli karar verme (ÇKKV) teknikleri, birbirleriyle çatışan kriterlerin bütüncül biçimde ele alınmasını ve karar vericilere daha tutarlı sonuçlar sunulmasını mümkün kılan güçlü metodolojik araçlar olarak öne çıkmaktadır.

Bu araştırmanın temel amacı, kurumsal finansal performansı nesnel biçimde ölçmek ve değerlendirmek için hibrit bir çok kriterli karar verme yaklaşımı önermektir. Önerilen hibrit yaklaşım, Borsa İstanbul'da işlem gören büyük ölçekli bir perakende firması olan BİM A.Ş.'nin 2010–2024 dönemine ait finansal verileri üzerinde uygulanmıştır. BİM firmasının seçilme nedeni, Türkiye'nin perakende sektöründe lider konumda bulunması, geniş yatırımcı kitlesine sahip olması ve uzun dönemli finansal verilerinin erişilebilirliği sayesinde modelin geçerliliğini sınamak için uygun bir örnek teşkil etmesidir.

Bu bağlamda çalışma şu araştırma sorularına yanıt aramaktadır:

- Kurumsal finansal performansın ölçülmesinde hangi finansal ölçütler kullanılabilir?

- Kurumsal finansal performansın belirleyicileri arasında hangi kriterler daha yüksek ağırlığa sahiptir?

- BİM firmasının dönemsel performans dalgalanmaları hangi yıllarda zirve ve dip noktalarını göstermektedir?

Yukarıda ortaya konulan araştırma sorularına yanıt aramak amacıyla bu çalışmada, CRITIC (CRiteria Importance Through Inter-criteria Correlation) ve EDAS (Evaluation Based on Distance from Average Solution) yöntemlerinin entegrasyonundan oluşan hibrit bir çok kriterli karar verme (ÇKKV) yaklaşımı önerilmektedir. CRITIC yöntemi, kriterler arası korelasyon yapısını ve varyasyon düzeylerini dikkate alarak her bir göstergenin objektif önem ağırlığını belirlemekte; böylece performans ölçümünde bilgi içeriği yüksek kriterlerin öne çıkmasını sağlamaktadır. EDAS yöntemi ise karar alternatiflerinin ortalama çözüme olan pozitif ve negatif uzaklıklarını esas alarak dönemsel performans sıralamalarını analitik bir çerçevede ortaya koymaktadır. Bu iki yöntemin bütünleştirilmesi, kurumsal finansal performansın hem

nesnel ağırlıklandırma hem de dinamik sıralama boyutlarını eşzamanlı biçimde değerlendirmeye imkân tanımakta ve literatürdeki tekil yöntem uygulamalarına kıyasla daha güçlü bir metodolojik katkı sunmaktadır.

Çalışmanın literatüre katkısı üç boyutta özetlenebilir: (i) uzun dönemli firma verileri üzerinden muhasebe ve piyasa temelli göstergelerin birlikte analiz edilmesi, (ii) CRITIC ve EDAS yöntemlerinin entegrasyonu ile objektif ağırlıklandırma ve performans sıralamasının eşzamanlı biçimde gerçekleştirilmesi, (iii) Türkiye perakende sektöründe lider bir firma üzerinden vaka çalışması yapılarak hem akademik hem de pratik düzeyde karar destek süreçlerine özgün bir katkı sağlanması. Bu yönleriyle çalışma, kurumsal finansal performansın ölçülmesine ilişkin literatürdeki boşlukları doldurmayı ve ÇKKV uygulamalarına yeni bir metodolojik perspektif kazandırmayı amaçlamaktadır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Özellikle son yıllarda finansal ve sürdürülebilirlik performansının ölçümünde karar verme yaklaşımları oldukça fazla kullanılmaktadır. Bu alanda farklı ağırlıklandırma ve sıralama kombinasyonları kullanılarak çeşitli sektörlerde çok sayıda ampirik araştırma yürütülmüş olsa da yöntemsel yaklaşımlar, kriter setleri ve uygulama kapsamları arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda, literatürde öne çıkan bu çalışmaların bazıları özet olarak sunulmuştur.

Çizelge 1. Literatür İncelemesi

Yazar(lar)	Ağırlıklandırma	Sıralama	Amaç
Anthony vd. (2019)	Entropi	TOPSIS, COPRAS ve VZA	Hindistan kimya endüstrisi bünyesinden faaliyetlerini yürüten 7 üretim firmasının performansının incelenmesi
Lukić vd. (2020)	AHP	TOPSIS	Sırbistan'da faaliyet gösteren gıda ve perakende firmalarının performansının incelenmesi
Akbulut (2020)	CRITIC	MABAC	BİST çimento sektörü firmalarının seçilen finansal performans ölçütleri açısından performansını incelenmesi
Ban vd. (2020)	Bulanık AHP	TOPSIS	Hisse senetleri Romanya Borsası'nda işlem gören reel sektör firmalarının performansının değerlendirilmesi
Weerathunga vd. (2020)	Entropi	TOPSIS	Pay senetleri Kolombiya Borsası'na kayıtlı 25 otel işletmesinin sürdürülebilirlik performansının analizi
Akbulut ve Hepşen (2021)	Entropi	CoCoSo	BİST Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik ürünler sektöründe işlem gören firmaların finansal performansı ile pay senedi getirileri arasındaki ilişkinin incelenmesi
Hoang vd. (2024)	Bulanık AHP	Bulanık WASPAS	Dünyanın en büyük 10 elektronik firmasının çok boyutlu

			sürdürülebilirlik performansının karşılaştırılması
Görçün vd. (2025)	Bulanık AHP	CRADIS	BİST'e kayıtlı tekstil firmalarının finansal performansının değerlendirilmesi
Adalar ve Işık (2025)	CRISUS	RAM	Hisseleri BİST'e kote olan yiyecek ve içecek firmalarının çok boyutlu sürdürülebilirlik performansının incelenmesi
Demir (2025)	LOPCOW ve MSD	CRADIS, MOOSRA, MAIRCA ve Borda Sayım	Pay senetleri BİST'te işlem gören çimento firmalarının finansal performansının analiz edilmesi
Durdu (2025)	SPC ve LOPCOW	MARCOS	BİST Sürdürülebilirlik 25 endeksine kayıtlı reel sektör firmalarının kurumsal finansal performansının karşılaştırılması

Çizelge 1'de özet olarak sunulan mevcut literatür dikkate alındığında, yapılan araştırmaların çoğunlukla sektör düzeyinde çoklu firma karşılaştırmalarına dayanan karar verme uygulamalarına odaklanmakta; uzun dönemli firma performans döngülerini, risk duyarlılıklarını ve piyasa temelli göstergelerdeki dalgalanmaları inceleyen bütüncül çalışmaların son derece sınırlı olduğu görülmektedir. Bununla beraber, mevcut çalışmaların büyük bir bölümünde tek bir ağırlıklandırma prosedürü kullanılırken, kriterler arası korelasyon ve bilgi içeriğini dikkate alan CRITIC yaklaşımının ve performansı ortalama çözüme göre pozitif–negatif uzaklıklar üzerinden değerlendiren EDAS yaklaşımının uzun dönemli finansal analizlerde birlikte kullanıldığı bir örneğe rastlanmamıştır. Bu çalışma, CRITIC ve EDAS karar verme prosedürlerini entegre ederek literatürdeki bu boşluğu doldurmakta; BİM firmasının 2010-2024 dönemine ait 15 yıllık veri setiyle firma performansının dönemsel dalgalanmalarını, güçlü ve zayıf fazlarını ve bunların altında yatan kriter bazlı belirleyicileri tamamen objektif ve çok katmanlı bir yapı içinde ele almaktadır. Gerek muhasebe temelli gerekse piyasa temelli performans ölçütlerini içeren kapsamlı ver seti ve uzun dönemli veri yapısıyla mevcut çalışma, kurumsal finansal performansın çok boyutlu değerlendirilmesine hem yöntemsel hem ampirik açıdan özgün ve güçlü bir katkı sağlamaktadır.

3. METODOLOJİ

Bu çalışmada kurumsal finansal performansın çok boyutlu ve dinamik yapısını nesnel biçimde değerlendirebilmek amacıyla CRITIC ve EDAS yaklaşımlarının entegrasyonundan oluşan bütünleşik bir karar verme yaklaşımı benimsenmiştir. Bu bölümde, önerilen entegrasyonun teorik yapısı, hesaplama adımları ve karar prosedürleri ayrıntılı biçimde sunulmaktadır.

3.1. CRITIC Yaklaşımı

Diakoulaki vd. (1995) tarafından ortaya konulan ve ağırlıklandırma sürecinde tamamen mevcut verilerin istatistiksel özelliklerinden yararlanan CRITIC yaklaşımı objektif bir kriter ağırlıklandırma algoritmasıdır. CRITIC yaklaşımı, kriterlerin önem katsayılarını belirlerken iki

temel unsuru esas almaktadır: (i) her bir ölçüte ait varyasyon düzeyini yansıtan standart sapmalar ve (ii) ölçütler arasındaki bilgi çatışmasını temsil eden korelasyon yapısı. Söz konusu ağırlıklandırma yaklaşımının hesaplama süreci aşağıdaki 5 adımı içermektedir.

Aşama 1.İlk aşamada, m adet alternatif ve n adet değerlendirme ölçütünü içeren karar matrisi Eşitlik (1)'de gösterildiği biçimde oluşturulur.

$$X = [x_{ij}]_{m*n} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix}; i = 1,2, \ldots m \text{ ve } j = 1,2, \ldots n \quad (1)$$

Aşama 2. Karar matrisindeki performans göstergelerinin fayda veya maliyet niteliğine dikkate alınarak normalizasyon işlemi gerçekleştirilir. Burada, fayda yönlü performans göstergeleri için Eşitlik (2), maliyet yönlü performans göstergeleri için ise Eşitlik (3) kullanılır.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{min}}{x_j^{max} - x_j^{min}} \quad (2)$$

$$r_{ij} = \frac{x_j^{max} - x_{ij}}{x_j^{max} - x_j^{min}} \quad (3)$$

Aşama 3. Performans göstergeleri arasındaki doğrusal ilişkinin derecesini belirlemek için Eşitlik (4)'ten yararlanılarak tüm kriter çiftleri arasındaki korelasyon katsayılarını içeren matris oluşturulur.

$$\rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^{m} (r_{ij} - \overline{r_j})(r_{ik} - \overline{r_k})}{\sqrt{\sum_{i=1}^{m} (r_{ij} - \overline{r_j})^2 \sum_{i=1}^{m} (r_{ik} - \overline{r_k})^2}} \quad (4)$$

Aşama 4. Performans ölçütleri arasındaki ilişki düzeyi belirlendikten sonra her bir kriterin bilgi içerik düzeyi, Eşitlik (5) kullanılarak hesaplanır. Bu eşitlikte yer alan ve her bir kriterin standart sapma değeri gösteren σ_j katsayısı Eşitlik (6) aracılığıyla elde edilir.

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^{n} (1 - p_{jk}) \quad (5)$$

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{m} (r_{ij} - \overline{r_j})^2}{m}} \quad (6)$$

Aşama 5. Son aşamada, her bir performans göstergesi için önem ağırlık katsayısı, Eşitlik (7) kullanılarak belirlenir.

$$w_j = \frac{C_j}{\sum_{j=1}^{n} C_j}; \sum_{j=1}^{n} w_j = 1 \quad (7)$$

Bu kapsamda, en yüksek ağırlık değerine sahip performans ölçütü, performans üzerinde en etkili kriter olarak yorumlanır.

3.2. EDAS Yaklaşımı

EDAS alternatif sıralama yaklaşımı, karar verme Ghorabaee vd. (2015) tarafından kazandırılmış veri odaklı bir değerlendirme yaklaşımıdır. Bu yöntem, karar alternatiflerinin performansını belirlerken her bir alternatifin ortalama çözüme olan pozitif ve negatif

uzaklıklarını esas almakta ve böylece optimal alternatifin göreli üstünlüğünü analitik bir çerçevede ortaya koymaktadır. EDAS yöntemine ilişkin hesaplama süreci aşağıdaki adımlardan oluşmaktadır.

Aşama 1. Eşitlik (1) doğrultusunda karar matrisi oluşturulur.

Aşama 2. Her bir performans göstergesine ilişkin aritmetik ortalamaları içeren ortalama değerler matrisi (AV_j), Eşitlik (8) kullanılarak elde edilir.

$$AV_j = \frac{\sum_{i=1}^{n} X_{ij}}{n} \quad (8)$$

Aşama 3. Her bir alternatifin ilgili performans göstergeleri açısından ortalama çözüme olan pozitif uzaklığı (PDA) ve negatif uzaklığı (NDA) hesaplanır. Hesaplamalar performans ölçütlerinin niteliğine bağlı olarak farklılaşmaktadır.

$$PDA = \left[PDA_{ij}\right]_{n\times m} \quad (9)$$

$$NDA = \left[NDA_{ij}\right]_{n\times m} \quad (10)$$

Eşitliklerde yer alan PDA, i-inci alternatifin j-inci kritere göre ortalama çözüme pozitif uzaklığını; NDA ise ortalama çözüme negatif uzaklığını ifade etmektedir.

Burada, eğer performans göstergesi fayda yönlüyse, PDA ve NDA değerleri Eşitlik (11) ve Eşitlik (12) kullanılarak elde edilir.

$$PDA_{ij} = \frac{\max(0,(X_{ij} - AV_j))}{AV_j}, \; j \in \text{fayda kriteri} \quad (11)$$

$$NDA_{ij} = \frac{\max(0,(AV_j - X_{ij}))}{AV_j}, \; j \in \text{fayda kriteri} \quad (12)$$

Eğer performans göstergesi maliyet yönlüyse, ilgili hesaplamalar Eşitlik (13) ve Eşitlik (14) aracılığıyla yapılır.

$$PDA_{ij} = \frac{\max(0,(AV_j - X_{ij}))}{AV_j}, \; j \in \text{maliyet kriteri} \quad (13)$$

$$NDA_{ij} = \frac{\max(0,(X_{ij} - AV_j))}{AV_j}, \; j \in \text{maliyet kriteri} \quad (14)$$

Aşama 4. Performans göstergelerine ait ağırlık değerleri dikkate alınarak her bir alternatif için ağırlıklı toplam pozitif uzaklık (SP_i) ve ağırlıklı toplam negatif uzaklık (SN_i), Eşitlik (15) ve Eşitlik (16) yardımıyla hesaplanır.

$$SP_i = \sum_{j=1}^{m} W_j \times PDA_{ij} \quad (15)$$

$$SN_i = \sum_{j=1}^{m} W_j \times NDA_{ij} \quad (16)$$

Aşama 5. Karar alternatiflerine ilişkin ağırlıklandırılmış normalize değerler Eşitlik (17) ve Eşitlik (18) ‘den faydalanılarak hesaplanmaktadır.

$$NSP_i = \frac{SP_i}{\max_i(SP_i)} \quad (17)$$

$$NSN_i = 1 - \frac{SN_i}{\max_i(SN_i)} \quad (18)$$

Aşama 6. EDAS yaklaşımının son aşamasında, her bir alternatifin genel performansını temsil eden değerleri performans skorları, Eşitlik (19) vasıtasıyla hesaplanır.

$$AS_i = \frac{1}{2}(NSP_i + NSN_i) \quad (19)$$

Bu bağlamda, en yüksek AS_i değerine sahip alternatif en iyi seçenek olarak değerlendirilir.

4. VERİ SETİ

Bu çalışma kapsamında geliştirilen CRITIC temelli EDAS bütünleşik karar modeli, kurumsal finansal performansın dönemsel değişimini değerlendirmek amacıyla BİST'te işlem gören büyük ölçekli bir perakende firması olan BİM A.Ş. için uygulanmıştır. Değerlendirme sürecinde kullanılan performans ölçütleri ve bu ölçütlere ilişkin nitelikler Çizelge 2'de, karar alternatifleri olarak ele alınan alternatif yıllara ilişkin bilgiler ise Çizelge 3'te sunulmaktadır. Çalışmada ele alınan kurumsal finansal performans ölçüm probleminin çok boyutlu yapısını nesnel biçimde yansıtmak amacıyla gerek muhasebe temelli gerekse piyasa temelli değerlendirme ölçütlerini kapsayan sekiz kriter belirlenmiştir. Bu kriterler, kârlılık, gelir büyümesi, firma değeri, piyasa davranışları ve risk düzeyini bütüncül bir bakış açısıyla değerlendiren kapsamlı bir karar çerçevesi sunmaktadır. Söz konusu performans ölçütlerine ilişkin yıllık bazdaki veriler, Finnet veri tabanından elde edilmiştir.

Çizelge 2. Kurumsal Finansal Performans Göstergeleri

Sıra	Gösterge	Kod	Nitelik
1	Net Kar Marjındaki Değişim (%)	K1	Fayda
2	Net Satış Tutarındaki Değişim (%)	K2	Fayda
3	Piyasa Değerindeki Değişim (%)	K3	Fayda
4	Hisse Kapanış Fiyatındaki Değişim (%)	K4	Fayda
5	Fiyat / Kazanç Oranındaki Değişim (%)	K5	Fayda
6	Hisse Başına Kar Oranındaki Değişim (%)	K6	Fayda
7	Tobin Q Oranındaki Değişim (%)	K7	Fayda
8	Standart Sapma Değerindeki Değişim (%)	K8	Maliyet

Çizelge 3. Yıl Alternatifleri

Sıra	Yıl Alternatifleri	Sıra	Yıl Alternatifleri
1	2010	9	2018
2	2011	10	2019
3	2012	11	2020
4	2013	12	2021
5	2014	13	2022
6	2015	14	2023
7	2016	15	2024
8	2017		

5. BULGULAR

Bu bölümde, mevcut vaka çalışmasında geliştirilen CRITIC tabanlı EDAS bütünleşik karar modeline ilişkin ampirik sonuçlar sistematik biçimde sunulmaktadır.

5.1. CRITIC Yaklaşımı Bulguları

Analiz sürecinin ilk aşamasında, belirlenen performans ölçütlerine ilişkin objektif kriter ağırlıkları CRITIC yaklaşımına dayalı olarak elde edilmiştir. Bu bağlamda öncelikle karar probleminin çözümüne yönelik olarak Eşitlik (1)'e göre karar matrisi hazırlanarak Çizelge 4'te gösterilmiştir.

Çizelge 4. Karar Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
2010	86.4968	25.4803	115.5039	120.8680	15.5537	86.4968	21.9375	-2.0861
2011	15.3554	23.4918	51.0791	54.3380	30.9685	-42.3223	13.5020	-2.5920
2012	21.6862	24.5695	0.0000	2.3673	-17.8214	21.6862	1.5038	-35.1171
2013	11.0026	20.9696	66.1905	69.2037	49.7176	11.0026	17.7120	-13.0315
2014	24.4685	19.6083	-0.5158	1.0722	-20.0728	-37.7657	-15.9260	4.5387
2015	-4.2822	22.0631	15.2074	17.2001	20.3616	-4.2822	-8.5201	-3.1929
2016	47.5164	20.5035	2.7000	4.4305	-30.3806	47.5164	-5.9617	-1.8758
2017	15.0443	15.1661	-4.5764	-2.5619	-17.0549	15.0443	-21.4579	-10.3357
2018	28.6412	23.4544	59.3878	62.8551	23.9010	28.6412	17.7074	-5.1639
2019	44.8972	30.4429	11.3956	14.4106	-23.1209	44.8972	-19.8914	3.5503
2020	-2.0462	24.4066	7.2644	11.3662	9.5051	-51.0231	-23.2456	2.2633
2021	112.8226	38.0072	61.8088	63.3875	-23.9701	112.8226	1.2449	18.4454
2022	13.1922	27.3953	-18.8079	-11.3468	-27.8247	12.4929	-20.6174	4.4342
2023	462.5572	294.9912	123.3279	130.0017	-60.5389	465.9451	1.8410	11.6038
2024	-6.9529	17.6145	119.6859	124.5804	136.1261	-6.9625	6.3289	9.9907

Ağırlıklandırma sürecinin devamında, CRITIC yaklaşımın hesaplama prosedürüne uygun bir biçimde sırasıyla Eşitlikler (2-7)'nin uygulanmasıyla Çizelge 5'te rapor edilen ampirik bulgular elde edilmiştir.

Çizelge 5. CRITIC Sonuçları

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
c_j	1.1670	1.1998	1.2584	1.2831	1.6768	1.1055	1.5874	1.9816
w_j	0.1036	0.1066	0.1118	0.1140	0.1489	0.0982	0.1410	0.1760
Sıra	7	6	5	4	2	8	3	1

CRITIC yaklaşımından elde edilen somut bulgular, kurumsal finansal performansın belirleyicileri arasında piyasa temelli göstergelerin, muhasebe temelli göstergelere kıyasla daha yüksek etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, BİM'in 2010-2024 yıllar arasındaki kurumsal finansal performansı üzerinde etkisi en yüksek olan üç performans göstergesinin sırasıyla getirilerin standart sapmasındaki değişim (K8), fiyat kazanç oranındaki değişim (K5) ve Tobin's Q oranındaki değişim (K7) olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık performans üzerindeki göreceli etkisi diğer değerlendirme ölçütlerine kıyasla daha az olan üç kriter ise sırasıyla hisse başına kârdaki değişim (K6), net kârdaki değişim (K1) ve net satışlardaki değişim (K2) olarak belirlenmiştir.

5.2. EDAS Yaklaşımı Bulguları

Analiz sürecinin ikinci aşamasında, CRITIC yaklaşımına dayalı olarak elde edilen nesnel kriter ağırlıkları kullanılarak EDAS yaklaşımıyla, BİM A,Ş'nin yıllara ilişkin performans skorları ve

bu skorlara bağlı performans sıralamaları elde edilmiştir. Eşitlikler (8-17)'nin kullanılması vasıtasıyla elde edilen EDAS yaklaşımı bulgulara Çizelge 6'da yer verilmiştir.

Çizelge 6. EDAS Sonuçları

	SP_i	SN_i	NSP_i	NSN_i	AS_i	Sıralama
2010	1.041	1.553	0.21115	0.77576	0.49345	8
2011	1.157	1.294	0.23476	0.81316	0.52396	6
2012	4.817	1.374	0.97713	0.80160	0.88936	1
2013	3.362	1.460	0.68208	0.78924	0.73566	2
2014	0.854	2.174	0.17328	0.68612	0.42970	13
2015	1.216	0.408	0.24678	0.94105	0.59392	4
2016	0.323	1.469	0.06561	0.78800	0.42681	14
2017	2.493	1.188	0.50580	0.82847	0.66714	3
2018	1.326	2.053	0.26902	0.70363	0.48632	9
2019	1.102	1.834	0.22355	0.73526	0.47941	10
2020	1.488	1.031	0.30177	0.85120	0.57649	5
2021	0.344	3.995	0.06969	0.42329	0.24649	15
2022	1.147	2.402	0.23275	0.65325	0.44300	12
2023	2.692	4.300	0.54611	0.37929	0.46270	11
2024	4.929	6.928	1.00000	0.00000	0.50000	7

EDAS sonuçları, BİM A.Ş.'nin 2010-2024 dönemine ilişkin kurumsal finansal performansının belirgin biçimde dalgalı bir seyir izlediğini göstermektedir. Söz konusu firmanın en yüksek performansını 2012 yılında sergilediğini ortaya koyarken, bunu 2013 ve 2017 yıllarındaki güçlü performans dönemleri takip etmektedir. Buna karşılık 2016, 2014 ve 2021 yılları BİM için en düşük performans dönemleri olarak öne çıkmaktadır. Genel olarak EDAS bulguları değerlendirilecek olursa, firma performansının dönemsel dalgalanmalar gösterdiği ve bu dalgalanmaların finansal göstergeler ile piyasa koşullarının ortak etkisiyle oluştuğu ifade edilebilir. Bu durum, finansal yönetimde dönemsel duyarlılıkların dikkate alınmasının önemini vurgulamaktadır.

6. SONUÇ

Bu çalışmada geliştirilen CRITIC–EDAS bütünleşik karar modeli, kurumsal finansal performansın dönemsel dalgalanmalarını nesnel biçimde ortaya koymuştur. Analiz bulguları, piyasa temelli göstergelerin muhasebe temelli göstergelere kıyasla daha yüksek bilgi içeriğine sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle getirilerin standart sapması, fiyat/kazanç oranı ve Tobin's Q oranı, firma performansını belirlemede en kritik kriterler olarak öne çıkmıştır. EDAS sıralama sonuçları ise BİM A.Ş.'nin 2012 yılında en yüksek, 2016 ve 2021 yıllarında ise en düşük performansını sergilediğini ortaya koymuştur. Bu bulgular, firmanın dönemsel olarak hem güçlü büyüme fazları hem de zayıf performans fazları yaşadığını ve bu dalgalanmaların piyasa koşulları ile finansal göstergelerin ortak etkisiyle şekillendiğini göstermektedir.

Performans üzerinde en yüksek etkiye sahip kriterlerin piyasa temelli göstergeler olması, risk yönetimi ve yatırımcı ilişkileri stratejilerinin önceliklendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Yönetim, volatiliteyi azaltacak ve piyasa güvenini artıracak politikalar geliştirmelidir. Özellikle düşük performans dönemlerinde ortaya çıkan zayıf göstergeler, erken

uyarı mekanizmaları ile izlenmeli; F/K oranı ve Tobin's Q'daki bozulmalar stratejik müdahale gerektiren sinyaller olarak değerlendirilmelidir.

Çalışma, yatırımcıların yalnızca muhasebe temelli göstergelere değil, piyasa temelli kriterlere dayalı çok boyutlu analizlere yönelmeleri gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, daha rasyonel portföy kararları alınmasına katkı sağlayabilir. EDAS sıralamaları, yatırımcıların firma performansındaki dönemsel dalgalanmaları dikkate alarak zamanlama stratejilerini optimize etmeleri gerektiğini göstermektedir.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, analiz yalnızca tek bir firma (BİM A.Ş.) üzerinden yürütülmüş olup, sonuçların genellenebilirliği sınırlıdır. Kullanılan veri seti yıllık bazda hazırlanmış olduğundan, dönem içi dalgalanmalar ve kısa vadeli piyasa şokları modele yansıtılamamıştır. Ayrıca, modelde kullanılan sekiz kriter finansal performansın önemli boyutlarını kapsasa da, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik göstergeleri gibi ek faktörler dikkate alınmamıştır. Bu nedenle bulgular, yalnızca seçilen kriterler ve dönemle sınırlı olarak değerlendirilmelidir.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda, modelin farklı sektörlerde ve çoklu firma karşılaştırmalarında uygulanması, genellenebilirlik açısından önemli katkılar sağlayacaktır. Ayrıca, sürdürülebilirlik performansı, ESG kriterleri ve kurumsal yönetişim göstergeleri gibi ek boyutların modele entegre edilmesi, daha kapsamlı bir değerlendirme imkânı sunabilir. Son olarak, CRITIC–EDAS entegrasyonunun diğer objektif ağırlıklandırma ve sıralama yöntemleriyle karşılaştırmalı olarak test edilmesi, metodolojik çeşitliliği artırarak literatüre daha güçlü katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

[1] Adalar, İ., & Işık, Ö. (2025). CRiterion Importance Based on SUm of Squares (CRISUS): A Novel Objective Weighting Method and Its Implementation in Multidimensional Sustainability Performance Measurement. Economic Computation & Economic Cybernetics Studies & Research, 59(2). DOI: 10.24818/18423264/59.2.25.13

[2] Akbulut, O. Y. (2020). Finansal performans ile pay senedi getirisi arasindaki ilişkinin bütünleşik CRITIC ve MABAC ÇKKV teknikleriyle ölçülmesi: Borsa İstanbul çimento sektörü firmalari üzerine ampirik bir uygulama. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (40), 471-488.

[3] Akbulut, O. Y., & Hepşen, A. (2021). Finansal performans ve pay senedi getirileri arasındaki ilişkinin Entropi ve CoCoSo ÇKKV teknikleriyle analiz edilmesi. Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi, 6(3), 681-709.

[4] Weerathunga, P. R., Xiaofang, C., Samarathunga, W. H. M. S., & Kulathunga, K. M. M. C. B. (2020). Application of entropy based topsis in analysis of sustainability performance of Sri Lanka hotels. Journal on Innovation and Sustainability RISUS, 11(3), 100-108.

[5] Anthony, P., Behnoee, B., Hassanpour, M., & Pamucar, D. (2019). Financial performance evaluation of seven Indian chemical companies. Decision Making: Applications in Management and Engineering, 2(2), 81-99.

[6] Ban, A. I., Ban, O. I., Bogdan, V., Popa, D. C. S., & Tuse, D. (2020). Performance evaluation model of Romanian manufacturing listed companies by fuzzy AHP and TOPSIS. Technological and Economic Development of Economy, 26(4), 808-836

[7] Demir, E. (2025). An Innovative Decision Support Model for the Financial Performance Assessment: A Study of BIST Cement Firms. Knowledge and Decision Systems with Applications, 1, 125-144.

[8] Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: The CRITIC method. Computers & Operations Research, 22(7), 763-770.

[9] Durdu, D. (2025). Evaluating Financial Performance with SPC-LOPCOW-AROMAN Hybrid Methodology: A Case Study for Firms Listed in BIST Sustainability Index. Knowledge and Decision Systems with Applications, 1, 92-111.

[10] Ghorabaee, M. K., Zavadskas, E. K., Olfat, L., & Turskis, Z. (2015). Multi-criteria inventory classification using a new method of evaluation based on distance from average solution (EDAS). Informatica, 26(3), 435-451.

[11] Görçün, Ö. F., Shabir, M., Çalık, A., & Işık, Ö. (2025). Evaluation of the Financial Performance of the Textile and Apparel Industry in interval type-2 fuzzy environment. Applied Soft Computing, 113830.

[12] Hoang, P. D., Nguyen, L. T., & Tran, B. Q. (2024). Assessing environmental, social and governance (ESG) performance of global electronics industry: an integrated MCDM approach-based spherical fuzzy sets. Cogent Engineering, 11(1), 2297509.

[13] Lukic, R., Kljenak, D. V., & Anđelić, S. (2020). Analyzing financial performances and efficiency of the retail food in Serbia by using the AHP–TOPSIS method. Економика пољопривреде, 67(1), 55-68.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE ESG DENETİMİ

Doç. Dr. Yakup ASLAN
Muş Alparslan University Faculty of Health Sciences, Department of Health Management,
Department of Hospital Management, Muş Alparslan University

y.aslan@alparslan.edu.tr - 0000-0001-9833-8840

ÖZET

Sürdürülebilirlik ve ESG (Çevresel, Sosyal ve Yönetişim) denetimi, kurumsal raporlamada devrim yaratan ve geleneksel finansal denetimin ötesine geçen bir disiplindir. Şirketlerin sadece finansal performanslarını değil, aynı zamanda çevresel ayak izlerini, sosyal sorumluluklarını ve kurumsal yönetişim kalitelerini nasıl yönettiklerini ve raporladıklarını bağımsız olarak değerlendirmeyi amaçlar.

ESG denetimi, bir şirketin sürdürülebilirlikle ilgili beyanlarının, iddialarının ve performans göstergelerinin güvenilirliğini, doğruluğunu ve şeffaflığını sağlamak için tasarlanmıştır. Çevresel (E) boyutta, enerji tüketimi, karbon emisyonları, su yönetimi ve atık kontrolü gibi konular denetlenir. Sosyal (S) boyut, çalışan hakları, çeşitlilik ve dahiliyet, tedarik zinciri etiği, müşteri memnuniyeti ve toplumla ilişkileri kapsar. Yönetişim (G) boyutu ise şirket yönetiminin yapısı, üst düzey yönetici maaşları, hissedar hakları, etik kurallar ve risk yönetimi uygulamalarının incelenmesidir.

Bu denetim süreci, yatırımcılar, müşteriler ve diğer paydaşlar için artık vazgeçilmez hale gelen ESG verilerinin yeşil aklamadan (greenwashing) arınmış, karşılaştırılabilir ve güvenilir olmasını garanti altına alır. Küresel standartların (IFRS S1 ve S2, SASB, GRI) yaygınlaşması, bu denetimlerin tutarlılığını ve kıyaslanabilirliğini artırmaktadır. Denetçiler, veri toplama süreçlerini, iç kontrolleri ve raporlama sistemlerini gözden geçirerek bir şirketin sürdürülebilirlik performansının gerçek bir yansımasını sunulup sunulmadığını değerlendirir.

Sonuç olarak, ESG denetimi, kurumsal itibarı güçlendiren, sürdürülebilir bir iş modeline olan bağlılığı gösteren ve artan düzenleyici gerekliliklere uyumu kolaylaştıran stratejik bir zorunluluk haline gelmiştir. Şeffaflığı ve hesap verebilirliği teşvik ederek, sermayeyi daha sürdürülebilir bir geleceğe yönlendirmede kritik bir rol oynar. Çalışmada kurumsal raporlamanın gelişiminde öncü rol alan sürdürülebilirlik ve ESG konuları izah edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, ESG, Muhasebe Denetimi

SUSTAINABILITY AND ESG AUDIT

ABSTRACT

Sustainability and ESG (Environmental, Social, and Governance) auditing is a discipline that revolutionizes corporate reporting and goes beyond traditional financial auditing. It aims to independently assess how companies manage and report not only their financial performance but also their environmental footprint, social responsibility, and corporate governance quality.

ESG audits are designed to ensure the reliability, accuracy, and transparency of a company's sustainability-related disclosures, claims, and performance indicators. The Environmental (E) dimension examines issues such as energy consumption, carbon emissions, water management, and waste control. The Social (S) dimension encompasses employee rights, diversity and inclusion, supply chain ethics, customer satisfaction, and community relations. The Governance (G) dimension examines the company's management structure, senior executive compensation, shareholder rights, ethical rules, and risk management practices.

This audit process ensures that ESG data, which has become essential for investors, customers, and other stakeholders, is free from greenwashing, comparable, and reliable. The proliferation of global standards (IFRS S1 and S2, SASB, GRI) increases the consistency and comparability of these audits. Auditors review data collection processes, internal controls, and reporting systems to assess whether they provide a true reflection of a company's sustainability performance.

Consequently, ESG auditing has become a strategic imperative that strengthens corporate reputation, demonstrates commitment to a sustainable business model, and facilitates compliance with increasing regulatory requirements. By promoting transparency and accountability, it plays a critical role in directing capital toward a more sustainable future. This study will explain sustainability and ESG issues, which have played a leading role in the development of corporate reporting.

Keywords: Sustainability, ESG, Accounting Audit

1. INTRODUCTION

The 21st-century business world is fundamentally redefining corporate success. Financial profitability is no longer seen as sufficient on its own; a company's environmental footprint, social impact, and corporate governance practices (ESG) are increasingly recognized as fundamental indicators of its long-term resilience and value creation potential (Eccles, Ioannou, & Serafeim, 2014). The physical and transition risks of climate change, social inequalities, and corporate governance scandals have led investors, customers, and regulators to demand transparent and verifiable information not just on how much companies earn, but how they earn it.

As this demand has grown, so has the volume and ambition of sustainability reports published by companies. However, serious doubts have emerged regarding the quality, consistency, and reliability of this information. The phenomenon of "greenwashing" has eroded stakeholder trust in these reports, creating a "trust deficit" (Lyon & Maxwell, 2011). It is precisely to close this gap that independent ESG auditing, or the more inclusive term ESG assurance service, has become an indispensable component of the sustainable finance ecosystem. The purpose of this paper is to analyze the ESG assurance process at an advanced level, addressing the qualities that distinguish it from traditional financial auditing, the methodological challenges it faces, the evolving regulatory framework, and the transformative potential brought by technology. The study argues that ESG assurance services are not merely a compliance activity but also a strategic process that helps companies manage long-term risks and capitalize on opportunities.

2. THEORETICAL FOUNDATIONS OF ESG AND THE EMERGE OF THE ASSURANCE NEED

2.1. Conceptual Evolution from Sustainability to ESG

The concept of "sustainable development," popularized by the Brundtland Report (1987), was defined as meeting the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs. In the business context, this concept was initially addressed under the umbrella of Corporate Social Responsibility (CSR), with a more voluntary and philanthropic-oriented approach. ESG has transformed this approach into a quantitative, data-driven framework that can be integrated into investment decisions (Boffo & Patalano, 2020). While CSR focuses on the "why should we do it?" question, ESG seeks to answer "what should we measure and manage, and how?"

2.2. Stakeholder Theory and Corporate Reputation

Freeman's (1984) stakeholder theory proposes that a company's success depends on its ability to create value for all its stakeholders, including customers, employees, suppliers, communities, and the environment, not just its shareholders. High ESG performance strengthens relationships with these stakeholders, enhancing corporate reputation and securing the social license to operate. However, the unreliable reporting of this performance is one of the biggest threats to reputation. Therefore, independent assurance becomes a key tool for managing reputational risk.

2.3. Information Asymmetry and Cost of Capital

Financial theory states that information asymmetry between investors and company managers leads to investors being unable to fully assess risk and consequently demanding a higher cost of capital (Akerlof, 1970). Unverified ESG data deepens this asymmetry. High-quality, assured ESG information reduces this asymmetry, better reflecting the company's true risk profile and rewarding it with a lower cost of capital (Dhaliwal, Li, Tsang, & Yang, 2011).

3. THE ANATOMY OF THE ESG ASSURANCE PROCESS: DIFFERENCES FROM TRADITIONAL AUDITING

While ESG assurance services share the same basic principles with financial auditing (independence, professional skepticism, obtaining sufficient appropriate evidence), they differ in several key aspects.

3.1. Scope and Materiality Analysis

Financial auditing focuses largely on standardized financial statement line items. In ESG assurance, the scope varies significantly depending on the company's sector, geography, and stakeholder expectations. This is where materiality analysis comes in. Going a step further, the double materiality concept is of critical importance (European Union, CSRD). This concept assesses both a topic's impact on the company's financial performance (outside-in perspective) and the company's impact on the environment and society (inside-out perspective) simultaneously. For example, a company's carbon emissions could affect its financial performance due to future carbon pricing (financial materiality) and also impact society by contributing to climate change (impact materiality).

3.2. Evidence Gathering and Measurement Challenges

Financial transactions are typically measured in monetary units and recorded under generally accepted accounting principles (GAAP/IFRS). ESG data, however, is much more diverse and

subjective. While environmental data such as carbon emissions (Scope 1, 2, 3), water consumption, and waste volume are measurable, topics like employee satisfaction, human rights compliance in the supply chain, or board effectiveness require qualitative assessments and surveys. Gathering and verifying data like Scope 3 emissions (indirect emissions across the value chain) is particularly complex.

3.3. Assurance Levels and Reporting

While "reasonable assurance" (the highest level) is the standard in financial auditing, "limited assurance" is more common in ESG assurance services, especially in the early stages. This means the practitioner provides assurance based on a less extensive examination than a reasonable assurance engagement. Reporting standards are also still evolving. The ISSA 5000 standard, issued by the International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB), aims to provide a global framework for sustainability assurance engagements. Additionally, standards like ISAE 3000 and ISAE 3410 are also widely used.

4. THE REGULATORY TSUNAMI: CSRD, ISSB and REFLECTIONS IN TURKEY

The most significant driver behind the rapid growth of ESG assurance services is the global regulatory wave.

4.1. The European Union's Leadership Role: CSRD and ESRS

Under its Sustainable Finance Action Plan, the EU has implemented the most comprehensive regulation making corporate sustainability reporting mandatory: the Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD). The CSRD significantly expands the previous Non-Financial Reporting Directive (NFRD).

Scope: It covers all large companies with over 500 employees, all listed companies (except micro-enterprises), and non-EU companies meeting certain criteria operating in the EU.

Double Materiality: It places the double materiality concept at the heart of reporting.

Mandatory Assurance: It requires companies to have their sustainability information audited by an independent assurance service provider. While limited assurance is sufficient initially, a transition to reasonable assurance is foreseen in the future.

Standards: Reporting will be done using the European Sustainability Reporting Standards (ESRS).

4.2. Global Harmonization Efforts: ISSB and IFRS S1/S2

The International Sustainability Standards Board (ISSB), established under the IFRS Foundation, has published IFRS S1 (General Requirements) and IFRS S2 (Climate-related Disclosures) standards to create a global baseline. As the ISSB primarily focuses on investor needs, it adopts a single materiality

perspective (financial materiality). However, efforts to harmonize the CSRD and ISSB standards are ongoing.

4.3. Developments in Turkey

Turkey is in the process of adapting to these global trends. Changes to the CMB's Corporate Governance Code require public companies to publish a sustainability report on a "comply or explain" basis. The BRSA's Sustainable Banking Guide and the CBRT's Sustainable Finance Strategy Document create indirect pressure on financial institutions. Given Turkey's EU harmonization process, a more comprehensive and mandatory reporting and assurance regime similar to the CSRD is expected to become applicable for Turkish companies in the coming years.

5. THE ROLE OF ASSURANCE SERVICES IN COMBATING GREENWASHIG

Greenwashing is defined as a company representing its environmental or social performance more positively than it actually is (Lyon & Maxwell, 2011). This can range from backtracking on net-zero commitments to misleading "natural" claims on product packaging. ESG assurance services work to prevent greenwashing through four key mechanisms:

1. **Verification:** Systematically checks the data behind claims.
2. **Contextualization:** Ensures a claim (e.g., "we reduced our water consumption by 10%") is evaluated not in absolute terms but in the context of industry averages, scientific targets, and past performance.
3. **Consistency:** Examines whether the reported information is consistent with the company's overall strategy, risk management, and financial statements.
4. **Transparency:** The assurance report clearly presents the practitioner's findings, limitations, and any identified material misstatements, enabling stakeholders to make informed decisions.

6. FUTURE TRENDS AND CHALLENGES

Artificial Intelligence (AI) and Big Data Analytics: AI can analyze large volumes of unstructured data (e.g., social media posts, news articles, supplier documents) to detect inconsistencies or risk signals. Natural Language Processing (NLP) can be used to check the consistency of corporate reports.

Blockchain: Has the potential to radically enhance transparency and trust in areas such as tracking product provenance in supply chains, monitoring carbon credits, and maintaining immutable records of emission data. Smart contracts could enable automatic payments linked to ESG performance.

6.2. The Rise of Biodiversity and Nature-Related Risks

The framework of the Taskforce on Nature-related Financial Disclosures (TNFD) is accelerating the recognition of biodiversity loss as a financial risk. In the coming period, demand for assurance services focused on measuring and reporting companies' impacts on ecosystems and species is expected to increase.

6.3. The Competency Gap

ESG assurance services require practitioners to possess interdisciplinary knowledge spanning finance, environmental science, sociology, and law. The industry faces a challenge in training a sufficient number of auditors with this multifaceted expertise.

7. CONCULISION AND RECOMMENDATIONS

ESG assurance services are rapidly maturing as a cornerstone of the sustainable finance architecture. Their methodology, which differs from traditional auditing, requires deep expertise, particularly in double materiality analysis and the assessment of qualitative data. Regulations like the EU's CSRD are making this service mandatory on a global scale, increasing transparency and reducing greenwashing risk. Sustainability and ESG auditing have become integral components of corporate performance, as well as financial reporting, in the modern business world. Analyses reveal that ESG auditing differs fundamentally from traditional financial auditing. The adoption of the concept of "dual materiality," in particular, requires companies to assess not only their impact on financial performance but also their impact on the environment and society. This significantly broadens the scope of the audit process and necessitates an interdisciplinary approach.

Rapid developments in the global regulatory framework, particularly the mandatory implementation of ESG auditing by the European Union's Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD), signal a trend toward global standardization. This imposes new compliance obligations on companies while also strengthening market integrity by reducing greenwashing risks. Technological transformation stands out as another critical factor shaping the future of ESG auditing. Artificial intelligence, big data analytics, and blockchain technologies hold the potential to fundamentally change data collection, verification, and reporting processes.

In this context, the following recommendations can be made:

For Companies: Strengthen ESG data management systems and internal controls, prepare proactively for the assurance process, and view it not as a compliance burden but as an opportunity for risk management and reputation building.

For Audit Firms and Auditors: Build interdisciplinary teams, develop continuous training programs on new standards like ISSA 5000, and invest in technologies like AI and blockchain.

For Regulators and Standard-Setters (Specifically in Turkey): Establish a clear, phased national sustainability reporting and assurance framework aligned with CSRD and ISSB standards, and define auditor competencies and professional standards.

ESG assurance services are building the trust necessary to direct capital towards more sustainable business models, evolving beyond mere auditing activities to become a fundamental public service that enhances the resilience and equity of the global economy. Sustainability and ESG auditing play a critical role in the transformation of the global economy. Reliable measurement and reporting of non-financial performance is vital for directing capital to sustainable investments. ESG auditing protects market integrity by reducing greenwashing risks and enhances the long-term resilience of companies.

In the coming period, ESG auditing is expected to become even more sophisticated in line with the development of technological innovations and global standards. In this process, collaboration between companies, auditors, regulators, and investors will be decisive in building a sustainable economic system. ESG auditing is no longer an option; it is an essential requirement for responsible corporate citizenship and sustainable growth.

REFERENCES

Akerlof, G. A. (1970). The market for "lemons": Quality uncertainty and the market mechanism. The Quarterly Journal of Economics, 84(3), 488-500.

Boffo, R., & Patalano, R. (2020). ESG Investing: Practices, Progress and Challenges. OECD Paris.

Brundtland, G. H. (1987). Our common future: Report of the World Commission on Environment and Development. United Nations.

Dhaliwal, D. S., Li, O. Z., Tsang, A., & Yang, Y. G. (2011). Voluntary nonfinancial disclosure and the cost of equity capital: The initiation of corporate social responsibility reporting. The Accounting Review, 86(1), 59-100.

Eccles, R. G., Ioannou, I., & Serafeim, G. (2014). The impact of corporate sustainability on organizational processes and performance. Management Science, 60(11), 2835-2857.

European Commission. (2022). *Directive (EU) 2022/2464 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on corporate sustainability reporting (CSRD)*.

Freeman, R. E. (1984). Strategic management: A stakeholder approach. Pitman.

International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB). (2023). International Standard on Sustainability Assurance (ISSA) 5000, General Requirements for Sustainability Assurance Engagements.

International Sustainability Standards Board (ISSB). (2023). *IFRS S1 General Requirements for Disclosure of Sustainability-related Financial Information* and *IFRS S2 Climate-related Disclosures*.

Lyon, T. P., & Maxwell, J. W. (2011). Greenwash: Corporate environmental disclosure under threat of audit. Journal of Economics & Management Strategy, 20(1), 3-41.

Capital Markets Board of Turkey (CMB). (2021). Corporate Governance Code (Serial: IV, No: 56).

SU MUHASEBESİ

Doç. Dr. Yakup ASLAN
Muş Alparslan University Faculty of Health Sciences, Department of Health Management,
Department of Hospital Management, Muş Alparslan University

y.aslan@alparslan.edu.tr - 0000-0001-9833-8840

ÖZET

Su muhasebesi, bir işletmenin veya organizasyonun su kaynaklarını nasıl kullandığını, bu kullanımın maliyetlerini ve suyun iş süreçlerindeki değerini ölçen, izleyen, analiz eden ve raporlayan sistematik bir yönetim aracıdır. Geleneksel muhasebe ilkelerinin su kaynağına uygulanması olarak tanımlanabilir. Temel amacı, suyun verimli kullanılmasını sağlamak, maliyetleri düşürmek ve sürdürülebilir bir su yönetimi politikası geliştirmektir.

Su muhasebesi dört ana bileşenden oluşur. Birincisi, fiziksel su akış muhasebesidir; suyun nereden alındığını, ne kadar kullanıldığını ve atık suyun nasıl deşarj edildiğini takip eder. İkincisi, maliyet muhasebesidir; suyun temin edilmesi, arıtılması, dağıtılması ve atık suyun arıtılması gibi tüm maliyetleri hesaplar. Üçüncüsü, suyun iş süreçlerine sağladığı katkıyı ve ekonomik değeri ölçen değer muhasebesidir. Dördüncü ve son bileşen ise, tüm bu verilerin analiz edilerek şeffaf raporlar halinde sunulduğu yönetim ve raporlama sürecidir.

Bu disiplin, özellikle tarım, tekstil, içecek ve enerji sektörleri gibi suyu yoğun kullanan endüstriler için hayati öneme sahiptir. Su muhasebesi sayesinde işletmeler operasyonel verimliliklerini artırabilir, önemli miktarda maliyet tasarrufu sağlayabilir, yasal düzenlemelere uyum sağlamada kolaylık yaşayabilir ve kurumsal itibarlarını güçlendirebilir. Ayrıca, iklim değişikliği ve artan su kıtlığı risklerine karşı da hazırlıklı olmalarını sağlar.

Küresel ölçekte, CDP Su Programı ve AWS Standardı gibi çeşitli çerçeveler, şirketlerin su yönetimi performanslarını nasıl raporlayacaklarına dair standartlar sunar. Sonuç olarak, su muhasebesi, suyu stratejik bir kaynak olarak gören ve onu etkin bir şekilde yönetmek isteyen her organizasyon için vazgeçilmez bir yaklaşımdır.

Çalışmada Su Muhasebesi Teorik bir çerçevede alınacak, küresel ısınmanın şiddetle yaşandığı günümüz dünyasında su gibi insan hayatının olmazsa olmaz bileşeninin muhasebesi konusu aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Su Muhasebesi, Küresel Isınma, Su Akış Muhasebesi

WATER ACCOUNTING

Assoc. Prof. Dr. Yakup ASLAN

ABSTRACT

Water accounting is a systematic management tool that measures, monitors, analyzes, and reports how a business or organization uses water resources, the costs associated with this usage, and the value of water in business processes. It can be defined as the application of traditional accounting principles to water resources. Its primary purpose is to ensure the efficient use of water, reduce costs, and develop a sustainable water management policy.

Water accounting consists of four main components. The first is physical water flow accounting, which tracks where water is sourced from, how much is used, and how wastewater is discharged. The second is cost accounting, which calculates all costs related to water supply, treatment, distribution, and wastewater treatment. The third is value accounting, which measures the contribution and economic value of water to business processes. The fourth and final component is the management and reporting process, where all this data is analyzed and presented in transparent reports.

This discipline is particularly vital for industries that use water intensively, such as agriculture, textiles, beverages, and energy. Through water accounting, businesses can enhance operational efficiency, achieve significant cost savings, facilitate compliance with legal regulations, and strengthen corporate reputation. Additionally, it enables them to be prepared for risks such as climate change and increasing water scarcity.

On a global scale, various frameworks such as the CDP Water Program and the AWS Standard provide guidelines on how companies should report their water management performance. In conclusion, water accounting is an indispensable approach for any organization that views water as a strategic resource and aims to manage it effectively.

In the study, water accounting will be addressed within a theoretical framework, and the issue of accounting for water an essential component of human life in today's world, where global warming is intensely experienced will be discussed.

Keywords: Water Accounting, Global Warming, Water Flow Accounting

1. INTRODUCTION

Water is the foundation of life. However, in the 21st century, rapid population growth, urbanization, industrialization, and crises triggered by climate change have made this vital resource increasingly vulnerable. According to data from the World Resources Institute, a significant portion of the world's population lives in regions experiencing "high levels" of water stress. In this context, not only the physical presence of water but also how it is managed, used, and accounted for has gained significant importance.

Traditional financial accounting often treats water as an abstract input, hidden within the "cost of production." Water resources are not included as an asset on a company's balance sheet; the environmental and social costs (externalities) created by withdrawing, using, and discharging water are invisible in accounting systems (Molden & Sakthivadivel, 1999). This "invisibility" can pave the way for decisions that lead to resource waste, inefficient use, and ecological damage (Vardon et al., 2023).

To fill this gap, the concept of "Water Accounting" emerged and developed in the late 20th and early 21st centuries (Han, Li, Deng, Wang, & Fan, 2025). Water accounting is a systematic process that involves quantitatively and qualitatively monitoring, analyzing, and reporting the water use, water quality, and water management performance of an organization, a basin, or a nation (Taheri, Abdollahpour, & Davary, 2025). This discipline reflects the paradigm shift in which water is not merely a cost but a strategic risk, an opportunity, and a social responsibility.

2. THEORETICAL FOUNDATIONS AND CONCEPTUAL FRAMEWORK OF WATER ACCOUNTING

Water accounting is not based on a single discipline; rather, it is an interdisciplinary field informed by environmental accounting, natural resource economics, industrial ecology, and sustainability science.

2.1. Environmental Accounting and Internalization of Externalities

Environmental accounting is the measurement and reporting of the environmental impacts of corporate activities in monetary and physical units (Amdar et al., 2024). Water accounting is a specialized sub-branch of environmental accounting that focuses on water resources. The primary objective is to identify the "externalities" created by water use and pollution (i.e., costs

not reflected in company costs but incurred by society and the environment) and to incorporate them into decision-making processes (internalize them).

2.2. Capital Theory

Traditional accounting primarily focuses on financial and produced capital. Water accounting, on the other hand, centers on the concept of "natural capital." Water is a natural capital element whose value cannot be precisely measured by market prices, is depletable, and requires ecological processes for its renewal (Liu et al., 2023). Water accounting contributes to the sustainable management of this natural capital by monitoring its stocks and flows.

2.3. Stakeholder Theory and Accountability

In the modern business world, organizations bear responsibilities not only to shareholders but also to employees, consumers, local communities, and future generations (Owusu et al., 2025). Water is a fundamental resource that directly concerns all of these stakeholders. Water

accounting is a tool that increases the transparency of organizations regarding water management and their accountability to their stakeholders.

3. SCOPE AND TYPES OF WATER ACCOUNTING

Water accounting applications can be implemented at different scales and for different purposes.

3.1. Corporate (Company) Level Water Accounting

This measure aims to measure the water footprint of a company's operations and supply chain. Its key components are as follows:

- Water Withdrawal: The total amount of water withdrawn from groundwater and surface sources.
- Water Consumption: The amount of water removed from the system through evaporation, incorporation into products, or mixing with wastewater and not available for other uses.
- Water Discharge: The amount and quality of water returned to nature after use, whether polluted (wastewater) or treated.
- Water Efficiency: The amount of water used per unit of product or service. Efficiency growth is one of the key performance indicators of water accounting.

3.2. Basin (River Basin) Level Water Accounting

This is a broader approach that monitors all water inputs and outputs within a specific geographic basin, including natural and human systems. It is an integral part of Integrated Water Resources Management (IWRM), supported by organizations such as the United Nations Environment Programme (UNEP) and the World Bank. Basin accounting provides vital data for water allocation, drought management, and determining ecosystem needs.

3.3. National (Country) Level Water Accounting

Standardized statistical frameworks, such as the System of Environmental-Economic Accounting for Water (SEEA-Water), systematically assess the relationship between a country's economy and water resources. They provide a macro-level understanding of a country's total water stock, sectoral water use (agriculture, industry, domestic), and the impact of water on the economy.

4. WATER ACCOUNTING STANDARDS, FRAMEWORKS, AND METHODOLOGIES

A number of standards and frameworks have been developed to provide guidance for practitioners.

4.1. Global Reporting Initiative (GRI) Standard 303: Water and Wastewater

This is one of the most widely used standards for sustainability reporting. It requires organizations to report water withdrawal, consumption, and discharge data, as well as water-related risks and management approaches.

4.2. Water Footprint Network (WFN) Methodology:

This methodology assesses the direct and indirect water use of a product, process, or organization throughout its entire supply chain. It has three components: "green water footprint" (rainwater), "blue water footprint" (surface and groundwater), and "grey water footprint" (water required to dilute pollution). This methodology is a powerful tool for understanding the environmental impact of water use within its geographical context.

4.3. Corporate Water Accounting and CEO Water Mandate:

These are initiatives aimed at standardizing corporate water management. It provides guidance to institutions on assessing water risks, participating in basin management, and ensuring transparency.

4.4. CDP for Climate (Formerly Carbon Disclosure Project) Water Program:

This platform publicly requests water data and management strategies from the world's largest companies annually. This data allows investors to assess institutions' water risks.

4.5. Alliance for Sustainable Water Management (AWS) Standard:

This is a certifiable international standard that not only measures water but also provides a framework for institutions to manage water sustainably and create a positive impact in their basins.

5. IMPLEMENTATION CHALLENGES AND LIMITATIONS OF WATER ACCOUNTING

Several obstacles exist to the widespread and effective implementation of water accounting.

• Data Collection and Quality Challenges: The lack of water measurement infrastructure (flow meters, sensors) makes it difficult to collect reliable data, especially at the supply chain and basin scale.

• Methodological Inconsistencies: Different standards use different definitions and boundaries, limiting the comparability of results.

• Cost and Resource Requirements: Establishing and maintaining a comprehensive water accounting system can be a significant financial burden and require expertise, especially for SMEs.

• Sensitivity to Geographic Context: The value and risk of water vary significantly depending on the geography (arid vs. humid basin). Standardized reporting may fail to capture this contextual sensitivity.

• Lack of Management Support and Regulatory Framework: Without senior management commitment and government-mandated reporting requirements, water accounting risks remaining a voluntary activity.

6. CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS: SHAPING THE FUTURE OF WATER WITH ACCOUNTING

Water is undoubtedly an indispensable natural resource for all living things. Recent population growth and the resulting increase in water demand highlight the need to consume water with the understanding that it does not have an indefinite lifespan. Water pricing, and particularly its recycling, is crucial not only because it is an economic resource but also because it creates environmental and social added value.

Water has become the most strategic commodity of the 21st century. This reality necessitates a fundamental shift in how we manage and account for water (Renaldo, Suhardjo, Sevendy, Mukhsin, & Hadi, 2024). Water accounting is key to this transformation. Water should no longer be viewed as an input lost among cost items, but as a strategic asset with measurable value and risk, one that should find its place on balance sheets and sustainability reports.

Taking the following steps for the future will increase the effectiveness of water accounting:

1. Harmonization of Standards: A more consistent and comparable water accounting framework, globally accepted, should be developed.

2. Technology Integration: Technologies such as the Internet of Things (IoT), artificial intelligence, and big data analytics should be used more extensively in real-time water monitoring and data management.

3. Regulatory Incentives and Mandatory Measures: Governments should develop policies that encourage or mandate water footprint reporting and certifications such as the AWS Standard for companies above a certain scale.

4. Basin-Based Collaborations: Companies, civil society organizations, and public institutions should work together for collective action by sharing basin-scale water accounting data.

5. Education and Capacity Building: Training programs on water accounting and sustainable water management should be expanded for accountants, engineers, and managers. Ultimately, water accounting is an ethical, ecological, and economic responsibility necessary to build a sustainable future (Mirzaei, Soltani, Abbasi, Zeinali, & Mirkarimi, 2024). Understanding the

language of water and accurately accounting for it is one of the most valuable investments we can make for the future of our planet and all life on it. The National Water Plan identified the lack of systematic provision of water information in Turkey through an information system as a problem that needs to be addressed. Water information is presented in a disorganized manner through various plans and reports. There is no water accounting system that provides both quantity and quality information on water resources at a basin level, and none of the internationally developed water accounting systems are in use. To address this issue, the water accounting systems described in this study can be used to provide high-quality water information to meet the needs of stakeholders who will use the information, thus enabling more effective water management. By creating a common database and presenting water information regularly and in a standardized manner from a single location, transparency and accountability in water management will be achieved, water users' demand for information will be met, and decision-makers will be provided with high-quality information. Necessary infrastructure work should be undertaken to ensure standardization in data acquisition and evaluation in Turkey. Access to water-related data, which is produced and shared without any restrictions on sharing, should be facilitated. Data should be made understandable and shared with research institutions, including universities, for use in various analyses. Interdisciplinary collaboration and the improvement of decision-making processes through the participation of not only the physical sciences but also the social sciences will increase management effectiveness.

REFERENCES

Amdar, N., Mul, M., Al-Bakri, J., Uhlenbrook, S., Rutten, M., & Jewitt, G. (2024). Water Accounting Plus: limitations and opportunities for supporting integrated water resources management in the Middle East and North Africa. *Water International, 49*(7), 880-907.

Han, J., Li, Z., Deng, X., Wang, Y., & Fan, H. (2025). Decoding water resource carrying capacity assessment through water accounting: A methodological genealogy of traditional approaches and adaptation study of accounting-based solutions. *Agricultural Water Management, 321*, 109924.

Liu, Y., Yao, D., Xu, Z., Zhou, M., Zhou, Y., Wang, Y., . . . Zhu, Z. (2023). Comparative analysis of life cycle water accounting of the Lurgi low-pressure methanol production process with biomass or coal as raw materials. *Science of The Total Environment, 856*, 159129.

Mirzaei, A., Soltani, A., Abbasi, F., Zeinali, E., & Mirkarimi, S. (2024). Development of water accounting system for irrigated agricultural lands of Fars province. *Iranian Journal of Soil and Water Research, 55*(2), 219-244.

Molden, D., & Sakthivadivel, R. (1999). Water accounting to assess use and productivity of water. *International Journal of Water Resources Development, 15*(1-2), 55-71.

Owusu, A., Akpoti, K., Leh, M., Perera, T., Madushanka, L., Mekonnen, K., . . . Fofana, R. (2025). Bridging scales and borders on water availability and use in the transboundary Volta River Basin: A water accounting approach. *Journal of Hydrology: Regional Studies, 59*, 102377.

Renaldo, N., Suhardjo, S., Sevendy, T., Mukhsin, M., & Hadi, S. (2024). A Comprehensive Review of Green Water Accounting. *Interconnection: An Economic Perspective Horizon, 1*(4), 242-249.

Taheri, S. M., Abdollahpour, M., & Davary, K. (2025). The Role of Water Accounting and Auditing in Water Governance. *Journal of Water and Sustainable Development, 12*(2).

Vardon, M. J., Le, T. H. L., Martinez-Lagunes, R., Pule, O. B., Schenau, S., May, S., & Grafton, R. Q. (2023). Water accounts and water accounting. *Global Commission on the Economics of Water: Paris, France*.

DİJİTALİN EKOLOJİK BEDELİ: VERİMLİLİK PARADOKSUNDAN DENGE MODELİNE

Dr. Öğr. Üyesi, SERKAN CANTÜRK
İstinye Üniversitesi,
serkan.canturk@istinye.edu.tr - ORCID ID:0000-0002-7283-7227

ÖZET

Dijital dönüşüm, ekonomik ve sosyal ilerlemenin yeni bir evresini temsil ederken, beraberinde derin bir ekolojik ikilemi getirmektedir. Bir yandan akıllı şebekeler, hassas tarım ve enerji yönetim sistemleri aracılığıyla kaynak verimliliğinde %10-30 seviyelerinde iyileşme potansiyeli sunmakta; diğer yandan artan e-atık, enerji açlığı olan veri merkezleri ve 5G ağları ile Jevons Paradoksu'nu dijital çağda yeniden üretmektedir. Bu paradoksun ötesine geçmek, dijitalleşme ile çevresel sürdürülebilirlik arasındaki karmaşık ilişkiyi yönetmeyi gerektirir. Bu amaçla, bir politika ve analiz çerçevesi olarak Dijital-Çevresel Denge Modeli önerilmekte ve dijital altyapı, kaynak kullanımı, atık üretimi ile çevresel kazanımlar arasında sistematik bir denge kurulması hedeflenmektedir. Çalışma, literatürde dağınık halde bulunan bulguları sentezleyerek, politika-uygulama uyuşmazlığı, dijital uçurum ve kapasite eksikliği gibi yapısal engelleri ortaya koymakta ve nihai bir teorik katkı olarak, dijital ve ekolojik sistemleri ayrılmaz bir bütün olarak ele alan "dijital ekoloji" perspektifini sunmaktadır. Sonuç olarak, dijital devrimin ekolojik bedelinin, ancak bütünleşik politikalar, döngüsel ekonomi uygulamaları ve yenilikçi bir bakış açısıyla yönetilebileceği ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Dijital dönüşüm, çevresel sürdürülebilirlik, yeşil büyüme, döngüsel ekonomi, Jevons Paradoksu.

THE ECOLOGİCAL COST OF THE DİGİTAL: FROM THE EFFİCİENCY PARADOX TO THE BALANCE MODEL

Asst. Prof. ,SERKAN CANTÜRK
Istinye University,
serkan.canturk@istinye.edu.tr - ORCID ID:0000-0002-7283-7227

ABSTRACT

Digital transformation represents a new phase of socioeconomic progress, yet it brings with it a profound ecological dilemma. On one hand, it offers the potential for 10-30% improvements in resource efficiency through smart grids, precision agriculture, and energy management systems; on the other, it recreates the Jevons Paradox in the digital age through mounting e-waste, energy-hungry data centers, and 5G networks. Moving beyond this paradox requires managing the complex relationship between digitalization and environmental sustainability. To this end, the Digital-Environmental Balance Model is proposed as a policy and analytical framework, aiming to establish a systematic equilibrium between digital infrastructure, resource use, waste production, and environmental gains. By synthesizing findings scattered throughout the literature, the study reveals structural barriers such as policy-application misalignment, the digital divide, and capacity deficits. As an ultimate theoretical contribution, it presents the "digital ecology" perspective, which treats digital and ecological systems as an inseparable whole. In conclusion, it is demonstrated that the ecological cost of the digital revolution can only be managed through integrated policies, circular economy practices, and an innovative mindset.

Keywords: Digital transformation, environmental sustainability, green growth, circular economy, Jevons Paradox

UPANİŞADLARDA TANRISAL SOLUK

İhl Meslek Dersleri Öğretmeni, Betül GEZİCİ
Mardin Artuklu Üniversitesi, (Görev Yeri: Veysel Karani AİHL)
betulgezici217@gmail.com - 0009-0006-8175-8658

ÖZET

Bu çalışma Hinduizm'in temel kaynakları arasındaki en eski felsefi metinlerinden olan Upanişadlar'da Prana kavramının etimolojik ve kavramsal çerçevesini, kozmolojik, antropolojik ve metafizik bağlamını ele almaktadır. Upanişad metinleri incelediğimizde Prana kavramının, evrenin düzenini sağlayan ilah bir güç olduğunu görürüz. Güneş ışığı, ateş, rüzgâr ve yaşamın devinimi bu ilahi nefesin çeşitli tezahürleri olarak yorumlanmaktadır.

Upanişadlarda Prana, organlar ve duyular arasındaki hiyerarşinin ele alındığı mantralarda Prana'nın ortamı terk ettiği ilk andan itibaren diğer organların ve duyuların Prana'sız yaşayamayacağını söyledikleri ve böylece Prana'nın hepsinden üstün bir konumda olduğu açıkça ifade edilir. Metinlerde Prana bedenin ve özün barınağı olarak anlatılır. Prana (iç soluk), Apana (dış soluk) , Vyana (yaygın soluk) Udana (üst soluk) Samana (orta soluk) şeklinde soluk türleri ifade edilir.

Upanişadlar'da tanrı Brahman olarak ifade edilirken varlıkların tanrısal özü ise Atman olarak ifade edilir ve kurtuluşun yolu Atman ve Brahman özdeşliğini anlamaktan geçmektedir. Prāna'nın bir çok mantrada Brahman olarak ifade edilmesi Atman –Brahman özdeşliğindeki önemini ortaya koymaktadır. Prana Atman'ın bedensel yaşamdaki görünümünü temsil eder. Bu ilişki, insanın hem fiziksel hem de ruhsal bütünlüğünü açıklayan temel bir çerçeve sunar.

Sonuç olarak bu bildiri, Upanişadlarda tanrısal soluk kavramının yalnızca bir yaşam enerjisi olarak değil, evrendeki düzenin sürekliliğini sağlayan, insan varlığını kozmik gerçeklikle ilişkilendiren çok katmanlı bir ilke olduğunu ortaya koymaktadır. Prana'nın, canlılığın devamındaki işlevi, kozmik düzeni sağlamadaki rolü ve Atman-Brahman birlikteliğindeki önemli konumu ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler : Hinduizm, Upanişadlar, Prana, Tanrısal Soluk

YENİLMESİ SÜNNETLE HELAL KILINAN BİR AV HAYVANI: YABANİ EŞEK

Yaşar Eksilme

Uşak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yüksek lisans öğrencisi

Mail: Mahmeri63@hotmail.com Orcid: 0000-0001-5526-487X

İslam hukukunda (fıkıh) helal ve haram gıdaların belirlenmesinde iki temel kaynak, Kur'an-ı Kerim ve Peygamber Efendimizin (s.a.v.) sünnetidir. Kur'an-ı Kerim'de temel prensip olarak Allah'ın yarattığı her şeyin helal ve temiz olduğu kabul edilir. Haram kılınanlar ise istisnai olup belirli ayetlerde toplu halde zikredilmiştir. Kur'an ayetlerinde; leş, akıtılmış kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanlar kesin bir dille yasaklanmıştır.

Kur'an'ın çizdiği bu genel ve sade çerçeveyi Hz. Peygamber (s.a.v.) uygulama ve açıklamalarıyla (sünnet) detaylandırmıştır. Hadis-i şeriflerde, "azı dişi olan avını parçalayan" (aslan, kurt vb.) ve "pençesi olan ve pençesiyle avını parçalayan yırtıcı kuşlar" (kartal, şahin vb.) gibi hayvanların etlerinin haram olduğu hükmü getirilmiştir. Bu temel yasaklar dışında kalan ve örfte yenmesi uygun görülen av hayvanlarına helal hükmü verilmiştir.

Bu bağlamda dikkat çekici bir örnek, eşek eti meselesidir. Hz. Peygamber (s.a.v.), Hayber seferi sonrasında evcil eşeklerin (ehli eşek) etini yasaklamıştır. Ancak, aynı dönemde yabani eşek etinin helal olduğuna ve Sahabilerin bu eti tükettiğine dair rivayetler bulunmaktadır. Bu durum, yabani eşeğin, sünnet ile helalliği sabit olan av hayvanlarından biri olduğunu göstermektedir.

Konunun tarihî hükmünün yanı sıra, günümüzdeki durumu da ayrıca değerlendirilmelidir. Tarihî metinlerde bahsi geçen "yabani eşek" (Asya yaban eşeği), günümüzde nesli tükenme tehlikesi altında olduğu için avlanması yasaklanan hayvanlar arasındadır. Ayrıca, terminolojik bir açıklama olarak, hadislerde zikredilen yabani eşek ile Afrika'ya özgü bir tür olan zebranın farklı türler olduğunun altı çizilmelidir.

Sonuç olarak, İslami hükümlerin oluşumunda Kur'an'ın evrensel yasakları, Sünnet'in açıklayıcı rolü, toplumsal örf ve zamanın değişen şartlarının (örneğin çevre bilinci ve nesli koruma) birlikte ele alındığı görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Helal, Haram, Yaban Eşeği, Av

SANAL GERÇEKLİK DESTEKLİ ORYANTİRİNG EĞİTİMİNİN SERAMİK SEKTÖRÜ ÇALIŞANLARININ BİLİŞSEL VE SOSYAL BECERİLERİNE ETKİSİ

L. Öğrenci, Zeynep Şüheda TARIKUT
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
zeynepsuhedatarikut@gmail.com- 0009-0006-5938-547X

L. Öğrenci, Ayla AYDIN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
aylaaydin1333@gmail.com - 0009-0009-8637-2297

L. Öğrenci, Muhammed Emin CANTÜRK
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
emincanturk0666@gmail.com - 0009-0000-6256-2816

Dr. Öğrenci, Figen ÇOŞKUN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
figencoskun17@gmail.com - 0009-0002-5669-1990

Yl. Öğrenci, Yahya DOĞAN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
dogan.yahya.16@gmail.com - 0000-0003-4355-4444

Doç. Dr. Oya ERENOĞLU
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
o_turkdonmez@comu.edu.tr - 0000-0003-1235-3009

ÖZET

Bu çalışma, Kaleseramik Çanakkale Kalebodur Seramik San. A.Ş. çalışanlarına yönelik olarak yürütülen teknoloji destekli oryantiring eğitiminin çalışanların stratejik düşünme, problem çözme, liderlik ve kişisel gelişim becerilerine etkisini incelemektedir. Eğitim süreci, sanal gerçeklik (VR) tabanlı harita okuma ve yön bulma uygulamaları ile desteklenmiş, ardından 60 katılımcı ile kurumun sosyal tesisleri çevresinde gerçekleştirilen oryantiring etkinliği ile saha deneyimi sağlanmıştır. Sonrasında 10 katılımcının oryantiring sporuna dair stratejik düşünme, problem çözme, liderlik ve kişisel gelişim boyutlarındaki deneyimleri ile teknoloji destekli etkinliklere yönelik değerlendirmelerini yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla elde edilmiştir. Görüşme bulguları, oryantiring etkinliğinin çalışanlarda çok boyutlu bir gelişim deneyimi yarattığını göstermektedir. Katılımcıların %40'ı etkinliğin stratejik ve hızlı karar verme becerilerini geliştirdiğini, %50'si harita okuma ve yön bulmanın bilişsel süreçleri

desteklediğini belirtmiştir. Problem çözme boyutunda katılımcıların %37,5'i dikkat ve stratejik düşünme gerektiren zorlukların gelişim sağladığını; %25'i fiziksel ve bilişsel engellerle baş etme becerilerinin güçlendiğini ifade etmiştir. Liderlik konusunda katılımcıların %55,6'sı oryantiring sporunun liderlik farkındalığını artırdığını ve genel olarak olumlu katkılar sağladığını belirtmiştir. Kişisel gelişim alanında ise bilişsel (%37,5), sosyal (%37,5) ve fiziksel (%25) gelişime ilişkin katkılar ön plana çıkmıştır. Teknoloji destekli öğrenmeye ilişkin katılımcı görüşleri incelendiğinde, %60'ı VR ve dijital uygulamaların süreci kolaylaştırdığını ve motivasyon artırdığını; %40'ı ise aşırı teknoloji kullanımının motor becerileri sınırlayabileceğini ifade etmiştir. Bu yönüyle araştırma, VR destekli oryantiring eğitiminin çalışanlarda hem bilişsel hem sosyal hem de fiziksel becerileri geliştiren, takım ruhunu güçlendiren ve iş süreçlerinde karar verme hızını artıran bütüncül bir deneyim sunduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu tür etkinlikler seramik sektörü gibi yoğun iş gücü gerektiren üretim alanlarında çalışan gelişimi, iş yeri motivasyonu ve kurum içi dayanışmayı destekleyen uygulanabilir bir model önerisi sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Oryantiring, sanal gerçeklik, stratejik düşünme, problem çözme, bilişsel gelişim

Katkı Belirtme: Bu çalışmanın bulguları Tübitak–2209-B Sanayiye Yönelik Lisans Araştırma Projeleri Desteği Programı kapsamında "Seramikten Doğaya Yön Veren Adımlar" projesinden elde edilmiştir.

EFFECT OF VIRTUAL REALITY–SUPPORTED ORIENTEERING TRAINING ON THE COGNITIVE AND SOCIAL SKILLS OF EMPLOYEES IN THE CERAMICS INDUSTRY

ABSTRACT

This study investigates the effects of technology-enhanced orienteering training on the strategic thinking, problem-solving, leadership, and personal development competencies of employees at Kaleseramik Çanakkale Kalebodur Seramik San. A.Ş. The training approach incorporated virtual reality (VR) applications for map-reading and navigation, culminating in an orienteering event with 60 participants in the company's social facility area to offer practical field experience. Following this, semi-structured interviews were administered to 10 participants to investigate their experiences related to strategic thinking, problem-solving, leadership, and personal development in the context of orienteering, along with their assessments of technology-enhanced activities. Results demonstrate that the orienteering activity promoted a multifaceted developmental experience for employees. Forty percent of participants reported that the activity improved their strategic and speedy decision-making abilities, while fifty percent highlighted that map reading and navigation boosted their cognitive functions. In the problem-solving dimension, 37.5% observed advancements in attention and strategic thinking, while 25% revealed an improved capacity to manage physical and cognitive problems. Regarding leadership, 55.6% of the participants stated that orienteering increased their

leadership awareness and made positive contributions in general. Regarding personal development, participants indicated contributions to cognitive (37.5%), social (37.5%), and physical (25%) growth. Participants' perspectives on technology-enhanced learning indicated that 60% regarded virtual reality and digital applications as stimulating and beneficial for the learning process, whereas 40% voiced apprehensions that excessive reliance on technology could hinder motor skills development. The study illustrates that VR-assisted orienteering training provides a comprehensive experience that develops employees' cognitive, social, and physical abilities, fortifies team cohesion, and accelerates decision-making in work processes. Furthermore, these activities provide a viable framework for fostering employee growth, enhancing workplace engagement, and promoting institutional cohesiveness in labor-intensive industries like ceramics.

Keywords: Orienteering, virtual reality, strategic cognition, problem-solving, cognitive advancement

Acknowledgement: This study's conclusions were derived from the TÜBİTAK 2209-B Industry-Oriented Undergraduate Research Projects Support Program project entitled “Steps Guided by Nature from Ceramics.”

THE ROLE OF LANGUAGE POLICY IN SHAPING MULTILINGUAL EDUCATION IN AZERBAIJAN

Prof. Dr. Jala Garibova
Azerbaijan University of Languages, Azerbaijan
Dr. Milana Abbasova
Baku State University, Azerbaijan
Dr. Elshan Mammadov
Khazar University, Azerbaijan

Abstract
This detailed research examines the evolution and impact of language policy on multilingual education in Azerbaijan, where language planning has played a central role in educational reform and identity-building since independence. Drawing from documentary analysis, ethnographic data, and interviews with policymakers, teachers, students, and parents, the study explores how state policy intends to balance the dominance of the Azerbaijani language with the presence of Russian and the increasing importance of English for global integration. The abstract situates the discussion within broader sociolinguistic theory, addressing issues of access, equity, curriculum, and proficiency outcomes. Findings highlight the practical realities of multilingual classrooms, the flexibility of school-level policy implementation, and emergent patterns of linguistic hierarchies. Data reveals that while government policy has strengthened Azerbaijani's status as the national language—unifying citizens and supporting minority inclusion—multilingualism continues to be fostered through extensive Russian and English medium schools in urban environments. Sociocultural and political factors influence language attitudes, with parents and students often prioritizing English for international opportunities but sustaining Russian for cultural and economic ties. The results imply that successful multilingual education in Azerbaijan requires ongoing teacher training, modernization of materials, and nuanced policy frameworks that reflect local context and global best practices. These findings contribute to Eurasian studies by demonstrating how linguistic diversity can be an asset for integration and competitiveness in the global education landscape.

Keywords: language policy, multilingual education, Azerbaijan, education reform, language attitudes

LINGUISTIC LANDSCAPE AND URBAN IDENTITY: A STUDY OF BAKU SIGNAGE

Assoc. Prof. Dr. Sayyara Guliyeva
Azerbaijan University of Languages, Azerbaijan

Abstract
This research investigates the linguistic landscape of Baku to understand how public signage reflects and shapes urban identity. Utilizing photographic documentation, site mapping, and content analysis across business, street, government, and educational environments, the project traces the visible presence of Azerbaijani, Russian, English, and minority languages. The study reveals the dynamic interaction between state language policy and societal multilingual realities, showing how centralized policies can contrast with local signage choices influenced by economics, tourism, and grassroots multiculturalism. Interviews with residents and business owners show that English has expanded rapidly in retail and service settings, symbolizing modernity and international connectedness. Russian signage, while still visible, is more often found in older districts and reflects historical urban demographics. Analysis of code-mixing, visual prominence, and typographical style further supports arguments about Baku's evolving global identity. The findings support theoretical claims that linguistic landscape functions as a site of memory, identity, and language negotiation, making it a rich indicator of social change.

Keywords: linguistic landscape, urban identity, Azerbaijan, multilingualism, public signage

THE IMPACT OF LOCAL DIALECTS ON INDONESIAN LANGUAGE TEACHING

Prof. Dr. Novi Anoegrajekti
Universitas Negeri Jakarta, Indonesia
Dr. Liliana Muliastuti
Universitas Negeri Jakarta, Indonesia
Ifan Iskandar
Universitas Negeri Jakarta, Indonesia

Abstract
This study provides a comprehensive analysis of how local dialects influence Indonesian language pedagogy in classrooms across Indonesia. Surveys, lesson observations, and teacher interviews provide data on teachers' approaches to dialect diversity in their teaching, including how regional syntactic and phonetic features are addressed alongside standardized Bahasa Indonesia. The research finds that acknowledging dialect variation enhances students' engagement and cultural identity but can also create challenges for national curriculum implementation and uniform language assessment. Effective strategies include dialect-sensitive teaching materials, professional development for teachers, and community-involved projects that validate students' language repertoires. The study concludes that a nuanced, flexible approach to dialect inclusion can improve literacy and communicative competence, emphasizing the need for sustained support from educational authorities to bridge local and national language learning goals.

Keywords: Indonesian language, local dialects, language teaching, education policy, dialect inclusion

DIGITAL PLATFORMS FOR ENHANCING INDONESIAN LITERACY AMONG CHILDREN

Prof. Dr. Yumna Rasyid
Universitas Negeri Jakarta, Indonesia
Siti Nurhaliza
Institut Teknologi Bandung, Indonesia

Abstract
This paper investigates the effectiveness of digital platforms in improving literacy skills among primary-school children in Indonesia, focusing on reading comprehension, vocabulary acquisition, and digital engagement. Drawing on mixed-methods research, the study analyzes quantitative test results alongside qualitative interviews with students, teachers, and parents. Various platforms—from gamified mobile apps to online book clubs—are evaluated for usability, accessibility, and pedagogical value. The findings highlight significant gains in motivation and literacy development when digital tools are well-aligned with age, regional context, and curriculum. However, challenges persist concerning internet access, device affordability, and disparities between urban and rural schools. The authors recommend strategies for integrating digital literacy into teacher training and policy, emphasizing community partnerships to expand access, and the continued evaluation of platform content for educational quality.

Keywords: digital literacy, Indonesian education, children's reading, educational technology, equity

LANGUAGE ACQUISITION AND PHONOLOGICAL DEVELOPMENT IN CHINESE CHILDREN

Prof. Dr. Shi Dingxu
Guangdong University of Foreign Studies, China
Qian Yubin
University of Chinese Academy of Sciences, China
Dr. Liu Wen
Tsinghua University, China
Xun Zhao
Peking University, China

Abstract
This work explores the process of phonological development in Mandarin-speaking children aged 2 to 7, using both longitudinal and cross-sectional approaches. The study records developmental benchmarks for segmental and prosodic features, investigates common phonological errors, and correlates language exposure with speech outcomes. Comprehensive analyses reveal how home language practices, classroom instruction, and media contribute to phonological development, while also identifying typical and atypical patterns. The findings offer guidance for early intervention and speech-language therapy in China, illustrating the importance of both universal and language-specific approaches. The breadth of data provides a baseline for comparative research and underscores implications for teachers, clinicians, and policymakers working to support language acquisition in diverse educational settings.

Keywords: language acquisition, phonology, Mandarin, developmental linguistics, speech therapy

BILINGUALISM IN QATAR: SOCIOLINGUISTIC TRENDS IN ARABIC-ENGLISH COMMUNITIES

Prof. Dr. Irene Theodoropoulou
Qatar University, Qatar
Lina Abdelrahman
Hamad Bin Khalifa University, Qatar
Hamad Al-Kuwari
Qatar University, Qatar

Abstract
This empirical study explores the sociolinguistic phenomena of bilingualism in Arabic-English speaking communities in Qatar. Employing surveys, participant observation, and audio recordings, the authors analyze language choice in households, schools, and public spaces. The research identifies strong correlations between bilingual fluency, socioeconomic status, education level, and exposure to global media. Factors fostering effective bilingualism include supportive family practices and the integration of English into national educational policy, but tension exists between cultural preservation and internationalization. Results show that linguistic choices are shaped by identity negotiation—they are both individual and collective responses to Qatar's rapid modernization. The paper underscores the importance of flexible language policy and educational support to maximize the benefits of bilingualism for participation in global society and to support cultural continuity within the nation.

Keywords: bilingualism, Qatar, sociolinguistics, Arabic-English, language policy

EQUITY IN EDUCATION POLICY IMPLEMENTATION ACROSS URBAN AND RURAL SCHOOLS IN IRAN

Prof. Dr. Reza Azizi
University of Tehran, Iran
Fatemeh Ghadiri
University of Tehran, Iran

Abstract

This paper analyzes the challenges and opportunities in implementing equitable education policy in urban and rural schools throughout Iran. Drawing on a mixed-methods approach, the research utilizes national education statistics, school survey data, and interviews with teachers and administrators from five provinces. The study finds that substantial resource disparities persist, particularly in access to modern technology and qualified teaching staff, which disproportionately disadvantages rural learners. While government initiatives have increased infrastructure investments in remote regions and pushed for curriculum updates, actual policy enactment is hindered by logistical barriers, cultural resistance, and variable professional development for rural educators. Contrasts in student achievement rates, standardized test results, and participation in extracurricular programs reveal equity gaps exacerbated by family socioeconomic status and local governance. The study concludes by recommending context-sensitive policy interventions, greater community involvement in school governance, and ongoing evaluation mechanisms to ensure that policy intentions translate into meaningful equality of educational opportunity for all Iranian students.

Keywords: education policy, equity, rural schools, Iran, implementation challenges

DIGITAL TECHNOLOGY INTEGRATION AND TEACHER PROFESSIONAL DEVELOPMENT IN IRANIAN HIGHER EDUCATION

Dr. Laleh Etemad
Shiraz University, Iran
Assoc. Prof. Dr. Mahmoud Daryaei
Shiraz University, Iran
Samira Parsa
Shiraz University, Iran
Ali Soufi
Shiraz University, Iran

Abstract
This research investigates the impact of digital technology adoption in Iranian higher education with a focus on teacher professional development. By surveying over 600 faculty members in engineering, science, and education faculties, the study tracks shifts in pedagogical practices since the introduction of mandatory e-learning platforms and digital content creation initiatives. The survey is complemented by in-depth interviews and classroom observations to measure changes in teacher attitudes, training participation, and perceived instructional efficacy. Results show that while most instructors have integrated technology into their lesson planning and assessments, there are ongoing challenges in digital curriculum design competency and student engagement. Barriers include uneven access to up-to-date devices and lack of tailored training modules. Professional development programs that are collaborative, discipline-specific, and practice-oriented yield the highest gains in confidence and instructional innovation. The paper suggests embedding digital pedagogy into teacher education curricula and establishing knowledge-sharing networks to enhance technology integration across Iranian universities.

Keywords: digital technology, professional development, higher education, Iran, e-learning

MULTILINGUAL EDUCATION AND INTERCULTURAL COMPETENCE DEVELOPMENT IN INDIAN URBAN SCHOOLS

Prof. Dr. Suresh Mehra
Jawaharlal Nehru University, India
Dr. Priya Banerjee
Jawaharlal Nehru University, India

Abstract

This study explores the effectiveness of multilingual education policies in fostering intercultural competence in major Indian metropolitan schools. Using classroom observations, student performance records, and qualitative interviews with teachers and policy experts, the research identifies how English, Hindi, and regional languages are balanced in curriculum and pedagogic practice. Particular attention is given to inclusive practices that support linguistic minorities and foster collaborative learning across cultural backgrounds. The findings demonstrate that students in robust multilingual environments display greater adaptability, empathy, and communication skills, which translate into improved social development and academic achievement. However, challenges such as inadequate teacher preparation, assessment inconsistency, and parental pressure for English dominance persist. Policy recommendations include comprehensive teacher training in intercultural skills, curriculum reforms to value all languages, and resources for minority language inclusion.

Keywords: multilingual education, intercultural competence, India, urban schools, language policy

PROJECT-BASED LEARNING INITIATIVES AND STEM MOTIVATION IN INDIAN SECONDARY EDUCATION

Dr. Anand Bhatia
Indian Institute of Science, India
Anisha Singh
Indian Institute of Science, India
Prof. Dr. Kavita Subramanian
Indian Institute of Science, India
Assoc. Prof. Dr. Deepak Nair
Indian Institute of Science, India

Abstract
This research examines the implementation and outcomes of project-based learning (PBL) initiatives across Indian secondary schools. A combination of quantitative data from national standardized STEM exams and qualitative insights from focus groups provides evidence that students engaged in PBL settings demonstrate higher STEM motivation, improved critical thinking, and stronger collaboration skills compared to peers in traditional classrooms. The research details best practices for successful PBL uptake, such as teacher mentoring, partnerships with local industries, and cross-subject curriculum planning. Marginalized and economically disadvantaged students benefit significantly from hands-on, experiential learning opportunities that bridge theory and practice. Persistent barriers include insufficient teacher training, time constraints, and administrative inertia. Recommendations call for educational policy to prioritize flexible curriculum structures, regular teacher upskilling, and targeted resource allocation to scale PBL across India's diverse education system.

Keywords: project-based learning, STEM, India, secondary education, student motivation

UNIVERSITY-GOVERNMENT PARTNERSHIPS FOR EDUCATIONAL REFORM IN RURAL INDIA

Dr. Rajiv Desai
University of Delhi, India

Abstract
This paper analyzes the evolving relationship between universities and government bodies to co-create educational reforms in rural India. Based on case studies of collaborative pilot projects in three states, the authors evaluate the success factors of programs aimed at increasing literacy, reducing dropout rates, and ensuring teacher accountability. The research details how university-led action research informed new policy directions, cell phone-based data collection improved accountability, and local teacher recruitment programs improved relevance and retention. Funding inconsistencies and political change are highlighted as challenges for scaling successful models. The study underscores the value of research-policy partnerships, interdisciplinary teams, and community engagement for creating context-driven, sustainable reforms.

Keywords: educational reform, university-government partnerships, India, rural education, policy innovation

THE IMPACT OF BILINGUAL EDUCATION PROGRAMS ON STUDENT LITERACY IN ALGERIAN PRIMARY SCHOOLS

Dr. Yasmine Benali
University of Algiers, Algeria
Prof. Dr. Houcine Amrani
University of Algiers, Algeria
Assis. Prof. Dr. Layla Cherif
University of Algiers, Algeria

Abstract
This study investigates bilingual education programs in Algerian primary schools, examining their effect on student literacy outcomes in Arabic and French. Longitudinal assessment data, classroom observations, and teacher interviews reveal that structured bilingual instruction improves literacy acquisition, student confidence, and parental satisfaction, particularly in urban centers. The results show disparities in bilingual proficiency and material availability between urban and rural schools, underlining the importance of targeted interventions and resource allocation. The paper emphasizes the need for capacity-building in bilingual pedagogy and recommends that policymakers develop locally adapted curricula for sustained literacy benefits across linguistic communities. Cross-sector collaboration with teacher education institutes is considered essential for ongoing quality improvement.

Keywords: bilingual education, Algeria, primary schools, literacy, language policy

EVALUATING THE USE OF EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN ALGERIAN HIGHER EDUCATION

Prof. Dr. Amine Boukhalfa
University of Oran, Algeria
Dr. Nadia Zerguini
University of Oran, Algeria

Abstract
This paper analyzes the adoption, use, and impact of educational technologies in Algerian universities, focusing on digital platforms, LMS adoption, and online assessments. Drawing on surveys from 14 universities and interviews with faculty and IT managers, the research highlights positive trends in digital skill acquisition, blended learning, and student autonomy. However, results indicate inconsistent platform usage, uneven access to updated hardware, and limited faculty support for course redesign. The study recommends greater investment in technology infrastructure, mandatory digital training in faculty development programs, and the creation of open-access resources tailored to Algerian instructional contexts. The authors argue that systemic, institution-wide strategies are necessary for optimizing the benefits of educational technology and achieving sustainable digital transformation in higher education.

Keywords: educational technology, Algeria, higher education, digital learning, faculty development

INCLUSIVE PEDAGOGY STRATEGIES FOR DIVERSE CLASSROOMS IN ITALIAN ELEMENTARY SCHOOLS

Assis. Prof. Dr. Lucia Romano
University of Rome “La Sapienza”, Italy
Prof. Dr. Giovanni Ferri
University of Rome “La Sapienza”, Italy

Abstract
This research delves into inclusive pedagogy developments in Italian elementary education, tracking the implementation of “universal design for learning” (UDL) principles and differentiated instruction for students with varying abilities and cultural backgrounds. Through detailed classroom case studies, teacher interviews, and parent focus groups, the paper evaluates how inclusive planning, co-teaching, and personalized interventions affect academic achievement and social participation. The research finds measurable improvements in learning outcomes and peer acceptance among students with disabilities, but notes gaps in teacher readiness and administrative support. Participation in ongoing professional communities and parental collaboration emerges as a significant driver of successful inclusion. Policy suggestions include expanded UDL training and assessment reforms to enhance equity in early schooling.

Keywords: inclusive pedagogy, Italy, elementary education, universal design, diversity

DIGITAL GAME-BASED LEARNING TO ENHANCE ENGAGEMENT IN ITALIAN SECONDARY EDUCATION

Dr. Paolo Grimaldi
University of Milan, Italy
Giulia Fabbri
University of Milan, Italy
Prof. Dr. Alessandra Russo
University of Milan, Italy

Abstract
This study investigates the role of digital game-based learning (DGBL) in boosting student engagement, motivation, and achievement in Italian secondary schools. Employing pre- and post-intervention surveys, classroom analytics, and in-depth focus groups with teachers and students, the research measures the impact of both commercially available and teacher-created games across STEM and humanities courses. Findings suggest that well-designed digital games foster deeper conceptual understanding, collaborative learning, and sustained interest, though access issues and teacher training pose barriers to broad adoption. The study concludes with guidelines for selecting effective DGBL platforms, advocating for curriculum embedding, and government support for technology integration in national education policy.

Keywords: digital game-based learning, Italy, student engagement, secondary education, motivation

RETHINKING HIGHER EDUCATION ADMISSIONS: HOLISTIC STRATEGIES IN ITALIAN UNIVERSITIES

Prof. Dr. Stefano Mancini , Elena Vitale , Assoc. Prof. Dr. Marco Santoro , Dr. Silvia Esposito , Assis. Prof. Dr. Paolo Bellini
University of Bologna, Italy

Abstract
This paper critically examines the transformation of admissions processes at top Italian universities, focusing on the shift from standardized testing to holistic evaluation strategies. It synthesizes administrative data, policy documents, and interviews with admissions officers and faculty across multiple disciplines. The research finds that adopting multi-faceted assessments—incorporating interviews, personal statements, extracurricular achievements, and equity-focused criteria—has begun to promote greater diversity and student success. The study details the tension between tradition and reform, faculty adaptation, and perspectives from underrepresented communities. Policy recommendations center on transparent guidelines, evaluation training for admissions committees, and infrastructure for monitoring long-term impacts on academic and employment outcomes. Holistic admissions are shown to hold promise in democratizing higher education and aligning Italian universities with international best practices.

Keywords: holistic admissions, Italy, higher education, university diversity, admissions reform

EXPLORING THE SOCIO-ECONOMIC IMPACTS OF INTERNAL MIGRATION IN IRAN: CHALLENGES AND POLICY RESPONSES

Prof. Dr. Shirin Etemadi
University of Tehran, Iran

Dr. Hossein Mohammadi
University of Tehran, Iran

Assis. Prof. Dr. Parisa Rashidi
Shiraz University, Iran

Abstract
This research investigates the multifaceted socio-economic impacts of internal migration within Iran, with a focus on rural-to-urban flows in major provinces over the last decade. Using a combination of census data, provincial development indicators, and semi-structured interviews, the study evaluates how migration trends have influenced labor market dynamics, infrastructural pressures, and social integration. The analysis reveals that while urban migration often increases access to services and employment opportunities, it also exacerbates spatial inequality and places strain on housing and public infrastructure. Notably, internal migrants encounter barriers including employment precarity, limited social support networks, and challenges in accessing healthcare and education. The paper also examines governmental and municipal policy measures aiming to manage migration and mitigate its negative effects, such as targeted investments in rural infrastructure, decentralized economic planning, and social welfare expansion. It concludes that holistic, multisectoral strategies are essential to ensure migration supports equitable regional development and social stability. The findings provide robust evidence to guide future policy formulation, with an emphasis on enhancing data collection and stakeholder participation in migration governance.

Keywords: internal migration, Iran, socio-economic impact, labor market, urbanization, policy

THE ROLE OF TRANSNATIONAL NETWORKS IN SHAPING MIGRATION EXPERIENCES AMONG IRANIAN DIASPORA

Dr. Farzaneh Parsa
Allameh Tabataba'i University, Iran

Assoc. Prof. Dr. Siamak Jahanbakhsh
Ferdowsi University of Mashhad, Iran

Abstract

This paper explores how transnational networks influence migration experiences, adaptation, and identity among Iranian diaspora communities across Europe and North America. Drawing on qualitative interviews and digital ethnography, it highlights the significance of family ties, professional associations, and virtual communities in facilitating both pre- and post-migration decision-making. The study demonstrates that these networks provide informational, emotional, and material resources, reducing risks and smoothing integration processes for new migrants. At the same time, digital connectivity strengthens cultural retention while fostering new hybrid identities. However, network constraints—such as exclusion and pressure to conform—can also complicate adaptation, particularly for women and youth. Empirical findings underscore policy gaps in recognizing and supporting the positive role of diaspora networks in host country integration. The article calls for collaborative initiatives between sending and receiving countries to support migrants before, during, and after migration, centering on digital inclusion and transnational social capital.

Keywords: transnational networks, Iranian diaspora, migration, adaptation, digital ethnography

MIGRATION AND SECURITY: UNDERSTANDING BORDER DYNAMICS IN PAKISTAN'S PERIPHERAL REGIONS

Prof. Dr. Habib Ullah Khan
Quaid-i-Azam University, Pakistan

Dr. Sana Javed
University of Punjab, Pakistan

Muhammad Adeel
University of Punjab, Pakistan

Abstract

This study addresses the intersection of migration and security in Pakistan's border regions, with a focus on transboundary mobility, refugee influx, and local security dynamics along the Afghanistan and Iran borders. Utilizing field reports, legal reviews, and stakeholder interviews, the research examines how irregular migration and refugee settlement patterns influence regional security architecture, economic activity, and intercommunal relations. The findings show that local authorities are often challenged by informal cross-border networks, limited legal infrastructures, and humanitarian crises resulting from protracted displacement. Community-level responses—ranging from traditional conflict mediation to organized resistance—emerge as critical elements in managing security concerns. The article underscores the need for comprehensive, rights-based policies that balance border security with protection and integration for migrants and refugees. It highlights the importance of regional collaborations in intelligence-sharing, humanitarian assistance, and capacity building for sustainable border management.

Keywords: migration, security, Pakistan, border dynamics, refugee policy, peripheral regions

GENDER AND MIGRATION: NAVIGATING OPPORTUNITIES AND VULNERABILITIES FOR PAKISTANI WOMEN

Assis. Prof. Dr. Saleema Khatoon
University of Karachi, Pakistan

Dr. Maria Qureshi
Lahore University of Management Sciences, Pakistan

Hina Nazir
Lahore University of Management Sciences, Pakistan

Abstract
This article examines the complex relationship between gender and migration in Pakistan, focusing on the distinct opportunities and vulnerabilities experienced by women migrants. Through mixed-method research involving survey data and in-depth interviews, the study identifies both empowerment outcomes—including improved education and employment prospects—and heightened risks such as gender-based violence, exploitation, and limited legal protection. Family migration, labor mobility, and marriage migration are analyzed as key pathways. Findings indicate that social norms, patriarchal structures, and institutional gaps shape women's agency before, during, and after migration. The article calls for gender-sensitive policy changes, including targeted social protection, legal aid initiatives, and community awareness campaigns. The authors argue that recognizing women's agency and addressing specific challenges is essential to ensuring equitable migration experiences and enhancing the positive contributions of female migrants to both origin and destination communities.

Keywords: gender, migration, Pakistan, women, vulnerability, empowerment

YOUTH MIGRATION AND EDUCATION ASPIRATIONS AMONG ALGERIAN RURAL COMMUNITIES

Prof. Dr. Mourad Bouzid
University of Algiers, Algeria

Nassim Daoud
University of Algiers, Algeria

Abstract
This research explores patterns of youth migration from rural communities in Algeria, investigating the interplay between migration motives and educational aspirations. Drawing on survey data and life-history interviews, the study reveals that limited educational infrastructure and employment opportunities in rural areas serve as primary push factors, while urban centers lure youth with prospects for higher education and modern lifestyles. Yet, migration comes with social and psychological adjustment challenges, including cultural dislocation and rural-urban divides. The findings underscore the importance of targeted policies to improve education quality in rural regions, strengthen youth engagement, and create pathways for rural youth to succeed without relocating. Recommendations are made for improving rural education resources, local job creation, and mentoring programs to sustain community coherence while supporting youth ambitions.

Keywords: youth migration, Algeria, rural communities, education, aspirations, policy

SOCIAL INTEGRATION OF SUB-SAHARAN MIGRANTS IN ALGERIAN URBAN CENTERS

Assoc. Prof. Dr. Fatima Zohra Belkacem
University of Oran, Algeria

Dr. Ahmed Meftah
University of Oran, Algeria

Nadia Benhamou
University of Oran, Algeria

Abstract
This paper investigates the social integration challenges facing Sub-Saharan African migrants in Algerian urban centers, analyzing the roles of local institutions, community networks, and state policy. Employing ethnographic fieldwork, the study maps the integration process, examining workplace experiences, access to services, language barriers, and patterns of discrimination or acceptance. Major findings suggest that while local civil society provides support, state integration measures remain limited and social inequalities persist. Migrants report both resilience strategies and daily hardships, highlighting the need for inclusive policies, intercultural training, and legal reforms. The article concludes that advancing social cohesion and integration in Algeria necessitates comprehensive policies addressing both structural barriers and local-level engagement initiatives.

Keywords: social integration, migration, Algeria, Sub-Saharan migrants, urban centers, policy

CIRCULAR MIGRATION AND RETURN DYNAMICS: THE CASE OF AZERBAIJANI LABOR MIGRANTS

Prof. Dr. Kamran Huseynov
Baku State University, Azerbaijan

Vusal Aliyev
Baku State University, Azerbaijan

Vafa Guliyeva
Baku State University, Azerbaijan

Leyla Babayeva
Baku State University, Azerbaijan

Abstract
This paper analyzes the phenomenon of circular migration and return among Azerbaijani labor migrants moving between Russia, Turkey, and Europe. Drawing on survey data, interviews, and government statistics, the research examines the push-pull factors affecting mobility cycles, including wage differentials, recruitment networks, family ties, and legal status. The study details how experiences abroad shape skill acquisition, identity negotiation, and reintegration processes upon return to Azerbaijan. Key findings illustrate the fluid and often precarious nature of circular migration, with returnees facing reintegration challenges in job access, recognition of credentials, and social status. The article highlights the need for policy alignment between sending and receiving countries, support for returnee entrepreneurship, and transition services. Recognizing the economic and social potential of returning migrants, the study calls for comprehensive circular migration management frameworks that foster development benefits for both individual migrants and Azerbaijan.

Keywords: circular migration, return migration, Azerbaijan, labor mobility, reintegration, policy

WOMEN'S ECONOMIC EMPOWERMENT THROUGH ENTREPRENEURSHIP IN URBAN KAZAKHSTAN

Prof. Dr. Aigerim Nurtayeva
Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan
Zhanar Askarova
Nazarbayev University, Kazakhstan

Abstract

This study explores the transformative impact of entrepreneurship on the economic empowerment of women in urban centers across Kazakhstan. Through a mixed-methods approach combining survey data from 412 female entrepreneurs and in-depth interviews with 23 business owners, the research analyzes both the opportunities and barriers encountered by women in establishing and expanding small and medium-sized enterprises. The findings reveal that supportive entrepreneurial ecosystems—comprising access to microfinance, business incubators, and government mentorship programs—play a key role in fostering women's economic independence and professional growth. However, persistent challenges such as limited market access, gendered cultural expectations, and work-family balance continue to hinder full participation. The study specifically highlights the pivotal influence of peer networks and digital literacy on success rates. Furthermore, the research discusses the broader socio-economic implications, including ripple effects on household well-being and community poverty reduction. Policy recommendations emphasize scalable training, flexible funding, and gender-sensitive regulations to further enhance opportunities and close the empowerment gap. The paper concludes that sustained, targeted interventions are critical for harnessing women's potential as drivers of Kazakhstan's innovation and economic growth.

Keywords: women's empowerment, entrepreneurship, Kazakhstan, economic development, gender policy

HEALTHCARE ACCESS FOR WOMEN IN RURAL AREAS OF KAZAKHSTAN: CHALLENGES AND STRATEGIES

Assis. Prof. Dr. Saule Sagintayeva
Kokshetau State University, Kazakhstan

Abstract
Focusing on rural regions, this research scrutinizes barriers to healthcare access for women in Kazakhstan, drawing from recent surveys and case studies conducted in North Kazakhstan and Almaty regions. The study reveals that insufficient infrastructure, shortages of female medical personnel, conservative community attitudes, and transportation distance significantly impede timely healthcare utilization. Maternal health, reproductive services, breast cancer screenings, and mental health support are identified as the most affected areas. The analysis suggests that mobile health units, community health education, and local female health worker training represent effective strategies for improving service delivery and outreach. Additionally, the research underscores the importance of culturally tailored interventions—such as collaboration with local leaders and adapting health materials to regional dialects. The study recommends greater investment in telemedicine infrastructure and gender-sensitive policy implementation to narrow the urban-rural health gap. Holistic, integrated approaches involving government, NGOs, and local communities are essential to ensure equitable healthcare access for Kazakhstani women.

Keywords: rural health, women, access to care, Kazakhstan, health equity

GENDER NORMS AND WOMEN'S EDUCATIONAL ATTAINMENT IN CONTEMPORARY IRAQ

Prof. Dr. Farah Abbas
University of Baghdad, Iraq
Dr. Mahmoud Fadhil
University of Baghdad, Iraq
Sara Al Zubaidi
University of Baghdad, Iraq

Abstract
This paper examines the complex interplay between gender norms and women's educational attainment in Iraq. Drawing from national statistics, interviews with female university students, and surveys of educators, the study investigates how traditional values, family expectations, and social roles continue to challenge women's pursuit of higher education. The research reveals that while Iraq has made progress in expanding female enrollment at the secondary and tertiary levels, significant disparities persist, especially in rural and conservative regions. Key factors influencing access include early marriage, economic dependence, security concerns, and societal attitudes towards women's autonomy. The paper documents successful policy interventions—such as government scholarships, awareness campaigns, and role-model mentorship—that have contributed to rising female participation, although progress is uneven. Recommendations urge the expansion of support mechanisms, regional targeting of obstacles, and further integration of gender awareness into school curricula. The findings underscore that lasting improvements in women's educational participation require both structural policy change and grassroots cultural shifts.

Keywords: gender norms, education, Iraq, women's participation, policy intervention

IMPACT OF CONFLICT ON THE HEALTH AND WELLBEING OF WOMEN IN IRAQ

Dr. Rasha Yassin
University of Mosul, Iraq
Assis. Prof. Dr. Omar Al-Khafaji
University of Mosul, Iraq

Abstract
This research investigates the lingering impact of conflict, displacement, and instability on the health and wellbeing of women in Iraq. Utilizing a qualitative approach, the paper synthesizes narratives from internally displaced women, healthcare providers, and NGO workers to reveal how war and ongoing violence have exacerbated vulnerabilities. Critical findings point to heightened incidences of mental health disorders, gaps in reproductive and maternal care, increased exposure to gender-based violence, and economic marginalization. The disruption of health infrastructure and loss of safety nets have affected women disproportionately, further restricting access to essential services. Success stories around psychosocial interventions and community-based health initiatives provide hope, yet the authors call for comprehensive, trauma-sensitive response strategies. Policy recommendations prioritize rebuilding health systems, fostering female leadership in humanitarian response, and ensuring survivors' voices guide policy and aid efforts. The study concludes by highlighting the resilience of Iraqi women and advocating for approaches that integrate immediate relief with long-term empowerment.

Keywords: conflict, health, women, Iraq, displacement

BARRIERS TO WOMEN'S POLITICAL PARTICIPATION IN LAOS: SOCIAL, ECONOMIC, AND CULTURAL FACTORS

Assoc. Prof. Dr. Soudaly Nanthavong
National University of Laos, Laos

Abstract
This paper explores the persistent barriers to political engagement for women in Laos, drawing on national survey data, interviews with female politicians, and analysis of recent policy reforms. The study identifies low socio-economic status, cultural expectations regarding family roles, limited access to political networks, and a lack of targeted female mentorship as key deterrents to women's political participation. Although legislative quotas and international NGO support have contributed to gradual improvement in representation, deep-seated social attitudes and economic constraints remain considerable hurdles. The findings indicate the need for comprehensive voter education, community-based leadership programs, and specific mentorship initiatives within political parties. The research concludes that sustained, culturally informed strategies—rather than top-down policy impositions—are most likely to foster an environment conducive to women's active participation in Laos's governance.

Keywords: women, political participation, Laos, social barriers, leadership

WOMEN'S ACCESS TO HIGHER EDUCATION AND STEM FIELDS IN LAOS

Prof. Dr. Bouavone Xayavong
National University of Laos, Laos
Dr. Sivilay Phommasane
Souphanouvong University, Laos
Keomany Souvannavong
Souphanouvong University, Laos
Assis. Prof. Dr. Anousone Chanthavong
Souphanouvong University, Laos

Abstract
This paper investigates the factors influencing Laotian women's access to higher education and STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) fields. Using quantitative enrollment data and interviews with female undergraduates, the research highlights ongoing disparities in STEM participation, especially in engineering and physics. In-depth analysis reveals family support, availability of female faculty mentors, perceptions of STEM as "male domains," and the role of scholarships in promoting gender equity. The findings emphasize the need for reforming secondary school guidance, targeted financial aid, and university-led outreach to encourage early interest. Experiences of program alumni are included to showcase the importance of mentoring networks. The paper recommends a multi-level strategy: institutional policy change, increased exposure to positive role models, and government-subsidized internships for women. The conclusion underscores the potential of gender-inclusive STEM education for boosting national innovation and economic resilience.

Keywords: STEM education, higher education, women, Laos, equity

SOCIOECONOMIC IMPACT OF MICROFINANCE INITIATIVES FOR WOMEN ENTREPRENEURS IN BANGLADESH

Dr. Masuda Akhter
University of Dhaka, Bangladesh
Prof. Dr. Sultana Begum
University of Dhaka, Bangladesh
Ayesha Rahman
University of Chittagong, Bangladesh

Abstract
This study examines the role of microfinance in empowering Bangladeshi women entrepreneurs, focusing on both individual and community socioeconomic outcomes. Through a blend of longitudinal interviews, financial data analysis, and surveys with over 200 female micro-entrepreneurs, the research assesses income diversification, business sustainability, impacts on household decision-making, and gender norms. Findings highlight notable improvements in business success rates, access to markets, and educational opportunities for children of women entrepreneurs. Challenges persist, including repayment pressure, capacity gaps, and limited asset accumulation. Case studies illustrate how group-lending models and peer support enhance resilience and networking. Policy implications stress the integration of microfinance with skills training, local mentorship, and flexible repayment options. The study concludes that while microfinance remains a catalyst for women's financial independence in Bangladesh, comprehensive approaches are necessary to ensure lasting, widespread benefits.

Keywords: microfinance, women, Bangladesh, entrepreneurship, socioeconomic impact

WOMEN'S HEALTH AND REPRODUCTIVE RIGHTS IN BANGLADESHI SLUMS: CHALLENGES AND INTERVENTIONS

Assis. Prof. Dr. Shanta Parvin
University of Rajshahi, Bangladesh

Abstract
This research delves into the health and reproductive rights of women living in urban slums of Bangladesh, utilizing both quantitative data and qualitative testimonies from women, community workers, and medical providers. Findings reveal critical challenges: high rates of maternal mortality, inadequate access to contraception, lack of sex education, and sociocultural stigma against reproductive autonomy. Assessment of NGO and government-led interventions—such as mobile clinics, community health outreach, and legal literacy campaigns—showcases improvements in service reach and awareness, but systemic barriers like gender-based violence and poverty persist. The study suggests that future improvements depend on multisectoral collaboration, strengthened legal protections, and targeted community education. Recommendations emphasize participatory model design and sustainable funding mechanisms as essential for advancing rights and health equity for women in marginalized environments.

Keywords: reproductive rights, women's health, Bangladesh, slums, intervention programs

THE REVIVAL OF NOMADIC MOTIFS IN CONTEMPORARY KYRGYZ VISUAL ART

Prof. Dr. Aizada Sadykova
Kyrgyz National University, Kyrgyzstan
Dr. Aidar Sulaimanov
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Abstract
This article investigates how contemporary Kyrgyz visual artists are reviving traditional nomadic motifs to assert cultural identity in a rapidly modernizing society. Drawing from field studies in Bishkek's galleries and interviews with artists, the research maps the creative incorporation of shyrdak patterns, felt-making techniques, and epic symbolism into painting, sculpture, and mixed-media installations. The authors analyze how these visual codes negotiate between Soviet-era artistic influences and renewed interest in pre-Soviet heritage, tracing connections to current debates about globalization and national identity. The study argues that the creative revival of nomadic motifs is a conscious strategy for Kyrgyz artists to participate in a global art world while affirming local history and resisting homogenization. Ultimately, the article contends that the contemporary Kyrgyz artistic movement highlights the role of the arts not only in cultural preservation but also in generating new visual languages for future generations.

Keywords: Kyrgyz art, nomadic motifs, cultural identity, visual arts, heritage revival

EXPLORING THE NARRATIVE TRADITION IN MODERN KYRGYZ THEATRE

Assis. Prof. Dr. Ruslan Nogoibekov
Osh State University, Kyrgyzstan
Ainura Abdrakhmanova
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Abstract
This study examines the narrative strategies that shape modern Kyrgyz theatre, with emphasis on the adaptation of folklore, epic poetry, and oral storytelling. Through analysis of recent productions and playwright interviews, the research identifies characteristic techniques—such as choral narration and episodic structure—drawn from manaschi storytelling traditions and integrated with contemporary dramaturgy. The findings highlight the challenges theatre practitioners face in maintaining relevance for urban youth audiences while upholding national literary heritage. The authors argue that Kyrgyz theatre's narrative hybridity is a response to societal shifts, laying foundations for new expressions of collective memory and social dialogue. The study emphasizes that, by reworking tradition in dialogue with innovation, Kyrgyz theatre offers powerful models for the renewal of performing arts in post-Soviet Central Asia.

Keywords: Kyrgyz theatre, narrative tradition, folklore, storytelling, dramaturgy

ARTISTIC RESISTANCE AND THE VISUAL REPRESENTATION OF IDENTITY IN CONTEMPORARY PALESTINIAN ART

Prof. Dr. Samira Al-Masri
Birzeit University, Palestine
Dr. Fadi Taleb
An-Najah National University, Palestine
Nour Said
Al-Quds University, Palestine

Abstract
This article analyzes how contemporary Palestinian artists employ visual arts as a tool of resistance and identity formation amid protracted conflict and occupation. Through a combination of gallery analysis and first-person interviews, the study delves into varied forms such as painting, graffiti, digital media, and installation art. The authors highlight recurrent themes of land, memory, displacement, and resilience, showing how artists use symbolism and non-linear narratives to challenge dominant discourses. Special attention is paid to collaborations with international art networks, which amplify Palestinian voices globally. The abstract argues that art is not only a medium for protest but also a healing and community-building mechanism. The study's findings reflect the centrality of expression as both a personal and political act, bridging private histories with public advocacy and fostering cultural recognition.

Keywords: Palestinian art, visual representation, resistance, identity, conflict

THE REVITALIZATION OF TRADITIONAL CERAMICS AND TILE ART IN PALESTINIAN DESIGN EDUCATION

Assis. Prof. Dr. Yasmine Khalil
Al-Azhar University, Palestine
Dr. Ibrahim Amro
Birzeit University, Palestine

Abstract
This research explores the integration of traditional Palestinian ceramics and tilework into contemporary design education curricula. Drawing on curricular documents, site visits to artisan workshops, and interviews with educators, the paper maps how millennium-old craft traditions are preserved, taught, and innovated upon. The authors assert that teaching students glazing, hand-forming, and geometric design fosters both technical mastery and pride in heritage, while also equipping them to bring new perspectives to applied arts. The study examines collaborative projects and cross-disciplinary modules with architecture and environmental design, demonstrating the versatility and modern relevance of these crafts. Ultimately, the research concludes that design education centered on traditional arts acts as a springboard for cultural regeneration, economic opportunity, and social cohesion, particularly among youth.

Keywords: Palestinian ceramics, design education, traditional art, heritage, tile art

EXPERIMENTAL MEDIA INSTALLATIONS AND THE EVOLUTION OF ARTISTIC PRACTICE IN SINGAPORE

Prof. Dr. Kenneth Lim
National University of Singapore, Singapore
Jolene Tan
Lasalle College of the Arts, Singapore
Wei Liang Chong
Nanyang Technological University, Singapore

Abstract
This study investigates the transformative power of experimental media installations in shaping contemporary artistic practice in Singapore. It explores how artists employ interactive technologies, sound, and multi-sensory experiences to deconstruct conventional art-viewer relationships and stimulate audience engagement. Using field notes from leading art spaces and interviews with installation artists, the research analyzes how exhibitions frequently tackle issues of urbanism, environmental crisis, and multicultural identity. The authors document the struggles and triumphs of gaining institutional support and audience appreciation for experimental formats in a rapidly digitizing society. The result is a nuanced appraisal of how Singaporean artists redefine the boundaries between art, technology, and everyday life, forging new pathways for the arts in Southeast Asia.

Keywords: Singapore art, experimental media, installations, contemporary practice, technology

THE ROLE OF PUBLIC ART IN SINGAPORE'S CITYSCAPE: CULTURAL POLICY, PLACE-MAKING, AND COMMUNITY ENGAGEMENT

Dr. Mei Wong
Nanyang Technological University, Singapore

Abstract
This article details the emergence of public art as a central feature in Singapore's urban landscape, examining its intersections with cultural policy, place-making, and community engagement. Analysis of public sculpture, murals, and state-sponsored street art initiatives reveals both the successes and controversies in integrating art with city planning. Drawing on policy documents and stakeholder interviews, the study finds that public art projects succeed most where there is strong local consultation, artist autonomy, and alignment with sociocultural narratives. The research indicates that while Singapore government support has catalyzed a flourishing public art scene, ongoing dialogue between communities, artists, and planners is necessary to ensure authenticity and inclusivity. The article concludes that public art, beyond beautification, helps build shared meaning and social capital in the evolving city-state.

Keywords: public art, Singapore, cultural policy, place-making, urban engagement

REINTERPRETATION OF ARABESQUE GEOMETRY IN CONTEMPORARY OMANI ISLAMIC ART

Assoc. Prof. Dr. Maha Al-Lamki
Sultan Qaboos University, Oman
Fatma Rashid Al-Saadi
Sultan Qaboos University, Oman

Abstract
This research explores the ways contemporary Omani artists reinterpret traditional Arabesque geometric motifs in Islamic art within a modern context. By synthesizing archival research, visual analysis, and artist interviews, the study identifies key strategies in transforming geometrical forms, color palettes, and spatial arrangements. The findings demonstrate how artists maintain religious symbolism while applying contemporary aesthetics and digital fabrication methods. Examining case studies from galleries, mosques, and public works, the paper highlights the dual process of preserving cultural heritage and pursuing global relevance. The authors argue that Omani Islamic art's engagement with Arabesque geometry not only sustains tradition, but also continuously invents new languages for spiritual and national expression.

Keywords: Omani art, Arabesque, geometry, Islamic art, contemporary reinterpretation

ART EDUCATION IN OMAN: CHALLENGES AND INNOVATIONS IN VISUAL CURRICULUM DESIGN

Prof. Dr. Ahmed Al-Hashmi
University of Nizwa, Oman

Abstract
This article evaluates the state of art education in Oman, focusing on curriculum innovation and the major challenges faced in visual arts teaching. Through interviews with educators and analysis of Ministry of Education reforms, the paper outlines gaps in teacher training, access to resources, and the balance between classical and contemporary art forms. The study highlights the necessity of local adaptation, addressing the need to incorporate Omani heritage and contemporary global trends within lesson plans. Case examples of successful school projects are discussed, showing how new approaches can stimulate creativity and community participation among students. Recommendations are made for sustainable teacher development programs and increased state investment to foster a vibrant visual arts landscape in Oman.

Keywords: art education, Oman, curriculum innovation, teacher training, visual arts

THE EVOLUTION OF IMPRESSIONISM IN FRENCH PAINTING AND ITS GLOBAL LEGACY

Prof. Dr. Bernard Dupont
Sorbonne University, France
Marie-Claire Rivière
École des Beaux-Arts de Paris, France
Julien Leroy
Sorbonne University, France

Abstract
This article revisits the development of Impressionism in nineteenth-century France and traces its legacy in modern global painting. Utilizing a blend of archival research and visual analysis, the study illuminates how artists like Monet, Renoir, and Degas revolutionized artistic techniques with their emphasis on light, color, and fleeting moments. The authors explore the movement's initial rejection by academic critics, its subsequent embrace by collectors, and the eventual worldwide dissemination of Impressionist ideas. Case studies from contemporary artists across the Americas, Asia, and Africa demonstrate the ongoing relevance of Impressionist principles in diverse contexts. The research concludes that Impressionism remains a living, evolving mode of seeing and making art, bridging historical tradition and contemporary expression.

Keywords: Impressionism, French painting, global legacy, art history, technique

THE INFLUENCE OF FRENCH SURREALISM ON TWENTY-FIRST CENTURY MIXED MEDIA ART PRACTICE

Dr. Camille Laurent
Université Paris Cité, France
Luc Moreau
Université Paris 8 Vincennes-Saint-Denis, France

Abstract
This paper investigates how French Surrealism, originating in the early twentieth century, continues to influence mixed media art practice in the twenty-first century. The authors analyze Surrealist exhibitions, manifestos, and key works by figures such as Dalí and Breton, then follow the threads into recent art biennales and digital installations. The study identifies a distinct set of motifs, including automatic drawing, dream imagery, and chance procedures, that have been adapted by contemporary practitioners engaging with interactivity, performance, and technology. Interviews with artists and curators reveal Surrealism’s role as both an inspiration and a toolkit for expanding creative boundaries. The authors conclude that Surrealism’s enduring appeal lies in its openness to experimentation, ensuring its legacy remains vital in dynamic new media environments.

Keywords: Surrealism, France, mixed media, contemporary art, influence

INTEGRATING TRADITIONAL PEDAGOGY WITH DIGITAL INNOVATION IN TAJIK PRIMARY SCHOOLS

Prof. Dr. Gulnora Sharipova
Tajik National University, Tajikistan

Dr. Nargis Iskandarova
Tajik State Pedagogical University, Tajikistan

Abstract
This research investigates the complex interplay between traditional teaching methods and digital innovations in Tajikistan's primary schools. Using classroom observations, teacher and student interviews, and an analysis of curricular reforms, the study reveals how digital resources are introduced alongside established oral, memorization, and recitation techniques. Findings highlight that while digital platforms and e-learning modules are increasingly endorsed by the government, many rural areas face challenges such as inadequate infrastructure and limited teacher training. Teachers often blend new technology with familiar methods, employing interactive whiteboards, educational games, and mobile applications for math and language learning. However, widespread digital literacy among students remains uneven; many rely on family support and peer interaction for assistance with technological tools. The research underscores the importance of context-sensitive professional development, robust infrastructure investment, and balanced curriculum planning to make digital enhancement equitable and sustainable. Ultimately, the study suggests that a hybridized approach, honoring tradition but promoting digital readiness, better prepares Tajik students for a globalized world.

Keywords: digital education, Tajikistan, primary schools, pedagogy, blended learning

EDUCATIONAL OUTCOMES OF MULTILINGUAL POLICY IN TAJIK SECONDARY EDUCATION

Assoc. Prof. Dr. Rustam Juraev
Khodjand State University, Tajikistan

Dr. Barno Kuvatova
Khodjand State University, Tajikistan

Shodmonbek Nazarov
Tajik National University, Tajikistan

Abstract
This paper analyzes the effects of recent multilingual education policies in Tajikistan's secondary schools, focusing on learning outcomes, language proficiency, and social integration. Drawing on standardized test results, classroom observations, and interviews with students, administrators, and parents, the authors find that state-supported instruction in Tajik, Russian, and English enhances communicative competence and intercultural awareness. However, resource disparities, textbook shortages, and teacher fluency create divergences in program effectiveness across regions. Students in urban centers tend to outperform their rural peers due to better access to qualified teachers and supplementary materials. The analysis concludes that, while multilingual policy fosters social cohesion and expands higher education prospects, ongoing investment in teacher recruitment, curriculum development, and targeted support for marginalized populations remains crucial.

Keywords: multilingual education, Tajikistan, secondary schools, language policy, student outcomes

THE IMPACT OF VALUE-BASED EDUCATION PROGRAMS ON MORAL DEVELOPMENT IN EGYPTIAN STUDENTS

Prof. Dr. Ahmed Mahmoud
Cairo University, Egypt

Dr. Sara El-Tantawy
Cairo University, Egypt

Assis. Prof. Dr. Hossam Saad
Cairo University, Egypt

Abstract
This study examines how value-based education initiatives shape the ethical attitudes and behaviors of students in both public and private Egyptian schools. Utilizing a mixed-methods approach—surveys, interviews, and student essays—the research identifies correlations between program participation and moral reasoning, empathy, and civic participation. Value-based curricula are shown to strengthen normative respect, conflict resolution, and social responsibility. However, inconsistencies in implementation due to varying administrative support and teacher preparation impact the depth and sustainability of outcomes. The findings emphasize the importance of continuous professional development for educators, culturally responsive curricula, and strong home-school partnerships for the effectiveness of value-based programs. Recommendations include piloting model schools, sharing best practices, and integrating values education into broader educational reforms.

Keywords: value-based education, Egypt, moral development, student behavior, curricular reform

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES IN INCLUSIVE EDUCATION IN RURAL EGYPT

Assoc. Prof. Dr. Mona Zaki
Assiut University, Egypt

Marwan Youssef
Assiut University, Egypt

Abstract

Focusing on rural Egyptian settings, this research explores the current status, barriers, and innovations in implementing inclusive education for students with disabilities. Through participatory classroom observations, teacher focus groups, and community surveys, the study reveals that geographic isolation, infrastructural limitations, and teacher shortages limit access to tailored instruction. Despite generous legislation, adaptive technology uptake and special needs materials are slow to reach remote schools. Bright spots are found in local partnerships, community volunteers, and NGO-supported initiatives that foster teacher confidence and student integration. The paper calls for investment in transport, capacity-building, and intersectoral collaboration, advocating localized solutions and context-aware professional development to achieve meaningful inclusion. It stresses the need to bridge gaps between policy intentions and classroom realities, promoting equity in rural education.

Keywords: inclusive education, rural Egypt, disabilities, teacher support, educational equity

INNOVATIVE PRACTICES IN STEM TEACHER TRAINING: A CASE STUDY FROM IRAN

Dr. Parisa Sadeghi
Sharif University of Technology, Iran

Abstract
This paper explores contemporary methods for STEM teacher preparation at Iran's leading technical university, focusing on blended-learning approaches, mentorship, and school-university partnerships. Data from interviews, trainee portfolios, and classroom observation indicate that hands-on activities, collaborative lesson design, and reflective practice are central to effective teacher development. The program's emphasis on integrating technology, inquiry-based science, and cross-disciplinary projects yields enduring gains for both teachers' confidence and student engagement. Challenges include constrained budgets, varying school resources, and scaling innovations beyond elite institutions. The study concludes with recommendations for context-driven STEM teacher training and calls for broader infrastructure, inclusive recruitment, and government support to sustain innovation.

Keywords: STEM education, teacher training, Iran, blended learning, educational reform

IMPACT OF PRIVATE SCHOOL GROWTH ON EDUCATIONAL INEQUALITY IN URBAN IRAN

Prof. Dr. Mohammadreza Shafiei
University of Isfahan, Iran

Dr. Leyla Karimi
University of Isfahan, Iran

Abstract
Addressing the rapid expansion of private schools in urban Iran, this study analyzes its effects on educational access, student outcomes, and equity. Drawing on enrollment records, standardized assessments, and interviews with school leaders, the research identifies rising disparities in resource allocation, teacher quality, and academic results across socioeconomic groups. Private institutions often offer smaller class sizes, advanced facilities, and extracurricular enrichment, but marginalize lower-income families unable to afford tuition. The findings reveal that inequality is spatially concentrated, with more affluent neighborhoods enjoying greater opportunities. Recommendations include increased regulation, need-based scholarships, and policies that bridge public-private divides while fostering inclusive excellence in urban education.

Keywords: educational inequality, Iran, private schools, urban education, socioeconomic disparities

PROJECT-BASED LEARNING AS A DRIVER OF STUDENT MOTIVATION IN INDIAN MIDDLE SCHOOLS

Assoc. Prof. Dr. Ananya Rao
Jawaharlal Nehru University, India

Ankit Mehra
Jawaharlal Nehru University, India

Dr. Rakesh Khanna
Jawaharlal Nehru University, India

Abstract
Investigating middle schools in northern India, this research assesses how project-based learning methodologies affect student motivation, critical thinking, and engagement. Through pre/post intervention surveys, classroom observations, and focus groups, the authors show that hands-on inquiry—facilitated by teachers but driven by student choice—increases collaboration, self-directed learning, and real-world problem solving. Barriers include large class sizes, rigid curricula, and limited teacher preparation in active methodologies. Despite these challenges, schools piloting project-based approaches register achievement gains and improved classroom climate. The paper proposes institutionalizing teacher workshops, building assessment rubrics for project work, and fostering community partnerships for sustained implementation.

Keywords: project-based learning, India, student motivation, middle schools, educational innovation

ENHANCING ENGLISH LANGUAGE COMPETENCIES IN INDIAN ENGINEERING UNDERGRADUATES THROUGH ESP PROGRAMS

Prof. Dr. Kavita Singh
Indian Institute of Technology Delhi, India

Meera Raghavan
Indian Institute of Technology Delhi, India

Abstract
This research explores the impact of English for Specific Purposes (ESP) curricula in developing advanced communication skills among engineering undergraduates in India. Data from tests, portfolio reviews, and interviews highlight measurable improvements in academic writing, technical presentation, and professional discourse. Success is linked to practical case studies, industry-aligned vocabulary, and multimedia resources. Challenges include variation in baseline language proficiency, resistance to change among some faculty, and resource disparities. Policy recommendations emphasize curriculum standardization, digital material development, and ongoing teacher training to broaden the benefits of ESP for engineering graduates pursuing global careers.

Keywords: English language, ESP, India, engineering education, communication skills

CULTURAL COMPETENCE AND CITIZENSHIP EDUCATION IN SPANISH SECONDARY SCHOOLS

Prof. Dr. Javier Morales
Autonomous University of Madrid, Spain

Assis. Prof. Dr. Lucía Cordero
Autonomous University of Madrid, Spain

Abstract
This study examines citizenship education policy and teaching practice in Spanish secondary schools, with a focus on developing students' cultural competence, critical literacy, and democratic values. Through qualitative research—policy analysis, curriculum review, and teacher interviews—the authors describe how curriculum frameworks integrate intercultural awareness, participatory learning, and ethical debate. Challenges such as immigration, regional diversity, and political polarization are discussed, as well as best practices for facilitating inclusive, respectful dialogue. Recommendations focus on comprehensive teacher education, parent engagement, and integrating global education modules into all schools to foster civic responsibility and social cohesion in a changing Spanish society.

Keywords: citizenship education, Spain, cultural competence, secondary schools, civic responsibility

DISTANCE LEARNING ADAPTATION AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING AMONG SPANISH UNIVERSITY STUDENTS DURING THE PANDEMIC

Dr. Marta González
University of Barcelona, Spain

Dr. Esteban Ramírez
University of Barcelona, Spain

Elena López
University of Barcelona, Spain

Abstract

This mixed-methods study explores how Spanish university students adapted to emergency distance learning during the COVID-19 pandemic, emphasizing the impact on psychological well-being, motivation, academic success, and social connectedness. Surveys and focus groups reveal perceived isolation, increased anxiety, technological barriers, but also increased self-management and resilience over time. The research highlights the crucial role of faculty communication, peer networks, and university mental health services. Positive adaptation strategies included online study groups, mindfulness training, and flexible assessment policies. Findings underline the need for hybrid teaching models, robust digital infrastructure, and proactive student support to buffer academic and emotional challenges in future educational disruptions.

Keywords: distance learning, Spain, psychological well-being, university students, pandemic adaptation

THE IMPACT OF LANGUAGE POLICY ON BILINGUAL EDUCATION IN ALGERIAN PRIMARY SCHOOLS

Prof. Dr. Samira Bensalah
University of Algiers, Algeria

Dr. Khaled Lounis
University of Algiers, Algeria

Abstract

This research investigates how recent changes in national language policy have shaped the landscape of bilingual education in Algerian primary schools. Using a mixed-methods approach, including classroom observations, teacher interviews, and student performance analysis, the study explores the interplay between Arabic, Berber, and French in curriculum delivery. Findings reveal that, following policy reforms, multilingual environments are increasingly common, which support both cognitive development and cultural integration. However, the research also uncovers challenges in teacher preparation, resource allocation, and instructional consistency. Many teachers lack sufficient training to confidently deliver content in more than one language, leading to discrepancies in student outcomes. Despite these challenges, parental attitudes toward bilingual and trilingual education are largely positive, associating language skills with upward mobility and broader career opportunities. The authors argue for more robust pre- and in-service teacher preparation, more culturally responsive instructional materials, and sustained governmental commitment. Ultimately, the study contributes nuanced insights into how Algeria's unique linguistic heritage can be harnessed to foster inclusivity and student achievement in primary education.

Keywords: bilingual education, Algeria, language policy, primary schools, teacher training

INTEGRATING DIGITAL TECHNOLOGY IN TEACHER EDUCATION PROGRAMS IN ALGERIA

Dr. Laila Bouziane
University of Oran, Algeria

Assoc. Prof. Dr. Mounir Benkhaled
University of Oran, Algeria

Assis. Prof. Dr. Rabah Hadjiri
University of Oran, Algeria

Abstract
This paper examines the integration of digital technology into teacher education programs across Algeria, focusing on the transition from traditional instruction to technology-enhanced pedagogy. Through case studies in several teacher training colleges, the research evaluates the effectiveness of digital platforms, online assessment tools, and multimedia resources in both preservice and in-service contexts. Results indicate that digital competency is steadily improving among trainees, with the majority reporting increased motivation and flexibility in teaching practice. Still, significant barriers remain, mostly relating to insufficient access to hardware, unreliable internet connectivity, and varying levels of digital literacy among faculty. The paper calls for a national strategy to modernize technology infrastructure, ongoing professional development for educators, and policies to reduce regional disparities. These findings underscore the importance of technological fluency as a foundation for preparing a future-ready teaching workforce in Algeria.

Keywords: digital technology, teacher education, Algeria, professional development, educational technology

ADDRESSING EDUCATIONAL INEQUALITY IN WAR-AFFECTED REGIONS OF SYRIA

Dr. Ahmad Al-Sabbagh
University of Damascus, Syria

Rania Ibrahim
University of Damascus, Syria

Abstract
This article presents an in-depth analysis of educational inequality in Syria's war-affected regions, with an emphasis on disrupted schooling, displaced populations, and infrastructure loss. Combining statistical data with qualitative case studies, the study documents significant gaps in school attendance, learning resources, and teacher retention. It further examines the psychosocial consequences for both students and teachers, shaped by instability and trauma. Creative interventions—including mobile schooling, community-based education initiatives, and partnerships with NGOs—have brought modest improvements, as documented through pilot evaluations. Nonetheless, educational policy remains fragmented and under-resourced. Recommendations include strengthening support for local teacher training, securing safe learning spaces, and focusing on psychosocial services tailored to the needs of conflict-affected children. The findings highlight the urgent need for coordinated response strategies to ensure equitable educational access and long-term rebuilding of Syria's schooling system.

Keywords: educational inequality, Syria, conflict, access, psychosocial support

CURRICULUM REFORM FOR CRITICAL THINKING IN SYRIAN SECONDARY SCHOOLS

Assoc. Prof. Dr. Hala Doumani
University of Aleppo, Syria

Yousef Jarrah
University of Aleppo, Syria

Assis. Prof. Dr. Basma Atassi
University of Aleppo, Syria

Dr. Nada Suleiman
University of Aleppo, Syria

Abstract
This study explores the ongoing curriculum reform efforts in Syrian secondary schools, which aim to embed critical thinking and problem-solving skills across all disciplines. Drawing on primary data from curriculum documents, classroom observations, and teacher interviews in Aleppo and surrounding regions, the research traces how educational authorities are revising content, assessment, and teaching strategies. While recent reforms have increased the presence of open-ended questions and interdisciplinary projects, the transition from rote memorization to inquiry-based learning remains challenging. Barriers include teacher preparedness, limited instructional resources, and parents' traditional expectations. The findings suggest that successful reform requires further investment in teacher professional development, a phased approach to new materials, and active engagement with families and communities.

Keywords: curriculum reform, critical thinking, Syria, secondary education, teacher training

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES IN IMPLEMENTING INCLUSIVE EDUCATION IN SENEGALESE PRIMARY SCHOOLS

Prof. Dr. Mamadou Diop
Cheikh Anta Diop University, Senegal

Assis. Prof. Dr. Fatou Bâ
Cheikh Anta Diop University, Senegal

Dr. Amadou Sarr
Cheikh Anta Diop University, Senegal

Abstract
This research analyzes the state of inclusive education in Senegal's primary schools, identifying both barriers and enablers to successful policy implementation. Fieldwork includes classroom observations and interviews with teachers, school leaders, parents, and NGO representatives in Dakar and rural areas. The findings highlight limited accessibility for students with disabilities, gaps in teacher training, and persistent social stigma. However, where community engagement, teacher collaboration, and adaptive instructional practices are present, positive outcomes for inclusivity and academic achievement are documented. The review underscores the importance of sustained government investment, improved teacher preparation, and nationwide public awareness campaigns to foster a more inclusive education system attuned to the needs of all learners.

Keywords: inclusive education, Senegal, primary schools, teacher training, disabilities

MULTILINGUALISM AND LANGUAGE USE IN URBAN SENEGALESE CLASSROOMS

Dr. Mariama Ndiaye
University of Saint-Louis, Senegal

Assoc. Prof. Dr. Ismaila Sarr
University of Saint-Louis, Senegal

Abstract
Focusing on classrooms in Dakar and Saint-Louis, this paper investigates how multilingualism manifests in teaching and learning environments in Senegal. Ethnographic research, discourse analysis, and teacher focus groups are used to document how French, Wolof, and other local languages are negotiated in instruction and social interaction. Findings reveal teachers often switch languages strategically to facilitate comprehension and participation. Students' linguistic backgrounds significantly shape classroom discourse. Policy tension between promoting the official language, French, and recognizing the pedagogic value of indigenous languages is discussed. The authors argue for policy adaptation to leverage linguistic diversity as an educational asset, not a barrier, fostering more engaged and successful learners.

Keywords: multilingualism, Senegal, language policy, classroom discourse, urban education

THE ROLE OF PROJECT-BASED LEARNING IN PROMOTING SCIENTIFIC LITERACY IN AZERBAIJANI HIGH SCHOOLS

Assoc. Prof. Dr. Nargiz Ismayilova
Baku State University, Azerbaijan

Ilgar Mammadov
Baku State University, Azerbaijan

Dr. Aysel Allahverdiyeva
Baku State University, Azerbaijan

Abstract
This study assesses the implementation and effectiveness of project-based learning (PBL) strategies in developing scientific literacy among high school students in Azerbaijan. Surveys, curriculum analysis, and interviews with students and educators in Baku and regional schools provide evidence of increased motivation, deeper inquiry skills, and improved collaboration outcomes. The analysis also points to challenges in assessment alignment, teacher preparation, and resource availability for complex projects. Recommendations include continuous professional development, integration of real-world issues, and stronger school-university partnerships to raise the standard of science education nationally. The authors conclude that PBL, when carefully implemented, can bridge gaps between curriculum and 21st-century competencies.

Keywords: project-based learning, Azerbaijan, scientific literacy, high school, science education

IMPACT OF INTERNATIONAL EXCHANGE PROGRAMS ON STUDENT INTERCULTURAL COMPETENCE IN AZERBAIJAN

Dr. Lala Huseynova
Khazar University, Azerbaijan

Samir Askerov
Khazar University, Azerbaijan

Abstract
This paper explores the benefits and challenges of international exchange programs for university students in Azerbaijan, with a specific focus on the development of intercultural competence. Drawing from student surveys, interviews, and program evaluations at Khazar University, the study documents significant growth in open-mindedness, language proficiency, and cross-cultural adaptation. However, issues such as homesickness, financial constraints, and unequal access highlight areas needing improvement. The authors recommend stronger pre-departure orientation, increased scholarships, and robust post-return support services to maximize program impact. The findings underscore the importance of international exchanges in preparing Azerbaijani students for participation in a globalized academic and professional world.

Keywords: international exchange, Azerbaijan, intercultural competence, higher education, student mobility

IMPACTS OF QURANIC EXEGESIS ON CONTEMPORARY ISLAMIC EDUCATION IN TUNISIA

Prof. Dr. Hichem Ben Salah
University of Ez-Zitouna, Tunisia
Assis. Prof. Dr. Amina Kouki
University of Tunis El Manar, Tunisia

Abstract
This research analyzes the enduring influence of Quranic exegesis (tafsir) on modern Islamic pedagogy and curriculum development in Tunisia. Drawing from case studies in both urban and rural madrasa settings, the authors examine how classical tafsir traditions coexist and interact with contemporary subjects such as science and civic education. Interviews with religious educators reveal a shift from rote memorization toward context-based interpretation, aiming to build critical thinking and societal engagement rooted in Quranic teachings. The paper highlights initiatives to integrate ethical reasoning and current social issues—like environmental stewardship and gender equity—into scriptural interpretation. While some educators embrace progressive hermeneutics, others resist, preferring traditional frameworks. The findings show that the dynamic adaptation of exegesis is vital to sustaining the relevance of Islamic education amidst globalization and social change. Challenges involve balancing authoritative sources with contextual relevance, ensuring teacher preparedness, and addressing political sensitivities in religious instruction. The study concludes that ongoing dialogue between tradition and innovation is crucial for equipping future generations with both spiritual grounding and critical social awareness in Tunisian Islamic education.

Keywords: Quranic exegesis, Tunisia, Islamic education, curriculum, pedagogy, social change

ELIGIOUS TOLERANCE AND INTERFAITH DIALOGUE IN CONTEMPORARY TUNISIAN SOCIETY

Dr. Fethi Ayari
University of Sousse, Tunisia
Prof. Dr. Laila Bouzid
University of Carthage, Tunisia
Yasmine Sghaier
University of Monastir, Tunisia

Abstract
This paper explores the state of religious tolerance and the practice of interfaith dialogue within modern Tunisian society. Through fieldwork, surveys, and policy analysis, the authors assess institutional, grassroots, and governmental efforts to promote mutual understanding among diverse religious communities, including Muslims, Jews, and Christians. The study uncovers both the official promotion of religious pluralism and the underlying challenges related to secularism, minority integration, and social attitudes influenced by historical coexistence and post-revolutionary transformations. Examples of successful interfaith initiatives—community centers, educational workshops, and joint service projects—are contrasted with incidents of sectarian tension and resistance from conservative groups. The findings point to the pivotal role of education, civil society leadership, and legal reform in fostering a sustainable culture of tolerance. Practical recommendations include curriculum reform, extended community engagement, and strengthened legal protection for religious minorities. The research demonstrates that interfaith dialogue is both a tool for peacebuilding and a marker of Tunisia's broader democratic evolution.

Keywords: religious tolerance, Tunisia, interfaith dialogue, minorities, coexistence

CHRISTIAN AND MUSLIM THEOLOGICAL ENCOUNTERS: HISTORICAL EXCHANGES IN ETHIOPIA

Dr. Alemayehu Tadesse
Addis Ababa University, Ethiopia
Prof. Dr. Selam Mengistu
Mekelle University, Ethiopia
Assis. Prof. Dr. Ruth Bekele
Haramaya University, Ethiopia
Getachew Abate
Jimma University, Ethiopia

Abstract
This study investigates the long historical relationship and mutual influences between Christian and Muslim communities in Ethiopia, emphasizing theological dialogue from the 7th century to modern times. Archival research and oral traditions reveal how early Islamic and Orthodox Christian theologians engaged in scriptural discussion and social cooperation, particularly during periods of conflict and shared hardship. Field observations from inter-religious councils and joint educational ventures showcase contemporary efforts to bridge perceptions, mediate disputes, and foster respect. The research identifies successful models of coexistence based on common scriptural values, shared festivals, and local mediation practices, alongside enduring points of contention around law, doctrine, and communal identity. The study concludes that Ethiopia's unique legacy of interfaith engagement offers valuable lessons for pluralistic societies worldwide, highlighting the importance of religious leaders, civil society, and state policy working in partnership. Recommendations call for further investment in comparative theology programs, dialogue platforms, and youth education to sustain peaceful relations amid evolving challenges.

Keywords: Ethiopia, interfaith dialogue, Christian-Muslim relations, theological history, coexistence

ORAL TRADITIONS AND SPIRITUAL AUTHORITY IN ETHIOPIAN ISLAMIC COMMUNITIES

Shemsu Ahmed
Hawassa University, Ethiopia
Dr. Halima Yusuf
Bahir Dar University, Ethiopia

Abstract
This paper analyzes the role of oral traditions—poetry, storytelling, and Sufi chants—in preserving and transmitting spiritual authority within Ethiopia's Islamic communities. Using ethnographic fieldwork and interviews, the authors document the multidimensional functions of oral performance in teaching Islamic values, social norms, and genealogy. The research focuses on the interplay between formal religious institutions and charismatic spiritual leaders who employ oral genres to guide theological debate, advocate social justice, and negotiate with state actors. Findings reveal that oral practices foster community resilience and continuity, especially in rural and marginalized regions. However, modernity, migration, and media challenge traditional authority structures and modes of transmission. Contemporary young leaders therefore blend oral practice with new media to reach wider audiences while maintaining spiritual authenticity. The study concludes that oral tradition remains vital for religious identity and cohesion, advocating for its formal integration into religious education.

Keywords: oral tradition, Islamic communities, Ethiopia, spiritual authority, Sufism

RUSSIAN ORTHODOX THEOLOGY AND MODERN SOCIAL ISSUES IN CONTEMPORARY RUSSIA

Prof. Dr. Valentin Petrov
Lomonosov Moscow State University, Russia
Dr. Ivan Sokolov
Saint Petersburg State University, Russia

Abstract
Focusing on the intersection of Russian Orthodox theology and contemporary social issues, this research explores how the church's moral teachings influence public debate on family, bioethics, and civil society in present-day Russia. Using discourse analysis and interviews with clergy and laity, the study highlights the role of theologians in shaping positions on marriage, reproductive technologies, and individual rights. The research finds that Orthodox values are often invoked in discussions of national identity, social policy, and responses to political change. Tensions between tradition and secular policy, especially regarding gender roles and scientific advancement, are critically examined. The paper illuminates strategies for dialogue between religious and secular institutions to address polarization and build consensus around social good. Recommendations include theological education reform, public engagement initiatives, and avenues for the church to contribute to pluralist civic discourse.

Keywords: Russian Orthodox, Russia, theology, social issues, morality

ISLAMIC THEOLOGY IN POST-SOVIET RUSSIA: CHALLENGES AND REVITALIZATION

Dr. Ramilya Safarova
Kazan Federal University, Russia
Assis. Prof. Dr. Timur Shaymuratov
Dagestan State University, Russia
Fatima Vakhitova
Southern Federal University, Russia

Abstract
This paper investigates the development of Islamic theology in Russia following the dissolution of the Soviet Union. The research traces institutional growth, evolving curricula, and theological debates as Islamic communities regain autonomy and public presence. Interviews with imams, educators, and students reveal expanded theological education, revived mosque activities, and the negotiation of Muslim identity within a multi-religious society. The study addresses obstacles such as political suspicion, funding limitations, and generational differences, alongside successes in promoting interreligious dialogue and pluralistic citizenship. The authors demonstrate how Russian Muslim theologians are forging new paradigms to harmonize faith traditions with secular modernity, European integration, and local context. Recommendations emphasize strengthening scholarly cooperation, translating classical texts, and fostering reciprocal understanding among Russia's diverse religious groups.

Keywords: Islamic theology, Russia, post-Soviet, religious education, identity

CLASSICAL ARABIC PHILOSOPHY AND CONTEMPORARY ETHICAL DILEMMAS IN THE ARAB WORLD

Prof. Dr. Ahmed Al-Mutairi
University of Baghdad, Arab Empire
Fatima Khalil
University of Baghdad, Arab Empire
Assis. Prof. Dr. Samir al-Jabari
University of Baghdad, Arab Empire

Abstract
This article addresses how classical Arabic philosophical frameworks—rooted in the works of Al-Farabi, Avicenna, and Averroes—can provide insight into pressing contemporary ethical dilemmas across the Arab world. The authors analyze the trajectories of rationalist and scriptural thought on issues such as bioethics, political morality, and social justice by drawing on historical sources and new case studies. The findings show that the rational traditions of classical philosophy continue to influence modern legal reasoning, educational policy, and ethical debates, especially as Arab societies confront the challenges of globalization and technological advancement. Interviews with philosophers and clerics highlight attempts to reconcile inherited philosophies with modern needs, including gender equality, religious pluralism, and human rights. This study advocates for an expanded curriculum in philosophical ethics and renewed dialogue between clerics, secular intellectuals, and policymakers to support values-led social development.

Keywords: Arabic philosophy, Arab world, ethics, contemporary dilemmas, classical philosophy

INTERPRETING SACRED TEXTS: HERMENEUTICAL APPROACHES IN ARAB ISLAMIC UNIVERSITIES

Dr. Aisha El-Ghazali
Cairo University, Arab Empire

Abstract
Through a comprehensive survey of curriculum design and faculty perspectives, this research examines the diverse hermeneutical approaches to interpreting sacred Islamic texts in Arab Islamic universities. The study analyzes traditional methodologies—such as literalist, rationalist, and contextualist readings—while tracking the evolution toward interdisciplinary and application-based interpretation. Surveyed faculty and students acknowledge pressures to modernize curricula and incorporate social sciences, which foster critical engagement with texts and contemporary problems. The research highlights case studies from theology programs that integrate ethics, comparative religion, and philosophy into the hermeneutic process. Findings reveal significant generational divides on authority and interpretive risk but also show a commitment to upholding spiritual and intellectual rigor. Policy recommendations include increased academic freedom, cross-institutional training, and investment in digital resources for hermeneutics.

Keywords: Quranic interpretation, Arab universities, hermeneutics, sacred texts, curriculum reform

THEOLOGY AND SCIENCE INTERACTION: DEBATES ON EVOLUTION AND CREATION IN ARAB UNIVERSITIES

Prof. Dr. Khalid Mansour
University of Kairouan, Arab Empire
Assis. Prof. Dr. Yasir Hussein
University of Kairouan, Arab Empire
Asmaa Al-Hassan
University of Kairouan, Arab Empire
Layla Salim
University of Kairouan, Arab Empire

Abstract
This paper addresses the evolving relationship between theology and science in Arab universities, focusing on debates regarding evolution, creation, and the boundaries of scientific explanation in Islamic contexts. Through classroom observation, curriculum analysis, and interviews with science and theology faculty, the research demonstrates that universities increasingly serve as sites for negotiation, collaboration, and at times contestation regarding origins, human nature, and divine action. New syllabi designed to bridge scriptural and scientific perspectives are evaluated, as are faculty workshops and public lectures on evolutionary biology, cosmology, and Islamic philosophical responses. Evidence shows that while some faculty members seek reconciliation and dialogue, others maintain clear disciplinary divides. The article concludes by recommending platforms for open debate, collaborative research, and interdisciplinary training that respect religious belief while advancing scientific inquiry. The findings suggest such approaches are essential for preparing the next generation of scientists, theologians, and informed citizens in the Arab world.

Keywords: theology and science, Arab universities, evolution, creation, interdisciplinary education

THE SOCIAL AND POLITICAL INFLUENCE OF THE SAFAVID DYNASTY ON PERSIAN SOCIETY

Prof. Dr. Zahra Forouzan
University of Tehran, Iran
Dr. Babak Kheradmand
University of Tehran, Iran
Assis. Prof. Dr. Mehran Gholami
Shiraz University, Iran

Abstract
This research examines the transformative impact of the Safavid Dynasty on Persian society, scrutinizing political reforms, religious policies, and social transformations from the sixteenth to the eighteenth centuries. Leveraging archival sources, contemporary chronicles, and architectural survey data, the study demonstrates the pivotal role of the Safavid court in centralizing authority and crafting a distinct Persian identity centered around Twelver Shi'ism. Special attention is given to the dynasty's patronage of the arts, establishment of administrative structures, and their strategies for managing ethnic and tribal diversity across the empire. The research contextualizes these efforts within broader regional power dynamics, explaining the dynasty's influence on neighboring civilizations and subsequent Persian cultural developments. Key findings reveal patterns of urbanization, economic integration, and cultural patronage that contributed significantly to enduring Persian moral and social values. The study concludes by addressing the long-term effects of Safavid governance models, which continue to influence modern Iranian nation-building and socio-political consciousness.

Keywords: Safavid Dynasty, Persian society, Shi'ism, political centralization, cultural identity

WOMEN'S ROLES IN IRANIAN REVOLUTIONARY MOVEMENTS: BETWEEN INVISIBILITY AND ACTIVISM

Dr. Negin Esfandiari
Ferdowsi University of Mashhad, Iran

Abstract
This paper investigates Iranian women's participation in revolutionary and reform movements from the Constitutional Revolution (1905–1911) through the Iranian Revolution (1978–1979), focusing on the duality of their historical invisibility and undeniable activism. Using a combination of oral histories, feminist historiography, and archival research, the study traces the evolution of women's roles—in both grassroots mobilization and intellectual leadership. The findings reveal that despite pervasive patriarchal obstacles and official underrepresentation, women significantly contributed to civil disobedience, underground media, and the negotiation of women's rights in transitional governments. The paper examines the legacy of these contributions in post-revolutionary social policies and current women's associations. It highlights the cyclical nature of visibility-and-erasure, emphasizing the need for critical historical inquiry that centers women's voices and recognizes the complexity of their agency throughout Iran's tumultuous twentieth century.

Keywords: Iranian revolution, women's history, activism, social movements, gender visibility

COLONIAL ENCOUNTERS AND TRANSFORMATION OF INDIGENOUS INSTITUTIONS IN PRE-COLONIAL NIGERIA

Prof. Dr. Olatunji Babajide
University of Lagos, Nigeria
Dr. Aminat Lawal
Obafemi Awolowo University, Nigeria

Abstract
Examining the period preceding British rule, this study analyzes the impact of early colonial encounters on indigenous political and social institutions in Nigeria. Drawing on oral tradition, local chronicles, and mission records, it explores how pre-existing structures of governance, land tenure, and conflict resolution gradually evolved under external administrative pressures. The findings detail mechanisms of accommodation and resistance, the changing role of chiefs and councils, and the re-shaping of religious life. Close attention is paid to the tension between imposed colonial laws and customary practices, emphasizing the survival strategies of local elites and the persistence of indigenous values. The research concludes that while colonial influence disrupted many traditional ways, it also prompted adaptive transformations that continue to inform Nigerian legal and political institutions. This in-depth contextualization offers a nuanced understanding of Nigeria's enduring complexity in post-colonial identity formation.

Keywords: Nigeria, colonial encounters, indigenous institutions, social transformation, pre-colonial history

THE IMPACT OF THE TRANS-ATLANTIC SLAVE TRADE ON THE DEMOGRAPHIC LANDSCAPE OF WEST AFRICA

Dr. Chidinma Okafor
University of Ibadan, Nigeria
Assoc. Prof. Dr. Nosa Aigbokhae
University of Benin, Nigeria

Abstract
This study evaluates the profound demographic, economic, and cultural impact of the Trans-Atlantic Slave Trade on West African societies, with a particular focus on Nigeria's coastal and inland communities. Employing quantitative demographic techniques and critical analysis of port records, oral histories, and European merchant logs, the paper reconstructs population movements, gender imbalances, and patterns of social disruption. Special analysis centers on depopulation, shifts in labor organization, and the emergence of new community defense mechanisms. The research also considers how collective memory of the slave era shapes present heritage discourses and ethnic identities. The study's findings highlight the multiplicity of responses among West African societies, including resilience, adaptation, and resistance, suggesting that local agency was not entirely eclipsed by external domination. This work calls for integrating more local perspectives into the global historiography of slavery and its consequences.

Keywords: Trans-Atlantic Slave Trade, West Africa, Nigeria, demography, collective memory

NATIONAL IDENTITY CONSTRUCTION IN ALBANIAN SCHOOL TEXTBOOKS SINCE INDEPENDENCE

Prof. Dr. Enea Leka
University of Tirana, Albania
Assis. Prof. Dr. Roland Krasniqi
Aleksandër Moisiu University, Albania
Elira Dervishi
University of Tirana, Albania
Blerta Sina
University of Shkodra, Albania
Arber Rroji
Polytechnic University of Tirana, Albania

Abstract
This study investigates the evolving narrative strategies used in Albanian history and social studies textbooks to cultivate a sense of national identity since the country's independence. Utilizing discourse analysis, curriculum review, and classroom observation, the authors examine shifts in representations of national heroes, mythic origins, and relations with neighboring states. The research identifies trends in both inclusivity and exclusion and evaluates the impact of Euro-Atlantic integration on textbook content. Notably, recent reforms demonstrate more pluralistic and critical approaches, reflecting broader educational modernization efforts. The findings suggest that textbooks remain powerful tools for both statecraft and identity formation, while also highlighting their vulnerability to political fluctuation and social debate. The conclusion addresses the ongoing negotiation between tradition and change in shaping the next generation's sense of self and collective belonging.

Keywords: national identity, textbooks, Albania, curriculum, historical narrative

MEMORY, TRAUMA, AND RECONCILIATION: POST-COMMUNIST HISTORIOGRAPHY IN ALBANIA

Dr. Luan Gashi
University of Vlora, Albania
Dr. Blerina Dervishi
University of Tirana, Albania

Abstract
This article explores how memory and trauma associated with the communist regime have shaped Albanian national historiography and collective reconciliation processes since 1991. Drawing on interviews with historians, analysis of new and old history textbooks, and surveys with young adults, the study examines the contested terrain of public remembrance and forgetting. The authors document the change from rigid party-centered narratives to more nuanced accounts that consider suffering, collaboration, and resistance. Special attention is given to local initiatives for memorialization, public apologies, and the rise of new museum spaces. The paper concludes that while significant progress has been made in acknowledging varied experiences, historical trauma continues to inform debates over transitional justice, citizenship, and educational content. This research demonstrates the opportunities and challenges associated with post-authoritarian societies addressing their divisive pasts.

Keywords: memory, trauma, reconciliation, Albania, historiography

THE HISTORICAL LEGACY OF THE MONGOL EMPIRE IN MODERN MONGOLIAN IDENTITY

Prof. Dr. Baatar Bold
National University of Mongolia, Mongolia
Chuluun Ganbold
National University of Mongolia, Mongolia
Bayarmaa Enkhbat
Mongolian University of Science and Technology, Mongolia

Abstract
This comprehensive study assesses the enduring impact of the Mongol Empire's socio-political structures and cultural achievements on the identity of contemporary Mongolia. The research combines historical texts, archaeological findings, and population surveys to illustrate how narratives about Chinggis Khan, the empire's legal code (Yassa), religious syncretism, and nomadic traditions continue to shape modern values, political discourse, and international image. The study finds that the Mongol past is actively invoked in school curricula, media, and tourism promotion, forging both unity and debate over national direction. Furthermore, interviews with youth and elders reveal intergenerational perspectives on pride, historical trauma, and adaptation. The authors argue that Mongol imperial legacy remains a dynamic cultural resource, affecting Mongolia's self-definition in the face of globalization and regional geopolitics.

Keywords: Mongol Empire, Mongolia, national identity, cultural legacy, historical narrative

THE CONCEPT OF ETHICAL RESPONSIBILITY IN CONTEMPORARY IRANIAN PHILOSOPHY

Prof. Dr. Mahin Farhadi
University of Tehran, Iran
Dr. Hossein Sharifi
Allameh Tabataba'i University, Iran
Fatemeh Rezaei
Shiraz University, Iran

Abstract
This research investigates the notion of ethical responsibility as articulated in contemporary Iranian philosophical discourse. Drawing on Persian-language philosophical journals, modern interpretations of classical Persian scholars, and interviews with current academics, the study highlights the evolving understanding of moral agency, justice, and communal duty in the context of Iran's rapidly transforming society. It explores how themes of individual accountability, collective welfare, and the quest for authentic selfhood are navigated amid both global influences and deep-rooted Islamic traditions. The project finds that contemporary Iranian philosophers are increasingly integrating existentialist and phenomenological insights with traditional concepts, emphasizing the importance of dialogue, pluralism, and adaptability in ethical life. Legal-political developments and societal changes, such as the impact of technology, gender roles, and environmental issues, are prompting philosophers to reflect on new dimensions of responsibility. The findings contribute to the field by documenting a vibrant, participatory, and context-sensitive ethical culture where modern and traditional values interact dynamically.

Keywords: ethical responsibility, Iranian philosophy, moral agency, pluralism, social change

ENGAGEMENT WITH SOCRATIC INQUIRY IN MODERN IRANIAN EDUCATION

Dr. Ladan Karimi
Ferdowsi University of Mashhad, Iran

Abstract
This paper analyzes the renewed attention to Socratic inquiry in Iran's educational sphere, particularly as seen in university curricula and classroom practice. Through content analysis of philosophy textbooks, teacher interviews, and classroom observations, the research details how dialogue-based, question-driven teaching methods are incorporated into philosophy and general education. The findings reveal both enthusiasm and resistance: while students often respond positively to critical thinking and open discussion, challenges include exam-focused assessment, large class sizes, and a persistent tradition of rote learning. Teachers who successfully adapt Socratic techniques tend to foster deeper student engagement, autonomy, and collaborative problem-solving. The study concludes that, while cultural and structural obstacles remain, Socratic inquiry serves as a bridge between Western critical thinking traditions and Iran's own legacy of dialectical scholarship. Supporting policies, teacher training, and curricular flexibility are recommended to realize the full transformative potential of philosophical dialogue in Iran.

Keywords: Socratic inquiry, Iranian education, dialogue, critical thinking, philosophy curriculum

AFRICAN COMMUNITARIANISM AND THE PHILOSOPHY OF SELFHOOD IN NIGERIAN THOUGHT

Assis. Prof. Dr. Kabiru Lawal
University of Lagos, Nigeria
Ngozi Eze
University of Nigeria, Nigeria
Emeka Obi
University of Benin, Nigeria

Abstract

This article examines the intricate relationship between African communitarianism and concepts of selfhood as encountered in Nigerian philosophical traditions. Through extensive literature review and interviews with academic philosophers, the study highlights the unique interplay between individual identity, communal belonging, and the moral obligations arising from one's social context. It evaluates how indigenous ethics mediate contemporary problems such as political corruption, youth alienation, and religious pluralism. The research reveals that, in contrast to Western individualism, the Nigerian experience upholds interconnectedness as intrinsic to ethical being—'I am because we are'. Discussions also address the tensions between autonomy and communal pressure, especially in areas of personal belief, education, and civic participation. The article underscores the enduring relevance of these traditions in fostering social cohesion and moral responsibility in an increasingly globalized world, proposing pathways for constructive adaptation.

Keywords: communitarianism, selfhood, Nigerian philosophy, ethics, social cohesion

THE EPISTEMOLOGY OF ORAL TRADITIONS IN YORUBA PHILOSOPHY

Dr. Tunde Afolayan
University of Lagos, Nigeria

Dr. Esther Babatunde
Obafemi Awolowo University, Nigeria

Abstract
Oral traditions serve as vital epistemic resources in Yoruba and broader Nigerian philosophical contexts. This paper explores the structure, transmission, and validation of knowledge through proverbs, folktales, praise poetry, and ritual discourse. By bridging ethnographic research and philosophical analysis, the authors demonstrate how truth claims are constructed, contested, and preserved in non-written media. The findings show that communal memory, authority of elders, and performative expertise are central components in the Yoruba epistemological landscape. Unique challenges addressed include the fluidity of oral records, the impact of media technology, and the preservation of indigenous knowledge amid modernization. The research affirms oral epistemology's sophistication, offering valuable insights for rethinking universalist models of knowledge and for revitalizing indigenous traditions as living systems in Nigeria's philosophical discussion.

Keywords: Yoruba philosophy, oral traditions, epistemology, indigenous knowledge, Nigeria

REASON AND MORALITY IN POST-COMMUNIST ALBANIAN PHILOSOPHICAL DISCOURSE

Prof. Dr. Mira Qiriazi
University of Tirana, Albania

Abstract
This article provides an in-depth exploration of the way Albanian philosophers have negotiated the relationship between reason and morality during and after the transition from communism to contemporary democracy. Drawing on journal publications, archival records, and interviews, the study analyzes how the collapse of a state-mandated ideology prompted a resurgence of Aristotelian, Kantian, and pragmatic ethics in Albanian philosophy. Key themes include the struggle for civic responsibility, the challenge of moral relativism, and the search for a new public reason capable of reconciling pluralism and individual rights. The author argues that Albanian thinkers are forging a philosophical path that values rational discourse and moral dialogue as foundations of civic life, offering critical reflections for other post-totalitarian societies in Eastern Europe and beyond.

Keywords: Albanian philosophy, morality, reason, post-communist transition, civic responsibility

PHENOMENOLOGY AND IDENTITY FORMATION IN CONTEMPORARY ALBANIAN THOUGHT

Dr. Elion Leka
University of Shkodra, Albania
Assis. Prof. Dr. Anila Hoxha
University of Shkodra, Albania
Ardian Pasha
University of Shkodra, Albania

Abstract
This research employs phenomenological analysis to examine the processes of identity formation in post-1990s Albanian intellectual life. Using interviews, autobiographical texts, and cultural analysis, the authors reveal how consciousness of past trauma, emigration, and collective memory shape evolving Albanian identity. The study considers the role of educational reform, literature, and art in this transformation, highlighting ongoing negotiations between tradition, Europeanization, and modernization. The research also addresses generational divides and the experience of 'double consciousness' among Albanians straddling local and global cultures. In its conclusion, the paper argues that phenomenological philosophy provides a rich vocabulary and methodology for understanding identity in rapidly changing societies, offering broader insights for the philosophy of self across cultures.

Keywords: phenomenology, identity, Albania, self, collective memory

THE MORAL STATUS OF NATURE IN MONGOLIAN BUDDHIST PHILOSOPHY

Prof. Dr. Bat-Erdene Sarantuya
National University of Mongolia, Mongolia
Dr. Altanzul Enkhbayar
Mongolian State University of Education, Mongolia

Abstract
This study investigates the moral status attributed to nature in Mongolian Buddhist philosophy, analyzing classical texts and contemporary Buddhist teachings. With a focus on principles of interdependence, compassion for all forms of life, and respect for sacred landscapes, the research situates Mongolian ecological ethics within both national traditions and global discussions about environmental responsibility. Fieldwork with monastic leaders and lay practitioners highlights how reverence for nature is incorporated into rites, daily life, and civic education. The findings indicate that Mongolian Buddhist philosophy upholds an intrinsic value of nature which informs ethical attitudes and supports sustainable practices against the backdrop of modern economic development and environmental threats. The conclusions offer a model of ecological ethics grounded in spiritual traditions, with implications for broader ecological philosophy.

Keywords: Mongolian philosophy, Buddhist ethics, nature, environmental philosophy, ecological ethics

THE EFFECTS OF SOCIAL SUPPORT ON ACADEMIC STRESS AMONG AZERBAIJANI UNIVERSITY STUDENTS

Prof. Dr. Rashad Mammadov
Baku State University, Azerbaijan
Assis. Prof. Dr. Nigar Babayeva
Azerbaijan Medical University, Azerbaijan

Abstract
This study investigates the relationship between social support and the experience of academic stress in undergraduate students at major universities in Azerbaijan. By employing both quantitative surveys and qualitative interviews with students across varying disciplines, the research assesses perceived social support from family, friends, and faculty, and its moderating effect on stress. Findings show that students with strong social networks report significantly lower levels of anxiety, higher resilience, and better academic performance compared to those lacking support. Cultural expectations and pressures, particularly from families regarding academic excellence, add unique dimensions to stress profiles. The study highlights gender differences in coping resources and illustrates the importance of culturally sensitive student support interventions. The authors recommend university counseling programs, peer mentoring, and parental engagement initiatives as effective strategies for mitigating academic stress and promoting holistic student well-being in Azerbaijan's context.

Keywords: academic stress, social support, university students, Azerbaijan, coping strategies

EMOTIONAL INTELLIGENCE AS A PREDICTOR OF LEADERSHIP BEHAVIOR IN AZERBAIJANI YOUTH ORGANIZATIONS

Dr. Kamala Aliyeva
Khazar University, Azerbaijan
Dr. Javid Guliyev
Nakhchivan State University, Azerbaijan
Zaur Abbasov
Baku State University, Azerbaijan

Abstract
This research examines the role of emotional intelligence (EI) in shaping leadership behaviors among young adults involved in youth organizations throughout Azerbaijan. Utilizing standardized measures of EI and leadership style assessments, the analysis finds a strong positive correlation between high EI scores—particularly in self-regulation and empathy—and transformational leadership qualities. Focus group data highlight that youth with elevated EI are more likely to engage in collaborative decision-making, conflict resolution, and effective motivational practices. The study also considers the influence of educational attainment and extracurricular involvement on EI development. Results suggest the integration of emotional intelligence training into leadership programs and university curricula, stressing the significance of self-awareness and interpersonal skills for future leaders aiming to impact Azerbaijani society.

Keywords: emotional intelligence, leadership, Azerbaijan, youth organizations, self-awareness

PARENTING STYLES AND ADOLESCENT SELF-ESTEEM: A STUDY AMONG PAKISTANI FAMILIES

Prof. Dr. Naveed Ullah Khan
University of the Punjab, Pakistan
Dr. Sadaf Khalid
Lahore College for Women University, Pakistan
Assis. Prof. Dr. Irfan Ahmad
Quaid-i-Azam University, Pakistan

Abstract
This study investigates the relationship between different parenting styles and the self-esteem of adolescents within Pakistani families. Drawing on authoritative, authoritarian, and permissive parenting frameworks, researchers surveyed high school students and their parents in urban and semi-urban regions across Pakistan. Results indicate that adolescents who perceive their parents as authoritative—supportive yet firm—demonstrate higher self-esteem and resilience. Conversely, authoritarian parenting correlates with low self-confidence and more internalized distress. Gender and sibling dynamics are explored, illustrating how traditional family structures may moderate the relationship between parenting styles and psychological outcomes. The authors recommend educational programs for parents, community outreach, and school-based counseling that encourage positive parenting practices to foster healthy adolescent development in the cultural context of Pakistan.

Keywords: parenting styles, adolescent self-esteem, Pakistan, family dynamics, psychological development

CULTURAL FACTORS INFLUENCING MENTAL HEALTH HELP-SEEKING AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN PAKISTAN

Dr. Mariam Bukhari
National University of Sciences and Technology, Pakistan
Farhan Ali
University of Karachi, Pakistan

Abstract
This paper explores the barriers and facilitators to seeking mental health support among university students in Pakistan, focusing on the impact of cultural norms, stigma, and awareness. Through focus groups and online questionnaires, the study finds that despite increasing awareness of mental health, significant stigma persists, deterring students from accessing counseling services. Family honor, social reputation, and misconceptions about therapy play major roles in students' reluctance to seek help. Conversely, exposure to campus-based mental health campaigns and peer support networks increase the likelihood of help-seeking. Recommendations include curriculum integration of mental health education, destigmatization campaigns, and expansion of culturally competent counseling services. These interventions are vital for fostering a supportive environment where students can prioritize psychological well-being without fear of judgment.

Keywords: mental health, help-seeking, Pakistan, university students, cultural stigma

BODY IMAGE PERCEPTION AND SOCIAL MEDIA USAGE AMONG EGYPTIAN TEENAGERS

Prof. Dr. Mona El-Shazly
Cairo University, Egypt
Dr. Nourhan Ahmed
Alexandria University, Egypt

Abstract
This research investigates the link between social media consumption and body image perception among Egyptian teenagers. Using a mixed-methods approach, surveys and interviews were conducted with adolescents in Cairo and Alexandria. Results indicate that high exposure to appearance-focused content and comparison on platforms like Instagram and TikTok are associated with increased body dissatisfaction and risk of disordered eating. Gender differences reveal that girls report greater concerns about shape and weight, while boys are susceptible to media-driven pressures related to muscularity. Parental attitudes and school-based interventions are key mitigating factors. The study suggests the implementation of digital literacy curricula, community outreach, and mental health support in schools to increase resilience to negative media influence, supporting positive self-image and healthy online habits among Egyptian youth.

Keywords: body image, social media, teenagers, Egypt, mental health

ANXIETY AND ACADEMIC PERFORMANCE IN MEDICAL STUDENTS: A CASE STUDY FROM EGYPT

Dr. Khaled Mostafa
Assis. Prof. Dr. Salma Gamil
Helwan University, Egypt
Dr. Youssef Samir
Assiut University, Egypt
Maha Fawzi
Helwan University, Egypt

Abstract
This mixed-methods research explores the prevalence and effects of anxiety on the academic performance of medical students in Egypt. Surveying students from two universities, the study measures anxiety using standardized inventories and examines associations with grades, class attendance, and sleep patterns. Qualitative interviews reveal high levels of exam stress and fear of failure as principal anxiety drivers. The paper highlights coping mechanisms, including peer study groups, sports, and spiritual practices. Among the findings, female and first-year students appear particularly vulnerable to higher anxiety levels. Recommendations include mental health screening at university entry, faculty workshops on student support, and awareness campaigns about healthy coping strategies, aiming to enhance medical student well-being and academic success in Egypt.

Keywords: anxiety, academic performance, Egypt, medical students, mental health

PTSD SYMPTOMS AMONG CHILDREN LIVING IN CONFLICT-AFFECTED REGIONS OF AFGHANISTAN

Dr. Faridullah Hakimi
Kabul University, Afghanistan
Assis. Prof. Dr. Laila Wahidi
Herat University, Afghanistan

Abstract
This study examines the prevalence and characteristics of posttraumatic stress disorder (PTSD) symptoms in children from conflict-affected provinces in Afghanistan. Using structured diagnostic tools and interviews with caregivers, educators, and health professionals, the research identifies high rates of re-experiencing, avoidance, and hyperarousal. The direct exposure to violence, displacement, and family separation are significant contributing factors. Gender- and age-related patterns in symptom presentation are noted. The findings urge immediate investment in trauma-informed education, psychosocial support, and community-based mental health interventions. Culturally adapted therapy approaches and capacity building among local health providers are emphasized as priority responses to mitigate long-term psychological distress in Afghan children.

Keywords: PTSD, children, Afghanistan, conflict, trauma

WOMEN'S MENTAL HEALTH AND ACCESS TO PSYCHOLOGICAL SERVICES IN AFGHAN UNIVERSITIES

Dr. Razia Mohammadi
Kabul University, Afghanistan

Abstract
This article investigates the unique mental health challenges faced by women enrolled in Afghan universities, evaluating the accessibility and adequacy of psychological services offered on campuses. Interviews and anonymous surveys highlight high prevalence of anxiety, social constraints, safety concerns, and cultural taboos that discourage help-seeking among female students. University counseling centers are often limited in resources and staff training, with services not always sensitive to gender-specific needs. Recommendations include gender-responsive mental health policies, faculty and peer education programs, the expansion of safe spaces for women, and integration of mental health support into university life. The study calls for national attention and investment to empower Afghan women's educational experiences and well-being through holistic psychological care.

Keywords: women, mental health, Afghanistan, higher education, psychological services

THE IMPACT OF DISPLACEMENT ON ADOLESCENT MENTAL WELL-BEING IN AFGHANISTAN

Prof. Dr. Abdul Qadir Shirzai
Herat University, Afghanistan
Dr. Ahmad Latif
Bamyan University, Afghanistan
Niloofar Saif
Kandahar University, Afghanistan
Assis. Prof. Dr. Najibullah Faqiri
Nangarhar University, Afghanistan
Dr. Waheed Sultani
Kabul University, Afghanistan

Abstract
This research explores the psychological consequences of displacement among Afghan adolescents, employing a combination of psychological scales, in-depth interviews, and focus group discussions. Emotional distress, uncertainty, and fear for future prospects are prevalent among displaced youth, with social disconnectedness exacerbating symptoms. The study underscores protective roles of family cohesion, educational continuity, and community support structures in safeguarding adolescent mental health. The authors recommend policies supporting the psychosocial integration of displaced students, provision of trauma-informed care, peer mentorship, and targeted outreach for vulnerable groups. Multilevel interventions tailored to Afghanistan's complex context are vital for youth resilience and recovery in the aftermath of displacement crises.

Keywords: displacement, adolescent mental health, Afghanistan, resilience, trauma

SOCIAL ANXIETY AND PEER RELATIONSHIPS IN SECONDARY SCHOOL STUDENTS: A KABUL CASE STUDY

Dr. Mustafa Jan
Kabul University, Afghanistan
Fatima Sultani
Kabul University, Afghanistan

Abstract
This mixed-methods study explores the prevalence and dynamics of social anxiety among secondary school students in Kabul and how it affects peer relationships and participation. Surveys and observational data reveal that a significant proportion of students report anxiety in social, academic, and extracurricular settings. Girls, in particular, exhibit higher rates of social avoidance and fear of negative evaluation, with cultural and familial expectations intensifying challenges. The work details effective coping strategies and school-based interventions, such as peer support clubs and teacher facilitators, for fostering peer inclusion. The results highlight the importance of early detection, teacher training, and culturally sensitive prevention programs to support student social-emotional well-being in Afghan schools.

Keywords: social anxiety, peer relationships, Afghanistan, students, school

POST-CONFLICT ADJUSTMENT AND DEPRESSION AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN KABUL

Assis. Prof. Dr. Nasir Ahmad
Kabul University, Afghanistan
Dr. Maryam Baryalai
Kabul Medical University, Afghanistan
Sayed Jamal
Herat University, Afghanistan

Abstract
Focusing on post-conflict adjustment, this study assesses rates of depression and adaptation challenges among university students in Kabul. Utilizing depression inventories and interview-based assessments, researchers report high rates of depressive symptoms, especially among first-year students and those with recent exposure to violence. Difficulties adjusting to academic demands, relationship disruptions, and financial stressors are commonly reported. Acculturative stress, inadequate institutional support, and stigma surrounding mental health remain significant barriers to recovery. The study advocates for enhanced campus counseling, peer-led mental health initiatives, and collaborative research supporting at-risk groups. Policy implications include the integration of psychological support into university governance and broadening the mental health conversation in Afghan higher education.

Keywords: post-conflict, depression, Afghanistan, university students, adjustment

INNOVATION MANAGEMENT PRACTICES IN AZERBAIJANI FAMILY-OWNED ENTERPRISES

Prof. Dr. Vugar Huseynov
Baku State University, Azerbaijan
Dr. Aygun Guliyeva
Azerbaijan State University of Economics, Azerbaijan

Abstract
This study investigates how innovation management is conceptualized and practiced within Azerbaijani family-owned enterprises, emphasizing the influence of cultural values and generational leadership transitions. Employing mixed-methods research, including in-depth interviews with enterprise owners and survey data from mid-level managers, the research identifies factors fostering or hindering innovation, such as family control, risk aversion, and succession planning. Results show that while family involvement can provide a stable resource base and foster trust, it may also constrain bold ideas if traditional norms are prioritized. Generation shifts are found to often introduce modern management techniques and an openness to change. The research stresses the role of targeted training programs and institutional support to build an innovation culture, as well as calls for future policies designed to reduce barriers linked to nepotism and informality. Overall, the paper offers nuanced insight into balancing heritage and adaptability in driving sustainable business growth in Azerbaijan.

Keywords: innovation management, family business, Azerbaijan, organizational culture, leadership successi

THE IMPACT OF E-GOVERNMENT INITIATIVES ON ENTREPRENEURIAL DEVELOPMENT IN AZERBAIJAN

Assoc. Prof. Dr. Rena Aliyeva
Azerbaijan State University of Economics, Azerbaijan

Abstract
This article explores how e-government initiatives affect entrepreneurial development in Azerbaijan, focusing on digital platforms for business registration, tax compliance, and access to state incentives. Analyzing data from government reports and interviews with new business founders, the study finds that digital transformation has streamlined bureaucratic processes, improved transparency, and lowered entry barriers for SMEs. Despite positive advancements, challenges such as cybersecurity, digital literacy, and uneven ICT infrastructure remain obstacles for some segments of the population. Policy recommendations include enhanced digital education, improved user support in native languages, and investment in rural internet access. The study concludes that effective e-government implementation can foster an enabling environment for entrepreneurship, provided that technology adoption is equitable and responsive to business community needs.

Keywords: e-government, Azerbaijan, entrepreneurship, digital transformation, public sector innovation

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AND SUSTAINABILITY REPORTING IN LEADING BANGLADESHI TEXTILE FIRMS

Prof. Dr. Mohammad Rahman
University of Dhaka, Bangladesh
Dr. Yasmin Haque
Dhaka University of Engineering & Technology, Bangladesh
Assis. Prof. Dr. Kamal Roy
University of Chittagong, Bangladesh

Abstract
This paper examines the trends and challenges in corporate social responsibility (CSR) and sustainability reporting among top textile firms in Bangladesh—a sector critical to the national economy. Through content analysis of sustainability reports and interviews with corporate executives, the study assesses motivation, reporting standards, and impact on stakeholder perception. Results demonstrate a growing awareness of CSR due to global supply chain pressures and consumer demand, but emphasize that reporting often lacks depth and verification. Key challenges include limited regulatory enforcement, a focus on philanthropic rather than strategic CSR, and varying transparency among firms. The research recommends increased government oversight, third-party auditing, and the integration of environmental and social metrics into core business strategies. These measures would enhance credibility in the eyes of international buyers and investors, ensuring long-term competitiveness.

Keywords: CSR, Bangladesh, textile industry, sustainability reporting, stakeholder engagement

ENTREPRENEURIAL EDUCATION INITIATIVES IN BANGLADESHI UNIVERSITIES: OUTCOMES AND FUTURE DIRECTIONS

Dr. Tania Akter
University of Rajshahi, Bangladesh
Assis. Prof. Dr. Ziaur Rahman
Bangladesh University of Professionals, Bangladesh

Abstract
This research assesses entrepreneurial education initiatives across Bangladeshi universities, focusing on curriculum design, practical training opportunities, and industry partnerships. Surveys of students and academic staff, coupled with outcome analysis, reveal that hands-on experiences, mentorship, and internship programs have improved entrepreneurial skills and startup intent among graduates. However, gaps persist in developing advanced business planning, venture capital access, and risk management competencies. The paper highlights the importance of a flexible curriculum that responds to dynamic economic trends and advocates for stronger links between academia and business incubators. It recommends further investment in faculty training and broader integration of entrepreneurship modules across disciplines, aiming to cultivate a more innovation-driven and job-creating entrepreneurial ecosystem in Bangladesh.

Keywords: entrepreneurial education, Bangladesh, university policy, curriculum innovation, startup development

DIGITAL MARKETING ADOPTION AMONG SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN MALAYSIA: DRIVERS AND CHALLENGES

Prof. Dr. Azman Hashim
University of Malaya, Malaysia
Dr. Siti Aisyah Yusoff
Universiti Teknologi MARA, Malaysia
Assis. Prof. Dr. Lim Wei Ming
Universiti Putra Malaysia, Malaysia

Abstract
This study explores the drivers and challenges of digital marketing adoption among Malaysian SMEs, analyzing data from surveys with business owners and digital consultants across major cities in Malaysia. Findings indicate that customer reach, cost-effectiveness, and access to analytics are primary motivators for adoption, whereas obstacles include skills shortages, budget limitations, and inconsistent government support. The research discusses the role of culture and sector specifics—such as manufacturing versus services—on adoption rates, and reviews case studies where targeted government grants and industry-academia collaborations have accelerated the transition. The authors recommend tailored training programs, greater awareness campaigns, and public-private partnerships to bridge digital knowledge gaps and ensure a level playing field for businesses, regardless of their resources.

Keywords: digital marketing, SMEs, Malaysia, business transformation, technology adoptio

SUPPLY CHAIN RESILIENCE AND RISK MANAGEMENT IN THE MALAYSIAN AUTOMOTIVE SECTOR

Dr. Nurul Huda
Universiti Teknologi Malaysia, Malaysia
Prof. Dr. Fahmi Ismail
Universiti Sains Malaysia, Malaysia

Abstract
This paper investigates risk management approaches and supply chain resilience in Malaysia's rapidly growing automotive sector. Drawing on semi-structured interviews with supply chain managers and an analysis of recent disruptions—including pandemics and trade fluctuations—the research finds that robust partnerships, digital integration, and scenario planning are crucial for building resilience. However, findings also highlight gaps in contingency planning and supplier diversification. The study advocates for the adoption of advanced analytics, collaborative platforms, and government-industry roundtables to foster a proactive risk culture. The conclusion emphasizes that by increasing investment in supply chain infrastructure and workforce development, Malaysia's automotive sector can sustain competitiveness and weather global uncertainties effectively.

Keywords: supply chain, risk management, automotive sector, Malaysia, business continuity

HUMAN RESOURCE MANAGEMENT PRACTICES AND EMPLOYEE ENGAGEMENT IN SKOPJE'S ICT INDUSTRY

Assoc. Prof. Dr. Nikola Popovski
Ss. Cyril and Methodius University, North Macedonia
Ivana Stojanovska
Ss. Cyril and Methodius University, North Macedonia

Abstract
Focusing on the information and communication technology (ICT) industry in Skopje, this study evaluates the influence of human resource management (HRM) practices on employee engagement and organizational performance. By surveying staff from both startups and established firms, key HRM factors such as training, recognition, and flexible work arrangements are identified as significant drivers of employee motivation. The results demonstrate that companies investing in career development and supportive work environments achieve higher retention and innovation rates. The research recommends that ICT firms adopt holistic HRM strategies and continuous feedback mechanisms, as well as create networks with universities to attract and retain local talent in a competitive global market.

Keywords: HRM, employee engagement, ICT industry, North Macedonia, organizational performance

INFLUENCE OF INTERNATIONAL BUSINESS EDUCATION PROGRAMS ON ENTREPRENEURSHIP INTENTIONS IN SKOPJE

Prof. Dr. Aleksandar Petreski
Ss. Cyril and Methodius University, North Macedonia
Marija Dimitrovska
Ss. Cyril and Methodius University, North Macedonia
Goran Jovanovic
International Balkan University, North Macedonia

Abstract
This research explores how participation in international business education and exchange programs influences entrepreneurship intentions among Skopje's university students. Survey results and interviews with participants show a strong correlation between exposure to global business perspectives—through coursework, international faculty, and internships—and increased confidence in starting new ventures. The analysis finds that experiential learning and multicultural networking opportunities are crucial in building entrepreneurial competencies. The findings encourage universities and policymakers to expand exchange partnerships, incorporate entrepreneurship modules in international curricula, and provide seed funding for student-led ventures. The study concludes that fostering such global educational experiences can significantly enhance the entrepreneurial ecosystem in North Macedonia.

Keywords: international business education, entrepreneurship, Skopje, experiential learning, global perspective

CORPORATE GOVERNANCE AND THE PERFORMANCE OF FAMILY BUSINESSES IN SKOPJE

Dr. Daniela Ilievska
Ss. Cyril and Methodius University, North Macedonia

Abstract
Examining the family business landscape in Skopje, this article assesses the relationship between corporate governance practices and business performance. Data from detailed case studies, surveys, and interviews with family business owners reveal that formal governance structures—such as advisory boards and succession planning—yield greater financial and managerial stability. However, the study also acknowledges the challenges of balancing family ties with professional management. The author recommends implementing clear rules for ownership, conflict resolution, and transparency, calling for governmental incentives to encourage family firms to adopt best governance practices. Such interventions could enhance long-term sustainability and bolster the contribution of family businesses to Skopje's economy.

Keywords: corporate governance, family business, Skopje, performance, succession planning

IMPACT OF MICROFINANCE INITIATIVES ON WOMEN ENTREPRENEURS IN RURAL PAKISTAN

Dr. Ayesha Qureshi
Lahore University of Management Sciences, Pakistan
Prof. Dr. Imran Siddiqui
Lahore University of Management Sciences, Pakistan

Abstract

This study investigates the effects of microfinance initiatives on the economic empowerment and well-being of women entrepreneurs in rural areas of Pakistan. Using both survey and interview data, the research evaluates access to credit, financial literacy, and entrepreneurial capacity among participants in microfinance programs run by various non-governmental organizations and local banks. Findings demonstrate that microfinance significantly enhances women's income-generating activities, financial independence, and household decision-making power. However, barriers such as limited market access, social constraints, and lack of business training persist, often reducing the long-term sustainability of entrepreneurial ventures. The study discusses the positive role of group lending and mobile banking platforms in expanding access, but also cautions against over-indebtedness and addresses the need for targeted financial education interventions. Policy recommendations emphasize strengthening support networks, improving regulatory frameworks, and integrating microfinance with broader rural development initiatives. The research provides actionable insights for policymakers and practitioners working to foster gender equality and financial inclusion in Pakistan's rural sector.

Keywords: microfinance, women entrepreneurs, rural Pakistan, financial inclusion, economic empowerment

EXAMINING THE ROLE OF REMITTANCES IN ECONOMIC GROWTH AND HOUSEHOLD WELFARE IN PAKISTAN

Assis. Prof. Dr. Zeeshan Khalid
Karachi University, Pakistan
Saira Noor
Karachi University, Pakistan
Dr. Tariq Hanif
Karachi University, Pakistan

Abstract
This article analyzes the contribution of international remittances to Pakistan's economic growth and household welfare. Employing econometric modelling on macroeconomic data combined with qualitative insights from migrant families in Karachi and Punjab, the research assesses the impact of remittance inflows on consumption, investment, poverty reduction, and education spending. The findings indicate that remittances significantly increase household income, stimulate small business growth, and foster community resilience in the face of local economic shocks. Yet, challenges such as high transaction costs, informal remittance channels, and dependency risks remain acute. Policy suggestions include enhancing financial infrastructure, promoting remittance-backed microloans, and negotiating bilateral agreements to lower transfer costs. The study underscores remittances as both a stabilizing economic force and a catalyst for human capital development, while calling for comprehensive strategies to maximize their positive effects at both household and macroeconomic levels.

Keywords: remittances, economic growth, household welfare, Pakistan, migration

TRADE LIBERALIZATION AND ITS IMPACT ON THE MANUFACTURING SECTOR IN MOROCCO

Prof. Dr. Samira El Ghazali
Mohammed V University, Morocco
Ahmed Ben Amar
Mohammed V University, Morocco

Abstract
This paper examines the effects of trade liberalization policies on Morocco's manufacturing sector over the past two decades. Using a combination of industry case studies, export-import datasets, and interviews with stakeholders, the study evaluates productivity, employment, competitiveness, and technology transfer within the sector. Results show that while trade liberalization has led to increased foreign direct investment and greater access to international markets, its benefits have been unevenly distributed, favoring large, export-oriented firms. Smaller manufacturers often struggle with market entry barriers, limited technological capacity, and exposure to intense foreign competition. The paper discusses the challenges of balancing growth with equitable development, highlighting the need for targeted industrial policy, enhanced vocational training, and investments in research and infrastructure. Policy implications center on fostering SMEs' participation in global value chains and supporting innovation to strengthen Morocco's manufacturing ecosystem for sustainable growth.

Keywords: trade liberalization, manufacturing, Morocco, industrial policy, foreign investment

THE DYNAMICS OF AGRICULTURAL VALUE CHAINS AND RURAL LIVELIHOODS IN MOROCCO

Assis. Prof. Dr. Youssef Chafik
Université Hassan II de Casablanca, Morocco
Nora Belkadi
Université Hassan II de Casablanca, Morocco

Abstract
This study investigates the evolution of agricultural value chains in Morocco and their effects on rural livelihoods. Combining GIS data, market analysis, and farmer interviews, the paper tracks the integration of smallholder farmers into high-value chains such as citrus, olives, and vegetables. Results show that the expansion of contract farming, agro-processing, and export-oriented production enhances rural incomes and employment opportunities. However, vulnerabilities persist due to price volatility, climate change, and uneven value distribution. The research highlights the importance of cooperative organizations, public-private partnerships, and targeted subsidies to improve bargaining power and market access for smallholders. Policy recommendations include investing in rural infrastructure, capacity-building, and risk management mechanisms to support long-term rural development. The findings emphasize that strengthening value chains is not only central to agricultural modernization but also key to reducing poverty and inequality in Morocco's rural regions.

Keywords: agricultural value chains, rural livelihoods, Morocco, smallholder farmers, market integration

THE IMPACT OF OIL PRICE FLUCTUATIONS ON NIGERIA'S MACROECONOMIC STABILITY

Prof. Dr. Nneka Ezeh
University of Lagos, Nigeria

Dr. Musa Adedayo
University of Lagos, Nigeria

Dr. Aisha Bello
University of Lagos, Nigeria

Kelechi Nwosu
University of Lagos, Nigeria

Abstract
This research analyzes how oil price volatility affects macroeconomic stability in Nigeria, drawing on extensive data from national accounts, the Central Bank, and the Nigerian National Petroleum Corporation. The analysis covers key indicators—GDP growth, inflation, exchange rates, and balance of payments—over the past twenty years. The study finds that oil price shocks have significant multiplier effects, disrupting government budgets, destabilizing the naira, and triggering inflationary pressures. Through interviews with policymakers and business leaders, the research sheds light on coping strategies including sovereign wealth funds and fiscal rules. However, structural weaknesses, such as overdependence on oil revenues and poor diversification efforts, continue to amplify the damaging impact of global price swings. Recommendations focus on implementing prudent fiscal management, investing in renewable energy, and accelerating economic diversification to build long-term resilience.

Keywords: oil price volatility, macroeconomic stability, Nigeria, diversification, fiscal policy

ENTREPRENEURSHIP AND SMALL ENTERPRISE DEVELOPMENT IN NIGERIA: POLICY CHALLENGES AND SUCCESS STORIES

Dr. Chinedu Okafor
University of Ibadan, Nigeria
Dr. Joy Onwumere
University of Ibadan, Nigeria

Abstract
This study reviews the growth of entrepreneurship and small enterprise development in Nigeria, drawing on fieldwork with founders, business incubators, and policy makers across five Nigerian states. The research identifies regulatory bottlenecks, access to funding, and market infrastructure as major constraints for new businesses. Despite these challenges, it catalogs a number of successful ventures, detailing their innovative approaches in technology, agro-processing, and retail. The findings suggest that flexible credit schemes, digital financial tools, and entrepreneurship education have significant positive impacts on small business sustainability and growth. Policy recommendations include simplifying business registration, enhancing SME-targeted incentives, and expanding mentorship and training programs. The paper concludes that fostering a dynamic entrepreneurial ecosystem requires a collaborative approach involving government, academia, and the private sector.

Keywords: entrepreneurship, small business, Nigeria, policy, business development

EXPLORING THE ROLE OF FINANCIAL INCLUSION IN ALLEVIATING POVERTY IN EGYPT

Prof. Dr. Mona Hassan
Cairo University, Egypt
Dr. Ahmed Fathy
Cairo University, Egypt
Rania Mokhtar
Cairo University, Egypt

Abstract
This paper investigates the relationship between financial inclusion and poverty alleviation in Egypt, using data from national household surveys, banking statistics, and field interviews with low-income families. The research examines access to banking services, mobile money, and microfinance, evaluating their effects on savings, income generation, and upward social mobility. Results show that financial inclusion initiatives significantly enhance economic security and reduce vulnerability for marginalized groups, but institutional gaps and regional disparities persist. The study highlights the need for digital financial literacy programs, gender-sensitive products, and policy reforms to close inclusion gaps. Recommendations propose public-private partnerships and supportive regulations to expand the reach and impact of financial services. Ultimately, the paper argues that effective financial inclusion is fundamental to Egypt's sustainable development and poverty reduction agenda.

Keywords: financial inclusion, poverty alleviation, Egypt, economic security, microfinance

THE EFFECT OF EDUCATION EXPENDITURE ON LONG-TERM ECONOMIC GROWTH IN EGYPT

Assis. Prof. Dr. Mahmoud El-Gohary
Alexandria University, Egypt
Dr. Sara Abdallah
Alexandria University, Egypt

Abstract

This study explores the long-term impact of education expenditure on Egypt's economic growth by analyzing macroeconomic data from 1980 to 2023. Utilizing time-series econometric methods, the researchers quantify how investments in primary, secondary, and tertiary education contribute to productivity, innovation, and per capita income growth. The findings reveal a robust positive correlation between educational investment and GDP, but caution that returns depend on efficient resource allocation and educational quality. Interviews with economists and policymakers underscore the importance of sustained and targeted spending, particularly in vocational and technical education sectors. The paper recommends modernizing curricula, increasing teacher training, and fostering linkages between universities and industry to maximize education's growth-driving potential.

Keywords: education expenditure, economic growth, Egypt, human capital, investment returns

GOVERNANCE REFORMS AND PUBLIC SECTOR ACCOUNTABILITY IN PAKISTAN

Imran Ali
University of the Punjab, Pakistan
Dr. Natasha Awan
Quaid-i-Azam University, Pakistan

Abstract
This study critically examines the ongoing governance reforms aimed at enhancing public sector accountability in Pakistan. Drawing on policy documents, interviews with government officials, and case studies from federal and provincial ministries, the research highlights both achievements and persistent challenges facing the reform agenda. The authors find that while legislative frameworks for transparency and anti-corruption have been strengthened, problems of bureaucratic inertia and political interference continue to hamper meaningful progress. Decentralization efforts have increased local participation but sometimes also led to fragmented administrative practices. Additionally, the role of audit institutions and independent watchdogs in monitoring the performance of civil servants has grown but remains constrained by limitations in resources and enforcement power. Public sector training is improving, with new curricula focusing on ethics and good governance. The paper concludes that a holistic approach—combining institutional mechanisms, citizen engagement, and leadership development—is necessary to create a culture of integrity and sustained accountability in the Pakistani public sector. Recommendations call for continuous evaluation of reform measures and integration of digital governance tools to enhance transparency and public trust.

Keywords: governance reform, public accountability, Pakistan, transparency, public sector

CITIZEN PARTICIPATION IN LOCAL GOVERNANCE: POLICY IMPACTS AND CHALLENGES IN URBAN PAKISTAN

Dr. Saima Shafiq
Lahore University of Management Sciences, Pakistan
Assis. Prof. Dr. Usman Rashid
Lahore University of Management Sciences, Pakistan
Adeel Malik
University of Karachi, Pakistan

Abstract
Focusing on urban centers across Pakistan, this research analyzes the dynamics, benefits, and obstacles of citizen participation in local governance. Data from surveys, municipal records, and in-depth interviews with community representatives show how participatory initiatives—from budgeting forums to town hall meetings—increase the responsiveness of municipal institutions and foster a sense of shared responsibility for service delivery. However, the findings highlight key constraints including political patronage, limited capacity at the municipal level, and socioeconomic disparities that inhibit equal participation. Case studies reveal how digital platforms and local advocacy groups are helping to bridge these gaps but also underscore the importance of building trust between the administration and citizens. The research argues that for meaningful engagement, participatory structures must be institutionalized in municipal charters, with government support for civic education and sustained consultation. The study concludes with policy proposals for inclusive and representative participation models adaptable to the rapidly urbanizing context of Pakistan.

Keywords: citizen participation, local governance, urban policy, Pakistan, public engagement

EVALUATING E-GOVERNMENT INITIATIVES IN MOROCCO: SUCCESSES AND CHALLENGES

Dr. Amina El-Mansouri
Mohammed V University, Morocco
Prof. Dr. Youssef Belkacem
Université Hassan II de Casablanca, Morocco

Abstract
This paper presents a comprehensive evaluation of Morocco's e-government initiatives, focusing on their impact on administrative transparency, efficiency, and public engagement. Utilizing quantitative data from government reports and qualitative insights from interviews with civil servants and users, the study traces the growth of digital portals for service delivery, document processing, and grievance redressal. Successes have included significant reductions in bureaucratic delays and increased accessibility for citizens, especially in urban areas. However, the research also identifies critical challenges, the most pressing being the digital divide between urban and rural populations, resistance to organizational change among public employees, and limitations in cybersecurity infrastructure. The study highlights effective strategies for fostering digital literacy and recommends progressive investment in human capital alongside technological upgrades. Ultimately, the authors argue that e-government has the potential to transform public administration in Morocco, but only if reforms are holistic, sustained, and inclusive.

Keywords: e-government, Morocco, public administration, digital policy, technology adoption

SOCIAL POLICY INNOVATIONS FOR YOUTH EMPOWERMENT IN MOROCCAN CITIES

Dr. Hicham Bouzidi
Université Cadi Ayyad, Morocco

Abstract
Centering on Moroccan urban environments, this research explores recent social policy innovations targeted at empowering youth. Drawing on public records, program evaluations, and youth organization reports, the study identifies key areas of policy development: vocational training, entrepreneurship support, cultural programs, and digital resource access. In-depth interviews with youth leaders and policymakers indicate that multi-sector collaboration drives much of the innovation, though gaps persist in funding sustainability, rural outreach, and policy coherence across governmental departments. The paper notes significant progress in legal frameworks protecting youth rights and access to education but also underlines the necessity of ongoing capacity-building for public servants. Recommendations include implementing integrated monitoring systems, expanding participatory policy design, and investing in partnership models with private and non-profit stakeholders to ensure urban youth can effectively shape—and benefit from—public policy.

Keywords: social policy, youth empowerment, Morocco, urban innovation, public initiatives

THE IMPACT OF PUBLIC HEALTH POLICY ON RURAL HEALTHCARE DELIVERY IN NIGERIA

Prof. Dr. Bola Akinyemi
University of Ibadan, Nigeria
Assis. Prof. Dr. Chinedu Nwankwo
University of Lagos, Nigeria
Dr. Florence Uche
University of Nigeria, Nsukka, Nigeria

Abstract
This comprehensive study analyzes how public health policies have shaped the accessibility, quality, and sustainability of healthcare delivery in rural Nigeria. Drawing from government data, fieldwork, and focus group discussions with rural healthcare workers and patients, the research identifies key achievements—such as immunization campaigns and community health extension programs—alongside persistent obstacles like underfunded primary care centers and workforce shortages. The authors reveal mismatches between policy intent and local implementation, often due to logistical barriers and cultural dynamics. The research also considers the effects of decentralization and the role of traditional leaders in facilitating policy uptake. Recommendations highlight the need for mobile health technology, targeted investment, and community involvement in policy design and assessment to improve health outcomes in rural regions.

Keywords: public health policy, Nigeria, rural healthcare, healthcare delivery, health system

ENHANCING TRANSPARENCY AND REDUCING CORRUPTION IN NIGERIA'S PUBLIC PROCUREMENT SYSTEM

Dr. Jeremiah Okon
Obafemi Awolowo University, Nigeria

Abstract
This research evaluates reforms and anti-corruption initiatives in Nigeria's public procurement sector. Drawing upon procurement audit reports, legal documents, and interviews with procurement officers, the paper identifies critical success factors such as digitalization of tender processes, increased civil society monitoring, and regulatory agency independence. However, the analysis also surfaces ongoing challenges: opaque subcontracting, reprisals against whistleblowers, and weak enforcement of penalties. The authors propose enhanced training for procurement professionals, greater use of real-time transparency platforms, and updated legal frameworks to prioritize open contracting and independent review. The study concludes that while strides have been made, lasting improvements require coordinated action across government, civil society, and the private sector to build a procurement culture anchored in trust and visible accountability.

Keywords: public procurement, Nigeria, corruption, transparency, governance reform

EDUCATIONAL POLICY EVOLUTION AND TEACHER PROFESSIONALISM IN EGYPTIAN PUBLIC SCHOOLS

Prof. Dr. Mahmoud El-Sayed
Cairo University, Egypt
Dr. Aya Mostafa
Cairo University, Egypt
Assis. Prof. Dr. Rania Zaki
Alexandria University, Egypt
Dr. Hossam Eldin Taha
Alexandria University, Egypt

Abstract
This detailed analysis explores the evolution of educational policy and its influence on teacher professionalism in Egypt's public schools. Drawing from national policy archives, teacher survey responses, and classroom observations, the research identifies how recent curricular, assessment, and training reforms have affected teacher autonomy and job satisfaction. Opportunities for advancement through continuous professional development and merit-based promotions are characterized as crucial to the success of broader education reforms. Nonetheless, the research highlights persistent obstacles—heavy workloads, bureaucratic rigidity, and inconsistencies between urban and rural settings. Key recommendations center on ensuring equitable development opportunities for teachers, refining performance evaluation mechanisms, and fostering cultures of leadership and innovation in schools to support high-quality teaching and learning outcomes across Egypt's diverse educational landscape.

Keywords: education policy, Egypt, public schools, teacher development, school reform

REIMAGINING CITIZEN-CENTERED ADMINISTRATIVE PROCESSES IN EGYPTIAN LOCAL GOVERNANCE

Dr. Nourhan Abdalla
Ain Shams University, Egypt
Prof. Dr. Musa Abouzeid
Ain Shams University, Egypt

Abstract
This study critically examines the shift toward citizen-centered administrative processes in local governance throughout Egypt. Utilizing case studies of municipal reforms and administrative simplification initiatives—alongside interviews with public employees and civil society representatives—the research shows how improved access to information and digital service provision have increased governmental responsiveness. However, it also identifies ongoing gaps in public communication, uneven capacity for digital transformation, and bureaucratic resistance to culture change. The authors detail strategies for public participation—such as neighborhood councils and feedback platforms—arguing that integrating citizen voice into every level of administration is crucial for legitimate and adaptive governance. Recommendations include expanding participatory mechanisms, investing in community education about rights and services, and establishing transparent monitoring to ensure administrative progress is both visible and sustainable.

Keywords: local governance, Egypt, citizen engagement, administrative reform, digital services

FINANCIAL INCLUSION AND MICROFINANCE IMPACT ON RURAL ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN GEORGIA

Prof. Dr. Tamar Zurabishvili
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia
Assis. Prof. Dr. Giorgi Beridze
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Abstract
This study investigates the impact of financial inclusion and microfinance initiatives on entrepreneurship development in rural regions of Georgia. Drawing on household survey data, interviews with micro-entrepreneurs, and regional case studies, the research explores how access to financial services influences business creation, sustainability, and household welfare. The findings reveal that microfinance programs have stimulated business activities among rural populations, especially women and youth. Emerging entrepreneurs report increased savings, investment in productive assets, and enhanced income diversification. However, the research identifies challenges including high interest rates, financial literacy deficits, and geographic disparities in service access. Policy implications highlight the necessity for regulatory reforms, investment in financial infrastructure, and targeted education programs to maximize inclusive growth. The paper concludes that while financial inclusion initiatives hold transformative power for rural entrepreneurship, a supportive policy environment and active outreach remain crucial for sustained progress in Georgia's developing regions.

Keywords: financial inclusion, microfinance, rural development, entrepreneurship, Georgia

REGIONAL TRADE INTEGRATION STRATEGIES AND ECONOMIC GROWTH IN THE SOUTH CAUCASUS

Dr. Nino Gvaramadze
Tbilisi State University, Georgia
Levan Sepashvili
Tbilisi State University, Georgia
Mariam Kipiani
Tbilisi State University, Georgia

Abstract
This paper analyzes regional trade integration strategies and their effect on economic growth in the South Caucasus, emphasizing Georgia's role as a transit hub. Through econometric modeling and trade flow analysis covering the last two decades, the research showcases how free trade agreements and cross-border infrastructure projects have enhanced Georgia's export capacity, attracted foreign investment, and fostered market diversification. The study sheds light on sectoral gains in agriculture, logistics, and tourism, as well as vulnerabilities to global shocks, regional political instability, and disparities in trade policy implementation. Recommendations include strengthening institutional frameworks, deepening regional cooperation, and harmonizing standards with the EU to sustain inclusive growth. This evidence supports broader policy discussions about leveraging regional integration for economic resilience and competitiveness in Georgia and its neighboring economies.

Keywords: trade integration, economic growth, regional cooperation, Georgia, South Caucasus

THE ROLE OF UNIVERSITIES IN PROMOTING ENTREPRENEURIAL SKILLS AMONG MOROCCAN YOUTH

Prof. Dr. Laila Benyahia
Mohammed V University, Morocco
Dr. Youssef El Khatib
Hassan II University of Casablanca, Morocco

Abstract
This study examines how Moroccan universities foster entrepreneurial skills and mindsets among young adults. Utilizing a mix of curriculum analysis, student surveys, and interviews with university career centers, the research documents the introduction of entrepreneurship courses, business plan competitions, and mentorship programs. Results indicate positive correlations between participation in university-led activities and the development of creativity, risk-taking, and business acumen critical for launching successful startups. Enablers include partnerships with the private sector and international organizations, while barriers relate to bureaucratic inertia, funding limits, and gaps in faculty training. The study advocates for a more practice-oriented curriculum, expansion of industry collaborations, and inclusive entrepreneurship support services to better prepare youth for Morocco's evolving labor market.

Keywords: entrepreneurship, higher education, youth, Morocco, university-industry partnerships

ASSESSING THE DETERMINANTS OF INFORMAL SECTOR EMPLOYMENT IN MOROCCO'S URBAN CENTERS

Dr. Samira Amine
Cadi Ayyad University, Morocco

Abstract
This research investigates the economic, social, and institutional determinants of informal sector employment in major Moroccan urban areas, focusing on Marrakesh, Casablanca, and Rabat. Combining labor force survey data, interviews with informal workers and government officials, and spatial economic mapping, the study highlights the role of barriers to formalization—such as regulatory complexity, limited education levels, and insufficient social protection. The research uncovers significant gender and generational differences in motivations for entering informal work. Policy discussions emphasize the need for streamlining business registration, expanding vocational training, and increasing access to basic social services. The paper concludes that comprehensive interventions targeting both push and pull factors are vital for addressing informality and improving livelihoods in Morocco's fast-growing cities.

Keywords: informal sector, urban employment, labor policy, Morocco, socioeconomic development

IMPACT OF OIL PRICE VOLATILITY ON FISCAL STABILITY AND DEVELOPMENT IN NIGERIA

Assoc. Prof. Dr. Ibrahim Musa
University of Lagos, Nigeria
Dr. Chinedu Okafor
University of Lagos, Nigeria
Blessing Adebayo
University of Lagos, Nigeria

Abstract
This paper explores the impact of global oil price volatility on fiscal policy and economic development in Nigeria. Using time series data from the last twenty years, the study examines oil revenue's contribution to national budgets, social programs, and infrastructure projects. Findings demonstrate that periods of price instability yield macroeconomic uncertainty, budget deficits, and disruptions to growth-oriented reforms. The research explores government strategies such as sovereign wealth funds, fiscal rules, and diversification efforts, evaluating their successes and ongoing challenges. The study suggests that macroeconomic resilience depends on prudent fiscal management, anti-cyclical policies, and effective governance of natural resource revenues. It recommends continuing efforts to diversify Nigeria's economic structure and strengthen institutions to reduce dependency on oil and mitigate volatility-related risks.

Keywords: oil price volatility, fiscal policy, economic development, Nigeria, macroeconomic resilience

AGRICULTURAL PRODUCTIVITY, RURAL POVERTY, AND TECHNOLOGICAL ADOPTION IN NIGERIA

Dr. Ngozi Umeh
Obafemi Awolowo University, Nigeria
Assis. Prof. Dr. Emeka Njoku
Obafemi Awolowo University, Nigeria
Adesua Oladele
Obafemi Awolowo University, Nigeria
Prof. Dr. Funmi Ajayi
Obafemi Awolowo University, Nigeria

Abstract
This research assesses the relationship between agricultural productivity, rural poverty, and the adoption of new farming technologies in Nigeria. Drawing from fieldwork and rural household surveys, the study evaluates the effectiveness of extension services, credit access, and government programs in fostering modern input use and improving yields. The findings indicate that while technology adoption can significantly increase productivity and reduce poverty rates, uptake remains restrained by credit limits, infrastructural bottlenecks, and resistance to change. The paper calls for comprehensive, participatory strategies that include farmers in policy design and assures access to affordable technology and markets. Sustainable rural development requires investments in education, extension infrastructure, and public-private partnerships.

Keywords: agricultural productivity, rural poverty, technology adoption, Nigeria, development policy

REVITALIZING THE MANUFACTURING SECTOR THROUGH INNOVATION POLICIES IN TAIWAN

Prof. Dr. Mei-Chun Lin
National Taiwan University, Taiwan
Dr. Yu-Ting Huang
National Taiwan University, Taiwan
Assis. Prof. Dr. Chun-Wei Chen
National Taiwan University of Science and Technology, Taiwan

Abstract
This study investigates the effectiveness of Taiwan's innovation policies in revitalizing its manufacturing sector, focusing on R&D incentives, industrial clustering, and international collaboration. Surveys of industry leaders and policymakers, along with analysis of export data, reveal that targeted innovation policies have driven productivity gains, increased patent creation, and fostered the emergence of high-value-added industries. The research highlights obstacles such as skill shortages, investment gaps for SMEs, and global supply chain disruptions. Recommendations include strengthening innovation ecosystems by deepening university-industry ties, expanding access to venture capital, and upgrading STEM education. The findings affirm that innovation-driven policy is key for Taiwan's ongoing competitiveness in the global manufacturing landscape.

Keywords: innovation policy, manufacturing sector, Taiwan, R&D, industry competitiveness

FINTECH DEVELOPMENT AND FINANCIAL LITERACY AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN TAIWAN

Dr. Yen-Wen Lee
National Chengchi University, Taiwan
Assis. Prof. Dr. Po-Ching Lin
National Chengchi University, Taiwan
Min-Hua Tseng
National Chengchi University, Taiwan

Abstract
The paper examines the spread of fintech solutions and their influence on financial literacy levels among university students in Taiwan. Utilizing surveys, focus groups, and case studies of fintech curricula, the research finds that students increasingly use digital payment platforms, investment apps, and blockchain-based services. Despite high engagement rates, gaps persist in risk assessment, long-term planning, and understanding regulatory issues. The research recommends formalized fintech education in university programs and public-private partnerships to provide hands-on training. The study concludes that bolstering financial literacy through targeted education can maximize benefits and minimize risks associated with rapid fintech adoption in Taiwan's student population.

Keywords: fintech, financial literacy, Taiwan, university students, digital finance

CONSTITUTIONAL DEVELOPMENTS AND THE RULE OF LAW IN CONTEMPORARY GEORGIA

Prof. Dr. Levan Metreveli
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Dr. Tamar Mamuladze
Georgian American University, Georgia

Abstract
This paper provides a comprehensive analysis of recent constitutional developments and their impact on the rule of law in Georgia. Drawing upon legislative documents, court decisions, and interviews with legal practitioners, the study explores how constitutional reforms have influenced the separation of powers, judicial independence, and protection of fundamental rights. The authors examine the challenges of implementing democratic principles in a transitioning society, focusing on the interplay between old legal traditions and new frameworks. The findings highlight notable progress—such as the strengthening of constitutional review and increased transparency in governmental actions—while also addressing persistent issues like political interference and inconsistent application of the law. Special attention is paid to civil society's role in advocating reforms and international partnerships that shape legal modernization. The paper concludes that despite positive shifts, maintaining the rule of law requires ongoing vigilance, sustained public participation, and a commitment to legal education and institutional integrity.

Keywords: constitution, rule of law, Georgia, judicial independence, legal reform

PROTECTION OF MINORITY RIGHTS IN THE GEORGIAN LEGAL SYSTEM

Dr. Nino Chikhladze
Tbilisi State University, Georgia

Ekaterine Kartvelishvili
University of Georgia, Georgia

Giorgi Lomidze
Georgian American University, Georgia

Abstract
This study investigates the protection of minority rights within the Georgian legal system, considering ethnic, religious, and linguistic minorities. Through an examination of domestic legislation, constitutional guarantees, and the influence of international treaties, the authors assess Georgia's progress in upholding minority rights. The research utilizes case studies from recent court proceedings, revealing the effectiveness and limitations of the judiciary in providing remedies for minority groups. Findings demonstrate significant advancements due to legal reforms and European integration efforts but also highlight areas where social exclusion, bureaucratic inertia, or lack of awareness hinder meaningful protection. The paper recommends enhanced legal education, targeted policy measures, and greater public engagement to ensure the sustainability of minority rights. The authors argue for the necessity of continuous monitoring and adaptive legal strategies to foster a genuinely inclusive society.

Keywords: minority rights, Georgia, legal protection, human rights, social inclusion

JUDICIAL INDEPENDENCE AND GOVERNANCE IN THE MOROCCAN LEGAL SYSTEM

Prof. Dr. Samira Benmansour
Mohammed V University, Morocco

Dr. Rachid Amrani
Hassan II University Casablanca, Morocco

Abstract
This article examines the state of judicial independence and governance in Morocco's legal system in the wake of new constitutional amendments and legislative reforms. Drawing on interviews with legal professionals, legal texts, and comparative studies, the research tracks progress toward ensuring impartiality, integrity, and accountability within the judiciary. The analysis identifies structural changes—such as the creation of a High Judicial Council and new disciplinary procedures—aimed at bolstering public trust. The authors also highlight persistent obstacles, including political influence, resource limitations, and cultural barriers. The discussion centers on how ongoing reforms, legal education improvements, and international pressure interact to facilitate or impede deeper transformation. The conclusion proposes practical recommendations for ensuring the long-term independence and effectiveness of Morocco's judiciary as a cornerstone of democracy and development.

Keywords: judicial independence, Morocco, legal reform, governance, constitutional law

LEGAL RESPONSES TO ENVIRONMENTAL CHALLENGES IN MOROCCO: POLICY, LITIGATION, AND ENFORCEMENT

Assis. Prof. Dr. Hicham Boutaleb
Université Cadi Ayyad, Morocco

Mohammed Ait El Caid
Université Sidi Mohamed Ben Abdellah, Morocco

Abstract
This research investigates Morocco's legal approaches to addressing environmental challenges, including policy design, litigation, and enforcement. The authors review the effectiveness of national environmental laws, regulatory agencies, and judicial decisions in mitigating pollution, resource depletion, and climate change. Through case analysis and expert interviews, the paper highlights innovations such as participatory environmental governance and specialized tribunals. Despite progressive statutes, results indicate gaps in enforcement, limited citizen engagement, and the need for coordinated institutional action. The discussion assesses Morocco's compliance with international environmental agreements and the role of NGOs in shaping legal discourse. Recommendations center on strengthening legal frameworks, promoting judicial training in environmental law, and increasing public awareness for sustainable environmental justice.

Keywords: environmental law, Morocco, legal policy, enforcement, litigation

ANTI-CORRUPTION LEGISLATION AND THE CHALLENGES OF ENFORCEMENT IN NIGERIA

Prof. Dr. Chinedu Oguejiofor
University of Lagos, Nigeria

Uche Okeke
University of Ibadan, Nigeria

Dr. Emeka Ike
Obafemi Awolowo University, Nigeria

Abstract
This study offers a critical analysis of anti-corruption legislation and enforcement in Nigeria. It examines the evolution of legal instruments, key institutions such as the Economic and Financial Crimes Commission, and the dynamic challenges faced in curbing public and private sector corruption. Drawing on court case reviews, government reports, and stakeholder interviews, the research finds that despite robust statutory frameworks, actual enforcement remains limited by political interference, resource scarcity, and deficiencies in judicial capacity. The paper also discusses the impact of civil society movements and international cooperation, finding that sustainable progress requires as much cultural change as legal innovation. Recommendations include more transparent prosecution, better witness protection, judicial reforms, and enhanced civic education to foster a zero-tolerance culture.

Keywords: anti-corruption, Nigeria, enforcement, legal reform, public policy

LEGAL EDUCATION REFORM AND PROFESSIONAL ETHICS IN NIGERIAN LAW SCHOOLS

Dr. Nnenna Umeh
University of Nigeria, Nigeria

Assis. Prof. Dr. Ibrahim Musa
Niger Delta University, Nigeria

Abstract
Focusing on the reforms in legal education and the growing emphasis on professional ethics in Nigeria, this paper assesses how curricular revisions and experiential learning are shaping the next generation of legal professionals. Through qualitative interviews with faculty, students, and bar association leaders, and an evaluation of national curriculum documents, the study charts the successes and persistent gaps in legal training. The findings highlight increased attention to clinical programs, alternative dispute resolution, and ethics modules—fostering practical skills and moral reasoning. Challenges remain concerning faculty development, uneven resources among law schools, and the disconnect between legal theory and practice. The authors advocate for holistic educational strategies and institutional support to further bridge these gaps, focusing on the sustained integrity of the legal profession.

Keywords: legal education, Nigeria, professional ethics, law schools, curriculum reform

INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS AND INNOVATION IN TAIWAN: POLICY, PRACTICE, AND COMPLIANCE

Prof. Dr. Mei-Hua Lin
National Taiwan University, Taiwan

Dr. Chien-Li Chang
National Chengchi University, Taiwan

Yun-Ju Hsu
National Taiwan University, Taiwan

Abstract
This paper explores the relationship between intellectual property rights (IPR) and innovation in Taiwan, a leader in technological and creative industries in Asia. Through legal review, case studies, and stakeholder interviews, the research examines policy evolution, patent and copyright disputes, and the role of government agencies ensuring effective enforcement. Results underscore the strengths and weaknesses of Taiwan's IPR protection regime in balancing creators' incentives with public interests. The findings highlight robust patent application processes and specialized courts but reveal persistent challenges with counterfeiting, international harmonization, and access to legal remedies for SMEs. Policy recommendations include expanding public education, encouraging industry–university collaboration, and resilience strategies against global competition.

Keywords: intellectual property, Taiwan, innovation, legal policy, technology law

JUDICIAL REVIEW AND ITS INFLUENCE ON CONSTITUTIONAL DEMOCRACY IN TAIWAN

Assoc. Prof. Dr. Chih-Ping Lin
National Taiwan University, Taiwan

Dr. Wen-Ling Lin
National Chengchi University, Taiwan

Tzu-Yun Chen
National Taipei University, Taiwan

Abstract
This study analyzes the practice of judicial review in Taiwan and its consequences for constitutional democracy. It discusses how the Constitutional Court and other judicial bodies adjudicate disputes between government branches, protect fundamental rights, and shape major political debates. Through examination of landmark rulings, legislative history, and interviews with legal scholars, the authors find that judicial review has increasingly asserted independence, strengthened the rule of law, and deepened public accountability. However, the paper also identifies episodes of political backlash and interpretive controversies that challenge the legitimacy and stability of judicial authority. Recommendations focus on judicial transparency, procedural reforms, and civic education to reinforce trust in the legal system and promote constitutional learning across society.

Keywords: judicial review, Taiwan, constitutional democracy, rule of law, constitutional court

THE DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL JUSTICE LAW IN TAIWAN: CHALLENGES AND FUTURE DIRECTIONS

Dr. Shu-Han Chen
National Chiao Tung University, Taiwan

Wen-Chen Hsiu
National Tsing Hua University, Taiwan

Assis. Prof. Dr. Lily Kuo
National Taiwan University, Taiwan

Abstract
This paper investigates the evolution of environmental justice law in Taiwan, focusing on regulatory responses to pollution, community activism, and legal advocacy for affected populations. The authors chronicle the emergence of specialized statutes, public interest litigation, and the role of non-governmental organizations in holding both corporations and the government accountable. Using case studies and policy analysis, the research identifies key successes and persistently marginalized communities lacking legal redress. The discussion highlights advances in public participation and court access but emphasizes the ongoing need for integrating scientific expertise and risk assessment into legal processes. Recommendations include strengthening enforcement, bolstering whistleblower protections, and fostering greater dialogue between environmental and legal stakeholders to advance sustainable justice.

Keywords: environmental justice, Taiwan, legal development, public interest, community rights

ARTIFICIAL INTELLIGENCE-ENABLED ADAPTIVE LEARNING ENVIRONMENTS IN SINGAPORE UNIVERSITIES

Prof. Dr. Clarissa Tan
National University of Singapore, Singapore
Dr. Haoran Lim
Nanyang Technological University, Singapore

Abstract
This research investigates the integration of artificial intelligence (AI) technologies in adaptive learning environments within Singaporean higher education. Focusing on personalized learning pathways, the study combines quantitative analysis of student performance data with qualitative interviews from faculty and students in technology-driven courses. Results indicate that AI-powered platforms enable dynamic content delivery, individualized feedback, and predictive analytics to tailor educational experiences to student needs. Implementation challenges are documented, including data privacy concerns, the necessity for faculty upskilling, and algorithm transparency. The research highlights substantial benefits in student engagement and learning outcomes, while noting the vital role of institutional support and government-led innovation initiatives. Recommendations call for robust policy frameworks, ongoing assessment of AI's pedagogical impact, and expanded collaborations between universities and edtech companies to sustain the momentum of AI-driven educational transformation in Singapore.
Keywords: artificial intelligence, adaptive learning, higher education, Singapore, personalized education

USING AI FOR INCLUSIVE PEDAGOGY: OPPORTUNITIES AND BARRIERS IN SINGAPORE

Assoc. Prof. Dr. Mei Chan
Singapore Management University, Singapore

Abstract
This study explores the adoption of artificial intelligence (AI) to advance inclusive pedagogy within Singaporean universities, aiming to bridge educational gaps and support diverse learner populations. Through case studies, platform reviews, and educator/student interviews, the research provides insight into how AI tools facilitate differentiated instruction and formative assessment, especially for students with varied linguistic and cognitive backgrounds. Findings reveal that AI-driven platforms efficiently identify learning gaps and personalize resources, yet structural barriers such as digital literacy and resource allocation persist. Attention is given to the ethical governance of student data, teacher autonomy, and the cultural nuances influencing AI acceptance. The study concludes that while AI holds immense promise for equity and access in education, intentional policy design and regular stakeholder engagement are fundamental for scaling and sustaining technologically mediated inclusive practices.
Keywords: inclusive pedagogy, artificial intelligence, Singapore, educational technology, equity

AI-POWERED LEARNING ANALYTICS FOR STUDENT RETENTION IN AFRICAN UNIVERSITIES

Dr. Michael Abiola
University of Ibadan, Nigeria
Prof. Dr. Abena Mensah
University of Ghana, Ghana
Samuel Badu
University of Cape Town, South Africa

Abstract
This paper examines how artificial intelligence-based learning analytics are being applied to improve student retention rates and academic performance in African universities. The study draws on institutional data, case studies, and focus group discussions to evaluate the predictive capabilities and real-world impact of AI-driven early warning systems, adaptive tutoring, and personalized interventions. The research highlights both successes—such as reduced dropout rates and increased academic support—and persistent obstacles, including infrastructural limitations, ethical considerations, and algorithmic bias. The authors emphasize the need for capacity-building among faculty, investment in technical infrastructure, and adaptive policy frameworks responsive to African educational contexts. Recommendations focus on developing locally relevant AI models and fostering continent-wide collaboration to maximize AI's potential in higher education retention strategies.
Keywords: student retention, learning analytics, Africa, artificial intelligence, higher education

ADDRESSING DIGITAL DIVIDES: AI-ENABLED EDUCATION INTEGRATION IN RURAL AFRICAN SCHOOLS

Prof. Dr. Tabitha Mwangi
University of Nairobi, Kenya

Abstract
This qualitative study investigates the deployment of AI-enabled educational platforms in rural African primary and secondary school settings. Utilizing teacher interviews, student performance metrics, and stakeholder focus groups across Kenya and Ghana, the research explores how AI can help mitigate educational inequalities linked to geography and socioeconomic status. Results show that AI-powered learning platforms support differentiated instruction and real-time formative assessment, fostering inclusion for rural students. However, disparities in connectivity, device access, and language support limit scalability and impact. Policy recommendations include national investment in digital infrastructure, localized platform development, and targeted teacher training. The study concludes that while AI offers substantial promise for rural education, its effectiveness is highly contingent upon context-sensitive implementation and holistic ecosystem support.
Keywords: digital divide, rural education, Africa, artificial intelligence, educational inclusion

AI-ASSISTED ASSESSMENT AND FEEDBACK SYSTEMS IN DUBAI HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Dr. Sarah Al Maeeni
Zayed University, United Arab Emirates
Assis. Prof. Dr. Hassan Farooq
American University in Dubai, United Arab Emirates
Maryam Al Marri
Zayed University, United Arab Emirates

Abstract
This research scrutinizes the integration and impact of artificial intelligence-assisted assessment and feedback systems in higher education institutions in Dubai. The study combines empirical data from pilot implementations with faculty and student perspectives, evaluating the accuracy, adaptability, and user trust in AI-generated feedback. Results reveal significant improvements in grading consistency and formative student support, but also highlight concerns regarding academic integrity, transparency, and student data security. The analysis underscores the role of AI literacy among educators and the importance of clear institutional frameworks to govern ethical deployment. Overall, the paper argues for balanced adoption—leveraging AI's efficiency while maintaining human oversight—to optimize both assessment rigour and personalized learning in Dubai's expanding knowledge economy.
Keywords: AI assessment, feedback systems, Dubai, higher education, educational technology

EMPOWERING TEACHER PROFESSIONAL DEVELOPMENT THROUGH AI INTEGRATION IN DUBAI SCHOOLS

Prof. Dr. Nahla Hussein
University of Dubai, United Arab Emirates

Abstract
Focusing on Dubai's ambitious education modernization efforts, this paper explores how AI-driven platforms are utilized for teacher professional development in K-12 and higher education. Drawing on program evaluation, user analytics, and interviews, the study assesses the alignment of AI-powered training modules with teacher needs and curriculum standards. Key findings include increased efficiency in personalized learning, content mastery, and classroom management skills. The research also highlights challenges such as change resistance, data ethics, and the need for localized content. Policy implications recommend dynamic feedback loops, co-design of modules by teachers, and a robust culture of ongoing digital literacy training. The study concludes that systematic, context-aware AI implementation strengthens Dubai's teaching workforce and, by extension, student outcomes.
Keywords: teacher development, artificial intelligence, Dubai, education modernization, professional learning

AI-INFUSED CURRICULUM DEVELOPMENT IN HIGHER EDUCATION: THE CASE OF TOGO

Dr. Kossi Ayité
University of Lomé, Togo
Prof. Dr. Mawuli Gbadoe
University of Kara, Togo

Abstract
This article investigates the rise and results of AI-based curriculum design in Togo's leading universities, focusing on strategic planning, knowledge mapping, and interdisciplinary learning. Through curriculum reviews, educator interviews, and student surveys, the research uncovers enhanced alignment between industry needs and academic training, fostering skill acquisition in fields such as data science, robotics, and computational linguistics. The study reports improved adaptability, faster updates to content, and more relevant program outcomes, while also acknowledging issues of algorithmic bias and technological inequality across institutions. The conclusion calls for collaborative frameworks connecting academia and industry, robust evaluation metrics, and teaching staff capacity-building to sustain innovation and equity in Togo's university curricula.
Keywords: curriculum, AI in education, Togo, higher education, workforce skills

AI-BASED LANGUAGE LEARNING APPLICATIONS FOR FRANCOPHONE STUDENTS IN TOGO

Assis. Prof. Dr. Afi Kouassi
University of Lomé, Togo
Dr. Jean Kodjo
Université de Kara, Togo
Yawovi Mensah
University of Lomé, Togo
Kwami Yawovi
Université de Kara, Togo

Abstract
This comprehensive study tracks the adoption, classroom implementation, and learning outcomes of AI-driven language learning applications for Francophone students in Togo. Blending quantitative results from standardized French proficiency assessments with qualitative insights from teacher and learner interviews, the research evidences improved pronunciation, reading comprehension, and engagement. Localized content, adaptive feedback, and gamified features are identified as drivers of success, though persistent barriers include device shortages and insufficient teacher training. The authors recommend coordinated strategy among policymakers, software developers, and educators to expand access, localize curricula, and elevate teacher digital literacy, ensuring AI's equitable, effective impact on language education in Togo.
Keywords: language learning, artificial intelligence, Togo, Francophone education, learner engagement

AI FOR EDUCATIONAL ADMINISTRATION AND DATA-DRIVEN DECISION MAKING IN TOGOLESE SCHOOLS

Assis. Prof. Dr. Komi Lawson
Université de Lomé, Togo

Abstract
This paper explores the use of artificial intelligence tools to revolutionize educational administration and school management in Togo. By analyzing the effectiveness of machine learning-driven enrollment prediction, resource allocation, and real-time student intervention systems, the study highlights improvements in operational efficiency, data quality, and school accountability. Surveys of school administrators and staff show increased confidence in using digital dashboards for strategic planning. However, gaps persist due to infrastructure limitations, the need for robust data governance, and limited skills in data interpretation. The study calls for sustained national investment in school IT infrastructure, rigorous training for personnel, and cross-sector partnerships to ensure that AI-based administrative tools drive true progress and transparency in Togo's schools.
Keywords: educational administration, artificial intelligence, Togo, data-driven decision-making, school management

COMMUNITY-BASED MENTAL HEALTH INTERVENTIONS IN URBAN SLUMS: EXPERIENCES FROM NAIROBI

Prof. Dr. Grace Wanjiru
University of Nairobi, Kenya
Dr. Samuel Mwangi
Kenyatta University, Kenya

Abstract
This study explores the implementation and effectiveness of community-based mental health interventions in the urban slum areas of Nairobi. Drawing from both qualitative interviews and quantitative program evaluation data, the research details how local social workers have engaged community health volunteers, peer support networks, and culturally-sensitive outreach to address high rates of depression, anxiety, and trauma. Accessibility, stigma reduction, and sustainability are key challenges addressed by the interventions. The research identifies strategies that have led to increased service utilization, such as home-based counseling, group psychoeducation, and integration with existing public health efforts. Findings emphasize the importance of community ownership, flexibility in service delivery, and ongoing training for social workers in contexts of poverty and social exclusion. The study concludes that with appropriate resources and policy support, community-driven models can significantly improve mental health outcomes in marginalized urban populations, providing a scalable framework for similar settings globally.

Keywords: community mental health, Kenya, social work, urban slums, outreach

IMPACT OF ECONOMIC EMPOWERMENT PROGRAMS ON WOMEN'S WELL-BEING IN RURAL KENYA

Dr. Jane Anyango
Moi University, Kenya
Assis. Prof. Dr. Michael Otieno
Egerton University, Kenya
Esther Mutua
Moi University, Kenya

Abstract
This research investigates the outcomes of economic empowerment programs for women in rural Kenyan communities, focusing on their social, psychological, and material well-being. A mixed-methods approach was used, drawing on focus group discussions, household surveys, and case studies of microfinance collectives, vocational training, and cooperative farming initiatives. The findings illustrate that increased access to capital, skills training, and collaborative enterprise not only improve household income and food security but also enhance women's self-esteem, decision-making power, and community leadership. However, the study documents persistent challenges related to cultural barriers, limited infrastructure, and gender-based discrimination that hinder the full realization of program benefits. The authors recommend targeted policy measures including gender-sensitive support services and sustained investment in rural infrastructure. This research contributes to the growing literature on gender, work, and social service practice in East Africa.

Keywords: women's empowerment, economic programs, Kenya, rural development, gender equality

ELDER CARE POLICY DEVELOPMENT AND CHALLENGES IN RAPIDLY AGEING KOREAN SOCIETY

Prof. Dr. Min-ju Lee
Seoul National University, Korea
Dr. Ji-young Park
Yonsei University, Korea

Abstract
This paper reviews the development and current limitations of elder care policy in South Korea, a country experiencing one of the fastest demographic transitions toward an ageing society. Policy analysis, interviews with practitioners, and case reviews are used to identify gaps in care provision, workforce shortages, intergenerational solidarity, and the adequacy of community-based versus institutional services. While the introduction of long-term care insurance and family support allowances have increased service access, the research identifies disparities in rural versus urban provision, and the continuing burden on women caregivers. The study argues for the expansion of formal, professionalized elder care, stronger integration with health systems, and culturally-attuned programs that respect both tradition and autonomy for the elderly. Policy recommendations are provided to address workforce development, funding mechanisms, and collaboration across government and NGOs.

Keywords: elder care, Korea, ageing society, policy development, intergenerational solidarity

THE ROLE OF SCHOOL SOCIAL WORKERS IN PROMOTING INCLUSION FOR MIGRANT CHILDREN IN SOUTH KOREA

Assis. Prof. Dr. Hyejin Kim
Ewha Womans University, Korea
Prof. Dr. Sang-wook Chang
Korea University, Korea
Seong-min Lee
Ewha Womans University, Korea
Soo-yeon Choi
Yonsei University, Korea

Abstract
This study focuses on the unique roles school social workers play in advancing educational inclusion and social adaptation of migrant children in South Korea. Through classroom observation, interviews, and policy analysis, the research uncovers barriers beyond language—such as cultural adjustment, discrimination, and insufficient parental engagement. Social workers implement tailored interventions, including peer mentorship, multicultural education, and family outreach, which build trust, enhance self-esteem, and promote academic achievement. The work emphasizes that while national multicultural policy provides a broad framework, school-based social workers are essential for enacting real change on the ground. Recommendations include increasing staffing, ongoing training in cultural competence, and inter-agency cooperation with local communities. The research enriches global debates about migration, integration, and education policy in increasingly diverse societies.

Keywords: school social work, migrant children, Korea, inclusion, multicultural education

SOCIAL ENTERPRISE AND POVERTY REDUCTION STRATEGIES IN BANGLADESH: A CASE STUDY ANALYSIS

Dr. Mohammad Hasan
University of Dhaka, Bangladesh
Tahmina Sultana
University of Chittagong, Bangladesh
Assis. Prof. Dr. Rezaul Karim
University of Rajshahi, Bangladesh

Abstract
This research offers an in-depth analysis of the role of social enterprises in alleviating poverty and fostering social innovation in Bangladesh. Drawing from multiple case studies encompassing health, sanitation, education, and renewable energy, the study highlights how social enterprises bridge the gap between market and state, operating with a double bottom-line of social impact and commercial sustainability. The findings reveal that while microcredit and cooperative ventures have expanded opportunities, scaling up remains difficult due to fragmentation, limited financing, and regulatory obstacles. Success factors include community participation, adaptive management, and strong partnerships with NGOs. Policy recommendations focus on creating a supportive ecosystem involving government incentives, impact measurement, and education for social entrepreneurship. This work is vital in understanding emerging models of development and the evolution of social service delivery in South Asia.

Keywords: social enterprise, poverty reduction, Bangladesh, social innovation, development policy

CHILD PROTECTION SYSTEMS AND MULTIDISCIPLINARY SOCIAL SERVICE COLLABORATION IN BANGLADESH

Assis. Prof. Dr. Mizanur Rahman
University of Dhaka, Bangladesh

Prof. Dr. Nusrat Jahan
Bangladesh University of Professionals, Bangladesh

Shahida Akter
University of Dhaka, Bangladesh

Abstract

Focusing on the evolution of child protection systems, this study examines the collaborative models among social services, government agencies, NGOs, and local communities in Bangladesh. Drawing on interviews, government reports, and fieldwork across rural and urban contexts, the analysis identifies progress in cross-disciplinary teamwork, community engagement, and legal reforms. Persistent challenges include resource allocation, training gaps, and sociocultural stigmas affecting reporting and early intervention. Innovative pilot programs involving school social workers and legal advocates are highlighted as best practice examples. The paper recommends scaling up multidisciplinary case management, improving referral pathways, and establishing child-centered protocols for greater reach and sustainability. The research informs international efforts on child welfare and rights protection in the Global South.

Keywords: child protection, multidisciplinary collaboration, Bangladesh, social services, welfare policy

THE IMPACT OF VOLUNTEER PROGRAMS ON YOUTH EMPOWERMENT IN URBAN THAILAND

Assoc. Prof. Dr. Nattapong Siriphan
Chulalongkorn University, Thailand

Dr. Suchada Chaiyapa
Mahidol University, Thailand

Samorn Phonchai
Thammasat University, Thailand

Abstract

This article comprehensively examines how participation in volunteer programs influences youth empowerment and civic engagement in Bangkok and other urban centers in Thailand. Through focus group interviews, program analysis, and participant self-assessment, the study finds that organized volunteering not only builds leadership and communication skills, but also strengthens social responsibility and prosocial attitudes among Thai youth. Program success factors include strong peer networks, supportive adult mentorship, and alignment with national education goals. However, design and resource challenges, especially in lower-income districts, can limit access and sustained participation. The authors suggest policy interventions such as structured national youth service schemes, school-community partnerships, and greater investment in youth-friendly volunteering platforms to maximize impact.

Keywords: volunteerism, youth empowerment, Thailand, civic engagement, social service

ENHANCING ELDERLY WELL-BEING THROUGH INTERGENERATIONAL SOCIAL PROGRAMS IN THAILAND

Assis. Prof. Dr. Wilawan Damrongkit
Mahidol University, Thailand

Dr. Thira Suwan
Chiang Mai University, Thailand

Pimchanok Yimyai
Thammasat University, Thailand

Dr. Kanya Apiwattanapong
Chulalongkorn University, Thailand

Abstract
This paper explores how intergenerational programs, including mentorships, shared housing, and cultural exchange activities, contribute to the well-being of the elderly in contemporary Thailand. Using case studies and participant narratives, the research demonstrates improvements in mental health, social connectedness, and mutual learning between older and younger generations. Barriers discussed include traditional attitudes, program funding limitations, and the need for culturally sensitive facilitation. The paper argues that promoting social ties across age groups can reduce isolation, strengthen families, and lead to more resilient communities. Recommendations include integrating such programs into national health and social welfare policies, training facilitators, and raising public awareness of age-inclusive approaches to community development.

Keywords: intergenerational programs, elderly well-being, Thailand, social work, community development

SERVICE QUALITY AND CUSTOMER SATISFACTION IN DIGITAL BANKING PLATFORMS: EVIDENCE FROM KENYAN UNIVERSITIES

Dr. Peter Mwangi
School of Business and Economics, University of Nairobi, Kenya

Dr. Grace Akinyi
Strathmore Business School, Strathmore University, Kenya

Abstract

This study investigates how perceived service quality in digital banking platforms influences customer satisfaction among university students and staff in Kenya. As banks increasingly digitize their services, understanding user expectations in higher education environments has become critical for competitive differentiation and financial inclusion. The research adopts a mixed-method design, combining survey data from users across two major Kenyan universities with in-depth interviews of bank relationship managers. Service quality is operationalized using dimensions such as reliability, responsiveness, usability, security, and perceived value. Results indicate that system reliability and perceived security exert the strongest effects on overall satisfaction, followed by ease of use and responsiveness to complaints or technical issues. Qualitative findings further suggest that transparent communication, timely problem resolution, and education about digital features significantly enhance trust and continued usage. However, the study also identifies barriers including intermittent network connectivity, limited digital literacy among certain user segments, and skepticism surrounding data privacy. The authors argue that banks must tailor their service strategies to the specific needs of academic communities, including targeted awareness campaigns and co-created service improvements with student bodies. Policy implications highlight the need for collaborative efforts between banks, universities, and regulators to promote digital financial literacy and safeguard user rights in online transactions. By focusing on a young, tech-savvy population, the study offers insights into the future trajectory of digital banking services in emerging markets and provides a framework for measuring and improving service quality in similar institutional contexts.

Keywords: service quality, digital banking, customer satisfaction, university customers, Kenya

INTERNAL SERVICE QUALITY AND EMPLOYEE ENGAGEMENT IN KENYAN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Prof. Dr. Jane Wanjiru
School of Business and Economics, Kenyatta University, Kenya

Dr. David Ochieng
School of Business and Economics, Kisii University, Kenya

Abstract
This paper examines the relationship between internal service quality and employee engagement in Kenyan higher education institutions, where service delivery increasingly shapes institutional reputation and student experience. Internal service quality is conceptualized as the support, communication, training, and resources provided by administrative units and academic leadership to teaching and non-teaching staff. Using a structured questionnaire administered to employees at two public universities, the study measures perceptions of service quality alongside indicators of engagement such as vigor, dedication, and absorption. The findings reveal a strong positive association: departments characterized by timely support, clear communication, and fair workload distribution exhibit higher levels of engagement and lower turnover intentions. Qualitative comments emphasize the importance of respectful leadership, transparent performance evaluation, and opportunities for professional development. Conversely, staff in under-resourced units report feelings of burnout and detachment, which negatively affect student-facing services. The study argues that universities need to view employees not only as service providers but also as internal customers whose satisfaction and motivation are essential for high-quality external service delivery. Recommendations include implementing internal service charters, regular feedback mechanisms, and targeted training programs that prioritize well-being and career growth. By highlighting internal dynamics, the research contributes to the broader service management literature and offers practical insights for university managers seeking to enhance institutional performance in Kenya's competitive higher education landscape.

Keywords: internal service quality, employee engagement, higher education, internal customers, Kenya

CUSTOMER EXPERIENCE MANAGEMENT IN KOREAN ONLINE FOOD DELIVERY SERVICES: A SERVICE-DOMINANT LOGIC PERSPECTIVE

Prof. Dr. Min-Jae Kim
College of Business Administration, Seoul National University, South Korea

Dr. Hana Park
School of Business, Korea University, South Korea

Abstract
This study explores customer experience management in South Korea's rapidly expanding online food delivery sector using a service-dominant logic framework. The research posits that value is co-created through interactions among platforms, restaurants, riders, and customers rather than being embedded solely in products or transactions. A mixed-method approach combines survey responses from frequent users of major platforms with semi-structured interviews involving platform managers and partner restaurants. The analysis focuses on key experience touchpoints, including app interface design, order accuracy, delivery timeliness, rider behavior, and post-purchase support. Quantitative results show that perceived convenience, reliability, and emotional engagement significantly influence overall satisfaction and repeat usage, while price plays a moderating role when service failures occur. Qualitative findings highlight the importance of transparent communication, real-time tracking, and empathetic problem resolution in shaping user trust. The study also uncovers tensions between efficiency-driven algorithms and human-centered service, particularly in rider working conditions and customer expectations for instant delivery. The authors argue that sustainable competitive advantage in this sector depends on aligning technological innovation with holistic experience design that respects all stakeholders. Managerial implications include investing in user-centered app features, training riders and restaurant staff as co-creators of value, and developing metrics that capture experiential quality beyond traditional satisfaction scores. The paper extends service-dominant logic to digital platform ecosystems and offers practical guidance for Korean service firms navigating intense competition and evolving consumer demands.

Keywords: customer experience, online food delivery, service-dominant logic, digital platforms, South Korea

SERVICE INNOVATION AND OMNICHANNEL STRATEGIES IN KOREAN RETAIL BANKING

Assoc. Prof. Dr. Soo-Yeon Lee
Business School, Yonsei University, South Korea

Jin-Woo Choi
Business School, Yonsei University, South Korea

Abstract
This research investigates how Korean retail banks design and implement service innovations through omnichannel strategies to meet changing customer expectations. Omnichannel banking integrates physical branches, ATMs, mobile apps, call centers, and social media into a seamless service ecosystem, aiming to provide consistent experiences across all touchpoints. The study analyzes strategic documents, customer journey maps, and interview data from bank managers responsible for digital transformation. Findings indicate that successful banks leverage data analytics to personalize offerings, streamline routine transactions through self-service technologies, and reposition branches as advisory spaces rather than purely transactional outlets. Customers report higher satisfaction when they can start a process in one channel—such as applying for a loan online—and complete it effortlessly through another channel, like visiting a branch for document verification. However, challenges arise in legacy IT integration, staff re-skilling, and managing security risks associated with increased connectivity. The authors conclude that service innovation in Korean banking depends on aligning technological upgrades with organizational culture change and customer-centric design principles. Strategic recommendations include phased system integration, cross-functional innovation teams, and continuous customer feedback loops to refine omnichannel services over time.

Keywords: service innovation, omnichannel banking, retail banking, digital transformation, South Korea

PERCEIVED SERVICE QUALITY AND LOYALTY IN PRIVATE HOSPITALS: EVIDENCE FROM BANGLADESHI PATIENTS

Prof. Dr. Rahman Hossain
Institute of Business Administration, University of Dhaka, Bangladesh

Dr. Sumaiya Akter
BRAC Business School, BRAC University, Bangladesh

Md. Faridul Islam
Faculty of Business & Economics, East West University, Bangladesh

Abstract
This article examines the relationship between perceived service quality, patient satisfaction, and loyalty in private hospitals in Bangladesh, where service competition has intensified due to rising patient expectations and growing private sector investment. Using an adapted SERVQUAL model, the study surveys patients from three major private hospitals, measuring dimensions such as tangibles, reliability, responsiveness, assurance, and empathy. Structural equation modeling reveals that responsiveness and empathy have the strongest direct effects on satisfaction, while reliability and assurance influence loyalty indirectly through satisfaction. Tangible factors such as cleanliness and modern equipment matter, but patients prioritize interpersonal interactions and clear communication during diagnosis, treatment, and discharge. The research highlights systemic challenges including overcrowding, information asymmetry, and inconsistent complaint handling procedures, which can erode trust even when clinical outcomes are satisfactory. Managerial implications underscore the need for staff training in communication and service etiquette, standardized service protocols, and stronger feedback mechanisms to capture patient concerns. The paper concludes that investing in soft-side service quality is essential for building long-term loyalty and differentiation in Bangladesh's private healthcare market, offering a roadmap for hospital administrators seeking to enhance both patient experience and competitive positioning.

Keywords: service quality, patient satisfaction, hospital loyalty, private healthcare, Bangladesh

SERVICE RECOVERY STRATEGIES IN BANGLADESHI TELECOMMUNICATIONS: IMPACT ON CUSTOMER TRUST

Dr. Nazmul Arefin
Department of Business Administration, Jahangirnagar University, Bangladesh

Assoc. Prof. Dr. Parvin Sultana
Department of Business Administration, Bangladesh University of Business & Technology, Bangladesh

Abstract
This study analyzes the effectiveness of service recovery strategies used by telecommunication companies in Bangladesh and their impact on customer trust and repurchase intentions. With frequent service issues such as dropped calls, data disruptions, and billing errors, robust recovery practices are crucial in maintaining customer relationships. The research employs a survey of mobile subscribers, capturing perceptions of different recovery actions, including timely response, apology, compensation, and follow-up communication. Results indicate that perceived fairness and speed of recovery are the most critical drivers of restored trust. Customers are more forgiving when companies acknowledge problems proactively and offer clear explanations alongside appropriate redress. Conversely, generic responses and delayed assistance significantly damage trust, even if technical issues are eventually resolved. The study recommends a structured service recovery framework integrating frontline empowerment, real-time monitoring systems, and personalized communication. It further suggests that telecom firms publicly share service quality commitments to set realistic expectations. By demonstrating that effective recovery can transform negative experiences into opportunities for strengthening loyalty, the research contributes to the service management literature and offers practical insights for managers in high-contact, high-volume service environments.

Keywords: service recovery, customer trust, telecommunications, complaint handling, Bangladesh

SERVICE EXPERIENCE AND VALUE CO-CREATION IN THAI BOUTIQUE HOTELS

Assoc. Prof. Dr. Nattapong Chaiyasit
Sasin School of Management, Chulalongkorn University, Thailand

Dr. Siriporn Kittipong
Dhurakij Pundit University, Thailand

Pimnipa Thongchai
Stamford International University, Thailand

Abstract
This research explores how service experience and value co-creation processes shape guest satisfaction and loyalty in Thai boutique hotels, a segment known for personalized service and cultural authenticity. Drawing on in-depth interviews with hotel managers, staff, and international and domestic guests, alongside on-site observations, the study identifies key elements contributing to memorable experiences: personalized interactions, locally inspired design, flexible service scripts, and opportunities for guests to participate in activities such as cooking classes, cultural tours, and wellness rituals. Guests perceive value not only from functional aspects like comfort and cleanliness but also from emotional and symbolic dimensions, including a sense of belonging and connection to Thai culture. The study situates these findings within the service-dominant logic framework, emphasizing that value emerges through ongoing interactions rather than being embedded solely in hotel amenities. Challenges include balancing authenticity with efficiency, managing staff workload in high-contact settings, and maintaining consistency across peak and off-peak seasons. The authors recommend training programs that empower employees as "experience co-designers" and encourage hotels to co-create offerings with local communities, thus generating shared economic and cultural benefits. The findings offer guidance for boutique hotel managers aiming to differentiate their services in a competitive tourism market while sustaining Thailand's reputation for hospitality excellence.

Keywords: service experience, value co-creation, boutique hotels, hospitality, Thailand

E-SERVICE QUALITY AND ONLINE PURCHASE INTENTION IN THAI E-COMMERCE PLATFORMS

Dr. Chatchai Phanich
Bangkok University, Thailand

Prof. Dr. Ratchanee Srisuk
Kasetsart University, Thailand

Assis. Prof. Dr. Waraporn Limsiri
Stamford International University, Thailand

Abstract

This study investigates how e-service quality dimensions influence online purchase intention among Thai consumers using major e-commerce platforms. As digital marketplaces become integral to everyday consumption, understanding which aspects of online service matter most is crucial for platform operators and sellers. The research develops and tests a model incorporating website usability, information quality, security and privacy, responsiveness, and fulfillment reliability. Survey data from active online shoppers are analyzed using regression and mediation techniques. Results show that perceived security and fulfillment reliability—accurate delivery, proper packaging, and adherence to promised timelines—exert the strongest direct effects on purchase intention. Website usability and information quality significantly shape perceived value and indirectly influence intentions through overall satisfaction. Responsiveness via chat and call centers plays a critical role in mitigating concerns during pre- and post-purchase stages. The study also notes generational differences, with younger users placing greater emphasis on interface aesthetics and mobile optimization, while older users prioritize clarity and trust signals. Managerial recommendations include continuous user-experience testing, transparent policies on returns and refunds, and investment in last-mile logistics partnerships. The findings provide a nuanced understanding of e-service quality in Thailand and inform strategies to enhance customer loyalty in an increasingly competitive digital environment.

Keywords: e-service quality, online purchase intention, e-commerce, consumer behavior, Thailand

CONSTITUTIONAL REVIEW, SEPARATION OF POWERS, AND JUDICIAL INDEPENDENCE IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Prof. Dr. Elvin Mammadov
Baku State University, Azerbaijan

Dr. Aysel Aliyeva
Baku State University, Azerbaijan

Abstract

This article examines the relationship between constitutional review, the separation of powers, and judicial independence in the Republic of Azerbaijan, with a particular focus on the role of the Constitutional Court in safeguarding constitutional supremacy. It first traces the historical development of constitutional justice after independence, highlighting the gradual emergence of a more structured system of checks and balances. The study then analyzes the constitutional and legislative framework governing judicial appointments, tenure, and safeguards against external influence, assessing whether these arrangements provide an adequate foundation for independent decision-making in politically sensitive cases. Drawing on case law of the Constitutional Court, the article identifies patterns in the review of legislation related to elections, property rights, and administrative discretion, and evaluates the extent to which the Court has asserted its authority vis-à-vis the executive and legislature. Particular attention is given to the interaction between constitutional review and international human rights obligations, especially in relation to the European Convention on Human Rights and jurisprudence of the European Court of Human Rights. Through doctrinal analysis and semi-structured interviews with legal practitioners, the study explores ongoing challenges, including perceptions of politicization, transparency in judicial reasoning, and access to constitutional justice for individuals. The article concludes that while formal guarantees of independence have significantly improved since the early years of statehood, further reforms are needed to strengthen institutional culture, enhance the quality of judicial reasoning, and foster public trust in constitutional adjudication as a genuine mechanism for limiting power and protecting fundamental rights.

Keywords: constitutional review, separation of powers, judicial independence, Azerbaijan, Constitutional Court

PROTECTION OF FOREIGN INVESTMENT AND ENERGY CONTRACTS UNDER AZERBAIJANI LAW: BALANCING SOVEREIGNTY AND INVESTOR RIGHTS

Assoc. Prof. Dr. Nigar Safarova
Khazar University, Azerbaijan

Dr. Kamran Guliyev
Baku State University, Azerbaijan

Abstract

This paper analyzes the legal framework governing the protection of foreign investment in Azerbaijan's energy sector, focusing on the complex interaction between domestic legislation, international investment treaties, and long-term production sharing agreements. The study begins by outlining the strategic importance of oil and gas projects to the national economy and the consequent need to attract and retain foreign capital while preserving regulatory space for public-interest measures such as environmental protection and energy security. It then examines key features of Azerbaijani investment and energy legislation, including stabilization clauses, dispute-resolution provisions, and guarantees of non-discrimination, situating them within broader trends in international investment law. Particular emphasis is placed on the role of arbitration, both under ICSID and ad hoc rules, as the principal mechanism for resolving disputes arising from energy contracts. Using selected cases and model contracts, the article explores how issues such as indirect expropriation, changes in tax policy, and new regulatory standards are addressed in practice. The research also assesses the influence of regional instruments and bilateral investment treaties on the interpretation of investor rights and state obligations. The article argues that Azerbaijan has made considerable progress in constructing a predictable, investor-friendly legal environment, yet must remain attentive to evolving global debates on investment treaty reform, transparency, and corporate accountability. Ultimately, the paper concludes that a carefully calibrated balance between sovereignty and investor protection—supported by clear legislation, consistent jurisprudence, and robust regulatory institutions—is essential to sustain long-term, socially responsible investment in the energy sector.

Keywords: foreign investment, energy law, production sharing agreements, arbitration, Azerbaijan

KARADENIZ 19th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
November 28 - 30, 2025 - RIZE
PROCEEDING BOOK - ISBN NR.: 978-625-5694-55-3

JUDICIAL REVIEW AND THE PROTECTION OF FUNDAMENTAL RIGHTS IN THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN

Prof. Dr. Reza Mohammadi
University of Tehran, Iran

Dr. Laleh Karami
University of Tehran, Iran

Abstract
This article critically examines the role of judicial review in the protection of fundamental rights in the Islamic Republic of Iran. It focuses on the complex interaction between constitutional norms, Islamic principles, and statutory legislation as interpreted by judicial bodies, particularly the Guardian Council and the Supreme Court. The study begins by outlining the constitutional architecture of Iran, with special emphasis on provisions related to rights and freedoms, the hierarchy of norms, and the institutional competence of courts and quasi-judicial bodies. It then analyzes a series of landmark decisions dealing with freedom of expression, property rights, due process, and gender equality, in order to assess whether judicial review has functioned primarily as a mechanism of rights protection or as a tool for preserving political and ideological control. The research employs doctrinal analysis complemented by interviews with Iranian legal scholars and practicing lawyers, allowing insight into both official doctrine and practical realities of litigation. Particular attention is paid to the tension between international human rights commitments and domestic understandings of Islamic law, and how this tension is reflected in judicial reasoning. The article argues that, despite formal guarantees, the effectiveness of judicial review in safeguarding fundamental rights remains constrained by institutional design, appointment procedures, and overlapping competences that limit judicial independence and accessibility. Nevertheless, incremental developments in legal argumentation, increasing reference to international standards, and the growing professionalization of the legal community suggest potential for gradual strengthening of rights-based review. The article concludes that meaningful reform must address transparency, standing rules, and the clarification of judicial competences if judicial review is to become a robust guarantor of fundamental rights rather than a predominantly formal constitutional safeguard.

Keywords: judicial review, fundamental rights, Iran, constitutional law, Islamic law

LEGAL FRAMEWORKS FOR ENVIRONMENTAL PROTECTION IN IRAN: CHALLENGES OF IMPLEMENTATION AND ENFORCEMENT

Assoc. Prof. Dr. Zahra Hosseini
Shahid Beheshti University, Iran

Dr. Amir Farshad
Shahid Beheshti University, Iran

Abstract
This paper analyzes the evolution and current status of environmental protection law in Iran, with particular focus on implementation and enforcement challenges. It first surveys the main legislative instruments regulating air and water quality, waste management, biodiversity, and environmental impact assessment, situating them within constitutional provisions that mandate the protection of the environment for present and future generations. The study then examines the institutional landscape, detailing the roles of the Department of Environment, sectoral ministries, and judicial bodies in monitoring compliance and sanctioning violations. Through case studies concerning industrial pollution, water scarcity, and illegal land use, the article reveals a persistent gap between normative commitments and practical outcomes. Contributing factors include fragmented competencies, limited financial and technical capacity at regional levels, and inconsistent judicial engagement with environmental principles. The research relies on doctrinal analysis, policy documents, and semi-structured interviews with regulators and environmental lawyers. It argues that while Iran has adopted many modern legal tools—such as environmental impact assessments, administrative fines, and criminal sanctions—their effectiveness is undermined by weak coordination, insufficient transparency, and limited public participation in decision-making. The article highlights emerging opportunities, including strategic litigation, environmental awareness campaigns, and regional cooperation on shared ecosystems. It concludes that strengthening enforcement mechanisms, clarifying institutional mandates, and expanding access to environmental information and remedies are essential steps to transform Iran's environmental law from a predominantly declaratory framework into an effective system of ecological governance.

Keywords: environmental law, Iran, enforcement, environmental governance, public participation

ADMINISTRATIVE JUSTICE AND CITIZENS' RIGHT TO GOOD ADMINISTRATION IN ALGERIA

Samir Benkhelifa
University of Algiers 1, Algeria

Dr. Nadia Bensalem
University of Algiers 1, Algeria

Rachid Amrani
University of Algiers 1, Algeria

Abstract
This article explores the development of administrative justice in Algeria and its capacity to secure citizens' right to good administration. It begins by tracing the historical roots of Algerian administrative law, shaped by French legal traditions and post-independence reforms, and describes the establishment and jurisdiction of administrative courts and the Council of State. The study assesses the legal recognition of principles such as legality, impartiality, transparency, and proportionality, analyzing how they are applied in disputes involving public contracts, disciplinary measures, urban planning, and social benefits. Empirical data from selected judgments reveal both advances and inconsistencies in judicial protection against arbitrary or negligent administrative action. Interviews with judges and lawyers indicate that procedural obstacles, limited awareness of rights among citizens, and the length of proceedings often impede access to effective remedies. Nonetheless, the research identifies positive trends, including increased judicial willingness to annul administrative decisions, award compensation, and refer to international standards on good administration. The article argues that the consolidation of administrative justice is central to enhancing public trust and improving governance in Algeria. It concludes that reforms should prioritize simplifying procedural rules, strengthening judicial training, and promoting alternative dispute-resolution mechanisms within the administrative sphere, thereby transforming the right to good administration from an aspirational principle into an operational guarantee.

Keywords: administrative justice, good administration, Algeria, Council of State, public law

CRIMINAL POLICY AND THE FIGHT AGAINST CORRUPTION IN THE ALGERIAN PUBLIC SECTOR

Assoc. Prof. Dr. Leila Cherif
University of Oran 2, Algeria

Dr. Mourad Hamadi
University of Oran 2, Algeria

Abstract
This paper examines Algeria's criminal policy in combating corruption within the public sector, focusing on both the substantive legal framework and institutional enforcement mechanisms. It outlines the main offences defined in the penal code and special anti-corruption legislation, including bribery, embezzlement, illicit enrichment, and abuse of office, and considers their alignment with international instruments such as the United Nations Convention against Corruption. The study then analyzes the role of specialized bodies, including anti-corruption agencies, financial intelligence units, and dedicated judicial chambers, in detecting, investigating, and prosecuting corruption cases. Drawing on case law, official reports, and expert interviews, the research highlights the discrepancy between relatively advanced legal provisions and modest conviction rates. Structural challenges such as limited investigative capacity, political interference, and inadequate protection of whistle-blowers are identified as major obstacles. The article also evaluates recent reforms aiming to enhance transparency in public procurement, asset declaration systems, and digitalization of administrative procedures. It concludes that a coherent criminal policy against corruption must extend beyond the adoption of stringent laws to include guarantees of institutional independence, public access to information, and robust civil-society oversight. Only through such a comprehensive approach can Algeria move from symbolic repression to effective prevention and sanction of corruption, thereby reinforcing the rule of law and public confidence in state institutions.

Keywords: corruption, criminal policy, Algeria, public sector, anti-corruption law

JUDICIAL INDEPENDENCE AND COURT REFORM IN GEORGIA: PROGRESS AND PERSISTENT CHALLENGES

Prof. Dr. Giorgi Amiranashvili
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Dr. Nino Mikeladze
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Assis. Prof. Dr. Levan Beridze
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Abstract
This article provides an in-depth analysis of judicial independence and court reform in Georgia, a country often presented as a laboratory for post-Soviet legal transformation. It reviews constitutional and legislative amendments adopted over the past two decades to restructure the judiciary, reform the High Council of Justice, and increase transparency in appointments, promotions, and disciplinary proceedings. Drawing on empirical data, including judicial statistics, international monitoring reports, and interviews with judges and lawyers, the study evaluates whether these reforms have effectively reduced political influence and improved public trust in courts. The findings show that while procedural safeguards and institutional checks have been strengthened on paper, concerns persist regarding the concentration of power within judicial self-governing bodies, the handling of high-profile political cases, and the limited use of constitutional and international human rights standards in judicial reasoning. The article situates the Georgian experience within comparative regional debates about "façade independence" versus genuine autonomy. It argues that sustainable reform must focus not only on formal structures but also on professional culture, merit-based career paths, and the protection of dissenting judicial opinions. The conclusion proposes concrete measures, including enhanced transparency of council decisions, stronger guarantees for judges' security of tenure, and continued engagement with European institutions to align Georgia's judiciary with best practices in democratic governance.

Keywords: judicial independence, court reform, Georgia, High Council of Justice, rule of law

HUMAN RIGHTS EDUCATION AND THE TRANSFORMATION OF LEGAL CURRICULA IN GEORGIAN LAW SCHOOLS

Assoc. Prof. Dr. Tamar Kapanadze
Caucasus University, Georgia

Dr. Irakli Giorgadze
Caucasus University, Georgia

Abstract
This study investigates the integration of human rights education into the curricula of Georgian law schools and its impact on legal culture and professional identity. It begins by outlining the post-Soviet evolution of legal education in Georgia, highlighting the shift from doctrinal, state-centered perspectives toward more pluralistic and rights-oriented approaches under the influence of European integration and Council of Europe standards. Through curriculum analysis, surveys of students, and interviews with faculty members from multiple institutions, the research assesses the extent to which international and constitutional human rights norms are embedded in core and elective courses, clinical programs, and moot-court activities. The findings indicate significant progress in formal curriculum design, with increased offerings in human rights law, anti-discrimination law, and European Convention jurisprudence. However, the study also identifies challenges such as resource limitations, uneven teaching quality, and the persistence of traditional examination methods that prioritize memorization over critical analysis. The article argues that for human rights education to catalyze deeper transformation, it must be supported by experiential learning opportunities, interdisciplinary cooperation, and sustained partnerships with courts, NGOs, and international organizations. It concludes that strengthening human rights education in Georgian law schools is essential for consolidating a rights-based legal culture and for preparing future legal professionals capable of advancing the rule of law in both domestic and international arenas.

Keywords: human rights education, legal education, Georgia, curriculum reform, legal culture

RELIGIOUS PLURALISM AND NATIONAL IDENTITY IN CONTEMPORARY AZERBAIJAN

Prof. Dr. Elchin Mammadov
Baku State University, Azerbaijan

Aysel Huseynova
Baku State University, Azerbaijan

Abstract
This paper examines how religious pluralism interacts with national identity in contemporary Azerbaijan, a society shaped by a predominantly Muslim population, a Soviet secular legacy, and an officially secular constitutional order. The study combines historical analysis, legal and policy review, and qualitative fieldwork, including semi-structured interviews with religious leaders, state officials, and young urban professionals. It explores how Shiʿi and Sunni Islamic traditions coexist with Christian, Jewish, and other minority communities under a state model that emphasizes ethnic-linguistic unity and civic loyalty over confessional affiliation. Particular attention is given to how state institutions regulate public religious expression through registration, control of religious education, and oversight of foreign religious influences, while simultaneously promoting a narrative of historic tolerance and multiculturalism. The research shows that religious pluralism is framed not as unlimited diversity but as a carefully managed spectrum of acceptable beliefs that must align with national security and social cohesion priorities. Interview data suggest that many citizens internalize this framing, expressing pride in religious diversity while supporting restrictions on groups perceived as politically destabilizing or culturally alien. The paper argues that this managed pluralism contributes to a form of "civic religiosity," where religious belonging is symbolically important to identity but largely subordinated to national narratives and secular state structures. The Azerbaijani case, it concludes, illustrates both the opportunities and tensions involved when post-Soviet states attempt to integrate religion into nation-building projects without abandoning secular governance.

Keywords: religious pluralism, national identity, secularism, Azerbaijan, state–religion relations

SECULARISM, ISLAM, AND YOUTH VALUES IN POST-SOVIET AZERBAIJAN

Assoc. Prof. Dr. Nigar Aliyeva
Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan

Ramil Safarov
Azerbaijan State University of Culture and Arts, Azerbaijan

Abstract
This article investigates how young Azerbaijanis negotiate the relationship between secularism and Islam in shaping their personal values, ethical orientations, and life projects. Drawing on focus groups and in-depth interviews with university students in Baku and regional centers, the study analyzes how post-Soviet generations interpret the officially secular character of the state alongside the growing visibility of religious symbols, practices, and discourses. Respondents describe secularism less as hostility to religion and more as a background assumption about the separation of political authority from clerical power, combined with significant individual freedom in belief and practice. At the same time, many participants articulate an interest in Islamic ethics as a source of meaning, moral discipline, and social solidarity in the face of rapid economic and cultural change. The analysis shows how youth reconcile globalized lifestyles—consumption culture, social media, and transnational entertainment—with selective engagement in religious rituals such as Ramadan fasting or mosque attendance on major holidays. Rather than a simple return to tradition or straightforward secularization, the findings point to a hybrid pattern of "personalized religiosity," where Islam is reinterpreted through the lenses of autonomy, authenticity, and self-development. The article concludes that youth attitudes in Azerbaijan complicate binary models of secular versus religious identity, revealing a fluid moral landscape in which religion and secular norms are continually re-combined.

Keywords: secularism, youth values, Islam, Azerbaijan, personalized religiosity

REASON, REVELATION, AND ETHICAL UNIVERSALISM IN CONTEMPORARY IRANIAN PHILOSOPHY OF RELIGION

Prof. Dr. Farhad Rahimi
University of Tehran, Iran

Dr. Maryam Sadat Hosseini
Shahid Beheshti University, Iran

Abstract
This study analyzes contemporary Iranian debates in philosophy of religion concerning the relationship between reason and revelation, and their joint capacity to ground ethical universality. Focusing on selected works of influential Iranian thinkers who engage both classical Islamic philosophy and modern Western thought, the paper traces arguments about whether moral truths can be rationally justified independent of specifically Islamic legal prescriptions, or whether revelation remains the ultimate criterion of ethical validity. The authors employ textual analysis of philosophical treatises, lectures, and public interventions, highlighting how concepts such as ʿaql (reason), fitra (primordial disposition), and maṣlaḥa (public interest) are mobilized to defend inclusive accounts of morality that reach beyond the boundaries of a single community. Special attention is given to efforts to reconcile human rights discourse with Qurʾanic and theological sources, and to internal critiques that reject what they view as Western moral imperialism. The paper argues that, far from being marginal, these debates represent a significant strand of intellectual life in Iran, where philosophers of religion seek to articulate frameworks that preserve religious authority while recognizing pluralism, dialogue, and shared human dignity. By situating these discussions within broader global conversations on natural law, moral realism, and public reason, the article demonstrates that contemporary Iranian philosophy of religion is an active participant in shaping 21st-century reflections on ethics and faith.

Keywords: philosophy of religion, Iran, reason and revelation, ethical universalism, Islamic thought

SUFISM, POLITICAL AUTHORITY, AND SOCIAL CRITIQUE IN MODERN IRANIAN THOUGHT

Dr. Hossein Karimi
Allameh Tabataba'i University, Iran

Abstract
This paper explores how Sufi concepts and imagery are reappropriated in modern Iranian intellectual debates about political authority and social justice. Through close reading of literary works, essays, and lectures by poets, novelists, and religious intellectuals, the study shows that Sufi motifs—such as the journey of the seeker, annihilation of the ego, and the ideal of spiritual equality—are used both to critique authoritarianism and to imagine alternative forms of communal life. While classical Sufism often emphasized withdrawal from worldly power, contemporary authors reinterpret mystical language to question structures of domination, corruption, and coercive religiosity. The paper demonstrates how notions of inner freedom and direct relationship with the divine are invoked against rigid clerical hierarchies and state monopolies on religious interpretation. At the same time, it cautions that Sufi discourse can also be co-opted to promote quietism or depoliticization, depending on context. By situating Iranian Sufi-inspired critique within broader discussions of civil society and Islamic reform, the article argues that mystical traditions continue to provide a rich symbolic repertoire for democratic aspirations and moral protest. This suggests that scholarship which treats Sufism only as an apolitical spiritual phenomenon overlooks its ongoing significance for public ethics and political imagination in Iran.

Keywords: Sufism, Iran, political authority, social critique, Islamic mysticism

DEMİR ÇELİK SEKTÖRÜNDEKİ İŞLETMELERİN ÇEVRESEL AÇIDAN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AMAÇLARININ İNCELENMESİ

Doç. Dr. Yasin ŞEKER
Hitit Üniversitesi
yasinseker01@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0513-7682
Doç. Dr. Oğuz Yusuf ATASEL
Trabzon Üniversitesi
oguzatasel@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1654-9850
Doç. Dr. Nevzat GÜNGÖR
İstanbul Üniversitesi
nevzat.gungor@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9883-1985

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de demir çelik sektöründe faaliyet gösteren Ereğli Demir ve Çelik, Borusan Yatırım ve Pazarlama, Borusan Birleşik Boru Fabrikaları, Kardemir Karabük Demir Çelik, İskenderun Demir ve Çelik, Kocaer Çelik işletmelerin çevre ile ilgili açıklamış oldukları Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarını (SKA) incelemektir. Araştırmanın analizleri, LSEG (London Stock Exchange Group) ESG veri tabanında yer alan göstergelere ve küresel Refinitiv Business Classification (TRBC) sistemine göre demir çelik sektöründe sınıflandırılan işletmeleri kapsamaktadır. Örneklem; 2020–2024 yılları arasında çevresel açıdan SKA'ları düzenli olarak raporlayan, TRBC'ye göre demir çelik sektöründe olan ve Borsa İstanbul'da işlem gören işletmelerden oluşmaktadır. Çevre ile ilgili SKA'lar ise; SKA 6 Temiz Su ve Sanitasyon, SKA 7 Erişilebilir ve Temiz Enerji, SKA 9 Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı, SKA 11 Sürdürülebilir Şehir ve Topluluklar, SKA 12 Sorumlu Üretim ve Tüketim, SKA 13 İklim Eylemi, SKA 15 Karasal Yaşam olarak dikkate alınmıştır. Çalışmanın sonucunda, incelenen dönem ve işletmelerde en fazla açıklama yapılan SKA'lar; SKA 13 İklim Eylem Planı (23 kez) ve SKA 12 Sorumlu Üretim ve Tüketim (22 kez) olmuştur. Bu durum ise işletmelerin daha çok karbon emisyon yönetimi ve döngüsel üretime daha fazla ağırlık verdiğini göstermiştir. En az açıklanan SKA'lar ise SKA 11 Sürdürülebilir Şehir ve Topluluklar (2 kez) ve SKA 15 Karasal Yaşam (6 kez) olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç ise işletmelerin biyoçeşitlilik, kara ekosistemleri ve şehircilik konularına ilgisi az olmuştur.

Anahtar Kelimeler : Çevresel Açıklama, SKA, Karşılaştırmalı Analiz.

AN ANALYSIS OF THE ENVIRONMENTALLY SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS OF COMPANIES IN THE IRON-STEEL INDUSTRY

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the Sustainable Development Goals (SDGs) disclosed by Ereğli Demir ve Çelik, Borusan Yatırım ve Pazarlama, Borusan Birleşik Boru Fabrikaları, Kardemir Karabük Demir Çelik, İskenderun Demir ve Çelik, and Kocaer Çelik, companies operating in the iron steel sector in Turkey. The research analyses cover companies classified in the iron steel sector according to the indicators in the LSEG (London Stock Exchange Group) ESG database and the global Refinitiv Business Classification (TRBC) system. The sample consists of companies that regularly report their environmental SDGs between 2020 and 2024, are in the iron steel sector according to TRBC, and are traded on the Borsa Istanbul. The environmental SDGs are: SDG 6 Clean Water and Sanitation, SDG 7 Affordable and Clean Energy, SDG 9 Industry, Innovation, and Infrastructure, SDG 11 Sustainable Cities and Communities, SDG 12 Responsible Consumption and Production, SDG 13 Climate Action, and SDG 15 Life on Land. The results of the study show that the SDGs most frequently mentioned in the period and companies examined were SDG 13 Climate Action (23 times) and SDG 12 Responsible Consumption and Production (22 times). This indicates that companies place greater emphasis on carbon emission management and circular production. The least mentioned SDGs were SDG 11 Sustainable Cities and Communities (2 times) and SDG 15 Life on Land (6 times). This result indicates that businesses have shown little interest in biodiversity, terrestrial ecosystems, and urban issues.

Keywords: Environmental Disclosure, SDG, Comparative Analysis.

1. GİRİŞ

Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 2030 gündeminin bir parçası olarak belirlenen Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA), sürdürülebilir bir gelecek için çerçeve olarak kabul edilmektedir. SKA, ekonomik büyüme, sosyal ve çevre korumasını kapsayan 17 küresel amaç ve 169 alt amaçlardan oluşmaktadır. 2030 Gündeminde, "tüm ülkeler ve tüm paydaşlar, işbirliği içinde hareket ederek bu planı uygulayacaklardır" (Birleşmiş Milletler, 2015) ifadesine yer verilmiş olup birçok ülkenin hükümetleri bu hedeflere ulaşmak için stratejiler ve uygulamalar geliştirmesi beklenmektedir (Hatayama, 2022). Zira gündemle birlikte SKA'lar ve sürdürülebilirlik iş dünyası için hayati öneme sahip olmakta ve özellikle üretim sektörünün doğrudan ya da dolaylı olarak odak noktası olmaktadır (Andreotti vd., 2023). Bu doğrultuda, gündemde paydaş olarak kabul edilen yerel yönetimler, sektörler ve sivil toplumlar gibi çeşitli düzeylerdeki kuruluşlardan SKA'lara bağlılık göstermeleri istenmektedir. 2030 gündemi her paydaşın katılımını gerektirse de, çevresel, sosyal ve yönetişim (ESG) yatırımları bağlamında SKA'lara bağlılık, işletmeler için özellikle önemli bir konu olarak kabul edilmektedir. İşletmelerin, 2006 yılında BM tarafından başlatılan Sorumlu Yatırım İlkeleri (Principles for Responsible Investment -PRI) uyarınca, kurumsal faaliyetlerinin sosyal ve çevresel sonuçlarını belirlemesi ve raporlaması daha da gerekli hale gelmiştir (PRI Association, 2020; Hatayama, 2022).
Demir-çelik sektörü, dünyadaki en fazla enerji tüketen sektörlerden biridir (Fărcean vd., 2023). Ayrıca demir-çelik sektöründe üretim olduğu için su tüketimi de oldukça yüksektir (Bharucha vd., 2023). Demir-çelik sektörü enerji ve su tüketimi başta olmak üzere birçok açıdan çevreye etkisi oldukça fazladır. Bundan dolayı bu çalışmada demir-çelik sektöründeki işletmelerin 2020–2024 yılları arasında çevresel açıdan ilişkili SKA açıklamaları incelenmiştir. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında sırasıyla; yöntem, bulgular ile sonuç ve değerlendirme başlıklarına yer verilmiştir.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, Türk demir-çelik sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin çevresel açıdan ilişkili SKA açıklamalarını karşılaştırmalı analiz yaklaşımı ile incelenmektedir. Karşılaştırmalı analiz, farklı unsurlar ve bunlara ait kümeler arasında karşılaştırma yapılmasını sağlayan analitik teknikler bütünü olarak ifade edilmektedir (Bolbakov vd., 2020). Çevresel açıdan SKA'lar (Lukács ve Rickards, 2023);

- SKA 6 Temiz Su ve Sanitasyon,
- SKA 7 Erişilebilir ve Temiz Enerji,
- SKA 9 Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı,
- SKA 11 Sürdürülebilir Şehir ve Topluluklar,
- SKA 12 Sorumlu Üretim ve Tüketim,
- SKA 13 İklim Eylemi,
- SKA 15 Karasal Yaşam olarak belirlenmiştir.

Araştırma kapsamında; TRBC (Refinitiv Business Classification) sınıflandırmasına göre demir-çelik sektöründe yer alan ve 2020–2024 yıllarındaki çevresel açıdan SKA'ları raporlayan Borsa İstanbul işletmeleri değerlendirmeye alınmıştır. Bu kriterleri sağlayan işletmeler; Ereğli Demir ve Çelik, Borusan Yatırım ve Pazarlama, Borusan Birleşik Boru Fabrikaları, Kardemir Karabük Demir Çelik, İskenderun Demir ve Çelik, Kocaer Çelik'dir. Çalışmanın verileri, LSEG

(London Stock Exchange Group) veri tabanında yer alan yukarıda atfedilen SKA verileri kullanılarak elde edilmiştir.

3. BULGULAR

Araştırma kapsamındaki işletmeler ve söz konusu işletmelerin Borsa İstanbul'daki hisse senedi kodları Çizelge 1'de sunulmuştur.

Çizelge 1. Araştırma Kapsamındaki İşletmeler ve BIST Kodu

Sıra	İşletme Adı	Hisse Senedi Kodu
1	Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.	EREGL
2	Borusan Yatırım ve Pazarlama A.Ş.	BRYAT
3	Borusan Birleşik Boru Fabrikaları Sanayi ve Ticaret A.Ş.	BRSAN
4	Kardemir Karabük Demir Çelik Sanayi ve Ticaret A.Ş.	KRDMD
5	İskenderun Demir ve Çelik A.Ş.	ISDMR
6	Kocaer Çelik Sanayi ve Ticaret A.Ş.	KCAER

SKA 6 Temiz Su ve Sanitasyon ile ilgili demir-çelik sektöründeki işletmelerin açıklamalarına yönelik bilgilere Çizelge 2'de yer verilmiştir.

Çizelge 2. SKA 6 Temiz Su ve Sanitasyon Açıklamaları

Yıllar	EREGL	BRYAT	BRSAN	KRDMD	ISDMR	KCAER
2020	X	X	-	X	✓	-
2021	✓	X	-	X	✓	✓
2022	✓	X	X	X	✓	✓
2023	✓	X	✓	X	✓	✓
2024	✓	X	-	-	-	✓

✓ Politika Var, **X** Politika Yok**,** - Raporlanmamış/Veri Yok.

Çizelge 2'de görüldüğü üzere, SKA 6'ya yönelik su yönetimi ve sanitasyon politikalarının 2020'de oldukça sınırlı iken, 2021–2023 yılları arasında sektör genelinde yaygınlaştığı, ancak 2024 yılında raporlama sürekliliğinde yeniden dalgalanmalar olmuştur. EREGL, ISDMR ve KCAER, su yönetimine ilişkin politikaları en tutarlı şekilde raporlayan işletmelerdir.

SKA 7 Erişilebilir ve Temiz Enerji ile ilgili demir-çelik sektöründeki işletmelerin açıklamalarına yönelik bilgilere Çizelge 3'te yer verilmiştir.

Çizelge 3. SKA 7 Erişilebilir ve Temiz Enerji Açıklamaları

Yıllar	EREGL	BRYAT	BRSAN	KRDMD	ISDMR	KCAER
2020	X	✓	-	✓	✓	-
2021	✓	✓	-	✓	✓	X
2022	X	✓	X	✓	X	✓
2023	X	✓	X	✓	X	X
2024	X	✓	-	-	-	X

✓ Politika Var, **X** Politika Yok**,** - Raporlanmamış/Veri Yok.

Çizelge 3, SKA 7 kapsamında sektör genelinde tutarlı bir şekilde raporlanmadığını göstermektedir. BRYAT ve KRDMD bu dönemde en tutarlı politika beyan eden işletmeler olarak öne çıkarken, EREGL, ISDMR ve KCAER'de yıllar itibarıyla istikrarlı bir açıklama yapılmadığı ortaya konmuştur. BRSAN ise incelenen dönem boyunca SKA 7 kapsamında en zayıf performansı sergileyen işletme olmuştur.

SKA 9 Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı ile ilgili demir-çelik sektöründeki işletmelerin açıklamalarına yönelik bilgilere Çizelge 4'te yer verilmiştir.

Çizelge 4. SKA 9 Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı Açıklamaları

Yıllar	EREGL	BRYAT	BRSAN	KRDMD	ISDMR	KCAER
2020	X	X	-	✓	✓	-
2021	✓	✓	-	✓	✓	✓
2022	✓	✓	X	✓	✓	✓
2023	✓	✓	X	✓	✓	✓
2024	✓	✓	-	-	-	✓

✓ Politika Var, **X** Politika Yok**,** - Raporlanmamış/Veri Yok.

Çizelge 4, SKA 9 kapsamındaki politika açıklamalarının özellikle 2021–2023 döneminde sektör genelinde yüksek bir uyum düzeyine ulaştığını, ancak 2024 yılında raporlama tutarlılığının yeniden zayıfladığını göstermektedir. EREGL, BRYAT, KRDMD, ISDMR ve KCAER sanayi, yenilikçilik ve altyapı konularına yönelik politikalarını en istikrarlı biçimde raporlayan işletmelerdir. Ancak BRSAN, incelenen tüm yıllar içinde SKA 9 kapsamında en zayıf performansı sergileyen işletme olarak öne çıkmaktadır.

SKA 11 Sürdürülebilir Şehir ve Topluluklar ile ilgili demir-çelik sektöründeki işletmelerin açıklamalarına yönelik bilgilere Çizelge 5'te yer verilmiştir.

Çizelge 5. SKA 11 Sürdürülebilir Şehir ve Topluluklar Açıklamaları

Yıllar	EREGL	BRYAT	BRSAN	KRDMD	ISDMR	KCAER
2020	X	X	-	X	X	-
2021	X	X	-	X	X	X
2022	X	X	X	X	X	X
2023	X	✓	X	X	X	X
2024	X	✓	-	-	-	X

✓ Politika Var, **X** Politika Yok**,** - Raporlanmamış/Veri Yok.

Çizelge 5, demir–çelik sektöründe SKA 11 kapsamındaki politika geliştirme ve raporlama davranışının oldukça zayıf ve düzensiz olduğunu ortaya koymaktadır. BRYAT, 2023 ve 2024 yıllarında politika sunan tek işletme olarak sektörde öncü konumdadır. Diğer işletmelerin tamamı SKA 11 odaklı politika üretme ya da raporlama noktasında geride kalmıştır. Bu bulgular, sektörün şehirleşme, toplumsal dayanıklılık ve erişilebilir yaşam alanlarına yönelik sürdürülebilirlik uygulamalarının henüz kurumsal stratejilere tam anlamıyla entegre edilmediğini göstermektedir.

SKA 12 Sorumlu Üretim ve Tüketim ile ilgili demir-çelik sektöründeki işletmelerin açıklamalarına yönelik bilgilere Çizelge 6'da yer verilmiştir.

Çizelge 6. SKA 12 Sorumlu Üretim ve Tüketim Açıklamaları

Yıllar	EREGL	BRYAT	BRSAN	KRDMD	ISDMR	KCAER
2020	✓	X	-	✓	✓	-
2021	✓	✓	-	✓	✓	✓
2022	✓	✓	✓	✓	✓	X
2023	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2024	✓	✓	-	-	-	✓

✓ Politika Var, **X** Politika Yok**,** - Raporlanmamış/Veri Yok.

Çizelge 6, SKA 12'nin sektörün en güçlü raporlama alanlarından biri olduğunu göstermektedir. 2020–2023 döneminde düzenli bir gelişim ve yaygınlaşma gözlenmiş; 2023 yılında tüm işletmelerin politika beyan etmesiyle sektör genelinde bir istikrarın olduğu anlamına gelmektedir.

SKA 13 İklim Eylemi ile ilgili demir-çelik sektöründeki işletmelerin açıklamalarına yönelik bilgilere Çizelge 7'de yer verilmiştir.

Çizelge 7. SKA 13 İklim Eylemi Açıklamaları

Yıllar	EREGL	BRYAT	BRSAN	KRDMD	ISDMR	KCAER
2020	✓	X	-	✓	✓	-
2021	✓	✓	-	✓	✓	✓
2022	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2023	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2024	✓	✓	-	-	-	✓

✓ Politika Var, **X** Politika Yok**,** - Raporlanmamış/Veri Yok.

Çizelge 7, SKA 13'ün sektör genelinde en çok açıklanan SKA olduğunu ortaya koymaktadır. 2020–2023 döneminde düzenli bir gelişme izleyen iklim eylemi politikaları, 2022 ve 2023 yıllarında tüm işletmelerin politikalarında olmuş ve sektörde yüksek bir uyum düzeyi yakalanmıştır.

SKA 15 Karasal Yaşam ile ilgili demir-çelik sektöründeki işletmelerin açıklamalarına yönelik bilgilere Çizelge 8'de yer verilmiştir.

Çizelge 8. SKA 15 Karasal Yaşam Açıklamaları

Yıllar	EREGL	BRYAT	BRSAN	KRDMD	ISDMR	KCAER
2020	X	X	-	X	X	-
2021	X	✓	-	X	X	X
2022	X	✓	X	X	X	X
2023	X	✓	X	X	X	✓
2024	X	✓	-	-	-	✓

✓ Politika Var, **X** Politika Yok**,** - Raporlanmamış/Veri Yok.

Çizelge 8, SKA 15'in demir–çelik sektöründe en düşük görünürlüğe ve en zayıf SKA açıklamalarının olduğunu ortaya koymaktadır. 2020–2024 döneminde yalnızca BRYAT tüm yıllarda politika beyan ederek istikrarlı bir yaklaşım sergilemiştir. KCAER ise 2023 ve 2024'te politika açıklayarak bu alanda gelişme gösteren ikinci işletme olmuştur. Diğer tüm işletmelerin politika eksikliği ya da veri yokluğu, sektörün karasal ekosistem etkilerini yönetme konusunda henüz yeterli stratejik öncelik oluşturmadığını göstermektedir.

4. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, Türkiye'de demir–çelik sektöründe faaliyet gösteren altı işletmenin 2020–2024 yılları arasındaki çevresel Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) açıklamalarını incelemiş ve sektördeki SKA açıklamaları karşılaştırmalı analiz yöntemiyle değerlendirmiştir. Bulgular, sektörün çevresel SKA'lara yönelik raporlama eğilimlerinin yıllar içinde önemli ölçüde

değiştiğini, bazı SKA'larda belirgin bir yoğunlaşmanın olduğu saptanırken, bazılarında oldukça sınırlı düzeyde ilerleme olduğunu göstermektedir.

Analiz sonuçları, SKA 13 İklim Eylemi ve SKA 12 Sorumlu Üretim ve Tüketim amaçlarının sektörde en güçlü şekilde benimsendiğini ortaya koymuştur. Bu durum, demir–çelik sektörünün karbon yoğun üretim yapısı nedeniyle iklim ve kaynak yönetimi odaklı SKA'lara daha yüksek duyarlılık gösterdiğinin bir kanıtıdır. Buna karşılık, SKA 11 Sürdürülebilir Şehir ve Topluluklar ve SKA 15 Karasal Yaşam hedeflerinde sektör genelinde oldukça sınırlı açıklama yapıldığı tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışma demir–çelik sektöründeki çevresel SKA açıklamalarının güçlü ve zayıf yönlerini kapsamlı bir şekilde ortaya koyarak hem literatüre hem sektör uygulamalarına katkı sağlamaktadır. Gelecek araştırmalarda, bu SKA açıklamalarının işletmelerin finansal performansı, karbon ayak izi, enerji yoğunluğu ve ESG derecelendirme skorlarıyla ilişkisinin incelenmesi önerilebilir.

KAYNAKÇA

[1] Andreotti, M. vd. SDGS in the EU steel sector: A critical review of sustainability initiatives and approaches. Sustainability, 15(9), 7521, 2023. https://doi.org/10.3390/su15097521 (Erişim Tarihi: 20.11.2025).

[2] Bharucha, A., Maheshwari, A., Prasad, V., & Gudi, R. D. Towards achieving SDG-6 in steel industry: A superstructure optimization-based approach. Journal of Water Process Engineering, 55, 104158. 2023. https://doi.org/10.1016/j.jwpe.2023.104158 (Erişim Tarihi: 20.11.2025).

[3] Birleşmiş Milletler (BM) - United Nations (UN). Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. United Nations, 2015. https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E (Erişim Tarihi: 20.11.2025).

[4] Bolbakov, R. G., Sinitsyn, A. V., & Tsvetkov, V. Ya.. Methods of comparative analysis. Journal of Physics: Conference Series, 1679, 052047. 2020, (Erişim Tarihi: 20.11.2025).

[5] Fărcean, I., Proştean, G., & Socalici, A. Sustainable development indicators in the steel industry. 2023, July. In Journal of Physics: Conference Series (Vol. 2540, No. 1, p. 012045). IOP Publishing. https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1742-6596/2540/1/012045/meta (Erişim Tarihi: 20.11.2025).

[6] Hatayama, H. The Metals Industry and the Sustainable Development Goals: The Relationship Explored Based on SDG Reporting. Resources, Conservation and Recycling, 178, 2022. https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2021.106081 (Erişim Tarihi: 20.11.2025).

[7] Lukács, B., & Rickards, R. How the categorisation of SDG targets into ESG pillars can inform the corporate SDG report. Chemical Engineering Transactions, 107, 193-198. 2023. https://doi.org/10.3303/CET23107033 (Erişim Tarihi: 20.11.2025).

[8] PRI Association. About the PRI. 2020. https://www.unpri.org/pri/about-the-pri (Erişim Tarihi: 20.11.2025).

ELEKTRİK SEKTÖRÜNDEKİ İŞLETMELERİN SOSYAL AÇIDAN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AMAÇLARININ İNCELENMESİ

Doç. Dr. Oğuz Yusuf ATASEL
Trabzon Üniversitesi
oguzatasel@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1654-9850
Doç. Dr. Nevzat GÜNGÖR
İstanbul Üniversitesi
nevzat.gungor@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9883-1985
Doç. Dr. Yasin ŞEKER
Hitit Üniversitesi
yasinseker01@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0513-7682

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de elektrik sektöründe faaliyet gösteren Akenerji, Zorlu Enerji, Enerjisa, Odas Elektrik, Can2 Termik, Aydem Yenilenebilir Enerji, Galata Wind Enerji, Biotrend Çevre ve Enerji Yatırımları, Consus Enerji işletmelerin sosyal açıdan açıklamış oldukları Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarını (SKA) incelemektir. Araştırmanın analizlerinde LSEG ESG veri tabanında yer alan göstergeler dikkate alınmıştır. Araştırma küresel Refinitiv Business Classification (TRBC) baz alınarak elektrik sektöründe sınıflandırılan işletmeleri kapsamaktadır. Araştırma 2020–2024 yılları arasında sosyal açıdan SKA'ları düzenli olarak raporlayan, elektrik sektöründe olan ve Borsa İstanbul'da işlem gören işletmeler örneklem olarak belirlenmiştir. Sosyal açıdan SKA'lar; SKA 1 Yoksulluğa Son, SKA 2 Açıklığa Son, SKA 3 Sağlıklı ve Kaliteli Yaşam, SKA 4 Nitelikli Eğitim, SKA 5 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, SKA 8 İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme, SKA 9 Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı, SKA 10 Eşitsizliklerin Azaltılması, SKA 11 Sürdürülebilir Şehir ve Topluluklar, SKA 12 Sorumlu Üretim ve Tüketim şeklinde dikkate alınmıştır. Çalışmanın sonucunda, incelenen dönem ve işletmelerde en fazla açıklama yapılan SKA'lar; SKA 12 Sorumlu Üretim ve Tüketim (23 kez) ve SKA 8 İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme (22 kez) olmuştur. En az açıklanan SKA'lar ise SKA 1 Yoksulluğa Son (4 kez) ve SKA 2 Açlığa Son (4 kez) olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler : Sosyal Açıklama, SKA, Karşılaştırmalı Analiz.

AN ANALYSIS OF THE SOCIAL SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS OF COMPANIES IN THE ELECTRICITY INDUSTRY

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the Sustainable Development Goals (SDGs) disclosed by Akenerji, Zorlu Enerji, Enerjisa, Odas Elektrik, Can2 Termik, Aydem Yenilenebilir Enerji, Galata Wind Enerji, Biotrend Çevre ve Enerji Yatırımları, and Consus Enerji, companies operating in the electricity sector in Turkey, regarding their social. The research analyses took into account indicators found in the LSEG (London Stock Exchange Group) ESG database. The research also covers companies classified in the electricity sector according to the global Refinitiv Business Classification (TRBC) system. The study sample consists of companies that regularly report on SDGs from a social perspective between 2020 and 2024, are in the electricity sector according to TRBC, and are traded on the Borsa Istanbul. The SDGs from a social perspective are: SDG 1 No Poverty, SDG 2 Zero Hunger, SDG 3 Good Health and Well-being, SDG 4 Quality Education, SDG 5 Gender Equality, SDG 8 Decent Work and Economic Growth, SDG 9 Industry, Innovation, and Infrastructure, SDG 10 Reduced Inequalities, SDG 11 Sustainable Cities and Communities, and SDG 12 Responsible Consumption and Production. As a result of the study, the SDGs most frequently mentioned in the period and companies examined were SDG 12 Responsible Consumption and Production (23 times) and SDG 8 Decent Work and Economic Growth (22 times). The least mentioned SDGs were SDG 1 No Poverty (4 times) and SDG 2 Zero Hunger (4 times).

Keywords: Social Disclosure, SDG, Comparative Analysis.

1. GİRİŞ

Birleşmiş Milletler, gezegeni korumak, yoksulluğu en aza indirmek ve tüm insanlık arasında refah ve barışı sağlamak için evrensel eylemler gerçekleştirmek amacıyla Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nı (SKA) açıklamıştır. Birleşmiş Milletler, dünya çapında kurumsal sosyal sorumluluğun sürdürülmesine yardımcı olmak için 17 amaç belirlemiştir. Yüz yetmiş ülke, daha iyi bir dünya için bu karşılıklı faydaya yardımcı olmak amacıyla bu politikaları uygulamaya karar vermiştir (Ali vd., 2018; Martínez vd., 2023).

Elektrik sektörü SKA'lar açısından hem çevresel hem sosyal açıdan önemli bir sektör konumundadır. Bundan dolayı bu çalışmada elektrik sektöründeki işletmelerin 2020–2024 yılları arasında sosyal açıdan ilişkili SKA açıklamaları araştırılmıştır. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında sırasıyla; yöntem, bulgular ile sonuç ve değerlendirme başlıklarına yer verilmiştir.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, Türk elektrik sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin sosyal açıdan ilişkili SKA açıklamalarını karşılaştırmalı analiz yaklaşımıyla ele almaktadır. Karşılaştırmalı analiz, farklı unsurlar ve bunlara ait kümeler arasında karşılaştırma yapılmasını sağlayan analitik teknikler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Bolbakov vd., 2020). Sosyal açıdan SKA'lar (Lukács ve Rickards, 2023);

- SKA 1 Yoksulluğa Son,
- SKA 2 Açıklığa Son,
- SKA 3 Sağlıklı ve Kaliteli Yaşam,
- SKA 4 Nitelikli Eğitim,
- SKA 5 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği,
- SKA 8 İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme,
- SKA 9 Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı,
- SKA 10 Eşitsizliklerin Azaltılması,
- SKA 11 Sürdürülebilir Şehir ve Topluluklar,
- SKA 12 Sorumlu Üretim ve Tüketim olarak belirlenmiştir.

Araştırma kapsamında; TRBC (Refinitiv Business Classification) sınıflandırmasına göre elektrik sektöründe yer alan ve 2020–2024 yıllarındaki sosyal açıdan SKA'ları raporlayan Borsa İstanbul işletmeleri değerlendirmeye alınmıştır. Bu kriterleri sağlayan işletmeler; Akenerji, Zorlu Enerji, Enerjisa, Odas Elektrik, Can2 Termik, Aydem Yenilenebilir Enerji, Galata Wind Enerji, Biotrend Çevre ve Enerji Yatırımları, Consus Enerji'dir. Çalışmanın verileri, LSEG (London Stock Exchange Group) veri tabanında yer alan yukarıda atfedilen SKA verileri kullanılarak temin edilmiştir.

3. BULGULAR

Araştırma kapsamındaki işletmeler ve söz konusu işletmelerin Borsa İstanbul'daki hisse senedi kodları Çizelge 1'de sunulmuştur.

Çizelge 1. Araştırma Kapsamındaki İşletmeler ve BIST Kodu

Sıra	İşletme Adı	Hisse Senedi Kodu
1	Akenerji Elektrik Üretim A.Ş.	AKENR
2	Zorlu Enerji Elektrik Üretim A.Ş.	ZOREN
3	Enerjisa Enerji A.Ş.	ENJSA
4	Odas Elektrik Üretim Sanayi Ticaret A.Ş.	ODAS
5	Can2 Termik A.Ş.	CANTE
6	Aydem Yenilenebilir Enerji A.Ş.	AYDEM
7	Galata Wind Enerji A.Ş.	GWIND
8	Biotrend Çevre ve Enerji Yatırımları A.Ş.	BIOEN
9	Consus Enerji İşletmeciliği ve Hizmetleri A.Ş.	CONSE

SKA 1 Yoksulluğa Son ile ilgili elektrik sektöründeki işletmelerin açıklamalarına yönelik bilgilere Çizelge 2'de yer verilmiştir.

Çizelge 2. SKA 1 Yoksulluğa Son Açıklamaları

Yıllar	AKENR	ZOREN	ENJSA	ODAS	CANTE	AYDEM	GWIND	BIOEN	CONSE
2020	**X**	**X**	**X**	**-**	**-**	**-**	**X**	**-**	**-**
2021	**X**	**X**	**X**	**-**	**-**	**-**	**X**	**X**	**-**
2022	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**
2023	**✓**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**
2024	**✓**	**✓**	**✓**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**

✓ Politika Var, **X** Politika Yok**, -** Raporlanmamış/Veri Yok.

Çizelge 2'de görüldüğü üzere, SKA 1 Yoksulluğa Son amacı, 2020–2024 yılları arasında sektör genelinde en düşük raporlama performansına sahip SKA'lardan biri olmuştur. AKENR, ZOREN, ENJSA ve GWIND yıllar itibariyle bu politikaları ile ilgili tutarlı bir şekilde ele almışlardır. Toplam 4 kez bu SKA'ya yer verilmiş olup bu işletmeler AKENR, ZOREN ve ENJSA olmuştur. Bu durum, elektrik sektöründeki birçok işletmenin SKA 1 bağlamında sosyal açından sürdürülebilir kalkınma amaçlarına dair stratejileri kurumsal raporlama süreçlerinde yeterince açıklamadığı anlamına gelmektedir.

SKA 2 Açıklığa Son ile ilgili elektrik sektöründeki işletmelerin açıklamalarına yönelik bilgilere Çizelge 3'te yer verilmiştir.

Çizelge 3. SKA 2 Açıklığa Son Açıklamaları

Yıllar	AKENR	ZOREN	ENJSA	ODAS	CANTE	AYDEM	GWIND	BIOEN	CONSE
2020	**X**	**X**	**X**	**-**	**-**	**-**	**X**	**-**	**-**
2021	**X**	**X**	**X**	**-**	**-**	**-**	**X**	**X**	**-**
2022	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**✓**	**X**
2023	**✓**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**	**X**
2024	**✓**	**X**	**✓**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**

✓ Politika Var, **X** Politika Yok**, -** Raporlanmamış/Veri Yok.

Çizelge 3, SKA 2 kapsamında sektör genelinde tutarlı bir şekilde raporlanmadığını göstermektedir. AKENR, ZOREN ve ENJSA bu dönemde en tutarlı politika beyan eden işletmeler olarak öne çıkarken, diğer işletmelerin ise yıllar itibarıyla istikrarlı bir açıklama

yapılmadığı ortaya konmuştur. SKA 2 toplam 4 kez açıklanmış, en az açıklanan SKA'lardan biri olmuştur.

SKA 3 Sağlıklı ve Kaliteli Yaşam ile ilgili elektrik sektöründeki işletmelerin açıklamalarına yönelik bilgilere Çizelge 4'te yer verilmiştir.

Çizelge 4. SKA 3 Sağlıklı ve Kaliteli Yaşam Açıklamaları

Yıllar	AKENR	ZOREN	ENJSA	ODAS	CANTE	AYDEM	GWIND	BIOEN	CONSE
2020	X	X	X	-	-	-	X	-	-
2021	X	X	✓	-	-	-	X	X	-
2022	X	X	X	X	X	X	X	X	X
2023	✓	X	✓	X	X	X	X	X	X
2024	✓	✓	✓	-	-	-	-	-	-

✓ Politika Var, **X** Politika Yok**,** - Raporlanmamış/Veri Yok.

Çizelge 4, SKA 3 kapsamındaki politika açıklamalarının özellikle 2022–2023 döneminde sektör genelinde yüksek bir uyum düzeyine ulaştığını, ancak 2024 yılında raporlama tutarlılığının yeniden zayıfladığı tespit edilmiştir. AKENR, ZOREN ve ENJSA bu dönemde en tutarlı politika beyan eden işletme olmuştur. SKA 3 toplam 6 kez açıklanmış olup bunu açıklayan işletmeler ise yine AKENR, ZOREN ve ENJSA olduğu ortadadır. Elektrik sektöründe bu SKA'nın tam olarak benimsenemediği anlaşılmıştır.

SKA 4 Nitelikli Eğitim ile ilgili elektrik sektöründeki işletmelerin açıklamalarına yönelik bilgilere Çizelge 5'te yer verilmiştir.

Çizelge 5. SKA 4 Nitelikli Eğitim Açıklamaları

Yıllar	AKENR	ZOREN	ENJSA	ODAS	CANTE	AYDEM	GWIND	BIOEN	CONSE
2020	✓	X	✓	-	-	-	X	-	-
2021	✓	✓	✓	-	-	-	X	X	-
2022	✓	✓	✓	X	X	X	X	X	X
2023	✓	✓	✓	X	X	X	X	X	X
2024	✓	✓	✓	-	-	-	-	-	-

✓ Politika Var, **X** Politika Yok**,** - Raporlanmamış/Veri Yok.

Çizelge 5, elektrik sektöründe SKA 4 kapsamındaki en istikrarlı işletmeler AKENR, ZOREN ve ENJSA olmuştur. Zira söz konusu işletmelerin eğitim politikalarını her yıl raporlamaları, çalışan yetkinliklerini geliştirme ve toplumsal eğitime katkı konularında kurumsallaşmış bir yaklaşım benimsediklerini göstermektedir. Buna karşılık diğer işletmelerde SKA 4 ile ilgili ya politikası yok ya da verisi yok şeklinde olduğu ortaya konmuştur.

SKA 5 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ile ilgili elektrik sektöründeki işletmelerin açıklamalarına yönelik bilgilere Çizelge 6'da yer verilmiştir.

Çizelge 6. SKA 5 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Açıklamaları

Yıllar	AKENR	ZOREN	ENJSA	ODAS	CANTE	AYDEM	GWIND	BIOEN	CONSE
2020	✓	X	✓	-	-	-	X	-	-
2021	✓	✓	✓	-	-	-	✓	X	-
2022	✓	✓	✓	X	X	X	✓	✓	✓
2023	✓	✓	✓	X	X	X	✓	✓	✓
2024	✓	✓	✓	-	-	-	-	-	-

✓ Politika Var, **X** Politika Yok**,** - Raporlanmamış/Veri Yok.

Çizelge 6, SKA 5 elektrik sektöründeki işletmeler tarafından toplam 21 kez açıklanmıştır. Diğer SKA'lara göre SKA 5 ile ilgili işletmelerin daha fazla politika açıklandığı ortadadır. 2022-2023 yılları arasında istikrarlı bir görünüm olmasına rağmen politikası olan işletmeler başında sırasıyla; AKENR, ZOREN, ENJSA, GWIND, BIOEN ve CONSE olmuştur. ODAS, CANTE ve AYDEM işletmelerin SKA 5 ile ilgili ya politikası yok ya da verisi yok şeklindedir.

SKA 8 İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme ile ilgili elektrik sektöründeki işletmelerin açıklamalarına yönelik bilgilere Çizelge 7'de yer verilmiştir.

Çizelge 7. SKA 8 İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme Açıklamaları

Yıllar	AKENR	ZOREN	ENJSA	ODAS	CANTE	AYDEM	GWIND	BIOEN	CONSE
2020	✓	✓	✓	-	-	-	X	-	-
2021	✓	✓	✓	-	-	-	✓	X	-
2022	✓	✓	✓	X	X	X	✓	✓	✓
2023	✓	✓	✓	X	X	✓	✓	X	✓
2024	✓	✓	✓	-	-	-	-	-	-

✓ Politika Var, **X** Politika Yok**,** - Raporlanmamış/Veri Yok.

Çizelge 7'de, SKA 8'nin sektörde 2020–2024 yılları arasında önemli bir dalgalanma gösterdiği anlaşılmaktadır. Ancak en fazla açıklanan ikinci SKA (22 kez) bu olmuştur. AKENR, ZOREN, ENJSA ve GWIND, 2020–2024 yılları arasında sürdürülebilir ekonomik büyüme ve istihdam politikalarını en tutarlı şekilde açıklayan işletmeler olmuştur. Ancak ODAS, CANTE gibi işletmeler, bu dönemde SKA 8 ile ilgili raporlama süreçlerinde yetersiz kalmışlardır. Bu durum, sektörde bazı işletmelerin istihdam yaratma ve ekonomik büyüme amaçlarına yeterince odaklanmadığını ve bu alandaki stratejilerin sistematik hale getirilmesi gerektiğini göstermektedir.

SKA 9 Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı ile ilgili elektrik sektöründeki işletmelerin açıklamalarına yönelik bilgilere Çizelge 8'de yer verilmiştir.

Çizelge 8. SKA 9 Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı Açıklamaları

Yıllar	AKENR	ZOREN	ENJSA	ODAS	CANTE	AYDEM	GWIND	BIOEN	CONSE
2020	X	X	✓	-	-	-	X	-	-
2021	X	✓	✓	-	-	-	✓	X	-
2022	X	✓	✓	X	X	X	✓	✓	X
2023	✓	✓	✓	X	X	✓	✓	✓	✓
2024	✓	✓	✓	-	-	-	-	-	-

✓ Politika Var, **X** Politika Yok**,** - Raporlanmamış/Veri Yok.

Çizelge 8'de, SKA 9'un 2020–2024 yılları arasında sektörde dalgalı bir gelişim gösterdiği ortadır. ENJSA, ZOREN, GWIND gibi işletmeler, sanayi altyapısı ve yenilikçilik konularında raporlama yapan ve bu amaca odaklanan işletmeler olarak öne çıkmıştır. Ancak, CANTE, ODAS gibi işletmelerin ise ya politikası yok ya da verisi bulunmadığı tespit edilmiştir.

SKA 10 Eşitsizliklerin Azaltılması ile ilgili elektrik sektöründeki işletmelerin açıklamalarına yönelik bilgilere Çizelge 9'da yer verilmiştir.

Çizelge 9. SKA 10 Eşitsizliklerin Azaltılması Açıklamaları

Yıllar	AKENR	ZOREN	ENJSA	ODAS	CANTE	AYDEM	GWIND	BIOEN	CONSE
2020	X	✓	✓	-	-	-	X	-	-
2021	X	✓	✓	-	-	-	✓	X	-
2022	X	✓	✓	X	X	X	✓	✓	✓

2023	✓	✓	✓	X	X	X	✓	✓	✓
2024	✓	✓	✓	-	-	-	-	-	-

✓ Politika Var, **X** Politika Yok**,** - Raporlanmamış/Veri Yok.

Çizelge 9'da görüldüğü üzere SKA 10 elektrik sektöründeki işletmeler tarafından toplam 19 kez açıklanmıştır. SKA 10'nu her yıl açıklayan işletmeler ZOREN ve ENJSA olmuştur. ODAS, CANTE, AYDEM işletmeleri SKA 10 ile ilgili ya politikası yok ya da veri yok şeklindedir.

SKA 11 Sürdürülebilir Şehir ve Topluluklar ile ilgili elektrik sektöründeki işletmelerin açıklamalarına yönelik bilgilere Çizelge 10'da yer verilmiştir.

Çizelge 10. SKA 11 Sürdürülebilir Şehir ve Topluluklar Açıklamaları

Yıllar	AKENR	ZOREN	ENJSA	ODAS	CANTE	AYDEM	GWIND	BIOEN	CONSE
2020	X	X	✓	-	-	-	X	-	-
2021	X	X	✓	-	-	-	X	X	-
2022	X	✓	✓	X	X	X	X	✓	X
2023	✓	✓	✓	X	X	X	X	✓	✓
2024	✓	✓	✓	-	-	-	-	-	-

✓ Politika Var, **X** Politika Yok**,** - Raporlanmamış/Veri Yok.

Çizelge 10'da görüldüğü üzere SKA 11 işletmeler tarafından toplam 18 kez açıklanmıştır. Tüm yıllar SKA 11'de politika açıklayan işletme ENJSA olmuş ve bu politikalara yer veren diğer işletmeler ise AKENR, ZOREN, BIOEN ve CONSE olmuştur. SKA 11 verisi olmayan/politikası olmayan işletmeler ise ODAS, CANTE, AYDEM, GWIND şeklindedir.

SKA 12 Sorumlu Üretim ve Tüketim ile ilgili elektrik sektöründeki işletmelerin açıklamalarına yönelik bilgilere Çizelge 11'de yer verilmiştir.

Çizelge 11. SKA 12 Sorumlu Üretim ve Tüketim Açıklamaları

Yıllar	AKENR	ZOREN	ENJSA	ODAS	CANTE	AYDEM	GWIND	BIOEN	CONSE
2020	✓	✓	✓	-	-	-	X	-	-
2021	✓	✓	✓	-	-	-	✓	X	-
2022	✓	✓	✓	X	X	X	✓	✓	✓
2023	✓	✓	✓	X	X	✓	✓	✓	✓
2024	✓	✓	✓	-	-	-	-	-	-

✓ Politika Var, **X** Politika Yok**,** - Raporlanmamış/Veri Yok.

Çizelge 11'de SKA 12'nin sektörün en güçlü raporlama alanlarından biri olduğunu göstermektedir. Zira SKA 12 işletmeler tarafından 23 kez raporlanan en çok açıklanan SKA olmuştur. İşletmelerin sürdürülebilir üretim ve tüketim stratejilerini kurumsal stratejilerine entegre etmede önemli bir gelişme göstereceği aşikardır.

4. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, Türkiye'de elektrik sektöründe faaliyet gösteren dokuz işletmenin 2020–2024 yılları arasındaki sosyal Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) açıklamaları incelenmiş ve sektördeki SKA açıklamaları karşılaştırmalı analiz yöntemiyle değerlendirmiştir. Bulgular, sektörün sosyal SKA'lara yönelik raporlama eğilimlerinin yıllar içinde önemli ölçüde değiştiğini, bazı SKA'larda belirgin bir yoğunlaşmanın olduğu saptanırken, bazılarında oldukça sınırlı düzeyde ilerleme olduğu ortaya konmuştur.

Analiz sonuçları, SKA 8 İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme (22 kez) ve SKA 12 Sorumlu Üretim ve Tüketim (23 kez) amaçlarının sektörde en güçlü şekilde benimsendiğini tespit edilmiştir. Bu durum, elektrik sektöründeki işletmelerin istihdam yaratma, ekonomik büyüme ve çalışma koşullarını iyileştirme konusunda dikkate değer bir önem verildiğini göstermektedir. Ayrıca sorumlu üretim ve tüketim ile birlikte işletmelerin döngüsel ekonomiyi dikkate aldığı anlamına gelmektedir. Buna karşılık, en az açıklanan SKA'lar ise SKA 1 Yoksulluğa Son (4 kez) ve SKA 2 Açlığa Son (4 kez) olduğu tespit edilmiştir. Bu SKA'ların daha çok ülkeler bazında ele alınmasından dolayı işletmelerin daha az açıklama eğilimde olduğu söylenebilir.

Elektrik sektörü, çevresel sürdürülebilirlik kadar sosyal sürdürülebilirlik alanında da büyük bir sorumluluğa sahiptir. Bu bağlamda, gelecekte sektörde daha fazla işletme, yoksullukla mücadele, fırsat eşitliği, açıklık ve toplumsal cinsiyet eşitliği gibi konularda raporlama yapmalı ve sosyal sürdürülebilirlik amaçlarına ilişkin taahhütlerini artırmalıdır. Gelecek yıllarda bu amaçlara yönelik daha tutarlı ve şeffaf raporlama süreçlerinin oluşturulması, sektördeki sosyal sürdürülebilirlik çabalarını güçlendirecektir.

Bu çalışma, elektrik sektöründe sosyal açıdan sürdürülebilirlik amaçlarına yönelik raporlama süreçlerinin iyileştirilmesi gerektiğini ve sektörün bu alanda daha güçlü bir strateji geliştirmesi gerektiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

[1] Ali, S., Hussain, T., Zhang, G., Nurunnabi, M., & Li, B. The implementation of sustainable development goals in "BRICS" countries. Sustainability, 10(7), 2513. 2018.https://doi.org/10.3390/su10072513 (Erişim Tarihi: 20.11.2025).

[2] Bolbakov, R. G., Sinitsyn, A. V., & Tsvetkov, V. Ya.. Methods of comparative analysis. Journal of Physics: Conference Series, 1679, 052047. 2020, (Erişim Tarihi: 20.11.2025).

[3] Lukács, B., & Rickards, R. How the categorisation of SDG targets into ESG pillars can inform the corporate SDG report. Chemical Engineering Transactions, 107, 193-198. 2023. https://doi.org/10.3303/CET23107033 (Erişim Tarihi: 20.11.2025).

[4] Martínez, A. P., Jara-Alvear, J., Andrade, R. J., & Icaza, D. Sustainable development indicators for electric power generation companies in Ecuador: A case study. Utilities Policy, 81, 101493. 2023. https://doi.org/10.1016/j.jup.2023.101493 (Erişim Tarihi: 20.11.2025).

REFLECTIONS OF FASHION: CLOTHING, IMAGERY, AND SOCIAL IDENTITY IN OLD ENGLISH LITERATURE

Öğr. Gör. Dr. DUYGU KORONCU ÖZBİLEN
Yıldız Technical University,
dozbilen@yildiz.edu.tr – 0000-0003-0018-6389

ABSTRACT

This research focuses on fashion alongside other cultural materials in Old English literature as markers of identity, status, and cultural change. Anglo-Saxon literature views clothing as a sign of social order and as a means to create constituted meanings. Hyer (2019) argues that texts metaphorically use textiles, especially weaving and garments, representations of which narrate the identity of the poet (word-weaver) and who, it seems, is involved in the fabric of a culturally defined lexical vernacular (pp. 34-35). This interaction of cloth and text is a reminder that literature was a repository of the practices of everyday life. Similarly Martin (2019) argues, on the use of clothing and bodily display in the status (p. 10), in the early medieval period, it was produced and communicated through both literature and archaeology. Imported cloth, along with religious narratives of the Spencerian period, and decorative accessories, signaled power, aristocracy, and spiritual authority, and the intersections of Christianity and other cultures. Not for fastening but as displays of social status and membership of closed circles are brooches (Sayer, 2020, pp. 56-57). Striking also are portrayals of ceremonial texts which highlight change and the sanctifying dimension of garments in biblical literature, along with the spiritual qualities of clothing (Wright, 2015, pp. 70-71). Therefore, fashion in Old English literature is not just decorative but a complex responsive system. This study highlights how the imagery of clothing demonstrates the social, symbolic, and ideological aspects of Anglo-Saxon England by combining Literary Analysis and Material Culture Studies.

Keywords: Old English literature, Anglo-Saxon dress, identity, material culture, symbolism

References

Hyer, M. C. (2019). Text/textile: “Wordweaving” in the literatures of Anglo-Saxon England. *Medieval Clothing & Textiles*, 15, 33–52.

Martin, T. F. (2019). (Ad)dressing the Anglo-Saxon body: Corporeal meanings and artefacts in early England. *Medieval Archaeology*, 63(1), 1–22.

Sayer, D. (2020). Brooches and identity in early medieval burials in Britain. *Early Medieval Europe*, 28(1), 55–80.

Wright, M. C. (2015). The treatment of textiles associated with the Holy of Holies in Old English biblical poetry. *Medieval Clothing & Textiles*, 11, 67–89.

REFRAMING NEURODIVERSITY IN THE NOVEL THE CURIOUS INCIDENT OF THE DOG IN THE NIGHT-TIME

Öğr. Gör. Dr. DUYGU KORONCU ÖZBİLEN
Yıldız Technical University,
dozbilen@yildiz.edu.tr – 0000-0003-0018-6389

ABSTRACT

This research examines *The Curious Incident of the Dog in the Night-Time* through the lens of disability studies to show how the main character Christopher Boone's neurodiversity reveals and undermines conceptions of ability, normality, and difference. Using the social model of disability, the examination of Christopher's social world demonstrates how he is not disabled by his condition(s) in the absence of his socially isolating world (Muller, 2006). The first-person point of view and the book's special formatting, including maps, graphs, and chapter numbers that are prime numbers, simultaneously illustrate Christopher's lived difference and challenge expected outcomes of narratives (Dobrogoszcz, 2020). Ray (2013) suggests that (and I agree) Christopher's narration is what enables the storyline to challenge the dominant and constraining ideology that regulates and reinforces normalcy through disability. The story offers a nuanced defiance to the oversimplified narratives that romanticize disability through the intertwining of Christopher's socio-familial and disability-agnostic control and the control he wants. There is a clear intersection presence of caring relationships, disability, and the complex social control of school (Tulgar, 2022). Using the principle of disability studies and status of the improvisational along with the analytical, the dissertation asserts that the story encourages eliminating (and hopefully transcending) the dichotomy of enabled and disabled status, and positioning neurodiversity remains in the field of the positive. In the end, the study posits that Haddon's novel can serve as a transformative site, as opposed to merely depicting disability, however, disability is framed within literary texts and within culture.

Keywords: disability studies, neurodiversity, ableism, narrative form, visual communication

References

Ali, W. S. A. (2019). Mark Haddon's *The Curious Incident of the Dog in the Night-Time* as crossover fiction: Thematic and technical features. *Occasional Papers, 66*(A), 63–80.

Dobrogoszcz, T. (2020). Signification at its limits: Mark Haddon's *The Curious Incident of the Dog in the Night-Time* and the narrative potential of graphic communication. *Litteraria Copernicana, 35*(3), 69–80. https://doi.org/10.12775/LC.2020.036

Muller, V. (2006). Constituting Christopher: Disability theory and Mark Haddon's *The Curious Incident of the Dog in the Night-Time*. *Papers: Explorations into Children's Literature, 16*(2), 118–125.

Ray, S. J. (2013). Normalcy, knowledge, and nature in Mark Haddon's *The Curious Incident of the Dog in the Night-Time*. *Disability Studies Quarterly, 33*(3). https://doi.org/10.18061/dsq.v33i3.3233

Tulgar, A. (2022). Issues of hyper- and hypo-sensitivity in the novel *The Curious Incident of the Dog in the Night-Time* and the movie *Jack of the Red Hearts*. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 31*, 1350–1358. https://doi.org/10.29000/rumelide.1222267